De Gids. Jaargang 12

bron
De Gids. P.N. van Kampen, Amsterdam 1848.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001184801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

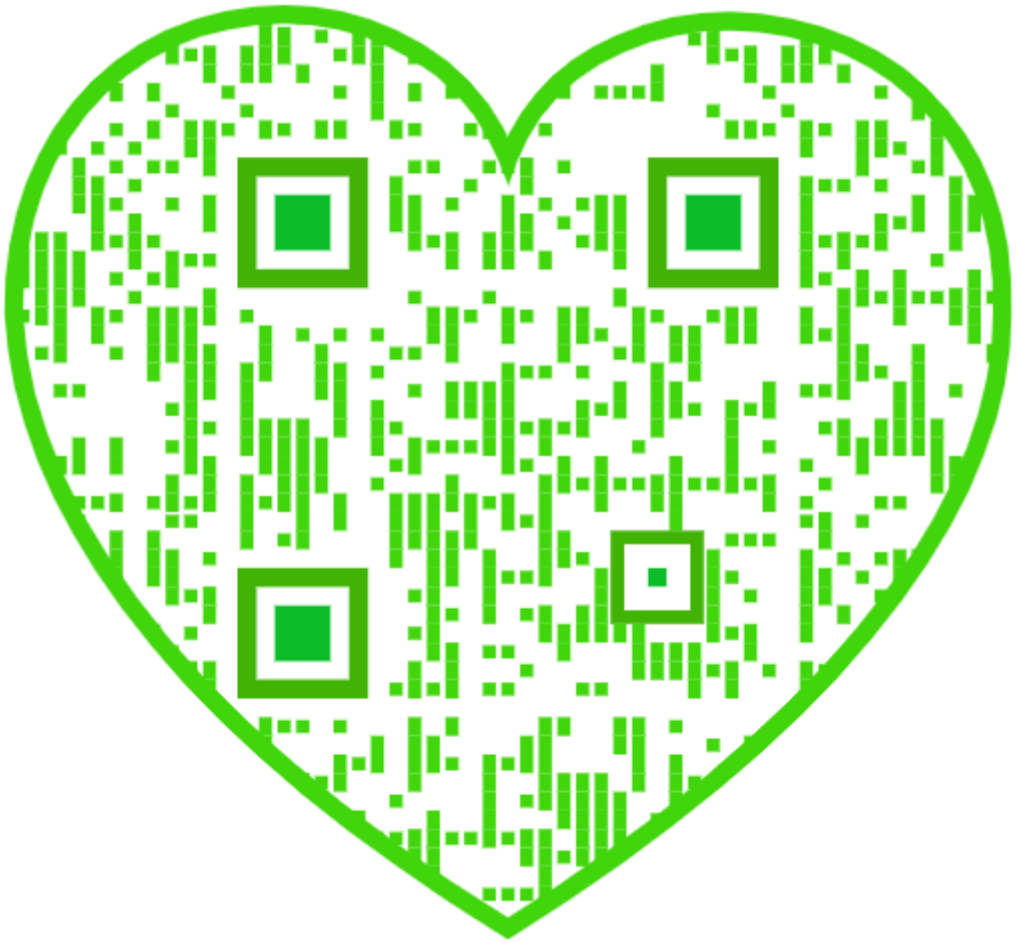

Karel Hendrik Ver Huell
en Rutger Jan Schimmelpenninck.

***Het Leven en Karakter van Karel Hendrik Graaf Ver Huell, uit nagelaten aanteekeningen en andere authentieke stukken, beschreven door Q.M.R. Ver Huell, Kapitein ter Zee. Amsterdam, bij G.J.A. Beijerinck*, 1847.**
***Rutger Jan Schimmelpenninck, voornamelijk als Bataafsch Afgezant op het Vredescongres te Amiens in* 1802. *Eene bijdrage tot zijn leven en karakter, door Mr. M.C. van Hall. Amst. bij J.F. Schleijer*, 1847.**

I. Het eerstgenoemde boek stelt niet te leur; het is eene wezenlijke bijdrage tot de geschiedenis van ons Land. Ook als tafereel op zich zelf is het leven van den Admiraal bij uitstek merkwaardig. Hij verschijnt op het politische tooneel in zijn veertigste jaar, en treedt, schoon hij een meer dan tachtigjarigen ouderdom heeft bereikt, reeds met het vijftigste af; doch deze korte rol, die, gemeten naar hetgeen er in werd verrigt, aan eene lange loopbaan gelijk staat, komt in een tijdvak van de snelste afwisseling en grootste gebeurtenissen nog helder uit. Vloed en ebbe zijn in het wedervaren van dezen man wonderlijk verdeeld. Bij toeval, dewijl men geen ander vindt en hij Ver Huell heet, wordt hij tot eene zware taak geroepen; hij rijst hooger en hooger; en toen hij, even schrander als kloek en voortvarend, in de moeijelijkste beproevingen heeft uitgeblonken, wordt

hij, zonder zijne schuld, door wangunstige omstandigheden, als een nutteloos werktuig verwijderd. Ik onderscheide vier hoofdbedrijven: zijn commissarisschap bij Bonaparte en medewerking tot voorbereiding van den franschen zeetogt naar Engeland, 1803-1805; zijn deelgenootschap eerst aan de oprigting van het koningrijk Holland, en vervolgens aan de regeling onzer vereeniging met Frankrijk; eindelijk zijn bevelhebberschap in fransche dienst, 1811-1814. In het eerste en laatste dier bedrijven was hij in zijn element, en beide eindigden met teleurstelling; in de twee andere moest hij hoofd en hand leenen aan hetgeen hij van zijn vaderland gaarne had afgewend.

1. Ver Huell, sterk aan het huis van Oranje gehecht, bij een der laatste besluiten van den in 1795 vlugtenden stadhouder tot kapitein ter zee benoemd, verliet de dienst onder de nieuwe Republiek, totdat hij acht jaren later, in Augustus 1803, burgemeester zijner geboortestad Doetichem, onverwachts door het Staatsbewind tot afgevaardigde voor de zaken der marine bij den Eersten Consul, met den rang van Schout-bij-Nacht, werd aangesteld. Bonaparte wenschte een bataafsch hoofdofficier bij zich te hebben, met wien hij over de uitvoering der hem van wege de Republiek beloofde hulp onmiddellijk kon handelen. Deze plotselijke wending der fortuin bragt den regten man boven. De aanraking met Bonaparte ontvonkte Ver Huell, en riep al, wat er van talent, ijver en karakter in hem was, te voorschijn.

In het laatst van November 1803 gaf Bonaparte aan Ver Huell, sedert drie maanden bij hem te Parijs, het opperbevel over de geheele bataafsche wapening voor de onderneming tegen Engeland. De Republiek had zich verbonden tot levering ‘van drie honderd kanonneerbooten, honderd kanonneersloepen en een onbepaald getal transportvaartuigen, met negen linie- en een zeker getal groote transportschepen’[1].

Maar deze vloot, die Bonaparte tegen half December 1803 wachtte gereed te zien, moest nog eerst geformeerd, ja voor het grootste deel nog gebouwd worden. Ons Be-

1 I, p. 175 sqq.

wind, ongenegen en zich buiten staat achtende de verbindtenis met Frankrijk na te komen, had bij traagheid en misleiding hulp gezocht. Het had Ver Huell te Parijs onjuiste berigten over de vordering van den aanbouw laten overbrengen. Door Bonaparte naar Holland gezonden om de flottille te organiseren, ontdekt hij bij zijne komst in 's Hage, in de eerste dagen van December, dat men naauwelijks een begin heeft gemaakt[1], en vindt hij niets gereed. Ondersteund door den franschen gezant Sémonville, doet hij op alle werven de handen in beweging stellen, terwijl hij tevens van Bonaparte eene aanzienlijke vermindering der te leveren vaartuigen verkrijgt[2]. Doch nu kwam eerst de zwáarste taak aan. De schepen moesten voor hunne bijzondere bestemming op eene nieuwe wijs worden gewapend; de bemanning was zóó moeijelijk te vinden, dat, getuige een schrijven van Ver Huell aan Van Royen v. 28 Junij 1805, nog op dit tijdstip een groot getal manschappen aan twee divisiën kanonneerbooten ontbrak: de officieren waren ten deele jong en ongeoefend, ten deele oud en onbruikbaar; aan allen was de dienst, waartoe zij nu werden geroepen, vreemd; de krijgstucht was vervallen, en de moed om voor de engelsche overmagt te verschijnen gebroken; zoodat de man, die in zulke omstandigheden ondernam hetgeen Ver Huell was toevertrouwd, inderdaad iets van het scheppingsvermogen van Bonaparte moest bezitten.

Hij maakte hetgeen onmogelijk scheen mogelijk; in het begin van Maart 1804 waren twintig schoeners en honderd booten gereed[3]; in den loop van Junij had hij eene flottille van 207 oorlogs- en 109 transportvaartuigen op de reede van Ostende vereenigd[4]. De flottille, met fransche garnisoenen aan boord, aldaar en vervolgens te Duinkerken gestadig geoefend, en in de tweede helft van Julij 1805 door Ver Huell, onder een schitterend gevecht, naar de haven van Ambleteuse geleid, telde hier 54 schoeners, 216

1 Bl. 182.
2 Bl. 184 sqq.
3 Bl. 200.
4 Bl. 233.

kanonneerbooten en 45 transportschepen[1], als regter vleugel met de fransche tot eene vloot van 2000 vaartuigen vereenigd, die, bemand met 16000 matrozen, een leger van 160,000 man en 9000 paarden naar de engelsche kust moest voeren.

Dat deze reusachtige, met zooveel geestdrift en beleid gedurende twee jaren voorbereide, togt ernstig was gemeend, lijdt, na hetgeen men hier leest, geen twijfel. Ver Huell zag er het middel in tot verovering van den vrede, en tot redding en verheffing van zijn Land. Bij de verwarring van ons finantiewezen schijnt hem ‘de expeditie van Engeland de eenige resourse te sijn’[2]. ‘So het God behaagt,’ schrijft hij d. 4 August. 1804 uit Ostende aan van Royen, ‘dat ik eens de Bataafsche standaart op een hoek van Engeland zal mogen planten, so zullen wij voor onse moeite rijklijk beloond syn.’ - Sonder dien ..... is er niets goeds van te ‘maken.’ ‘Wij moeten er ons, zegt hij[3], maar geen illusie op maken, van het wel reusseeren van desen oorlog hangt het sort van de Republicq af. Het zal onze commercie nimmer mogelijk sijn, haar hoofd weder op te beuren, indien het tirannisch gebied onzer vijanden op zee blijft existeeren.’

Men moest aan Bonaparte toonen, dat wij nog verdienden eene zelfstandige Mogendheid te blijven. De Eerste Consul kon een Gouvernement niet achten, dat, bij de grootste gedweeheid, niets scheen te doen. Hij schreef aan Ver Huell, toen deze nog met de eerste moeijelijkheden te Vlissingen kampte: ‘Is het niet eene schande, dat de bataafsche Republiek op zoodanig eene wijze bestuurd wordt, dat zij geene middelen aanwendt om vijf à zes honderd matrozen aan te werven voor de bemanning van hare flottille? Als het zoo ver gekomen is, is men op het punt, geene Natie meer te zijn’[4]. Ver Huell gevoelt dit levendig, en

1 Bl. 331.
2 Brief aan van Royen, Ostende 15 Sept. 1804. Dit en de volgende uittreksels ontleen ik aan de brieven van den Admiraal, mij door den schoonzoon van v. Royen, den Heer van Assen, heusch en verpligtend medegedeeld.
3 Brief aan v. Royen, Duinkerken 23 Jun. 1805.
4 Leven van Ver Huell, I. bl. 197.

is met v. Royen overtuigd: ‘dat het meer als immer zake is, om aan onsen magtigen Bondgenoot te tonen, dat welke ook de politique staat van ons Land moge wesen, wij van het caracter onser voorvaders niet gedegenereert zijn; en tans weder door hem ondersteunt, eene aansienlijke plaats onder de commercieele en maritime Mogendheden kunnen bekleden’[1]. Het geloof der patriotten en onzer marine ten tijde van den noordamerikaanschen vrijheidskrijg, dat wij, bij den nabijzijnden val van Grootbritanje, aanspraak moesten zoeken te krijgen op een deel van de buit, doordrong Ver Huell geheel en al. ‘De progressen,’ schrijft hij[2], ‘welke de fransche Marine reeds begint te maken, beschouw ik als de voorbode van 't geen onse vijanden welhaast te wagten staat: en daar ons interest so na met Frankrijk verbonden is, soude het seer ter relevering van onsen ouden goeden naam dienen, indien wij, buiten de flottille, eene dadelijke medewerking konden doen in de glorieuse onderneming om aan onse bittere vijanden den scepter der zee te ontweldigen.’

Men noeme het beginsel van Ver Huell een vooroordeel. Hij bedacht niet, dat hetgeen wij aldus in dienst van Frankrijk tegen Engeland deden, bij wél slagen onze afhankelijkheid van Frankrijk moest versterken, en den eenigen onmisbaren steun, dien wij in Engeland tegen Frankrijk hadden, doen bezwijken. Hij zag het groote gevaar niet, de eerste krijgsmogendheid van het vaste Land tevens tot de eerste Zeemogendheid te helpen maken, *eumdem populum et imperatorem esse et portitorem orbis terrarum*. Hij vroeg zich niet, of, wanneer de engelsche magt in fransche handen overging, wij tegen Frankrijk veiliger waren, dan tegen Engeland; wie, wanneer Frankrijk ons behoedde tegen Engeland, ons zou behoeden tegen Frankrijk. Maar het vooroordeel, waaraan hij kleefde, was in het bloed der nederlandsche zeemanschap en werkelijk nationaal, een hartstogt, zelfs nu nog telkens gereed uit te barsten, en die, op eene lange reeks van feiten gegrond, in onze betrekkingen naar buiten nog

1 Brief aan v. Royen, Ostende Junij 1804.
2 Aan v. Royen, Duinkerken 5 Julij 1805.

dikwerf mede zal spreken. Door deze drijfveer bestuurd, heeft Ver Huell eene werkkracht ontwikkeld, welke op onzen somberen toestand dier jaren een verrassenden, oogenblikkelijken glans werpt, en in beter tijd onsterfelijke daden zou hebben verrigt; ja nu reeds, ware zij de geest van ons Gouvernement geweest, ons jegens Frankrijk in eene geheel andere houding zou hebben geplaatst.

En waarop kwam deze hooge en edele inspanning uit? De expeditie eindigde plotseling in de laatste week van Augustus 1805 als een droom, bij welks oplossing men niet kan gelooven de gedaante der wereld onveranderd weder te vinden.

2. Ver Huell was in Mei 1805, op de verklaarde, door hem zelven[1] den Raadpensionaris gemelde, begeerte des Keizers, tot minister van marine benoemd. Na den afmarsch des legers van Boulogne kon hij eindelijk zijn departement in 's Hage aanvaarden. Hij werd echter reeds na zes maanden, ten gevolge van den bekenden brief van Talleyrand v. 6 Febr. 1806 aan den Raadpensionaris, afgeroepen, om in Parijs mededeeling van des Keizers plan betreffende eene noodige verandering van onzen regeringsvorm te ontvangen. Het verhaal dezer gebeurtenis[2] is geenszins helder, omdat de schrijver sommige officiële stukken niet onder de oogen schijnt te hebben gehad, en de dagteekening verwaarloost. Het laatste is een groot gebrek, dat even eens, zoo als ik vroeger gelegenheid had te doen opmerken, het Gedenkschrift van R.J. Schimmelpenninck verduistert. Geen beter model, te dezen aanzien, voor iemand, die ons den loop eener diplomatische onderhandeling wil blootleggen, dan het Verslag van den minister Roëll, in 1836 door zijn zoon uitgegeven. Volgens kapitein Ver Huell vertrok zijn oom omtrent het einde van Februarij 1806[3]. De waarheid is, dat hij, d. 16 Februarij op reis gegaan, en d. 21 in Parijs aangekomen, op d. 1 Maart een uitvoerig onderhoud had met Talleyrand, dat over de oogmerken van den keizer geen

1 Zie den Brief van den Raadpensionaris v. 11 Mei 1805, II. p. 370.
2 I. bl. 354 sqq.
3 Bl. 356.

twijfel liet. Dit blijkt uit het officiële verslag van den Admiraal, afgedrukt in het Gedenkschrift van R.J. Schimmelpenninck, II bl. 356 sqq. Kapitein Ver Huell doet het voorkomen, alsof de Admiraal geruimen tijd in Parijs hebbe vertoefd, zonder te weten, wien men aan het hoofd der Republiek dacht te plaatsen, ja alsof dit zelfs, toen hij in de tweede helft van Maart terugkeerde om berigt aan ons Gouvernement te geven, nog onzeker was. Volgens het verslag echter, door Prof. Brugmans namens Ver Huell overgebragt[1], zegt Talleyrand reeds in de zamenkomst v. 1 Maart: ‘dat de keizer - aan de Bataafsche Natie eene wezenlijke dienst meende te bewijzen, door den Prins Louis aan het hoofd derzelve te plaatsen, in eene erfelijke waardigheid, met zoodanigen titel, als met den aard des volks meest overeenkomstig zoude worden bevonden’: hetgeen de keizer zelf, getuige het verslag van den Admiraal[2], in de audientie v. 14 Maart zeer duidelijk herhaalt.

Ook schijnt de voorstelling van kapitein Ver Huell niet vrij van tegenspraak met zich zelve. Op bl. 7 en 8 van het IIde Deel schrijft de Admiraal, dadelijk na afloop van het Besogne v. 10 April, aan den Keizer: ‘dat de Notabelen en voornaamste personen des Lands - overtuigd waren geworden, dat de keizer verpligt was, den regeringsvorm te veranderen, en dat het vertrouwen dan ook teruggekeerd was op het vernemen, dat Prins Louis aan het hoofd zou komen; de invloed daarvan was zoodanig geweest, dat de fondsen rezen, zoodat de hoop op eene gelukkige toekomst alleen gevestigd was op een vorst, die reeds door een kort verblijf in het Land, door zijne welwillendheid en het belang, dat hij in de inwoners stelde, aller harten, zelfs van de voornaamsten der natie, had gewonnen. De Prins zal derhalve ontvangen worden met al die ongeveinsdheid van eene natie, welke zoodanige gevoelens niet aan den dag legt, wanneer zij niet in het hart zijn.’ Vervolgens met Gogel, Six en van Styrum naar Parijs wedergekeerd, en dadelijk door den keizer ontvangen, komt de Admiraal

1 R.J. Schimmelpenninck, II. p. 353 sqq.
2 Ibid p. 358.

met Napoleon in een ‘langen redetwist, waarin hij hem geene der zwarigheden verbergt, waaraan hij, die het koningschap zou aanvaarden,’ blootgesteld zou kunnen zijn, ‘door den grooten tegenzin, welken de Bataven, zoo verwijderd van het denkbeeld eener monarchale regering, gevoelden voor alles wat in strijd was met een gemeenebest’[1]. In denzelfden geest spreekt vervolgens de Commissie, ‘eensgezind om den dreigenden slag zoo mogelijk af te wenden’[2], met Talleyrand[3]. Zij biedt den minister eene nota aan, ‘waarin men, in alle bijzonderheden, de reden ontvouwde, waarom de geheele natie zoo gesteld was op het behoud van haar ouden regeringsvorm’[4]. Ver Huell, bij den keizer, die de Commissie niet wilde ontvangen, geroepen, blijft op denzelfden grond tegenstand bieden. Hij betoogt[5] ‘de weinige voldoening, welke de Prins zou inoogsten in een Land, dat zulk een afkeer betoonde van het monarchale regeringsstelsel, en dat, in weerwil van al den eerbied voor den keizer, den Prins met weerzin, zelfs met afkeer zou zien komen. Dit antwoord trof den keizer diep, en maakte hem zigtbaar toornig, daar hij op een zoo gestrengen toon, als Ver Huell nog nooit had opgemerkt, zeide: Welnu, dewijl de Hollanders niet willen toegeven aan de goede voornemens, welke ik voor hen koester, zal ik hun een mijner Generaals zenden, den Maarschalk Davoust of Soult, om hen te regeren; zij zijn een franschen Prins onwaardig.’ Op het vernemen dezer woorden ‘maakte de angst zich zóózeer van de leden der Commissie meester, dat zij Ver Huell verweten, te ver te zijn gegaan; dit beweerden zelfs Gogel en van Styrum in weerwil hunner hevige republikeinsche gevoelens’[6]. Zij zenden in den nacht tusschen d. 28 en 29 April een kourier naar den Haag, die op d. 5 Mei met volmagt van het Groot Besogne, om in het verlangen des Keizers te treden, wederkeert[7].

1 Bl. 12.
2 Bl. 18.
3 Bl. 16, 17.
4 Ibid.
5 Bl. 18, 19.
6 Bl. 19.
7 Bl. 19 sqq.

Het verdient wel opmerking, hoezeer het hoofdthema van verzet door onze volgende gedraging wordt tegengesproken. In een onderhoud met Prins Louis, reeds gekozen Koning, komt Ver Huell nog terug op onzen ‘algemeenen en als ingeschapen afkeer van een monarchaal Gouvernement’[1]. En hoe werd onmiddellijk daarna de Koning hier te lande ontvangen? Niet alleen werd nergens weêrzin tegen het koningschap betoond[2], maar alles had het gelaat eener opgetogene natie; de Koning werd alom met toejuiching begroet; en uit de hoogere standen beijverde elk zich, de nieuwe Majesteit te naderen. Het verhaal bevat menigvuldige treffende blijken dezer te gemoet komende gezindheid[3]. De Koning stelt zijne ridderode in, en ‘bij ieder, welke dit teeken uit de hand des Konings had ontvangen, stond de vreugd op het gelaat te lezen; de ernstigste mannen zelfs maakten hierop geene uitzondering; men vroeg zich niet af: heb ik die onderscheiding verdiend? genoeg dat de Koning hem die waardig had gekeurd’[4].

Men pleegt den maatstaf ter beoordeeling van staatsinstellingen te zoeken in hare overeenkomst met de denkwijze, met het karakter en de zeden des volks. Intusschen wordt Monarchie, die er, nog geene halve eeuw geleden, in volslagen strijd mede scheen, sedert geruimen tijd en door hoe velen! als een *nederlandsch* hoofdbeginsel, waarmede ons volkswezen moet staan of vallen, beschouwd. Zoo deze stelling juist is, niemand zal loochenen, dat het tegendeel, in 1806 door Ver Huell en anderen beweerd, al wat men van onze natie wist of kon vermoeden voor zich had. Napoleon bekreunde er zich niet aan, en hij had gelijk. Het was onmogelijk, dat wij buiten eene monarchische inrigting bleven. Alle uit de fransche omwenteling geboren Republieken hadden zich in monarchie opgelost naar eene, van den napoleontischen wil onafhankelijke, wet van ontwikkeling, die ook wij moesten volgen. De Constitutie v. 1805, de Staat met den Raadpensionaris aan het hoofd, was reeds een begin van monarchie. Maar de Raadpensionaris kon niet blijven;

1 Bl. 40.
2 Bl. 48.
3 Bl. 48, 50, 51, 54 sq., 93.
4 Bl. 29.

Schimmelpenninck was reeds in den herfst v. 1805 nagenoeg blind[1], en dus onbekwaam tot een bestuur, dat het zien uit eigen oogen, onvermoeid, dagelijksch lezen en schrijven, volstrekt vorderde; zoo de tegenwoordige Raadpensionaris aftrad, wie zou hem vervangen? Wie het ook ware, welken waarborg van een vast en krachtig gouvernement gaf een voor vijf jaren uit de burgerij, waarvan zoo velen hem in maatschappelijken stand of persoonlijk aanzien evenaarden, benoemd ambtenaar? Terug, tot een bestuur door collegiën, gelijk onder de twee eerste staatsregelingen, kon men niet; er bleef dus slechts eene Kroon overig, waartoe de stoffe in Nederland zelf ontbrak. Napoleon was een te streng logisch verstand, om zich in deze reeks van sluitredenen te laten storen.

Bij ons dacht en gedroeg men zich in denzelfden geest. Treurige uitkomst voorwaar, een vreemden Vorst tot regering des Lands te moeten roepen. Treurig, zoo men hem uit de hand eener vreemde overmagt ontving; nog treuriger, zoo men hem behoefde omdat men zich zonder hem niet kon regeren. De tweeledige last, door het Groot Besogne op d. 10 April 1806 aan de Commissie gegeven[2], doet zien, hoe verlegen men met zijne houding was. Het eerste deel der Instructie onderstelt de mogelijkheid, dat Napoleon, tot verzekering der ‘identiteit van politisch systeem,’ zich tevreden hield met eene acte van bemiddeling of een tractaat, zonder verandering van regeringsvorm; een ander terrein dus van onderhandeling, dan waarop men zich met Napoleon bevond; eene mogelijkheid, waaraan niemand ernstig kon gelooven, dewijl juist verandering van regeringsvorm beginsel en doel was van 's keizers vraag[3]. Het tweede deel gaat op het onderwerp zelf aan, met eene wending, daar het eigenlijk om te doen is; ten einde het gebrek aan zede-

1 I. bl. 341, 347, 351, 354, 360.

2 Onder de Bijlagen van het IIde Deel bl. 445 sqq. afgedrukt.

3 In den afdruk van dit gedeelte der volmagt moet op bl. 449 *c* eene feil zijn geslopen, en voor: ‘bijaldien die nadere representatien dat gewenscht effect *niet* mogten hebben,’ dunkt mij, worden gelezen: ‘bijaldien die nadere representatien dat gewenscht effect mogten hebben.’ Het gansche stuk mist zamenhang, tenzij die ontkenning wegblijve.

lijke kracht van wederstand te verbergen, *wil* men zich onder den druk van overmagt bevinden. Indien namelijk de Keizer zijn wil mogt herhalen om Prins Louis in eene erfelijke waardigheid over het bataafsche volk te zetten, ‘behoort de Commissie *wel bijzonderlijk* zorg te dragen, den wil van Z.K.K. Majesteit te dezen opzigte op alle mogelijke wijze zoodanig te doen constateren, dat daaromtrent noch bij het tegenwoordig geslacht noch bij de nakomelingschap eenige de minste twijfel kan overblijven, en behoort *alzoo* de Commissie volstrektelijk niet over te gaan tot de voldoening van het tweede gedeelte van den last, aan haar toevertrouwd, dan nadat het volledig blijke, dat zij daartoe alleenlijk gedwongen heeft besloten.’ En wat dan? De Commissie zal hierna de voorwaarden van een nederlandsch volksbestaan, ‘of al hetgeen in een onmiddellijk verband staat met onze inwendige independentie, of dat strekken kan *tot wegneming* van den ongunstigen indruk, welken het voorstel van Z.K.K. Majesteit bij de Natie heeft gemaakt,’ - aan den keizer voordragen; zij zal evenwel hierover niet mogen onderhandelen; zij zal zich slechts in staat stellen ‘aan het bataafsche Gouvernement over te brengen een geheel en volledig developpement van het voornemen van den franschen Keizer’[1].

Men bereidt de buiging, om zich te onderwerpen, voor. Op de berigten uit Parijs v. 28 April besluit het Groot Besogne d. 3 Mei: ‘dat, vermits ten stelligste is geconstateerd de nooddwang, - het ter vermijding van ontwijfelbaar meerdere rampen, wenschelijk is, dat een Prins uit het keizerlijke Huis van Frankrijk, en met name Zijne Keizerl. Hoogheid Prins Louis, aan het hoofd der regering van de Bataafsche Republiek worde geplaatst’[2]. Hierover deelt kapitein Ver Huell eenige karakteristieke brieven van Goldberg, Pyman, van Royen, de Vos van Steenwijk, Corver Hooft en van Stralen aan den Admiraal mede[3]. In alle spreekt volkomen overeenstemming met de gevoelens van

1 Bl. 449 sq.
2 R.J. Schimmelpenninck, II p. 180.
3 II bl. 451 sqq.

Ver Huell en van de overige leden van de Commissie te Parijs: de overtuiging, dat er slechts ééne uitkomst is, en het verlangen, die zoo spoedig mogelijk te verkrijgen. Zij verspreiden over de toenmalige denkwijze een nieuw en mij althans onverwacht licht, daar zij doen zien, dat de onderwerping in geenen deele met zoo veel weerzin, als men doorgaans verzekert en de officiële bewoording medebrengt, gepaard was. Een fiksch man doet voor uitwendigen, onredelijken dwang onder, maar weigert er het werktuig van te zijn. Tot hiertoe, ik erken het, schenen zij, die in 1806 Lodewijk Napoleon inriepen, mij verder te zijn gegaan, dan de lijdelijkheid van een edel karakter gedoogt; zij schenen mij, overeenkomstig met het verhaal in Schimmelpennincks Levensbeschrijving[1], enkel door vrees bestuurd. Er is echter ook een innerlijke, uit onwederlegbare redenen voortvloeijende dwang, die verpligt mede te werken tot hetgeen men niet zou verkiezen. Wanneer onze Staat de bouwstoffen eener nationale zelfregering niet bezat, en de monarchie met een vreemden Vorst, juist wat Napoleon gebood, eischte, kon men deze noodzakelijkheid eene ramp noemen, doch moest men trachten haar ten goede te leiden. Ziedaar den indruk, onder welken men, volgens de hier gegevene bescheiden, zich in 1806 vond. Goldberg schrijft d. 3 Mei: ‘De leden van den Staatsraad en de tegenwoordig zijnde ministers hebben zich bij den Raadpensionaris vervoegd, en na de opening der depêche van uwe Commissie werd in die vergadering, *zonder aarzelen en met kordaatheid*, besloten, in de groote consulta, welke gehouden zoude worden, het daarheen te leiden, dat de wensch om Prins Louis aan het hoofd der regering te zien, te doen goedkeuren, en uwe Commissie te Parijs tot het behandelen van het Charter, en hetgeen er verder vereischt wordt, gemagtigd worde, ten einde vervolgens, *zoo als keizer Napoleon met regt verlangd heeft, het bepaalde ter sanctie van het volk te brengen*. Ik twijfel geenszins, of deze zaak zal in de consulta denzelfden loop hebben.’ Pyman hoopt in zijn schrijven van den 4den, ‘dat hoe eerder hoe beter die

1 R.J. Schimmelpenninck, II, p. 164 sqq.

groote zaak zijn beslag krijgt, hoe beter het voor den Lande zal zijn, en hoe aangenamer voor een ieder in zijn personele betrekkingen. Het wordt hoog tijd; reeds beginnen de woelingen een aanvang te nemen.' Van Royen schrijft denzelfden dag: 'De zaak kan tot eene afdoening komen; ik wensch, dat God geve, het nuttig en heilzaam voor ons Vaderland moge zijn; het woordje *nooddwang* had uit het Staatsstuk weggelaten kunnen worden, maar dit heeft geen bezwaar, daar uwe Commissie daarmede naar welgevallen kan handelen, en dat de bekende Vaderlandsliefde, die u bestuurt, u besturen zal om in de gegevene omstandigheden alles tot het welzijn en het geluk van ons Land te beschikken. - Al dat haspelen en bedingen als kooplieden, die den hoogsten prijs willen bedingen, moet den Keizer knorrig maken, en dat was wel te voorzien.' Volgens Corver Hooft[1] 'moet ieder, welke in het Land woont, beschouwd worden onder de nieuwe regering te leven, waaruit volgt, dat al degenen, welke er zich tegen verzetten, vijanden of verraders worden.' - 'Ons arm Vaderland, gedurende zoo vele eeuwen ten prooi aan de calamiteiten van den partijgeest, heeft de afgrijsselijke verdeeldheden der Hoekschen en Kabeljaauwschen niet eerder zien eindigen, dan toen Philips de Goede het middel had gevonden, die te dempen door eene nieuwe orde van zaken in te voeren, die - kan beschouwd worden als het tijdstip, waarop onze voorspoed een aanvang nam.'

De Raadpensionaris zag zich plotseling verlaten. Toen Ver Huell in Februarij zijne zending ging aanvaarden, 'uitte de Raadpensionaris den wensch, zijn post te mogen behouden.' Voor de eerste maal, getuigt Ver Huell; 'van te voren beschouwde hij dien als zóó zwaar, dat hij dikwijls - verklaarde, dezen post alleen te dragen in de hoop, het Vaderland uit den weifelenden toestand, waarin het tegenover Frankrijk verkeerde, te redden'[2]. Toen in het laatst van het vorige jaar Prins Louis den Haag had bezocht, was, zegt Ver Huell[3], de ontvangst bij den Raadpensionaris

1 Brief v. 17 Mei, bl. 456.
2 I. bl. 355.
3 Bl. 351.

eenigzins gedwongen geweest; ‘Schimmelpenninck kon door zijne blindheid den Prins niet naar behooren ontvangen, en zijne echtgenoot toonde blijkbaar genoeg, dat dit bezoek haar hinderde.’ Ver Huell keert in de tweede helft van Maart 1806 uit Parijs terug; en nu verklaart hem de Raadpensionaris, dat hij alles reeds sedert lang had voorzien[1]; doch Ver Huell was van gevoelen, dat ‘het nu voor hem te laat was, en dat hij zich niet tot plaatsvervanger had moeten laten gebruiken.’ Ook aarzelde Schimmelpenninck niet, zich te schikken. Na het houden van het Groot Besogne v. 3 Mei betuigt hij, in een vertrouwelijken brief aan den Admiraal[2], zijn verlangen, dat de zaak spoedig worde afgedaan; hij wil slechts krachtige waarborgen, welke de Keizer ook verklaard had te willen geven, voor de bewaring onzer burgerlijke en godsdienstige voorregten en nationale zeden; en dat de nieuwe Constitutie den volke ter aanneming worde onderworpen. Het laatste schijnt eveneens door den Keizer te zijn begeerd[3].

De Commissie ontving op d. 10 Mei van Talleyrand het ontwerp van Tractaat, waarin, volgens zijne meening, al de punten tot bevestiging der vrijheden en regten onzer natie op eene met hare eer en hare gevoelens strookende wijze in het oog waren gehouden. De Commissie werd verzocht, hare bedenkingen zoo spoedig mogelijk mede te deelen[4]. Zij begreep echter eenparig, de handeling over het tractaat te moeten verbinden met die over de Constitutie, welke op de grondslagen van het eerste zou behooren te worden vastgesteld. Zij ging dus aan het zamenstellen eener volledige staatsregeling, met zulk een ijver, dat zij het geheele ontwerp ten huize van den gezant Brandsen in den ochtend v. 12 Mei voltooide[5].

Dit stuk werd, tegelijk met de aanmerkingen der Commissie op het voorgestelde Tractaat, in twee lange conferentiën met Talleyrand op d. 13 en 14 Mei behandeld. Men

1 II. bl. 2 coll. bl. 10.
2 Bl. 21, 22.
3 Zie II, bl. 27 en den Brief van Goldberg v. 3 Mei, boven aangehaald.
4 Bl. 26 sq.
5 Bl. 27, 28.

werd het bijna op alle punten eens. Er bleef overig, het welmeenen van den Keizer in te winnen.[1].

Napoleon achtte eene geheel nieuwe Constitutie niet verkiesselijk. Het was, naar zijne meening, beter, met inhaesie der Constitutie v. 1805, alleen zoodanige nieuwe artikelen daarbij te voegen, als hetzij door de veranderde orde van zaken, hetzij tot verzekering van een goed beleid van regering zouden worden geëischt. Hij liet dus aan de Commissie, d. 17 Mei, met een gewijzigd ontwerp van Tractaat, een ontwerp van constitutionele wetten, waarmede, naar zijn oordeel, de bestaande Staatsregeling kon worden vermeerderd, ter overweging toekomen[2].

Het was een verschil van vorm; want de Commissie kon ‘niet anders inzien, dan dat de voorgestelde wetten en het Tractaat alle voorname en noodwendige punten inhielden, waarop de Commissie last had aan te dringen, ter verzekering van de vrijheid en de regten der natie onder eene eenhoofdige regering’[3]. Met meer moeite stemde zij toe in de vraag, om het inkomen des konings met ƒ 500,000 in vast goed te vermeerderen. Aan de andere zijde was de Keizer niet ongemakkelijk; de onderhandeling was op d. 22 Mei afgeloopen; en Ver Huell schrijft dien dag aan van Royen: ‘Siedaar dan, mijn waarde Vriend, de zaken getermineerd op eene wijze, welke ik vertrouwe dat u en andere vaderlandslievende vrienden niet dan aangenaam kan zijn in de gegevene omstandigheden. Den groten Napoléon laat sig in 't geen onder uwe ogen gebragt zal worden sien als den vriend en beschermer onser Independentie.

Hetgeen gevraagd word namentlijk om het Tractaat en Constitutie te ratifieeren, en dadelijk terug te zenden, is van sodanigen aart, dat ik vermeen de keyzerlijke waardigheid gene andere handelwijze kan gedogen. De Keyzer kan hierin niet van de willekeur onzer natie afhangen. So er questi van tegenstand mogt zyn, mijn waarde Vriend! en men swak genoeg konde zijn om het aan 't Volk te

1 Bl. 28.
2 Bl. 29, 30.
3 Bl. 30 sq.

brengen, so bid ik u laat u horen, en denkt, dat het de existentie van ons vaderland geld: en wij alles sacrifieeren met eene formaliteyt te begeren, welke men in de laatste tijden absolut daartoe gereduceert heeft. So men tegenwerpingen mogt maken, laat er dan bij stemming geconcludeert worden. 't Word swakheyd, wanneer men in diergelijke omstandigheden geen demarche durft te doen, welke door eene woelzieke menigte alleen kwalijk sal beoordeelt worden'[1]. Waarom Napoleon de gedachte, de monarchie door eene volksstemming te doen aannemen, liet varen, hierover wordt men niet onderrigt. En over 't algemeen zou een naauwkeuriger, uitvoeriger, alle bijzonderheden naar tijdsorde omvattend, verhaal der Parijsche onderhandeling uit de papieren van den Admiraal uitstekend welkom zijn geweest.

3. Onder Lodewijk was Ver Huell minister van marine niet langer dan tot December 1807. 'Le roi,' zegt de koning zelf[2], 'lui reprochait d'être plus dévoué aux volontés de l'empereur qu'aux intérêts de son pays.' Zoo min als de Koning met Ver Huell, was deze tevreden met den Koning. Hij vond, dat de Koning wel de ijdelheid van een koninklijk parvenu in hofhouding en leger ten toon spreidde, doch voor het zeewezen veel te weinig over had. Nog aan het hoofd der flottille te Ambleteuse, had hij d. 25 August. 1805 aan van Royen geschreven: 'De onkosten onzer armee sijn te groot en niet dienstig. Dit systema dient verandert te worden. Den groten Napoléon vordert van ons eene Marine, en geen Landarmee; en ook daardoor alleen zullen wij onze existentie kunnen behouden. So lang als ik dus niet sie, dat het aan 't Gouvernement mogelijk gemaakt word om sijn geheele attentie daar heen te wenden, sal ik niet gerust sijn.' En nu ondervond hij de smart, wat hij in de jaren 1803 tot 1805 voor de marine had gedaan, met eigen handen weder te moeten afbreken. Hij was ingenomen met Napoleon, en de Koning was het niet.

1 Vergel. den brief van Corver Hooft aan Ver Huell v. 17 Mei 1806, II. p. 455 sq.
2 Doc. histor. II. p. 178.

De Admiraal had een te helder, gezond verstand, om niet in te zien, dat men met een man, als Napoleon, opregt moest zijn. De sparteling van Lodewijk tegen den Keizer, half pligtbesef, half persoonlijke gevoeligheid en gekrenkte eigenliefde, was die van een zwak karakter, hoe zwakker, des te naijveriger op den schijn eener vastheid, die het niet bezit. Hij wilde niet begrijpen, dat zijne taak zich tot binnenlandsche regeling bepaalde, doch dat Holland naar buiten niet méér vrije beweging kon hebben, dan een fransch departement. Ver Huell was, even als Napoleon, overtuigd, dat de Koning, goedhartiger dan eerlijk en wijs, de sluiting tegen Engeland niets minder dan getrouw deed handhaven. Hij geloofde, dat men door het trekken aan den band onzer afhankelijkheid van Frankrijk dien slechts naauwer toehaalde; men moest niet, om één bijzonder belang en ééne classe van handelaars te begunstigen, de algemeene belangen des Lands in de waagschaal stellen; het scheen hem uiterste dwaasheid, van onze zijde met den Keizer over een punt te dingen, waarover deze weldra een oorlog met Rusland niet ontzag. Ten onregte meende Lodewijk, dat Napoleon in overdrevene eischen slechts voorwendsel zocht, om Holland, dat ze niet kon vervullen, in te lijven[1]. Napoleon behoefde geen voorwendsel. De vraag is, of Napoleon zelfs nog in 1810 zich van de noodzakelijkheid eener inlijving niet liefst verschoond had gezien. Men moet zijne gedachte of zijn plan niet zoeken in de hartstogtelijke, wilde uitvallen, waartoe dezen buitengewonen geest, vooral in later jaren, tegenwerking zoo vaak vervoerde. Indien het hoofddoel van Koning Lodewijk was hetgeen hij zegt[2], het bestaan van Holland, hoe dan ook, tot aan den algemeenen vrede slepende te houden, hij moest bovenal de verlangde eenheid met Frankrijk en den Keizer bewaren.

In het laatst van 1807 werd Ver Huell, op de aanleiding, hier[3] omstandig, doch niet in volkomen overeenstemming met Krayenhoff's berigt[4] verhaald, om hem te verwijderen plotseling tot ambassadeur te Petersburg benoemd. Dan naauwelijks onderweg, werd hij, ten gevolge der be-

1 Doc. hist. III. p. 216 sq., 268.
2 Ibid III. p. 206.
3 II. bl. 103 sqq.
4 Levensbijzonderh. v. Krayenhoff, bl. 66 sq.

geerte van Napoleon, door de benoeming tot gezant te Parijs ingehaald[1]. Het voorname feit dezer betrekking, die eerst met het koningrijk Holland eindigde, was zijn deelgenootschap aan de onderhandeling, die op het verdrag v. 16 Maart 1810 uitkwam. Men ziet hier duidelijk de reden van de bij dat verdrag bekrachtigde afscheuring van een deel des Rijks; de zwakke tegenstand, dien de engelsche inval v. 1809 in Zeeland ontmoette, en het daaruit gesproten gevaar voor Antwerpen, reeds eene der eerste militaire havens van Frankrijk[2], hadden op den Keizer den levendigsten indruk gemaakt[3]; voor 't overige echter ontvangt het dagboek dier onderhandeling van Roëll, hetwelk kapitein Ver Huell niet eens schijnt te hebben gekend, geen gewigtig bijvoegsel. Over 't algemeen leert men uit de Levensbeschrijving van den Admiraal over Koning Lodewijk niet veel nieuws; zij maakt evenwel de kennis van zijn persoon ronder en helderder.

4. Het koningrijk Holland heeft den schok, dien eene vereeniging met Frankrijk in 1806 zou hebben veroorzaakt, zeer getemperd[4], en in vele opzigten het koningrijk der Nederlanden voorbereid. De afstand van Lodewijk, waarover men hier menige merkwaardige bijzonderheid leest[5], opende aan den Admiraal een nieuwen werkkring. Napoleon benoemde hem tot voorzitter van de hollandsche Junta of den Raad, belast om den Keizer ‘eene schets aan te bieden over het algemeen beheer van het Land, gewijzigd en in overeenstemming met het gouvernement van het keizerrijk’[6]. Wat heeft deze Raad, waarin Mollerus, van Maanen, Eckhardt en Gogel de vlijtigsten waren, uitgevoerd? Welke is inzonderheid zijn invloed op het Decreet v. 18 Octob. 1810 en de overige, de vereeniging regelende, Decreten geweest? Wij vernemen enkel, dat de Junta in Afdeelingen was gesplitst, dat eenige harer ontwerpen werden aangenomen en andere zonder gevolg bleven, dat de fransche ministers steeds alle hare reclamatiën met welgevallen aanhoorden, en zeer tot ons voordeel waren gestemd[7].

1 II. bl. 113 sqq.
2 Vergel. bl. 235 sq.
3 Ibid. bl. 170 sq.
4 Vergel. II. bl. 202 sq., 205. 206.
5 L.c. bl. 189 sqq.
6 Bl. 209.
7 Bl. 210.

Onze inlijving in Frankrijk mag geenszins alleen als eene daad van napoleontische geweldenarij worden beschouwd, noch naar de kortheid van haren duur geschat. Zij is, in politische en regtsorganisatie, eene vordering geweest, die zonder het Decreet van Napoleon zou zijn vertraagd of gemist. Zij deed ons op eenmaal een stelsel van wetgeving deelachtig worden, dat ons, over menig beletsel heen, voor goed op den weg der algemeene, hedendaagsche ontwikkeling heeft geplaatst, en tegen zoo menige onzekerheid, tegen menigen misstap behoed. Om dit te waarderen, verbeelde men zich, dat wij uit het koningrijk Holland onmiddellijk in dat der Nederlanden waren overgegaan. De fransche omwenteling had ons wel beginselen gebragt, maar hadden wij die door eigen arbeid moeten verwezenlijken, hadden wij ééne algemeene wetgeving, zoo als wij ze in overeenstemming met andere vernieuwde Landen behoefden, zelfstandig uit eigen bronnen moeten ophalen, wanneer en hoe waren wij klaar gekomen? Hoevele verouderde bepalingen zouden wij tot aanvulling hebben ingeroepen? Uit welke hoeken zouden niet al verlegen *nederlandsche beginselen* zijn opgezocht? Hetgeen de inlijving ons schonk, is nog op dit oogenblik van méér beslissenden, doordringenden invloed op ons Staatswezen, dan al wat wij in constitutionele en andere regeling sedert 1813 oorspronkelijks tot stand bragten. Een feit van zulke gevolgen verdient in allen deele te worden gekend. Mogten de papieren van den Admiraal of van eenig ander lid van den Raad v. 1810 naauwkeurige opteekening van het toen verrigte behelzen, de openbaarmaking zou hem, die in den gang der gebeurtenissen de bewegende krachten wenscht na te gaan, oneindig verpligten.

Na afloop dier raadplegingen keerde Ver Huell tot zijn beroep weder. Hij werd in het voorjaar v. 1811 tot bevelhebbergeneraal der reeden en havens van het Noorden, van de Eems tot Dantzig, aangesteld, ter oprigting voornamelijk van maritieme etablissementen aan de Elbe, de Wezer en te Lubeck[1]. Kapitein Ver Huell maakt aandachtig op de groote werken en vloten, die, hadden Napoleon en de Ad-

1 II. bl. 217 sqq.

miraal tijd gehad, hier binnen twee jaren zouden zijn ontstaan: en welke men er, zoodra deze havens, oevers en kusten niet meer aan eenige steden, maar aan eene Mogendheid zullen behooren, verwachten mag inderdaad te zien voltooijen[1].

In den aanvang v. 1812 moest Ver Huell, in plaats van den Admiraal de Winter, het bevel over het escader van Texel op zich nemen. Het laatste groote bedrijf van zijn publiek leven, dat, gelijk het eerste in de jaren 1803 tot 1805, hem gelegenheid gaf, zijne hooge bekwaamheid en edel karakter in volle kracht te ontvouwen. Ik wil uit het belangwekkende verhaal[2] niets stelen. Onze omwenteling vond hem op dien post, dien hij, totdat het fransch Gouvernement op het eind van April 1814 overgave gebood, tegen het nederlandsche Bestuur verdedigde. Een gedrag, hoe heftig, zoo als in de toenmalige stemming niet onnatuurlijk was, veroordeeld, den man van eere waardig. Hij behoeft de verschooning niet, dat hij voor het Vaderland eene stelling en eene vloot bewaarde, die hij, door verraad, aan vernieling zou hebben prijs gegeven. Aan het hoofd eener hem door het fransche Gouvernement toevertrouwde fransche magt geplaatst, mogt hij die niet, omdat zijn vaderland van Frankrijk vrij werd en hij liever het eerste dan het laatste diende, willekeurig verlaten. Noch zijne nederlandsche geboorte en betrekking, noch besluiten der nieuwe nederlandsche overheid konden hem op eenigerlei wijs van zijnen pligt ontheffen. In zulke tijden vindt het gelukkig verraad toejuiching, maar is er eene ongewone sterkte van wil noodig om niet met de menigte te loopen. De zedelijke waarde der daad hangt van de innerlijke drijfveer af, die men niet kent; zoo Ver Huell, op de fortuin van Napoleon vertrouwende, uit eigenbelang had gehandeld, het ware niet minder laakbaar dan het vertoon van vaderlandsliefde van hem, die om gunstbejag zich onder de eersten naar de opgaande zon keerde. Men kan slechts naar hetgeen onder de zinnen valt oordeelen; en dit teekent een hart, dat op de regte plaats zit. Dat ons toenmalig Bestuur de houding van Ver Huell inderdaad hebbe afgekeurd, en hem uit gevoeligheid hebbe verstooten, is naauwelijks te denken.

1 Bl. 228 sq.
2 L.c. bl. 234 sqq.

Zoo het den moed niet heeft gehad, het vooroordeel te trotseren, deze zwakheid heeft het Land welligt van den eenigen man beroofd, die onze marine zou hebben opgebeurd.

Het publiek leven van Ver Huell maakt te gelijk een tragischen en verheffenden indruk. Men heeft te doen met iemand, die weet en durft wat hij wil; vaardig tot besluit en uitvoering onder menschen, vooral bedacht om de verantwoordelijkheid voor hetgeen gebeurde van zich af te schuiven. In een tijd van radeloos beraden, te midden eener algemeene matheid en weifeling, ziet men hem telkens op een bepaald doel, met eene treffende eenparigheid van gedachte en handeling, moedig aanstreven. Aan Napoleon niet minder, dan van ouds aan het huis van Oranje verkleefd, in Frankrijk en bij den Keizer gelukkiger dan eenig nederlander, bleef hij Nederland boven Frankrijk stellen; hoopte hij, wat hij in dienst van Frankrijk deed, voor zijn vaderland te hebben gedaan. Doch zijn lot heeft, hoe hoog het hem verhief, zijn aanleg geen regt laten wedervaren. Zijne zeldzame werkkracht, in geenen deele alleen, gelijk die der meesten, geschikt om aan den toestand van het oogenblik dienstbaar te zijn, heeft evenwel geene duurzame gevolgen mogen nalaten.

Kapitein Ver Huell schrijft over zijnen oom zonder ophef, met eene ongezochte bescheidenheid, die het innerlijk merk van waarheid, dat zijne mededeeling doorgaans draagt, niet weinig versterkt. Hij koestert de oude, natuurlijke gevoelens onzer marine tegen Engeland, en zelfs nog het vooroordeel, dat deze Zeemogendheid de vastelandsoorlogen tegen Keizer Napoleon hebbe te weeg gebragt. Hij verklaart al onze rampen uit het binnenhalen der franschen in 1795; alsof hunne inkomst te vermijden en niet het eenig middel tot beleid van hervorming en herstel ware geweest. De omwenteling zou toch zijn gebeurd; maar, zonder de tegenwoordigheid der franschen, hoe? Gelooft de schrijver, dat zij van geweld en woeste verguizing der bestaande orde vrij ware gebleven? Doch deze dwalende historiebeschouwingen ontnemen niets aan de waarde van het werk, dat echter door kritische vergelijking van strijdige berigten over hier gemelde feiten zou hebben gewonnen.

Één voorbeeld. De zoon van den Raadpensionaris verze-

kert[1], dat Napoleon dringend verlangde, een weidscher titel, dan dien van Raadpensionaris, door hem te zien aannemen. Graaf Schimmelpenninck geeft zelfs als woorden van Napoleon uit den tijd, toen het besluit om de Republiek af te schaffen rijp was geworden, op: ‘ce n'est pas une velléité de famille qui me presse, j'ai dit vingt fois à Monsieur Schimmelpenninck qu'il avait tort de ne pas fonder un pouvoir héréditaire dans sa famille - son idée de grand Pensionnaire électif ne valait rien; vous en voyez la conséquence.’ Eene verklaring, die, om waarschijnlijk te zijn, eene stellige getuigenis behoeft. Daarentegen was het, volgens Ver Huell, Napoleon, die, *ondanks* de bedenkingen van Schimmelpenninck, den titel van Raadpensionaris koos en handhaafde. De Keizer, lezen wij[2], ‘stond op dien titel;’ en de schrijver voegt er als reden bij: ‘mogelijk wel met het oogmerk om naderhand het Bewind wederom eene verandering te doen ondergaan.’ Eene ernstige rede van Napoleon, die Ver Huell uit een onderhoud des Keizers met Schimmelpenninck v. 8 Febr. 1805 woordelijk mededeelt, sluit de bedoeling, welke de zoon van den Raadpensionaris schijnt aan te nemen, geheel buiten. ‘Alhoewel de Keizer,’ zegt Ver Huell, ‘al de denkbeelden van Schimmelpenninck had goedgekeurd, kon hij zijne ongerustheid niet verbergen, dat alles tijdelijk zou zijn, en mogelijk gedurende eenige jaren aanhouden. Ik spreek niet (zoo redeneerde Napoleon) als Keizer met u, maar als geschiedkundige, maar als wijsgeer. Ik wil wel aannemen, dat die orde van zaken lang kan duren; maar de gevolgen zullen het bewijs opleveren, dat de tijdsomstandigheden tot eene verandering zullen dwingen.

- De nu in te voeren orde van zaken kan zeer wel eenigen tijd goed gaan, een, twee, mogelijk vijftig jaren, doch ik zie vooruit, dat dit op den langen duur niet gaan kan. In weêrwil, dat gij dien stand van zaken voor onwrikbaar houdt, beschouwen de Hoven van Europa het uit een ander oogpunt, en trachten steeds eene ledige plaats in Holland te vervullen; ten bewijze, dat dit eene stellige

1 Bl. 278.
2 R.J. Schimmelpenninck, II. p. 120 sq.

waarheid is, moet ik u mededeelen, dat er van alle kanten verscheidene aanzoeken daartoe van Duitsche Vorsten bij mij zijn ingekomen, zoo als van den Prins van Weilburg, van Prins Ferdinand van Pruissen en meer anderen.

Gij behoeft u derhalve over mijne beschouwingen niet te verwonderen, en zoo lang men geen militair hoofd daar ziet, zal het als eene vacante plaats aangewezen worden; het militaire gedeelte der natie, zelfs bij u, ziet niet gaarne een politiek persoon aan het hoofd.

- Ik verlang u in alles wel te zien, en in staat om het Land te redden. Ik zou thans verlegen zijn. iemand van de mijnen daarheen te zenden. Joseph houdt te veel van rust en kalmte. Lodewijk heeft eene wankelende gezondheid. Ik *hoop*, dat alles goed zal gaan, en gij naar wensch zult slagen.'

Aan deze woorden ontbrak tot volledige waarschuwing van het nieuwe hoofd der Republiek niets. Men kan, zoo zij echt zijn, en zij hebben er al het voorkomen van, waarlijk niet zeggen, dat Napoleon Schimmelpenninck misleidde. De Keizer wilde den vorm van bestuur door collegiën weg hebben en één persoon, met wien hij kon handelen, in de plaats stellen. Dat Napoleon op dat oogenblik de monarchie slechts heeft willen voorbereiden, durf ik geenszins beweren. Hij kan het met Schimmelpenninck eerlijk hebben gemeend. Maar hij ontveinsde noch zich, noch aan Schimmelpenninck, dat hij met dezen eene proef nam, die wél en die kwalijk kon slagen; zoo, dat in het laatste geval het Raadpensionarisschap eenvoudig eene brug wierd tot invoering van een fransch Koningschap. Schimmelpenninck dacht niet zóó ver als Napoleon, en mogt zóó ver niet denken, of hij zou de hagchelijke taak niet op zich hebben genomen.

II. Het tweede geschrift is bestemd om te prijzen, niet om te onderrigten. De Heer van Hall is vergramd op Thiers en eenige andere 'zoogenaamde' fransche geschiedschrijvers, dat zij R.J. Schimmelpenninck niet als den vredestichter van Amiens voorstellen, en op mij, dat ik in een verslag van het Leven van den Raadpensionaris, vóór anderhalf jaar in dit tijdschrift opgenomen, naar zijne meening geen eere genoeg aan Schimmelpenninck deed.

Het historisch oordeel, dat zich na de gebeurtenis allengs

formeert, verschilt niet zeldzaam van de onrijpe meening van den tijdgenoot. De vrede van Amiens, door onze vaderen ver boven waarde geschat, was geen feit van groot gewigt; meer vorm dan wezen, zoodat zelfs de gezanten der beide hoofdmogendheden er weinig roem konden oogsten; te minder daar het geheele bestek der onderhandeling reeds vooraf vaststond. Waar Frankrijk en Engeland zich wogen om voor het oogenblik den evenaar in rust te zien, kwam noch ons lot noch onze wil in aanmerking. De Eerste Consul had, zonder ons te vragen, voor ons, gelijk voor Spanje, de grondslagen van den vrede met Engeland bij het Tractaat v. 1 Octob. 1801 bedongen. De hoofdzaak was regeling van het koloniebezit; hij had voor ons afgestaan, en meer dan wij zelve zouden hebben gekund, voor ons terugerlangd. Wat schoot er voor een nederlandsch gezant overig, al ware die gezant een Jan de Wit geweest?

Hiertegen onderneemt de Heer van Hall, het gevoelen van den tijdgenoot, die den vrede van Amiens voor eene beslissende gebeurtenis en Schimmelpenninck voor den held dier gebeurtenis hield, te regtvaardigen. Maar hoe? Brengt hij eenig bewijs bij? Deelt hij eene reeks van depêches of andere stukken mede, waaruit de loop der onderhandeling beter, dan tot hiertoe, wordt gekend? Hij herhaalt enkel de gezegden over de rol van Schimmelpenninck bij het Congres uit het boek des zoons; gezegden, die, zoo als zij daar staan, geen geschiedschrijver, welke eenig begrip van zijne taak heeft, zal wagen tot grondstof van zijn werk te maken.

In zijn toorn verbeeldt de Heer van Hall zich, dat Thiers, door fransche jaloezij tegen den bataafschen diplomaat beheerscht, welligt opzettelijk hetgeen hij wist heeft verzwegen; en vergeet hij zich, wat mij betreft, zóóver, naar het persoonlijk oogmerk eener beoordeeling te vragen, die er geen heeft noch kan hebben.

De Heer van Hall verzekert, dat zijn vriend een groot man was; hij laat de toejuiching, welke over Schimmelpenninck's verdienste bij het Congres hier opging, de redevoering van den Heer Siegenbeek, de gedichten van de Bosch en Loots behagelijk weêrklinken; hij roept verklaringen te hulp van den schrijver der Staatkundige Partijen in

Noordnederland, van Bosscha, van den Heer Groen v. Prinsterer en Schlosser, die Schimmelpenninck insgelijks roemen. Alles voor een gevoelig vriendenhart zeer bevredigend; maar, had bij deze gelegenheid niet juist dit hart den boventoon, de Heer van Hall zou, geloof ik, het eerst van allen erkennen, dat te dezer zaak noch zijn, noch eenig persoonlijk gezag kan gelden. Is het te doen om de gezindheden van een achtingwaardig man, die slechts aan de zijnen bleken, men neemt ze op hunne getuigenis aan; maar den diplomaat, dien men op het tooneel brengt, moeten de feiten doen kennen. De held, dien men in een drama slechts hoort prijzen, maakt een droevig figuur; men wil hem zien handelen.

De Heer van Hall zoekt eene bijzondere bevestiging der verdienste van Schimmelpenninck in de omstandigheid: ‘dat hij eene uitzondering is gebleven op den zoo dikwerf herhaalden regel, dat een profeet niet wordt geëerd in zijn vaderland’[1]. De Heer van Hall vergunne, dat ik aan het bestaan van dien regel bij ons twijfel. De nederlandsche profeten kunnen zich, dunkt mij, over gebrek aan vereering in hun vaderland niet beklagen. Wij beminnen de lofrede, en haten de kritiek. Het geschrift van den Heer van Hall bewijst het op nieuw. In onzen kleinen, afgezonderden volkskring, waar de echte maatstaf van grootheid wel eens zoek raakt, gehecht aan onze vooroordeelen, door den vreemdeling miskend, ligtgeraakt, elkander sparende ja vleijende, loopen wij gevaar, inheemsche voortreffelijkheid wat breed uit te meten, en te vergeten, dat kleine menschen en feiten door opvijzeling niet groot worden. Een prul van een vreemd auteur, die ons en het onze roemt, is een *gezag*, dat ons in onze eigen oogen doet rijzen. Maar Thiers, die met eenige honderste deelen van zijn talent onze schrijvers van naam en gezag rijk zou kunnen maken, doch die het ongeluk heeft, over Schimmelpenninck kort te zijn en niet te weten, dat onze landgenoot aan den Eersten Consul de wet stelde, hoe zou hij meer dan een armzalig veelschrijver kunnen wezen?

1 Bl. 17.

Niet minder, dan de Heer van Hall, verlang ik, zoo in europische werken, als dat van Thiers, onze mannen en daden worden mishandeld, de waarheid te helpen zegevieren. Te dien einde moet men de fransche pen opnemen. Is Schimmelpenninck miskend, en wil de Heer van Hall of wil Graaf Schimmelpenninck hem niet voor het europische publiek verdedigen, ik zal het mij tot eere rekenen; maar men stelle daartoe door de stukken in staat. Indien men aan ons publiek des noods kan zeggen : Schimmelpenninck moet, dewijl hij een groot Staatsman was, groote dingen hebben verrigt: voor het groote publiek zal men, omgekeerd, de grootheid van den man uit zijne verrigtingen dienen af te leiden. Wij voor ons kunnen denken, onderstellen en gelooven; maar vragen wij regt voor den algemeenen regterstoel der beschaafde wereld, wij zullen gronden moeten bijbrengen.

Nemen wij als voorbeeld het punt, waarin de Heer van Hall den voornamen titel zoekt van den onsterfelijken roem, dien, volgens hem, Schimmelpenninck te Amiens behaalde. ‘Hetgeen vooral,’ zegt hij[1], ‘de kroon zette op zijn doorzigtig staatsbeleid, was het doen veranderen van het onbestemd artikel omtrent de schadeloosstelling aan het Huis van Oranje, in een bepaald beding, waarbij Frankrijk, ondanks deszelfs onwil, eindelijk, en zonder eenig voorbehoud, de voldoening daarvan op zich nam. Zoowel uit een zedelijk en staatkundig als geldelijk oogpunt beschouwd, was ook voor het vervolg dit laatste voor zijn vaderland van het hoogste gewigt. Thiers noemt dit in zijne oppervlakkigheid: *l'Indemnité territoriale, promise en Allemagne, pour la perte du Stadhoudérat*, zonder meer. Indien hij zich de moeite gegeven had, het 18de Artikel van het vredesverdrag in te zien, hij zou daarin hebben kunnen lezen, dat die schadeloosstelling aldaar slechts in algemeene bewoordingen was bedongen voor de verliezen, die het Huis geleden had zoo in bijzondere eigendommen, als door de verandering der staatsinrigting, toen in ons Gemeenebest aangenomen. Maar Thiers heeft daarenboven ook dit be-

1 Bl. 44.

langrijk beding met geene enkele opmerking hoegenaamd verwaardigd.' 'Dat *bij het verdrag*,' oordeelt de Heer van Hall[1], 'die schadevergoeding *een bestanddeel der onderhandelingen* heeft uitgemaakt, was welligt niet zonder den invloed van Schimmelpenninck zelve geschied; maar, waarin de schadeloosstelling bestaan en ten wiens laste zij komen zou, was daarbij niet bepaald. Het was alzoo onzeker, of men niet op het oog had van het uitgemergelde Bataafsche Gemeenebest ook dat offer af te persen. Dit af te wenden, kan voorzeker geene gemakkelijke taak geweest zijn, en evenwel bereikte Schimmelpenninck dit groote oogmerk buiten bezwaar van zijn vaderland.'

Onder ons mogen wij zoo spreken; maar den kundigen vreemdeling mogen wij er niet mede komen. Hij zal ons antwoorden: ik vraag vergiffenis, wanneer ik u doe opmerken, dat gij niet goed hebt gelezen, en u het gebeurde niet herinnert. Gij schijnt het beding over de schadeloosstelling enkel uit het Tractaat van Amiens te kennen. Gij schijnt te gelooven, dat het eerst daar ontstond. Maar het Tractaat van Amiens te dezen aanzien wordt niet begrepen dan uit hetgeen over hetzelfde onderwerp reeds vroeger was vastgesteld. Art. 5 der overeenkomst v. 5 August. 1796[2] tusschen de fransche Republiek en den Koning van Pruissen, die reeds bij de conferentiën te Basel in het voorjaar v. 1795 de zaak van het stadhouderlijk huis levendig behartigde[3], had voor het geval, dat bij den toekomstigen vrede herstel van den stadhouder niet aannemelijk scheen, de grondslagen eener schikking tusschen de bataafsche Republiek en den Prins van Oranje beraamd. De Prins zou van alle aanspraak op de waardigheid van stadhouder en van zijne onroerende goederen binnen het bataafsche gebied, die art. 19 van den vrede v. 16 Mei 1795[4] aan onze Republiek had gelaten, afzien; van de laatste tegen betaling van hun prijs door de Republiek, tenzij deze liever had, dat de Prins die bezittin-

1 Bl. 45, 46.
2 Mart. Rec. VI, p. 653 sqq.
3 Fain, Manuser. de l'an III, p. 152.
4 Mart. l.c. p. 532 sqq.

gen op andere wijs, binnen een te regelen tijdstip, vervreemdde; terwijl de fransche Republiek haar best zou doen, ter gunste van den Prins en van zijne mannelijke erfgenamen de secularisatie te verkrijgen der bisdommen Wurtzburg en Bamberg met de keurvorstelijke waardigheid. Ten gevolge van dit verdrag, en overtuigd, dat vestiging van het stadhouderlijk Huis elders tot verzekering van de rust der bataafsche bondgenoote zou dienen, schreef het Directoire aan de onderhandelaars van den vrede met Oostenrijk voor, de toestemming des Keizers te bedingen, dat de Prins van Oranje in Duitschland uit kerkelijke goederen schadeloos wierd gesteld[1], en wel op een behoorlijken afstand van het bataafsche gebied[2]. Eene vraag, die tot gelijke voorwaarde van den kant van Oostenrijk leidde; denkelijk om de oogmerken op Wurtzburg en Bamberg, waar Oostenrijk niet gaarne een aanhanger van Pruissen zag, te keeren.

Hieraan werd voldaan door het 8ste der geheime artikelen van het Tractaat van Campo Formio v. 17 Octob. 1797[3]: 'Il sera donné une indemnité territoriale au prince de Nassau Dietz ci-devant Stadhouder d'Hollande; cette indemnité territoriale ne pourra être prise dans le voisinage des possessions autrichiennes ni dans celui de la République Batave.'

Ziedaar de *indemnité territoriale promise en Allemagne*, waarvan Thiers[4] spreekt, te vinden bij de onderhandeling met het Duitsche Rijk, die, reeds te Rastadt begonnen, ten gevolge van het verdrag van Luneville was hervat.

De onderhandeling was, toen de vrede van Amiens werd geteekend, te Parijs, waarheen, na den brief van den Stadhouder aan Bonaparte, de Erfprins van Oranje zelf, om

1 Instructie van den minister van Buitenlandsche Zaken Delacroix v. 19 Mei 1797 aan Bonaparte en Clarke, Correspond. inéd. de Napol., III, p. 33; vergelijk die van Delacroix aan Bonaparte v. 3 Julij 1797, ibid. p. 45.

2 Instructie van Talleyrand v. 19 August. 1797 aan Bonaparte en Clarke, ibid. VII, p. 228, 229; vergel. die van 16 Sept. 1797 van Talleyrand aan Bonaparte, l.c. p. 254, en de missive van Bonaparte aan het Directoire v. 10 Octob. 1797, ibid. p. 283.

3 Mart. Rec. VII, p. 215 sqq.

4 III, p. 423.

zijne belangen voor te staan, zich in Februarij had begeven, sedert geruimen tijd in gang; en men weet, dat hare uitkomsten, opgeteekend in het Reces v. 25 Febr. 1803[1], door afzonderlijke Tractaten der fransche Republiek met de belanghebbende Mogendheden zijn voorbereid. Zoo werd de schadeloosstelling van Oranje reeds bij verdrag v. 24 Mei 1802[2] tusschen Frankrijk en Pruissen geregeld; gelijk zij, als *indemnité du stadhoudérat et de ses domaines en Hollande et dans la Belgique*, met eenige wijziging in § 12 van het zoo even genoemde Reces werd bekrachtigd.

Hieruit volgt, dat het werk der schadeloosstelling, sedert lang opgezet, van het Congres te Amiens niet afhing, en, al had men er daar geen woord van gewaagd, niet te min zou zijn voltooid. Had Schimmelpenninck, zoo als de Heer van Hall vermoedt, aanleiding gegeven om dit onderwerp in den kring der raadplegingen te Amiens te trekken, hij zou niet zeer wijs noch in het belang van zijn Land hebben gehandeld. Hij moest niet het eerst spreken van eene verbindtenis, die hij buiten onze Republiek om wenschte gekweten te zien. Lieten de verbindtenissen tusschen onze en de fransche Republiek, het Tractaat van Campo Formio en de in Parijs aanhangige duitsche onderhandeling twijfel overig, of de indemnité territoriale en Allemagne ook de patrimoniële goederen van het Huis van Oranje zou omvatten, was het dan niet veel eenvoudiger en doeltreffender, van den Eersten Consul, die het opperbeleid dier onderhandeling had, eene geruststellende toezegging te verkrijgen, dan de zaak op het Congres te Amiens te brengen?

Het blijkt uit het verhaal van Thiers[3], dat het engelsche kabinet, bij eene laatste instructie aan Lord Cornwallis, verlangde ‘que la Hollande payât à la maison d'Orange une indemnité en argent, indépendamment de l'indemnité territoriale promise en Allemagne.’ Eene vergelijking van het 8ste geheime artikel van het Tractaat van Campo Formio met art. 5 der fransche overeenkomst met Pruissen v. 5 Au-

1 Mart. Suppl. III, p. 239 sqq.
2 Ibid. p. 219 sqq.
3 III, p. 423.

gust. 1796 kon doen onderstellen, dat die territoriale schadeloosstelling niet zou strekken om tevens het verlies in bijzonder goed te dekken. Doch de Eerste Consul ‘ne voulut pas que la Hollande donnât un florin pour le stadhouder’[1]. Hiermede stemt het opstel zoowel van art. 18 van het vredesverdrag als van het afzonderlijke artikel, door Joseph Bonaparte en Schimmelpenninck geteekend, volkomen overeen. Bij het eerste werd verzekerd, dat de vergoeding het *geheele* verlies zou dekken; bij het ander, dat het 8ste geheime artikel van het Tractaat van Campo Formio in dien zin zou worden uitgevoerd. Napoleon was de man niet, om aan Frankrijk de betaling te laten opleggen der domeinen van Oranje, welke de bataafsche Republiek zou behouden; doch hij wilde de Republiek, daar hij dienst en een werkzaam bondgenootschap van verlangde, geenszins ten behoeve van het stadhouderlijk Huis laten uitputten. Hij behoefde ook slechts de duitsche onderhandeling zóó te besturen, dat de Prins van Oranje geen territoriaal bezit in Duitschland verkreeg, dan tegen afstand aller vorderingen, ook die betrekkelijk tot zijne bijzondere eigendommen, aan de Republiek. Art. 18 van het vredesverdrag te Amiens erkende, dat deze eigendommen, in het bezit der Republiek, haar zouden verblijven; en het fransche gouvernement had reeds op het Congres te Rastadt het beginsel doorgezet, dat de particuliere domeinen der regerende erfelijke Vorsten, die hun gebied ten gevolge van het Tractaat van Campo Formio verloren, het lot van dat gebied zouden volgen[2]; en alzoo door de toe te kennen territoriale schadeloosstelling simul et semel worden gedekt. In dezen geest en tot dit doel werd nu ook de onderhandeling met Pruissen gerigt. Voor de bezittingen, hem bij het fransche verdrag met Pruissen, en vervolgens

1 Ibid. p. 424.

2 Toen bij de conferentiën voor den vrede van Campo Formio de Keizer vroeg, in het bezit zijner *allodiale* goederen binnen de aan Frankrijk afgestane Landen te worden hersteld, werd dit van fransche zijde volstrekt geweigerd; want ‘cette continuation de propriété de la part de la maison d'Autriche laisserait subsister dans un pays si longtemps soumis à sa domination, des idées de retour qui ne manqueraient pas d'y entretenir des fermens de troubles.’ Corresp. inéd., VII, p. 128.

bij het Reces, in Duitschland toegewezen, zag de Prins van Oranje tevens van zijne bijzondere eigendommen af. Ziehier oogmerk, beteekenis en uitwerksel van het afzonderlijk artikel, door Schimmelpenninck geteekend; fransche bescherming onzer Republiek tegen alle eischen, die, ten behoeve van het Huis van Oranje, door eenige Mogendheid of door dat Huis zelf aan ons mogten worden gedaan. De Heer van Hall kan in de Levensbeschrijving van Ver Huell[1] lezen, dat eene geldelijke schadeloosstelling, als Grootbritanje, hetwelk in 1803 uit zijne schatkist eene tegemoetkoming aan den voormaligen Stadhouder toelegde[2], te Amiens vruchteloos had gevraagd, niet te min in 1804 bij ons op het tapijt kwam, en ook toen door Napoleon werd bestreden[3].

Wanneer derhalve de Heer van Hall aan het fransche Gouvernement *onwil*, om in den wensch van Schimmelpenninck te treden, toeschrijft, is dit beweren evenzeer met de feiten, als met het gansche stelsel der fransche Diplomatie en met den inhoud van het artikel zelf in strijd, waar de fransche gezant de bedoelde verklaring geeft: '*conformément aux stipulations existantes entre la République française et la République batave*, et en vertu des instructions spéciales dont il est muni à cet effet de la part de son Gouvernement.'

1 I, bl. 255 sqq.
2 Bignon, Hist. de France dep. le 18 Brumaire, III, p. 154 sq.
3 Het voorstel, door het Staatsbewind aan het Wetgevend Ligehaam onderworpen, om aan den Prins van Oranje vijf millioen te betalen, werd door dat Ligehaam in de vergadering v, 28 August. 1804 afgewezen. Zie Nouvell. polit. 1804, No. 67, 71 en inzonderheid No. 73. Ver Huell bevond zich toen met den last van Napoleon, om de vordering te keeren, in den Haag. Op welken grond zij echter was gedaan, wenschte ik wel opgehelderd te zien. De Nouvelles politiques, No. 73, zeggen, dat de onderhandelingen met het Huis van Oranje 'n'avoient point pour objet des indemnités de la Maison d'Orange comme telle, mais une liquidation finale de prétentions très considérables, qui restaient à terminer, de la part de cette Maison à la charge de la République, en vertu du Traité définitif de cession et d'indemnités, conclu le 23 Mai 1802 entre la France et la Prusse.' Welk tractaat wordt hier bedoeld? Dat over de pruissische schadeloosstelling voor den afstand van den linker Rijnoever? Of het bovenaangehaalde verdrag over de schadeloosstelling van den Prins van Oranje, dat bij Martens de dagteekening v. 24 Mei 1802 draagt? In het laatste vind ik geene aanleiding tot zoodanige vereffening. Het eerste, waarschijnlijk op denzelfden dag als het laatste geteekend, ken ik slechts wat den hoofdinhoud betreft; den tekst kan ik nu niet vinden, en dus niet beslissen, of daar staat hetgeen men er niet zou zoeken.

Onwil, ‘eerst door langdurige onderhandeling en moeite’ overwonnen[1], blijkt zóó weinig, dat Napoleon ook zonder dit artikel en zonder art. 18 van het Tractaat hoogst waarschijnlijk niet anders zou hebben gehandeld, dan hij heeft gedaan. Hij zette dóór hetgeen hij zelf reeds te Campo Formio had bedongen. Gaarne verpligtte hij *en* Pruissen *en* een Huis van zoo grooten historischen luister, als Oranje, door eene plaatsing in Duitschland, waar het de fransche partij tegen Oostenrijk moest versterken[2].

Het is met de berigten en oorkonden, die wij tot hiertoe van het Congres hebben, even eens in strijd, wanneer de Heer van Hall[3] dat afzonderlijk artikel ‘eene overeenkomst’ noemt, ‘twee dagen na het teekenen des vredesverbonds, door Schimmelpenninck en de drie? andere gezanten met den franschen aangegaan.’ Het is eenvoudig eene verklaring van den franschen gezant, van dezelfde dagteekening als het verdrag zelf, door Schimmelpenninck aangenomen, doch waarmede de gezanten van Engeland en Spanje niets hadden te doen. Weshalve zij ook b.v. in het officiële afschrift van het Tractaat, aan den duitschen Rijksdag medegedeeld, niet werd opgenomen.

Men ziet tevens, dat de opvatting van den Heer van Hall, alsof Schimmelpenninck door die fransche verklaring ‘het *onbestemd* artikel omtrent de schadeloosstelling in een *bepaald beding* had doen veranderen,’ achter dat artikeltje meer zoekt, dan het waard is. Het veranderde niets aan art. 18 van het Tractaat, dat de verbindtenis tot schadeloosstelling evenmin aan de bataafsche Republiek oplegde, als aan Frankrijk, Engeland of Spanje. Het bepaalt zoo min, als art. 18, wie met die schadeloosstelling zal zijn belast. De Heer van Hall meent[4], ‘dat Frankrijk, ondanks deszelfs onwil, de voldoening daarvan bij dat afzonderlijk artikel op zich nam;’ en wederom bl. 47, dat ‘Frankrijk, ten behoeve van ons vaderland, eene borgtogtelijke verbindtenis aanging, die dit van de voldoening daarvan ontsloeg; immers kan het naar regten aan geenen twijfel on-

1 Bl. 46.
2 Vergel. v. Gagern, Mein Antheil, I, p. 121-125.
3 L.c.
4 Bl. 44.

derhevig zijn, dat hij, die zich als borg verbindt, om datgene te voldoen, waartoe een ander verpligt is, in het geval, dat deze daaraan niet voldoet, gehouden is tot datgene, waartoe deze zich verbonden had. Ten gevolge van dit verdrag kan mitsdien,' gelooft de Heer van Hall, 'ons Gemeenebest, wanneer het ooit mogt geoordeeld worden jegens het stamhuis van Oranje-Nassau tot schadeloosstelling gehouden te zijn, Frankrijks aangegane verbindtenis inroepen, met hetzelfde regt, alsof Frankrijk die schadeloosstelling onmiddelijk voor deszelfs rekening genomen had. Geen beginsel van *Staatsregt*? bestaat er, dat op de voorschriften van het burgerlijk regt hieromtrent eenige uitzońdering maakt.' Een uitleg, die mij de woorden herinnert van een voormalig, oud, waardig ambtgenoot der Faculteit, in wiens bijzijn, kort na de gebeurtenissen van 1830, over de Conferentie te London werd gesproken. Het hoofd schuddende, zeide hij met zachten ernst: maar hoe zouden ook onze zaken bij die Conferentie goed kunnen gaan? Wie zijn het, die er ons vertegenwoordigen? Het zijn, vrees ik, de regte menschen niet. Die heeren, wat hebben zij, zooveel ik weet, aan het Romeinsche Regt gedaan?

De Heer van Hall treedt ook in eene zedelijke waardering van Schimmelpennincks gedrag te Amiens. Maar zal de vreemdeling een bewijs der 'deugdzame beginselen en bedoelingen van den bataafschen Staatsman' vinden in hetgeen volgens den Heer van Hall 'vooral de kroon heeft gezet op zijn doorzigtig Staatsbeleid'? Dat hij op de Republiek geen schijn van verbindtenis wilde laten rusten ter zake der vernietigde politische regten van het Huis van Oranje, niets redelijker; want tegenover eene verloren regeerbevoegdheid bestaat geene aanspraak op schadevergoeding; doch zijn Land met de bijzondere eigendommen van dat Huis te willen verrijken, en de betaling van den prijs op anderen te schuiven, zoo *wij* het toejuichen, zal de vreemdeling het eerlijk en 'deugdzaam' achten? Even min, vrees ik, als hij in de door Schimmelpenninck voorgestane uitsluiting van vreemden handel aan de Kaap[1] een blijk zal zien van ver-

1 Bl. 43.

heffing boven jammerlijke vooroordeelen of van juist doorzigt onzer belangen.

Thiers is een aangename, losse verteller, die twee eigenschappen van den geschiedschrijver, beeld en begrip van het gebeurde te geven, volkomen in zijne magt heeft. Beeld en begrip zijn niet altoos de ware; hij schikt en verbindt soms naar willekeur; maar hij weet licht te maken, en den lezer met de feiten als te doen omgaan, dewijl hij een oog heeft voor de historische beweging in haar geheel. Hoezeer ik mij niet onder de groote vereerders van Thiers durf tellen, geloof ik, dat wij zulke gaven behooren te erkennen, en zelfs bij het jagt maken op bijzonderheden niet ligtvaardig een schrijver van onjuistheid te beschuldigen, die eene grootere verscheidenheid van oorkonden in zijne hand of voor den geest heeft, dan waarvan wij maar het aanzijn vermoeden.

Thiers laat het, wat de onderhandeling over het Huis van Oranje betreft, bij een paar woorden; en voor zijn plan was dit genoeg. Graaf Schimmelpenninck echter mogt er niet mede volstaan. Doch hetgeen deze er meer van zegt, is verre, opheldering te zijn. Hij laat[1] de engelschen op schadevergoeding '*uit kracht der preliminairen*' aandringen, hoewel het Tractaat, de preliminairen bevattende, v. 1 Octob. 1801, en hetwelk men tot hiertoe in Martens volledig meende te lezen, geen woord over dat onderwerp meldt. Volgens Graaf Schimmelpenninck[2] wilde men van fransche zijde, 'dat onze gevolmagtigde de schadevergoeding aan het Huis van Oranje te verstrekken (voor zooverre zij de hooge ambten van dien Stadhouder gold, die, ingevolge vorige tractaten, ten laste van Frankrijk moest komen) door Frankrijk zoude laten afwijzen.' Welke zijn die 'vorige tractaten'? En wat beteekent, 'door Frankrijk zoude laten afwijzen'? Hing dit van de Republiek af? Liep Frankrijk aan onzen band? Dorst het niet naar goedvinden afwijzen zonder ons verlof? Op de volgende bladzijde leest men, dat de engelschen '*uit kracht der preliminaires* zoo sterk aandrongen': hoe strookt

1 R.J. Schimmelpenninck, I, p. 287.
2 Ibid. p. 286.

hiermede, dat wij het in onze magt hadden, door Frankrijk te laten afwijzen? Het minst duidelijk van al echter is hetgeen, volgens Graaf Schimmelpenninck[1], zijn vader, zoozeer van wege het afzonderlijk artikel, dat de Republiek tegen alle vordering van kwijting moest vrijwaren, geroemd, zelf den engelschen gezant op het Congres voorstelt: ‘dat, namelijk, de bataafsche Republiek - eene volledige schadevergoeding aan den Prins van Oranje zoude doen geworden, terwijl men bij een afzonderlijk artikel zoude bepalen, dat Zijne britsche Majesteit de waarde van alle Lands en particuliere schepen, door Z. Ms. Zee- of Landmagt in naam van gezegden Prins overgenomen, in mindering van deze schadevergoeding zoude doen strekken.’

Het is te duchten, dat men in deze kritische vragen, gelijk in die, welke ik vóór anderhalf jaar over hetzelfde boek deed, niet zal zien een verlangen naar het licht, dat zoo iemand als Graaf Schimmelpenninck ons moet kunnen schenken, maar gebrek aan welwillendheid, of de hemel weet welke geheime vijandige drijfveer. Toont men aldus zijne waarheidsliefde, en zijne geschiktheid om eene verwarde voorstelling te onderscheiden van heldere kennis? Graaf Schimmelpenninck geve van het voorgevallene te Amiens een verslag, gelijk Roëll deed van de Parijsche onderhandeling van 1810; en zelfs de vreemdeling zal timmerhout bij hem zoeken.

De Heer van Hall schijnt mij te verwijten, niet alleen dat ik anders zie, maar dat ik anders schrijf, dan het algemeen. Het kan zijn; de Heer van Hall kan dit beter dan ik beoordeelen. Het is in allen gevalle een punt, waarover ik mij wel zal hoeden met een veteraan der oude garde van den rhetorischen, vergrootenden schrijftrant te twisten.

20 Nov. 1847.

THORBECKE.

1 Ibid. p. 285.

Geregtelijke Geneeskunde.

***Handleiding tot de geregtelijke Lijkschouwingen, met een kort begrip der geregtelijke Geneeskunde, door Dr. A.C. Bock. Naar de tweede Hoogduitsche uitgave van Dr. C.E. Bock, Hoogleeraar te Leipzig. Met platen. Amsterdam, C.G. Sulpke*, 1845.**
***Handboek der geregtelijke Geneeskunde. Ten grondslag bij Academische Voorlezingen en ten gebruike voor geregtelijke Geneesheeren en Regtsgeleerden. Naar het Hoogduitsch van Dr. E.C.J. von Siebold, met aanteekeningen en Hollandsche Litteratuur voorzien, door G. Rombouts. Te Tiel, bij C. Campagne*, 1847.**
***Leerboek der Medicina forensis voor Regtsgeleerden, door Dr. Carl Bergmann, uit het Hoogduitsch vertaald door H.H. Hagemann, met in den tekst gedrukte houtsnêefiguren. Utrecht, C. van der Post. Amst., C.G. van der Post*, 1847.**
***Systematisches Handbuch der Gerichtlichen Arzneikunde, zum Gebrauche fur Aerzte, Wundärzte, Rechtsgelehrte; und zum Leitfaden bei öffentlichen Vorlesungen, von Joseph Bernt. Fünfte vermehrte und verbesserte Auflage. Wien*, 1846.**
***De uitoefening der geregtelijke Geneeskunde in Nederland, - hare gebreken - middelen tot herstel derzelve; door J.C. van den Broecke, Medicinae Doctor, en Mr. Ph. van den Broecke, Advokaat bij het Provinciaal Geregtshof in Zeeland en Regter-Plaatsvervanger bij de Arrondissements-Regtbank te Middelburg. Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Te Utrecht, bij C. van der Post*, 1845.**
***Die gerichtliche Arzneikunde in ihrem Verhältnisse zur Rechtspflege, mit besonderer Berücksichtigung der Oesterreichischen Gesetzgebung. Zum gebrauche fur Aerzte, Wundärzte und Rechtskundige dargestellt und mit entscheidenden Thatsachen begründet von Franz von Ney*, 1*ter* und 2*ter Band. Wien*, 1847.**

Het gelijktijdig verschijnen in Duitschland van twee geheel nieuwe Handboeken over de Geregtelijke Geneeskunde, tevens met eene nieuwe uitgaaf van een derde Handboek in hetzelfde jaar, terwijl nog slechts twee jaren geleden het algemeen geachte

Leerboek van Henke in elfde uitgave het licht zag, zal met regt aangemerkt mogen worden als een overtuigend bewijs voor de levendige belangstelling, welke aldaar aan deze wetenschap te beurt valt. Wanneer wij door bewijzen uit de litteratuur die belangstelling nader zouden willen staven, ware het slechts noodig op de Tijdschriften te verwijzen, welke in Duitschland aan de Geregtelijke Geneeskunde gewijd zijn.

Wij zouden verder door menige verzameling van opstellen, uit het gebied der Geregtelijke Geneeskunde, die nog sedert onlangs verschenen, deze gunstige onderscheiding kunnen staven. Men denke hier slechts aan de drie lijvige boekdeelen van Joseph Bernt, getiteld: ‘Visa reperta und gerichtlich medicinische Gutachten,’ waarvan het laatste deel in 1845 het licht zag; en de Gutachten und Aufsätze im Gebiete der Staatsarzneikunde van Dr. Ludwig Choulant, welke in het jaar 1847, als eene verzameling van Geregtelijke Geneeskundige opstellen uitgegeven zijn, nadat verscheidene daarvan reeds vroeger in Tijdschriften, aan dezen tak van wetenschap gewijd, hunne plaats gevonden hadden.

En toch wordt in Duitschland nadrukkelijk geklaagd over de weinige belangstelling, welke aan de Geregtelijke Geneeskunde ten deel valt. Van het onderwijs aanvangende, merken wij daaromtrent op, dat maar al te dikwijls aan de hoogescholen de belangstelling voor dezen tak van wetenschap gemist wordt. Nog voor weinige jaren werden door de Pruissische regering zelve deze grieven tegen de Universiteiten uitgesproken, en er op aangedrongen, dat vooral bij het afnemen der examina naauwkeurig gelet zoude worden, of de toekomstige physici genoegzame blijken gaven van ijverige studie der Geregtelijke Geneeskunde, en of zij de voorlezingen over deze wetenschap naauwgezet gevolgd hadden. Aan de minste der Duitsche Universiteiten, zoo verzekert ons een Docent in deze wetenschap, zijn Hoogleeraren voor dit vak aangesteld, en de regeringen zien lijdelijk toe, dat deze of gene zich over dat gedeelte van het Hooger Onderwijs ontfermt, wien daarbij de geringe belangstelling zeker niet tot prikkel verstrekt, om zich daarop met al zijne krachten toe te leggen. Van het onderwijs het oog wendende naar de inrigtingen, van

Staatswege daargesteld voor de uitoefening der Geregtelijke Geneeskunde, moeten wij aan Duitschland het regt laten wedervaren, dat door het aanstellen van een geregtelijk geneeskundig personeel, door het toezigt hetwelk daarover in sommige Staten althans gehouden wordt, door het uitvaardigen van instructiën, en door het voorschrijven van bepaalde vormen, die bij de uitoefening van dit vak in acht genomen moeten worden; door de organisatie, welke vooral een naauwkeurig onderzoek der geregtelijk geneeskundige uitspraken ten doel heeft - wij moeten met het oog op dit alles, zeggen wij, aan Duitschland het regt laten wedervaren, dat hier een goede grondslag voor de uitoefening der Geregtelijke Geneeskunde gelegd is. En hoe dan hiermede vereenigd die klagten over den ongunstigen staat, waarin zich deze wetenschap, juist ten opzigte der uitoefening, bevindt? Voor een deel moge de oorzaak in het onderwijs te zoeken zijn; niet minder nadeelig echter werkt de verhouding, waarin de geregtelijke geneeskundigen aldaar geplaatst zijn. De klagt omtrent miskenning van den stand der geregtelijke geneesheeren, *physici* genaamd, is van verschillende zijden luide en krachtig verkondigd. Wanneer wij over miskenning van den stand spreken, is daarmede reeds stilzwijgend eene miskenning van de wetenschap zelve in hare practische toepassing aangeduid; tegen die opvatting moeten wij intusschen waarschuwen, dewijl ten gevolge der organisatie, waarvan wij straks melding maakten, aan de behandeling der geregtelijke geneeskundige onderwerpen in hooger ressort, eene zekere onderscheiding verzekerd is. De zorgvuldig uitgewerkte *visa reperta* en *elogia medica*, die wij in Tijdschriften en Verzamelingen vinden, getuigen genoegzaam van de geleerdheid, het talent, den ijver en de naauwgezetheid, waarmede de natuur- en geneeskundige kennis tot de beslissing van geregtelijke onderwerpen aangewend worden. Voor het meerendeel zijn die stukken *superarbitria*, in belangrijke zaken ingewonnen.

De Geregtelijke Geneeskunde heeft intusschen nog meer noodig, dan de waarborgen van de zijde der deskundigen, wier uitspraak in bepaalde gevallen gevraagd wordt. De rang, welken zij tusschen de twee uitloopende wetenschappen, Geneeskunde en Regtsgeleerdheid, inneemt, vordert eene

gelijke ondersteuning van beide zijden. Zoo talrijk de bemoeijingen ter harer bevordering van de zijde der natuuren geneeskundigen zijn, zoo schaars vindt zij van de zijde der regtsgeleerden de ondersteuning, die haar regtmatig toekomt. Het is toch niet genoeg, dat de geregtelijke geneeskundige den regter door zijne kennis, bij de behandeling van eene gegevene zaak, voorlichte; de ondervinding, welke uit de toepassing dezer wetenschap verkregen wordt, moet vooral ten nutte gemaakt worden, om, zoowel in de wetten zelve, als in de regterlijke vormen en voorschriften, zoodanige wijzigingen te brengen, als men erkend heeft noodzakelijk te zijn. De naauwe betrekking tusschen Regtsgeleerdheid en Geregtelijke Geneeskunde vereischt eene bijzondere rigting der studie, welke de geneeskundigen niet minder dan de regtsgeleerden duidelijk moeten onderscheiden; eene rigting, welke te dikwijls is voorbijgezien, en dit ongetwijfeld tot nadeel der wetenschap. Wij zullen in het werk van von Ney, hetgeen wij mede aan het hoofd van deze beschouwingen gesteld hebben, gelegenheid vinden, deze stelling nader aan te dringen en te ontwikkelen. Vooraf evenwel nog een woord over den staat van zaken ten onzent.

Het zoude eene verdrietelijke en ik vrees eene noodelooze arbeid zijn, alles weder op te halen, wat vroeger, in een tijdstip, toen voor een oogenblik de hoop scheen te bestaan eener gunstige toekomst voor de uitoefening der geneeskunde hier te lande, over de behoeften aan betere bepalingen omtrent de Geregtelijke Geneeskunde, alsmede over de behoeften aan verbeterd onderwijs, ook in dezen tak der geneeskundige wetenschap, is geschreven. Wij zijn bereid de verschijning der vertalingen, aan het hoofd van dit opstel geplaatst, als een bewijs althans te beschouwen van eenig leven, hoe flaauw en zwak dat bewijs, ontleend uit het afschijnsel eener vreemde litteratuur, ook zijn moge. Maar wij kunnen bij de slaafsche vertaling van Handboeken, welke ingerigt zijn naar de behoeften van de toehoorders, die als geregtelijke geneeskundigen in de Pruissische (von Siebold) en in de Hanoversche Staten (Bergmann) zullen optreden, de bedenking niet terughouden dat hier de verhouding der Geregtelijke Geneeskunde tot de Regtsgeleerdheid geheel uit het oog ver-

loren is. De miskenning dier verhouding ligt misschien voor een gedeelte in den geringen invloed, welke bij de wettelijke bepalingen aan de Geregtelijke Geneeskunde is toegekend, zoodat de artikelen der wet, welke in betrekking met deze wetenschap gebragt moeten worden, slechts gering in aantal zijn, en de vertalers derhalve meenden te kunnen volstaan, door hier en daar eenige weinige regels aan het oorspronkelijke toe te voegen. Het gewigt der zaak vorderde ongetwijfeld eene zorgvuldige nasporing van alles, wat omtrent de letter, zoowel als omtrent den geest der Nederlandsche Wetgeving, in betrekking tot de Geregtelijke Geneeskunde viel op te merken. Wij zullen later de gelegenheid vinden om dit nader te staven en toe te lichten. De arbeid der beide Heeren van den Broecke is daar, om de gegrondheid dezer bedenking in het volle licht te plaatsen. Zij hadden zich ter taak gesteld: ‘de gebreken, welke in de uitoefening der Geregtelijke Geneeskunde in ons Land bestaan, aan te wijzen en daarbij tevens de middelen voor te dragen, welke volgens den tegenwoordigen staat der wetenschap ter verbetering zouden kunnen en behooren aangewend te worden.’ Van die taak, het zij hier reeds in den aanvang gezegd, hebben zij zich loffelijk gekweten. Maar hunne taak was door het stellen der vraag van de zijde des Utrechtschen Genootschaps vooraf bepaald; bij eene systematische bearbeiding der geregtelijke geneeskundige wetenschap, zoude het onderzoek der betrekking tusschen natuurstudie en regtsgeleerdheid, in meerdere uitgebreidheid, over de verschillende onderwerpen zich hebben uitgestrekt; het was voor hun doel genoegzaam de gebreken in hoofdtrekken aan te wijzen, en, door eene grondige kennis van den toestand der Geregtelijke Geneeskunde voorgelicht, het plan eener organisatie te ontwikkelen, die, wanneer zij in het leven trad, voorzeker aan de Geregtelijke Geneeskunde eene gunstige toekomst zoude verzekeren.

Wij zien in de tegenwoordige Zitting der Staten-Generaal eene voordragt van Wet betreffende de Geneeskunde te gemoet. Het rijp beraad zal zeker daaraan niet ontbroken hebben; want sedert de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in het jaar 1845, Zijne Majesteit eerbiedig verzocht,

het aangeboden Ontwerp nogmaals in overweging te nemen, bewaarde de Regering het stilzwijgen, totdat in de openingsrede der tegenwoordige Zitting wederom de toezegging geschiedde van een Ontwerp betreffende de Wetgeving op de Geneeskunde. Drie jaren beraad zouden voorzeker het regt geven op eene hooggespannen verwachting. Immers, wat voor zes jaren omtrent onvolledigheid en min voldoende regeling der wetten en verordeningen, betrekkelijk de uitoefening der onderscheidene geneeskundige vakken, door den Koning zelven onbewimpeld erkend is, zal thans, daar alles in denzelfden staat gebleven is, nog wel waar zijn. En toch zal hij, die zich de lessen der ondervinding van dat tijdvak ten nutte maakt, geneigd zijn, met mismoedigheid de schouders op te halen, en driestweg te verzekeren, dat hij zich weinig heil voorspelt van die toezegging. Het kan intusschen nuttig zijn, de aandacht op eene zaak te vestigen, die, wanneer zij vooral door de regtskundige Leden der Tweede Kamer van de Staten-Generaal goed begrepen werd, van die zijde eene krachtige ondersteuning zoude vinden. Doch ook afgezien van deze bedenking, zal, in het belang der uitoefening van de Geregtelijke Geneeskunde, eene ontwikkeling van hare verhouding tot de regterlijke magt, zoo als die in in het werk van von Ney vervat is, mogen gevorderd worden, waarbij wij, door eene vergelijking van hetgeen ten onzent daaromtrent valt op te merken, de toepassing gereed zullen vinden.

Wij hebben hier onzen Schrijver te volgen in de behandeling der vier punten, welke hij onder het algemeene opschrift: ‘Het opmaken der Geregtelijk Geneeskundige uitspraken, van het standpunt der regtskennis beschouwd’ heeft gesteld. Deze punten zijn:

1°. Het doel en de vervaardiging van de *visa reperta*, en *conclusiën* in het algemeen.
2°. De verhouding der Geregtelijke Geneeskunde tot de regtswetenschap.
3°. De grondstellingen, welke, bij het vervaardigen van *elogia medica*, in crimineele gevallen in acht genomen moeten worden.
4°. De invloed des Regters op den gang van het genees-

kundig onderzoek en op den inhoud van het *elogium medicum*.

Bij de ontwikkeling van het doel, hetwelk den geregtelijken geneeskundige voor oogen staan moet, gaat de Schrijver uit van de stelling, dat zijne nasporingen betrekking hebben tot eene gebeurtenis, welke op het oogenblik van het onderzoek reeds tot het verledene behoort, zoodat, bij gemis der onmiddelijke waarneming van het feit, de getuigenis van hen, welke daarbij tegenwoordig waren, wordt geëischt, om daardoor zich te vergewissen omtrent de wijze, hoe datgene, wat als resultaat van het bedrijf ter kennis gekomen is, ontstaan is; de grond, waarop het regterlijk onderzoek plaats heeft (t.w. het resultaat van het bedrijf), moet op zich zelf onderzocht worden; de regterlijke magt bedient zich hierbij van de hulp dergenen, die door hunne kennis de resultaten grondig beoordeelen en de verhouding dier gevolgen tot de oorzaak met zekerheid kunnen bepalen. De regter zal derhalve slechts dan de overtuiging kunnen hebben, dat de gevolgtrekking van de werking tot de oorzaak juist is, wanneer in de processtukken alle bijzonderheden, die het feit ter waarneming aanbood, zijn opgenomen; wanneer de ervaring, waarop men zich bij het maken der gevolgtrekkingen beroept, juist is, en eindelijk wanneer men gezorgd heeft, dat geene ervaring, die hier licht konde verspreiden, buiten toepassing gelaten is.

Wij mogen hier niet onopgemerkt laten, dat deze grondstelling, hoe eenvoudig en overtuigend van waarheid zij ook schijnen moge, intusschen maar al te dikwijls uit het oog verloren wordt; dat de regterlijke magt, bij de erkenning van de noodzakelijkheid der hulp van deskundigen, in zaken waar eene bepaalde kennis van natuur- en geneeskundige wetenschappen gevorderd wordt, te zeer geneigd is, hen alle kennisneming van zaken, die uit het regterlijk onderzoek voortvloeijen, te ontzeggen. Men meent aldus de onbevangenheid van den geregtelijken geneeskundige het zuiverst te bewaren, terwijl men verder de bedenking van te groote omslagtigheid, noodelooze moeiten en wat niet al, doet gelden. Indien het terughouden der processtukken en de onkunde omtrent de bijzonderheden der zaak nadeelig

kunnen zijn voor het onderzoek, kan men zich dan verantwoord achten op de hier aangevoerde gronden? Waarlijk, indien door zoodanige maatregelen gezorgd moet worden, dat de geregtelijke geneeskundige het zuiver objectieve standpunt van het wetenschappelijk onderzoek behoude, dan toont men al weinig vertrouwen in hem; en daar, bij belangrijke geruchtmakende gevallen, de zaak, niettegenstaande de terughouding der regterlijke magt, zeker ter kennis van den geneeskundige zal komen, zoo is het te voorzien dat op die wijze weinig vertrouwen aan de geregtelijke geneeskundige uitspraken zal geschonken worden. Wil men die uitspraak, men vrage haar op eene wijze, den wetenschappelijken man waardig. Mistrouwt men haar, waarom dan niet liever door andere middelen waarborgen voor de deugdelijkheid gezocht?

Men vergete het toch vooral niet, dat aan den geregtelijken geneeskundige eene betrekkelijke magt over vrijheid en leven verleend is, welke slechts dan veilig bij hem kan berusten, wanneer hij het onderzoek als eene gewetenszaak behandelt.

Het verdient hier opgemerkt te worden, dat, volgens de wetgeving in Oostenrijk, waarop onze Schrijver zich beroept, de regter bij het onderzoek van het feitelijke van het bestaan des misdrijfs (Erhebung des Thatbestandes) verpligt is, alle stukken, dienstig tot bewijs der misdaad (corpora delicta), die gevonden worden, naauwkeurig te beschrijven en, voor zoo ver zulks doenlijk is, aan de akten toe te voegen.

De grond van deze wettelijke bepaling is wel geen andere dan deze, dat het voor den mensch onmogelijk is zich door eenige middelen eene zekerder en vaster overtuiging te verschaffen, dan die, welke men door eigene aanschouwing verkrijgt. Daar nu de regter verpligt is, zich zooveel mogelijk eene vaste overtuiging van de objective waarheid der feiten te verschaffen, zoo kan het aan geen twijfel onderhevig zijn, dat hij, waar het onderzoek naar het feitelijke plaats heeft, niet slechts geregtigd, maar zelfs verpligt is, daaraan deel te nemen, zoo niet bijzondere redenen hem daarin verhinderen.

Zonder eenige kennis van den wetenschappelijken aard der onderzoeking, zal het den regtskundigen dikwijls weinig

baten, of hij zich door eigene aanschouwing van de bijzonderheden vergewisse. Hier moet men intusschen wel onderscheiden tusschen den werkkring van den deskundige en het deel, hetwelk de regtsgeleerde hieraan neemt. Het kan nimmer het doel zijn van den laatste om den eerste in de rigting en den gang van het onderzoek te belemmeren of eenigzins aan zijne zelfstandige handelwijze te kort te doen, noch ook, door het ingrijpen in zijne handelingen daaraan een werkzaam deel te nemen. Slechts dit mag de regtsgeleerde eischen, dat zijne bedenkingen bij het onderzoek van het feitelijke, evenzeer als bij de gevolgtrekkingen, door den deskundige worden in acht genomen, en hij daarop zoodanige inlichtingen verkrijge, als tot vestiging zijner overtuiging onmisbaar door hem geacht worden. Wie zou een oogenblik daaraan kunnen twijfelen, dat zulks ten opzigte der gevolgtrekkingen als een onbetwistbaar regt te beschouwen is? En waarom zoude het dan niet evenzeer kunnen gevorderd worden ten opzigte van het feitelijke in het materieel onderzoek? Stelt men nu het geval, dat bij den regter gegronde twijfel aan de juistheid der gevolgtrekking bestaat, niet slechts als mogelijk, maar vestigt men daarop ook het oog bij de geheele inrigting en verhouding van het regterlijk onderzoek, dan zal het evenzeer gevorderd mogen worden, dat de regter zich de overtuiging verschaffe van de juistheid der waarneming van het feitelijke, waarop de redeneringen en gevolgtrekkingen berusten.

Wie zich niet vooraf een juist begrip gemaakt heeft van den aard der Geregtelijke Geneeskunde als wetenschap, zal ligt gevaar loopen zijne eischen op grond dezer beschouwingen te hoog te stellen. Wij zullen later, wanneer wij over de leerboeken eenige opmerkingen mededeelen, op dit punt terugkomen en dan gelegenheid vinden om aan te toonen, wat wij omtrent de wetenschappelijke ontwikkeling der regtsgeleerden, ten aanzien van natuur- en geneeskunde, uit een algemeen gezigtspunt als onmisbaren waarborg voor eene goede regtsbedeeling moeten stellen; aan die opmerkingen zullen zich dan verder de beschouwingen omtrent den omvang der behoeften aan natuur- en geneeskundige kennis voor de regtsgeleerden, bij de bestaande organisatie aansluiten.

De beginselen in het oog houdende, welke wij omtrent de betrekking van regtsgeleerden en geneeskundigen ontwikkeld hebben, zullen wij daaruit gemakkelijk de eischen kunnen afleiden, bij het opmaken van het *visum repertum* en *elogium medicum* te stellen. Bij eene grondige en volledige bearbeiding, zal zoo veel mogelijk een eenvoudige en duidelijke vorm moeten in acht genomen worden, zoodanig, dat de redeneringen en gevolgtrekkingen door een ieder gemakkelijk opgevat kunnen worden. De deskundige zal daarbij vooral in het oog moeten houden, dat dikwijls bij onervarenen voorstellingen bestaan, waardoor de juiste opvatting eener zaak belemmerd wordt. Het voorbeeld van den dood door verdrinking moge dit nader toelichten. Krachtens het woord zelf zou de groote hoeveelheid water, welke bij onderdompeling doorgezwolgen wordt, als oorzaak van den dood moeten beschouwd worden. Nu moge al bij den beschaafden man deze opvatting niet gevonden worden; hij zal zich toch moeijelijk een begrip maken, dat het water op zich zelf hier niet als schadelijke invloed moet beschouwd worden, en dat slechts het gemis van dampkringslucht als de reden van de vernietiging van het leven beschouwd moet worden. Wanneer wij echter zoodanige opvatting bij hem vooronderstellen, dan zal toch nog slechts daaruit de gevolgtrekking kunnen afgeleid worden, dat de dood aan verstikking is toe te schrijven, en wanneer als resultaat der lijkopening hoofdzakelijk ophooping van bloed naar de hersenen erkend is, zal de beroerte moeijelijk in verband kunnen gebragt worden met de langdurige onderdompeling onder het water; de ontwikkeling van dit punt zal derhalve een noodzakelijk deel van den arbeid der geregtelijke geneeskundigen moeten uitmaken.

Zal nu eene duidelijke beschrijving en bevattelijke ontwikkeling der redeneringen en gevolgtrekkingen wezenlijk nuttig zijn, dan moet van de zijde der regtskundigen eene zekere mate van kennis ondersteld worden, die, bij den meer beperkten kring van onderwerpen uit het gebied der natuur- en geneeskunde, welke ter zijner beoordeeling komen, met regt van hem gevorderd mag worden. De geregtelijke geneeskundige moet van zijne zijde ook met de wettelijke bepalingen bekend zijn, ten einde daarnaar zijn onderzoek in te rigten, en den regter de

toepassing der wet gemakkelijk te maken. Er zal wel naauwelijks in bijzonderheden het bewijs gevorderd worden, dat slechts onder deze voorwaarde de geregtelijke geneeskundige uitspraak aan het doel kan beantwoorden. En toch vindt men juist op dit punt eene opvatting, welke tot velerlei misgrepen aanleiding geeft. Daar namelijk de regter uit den aard der zaak het meest met de eischen der wet vertrouwd is, stelt deze aan den geregtelijken geneeskundige de vragen, welke hij na de kennisneming van het feitelijke, dat is, na het voorloopig onderzoek, wenscht beantwoord te zien. De overweging van alle bijzonderheden, die de deskundige ter zijner beschikking heeft, kunnen hem intusschen tot de gevolgtrekking leiden, dat de regter in de opvatting van het feitelijke gedwaald heeft; dat derhalve de gestelde vragen daaruit niet behoorden voort te vloeijen. Er is hier eene onregtvaardige toepassing te vreezen, zoo de geregtelijke geneeskundige niet op de misvatting verwijst. De vragen van den regter kunnen derhalve slechts onder zoodanig voorbehoud tot grondslag van de uitspraak der deskundigen dienen, en nimmer kan het als eene verontschuldiging van den laatste aangewend worden, dat de regter hem bij het stellen der vragen geene gelegenheid gegeven heeft, de zaak zelve nader te onderzoeken. Of zoude men het op zich zelven wraken, dat er vragen door den regter gesteld worden? Zeker, dit kan men billijkerwijze niet vooronderstellen. De bevoegdheid komt hem zeker toe. En of het wenschelijk is? Men bedenke slechts, hoe daardoor de gelijkmatigheid in den vorm van de *visa reperta* bevorderd wordt. Wil men gelijkmatigheid en consequentie in de toepassing der wet, dan moet ook in den vorm zoo veel mogelijk eene zekere regelmaat in acht genomen worden. Dat beginsel verdient billijke erkenning, en moet op eene redelijke wijze ondersteund worden. De geregtelijke geneesheer heeft het in zijne hand, voor de nadeelige gevolgen te waken, wanneer hem althans van de zijde der regterlijke magt de weg tot het onderzoek der zaak niet is afgesloten.

Ik wil het niet beslissen, of het wenschelijk zij door wettelijke bepalingen in het geval te voorzien, dat belangrijke punten door den regter worden verwaarloosd, en den gereg-

telijken geneeskundigen de verpligting op te leggen, bij de bearbeiding hunner conclusiën daarvoor te waken. Het is evenwel niet onbelangrijk hier te vermelden, dat in de ‘Instruction für die öffentlich angestellten Aerzte und Wundärzte in den k.k. österreichischen Staaten, wie sie sich bei gerichtlichen Leichenbeschauen zu benehmen haben,’ welke in 1815 ingevoerd is, bepaalde voorschriften gegeven zijn, welke den geregtelijken geneeskundigen de verpligting opleggen, eigenmagtig sommige vragen te onderzoeken, zelfs al ware daartoe van de zijde der regterlijke magt geene aanleiding gegeven. Zoo zal hij gehouden zijn, zich de volgende vragen ter beantwoording te stellen: Of eene bepaalde verwonding gedurende het leven dan wel na den dood toegebragt zij? Of datgene, wat zich als wond voordoet, niet veeleer als gevolg der rotting te beschouwen zij en omgekeerd? Of uit den bouw en eigenaardigheden, welke aan het ligchaam opgemerkt zijn, eene bijzondere voorbeschiktheid kan afgeleid worden, waardoor de nadeelige gevolgen der schadelijke oorzaak verhoogd wordt? Of er geene sporen van eene andere oorzaak des doods gevonden zijn, behalve de verwonding, waaraan de persoon ondersteld wordt bezweken te zijn? Of tegen de doodelijke gevolgen der verwonding de hulp der kunst iets zoude vermogt hebben? Dezelfde Instructie schrijft den geneeskundige ook uitdrukkelijk voor, bij gevallen van vergiftiging, door navragen bij de betrekkingen van den overledene, bij den geneesheer, die hem behandeld heeft, en bij den geestelijke, die hem in de laatste uren bijgestaan heeft, zich te vergewissen van de verschijnselen, welke den dood voorafgegaan zijn.

In het koninklijk besluit van 15 Julij 1818 hier te lande, ‘houdende verordeningen tot het doen van geregtelijke schouwingen,’ vinden wij de bepaling, dat tot het bijwonen der schouwingen van lijken van zoodanige personen, welke op eene gewelddadige wijze zijn of schijnen te zijn omgekomen, moeten geroepen worden die doctores en heelmeesters, welke den dooden eenige hulp mogten hebben toegebragt; dat de schouwcedel mede door de hier genoemde personen onderteekend moet worden; dat daarbij gevoegd moet worden een relaas van hetgeen zij van den beginne der behandeling af

tot den dood aan hem gezien en gedaan hebben. Hiertoe bepaalt zich alles, wat omtrent bijzondere voorschriften bij het verrigten van lijkschouwingen ten onzent gevonden wordt. Mogt men nu van meening zijn, dat eene wettelijke bepaling van hetgeen den geneeskundige bij deze gewigtige werkzaamheid te doen staat, niet noodig is; dat hij, die met naauwgezetheid zijne taak vervult, ook buitendien het onderzoek dier bijzonderheden niet zal verwaarloozen; dat de regter bij een helder inzigt van het onderwerp uit zich zelven de noodzakelijkheid erkennen zal, zich daarvan te vergewissen; zoo kunnen wij toch niet nalaten uit den inhoud dezer Instructie de gevolgtrekking af te leiden, met hoeveel zorg de regering aldaar voor eene rigtige toepassing der Geregtelijke Geneeskunde waakt; bovenal moeten wij daarin de strekking prijzen, om den geneeskundige eenen zelfstandigen werkkring te verzekeren, op eene wijze, waarbij zijne verhouding tot het regterlijk onderzoek wettelijk omschreven is.

Ik heb bij deze algemeene ontwikkeling der beginselen den gang der procedure in crimineele zaken, zoo als die bij ons bestaat, niet in aanmerking genomen. Het zal van belang zijn daarop thans het oog te vestigen. Wat wij gezegd hebben van het deel, hetwelk de regter in het onderzoek behoort te nemen, zal hier moeten toegepast worden op den regter-commissaris, daar deze zoowel bij het voorloopig onderzoek op requisitie van den officier van justitie, als bij het verder onderzoek, nadat er regtsingang tegen eenen bepaalden persoon verleend is, met de kennisneming der zaak belast is. Dat intusschen de gestelde beginselen moeijelijk bij onze wetgeving in toepassing gebragt kunnen worden, zal ieder deskundige gemakkelijk doorzien. Nadat de voorloopige inlichtingen verkregen zijn, en de arrondissements-regtbank regtsingang verleend heeft, zet de regter-commissaris, die niet noodzakelijk deelgenomen heeft aan het inwinnen der vroegere informatiën, het onderzoek voort; alles wat tot het voorloopig onderzoek behoort, is aan de beslissing van de arrondissements-regtbank opgedragen; de werkzaamheden van het onderzoek zijn tusschen den regter-commissaris en den officier van justitie verdeeld. Bij de openbare teregtzitting treden de procureur-generaal en de leden van het

provinciale hof als geheel nieuwe personen in de zaak op; er heeft hier derhalve eene verdeeling, eene versnippering plaats, welke met de eischen van het geregtelijk geneeskundig onderzoek moeijelijk in overeenstemming te brengen zijn. ‘Het onderzoek op de openbare teregtzitting legt den grondslag van de uitspraak des beslissenden regters. Ten gevolge daarvan heeft het voorloopig onderzoek op de openbare teregtzitting in den regel geene beslissende kracht, daar het onderzoek op die teregtzitting de hoofdzaak is. Inderdaad wordt menig punt van overwegenden invloed eerst ter openbare teregtzitting in het ware licht gebragt. Daar worden de getuigen eerst onder eede gehoord; daar wordt derhalve, hetgeen zij verklaren, eerst als waarheid aangenomen.’ (Van den Broecke, bl. 126, 128, 133.).

‘Het moge waar zijn, dat, bij het onderzoek op de openbare teregtzitting, in onze regtspleging als hoofdzaak beschouwd, menig punt van daadzakelijken en regtskundigen aard kan worden tot klaarheid gebragt; men wachte zich voor de toepassing dezer waarheid op onze wetenschap. Terwijl de regter van stellige wetsbepalingen uitgaat, moet de geregtelijke geneeskundige op het onbegrensde veld der natuur de waarheid zoeken.’ (Id., bl. 136.)

De werkzaamheden van den geregtelijken geneeskundige zijn derhalve voornamelijk beperkt tot dat gedeelte van het onderzoek, hetwelk de openbare teregtzitting voorafgaat. De invloed, welken de wederkeerige wisseling van denkbeelden tusschen regtsgeleerden en geneeskundigen op het onderzoek hebben kan, zal dus alleen bij dat gedeelte van het regtsgeding in aanmerking komen; vandaar, dat wij het gezegde hoofdzakelijk van toepassing achten voor den regter-commissaris en den officier van justitie. De openbare teregtzitting kan voor den geregtelijken geneeskundige geene vruchten opleveren, daar hij hier slechts als getuige optreedt; immers, wanneer uit het vernemen der bijzonderheden, die het getuigenverhoor oplevert, bij hem bedenkingen mogten rijzen, zij zullen hoogstens op zijne gevolgtrekkingen eenigen invloed kunnen uitoefenen; de weg van onderzoek is voor hem reeds gesloten. Terwijl dus de regter zijne uitspraak grondt op alles, wat zich als resultaat van het regtsgeding aanbiedt, is de

geregtelijke geneeskundige verpligt zijne uitspraak op het voorloopige onderzoek te bouwen. Daar de leden van het hof slechts kennis nemen van de resultaten van het onderzoek, hetwelk voor zoo ver den geregtelijken geneeskundigen aangaat, gelijk wij zagen, reeds als gesloten beschouwd moet worden, zijn zij met het feitelijke, het stoffelijke gedeelte van dat onderzoek niet bekend, en wat men van den regter-commissaris zoude kunnen verwachten, wien men als van nabij met dat gedeelte van het onderzoek bekend moet vooronderstellen, kan van de leden van het geregtshof niet gevorderd worden; hunne roeping is in deze meer met die van arbiters te vergelijken. Er zal wel niet meer noodig zijn om aan te toonen, dat de Geregtelijke Geneeskunde ten onzent in hare betrekking tot de regterlijke magt misplaatst is, en zulks eenvoudig, omdat, ten gevolge eener onjuiste opvatting van de bestemming dezer wetenschap, de geneeskundigen op gelijke lijn gesteld zijn met de overige deskundigen, die slechts als getuigen gehoord worden.

Voor eene geleidelijke ontwikkeling der beginselen zal het thans noodig zijn eenige opmerkingen over de betrekking der Geregtelijke Geneeskunde tot de regtsgeleerdheid uiteen te zetten. Dat de verhouding in die gevallen, waar de Geneeskunde de wetenschappelijke resultaten van haar onderzoek ten grondslag legt voor de te ontwerpen wettelijke bepalingen, verschillend is van die, welke bij de toepassing der wet op de bijzondere gevallen erkend moet worden, vloeit uit den aard der zaak voort. Eene hoofdvoorwaarde, waaronder de aanwending der Geregtelijke Geneeskunde bij de toepassing der bestaande wetten op eene doeltreffende wijze kan geschieden, bestaat daarin, dat bij het ontwerpen der wettelijke bepalingen de eischen der wetenschap in hare volle uitgestrektheid in acht genomen zijn. Vindt de geneeskundige valsche grondstellingen in de wetgeving, dan zal het hem niet vrijstaan deze naar zijne eigene overtuiging te wijzigen; integendeel zal hij zich bij de oordeelkundige conclusie onvoorwaardelijk op het positieve standpunt der wetgeving moeten plaatsen. Zoo heeft b.v. onze wetgeving, in navolging van de Fransche, den uitersten term der zwangerschap op 300 dagen bepaald. De letter der wet is hier duidelijk, en wanneer de wetenschap ook al de mo-

gelijkheid van eenen langeren duur doet erkennen, zal, bij de toepassing der wet, van die wetenschappelijke opvatting geen gebruik kunnen gemaakt worden. Wie nu de Geregtelijke Geneeskunde enkel in dienst der positieve wetgeving denkt, zal van meening zijn, dat zij in dit vergrijp tegen de regtvaardigheid moet berusten. Hare roeping strekt zich evenwel verder uit, en wanneer zij het gebrek in de grondstelling met zekerheid kan aantoonen, is het pligt op verandering der wet aan te dringen, opdat de ware bestemming der Geregtelijke Geneeskunde niet verloren ga.

Moeijelijker daarentegen wordt de bepaling van de grenzen, waarbinnen zich het onderzoek der geneeskundigen moet bepalén, wanneer de wetgeving geene naauwe omschrijving bevat van het object; zoo als dit b.v. het geval is bij de misdaad van verkrachting. Bij gemis van eene bepaalde omschrijving van hetgeen door die misdaad verstaan wordt, zal de regter het beginsel moeten vaststellen; de geregtelijke geneeskundige zal hierbij door zijne wetenschappelijke kennis den regtskundige moeten voorlichten; er is hier, hetzij door toeval, hetzij met opzet, datgene aan den regter overgelaten, wat anders als de taak van den wetgever beschouwd wordt. De geregtelijke geneeskundige vindt zich onder die omstandigheden als bij uitzondering op een *legislatief* en *positief* standpunt tegelijk geplaatst. Zoodanige verhouding kan niet altijd vermeden worden; een ander voorbeeld moge dit ophelderen. Bij art. 1 der wet van 29 Mei 1841, houdende bepalingen omtrent de gestichten voor krankzinnigen, enz., worden als krankzinnig verklaard ‘allen, die van het geheel of gedeeltelijk vrije gebruik van hunne verstandelijke vermogens beroofd zijn.’ Wilde men deze bepaling tot grondslag nemen, dan zoude daaronder eene reeks van gevallen gebragt kunnen worden, waarop de wetgever nimmer kan gedoeld hebben. De omschrijving past b.v. volkomen op den toestand, waarin de mensch gedurende den slaap verkeert, en zeker kan het de bedoeling van den wetgever niet geweest zijn, den slapende als krankzinnig te verklaren. Zoodanige opvatting zal intusschen tot geene verkeerde toepassing der wet leiden; doch wanneer men zich het geval voorstelt van verzwakking van het herinneringsvermogen in

eenen betrekkelijken graad, dan kan men met regt zeggen, dat zoodanig persoon gedeeltelijk beroofd is van het vrije gebruik van zijne verstandelijke vermogens. Bij hartstogten zal wel niemand beweren, dat daar het vrije gebruik van verstandelijke vermogens bestaat, en toch, wie zoude een persoon met verzwakking van het geheugen of eenen anderen van een hartstogtelijk karakter als krankzinnig willen bestempelen? Vergelijken wij hiermede hetgeen in het Fransche wetboek (Code pénal) voorkomt, dan vinden wij daar in het algemeen slechts het woord krankzinnigheid vermeld (art. 64). In het werk der Heeren van den Broecke zijn de nadere bepalingen, vervat in het ontwerp van het Wetboek van Strafregt, aan eenen wetenschappelijken toets onderworpen, en met bondige bewijzen aangetoond, dat de woorden: *geheele en gedeeltelijke zinneloosheid, onnoozelheid, eenvoudigheid* of *verzwakking van verstandelijke vermogens*; het begrip van *ligchaamskwalen, welke op de zielsvermogens aanmerkelijken invloed uitoefenen*, eenen zeer onvolledigen en gebrekkigen grondslag geven voor de bepaling der toerekenbaarheid in staat van krankzinnigheid. Die woorden zijn deels in strijd met de aangenomene wetenschappelijke bepalingen en kunsttermen; zij zijn deels in strijd met de beteekenis, welke de wetgever elders aan hetzelfde woord hecht. Zij zijn dus ongeschikt om in verband gebragt te worden met de wetenschap der Geregtelijke Geneeskunde. De toepassing van deze wetsbepalingen op bijzondere gevallen zoude spoedig het gebrekkige daarvan doen erkennen, zoo als dit in enkele voorbeelden zeer overtuigend bewezen wordt. De wetgever heeft graden van toerekenbaarheid op grond van geheele of gedeeltelijke zinneloosheid aangenomen. Ook dit is met de wetenschap der psychologie in strijd, en moet tot willekeurige opvattingen leiden, waardoor het doel der wetsbepaling verijdeld wordt (Van den Broecke, bl. 70 volg. Men vergelijke hierbij von Ney, Band I, bl. 92).

In de uitspraak omtrent krankzinnigheid zal derhalve de deskundige maar al te dikwijls zich moeten bepalen tot hetgeen zijne wetenschap hem aan de hand doet, en de positieve uitspraak van den wetgever, die zoodanige kenmerken over dezen vorm van ziekten gesteld heeft, in gewijzigden zin opvatten.

Wij kunnen evenwel nog verder gaan, en beweren, dat er onderwerpen zijn, welke de wetgever uit den aard der zaak slechts door een woord, eene bepaalde uitdrukking, konde aangeven, terwijl de uitlegging en toepassing van dat woord op gegevene gevallen aan den deskundige overgelaten wordt. Daartoe brengen wij de bepaling van het begrip van krankzinnigheid en der verschillende vormen van krankzinnigheid; daartoe moet men ook zonder twijfel de opvatting van het begrip van leven bij pasgeborene kinderen brengen. Dit laatste punt moge hier ter nadere toelichting zijne ontwikkeling vinden. Wij zullen wel niet behoeven te betoogen, dat bij regtskwestiën omtrent kindermoord alles afhangt van de vraag, of het kind geleefd heeft. Het wordt den geregtelijken geneeskundige opgedragen uit het onderzoek van het lijk dit punt te beslissen. De wetgeving bepaalt hier niet, uit welke verschijnselen hij deze gevolgtrekking zal afleiden; zij kan dit ook niet, daar de wetenschap alleen in staat is het antwoord daaromtrent te geven met zoodanige mate van zekerheid, als onze kennis ten dien opzigte reikt. Eene bepaalde omschrijving in de wet zoude moeten ontleend zijn uit hetgeen de physiologie op dat tijdstip leerde; maar wanneer de physiologie door nieuwe ontdekkingen sedert dat tijdstip verrijkt wordt, zoodat de vroegere leerstellingen gewijzigd of zelfs omgekeerd werden, zoude men met regt mogen vreezen, dat de misvattingen van vroegeren tijd op eene heillooze wijze gesteund en geëerbiedigd werden.

Wanneer wij op grond van de hier gestelde bewijzen de noodzakelijkheid erkennen, dat de geneeskundige in zijne verhouding tot de regtspraak niet gehouden kan worden den letterlijken zin der wetgeving onvoorwaardelijk op te vatten, maar dat hij, het doel zijner bemoeijingen voor alles in het oog houdende, zijne werkzaamheden zoo veel mogelijk in verband met de bestaande wetgeving moet brengen, zoo zal daaruit gemakkelijk afgeleid worden, van hoe veel belang eene oordeelkundige kennis der wetgeving voor den geregtelijken geneeskundige te achten is. ‘De Geregtelijke Geneeskunde,’ zoo lezen wij bij von Ney, ‘zal haar doel zoo veel te zekerder bereiken, naarmate degenen, die zich aan haar wijden, zich in de

gelegenheid stellen, bij voorkomende gevallen de betrekking tusschen het onderzochte feit en de wetten volledig te kennen, die feiten in den geest der wetgeving uiteen te zetten, en bij handelingen ter opsporing van het feitelijke zich zoo veel mogelijk te houden aan den vorm, die hem daartoe voorgeschreven is, en zich vooral te wachten om geene maatregelen te bezigen, die met de wetten in strijd zouden zijn.'

Het laatste punt, hoe eenvoudig en duidelijk het schijnen moge, wordt maar al te ligt veronachtzaamd. Onze schrijver vestigt hier de aandacht op de handelwijze van sommige geneesheeren in gevallen, waar het vermoeden bestaat van geveinsde ziekten, welk bedrog zij door het aanwenden van pijnlijke middelen trachten te ontdekken. Hij vindt daartoe aanleiding in de volgende plaats van Bernt: 'Schmerzhafte Mittel sind nur erst nach begründetem Verdacht eines Betruges anzuwenden; dahin gehört die Anwendung von Senfpflastern, Canthariden, der Haarseile, Fontanellen, des Nesselpeitschens, der Aetzmittel, der Moxa, des Glüheisens, der Douche und Tropfbäder, die Androhung schmerzhafter und gefährlicher Operationen.'

Voor eenen onbevangenen lezer moet het als een raadsel voorkomen, hoe het mogelijk zij de aanwending van zoodanige middelen bij het v e r m o e d e n van bedrog aan te raden. Waar vermoeden bestaat, is nog geene overtuiging gevestigd: is die overtuiging gevestigd, dan behoeft men immers niet tot staving van die overtuiging den beschuldigde te pijnigen.

Het lijdt geen twijfel, dat de arts als arts slechts dan eene pijnlijke kunstbewerking op den mensch mag uitoefenen, wanneer hij zulks voor de genezing van den lijder noodig oordeelt. Indien bij hem het gegronde vermoeden bestaat, dat de kwaal, waarover geklaagd wordt, geveinsd is, kan hij de aanwending van het middel onmogelijk als eene poging tot genezing beschouwen; het kan ook in zijne oogen alsdan niets anders zijn dan eene m a r t e l i n g . Daarbij mag het niet onopgemerkt blijven, dat niemand geacht kan worden verpligt te zijn, zich tegen zijnen wil aan eene geneeskundige behandeling, en zeker niet aan eene pijnlijke, ja zelfs aan eene gevaarlijke kunstbewerking te onderwerpen. Doch hoe

te handelen in het geval, dat de persoon, die onderzocht wordt, weigert zich aan die behandeling te onderwerpen? Men zoude hem dan moeten binden, en riep wederom eene handelwijze in het leven, zoo als men die in de jaarboeken van verledene eeuwen leest, slechts met dit onderscheid, dat in plaats van den beul, de geneesheer met het gloeijend ijzer voor den weerlooze staat.

Hoe eenvoudig en overtuigend deze waarheid zijn moge, wij vinden haar maar al te dikwijls verloochend. Zoo schrijft Henke: ‘Tot de aanwending van pijnlijke middelen zal ieder humane arts zich slechts dan geregtigd achten, wanneer zij ook als geneesmiddelen doeltreffend zijn, of wanneer het bedróg langs anderen weg reeds genoegzaam erkend is.’ Von Siebold verklaart zich bijna in gelijken geest: ‘Het moge gruwelijk en strijdig met de beginselen van humaniteit schijnen, bij een mensch, die zich als ziek uitgeeft, tot ontdekking der waarheid pijnlijke middelen aan te wenden: die beschuldiging valt geheel weg, indien men bedenkt, dat de bedoelde middelen ook bij vele werkelijke ziekten als doeltreffend beschouwd worden.’ - Wij zouden uit de geschiedenis der regtspleging van de laatste jaren nog een voorbeeld kunnen aanvoeren van de toepassing dier beginselen door twee onzer landgenooten, die geroepen waren als deskundigen de uitspraak te geven over het bestaan eener ziekte in een geval, waar men bedrog vermoedde.

Het is zeker opmerkelijk, dat deze opvatting zich bij geregtelijke geneeskundigen zoo algemeen gevestigd heeft, daar er toch op zich zelf geen redelijke grond aanwezig is, op welken men den geneeskundige de bevoegdheid van zoodanige eigendunkelijke handelwijze mag toekennen. Vanwaar dan, zoo zouden wij willen vragen, die dwaling? Von Ney meent, dat eene dergelijke opvatting slechts dáár mogelijk is, waar de Geregtelijke Geneeskunde zonder regtskundige grondslagen behandeld wordt. Die stelling kunnen wij intusschen niet geheel als juist erkennen, daar het gezond verstand en de beginselen van humaniteit op zich zelve, zonder bepaalde regtskennis, duidelijk genoeg tegen die handelwijze spreken. Uit een ander gezigtspunt vat Bergman de zaak op, die, over de straks aangehaalde plaats van Henke

sprekende, aldus redeneert: ‘Of men is zoo zeker van het bedrog, dat er verder geene bekentenis noodig is; dan is het veroorzaken van zulk eene pijn eene doellooze plagerij, of ook eene willekeurige en onverantwoordelijke bestraffing; òf men wil eene bekentenis afpersen, dan volvoert de arts, hoewel in eenen geringeren graad, toch in den eigenlijken zin eene marteling. Ik wenschte te kunnen zeggen: dat mag men van eenen geneesheer niet veronderstellen! Doch de ondervinding leert, helaas! dat geneesheeren, zeker door de moeijelijkheid om eenen hardnekkigen bedrieger te ontmaskeren, zich dikwijls tot zulke ongeoorloofde handelingen hebben laten medeslepen, terwijl eene aansporing daartoe zeker niet van regstkundige beambten zal zijn uitgegaan’ (§ 389). Deze verklaring heeft inderdaad veel grond voor zich, zoodat de misgreep derhalve het eerst daaruit voortvloeit, dat de geregtelijke geneeskundige verzuimt zich levendig te doordringen van den aard zijner roeping; terwijl hij, dit lijdt geen twijfel, door zuivere regtskundige beginselen geleid, zich nog te meer daarvoor zal wachten.

Wij hebben thans aan te toonen, in hoeverre eene nadere kennis der positieve wetgeving, bij het onderzoek zoowel als bij het opmaken van het *visum repertum* en de conclusie, den geneeskundige te stade komt. Waar, zoo als dit veelal bij ons plaats heeft, de inzage der processtukken voor den geregtelijken geneeskundige als noodeloos beschouwd wordt, kan hij zich tot het bloote verhaal van het gevondene, en tot de gevolgtrekkingen bepalen, welke de wetenschap uit het onderzoek leert afleiden. Bij ingewikkelde zaken, waar door combinatie van omstandigheden eene reeks van beschouwingen ontwikkeld moet worden, en de redenering uit het gevondene in verband met de kennis, ontleend uit de processtukken, als het ware voet voor voet verder gaat, ten einde daaruit gevolgtrekkingen af te leiden, daar moet bij den geneeskundige wel degelijk eene meer bepaalde regtskennis verondersteld worden. Men behoeft hierbij niet te vreezen, dat de geneeskundige zich te veel op het gebied van den regter zal begeven; juist dan, wanneer hij met de wetgeving genoegzaam vertrouwd is, zal hij de grenzen van

zijne bevoegdheid het beste kunnen bepalen; zijn arbeid zal dan in overeenstemming zijn met de eischen, welke de regter daaraan billijkerwijze mag doen, en het deel, hetwelk hij aan het onderzoek omtrent de schuld der aangeklaagden neemt, zal bij eene zelfstandige rigting aan belangrijkheid meer en meer toenemen.

Wij zijn er verre van af, door de uitbreiding, welke wij in den werkkring der geregtelijke geneeskundigen wenschen, den regter van de verpligting te ontslaan, om zich in onze wetenschap een helder inzigt eigen te maken. Onder de wetgeving, diebij ons bestaat, lijdt het geen twijfel dat zulks vooral wenschelijk is; wat meer is, het wordt er te dringender om gevorderd. Maar kan, zoo vraagt men al spoedig, de regter daardoor niet verleid worden, zijne eigene opvattingen en inzigten te veel te vertrouwen? Zal hij op die wijze de verrigtingen van den geregtelijken geneeskundige niet verlammen of overbodig maken? Met regt wordt hier door von Ney aangevoerd, dat eenig begrip van het onderwerp, eenige algemeene voorstelling wel altijd bij den regter zal moeten verondersteld worden; dat een begrip of eene voorstelling van zaken, welke op positieve kennis steunen, juister zullen zijn dan die, welke slechts op eene opvatting berusten, waarvan men zich geene bepaalde rekenschap kan geven. Daar wijders eene volledige onwetendheid in geneeskundige onderwerpen bij den regter niet wel mogelijk is; daar een onvolkomen en nog meer een valsch weten het schadelijkste is van alles wat men zich denken kan, zoo verdient de eisch van den nieuweren tijd, dat de regtskundige trachten moet zich eenige natuur- en geneeskundige kennis eigen te maken, onze volle toestemming. De regter zal, met deze kennis toegerust, in staat zijn de taak van den geneeskundige gemakkelijk te maken. Hij zal voor eene naauwgezette toepassing der wetenschappelijke kennis waken, en de zelfstandigheid in zijnen werkkring behouden, welke daarentegen niet denkbaar is, waar hij zich blindelings op de uitspraak der deskundigen moet verlaten. Wij onderstellen het geval, dat hij omtrent de juistheid eener conclusie of omtrent de volledigheid van het onderzoek twijfel koestert, hoe spoedig kan hij dan niet door het opperen van oordeelkundige vragen, op het herstel der gebreken aan-

dringen. Eene andere onderstelling is deze: er komen in het *visum repertum* opvattingen voor, welke hij als onjuist meent te moeten erkennen, of wel, de gevolgtrekkingen in de conclusie vervat schijnen hem in strijd met de wetenschappelijke beginselen. Wat hier te doen? Herhaalde vragen van de zijde des regters zullen hier niet baten. Het ware onbillijk en in strijd met zijne bevoegdheid, het stuk van den deskundige ter zijde te stellen, en zijne eigene opvatting daarvoor eenvoudig in de plaats te stellen. Het is in zoodanige gevallen, dat een *superarbitrium* kan gevorderd worden; terwijl de regter in enkele gevallen, waar hij reeds van den eersten oogenblik af aan de ongeschiktheid van den geneeskundige voldoende erkent, de middelen zal aangrijpen om de begane fout te herstellen: hetzij dat de geneeskundige ontheven worde van de verpligting, om verder werkzaam te zijn, hetzij dat hem een andere deskundige toegevoegd worde.

Uit het hier gestelde zal voldoende blijken, van hoeveel belang de natuur- en geneeskundige kennis voor den regter is. Ik mag evenwel niet nalaten dáárop opmerkzaam te maken, dat men billijkerwijze nog meerdere waarborgen mag eischen voor eene rigtige toepassing der Geregtelijke Geneeskunde, en dat die waarborgen in een systematisch plan van contrôle der verschillende werkzaamheden van de deskundigen gezocht moet worden. Men vindt daarvoor in het werk der Heeren van den Broecke uitmuntende wenken, welke ongetwijfeld behartiging verdienen, vooral ook, omdat de geregtelijk-geneeskundige organisatie door hen voorgesteld, bij eene strenge contrôle, krachtig tot verheffing van den stand der geregtelijke geneeskundigen zal mede werken. Er zoude volgens dat plan in de eerste plaats gevorderd worden een raad van genees- en natuurkundigen, wien de belangen der wetenschap en al wat tot de Geneeskundige Staatsregeling in betrekking staat, toevertrouwd wordt, en die zoodanig moet zamengesteld zijn, dat hij gezegd kan worden, onder andere vakken ook de Geregtelijke Geneeskunde te vertegenwoordigen. Een provinciaal geregtelijk geneeskundige zal bij elk provinciaal Hof aangesteld worden, terwijl een of meerdere arrondissements geregtelijke geneesheeren in elk ar-

rondissement werkzaam zijn. De arbeid van den laatsten wordt, bij den gewonen gang van zaken, reeds dadelijk na het opmaken van het eerste proces-verbaal, aan den provincialen geneeskundige ter beoordeeling ingezonden, opdat, waar eenig verzuim bij het onderzoek had plaats gehad, voor de herstelling daarvan gezorgd worde, op een tijdstip, wanneer de gelegenheid om het gebrekkig onderzochte op nieuw uit te vorschen, of het onduidelijk beschrevene juister te leeren kennen, nog niet benomen is. Terwijl dus voor het feitelijk-materieële gedeelte van het onderzoek gezorgd is, wordt de schriftelijke oordeelvelling uit het proces-verbaal door den arrondissements-geneeskundige opgemaakt, op nieuw aan den provincialen arts ter hand gesteld, die, in verband met hetgeen door den eerstgenoemde verrigt is, de geregtelijk geneeskundige onderwerpen in eene daarbij te voegene memorie ontleedt en uiteenzet. Bij verschil tusschen provinciaal- en arrondissements-geneeskundigen, beslist de straksgenoemde raad. Waar het onderzoek gevallen van vermoedelijke vergiftiging of krankzinnigheid betreft, zal het resultaat ter beoordeeling aan dat zelfde collegie moeten toegezonden worden. Volgens zoodanige organisatie zoude de provinciale arts, van den aanvang af bekend en vertrouwd met de zaak, geregeld haren gang gadeslaan, niet slechts bij het voorloopig onderzoek, waar de arrondissements-geneeskundige als handelend persoon optreedt, maar ook bij de openbare teregtzitting, waar hij als het ware aan de regterlijke magt toegevoegd is (bl. 181-196).

Ik zal mij tot deze algemeene aanduiding bepalen, waarbij ik mij evenwel gedrongen voel de verzekering te voegen, dat eene herhaalde beschouwing van dat onderwerp mij meer en meer overtuigd heeft van de uitmuntende strekking, welke in dit plan zich laat erkennen. Zal het woord, door hen zoo krachtig en luide gesproken, verdoofd worden door de laauwheid en onverschilligheid, welke ten onzent voor de heiligste belangen der maatschappij maar al te dikwijls gevonden worden? Mogt de tegenwoordige zitting der Staten-Generaal deze vrees niet in werkelijkheid doen overgaan!

Wij hebben de algemeene beschouwingen, welke de geschriften, die wij aan het hoofd van dit opstel plaatsten, ons aan de hand deden, ten einde gebragt. Menig punt had misschien eene breedvoeriger ontwikkeling mogen eischen, menig onderwerp, hetwelk wij met stilzwijgen voorbijgingen, had hierbij eene vermelding gevorderd. Ik geloof echter een grond ter verontschuldiging daarin te mogen vinden, dat het mijn doel hoofdzakelijk geweest is, de betrekking der Geregtelijke Geneeskunde tot de regtsgeleerdheid te ontwikkelen uit het standpunt van den geneeskundige, en in die ontwikkeling den toetssteen te vinden voor de Handboeken, die wij in het volgende opstel nader wenschen te ontleden en in hunne rigting te leeren kennen.

Westminster en St. Pauls.

Ik heb zelden bekoorlijker plek bezocht, noch die heerlijker schouwspel oplevert, dan de heuvel in het park van Greenwich, op welken het Observatorium staat. Aan den voet van dit gebouw op het hellend grastapijt neergevleid, overzien we een landschap, dat door liefelijkheid aantrekt, door afwisseling boeit, door levendigheid en bewegelijkheid verheugt, door wijden omtrek en statig verschiet bewondering wekt. Om ons henen, regts en links, zijn groepen gezaaid van dikstammige, breedgekroonde eiken, - *English oaks*! -: onze voorgrond wordt vervrolijkt door spelende kinderen, die om strijd met de keizelsteentjes langs den heuvelkling afrollen, terwijl niet zelden een zestienjarig kindermeisje bij ongeluk of moedwillig mederolt. Iets lager zien we *à vol d'oiseau* op de torens, daken en ruime binnenplaatsen van Engelands Hôtel des Invalides, het Greenwich-hospitaal, waaromheen de oudjes, in hunne donkere uniform en met hunne driekantjes, als mieren - maar minder vlug - door elkander krioelen. Konden wij die daken een oogenblik wegligten, dan zou ik u tevens kunnen aanwijzen, hoe de inrigting van het *logies* in dit paleis in alles, tot het kinderachtige toe, die van een linieschip nabootst; hoe de koninkjes, die hier wonen, hunne hangmatten op- en ontrollen, en hoe ze naar den *bak* strompelen als de schaftklok luidt, of zich om den bottelier verdringen als het *oorlam* wordt rondgedeeld. Maar dan zou ik u ook opmerkzaam moeten maken, hoe een geheele vleugel van het paleis afgezonderd is tot pronkzaal, om de gedachtenis van Engelands

zeetriomfen te bewaren. Het zou dan wel de moeite waardig zijn het oog rond te laten gaan door die ruime zaal, waarin talrijke reliquiën van Britsche helden, van Nelson vooral, zijn uitgestald; waar een geknotte degen, een doorschoten rok, een pluimlooze hoed of ongepaarde handschoen met naauwelijks minder vurigen ijver worden bewaakt, bewonderd en geëerd, dan de heilige overblijfselen der Drie Koningen te Keulen. En dan zou ik u ook verzoeken om eens vlugtig de reeks van schilderstukken over te zien, waarmede de wanden van boven tot onder zijn behangen, allen zeeslagen voorstellende, waarin Britanjes vlag zegevierde, nationale gedenkstukken, door nationale kunstenaars vervaardigd, maar zoo leelijk, dat alleen de vrees, van aan dezen of genen grombaard een ‘wij weten ze beter te winnen dan te schilderen’ te ontlokken, ons zoude terughouden, om luide uit te schateren over dat mengelmoes van hemelsblaauwe luchten en zeegroene zeeën en vuurroode vlammen. - Maar de oudjes hebben ook deze kunstgewrochten niet noodig, om elk oogenblik de teekenen te zien van Britanjes zeeheerschappij: want aan hunne voeten golft de Theems. Van ons standpunt op den heuvel zien wij haar, verre, verre regts en links zich henenkronkelende, schitterende in de avondzon, prachtig, grootsch, vol leven en kracht, bezaaid, neen, bedekt met wolken van zeilen, kookende en schuimende onder de raderen van ontelbare stoomjagten, die heen en weder schieten tusschen de fregatten en de barken en de schoeners en de brikken, als de schietspoel door de schering van het weefgetouw. Wat moet het voor de oudjes een pleizier zijn, zich in de zon te bakeren op de terrassen van hun paleis, het kort eindje in den mond, en alles, wat zich uit de geheele wereld naar heure hoofdstad spoedt, voor zich de revue te laten passeren, geen vaartuig te laten ontsnappen aan hunnen kritischen kennersblik, en dan met elkander te discutiëren over het nieuwe model van een' schroefboot, of over de waarde van een razeil te twisten. Wat moet het pleizierig voor hen zijn, waar wij niets dan schepen en weder schepen zien, oude kennissen te ontmoeten, goede vrienden te ontdekken! Daar ziet er een met den vloed de nieuwe pakket opkomen, welke hij juist negen weken geleden

behouden reize naar New-York wenschte; ginds ontdekt een ander, neen, hij bedriegt zich niet, hij herkent haar aan het bontgekleurd galjoen en de hellende bazaansmast, de f a i r y Q u e e n , die flinke bark, waarmede verleden jaar zijn jongste zoon naar China zeilde; en zie, daar komt de bestoven Sunderlandsche *collier* aandrijven, waarop hij in zijne jeugd menige reize heeft medegemaakt naar New-Castle, en al weet hij de vorderingen te schatten, die de scheepsbouwkunst sedert gemaakt heeft, toch heeft hij nog hart voor de oude klomp. En als dan de hoornmuzijk, die dagelijks, op het voorplein onder den vlaggestok, voor deze koninkjes gespeeld wordt, het *rule Britannia* aanheft, dan klopt hun het hart weder als in de dagen, toen zij in jeugdige kracht, met gezonde leden, Britanjes heerschappij over de wereld hielpen uitbreiden en bevestigen, en dan sluipt de trotsche gedachte in hunnen boezem: ‘Elk man hier heeft zijnen pligt gedaan; ons hebt ge het te danken, Engeland, dat die schatten u vreedzaam toevloeijen.’ Dan werpt een enkele hunner een vertrouwelijken blik, maar niet zonder aandoening, op den hoogen koepel van St. Pauls, want daar beneden ligt Nelson begraven, met wien hij bij Trafalgar geweest is.

Van het terras zien wij echter weinig meer van Londen, dan dezen hoogen koepel en eenige verspreide torenspitsen. Daarom, wanneer wij het panorama van Londen willen genieten, laat ons nog eens naar boven klimmen. Gij zult mij toestemmen, dat ik dit vergezigt zoo straks te regt statig en indrukwekkend noemde. Zie eens, zoo ver onze oogen reiken, en veel verder nog, golft die zee van huizen voort. Daartusschen kronkelt zich de Theems, zoo vrolijk, zoo bevolkt; daarachter zwellen de donkergroene heuvels van Sussex en Middlesex; torenspitsen en fabrijkschoorsteenen - het zou nutteloos zijn van hun getal te gewagen - steken om hoog als de merkteekenen van de behoeften der menigte, die daarbinnen onzigtbaar woelt. Allen worden beheerscht door St. Pauls koepel hier digte bij, en door de tweelingtorens der Westminster-abdij daar ver in het zuidwesten. Een donkere rookwolk, vormloos, uitgestrekt en onwrikbaar als de huizenmassa zelve, hangt, ook bij den zonnigen, helderen middag, over de koninklijke stad, als moest zij haar

ten troonhemel dienen. Van de plaats, waar wij staan, - want Greenwich aan deze, en Blackwall aan de overzijde der rivier, zijn reeds voorsteden van Londen, ofschoon, het is waar, voorsteden, door spoorwegen met het middelpunt verbonden, - tot voorbij Chelsea, breidt alzoo de stad Londen hare grenzen westwaarts uit, indien het ons geoorloofd is van de grenzen te spreken eener stad, wier ingezetenen zelve u niet weten te zeggen, waar Londen begint en waar Londen eindigt. Maar het is zelfs oneigenaardig van *de stad* Londen te spreken. De naam is door den tijd een collectivum geworden voor een aantal steden en vlekken en dorpen, die zijn te zamengesmolten tot ééne groote massa, maar die ook nu nog weinig meer gemeens hebben dan den naam, die ook nu nog hare eigene besturen en administratiën, hare eigene belastingen en armen, hare eigene vertegenwoordigers in het Parlement hebben; want de City of Westminster zendt er zoowel hare afgevaardigden als de City of London.

Geen wonder echter! Londen is als zoodanig inderdaad Engelands hoofdstad, het kort bestek van Engelands staatswezen, het sprekende beeld van Engelands volksleven en karakter. Dit karakter is het mengsel van de grootst mogelijke gehechtheid aan het bestaande en de driftigste zucht tot nieuwigheden; het verkondigt zich in eenen schier afgodischen eerbied voor de instellingen en gebruiken, wier ongerijmdheid met de tegenwoordige vormen den vreemdeling een hartelijken lach ontlokt, naast het meest energieke streven om op het gebied van maatschappelijke ontwikkeling overal de baan te breken. Dat karakter heerscht in den bouwtrant, die achter, hier geoorloofde, gothische gevels het meest verfijnde *comfort* verbergt; het staat op den voorgrond in de burgerlijke en straf-regtsbedeeling, die, spijt alle pogingen tot codificatie, nog aan den letter hangt van wetten, vóór honderde jaren uitgevaardigd, en alleen door vergetelheid bewaard gebleven, ofschoon tegelijk nergens de regel van eene regtsspraak *ex aequo et bono* meer dan hier wordt gehuldigd. Dat karakter verloochent zich evenmin in het staatkundige. De charters van Jan *zonder land* maken nog den grondslag uit van het staatsstelsel des volks, dat het verst in politieke

mondigheid is gevorderd: en jaarlijks komen nog de Gemeenten voor de balie van het Huis der Lords, om door dezer tusschenkomst van H.M. de vergunning af te smeeken om te mogen vergaderen. - Geen volk bezit trotscher aristocratie; maar geene aristocratie neemt gewilliger nieuwelingen in haar midden op. Nergens heeft de heerschende kerk, wier zigtbaar hoofd de Koning zelf is, meer magt en invloed, nergens weet de geestelijkheid oude misbruiken vaster te handhaven; maar nergens is tegelijk de gewetensvrijheid ruimer, nergens kunnen de tallooze verscheidenheden van dissenters meer ongestoord hunne leerstellingen prediken, hunne vormen van eerdienst in acht nemen.

Westminster-abbey en St. Pauls! - De vreemdeling, die te Londen komt, zal schaars ééne andere der honderde kerken bezoeken, dan deze, om de eenvoudige reden, dat alle, naast deze althans, zoo al niet op zich zelve, karakterloos en onbeduidend zijn. Maar deze twee zal ook niet ligt een tourist onbezigtigd laten.

En wel zijn ze den tijd en de moeite, die men er aan moet besteden, waard. Niet alleen om hunne bouwkunstige waarde: weinigen begrijpen die, nog minder gevoelen ze. Ook niet zoo zeer omdat deze nu juist de grootste massa's steen zijn, welke men in Londen op éénen hoop vinden kan, ofschoon dit welligt voor sommigen motief genoeg zijn kan. Nog minder om de verbazende menigte standbeelden en gedenkstukken, waarmede beide tempels, als om strijd pronken; vóór ge de helft van die meer of min beroemde marmeren mannen hebt afgeloopen, hebben ze u even koud en flaauw gemaakt als zij zelve er uitzien. Ook zou ik u niet raden, St. Pauls alleen te bezoeken om de aardigheden, die er te vinden zijn, en u met geestdrift door kerkeknechts worden beschreven, als daar zijn, de op zich zelve gewentelde torentrap, de *Whispering-gallery*, de panorama's van den eersten, tweeden of derden trans, vanwaar ge eigenlijk niets dan rook, rook en nog eens rook ziet, het kruis op den koepel, waarin ge, met u tweeën, 400 voeten boven den beganen grond staan kunt, enz. enz. - Zoo zou ik u ook geene groote voldoening kunnen voorspellen, wanneer ge als warm oudheidminnaar naar de Westminster-abdij te beêvaart gingt,

om de grafsteden en reliquiën van Oud-Engelands vorsten te beschouwen. Want hoe ruime fooi ge ook den vertooner voorhoudt, hij vergunt u den toegang tot die kostbaarheden niet, tenzij wanneer er een behoorlijk gezelschap bijeen is, en sleept u dan voorbij al die Richard's en Eduard's en Henry's rond met eenen spoed, die onlangs Punch de gedachte ingaf, of het niet raadzaam zoude zijn een klein spoorwegje tusschen de grafsteden door de leggen.

Maar merkwaardig voor wie 't opmerken wil zijn beide deze gebouwen als historiestukken, als gedenkteekenen, als symbolen. En weinig poëtisch gevoel is er toe noodig, om, als ge van Waterloo- of Hungersfordbridge beide met uwen blik bevat, of wanneer ge de indrukken u herinnert na ge ze bezocht hebt achtergebleven, weinig is er dan noodig om u de tijden voor den geest te roepen, waarin de eene en de andere kerk gesticht werd, om u, *d'un trait*, de geheele geschiedenis voor oogen te brengen, niet van die kerken, maar van de plek waar ze staan, van Londen, van Engeland.

Hier staat de abdijkerk van Westminster, onveranderd nog en bijkans ongeschonden, gelijk zij door Eduard *the Confessor* vóór acht eeuwen (A.D. 1050) tot St. Peters eere is gebouwd, en is uitgebreid en verfraaid door de vroomheid van den vijfden en van den zevenden Hendrik en van andere koningen van Engeland. Daar steekt de St. Paulskerk hare tinne ten hemel, op de plek waar de oude Parochiekerk in den brand van 1666 onderging, schooner en trotscher uit hare asch verrezen en ook nu nog met een tint van nieuwheid versierd, schoon het reeds meer dan eene eeuw geleden zij (1710) dat Christopher Wren er den laatsten sluitsteen op het koepelgewelf legde. Daar staan beide als symbolen, de eene van den ouden tijd toen Westminster, de hofplaats, heerschappij voerde en Londen, de nederige handelsstad op verren afstand van het hof, demoedig het hoofd gebogen hield; daar staat de andere als het merk van de eeuw, waarin de trotsche handelsstad Londen zich verre verhief boven alle steden des rijks en het stille Westminster als eene harer wijken in haren steeds wijderen ommekring heeft opgenomen. Hier pronkt de eene nog met hare tweelingtorens om aan het tweevoudig gezag te herinneren, dat haar stichtte, en in haar steun vond,

- de monarch en de geestelijkheid; dáár, en veel hooger, rijst de ontzagchelijke koepel omhoog der andere, om als het ware te verkondigen, dat de jongere tijden eene derde magt hebben zien geboren worden, die het aloude gezag moet beschermen en beheerschen - de burgerij.

Nog meer karakteristieks openbaart zich in het onderscheid tusschen de abdij en de hoofdkerk van de City, wanneer men beide bezoekt. Althans, ik weet niet, hoe het anderen gegaan is, hoe het u gaan zoude, maar hoe mij dat verschil getroffen heeft, komt mij telkens weder levendig voor den geest, zoo dikwijls ik de aanteekeningen herlees, welke ik na beider bezigtiging in mijn reisboek nederschreef, en waarvan ik mij veroorloof, thans, anderhalf jaar later, eenige regelen over te schrijven, op het gevaar af van mij de beschuldiging van bekrompene subjectiviteit op den hals te halen; omdat ik geene kans zie, de indrukken des oogenbliks in hunne eigenaardige frischheid met andere woorden beter weder te geven.

‘Dingsdag namiddag naar Westminster-abbey. Eerst het gebouw rondsom van buiten bekeken, waarbij ik langs zonderlinge paden moest omdolen. Ik bekwam er toch een vrij goed idee van, en was tevreden zonder juist opgetogen te zijn. Of dit daarvan kwam, dat de kerk buiten alle verband met hare omgevingen en als het ware van hare oorspronkelijke plaats verschoven staat, te midden van een vervallen kerkhof, een slecht onderhouden plein en de niet minder veronachtzaamde overblijfselen der abdij, waartoe zij eens behoorde, weet ik niet. Welligt heeft daartoe ook bijgedragen, dat de Portlandsteen, waarvan hier alle gebouwen worden opgetrokken, door verloop van tijd zwart wordt, maar tegelijk eene soort van witten uitslag krijgt, even als een slecht gewitte muur salpetervlekken. Zoo zijn meest alle oude gebouwen met zwarte en witte vlekken en strepen bedekt, die licht en schaduw breken, en, vooral bij het fijne en regelmatige kantwerk van den gothischen beitel, den indruk van het geheel verzwakken. - Maar de Abdijkerk van binnen! Onwillekeurig neemt ge den hoed af, wanneer ge door het naauwe poortje den *poëts-corner* intreedt en plotseling die onmetelijke hoogte en diepte voor u geopend ziet! Ik liet mij eerst met een aantal andere

bezoekers, onder leiding van eenen zwartgetabberden uitlegger, door de afgeslotene kapellen achter het koor rondvoerden, die met een kermisstokje ons aanwees, wat er al te zien was. En wat ik zóó al gezien heb, zou ik nu reeds moeijelijk navertellen. Nog staat mij slechts een verwarde hoop van graftombes van metaal en steen voor den geest, met poppen er op, liggende en staande geknield, allen ter eere van koningen en koninginnen, bisschoppen, hertogen en hertoginnen, graven en gravinnen, allen van ouden datum. Twee zaken zijn mij bepaald in het geheugen gebleven; eerstelijk het groote zwaard van den *ijzeren* Richard, dat naast het monument van dezen koning staat, en zelf zijn beste monument is; ten tweede het beeld van James Watt, in zittende houding, van wit marmer, in eene dezer kapellen, dat daar, de drommel weet hoe, onder de oude hertogen en graven verdwaald geraakt is. De beroemde kapel van Hendrik VII was eene oude kennis, dank zij de vele afbeeldingen in *keepsakes, penny-magazines* enz.; en bijzonderheden *in loco* op te nemen, was eene vruchtelooze poging, sinds de haastige geleider met een knorrig gezigt de *traineurs* van den rondgaanden troep gelastte, zich in geslotene gelederen te houden, wilden zij niet alleen opgesloten worden. - Maar na dezen verpligten omgang werden wij aan ons zelven overgelaten. En ik maakte van mijne vrijheid gebruik om mij in den Poëtenhoek op eene bank neder te zetten, eene beschrijving der abdij uit den zak te halen en mij door het boek te laten aanwijzen wat ik moest of wilde weten. En meer en meer werd ik doorgloeid van het gevoel en de erkentenis van al het grootsche en verhevene, dat de kunst hier had verwezenlijkt, in die eindelooze rijen van omhoog strevende zuilen, in die onnaspeurlijke vermenging van lijnen en bogen en beelden, in al die kracht en ligtheid van gewelven. Om mij heen waren de gedenkteekenen gesteld van Engelands groote vernuften, die elkaar hier, als in een Pandaemonium, weder ontmoetten, als om de schatten hunner geesten te wisselen. Middelerwijl werd er in het koor eene dienst gehouden, en toen het heerlijke koraalgezang weergalmde, was het mij, of gewelven en gedenkteekenen en klanken dooreensmolten om éénen heiligen indruk op het gemoed te maken, di$_{e}$

nimmer weder zou worden weggenomen. Na den afloop van de dienst wandelde ik het schip der kerk rond, langzaam en met aandacht, om de groote menigte gedenktafelen, standbeelden en grafsteden - de catalogus somt er meer dan 250 op - te beschouwen, die er naast, boven en over elkander zijn opgesteld. De kunstwaarde van de meesten was zeker te gering om langen tijd de aandacht te boeijen. Maar wie is hij, die koel blijven kan, als hij zich omringd ziet door de gedachtenisteekenen, welke een volk heeft opgerigt voor mannen als Lord Chatham, Pitt, Fox, Canning, Wilberforce, Humphrey Davy en Newton, boven wier stoffelijk overschot, in het midden tusschen deze beeldwerken begraven, hij staat.'

Zooveel van de abdijkerk, die ik niet voor de tweedemaal weder heb gezien.

Driemalen ben ik de kathedraal van de City ingetreden, maar mijne verspreide aanteekeningen over elk bezoek zijn hier moeijelijk tot een geheel bijeen te vatten. Eens was het ter loops in 't voorbijgaan, dat ik twee pence versnoepte, - want hier kan men de kerk zonder te betalen niet eens binnentreden, tenzij wanneer er dienst is. - De tweedemaal, een zondag, had mij er een vriend bescheiden, met wien ik naar Richmond zou rijden; de derde keer was een statig bezoek, dat ik der hoofdkerk verschuldigd meende te zijn. Maar altijd bleef ik er koel, even koel als de fragmenten der preek mij lieten, die ik er toevallig des zondags-morgens hoorde. Een mooi gebouw, een grootsch gebouw, een statig gebouw, een allerkunstigst gebouw, meer ook niet. Het bleek zoo duidelijk, dat het er op aangelegd was om iets fraais te bouwen. De gemeente, hoe groot ook, had genoeg aan een afgeschoten hoekje; het overige was weelde, was overtolligheid. Maar de stad Londen moest óók eene kerk hebben, even groot en nog grooter dan die van de stad Westminster. Dat was de drijfveer, dát de hoogste wensch, die jaren lang de Londenaren met geestdrift genoeg bezielde om zich zeer dure brandstof te getroosten en bovendien nog rijke giften te schenken aan dezen tempelbouw.[1] Doch hooger ging de geestdrift niet. Het was

1 De herbouw van de in 1666 afgebrande St. Paulskerk werd begonnen in 1762 en was geëindigd in 1710. De kosten werden gevonden uit eene stedelijke belasting op de steenkolen, die jaarlijks 5000 pondst. opbragt, en uit bijzondere collecten, waarvan het gezamenlijk bedrag tot 126,000 pondst. klom.

geen tempel Gods dien men stichten wilde, geen heiligdom. En terwijl ons de sombere Westminster, die van de vroomheid der vervlogen eeuwen getuigt, met heiligen schroom bezielt en in stillen eerbied ons laat verzinken, wekt St. Pauls niet meer op dan eene zekere voldoening van ons instinct voor symmetrie en mathematische evenredigheid, en bewondering voor het talent van den bouwmeester. Dáár is het de gedachte aan de grootheid Gods, die den boezem vervult, hier die van de grootheid des menschen. Dáár de poëzij der kunst, hier hare regelen.

Zinnebeeld van den geest der tijden! Dáár de vroomheid der koningen, hier de hoogmoed des volks; dáár het gewrocht des geloofs; hier het pronkbeeld van klimmende welvaart bij de burgerij; dáár de geest, hier de stof. En de geest is dienstbaar geworden aan de stof. Londen beheerscht Westminster. De materialistische rigting van den nieuwen tijd heerscht welligt nergens sterker dan in Engeland, en nergens in Engeland sterker, dan onder de bewoners van de City. ‘Onze godsdienstoefening is eene zinledige observatie van vormen geworden,’ zeide mij een Engelschman van de Anglikaansche kerk, en toen ik de gemeente in St. Pauls bijeen had gezien, moest ik hem gelijk geven. ‘Onze sabbath is een rustdag door de wet verordend, en door de gewoonte aangenomen, maar geen dag des Heeren,’ sprak hij, en ik moest het hem toestemmen, toen ik eenen Zondag in den kring eener familie had doorgebragt. - Niets treuriger, niets akeliger en doodscher kunt ge u voorstellen dan een Zondag in de City. Maar daarentegen ook, welk een gewoel en drukte daar, welk een frisch, veerkrachtig leven op de dagen der weke, die voor den arbeid beschikt zijn, als het geldt, ik wil niet zeggen geld te verdienen, maar zaken te doen. Welk eene haast, welk eene drift, welk eene bezigheid! welk een ernst op alle gezigten, welk eene beradenheid in alle bewegingen; hier is wel de plaats waar het *time is money* uitgevonden is. Hier wordt het ons begrijpelijk, dat de wetenschap der statistiek nergens grootere schreden gedaan heeft dan in Engeland, want hier is zij op

eigen bodem, de kunst om alles tot cijfers te reduceren en op alles kansrekeningen te bouwen. Hier wordt het natuurlijk, dat het geboorte- en het stervensuur des menschen het voorwerp uitmaakt voor tabellen, dat de uren van den slaap, de dagen van ziekte, de kracht van het voedsel, het lijden der armoede, de giften der liefde, de som van paarden- en mannenkrachten, de druppelen regenwaters en de stroomen lichts, aan duizenderlei berekeningen worden onderworpen. Hier wordt het duidelijk, dat Engeland, en geen ander land ter wereld, de bakermat is der nieuwere industriëele rigting, die eerst de menschelijke vermogens tot machines moest abstraheren, om een stelsel van machinerie uit te vinden en op alle denkbare en ondenkbare dingen toe te passen, gelijk dat, waarop onze eeuw roemt.

Op weinige schreden afstands van de abdij, ten oosten, staat het gebouw, waar de leden van het Parlement der drie vereenigde koningrijken bijeenkomen; op eenige passen ten noorden de vergaderzaal van het hoogste regterlijke collegie; iets verder is de straat, Whitehall, waar de ministeriën gevestigd zijn; op ongeveer gelijken afstand westwaarts heeft de koningin haar paleis. Zoo is Westminster, of, om den nieuweren naam te gebruiken, het Westend, nog de zetel van het gezag en de plaats waar de rijkswetten uitgevaardigd, toegepast en gehandhaafd worden. Maar de oppermagt in den staat zetelt in den ommekring van St. Pauls, aan gene zijde van Temple-bar. Daar is de Beurs en tegenover de beurs de Bank van Engeland, daar worden in Fleetsteet de dagbladen uitgegeven, daar zwaaijen de kooplieden van Leadenhall en de bankiers van Lombardstreet den schepter; daar is de Guildhall, waar de Koningen van Engeland jaarlijks den Lord Mayor van Londen een plegtstatig bezoek komen brengen; daar staat de Exeterhall, waar meer dan eens uit eene *meeting* resolutiën zijn uitgegaan, die den val van een ministerie ten gevolge hadden; daar vestigde de League haren hoofdzetel toen zij oordeelde, dat het oogenblik gekomen was, om hare magt in den staat uit te oefenen. En de vertegenwoordigers des volks, en de ministers der kroon, onverschillig of zij het al willen en erkennen, of zelfs weten, dan niet, zij zijn niet bestand tegen de ijzeren kracht der bezige, woelige maar ernstige me-

nigte, die daar onzamenhangend zamenwerkt, die hen voortstuwt, naar heure luimen, gelijk Engelands trotsche zeekasteelen voor de stroomende wateren der rivier afdrijven. En wel zijn de vrije en stemgeregtigde burgers der stad Londen zich hunner magt en dier oorsprong bewust. Hebben ze niet nog onlangs, spijt alle wetten des staats, die het verboden, den Israëliet, maar den Bankier Rothschild als hunnen vertegenwoordiger naar het Parlement afgevaardigd? - En het Parlement moest het eens wagen, den afgevaardigde uit zijn midden te weren! Neen, het zal veeleer de oude wetten des staats afbreken.

Helaas! dat alle magt op aarde hare uitspattingen hebben moet. Wie zal het wraken, dat de invloed der burgerij de staatszucht der koningen beperkt, de willekeur der baronnen gefnuikt, de begeerlijkheid der kerk bedwongen heeft? Wie zal er maatschappelijken vooruitgang in miskennen, dat geen verdelgende veroveringskrijg meer gevoerd kan worden tegen den wil eener vredelievende burgerij, en dat de bedekte woelingen van het eigenbelang vallen voor den verterenden adem der publieke opinie? Maar ook hier heeft de ontwikkeling van het maatschappelijk leven dezelfde verschijnselen opgeleverd als elders. Het oogenblik, waarop Londen de heerschappij over Westminster heeft verkregen, is de aanvang geweest van den triomf der klasse, die in Frankrijk met den naam van de *bourgeoisie* bestempeld wordt; door welke de aristocratie van het geld in de plaats treedt van de aristocratie des grondbezits. Deze nieuwe aristocratie is niet minder magtig dan eens de oude was; en zeker maakt zij van hare magt meer gebruik ten nutte des algemeens, omdat hier het verband tusschen het eigen- en het algemeen belang naauwer en duidelijker zigtbaar is. Maar ook deze orde van zaken heeft hare donkere zijde. Of heeft niet de van dag tot dag wijdere kloof tusschen rijken en armen hier haren oorsprong? Of ligt hier niet de wortel van de ziekte van het pauperismus? Of is hier niet de grondslag te vinden van het overdreven credietstelsel, dat nog in de jongste dagen de welvaart des volks zoo gevoelig heeft geschokt?

De vreemdeling, die in een volgend jaar de hoofdstad van het Britsche rijk zal bezoeken, zal van den heuvel in het park van Greenwich tusschen de tweelingtorens der Westminster-

abdij en den koepel van St. Pauls eene nieuwe torenspits zien verrijzen, die nog boven den laatsten zoowel als den eersten zal uitsteken. Dat zal de torenspits zijn van het nieuwe Parlementsgebouw, hetwelk gesticht wordt en nagenoeg voltooid is. Zal deze welligt eenmaal het symbool zijn van eene nieuwe omhoog strevende magt, die op hare beurt én Londen én Westminster zal beheerschen? Of zal zij het zinnebeeld worden eener verbroedering van deze beide? - Wie waagt het, der toekomst hier haren weg voor te bakenen? Maar dit is zeker. Engeland wachten zoowel zijne omwentelingen in de staatsinrigting als andere staten; daar, zoowel als elders, bestaat er behoefte aan eene nieuwe ontwikkeling van hét maatschappelijke leven. Maar in Engeland, meer dan elders, zal die ontwikkeling geleidelijk, die omwenteling zonder schokken geschieden. Daar zal, minder dan elders, teruggang te vreezen zijn. Voor deze verwachting pleit de heldere, wakkere en praktische geest van het Britsche volk; maar bovenal rust zij op de juiste evenredigheid bij de waardering van oud en nieuw, waardoor dat volk tegelijk met ernstigen eerbied het bestaande weet te bewaken, en het nieuwe met warmen ijver te gemoet streeft.

S.V.

Een sneeuwstorm in de Hooglanden.
Uitspanningen van Christopher North.

Wat verstaat gij onder o o r s p r o n k e l i j k g e n i e ? Is er sprake van in dien fraaijen regel uit *de Geneugten der Hoop*:

> Natuur met de oogen van een dichter ga te slaan?

Voor mij, ik geloof dat er genie in schuilt, zich in alle voorwerpen buiten ons te kunnen verplaatsen. Hij, die er slag van heeft, dit op natuurlijke maar nieuwe wijze te doen, verdient oorspronkelijk te heeten. Zie, zoo ik straks, vreemd genoeg, met eene vraag begon, ik bleef u ook de aanwijzing van ten minste eene soort van oorspronkelijk genie niet schuldig. Vergun mij daarom, vragende voort te gaan: is mij, Christopher North! is u, mijn lezer! die gave bedeeld? Ja, ons beiden, zeg ik. Wat dunkt u, onze geest bezielt immers de onbewuste schepping naar lust, tot zij spreekt, zingt, lacht, schreit, zucht, steent, gek wordt en sterft. Niets valt ligter, hoe zondig het misschien zij, voor een oorspronkelijk genie, als het onze of het uwe, dan de aarde waanzinnig te doen worden. Wij hebben onze toovenaarshand maar op te heffen, wij beschrijven een paar kringen in de lucht - en stil, luister! zij is bezeten. Hoe zij den hemel aanhuilt, en hoe het dol geworden zwerk op hare kreten antwoord geeft! Het zijn

twee razenden, die, beide even uitgelaten, wel van elkander gescheiden, maar toch in één groot gekkenhuis tieren en aangaan. De jagtsneeuw dwarrelt voor den storm uit, sissende als een slangennest, ter teistering der lucht losgelaten. Welke wilde vlokken, neen, furiën! alsof alle wespen, die ooit angel voerden, werden opgewekt en nu met den wind omgieren en rondgonzen. We zijn in eene Hut in de Hooglanden, in het hart der bergen, maar er is des ondanks even weinig land te ontdekken, of wij in volle zee waren. Toch valt het der hier en ginds vale tinten der lucht aan te zien, dat de sneeuwstorm grillig geschaduwd wordt door overhangende rotsklippen, en, schoon ge de bergen niet zien kunt, gij hoort die om u heen. Hoog boven uw hoofd scheuren en splijten zij, en rondom u in de witte woestenij, huwt zich het gedruisch der sneeuwvallen, aan het gesteen, gezucht en gekrijsch dat uit de grotten opgaat, of de berggeesten gram te moede waren, dewijl hun iedere uitgang wordt versperd. Hoor, is dat het kreunen en kraken, en zwieren en zwaaijen van het oude geboomte, huiverende te worden ontworteld en door den opgezwollen stroom te worden medegesleept?

> De stroom is rood als bloed; en vaak en luid
> Klinkt gram geschreeuw de wilde waatren uit.

Vreesselijker dan om middernacht rollen zij voort in deze duistere ure - het is middag, maar de middag eener volslagene zonsverduistering. Hoe smal de spanne strooms zij, die ge door de dwarrelende duisternis gewaar wordt, die handbreed vloeds volstaat om u te overtuigen, dat zijne vaart schrikwekkend zijn moet, - dat hij, schrikwekkender naarmate hij aanwast - een clanshoofd, wiens strijdbaren om hem zaamsnellen - weldra hut en huis en gehucht naar zee meê zal voeren, rotsen ondermijnende, bergen vaneensplijtende, en bruggen vernielende, met een gebulder, waarvoor het geschut onderdoet. Soms is het u te moede, als hoordet gij den donder, schoon ge weet dat dit jaargetijde geene onweders heeft, - maar verhevener dan donder vindt gij het onbeschrijfelijk gedruisch, welks indruk op u geen anderen is, dan of ge getuige waart van in den doodsangst bezwijkend

leven: een gedruisch dat heinde en verre om u heen dwarrelt, dat u uit de hoogte dreigt en dat gij in de diepte daveren hoort - terwijl intusschen uw gansche hart vervuld is van vreeze, die geen bepaald voorwerp heeft, maar wier ontrustend bewustzijn, bang en benaauwend als het is, verheven heeten mag, zoo eenige menschelijke gewaarwording dien naam verdient. Uwe verbeelding is ontroerd en wordt beheerscht door de gedachte des doods; maar het is niet een enkel lijk, maar het is niet slechts eene groeve, waarmede zij zich bezig houdt. Van vrees voor u zelven is geene sprake, - want de hut waarin gij dus den storm geniet, strekt u zoo veilig eene schuilplaats, als de rotsklip, waarover de wolkenlooze hemel zich welft, den adelaarsjongen in hun nest; - maar uw geest is tot in de diepte, tot in de duisternis zijner grondslagen geschokt, en al wat daar wilds en wonderbaarlijks, meêwarigs en vreemds, schrikkelijks en aandoenlijks verborgen lag, is in verwarring opgerezen. Hoe uwe verbeelding, over al de zaamgetaste schatten des harten beschikkende, stemmingen opwekt en van stemmingen wisselt, aan den orkaan verwant en met dezen zaamsmeltende! Hoe zij de woede van hemel en aarde verzwaart, tot de ziende en het geziene, en de hoorende en het gehoorde beurtelings en wederzijds gedaanteverwisselingen ondergaan, en wij ten leste gevoelen dat wij met dien blinden, bulderenden Dag - die te gelijk stoffe en schaduwe en ziel is - één zijn geworden; - dat het zaamgesmolten geheel met evenveel regt het Levend-Doode, als het Dood-Levende heeten mag.

We zijn in eene Hut in de Hooglanden - we zouden gaarne het Schotsche woord *shieling* hebben gebezigd, dewijl we zijn klank liefhebben en liever nog het beeld dat het eensklaps voor oog en oor roept: - het ruischen van bladeren langs een boschprieel, door luttel kunst uit den groei, dien de natuur verleende, gesnoeid; of het wuiven van varen op het zodendak en de wanden van zoden, geheel met wild gebloemte en mosch bedekt, in den lommer der berk, wier zilveren stam en neêrbuigende twijgen, allen goeden boschgeesten dierbaar zijn. Doch, het is waar, dit is niet het zoete shieling-saizoen, waarin, - verre van ieder ander menschelijk verblijf, op den top van dezen of genen hoogen berg, of aan den uit-

gang eener glen, dien ge in geene dagreize bereiken kunt, - de jonge veehoeder, gelukkig in zijne eenzaamheid, gelukkig, al heeft hij geen schepsel bij zich dat spreken kan, maanden lang verre van kruis en kerk doorbrengt, zijn hond voor eenigen makker, zijn kudde zijne eenige zorg, het gekras van de raaf op de klip of het geschreeuw van den arend in de hemelen, de eenige geluiden die hij hoort. O zoete, zalige lotsbedeeling voor een minnaar! Op eene kleine, groene plek in de bruinkleurige heidezee, heeft die jeugdige herder zijne tente vastgemaakt en verkeert er des ochtends, des middags en des nachts, gedurende de maanden van zonneen mane- en starrenschijn met een Goeden Geest - met de Weezé, die, jaren geleden, door haar stervenden vader in zijne armen werd gelegd, door den blinden krijgsman, die wel wist dat de knaap hare onschuld beschermen zou, als al hare bloedverwanten waren begraven. Hij gaat er om met een goeden geest, zeiden wij - doch die nu geen weeze meer is, die, voor den ingang van de shieling staande, de leliën des dals beschaamt, en zoeter zingt dan eenig vogelkyn dat op het mosdak neêrstrijkt, zij, de gelukkigste aller levenden, zij, haars Ronalds donkerlokkige bruid.

We zijn in eene Hut in de Hooglanden - en onder het gebulder van den ongenadigen orkaan, herinneren wij ons eensklaps de woorden van Burns - den weêrgaloozen landman. Wat schuilt er, hoe eenvoudig zij ook zijn, een diepe pathos in!

Ik zuchte als deur en vensters kraken,
Hoe zal het huivrend vee het maken
En uit de sneeuw de kudde raken
  Die, ver van kooi,
Verschrikt den bangen togt moet staken,
  Des noodweêrs prooi!

En gij, wier hupp'len mij verlustte,
Wier zang zoo vaak mijn weemoed suste
Toen 't koeltje lentgebloemte kuste,
  Arm vooglenheer!
Waar vindt ge voor uw wiekjes ruste,
  Waar strijkt ge neêr?

Mijn hart vergeet tot uw verslinden,
Gebroed, dat zwerft om roof te vinden!
Nu u de vlokken de oogen blinden,
De kou verstramt;
De deernis heeft, bij 't woên der winden,
Mijn roer verlamd!

Burns is de bard onzer Laaglanden - maar poëzij is poëzij, de gansche wereld door, mits zij het volle menschelijke hart omstroomd zij. Zoo zong de Genius der bezielde menschheid in zijne vale ‘kluis van klei,’ op een der heuvelhellingen van Coila, en thans geeft ons harte weêrklank van dien toon op de Celtische klippen, midden in eene zee van bergen, - die schuilgaan voor een sneeuwstorm, waardoor de middag zelf omsluijerd wordt. Ja, de eenige deur dezer hut, het eene, enkele venster kraakt bij tusschenpoozen als de wind er op aangiert, kraakt, ondanks den witten hoop, heuvelshoogte om de half begraven woning zaamgesneeuwd. Slechts flaauwelijk onderscheiden wij, door den turfrook heen, binnen hare enge muren de gestalten in tartan gehuld - het kind in de wieg is stil geworden van angst, - en geen der overige woelwaters die zich roert. Maar het huisgezin is minder talrijk dan anders omstreeks de ure des middagmaals; menige rappe voet, die gaarne op de bergklippen het hert plagt in te halen, nu voor val in krocht noch klove langer beducht, heeft, sints het krieken van den dag, den storm getrotseerd. De veehoeders, die den ganschen dag, zoo lang de zomerwolkjes glansen, en de zomerbloemen bloeijen, leêg zitten, den plaid maar los om het lijf geslagen, leêg zitten in schaâuw van eenig vooruitstekend rotsbrok, waarboven, waarrondom, of waaronder hunne kudden grazen, geven nu de breede borst aan al de gevaren van het herdersleven prijs. Dit is ons Arcadië - een guur en grimmig rijk - een oord vol duizelingwekkenden angst en dikwijls onverwachten dood! Maar het is ook hier, dat de mannen gekweekt worden, wier bloed - zoodra de doedelzak gaat - veil is voor het vaderland, veil is om op duizende verre stranden te worden gekwist. Het waren mannen, in sneeuwstormen als deze verstaald, die in schaauw der Pyramiden den Onverwinnelijken Standaard in het stof deden bukken, die in het oogenblik

der nederlaag de Overwinning bij de vleuglen grepen, onder ‘den driemaal herhaalden kreet:’ die alle vijanden van Albyn verbijstert. De storm, die de wieken des adelaars in het nest verstijven deed, die het gehoornde wild het dal indreef, of het er onder de klippen eene schuilplaats vinden mogt, die den ganschen nacht de wilde kat in hare krocht opsloot; die storm, hij vertsaagt hen niet. Hem tarten tal van Hooglanders in deze ure, hand aan hand, zoo als zij een vloed plegen door te waden, - hem zien zij op geheel het gebergte onverschrokken in het gezigt, - hem braveren zij, of hij uit het grimmige binnenland of uit de nog grammer zee aanloeije. Ook zij denken:

> Hoe zal het huivrend vee het maken,
> En uit de sneeuw de kudde raken?

En de menschelijke rede tracht het instinkt van het dier te hulp te komen.

Hoe liefelijk is het volgende couplet, of het eene hymne ware, te midden van het gedruisch van den storm opgerezen. Herinnert uw harte het zich nog?

> En gij, wier hupp'len mij verlustte,
> Wier zang zoo vaak mijn weemoed suste
> Toen 't koeltje lentgebloemte kuste,
> Arm vooglenheer!
> Waar vindt gij voor uw wiekjes ruste,
> Waar strijkt gij neêr?

Het gelaat des aardrijks is voor een oogenblik weder vernieuwd geworden - boomen zwatelen - beekjes ruischen - het koeltje kust het gebloemte en de gansche Schepping is louter muzijk. Maar in het volgend oogenblik wenschen wij dat alle die wieken ter ruste mogen zijn gegaan, - dat die huppelaars mogen zijn neêrgestreken, lang voor deze storm de laatstovergeblevenen neêr zal slaan. Helaas! geen hunner toch, die zulk een noodweder overleven kan, en zoo het ooit om ons, in heesters en geboomte, onder afdak en langs de kanteelen, weêr van getjilp en gefluit en gezang weêrgalmen zal, dan moet uit gezegender luchtstreek een nieuw ‘arm vooglenheer’ tot ons overvliegen.

Het hart des dichters, door erbarming tot smeltens toe verteederd, strekt zijne deernis ook over de arme roofdieren uit. Hij moge in de twee eerste regels al den afkeer uitdrukken, dien hem overigens de plonderaars van vogelrek en schaapskooi inboezemen, in de beide volgende heeft hij hen geschetst of zij wegdoken bij zijn naderen, de vonkelende oogen door de sneeuwvlokken verblind, de vlugge leden van koude verstramd. En vervolgens gevoelende, dat in zulk eene ure alles wat leven ontvangen heeft aan een zelfden jammer onderworpen is, besluit hij, onze hoogere natuur handhavende, aandoenlijk-verheven:

> De deernis heeft, bij 't woên der winden,
> Mijn roer verlamd!

Wij zeiden, dat die herders uitgingen om ‘het huiverende vee’ ‘en de verkleumde kudde’ naar stal en ter kooi te brengen; maar wie weet of zij niet gezonden worden als boden van hooger barmhartigheid, als boden van Hem, wiens oor niet gesloten was voor het gebed, schier bevrozen op de lippen van hen, die dreigden te moeten vergaan? Ons schiet eensklaps een lang vergeten voorval te binnen, lang vergeten, ofschoon wij, aan den avond van den dag der redding, deze, in onze hartstogtelijke ontroering, aan de tusschenkomst der Voorzienigheid toeschreven, als hadden wij de hand Gods door den mist en de sneeuw uit den hemel gezien. Ieder onzer verzekerde, dat het nooit uit zijn geheugen zou worden gewischt, en echter vergaten wij allen het weldra. Helaas! dat het zoo gaan moest! en de schijnbaar bijzondere bewaring ons niet tot de hoogere erkentenis bragt eener zich over al het geschapene uitbreidende Liefde, die van niemand onzer ooit een oogenblik verre is! Maar wie zoude mij het oor leenen, als ik in den storm over Gods wereldbestuur ging prediken? en daarom deel ik u liever het voorval mede; - bij het huilen van den wind ben ik toch te moede, als ware het eerst gister gebeurd.

Een paar gezinnen, waarvan het eene in Glencreran, het andere in Glenco woonde - de gezinnen van twee broeders - bezochten elkander slechts zelden op de werkdagen der week -

zelden zelfs des Zondags; want zij behoorden niet tot dezelfde parochie - zelden, tot op de vierdagen des landlevens toe; want deze plegen in de Hooglanden niet meer zoo talrijk te zijn als weleer. Echter wane men daarom niet, dat deze schaarsche ontmoetingen, voor liefhebbende harten als de hunne, geen zoet aantal gelegenheden uitmaakten, om de betrekking innig te houden. En daarom, schoon elk der gezinnen zijn leven in zijn eigen huis doorbragt, wiegelden er, als ge mij het beeld vergunt, in de buitenlucht vele onzigtbare draden, die de beide woningen aaneenverbonden; of hebt ge nooit de webbe der spin tusschen twee boomen zien hangen, of zij in ieder van deze haar eigen, voor ons oog verborgen, nest had? Maar ik ben u nog eene beschrijving der beide woningen schuldig, en begin daarom met die van het gezin in Glenco. Onder eene boomlooze, maar met hooge heesters bewassen rots gebouwd - die aan alle stormen blootstaan - verlustigt de blik zich uit hare vensters in een grasperk en een tuintje op de berghelling, begrensd door een beek, die de helderste der heldere heeten mag; het huisje schijnt door de mosch die zijn dak bedekt, en de ruwe rotsbrokken die het overschaduwen, letterlijk uit den grond *gegroeid*. De woning in Glencreran daarentegen ligt, meer in het oog vallende, op een heuveltje te midden der weiden, halverwege tusschen berg en berg, zoodat het boschje, 't welk haar omlommert, uitgezonderd wanneer de zon hoog aan den hemel staat, verduisterd wordt door de elkander ontmoetende schaduwen; hoe veel behoefte die dreef van oude, lage, naar eiken zweemende pijnboomen ook op zich zelve reeds aan licht heeft. Een weinig verder het dal in, en Glencreran wordt rijk aan woudpartijen; maar dit verblijf is het hoogst gelegen van alle, het eerste dat gij aantreft, als gij den steilen bergpas van Glen-Etive afdaalt; en, uitgezonderd dat oude boschje van naar eiken zweemende pijnen, is er geen boom, is er naauwelijks een heester op klip of kling, op weiland of hooiveld; schoon de laatste door beek bij beek, die daar tot een stroom zaamvloeijen, eene altoosdurende frischheid behouden, die er het gras even aangeboren schijnt, als het licht den glimworm is. Zie daar de beide hutten - want het zijn hutten en niet meer - die gij nog kunt gaan zien, indien

gij er slag van hebt, de schoonheden der natuur op te sporen uit beschrijvingen in uw harte bewaard - en indien de zucht tot verandering, die nu nergens ter wereld meer ruste gunt, zelfs niet in hare afgelegenste schuilhoeken, ook in de streken tot wier verfraaijing zij bijdroegen, niet deze nederige maar erfelijke woningen heeft vernield, die men ten minste had moeten vergunnen, in de volheid der ruste, tot den boezem der natuur terug te keeren, door een allerlangzaamst, schier onmerkbaar verval.

Wij zeiden alreeds, dat deze hutten de eigendom waren van twee broeders, we hebben er bij te voegen, dat ieder van deze een eenig kind had - deze een zoon, gene eene dochter - op denzelfden dag geboren, en nu beide in de vaag der grootste ontwikkeling van de jeugd. Een jaar geleden en ge hadt hen slechts voor kinderen aangezien, maar thans was het oogenblik van dien wonderbaarlijken groei van gestalte en geest, waarmede de natuur ons in dien leeftijd verrast, voor hen geslagen. Het is de vaag, waarin liefhebbende ouders de verandering schier van ochtend tot ochtend zien toenemen, waarin zij die voorwerpen hunner genegenheid dagelijks inniger aan hun harte verknocht gevoelen, dewijl zij hen met iederen dag meer ingewijd zien in hunne heiligste gedachten, in hunne zorgen en in hunne pligten, en in de kennis zoowel van het lief als leed des menschelijken lots. Zoo waren nicht en neef onder de oogen hunner ouders opgegroeid, Flora Macdonald - een van ouds gevierde naam - de schoonste der bloemen, en Ranald Cameron, de kloekste der knapen, uit Glenco en Glencreran. Hun zeventiende geboortedag was aangebroken, en nooit had een winterzon vrolijker op een besneeuwd berglandschap geschenen. Flora, zoo was het afgesproken, Flora zou dien dag in Glencreran doorbrengen, en Ranald haar halverwege op het gebergte te moet komen, om haar, bij het afdalen der vele steile passen naar zijns vaders hut, de behulpzame hand te bieden. Het geviel in het midden van Februarij en de sneeuwlagen waren weken lang in hare eerste rigting zoo onveranderd blijven liggen, of het de plooijen eener wa mogten heeten, zoo stil was het weder en zoo aanhoudend de vorst geweest. Op hetzelfde tijdstip schier, dat voor hem als voor haar op het uurwerk der klip door den

wijzer des dageraads werd aangewezen, hadden de beide gelukkigen, zij hare en hij zijne glen verlaten, en de eene mijl voor, de andere na, der zachte, glansrijke oppervlakte gleed onder hunne voeten weg, schier even vlug en even vrolijk als het rustig water langs het bootje glijdt, dat bij gunstig weder het meer naauwelijks schijnt te klieven. En weldra ontmoetten zij elkander ter plaatse, waar Flora Ranald bij zijn laatste bezoek in Glenco bescheiden had - een groep berkenboomen onder eene klip, die haren naam aan de adelaars ontleent.

En was het hun bij hunne ontmoeting niet of de gansche natuur eensklaps door vreugde bezield, eensklaps schooner werd? Insecten, die zij te voren niet hadden opgemerkt, gonsden en glinsterden in de lucht; en waar de sneeuw de wortels van het geboomte slechts met een dun dons bedekte, daar was het, of thans, de eerste van allen, bloempjes of kruiden, die naar bloemen zweemden, ontloken - de berken zelve schenen te knoppen of de lente reeds was gedaald - en schaars als in dat rotsig rijk de zangvogels zijn, een zoet getjilp verraste voor een oogenblik hunne ooren, en wiekgesuis kondigde hun aan, dat er, digt bij de plek, waarop zij elkander zoo vrolijk welkom heetten, een nestje werd gebouwd. Hoe luisterden zij om het zeerst naar het geruisch der beken, diep onder de sneeuw door geen vorst verstijfd, en hoe vrolijk scheen beiden het muzijk dier tevredene gevangenen toe. Nooit had de zomerdag in zijn schitterendst groen zoo schoon geschenen, als thans de winter het was in zijn vlekkeloos witten dos; en toen zij daarna hunne oogen ten hemel ophieven, wel mogten zij vragen, of zij ooit te voren een hemel hadden gezien zoo heerlijk blaauw, ooit eene zon van zoo liefelijken glans, of zij ooit te voren in eenig saizoen een werkdag hadden beleefd, die zoo veel van een sabbath had door zijne stilte, zoo veel van een feestdag door zijn opgeruimd gelaat! Het waren minnenden, zij die zoo de natuur gevoelden, wie twijfelt er aan? - maar zij wisten het naauwelijks zelve nog; slechts wij hebben geleerd, dat alleen de liefde een heil schenkt zoo als zij genoten, een genot dat, terwijl het alles om ons heen schooner maakt, de bewustheid geeft, dat het uit den hemel is afgedaald!

En Flora zong, op Ranald's bede, vele harer oude liede-

kens, op die wilde Gaelische wijzen, welke zweemen naar het zuchten van den wind, tusschen rotsklippen door het onweder gespleten, of naar het gesuis van nog voortgezweepte boomtakken, als de storm zich vastlegt. Eentoonige muzijk! maar onwederstaanbaar voor het hart, eens door haar gewekt en geboeid, zoo opregt schijnt de rouw dien zij ademt - een rouw, die voortklaagt op denzelfden toon, die tegelijk zijne natuurlijkste uitdrukking en zijn streelendst voedsel is - waarvan de zangeres in hare droomen nooit moede wordt, terwijl haar hart voortdurend wordt bewogen door wat er meêwarigst denkbaar is, de bleeke aangezigten der verslagenen, die nog eenmaal op het schaduwspel des levens nederzien, om nogmaals uit hunne starre oogen dien vloed van onverklaarbare tranen te mogen storten.

Hoe vrolijk waren zij, wanneer het meisje, tusschen het eene en het andere liedeke, eene wijl poosde. En hoe beefde Flora, als zij haren minnaar het voorhoofd fronsen, als zij zijne oogen vonkelen zag, terwijl hij haar van groote veldslagen in afgelegen landen, verre, verre over de zee vertelde - verhalen, die hij met gretige ooren had opgevangen, uit den mond der oude helden over heel Lochaber en Badenoch verspreid, oude grombaarden op den rand des grafs nog praatziek van bloed.

Intusschen was de zon gestegen

> tot in des hemels middagvak,

maar wie er aan den tijd hadden gedacht, onze jeugdige minnenden niet; de gelukkigen geloofden, dat er naauwelijks een uur kon verloopen zijn, sedert zij elkander in den vollen gloor des ochtends hadden ontmoet!

Daar springt de knaap op, - en zijn koen oog blikt langs de aangelegde buks - want zijne vaderen waren alle vermaarde hertenjagers geweest, en de jagtlust was erfelijk in zijn bloed. Zie! daar komt een hert aan van Dalness, voortgejaagd door honden of mismoedig afgedwaald; langzaam heft het bij het opstijgen in de glen zijne horens naar omhoog, staat een oogenblik stil om de lucht te rieken, en stuift voort - voort! Het schot der buks wordt flaauwelijk herkaatst door de klip-

pen, wier echo de sneeuw het zwijgen heeft opgelegd, en het dier rept zich verder, gekwetst door eene zeker maar niet plotseling doodelijke wonde. O dat nu Fingal aan Ranald's zijde stond, hoe hij het hert neer zou sleuren of hij een wolf ware! Schoon het zich slechts met moeite meer voortspoedt, schoon er bloedvlekken op de sneeuw zijn van sprong tot sprong, toch weet het dier nog van geen opgeven van de vlugt, toch verdwijnt het ten leste achter eene rots bij den top van de glen. ‘Volg mij, Flora!’ roept de jagersknaap - en hunne plaids afwerpende, wenden zij de vrolijke aangezigten bergwaarts, en ijlen de hooge glen op, het aangeschoten hert na. Vlug was het meisje - en Ranald, die zich van tijd tot tijd omkeerde, om haar voort te nooden, sloeg met trots hare bevallige bewegingen ga, hem in de sneeuw nahuppelende. Rood en rooder werd deze onder hunne voeten, en dieper en dieper de indruk der schreden door het dier achtergelaten, toen zij den hoek der rots om waren gerend. Ginder waggelde het hert voor hen uit, geen halve mijl verre - daar keert het zich om ten laatsten strijd, als zag het Fingal voor zijne schemerende oogen staan, Fingal, de schrik van het woud, wiens gehuil allen echo's bekend was, en de herten huiveren deed, ook waar geen oog hunne horens kon bespieden. ‘Rust, Flora! rust hier, terwijl ik hem met mijn buks inhale - een schot door het hart en het is gedaan!’

Op - op - op - al hooger de glen in, die zich kronkelde en slingerde om menig hoekig voorgebergte en menig naar kasteeltrans zweemende klip, nog sleurde het hert het van bloed druipende lijf voort, soms bijna binnen, en dan weer honderd ellen verre buiten het bereik van het schot der buks; terwijl de jonge jager, geprikkeld door de drift, dier uitspanning eigen, voortsprong, alleen voortsprong, nu niet meer naar Flora omziende, die achtergebleven, die verdwenen was. Mijlen verre voerde de dwarrelwind van den hartstogt hem mede, - tot hij ten leste de edele prooi raakte, en de horens in de sneeuw neerzonken, terwijl de lucht werd gekliefd door de slagen der pooten van het stervende beest. Toen sprong Ranald op het hert als een roofdier, en sloeg een zegevierenden blik naar de toppen van het gebergte.

Waar is Flora? Haar minnaar heeft haar vergeten - en hij is alleen - en hij wist het niet eens - hij en het hert - een reusachtig dier - vast verstijvende door de vorst des doods.

Eenige groote sneeuwvlokken bewegen zich in de lucht, en zij schijnen om en rond te worden gevoerd, schoon er een uur te voren geen ademtogt suizelde. Digter vallen zij neêr en digter - de vlokken zijn schier zoo groot als bladeren, en vanwaar kwam boven zijn hoofd eensklaps die groote, gele wolk? ‘Flora! waar zijt ge? waar zijt ge, Flora!’ en de knaap springt op van de ruwe vacht, en ziet dat Flora niet bij hem is. Maar ginder in de verte, daar beweegt zich iets op de sneeuw! - Zij is het! - zij is het! - en op nieuw wenden Ranalds blikken zich naar zijne prooi, en het hart des jagers brandt in zijn binnenste als een pas opgerakeld vuur. Schril, als de kreet des adelaars in zijn nest ontrust, klinkt zijn schreeuw de glen uit, en Flora, met beurtelings bestorven en beurtelings gloeijende wangen, is eindelijk aan zijne zij. Hijgende en sprakeloos staat zij naast hem - en zinkt nu duizelig op zijn borst. Hare lokken vliegen op voor den wind, die haar weder bijbrengt, en haar gelaat is vochtig van de sneeuwvlokken, die nu niet langer neêrvallen, maar neêrgejaagd worden - want de dag is schrikwekkend veranderd, en langs den ganschen hemel verzwaren zich de wilde voorteekenen van eenen nachtstorm, die vast nadert.

De arme Flora is blootshoofd, en het haar, dat een paar uren te voren in den zonneschijn schitterde, hangt klam om haar voorhoofd neêr. Huiverende gevoelt zij, tot in merg en been, het gemis van den plaid, waar schier geene koude doorheen kan dringen, en die in menigen ruwen wind haar boezem heeft beschut. Wat zou de ongelukkige knaap nu niet willen geven voor die verre van hem liggende warme kleedingstukken, die hij in zijne dwaze drift afgeworpen heeft, om dat noodlottig dier na te jagen! ‘O Flora! als ge niet bevreesd waart hier alleen te blijven - onder de hoede Gods, die u zeker niet verlaten zal - ik zou in een omzien onze plaids gaan halen, en wij zullen, beschut door het hert, den storm kunnen doorstaan, gij in de plaids gewikkeld en rustende, liefste zuster! in mijne armen!’ - ‘Ik zal met u naar beneden in de glen gaan, Ranald!’ en zij hief zich

van zijne borst op; maar, zwak als het lam dat maar een dag oud is, wankelde ze en zonk in de sneeuw neêr. De koude, - thans doordringend geworden, of de lucht in ijs was verkeerd - had haar harte doen verkleumen, na de hitte van dien langen loop; en het was blijkbaar, dat zij dien nacht daar blijven moest - schoon zij het ook besterven mogt. En de nacht scheen reeds gekomen, zoo vol van sneeuw was de lucht, terwijl de schemering ieder oogenblik zwaarder werd, als ging de dag lang voor den avond schuil. Uit de verte verhief zich, huilende door heel de glen, de zeewind van het Linnhe-Loch, waar beide wisten dat de vloed nu binnenstroomde, ijsschotsen voor zich uitzweepende; en uit den tegenovergelegen hoek des hemels bulderde een binnenlandsche storm den opgestoken zeewind tegen, terwijl iedere kleinere glen haar eigen oproer prijs gegeven was, en zich de overtuiging den ongelukkigen opdrong, dat zij hier, ginds, overal omringd en bedreigd werden door den dood.

‘Ik zal gaan - en u, tot ik weêrkeere, aan God overlaten.’

‘Ga, Ranald!’ en hij ging en keerde, als ware hij bedeeld geweest met de wieken der rave.

Mijlen verre was hij heen en weerom gevlogen - en geen uur was er verstreken tusschen zijn weggaan en weerkomst - maar in welke rampzalige verlatenheid had zij die wijle doorgebragt! Zij vreesde dat zij stierf - dat de kille sneeuwstorm haar doodde - dat zij Ranald nooit weer zou zien, om hem vaarwel te zeggen. Zoodra hij vertrokken was, had al haar moed haar begeven. Alleen was zij bang voor den dood, en schreide bij de gedachte hoe hard het was, zoo jong nog, zoo ellendig om te komen. Hij keerde - en haar geheele wezen was veranderd. In de beide plaids gewikkeld, berustte zij in haar lot. ‘O! kus mij - kus mij, Ranald! want uwe liefde - groot als zij is - haalt niet bij de mijne. - Beloof mij, Ranald! - dat ge mij nooit vergeten zult - als uwe arme Flora dood is.’

Rein als het licht van den sabbath, was de godsdienst dier beide jonge menschen, - en hun geloof aan den hemel even vast als hun vertrouwen op de aarde. Over den wil Gods hadden zij geene andere begrippen dan over dien hunner ou-

ders - en zij volbragten beide met dezelfde liefhebbende gehoorzaamheid. Indien zij sterven moest - thans door de tegenwoordigheid haars broeders geschraagd - was Flora haar lot getroost; indien zij leven mogt, o! hoe veel dankbaarder zou voortaan hare aanbidding zijn! Maar eensklaps look zij hare oogen, hield op adem te halen - en terwijl de storm huilde en gierde, en de duisternis schier tastbaar werd, ontzonk Ranald het hart, meenende dat zij dood was.

'Ellendige zondaar, die ik ben! - mijne booze drift heeft haar hier gebragt om van koude te sterven!' En hij sloeg zich op de borst en rukte zijne haren uit, en huiverde op te zien, als vreesde hij, dat Gods oogen hem rekenschap zouden vragen van zijn vergrijp.

Op eens, zonder een woord te spreken, hief Ranald Flora in zijne armen op, en schreed hij met haar de glen hooger in, hier bijna tot een bergpas vernaauwd. Wanhoop gaf hem bovennatuurlijke sterkte, zij scheen niet zwaarder te zijn dan een kind. De bouwval van wat eens een huis was geweest, had hij zich eensklaps herinnerd, was niet verre; het was hem vergeten of er al of niet nog een dak was overgebleven; maar de schuilplaats, die een muur verleenen zou, kon het middel ter redding zijn. Daar lag de puinhoop, - met eene hooge laag sneeuw voor den ingang waar de deur was geweest - met sneeuw in de muuropeningen, door geen vensters langer gesloten. Al het hout van het dak was verdwenen, en de sneeuwvlokken vielen dus in den bouwval, even of zij dien ook van binnen wilden begraven, zoo als zij het van buiten reeds deden. Maar de sneeuw voor den ingang scheen door schapen platgetrapt, en den lieven last over den drempel dragende, zag Ranald dat de ruimte gevuld werd door eene kudde dier dieren, welke den storm hadden voorgevoeld, en zaamgeschoold als zij waren, hem voor den herder hielden, die gekomen was om naar hen om te zien.

En wel was hij een jonge herder, met een schier stervend lam in zijne armen. Doodsbleek - bewegingloos - niet hoorbaar meer ademende, scheen zij gestorven - en echter weigerde zijn hart te gelooven dat zij niet langer levend was. De bouwval, wij zeiden het reeds, was van dak beroofd; maar dwars over een hoek van den muur waren eenige

pijntakken geworpen, tot een soort van beschutting voor de schapen of het vee, dat er in slecht weder eene schuilplaats zoeken mogt - eenige pijntakken door de houthakkers achtergelaten, nadat zij de weinige boomen, die op den top der glen waren gewassen, hadden geveld. In dien hoek had de sneeuwjagt den weg nog niet gevonden, en daar zette hij zich met Flora, met Flora, die hij zoo liefderijk omving, neder; in de hoop, dat de warmte van zijn verslagen hart zou worden gevoeld door haar, die zoo koud was als een lijk. De kilte der lucht werd er een weinig getemperd door den adem der zaamgeschoolde kudde, en de wind was op die plek minder scherp, ten deele door de steenen van den muur gestuit. Hier, in tegenstelling ten minste met de open lucht, hier was het mogelijk dat zij herleefde, - hoe morsig de sneeuw door de schapen vertrapt er mogt uitzien - hoe koud het er was en er bleef, zoo kil als wij ons het graf voorstellen. En zij herleefde inderdaad - en onder de half geopende oogleden was het bleeke blaauw nog niet van allen glans beroofd. Het was eerst namiddag - hoezeer het ook naar den nacht zweemde, en hij meende, op hare lippen ademende, een flaauw rood te zien wederkeeren, en het was hem, als voelde zij de kussen die hij er op drukte, of hij den dood er door verdrijven mogt.

‘Och, vader! ga toch uit om Ranald te zoeken, want ik heb van nacht gedroomd, dat hij omkwam in de sneeuw!’

‘Flora! vrees niet - God is met ons!’

‘Ranald! zij zeggen dat er wilde zwanen op Loch-Phoil zijn gekomen - laat ons die gaan zien - maar neem geen buks meê - wie zou zoo mooije dieren willen doodslaan?’

Het was of het schut van pijntakken boven hun hoofd zou instorten - waarschijnlijk woog de sneeuw er te zwaar op; maar neen - zij bleven hangen, schoon de jagt van vlokken tot over hunne voeten stoof, en fluks tot hunne knieën reikte, en weldra dreigde hunne wa te zullen worden.

‘Och, ik ben zoo moede, en zou zoo gaarne gaan slapen. Wie stoort mij toch - en wat wil dat gedruisch in onze hut?’ -

‘Vrees niet - vrees niet, Flora! - God is met ons.’

‘Moeder! leg ik in uwe armen? Vader is toch in zulk een

storm niet uitgegaan? O! ik heb zoo akelig gedroomd!’ en zoo voort mompelende, viel Flora op nieuw in dien gevaarlijken slaap, waaruit men misschien nooit weêr wakker wordt.

De nacht viel in - maar Flora en Ranald wisten het niet - en beide lagen nu roerloos in eene even roerlooze wa van sneeuw. Velerlei hartstogten - schoon op aarde geboren, toch alle hemelsch van aard - medelijden, en smart, en liefde, en hoop, en ten leste verslagenheid en wanhoop - hadden de krachten, die zij zoo lang hadden ingespannen, uitgeput; en de koene knaap - die zich eene wijle zwak had gevoeld, zwak als een kind dat de koorts heeft gehad - wiens hoofd had geijld, en die neêrgedrukt was geworden door de vreeze voor eene onbeschrijfelijke ramp, - had eindelijk zijn hoofd ter ruste gevlijd naast dat zijner Flora, en was weldra, als zij, onbewust geworden van den nacht en al zijne stormen!

Helder brandde het turfvuur in de hut van Flora's ouders in Glenco - zij behoorden tot de gelukkigsten onder de vergetenen der aarde, zij zegenden dankbaar den geboortedag van hun vlekkeloos kind. Zij stelden zich haar voor, hare liedekens zingende aan den haard der woning in Glencreran - en de naam van hunnen neef Ranald werd niet vergeten in hun gebed. Wie er schrikte bij het gezucht en gehuil van den wind, zij niet; want slechts vreeze schept allerlei schrikbeelden, en hadden zij hunne Flora, in de mildheid van den morgen, haren togt over het gebergte niet vrolijk zien beginnen, rap als een hinde en schier speelsch als zij? Bovendien, wie weet het niet? bij wijle is de liefde, die soms voor schaduwen terugdeinst, als waren het schaduwen des doods, bij wijle is zij onbegrijpelijk ongevoelig voor wezenlijkheden, waardoor zij wel verslagen worden mogt. En zoo ging het nu met de bewoners der hut in Glencreran. Hun Ranald had hen in den morgen verlaten, - de nacht was ingevallen, en hij noch Flora waren daar, - maar de dag was immers schier een zomerdag geweest, en in hun waan twijfelden zij er geen oogenblik aan, dat de gelukkige jonge lieden van plan waren veranderd, en dat Flora Ranald naar Glenco had medegetroond? Vrolijk had Ranald gezegd, dat hij misschien de oude lieden in de glen eens verrassen zou, door hun Flora op haren

geboortedag weerom te brengen, - en, hoe vreemd het haar later scheen, dat woord was genoeg geweest, om het hart zijner moeder voor alle onrust te waarborgen, en zij en haar man vlijdden zich dien nacht neder ten gerusten slaap.

En wat hadden zij voor hen kunnen doen, als een goede of kwade geest den ouders had ingefluisterd, dat hunne kinderen in de klaauwen van zulk een' nacht waren gevallen? Zij hadden even goed naar een bootje midden in zee kunnen gaan zoeken. Maar men had den binnenlandschen storm zich om de bergtoppen bij Kings-House zien verzwaren, en de eene hut had het der andere kond gedaan, hoe verre ook van elkander gelegen, in streken, die den reiziger geen teeken van menschelijk leven opleveren. Langs den langen bergpas van Mealanumy, tusschen Buchael-Etive en den Zwarten-Berg, naar het eenzaam Huis van Dalness afgedaald, het huis in nimmer wijkende schaduwen gehuld, was eene bende herders op weg, over het ijs van honderd bevrozen stroomen voortspoedende. Er hadden zich eenige mannen uit Dalness bij die groep gevoegd, en voort ging het, voort over de kloven en krochten door de sneeuw gevuld, de herdershonden vooruit, overal snuffelend en riekend - Fingal, de Roode Roover, aan hunne spits, den kop in den wind, of hij ergens een hert speuren mogt, grimmig den Correi aanstarende, op wiens top hij het laatst bloed had geproefd. Allen in hun tartan gewikkeld, wisten die herders van geene vreeze voor den storm - en hoor - daar gaat de doedelzak - de muzijk, die de Hooglanders liefhebben in oorlog als in vrede!

> Hoe zal het huivrend vee het maken
> En uit de sneeuw de kudde raken?

Wel weten zij, dat geen maneschijn dien nacht verlichten zal - de storm zal haar van den hemel vagen - maar wat maakt dit uit? Berg op en glen af schrijden zij voort, ziende waar kudde en vee zijn schuil gegaan; en nu, bij het invallen van den nacht, onbevreesd voor de donkere diepte, dalen zij neêr in de klove, waar eens het oude Pijnboschje heeft gestaan. De honden volgende, wie het instinkt hunnen pligt

leert, is de groep mannen, zonder dat zij het weet, den bouwval genaderd. Waarom slaan de herdershonden zoo aan, - en waarom huilt Fingal zoo, als ware er in dien nacht een geest verscheiden? Hij riekt het lijk van den knaap, die hem zoo dikwijls in het woud heeft aangevuurd, als de horens langs hen heenschoten of het bliksemschichten waren. Maar wat sprak ik van het lijk? Hij is niet dood, en even weinig zij, die aan zijnen boezem rust. Echter is het leven in beide bevrozen - en zal dat ijs geworden bloed in hunne aderen ooit weer worden ontdooid? Het is bijna stikdonker in dien van dak beroofden bouwval - en de verschrikte schapen weten niet, welke vreesselijke gestaltenis hen daar aanhuilt. Maar een man uit de groep treedt binnen, en beurt een der ligchamen op, en reikt het aan de buitenstaanden toe; en bij het kitsen eener buks zien zij, dat het Ranald Cameron en Flora Macdonald zijn, beide schijnbaar doodgevrozen. Eenige der riettwijgen, die de herders in hunne hutten branden, worden aangestoken, en bij dien flaauwen schijn overtuigen zij zich, dat het inderdaad de lijken dier jonge lieden zijn. Maar de edele hond weet, dat die slaap niet de dood is, en lekt het gelaat van Ranald, als wilde hij het leven uit zijne oogen lokken. Twee herders uit de groep weten maar te wel, hoe men de stervenden in hunne plaids wikkelen moet, en hoe men hen zachtkens voort kan dragen; - waar anders hadden zij het geleerd dan op het veld der overwinning, toen zij, zonder over dooden of gewonden te struikelen, het verminkte, maar nog levende ligchaam van den jongen oorlogsheld voortdroegen, die getoond had, dat hij waardig was het opperhoofd te zijn van zulk een Clan.

De storm vergezelde, vervolgde hen de gansche glen uit, - zij zouden elkander niet hebben kunnen verstaan, al hadden zij elkaar toegeschreeuwd - maar, zwijgende, wisselden die sterke mannen de een den aer in het dragen van den last af, - zij dachten slechts aan de hut in Glenco, en hoe men daar te moede zoude zijn bij de ontvangst van de stervenden of gestorvenen. Blinde lieden weten den weg te vinden door wat voor hen de nacht is van volle straten - slaan zonder aarzelen hoeken om - komen onbevreesd hooge trappen af - weten van geen huiveren in de draaikolken des levens, en

bereiken rustig en ongedeerd ieder zijn eigen donker huis. Want God is met de blinden. Eveneens is hij met allen, die werken van barmhartigheid doen. Die reddende groep wist van geen vreeze en was daarom in geen gevaar op den rand van klove of klip. Zij herkenden de bergen bij het schrille licht, dat, tusschenpoozende, den nacht te donkerder worden deed; en het doffe geruisch van het water onder de sneeuw kondigde hun de plek aan, waar in ander weder of poel of waterval zijn zou. Ondanks de jagtsneeuw wisten zij, op het gebergte te huis, den bevrozen spiegelgladden heuvelrug te mijden, en wat misleiden mogt, het instinkt der honden bedroog zich niet, - Fingal wist het zoo goed als de herders, dat zij hoe eer hoe liever in Glenco wilden zijn. Hij wees hun den weg, of het maneschijn geweest ware; en stond dikwijls stil als de dragers elkander afwisselden en huilde van smart. Hij wist waar de bruggen waren - hij wist waar steenen of blokken den weg versperden, en ging om de moerassen heen, waaruit zich in de lente het wild gevogelte voedt. En dus leidde Instinkt en Rede en Geloof die reddende mannen voort, en nu zijn ze in Glenco - en voor de deur van de hut.

De dooden werden tot het leven teruggebragt; en om middernacht zaten zij op, maar als geesten. Vreemd schenen zij voor eene wijle aan elkanders oogen geworden - de een staarde den ander aan, als hadden zij vergeten, hoe zij hem en hij haar eens onuitsprekelijk beminde. En toen was het als hadden zij elkanders gelaat in heilige vrees aangestaard, meenende, dat zij zamen in den hemel waren ontwaakt. ‘Flora!’ zei Ranald - en dat zoete woord, het eerste, dat hij in staat was geweest uit te brengen, herinnerde hem al wat er voorgevallen was, en hij gevoelde, dat die God, op wien zij hun vertrouwen hadden gesteld, hen had uitgered. Ook Flora herkende hare ouders, die op de knieën lagen - en zij trachtte op te staan en zich naast hen neer te buigen - maar zij was magteloos als een gebroken riet, en toen zij in hunne dankzegging meê wilde stamelen, faalde haar de stem. Roerloos als verscheidenen, waren alle de toeschouwers in de hut; en een of twee hunner, die vaders waren, schaamden zich niet te schreijen.

En wie waren zij - het eenzame paar - alleen, geheel alleen met hun beiden, uitgenomen een lief kind, het beeld van haar, aan wier borst het speelde - wie waren zij, die wij - zeven jaren later - op onze wandeling in het gebergte voor hun shieling in Correi-Vollach, aan den voet van Ben-Chrulas ontmoetten, Ben-Chrulas, die zijne schaduw over honderd meeren werpt? Wie anders waren het - dan Ranald en Flora!

E.J.P.

Te Delft,
in October 1847.

Jeremia V: 10.

Daar waar met schril gerekt geluid
De stoomkracht langs de veste fluit,
Een rappe hand haar bronaêr sluit
En 't trotsch gevaarte in 't snellen stuit,
Dat onder trager slag der radren,
Op de ijzren baan, langs gracht en wal[1)]
't Aaneengeschakeld wagental
De grijze Govertstad doet nadren -
Daar rijst in dat bevallig oord,
Van achter beuk- of popelboomen
En struiken, die den wal omzoomen,
Een toren, die het oog bekoort,
En in dien wal een poort.

Dáár gruist de moker steen op steen,
De beitel wringt zich door de spleten
Van toren en van poortmuur heen.....

Die grijze poort wordt neêrgesmeten,
En tot in 't kerkerhol beneên
Dringt reeds het daglicht door de reten;
Nog staat het deur-gewelf alleen,
Als tartte 't oorlogswoede en veten

Die torentrans heft fier haar kruin

Met vijftal spitsen van arduin
Omhoog, te midden van het puin,
Dat uit haar lenden is gebroken.
De steigers worden losgestoken,
En balk en plank glijdt naar beneên -
De aeloude breuken zijn genezen,
En als een trans van nieuwen steen,
Onthult zij zich gelijk voor dezen.

O! 't doet het Hollandsch harte goed
Dien hoogen trans te zien behouden,
Al heet die toren ook ‘een ouden;’
De plek is heilig, waar zijn voet
Zoo diep ligt in den grond bedolven,
Ver onder de ingemuurde golven,
Die kabblen in de smalle gracht
Door 't heir van Corbulo gedolven.[2)]
En toch, het vonnis waar' volbragt,
Besloten door der burgren vadren![3)]
Reeds stond de val des torens vast,
Als ware hij der stad tot last,
Als vloeide er in der burgren adren
Geen druppel bloeds van 't voorgeslacht,
Dat 't oud gebouw ten einde bragt.

Maar neen! gij liet u niet misleiden,
Waar zelfs de kunst bedrogen werd -
Luid sprak in uw geloovig hart
En godsdienstzin en eerbied beiden,
Gij, burgren! aan uw kerk gehecht,
Als aan zijn Heer een trouwe knecht!
De spits - die over 't huis des Heeren
Een zestal eeuwen zag verkeeren -
Was wel met ernstig mos versierd,

Dat welig op den bouwval tiert;
Wel had de tijd heur kracht ontspierd,
Maar nog, nog was heur val te keeren,
Nog was het offer niet te groot,
Dat duurzame herstelling bood;
Nog kon, als naar die tempelchooren
Het vrome volk demoedig spoedt,
De aeloude klok heur galm doen hooren[4)]
En eerbied storten in 't gemoed....

Ja, 't doet het Hollandsch harte goed,
Dat niet uw stemme ging verloren
Als waterbel of stuivend schuim
Voor stormgeloei in 't eindloos ruim -
De Koning wilde uw beê verhooren;
Zijne uitspraak was: 'Herstel uw toren,
Getuige van des Zwijgers moord![5)]
Vergruizel vrij *en* wal *en* poort,[6)]
Maar de *oude* trans ga niet verloren!'
En dankbaar klom uit ieders borst
De zegenbeê voor Neêrlands vorst.

Wat ook de tijdstroom sloope of spaar'[7)]
Geen vaste burgt als God zoo veilig!
Hij maakt Zijn Woord den *vromen* waar
En zendt Zijn Engel in 't gevaar.
Der *vadren vroomheid* blijve u heilig!.....
Nog staat in 't dierbaar bijbelboek
Voor hen niet des Profeten vloek,
'Die muur en spits in puin doet keeren
Omdat ze niet zijn die des HEEREN.'
God spaarde 't oude bedehuis,
Al viel mirakelbeeld en kruis,
Al werd kapel en choor ontouterd,[8)]

Bij mutsaardvlam 't geloof gelouterd!.....
Dat huis des vredes zij u waard
Om er voor Hem de kniên te buigen:
Dan blijven muur en trans gespaard
Zoo lang zij *van den Heer* getuigen!

Zij zwijgt, de schorre krijgstrompet,
Die vaak zich voor uw poort deed hooren;
De naam des Vlaming ging verloren,[9)]
De Spanjaard deinsde er voor 't musket.[10)]
Geen schildwachts afgemeten tred,
Geen valbrug, die den weg belet,
Geen bus en slang, die uit de muren
Door 't spinragvolle schietgat gluren;
Geen digtgegrendeld kerkerhol,
Van jammren en ellende vol;[11)]
Geen pijnbank en geen ijzren keten;
Geen oorlogsbuit en oorlogskreten;
Geen adeldwang; geen burgerveten;[12)]
Geen nederknielen voor een vorst,
Die zonder deernis in de borst,
Het recht des volks vertrappen dorst;[13)]
Geen sloten, die elkaâr bekampen;
Er rookt geen bloed; er blaakt geen brand..

De boô des vredes ijlt door 't land
Bij raderslag en snuivend dampen,
Langs 't spoor dat tijd en ruimte bant;
De steden reiken zich de hand,
Vereenigd door dien ijzren band.
De vest verkeert in wandeldreven,
Met heesters en gebloemt beplant,
En alles aêmt er lust en leven.....[14)]
Geen sombre stilte heerscht er meer,

't Is volksgewoel; 't zijn nijvre handen....
Een poortwal spreekt slechts van 't weleer,
Bij ijzerbaan en lustwaranden.

Wringt dan de beitels door 't arduin!
De moker gruiz' dien muur tot puin!
De transen dreunen op hun vesten!
Sloopt vrij de burgten, die u resten,
Waar roof- en bloeddorst heeft gejuicht!
Breekt af, wat nutt'loos in deez' dagen
Van 't middeleeuwsch geweld gewagen
Of gruweldaden kan verklagen.....
Maar spaart 'wat nog van *vroomheid tuigt*.'

En Gij, aan 't roer des Staats gezeten,
Niet van der vadren zin vervreemd,
GIJ, die elk woord ter harte neemt,
Dat spreekt van vrijheid van geweten,
Waarvoor Uw groote voorzaat streed,
- Wat toch uw hart wel nooit vergeet -
GIJ, die der stad, wier dank U prijst,
Een nieuwe weldaad hebt beschoren
Door naar heur burgren beê te hooren,
GIJ weet ook, dat nabij dien toren,
Uit puin en bouwval als herboren,
Een kleine spits ten Hemel rijst,
Die van 't eenvoudig huis der bede[15)]
Ten *Hoorder* der gebeden wijst.....
O! wie dat kerkje ooit binnentrede
- Des *Zwijgers* slotkapel weleer -
Hij bidt deemoedig tot den Heer,
Dat, wat de tijd ook sloope of spare,
Hij Willems bedehuis beware,
Waar Hij, met aller Vorsten Vorst

Zoo vaak is in 't verbond getreden
   En er met diep geroerde borst
Voor 't heil van Holland heeft gebeden;
   Hij denkt er aan dien bangen tijd
   Van bloed en hagchelijken strijd,
Toen hen, die 't woest tooneel der moorden
Ontvloden aan de Seineboorden,
   Hier 't gastvrij dak werd aangeboôn
   Om neêr te knielen voor Gods troon.

En GIJ, die weet dat aan deez wanden
   Zoo veel herinring is verknocht
   Aan vrijheid, door het bloed gekocht,
Waaraan met onverbreekbre banden
   Uw Stamhuis zich verbinden mogt -
Zoudt GIJ - ofschoon reeds soudenieren
In uwer voorzaats hofzaal tieren[16)]
   De Godgewijde tempelhal
   Niet willen redden van heur val?.....

O ja! al staat heur lot beschreven[17)]
   Uw hart gedoogt dien gruwel niet! -
   Het vrome volk, dat op U ziet,
Het is Oranje trouw gebleven;
GIJ hebt zijn beeld in erts verheven,
Doch kunt hem hooger hulde geven!.....
   Herroep, herroep dat wreed besluit!
Dan spreekt, in Willems tempelbogen,
Dat volk, van eerbied opgetogen,
In zegenbeden tot den Hoogen,
   Ook Uw naam bij ZIJN Eernaam uit!

J.C. PERK.

Aanteekeningen.

Indien het waar is, dat de dichter moet ingrijpen in den tijd waarin hij leeft, en in de gebeurtenissen die om hem voorvallen, dan zal men het den Auteur van dit stukje niet euvel duiden, dat hij die les van Goethe heeft ter harte genomen.

Tot regt verstand van sommige uitdrukkingen voor hen, die minder met de stad Delft en hare geschiedenis mogten bekend zijn, zullen dus eenige ophelderingen en aanteekeningen niet onwelkom wezen.

De aanleiding tot 't stukje zelf was het afbreken van de Waterslootsche poort en de bijna voleindigde herstelling van den Oude-Kerktoren te Delft, in de maand October 1847. Gelijktijdig werd aldaar het Koninklijk Besluit van 29 Julij 1843, No. 37, op de Waalsche gemeente toepasselijk.

Eindnoten:

1) De spoorweg heeft een gedeelte van de stadsgrachten, en het stationsgebouw het geheele bolwerk buiten de Waterslootsche poort ingenomen.
2) De fundamenten van dezen toren loopen door tot onder de gracht, die Corbulo, in het jaar 50 na J.C., om zijne soldaten bezig te houden, heeft doen delven (v. Bleyswijk).
3) De Oude-Kerktoren, gesticht in 1240, was bouwvallig, het muurwerk gescheurd, het bintwerk hier en daar verrot, de klokkenstoel vermolmd en de ankers van den roest verteerd. Aanvankelijk opgenomen door bouwkundigen, werd de herstelling onmogelijk geacht, de toestand van den toren als gevaarlijk beschouwd en door de stedelijke regering tot den openbaren verkoop voor afbraak besloten.
   Hierop vereenigden zich een aantal ingezetenen, en leverden een verzoekschrift in aan Z.M. den Koning tot het behouden van den toren, met overlegging van eene opneming door andere bouwkundigen, en bestek en plan tot de herstelling; waarna Z.M. de reeds verleende vergunning, tot het afbreken van den toren introk en zijne herstelling beval. De toren is zoo hoog, dat hij tot een baak in zee verstrekt.
4) Het zal niet noodig zijn uitvoerig te gewagen van de twee beroemde klokken, waarvan ééne 9,000 Ned. p. weegt, en wier geluid tot over de Maas kan worden gehoord.
5) Tegenover en bijna onder de overhellende spits van dezen toren ligt het Prinsenhof, waar Willem I werd vermoord; in den toren is de gevangenis van Balthazar Gerards nog aanwezig.
6) Tot het slechten der stadswallen en het afbreken van sommige poorten werd de koninklijke toestemming verleend.
7) Van dertig waltorens en poorten zijn er nog negen geheel of gedeeltelijk aanwezig.
8) Deze oude of St. Hypolitus-, vroeger St. Bartholomeuskerk, prijkte met vijf kapellen en twintig altaren; zij had vier en dertig vikarijen en negen gilden, en was versierd met vele heiligen beelden, waaraan groote mirakelen zijn toegeschreven, doch die in den vernielenden beeldenstorm bezweken. Bij de reformatie is zij als zoo vele andere tot eene Hervormde kerk ingerigt.
9) In het jaar 1304 verdreven de Delvenaars, na een bloedig gevecht, de Vlamingen uit hunne muren.
10) Tijdens het beleg van Leiden (1574) mislukte een aanslag der Spanjaarden op deze poort.
11) Op meergemelde poort werd weleer de vierschaar van Delfland gehouden: zij prijkte ook met de wapens van Dijkgraaf en Heemraden en van vele steden; verschillende heerlijkheden en gemeenten uit den omtrek bewaarden hunne gevangenen in de twee vooruitspringende hoektorens.
12) Men denke aan den moord van Wolfert van Borselen in 1299, aan de onlusten in 1672, 1787.
13) Na een beleg van tien weken moest de stad zich in 1321 aan Albrecht van Beijeren overgeven; duizend burgers moesten hem blootshoofds en barrevoets, en vijfhonderd vrouwen met loshangende haren, eerbiedig te voet vallen en om vergiffenis smeeken; de inwoners moesten 40,000 oude schilden (ƒ 30,000.-) opbrengen, de poorten afbreken en de muren slechten, die in 1394 weder werden hersteld.
14) Sedert December 1844 worden de wallen tot wandeldreven aangelegd.

15) Sedert 1585 de Fransche of Waalsche kerk; zij is de voormalige kapel van het oude Prinsenhof, waarin reeds ten jare 1566, althans vóór 1572, door een Fransch predikant dienst werd gedaan.
16) Het aan deze kerk grenzende Prinsenhof wordt tegenwoordig tot eene militaire kazerne gebezigd.
17) Zie het Koninklijk besluit van 20 Julij 1843 voornoemd, tot opheffing der landstractementen bij het ontstaan van vacaturen in sommige Waalsche gemeenten, bij gebrek waarvan dezen noodwendig moeten te niet gaan.

Staatkundig overzigt.

27 December 1847.

Op het oogenblik, dat wij deze regels schrijven, is het Britsche Parlement, den 19den November geopend, reeds weder uiteengegaan. Hoogst belangrijk was deze eerste zitting. In de openingsrede werden, uit naam van H.M. de Koningin, als hoofdredenen der ongewone zamenroeping opgegeven de handelsongelegenheid, waaronder een goed deel der natie gebukt ging, en de nood in Ierland. Wat er ook zij van sommiger meening, dat de laatstgenoemde wel als hoofdoorzaak in de eerste plaats te noemen zij, - dit is zeker, dat ‘de groote moeijelijkheid’ zich ook nu weder aanstonds deed gelden. Reeds bij de beraadslaging over het adres van antwoord lieten de Iersche leden, Grattan, Roche, o'Connell, enz., de grieven en ellende van hun ongelukkig vaderland uitkomen. Met moeite was de eerstgenoemde tot intrekking van zijn amendement te bewegen, waarbij de Ministers ‘tot het nemen van onmiddellijke maatregelen ter afwending van pest en hongersnood van een grooter aantal H.M.'s getrouwe onderdanen in Ierland’ werden geroepen. Maar toen Sir George Grey, weinige dagen later, bij het voorstellen eener wet tot beteugeling van misdrijven, den eigenlijken toestand van het zustereiland aan het Parlement openlegde, zijn ijzingwekkende feiten aan den dag gekomen. In de groote steden Dublin, Limerick, Cork, - in het graafschap Wicklow zijn (volgens Sir Robert Peel) de inwoners bijna meer onderworpen aan de wet, meer gehoorzaam aan de overheid dan het volk in Engeland. - Maar in het

graafschap Limerick, Clare, Roscommon en Tipperary is de maatschappij door moord, roof en brandstichting tot een staat van ontbinding gekomen, die onmiddellijke tusschenkomst vordert. Achtingswaardige mannen, als Major Denis Mahon, Richard Bayley, Ralph Hill, vielen in weinige dagen als slagtoffers van dit geregeld stelsel van moord. Natuurlijk was de indruk der ministeriële voorstellen, zelfs bij de Iersche leden, zeer uiteenloopend. Terwijl J. o'Connell verklaarde, dat hij veel strengere bepalingen had verwacht, en Lord Jocelyn die zelfs verlangde, beklaagde F. o'Connor zich over hare wreedheid, en werd daarin door W. Fagan ondersteund. Merkwaardig was de uitspraak van Mr. Horsman: ‘gedurende 33 jaren hebben wij met alle volken van Europa in vrede geleefd, uitgenomen met het Iersche volk;’ en eene herinnering uit den mond van Sir Robert Peel, ‘dat hij in 1814, namens de regering, 2000 pond st. had uitbetaald aan een' man, die vijf moordenaars gehuurd en aangesteld had, om een' uitstekend' ambtenaar op den weg naar Clonmel om te brengen, en die zich, ten gevolge van eenen door het gouvernement uitgeloofden prijs, bekend maakte.’ Zoo was reeds voor 30 jaren de toestand in Tipperary - zoodanig de hulpmiddelen van het toenmalig bewind. Krachtig ondersteunde de gewezen premier de voorstellen zijner opvolgers. ‘Ik verzeker den edelen Baronet (Sir George Grey), dat ik aan den drang zijner woorden geen weerstand bieden kan, omdat ik ongeveer twee jaren geleden volmaakt hetzelfde beroep heb gedaan. - Hoewel ik geloof, dat dit geen duurzame maatregel is tot herstel van Ierland, wil ik voor mij niet dralen, noch mijne toestemming onthouden, totdat ik verneem, welke andere redmiddelen de regering heeft voor te stellen. Ik wil in geene onderhandeling treden met deze moordenaars. - Ik zal mij niet inlaten met de ondergeschikte bepalingen van de voorgestelde wet. Van ganscher harte zal ik haar ondersteunen: en ik vertrouw, dat zij, die de in 1846 aangebodene voorstellen bestreden hebben, bijaldien zij eenigen eerbied voelen voor de denkwijze van het afgetreden bewind, hunne stem aan deze wet niet zullen weigeren.’ -

Ook in het Hoogerhuis vonden de maatregelen bijval, eene

aanzienlijke meerderheid deed ze doorgaan; en aanvankelijk althans schijnt de werking, of liever het vooruitzigt van meer klemmende middelen van bedwang in Ierland van niet ongunstigen invloed.

Niet minder was de aandacht in Engeland, en door geheel de handelswereld, op de financiële crisis gevestigd. Hoe! het land, dat ons zoo kort geleden was voorgesteld als de schatting ontvangende uit alle oorden des aardbols; dat zijne wetgeving wijzigde, - zijne havens bijkans openstelde, - door geldelijken nood op den rand des afgronds gebragt! Wel was het hun, die den loop der dingen met aandacht en geregeld volgden, niet ontgaan, welk een massa kapitalen voor groote ondernemingen werden afgezonderd; - dat de mislukte oogst een' aanzienlijken uitvoer van specie noodzakelijk maakte; - dat de nood van Ierland millioenen schats gevorderd had; - en dat het stelsel van crediet-papier in Engeland tot eene hoogte was opgevoerd, die bij een' ernstigen schok moest instorten. Maar toen elke dag de tijding van nieuwe rampen medebragt, toen men eerst zwakke, en sinds lang insolvente huizen vallen zag, daarna meer gevestigde, eindelijk ook huizen van naam, en die, zoo als bij de uitkomst gebleken is, zich ten volle zullen kwijten; toen, volgens de uitdrukking van Lord Ashburton, de naam van Londensch koopman ten schimp geworden was, werd de belangstelling, de verbazing, de schrik algemeen. Aan die heillooze acte van 1844 was alles te wijten; - het bewind moest tusschen beide komen, - moest hulp verleenen, - zonder dat was de jammer niet te overzien. Als Sir Robert Peel zich toevalligerwijze te Liverpool bevond, om de groote inrigtingen te beschouwen, en de inwijding van een standbeeld te zien, verspreidde zich het gerucht, dat hij, die voortdurend het vertrouwen der beurs bezit, spreken zou, - en ieder verlangde te weten, wat hij dacht van de bestaande verwikkeling. In Londen aangekomen, wordt hij dadelijk door den kanselier der schatkist bezocht, en men verliest zich in gissingen omtrent hun onderhoud. Eindelijk verschijnt de beruchte brief van 25 October, door Lord John Russell en Sir Charles Wood aan het bestuur der Engelsche Bank gerigt. Het vertrouwen schijnt eenigermate te herleven, al

heeft dan ook de algemeene geldelijke gesteldheid geene verbetering ondergaan. Maar nu verlangen ook de Ministers aan het vergaderde Parlement het onderzoek op te dragen, waaraan de voorbeeldelooze crisis te wijten zij, - en voor zich zelven eene ‘bill van indemniteit’ te verwerven, ingeval het blijken mogt, dat ten gevolge hunner magtiging de wet (Bank-Charter) overtreden was. Dit evenwel - reeds in de troonrede werd het aangekondigd - was niet gebeurd: de verordeningen der bank-acte zijn niet geschonden, omdat het vertrouwen hersteld en de druk daardoor verligt was. De brief is ingetrokken.

Ook is de Minister geslaagd in het benoemen eener commissie van 26 Leden, zaamgesteld uit vertegenwoordigers van allerlei denkwijs, ‘van het verleden, tegenwoordig en toekomend bestuur’, - gelijk hij het uitdrukte, met bijtende zinspeling, wat dit *aanstaande* betreft, op de protectionisten, Lord George Bentinck, Mr. d'Israeli, enz. Uit de langdurige debatten is het gebleken, dat Sir Charles Wood de leer van Wilson, parlementslid voor Westbury, en schrijver van ‘the Economist’, huldigt, die in het vastmaken van vlottend kapitaal, door den aanleg van spoorwegen, eene eerste oorzaak der geldelijke ongelegenheid ziet. Om in weinig woorden te zeggen, wat wij voor reden van den geldnood houden - ofschoon die later verzwaard moge zijn door vrees voor de uitwerking der Acte van 1844 - er ontstond in den zomer van 46 eene voorbeeldelooze wegvloeijing van kapitaal, deels tot aankoop van granen, deels tot belegging in spoorwegen; dit werkte op een crediet-stelsel, buiten alle behoorlijke perken uitgebreid, waarin het kapitaal reeds geheel onvoldoende was voor het opgetrokken gebouw van crediet. Ik twijfel niet of het land zou, zonder groote ongelegenheid, de vraag naar aankoop van koren, hoe aanzienlijk ook, hebben doorgestaan; - het zou waarschijnlijk den drang der vraag naar belegging in spoorwegen hebben doorgestaan, ofschoon de meestbevoegde beoordeelaars hebben gedacht - en ik deel dat gevoelen - dat zulk eene afzondering van beschikbaar kapitaal niet kon plaats grijpen zonder vroeger of later ernstige verwikkeling te veroorzaken. Of het beiden zou hebben kunnen

weêrstaan, weet ik niet; enz. - Hadden de spoorwegen geld kunnen bekomen tegen 4 of 5 pCt., *dan zouden deze alleen meer dan de gansche circulatie des lands hebben weggesleept*.

Sir Rob. Peel, wiens gevoelen over financiële en handelsaangelegenheden altoos van gewigt is, en hier inzonderheid geldt, omdat hij voorsteller en hoofdbewerker der aangevallen Bank-Acte is, hield eene gedenkwaardige rede. ‘Ik betreur in het allerminst noch mijne handelwijs in 1819, noch die van 1844. - Wij hadden gehoopt, dat na de crisis van 1826 - na die van 1836 - na die van 1839 vooral, de Bank van Engeland zich zou bepaald hebben tot die beginselen in het bankwezen, waarvan hare bestuurders de juistheid hadden erkend, maar waarvan zij evenzeer erkenden te zijn afgeweken, hoewel in strijd met hunne eigen verordeningen. In die hoop ben ik verpligt toe te geven dat wij zijn teleurgesteld. - Dit moet ik beweren dat het in de magt der Bank stond, als zij tijdige voorzorg had gebruikt, om het kwaad, zoo al niet geheel te keeren, dan toch grootelijks te verminderen. - Ik zeg, dat het doel der wet van 1844 drieledig was. Vooreerst, en hierin erken ik dat zij heeft gefaald, bedoelde zij eene verwikkeling te voorkomen als die, welke de regering door hare tusschenkomst hersteld heeft. Maar de beide andere doeleinden waren van even groot belang: - het eene, om de verwisselbaarheid van papieren geld in goud te handhaven en te waarborgen, het andere, om het bezwaar te temperen, dat steeds ontstaat uit onbehoorlijke speculatie, aangemoedigd door misbruik van crediet-papier: deze twee doeleinden geloof ik dat de wet volkomen heeft bereikt. - Maar nu de moeijelijkheden worden gevoeld, ontstaan uit eene vermindering van kapitaal en eene beperking van geldsomloop, nu is de eerste opwelling, den maatregel te hekelen, die inderdaad belet heeft dat die bezwaren niet tienmaal grooter zijn.

Ik zal boven alle tegenspraak bewijzen, dat in dit land, ten allen tijde, lage rente en een tijdperk van schijnbaren voorspoed tot volmaakt dezelfde gedruktheid hebben gevoerd. Wil men dit aan “vrijen handel”, aan de wet van 1844,

en vele andere redenen toeschrijven, hoe is 't dan te verklaren, dat, gedurende de laatste 60 jaren, terwijl het verbodstelsel op zijn hoogst was, in vrede- en in oorlogstijd, nog vóórdat de standaard was veranderd, wat meer is, tijdens onverwisselbaar papier in omloop was, zoowel als daarna, - dat, zeg ik, lage rente en voorspoed tot volkomen dezelfde spanning en tot hetzelfde geldsgebrek als thans hebben geleid. In 1784, met den ouden standaard, toen de Bank genoodzaakt was voorschotten te weigeren, en hare noten van 9 tot 6 miljoen ponden st. te beperken. In 1793, toen de standaard onveranderd, het papier verwisselbaar was, terwijl men in 92, voor het uitbreken van den krijg, groote welvaart had. Lees de berigten omtrent dien nood, en zie hoe treffend de overeenkomst is met 1846. - In 1810, 1826, 1836, 1839, vindt men dezelfde oorzaak, welvaart bij lage interest, tot reusachtige ondernemingen en speculaties brengende, die, aan den metalen standaard getoetst, ineenstortten en door stilstand en nood werden gevolgd. Ik geloof, dat dezelfde oorzaak nu werkt. - Na welvaart en lage rente is ondernemingszucht tot eene hoogte gevoerd, is de handel op eene wijze gedreven door uitgifte van papier, en disconteren van wissels, die ik voor geheel nieuw houde in onze handelsgeschiedenis. Wij hebben hier een grooter papieren gebouw op een' kleiner' metalen grondslag opgetrokken, dan eenig volk van Europa. Het geeft groot gemak, voorzeker, bij ondernemingen, maar het is tevens aan veelvuldige gevaren verbonden. - Ik weet, dat men weigeren zou de kosten te dragen om dien grondslag veel uit te breiden. Men verlangt meerder ruimte. Men wil meerder papier in verhouding tot goud dan nu; en met meer papier zou voor 't oogenblik grooter gemak verkregen worden; maar wees verzekerd, dat hierdoor de rampen, die gij lijdt, te spoediger zouden wederkomen. Hetzelfde wordt in de Vereenigde Staten beproefd; en, ondanks het onberekenbaar voordeel van hun uitgestrekt grondgebied en toenemenden handel, herhalen zich aldaar de rampen sneller en spoediger zelfs dan hier, omdat de grondslag voor hun papieren gebouw dezelfde is. Het stuit mij namen te noemen; maar ik heb in de dagbladen zulke staten gezien van baten en

lasten, dat ik niet aarzel te zeggen, indien de handel op zoodanigen voet gedreven wordt, zoekt men vruchteloos naar wettelijke verordeningen om de noodlottige gevolgen van dergelijk stelsel te voorkomen. - Ik zeg het nog eens: - de schaarschte, waardoor wij lijden, is geldschaarschte, is gebrek aan kapitaal: en zoolang dit aanhoudt, maak welke wetten gij wilt, maar gij moet den prijs van het geld betalen. Maar, gelijk vroeger, zoo zou ook thans de aangeboren veerkracht van ons land den zwaren last hebben getorscht, indien niet, te midden van den handelsnood, eene onvoorziene omstandigheid de bezwaren des tijds tienmaal was komen vergrooten. Kan men hooren, dat 33 millioen ponden st. binnen weinige maanden - in een klein jaar, - zijn besteed voor de voeding des volks, zonder in te zien, dat, in alle omstandigheden - zelfs in tijden van welvaart, - daaruit knellend lijden moest ontstaan? Maar toen bij de uitputting van kapitaal tot aankoop van levensmiddelen het geldsgebrek kwam, door onbezonnen handelsondernemingen geboren, is het duidelijk, dat dit land alle krachten moest inspannen om dien dubbelen onverhoedschen slag te weêrstaan. En nog werkte eene derde oorzaak met deze twee te zamen, - de belegging van een ongewoon groot geldsbedrag in spoorwegen. Nu houd ik wel de uitwerking hiervan niet voor zoo gewigtig, als sommigen doen. Ik geloof, dat in gewone tijden niets voordeeliger zou zijn dan zulk eene geldbelegging: - en dat, zonder gebrek aan levensmiddelen en gestaakte betalingen door onbedachte handelsoperatiën, wij zonder veel moeite de vraag naar kapitaal voor spoorwegen hadden kunnen dragen. Ik beschouw het geld, aan spoorwegen besteed, niet als dood kapitaal. De tijd zal weldra komen, dat deze wegen voltooid zullen zijn, ik hoop met voordeel voor de deelhebbers; maar, in ieder geval, wanneer wij letten op hetgeen bij vervoer van goederen en verplaatsing van personen wordt uitgespaard, dan is er niet aan te twijfelen, of zij zullen ten slotte bronnen van verbetering en welvaart wezen. Niettemin werkt voor het oogenblik de uitgaaf aan spoorwegen mede, om de spanning te vermeerderen. Mij komt het dus voor, dat de zamenloop van deze drie oorzaken - de laatste slechts in

minderen graad, - voldoende is ter verklaring van de stremming, waar wij nu onder lijden. - Nog een enkel woord over den brief, door den edelen Lord, het hoofd des bewinds, en door den Kanselier der Schatkist aan den Gouverneur der Bank gerigt. Daar ik noch tot de vertrouwden, noch tot de gewone voorstanders van het bewind behoor, voel ik mij verpligt te verklaren, wanneer ik met hen overeenstem, en daarom betuig ik mijne hartelijke goedkeuring over dezen maatregel. Ik geloof dat zij zeer te regt niet eerder tot het zenden van dien brief zijn overgegaan en houde het daarvoor, dat het uitvaardigen daarvan door de Regering geen inbreuk is op de wet. Ik verschil in gevoelen van hen, die daarin een overtuigend bewijs zien, dat de wet van 1844 eene bepaling had moeten behelzen, waarbij een regt tot tusschenkomst aan het bewind werd overgelaten. Tegen een paniek kan geene wetgeving beveiligen. De jongste crisis was juist een dier gevallen door Huskisson voorzien, toen hij zeide, dat niet de wetgeving, maar de uitvoerende magt het redmiddel moest aanwenden. Ik geloof derhalve, dat het Gouvernement regt had den brief te zenden.'

Wij zijn opzettelijk wat uitvoerig geweest in het mededeelen van uittreksels uit deze voortreffelijke rede, omdat daarin vele dwalingen op eene duidelijke wijs worden weêrlegd. Men weet, dat de protectionisten, Lord Stanley, Lord George Bentinck, de Marquis of Granby, M. d'Israeli, Mr. Bankes enz. reeds bij den aanvang der zitting de bestaande crisis aan den 'vrijen handel' met name aan de afschaffing der korenwetten hebben toegeschreven. De publieke meening had zoo zeer eene strekking, om dit gevoelen, althans gedeeltelijk, aan te nemen, dat de bekwame schrijver van den 'Economist' noodig vond, het in een leerrijk artikel met cijfers te bestrijden. Lord John Russell had op eene interpellatie geantwoord:

'Ik zal even "par parenthèse" zeggen, dat ik geloof, dat vrije handel bij de uitkomst groot voordeel aan dit land zal verschaffen: maar dat de voordeelen van een vrij handelsverkeer, zoo als die van elken anderen maatregel, grootelijks overdreven zijn, betwijfel ik in geenen deele.' Maar de man, die als de eigenlijke vader van den vrijen handel

te beschouwen, en in het volle parlement door den afgetreden Eersten Minister als zoodanig begroet is, Richard Cobden, heeft, in eene bijeenkomst zijner voormalige committenten te Stockport, het nietige der tegenwerping voldingend aangetoond. ‘De mannen, die een' vrijen graanhandel bestrijden, vergeten ons aan te wijzen, hoe de beperking een' gunstiger staat van zaken zou hebben te weeg gebragt. Begrijp ik onzen toestand in de laatste 18 maanden wel, dan lijden wij aan de gevolgen van mislukten oogst en gebrek aan levensmiddelen. Wij hebben 10 millioen pondst. moeten besteden om de Ieren te spijzigen. Ik zou willen weten, of een hoog tarief ons daarbij van dienst zou zijn geweest. Men zegt, er is geldschaarschte ontstaan om het koren te betalen. Wel, hadden wij het koren niet gekregen, en ons geld behouden, er zouden eene menigte menschen van gebrek gestorven zijn. - Daarbij hebt gij hier in de manufactuursteden zooveel aan katoen-, als aan broodhonger geleden. Mij en de voorstanders van vrijen handel aansprakelijk te stellen voor het mislukken van den katoenoogst is even ongegrond, als het wezen zou, om, wanneer ik iemand beloofd had, dat hij gezond zou zijn indien hij matig en ingetogen was, en hij daarna zijn been brak, mij dien ten gevolge te beschuldigen van geen woord te hebben gehouden. Ik beschouw het als een groot geluk, dat Sir Robert Peel juist op dien tijd tot den maatregel overging, omdat daardoor de Amerikanen werden in staat gesteld om in onze behoeften te voorzien. Zij hadden een jaar om zich gereed te maken eer de hongersnood ons overviel: en hadden, na de veranderde schaalregten, de kooplieden niet op meer vaste prijzen kunnen rekenen, of koren invoeren met meer uitzigt op winst, dan geloof ik, dat ons volk bij duizenden en tienduizenden zou zijn omgekomen. Want het is bekend, dat de Amerikanen, onder het oude regt, nooit hun koren uit het binnenland voor onze markt deden komen, noch langs de Mississipi en Ohio voerden om het hierheen te zenden, daar zij nooit berekenen konden, of de prijzen laag genoeg zouden blijven tot den invoer. Hetzelfde geldt van Rusland; want ware het regt op buitenlandsch koren niet toen juist matig gesteld geweest, wij

hadden geen schepel voor onze behoeften uit de korenbouwende streken van Rusland ontvangen. Misschien is het voor U van belang te weten, dat de afstand der graangewesten tot de haven van Petersburg zóó verwijderd is, dat het Russisch koren, hetwelk wij dit jaar hebben gegeten, niet het gewas van het vorige jaar, maar van 1845 is. Mij werd in Rusland verzekerd, dat er twee jaren noodig zijn om dit uit het binnenland te vervoeren, daar 't een halfjaar op de groote rivieren ligt vastgevroren, en er een jaar verloopt alvorens het zijne bestemming kan bereiken. Nu dan, dit alles in aanmerking nemende, en daarbij bedenkende, dat, zonder het aannemen van dit vrije handelsverkeer, de graanbouwers niet zouden ondernomen hebben om ons te voorzien, zullen wij het groote, aanzienlijke, onberekenbare voordeel erkennen, dat Sir Robert Peel het oude schaalregt afgeschaft, en de korenwet van voorleden jaar heeft aangenomen.' (Luide toejuiching).

Was het ons om volledigheid te doen, dan moesten wij thans nog de geheel verschillende zienswijze van Lord Ashburton, M.T. Baring en anderen nagaan, die van geene overdreven speculatiezucht willen hooren, - den staat des handels goed en gezond (sound) noemen, - maar alles wijten aan de restrictieve bepalingen der Bankwet. - Dat het Lid voor Sunderland, the railway-king, Mr. Hudson, en de zoogenoemde 'railway-potentates,' Mr. Chaplin, Mr. Russell, Mr. Strutt, allen nadeeligen invloed der spoorwegen op de geldmarkt ontkennen, behoeft naauwelijks te worden vermeld.

Doch ook op een ander gebied was de afgeloopen maand voor het oude-Engeland gewigtig. De voorstellen van den Eersten minister omtrent de uitbreiding der staatkundige regten van de Israeliten, - de reis van Lord Minto naar Rome, en het veelbeteekenend antwoord, door den Marquis of Lansdowne gegeven, omtrent het wenschelijke van nadere betrekkingen met den pauselijken stoel, - de vinnige strijd over de benoeming van D^{or} Hampden tot Bisschop van Hereford, waarbij de gematigde, verlichte denkwijs van Lord John Russell schitterend uitblonk; - ziedaar zoo vele vraagstukken, die de Anglikaansche partij voortdurend bezig houden,

en aan het buitenland het bewijs leveren, hoe, ondanks alle hervormingen, nog veel van de oude onverdraagzaamheid aan een talrijk deel der Britsche natie is bijgebleven.

De hoop, in de Troonrede uitgedrukt, dat de zegeningen des vredes aan het *Zwitsersch* Bondgenootschap zouden worden wedergegeven door den vriendschappelijken invloed, en onder medewerking der groote Mogendheden, is, althans wat het middel betreft, niet vervuld. De snelle, wel-beraamde maatregelen van den bekwamen veldheer Dufour; - de zwakke tegenstand door het Sonderbund geboden; - de begunstiging van een ongemeen zacht wintersaizoen; - misschien ook verborgen beweegredenen bij het Zwitsersche volk, die het oog van den buitenlander ontsnappen; - hebben de ontknooping verhaast. Volkomen is de zegepraal van het Eedgenootschap, en haasten wij ons er bij te voegen, verblijdend de aanvankelijke gematigdheid der overwinnaars. Mogt de verzoenende geest van den Britschen Gezant te Constantinopel Sir Stratford Canning medewerken om de jammeren van den burgerkrijg uit te wisschen: ‘Bella geri placuit *nullos* habitura *triumphos*,’ zong de Romeinsche dichter. Want, dat er geen eigenlijke burgeroorlog zou zijn gevoerd, gelijk in het antwoord van den Landdag aan den Minister Guizot wordt beweerd - zal men Europa bezwaarlijk doen gelooven. Even gematigd als waardig en gepast was anders dit staatsstuk, door den afgevaardigde Druey gesteld. Maar de herziening van het bondsverdrag, - waarvoor de meerderheid des Landdags zich reeds vóór den strijd heeft verklaard - brengt eigenaardige moeijelijkheden met zich en zal de pas bedaarde gemoederen op eene zware proef stellen. Men weet, dat reeds in den zomer van 1832 de herziening met meerderheid van stemmen werd aangenomen: tegen stemden slechts Uri, Unterwalden, Wallis, Appensell. De schrandere Rossi, toen afgevaardigde van Genève, thans Fransch Gezant te Rome, stelde het ontwerp eener nieuwe bondsregeling op. Radicalen en Ultramontanen ijverden er gelijkelijk tegen. Het volk te Lucern verwierp het ontwerp met 12,000 stemmen. - Zal men thans gelukkiger zijn? - Zal men op den duur de kantonnale souvereiniteit kunnen handhaven tegenover de eischen en aanmatiging zoowel der radicalen als van de groote kantons?

zullen de partijen, ineengesmolten gedurende den krijg, ook vereenigd blijven, wanneer het de verzoening van overwonnen tegenstanders geldt? - Van een Congres der Groote Mogendheden - indien men, zonder Engeland, nog in goeden ernst daaraan denken kan - zouden wij na al het gebeurde, bij de thans heerschende stemming in Zwitserland, niets goeds verwachten. - Oostenrijk en Pruissen hebben in de officiele bladen hunne zienswijs genoegzaam doen kennen: en Frankrijk heeft, door de weifelende houding van zijn kabinet, - door de valsche positie, waarin het sedert 1831 tegenover het Eedgenootschap staat, allen invloed verloren. Wij twijfelen bijna niet, of Lord Palmerston heeft ook in het Zwitsersch vraagstuk toegegeven aan zijne oude veete tegen den voorzitter van den Franschen raad; met zijn gewoon doorzigt ontdekte hij daarin eene gunstige gelegenheid om de stelling van dezen tegenover de oppositie te verzwakken. De loop der gebeurtenissen in Zwitserland, maar toch ook de zonderlinge gedragslijn van Frankrijk's minister en afgezant, hebben zijne overwinning volkomen gemaakt. - Doch loopen wij niet vooruit. Nog weinig dagen, en wij zullen de wegslepende taal van den begaafden man, - de bewonderenswaardige welsprekendheid, waarmede hij zijne verbitterde tegenstanders zoo dikwijls vernietigde, - op nieuw vernemen. Misschien zal menig feit, bij nadere beschouwing, door hem toegelicht, zich geheel anders aan onzen geest vertoonen. Reeds de gewone voorboden der opening van de Fransche Kamers, allerlei geruchten van verdeeldheid in het kabinet, tweespalt onder de conservateurs omtrent de keuze van eenen voorzitter, - de zamenstelling der bureaux, - hervormingen in het administratief bestuur, - voor te dragen ontwerpen van wet enz., vullen dagelijks de bladen van alle partijen. Het schijnt inderdaad uit de wijze, waarop door de ministeriëelen over de reformistische gastmalen is geoordeeld, - dat het tegenwoordig bewind vele gebreken in de administratie erkent en wil wegnemen. Ook wekken de jaarlijks-wederkeerende tekorten, en wat bij meer dan één regterlijk onderzoek gebleken is, geen gunstig vermoeden. Het zij verre, dat wij daarom zouden instemmen met de luide klagten over gouddorst, omkooping, kwade trouw, - als waren deze onzen

tijd, met name in Frankrijk, bijzonder eigen. De publiciteit, die ziel en leven geeft aan den constitutioneelen regeringsvorm, brengt aan het licht, wat in de oude monarchie in den nacht der vergetelheid werd begraven. Daarbij ook aan de kunsten des vredes, - aan de reusachtige ondernemingen van handel en nijverheid - zijn gevaren en bezwaren verbonden. Elke vergelijking met vroegere eeuwen moet hier mank gaan.

Het afscheid van den Prins van Joinville aan de schepelingen der vloot onder zijne bevelen, - de honderdmaal aangekondigde en weêrsproken onderwerping van Abd-el-Kader, - de ledige plaatsen in de diplomatie, - de aanstaande benoeming van onder-secretarissen van staat, - betreurenswaardige regtsgedingen, - de zonderlinge bogten, waarin het 'Journal des Débats' zich gewrongen heeft, - de uit Engeland overgebragte, met de Fransche zeden strijdige politieke gastmalen, - de afval en vijandige houding van een gedeelte der behoudende partij tegenover het ministerie; - eene nieuwe tragedie, - de influenza en de chloroforme, - en het laatste 'manifest' van Delamartine, hielden de aandacht in Frankrijk bij voortduring gaande.

Hoedanig ook het oordeel der Franschen over de rol der tegenwoordige Ministers en hunnen invloed op Europa zij - aan de ontwikkeling en den voortgang der denkbeelden, die zij, niet zonder nationale zelfverheffing, 'les idées françaises' noemen, valt niet te twijfelen. - In Baden en Beijeren - en men weet, hoe belangrijk de stemming in deze rijken is voor de Fransche staatkunde - hebben de regerende Vorsten de afschaffing der censuur toegezegd, - en is in de Badensche Kamer der Gedeputeerden de vrijzinnige Mittermayer aan het hoofd geplaatst; - in Spanje houdt Narvaez zich staande, even bekwaam in de raadzaal als op het slagveld, ridderlijk omtrent den gevallen Regent gezind, wiens ballingschap ten einde schijnt te spoeden. Meer dan ergens is het in het Spaansche schiereiland moeijelijk, door de reeks van afwisselende gebeurtenissen; door de duizend intrigues en geruchten, het wezen en karakter der voorvallen te ontdekken. Maar zoo verzoening der partijen, - en wáár is in Spanje geen verdeeldheid - zoo de goede verstandhouding

der verschillende magten, eene eerste voorwaarde is der politieke wedergeboorte van dit hevig-geschokte rijk - dan gelooven wij, dat de Hertog van Valencia, wiens eerste ministeriëele daad het zamenroepen der Cortes was, bij uitstek geschikt is dit nieuwe tijdperk te openen.

Behoeven wij in het breede van Italië te spreken, waar het nieuwe leven reeds is ontwaakt, en men slechts voor regelmatige ontwikkeling heeft te zorgen? Wordt daar de eendragt verstoord, de gehate invloed van buiten zal niet uitblijven; ‘c'est le dehors qui pèse sur l'Italie et l'arrête: elle est comme une belle fleur qui a envie d'éclore, et qu'une main froide et rude comprime de toutes parts.’ Wij vertrouwen, dat de welsprekende man, die voor bijna twintig jaren deze woorden sprak, daartoe zijne hand, en den invloed van den magtigen staat dien hij leidt, niet zal leenen. De Italiaansche Vorsten zullen niet zonder veel omzigtigheid en beleid de beweging kunnen sturen, door hen zelven opgewekt. Met welk eene verbazing hoorde Europa de tijding van openbare vreugde-bedrijven in Rome, ter eere van het Zwitsersche Eedgenootschap; - in den zetel van het pauselijk gezag ter eere van hen, die daar ‘protestantsche radicalen’ worden geheeten. Als de menigte voor het ‘Collegio Romano’ stand houdt, om ‘leve het decreet van Freiburg’ te roepen; - als de overheid te Genua het aanheffen van vaderlandsche liederen voor het collegie der Jezuiten verbiedt, - dan moge dit bewijzen, hoe wel berekend in Zwitserland het overleg van zekere partij is geweest; - maar men vergete niet, dat zij, voor wie men optogten houdt en eereliederen aanheft, in het algemeen belang, ja! de verdrijving der Jezuiten hebben gevorderd, maar eenige jaren geleden het onderwijs aan Strauss en Zeller wilden hebben toevertrouwd. Wanneer het officiëele Toscaansche blad zich door een vijandigen toon tegen de pauselijke regering blijft onderscheiden, en de afkeuring der demonstraties van 3 December in het ‘Diario’, ‘den Paus verraden, de heilige regten van godsdienst en vrijheid schenden’ noemt, - zoo gelooven wij niet, dat daardoor de zaak wordt bevorderd, die dit blad met zooveel ijver is toegedaan.

Pius IX heeft de academie van wetenschappen, bij besluit van 3 Julij ingesteld, hare werkzaamheden zien aanvangen.

De gewone leden, waaronder men ook in het buitenland beroemde namen telt, zijn dezer dagen bekend geworden. Gelukkig de staat, die het gemis van stoffelijke goederen door de kracht des geestes doet opwegen! Deze is het, die de wereld beheerscht.

In het noorden heeft Koning Oscar de vergadering zijner Stenden geopend, maar bij het antwoord op het aangeboden adres met nadruk op de bezwaren gewezen, die aan het hervormen en veranderen der staatsregeling verbonden zijn. Het volk is teleurgesteld en moedeloos. De bewoners van Stokholm waren in de laatste weken verdeeld tusschen de twee beroemdste Zweedsche namen: - den genialen Berzelius, sedert maanden aan het ziekbed gekluisterd, en wiens einde schijnt te naderen, - en Jenny Lind, de gevierde artiste, die haar onvergelijkbaar talent in haar vaderland komt ten toon spreiden.

Aan de andere zijde van den oceaan houdt reeds de aanstaande keuze van een' President alle gemoederen bezig. Zelfs de vrienden van James Polk schijnen te wanhopen aan zijne herkiezing. Daarom is de vergadering te Lexington, waar Henry Clay - op wien men meent dat de meerderheid der stemmen zich zal vereenigen - zijne meening over den oorlog met Mexico heeft uitgesproken, met zooveel belangstelling gadegeslagen. Met algemeene stemmen werden de ‘resolutions’, door hem aangeboden, in deze vergadering goedgekeurd. De vijfde is in deze bewoordingen vervat:

‘Dat wij met ernstige bezorgdheid zien, en volstrektelijk afkeuren iedere poging, om Mexico aan de Vereenigde Staten te hechten, op welke wijze ook, maar inzonderheid door verovering: dat wij gelooven, dat de beide volken niet gelukkig kunnen geregeerd worden door hetzelfde gezag, om het groote verschil van afkomst, wetten, taal, godsdienst, en de groote uitgestrektheid van beider grondgebied: dat zulk eene vereeniging, tegen den wil van het verbitterde Mexicaansche volk, alleenlijk bewerkt en behouden kan worden door magtige legers en voortdurend militair geweld; met andere woorden, door dwingelandij eerst over het Mexikaansche volk, doch welke het maar al te zeer is te

vreezen dat, in vervolg van tijd, tot de bewoners der Vereenigde Staten zou worden uitgestrekt; - dat wij, derhalve, zoodanige vereeniging veroordeelen als geheel strijdig met den geest van onzen regeringsvorm en met het karakter van onze vrije en vrijzinnige instellingen, en vuriglijk wenschen, dat elk volk moge blijven bij het ongestoord bezit van eigen wetten, taal, geliefkoosde godsdienst en grondgebied, ten einde eigen geluk te zoeken op de wijze, welke het voor zich zelf best rekent.' Het *zevende* luidt:

Dat wij stellig en nadrukkelijk ontkennen en van ons werpen eenigerlei wensch of begeerte te koesteren naar het verkrijgen van welk vreemd gewest ook, met het doel om slavernij voort te planten of uit de Vereenigde Staten in zoodanig land in te voeren.

De laatste Amerikaansche dagbladen melden tevens, dat de President Polk ernstig bedacht is, om aan het Congres eene 'nieuwe zending' voor te stellen aan het pauselijk hof. De maatregelen, door Pius IX aanvankelijk met zoo gelukkig gevolg beraamd en ten uitvoer gebragt, hebben in de Vereenigde Staten de levendigste deelneming gewekt; en de voorstanders van zoodanig gezantschap beweren, dat eene openlijke daad van het gouvernement de alleen gepaste wijze is, om van deze 'Amerikaansche sympathie' te doen blijken. Welligt zal de bedachtzame waarnemer in Europa de reis van den Britschen grootzegelbewaarder Lord Minto, en de onmiskenbare toenadering tot den Roomschen stoel, bij een zeer aanzienlijk en niet het minst verlichte deel van het Engelsche volk, - voor even sterke beweegredenen houden. Met verlangen zien wij de Boodschap van den President, en de eerste beraadslagingen van het nu reeds geopend Congres te gemoet. In een volgend overzigt komen wij hierop terug, al ware het alleen om onder ons de belangstelling te verlevendigen in den jeugdigen staat, welks bedrijven en streven te weinig de aandacht boeijen. Verdient dan de oplossing van het moeijelijk vraagstuk omtrent 'self-government' niet, dat men er zich mede bezig houde?

Ook België en Nederland zullen in het vervolg eene rui-

me plaats in onze beschouwingen innemen. Het nieuws van den dag zal wel niemand in dit ons maandschrift zoeken. Maar ontwerpen van wet, als b.v. de toegezegde omtrent eene grondwetherziening, een gewijzigd ontwerp ‘over de ondersteuning van behoeftigen,’ - want dat het ingezonden concept zal verworpen worden, houden wij voor uitgemaakt, - het nieuwe wetboek van strafregt, mogen in ons Staatkundig Overzigt niet onopgemerkt blijven. Met vreugde begroeten wij nu reeds de openbaarmaking der stedelijke begrootingen, een verblijdend verschijnsel, waarvan de hoofdstad het eerste voorbeeld gaf. De schrandere man, die meer dan iemand in Nederland tot kennis en verbetering onzer instellingen heeft bijgedragen, wees in zijn jongste geschrift de voordeelen van publiciteit in deze zoo overtuigend aan, dat wij ons van alle verdere aanmerkingen onthouden. - Op België hebben wij, ook na de afscheiding, zoo naauwe betrekking, dat alleen plaatsgebrek ons verbiedt op de financiële bezwaren, - op de woelingen der democraten, - vooral ook op de briefwisseling tusschen den gewezen Minister Nothomb en de Belgische prelaten, de opmerkzaamheid te vestigen.

Zoo ver hadden wij geschreven, toen wij verrast werden door de gewigtige tijding uit 's Gravenhage. Wij ontveinzen ons leedwezen over de aftreding van den Minister van Financiën niet. Geene vleijerij, maar ook geene miskenning! Wij zouden niet gaarne beweren, dat de Heer van Hall, in hoogheid gezeten, het beeld van den Romein heeft uitgedrukt: ‘cum is qui imperat aliis, servit ipse nulli cupiditati,’ caet.; - dat hij het onderscheid tusschen pleit- en raadzaal steeds heeft voor oogen gehouden; - dat hij zich niet dikwijls aan belagchelijke grootspraak heeft schuldig gemaakt. Maar evenmin mogen wij ontkennen, dat hij reeds vóór zijne verheffing grondige kennis van ons financiewezen had aan den dag gelegd; - dat hij door werkzaamheid, gevatheid, veerkracht in het volvoeren zijner maatregelen heeft uitge-

blonken; en dat de woorden in het koninklijk besluit: ‘met dankbetuiging voor de bewezen diensten,’ meer dan bloote formule zijn. Van de aanleiding en beweegredenen der aftreding is ons te weinig met zekerheid bekend, om met sommigen aan een ontslag ‘à la Necker’ te denken.

Wat den gewezen secretaris voor het buitenland betreft - van hem weten wij niets te zeggen.

Bijbelsche Aardrijkskunde.

***Bijbel-Atlas, voornamelijk ten gebruike bij de bijbelvertaling van den Hoogleeraar J.H. van der Palm, door G.H. van Senden. Leyden, du Mortier en Zoon*, 1844. 4°. *Vier en twintig haarten en* 100 *bladzijden tekst. In zes afleveringen*.**
***Bijbel-Atlas door G.H. van Senden, Register, aflevering I, inhoudende* 10 *bladen, benevens twee verbeterkaarten*, N°. IV *en* VIII. *Aldaar*, 1847.**

***Palaestina. Ex veteris aevi monumentis ac recentiorum observationibus illustravit M.D. de Bruyn. Amstelodami, sumtibus S. de Grebber*, 1844. *Sculpsit G. Mayr*.**
***Over Cartographie van Palestina. Berigt bij de uitgave eener haart van het Heilige land, door M.D. de Bruyn. Amsterdam, S. de Grebber*, 1845, 48 *bl*. 4°.**

I. Literatuur.

De eer van de bijbelsche aardrijkskunde, inzonderheid de aardrijkskunde van Palestina, het eerst op vasten grondslag gevestigd en op wetenschappelijke wijze behandeld te hebben, komt aan Nederlanders toe. Merkwaardig is het daarbij, dat deze uitkomst niet zoozeer, gelijk men van de ondernemende Nederlanders der zestiende en vooral der zeventiende eeuw zou verwachten, door wetenschappelijke reizen, als door nasporingen in het stille studeervertrek is verkregen. Echter vreezen wij dat de vroegere Nederlandsche reizen door Palestina wat al te veel in vergetelheid geraakt zijn. De Heer de Bruyn heeft in de inleiding zijner *Cartographie* aan zijne voorgangers in het ontwerpen van kaarten des Heiligen Lands den verdienden lof geschonken. Het zij ons hier ver-

gund kortelijk ook aan de Nederlandsche reizigers door Palestina en aan de Nederlandsche ontwerpers van beschrijvingen des Heiligen Lands te herinneren, al erkennen wij dat de eersten te regt door Seetzen, Burckhardt, von Schubert, Robinson, Smith en anderen, de laatsten door Rosenmüller, von Ritter en von Raumer verdrongen zijn.

De vroegste reizen van Nederlanders naar Palestina bestonden meest uit bedevaarten naar de Heilige plaatsen, maar bleven nogtans voor de wetenschap niet geheel onvruchtbaar. Dit blijkt vooral uit de aanzienlijke lijst van beschrijvingen van Jeruzalem en het Heilige Land, meest door Nederlandsche pelgrims vervaardigd, welke Christiaan van Adrichem opgeeft als de bronnen, waaruit hij bij het zamenstellen van zijn 'Theatrum terrae sanctae' geput heeft[1]. Het oudste document van dien aard, door hem vermeld, beschrijft hij als: 'Urbis Hierosolymitanae totiusque terrae sanctae perantiqua delineatio, ante An. 1000 et ultra graphice delineata et conscripta, quam opera Joh. Huls ex bibliotheca Collegii S. Hieronymi Delphorum Hollandiae communicavit mihi D. Antonius Pelt, ejusdem collegii rector.' Het eerstvolgende document echter, door van Adrichem gebruikt, is niet van eenen Nederlander afkomstig, maar van den Mentzer Deken Bernard von Breydenbach. Deze bezocht Palestina in 1483, en vervaardigde van zijne reis een verhaal dat meermalen in het Hoogduitsch zoowel als in het Latijn gedrukt werd. Maar zeker is het een merkwaardig bewijs van de belangstelling die het onderwerp toen ter tijd algemeen in ons Vaderland opwekte, dat reeds in 1488 eene Nederd. vertaling van dit reisverhaal werd uitgegeven, onder den titel van 'Bêvarde te Jherusalem ende tot Sente Katheryn, door Bernhard van Breydenbach, deken ende cameraer der kerken van Mens'[2]. Ook moet omstreeks denzelfden tijd de pelgrimsreize van den Goudaschen priester Gijsbert Willemsz. Raet invallen, van welke echter zoo veel wij weten de gedachtenis niet door een daarvan opgesteld verhaal is

1 Men vindt deze lijst ook medegedeeld door Prof. Kist in het Nederl. Arch. voor Kerkel. Gesch. D. VII, bl. 206.

2 Vgl. de mededeelingen van Ds. Vorstman, Nederl. Arch. D. VII, bl. 141.

bewaard, maar alleen door de betrekking waarin deze reize staat tot de stichting der Jeruzalems-kapel te Gouda[1].

De eerste Nederlander derhalve (indien het geene ketterij is hem dien naam te geven) van wiens reizen door Palestina een verhaal is te boek gesteld en gedrukt, is de Vlaamsche edelman Joost van Ghistele, Heer van Axel, Maalstede, de Moere, enz., die het Heilige Land in 1481 en de beide volgende jaren bezocht, vergezeld door den priester Ambrosius Zeebout als kapelaan. De laatste heeft van deze reis een dagverhaal opgesteld, dat eerst in 1567 te Gent is gedrukt, en onder de hulpmiddelen van van Adrichem niet voorkomt. Daarentegen vinden wij bij dezen schrijver de opgave der volgende ons van elders niet bekende merkwaardige stukken: ‘Descriptio Hierosolymitani Itineris,’ door Gerard Kuynretorff van Kampen, Petrus Aenholt, Prior te Wolsende, en Edo Rombes van Sneek, in 1520 te Kampen gedrukt; een gezigt van Jeruzalem genomen van den Olijfberg, in 1521 met de pen op de plaats zelve geteekend door den bekenden Utrechtschen schilder Johannes van Schorel; een verhaal in HS. van eene reize naar Jeruzalem en de heilige plaatsen, opgesteld door Joh. Heuter van Delft, die in 1522 gezamenlijk met den reeds genoemden Joh. van Schorel en den Delftschen leeraar Lambert Varick van eene bedevaart naar Palestina was teruggekeerd; een verhaal der pelgrimsreize in 1527 volbragt door Joh. Pascha van Mechelen, en te Leuven gedrukt in 1563; eene beschrijving van Jeruzalem in HS. door den Leuvenschen Minoriet Bonaventura de Mirica, die het H. Land driemaal, het eerst van 1538-1540 bezocht; een verhaal in HS. der pelgrimsreize in 1544 gedaan door Johannes Gerardus van Leyden, prior van het klooster te Abkoude; het ‘Itinerarium’ van Joh. Godschalk Iserman van Delft, die in 1561, en de beschrijving van Jeruzalem door IJsbrand Godfried van Delft, van Adrichems zwager, die in 1563 uit het H. Land terugkeerde; waarbij eindelijk nog moeten gevoegd worden de mondelinge mededeelingen van den ridder Baptist van der Meulen van Mechelen, die in 1567 Jeruzalem bezocht had. Wij zijn hier

1 Ald. bl. 140, vgg.

met opzet de stukken voorbijgegaan, van welke het niet blijkt dat de schrijvers in persoon Palestina bezocht hebben, zoo als b.v. de ‘Civitatis Jerusalem ac sacr. locorum universae Palaestinae delineatio ac descriptio,’ door Herman Borculoo, in 1538 te Utrecht gedrukt. Wij moeten de geheele merkwaardige lijst aan de zorgvuldige nasporingen onzer Vaderlandsche oudheidkenners aanbevelen. Wij laten thans de meer bekende Nederlandsche reizen volgen, die na van Adrichems tijd in het licht zijn verschenen. Ofschoon na de Hervorming minder in getal, winnen zij het echter om de meerdere kunde der schrijvers van de vroegere in belangrijkheid. Het is thans niet meer de zucht om door het bezoeken der H. plaatsen zijner ziele zaligheid te bevorderen, maar veelmeer die om hulpmiddelen tot regt verstand der H. Schrift te verzamelen, die bij de meeste reizigers op den voorgrond staat. Een deel dezer reisverhalen zijn wij verschuldigd aan predikanten, die bij de gemeenten, door de Nederlandsche handelaren in de Levant gesticht[1], tot de verkondiging des Evangelies geroepen waren, en, door weetgierigheid gedreven, een deel van den tijd in het Oosten doorgebragt voor een bezoek aan het merkwaardigste land der wereld ten beste gaven.

In 1565 werd Palestina bezocht door de gebroeders Jakob en Wolfert Bockenberg van Gouda, van welke de laatste te Jeruzalem overleden is. Het reisverhaal door zijn' broeder opgesteld is gedrukt te Keulen in 1620. Ik weet er verder niets van te melden.

Van meer belang was de reis van Johannes Kootwijk (Cotovicus), Doctor der beide regten te Utrecht, gedaan in 1598 en 1599. Deze reis werd in 1619 te Antwerpen gedrukt onder den titel van ‘Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum;’ later is zij ook in het Nederduitsch vertaald. De reis van Cotovicus is te allen tijde om hare naauwkeurige

1 Eenige belangrijke berigten over de Nederl. gemeenten in de Levant worden gevonden op eene plaats, waar men die niet ligtelijk zoeken zou, en welke wij juist hierom in het voorbijgaan aanwijzen, t.w. bij D.W. Canneman, Dissertatio de Batavorum mercatura Levantica, p, 163 sqq. Over de gemeente te Smyrna, zie Nederl. Arch. enz. D. VII, bl. 168 vgg.

beschrijving der Heilige plaatsen zeer hoog geacht. Prof. von Raumer noemt haar zelfs: ‘ein ganz vorzügliches Werk.’

Weinig bekend is de reis van Hendrik Myrike, leeraar bij de Nederlandsche hervormde gemeente te Konstantinopel, die zich vandaar in 1684 over zee naar het Heilige Land begaf. Zijne aanteekeningen, die slechts zeer kort zijn, zijn in 1713, met vele opmerkingen verrijkt, in het Hoogduitsch in het licht gegeven door J.H. Reitz, leeraar in de Paltz, en daaruit door W.O. Reitz in het Nederlandsch overgezet, en in 1725 te Rotterdam gedrukt.

Algemeen bekend daarentegen, en om de talrijke platen gezocht, zijn de reisbeschrijvingen van den Haagschen kunstschildér Cornelis de Bruyn. Op zijne eerste reize, van 1674 tot 1693, bezocht hij ook het Heilige Land, en gaf zich vele moeite om zijne opmerkingen ook tot verklaring der Heilige Schrift dienstbaar te maken. Bij zijne eigene aanteekeningen bediende hij zich ook van de reisverhalen van Della Valle, Thevenot en anderen. Deze eerste reize werd onder den titel van ‘Reizen door Klein-Azië,’ enz., in 1698 te Delft gedrukt. Van eene tweede reize door Rusland naar Perzië en Indië kwam in 1711 eene beschrijving te Amsterdam in het licht. Door vreemdelingen wordt De Bruyn naar de Fransche vertaling zijner reizen vaak onder den naam van Le Brun geciteerd, en naauwelijks als Hollander gekend. Wij mogen ons dezen verdienstelijken reiziger niet laten ontrooven.

Eindelijk verdienen nog met onderscheiding vermeld te worden de reizen door Klein-Azië, Syrië, Palestina, Egypte, enz. van Johannes Heyman, later Hoogleeraar in de Oostersche talen te Leyden, en van Johan Egidius van Egmond van der Nijenburg, raad en schepen der stad Leyden en buitengewoon afgezant van Hunne Hoog Mogenden aan het hof van Napels en Sicilië. Daar beide grootendeels denzelfden weg gevolgd, dezelfde oorden bezocht hadden, kwam de neef des eerstgenoemden, Joh. Wilh. Heyman, op den zeer ongelukkigen inval van uit beider aanteekeningen één enkel reisverhaal, in den vorm van brieven, te zamen te stellen, hetwelk in 1758 te Leiden in twee deelen gedrukt werd. Deze zonderlinge zamenkoppeling is te meer te betreuren,

daar beider reizen in een aanmerkelijk verschillend tijdvak vallen, die van den Hoogleeraar Heyman in de jaren 1700 tot 1709, die van den Heer van Egmond in de jaren 1720 tot 1723. Hierdoor moest toch noodzakelijk velerlei verwarring van tijden geboren worden, en al wat beider persoonlijke ontmoetingen en bedoelingen betreft uit het verhaal geweerd worden. Men leert zelfs noch uit de beschrijving der reis, noch uit de voorafspraak des uitgevers, het eigenlijke doel van het lange verblijf van Heyman in het Oosten kennen. Alleen merkt de uitgever aan, dat zijn oom zich hoofdzakelijk ten doel had gesteld, de Oostersche talen in haar Vaderland zelve te beoefenen. Gelukkig zijn wij in staat er nog iets meer van te zeggen. Uit de aanteekeningen betrekkelijk de Nederl. Hervormde gemeente te Smyrna, medegedeeld door Prof. Kist in het VIIde deel van het 'Nederl. Archief voor Kerkelijke geschiedenis,' blijkt dat Joh. Heyman, den 26sten Augustus 1699, door Directeuren van den Levantschen handel, van Urmont in het Hertogdom Gulik tot predikant te Smyrna werd beroepen, dat hij den 13den Junij 1700 aldaar zijne intree-predikatie hield over Hoogl. IV: 16, dat hij den 25sten Junij 1704, met toestemming van den Consul en den Kerkenraad, zich op reis heeft begeven naar Egypte, Palestina en Syrië, en den 11den Januarij 1705 behouden van deze reize te Smyrna is wedergekeerd, waar hij voorts nog tot den 6den Julij 1706 de predikdienst bleef waarnemen, zonder dat ons verder blijkt, waarom hij, volgens het berigt van zijnen neef, eerst in 1709 in het Vaderland is weêrgekeerd[1].

Na het eerste derde der achttiende eeuw, vinden wij in de geschiedenis der wetenschappelijke reizen in de Levant van geene Nederlanders meer gewag gemaakt; de wegkwijning van den Nederlandschen ondernemingsgeest, het treurig verval van het Nederlandsch karakter, die het grootste ge-

1 Van nog een' anderen Smyrnaschen predikant, Herman v.d. Horst van Utrecht, die van 1718 tot 1727 in de Levant werkzaam was, berusten journalen van verschillende reizen op de Leidsche bibliotheek. Zie Nederl. Arch., t.a.p. Het blijkt echter daaruit niet, dat ook Palestina tot de door hem bezochte gewesten behoorde.

deelte der achttiende eeuw kenmerken, deden zich ook hier gevoelen. Mogt slechts onze leeftijd beterschap hebben aangebragt! De reis van den Heer van 's Gravenweert kan op wetenschappelijke waarde weinig aanspraak maken. Zij gaf aan haren recensent in dit Tijdschrift maar al te veel gelegenheid tot de opmerking, hoeveel beter dan wij onze voorouders het reizen verstonden.

Wij gaan over tot de beschrijvingen van Palestina alleen in het studeervertrek opgesteld, maar bepalen ons daarbij tot de schrijvers, die dit vak opzettelijk behandeld hebben, zonder te gewagen van hen, die daartoe slechts enkele bijdragen hebben geleverd. De eerste die hier vermelding verdient, is de reeds meermalen genoemde Christiaan van Adrichem (Adrichomius), in 1533 te Delft geboren, tot 1572 prior van het St. Barbara-klooster aldaar, later balling in de zuidelijke Nederlanden, en eindelijk weder prior van het klooster Nazareth te Keulen, waar hij den 18den Junij 1585 overleed. Zijn ‘Theatrum terrae sanctae,’ waaraan hij volgens zijne eigene getuigenis dertig jaren van zijn leven besteed had, zag eerst in 1593 te Keulen het licht. Het bevatte, behalve de Bijbelsche aardrijkskunde met daarbij behoorende kaarten, ook een overzigt der Bijbelsche geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Verbond. Wij zagen boven, hoevele reisverhalen van pelgrims naar het H. Land door van Adrichem werden geraadpleegd. Ook werd gedurende de geheele zeventiende eeuw zijn werk zeer hoog geschat, en de kaarten, of kopijen daarvan, bij onderscheidene Bijbelvertalingen gevoegd. Met dat al liet uit een wetenschappelijk oogpunt het werk van van Adrichem nog oneindig veel te wenschen over. Zijne hulpmiddelen waren niet in den geest van echt wetenschappelijk onderzoek vervaardigd, en deden slechts enkele deelen des lands met eenige naauwkeurigheid kennen. Ook ontbrak het hem aan den echten kritischen blik, en hij ontzag zich niet vele punten als zeker te bepalen, waar nogtans bij nader onderzoek zijne meening geheel bezijden de waarheid bleek[1].

1 Men zie over Adrichomius Bayle, Dictionnaire Hist. et Crit. in v. *Adrichomius*, en vooral de mededeelingen van Prof. Kist in het Nederl. Arch. enz., Dl. VII, bl. 202, vv., waar een eigenhandige brief van van Adrichem over zijn ‘Theatrum terrae sanctae’ voorkomt. Over het gezag en de gebreken zijner kaarten zie Reland's Palaestina, p. 396, en Bachiene's Voorbereidende Verhandeling, bl. 23.

Slechts in het voorbijgaan vermelden wij de ‘Introductio ad Geographiam sacram’ van Frid. Spanheim, te Leyden in 1679 in het licht gegeven. De schrijver, ofschoon te Geneve geboren, was, even als vroeger zijn vader, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leyden, waar hij in 1701 overleed.

De grondlegger der echt wetenschappelijke en kritische beoefening van Bijbelsche Geographie was, niet voor ons vaderland slechts, maar voor geheel Europa, de uitstekende Utrechtsche Hoogleeraar Adriaan Reland, een man, die, hoe zeer ook geacht, nog altijd beneden zijne waarde geschat wordt, zoo lang hem niet algemeen eene der eerste plaatsen wordt gewezen onder de voortreffelijkste geleerden, die ons vaderland heeft voortgebragt. Zijn ‘Palaestina ex veteribus monumentis illustrata,’ dat in 1714 te Utrecht het licht zag, kwam den schrijver op eene ernstige ziekte te staan, maar maakte zijn' naam onsterfelijk. De Heer de Bruyn zwaait aan de daarbij gevoegde kaart den hoogsten lof toe. Hem, die ze oppervlakkig beschouwt, en met de tegenwoordige zoo veel volledige kaarten vergelijkt, moge dit vreemd schijnen, maar Reland, die nog de reizen van eenen Burckhardt en Robinson niet tot zijne dienst had, die schier alleen uit de H.S. en het Onomasticon der kerkvaders moest putten, wilde liever weinig, maar dat weinige goed leveren, en juist daardoor is zijn arbeid de hechte grondslag van alle andere kaarten van Palaestina gebleven. Zijn geheele Palaestina noemt de Heer de Bruyn: ‘een onovertroffen meesterstuk van grondige geleerdheid en scherpzinnige kritiek.’ Die lof, hoe hoog gestemd, zal naauwelijks overdreven voorkomen, aan wie het werk met opmerkzaamheid onderzocht heeft.

Het voetspoor van Reland werd met vaste schreden gevolgd in de ‘Heilige Geographie’ van den geleerden Kuilenburgschen, later Maastrichtschen leeraar Willem Albert Bachiene, welk werk van 1758 tot 1768 te Utrecht in drie deelen (te zamen 9 stukken) het licht zag. Behalve de uitvoerige

beschrijving des Heiligen Lands bevat het tevens eene schets van alle andere landen, waaraan volgens de Heilige Schrift de Hebreën eenige kennis hebben bezeten. Dit werk is het omvattendste, dat tot nog toe in eenige taal over de Bijbelsche Aardrijkskunde bestaat. De kaarten, die er bijgevoegd zijn, maken eenen volledigen bijbel-atlas uit, en zijn geene kopijen, maar het resultaat van des schrijvers eigene studiën, terwijl zij boven alle vroegere in duidelijkheid en naauwkeurigheid uitmunten.

Tot dusverre was in dit vak in andere landen nog niets verschenen, hetwelk óf met de werken, óf met de kaarten van Reland en Bachiene kon wedijveren. De eerste, die buiten Nederland eene goede en oorspronkelijke kaart van Palestina leverde, was de beroemde Fransche geograaf d'Anville, in zijn' Atlas der oude wereld.

Gelijktijdig met en kort na Bachiene vermenigvuldigen zich de werken over Bijbelsche Aardrijkskunde, zonder echter voor de wetenschap daaraan geëvenredigde resultaten op te leveren. Wij noemen slechts de ‘Aardrijks- en Historiekundige beschrijving van alle de steden, enz., in de Heilige Schrift vermeld,’ door Nikolaas Duyn, 1761; den ‘Bijbelschen Geographicus’ van J.J. Schmidt, twee deelen, 1776, en de ‘Bijbelverklaring betrekkelijk tot Palaestina,’ van S. van Emdre, 1782. Met IJsbrand van Hamelsveld's ‘Aardrijkskunde des Bijbels,’ in 6 deelen, uitgegeven te Amsterdam van 1790-1798, komen wij weder aan een werk, dat eenige meerdere opmerkzaamheid verdient. De schrijver is zoowel in den tekst als in de bijgevoegde kaarten Bachiene te veel op den voet gevolgd, om op oorspronkelijkheid te kunnen aanspraak maken. Echter heeft hij vele gebreken van Bachiene verbeterd, en zijne mededeelingen uit de berigten van latere reizigers aangevuld, waarom zijn werk zoowel buitenals binnen'slands geacht is. Er viel namelijk daaraan, even als vroeger aan het werk van Bachiene, de eer eener Hoogduitsche vertaling ten deel.

Na het werk van Hamelsveld tot aan den arbeid der Heeren van Senden en de Bruyn, zijn in ons vaderland, met uitzondering van vertalingen, geene werken in het licht verschenen, die het van ouds zoo geliefkoosde vak der Bijbel-

sche Aardrijkskunde, hetzij in het algemeen, hetzij van Palestina in het bijzonder, opzettelijk behandelden. Wij mogen echter niet nalaten hier nog eens te wijzen op de te weinig gekende en gebruikte ‘Commentatio in libellum de vita et morte prophetarum’ van den Hoogleeraar Hamaker, opgenomen in het vijfde deel van de Latijnsche Verhandelingen der derde klasse van het Kon. Ned. Instituut. Zij bestaat grootendeels uit een' schat van even scherpzinnige als geleerde aanmerkingen ter opheldering der namen en der ligging van een aantal plaatsen in Palestina, die in de levens der profeten vermeld worden[1].

Intusschen was door de mededeelingen van latere reizigers en de ijverige nasporingen van vele buitenlandsche, inzonderheid Duitsche geleerden, een geheel nieuw tijdvak voor de Bijbelsche Aardrijkskunde, vooral die van Palestina, aangebroken, en daaruit ook de behoefte geboren, om dit vak op nieuw voor het Nederlandsche publiek, niet slechts in verspreide opmerkingen, maar in zamenhang en naar zijnen geheelen omvang te behandelen[2]. In naauwkeurige kennis van het terrein, inzonderheid van het Overjordaansche, dat vóór Seetzen en Burckhardt wel eene *terra incognita* mogt heeten, in het opsporen van de ware ligging der steden door het wedervinden harer overblijfselen, waren reuzenschreden gedaan. Reeds in 1837 deed dan ook de Heer van Senden eene eerste poging, om in de dringendste behoefte te voorzien, door de uitgave eener ‘Kaart van Palestina voor het onderwijs op scholen en in katechisatien, volgens de jongste ontwerpen en beschrijvingen,’ en van eene ‘Aardrijkskundige Beschrijving van Palestina,’ om als handleiding bij genoemde kaart te strekken. Van dezen tweeledigen arbeid leverde Prof. Weijers eene aankondiging in den derden jaargang van dit tijdschrift (1839). Door dezelfde hand werden later ook de drie eerste afleveringen van het grootere werk deszelfden schrijvers, den ‘Bijbel-Atlas,’ welks

1 Vergelijk over de groote verdiensten van Hamaker jegens de Bijbelsche Aardrijkskunde Juynboll's Oratio de Hamakero, p. 26.

2 Hoe rijk de literatuur van dit vak in de laatste jaren geweest is, blijkt b.v. uit de opgave der werken, daarover van 1830 tot 1839 in het licht verschenen, welke Prof. Weijers mededeelt, Gids, 1839, Boekb. bl. 571.

titel wij aan het hoofd dezer bladzijden geschreven hebben, in den vijfden jaargang van ‘de Gids’ aangekondigd. De inhoud, de algemeene strekking, de wijze van bewerking, de deugden en gebreken, in één woord, van het werk, zijn daar reeds met de meeste onpartijdigheid, naauwgezetheid en kennis van zaken aangewezen. Onze onvergetelijke leermeester heeft echter gemeend, deels wegens de meer populaire strekking van het werk, deels wegens het ontbreken van het register, waarin de Heer van Senden beloofd had naauwkeuriger rekenschap van de gronden en bronnen van het door hem geleverde te zullen afleggen, alles te moeten achterwege laten, wat op verschil van meening omtrent de ligging van landen en plaatsen, of de juiste teekening der grenzen zou nederkomen, en zich te moeten bepalen tot het aanwijzen van eenige ongelijkheden en misstellingen, waarvan een werk van zoo veel moeijelijkheid en van zoo grooten omvang natuurlijk niet geheel vrij kon blijven. Indien wij onze aankondiging als een vervolg op zijne naauwlettende recensie wilden doen doorgaan, zouden wij thans voor de latere afleveringen zijn voetspoor behooren te drukken. Doch er is veel, dat ons daarvan terughoudt. De taak, die ons daardoor zou worden opgelegd, heeft voor ons slechts weinig uitlokkends, en de vergelijking met den arbeid van onzen voorganger zou slechts ten onzen nadeele kunnen uitvallen. De eischen, die dit tijdschrift thans aan zijne mede-arbeiders doet, nadat het zich langzamerhand een' nieuwen weg heeft afgebakend, waarop het liever aanwijst, wat tot onderrigting van het lezend publiek, dan wat tot teregtwijzing van den dwalenden auteur kan dienen, zouden ons reeds van zelve die wijze van bewerking verbieden. Eindelijk, het reeds vroeger beloofde register, waarvan wij thans, nevens den geheel afgewerkten Bijbel-Atlas, de eerste aflevering (omtrent een vierde van het geheel) voor ons hebben liggen, heeft door de onbekrompene uitvoerigheid, waarmede alle vraagstukken, die de namen en de ligging der plaatsen betreffen, daarin behandeld zijn, door het naauwgezet gebruik der beste bronnen en hulpmiddelen, door de groote vlijt en uitgebreide kennis die er aan zijn ten koste gelegd, aan het geheele werk hoogere aanspraken en eenen hoogeren rang onder de

voortbrengselen van het wetenschappelijk onderzoek verzekerd. En daartoe heeft tevens niet weinig bijgedragen het leveren van verbeterkaarten in de plaats van die, welke de belangrijkste afwijkingen van de door latere ontdekkingen aan het licht gebragte waarheid bevatten (hoedanige reeds twee bij deze eerste aflevering van het register zijn gevoegd, meerdere later zullen volgen), en wel zonder eenige kosten voor de inteekenaars, waardoor het, zoowel van de belangeloosheid, als van den echt wetenschappelijken zin des schrijvers, de eervolste getuigenis geeft. Reeds deze pogingen van den Heer van Senden alleen, om het werk, zonder opoffering der populariteit, tot een echt wetenschappelijk, naar de strengste eischen des woords, te verheffen, zouden ons tot eene andere wijze van beoordeeling, tot een toetsen zijner gronden en bewijzen, en eene aanwijzing van het voordeel, dat zijn werk der wetenschap heeft aangebragt, althans, bij wijze van voorbeeld, op eenige moeijelijke en belangrijke punten, noodzaken. Gelukkig vinden wij die taak meer in overeenstemming met onze neiging, en met hetgeen ‘de Gids’ in zijn' veranderden vorm van ons vordert. Doch terwijl wij op die wijze eene onmetelijke stof voor ons zien, vinden wij ons door gebrek aan tijd en ruimte tot eene zeer beperkte keuze gedwongen. En daar wij ongaarne de grondigheid van ons onderzoek wilden opofferen, hebben wij gemeend ons tot slechts twee punten te moeten bepalen, bij welke echter een vrij aanzienlijk getal artikelen uit het register van den Heer van Senden zal ter sprake komen: *het gebergte Abarim*, en *het dal van den Libanon*.

Wanneer wij ons op beide deze punten genoodzaakt zien aanmerkelijk van den Heer van Senden af te wijken, dan bedenke de goedgunstige lezer, dat op het gebied der oude aardrijkskunde uit de bepaling van een enkel punt meestal die eener menigte andere bij gevolgtrekking moet worden afgeleid, zoodat eene dwaling (aan welke zijde zij zich ook in de gegevene voorbeelden moge bevinden) noodzakelijk eene menigte van andere dwalingen met zich voert. Om echter het gevaar te ontgaan, dat onze bestrijding van enkele door den schrijver voorgestane meeningen, de verdiensten van zijnen arbeid te zeer zoude verkleinen in de schat-

ting van hen, die door onze oogen mogten willen zien, vinden wij ons, ofschoon noode, verpligt, om ook over het werk in het algemeen in weinige woorden ons gevoelen te zeggen. Wij doen dit met schroom, omdat wij openhartig moeten bekennen, dat wij het slechts op de beide genoemde punten met bijzondere zorg hebben gadegeslagen, en de vraagstukken, die zich in het vak der Bijbelsche Aardrijkskunde voordoen, zich doorgaans niet op den eersten blik, maar eerst na een lang en naauwgezet onderzoek laten beslissen. Daarbij komt, dat de nog te wachten verbeterkaarten en volgende afleveringen van het register, waardoor nog vele bedenkingen kunnen worden weggenomen of gewijzigd, ons het regt benemen, om over het werk, als een geheel beschouwd, reeds nu een bepaald oordeel te vellen. Zoo veel echter durven wij volmondig beslissen, dat al de lof, door Prof. Weijers aan de vroegere afleveringen van dit werk toegekend, aan de latere in verhoogde mate toekomt; dat de schrijver zich met vrucht beijverd heeft, om door nog naauwlettender zorg de vermenigvuldiging van ongelijkheden en misstellingen te vermijden; dat op de nieuwste vorderingen der wetenschap zorgvuldig is acht gegeven; dat de kaarten in juistheid van teekening en fraaiheid van uitvoering, de bijgevoegde tekst in belangrijkheid, zeer veel gewonnen hebben; dat het register, indien het, waaraan wij niet twijfelen, wordt voltooid gelijk het is aangevangen, door de aanwijzing der gronden, waarop de bepaling der verschillende punten berust, en der mate van zekerheid, waarop zij kan aanspraak maken, doorvlochten met verbetering van vroegere misstellingen en aanvulling van vroegere omissiën, aan het werk, wanneer het op den toetssteen der wetenschap beproefd wordt, eene geheel andere gehalte moet doen toekennen, en dat in één woord onze literatuur door dezen Bijbel-Atlas met een wezenlijk sieraad is verrijkt, waarop zij ook na het bezit der werken van Reland en Bachiene mag trotsch zijn[1].

1 Lage het niet te ver buiten het bestek, dat wij ons hebben afgepaald, en konden wij ons op dit punt bevoegder beoordeelaars achten, wij zouden gaarne onze lezers meer bijzonder op het hooge belang en de groote verdiensten der XXIste kaart (Palestina gedurende de kruistogten) en der fraaije schets, die haar vergezelt, opmerkzaam maken. De schrijver heeft zich vooral voor dit gedeelte van zijnen arbeid (wel door het prospectus, maar zeker zoo weinig als de kaarten van Palestina in de vijfde en in de negentiende eeuw, en de Christelijke wereldkaart, door den titel van ‘Bijbel-Atlas’ beloofd) onberekenbare moeite getroost. De artikelen in het register, die geheel of ten deele op het koningrijk Jeruzalem betrekking hebben, getuigen van eene veelomvattende studie der bronnen. Men zie b.v. de artikelen *Antiochië* (*Vorstendom*) en *Edessa* (*Comitatus*), van welke beide leenen van het koningrijk Jeruzalem op kaart XXI ook een afzonderlijk kaartje voorkomt.

Het is ons voornemen bij onze hieronder volgende onderzoekingen ook nog van een ander belangrijk hulpmiddel gebruik te maken, hetwelk voorzeker ons vaderland niet minder tot eer verstrekt. Wij bedoelen de kaart van Palestina van den Heer de Bruyn, welker titel wij daarom mede aan het hoofd dezer bladzijden vermeld hebben. Ofschoon het na bijna vier jaren wel niet meer noodig behoorde te zijn, dat wij onze landgenooten op het bestaan dezer uitstekende kaart opmerkzaam maken, vreezen wij echter, dat zij nog niet die bekendheid heeft erlangd, waarop hare groote verdiensten aanspraak hebben. Ook heeft het ons met innig leedwezen vervuld, dat wij reeds in het vorige jaar deze kaart, aan welker vervaardiging moeite noch kosten gespaard zijn, voor een' zoo aanmerkelijk gereduceerden prijs zagen aanbieden. Wat anders dan schaarsche aftrek kan de oorzaak van dit verschijnsel zijn? Hoe treurig, dat in Nederland aan hem, die der bevordering der wetenschap alle zijne gaven en krachten wijdt, zulk eene karige aanmoediging ten deel valt!

Nu althans, daar deze even voortreffelijk gegraveerde als met zorg geteekende kaart voor eenen spotprijs verkrijgbaar is, behoort die in de handen van ieder te komen, die zich met bijbelsche studiën bezig houdt, of op den nationalen roem in wetenschappelijk onderzoek prijs stelt. Het is dan ook om deze reden, dat wij aan het ontvouwen van het plan van den Heer de Bruyn, en de wijze, waarop hij getracht heeft het te verwezenlijken, hier nog eenige regelen willen wijden. De vervaardiger heeft ons die taak zeer verligt door zijn werkje over Cartographie van Palestina, waarin hij zelf van zijnen arbeid rekenschap geeft. Ziehier een beknopt overzigt over dit belangrijk geschrift.

De schrijver begint met zich de vraag voor te stellen: Is er tegenwoordig behoefte aan eene nieuwe kaart van Palestina? Om deze vraag te beantwoorden, doorloopt hij kortelijk de historia literaria der oorspronkelijke kaarten van Palestina, die sedert de herleving der letteren tot op onze eeuw zijn in het licht gegeven, terwijl hij het veel grooter aantal van kopijen, als billijk, met stilzwijgen voorbijgaat. Hij herinnert aan de kaarten van Adrichomius, Reland, Bachiene en d'Anville, en daarna, tot de kaarten overgaande in onze eeuw in het licht verschenen, begint hij met in het algemeen de eischen aan te wijzen, welke de wetenschap aan de vervaardigers eener kaart van Oud-Palestina doet. Zij bepalen zich tot de volgende hoofdzaken: de graphische constructie, d.i. het ontwerp der kaart en de voorstelling van het physisch terrein; de teekening der bergen; de oude-geographie, d.i. de verdeeling in landschappen, en de ligging der plaatsen, die in den bijbel of bij andere oude schrijvers voorkomen; en de cartographische zamenstelling, of de vereeniging der onderscheiden bestanddeelen der kaart tot een welgeordend en duidelijk beeld des geheelen lands. Ten opzigte van al deze punten schieten, zijns oordeels, de meeste nieuwere kaarten van Palestina nog veel te kort. Hij schrijft deze gebreken vooral aan twee oorzaken toe. De eerste is, dat de ontwerpers der kaarten te zeldzaam grondige geographische kennis en kennis des bijbels in zich vereenigden; de andere, dat zij, den weg verlatende, door Reland bewandeld, in de gebreken vervielen, door dezen voortreffelijken kenner der Bijbelsche Aardrijkskunde gegispt in de woorden: ‘Nolui consuetudinem sequi quae increbuit, et mappam aliquam vulgatam, cujusmodicunque fuerit, correctam hic illic in conspectum hominum denuo proferre; sed quum mihi in universo hoc argumento nihil fuerit antiquius quam certa secernere ab incertis, omnes tabulas juxta aestimare et veluti dubias atque ambiguas negligere idoneum visum fuit, atque ab ipsis carceribus justo itinere viam illam conficere, quam ingrediendum est, si quis feliciter in hoc stadio voluerit decurrere.’ Daarop volgt eene korte karakteristiek der beide kaarten, die het meest in grondigheid van onderzoek en oorspronkelijkheid uitmunten,

t.w. de kaart van Palestina door Grimm, en die van geheel Syrië door Berghaus, voorts een over het geheel niet zeer gunstig oordeel over de na Robinson's reize uitgegevene kaarten van Kiepert en Helmuth, en een gunstiger over die van von Raumer en von Stülpnagel, en eindelijk eene strenge maar verdiende veroordeeling van de kaart van Assheton, ook bij ons door E. Maaskamp uitgegeven, en daardoor, helaas! in ons vaderland, ofschoon de slechtste van alle, meer dan eenige betere bekend. De Heer de Bruyn kon er geen korter en scherper kritiek van geven, dan door, gelijk hij gedaan heeft, achter het jaartal 1828, waarin zij gegraveerd werd, het jaartal 1428 met een vraagteeken in parenthesi te plaatsen.

Wij laten thans den schrijver zelven spreken over de redenen, die hem bewogen eene nieuwe kaart van Palestina te ontwerpen.

‘Reeds vroeg had ik, bij mijne eigene studiën, het gemis eener goede kaart gevoeld. Met de beste der nieuwere kaarten bekend geworden, vond ik geenszins, wat ik zocht - een waar en duidelijk beeld van het H. Land - en ten laatste werd ik overtuigd, dat geene der bestaande kaarten op die hoogte was, welke de wetenschap reeds had kunnen doen bereiken; dat bij gevolg eene nieuwe kaart wezenlijke behoefte bleef en niet in ons vaderland alleen.’ - - - Derhalve ‘vatte ik voor eenige jaren het plan op, eene nieuwe kaart van het H. Land te ontwerpen, en haar te bewerken met al die gestrengheid, welke de wetenschap eischt. Ik wilde beproeven, eene geographische voorstelling van Palestina te geven, vrij van die gebreken, welke men in de nieuwere kaarten vond, - eene getrouwe voorstelling van het H. Land; geen papiervlakte met strepen, kleuren en namen, maar een zamenhangend beeld der natuur, hetwelk door juiste bergteekening de eigenaardige terreinvorming zooveel mogelijk te aanschou ven gaf. Mijn doel was eene wetenschappelijke kaart, die, als resultaat der Bijbelsche exegese en van alle vroegere en latere nasporingen in Palestina, met de *waarheid* der gansche voorstelling tevens *duidelijkheid* paarde, en de meest wenschelijke *uitvoerigheid* met den meest mogelijken *eenvoud* vereenigde.’

Wij willen thans, om aan te wijzen, met hoeveel naauwgezetheid en zorg de Heer de Bruyn is te werk gegaan, hem nog kortelijk volgen in de opgave zijner bronnen en hulpmiddelen, en van de methode zijner bewerking.

Wat zijne hulpmiddelen voor de graphische constructie betreft, geeft de schrijver in de eerste plaats de juiste ligging op van 21 plaatsen, deels in het binnenland, deels aan de kust, de eenige, welker lengte en breedte door astronomische waarneming bepaald is; daarna geeft hij rekenschap van de trigonometrische opmetingen van Jacotin en Paultre[1], die wij aan de veldtogten van Bonaparte in het Oosten verschuldigd zijn, en van de opmetingen, hetzij trigonometrische óf alleen naar de oogmaat, welke in de wetenschappelijke reizen van Seetzen, Burckhardt, Buckingham, Robinson en Smith, en von Wildenbruch, en de daarbij behoorende of naar hunne aanteekeningen ontworpen kaarten, alsmede op Ehrenbergs oorspronkelijke kaart van den Libanon zijn medegedeeld. Van de barometrische hoogtemetingen, door den Hoogleeraar von Schubert verrigt, werd door den waarnemer zelven het volledig resultaat aan den Heer de Bruyn ter dienste zijner kaart medegedeeld (de belangrijkste, door onzen schrijver opgegeven, zijn 22 in getal), terwijl hij van den landschapsschilder Bernatz, die den Hoogleeraar von Schubert op zijne reis vergezeld had, profielteekeningen van onderscheidene gebergten ontving, gelijk reeds andere door Berghaus, in het bij zijne kaart behoorend ‘Memoir,’ uit de onuitgegevene reis van Dr. Parthey waren medegedeeld. Ofschoon het er nu verre van af is, dat al de genoemde waarnemingen en opmetingen te zamen genomen ons van het terrein van Palestina eene volledige kennis verschaffen, zoo ziet men echter uit dit overzigt, dat de Heer de Bruyn, die geen der genoemde hulpmiddelen ongebruikt liet, en wat zij opleveren zelfstandig verwerkte, in dit op-

1 Jacotin's kaart van Egypte en omliggende landen, bestaande uit 47 bladen in imperiaal folio, behoort tot het beroemde Fransche prachtwerk over Egypte. Het exemplaar, door den Heer de Bruyn gebruikt, werd hem verschaft door de Bibliotheek der Utrechtsche Hoogeschool. Paultre was Jacotin in zijne opmetingen behulpzaam, en geeft dus dezelfde resultaten, doch op kleineren maatstaf, en voor Syrië alleen, in zijne ‘carte physique et politique de la Syrie.’

zigt voor niemand zijner voorgangers behoeft onder te doen, en zelfs van sommige mededeelingen in handschrift kon gebruik maken, waartoe nog aan niemand de toegang verleend was. Wij gelooven derhalve zijne kaart, hoeveel er ook nog alleen naar gissing moge bepaald zijn, voor de kennis van het rein physisch terrein als klassiek te mogen beschouwen.

Aan eene eigenlijke beoordeeling van zijnen arbeid in dit opzigt valt, voor ons althans, niet te denken; en ieder, die niet in staat of in de gelegenheid is hem in zijne nasporingen voet voor voet te volgen, zal het best doen, tot onze kennis vollediger is geworden, zich op zijn gezag, schoon niet als op een Evangelie, maar met behoedzame twijfeling, te verlaten. De groote vlijt en naauwkeurigheid van den Heer de Bruyn kan hem tot waarborg zijn, dat voor het oogenblik al het mogelijke geleverd is.

Met eene kleine afwijking van de orde, waarin de schrijver zelf van zijne hulpmiddelen en zijne methode rekenschap geeft, willen wij thans de aandacht vestigen op een punt, dat met de graphische constructie in belangrijkheid wedijvert, t.w. de oude geographie. De Heer de Bruyn heeft geene kaart van het hedendaagsche Palestina willen leveren, maar van het oude, ter opheldering der H. Schrift. In het bepalen der grenzen en van de ligging der plaatsen, in den Bijbel vermeld, konden wel hier en daar de berigten der reizigers eenig licht geven, vooral waar de overblijfselen van steden werden weergevonden; doch de hoofdbronnen waren de voor ieder ander even toegankelijke, de Bijbel en andere oude schrijvers; de weg, waarlangs de resultaten moesten verkregen worden, was in de hoofdzaak geen andere, dan die van naauwgezette interpretatie en zorgvuldige vergelijking der plaatsen, die tot de ligging van gewesten, steden en vlekken betrekking hebben. Gelijk dus bij de graphische constructie de vervaardiger dezer kaart als geograaf moest werkzaam zijn, zoo vertoont hij zich hier vooral als exegeet of philoloog. Dat intusschen de meest juiste terreinteekening ook het beste middel aan de hand geeft, om de topographie kritisch na te vorschen, is eene stelling, die de schrijver niet slechts uitgesproken, maar ook bij zijnen arbeid zorgvuldig behartigd heeft.

De Heer de Bruyn heeft zich vele moeijelijkheden afgesneden, door zich, bij zijne voorstelling des lands, tot een enkel tijdperk, - Palestina gedurende de jaren van het openbare leven des Verlossers - te bepalen, terwijl hij zijn gevoelen over de oorspronkelijke stamverdeeling op eenen hoek der kaart afzonderlijk heeft voorgesteld. Hiermede is het gebruik der kaart ook bij het Oude Testament niet afgesneden, daar het terrein natuurlijk hetzelfde blijft, en ook de oudere namen der plaatsen tusschen haakjes zijn bijgeschreven[1] Slechts de politische indeelingen der verschillende tijdperken ontbreken, maar daaromtrent heerscht inderdaad ook zooveel onzekerheid, dat wij het den Heer de Bruyn niet euvel kunnen duiden, dat hij de eenheid van het gansche terrein op de hoofdkaart ongeschonden bewaard, en zelfs de ten tijde des Zaligmakers gebruikelijke indeeling door geene teekening der grenzen te verduidelijken, ja zelfs niet eens de grenzen van geheel Palestina aan te wijzen, getracht heeft. In een werk als dat van den Heer van Senden, waarin het philologisch element op den voorgrond staat, mogt en moest ten dezen opzigte veel naar gissing worden bepaald; doch de Heer de Bruyn deed verstandig door een werk, dat in de hoofdzaak als het resultaat der exacte wetenschappen moet worden aangemerkt, door de bepaling van hetgeen met geene juistheid te bepalen is niet weder aan de onzekerheid prijs te geven, waaraan de zorgvuldigste philologische nasporingen, bij gebrek aan toereikende hulpmiddelen, niet altijd kunnen ontsnappen.

Dezelfde wijze spaarzaamheid heeft de Heer de Bruyn ook bij het bepalen van de ligging der steden en vlekken, een der moeijelijkste punten in de bijbelsche aardrijkskunde, in acht genomen. Zijne kaart vertoont er niet meer dan ruim 200, maar deze omvatten dan ook schier alles, wat met toereikende zekerheid kon bepaald worden. Zelfs heeft de Heer de Bruyn somtijds, waar de ligging ongeveer, doch niet genoegzaam zeker, bekend was, alleen den naam der stad geplaatst, zonder het stipje waarmede het ware punt der ligging doorgaans wordt aangewezen. Voor dit gedeelte van zijnen ar-

1 Sommige steden van lateren oorsprong dan de dagen des Verlossers zijn op de kaart met andere karakters aangewezen.

beid heeft de vervaardiger groote verpligting gehad aan Robinson en Smith, die op hunne reizen de groote wegen verlatende, door de vroegste reizigers meest altijd gevolgd, en de kloostertraditie ten aanzien der topographie voor zelfstandige nasporingen verwisselende, het eerst in de gelegenheid geweest zijn het groote gewigt van die andere traditie te erkennen en aan het licht te brengen, welke in de *voortplanting der oude stedenamen in den mond des volks* wordt bewaard.

Hoe groote verdiensten wij overigens ook aan dit gedeelte van den arbeid des Heeren de Bruyn mogen toekennen, wij durven hem hier niet hetzelfde vertrouwen schenken als op het punt der graphische constructie. De Bijbel is hier de hoofdbron, en de resultaten van bijbelsche kritiek en exegese maken hier den waren grondslag uit van alle op de kaart medegedeelde opgaven. Niet slechts verschil van opvatting in de verklaring, maar ook verschil van oordeel over de integriteit der teksten, kan hier tot andere uitkomsten leiden. Het veld der bijbelsche philologie is nog te weinig van onkruid gezuiverd, dan dat het aan iemand vergund zou zijn daarvan uitsluitend goede en vruchtbare aren te lezen. Ook verkeeren wij omtrent de gronden, waarop de meening van den Hr. de Bruyn in ieder bijzonder geval berust, tot ons leedwezen zeer in het duister. De bewijzen voor de ligging van elke plaats konden in zijne Cartographie niet geleverd worden, en zouden een afzonderlijk werk vereischen, waarmede de schrijver, zoo hij tot de uitgave daarvan besluiten kon, de geleerde wereld ongetwijfeld zeer zou verpligten. Waar wij de gronden van den Hr. de Bruyn niet kunnen nagaan, zal niemand ons ten kwade duiden, dat wij ons op eigen oordeel verlaten, al mogten onze resultaten van de zijne verschillen. Dat dit somtijds het geval was, zal uit onze volgende behandeling van een paar belangrijke maar duistere punten der bijbelsche aardrijkskunde kunnen blijken.

Door de keuze van een bepaald tijdvak en de spaarzaamheid in het plaatsen van namen, heeft de Hr. de Bruyn oneindig veel voor de Cartographische zamenstelling gewonnen. In vereeniging met eene voortreffelijke methode van bergteekening, bij welke hij Lehmann's orographische theorie, op het beginsel rustende, dat de beste orographische

teekening die is, welker effect het meest nadert tot het effect eener voorstelling *en relief*, met eenige wijziging heeft toegepast, deden zij deze kaart, wat het uitwendig aanzien betreft, een schaarsch geëvenaard voorbeeld van voortreffelijke uitvoering worden. Hierdoor toch, maar ook hierdoor alleen, kon de vervaardiger het gebrek ontgaan, dat anders zelfs de beste nieuwere kaarten aankleeft, namelijk: ‘de onduidelijkheid door eene gedeeltelijk duistere en nevelachtige bergteekening te weeg gebragt, maar ook het gevolg van planloosheid, van overlading met allerlei onnoodige bijvoegsels, en eene onkritische vermenging der onderscheidene tijdvakken, en verschillende grenzen, die men op eene en dezelfde kaart wilde zamenstellen, tegen alle historische en geographische waarheid aan.’ Hierdoor, maar ook hierdoor alleen, is hij in staat geweest, die duidelijkheid en eenvoudigheid in de zamenstelling zijner kaart te brengen, waardoor zij van de waarheid der stelling, die hij tot de zijne maakt, dat eene kaart geen onaesthetisch geheel behoeft te zijn, zulk eene schoone getuigenis geeft. Indien wij nu hierbij nog ten slotte voegen, dat de kaart vóór het afdrukken door de meest bevoegde regters, waaronder de Hoogleeraren Berghaus, von Schubert en von Raumer nagezien, en nog in de proeven naar hunne aanmerkingen verbeterd is, dan vertrouwen wij het belangrijkste gezegd te hebben, wat tot hare aanbeveling strekken kan, maar ook haar daardoor niet meer dan regt te hebben doen wedervaren.

Ons inleidend artikel bevat, zoo wij hopen met slechts weinige uitzonderingen, een overzigt van het belangrijkste wat in Nederland voor het vak der Bijbelsche Aardrijkskunde geleverd is. Ten einde hierin zoo volledig mogelijk te zijn, vermelden wij ten slotte nog een werk in 1846, door J. Waterman, Hoofdonderwijzer der Israëlitische school te Kampen, onder den titel van: ‘Handboek der Bijbelsche Aardrijkskunde,’ in het licht gegeven, en door den Hr. de Bruyn in de ‘Jaarboeken voor wetenschappelijke Godgeleerdheid’ van dat jaar met vrij grooten lof aangekondigd. Wij hebben tot ons leedwezen dit boek nog niet door autopsie leeren kennen.

II. Het gebergte Abarim.

Het gebergte Abarim, welks naauwkeurige bepaling te allen tijde een struikelblok voor de beoefenaars der bijbelsche aardrijkskunde geweest is, wordt door den Heer van Senden in zijn 'Register' op de volgende wijze beschreven: 'ABARIM is eene algemeene benaming voor de bodemverheffing ten Oosten der Doode Zee. De Bijbel onderscheidt echter *Heuvelen Abarim* en *Gebergte Abarim*. Door *Heuvelen Abarim* worden de hoogten aan de Zuidzijde van de beek Zered verstaan, de tegenwoordige Wady Ahsy. Num. XXI: 11, 12; XXXIII: 44, 45. Door *Gebergte Abarim* wijst de oude oorkonde daarentegen de noordelijk van die beek gelegene klippen, bergen en heuvelen aan. De heuvelenrij El-Zoble, met hare zuidelijke voortschakeling, behoort er evenzeer toe, als de hooge toppen van den Jebel Humeh, de Pisga met den Nebo. Num. XXXIII: 47, 48; XXVII: 12; Deut. XXXII: 49. - Als Zuidelijk gebergte van het Overjordaansche wordt het tegen den Noordelijken Libanon en Basan treffend overgesteld.'

Volgens deze beschrijving omvat dus de naam van Gebergte Abarim de geheele hooge, hier en daar van meer uitstekende bergtoppen voorziene, vlakte, die aan de Westzijde met steile helling langs den oever der Doode Zee afdaalt, en ten Oosten begrensd wordt door de heuvelenrij, die op de XXIIste kaart (vgl. ook de gerevideerde Kaart N°. IV en N°. VIII), onder de namen Urukaraiyeh, Tarfuyeh, Ghuweitheh en El-Zoble[1], eenen boog beschrijft, die bij den Wady Kerak een' aanvang neemt, en zich vandaar eerst naar het Oosten, vervolgens naar het Noorden wendt.

Prof. v. Raumer verstaat in de eerste uitgave van zijn

1 De lezer vergeve mij in dit artikel de ongelijkmatige en van mijne gewoonte dikwijls verschillende spelling der eigennamen. Ik moest aan de aangehaalde schrijvers en kaarten hunne spelling laten, en wilde de ongelijkmatigheid niet vermeerderen, door bovendien nog, waar ik zelf spreek, mijne eigene spelling te volgen.

‘Palaestina’, bl. 58, (de tweede uitgave is mij niet ter hand) door gebergte Abarim alleen de heuvelenrij der Urukaraiyeh, Tarfuyeh en Ghuweitheh. Dat hij de heuvelen El-Zoble daar niet toe rekent, kan ik slechts billijken, indien zij werkelijk zoo ver Oostwaarts liggen, als zij op de kaart van Kiepert geplaatst zijn. Zij maken alsdan geen deel van den boven beschreven boog uit, waartoe ook Burckhardt, ‘Reisen in Syrien’, bl. 638, ze niet schijnt te brengen, daar hij in de beschrijving van dien bergketen van El-Zoble geheel geen gewag maakt. Op welke gronden de Heer van Senden El-Zoble nogtans als de noordelijke voortzetting van den zelfden boog heeft beschouwd, zal, daar de beschrijving der XXIIste kaart het niet beslist, en de vroegere kaarten van dezen atlas, die nog door geene gerevideerde vervangen zijn (men zie b.v. Kaart III), in de teekening van dit gedeelte der terreins niet met de latere overeenstemmen, slechts uit de volgende afleveringen van zijn ‘Register’ kunnen blijken.

Dat de naam van Gebergte Abarim ook dezen heuvelenboog omvat, zullen wij nader aantoonen; dat hij dien echter niet uitsluitend aanwijst, zoo als von Raumer meent, schijnt voldingend te blijken uit hetgeen Deut. XXXII: 49 bij de woorden ‘klim op den berg Abarim’ is aangeteekend. Wij lezen daar namelijk: ‘deze is de berg Nebo, die in het land van Moab is, tegenover Jericho,’ hetwelk eenigermate bevestigd wordt door Num. XXXIII: 47: ‘En zij legerden zich in het gebergte Abarim, tegenover Nebo.’ Eer wij evenwel kunnen overwegen, wat en hoeveel deze woorden bewijzen, moeten wij vooraf de ligging van den berg Nebo trachten toe te lichten, omtrent welken het onzes inziens verkeerde oordeel van Seetzen en Burckhardt velen op den dwaalweg gebragt heeft. ‘Nadat wij den Zerka Maïn waren doorgegaan,’ dus lezen wij in Burckhardt's ‘Reisen in Syriën,’ bl. 630, ‘bestegen wij de steile helling van den berg Huma [Jebel Humeh], op welks spits wij den top van Dschebel Attarus ongeveer op een half uur afstands ter regter in het oog kregen. Dit is het hoogste punt in de geheele omstreek, en schijnt de in de H.S. vermelde berg Nebo te zijn.’ Deze gissing wordt niet alleen goedgekeurd in de aanteekening van Gesenius en in den ‘Thesaurus linguae Hebraeae’ deszelfden

schrijvers[1], maar ook Winer acht ze waarschijnlijk, (‘Real. Wörterb.’ v. *Nebo*) en von Raumer neemt ze onvoorwaardelijk aan (t.a.p.). Dat de Heer van Senden in dezelfde meening deelt, is uit de boven aangehaalde plaats en uit zijne verschillende kaarten (in de latere ligt de Nebo slechts wat meer westwaarts dan in de vroegere) duidelijk te zien. Wij achten het daarom van aanbelang, hier Robinson's opmerkingen over de ligging van den Nebo mede te deelen (‘Palaestina’, Dl. II, bl. 555,), welker juistheid bij een' blik op de kaart onmiddellijk in het oog springt:

‘Den geheelen tijd, dien wij aan het strand der Doode Zee, aan den Jordaan, en in of nabij de vlakten van Jericho doorbragten, gaf ik mij veel moeite om onder de oostelijke gebergten den in de geschiedenis van den grooten Hebreeuwschen wetgever zoo beroemden berg Nebo op te sporen, waar hij met eigen oogen het beloofde land mogt aanschouwen, en daarna den geest gaf. Maar te vergeefs waren alle mijne pogingen, want ofschoon wij in eene rigting reisden, waarop wij de tegenover Jericho liggende bergen van alle zijden konden zien, vonden wij er geenen, die zoodanig boven de overigen uitsteekt, of bijzonder in het oog valt, dat men daarin den Nebo des Bijbels zou mogen herkennen. Geen enkele spits vertoont zich hooger dan de overige, maar alles vormt oogenschijnlijk eene lijn van bergtoppen van zich gelijkblijvende hoogte. Het hoogste punt van het geheele Oostelijke gebergte, is Jebel el-Jil'ad of es-Salt, nabij de stad van dien naam, welke zich ongeveer 3000 voet boven de Jordaanvlakte verheft; maar deze ligt veel te Noordelijk voor den berg Nebo, naar welken Mozes uit de vlakke velden van Moab tegenover Jericho opsteeg. Mogelijk blijft het echter, dat men, in dit gebergte reizende, nog eenmaal een' op zich zelf staanden en aan de ligging en het karakter van den Nebo beantwoordenden bergtop vinden zal. Seetzen, Burckhardt, alsmede Irby en Mangles, hebben hem zelfs allen in den Jebel 'Attârûs, eenen hoogen berg, ten zuiden van de Zurka Maïn, meenen terug te vinden. Deze ligt echter, zoo als ook laatstgenoemde reizigers opmerken, op verre na niet tegenover Jericho,’ ‘en is even zoover van de vlakke velden van Moab verwijderd,

en over het geheel even zoo weinig passend, als de Jebel es-Salt. Welligt kan men volstaan met aan te nemen, dat Mozes uit deze vlakte slechts naar het een of ander hooger gedeelte van het omliggend gebergte opsteeg, van hetwelk zich hem overal een uitgestrekt panorama over het Jordaandal en de bergachtige streken van Juda en Ephraïm, in de rigting der Westelijke Zee, moest voordoen. De Middellandsche Zee zelve echter was nimmer van eenig punt aan de Oostzijde van den Jordaan te zien.'

De Heer de Bruyn heeft op zijne kaart van Palestina zich stipt gehouden aan het bijbelsch berigt, bevestigd door verschillende plaatsen van het Onomasticon van Eusebius en Hieronymus[1], en dus den berg Nebo regt tegenover Jericho geplaatst, nagenoeg op hetzelfde punt, waar hij voorkomt op de kaart van Reland. Dat hij nog eenig gezag van nieuwere reizigers heeft gehad, om een bepaald punt daar-

1 Men vindt deze plaatsen bijeengebragt in Reland's 'Palaestina', p. 496. Wij halen ze hier slechts aan naar den Latijnschen tekst van Hieronymus: '*Nabau*, quod Hebraice dicitur Nebo, mons supra Jordanem contra Hierichum in terra Moab, ubi Moyses mortuus est, et usque hodie ostenditur in sexto miliario urbis Esbus [Hesbon] contra occidentalem [dus verbetere men, op gezag van Eusebius' woorden *εἰς δυσμάς*, voor het ongerijmde *orientalem*] plagam.' - '*Abarim*... Dicitur autem et mons esse Nabau in terra Moab contra Jericho supra Jordanem in supercilio [Eus. *ἐπὶ κορυφῆς*] Phasga [Pisga]. Ostenditurque adscendentibus de Libiade [Livias, Bethharam] in Esbum antiquo hodieque vocabulo [d.i. onder zijn' ouden naam], juxta montem Phogor [Peor].' Uit deze laatste plaats blijkt reeds, dat de berg Nebo zeer in de nabijheid van den berg Peor (in de H.S. Num. XXIII: 28 vermeld) was gelegen, en dit wordt bevestigd door de volgende plaats van het Onomasticon: '*Araboth Moab* [d.i. de vlakke velden van Moab]... Est usque hodie locus juxta montem Phogor, cuntibus a Libiade in Esbum Arabiae contra Jericho.' En nog lezen wij op eene andere plaats, dat de stad Bethphogor [Beth-peor] in de nabijheid van den berg Phogor was gelegen, 6 (Romeinsche) mijlen boven Livias. Met alle deze bepalingen zal men de kaart van den Heer de Bruyn in volmaakte overeenstemming vinden. Omtrent den Peor en Beth-peor zijn mij geene bepalingen of gissingen van nieuwere reizigers bekend; de Heer v. Senden heeft zich dan ook hier nader aan de opgaven van het Onomasticon gehouden, maar nu heeft men ook slechts op zijne gerevideerde achtste kaart den afstand tusschen den berg Peor en den berg Nebo gade te slaan, om bij den eersten oogopslag te zien, dat de onderling en met de H.S. zoo goed overeenstemmende getuigenissen van het Onomasticon zich lijnregt tegen de meening verzetten, dat de Nebo in den 'Attarus wordt wedergevonden. In het voorbijgaan merken wij nog op, dat de naam 'Attarus, سلالة السلطين waarschijnlijk in verband staat met den naam der stad سلالة السلاطين, Num. XXXII: 3, 34, en daarvan ontleend is, zoo als ook Gesenius in de aanteekening op Burckhardt's reize, bl. 1063, opmerkt; terwijl wij in de aangehaalde plaatsen althans zeker geen grond vinden, om dit Ataroth zeer digt bij Nebo te zoeken.

voor aan te wijzen, is ons niet gebleken. Na Robinson's vruchtelooze poging, om den Nebo weder te vinden, is dit niet te verwachten, en de opsporing der ware ligging van dezen bergtop blijft nog altijd aan latere reizigers aanbevolen.

Wij moeten nog met een woord terugkomen op de reeds aangehaalde plaats, Num. XXXIII: 47: ‘En zij legerden zich in het gebergte Abarim, tegenover Nebo.’ Vergelijken wij hiermede de vermelding van Nebo onder andere Moabitische steden, Num. XXXII: 3, en het berigt, dat de Rubeniten deze stad met vele andere Moabitische steden, onder verandering van den naam, herbouwden, Num. XXXII: 37, 38 (zie ook I Kron. V: 8), ofschoon wij ze later weder met den ouden naam in handen der Moabiten vinden, Jes. XV: 2, Jerem. XLVIII: 1, 22, dan zullen wij wel niet aarzelen in de aangehaalde woorden liever de stad dan den berg van dien naam te vinden; en daar dus de berg Nebo niet anders dan in Deuteronomium voorkomt, zou, wie in het gevoelen veler nieuwere exegeten omtrent den laten oorsprong van dat boek deelt, ligtelijk op de gedachte kunnen komen, dat eerst latere schrijvers het door Mozes bestegen gedeelte van het gebergte Abarim naar de nabij gelegen stad הַר נְבוֹ, *berg van Nebo*, genoemd hebben, terwijl het in de dagen van Mozes zelven, als eerst door zijnen dood merkwaardig geworden, en op zich zelf van geen groot aanbelang, nog geen' bijzonderen naam droeg. In allen gevalle zal men wel moeten aannemen, dat de berg in de onmiddellijke nabijheid der stad was gelegen, en óf haar den naam had gegeven, óf zijnen naan van haar ontleende. Het laatste is waarschijnlijker, omdat wij den naam der stad met groote waarschijnlijkheid kunnen afleiden van de Chaldeeuwsche Godheid Nebo, die aldaar een' tempel schijnt gehad te hebben. Hieronymus schrijft: ‘In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine vocatur Beëlphegor’ (d.i. Baäl-Peor). Later schijnt deze stad nog onder den naam Kafar Nabo[1] voor te komen.

1 كفر نبوا. Vele namen van plaatsen in Syrië en Palestina zijn zamengesteld met كفر, het Hebr. כָּפָר, *dorp, vlek*. Hiertoe behoort reeds het bekende Kapernaum (כְּפַר נָחוּם). Men zie verder Gesen. Thes. in v. כפר, en den Lobbo'l-lobab, p. ٢٢٦.

Ten minste wat de Arabische geograaf Abdo'l-Hak daarvan zegt, in de plaats aangehaald door Köhler (‘Additam. ad Abulf. tab. Syriae,’ p. 135), voegt alles voor de stad Nebo, met uitzondering der ligging in de nabijheid van Aleppo, waarmede men het zeker niet al te naauw nemen moet. Hij zegt uitdrukkelijk, dat Kafar Nabo in den Pentateuch wordt vermeld, en dat Nabo de naam is van eenen afgod, die aldaar vereerd werd in eenen grooten tempel, waarvan de ruïnen nog overig waren. Een naauwkeurig onderzoek van het gebergte tegenover Jericho gelegen, waarmede zich tot dusverre nog niemand heeft bezig gehouden, zal waarschijnlijk van deze stad Nebo nog wel eenige sporen doen ontdekken; en dit zal vermoedelijk het best tot eene nadere bepaling leiden van den bergtop, vanwaar Mozes zulk een groot gedeelte van het land Kanaän kon overzien[2].

Er schiet ons nog over, ten einde ons omtrent de ligging van den berg Nebo zoo volledig mogelijk in te lichten, de verhouding te bepalen, waarin hij tot den berg of het gebergte Pisga staat. Wij lezen toch Deut. XXXIV: 1, volgens de vertaling van v.d. Palm: ‘Toen ging Mozes op uit de vlakke velden van Moab, naar den berg Nebo, zijnde de top van Pisga[3], die tegenover Jericho is,’ waarom ook, Deut. III: 27, Mozes bevel krijgt om op den top van Pisga te klimmen, terwijl de Israëliten in de vlakke velden van Moab gelegerd zijn. De Heer van Senden heeft den naam Pisga slechts op ééne kaart, t.w. de gerevideerde achtste, geplaatst, en wel geheel als synoniem van Nebo[4].

2 Wanneer het Onomasticon de stad Nabo of Nabau 8 mijlen *zuidwaarts* van Hesbon plaatst, dan kan dit, na al het gezegde, toch wel slechts als eene schrijffout voor *westwaarts* worden aangemerkt. Is bij deze onderstelling het cijfer juist, dan vinden wij de stad Nebo 2 Rom. mijlen, d.i. een groot half uur gaans, verder westwaarts van Hesbon dan de bergtop.

3 Ἐπὶ κορυφῆς Φασγώ. Onomast. Zie bl. 145, noot 1.

4 Zijn gevoelen over Pisga zullen wij eerst uit het vervolg van het Register nader kunnen leeren kennen. De woorden ‘de Pisga met den Nebo’ in het bl. 142 aangehaalde artikel doen reeds vermoeden, dat ook volgens hem, strikt genomen, de Nebo een deel van den Pisga is.

De Heer de Bruyn daarentegen geeft den naam Pisga aan een' geheelen bergrug, waarvan de Nebo slechts een bijzondere top is, hetwelk mij meer in overeenstemming schijnt met de letterlijke opvatting der aangehaalde plaats van Deuteronomium. Er is nog meer, dat mij in dit oordeel bevestigt. De eenigzins duistere plaats, Num. XXI: 20, die in onze Statenoverzetting niet geheel juist overgebragt, en door de tusschenvoegselen van v.d. Palm geheel bedorven is, vertaal ik, letterlijk volgens den tekst: ‘En van Bamoth (trokken de Israëliten) naar de vallei, welke is in het veld van Moab, boven op den Pisga, en welke uitziet naar de woestijn.’ Men moet klaarblijkelijk het *veld van Moab* (מוֹאָבשְׂדֵה), boven op den bergrug van den Pisga gelegen, en door de hier bedoelde vallei doorsneden, onderscheiden van de עַרְבוֹת מוֹאָב, in onze overzetting de *vlakke velden van Moab* geheeten, die men zich denken moet aan den voet van den Pisga, in de Jordaanvallei tegenover Jericho, en zuidwaarts tot aan de Doode Zee, en daarentegen als geheel of ten deele identisch aanmerken met het *vlakke* of *platte land*, הַמִּישׁוֹר, Jos. XIII: 9, 16, 21, Deut. III: 10, d.i. de hooge vlakte, die zich van Hesbon zuidwaarts tot aan den Arnon uitstrekt, en oostwaarts door de woestijn wordt begrensd[1]. Inderdaad blijkt ook uit Num. XXII: 1 dit verschil ten duidelijkste, dewijl daar de Israëliten van de zoo even beschreven station boven op den Pisga opbreken, en zich in de vlakke velden van Moab legeren. Op gelijke wijze lezen wij nog, Num. XXIII: 14, van ‘een veld der wachters, boven op den Pisga,’ dat waarschijnlijk een bijzonder gedeelte is van het zoo even vermelde *veld van Moab*. Verder merken wij nog op, dat, Deut. III: 17 en IV: 49, Jos. XII: 3 en XIII: 20, van een oord wordt gewag gemaakt, אַשְׁדוֹת הַפִּסְגָּה geheeten, dat op de drie eerstgemelde plaatsen als het zuidelijke grenspunt der Jordaanvallei wordt opgegeven, ofschoon men uit laatstgemelde plaats zou kunnen gissen, dat Bethjesimoth nog zuidelijker gelegen was. De nieuwere schriftverklaarders vatten het eerste woord in dezen naam op als een appellativum, dat den *voet* van een gebergte beteekent, en

1 Vgl. Hengstenberg, die Geschichte Bileams, p. 240.

inderdaad kunnen wij er uit opmaken, dat Asjdôt Pisga nabij de Doode Zee aan den voet van den Pisga gelegen was[1]; maar dat nogtans de naam als eigennaam eener stad moet worden aangemerkt, gelijk in onze Statenoverzetting en bij van der Palm geschied is, blijkt dunkt ons uit Jos. XIII: 20 overtuigend. Wij hebben op de kaarten der Heeren de Bruyn en van Senden vergeefs naar Asjdôt Pisga gezocht, hetgeen aan de onzekerheid der ligging zal moeten worden toegeschreven. Ook in het register van den Heer v. Senden is het niet opgenomen.

Men zal, bij eene opmerkzame overweging van al de hier aangehaalde plaatsen, wel naauwelijks de gedachte van zich kunnen weren, dat de Pisga niets anders is dan de steile helling van de bergvlakte of bodemverheffing (die de Heer van Senden in haar geheel Gebergte Abarim noemt), welke uit de vlakke velden van Moab, dus tegenover Jericho, en vandaar tot aan de Doode Zee of nog wat meer zuidwaarts, oprijst, en zich van uit de vlakte of van de overzijde der Jordaan als eene rij van naakte bergen, van bijna gelijke hoogte, vertoont. De bergvlakte, die men bereikt na deze steile helling bestegen te hebben, wordt dus uit het oogpunt der vlaktebewoners als רֹאשׁ הַפִּסְגָּה, *de hoogte of kruin van den Pisga*, beschouwd, en eerst daaruit ontvangen nu uitdrukkingen als שְׂדֵה מוֹאָב רֹאשׁ הַפִּסְגָּה, *het veld van Moab, op den kruin van den Pisga*, of gelijk wij vroeger vertaalden, *boven op den Pisga*, Num. XXI: 20, en הַפִּסְגָּה שְׂדֵה צֹפִים אֶל רֹאשׁ, *het veld der wachters op den kruin van den Pisga*, Num. XXIII: 14, hare bepaalde en ontwijfelbare beteekenis; maar wij zullen nu ook niet langer aarzelen, om Deut. XXXIV: 1 op dezelfde wijze te verklaren, en in de woorden אֶל הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה het woord רֹאשׁ niet als appositie met הַר נְבוֹ, maar als adverbiaal complement op te vatten, zoodat de zin wordt: ‘En Mozes beklom van uit de vlakke velden van Moab den naar de stad Nebo genoemden berg-

1 Wel schijnt Asjdôt Pisga, Jos. XIII: 20, onder de steden des vlakken lands, הַמִּישׁוֹר, genoemd te zijn, doch waarschijnlijk alleen, omdat de schrijver het niet noodig achtte, daar ter plaatse de Jordaanvallei uitdrukkelijk van het vlakke land te onderscheiden, want de drie andere plaatsen noodzaken ons bepaaldelijk aan eene stad in de עַרְבוֹת te denken.

top, zich verheffende boven op de steile helling van Pisga, die zich tegenover Jericho bevindt.' Wij gelooven derhalve, dat hiermede de verhouding van den Nebo tot den Pisga is opgehelderd op eene wijze, die weinig meer te wenschen overig laat[1].

Deze zelfde Pisga nu, waarvan de Nebo een enkele zich misschien slechts weinig hooger verheffende spits was, wordt nu ook Abarim geheeten in de woorden van Deut. XXXII: 49: 'Klim op den berg,' of liever, 'op het Gebergte Abarim,' en wij hebben hier dus het duidelijk bewijs, dat niet slechts de oostelijke grens der bodemverheffing ten oosten der Doode Zee, of de straks beschreven heuvelenboog, den naam van gebergte Abarim draagt, maar dat deze naam toekomt aan het gansche hooge land, tot waar het tegenover Jericho steil naar de Jordaanvallei afhelt. En op deze wijze begrijpen wij ook eerst regt, hoe in Num. XXXIII: 47 de woorden: 'en zij legerden zich in het Gebergte Abarim, tegenover Nebo,' van volkomen gelijke beteekenis kunnen zijn met die, welke op de parallelle plaats, Num. XXI: 20, gelezen worden: 'En van Bamoth (trokken de Israëliten) naar de vallei, welke is in het veld van Moab, boven op den Pisga.' (Vgl. de synopsis van den togt door de woestijn bij von Raumer, 'der Zug der Israëliten durch die Wüste', p. 49). De omstandigheid, dat de Nebo zoowel tot het gebergte Abarim als tot den Pisga gerekend wordt, moet dan niet met von Raumer ('Palaestina', p. 59) daaruit verklaard worden, dat de berg Nebo het noordelijk grenspunt van het gebergte Abarim, en tevens het oostelijke van het zich van uit den oever der Doode Zee verheffende gebergte Pisga is, waardoor hij naar willekeur tot beide kon gerekend worden, - eene bewering, die met de ware ligging van den Nebo, welke trouwens von Raumer geheel miskent[2],

1 Wij spraken bl. 145, noot 1, over de nabijheid van Nebo (berg en stad) en van den berg Peor en de stad Beth-peor. Zij wordt ons nog uitdrukkelijk bevestigd door het verband, waarin de H.S. den Pisga en Beth-peor plaatst. Men vergelijke b.v. Deut. III: vs. 27 met vs. 29 en XXXIV: vs. 1 met vs. 6; Jos. XIII: 20 worden Beth-peor en Asjdôt Pisga in éénen adem genoemd.

2 Zelfs bij de door hem aangenomen onderstelling, dat de Nebo de berg Attarus is, moet von Raumer een wonderlijken sprong maken, om dien, als noordelijkst punt, met den vroeger beschreven heuvelenboog, door hem als het gebergte Abarim beschouwd, in verband te brengen. 'Diese Kette führt die Namen Orokaraye, Tarfuye, Ghoweithe; letztere dürften au den Quellen des Wady Wale mit dem Attarus, dem Nebo der Heiligen Schrift, in Verbindung stehen.' Een blik op de kaart van Robinson is genoeg, om het onvoldoende hiervan te doen inzien. Het doet mij leed, dat ik von Raumer's tweede uitgave niet ter hand heb, om te zien of hij ten opzigte van den Abarim en den Nebo bij zijn onhoudbaar gevoelen volhardt.

volstrekt onvereenigbaar is, - maar eenvoudig daaruit, dat de geheele bergvlakte ten oosten der Doode Zee, en noordwaarts ten minsten tot tegenover Jericho, den naam van Abarim draagt, en Pisga slechts een bijzondere naam is voor de westelijke helling van dit gebergte, waartoe als bijzondere kruin de Nebo behoort.

Dat het gebergte Abarim zich westwaarts tot aan de Doode Zee en de Jordaanvallei uitstrekt, is door het voorafgaande, gelooven wij, genoegzaam bewezen; maar welke grond bestaat er om aan te nemen, dat het zich oostwaarts uitstrekt tot aan den meermalen vermelden heuvelenboog? Eene uitdrukkelijke getuigenis der Schrift, om te bepalen, hoe ver de Abarim zićh naar den kant der woestijn uitstrekt, ontbreekt ons. Waarom houden wij ons dan niet eenvoudig aan de bepaling op de kaart van den Heer de Bruyn, die den naam van *Montes Abarim* bijna zoo digt mogelijk langs de Doode Zee schrijft, blijkbaar met het oogmerk om zich te onthouden van eene beslissing, hoe ver oostwaarts het gebruik van dien naam zich uitstrekte[1]; en vereenigen wij ons met het gevoelen van den Heer v. Senden, die de gansche bodemverheffing ten oosten der Doode Zee tot aan de heuvelen van Urukaraiyeh, Tarfuyeh en Ghuweitheh onder den naam van Abarim begrijpt? Wij ontleenen onze gronden bijna uitsluitend van de Ije Abarim, die in Num. XXI: 11, XXXIII: 44, 45 vermeld worden, welker plaats de Heer de Bruyn niet gewaagd heeft nader te bepalen, maar waaromtrent wij van den Heer van Senden, die den naam door *heuvelen Abarim* vertaalt, en er bij zijn artikel Abarim eene uitvoerige noot aan wijdt, geheel en al moeten verschillen. Beginnen wij met eene verklaring van den naam.

De Heer v. Senden keurt het af, dat Prof. v.d. Palm

1 De heuvelenboog der Urukaraiyeh, enz., is op de kaart van de Bruyn zelfs niet aangewezen.

Ije Abarim, Num. XXI: 11, door *puinhoopen van Abarim* vertaalt, en Num. XXXIII: 44, 45, de namen *Ije-Abarim* en *Ijim* behoudt. Deze ongelijkheid is zeker berispelijk; maar wanneer onze schrijver er aan toevoegt: 'Op beide plaatsen moet het *heuvelen* zijn,' dan vreezen wij zeer, dat aan עִיִּרִים eene beteekenis wordt toegekend, die, schoon zij op de aangehaalde plaatsen het gezag der Staten-overzetting en eenige andere schriftverklaarders voor zich heeft, op taalkundige gronden niet te verdedigen is. De beteekenis van dit woord is ongetwijfeld *puinhoopen*, Ps. LXXIX: 1; Jer. XXVI: 18; Micha III: 12; en deze beteekenis is niet van die van *hoopen* of *heuvels* afgeleid, maar zonder twijfel oorspronkelijk, dewijl aan den wortel עָוָה de beteekenis van *verkeerd* en *omgekeerd zijn* eigen is, welke men gemakkelijk door alle zijne derivaten kan vervolgen. Doch al ware ook de beteekenis *heuvelen* voor dit woord beter te regtvaardigen, het gevoelen van den Heer van Senden zou er weinig in gezag door winnen. Ije-Abarim en Ijim, wat het ook oorspronkelijk beteekenen moge, komt in Numeri voor als een eigennaam, even als Jos. XV: 29 eene stad Ijim in het zuiden van Juda, en op Phoenicische Monumenten eene overigens onbekende stad Ibaäl[1] (עי בעל) vermeld wordt. Dat het een eigennaam is blijkt duidelijk daaruit, dat Num. XXXIII: 45, schoon daar het nader bepalende en tot onderscheiding bijgevoegde *Abarim* wordt weggelaten, עִיִּרִים echter zonder lidwoord wordt geschreven, wat het geval niet zijn kon, indien het hier, hetzij *de heuvelen*, hetzij *de puinhoopen* beteekende. Ons schijnt het bijna zeker toe, dat Ijim de naam eener stad of vlek was, tot onderscheiding van andere gelijknamige plaatsen ook *Ije Abarim*, d.i. *Ijim aan* of *in het gebergte Abarim*, genoemd. Hiervoor pleit, behalve de analogie der reeds genoemde plaatsen, zoowel dat in de bepaling van de stations der Israëliten meest overal steden en vlekken genoemd worden, als dat inderdaad een bergketen van eenigen omvang, zonder eenig toevoegsel, bezwaarlijk tot zulk eene aanwijzing kon dienen, waarom dus ook, als Num. XXXIII: 47 het gebergte Aba-

1 Zie Gesenius, Monum. Phoen., p. 284.

rim als plaats der legering genoemd wordt, daarbij tot nadere bepaling ‘tegenover Nebo’ wordt gevoegd.

Inderdaad is het eene vrij uitgestrekte landstreek, die volgens den Heer van Senden den naam van *Heuvelen Abarim* draagt. Men moet ze volgens hem zoeken ‘tusschen de Wady's Ahsy en El-Ghuweir,’ terwijl zij ‘gelijk staan met het noordelijk deel van het later zoogenoemde Gebalene’[1] Wij voegen er bij, dat zij volgens deze meening niet slechts als een gedeelte van het land tusschen de Wady's El-Ahsy en El-Ghuweir kunnen beschouwd worden (gelijk op de VIde kaart van den Heer v. Senden de naam *heuvelen Abarim* zóó ver noordwaarts geplaatst is, als met de bepaling, ‘tusschen de Wady's Ahsy en El-Ghuweir,’ bestaanbaar is), maar dat zij, willen wij ons aan geene willekeur schuldig maken, de geheele ruimte tusschen deze beide valleijen moeten beslaan. Dit blijkt uit de plaats van Robinson, ook door den Heer v. Senden aangehaald: ‘Ten noorden van Wady El-Ahsy zijn de bergen Moabs hoog en eindigen hier in eene uitstekende klip, niet ver van Khanzireh. Verder zuidelijk zijn die bergen veel lager, tot zij, *als men Wady El-Ghuweir over is*, weder hooger worden.’ Men zal dus wel óf den Wady El-Ahsy óf den Wady El-Ghuweir als natuurlijke grens tusschen het gebergte Abarim (*Heuvelen Abarim* kunnen in ieder geval toch slechts als eene voortzetting van dat gebergte, en beide te zamen als één zamenhangend geheel beschouwd worden) en tusschen het gebergte Seïr moeten aannemen. Maar vraagt men, welke van beide valleijen zich als zoodanig het meeste aanbeveelt, dan is het zonder twijfel de diepe kloof van Wady El-Ahsy, welke, volgens Robinson, t.a.p., ‘thans het distrikt Kerak van Jebâl scheidt, en inderdaad eene natuurlijke afscheiding vormt tusschen het land ten Noorden en ten Zuiden.’ In de beek, welke deze vallei doorstroomt, vond Burckhardt meer water dan in eenige andere, die hij ten Zuiden van de Zerka (de Jabbok der H.S.) was overgetrokken; ook verschilt volgens zijne opmerking de geologische formatie van het gebergte ten Noorden en ten Zuiden zigtbaar, daar de

1 Men vergelijke hier liefst Robinson's kaart van Arabia Petraea.

bergen ten Zuiden bijna geheel uit zandsteen bestaan, welken men ten Noorden zelden aantreft. Is nu, gelijk Robinson vermoedt en reeds lang door velen is aangenomen, de Wady El-Ahsy tevens de grensscheiding tusschen het gebied der Moabiten en Edomiten[1], dan is hij niet alleen de natuurlijke grens tusschen de beide gebergten, maar tevens de politische grens, wat in die oude tijden welligt nog van meer belang mag geweest zijn. Abarim was dan het gebergte Moabs, gelijk Seir het gebergte Edoms, en dat de Arnon, die de Moabiten tegen de Emoriten begrensde, niet verhinderde, dat ook het gebergte ten Noorden van den Arnon denzelfden naam van Abarim droeg, is dan daaraan toe te schrijven, dat oorspronkelijk het land der Moabiten zich veel verder noordwaarts had uitgestrekt, doch alles wat ten Noorden van den Arnon lag, hun kort voor de komst der Israëliten door Sihon, den koning der Emoriten, was ontnomen, waaruit ook, gelijk bekend is, de namen עִדֵּי הַמּוֹאָב en עַרְבוֹת מוֹאָב, voor streken ten Noorden van den Arnon gelegen, verklaard moeten worden[2]

Is deze redenering juist, dan volgt daaruit, dat, indien al *Heuvelen Abarim* en *Gebergte Abarim* behoorden te worden onderscheiden, men beide ten Noorden van den Wady El-Ahsy zou moeten zoeken; doch daarmede vervalt nu ook de voorname grond der onderscheiding zelf, en aan de vertaling van Ije Abarim, door den Heer v. Senden gekozen, ontvalt de laatste steun.

Doch wij bedriegen ons. Indien het vermoeden van Robinson juist is (t.a.p., bl. 107), dat zoowel door den Hr. de Bruyn, als, blijkens de boven aangehaalde woorden, door den Heer van Senden gevolgd wordt[3], het vermoeden namelijk, dat den Wady El-Ahsy met de beek Zered der H.S. identifieërt, dan mogen onze taalkundige bedenkingen hare kracht behouden, maar onze geheele overige redenering ligt weder in duigen. Het blijkt toch uit Num. XXI overtuigend, dat Ije Abarim ten Zuiden der beek Zered gelegen

1 Ook de Heer v. Senden plaatst in zijn register, in v. *Edom*, עִדֵּי אֱדוֹם tusschen den Wady El-Ghuweir en den Wady El-Ahsy.
2 Men zie b.v. Winer's Rw. in v. *Moabiten*.
3 Ook door Ewald, Gesch. d.V. Isr, Th. II, p. 205.

was, want op hunnen togt noordwaarts komen de Israëliten vs. 11 te Ije Abarim, en vs. 12 reizen zij vandaar en legeren zich bij de beek Zered. Het is dus voor de verdediging onzer meening van het hoogste belang, dat wij aantoonen, dat de Wady El-Ahsy niet de beek Zered is of zijn kan. Gelukkig zal ons dit niet moeijelijk vallen.

Wij beginnen met de gronden onzer tegenpartij te onderzoeken. Zoover wij kunnen nagaan, zijn er geene andere dan die Robinson in de volgende woorden vermeldt: (Jammer weder, dat ons het register van den Heer v. Senden van *Ahsy* naar *Zered* verwijst, en wij dus de nadere aanwijzing van zijn gevoelen missen.) 'De zuidelijke grens van Moab schijnt de beek Zered geweest te zijn; ten minste wordt deze genoemd als de grens van de omzwervingen der kinderen Israëls in de woestijn, en als het punt, waar zij op het gebied van een verwant volk, dat der Moabiten, overgingen.' Maar als grens tusschen de Moabiten en Edomiten is, zoo als wij gezien hebben, met hooge waarschijnlijkheid de Wady el Ahsy aan te nemen. Derhalve zijn Zered en Wady El-Ahsy twee namen voor ééne en dezelfde beek of stroombedding.

Robinson beroept zich bij de zoo even aangehaalde woorden op Deut. II: 13, 14, 18 en Num. XXI: 12. Zien wij wat deze plaatsen ons omtrent de beek Zered kunnen leeren. Het aangehaalde vers van Numeri, waarover wij reeds boven spraken, leert ons verder niets dan dat de Israëliten, van Ije Abarim naar den Arnon trekkende, de beek Zered overgingen, en behoefde dus, daar het voor de beslissing van het aangevoerde vraagpunt geheel onvruchtbaar is, door Robinson niet te zijn aangehaald. Deut. II: 13, 14 lezen wij het volgende: 'Nu, maakt u op, en trekt over de beek Zered; alzoo trokken wij over de beek Zered. De dagen nu, die wij op onzen togt bhebben doorgebragt, van Kades Barnea af tot dat wij over de beek Zered getogen zijn, waren achtendertig jaar.' De eerste woorden kunnen slechts voor Robinson pleiten, indien uit het voorafgaande blijkt, dat de Israëliten zich onmiddellijk vóór den overtogt der beek op Edomitisch grondgebied bevonden; doch vs. 8 brengt hen reeds in de *woestijn van Moab*. Wat den laatsten volzin betreft, zouden

wij kunnen volstaan met te zeggen, dat de Zered hier ten hoogste als grens der woestijn voorkomt, dat de grenzen van Edom niet met de grenzen der woestijn behoeven overeen te komen, en dat zelfs vs. 8 een deel van Moab's gebied bepaaldelijk *woestijn van Moab* genoemd wordt. Konden wij dus dienovereenkomstig aannemen, dat het land ten Noorden van den Wady El-Ahsy, hetwelk de Israëliten doorreisden, schoon tot het Moabitisch grondgebied behoorende, echter niet tot het meer bewoonde en bebouwde gedeelte van dat gebied kon gerekend worden, maar als een deel der *woestijn* werd aangemerkt, terwijl eerst de overtogt der beek Zered hen in het bebouwde land bragt, dan was de vermelding van den Zered als grenspaal der omzwerving in de woestijn volkomen verklaard, zonder dat voor Robinson's beweren iets gewonnen was. Intusschen voldoet ons deze verklaring nog niet geheel, daar wij ook later de Israëliten nog in de woestijn zullen vinden, en zij eerst in het bebouwde land komen na ook den Arnon te zijn overgetogen. Derhalve is de Zered zelfs niet eens grens der woestijn, en wij moeten dus aannemen, dat alleen, wijl aan den Zered de 38 jaren juist vol waren, deze beek als grenspaal der omzwerving genoemd wordt. Wat overigens de, na het overtrekken der beek Zered, Deut. II: 18 gebezigde woorden aangaat: ‘gij zult de grensscheiding van Moab, gij zult Ar voorbijtrekken’[1], ook aan deze kan ik geene de minste bewijskracht toekennen. Daar Ar Moab zoo weinig de zuidelijke landpaal van Moab zijn kan, dat het zelfs naar het gevoelen van hen, die, als de Heeren van Senden (in zijn register op Ar) en de Bruyn, het in de door Seetzen ontdekte overblijfselen van Rabba meenen weêr te vinden (een gevoelen, dat door Hengstenberg, ‘Gesch. Bileams,’ p. 234-6 voldingend wederlegd is, zoo als ook Winer in de laatste uitgave van zijn ‘Real-Wörterbuch’ in v. *Ar* erkent[2]), nog eenige uren niet

1 Zoo moet men vertalen, en niet ‘Ar, de grensscheiding Moabs.’ De woorden אֶת־עָר zijn geene appositie met אֶת־גְּבוּל מוֹאָב, alsof Ar zelf hier als grensscheiding voorkwam, maar zijn per epexegesin aan de vermelding van Moab toegevoegd.

2 De ware plaats, waar Ar of Areopolis lag, is, daar waar op onze kaarten Muhatet El-Hadj ligt, reeds aangewezen door Burckhardt, p. 636. Volgens de H.S. toch ligt Ar aan den Arnon, en is het noordelijke grenspunt van Moab inclusive, even als Aroër, aan de overzijde van den Arnon, het noordelijke grenspunt exclusive is. Men zie Num. XXII: 36, Deut. II: 36 en Jos. XIII: 9, 16 (waar הָעִיר וְאֹשֶׁר בַּנָּחַל toch wel ongetwijfeld Ar Moab is); Num. XXI: 14 (waar ‘de uitstorting der beken, die zich wendt naar de ligging van Ar, en aan Moab's landpaal leunt,’ zoo als door H. is aangetoond, betrekking heeft tot de vereeniging van den Ledschum (Nahaliel der H.S.?) met den Modscheb of Arnon); Num. XXI: 28 (waar Ar der Moabiten in parallelisme staat met ‘hoogten van den Arnon’), en de uitdrukkelijke getuigenissen van het Onomasticon in v. *Arnon* (zie de plaatsen, onder anderen in Reland's Palestina, p. 358 en 495). Het tegenwoordige Rabba daarentegen ligt wel G uren te ver zuidwaarts, tusschen den Arnon en den Wady Kerak. Wel leert ons Stephanus Byzantinus, dat Areopolis ook ῾Ραββάθμωμα, d.i. רַבַּת מוֹאָב genaamd werd (vgl. Reland, p. 957). Maar men dient of aan te nemen, dat Stephanus Rabbath Moab met Ar Moab verward heeft en beide verschillende steden waren, of dat het tegenw. Rabba met den naam Rabbath Moab eene louter toevallige overeenkomst heeft.

slechts ten Noorden van den Wady El-Ahsy, maar zelfs van den Wady Kerak ligt, zoo kan ook Robinson bij de woorden אֶת־עָר מוֹאָב אֶת־וְבוּל slechts aan het voorbijtrekken van Moabs *oostelijke* grenzen door de Israëliten gedacht hebben, en de plaats alleen hebben aangehaald, dewijl hier naar zijn gevoelen het eerst van Moab, in tegenoverstelling tot de woestijn, gesproken wordt. Maar daar Ar Moab, in ieder geval, ten Noorden van den Wady Kerak ligt, verhindert dit volstrekt niet, dat de woestijn zich tot aan dezen Wady uitstrekke. Ook moeten wij hier wederom opmerken, dat Robinson de vs. 8 vermelde woestijn van Moab geheel uit het oog heeft verloren.

De Wady El-Ahsy heet, naar onze meening, in de H.S. נַחַל הָעֲרָבִים, hetgeen in onze overzetting *de beek der wilgen* is vertaald. Deze komt Jes. XV: 7 klaarblijkelijk als de grenspaal van Moabs gebied voor. Terwijl alle steden des lands verwoest worden, trachten de inwoners hunne kostbaarste have te redden, door ze over de grenzen te voeren. Zij voeren ze over den נַחַל הָעֲרָבִים. De vijand komt van het Noorden; ook is als noordelijke grens de Arnon te over bekend. De נַחַל הָעֲרָבִים kan dus slechts de zuidelijke grens zijn. Dezelfde beek heet bij Amos VI: 14 נַחַל הָעֲרָבָה, en komt daar voor als de zuidelijke grens van het rijk van Israël, welks oude grenzen door Jerobeam II zoodanig hersteld waren, dat ook Moab weder geheel onder Israëlitische heerschappij ge-

bragt was[1]. Daar het nu niet zeer waarschijnlijk is, dat de Wady El-Ahsy, nevens de slechts toevallig verschillende namen נַחַל הָעֲרָבִים en נַחַל הָעֲרָבָה, ook nog den naam van Zered zou voeren, en daarentegen nergens een naam voor den Wady Kerak zou voorkomen, zoo vinden wij hier wederom een' grond, om bij Zered aan den Wady Kerak te denken.

Daar echter de Wady El-Ahsy zonder twijfel een aanzienlijker stroom is dan de Wady Kerak, zou men kunnen vragen, hoe in het verhaal van Israëls togt uit de woestijn naar Kanaän de eerste geheel voorbijgegaan, en de laatste alleen vermeld kon worden. Het antwoord daarop zal ons von Raumer geven (‘der Zug der Israëliten,’ p. 47), en zijne opmerking is tevens wederom eene bevestiging van het reeds verkregen resultaat. Burckhardt verhaalt, D. II, p. 673, dat zijn afstijgen in het dal Wady el Ahsa zonder eenige uitzondering de gevaarlijkste weg was, immer in zijn leven door hem afgelegd, dewijl de helling steil is en nergens een bruikbare weg over de gladde steenen voert. Hierop bouwt

1 Maurer zoekt bij Amos VI: 14, op grond van II Kon. XIV: 25, te bewijzen, dat de נַחַל הָעֲרָבָה niet dezelfde is als de נַחַל הָעֲרָבִים, maar de beek Kedron, die in het noordelijk deel der Doode Zee vait, zoodat de grens van het rijk Israël aan deze zijde der Jordaan bedoeld wordt. Maar nergens elders wordt de Kedron als grens der beide rijken genoemd, ook ligt hij daarvoor wel wat te zuidelijk, daar zijne uitstrooming in de Doode Zee merkelijk zuidelijker is dan Jeruzalem. In ieder geval was hij niet het zuidelijkste punt van het rijk Israël, daar dit aan de overzijde der Jordaan, ook zonder inbegrip van Moab, zich veel verder zuidwaarts uitstrekte, t.w. tot aan den Arnon, en kon dus tegen den *ingang van Hamath*, als het verste noordelijke punt, niet wel worden overgesteld. Eindelijk is er geene reden, waarom deze bekende beek niet bij haren eigen naam zou genoemd zijn. Wij blijven dus bij het gevoelen, dat de נַחַל הָעֲרָבָה dezelfde is, als de נַחַל הָעֲרָבִים, en wat II Kon. XIV: 25 betreft, zeggen wij met Ewald, Gesch. d.v. Isr, III, St. II, p. 269, dat de omschrijving der grenzen daar minder naauwkeurig is dan bij Amos, maar tevens kunnen wij naauwelijks het vermoeden onderdrukken, dat daar dezelfde naauwkeurigheid moet hersteld worden, door, volgens Amos, נַחַל הָעֲרָבָה in plaats van יָם הָעֲרָבָה te verbeteren. Daar יָם הָעֲרָבָה een bekende naam der Doode Zee is, begrijpt men ligtelijk hoe de verwisseling kan ontstaan zijn. Dit aangenomen, is de overeenkomst tusschen de namen נַחַל הָעֲרָבָה en נַחַל הָעֲרָבִים te sterk om toevallig te zijn. Dat, zoo niet een van beiden door verschrijving ontstaan is, עֲרָבִים slechts het meerv. is van עֲרָבָה, acht ik hoogst waarschijnlijk. Maar of nu עֲרָבָה het elders niet voorkomende enkelvoud van עֲרָבִים *wilgen*, of wel עֲרָבִים een nevenvorm van עֲרָבִים en dus, even als dit, meervoud van עֲרָבָה, *vlahte*, is waag ik tot dusverre niet te beslissen.

v. Raumer de opmerking: ‘Het diepe rotsdal van den Wady el Ahsa werd wel zonder twijfel door de Israëliten omgetrokken, even als thans nog de karavanen langs Kalaat el Ahsa, het punt waar de Ahsa ontspringt, voorbijtrekken. De steile rotswanden dezer vallei verbieden ons deze beek voor de beek Zered te houden, door welke de Israëliten heen trokken.’ Bedrieg ik mij niet, dan ontvangen deze opmerkingen nog eene zijdelingsche bevestiging uit Deut. II: 8. De Israëliten, na, van den berg Hor af, het gebergte Seïr te zijn omgetrokken, dewijl de Edomiten hun geenen doortogt verleenen wilden (vgl. Num. XXI: 4), en langs Elath en Eziongeber te zijn voorbijgetogen, trekken vervolgens langs de oostelijke grenzen der Edomiten voorbij, die nu, daar zij van deze zijde niet langer door hunne ongenaakbare bergen tegen der Israëliten talrijke scharen beschermd worden, hunnen vijandelijken toon laten varen, en hen, Deut. II: 28, 29, van spijs en water voorzien. Echter bleven de Israëliten, om geen reden tot nieuwe onaangenaamheden te geven, der Edomiten grenzen, d.i. het meer bewoonde en bebouwde land van Edom, ontzien, gelijk reeds blijkt uit de gelijkstelling met de Moabiten, vs. 29 (want dat ook dezer grenzen ontzien werden, zullen wij later toonen), en meer nog uit de getuigenissen van Rigt. XI: 18 en II Kron. XX: 10, die op de stelling, dat de Israëliten de landpalen der Edomiten omtogen, geene uitzondering toelaten[1] De weg, dien de

1 Het doortrekken van Edom en Moab, Deut. II: 29, ziet dus strikt genomen op het vreedzaam doortrekken der Edomitische en Moabitische woestijn, gepaard met het verleenen van leeftogt. Onze eenvoudige voorstelling van de verhouding der Israëliten tot de Edomiten, op verschillende tijdperken van hunnen togt in de woestijn (overeenkomstig de wenken van von Raumer, der Zug der Isr., p. 44, 45), strekke tevens tot wederlegging der kunstige maar onnoodige hypothese van den Heer v. Senden, die in het register in v. *Edom* tusschen een Koningrijk en een Gemeenebest Edom onderscheidt, en aanneemt, dat het eerste den doortogt weigerde, het andere (volgens Deut.) dien toestond. Wat althans uit de geschiedenis van den togt door de woestijn voor die meening ware aan te voeren, vervalt door onze voorstelling geheel. Wat er verder voor die meening te zeggen ware, wordt genoegzaam weêrlegd door de opmerking van Tuch, p. 492, omtrent de Gen. XXXVI: 31-39 genoemde Edomitische koningen: ‘Men kan uit deze vorstenlijst opmaken, dat de grondslag der Edomitische staatsregeling de stamverdeeling bleef. De stamhoofden vormden den Adel des lands, uit welken, in tijden van krijg, een koning (met beperkte magt?) als aanvoerder des volks (zie vs. 35) werd gekozen. Dat de koningen op deze wijze verkozen werden, blijkt daaruit, dat onder de van vs. 32 af genoemde koningen niet één de zoon zijns voorgangers is, en uit de uitdrukkelijke getuigenis van Jes. XXXIV: 12, gelijk wij ook I Kon. XXII: 48 den Edomitischen troon werkelijk ledig vinden.’ Vgl. ook Winer's Rw. v. *Edom*, op het einde.

Israëliten langs der Edomiten oostelijke grenzen namen, wordt nu, Deut. II: 8, genoemd een verlaten van den weg der Araba (d.i. der vlakte, die de voortzetting is van de Jordaanvallei, van de Doode tot aan de Roode Zee) en een *wenden*, d.i. natuurlijk een wenden oostwaarts, dat hen brengt in de woestijn van Moab. Maar, *woestijn van Moab* is natuurlijk dat gedeelte der woestijn, dat op de hoogte van Moab, met het behouwde en bewoonde deel van Moab op dezelfde breedte ligt; wat meer zuidwaarts, op dezelfde breedte met Edom, lag, zou beter woestijn van Edom heeten, en heet zoo werkelijk, II Kon. III: 8 (Vgl. van Senden's register in v. *Edom*). De woestijn van Moab is hetzelfde als wat, Num. XXI: 11 (over welke plaats straks nader), ‘de woestijn tegenover Moab, tegen den opgang der zon,’ d.i. de woestijn ten Oosten van Moab heet. In deze woestijn van Moab nu, d.i. dus op gelijke breedte met het grondgebied van Moab, komen de Israëliten, zonder dat van het overtrekken eener rivier of beek sprake is, Deut. II: 8, Num. XXI: 12, en voor zij zich legeren aan de beek Zered of die overtrekken, Deut. II: 13, Num. XXI: 12. Zij komen daar dus door eene wending oostwaarts, die zoo sterk was, dat zij den Wady El-Ahsy geheel vermeden; maar weldra daarna wenden zij zich weder meer westwaarts, zoodat zij de grenzen van het bebouwde land van Moab langstrokken, om weder (volgens Deut. II: 28, 29) spijs en water van de Moabiten te koopen. Daarom heet het nu ook, Rigt. XI: 18, dat Israël ‘van den opgang der zon aan het land der Moabiten kwam,’ en daarom ook ontmoetten zij den Zered op hunnen weg en moesten dien overtrekken, schoon zij de Wilgenbeek niet op hunnen togt hadden aangetroffen.

Om de ligging van Ije Abarim te bepalen, is het ons echter nog niet genoeg te hebben aangetoond, dat de Zered niet de Wady El-Ahsy is. Wij moeten nog opzettelijk aantoonen, dat ook Burckhardts (p. 659) gissing, die den Zered

in den Wady Beni Hammad, nog ten Noorden van den Wady Kerak, meende aan te treffen, niet wel waar zijn kan, opdat de Wady Kerak als eenige mogelijkheid overblijve. Wij kunnen ons echter hier gemakkelijk afmaken. De gissing is los weggeworpen en door niemand opgenomen. De Wady Beni Hammad is te onbeduidend om in aanmerking te komen, en, wat nog het meeste zegt, hij ligt geheel zoodanig in het hart van het sterkst bewoonde en bebouwde deel van Moabs gebied, dat het overtrekken van dezen Wady klaarblijkelijk in strijd zou zijn met de zich bestendig gelijkblijvende overlevering der Schrift (Deut. II: 9, 18, Rigt. XI: 15, 18, II Kron. XX: 10), dat de Israëliten de eigenlijke grenzen van Moab, dat is het bewoonde en bebouwde land, omtogen.

Door al het voorafgaande is de ligging van Ije Abarim als met den vinger aangewezen. Het ligt, volgens Num. XXI: 11, in de woestijn ten Oosten van Moab, welke uitdrukking, zoo als wij zagen, hetzelfde schijnt te beteekenen als *woestijn van Moab*. Beide benamingen passen slechts op het land ten Noorden van den Wady El-Ahsy, niet echter het onmiddellijk langs de Doode Zee gelegene, maar dat wat oostwaarts is van het bebouwde en meer bewoonde land van Moab, want wij bevinden ons altijd in de woestijn, en de eigenlijke grenzen van Moab worden door Israël niet betreden. Tevens echter lag het ten Zuiden van den Zered, d.i. den Wady Kerak. Maar ten Zuiden ook van dezen zelfden Wady neemt de meergemelde heuvelenboog een aanvang, die het Moabitisch gebergte begrenst, en als de Israëliten, na den Wady El-Ahsy te zijn omgetogen, zich meer westwaarts wendden, gelijk wij boven zagen dat zij doen moesten, om later de beek Zered op hunnen togt te kunnen ontmoeten, dan stieten zij van zelve op dit gebergte, niet verre van de plaats, waar op de kaart van Robinson Datras[1] is gelegen. Hier dus is de plaats van

1 Von Raumer, der Zug der Israëliten, p. 47, zegt: ‘De eerste karavaanstation ten Noorden van Kalaat el Ahsa is Katranne. Hier zou ik liefst de legerplaats Ijim aan het gebergte Abarim zoeken.’ Doch Katranne ligt op de kaart van Kiepert (indien daar althans genoegzame staat op te maken is) wat te ver oostelijk van het gebergte en daarenboven reeds aan de overzijde van den vermoedelijken loop der beek Zered. Dewijl uit deze woorden blijkt, dat v. Raumer over Ije Abarim een bepaald gevoelen heeft, dat geheel van dat van den Heer v. Senden afwijkt, vonden wij den uitval wat hard, waarmede de laatste hem in eene noot op het artikel *Abarim* verwijt: ‘Aan den Hoogl. K. von Raumer, Palaestina, 2te Aufl., is het geheele onderscheid tusschen *Heuvelen* en *Gebergte Abarim* ontgaan, niettegenstaande het gebergte in het oorspronkelijke den naam הָרֵי הָעֲבָרִים of הָרֵי draagt.’ Wij hebben voorts nog onze rekening met het Onomasticon te vereffenen. Ije Abarim komt daar voor onder de namen Ahie (bij Eusebius Aἰή) en Gai (Γαί). Op het eerste artikel staat, dat het tegenover Moab, thans Areopolis, naar het Oosten moet gelegen hebben (bij Eus. *αὕτη λέγεται εἶναι.*) De woorden zijn klaarblijkelijk vertaling van Num. XXI: 11, uitgezonderd de bijvoeging *thans Areopolis*, die hier misplaatst is, daar Areopolis de latere naam is van Ar Moab, Moab's hoofdstad, niet van geheel Moab. Deut. II: 18 en 29, kunnen aan die verwarring zijn bevorderlijk geweest. Hebben wij overigens de plaats van Areopolis en van Ije Abarim teregt aangewezen, dan ligt het laatste bijna volkomen ten Zuiden van het eerste. Om zich dit zonder behulp van kaarten te kunnen verklaren, moet men in het oog houden, dat de grenzen van het bebouwde land van Moab zich noordwaarts verbreeden. De andere naam, dien het Onomasticon aan Ije Abarim geeft, is uit de LXX, Num. XXXIII: 44, 45, ontleend (Num. XXI: 11 hebben de LXX nog wonderlijker Ἀχαλγαί). In dit artikel noemt het Gai ‘een station der Israëliten in de woestijn,’ en voegt er bij, dat nog nabij Petra eene stad Gaia bekend was. Dit laatste bewijst genoeg, dat het Onomast. van de eigenlijke ligging van Ije Abarim niets wist, dan wat in den Bijbel staat. Vgl. Robinson, Dl. III, bl. 767.

Ije Abarim; en - voor zoover het ten minste aan geen twijfel onderhevig kan geacht worden, dat zijn bijnaam van het gebergte Abarim ontleend was, - hier begint het gebergte Abarim, dat zich, zoo als wij vroeger bewezen, westwaarts tot de Doode Zee en de Jordaanvallei, noordwaarts tot tegenover Jericho uitstrekt.

Wij willen ten slotte, om geenerlei twijfel aangaande den zamenhang onzer verschillende beweringen over te laten, de Israëliten nog volgen op hunnen togt van Ije Abarim, tot waar zij zich andermaal in het gebergte Abarim, t.w. tegenover Nebo, legeren. Num. XXXIII verplaatst hen van Ije Abarim dadelijk naar Dibon Gad ten Noorden van den Arnon, dewijl daar slechts de halten genoemd worden, waar zij zich langer hebben opgehouden. Num. XXI berigt ons in eenige bijzonderheden, hoe zij daar gekomen zijn, maar zonder Dibon Gad te vermelden, en de vraag is, met welke der aldaar genoemde plaatsen het station van Dibon Gad

het meest overeenkomt. Het antwoord op deze vraag zal zich straks aan ons voordoen.

Van Ije Abarim kwamen de Israëliten aan de beek Zered, die ze overtogen, en vervolgens, waarschijnlijk langs den voet van het gebergte Abarim voorttrekkende, en alzoo de landpalen Moabs, en der Moabiten hoofdstad Ar (op de plaats van Muhatet el Hadj) aan hunne linkerhand latende, kwamen zij weldra aan den Modjeb of Arnon, doch merkelijk oostwaarts van zijne vereeniging met den Ledjum, en dus eigenlijk daar waar hij thans Seil es Saideh heet (Burckhardt, p. 635; vgl. van Senden's register in v. *Arnon*). Waarom wij op dit punt den overtogt van den Arnon plaatsen, berigten wij met de woorden van von Raumer (‘der Zug der Isr.,’ p. 52): ‘Waar gingen de Israëliten over den Arnon? Gewis niet ter plaatse waar Burckhardt en Seetzen, uit het Noorden naar Ar Moab (v. Raumer bedoelt daarmede Rabba) reizende, dien overtogen. Burckhardt verhaalt, dat hij langs een zich door de rotsmassa's heenslingerend voetpad naar den Arnon afsteeg; het pad was zoo steil, dat hij van zijn paard moest stijgen, en 35 minuten noodig had eer hij beneden aan het water kwam[1]. Seetzen noemt het dal van den Arnon vreesselijk wild en diep.’ Nu is het volstrekt ondenkbaar, dat de menigte der Israëliten met al hun vee op zulk eene plaats de beek zou zijn overgetogen; wij moeten derhalve den overgang veel oostelijker en digter in de nabijheid van den door de woestijn loopenden karavaanweg zoeken, digter dus bij de bronnen van den Arnon, waar de bedding zijner wateren nog niet zoo diep is. Deze meening wordt bevestigd door Num. XXI: 13: ‘zij legerden zich aan de overzijde van den Arnon, die in de woestijn stroomt’[2], en evenzeer door Deut. II: 18,

1 Vgl. nog Burckhardt, p. 633: ‘Het gezigt op den Modjeb is zeer belangwekkend. Van onderen af, waar de stroom, ongeveer 40 yards breed, door eene smalle streep van groenen vlakken grond loopt, verheffen zich de steile en rotsige oevers tot eene geweldige hoogte. Zij zijn met vervaarlijk groote steenbrokken, die zich van de hoogere lagen hebben losgereten, bedekt, zoodat, wanneer men van boven in het dal nederziet, het zich als een diepe, door eene vreesselijke schudding voortgebragte kloof vertoont, in welke het onmogelijk schijnt af te dalen.’

2 Het Hebr. heeft מֹאָבָה אַרְנֹן אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר.

‘24, 26 en Rigteren XI: 18, uit welke plaatsen blijkt, dat Israël ten Oosten van het land Moabs en van de Moabitische stad Ar toog, en onmiddellijk na den overgang over den Arnon, uit de *woestijn* van Kedemoth, boden aan Sihon, den koning der Emoriten, zond.’

Bij dit laatste argument moeten wij eenige oogenblikken stilstaan. Volgens Jos. XIII: 18, was Kedemoth eene stad der Rubeniten, en behoorde zij tot het aan de Emoriten ontnomen grondgebied; volgens Jes. XXI: 37, 1 Kron. VI: 64 (79), behoorde zij tot de Leviten-steden. Iets naders omtrent hare ligging blijkt uit die plaatsen niet, behalve dat zij zelve nog tot het zoogenaamde vlakke land, הַמִּישׁוֹר, en nog niet tot de woestijn behoort. Wij stellen haar ons voor als aan den uitersten oostrand van het vlakke land[1] en slechts weinig noordelijk van den Arnon gelegen, en begrijpen daardoor, hoe het deel der woestijn, hetwelk de Israëliten na den overtogt van den Arnon betreden, den naam van Woestijn van Kedemoth voeren kon. Van hier uit en dus, gelijk men verwachten mogt, alvorens hij het bewoonde land der Emoriten betrad, zond Mozes zijne boden aan hunnen koning Schon, om den doortogt door zijn land te verzoeken, en wij moeten dus naar het hier verkregen resultaat onze verklaring van Num. XXI: 21 regelen. Volgens de natuurlijkste opvatting, die echter in onze statenoverzetting en die van v.d. Palm door het ingelaschte woordje *toen* onnoodig wordt aangedrongen, zegt deze plaats, dat de Israëliten boden aan Sihon zonden, toen zij reeds gelegerd waren bij het dal, hetwelk is in het veld van Moab boven op den Pisga, en dus midden in het Emoritisch grondgebied; maar reeds Hengstenberg (‘Gesch. Bileams’, p. 238) heeft doen opmerken, dat in Num. XXI eerst, vs. 18-20, een overzigt wordt gegeven van de stations der Israëliten op den togt uit de woestijn naar de Arboth Moab, en daarna, vers 21-31, een historisch verhaal, dat ons weder terugvoert

1 De naam קְדֵמוֹת begunstigt zeer de onderstelling eener zooveel mogelijk oostelijke ligging. De Heer v. Senden heeft op Kaart VII, alsmede op de gerevideerde VIIIste, werkelijk aan Kedemoth zulk eene oostwaartsche ligging gegeven; maar waarom hij het zoo ver noordwaarts plaatst, heb ik niet kunnen nagaan.

naar de woestijn, die wij in vs. 18 verlaten hebben. Hoe juist dit is, blijkt nog daaruit, dat Num. XXI: 23 Sihon met al zijn volk de Israëlieten *naar de woestijn* te gemoet trekt.

De plaats, waar de Israëliten in deze woestijn van Kedemoth gelegerd waren, wordt mijns inziens Num. XXI: 16 aangegeven onder den naam van Beër. Wij vereenigen ons geheel met hetgeen de Heer v. Senden daarover in het register[1] zegt. Hij noemt haar eene legerplaats der Israëliten ten Noorden der bronnen van den Arnon, en zegt verder dat Jes. XV: 8 deze plaats Beër Elim (בְּאֵר אֵלִים) d.i. *bron der helden* heet, met toespeling op het lied, dat aldaar Num. XXI: 17, 18 bij het delven naar eene bron door de Israëliten wordt aangeheven. Wij voegen er bij, dat de ligging in de woestijn, en dus buiten de eigenlijke grenzen des bewoonden lands, zeer door de plaats van Jesaja wordt aanbevolen, zoodat het gejammer der Moabiten, die daar weder in deze streken voorkomen, zich tot over de grenzen laat hooren.

Terwijl nu de Israëliten nog in deze woestijn gelegerd waren, schijnt ook de groote slag tegen de Emoriten geleverd te zijn, die den val van het rijk van Hesbon besliste. Dit gevecht had plaats bij Jahaz[2], dat Jos. XIII: 18, Jer. XLVIII: 21, voorkomt als eene stad des vlakken lands, הַמִּישֹׁר, waarschijnlijk niet ver van Kedemoth gelegen. Jes. XV: 4 dringen ons de woorden ‘tot Jahaz toe’ om liefst aan eene grensstad te denken. Het kan echter niet anders dan eene oostelijke grensstad zijn, want Sihon ontmoet de Israëliten bij Jahaz, terwijl hij trekt *naar de woestijn*. Zij moet verder noordelijker dan Kedemoth liggen, want Sihon, waarschijnlijk uittrekkende uit zijne hoofdstad Hesbon, ont-

1 Op de aangehaalde Kaarten VII en XIV vonden wij de plaats niet; waarschijnlijk is de aanhaling voor de van deze nommers nog niet verschenen gerevideerde kaarten berekend.

2 De vorm יַהְצָה is, Num. XXI: 20 en Deut. II: 33, slechts ontstaan uit de zamenstelling van יַהַץ met de ה, die de beweging naar eene plaats aanduidt. Intusschen komt ook elders (Jos, XIII: 18, XXI: 36, 1 Kron. VI: 63, Jerem. XLVIII: 21) de vorm יַהְצָה voor, maar als Milèl, zoodat de ה door de Masorethen als paragogisch is aangemerkt. De oorspronkelijke vorm יַהַץ wordt in Jes. XV: 4, Jer. XLVIII: 34 aangetroffen.

moet bij Jahaz de Israëliten, die hem uit de woestijn van Kedemoth te gemoet rukken. Eusebius plaatst Jahaz (᾽Ιεσσὰ) tusschen Medeba en Dibon[1], eene bepaling die met het gezegde vrij wel overeenstemt, dewijl wij ons Jahaz niet juist in de regte lijn tusschen de beide steden behoeven te denken, maar het ons altijd meer oostwaarts kunnen voorstellen. Op de VIIde, VIIIste en XIVde kaart van den Heer v. Senden zal de ligging, aan Jahaz toegekend, naar mijne gedachten der waarheid zeer nabij zijn.

Na het bevechten van dezen zegepraal, trekken de Israëliten het vlakke land binnen; hun verdere togt wordt een veroveringstogt. Waarschijnlijk trokken zij in verschillende benden het land door en onderwierpen zich achtereenvolgens de verschillende steden, gelijk wij nog met name, Num. XXI: 31, het zenden van troepen tegen Jaëzer vermeld vinden, waarschijnlijk, nadat de Israëliten de vlakke velden Moabs (עַרְבוֹת מוֹאָב) reeds bereikt hadden; maar het hoofdleger - altijd natuurlijk dat, waarbij zich de tabernakel bevond, - verplaatst zich, volgens Num. XXI: 18[b], *uit de woestijn* naar[2] Matthana. Dat in plaats van *uit de woestijn* (מִמִּדְבָּר) moet gelezen worden: *van Beër* (מִבְּאֵר), is op zich zelf geene onwaarschijnlijke gissing van Ewald (Gesch. d.V.I.T. II, p. 208), daar de woorden toch op vs. 16 behooren terug te slaan, en ook de LXX *καὶ ἐπὶ φρέατος* lezen; doch de vermelding der woestijn voegt hier te wel in het verband, en sluit zich te zeer aan dergelijke uitdrukkingen in vs. 11, 13 aan, om ons niet liever te doen vermoeden, dat de Hebr. en Gr. tekst ieder een deel der waarheid

1 Δ*ηβοῦς* voor Dibon, gelijk ᾽*Εσβοῦς* voor Hesbon. Echter heeft Euseb. elders daarvoor Δ*αβών*; doch de spelling der eigennamen is in het Onomasticon dikwijls hoogst ongelijk en willekeurig. Hieronymus heeft Deblatai, waarschijnlijk Diblathaïm; doch zoo het schijnt naar eigene meening, want hierin kan men toch Δ*ηβοῦς* niet wel wedervinden. Ook wat Hieronymus nog verder van Jahaz zegt: ‘mari mortuo imminet, ubi est terminus provinciae Moabitarum,’ schijnt óf uit verregaande onnaauwkeurigheid, óf uit misverstand der bijbelsche mededeelingen te moeten verklaard worden. Wij zien echter daarin nog geenen genoegzamen grond, om met Hitzig, op Jes. XV: 4, aan eene onderscheiding tusschen Jahaz en Jahza te denken. Vgl. Gesen. op Jes. XV: 4.

2 Vgl. bij deze geheele voorstelling van den krijg met Sihon, Hengstenberg, Gesch. Bileams, p. 239, deels ook v. Raumer's Zug der Israëliten, p. 53.

bevatten, en de oorspronkelijke lezing מִבְּאֵר בְּמִדְבָּר door het uitvallen van het eerste woord, wegens de gelijkheid van uitgang met het volgende, misvormd is.

Daar wij bij de bepaling der volgende stations dikwijls van het Onomasticon zullen moeten spreken, willen wij hier een oogenblik wijden aan de wederlegging eener zeer ongegronde gissing van Reland, 'Palaestina,' p. 495, die echter door v. Raumer ('der Zug der Israëliten,' p. 52), en door v. Senden ('Register' in v. *Arnon*) wordt goedgekeurd, en die, zoo ze juist ware, ook ons zeer te stade zou komen. De liefde voor de waarheid dringt ons echter ze af te wijzen. 'Eene belangrijke uitgestrektheid aan de rivier gelegen,' zegt de Heer v. Senden, 'werd ten tijde der kerkvaders Arnonas geheeten.' Reland zelf, ofschoon zijne woorden een weinig verward zijn, geeft genoeg te kennen, dat de namen ᾽Α*ρνὼν* en ᾽Α*ρνωνᾶς*, Arnon en Arnonas, bij Eusebius en Hieronymus door elkander gebruikt worden, en zonder verschil van beteekenis, even als die van Σ*αρὼν* en Σ*αρωνᾶς*[1]. Echter meent hij tusschen tweeërlei gebruik dezer namen, nu voor de rivier zelve, dan voor eene landstreek langs hare boorden, welke laatste dan toch bij voorkeur Arnonas zal heeten, te moeten onderscheiden. De plaats, waarop zich Reland voornamelijk beroept, is deze, op het art. Arnon, volgens Hieronymus: 'Ostendunt regionis illius accolae locum vallis in praerupta demersae satis horribilem et periculosum, qui usque nunc a plerisque Arnonas appellatur, extenditurque ad septentrionem Areopoleos.' Vooreerst is het voor het ijdele der onderscheiding tusschen Arnon en Arnonas beslissend, dat juist op deze plaats (zij is in het Grieksch door Reland p. 358 aangehaald) Eusebius de woorden heeft: *τόπος φαραγγώδης σφόδρα χαλεπὸς ὁ* ᾽Α*ρνὼν ὀνομαζόμενο*□. Wij zien daarom ook niet in, waarom Hieronymus op twee plaatsen gecorrigeerd wordt, waar hij Arnon, Eusebius ᾽Α*ρνωνᾶς* heeft, en echter hier bij Eusebius ᾽Α*ρνὼν* onaangeroerd blijft. Ten anderen bevatten de aange-

1 Het geheele verschil is een gevolg van het dobberen der schrijvers van het Onomasticon, tusschen eene schrijfwijze die aan het Hebr. beantwoordt, en tusschen met Grieksche uitgangen vermeerderde vormen, waarvan eene reeks van voorbeelden zou zijn aan te voeren.

haalde woorden niets anders dan de beschrijving der vallei of diepe bedding, door welke de Arnon stroomt, en die, daar zij nu meer, dan minder, met water gevuld is, geenen van de beek zelve onderscheiden naam draagt; even als omgekeerd het Arabische Wady, وادى, eigenlijk *dal* of *stroombed*, overal ook op de beek zelve wordt overgedragen, die zulk eene vallei doorstroomt[1]. Liever dus dan de genoemde onderscheiding aan het Onomasticon op te dringen, gelooven wij, dat men de uitdrukkingen *aan* of *bij* den Arnon daar niet altijd in den strengsten zin moet opvatten, vooral dewijl aangaande dit gedeelte van Palestina de berigten der schrijvers slechts op hooren zeggen steunen, en vaak zelfs alleen uit hunne eigene opvatting van de woorden der Schrift schijnen afgeleid.

De woestijn verlatende, rigten zich de Israëliten westwaarts, en komen, volgens Num. XXI: 18, te Matthana. Het Onomasticon plaatst het ἐπὶ τοῦ ᾽Αρνῶνος, d.i., gelijk wij zeiden, in de nabijheid van den Arnon, hetgeen reeds uit de Schrift is af te leiden, en 12 mijlen ten Oosten van Medeba, wat met de vroegere woorden onvereenigbaar is, waarom ook Hengstenberg (‘Gesch. Bil.,’ p. 240) vooronderstelt, dat *ten Oosten* bij vergissing voor *ten Zuiden* gesteld is. Intusschen moet men het met de bepalingen der hemelstreek in het Onomasticon niet te naauw nemen, en zeker was de ware ligging van Matthana ten Zuidoosten van Medeba, in de nabijheid der bronnen van den Ledjum of noordelijken tak van den Arnon. Hengstenberg meende het te vinden in het door Burckhardt (p. 636) in deze streek aangewezen, thans in puin liggende, Tedun; maar v. Raumer, p. 52, maakt opmerkzaam op eene plaats Meschta, die op de kaart van Berghaus (op welk gezag was hem onbekend)

1 Ik begrijp de zwarigheid niet, die Reland bij Hieronymus, in voce *Damnaba*, vindt in de woorden: ‘villa in octavo miliario Areopoleos pergentibus Arnonem.’ Indien er al uit volgde, dat Hieronymus hier, in strijd met andere plaatsen, Areopolis op 8 mijlen van den Arnon plaatste, zou de verbetering van Arnonem in Arnonam (vooronderstel dat de onderscheiding juist ware) niets baten, daar Arnonas dan toch wel onmiddellijk langs de oevers van den Arnon zich zou uitstrekken. Doch de woorden beteekenen eenvoudig: ‘een dorp op den weg naar den Arnon, op 8 mijlen afstands van Areopolis.’

mede in dezelfde streek is aangewezen, en die zich zeker nog door eenige overeenkomst in den naam met Matthana aanbeveelt, terwijl de vorm bij Eusebius in de woorden *αὕτη νῦν λέγεται* M*ασχανὰ* eenigermate tusschen beiden staat en als overgang kon strekken. Waarschijnlijk hebben wij hier de eigenlijke grenzen der Emoriten, d.i. het bebouwde land, reeds betreden.

Van Matthana gaat de togt verder westwaarts (blijkens het verband) naar Nahaliël. Zoowel de naam als de ligging doen ons denken aan den Ledjum zelven, of aan eene plaats aan die beek van denzelfden naam. De naam נַחֲלִיאֵל beteekent letterlijk *beek Gods*; de zamenstelling wees te duidelijk op eene *beek*, dan dat er voegzaam het woord נַחַל nog kon worden bijgevoegd, en merkwaardig zijn daarbij de woorden van Burckhardt (p. 653): ‘De Ledjum neemt de kleine beek Seil el Mechreis, en vervolgens de Balua op, en heet dan *Enkheild* (انخيلة)’, welke laatste naam zeer het voorkomen heeft van uit verbastering van Nahaliël ontstaan te zijn. De Wady Wale, waarin Burckhardt, p. 632, den Nahaliël zoekt, komt minder met de ligging overeen, daar deze beek noordelijk van Dibon stroomt, en dus bij de volgende stations de Israëliten gedeeltelijk op hunne schreden zouden hebben moeten terugkeeren. Het Onomasticon zegt van Nahaliël slechts, wat het uit den tekst des bijbels zelven kon opmaken: ‘eene legerplaats der Israëliten in de nabijheid van den Arnon.’

Het volgende station der Israëliten is, volgens Num. XXI: 19, Bamoth, en wij achten het met Hengstenberg (‘Gesch. Bil.,’ p. 241) niet onwaarschijnlijk, dat dit station overeenkomt met dat, hetwelk Num. XXXIII: 45 bij Dibon Gad wordt aangenomen, en het eerste station is, dat daar na dat van Ije Abarim vermeld wordt, waaruit men misschien besluiten mag, dat het hoofdleger zich daar langeren tijd heeft opgehouden. Liggen beide plaatsen niet ver van den noordelijken oever des Arnons en in elkanders nabijheid, gelijk wij zullen trachten te bewijzen, dan behoeft het ons zoo weinig te verwonderen, dat dit station der Israëliten nu eens naar de eene, dan naar de andere dezer plaatsen genoemd wordt, als dat b.v. de slag van Hochstätten somwijlen ook de slag van Blenheim heet.

De ligging van Dibon, waarvan onder den naam van Diban nog overblijfselen voorhanden zijn, kennen wij zeer naauwkeurig door de berigten van Seetzen en Burckhardt. De eerste plaatst Dibon twee en een half uur zuidwaarts van den Wadi Wale, den tweeden (p. 632) werd hem in eene noordoostelijke rigting aangewezen, toen hij zich nog op een uur afstands van den Arnon bevond. V. Raumer dwaalt zeer, wanneer hij Dibon op zijne kaart van den togt der Israëliten slechts weinig noordwaarts van den Wady Kerak, dus merkelijk ten Zuiden van den Arnon, en dan nog wel ten Oosten van het gebergte in de woestijn plaatst, en in den tekst (p. 48) de halt bij Dibon, Num. XXXIII: 45, vergelijkt met die aan deze zijde van den Arnon, Num. XXI: 13. Die dwaling vindt hare oplossing, eensdeels in zijne meening, dat de Israëliten, van Ije Abarim af, het geheele gebergte omtogen zonder het ergens aan te raken, totdat zij, Num. XXXIII: 47, in *het gebergte Abarim tegenover Nebo* kwamen. Dat hier het eerst weder, na het vertrek van Ije Abarim, de naam van dat gebergte voorkomt, geeft zeker aan die meening eenigen schijn (waarom ook Winer, Rw., voce *Abarim*, daaraan zijn zegel hecht, zonder te bedenken dat zij door zijn eigen artikel Dibon wedersproken wordt); doch die schijn vervalt, wanneer wij overwegen, dat hier de legerplaats naar geen bepaald oord kon genoemd worden (waarom zij in de parallelle plaats, Num. XXI: 20, gelijk wij boven zagen, *de vallei* wordt genoemd, *welke is in het veld van Moab boven op den Pisga*), en dus alleen het noemen van het gebergte Abarim, doch in verband met eene nadere omschrijving ‘tegenover Nebo’, opdat de uitdrukking niet te onbepaald mogt worden, de plaats der legering aanwijzen kon. Anderdeels rust v. Raumer's misvatting op eene dwaling van het Onomasticon, waarin men het volgende leest: ‘Dibon *in solitudine*, castra filiorum Israël. Est autem et *alia* Dibon praegrandis *juxta Arnonem*, quae in partem venit tribus Gad[1].’ De laatste woorden, ofschoon zij eene nieuwe dwaling bevatten, gelijk wij straks zullen aantoonen, hadden v. Raumer moeten leeren, dat werkelijk deze laatste plaats het Dibon Gad van Num.

1 Elders lezen wij nog in het Onom. ‘Debongad, filiorum Israël castra.’

XXXIII: 45 is, en dat een Dibon *in de woestijn* geheel op een misverstand berust. Klaarblijkelijk is Dibon Gad dezelfde stad, die, Num. XXXII: 34, gezegd wordt door de Gaditen te zijn opgebouwd, en die gelijk ze daar voorkomt, nevens Ataroth (waarvan de berg Attarus zijn' naam schijnt te hebben) en Aroër, geene andere zijn kan dan het bekende Dibon, ten Noorden van den Arnon. Num. XXXII: 3 (vgl. Num. XXI: 30, Jos. XIII: 9) komt Dibon onder de veroverde steden voor, en wij kunnen ons dus zeer goed voorstellen, dat de Israëliten, na de stad stormenderhand veroverd te hebben, zich daar en in de omstreken gedurende langeren tijd legerden, terwijl bepaaldelijk de Gaditen de verwoeste stad weder ópbouwden en haar versterkten, waardoor zij den naam van Dibon Gad bekwam, ofschoon zij klaarblijkelijk, in strijd met de woorden van het Onomasticon, bij de deeling des Overjordaanschen lands, aan den stam van Ruben werd toegewezen (Jos. XIII: 17).

Ongelukkig zijn wij veel minder goed onderrigt omtrent de ligging van Bamoth, waarover wij thans moeten spreken. Dat het niet ver van Dibon kan gelegen hebben, erkent, zoowel als Winer, ook de Heer v. Senden (die, even als de kaart van den Heer de Bruyn, omtrent Dibon geheel met ons instemt[1]), gelijk blijkt uit de volgende woorden van zijn reg.: ‘Bamoth-Baäl. De benaming wordt voor de hoogten ten Noorden van den Arnon en voor de stad, op haar gelegen, gebezigd. Die stad wordt ook Bamoth genoemd.’ Wij zullen kortelijk de bewijzen nagaan, die hij in de noot voor deze bepaling bijbrengt. Het eerste luidt aldus: ‘Num. XXII: 41 komen בָּמוֹת בָּעַל of Baäls hoogten voor in een verband, waaruit men de ligging met waarschijnlijkheid kan opmaken. Zij lagen tusschen Kirjath Huzzoth (ontegenzeggelijk eene stad aan de zuidzijde van den Arnon) en de hoogte

1 Het artikel over Dibon in het register van den Heer v. Senden geeft ons geenerlei stof tot bedenkingen. Slechts hadden wij, ter toelichting van de spelling Dimon, דִּימוֹן, waarmede Jes. XV: 9 opzettelijk de spelling Dibon דִּיבוֹן (XV: 2) afwisselt, eensdeels de aanhaling uit Hieronymus gewacht: ‘usque hodie indifferenter et Dimon et Dibon hoe oppidulum dicitur,’ en anderdeels vooral de opmerking, dat de dus gewijzigde naam eene toespeling bevat op het woord דָּם, als beteekende hij zoo veel als *de bloedige*.

van Pisga. Vgl. vs. 13 en Num. XXIII: 13, 14.' Aan deze bepaling hechten wij weinig waarde. Dat Kirjath Huzzoth (vs. 39), hetwelk nergens elders vermeldt wordt, ontegenzeggelijk ten Zuiden van den Arnon ligt, kunnen wij niet toestemmen[1]. Veeleer, zouden wij zeggen, ligt het ontegenzeggelijk ten Noorden, eene meening die de Heer v. Senden niet zal wraken, als hij zich vereenigen kan met ons gevoelen aangaande de ligging van Ar Moab, dat, volgens duidelijke getuigenissen der Schrift, der Moabiten noordelijke grensstad was, en aan den zuidelijken oever van den Arnon was gelegen. Als dus Bileam met Balak van het vs. 36 vermelde Ar Moab zich naar Kirjath Huzzoth begeeft, en wel Kirjath Huzzoth, gelijk uit het verband blijkt, noordwaarts ligt, dan kan men het ook niet anders dan ten Noorden van den Arnon zoeken. En nu begrijpen wij ook beter, hoe, nadat zij aldaar waren aangekomen, Balak (vs. 41) des morgens Bileam met zich nam, en, zonder verdere omwegen, op de hoogten Baäls voerde, vanwaar hij nog de achterhoede van der Israëliten leger kon gadeslaan. Dat deze hoogten ten Zuiden van 'het veld der wachters bovenop den Pisga' lagen, blijkt zeker uit Num. XXIII: 13, 14 overtuigend, doch moest in het bepalen der ligging veel meer waarde hebben in de oogen van den Heer v. Senden, die den Pisga met den Nebo, en beide met den berg Attarus voor identisch houdt, dan in de onze, die den Pisga met den Nebo zooveel verder Noordwaarts vonden. Overigens merke men op, dat Num. XXII: 41 Bamoth-Baäl niet voorkomt als eene stad, maar slechts als eene hooge streek[2] (waarschijnlijk naar de vereering van Baäl te dezer plaatse dus genoemd), die een uitgestrekt vergezigt aanbood. Wij vinden echter nog geen genoegzamen grond, om daarin met Hengstenberg ('Gesch. Bil.,' p. 242) bepaaldelijk den berg ten Zuiden van den Wady Wale te erkennen, waarvan Burckhardt bl. 632 spreekt, vooral wijl de naam Bamoth aan meerdere bij elkander gelegen hoogten doet denken.

1 Ook niet na de vergelijking van vs. 13, dat misschien door vergissing voor vs. 39 staat.
2 De naam behoeft niet eens als eigennaam te worden opgevat.

Van iets meer belang dunkt ons het volgende argument, de vermelding van Bamoth-Baäl, en wel als eene stad, Jos. XIII: 17, tusschen Dibon en Beth-Baäl-Meon. Op die hoogten Baäls moet dus eene stad van gelijken naam gelegen hebben, en deze kan wel niet anders, dan het Num. XXI: 19 vermelde Bamoth zijn. Wij vinden dit derhalve te zamen met Dibon vermeld, maar tevens met Beth-Baal-Meon. Dit laatste komt, Num. XXXII: 38, onder de door de Rubeniten opgebouwde steden voor. Het heet echter daar slechts Baäl-Meon, even als I Kron. V: 8, Ez. XXV: 9. Daarentegen heet het Jes. XLVIII: 23 alleen Beth-Meon, en misschien Num. XXXII: 3, door zamentrekking daaruit in den mond des volks, *Beon*. Hamaker (‘Commentatio in libellum de vita et morte prophetarum,’ p. 141, sqq.) heeft met vele voorbeelden aangetoond, dat in de zamenstelling van stedennamen de woorden Abel, Baäl en Beth door elkander gebezigd worden; en trekt daaruit de opmerking, dat niet slechts Baäl-Meon en Beth-Meon geheel dezelfde stad is, maar dat de lezing Beth-Baäl-Meon in Josua uit zamenvloeijing der beide lezingen, waarvan de eene oorspronkelijk op den kant was aangeteekend, is ontstaan. De ligging wijst Hieronymus aan in v. Beel-Meon: ‘Est vicus usque nunc grandis juxta Baara in Arabia, ubi aquas calidas sponte humus effert, cognomento Beelmaus, distans ab Esbus millibus novem.’ Baara, bij Josephus Baäras, is de vallei van Zerka Maïn, en de plaats zelve is onder den naam van Maïn door Seetzen wedergevonden. Of dit hetzelfde Maïn is, hetwelk Burckhardt, p. 624, onder den naam van Myun vermeldt en voor het oude Baäl-Meon houdt, durf ik niet beslissen. De Hr. v. Senden ontkent dit (zoo wij gelooven met regt, althans is in beider opgaven veel onvereenigbaars), en plaatst op de vierde gerevideerde kaart Baäl-Meon tusschen den berg Attarus en den Zerka Maïn[1], geheel verschillende van zijne XXste kaart, die Baäl-Maüs, en zelfs Machaerus, ten Noorden van de vallei Baäras plaatst, - het laatste in uitdrukkelijken strijd met de woorden van het

1 Het register zegt, dat de rigting van Hesbon de zuidoostelijke was, de aangehaalde kaart echter zegt de zuidwestelijke.

register op *Baäras* (die met de getuigenis van Josephus B.J. VII: 6, §. 3, waar ook de warme bronnen vermeld worden, overeenkomstig zijn): ‘Een dal aan de oostzijde der Doode Zee, ten Noorden van Macherus.’ Zal ook de XXste kaart nog door eene gerevideerde vervangen worden? De Hr. de Bruyn schijnt in het bepalen der ligging van Baäl-Meon noch Burckhardt, noch Seetzen gevolgd te zijn, maar houdt tusschen beiden het midden, zoo echter, dat hij goed overeenstemt met het Onomasticon. Hij plaatst het ten Zuidoosten van Hesbon, veel meer oostwaarts dan de Hr. van Senden, maar toch ook ten Zuiden der vallei van Baäras. Wij voor ons durven over dit moeijelijke punt nog niets beslissen; zooveel echter blijkt met zekerheid, dat Baäl-Meon eenige uren noordelijker lag dan Dibon. Men zou daarom geneigd zijn, volgens Jos. XIII: 17, Bamoth-Baäl ten Noorden van Dibon, maar ten Zuiden van Beth-Meon te zoeken. Dit gevoelen zou nog zeer worden aangeprezen door Hengstenberg's meening (‘Gesch. Bil.’ p. 242), dat Jes. XV: 2 הַבַּיִת zooveel is als הֵרֶת מֵעוֹן, en הַבַּיִת zooveel als בָּמוֹת בָּעַל, zoodat de zin zou zijn: ‘Beth-Meon en Dibon stijgen naar de Hoogten Baäls om te weenen.’ Doch met even veel regt houden Rosenmüller en Ewald, volgens Jes. XLVIII: 22, Habbaith voor Beth-Diblathaim, en met niet minder regt merkt v. Sendens ‘register’ in v. *Baith* aan, dat men ook, naar Jer. XLVIII: 23, aan Beth-Gemul kan denken. Uit deze plaats is dus weinig op te maken. Ook is הַבָּמוֹת, *de hoogten*, dáár zonder twijfel een appellativum, en zeker niet de naam van eene stad, hetwelk ons echter niet verhindert, bij voorkeur aan dezelfde hoogten te denken, die Num. XXII: 41, Bamoth-Baäl heeten, en aan de stad den naam schijnen gegeven te hebben.

Ofschoon de behandelde plaatsen ons niet verbieden Bamoth-Baäl of Bamoth zeer in de nabijheid van Dibon te plaatsen, laten zij echter noordwaarts eene speelruimte van eenige uren, en wij kunnen dus het gevoelen, dat beide plaatsen zeer kort bij elkander gevonden werden, slechts handhaven, door wat wij reeds weten in verband te brengen met de getuigenis van het Onomasticon, welks woorden ‘civitas Amorrhaeorum in Arnona,’ ons bepaaldelijk ver-

bieden ons ver van de boorden des Arnons te verwijderen. Wij durven echter aan die getuigenis geen onbepaald gezag toekennen.

Hengstenberg's oplossing der moeijelijkheid, dat Dibon Gad, Num. XXI, niet vermeld wordt, ofschoon daar overigens over dit gedeelte van den togt der Israëliten meerdere bijzonderheden dan in Num. XXXIII voorkomen, moge na het aangevoerde waarschijnlijk geacht worden, zeker durven wij haar niet noemen, en de onzekerheid wordt grootelijks vermeerderd, doordien Num. XXXIII: 46 nog een station tusschen dat van Dibon Gad, en ‘het gebergte Abarim, tegenover Nebo,’ wordt aangenomen, namelijk dat ván Almon Diblathaim, terwijl Num. XXI: 20 ons dadelijk van Bamoth naar ‘het dal in het veld van Moab boven op den Pisga’ verplaatst. Van de ligging dezer plaats is ons niets meer bekend, dan uit de lijst der stations zelve is op te maken. De bepaling van het Onomasticon in v. *Gelmon Diblathaim*, waaraan v. Raumer nog hecht (‘der Zug der Isr.,’ p. 51): ‘Mansio filiorum Israël *in deserto*,’ hangt blijkbaar zamen met de plaatsing van Dibon, ‘in solitudine,’ waarvan wij vroeger spraken, en is zeker even ongegrond. Wij zouden zelfs den Hr. v. Senden (register in v.) niet durven toestemmen, dat het dezelfde plaats is, die, Jerem. XLVIII: 22, Beth Diblathaim heet, en zouden dan nog eer vermoeden, dat Almon de naam eener afzonderlijke plaats was, die, om ze te onderscheiden van een ander Almon, in den stam Benjamin (Jos. XXI: 18), naar het naburige Beth-Diblathaim, of bij verkorting Diblathaim, Almon van Diblathaim werd bijgenaamd. De ligging echter van Beth-Diblathaim is wederom even onzeker. Dat in de bepaling der ligging van Jahaz, gelijk wij vroeger zagen, Hieronymus in plaats van Δ*ηβοῦς* (waarschijnlijk Dibon) Deblatai, d.i. denkelijk Diblathaim, stelt, kan ons mede weinig baten, daar zijne geheele bepaling der ligging van Jahaz ongerijmd is. Gelukkig dat de bepaling van dit punt voor ons van geen overwegend belang is, en het hoofddoel van ons geheele onderzoek over den togt der Israëliten van Ije Abarim af bereikt is, indien wij voldoende hebben aangetoond, dat, bij hetgeen wij omtrent de ligging dier

plaats en van de beek Zered hebben aangenomen, al de ons uit Num. XXI en Deut. II bekende bijzonderheden van den togt zich zoo voegzaam en gemakkelijk tusschen de beide in Num. XXXIII: 45, 46 alleen genoemde punten, Ije Abarim en Dibon Gad (welk laatste althans *ongeveer* met Bamoth moet overeenkomen), laten invoegen, dat uit den goeden zamenhang van het geheel veilig een besluit rugwaarts tot bevestiging van de bepaling der enkele punten mag getrokken worden.

Heeft nu het gebergte Abarim werkelijk de uitgestrektheid, die wij, in overeenstemming met den Hr. v. Senden, schoon in enkele punten van hem afwijkende, daaraan hebben toegekend, dan zullen wij ten slotte ook niet aarzelen hem toe te stemmen, dat dit aan de zuidelijke grenzen des lands gelegen gebergte tegen den Libanon en de bergen van Basan in het Noorden met juistheid kon worden overgesteld. Wij beamen dus geheel zijne verklaring (in de noot) van הָעֲבָרִים, Jer. XXII: 20, door *van Abarim*, in plaats van het *van de veeren* der Statenoverzetting, of v.d. Palms *van alle zijden*. Voor zooverre nu in de aangehaalde plaats het parallelismus ook in het tweede lid eene geographische benaming, en wel van een gebergte vordert, kunnen wij tevens uit de vermelding der bergen van Abarim te dier plaatse te meer opmaken, dat onder dien naam niet slechts aan dien verafgelegen en weinig beteekenenden oostelijken heuvelenboog kan gedacht worden, dien von Raumer en Winer alleen onder de benaming Abarim begrijpen, maar dat werkelijk een uitgestrekt bergland daardoor wordt aangeduid, dat naast den Libanon en Basan genoemd kon worden. Maar hoe de Heer v. Senden heeft kunnen zeggen, dat de bedoelde tegenoverstelling aan alle Bijbeluitleggers ontgaan is (ten ware hij welligt alleen aan Nederlandsche Bijbeluitleggers dacht), komt ons onbegrijpelijk voor, daar wij dezelfde verklaring door schier alle de nieuwere interpretes, met name door Maurer, Hitzig, Ewald en Umbreit en door Winer, in de nieuwste uitgave van zijn Real-Wörterbuch, zagen aanbévolen.

P.J. VETH.

Geregtelijke Geneeskunde.

***Handleiding tot de geregtelijke Lijkschouwingen, met een kort begrip der geregtelijke Geneeskunde, door Dr. A.C. Bock. Naar de tweede Hoogduitsche uitgave van Dr. C.E. Bock, Hoogleeraar te Leipzig. Met platen. Amsterdam, C.G. Sulpke*, 1845. *Handboek der geregtelijke Geneeskunde. Ten grondslag bij Academische Voorlezingen en ten gebruike voor geregtelijke Geneesheeren en Regtsgeleerden. Naar het Hoogduitsch van Dr. E.C.J. von Siebold, met aanteekeningen en Hollandsche Litteratuur voorzien, door G. Rombouts. Te Tiel, bij C. Campagne*, 1847.**

***Leerboek der Medicina forensis voor Regtsgeleerden, door Dr. Carl Bergmann, uit het Hoogduitsch vertaald door H.H. Hagemann, met in den tekst gedrukte houtsneêfiguren. Utrecht, C. van der Post. Amst., C.G. van der Post*, 1847.**

***Systematisches Handbuch der Gerichtlichen Arzneikunde, zum Gebrauche fur Aerzte, Wundärzte, Rechtsgelehrte; und zum Leitfaden bei öffentlichen Vorlesungen, von Joseph Bernt. Fünfte vermehrte und verbesserte Auflage. Wien*, 1846.**

***De uitoefening der geregtelijke Geneeskunde in Nederland, - hare gebreken - middelen tot herstel derzelve; door J.C. van den Broecke, Medicinae Doctor, en Mr. Ph. van den Broecke, Advokaat bij het Provinciaal Geregtshof in Zeeland en Regter-Plaatsvervanger bij de Arrondissements-Regtbank te Middelburg. Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Te Utrecht, bij C. van der Post*, 1845.**

***Die gerichtliche Arzneikunde in ihrem Verhältnisse zur Rechtspflege, mit besonderer Berücksichtigung der Oesterreichischen Gesetzgebung. Zum gebrauche fur Aerzte, Wundärzte und Rechtskundige dargestellt und mit entscheidenden Thatsachen begründet von Franz von Ney, 1ter und 2ter Band. Wien*, 1847.**

(*Vervolg van bladz.* 60.)

De werkkring der regtsgeleerden bij de uitoefening van de Geregtelijke Geneeskunde is uit den aard der zaak moeijelijker te bepalen dan die van den geneeskundige. Want, terwijl wij van den laatstgenoemden in het algemeen mogen eischen, dat hij door toepassing van zijne kennis, in natuuren geneeskundige wetenschappen, het onderwerp, hetwelk aan een regtskundig onderzoek onderworpen wordt, zooveel mo-

gelijk toelichte, is voor hem de taak juist omschreven; en er zal slechts verschil kunnen bestaan omtrent de meerdere of mindere uitgebreidheid, welke hij aan zijne nasporingen zal geven, voor zoo verre hij bij het verzamelen van feiten, welke voor zijne gevolgtrekkingen moeten dienen, zijnen werkkring ook tot diegenen uitstrekt, welke, volgens de gewone opvatting, door de regterlijke magt opgespoord worden. Zijn arbeid moet ten laatste aan den regtskundige worden ingeleverd, opdat deze zich de vruchten van de wetenschappelijke navorschingen toeëigene; doch zulks niet in dien zin, alsof hij geacht wierd slechts blindelings de uitspraak der deskundigen aan te nemen; iets hetgeen slechts dan gevorderd kan worden, wanneer er sprake is van stellige waarneming, zoo als bijv. het constateren van anatomische feiten. Bij de redeneringen, in de conclusiën vervat, zal de waarde dier bewijsvoering wel degelijk door den regtskundige mogen geschat worden. Het ware een inbreuk op de regterlijke onafhankelijkheid, indien men hem verpligten wilde, redeneringen en gevolgtrekkingen aan te nemen, die met zijne overtuiging in strijd zijn. Wanneer wij ons hier aan eene strenge consequentie hielden, zouden wij op dien grond bij den regtsgeleerde eene bepaalde natuur- en geneeskundige studie moeten vorderen. Bij de bestaande orde van zaken zal het zeker als een onmisbaar vereischte voor eene goede regtsbedeeling gesteld moeten worden, dat de regter, zoo al geene veelomvattende kennis van genoemde wetenschappen, zich ten minste heldere en zuivere begrippen eigen make aangaande de onderwerpen, die tot de natuurstudie behooren. Die eisch althans zal wel door niemand als overdreven beschouwd worden; en toch, hoe weinigen zullen door toepassing doen blijken, dat zij overtuigd zijn van de billijkheid, die daarin gelegen is. Heeft niet onze regering, bij het besluit op het hooger onderwijs, den regtsgeleerde als het ware een vrijbrief gegeven om zich slechts tot eene vlugtige kennisneming van de studie der Geregtelijke Geneeskunde te bepalen, ja zelfs om daarin geheel onkundig te blijven? Eene verklaring, dat de kandidaat in de regtsgeleerdheid, bij het doctoraal examen in de Romeinsche en hedendaagsche regten, het bewijs zal moeten overleggen, dat hij de lessen over medicina legalis et forensis bijgewoond heeft, ziedaar alles

wat de wet op het hooger onderwijs van 1815, Art. 87, noodig gekeurd heeft. Opmerkelijk is hier het verschil der uitdrukking bij de bepaling voor het doctoraal examen in de geneeskunde, waar het bewijs gevorderd wordt, dat men deze lessen *met vrucht* hebbe bijgewoond. Regt naïf is daarbij de lakonieke uitdrukking van den wetgever, die er ten slotte bijvoegt: ‘voor zoo verre die collegiën gehouden worden aan de akademiën, waar de graad gevraagd wordt.’ Het is alsof hij, niet overtuigd van de noodzakelijkheid der kennis van dit studievak, den aandrang van andersdenkenden noode gehoor gegeven, en er zich derhalve uitgered heeft, door te zeggen: het is beter indien de aanstaande regtsgeleerde eenige voorlezingen over de Geregtelijke Geneeskunde bijgewoond heeft; maar men achte het daarom niet noodzakelijk; ik ben bereid hiervan afstand te doen. Dat hij aldus over de studie der pandecten en over die van het staats- en volkenregt gedacht zoude hebben (men zie hetzelfde Art. 87), mogen wij niet vooronderstellen; veeleer laat zich vermoeden, dat de naauwe betrekking, waarin het onderwerp dier studiën staat met de vakken, welke bij het candidaats- en doctoraal-examen vermeld worden, de bijzondere behandeling van de beide straks genoemde vakken minder noodzakelijk maakten; terwijl de kennis van de statistiek des vaderlands, van de staatkundige historie van Europa, van de staatshuishoudkunde, welke mede in dit Art. onder dezelfde kathegorie geplaatst worden, niet als algemeene eischen behoefden gesteld te worden; en eindelijk de bedrevenheid in Hollandschen stijl en het talent van welsprekenheid als zaken beschouwd zijn, die voor den regtsgeleerde als een sieraad, niet als eene onmisbare behoefte in aanmerking komen.

Ik wil bij deze commentair op het bedoelde artikel niet gehouden zijn, den geest, waarin de wetgever gehandeld heeft, te verdedigen. Men houde vooral de reden in het oog, waarom ik hier het geheele Art. aan eene nadere beschouwing heb onderworpen. Er worden gelijkelijk met de medicina legalis en forensis verschillende andere vakken genoemd, en er was mij bijzonder aan gelegen de eigenaardige verhouding van dat vak van onderwijs aan het licht te doen komen. Hier althans kan men niet zeggen dat deze wetenschap geacht mag worden, met een der vakken van de regtsgeleerde studie ineen te

smelten, of uit de kennis, welke men daarin verkregen heeft, afgeleid te worden; evenmin kunnen wij het beweren, dat de kennis der Geregtelijke Geneeskunde eene zaak van ondergeschikt belang zoude zijn, toestemmen. De geheele rigting der natuurstudie staat, als empirische wetenschap, tegen de deels speculatieve, deels stellige rigting der regtsstudie lijnregt over. Zal de regtsgeleerde zich eenige kennis van de Geregtelijke Geneeskunde eigen maken, dan moet hij zich ten minste met den geest der natuurkundige wetenschappen, welker voorlichting hij verlangt, in het algemeen vertrouwd maken. Wij vragen hier niet veel meer dan men van ieder beschaafd man zoude mogen eischen, maar hetgeen zoo zelden, of althans door zoo weinigen onder ons, regt levendig beseft wordt; zoodat men bij eene beschaafde opvoeding minder op het aanwinnen van natuurkennis, dan wel op het aanleeren van talen, op de kennis van aardrijkskunde en geschiedenis pleeg te letten. Den zoodanigen zouden wij de verschillende opstellen van den man, die door woord en daad de natuurkundige wetenschappen hier te lande krachtdadiger dan eenig ander ondersteunt, in handen willen geven; wij zouden hen willen verwijzen naar de voorlezingen van G.J. Mulder[1], en hen vragen: of zij na de lezing dier betoogen niet de overtuiging verkregen hebben, dat, wie aanspraak wil maken op eene beschaafde opvoeding, maar vooral wie geacht wil worden hooger onderwijs met vrucht genoten te hebben, niet vreemd mag blijven aan de kennis der geschapene wereld? ‘Het is opmerkelijk,’ dus lezen wij bij hem, ‘dat in den tijd, waarin wij leven, de wetenschappen der natuur zulk eene verbazenden invloed uitoefenen op het geheele leven der menschen, en hare waarde nog betwist wordt. Onkunde kan het dus niet, of althans niet alleen wezen, die de oorzaak harer geringschatting is, want haar gewigtige invloed op het maatschappelijke leven en al wat hiermede in verband staat, alzoo ook op de teederste aan-

1 Over de waarde der natuurkundige wetenschappen voor de geneeskunde, 1842. - De beginselen van hooger onderwijs voor geneeskunde, enz. In de Bijdragen voor Geneeskundige Staatsregeling, Deel 11, St. 3. - Het streven der stof naar Harmonie, 1844. - De Elementen, 1844. - De stoffelijke wereld, een middel tot hoogere ontwikkeling, 1845.

gelegenheden van het individueele leven, springt in de oogen. Onkunde kan het derhalve niet wezen, die de reden is, waarom men wel de geschiedenis van het menschelijk geslacht, maar niet de eeuwige wetten der natuur; wel de verdeeling der aardoppervlakte, maar niet de kennis aan den bol zelven; wel een stel talen, waaronder er zijn, die geen volk meer spreekt; maar niet de taal der waarheid, zoo als die spreekt in de treffelijke orde der zigtbare wereld, bij voorkeur onder de middelen van algemeene opvoeding opneemt.'

Hetgeen derhalve als vereischte eener beschaafde opvoeding te stellen is, zal dus als voorbereidende kennis bij den regtsgeleerde, die zich met de studie der Geregtelijke Geneeskunde wil bezig houden, billijkerwijze mogen gevorderd worden. Ingeleid in die kennis zal het hem mogelijk zijn, zich eene algemeene voorstelling van de physiologie, en in verband daarmede van den bouw des menschelijken ligchaams, eigen te maken: de toepassing der scheikunde op de leer der vergiften te begrijpen: zich in de opvatting der afwijkingen van den gezonden toestand, ten gevolge van uitwendige oorzaken, zoo als verwondingen, vergiftingen, enz., vrij te waren van algemeen heerschende dwaalbegrippen, welke uit volslagene onkunde maar al te ligt geboren worden. Eindelijk zal hij daardoor ook een beter en helderder inzigt in de psychologie verkrijgen, en zich, bij zijne beschouwingen omtrent de verschillende vormen van krankzinnigheid, niet uitsluitend op het gebied der metaphysische studiën plaatsen, maar ook aan den invloed van den ligchamelijken toestand zijne aandacht schenken. Bij dit alles houde men in het oog, dat wij dien ornvang van kennis bij den regtsgeleerde niet vorderen met het doel om hem de hulp en voorlichting van den geregtelijken geneesheer overbodig te maken, of hem in staat te stellen zich als bevoegde, onafhankelijk van de uitspraak der deskundigen, een oordeel in geregtelijk geneeskundige aangelegenheden te vormen. Wij willen zijne verhouding veeleer in dezen gelijk geacht hebben met die van den zeevarende, die zich de sterrekundige ontdekkingen voor zijn doel ten nutte maakt, en die, met eenige kennis dier wetenschap toegerust, te beter over hare

toepassing in bijzondere gevallen zal kunnen oordeelen, zonder dat wij daarom van hem vorderen, dat hij zich een geheel onafhankelijk standpunt in de physische en astronomische wetenschap kieze. Zal er eene heilzame toepassing van de Geregtelijke Geneeskunde mogelijk zijn, dan behoort er op het gebied dier wetenschap, zoowel in hare eigene ontwikkeling, als in de practische aanwending, eene toenadering tusschen geneeskundigen en regtsgeleerden plaats te hebben. Eene toenadering van de zijde der geneeskundigen alleen, kan hier tot geene gewenschte uitkomsten leiden, evenmin als die, welke uitsluitend van de zijde der regtsgeleerden uitging, het doel zoude bereiken. Wij hebben in het eerste gedeelte van ons opstel nagegaan, hoe ver de eischen, welke wij aan den geneeskundige stellen, zich behooren uit te strekken, en op grond van hetgeen wij thans ontwikkeld hebben, zal het gemakkelijk vallen, bij eene nadere beschouwing van den omvang der wetenschap, de grenzen te bepalen, waarbinnen zich de regtsgeleerde bij de studie dezer wetenschap zal beperken.

Wat de Handboeken betreft, die wij thans nog wat nader willen beschouwen, twee daarvan zijn, blijkens de titels, voor regtsgeleerden en geregtelijke geneesheeren tevens bestemd. Zij zijn in een aphoristischen stijl gesteld en hebben daardoor het voordeel, dat zij dengene, die op de hoogte der wetenschap is, op eenig punt, waar hij zijnen schrijver wenscht te raadplegen, in korte en stellige uitspraak het antwoord op de vraag geven. Dat zij om die reden voor het gebruik bij akademische lessen bijzonder geschikt zijn, zal ik hier niet behoeven bij te voegen. De geneeskundige heeft in den regel geene behoefte aan eene meer uitvoerige ontwikkeling, en waar hij het een of ander onderwerp wil bestuderen, zal de verwijzing naar de bronnen, waar hij eene meer volledige toelichting vinden kan, voor zijn doel toereikend zijn.

In het werk van Bergmann vinden wij eenen geheel anderen geest. Hij heeft zich uitsluitend de behoeften der regtsgeleerden voorgesteld, en verklaart dan ook in zijne voorrede, slechts te wenschen, dat deze in zijn werk mogen vinden, hetgeen zij behoeven; dat de vorm, door hem gekozen, de

belangstelling voor de onderwerpen van natuurkundigen aard bij zijne lezers moge opwekken. Een goed gedeelte van zijn werk is gewijd aan de uiteenzetting van physiologie en anatomie des menschen; van de 522 bladzijden in het oorspronkelijke zijn 130 bladzijden daartoe afgezonderd. Wij mogen hierbij niet onopgemerkt laten, dat in Hanover de studenten in de regtsgeleerdheid verpligt zijn, de voorlezingen over ontleedkunde en scheikunde bij te wonen. Van zoodanigen maatregel is op zich zelf niet veel heil te verwachten, tenzij de voordragt van anatomie en physiologie bijzonder naar de behoeften der regtsgeleerden gewijzigd worde. Wij mogen het derhalve als een der verdiensten erkennen, waardoor zich de arbeid van Bergmann onderscheidt, dat hij aan die behoeften, ten opzigte der voorbereidende kennis in natuur- en ontleedkunde van den mensch, bij den regtsgeleerde heeft trachten te voldoen. Wij zouden in sommige onderwerpen eene minder uitvoerige beschrijving gewenscht hebben, zoo als bijv. in het gedeelte, hetwelk over de geslachtsverrigtingen handelt. Doch hierover zullen wij liever nit uietweiden, daar toch, naar de individuele opvatting, de voorstelling eener meerdere of mindere uitgebreidheid, welke men aan deze beschouwingen wenscht te geven, noodzakelijk zal verschillen. Eene aanmerking, welke evenwel met meer vastheid van bewijsvoering zoude kunnen beredeneerd worden, ware deze: dat eenige algemeene begrippen van natuur- en scheikunde, die bij de physiologie onmisbaar zijn, vooraf eene toelichting behoefd hadden. Daardoor ware het gemakkelijk geweest, het begrip van leven, van het doel van het levensproces in zijn geheel opgevat, en van het eigenaardige der levensverschijnselen, in vergelijking met de verschijnselen van anorganischen aard, aan te toonen, en daarbij tevens het verband aan te wijzen, hetwelk de wetenschap ons tusschen de verschijnselen en wetten van de organische en anorganische schepping leert kennen. Zonderling is daarentegen de opvatting van onzen schrijver, die uit het begrip van verslijting der organen bij willekeurige spierbeweging de noodzakelijkheid der stofomzetting tracht af te leiden: ‘Het menschelijke ligchaam bestaat uit een groot aantal van verschillende deelen, werktuigen en stelsels van

werktuigen, die tot hun wederkeerig behoud te zamen werkzaam zijn. Door de zintuigen en door de tot hen behoorende gevoelszenuwvezelen heeft de mensch middelen om hetgeen hem omringt te kennen. Door de spierzenuwen en den uit spieren en beenderen bestaanden bewegingstoestel is hij in staat om op dat omringende te werken. Deze werktuigen, met name de spieren, worden door hunne werkzaamheid in eenen zekeren zin versleten, die deeltjes, welke integrerende vaste bestanddeelen daarvan waren, worden door hunne werkzaamheid in hunne scheikundige hoedanigheid veranderd, zoodat zij niet meer deelen van de werktuigen kunnen blijven. Daaruit vloeit de noodzakelijkheid voort van eene tweeledige verrigting: 1°. van de verwijdering dezer onbruikbare deelen van hunne plaats (uitscheiding); en 2°. van de vervanging daarvan door zoodanige, welke met het werktuig (de spier onder anderen) scheikundig gelijk van aard zijn (voeding); voorts vloeit daaruit de noodzakelijkheid voort, dat ten minste een gedeelte van het werk van den bewegingstoestel tot het toeëigenen van voedsel wordt gebezigd, zoodat hier een cirkel plaats vindt: de beweging maakt voeding, de voeding maakt beweging noodig.'

Er is in die geheele voorstelling eene onjuistheid, eene eenzijdigheid en bekrompenheid, die nergens gevaarlijker zijn dan in geschriften, welke eene populaire opvatting van wetenschap bevatten. Eene verkeerde aanduiding van het standpunt, waarop men zich bij den aanvang moet plaatsen, zal bij de volgende ontwikkeling onvermijdelijk eenen nadeeligen invloed uitoefenen. Het begrip van stofwisseling behoorde als grondslag van de stoffelijke zijde der levensverschijnselen in zijne algemeenheid ontwikkeld te worden. De lezer, die, onbekend met de physiologie en anatomie, het boek van Bergmann opvat, zal noodwendig moeten gelooven, dat de uitscheiding van stof alleen het gevolg der slijting bij beweging is, en dat de werkzaamheid tot herstelling alleen in betrekking tot die bepaalde oorzaak van stofverlies beschouwd moet worden. Maar zelfs afgezien van deze eenzijdigheid, ware het wenschelijk geweest, aangaande de voortdurende wisseling in de bestanddeelen der organen, omtrent de onafgebrokene reeks der werkzaamheden van het organisme,

waarbij worden en vergaan zoo naauw ineengrijpen, eene voorstelling te geven, die met den geest der scheikunde en histologie meer in overeenstemming ware geweest dan de scheeve opvatting, welke uit het begrip van verlies der zelfstandigheid, ten gevolge van schuring of wrijving der eene oppervlakte op de andere, afgeleid wordt. Ik zoude ongaarne geacht willen worden door de meerdere zorg, waarmede ik de voorstelling van Bergmann hier trachtte te wederleggen, eene enkele zwakke plaats bij voorkeur aan de kritiek onderworpen te hebben; bij eene toetsing van hetgeen in de volgende § § van deze inleiding, getiteld: ‘Algemeene denkbeelden over de bewerktuiging. Scheikundige daadzaken’ voorkomt, zouden wij niet minder aanleiding tot dergelijke opmerkingen vinden. Zoo is het eene laakbare onevenredigheid, dat, tegen hoogstens anderhalf bladzijde algemeene physiologische beschouwing der levensverschijnselen, vijf bladzijden aan de ontwikkeling van scheikundige beginselen gewijd zijn. In die ontwikkeling wordt gesproken van scheikundige verwantschap, zonder een enkel woord van het specifiek gewigt der ligchamen en de atomenleer vooraf te laten gaan, waardoor natuurlijk de bestendigheid der evenredigheden van de verbindingen onverklaarbaar moeten worden. Geen enkel woord over de algemeene natuurkundige (physiologische) wetten en de toepassing harer kennis ter verklaring der levensverschijnselen. Doch reeds genoeg om te doen zien, dat de geheele inleiding in menig opzigt als onvolledig te beschouwen is. Wat de bijzondere beschrijving der verschillende deelen betreft, wij erkennen hier eene meer zorgvuldige bearbeiding, die ook bij de anatomische orde gemakkelijker verwezenlijkt konde worden.

Het is onzen schrijver in eene beoordeeling van zijnen arbeid als verdienste toegekend: dat hij getracht heeft zich zooveel mogelijk te houden aan datgene wat men als stellig kan aannemen; dat hij liever onverbloemd de nog bestaande gapingen erkent, dan haar met ledige phrasen en geleerd schijnende hypothesen te bemantelen. De verdienste, waarop hier gedoeld wordt, zal wel hoofdzakelijk daarop berusten, dat over de levenskracht en andere abstracte begrippen niet gephilosopheerd wordt. In een werk, waar he

te doen is om stellige kennis, die tot grondslag voor regterlijke beschouwingen gelegd moet worden, kan men zich niet te zorgvuldig voor hypothetische voorstellingen wachten. Op sommige punten mag evenwel onze schrijver wel wat te ver gegaan zijn, zoo als daar, waar hij over de zamenstelling der graauwe zelfstandigheid der hersenen naauwelijks een enkel woord rept, en dus dat gedeelte der zenuwphysiologie, waarin de verrigtingen der beide zelfstandigheden in hare onderlinge verhouding behandeld wordt, geheel ter zijde laat; geschiedde dit, omdat hij alle minder stellige hypothesen geheel wilde buitensluiten, dat mogen wij niet onopgemerkt laten, dat hij daarentegen breedvoerig spreekt over de zenuwvezelen, en daarbij zelfs zoo ver gaat van de eindlissen der zenuwvezelen in de hersenen als door waarneming stellig bewezen te erkennen.

Uit deze aanmerkingen over ‘de physiologische en ontleedkundige voorbereiding’ in het werk van Bergmann leide men intusschen niet de gevolgtrekking af, dat wij zijn arbeid op dit punt als mislukt beschouwen; wij erkennen al het moeijelijke, hetgeen er gelegen is in zoodanige ontwikkeling van wetenschappelijke onderwerpen ten behoeve van hen, die geacht worden geene kennis daarvan uit hunne overige studiën te ontleenen; al ligt loopt men gevaar, dat zij, die met den omvang der wetenschap vertrouwd zijn, de aanmerking maken, dat men zijne taak te bekrompen opgevat heeft, terwijl bij eene meer uitvoerige bearbeiding van de andere zijde de bedenking gereed ligt, dat men meer omgehaald heeft dan noodig was. In de overtuiging hiervan heb ik derhalve op datgene verwezen wat als leemten in zijnen arbeid door een ieder spoedig zal erkend worden.

Onder die leemten reken ik mede het gemis van eene bijzondere ontwikkeling der physiologische grondstellingen, die bij de beoordeeling der vragen omtrent den toestand van de zedelijke en verstandelijke vermogens des menschen, in gevallen waar krankzinnigheid verondersteld wordt, eenen leiddraad aan de hand doen, welke ons in de beslissing dezer moeijelijke vraagstukken den regten weg zal doen vinden. Wij zijn hier tot de beschouwing van een onderwerp gekomen, hetwelk eene nadere ontwikkeling verdient.

De vraag van de bepaling der ruimte, waarbinnen men het begrip van niet-toerekenbaarheid op grond van krankzinnigheid zal beperken, is nog steeds aan zoovele moeijelijkheden onderhevig, dat men, uit algemeene stellingen redenerende, vaak in de toepassing op bezwaren stuit, welke bijna onvermijdelijk zijn. Zeer juist is derhalve de opmerking van Bergmann, dat men ieder individuëel geval hetwelk aan de beoordeeling onderworpen wordt, zooveel mogelijk in zich zelf moet trachten te ontwikkelen, en door vergelijking met andere soortgelijke gevallen uit de Jaarboeken der geregtelijke geneeskunde moet trachten toe te lichten. Wij willen dan ook gaarne de noodzakelijkheid dezer empirische rigtiṅg in onze opvatting omtrent krankzinnigheid erkennen, en daarbij vooral de opmerking doen gelden, dat de natuur ook hierin dikwijls eene gelijkvormigheid in de bijzondere gevallen vertoont, die zelfs den ongeoefende onvermijdelijk in het oog valt. Het vaststellen derhalve van bijzondere klassen van krankzinnigheid, de beschrijving van het eigenaardige karakter, hetwelk aan ieder dier bijzondere soorten moet toegekend worden, naar aanleiding der vergelijking van de verschillende gevallen die met elkander zooveel overeenkomst vertoonen, is een eerste en noodzakelijke grondslag voor de uitspraak in geregtelijk geneeskundige kwestiën omtrent krankzinnigheid. Men zal daardoor voorkomen, dat eene verkeerde opvatting van den regtsgeleerde aanleiding geeft, om gevallen van krankzinnigheid, die door den deskundige als onmiskenbaar aangenomen worden, voorbarig te loochenen.

Als voorbeeld zoude ik hier kunnen verwijzen op die gevallen, waar personen, die onder den invloed van krankzinnigheid eene neiging tot de eene of andere misdaad gevoelden, daarmede gedurig streden, en die slechts door toevallige omstandigheden in de uitvoering van de daad verhinderd werden. Wanneer zij later, na hunne herstelling, de bijzonderheden der indrukken, waaronder zij geleefd hebben, mededeelen, en daarbij de bekentenis afleggen, dat zij op het punt gestaan hadden de misdaad, waartoe zij als huns ondanks gedreven werden, ten uitvoer te brengen, dan heeft men zeker geen grond om aan de juistheid van het beweren te twij-

felen, dat hier tijdelijk een ziekelijke toestand aanwezig was, waaruit de neiging tot de misdaad verklaard kan worden. Brengt men nu hiermede die gevallen in verband, waar het tot de uitvoering van de misdaad gekomen is, dan zal men toch hier geene toepassing van straf billijkerwijze kunnen vorderen, tenzij de geloofwaardigheid der straks genoemde bekentenissen ten eenemale in twijfel getrokken wordt. Bij de vergelijking van zoodanige gevallen uit de lijfstraffelijke regtspleging staat men dikwijls verbaasd over de treffende overeenkomst in de verschijnselen der afwijking in de zedelijke vermogens; waar men derhalve zoodanig eene reeks van waarnemingen verzameld vindt, die allen naauwkeurig met elkander overeenkomen, mag men met regt daaruit het beeld van eenen ziektevorm afleiden, welke, eenmaal gekend, in het vervolg meer en meer zal waargenomen worden. Op geene andere wijze heeft zich het begrip van krankzinnigheid in de populaire opvatting gevormd. Wie is er, die niet, bij de voorstelling van krankzinnigheid in verschillende beschrijvingen, die voorstelling aan het begrip, hetwelk hij er zich van gevormd heeft, onwillekeurig toetst en de waarheid van het voorgestelde beeld beoordeelt? Ik verwijs hier slechts op de zoo uitmuntende teekeningen van krankzinnigheid, welke in de treurspelen van Shakespeare gevonden worden. De natuur is hier met zoo veel scherpzinnigheid opgevat, dat de juistheid van het karakter der krankzinnigheid zich aan een ieder met eene kracht van overreding opdringt, waarbij men het talent van den onnavolgbaren tooneeldichter met bewondering erkent. Wanneer de trekken uit die tafereelen door schrijvers over krankzinnigheid met de resultaten, welke de wetenschappelijke nasporingen opgeleverd hebben, vergeleken worden, en daardoor op nieuw de verdiensten van Shakespeare erkend worden, dan is het niet, dat zij in haar geheel de bevestiging der deskundigen behoefden; het is slechts de getrouwheid tot in de minste bijzonderheden, die door de kritische overweging duidelijker aan het licht komt.

De kennis derhalve van de bijzonderheden is het, welke men bij voorkeur van hen zal mogen verwachten, die met naauwgezetheid de studie over dit onderwerp vervolgd heb-

ben, en die door de aanschouwing der natuur zich een juister begrip uit de werkelijkheid ontleend hebben. Op grond van deze omstandigheid, zal men dan ook van den geneeskundige, die zich bepaald met de studie en de waarneming van krankzinnigheid heeft bezig gehouden, in gevallen van krankzinnigheid eene uitspraak mogen vragen; eene uitspraak, welke in vele gevallen de opvatting van den regtsgeleerde, die met het onderzoek der zaak belast is, slechts nader bevestigt, en die naauwelijks kan geacht worden, aan het bestaan van krankzinnigheid getwijfeld te hebben. Maar uit deze beschouwing meende ik bevorens te moeten afleiden, dat bij voorkeur de uitspraak van dien geneeskundige zal gevraagd moeten worden, die zich met dit onderwerp zoowel practisch als theoretisch heeft bezig gehouden.

Van een geheel anderen aard wordt de taak der deskundigen in die gevallen, waar geen zoodanige algemeen erkende vorm van krankzinnigheid aangetroffen wordt. Men onderscheide hier twee gevallen. In de eerste plaats noemen wij het zoodanige, waar de wetenschap door ijverige navorschingen eene bepaalde groep van ziektevormen, als eigene klasse van krankzinnigheid, heeft leeren kennen, terwijl de opvatting in het gewone leven daarmede in strijd is. Het zal de taak der regtsgeleerden zijn, zich bekend te maken met die vormen, om dus de regten der wetenschap te erkennen, en zich voor de populaire opvatting wachtende, niet, door vooroordeel misleid, de resultaten van een langdurig en veelzijdig onderzoek op het gebied der wetenschap als willekeurige opvattingen te bestempelen, zoo als zulks maar al te dikwijls geschiedt, wanneer men spreekt van de geneigdheid der geneeskundigen, om overal, waar slechts bijzondere driften in werking zijn, krankzinnigheid te erkennen; even alsof hier een strijd bestond tusschen den regter, die de schuld tracht op te sporen, en den geneeskundige, die de onschuld tracht te bewijzen. Het werk van den Franschen geneeskundige, C.C.H. Marc, ‘de la Folie considerée dans ses rapports avec les questions Medico-Judiciaires, Paris 1840, 2 volumes,’ bevat voor hen, die zich eene zoodanige veelzijdige, empirische kennis der verschillende vormen van krankzinnigheid willen verwerven, eenen schat van

belangrijke bijdragen, en wordt dan ook door von Ney en Bergmann aan den regtsgeleerde met nadruk ter studie aanbevolen.

Maar behalve die gevallen, waar de wetenschap in strijd is met de algemeene opvatting omtrent het bestaan van krankzinnigheid, daar zij op empirische gronden, bij een streng onderzoek, het bestaan van krankzinnigheid heeft aangetoond, waar het niet vermoed werd, kunnen er ook zoodanige voorkomen, waar men uit speculatieve beginselen tot de gevolgtrekking meent te moeten komen, dat er geene toerekenbaarheid bestaat, onverschillig of men den toestand des beschuldigden met krankzinnigheid wil bestempelen dan niet. Wij bevinden ons hiermede op een der meest betwiste punten der geregtelijke geneeskunde, waar het namelijk de opvatting geldt, of de beslissing van zedelijke toerekenbaarheid aan den geneeskundige zal opgedragen worden, dan of hij slechts geacht moet worden, uit den kring zijner bijzondere kennis, den regter zoodanige inlichtingen te verschaffen als er gevorderd worden, opdat deze, de regtsbeginselen toepassende, de uitspraak over de al of niet toerekenbaarheid vaststelle. In de meeste werken, die over geregtelijke psychologie handelen, wordt de stelling aangenomen, dat de beslissing aangaande dit punt aan den geregtelijken geneeskundige behoort toevertrouwd te worden; men heeft, om de zaak tusschen den regter en den geneeskundige te bemiddelen, de termen van het onderzoek somwijlen ook wel aldus bepaald, dat men den geneeskundige het onderzoek opdroeg aangaande de vrijheid der handeling, en derhalve de vraag aangaande de toerekenbaarheid aan den regtsgeleerde ter beslissing overliet.

Wij vinden door Henke, in zijn Zeitschrift f. Staats-Arzneikunde, 1827, Heft. 1, de stelling omtrent de zedelijke vrijheid, als onderwerp van het geregtelijk geneeskundig onderzoek, in dier voege opgevat, dat hij beweert: ‘für den rechtlichen Zweck jeder Untersuchung zweifelhafter psychischer Zustände, kommt es mehr darauf an fest zu stellen, ob das Individuum als frei oder als unfrei zu betrachten sey, als darauf ob der Zustand der Manie, dem Wahnsinne, der Narrheit, der Melancholie, u.s.w., angehöre; und mithin ist in allen Fällen des Civilrechts, so wie der strafrechtlichen und polizeilichen Untersuchung die Entscheidung über die

Freiheit und Unfreiheit eben so unerlässlich als völlig genugend.' Met deze stelling vereenigt zich Friedreich, in zijn 'System der Gerechtlichen Psychologie' ten volle.

J.H. Hoffbauer onderscheidt den toestand van onvrijheid en toerekenbaarheid in dier voege, dat overal, waar men onvrijheid aan moet nemen, het begrip van schuld niet vervalt. 'Es ist der Mensch nicht selten gewissen krankhaften und widernatürlichen Zuständen von langerer oder kürzerer Dauer unterworfen, in welchen bei ihm das Selbstbewusstsein und die Freiheit der Selbstbestimmung entweder völlig aufgehoben, oder doch wenigstens verdunkelt, getrübt sind, in welchen er des Lichts der Vernunft mehr oder minder beraubt ist, und daher das Vernünftige zu fühlen, zu erkennen und zu thun nicht vermag. Während der Dauer dieser Zustände ist der Mensch ein unfreier, daher nicht fähig dem Staate Pflichten zu leisten, und vom Staate Rechte zu geniessen, von diesen Gebrauch zu machen; daher auch vor dem Forum des Richters nicht zurechnungsfähig, und kann und darf ihn der Criminal-Justiz für das, was er widergesetzliches verübt hat, nicht bestrafen. Wie kann diess auch anders sein, da der Mensch im Zustande der Unfreiheit dier Stimme des Gesetzes zu vernehmen durchaus nicht vermag. Es kommen jedoch im Foro dann und wann Fälle vor, wo diese Regel eine Ausnahme erleidet, und wo eine gesetzwidrige Handlung, im Zustande der Unfreiheit begangen, dem Thäter ganz oder zum Theil angerechnet werden muss und er dafür zu bestrafen ist.' Ware het dat de schrijver dit laatste werkelijk bewezen had, wij zouden daardoor een geheele omkeering in de grondstelling, die in de eerste plaats aangenomen is, gemaakt zien. Het is evenwel eene onmiskenbare dwaling, of althans eene verkeerde voorstelling. Eene daad, welke in den toestand van onvrijheid begaan is, kan niet als toerekenbaar beschouwd worden, tenzij men eene onvrijheid in zoodanig opzigt aanneemt, als niet in betrekking met de daad gebragt kan worden. Waar eene gedeeltelijke onvrijheid, bijv. in krankzinnigheid met heldere tusschentijden, voorkomt, ligt het verschil der opvatting niet in de zaak zelve, maar in de bepaling van de betrekking van den bewusten toestand met de daad, die het onderwerp van het regterlijk onderzoek uitmaakt.

Wij vinden in het werk van Bergmann de vraag omtrent hetgeen de geregtelijke geneeskundige, ten behoeve van de regterlijke magt, in gevallen van vermoedelijke krankzinnigheid te beslissen heeft, zorgvuldig ontwikkeld, en willen zijne beschouwingswijze in het kort zamenvaten, ten einde daarmede de stellingen van von Ney te vergelijken.

De beoordeeling omtrent den zielstoestand (Geistigen Zustand) van een individu, in hoe verre deze binnen de grenzen van gezondheid ligt, levert op zich zelve, afgezien van het bijzondere doel, waartoe die beoordeeling gevorderd wordt, belangrijke zwarigheden op. Men verlangt in gevallen van burgerlijke en lijfstraffelijke regtsvordering eene beslissing, ten einde daaruit eene gevolgtrekking af te leiden, hetzij voor de erkenning van burgerlijke regten, hetzij voor de toerekenbaarheid van eene gepleegde misdaad. Ware het genoeg, dat de geneeskundige hier eene naauwkeurige beschrijving leverde, waarin alles opgenomen was hetgeen hij omtrent den toestand waargenomen had, er zoude een belangrijk bezwaar in zijne verhouding als geneeskundige weggenomen worden. Daarin vindt men juist de meest uiteenloopende opvattingen. De geneesheer moet, zoo als men zich pleeg uit te drukken, slechts voorbereiden, geen eindoordeel geven, hij moet over de toerekenbaarheid geen uitspraak doen. Is dit nu eene zaak van vorm, dan kan zij op zich zelve hare waarde hebben; een verder onderzoek der vraag zal evenwel hierbij onnoodig zijn. Maar is het oordeel over het bestaan van krankzinnigheid niet gelijk in beteekenis met ontoerekenbaarheid, dan wordt er vooral gevorderd, dat de wetgever aan het geneeskundig personeel juist opgeve, waarop het hier aankomt; dat de wet stellige bepalingen bevatte over den graad en de soorten van krankzinnigheid, waardoor de toerekenbaarheid, de bevoegdheid om beschikkingen te maken, buitengesloten worden. Hiermede zijn intusschen niet alle bezwaren opgeheven, want er blijft dan nog steeds de vraag over, of de wetgever, die zich slechts bij eene algemeene uitdrukking, zoo als verstandsverbijstering, zielsziekte enz. bepaalt, een begrip heeft vastgesteld, hetwelk juist genoeg begrensd is; kiest hij de namen van bijzondere vormen, dan is het wederom de vraag, of hij hiermede genoeg-

zaam alle bijzondere wijzigingen heeft opgevat. Wat de bepaling van den graad betreft, hierin zal eene individueele opvatting niet vermeden kunnen worden. Ter beoordeeling van die gevallen, waar heldere tusschenruimten met eenen staat van krankzinnigheid afwisselen, zal de beslissing van den geneesheer noodwendig gevorderd worden, om te bepalen, in hoeverre de daad in betrekking gebragt moet worden met de afwijking van de verstandelijke vermogens; terwijl eindelijk bij monomaniën de invloed van de idée fixe op de daad almede door de verklaring van den geneesheer zal moeten beslist worden.

Ten einde de zwarigheden, die op deze wijze zich opdoen, te vermijden, heeft men derhalve gemeend, dat de geneesheer aan de eischen, welke hem in betrekking tot de regterlijke magt gesteld zijn, konde voldoen, indien hij als doel zijner onderzoekingen stelde de beslissing der vraag: of het individu zich bij het bedrijven van de daad in eenen toestand van zedelijke vrijheid of onvrijheid bevond? Bergmann maakt zijne lezers hier opmerkzaam op de onbepaalde beteekenis, welke aan dit woord verbonden is, en het gevaar, hetwelk uit eene willekeurige opvatting van het begrip van vrijheid zoude voortspruiten. Er heeft zich door de verwarring van de beteekenis, welke de geregtelijke geneeskundigen hieraan verbinden, en die, welke er door de moralisten aan gehecht wordt, reeds een strijd over dit onderwerp ontwikkeld, welke door de keus van een ander woord had kunnen vermeden worden. Doch hoe men het ook aanlegge, men kan het niet vermijden, hier op het gebied der moraalphilosophie te komen. Wanneer men de toepassing van het begrip in bijzondere gevallen beproeft, zal zich noodwendig de vraag opdoen: of de mensch op het oogenblik, dat hij de daad volbragt, in staat ware geweest op verstandelijke gronden een ander besluit op te vatten? Is de geregtelijke geneeskundige uit speculatieve beginselen overtuigd, dat iedere eenmaal volbragte menschelijke handeling eene noodwendige was, dat bij de toepassing van het beginsel van oorzakelijkheid (Causalitätsprincip) zoodanige gevolgtrekking volgens eene ijzeren wet van noodzakelijkheid moet erkend worden, dan blijft er naauwelijks eenige ruimte voor

de beslissing overig, en het philosophische stelsel van den geneesheer zal de regter zijn, terwijl het onbevangene onderzoek van het feitelijke der zaak, geene theoretische opvatting, als middel van toelichting gevraagd was. Henke heeft de begrippen van vrijheid en verstand als gelijkluidend genomen, wanneer hij zegt: ‘Durch Vernunft und Freiheit erhebt sich der Mensch über das Thier. Nur vernünftige, d.h. der Selbstbestimmung fähige, freie Wesen sind im Stande sich gegen den Trieb der Sinnlichkeit zu Handlungen zu bestimmen. Die Gesetzgebung kann nur von der Vernunft und Freiheit ausgehen und nur an vernunftige und freie Wesen die Gesetze richten. Für Vernunftlose, des Selbstbewusstseyns und der Selbstbestimmung Ermanglende, daher unfreie, hat das Gesetz keine verpflichtende Kraft.’ Bergmann meent nu, dat, wanneer de woorden *Vernunftgebrauch* en *Freiheit* als eensluidende beschouwd mogen worden, het eerste daarom de voorkeur verdient bij de toepassing in Geregtelijke Geneeskunde, omdat hierbij de verkeerde opvattingen niet zoo ligt te vreezen zijn, dan bij het gebruik van het woord vrijheid. Maar desniettemin zal het noodig zijn voor de toepassing op die gevallen, waar geen toestand van volslagene verstandsverbijstering gevonden wordt, eene nadere omschrijving te geven; men stelle derhalve de vraag aldus: of het niet gebruiken van het verstand uit eene pathologische oorzaak, dan wel *blootelijk* uit slechte drijfveeren, hartstogten, enz. voortgevloeid zij?

Zoo juist en grondig tot hiertoe de redenering van Bergmann geweest moge zijn, zoo onvoldoende is de oplossing, welke hier aan het einde gesteld wordt. Inderdaad konde dit wel niet anders, zoo als wij later geleidelijk hopen aan te toonen. Voor dit oogenblik willen wij ons bepalen, om te doen opmerken, dat de tegenstelling van pathologische oorzaken tegenover slechte drijfveeren (Motieven) en hartstogten hier tot allerlei moeijelijkheden aanleiding geeft. Wij vragen in de eerste plaats: wat men onder de woorden: pathologische toestand te verstaan hebbe: is het pathologische toestand van het ligchaam? Is het pathologische toestand der verrigtingen? Is het pathologische toestand van het denkvermogen, waardoor het gebruik van het verstand verhinderd

wordt? Hoe kan men pathologischen toestand als eene tegenstelling tegenover slechte drijfveeren en hartstogten beschouwen? Tegenover pathologischen toestand kan niet anders dan gezonde normale toestand in tegenstelling gebragt worden. Tegenover hartstogten en slechte drijfveeren denken wij koel beraad en edele beginselen. Men beproeve met deze opvatting de stelling te analyseren, en men zal spoedig ontwaren, dat men werkelijk nog niets met haar gevorderd is; de moeijelijkheid is er niet door opgeheven, en de beslissing, op grond der schatting van de drijfveeren en hartstogten, blijft onverminderd bestaan.

Deze ontwikkeling moge daartoe strekken, om de bezwaren te doen zien, welke men zich berokkent, wanneer men van den geneeskundige iets meer vordert, dan alleen inlichtingen omtrent den ligchamelijken toestand des aangeklaagden, opdat de regter daaruit verder zijne gevolgtrekkingen moge afleiden. Waarom, dus zal men zeggen, zich daartoe niet bepaald? Het antwoord is eenvoudig, omdat zulks evenzeer zijne bezwaren heeft, dewijl het moeijelijkste deel, de verstandelijke coördinatie der feiten, op zoodanige wijze aan den regtsgeleerde overgelaten wordt; eene arbeid, die zoodanige kennis in de wetenschap zelve vooronderstelt, dat het geheele onderzoek dan zonder nadeel, ja zelfs met meer voordeel, aan den regtskundige ware toevertrouwd geweest.

Het zal dus om deze verhouding vooral van belang gerekend mogen worden, de zaak van de zijde der regtsgeleerden na te gaan, en uit te vorschen, in hoeverre de grenzen, welke van de regtsgeleerde zijde gesteld worden, eene juistere bepaling van de bevoegdheid der geregtelijke geneeskundigen vaststellen.

‘Wanneer men bij gevallen van geregtelijk geneeskundig onderzoek en bepaling omtrent den toestand van krankzinnigheid de formule der vraag aldus uitdrukt, dat men den geneesheer het dilemma voorlegt: was de mensch vrij of niet? dan vraagt men van den geneeskundige meer dan deze beantwoorden kan en mag,’ zegt von Ney. Want deze vraag drukt slechts met andere woorden den eisch ter beslissing van het geheele punt van onderzoek uit; of namelijk de bedoeling, die de beschuldigde daarbij had,

als eene slechte te beschouwen zij of niet? Kan nu de geneeskundige de vraag niet in dier voege beantwoorden, dat hij tot de gevolgtrekking komt: ‘de mensch was niet geschikt eenige bepaalde bedoeling te hebben, dus ook geene booze,’ maar moet hij integendeel toegeven, dat de mensch, subjectief beschouwd, wel degelijk de geschiktheid had, om eene bedoeling op te vatten, zoo grijpt hij in de bevoegdheid van den regter in, door de nadere toevoeging, dat in d i t g e v a l geene booze bedoeling gevonden werd. In verreweg de minste gevallen zal de uitspraak van den geneeskundige zoodanig gesteld kunnen worden, dat de mensch niet vatbaar was met eene bepaalde bedoeling te handelen; want niet zelden handelt een volslagen krankzinnige met bedoelingen. Daar nu evenwel eenmaal door dezen vorm der vraag het juiste standpunt, hetwelk den arts als natuurkundige aangewezen is, verschoven wordt, d.i. daar hij van het gebied van natuur-onderzoek op dat der moraal-philosophie en der regtswetenschap verplaatst is, zoo blijft hem niets anders over, wanneer hij zich met eere uit de zaak wil redden, dan om te spreken van halve vrijheid, iets hetgeen eene logische tegenstrijdigheid bevat; want het begrip van vrijheid onderstelt het gemis van allen mogelijken dwang. ‘Is een mensch aan handen en voeten gebonden en men maakt hem de handen los, dan is het niet juist, zijnen toestand als half vrij te bestempelen; hij is veeleer te beschouwen als gebonden. Wil men de stelling in dier voege opvatten, dat hier bepaaldelijk van het vermogen gesproken wordt, dan kan men dat vermogen niet willekeurig in fractiën verdeelen, zoodat daaruit het begrip van verschillende graden van vrijheid afgeleid wordt; maar men kan alleen spreken van eene verhouding, waardoor aan dat vermogen de gelegenheid gegeven wordt, zich in meerdere of mindere volledigheid te openbaren.’ Onze schrijver tracht door eene vergelijking de voorstelling hiervan te verduidelijken en aan te toonen, hoe, onafhankelijk van dit vermogen, zoowel subjectieve als objectieve oorzaken een individu in de openbaring van het eigen vermogen kunnen belemmeren. Zijne redeneringen op dit punt opvattende, zouden wij hierbij willen voegen, dat in de waardering van datgene, wat als

subjectief (pathologische toestand), niet als objectief (toevallige opwekking tot driften en hartstogten, in de uitwendige omstandigheden), aangemerkt moet worden, eene gevaarlijke klip voor den geneeskundige gelegen is, zoodat men, wel verre van de gelijkheid voor de wet te erkennen, gevaar zoude loopen, de beslissing aan willekeurige opvattingen prijs te geven, indien men de vraag omtrent geheele en gedeeltelijke vrijheid gelijkelijk ter beantwoording aan den geneeskundige opdroeg.

Hoe men derhalve de oplossing dezer moeijelijkheden uitsluitend van de zijde der geneeskundigen beproeft, men zal niet ligt eene uitkomst verkrijgen, zoo als men die moet verlangen en eischen. Denken wij ons slechts, afgezien van alle verdere redeneringen, hoe moeijelijk het den geneeskundige moet vallen, bij het onderzoek van eenen aangeklaagde, zich daarbij te onthouden van de vraag, of de daad, in aanmerking der omstandigheden, hem als strafbaar voorkomt. Is het zijne innige overtuiging, niet op grond der wetgeving, maar op grond van algemeene zedelijke beginselen, dat men den aangeklaagde ten onregte als strafbaar zoude beschouwen, hoe ligt zal hij geneigd zijn die overtuiging uit te spreken, of althans zijn verslag zoodanig in te rigten, dat hij onder eenen anderen vorm zijne meening bepaald openbaart.

Er kan, dunkt mij, na de overweging van dit alles, geen twijfel bestaan, dat de regtsgeleerde van zijne zijde verpligt is, den kring zijner kennis zoodanig uit te breiden, dat hij in staat zij, de physiologisch-pathologische opvatting van den geneeskundige te begrijpen en te waarderen. De ontwikkeling van dit punt willen wij, volgens von Ney, in korte trekken beproeven.

Het ware zeker te veel gezegd, wanneer men wilde beweren, dat de leek in het vak der geneeskunde nimmer in staat zoude zijn den toestand van krankzinnigheid te erkennen. Wanneer nu de wet eischt, dat de krankzinnigheid door de uitspraak van een geneeskundige geconstateerd worde, dan moet men 1°. als doel dezer bepaling aannemen, dat de wetgever in twijfelachtige gevallen, door aanwending van zoodanige wetenschappelijke kennis als den regter ontbreekt, de noodige

zekerheid wilde geven, dat de vraag, of er al dan niet krankzinnigheid aanwezig zij, niet uit het oog verloren zal worden. 2°. Dat hij zich wenschte te vergewissen, of de opmerkingen en inzigten van den regter de proef eener wetenschappelijke navorsching kunnen doorstaan; en of 3°. de nasporingen, die volgens de beginselen der wetenschap ingerigt zijn, ook veelligt verschijnselen aan het licht mogten brengen, welke den regter ontgaan waren en die op het onderzoek en de beslissing aangaande den toestand van krankzinnigheid eenigen invloed kunnen hebben.

Ter beoordeeling van gemoedstoestanden kan een ieder zich, uit den aard der zaak, zoo ver de algemeene opvatting betreft, bevoegd achten. De weg van zelfkennis en menschenkennis leidt buiten twijfel zeer ver, en op dien weg kan men belangrijke resultaten verkrijgen; zonder die kennis zullen alle wetenschappen te zamen, nooit een afdoend resultaat leveren, ja men kan zeggen, dat eene juiste opvatting zonder haar geheel onmogelijk is. Dit doordringen in de inwendige verhouding van 's menschen bestaan ligt, in alle die gevallen, waar geene bijzondere omstandigheden aangewezen kunnen worden, die de erkenning van eene abnorme stemming boven allen twijfel plaatsen, niet slechts op den weg van den regter, maar moet hem als een heilige pligt opgedrongen worden; want waar het te doen is om de drijfveeren eener daad of de uitbarsting der hartstogten in gewone gevallen te onderzoeken, heeft nog niemand aan de bevoegdheid van den regter getwijfeld.

Maar ook daar, waar de gemoedsstemming, welke eene daad vergezelt, eene buitengewone genoemd moet worden, mag de bevoegdheid van den regter niet ten eenemale weggeredeneerd worden; want altijd blijft den regter het oordeel over de toerekenbaarheid ten opzigte van eene bepaalde daad overgelaten, daar van hem in strafzaken de uitspraak geëischt wordt, of de daad met een boos opzet verrigt is, hetgeen zonder een dieper indringen in den inwendigen toestand niet mogelijk is; ook moet de regter toch zoo veel kennis van gemoedstoestanden hebben, als noodig is om te beoordeelen, of en wanneer hij het onderzoek van een geneeskundige bij eene bepaalde zaak zal vragen.

Men kan dus in het algemeen zeggen, dat den regter zoo

veel bevoegdheid ter beoordeeling van den gemoedstoestand moet verleend worden, dat hij daar, waar het hem gelukt de daad of de handelwijze van den beschuldigde op zuiver menschelijke gevoelens terug te brengen, ook niet gehouden zij, eene uitspraak van de zijde der geneeskundige wetenschap te vragen. Bestaat er evenwel twijfel, of de opvatting van den regter wel volkomen juist zij, vertoont zich de mogelijkheid, dat een ziekelijke of abnormale toestand op de uitvoering van de daad zijnen invloed heeft doen gelden, dan wordt het noodzakelijk, dat er een geneeskundig onderzoek plaats hebbe. De verhouding van geneesheer en regter moet men zich hierbij niet aldus voorstellen, alsof deze de tolk ware, die eene oorkonde, welke in eene taal, den regter vreemd, geschreven, in eene verstaanbare taal overbragt; want men houde het steeds in het oog, dat de regter veel van datgene, waardoor de abnorme toestand van den onderzochte zich karakteriseert, niet slechts zelf kan waarnemen, maar dat hij ook veel van datgene, wat voor eene rigtige opvatting van dien toestand gevorderd wordt, door eigen nadenken over de menschelijke natuur, en door eigen levenservaring zoude kunnen doorzien.

Opdat dus de ontwikkeling van het onderwerp, door den geneesheer te leveren, beantwoorde aan het doel, moet hij niet slechts van juiste en veelomvattende geneeskundige beginselen uitgaan, maar hij moet die ook weten aan te sluiten aan datgene, wat hij bij den regter meent te mogen en te moeten onderstellen, de begrippen namelijk, welke deze uit practische levensbeschouwing gewonnen zal hebben; ten dien einde is het noodig, dat de geneesheer eene juiste en naauwkeurige voorstelling bezitte van datgene, wat hij bij den regter mag aannemen als beginselen, waaraan zijne beschouwingen zich moeten aanknoopen.

Ik zoude vreezen door eene uitvoeriger mededeeling van de ontwikkeling der bijzondere beschouwingen, die onze schrijver hierop laat volgen, te veel van het geduld mijner lezers te vergen. Zij is te veel als een zamenhangend geheel te beschouwen, dan dat ik door de vermelding van enkele punten geen gevaar zoude loopen de juiste waardering van het geheel te kort te doen. Het zij hier voldoende ter karakteri-

sering van dit gedeelte van den arbeid onzes schrijvers te doen opmerken, dat hij van de volgende algemeene stelling uitgaat: het verschijnsel waaronder zich de krankzinnigheid (Irrsinn) voor ieder mensch, en derhalve ook voor den leek in de geneeskunde, laat erkennen, en waardoor zij van andere ziektetoestanden onderscheiden wordt, is eene handeling of ook eene werkeloosheid, welke niet in overeenstemming gebragt kan worden met het gewone begeer-vermogen in betrekking tot de opwekkingen, welke van buiten komen. Bij eene geregelde beschouwing achtereenvolgend de ontwikkeling van verschillende vermogens in de onderscheidene dierklassen nagaande, vindt hij daarin gelegenheid het karakteristieke in de zedelijke eigenschappen der menschen, in vergelijking met de begrippen, voorstellingen en driften der dieren, te ontvouwen. Daarna treedt hij in eene beschouwing omtrent den aanleg tot zedelijkheid, de begrippen van deugd, eer en geweten.

Deze algemeene morele beginselen, op physiologische grondslagen veelzijdig ontwikkeld en toegelicht, strekken hem dan in zijne verdere bearbeiding van dit onderwerp tot grondslag. Nadat hij eerst zijne opmerking omtrent krankzinnigheid uit een physiologisch en regtskundig standpunt uiteengezet heeft, en de grondstellingen van het regt heeft doen kennen, waarop bij het vaststellen van krankzinnigheid moet gelet worden, komt hij bepaaldelijk tot dat gedeelte van zijnen arbeid, waar wij de oplossing vinden voor de moeijelijkheden, die bij de erkenning van twijfelachtige gemoedstoestanden voorkomen.

Verstandsverbijstering (Geisteskrankheit) is niet de eenige aanleiding, waardoor de handeling, welke het uitvloeisel van eene buitengewone gemoedstoestand is, verklaard of verontschuldigd mag worden. Terwijl intusschen de regtsgeleerde en de geneeskundige den toestand van zoodanigen persoon, bij wien geene verstandsverbijstering, maar alleen afwijking in de gemoedsstemming gevonden wordt, onderzoeken, toont zich de eigene rigting van de beide wetenschappen duidelijk als van elkander verschillende; de geneeskundige beschouwt de zielsstoornissen slechts uit dat oogpunt, dat hij haar als bijzondere ziektevormen erkent; de stoornis in de verrigtingen van de ziel zijn verschijnselen eener ziekte; verschijnselen,

die wel in eene eigenaardige kategorie geplaatst worden, maar die daarom niettemin door hem moeten ontleed worden en vergeleken, om daaruit tot het begrip der ziekte te komen. De regtsgeleerde daarentegen vraagt de middelen om de zedelijke waarde der handelingen, die bij den geneesheer slechts als verschijnselen worden opgevat, te schatten. In die verhouding zal natuurlijk eene andere rigting aan de waarnemingen van den geneeskundige moeten gegeven worden. Hij stelle zich niet te angstvallig tot taak, aan ieder geval, dat te zijner waarneming komt, eene bepaalde plaats in het systeem aan te wijzen. Hij ontwikkele met zijne beschouwingen van de somatische zijde tevens de psychische verschijnselen, waarbij hij vooral de betrekking van de verstandelijke vermogens tot de begeertevermogens, dat is de hartstogten en driften, enz. opvatte, zaken, die even goed op het gebied van den regtsgeleerde als op dat van den geneeskundige liggen (von Ney).

Wij hebben bij de beschouwing van dit punt ons opzettelijk langeren tijd bepaald, omdat wij daaruit eene opmerking wilden afleiden ten aanzien van het plan, waarnaar Bergmann zijn leerboek bewerkt heeft. Wij gaven reeds vroeger te kennen, dat de algemeene beginselen van ontleed- en natuurkunde van den mensch als een wenschelijke tak van kennis voor den regtsgeleerde te beschouwen zijn. Bergmann verdient derhalve eene billijke hulde, dat hij, in vergelijking van zoovele andere schrijvers, die zich verbeelden dat hun arbeid tevens voor regtsgeleerden nuttig zoude zijn, zijne taak ruimer en beter opgevat heeft. Het ware intusschen te wenschen geweest, dat hij, bij de bearbeiding van deze natuurkundige voorbereiding, de anatomie niet zoo uitsluitend tot onderwerp gekozen, maar ook tevens de physiologie iets meer in bijzonderheden bedacht had. Daarbij zouden wij zelfs gewild hebben, dat hij verder gegaan ware, en naast de physiologie de psychologie, die daarmede voor den geregtelijken geneesheer zoo naauw verbonden is, hare plaats ingeruimd hadde. Mag de geregtelijke geneesheer zoodanigen omvang van kennis bij den regtsgeleerde vooronderstellen, dan zal zijne taak daardoor niet alleen vereenvoudigd, maar ook gemakkelijker en dankbaarder worden. Doch ook al ware het, dat regtsgeleerde en geneeskundige beiden dien

trap van ontwikkeling bereikt hadden, dan nog zouden wij niet eerder de heilrijke gevolgen van de toepassing der geregtelijke geneeskunde van de regtsbedeeling mogen verwachten, dan wanneer door eene doeltreffende organisatie die verhouding tusschen den geneesheer en de regterlijke magt juist geregeld ware.

In plaats van de bijzondere onderwerpen van de geregtelijke geneeskunde in het algemeen te bespreken, hebben wij liever een enkel onderwerp gekozen, waardoor wij de noodzakelijkheid eener naauwe betrekking tusschen den regtsgeleerde en den geneeskundige in een helder licht konden stellen. Zeker laat zich die noodzakelijkheid nergens overtuigender betoogen dan in die gevallen, waar het niet zoo zeer te doen is om het onderzoek van de daad als daad, maar om de waardering van die daad ten aanzien van hare drijfveeren. Met een enkel voorbeeld wil ik thans nog de taak des geregtelijken geneeskundigen, in betrekking tot de wetgeving en de regterlijke magt toelichten voor die gevallen, waar hij geroepen wordt om slechts het objectieve van de daad te onderzoeken, met terzijdestelling van de subjectieve waardering, d.i. de meerdere of mindere mate van schuld bij den dader.

Bij verwondingen of ligchamelijke beleedigingen, waarop de dood gevolgd is, zal het onderzoek der deskundigen gevorderd worden, opdat de regter wete, in hoeverre de dood als het gevolg van het gepleegde geweld te beschouwen is. Men moet hier in de eerste plaats een onderscheid maken voor die gevallen, waar het gepleegde geweld in geene betrekking staat met den dood; iets hetgeen dus in de eerste plaats behoort nagegaan te worden. Is het evenwel bewezen, dat de dood als het gevolg van het gepleegde geweld te beschouwen is, dan moet de daad als moord bestempeld worden. Het ligt uitsluitend op het gebied van den regtsgeleerde om de bedoelingen van den dader te waarderen, en de wet geeft hem hier de aanwijzing voor zijn onderzoek. De geregtelijke geneeskundige kan evenwel met de verklaring, dat de dood in verband gebragt moet worden met het gepleegde geweld, dus dat hier een geval van moord voorkomt, niet volstaan; hij moet bij het onderzoek der stoffelijke gevolgen van de verwonding of belee-

diging tevens de physiologische zijde opvatten, en uitvorschen hoe uit de verwonding de dood verklaard moet worden. Men heeft door verschillende klassificatiën de nadere bepaling van de gevolgen der daad onderscheiden, en aldus getracht de uitspraak van den regter eenen zekeren grondslag te geven. Van vroegen tijd af heeft men de indeeling der wonden in absoluut en toevallig doodelijke (vulnera per se et per accidens lethalia) vastgesteld; anderen meenden eene drieledige onderscheiding te moeten aannemen, namelijk: de absolute, de op zich zelf en de toevallig doodelijke beleedigingen; door anderen worden die gevallen onderscheiden, waar eene wond, ten gevolge van den individuëelen toestand des verwonden, als bij uitzondering op den gewonen regel, een doodelijk gevolg heeft. Al deze onderscheidingen hebben voor den geregtelijken geneeskundige ongetwijfeld hare waarde; het ware eene ongerijmdheid, te beweren, dat het onverschillig geacht kan worden daarop bepaald te letten; integendeel kan een naauwkeurig en veelzijdig onderzoek ten dien opzigte bij geregtelijke navorschingen van de zijde des geneeskundigen niet ernstig genoeg aangedrongen worden. Maar de wetgever behoort hier geen grondslag voor zijne bepaling in te zoeken; evenmin als het wenschelijk te achten is, dat de regter zich van die termen bediene, om aan den geneeskundige bepaalde vragen te rigten.

‘Wanneer derhalve de geregtelijke geneeskundige in zijn elogium medicum van de klassificatie, zoo als zij van oudsher door de geregtelijke geneesheeren in hare verschillende wijzigingen vastgesteld was, geheel afziet, en daarentegen, volgens de grondstellingen zijner wetenschap, het geval, hetwelk hem ter beoordeeling onderworpen is, van alle zijden beschouwt, en zijne meening daarover uitspreekt, zoo heeft hij aan de eischen des regters volkomen voldaan, en zijne oordeelvelling zal alles bevatten wat de regter uit een geneeskundig oogpunt als grondslag zijner uitspraak mogelijkerwijze kan te weten komen.’ (v. Siebold, § 253.)

Bij de overweging van dit punt zal het wel niet noodig zijn te betoogen, hoeveel de taak van den geneeskundige vereenvoudigd wordt, wanneer hij bij den regter de vereischte algemeene begrippen aantreft, zoodat hij bij de uiteenzetting der feiten en redeneringen geene les over elementaire begrippen

der wetenschap behoeft te voegen, en zich tevens overtuigd mag houden, dat de ontwikkeling zijner stellingen, naar het standpunt der wetenschap ingerigt, gevolgd en begrepen zal worden. Ik zoude vreezen op het gebied der regtswetenschap als onbedrevene te verdoolen, indien ik het onderzoek van het strafbare eener handeling tegenover de wet, in vergelijking met de beoordeeling der daad, uit een zedelijk gezigtspunt wilde opvatten. Het is buiten twijfel eene netelige zaak, in de wetgeving zoowel als in de toepassing der wet, aan de zedelijke waardering tegenover de eischen eener stellige bepaling den juisten invloed toe te kennen. De zedelijke beschouwing gaat noodwendig van het individuëele, de wetgeving daarentegen van het algemeene uit. Wat derhalve de wetgever niet ten volle konde bereiken, de toepassing van het beginsel van zedelijke regtvaardigheid voor het individu, zal zeker niet geheel buiten den kring der bemoeijingen van den regter gelegen zijn. De wet moet noodzakelijk vragen, in hoeverre de dood tot de beleediging staat als gevolg tot de oorzaak. Maar kan nu eene straf toegekend worden waar de beschuldigde geacht moet worden de gevolgen van zijne daad niet vooraf gekend te hebben? Zeker niet. Daarom heeft de wetgever dan ook de onderscheiding gemaakt van manslag met voorbedachten rade. Men behoeft hierbij nu niet uitsluitend die gevallen voor oogen te houden, waar de beleediging geheel buiten den wil van den dader lag; men kan zich de omstandigheden ook zoodanig denken, dat de beschuldigde wel het opzet had om den persoon, die het slagtoffer van zijn misdrijf geweest is, eene beleediging toe te brengen, zonder dat de bedoeling van manslag bij hem opgekomen was. De juiste grenzen voor de bijzondere gevallen te vinden, zal hier dikwijls hoogst moeijelijk zijn; de voorlichting van den geneeskundige zal den regter daarbij vooral te stade komen, niet opdat hij door hem onderrigt worde van de absolute of betrekkelijke doodelijkheid der verwonding, maar opdat hij zich overtuige, in hoeverre de bevinding aan het lijk gronden aan de hand doen, om te onderstellen, dat de hevigheid der gevolgen niet in evenredigheid stond met de bedoeling van den dader. Wij vinden hierin eene bevestiging van de juistheid der stelling uit het handboek van v. Siebold medegedeeld, en die met de opvatting,

welke wij bij Bernt, § 52, aantreffen, volkomen overeenstemt. Dat voor de beoordeeling van de strafbaarheid der daad ook in aanmerking verdient te komen, in hoeverre de dader geacht kan worden, de doodelijkheid der beleediging te kennen, behoeft wel naauwelijks herinnerd te worden. Op dit punt is het vooral gewigtig de aandacht van den regter te vestigen, zoo als Bergmann, § 520, dit zeer juist uiteenzet. In het werk van von Ney vinden wij, in het tweede hoofdstuk der tweede afdeeling, hieromtrent belangrijke wenken, welke, wel is waar, het meest in betrekking met de Oostenrijksche wetgeving staan, doch daarom niet minder de aandacht der regtsgeleerden verdienen.

Ik mag veronderstellen, door het aangevoerde de overtuiging bij den lezer gevestigd te hebben, dat de regter zich op het gebied der geregtelijke geneeskunde eenige algemeene kennis moet trachten te verwerven, dat hij, zonder algemeene begrippen van het onderwerp der natuur- en geneeskundige studiën, zijne onafhankelijke verhouding jegens den geregtelijken geneesheer niet kan handhaven, en dat zonder die kennis de toepassing der wetenschap in vele gevallen onvolledig of zelfs in verkeerde rigting zal plaats hebben.

Eene beoordeeling der aan het hoofd van dit opstel geplaatste werken te leveren, lag niet in mijne bedoeling; eene enkele opmerking, een enkel woord, om hen in strekking en gehalte te kenmerken, zal hier in verband met het bovenstaande niet geheel misplaatst zijn.

Wat het werk van Bock betreft, zoude men kunnen vragen, of eene vertaling van dit boek wel noodig was, terwijl wij in onze taal eene ‘Handleiding bij het geregtelijk geneeskundig onderzoek van lijken’ van A.L. Land bezitten? Wij zouden geneigd zijn, deze vraag ontkennend te beantwoorden, daar het werk van Land vrij juist voldoet aan de behoeften dergenen, die de Duitsche taal niet magtig zijn; voor hen toch, die het werk in het oorspronkelijke kunnen lezen, zal de vertaling zeker niet de voorkeur verdienen. Eene vergelijking van het werk van Bock met dat van Land zou de schaal al spoedig ten voordeele van den verdienstelijken

Duitschen ontleedkundige doen doorslaan, hetgeen buiten twijfel als eene der beste handleidingen te beschouwen is. Het verdient vooral bij de lijkschouwingen zelve gebruikt te worden, wegens de aanduiding van al wat door den geregtelijken geneesheer verrigt moet worden, en der bijzondere punten, waarop hij zijne aandacht te vestigen heeft; hetgeen door de orde, waarin het een en ander gerangschikt is, geleidelijk kan opgeslagen worden.

Het leerboek van von Siebold is geheel op de leest van Henke's ‘Lehrbuch der Gerichtlichen Arzneikunde’ bewerkt; zelfs vindt men op vele plaatsen bij den eersten bijna woordelijk terug, hetgeen in het werk van den laatsten voorkomt. Een zoo schroomvallig treden in de voetstappen van zijnen voorganger moge voor dezen eene loffelijke getuigenis zijn, voor den navolger pleit het zeker niet ten voordeele van de eigene kracht in wetenschappelijke opvatting. Wel verzekert v.S. zijnen lezers in de voorrede, dat hij geene zwarigheid gevonden heeft om den vorm, welken Henke aan de geregtelijke geneeskunde als wetenschap gegeven heeft, te behouden, dat hij dit zelf verkieslijk geacht heeft; doch dat hij zich daarbij beijverd heeft, bij hetgeen door Henke geleerd werd, niet te blijven staan: ‘het berusten,’ zegt hij, ‘in hetgeen onze voorgangers ons geleerd hebben, is reeds het begin van teruggang; onvermoeid moet er aan de volmaking eener wetenschap gewerkt worden, waarin nog zoo veel toe te lichten, zoo veel te ziften en op nieuw te toetsen, ja zelfs nog zoo veel te wijzigen is overeenkomstig den vooruitgang in die geneeskundige (en natuurkundige) wetenschappen, welke de hulpbronnen voor de geregtelijke geneeskunde zijn.’ Aan die vereischten verzekert hij ons, zooveel in zijn vermogen was, te hebben voldaan. Eene bijzondere ontleding zoude evenwel spoedig doen zien, dat er tusschen het werk van v. Siebold en dat van Henke zoo veel overeenkomst bestaat, als men bij eene nieuwe uitgaaf van het laatste konde verlangen, en dat men, daarnaar den graad van zijn vermogen afmetende, er eene ongunstige meening van zoude opvatten.

Omtrent de geheele eigenaardige en oorspronkelijke wijze van bearbeiding der geregtelijke geneeskunde in het werk van Bergmann, Siebold's ambtgenoot aan dezelfde universiteit (Göttingen), hebben wij in den loop van dit opstel reeds onze meening genoegzaam uiteengezet. De orde, door hem in de behandeling der verschillende onderwerpen gevolgd, is geheel physiologisch, zoodat hij de verschillende tijdperken van ontwikkeling, van de conceptie af aan, doorloopende, daarbij datgene uiteenzet, wat tot de geregtelijke geneeskunde behoort; hij behandelt daarna het onderzoek aangaande het bestaan van ziekelijke toestanden, zoowel ligchaamsziekte als dezulken, welke zich door stoornissen in de verrigtingen der ziel openbaren; terwijl ten laatste de verschillende gewelddadige oorzaken van stoornis der gezondheid en vernietiging van het leven besproken worden. Uit deze opgave van den inhoud blijkt het onderscheid der rangschikking, in vergelijking met de gewone, zoo als die in het leerboek van v. Siebold vastgesteld is, waar de drie volgende verdeelingen, in navolging van Henke, aangenomen worden; t.w. 1°. onderzoek aan levenden; 2°. onderzoek aan lijken; 3°. onderzoek aan levenlooze zelfstandigheden; terwijl Bernt eene drieledige verdeeling aanneemt van deze, in zoo verre verschillende, dat hij in de eerste plaats het onderzoek aan den gezonden mensch, in de tweede plaats het onderzoek aan den zieken, en in de derde plaats aan den dooden mensch behandelt.

Reeds de algemeene opvatting toont ons het verschil tusschen den arbeid van Bergmann, en dien van v. Siebold en Bernt. Even als uit deze verdeeling het verschil van standpunt reeds duidelijk herkend wordt, even zoo openbaart zich dat verschil in den geheelen vorm. Het werk van Bernt heeft in zijne aphoristische stellingen het meest van het dogmatische karakter, hetwelk vroeger in de handboeken voor de geneesen natuurkundige wetenschappen zoo algemeen was; en hoezeer de degelijkheid en grondigheid van zijn handboek eene billijke erkenning mogen verdienen, zoo is het niet slechts in den vorm eenigzins verouderd, maar ook in den inhoud dikwijls niet op de hoogte der tegenwoordige wetenschap. Als bewijs zouden wij slechts behoeven te vermelden, dat, in het hoofdstuk der vergiftigingen, niet dan eene vlugtige vermel-

ding gevonden wordt van de wijze, waarop men in het algemeen te werk moet gaan om stoffen te onderzoeken, waarvan het vermoeden bestaat, dat zij vergiftig zouden zijn; van de methode van Marsh voor het opsporen van arsenicum wordt geene melding hoegenaamd gemaakt, en nog veel minder van latere nasporingen gesproken.

Wij zullen bij den arbeid der Heeren van den Broecke niet behoeven stil te staan, en willen dus nog ten slotte een woord over het werk van von Ney hierbij voegen. De belangstelling, welke dit werk ons ingeboezemd heeft, en waarvan wij reeds meermalen in dit opstel bewijzen gegeven hebben, berust hoofdzakelijk daarop, dat een practisch regtsgeleerde de onderwerpen van de geregtelijke geneeskunde hier behandeld heeft in dien zin, zoo als wij meenen, dat de regtsgeleerde in het algemeen, de zaken die hem ter oordeelvelling onderworpen worden, behoort op te vatten: niet alsof hij de hulp en de voorlichting der geneeskundigen ten eenemale konde missen, maar met eene zekere wetenschappelijke zelfstandigheid, vinden wij hier op algemeene begrippen van natuur- en geneeskunde de kwestieuse punten in de G. Geneeskunde ontwikkeld en toegelicht, en ten duidelijkste aangetoond, dat de regter, wel verre van reeds dadelijk in ieder geval den bijstand des geneeskundigen in te roepen, zich daarbij moet wachten voor eene te groote gemakkelijkheid, en liever behoort na te gaan, in hoeverre de inlichtingen, welke hij vraagt, uitsluitend tot het gebied der geneeskundigen behooren, en of zij niet veeleer binnen het bereik van zijne eigene kennis gelegen zijn.

De gebreken, die aan het werk kleven, behoeven wij daarom niet te verzwijgen. Behalve de te groote breedvoerigheid, zouden wij het gemis van kennis der literatuur aangaande de onderwerpen, die door hem besproken worden, hier bepaald willen doen opmerken. Daardoor wordt het dikwijls moeijelijk zijne beschouwingen en redeneringen in de kwestiën, die van verschillende zijden in de wetenschap toegelicht zijn, aan hetgeen daaromtrent geschreven is, aan te sluiten.

Eindelijk een woord over de vertalingen der werken van

Bock, Bergmann en v. Siebold. - Het eerste is over het algemeen vrij juist en gemakkelijk in het Nederduitsch overgebragt. Van de hand van Dr. Hagemann hebben wij reeds zoo vele vertalingen, dat wij bij hem zeker eene meer dan gewone vaardigheid voor dien arbeid kunnen vooronderstellen; hij houde ons evenwel de opmerking ten goede, dat zijne vertaling hier en daar wel eens blijken draagt van mindere naauwlettende zorg voor den stijl. De vertaling, die de Heer Rombouts ons gegeven heeft, is zeker het minst van allen geslaagd; de moeite, welke zij hem gekost heeft, openbaart zich niet zelden door zekere duisterheid en stroefheid.

Doch het wordt tijd, dat wij dit opstel eindigen; mogten de medegedeelde opmerkingen dienen, om de aandacht op de werken, welke ik hier aangekondigd heb, te vestigen, en vooral om het gewigt eener gezette beoefening der studie van geregtelijke geneeskunde, bij regtsgeleerden, zoowel als bij geneeskundigen, meer ingang te doen vinden.

1 *Januarij* 1848.

J. VAN GEUNS.

Het Parijsche en het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

Het Parijsche Zendelinggenootschap, werkzaam in Zuid-Afrika, vooral ook in Nederland aanprijzenswaard. Ten voordeele van het Parijsche Zendclinggenootschap. In.'s Gravenhage, ter boekdrukkerij van J. Roering, 1847.

De schrijver van het stukje, dat ons aanleiding geeft tot de volgende regelen, volgens onderteekening aan het einde, de Heer G. Groen van Prinsterer te 's Gravenhage, roept, op verzoek van het ‘Evangelische Zendelinggenootschap te Parijs,’ daarvoor de belangstelling zijner land- en geloofsgenooten in, opdat zij door gebeden en gaven de voortzetting van dien evangeliearbeid mogen helpen bevorderen.

Al wie met den arbeid van dat Genootschap van nabij bekend is geworden, moet hoogelijk ingenomen zijn met de wijze, waarop de evangelieverspreiding aldaar wordt beproefd, en zich niet minder verheugen over den zegen van boven, die in ruime mate aan dat Genootschap op zijnen werkkring in Zuid-Afrika, Noord-Oostelijk van de Kaap de Goede Hoop, sedert eenige jaren is geschonken. Gemakkelijk viel het daarom den schrijver, om, eenvoudig uit het Maandschrift, van wege dat Genootschap uitgegeven, puttende, aan te wijzen, dat, hetgeen door dat Genootschap wordt verrigt, een bij uitstek nuttig en gezegend *Christelijk* werk is. Vreemd is het echter reeds hier in de ontwikkeling van dit gedeelte, dat dit zoo wordt voorgesteld, als gold niet hetzelfde van alle andere Evangelische Zendelinggenootschappen, ieder wel bij uitstek nuttig te achten, al ware ook een of ander nog niet

even gezegend, zoo althans de zegen naar de nu reeds tastbare vrucht wordt afgemeten; vreemd, dat de schrijver geheel kon vergeten, dat veel, dikwerf al wat van het Parijsche Genootschap wordt gemeld, om den zegen dier evangelieprediking, in verband met den vroegeren toestand der bevolking, waaronder het werkt, de menigvuldigheid der bezwaren, en de tegenwoordige gesteldheid, te doen waarderen, evenzeer op andere zendelings-werkzaamheden, met name op den arbeid van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, van volkomen toepassing is.

Maar waarom het Parijsche Genootschap alleen zoo hoog wordt geprezen, daarvan overwonnen moeijelijkheden en vruchten worden geroemd, welke met die van anderen vaak geheel gelijk staan, en daarbij toch alle andere, ook Nederlandsche pogingen tot voortplanting der kruisleer stilzwijgend worden voorbijgegaan, vindt zijnen grond in het tweede gedeelte, en wordt ons daar verklaard op eene wijze, die ons met weerzin doet gelooven aan de echtheid der opgave van eenen naam, waarvoor wij altoos hooge achting hebben gekoesterd.

Bij de heilige verpligting, die op elken Christen rust, om mede te werken aan de uitbreiding van het rijk Gods, en, ten minste door gaven en gebeden, de verkondiging des Evangelies onder de Heidenen te helpen bevorderen, moet men wel vragen: waarom vindt het Nederlandsche zendelingwerk zoo weinig ondersteuning bij hen, die zich hier te lande bij voorkeur als regt-geloovigen beschouwen? Daarvan geeft nu de schrijver eene verklaring, door van de bezwaren te gewagen, tegen het Nederlandsch Zendelinggenootschap in het midden gebragt, en, als uitkomst, zijne medegeloovigen te wijzen op de ondersteuning, die zij *daarom* aan andere Genootschappen, met name aan het Parijsche, moeten betoonen. De middelen echter, die hij daarbij gebruikt, en de wijze, waarop zij hier worden aangewend, schijnen ons ten hoogste te zijn af te keuren en den gemoedelijken schrijver volstrekt onwaardig.

Op de vraag: of door de Kerk of door het Zendelinggenootschap het gebod des Heeren wordt opgevolgd: ‘predikt het Evangelie aan alle creaturen’? wordt, wat de eerste betreft, het volgende gezegd: ‘De Nederlandsche Hervormde Kerk, als zoodanig, geeft aan dit bevel des Heeren,

ten aanzien der Heidenen, geen gehoor. Zij meent de taak te kunnen overdragen op een Genootschap, hetwelk niet tot de Kerk behoort. Het is als met het Armwezen, als met het Schoolwezen, als met de zedelijke verbetering der gevangenen, als met den weêrstand tegen Roomschen invloed; de Kerk acht zich geheel of gedeeltelijk ontheven van den haar opgelegden last: er zijn duizend en één afzonderlijke Genootschappen, terwijl vroeger (wanneer?) iedere werkzaamheid van den Christen, als een uitvloeisel van het geloofsleven der Gemeente, door de Kerk aangeprezen, ondersteund, geregeld en als een vrucht der waarheid, die zij belijdt, aan de belangstelling der leden en aan den zegen van den Heer opgedragen werd. Aldus is er ook voor den Zendeling-arbeid eene afzondering van Godsdienst en goede werken, waardoor het praktikaal bestaan der Kerk in de menigvuldigheid van zelfstandige Genootschappen, van maatschappelijke inrigtingen of partikuliere associatiën, opgelost wordt.'

Er is, op zijn zachtst gesproken, zeer veel overdrijving, eenzijdigheid en onjuistheid in deze beschouwing. Iedereen weet het, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk zich zeer veel aan het zendelingwerk laat gelegen liggen. Van haar is in ons vaderland de eerste vereeniging tot geregelde, ijverige voortplanting des Christendoms onder de Heidenen uitgegaan. Waardige leeraars en leden van dat Kerkgenootschap hebben het Genootschap gesticht, dat onder hoogeren zegen reeds eene halve eeuw mogt werkzaam zijn. De meeste leeraren, zeer vele leden der Hervormde Kerk, zijn leden van het Zendelinggenootschap en bestuurders in hunne afdeelingen. Aan de Hervormde Gemeenten is de zendelingsarbeid evenmin vreemd gebleven; wel nergens is de zaak niet opzettelijk behandeld en aangeprezen in de openbare godsdienstige zamenkomsten; de maandelijksche bidstonden, reeds sedert zoo vele jaren in gebruik, de Pinkster-collecten, in den laatsten tijd niet minder tot zegen der Kerk dan der zendelingszaak ingevoerd, zoo vele instellingen in schier elke gemeente daarmede verbonden, de algemeene dankbare gedachtenisviering van het vijftigjarig bestaan van het Zendelinggenootschap, onlangs in ons vaderland gehouden, en hoeveel meer nog, bewijzen de geheele

ongegrondheid der bewering, dat de Hervormde Kerk, als zoodanig, geen gehoor zou geven aan het bevel des Heeren, om het Evangelie ook den Heidenen te doen verkondigen, dat zij zich geheel of gedeeltelijk van den haar opgelegden last ontheven zou achten, en er voor den zendelingarbeid eene afzondering van godsdienst en goede werken (?) zou zijn tot oplossing van het praktikaal bestaan der Kerk. Integendeel is het duidelijk blijkbaar, dat het aan geene gelegenheid in de Kerk, aan geene opwekking en aanprijzing door de Kerk tot medewerking aan de evangelieverspreiding ontbreekt, zoodat de geloovigen, die zich daaraan onttrekken, van deze zijde althans geen grond hoegenaamd tot verontschuldiging hebben. Maar zou de schrijver misschien, wat hij echter niet zegt, maar wat enkele uitdrukkingen kunnen doen vermoeden, iets anders meenen: het Nederlandsche Zendelinggenootschap behoort niet *uitsluitend* tot de Hervormde Kerk, ook andere evangelische Christenen nemen daaraan deel, ondersteunen deszelfs pogingen? Wij kunnen niet denken, dat de schrijver dit heeft bedoeld; daarin geen grond tot vreugde en dankbaarheid voor God, maar een bezwaar, eene aanklagte tegen het Nederlandsch Zendelinggenootschap zou hebben gevonden. Wij moeten veronderstellen, dat hij niet zoo kleingeestig, zoo onchristelijk kan zijn van af te keuren, dat er onder de evangelische Christenen eindelijk gevonden worden, die, schoolsche twisten en menschelijke onderscheidingen hier ten minste ter zijde stellende, door liefde tot den Heer en tot hunne naasten zich verbonden hebben, om, in het geloof door de liefde werkende, het Evangelie der Zaligheid ook tot hen te doen komen, die zitten in schaduwen des doods. Maar misschien heeft de schrijver iets anders op het oog, en acht hij het noodig, dat het Zendelinggenootschap onder bepaalde leiding van het bestuur der Hervormde Kerk, der Synode, worde gebragt. Dan heeft hij echter voorbijgezien, dat dit, én wegens de wijze der zamenstelling, zoowel van het Zendelinggenootschap als van het Hervormde Kerkbestuur, én wegens den aard, den omvang en het verschil van beider werkzaamheden, schier onmogelijk zou zijn, gelijk dit ook, naar wij meenen, bij geen enkel der buitenlandsche Evangelische Zendelinggenootschappen het geval is, die wel allen naauw met de kerk,

waarvan zij zijn uitgegaan, verbonden, maar overal vrije, zelfstandige vereenigingen zijn. Is dit dus het bezwaar des schrijvers, dan had hij vooral niet moeten verzwijgen, dat hetzelfde ook van de andere, ook van het door hem aangeprezen Parijsche Zendelinggenootschap geldt, dat evenmin onder het bestuur der Hervormde Kerk in Frankrijk staat, en waarin zij zelfs minder dan bij ons deel neemt.

Nu overgaande tot de beschouwing van het *Nederlandsche Zendelinggenootschap*, wil de schrijver zich daarbij van ligtvaardigheid onthouden, en wij zouden niets liever wenschen, dan er slechts dit, een haastig, oppervlakkig oordeel, en niet iets ergers in te moeten zien.

Hij begint met de verklaring: ‘er zijn bedenkingen tegen dit Genootschap. Ik beoordeel ze niet, ik constateer ze.’ Hieraan schijnbaar getrouw, worden nu eene reeks bezwaren, alle op *men zegt*, opgesomd, maar toch, als volgde dit nu van zelve, daaruit het besluit afgeleid: daarom moeten de geloovigen hunne gaven aan het Fransche Zendelinggenootschap ten offer brengen.

Ernstig en herhaald heeft Ref. overwogen, wat door den schrijver is aangevoerd; maar hij mag het niet verzwijgen, dat zoodanige handelwijze hem onzedelijk, volstrekt ongeoorloofd toeschijnt. Men zegt's op te vangen, bedenkingen, aanklagten tegen een persoon of een zedelijk ligchaam te verzamelen, die *zonder onderzoek, zonder beoordeeling* openlijk te verspreiden, zich ten tolk te stellen aan vooroordeelen, beschuldigingen, lasteringen misschien, om daardoor hetgeen achting geniet, ondersteuning behoeft, te benadeelen, en een ander doel te bevorderen: wij kunnen niet anders, wij houden dit middel voor hoogst verwerpelijk. Die Pilatus-uitvlugt: ‘ik beoordeel ze niet, ik constateer ze,’ gaat hier te minder door, daar die bedenkingen stilzwijgend worden overgenomen, bevestigd, en daaruit het doel des schrijvers, de ondersteuning eener vreemde instelling, al haren aandrang moet ontleenen. Wogen die bedenkingen bij den schrijver, hadden die *men zegt's* bij hem ingang gevonden, hij zelf heeft het elders (bl. 4) treffend en juist verklaard: ‘wij mogen ons niet onttrekken aan den pligt; wij moeten zien op welke meer doeltreffende wijs pligtvervulling mogelijk is: wij moeten ons, ook waar *het Christelijke instellingen geldt*,

de moeite des onderzoeks getroosten; opdat weigering en inwilliging, althans voor ons zelven, gemotiveerd zij; wij zullen weten te geven, waar het behoort, wanneer wij weten te weigeren, waar het behoort.' Heeft nu de schrijver zelf hieraan voldaan, zich de moeite des onderzoeks ernstig en welmeenend getroost? Heeft hij zijne bedenkingen, zoo hij ze had, met den ijver en de belangstelling, de zachtmoedigheid en bescheidenheid, die den Christen betaamt, aan het Bestuur van het Nederl. Zendelinggenootschap kenbaar gemaakt? Heeft hij vol geloof en liefde, wat hij daar verkeerds, gebrekkigs achtte, zoeken te verbeteren? Zijn zijne pogingen, zijne gebeden steeds vruchteloos geweest? - Dan, maar óok dan eerst alleen, kon hij, als Christen, vrijmoedigheid hebben, die bedenkingen openlijk te constateren; de harten en handen af te trekken van een werk, dat zoo dringend aller ondersteuning en medewerking vereischt.

Gelijk de schrijver, die hier niets wil beoordeelen, ook van hetgeen hij aanvoert, naar het schijnt, niets heeft onderzocht, zoo valt het moeijelijk, iets op die deels onbepaalde, deels onbewezene en verwarde bedenkingen aan te voeren. In de eerste heet het: 'Het Nederlandsche Zendelinggenootschap heeft, zegt men, geen vrije werking. Het bepaalt zich tot onze overzeesche bezittingen; en daar zijn de belangen van het Evangelie aan de raadgevingen eener staatkunde, die naar wereldlijke berekeningen oordeelt, ondergeschikt. Matiging, des noods beteugeling van geloofsijver wordt vereischt om geen ergernis te geven in de West aan den planter, op Java aan den Mahomedaan. Het kruis zal aan Mahomedanen of Heidenen worden gebragt, - wanneer? morgen, of over een jaar? Neen, zoodra door de prediking van het kruis bij Mahomedaan of Heiden geen ergernis meer gewekt wordt.'

Onder de onnaauwkeurigheden in dit 'men zegt' behooren onder anderen de volgende: Het Nederl. Zendelinggenootschap *bepaalt* zich *niet* tot onze overzeesche bezittingen, maar ook in ons vaderland is het, waar het kan, tot heil der Joden, tot Christelijke onderwijzing van onkundigen, armen en verwaarloosden in ons midden en op andere wijzen werkzaam, gelijk de schrijver dit in het hem bekende stukje: 'Het Ne-

derlandsche Zendelinggenootschap in 1841. Rotterdam, 1841,' kon lezen, en in de stad zijner inwoning zeker kon aanschouwen. Buiten ons land is het niet in de West, waar thans alleen de Moravische Broeders arbeiden, maar onder de vele millioenen in Nederlandsch Oost-Indië werkzaam, een veld, zoo uitgebreid, dat het bovenal te wenschen ware, dat geen enkel Christen daaraan zijne hartelijkste belangstelling en ijverigste ondersteuning onttrok. Van den last (zoo althans meenen wij het dubbelzinnige 'wordt vereischt' te moeten verstaan) tot matiging of beteugeling van geloofsijver bij onze zendelingen, is aan den ondergeteekenden, die vele jaren lang hunnen arbeid heeft nagegaan, niet het minste bekend, maar wel weet hij, wat de schrijver even goed weet, al schijnt de slechts *geconstateerde* bedenking het niet te weten, dat niet morgen, of over een jaar, maar reeds sedert 1813[1], van wege het Nederl. Zendelinggenootschap onder Mohammedanen en Heidenen in Oost-Indië wordt gearbeid. Wat betreft de beperkingen, die de staatkunde aan de Evangelieprediking zou in den weg leggen, zoo zijn er zeker weinigen, die door maatschappelijke betrekking beter in staat zijn, dan de Heer Groen van Prinsterer, om te onderzoeken, wat daarvan zij, en de bestaande bezwaren door persoonlijken invloed uit den weg te helpen ruimen[2].

De tweede bedenking, die tegen het Nederl. Zendelinggenootschap wordt aangevoerd, is deze: 'Het draagt, zegt men, geen rijke vrucht. Men is over 't algemeen niet zeer ingenomen met de berigten, die men, op weinige uitzonde-

1 Wij twijfelen niet, dat bl. 63 in noot 24 het jaartal 1831, in plaats van 1813, eene drukfout is, maar moeten toch op dien misslag opmerkzaam maken, omdat onnadenkende lezers daaruit ligt zeer verkeerde gevolgtrekkingen kunnen afleiden.

2 Op blz. 62 de klagten van een Engelsch geestelijke vermeldende, over de moeijelijkheden, die het Nederlandsch Gouvernement aan vreemde zendelingen in Oost-Indië in den weg legt, verlangt de schrijver, dat het Nederlandsche Zendelinggenootschap deze aanklagt, zoo zij onwaar of overdreven mogt zijn, zal wederleggen. Wij vermoeden, dat het Zendelinggenootschap dringender zaken te doen heeft, dan op alle aanklagten, binnen- of buitenlandsche, en het minst op die tegen de staatkunde der Regering te antwoorden; maar meenen tevens, dat de schrijver zelf de beste gelegenheid had, om bij het bestuur der Koloniën het noodige daaromtrent te vernemen en te doen.

ringen na, dor en schraal vindt, naauwelijks in staat om eene belangstelling, ter voortdurende contributie genoegzaam, door maandelijksche toespraak, levendig te houden.' enz.

Wij behoeven den schrijver niet te herinneren, dat de rijkdom der vruchten, bij de beschouwing van den zendelingsarbeid, zeer dikwerf een valsche maatstaf is. Het zijn niet alleen gebrekkige Evangeliedienaars, die daar arbeiden, het is ook de Heer; en het verraadt slechts kleinmoedigheid des geloofs, te klagen en de handen terug te trekken, waar, bij trouwe Evangelieprediking, de vruchten niet terstond overvloedig worden aanschouwd. Zoo ergens, op dat veld moet dikwerf lang in hope worden gezaaid, en de nog schrale oogst mag, moet voor den Christen slechts een prikkel zijn tot ijveriger arbeid, tot vuriger gebeden, tot overvloediger gaven. Maar er is meer, de bedenking is gedeeltelijk volstrekt valsch. Op den arbeid der Nederlandsche Zendelingen, b.v. in Noord-Celebes, rust een zegen, daar mogen vruchten rijpen, die wij, uit veelzijdig onderzoek, gerust naast die van het Parijsche Zendelinggenootschap durven te stellen. Wat de ingenomenheid met de berigten betreft, wij erkennen, dat zij dien ophef, die levendigheid missen, die de Fransche dikwijls versiert; maar wij weten ook uit veelvuldige waarneming, dat den bevooroordeelden niets kan voldoen. Vermelden onze zendelingen de gezegende uitwerkingen van de prediking des kruises, dan denken sommigen wantrouwend aan opsiering en verdichting; spreken zij van de tegenwerkingen, bezwaren en beproevingen, die zij ondervinden, dan meenen anderen, dat al hun arbeid toch vruchteloos is; worden uit hunne brieven en dagboeken omstandige ontmoetingen, voorvallen of opmerkingen mededeeld, dan heet het, dat zij te veel in bijzonderheden gaan, kleingeestig, nietsbeduidend zijn; wordt de stof in groote trekken zamengevat en in algemeene beschouwing voorgesteld, dan vindt men het te afgetrokken, dor en schraal. Geheel hetzelfde, wat wij hier van onze Zendelingberigten hebben opgemerkt, heeft ook elders, b.v. in Frankrijk, met die van het Parijsche Genootschap plaats, en de oorzaak is eenvoudig, overal dezelfde: bevooroordeelden zoeken in die berigten geheel iets anders, dan zij daarin vinden kunnen.

Het laatste en gewigtigste bezwaar, is van zeer teederen aard: ‘Het Genootschap, beweert men, is aan de zinspreuk “*Vrede door het bloed des kruises*” niet meer getrouw.’ Hier vooral moeten wij het betreuren, dat de schrijver zulk eene aanklagte niet vooraf ernstig en bedachtzaam heeft onderzocht; dat hij, geen gronden aanvoerende om haar te kunnen bevestigen, tot de ongehoorde en ongerijmde stelling zijne toevlugt neemt: ‘in de mogelijkheid van het vermoeden, ligt hier de genoegzaamheid van het bewijs.’ De schrijver had het moeten bedenken, welke zware zedelijke verantwoordelijkheid hij door deze onbewezen, en, naar onze volle overtuiging, valsche beschuldiging op zich laadt. Getuigen niet zij allen, die vrijwillig tot het Nederl. Zendelinggenootschap zijn toegetreden, dat zij de verzoening met God door Jezus Christus alleen als den grondslag, den geest, het doel hunner werkzaamheid erkennen. Was het den schrijver geoorloofd, ook op hen, die, alles verlatende, zich aan Christus hebben overgegeven, en met alle opofferingen, met zelfverloochening, onder tallooze gevaren, zorgen en moeijelijkheden, den Éénigen Naam den heidenen verkondigen, door welken allen moeten zalig worden, het vermoeden te laden, dat zij, ontrouw aan hunne roeping, geene regte predikers des gekruisten zijn? Zeker, zij zijn mede feilbaar, gebrekkige werktuigen; maar wij houden ons ten volle verzekerd, dat de schrijver zelfs van geen enkelen kan bewijzen, dat hij ontrouw is aan het doel des Genootschaps: ‘*Vrede door het bloed des kruises*.’ Wat tot bewijs tegen het Nederlandsch Zendelinggenootschap wordt aangevoerd: ‘de vereeniging van strijdige rigtingen openbaart zich ook in de zamenstelling van het bestuur. De invloed der Groninger school is onmiskenbaar; de wêerstand onbeduidend,’ is door niets aangetoond, door niets bewezen, en wij kennen, wij gelooven aan geen anderen invloed der Groninger school op de zendelingszaak, dan dat zij een voorbeeld geeft van warme belangstelling, van vurige liefde, van werkzamen ijver, die voor velen tot diepe beschaming, voor allen tot opwekking en navolging kan strekken. Maar al meende ook de schrijver, dat *zijne* theorie der verzoening niet geheel en van alle zijden wordt gedeeld door velen, die zich aansluiten aan het

Nederlandsch Zendelinggenootschap, kon hem dat regt geven tot veroordeeling van den zendelingsarbeid, hem vrijmoedigheid doen vinden tot de harde, onchristelijke woorden, waarmede hij de geloofsovertuiging van anderen als met de leer der zaligheid onvereenigbaar, als krachteloos tot bekeering, als eene leer, wier verspreiding niet voor een zegen, maar voor een vloek is te houden, als uit de hoogte verdoemt? ‘Doch,’ zegt de schrijver ten slotte (bl. 19), ‘ik verdedig thans deze en de overige bedenkingen niet; ik meen zelfs, dat de berigten van het Zendelinggenootschap somtijds te laag worden gewaardeerd; ik doe aan het Vaderlandsche werk geen afbreuk (?); ik vraag voor de Zending van Parijs, wat men, in elk geval, aan de Nederlandsche niet geeft. Ik doe letten op het onbetwistbaar historisch feit, dat, daargelaten de juistheid of onjuistheid der bezwaren, dien ten gevolge, door de geloovigen (?) in Nederland zeer weinig voor de uitbreiding van het Rijk Gods onder de Heidenen verrigt wordt. Ik doe mij zelven en anderen de vraag of, zoo lang niet elke weg versperd is (?), zoodanige slapheid den Christen betaamt? of men niet op andere wijs moet verrigten wat misschien, waar men het liefst mede-arbeider zou willen zijn, niet mogelijk is.’ Deze spitsvindige wettiging schijnt ons van allen genoegzamen grond ontbloot. Klein is het aantal Evangelische Christenen in ons Vaderland, en millioenen derven in Nederland's Koloniën het licht des Evangelies. Verzuimen die geloovigen in Nederland, die de schrijver bedoelt, een hunner hoogste, heiligste pligten, dan had hij, die zijnen invloed gebruikt, om hen daarin te stijven, hen veeleer tot gehoorzaamheid aan het gebod des Heeren moeten vermanen, in plaats van hen te wijzen op eene hun eigenlijk geheel vreemde, toevallige gelegenheid, om toch ook iets voor de Zendelingszaak te doen. Het is hier niet voldoende, een historisch feit te constateren: maar pligt is het, eerst ernstig en naauwgezet te onderzoeken, of er niet een groot, zwaar te verantwoorden pligtverzuim plaats heeft, vóór men er toe mag overgaan, het bestaande te wettigen en door nieuwe instellingen ook voor de toekomst te bevestigen. Door den schijn aan te nemen, als waren de aangevoerde beden

kingen bewezen, of althans voldoende, door zijne gevolgtrekking zelve, doet hij wel degelijk aan het Vaderlandsche werk afbreuk; moet hij door zijn gezag, zijn woord en voorbeeld bij velen, dit werk des Heeren in Nederland benadeelen; want ook hierin geldt het woord van Christus: ‘Wie niet met mij is, die is tegen mij; en wie niet met mij vergadert, die verstrooit.’ (Luk. XI: 23).

Naar elders, naar het Parijsche Zendelinggenootschap, wil dus de schrijver de belangstelling, de gebeden en gaven der geloovigen heenleiden. Maar waarom, zoo dan het Vaderlandsche zendelingwerk zonder onderzoek en beoordeeling, uit willekeurig vooroordeel, verworpen, het vreemde verheven moet worden, niet de Rhijnsche of Amerikaansche zendelingen ondersteund, die met zoo veel opofferingen, met zoo heerlijken ijver des geloofs in Nederlandsch Oost-Indië, op Borneo arbeiden? Waarom, zoo het den werkkring, de Kaap-kolonie geldt, waarop de schrijver later zijne gronden bouwt, niet wederom de Rhijnsche, Berlijnsche, Engelsche of Amerikaansche zendelingen geholpen, die op hetzelfde veld werkzaam zijn? Waarom, wij dienen het te zeggen, daar de schrijver het verzwijgt, moeten de geloovigen in Nederland aan de Fransche zendelingen in Afrika de hulp toebrengen, die de laauwheid van hunne eigene Kerk hun onthoudt?[1] In al het door den schrijver aangevoerde, hebben wij geen anderen voldoenden grond kunnen vinden, dan deze - dat hij door het Parijsche Genootschap tot het verzamelen van giften is uitgenoodigd.

Wat de schrijver zegt, dat wij omtrent weinige Missiën zoo volledig en met zoo weinig moeite ons de kennis aan de natuur en den gang van het geheele werk kunnen verschaffen, als omtrent de Missie van Parijs, is geheel onjuist, daar ieder omtrent elk der buitenlandsche Zendelinggenootschappen zich geheel dezelfde kennis kan verwerven, die slechts de moeite wil nemen, de door hen uitgegeven verslagen, berigten, tijdschriften, enz., te lezen.

Om te bewijzen, dat deze zending (dat zal moeten zijn,

1 ‘Si nos Églises de France faisaient autant en proportion (getuigt de Fransche zendeling van de gemeente te Béthulie), elles pourraient entretenir cinquante fois autant d'ouvriers qu'elles n'en entretiennent.’ bl. 60, noot 15.

de ondersteuning dier zending), voor Holland, bijkans nationaal mag heeten, worden gronden aangevoerd, die inderdaad naauwelijks in goeden ernst kunnen bedoeld zijn, zoo als, dat een hoog verdienstelijk landgenoot, de admiraal Ver Huell (naar wij meenen, toen in Frankrijk genaturaliseerd) jaren lang Voorzitter van het Parijsche Genootschap is geweest; dat in het begin dezer eeuw Hollandsche Zendelingen in de Kaap-kolonie hebben gearbeid; dat in die streken nog vele Hollandsche namen en woorden worden gevonden! Ook wat de schrijver van de aanraking der Fransche zendelingen met de Hollandsche boeren opgeeft, geldt evenzeer van vele andere zendelingen. Zoo arbeiden b.v. de Amerikaansche zendelingen Adams, te Umlazi, bij Port Natal; A. Grout te Umvote, veertig mijlen ten noorden van Port Natal; D. Lindley, als Predikant bij de Hervormde Hollandsche kerk te Pietermauritsburg zelve, om niet te vermelden, dat welligt in geen deel der wereld een grooter aantal Evangelieboden van zoo vele verschillende Genootschappen werkzaam zijn. Hoe de Fransche zendelingen, tegen wie de Hollandsche boeren, ten onregte, meestal zeer zijn ingenomen, met vrucht onder hen kunnen arbeiden, wier taal zij slechts ten deele of gebrekkig verstaan; hoe zij dit in overeenstemming kunnen brengen met den grondslag van hun genootschap: ‘La Société des Missions évangéliques, - a pour unique but de propager l'Évangile *parmi les païens et autres peuples non-chrétiens*’. (bl. 41), weten wij niet; maar voor de behoeften der Hollandsche boeren ware het voorzeker veel meer te wenschen geweest, dat de schrijver waardige en bekwame jeugdige Evangeliedienaren in Nederland had opgewekt, om onder hen het kruis te prediken, die zoo dringend naar Hollandsche leeraren uitzien. Zonderling is het bovenal, dat in dit gedeelte zoozeer op de nationaliteit bij de ondersteuning der Fransche zending wordt gedrukt, terwijl zij op de vorige bladzijde bij de Nederlandsche zendelingszaak geheel wordt verloochend. Wij meenen, dat dit punt ernstige overweging en behartiging verdient. Al hebben wij wel eens het verwijt van bekrompen nationaliteitsgevoel gehoord, waar op de verpligting werd gewezen, die Nederland heeft, om in *zijne koloniën* voor het werk der

Evangelieverspreiding te zorgen: wij kunnen niet anders, dan bij elk volk, dat in den weg van het wereldbestuur koloniën heeft verkregen, ook de bepaalde aanwijzing te erkennen, om daar den zegen des Christendoms te bevorderen, en wij gelooven, dat Nederland's volk eerst en bovenal is geroepen, om voor het geestelijk heil van Nederlandsche onderdanen, Heidenen en Mohammedanen, te arbeiden. Wie het naaste vergeet, de hem aangewezen belangen verwaarloost, om die van anderen te behartigen, is niet ongelijk aan den man, die aan zijne kinderen het brood onttrekt, om het aan vreemden te geven. Wanneer dit bij andere volken eenigzins anders schijnt, dan vergete men niet, dat Duitsche en Fransche zendelingen zich hier en daar vestigen, omdat zij eigene koloniën missen, terwijl Engelschen en Amerikanen dikwerf overal hunnen arbeid beproeven, deels omdat hun ijver en hunne middelen den eigenen, schier onmetelijken werkkring nog schijnen te overschrijden, deels en bovenal, omdat bij hen schier altoos de materiële veroveringszucht ook de verspreiding van het Evangelielicht als zijn schaduw volgt.

Het doet ons hartelijk leed, dat wij bij eene goede zaak de ongepaste aanprijzing, de verkeerde middelen streng hebben moeten afkeuren. Had de schrijver zich bepaald, om zijne land- en geloofsgenooten te wijzen op de behoefte en het nut van het Fransche zendelinggenootschap en hen uit te noodigen, om bij hunne gaven aan het Nederlandsche zendelingswerk ook, al ware het met opoffering, iets voor de Parijsche Missie ten offer te brengen: wij zouden zijne poging tot bevordering van een heilrijk werk hebben toegejuicht. Nu mogten wij het niet, en hoezeer het ons grieft, tegen den schrijver te hebben moeten optreden, hoeveel eerbied ons steeds de bekwaamheid en verdiensten van den Heer Groen van Prinsterer hebben ingeboezemd, er is iets, dat ons meer dan dat alles ter harte gaat: waarheid.

H.C. MILLIES.

Kastieljaansche Letterkunde in de Middeleeuwen.

Darstellung der spanischen Literatur im Mittelalter. Von Ludwig Clarus. Mit einer Vorrede von Joseph v. Görres. Zwei Bände. Mainz, 1846.

Sinds meer dan drie eeuwen moge Spanje onder éénen schepter vereenigd zijn, een land van tegenstrijdigheden was het altijd, en is het nog. Welk een verschil bestaat er nog steeds tusschen den ernstigen en hooghartigen Kastieljaan en den ligtzinnigen en zwetsenden Andaluziër; tusschen den nijveren Catalaan, die in de verste werelddeelen fortuin gaat zoeken, en den vadzigen Murciaan, die, zonder te vragen of zijne akkers rijker vruchten zouden kunnen dragen dan zij doen, zaait en plant, zoo als zijne voorvaders hebben gezaaid en geplant; tusschen den Aragonees, die zelfs onder lompen zijn' adeltrots bewaart, den levendigen Baskiër, fier op zijn' alouden stam en zijne republikeinsche regten, en den werkzamen, maar verachten Galiciër, die door geheel Spanje heen zijne stevige schouders verhuurt. Nog altijd scheidt verschil van taal de inwoners van het schiereiland van elkander af. De Spanjaard ziet met verachting neder op het zachte Portugeesch, omdat het zoo veel overeenkomst heeft met het dialekt van den verachten Galiciër; de Baskiër heeft zijne aloude taal bewaard, die met den Romaanschen taaltak niets gemeen heeft, en het Catalaansch is nog niet uitgestorven. Het is alsof de natuur zelve er toe bijdraagt, dat aan gene zijde der Pyreneën de karakter-

trekken bewaard blijven, die sinds eeuwen aan de inwoners van iedere provincie eigen zijn. Zij heeft bijna alle provinciën van elkander afgescheiden door eene bergketen, bijna zoo hoog en bijna zoo onoverkomelijk, als de Pyreneën zelve. Wispelturig is zij op het schiereiland bij het uitdeelen harer gaven. Eene ruwe luchtgesteldheid en rotsen gaf zij aan Aragon; de beide Kastiliën kwelt zij met een' kalkachtigen grond en een' scherpen togt, en slechts zelden schenkt zij aan deze streken een' verfrisschenden regen; maar mild bedacht zij Valentia; haar schonk zij de *huerta*, palm-, olijf- en oranjeboomen; en al den rijkdom harer gaven verkwist zij aan haar troetelkind Andaluzië, waar zij de rijkste gewassen van alle werelddeelen welig doet tieren.

Maar nog veel scherper contrasten biedt het Spanje der middeleeuwen aan, toen Mohammed's volgelingen de West-Gothische heerschappij in een' enkelen veldslag hadden omvergeworpen, en Pelayo's nakomelingen acht eeuwen lang streden, om het land hunner vaderen te herwinnen. Toen sprak men Arabisch en Berbersch in het Zuiden, Baskisch in het Noorden, Galicisch en Portugeesch in het Westen, Limosijnsch in het Oosten, en zelfs het Aragonesche dialect was niet volkomen dat van Kastilië. Maar niet slechts verschil van taal rigtte een' scheidsmuur op tusschen de Christenvolken van het schiereiland; geaardheid, gewoonten, staatsinrigting, nationale haat en trots, kwalijk begrepen eigenbelang, alles liep te zamen, om aan Spanje de haar zoo noodige eenheid te onthouden, en aan de Arabieren het eeuwenlange bezit van de schoonste streken van Spanje te verzekeren. En inderdaad, zonderling schijnt het bij den eersten opslag: Almanzor was de laatste geweest, die de Christenen diep vernederd had, en Veremundo II eene onteerende schatting had opgelegd; in de elfde eeuw reeds baanden de overwinningen van Ferdinand aan Alfons VI den weg naar Toledo; het kruis werd weder geplant op de aloude wallen; Jacob van Aragon, de Veroveraar, plantte het op die van Valentia, Ferdinand de Heilige op die van Cordova en Sevilië, en toch duurde het nog twee en eene halve eeuw, eer de lange strijd eindelijk door de inneming van Grenada beslist werd. Maar dat die strijd zoo lang

duurde, het laat zich verklaren uit het volslagen gemis aan zamenwerking tot hetzelfde plan. Niet alleen iedere staat, maar zelfs ieder edelman deed slechts dat, wat met zijn oogenblikkelijk belang scheen te strooken, onbekommerd of hij zijn vaderland de grootste rampen berokkende. Even zoo dikwijls als Kastilië en Leon tegen de Mooren streden, streden zij ook tegen Navarra, Aragon en Portugal, en de geheele elfde eeuw biedt ons het schouwspel aan van Christenen, die met Mooren tegen andere Christenen en andere Mooren strijden - uit louter eigenbelang, en al waren de Christelijke staten in Spanje, na de vreesselijke nederlaag bij Zalaca, op den rand des ondergangs gebragt. De Cid zelf, die, verheerlijkt door het genie der romancendichters, voor het ideaal van ridderdeugd, en voor den kampioen der Christenheid gehouden wordt, was, de geschiedenis bewijst het, niets anders dan een partijganger, die het grootste gedeelte van zijn roemrijk leven sleet in dienst van den Moorschen koning van Saragossa, die slechts zelden tegen de Arabieren streed, maar meermalen tegen Sancho van Aragon, tegen den graaf van Barcelona, tegen Garcia Ordoñez, den graaf van Najera, den stedehouder van Alfons VI[1]. Later voerden de Castro's, met de Lara's en Haro's, de hoogste adel van Kastilië, herhaalde malen den oorlog tegen hunne landgenooten, in dienst van den koning van Grenada. Ja, een prins van den bloede, Don Juan Manuël, de beroemde schrijver van den ‘Graaf Lucanor,’ schaamde zich niet de hulp van Grenada's emir in te roepen, en zijn' koninklijken bloedverwant met hulp der Ongeloovigen te bestrijden. En dan bedenke men ook, dat de laatste strijd enkel voor rekening van Kastilië kwam. Aragon had Murcia aan Kastilië afgestaan, en had dus geene Mooren meer op hare grenzen. Ook deze omstandigheid werkte er toe mede, om de onderwerping der Mooren te vertragen. Voor den Aragoneschen adel was de strijd een lust, en daar in Aragon zich alles naar *zijnen* wil schikte,

1 Het bewijs van het hier omtrent den Cid gezegde hoop ik te leveren in het eerste deel mijner ‘Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen âge,’ thans ter perse.

zou niemand het gewaagd hebben zich tegen zijne veroveringsplannen te verzetten. Maar wat vermogt een Kastieljaansche vorst, beperkt als hij was in zijn' wil door de Cortes, waar de steden den toon gaven; wat vermogt hij, wanneer de Cortes hem het noodige geld tot den kruistogt weigerden, en zij deden het bijna altijd? Maar er bestond ook eigenlijk nimmer een plan, om aan de Mooren Andaluzië te ontrukken. Een gering, maar oogenblikkelijk voordeel was al wat men beoogde. De Paus alleen zag verder. *Hij* was er steeds op uit, om de eendragt tusschen de Christenvorsten te herstellen, en hij wekte hen op, om eendragtig, en zonder ophouden, den strijd tegen de Mooren te voeren[1]. En de Heilige Vader had gelijk. Zoo lang de Arabieren, wier godsdienst slechts wapenstilstand, maar geen vrede met Ongeloovigen gedoogt, niet uit Spanje waren verjaagd, zoo lang was niet alleen Spanje, maar de geheele Christenheid in gevaar, want men was de rampzalige dagen niet vergeten, toen de Moslimen tot in het hart van Frankrijk waren doorgedrongen.

Eene vereeniging der Christenstaten tot één rijk ware wenschelijk geweest en gemakkelijk door huwelijken te weeg gebragt; maar reeds het groote verschil in regeringsvorm, zelfs in den tijd toen Spanje het minst in kleine rijken gesplitst was, moest zulk eene vereeniging onmogelijk maken. Het is waar, zoowel in Aragon, als in Kastilië en Portugal, hadden de onderdanen hunne regten tegenover den vorst; een onbeperkt koninklijk gezag, zoo als dat van een' Moslimschen vorst, den vertegenwoordiger der Godheid op aarde[2], kenden zij niet. De onbeperkte monarchie streed ge-

1 Zie Cronica de Don Alfonso el Onceno, p. 62, 63, 125; Ayala, Cronica de Don Pedro, p. 201, 206; Cronica de Don Enrique el Segundo, p. 18, 44, 46; Cronica de Don Enrique el tercero, p. 377.

2 Dat deze volstrekt niet Germaansche denkwijze werkelijk die der Arabieren was, blijkt onder anderen, om slechts één bewijs uit velen te noemen, uit de plaats ‘Kitábo 'l-agání,’ I, p. ٥١, r. 13 volg. Ik moet echter opmerken, dat het Arabische absolutisme aan den eenen kant getemperd werd door eene krachtige aristocratie, de ziel van een' Arabischen Staat, die met haar stond of viel, en aan den anderen kant door het eergevoel van den Arabier, wien elke fijne berisping, elke geestige satyre diep grieft en krenkt. Voor een Christelijk leger was een Arabisch Khalief niet bevreesd, maar de vijanden, die hij inderdaad vreesde, waren de dichters; bedreef hij eene dwaasheid, een' misslag of eene wreedheid, de dichter had zijne geeselroede gereed, zijn vers zweefde op ieders tong, en dat men een' Arabischen vorst niet dieper grieven kon dan op die wijze, bewijzen tallooze voorbeelden in Spanje's geschiedenis. De Arabier is daarenboven alles behalve slaafsch van aard. Hij buigt zich niet, even als de Tartaar, voor het zwaard van den tyran. Tyrannen wijst dan ook de geschiedenis der Arabieren in Spanje zoo weinige aan, dat zelfs een republikein vrede zou kunnen hebben met de onbeperkte monarchie, zoo alle monarchen zulke grootsche plannen hadden ten uitvoer gebragt, en hunne onderdanen zóó echt landsvaderlijk hadden geregeerd, als de Omaiyaden in Spanje.

heel met den volksaard der vrije Germanen[1]. Reeds van haren oorsprong af was de West-Gothische monarchie eene constitutionele, en, als in bijna alle Germaansche rijken, was ook daar de koninklijke waardigheid niet erfelijk, maar de vorst werd door adel en geestelijkheid gekozen. Riepen de Lombardische vorsten jaarlijks de staten te Pavia te zamen, om met hunne medewerking wetten te maken; vergaderde Karel de Groote, tweemaal in het jaar, de zijne: ook de West-Gothen hadden hunne *concilia*, uit de hooge geestelijkheid en den hoogen adel zamengesteld, die aan het maken van alle wetten deelnamen. Na den inval der Arabieren duurde dezelfde regeringsvorm onder de naar het Noordén gevlugte Spanjaarden voort. Maar hoe verscheiden was toch Kastilië's regeringsvorm van die van Aragon; welk een scherp onderscheid tusschen de aristocratisch-republikeinsche staatsinrigting in het laatste rijk, de monarchaaldemocratische in het eerste!

In Kastilië was het leenstelsel bijna onbekend; de edellieden waren beambten des Konings, en hunne posten waren niet erfelijk; van eene magtige aristocratie, eng vereenigd door hetzelfde belang, kon dus hier geene sprake zijn; de adel was geheel van den koning afhankelijk, als deze niet zwak genoeg was om zich door een of meer hovelingen te laten beheerschen. Maar altijd had iedere *stad* in Kastilië haar eigen gewoonteregt (*fazañas y albedrios*); omtrent het midden der dertiende eeuw werd dit regt op schrift gebragt, en nu had elke stad zijn' *fuero*. Kastilië was niet sterk bevolkt, en het viel moeijelijk inwoners te vinden voor

1 Zie de vergelijking tusschen Romeinen en Germanen bij Bilderdijk, Gesch. des Vad., I. bl. 126 volg.

de pas op de Mooren veroverde steden en vlekken, blootgesteld als zij waren aan altijd hernieuwde aanvallen. Daarom trachtte de vorst inwoners naar zijne nieuwe bezittingen te lokken, door het verleenen van dergelijke *fueros* als de andere steden reeds eeuwen lang bezaten, en waarbij hij haar zekere daarin uitgedrukte vrijheden verzekerde, en beloofde nimmer de stad of hare bezittingen te zullen vervreemden; terwijl de burgers van hunnen kant beloofden, zich te zullen onderwerpen aan de in den *fuero* uitgedrukte lasten. Zoodanig was de oorsprong der Kastieljaansche *fueros*: gedeeltelijk overoud gewoonteregt, gedeeltelijk door de vorsten verleende privilegiën[1].

Het spreekt van zelve, dat op deze wijze de wetgeving in iedere stad verschilde; evenwel de *fueros* komen in de hoofdpunten overeen. De burgers hadden het regt een' stedelijken raad (*concejo* of *junta*) te benoemen, die op hare beurt regters, die jaarlijks aftraden, aanstelde, en over de opbrengsten der aan de gemeente toebehoorende vaste goederen beschikte. De koning, van zijnen kant, stelde in iedere stad een' afzetbaren regeringspersoon aan, een' politieken en militairen gouverneur, die zorg droeg voor de handhaving der wetten en de inning der belastingen, volgens den *fuero* aan den koning verschuldigd. Zijne uitvoerende magt was zeer beperkt; zonder een vonnis, door de stedelijke regters uitgesproken, mogt hij tegen niemand geweld gebruiken; het *fuero* van Logroño stond zelfs toe hem ongestraft te dooden, wanneer hij met geweld in het huis eens burgers wilde indringen. Daarentegen waren de burgers verpligt aan den vorst eene in den *fuero* bepaalde, en zeer matige, jaarlijksche schatting (*moneda forera*) te betalen, die niet dan met hunne eigene toestemming mogt verhoogd worden. De burgers zelve bepaalden hoeveel ieder hunner betalen moest. Buitendien waren allen zonder onderscheid, en zonder een' plaatsvervanger te mogen stellen (behalve in gevallen van onvermogen of ziekte), gehouden ten strijde te gaan, wanneer de koning hen daartoe opriep.

1 Zie, behalve Marina's Ensayo critico, Llorente, Noticias históricas de las tres provincias Vascongadas, vooral het tweede deel.

Allen, die een zadelpaard bezaten, moesten als ruiters dienen; en om krachtig het hoofd te kunnen bieden aan de zoo geoefende Arabische ruiterij, trachtte de vorst het getal der ruiters, dat hem de steden leverden, te vermeerderen, door deze van alle belasting vrij te stellen. Dit veroorzaakte eene onderscheiding tusschen de ruiters (*caballeros*) en de belastingbetalers (*pecheros*), die echter enkel op meerdere of mindere fortuin en niet op erfelijken rang steunde. Daarenboven genoten deze ruiters nog andere voorregten; hun paard of hunne wapenen konden niet, wegens schuld, in beslag genomen worden; volgens den *fuero* van Molina konden zij alleen stedelijke ambten bekleeden of tot regters benoemd worden. Maar rijken en armen waren gelijk voor de wet; en de *fueros* der Kastieljaansche steden beantwoordden zóó goed aan hun doel, dat eene menigte menschen, uit verschillende streken van Europa, zich daar neerzette, en dat zelfs menig Kastieljaansch edelman ter kerke ging, om daar plegtig te verklaren, dat hij burger wilde worden, die schatting betaalde; dat hij driemaal onder een' prikkel, dien twee mannen op hunne schouders hielden, doorging, plegtig de woorden uitsprekende: ‘ik verlaat den adelstand en ik word dorper!’

Gelukkig voor de Kastieljaansche burgers, dat zoo iedere stad eene soort van democratische republiek geworden was; gelukkig, dat zij zeer zelden in aanraking kwamen met den koning en het hof! Want hunne vorsten waren meerendeels (eenige weinigen, vooral de eerste koningen van het huis van Trastamare, maken eene eervolle uitzondering) óf tot regeren ongeschikte wezens, óf monsters van wreedheid, zoo als Pedro el Cruel; en Kastilië's noodlot wilde, dat elk oogenblik nog minderjarige vorsten den troon beklommen, en het land verkeerde dan in volslagene regeringloosheid. Eenige weinige edellieden en prelaten betwistten elkander gewoonlijk de voogdij, en de twist eindigde met een' oorlog. Gedurende de minderjarigheid van Alfons XI zag men het vreemde schouwspel, dat, toen drie voogden zich te gelijker tijd hadden opgeworpen, er eene schikking getroffen werd, dat iedere stad, naar goedvinden, een uit de drie voogden als zoodanig zou erkennen. Maar de steden leden weinig

door dit alles. Mits men haar geen geld vroeg, gingen zij stil haar eigen gang, en men had eerbied genoeg voor de privilegiën, om haar te laten begaan. Vandaar dan ook, dat Pieter de Wreede zoo lang alles kon doen wat hij wilde, hetgeen anders onverklaarbaar moet voorkomen, en waarover *en* Hendrik II[1], *en* de Zwarte Prins[2], *en* een Moorsch briefschrijver[3] zich verwonderen. Maar het blijkt uit Ayala's onpartijdig verhaal, dat Pieter de steden bijna altijd ongemoeid liet; slechts den adel kwelde hij op alle mogelijke wijzen, en deze was niet magtig genoeg, om den dwingeland paal en perk te stellen. Ook bij de twisten over de voogdij hielden de steden zich gewoonlijk onzijdig, en lieten de factiën elkander bekampen, mits zij op een' eerbiedigen afstand der steden bleven. Zoo rigtten ook de gunstelingen der vorsten, mannelijke of vrouwelijke, minder schade in Kastilië aan, dan men verwachten zou, als men nagaat, dat zij nergens menigvuldiger waren dan daar, en dat, telkens als de koning van meesteresse wisselde, ook het personeel der beambten veranderde. Maar ook dit was aan de steden, bij haar *self-government*, vrij onverschillig.

Reeds op het einde der twaalfde eeuw, en dus vroeger dan in Engeland en Frankrijk[4], maakten de afgevaardigden der steden een deel der Cortes uit, en sinds de regering van Sancho IV gebeurde het meermalen, dat slechts de afgevaardigden der steden, met uitsluiting van adel en geestelijkheid, tot de Cortes werden opgeroepen[5]. Gewoonlijk echter waren de drie standen vertegenwoordigd, en in vele

1 Bij Ayala, Cronica de Don Pedro, p. 452.
2 Ibid., p. 473.
3 Ibid., p. 475. Dezen brief houd ik volkomen voor echt; alles is zóó Arabisch, dat hier aan geen ondergeschoven stuk te denken valt. Van de echtheid van den tweeden brief ben ik evenwel niet zoo geheel overtuigd.
4 Het schijnt, dat in Engeland de steden eerst in 1265 vertegenwoordigd werden; althans de plaatsen, die men aanvoert, om eene vroegere vertegenwoordiging waarschijnlijk te maken, zijn voor verschillenden uitleg vatbaar. In Frankrijk werden eerst in 1302 de steden vertegenwoordigd (ter gelegenheid van den twist van Filips den Schoone met Paus Bonifacius VIII).
5 In 1295 protesteerde de aartsbisschop van Toledo tegen de besluiten der Cortes, omdat hij en de andere prelaten niet in 's lands raadzaal geroepen waren, en de daar genomene besluiten niet hadden goedgekeurd, ofschoon in de besluiten zelve ten onregte huune toestemming vermeld was.

gevallen kan men de afwezigheid der aristocratie en der prelaten daardoor verklaren, dat er enkel sprake was van het opleggen eener nieuwe belasting, eene zaak, die slechts de steden aanging, daar de beide hoogere standen van belasting vrij waren. Maar zulk eene nieuwe belasting mogt dan ook volstrekt niet zonder toestemming der Cortes opgelegd worden, en dit regt ontaardde geenszins in een' blooten vorm. De Cortes hadden het regt de staatsrekeningen te onderzoeken en de uitgaven te controleren. Zij stonden geen geld toe, voor zij zich verzekerd hadden, dat het vroeger gehevene goed besteed was.

Het was zeker niet meer dan billijk, dat de steden geene belasting betaalden, dan met hare eigene toestemming, en in Kastilië was zulk een regt volstrekt noodzakelijk, zou het land niet de prooi worden van eenige hebzuchtige gunstelingen; het was evenzeer billijk, dat de Cortes een deel uitmaakten der wetgevende magt, en dat geene oude wetten mogten worden afgeschaft, en geene nieuwe ingevoerd, zonder hare toestemming. Maar aan den anderen kant zal men moeten erkennen, als men de handelingen der Cortes nagaat, dat de steden zich gewoonlijk gedroegen als kooplieden, die het als een noodzakelijk kwaad beschouwden van tijd tot tijd iets meer te moeten betalen dan gewoonlijk, maar die bitter weinig overhadden voor de eer en het welzijn van het geheele vaderland. Het was een dingen zonder eind; had de koning eene buitengewone heffing gevraagd tot een' oorlog tegen de Mooren, dan weigerden eerst de steden iets te geven, en eindelijk meenden zij, dat Zijne Majesteit zich met de helft van het gevraagde moest tevreden stellen. Met andere woorden: het hooge eergevoel, dat eene zuivere democratie bezielt, zoo als zich die ontwikkelde in de Lombardijsche steden en te Florence, ontbrak in Kastilië, omdat haar regeringsvorm noch democratisch, noch monarchaal was, maar een mengelmoes van beide, waarbij verschillende belangen en verschillende inzigten vijandig tegen elkander overstonden. De steden waren eigenlijk met de geheele staatsinrigting niet tevreden. In een land, waar de steden meenen, dat het zeer onbillijk is, dat de geestelijkheid vrij zoude zijn van eene belasting, die strekken moet

om den oorlog tegen de Ongeloovigen te voeren, terwijl zij er bijvoegen, dat de geestelijken niet alleen die belasting moesten opbrengen, maar in persoon te velde moesten trekken[1]; in een land, waar de Cortes, in 1258, naïf genoeg tot Alfons X zeiden, dat zij het voor gepast hielden, dat de koning en zijne gemalin voor 150 maravedis per dag aten, en niet voor meer, terwijl zij hem verzochten zijne dienaars te bevelen matiger te eten dan zij deden: in zulk een land, zou men meenen, had reeds de theorie van gelijkheid van stand wortel geschoten, in zulk een land zou misschien een eerste consul beter op zijne plaats zijn geweest dan een vorst. En toch werd Kastilië geene democratische republiek. De steden waren niet magtig en niet rijk *genoeg*, en daar het land in gedurigen oorlog verkeerde, waren de diensten van een' krijgshaftigen adel volstrekt onmisbaar. De adel zag ook steeds met minachting, hoewel minder dan elders in de middeleeuwen, op den stedeling neder, die, zoo als de wakkere Games[2] zich uitdrukt, goed at, zich fraai kleedde, gerust sliep op fijn linnen, en in een goed huis woonde met vrouw en kinderen, maar ongeschikt was om gevaren en ongemakken te trotseren, zoo als de ridder deed, en zoo als in een land als Kastilië vereischt werd. Wil men zich overtuigen, hoe weinig kracht het democratische element in Kastilië wist te ontwikkelen, men leze de geschiedenis van den

1 Alvar Garcia de Santa Maria, Inleiding op de ‘Cronica de Don Juan el Segundo,’; uitg. van Logroño, 1517, fol. † IV, col. 3: ‘aviendo en su presencia respondido los perlados que no eran obligados de contribuyr en esta guerra: en lo qual ellos *no tienen razon alguna* (!): que pues la guerra se haze a los infieles enemigos de nuestra santa fe catholica, que no solamente deven contribuyr, mas poner las manos en ello, e servir al rey nuestro señor; e assi se hallara, si leer querran las hystorias antiguas, que los buenos perlados no solamente sirvieron a los reyes en las guerras que contra los Moros fazian’ (dit is niet de eenige met de geschiedenis strijdige bewering, die zich de steden op de Cortes veroorloofden; als de geestelijkheid al een' enkelen keer belasting betaald had, dan had zij het altijd gedaan onder plegtige verklaring, dat zij het voor dezen keer, en geheel uit vrijen wil, deed), ‘mas pusieron ende las manos e hizieron la guerra como efforçados y leales caballeros; e les parescia que quando los perlados de su voluntad en esto no quisiessen contribuir ni ayudar, *que el rey les devia compeler e apremiar*’ (!).

2 ‘Cronica del Conde Don Pedro Niño,’ p. 9, 10. De geheele, zeer levendig geschrevene plaats, is voor de denkwijs van dien tijd merkwaardig.

Raad gedurende de minderjarigheid van Hendrik III, zoo als die door Ayala, die er zelf lid van was, is te boek gesteld. Het is een van de merkwaardigste tijdperken van Kastilië's geschiedenis; maar men zal zien, dat de steden toch eindelijk bukken moesten, ik zeg niet voor adel en geestelijkheid - zij hadden ze niet te bestrijden -, maar voor een' enkelen heerschzuchtigen prelaat.

Een geheel ander schouwspel biedt ons de geschiedenis van Aragon aan. Hier, waar het leenstelsel heerschte en de leenen erfelijk waren, vond men eene zoo fiere en magtige aristocratie, als ergens in Europa; hier was geene sprake van eene vertegenwoordiging der steden, als derden, of juister, als vierden stand (want in Aragon had men hoogen adel, lagen adel en geestelijkheid); de adel had de steden in zich opgenomen, en haar was het infanzonaat geschonken, zoodat de Cortes slechts één belang kenden, het krachtig verdedigen van de vrijheid van iederen vrijgeborene. Hier geene gunstelingen; maar eene rij van koningen, wier weêrga ons misschien de geschiedenis niet aanbiedt, want bijna allen muntten evenzeer uit door ridderlijken moed, juist inzigt in staatszaken en voorzigtig beleid; beperkter in hun gezag, dan immer een constitutioneel koning geweest is, koesterden zij toch niet slechts den diepsten eerbied voor de wet en voor de regten hunner onderdanen, maar zij waren er trotsch op over een zoo vrij volk te heerschen; zij waren trotsch op de liefde en verknochtheid, die de onafhankelijke Aragonees, hoe naijverig ook op zijne regten, steeds aan zijn vorstenhuis toedroeg[1]. Toen Pieter III, de veroveraar van Sicilië, door den Paus in den ban gedaan en van zijn rijk vervallen verklaard was, zwoeren de Aragonezen hunnen koning niet af, ofschoon zij op dienzelfden tijd een' hevigen strijd met hem voerden, die eindigde met het verleenen van het Privilegio general van 1283, dat men de plegtige bevestiging van Aragon's vrijheden noemen kan. Maar toen de vorst aan de eischen zijner onderdanen gehoor had gegeven, toen verrigtten Aragonezen en Catalanen,

1 Zie, bij voorbeeld, Koning Martijn's troonrede bij Blancas, Comment. rer. Aragon., p. 764-766.

in den oorlog tegen Frankrijk, die wonderen van dapperheid, welke door Muntaner zoo heerlijk beschreven zijn.

Aan Alfons III, den zoon en opvolger van Pieter III, dwongen de Aragonezen het privilegie der Unie af, dat zonderlinge staatsstuk, dat iederen opstand tegen een' vorst, die de wet had geschonden, wettigde, en waarbij bepaald werd, dat het ministerie (voor zoo ver wij den koninklijken raad een ministerie mogen noemen) door de Cortes zou benoemd, en, als zij het goedvonden, door haar ook weder zou afgezet worden. Maar hierdoor was de koninklijke magt zóó beperkt, het vuistregt zóó op den voorgrond gesteld (want de koning was vervallen verklaard van de kroon, en een algemeene opstand voorgeschreven, zoodra hij een enkel lid der Aragonesche Unie, edele, priester of burger, zonder een voorafgegaan vonnis der Cortes, in hechtenis nam), dat het noodig was een redmiddel te vinden, om het evenwigt tusschen vorst en volk te herstellen. Gelukkig was dat redmiddel in de staatsregeling zelve aanwezig; de Justiza bestond, en het kwam er slechts op aan zijne magt te versterken en uit te breiden. Dit geschiedde; en van dien tijd af rustte Aragon's vrijheid, en de merkwaardigste constitutie der middeleeuwen, niet meer op het geweld der wapenen, maar op het regt, dat door een volstrekt onafhankelijk regter uitgelegd en gehandhaafd werd.

Catalonië en Valentia, met Aragon vereenigd, hadden *en* eene andere staatsinrigting, *en* andere belangen, daar zij handelsstaten waren. Maar ook de constitutie dezer beide rijken onderscheidt zich door haar aristocratisch-republikeinsch karakter.

Vraagt men nu, welken invloed de verschillende regeringsvorm en denkwijze van Aragon en Kastilië op de letterkunde uitoefenden, dan is die invloed zeker de grootste, die denkbaar is. Aragon had volstrekt geene literatuur. De Aragonees stelde het levendigste belang in de geschiedenis van zijn land en in zijne wetboeken, maar niet in poëzij; en zelfs zijne geschiedenis bleef voor hem eene reeks van documenten, die hij niet eer tot een geheel bragt en in een' behagelijken vorm goot, dan toen de middeleeuwen reeds voorbij waren. Catalonië had zijne troubadours en

zijn' ridderlijken geschiedschrijver Muntaner, maar de Catalaansche letterkunde is een tak der Provençaalsche. Kastilië alleen bezat eene rijke letterkunde; maar, meer misschien dan in de meeste andere middeleeuwsche rijken, staat die letterkunde in een naauw verband met de geschiedenis van het land; de geschiedschrijver verklaart hier den dichter, en omgekeerd. Wanneer wij dus in dit Tijdschrift Kastilië's letterkunde vooral in verband met de geschiedenis van het land en de denkwijze van dien tijd willen beschouwen, dan houde men het ons ten goede, zoo wij meenden die beschouwing door eenige wenken over Spanje's toestand en over Kastilië's staatsinrigting te mogen doen voorafgaan. Een leerling van den verdienstelijken Bouterweck, Clarus, heeft ons eene geschiedenis der Kastieljaansche letterkunde gedurende de middeleeuwen geschonken, die zich, over het geheel, evenzeer door rijke zaakkennis als door aangenamen vorm onderscheidt; zijn werk vervangt volkomen het minst onvolledige, dat wij tot nu toe over dit onderwerp bezaten, de Spaansche vertaling van Bouterweck met de noten van José Gomez de la Cortina en Nic. Hugalde y Mollinedo[1]. Maar Clarus heeft de Kastieljaansche literatuur enkel uit een aesthetisch oogpunt beschouwd. Ook wij zullen soms genoodzaakt wezen zijn voorbeeld te volgen, want niet altijd was de Kastieljaansche dichter de tolk van zijn' tijd; maar vooral wilden wij over diegenen hunner spreken, welke het inderdaad waren.

In ons plan ligt dus noch eene recensie, noch een verslag, ofschoon wij menigmaal Clarus en zijn werk op onzen weg zullen ontmoeten.

(*Wordt vervolgd.*)

R. DOZY.

1 Het eerste Deel verscheen in 1829 te Madrid, maar het werk is niet voortgezet.

Eene droevige Gedachte.

Van alle kanten klinkt mijne ooren
De lokstem tegen van de vreugd,
Maar toch is 't heil mij niet beschoren,
Dat zich mijn harte recht verheugt;
Als geestenstemmen hoor ik 't beven
Door iedre dartle melodij,
Hier dans en spel en lust en leven,
En elders - ach, verhongren zij!

En dank ik in mijn hart den Vader
Voor de overwinst, die Hij mij biedt,
Als ik getroost mijn tafel nader,
Waar zich mijn vlijt gezegend ziet -
Toch wil mij 't daaglijksch brood niet smaken,
Al schonk des Heeren zegen 't mij,
Ik won 't, al bleekt geen zweet mijn kaken....
En elders - ach, verhongren zij!

En druk ik vrouw en kroost aan 't harte,
Waar liefde een aardschen hemel kweekt,
Ik doe het toch niet zonder smarte,
Wijl ik gevoel dat me iets ontbreekt;
Ik kan hen voor ontbering hoeden,
Wie ooit gebrek en koude lij'....
Wat zegen, vrouw en kind te voeden!.....
En elders - ach, verhongren zij!

'k Laat elk der weelde volle teugen,
'k Gun ieder wat zijn hart verlangt,
Ik mag me in 't licht der zon verheugen,
Daar 'k wensch dat niemant lijden prangt;
Nooit denk ik: Kende ik rijker dagen.....
Maar kende ik ze, o dan zeide ik blij:
Het graan ligt bij mij opgeslagen,
En elders - ach, verhongren zij!

De kunst is bode me uit den Hemel,
Die troost, waar 't leed de borst beklemt;
'k Word angstig van het kunstgewemel,
Dat d'ernst der tijden overstemt;
Het is meer dronkenschap dan zegen.....
Ik zoek vergeefs naar harmonij:
Hier bloemen- goud- en paarlenregen,
En elders - ach, verhongren zij!

De menschenliefde is leus van 't heden;
De strijd om 't mijn en dijn ontbrandt;
Men wil in 't werk des Heeren treden,
En grijpt Zijn staf met kinderhand.
Zij strooien voor de toekomst zaden,
En roemen, lukt iets, stout en vrij;
Zij schrijven, spreken en beraden,
En elders - ach, verhongren zij!

Juist daarom wordt het mij steeds banger
En vlucht wat mij het hart verblijdt.
Wat slaapt in 't harte van den Zanger
Tot troost voor 't lijden van dees tijd?
Waar bracht ooit rijm of lied nog zegen
Waar de armoê kreet: ‘Ai, brood voor mij!’
Uit elken regel schalt mij tegen:
En elders - ach, verhongren zij!

Naar J.G. SEIDL.
S.J. VAN DEN BERGH.

Staatkundig overzigt.

27 Januarij 1848.

Eene heugelijke gebeurtenis heeft voor Frankrijk het nieuwe jaar geopend. Wat men langen tijd voor onmogelijk hield, - wat de bewerker van het wapenfeit zelf, de dappere generaal de Lamoricière niet gelooven wilde, voordat hij het had gezien - is in de afgeloopene maand gebeurd: - Abd-el-Kader is Frankrijk's gevangene. Na eene laatste heldhaftige poging tot ontzet der zijnen, is de Emir in den nacht van 22 December, door spahis en Fransche ruiters omsingeld, - zonder toevlugtsoord dan de woestijn, die hem zoo menigmaal eene veilige schuilplaats bood, - tot onderwerping gekomen. Men kan de bijzonderheden niet zonder medegevoel en aandoening lezen. De Jugurtha dezer eeuw is door een' anderen Bocchus aan zijne bestokers overgeleverd. De maatregelen van Muley - Abderrhaman hadden den val voorbereid; - de vlugt van des Emir's broeder Si-Mustapha, - de trouw van den caïd van Ouchda, - de wakkerheid der Fransche legerhoofden - hebben dien voltooid. Te Sidi-Brahim, eens het tooneel van der Arabieren zegepraal, werd het lot van Abd-el-Kader beslist. ‘Ik had,’ sprak hij tot den Franschen koningszoon, ‘vroeger willen volbrengen, wat ik heden doe; ik heb het uur gewacht door God bepaald. De generaal heeft mij een woord gegeven, waarop ik vertrouw. Ik vrees niet, dat het zal verbroken worden door den zoon van een magtig vorst. Ik vraag zijn aman voor mijne familie en voor mij.’

Hij had verlangd ‘une parole française.’ Daarop gerust, gaf hij zich na langdurige aarzeling over. Zal men nu de bedongen voorwaarden schenden? De Minister Guizot heeft bij herhaling verzekerd, dat het Fransche bewind een middel gevonden had, om de gedane belofte - overbrenging namelijk naar Alexandrië of Akkaron - te vereenigen met hetgeen door Frankrijk's belang, en voor de veiligheid van dien staat wordt gevorderd. Men zal zich herinneren, dat, toen voor eenige maanden de Hertog van Aumale het bestuur over Algerië aanvaarden zou, zijne benoeming door de dagbladen der oppositie vinnig gehekeld werd. Zij toonden in het verschiet de mogelijkheid van bezwaren, als die zich nu metderdaad opdoen. Maar het antwoord van de ministeriële zijde was gereed. De Hertog had het bewind op zich genomen, onder den titel van Gouverneur-Generaal, met al de verpligtingen ‘d'obéissance et de responsabilité que ce titre entraine avec lui.’ Voortaan was het beginsel der verantwoordelijkheid van vorsten, in welke betrekking ook geplaatst, voor de nieuwere maatschappij verworven. Wilde men de zonen des konings uitsluiten, uit hoofde van hunne geboorte, dan juist zou er inbreuk worden gemaakt op de wet der gelijkheid; en in eenen staat, waar alle burgers tot alle bedieningen worden toegelaten, zouden vorsten alleen van alle worden geweerd. Wie had dan zoo regtmatige aanspraak als de Hertog, die reeds te Medeah en Constantine met goed gevolg had bevel gevoerd, - aan Abd-el-Kader den smala ontnomen had, - Afrika hartstogtelijk beminde, - de eischen en oneenigheden der krijgshoofden tot zwijgen bragt, - het burgerlijk bestuur beter dan iemand vestigen zou, - en die tegenover de Arabieren, die nog eerbied koesteren voor bevoorregte geslachten, als telg des Franschen *sultans* onmiskenbare voordeelen met zich voerde.

Inderdaad zag men enkele hoofden, die geweigerd hadden voor overwinnende veldheeren te buigen, vrijwillig en ongewapend hunne hulde brengen aan den vorstenzoon. Men noeme dit vrij vooroordeelen: - wij zeggen het ook: - maar eene goede staatkunde moet op zoodanige denkwijze letten. Jong en onervaren, maar door de beste raadslieden omringd, plukt nu de nieuwe stedehouder de vruchten van

alles, wat door den maarschalk Bugeaud was beraamd en voorbereid. Zoo heeft eens Sylla aan Marius de eer der bemagtiging ontrukt. En wie kan het belang voor Frankrijk, het hooge gewigt voor de toekomst der kolonie ontkenen, dat in de onderwerping van Abd-el-Kader gelegen is! Misschien heeft men de vergelijking met Jugurtha te verre gezocht. Maar wij gelooven, dat de uitspraak van den Romeinschen geschiedschrijver van volkomene toepassing op den overwonnen Emir is. ‘Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiae erat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur.’

Nog eer deze tijding door Frankrijk verspreid werd, leed de koning een smartelijk verlies door den dood zijner zuster Prinses Adelaïde. Wat ook laster of teleurgestelde verwachtingen tegen Lodewijk Filips hebben ingebragt, zijn huiselijk leven, de liefde voor zijne familiebetrekkingen, zijn ijver voor de eer van zijn geslacht, bleven onaangetast en onberispt. Wie kent uit de tallooze berigten omtrent het merkwaardig leven van dezen vorst, zijne teedere gehechtheid aan deze eenige zuster niet? - Van het oogenblik, dat hij de duizend Louis d'or, die hem zijn lidmaatschap van de Heilige Geest-orde jaarlijks opbragt, in Maart 1790, met haar deelde, - onder de stormen der omwenteling, tot den tijd, dat hij, na de zonderlingste lotwisselingen, den troon van Frankrijk beklom, en doornen vond aan de lang begeerde kroon - kenden beiden slechts één belang. De roerende uitroep bij den laatsten aanslag op 's konings leven: ‘Weest verzekerd, dat ik heden den doodelijken slag ontvangen heb,’ teekent dien hoofdtrek in haar karakter. En zoo iemand wanen mogt, dat in ons ‘Staatkundig Overzigt’ dergelijke bijzonderheden ter naauwernood melding verdienen, - hij bedenke, dat het leven, de gezondheid van Lodewijk Filips, naar de erkentenis van vriend en vijand, eene Europesche aangelegenheid is. Het kan zijn, dat Thiers in zijne meesterlijke rede: ‘sur les députés fonctionnaires’ (in Maart 1846 gehouden), te regt daaruit een bewijs tegen de persoonlijke bemoeijing des konings met de zaken van zijn bewind: ‘le gouvernement personnel,’ heeft ontleend: ‘J'ai

été en Angleterre sous plusieurs règnes; j'y étais récemment. On y agite une question immense, - jamais je n'ai entendu dire: La reine veut ceci, la reine veut cela. - Sa vie est précieuse à tous; et si la destinée, jalouse de tant de prospérités, venait à frapper cette jeune souveraine, sa mort serait un chagrin profond pour l'Angleterre, elle ne serait pour personne un sujet d'alarmes.' Maar de geschiedenis der jongste dagen heeft geleerd, dat loutere geruchten omtrent den Franschen koning de beurs in beweging brengen, Europa met schrik vervullen, - de radicalen natuurlijk uitgezonderd, voor wie het *τέθνηκε Φίλιππος, οὐ μὰ Δί', ἀλλ' ἀσθενεῖ*, eene geheel andere beteekenis heeft.

Inmiddels zijn de Fransche kamers geopend. Bij de Pairs zijn de beraadslagingen over het adres reeds afgeloopen. Zelden heerschte in het Luxembourg meer levendigheid. Nog weêrklinkt in onze ooren de welsprekende taal, door de 'princes de la parole' uitgesproken, - waardoor in Frankrijk de behandeling der staatszaken wordt ingewijd. Wij kunnen niet toegeven, dat de strijd door de Ministers ongelukkig is gevoerd. Wat beteekenen de 15 stemmen, door de oppositie boven het vorig jaar verkregen, bij den toon en geest, die de vergadering onder het hooren der uiteenloopende gevoelens deed blijken? De netelige zaak van Zwitserland heeft voor den Minister Guizot eene hoogst gunstige wending genomen. Te bedachtzaam, om zijne hartstogtelijke welsprekendheid, die in het Palais-Bourbon te huis behoort, onder de Pairs den toom te vieren, - is hij, 'le roi de la tribune,' kalm en bezadigd gebleven. Maar de geestdrift, door de gloeijende woorden van den Graaf de Montalembert opgewekt, kwam hem uitnemend te stade. Wat vermogt daartegen de afkeurende taal van den gewezen gezant de Pontois, die de staatkunde kwam berispen, door hem zelven gediend, - en daarover eene welligt al te scherpe teregtwijzing uit den mond van Guizot ontving. - Eene herhaalde, naauwkeurige lezing der overgelegde dépêches heeft ons overtuigd, dat de Fransche staatkunde tegenover Zwitserland een tweeledig doel heeft beoogd: - zij wilde de interventie van Oostenrijk voorkomen, waartoe Prins Metternich in het najaar van 1846 reeds overhelde; - en ten

andere, den triomf der radicalen beletten door gezamenlijke tusschenkomst der vijf groote Mogendheden. Bezwaarlijke taak voorwaar! Het geschil in Zwitserland is oorspronkelijk van *godsdienstigen* aard: - en men verlangde gemeenschappelijke zamenwerking van twee protestantsche, twee katholieke magten, en van het hoofd der Grieksche kerk. Maar de Zwitsersche quaestie is, in karakter en strekking, ook van *staatkundigen* aard; de twee beginselen, die Europa reeds zestig jaren verdeeld houden, staan daar over elkander: - men moest dus bovendien twee constitutionele, twee absolute, en ééne mogendheid, die half constitutioneel is, tot overeenstemming brengen. Het belang, dat Oostenrijk door ligging en grenzen bij den loop der Zwitsersche aangelegenheden heeft, springt in het oog. Het kon niet van alle tusschenkomst afzien: er moesten réserves blijven. De kwade wil van Lord Palmerston is even onmiskenbaar bij eene aandachtige lezing der staatsstukken. Dat hij vroeger het Zwitsersch vraagstuk uit hetzelfde oogpunt beschouwde, heeft de dépêche van 9 Junij 1832, door den Heer Guizot overgelegd, ontegenzeggelijk bewezen. Wij duchten zeer, dat de Britsche staatsman weldra wederwraak nemen zal. Uit de correspondentie van het Fransche bestuur met Siegwart-Müller, en de hoofden van het Sonderbund, zouden wij waarschijnlijk eene zeer gewijzigde voorstelling der zaak, en zeker van de aangegrepene hulpmiddelen bekomen. Maar dit feit is onwederlegbaar; de Fransche regering was, binnen vijf weken, geslaagd in het verkrijgen der toestemming van de verschillende kabinetten; en de welberaamde maatregelen zijn alleenlijk mislukt door den spoed en voortvarendheid des Landdags. Men heeft het stelsel der ‘faits accomplis’ tegen de uitvinders gekeerd. Wanneer wij evenwel den Hertog de Broglie de tractaten van 1815 zien op den voorgrond stellen en tegen de Zwitsers inroepen, dan rijst het gebeurde met België en de vernietiging van Krakau ons voor den geest. Ondanks alle bekwaamheid is het de geschiedenis der vledermuis. ‘Je suis oiseau, voyez mes ailes, je suis souris, vivent les rats.’

Schitterend en glansrijk was de verdediging omtrent de

politiek, gevolgd in de zaken van Italië. Niets kan schooner worden gezegd dan de dépêche van 5 Augustus 1846, waarin de maatregelen van Paus Pius, - de amnestie van 16 Julij, - de verwachtingen van Europa, worden geschetst. In al de stukken, aan de Fransche gezanten bij de Italiaansche hoven gerigt, heerscht dezelfde toon: - sympathie voor de herleving van Italië, maar tevens zekere schroom voor de overdrijving, - die de levendigheid, waarmede het volkskarakter daar alles aangrijpt, en niet minder het lang vertraagd herstel van ergerlijke misbruiken deden voorzien. De minister heeft eerbied voor het karakter, - vertrouwen op den verlichten geest van den Paus: maar hij betreurt, dat de H. Stoel niet, reeds bij den aanvang der hervormingen, hare strekking en haar doel heeft aangeduid. Telkens wordt de ‘gematigde partij’ opgewekt, om zich meer te doen gelden. Er bestaat bij een deel der bevolking meer dan zucht naar inwendige hervorming en verbetering der instellingen. ‘Il y a le désir d'un remaniement des territoires; il y a le désir de l'un de ces faits qui ne s'accomplissent que par la guerre et les révolutions.’ Daar verklaart de minister zich tegen.

Het schrijven van 27 September aan den gezant Rossi, door Victor Cousin ‘la noble dépêche’ genoemd, verdient bovenal behartiging. Welke zijn de hinderpalen, de gevaren, waarmede de Paus te kampen heeft? Het gevaar van stilstand en van omkeering. Er zijn bij hem en in Europa lieden, die verlangen, dat hij niets doen zal, dat hij alles bij het oude late. Anderen daarentegen willen, dat hij alles omkeere, alles op het spel zette, zijn eigen behoud er aan wagende, dat in stilte door allen wordt bedreigd, die hem in die rigting voortstuwen. Wij willen den Paus tegen dit dubbel gevaar beveiligen. Het is de staatkunde van het gezond verstand, die wij zelven hebben aangenomen, en die wij den Paus raden te volgen, besloten en bereid hem daarin behulpzaam te zijn, zonder aarzeling en zonder ophef, zoo als het hem en ons betaamt, - ‘c'est-à-dire à des gouvernemens réguliers qui veulent marcher à leur but, et non pas courir les aventures.’ Hoe men als eene nederlaag voor het ministerie heeft kunnen beschouwen, dat de Pairs

besloten hebben in hun adres van antwoord de taal van den minister op te nemen, is ons een raadsel. Of men moet vreezen, dat woord en daad niet in overeenstemming zijn. - Treffend is ook de wijze, waarop de staatsman van de populariteit gesproken heeft. ‘Il m'est arrivé de sacrifier la popularité en France pour servir ce que je regardais comme la bonne cause et l'intérêt bien-entendu de mon pays; je n'hésiterais pas davantage à le faire en Italie. Je peux regretter la popularité; la rechercher jamais.’ - Zoo sprak ook William Pitt eens van het te verliezen gezag: ‘Laudo manentem; Si celeres quatit pennas, Resigno quae dedit.’

Veel opzien wekte in Parijs een artikel van den afgevaardigde A. de Morny, die sedert zes jaren het Ministerie en de behoudende partij ondersteunt, maar in een veelgelezen tijdschrift het gewigt van den politieken toestand, en de noodzakelijkheid van het toegeven aan sommige wenschen der oppositie met nadruk betoogde. Sedert heeft de Minister Duchâtel in de kamer der pairs onbewimpeld verklaard, dat het gouvernement even weinig als ten vorigen jare gezind is aan die verlangens gehoor te geven. Dat er veel overdrijving heerscht in hetgeen men van de spanning der gemoederen en het uitzien naar hervormingen opgeeft, lijdt geen twijfel. De tegenpartij op alle punten geslagen - bij de keuze van den voorzitter in de kamer der afgevaardigden, - bij het benoemen der onder-voorzitters, - van de rapporteurs voor het adres, zoekt nu het karakter van den voorzitter des raads aan te tasten, en aldus het vertrouwen te schokken, dat de meerderheid in haren leidsman stelt. Een zeer laakbaar overblijfsel van de vroegere ‘venalité des offices,’ waarbij de demissie verhandeld en verkocht wordt, onder alle vorige ministers geduld, door vonnissen gewettigd - is nu gretig door de oppositie aangegrepen. Nog vóór de discussies over het adres heeft Odillon Barrot, in de kamer der afgevaardigden, interpellaties aan den minister Guizot gerigt, die met kalmte en waardigheid op de hevige aanvallen der linkerzijde heeft geantwoord, en tegelijk eenige wenken aan zijne partij gegeven heeft, die wij vertrouwen, dat niet verloren zullen

gaan. Niets treft ons meer in de redevoeringen van Guizot dan het hooge, edele karakter zijner welsprekendheid, dat wij niet beter kunnen omschrijven dan met de woorden van Lord Brougham over William Pitt: ‘The majesty of the diction, - the unbending dignity of the manner, which ever reminded us that we were in the presence of more than an advocate or debater, or even an orator, - that there stood before us *a ruler of the people*’ (Edinb. Review. October 1838).

Frankrijk's vreedzaam bezit van Algerië, in Engeland met leede oogen gezien, schijnt ook de Spaansche bewindslieden tot het versterken van Ceuta, en de vestiging van militaire etablissementen op de noordkust van Afrika te hebben opgewekt. Generaal Serrano aan het hoofd der troepen gesteld, heeft reeds de Zafarinische eilanden in bezit genomen. - Espartero, uit zijne ballingschap wedergekeerd, en altoos nog geliefd door het Spaansche volk, nam zitting onder de senatoren. Zonderlinge zamenloop! eerst gezeten ter zijde van Castanos, hertog van Baylen, gaat hij, na het sluiten der vergadering, zijnen grooten bestrijder Narvaez begroeten; en de oudsten van Spanje zien met welgevallen dit tooneel van verzoening aan. Ook omtrent den gewezen minister Salamanca is het Spaansche kabinet den weg van bemiddeling ingeslagen; en de presiderende minister zal, hopen wij, door veêrkracht en beleid tot zijn doel geraken, - bevrediging der partijschappen. Maar nergens meer dan in Spanje wordt door duizend onvoorziene gebeurtenissen de hoop verijdeld, die gegrond scheen.

Paus Pius IX zet het aangevangen werk, trots tegenkanting en overdrijving, beraden en moedig voort. Al heeft het besluit van 29 December 1847 omtrent ‘den raad der ministers’ niet aan de algemeene verwachting beantwoord; wie kan ontkennen, dat daardoor eene groote schrede op den weg van vooruitgang en verbetering is gedaan. Met de instelling der consulta en de municipaliteit van Rome in verband, zal voortaan de raad bestaan uit negen ministers, ieder aan het hoofd eener afzonderlijke afdeeling of departement van bestuur geplaatst, ‘opdat,’ wordt in den aanhef van het besluit gezegd, ‘elk zich in een eigen' onafhanke-

lijken kring bewegende, eene *aansprakelykheid* op zich neme, die van de hoogere beambten tot de minderen in rang afdalende, aan de regering dien algemeenen waarborg schenke, waaraan allen moeten onderworpen zijn, aan wie het bestuur der landszaken is toevertrouwd;' de organisatie en zamenwerking der ministeriën, de benoeming van 'auditori,' etc., wordt in 98 artikelen geregeld. Men vergelijke den milden geest dezer bepalingen met het tafereel, door den graaf de Ste Aulaire voor de Fransche pairs opgehangen, - hoe hij (van 1831-1833 gezant te Rome) de administratie vond, - met den graaf van Lutzow, den Oostenrijkschen ambassadeur, in het memorandum van 21 Mei 1831, op de noodzakelijkheid van hervormingen aandrong; maar te vergeefs bij Gregorius XVI aanhield om de verkregen concessies te vereenigen in een 'motu proprio' (den plegtigsten vorm der pauselijke wetgeving). Welhaast werd het hoogste gezag met voeten getreden, de 'cocarde pontificale' door de bewoners der legatiën afgerukt en door het oproerteeken vervangen. Zóó vervlogen ook toen de verwachtingen des volks, en de welwillende bedoelingen der gematigden in rook. Zal Italië thans gelukkiger zijn? Is er na zestien jaren meer wijsheid, meer doorzigt bij de Italiaansche bevolking? Hebben de liberalen daar nu, minder dan toen aanhoudende herinnering tot gematigdheid en kalmte noodig? Men mag het betwijfelen bij het vernemen der zonderlinge eischen aan het hoofd der katholieke kerk voorgelegd. Reeds moest de vrijheid van drukpers op nieuw worden ingekort. De menigte blijft aanhouden op het ontslag van staatsdienaars, zonder dat van eenige schuld is gebleken. Afschaffing van kloosters en kerkelijke feestdagen, - van den ongehuwden staat van den priester, - geheele wijziging der kerkelijke verordeningen, - kan men in goeden ernst dergelijke vorderingen doen? Heeft Pius, als verlicht *vorst*, de behoeften der nieuwe maatschappij ingezien, en getoond ze te willen bevredigen, - hij zal niet vergeten, dat hij *Paus* Pius IX is, de vertegenwoordiger 'bij uitnemendheid' van het beginsel van gezag en van orde, welks regten en belangen hij handhaven moet. Wordt ook in de overige Italiaansche staten elke wezenlijke verbetering in het staatsbestuur tegengehouden, en de zucht naar deze met radicale woelingen verward: -

begrijpt van den anderen kant de partij der gematigden hare dure verpligting niet om te handelen, zich te doen gelden, om de regeringen te ondersteunen, die tot de noodzakelijke hervormingen willen overgaan, - dan is het te voorzien, dat ook nu weder het morgenrood van een beteren dag slechts voor een oogenblik de kimmen zal hebben gekleurd; - en dat de pogingen der Italiaansche vorsten op willekeur of revolutionair geweld zullen schipbreuk lijden. Van de eerste kunnen de staten, aan het Oostenrijksch gezag onderworpen, ten voorbeeld strekken, waar de wijze van uitvoering, als bij de censuur, nog bederft wat in de instelling zelve aanbevelenswaardig is. En van het laatste Sicilië, waar de bevolking reeds hérhaaldelijk dat uiterst middel heeft aangegrepen, waaraan, zoo als Fox zeide, het wenschelijk is, dat de vorsten altoos, de volkeren nimmer mogen gedenken.

Carlo Ludovico is in het rustig bezit van Parma getreden, welk hertogdom, bij verdrag aan hem toegekend, reeds uit de aanvaardings-proclamatie vernam, dat van den nieuwen souverein geenerlei verandering in het bestuur is te wachten. Hij wil de voetstappen der ontslapene vorstin drukken in vroomheid en godsdienstzin, in regtvaardigheid en kracht van wil. - Marie Louise, Napoleon's weduw, ‘proud Austria's mournful flower,’ - die ééns aller blikken tot zich trok, - is zacht en bijna vergeten ontslapen, - over niets te beschikken hebbende dan over juweelen en kostbaarheden, het geschenk eens keizers, door haar aan Keizer Ferdinand vermaakt; en over hare paleizen en huisraad aan den hertog van Lucca geschonken.

In Zwitserland is de aanvankelijke gematigdheid der overwinnende partij kort van duur geweest. Wij spreken niet van enkele militaire geweldenarijen, aan elken krijg, allermeest aan een' burgeroorlog eigen. Maar dat bij zoogenaamde vrije verkiezingen, de federale troepen het voorzitterschap uitoefenen en de kantons gewapenderhand bezetten; - dat verbanning, verbeurdverklaring van goederen, boeten, niet bij vonnis van regters, maar door de overwinnaars, door het voorloopig bewind, worden uitgesproken; - dat achtenswaardige geestelijken als die van het St. Bernhard's-hospitium worden beroofd; goederen van kloosters en bisschoppen aan

het staatsbeheer worden onderworpen; - dat de nota van den pauselijken nuntius, klagende over schennis van kerken en verkorting van pauselijke regten door het opheffen van kloosters en het verdrijven van kloosterlingen en orde-broeders, - met smaad en verguizing wordt terzijde-gelegd, omdat hierin, let wel! over geestelijke aangelegenheden wordt gehandeld; - dit zijn uitersten, alleen van een revolutionair bewind te wachten, - van een' voorzitter als Ochsenbein, die reeds in de maand Julij het protest van Frankrijk, door den Franschen gezant bij hem ingeleverd, niet aan den landdag overlegde, maar voor zich hield - met de meerderheid handelende, zoo als deze met de 7 kantons. - Wij zijn geen voorstanders van de begrippen der minderheid, en in zooverre hunne zaak niet toegedaan. Maar zoo men prijs stelt op regt en geregtigheid, moet men die wenschen voor allen. Mogten de overwinnaars het oor nog leenen aan de opregte vrienden van Zwitserland; aan den generaal Dufour, die ten ernstigste vermaande, om eene verstandige matiging jegens verdwaalde medeburgers in acht te nemen; - aan sir Stratford Canning, die in zijn jongst memorandum, namens de Britsche regering, de uitvaardiging eener algemeene amnestie aanraadt, en tevens eene zeer omzigtige herziening van de Bonds-acte, met de aanmerking, dat het overwigt van eene uitsluitende *partij* in Zwitserland geenszins duurzaam kan zijn, noch het heil des lands kan bevorderen; - aan de oversten Ziegler en Burckhardt, die hun ontslag uit de dienst van het eedverbond verlangen, - tenzij men op de maatregelen, welke thans worden genomen, en de taal, welke jegens buitenlandsche mogendheden wordt gevoerd, mogt terugkomen; - aan graaf Pelet (de la Lozère), die, met afkeuring der handelingen van het Fransch gouvernement, en vol liefde voor Zwitserland, zijne rede besluit met heilzame wenken tot eendragt, tot matiging, tot het wegnemen van ieder voorwendsel of reden van buitenlandsche tusschenkomst, vooral ook bij de herziening van het pacte. Zeker, voor het oogenblik hebben de wapens beslist: maar het Zwitsersch vraagstuk is daarom niet geëindigd. - De nota, thans werkelijk door de drie mogendheden ingediend, bewijst, dat zij zich beschouwen als ‘gardiens’, als bewaarders der fondamentele bepalingen

van het eedgenootschap; - dat zij vasthouden aan de beginsels, door lord Palmerston in 1832 duidelijk verkondigd; - en dat zij evenzeer besloten zijn in 1848, zonder medewerking van Engeland te handelen, als de Britsche minister zelf, in den zomer van 1840, zonder Frankrijk's deelneming heeft doorgetast: - of, gelijk reeds vroeger, in 1827, Frankrijk, Engeland en Rusland, na tienjarige worsteling, het overschot der Grieksche bevolking verdedigden tegen het zwaard des Muzelmans.

Bitter, helaas! moet Griekenland voor dien bijstand boeten. Met een zwakken vorst aan het hoofd, - inwendig door partijen verscheurd, - aan den vijandigen invloed van buitenlandsche gezanten blootgesteld, - en nu onlangs beroofd van Coletti, den eenigen staatsman, die veêrkracht wist te geven aan de instellingen en besluiten van een magteloos rijk, - heeft het de kwade luimen van den Britschen minister te verduren, die van de financiële verwikkelingen misbruik maakt, en zijne eischen kleedt in woorden, welke de verontwaardiging opwekken zelfs van den ‘Times’. De twist met de Porte moge zijn bijgelegd, Mussurus weldra wederkeeren; - maar de buitenlandsche schuld is daarmede niet vereffend, de vorderingen van Lord Palmerston niet voldaan. - Treffend en waar is de voorstelling van het voormalig parlementslid Roebuck, die den edelen secretaris voor de buitenlandsche zaken met een' zwavelstok ‘lucifer-match’ vergeleek, overal brand en onheil stichtend. Aan zijne uitstekende bekwaamheid als redenaar en administrateur, - in de oppositie of als bewindsman, valt niet te twijfelen. Maar het is bij de jongste ministeriële zamenstelling gebleken, hoe veel weêrzin zijn karakter inboezemt aan de uitmuntendste leden zijner eigene partij; - aan Lord Grey inzonderheid. Zij vreesden de droevige vermaardheid, die hij zich in Europa had verworven. Het gebeurde te Madrid, te Athene, nu onlangs in de Zwitsersche zaak, is niet geschikt om dit oordeel te verzachten. - Een nieuw licht wordt zeker over deze laatste quaestie verspreid door de stukken, aan het parlement eerstdaags voor te leggen. Anders klaagt men in Engeland niet minder dan ten onzent over de weinige belangstelling in de politiek met het buitenland. Een brief als die van den Hertog van Wellington boeit voor een oogen-

blik de aandacht: weldra is men gerust gesteld; - en de petitiën tegen de uitbreiding der land- en zeemagt, de redenen van Cobden vinden oneindig sterker weêrklank in deze vredelievende eeuw. Verblijdend zijn de vooruitzigten voor het vrijer handelsverkeer geopend door berigten uit Amerika. De Heer Bancrofft heeft Lord Palmerston gepolst over het wederkeerig onbezwaard toelaten van Britsche en Amerikaansche bodems in de havens van Engeland en de Vereenigde Staten. Het antwoord is zeer gunstig geweest. Het tegenwoordig ministerie is gereed om de vereischte maatregelen aan het parlement te onderwerpen. Men weet, dat de navigatie-wetten reeds sedert eenigen tijd in dagbladen en tijdschriften zijn onderzocht en beoordeeld. Een uitmuntend opstel in ‘the Edinburgh Review’ van October j.l., aan de pen van Porter toegeschreven, en het werk van Ricardo: ‘Anatomy of the navigationlaws,’ trokken algemeen de aandacht, en werden als voorloopers van ministeriële voorstellen beschouwd.

De boodschap van President Polk aan het Congres der Vereenigde Staten, van gewone uitvoerigheid, luidt gunstig. In alle takken van volksbestaan heeft zich eene voorbeeldelooze welvaart geopenbaard. De opbrengst der regten op den invoer is, ondanks de reductie in het nieuwe handels-tarief van 1846, grooter geweest, hebbende opgebragt 31½ millioen dollars, dat is 8 mill. meer dan in het vorige jaar, onder het hooger tarief van 1842. De buitenlandsche oorlog, zegt de President, heeft in geene wezenlijke mate de uitbreiding naar buiten of de algemeene welvaart belemmerd. Even gelukkig dus in vrede als in den oorlog! Intusschen verdient het opmerking, dat, nu tien jaren geleden, toen Generaal Jackson zijn ambt nederlegde, hij zich beroemen mogt, dat de gansche schuld, door twee oorlogen veroorzaakt, ten volle was afbetaald. De tegenwoordige President heeft in 18 maanden de schatkist uitgeput, en eene schuld aangegaan van bijkans honderd millioen dollars. En nog ziet men geen einde, of goeden uitslag van den krijg! Ook wordt in Amerika verzekerd, dat het Bewind zelf den oorlog van harte moede is, en zich gaarne zou terugtrekken, zoo dit zonder schade en schande doenlijk was. Maar eene onzigtbare band, de wet

der noodzakelijkheid, het vermogen der meerdere beschaving, of wat het ook zij, - drijft en stuwt de ‘Yankees’ voorwaarts, en rusten zullen zij niet, voordat hun grondgebied ter wederzijde den Oceaan tot grens heeft. Bijna evenzoo als het onmetelijke Britsche rijk in Hindostan gestadig wordt uitgebreid!

Daarom zijn de pogingen van de eerste mannen der Unie van Webster, van Calhoun, van Clay, onvermogend tegen den stroom; en boezemen de berigten omtrent het veldwinnen der vredelievende partij ons weinig vertrouwen in. Nog onlangs, in de Senaatszitting van 30 December, heeft alleen de stem van den Vice-President beslist, dat een voorstel van Mr. Cass ‘over de vermeerdering der krijgsmagt’ vóór alle andere in behandeling zou komen. De Londensche bladen verzuimen niet aan te merken, dat zoodanige meerderheid van ééne stem, in het Engelsch Parlement, een onfeilbaar voorteeken zou zijn van den aanstaanden val der oorlogspartij: maar dat men zeer ten onregte tot een gelijk besluit zou komen omtrent het Amerikaansche Congres. Voor het oogenblik is het hoofdbezwaar de toestand der geldmarkt; want een minimum van 17 millioen aan schatkistbiljetten, of ‘United States stock,’ moet worden geplaatst. De banken hebben ‘more solito’ door overmatige uitgifte van papier medegewerkt tot den gedrukten staat: - verscheidene hebben reeds hare betalingen gestaakt. De millioenen in specie uit Europa ontvangen, zijn bijna geheel onder de verbruikende klassen in omloop gebragt. Te Nieuw-York had in Wallstreet een ware paniek geheerscht, en men noemde onderscheidene banken, die niet zouden kunnen staande blijven. In Pennsylvanië en Maryland was daarentegen de financiële toestand zoo gunstig, dat deze *staten* de stipte betaling hunner dividenden verzekerden. Het Mexikaansche Congres was nog te Queretaro vergaderd: maar zou bij een' dreigenden inval van het Amerikaansche leger naar Aguascalientes verplaatst worden. Het had de eerste lezing doen doorgaan van een voorstel, om naar geene vredesvoorwaarden te luisteren, zoolang de Amerikaansche troepen het grondgebied bezet en de havens gesloten hielden: - President Anaya zou geene gedragslijn volgen, dan die door de staten

zelve werd aangegeven, welker gouverneurs men wilde, dat, met eene enkele uitzondering, allen voor den vrede gestemd zijn. Generaal Bustamente was door de regering tot opperbevelhebber van het reserveleger benoemd. - De Amerikaansche vloot had Mazatlan en Guaymas bezet.

Met een woord maken wij nog melding van de vereenigde commissiën uit de stenden in Pruissen, wier zittingen zijn geopend, ten einde te beraadslagen over een ontwerp van strafwetboek. Onder anderen is daarbij ‘de afschaffing der doodstraf’ in overweging genomen: en men kan vermoeden, dat dergelijke debatten, waaraan sprekers als b.v. de wereldberoemde geleerde von Savigny deel nemen, ten uiterste belangrijk zullen zijn. Maar het ontbreekt ons tot heden aan naauwkeurige berigten. Bovendien zullen de Pruissische patenten, de vergaderingen en verhandelingen van den Landdag, enz., het onderwerp van een afzonderlijk opstel in een eerstvolgend nommer van dit tijdschrift uitmaken.

Bibliographisch album.

Het Leesgezelschap te Diepenbeek, door Prof. van Limburg Brouwer. In 8°. *Groningen, Van Boekeren*, 1847.

In den begaafden schrijver, wiens nalatenschap ons hier wordt aangeboden, ontviel der Nederlandsche letterkunde een harer schoonste sieraden. Zoo talrijke wetenschappelijke werken van zijne uitgebreide kunde en onvermoeide werkzaamheid getuigen, zijn ‘Charicles et Euphorion,’ zijn ‘Diophanes,’ zijn ‘Ezel en eenig speelgoed,’ zijne vertaling van Manzoni's ‘Verloofden,’ zullen nog lang de herinnering aan zijnen smaak en zijne luim levendig houden. Van die eigenschappen levert ook het ‘Diepenbeeksche Leesgezelschap’ een nieuw en verrassend bewijs; - te treffender, omdat wij hier den schrijver, die zich bij voorkeur op het gebied der klassische wereld plagt te bewegen, zich plotseling in het midden van onzen tijd en van ons volk zien verplaatsen. Het boek - en dit is in ons oog eene hoofdverdienste - is door en door Hollandsch. Bij de blaam, vaak niet zonder regt onzer nieuwere letterkunde aangewreven, dat zij zich al te volgzaam betoont voor indrukken uit den vreemde, en dikwerf stof en vorm tevens aan den nabuur ontleent, komt des te hooger hulde toe aan een werk, dat ons overal echt Hollandsche karakters en toestanden veraanschouwelijkt, en in den waren zin des woords ‘oorspronkelijk’ is.

Intusschen, zoo het nagelaten geschrift des Groningschen Hoogleeraars door zijnen vorm aanspraak mag maken op algemeene sympathie en onverdeelde toejuiching, de inhoud moet zeker den kring, in welken het die zal aantreffen, eenigzins beperken. De schrijver plaatst zich niet slechts te midden van den strijd, die ten onzent op maatschappelijk en kerkelijk gebied gevoerd wordt; hij neemt aan dien strijd levendig en onverschrokken deel; - en wel met het gevreesde wapen van den bijtenden en onbarmhartigen spot. Onschadelijk en onschuldig als de titel klinke, bevat het ‘Leesgezelschap’ niets minder dan eene scherpe en uitstekend volgehoudene satyre der kerkelijke reactie, die zich angstvallig aan catechismus en geloofsbelijdenis vastklemt, en in de ongeschonden handhaving der Dordtsche Canones den eenigen waarborg voor het heil der zielen zoekt.

Zulk een boek heeft weinig kans op algemeenen bijval in een tijd, waarin,

hier eerbiedwaardige schoon eenzijdige overtuiging, dáár ligt meêgesleepte onkunde, ginds - en niet het minst - volgzame modezucht, het getal der aanhangers van het orthodoxe systeem dagelijks doet aangroeijen. Te meer hulde verdient de moed, welken de overledene tot het ontwerpen en voltooijen van zijnen arbeid behoefde, - eene hulde, waarin ook de broeder des overledenen behoort te deelen, wien geene vrees voor verkettering terughield, om aan dien arbeid eene publiciteit te schenken, welke hij zoozeer verdient. Immers, zoo het plan op lof en toejuiching aanspraak heeft, niet minder de uitvoering. De karakters zijn even levendig opgevat, als gelukkig gegroepeerd. Onder velen is vooral Baas Hartman, de doldriftige ijveraar, naar het leven geteekend en contrasteert geestig en scherp met kapitein van Berkel, wiens gezond, maar weinig ontwikkeld, verstand, bij elke nadere kennismaking, tegen het onnadenkend aangeleerde stelsel opkomt en eindelijk tot volslagen weêrbarstigheid overslaat. Meesterstukken in hunne soort zijn ook de beide proefpreeken der regtgeloovige kandidaten - over den tekst: ‘laat *ons* menschen maken,’ en over de ‘liefdekoetsen’. Evenwel, met hoeveel fijnheid van dialektiek soms de ongerijmdheden worden in het licht gesteld, waarin zich het orthodoxe stelsel bij de eenzijdige opvatting der antinomiën van ‘voorbeschikking’ en ‘vrijen wil’ verwart, in den regel treft de scherpe geesseling slechts de grofste en ruwste uitingen der kerkelijke reactie, en blijft zij veelal onmagtig tegen hen, die deze rigting met wezenlijk talent of meerdere matiging voorstaan. Eene leemte, misschien minder aan den schrij. ver, dan aan het genre te wijten. De satyre kan in hare jagt op in het oogloopende ongerijmdheden en scherpe tegenstellingen slechts de extrême's treffen; eene fijnere psychologische ontleding, die de ontrouw aan het gezond verstand ook in hare diepste schuilhoeken en onmerkbaarste schakeringen vervolgt, gedoogt zij, althans in den vorm, waarin haar de Heer van Limburg Brouwer aanwendde, niet. Zij is daarenboven een krachtiger middel ter versterking en bemoediging der bondgenooten, dan ter overtuiging der tegenpartij, en maar al te zeer geschikt om met gelijk gevolg door beide partijen gebezigd te worden; - vooral wanneer zij, in stede van het contrast zich uit de eigenaardigheid der bestredene rigting te laten ontwikkelen, zich veroorlooft het willekeurig van buiten aan te brengen. Beide aanmerkingen gelden vooral het karakter van den Heer van Groenendaal. Voorzeker, er is een punt, waarin, ook zonder grove en opzettelijke huichelarij, zich het meest verfijnde spiritualisme en het grofste sensualisme ontmoeten kunnen. De ontleding van zulke karakters echter vordert eene geheel andere, eene fijnere en diepere bewerking, dan het plan van het ‘Leesgezelschap’ misschien toeliet. De Heer van Groenendaal is nu niet veel meer dan eene bloote copie van den ‘Tartuffe,’ een huichelaar met bewustheid en overleg; en zulk eene voorstelling, al ware zij niet, juist om de veelvuldige herhaling, eene stuitende onregtvaardigheid, schildert ons in elk geval slechts eene uitzondering, die men op het terrein van elke - godsdienstige, maatschappelijke, staatkundige - rigting min of meer kan terugvinden, aan welke een wellusteling of belangzuchtige het zijn voordeel kan achten zich aan te sluiten.

***Naömi, of de laatste dagen van Jeruzalem. Naar het Engelsch van Mrs. B.J. Webb. Twee deelen*, 12°. *'s Gravenhage, K. Fuhri*, 1847.**
***Jakob, een verhaal uit het tijdvak der Apostelen, door C. van Schaick, Predikant te Dwingeloo. Twee Stukken in* 8°. *Amsterdam, G.J.A. Beijerinck*, 1847.**

De Engelsche schrijfster en de Nederlandsche schrijver bewegen zich op hetzelfde terrein en in nagenoeg dezelfde eeuw - het heilige land, de eerste eeuw na Christus geboorte. Wie echter, door belangstelling in dat tooneel en dien tijdkring tot gunstige vooringenomenheid geleid, hunnen arbeid ter hand neemt, zal, vreezen wij, ook zonder veeleischend te zijn, ze eenigermate teleurgesteld uit de hand leggen. Bij Mrs. Webb ontbreken ook de eerste vereischten ter volbrenging eener taak als die, welke zij op zich nam: - vertrouwdheid met de toestanden, waarin zij hare lezers zoekt te verplaatsen. Er is niet meer Oostersche kleur in haar werk, dan eene oppervlakkige kennis met de Heilige Schrift haar heeft kunnen aan de hand doen. Gebrek aan kennis en gemis dier intuïtie-gave, welke dat gebrek zouden kunnen vergoeden, verraden zich telkens. Een dor en voor het bedoelde einde veel te hoog opgehaald uittreksel uit Flavius Josephus, en de geschiedenis van twee familiën - eene Joodsche en eene Romeinsche - die, reeds vroeger door vriendschap verbonden, door wederzijdsche omhelzing van het Christendom tot elkander gebragt en door en dubbel huwelijk vermaagschapt worden: ziedaar de beide, geenzins harmonisch tot een geheel bewerkte, maar slechts uitwendig naast elkander geplaatste bestanddeelen van den roman.

De arbeid des Heeren van Schaick overtreft zeker dien van Mrs. Webb zoowel in kennis der oudheid, als in de bewerking der toestanden en karakters; hij blijft echter verre achter bij hetgeen wij naar andere proeven van dien schrijver verwachtten. Er ontbreekt eenheid en ensemble aan zijn werk. Geheele episoden zoude men zonder schade uit het boek kunnen ligten; en sommige gedeelten mogen eene voorbijgaande belangstelling wekken, het geheel kan dien bevredigenden indruk niet nalaten, welke slechts de vrucht kan zijn van een juist geëvenredigd en harmonisch geordend kunstgewrocht.

Trouwens, meer dan ééne moeijelijkheid wachtten beide auteurs op het terrein dat zij zich kozen, vooral zoodra zij het waagden, ook karakters uit de gewijde geschiedenis als handelende personen te doen optreden. Immers, zoodra men het der verdichting veroorlooft, slechts een enkelen trek aan het beeld toe te voegen, dat de heilige overlevering tot ons bragt, loopt men gevaar ergernis te geven en meeningen te kwetsen; zoo men zich letterlijk aan de mededeelingen der Heilige Schrift houdt, en zich tot die redenen en geschriften bepaalt, welke de gewijde geschiedenis ons heeft opgeteekend, houdt men zich moeijelijk van gedwongenheid en gemaaktheid vrij. Het is mogelijk, dat er tusschen die ‘Scylla en Charibdis’ een middenweg te vinden zij, maar het is zeker, dat noch Mrs. Webb noch de Heer van Schaick dien gevonden hebben.

***Mejonkvrouwe de Mauléon, door A.L.G. Toussaint. In* 12°. *'s Gravenhage, K. Fuhri*, 1848.**

Slechts een enkel woord, maar een woord van schier ongedeelden lof en toejuiching voor de jongste vrucht van het talent onzer onvermoeide romancière, Eene historische anecdote, door Voltaire bewaard, volgens welke eene verloving, door Bossuet in zijne vroegste jeugd aangegaan, later op aandrang zijner vrienden, met toestemming der verloofde, zou vernietigd zijn geworden, om zoo groote gaven voor de kerk te bewaren, maar die desniettemin den grondslag tot eene innige en levenslange vriendschapsbetrekking gelegd zoude hebben, heeft de stoffe geleverd, waarvan de begaafde schrijfster schitterend partij heeft weten te trekken. Wilden wij in details treden, wij zouden, schoon het haar vergevende, dat de figuur van Bossuet eenigzins aan de hoofdpersone is opgeofferd en tegenover deze zwak en weifelend schijnt, misschien eenige bedenkingen wagen tegen de onwaarschijnlijkheden, die ons in de episode van Louïze en Lord Henry stuitten; wij zouden daarentegen gaarne hulde doen aan de dialectische vaardigheid en scherpzinnigheid, welke in de teekening van den abt de Navarrois doorblinkt. Bovenal echter zouden wij onze bewondering wenschen uit te spreken en te motiveren voor de voortreffelijke teekening van het karakter der jonkvrouwe, welker naam het boek draagt, - een boek dat onze aanbeveling waarlijk niet behoeft, om talrijke lezers en toejuiching te vinden!

De oudste bronnen van onze Metaphysische begrippen.

***Geschichte unserer abendländischen Philosophie. Entwicklungsgeschichte unserer spekulativen, sowohl philosophischen als religiösen Ideen von ihren ersten Anfängen bis auf die Gegenwart. Von Dr. Eduard Röth, ausserordentlichem Professor der Philosophie an der Universität zu Heidelberg. Erster Band. Die ältesten Quellen unserer spekulativen Ideen. Mannheim*. 1846. 8°. - Ook onder den titel: *Die ägyptische und die zoroastrische Glaubenslehre als die ältesten Quellen unserer spekulativen Ideen*.**

Het hierboven genoemde werk, dat de aandacht niet alleen van philosophen, maar ook van philologen, en zoowel westersche als oostersche, allezins waardig is, heeft zijn eersten oorsprong te danken aan een zeer eenvoudige opmerking, en die zeker ook niet nieuw is; maar die toch, misschien wel om die groote eenvoudigheid zelf, te veel over het hoofd gezien is, en op de behandeling van de geschiedenis der philosophie nog niet dien invloed gehad heeft, dien zij behoort te hebben. Zij is deze, dat de oorsprong van onze speculative ideën, zoo als zij door Prof. Röth genoemd worden, dat wil zeggen van onze metaphysische begrippen en voorstellingen omtrent de wereld, den mensch en het Opperwezen, minder een philosophische, dan een historische is; dat zij minder het resultaat van philosophische bespiegeling, dan bij overlevering ontvangen en aangenomen zijn. Dat zóó onze gewone metaphysische begrippen van wereld, mensch en Godheid met het Christendom ons overgeleverd, en geenzins in het brein van onze phi-

losophen geboren zijn, is wel bekend. Maar ook het daarmeê strijdige pantheïsme, dat in den laatsten tijd in de Duitsche philosophie geheerscht heeft; vanwaar was dat? Hegel had het van Schelling, en Schelling van Spinoza. En Spinoza? Zeker niet van zijn voorganger in de philosophie, van Descartes. Spinoza was Jood, geleerde Jood: zijn onchristelijke pantheïstische wereldbeschouwing had hij uit de *Kabbala*, een traditioneel pantheïstisch stelsel van Joodsche philosophie of theosophie. En deze Kabbala is herkomstig uit het Oosten. - Wil men dus in waarheid een geschiedenis der philosophie, dan behoort daartoe vooral ook, dat men den eersten oorsprong van onze metaphysische begrippen opspore, om dan van dien eersten oorsprong af aan de ontwikkeling en wijziging daarvan in den loop der eeuwen bij de verschillende volken en in de verschillende philosophische stelsels na te gaan en tot onzen tijd toe te vervolgen. Dit werk nu heeft Prof. Röth ondernomen; en na veeljarige, dikwijls zeer moeijelijke studie, zooals van Kabbala en Talmud, is hij tot het resultaat gekomen, dat de eerste bronnen èn van de Grieksche philosophie, èn van de Joodsche en Christelijke, en zoo van alle onze Westersche metaphysische begrippen en voorstellingen omtrent wereld, mensch en Opperwezen te zoeken zijn in de godsdienststelsels der oude Egyptenaren en oude Persen. Maar deze bronnen vond hij niet geopend. De studiën zelfs, die tot het openen van deze bronnen vereischt worden, vond hij nog in haar kindschheid: maar, onvermoeid in zijn streven en door geen zwarigheden terug te schrikken, ging hij nog op dertigjarigen leeftijd naar Parijs, om daar vier jaren lang Hieroglyphen en Coptisch, en Zend en Sanscrit te studeren; en eerst na vele jaren kon hij beginnen, als vruchten van zijn studie, in dit eerste deel van een geschiedenis der philosophie *de Egyptische en de Zoroastrische geloofsleer* te geven *als de oudste bronnen van onze speculative ideën*.

Allerbelangrijkst is deze op nieuw uit de bronnen, gedeeltelijk uit nog ongebruikte bronnen, geputte beschrijving en uiteenzetting van de oude Egyptische en oude Persische godsdienststelsels, vooral die van het oude Egyptische. Bijkans

alles is hier nieuw of verschijnt in een nieuw licht; en, men behoeft het slechts gelezen te hebben, om volkomen overtuigd te zijn, dat werkelijk alle metaphysische begrippen en voorstellingen der oude Grieksche philosophie aan de wijsheid der Egyptische priesters ontleend zijn. Het is mijn oogmerk niet, van het leerstelsel der Egyptische priesters, zoo als het door Prof. Röth met groote geleerdheid en scherpzinnigheid uit de bronnen is zamengesteld, een overzigt te geven: ook het kortste overzigt zou voor mijn oogmerk te uitgebreid worden: maar als één enkel voorbeeld van de meest verrassende opmerkingen, die men hier telkens aantreft, wil ik hier alleen de verklaring vermelden van dat zoo wonderlijk vérschijnsel, dat de Egyptenaren hun godheden òf geheel, òf gedeeltelijk, in de gestalte van dieren hebben afgebeeld. Hegel heeft gemeend dit verschijnsel te moeten verklaren uit de onderstelling, dat de Egyptische godsdienst oorspronklijk een dierdienst, een godlijke vereering van het redelooze dier geweest is. Veel redelijker is zeker de gewone verklaring, dat die diergestalten geen eigenlijke beelden der godheden, maar slechts zinnebeelden waren. Doch ook deze verklaring is slechts gedeeltelijk, slechts half waar. Prof. Röth heeft het op de duidelijkste en overtuigendste wijze aangetoond: die heele en halve diergestalten voor beelden van godheden zijn niets anders dan hieroglyphen. En, even als in het Egyptische schrift de hieroglyphen, zoo als bekend is, slechts gedeeltelijk symbolen of zinnebeelden, maar voor het overige klankteekens of letters zijn; zoo zijn het ook die diergestalten. Zoo wordt bij voorbeeld de godin Okeame, de gemalin van den Nijl, gewoonlijk zinnebeeldig voorgesteld in de gestalte van een beerin, omdat het sterrebeeld van dezen zelfden naam aan den hemel haar woning was: maar de maangod Chonsu phonetisch door een Ibis, in het Egyptisch *Chib*, het klankteeken van de letter *Ch.*, als initiaal van den naam *Chonsu*. En even zoo worden dan ook niet enkel diergestalten, maar allerlei figuren als hieroglyphen tot afbeelding der goden gebruikt. Zoo wordt de zonnegod Re zinnebeeldig voorgesteld in de gedaante van een groot oog met voeten en vleugels, als de door het hemelruim wandelende opzigter der wereld; en de godin *Me*, de Themis der Grieken, phonetisch door

een struisveêr, het klankteeken voor de letter *M*. Die diergestalten staan dus, even als die andere figuren, niet daar als *beelden* der godheden; de oude Egyptenaren geloofden in het geheel niet, zoo als Herodotus reeds gezegd heeft, dat hun goden er zoo uitzagen, als zij die pleegden voor te stellen: zij staan daar, om als *hieroglyphen*, òf door een wel bekend zinnebeeldig teeken een bepaalde godheid aan te duiden, òf door een klankteeken aan den naam er van te herinneren. Wel werd een dier, dat zoo de gewone hieroglyphische beteekenis van den naam van een zekere godheid had, ook als aan deze godheid heilig en gewijd beschouwd, en als zoodanig in den tempel van deze godheid onderhouden en verpleegd; maar ook zoo werd het alleen maar als levend zinnebeeld der godheid beschouwd, en eerst later kon het bijgeloof van het volk er toe vervallen, om in zulk een dier een incarnatie der godheid te zien en het als zoodanig godlijke eer te bewijzen.

Minder bevredigend, dan de beschrijving en uiteenzetting van het Egyptische leerstelsel, is die van de leer van Zoroaster. Trouwens hier kon Prof. Röth ook niet zoo veel nieuws geven. Hier kon hij bijkans van geen andere bronnen gebruik maken, dan van de reeds lang bekende en gebruikte, de berigten der oude Grieksche en Romeinsche schrijvers en de Zendavesta en Bundehesch, de eerste volgens de overlevering een werk van Zoroaster zelf, de andere een later, maar toch oud werk in het Pehlwi, dat een nog volledíger leerstelsel, dan de Zendavesta zelf, bevat: maar beide deze werken waren ook hem nog alleen maar toeganklijk door de vertaling van Anquetil du Perron, die zonder kennis van het oorspronklijke alleen naar de verklaringen van Indische priesters der Parsen vervaardigd is, en waarvan men door vergelijking van het oorspronklijke Zend thans zoo veel weet, dat zij alles behalven getrouw is[1]. De kennis van het Zend is nog niet genoeg gevorderd, en nog veel minder die van het Pehlwi, om

1 Een nieuw voorbeeld is daarvan gegeven door Dr. Roth in Tubingen in een, voor het overige allezins onbillijke, recensie van dit werk van Prof. Röth in het Zeitschrift für Philosophie van Fichte en Ulrici.

versch uit de oorspronklijke Zendavesta en Bundehesch zelf het leerstelsel van Zoroaster te putten: want Burnouf's Commentaar over de Yaçna, een liturgisch gedeelte van de Zendavesta, is wel een voor de kennis van het Zend hoogstverdienstelijk werk, maar op lange na nog geen genoegzaam hulpmiddel, om ook de overige voor de leer van Zoroaster meer belangrijke gedeelten van de Zendavesta in het oorspronklijke te verstaan. Er blijft dan ook in het leerstelsel van Zoroaster, zoo als het hier door Prof. Röth voorgesteld en ontwikkeld is, nog veel duisters over, dat uit den zamenhang van het geheel niet te begrijpen is, en waarover eerst een beter en naauwkeuriger verklaring van de oorspronklijke Zendavesta het noodige licht zal kunnen verspreiden. Trouwens dit is dan ook door Prof. Röth zelf op meer dan één plaats, zoo als op bl. 47, erkend.

Maar behalven de voorstelling en uiteenzetting van het Egyptische leerstelsel en van de leer van Zoroaster, die men volgens den titel alleen hier verwachten zou, bevat dit eerste deel ook nog die van de Phoenicische en Grieksche godsdienstige begrippen, en wel als afstammelingen van het Egyptische godsdienststelsel. Menigeen zal het zeker bevreemden, hier de Phoenicische en Grieksche godsdienstige begrippen als afstammelingen van het Egyptische godsdienststelsel genoemd te zien: maar die bevreemding zal ophouden, wanneer men het werk van Prof. Röth gelezen heeft. Het is namelijk bekend, hoe van het jaar 2300 vóór het begin van onze jaartelling af Nederegypten overheerd is geword∂n door een uit de Arabische woestijn in het land gedrongen herdersvolk, welks vorsten in het Egyptisch *Hyksos*, dat is *herdervorsten*, genoemd, vijf eeuwen lang over Nederegypten geheerscht hebben. Volgens den Egyptischen geschiedschrijver Manetho waren het Phoeniciërs, dat is Kanaäniten, en hij noemt hen met dezelfde benaming *ἀλλόφυλοι*, waarmeê ook gewoonlijk in de Grieksche te Alexandriën in Egypten vervaardigde overzetting van het Oude Testament de Philisthijnen genoemd worden. Dit herdersvolk nu heeft, nadat het Nederegypten overheerd had, weldra het Egyptische godsdienststelsel aangenomen, en, toen het na vijf eeuwen door de vorsten van Opperegypten weêr

verdreven werd, zich het eerst, zoo als het schijnt, naar Creta begeven, en van daar wijd en zijd over de eilanden en de kusten van de Middellandsche zee verbreid, waar het in de benamingen van *Cariërs, Philisthijnen* en *Pelasgiërs*, die alle *vlugtelingen* of *uitgewekenen* beteekenen, de herinnering aan zijn oorsprong bewaard heeft. Daar heeft het overal onder volken, die nog slechts zeer eenvoudige godsdienstbegrippen en nog geen ontwikkeld godsdienststelsel hadden, door middel van zijn priesters de Egyptische wijsheid verbreid; en hieruit alleen moet de groote, anders volstrekt onbegrijpelijke overeenkomst der Phoenicische en Grieksche mythologie met het godsdienststelsel der Egyptenaren verklaard worden. Het bewijs voor dit alles leze men in het werk van Prof. Röth zelf. Vele bijzonderheden zullen zeker menigeen, even als mij, niet even zeker of waarschijnlijk voorkomen: maar dit beneemt niets aan de waarheid en overtuigende klaarblijkelijkheid van het geheel. Ik wil hier alleen nog maar bijvoegen, dat die voor de geschiedenis der beschaving van de oude wereld zoo belangrijke opmerking, dat de volksstammen, die in de oude geschiedenis onder de algemeene benaming van Phoeniciërs begrepen worden, uit Egypten afkomstig, namelijk de uit Egypten verdrevene Hyksos zijn; dat deze opmerking niet nieuw is. Men vindt ze reeds bij Hamaker in zijn *Miscellanea Phoenicia*, p. 172 vlg.: maar dit werk schijnt Prof. Röth onbekend gebleven te zijn.

Zoo zijn dan volgens Prof. Röth het Egyptische godsdienststelsel en de leer van Zoroaster de eerste en oudste bronnen van alle metaphysische begrippen en voorstellingen in onze westersche of Europesche philosophie, van het eerste begin van philosophische bespiegeling bij de oude Grieken af aan tot de nieuwste Duitsche philosophie toe. Hoe hij uit deze twee bronnen de gansche ontwikkelingsgeschiedenis der Europesche bespiegelende wijsbegeerte zal afleiden, zullen de volgende deelen moeten leeren, en het is billijk, dat wij vooralsnog ons oordeel daarover opschorten. Maar - zijn dan ook onze Christelijke metaphysische begrippen en voorstellingen omtrent wereld, mensch en Godheid, en dus de godsdienstbegrippen van het Oude en Nieuwe Testament,

insgelijks uit deze twee bronnen, uit het Egyptische godsdienststelsel en de leer van Zoroaster, ontsproten? Volgens Prof. Röth is dit werkelijk het geval. Reeds in de Voorrede, en ook verder in de Inleiding (bl. 22), geeft hij het te kennen. Volgens hem hebben zich de godsdienstbegrippen van het Nieuwe Testament hoofdzakelijk uit het Oude, en die van het Oude Testament vóór de Babylonische gevangenis uit het Egyptische, en daarna uit het Zoroastrische leerstelsel ontwikkeld. De bewijzen hiervoor zullen ook eerst in het vervolg gegeven moeten worden, en wij zullen dus, totdat zij gegeven zijn, moeten wachten met ze te beoordeelen: maar, als ik het Egyptische godsdienststelsel, zoo als het nu hier door Prof. Röth uiteengezet is, met de ons wel bekende begrippen en voorstellingen der Mozaïsche godsdienst vergelijk; dan is het mij volstrekt onbegrijpelijk, hoe het hem ooit mogelijk zijn zal, deze Mozaïsche godsdienstbegrippen uit de Egyptische af te leiden. Zeker, als men bedenkt, dat de Israëliten even zoo wel, als de Phoeniciërs, de Cariërs, Philisthijnen en Pelasgiërs, uit Egypten gekomen zijn, en dat Mozes zelfs Egyptisch opgevoed en *onderwezen werd in alle wijsheid der Egyptenaren* (Hand. 7: 22); dan moet niets natuurlijker schijnen, dan dat ook de Mozaïsche godsdienstbegrippen door groote overeenstemming haar oorsprong uit de Egyptische verraden zullen. Maar waar is die overeenstemming? In godsdienstplegtigheden, ja, is een groote gelijkheid niet te miskennen: men kan het duidelijk daarin zien, dat Mozes in Egypten geboren en opgevoed was: maar hoe nader en naauwkeuriger men toeziet en vergelijkt, des te meer ziet men in die groote gelijkheid onderscheid, verschil, ja tegenstelling; en reeds Herder zeide, waar hij in zijn *Geist der Ebräischen Poesie* (3te Ausg. von Justi, I, S. 316) van die gelijkheid der instellingen van Mozes met de Egyptische sprak: ‘Der Geist seiner Religion aber war nicht Aegyptisch. Sein Gott war Jehovah, der Gott seiner Väter; und auch in Ceremonien zog er seine Einrichtung wie Geist aus der groben Materie.’ Van dien *geest* der Mozaïsche godsdienst spreken wij hier; van dien geest, die ook in alle godsdienstplegtigheden zinnebeeldig is uitgedrukt; van de gods-

dienstige *begrippen*; van de *spekulative Ideen*, zoo als Prof. Röth het noemt, dat is van de metaphysische begrippen of voorstellingen omtrent wereld, mensch en Godheid: - wat overeenstemming is hier tusschen de Mozaïsche godsdienst en het Egyptische godsdienststelsel? Dit Egyptische godsdienststelsel was, gelijk het door Prof. Röth zelf gekarakteriseerd wordt, Polytheïsme, materieel Pantheïsme, of Kosmotheïsme, wereldvergoding; de Mozaïsche Godsdienst het strengste Monotheïsme, God en wereld zoo ver als mogelijk van elkander gescheiden: alles is hier *lijnregt tegen elkander overgesteld*. Zou die *geest* der Mozaïsche godsdienst, zouden die metaphysische begrippen, niet *oorspronklijk* zijn? zou het niet waar zijn, dat de God der Mozaïsche godsdienst de *God der Vaderen* was?

Die oorspronklijkheid wordt door Prof. Röth ontkend, en dat in overeenstemming met zijn grondstelling, dat de volksstam, dien men gewoon is den Semitischen te noemen, niets oorspronklijks heeft, ja eigenlijk niet eens als een oorspronklijk zelfstandige volksstam te beschouwen is, en ook te onregt de *Semitische* genoemd wordt. Voor deze paradoxe stelling behoeven wij de bewijzen niet eerst in het vervolg van het werk te verwachten: die bewijzen, zoo vele als hij er heeft, zijn reeds hier gegeven, en wel op bl. 82 en 83 en bl. 100 en 101. Wij zijn dus reeds volkomen in staat, die te beoordeelen.

Op bl. 82 erkent hij eerst wel op het tooneel, waarop, zoo als hij zich uitdrukt, de ontwikkelingsgeschiedenis van onze westersche philosophie speelt, drie verschillende volksstammen met eigendommelijke taal en schrift en zeden: vooreerst de Baktrisch-persische, die hij gewoonlijk met één woord de *Arianische*, beter in de Noten de *Arische* noemt, ten oosten met de Indiërs, ten westen met de oudste bewoners van Griekenland en Italiën verwant; ten tweeden de te onregt, zoo als hij zegt, zoogenaamde *Semitische*; en ten derden de *Aethiopisch-egyptische*: maar dan laat hij daarop volgen (en dit moet het eerste bewijs zijn): ‘De talen der Arianische volken, het Assyrisch, Medisch, Persisch, Baktrisch enz., zijn alle na aan elkander verwant, en behooren volgens de overblijfsels, die er van bewaard zijn, tot den

Indo-germaanschen taalstam. Het Egyptisch maakt insgelijks een eigenen, zelstandigen taalstam uit. In het midden tusschen beide staan de talen der zoogenaamde Semitische volken, die, ofschoon zij een eigendommelijke grammatische ontwikkeling bereikt hebben, in vele opzigten zich aan den Egyptisch-aethiopischen taalstam aansluiten, en daarentegen van den Indo-germaanschen aanmerkelijk afwijken. - Naar hetgeen de bouw van deze taalstammen schijnt aan te duiden, staan de Arianische en Aethiopisch-egyptische volksstammen het afgezonderst en zelfstandigst tegen elkander over, terwijl de Semitische volksstam een minder zelfstandige plaats tusschen de twee andere inneemt en zich meer aan den Aethiopisch-egyptischen aansluit.' -

Dit bewijs, indien het kon gelden, zou zeker van zeer groot gewigt zijn: want, zoo als Prof. Röth ook op bl. 2 der Noten heeft aangemerkt, het is algemeen erkend, dat taalverwantschap het treffendste bewijs voor de stamverwantschap van twee volken is. Maar eigenlijk is Prof. Röth ons het bewijs hier schuldig gebleven. Want, zal hetgeen hij hier gezegd heeft, iets bewijzen, dan had hij moeten aantoonen, dat de *eigendommelijke grammatische ontwikkeling*, die hij toch aan het Semitisch toekent, uit die van het Egyptisch natuurlijk ontstaan of daarmeê ten minsten zusterlijk verwant is. In de geleerde Noten achter het werk, had hij aan dit bewijs tot staving van zulk een gewigtige, maar ook zoo paradoxe, grondstelling wel een plaats mogen inruimen. Zoo lang dit bewijs niet geleverd is, zal de *eigendommelijke grammatische ontwikkeltng* van het Semitisch tot bewijs blijven verstrekken, dat werkelijk het Semitisch een eigendommelijke, zelfstandige taalstam is, en dat bij gevolg de Semitische volken een afzonderlijken zelfstandigen volksstam uitmaken. Dat bij onderlinge vergelijking van de drie genoemde taalstammen het Semitisch, zoo als Prof. Röth meent, in zijn bouw eenige meerdere gelijkheid met het Egyptisch, dan met het Indo-germaansch, of wel het Indogermaansch met het Egyptisch, vertoont; dit zou nog volstrekt niets bewijzen. Daar de vorm van alle menschelijke talen uit één en dezelfde bron gesproten is, uit de

ééne menschelijke rede; zoo moet men zich veel meer over de groote verscheidenheid van vormen bij de verschillende taalstammen, dan over de gelijkheid en overeenkomst, waar men die aantreft, verwonderen; en niets is natuurlijker, dan dat van drie verschillende taalstammen twee in eenige opzigten meer met elkander overeenkomen, dan één van deze twee met de derde. Overeenkomst tusschen twee taalstammen in eenige bijzondere opzigten bewijst op zich zelf niets. Zoo heeft bij voorbeeld de zoogenaamde Maleische taalstam, waarvan het Javaansch de meest ontwikkelde tak is, met den Semitischen gemeen het gebruik van pronomina suffixa in plaats van pronomina possessiva en den tweelettergrepigen, uit den éénlettergrepigen ontwikkelden vorm der hoofdwoorden, en wel zoo, dat, even als dit voor het Semitisch door Dr. Ernst Meier in zijn *Hebräisches Wurzelwörterbuch* aangetoond is, die tweelettergrepige vorm zich uit den éénlettergrepigen veelal ontwikkeld heeft door verdubbeling: en toch is die Maleische taalstam een volkomen zelfstandige, van het Semitisch geheel onafhanklijke taalstam. - Wil iemand na al het gezegde nu nog daarenboven de stamverwantschap van het Semitisch en het Egyptisch opzettelijk wederlegd zien, hij kan het met vele bewijzen gedaan vinden door den zoo evengenoemden Dr. Ernst Meier in het derde Aanhangsel achter zijn Hebräisches Wurzelwörterbuch: *Ueber das Verhältniss der ägyptischen zum semitischen Sprachstamme*. Dr. Meier is zelfs van oordeel, dat het Semitisch in den geheelen aard en het karakter van zijn bouw en grammatische ontwikkeling veel meer gelijkheid - ofschoon daarom nog juist geen verwantschap - vertoont met het Indo-germaansch, dan met het Egyptisch.

Op bl. 83 tot zijn tweede bewijs overgaande, zegt Prof. Röth, dat de oudste historische berigten omtrent de afstamming van die volken zelfs nog verder gaan: want dat in de stamtafel der volken Gen. 10 de van de nieuweren valschelijk zoogenaamde Semitische volken verklaard worden voor stamverwant met de Aethiopiërs en Egyptenaars, daar zij Cusch, tot wiens zoon zij ook den stichter van Babylon Nimrod maakt, en dus de Aethiopiërs, met Misraïm,

dat is de Egyptenaars, en Kanaän, dat is de Phoeniciërs, van één en denzelfden stamvader Cham afleidt. ‘Welke waarde men nu ook’ zegt hij ‘aan deze stamtafel mag toekennen, zoo blijkt daaruit toch ten minsten zoo veel, dat de auteur daarvan de van ons zoogenaamde Semitische volken, de Babyloniërs en Phoeniciërs, als met den Aethiopisch-egyptischen volksstam verwant beschouwde.’

Zeer veel waarde, werkelijk historisch gezag, schijnt dus Prof. Röth zelf aan die stamtafel der volken niet te willen toekennen. Trouwens het is thans algemeen erkend, dat die stamtafel alleen en op zich zelf de werkelijke stamverwantschap van verschillende volken niet bewijzen kan, indien zij niet bevestigd wordt door taalverwantschap: - ofschoon men ook dan nog, als zij hierdoor niet bevestigd wordt, toch aan die stamtafel geen historisch gezag moet ontzeggen: want zij is niet verdicht, maar steunt werkelijk op historische overleveringen. - Maar het is immers volstrekt niet waar, wat Prof. Röth zegt, dat in die stamtafel de door ons zoogenaamde Semitische volken als met den Aethiopisch-egyptischen volksstam verwant beschouwd en van Cham als stamvader afgeleid worden. Het is zelfs niet waar van die beide volken, de Babyloniërs en Phoeniciërs, die Prof. Röth hier noemt, als waren het *alle* Semiten. Het is slechts waar van Nimrod, den stichter van Babylon, en van de Phoeniciërs, en met name ook van de Philisthijnen volgens vers 14. Waarlijk, - ik durf het haast niet zeggen, maar het is toch zoo - Prof. Röth schijnt die stamtafel slechts even ter loops te hebben ingezien: want worden niet vers 21 vlgg. behalven vele andere volksstammen de Aramaeërs, dat is de Syriërs en Babyloniërs, en alle zonen van Heber, en dus de Israëliten en Arabieren, uitdrukkelijk van Sem afgeleid? Dat de Phoeniciërs, en daarmeê ook de Philisthijnen, als van Cham afkomstig, in die volkstafel beschouwd worden, mag ons geenzins bevreemden: het waren immers de uit Egypten verdrevene Hyksos. De reden, waarom zij daar als van Cham afkomstig beschouwd worden, is, zoo als Hamaker in zijn *Miscellanea Phoenicia* ter aangehaalde plaats heeft opgemerkt, eenvoudig deze, dat zij afkomstig waren *uit het land van Cham*;

en zoo heeft die beschouwing een werkelijk historischen grondslag. - De afstamming van dien enkelen persoon, van Nimrod, kan hier bij de vraag naar stamverwantschap van volken natuurlijk van geen belang zijn: maar waarom zou Nimrod niet werkelijk een afstammeling van Cusch geweest kunnen zijn, een Cuschiet namelijk uit Zuid-arabiën; en die dappere held en geweldige jager van daar uitgetogen als overweldiger in de vlakte van Sinear een rijk hebben kunnen stichten? Doch even goed kan men onderstellen, dat Nimrod wel een Semiet geweest is, maar in die volkentafel opgegeven wordt als afkomstig van Cusch, alleen omdat hij afkomstig was uit het land van Cusch, alleen omdat hij afkomstig was uit het land van Cusch, namelijk uit Zuid-arabiën. Mogelijk zelfs was hij van daar uitgeweken juist bij gelegenheid dat een gedeelte der Cuschiten uit Africa over de straat Bab-el-mandeb in Zuid-arabiën viel en daar zich vestigde in die streken, die daarom nog lang daarna, even als Aethiopiën in Africa, het land van Cusch of Aethiopiën genoemd zijn geworden.

Op bl. 100 beweert Prof. Röth, dat de onzelfstandigheid der Semitische volken, in tegenoverstelling van de Egyptisch-aethiopische en de Arianische volksstammen, ook op een allertreffendste wijze zigtbaar is in de onzelfstandigheid van hun cultuur of beschaving. ‘Dit openbaart zich vooreerst’ zegt hij ‘in hun schrift. De Aethiopisch-egyptische stam en de Arianische hebben elk zijn eigendommelijke schriftteekens, die niets met elkander gemeen hebben, en op geheel verschillende beginsels van klankbeteekening gegrond zijn; de eerste de hiëroglyphen, de andere het spijkerschrift. De Phoeniciërs daarentegen en de met hen verwante west-asiatische Semiten, en even zoo de Babyloniërs, hadden een Alphabet, dat naar dezelfde beginsels gevormd is, als het hiëroglyphenschrift, en waarschijnlijk slechts ontstaan is uit een tot de noodzakelijkste behoefte beperkt en uit den rijkdom van het Egyptische schrift gekozen aantal hiëroglyphische teekens.’ - Ja, dit is meer dan waarschijnlijk: dit is zeker genoeg. De Phoeniciërs hebben gedurende hun verblijf in Egypten het schrijven geleerd van de vroeger beschaafde Egyptenaren, gelijk de overige Semitische volken, en deze niet alleen, maar ook de Grie-

ken en Romeinen, het schrijven geleerd hebben van de vroeger beschaafde Phoeniciërs, en de Germanen en overige Europesche volksstammen van de vroeger beschaafde Romeinen en Grieken: maar wat bewijst dit voor de zelfstandigheid of onzelfstandigheid van al deze volken? En aan *eigen* verdienste in de uitvinding van het schrift ontbreekt het de Phoeniciërs ook niet. Zij hebben van het omslagtige en moeijelijk te schrijvene en te lezene hiëroglyphenschrift een gemakkelijk letterschrift gemaakt. Zoo ver hebben de Egyptenaren het nooit gebracht, maar het eigenlijke letterschrift nog eeuwen later eerst van de Grieken moeten leeren. En zoo heeft het ook den Grieken aan eigen vinding in het schrift niet ontbroken: want van de Phoeniciërs het schrijven leerende en het schrift overnemende, hebben zij van het Semitische schrift zonder vocalen, dat dus eigenlijk slechts een syllabeschrift was, een volkomen letterschrift van consonanten en vocalen gemaakt.

Op bl. 101 zegt Prof. Röth eindelijk, dat de onzelfstandigheid der zoogenaamde Semiten in beschaving of cultuur, tegenover de Aethiopisch-egyptische en de Arianische volksstammen, nog sterker in het oog springt bij de godsdienstige voorstellingen. ‘Alleen de Aethiopisch-egyptische stam en de Arianische hadden een zelfstandige, uit den staat van hun eigen beschaving ontstane, als het ware uit hun eigen grond en bodem ontsprotene goden- en geloofs-leer, terwijl de goden- en geloofs-leer der Semitische stammen zich slechts als een mengsel uit die der beide andere stammen vertoont, zoodat zelfs nog een gedeelte der namen van hun goden den uitheemschen oorsprong verraadt.’

Maar waarop steunt nu deze bewering? Nergens anders op, dan dat Prof. Röth, als hij van goden- en geloofs-leer der Semitische stammen spreekt, bijkans alleen het oog heeft op de goden- en geloofs-leer der Phoeniciërs; van die Phoeniciërs, die gedurende hun vijfhonderdjarig verblijf in Egypten het godsdienststelsel der Egyptische priesters aangenomen en met hun eigene oorspronklijke godsdienstbegrippen vereenigd hebben, en die later uit Egypten verdreven dat godsdienststelsel wijd en zijd, vooral in Syriën, verbreid hebben; waar het op nieuw met de oorspronklijke volksbe-

grippen der verschillende stammen vereenigd en ineengesmolten, een waar mengelmoes is geworden, waaruit, vooral bij de gebrekkige berigten, die wij er van hebben, naauwelijks wijs te worden is, maar waarin toch Prof. Röth veel licht gebracht heeft, door aan te toonen, dat de hoofdbestanddeelen daarvan Egyptisch van oorsprong zijn. Ja die bewering van Prof. Röth, dat de godsdienst- of geloofs-leer der Semiten niet eigendommelijk en zelfstandig, maar slechts een mengelmoes is, door zamensmelting uit de Aethiopisch-egyptische en de Arianische ontstaan; die bewering steunt nergens anders op, dan dat hij bijkans alleen het oog heeft op de goden- en geloofs-leer van die Phoeniciërs, en bij zijn beschouwing de godsdienst der Hebraeën of Israëliten geheel ter zijden stelt en, om mij zoo uit te drukken, écarteert. Neen waarlijk, het begrip van *Jahvè* (of, zoo als de naam gewoonlijk verkeerd wordt uitgesproken, *Jehova*), het begrip van *een eenig oneindig persoonlijk Opperwezen, welks heilig wezen met al het eindige, met wereld en natuur, niets gemeen heeft, maar dat de gansche wereld, hemel en aarde, geschapen heeft en naar zijn heiligen raad door zijn geest bestuurt en regeert*; dit begrip, het hoogste en verhevenste van alle metaphysische begrippen of speculative ideën, is toch waarlijk geen mengsel van Aethiopisch-egyptische en Baktrischpersische goden- en geloofs-leer. Voorwaar, niet minder eigendommelijk en zelfstandig, als het Egyptische godsdienststelsel en de leer van Zoroaster zich van elkander onderscheiden, onderscheidt zich de Mozaïsche godsdienst van deze beide, ja van alle godsdiensten der geheele oude wereld: want alle deze godsdiensten hadden dit met elkander gemeen, dat zij wereld- of natuur-vergoding waren. Van deze alle onderscheidt zich de Mozaïsche als de allereigendommelijkste en allerzelfstandigste, - als eenig.

Maar ook de algemeene godsdienstbegrippen van het volk bij de Semiten onderscheiden zich, geloof ik, als eigendommelijk en zelfstandig van de oorspronklijke algemeene godsdienstige volksbegrippen bij de Aethiopisch-egyptische en de Arische volksstammen. Die oorspronklijke godsdienstige volksbegrippen bij deze twee volksstammen kwamen elkander, zooals Prof. Röth op bl. 109 zelf zegt, zeer nabij, en

waren niet wezenlijk van elkander onderscheiden: het was bij beide wereld- en algeheele natuur-vergoding: maar bij de volken van den Semitischen stam, voor zoo ver zij buiten den invloed van dat Egyptisch-phoenicische godsdienststelsel gebleven zijn, was, naar hetgeen men uit het weinige, dat wij er met genoegzame zekerheid van weten, schijnt te moeten opmaken, de oorspronklijke godsdienst geen geheele, maar slechts gedeeltelijke, wereld- of natuur-vergoding, geen vergoding van de aardsche natuur, maar slechts hemelvergoding, - dus geen volkomen *Pantheïsme* of *Kosmotheïsme*, maar slechts *Sabaeïsme*. Dat bij eenig volk van Semitischen oorsprong de Aarde bij voorbeeld, of het aardsche Vúur, of de Winden, oorspronklijk als godheden vereerd zijn geworden, is volstrekt onbewijsbaar: want, dat bij voorbeeld de *Moloch* het als godheid vereerde Vuur zou geweest zijn, zooals Prof. Röth op bl. 108 beweert, is een stelling, die geen anderen grond heeft, dan de geheel willekeurige onderstelling, dat de *Moloch* der Semiten dezelfde godheid zou geweest zijn als *Adrammelek*, die 2 Kon. 17: 31 tegelijk met *Anammelek* vermeld wordt, als twee goden, aan welke de Sepharvaïten, een uit het Assyrische rijk naar Samariën overgebrachte kolonie, hun kinderen offerden door het vuur; en dan verder, dat die Adrammelek dezelfde godheid geweest is als de Arische *Atar*, het Vuur, wat wel mogelijk, maar toch ook niet zeker is. Met even veel grond, dat is even willekeurig, zou men kunnen stellen, dat *Moloch* dezelfde als *Anammelek* geweest is, die dan toch wel een andere godheid geweest zal zijn, dan het Vuur: de namen van beide die goden gaan uit op *mèlek*, dat, even als *moloch, koning* beteekent, en aan beide die goden offerden de Sepharvaïten, even als zulks aan den Moloch gedaan werd, hun kinderen door het vuur. Ik voor mij geloof, dat in de anders wel wat duistere plaats Amos 5: 26 toch zóó veel duidelijk te lezen staat, dat de Moloch een *ster* geweest is.

Zeer belangrijk is de opmerking van Prof. Röth, bl. 60 vlgg., dat men tot regt verstand van de metaphysische begrippen der ouden, zoowel in godsdienst, als in philosophie, steeds in het oog moet houden, dat de ouden zich van de

wereld of het heelal een geheel andere voorstelling vormden, dan wij dit tegenwoordig doen volgens het astronomisch stelsel van Copernicus. ‘Het heelal zelf’ zegt hij ‘is volgens onze hedendaagsche voorstelling oneindig. De oudheid daarentegen kent, ofschoon het ook de voorstelling van een oneindige ruimte bezit, toch slechts een eindige, beperkte wereld, met de aarde als onbeweeglijk middelpunt, waaromheen de hemellichamen, zon, maan en planeten, tegelijk met het gansche hemelgewelf met de vaste sterren, zich dagelijks rondbewegen. Het hemelgewelf is de uiterste grens van deze wereld, die zelf dus den vorm van een afgeslotenen rondom door de oneindige ruimte omgevenen kogel heeft.’ - - ‘De ouden konden bij hun voorstelling van de wereld, bij hun onderstelling van een begrensde, afgeslotene, kogelvormige wereld, in volkomene overeenstemming daarmeê zich een boven- en buitenwereldsche Godheid denken, die rondom van buiten het geheele hemelgewelf omvat, en den wereldkogel als het ware in haar schoot ingesloten houdt. In de geheele oudheid wordt dus het buitenste hemelgewelf, de buitenzijde van den vastestarrenhemel, als de eigenlijke zetel der Godheid, der goden- en geestenwereld beschouwd; en het verblijf der gezaligden werd insgelijks in deze bovenhemelsche ruimten gedacht.’ - Vervolgens zegt dan Prof. Röth, dat men ook de verandering, die deze voorstelling van het heelal met der tijd, ofschoon dan ook slechts zeer langzaam, ondergaan heeft, in de geschiedenis der philosophie wel in het oog moet houden; en zegt daarvan reeds voorloopig het volgende: ‘De antike voorstelling van het heelal, die een begrensde, kogelvormige wereld met een buitenwereldsche, den wereldkogel omvattende godheid stelt, onderscheidt zich weêr in twee verschillende wijzen van voorstelling. De ééne, de vroegere, stelt zich den wereldkogel voor als een in al zijn deelen bezield, levend geheel, en de verschillende gedeelten, het hemelgewelf, de gesternten en hemellichamen, de wereldruimten, en die groote, de geboorte en wording der dingen teweegbrengende krachten, beschouwt zij insgelijks weêr als zelfstandige bezielde wezens, als bijzondere godheden. Dit is de voorstelling van het heelal bij alle oudere

volken. Bij de tweede latere wijze van voorstelling had deze verandering plaats, dat die door de Godheid omvatte, door het hemelgewelf begrensde wereldkogel, met de aarde in zijn middelpunt, als een van de Godheid afgezonderd, op zich zelf dood, onbezield, louter stoffelijk geheel beschouwd werd, dat zijn voortdurend bestaan alleen aan den invloed der het omgevende Godheid te danken heeft. Bij deze wijze van voorstelling kwam de wereld tot de Godheid te staan in de betrekking van een werk tot den werkmeester, van een kunstgewrocht tot den kunstenaar. De wereld was *entgöttert*. Dit is de Joodsche, Christelijke en Mohammedaansche voorstelling van het heelal, die gedurende al de middeleeuwen, tot aan de 16de en 17de eeuw toe, algemeen was aangenomen.'

Ook hier zijn de Semiten, met name de oude Hebraeën of Israëliten, door Prof. Röth bij zijn beschouwing ter zijden gesteld of uit het oog verloren. Ik zal hier niet gaan onderzoeken, in hoe ver die eerstgenoemde vroegere voorstelling van het heelal bij de volken der oude wereld algemeen geweest is: zeer zeker was zij die der Egyptische priesters; hun geheel godsdienststelsel was er op gebouwd: maar even zeker is het, dat zij niet die der oude Hebraeën of Israëliten, en dus der Semiten, was. En, als Prof. Röth die tweede, latere voorstelling de Joodsche en Christelijke noemt, dan is dit ook zeker niet waar, als men daaronder de Bijbelsche voorstelling verstaat, die in de boeken van het Oude en Nieuwe Testament de heerschende is. Het was de voorstelling der astronomen en philosophen in de middeleeuwen, ontstaan uit de vereeniging van die eerste, vroegere, antike voorstelling met de Bijbelsche of Joodsch-christelijke. Het Joodsch-christelijke bestanddeel daarin is alleen de beschouwing der wereld als een van de Godheid afgezonderd, op zich zelf dood, onbezield, louter stoffelijk geheel, dat zijn bestaan en aanwezen, en alle leven en bezieling, alleen aan God als Schepper te danken heeft, en steeds door zijn invloed, door zijn Geest, onderhouden en geregeerd wordt. De voorstelling van de wereld als een door de Godheid omgevene kogel, met de aarde als middelpunt, behoort volstrekt niet tot de Joodsch-christelijke of Bijbelsche voorstelling. De

Bijbelsche voorstelling is de oud-Hebreeuwsche, die met de Egyptische niets gemeen heeft, en dus wel die van alle Semiten zal geweest zijn. Volgens deze voorstelling is de aarde een - zooals het schijnt, als vierkant gedachte - oppervlakte, waarover de hemel uitgespannen is als een gewelf, rustende op bergen als zuilen aan de einden of hoeken der aarde. Bij deze zoo kinderlijk eenvoudige voorstelling, die toch niet van de Egyptenaren ontleend is, zag en vereerde het Sabaeïsme der Semiten in den prachtigen luister van den schitterenden sterrenhemel de majesteit van het Opperwezen, en in de verschillende gesternten, inzonderheid in de zeven den hemel steeds doorloopende hemellichamen, de zon, de maan, en de vijf bij de ouden bekende planeten, zoo vele hemelsche magten, door welker invloeden alles hier beneden beschikt en bestuurd wordt; terwijl bij de Israëliten volgens de Mozaïsche godsdienst het eeuwig oneindig Opperwezen, dat den hemel en al zijn heer, zon, maan en sterren, zoo wel als de aarde en al wat daarin is, geschapen heeft, gedacht werd te wonen boven het stergewelf in den hoogsten hemel of den hemel der hemelen, - een geloof, dat echter eerst na vele eeuwen strijds over het volkgeloof, het Sabaeïsme, dat Baäl en Astarte en Moloch bleef vereeren, de volkomene overwinning heeft kunnen behalen.

Ik meen genoeg gezegd te hebben, om de eigendommelijkheid en zelfstandigheid van den Semitischen volksstam, en zoo tevens van de Mozaïsche godsdienst, tegen de miskenning van Prof. Röth te handhaven. Als oudste bronnen van onze *spekulative Ideën*, of metaphysische begrippen en voorstellingen, had hij dus nevens het Egyptische godsdienststelsel en de leer van Zoroaster ook de Mozaïsch-Israëlitische godsdienst moeten stellen. Die miskenning moet natuurlijk in het vervolg van zijn werk, indien hij ten minsten daarbij blijft, op zijn beschouwing van den oorsprong der Israëlitische godsdienstbegrippen vóór de Babylonische gevangenis een zeer nadeeligen invloed uitoefenen. Maar verder kan zich die nadeelige invloed toch ook niet uitstrekken: niet tot de geschiedenis van de verdere ontwikkeling en wijziging van die begrippen na de Babylonische gevan-

genis en van den invloed, dien zij later gehad hebben op de geschiedenis van de eigenlijk gezegde philosophie.

Vrees voor te groote uitvoerigheid weêrhoudt mij van nog stil te staan, wat ik anders zoo gaarne zou doen, bij de zeer belangrijke inleiding over philosophie en geschiedenis der philosophie en haar behandeling; en bij de voortreffelijke op die inleiding volgende verhandeling onder het opschrift *Die älteste Spekulation*, die men beschouwen kan als de bijzondere inleiding tot zijn behandeling van de geschiedenis der oude philosophie. De begrippen van Prof. Röth over philosophie en bespiegeling verschillen hemelsbreed van de nog altijd in Duitschland heerschende begrippen, en zijn van dien aard, dat zij, geloof ik, gereeder ingang en algemeene toestemming in Nederland, dan in Duitschland, zouden vinden. Ik heb daarin tot mijn groote verrassing een zeer groote overeenstemming, wat de hoofdzaak betreft, met mijn eigen gevoelens gevonden. Hoe Prof. Röth over de tegenwoordige Duitsche speculative philosophie oordeelt, kan genoegzaam blijken uit het slot van zijn Voorrede, waar hij eindigt met den wensch, dat zijn werk mag bijdragen *zur Lösung unserer jetzigen philosophischen Wirren*.

Uit het slot van de inleidende verhandeling, *Die älteste Speculation*, wil ik nog slechts deze woorden aanhalen: ‘Het is een ontegenzeggelijke grondstelling, dat elke, ook de diepzinnigste gedachte in dezelfde mate, waarin zij bij den denker tot rijpheid ontwikkeld is, ook een doorzigtigen en klaren vorm aanneemt, zoodat de hoogste rijpheid van een gedachte ook tegelijk met de hoogste klaarheid van vorm verbonden is. Deze grondstelling zou, indien zij algemeen ter harten genomen en in oefening gebracht werd, het schrijven wat moeijelijker, maar het lezen des te gemakkelijker maken.’ - Met genoegen leest men zulke woorden in een Hoogduitsch philosophisch werk; en, daar zich dergelijke stemmen ook elders in Duitschland laten hooren, mag men met grond voor de Duitsche philosophie een betere toekomst verwachten. Die grondstelling is in het tegenwoordige werk door Prof. Röth op zulk een wijze in oefening gebracht,

dat het wel door allen tot voorbeeld genomen mag worden. Het geheele werk is in een duidelijken, vloeijenden, klassiken, in alle opzigten voortreffelijken stijl geschreven. Ook daardoor beveelt de vorm van het werk zich aan, dat alle geleerde aanhalingen en bewijzen achter het werk geplaatst zijn in *Noten*, die dan ook vol zijn van hieroglyphen, en allerlei Oostersch letterschrift, zooals Zend, Sanskrit, Hebreeuwsch, enz.

T. ROORDA.

De Republiek der Vereenigde Provinciën in het tijdperk van haren bloei.

(*Eene wijsgeerig-historische studie.*)

Wanneer ik de vraag moest beantwoorden: wat is het einddoel des bestaans van mensch en aarde? dan zou ik meenen te moeten zeggen: de aarde is bestemd om eenmaal door de kracht des menschen in de volste mate beheerscht te worden; de mensch zelf om lid te worden van eene geestelijke maatschappij, waarin ieder individu, vervuld van den geest, die het al omvat, zich één zal gevoelen met het geheel.

De verwezenlijking van dit einddoel ligt aan gene zijde eener catastrophe, die het onvergankelijke licht uit de duisternis, het eeuwige leven uit den dood te voorschijn zal doen treden. Maar reeds in dezen tijd is het den mensch gezet als in een beeld zijne eeuwige bestemming uit te drukken. Hem is eene tweeledige taak opgelegd. Het gebod: vervult de aarde en onderwerpt ze, bevat het eene deel van den hem voorgeschreven arbeid; medewerking ter verwezenlijking eens maatschappelijken toestands, aan den eisch van zijnen aanleg geevenredigd, is de andere helft zijner verpligting.

Hoe weinig echter vermag tot vervulling dier zoo uitgebreide tweeledige taak de afzonderlijke werkzaamheid van

den enkelen? Daarom treden talrijke vereenigingen van stamverwanten in de geschiedenis op, die wij gemeenschappelijk naar het doel van 's menschen aanwezen op aarde zien streven, en voor wie de vervulling dier taak de hooge bestemming, de voorwaarde van allen bloei en allen roem is.

Het is mijn voornemen, in dit licht de geschiedenis van ons Vaderland te beschouwen, bepaaldelijk in den tijd tusschen den dood van Prins Willem den Eersten en den vrede te Utrecht. Vooraf echter moet ik den gang der geschiedenis, sedert den val van het Romeinsche Rijk, kortelijk nagaan. Wij stellen ons hierbij de vraag:

Wat heeft de arbeid der volkeren gedurende het tijdperk der middeleeuwen uitgewerkt?

Reeds een vlugtige blik op het Frankische Rijk, het voornaamste en duurzaamste der rijken, uit de veroveringen der volksstammen die Rome's gebied overweldigden ontstaan, overtuigt ons, dat daarvan aanvankelijk weinig of niets ten behoeve van de groote zaak der menschheid te wachten was. Het was eene kolonie der barbaarschheid op den bodem eener verbasterde beschaving. De veroveraar was er slechts op bedacht om het gevondene te genieten, terwijl hij voor het overige den maatschappelijken toestand, door hem aangetroffen, ongestoord liet geworden. De *tijd* en de *omstandigheden* moesten dus eene inéénsmelting der vreemdsoortige bestanddeelen, waaruit het rijk bestond, te weeg brengen. Maar waar de menschelijke geest, zelf werkeloos, den arbeid aan den tijd en de omstandigheden overlaat, is de uitkomst onmogelijk verblijdend. De tijd slijt meer dan hij opbouwt, en de omstandigheden leggen veeleer een juk op, dan dat zij de moeijelijkheden uit den weg zouden ruimen. Zoo gingen dan ook de overblijfselen der echte Romeinsche beschaving hoe langer hoe meer verloren, en ontwikkelde zich de heerschappij van knellende gebruiken onder een geslacht van koningen, dat de wreede woede der zinnelijkheid aan hare traagheid en onverschilligheid paarde.

Toen de Saracenen de Pyreneën waren overgetrokken, scheen het Frankische rijk, en meteen de in den braak liggenden bodem gevallen kiem der Germaansch-Christelijke beschaving, den ondergang nabij. Maar reeds was er een

stamhuis opgekomen, dat aan de vernederde Meroveërs zaakverzorgers en voogden, aan de Christenheid een held, die de zegevierende Saracenen voor goed tot achter de Pyreneën verdreef, en eindelijk, in den persoon van Karel den Grooten, aan de wereld een man schonk, die het gebied heeft afgebakend, waarop in den loop der volgende eeuwen de natiën moesten optreden, die krachtdadig zouden arbeiden aan de taak, welke de menschheid zich ziet voorgesteld. De roeping van groote veroveraars schijnt te zijn, tijdelijk verschillende volken te vereenigen, die bestemd zijn gezamenlijk door hun handelen en lijden het vraagstuk der algemeene beschaving zijner oplossing nader te brengen. Aldus zijn die veroveraars, als het ware, morgensterren van een nieuwen dag, profeten van een nieuw licht. Zoodanig was Karel de Groote, bezield als hij was met eene gebiedende zucht om de onderscheidene onderdeelen der groote Germaansche natie onder één hoofd te brengen. Terwijl hij de nog wederstrevende Saksen onderwerpt, bakent hij beide de uitwendige en de inwendige grenzen van het Duitsche rijksgebied af: de uitwendige tegenover de Islamieten in het Zuiden en de Slavoniërs in het Noorden, de inwendige tegenover de Kerk en haar opperhoofd te Rome. Doch de eenheid door Karel den Grooten tot stand gebragt, de maatschappelijke orde door hem ingevoerd, de bloesem der letterkunde zelf, die zijn tijd versierde, alles was voorbijgaande. Het was in zijne bestemming slechts aan te kondigen, dat er een nieuw tijdperk voor de menschheid, bepaaldelijk voor zijne stamgenooten, aanving.

Nog hadden de volkeren, die sedert den val van het Romeinsche Rijk in het westen waren opgetreden, geen vasten voet gevat op den grond, dien zij bezet hielden. De veroveraars van het Romeinsche gebied hadden tot nog toe, als het ware, een legerkamp in het overwonnen land betrokken; hoezeer heerschers, waren zij er vreemdelingen en gasten gebleven, en de bewoners van het vrije Germanië hadden nog de levenswijze behouden, die veeteelt en jagtvermaak, op uitgebreide schaal uitgeoefend, met zich brengen. Zoo verkeerde de Duitsche natie in de voormalige provinciën van het Romeinsche Rijk, zoowel als in de vlakten en bos-

schen van Duitschland, nog in den staat van het krijgsmansleven: hare betrekking op den bodem was die van een heir op vijandelijk grondgebied. Wel is een leger een kleine staat, doch een staat met een zeer uitsluitend en dringend doel, waarbij het aan alle nevenbedoelingen verboden is op te komen; een staat, waarin tusschen de staatsleden geen ander onderscheid bestaat, dan dat van krijgsman van hooger of lager rang en legerknecht. Op zulk eene wijze was er van de Germaansche natie niet veel voor de geschiedenis der beschaving te wachten. De jager en veebezitter moest landbouwer, de krijgsman burger worden. De nog onbedwongen natuur, de maagdelijke bodem van noordelijk Europa, moest onderworpen worden; maatschappelijke vraagstukken moesten ontstaan om door de daden en de lotgevallen van den Germaanschen landaard opgelost te worden. Alzoo gebeurde het. De eenheid, door het zwaard van Karel den Grooten bewerkt, valt weldra in duigen; het is alsof zijn rijk zich minstens in twee groote massa's moet verdeelen om berekend te zijn voor de opgelegde taak; de letterkunde wordt verlaten, hoe ook een Rhabanus Maurus het moge betreuren; het is alsof er een gewigtiger werk te verrigten is, hetwelk voor eene studie van bloot genoegen en sieraad geen tijd gunt. De militaire hierarchie van koning en onderbevelhebbers en krijgslieden en dienstmannen blijft; doch de vijand, dien dit leger zich voorstelt te onderwerpen, is de grond zelf van hun land. De groote heeren trekken op de landgoederen, die hun als aanvoerders in bijzonder eigendom toekomen, laten die door hunne eigene mannen bebouwen, en geven daarvan deelen uit aan hunne verwanten of minder hooggeplaatste aanzienlijken des volks, welke in de hun verleende landen, door aan den grond verknochte lijfeigenen bearbeid, hunnen leenheer vertegenwoordigen. Maar tegelijk zijn uit de Romeinsche orde van zaken de steden overgebleven, of is althans de herinnering aan hun bestaan bewaard. De talrijke onaanzienlijke vrije mannen begeven zich daarheen, of, voor zoo verre zij op het land, in gemeenschap door hen bezeten, gevestigd blijven, vormen zij vereenigingen den steden gelijk, om zich eene werkplaats voor hunne nijverheid, eene sta-

pelplaats of haven voor hunnen handel geopend te zien. - Dit werd er van het rijk van Karel den Grooten. Wat nu moest die orde van zaken opleveren?

Feitelijk bestonden er in het rijk drie standen. Ten eerste de geestelijkheid, als het ware het krijgsvolk der kerk - of, zoo gij wilt, van het pauselijke Rome - een stand welks regt boven bedenking verheven was, daar het rijk de kerk niet in zich, maar nevens zich, ja boven zich erkende. Ten tweede, de stand der landheeren - eene, hoezeer vervormde, niettemin natuurlijke voortzetting van den oorspronkelijken militairen Germaanschen staat - en dus evenzeer als de geestelijkheid op ontwijfelbare regten gegrond. En, ten derde, de steden of gemeenten. Deze konden zich geenszins op een onbetwist noch natuurlijk regt beroepen. Zij maakten een element uit, dat nog als lid van het rijksligchaam moest erkend worden. De landheer beschouwde aanvankelijk den stedeling als buiten de wet geplaatst, en het goed, dat hij door nijverheid, handel of woeker in zijn bijzonder eigendom verkreeg, als door roof aan den natuurlijken heer onttrokken. Vandaar dat hij er geen schande in vond, den stad- of burgtbewoner op zijne togten aan te randen, en hem van zijn geld of goed te berooven. Tusschen de adellijke heeren onderling bestonden er verklaarde oorlogen; tegen den stedeling had men eeuwig regt van brandschatten en rooven. En toch, zonder steden was er aan geene staatseenheid, aan geene volledige zamenwerking van krachten, aan geene bereiking van het groote doel, de bebouwing van den bodem, eindelijk aan geen krachtigen invloed van den staat naar buiten, te denken. Zonder haar bestonden er landgoederen en geen algemeen vaderland, landheeren en geen algemeene heer, want de landheerlijke geslachten braken de gemeenschap af met hunne standgenooten en verschansten zich op hunne kasteelen; buiten haar kon de behoefte niet gevoeld worden aan den aanleg van openbare wegen, om de verwijderde deelen des lands te vereenigen, en vanwaar konden, zoo niet uit haar en de haar gelijkvormige gemeenten, de kleinere grondeigenaren voortkomen, die de woeste ruimten tusschen de groote landeigendom-

men moesten aanvullen; waar zou men eenmaal buiten haar de openbare markten aantreffen ter behandeling van algemeene landsbelangen, die nog niet bestonden of slechts flaauwelijk erkend werden?

Geen wonder dus, dat de geschiedenis der ontwikkeling in de middeleeuwen zich om den strijd door de steden gevoerd ter verkrijging van een erkenden rang in den staat als om hare spil beweegt.

Tot bondgenoot in dien strijd hadden de steden den koning of keizer. Hoezeer edelman, even als zijne pairs en vasallen, en dus door standsgemeenschap overhellende om met hen gemeene zaak te maken, was hij niettemin de vertegenwoordiger, het symbool van een nog onbereikt ideaal: de eenheid des staats. Tegenover hem als vorst stonden allen, edellieden en gemeentelieden, als onderdanen gelijk, en tegenover zijne pairs en vasallen had hij zijn oppermagtig gezag, de toekomst zijner waardigheid, en, waar de troon erfelijk was, de toekomst van zijn geslacht te handhaven: - belangen, ter wier behartiging het vermogen der opkomende steden hem uitnemend te stade kwam. Voorts werkten de gebeurtenissen mede om den steden eindelijk het doel van haar streven te verzekeren. Door de gedurige veeten verzwakten de edelen zich onderling, en tot de algemeene heirvaarten tegen buitenlandsch geweld, leverde bepaaldelijk de adel manschappen en krijgsbenoodigdheden. Zoo bevrijdden zij den koopman en ambachtsman van den overlast hunner nabuurschap, en verarmden zich zelven niet alleen, maar verrijkten ook de kapitalisten in de steden, zoo vaak zij zich in de noodzakelijkheid bevonden, om belangrijke sommen op te nemen en daartoe land en goed te verpanden, ten einde zich voor die sommen bij den stedeling van allerlei voorraad te voorzien, en zich op der kooplieden schepen naar het land van over zee te laten vervoeren. Wie vermogt dus der steden aanspraak op vrijdommen en regten in den wind te slaan? Veeleer moest bij vorsten en heeren de overtuiging geboren worden, dat Gods beschikking der steden verheffing tot zelfstandige rijksleden verordend had. En deze overtuiging misleidde hen evenmin, als de eischen der stedelingen, die burger-

regten verlangden, ijdele vorderingen waren. Het doel dier eischen was het doel der historische ontwikkeling zelve!

Ook waren de edelen weldra niet meer wat zij vroeger geweest waren. De bloem des adels ten minste maakte zich los van alle vooroordeelen en emancipeerde zich van den grond, waaraan hij aanvankelijk, in zedelijken zin, evenzeer als de lijfeigene gebonden was geweest. In het Oosten, op den geboortegrond van hun geloof, hadden zij het schouwspel gezien eener ridderlijk achtbare en fijn beschaafde, schoon niet-christelijke nationaliteit; met de aanzienlijkste vertegenwoordigers dier natie hadden zij betrekkingen aangeknoopt. Hoe moesten de nog Joodsche vooroordeelen van de oude kerk, die van geene waarlijk menschelijke maatschappij buiten de Christenwereld kennis droeg, in het Joodsche land zelve vervallen! Hoe Christus voor den geest dier strijders om zijn graf andermaal uit dit graf verrijzen! Zij waren den dooden Christus, het voorwerp van een aan volksaard en tijdelijke vormen gebonden geloof, komen verdedigen, en zij vonden den levenden ongezienen, terwijl zij de kiem eener edeler overtuiging vandaar met zich droegen. Getuige de geest, die de eigenlijke kern der ridderschap uitmaakt. Getuige de strekking dier Zwabische ridderpoëzij - de zelfstandige navolgster der Provençaalsche dichtkunst - wier epische voortbrengselen overal op eene verzoening tusschen de volken van Oost en West zinspelen, door vrome deugd en kuische liefde bewerkt; wier lyrische proeven de afzwering van alle vuige belangzucht, van gehechtheid aan geld en goed prediken, en daarentegen, onder de benamingen van *eer* en *moed*, al wat schoon en edel is huldigen. De dolende ridders bragten zulke beginselen in praktijk: zij verscheurden de banden der zinnelijke genegenheid, om in de vrouw slechts het beeld der schoonheid te vereeren, en zochten eene uitverkorene om in het verkeer met haar eene leerschool, en in hare liefde het loon voor hun streven te vinden; zij gaven hunnen geboorteadel prijs en verlieten hunnen erfgrond om een persoonlijken adel te winnen en hun vaderlijk erf terug te vinden in de woningen dergenen, die

zij door hunne dapperheid aan zich verpligtten of door hunne talenten bekoorden.

Zoo had de stand der landheeren den kring zijner ontwikkeling doorloopen, terwijl de steden zich allengs door zedelijke degelijkheid en stoffelijken rijkdom hadden verheven. Zoo doende waren beide standen in de voortreffelijkste hunner vertegenwoordigers elkander ongevoelig genaderd. Voegt hierbij de zoo even aangestipte oorzaken, die tot de opkomst der steden moesten medewerken, en het zal u niet bevreemden, dat van lieverlede alle steden en burgten van het poorterregt voorzien en met privilegiën begiftigd waren. De geestelijke ontwikkeling van den nieuwen stand hield met zijne staatkundige verheffing gelijken tred. Terwijl in de dertiende eeuw op den stam des adels de ridderschap en de poëzij als heerlijke bloemen ontloken, vervulden een nijver, maar tevens achtbaar en strijdbaar volk de steden; een volk, van hetwelk vertier en bloei uitging over den ganschen vaderlandschen bodem, dat kracht en leven schonk aan het rijk, maar dat mede in kunstzin en kunstoefening van diep gemoedsleven en hooge geestbeschaving getuigde. Oefenden edellieden de kunst, die tot hare uitvoering geene zamenwerking van krachten behoeft, maar daarentegen haren beoefenaar naar de eenzaamheid drijft, om in schoone voortbrengselen aan het licht te komen, met andere woorden, *dichtte* de adel, - men *bouwde* in de steden, dat is, men oefende daar de echte volkskunst; de kunst, die ter harer uitvoering de physieke kracht en morele volharding van geheele massa's, de eendragtige en bezielde zamenwerking van duizenden mannen uit het volk behoeft, - en weldra prijkten de steden met de heerlijke gedenkteekenen der Gothische bouwkunst, die gelijktijdig met de ridderpoëzij, in de groote dertiende eeuw onzer jaartelling, haren bloeitijd beleefde.

In dat tijdperk plukten de middeleeuwen de vruchten van hunnen arbeid. En welke waren die vruchten? Wat anders dan dit, dat de steden het doel van haar streven bereikten, en voor zich de vrijheid, dat is, erkenning als zelfstandige rijksleden verkregen. De middeleeuwen hebben gestreden voor de vrijheid van eenen stand, en zij is haar geworden. Vrijheid

voor den individu, in zoo verre hij lid uitmaakte van een erkenden stand, ziedaar wat de middeleeuwen bereikt hebben, maar verder dan hetwelk zij ook niet reiken konden. Op den trap, door de middeleeuwen bestegen, gold de individu nog niet voor zich en stonden allen nog niet als staatsburgers gelijk, ja, de naam en rang van staatsburger was nog onbekend; de individu had aan den staat geen regtstreeksch deel, maar slechts een middellijk door zijne opneming in zekere kaste. Ja, zoo zeer gold dit beginsel, dat binnen de muren der steden zelve wederom kleine corporaties of gilden bestonden, wier lidmaatschap den individu een vereischte was tot het volle bezit zijner regten.

Zoo hádden dan de middeleeuwen in de dertiende eeuw volbragt, wat zij bestemd waren te volbrengen, en sedert bespeurt men slechts den toeleg om het verkregene te genieten. Zoo stegen de steden nog steeds, niet meer door dapperheid en geestkracht in roem en eer, maar door handel en nijverheid in schatten en weelde, en voorts merkte men overal en in alles verval en voorbereiding tot een nieuwen tijd. In Duitschland was reeds het huis der Hohenstaufen, dat het heilige regt van den beschaafden staat eener krachtige natie tegenover de kerk had durven handhaven, afgetreden, en gevolgd door het huis van Habsburg, welks verheffing op eene transactie tusschen Duitsch en Welsch, tusschen het regt van den staat en het regt van de kerk, gegrond was; in Frankrijk maakte het geslacht der Capetingers, dat een Philips den Schoone, begunstiger der steden en wederstrever van den Paus, had opgeleverd, weldra plaats voor de Valois, onder wier regering Frankrijk de vernederingen der oorlogen met Engeland heeft moeten verduren; in Holland (om nu reeds een blik op ons vaderderland te slaan) braken welhaast de heillooze Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten uit, toen een ander geslacht van graven den zetel bestegen had, die naauw verlaten was door den grooten Floris den Vijfden uit het Hollandsche huis, *den God der Kerle*, voor wien de palm der overwinning door God zelven bestemd was. Waren te voren de oorlogen der grooten voor den derden stand eene aanleiding en hulpmiddel geweest, om met waardigheid op het ver-

krijgen van regten aan te dringen: in de veertiende eeuw zijn de oorlogen der vorsten en de ellende en belastingen, waarop zij het volk te staan komen, het sein tot woeste wraakoefeningen van de zijde der boeren, en de aanleiding tot het uiten van beginselen, die de maatschappelijke orde in hare grondvesten aantastten. Getuige de boerenkrijg en de redevoeringen van John Bull in Engeland, de Jacquerie in Frankrijk en de taal van Marcel in de standenvergadering van dit rijk. Ook in de kunst is het achteruitgang na den gulden tijd der dertiende eeuw. De erfenis der minnezangers wordt aanvaard door de lagergestemde meesterzangers; chronieken en leerdichten volgen op helden- en lierdichten, en de Gothische bouwkunst vervalt meer en meer.

Gaan wij nog een stap verder, bepalen wij onze aandacht bij de vijftiende eeuw, zoo worden wij een tijd gewaar, waarin het geloof aan 's menschen gemeenschap met het eeuwige - een geloof, dat de grondslag is der zedelijkheid, de oorsprong van groote daden en de bron der echte kunst - de gemoederen over het algemeen had verlaten. Het eenige wat men ter gunste van dien tijd zeggen kan, is, dat het toen den voorgangeren des volks ten minste niet aan den moed van het ongeloof ontbrak. De geestelijkheid misbruikte willens en wetens den schrik voor de eeuwigheid, eene vrucht dier onkunde, waarvan het juist de taak der ware godsdienst is, den mensch te verlossen; de regeerders beseften den waren grondslag en het ware doel van den staat zoo weinig, dat zij de boosheid en de hartstogten dergenen, op welke zij invloed wilden uitoefenen, als de zekerste middelen beschouwden om meester te blijven of meester te worden. De klagten over de verbastering der geestelijkheid, die ons uit dezen tijd toeklinken, de stemmen van Wickleff en Huss, die zich tegen de aanstootelijke leerstellingen der kerk verhieven, wettigen de ongunstigste voorstellingen omtrent de zedelijkheid der vijftiende eeuw, en de gestalte van een Lodewijk XI, de leer van Macchiavelli, lichten ons genoegzaam in aangaande de toenmalige staatkunde. Voorwaar, het was hoog tijd, dat er een nieuw geloof in de menschheid opging!

En dit nieuwe geloof brak aan. Naauwelijks was de zestiende eeuw aangevangen, of, voor zoo verre zij Luthers voorgang volgde, stelde de kerk zich door het geloof in het bezit van den ganschen schat der geestelijke zegeningen, in der Christenen heilige boeken bewaard. Met den veranderden aard van het godsdienstig geloof moest ook de wijze, waarop de maatschappelijke betrekkingen beschouwd werden, noodwendig veranderen, en die veranderde wijze van beschouwing moest tot handelen nopen, om de uitwendige omstandigheden met de omkeering, die er in de gemoederen had plaats gegrepen, in overeenstemming te brengen, en alzoo tot algemeene bedrijvigheid leiden. Wij zullen een en ander beneden in bijzonderheden aantoonen. Hier herinner ik u in het algemeen, hoe het godsdienstig geloof hem, dien het bezielt, met eene oneindige zedelijke kracht vervult, hem een helderen, moedigen blik leert slaan op de wereld, die hem omgeeft, zijn oog scherpt om de teekenen der tijden op te merken, en, in één woord, hem tot een geschikt werktuig maakt in de handen der Voorzienigheid, ter bereiking harer bedoelingen. Zoo kon de menschheid dan thans weder de taak, haar hier op aarde opgelegd, hervatten, het gestaakte werk bij vernieuwing aanvangen, het nog onbereikte doel der maatschappelijke ontwikkeling weder een stap nader komen.

En nu stellen wij ons de vraag: welk bijzonder deel der boven omschreven tweeledige taak werd aan den nieuwen tijd opgelegd?

Oneindig uitgebreid was het veld van 's menschen werkzaamheid ter onderwerping der natuur sedert de omzeiling van Afrika en de ontdekking der nieuwe wereld, gebeurtenissen, die - voorzeker niet toevallig - juist het einde der vijftiende eeuw kenmerken. Thans was de gansche aarde ontsloten. Had elk der Europesche natiën zich tot dus verre tot de bebouwing van haren geboortegrond beperkt gezien; was de regtstreeksche handel op het binnenland van Azië te voren over land gedreven, en had de scheepvaart zich tot de binnenzeëen der oude wereld bepaald: - thans was de wereldzee het veld der scheepvaart, thans deden zich de eilanden en kusten van zuid-oostelijk Azië ter vestiging van faktorijen,

de uitgestrektheid van geheel Amerika ter stichting van volkplantingen op. Ontzettend was het aantal nieuwe voorwerpen aan de wetenschap der natuur, aan de zucht tot vermeerdering der genietingen en der gemakken des levens aangeboden.

Behoeft men dus niet naar den werkkring te zoeken, die thans den mensch ter vervulling van het eene deel zijner bestemming was opengesteld, in het antwoord, vroeger gegeven op de vraag: wat was het resultaat, waartoe het de maatschappelijke ontwikkeling in de middeleeuwen gebragt heeft, ligt reeds de aanduiding besloten van het doel, dat de volken zich thans op dat gebied voorgesteld zagen. Hadden toch de middeleeuwen vrijheid voor den individu verkregen, voor zoo verre hij lid uitmaakte van een erkenden stand, en het niet tot de verkrijging der vrijheid voor den individu zonder voorwaarde of onderscheid van stand of kaste kunnen brengen, wat anders kon thans het doel zijn, dan de verkrijging dier individuële vrijheid: - de verkrijging van gelijkheid van allen voor ééne en dezelfde wet, van gelijkheid van regten en pligten voor allen? De instellingen der middeleeuwen, wij hebben het gezien, waren sedert de veertiende eeuw in verval; de vorm was gebleven, de geest verdwenen. Vandaar dat de geest van al wat dacht, en in zich de roeping tot het hoogste en edelste gevoelde, er tegen opkwam, bepaaldelijk onder de minder bevoorregten. Het godsdienstig geloof behoefde geen gewijden stand meer tusschen zich en God, ja verwierp dien en wierp daarmede tegelijk het gansche gebouw der middeleeuwsche kerk in duigen. Zoo erkende tevens, uit het standpunt van hem, die de kluisters der kerk had afgeschud, de staat geen gezag meer boven zich. Het begrip van den staat werd algemeener, hooger en heiliger, en zouden zij, in wier hoofd dat nieuwe begrip van den staat was opgegaan, nu tusschen zich en den staat allerlei bijzondere betrekkingen kunnen erkennen? Neen, zij traden met der daad uit de corporatiën, wier grenzen hen tot dusverre bekneld hadden, om in het groote, allen omvattende staatsligchaam te treden, en zich alleen daarvan leden te gevoelen. Men gevoelde zich tevens als mensch onmiddellijk tegenover God, en als burger onmiddellijk tegenover den

staat gesteld. Zoo dus alle bestaande instellingen niet vernietigd moesten worden, zij moesten ten minste op een nieuw beginsel worden gevestigd, dat in overeenstemming was met den nieuwen geest. De koning kon zich niet langer handhaven op het middeleeuwsche standpunt; hij moest thans de wijding van zijn gezag aan het nieuwe staatkundig geloof verleenen, en, wilde hij dit niet, vreesde hij dat zijn gezag vervallen zou met den maatschappelijken toestand, waarop het vroeger gevestigd was geweest, begreep hij de rol niet, die zijner waardigheid in de nieuwe orde van zaken toekwam, en trachtte hij alzoo de oude instellingen te handhaven, om, zoo hij meende, zich en zijn gezag in stand te houden: - dan moest de koning bestreden, dan moest den koning getoond worden, dat men hem des noods missen kon.

Evenwel - zoo enkele stoute geesten er in dien tijd toe overgingen, om zich aan het hoofd eener beweging tegen het regeringsstelsel van den toenmaals grootsten koning en eindelijk tegen den koning zelven te stellen, meent niet, dat zij dit ligtvaardig deden. Menigeen, meer door de omstandigheden dan door overtuiging en inzigt in eenen tegenstand gewikkeld, waarvan hij den eindelijken uitslag niet bevroedde, had den moed niet, om den strijd vol te houden, en ook zij, die den tegenstand volhielden, hadden eerst een zwaren inwendigen strijd gestreden. Hoeveel kost het niet, afstand te doen van eene meening, die ons te voren als heilig gold? Het is, alsof wij een deel van ons zelven met haar verliezen, alsof wij eene daad van ondankbaarheid begaan, alsof wij, na zulk een gevoelen vaarwel te hebben gezegd, verlaten en bijna schuldig achterblijven! En hier gold het niets minder, dan het geloof aan het koningschap: het scheen heiligschennis den gezalfden Gods naar de kroon te steken, dolzinnigheid dengenen te versmaden, van wien alle glans en eer afdaalde, verwatenheid het sedert eeuwen onbetwijfelde dogma van de volstrekte waardij des koningschaps te verwerpen. Waar was dan de bron te vinden, waaruit kracht was te putten, om hiertoe bestand te wezen? Niet in iets uitwendigs, zelfs niet in de zelfgenoegzaamheid, die eene vorstelijke afkomst

geven kon: wij zien afstammelingen van souvereine geslachten in de Nederlanden, die er spoedig op bedacht zijn, om hunnen vrede met den koning van Spanje te maken. Neen! de bron dier kracht lag in het godsdienstig geloof, zoo als het met de hervorming herleefde; dit geloof gaf de verzekering, dat de betrekking op de Mogendheid der Mogendheden niet verbroken werd tegelijk met de betrekking tot haren vertegenwoordiger op aarde; het leerde aardsche eer en rijkdom gering achten bij de heerlijkheid en de erfenis voor de geloovigen weggelegd in den hemel; het troostte bij allen smaad en nood, die de gevolgen waren van een strijd op leven en dood met vooroordeel en wereldlijke magt. Van dit geloof dan ook was de held van den tegenstand tegen Philips II, was Willem van Oranje vol.

De naam van Willem van Oranje is ons van de lippen gevloeid, en hiermede onze blik op ons vaderland bepaald. Vanhier gingen de nieuwe veroveringen uit, die de menschheid op het aardrijk stond te behalen; hier kon de krijg tegen het op ondermijnden bodem gegrondveste koningschap ontstaan en aanvankelijk voldongen worden.

De westelijke kustlanden van Europa, het best gelegen om op den grooten Oceaan, die dit werelddeel bespoelt, op ontdekkingen uit te gaan, hadden hunne roeping begrepen. Van Portugal, waar een tak der Iberische natiën zich zelfstandig ontwikkeld had, gaan de eerste reizigers uit om over zee in oostelijk Azië aan te landen, en aan Spanje, dat het grootste gedeelte van het westelijkst gelegen land van Europa beslaat, heeft de ontdekker der nieuwe wereld de middelen te danken, om zijn grootsch ontwerp ten uitvoer te brengen. Portugal maakt verovering op verovering in Indië; en Spanje breidt zich, zoo ver het reiken kan, over Amerika uit. Maar datzelfde Spanje, afkeerig van den nieuwen geest, in noordelijk Duitschland opgegaan, ziet zijne toekomst door zijn koning vastgeklonken aan eenen stand van zaken, die tot den ondergang bestemd is. De schatten der nieuwe wereld worden misbruikt om een altijd ongelijken strijd tegen de nieuwe waarheid te voeren, en Spanje verarmt bij het bezit van de goud- en zilvermijnen van Mexico en Peru; het mist het levendma-

kend beginsel des tijds, en verkwijnt hoe langer hoe meer in geestelijke zoowel als stoffelijke armoede. Ongelukkig valt ook Portugal den monarch van Spanje in handen, en ziet zich de vijanden van dien vorst op den hals gehaald, die weldra zijne schoonste kroon, zijnen handel en zijne bezittingen in Oost en West buit maken.

Was dan Frankrijk bestemd, om de pas gewonnen deelen der aarde aan de Europesche beschaving dienstbaar te maken? De geschiedenis heeft deze vraag ontkennend beantwoord. In Frankrijk had geen der zee-oevergewesten het immer tot eene krachtige zelfstandigheid gebragt; alle waren aan de staatkundige eenheid, die zich in dit land ontwikkeld had, ondergeschikt geworden, en zoo was dit rijk, in weêrwil van de uitgestrektheid zijner zeekust, eene landmogendheid gebleven.

Nederland was uitgelezen voor die schoone taak. Hier had zich een tak der Duitsche natie tot genoegzame zelfstandigheid verheven, om niet vastgesnoerd te zijn aan het naburige Duitsche Rijk, dat bovendien steeds de krachtige staatkundige eenheid miste, die Frankrijk kenmerkte. Zoo kon het datgene worden, waartoe de gelegenheid van zijnen grond het uitnoodigde, ja, noopte. Nederland, bepaaldelijk Noord-Nederland, het land der monden van Duitschlands westelijkste rivier, is als het ware de natuurlijke weg, die van Duitschland naar den Oceaan geleidt, eene afvaartplaats voor dit deel van Europa naar de nieuwe wereld en Azië. Het volk, hier gevestigd, aan geene landmogendheid dienstpligtig, kon al zijne krachten tot de zee bepalen. En het is niet in gebreke gebleven, dit in de ruimste mate te doen. Want, verre van vreesachtig en bekrompen partij te trekken voor het behoud van de overblijfselen eener vorige orde van zaken, omhelsde het opregt de denkbeelden van den nieuwen tijd. Zoo was het niet alleen bewaard voor het onheil van zijn vermogen te verspillen ten behoeve eener zaak, waarop geen zegen rustte, maar durfde ook moedig de hand uitsteken om de schoone kroone te grijpen, die het toewenkte van den overkant des Oceaans.

Alles liep zamen, om ons vaderland tot het hoofdkwartier

der magt te maken, waartegen de koninklijke bestrijder der nieuwe denkbeelden het hoofd moest stooten.

Waar zich in Noord-Duitschland de bevolking het sterkst voor de hervorming verklaard had en voor hare staatkundige gevolgen niet terugdeinsde, heerschten Duitsche vorsten over Duitsche onderdanen, en de invloedrijksten dier vorsten omhelsden zelve de zaak hunner landskinderen. Zoo had men aldaar slechts den keizer tegen zich. Maar de aard der keizerlijke waardigheid bragt mede, dat de strijd tegen dengenen, die haar bekleedde, nimmer van beslissende maatschappelijke beteekenis worden kon. Zelfstandige vorsten heerschten onder de vleugelen des keizerschaps, dat minder het monarchaal beginsel, dan een ideaal, de eenheid van Duitschland, vertegenwoordigde, ja, geheel op een' idealen grondslag berustte. Zoo erlangde de tegenstand tegen den keizer aanstonds het karakter, niet van een opstand, maar van een oorlog tusschen bevolkingen, aangevoerd door verschillende vorsten. De Nederlanders daarentegen waren de eenige Duitschers, die onder een' vreemden vorst stonden, want, was Karel V meer keizer dan Spaansch koning, meer Nederlander dan vreemdeling geweest, de hoogste titel zijns zoons was koning van Spanje, hij zelf in geboorte en zeden een vreemdeling. Er was alzoo hier geen vorst om aan de godsdienstige beweging zijn gezag te leenen, en daarom moest uit de godsdienstige omwenteling noodwendig eene staatkundige voortspruiten. Bij de vorming van eene hervormingsgezinde staatspartij als in Frankrijk kon het niet blijven; met eene plotselinge magtsontwikkeling, des noods met een aanslag als de Bartholomeusnacht, was het hier niet afgedaan. De troon miste hier zijne grondzuilen: de geestelijkheid en den adel. De bemoeijingen des konings ter oprigting van nieuwe bisdommen hadden bij velen uit de lagere geestelijkheid misnoegdheid veroorzaakt, en de verordeningen betreffende de kerkelijke tucht hadden zelfs bij geestelijken de overtuiging gewekt, dat Nederlandsche leeken zich niet aan de banden lieten leggen, die de Spaansche zich schenen te laten welgevallen. De Nederlandsche edelen van hunnen kant waren naijverig op de Spaansche bewindvoerders, en trokken dus

niet in massa en als van zelve partij voor den koning. De geschillen met Spanje strekten slechts om den Nederlandschen adel zijnen stoffelijken, tegelijk met zijnen zedelijken, invloed te doen verliezen, daar de meeste zijner leden eerst de gunst van het Spaansche hof verspeelden en eindelijk toch ook met hunne landgenooten geene gemeene zaak konden maken. Zoo moest het volk, in strijd met zijnen koning en door zijne natuurlijke voogden verlaten, in zijnen eigen boezem de magtsvolkomenheid zoeken en vinden, bevoegd om den onttroonden monarch te vervangen. Vandaar de weldra heerschende meening aangaande de souvereiniteit als oorspronkelijk bij de staten berustende, eene historische fictie, wélke dat, wat in het tegenwoordig tijdsgewricht onafwijsbaar waar was geworden, in het verledene als waarheid wilde doen erkennen. Overbodige angstvalligheid: - wat waar is in het tegenwoordig oogenblik, heeft niet noodig te vragen naar hetgeen eenmaal waar is geweest. Doch de eindelijke praktische oplossing van het vraagstuk aangaande de souvereiniteit kon nog uitgesteld blijven, zoo lang de Prins van Oranje leefde. Zóó lang behoefde men niet te vragen, aan wien men de leiding der zaken zou overlaten. Zijn rang, waardoor hij boven allen uitstak, de waardigheden, waarmede hij door Spanje bekleed was en later in weêrwil van Spanje bekleed bleef, de schuld der dankbaarheid vooral, op onze landgenooten rustend wegens de onschatbare diensten door hem aan het vaderland bewezen; - dit een en ander maakte hem natuurlijk tot het hoofd der Nederlanders in den tijd waarin zij zich aan het juk ontworstelden, tot de ziel van alles wat beraamd en ondernomen werd. Hoofdbewerker van de zegepraal der nieuwe orde van zaken, was hij tevens de band, die dien nieuwen tijd nog met den ouden verbond. Hij was vorst, afstammeling van een geslacht, dat zelfs eenmaal een keizer aan Duitschland had gegeven. Zoolang zulk een man zich aan het hoofd bevond, kon de opstand niet volstrekt onwettig zijn in de oogen der Duitsche vorsten, van niet hooger rang dan hij, en met hem óf verwant óf buitendien in de innigste betrekking. Zoo was hij de middelaar tusschen de republiek in hare geboorte en de mogendheden van Europa. Hij was vorst genoeg, om

hare eerste stappen te midden van het statenstelsel van Europa te steunen, en opregt genoeg der zake, die hij diende, toegedaan, om niet door zelfzuchtige heerschzucht te verijdelen, dat zij eenmaal zou kunnen vorderen als eene vereeniging van vrije landen in dat statenstelsel te worden opgenomen. - En nu viel Willem van Oranje door het lood van een door Spanje omgekochten verrader. Grooter ondienst kon Spanje, in den waan van zich zelven te bevoordeelen, wel niet aan de zaak der oude monarchiën bewijzen. Willems taak was volbragt. Ware hij in leven gebleven, Nederland zou een paar onderling verbonden vorstendommen meer aan het getal der staten van Europa hebben toegevoegd, terwijl thans de vereenigde gewesten volstrekt aan zich zelve overgelaten en gedwongen waren alle kracht en gezag in zich zelve te zoeken. De band, die hen nog met het oude stelsel verbond, was voor goed verbroken. Het plan, om deze landen aan Willem van Oranje op te dragen, ware uitvoerbaar geweest: - het plan, om ze aan eene buitenlandsche mogendheid, Frankrijk of Engeland, op te dragen, bleek door de uitkomst der daartoe strekkende pogingen zelve onuitvoerbaar te wezen.

Hoe het zij, na den dood des Prinsen ontbrak er een krachtig bewind. De staten der gewesten, geroepen om de teugels des bestuurs in handen te nemen, waren magteloos, dat gezag te doen erkennen. De verschillende burgerijen, gewend, gedurende den hagchelijken tijd naar den eisch des oogenbliks eigenmagtige maatregelen te nemen, wilden, ook nu de vijand uit het hart des lands verdreven was en het gevaar slechts uit de verte dreigde, de volmagt, om naar eigen inzien te blijven handelen, niet opgeven; de aanvoerders der legerbenden kenden niemand de vereischte kunde toe, om hun krijgskundige ondernemingen voor te schrijven, en stoorden zich weinig aan de bevelen der staten. Dus was er behoefte aan het optreden van een uitstekend persoon met een ontzagwekkenden rang, en vooral met een hoog militair karakter bekleed. Zulk eenen meende men te zullen vinden in den persoon van Leicester, een man, door hoogen adel, door hooge waardigheden en

tevens door hooge gunst bij de koningin van Engeland uitmuntend. Men smeekte zijne meesteresse hem aan het hoofd van eene krijgsmagt, die het middelpunt eener nieuwe organisatie van de legermagt der staten kon worden, tot ons over te zenden. Maar wenschte men daarom het land onder een nieuwen heer te brengen? Verre vandaar. Men wenschte niets anders dan den Engelschen graaf als middel aan te wenden, om zelf te kunnen regeren. Doch was zulk een wensch welligt ongeoorloofd of onvoegzaam? Ik zie niet in, met welk een schijn men dit zou kunnen beweren. Het was der staten schuld niet, dat Leicester zijne taak niet begreep, eene taak, ter welker waardige vervulling de hoogste zelfsopoffering gevorderd werd. Zich te laten welgevallen, hier slechts als noodhulp op te treden, slechts om tijdelijk zijn gezag te leenen, tot aan het tijdstip, dat men hem weder zou kunnen missen, hiertoe had hij grooter moeten zijn dan hij was, vrij van alle ijdelheid, vol van ingenomenheid met het land, dat hij wilde dienen ter liefde van de zaak, die daar op het spel stond, en dier zaak meer dan eigen eer of grootheid toegedaan. Aan het gemis van zulke hoedanigheden was het te wijten, dat hij de onaangenaamste betrekking, die zich denken laat, in onze gewesten vervuld heeft. Gedurige geschillen met de staten kenmerkten zijn verblijf, achterdocht omgaf hem, tegenstand bejegende hem, en hij moest eindelijk slechts verlangen een land den rug te keeren, waar zijn trots de gevoeligste nederlaag had geleden.

Intusschen bereikten de staten volkomen het doel, dat zij zich van zijne overkomst hadden voorgesteld. In den strijd tegen Leicester en zijne aanhangers, zelfzuchtige of zwakke geesten, wier onderdanigheid voor Engeland den staat in zijne geboorte zou verstikt hebben, oefenden de staten hunne krachten en verschaften zij zich weldra een gezag, hetwelk hen in staat stelde om na zijn vertrek zelve met genoegzamen klem te heerschen. Zoo was dan toen ons vaderland andermaal zonder uitstekend hoofd, want Maurits, Willems zoon, was en erkende zich der staten ambtenaar. Zouden nu de verschillende gewesten hun hoogste doel vinden in de vervulling der pligten, die hun als leden der Unie

waren opgelegd? Dit kon, ten minste voor alle gewesten, het hoogste niet zijn. Het kwam er toch niet alleen op aan een zelfstandig door inwendige orde gewaarborgd bestaan te bezitten: het kwam er vooral op aan dit zelfstandig volksbestaan te gebruiken. En waartoe te gebruiken? Waartoe anders, dan om de bestemming te vervullen, door de Voorzienigheid aan dit deel der Duitsche natie op dit plekje gronds in dien tijd toegewezen, en zich eene baan te breken naar het verre Oosten en Westen, om door onze bemiddeling die landen en hunne voortbrengselen aan Europa dienstbaar te maken. Hiertoe werden wij door den oorlog met de bezitters van Oost en West als het ware gedwongen, hierdoor zouden ons de middelen om ons volksbestaan in Europa te handhaven van zelve toevloeijen; uit de zee zou onze kracht komen en onze heerlijkheid; door de zee zouden wij ons onmisbaar maken in Europa; zoo zou het plekje gronds, door ons in dit werelddeel bezeten, de moederstad worden van een rijk, dat zich over den Oceaan uitstrekken en zijne schatpligtige onderdanen in Azië, Afrika en Amerika tellen zou. Ter bereiking van dit doel was Holland bij voorkeur geschikt. Het bezat toen reeds eene talrijke koopvaardijvloot, stoute en geoefende zeelieden, genoegzame kapitalen, en ingezetenen over het algemeen uitstekende door veerkracht en moed. Onverschoonlijk ware het geweest, zoo Holland zijne roeping niet ingevolgd had, of zich maar door eenigen hinderpaal in de uitvoering zijner verhevene taak had laten belemmeren. Gelukkig aarzelden de leiders dezer provincie niet, Hollands overwigt in de Staten-Generaal door te drijven, ten einde hunne staatkunde in de republiek te doen zegevieren en alle maatregelen te verijdelen, die indruischten tegen hunne inzigten. Overreden wilden zij, zoo in als buiten de vergadering, en doorgaans slaagden zij daarin; maar zij ontzagen zich ook niet, waar het noodig was, ontzagwekkend, ja, dreigend op te treden. Ook binnen de grenzen hunner eigene provincie zagen zij zich door hun doel eene bepaalde staatkunde voorgeschreven. Ter uitvoering van de taak, welke Holland op zich nam, waren voornamelijk de leden der geslachten werkzaam, die in den tijd der ontworsteling aan het Spaansche juk in de steden aan

de regering gekomen waren. Het aanzien en het welvaren dier geslachten was er mede gemoeid, dat elke rigting werd tegengegaan, die hun de handen niet volkomen vrij liet op het veld, hetwelk zij voor hunnen ondernemingsgeest geopend zagen, of de krachten der natie tot een ander doel zou willen afleiden. Kon men dus ergens een hechteren steun voor de eenmaal omhelsde staatkunde vinden, dan juist bij die geslachten? Bij gevolg werd de onafhankelijkheid der stedelijke regeringen verzekerd, hare oppermagt gevestigd op de afschaffing van de regten der burgerijen, die, als gegrond op middeleeuwsche instellingen, onbestaanbaar waren met de nieuwe orde van zaken. En voorwaar, thans was het de tijd niet, om andere vrijheden te schenken aan eene gemeente, die, nog voor de helft Katholijk en voor een ander gedeelte dweepzuchtig Protestantsch, den staat van de eene klip naar de andere zou hebben doen dobberen, in plaats van hem met vaste hand voort te sturen; eene gemeente, die, zich zelve wantrouwende, nog altijd naar den ouden tuchtmeester terughunkerde, en geneigd was om prinsen aan te hangen en te vergoden.

De krachtige houding en de verstandig beraamde maatregelen der Hollandsche regering wisten alle hinderpalen te boven te komen. En toch - de man, die in dat eerste tijdperk de ziel en de regterhand van Hollands staatkunde was, is op een schavot gestorven. In verband met de geschiedenis der volgende tijden, waarin wij die staatkunde volkomen zien zegevieren, is dit feit wel het sterkst mogelijk bewijs van hare innerlijke kracht en noodwendigheid. Een stelsel, dat tegenover de gansche magtsontwikkeling der tegenpartij staande kan blijven, tegenover eene magtsontwikkeling, zoo geducht, dat het zijn hoofdvoorstander moet prijs geven, en niettemin geen wezenlijke afbreuk lijdt, ja, weldra daarna zijne hoogste ontwikkeling bereikt, zulk een stelsel kan niet uit de lucht gegrepen, op een gril van heerschzucht gegrond, kan niet in strijd met de wegen der Voorzienigheid door ons volk omhelsd geworden zijn: het is in waarheid met martelaarsbloed bezegeld. - Eerbied voor de schim van Oldenbarneveld! Ziet, hoe hij sterft! met de volle overtuiging, dat hij de waarheid heeft voorgestaan.

Geen zweem van schuldgevoel benevelt zijn vertrouwen; genade te vragen komt niet in hem op, en zijne laatste woorden, tot het om 't schavot geschaarde volk gesproken, luiden: ‘mannen, gelooft niet, dat ik een landverrader ben: ik heb opregt en vroom gehandeld als een goed patriot, en die sterf ik.’ Toen hij derhalve huurlingen wapende, om ter uitvoering der resolutiën zijner staten de sterke hand te bieden, was zijn geweten vrij van de beschuldiging dat hij onregt deed. Wat de meerderheid der staten van Holland besloten had, was hem regt, en dit regt durfde hij uitvoeren. Als zich tegenstand openbaart, vordert hij uit naam der staten van Holland hunnen stadhouder handbieding af ter handhaving van hun openbaar gezag, en daar deze weigert, zal hij den staten eene eigene legermagt weten te bezorgen. Maar een krachtig optreden van Maurits was genoeg om de onder de wapenen gebragte krijgsmagt te ontbinden, en in het punt van geschil onderwerping aan het besluit der Staten-Generaal te bewerken. Barneveld ziet zich overwonnen, en zal zonder morren vallen voor een *coup d'état*. Want zulke diepe wortelen had reeds de politiek van Holland geschoten, dat de aanwending van het gezag der Unie ter harer beteugeling het karakter van een *coup d'état* moest aannemen. Maurits erkende het zelf, toen hij tot den burgemeester van Amsterdam bij de verandering der regering de woorden sprak: ‘Bestevaêr, het moet nu voor dezen tijd zoo zijn; de nood en dienst van het land vereischt het.’ En Junius, een der leden van de buitengewone regtbank, voor welke Barneveld teregt stond, betuigde niets anders, toen hij, om zijn hart, dat over Barneveld hing, het zwijgen op te leggen, zeide: ‘de staat eischt, dat er een voorbeeld worde gesteld.’ Gaarne had men den grijzaard, wiens algemeen erkende buitengewone hoedanigheden ontzag afdwongen, en met wiens streng zedelijke levenswijze als burger en huisvader de schavotstraf het schreeuwendst kontrast maakte, gaarne had men hem het leven gespaard; doch de onwrikbare houding van den beklaagde maakte het onmogelijk.

Wie Oldenbarneveld vrij pleit, veroordeelt daarom Maurits niet. Vroeger had hij hooggaande oneenigheid met den

advokaat gehad, toen deze op het sluiten van een bestand met den vijand aandrong, en hij daarentegen in zulk een maatregel den weg zag, om het land weder Spaansch te doen worden. Dit is waar. Doch geen ijdele roemzucht verleidde hem tot dit gevoelen: hij bedroog zich slechts, en besefte niet, welk een waarborg de zelfstandigheid van den nieuwen staat bezat in de krachtige overtuiging, waarmede de leden van den Hollandschen magistraat hun staatkundig geloof omhelsd hadden, en bepaaldelijk in de gezindheid van Oldenbarneveld zelven, die aan den Franschen gezant had verklaard: ‘de Souvereiniteit en de Indische vaart zullen deze volken nimmer opgeven, al zou die volharding hun ondergang zijn.’ En toen hij optrad tot uitvoering der maatregelen, die Oldenbarnevelds val ten gevolge hadden, hield hij zich overtuigd geroepen te zijn, eensdeels tot verdediging van de regten der Generaliteit tegen de overheersching eener provincie en het alvermogen van een enkel man, anderdeels tot de handhaving der ware religie, eene taak, waarmede hij van wege de Generaliteit belast was en wier trouwe vervulling hij had bezworen. Hij meende den oorspronkelijken stand van zaken te herstellen, en begreep niet dat hij te velde trok tegen een beginsel, welks zegepraal reeds beslist was. Had hij in Oldenbarneveld zijn persoonlijken tegenstander, den voornaamsten hinderpaal tegen de uitvoering van eerzuchtige plannen gehaat, had hij geene opregte genegenheid voor het land gekoesterd, welks belangen zijn edele vader tot de zijne had gemaakt, had hij de vereenigde landen en hunne souvereinen, de staten, niet met liefde willen dienen: - in één woord, had hij eigen grootheid bedoeld, hij zou aan de verleidende voorstellen gehoor gegeven hebben, die hem meer dan eens van de zijde des vijands gemaakt werden. Had hij list en geweld willen te baat nemen, hij zou rijkelijk de middelen gehad hebben, ik zeg niet om zich van de opperheerschappij hier te lande meester te maken, maar om de staten tot den geweldigsten tegenstand te nopen en verwarring en burgerkrijg in het land te doen ontstaan.

Frederik Hendrik bleef getrouw aan het voorbeeld der edele belangeloosheid van zijnen vader en broeder. Hij

streed met dapperheid en roemvollen uitslag voor de republiek, en scheen zich in geenen deele aan de staatkunde van Holland te ergeren. En toch moest hij de ondubbelzinnigste blijken van wantrouwen ondervinden. Al trachtte de Prins van Oranje niet naar hooger gezag, hij zou het zich welligt laten gevallen, meende men, zoo het hem eenmaal door de vijanden van de staatsche regering werd aangeboden, die in den persoon des stadhouders, ook zonder en tegen zijnen wil, steeds eene gereede aanleiding of een welkom voorwendsel voor hunne woelingen of verwachtingen vonden. Maar bovendien, het was niet te loochenen, het geslacht van Nassau was te groot, om te midden eener republiek te wonen, en in hare hoofden zijne meesters te erkennen. De leden van dat geslacht verkeerden veel te gemeenzaam met de gekroonde hoofden van Europa, en verbonden zich zelfs met hen door vermaagschapping. Zoo nam Frederik Hendriks zoon eene prinses van Engeland tot vrouw. Sproot er eenmaal een telg uit dat huis, die zich niet door den eerbied, welken zijne vaderen voor het gezag der staten gekoesterd hadden, bedwongen gevoelde, wat was er niet van hem te duchten? En deze vrees was niet ongegrond. Het bleek al dadelijk uit het voorbeeld van dien zoon van Frederik Hendrik zelven.

De vrede was te Munster gesloten. Holland vooral had dien begeerd, want niets strekte zoo zeer om het gezag der Unie in stand te houden en den invloed der Prinsen van Oranje te vergrooten, als juist de voortzetting van den krijg. Had de provincie te voren een hoogen toon gevoerd en het hoogste gezag uitgeoefend in het voorgevoel van hare aanstaande grootheid; thans, nu de stoutste verwachtingen verwezenlijkt waren, nu in Oost en West en Zuid rijken waren veroverd; nu de handel, te voren aan alle natiën gemeen, Holland en Zeeland alleen in handen was gevallen; nu er eene ontwikkeling van stoffelijke welvaart plaats had en eene bedrijvigheid heerschte, die Europa verbaasde; nu Amsterdam eene wereldstad was geworden; nu de schatten der aarde Holland toevloeiden, nu was het immers te verwachten, dat de provinciën zich opregtelijk aan Holland zouden aansluiten, zich als deelgenooten van den glans en het welvaren van

Holland zouden aanmerken, en, in dit gewest haar middelpunt erkennende, de grenslijnen tusschen de verschillende landen zouden uitwisschen? Tot deze daad van vrije aaneensluiting kwam het echter niet. De provinciën, naijverig op hare vermeende zelfstandigheid, verkozen liever gedwongen aan Hollands snoer medegesleept te worden, dan in de vrije huldiging eener waardige staatkunde hare zedelijke zelfstandigheid te redden. Holland toch gaf thans minder dan ooit zijne oogmerken op. Het wilde zijn stelsel tot de uiterste gevolgtrekkingen toe uitvoeren. Zoo Nederland eene landmogendheid moest zijn en heeten, werd het meer en meer gemengd in de staatkundige verwikkelingen van Europa, en even daardoor van de lotgevallen der staten en van hunne staatkunde afhankelijk. Neêrlands kracht lag niet in zekere uitgestrektheid gronds, maar in de nijverheid der ingezetenen, die in de zee eene onbegrensde speelruimte bezat. Zoo de bodem slechts groot genoeg was, om de weinige steden te dragen, waar dit volk zijne scheepswerven aangelegd en zijne magazijnen had opgeslagen, was hij uitgestrekt genoeg. Kwam een overmagtige vijand opzetten, - welnu, Holland zou een eiland zijn achter zijne rivieren, eene reeks van onneembare burgten in den schoot der wateren achter zijne inundatiën; en de wereld stond open aan den kant der zee, waar de vijand niet kon genaken. Wat de landprovinciën aangaat, hetgeen zij te verliezen hadden, kon zich tijdelijk achter denzelfden schutsmuur bergen, en de aanvaller, van de onuitvoerbaarheid zijns voornemens overtuigd, zou met schade en schande spoedig afzakken en de door hem overheerde gewesten aan den wettigen heer van zelve overlaten.

Onder de heerschappij van zulke denkbeelden kwam er geene aanzienlijke legermagt meer te pas. Zelfs den voorspoed van het leger, werd zijn dienst eenmaal weder vereischt, kon men niet wenschen. Overwinningen en veroveringen sleepten ons in eene verderfelijke rigting; nog daargelaten, dat zij de strekking hadden, om in den Prins van Oranje eene magt in den staat te doen geboren worden, gevaarlijker dan alles, wat van het buitenland dreigde. Dus verlangt Holland de troepen voor een aanmerkelijk gedeelte afgedankt te

zien, en daar men tegenkanting bij de Generaliteit ontmoet, dreigt het met de afdanking van het vereischte gedeelte der soldaten, die Holland van het leger der Unie betaalde. Hierin bewilligen de provincien, over het beginsel, hoezeer met de Unie strijdig, heenstappende. Doch nu wil Holland de overige gewesten dwingen tot evenredige afdanking der troepen, door haar betaald. Wilden die overige provinciën eene andere staatkunde volgen, zelve zouden zij hier weinig eer bij inleggen en weinig baat bij vinden, want wat vermogten zij zonder Holland? Maar Holland wilde bevriende gewesten nevens zich, geene gevaarlijke magt in den rug. Zijn belang, zijn bestaan op den duur, dwong het dus de instandhouding der legermagt op den vorigen voet niet toe te staan. Doch de Generaliteit is niet geneigd door inwilliging van dezen eisch Hollands oppergezag in de zaken der vereenigde landen voor goed te erkennen. Alzoo geven de Staten-Generaal den Prins bevoegdheid en last, om de noodige orde tot handhaving der Unie te stellen. Willem de Tweede plaatst zich aan het hoofd eener bezending van de Staten-Generaal aan de steden van Holland, een maatregel, die geenszins tot de begeerde uitkomst leidt. Slechts in enkele steden wordt de Prins door de Regenten heusch bejegend, in eenige erlangt hij zelfs geen gehoor, in Amsterdam wil men dit den Prins wel als stadhouder, doch niet als afgevaardigde der Generale Staten verleenen. Was zulk eene handelwijze de vrucht van ruwe onwellevendheid? Wie, die de leden der vroedschappen van die dagen wel kent, en hunne beschaving, hunne goedwilligheid in aanmerking neemt, deugden, waardoor zij zelfs den geringen man hunnen schepter zacht wisten te maken, ziet in hun gedrag niets dan eene staatkundige manifestatie. Zij zagen zich door hun beginsel den pas afgesneden, om wellevend te zijn. Zij kenden in hunne geloofsbelijdenis geen artikel, waarin te lezen stond, dat zij te buigen hadden voor het gezag van een Prins van Oranje, hetwelk de Staten-Generaal, het gebied der onderhandelingen verlatende, wilden bezigen om hen tot andere gedachten te brengen. Het geslacht van Nassau had onschatbare diensten aan den staat bewezen; maar moest de dankbaarheid daarvoor

den ingezetenen eeuwig als een keten naslepen en hun den moed benemen, om zelf te denken, zelf te willen en zelf te heerschen? Niets ontslaat den mensch van de verpligting om zijne roeping te erkennen en dienovereenkomstig te handelen, zelfs niet de deugd der piëteit. Zoo oordeelden Hollands regenten.

Na den onbevredigden afloop van de deputatie worden er onderhandelingen tusschen den Prins en de Staten van Holland geopend, en hoezeer het verschil tusschen beide partijen omtrent de hoegrootheid der vereischte landmagt thans nog slechts onbeduidend was, niettemin blijft er verschil bestaan, en Holland wil niet wijken. Nu beraamt men eene daad van dwang: zes Hollandsche regenten worden gevangen genomen, en de Prins verschijnt met troepen voor Amsterdam. Deze daad moest den staten van Holland noodwendig als een dolzinnig stuk voorkomen. Wat zij te doen hadden, was natuurlijk niets anders dan den Prins, het kostte wat het wilde, te bezweren de vijandelijkheden te staken. Zij handelden, zoo als gij en iedereen zou doen, wanneer iemand, om zijnen zin te krijgen, u dreigde den brand in uw huis te zullen steken, en werkelijk overging om deze bedreiging te vervullen. De vijandelijkheden werden gestaakt, en Holland deed der Generaliteit verklaren, dat het, ter gemoetkoming aan den wensch der overige gewesten, het laatste toenaderende voorstel, door den Prins gedaan, aannam. - En veilig konden zij het der tegenpartij gewonnen geven. Hunne staatkunde, dit wisten zij, was onverwinnelijk; zij werd niet gehuldigd door dezen en genen, maar zij was ingedrongen in merg en bloed van alles, wat in Holland op aanzien en invloed aanspraak maken kon; hun gezag overwoog ongevoelig in de Staten-Generaal; de zaken zouden denzelfden gang blijven gaan. En werkelijk, de geest van Holland bleek weldra thans nog veel minder dan na Maurits' optreden in 1619 gefnuikt te zijn; het was zelfs, alsof de Prins na die daad van geweld bevreesd voor zijne eigene zege terugdeinsde: zulk eene toegeeflijkheid legde hij sedert aan den dag. Niettemin spaarde de heerschende meening hem niet; men hield het er voor, dat het land, aan hem toevertrouwd, aan een dollen tiran overgeleverd zou

wezen. En inderdaad, het doel, dat Willem II steeds bleef beoogen, was: de middelen of ten minste den invloed der republiek aan te wenden, ten einde Karel II op den Engelschen troon te herstellen, en haar alzoo dienstbaar te maken aan het belang eener vreemde dynastie. Kon er iets strijdiger zijn met de beginselen en het belang der republiek? iets, dat meer had van openbaar verraad, aan die beginselen en aan dat belang gepleegd? In jeugdigen leeftijd werd de vorst weggerukt, en nu eerst rekende Holland vrij geworden te zijn. Van het huis van Oranje was op dit tijdstip slechts een ongeboren kind over, - genoeg voor de Voorzienigheid, om later een telg uit datzelfde geslacht op nieuw ter glansrijke uitvoering harer doeleinden op te doen treden: - voor het oogenblik echter was de feitelijke en zedelijke zegepraal van Hollands staatkunde voldongen. Het denkbeeld, dat vroeger de praktijk geleid had, kwam tot volle bewustheid; eene met die praktijk overeenkomstige, in duidelijke woorden en geschriften uitgedrukte, staatkundige en staatshuishoudkundige theorie trad aan het daglicht, en ‘velen, die vroeger anders gedacht hadden, werden door leer en toepassing van het regtmatige van Hollands handelingen overreed’[1].

Maar thans ook moest Holland bewijzen, dat het de zegepraal waardig was, dat het mogelijk was onder het bewind, waarvoor zoo volhardend was geijverd, de orde te handhaven, de ontwikkeling der nationale krachten voort te zetten, het ontzag bij vreemde Mogendheden te bewaren. En hoe kon dit beter geschieden, dan onder de leiding van een man als Johan de Witt, die weldra als Raadpensionaris van Holland de teugels des bewinds in handen nam?

Zijne bestemming was, Hollands staatkunde bij uitsluiting en wel te midden van te voren ongekende moeijelijkheden te handhaven. Engeland had zich na eene omwenteling tot eene nieuwe ontwikkeling voorbereid, die ons vaderland eenmaal overvleugelen zou - de restauratie der

1 Groen van Prinsterer, Handb. d. Gesch. van het Vaderland, § 320, Aanm.

Stuarts was buiten staat den gang der aangevangen ontwikkeling te keeren. Frankrijk had zich, na de laatste naweeën der godsdienstoorlogen te hebben doorgestaan, tot een rijk gevormd, waarin alleen het koningschap over was gebleven op de puinhoopen van alle andere staatsmagten en invloeden, die het tot dusverre beperkt hadden. Komt in een groot rijk, de geschiedenis leert het, een nieuw denkbeeld tot de heerschappij, dan treedt zulk een rijk veroverend op. Onze staat zou het thans smartelijk ondervinden. Want van het eerste dier beide rijken waren wij slechts door een zeearm, van het tweede slechts door de Spaansche Nederlanden gescheiden: zwakke scheidsmuren! De zee zou weldra evenmin voor de Engelsche vloten een beletsel wezen, als de onbeduidende Spaansche magt voor de legers van den koning van Frankrijk. Tusschen zulke klippen moest de Witt onzen staat doorsturen. Doch zoo valt de moeijelijkheid zijner taak nog slechts zeer onvolledig in het oog. Elke schok van buiten - dit moet men er bij bedenken - berokkende zijn bewind bezwaren en gevaren van binnen. En hij toonde zich voor die taak berekend. Hij vervulde die, totdat het zijn tijd was om af te treden, en het bevel af te staan aan eene magt, die voortaan alleen tegen het dreigend gevaar bestand, en geroepen was, om onzen staat tot een ander doeleinde aan te voeren; en wat de Witt te voren door zijn leven en handelen verrigt had, rigtte hij toen uit door zijn lijden en dood: hij verzekerde den voortgang van ons vaderland op den weg van zijne grootsche bestemming. Wat was het, dus vragen wij, dat hem in staat stelde op zulk een post met eere staande te blijven? Was het zijne bekwaamheid, was het zijn karakter? Zijne bekwaamheid diende, zijn karakter ondersteunde hem; maar de eigenlijke bron zijner kracht lag enkel daarin, dat hij zich als *dienaar des lands* beschouwde. Juist daardoor toch was hij heer in het land en magtig tegenover de mogendheden van Europa. Want hij, die zich zelven in de dienst stelt van een hooger beginsel, vordert en verkrijgt gehoorzaamheid niet voor zich, maar voor de zaak, die hij dient: wie hem volgt, volgt zijne eigene rede; wie hem dient, blijft vrij; en hij,

die eene overtuiging heeft en uitspreekt, is niet magteloos zelfs tegen het geweld, want hij heeft eene magt voor zich, de magt der waarheid, waarvoor de welwillende gaarne buigt, en waartegen de sterkste vijand onwillekeurig erkennen moet niets te vermogen.

Hoe benard was reeds dadelijk de toestand der republiek op het tijdstip, dat de Witt invloed begon te krijgen. Het Engeland der omwenteling, welks staatkunde de Hollandsche regenten ondersteund, welks afgevaardigden, te 's Hage door het volk voor koningsmoorders en Engelsche beulen uitgescholden, zij als gezanten eener wettige mogendheid ontvangen hadden, dat Engeland, bedacht op uitbreiding en bevestiging zijner magt, wil de republiek, des noods door geweld, aan zijn lot verbinden; het bedreigt door zijne voorslagen onze onafhankelijkheid. Zoo werden de staten in strijd gewikkeld met de Mogendheid, die hun bondgenoot was tegen hunne binnenlandsche tegenpartij - en welk een strijd! De tachtigjarige krijg was bij het gevaar, dat deze oorlog aanbragt, en de krachtsinspanning, die hij vorderde, een staat van rust en kalmte geweest; die oorlog had den handel en de nijverheid uitgelokt en begunstigd; deze deed beide plotseling stilstaan. De ellende des volks steeg ten top, alle bedrijvigheid scheen uit Amsterdam geweken en het land was door bedelaars overstroomd. Niettemin houdt men den oorlog met eere uit, en komt de vrede tot stand, wel met opofferingen, doch wat kon opwegen tegen het behoud onzer zelfstandigheid? Onder de eischen, door Engeland als voorwaarde des vredes gedaan, behoorde ook de uitsluiting van het geslacht van Nassau. Deze eisch, door de Staten-Generaal afgeslagen, werd door Holland toegestaan. Was deze handelwijze ongeoorloofd en onedel? Dit mogt zij zijn in de oogen van hen, die nog hechtten aan het verbindende van de besluiten der Generaliteit voor de leden der Unie. Holland hing eene andere leer aan; ook was het bereid van de gronden, waarop zijne handelwijze berustte, rekenschap te geven. Getuige de ‘meesterlijk gestelde’[1]

1 Woorden van Groen van Prinsterer.

deductie aangaande de acte van seclusie, waarin deze handeling als noch onregtmatig, noch onbetamelijk wordt verdedigd, op grond van de volle en volstrekte souvereiniteit, door de provincie bezeten.

Weldra na den eersten Engelschen oorlog was het noodig tegen Frankrijk op te treden, dat in den krijg, dien het met Spanje voerde, onze vlag niet ontzag. Krachtig was ook toen de houding der Staten. In plaats van op de eischen van den buitengewonen Franschen gezant te letten, gaat men niet alleen voort zich zelven regt te verschaffen, maar men vermeerdert de vloot, treft den Franschen handel en verkrijgt eindelijk, dank der zedelijke kracht bij deze gelegenheid ontwikkeld, alles wat men verlangt.

Doch geen werkelijke aanval of dadelijke regtsverkorting van de zijde eener buitenlandsche mogendheid was er noodig om de Witts werkzaamheid gaande te maken. Hij was er op verdacht om gevaren, die nog slechts in de verte dreigden, voor te komen. Hij, die niet gelooft aan zijne eigene kracht, omdat hem de moed ontbreekt om des noods voor zijn behoud alles op het spel te zetten, vergoêlijkt zich het dreigend gevaar, verzuimt lafhartig de gelegenheid om er zich tegen te wapenen, en wacht het tijdstip af, waarop zijn vijand goed zal vinden hem te vertreden. Hoe geheel anders handelde de Witt! Een vorst van Zweden is bezield met het voornemen om eene magtige Noordsche monarchie op de onderwerping zijner naburen in Denemarken en Polen te stichten; maar Holland mag niet dulden, dat zijne vrije vaart en zijn invloed in de Oostzee, dat het bezit zijner korenschuren aan eene heerschzuchtige en willekeurige magt worde prijs gegeven. Nu weet de Witt de gezanten van Engeland en Frankrijk, met welke beide rijken de republiek nog zoo onlangs krijg gevoerd had, te bezielen, om met onzen staat een verdrag aan te gaan, waarvan het doel zal zijn, Zweden tot zijn bescheiden deel terug te wijzen en de rust in het Noorden te handhaven. Het verdrag draagt zijne vruchten: Karel Gustaaf wordt tot tweemalen toe in den loop zijner veroveringen gestuit, en eindelijk gedwongen zijne plannen op te geven.

Dus beijverde zich de raadpensionaris den invloed der re-

publiek te vermeerderen. Maar waarom dan de Munsterschen aan hun lot overgelaten en hen teruggewezen, daar zij zich aan de Staten-Generaal willen onderwerpen? Juist daarom was het Hollands zaak niet met hen gemeene zaak te maken. Elke aanwinst van grondgebied vermeerderde de beslommeringen van den staat en de kwetsbare punten der republiek. Tot dien prijs verlangde de Witt voor zijn vaderland de eer niet, zich gebieder te mogen noemen over eene zekere uitgestrektheid gronds, welks vruchten men toch kon genieten, en over een zeker aantal menschen, wier nijverheid men toch aan zich dienstbaar kon maken. Hij wist dat, zoo Nederland door het ontzag, dat het inboezemde, de vrije vaart op zee en de overige handelswegen open hield, het in waarheid heer en meester was over alles wat vreemde staten opleverden, en liet den vreemden eigenaar de zorgen en lasten van het beheer gaarne over. Wel duldde de Witt bij deze gelegenheid, dat er zich eene der republiek vijandige magt in Munster vestigde; doch op zich zelven vermogt de bisschop niets tegen ons; en was hij sterk door zijn verbond met magtiger vijand, dan zouden de strijdmiddelen, tegen het eigenlijk gevaar in het werk gesteld, des Bisschops aanranding van zelve afwenden. Dit bleek al spoedig. - In Engeland was de dynastie der Stuarts hersteld, en deze liet niets onbeproefd om de republiek aan de aristocratie, die haar beheerschte, te ontwringen. Zij vindt haren steun in de aanhangers van den Prins, die thans schoon spel hebben om het volk op te ruijen tegen de Witt's halsstarrigheid, welke een nieuwen oorlog met onzen gevaarlijksten vijand noodzakelijk maakt. Doch de Witt deinst niet terug. Hij heeft berekend, dat Frankrijk door zijn eigen belang geroepen is om te verhoeden, dat de republiek bij eene verandering van bewind, aan Engelands invloed worde onderworpen. Dit weet hij Frankrijk helder te doen beseffen, en toen de oorlog met Engeland uitbrak en te gelijk de bisschop van Munster, door dit rijk opgezet, eenen inval deed op ons gebied, was Frankrijk reeds bij de hand om den kerkvoogd tot den vrede te dwingen en Engeland den oorlog te verklaren.

Doch niet alleen als diplomaat toonde de raadpensionaris,

wat hij vermogt; hij was ook de ziel van den krijg. Geen minister van oorlog of marine heeft ooit meer kunde in de aangelegenheden van zijn departement, meer werkzaamheid ter ontwikkeling van strijdkrachten, meer stoutheid in het ontwerpen van plannen, en, in weêrwil van de omslagtige vormen, waaraan anders elke maatregel onderhevig was, meer snelheid in het uitvoeren aan den dag gelegd.

De vrede te Breda bekroont zijne pogingen; maar weldra dreigt weder gevaar van Frankrijk. Lodewijk de Veertiende overheert in vollen vrede een aanmerkelijk gedeelte van België. Doch de Witt beantwoordt hem met de Triple Alliantie, een verbond van de republiek met zijne vijanden van giśteren, Engeland en Zweden, en dwingt daardoor den veroveraar tot het sluiten van den vrede te Aken. Dus wist hij beurtelings Engeland door Frankrijk en Frankrijk door Engeland te beteugelen.

Maar van het tijdstip aan, dat deze staatkunde door de eigenzinnige Franschgezindheid van Karel den Tweeden verijdeld werd, begon de Witt's ster te dalen. Reeds toen de staat, aan welks hoofd die koning stond, zich met Nederland en Zweden verbond, heulde hij met Lodewijk en ging hij met hem eene geheime zamenspanning aan ter verdelging der republiek. Het was of men sedert hier te lande een voorgevoel had, dat het einde van het rijk des grooten mans naderde. Wangunst en onwil openbaarden zich bij velen, die zich te voren met liefde en volgzaamheid aan hem en zijn beleid hadden aangesloten. Amsterdam verzet zich tegen de oppermagt der provinciale staten, bij welke de Witt alles was; de beide groote staatslieden, die aan de voornaamste hoven Hollands gezanten geweest waren, van Beuningen en van Beverninck, werken zijn onbepaalden invloed tegen. Toen de vreeselijke slag trof, toen het niet meer te ontveinzen was, dat Engeland met Frankrijk tegen de republiek zamenspande, kon de Witt de waarheid slechts met moeite gelooven: hij zou de vrucht van zijnen arbeid niet hebben moeten liefhebben, zoo hij anders dan noode van zijn stelsel had kunnen scheiden. Niettemin is zijn arm niet verlamd. Hij wil de oostelijke vestingen der provincie Holland in geduchten staat van tegenweer gebragt hebben; hij

bepeinst een plan om de Fransche oorlogsvloot, vóór hare vereeniging met de Engelsche, in de haven van Brest te vernielen, en daarna, om andermaal de Theems op te varen en een tweeden togt naar Chattam uit te voeren. Eindelijk, toen Lodewijk reeds in het Land was gedrongen en Woerden en Naarden door hem waren bemagtigd, wil hij, de schoone theorie verwezenlijkende, de dijken doorsteken en den zetel der regering in Amsterdam vestigen, aldaar allen voorraad van geschut en wapenen verzamelen, uit die plaats, als uit het hart der provinciën, al de leden zoo veel mogelijk hulp brengen, en, zoo als hij zich zelf uitdrukt, onder Gods genade den vijand het land tot den uitersten man met Bataafsche standvastigheid betwisten[1]. Maar nogmaals: hij zou de uitvoerder van Nederlands verlossing niet meer zijn. Eerst vond hij tegenkanting bij Amsterdam, dat zich tegen de versterking van Naarden verzette, tegenkanting bij de boeren, die, slechts door de militie gedwongen, op zijn bevel tot het onderwaterzetten hunner landen overgingen; velen van zijne partij wanhoopten aan het behoud der zelfstandigheid van den staat en zouden bij de schande van hun vaderland de voortduring van hun gezag als eene genadegift van Frankrijk hebben willen aannemen.

Want vereeniging van alle bestanddeelen der natie tot ééne ontzaggelijke krachtsinspanning was voortaan niet mogelijk dan onder een vorst uit het huis van Nassau. Daartoe strekte die snoode zamenzwering van Engeland en Frankrijk, om ons *hem* als eene gift des hemels te doen ontvangen, om in hem den grooten tegenstander van Lodewijk te doen optreden, die eenmaal aan het hoofd van dat zelfde Engeland staan zou om Lodewijks magt te fnuiken. Rondom hem dan, bekleed met al het gezag, dat ooit zijne voorzaten hier te lande bezeten hadden, schaarde zich alles; hij vermogt alles om de republiek weder eene waardige houding tegen den vijand te doen aannemen. En intusschen legt de Witt, ‘bewogen door den argwaan en den haat, dien het gemeen tegen hem had opgevat,’ zijn ambt

1 Zie de plaats aangewezen bij Groen, t.a. pl., aan wien ik in dit verband hier en daar eenige uitdrukkingen ontleen.

neder. ‘Het blijven in zijne bediening,’ schreef hij zelf in zijn verzoek om ontslag, ‘zou der gemeene zaak nadeelig zijn, anders kon hij in goeden gemoede niet oordeelen[1].’ Zijn eigen broeder, vroeger de steun van zijne staatkunde en de deelgenoot van zijnen roem, zucht reeds in de gevangenis en heeft op de pijnbank den laster, waaraan hij ten doel stond, moeten loochenen. Hij zelve, bij zijns broeders krankenleger gelokt, ziet de gevangenis, waar zij zich thans beiden bevinden, omsingeld, en de deuren van het gebouw niet opengaan, dan om het graauw in handen te vallen en gescholden, geslagen, getrapt en verscheurd te worden. - Wij verliezen geen woord om de gewaarwordingen te schilderen van den man, die, aan niets gewoon dan aan ingespannen denken en ijverig arbeiden voor het welzijn der republiek, steeds met stillen eerbied door al wat hem omgaf was bejegend, en, in de laatste dagen met smaad als gedrenkt, eindelijk in de handen van het brullend gemeen het leven moest laten. Maar wij staan een oogenblik stil bij het feit van zijn geweldigen dood zelve. Het was een teregtstelling door het volk, en als zoodanig van de zijde diens volks eene openbaarmaking van gevoelens, een protest tegen de staatkunde, van welke geen waardige verdediging des lands, bepaaldelijk tegen Frankrijk, meer te wachten was, en vooral eene bloedige uitdaging van Frankrijk. Met den dood van het voormalige hoofd der partij, waarvan sommigen den staat in hun bekrompen belang aan Frankrijk hadden willen verkoopen, vervloog voor Frankrijk de hoop om door omkooping in Holland in te dringen; het volk wierp het lijk van de Witt Frankrijk als in het aangezigt, en stopte met dat lijk de bres, waardoor van die zijde het verraad zou hebben kunnen binnendringen. Na dezen stap was er voor niemand meer genade van Frankrijk en ook voor Frankrijk geen genade van dat volk te hopen. Dus was de dood van den edelen een offer voor het vaderland, dat hij met dit zijn sterven onbewust evenzeer diende, als hij het met volle bewustheid in zijn leven gediend had. Wat dunkt u? Werpt

1 Wagenaar.

deze beschouwing geen verzoenend licht op het vreeselijk tafereel van zijn uiteinde? Verkeert aldus de schande, hem door zijne landgenooten aangedaan, niet in de hoogste eer, hem door het Wereldbestuur bewezen, de eer van door zijnen martelaarsdood het behoud des lands gewaarborgd te hebben? De geschiedenis van ons volk telt alzoo op dien zetel van Hollands hoogsten beambte twee martelaren, en beiden ondergingen hunnen dood niet als straf, maar tot bezegeling van het werk huns levens, en ter verzekering van de vervulling der grootsche bestemming onzes vaderlands.

Die bestemming was van nu aan: het middelpunt te worden van een Europisch statenverbond tegen de aanmatigingen van Lodewijk den Veertienden. Ook deze veroveraar vertegenwoordigde een beginsel: van daar zijne kracht, van daar de verleiding, die het voorbeeld der zeden van zijn hof alomme uitoefenden. Had Philips de Tweede den koning vertegenwoordigd, die, vijandig tegen de nieuwe beginselen der zestiende eeuw, zijne waardigheid tracht te handhaven met en door de oude instellingen, welke tot den rang van misbruiken waren afgedaald; Lodewijk de Veertiende, die ten troon steeg, toen de kracht der middeleeuwsche begrippen in zijn rijk was gebroken, was het toonbeeld eens konings, die voor zijnen persoon geene erkenning vordert om zijne waardigheid, maar voor zijne waardigheid om zijn persoon, - en hij deed dien eisch niet te vergeefs: de betoovering, die van hem uitging, bezielde al wat hem omringde en verzekerde hem onderdanigheid, ja, aanbidding en vergoding. Was dat echter het koningschap, waaraan de tijd behoefte had? Neen! In Lodewijk moeten wij de laatste openbaring zien van het oude koningschap, dat thans na het verval van alle middeleeuwsche vormen op het bloote *ik* van den vorst zijn gezag durfde bouwen. Had nu Philips de Tweede in Willem den Eersten zijn zegevierenden tegenstander gevonden; Lodewijk vond eenen anderen Willem, den laatsten uit des eersten Willems stam, tegenover zich, die de ziel en het hoofd zou zijn van het verbond, waarvan ons vaderland het middelpunt stond te worden. Willem, de derde van dien naam, uit het huis van Oranje, moest (dit was zijne

bestemming) eensdeels Lodewijk binnen zijne grenzen beperken, opdat het koningschap, door dezen vorst vertegenwoordigd, in uitbreiding van gebied, geen waarborg van langer duur mogt vinden, maar daarentegen, tot eigen middelen beperkt, de catastrophe zou te gemoet gaan, die voor den maatschappelijken en staatkundigen toestand van Europa zoo oneindig rijk in gevolgen zou zijn; anderdeels moest hij in Engeland die staatspartij aan het bewind houden, welke gezind en berekend was om de nationale krachten te rigten tot een doel, te voren nimmer in dien omvang bereikt: de uitbreiding van het gezag der Europesche menschheid over den aardbol, en de ontwikkeling van 's menschen heerschappij over de stof.

Reeds als knaap gevoelde Willem zich zwanger van eene grootsche toekomst. Wat anders bewijst hetgeen zijn godsdienstleeraar Trigland berigt, hoe hij meermalen, onverwacht in 's prinsen binnenkamer tredende, hem geknield en biddende vond, dat hij te zijner tijd wezen mogt een zuil voor de godsdienst en een voedsterheer der kerk. Ook het geduld, waarmede hij de tegenkanting beantwoordde, die zijne aanstelling tot de eereposten zijner vaderen in ons vaderland ontmoette, getuigt van een stil geloofsvertrouwen, dat *hier* evenwel voor hem het tooneel eener werkzaamheid zijn zou, waartoe hij vroeg of laat in de gelegenheid zou gesteld worden. En wat dunkt u van dat woord, hetwelk hij, als voormaals Caesar in eene dergelijke omstandigheid, in een sloep bij Goeree, aan de bootslieden toevoegde, die zich beangst toonden, dat zij de gevaren van ijs en weder niet zouden te boven komen: ‘Hoe! vreest gij te sterven in mijn gezelschap?’ - In het voorgevoel zijner bestemming wanhoopte hij niet aan de zaak van ons vaderland, hoe schijnbaar reddeloos ook, en was hij bestand tegen de verleiding van Engeland, dat, had hij de zaak van Nederland willen verlaten, bereid was hem rijkelijk schadeloos te stellen. ‘Maar ziet gij dan niet, dat de republiek verloren is?’ zeiden hem de Engelsche gezanten in 1672; en zijn antwoord luidde: ‘Ik zie, dat zij in groot gevaar is; doch ik ken een zeker middel om haren ondergang niet te aanschouwen, het sterven bij de verdediging der laatste gracht!’

Toen de keurvorst van Brandenburg, met Oostenrijk in verbond, tegen Frankrijk was opgetreden; toen Spanje dit rijk den oorlog verklaard had, en vooral toen Karel de Tweede door zijn parlement genoodzaakt was geworden om aan den krijg met de republiek een einde te maken, bestond er tegen Frankrijk een magtig bondgenootschap, waarin aan Willem den Derden als van zelve de grootste invloed verzekerd was. Van toen af beschouwde hij zich bovenal als veldheer van een leger, door Europa tegen Lodewijk op de been te houden; alle eerzucht om, al was het ook als regerend vorst, tot een bijzonder land in betrekking te staan, was hem vreemd; hij behoorde in zijn eigen oogen aan de helft van Europa, niet als vorst, maar als krijgsman, voorzien van eene lastgeving gedurende den staat van oorlog, en dezen moest hij, Lodewijks magt en onbegrensde heerschzucht in aanmerking nemende, in weêrwil van tijdelijke vredesverdragen, voor bestendig houden. Erkennen wij, dat hij dit voor de taak zijns levens hield, eene taak, niet zonder volkomen zelfsopoffering en vrijwillige onderwerping aan oneindige moeijelijkheden te volbrengen, dan verklaren zich al zijne handelingen en zijne geheele staatkunde. Hij liet den vorm en den geest van het bestuur der republiek onaangetast, want niets ververblindde zijn blik, noch belette hem te erkennen, dat alleen bij het behoud van het heerschend bewind Nederland groot en magtig en bij zijne magt bereidvaardig ter verdediging zijner staatkundige vrijheid zijn zou. De Witt betuigde hij voor een der grootste mannen zijner eeuw te houden, en hij omgaf zich van staatslieden in de beginselen van den raadpensionaris gekweekt. De hertogelijke waardigheid over Gelderland, hem door den landdag van dit gewest opgedragen, sloeg hij af. Den troon van Engeland aanvaardde hij vooral om de getrouwe ondersteuning van dit magtige rijk aan het statenverbond tegen Lodewijk te verzekeren. Geen ongekrenkte instandhouding van het koninklijk privilegie was zijn streven, slechts de zegepraal der anti-franschgezinde partij. Daartoe liet hij zich welgevallen meer partijhoofd dan koning te zijn. En zijne staatkunde stelde zich onafgebroken voor: geen vrede met Frankrijk te sluiten, dan op zulke voorwaarden, dat men met voordeelige kansen straks een

nieuwen oorlog tegen dit rijk zou kunnen voeren, geen vrede in het bijzonder toe te staan tusschen Frankrijk en een der bondgenooten, en in den vrede zelven het bondgenootschap bijeen te houden. - Heeft ooit een vorst uit zuiver gevoel van pligt, zonder eenige bedoeling van eigen grootheid of eigenbelang, gewerkt en gestreden, zoo is het Willem de Derde. Zijn laatsten oorlog nam hij blijkbaar op zich als een moeijelijken maar duren pligt. Doch weldra werd hij afgeroepen van het tooneel zijns veelvuldigen arbeids en verdriets, maar ook zijns onsterfelijken roems: hij stierf, maar liet in Marlborough een zijner waardig opperhoofd voor de legers der bondgenooten achter.

En welk deel komt der republiek toe aan den roem van haren stadhouder? Hoe hebben de Staten der Vereenigde Nederlanden Willem den Derden ondersteund? Ter beantwoording van deze vraag zegt het reeds veel, dat de Witt's opvolgers, de raadpensionarissen van Holland, Fagel en na hem Heinsius, Willems vertrouwelingen waren, en zijne hooge staatkunde niet alleen begrepen, maar die met al hun vermogen behulpzaam waren. Ik gewaag voorts niet van de ontzettende krachtsinspanning en den geest van heldenmoed, die Holland kenmerkten in den tijd, toen de overweldiger de grenzen der republiek overschreden had: dit was een strijd om zelfbehoud tegen een dreigend gevaar van ondergang. Maar toen later dit gevaar genoegzaam afgeweerd scheen, en de republiek de lasten en opofferingen van denoorlog, in het belang eener onbekrompene, veruitziende staatkunde te dragen had, bragt zij - dit mag men in weêrwil van tijdelijke verflaauwing beweren - meer toe dan een der andere, ook der grootste staten van het verbond, tot het bieden van een hardnekkigen, stelselmatigen tegenstand tegen den Franschen veroveraar. Was het geen edel besluit, eenparig door de Staten van Holland genomen, om den prins bij zijnen overtogt naar Engeland te ondersteunen? Hoe vergat men toen alle vrees voor uitbreiding van de magt des prinsen, daar men hem de hand bood om eene vreemde kroon te gaan winnen. Hoe diep bleek men toen de verpligting te gevoelen om de zaak der vrijheid van Europa, de zaak van het protestantisme voor te staan! Zoo

voldeed onze staat aan Engeland tiendubbel de schuld, die hij aan dit rijk voor de overzending van Leicester te betalen had. Nederland zond toen Engeland een anderen Leicester, ter handhaving van het door de Stuarts verspeelde gezag, ter instandhouding van de zaak der staatkundige en godsdienstige vrijheid: wat zeg ik? een anderen Leicester? - een man, die alles was, wat Leicester had behooren te wezen. - En na den vrede te Rijswijk, toen traagheid en bekrompene zelfzucht zich zoo ligt hadden kunnen laten misleiden om niet te bemerken, dat die vrede slechts eene schorsing der vijandelijkheden was, werd Willem de Derde in de republiek, vooral in Holland, in staat gesteld tot het nemen van voorzorgen: het zeewezen bleef men behartigen; eene aanmerkelijke legermagt werd onder de wapenen gehouden, en Nederlandsch garnizoen in sommige Belgische vestingen gelegd. En toen het testament van den koning van Spanje Lodewijks plannen verwezenlijkte en de vrucht van zoo veel opofferingen dreigde verloren te gaan, eischten de Staten-Generaal voldoening voor de geschonden regten van den keizer, ontruiming van België, Staatsch garnizoen in de Belgische vestingen, onschendbaarheid van elk deel der Spaansche successie, en - wat de kroon op alles zette - de republiek weigerde het aangeboden afzonderlijk verdrag met Frankrijk. - Na den dood van Willem den Derden zette de republiek, andermaal stadhouderloos, zijne staatkunde voort, als ware zij haar eene heilige erfenis. De staten van Holland verklaarden, kort na dien treffenden slag, hun vast voornemen om de alliantiën in stand te houden, bereid liever goed en bloed op te offeren, dan het gemeenebest, de vrijheid en de godsdienst verloren te zien gaan. De bondgenooten erkenden dien verheven geest: ook werd aan de Nederlanders doorgaans de leiding der onderhandelingen toevertrouwd, en het plan voor den veldtogt telkens met den raadpensionaris beraamd. ‘De republiek,’ schreef de Fransche staatsman de Torcy, ‘vroeger vernederd, was nu de bemiddelares der mogendheden van Europa; het scheen als had zij regt naar goedvinden over de Staten te beschikken: het algemeen gevoelen was, dat men tot vrede niet kon geraken, dan door tusschenkomst

der Hollanders, als waren zij de bewaarders van den tempel van den God des vredes, als moest die Godheid uit hun moeras te voorschijn worden gebragt.' Ontzettend en buiten alle verhouding tot die der mogendheden waren de legers, welke de Nederlanders op de been, ontzettend het aantal oorlogschepen, die zij op zee hadden, en die krijgsmagt deed Europa van haren heldenmoed, in voor- zoowel als in tegenspoed, gewagen. En Amsterdam? Marlborough schreef in 1708: 'Amsterdam is altijd onder alle steden de ijverigste geweest om in den oorlog veerkracht te bewijzen.' En te midden van dit alles, handhaafde Hollands krachtig bewind de rust binnen het gewest op eene voorbeeldige wijze: zonder schok of stoornis overwon het de laatste binnenlandsche tegenkanting. Terwijl in de andere gewesten de orde niet altijd even gelukkig bewaard bleef, bewees de Hollandsche aristocratie hare volkomene bevoegdheid tot hare, in zulke tijden moeijelijke taak. 'Het oppergezag van Holland hield thans de Unie te zamen, terwijl het de andere gewesten voorging in eene waarlijk verhevene staatkunde[1].'

Mijne taak is ten einde gebragt. Want bij den vrede van Utrecht had ik het eindperk van mijne beschouwing gesteld, en deze vrede kwam - te spoedig, zou men ligt zeggen - tot stand, ten gevolge van de verheffing der Tories tot het bewind van Engeland, waar geen Willem de Derde aan de Whigs zijnen invloed meer leende, en in weêrwil van de verdubbelde inspanning der republiek, die hare legers, des noods zonder Engeland, Marlborough's plannen uitvoeren en zoo mogelijk tot Parijs wilde laten doordringen.

En - sedert het sluiten van dien vrede heeft Nederland, om zoo te spreken, zijn ontslag genomen uit de hooge betrekking, welke het in Europa bekleedde. Het deinsde terug voor den strijd, die gevorderd zou geweest zijn om mede te werken aan den arbeid eener nieuwe eeuw, aan de voortzetting van de taak der menschheid. Helaas! het begreep

1 Het zijn nagenoeg de woorden van Groen, wiens handboek mij het onschatbaar voordeel van een beknopt overzigt over de zoo uitgebreide stof verschafte. Bijna alles, waar ik mijne redenering op bouw, vindt men in dit uitnemend werk.

die taak niet; het erkende niet, dat er altijd eene gedachte Gods aan de gebeurtenissen der wereld ten grondslag ligt, en dat er dus altijd eene kroon te winnen is - voor de medewerking ter verwezenlijking van Gods bedoelingen. De trouwe inspanning in de dienst van zulk een denkbeeld heeft de grootheid van onze republiek uitgemaakt; het verzaken daarvan bewerkte hare vernedering. Terwijl toch al het streven slechts eigen gemak en stoffelijk voordeel bedoelde, ondervond ons vaderland, dat sedert datgene, wat aan de vroeger heerschende binnenlandsche staatkunde haar regt verzekerde, vervlogen was, ook slechts de gebreken van dit stelsel overbleven; dat, waar de staat, het pad eener edele belangelooze staatkunde verlatende, zijne verpligtingen tegenover de andere staten vergeet, ook de burgers natuurlijk worden verleid om hunne verpligtingen tegenover den staat te vergeten, dat alzoo verwarring en ontbinding het staatsligchaam, bij alle middelen ter verzekering eener bloeijende en blozende gezondheid, als eene teringziekte aangrijpt en sloopt. - Zal Nederland nog eenmaal de oude taak op zich nemen, zich moedig en ondubbelzinnig in de bres stellen voor de ideeën, die de eeuw bewegen, en voor welke de Voorzienigheid Gods de zegepraal heeft weggelegd? Ik durf hierop niet antwoorden; maar dit waag ik te zeggen: een volk, dat zulk een verleden bezit, is aan zich zelf verpligt eene toekomst te hebben.

Jan. 1848.

W.G. BRILL.

Gotha en de Seeberg.

Fragment van het verhaal eener wetenschappelijke reis door Duitschland, ondernomen in den zomer van 1847.

In den zomer van het afgeloopen jaar 1847 heb ik eene reis ondernomen, die hoofdzakelijk ten doel had, mij met sommige beroemde sterrekundigen persoonlijk bekend te maken, en de banden te versterken en naauwer toe te halen, die het observatorium der hoogeschool te Leiden aan andere wetenschappelijke inrigtingen van dien aard verbinden. De omstandigheden lieten mij niet toe mijne reis uit te strekken tot het nieuwe, prachtige en wereldberoemde observatorium op den Pulkowa bij St. Petersburg, waarheen eene vriendelijke en vereerende uitnoodiging mij reeds voor jaren geroepen had, en buitendien zoude de langdurige afwezigheid van den staatsraad Struve toereikende voor mij geweest zijn, om de reis derwaarts niet juist in dat jaar te ondernemen. Koningsbergen heeft, na den dood van Bessel, het grootste gedeelte van zijne waarde voor mij verloren. De beroemde sterrekundige van München had mij reeds bij herhaling met een bezoek vereerd, en aan de reusachtige fabrijken van sterrekundige werktuigen in die stad was, op dien tijd, niets buitengewoons onder handen, weshalve ik geene dringende redenen vond, om deze maal mijne reis zoo ver naar het zuiden uit te breiden. Dus bepaalde zich mijne reis tot Hamburg, Altona, Berlijn, Leipzig, Gotha, Frankfort, Mainz, Wiesbaden, Bonn, Dusseldorf en Arnhem, en in

den tijd van weinige weken was zij, overeenkomstig met het vroeger ontworpen plan, ten einde gebragt.

Men heeft mij van verschillende zijden aangezocht het merkwaardige, dat deze reis heeft opgeleverd, door den druk bekend te maken; maar ik kon er niet toe besluiten aan die aanzoeken te voldoen. De sterrewachten en hare voortbrengselen waren mij reeds voor mijne afreis naauwkeurig bekend, en men kan het voornaamste omtrent die stichtingen in gedrukte werken vermeld vinden. Het nieuws, dat mijne reis voor mij opleverde, moest alzoo veel meer personen dan zaken betreffen, en dit was de voorname reden, waarom ik het niet naar willekeur verbreiden kon. Zonder de verdenking van grootspraak op mij te laden, kon ik bij ons geen openlijk en volledig verslag geven van de wijze, waarop ik in het buitenland werd ontvangen; zonder het vertrouwen te misbruiken, dat men in mijne bescheidenheid stelde, kon ik zelfs niet het merkwaardigste openlijk vermelden van hetgeen mij omtrent bijzondere personen is bekend geworden. Er is echter een groot verschil tusschen het algemeen maken door de drukpers en het mondeling mededeelen aan wetenschappelijke vrienden, en, vond ik zwarigheid in het eerste, het tweede scheen mij door niets verboden te worden. Ik heb daarom, gedurende de drie eerste maanden van den tegenwoordigen akademischen cursus, in den vorm van buitengewone lessen, over de vruchten mijner reis gesproken, wel hoofdzakelijk voor de studenten, die reeds aanzienlijke vorderingen in de sterrekunde gemaakt hebben, maar toch zonder andere belangstellenden uit te sluiten.

De redenen, welke mij verboden het geheele verhaal mijner reis te doen drukken, gelden niet in dezelfde mate voor sommige zijner bijzondere deelen. Het hoofdzakelijke van hetgeen enkele plaatsen voor mij opleverden, welligt voor velen niet van alle belangrijkheid ontbloot, behoeft niet tot den kleinen kring van hen beperkt te blijven, die mij van nabij omringen. Ik besloot daarom een gedeelte van mijn reisverhaal voor de pers gereed te maken en dit der redactie van ‘de Gids’ ter plaatsing in haar tijdschrift aan te bieden, als een flaauw kenteeken van den hoogen prijs,

dien ik stel op hare poging, om de wetenschap tot het beschaafd gedeelte van onze natie eenen nieuwen weg te banen. Ik koos daartoe het gedeelte van mijn reisverhaal betreffende Gotha, niet juist omdat Gotha mijn aangenaamste of gewigtigste verblijf op mijne reis geweest zoude zijn, maar omdat hetgeen ik omtrent die plaats te verhalen heb zich het beste tot eene openlijke mededeeling leent.

‘Niets heeft in deze eeuw de sterrekunde meer bevorderd, dan de geest, door welken zich hare tegenwoordige beoefenaars onderscheiden. Ofschoon zij verspreid zijn over alle deelen der aarde, staat geen van hen op zich zelven of verlaten, daar een vriendschappelijk verkeer, uit overeenstemming in neigingen en wenschen voortgesproten en door een uitmuntend tijdschrift verlevendigd en onderhouden, allen aan elkander verbindt. De arbeid van den eenen wordt door dien van den anderen ondersteund en naar dien van den anderen geregeld, en waar de krachten van éénen zouden te kort schieten, daar spannen velen voor dezelfde taak hunne krachten zamen. De tegenwoordige sterrekundigen vormen eene soort van maatschappij, in welke een dagelijksche omgang met den hemel de zorg voor aardsche nietigheden schijnt te verdrijven, aardsche neigingen en hartstogten schijnt te versmoren. Daar streven allen, zonder naijver, zonder bijoogmerken, naar één doel: de volmaking der verhevene wetenschap. Daar twist men niet over waarheid of beginselen, daar gene voor elk toegankelijk is en deze voor alle eeuwen zijn vastgesteld. Daar wordt geen ijdele strijd om voorrang gestreden, wijl ieder een' onfeilbaren toetssteen zijner eigene verrigtingen in handen heeft. Daar ziet men elk zich in de uitbreiding der wetenschap verheugen, onverschillig of hij zelf dan wel een ander den grenssteen verschoven heeft.’ - - De ontmoetingen op het reeds afgelegde gedeelte mijner reis hadden mij gestadig deze zinsneden uit eene mijner onuitgegevene redevoeringen herinnerd, en talrijke treffende bewijzen voor hare waarheid opgeleverd. Elke dag, door mij op vreemden bodem doorgebragt, had mij het voorregt ge-

schonken, voortreffelijke mannen, die ik reeds sedert langen tijd als de steunpilaren der wetenschap had geëerd, en in wier vriendschap ik eene rijke vergelding voor mijne zwakke pogingen had gevonden, als de beminnelijkste en edelste menschen te leeren kennen. Als een bloedverwant, na langdurige afwezigheid tot de zijnen teruggekeerd, was ik opgenomen in het gezin van sommige der voortreffelijkste mannen, die thans Europa versieren, en, hoe ver ook van mijne woonstede verwijderd, overal had ik hartelijke vrienden ontmoet, die mij met blijdschap ontvingen en met leedwezen zagen vertrekken. Een zeer kortstondig verblijf te Leipzig had mij op nieuw ondubbelzinnig bewezen, dat wij dwalen, als wij onzen Duitschen naburen een minachtend nederzien op onze wetenschappelijke verrigtingen toeschrijven. Ook hier ontdekte ik met verbazing den prijs, dien men op het weinige stelde, dat ik voor de sterrekunde had kunnen verrigten, en bij het bewustzijn mijner minderheid tegenover de helden der wetenschap, die ik hier en elders mogt ontmoeten, moest de hulde, aan mijnen goeden maar weinig vermogenden wil bewezen, mij te dieper treffen.

Hoe gaarne ik nog eenigen tijd te Leipzig had doorgebragt, in het gezelschap van mannen, die hunnen kostbaren tijd zoo gewillig voor mij hadden opgeofferd, ook hier bleef ik mijn voornemen getrouw, om in geen geval van mijn eenmaal ontworpen reisplan af te wijken. Ik moest alzoo reeds in den vroegen morgen van den 28sten Julij Leipzig verlaten, om mij van daar naar Gotha te begeven. Er waren toen juist veertien dagen sedert mijn vertrek uit Leiden verloopen, en in dien korten tijd had ik veel gezien, veel gehoord en veel gesproken. Ik had mij reeds te Hamburg, Altona, Berlijn en Leipzig opgehouden, en hoezeer de bezwaren eener buitengewoon vermoeijende reis niet zonder invloed gebleven waren op mijn ziekelijk gestel, ik had aan geene ongesteldheid vergund mij in de volvoering mijner plannen te dwarsboomen. Te Leipzig vooral was de strijd hevig, maar mijne wilskracht behield de zege. Na een' afmattenden dag verwachtte ik eindelijk van eene goede nachtrust cene gewenschte voorbereiding op den aanstaanden togt naar Gotha, maar te vergeefs. Brooddronken gas-

ten in het Hôtel de Bavière, die, op allerlei uren van den nacht, gillende, tierende en stampvoetende te huis kwamen, verdreven den slaap van mijne sponde, en eer mij de morgen voor den nacht schadeloos konde stellen, stond ik reeds reisvaardig. Ik ontwierp nu het plan om den namiddag incognito te Gotha door te brengen, en terwijl mijne vermoeide leden in eene droschke, die mij naar den spoorweg voerde, werden dooreengeschud, troostte ik ze met het uitzigt op eene korte sabbaths-rust, die onmiddellijk na de proef, welke zij nu nog doorstaan moesten, zoude aanbreken.

Om, langs den spoorweg, van Leipzig naar Gotha te komen, moet men eerst langs den Anhalt-Sachsischen weg, die van Berlijn naar Leipzig voert, tot aan Halle terug; en eerst na een uur wachtens wordt men van daar naar Gotha overgevoerd, langs den Thüringer spoorweg, die zich thans van Halle tot Eisenach uitstrekt en waarschijnlijk in langen tijd niet verder zal worden voortgezet. Ik was een paar dagen te voren op den hobbeligen Anhalt-Sachsischen spoorweg geweldig heen en weder geslingerd; gelukkig waren sedert de slechte rijtuigen door veel betere vervangen. Een uur rijdens bragt ons voor het groote stationsgebouw een weinig buiten Halle; de tijd, dien men daar verwijlt, is ongelukkig te kort, om eenige kennismaking met die beroemde academie-stad te veroorloven, zoodat ik mij tevreden moest stellen met hare torens uit de verte te begluren. Te Halle bevindt zich de sterrekundige Rosenberger, die zich in vroegere jaren als assistent van Bessel zeer verdienstelijk heeft gemaakt, en zich daarna, door zijne schoone onderzoekingen over de komeet van Halley, eene groote vermaardheid heeft verworven. Rosenberger heeft in lateren tijd de sterrekunde geheel afgezworen, daar hij aan zijne bemoeijingen met die wetenschap de minder gunstige omstandigheden toeschrijft, in welke hij verkeert. Ik wilde hem daarom ook niet door gesprekken over sterrekundige onderwerpen verontrusten, en had reeds besloten mij te Halle niet op te houden, daar deze stad mij, die van niets dan sterren en sterrekundigen weten wilde, niets scheen te beloven. Te negen ure in den morgen was de trein van den Thüringer spoorweg gereed, om zijne reizigers op te nemen. Daar vond ik weder groote

schoone rijtuigen, geheel naar het model van die, welke men op den uitmuntenden spoorweg tusschen Hamburg en Berlijn aantreft, en hoe hobbelig de weg hier wezen moge, hoe zeer men nu en dan gevaar loope door de vensterruiten der portieren naar buiten geworpen te worden, de vermoeijenissen van het geweldig heen en weder slingeren worden niet weinig verligt door de goede vederen, op welke de rijtuigen rusten. Al schokkende en schommelende, hoogte op en hoogte af, kwamen wij, nu eens met eene adelaarsvlugt, dan weder met eenen slakkengang voortgaande, te Weissenfels. Daar stond een groot getal reizigers de komst van den trein te verbeiden, om met hem naar Naumburg overgevoerd te worden, waar dien dag het jaarlijksche kersenfeest zoude plaats hebben, tot welks opluistering de liedertafels, waarin Weissenfels zoo bijzonder rijk is, het hare zouden bijdragen. Voor het minst een driehonderdtal reizigers bood zich aan, en er verliep bijna een uur, eer alle op den tot onafzienbare lengte aangegroeiden trein hunne plaatsen bekomen hadden. Alles ging echter met veel orde toe, en, als overal in Duitschland, deden de geleiders van den spoortrein, met eene voorkomende vriendelijkheid, al het mogelijke, om het den reizigers aangenaam te maken. Jammer, dat men de kunst niet verstond, om spoed met orde te verbinden. Immers, toen eindelijk de lange trein, grootendeels met feestgangers gevuld, door zijn' eenigen locomotief in beweging gebragt werd, nam hij een zoo langzame vaart aan, dat een vlugge wandelaar hem des noods had kunnen bijhouden. Voor Naumburg gekomen, werd het tiental ontzettend lange wagens, die onzen trein hadden uitgemaakt, met niet minder dan zeven verminderd; maar toen wij na die bewerking eindelijk de stad verlieten, was het reeds bijna twaalf ure, en zoo bevonden wij ons, na een tijdsverloop van vijf uren, op eenen afstand van Leipzig, niet grooter dan die van Leiden tot Amsterdam, weiken wij met onze spoortreinen in minder dan anderhalf uur afleggen. Zoo lang geen spoorweg van Leipzig naar Weissenfels zal bestaan, en de Duitsche spoorweg-maatschappijen elkander niet beter in de hand werken, zal de reis van Leipzig naar Gotha, in weêrwil van de verrassende gezigten, die

men van Halle af ontwaart, een weinig uitlokkende togt blijven.

Terwijl wij op vreemden bodem in levendige gesprekken met onze buitenlandsche vrienden zijn gewikkeld, of niet genoeg oogen en ooren hebben voor talrijke bijzonderheden, op welke wij onze aandacht zoo gaarne gelijktijdig zouden vestigen, worden wij derwijze door het tegenwoordige overmeesterd, dat het verledene of toekomende geene plaats in onze gedachte kan vinden. Nergens waar ik mij had opgehouden, was een oogenblik voor mijn eigenlijk doel verloren gegaan, en zóó alleen was het mogelijk geweest, in korten tijd veel te doen, veel te zien en veel te vernemen; maar zoo wáren ook de merkwaardigste ontmoetingen als de beelden van eenen tooverlantaarn mijnen geest voorbijgevlogen, terwijl de gedachte aan het een spoedig door de gedachte aan het andere werd verdrongen. In de eenzaamheid van den spoorwagen daarentegen, heeft men tijd en gelegenheid om over het verledene na te denken en de verschillende gebeurtenissen, die beurtelings de ziel vervulden, weder in al hare bijzonderheden voor den geest terug te roepen. Dit ondervond ik vooral op mijne lange reis van Leipzig naar Gotha, waar ik mij zoo veel mogelijk onbelemmerd aan mijne herinneringen overgaf. Met langzamen tred voortkruipende, of langen tijd voor hetzelfde stationsgebouw wachtende, verkwikte ik mij in de herdenking aan de talrijke streelende genoegens, die mij waren te beurt gevallen, en beijverde ik mij, den indruk, dien zij in mijn geheugen hadden achtergelaten, onuitwischbaar te maken. Ik neem gaarne ook deze gelegenheid te baat, om nog eens op de mijmeringen van die uren terug te komen, en zij, wien mijne reis niet geheel onverschillig is, zullen welligt ook niet ongenegen zijn mijne toenmalige eenzaamheid te bespieden en den loop mijner gedachten te volgen.

Tot den aanvang mijner reeds afgelegde reis opklimmende, stond het mij weder levendig voor den geest, hoe ik, na mijn allereersten zeetogt voor Hamburg gekomen, als een vogel zijne openstaande kooi, de stoomboot ontvloog, en dadelijk naar Rümker snelde, den man, dien mij reeds voor lang zijne vriendschap had bewezen, maar wiens per-

soon mij nog onbekend was, schoon ik reeds sinds jaren zijn ijver voor de wetenschap bewonderd en zijne uitstekende verdiensten geëerd had. Mijne eerste ontmoeting op vreemden bodem was een treffend blijk van hartelijke genegenheid en vriendschap. De geheele avond werd in het gezin van Rümker onder levendige gesprekken doorgebragt, waarbij ik menigen belangrijken trek uit het merkwaardige leven des verdienstelijken mans vernam, en in tweestrijd bleef, welk lid van dat gezin de meeste bewondering verdiende. Dan werd mijne aandacht geboeid door de ongelooflijke voortvarenheid van den reeds in jaren geklommen Rümker, dan door de scherpzinnigheid zijner beminnelijke gade, die, met opoffering van rust en genoegens, haren echtgenoot zoo krachtdadig in zijne wetenschappelijke werkzaamheden ondersteunt, dan weder door de vorderingen van den jongen George Rümker, die, naar zijne jaren meer kind dan jongeling, door de ontwikkeling van zijn verstand en kennis vele volwassenen kon beschamen. In den morgen van den volgenden dag werd ik te Altona met de grootste hartelijkheid ontvangen door den eerbiedwaardigen Conferenzrath Schumacher, den Nestor der tegenwoordige sterrekundigen, den bevorderaar der wetenschap bij uitnemenheid. Ik vond Schumacher juist bezig met eenen brief aan zijnen koning te schrijven, en ik ontdekte met verbazing, welke naauwe vriendschap er tusschen eenen vorst en zijne onderdanen bestaan kan, als beide het hoogste belang der menschheid als om strijd bevorderen; en het bleek mij duidelijker dan ooit te voren, hoeveel de sterrekunde aan den onschatbaren koning Christiaan VIII verschuldigd is. Schumacher was weinige dagen voor mijne komst te Altona tot Grootkruis van den Danneborg verheven; maar, ofschoon reeds voorlang door de voornaamste mogendheden van Europa met talrijke eerekruisen begiftigd, droeg hij nimmer een enkel dier uitwendige teekenen, welke hij trouwens ook niet behoeft, om den eerbied te wekken van allen die hem omringen. Ik trof hem kort te voren van eene ernstige ziekte hersteld, maar nog niet genezen van de diepe wonde, die de dood van zijnen oudsten zoon in zijn vaderhart geslagen had. Met innig genoegen herinnerde ik mij de belangrijke uren, waarin ik als

gast aan den disch van Schumacher en Rümker aanzat, en allen om mij vereenigd zag, die te Hamburg en te Altona aan de bevordering der sterrekunde arbeiden; uren, waarin zoo menige nieuwe en treffende proeve mij den adel van het menschelijk hart leerde waarderen. Daar vernam ik met diepe ontroering, in welke achting mijne zwakke pogingen bij den onsterfelijken Bessel gestaan hadden, en vond ik de schoonste blijken van belangstelling in de telkens herhaalde opwekking, om bijzonderheden mede te deelen, den voormaligen en tegenwoordigen toestand der sterrekunde in mijn vaderland betreffende. Met Schumacher maakte ik een belangrijken uitstap naar het schoone buitenverblijf van den admiraal Tonner, om aldaar een bezoek af te leggen bij diens schoonzoon, den Heer Zahrtman, kamerheer des konings en kommandant der Deensche vloot. Zoo ik aangenaam verrast was bij de ontdekking, dat de Heer Zahrtman eene naauwkeurige kennis bezit van wat er bij onze marine omgaat, ik had tevens het genoegen hem een kluchtig raadsel betreffende de firma G. Hulst van Keulen te kunnen oplossen, en zijne aandacht te mogen vestigen op den man, die zich bij ons omtrent het wetenschappelijk gedeelte der zeevaart boven anderen heeft verdienstelijk gemaakt, en wiens naam zelfs tot mijne bevreemding den Heer Zahrtman nog onbekend was, - den Kapitein-Luitenant J.C. Pilaar. De herinnering aan dien uitstap was mij aangenaam, en niet minder de herdenking der vriendschap mij bewezen door den beroemden observator Dr. Petersen van Altona, en door de jeugdige sterrekundigen Richard Schumacher, Neuman en Brorsen. Brorsen, de bekende ontdekker van onderscheidene kometen, vroeger student in de godgeleerdheid te Kiel, was tot bestuurder van het observatorium des graven van Senftenberg beroepen, als plaatsvervanger van den verdienstelijken en zonderlingen, maar ongelukkigen Hackel. Neuman was bestemd om het schoone observatorium te besturen, dat door den Hongaarschen graaf Nagy in Bicske wordt opgerigt, en beiden hielden zich te Altona op, om zich, onder de leiding van Schumacher en Petersen, voor de gewigtige taak, die hen wacht, te volmaken. Te Altona en te Hamburg bragt ik ook aangename uren bij de beroemde

chronometer-makers Kessels en Bröcking door; maar zoo dikwijls als mij de kunstenaars te binnen komen, wier persoonlijke kennis ik op mijne reis maken mogt, gevoel ik met hernieuwden weemoed, hoe grooten dank ik hun aller koning, den onovertroffen Repsold van Hamburg verschuldigd ben. Met den innemenden, vriendelijken, gastvrijen Repsold bragt ik vele uren door in de talrijke vertrekken van zijne merkwaardige werkplaats, waar bijna alle handen bezig waren met den grooten Heliometer voor Oxford, die reeds nu op eene treffende wijze aantoont, hoe het vernuft en het talent van Repsold zwarigheden wist te overwinnen, welke voor al zijne voorgangers onoplosbaar zijn gebleven. Alles verraadt hier, dat Repsold zijne uitstekende talenten alleenlijk veil heeft voor de bevordering der wetenschap, en zoo ver is hij van alle winstbejag verwijderd, dat hij zelfs de bestelling van vijf groote meridiaancirkels, die Engelschen en Noord-Amerikanen van hem wenschten, heeft afgewezen, om door niets in zijne studiën omtrent het meesterstuk gestoord te worden, dat eerlang tot onderzoekingen van eene nog ongekende volkomenheid zal kunnen leiden. - Maar het vijftal dagen, door mij te Hamburg en te Altona doorgebragt, is te rijk in belangrijke herinneringen, om die alle hier te boek te stellen. Mij zullen zij steeds bijblijven, en het treffende afscheid, dat ik, welligt voor geheel mijn leven, van mannen als Schumacher, Rümker en Repsold nemen moest, zal den diepen indruk, dien het op mij maakte, nimmer verliezen.

Terwijl ik uren lang tusschen Leipzig en Gotha meestal geheel alleen in eenen cabriolet van den spoortrein was opgesloten, dwaalden mijne gedachten terug naar de reis van Hamburg naar Berlijn, die ik in een mij zoo dierbaar gezelschap volbrengen mogt. Mevrouw Schumacher zoude met hare jongste dochter en aanstaande schoondochter eenigen tijd bij den beroemden Hansen te Gotha gaan doorbrengen, ook met het doel, om haren zoon Johannes te bezoeken, die zich, als jong architect, te Gotha ophield, ten einde de merkwaardige gebouwen te bestuderen, welke deze plaats versieren. Zij had hare reis derwaarts uitgesteld, om die onder mijn geleide tot Berlijn te kunnen volbrengen, en ik

had mij geene aangenamer reisgenooten kunnen wenschen Met mijn gezelschap in eenen afzonderlijken cabriolet van den spoortrein geplaatst, vloog ik over de zandwoestijnen tusschen Hamburg en Berlijn, die alleen door welvoorziene stationsgebouwen, bij wijze van verkwikkende Oasen, worden afgewisseld. Mevrouw Schumacher, door de uitgebreide betrekkingen van haren echtgenoot met vele belangrijke personen bekend, eene vrouw van de hoogste beschaving, zeer juist in haar oordeel en zeer vatbaar voor fijne opmerkingen, deelde mij menige bijzonderheid mede, die mijne levendigste belangstelling wekte. Na eene reis van ongeveer acht uren, kwamen wij voor het stationsgebouw te Berlijn, waar Prof. Encke en Johannes Schumacher ons reeds verbeidden en welkom heetten. Toen moest er nog eene groote tentoonstelling van afgedragene kleedingstukken gehouden worden, opdat niemand ongestraft de staatskas van Pruissen zoude kunnen benadeelen, en na dat onbehaaglijke tusschenspel stond ieder onzer op vrije voeten. Aan Johannes Schumacher de zorg voor de zijnen overlatende, nam ik weldra mijnen intrek in het Hôtel de France, en binnen het eerste uur na mijne aankomst, bevond ik mij reeds op het prachtige observatorium te Berlijn. Hoevele aangename herinneringen Hamburg en Altona mij mogen hebben nagelaten, even onvergetelijk is mij Berlijn gebleven, en ik heb geenen dank, geenen lof genoeg voor de goedheid, mij door den grooten Encke bewezen. Nooit heeft iemand mij zoo spoedig als Encke geheel voor zich ingenomen, nooit was ik met iemand zoo spoedig op eenen voet van gemeenzame vriendschap. Vijf gelukkige dagen heb ik te Berlijn doorgebragt; bijna onophoudelijk was ik bij, met en om den goeden, gullen, regtschapenen, altijd vrolijken Encke, die niet alleen zelf aan den afstand, welke mij van hem scheidde, niet scheen te denken, maar ook mij, in den schoot van zijn beminnelijk huisgezin als vriend en broeder opgenomen, dwong, te midden van eene levendige vrolijkheid, in welke de rust der ziele en de fijnste beschaving waren afgedrukt, dien afstand uit het oog te verliezen. Onvergetelijke uren sleet ik, te midden van den kostbaren schat van heerlijke werktuigen, op het grootsche observatorium, dat zijne even

doelmatige als vernuftige inrigting aan hem te danken heeft.

Maar ik was aan Encke nog meer verschuldigd. Bij een uitstap naar Potsdam en Sanscouci, waar wij den hooggevierden baron A. von Humboldt bezochten, en den halven dag op het slot van Sanscouci in levendige gesprekken met dezen doorbragten; bij de doorwandeling van het vorstelijk landgoed van Sanscouci zelf; in de vergadering van de akademie van wetenschappen, waar ik met Jacobi, Dove, Poggendorf, Le Jeune Dirichlet en andere mannen van dien stempel, kennis maakte; bij het doorkruisen van Berlijn en de bezigtiging der merkwaardigste schoonheden dier belangrijke stad; bij het bezoek der werkplaatsen van Oertling, Pistor en Martins en Tiede: overal was Encke mij een verpligtende en vriendelijke gids. Ten zijnent maakte ik kennis met den sterrekundige Galle, met den verdienstelijken en vrolijken Hencke, die, als secretaris van het postkantoor te Driessen, den grondslag legde tot zijne ontdekkingen van twee nog onbekende planeten, en met onderscheidene jonge sterrekundigen, die hunne vorming aan zijne leiding verschuldigd zijn. Evenzeer bemind als geëerd door allen die hem omringen, blonk zijne zedelijke grootheid zoowel in zijne ernstige gesprekken, als in zijne fijne en geestige scherts uit. En toch, openhartig, ongekunsteld, nederig en eenvoudig als hij was, scheen het steeds, alsof hij zich zijner hooge wetenschappelijke stelling onbewust, en dier onschatbare verdiensten ongedachtig was, die de bewondering van alle sterrekundigen gaande maken. Dank vooral aan zijne broederlijke ontvangst en ook die van mijnen ouden vriend, Prof. Dirksen, heeft Berlijn een weldadigen en onuitwischbaren indruk bij mij achtergelaten. Elke dag leverde mij een nieuw blijk van de algemeene en hooge belangstelling, daar aan de wetenschap bewezen. Telkens verried het zich, hoe elk hooger staat aangeschreven, hoe ieder een grootere invloed wordt verleend, naarmate zijne verdiensten jegens de wetenschap grooter zijn; hoe de hooge regering de pogingen der geleerden ondersteunt en bevordert, hoe de koning zelf zijne wetenschappelijke onderdanen met treffende blijken van persoonlijke genegenheid bejegent. Enckeplatz, Besselstrasse -

het moge ons van weinig beteekenis schijnen, dat de koning zelf deze benamingen heeft uitgevonden en nevens die van Friedrichsstrasse, Charlottenstrasse, enz., heeft ingevoerd: men moet te Berlijn zijn geweest om te kunnen begrijpen, welken invloed zulke blijken van hoogachting uitoefenen. Mij is de vooronderstelling streelend, dat mijn verblijf te Berlijn heeft mogen strekken, om de achting, welke men in de stad der wetenschap bij uitnemendheid voor de sterrekunde te Leiden koesterde, te bevestigen en te verhoogen.

Zoo mijmerde ik op den Thüringer spoorweg voort, nu en dan gestoord door de aandacht, welke vele treffende natuurtafereelen van mij vergden. Dan viel mijn oog op de heuvels en bergen, wier onevene grond in ontelbare kleine regelmatige vakken is afgedeeld, die met verschillende graansoorten zijn beplant, welke, of van nature of door hare verschillende trappen van wasdom, eigenaardige kleuren en tinten te weeg brengen, en, zoo ver het gezigt reikt, eene allervreemdste stalenkaart van veelkleurige ruitjes vertoonen; dan werd ik afgeleid door den straatweg, dien men bij Sulza over een hoogen berg ziet henenloopen; dan weder door de geweldige steenmassa's in de nabijheid van Naumburg, die uit den weg geruimd moesten worden, om voor den spoorweg plaats te maken. Daar werd de spoorweg ter wederzijden door natuurlijke muren van omtrent veertig voeten hoogte begrensd, en deden de scherp afgesneden loodregte vlakken der rotsen de schuinsche lagen der steensoorten, uit welke zij bestaan, op eene verrassende wijze uitkomen. Elders verrieden schoone snelvlietende beekjes, langs den geheelen weg in dezelfde rigting afstroomende, dat men, bij het naderen van Gotha, allengs een hoogeren bodem bereikt. Zooveel verscheidenheid van merkwaardige natuurtooneelen leidde mij als van zelve tot eene vergelijking met den vlakken en dorren Anhalt-Sächsischen spoorweg, dien ik twee dagen te voren bereden had. Afmattend was de reis van Berlijn naar Leipzig geweest, maar rijke vergoeding wachtte mij op de plaats zelve. Met een levendig genoegen herinnerde ik mij het vriendelijke onthaal bij den vernuftigen en rijkbegaafden Möbius, wiens elementaire studieboeken over de storingen in de beweging der he-

mellichten zoo veler bewondering tot zich getrokken hebben, bij den beroemden Weber en den ijverigen Dr. Jahn. Met Dr. Heym en Dr. Jahn bezocht ik het observatorium der universiteit, waar echter sedert jaren geene sterrekundige waarnemingen meer geschieden. Prof. Möbius vertoonde mij zijne verzameling van verzinnelijkingstoestellen voor het onderwijs in de populaire sterrekunde, over welke ik te Berlijn met grooten ophef had hooren spreken, schoon ik verklaren moet, dat zij weinig beteekent in vergelijking met de verzameling, door mij tot stand gebragt. Möbius, Weber en Jahn voerden mij gezamenlijk door de merkwaardigste plaatsen der stad. Ik zag het universiteitsgebouw en zijne prachtige gehoorzaal, versierd met het schoone marmeren borstbeeld van Leibnitz, het natuurkundig kabinet en zoo veel als, onder zulk een vereerend en vriendelijk geleide, op éénen dag gezien kan worden. In den avond bezocht ik het observatorium van Dr. Jahn, wiens ijver voor de sterrekunde te Leipzig niet zonder gevolgen is gebleven.

Al mijmerende over zooveel ontmoetingen, die mijne reis reeds had opgeleverd, en honderd merkwaardige bijzonderheden herdenkende, die de voorraad mijner kennis vermeerderd hadden, trok ik den merkwaardigen tunnel bij Erfurt door, sloeg het reusachtige stationsgebouw gade, dat voor die stad wordt opgerigt, en naderde allengs tot mijne naaste bestemming, de stad Gotha. Nog op een' aanmerkelijken afstand van de stad verwijderd, ontdekte ik reeds den Seeberg met het observatorium van hertog Ernst II, welks bouwvallige toestand zich, helaas, reeds in de verte verried. Ongeveer te drie ure na den middag hield onze trein voor Gotha stil. Eene droschke voerde mij weldra naar het ‘Gasthof zum Mohren,’ waar ik uitgeput van vermoeijenis vóór alles eenige rustige uren behoefde. Ik zal dien stillen achtermiddag te baat nemen, om mijne lezers zooveel omtrent Gotha te herinneren, als ik noodig oordeel, om het doel van mijne reis derwaarts in het ware licht te stellen.

Het prachtige slot der schoone en merkwaardige stad Gotha werd op het einde der verledene en in het begin der tegenwoordige eeuw bewoond door eenen uitstekenden vorst, Ernst II, hertog van Gotha en Altenburg, wiens naam in

deze streken nog steeds met diepen eerbied wordt uitgesproken, als die van eenen vorst, in wien zich het schoonste hart met den edelsten geest vereenigde. Hertog Ernst II heeft zijn leven aan het geluk zijner onderdanen, zijn bijzonder vermogen en de weinige rust, die hem de staatszorg vergunde, aan de bevordering der wetenschappen toegewijd. Brandende van ijver voor al wat schoon en edel was, wist hij de beroemdste mannen van Europa rondom zich te verzamelen, en deze vonden in zijne vriendschap en bescherming de schoonste aanmoediging en rijkste vergelding voor hunne pogingen. De verdienstelijkste geleerden van dien tijd achtten zich gelukkig met en om den edelen hertog op het slot te Gotha te leven, waar prachtige wetenschappelijke verzamelingen waren en werden aangelegd en de schoonste hulpmiddelen aan de volmaking der wetenschappen ter dienste stonden. Zoo werd Gotha een brandpunt van beschaving voor geheel Duitschland, ja, een fakkel van verlichting voor geheel Europa, en klom tot eenen trap van wetenschappelijken roem, dien zelfs de magtigste steden der aarde niet bereiken konden. Elke tak van menschelijke kennis vond te Gotha nieuwe ontwikkeling en uitbreiding, en er is geene wetenschap aan te wijzen, die aan de maatregelen van den hertog geene duurzame verpligting heeft. Hertog Ernst wist allen, die hem omringden, met zijne liefde voor wetenschappelijke kennis te bezielen; die liefde ging van de hoogere standen tot de burgerklasse over, en terwijl een goed gedeelte van Europa zich zelf in rustelooze woelingen verteerde, heerschte er in zijnen kleinen staat rust en welvaart, eendragt en vrede, en was men daar gelukkig in dat kalme en verhevene levensgenot, dat alleen door de beoefening der wetenschappen geschonken wordt. Zelf met buitengewone gaven door de natuur bedeeld, was de hertog de vraagbaak en wegwijzer van allen die hem omringden. Er zijn nog talrijke bewijzen voorhanden van de bijna onongelooflijke hoogte, die hertog Ernst in verschillende wetenschappen bereikte; maar de wis- en sterrekunde had hij tot zijne lievelingsstudie gekozen, en zijne waarnemingen en geschriften, tot die vakken behoorende, zullen nimmer hunne waarde verliezen. Eene sterrewacht op het slot te Gotha

behoorde tot de eerste der talrijke wetenschappelijke inrigtingen, door hertog Ernst in het leven geroepen, en zijne eigene waarnemingen, gedurende eene reeks van jaren aldaar volbragt, behooren tot de gewigtigste, welke die tijd opleverde. Des hertogs liefde voor de sterrekunde trad in al haren glans te voorschijn, toen hij met zijnen vriend, den baron von Zach, in den herfst van 1786, de hertogin vergezelde, die ter herstelling van hare gezondheid genoodzaakt was den naderenden winter in Italië en het zuiden van Frankrijk door te brengen. Die reis heeft een merkwaardig voorbeeld opgeleverd van hetgeen men, bij eenen ernstigen wil, ook onder de ongunstigste omstandigheden voor de wetenschappen volbrengen kan. Men voerde eenige goede sterrekundige werktuigen met zich, die, aan elke plaats waar men zoude vertoeven, werden opgesteld, en met welke eene menigte gewigtige waarnemingen werden volbragt, vooral den loop der planeten betreffende. Van talrijke plaatsen werd de nog naauwelijks bekende geographische ligging door sterrekundige waarnemingen naauwkeurig bepaald en alzoo eene groote bijdrage tot de volmaking der aardrijkskunde geleverd. In de stad Hyères, waar de koudste wintermaanden zouden doorgebragt worden, werd een toren in een vast observatorium herschapen, dat, toegerust met de werktuigen die de hertog met zich voerde, eene ongelooflijke menigte belangrijke waarnemingen heeft opgeleverd, en, onder de gewigtigste sterrewachten van Europa, eene duurzame vermaardheid heeft verkregen. Dat kleine observatorium werd naderhand een treffend gedenkteeken van diepen eerbied jegens den hertog, die hier, evenmin als elders, kon nalaten weldaden, geluk en zegen rondom zich te verspreiden. De toren, die het droeg, behoorde tot de woning van eene adelijke weduwe, die in de onrustige woelingen, welke vooral dit gedeelte van Frankrijk op het einde der verledene eeuw zoo bitterlijk geteisterd hebben, als eene *aristocratc* werd gevangen gezet en aan de gevolgen der mishandelingen, die zij ondergaan moest, overleed. Het huis met het observatorium werd als verbeurd goed verkocht en verkreeg allengs verschillende eigenaren. Toen de baron von Zach, met de weduwe van den hertog,

in het jaar 1805 de stad Hyères andermaal bezocht, vond hij deze, vooral door de herhaalde plunderingen, die zij ondergaan had, bijna onherkenbaar veranderd, maar tot zijne verbazing was het observatorium van Hertog Ernst II geheel ongeschonden en in volmaakt denzelfden toestand, als waarin de Hertog het voor achttien jaren verlaten had. De weldaden van den Hertog waren nog in treffende teekenen zigtbaar, en velen der door hem beweldadigden hadden het observatorium, door hem gesticht, met gevaar van hun eigen leven, tegen de onstuimige woede van het vandalismus beschermd. De latere eigenaars hadden gelijken eerbied aan de nagedachtenis van den grooten vreemdeling bewezen, en het merkwaardig gedenkteeken in onveranderden toestand bewaard, en von Zach, die weder dezelfde werktuigen met zich gevoerd had, vond, dadelijk na zijne aankomst te Hyères, de gelegenheid, om op het observatorium zijne sterrekundige waarnemingen voort te zetten.

Nog eer de Hertog met zijnen vriend, den Baron von Zach, de reis naar Frankrijk en Italië aanvaardde, had hij reeds het plan beraamd, om in of bij Gotha een prachtig observatorium te stichten, dat door inrigting, toerusting en bestuur berekend was, eenen beslissenden invloed op den gang der sterrekunde uit te oefenen. In dien tijd beschouwde men een volkomen vrij uitzigt, ten onregte, nog veelal als een hoofdvereischte van eene sterrewacht, en kort te voren had men nog sterrewachten, in den vorm van hooge torens, opgerigt, in wier bovenste verdiepingen de voornaamste werktuigen hunne vaste plaatsen verkregen. De gewigtigste sterrekundige waarnemingen echter hebben betrekking op de plaatsen, die de hemellichten voor ons oog innemen, die wij alleenlijk herleiden kunnen tot vaste punten in onze werktuigen, en wier bepaling noodwendig onjuist moet worden, indien de punten in onze werktuigen, die wij als vast moeten beschouwen, hetzij door de zwakheid der werktuigen zelf, hetzij door de wankelbaarheid van de grondslagen, waarop zij rusten, veranderingen ondergaan, die zich niet in rekening laten brengen. De bovenste deelen van hooge gebouwen zijn aan altijddurende verplaatsingen onderworpen wegens de onophoudelijke inkrimpingen en uitzettingen, die

de muren door de veranderlijkheid der warmte ondergaan, en indien de werktuigen óf onmiddellijk, óf door tusschenkomst van gewelven, op de buitenmuren rusten, moeten zij met het gebouw in zijne onregelmatige standveranderingen deelen, die hoogstverderfelijk zijn voor de juistheid der waarnemingen. Kon men al in zeer hooge gebouwen de werktuigen op afgezonderde grondslagen vestigen, dan zouden die nog wankelbaarder zijn, naarmate zij hooger worden opgetrokken, en in diezelfde mate zoude men buitendien tegen grootere moeijelijkheden te kampen hebben. De ondervinding heeft geleerd, dat, op hooge gebouwen, alleen enkele soorten van sterrekundige de volkomenheid van zijn werk dierbaarder is dan zijne gezondheid en zijn leven. - Men begon reeds op het einde der verledene eeuw de gebreken der toenmalige sterrewachters in te zien, en daalde van hunne hoogten tot de vlakte van den grond neder. Men gevoelde, dat een observatorium een gebouw van slechts eene enkele verdieping behoort te wezen, waarin de werktuigen op hechte grondslagen rusten, die geheel van de vloeren en de muren des gebouws zijn afgescheiden en zich zoo weinig mogelijk boven den grond verheffen. Zulk een observatorium kon geen volkomen vrij uitzigt verkrijgen, tenzij het op eenen heuvel, of in eene uitgestrekte opene vlakte werd opgerigt; maar al werd een aanzienlijk deel des hemels door belendende gebouwen bedekt, dan konden daardoor slechts enkele waarnemingen verloren gaan, terwijl alle waarnemingen door een hoog en wankelbaar gebouw bedorven werden, al veroorloofde het een vrijen blik over den ganschen hemel. De overgang echter van de vroegere hooge torens tot gebouwen van eene enkele verdieping scheen zelfs voor het brein van von Zach te groot te wezen, en hoezeer hij onwankelbaarheid als een hoofdvereischte van een goed observatorium beschouwde, meende hij een ontbelemmerd uitzigt over den ganschen hemel tot eene tweede voorwaarde te moeten stellen. Daarom had hij den Hertog, reeds vóór hunne afreis, aanbevolen, het nieuwe observatorium niet in of digt bij de stad, maar op den Seeberg te plaat-

sen, zonder het ongerief te wegen, dat de sterrekundige noodwendig in de onherbergzaamheid en afgelegenheid van dit oord vinden moest. Toen de reis was ten einde gebragt, die tien maanden had aangehouden, zouden, ter verwezenlijking van het plan, de handen aan het werk geslagen worden. Von Zach bleef den Seeberg als de meest geschikte plaats voor de stichting van een observatorium beschouwen, en hoe gaarne de Hertog het nieuwe observatorium aan het slot van Gotha had verbonden, ook hier heeft hij zijn eigen genoegen aan het belang der wetenschap opgeofferd en aan het verlangen van von Zach toegegeven. Von Zach, het ware beginsel huldigende, naar hetwelk een observatorium behoort gesticht te worden, ontwierp een heerlijk plan voor dat op den Seeberg, waarbij het observatorium van Oxford als grondmodel werd aangenomen, het goede, dat andere stichtingen van dien aard kenmerkte, zorgvuldig werd bewaard, het ongeschikte werd verworpen, de vindingrijke geest van von Zach nieuwe volkomenheden invoerde, en het geheel, met een uitstekend talent, zoodanig was ingerigt, als de volmaking der sterrekunde, in haren toenmaligen toestand, het begeerde. Het plan, door von Zach ontworpen, droeg de goedkeuring van den Hertog weg, en op den 8sten September 1787, toen er nog naauwelijks eene maand sedert hunne terugkomst uit Frankrijk, en Italië was verloopen, bevonden beiden zich reeds op den Seeberg, om de sterrekundige waarnemingen te volbrengen, door welke de juiste rigting van het gebouw bepaald moest worden. Weldra werd de top des bergs tot eene vlakte geeffend, eene middaglijn getrokken, de platte grond van het gebouw op zijne plaats afgestoken en, onmiddellijk op de rotssteenen van den berg, de grondslagen aangelegd, die het gebouw, en, onafhankelijk van het gebouw, de werktuigen moesten dragen. Er verliepen echter nog bijna vijf jaren, eer het groote en prachtige gebouw betrokken kon worden. Inmiddels werden de waarnemingen op het slot met ijver voortgezet, en gaf von Zach, benevens zijne sterrelijst, zijne zonnetafelen uit, aan wier berekeningen niet minder ijverig door den Hertog, dan door hem zelven was deelgenomen.

De Seeberg, op welken het observatorium werd opgerigt, dat in lateren tijd, meer dan een ander, eene schitterende rol in de wetenschap vervulde, is een uitgestrekte heuvel, met toppen van verschillende hoogte, van welke de naast bij Gotha gelegene, op welken zich het observatorium bevindt, een klein uur gaans van het midden der stad verwijderd is. Gotha ligt omtrent duizend voeten boven de oppervlakte der zee, en de eerste top van den Seeberg verheft zich omtrent drie honderd voeten boven den grond der stad. Het voorste gedeelte van den Seeberg bestaat uit kalksteen; verder op ontmoet men den schoonen zandsteen, die nog dagelijks in groote hoeveelheid wordt weggevoerd, sedert lange jaren als bouwstof voor bijna alle gebouwen van den omtrek diende, en nog in zoo grooten voorraad aanwezig is, dat men in vele eeuwen geene steenen van elders zal aan te voeren hebben. Uit den schoot van den Seeberg werden dus ook de bouwstoffen genomen voor het observatorium, dat hij dragen moest; muren en kozijnen zijn geheel uit zorgvuldig bewerkte stukken zandsteen zamengesteld, die nog in hunnen bouwvalligen toestand een grootsch aanzien aan het gebouw verleenen. Het hoofdligchaam van het observatorium verkreeg den vorm van eenen regthoek, met eene lengte van 95 voeten en eene breedte van ruim 40 voeten, en werd geplaatst op een eenigzins verheven terras, dat met platen van zandsteen werd belegd en met een hek werd omgeven. Eene der langste zijden van dien regthoek verkreeg het uitzigt juist op het noorden, de andere juist op het zuiden, en in het midden van iedere dier langste zijden kwam een hoofdingang, tot een portaal voerende, door hetwelk het geheele gebouw in twee gelijke deelen werd afgedeeld, van welke ieder twee groote zalen bevatte. Eene dezer zalen werd bestemd voor eene prachtige bibliotheek van sterrekundige werken, en tevens tot studeervertrek voor den sterrekundige. Eene andere zoude, als voornaamste werktuig, een' grooten meridiaankijker van Ramsden bevatten. Eene derde zaal moest dienen voor twee muurquadranten, van welke het eene naar het noorden en het andere naar het zuiden gerigt zoude worden, en de vierde voor een' grooten zenithsector. Boven het portaal, en dus boven het midden

van het gebouw, werd een toren geplaatst, die een' grooten vollen cirkel moest bevatten, en die door een bewegelijk dak werd gedekt. Het observatorium werd toegerust met eenen schat van grootere en kleinere werktuigen, en al de vaste werktuigen verkregen, met de slingeruurwerken, hunne steunpunten op pilaren of blokken van graniet, die met de vloeren en de muren des gebouws in volstrekt geene verbinding waren. Dit hoofdvereischte van een goed observatorium werd voor het eerst op den Seeberg met de vereischte zorg in acht genomen, en het tweede vereischte, de verbinding van het observatorium met de woning van den sterrekundige, werd evenmin uit het oog verloren. Aan het eigenlijk observatorium werden twee vleugels aangebouwd, regthoekige huizen van twee verdiepingen vormende, die eene lengte verkregen van 70 voeten en eene breedte van omtrent 50 voeten. De eene vleugel, uit welken men onmiddellijk in het observatorium kon komen, was bestemd tot eene ruime woning voor den sterrekundige, de andere tot zijne stallen, koetshuizen en de woningen zijner stalbedienden. Het observatorium met zijne beide vleugels maakte een prachtig en ontzagwekkend geheel; het was niet met sieraden overladen, maar het verried in alle opzigten de kundige hand van zijnen bouwmeester en de onovertroffene mildheid van zijnen stichter.

De Baron von Zach, door den Hertog als bestuurder van het nieuwe observatorium gekozen, betrok het op den 10den Augustus 1792 en volbragt er dien dag zijne eerste sterrekundige waarnemingen. Het was een gunstig voorteeken, dat het observatorium in stilte, alleen door het volbrengen van waarnemingen, werd ingewijd, en die even eenvoudige als doelmatige inwijding is voor ons Nederlanders zeer gedenkwaardig, omdat aan haar, naast den Baron von Zach, door eenen man werd deelgenomen, wiens herinnering elken Nederlander dierbaar is, door den onvergetelijken Pieter Nieuwland. Nieuwland was kort te voren tot Hoogleeraar in de sterrekunde te Leiden beroepen, en, nimmer de gelegenheid gehad hebbende, om zich met sterrekundige waarnemingen gemeenzaam te maken, begaf hij zich naar Gotha, waar hij wist het rijkste observatorium te zullen vin-

den en bereidwillige ondersteuning te kunnen verwachten. Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat een man als Nieuwland aan een hof als dat van Gotha met welwillende genegenheid ontvangen werd. Juist tijdens zijne aankomst zou von Zach den Seeberg betrekken. Nieuwland woonde met hem gedurende een paar maanden in het observatorium, oefende zich aldaar voor de gewigtige taak, die hem wachtte, bearbeidde onder het oog van von Zach het praktische gedeelte van zijne zeevaartkunde, en vertrok - helaas niet, om, gelijk men van hem hoopte, de sterrekunde in zijn vaderland te herstellen, die daar op eene onverantwoordelijke wijze verwaarloosd was, maar om er al te spoedig, nevens zijne geliefde gade, in het graf te rusten.

Het observatorium van den Seeberg ontwikkelde, onder het bestuur van von Zach, zeer spoedig eene ongelooflijke werkzaamheid; het leverde eenen schat van gewigtige waarnemingen, en verkreeg weldra door geheel Europa eenen naam, zoo als zich dien nog nimmer eene stichting voor de sterrekunde verworven had. De grootste sterrekundigen van Europa stelden er eene eer in, gedurende eenigen tijd aan de waarnemingen op den Seeberg te hebben deelgenomen, en door von Zach met onderscheiding vermeld te worden. De Seeberg werd herhaalde malen het punt, waar de beroemdste sterrekundigen van Europa zich verzamelden, om gemeenschappelijk over de belangen van de sterrekunde te raadplegen, en de maatregelen, die men dienstig achtte, werden steeds het eerst op den Seeberg ten uitvoer gebragt. Talrijke jonge sterrekundigen vloeiden naar den Seeberg henen, om aldaar hunne verdere ontwikkeling te ontvangen, en ieder, die met wezenlijken lust voor de wetenschappen bezield was, kon op de gastvrijheid van den Hertog en van den Baron von Zach rekenen. Dit ondervond ook onze landgenoot van Beeck Calkoen, toen hij, in het jaar 1797, even gastvrij als vroeger Nieuwland, op den Seeberg werd ontvangen, en bij von Zach alle denkbare ondersteuning vond bij zijne oefeningen in de praktische sterrekunde. Van Beeck Calkoen bekleedde later het hoogleeraarsambt in de sterrekunde te Leiden en te Utrecht. Men hoopte, dat hij zoude volbrengen, wat voor Nieuwland was onmogelijk geworden,

maar door eene vreesselijke kwaal geteisterd, heeft ook hij dat uitzigt niet kunnen verwezenlijken.

De werkkring van von Zach werd allengs uitgebreider, en de voortbrengselen van zijn observatorium bragten hem spoedig in betrekking tot allen, die zich eenigen naam in de sterrekunde verworven hadden. Van deze omstandigheid maakte von Zach gebruik, om in eene dringende behoefte der wetenschap te voorzien, en een tijdschrift op te rigten, aan de kennis van den hemel en de aarde toegewijd. Met het begin van het jaar 1798 verscheen het eerste deel van zijne ‘Allgemeine Geographische Ephemeriden,’ die binnen twee jaren tijds tot vier lijvige boekdeelen waren aangegroeid. De toevloed van bijdragen was zoo groot, dat von Zach zich gedwongen zag het oorspronkelijk plan van zijn tijdschrift te wijzigen, de aardrijkskunde grootendeels uit te sluiten en zich meer bijzonder bij de sterrekunde te bepalen. De ‘Allgemeine Geographische Ephemeriden’ werden aanvankelijk door Gaspari en Bertuch voortgezet; zij kwamen allengs in verschillende handen, en bleven gedurende eene lange reeks van jaren bestaan. Het nieuwe tijdschrift van von Zach, waarvan het eerste stuk op den 1sten Jan. 1800 verscheen, verkreeg den titel van ‘Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde.’ Elke maand werd er geregeld een nieuw stuk van dat tijdschrift uitgegeven, tot het einde van het jaar 1813, toen het acht en twintig boekdeelen uitmaakte. De ‘Monatliche Correspondenz’ deed alle nieuwe ontdekkingen in korten tijd wijd en zijd verbreiden, en stelde daardoor de sterrekundigen tot waarnemingen in staat, die zonder haar onmogelijk geweest zouden zijn. Zij was voor elken sterrekundige de bewaarplaats, waar hij de vruchten van zijnen arbeid, tot nut der wetenschap en ter uitbreiding van zijnen roem, kon nederleggen; het toevlugtsoord, waar hij de beste bouwstoffen voor zijne onderzoekingen met zekerheid kon vinden, en de sterkste prikkel, om het schoone voorbeeld na te volgen, dat, althans aanvankelijk, door het observatorium van den Seeberg werd gegeven. De Seeberg was het middelpunt van de sterrekundige wereld, en stelde hij den toestand der sterrekunde in een heerlijk licht, in den schoonen tempel, dien hij

droeg, werd haar eene nog veel schoonere toekomst voorbereid.

Nadat de edele stichter van het observatorium op den Seeberg, gedurende een tijdvak van twaalf jaren, zijn werk met de schitterendste gevolgen had zien bekroonen, werd hij, op den 20sten April 1804, door den dood aan zijne talrijke vereerders en aan de wetenschappen ontrukt. Het was zijn laatste wensch, ook na zijnen dood, de weldoener der wetenschap te blijven, die aan hem zoo onbegrijpelijk veel verschuldigd was, en de bepaling in zijnen uitersten wil, met zijne eigene hand geschreven, die evenzeer van zijne liefde voor de sterrekunde, als van zijn edel hart getuigt, mag hier niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan. ‘Ik heb,’ dus schreef de grootmoedige Hertog, ik heb met aanzienlijke uitgaven eene sterrewacht, in de nabijheid dezer stad Gotha, op den Seeberg opgerigt, en de sommen, daartoe benoodigd, uit mijne bespaarde middelen opgebragt, zonder de minste bijdrage uit een openlijk fonds te begeeren. Deze stichting, die in korten tijd overal beroemd en door buitenlandsche geleerden bezocht is geworden, wensch ik na mijnen dood voortgezet, en tot nut der wetenschap behouden en onderhouden te zien. Ik bestem deswege, uit hetgeen ik met regt mijn bijzonder vermogen kan noemen, een kapitaal van veertig duizend rijksdaalders, om bij de kamer-kasse alhier vast te blijven staan, en de interessen, tegen vier ten honderd berekend, tot bezoldigingen en onderhoud van het gebouw en de werktuigen te doen strekken.

‘Ik beveel deze geleerde, nuttige en den luister van het (Hertogelijk) huis tot eer strekkende stichting alzoo mijne erfgenamen en opvolgers ten dringendste aan, en ik hoop daarbij niet vruchteloos te smeeken, dat mij volstrekt geen eereteeken worde opgerigt, behalve door de zorgvuldige onderhouding van het observatorium. Deze ijdelheid is te verontschuldigen, en dit te meer, daar zij tot algemeen welzijn en tot uitbreiding van nuttige kennis niet weinig bijdragen, en zelfs mijnen opvolgers tot eere strekken zal.’ -

Schoone woorden, die het zegel drukken op een leven, aan de edelste bedoelingen gewijd! De nagedachtenis des Hertogs is in zegening gebleven bij het land, dat hij tot eene

ongekende hoogte van zedelijken en stoffelijken bloei verhief. Maar zij behoort niet slechts dáár, zij behoort door elk in eere gehouden te worden, wien de zaak van waarheid en beschaving lief is. Op mij vooral, die de stichting bezocht, welke zijnen naam tot het late nageslacht zal overdragen, mij, die den grond betrad, door zijne liefde beweldadigd, die de wetenschap beoefen, door hem boven andere begunstigd en geëerd, rustte de verpligting, tot mijne landgenooten over Gotha sprekende, aan de nagedachtenis van Gotha's grooten Hertog openlijke hulde te brengen.

Hertog Ernst was de ziel en het leven van Gotha's wetenschappelijke werkzaamheid geweest, en spoedig na zijnen dood werd de veerkracht verlamd en de ijver verflaauwd, waardoor die stad zich zoo bijzonder had onderscheiden. Zijn opvolger, Hertog August, bezat het goede hart van zijnen vader, maar geenszins diens vastheid van karakter, en zijne loszinnigheid en dartelheid bedierf veel van het goede, door zijnen vader gesticht. Men had mogen verwachten, dat hij ten minste met naauwgezetheid den uitersten wil van zijnen vader zoude hebben in acht genomen, en vooral zijne zorg zoude hebben gewijd aan de stichting, die dezen zoo zeer ter harte ging: - helaas, reeds twee jaren na den dood van Hertog Ernst was het observatorium op den Seeberg verlaten en gesloten. Geen vreemdeling vond er toegang meer, en in de plaats van ijverige sterrekundigen, die het vroeger bewoonden, vond men er slechts een paar schildwachten, die het bewaakten. Von Zach beklaagde er zich in 1806 bitterlijk over, dat de erfgenamen van den Hertog den tempel, door hem gesticht, door hem zelven tot gedenkteeken en lijkgesteente gekozen, derwijze hadden laten vervallen, dat zijn priester hem verlaten moest, wilde hij niet onder zijne puinhoopen begraven worden. Het bleek echter maar al te duidelijk, dat de ijver van von Zach na den dood van den Hertog merkbaar was afgekoeld, en dat hem ten laatste het afgezonderde leven op den Seeberg zeer begon te verdrieten. Zijne benoeming tot opperhofmeester van de Hertogin-weduwe droeg het hare er toe bij, om hem allengs meer van den Seeberg te vervreemden, en spoedig werd die plaats voor altijd door hem verlaten. Hij volgde de Hertogin

op onderscheidene reizen, en droeg reeds in 1806 de zorg voor de ‘Monatliche Correspondenz’ over aan den Baron von Lindenau, die een paar jaren later het observatorium van den Seeberg als bestuurder betrok en het weder in werkzaamheid stelde. Dit hield aan tot het begin van het jaar 1813, toen von Lindenau, als generaal-adjudant van den Hertog van Weimar, aan den toenmaligen veldtogt moest deelnemen en zich geheel aan de wetenschappen onttrekken. De uitgave van de ‘Monatliche Correspondenz’ werd gestaakt, de Seeberg werd weder geheel verlaten, en het schoone observatorium, op den 25sten Oct. 1813, door Fransche troepen geplunderd.

Nadat de Baron van Lindenau, in den zomer van het jaar 1814, van den veldtogt was teruggekeerd, nam hij het bestuur van het observatorium op den Seeberg weder op zich, deed het zoo veel mogelijk herstellen, koos het als zijne woonplaats en zette er de wetenschappelijke onderzoekingen voort, die hem, boven zijne beroemdheid als krijgsheld en staatsman, ook eene groote beroemdheid als geleerde gegeven hebben. Men wenschte door zijne zorg de uitgave der ‘Monatliche Correspondenz’ weder hersteld te zien; eene briefwisseling werd ter dier zake met von Zach aangeknoopt, die zich destijds te Genua ophield, daarna onderscheidene plaatsen van Frankrijk en Italië bezocht, overal ijverig voor de sterrekunde arbeidde, maar niet meer naar Gotha terugkeerde. Von Zach echter onttrok zich aan het aanzoek, daar hij voornemens was op eigene hand een sterrekundig tijdschrift in de Fransche taal uit te geven, dat spoedig onder den titel ‘Correspondance Astronomique,’ enz. verscheen, en gedurende eenige jaren werd in stand gehouden. Von Lindenau verbond zich met den Hoogleeraar Bohnenberger van Tübingen tot de uitgave van een sterrekundig tijdschrift, in den geest van de ‘Monatliche Correspondenz,’ waarvan het eerste stuk met het begin van het jaar 1816 het licht zag, onder den titel van ‘Zeitschrift für Astronomie und verwandte Wissenschaften.’ Ook de Seeberg, hoeveel hij ook geleden had, werd op nieuw van groot gewigt voor de wetenschap, maar hij kon zich niet weder tot den bloei verheffen, dien hij bij het leven van Hertog Ernst bereikt had, en al te spoedig

moest hij weder zijnen edelen bewoner derven. Nieuwe krijgsen staatszaken dwongen von Lindenau, in het jaar 1818, zich niet alleen aan den Seeberg, maar ook aan het ‘Zeitschrift für Astronomie’ te onttrekken, en in diezelfde noodzakelijkheid bevond zich Bohnenberger, wien de opneming van het koningrijk Würtemberg was opgedragen, weshalve het voor de sterrekunde zoo gewigtige tijdschrift, op het einde van het jaar 1818, geheel werd afgebroken. Na von Lindenau werd Nicolaï met het bestuur van den Seeberg belast, die echter na korten tijd, toen Schumacher van Mannheim naar Copenhagen was beroepen, den Seeberg met Mannheim verwisselde, om aldaar de wetenschappen met de heerlijke vruchten van zijnen geest te verrijken. Nicolaï werd vervangen door Encke, die, in 1825 naar Berlijn geroepen, den tegenwoordigen bestuurder van het observatorium op den Seeberg, den beroemden Hansen, tot opvolger had. Von Lindenau heeft later, als minister van openbaar onderwijs, zijn vaderland en de wetenschappen de gewigtigste diensten bewezen, en geniet nu, in het 69ste jaar zijns levens, te Altenburg eene eervolle rust. Von Zach werd in zijnen ouderdom door eene vreesselijke kwaal gefolterd, en toen hij, in eene tijdelijke verademing, nog eenmaal Engeland wilde bezoeken, werd hij in zijn 79ste levensjaar, op den 2den Sept. 1832, te Parijs door de cholera aangetast en weggerukt. Het ‘Zeitschrift für Astronomie’ werd in 1821 vervangen door de ‘Astronomische Nachrichten’ van Schumacher, die tot heden op de doeltreffendste wijze in eene dringende behoefte der wetenschap voorzien.

Hansen, de tegenwoordige bestuurder van het observatorium op den Seeberg, is een der schitterendste lichten, die zich immer in het gebied der wetenschap vertoonden. Reeds toen hij Schumacher te Altona was toegevoegd, verried hij het schoonste talent als praktisch sterrekundige, en onderscheidde zich alles wat hij voortbragt door eene onovertroffene volkomenheid; maar toen eenmaal zijn talent als wiskundige tot den hoogsten trap van ontwikkeling gekomen was, trok het weldra elks bewondering tot zich. Hansen had reeds te Altona getoond, hoe hij zijne theoretische kundigheden aan de praktijk wist dienstbaar te maken, en verwierf

zich later een' grooten roem door zijne schoone wiskundige theoriën van sommige gewigtige sterrekundige werktuigen. Hoe schoon en belangrijk voor de sterrekunde die theoriën mogen wezen, zij waren slechts kleinigheden in vergelijking van de onderzoekingen, die Hansen heeft in het werk gesteld omtrent de beweging der hemellichten, door hunne onderlinge aantrekking verstoord. De waarnemingen hadden andermaal kleine onvolkomenheden in onze kennis van die bewegingen doen ontdekken, wier overwinning onontbeerlijk was voor de volmaking der sterrekunde, maar niets minder dan nieuwe ontwikkelingen van de hoogste deelen der hoogere wiskunde eischte. De reuzengeest van Hansen bragt die ontwikkelingen tot stand, en overwon vele zwarigheden, die zelfs voor de krachten van Lagrange en Laplace waren onoplosbaar gebleven. Hij vestigde het onderzoek der storingen, die de hemellichten in hunnen loop ondervinden, op nieuwe theoriën, volmaakte onze kennis van vele geheimzinnige werkingen, die de hemellichten op elkander uitoefenen, deed allergewigtigste ontdekkingen omtrent de storingen van ligchamen, die zich in zeer uitmiddelpuntige loopbanen en met groote hellingen bewegen, en bragt vooral de kennis van de zamengestelde beweging onzer maan tot eenen ongelooflijken trap van volkomenheid. Hansen is buiten twijfel, zoo niet de allergrootste, zeker een der allergrootste wiskundigen van zijnen tijd. Hij heeft zijne onmetelijke talenten bij uitsluiting toegewijd aan de volmaking der sterrekunde, waar zij dit het meeste behoefde, en in de geschiedenis dier wetenschap zal zijn naam, ook na eeuwen, hare plaats bewaren. De onderzoekingen van Hansen waren van dien aard, dat zij hem noodwendig van de eigenlijke sterrekundige waarnemingen moesten afleiden, en wij hebben wèl redenen, om ons over zijne onvermoeide werkzaamheid te verwonderen, maar geenszins daarover, dat hij met zijne onderzoekingen geene sterrekundige waarnemingen van eenige beteekenis verbonden heeft, die een geheel leven voor zich alleen begeeren. Er is slechts één sterrekundige, die zich zoowel door zijne theoretische onderzoekingen als door zijne tallooze waarnemingen heeft onsterfelijk gemaakt: - Bessel; maar Hansen nam ongetwijfeld eene nog hoogere

vlugt, en het is daarenboven nog niet bewezen, dat minder groote wiskundigen dan Bessel, deswege ook minder angstvallig, hem niet nu en dan in praktische grepen overtroffen hebben. Men had in het belang der wetenschap Hansen een' jongen praktischen sterrekundige moeten toevoegen, maar men deed dit niet, en daardoor kon het observatorium op den Seeberg, onder zijn bestuur, ook minder aan zijn eigenlijk doel beantwoorden. Hansen volbragt weinige waarnemingen buiten die, welke hij voor de toepassing zijner theoriën van werktuigen behoefde, en de wetenschap is hem voor die wijze onthouding dank schuldig. Er is wel geen overvloed van uitstekende waarnemers, maar als theorist staat Hansen geheel alleen, en het behoort tot zijne groote verdiensten, dat hij aan anderen overliet, wat binnen het bereik van hunne krachten viel, en zijn leven toewijdde aan bespiegelingen, alleen voor hem doorgrondelijk.

Hansen, zich veel meer met theoretische onderzoekingen, dan met sterrekundige waarnemingen onledig houdende, kon in het leven op den Seeberg weinig behagen scheppen. Het observatorium, op aanmerkelijken afstand van alle menschelijke woningen afgescheiden, was bovendien door zijne hooge en vrije ligging, vooral des winters, aan vreesselijke stormen blootgesteld, tegen welke noch zijne dikke muren, noch zijne dubbele ramen en deuren zijne bewoners geheel beschutten konden. Weinige jaren na zijne stichting had de toren met het beweegbare dak derwijze door stormen geleden, dat men het raadzaam oordeelde hem geheel af te breken. Ook de vleugel, door von Zach bewoond, was derwijze geteisterd geworden, dat hij weldra hetzelfde lot onderging, en niet vele jaren na zijne stichting was alzoo het prachtige observatorium reeds gedeeltelijk gesloopt. Hoe aangenaam de zomer in deze streken wezen moge, de winter is hier gewoonlijk zeer streng, en niet zelden was de Seeberg dermate met sneeuw bedekt, dat de bewoners van het observatorium daardoor weken achtereen van alle menschelijk verkeer waren afgesloten. Het is daarom ook natuurlijk, dat Hansen, toen hij in 1840 naar Dorpat was beroepen als plaatsvervanger van Struve, die belast was geworden met het bestuur van het prachtige observatorium op den Pulkowa, bij St. Peters-

burg opgerigt, zich die keuze liet welgevallen. Ware hij echter niet ter goeder ure wederhouden, die roeping werkelijk in te volgen, dan hadden voorzeker óf zijne heerlijke onderzoekingen onherstelbaar moeten lijden, óf het observatorium te Dorpat had het groote gewigt voor de praktische sterrekunde moeten verliezen, dat het door de reusachtig ondernemingen van Struve verkregen had. Reeds had Hansen zijn huisraad naar zijn nieuw vaderland afgezonden en was op het punt om met zijne echtgenoot en kinderen derwaarts te vertrekken, toen eene ontmoeting met den hertog hem op nieuw aan Gotha verbond. De voorwaarden, waaraan Hansen zijn verlengd verblijf te Gotha verbond, dat hij den Seeberg zoude verlaten en er eene woning, met een klein observatorium, voor hem in of onmiddellijk nevens de stad gebouwd zoude worden, werden ingewilligd, en zijn huisraad, dat, staande de overwegingen, reeds tot Lubeck was gekomen, werd van daar naar Gotha teruggevoerd. Een later beroep naar Koningsbergen, als plaatsvervanger van den onsterfelijken Bessel, werd door Hansen afgewezen, en wij wenschen er de wetenschap geluk mede, dat hij in eene betrekking wenschte te volharden, die hem boven alle andere eene onbeperkte vrijheid verleent, om op zijne wijze, voor de wetenschap te leven. Hansen heeft zich noch met het onderwijs, noch met andere dergelijke tijd vorderende bezigheden in te laten, en ligt aan geene de minste banden. Om zijne bezoldiging te kunnen verhoogen, heeft men hem met het bestuur over de opneming des lands belast, met welke hij zich echter niet meer behoeft bezig te houden dan hij zelf verkiest. Hansen leeft alzoo in eenen staat van vrijheid en onbekrompenheid, die niemand meer dan hij verdient en behoeft, en in welken alleen hij worden kon, wat hij nu geworden is.

Ik heb hiermede het voornaamste medegedeeld van hetgeen mij, voor dat ik Gotha bezocht, omtrent die plaats en haren wereldberoemden inwoner Hansen was bekend geworden. De rustige achtermiddag in het ‘Gasthof zum Mohren,’ die mij uitnemend te stade kwam, om mijne door eene al te snelle reis vrij ontredderde zaken weder in orde te brengen, was zeer geschikt om mij levendig te doen her-

inneren, wat Gotha, sedert meer dan eene halve eeuw, voor de sterrekunde is geweest, en die herinneringen konden niet nalaten mijn gemoed diep te treffen. Met groot verlangen den volgenden dag te gemoet ziende, maakte ik in mijne eenzaamheid eene avondwandeling door de schoone omstreken van Gotha, die mij regt verkwikte, en ik hoopte nog eene grootere verkwikking in eene goede nachtrust te zullen vinden, die mij zoo noodig was geworden. Weder zoude ik echter teleurgesteld worden; naauwelijks had ik de oogen gesloten, toen een officiëel, maar niettemin vervaarlijk geraas mij met schrik deed ontwaken en verder alle rust ontnam. Terwijl toch de nachtwachten te Berlijn op een zedig fluitje, met bescheiden toon, den voortgang der nachtelijke uren bekend maken, geschiedt die aankondiging te Gotha op groote horens, met een gedruisch, dat een vocaal quintet van goedgekeelde Leidsche klapwakers zoude verdooven. De Gothasche gehoorzenuwen moeten veel minder gevoelig zijn dan de Nederlandsche, of die soort van serenades is mij geheel onverklaarbaar.

Eindelijk brak de dag (29 Julij) aan, en zonder er veel naar te vragen, op welk uur men te Gotha bij voorkeur bezoeken pleegt te ontvangen, stelde ik mij eene ontmoeting met Hansen tot mijne eerste bezigheid. Reeds in den vroegen morgen liet ik mij, onder een geweldigen slagregen, met eene droschke naar zijne woning voeren, die vrij ver van mijn ‘Gasthof’ verwijderd was, en de ontvangst bewees mij, dat ik mij niet te vergeefs gevleid had, ten allen ure welkom te zullen zijn. Ik vond Hansen aan zijne schrijftafel, druk bezig met cijferen; maar spoedig werd de pen nedergelegd, en een allerhartelijkst welkom werd onmiddellijk opgevolgd door eene uitnoodiging, om den geheelen dag in zijn gezin door te brengen, die in eene gewillige aarde viel. Ik kon aanvankelijk mijne oogen niet van Hansen afwenden; zijn geheele voorkomen, dat den buitengewonen man verraadt, maakte op mij een diepen indruk. Eene krachtige, rijzige gestalte, een goedhartig gelaat, een doordringend oog, sneeuwwitte haren, die in breede lokkenpracht tot over zijnen hals heengolven, geven aan dat voorkomen iets innemends en ontzagwekkends tevens. Bij

hem intusschen is de achtingwaardige ‘besneeuwde kruin’ geen teeken van den ouderdom, want reeds in zijne jeugd droeg zijn haar die kleur, en hij is nu nog in de kracht van zijn leven. Eene andere en vreemdsoortige eigenaardigheid, waardoor Hansen zich onderscheidt, is deze, dat hij niet alle kleuren kan onderscheiden: tusschen blaauw en violet en tusschen rood en groen bestaat voor hem geen verschil; het gras en de boombladeren zijn voor hem rood; - een verschijnsel te vreemder, daar Hansen eerst op zijn veertigste jaar bemerkte, dat er in dit opzigt tusschen hem en de overige menschen verschil bestaat. Het uiterlijk van Hansen teekent een krachtig gestel en eene goede gezondheid. Zijne stem is zwak en zijn spreektoon zacht en ernstig, ja heeft somwijlen iets sombers. Men kan spoedig aan hem bemerken, dat hij vele jaren in groote afzondering geleefd moet hebben, en ook nu nog weinig omgang met menschen zoekt; inderdaad gaan er, gelijk hij mij zeide, dikwijls een paar maanden voorbij, zonder dat hij in de stad verschijnt, aan wier grenzen zijne woning ligt. In den regel gaat hij elken middag naar het voorloopig stationsgebouw van den spoorweg, om een partijtje schaak te spelen, en deze is de eenige uitspanning, welke hij zoekt, buiten die, welke hij in den schoot van zijn beminnelijk gezin geniet. Hoezeer ik echter ook in talenten, in verdiensten, in neigingen, in voorkomen, in zielsgesteldheid van den uitstekenden man verschilde, eene kennismaking van weinige minuten was toereikende, om ons in vertrouwelijke, in levendige gesprekken te wikkelen, bij welke zich telkens in Hansen de groote theorist verried, terwijl ik, bij voorkeur, op mijn eigenlijk grondgebied, de praktijk, bleef staan. Onze meeningen over dezelfde onderwerpen waren wel eens zeer uiteenloopende, en daar wij geen van beiden van buigen wisten, verlieten wij dikwijls, in den vriendschappelijken strijd, het eene slagveld voor het andere, zonder dat een onzer eene nederlaag kon of wilde belijden. Encke, die altijd op geestig schertsenden toon sprak, deelde met mij in bijna al mijne meeningen over sterrekundige onderwerpen; maar Hansen, die, hoe hartelijk ook, steeds ernstig bleef, kon dikwijls met mijn gevoelen niet instemmen. Hij schijnt de nieuwere verrigtingen in de

praktische sterrekunde met geene groote belangstelling meer te volgen, en de reden, waarom onze gevoelens uiteenliepen, lag gewoonlijk hierin, dat hij de wetenschap uit een ander oogpunt dan ik beschouwde. Ik had de weinige exemplaren van mijnen ‘Sterrenhemel’, die ik op de reis had medevoerd, reeds uitgeput, toen ik te Gotha kwam, en kon Hansen alleen het afzonderlijk uitgegeven hoofdstuk: over ‘Storingen’ aanbieden. Dit greep echter juist in zijn vak en wekte zijne belangstelling, hoe moeijelijk het hem viel met het Nederduitsch om te springen. Zijn oog viel op de zinsneden over Leverrier en Adams, die hij zich verstaanbaar wist te maken, en die hem met verbazing deden vragen: ‘Wat! zijt gij niet overtuigd dat de arbeid van Adams veel schooner wiskundig is dan die van Leverrier?’ - ‘Rustig, heer Hofrath,’ was mijn antwoord, ‘ik heb ijverig voor den miskenden Adams gestreden, maar toen ik dit schreef, was zijne verhandeling over de planeet Neptunus nog niet in het licht.’ Dit scheen eene zware beschuldiging van mij af te wenden. Hansen zeide mij, mijne vroegere Nederduitsche stukken wel te hebben ingezien, maar zich te zeer aan de taal te stooten. Anderen echter, die weten wilden, wat ‘der verfluchte Kerl mit seinem kleinen Instrumente’ had uitgespookt, wisten wel te maken dat zij mijn Nederduitsch verstonden. Velen hadden mij ook eene levendige belangstelling in den toestand van het sterrekundig onderwijs aan de Hoogeschool te Leiden en diens vruchten doen blijken; ook de grootste sterrekundigen hadden mij met gretigheid onderscheidene toestellen hooren beschrijven, die ik bedacht had, om oningewijden de grondwaarheden der sterrekunde zinnelijk voor te stellen; maar daarvoor had Hansen geene ooren. Encke en von Humboldt hadden naauwelijks met mijnen ‘Sterrenhemel’ kennis gemaakt, of zij besloten dien in het Duitsch te laten overzetten; maar Hansen scheen in het algemeen met pogingen, om de wetenschappen onder het groote publiek te brengen, die juist mijne stokpaardjes zijn, weinig op te hebben. Mijn prisma-cirkel vond een gunstiger onthaal. Ik had een exemplaar van dat werktuig op de reis medegenomen, en de opgang, dien het maakte, bleek ook uit

den last, dien Pistor en Martins te Berlijn nog tijdens mijn verblijf aldaar ontvingen, om het naauwkeurig af te beelden, en een exemplaar voor het observatorium te Altona, een ander voor dat van Berlijn te leveren. Dat dit werktuig zoo onmiddellijk zijne eigene fouten òf ophief òf deed kennen, viel geheel in den smaak van Hansen en behaagde hem ongemeen.

Nadat een ruim deel van den voormiddag in het studeervertrek van Hansen onder levendige gesprekken was doorgebragt, werd ik door hem aan zijne gade, eene zeer innemende en begaafde vrouw, voorgesteld, en tevens bekend gemaakt met zijn overig gezin, - zes bevallige kinderen, waarvan het jongste drie en het oudste achttien jaren telde. Met hartelijk genoegen zag ik ook mevrouw Schumacher, die mij zoo veel genegenheid en vriendschap had betoond, met hare dochters weder, en weldra ontwikkelde zich een gesprek, zeker minder geleerd en inspannend dan dat, hetwelk ik zoo lang achtereen met Hansen gevoerd had, maar op dat oogenblik mij niet minder aangenaam. Na den maaltijd, die hier ten een ure gehouden wordt, en waar het wel even hartelijk, maar merkbaar minder vrolijk en levendig dan bij Schumacher, Rümker en Encke toeging, verzocht ik Hansen, mij naar het observatorium van den Seeberg te willen geleiden. Aan dit verzoek werd gereedelijk voldaan, en weldra wandelden wij, onder den reusachtigen brug van den spoorweg, die tot de merkwaardige bouwkundige schoonheden van Gotha behoort, door, den weg naar den Seeberg op. Gestadig ontmoetten ons groote wagens, met steenen beladen, die van den Seeberg werden afgevoerd en meestal door ossen, somtijds door koeijen, werden voortgetrokken, welke hunne zware taak haast uit eigen beweging met bewonderenswaardige naauwkeurigheid volbragten en, zonder ander bestuur dan een enkelen wenk van den voerman, hunnen rigting behielden of veranderden, gelijk de weg het vorderde, en zelfs de mate hunner krachtsinspanning naar de meerdere of mindere steilte der helling regelden. De Seeberg vertoonde zich dor en kaal. Hier en daar zag ik diepe kuilen, door het weghalen van stukken kalksteen veroorzaakt, waaruit het voorste gedeelte van den

berg bestaat; slechts op enkele punten ontwaarde ik weinige verspreide boomen, die echter meer op struiken dan op boomen geleken. Een kronkelende en langzaam oploopende straatweg geleidt naar het observatorium. Die weg is ter wederzijden met boomen afgezet, opdat hij zich in den winter, als de geheele berg met hooge sneeuw bedekt is, zoude laten ontdekken; maar dit plantsoen heeft een somber en treurig aanzien. Op het hoogste punt van den Seeberg is het ongelooflijk woest en eenzaam; ofschoon men om zich heen in de diepte talrijke woningen ontwaart, toch schijnt men als van de geheele wereld afgescheiden, en gevoelt hoe zeer de stichter van het observatorium de aarde voor den hemel vergeten heeft. Men moet inderdaad de liefde voor de wetenschap bewonderen, die aan von Zach dit oord deed kiezen voor de stichting, die hij zelf besturen zoude. Hij heeft door die keuze een schitterend voorbeeld van zelfverloochening gegeven; en toch, had hij ingezien, van hoe weinig beteekenis een volkomen vrije horizon voor een observatorium is, hij had gewis niet bij voorkeur hier eenen zetel der sterrekunde gevestigd. De uitzigten zijn hier echter treffend en bekoorlijk. Men ziet over de hooge torens van het slot henen, ontdekt meer dan 120 steden en dorpen, en in het verschiet vele hooge bergen, die zich als wolken in den grond des hemels verliezen, en onder welke men, bij gunstig weder, den beroemden Brocken onderscheiden kan. Aan het observatorium gekomen, trof mij het droevig verval van het grootsche gebouw, dat echter ook nog in dien toestand zijne vroegere schoonheid en luister niet verbergen kon en nog een ontzagwekkend aanzien heeft behouden, ofschoon reeds een zijner vleugels geheel verdwenen is. Het terras was geheel verwoest en dooreengeward, terwijl de drempels van de trappen en sommige der groote steenen, die het gebouw zamenstellen, aanmerkelijk waren uitgeweken. Vóór het gebouw lagen nog de granietblokken, die de twee muurquadranten hadden moeten dragen, welke de vervaardiger, in weêrwil der voorschotten die hij van den hertog ontvangen had, nimmer heeft afgeleverd. Wij gingen het observatorium binnen, dat thans alleen door eenen huisbewaarder, eenige kippen en twee

kwaadaardige honden bewoond wordt. Het eerst kwamen wij bij de bibliotheek, die Hansen niet naar zijne woning had laten overbrengen, en vervolgens bij den meridiaankijker van Ramsden en in de andere zalen, die nog eenen schat van werktuigen bevatten. Na eenige vruchtelooze pogingen bleek het, dat de vensterluiken zich in het geheel niet meer lieten openen, zoodat wij, om niet in het duister te blijven, de hulp van het kaarslicht moesten inroepen. Toen zag ik den schoonen heliometer, die Hansen tot zijn merkwaardig geschrift, over de theorie van dat werktuig, aanleiding heeft gegeven, den achtvoets-teleskoop van Herschel, met welken von Zach zijne allereerste waarnemingen op den Seeberg heeft in het werk gesteld, en talrijke andere schoone werktuigen uit het einde der vorige eeuw, onder welke zich een paar slingeruurwerken en drie aequatorialen onderscheidden. De vertrekken zijn ruim en hoog, en daardoor trok de geringe breedte des te meer mijne aandacht, die von Zach aan de doorsneden van het gebouw had gegeven, door welke, in de rigting van het noorden en het zuiden, de hemel moest vrijgemaakt kunnen worden. Deze doorsneden waren oorspronkelijk met houten luiken gedekt, welke men met koper beslagen had en die zich door een eenvoudig mechanismus lieten openen en sluiten. Nu waren zij sedert lang geheel digtgemetseld. Hare geringe breedte, die naauwelijks anderhalve Nederl. palm bedroeg, moest noodwendig, bij de minste ongelijkheid der warmte binnen en buiten het gebouw, zeer sterke luchtstroomen ten gevolge hebben, welke de hemellichten, door den kijker beschouwd, eene golvende beweging deden aannemen en een' zeer nadeeligen invloed op de naauwkeurigheid der waarnemingen uitoefenden. Het is vreemd, dat von Zach die doorsneden niet veel breeder heeft doen maken, in eenen tijd, toen Herschel reeds over de nadeelige werking dier luchtstroomen had gehandeld, en als middel om die te bestrijden, zeer breede openingen, door welke men ziet, of, zoo mogelijk, het waarnemen onder den geheel blooten hemel had aangewezen. De doorsneden zijn daarenboven, volgens Hansen, in weêrwil van de voorzorgen door den hertog en von Zach genomen, niet naauwkeurig van het

noorden naar het zuiden gerigt. Ik beschouwde het inwendige van het observatorium zoo goed als dit bij het licht van een paar kaarsen geschieden kon, en het viel mij moeijelijk de aandoeningen te verbergen, die mij overmeesterden op deze plaats, door den arbeid van zoo vele groote mannen vereeuwigd. Mijne gewaarwordingen waren in eene zonderlinge tegenstelling met de koelheid van Hansen, voor wien hier niets nieuw was, bij wien de gedachte aan hetgeen de Seeberg voor de sterrekunde is geweest, door eene langdurige gewoonte hare indrukwekkendheid verloren had, en die er veertien jaren van zijn leven met grooten tegenzin had doorgebragt. Diep ontroerd en zwijgende keerde ik met Hansen naar zijne woning terug, gestadig naar het observatorium omziende, en eerst toen ik weder een weinig tot mij zelven was teruggekeerd, werden, onder de wandeling, onze vroegere gesprekken met ijver voortgezet, bij welke Hansen zich zeer beklaagde, dat zoo zelden een praktisch sterrekundige hem en deze oorden komt bezoeken.

Tegen den avond verliet ik Hansen, om mij naar de woning van Johannes Schumacher te begeven, waar zijne te Gotha aanwezige bloedverwanten zouden te zamen komen, in wier midden ik weder met de gewone hartelijkheid en gulheid ontvangen werd. Johannes Schumacher, een jeugdig bouwkundige, die voornemens is voor zijne studie nog een paar jaren door Europa te reizen, heeft reeds eene schoone proeven van zijn talent gegeven. Hij is de ontwerper van een plan, dat waarschijnlijk, met geringe wijzigingen, bij de vermoedelijke oprigting van een groot observatorium te Kopenhagen ten grondslag gelegd zal worden. Hij toonde mij zijne groote en schoone teekeningen, waarin dit plan in zijne bijzonderheden werd ontwikkeld. Olufsen, de bestuurder van het tegenwoordig observatorium te Kopenhagen, had de voorwaarden moeten bepalen, die bij het ontwerpen van het nieuwe moesten in acht genomen worden, en had, vrij ondoelmatig, drie torens met beweegbare daken, alle van dezelfde middellijn, ten bedrage van veertien voeten, voorgeschreven. De middelste toren moest op eene derde en de beide anderen op eene tweede verdieping staan, zoodat de eerstgenoemde, uit de beide anderen gezien, een veel grooter deel van

den hemel bedekte, dan noodig was. Dit herinnert ons het observatorium van Bologna, waar men een werktuig, met hetwelk de geheele hemel overzien moet kunnen worden, aan den voet van eenen hoogen toren heeft geplaatst. Naar het plan van Schumacher, heeft het observatorium in het midden een vrij hoog vierkant gebouw, boven hetwelk zich een der torens verheft. Dit middelste deel is door twee meridiaanzalen aan twee andere vierkante gebouwen, van eene mindere hoogte, verbonden, die de beide andere torens dragen. Van de twee laatstgenoemde gebouwen, die ten opzigte van elkander in de rigting van het oosten en westen geplaatst zijn, gaan twee lange gangen uit, loopende in de rigting van het noorden en zuiden, die het observatorium aan twee huizen verbinden, welke het personeel van het observatorium tot woningen moeten strekken. De onkosten van het gebouw alleen zijn geraamd op ƒ 140,000. Het is nog niet bepaald, of Olufsen met het bestuur van het nieuwe observatorium belast zal worden. Voorzeker zoude niemand voor dat bestuur meer geschiktheid bezitten dan de conferenzrath Schumacher; maar zijne verwijdering uit Altona zoude tevens voor de wetenschap een te groot verlies zijn. Joh. Schumacher toonde mij nog een zeer aardig, door hem ontworpen, plan voor een klein observatorium, dat men voornemens is te Karlsruhe op te rigten. Onder ernst en scherts werd een hoogst aangename avond doorgebragt. Schumacher bragt zijne dames naar de woning van Hansen terug, en zijn vriend, reis- en dischgenoot, de jonge bouwkundige Lippert uit Hongarije, geleidde mij naar het ‘Gasthof zum Mohren,’ waar ik weder vruchteloos de nachtrust zocht, die men mij zoo hartelijk had toegewenscht.

Het grootste gedeelte van den volgenden dag (30 Julij) werd weder bij Hansen doorgebragt, en ik had toen het onschatbare voorregt van in zijne tegenwoordige werkzaamheden te worden ingewijd. Ik behoef niet te vermelden, hoe gretig ik alles opnam, wat Hansen mij dienaangaande wilde mededeelen. Alles wat ik zag of hoorde gaf mij nieuwe stof om den grooten man te bewonderen. Toen ik te Gotha kwam, was Hansen bezig met de berekening van het juiste bedrag der vroeger onbekende storing in de beweging der

maan, wier bestaan de waarnemingen hadden aangewezen, en wier oorzaak door hem kort te voren, met eene ongelooflijke scherpzinnigheid, was ontdekt geworden. Hij toonde mij een groot pak papieren met berekeningen gevuld, die gediend hadden, alleen om het bedrag dier storing voorloopig ten naastebij te bepalen, en waarnaar men kon afmeten, welken arbeid hare zoo juist mogelijke bepaling vorderen moest. Hansen volbragt die langwijlige berekeningen geheel uit het hoofd, zonder eenige formulen voor zich te hebben liggen, en het was en is mij nog een onoplosbaar raadsel, hoe zulk een vernuft het geduld kan hebben, om zich maanden en jaren achtereen met cijferwerk bezig te houden. Door de theoriën van Hansen is onze kennis van de beweging der maan tot eene volkomenheid gestegen, van welke men vroeger naauwelijks durfde droomen, en het ware daarom hoogst wenschelijk, dat zijne schoone onderzoekingen, de beweging der maan betreffende, aan het dagelijksche leven mogten worden dienstbaar gemaakt door nieuwe maantafelen op haar te vestigen, die ongetwijfeld de beste der thans bestaande aanmerkelijk in juistheid zouden moeten overtreffen. Zulke tafelen, uit welke met geringe moeite het juiste punt van den hemel kan worden afgeleid, dat de maan op een bepaald tijdstip voor ons oog zal innemen, zijn onontbeerlijk, zoowel voor de zeevaart als voor de sterrekunde. De zeevaart werd onvergelijkbaar veiliger en sneller, toen men eenmaal in het bezit van bruikbare maantafelen was gekomen; hare volmaking heeft met die der maantafelen gelijken tred gehouden, en maar al te dikwijls zijn de kleine onvolkomenheden van de tegenwoordige maantafelen door de zeelieden tot voorwendsels gekozen, waarmede zij hunne zorgeloosheid poogden te verontschuldigen. Met eene levendige belangstelling vernam ik, dat Hansen zelf reeds vele jaren van zijn leven aan de berekening van nieuwe maantafelen heeft toegewijd, en door eenen anderen berekenaar ondersteund, reeds zeer ver in dat moeijelijke en gewigtige werk gevorderd was. Hij toonde mij eene menigte reeds voltooide en in het net geschrevene tafelen en deelde mij mede, dat nog een paar jaren toereikende zoude zijn, om het geheele werk te voltooijen. Ofschoon Hansen niet minder dan 150 sto-

ringen, die de maan ondervindt, in rekening brengt, heeft hij, door vernuftige grepen, aan zijne tafelen zoodanige inrigting gegeven, dat haar gebruik nog eenvoudiger dan dat van de beste der thans bestaande tafelen zal wezen. Hansen houdt zich thans bezig met een nieuw en merkwaardig onderzoek betreffende de maan. De oudste waarnemingen van verduisteringen schijnen nog eene kleine storing in de beweging der maan aan te wijzen, die Hansen tot heden vruchteloos uit de bekende theoriën trachtte te verklaren. Zoo zij werkelijk bestaat, zal óf Hansen óf niemand hare oorzaak uit hare schuilhoeken doen te voorschijn treden.

Nadat wij over vrij wat onderwerpen gehandeld hadden, kwamen de jongste verrigtingen in de sterrekunde op het tapijt. Dan waren het de donkere sterren van Bessel, dan de jongste onderzoekingen van Struve, dan de ongelukkige centraalzon van Mädler, dan de onderzoekingen van Leverrier en Adams omtrent de planeet Neptunus, dan de ongegronde twijfelingen van Peirce en Walker, en dan weder eenig ander verschijnsel op het gebied der jongste sterrekunde. Hoewel het oordeel van eenen man als Hansen over zulke onderwerpen voorzeker hoogst belangrijk is, acht ik mij echter niet bevoegd, openlijk bekend te maken, wat hij mij dienaangaande mondeling heeft medegedeeld en welligt ongaarne zelf zoude doen drukken. Hansen, die alles met een' zoo doordringenden blik beschouwt, is een scherp en gestreng beoordeelaar. Niet zelden poogde ik de gestrengheid van zijn oordeel te verzachten, of zijne uitspraak, waar die op het practische deel der sterrekunde betrekking had, te wijzigen; maar Hansen liet niet ligtelijk eene meening, die hij eenmaal had opgevat, varen. Onder den maaltijd geraakten wij, tot groote stichting der dames, in eene levendige woordenwisseling over de wijze, waarop de methode der kleinste quadraten veelal wordt toegepast, tegen welke ik, op mijne beurt, een en ander had in te brengen, maar die door Hansen met grooten ijver werd verdedigd.

Wij bragten den namiddag door in den lieven tuin, die de vrolijke woning van Hansen omgeeft. Voor vijf jaren was hier nog slechts een naakte grond van verweerden kalksteen, waaraan echter een geringe arbeid een' hoogen

graad van vruchtbaarheid geschonken had. Thans werd er het oog door schoon geboomte gestreeld, en vooral door ruime priëelen, met groote bladen van een heerlijk groen loof bedekt, waardoor noch wind, noch zonneschijn zich eenen weg konden banen. Ik bezocht nog eenmaal het kleine observatorium, dat nevens het studeervertrek van Hansen gebouwd is en waar de meridiaan-cirkel van Ertel, van den Seeberg herwaarts overgebragt, zijne plaats heeft verkregen. Dit is het werktuig, waarmede Hansen zoo schoone onderzoekingen heeft volbragt omtrent den invloed, dien de buiging, welke de werktuigen door hun eigen gewigt ondergaan, op de naauwkeurigheid der waarnemingen uitoefent. Het was nog toegerust met den vernuftigen hulpboog, door welken Hansen de bepaling van de fouten der verdeeling van het werktuig zoo aanmerkelijk heeft bekort. Overigens waren hier geene werktuigen van beteekenis; maar een zeer merkwaardig voorwerp, dat altijd op de schrijftafel van Hansen te vinden is, mag niet geheel onvermeld blijven. Het is een uurwerk, zoo groot als een gewone chronometer, met eene schuins liggende wijzerplaat, rustende op een klein, keurig bewerkt, palissanderhouten voetje. Dit uurwerk wijst gelijktijdig den middelbaren tijd, den waren tijd en den sterretijd. Het slaat elk vierde deel van een uur en geeft, telkens vijf minuten vooruit, een' voorslag. Het wijst den dag der maand, zonder immer verzet te worden, daar de wijzer, bij maanden die minder dan 31 dagen hebben, van zelf naar behooren overspringt. Boven dit alles is het uurwerk nog een wekker. De vervaardiging van dit uurwerk is een' geruimen tijd de eenige uitspanning geweest, die Hansen voor zich begeerde. Alle deelen van dat stuk zijn door zijne eigene hand bewerkt, met uitzondering alleen van de horizontaal liggende compensatie-balans, met haar toebehooren, die door Kessels te Altona vervaardigd is.

Ik verliet Hansen om een bezoek af te leggen bij den heer Hofrath Becker, een eigen broeder van mevrouw Encke, een man van veel beteekenis voor de stad Gotha. Men was reeds door Encke van mijne komst onderrigt, en ik werd met echt Enckiaansche hartelijkheid en gulheid ontvangen. Ik bemerkte echter ook hier, dat een profeet ner-

gens minder geëerd is dan in zijn eigen vaderland. Men kende en beminde Hansen, men eerde hem als geleerde, men schatte hem hoog als beminnelijk en voortreffelijk mensch, maar de schitterende rol, die Hansen in de wetenschappelijke wereld vervult, scheen men naauwelijks te bevroeden; het was de vreemdeling uit Leiden, die aan inwoners van Gotha verkondigen moest, op welk een uitstekend man hunne stad zich beroemen kon. Den verderen avond bragt ik in eenzaamheid door, verdiept in de lezing van ettelijke handschriften, mij door Hansen toevertrouwd, waarin nieuwe en gedeeltelijk nog onvoltooide onderzoekingen door zijne hand waren nedergelegd.

Den derden dag van mijn verblijf te Gotha (31 Julij), terwijl het uur van mijn vertrek reeds bepaald was, wilde ik nog eenmaal en in stille eenzaamheid den Seeberg betreden, - de plek, mij zoo heilig en zoo dierbaar, en waarop ik waarschijnlijk nimmer meer den voet zoude zetten. De uitvoering van mijn plan werd een weinig vertraagd door een bezoek, dat ik in den vroegen morgen ontving van den Holsteinschen Rijksadvocaat Tiedemann, dien ik bij den Heer Becker ontmoet had. Als Nederlander stond ik aanstonds bij hem in groote gunst, daar hij in vroegeren tijd Nederland had bezocht en met eene Nederlandsche vrouw was gehuwd geweest, welke hij in 1832 had verloren, en die eene uitstekende schoonheid moet geweest zijn. Na zijn vertrek ondernam ik mijne bedevaart. In mijne eenzaamheid beschouwde ik, met grootere aandacht dan twee dagen te voren, de natuur van deze streken, die zoo verschillend is van de tooneelen, welke zich ten onzent voor onzen blik ontrollen. De Seeberg kwam mij nog schraalder en treuriger voor, dan toen ik hem met Hansen bezocht; slechts hier en daar ontdekte ik kleine priëelen, door herders opgerigt, om zich tegen de zonnestralen te beschutten. Eene groote lammerenkudde zwierf grazende over den dorren steenachtigen grond; de kleine klokjes, welke zij onder den hals droegen, gaven een' doffen en droefgeestigen toon van zich, die in dit eenzame verblijf eene wonderlijke en betooverende melodie veroorzaakte. Ik dacht in diepen weemoed aan onzen Nieuwland, aan Hertog Ernst, aan von Zach en von Lin-

denau, verzamelde eenige steenen uit de groeven van den berg en eenige planten, die op het terras van het observatorium groeijen, waartoe mij het regt door de honden, die het gebouw bewaken, op vrij onstuimige wijze betwist werd, en keerde met een vol gemoed naar Gotha terug. In gedachten verzonken, sloeg ik, in de nabijheid der stad gekomen, een' verkeerden weg in, dwaalde in allerlei rigtingen en bereikte eerst tegen den middag, uitgeput van vermoeijenis, mijn verblijf. Daar was mij in dien tusschentijd door de Heeren Becker en Schumacher een bezoek gebragt, dat ik, daar mij weinig tijds meer overbleef, spoedig met een tegenbezoek moest beantwoorden. Ik weigerde aan eene vriendelijke uitnoodiging van den Heer Becker te voldoen, om den avond van dien dag bij hem door te brengen, daar ik mij nog eenige uren met Hansen wilde onderhouden, die het hoofddoel van mijn verblijf te Gotha was. In den namiddag begaf ik mij weder ten zijnent, en hem niet te huis vindende, ging ik hem aan het voorloopig stationsgebouw in zijn schaakspel verontrusten. Het spel werd spoedig afgebroken, en Hansen keerde met mij naar zijne woning terug, waar ik tot in den laten avond bleef. Menig onderwerp kwam nog onder ons ter sprake, dat ik echter, om het geduld van niet sterrekundige lezers op geene te zware proef te stellen, met stilzwijgen voorbijga. Met diepe ontroering nam ik ten laatste van den voortreffelijken man, zijne vriendelijke echtgenoot en kinderen, en zijne lieve gasten, onder wederkeerige heilbeden, en den wensch, dat wij elkander nog eenmaal in dit leven mogten wederzien, afscheid. Dankbaar erkende ik het dubbele voorregt, dat mij was ten deel gevallen in het genot van den weldadigen indruk, door den edelen eenvoud van den wereldberoemden Hansen gewekt, en in de vriendschap en genegenheid, mij door zulk een' man bewezen.

Het was weder een heerlijke schoone avond, toen ik voor de laatste maal van Hansen naar mijn logement terugkeerde. Ook de vorige avonden hadden mij eene bijzonder zuivere en rustige lucht vertoond. Ik had mij door die omstandigheid ligtelijk kunnen laten verleiden, om aan Gotha eene buitengewone geschiktheid voor sterrekundige waarnemin-

gen toe te kennen, ware mij het tegendeel niet sedert lang bekend geweest. Gotha, hoe hoog ook gelegen in het hart van Duitschland, en hoe ver ook van de zee verwijderd, is daarom geenszins eene der meest geschikte plaatsen voor een sterrekundig observatorium. De sterrekundigen zijn daar even zoowel als elders, en welligt niets minder dan in ons vaderland, bestendige speelballen van de wolken. Toen eens in het jaar 1801 de beroemde sterrekundige, graaf Oriani, zich bij von Zach over het ongunstige weder te Milaan beklaagde, en vroeg, of het klimaat van Gotha voor de sterrekunde niet veel gunstiger was, gaf von Zach ten antwoord: ‘aan den voet van het Thüringer woud? - Twee honderd pro cent slechter dan te Milaan! Hoe weinig is mijn vriend van ons altijddurend Aprilweder onderrigt. Te Gotha heerscht een volksgezegde, dat men nooit, zelfs niet bij het schoonste en helderste weder, zonder mantel of regenscherm moet uitgaan.’ Nu eens klaagde von Zach over een' ondoordringbaren nevel, in welken zijn observatorium langen tijd gehuld was, dan weder over den melkwitten hemel van Thüringen, en dikwijls over eene groote zeldzaamheid van heldere dagen. Ik behoef alzoo de sterrekundigen van Gotha hunne luchtsgesteldheid niet te benijden. De lucht is in ons vaderland zeker veel vochtiger dan in Duitschland, eene omstandigheid, die de onderhouding der sterrekundige werktuigen bij ons zeer bewerkelijk maakt; maar hoe weinige heldere dagen wij in het jaar tellen mogen, ons klimaat is voor de sterrekunde niet ongunstiger dan in de meeste landen van Europa, waar die wetenschap met ernst beoefend wordt. Er gaan in den regel te Leiden niet meer waarnemingen dan elders door het ongunstige weder verloren, en ik heb daar meer dan eens hemellichten waargenomen, terwijl men die elders, bij eene schijnbaar heldere lucht en met veel grootere werktuigen, zelfs niet ontwaren kon. Bestaat er alzoo voor het grootste gedeelte van Europa naauwelijks eenig merkbaar verschil in de geschiktheid der lucht voor sterrekundige waarnemingen, hoe ongerijmd is het dan niet, gelijk bij ons vaak de gewoonte is, het eene deel van ons kleine land voor de beoefening dier wetenschap geschikter te achten dan het andere. Even als in

het algemeen de bekwaamheid van den sterrekundige veel meer beteekent dan de kostbaarste werktuigen, is zijn ijver van veel grooter belang voor de wetenschap, dan het gunstigste klimaat.

Een drietal dagen te Gotha doorgebragt was toereikende voor het doel, dat ik met mijn verblijf aan die plaats beoogde, en derhalve besloot ik, in den morgen van den eersten Augustus, mijne reis verder voort te zetten. Ik zoude mij langs den spoorweg naar Eisenach laten voeren, om met den postwagen, die te een ure in den namiddag van daar vertrekt, onafgebroken tot Frankfort door te rijden; een togt, die omtrent twintig uren vordert. De weinige uren van dén morgen, die te Gotha nog ter mijner beschikking stonden, wilde ik gebruiken, om eenige kennis met de stad zelve te maken, over welke ik mij tot nog toe weinig bekommerd had. Ik moest mij intusschen met het uitwendige der merkwaardigste gebouwen tevreden stellen, en begaf mij achtereenvolgens naar den nieuwen schouwburg, naar de paleizen der prinsen en het schoone hertogelijke slot, in welks voor iedereen opengestelde hof zich eene bij uitstek rijke verzameling van groote oranjeboomen bevindt. De bewoners van Gotha laten zich niet weinig op die oranjeboomen voorstaan, en verheffen ze zelfs boven die van Sanscouci, voor welke zij echter, zoowel in getal als in grootte, wijken moeten. Men ziet hier ook eenige fonteinen, maar die weinig beteekenen in vergelijking van de fonteinen te Berlijn en te Potsdam, en vooral in vergelijking van die voor het slot van Sanscouci, welke het water tot eene hoogte van meer dan honderd voeten opvoert. Door vrij steile hellingen wordt het lagere gedeelte der stad van het hoogere afgescheiden. Naar eene stedelijke keur mag men die hellingen nergens afrijden, zonder een der wielen van het rijtuig te klemmen, en al de rijtuigen, die men hier ziet, zijn op die verordening ingerigt. De voerman heeft op den bok nevens zich eenen slinger, dien hij slechts behoeft om te draaijen, om een ijzeren bout tegen de voorwielen van het rijtuig te doen drukken, waardoor zij niet meer rollen, maar alleen glijden kunnen. Eindelijk kwam ik in de nabijheid van den spoorweg, en was zeer verwonderd, op

eenen Zondagmorgen, even ijverig als op andere dagen der week, aan het nieuwe stationsgebouw te zien arbeiden. Ik vond daar mijnen vriend Tiedemann, die met eenen Engelschman, welken hij te Gotha ontmoet had, dien dag eenen uitstap naar Eisenach wilde maken, om den Wartburg te bezigtigen, en die, den tijd op stapels hebbende, maar niet begrijpen kon, dat ik mijn reisplan niet wilde veranderen, om hem op dien togt te vergezellen. Wij reden ten tien ure af. Zoo lang het mij mogelijk was, staarde ik op den Seeberg, en toen ik dien eindelijk uit het oog verloor, viel het mij moeijelijk mijne aandoeningen te bedwingen. Voor het laatst zond ik mijnen afscheidsgroet naar de stichting van hertog Ernst, den zegen des Hemels aan alle grooten der aarde toewenschende, die, even als hij, het wezenlijk heil des menschdoms bevorderen.

Mijne reis ging nu, na een kort oponthoud te Eisenach, onmiddellijk tot Frankfort door, van waar ik weldra naar Mainz zoude vertrekken, om, na een kort bezoek bij mijnen ouden vriend, den Oberschulrath Müller te Wiesbaden, te hebben afgelegd, den Rhijn af, naar Bonn te spoeden. Met ongeduld reikhalsde ik naar die plaats, waar, onder de leiding van den voortreffelijken Argelander, eene der prachtigste sterrewachten van Europa is opgerigt, en waar ik wist, dat mij de gelukkigste dagen verbeidden in den persoonlijken omgang met den uitstekenden geleerde, die zich door zoo vele heerlijke onderzoekingen heeft beroemd gemaakt, in wiens vriendschap ik mij reeds sinds jaren verheugde, en wiens grootmoedig en edel hart mij reeds uit zijne brieven gebleken was. Te Bonn zoude ik langer dan elders vertoeven, om vervolgens de ontluikende sterrekunde te Düsseldorf te gaan begroeten, en mij met den verdienstelijken Consistorialrath Hülsman en den ijverigen Brünnow persoonlijk bekend te maken.

Zoo ik met eenige uitvoerigheid bij de rigting van mijn' togt en mijn verschillend wedervaren stilstond, het is, omdat ik inderdaad zonder overdrijving geloof aan mijne reis eenige

beteekenis voor mijn vaderland te mogen toekennen. Nog was in deze eeuw geen Nederlandsch sterrekundige, die zich als zoodanig door zijne waarnemingen had bekend gemaakt, in het buitenland verschenen. De sterrekunde had bij ons lang in eenen doodslaap verkeerd, die menigmalen tot billijk verwijt had aanleiding gegeven, en reeds hare eerste levensteekenen waren met deelneming en goedkeuring begroet. Men had Nederland vrij spoedig een' niet onaanzienlijken rang in de rij der staten toegekend, die het hooge belang eener wetenschap beseffen, aan welke de menschheid zoo veel verschuldigd is, en het was daarom te meer zaak alles ter harte te nemen, wat bijdragen kon om de gunstige gedachten, die men in deze omtrent ons koestert, te versterken, en de verbroedering met vreemdelingen te vergrooten, die zoo uitnemend geschikt is, om den bloei der sterrekunde in een land te bevorderen. Ik vleide mij, dat mijne persoonlijke tegenwoordigheid in het buitenland tot de bereiking van dit doel zou kunnen medewerken, en ik acht mij gelukkig, boven verwachting geslaagd te zijn. Voor mij zelven was mijne reis rijk in schoone vruchten, die ik, naar mijn vermogen, ten nutte van mijn vaderland wensch te gebruiken. Zij schonk mij niet alleen het genoegen van een' persoonlijken omgang met Duitschlands grootste sterrekundigen, maar ook het onschatbare voorregt, van, door hen met broederlijke genegenheid ontvangen, den zedelijken invloed der wetenschap, door mij beoefend, in treffende voorbeelden te kunnen gadeslaan, en de mannen, die ik sinds lang om hunne talenten eerde, ook te kunnen liefhebben om hunne deugden. Mijne kennismaking mogt zich over een goed gedeelte der thans levende beroemde sterrekundigen uitstrekken, daar deze grootendeels Duitschers zijn, en ik zoo gelukkig was, allen, die ik wenschte te bezoeken, aan de plaats hunner woning aan te treffen. In dit opzigt heb ik alleenlijk te betreuren, dat het langdurig verblijf van den Staatsraad Struve te Parijs mijne hoop heeft verijdeld hem ergens op mijne reis te zullen ontmoeten, of hem later in mijne woonplaats te mogen verwelkomen, en mij zelven te verwijten, dat ik mij den tijd niet heb vergund, om uit Leipzig eene uitstap naar Altenburg te maken, ten einde aldaar

een bezoek bij den beroemden Baron von Lindenau af te leggen. Bij elke ontmoeting ontwaarde ik het groote verschil tusschen de doode letter van eene briefwisseling en den bezielenden persoonlijken omgang met hen, die ons na aan het harte liggen; ik zag mij in eene menigte omstandigheden ingewijd, in welke ik vroeger een vreemdeling was; mijn gezigtskring werd uitgebreid, mijn ijver opgewekt en aangevuurd. Daarenboven was mij mijne reis, hoe weinig tijds ik aan haar kon schenken, eene groote en gewenschte bijdrage tot de kennis van Duitschland en de Duitschers, en van hunne gezindheid jegens ons. Mijn omgang met personen strekte zich niet veel verder uit, dan tot sterrekundigen, die evenzeer als ik ongenegen waren zich met staatszaken in te laten, welke buiten den kring hunner bemoeijingen liggen, maar enkele Nederlandsche toestanden en gebeurtenissen, die de aandacht van geheel Europa tot zich getrokken hebben, kwamen toch onvermijdelijk dikwijls ter sprake. Van de grootsche onderneming, om eenen zoo uitgebreiden waterkom als het Haarlemmermeer in vruchtbare landsdouwen te herscheppen; van de bereidvaardigheid, waarmede, korte jaren geleden, de geheele natie tot de herstelling van de geldmiddelen des lands medewerkte, werd herhaaldelijk met bewondering gewaagd. De Duitschers miskennen ons niet. Onze wetenschappelijke inrigtingen, onze geleerden, worden door hen op prijs gesteld, hetgeen mij vooral ook gebleken is, toen ik door voortreffelijke mannen, onder welke in de eerste plaats Dove en Poggendorf genoemd moeten worden, met innig leedwezen over den vroegen dood van mijnen onvergetelijken vriend W. Wenckebach hoorde spreken. Alleen bij de sterrekundigen in Duitschland mogt ik tot mijne spijt geene gunstige gedachten van onze algemeene liefde voor de wetenschappen ontwaren. Zij wisten, hoe ik mij met zeer geringe hulpmiddelen op de zevende verdieping van een voor de sterrekunde geheel ongeschikt gebouw behelpen moet. Zij hadden zich daarover weleens openlijk op eene voor ons vaderland minder vereerende wijze uitgelaten, en het viel mij moeijelijk hen te overtuigen, dat alleen een ongelukkige zamenloop van omstandigheden de sterrekunde bij ons een zoo ongunstig lot heeft toebereid, terwijl wij voor

dierkunde, delfstofkunde, kruidkunde, natuurkunde, oudheidkunde en andere takken van wetenschap, rijker en volkomener verzamelingen bezitten, dan Duitschland zelve heeft aan te wijzen. En toch, hoezeer de Duitschers, en vooral de Duitsche sterrekundigen, mijn hart hebben ingenomen, niet alles in Duitschland behaagde mij evenzeer. In Pruissen zelfs, waar men de wetenschappelijke ingezetenen anders zoo naauwkeurig weet te schiften en naar verdiensten te vergelden, ziet men enkele verdienstelijke mannen slechts karig beloond; en hoe onbillijk andere Duitsche staten zich somtijds jegens hunne geleerden gedragen, kan blijken uit het voorbeeld van den beroemden Möbius, die reeds in 1817 als buitengewoon hoogleeraar te Leipzig kwam, en eerst in 1844, nadat hij een beroep naar Jena had afgewezen, tot gewoon hoogleeraar werd bevorderd. Ik vond den staat van het onderwijs aan de reusachtige universiteiten van Duitschland, althans dien van het onderwijs in de sterrekunde, ver beneden mijne verwachting, hetgeen mij te meer verwonderde, daar de sterrekunde thans in bijna geheel Europa boven alle andere wetenschappen wordt begunstigd en voorgetrokken. De levenswijze der Duitsche geleerden daarentegen is veel vrijer dan die der onze, en het is niet te ontkennen, dat dit een' gunstigen invloed uitoefent, zoowel op hunne eigene algemeene ontwikkeling, als op hunne neiging en geschiktheid, om de vruchten hunner wetenschap voor elk toegankelijk te maken. Wat echter de Duitsche geleerden het meeste kenmerkt, is hun onverdroten ijver en volharding, die ik mij zelven en mijne landgenooten ten voorbeeld moet stellen, ook op het gevaar af, van daardoor bij sommigen mijn patriotisme in verdenking te brengen. In Duitschland arbeiden velen alleen om de wetenschap, zonder eenig uitzigt op eigen voordeel, en groote wetenschappelijke verrigtingen komen daar niet zelden uit handen van hen, die eene slechts nederige betrekking bekleeden. Hoe ongaarne wij het mogen bekennen, in dit opzigt staan de Duitschers boven ons, en wanneer wij ons beijveren hen in vlijt en belangelooze liefde voor de wetenschap te evenaren of te overtreffen, zullen wij ons vaderland zeker grootere diensten bewijzen, dan wanneer

wij werkeloos op de voortreffelijkheid van onze voorouders en van onzen landaard roemen. Te lang en te vaak heeft bij ons eene bekrompene zelfbewondering - overdreven nationale eigenliefde - voor vaderlandsliefde gegolden. Mogt zij plaats maken voor een naauwkeurig onderzoek naar hetgeen ieder' in zijnen kring nog te volbrengen overblijft, voor een ijverig streven naar hetgeen beter en volkomener is, voor eene vurige liefde tot de wetenschappen, wier bloei niemand zal bevorderen, zonder tevens het zedelijk en stoffelijk welzijn van zijn vaderland te vergrooten.

F. KAISER.

De buitengewone Armenbedeeling te Amsterdam in 1847.

Rapport der Algemeene Commissie ter ondersteuning van behoeftigen aan Heeren Burgemeesteren en Wethouderen der stad Amsterdam, 1847.

Het bovengenoemd rapport, in den aanvang dezes jaars van wege het stedelijk bestuur aan elk der wijk-gecommitteerden, welke bij de laatste bedeeling werkzaam geweest zijn, toegezonden, verdient in hooge mate de belangstelling te wekken van al wie zich, vooral hier ter stede, aan de zaak van het armwezen laat gelegen liggen. Elk, die het doorleest, zal, vertrouwen wij, met ons hulde brengen, zoowel aan de algemeene commissie, die een zoo belangrijk verslag uitbragt, als aan het stedelijk bestuur, dat niet aarzelde de zoo wenschelijke openbaarheid van dat verslag te bevorderen.

Het rapport zelve bevredigt, zoo door volledigheid van inhoud als door keurigheid van vorm, de strengste eischen, en stelt een modèl daar, waardig bij elke soortgelijke gelegenheid te worden nagevolgd.

Men weet, welke de aanleiding was. Gelijk in den winter van 1845-1846 de gestrengheid van het saizoen, zoo vestigde in den laatstverloopen winter de duurte der levensmiddelen de aandacht der Amsterdamsche regering op den hooggestegen nood der verarmde bevolking, en maakte eene buitengewone voorziening daarin wenschelijk. Ter bestrijding der kosten van dien maatregel werden echter ditmaal niet

als in het vorige jaar de fondsen der stedelijke kas aangewend; men bepaalde zich tot een beroep op de algemeene liefdadigheid. De opbrengst der collecte werd in de handen gesteld eener bijzondere commissie, welke zich, met behulp van een aantal - insgelijks door het stedelijk bestuur uitsluitend voor deze gelegenheid benoemde - wijk-commissiën, met de moeijelijke taak eener zoo gelijkmatig en doeltreffend mogelijke verdeeling dier opbrengst tusschen de verschillende armen belastte.

Ten dien einde werd vooreerst aan de wijk-commissiën de zorg opgedragen, zich door persoonlijk onderzoek eene volledige opgave te verschaffen van het aantal, de woonplaatsen en de namen der in hare wijken woonachtige armen, van het afzonderlijk aantal mannen, vrouwen en kinderen, van de wekelijksche verdiensten der verschillende gezinnen, van de wekelijksche bedeelingen van elders door hen genoten, van den huurprijs hunner woningen en van de kerkgenootschappen, waartoe het hoofd van elk gezin behoorde. Die statistieke tabellen, bij de hoofd-commissie ingediend, werden aan de bedeeling ten grondslag gelegd; en een aantal bewijzen ter verkrijging van soep, benevens eene som gelds, evenredig aan het aantal der armen, werden aan de wijk-commissiën ter hand gesteld, aan welke overigens de gelegenheid ter verdere splitsing der gift werd vrijgelaten, onder de enkele voorwaarde, dat een bepaald gedeelte van het geld tot den aankoop van brood zoude gebezigd worden. Na den afloop der bedeeling werd nogmaals een rondschrijven aan de wijk-commissiën gerigt, waarbij deze om een verslag van hare bemoeijingen verzocht, en tevens tot de mededeeling van zulke opmerkingen en bedenkingen werden uitgenoodigd, als de ervaring bij het bezoek der armen en de uitreiking der gift aan de hand had gegeven.

Van deze gegevens uitgaande, schetst het rapport met uitvoerigheid de handelingen der hoofd-commissie, ontwikkelt hare beweeggronden, en neemt tevens de voorname uitkomsten zoowel der statistische bescheiden, door de wijk-commissiën verzameld, als de antwoorden, op het laatste rondschrijven ingekomen, in zich op. Het bevat alzoo een overzigt van: 1. de zamenstelling der algemeene en

bijzondere commissiën, mitsgaders het plan der ondersteuning; 2. den staat der bedeelde personen; 3. den staat der hulpmiddelen, ter beschikking van de algemeene commissie gesteld, mitsgaders het gebruik daarvan; 4. het resultaat der ervaringen en opmerkingen van de wijk-commissiën. Als bijlagen zijn daaraan toegevoegd: 1. de verschillende door de hoofd-commissie aan de wijk-commissiën gerigte aanschrijvingen; 2. de naamlijst der leden van de verschillende wijk-commissiën; 3. eene uitvoerige tabel van het aantal der bedeelde personen in elke wijk; 4. de algemeene rekening en verantwoording der algemeene commissie.

Gold het hier slechts eene beoordeeling van den arbeid der hoofd-commissie, wij zouden de pen met een woord van ongedeelden lof en opregte hulde kunnen nederleggen. Wij gelooven niet dat het mogelijk is, meer zorg en ijver aan dergelijke bemoeijingen ten koste te leggen, dan door die commissie aan hare gewigtige en moeijelijke taak besteed is; wij gelooven niet, dat er in de gegeven omstandigheden een doeltreffender weg was in te slaan, om elk der armen naar evenredigheid in de liefdadigheid zijner stadgenooten te doen deelen, dan de door de commissie gekozene; wij gelooven eindelijk dat in de altijd eenigzins netelige verhouding, waarin zij zich tegenover de wijk-commissiën geplaatst zag, de hoofd-commissie de dubbele klip vermeden heeft, van hetzij door de verleening eener te groote vrijheid de eenheid van den maatregel prijs te geven, hetzij door te naauwe beperking de wijk-commissiën tot werktuigelijke uitvoerders harer beschikkingen te doen afdalen, waarvan zij zich bij de bedeeling van 1845-1846 niet geheel had weten te vrijwaren. In zooverre levert het rapport een verblijdend verschijnsel op.

Maar toen de commissie haar merkwaardig verslag aan de stedelijke regering aanbood, en toen deze, een nieuw blijk gevende van den zin voor openbaarheid, waardoor zij zich in den laatsten tijd onderscheiden heeft, aan de openbaarmaking van dat verslag haar zegel hechtte, beöogden beide ontwijfelbaar nog een hooger doel dan eene bloote verantwoording der gelden, door de algemeene liefdadigheid aan hunne zorg toevertrouwd. Wij erkennen en huldigen

in het verslag en zijne openbaarmaking beide, eene poging om licht te verspreiden over den toestand van het armwezen der hoofdstad, en de algemeene aandacht te vestigen op verschijnselen, die algemeene zamenwerking en krachtsinspanning verdienen en vorderen.

Er behoort meer vertrouwdheid toe met het zaamgestelde weefsel der armenbedeeling ten onzent dan de schrijver dezer regelen zich toeschrijft; er behoort meer kennis toe van den individuëlen toestand der armen zelve hier en elders, dan hij erkent te bezitten, om van deze belangrijke statistische bijdrage de noodige vruchten te plukken, het vereischte gebruik te maken. Wij kunnen echter de pen niet nederleggen zonder eene enkele opmerking, welke de lezing van het rapport bij ons opwekte, mede te deelen. De feiten spreken hier zoo luide, dat zij ook den anders oningewijde op enkele punten de bevoegdheid tot het vellen van een oordeel verleenen.

Een eerste punt, dat onze aandacht op eene pijnlijke wijze wekt, is het aantal der inwoners onzer stad, die zich verpligt zagen den verleenden onderstand aan te nemen. Over 68,792 hoofden strekte zich de bedeeling uit. Een verbazend cijfer! - Verbazend niet alleen op zich zelve, maar ook in vergelijking tot het aantal der behoeftigen elders; ja schijnbaar zelfs de verhouding der armoede in Parijs en Londen op eene schrikbarende wijze overtreffende. Wij zeggen *schijnbaar*; - want er laat zich veel zeggen om den eersten, verpletterenden indruk, zoo niet op te heffen, althans te wijzigen. De statistiek toch houdt in den regel slechts van die armen aanteekening, die zich uit eigen beweging bij de inrigtingen van openbaren onderstand aangeven. Nergens, tenzij dan in buitengewone gelegenheden, begeven zich de uitdeelers van dien onderstand zelve in de woningen der armen, om hun het genot daarvan aan te bieden, gelijk hier het geval was. En men moet den arme weinig kennen, om niet te weten, welk een onberekenbaar onderscheid hieruit onvermijdelijk voortvloeit, hoeveel verschil er is tusschen het nalaten van een aanzoek om onderstand, en de weigering van dien onderstand, waar hij ongevraagd wordt aangeboden. De tabellen der wijk-commissiën zouden het

bewijs voor onze stelling kunnen leveren; immers vaak was het antwoord op de vraag, of er van elders bedeeling genoten werd, ontkennend, en zoodra dit het geval was, behoorde het gezin niet tot de lijst der officiële armen. Die opmerking klimt in gewigt, wanneer men zich herinnert, dat het hier een uitzonderingsmaatregel gold, aangewend in eenen uitzonderingstoestand. Dezelfde armen, die in den winter de aangeboden hulp gretig aanvaardden, zouden die in den zomer vaak van de hand gewezen hebben. De treurige omstandigheid, dat de koude, die de behoefte klimmen doet, tevens de werkzaamheden stremt en de gewone verdiensten doet ophouden, schept, vooral zoolang geen spaarbank het middel geeft om de overwinst van een gunstig saizoen voor het barre jaargetijde op te leggen, tijdelijk gebrek, waar anders somwijlen eene matige zelfgenoegzaamheid woont; en die overweging had in den afgeloopen winter, toen de duurte der levensmiddelen den eisch der onvermijdelijke behoeften in elk gezin verzwaarde, dubbelen klem. De bewering, dat de armoede hare ijzeren hand voortdurend op een derde der Amsterdamsche bevolking leggen zoude, ware alzoo overdreven. Maar men vervalle daarom niet in de tegenovergestelde dwaling. Zoo de toestand van volslagen hulpbehoevendheid voor de 68,792 bedeelden van 1847 geene voortdurende is, het is niettemin waar, dat een enkel streng saizoen, eene toevallige prijsverhooging der levensmiddelen, eene tijdelijke staking van den arbeid, voldoende zijn om een derde van onze bevolking tot de harde noodzakelijkheid te brengen, zich op de hulp der openbare liefdadigheid te verlaten.

Er is meermalen gewaagd van de welsprekendheid der cijfers. Voorzeker hier, zoo ergens, voegt dat woord. Krachtiger beroep kan er wel niet op algemeene krachtsinspanning gedaan worden, dan in dat cijfer ligt opgesloten. Wat vermogen bij zulk een aantal behoeftigen de pogingen der bijzondere liefdadigheid, der individuële hulpvaardigheid? Voor zoo groot eene ramp moeten groote middelen aangewend worden. In eene stad, waar een derde der bevolking, zoo niet voortdurend, althans tijdelijk, van de hulp van anderen afhangt, mag het bestuur de aanwending dier hulp

niet lijdelijk aan de bereidvaardigheid der enkele burgers overlaten. Dààr wordt de inrigting der openbare liefdadigheid eene levensvraag.

Wat eene goede inrigting doen kan, leert ons het rapport op elke bladzijde. Eenheid van werking bij veelheid van personen, kalmte van voorberaad bij snelheid van uitvoering, hebben tot uitkomst gehad, dat eene som, op zich zelve tegenover de massa der armen van luttel beteekenis - de collecte had weinig meer dan ƒ 50,000 bedragen, - die in de vele, vaak verward en verkeerd, altijd ongelijk werkende kanalen der bijzondere liefdadigheid onmerkbaar vervloeid ware, aan elk der armen, zij het eene geringe, althans een doeltreffende en tijdige ondersteuning verleend heeft. De vruchten eener wèlgeregelde zamenwerking van vele krachten tot één doel heeft - hier als immer - een krachtig bewijs voor den invloed eener goede organisatie geleverd.

Maar juist de waardering van den arbeid, door de commissie volbragt, doet de schaduwzijde dier inrigting te sterker uitkomen. Hare werking toch ziet zich binnen den engen kring van eenen enkelen winter beperkt. Haar ontbreekt het eerste vereischten om een afdoenden en beduidenden invloed op het armwezen onzer stad te oefenen, - de voortduur van haar eigen bestaan. In het leven geroepen om den buitengewonen nood, door bijzondere omstandigheden veroorzaakt, te lenigen, ziet zij haren werkkring tevens met dien uitzonderingstoestand eindigen. Zoo schijnt zij slechts opgerigt te zijn om weder ontbonden te worden, en slechts daarom openbaarheid aan de heilrijke vruchten van hare werking te leenen, om haar gemis later te meer te doen gevoelen en de onvolledigheid der inrigtingen, welke haar in gewone tijden vervangen, te scherper te doen uitkomen.

Wij behoeven ons, wanneer wij de klagt over de kortstondige en voorbijgaande werking van een zoo uitnemend stelsel van armverzorging, ons door het rapport zelve in den mond gelegd, openlijk uiten, ons niet in het strijdperk te begeven tegen hen, die, voor de schaduw eener armen-tax terugdeinzende, der oppervlakkige leer van het ‘laissez faire, laissez aller’ ook bij de schrikwekkende vaart en

de dreigende verschijnselen van het pauperisme willen getrouw blijven. De openbaar gemaakte begrooting der stad geeft ons het middel aan de hand, ons van de blaam vrij te waren, alsof wij iets nieuws, iets ongehoords begeerden. Die begrooting toch leert ons, dat in het jaar 1847, buiten de gelden aan het stedelijk onderwijs, aan de beide gasthuizen, aan stads-bestedelingen, aan het werkhuis, aan de maatschappij van weldadigheid verstrekt, of als toelage aan andere armenverzorgende inrigtingen uitgekeerd, eene som van meer dan ƒ 115,000 - en dus meer dan het dubbele der buitengewone bedeeling - voor de huiszittende stadsarmen is uitgetrokken. Zoo heeft dan - hoe men den naam zoeke te verbloemen - ook de hoofdstad van Nederland hare armen-tax; want langs geen anderen weg toch dan dien der stedelijke belasting wordt de stads-kas tot de toelage, jaarlijks aan het huiszittenhuis verstrekt, in staat gesteld. Het geldt dus hier geenszins de invoering van een nieuw beginsel, het geldt slechts eene gezuiverde toepassing van het bestaande.

Wij matigen ons geenerlei oordeel over de werking van het huiszittenhuis aan. Ons zouden daartoe alle bouwstoffen ontbreken. Ééne deugd toch heeft die inrigting zeker - schoon naar ons bescheiden oordeel meer prijselijk bij de particuliere dan bij de officiële weldadigheidsoefening - dat zij hare aalmoezen in het verborgen reikt. Wij gelooven echter drie punten te kunnen aanwijzen, waarom wij meenen dat, zonder eene geheele verandering van haren grondslag, die stichting slechts zeer gebrekkig aan het doel eener welgeregelde enafdoende armverzorging kan beantwoorden. Eene eerste bedenking wordt ons door de benoeming der buitengewone commissie zelve aan de hand gegeven. Zoo de stad in het huiszittenhuis althans den grondslag van een welgeregeld armbestuur bezat, ware die benoeming eene ongerijmdheid. Wij erkennen, dat een buitengewone en tijdelijke nood niet met dezelfde middelen bestreden kan worden, die in de eischen van den gewonen toestand voorzien; ook het best geregeld beheer ware in dergelijke omstandigheden geregtigd een beroep op den burgerzin zijner stadgenooten te doen. De benoeming der wijk-commissiën ware alzoo in elk geval te regt-

vaardigen, schoon deze in dat geval misschien verlangen mogten, dat de statistieke opgaven, welke zij in hare werkzaamheid behoefden, haar door het blijvend bestuur geleverd werden, en niet eerst door haarzelve verzameld moesten worden; - maar dat men die verschillende wijk-commissiën, in stede van ze met de bestaande stichting in verband te brengen, aan eene andere commissie vasthecht, even als zij zelve eene geboorte van het oogenblik, pleit, dunkt ons, voor de bewering, dat de bestaande inrigting den grondslag voor eene geregelde arm-verzorging, waarop anders ook het tijdelijk gebouw der voorbijgaande bedeeling konde worden opgetrokken, mist.

Een ander bezwaar tegen de bestaande armverzorging is de staat van afzondering, waarin zij zich tegenover andere inrigtingen van soortgelijke strekking bevindt. De ondersteuning, in geld en levensmiddelen aan de minvermogenden gereikt, is voorzeker niet het eenige, noch zelfs het voornaamste middel, door de stad in het belang der armen aangewend; van meer beteekenis is in de meeste gevallen de onderstand, hun langs den weg van onderwijs en ziekenverpleging bewezen. Ook het toezigt door politie-beambten en wijkmeesters geoefend, hoezeer niet binnen de grenzen der eigenlijke liefdadigheid gelegen, zoude aan eene voegzame en doeltreffende leiding en rigting van deze kunnen dienstbaar worden gemaakt. Het zijn zoovele verschillende lijnen, die, van één middenpunt uitgaande, de verarmde bevolking in elke rigting doorkruisen, en behoudens des noods hunne wederzijdsche onafhankelijkheid, althans wat de statistiek der verarmde bevolking - dien onmisbaren grondslag voor alle afdoende armverzorging - aangaat, één belang hebben. Van hoeveel dienst die verschillende takken van bestuur elkander zouden kunnen zijn, behoeft naauwelijks aangewezen. Maar daartoe is het noodig dat zij tot elkander in verband staan; zonder dat verband zal er overal versplintering en daardoor verspilling van krachten zijn. En, hoe weinig er ook omtrent den werkkring van het huiszittenhuis bekend mag wezen, zooveel althans is zeker, dat die stichting geene toenadering tot zulk een verband veroorlooft. Zelve van het stedelijk bestuur onafhankelijk, deels uit eigen fond-

sen hare behoeften bestrijdende, werkt zij om alle neveninrigtingen onbekommerd, en daardoor even ongeschikt om deze te ondersteunen als om daardoor ondersteund te worden. Het krachtigste bewijs hoe weinig zij zich tot eene gemeenschappelijke werking zoude leenen, ligt in de omstandigheid, dat zij niet eens dezelfde wijkverdeeling als de stedelijke administratie aanneemt, en er nog steeds tusschen stads- en huiszitten-armen-wijken verschil bestaat.

Onze laatste bedenking raakt een teeder en moeijelijk punt - het verband dat er tusschen openbare en bijzondere liefdadigheid behoort te bestaan. De deugd der menschlievendheid, welker oefening voor den regtgeaarden mensch nog meer behoefte dan pligt is, kan zich niet vergenoegen met de storting van geldelijke bijdragen in genootschappelijke kassen; zij verlangt en eischt individuële pogingen en inspanningen. Ook de best georganiseerde openlijke armverzorging zal bij de ontginning van haar terrein steeds de bijzondere liefdadigheid met en onder haar werkzaam vinden, en haar zeker in de meeste gevallen als eene heilbrengende en zegenspreidende medewerkster begroeten. En desniettemin is het waar, dat de talrijke sommen, langs den weg der bijzondere liefdadigheid besteed, meestal met veel minder inzigt en kennis van zaken en op eene veel min doeltreffende wijze worden aangewend, dan bij eene wijze vereeniging van krachten, bij eene geregelde organisatie mogelijk ware. Er is daarenboven als het ware eene tweeledige bijzondere liefdadigheid. De eene, ontspruitende uit en berustende op eene naauwe persoonlijke betrekking tusschen den gever en den begiftigde, is in haren aard en werking zoo geheel individueel en persoonlijk, dat zij, welke hare zegenrijke vruchten ook vaak zijn mogen, zich niet in de rij der *algemeene* middelen ter wering der armoede laat opnemen. Gansch anders is het, wanneer de bijzondere liefdadigheid, hetzij hare gaven aan den arme als zoodanig, zonder bepaaldelijk op den persoon te letten, uitreikt, hetzij zelve in den vorm van vereenigingen en genootschappen optreedt. In die beide gevallen laat zich de mogelijkheid voorzien, dat de giften, thans vaak, hetzij in den blinde daarheengeworpen, hetzij langs dikwerf onzuiver stroomende of eenzijdig besproeijende kanalen gevoerd,

der openbare liefdadigheid zullen toevloeijen, zoodra deze die volledigheid van organisatie zal verworven hebben, welke haar in staat zal stellen de velerlei behoeften te bevredigen, waarin thans de bijzondere vereenigingen nog voorzien. Maar al ware dit niet zoo, al zouden ook steeds, niet slechts de diaconiën der verschillende kerkgenootschappen, maar ook de talrijke ter dezer stede bestaande liefdadige inrigtingen en genootschappen hunnen eigen werkkring behouden, welk een invloed op hunne leiding zou de openbare armverzorging niet kunnen oefenen, al vormde zij slechts het middenpunt, waar elk inlichting en teregtwijzing erlangen konde, al stelde zij slechts in den vorm van een ‘bureau de renseignements’ den bijzonderen burger in de gelegenheid, eene thans voor hem onmogelijke contrôle te oefenen over het gebruik, door de armen van zijne milddadigheid gemaakt. Ook hier zou het onderling verband, op een gemeenen grondslag steunende, geen minder heilrijke vruchten dragen dan bij de verschillende inrigtingen der openbare liefdadigheid wederzijds. Daartoe is echter tweeërlei noodig; - dat het armbestuur door de openbaarmaking zijner handelingen en uitkomsten niet slechts het vertrouwen der ingezetenen verwerve, maar ook hunne belangstelling wekke en hun de voorkeur verduidelijke, welke eene goed geregelde openbare armverzorging boven de welmeenende pogingen der enkelen verdient, - en dat het voorts door den vorm zijner inrigting de aansluiting der individuële krachten, de medewerking van elks bijzondere pogingen mogelijk make. Met geheimhouding en isolement is hier niets uit te werken; - en toch zijn deze de beginselen, waarvan het bestaande armbestuur uitsluitend uitgaat.

Wij zouden ons te ver uitbreiden, zoo wij hier wilden aantoonen, hoe na de vraag van het patronaat aan deze beschouwingen raakt. Het wordt meer en meer de algemeene overtuiging, dat slechts langs dezen weg een duurzame grondslag ter verbetering van het lot der armen zal kunnen gelegd worden; maar toch zal elk moeten toegeven, dat de verwezenlijking van een zoodanig patronaat de grenzen der individuële en zelfs der genootschappelijke werkzaamheid overschrijdt. En ware dit al niet, het stedelijk bestuur, gelooven wij, zou verpligt zijn die grens af te bakenen. De uitoefening

van het patronaat door een onafhankelijk genootschap, zou niet anders wezen dan de overbrenging van den zetel des armbestuurs en daardoor van de gewigtigste verpligting en bevoegdheid tevens der stads-regering in den kring eener bijzondere vereeniging. Het bestuur, dat de vestiging van zulk een patronaat buiten haren eigen boezem lijdelijk toezag, zoude zich schuldig maken aan abdicatie van den zedelijken invloed, dien het behoort te oefenen.

Zullen wij nu, na al het gezegde, den wensch onderschrijven, volgens het rapport door verschillende wijk-commissiën geuit, dat de algemeene commissie, bij de buitengewone armbedeeling in 1847 werkzaam, hare voorbijgaande roeping met eene blijvende lastgeving verwissele? - Wij gelooven verder te moeten gaan. Wij verlangen iets meer en iets anders dan de aanhechting van een nieuw rad aan het reeds veel te zamengestelde werktuig. Integendeel, men vereenvoudige wat reeds bestaat en brenge eenheid in de verschillende inrigtingen, welker werkzaamheden zich thans onderling kruisen en belemmeren. Men make geene buitengewone armen-commissie tot eene voortdurende, maar rigte het gewone bestuur derwijze in, dat het, met eene geringe uitbreiding van zijn cadre, ook voor buitengewone omstandigheden toereikend zij. Ter dier zake nog ééne bedenking. Bij de buitengewone armen-bedeeling pleegt men niet slechts het ligchaam buiten het spel te laten, dat aan het hoofd der gewone armverzorging geplaatst is; men gaat ook bij de optrekking van het noodgebouw den grondslag voorbij, waarop het administratief gebouw onzer stad rust, den laagsten trap onzer stedelijke organisatie, - het corps der wijkmeesters. Ook hier betwisten wij de noodzakelijkheid van dien voorbijgang niet, maar wij betreuren het, dat hij noodzakelijk is. De wijkmeesters missen in den regel, hoe veel erkenning de wakkere ijver ook verge, waarmede zij zich veelal van hunnen lastpost kwijten, de hoofdvereischten, welke men teregt bij de wijkgecommitteerden vorderd heeft: - zij zijn niet onafhankelijk van de armenbevolking, in wier midden zij leven; zij staan over 't algemeen niet op dien trap van kunde en beschaving, welken de organisatie eener armenbedeeling vordert. Die bezwaren zouden klimmen, naarmate de werkzaamheden, welke men aan blijvende wijk-commissiën zoude willen opdragen, in

omvang en beteekenis zouden toenemen. Maar ook hier weder is het niet de vestiging van wijk-commissiën naast de wijkmeesters, welke de kwaal verhelpen zoude: - het geneesmiddel moet ook hier in de verbetering van het bestaande, in verheffing en zuivering, niet in terzijdestelling van het wijkmeesterschap gezocht worden.

Wij hebben aan de algemeene beschouwingen, waartoe ons het rapport leidde, te veel plaats gegund, om nog in details te kunnen treden. Wij hadden anders de aandacht onzer lezers gaarne bij meer dan één opmerkenswaardig verschijnsel bepaald. Onder de veelzijdige oorzaken, die den nood der armen verzwaren en hen in elke poging belemmeren, om zich uit hunnen toestand te verheffen, werden door de wijk-commissiën het gemis van eene spaarbank, waarin zij de winsten, onder gunstige omstandigheden verkregen, tegen noodlottige tijden konden opleggen, en de druk der onevenredig zware huishuren, op den voorgrond gesteld.

Zoo wij onze denkbeelden omtrent armverzorging nader ontwikkeld hadden, wij hadden gelegenheid gevonden aan te toonen, hoe werkzaam ook ter opheffing dier bezwaren een welgeregeld armbestuur zou kunnen werken. Immers, schoon wij den stelselmatigen weerzin van sommigen tegen den om niet uitgereikten penning niet deelen, zijn wij overtuigd, dat in den regel den arme op geen ongeschikter wijze onderstand kan geboden worden, dan wanneer hem die in den vorm eener eigenlijke aalmoes gereikt wordt. Ook om die reden kan eene voorbijgaande commissie slechts van weinig invloed zijn, wijl hare werking zich tot eene vlugtige uitreiking bepalen *moet*. Er moet op hechte grondslagen bij voortduur en zonder ophouden gebouwd worden. Slechts dit wenschen wij, dat, zoo eenmaal eene armen-commissie onder gunstiger en meer bevredigende omstandigheden die taak zal aanvaarden, zij zich door den ijver en de naauwgezetheid moge onderscheiden, waardoor de commissie van 1847 zich voor hare voorbijgaande bemoeijingen eene blijvende aanspraak op de erkentelijkheid harer medeburgers verworven heeft.

D.C.

Staatkundig overzigt.

22 Februarij 1848.

Onze verwachting dat de mededeelingen, door lord Palmerston aan het Britsche parlement te doen, een nieuw licht over de aangelegenheden van Zwitserland zouden verspreiden, is niet verijdeld. Op den dag zelven waarop wij die regels ter nederschreven, werd in Londen aan de parlementsleden eene verzameling van stukken uit de laatste vier jaren gezonden, waaruit de ministeriële staatkunde in de Zwitsersche zaak moet blijken. Toevallig was zeker de zamenloop niet, waardoor de uitgave der depêches gelijktijdig plaats had met de discussies bij de Fransche afgevaardigden. Maar hoezeer de handelingen van lord Palmerston niet altoos in overeenstemming zijn met de taal der voorschriften aan de Engelsche gezanten, de toon der briefwisseling en van al deze staatsstukken is zeer bezadigd. Toen lord Minto in de maand September, jl., over Bern naar Italië reisde, ontving hij instructies, die omtrent de herziening der Bondsacte het volgende inhielden. ‘De Landdag zal welhaast overgaan tot de revisie van het pacte, en ongetwijfeld zijn vele bepalingen voor verbetering vatbaar: maar hier en daar is men beducht, dat de voorstellers dezer herziening niets anders bedoelen dan den grondslag te veranderen, waarop de staatsgesteldheid van Zwitserland berust, de kantonnale souvereiniteit weg te vagen, en gansch Zwitserland in eene

enkele republiek te doen zamensmelten. De regering van H.M. gelooft niet, dat Zwitsers van staatkundig gewigt en invloed zoodanig plan koesteren; zij is overtuigd dat dergelijke vernietiging van oude, erfelijke regten, en zulke onderwerping van kantonnale onafhankelijkheid aan centraal gezag alleen kan geschieden door overmagt en geweld: en dat zoodanig ontwerp de verovering en beheersching van het eene deel des lands door het ander medebrengt. Maar het Britsche Gouvernement, mede-onderteekenaar van het Weener-verdrag, moet het Zwitsersch bewind herinneren, bijaldien aan dusdanig plan wordt gedacht, dat het hoofdbeginsel, bij dit Verdrag omtrent Zwitserland aangegenomen, is: de afzonderlijke souvereiniteit van ieder kanton.'

Niet anders behelzen de voorschriften, in de laatste dagen van November aan Sir Stratford Canning gegeven; en de keuze van dien staatsman tot onderhandelaar, die in de oorspronkelijke regeling en vestiging van het eedgenootschap eene belangrijke rol gespeeld had, pleit reeds ten voordeele dezer beschouwing. Maar toen deze gezant, bij zijne komst te Bern, den landdag in zegepraal vond, had hij buitendien eenen anderen last te volvoeren. Hij moest al zijnen invloed bezigen om aan beide partijen matiging in te prenten: de overwinnaars vermanen om geen misbruik te maken van hunnen triumf; de verslagenen aansporen om hunne nederlaag te vergeven. Herhaaldelijk dringt lord Palmerston er op aan, dat alles vermeden worde wat den schijn van bedreiging aan zijne voorstellen zou kunnen geven. 'Uwe Exc. zorge bovenal hun wel te doen gevoelen dat gij niet spreekt als orgaan van eenige andere mogendheid, maar enkel en alleen uit naam van een gouvernement, dat levendig belangstelt in de welvaart van het Zwitsersche volk.' - En is nu deze afzonderlijke zending beter geslaagd dan de vereenigde pogingen der vier mogendheden? Hier spreke de onderhandelaar zelf. In de depêche van 11 December: 'Ten opzigte der Bondsacte, mag ik uit de stellige verzekeringen van den president opmaken, dat het beginsel der kantonnale souvereiniteit zal geëerbiedigd worden.' In eene volgende: 'Ik ben door den pres. Ochsenbein gemagtigd te verklaren:

dat de gevoelens van den landdag, wat betreft het hoofdbeginsel, de souvereiniteit der 22 kantons, en van ieder in het bijzonder, volkomen overeenstemmen met die van het Britsch gouvernement. Zijne Exc. heeft mij verwittigd, dat, hoewel de herziening van het pacte aan eene commissie is opgedragen, er niet aan wordt gedacht om in deze zitting daarover te handelen; en dat men voorts geene andere middelen zal aanwenden dan overtuiging en redenering, om in het verdrag eenig nieuw artikel, hoe wenschelijk ook, op te nemen.'

'Zijne uitdrukkingen bevestigen mij in mijne vroegere meening, dat sterke gehechtheid aan het beginsel der kantonnale souvereiniteit geenszins bij de kleine oorspronkelijke kantons alleen huisvest, maar dat de grootere kantons over het geheel van hetzelfde gevoelen zijn, en even ongezind om een voorregt op te geven, streelend voor hun gevoel van eigenwaarde, en dierbaar geworden door lang en erfelijk bezit.' - 'Het is tevens gemakkelijk te ontwaren, dat, - behalve zulke gedeeltelijke wijzigingen in het Bondsverdrag, als strekken kunnen ter bevordering van het onderling verkeer in regterlijke - handel- - en muntzaken, - de bovendrijvende partij buitendien beoogt meerdere uitbreiding van magt voor den landdag, en het vestigen van een klemmender, hoewel beperkt, centraal gezag. Ik sla geloof aan hunne betuiging van eerbied voor het beginsel van kantonnale souvereiniteit, en ben niet vreemd van het denkbeeld, dat men trachten zal de plannen van verbetering te verwezenlijken, door de zucht naar populaire veranderingen op te wekken in die kantons, welke tot nu toe hunnen ouden regeringsvorm behouden hebben.'

'Ik moet den Heer Ochsenbein regt doen wedervaren, door te zeggen, dat hij zich gematigd, verstandig en gepast heeft uitgedrukt. Hij trok eene scherpe lijn van afscheiding tusschen de houding van Engeland en die der andere mogendheden. Op dit laatste punt toonde hij eene geraaktheid, die in heftige verontwaardiging oversloeg, toen hij van het Sonderbond gewaagde, en hoe hun krijgsraad Oostenrijk had aangezocht om hen met een corps hulptroepen bij te staan.'

Wij onderzoeken nu niet, in hoeverre het verleenen der amnestie - de afdanking van het leger - het opleggen van minder schatting aan de overwonnen kantons - aan de bemiddeling van Sir Stratford Canning zijn toe te schrijven. Wij doen in zijne belangrijke depêches enkel uitkomen, wat - naar het oordeel van een schrander, onpartijdig buitenlander - voor de toekomst van eene herziening der Bondsacte te wachten is. En vragen wij nog eens, of de welwillende vriendschappelijke tusschenkomst van den Engelschen gezant gunstiger heeft gewerkt, dan de meer dreigende houding der vier mogendheden: dan is - ondanks ‘de scherpe lijn van afscheiding of onderscheid’ door Ochsenbein getrokken - het antwoord dit: De Britsche staatsman ontving op zijn memorandum een schrijven van den president, waarin hem in vrij drooge bewoordingen voor zijne welwillende gezindheid jegens Zwitserland wordt dank gezegd, en verzekerd dat de verkiezingen volkomen vrij zijn geweest, en de overtredingen door de regtbanken gestraft. Op de nota der vier verbonden mogendheden is door den landdag geantwoord, dat Zwitserland het vrije regt van constituering heeft, en dat de vraag, of de Bondsacte slechts met algemeene of wel bij meerderheid van stemmen kan veranderd worden, niet door de mogendheden, maar door Zwitserland zelf moet worden beslist. De taal, door den steller (den afgevaardigde Fürrer) gebezigd, is waardig en beraden, de toon vast en gematigd; en het antwoord werd met eene groote meerderheid goedgekeurd.

De minister Guizot van zijnen kant, heeft in de Kamer der Fransche afgevaardigden, met de officiële bescheiden het gevoelen verdedigd, dat de voordeelen, aan Zwitserland toegekend, afhankelijk zijn van de eerbiediging der grondslagen, waarop het Eedgenootschap gevestigd werd, met medewerking en onder waarborg der groote mogendheden. Regtens dus zijn deze bevoegd de voordeelen als vervallen te beschouwen, zoodra die grondslagen ontbreken. En dit regt heeft Frankrijk op eene voor Zwitserland vriendschappelijke wijze en in een milden geest doen gelden. - Doch deze herinnering voert ons midden in de gedenkwaardige debatten, welke drie weken lang de aandacht van Frankrijk

en Europa boeiden. Het ‘argute loqui’’ door den ouden Cato reeds voor eeuwen aan de Galliërs toegeschreven, is nog het kenmerk hunner nazaten. Hoedanig ook het oordeel over de wenschelijkheid van eene langdurige discussie omtrent het ‘adres van antwoord’ moge zijn; - hoe zeer men moet toegeven, dat aan de behandeling der staatszaken een kostbare tijd wordt ontroofd, - aan de gadelooze welsprekendheid brenge men hulde! Maar de twee namen, die onwillekeurig op ieders lippen zweven, en tot vergelijking uitlokken, zijn die der beide eerste staatslieden van Frankrijk. - Thiers, fijn, geestig, helder, met al de détails bekend, in het verhalen zonder wederga, ontrolt de wereldkaart voor zijne hoorders, en weet altoos de snaren aan te roeren, die in Fransche gemoederen weêrklinken. Zoon der omwenteling, verzuimt hij zelden de gelegenheid aan zijnen oorsprong te herinneren. Vol sympathie voor de regten des volks en de glorierijke dagen der republiek - zoo meesterlijk door hem geteekend, - is hij door de natuur tot Tribun en oppositieman bestemd. In de Zwitsersche zaak ziet hij een' strijd tusschen omwenteling en tegen-omwenteling. Zijne rede over de Italiaansche zaken vangt aan met het roekeloos, onmenschelijk bombardement van Palermo, en de gruwelen te Milaan - bijkans in den toon waarop Fox de moordtooneelen van Praga en de bloeddorst van Suwarow vermeldt. - Daarna herinnert hij den roem van Italië in letteren en kunsten, het aandeel dat Frankrijk heeft aan de verspreiding van vrijzinnige begrippen door zijn roemruchte schrijvers, ‘ces sublimes agitateurs de la pensée humaine,’ - aan het slot een hevigen uitval tegen het ministerie, - maar omtrent de hoofdzaak zoo weinig afdoende tegen de door Guizot gevolgde staatkunde, dat deze zijne rede besluiten kon met de woorden: ‘ce que M. Thiers a dit, nous l'avons déjà fait.’ De welsprekendheid van den raadspresident heeft een gansch ander karakter. Meer wijsgeerig, ernstig, verheven; soms bitter en in een stijl, die van verontwaardiging gloeit, als de tegenpartij hem hoont en kwetst, is de minister meestal waardig, zich zelf en zijne taal zoo magtig, dat hij niets meer, niets minder, niets anders zegt dan hij heeft voorgenomen. - De gelaatstrekken zijn even scherp en sprekend als de trekken van het karakter.

De overgang uit de ideënwereld, waarin die edele geest zich gaarne vermeidt, tot de gebeurtenissen van den dag, waarover hij moet handelen, - heeft ongemerkt en zonder schokken plaats. Hij beweegt zich even gemakkelijk op beider gebied. Niets is in dit opzigt leerrijker dan de vergelijking van een discours door de Lamartine bij voorbeeld uitgesproken, die zich even gaarne tot algemeene beschouwingen verheft, maar zich weldra daarin verliest; schitterend van kleuren, zonder zuiver van omtrek te zijn. Toen in de zitting van 29 Januarij de staatsman onmiddellijk na den dichter sprak, kon ieder het onderscheid gevoelen. Doch ook in dezen worstelstrijd weder was Thiers de eigenlijke tegenpartij. Wanneer de een door de influenza verhinderd wordt, is er althans vergoeding, zoo tevens de ander belet is te spreken. In de Zwitsersche zaak wordt Thiers, de opposant, gebreideld door de enkele voorlezing der depêches van Thiers, den minister. Bij de zinsnede van het adres aangaande Italië, doet de minister met welgevallen uitkomen, in hoeveel gewigtige punten er overeenkomst bestaat; - hoe ook hij met ingenomenheid hulde doet en sympathie gevoelt voor Italië, en volgaarne zijn aandeel in de gemeenschappelijke schuld der beschaafde natiën betaalt; maar de verantwoordelijkheid van een minister vordert eene terughouding, waarvan de vrije opposant zich ontslagen rekent. - Evenzeer betreurt hij de onmeedoogende, doellooze uitersten, waartoe enkele gouvernementen zich lieten vervoeren, al gelooft hij niet, dat de namen van dwingeland, onbarmhartige meesters, beulen gepast zijn, wanneer eene regering tot gegevoelens van billijkheid, matiging en grootmoedigheid moet worden teruggebragt. Nog ten slotte eene edele depêche over de Romeinsche Consulta, aan den gezant Rossi, en ten afscheid aan zijnen tegenstander: ‘Les bons conseils que nous a donnés l'honorable M. Thiers, nous les avons suivis d'avance, ce qu'il a dit, nous l'avons déjà fait. Je ne doute pas qu'il ne l'eût fait aussi; il l'aurait peut-être mieux fait que nous; il serait peut-être plus populaire en Italie que je ne le suis. Ce serait heureux pour lui. Je le regrette pour moi’ - Ons zweefden de woorden van den grooten historiekenner Heeren voor den geest: ‘Men is het in Enge-

land nog niet eens, of Pitt of Fox de grootste geweest is. Wat zou er van Europa geworden zijn, als Fox in de plaats van Pitt had gestaan! Doch de standvastige verdediger der schijnbaar of wezenlijk liberale denkbeelden behoudt altijd het publiek voor zich, terwijl de waarlijk groote minister te groot voor de denkwijze van het algemeen is' ('zu gross für die Popularität ist').

Doch de hevigste aanvallen, die het bewind te verduren had, betroffen niet de buitenlandsche politiek. Eene zinsnede over de reformistische maaltijden heeft in het Palais-Bourbon eene opschudding verwekt, waarvan de gevolgen voor ministers en opposanten beiden even noodlottig kunnen wordén. Wij betreuren, dat in de troonrede de woorden van afkeuring zijn opgenomen: want wat ook van de ministeriële zijde is aangevoerd, het bewijs, dat deze gisping zou gelijk staan met de harde waarheden, welke de partijen elkander dagelijks tegenwerpen, is niet geleverd. Het was te voorzien, dat de ergerlijke tooneelen zich zouden vernieuwen, die vóór vier jaren op de bedevaart naar 'Belgrave-square,' en het woord 'flétris' zijn gevolgd. En in het land, waarheen men wel altoos den blik moet wenden, als het constitutionele gebruiken geldt, - in Engeland zal men geen voorbeeld van zoodanige koninklijke berisping vinden. Maar even zeker is het, dat de oppositie - al is het ook, dat haar gevoelen omtrent de 'wettigheid' der gastmalen over dat van den minister moest zegevieren - door deze daad van verzet een hoogst laakbaar, onverantwoordelijk spel heeft gespeeld. De hartstogten der menigte zijn ligt in beweging te brengen: - het voorbeeld ter ondermijning van het wettig gezag zal voor haar niet verloren gaan. 'Cave putes aut mare ullum aut flammam esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam effrenatam insolentiâ multitudinem.' Ook zal de oppositie bezwaarlijk kunnen volhouden, dat het toelaten der vroegere 'banquets' ver van de woelige hoofdstad, terwijl de wetgevende kamers uiteen waren, aan dezelfde bedenking onderhevig was, als dat van eene staatkundige manifestatie in het hart van Parijs, - op den drempel van 's konings verblijf, nu de nationale tribune dagelijks voor de afgevaardigden open-

staat. Is de beoordeeling der ‘opportunité’ aan de regering over te laten, waarom zal zij niet, verantwoordelijk als ze is voor de openbare orde en rust, mogen beletten, wat het bewind in Ierland, onder veel vrijzinniger instellingen, aan O'Connell verbood. En de volksleider wachtte zich wel in verzet te komen: - de meeting van Clontarf had geen' voortgang. - Voor hen evenwel, die in deze debatten niets dan een ijdel woordenspel zien, voegen wij hier nog de opmerking bij, dat de Minister Guizot eene zeer duidelijke toezegging omtrent de hervorming van het kiesstelsel heeft gedaan, welke door een aanzienlijk tal der behoudende partij zelve verlangd wordt, en misschien te lang is geweigerd.

Maar de afgeloopene maand was getuige van andere hoogst merkwaardige gebeurtenissen. - Sicilië, het land van klassieke herinneringen, beurtelings door Grieken en Carthagers, door Romeinen en Arabieren, door Noormannen en Franschen veroverd en bezet, - vond ook in de nieuwere geschiedenis, onder de stamhuizen van Aragon en Oostenrijk, niets dan ketens en slavernij. Van allen staatkundigen invloed naar buiten beroofd, zag het zich nog door de Bourbons zijne aloude staatsregeling ontnemen. Toen het overig Europa onder den scepter van den Franschen keizer zuchtte, scheen echter voor Sicilië eene betere toekomst geboren. De voorvaderlijke instellingen herleefden onder Engelands invloed; en Lord William Bentinck - wiens naam ook door de bewoners van Hindostan wordt gezegend - bragt niet slechts Britsche troepen, maar ook Britsche beginselen naar deze gewesten over. In 1811 was het Siciliaansche parlement in een' hevigen strijd met de kroon gewikkeld over het heffen van belastingen. De Stenden protesteerden tegen een koninklijk edict, waarbij, in strijd met hunne aloude voorregten, kerkelijke goederen verbeurd verklaard en eigenmagtig eene belasting van 1 pCt. op alle eigendommen werd uitgeschreven. In den nacht van 19 Julij werden eenige leden van het parlement uit hunne bedden geligt en verbannen. De burgerkrijg was op het punt van te ontbranden. Lord William Bentinck vorderde de vrijlating der gevangen edellieden, het aannemen van een ander regeringsstelsel, en het

opperbevel over de Siciliaansche troepen. De zwakke koning Ferdinand onttrok zich aan de regeringszaken; - de kroonprins, aan wien het bestuur was overgedragen, gaf alles toe, wat de Engelsche staatsman verlangde. De gevangenen werden losgelaten; - de belasting ingetrokken; - het Parlement kwam 18 Junij 1812 bijeen. Hier werd die veelbesproken staatsregeling ontworpen, naar het Britsch model onder Britschen invloed, volgens welke een Hoogerhuis en een huis der gemeenten (uit 154 volksvertegenwoordigers bestaande) de oude Siciliaansche baronnen en geestelijken zouden vervangen. Jaarlijks zou de koning dit parlement moeten bijeenroepen, de belastingwetten het eerst bij het huis der gemeenten worden ingediend, enz. Slechts twee jaren bleef deze constitutie in werking. In 1815 onder het bestuur van Napels teruggekeerd, - welks koning den 12den Junij door eene geheime overeenkomst met Oostenrijk zich verbonden had ‘geene verandering te zullen invoeren onbestaanbaar met de oude monarchale instellingen, en in strijd met de beginsels door zijne Keizerlijke Majesteit bij het inwendig bestuur zijner Italiaansche staten aangenomen’ - werd de staatsregeling bij koninklijke besluiten vernietigd, Sicilië's onafhankelijkheid verwoest, en dit schoone eiland - zoo als Lord William Bentinck het uitdrukte - ‘in een wingewest verkeerd onder het despotiek bestuur van Napels.’ De mislukte militaire opstand van 1820 onder Generaal Pepe is nog in ieders geheugen. Ook toen misbruikte de Napolitaansche vorst zijne magt tot beperking der geringe nog overgeblevene voorregten ‘in de beide Siciliën.’ Lord William Bentinck stelde (21 Junij 1821) aan het Lagerhuis voor, een adres aan de Engelsche kroon te rigten, waarbij de tusschenkomst van Zijne Majesteit werd ingeroepen. - Prins Metternich weigerde in 1820, op grond van het bovenvermeld artikel der geheime overeenkomst, een constitutioneel gouvernement te Napels te erkennen. En het is der regering van beide staten gelukt allen opstand te bedwingen, totdat het onderdrukte volk op den 12den Januarij j.l. zijne regten hernam. - Wij willen de gebeurtenissen niet ophalen, van elders te over bekend; maar het kwam ons noodzakelijk voor van vroegere feiten zoo veel te

herinneren, als tot juist verstand van enkele voorvallen dezer dagen onmisbaar is. Men zal nu het belang bevroeden, aan het niet-protesteren van Oostenrijks consul gehecht; - de vrees, dat de vorst von Metternich ook nu een casus belli zou zien in de vestiging van een constitutioneel bestuur te Napels; - den zamenhang met de bewegingen in Lombardije; - de meer dan gewone deelneming door Engeland betoond; - vooral ook het hooge gewigt der verklaring, door Lord Palmerston in de zitting van 15 Februarij aan het parlement gedaan, dat hij in de laatste 24 uren berigten van den gezant te Weenen ontvangen had, de verzekering behelzende, dat van de Oostenrijksche regering geene tusschenkomst te vreezen was in de gebeurtenissen aan de andere zijde van den Po. Ik mag er bijvoegen, vervolgde de minister, dat deze gedragslijn die is, welke van de wijsheid en het doorzigt der Oostenrijksche regering natuurlijk verwacht mogt worden, en verheug mij over dit besluit.

Welligt is ook de meerdere toenadering tot Frankrijk, - de verzoenende wijze, waarop in de dagbladen, onder invloed van Lord Palmerston geschreven, van den Heer Guizot wordt gesproken - ondanks de hevige schokken, waaraan juist nu het Fransche ministerie is blootgesteld - als een uitvloeisel te beschouwen der Siciliaansche gebeurtenissen. De zamenwerking van Engeland en Frankrijk is een volstrekt vereischte, eene noodzakelijke voorwaarde ter verdediging der goede zaak van constitutionele vrijheid. Wij gelooven, dat de Spaansche huwelijken, waardoor de goede verstandhouding verbroken is, in het belang der traditionele Fransche politiek moesten gesloten worden. Maar het is onbetwistbaar, dat zij reeds menig zwaar offer van Frankrijk hebben gevorderd; dat zij op den duur eenen staat van spanning bevorderen, even nadeelig voor deze beide rijken, als in de mogelijke gevolgen noodlottig voor de rust van Europa.

Doch de vriend van vrije instellingen en constitutionele vrijheid zag ook in een ander deel van Italië de langzame,

regelmatige ontwikkeling gelukkig bevorderd door de overeenstemming tusschen vorsten en volken.

In Sardinië begon Karel Albert met het bijeenroepen van den staatsraad tegen 18 Maart, ten einde over beraamde financiële maatregelen te raadplegen; - met wapening en versterking van zijne legermagt, die tot eene belangrijke rol kon geroepen worden, ingeval eener Oostenrijksche tusschenkomst; - met de sterke vesting Alexandrië in staat van verdediging te brengen. Doch de wind, uit Napels blazende; de stemming der Genuezen; een adres van den stedelijken raad te Turijn; eigen inzigt van de behoeften zijns volks, bragten den schranderen vorst tot de overtuiging, dat hij meer moest verrigten, wilde hij de beweging blijven leiden. Eene constitutie werd toegezegd naar het model der Fransche, en, wat meer is, uitstekende mannen in 's konings raad geroepen, onder wie wij den naam onderscheidden van Graaf Frédéric Sclopis, in de regtsgeleerde wereld met roem bekend. - Ook Leopold, de groothertog van Toskane, opende de maand met een ‘motu-proprio,’ waarbij de wetgeving op de drukpers, de instelling der staatsconsulta verbeterd, en de laatste met de hervorming der municipaliteiten in verband werd gebragt. Maar welhaast beloofde hij meer; en, met de herinnering aan zijnen onsterfelijken grootvader Leopold I voor oogen, heeft hij besloten ‘het aan zijne zorgen toevertrouwde land’ eene nationale vertegenwoordiging te schenken, die de vorst ‘het doel van al zijn streven’ noemt.

Pius IX heeft zijnen ministerraad gewijzigd, die thans voor de helft uit ‘wereldlijken’ bestaat. Er is niets minder dan zijn vast karakter noodig, door zachtheid getemperd, om den stroom te leiden, en wenschen te bedwingen, ‘die hij kan, noch mag, noch wil aanhooren.’ Wij twijfelen, of het afkondigen der krijgswet in Oostenrijks Italiaansche staten een gepast middel ter voorkoming van onlusten is.

In 1815 was te Florence een viervoudig verbond gesloten tusschen Oostenrijk, Toskane, Parma en Modena tot wederkeerig hulpbetoon, vrijen doortogt van troepen, enz. Dezer dagen is die alliantie vernieuwd, maar met uitsluiting van Toskane, naar men wil, om de aan het volk verleende

concessiën. Mogt nu slechts de tijd die schoone verwachtingen niet beschamen! De dagen der ‘Evvivas’ gaan voorbij; het jubelen en de kreten van ‘abbasso i Tedeschi’ zijn niet voldoende ter handhaving van het nu verkregen goed - alleen een goed te noemen, wanneer de geest ter bezieling dier doode vormen niet ontbreekt.

‘Toutes les fois qu'un gouvernement absolu cesse en Europe, toutes les fois qu'il naît une liberté, la France est délivrée d'un ennemi, et elle gagne un ami.’ Naar deze uitspraak van Thiers heeft welligt Frankrijk een nieuwen vriend verworven in den Deenschen staat. De dood van koning Christiaan VIII heeft de oplossing der moeijelijke vraagstukken met de Duitsche hertogdommen verhaast. Zijn opvolger Frederik VII heeft, bij een patent van 28 Januarij, het uitzigt op eene constitutie voor Denemarken, Schleeswijk en Holstein geopend. Eenigzins verrast door den dood des voormaligen, en de beloften des regerenden konings, heeft de bevolking, althans in de hertogdommen, al spoedig bespeurd, dat het rescript van Januarij 1848 niet anders is dan de gewijzigde voortzetting van den ‘open brief,’ in Julij 1846 afgekondigd. De poging, om de Duitsche bewoners van Duitschland los te maken, vroeger door geweld vruchteloos beproefd, wordt nu met zachtheid en beleid voortgezet. Ook heeft de vorst bij herhaling betuigd, dat hij alleen het door zijnen ontslapen' vader aangevangen werk wilde voltooijen; - en dat deze op het punt stond de betrekking tusschen de verschillende deelen des rijks te regelen, toen hij door de doodelijke ziekte werd aangetast. - De houding evenwel, door de bevolking der hertogdommen aangenomen; de wijze, waarop de benoeming tot leden der constituerende vergadering geschiedt, wettigt den twijfel, of het doel langs den ingeslagen weg beter zal worden bereikt.

Het Engelsch parlement is in het begin dezer maand vergaderd. In eene der eerste zittingen werd over den staat der West-Indische volkplantingen gehandeld. De meening had in Engeland veld gewonnen, dat de klagten der eigenaars van plantagiën regtmatig en gegrond waren. En inderdaad, geen deel der Britsche onderdanen is met mindr billijkheid

behandeld. Het antwoord op al hunne bezwaren was steeds: ‘Wij hebben twintig miljoen u ten gevalle moeten betalen.’ Maar men bedacht niet, dat, toen in 1833 de emancipatiebill deze som als schadeloosstelling bepaalde, daaraan een zoogenaamd ‘apprenticeship’ of leertijd van *twaalf* jaren door het gouvernement verbonden was. Deze ‘apprentices’ moesten zeven uren daags voor hunnen meester arbeiden; het overige van den dag zou aan hen zelven worden gelaten, ten einde zij door eigen' arbeid de middelen ter verkrijging hunner vrijheid mogten verdienen. Maar het parlement besloot, dat de neger in geen geval tot zijnen losprijs zou mogen bijdragen; en dat de leertijd van twaalf op *zeven* jaren zoú worden gesteld. Te vergeefs werd door de regering herhaaldelijk aangevoerd, dat de ‘apprenticeship’ evenzeer een deel der compensatie uitmaakte, als de twintig miljoen. Het lagerhuis vond goed daarenboven te bepalen, dat de leertijd, die - wij ontkennen het niet - eigenlijk eene ‘gewijzigde slavernij’ was, reeds in Augustus 1838 zou ophouden, en dus nog met twee jaren zou worden verkort. Men beweerde, dat een beschermend regt voor de West-Indische suikers tegen alle verliezen zou opwegen. Doch de beginselen van vrijen handel hebben ook dit regt doen vervallen, en nu toonen de planters aan, dat zij de mededinging onmogelijk kunnen volhouden. De protectie had - zoo als immer - de productie in een onnatuurlijken toestand gebragt, en deze buiten alle verhouding aangemoedigd en doen toenemen. Daardoor is het verlies dubbel zwaar. Doch de onbillijkheid wordt vergroot door de uitsluiting der W.I. producten van de Engelsche brouwerijen (breweries and distilleries). De planters zeggen te regt: ‘Wij weten dat het vruchteloos zou zijn, indien wij poogden u van den vrijen handel te doen terugkomen; maar terwijl gij ons de voordeelen van het oude stelsel ontneemt, kunt gij die van het nieuwe billijkerwijze ons niet onthouden.’ Daarbij is de concurrentie met Cuba en Brazilië voor hen reeds ongelijk drukkend, omdat het gebrek aan arbeiders hunne pogingen verlamt. De belangrijke discussies - waaraan Wilson, Baring, Goulburn onder vele anderen hebben deel genomen - zijn geëindigd met de benoeming eener commissie van onderzoek, die men meent dat

vooral aan de maatschappelijke verbetering dezer bezittingen hare aandacht en zorg moeten wijden. Wij stemmen volkomen in met het gevoelen van the Times: ‘Bijaldien wij ons geld en onze schepen gebruikten, om jaarlijks op Afrika's kust vijftig duizend negers in te nemen, en deze vrij in de W.I. havens aan wal bragten, zouden wij oneindig meer uitrigten voor de welvaart onzer bezittingen en de afschaffing van den slavenhandel, dan al onze wachtposten en schepen hebben gedaan, en met vrij wat minder kosten.’ De slavenhandel is in de zitting van 22 dezer wederom door beide huizen in ernstige overweging genomen. - Een tweede onderwerp, dat zeer de aandacht trok, zoo binnen als buiten het parlement, was een door den Marq. of Landsdowne in het Hoogerhuis ingediende Bill, ‘tot regeling der betrekkingen met den Pauselijken Stoel,’ waarvan reeds de tweede lezing is doorgegaan.

Uit Rome is een zeer ernstig schrijven aan de Iersche kerkvoogden ontvangen, waarbij het misnoegen van den Paus over de taal en het gedrag dezer geestelijken bij de jongste aanslagen ondubbelzinnig wordt uitgedrukt. Lord Minto, thans op verzoek èn van koning Ferdinand, èn van Sicilië, naar Napels vertrokken, ten einde de punten in geschil tot een voldoend einde te brengen, heeft ook te Rome de onderhandelingen gevoerd en deze uitkomst voorbereid. Allermerkwaardigst was nog de rede, door Sir Rob. Peel uitgesproken, omtrent de toelating der Israëlieten. ‘Hiervan,’ zeide hij onder anderen, ben ik ten zeerste overtuigd, dat, zoo er eenig volk is, aan hetwelk ieder Christenstaat in Europa vergoeding is verschuldigd voor eeuwen van onregt, vervolging en smaad, het de Israëliten zijn. Kan men de vroegere geschiedenis van ons eigen land lezen, zonder huivering bij de gruwelen, door onze Christelijke voorouders tegen de Joden bedreven? Leest wat Hume van hen zegt, ten tijde van Hendrik den Tweeden. Wij kunnen ons naauwelijks een denkbeeld vormen van de wreedheden, die destijds gewoon waren. En uit welk beginsel werden ze gepleegd? Was het niet uit onredelijke en onbillijke vooroordeelen dat ze voortsproten? Zijn wij verzekerd, dat deze geheel zijn verdwenen? Ik weet het, wij ontkennen dat ze

onze handelingen besturen; maar zijn wij even zeker, dat soortgelijke vooroordeelen ook nu geen invloed oefenen op sommiger tegenstand tegen de emancipatie? Hiervan althans ben ik overtuigd, dat zulke gevoelens in de wetgeving bestonden, de laatste maal toen dit onderwerp ernstig ter sprake kwam, namelijk in 1843. Ik geloof dat in de Jaarboeken van ons parlement geen dag staat aangeteekend, minder eervol dan die, waarop de hertog van Newcastle het Hoogerhuis binnentrad, om de intrekking der wet op de naturalisatie der Israëliten te vragen. Het is waar, men zal zeggen dat deze geledene verdrukkingen buiten invloed moeten blijven op onze beraadslagingen over dit onderwerp. Ik erkén het; maar toch leveren zij eenen grond tot concessies op, indien gij vindt dat gij den Jood kunt toelaten, zonder gevaar voor uwe instellingen. Het is eene herstelling van geleden onregt, die zwaar wegen moet op het geweten dezer vergadering. Zij hebben al deze vervolgingen doorgestaan met voorbeeldig geduld en lijdzaamheid. Gesteld evenwel, dat zij een gezonken en ontaard volk waren - zoudt gij dan deze verworpenheid als reden kunnen aanvoeren tegen de opheffing der uitsluiting, die hen drukt? Wie zou er verantwoordelijk voor zijn? Ze ligt niet in den aard van den Israëliet, en zou ter verantwoording komen van hen, die hem hebben onderdrukt en vervolgd. Zoudt gij verwonderd kunnen zijn, zoo zij, na zulk bitter onregt te hebben verduurd, meer aan het voorleden en de toekomst dachten, dan aan het tegenwoordige, zoo zij in het vreemde land bij de wateren nederzaten, en ‘weenden bij de herinnering aan Sion? Liever dan hen te behandelen als vervreemden, moet gij hen doen deelen in uwe voorregten; en zoo er al vernedering bestaat, zult gij daardoor hun karakter opheffen. Maar die bestaat niet, ondanks alle vervolging. Gij erkent, dat de Joden anderen evenaren in kennis, in bekwaamheid, in milddadigheid zoowel als in rijkdom en goeden wil. Daar zij dan zoodanig zijn en zoo grievend zijn verongelijkt, neem ik voor mij dit als beginsel in aanmerking bij mijne beschouwing der zaak, en als drijfveer om hen te bevrijden van de belemmeringen, waaraan zij zijn blootgesteld.’

De financiële voorstellen van den minister en de medeelingen van den kanselier der schatkamer hebben in het Lagerhuis bekommering verwekt. Reeds openbaart zich buiten het parlement ernstige tegenkanting, tegen de verhooging der ‘Income-tax.’ Onbillijk zeker zou het zijn, den ongunstigen staat der geldmiddelen te wijten aan het gouvernement. Maar het is, in Engeland vooral, eene ongelukkige eigenschap voor een ministerie, steeds een te kort te moeten aankondigen; - en dit is, naar het schijnt, onafscheidelijk verbonden aan het bestuur der Whigs. De oorlogzuchtige stemming, die men in de ministeriële voorstellen had meenen te ontdekken, is zoowel door Lord John Russell als door Lord Palmerston met den meesten ernst ontkend.

27 *Febr*.

Schrikbarend is de ontknooping te Parijs! Indien iets meer verbazing wekt dan de gebeurtenissen zelve, het is de ongeloofelijke snelheid, waarmede ze zijn geschied. Eerst viel het ministerie, dat zeven jaren lang, met onwrikbaren moed, zich staande hield, en zwarigheden overwon waarvan nu eerst het gewigt is gebleken. Een opstand, welke door de houding der nationale garde eene beslissende beteekenis verkreeg, - ziedaar het eerste feit dat wij vernemen. Doch dit was niet meer dan het voorspel van hetgeen straks volgen zou. De volksdriften, eens opgewekt, worden niet zoo ligt tot bedaren gebragt. Het bleek al spoedig, dat geheel het stelsel, ja, de troon zelf in gevaar was. Toen in den schrikkelijken nacht van Woensdag sommigen waanden, dat de Fransche hoofdstad tot rust en kalmte zou wederkeeren, was één enkel schot de aanleiding, of het voorwendsel, van nieuwe beroering. Zoo als op den eersten dag de kreet om ‘hervorming,’ werd nu de ‘afstand van Lodewijk Filips’ de leuze der vereeniging. Het paleis wordt bestormd, de troon omver geworpen, de koning verjaagd, zijn geslacht met verguizing bejegend. Voor zoo ver men uit de verwarde opgaven besluiten kan, heeft er eene formele abdicatie in den boezem der gedeputeerden plaats gehad. In rouwgewaad begeeft zich de hertogin van Orleans, verzeld van hare kinderen, in het midden der vergadering, om de regten van haren zoon te doen gelden. Tranen, smeekingen, de herinne-

ring van haren gemaal, niets mogt baten. De republiek wordt uitgeroepen, een voorloopig bewind gevormd, eene nationale vergadering toegezegd. Maar reeds is de tegen-omwenteling geschied. Terwijl binnen de Fransche hoofdstad het gepeupel tiert, verzamelt de generaal de Lamoricière een leger, rukt Parijs binnen, neemt de leden van het opgeworpen bestuur in hechtenis en arbeidt nu aan de herstelling van orde en rust. Ziedaar de gebeurtenissen van drie dagen. Wie had voorzien, dat de grijze vorst, van wiens dood men alles duchtte, zijn stelsel overleven zou! - dat hij zou verdreven worden door hetzelfde volk, dat hem vóór achttien jaren onder gejuich ten troon verhief? - Zeker, in den koning van 1848 had men, moeite den ‘roi-citoyen’ te herkennen. Vergeten wij niet, te midden van het woelen der hartstogten, dat de omwenteling van 1830 aan hare bewerkers niets dan teleurstelling heeft aangebragt: en terwijl de toekomst ons leeren zal, voor hoeveel onheil de standvastigheid van Lodewijk Filips ons werelddeel jaren lang heeft behoed, - laat ons wenschen, dat hij het overschot zijner dagen, bevrijd van de zorgen des bestuurs, in rust en vrede moge slijten!

Bibliographisch album.

De berigten omtrent het onderscheidend karakter der Groningsche Godgeleerde School door Mr. I. da Costa, toegelicht door P. Hofstede de Groot, Hoogleeraar te Groningen. In 8°. Groningen, van Bolhuis Hoitsema, 1848.

Wij vermoeden, dat deze brochure veler belangstelling wekken zal, en willen ze daarom niet met stilzwijgen voorbijgaan. De Heer da Costa heeft te lang en te dikwijls de Groningsche Godgeleerden met woord en pen ten strijde uitgedaagd; zijne tegenpartij heeft te lang zijne herhaalde aanvallen met een schijnbaar onverschillig en bijna minachtend zwijgen beantwoord, om niet de nieuwsgierigheid gaande te maken naar de redenen, die den Hoogleeraar de Groot eindelijk het stilzwijgen hebben doen afbreken; de stem van den Heer da Costa heeft te luid en te nadrukkelijk geklonken, en de rigting der Groningers te weinig gespaard, om niet velen in de aangekondigde bladzijden het antwoord op de vraag te doen zoeken, of het stilzwijgen dezer laatsten ook welligt aan onvermogen, om zich behoorlijk te verantwoorden, moet geweten worden. Zij echter, die in deze bladen de volledige verantwoording der Groningers zoeken wegens de gronden hunner gevoelens, en de wederlegging, *tant bien que mal*, van de veroordeelende uitspraak, door den Heer da Costa over hun Handboek der Christelijke dogmatiek en apologetiek geveld, zullen zich zeer vinden teleurgesteld. De Heer de Groot onderscheidt in zijn strijdschrift tegen des Heeren da Costa's *Opmerkingen omtrent het onderscheidend karakter der Groningsche Godgeleerde School* zorgvuldig twee bestanddeelen van deze brochure: de *berigten* of mededeelingen omtrent hetgeen hij en zijn ambtgenoot in hunne Latijnsche dogmatiek en apologetiek zullen gezegd hebben, en de *beoordeelingen* van hunne gezegden en denkbeelden. De laatsten laat hij, nevens des schrijvers eigene zienswijze over het Christendom, ‘zoo veel mogelijk’ in het midden (zonder dat het echter aan *Seitenhiebe* op die zienswijs, wat trouwens wel onvermijdelijk was, ontbreekt), om zich, gelijk ook de titel reeds uitwijst, vooral bij de eersten te bepalen, in welke hij zich over menige onnaauwkeurigheid en menig bewijs van miskenning te beklagen heeft. Hij wil aan zijn beginsel getrouw blijven, om

egen den Heer da Costa niet te polemiseren, en alleen de meening tegengaan, waartoe diens brochure kon aanleiding geven, alsof hij en zijn ambtgenoot in hunne Nederduitsche geschriften slechts hunne halve meening gezegd hadden, terwijl zij in hunne Latijnsche werken, voor de ingewijden, eerst de eigenlijke mysteriën van hun stelsel hadden verkondigd.

Eene opmerking, die zich daarbij dikwijls aan ons opdrong, gold het gebruik der Latijnsche taal in de wetenschappen, waaraan men in ons vaderland nog altijd zoo verkleefd blijft. Hoe menig misverstand wordt er door gevoed, hoe menige ongelegenheid er door veroorzaakt! Wij moeten de verklaring van den Heer de Groot omtrent den zin zijner eigene woorden natuurlijk als authentisch aanmerken, maar zouden niet durven verzekeren, dat ook wij ons niet somtijds in de ware bedoeling zouden vergist hebben. Dit geldt zelfs omtrent het *una verissima* (bl. 8) en het *unice* (bl. 31), hoe treffend en onwederlegbaar daar ook de aanwijzing van het misverstand zijn moge. Wij vinden het ongelukkig, als het regt verstand van een boek, waarin zulke veel betwiste begrippen ontwikkeld worden, en waarin de minste onduidelijkheid of dubbelzinnigheid de schrijvers aan berisping, ja aan verkettering, kan bloot stellen, daarvan afhankelijk wordt, of men een meer of minder fijn Latinist is. Dat zich bij den Heer da Costa wel eens eenige zucht openbaart, om overal gronden voor zijne ingenomenheid tegen de Groningers te ontdekken, willen wij niet ontkennen, maar aan opzettelijk misverstand kunnen wij hem niet schuldig gelooven. En toch is de Heer da Costa zeker beter Latinist, dan het gros der lezers van het Compendium. Hadden de Groningsche hoogleeraren hun handboek in de moedertaal geschreven, de Heer da Costa zou omtrent hunne ware meening zich niet zoo dikwijls vergist hebben, en hadde hij al in dat geval uit vooringenomenheid verkeerd gerefereerd, zij zouden het oordeel over zijne berigten, zoowel als over zijne vonnissen, aan de regtbank des publieks ter beslissing hebben kunnen overlaten.

Als nadere toelichting van eenige karakteristieke kenmerken der Groningsche rigting, heeft de aangekondigde brochure voorzeker hare waarde; zij is met talent en scherpzinnigheid geschreven. Wij zijn echter niet van oordeel, dat zij niet hier en daar eene gegronde dupliek zou toelaten. Zoo lezen wij blz. 25: ‘Het is eene erge miskenning van het Christendom, als een *Nieuw* verbond, waarin het *Oude* is voorbijgegaan en *alles nieuw* geworden, dat de Heer d.C. nu nog den eisch durft laten hooren, dat wij bij de Apostelen *als Joden* ter schole zullen gaan!’ Voortreffelijk, want de Heer d.C. gaf er aanleiding toe, door zich op Paulus als een ‘Godvreezenden Phariseërszoon’ te beroepen. Maar Paulus sprak de aangehaalde woorden (Rom. IX: 5) als een *apostel des Heeren*. Dit erkend zijnde, blijft de zwarigheid daaruit ontleend (zonder dat wij beweren dat zij voor geen antwoord zou vatbaar zijn), hier in al hare kracht.

Doch wij vergaten, dat de Heer de Groot slechts de berigten van den Heer da Costa wilde toelichten, en niet zich tegen zijne aanmerkingen regtvaardigen. Het is echter blijkbaar - en hoe kon het anders? - dat hij nu en dan als in weerwil van zich zelven gedrongen wordt dit standpunt te verlaten. Zoodra hij dit bemerkt, trekt hij zich terug of blijft halverwege staan, en van hier dat hij nu en dan zoo weinig bevredigt. Men gevoelt soms dat hij, bij al de toelichting, die menige onjuistheid in de kritiek aan den dag brengt, toch nog den grond, waarop zij staat, grootendeels in haar bezit laat. De Heer d.G. brengt haar eenige slagen toe, maar verdringt haar nog niet uit hare stelling. Hij heeft, al was het zijn wil niet, hier en daar niet kunnen

vermijden den strijd aan te vangen, maar laat meest altijd den aanschouwer het onbevredigend gevoel, dat hij, zelfs voor het oogenblik, niet beslist is. Hij geeft u een eenigzins analogen indruk met het standbeeld van den *discobolus* of *gladiator*, die steeds in de houding staan om te werpen of toe te stooten, maar nimmer tot werpen of toestooten komen.

Op zich zelve kunnen wij het niet veroordeelen, dat de Groninger Hoogleeraren met den Heer da C. geenen eigenlijken strijd willen aanvangen. Het terrein, waarop beide partijen staan, maakt eene *Verständigung* volstrekt onmogelijk. De Heer da C. kent aan zijne opvatting van het begrip van openbaring, aan zijne verklaring van eenige plaatsen, die naar zijn denkbeeld de kern der Christelijke leer in zich bevatten, eene zekere onfeilbaarheid toe, die op eene inwendige verlichting des verstands steunt, - een schild, waar alle bewijsvoering der tegenpartij, ook de meest objectieve, op afstuit. Wie hem volgen, staan op hetzelfde standpunt, en beschouwen elk onderdeel hunner overtuigingen als in een onlosmakelijk verband staande tot haar geheel, zoodat men geenerlei kans heeft om hen tot eenige concessie te bewegen. Van den anderen kant zijn de Groningers voor eene bewijsvoering als die van den Heer da Costa even ontoegankelijk; zij ontkennen hare praemissen, en zouden van de waarheid dier praemissen, welke op geene verstandelijke overtuiging steunen, slechts dan kunnen doordrongen worden, indien zij voor de inwerking zijner dichterlijke *Begeisterung* toegankelijk waren, indien er eenige snaar in hun gemoed gelijk met die van den Heer da Costa gestemd was. Daarom staat het bij ons vast, dat een strijd tusschen *deze* partijen der waarheid geenerlei voordeel zou aanbrengen; aan het Christelijk leven daarentegen zou hij ontwijfelbaar schade berokkenen. Zelfs in die aanvangen van strijd, waarvan wij hier verslag deden, is dit laatste niet te miskennen. Wij laten de hardheid van den Heer d.C. tegen de Groningers aan hare plaats; zij hangt zamen met zijne geheele zienswijze, hij acht zich geroepen om tegen hen te getuigen. Maar Prof. d.G. is tot onbillijkheid vervallen, toen hij den Heer d.C. (bl. 63) een' *dilettant* in de theologie noemde (een vak waaraan hij het grootste gedeelte van zijn leven, zoo al met bevooroordeelde, toch met volhardende en onvermoeibare inspanning heeft toegewijd); en het bitter en onregtvaardig gezegde (bl. 64): ‘Hoe groot zijne verdiensten in andere opzigten mogen zijn, als Godgeleerde en bijzonder als Bijbeluitlegger, is ons zijn toon veel te aanmatigend *en zijne kunde veel te gering*, dan dat wij onzen kostelijken tijd aan wederleggingen van hem verspillen zouden,’ zal zeker bij kalmer nadenken door zijn beter ik worden gewraakt.

Het openbare Krankzinnigenwezen, vooral met betrekking tot ons land.

Krankzinnigengestichten en gevangenissen behooren ongetwijfeld tot de gewigtigste onderwerpen, waarmede de geneeskundige staathuishoudkunde zich in den laatsten tijd bezig hield. Algemeen is de belangstelling, die men voor hunnen opbouw, hunne inrigting, hunne verpleegden, hunne uitkomsten aan den dag legt. Getuigen het de congressen, de wetenschappelijke bijeenkomsten, de tijdschriften en de vele boekdeelen aan hunne belangen gewijd; getuigen het de nieuwe wetgevingen daarop betrekkelijk, en de alom ontwaakte zucht, zelfs bij de Hooge Regeringen, om in de dringend gevoelde behoeften te voorzien: getuigen het eindelijk de gestichten zelve, die hier op algemeene kosten, ginds door tusschenkomst van provinciale en stedelijke autoriteiten verbeterd werden, of zelfs geheel nieuw van den grond oprezen.

Mogt echter de staathuishoudkunde den laatsten stoot tot deze pogingen gegeven hebben, zij zelve ontving den eersten daartoe van eene onbekrompene algemeenere philanthropie, geleid door de resultaten van zoo vele wetenschappen, die haar gereedelijk den fakkel voordroegen op den weg, dien zij te bewandelen had. Ja, de verbetering der krankzinnigengestichten en gevangenissen is een heerlijke sprank van die

philanthropie, die allerwege het gebied harer werkzaamheden uitbreidt, die niet eerst wacht totdat men hare hulpe inroept, maar zelve onvermoeid de gelegenheden opspoort, waar zij hare weldaden kan bewijzen; - die philanthropie, die, niet beperkt binnen de enge grenzen van eene geloofbelijdenis, u eerst angstig afvraagt, tot welk kerkgenootschap gij behoort, vóórdat zij u in hare zegeningen laat deelen; maar die voor u zorgt en waakt omdat gij MENSCH zijt; - die philanthropie, die, niet afgeschrikt door kleingeestige vooroordeelen, niet geblinddoekt door willekeurige regtsbepalingen, eerst angstvallig uwe daden op de altijd wankelende schaal van maatschappelijke en zedelijke regtvaardigheid afweegt, om te zien of haar gewigt eene lijn meer of minder ten goede of ten kwade overhelt; - die philanthropie, die minder naar uwe schuld of onschuld vraagt, maar, hetzij gij misdadig of krankzinnig zijt, de hulpvaardige hand u toereikt, omdat gij ze noodig hebt, die u opbeurt van uwen val, die u steunt om uwe zwakte, die u troost biedt om uw ongeluk.

Opmerkelijk is het, hoe krankzinnigengestichten en gevangenissen in hunne ontwikkeling genoegzaam gelijken tred gehouden hebben, alsof er tusschen krankzinnigen en misdadigers eene meer wezenlijke overeenkomst bestond, dan de regtswetenschap immer zoude kunnen erkennen, dan de zedeleer immer zoude willen toegeven. En toch bestaat er eene groote overeenkomst, die eene onbevooroordeelde psychologie u met duidelijke trekken zal aantoonen, die de geregtelijke geneeskunde zoo vaak geroepen wordt aan het licht te brengen, en die in den dagelijkschen omgang tot duizend twijfelingen en duizend misvattingen aanleiding geeft. Die gelijke ontwikkelingsgang der voor beide bestemde inrigtingen heeft derhalve eenen dieperen grond dan het bloote toeval, en het volksvooroordeel, dat vroeger op krankzinnigen zoowel als op misdadigers drukte, vindt in die wezenlijke of schijnbare overeenkomst de natuurlijkste verklaring. Wie nog aan die schijnbare of uiterlijke overeenkomst twijfelen mogt, hij zie den Idioot, die blindelings aan de inspraak van zijn instinct toegeeft, en uw zedelijk gevoel, nu eens door zijne zinnelijke lustbevrediging, dan eens door zijne vuilheid, nu eens door zijnen vreesselijken toorn, dan weder door zijne koelbloedige wreedheid beleedigt; hij vestige slechts

voor een oogenblik zijne opmerkzaamheid op den razende, die door de ruwheid van elk woord, door de hevigheid van elke gebaarde, door het ongeoorloofde van elke daad, u niet slechts vrees, maar afkeer inboezemt. Zie eindelijk hem, die aan zoogenoemde *manie raisonnante* lijdt, let op de vindingrijkheid waarmede hij u kwelt, op de loosheid waarmede hij u belaagt, op de schijnheiligheid waarmede hij u beliegt, op de kwaadwilligheid waarmede hij u belastert, en eindelijk op de scherpzinnigheid, waarmede hij zijne daden toelicht en zich, bij ongunstige opvatting, weet te verontschuldigen; en uw oog zal reeds door eene meer liberale philosophie gescherpt moeten zijn, om hier de voorstelling van ziekte niet door die van ondeugd te laten verdrijven; uw hart zal reeds den invloed eener ruimere philanthropie ondervonden moeten hebben, zoo gij hier het gevoel van medelijden niet door de uitspraak van schuld teruggedrongen voelt; in elk geval zult gij hier zoo zeer door de gelijkheid der verschijnselen getroffen worden, dat gij alligt aan ondeugd zult toeschrijven, wat door den naam van krankzinnigheid verontschuldigd moet worden. Trouwens, ge staat in dit opzigt niet alleen. Eene geheele klasse van deskundigen wil den oorsprong aller ziekten in den val van Adam, en de oorzaak der krankzinnigheid in de zonde zelve zoeken, en meent hare genezing alleen door het Evangelie te kunnen erlangen. Harper, Beneke, Heinroth, Schubert, Ringseis geven, met meerdere of mindere consequentie, de argumenten voor deze opvatting aan de hand.

Geen wonder dan ook, dat in de vroegste tijden krankzinnigen in gelijke mate, soms erger nog dan misdadigers, gevreesd werden; dat men, uit hoofde van de openbaarheid hunner handelingen, deze als regtstreeksche uitvloeiselen van den duivel beschouwde, tenzij dan dat zij door eene belagchelijke zijde aan lage spotzucht voedsel gaven. Geen wonder, dat de maatschappij, zoodra zij het wenschelijk achtte, zich van den last van beider tegenwoordigheid, krankzinnigen zoowel als misdadigers, zocht te ontdoen, zich aan barbaarsche wreedheid of onverantwoordelijke onverschilligheid jegens beide schuldig maakte en ze veronachtzaamde en vergat, nadat zij ze eerst onschadelijk gemaakt had; totdat eindelijk, in het laatst der vorige eeuw, de zon der menschelijkheid aan

de kimmen verrees en zij, aan den eenen kant door eenen Howard, aan den anderen door eenen Pinel en Langermann den zegenrijken invloed eener practische menschenliefde mogten ondervinden.

Terwijl de Staat vroeger ten opzigte van misdadigers en krankzinnigen geene hoogere verpligting erkende dan die van als wreker van het onregt, of als beschermer van de orde te straffen en te waken, en de maatschappij voor hunne uitspattingen te vrijwaren, zoo heeft de wetenschap, aangespoord door de menschenliefde, den Staat later geleerd, dat zijne taak daarmede niet afgewerkt is; dat zijne wetsbepalingen de verbetering, ja een gewenscht herstel dier ongelukkigen, niet slechts niet mogten tegenhouden, maar zelfs als hoofddoel moesten bevorderen, zouden zijne instellingen der humaniteit geen geweld aandoen, zouden zij niet aandruischen tegen de eischen van regt en billijkheid voor allen.

Zoo doende werd dan noodzakelijkerwijze de aandacht het eerst gevestigd op de verblijfplaatsen, voor hen bestemd. Hunne behoeften leerde men kennen. Het verschil in de verpleging, berustende op den gewijzigden, soms geheel verschillenden toestand der verpleegden, trad duidelijker te voorschijn, en weldra ontstonden, alhoewel afgescheiden, te gelijker tijd voor beiden nieuwe gevangenissen en nieuwe krankzinnigengestichten.

Doch wij willen thans de parallel, die men tusschen beide zou kunnen trekken, niet ten einde toe vervolgen. Voor de beschouwing van het gevangeniswezen, dat ook in dezen tijd met reuzenschreden vooruitging, biedt zich welligt later eene gepaste gelegenheid aan, die dan door eene kundigere hand moge aangegrepen worden. Wij zullen ons voor het tegenwoordige alleen met de krankzinnigengestichten bezig houden. Zij behooren door het groote publiek gekend te worden, nadat de Staat de behoefte daaraan erkend heeft, als het eenige en beste middel, om de geheele maatschappij voor menige wanorde en onheil te vrijwaren; nadat hunne oprigting derhalve door hooger hand bevolen, hunne belangen, voor een deel althans, door eene nieuwe wetgeving geregeld zijn; nadat zij zelve meer in het sociale leven ingegrepen hebben en hun verband met andere instellingen duidelijker aan den dag komt; nadat het publiek zelf zich hier en daar verpligt ge-

zien heeft, tot hunne oprigting zijne bijdragen te leveren. Zij verdienen die belangstelling te meer, naarmate vroeger heerschende vooroordeelen allengs geweken en door eene humanere opvatting van krankzinnigheid, door eene juistere waardering der krankzinnigengestichten vervangen zijn, en de overtuiging algemeen zich gevestigd heeft, dat voor de meeste krankzinnigen in de verplaatsing naar het gesticht het voornaamste middel tot herstel gelegen is; naarmate eindelijk het leven binnen hunne muren als het ware verjongd geworden is, en de psychiatrie aldaar als wetenschap en als kunst eene zoo verblijdende uitbreiding gekregen heeft. - Zie hier derhalve een kort overzigt van hunne geschiedenis, vooral hier te lande, van hun doel en hunne strekking, hunne middelen en uitkomsten.

De *geschiedenis* van het krankzinnigenwezen is, helaas, zoowel in ons land als in elk ander, eene schandvlek voor vroegere eeuwen, eene harde beschuldiging tegen den voortgang der humaniteit in andere rigtingen. Elke harer bladzijden wekt de herinnering van tooneelen van menschelijke ellende, die onbegrijpelijke onwetenheid, laakbare onverschilligheid en schreeuwende onregtvaardigheid lieten bestaan, en telken reize vernieuwden. Welke vorderingen kunsten en wetenschappen ook maken mogten, niet eene dezer kwam den krankzinnigen ten goede; welke verbeteringen de maatschappij in hare inrigting, de regtsgeleerdheid in hare bedeeling ondergingen, de krankzinnigen waren buiten hare zorgen gesloten; ja, hetgeen het onbegrijpelijkst is, de Christelijke godsdienst met hare zuiver philanthropische beginselen, met haren milden geest, met hare goede werken en liefdadige instellingen, liet de arme krankzinnigen onopgemerkt, ongetroost en onverzorgd aan hun lot over. En dat lot was voor velen bitter hard. - Behoorden zij tot de Idioten of onnoozelen, dan werden zij in de hoogere standen aan het oog der wereld onttrokken, hier of daar in een afgezonderd vertrek opgesloten, aan zich zelven overgelaten en van alle levensgenot, dat hunne zinnen en hoogere vermogens zou hebben kunnen wekken, verstoken; terwijl men hen in de lagere klassen, òf eene nog ongunstigere verblijfplaats in het varkenshok, in eene schuur of elders aanwees, òf aan de openlijke bespotting van straatjongens en ruw volk blootstelde.

Waren zij razend, of bestond hunne krankzinnigheid ook slechts in buitensporige opgewektheid met grootere krachtsontwikkeling gepaard, dan werden zij onverbiddelijk in een hok, in een verbeter- of tuchthuis, ja zelfs onder misdadigers in de gevangenis geworpen, met ketens beladen en van hunne vrijheid geheel beroofd, op eene wijze, die meer voor de vindingrijkheid van het vernuft des beuls, dan voor de menschelijkheid van het hart hunner verzorgers pleitte. De vrees, die zij inboezemden, was soms zoo groot, dat geene heldere tusschenpoozen van nog zoo langen duur, geene sporen van tijdelijke beterschap, die boeijen ook slechts voor één oogenblik konden doen slaken. Zoo bragten zij, in weerwil van naauwelijks toereikend, slecht voedsel, van onvolledig deksel, en eene ligging zelfs voor beesten ongeschikt, dikwerf jaren lang door, totdat zij, bij niet volkomen gestoord bewustzijn, in den dood het einde van hun leven en hun lijden, met smart moesten verbeiden, of geheel zinneloos en ontzenuwd, den naauwelijks merkbaren overgang van mensch tot lijk ondergingen. Het gunstigst was nog het lot van vele melancholischen en waanzinnigen, in wier toestand men althans de ziekelijkheid niet miskende en die men daarom ook niet uit alle zamenleving, ten minste niet die der naaste betrekkingen, meende te moeten verbannen.

Tot dusverre was hier slechts sprake van den toestand der krankzinnigen in 't algemeen gedurende de laatste eeuwen, en er werd geene melding gemaakt van hen, die òf ten gevolge van een beperkter begrip van krankzinnigheid daaronder niet gerekend werden, òf die vooroordeel en bijgeloof regtstreeks verboden als zoodanig te erkennen. Dat tot de eersten het groote heirleger van zinneloozen (dementes) en onnoozelen (imbecilli), tot de laatsten vele der waanzinnigen (monomaniaci) gebragt moeten worden, lijdt wel geen' twijfel. Beurtelings als bovennatuurlijk begaafde wezens vergood, of als behekste en bezetene gevreesd, werd hun nu eens, zoo als bij vele heidensche volkeren, eene plaats in den tempel aangewezen, en werden zij dan weder, zoo als bij de Christenen, ten vure gedoemd, en waar men ze als ziek beschouwde, trachtte men hunne genezing door offerhanden en ceremoniën, of door tooverspreuken en gebeden te ver-

krijgen. Aan de wonderdadige kracht van deze laatsten, zegt men zelfs, dat de krankzinnigen-kolonie Gheel in België haar ontstaan en, nu reeds gedurende bijkans drie eeuwen, hare voortduring voor een groot deel te danken heeft. De schutsvrouw van dit oord, Dymphna, zoude namelijk aldaar groote wonderen verrigt hebben en nog steeds verrigten aan krankzinnigen, die jaarlijks in grooten getale derwaarts stroomden, terwijl vele hunner daar maanden en jaren lang bleven, en er eindelijk eene soort van kolonie vestigden, die nog steeds bestaat en meer door hare bijzonderheid dan door hare geschiktheid de aandacht waardig is. - Groot moge ook het getal geweest zijn van hen, die in de kloosters, onder boetedoening en kruisiging des vleesches, een treurig en vergeten leven geleid, en als slagtoffers van bijgeloof en vooroordeel, eenen te vroegtijdigen dood gevonden hebben. Groot eindelijk het getal van diegenen, voor wier fanatische monomanie men op de pijnbank het geneesmiddel zocht, of op den brandstapel voldoening aan de beleedigde godsdienst wilde schenken, of op het schavot het begane onregt meende te moeten wreken. Hoe het zij, zeker is het, dat noch bij het Heidendom noch bij de Christenen er aan gedacht werd om krankzinnigengestichten te doen oprigten. In het Oosten meent Esquirol de eerste sporen van eene afzonderlijke krankzinnigenverpleging te moeten zoeken, en wel zoude er in de stad Fez in Afrika, reeds in de 7de eeuw, bij een der hospitalen eene afdeeling van krankzinnigen bestaan hebben, terwijl er in Europa nog van geene bijzondere inrigtingen sprake was. Naarmate echter ook in dit werelddeel de nimbus van heiligheid of het kaïns-teeken van heiligschennis van het hoofd der krankzinnigen voor den helderen schijn der beschaving meer en meer terugweken, werd hun de toegang tot de kloosters moeijelijker en werden de pogingen ter genezing, door de geestelijken zeldzamer aangewend. Naarmate de Staat meer doordrongen werd van de zucht, om in elke rigting voor de rust en de orde der maatschappij te zorgen, naar die mate liet zich de behoefte krachtiger gevoelen, om zich voor de uitspattingen der krankzinnigen te vrijwaren en de ergerlijke tooneelen te voorkomen, waartoe hunne vrije omdoolingen zoo vaak aanleiding gaven. Naar mate eindelijk de overtuiging zich meer en meer ves-

tigde, dat krankzinnigheid, in elken vorm, als eene ziekte beschouwd moest worden, die om haren bijzonderen aard en verschijnselen ook eene bijzondere behandeling en verpleging vordert, begonnen de geneeskundigen hunne aandacht meer op deze soort van lijders te vestigen, en de eischen tot verbetering van hun lot luider uit te spreken. Wel waren het ook in vroegere tijden de geneeskundigen geweest, die het hadden durven wagen, hunne beschuldiging tegen de gruwelen in te brengen, welke men aan de arme lijders pleegde; wel was het door de geneeskundigen reeds vroeg, ten spijt van bijgeloof en onkunde beweerd, dat krankzinnigheid eene ziekte en geene zonde was, wel hadden zij hier en daar op eene verbeterde wetgeving, op eene meer doelmatige verpleging aangedrongen, doch lang was hunne stem gebleven als die eens roependen in de woestijne. En toch moest eindelijk het wachtwoord, door geneeskundigen vooral uitgesproken, gehoord worden en ook voor den troon der koningen weêrklank vinden.

In Frankrijk waren het inzonderheid de menschlievende bemoeijingen van St. Vincent de Paule, die veel tot aanvankelijke verzachting en verbetering van het lot der krankzinnigen bijdroegen; totdat in 1792 de geneesheer Pinel den moed had om zich met de zorgen voor de krankzinnige mannen, die als onherstelbaar in eene afdeeling van de gevangenis te Bicêtre bij Parijs verpleegd werden, te belasten, hunne ketens te verbreken, en zoowel hier als in de Salpetrière, op de afdeeling der krankzinnige vrouwen, eene menschkundigere en mildere behandeling in te voeren. Dit voorbeeld bleef ook voor de overige gestichten niet zonder navolging. Het riep langzamerhand eene reeks van geregtelijke en administrative bepalingen, en eindelijk voor weinige jaren eene volledige wetgeving voor de krankzinnigen in het leven; het bevorderde tevens van lieverlede de verbetering der bestaande en de oprigting van nieuwe gestichten.

In Engeland sprak in 1780 de beroemde Howard in de krachtigste taal zijne verontwaardiging uit over de onmenschelijke vermenging en gelijkstelling van misdadigers met krankzinnigen, die hij in bijna alle gevangenissen aangetroffen had. Hij gaf daardoor den eersten spoorslag tot eene hervorming van

het geheele krankzinnigenwezen in dat koningrijk, waarvoor de belangstelling later, in 1788, door den aanval van krankzinnigheid van George III, op nieuw aangewakkerd was, en die zich eindelijk in 1808 door eene wet kenbaar maakte, waarbij den graafschappen bevolen werd, gestichten voor de onvermogende krankzinnigen te bouwen en te onderhouden. Op deze wijze ontstonden (trouwens langzaam genoeg, van 1812-1841) 15 nieuwe gestichten voor de graafschappen en 120 privaat-inrigtingen. Hier vooral was het verwonderlijk, dat de vooruitgang zich niet eer en krachtiger liet gevoelen, daar toch reeds in 1547, door Eduard VI, het sedert dien tijd zoo beroemde en om zijne gruwelen zoo beruchte Bethlehem of Bedlam voor krankzinnigen ingerigt werd.

In Duitschland had wel is waar Reil zich met levendigen ijver, in het begin dezer eeuw, voor de verbetering der krankzinnigengestichten verklaard, maar noch dit noch zijne schets, die hij bij de inrigting daarvan in acht genomen wenschte te hebben, verwierven genoegzamen bijval, om reeds terstond eene gelukkige hervorming te kunnen bewerken. Reil zelf bleef daartoe te vreemd aan alle practische bemoeijingen voor de krankzinnigen. De reeds sedert langen tijd bestaande gestichten, die het eene meer, het andere minder, ondoelmatig en ontoereikende geacht moesten worden, bleven in denzelfden toestand, totdat eindelijk door Langermann's invloedrijke pogingen een nieuw leven opgewekt werd, een leven, dat zich door alle staten van Duitschland heen verspreidde en in vele hunner de gelukkigste vruchten opleverde.

Wij willen ons bij de algemeene beschouwing van deze drie landen bepalen, hoe belangrijk het ook in sommige opzigten zijn zou, den blik tevens op Noord-Amerika, Italië en andere groote rijken te vestigen. Bij Frankrijk, Engeland en Duitschland blijven wij dáárom stilstaan, omdat de ontwikkeling hunner gestichten genoegzaam van denzelfden grond uitging, bijna gelijken tred hield met het krankzinnigenwezen in ons land, en daarop den grootsten invloed geoefend heeft.

Het begin dier ontwikkeling kan eerst in dien tijd gesteld worden, toen men de vermenging van krankzinnigen met boosdoeners in gevangenissen, met geestelijken in kloosters, met gebrekkigen en zieken in bestedelingen- en zieken-

huizen, als ongeoorloofd en nadeelig leerde beschouwen; toen men derhalve hunnen toestand aan een meer gezet onderzoek onderwierp en eene juistere inzage verkreeg van de eigenaardige behoeften, die eerst in afzonderlijke gebouwen regt duidelijk aan 't licht kwamen.

Doch al die afzonderlijke gebouwen leden al aanstonds aan een en hetzelfde gebrek, namelijk te kleine ruimte, waardoor of niet allen konden opgenomen worden, die er dringende aanspraak op schenen te hebben, of waardoor eene schadelijke opeenhooping en vermenging van de ongelijksoortigste lijders ontstond. Velerlei waren de middelen, waardoor men deze kwaal trachtte te verhelpen. Nu eens was het intusschen eene noodzakelijke spaarzaamheid, dan weder eene onvoldoende ervaring, die tot allerlei halve maatregelen leidde. Voor allen was het duidelijk, dat er in de eerste plaats een grooter aantal gestichten voorhanden moest zijn, en voorts dat eene zifting van de verpleegden noodzakelijk was. In Engeland gaf dit aanleiding, dat men, het verschil van stand en vermogen tot grondslag nemende, verschillende gestichten voor rijken en armen tot stand bragt. Opmerkelijk is het, dat zoo doende het getal der grootendeels uit winzucht ontstane privaat-inrigtingen, in 1828, alleen rondom Londen, reeds 38 beliep, terwijl er buiten den kring van Londen nog 70, ja in 1842 in het geheele koningrijk niet minder dan 120 aanwezig waren, waarin gezamenlijk 5600 krankzinnigen verpleegd werden. Hiermede was inderdaad veel voor de eigenbaat der ondernemers, maar nog weinig in het belang der krankzinnigen gewonnen. Die eigenbaat kende vaak geene grenzen en gaf aanleiding tot de schrikkelijkste gewelddadigheden jegens de verpleegden, die soms zonder krankzinnig geweest te zijn, of reeds na volkomen herstel, hetzij in het belang hunner familiebetrekkingen, of in dat der ondernemers, opgesloten gehouden werden. Men kan zich ter naauwernood eenig denkbeeld vormen van de gruwelijke misbruiken, die daarbij plaats vonden, en die herhaalde opzettelijke onderzoekingen van het parlement, verschillende wetten en de aanstelling van meerdere commissiën van onderzoek noodzakelijk maakten. Ten bewijze, hoe weinig de belangen der krankzinnigen door eene afzondering op zulken grondslag, bevorderd werden, moge de bevinding dier com-

missiën strekken, dat verscheidene dier ondernemers niet zelve in hunne gestichten woonden, maar de directie en administratie daarvan aan anderen aanbesteedden, voorts dat er van de 100 privaat-inrigtingen slechts 46 waren, aan wier hoofd zich een geneeskundige bevond; en eindelijk, hetgeen zeker nog het luidst van alles spreekt, dat de sterfteverhouding in die privaat-inrigtingen een aanmerkelijk verschil oplevert ten aanzien der vermogende krankzinnigen en der onvermogende. Terwijl namelijk die sterfteverhouding voor de eersten niet verschilt van die, welke men in het algemeen voor krankzinnigen, en wel bijzonder in het graafschaps-armengesticht voor Middlesex te Hanwell aantrof, was de sterfte der behoeftigen in de privaatgestichten, 2 à 3 maal zoo groot als te Hanwell. De in Engeland ontstane scheiding der gestichten, zoo als wij die hier voorgesteld hebben, kan dus in elk geval noodlottig genoemd worden, vooral omdat daardoor het welzijn der onvermogende krankzinnigen zoo zeer veronachtzaamd is, dat er volgens Julius in 1841, nog 37 graafschappen bestonden met 4 à 5000 behoeftige lijders, die van het voorregt eener doelmatige verpleging verstoken waren. Ja, volgens een officiëel rapport in 1844, door eene bijzonder tot dat onderzoek ingestelde commissie aan het parlement ingeleverd, bleek het, dat voor de 17000 in de graafschappen aanwezige behoeftige krankzinnigen slechts 4500 plaatsen aanwezig waren, dat 21 graafschappen met 2772 krankzinnigen nog in het geheel geene inrigting bezaten, en dat deze derhalve, of geene bijzondere verpleging genoten, of in werkhuizen of andere gestichten een onderkomen moesten zoeken. Gelukkig echter hebben de nieuwe, in 1845 uitgelokte wettelijke bepalingen het vooruitzigt geopend, dat er 20 nieuwe graafschaps-krankzinnigengestichten opgerigt zouden worden, die reeds in 1847 hunne voltooijing te gemoet zagen, waarbij tevens de scheiding van geneeslijken en ongeneeslijken, wel is waar niet tot grondslag voor de wetgeving is aangenomen, maar toch als middel gebezigd is, om eene meer gelijkmatige en doeltreffende verdeeling der lijders over de verschillende gestichten te erlangen. Mogt dit besluit eens geheel nageleefd zijn, dan voorzeker zal Engeland's krankzinnigenwezen eene aanzienlijke hoogte bereikt hebben; want,

de wetenschappelijke ontwikkeling der psychiatrie in dat land daargelaten, waarover wij hier niet verder kunnen uitweiden, zijn er een groot aantal gestichten, zoo als te Hanwell, Lincoln, Wakefield, Lancaster, York, Retreat enz., enz., die in vele opzigten voortreffelijk mogen genoemd worden, zoo wel om hunne inrigting, als om hunne administratie en hunne geneeskundige leiding.

In Frankrijk is de verdeeling op bovenvermelden grondslag niet zoo duidelijk of zoo algemeen als in Engeland. Wel bestaan ook daar te lande, en vooral in en bij Parijs, vele privaatinrigtingen, maar zij vormen niet tegenover de departementale eene zoo afzonderlijk staande klasse van inrigtingen. Ferrus, destijds Geneesheer voor de afdeeling der krankzinnigen te Bicêtre, maakte in 1834 een rapport omtrent den toestand der gestichten bekend, waarin krankzinnigen verpleegd werden, om het even, of deze verpleging hun hoofd- of slechts hun nevendoel was. Daaruit bleek, dat op verre na niet alle departementen in de gelegenheid waren in hunne behoeften, ware het dan ook nog zoo onvolledig, te voorzien. De schildering, die hij van den toestand dier arme lijders geeft, was inderdaad allertreurigst. Esquirol, die in 1818 reeds eene memorie over dit onderwerp aan den minister van binnenlandsche zaken ingediend had, telde toen op eene bevolking van ruim 30 millioenen zielen slechts 5153 krankzinnigen, die deels in openbare, deels in privaatgestichten, deels in gasthuizen, bestedelingenhuizen, bedelaarsgestichten en gevangenissen verspreid waren, en waarvan meer dan 2000 in de 3 groote gestichten van Parijs, namelijk Salpetrière, Bicêtre en Charenton verpleegd werden. Door deze inrigtingen, vooral door Bicêtre en Salpetrière, werd dan ook destijds eene hoofdverdeeling dezer gestichten aan de hand gegeven, en wel eene verdeeling naar de verschillende geslachten. Want behalve Bicêtre, dat uitsluitend mannen, en Salpetrière, dat alleen de behoeftige vrouwen ontving, waren daarenboven nog 2 van de 8 maisons royales de santé, dat namelijk te Armentières voor *mannen* en dat te Lille voor *vrouwen* ingerigt. Deze verdeeling naar het verschil van kunne, werd in het vervolg van tijd wel is waar niet meer zoo streng gehandhaafd. Het getal gestich-

ten werd hoe langer zoo meer uitgebreid, zoo zelfs, dat het in 1837 in een rapport aan de Kamer der Gedeputeerden tot 34 geklommen was. Tot zoover was alzoo het krankzinnigenwezen in Frankrijk reeds zonder wettelijke tusschenkomst verbeterd, toen in 1838 eene wet uitgevaardigd werd, die behalve eene reeks van bepalingen, alle meer van eenen legislativen en administrativen aard, in art. 1, voorschreef: dat elk departement gehouden zou zijn een openbaar gesticht te hebben, bij uitsluiting bestemd om krankzinnigen op te nemen en te verzorgen, of met eenig ander gesticht, hetzij openbaar of privaat, daaromtrent een contrakt te sluiten; terwijl bij die zelfde wet, niet alleen de op- maar ook de inrigting van alle krankzinnigengestichten onder toezigt van het openbaar gezag gesteld werden.

In de 3de afdeeling van de Statistique de France, in 1841 door den minister van koophandel uitgegeven, wordt het getal krankzinnigen (doch alleen van de zoodanigen, die in gestichten verpleegd werden) berekend op 19,738, bij eene bevolking van 34,213,929. Dit cijfer, ten gevolge waarvan slechts 1 krankzinnige op de 1728 inwoners komt, zou, zoo als ook Brièrre de Boismont en Parchappe te regt tegen Moreau de Jonnès beweren, veel te gering zijn, indien daaronder ook diegenen begrepen waren, die niet in gestichten verpleegd worden. Hoe het zij, dat de gestichten in genoegzamen getale in Frankrijk aanwezig zijn, is door de wet gewaarborgd, terwijl het bovengenoemde cijfer van 19,738 voldoende bewijst, dat het openbare krankzinnigenwezen daar te lande in den laatsten tijd aanmerkelijke uitbreiding gekregen heeft.

Intusschen is de verdeeling der krankzinnigengestichten daar niet zoo streng vastgehouden als in Engeland, en vertoont althans niet, zoo als in Duitschland, eenen bepaalden ontwikkelingsgang, die van eenen wetenschappelijken grondslag uitging, en die zich in dit laatste land duidelijker dan in eenig ander openbaart.

Uit de chaotische verwarring, waarin de krankzinnigen vroeger begrepen waren, ontstonden hier het eerst gestichten, waarin geneeslijken en ongeneeslijken door elkander opgenomen en verpleegd werden. Het groot getal gevoegd bij den natuurlijk langeren verpleegtijd der ongeneeslijken, nam wel-

dra alle beschikbare localiteiten in, zoodat de nieuwe gevallen of in het geheel niet, of eerst dan opgenomen konden worden, wanneer de gunstigste tijd voor het herstel reeds verstreken was. Dit tijdperk is door Damerow, den beroemden Duitschen geneeskundige, die zich voor de psychiatrie in 't algemeen, maar vooral voor de inrigting der aan deze specialiteit gewijde instellingen, zoo verdienstelijk gemaakt heeft, het tijdperk der absolute vereeniging van geneeslijken en ongeneeslijken genoemd. Het bezwaar, dat hieruit ontstond, deed den kundigen Langermann eene volkomene splitsing van beide soorten van lijders wenschelijk en noodzakelijk achten. Het was daarom, dat hij uit het gesticht voor het koninkrijk Saksen, gelegen op den Sonnenstein, de ongeneeslijken verwijderde, en eerst naar het wees-, arm- en tuchthuis te Waldheim, en later naar de bijzonder voor hen ingerigte bewaarplaats te Colditz liet overbrengen. Dit voorbeeld werd daarop spoedig door Pruissen gevolgd bij de oprigting van het geneeskundige gesticht te Siegburg voor Rhijn-Pruissen en te Leubus voor Sileziën, terwijl te Brieg en Plagwitz nieuwe bewaarplaatsen werden daargesteld; vervolgens door het koninkrijk Wurtemberg, dat in het jaar 1834 het geneeskundige gesticht te Winnenthal en de bewaarplaats te Zwiefalten tot stand bragt, beide gestichten, die, hoezeer de uitvloeiselen van een minder deugdelijk systema van absolute scheiding, door den onvermoeiden ijver en de menschlievende zorgen hunner directeuren Zeller en Schäffer tot de allervoortreffelijksten gerekend mogen worden. - Op die wijze was wel voor de geneeslijken gezorgd, maar het lot der ongeneeslijken was er veeleer door verslimmerd, en noch de Staat noch de familiën konden zich op eene bevredigende wijze van dien last ontdoen. Het kon dus ook niet missen, of deze toestand moest slechts den overgang vormen tot eenen volmaakteren, die door deze absolute scheiding meer dan door iets anders bespoedigd zou worden. Want welke dan ook de gebreken waren, die dit systeem aankleefden, zeker kon op geene andere wijze de waarheid, *dat krankzinnigheid herstelbaar is*, sprekender aan den dag gebragt worden, dan door haar; eene waarheid, die toen, ja zelfs tegenwoor-

dig nog, zoo vaak door onkunde en vooroordeel in twijfel getrokken wordt. De glansrijke uitkomsten der genezing, in Sonnenstein verkregen, trokken aller aandacht tot zich, en versterkten alomme de overtuiging van de verpligting, en verlevendigden den wensch om alle maatregelen te baat te nemen, ten einde de eischen der philanthropie en der wetenschap te bevredigen. Men ging met mindere vooringenomenheid aan het onderzoek, zoowel van de bezwaren, die tegen het aangenomen systeem bestonden, als van de wezenlijke behoeften der psychiatrie, waaraan het niet bij magte was te voldoen. De meerdere omslagtigheid in het bestuur, de grootere kostbaarheid bij de oprigting en het onderhoud, de verbrokkeling van middelen, het ontoereikende van de wetenschappelijke criteriën van geneeslijkheid en ongeneeslijkheid, de liefdeloosheid jegens de verpleegden, de krenking der naastbestaanden, en zoo vele andere grieven, die er aan verbonden waren, deden zich meer en meer gevoelen. Roller, de verdienstelijke psychiater van het Groot-Hertogdom Baden, liet reeds in 1831 zijne stem tegen de absolute scheiding hooren en prees de inrigting te Hildesheim als voortreffelijker in dit opzigt, omdat daar de verblijfplaats voor geneeslijken en die voor de onherstelbaren, beide en onder één hoofdbestuur vereenigd, op korten afstand van elkander gevonden werden. - In de provincie Westphalen werd het absoluut vereenigde gesticht te Marsberg verbeterd en in diervoege uitgebreid, dat het oude gebouw voor ongeneeslijken en eene nieuwe localiteit voor geneeslijken, door administratie en leiding tot een relatief verbonden geheel, vereenigd konden worden. Door niets echter vond de voortreffelijkheid dezer relatieve verbinding van genezings-gestichten en bewaarplaatsen zoo algemeenen ingang als door de overtuigende taal van den reeds genoemden Damerow, die in zijn geschrift: ‘über die relative Verbinding der Irren- Heil- und Pflegeanstalten,’ hare noodzakelijkheid op morele, wetenschappelijke en administrative gronden ontwikkelde. Dienovereenkomstig werden dan ook bijna alle latere krankzinnigen-gestichten in Duitschland, zoo als te Saksenberg voor Mecklenburg-Schwerin, te Halle, voor Saksen, te Schuberg, voor Nas-

sau, te Illenau, voor Baden enz. veranderd of nieuw ingerigt, en daarmede was de hoogste bloei voor de krankzinnigengestichten in Duitschland bereikt, en een beginsel in het leven geroepen, dat tegenwoordig bijna zonder uitzondering algemeen als het beste erkend, en, waar het slechts eenigzins mogelijk is, toegepast wordt. Aan de algemeenheid toch van het beginsel wordt weinig ontnomen door de onbeduidende verdeelingen, die men voor sommige gestichten belangrijk achtte; noch door den wensch van enkelen, die de gestichten liever verdeeld zagen in de zoodanige, die Gemüthskranke, en in andere die Geisteskranke, of die de reconvalescenten afzonderlijk kunnen opnemen.

Wij spraken van de krankzinnigengestichten Duitschlands, maar de billijkheid gebiedt ons te verklaren, dat, hoe vurig ook door de Duitschers gewenscht, met hoeveel kracht ook door hen in den laatsten tijd bevorderd, de eenheid van Duitschland ook in dit opzigt nog zeer gemist wordt. Want terwijl het krankzinnigenwezen in Pruissen, Baden, Wurtemberg, Nassau, Hannover, Mecklenburg-Schwerin, Saksen reeds, ten opzigte der gestichten, tot eene aanzienlijke hoogte geklommen is, en er voor Hessen, Brunswijk, Weimar en andere kleine staten weldadige hervormingen bewerkstelligd worden, zoo ziet het er in Oostenrijk (Praag uitgezonderd, alwaar een voortreffelijk relatief verbonden instituut aanwezig is) en in Beijeren, op vele plaatsen nog erbarmelijk uit, en is er althans aan eene gezamenlijke krankzinnigenstatistiek voor geheel Duitschland, zoo als die voor Frankrijk en Engeland bestaat, nog lang niet te denken. In weerwil daarvan mag men in 't algemeen aannemen, dat Duitschland met zijne gestichten de drie voorname phases het volledigst doorloopen heeft, terwijl het van die der absoluut verbondene, door die der absoluut gescheidene tot die der relatief verbondene gestichten voor geneeskundige behandeling en verpleging geraakt is. Hier, zoowel als in Frankrijk en Engeland, leert de geschiedkundige nasporing, dat de krankzinnigen in den aanvang slechts opgesloten werden, om de maatschappij voor hunne uitspattingen te bewaren; dat daarna eene meer menschlievende gezindheid de noodzakelijkheid deed geboren worden, om ze beter te ver-

zorgen en te verplegen; dat men voorts er toe kwam; om ze bij die verpleging ook aan eene geneeskundige behandeling te onderwerpen; en dat eindelijk die geneeskundige behandeling en het herstel des lijders hoofddoel werden, waarbij echter de doelmatige verpleging ook van de onherstelbaren niet verzuimd mogt worden. Dien zelfden ontwikkelingsgang vinden wij in de gestichten terug. Eerst waren zij enkel bewaarplaatsen, daarna verpleeghuizen, vervolgens gestichten ter verpleging en genezing tevens, en eindelijk genezings- en verplegingsgestichten tegelijk.

Het laat zich intusschen voorzien, dat ook deze orde van zaken nog belangrijke wijzigingen zal ondergaan en de ondervinding geeft reeds het regt om die wijzigingen nader te voorspellen en aan te duiden. De verdeeling der krankzinnigen in geneeslijken en ongeneeslijken, laat ons het vrij bekennen, is zoo willekeurig, dat zij op den duur niet als hoofdgrondslag gebezigd zal kunnen worden. Het onderscheidend kenmerk van al of niet geneeslijkheid, dat men in den vorm der krankzinnigheid, in haren duur, hare complicatiën, enz. heeft willen zoeken, is daartoe al te onzeker, of laat te veel uitzonderingen toe. In weerwil daarvan moet men bekennen, dat het getal ongeneeslijken verreweg dat der geneeslijken overtreft, althans dat zij door hunnen langeren verpleegtijd op den duur in de gestichten de groote meerderheid zullen uitmaken, zoodat de *Pflegeanstalten* spoedig overbevolkt zullen zijn en men van zelf genoodzaakt zal wezen, de overtallige ongeneeslijken in de *Heilanstalten* een goed onderkomen te doen vinden. Trouwens, indien men daarbij met verstand te werk gaat en indien de localiteit slechts genoegzame onderafdeelingen toelaat, zijn hiervan geene nadeelen te wachten, althans niet in een gesticht, dat er toe ingerigt is, om al de krankzinnigen van eenig district te bevatten. Ja, eene voortgezette ernstige overweging van dit vraagstuk en eene latere veeljarige ondervinding doet ons hier de verklaring herhalen, die wij reeds in 1842, in een rapport aan de Gedeputeerde Staten van Noord-Holland uitspraken, dat, voor de krankzinnigengestichten, de verdeeling der krankzinnigen in *storende* en *niet storende* de voorkeur verdient boven die in

geneeslijke en *ongeneeslijke*. Want, ofschoon het waar zij, dat sommige ongeneeslijken minder en niet zoo verschillende inrigtingen vereischen dan geneeslijken, dat men b.v. voor Idioten, erge stompzinnigen of voor die, welke tevens aau vallende ziekte of verlamming lijden, geene werkplaatsen, geene groote wandeltuinen, geene bijzondere middelen van uitspanning en verstrooijing volstrekt noodig heeft; even waar is het tevens, dat het bezit dier hulpmiddelen hun leven bijzonder kan veraangenamen en dat men hun door het toegestane gebruik daarvan eene groote weldaad bewijzen kan, eene weldaad, die men aan enkelen hunner volstrekt niet onthouden mag, wil men niet het verwijt van onmenschelijkheid op zich laden. Men bedenke het, dat zij, die lang aan periodieke razernij lijden, dat vele vormen van melancholie, dat vele gevallen van zoogenaamde *moral insanity*, tot de ongeneeslijke gerekend moeten worden, - alle vormen, die de ontvankelijkheid voor aangename en onaangename indrukken niet alleen niet uitdelgen, maar vaak zelfs verhoogen, en men vrage zich af, of men hier vrijheid hebbe, zoodanige lijders in eenen minder gunstigen toestand te plaatsen, dan die welke men onderstelt voor genezing vatbaar te zijn. Neen, de vraag, of zij al of niet de genezing van anderen in den weg staan, of zij voor de orde hinderlijk zijn, of zij storende indrukken bij hunne overige lotgenooten kunnen wekken, die vraag alleen en in de eerste plaats verdient bij hunne verdeeling in aanmerking te komen. Of hij geneeslijk zij of niet, daarvan heeft de krankzinnige, die met anderen zamenwoont, nog minder besef dan de geneesheer, die er zich vaak in vergist. Door zijne ongeneeslijkheid alleen zal geen krankzinnige den anderen in den weg staan, maar wel door zijne woorden, manieren en gedragingen. Voor de afzonderlijke plaatsing van eenige ongeneeslijken moet derhalve het gesticht de gelegenheid bieden, zoo als voor allen, die onzindelijk, walgelijk, erg verlamd zijn, aan vallende ziekten lijden, enz. Maar in die afzondering behooren ook tijdelijk alle geneeslijken te deelen, die door geschreeuw, geraas, door hunne onreinheid en ergerlijke daden den anderen hinderlijk zijn. Aan den anderen kant zal eene verstandige vermenging van geneeslijken en ongenees-

lijken het gesticht zelfs te eer zijn doel doen bereiken. Vele dusgenoemde ongeneeslijken zijn toch de ordelijkste en rustigste, die den nieuw ingekomenen tot voorbeeld kunnen verstrekken en hen onwillekeurig daartoe medeslepen; zij zullen in de werkplaatsen de blijvende kern uitmaken; zij zullen den dienstboden den arbeid verligten en door hunne vaak mechanische volgzaamheid de orde en discipline van het gesticht meer bevorderen, dan dwangmiddelen of overreding immer zullen vermogen. Dat voorregt bieden nu echter ook de relatief verbondene genezings- en verplegingsgestichten, dat zij de bouwkundige voorwaarden voor de doelmatige scheiding der storenden en niet storenden geheel vervullen en derhalve met veranderden naam hetzelfde blijven, hetgeen bij de absoluut verbondene gestichten niet het geval is.

Wij liepen hier onze redenering eenigzins vooruit, terwijl wij, ook met het oog op hetgeen in den laatsten tijd voor de verbetering der gestichten in Holland gedaan is, die groote indeeling daarvan aanduiden, die naar onze overtuiging meer en meer als de beste zal erkend worden. - Op den hoogsten trap van ontwikkeling zoude men eindelijk van de gestichten kunnen vorderen, dat zij als clinische instituten, door woord en geschrift, dienstbaar gesteld werden aan de uitbreiding der wetenschap, niet alleen der psychiatrie in het bijzonder, maar der geheele geneeskunde, anthropologie en philosophie in het algemeen. - Doch het is hier de plaats niet, deze stelling verder uit te werken.

Vestigen wij liever thans opzettelijk onze aandacht op hetgeen de geschiedenis ons van het krankzinnigenwezen in ons eigen land leert. - Zoo ergens, dan voorzeker was zij ook hier eene zeer bedroevende. Onnoodig is het van den vroegeren toestand eene uitvoerige schilderij op te hangen. Wie echter eenige groepen daarvan zich voor oogen wenscht te brengen, leze de redevoering van Prof. Schroeder van der Kolk, voor 10 jaren uitgegeven, waarin hij met onverschrokkene vrijmoedigheid den verwaarloosden toestand aan het licht brengt, en openhartig belijdt, dat hij in het onzekere verkeert, of, wanneer hij den blik naar de gestichten van ons land wendt, een gevoel van droefheid, dan wel van schaamte regtmatiger zij. Ook geen enkel lichtpunt van

meerdere menschelijkheid ontwaart ons oog bij het doorloopen van die vroegere geschiedrollen, en zonder uitzondering, kon boven alle krankzinnigengestichten het motto van Dante zijne plaats vinden: ‘Laat varen alle hoop, gij die hier binnentreedt.’ Vooroordeel en vrees aan den kant der maatschappij, onkunde van de geneeskundigen, lieten dien toestand eeuwen lang voortduren, ja verzetteden zich zelfs niet tegen het afgrijsselijke gebruik, om op eenen bepaalden dag (Paaschdol) de in hunne hokken opgeslotene krankzinnigen, als wilde beesten, aan het nieuwsgierige publiek te vertoonen. De staat kende slechts ééne zorg, het was die, om zich van hunnen last te ontdoen, en ze voor de orde en rust onschadelijk te maken. - Het was reeds veel, dat, in art. 489-513 van het op den eersten Maart 1811 alhier ingevoerde Code Napoleon, de wijze geregeld werd, waarop personen, die *voortdurend* in eenen staat van onnoozelheid, krankzinnigheid of razernij verkeerden, konden worden geinterdiceerd, en dat het, bij art. 510 van dat wetboek, aan den familieraad verbleven was, om den krankzinnige in zijne woning, of elders, of wel in eenig gesticht te laten verplegen; maar onteerend was de schandelijke gelijkstelling, die in art. 574 wordt uitgedrukt door de woorden: ‘ceux qui laisseront divaguer des insensés ou furieux, ou animaux malfaisans ou féroces, seront etc.’ Voor de *niet voortdurend* krankzinnigen bestonden, blijkens het bovenstaande, geenerlei wettige bepalingen. Daarin werd derhalve bij een besluit van 12 Februarij 1814 voorzien, door de bepaling, dat, op verzoek van naastbestaanden, of wel op requisitoir van den officier van justitie, zoodanige personen tot behoud van de goede orde, wering van openbare zedeloosheid, of voorkoming van ongelukken, buiten vorm van proces zoo lang in een verbeterhuis mogten worden geconfineerd, die wegens zinneloosheid, verregaande verkwisting, of andere buitensporige en slechte gedragingen voor de zamenleving ongeschikt waren, of zich dezelve hadden onwaardig gemaakt, als zij geene merkbare blijken van beterschap gaven. Bij de wet werd het zoodoende eerst erkend, dat de krankzinnigen gelijk aan wilde beesten waren en later dat zij met verkwisters en deugnieten op ééne lijn geschaard moesten worden: bij de wet werd de gezamen-

lijke opsluiting in één gesticht met deze laatsten gedoogd, ja zelfs bevolen; en de wetgever kende dus geen hooger doel, had geene ruimere inzigten, dan om ze maar onschadelijk te maken voor de maatschappij. De eerste merkbare schrede van vooruitgang vinden wij echter in het besluit van 11 April 1818. Daarbij had den wetgever de gedachte aan mogelijke genezing voor den geest gezweefd, ja die genezing zelve werd reeds als doel meer op den voorgrond gesteld. Bij dat besluit toch werd niet alleen het voortdurend bestaan der daartoe geschikte gestichten gedoogd, de oprigting van nieuwe en opheffing der ongeschikte bevolen; maar daarbij werd tevens eene stellige scheiding gelast van krankzinnigen en misdadigers, en eindelijk werden hierbij eenige administrative bepalingen gevoegd, die tot eene betere orde van zaken zouden leiden. Een geschikt persoon zou zelfs aangewezen worden, om de voortreffelijke inrigtingen van Europa te gaan bezoeken, ten einde zich aldaar met de beste wijze van besturing der gestichten en de doelmatigste wijze van verpleging der krankzinnigen bekend te maken. Doch helaas! dit besluit, hoe lofwaardig ook, is zonder gevolg gebleven. Desniettegenstaande verzuimde de regering niet, allerhande wenschen tot verbetering van het bestaande te koesteren, en heden plannen voor te stellen om ze morgen weer te verwerpen, of ze althans te laten rusten. Inmiddels werd er een onderzoek ingesteld naar den aard en de uitkomsten der in de Noordelijke en Zuidelijke gewesten aanwezige gestichten; voorts eene algemeene telling der krankzinnigen bevolen, die toen, in 1825, voor de Noordelijke provinciën, met uitzondering van Limburg, 1828 opleverde. Van dit getal werden 702 (295 m. en 407 vr.) op 47 verschillende plaatsen verpleegd, zoowel in afzonderlijk daartoe ingerigte huizen, als in gevangenissen, bedelaarsgestichten, zieken- en godshuizen. 23 dier gestichten behoorden aan de gemeenten, 5 stonden op zich zelve, en 7 waren geheel onafhankelijke particuliere inrigtingen. In één punt echter kwamen zij allen overeen, namelijk in hunne volslagene ongeschiktheid. Men zag dit in, en zonder zich de moeijelijkheden te ontveinzen, die aan hunne opheffing verbonden zouden zijn, liet de regering een plan van een colossaal gesticht

ontwerpen, dat voor de gezamenlijke krankzinnigen der Noordelijke provinciën op de heide van Zeijst zou opgerigt worden. Dit plan stelde eenen halven cirkel voor, met naar buiten uitloopende stralen, ongeveer als het Engelsche gesticht te Exeter; zijn middenlijn zou alleen eene lengte van 1100 ellen beslaan. Hoe onbekookt en ondoelmatig dit plan ook zijn mogt, men was toegevend genoeg om het althans in overweging te nemen. Intusschen was de belangstelling voor dit onderwerp levendiger aangewakkerd. Sommige geneeskundigen begonnen er hunne aandacht aan te schenken. De provinciale geneeskundige commissie van Noordholland schreef in 1821 eene prijsvraag uit, die de psychiatrie bijna in haren geheelen omvang omvatte en waarop zij in 1823 een antwoord ontving, dat na de wenschelijke verbeteringen en de noodige uitbreidingen in 1825, door haar den prijs waardig gekeurd werd en in 1826, door statistieke opgaven, door inlichtingen omtrent den opbouw van krankzinnigengestichten, enz. vermeerderd, in het licht verscheen, onder den titel: ‘Traité sur l'aliénation mentale et sur les hospices des aliénés; par Joseph Guislain, à Gand.’ Dit werk oefende wel is waar geen regtstreekschen invloed uit op de verbetering der krankzinnigengestichten; de daarbij ontworpene plannen, waarin, merkwaardig genoeg, het cellulaire systema aangenomen was, waren niet genoegzaam ontwikkeld, al te omslagtig en te kostbaar, en inderdaad ook ondoelmatig te noemen. Noch de regering, noch de plaatselijke besturen toonden althans daardoor eenigzins tot meerdere werkzaamheid aangespoord te zijn. Intusschen scheen men van de onuitvoerbaarheid van het boven vermelde colossale gesticht overtuigd geworden te zijn, want dit bleef verder onaangeroerd in de portefeuille liggen, alwaar het als merkwaardig gedenkteeken van overdrijving en ondoelmatigheid ten eeuwigen dage moge blijven rusten. De Belgische revolutie leidde eindelijk de opmerkzaamheid geheel van dit onderwerp af, en daarmede scheen voorloopig alle uitzigt op hervorming weggenomen en het vonnis van verlenging der straf voor de arme krankzinnigen, die in de verfoeijelijk slechte gestichten opgesloten waren, uitgesproken te zijn.

Daar begon eensklaps en geheel onverwachts in Utrecht een blijder dageraad aan de kimmen te verrijzen. Schroeder van der Kolk, de man, wiens naam voor altijd aan de zegeningen van het verbeterd krankzinnigenwezen in ons land verbonden zal blijven, hij, die in de rijke oefenschool van het buiten-gasthuis te Amsterdam zich met de behoeften der krankzinnigen bekend gemaakt had, was te Utrecht regent geworden van het aldaar aanwezige krankzinnigengesticht, dat, even als elders hier te lande, uit eenige enge en onreine hokken bestond, waarin, zonder onderscheid van geslacht, 20 tot 30 krankzinnigen uit den laagsten stand, aan zich zelven overgelaten, een ellendig dierenleven leidden. Sedert 1831 ving hij, krachtdadig ondersteund door de welwillende medewerking der regenten, de verbeteringen en uitbreidingen aldaar aan. Tuinen en plaatsen werden aangelegd, uitspanningen en werkzaamheden ingevoerd, orde, tucht en tevredenheid werden hersteld, geneeskundige hulp en goed voedsel toegediend, en binnen weinige jaren was dit gesticht van eene spelonk des ongeluks in een goed geneeskundig gesticht herschapen, - een gesticht, dat 100 krankzinnigen uit verschillende standen kon opnemen en doelmatig verplegen. Dit voorbeeld en de zoo evengenoemde redevoering van den Hoogleeraar bleven niet zonder gevolgen. De regering werd er wederom krachtig door opgewekt, en zond in 1830 aan de verschillende gedeputeerde staten eene circulaire, waarbij niet alleen de noodzakelijkheid, maar tevens de uitvoerbaarheid eener ruimere verbetering betoogd en op het voorbeeld van Utrecht gewezen werd. Eene bijgevoegde schets ontwikkelde de volstrekte vereischten van een goed gesticht tot genezing der krankzinnigen en toonde de beste wijze van beheer en leiding aan. Eindelijk werd op nieuw eene telling bevolen, die toen 1925 krankzinnigen opleverde (931 m. en 994 vr.), van welke 826 in 27 gestichten verpleegd werden. Welke bedenkingen men ook tegen deze circulaire zoude kunnen maken, zij was inderdaad van beslissenden invloed op de verbetering van het krankzinnigenwezen in ons land. Zij moest de voorloopster zijn voor de aanstaande nieuwe wet, om nog meer radicale hervormingen voor te bereiden en in te voeren, die eindelijk

in 1841 door de nieuwe wetgeving haar volledig beslag moesten erlangen.

In sommige provinciën daarenboven viel deze circulaire op eenen reeds vruchtbaren bodem. Zoo toch had zich reeds in 1835 in Groningen eene commissie gevormd tot oprigting van een nieuw krankzinnigengesticht, welke commissie, korten tijd na het uitvaardigen dier circulaire, hare plannen aan het ministerie inzond. Doch de groote kostbaarheid der onderneming vertraagde de uitvoering en liet haar zelfs geheel achterwege blijven, vooral ook toen èn Friesland èn Drenthe weigerden tot het voorgestelde plan toe te treden.

In 1836 was men reeds begonnen het krankzinnigengesticht te Deventer te verbeteren en uit te breiden.

Het plan tot verbetering van het krankzinnigengesticht te Zutphen, reeds in 1835 geopperd, leed eveneens schipbreuk op de groote daartoe gevorderde kosten.

Ditzelfde had in 1839 (derhalve na de circulaire) in Amsterdam plaats, alwaar men er op bedacht was, aan het Buitengasthuis de noodige uitbreiding te geven, om de aldaar aanwezige krankzinnigen eene betere verpleging te kunnen laten genieten. De beraadslagingen daarover duurden voort tot in het najaar van 1842 (dus na de uitvaardiging der nieuwe wet), wanneer nieuwe voorstellen tot verbetering van het buitengasthuis, zoowel voor de aldaar verpleegde zieken als krankzinnigen, aan den stedelijken raad ingediend, en in diens vergadering van Julij, reeds een paar maanden na de van regeringswege plaats gehad hebbende inspectie, goedgekeurd werden.

Zoo als reeds gezegd is, was het voornamelijk de wet van 29 Mei 1841, die aan het krankzinnigenwezen in ons land den krachtigsten stoot ten goede gaf. Die wet was het uitvloeisel van eene op de ondervinding berustende overtuiging, dat de herstelling der krankzinnigen aanmerkelijk bevorderd wordt door eene *spoedige* geneeskundige behandeling in daartoe meer opzettelijk ingerigte gestichten. Als zoodanig bevat het eerste hoofdstuk bepalingen voor de krankzinnigengestichten zelve, het tweede die voor de opneming der krankzinnigen, het derde de regeling van het ontslag, het vierde voorschriften voor het beheer der goederen van hen,

die in een geneeskundig gesticht opgenomen zijn, terwijl eindelijk het laatste hoofdstuk eenige slotbepalingen van regterlijk administrativen en poenalen aard bevat.

Vooral belangrijk moet, voor het oogpunt waaruit wij de wet thans voornamelijk beschouwen, het eerste hoofdstuk genoemd worden. Dit splitst de bestaande gestichten in *geneeskundige* (beter ware het geweest te spreken van *genezingsgestichten*), bepaaldelijk ingerigt met het doel om de herstelling der lijders te bevorderen, en in *bewaarplaatsen*, dienende om diegenen, welke volgens de bepalingen der wet daarin opgenomen kunnen worden, van de maatschappij af te zonderen. De beslissing, of de bestaande gestichten tot de eene of andere soort zouden behooren, werd aan den koning overgelaten, die wèl de bewaarplaatsen tijdelijk en bij uitzondering tot geneeskundige gestichten kon verheffen, maar, na de uitvaardiging der wet, de oprigting van nieuwe bewaarplaatsen niet mogt vergunnen, terwijl men, bij bestaande behoefte, *geneeskundige* gestichten *kon* doen oprigten, waarvoor intusschen almede vooraf de toestemming des konings zou gevorderd worden. Die gestichten zouden dan uitsluitend voor krankzinnigen ingerigt en de gelijktijdige verpleging van deze met andere personen volstrekt verboden zijn. Ten einde nu in de bestaande behoefte te voorzien, bepaalde de wet verder, dat de provinciën, waarin geen afzonderlijk gesticht kon of behoefde opgerigt te worden, daartoe met eene andere provincie eene billijke overeenkomst zouden sluiten. Voorts besliste zij omtrent het gebruik der inkomsten van de op hooger bevel geslotene gestichten, en regelde eindelijk de inspectiën, waaraan elk gesticht, zoowel van den kant der hooge regering, als van de regterlijke en geneeskundige autoriteiten, zoude onderworpen zijn. Bij dit eerste hoofdstuk was derhalve de scheiding van genezings-gestichten en bewaarplaatsen in principe aangenomen, eene scheiding, waartegen wij onze stem meenden te moeten verheffen, om de redenen die wij hierboven zoowel, als vroeger in eene afzonderlijke brochure, ontwikkeld hebben. Intusschen gebiedt de billijkheid te erkennen, dat die scheiding in de gegevene omstandigheden eenigzins noodzakelijk, en voor ons land, althans op den langen duur, minder gevaarlijk was.

Noodzakelijk was zij, omdat deze maatregel het eenige middel aan de hand gaf, om het koren van het kaf, de slechte gestichten van de goede te scheiden, om de oprigting van goede gestichten gemakkelijk te maken en te bevorderen, en de slechte door strenge wetsbepalingen zoodanig in hunne ontwikkeling te belemmeren, hun voortdurend bestaan zoo zeer te bemoeijelijken, dat na verloop van tijd hun ondergang onvermijdelijk zou worden. Men kon deze gunstige uitkomst, voor velen althans, slechts op deze wijze, en op den langen duur verwachten. Provinciale, plaatselijke en particuliere belangen maakten de plotselijke opheffing daarvan, zoo al niet onmogelijk, dan toch gewaagd. Afzonderlijke en opzettelijk daartoe bestemde fundatiën kon men langzamerhand laten uitsterven, maar ze moeijelijk eensklaps geheel doen ophouden, of op eene andere wijze over hare middelen beschikken, en daaraan eene gansch andere bestemming geven. Wij zullen wel is waar later zien, dat ten dezen opzigte de wet volkomen aan het doel des wetgevers beantwoord heeft. In weerwil daarvan zullen wij echter steeds ons leedwezen blijven betuigen, dat al die ondergeschikte consideratiën van provinciale, stedelijke en particuliere belangen der regering den moed ontnomen, of bij haar de overtuiging van de onmogelijkheid gevestigd hebben, om terstond tot meer afdoende maatregelen over te gaan, maatregelen van centralisatie, waardoor niet alleen op enkele plaatsen, zoo als in N. Holland, maar overal en voor allen het beste had verkregen kunnen worden. Ook nu nog moeten wij het betreuren, dat zij in financiële bezwaren eenen hinderpaal gevonden heeft om eene schrede verder te gaan, dan zij deed. Zij verbood toch de oprigting van nieuwe bewaarplaatsen. Zij stelde de voorwaarden vast, waaronder de aanwezige gestichten konden voortbestaan, of moesten opgeheven en gesloten worden; zij behield zich het regt van oppertoezigt op al de bestaande gestichten voor, ja gedoogde zelfs niet, dat er *zonder hare toestemming* eenig nieuw gesticht wierd opgerigt: maar waarom ging zij niet eene schrede verder? Waarom *beval* zij die oprigting niet, zoodra de behoefte daaraan zou gebleken zijn, terwijl zij nu slechts flaauwelijk in art. 3 verklaart ‘dat er bij bestaande

behoeften geneeskundige gestichten *kunnen* worden opgerigt?' Zij vreesde welligt, dat, na een zoo stellig bevel, door haar ook de middelen ter oprigting hadden behooren aangewezen, ja des noods verstrekt te worden. En tegen dit geldelijk offer zag zij op, minder moedig als zij was dan de Fransche wetgever, die in art. 1 het bevel vooraf liet gaan: 'chaque département est tenu d'avoir un établissement public spécialement destiné à recevoir et soigner les aliénés, ou de traiter, à cet effet, avec un établissement public ou privé, soit de ce département, soit d'un autre département etc.'

Wij deden boven opmerken, dat de in principe aangenomene scheiding aan den anderen kant voor ons land welligt niet dat gevaar zou aanbrengen, 't welk er in andere landen mede verbonden is, alwaar in de gestichten de noodige ruimte om alle krankzinnigen te bevatten, gemist wordt, omdat het uitzigt reeds bestond, en meer en meer geopend zou worden, dat er een grooter aantal gestichten ontstaan zou en daarin zoo vele plaatsen aanwezig zouden zijn, als voor al de krankzinnigen ten onzent gevorderd zouden kunnen worden. Daardoor zou voor ons ook het bezwaar vervallen, hetwelk er in andere landen bestaat, dat, namelijk, de genezings-gestichten weldra met ongeneeslijken opgevuld wierden, en de herstelbaren te langen tijd naar de opneming moesten wachten, zoo als zulks b.v. in Hanwell het geval is, waarin voor twee jaren 955 krankzinnigen gevonden werden, van wie men ter naauwernood 30 tot de geneeslijke kon rekenen; en te Lancaster, waar in het jaar 1844 het getal krankzinnigen 608 bedroeg, waarvan men 546 als ongeneeslijk beschouwde, en waar de plaatsing voor 500 lijders nog met ongeduld verbeid werd. Al neemt het getal der ongeneeslijken in onze gestichten nu ook nog zoo zeer toe, het is te voorzien, dat de geneeslijken er altijd hunne plaats zullen kunnen vinden. Die vereeniging van beide zal dan niet zoo veel nadeel aanbrengen, maar zal zelfs tot de beste orde van zaken, die wij boven beschreven hebben, kunnen leiden, indien slechts de afdeeling der storenden, die zoovele ongeneeslijken zal moeten herbergen, groot genoeg en er in het geheel gelegenheid zij, de vereischte andere afdeelingen zoo volledig mogelijk daar te stellen. Omtrent dit punt laten

intusschen de aanwezige gestichten nog veel te wenschen over, en is onze vrees voor noodlottige vermenging in de nieuw opgerigte geenszins geheel weggenomen.

Doch zien wij nog eens nader, door welke middelen de wetgever de oprigting der *geneeskundige* gestichten heeft willen bevorderen, en den ondergang der bewaarplaatsen heeft willen voorbereiden.

De opname der krankzinnigen in de gestichten was vroeger, sedert de invoering der nieuwe wet van October 1838, aanmerkelijk bemoeijelijkt. Daarbij werd het niet meer aan den familiënraad overgelaten, om den krankzinnige in een gesticht te plaatsen, maar werd er bepaald, dat die plaatsing eerst dan kon geschieden, wanneer de lijder onder curatele gesteld was. Die maatregel was lastig om de vele formaliteiten; hij was gevaarlijk voor den lijder en voor de maatschappij, omdat er doorgaans een al te lange tijd mede verliep; hij was grievend voor de familiebetrekkingen, omdat zij daardoor aan hun ongeluk eene grootere ruchtbaarheid moesten geven, dan met hunne verschoonende zorg voor den lijder bestaanbaar was. Hij hield dan ook menigeen van de plaatsing zijner aanverwanten in een gesticht, hoe voortreffelijk en gewenscht anders ook, terug. Die drukkende bepalingen moesten voor de genezings-gestichten opgeheven, voor de bewaarplaatsen met alle gestrengheid gehandhaafd worden. Daarom wordt voor de plaatsing in gene slechts gevorderd het verzoekschrift van eenig bloedverwant, gerigt aan den president der aarondissementsregtbank, door eenen procureur onderteekend, en ondersteund door eene verklaring van eenen bevoegden geneeskundige; zonder dat de krankzinnige persoon zelf gehoord, of het bevelschrift van den president aan hem beteekend of daaraan eenige andere publiciteit behoeft gegeven te worden; daarom wordt des gevorderd door de regtbank in zijn belang slechts een provisionele bewindvoerder benoemd, die op eigen gezag geene andere daden dan van zuiver beheer verrigt; daarom worden er drie jaren proeftijd vergund, voordat hij onder curatele gesteld behoeft te worden. Deze maatregel, met al zijn tijdverlies, kostbaarheid, omslag en openbaarheid, zou daarentegen voor elke plaatsing in eene bewaarplaats moeten voorafgaan. Men ziet hieruit, hoe vele voordeelen er aan de plaatsing van den krankzin-

nige in een genezings-gesticht, ook buiten de betere behandeling en verpleging aldaar, verbonden waren, en hoe vele nadeelen op de bewaarplaatsen drukten; hoe gewenscht derhalve in elke provincie de oprigting van de eerste, hoe onwaarschijnlijk de voortduur van de laatste werd. Onder die voordeelen behoort vooral de onverwijlde opname van den krankzinnige in het genezings-gesticht genoemd te worden, die, ook met inachtneming van alle voorschriften der nieuwe wet, binnen weinige dagen kan plaats hebben. Van hoeveel belang en van welken invloed die spoedige plaatsing op het herstel is, kan men eenigzins opmaken uit Jacobi's opgaven van de werkzaamheden van het gesticht te Siegburg (‘Allgem. Zeitschrift für Psychiatrie etc. Bd. IV, Hft. 3’), alwaar wij uit de steeds afklimmende reeks zien, dat van de 42 lijders, die binnen de 4 weken na het ontstaan der krankzinnigheid aldaar onder geneeskundige behandeling kwamen, en later ontslagen werden, 32, derhalve 76, 1 pCt. genazen; van 92 binnen de 1-3 maanden 58, derhalve 63, 0 pCt.; van de 78 binnen 3-6 maanden 37, derhalve 47, 4 pCt.; van de 55 binnen de 6-12 maanden 17, derhalve 30, 9 pCt.; van de 29 binnen 1-2 jaren 8, derhalve 20, 5 pCt.; en eindelijk van de 17, die na 2-5 jaar, ontslagen werden 3, derhalve slechts 12, 0 pCt.

Na die wettelijke bepalingen bleef het slechts de vraag: welke gestichten tot de eene en welke tot de andere soort gebragt zouden worden, en aan wie de regering de beslissing daarvan zou overlaten. Ook daaromtrent werd men echter spoedig uit de onzekerheid gered; want vóórdat op den 5^{den} October 1841 een ministerieel besluit verscheen, waarbij de uitvoering der bovengenoemde wet geregeld werd, had de benoeming plaats van Prof. van der Kolk en van den Heer Feith, referendaris bij het departement van binnenlandsche zaken, tot inspecteurs der krankzinnigengestichten van ons land. In den zomer van dat jaar hielden deze heeren hunne eerste inspectie-reis, waarbij zij in de provincie Limburg nog ettelijke 70 krankzinnigen in onderscheidene huizen verdeeld vonden, zoodat het gezamenlijke getal van de zoodanigen, die in gestichten verpleegd werden, voor Nederland ongeveer 910 beliep (430 m. en 480 vr.). Met uitzondering van U-trecht en Deventer bleek de verpleging alomme ellendig te

zijn. Wel had men reeds te Zutphen eenen aanvang met aanmerkelijke verbouwingen gemaakt; wel waren er reeds groote verbeteringen voor het buiten-gasthuis aan den raad der stad Amsterdam ingediend, maar in het algemeen vond men de tafereelen terug, die een buitenlandsch geleerde ons van een dier gestichten zoo treffend en helaas naar waarheid ophing: ‘pénétrez dans la division des aliénés et vous y trouverez le comble des misères humaines. - Un melange, un desordre affreux, difficile à dire. Des furieux entassés pêlemèle dans des salles de quinze à vingt lits, se livrant à tous les excès, à tous les actes turbulents possibles; - des hommes enchainés dans leurs lits par les mains et les pieds, et celà depuis plusieurs années; - dans les cours, enchainés aux murs à peu près comme le sont les singes dans les ménageries. - Partout l'imbécillité et la rage dans les traits. - Des aliénés nus, accroupis, qui se plaignent de ne pas avoir assez de nourriture; de la maigreur chez eux, et une paleur cachectique. - Et quels horribles cachots! Il me semble encore voir ces guichets, ces gonds, ces ouvertures rondes, menagées au dessus des portes, ces chaines; je sens encore cet odeur méphitique qui s'en exhalait an moment de ma visite - il faut que les malades restent nus, quand leurs habillemens sont usés ou ne sont pas renouvelés par leurs familles etc.’ Geen wonder derhalve dat slechts twee krankzinnigenhuizen, dat te Utrecht en Deventer, den naam van genezings-gestichten waardig gekeurd, en al de andere tot bewaarplaatsen vernederd of opgeheven werden, zoo men er niet de gevorderde verbeteringen wilde of kon aanbrengen. Een ieder gevoelt echter wat hier derhalve te verbeteren viel.

De eerste werking der wet werd alzoo, dat bepaaldelijk alle gevangenissen, bedelaarsgestichten en ziekenhuizen als verblijfplaatsen voor krankzinnigen gesloten werden. De tweede, dat 14 slechte bewaarplaatsen met ongeveer 70 bewoners terstond vrijwillig opgeheven werden. Doch de wet beval meerdere verbeteringen. De Utrechtsche en Deventersche gestichten hadden daarenboven de uitvoerbaarheid daarvan bewezen. De inlichtingen en wenken van den hoogleeraar Schroeder van der Kolk hadden ze gemakkelijk gemaakt en met verwonderlijken spoed volgden zij elkander op. Alhoewel

de Utrechtsche en Deventersche gestichten reeds in 1841 tot den rang van *geneeskundige* verheven waren, ging men desniettegenstaande aldaar voort ze te verbeteren en uit te breiden. In 1840 was men reeds met de hervorming van het gesticht te Zutphen begonnen, die weldra op ruimere schaal geheel tot stand gebragt was, en ook daaraan het regt van *geneeskundig* gesticht bezorgde, terwijl het tot op den huidigen oogenblik steeds voortging alle mogelijke verbeteringen aan te nemen. - Er werden met de respective besturen en de provinciale staten zoodanige schikkingen gemaakt, dat daardoor in de behoeften van Utrecht, Deventer en Overijssel voorzien was. - De provincie Groningen sloot daarenboven een contract met het Zutphensche gesticht tot plaatsing harer behoeftige krankzinnigen. - Vriesland deed ditzelfde met het Deventersche. - De gedeputeerde staten van Noord-Holland benoemden in 1841 eene commissie van deskundigen, ten einde hen voor te lichten omtrent al wat tot de op- en inrigting van een allezins geschikt provinciaal krankzinnigengesticht gevorderd zou kunnen worden. Al spoedig daarna werd tot den opbouw, en de plaatsing van het gesticht in de nabijheid van Haarlem, besloten. Als een gelukkig gevolg daarvan mag men binnen weinige maanden, althans nog in dit jaar, zijne volkomene voltooijing te gemoet zien; en het zal alsdan, dank der verstandige en onafgebroken zorgen van den gouverneur onzer provincie en der welwillende medewerking harer gedeputeerde staten, ongetwijfeld in vele opzigten het beste en schoonste gesticht van Nederland genoemd kunnen worden, terwijl het in de behoeften van de geheele provincie zal behooren te voorzien. - Inmiddels kwamen de noodzakelijkste verbeteringen in het buiten-gasthuis te Amsterdam tot stand, en werd zoowel deze inrigting als die te Haarlem tijdelijk tot den rang van een *geneeskundig* gesticht verheven. De voor de krankzinnigen bestemde afdeeling van het Israëlitische gasthuis te Amsterdam onderging zulke belangrijke wijzigingen, dat het als nieuw beschouwd en als *geneeskundig* gesticht erkend kon worden.

In Zuid-Holland was men tot dusverre minder gelukkig. Een in vele opzigten voortreffelijk plan tot oprigting van een groot gesticht, in de nabijheid van den Haag, leed schip-

breuk; maar aan de bestaande gestichten te 's Gravenhage, Rotterdam en Dordrecht werden eveneens voldoende verbeteringen aangebragt, om hun de voorregten der *geneeskundige* gestichten te kunnen toekennen.

De provincie Zeeland heeft met het laatstgenoemde de noodige schikkingen getroffen, ten einde in de behoefte harer krankzinnigen te gemoet te komen. In 's Hertogenbosch is het gesticht voor Noord-Braband zoo goed als vernieuwd; voor Limburg is, in het verleden jaar, te Maastricht een geheel nieuw tot stand gebragt. Drenthe, dat vroeger, toen het door Groningen tot deelneming aan de oprigting van een krankzinnigenhuis uitgenoodigd werd, zou geantwoord hebben, dat er aldaar geene gekken voorhanden waren, heeft nog tot geene schikkingen kunnen geraken.

Zoodoende hebben alle provinciën, met uitzondering van deze laatste, in de behoeften van hare onvermogende krankzinnigen voorzien en telt Holland thans 19 grootere en kleinere gestichten; 7 daarvan zijn *blijvend* tot den rang van *geneeskundige* verheven, 5 daarvan slechts *tijdelijk*; te Amsterdam en te Haarlem zullen zij vermoedelijk opgeheven worden, terwijl de toekomst van de 3 Zuid-Hollandsche nog onbeslist is. Eindelijk zijn slechts 7 van de vroegere 22 slecht ingerigte bewaarplaatsen of privaat-ondernemingen blijven bestaan, waaraan wel is waar verbeteringen tot stand gebragt zijn, maar wier bevolking steeds moet verminderen en wier ondergang dien ten gevolge onvermijdelijk geacht kan worden[1].

Het is niet noodig, hier in beschrijving of beoordeeling dier verschillende inrigtingen te treden. Aan den eenen kant toch zijn niet allen ons evenzeer in bijzonderheden bekend, aan den anderen kant zoude elk openlijk door ons uitgesproken oordeel van aanmatiging of onbescheidenheid ver-

1 Deze laatste en eenige der volgende bijzonderheden heb ik ontleend aan eene redevoering van den Hoogleeraar v.d. Kolk, die hij onlangs in een genootschap te Utrecht gehouden en waarvan hij mij welwillende inzage vergund heeft. Hoe onvolledig ook, deel ik hier reeds het een en ander daarvan mede, in afwachting van de belangrijke rapporten, die door zijne veelvuldige en zegenrijke bemoeijingen voor het krankzinnigenwezen van ons land binnen korten tijd aan de hooge regering zullen ingediend worden.

dacht kunnen worden. Voor bijna allen is het intusschen te betreuren, dat zij meestal in de steden gelegen zijn, en daardoor die noodzakelijke afzondering en die voldoende ruimte missen, waaraan deze eigenaardige instellingen, zoowel voor den rustigen gang harer ontwikkeling, als voor hare uitbreiding behoefte hebben. Evenzoo is het een stellig gebrek, dat zij de volledige scheiding van storenden en niet storenden niet in genoegzame mate toelaten. Eindelijk is het te bejammeren, dat niet aan alle een bepaald geneesheer is toegevoegd, die, door eene billijke toelage schadeloos gesteld, al zijne zorgen uitsluitend aan de krankzinnigen kan wijden. Zutphen alleen maakt hierop reeds sedert het jaar 1842 eene loffelijke uitzondering. In Deventer heeft men de noodzakelijkheid van dien eisch erkend, en het zal van de beslissing der provinciale staten afhangen, of men daaraan op eene waardige wijze zal kunnen voldoen.

Dit gemis van eenen inwonenden, althans uitsluitend daarbij aangestelden geneesheer, is voor de meesten op den duur van groot nadeel. Niet alleen toch dat de lijders daardoor verstoken worden van zijne onverdeelde en onafgebrokene zorg, iets, waardoor hun vertrouwen verzwakt, en wederkeerig zijn invloed ontzenuwd wordt; maar er zal ook al ligt, bij zijne afwezigheid gedurende het grootste gedeelte van den dag, eene verdeeldheid van magt ontstaan, die tot botsingen aanleiding kan geven, en die den geregelden en eensgezinden gang van het gesticht in gevaar kan brengen.

Het nieuwe Noord-Hollandsche gesticht zal in dit opzigt, dank zij der concentratie van middelen in dit gewest en der ruimere inzigten van den Gouverneur, het beste bedeeld zijn. De aanstelling der twee geneesheeren geeft daarvoor de zekerste waarborgen. Hier zal ook het eerste der vroeger genoemde bezwaren, door de ligging van het gesticht op het land, van zelf vervallen, terwijl men ter voorkoming van het laatste bij tijds de noodige schikkingen zal kunnen maken.

Doch indien men van bovengenoemde gebreken afziet, dan kan men gerustelijk verklaren, dat door toedoen van de nieuwe

wet en door de ijverige bemoeijingen der Inspecteurs, het krankzinnigenwezen in ons land, vooral wat de inrigting der gestichten betreft, nu reeds eene zoodanige hoogte bereikt heeft, als waarover geen ander land zich kan verheugen. Over 't algemeen kan men zeggen, dat de localiteiten goed en toereikende, de kamers en gangen luchtig en zindelijk, de hokken afgeschaft of verbeterd, afzonderlijke slaap- en zitkamers ingerigt en de noodige verdeelingen naar stand en geslacht daargesteld zijn; dat verwarming en verlichting, kleeding en voeding, overal toereikende en zoo doelmatig mogelijk geworden zijn; dat overal meer of minder ruime tuinen en wandelplaatsen, middelen van uitspanning, werkinrigtingen, baden van verschillenden aard enz. gevonden worden; dat het algemeen beheer door regenten, het inwendig bestuur door eenen directeur en de geneeskundige leiding op eenen meer geregelden voet gebragt zijn; in één woord, dat alles eenen milden geest van orde en tevredenheid ademt, die ter naauwernood de gedachte aan een krankzinnigengesticht bij u op laat komen.

Merkbaar is dan ook de invloed geweest, dien deze verbeteringen op de bevolking der gestichten uitgeoefend hebben. Terwijl toch in 1841 de 910 in gestichten verpleegde lijders, met uitzondering van de 150, die te Utrecht en Deventer zich bevonden, eigenlijk konden gezegd worden in slechte bewaarplaatsen te zijn opgesloten, genoten er in Januarij 1844 reeds 837 de verpleging in goede of althans verbeterde genezings-gestichten, en waren er nog slechts 135 in de bewaarplaatsen aanwezig, en zelfs in Januarij, 1847, was het cijfer der in de genezings-gestichten aanwezigen tot op 1067 gestegen en van hen, die zich nog in de bewaarplaatsen bevonden, tot op 95 gedaald.

Nog duidelijker is die invloed, wanneer men de opnamen in die laatste jaren met elkander vergelijkt. In 1844 werden namelijk in de gezamenlijke genezings-gestichten 422 lijders opgenomen, welk cijfer toen, ten gevolge van de overplaatsing uit de bewaarplaatsen zoo groot was. In 1845 werden er wel is waar minder, slechts 399, opgenomen; maar in 1846 reeds weder 427. In de bewaarplaatsen kwamen daarentegen

in 1844 nog 33 nieuwe lijders in; het jaar 1846 leverde echter daarvan slechts 7 op.

Zoo doende werden, van 1 Januarij 1844 tot 1 Januarij 1847, in de verschillende *geneeksundige* gestichten 1248 lijders opgenomen, en van deze zijn hersteld 412, dus 33 pCt.

Wij bepalen ons voor dezen keer alleen bij deze verblijdende uitkomsten. Wanneer later het rapport der Inspecteuren, bestemd voor de hooge regering, in zijn geheel ter onzer kennisse zal gekomen zijn, zal de gelegenheid zich welligt aanbieden, daarover breedvoeriger te handelen. Ook onthouden wij ons liefst van eene vergelijking met de uitkomsten der buitenlandsche gestichten. Zij zoude voorbarig zijn, onidat wij nog niet alle termen van vergelijking, zoowel hier als daar, genoegzaam kennen. Zij zou onregtvaardig zijn, daar de omstandigheden voor onze gestichten en die van andere landen te zeer verschillen en zij derhalve tot hoogst eenzijdige en onbillijke besluiten zou leiden; zoo b.v., indien wij het getal der bij ons herstelden met dat wilden vergelijken, hetwelk daarvan, over 5 jaren berekend, voor Engeland opgegeven wordt en niet meer dan 22 pCt. bedraagt.

Wij hebben die vergelijking inderdaad ook niet noodig, om ons over de gelukkige uitkomsten van den laatsten tijd te verheugen. De zaak der menschelijkheid en der wetenschap heeft magtige vorderingen gemaakt, die niet meer door ongeloof of vooroordeel kunnen tegengehouden worden. Krankzinnigheid is eene ziekte, dat heeft de regering erkend door hare wetgeving op de geneeskundige gestichten voor krankzinnigen. Zij is voor herstel vatbaar, dat kunnen u die gestichten dagelijks bewijzen. - Treedt thans vrij over hunne drempels, en uw oog zal niet meer beleedigd worden door afzigtelijke tooneelen van woestheid en razernij, uw oor niet meer de kreten vernemen van wanhoop en de verwenschingen, afgeperst door onmenschelijkheid en geweldenarij, en uw gemoed zal niet meer geschokt worden door den aanblik van al wat hier anders ongeluk en ellende akeligs met zich voerden. Vastberadenheid heeft alle ketenen onnoodig gemaakt, liefderijke ernst heeft de koude gestrengheid ver-

vangen, geduld is in de plaats van geweld, vrijheid in plaats van dwang getreden, en waar deze laatste soms nog gevorderd wordt, is hij slechts van korten duur en verloochent zijne afkomst uit voorzigtige voorzorg nimmer; waar eindelijk wetenschap en kunst in hare middelen tot herstel te kort schieten, daar zoekt nog het medelijden het harde lot te verzachten, daar tracht de godsdienst nog de hoop op eene betere toekomst te verlevendigen, daar wordt den armen ongelukkige nog een zacht sterfbed toebereid.

SCHNEEVOOGT.

Een doorluchtige val.

O! Richard, o! mon Roi, l'univers t'abandonne.
Cavatine uit eene verouderde opera.[1]

Ware zij nu de mijne, die groote gave, die magt geeft over de taal, om haar in ruischende toonen uit te gieten, - dan zeker zou ik in stroomen van vloeijend rijm mijne tranen uitstorten over die stroomen bloeds, weêr heengevloeid langs de straten van Frankrijks hoofdstad. Maar geene laauwere tranen, geene zwakkere poëzij voorwaar, zou ik dan geven aan dien doorluchtigen val, waarvan de doffe dreuning zich voelen laat vijf werelddeelen door, die duizelen van de snelheid, alsof zij mede gevallen waren - den val van het huis Orleans!

Maar nu ik geene rijmen heb, en geene akkoorden kan stemmen, wil ik toch gebruiken wat ik heb, om mijne gewaarwordingen uit te spreken - de woorden van het stugge proza, - maar als dit slechts warm teruggeeft, wat het hart heeft gevoeld, en trouw, wat het hoofd heeft gedacht, dan zal het wel genoeg zijn, mij ter verluchtiging en mijne lezers tot zamenstemming; want voor hen zeker is de zwakste toon genoeg, om een medegevoel te verlevendigen, dat uit zich zelf is opgewekt; en de dichter stemme dan later een lied, dat dieper gaat en hooger opvoert.

Het is zeker grootsch, triomfkreten aan te heffen met een overwinnend volk; - mij trekt het meer aan, eene klagelijke klagte te slaken over eenen doorluchtigen val, en eene hulde van weemoed toe te brengen aan een' vorst, door zijn volk uitgestooten.

1 Gezongen bij 't banket in de schouwburgzaal te Versailles, door de gardes du corps, 30 September 1789.

Want dat treft diep en pijnlijk voor wie het aanziet, dat een vorst, die zeventien jaren geluk en ruste en weelde gegeven heeft aan zijn vaderland, nog weêr als een uitgejouwd tiran wordt afgeworpen van zijnen troon, die als in verbrijzeling achter hem ineenstort, dat hij moet wegvlugten uit zijn bestormd paleis, onder de krijschende kreten van afkeer en hoon, niet anders dan of hij een verfoeisel der wereld, een vertreder des volks ware geweest, of een onbeduidende speelpop van gunstelingen of maitressen, een gekroonde nieteling, die reeds lang door zelfverachting was gestraft, eer de verachting des volks haar streng vonnis uitsprak; - dat Lodewijk-Philips nog weêr heeft ontvangen, wat het Regentschap van Orleans heeft bereid, wat Lodewijk XV heeft verdiend, dat is vreesselijk om aan te zien en schokkend om te hooren, zelfs al ziet men het enkel met de oogen der verbeelding, en al weet men, dat het geschied is op zeer verren afstand. Het is zoo, Lodewijk-Philips zat op de plaats der Bourbons, en de slagen, die zij zich over het hoofd hadden gehaald, moesten dus als van zelve op het zijne nederkomen; men wist het, de plaats was sinds lang niet veilig meer; maar toch, hij zat er zoo geheel anders dan de anderen, hij zat er zoo hoog boven alle vorsten, en toch zoo bereikbaar voor alle burgers, dat hij zelf vergeten moest waar hij zat en hoe hij er gekomen was, en dat allen het met hem vergeten waren.... Maar helaas, helaas! de natiën hebben een goed geheugen voor historische feiten, die ze zelve hebben daargesteld, en ze zijn gewelddadig in de toepassing hunner herinneringen; maar ook ondankbaar, gruwzaam ondankbaar te gelijker tijd, in het vergeten van weldaden, in het miskennen van verdiensten, in het aanranden van het hooge en eerwaardige.

Want in het eind, heeft hij dat aan zijn Frankrijk verdiend, die grijze vorst, dat hij, na een leven als het zijne - na zooveel groote ontwerpen zoo behendig ten einde gebragt te hebben, na Frankrijk gemaakt te hebben tot de benijding en de bewondering van het eene halfrond der wereld en tot den schrik van het andere, dat hij, zoo nabij zijn tachtigste jaar - zoo nabij zijnen dood, welligt nog niet eens eene veilige plek heeft mogen behouden, waar hij rustig sterven kon,

in datzelfde Frankrijk, waar hij zoo veel paleizen had opgerigt - aan zooveel anderen paleizen had gegeven - en zooveel tempelen der kunst had verrijkt met zooveel schatten van kunst? Zie! dat was wreed en ondankbaar, en te meer wreed en te meer ondankbaar, naarmate de ziel, waarin zulke wonden gedrukt worden, te meer ontvankelijk was voor de zedelijke pijn, die haar toegebragt werd; naarmate zij, die hem de grieven aandeden, hooger stonden in zijne schatting, en vaster ook zijne hoop was gerigt geweest op een anderen dank van hunne zijde. Want zeker, groote menschenkenner als hij moge geweest zijn, zoo laag heeft hij de Fransche natie niet durven stellen, om haar, vooruit en tegenover hem zelven, tot zulk eene schendige aanranding m staat te achten. Ware dat geweest - wel zeker had hij zijne voorzorgen kunnen nemen, zoo niet om hunnen aanval te voorkomen, althans om zijnen aftogt te dekken en zich te verzekeren van die voorregten, die eene ballingschap als de zijne ten minsten dragelijk hadden gemaakt. Hem, die zoo voorziende was in het raden en zoo gelukkig in het uitvoeren, zou hem daartoe de magt ontbroken hebben? Maar hij zou gemeend hebben, zijn goed volk al te groot onregt te doen, zoo hij vooruit daarvan had gevreesd, wat het zich niet geschaamd heeft uit te voeren. O! ik begrijp iets van den storm dier bittere gewaarwordingen, grijze vorst! die u dus overmeesterden, dat zelfs uw tred er van wankelde en gij uwen steun moest vragen van den arm uwer trouwe gade - voor het eerst van uw leven welligt.... Ik begrijp iets van die diepte van toorn en weemoed, die zich opende in uwe ziel, toen gij, wegvlugtend uit uw ontredderd paleis, wegvlugtend uit die gruwzame hoofdstad - nog eens, al was het in het midden van die duizende woedenden, die u beschimpten met blikken en daad - al was het met gevaar van vrijheid en leven - nog eens stil stondt, om eenen laatsten smartelijken blik te werpen op de gedenkzuil der eere, die nu getuige was van zoo veel schande, die zuil, die het volk zoo veel grootsche en edele gedachten moest ingeven, en die het toch niet weêrhield van handelingen zoo woest als dwaas. - Ik begrijp mij dien toorn en die minachting in het oog der fel geschokte koningin, reeds zoo veel malen getroffen in hetgeen zij lief had - reeds zooveel malen bedreigd in

hem, die haar het hoogst, het meest geëerbiedigd moest zijn, nu zij eindelijk op zijn eerwaardig hoofd zulk een' genadeslag zag neêrvallen. Zij, die hem kende en begreep in zijne volle grootheid, voor wie zijn hart geene geheimen had, zijn hoofd geen raadsel, zij, die dubbel leed, omdat zij leed in hem; zij kon geene vergiffenis in de ziel hebben voor dát volk in dát oogenblik, en ik begrijp het, dat zij de voorzigtigheid van het ongeluk en de waardigheid van de koningin vergat voor de hartstogtelijkheid der gekwetste echtgenoot. Maar wees gerust, belangwekkend vorstenpaar! gij zult gewroken worden, gewroken door het volk zelf, dat u nu uitbant met verguizing, of met een laatdunkend medelijden, dat pijnlijker is dan woest geweld; wees gerust: een zulke roes, als waarin het nu rondwentelt, en waarin het uwe deugden en uwe diensten vergeet, kan niet lang aanhouden. Dat volk, dat bezield schijnt door eene grootsche gedachte, denkt zich ontgloeid van binnen; maar het kon wel eens niets zijn, dan ontstoken door prikkeling van buiten, door de scherpe brandnetels van het woord, dat gevaarlijke wapen, dat zoo velen nu weten te voeren. En zoo het eens niets ware dan dat.... ontsteking geneest door verkoeling - verkoeling moet volgen, als het volk kalmer wordt, en als het kalmer geworden is, dan zal het wakker worden uit den roes, en stilstaan en tot nadenken komen en omzien - omzien naar u, zich herinneren wat het met u verworpen heeft, wat er in u verloren is; en zij het dan al te laat voor hen en voor u, wees zeker, dat er tegenover die obelisk van Luxor eene andere gedenkzuil zal worden opgerigt, de getuige van hunne schaamte, van hun berouw, maar u ter eere en uwe nagedachtenis tot verzoening.

Maar toch nu.... Frankrijk! Frankrijk! Gij die zoo grootsch een paleis hebt gesticht voor de verslagenen in uwe oorlogen, die zoo trotsch een koepeldak welft boven hunne hoofden, wat heeft deze geniale grijsaard u gedaan, dat gij hem geene plaats wijst in zijn vaderland om rustig te sterven - nu gij hem niet meer voor koning wilt in dat vaderland; dat gij hem alleen niet een herbergzaam dak weet aan te wijzen onder zoo veel vorstenwoningen, als gij ontneemt aan hem en de zijnen? Heeft hij dan niet uwe veldslagen mede gestreden van zijne jeugd af? heeft hij dan niet alle zijne zonen aan de kansen uwer oor-

logen gewaagd? heeft hij dan niet zelf zoo lang, zoo moedig' zoo trouw en krachtig voor uwe belangen gewaakt, aan uwe grootheid zijne gedachten gewijd, om uwe welvaart de rust zijner nachten bekort, - die rust, die de grijsheid zoo noodig heeft - en het levensgenot zijner dagen geofferd aan de berekeningen, hoe uw staatsstelsel in beweging te houden onder iederen schok? heeft hij zich voor u dan zoo veel minder blootgesteld dan uwe invaliden? hebt gij de gelegenheden kunnen tellen en goed in 't geheugen gehouden, waarop hij zijn leven in 't midden van u als prijs heeft gegeven aan de moordtuigen uwer moordenaren? en dan nog na dat alles, hebt gij hem in zijn zeventigste jaar nog niet eenmaal hetzelfde weten te geven, wat gij den minsten uwer krijgers aanbiedt, eene spanne gronds om te rusten en terug te zien op een roemvol leven? Frankrijk! Frankrijk! hadt gij niet eene spanne gronds voor Louis-Philippe, om er zijne gedenkschriften te voltooijen?

En welke gedenkschriften! die van zulk een' man, die zulk een tijdvak heeft doorgeleefd; van den man, die in 1789, als zeventienjarig jongeling, aan het hoofd van de jongere prinsen van den bloede, zijn' rang heeft gehouden in den optogt bij de opening dier Staten-Generaal, welke de eerste hervorming in het oude Fransche staatsstelsel zouden daarstellen, en die er eene revolutie hielpen ontwikkelen. Toen reeds hoorde hij om zich henen fluisteren van de gunst, die zijn vader, de hertog van Orleans (Egalité), zich wist te winnen bij het volk, ten koste van de onvoorzigtige Marie Antoinette, hij die nu zelf bezwijkt, op zijn zeventigste jaar, onder nieuwe eischen tot staatshervorming. Alleen toenmaals had men meer dan drie jaren noodig, eer de worsteling eindigde met een' doorluchtigen val, dien men lang kon voorzien; nu behoeft men slechts drie dagen, om eenen troon om te werpen, die rotsvast geworteld scheen.

Maar wat ligt er niet tusschen 1789 en 1848! En toch, al wat daartusschen ligt voor groote historische feiten en voor merkwaardige lotgevallen die zij daarstelden, voor groote mannen die zij schiepen of aan 't licht bragten, voor nieuwe denkbeelden die zij ontwikkelden, dat alles heeft hij gezien, gedeeld, opgemerkt, ontleed, en dat zou hij hebben weêrge-

geven in zijne gedenkschriften.... En wordt de waarde van zulke herinneringsschriften berekend, niet enkel naar hetgeen men bijwoonde, niet enkel naar hetgeen men deed, naar degenen die men nabijkwam, maar ook naar de wijze *hoe* men heeft gezien, dan zeker zouden die van Lodewijk Philips eene waarde gehad hebben, verhoogd door alles wat hij zelf meer is geweest, dan de meesten met wie hij in aanraking is gekomen.

Zie, dat men eenen koning verdrijft, is niet meer zoo nieuw of zoo zeldzaam, geworden, om er al te groote verbazing bij te toonen; dat men langs den weg van omwenteling tot staatsverbetering wil komen, is evenmin vreemd, en wat men als eene noodzakelijkheid heeft moeten bijstemmen in 1795, wat men toen heeft erkend als gevolg van 't voorleden en als middel voor de toekomst, wat men gelijk heeft gegeven in 1830, wie zal het gansch onbepaald veroordeelen, waar achttien jaren later hetzelfde wordt beproefd. Alleen dat de Fransche natie het noodig kan achten onder een regent als Lodewijk-Philips, dat moet vreeze wekken en verbazing. Want welke vorst was hij dan? - was hij een van die vorsten, die niets voor zich hebben dan hunne geërfde regten, en die, op dier onschendbaarheid steunende, zich ontslaan van de deugden te oefenen, en de kennis aan te kweeken, die bij hun volk sympathie en hoogachting wekken; een van die vorsten, die bij groote rampen en groote lotwisselingen niets hebben vergeten en niets hebben geleerd, of liever, alles vergeten hebben waaruit zij hadden kunnen leeren; was hij een vorst uit een vorstenhuis, opgedrongen door vreemde staatkunde en door vreemde bajonetten op den troon geplaatst...?

Neen, Lodewijk-Philips was wel een vorst, maar uit een huis dat geene regten had op den troon; hij is daartoe geroepen door de stem van het volk, als door de armen van dat volk op dien troon geheven; een gelijktijdige eed van het volk aan hem, van hem aan het volk, ziedaar wat zijn regt was; een nieuw vorstenregt voorzeker, maar althans door geen geweld verkregen, door geene kozakken verdedigd, als dat van de Bourbons in 1815. Hij wist het, en hij wist dat hij door deugden, die de liefde en den eerbied eener natie afdwingen, zijn regt steunen moest; dat zijne meerderheid boven al-

len hem alleen het gebied over allen mogelijk zou maken; hij wist het en hij heeft niets vergeten, zeventien jaren lang niets vergeten, wat er hem toe noodig was, zeventien jaren lang niets verzuimd van hetgeen zijne hand vond om te doen. Hij, voorwaar, had ook lessen ontvangen, even groote als de Bourbons; maar hij had er van geleerd, en hij wist ze toe te passen; hij had het leven van een vergeten burger geleefd, hij was burger met de burgers; hij had met de werkzaamheid van zijnen geest zijn brood gewonnen, voor zijne geliefden gezorgd; hij wist wat het was, verdiend brood te eten, en hij kende de zorgen, die de hoofden van huisgezinnen drukken kunnen, bij ondervinding. Zie, aan zulk een' vorst kon een huisvader zonder blozen iederen nood blootleggen, met de overtuiging dat hij begrepen werd, en met de hoop op hulpe. En werd die hoop beschaamd van wie zóó tot hem zijn gekomen? Ik wenschte dat ik de tranen zien konde, die bij zulk herdenken opwellen in menig dankbaar oog. Maar weldoen is der vorsten ambt en der vorsten voorregt, waarvan ook anderen dan hij zich hebben bediend; andere bewijzen zijn er noodig om hem te schetsen als den vorst van zijnen tijd, den vorst van den vooruitgang. Ik noem daartoe niet eens zijne huisselijke deugden, de zedelijkheid van zijn gezin, te midden van het schrikwekkend zedebederf van alle zijne grooten - en toch moest dat hem sympathie geven in den degelijken middenstand, even vreemd aan de loszinnigheid der aristocratie, als aan de gruwelen van het gemeen; - maar, ziet gij, de wetenschap vond in hem niet enkel een' vereerder, maar een' beoefenaar, die hare eischen begreep, hare regten eerbiedigde; de kunst niet enkel een' liefhebber, een' beschermer, maar de kunstenaar vond bij hem, bij de zijnen, de regten van een' gelijke, de erkenning van het talent, die den waarachtigen kunstenaar meer waard is dan de belooning. Schande voor hen, wie het nu hebben vergeten, eere voor hen, die het hem in eerbied voor het ongeluk vergolden! Man van geest met ieder vernuft dat hem naderde; man van smaak in alles wat hij ondernam; bewonderaar van iedere industrie, zich vermengende met de werklieden die zijne paleizen opbouwden, zoowel als met de dichters die ze bezongen, begaafd met die

welsprekendheid, die het levendigst werken moest op een volk als de Franschen, dat zich in de strikken der rhetoriek zoo ligt vangen laat, was hij niet enkel de man van zijnen tijd, maar ook de man des volks in den besten zin van 't woord, en daarom is het zoo vreesselijk aangrijpend, dat hij, juist hij, het als vorst niet onder dat volk heeft kunnen goed maken. Het is zoo, Parijs is een groote vulkaan, en wie er zich eenen troon bouwt, moet er op verdacht zijn, dat eene uitbarsting van 't onderaardsche vuur dien zal doen nederstorten. Het is zoo, de Franschen zijn een ongeduldig volk, niets zoo spoedig moede dan de ruste, en de Napoleon van den vrede heeft hen zeventien jaren lang tot ruste gedwongen; maar ook welk eene ruste heeft hij ze geschonken, zoo eervol, zoo zegenrijk, die zoo milde schatten van kennis en rijkdom te zamen uitstortte over hun vaderland, dat het de benijding en de bewondering was geworden van de wereld; eene rust, zoo krachtig en waardig, dat zij moed gaf nog weêr te ondernemen wat Lodewijk XIV zoo vele nederlagen heeft gekost en zoo veel goud, eer hij het verkreeg: een toekomend regt op de Spaansche kroon; eene rust, die niet verhinderde den voet der verovering te zetten op de schouders van het sidderend Afrika, en het naijverig Engeland te doen verbleeken van spijt over de voortgangen eener staatkunde, die het groote geheim scheen gevonden te hebben, om iederen toorn, hoe regtmatig ook, iedere vordering, hoe billijk ook, te bezweren met het eene groote tooverwoord: Vrede! ‘Bewaart den vrede.’ En gerust voor den oorlog, als Frankrijk wezen moest, had zeker dat woord eene groote beduidenis in de taal zijner diplomatie; beteekenis, die goed werd begrepen door alle vorsten, door alle magten, en toch was het: ‘vrede! vrede! en daar is geen vrede.’ En schoon men het weten kon, schoon men het vreezen moest, dat aan het leven van dien grooten ontwerper en handhaver van dat vredestelsel de ruste hing van Frankrijk, van de wereld welligt; dat zijn laatste ademtogt als de eerste wapenkreet zoude zijn, die alle strijdlustige en strijdvaardige magten zou wakker maken, toch is het treffend en vreesselijk schokkend te hooren, hoe men niet eens heeft willen afwachten, tot die laatste levensadem over zijne lippen was

heengegleden, om hem zulke kreten van onrust en oproer in de ooren te krijschen; kreten, die hem juist daarom de bitterste beschimping moesten zijn, omdat hij zich zeventien jaren lang had verpijnd ze te weren. Dat men niet eens dien eerbied voor hem gehad heeft, te wachten tot hij zijn eerwaardig hoofd onder den last van zijne zeventig jaren had neêrgebogen, om er de kroon af te nemen, om aan de rust en aan zijn rijk te zamen een eind te maken, dat ontzet en verplettert, dat vervult met schrik en met medelijden voor het slagtoffer, en dat zweept het bloed koortsig door de aderen, vol toorn en verontwaardiging tegen de plegers; en later, als men tot zulke kalmte is gekomen, om te bedenkén dat in 't eind slagtoffer en plegers slechts den weg zijn gegaan dien zij moesten, en tot eene uitkomst zijn gekomen die onvermijdelijk was, dan wordt er eene gedachtenreeks ontsloten, die nog meer aangrijpend is en verrassend. Want nu het gebleken is, dat zelfs een koning als Louis-Philippe het niet heeft kunnen houden op zijnen burgertroon van 't Palais-Royal, dat de *koning der Franschen*, de koning der volkskeuze, die zulk een belangwekkend burger was te Parijs en zulk een schrander vorst onder de vorsten van 't buitenland, Parijs heeft moeten verlaten onder smaadtoonen en wanklanken, alleen *omdat hij de koning was*; als Parijs, dat zoo veel bewondering geeft en zoo veel eere en zoo veel liefde zelfs aan al wat merkwaardig, beroemd, geniaal is, dezen grooten, beroemden, genialen man uitdrijft, verwerpt, miskent, omdat het geene kroon meer dulden kon, zelfs niet op het hoofd van het genie, dan is het eene waarheid, een bewezen feit, dat het gedaan is, niet alleen met koning Lodewijk-Philips, niet maar alleen met het Huis Orleans en diens koningschap in Frankrijk, maar met *de* koningen, met *het* koningschap, en dat er een denkbeeld heerscht dat luider spreekt dan het volkskarakter en dan alle sympathiën der natie. Het is zeker ook aldus, dat het groote slagtoffer van dat denkbeeld het begrepen heeft, als het waar is dat hij gezegd heeft: ‘Ik ben de laatste koning der Franschen;’ het is zeker die overtuiging, welke hem die kracht tot zelfbeheersching heeft gegeven, door sommigen als gebrek aan moed gestempeld, om zich niet met

geweld te verzetten tegen dat denkbeeld, dat toch niet meer met het zwaard te overwinnen was; daarom heeft hij welligt met een' droevigen glimlach van ongeloof toegezien bij de pogingen zijner moedige schoondochter, om de regten van haren zoon geldend te maken. Daarom, laat varen die flikkering van hoop en van blijdschap, Bourbons! als gaf der anderen val u eene goede kans ter verheffing; roept geene herinneringen van het keizerrijk meer in, afstammelingen van den keizer! zoo men nog zijner gedenkt, is het om hem ter zijde te zetten als eene verschijning, waarmeê men afgedaan heeft; het groote, het heerschende, het vaste denkbeeld, dat Frankrijk nu beheerscht, is beheerscht te worden onder den vorm eener republiek, waaronder men verstaat het regt van allen om over alles te heerschen, om tot alles te komen, - eenregt, dat bloot geeft aan de allergevaarlijkste tirannij, die niet meer van haren zetel zal zijn te verdrijven, als zij eens plaats heeft genomen, omdat zij zich niet meer vertoonen zal onder eene bepaalde gedaante, die men kan aantasten, maar als een onbestemd, onligchamelijk spooksel, dat hier is en ginds en nergens, dat niet is te vatten en dus ook niet te verslaan, omdat het nooit eene bepaalde plaats zal hebben, waartegen men den opstand zal kunnen rigten, dat dus te gelijk aan de schromelijkste verwarring blootstelt, tenzij men zich eenen waarborg koos, die maar al te veel bij het zamenstellen van staatsregels wordt voorbijgezien, en een tweede denkbeeld voegde nevens het republikeinsche, dat het tegelijk bestuurde, leidde en steun gaf: het Christelijke. Zonder dat zal noch de goede wil van het volk, noch de scherpzinnigheid van vernuft, schranderheid en goed oordeel, noch zelfs de gemoedelijkheid van hen, aan wie het zich voor dit oogenblik vertrouwt, het kunnen beveiligen tegen het allerergste, wat zulk een groot, schrander, ontwikkeld, werkzaam volk zou kunnen overkomen: Regeringloosheid, of dusgenoemd meesterschap van het gemeen, of het bukken onder den harden staf, dien het koud en onbarmhartig eigenbelang zal opleggen, hetzij dat verpersoonlijkt is in éénen of in weinigen, of vertegenwoordigd door velen, altijd nog weinigen in verhouding van de meerderen, die het juk zullen dragen. Daar kan geene andere toekomst wezen, noch

voor u, noch voor eenig ander volk, zoo daar niet tusschen beide treedt een waarachtig herscheppend beginsel, dat leeft en werkt in ieder individu, en vandaar uitgaat om het groote geheel te beheerschen en te hervormen. Christus tot Koning, Zijne grondwetten tot eerste staatsregelen! en neemt dan den vorm van regering die u best past, waarvoor gij u rijp gelooft, die meest met uwe behoeften van 't oogenblik overeenkomt.

Maar welligt zijn er, die niet gelooven kunnen, dat Lodewijk-Philips onder een denkbeeld is bezweken dat hem te magtig werd, en die zeggen: hij heeft fouten begaan, hij is geëindigd met beginselen en begrippen voor te staan, schoon in milden vorm en langs bedekten weg, die niet meer vereenigbaar waren met de behoeften van een volk, dat met reuzenschreden ter ontwikkeling voortging en meer en meer helder leerde zien op zijne belangen; hij heeft persoonlijkheden gesteund die de sympathie van de natie hadden verloren; hij heeft fijne ingrepen gedaan in hare vrijheden, en te gelijk haar vervreemd van die regten, waardoor zij ze krachtig had kunnen handhaven.

't Is wel mogelijk, het ligt niet in mijnen weg om hun regt en het zijne dus te wegen en zuiver te scheiden; ik neem de getuigenis tegen hem aan, nu de luide volksstem die tegen hem uitroept, hoe hard zij ook wezen moge; maar het zou ook tot bewijs kunnen strekken, dat een bestuur, zelfs waar het aanvangt met den wil om vrijgevig en gematigd te zijn, toch altijd, om geregeld en vast te kunnen blijven, iets meer aan magt en invloed noodig heeft, dan de overeenkomsten met het volk het hebben afgestaan, of wel, dat het bezit van magt zoo heel ligt, zoo onwederstaanbaar verleidt tot het gebruik van overmagt, dat zelfs de ondervinding en het oordeel van eenen Louis-Philippe voor de verzoeking moesten bezwijken; en dan komt de vraag op: zullen zij, die zijne taak hebben overgenomen, hoewel niet zijnen rang, sterker zijn dan hij? zullen zij minder gezag noodig hebben? of zal hun meer worden toegestaan? En bovenal, zoo een koning dus hard gestraft wordt om eene fout, wacht men dan onfeilbaarheid van hen, die men zijne taak laat vervolgen, waar men hem die uit de handen nam? Ik acht het

Parijsche volk te schrander om het een oogenblik geloofd te hebben. Het is niet eens meer noodig om het tegendeel te bewijzen; de ondervinding heeft alreede tegen hen gesproken, en iedere dag zal er welligt nieuwe bewijzen van aanvoeren, die niet noodig zijn op te tellen; maar de vraag zou kunnen geopperd worden, of die provisionele regering, die nu pas begint, haar geheele eerste tijdperk door denzelfden moed, dezelfde behendigheid, denzelfden lust, dezelfde vastheid, maar bovenal dezelfde voorzigtigheid en hetzelfde ‘savoir-faire’ zal blijven ontwikkelen, waarmede zij is aangevangen (naar men zegt), maar die de eenige Louis-Philippe heeft volgehouden, geheel zijne lange worstelingsperiode door. En het volk beloont hem na achttien jaren met den eisch der onfeilbaarheid, die het weet dat toch ook geen ander houden zal!

En zeg mij eens, volk van Frankrijk! wanneer heeft de koning Lodewijk-Philips zich ooit aan uwe regten vergrepen, als gij het nu doet aan de zijnen?

Hetgeen aangevangen was van zijne gedenkschriften, is in uwe handen gevallen, en gij hebt u nog niet gehaast, door de openbaarheid der dagbladen den eigenaar de geruststelling te geven, dat ze in rustiger oogenblikken hem ongeschonden zullen toekomen. Gij, die in Europa den toon wilt geven van fijne hoffelijkheid en strenge billijkheid, gij hebt u niet gehaast, het op dit punt te verzekeren van uwe kieschheid, van uwe bescheidenheid, van uwe goede trouw. Of weet gij iets, dat meer zeker persoonlijk eigendom is dan gedenkschriften? iets dat meer heilig en onschendbaar moest wezen tegen der anderen blik of der anderen toeëigening, dan de bladen, waaraan iemand zijne geheimste gedachten, zijne innigste gewaarwordingen, zijne teederste herinneringen heeft toevertrouwd? Hij had eene censuur, - en hij heeft Louis Blanc, en wie niet al, alles laten drukken wat ze wilden; en voor de enkele male, dat hij zijn veto over eene gevaarlijke gedachte heeft uitgesproken, hoeveel gevaarlijke heeft hij er niet doorgelaten! Ik bid u, staat de verhouding van het onregt gelijk?

Ik spreek niet eenmaal van meer materiële vergrijpen tegen zijn wettig eigendom, onafhankelijk van hetgeen zijn ko-

ningsrang hem had toegebragt en dat verliesbaar is met de kroon. Hij is wijsgeer, hij zal weten te ontberen; maar de schaamte verblijve aan u, en aan ons het regt te vragen: door welk vergrijp tegen uwe eigendommen, dat er mede in vergelijking komt, heeft hij dat verdiend?

En zoudt gij eenig' burger, zelfs een' misdadige, ook slechts de helft van het onregt durven aandoen, dat gij zoo zonder omstandigheden tegen hem pleegt? Zijn dan alleen koningen en prinsen als vogelvrij onder u en buiten alle bescherming der wet? Zie, dan zou het toch eigenlijk daarop nederkomen, dat alleen haat tegen het koningschap u al dat onregt, al die gewelddadigheid ingaf, en dan zou het toch nog weêr moeten worden toegestemd, dat niet de persoon van Lodewijk-Philips, niet zijne fouten, niet zijne heerschzucht, de oorzaken zijn van zijnen val, noch de voorwerpen van uwen afkeer, maar de koning der Franschen, het koningschap in Frankrijk, en zoo ver de magt van uwen haat reikt, het koningschap door de geheele wereld, en dat dit begin in onze eeuw wel een zeer dreigend voorspel kon zijn van haar einde. Maar zoo het al niet gedaan is met alle koningschap, zoo is het toch zeker gedaan met de slechte koningen; want in 't eind, als dit aan eenen koning is geschied, die als een uitnemende werd geroemd, en die het was, dan hebt gij voorzeker weinig hope gespaard te worden, gij allen, vorsten! die vergeet, dat gij bovenal dus hoog zijt gesteld om voorbeelden te geven en om voorbeelden te zijn, dat het volk niet meer zoo verblind is door het schitteren uwer kroonjuweelen, om niet met vrijen blik uwe voorhoofden te ondervragen, of daar die mate van schranderheid en van achtbaarheid zetelt, die alleen den rang eeren, waarvan die sieraden de symbolen zijn; dat het slijk van hoofsche ondeugden niet meer bedekt wordt door het purper fluweel van eenen troon, en dat het hermelijn van den vorstenmantel zoo doorzigtig is geworden, dat het geene zwakheden, geene ondeugden meer dekt, maar integendeel het eerst zigtbaar maakt, wat de vorstengestalte aan deugden of aan krachten te kort schiet; dat de vorsten nog het best voor de belangen hunner dynastiën zorgen, als ze die niet onvoorzigtig op den voorgrond stellen, en dat ze in 't eind niet al te

roekeloos vergeten moeten, wat de markies van Posa wel wat ontijdig aan Filips II vroeg, maar dat nu op andere wijze dan door de poëzij, dat met vreesselijke werkelijkheid van u zal worden afgeëischt:

> Weihen Sie
> Dem Glück der Völker die Regentenkraft,
> Die - ach so lang' - der Thrones Grösse nur
> Gewuchert hatte.
> Der Bürger
> Sey wiederum, was er zuvor (?) gewesen,
> Der Krone Zweck.

En waarom zoudt gij het niet geven? het is niet enkel de stem der volkeren, die het u toeroept, maar het is de vinger Gods, die het u aanwijst. Gij zult geven, opdat zij zich niet bezondigen met te nemen! Of zou men dien vinger niet kunnen zien in dien vorst, door de hand der Voorzienigheid zoo lang dus veilig gehoed, dat hij ontrefbaar scheen voor kogels en moorddolken; dat het boosaardig vernuft zich te vergeefs spitste op nieuwe uitvindingen tot zijnen dood, tot eindelijk de haat zelf er moede onder werd en moedeloos. Ondanks zoo verveelvoudigde pogingen om zijn leven te bekorten, wordt hij vijf en zeventig jaren oud; maar een enkele val doodt zijnen zoon in den vollen bloei des levens, zijn erfgenaam, die hem in 't bezit van zijnen troon had kunnen handhaven, die althans het bezit er van in de dynastie had kunnen verzekeren voor eenen tijd. En waarom valt die zoon niet door eene moordenaarshand? Bij toeval misschien? of wel omdat het blijkbaar zoude wezen voor ieder die zien wilde, dat de Voorzienigheid de daad der menschen niet noodig had, waar zij wilde treffen, en den wil der menschen onmagtig maakte, waar zij wilde sparen?

En nu, haar tijd is gekomen voor een' doorluchtigen val. Niet het leven nog wil zij den vorst ontnemen, hoe nabij ook des levens gewonen grens, maar zijnen troon, hoe rotsvast die ook scheen gegrond; die beproeving nog had zij den vorst voorbehouden, die reeds zoo groote lotswisselingen was doorgegaan. Zij werpt den blinddoek der stikziendheid over zijne oogen, anders zoo helder en scherp. Zij verstaalt zijnen

wil ter kwader uur tot onverzettelijkheid, zoo als zich dat veelmaal bij de vorsten of de staatsmannen heeft vertoond, die vallen moesten. (Pius IX in de zestiende eeuw op den stoel van Leo X, en wie weet wat er van de hervorming geworden ware!) Zij laat de hartstogten woelen, door het vernuft aangeprikkeld, door warreling van stelsels en theoriën in duizeling gebragt, in verblinding of in helderzien op hare belangen ontwikkeld, en de opstand is daar, en de opstand verwint, en de onttroonde vorst zwerft als balling om, niet minder dan het nageslacht van de onttroonde Bourbons, niet minder dan de nakomelingen van den verdreven keizer! En de graaf van Parijs ook, erfgenaam van een' troon dien hij nooit bestijgen zal, is de derde der minderjarigen, op wier hoofd de hope en de trots van hun geslacht was gevestigd, en die eene kroon verloren eer zij de beteekenis van hun verlies konden beseffen. Wat dunkt u, heeft men ook regt den vinger Gods in dit alles op te merken? Is het enkel eene luim van het toeval, dat zich door den val van Lodewijk-Philips eene gebeurtenis als herhaalt, die de onttrooning van Karel X is voorafgegaan?

Karel X verdrijft eenen Oosterschen vorst, welligt met geen ander regt dan dat van den sterkeren; maar welhaast is zijn eigen volk hem te sterk. Lodewijk-Philips laat een' anderen vorst uit het Oosten van zijn rijk ontzetten, laat hem wegvoeren uit zijn vaderland, heenvoeren naar Frankrijk, om hem als eene zeldzaamheid aan zijn volk te vertoonen, dat altijd zoo nieuwsgierig is naar het nieuwe en vreemde; maar zijne Franschen hebben nu lust aan eene andere vertooning, en een vreemde overwonnen vorst wekt hunne aandacht niet veel, omdat ze hun' eigenen koning nog te overwinnen hebben. Lodewijk-Philips behoudt zijnen troon niet eens lang genoeg, om aan zijnen doorluchtigen gevangene het gegeven woord te lossen! Het was misschien niet kwaad, dat vorsten elkanders voorregten wat meer eerbiedigden, opdat onderdanen zich niet al te veel gewenden aan het gezigt van onttroonde vorsten!....

En nog iets..... Er is in het huis Orleans eene jeugdige vorstin opgenomen, die groote uitzigten had, maar toch weeze was van haren vader; nog een kind bijna, en toch welhaast zelve

moeder; voorwerp en slagtoffer welligt van politieke combinatiën, die zij zelve niet kent. Zij was gelukkig in dat Frankrijk, waar men haar lief had, dat haar eenen echtgenoot heeft gegeven, dien zij bemint, en zij beschreit met smartelijke tranen het geweld, dat zóó teêre banden scheurt, en eenen familiekring uiteenrukt waar zij zoo wel was, en die zoo veel beminnelijke, zoo veel eerbiedwaardige leden telde. Maar toch, maar toch, schoon zij het niet weet of niet doorziet, om die regten te verzekeren, welke zij mede ten huwelijk brengt, is er zeker onregt gepleegd tegen eene andere vaderlooze, hare zuster en hare koningin. Zestienjarige, wier hart, wier deugd is gewaagd aan al de kansen van een huwelijk zonder liefde! en die het maar al te luid heeft uitgesproken met woord en daad, dat eene kroon eener vrouw niet vergoedt, waar men haar den myrtenkrans des huwelijks met doornen doorvlecht.

Zie, de wreker der weezen leeft; er zijn zigtbare schakels tusschen die schuldige staatkunde, die tot zulke uitkomsten voerde, en de oorzaken van eenen doorluchtigen val.

Maar het is niet aan mij eene beschuldiging uit te spreken; ik nam de pen op om te klagen, niet om aan te klagen; alleen waar het onregt u in den weg komt, is het niet eerlijk het gansch over het hoofd te zien. Zoude het zelfs wel het zekerste middel zijn om medegevoel op te wekken, die flaauwe partijdigheid, die in de voorwerpen harer vereering geene menschen wil zien, die feilen konden, maar halfgoden, van hun voetstuk gevallen, zonder dat men raden kan hoe, en voelt men veeleer niet het liefst mede met hen, die niet zoo onbereikbaar hoog staan boven het peil onzer bevatting? In zulke helden, zoo krachtig uit onvermengd zuiver staal gegoten, ziet men zeker onnavolgbare voorbeelden, maar geene broeders, in wier lotwisseling men deelt, wier leed en lijden ons het hart doet kloppen en wier smart onze tranen vraagt, en dus, waar ik iets mogt gezegd hebben, dat meer een woord der waarheid was dan een woord van lof, was dat waarlijk niet gezegd ter verzwakking van iemands sympathie met den grooten balling, maar ter opwekking van diep en innig leedgevoel.

Doorluchtige vorst! ik heb uwe laatste worsteling met ademlooze ontzetting aangestaard van uit de verte; van uit de verte ook hebben mijne wenschen, mijne tranen, mijne ge-

beden zelfs u daarbij verzeld. Zoo u de overwinning ware gebleven, dan zeker had ik u dit niet gezegd; want ik heb niet geleerd in de vleijende vormen te spreken, waarmede men gekroonde monarchen nadert. Ik kan mijne woorden niet nemen uit het woordenboek der hoftaal, te flaauw zeker ook en te ledig bij al hun' zilveren klank, om op den duur zonder verveling aangehoord te worden; maar zoo gij mij gunt u iets te zeggen tot troost in zoo groote ramp, ik zou u spreken van zoo vele glansrijke herinneringen, die niet zijn uit te wisschen door een decreet van eene provisionele regering, en die het eigendom zijn der historie, waar geen revolutiegeest een' enkelen trek aan uwe krachtige gestalte zal kunnen ontnemen; ik zou u alleen wijzen op eene enkele herinnering, die magtig genoeg kan zijn om u het hoofd te helpen opheffen midden onder uwe smart.

Men gelooft u in Engeland. Zoo dat waar is, zijn er sommigen, die dit voor u eene dubbel pijnlijke ballingschap noemen, die er bij denken, hoe uwe staatkunde de staatkunde der Engelsche ministers heeft gekruist en eenmaal overwonnen, en welke zegepraal zij nu welligt viert over uwen val. Maar mij heugt dat gij de gastvrijheid geniet van eene vorstin, die eenmaal de uwe heeft genoten, wel niet omdat zij die noodig had, maar omdat die haar zeer begeerlijk scheen. Toen stondt gij zoo hoog, dat de koningin van 't magtig Engeland, de jeugdige, bevallige vrouw, tot u kwam, tegen de regelen der hofétiquette niet alleen, maar zelfs tegen die der gewone hoffelijkheid, welke tegenover vrouwen wordt in acht genomen; zoo groot, zoo erkend was toenmaals uwe meerderheid, en zoo weinig was het een schijnbare glans, dat, ondanks al uwe pogingen als galant Fransch edelman en als ridderlijk gastheer, de koning er niet in slaagde iets anders te zijn dan de hoofdfiguur van de groep, hoeveel moeite hij zich ook gaf om er de tweede van te schijnen. Ziet gij, dat was eene overwinning op jeugd, op schoonheid, die de koning Lodewijk-Philips niet dankte aan zijne kroon; en die meerderheid is hem met deze niet ontvallen; want nog omblinkt zijn hoofd de stralenkrans van 't genie, door geene schendige hand te rooven, de eenige die het goud van eene kroon met waren luister doet glansen, die eeniglijk door God wordt gegeven en

niet weêr wordt ontnomen. En daarom, groote vorst! zelfs al betwist eene kleingeestige staatkunde u den titel van majesteit, de luister, die u omgeeft, zal altijd uitschitteren boven allen en erkend worden door allen; het genie zal altijd koning zijn. Hef het hoofd moedig op!

Maar neen, buig het! o Buig het! buig het ten minste voor Eenen, den Koning der Koningen, die voor u deze vernedering heeft gewild. Het is nog grooter te buigen voor dezen Eenen, dan vorsten en volken aan eigene voeten te zien. Het is nog troostrijker van dezen Eenen kracht te vragen, dan met de fierste zelfverheffing kracht te toonen onder eene groote ramp; dan voegt ge nog eene tweede kroon bij die ge blijft dragen: die van het martelaarschap; - in plaats van op een zwaard en een' schepter, steunt gij u dan op een kruis. En dan eerst, maar dan ook zeker, zijt gij onverwinlijk! En na nog eene korte wijle ballingschap op de aarde, na de verdrukking van dat martelaarschap, dat zeer haast zal zijn doorgestaan, opent zich de poort voor u van het hemelsch vaderland, waar u de palm der overwinning zal worden gereikt, en waar gij heerschen zult met allen, die in ootmoed hebben leeren knielen, al was het met een gebroken hart of een gebogen hoofd, onder den staf van den goeden Herder, die Zijn leven en Zijne eere en Zijne Heerlijkheid het eerst heeft gesteld voor de schapen.

Alkmaar, 14 Maart 1848.

A.L.G. TOUSSAINT.

Kunst.
Mendelssohn Bartholdy.
Oratorium: Elias.

Een enkele bladzijde slechts van de wereldgeschiedenis, en wie duizelt niet reeds bij de veelheid en verscheidenheid der gebeurtenissen die zij bevat; wie staroogt niet bij de bliksemsnelheid, waarmede de verschijnselen zich afwisselen en als verdringen. Ter naauwernood is de laatste toon gezongen van het graflied, dat Polens nationaliteit in Krakau's veste ten grave geleidt; ter naauwernood zijn de sombere wachtvuren, op Zwitserlands vrije bergen door den burgerkrijg ontstoken, voor een oogenblik door burgerbloed gebluscht, of Frankrijk, als wilde het de lijdelijke rol van toeschouwer met die van acteur verwisselen, en niet verkwikt, maar veeleer vermoeid door achttienjarige rust, schrikt op uit zijn slaap en gordt zich aan ten strijde. Het ontworpen feestmaal wordt door een slagveld verwezenlijkt: de Julijtroon, met zoo veel zorg kunstmatig opgetrokken, stort omver als het kaartenhuis voor de baldadige hand van den knaap: de Spaansche bruidskrans keert verflenst terug als een martelaarskroon voor den ballingkoning: het groote raderwerk, dat voor vijf en dertig millioenen menschelijke wezens den levensloop en werkkring regelde en omschreef, spat uiteen als een stofwolk voor den stormwind: duizenden

weenen en lijden; duizenden strijden en hopen; duizenden dreigen en eischen. Maar niet voor de boorden der Seine alléén is het ontzagwekkend drama bestemd. Revolutie en Republiek, het zijn tooverwoorden, die plotseling als met magische kracht geheel Europa bevangen en van gedaante doen veranderen. Het zijn tooverwoorden, die meêdoogenloos den slaap van de koninklijke sponden wegvagen, de scharnieren der staatsvormen verbreken, opgehoopte schatten spoorloos doen verdwijnen, handel en nijverheid in hunne schuilhoeken terugdringen, aller zenuwen krampachtig spannen, aller hoofd en hart met de bontste mengeling van gedachten en gewaarwordingen vervullen.

Onder zulke omstandigheden schijnt de poging bijna vermetel, het oog, zoo strak en uitsluitend op den staatkundigen horizon gerigt, te willen afleiden en te wenden tot eene andere spheer van voorstellingen en gewaarwordingen, dan die, welke de politieke bespiegeling verwekt. En toch, - zoo men van kunst in 't algemeen, de toonkunst in 't bijzonder, hare lotgevallen en inwerking op het menschelijk leven wil gewagen, zou het inderdaad verontschuldiging behoeven? Of bekleedt ook zij niet eene plaats in de groote ontwikkelingsperiode der menschheid, die tot eene andere en betere orde der dingen leidt? Zou het nog in twijfel getrokken kunnen worden, hoe de toonkunst, zij, de gezelligste aller kunsten, geheel het maatschappelijk en huisselijk leven, thans meer dan ooit, dooradert en haren invloed in alle rigtingen uitbreidt? Zoowel de wiegedeun, dien de moederlijke stem neuriede bij den wieg van hen, die later hun vaderland ten vloek of zegen werden, als de ‘Marseillaise’, die volkeren ten bloedigen strijd opdaagt; zoowel het ‘To Deum’, dat Pius IX op den pauselijken zetel begroet, als het plegtige ‘Lobgesang’, dat het feest der Hervorming verheerlijkt; zoowel het koningsgezinde ‘God save the Queen’ en het ‘Gott erhalte Franz den Kaiser’, als Holland's ‘Stadhouderlijk Prinsje’, of Kucken's vrijheid ademende ‘Normanns-sang’ of Halevy's ‘Guerre aux Tyrans’ of Reichardt's ‘Deutsches Vaterland’, het zijn alle symbolen van ruimer beteekenis dan de oppervlakkigheid ligt gist. Het zijn beurtelings weêrklanken van diep gevoelde gewaarwordingen, beurtelings profe-

tiën, waarvan de wereldgeschiedenis eenmaal de vervulling zal vermelden, - profetiën, niet alleen door een enkelen mond den volke verkondigd en tijdelijk in het hart der menigte nedergelegd, maar naar de mate der ontvankelijkheid en der tijdsomstandigheden, met gretigheid aangehoord en met geestdrift voortgeplant, ondersteund als zij zijn door de krachtigste aller op het menschelijk gemoed werkende hefboomen, - de Toonkunst.

Gelukkig voor Nederland, dat ook dáár dit krachtig element van volksveredeling en beschaving meer en meer doordringt en in het leven wordt opgenomen; gelukkig vooral, dat, hoe ook nog velerzijds het welbehagen aan de kunst zich bij hare schaduwzijde, een bloot zinnelijk genot, blijft bepalen, er toch reeds velen gevonden worden, die hare hoogere roeping gevoelen, kennen en waarderen. Voor deze - en hun aantal neemt dagelijks toe - is de kunst reeds iets meer dan de planlooze menging van klanken, slechts geschikt om met vlugtig voorbijgaanden indruk eene enkele zenuw te prikkelen, maar volstrekt onvermogend eene krachtige en duurzame gewaarwording te wekken, en deze ten slotte tot gedachte en daad te doen rijpen. Trouwens, bij den ernst van onzen landaard, bij de behoefte aan degelijkheid, kan het wel niet anders, of de kunst, eenmaal in onze harten opgenomen, moet zich noodwendig op andere wijze reproduceren, en zich in eene andere rigting ontwikkelen, dan die, welke Fransche of Italiaansche wuftheid voor een poos als de alleen geldende der kunstwereld heeft willen opdringen. Neen, het zijn niet enkel financiële bezwaren, waarop telken jare op nieuw de Fransche en Italiaansche opera-ondernemingen afstuiten; het is geen gril der menigte, die de tempels, voor Bellini en Donizetti geopend, doet ledig staan; er ligt dieper zin in dat verschijnsel. Neen, het was geen bloot toeval, dat onze Maatschappij: Tot bevordering der Toonkunst, en hare Muzijkfeesten in het leven riep; het is niet louter modedrift, wat thans als om strijd onze jeugd in Zangvereenigingen en aan Liedertafels verzamelt, om daar te leeren kennen en te genieten, wat de kunst, vooral op Duitschen bodem gekweekt, edels en verhevens heeft voortgebragt.

Vooral op Duitschen bodem gekweekt? Zonder twijfel; en waarom niet? Wij weten, dat dit woord enkelen pijnlijk aandoet, alsof daardoor de bittere strijdvrage over Germaanschen oorsprong en verwantschap hernieuwd zou worden. Dit laatste is geenszins onze bedoeling. Maar toch, al liepen wij ook gevaar van uit de hoogte van dezen of genen leerstoel der geschiedenis verketterd te zullen worden, de verklaring zou ons van het hart moeten, dat wij het gevoelen dergenen zijn toegedaan, die, althans op het gebied der toonkunst, Holland en Duitschland niet slechts aangrenzend verwant en verbroederd, maar zelfs één in oorsprong en bestemming achten. Hoezeer niet waarschijnlijk, zou het oogenblik kunnen geboren worden, dat wij, als vroeger, Duitschland voorbijstreefden in aantal van uitstekende kunstvoortbrengselen of voortreffelijke meesters; het zou mogelijk zijn, dat wij op onze beurt van leerlingen wederom onderwijzers wierden. De nationale eigenliefde bedriege zich echter niet. Het zou daarom geene eigene afgeslotene kunstontwikkeling zijn. De grondtrekken en het wezen der kunst zouden dezelfde blijven. Die werking en wederwerking zouden de ondergeschikte vormen slechts wijzigen.

Door deze verklaring mogen tegelijkertijd voor een deel de namen zijn toegelicht, aan het hoofd van dit opstel geplaatst. Door de Redactie van ‘de Gids’ uitgenoodigd, haar een woord over Mendelssohn en zijnen zwanenzang, het Oratorium Elias, te schenken, mogt ik niet aarzelen aan dat verzoek te voldoen. Het was tevens, ik ontveins het niet, eene behoefte voor mijn hart, eene hulde van dankbaarheid te brengen aan de nagedachtenis van hem, dien ik zoo innig vereer, en zoo vele oogenblikken van onuitsprekelijk kunstgenot verschuldigd ben. Ook vele andere zullen met mij in die gewaarwording deelen, en het moet hun derhalve aangenaam zijn, de gelaatstrekken van hunnen vriend herinnerd, en, ware 't mogelijk, aan de vergetelheid ontrukt te zien.

Met heiligen eerbied noemt de geschiedenis de namen van Händel en Bach, van Mozart, Haydn en Beethoven; - zij heeft er thans een' anderen bij te voegen van niet minder beteekenis. Of zou het nog voor twijfel vatbaar zijn, dat Mendelssohn Bartholdy eene der belangrijkste kunstverschijnselen dezer eeuw te noemen zij? De tijdgenoot heeft het reeds door alle monden uitgesproken; de nakomelingschap zal het bekrachtigen. De verklaring intusschen van dat buitengewoon kunstverschijnsel zoeke de opgewondene verbeelding niet, gelijk zij anders ten aanzien van Genie's zoo gaarne pleegt te doen, in zeldzame en wonderspreukige levenstoestanden of wederwaardigheden. Wat Mendelssohn als man eenmaal werd, was slechts de natuurlijke vervulling eener belofte, als knaap gegeven. Uitmuntende aanleg en de allergelukkigste gelegenheid om dien naar alle zijden te ontwikkelen, zij voorspelden reeds in zijne vroegste jeugd, dat hij worden kon wat hij wezenlijk geworden is, - de man, op wien de hoop der toonkunst gevestigd zoude zijn. Zoo hij daartoe van zijn' voortreffelijken grootvader, den diepdenkenden philosoof, het ijzeren geduld en de onvermoeidste volharding erfde, niet minder was hem het voorregt, Berger en Zelter als leermeesters, den eenigen Goethe tot vriend, en in de ruime fortuin eens vrijgevigen vaders al de middelen te bezitten, om zich op eene geheel onafhankelijke wijze aan zijne neiging voor de toonkunst over te geven en voor zijne studiën de rijkste bronnen, voor anderen vaak ontoegankelijk, te kunnen gebruiken.

Op den 3den Februarij 1809 te Hamburg geboren, en onder de oogen eener hoogst beschaafde en liefhebbende moeder opgegroeid, was zijn muzijkaal talent reeds op zijn achtste levensjaar zoo zeer ontwikkeld, dat hij allen niet slechts verbazing over de vaardigheid van zijn klavierspel, maar tegelijkertijd bewondering voor de waarheid en diepte zijner opvatting afdwong. Met de snelheid en kracht zijner vingeren scheen zijn kritische geest, als 't ware, te wedijveren. In welke mate dit het geval was, blijkt onder anderen uit de bijzonderheid, welke Zelter ons mededeelt, wanneer hij zegt, dat de achtjarige knaap in de partituur van een concert van Bach, als met het oog van een lynx, achtervolgens niet min-

der dan zes *reine kwinten* zou ontdekt hebben; eene ontdekking, waartoe het meest geoefend oog nog jaren van onafgebroken studie zou behoeven. Voeg bij die snelheid van blik, een gehoor zoo buitengewoon fijn en scherp, dat het, te midden der digste toonmassa's, den wanklank van een enkel instrument of menschelijke stem terstond waarnam, en eindelijk eene productiviteit, veelzijdiger en krachtvoller dan welligt eenig componist ooit te voren, - en wij hebben voor een deel reeds de belofte van Mendelssohn's jeugd ontleed.

Maar waren het alleen eigen aanleg en van buiten aangebragte teregtwijzing in het overwinnen van technische belemmeringen, die de vervulling dier schoone belofte mogelijk maakten? Vooronderstellen wij het niet. Mendelssohn was meer dan vaardig executant en bedreven componist. In hem was, meer welligt dan in een eenigen zijner kunstbroeders, het probleem eener harmonische ontwikkeling opgelost. Dat was niet de vrucht alleen van het studeervertrek, maar van den invloed, dien groote geesten van vroegeren en lateren tijd, ook in andere rigtingen dan die der toonkunst, op hem oefenden. Bovenal mag het voor den knaap een onschatbaar voorregt zijn geweest, met eenen zoo grooten en degelijken geest als Goethe in de naauwste verwantschap te geraken, en gewis heeft deze betrekking niet weinig er toe bijgedragen, om Mendelssohns zin voor al wat degelijk, klassiek en doordacht is, en zijne verachting voor al wat middelmatig en ziekelijk is, aan te kweeken. Zelter's merkwaardige briefwisseling vloeit over van bewijzen, welk een levendig belang Goethe stelde in hem, dien hij bij voorkeur ‘zijnen Felix’ plagt te noemen. Van het oogenblik af, dat Zelter in den herfst van 1821 zijnen lieven leerling aan zijn ouden vriend had voorgesteld, scheen ook de knoop gelegd, die beiden tot op den dood des onsterfelijken dichters in eene naauwe en innige vriendschap vereenigde. In 1825 vergezelde Mendelssohns vader zijnen zoon naar Parijs, om hem aan Cherubini voor te stellen en dezen patriarch der toonkunst over de muzijkale roeping des jongelings te raadplegen. Bij die gelegenheid bezochten zij andermaal den Weimarschen dichter. Felix speelde hem zijn H. mol-kwartet (aan Goethe opgedra-

gen) voor. ‘Zum Erstaunen von Jederman,’ schrijft Goethe aan Zelter en voegt er bij: ‘Diese persönliche hör- und vernehmbare Dedication hat mir sehr wohl gethan.’ Dat Mendelssohn, onder de ijverigste studiën der toonkunst en daaraan verwante wetenschappen, ook de letteren en andere schoone kunsten met vrucht beoefende, is minder algemeen bekend, en echter behoorden zijne kunstbroeders vooral het nimmer te vergeten. In 1826 zond hij Goethe eene door hem vervaardigde vertaling van de ‘Andria van Terentius.’ Dat dit werk wezenlijke verdiensten had, blijkt uit Goethe's schrijven aan Zelter, waarin hij hem verzoekt: ‘dem trefflichen thätigen Felix schönstens zu danken für das herrliche Exemplar ernster ästhetischer Studien; seine Arbeit solle den Weimarischen Kunstfreunden in den nächst zu erwartenden langen Winterabenden eine belehrende Unterhaltung sein.’ Als Mendelssohn in 1829 bij zijn verblijf in Schotland, op een pleiziertogtje, door het omvallen van zijn rijtuig eene onbeduidende beenwond ontving, welke hem echter noodzaakte zijne terugreis naar het vaderland eenigen tijd te verschuiven, betuigde Goethe zijne belangstelling voor den talentvollen jongeling, ‘aus dem so viel geworden ist,’ op eene ondubbelzinnige en hartelijke wijze. Maar bovenal belangrijk zijn zijne woorden, nadat Felix, na een veertiendaagsch verblijf te Weimar, zijne reis naar Italië aanvaardde. Welk een heerlijke voorsmaak van het genot, dat de jonge kunstenaar nu met volle borst te gemoet snelde, was dit verwijlen in des grijzen dichters woning! Wat liefelijke bestelling van het lot, dat hij den reiszegen moest ontvangen van den Zanger zelven, die ons het bekoorlijke lied van het land, waar de citroenen bloeijen, heeft gezongen: ‘Mir war seine Gegenwart besonders wohlthätig,’ schrijft Goethe, ‘da ich fand, mein Verhältniss zur Musik sei noch immer dasselbe; ich höre sie mit Vergnügen, Antheil und Nachdenken, liebe mir das Geschichtliche; denn wer versteht irgend eine Erscheinung, wenn er sich nicht von dem Gang des Herankommens penetrirt? Dazu war denn die Hauptsache, dass Felix auch diesen Stufengang recht löblich einsieht, und glücklicherweise sein gutes Gedächtniss ihm Musterstücke aller Art nach Belieben vorführt.’ En in 1831, toen Mendelssohn hem uit Rome eenige

zijner ‘anmuthige, allerliebste’ en ‘höchst interessante’ brieven, zoo als Goethe ze noemt, geschreven had, meldt deze aan Zelter: ‘Felix - muss überall günstig aufgenommen werden: ein so grosses Talent, ausgeübt von einer so liebenswürdigen Jugend. - Für den ist nun weiter nicht zu sorgen, das schöne Schwimmwamms seines Talents wird ihm durch die Wogen und Brandungen der zu befürchtenden Barbarei hindurch führen!’ Hoe volkomen is deze voorspelling van den grijzen dichter bewaarheid geworden! Met welke energie heeft Mendelssohn, te midden van het verval der kunst, onder zooveel op hare bouwvallen woekerend opgeschoten onkruid, zijne edele, degelijk klassieke rigting bewaard en in zijne eigene scheppingen glansrijk vastgehouden! Maar welken invloed moest ook op den leergierigen jongeling de omgang met een zoodanig genie oefenen? Het was te voorzien, dat Goethe, hij, die den Hellenischen en echt Germaanschen geest zoo gelukkig vereenigde, zijnen kweekeling in gelijken zin zou rigten tot de studie der klassieken, en hem zou aanmoedigen zijne scheppingskracht te louteren aan de gezonde kunstproducten der oudheid.

Maar behalve Goethe stonden ook nog anderen hem ter zijde. Moscheles was het vooral, hoezeer meer als vriend dan als leermeester bij zijne ontwikkeling; doch niet minder waren het de uitstekende vernuften, die hij gedurende zijne universiteitsjaren, te Berlijn doorgebragt, had leeren kennen. Hier hoorde hij ook Hegel, als deze in zijn collegie over de muzijk handelde, met aandacht, hoewel hij niet kon nalaten Hegels afgetrokken uiterlijk en drooge wijze van ontkenning te bespotten en zoo als Zelter zegt: ‘wie ein loser Vogel höchst naïv mit allen persönlichen Eigenheiten zu reproduciren.’ Zoo ontwikkelde zich zijn talent, gedurende de eerste periode zijns levens, op eene veelzijdige en degelijke wijze, totdat hij, na verschillende reizen naar Londen, Parijs, Rome en eenige steden van Duitschland, en na op vele plaatsen, zoowel door het opvoeren zijner reeds veelvuldige en belangrijke compositiën, als door zijn uitmuntend solospel, rijken bijval te hebben ingeoogst, in 1833 tot de directie van het groote muzijkfeest te Dusseldorp geroepen werd. Na den hoogst gelukkigen afloop van dit feest,

bleef hij te Dusseldorp als stads-muzijkdirecteur en begon als 't ware eene andere periode. Hier vooral was het, dat hij het eerst in het praktische leven optrad, en wel voornamelijk in eene betrekking, waarin hij boven al zijne tijdgenooten uitstak, namelijk als dirigent. Wat hij als zoodanig voor het Dusseldorpsche muzijkwezen en later vooral voor de ‘Gewandhaus-concerten’ te Leipzig belangrijks gedaan heeft, is te zeer bekend, dan dat het hier zou behoeven herinnerd te worden. Maar eenige opmerking verdient misschien zijn vriendschappelijke omgang met den dichter Immerman en met de Dusseldorpsche schilderschool, waarvan hij de voornaamste leden te Rome als zijne beste vrienden gekend had. Schadow was een zijner vertrouwdsten en bleef het tot aan den dood. Ook Mendelssohn beoefende de schilderkunst, en niet zonder gunstig gevolg, waarvan vooral getuigen kunnen de veelvuldige verdienstelijke aquarellen, door hem onder opzigt van den landschapschilder Schirmer vervaardigd, welke zich in de handen van vele zijner vrienden, voornamelijk van Moscheles en Klingemann, als albumbladen, bevinden. Men ziet hieruit, hoe het zijn ernstig streven was, door een algemeenen band alle kunsten en wetenschappen te omvatten, en tot de aesthetische ontwikkeling van zijn hoofdvak te doen zamenwerken. Op algemeen verlangen, werd hij in 1835 als directeur der concerten te Leipzig beroepen, en verkreeg daar ‘propter insignia in artem musices merita’ den graad van doctor in de wijsbegeerte. Hier bleef hij onafgebroken tot 1841 in de volste kracht van zijn genie werkzaam: hier vooral was het brandpunt, waar hij, met zijne vrienden en leerlingen om zich heen, die hem eenen onbegrensden eerbied en hoogachting toedroegen, de klassieke school van Duitschland als herleven deed, en vanwaar hij zijne stralen over de geheele wereld liet schijnen: hier schreef hij zijne voornaamste en beroemdste werken. Tegelijktijd was hij het middelpunt, waarom zich alle innige vereerders der toonkunst schaarden. Berlijn mogt vrij der opera alle krachten wijden, en Spontini daar, met vorstelijken glans omstraald, den schepter zwaaijen, Weenen den Italiaanschen wansmaak met volle teugen inzwelgen en de onsterfelijke overleveringen van Haydn, Mozart, Beet-

hoven en Schubert vergeten, Dresden en Munchen prachtige hofkapellen en theaters kunnen aanwijzen en uitmuntende virtuosen in hun midden tellen, alleen in Leipzig, in het nederige Leipzig was voorhanden, wat elders overal ontbrak, - het meest volmaakte, het in zamenstelling en strekking meest voortreffelijke orkest; het eenige dat, vooral wat de uitvoering der Beethovensche compositiën betreft, met dat van het Parijzer conservatoire kon wedijveren,ja, dit zelfs, zoo al niet in kracht en energie, dan toch in juiste opvatting overtreffen kon. Alleen te Leipzig was het, dat Händel en Bach innige vereerders vonden, die hunne onsterfelijke meesterwerken ten gehoore bragten: alleen daar werd de krachtige hand geslagen aan eene trapswijze verbetering van het Protestantsche kerkgezang in het bijzonder en van de kerkmuzijk in het algemeen. Maar het was vooral vandaar, dat de muzijkale kritiek over geheel Duitschland uitging en den te bewandelen klassieken weg scherp en zeker afbakende. Mannen als Röchlitz, Fink en Hauptmann, in de Allgemeine musikalische Zeitung, en Robert Schumann, Banck, Brendel en anderen in het ‘Neue Zeitschrift für Musik,’ droegen krachtige bouwstoffen hiertoe bij; zij waren de vraagbaken voor de geheele muzijkale wereld, en hunne uitspraken werden door alle vereerders van klassieke toonkunst geëerd. En dat op dit alles onze Mendelssohn een onberekenbaren invloed oefende en als het ware de vorst van dezen kleinen staat was, - men zou het van zelf reeds vermoeden, waren ook de zigtbare blijken niet overal aanwezig. Uit alle landen stroomden hem leerlingen en vrienden toe en hielpen den gezelligen kring der innige vereerders vergrooten. Zoo zond Zweden zijnen O. Niels Gade, den talentvollen toondichter en opvolger van zijnen vereeuwigden meester te Leipzig, Engeland den fijngevoeligen Sterndale-Bennett en Clara Novello, ja Holland zelfs zijnen Verhulst. In 1841 behaagden het den Koningen van Saksen en Pruissen, Mendelssohn tot hunnen kapelmeester te benoemen. De laatste riep hem zelfs, onder het genot van een ruim inkomen, tot zich, en beproefde het aanvankelijk aan zijn voortreffelijk talent een nuttigen werkkring te openen. Zoo droeg men hem onder anderen den last op, om de muzijk voor de Antigone van

Sofocles te schrijven; eene taak, waarvan Mendelssohn zich op de uitmuntendste wijze kweet. Maar Mendelssohn wilde niet eeniglijk aan de gedachten van den vorstelijken kunstbevorderaar de vleugelen van zijnen genius leenen, maar ook voor zijne hooge bezoldiging den staat een offer, zijner waardig, brengen. Hij drong er op aan, niet dat men hem met geld of eere ruimer zou begunstigen, maar veeleer (en het voorbeeld mag zeldzaam heeten) dat men hem meer en vruchtbaarder mogt doen arbeiden. Dien ten gevolge werd hij ter dispositie van het ministerie van eeredienst gesteld. Wat hij in zoodanige betrekking voor het Protestantsche kerkgezang en deszelfs verbetering had kunnen doen, is buiten twijfel, hij, die door zijne innige verknochtheid aan Bach zich zoo geheel in die vormen te huis gevoelde, die door zijne heerlijke compositie van den 42sten en 95sten Psalm, maar vooral door de bewerking van den 114den, door zijne geestelijke liederen en meesterlijke orgel-compositiën, door het voortreffelijk harmoniseren zijner choralen (b.v. in zijnen Paulus, Lobgesang, enz.) bewezen heeft, zoo zeer den kerkelijk ernstigen geest van Bach met de vormen der nieuwere instrumentaal-school te kunnen verbinden, den dichterlijken tekst der psalmen in een niet minder dichterlijk melodisch gewaad te kunnen kleeden. Maar hetzij de meer tot het mysticisme overhellende geest van de Pruissische vorstelijke familie in deze in strijd was met den echt Evangelisch-Christelijken Mendelssohn; hetzij het ministerie deels deze rijke hem toegestroomde kracht niet wist te gebruiken, deels ook dezelve geen bepaalden werkkring wist aan te wijzen, onze toondichter *bleef* beschikbaar, en vroeg, ongeneigd om werkeloos te zijn, zijn ontslag, om zich weder naar Leipzig te begeven. Hier wijdde hij bij vernieuwing al zijne krachten aan de compositie, aan de leiding der concerten en aan die van het conservatorium, dat in 1843 vooral door *zijne* ijverige bemoeijingen tot stand gekomen en tot zeldzamen bloei geraakt was. Uit Leipzig toog hij menigmaal naar verschillende plaatsen, voornamelijk naar Londen, Berlijn en Zwitserland, om daar zijne nieuwste werken ten gehoor te brengen. Slaat men een blik op de groote reeks dier werken en den buitengewonen omvang van sommige,

men staat verbaasd, hoe in een zoo kortstondig leven zóó veel kon worden voortgebragt. Maar ook dit verklaart misschien ten deele het raadsel van zijn vroegtijdig verscheiden. Toen hij op den 4^{den} November 1847 plotseling bezweek en aan zijne troostelooze gade en kinderen, aan de geheele kunstwereld werd ontrukt, waren de getuigen van zijnen arbeid, hoe ook getroffen door den slag, niet verwonderd, dat zelfs de krachtigste natuur voor zulk eene werkzaamheid en inspanning, als zijn leven had gekenmerkt, ten slotte buigen moest. Maar met die hulde aan zijn onvermoeid streven ging eene nog schoonere gepaard; eene hulde, meer nog door den mensch, dan door den kunstenaar verdiend. Was Mendelssohn een man van een edel voorkomen, van eene innemende persoonlijkheid, in dat welgevormde ligchaam woonde niet alleen een hooge geest, maar tegelijk het edelste hart. Hij was, om het voornaamste van zijn karakter aan te duiden, Evangelisch christen in den volsten zin des woords. Hij kende en beminde den Bijbel, zoo als weinige welligt. Uit dat boek der boeken putte hij het onwankelbaar geloof en die innige vroomheid, zonder welke het hem onmogelijk zou zijn geweest, zulke diep gevoelde, geestelijke toonscheppingen daar te stellen, als hij ons nagelaten heeft. Onvermoeide werkzaamheid, ondanks de onafhankelijkheid zijns fortuins, liefde tot zijne naasten, bescheidenheid en regtvaardigheid jegens andere kunstenaars, waren hoofdtrekken in zijn karakter.

In de kunst was Mendelssohn drievoudig groot: als dirigent, als virtuoos en als componist. Sommige willen in zijne kunstproducten te zeer den stempel eener eigene individualiteit opmerken. Het is nog de vraag, of het een gebrek dan wel eene voortreffelijkheid te achten zij. Ontkennen echter zal wel niemand het, dat bijna alle, zonder uitzondering, rein aesthetisch zijn aangelegd, consequent ontwikkeld, en de meesten in vorm en gedachte oorspronkelijk zijn. Zijne instrumentaal-kompositiën onderscheiden zich vooral daardoor, dat daaraan steeds eene bepaalde duidelijk herkenbare gedachte ten grondslag ligt. Zoo zijn zijne Ouvertures voor Shakespeare's ‘Zomernachtsdroom’, die op Goethe's Meerestille und glückliche Fahrt, de Fingals-höhle en die van het sprookje van de schoone Melusine, meesterstukken, zoo al niet van plas-

tische schildermuzijk, dan toch van gedachte-fantaisie. Of zou die uitdrukking te sterk zijn? Wie, die met een ontvankelijk gemoed en eenigzins geoefende ooren de verwonderlijk schoone Ouverture: de Hebriden, hoorde, heeft zich niet verbeeld den vochtigen zwaren nevel te voelen, en de sombere donkerhangende onweêrswolken te zien, het eenvoudige lied te vernemen van den ouden Bard, het doffe rumoer van den strijd, en de angstige weeklagt van de maagd, die aan het strand te vergeefs den terugkeer van den gevallen minnaar verbeidt? En was het niet als steeg zij levend en bezield omhoog, in die zacht golvende figuur der Melusine-Ouverture, die schoone ligtzwevende waterfee, die zich liefdedronken den dapperen ridder prijs geeft, totdat hij, met ruwe nieuwsgierigheid haren oorsprong uitvorschende, zelf haar dwingt hem te ontvlugten? - Ten aanzien van zijne vocaal-compositiën, bezat Mendelssohn eene eigenschap, waarin hij misschien door geen componist vóór hem, (of het moest Händel zijn) overtroffen, door niet een zijner tijdgenooten geëvenaard werd; het was zijne buitengewoon fijne takt in het kiezen der teksten, iets, waardoor hij zich vooral als den veelzijdig beschaafden kunstenaar deed kennen. Zoo b.v. mogt het een meestergreep genoemd worden, toen hij uit het langgerekte gedicht van Schiller ‘an die Künstler’ voor het Duitsch-Vlaamsche zangersfeest, juist die strophen koos, aanvangende met de woorden: ‘Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben, bewahret sie;’ want zeker is het, dat geen schooner en voor de gelegenheid passender gedicht daarvoor in de plaats gesteld kon worden. Ook voor zijne liederen en psalmen, maar vooral voor zijne oratoria, koos hij uitmuntende teksten. Het was zijne gewoonte, zelf en voornamelijk uit den Bijbel die teksten zamen te stellen. Was dit aan den eenen kant een blijk van zijne veelzijdige en beschaafde vorming, het was aan den anderen kant de gelukkige gelegenheid, om des te dieper in zijne stof door te dringen, en als ware het vorm en inhoud zich te gelijkertijd te laten ontwikkelen. Had hij eenmaal zijne aandacht bepaald, zoo rustte hij niet, voor zijn genie hem de middelen, om zijn plan te volvoeren, had doen vinden, en hierin schoot hem zijne praktische ervaring nimmer te kort, om het even of hij eene ernstig gods-

dienstige of romantische, eene lyrische, epische of dramatische stof zich ter behandeling gekozen had. In twee opzigten echter verdient hij voornamelijk als vocaal-komponist tot voorbeeld gesteld te worden, en wel bepaaldelijk met betrekking tot zijne beide oratoriën: Paulus en Elias. Het eerste onderscheidt zich door de gelukkige verbinding der lyrische zangvormen van Händel en Bach met de instrumentatie der latere tijden. Men zou hier, ofschoon op een ander gebied, eenige gelijkenis kunnen opmerken met den eenigen Ary Scheffer, wiens meesterlijk penseel ons de eenvoudige kuische lijnen der ouden, met de praktische hulpmiddelen en fijnere vormen der nieuwere school teruggeeft. In het tweede: het oratorium Elias, vinden wij, bij dramatische behandeling van het Bijbelwoord, het oratorium in moderne vormen als gepopulariseerd, en echter, ofschoon in hoogere volkomenheid, tot de oorspronkelijke beteekenis teruggebragt.

De uitvinding van het oratorium behoort onder die zaken, die voor alsnog met een digten twijfels-sluijer omhangen zijn. Zoo veel schijnt echter zeker, dat zij tot de vroegste tijden des Christendoms opklimt. Trouwens, het woord zelf duidt het aan. Oratorium of Bidzaal was vroeger de afgezonderde plaats, welke schier elk Vorst of Edelman, in of nevens zijn slot, burgt of landgoed, bezat en die bepaald tot bidden was bestemd en ingerigt. Oratoriën waren alzoo de bedehuizen of bidkamers, die sedert ook den naam van kapellen verkregen. Als Philippus van Neri, in de zestiende eeuw, het volk trachtte te bekeeren, en zich beijverde, zijne opwekkingen en toespraken zoo prikkelend mogelijk te maken, zoo koos hij daartoe ook voornamelijk de magt der toonkunst uit. En daar hij nu in 1574 zijn oratorium te Rome stichtte en de muzijk daarin eene groote rol speelde, kon het wel niet anders, of menig geschiedschrijver moest zich laten verleiden, aan hem de uitvinding van hetgeen wij oratorium noemen, toe te schrijven. Wij zouden het pleit voor het oogenblik niet durven beslissen; maar dit intusschen komt ons voor boven bedenking te zijn, dat namelijk vele schrijvers meestal de naauwe verwantschap van de opera en het oratorium van dien tijd te veel uit het oog verloren, en daardoor over de

prioriteit van de eene boven het andere onnoodig getwist hebben. Immers Castil-Blaze twijfelt zelf, of la conversione di S. Paolo, welke in 1480 reeds te Rome op een beweegbaar tooneel voorgesteld werd, een oratorium of wel eene opera zij geweest, niettegenstaande deze laatste eigenlijk eerst in 1600 zou uitgevonden zijn. Deze omstandigheid heeft sommigen aanleiding gegeven, om den knoop als het ware door te hakken, door aan oratorium en opera gelijke herkomst en nagenoeg gelijken leeftijd toe te kennen. En zeker, het wordt eenigermate gebillijkt door de dramatische kleur, die over het oratorium en deszelfs toenmalige naïviteit verspreid lag. Zoo meldt ons Fr. van Blankenburg in zijne litterarische aanhangsels op Sulzer's algemeene theorie der schoone kunsten: ‘blijkbaar ontstonden de oratoriën uit de oude mysteriën, die door pelgrims en andere Christelijke vertooners op straten, kerkhoven en in kerken voorgesteld en met gezang verbonden werden.’ Het leven, de dood, de opstanding en hemelvaart van Jezus, het laatste oordeel enz., waren de stoffen, welke zij voor hun onderwerp kozen. De muzijk, die daarbij gebruikt werd, bestond hoofdzakelijk uit ingelaschte volksmelodiën, hoewel ook soms hoogere muzijk daarbij gebezigd werd. Zelfs van de flagellanten weten wij, dat zij hunne omgangen reeds meerstemmig, hoewel dan toch altijd in den volkstoon, gezongen hebben. Deze mysteriën, ook wel Ludi of Laudi spirituali genoemd, hadden echter verscheidene onderverdeelingen: zoo noemde men eigenlijke *Mysteriën* dezulke, die geloofspunten behandelden: *Figurae*, die hare stof uit het oude, *Vangeli* die dezelve uit het nieuwe testament ontleenden; *Exempli* heetten zij, die de wonderen der heiligen vermeldden, en eindelijk *Legendi*, alle meer algemeene verhalen en voorstellingen van Christelijke zaken. Waren die voorstellingen meestal zeer verward en planloos, ja dikwerf, door het gemis van alle aesthetisch element, aan de grenzen van onkieschheid, allengs begon men daarin meer plan en eenheid te brengen, vooral door de vervaardiging van bepaalde schetsen en teksten aan een bijzonder persoon op te dragen; iets, waartoe vooral Neri belangrijke bijdragen leverde. Van dien tijd af ontwikkelde zich nu het oratorium nevens de opera in Italië, hoewel de laatste door den meerderen bijval, die haar

van het voor zinnelijke genietingen gevoelige volk ten deel viel, met rasscher schreden tot eene hooge volkomenheid geraakte, terwijl het eerste steeds beneden de middelmatigheid bleef. In Duitschland daarentegen verkreeg het langzamerhand den vorm, dien het nu nog bezit. Het was een geschenk voornamelijk uit de hand van den onovertroffen Händel, wiens koren, vooral nu nog, als onvergankelijke voorbeelden van verhevene uitdrukking en dramatische bewerking den jeugdigen componist tot rigtsnoer behooren te zijn. Opmerkelijk is intusschen het verschil tusschen de vroegere en latere ontwikkelingsperioden van het Oratorium. Indien eertijds vooral het dramatische element het Oratorium beheerschte, later schijnt het, alsof het lyrisch element zich den voorrang heeft willen verzekeren. Die strijd, welken men nog niet als geëindigd kan beschouwen, zal buiten twijfel tot gunstige uitkomst leiden, mits hij slechts eene harmonische oplossing vinde. Door overheersching zal zij echter niet verkregen worden.

Van hoeveel belang het lyrisch element ook in het Oratorium moge zijn, het geheel verdringen van het dramatisch beginsel zou vernietiging zijn van den ganschen kunstvorm. Bij het gemis van aanschouwelijke indrukken, en alleen aan de afgetrokken fantasie overgelaten, is de bloot lyrische vorm, hoe geschikt overigens voor de uitdrukking van een bepaald gevoel, zoo als de ode en het lied, niet toereikend om de aandacht en de belangstelling gaande te houden. Het is derhalve noodwendig, dat beide elementen, het lyrische en het dramatische, elkander afwisselen, en dat is het wat Mendelssohn zoo bij uitnemendheid begrepen, zoo meesterlijk toegepast heeft. Reeds in zijnen ‘Paulus’ hield hij deze rigting voornamelijk in het oog, maar in nog veel hooger mate in hetgeen wij zijnen Zwanenzang noemden, en waarop wij ten slotte een' blik werpen: - het Oratorium Elias. In twee deelen gescheiden, bevat het eerste vier hoofdmomenten: Elias voorspelling van hongersnood en de weeklagt van het volk, de opwekking van het kind van de weduwe van Zarpath, de ondergang der Baälspriesters, het afsmeeken van den regen en de daarop volgende opening des Hemels. Het tweede bevat de vervolging en vlugt van Elias in de woes-

tijn, zijne Hemelvaart en de voorspelling van den Messias. De tekst is door Mendelssohn zelven, en, naar het voorbeeld van zijnen grooten voorganger Händel, uit den Bijbel zamengesteld. Dat de behandeling hoogst dramatisch kon zijn, werd reeds gewaarborgd door de gelukkige keuze der onderscheidene situatiën, waarvan elke eene rijke stoffe voor een levendig en indrukwekkend tafereel opleverde. Maar het was vooral den diepdenkenden wijsgeer voorbehouden, het drama juist met de voorspelling van den Messias te besluiten, iets waardoor het geheel die gelukkige ronding en tegelijkertijd die verheffende strekking verkreeg, die dit Oratorium tot zulk een meesterstuk stempelen. Door enkelen is het Mendelssohn als eene fout aangerekend, wat wij niet zouden schromen als eene verdienste te beschouwen. Wij bedoelen de onvoorbereide aaneenschakeling der verschillende episoden. In de eerste tijden van het Oratorium plagt men eenen zoogenaamden ‘Erzähler’ te hebben, die óf sprekende óf zelfs in recitatief zingende, het volk met den gang van het werk doorgaande bekend maakte. Later heeft men zoodanige verhalende recitativen in de Oratoriën zelve opgenomen, en niet zelden, door overdrijving in het gebruik van dat hulpmiddel, het Oratorium noodeloos uitgerekt, en enkele malen zich aan langwijligheid schuldig gemaakt. Dat dus Mendelssohn deze klip heeft trachten te vermijden, zou onbillijk zijn hem als een vergrijp aan te rekenen. Integendeel, terwijl de Bijbelgeschiedenis bij elken hoorder als bekend wordt voorondersteld, bevordert het veeleer de dramatische werking, indien de hoorders genoopt worden, zelve de tusschenruimte aan te vullen.

De muzijkale behandeling is voortreffelijk. Gedoogt deze plaats ook die breedere uiteenzetting niet, welke wij zouden wenschen en behoeven, zoo kunnen wij toch de eigenaardigheid van dit Oratorium met een enkel woord kenmerken: het is een dramatisch Oratorium, als wij reeds zeiden, hoogst dramatisch. Daarin verschilt dit werk van zoo vele anderen en zelfs van ‘den Paulus,’ in welken meestal het lyrische en epische element op den voorgrond staan. Zoo bevat de ‘Elias’ slechts eene eigenlijke fuge, in het slotkoor, die dan nog zeer kort en weinig uitgewerkt is, terwijl b.v. het ‘Weltgericht’ van Fr.

Schneider, er eene menigte telt. Mogt het hierdoor in de oogen der technisch strenge kunstregters iets verliezen, wij schatten ons gelukkig met de aanwinst van een Oratorium, dat zich zoo innig aan dramatische vormen aansluit en welligt den overgang van het muzijkaal drama uit den schouwburg in de concertzaal aanduidt en voorbereidt. Wij schatten ons gelukkig met de aanwinst van episoden, zoo voortreffelijk als die van den ‘Profeet’ en ‘de Weduwe,’ waar de krachtige, geloovige gestalte van den man Gods, tegenover de diepbedroefde, maar hopende vrouwe, eene indrukwekkende scène vormt. Niet minder schoon is het afbidden van den zegen en het onderhoud van Elias met het knaapje op den berg, beiden even warm gevoeld als waarachtig uitgedrukt. Van de koren dienen vooral vermeld te worden die van de Baälspriesters, die tot de dramatische, en van de geloovigen, die tot de lyrische soort behooren. Eene derde soort zijn die, waarvan er eenige in het tweede deel voorkomen, en welke men gemengde, of liever verhalende koren zou kunnen noemen. Het zij die, waarin het verschijnen van God op den berg Horeb, de hemelvaart van Elias en de voorspelling van den Messias vermeld worden. Zij bekleeden hier de plaats van den verhaler, en zijn tot de bevordering der dramatische werking zonder twijfel een oneindig beter hulpmiddel. De karakters zijn over het algemeen goed geteekend en volgehouden, vooral de hoofdpersoon. De Koningin, Obadja, de Weduwe, enz., kracht, waardigheid, geloof, onderwerping, wraakzucht, schimp, vervolging en wanhoop, zij allen treden ons, eigenaardig afgerond en afgescheiden, in sterksprekende typen voor oogen. Het geheele werk is van het begin tot het einde met energie en eenheid aangevat en volgehouden. Men voelt reeds bij den aanvang de stevige hand, die naar een vast plan en met het vooruitzigt waar en hoe te eindigen, hare taak aanvaardt. Vandaar dat het Oratorium gemakkelijk te volgen is, en telkenmale den hoorder zonder moeite op het standpunt plaatst, vanwaar hij iedere episode moet overzien. Vandaar dat zelden eene dier episoden hare bepaalde werking mist, maar noodwendig de minst muzijkaal ontwikkelden moet medeslepen. Zoo was het ook bij de jongst gehoudene uitvoering in het Odéon, door de Zangvereeniging der Maat-

schappij tot bevordering der Toonkunst, uit eerbied voor den onsterfelijken toondichter, uit hartelijke welwillendheid voor haren directeur gegeven. 't Is waar, deze uitvoering was eene der volmaakste, die men ooit van haar hoorde, en het grootsche werk ten volle waardig. Dat bekende ook de bekwame Lubeck, die uit 's Hage was gekomen, om met zijn onbetwistbaar meesterschap de leiding van het geheel voor zijnen kranken ambtsbroeder op eene even heusche als trouwhartige wijze op zich te nemen.

Zoo moge dan Amsterdam trotsch zijn op eene instelling, die zoo verdienstelijk werkt tot veredeling van den muzijkalen smaak, en die door krachtdadige oefening eene zoodanige hoogte bereikt heeft, dat zij de tolk kan zijn der meest grootsche en voortreffelijke kunstgewrochten.

15 *Maart* 1848.

J.J. VIOTTA.

Twee Gedichten van Piet Bogcheljoen[1].

I. 13 maart 1848.
Een nieuw Wilhelmus.

Gij, koning! uit Oranjebloed,
Gij hebt geen haar meer door den hoed,

1 Wel verre dat wij Piet Bogcheljoen, sints onze eerste ontdekking (zie Gids, Jaarg. 1847, No. 1) uit het oog zouden hebben verloren, is er menig gedicht en lied van hem uit vliegende blaadjes in onze verzameling overgegaan. Wij hebben echter steeds geaarzeld daarvan verdere mededeeling te doen, omdat wij huiverden de krachtige verontwaardiging, die zich met snerpende geesseling van personen en toestanden in zijne liederen uitstortte, een nog grooter publiek te verschaffen, dan ze welligt reeds aangestoken en ontvlamd had. Onderstaande gedichten van onzen ‘Vondel uit de achterbuurt,’ kwamen ons echter te merkwaardig voor om die terug te houden. Merkwaardig zijn ze om den geest, die er uit spreekt en dien wij meenen dat de uitdrukking (schoon dan ook minder beschaafd) is van het gevoel, dat de beste en trouwste aanhangers van Willem van Oranje, de geregtste voorstanders van Nederlands heil vervulde en in deze oogenblikken vervult. Dát was, dát is de stemming van Nederlands volk, voor zoo veel het, hoog of laag geplaatst, koning en vaderland waarachtiglijk lief had en lief heeft. Merkwaardig zijn ze bovendien om den meer beschaafden vorm en de toenemende heerschappij over de taal, die er (met het vroeger medegedeelde lied vergeleken) uit kenbaar is. Zoo mogen dan deze Gedichten, naast een teeken des tijds, tevens eene voorspelling der betere toekomst zijn, welke niet alleen de volksklasse, waar Piet Bogcheljoen uit sproot, maar het geheele Nederlandsche volk aan de geestkracht en liefde van den tweeden Willem van Oranje zullen dank weten.
De Inzender.

Geen ellebogen door de mouwen,
Maar gouden kroon en purpren kleed,.....
En toch, geloof het vrij, wij houên
Nog even vast aan trouw en eed,
Als eens ons voorgeslacht het deed.

Och! 'k bidje, doe het evenzeer,
En denk met ootmoed aan 't weleer,
Toen Willem pover was maar krachtig;
Toen waren onze vadren rijk.....
Thans zijt Gij boven allen magtig,
En wij - eens koningen gelijk,
Wij zonken laag en diep in 't slijk.

Zie! waar ge in 't purper ons ontmoet,
Daar steekt ons 't haar soms door den hoed,
Ons de ellebogen door de mouwen; -
Neen, koning! wij misgunnen 't niet,
Dat Gij zoo'n fikschen staat kunt houên,....
Maar 'k bidje, denk, wanneer Gij 't ziet,
Aan wat hier voortijds is geschied.

Geen tiende penning den tiran!.....
Maar vijftig aan den wakkren man
Uit ons Oranjehuis gesproten,
Die Neêrland rukt uit slavernij; -
Voor hem ons beste bloed vergoten,
Voor hem de ruwe geuzenpij,
De bedelstaf, zij 't nood..... maar vrij!

En thans, wat boeit ons? - Niet de magt
Van half Euroops verbonden kracht,
Van Frankrijk, England of van Spanje,
Maar hoog gepeupel, dat zijn net
Om Nederland en om Oranje
Met sluwen list heeft uitgezet,
In 't mom van eerbied, regt en wet.

Breek, fiere leeuw! die banden los!
Gij, koning! werp dien purpren dos
Uw schouders af - ruk van uw slapen,

Zoo 't moet, die rijkversierde kroon,
En sta als man des volks in 't wapen,...
Dan juicht ons hart met dankbren toon:
Dát is der Nassouws groote zoon!

II. 14 maart 1848.
Mond en Hart.

Wij bogen voor den koning neêr
En riepen wel: ‘lang moog hij leven!’
Doch dat is maar uitwendige eer
En die het pligt was hem te geven;
Maar zóó in 't innigst van 't gemoed
Hem lief te hebben boven maten
En huis en hof en goed en bloed
Voor Hem en 't Vaderland te laten,
Dat staat er - of ik heb het mis, -
Dat staat er in geen wet geschreven,
Dat moet in 't diepst van 't harte leven,
Dat is wat meer nog dan te geven
Den koning wat des konings is.

Maar, koning! nu Gij 't hebt getoond,
Wat liefde voor de Nederlanden,
Wat hart voor 't volk er in U woont,
Nu voelen we ook ons harte branden
Van liefde en eerbied sterk en diep;
Nu zien wij met bewondrende oogen
Uw leeuw, die lang, te lang haast, sliep,
Voor Neêrlands heil ten strijd gevlogen:
En wordt bij 't laatste nageslacht

De naam des ZWIJGERS nooit vergeten.....
Gij, Willem! zult de SPREKER heeten
Voor 't woord dat uwe en onze keten
Verbrak - en Neêrland redding bragt.

Och, koning uit Oranjebloed!
Och, tweede Willem van Nassouwen!
Wij danken God, dat ons gemoed
Weêr krachtig zich aan U kan houên:
Weêr is Oranje en Nederland
Voor ons op 't innigst zaamgeweven,
Weêr voelen we ons aan U verpand,
Al waar 't om goed en bloed te geven.
Dát tintel' door de ziel U heen,
O Koning! zoo als 't ons ontgloeije,
Opdat, waar liefde en eendragt groeije,
De bede aan mond en hart ontvloeije:
'Lang blijve Oranje en Neêrland één!'

Koning en Volk.

Een lied in 1848.

De koning heeft gesproken,
   Het volk van Holland juicht;
De hoogmoed ligt verbroken,
   De onbuigbare onwil buigt.
De koning liet zich hooren:
   Ik sluit aan 't volk mij aan!
En Holland is herboren,
   De vrijheid krijgt bestaan.

Nu wordt door alle tongen,
   O vorst, door ons bemind,
Het danklied opgezongen,
   Dat duizend echo's vindt.
De koning liet zich hooren:
   Ik sluit aan 't volk mij aan!
Nu mag de morgen gloren
   Van ons verjongd bestaan.

De koning en de zonen
   Op Hollands grond gekweekt,
Zij zullen de aard weêr toonen
   Dat hier nooit de eendragt breekt.
De koning liet zich hooren:
   Ik sluit aan 't volk mij aan!
Wien klinkt het niet in de ooren
   Als ons verjongd bestaan?

Waar ze elders troonen sloopen -
   Hier staat hij ongedeerd:
Geen vrijheid is te hopen,
   Waar bandloosheid regeert!
De koning liet zich hooren:
   Ik sluit aan 't volk mij aan!
Nu zal het volk hem schoren,
   Trotsch op 't verjongd bestaan.

‘De natie en de koning!
   Oranje en 't vaderland!’
Dus rolt uit elke woning
   De kreet langs heide en strand.
De koning liet zich hooren:
   Ik sluit aan 't volk mij aan!
Dus heilgen duizend choren
   Ons weêr verjongd bestaan.

Vooruit! blijft onze leuze,
   Vooruit! ons aller kreet,
Nu Willem onzer keuze
   Dien met ons rijzen deed;
En wie 't niet luid doet hooren:
   Ik sluit aan 't volk mij aan!
Niet hem is de eer beschoren
   Van ons verjongd bestaan!

Wie vrijheid mint als 't leven,
   Wie vaderland en vorst
Een hechten steun wil geven,
   Hij zinge uit ruime borst:
De koning liet zich hooren:
   Ik sluit aan 't volk mij aan!
Gods zegen kroon 't herboren
   't Herzenuwd volksbestaan!

A^{bm}. des Amorie van der Hoeven, J^{r}.

> Les grandes ames, qui se manifestent de temps en temps parmi les hommes, sont des ouvrages de la providence destinés à une fin qui ne tient pas à ce monde: ce sont des germes qui poussent dans l'éternité. Hemsterhuys.

Een kort woord ter nagedachtenis van een jeugdigen geleerde, dien wij geëerd hebben en lief gehad, en die eenige der edelste vruchten van zijnen geest aan ons Tijdschrift toevertrouwde, vinde hier eene plaats! Konden wij slechts half uitdrukken, wat wij bij zijnen dood gevoelen, onze herinnering zou niet krachteloos zijn.

Ab^{m}. des Amorie van der Hoeven is na eene slepende ziekte, met voorbeeldig geduld en onderwerping doorgestaan, op den 20sten Maart, te Utrecht, naauwelijks 27 jaren oud, ontslapen. In den bloei zijner jaren, dus, werd hij aan zijne teederminnende betrekkingen, aan zijne gemeente, aan de maatschappij ontrukt. Door de natuur met een buitengewonen aanleg en uitstekende vermogens toegerust, die hij onvermoeid had geoefend, heeft hij echter in dit korte leven meer nut gesticht, dan men van langduriger loopbaan had mogen verwachten. Reeds vroeg vertoonde hij eene onweêrstaanbare neiging tot de predikdienst, door het voorbeeld van eenen uitmuntenden vader gewekt, door den invloed van zijne vrome moeder aangewakkerd. Onder de droomen zijner jeugdige verbeelding bekoorde hem vooral het zendelingswerk, en wij herinneren ons nog de hooge ingenomenheid, waarmede hij gewoon was van deze als zijne aanstaande bestemming te spreken. Toen in 1834 het tweede Eeuwfeest van de stichting der Remonstrantsche

kweekschool binnen Amsterdam gevierd werd, was hij onder de schare, uit alle oorden des vaderlands zaamgevloeid, om de rede des Hoogleeraars te hooren. In even bevallig en los Latijn, als zijn Hollandsche stijl later was, heeft hij ons verhaald hoe de wensch hem trof, toen door den redenaar geuit, ‘dat geen derde jubeldag voor deze kweekschool mogt aanlichten!’ Niets, waande hij, bleef den kweekeling der Broederschap over, dan de geschiedenis eener afdeeling te boek te stellen, die welhaast zich op nieuw met de kerk, waarvan zij was losgemaakt, vereenigen zou. Later door woeste kreten van eene andere zijde verschrikt, hield hij vast aan het denkbeeld, dat men uit de lessen der geschiedenis bedachtzaamheid zou leeren. Daarom bewerkte hij met veel zorg zijne twee Verhandelingen over Clericus en Limborch, overvloeijende van een tal onbekende bijzonderheden, meestal opgedolven uit onuitgegeven handschriften en brieven, waarvan eens de toekomstige geschiedschrijver der Broederschap de onschatbare waarde erkennen zal. Dat hij de dubbele doctorale waardigheid door deze proefschriften dubbel verdiend had, zal niemand betwisten. Ons treft daarin weder, bij het doorlezen, die aandoenlijke liefde voor zijnen vader, die een hoofdtrek in zijn karakter was, en hem tot zijn' jongsten snik is bijgebleven. Een bezoek, in het najaar van 1843 aan de Duitsche Hoogescholen gebragt, is in zijne ‘Academiereis’ beschreven met onovertrefbare, bekoorlijke eenvoudigheid. Wij behoeven aan de lezers van de Gids zijne ‘Aphorismen’ niet te herinneren, en kleinere opstellen, doorgaans met de initialen van zijnen naam geteekend, allen te herkennen aan den meesterlijken stijl, dien zij als familietrek vertoonen, en waarvan enkelen in den Referent zijn opgenomen. Wanneer het titelblad de letters ‘v.d.H. Jr.’ te lezen gaf, haakten wij naar het genot. En is er, wat vorm en stijl betreft, in den ganschen omvang onzer letterkunde, iets voortreffelijkers aan te wijzen dan sommige bladzijden uit zijnen brief aan Dr. van Oosterzee, - helaas! tegelijk het laatste wat voor het publiek uit zijne pen is gevloeid? Die zelfde zuivere, onbesmette smaak kenschetste ook zijne kanselredenen, zoowel de eerste, die wij hem als student hoorden uitspreken, en waarvan de herinnering nog levendig bij ons is,

als de laatste die wij van zijne lippen opvingen, toen houding en stem en gelaat de doodelijke krankte reeds openbaarden. - Wat de gemeente te Utrecht in dezen voortreffelijken Evangeliedienaar verloren heeft, moge de rouw over zijn verlies getuigen, en zal, naar wij ons vleijen, elders waardiglijk worden vermeld. Wij matigen ons geen oordeel aan over de wetenschappelijke verdiensten van zijnen theologischen arbeid, maar willen toch den milden geest doen bemerken, waarin de opleiding doorstraalt van den vader, die ‘Custos incorruptissimus omnes Circum doctores aderat.’ Mogt eerlang eene bevoegde hand, ook in dit opzigt, aan onzen betreurden medearbeider regt doen wedervaren!

Hoe vurig hadden wij een langeren duur van dit nuttig, weldadig leven gewenscht! Maar God heeft het niet gewild. Hij nam hem weg, toen de groote gebeurtenissen aanvingen, waarvan de stervende een voorgevoel had uitgedrukt, en die naar zijne heiligste overtuiging den triumf zouden voorbereiden van dat eeuwig gezegend Christendom, voor welks verkondiging hij had geleefd, en in welks vertroostingen hij gerust en kalm is ontslapen.

Hoe veel schoone verwachtingen zijn met hem begraven!

24 *Maart* 1848.

Staatkundig overzigt.

27 Maart 1848.

> 't Is done. But yesterday a king,
> And arm'd with kings to strive!
> And now thou art a nameless thing
> So abject - yet alive!

Hoe zouden we ons Overzigt anders aanvangen, dan met het tragisch lot van den ‘stam der Orleans?’ Al heeft de voorbeeldelooze spoed, waarmede de gebeurtenissen dezer maand elkander verdringen, den val van het laatste Fransche koningshuis in de schaduw gesteld; wij weten het, velen hebben met een kloppend hart de vlugt en redding van den grijzen Lodewijk-Filips vernomen. En ook voor hen, die door partijzucht, teleurgestelde hoop, of min edele bedoelingen en hartstogten gedreven, oor en gemoed konden sluiten voor zoo veel leed, ook voor hen is die val belangrijk, omdat daarvan een nieuw tijdperk dagteekenen zal. Is er in de jaarboeken der geschiedenis een meer plotselinge ommekeer, eene meer treffende lotwisseling bekend? De vorst, door gansch Europa om wijsheid en doorzigt geroemd; die van Antwerpen tot Cadix de belangen van zijn geslacht met de volksbelangen scheen te hebben ingeweven, bezwijkt voor een oproer in de straten van Parijs, - verwisselt met eene ranke kiel zijne twaalf paleizen, - landt als vlugteling in het gebied van haar, die hij nog onlangs als koning was komen begroeten. En niemand, die eenig blijk geeft van deernis of rouw, in een land van dichters en ridders. Hoe is 't mogelijk, dat, na eene regering van achttien jaren, de Julijtroon zoo geheel zonder wortel, het koningschap zoo geheel

zonder voorstanders was, dat men niet één voorbeeld van persoonlijke toewijding, geene daad van zelfopoffering noemen kan; met uitzondering van den trouwen pachter, die het vliedend koninklijk paar, bij nacht en onweêr, langs ongebaande wegen, tot aan Frankrijk's kust geleidde. Niets dat in deze ontzettende gebeurtenissen meer treft, dan het volslagen gemis aan energie en zedelijken moed, bij vorstentelgen en leger, bij raadslieden en staatsdienaars. Alleen de minister Guizot heeft tot den einde toe zijn karakter gehandhaafd: en zoo de geschiedenis van hem zeggen zal, dat hij met al zijn genie blind is geweest voor de kracht der omstandigheden, blind voor de woelingen der republikeinsche partij, blind voor de behoeften der lagere volksklassen, zij zal tevens opteekenen, dat in een tijd van beginselloosheid en weifeling, de gevallen staatsman door moed en veêrkracht schitterend heeft uitgeblonken. Zijn gezag in de Fransche raadzaal is geëindigd: maar het gezag, dat zijne schriften in meer dan één werelddeel hebben verworven, blijft ongeschonden en onverzwakt; en zij, die met ons zullen betreuren dat zijne moedige, zijne welligt overmoedige pogingen ter vestiging van den constitutionelen regeringsvorm in Frankrijk hebben gefaald, stemmen zeker in met onzen wensch, dat de afgetreden staatsdienaar den avond zijns levens aan de studiën zijner jeugd moge wijden!

Het voorloopig bewind heeft zich van zijne hagchelijke taak tot dus verre uitnemend gekweten. Ook hun besluit aarzelen wij niet moedig, grootmoedig te noemen. Onbewezen en onbewijsbaar is van de voornaamste leden der provisionele regering hun aandeel aan het voorbereiden en bewerken der omwenteling. Maar zoo zij die evenzeer door handelingen als door wenschen hebben bevorderd, dan zijn zij niet teruggedeinsd voor hun werk, en de onpartijdige beoordeelaar zal hunne bekwaamheid en onverschrokken aard bewonderen. Wij begrijpen daarom het zonderling zelfbehagen niet, waarmede sommigen in en buiten Frankrijk enkele misslagen doen uitkomen, nooit geheel te vermijden, maar voorzeker in zulke oogenblikken meer dan ooit te vergeven; noch ook de naïve verwondering, dat het Fransche volk niet eensklaps driften en verkeerdheid heeft afgelegd, omdat hun rijk voortaan

geen monarchie, maar eene republiek zal wezen. Indien het tegenwoordig bewind er in slaagt, om het volk te breidelen en aan de nationale vergadering het oppergezag over te dragen, zonder meer ernstige verstoring van orde en rust dan tot nu toe heeft plaats gehad; indien, ondanks den geldelijken nood, lang reeds voorspeld, en de ellende, door het geschokte vertrouwen toegenomen, het lot der arbeidende klassen maar eenigzins verbeterd, haar lijden door gepaste maatregelen voor de toekomst gelenigd wordt, dan vleijen we ons, zal een meer billijk vonnis worden geveld over eene omwenteling, die wij niet hebben gewenscht, en over bewindslieden, waaronder de uitstekendste mannen van Frankrijk behooren.

Is er niet iets dat aan de Atheners herinnert, wanneer men dagelijks verneemt, hoe de talentvolle Lamartine eene opgeruide, woelige menigte door zijne ‘paroles d'or et de pourpre’ bedaart? Wekt het geene verbazing, hoe, te midden van oproer en muiterij, de voorwerpen van kunst gespaard, de bijzondere eigendom geëerbiedigd, lage wraakzucht getemperd werd? Is het besluit, waarbij daags na eene zoodanige omwenteling de doodstraf voor politieke misdrijven wordt afgeschaft, niet grootsch en edel? Zoo was eene der eerste daden van deze bewindslieden de uitvoering van een plan, door den minister, dien zij vervingen, reeds voor vijf en twintig jaren aangeprezen. Wij gelooven, dat de ervaring zal overeenkomen met de wetenschap, en welhaast door mislukte proefneming bewijzen dat de arbeidsregeling, zoo als die door den scherpzinnigen theorist Louis Blanc wordt voorgestaan, onuitvoerbaar is. Maar is het daarom minder prijzenswaard, dat eene regering zich eindelijk eens het lot der werklieden met meer ernst en volharding gaat aantrekken; onderzoekt - waar de leer der economisten nog niet heeft beslist - wat noodwendig onveranderlijk moet blijven, en wat door hulp en tegemoetkoming kan worden verbeterd; beproeft, of de nadeelen der concurrentie, door voor- en tegenstander erkend, althans niet kunnen verminderd en verzacht worden, door wijziging van bestaande instellingen? Uitbreiding van associatie, vermeerdering van kapitaal en productie, voorziening in het

bange lot van bejaarde en zieke arbeiders, oprigting van spaar- en hulpkassen, veel krachtdadiger zamenwerking dan tot heden ook in Frankrijk plaats vond, worden ze niet dringend gevorderd, al is de organisatie van den arbeid eene hersenschim, een verleidelijk droombeeld te noemen?

Nog eens dan, wij schrijven geene lofrede op de omwenteling; wij zijn geen voorstanders van de republiek; wij zeggen met Cicero, van monarchie èn aristocratie èn democratie, ‘eorum nullum ipsum per se separatim probo; anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus:’ - wij weten, dat de uitspraak van Tacitus: ‘delecta ex his et consociata Reipub. forma laudari facilius, quam evenire, vel, si evenit, haud diuturna esse potest,’ door Engelands voorbeeld gelogenstraft is; - wij willen aan de lofredenaars van het ‘self-government,’ aan hen, die met Lamartine de republiek als het toppunt aller staatsvormen verheffen, de vraag rigten: ‘of zij vermeenen, dat in de Amerikaansche Vereenigde Staten meer wezenlijke vrijheid, meer zorg voor de teederste volksregten en nationale belangen heerscht dan in het gelukkig Brittannië?’ Maar wij sluiten van den anderen kant onze oogen voor de meest tastbare waarheid niet. Zoo het koningschap in het hart der natie eenigzins had wortel geschoten, het zou niet in weinig uren gevallen zijn: zoo de volksvertegenwoordiging, gelijk ze in Frankrijk bestond, op waarheid gesteund had, een ministerie, uit zulke uitstekende mannen gevormd, zou zich in de volksverlangens niet zoo blijkbaar hebben vergist, de troon zou waarschijnlijk nog opgerigt staan, zoo vele beklagenswaardige slagtoffers in Frankrijk en daar buiten niet meêgesleept zijn. En terwijl wij eene omwenteling betreuren, die evenzeer met onze wenschen als met onze verwachtingen in strijd is geweest, willen wij ze ten spiegel voorhouden aan allen, die verlangen soortgelijke schokken in tijds te voorkomen.

Een woord nog over de aanleidende oorzaken dezer geduchte omwenteling! Voor hen, die meenen dat het toestaan der ‘réforme electorale,’ alles zou hebben verhoed, en die nu aan de weigering het onheil wijten, kan het nuttig zijn te herinneren, dat deze ter naauwernood als aan-

leiding mag worden beschouwd. De oorzaken lagen veel dieper, en zijn alleen te verklaren uit dat streven naar gelijkheid, waardoor de Fransche maatschappij zich sedert eene halve eeuw gekenmerkt heeft. Wat de held der revolutie, Lamartine, van Marat schrijft: ‘L'égalité était sa fureur, parce que la supériorité était son martyre,’ durven wij op de groote meerderheid der Franschen, vooral ook uit den middenstand, van toepassing achten. Die hervorming in het kiesstelsel zelf, welke tot de uitbarsting aanleiding gaf, wat was zij anders dan een eerste stap, om die gelijkheid politiek erkend te zien? Sedert tien jaren had de Kamer der Gedeputeerden voorstellen in dien geest aangehoord. Eerst in 1839 en 1840 door den afgevaardigde Gaugier: ‘sur les fonctionnaires députés;’ in gewijzigden vorm, twee jaren later, door Docus, ‘sur l'extension des droits électoraux;’ - met de oude benaming, in 1843, door M. de Sade. In de zitting van 1844 werd het voorstel opgevat door den hoogst bekwamen gedeputeerde de Rémusat, en telken jare hernieuwd. Maar de meerderheid bleef onverzettelijk. Wij gelooven hare afkeerigheid minder te moeten toeschrijven aan zucht voor uitsluitend gezag, dan wel aan de overtuiging, dat deze eerste schrede hoogst gevaarlijk zou zijn, om het verband tusschen den persoonlijken eigendom en het beginsel van gelijkheid. De tegenpartij klaagde bij die behandeling meer dan ooit over misbruiken bij de administratie, het stelsel van omkooping, ‘le régime de passe-droit,’ waardoor de regtmatigste aanspraken aan partijzucht werden opgeofferd. De minister Thiers had zich in 1840 als raadspresident bij de leden der commissie van rapporteurs over het voorstel verbonden tot indiening van een wetsontwerp in de eerstvolgende zitting. Zij hielden daarop hun verslag terug; want de ontbinding der Kamer, die op de uitbrenging van hun rapport had moeten volgen, lag niet in de wenschen van het toenmalig bewind. Het ministerie Thiers viel, alvorens aan de belofte van den voorzitter des kabinets kon worden voldaan. Maar deze staatsman bleef de standvastige voorstander en bepleiter der uitbreiding van het kiesregt, der uitsluiting bovenal van ambtenaren. Nog in 1846 leî hij deze opmerkelijke verklaring af: ‘Pour

moi, je ne me suis jamais donné pour ce que je n'étais pas; je ne me suis jamais donné pour un novateur, car je n'ai pas, en général, le goût des réformes. J'aurais été novateur, il y a cinquante ans, dans la vieille monarchie française, civilisée par les moeurs, mais barbare par les lois; je le serais aujourd'hui dans ces vieilles monarchies de l'Europe, où les droits de l'humanité ne sont ni reconnus ni respectés. Mais dans une société bouleversée par cinquante ans de révolution, et dont toutes les lois ont été renouvelées, je ne saurais être partisan des réformes. Dans ma conviction, ce n'est pas à faire des institutions nouvelles qu'il faut nous appliquer, mais à nous bien servir de celles qui existent. Je ne suis donc pas en général, partisan des changements qu'on veut apporter à nos lois politiques; quand je me décide pour une réforme, il faut que je croie à son indispensable nécessité, et, quant à moi, plus j'examine l'état du parlement, plus j'examine surtout l'état de l'administration, plus je suis partisan de la réforme actuellement proposée..... Je la défends comme utile, comme devant être réaliseé le plus tôt possible.'

Maar ook deze welsprekende aanprijzing, vermengd met waarschuwingen en wenken, waarop de uitkomst het zegel gedrukt heeft, mogt niet baten. De Kamer gaf weder een afwijzend votum; het volk werd meer en meer in de overtuiging versterkt, dat ook op de legale wijze, door de Engelsche Chartisten gevolgd, niets te verkrijgen was. Hoe moest nu de stemming tegen de hoogere standen niet voedsel krijgen uit die reeks van schandelijke regtsgedingen, welke in het afgeloopen jaar de publieke aandacht zoo gespannen hielden. Nu bleek het, dat de ergerlijke tooneelen, in de meest gelezen romans afgemaald, geene producten van verdichting, maar uit het leven genomen waren. 'La littérature' was ook nu weder 'l'expression de la société.' Naar den toon van sommige dagbladen te oordeelen, was het of ieder edelman een Praslin, elk minister een Teste of Cubières was. Het zaad was uitgestrooid, en kiemde welig in verbitterde harten. 'Pauci enim atque admodum pauci, honore et gloriâ amplificati vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere possunt.'

Meesterlijk wist de republikeinsche partij van al deze omstandigheden in haar voordeel gebruik te maken, en toen nu de Oppositie met onverschoonbare roekeloosheid, - na het land gedurende den zomer door reformistische maaltijden te hebben opgezet - de vraagstukken uit den boezem der kamer in de straten van Parijs overbragt, dat is, constitutionele met revolutionaire dwangmiddelen verwisselde - was de zege der omwenteling beslist. - De toekomst is meer dan ooit in nevelen gehuld. Zooveel echter heeft de ervaring reeds geleerd, dat de Europische maatschappij algemeen een nieuw tijdperk is ingetreden. ‘Und das Band der Staaten ward gehoben, Und die alten Formen stürzten ein!’ Zien wij naar Duitschland! De gisting, welke zich reeds vroeger hier en daar vertoonde, is nu algemeen. Eene volksbeweging, binnen Weenen uitgebroken, was beduidend genoeg om den man te doen vallen, die met onmiskenbare bekwaamheid, sinds 40 jaren, allen regelmatigen vooruitgang tegenhield, - alle, ook de meest wenschelijke ontwikkeling onderdrukte. Prins Metternich is voortvlugtig uit het rijk, dat hij zoo lang bestuurde en nu, met schulden overladen, kwijnende, welligt de ontbinding nabij achterlaat. Sedert hij op het Weener-congres de Europésche aangelegenheden hielp regelen, vond geene poging, uit het volk zelf voortgekomen, tot verbetering in bestuur en wetgeving, genade in zijne oogen. Toen de Julij-omwenteling in 1830 den eersten gevoeligen schok aan zijn stelsel gaf, was 's keizers uitroep: ‘nu is alles verloren’, de trouwe weêrklank van de inzigten zijns kanseliers. Aan den generaal Beliard, die de troons-bestijging van Lodewijk-Filips kwam berigten, voerde hij te gemoet: ‘deze vorst beproeft het bovenmenschelijke.’ Maar toen zich de Fransche koning allengs in het bewind scheen te vestigen - sloot zich ook Oostenrijk aan, en na het sluiten der Spaansche huwelijken, was de toenadering zeer duidelijk. De herleving van Italië - in hetwelk Metternich voorwendde slechts ‘eene aardrijkskundige benaming’ te zien - bragt evenwel den doodelijken slag aan Oostenrijk's absolutisme. Voor een' man zoo schrander, moest toen de onmogelijkheid blijken van langduriger volharding. Misschien was het nemen van ontslag in die dagen een waardiger afscheid geweest. Vorst

Metternich bleef aan, putte zich uit in tegenkanting, wapening, toerustingen, alliantiën met de kleine noordelijke staten - totdat de Parijssche omwenteling der vorige maand, - anders in Opper-Italië met weinig sympathie begroet - ook in Weenen eenen opstand uitlokte. - De staatskanselier werd verdreven, zijne villa verwoest, - de censuur dadelijk afgeschaft, eene constitutie toegezegd. Wie zou het voor weinig weken hebben geloofd! Het verwondert ons niet, dat deze omkeering in Duitschland zelfs meer belangstelling wekt dan de Fransche gebeurtenissen - zonder welke zij waarschijnlijk nog lang ware uitgebleven. Vooral sedert ook in Berlijn zulk een ernstige volksopstand is losgebarsten. Dat de halve constitutie, door koning Frederik Willem ten vorigen jare verleend, verre was van de nationale wenschen te bevredigen, was uit het verhandelde bij den Landdag wereldkundig. De kweekeling van Niebuhr en von Savigny, getrouw aan de herinneringen der historische school, had in zijn Patent laten opteekenen, meer wat overlevering van het voorleden, dan vormend beginsel voor de toekomst was. De zonderlinge romantische vormen des konings vinden ook weinig bijval bij de meerderheid van het Pruissische volk. Wie kan ontkennen, dat onder de nu afgetreden ministers mannen van hooge bekwaamheid en Europeschen roem worden geteld. Doch ook deze zijn in de volksschatting te aristocratisch, hoofden der rigting door den koning gevolgd; en de natie weigert haar vertrouwen aan een' man als b.v. von Savigny, die in een uitstekend geschrift - wel is waar reeds voor 34 jaar verschenen - de bevoegdheid onzer tijden om wetboeken te maken ontkent. De rol van dezen als minister, bepaaldelijk ook bij de beraadslagingen van den vereenigden Landdag, heeft geenszins beantwoord aan de vermaardheid van den geleerde. Voeg hierbij, dat ten gevolge van mislukten oogst, financiële en handelscrisis, vele takken van bestaan kwijnden, en de armoede, inzonderheid te Berlijn, op eene schrikbarende wijze was toegenomen, waardoor de ontevredenheid bij de lagere volksklassen algemeen was. Waar zooveel brandstof verzameld werd, moest eene ontploffing volgen. De vonk, uit Parijs en Weenen aangebragt, verhaastte slechts de uitbarsting. Op den 14^{den} Maart verscheen een

Patent tot bijeenroeping van den vereenigden Landdag tegen 27 April; de prins van Pruissen werd tot gouverneur-generaal der rijksprovincie benoemd; een buitengewoon congres van alle Duitsche Bondstaten zou op 25 Maart te Dresden bijeenkomen; maar de stedelijke overheid te Berlijn weigerde eene door het volk ingeleverde petitie aan den koning ter hand te stellen. Nieuwe volksvergaderingen volgden: de gistende gemoederen werden door allerlei geruchten in beweging gebragt; de verschijning van een' gewapend beambte was het sein tot de uitbarsting van een strijd tusschen de menigte en de van alle kanten toegesnelde legermagt, die, toen geëindigd, maar daags daarna hervat, zoo ernstig werd, dat de koning (op den 18den) aan eene deputatie uit de stad Keulen en de burgerij Berlijn gehoor verleende, in de vrijheid van drukpers bewilligde en een nieuw koninklijk patent, tot bijeenroeping der Stenden op den 2den April, in het licht gaf. Intusschen deden zich, te midden van het gejuich der toegestroomde volksmenigte, herhaaldelijk kreten tegen de militairen hooren, die op het plein voor het vorstelijk paleis stonden geschaard. Naar het schijnt hebben toen de verbitterde dragonders een heftigen aanval op de ongewapende burgers gedaan, die daarop naar de wapens grepen, alom versperringen opwierpen, en met zoo veel woede tegen de militairen streden, dat na een bloedig gevecht de krijgsmagt uit de straten terugtrekken moest. De koning deed woorden van verzoening en verbroedering hooren, ontsloeg zijne ministers, belastte graaf von Arnim met de zamenstelling van een nieuw bewind, waarvan het evenwel nog onzeker is, of het aan de geklommen eischen en door bloedvergieten opgewonden gemoederen der bevolking voldoen zal. Eene constitutie met verantwoordelijke ministers, regtspleging door Jury, wapening der burgermagt, met één woord, eene reeks van zeer vrijgevige concessies duidt genoegzaam aan, dat Frederik Willem het gewigt heeft beseft, voor Duitschland en Europa in de naauwe aaneensluiting van vorsten en volken gelegen. De prins van Pruissen is naar Engeland geweken, zoo men wil uit weêrzin tegen de vrijzinnige toezeggingen zijns broeders, en gekrenkt door het ongelijk, naar zijn oordeel, aan het dappere en getrouwe leger aangedaan.

Bij eene latere proclamatie roept de koning ‘de Duitschers’ op, en wil zich aan het hoofd van eene eenige Duitsche natie stellen.

In Beijeren heeft koning Lodewijk, na eene reeks van grootere en kleinere omwentelingen, de kroon nedergelegd, en het bestuur overgedragen aan zijnen zoon Maximiliaan. Is de reden van dit besluit, gelijk van 's konings wege werd te kennen gegeven, overtuiging dat de beginselen, gedurende 23 jaren door hem gevolgd, maar onbestaanbaar met de nieuwere denkbeelden, de alleen ware zijn? Is het, zoo als van eene andere zijde verzekerd wordt, financiële nood, lang bedekt maar niet meer te verbloemen, nu volklievende mannen aan het hoofd zijn gesteld? Of zouden de schoone oogen der Spaansche Bayadere ook tot dit besluit hebben meêgewerkt, en de afgetreden vorst de ergernis, op den troon aangevangen, voortzetten, nu geen koninklijke mantel daardoor meer geschandvlekt wordt? De toekomst zal op deze vragen het antwoord geven. En terwijl nog een onpartijdig nageslacht erkennen zal, dat de kunstlievende vorst zijne hoofdstad in een tempel der kunsten heeft herschapen, onderschrijft het gewis het oordeel van den tijdgenoot, die de zwakheden van den koninklijken dichter zoo beleedigend voor zijn volk als onteerend voor hem zelven noemt. De proclamatie van koning Maximiliaan, die eene algemeene amnestie verleent, lang verbeide wetsontwerpen toezegt, het uitzigt op afschaffing van misbruiken opent, zal, hopen wij, medewerken om Beijeren te behoeden voor dien geesel, waardoor Wurtemberg, Hessen en Silezië worden geteisterd. Men waant zich drie eeuwen in de geschiedenis teruggeplaatst, bij het lezen der gruwelen, door het landvolk bedreven. Eene ware Jaquerie, een boerenkrijg in vollen nadruk. Mogten toch de ernstige waarschuwingen van dezen tijd voor hen niet verloren gaan, die verouderde regten en voorregten, al zijn ze in volkomen strijd met den ontwikkelden tijdgeest, willen handhaven! Geene menschelijke magt, geen beleid, noch vastheid van wil, kan op den duur de beweging stuiten, die den vrijen geest ten regel is gesteld. Denken wij aan Hannover! Hoe lang bedwong de koning iedere poging tot vooruitgang, of meer dan enkel materiële ontwikkeling.

Nu is hij genoodzaakt tot het stelsel terug te keeren, dat hij sedert elfjaren verliet; inmiddels is de wrevel algemeen, de liefde zijns volks verkoeld, de luister zijner hoogeschool aan het tanen.

Het ‘Denendom,’ zoo als men in Duitschland de ‘Deensche partij’ smalend noemt, waant de onderwerping der hertogdommen Sleeswijk en Holstein, bij verrassing, voor goed te verzekeren. De koning wordt gedwongen zijn ministerie te ontslaan; Koppenhagen jubelt, maar de Duitsche geest is ontwaakt, en na de oproeping van Frederik Willem, heeft de onafhandelijkheid der hertogdommen eene groote schrede vooruit gedaan. Met alle kracht willen zij zich aansluiten aan Duitschlands streven naar eenheid en vrijheid. De vereenigde Stenden-vergadering wordt onmiddellijk bijeengeroepen; alom wordt eene burgerwacht gevormd; een voorloopig bewind was reeds zaamgesteld; de prins van Augustenburg, door koning Christiaan met smaad ontslagen, wordt nu met feestgejuich te Rensburg ingehaald, en neemt maatregelen ter verdediging des lands.

Maar van oneindig meer belang voor Europa en de beschaving, kan de wedergeboorte van Polen worden. In Duitschland verheffen zich allerwege stemmen om het gruwzaam feit, ‘de verdeeling van Polen,’ die de reeks van revolutionnaire geweldenarijen opende, na bijna tachtig jaren van onregt zooveel mogelijk te herstellen, en althans aan de nazaten te vergoeden, wat omtrent de vaderen misdreven werd. Of nu de mogendheden, die door deze eerste schending van het volkenregt haar gebied zagen uitbreiden, gehoor zullen geven aan de stem van billijkheid en regt, is eene andere vraag; in den gewonen loop der dingen bijna geen vraag te noemen; maar te midden der ontbinding en hervorming van Europa, waarvan wij getuigen zijn, de aandacht allezins waard. In Pruissisch Polen althans is eene veelbeteekenende manifestatie gevolgd op de koninklijke verklaring, ‘dat hij aan de eigen beslissing van die gedeelten des rijks, welke niet tot den Duitschen Bond behooren, overliet, om zich daaraan mede aan te sluiten, of wel een afzonderlijk bestaan te behouden,’ en tot herstel der zelfstandigheid van Posen is dadelijk besloten. Oostenrijk zal zijne Poolsche gewesten bezwaarlijk kunnen bedwingen; en al rukken ook de Russische legerbenden op

Warschau aan, er is thans een magtiger vijand te verslaan dan voor 17 jaren. Algemeen is men in Duitschland het drukkend overwigt van den Czar moede, en de herstelling der Poolsche nationaliteit schijnt het gereedste middel tot herstelling van het evenwigt.

In zuidelijk Europa zijn de gebeurtenissen dezer maand minder snel en verbazingwekkend geweest; vast evenwel en regelmatig was de voortgang. Pius IX heeft eene staatsregeling aan zijn volk verleend, op breede en vrijzinnige grondslagen; verleend, want ter zijner eere zij het herinnerd, hij heeft den drang en dwang der jongste voorvallen niet gewacht; zijn ‘motu proprio’ verdient zoo te heeten, ofschoon natuurlijk de omstandigheden van invloed zijn geweest en het oorspronkelijk plan mogen gewijzigd hebben. De tijd heeft de wijsheid des H. Vaders geregtvaardigd, tegen de wenschen van den minister Guizot, die verlangde, dat men reeds dadelijk bepalen zou, hoever de hervormingen zich zouden uitstrekken: misschien indachtig aan de les, dat men nooit verder gaat, dan wanneer men niet weet waarheen. Mogt nu het Romeinsche volk de edelmoedigheid van den souverein met erkentelijkheid en vertrouwen beantwoorden.

Lord Minto is te Napels minder gelukkig in zijne zending geslaagd; de rol van lord William Bentinck schijnt niet voor hem weggelegd. De moed van het Siciliaansche volk, door buitenlandsche omkeeringen aangevuurd, dreigt overmoed te worden, het wijst vreemde bemiddeling af, een nationaal parlement zal beslissen; terwijl de koning, onverhoeds door slag op slag getroffen, geheel ontmoedigd schijnt. Al is de nieuwe Napelsche constitutie in velerlei opzigt boven de oude Siciliaansche te verkiezen, waarin het aristocratisch beginsel den boventoon had, deze vrijgevigheid voldoet de gekrenkte nationale eigenliefde niet. Waarom moest ook een tweede bombardement de breuke onheelbaar maken!

Karel Albert gaat voort met de uitbreiding en regeling der staatkundige regten zijns volks. Inwendig is overal verbetering van het bestuur; de wet op de verkiezingen is afgekondigd, de census zeer laag gesteld, elke kiezer ook verkiesbaar, het getal ambtenaren in de kamer tot een vierde der afgevaardigden beperkt. Eene volledige amnestie is aan

de veroordeelden wegens staatsmisdrijven verleend. Naar buiten kan hij welhaast den ouden degen der dappere hertogen van Savoije zwaaijen tegen Oostenrijk's wankelend gezag en alzoo den val des vreemden overheerschers, de zegepraal der Italianen voltooijen. Althans doen zich Turijn en Genua luide in dien geest hooren, sedert Milaan de banier des opstands heeft geplant. Bloedig is daar de strijd, hevig de uitbarsting van het lang onderdrukte volksgevoel. Kenmerkend van onzen tijd is de verbroedering der Hongaarsche regimenten met de herrezen bevolking; want ook deze behooren tot een stam, die lang, met kwalijk verkropte woede, onder den ijzeren scepter van Metternich's dwingelandij heeft gezucht. De laatste staatkundige daad van dezen minister was immers de ontbinding van den Hongaarschen rijksdag, die met edelen moed de wenschen en belangen des volks had gebragt tot voor den troon des monarchs. Maar ook de landbevolking snelt van alle zijden toe, en de gisting en reactie tegen de gehate Duitschers is zoo algemeen door gansch noordelijk Italië verspreid, dat de geruchten van opstand in Parma, Piacenza en Modena, indien al voorbarig, wel spoedig zullen bevestigd worden.

En nu een blik op Groot-Brittannië, de wijkplaats der verdrevenen, dat in zijne afscheiding de stormen en omkeeringen van Europa rustig aanschouwt, sedert eeuwen in bezit der vrije instellingen, waarom de meeste staten van het vaste land nu door bloed en tranen den kamp hebben gewaagd. Voorzeker, het is ook door den socialen kanker aangetast, waaraan de maatschappij alom lijdt, zelfs vertoont zich die nergens afzigtelijker dan in het eeuwen lang onderdrukte Ierland. Maar nog vindt het een uitweg voor alle politieke hartstogten; nog houdt het aan de beginsels en grondslagen vast, waardoor maatschappij en staat voor algeheele omkeering worden beveiligd; nog zijn de wettige middelen voldoende, en volksaard en volkskarakter afkeerig van geweldenarij en onderdrukking, hetzij die van boven of van beneden worden beproefd. Eene ondervinding van anderhalve eeuw omtrent den representativen regeringsvorm heeft wijsheid geleerd, zoo als Thiers het even waar als gelukkig uitdrukt: ‘l'Angleterre est dans cette moyenne d'ad-

hésion et de résistance au pouvoir, qui constitue la vraie liberté représentative. Vous ne voyez jamais les partis politiques y aller jusqu'à vouloir tout renverser, et puis, par une prompte réaction, prendre l'attitude la plus docile; non, ils sont toujours dans une moyenne d'indépendance entre la révolte et la soumission.' Daarom vindt de Duitsche beweging bijval en weêrklank bij de Britsche natie; zoowel het doel, herstelling van een Duitsch rijk, als het middel, aansluiting onderling van vorsten en volken. Minder billijk komt ons het oordeel der Engelschen over de gebeurtenissen in Frankrijk voor: eenstemmig zijn de dagbladen van alle kleur in het vonnissen van de gevallenen, met miskenning van het vele goede door hen gesticht; en toch vinden wij nergens sympathie voor de nieuwe orde van zaken. Hun practische zin is afkeerig van het overdrevene, van het pogen naar eene volstrekte herschepping der maatschappelijke toestanden; en het oog der ziel wordt beneveld door de herinneringen der vorige eeuw. Ook moet men erkennen, dat de verdrijving van een tal Engelsche arbeiders, uit alle oorden van Frankrijk, weinig geschikt is om ingenomenheid op te wekken met de nieuwe 'broederschap.' De debatten in het parlement hebben gekwijnd; in het begin der maand is de 'income-tax' evenwel met levendigheid behandeld, en de ministers hebben van de voorgestelde verhooging moeten afzien. Sir Robert Peel verdedigde in eene lezenswaardige rede de belasting door hem voorgesteld. Maar het bewind bleef standvastig hare toestemming weigeren aan den voorslag ter reductie van zee- en landmagt. Uitdrukkelijk en bij herhaling gaf de eerste minister te kennen, dat hij wel voor het oogenblik geen reden had om te vreezen voor verstoring des vredes; maar meer dan ooit was hij geneigd om zoo veel mogelijk zich op alles voor te bereiden. Voor zes weken, zeide hij, waren er sommigen, die uit de eigendomsverdeeling en andere teekenen besloten, dat Frankrijk vroeger of later, binnen eene halve eeuw welligt, in eene republiek zou worden verkeerd; maar niemand dacht, dat die monarchie met alles, wat zoo hecht en stevig scheen, binnen weinig uren als een damp zou verdwijnen.

Ware het oogenblik niet zoo ongelukkig gekozen geweest,

dan zou welligt de beschuldiging van Mr. Anstey en de schitterende verdediging van lord Palmerston meer algemeene aandacht hebben gewekt. Maar het publiek had nu geene belangstelling meer voor de tractaten van Adrianopel en Unkiar, noch voor het bombardement van Akkaron. - Naauwelijks werd de aankomst opgemerkt van lord Hardinge, den held van de Sutley, wien de geschiedenis ongetwijfeld naast Clive en Hastings eene plaats zal aanwijzen. Hoe glansrijk was zijn bestuur in de drie onvergetelijke jaren voor het Britsch-Indisch rijk! De velden van Plassy en Assaye vertoonden geen schitterender tooneelen van moed dan de boorden van de Sutley, toen de krijgsman, wiens naam te Corunna, te Albuera en in Waterloo's vlakten had uitgeblonken - met verzaking van zijnen hoogen rang, onder sir Hugh Gough ging dienen. In den ijzingwekkenden nacht van 21 December 1845, met eene brandende legerplaats in het gezigt, bezocht de gouverneur van Indië het eene regiment na het ander, om de soldaten te bemoedigen. Na de volkomenste overwinning over den krijgshaftigsten van alle Indische stammen, vertoonde hij, zelf aan eenen arm verminkt, zich en eenen zoon, wien een voet was afgeschoten, aan de gekwetsten van het Engelsche leger, om zijne arme kameraden met dit gezigt van gemeenschappelijk lijden te vertroosten. Edele daden van heldenmoed, in de jaarboeken der krijgskunde niet overtroffen, en toch buiten Engeland ter naauwernood in Europa bekend!

Magnus ab integro seclorum nascitur ordo. - Ook voor Nederland is, hopen wij, een betere dag aangebroken. - Juist niet om de grondwets-herziening op zich zelve, die alléén de kwijning niet zal wegnemen, waaraan het vaderland lijdt. - Maar het nieuw opgewekt leven, dat door geheel ons werelddeel zich vertoont, moet zich ook hier openbaren. Reeds is de klimmende belangstelling in de zaken van het buitenland, aan dagen van woeling eigen, een geschikt middel ter verruiming van den blik. - Willens, onwillens wordt de aandacht bepaald bij de levensvragen van onzen tijd. Het gevoel van isolement, dat een klein land ligt nederdrukt, moet ophouden. Men gevoelt zich een integrerend deel der Europesche volkenmaatschappij, wier leven men mede leeft.

Daarenboven is het besluit des konings, omdat men weet dat het van hem is uitgegaan, als een ‘motu proprio,’ als eene weldaad uit zijne hand aangemerkt. De banden, die Nederland aan het stamhuis van Oranje verbinden, zijn daardoor vaster gesnoerd. Indien al onvergeetbare vaderlandsche herinneringen het ons niet voor oogen stelden, een blik op de donkere toekomst kan ons leeren, dat de naauwste, innigste vereeniging van vorst en volk gebiedend wordt gevorderd. Maar wij hebben hooger beginsel dan belang. Wij voelen ons gehecht aan den dierbaren vorst, die zijn bloed voor de bevrijding van Nederland heeft gestort. Zijn ridderlijke, heldhaftige aard is ons een waarborg, dat alle kleingeestige bedenkingen zullen ophouden, nu eens de overtuiging, van een ander regeringstelsel te moeten aannemen, bij hem gevestigd is. Dat het tegenwoordig ministerie slechts tijdelijk is, kon uit de zamenstelling blijken, voordat het door de uitdrukkelijke verklaring der ministers bevestigd werd. Hoe homogeniteit uit deze bestanddeelen zal ontstaan, is ons een raadsel; want homogeen in goeden wil en bedoelingen, is, in deze kommervolle dagen, minder dan ooit genoeg. Van ganscher harte juichen wij de beginselen toe, door den president van den raad ontwikkeld. De Britsche staatsregeling is ook onze baak en ons voorbeeld. Maar wij weten, dat zij het voorgewende model van alle nieuwere constituties is geweest; en dat hetgeen hare eigenlijke voortreffelijkheid uitmaakt, evenmin als de volksgeest en burgerzin der Engelschen, door verklaringen en de doode letter eener grondwet wordt overgeplant.

Hoogst welkom was ons de toegezegde verandering van het belastingstelsel, vooral van de accijnsen op het gemaal en geslagt. Zij geeft het bewijs, dat de hooge regering zich het lot dier volksklassen wil aantrekken, wier belangen maar al te zeer werden vergeten, en in wier verwaarloozing, naar onze vaste overtuiging, de sleutel der tegenwoordige wereldgebeurtenissen ligt.

Bibliographisch album.

Wachter! Wat is er van den nacht? Een Lied bij de uitgangen van 1847, *door Mr. I. da Costa. Haarlem, A.C. Kruseman*, 1848.

Het bezielde woord des dichters, reeds toen het gesproken werd met warme belangstelling ook door hen vernomen, die omtrent de levensvragen van den dag eene geheel andere overtuiging koesteren, heeft zeker sinds de verpletterende gebeurtenissen der laatste dagen niet aan belang en gewigt verloren. Het is waar, schoon eerst weinige maanden oud, reeds klinken ons die zangen toe als toonen uit een verwijderd verleden. Reeds liggen ons de dagen verre, toen ‘de Julij-schepping stond’, toen de ‘aloude wijsheid van het Weener-Kabinet’ een waarborg voor het behoud der Europesche orde scheen op te leveren; - en toch, hoe versch, hoe tintelende van actualiteit ruischt ons het lied, bij de uitgangen van 1847 gedicht, nog in het oor, terwijl de vruchten van zoo menige bespiegeling dier dagen reeds verdord, en de bloemen der daaraan te koste gelegde welsprekendheid verflenst zijn. Vanwaar dat onderscheid? vanwaar bij den dichter eene ruimte van blik, die zoo menigen staatsman - niet in ons land alleen - in de laatste maanden ontbroken heeft? Vanwaar, terwijl zooveel wijsheid tot schande is gemaakt, dat wat in veler oogen dwaasheid en overspanning was, hooge wijsheid gebleken is?

Het is omdat de dichter zich een standpunt heeft weten te kiezen buiten en boven den kring van belangen en partijen, binnen welken de menigte dergenen, wier practischen zin men plagt te roemen, zich in onvermoeiden cirkelgang rondbewoog; het is omdat hij zijne verwachtingen en uitzigten vasthechtte aan een beginsel, naar zijne heiligste overtuiging hooger en duurzamer dan de bestaande orde van zaken. Daardoor erlangde hij tevens de helderheid van blik, die hem deed inzien en erkennen wat zich ook buiten dien beperkten kring, binnen welken velen den gang der menschelijke ontwikkeling zouden willen besluiten, aankondigde en voorbereidde, en den moed om zich niet te ontveinzen, welke beginselen van ontbinding de tegenwoordige maatschappij in haren boezem draagt, welk een ‘worm groeit’ welk een ‘vuur knaagt’ aan den voet der ‘wonderboomen’ onzer beschaving.

Er is een onwrikbaar geloof aan de toekomst noodig, om zich zelven en anderen de waarheid te durven bekennen over het tegenwoordige, omdat er eene

reeks is van gangbare voorwendselen, waarmede men zich die waarheid bewimpelen kan. Eerst wanneer men overtuigd is, dat er een beginsel bestaat, hooger en onvergankelijker dan de voorbijgaande vormen, waarin het zich ontwikkelt, durft men zich rekenschap geven van de kansen op voortduur of ondergang, welke die verschillende vormen bezitten. Wie in den voorbijgaanden vorm het noodzakelijke, het onvermijdelijke ziet, zal altijd met al de kracht zijner overtuiging man van het behoud moeten zijn, en staat als zoodanig oneindig hooger dan zoovelen van de weifelaars onzer dagen, die onder den drang der omstandigheden hunner overtuiging geweld aandoen, prijs geven wat zij immer voor onmisbaar hielden, en zich langs dien weg den ligt verkregen eernaam van liberale staatslieden verwerven.

Zulk een geloof aan de toekomst wordt door den Heer da Costa met kracht en warmte beleden; het leeft ook in onze ziel en in de ziel van zoovelen, die eenstemmig met ons denken. Er bestaat dan ook op meer dan één punt eene volkomene overeenstemming. Van ganscher harte overtuigd, dat elke gewelddadige schok, die de maatschappij tot in hare diepten beroert, rampen met zich voert, die met inspanning van alle krachten, met aanwending van alle pogingen moeten worden afgeweerd, zal echter geen onzer, ook bij den geweldigsten schok die het tegenwoordig Europa zou kunnen treffen, wanhopen aan dat wat ons het hoogste en het heiligste is.

Ook wij toch mistrouwen ‘de schittering van den koepelglans,’ die het gebouw onzer hedendaagsche beschaving overstraalt; ook wij gevoelen al het gewigt

> ‘dier vraag,
> Zoo diep, zoo roerend en ontroerender gestaâg
> Der maatschappij gesteld: wat wordt er van uw armen?’

Ook wij echter houden ons verzekerd, dat de oplossing dier vragen, hoe ver verwijderd ook, niet zal uitblijven, en het ‘rijk van waarheid, regt en rust’ zich eenmaal op die aarde zal vestigen, waar thans nog

> ‘Vertwijflende armoê die geen God meer aanroept, roof
> En opstand, burgerhaat om wan- en ongeloof,
> En 't honderdarmig kroost der staatsveranderingen.’

eene zoo gewigtige en treurige rol spelen. Evenwel bij al die instemming ontveinzen wij ons niet, dat er tusschen onze zienswijze en die van den Heer da Costa ook een diep verschil bestaat. De oplossing, welke de dichter te gemoet ziet, zal geene zich langzaam ontwikkelende, maar eene plotselinge zijn; zij zal de krone niet zetten op het werk van vorige eeuwen, maar integendeel met vernietiging der vruchten van den arbeid der geschiedenis aanvangen; zij zal niet door den mensch verworven, maar van elders voor hem daargesteld worden. Wij, die liever de godspraak raadplegen, die zich in de wording der natuur, in de ontwikkeling van den mensch, in den gang der geschiedenis zoo luide doet vernemen, dan pogingen aanwenden, om de duistere orakeltaal van aloude profetiën te ontraadselen, wagen het niet den Heer da Costa, schoon wij zijne overtuiging eerbiedigen, op een gebied te volgen, waar wij voor onze voeten althans geen grond vinden. Wij moeten daarenboven, hoe prozaïsch het klinke, den dichter, die zich de wording van dat rijk van rust en vrede als een plotseling verschijnsel voorstelt, op het naauwe verband opmerkzaam maken, dat er, zoolang de menschelijke natuur aan haren oor-

spronkelijken aanleg getrouw zal zijn, zoolang de mensch mensch zal blijven, tusschen de bevrediging zijner stoffelijke en zedelijke behoeften bestaat. Vandaar dat wij tegen de dichterlijke en bekoorlijke beeldspraak, waarmede de ‘wachter’ antwoordt, en als in een schitterenden toezang de tegenspraak oplost, welke zich in het sterk gekleurde tafereel van menschelijken vooruitgang aan de eene, en menschelijke ellende aan de andere zijde als in zang en tegenzang ontwikkelde, de eenvoudige herinnering overstellen, dat er eeuwen noodig zijn om de materiële voorwaarden te vervullen, zonder welke zulk een zedelijk paradijs onmogelijk is. Eerst dan, wanneer de mensch die volkomene heerschappij verkregen zal hebben over de stof, welke hem in waarheid tot heer der aarde zal maken, zal zich ook in de zedelijke wereld die ideale toestand kunnen verwezenlijken, tot welks afschildering de dichter aan de zieners van oud en nieuw verbond hunne gloeijende verwen ontleende.

Uit dit standpunt laat zich dan ook de lichtzijde, de schitterende lichtzijde aanwijzen dier maatschappelijke orde, waarvan de dichter, als hij den ‘wachter’ zijne vragen voorstelt, steeds den schaduwkant op den voorgrond plaatst. Wetenschap en industrie - navorsching van de wetten en eigenschappen der natuur, dienstbaarmaking dier kennis aan de bevrediging der meest veelzijdige behoeften - vormen zij niet de tweelingslijn, waarop de menschelijke geest zich in onze dagen met verbazende snelheid vooruitbeweegt en op den duur stellige zegepralen behaalt en tot werkelijke uitkomsten geraakt, al schijnt die wetenschap soms

> ‘door miskenning van den zusterband eenzijdig,
> En vaak verbrokkeld door het missen van een doel,’

al loopt de industrie in haren tegenwoordigen ongeregelden en teugelloozen gang somwijlen juist op vernietiging van kapitaal uit, en stort zij, om de schilderende woorden des dichters te bezigen,

> ‘bergen zilver in den afgrond dien ze ontsluit.’

In verband met die ontwikkeling zijn dan ook de staatkundige en maatschappelijke beroeringen te beschouwen, welker nadering de dichter reeds bij het einde van het vorig jaar voorzag, en die thans geheel westelijk Europa tot de tuimelplaats hunner woelingen gemaakt hebben. Die ‘voortgang die zich zelv' voorbijstreeft,’ die ‘proeving, van krachten tot maatschappijontwrichting’, wat zijn ze anders dan de onvermijdelijke gevolgen van den strijd tusschen den schuimenden, bruischenden, krachtigen inhoud en den verstijfden vorm, waarin men dien poogt te dwingen, de noodzakelijke vruchten der ontwikkeling van een geheel nieuw maatschappelijk, intellectuëel, industriëel leven in staatsorganismen, onder den invloed van een gansch anderen tijdgeest gevormd en voor geheel andere levensuitingen berekend. 't Is de nieuwe wijn, die den ouden lederen zak doet bersten; of liever, het is de bergstroom, die tegen de opgehoopte hinderpalen in blinde woeling inbruischt, maar zich allengs, bij den steeds wassenden vloed zijner wateren, de effen en breede bedding zal vormen, waarin hij met kalme majesteit zeewaarts zal spoeden.

Wij wilden echter ons gevoelen niet tegen dat des dichters overstellen, en zullen dan ook in geen breeder ontwikkeling treden. Wij wenschten slechts het standpunt aan te wijzen, waarop wij ons bevinden tegenover een dichtstuk, dat onze sympathie in hooge mate wekt, schoon wij er de uitdrukking in zien van geheel andere beginselen en uitzigten, dan door ons beleden wor-

den. Over den vorm zouden wij geene woorden verliezen, ware het niet, dat wij op wilden komen tegen de meening, door sommigen geuit, alsof de dichter in dezen zijnen laatsten zang het meesterschap over taal en vorm, dat wij steeds in hem bewonderden, minder krachtig dan vooral in zijne ‘vijfentwintig jaren’ zoude gehandhaafd hebben. Wilde men enkele zwakke regels ten bewijze dier meening aanhalen, verschoonbaar in een gedicht, waarbij even zoo weinig als het Horatiaansche ‘nonum prematur in annum’, de kalme gemoedsstemming van den Romeinschen dichtkunstenaar mogelijk was, wij zouden andere regels daartegenover kunnen stellen, waarin de gedachte, in het oogenblik der gloeijendste geestdrift in den volkomensten vorm uitgegoten, even afgerond en helder als schitterend en verrassend in het licht treedt. Mogt daarenboven al eenigermate ook van den dichter zelven waar zijn, wat hij aan hedendaagsche schrijvers van geheel anderen stempel verwijt, dat er wel eens aan de wetten van den zuiveren kunstsmaak geweld wordt gepleegd,

> ‘Zoo slechts des kunstnaars stift
> Zijn beelden scherp genoeg in 't weêrloos harte grift,’

wij zouden hem daarvan naauwelijks een verwijt durven maken. De leer der ‘kunst om de kunst’, vindt hare ketters en ongeloovigen op elk gebied, onder elke rigting, en niemand zeker heeft meer regt zich van eene angstvallige opvolging harer strenge voorschriften te verschoonen, dan de Heer da Costa, die zelf de eerste zal zijn om te bekennen, dat ook de gave der poëzij, hem in zoo hooge mate geschonken, in zijne oogen slechts een wapen te meer is in den onvermoeiden strijd voor die beginselen, aan wier verkondiging en handhaving hij, haast van den aanvang zijner loopbaan af, de uitnemende krachten van zijnen buitengewonen geest gewijd heeft - een wapen, dat hij niet om zich zelf, maar om de diensten die het bewijst, in eere houdt.

Over het geheel zouden wij onder de verschillende deelen van het gedicht aan den aanhef, den slotzang en de schildering van Engeland de voorkeur geven. Desniettemin belijden wij, dat in ons oog het gedicht, gelijk het daar ligt, een geheel uitmaakt van genoegzame uitnemendheid, om de uitspraak te wettigen, dat de wierook, door den dichter der ‘vijf en twintig jaren,’ zij het dan ook met ongebogen knie en elders gewenden blik, op het altaar der kunst geplengd, de offerande van menig priester, wiens voeten den drempel des heiligdoms nimmer verlieten, overschittert en beschaamt.

***Onzen Koning*, 13 *Maart* 1848. *Een Lied van S.J. van den Bergh. Haarlem, A.C. Kruseman*, 1848.**

Ook een lied van den dag, maar van geheel anderen stempel. Het geldt hier geen diepen blik, geworpen in den chaos der huidige maatschappij, geen overzigt van den politieken horizont, waar van alle zijden de wolken zamenstorten en reeds hier en daar de gevaarlijke en verderfbrengende, schoon ten slotte zuiverende vonk ontspringt: - het oog des dichters vestigt zich slechts op

één punt, en danken wij het gunstig gesternte, dat ditmaal over ons vaderland schijnt te waken, dat het een *licht*unt is. Gaarne begroeten wij in den zang des Heeren van den Bergh een krachtig en welgemeend woord ter goeder ure gesproken. Met echt dichterlijke ingenomenheid omvat en populariseert hij eene gedachte, die in deze dagen niet te sterk aangedrongen, niet te levendig gevoeld kan worden, die een vereenigingspunt moet uitmaken voor allen, die het in dit oogenblik met het vaderland en de goede zaak wèl meenen. De koning heeft op het gewigtig tijdstip, waarop eene beslissende keuze noodzakelijk was, den moed gehad, zich te ontslaan van dienaren, wier streven - schoon wij er gaarne de vrucht eener opregte, schoon voor ons onverklaarbare overtuiging in zien willen - in strijd was met den wil, het belang, de behoefte der natie. Hij heeft ‘den band gestevigd’, die hem met het volk verbindt, op hetzelfde oogenblik, waarop haast overal elders die banden worden losgerukt; hij heeft de vereenigde ontwikkeling mogelijk gemaakt der beginseien van ‘orde en vrijheid’, beide voor de tegenwoordige maatschappij volstrekt onmisbaar.

Orde en vrijheid! - Welk noodlottig misverstand stelt zoo vaak de voorstanders dier beide rigtingen tegen elkander over, terwijl de geheele geschiedenis, en die van onze dagen niet het minst, bewijst, hoe onmogelijk de bestendiging der eene is, bij miskenning van de regten der andere. Een misverstand, dat onvermijdelijk de ongelukkige natie, waarin het zegeviert, in treurigen cirkelgang van bandeloosheid naar despotisme, en van het despotisme weder naar de wanorde terugvoert! Wij zullen het niet wagen de toekomst te willen ontraadselen; maar wie erkent niet, met welke gevaren het Frankrijk onzer dagen te worstelen heeft; wie leest niet dagelijks tusschen de loftuigende kolommen der dagbladen door, de bevestiging eener waarheid welke zij ons zoo gaarne zouden willen verzwijgen: - dat de maatschappelijke orde dagelijks nieuwe gevaren loopt, dat de kunstig aaneengehechte banden telkens op nieuw dreigen te scheuren. En toch aan het hoofd van het provisioneel bewind staan mannen, voor wier vastheid van karakter, voor wier kracht van wil, voor wier adel van ziel slechts het vooroordeel blind kan maken; het volk onderscheidt zich door eene geestdrift, door eene gematigdheid, door een eerbied voor personen en eigendommen, waarvan wel nimmer eene zoo doortastende en diepgaande omwenteling de wedergade opleverde; de dagbladen wedijveren, op hoogstzeldzame uitzonderingen na, in zucht voor het welbegrepen belang des volks en prediken met een onmiskenbaar talent orde, rust en matiging; de gebeurtenissen in geheel Europa schijnen zamen te loopen om de vrees voor buitenlandschen oorlog weg te nemen, daar de vermoedelijke vijanden der republiek zich plotseling ontwapend zien, en de beginselen, voor wier verspreiding de revolutionnaire propagandisten het harnas zouden aanschieten, reeds overal zonder hunne tusschenkomst in het leven treden. Maar de orde, eenmaal gestoord, laat zich ook bij de meest eenstemmige zamenwerking van alle krachten en talenten niet zoo ligt herstellen. Ontastbaar, en daarom voor geene bestrijding vatbaar, neemt het wantrouwen de plaats van het vroegere vertrouwen in; de gisting der openbare meening, de trilling van den volksgeest leggen zich, eenmaal opgewekt, zoo spoedig niet weder ter ruste; matiging en kalmte kunnen bij die stemming der gemoederen in den strijd tegen meer doordrijvende rigtingen het voegzaam overwigt niet bewaren, en wantrouwen en spanning drijven elkander wederzijds tot eene gevaardreigende hoogte. Achttien jaren lang werden onder de regering van een vorst, die, tot de Nemesis hem bereikte, verraad pleegde aan zijn volk, gelijk hij verraad had gepleegd aan zijnen koning, aan het ver-

meend belang der orde de roem van Frankrijk, de regten des volks, de heiligste belangen der natie opgeofferd; - thans dreigt bij de jubelkreten der herboren vrijheid de orde ten onder te gaan.

Orde en vrijheid! - Hoe laat zich eene duurzame verloochening der eene in het vermeend belang der andere in onze dagen denken. Wie kan zich vleijen, behoeften, wenschen, eischen, in den boezem des volks geboren en daar dagelijks veld winnende, op den duur het zwijgen op te leggen; maar welke behoefte aan den anderen kant is voor vervulling, welke wensch voor verwezenlijking vatbaar, wanneer zij hare stem slechts ten koste der orde verheffen kau? De eenige weg om revolutiën te voorkomen is het verleenen van die buigzaamheid aan de staatkundige instellingen, waardoor elke hervorming, zoodra zij eene volksbehoefte geworden is, mogelijk wordt, zonder dat de openbare rust bij het streven naar hare verwezenlijking een oogenblik gevaar loope.

En toch er scheen zich eene toekomst voor te bereiden, waarin de noodlottige keuze aan het Nederlandsche volk zoude voorgelegd worden - eene keuze waarbij, of men de hand ter regter dan ter linkerzijde uitstrekke, slechts het kwade kan gekozen worden. Het herzieningsontwerp der vorige ministers, dat ons half als eene uitdaging half als eene bespotting der natie in de ooren klonk, wekte bij elk die de zaak des vaderlands lief had en de stem van zijnen tijd had leeren verstaan, verontwaardiging en hartbeklemming tevens. Ons stuitte de koelbloedige gelatenheid dergenen, die gereed waren zich tegen elken prijs, ook tegen dien der opoffering hunner heiligste overtuigingen, aan de regering vast te klemmen, al moest die ons met haar in den afgrond voeren; - ons verschrikte de onberadenheid van hen, die bereid stonden ten einde toe eenen wettigen tegenstand te voeren, die in oogenblikken als de tegenwoordige zoo ligt over de grenzen der wettigheid heen konde slepen. En toch tusschen het eene en het andere scheen geen middenweg open.

Gelukkiglijk hebben de gebeurtenissen dien hagehelijken strijd, die zich in de verte scheen aan te kondigen, afgewend; en thans is naar onze heilige overtuiging, zoo ergens in Europa, het verband tusschen orde en vrijheid in Nederland mogelijk.

Daartoe echter is het vooral noodig, dat het denkbeeld, dat bij onze vreedzame revolutie heeft gezegenpraald - éénheid van belang en streven tusschen koning en volk - verwezenlijkt en gepopulariseerd worde. De kracht, van dat denkbeeld uitgaande, zal groot genoeg wezen, om den muur te doen vallen, door eene staatspartij, in bevoorregte collegiën verschanst, tusschen die beiden opgetrokken, wanneer het al denkbaar ware, dat die partij weigeren zoude in het algemeen belang mede aan de slechting van dien muur de hand te leggen.

En het is daarom, dat wij, en zeker velen met ons, de hand van ingenomenheid en overeenstemming reiken aan den Heer van den Bergh, die, met al het talent, dat wij bij hem gewoon zijn, in keurigen vorm en kernige taal, ter popularisering van dat denkbeeld heeft medegewerkt.

DE CLERCQ.

Kastieljaansche Letterkunde in de Middeleeuwen.

Darstellung der spanischen Literatur im Mittelalter. Von Ludwig Clarus. Mit einer Vorrede von Joseph v. Görres. Zwei Bände. Mainz, 1846.

(*Vervolg van bladz*. 235.)

De oude Kastieljaansche letterkunde laat zich in twee tijdvakken verdeelen, waarvan het tweede begint met de regering van Jan den Tweede, in den aanvang der vijftiende eeuw. Wij zullen ons bij het eerste tijdvak bepalen, omdat het tweede waarschijnlijk binnen kort een geheel nieuw aanzien zal verkrijgen, wanneer Baëna's ‘Cancionero’ door Francisque Michel zal zijn uitgegeven[1].

In het oudere tijdvak onderscheidt men twee soorten van dichters: de volksdichters (*joglares*) en de geleerde dichters (*clerigos*). Beider voortbrengselen zullen wij afzonderlijk beschouwen, om twee redenen; vooreerst, omdat de volksdichters een' anderen stand schilderen dan de geleerde dichters, en ten tweede, omdat de eersten geheel de zienswijze des volks

1 Reeds een paar malen heeft Brockhaus, te Leipzig, dit werk aangekondigd als ‘künftig erscheinend.’ Tot nu toe is het evenwel niet verschenen. Naar eenige vroeger medegedeelde berigten en uittreksels te oordeelen, is het gewigtiger dan al het andere, dat wij uit het tweede tijdvak bezitten.

wedergeven, de laatsten zeer dikwijls hunne louter persoonlijke meening over zaken en menschen. De volksdichters zijn de oudsten, en moeten ons dus eerst bezig houden. Evenwel moeten wij eene uitzondering maken voor Gonzalo van Berceo, den oudsten Kastieljaanschen dichter ons bij name bekend, omdat de toestand, dien hij meestal teekent, dien, welken de volksliederen schetsen, voorafging.

In 1198, of iets vroeger, te Berceo geboren, ontving Gonzalo zijne opvoeding in het Benedictijner klooster San Millan (St.-Emiliaan) de Suso. Hij was echter geen monnik, zoo als men vroeger gemeend heeft, maar geestelijke in zijne geboorteplaats, waar hij omstreeks 1268 stierf. Hij dichtte een leven van den heiligen Dominicus van Silos en van San Millan; hij bezong de offerande der Mis, het martelaarschap van den heiligen Laurentius, den lof onzer Lieve Vrouwe, hare smart op den dag der kruisiging, de teekenen van den Oordeelsdag, de wonderen van Maria, en eindelijk dichtte hij nog, op zijn' ouden dag, een leven van de heilige Oria (Aurea).

Clarus heeft aan de analyse en beoordeeling dezer gedichten niet minder dan een veertigtal bladzijden gewijd[1]; het is een der naauwkeurigst bewerkte en oorspronkelijkste gedeelten van zijn boek, en de oude brave Gonzalo telt thans een' warmen vereerder meer na Schubert en Böhl von Faber. Maar schuilt er dan werkelijk poëzij onder die vreemde titels? zoo vraagt men misschien. Ik zal zonder omwegen antwoorden, ja; maar ik zal er tevens bijvoegen, dat slechts twee klassen van lezers met dit ja zullen instemmen: óf zij, wier gemoed voor dezelfde indrukken als dat van Gonzalo open is, die op denzelfden trap van verstandsontwikkeling staan als hij, óf zij, die wijsgeerig genoeg zijn om zich aan geene voorstellingen te ergeren, die met de hunne of met die hunner tijdgenooten niet strooken, die de eigenaardigheid van ieder genre weten te huldigen, al was dat genre slechts geschikt voor een' bepaalden tijd, al moest het verdwijnen zoodra de maatschappij veranderde. Wat de eersten betreft, ik zou haast vragen: waar zijn zij? Maar de laatsten zullen

1 D. I, bl. 229-270.

open oor en hart hebben voor Gonzalo's eenvoudigheid, voor zijn talent van vertellen, voor de harmonie, die er in zijne lieve legenden heerscht tusschen het onderwerp en de taal, maar vooral voor den liefderijken geest, die altijd den hupschen man bezielde. Meermalen ook leert Gonzalo ons de denkwijze van zijn' tijd kennen, zóó evenwel dat hij die even laat doorschemeren; want zeer zelden geeft hij lessen, en hij is spaarzaam met zijne goed- of afkeuring; het is hem meestal slechts te doen om zijne legende eenvoudigweg te vertellen; de toepassing laat hij aan den lezer over. Ik zou best doen met zijn voorbeeld te volgen, en zóó even veel eerbied voor het oordeel mijner lezers te toonen, als Gonzalo voor dat der zijne.

Maar wie geeft ze thans weêr, dien kinderlijken eenvoud, die toch zoo iets oudmannetjesachtig heeft, die trouwhartige uitvoerigheid, die innige vereering van Haar, die Gonzalo zoo van ganscher harte liefhad! Wie vertelt het den goeden vromen man na, hoe een monnik van zeker klooster (Gonzalo heeft niet gelezen waar het lag, en kan het ons dus niet melden) zoo van ganscher harte Maria beminde; hoe hij zich dagelijks voor haar beeld neêrboog, en op zijne knieën Ave Maria bad; hoe de abt hem voor een wijs man hield, en sacristaan maakte; hoe de Booze kwam, en's nachts den sacristaan tot een ander liefje bragt; maar hoe deze toch, als hij wegging en als hij terugkwam, nooit ofte nimmer zijn Ave vergat; hoe het nu gebeurde, dat, toen de monnik eens terugkwam, hij in de sloot viel; hoe er 's ochtends, toen er metten moesten gezongen worden, maar geen sacristaan was om de klokken te luiden; hoe men zocht en zocht, en eindelijk den sacristaan in de sloot vond; hoe de duivels kwamen om het zieltje naar eene plaats te voeren, ‘waar al heel weinig pleizier is;’ maar hoe ook de engelen kwamen en aan 't kijven gingen met de duivelen, en hoe de Madonna er ook bij kwam. Gij kunt het niet ontkennen, Gonzalo! de duivelen hadden regt op het zieltje; maar gij zijt zoo goedhartig; daarom mag de ziel weêr in 't ligchaam terugkeeren, en nu was de man zoo vroom, o zoo vroom! - En in dien goeden ouden tijd, toen de menschen nooit logen, neen nooit, en toen zij zoo oud werden, dat zij

met hunne bet-achter-kleinkinderen speelden, en toen er dagelijks mirakeltjes gebeurden, en toen ieder zoo regtvaardig was ‘'s winters en 's zomers,’ en toen den zondaars zoo maar alles vergeven werd, toen was er eene abdis, en die abdis was zoo goed en zoo zacht en zoo milddadig; maar ziet, ‘zij deed eene dwaasheid, die al heel sterk verboden is; bij ongeluk trapte zij op een sterk vergiftigd kruid; toen ze zich wel beschouwde, vond ze zich bitter in verlegenheid.’ Gij weet er nog meer van, Gonzalo! en gij vertelt, in uwe argelooze onschuld, al wat gij weet. Maar foei, dat was stout van die nonnen; omdat die goede abdis ze met zoo veel moederlijke zorg in 't klooster hield, en ‘haar niet toestond de verbodene dingen te doen,’ gingen zij klikken aan den bisschop. ‘En de bisschop begreep uit den brief, dat zij óf gekeven hadden, óf een' misstap hadden begaan. Hij kwam zijn' pligt doen, het klooster bezoeken; hij moest de geheele aanklagt hooren.’ - ‘Maar laat ons den bisschop in zijne kamer laten eten,’ zegt gij; ‘hij ruste in vrede, en hij slape, hij met zijn gevolg; ik zal u zeggen, wat de zoo verlegene dame deed.’ Gij brengt ons bij haar; ja, wij zien het kleine kamertje wel naast hare cel; 't is haar bidvertrek; wij zien het beeld van onze Lieve Vrouwe en het mooije, nette japonnetje dat zij aanheeft; ‘'t was immers hare peetemoei,’ zegt gij. Ja, wij hooren haar gebed; 't is niet zoo als men thans bidt, maar uit het hart komt het, daar is geen twijfel aan, en verhoord wordt het ook, want ziet, daar komt de Maagd met twee engelen. Wel was de abdis verschrikt, ‘want zoo iets was haar nog nooit overkomen;’ maar terwijl de Maagd haar geruststelt, ‘wordt het schepseltje geboren, een heel mooi dingje;’ de Gloriosa geeft het aan de beide engelen, en deze brengen het bij een' vromen kluizenaar, ‘die er blijder meê was dan met een' grooten schat.’ Levendig beschrijft gij het, hoe de abdis maar niet gelooven kon wat er gebeurd was, en hoe blij zij was, toen zij eindelijk zeker wist, dat zij niet gedroomd had, en hoe zij de Heilige Maagd dankte. ‘Zij zou wel altijd hebben blijven danken en bidden;’ maar daar wordt zij geroepen om in het gehoor te verschijnen. Nu was zij niet bang meer. De bisschop (hoe onbeleefd!) laat niet eens toe dat zij zijne hand kusse; hij begint zijne straf-

predikatie; abdis mag ze niet langer zijn, onder de nonnen niet langer wonen. ‘Heer!’ sprak zij, ‘waarom berispt gij mij? misschien ben ik dat niet, waarvoor gij mij houdt.’ En inderdaad, zij wordt onschuldig, geheel onschuldig bevonden. En nu krijgen de nonnen eene duchtige les van den bisschop; allen moeten, tot hare straf, oogenblikkelijk het klooster verlaten. Die goede abdis! Zij roept den bisschop ter zijde, ‘wel op vijftien passen afstands,’ en zij verhaalt hem alles, alles wat er was voorgevallen. En de bisschop was verschrikt; hij zag dat de abdis door den Hemel werd beschermd; zoo lang hij leefde zou hij alles doen wat zij beval. Twee kanonniken zond hij naar den kluizenaar, en ziet, zuivere waarheid was alles wat de abdis gezegd had. De knaap groeide op, en hij werd zóó geleerd, dat, toen de bisschop stierf, hij bisschop werd in zijne plaats. - Gij wilt ons altijd nog meer vertellen, goede Gonzalo! ‘want de Heilige Maria is als een groote stroom; beesten en menschen drinken er uit; morgen is hij zoo groot als gisteren; altijd vloeit hij, 't moge koud of warm zijn.’ Wij gelooven het gaarne, omdat gij het verzekert; maar wat jaloersch is zij toch, dat moet gij niet ontkennen, evenmin als dat zij den duivel toch niet regtvaardig behandelt, en er de nonnen leelijk liet inloopen, die dan toch niet zoo geheel ongelijk hadden. 't Was een brave man, die kanonnik van Pisa; ‘toen was het de gewoonte nog niet om getijden voor u op te zeggen, Maagd Maria! maar hij zeide ze altijd op en alle dag.’ Maar ach! hij was een eenige zoon; en toen zijn vader en zijne moeder dood waren en eene rijke erfenis nalieten, toen kwamen zijne bloedverwanten bedrukt en bedroefd bij hem, em smeekten hem om toch te trouwen; want als hij kinderloos bleef, dan zouden zijne kostelijke landgoederen onbebouwd blijven. Hij liet zich bepraten; men zocht hem eene bruid, en de dag van 't huwelijk werd bepaald. ‘Hij ging met zijne bloedverwanten de bruid afhalen; maar hij kon dan toch zóó niet aan de Heilige Maagd denken als hij het vroeger, op andere tijden deed.’ Maar op eens denkt hij aan haar, gaat eene kerk binnen, knielt in het verste hoekje en bidt. Daar komt de Maagd tot hem; zij was boos. ‘Don zot, ongelukkige, schandelijke, gek! wat hoor ik van u, waartoe zijt gij ver-

vallen? 't Is of gij vergiftigde kruiden hebt gedronken, of geslagen zijt met den stok van Sint-Maarten! Gij hadt het goed genoeg, toen ge met mij getrouwd waart; ik hield veel van u als van een' goed vriend; maar gij loopt iets beters zoeken dan wittebrood; gij zult er geen vijg beter om zijn. Als gij *mij* wildet hooren en gelooven, gij zoudt uw vroeger leven niet opgeven; gij zoudt mij niet verlaten om het met eene andere te houden; maar doet gij het toch, dan zult gij den stok op uw' rug voelen.' De bruiloft was prachtig; de bruid was regt in haar schik met dien bruigom, 'wiens tong geheim hield wat er in zijn hart omging, die schertste en vrolijk was zoo als het paste, maar wien het visioen zeer had verschrikt. Toen de nacht gekomen was, het uur dat zij zouden gaan slapen, maakte men voor de jonggehuwden een bed op, waarop zij slapen zouden. Voordat zij onderling eenig solaas hadden gedreven[1], vonden de armen der bruid niets om te omvatten. Hij was haar uit de handen gegleden, de man was weg; nooit konden de menschen te weten komen waar hij gebleven was, zoo goed wist de Maagd hem verborgen te houden. Hij verliet eene mooije vrouw en grooten rijkdom; al heel weinigen, die thans leven, zouden dat doen.' Die arme bruid!

Maar ik merk dat ik mij laat verleiden om 'in dietsce te ontbinden' wat eigenlijk niet te vertalen is; want de inhoud van Gonzalo's legenden (met zijne levens der heiligen is dit minder het geval) hangt niet alleen ten naauwste zamen met zijn' stijl, met zijne versificatie - coupletten, die vier aan vier rijmen, en die voor dien tijd reeds zeer kunstig en bevallig zijn - maar zelfs met ieder woord dat hij gebruikt. De lezer kan zich uit het weinige dat ik mededeelde, daar al de werken van Gonzalo denzelfden geest ademen, eenig denkbeeld vormen van de denkwijs der Spaansche geestelijkheid vóór dertien honderd. Hoe zij in de veertiende eeuw dacht, zien wij later. Thans vragen wij

1 De uitdrukking, 'ante que entre si ningun solaz oviessen,' heb ik letterlijk wedergegeven door eene spreekwijs, die men bij voorbeeld vindt in den 'Walewein,' vs. 7939 (41), bl. 262 van prof. Jonckbloet's uitgave.

of er uit Gonzalo iets te leeren valt, tot opheldering van Kastilië's politieken toestand.

Er is een tijdvak in Spanje's geschiedenis, waarvan het zeer moeijelijk is, zich, ik wil niet eens zeggen eene zuivere, maar zelfs eenige bepaalde voorstelling te vormen. Het loopt van den inval der Arabieren af, tot op het begin der elfde eeuw. Het is juist de groote bloeitijd van het toen nog onverdeelde Arabische rijk, en met de Arabieren van dien tijd kunnen wij inderdaad leven en spreken, hun lief en leed kunnen wij deelen; schromen wij den arbeid niet, dan spiegelt zich hun geest duidelijk af in hunne werken van wetenschap en kunst, dan kunnen wij nagaan, hoe het gebouw der monarchie, steen voor steen, werd gesloopt, om plaats te maken voor den aristocratisch-republikeinschen regeringsvorm; hoe deze op hare beurt viel, te Sevilië door de sluwe overheersching van den magtisten consul, te Cordova, na een vijftigjarig bestaan, door de langzame verzwakking van het rijk, dat eindelijk de prooi werd van een' naburigen vorst.

Hoe komt het dat wij te vergeefs trachten eene even heldere voorstelling te verkrijgen van Leon's en Kastilië's toestand vóór het jaar 1000? Er zijn, de Arabische berigten medegerekend, bouwstoffen genoeg voorhanden, om bijna elke gewigtige gebeurtenis, voor zoo ver het veldslagen, veroveringen van steden, enz. betreft, met naauwkeurigheid te verhalen. Maar de toestand der maatschappij blijft ons een raadsel. Vraag bij voorbeeld, welke stand toen de magt in handen had. De vraag is gewigtig genoeg, maar noch de Latijnsche kronieken, noch de charters, noch de Arabische bronnen, geven er een antwoord op. Wel verhaalt ons Ibn-Khaldoen[1], - en alles loopt te zamen om zijn getuigenis te bevestigen - dat eerst onder Sancho I, dat is in de tweede helft der tiende eeuw, de magt der Edelen

1 In zijne geschiedenis der Christenkoningen van Spanje, een hoofdstuk vol nieuwe resultaten (met vertaling en historische noten voor het cerst, en met vergelijking van alle handschriften, uitgegeven in mijne ‘Recherches sur l'histoire d'Espagne’).

vermeerderde ten koste van die van den vorst; maar welke was dan vroeger de bevoorregte stand? Omtrent deze en dergelijke vragen geeft Gonzalo van Berceo eenig antwoord. Het komt mij namelijk voor, dat hij niet altijd de dertiende eeuw vertegenwoordigt, want dikwijls is de tijd, waarvan hij spreekt, voor hem reeds eene langvervlogen gouden eeuw, maar soms juist dat vroegere raadselachtige tijdperk; de zeer afgezonderd levende geestelijke schijnt bij zijnen tijd eenigzins ten achteren te zijn geweest. Op de vraag, wie toen de magt in handen had, antwoordt Gonzalo, wel niet regtstreeks, maar toch duidelijk genoeg: de kloosters. En zoo schijnt het inderdaad geweest te zijn; de monnik, trotsch op zijne meerdere kennis, was toen, schijnt het, wat naderhand de ridder werd. Zoo laten zich ook de inderdaad buitensporige giften der vorsten aan de kloosters verklaren, die de charters optellen. Ten bewijze dat inderdaad de kloosterlingen de magtigsten en fiersten in den staat waren, strekke eene plaats uit het leven van Dominicus; het was Gonzalo's eerste werk, en vertoont eene jeugdige kracht, die men slechts zelden in zijne latere gedichten aantreft; er is dan ook meer gang, meer levendigheid in. De trots, waarmede hier de monnik den koning van Navarra bejegent, verschilt weinig van de fierheid, die wij later in den Kastieljaanschen ridder zullen opmerken.

Koning Don Garcia, heer van Nagera, zoon van den koning Don Sancho, dien men den Groote noemt, was een dapper ridder, een edel kampvechter, maar voor St.-Millan had hij beter kunnen zijn. Hij had edele manieren en een schoon ligchaam; hij sprak bijzonder goed; in den strijd was hij gelukkig; menige Moorin maakte hij weduwe; maar hij had ééne vlek: hij was hebzuchtig.

Hij kwam naar St. Millan, - de Booze geleidde hem; wegens het een of ander was hij misnoegd; hij beval de kloosterlingen voor hem te verschijnen, toen hij gehuisvest was, en men zag het hem wel aan, dat hij niet vergenoegd was.

‘Abt, - sprak de koning - ik wil dat gij mij aanhoort, gij en uwe kloosterlingen, zoo velen als hier wonen. Ik wil dat

gij weet, waarom ik gekomen ben, - want vrijlaten kan ik u niet; ik wil dat gij mij onderstand geeft. U alles te vertellen, zou lang vallen, en lange redenen vervelen; ik zal kort zijn: ik wil dat gij mij een deel uwer schatten geeft. Mijne voorvaders gaven het, het is waar, dit en al het andere, in vroegeren tijd; leen er mij thans van; het is billijk, en op de eene of andere wijze zullen wij het terugbetalen.'

De Abt en zijne broeders waren zeer verschrikt; niemand antwoordde, zoo ontsteld[1] waren zij. De Prior[2] zag hunne verlegenheid; hij antwoordde den koning, en sprak eenige krachtige woorden.

'Koning,' sprak hij, ik verzoek u te hooren wat ik u zeggen wil; vertoorn er u niet over; hoewel ik de minste in verstand ben onder deze allen, zoude ik toch niet gaarne iets onredelijks zeggen.

'Uwe voorouders bouwden dit heilige huis; gij zijt er de beschermer van en de natuurlijke heer; zoo wij dit ontkenden, wij zouden zeer slecht handelen en eene groote zonde bedrijven. Maar zij, die het hebben gebouwd, hebben het aan de orde gegeven; erfenissen hebben zij vermaakt en schatten geschonken; om God te dienen, daarom deden zij dat, en nimmer kwamen zij het terugvragen, nadat zij het gegeven hadden. Dat wat eens aan God is gegeven, moet nimmer tot een ander doel gebruikt worden; wie het uit deze plaats zou willen wegnemen, zou een overmoedige dwaas zijn; op den oordeelsdag zou het hem verweten worden! Zoo dit uit u komt, dan denkt gij niet door; zoo een ander het u raadt, dan hebt gij een' slechten raadsman. Koning! zorg voor uw eenig heil; doe zulk eene zonde niet, want de vreeselijke misdaad van heiligschennis zoudt gij bedrijven. Heer, een' goeden raad geef ik u; neem niets uit deze plaats weg[3]; leef van uwe schattingen, van de renten

1 *Desarmados* heeft de tekst, en de variant *desartados*. Ik houd het voor vrij zeker, dat er moet gelezen worden *desarrados*, welk woord menigmaal bij Gonzalo in dezen zin voorkomt.
2 Namelijk Dominicus.
3 Lees in plaats van *emprendas, ende prendas* (vg. de variant).

die u toekomen; verkoop uwe ziel niet voor vergankelijk goed, en hoed u “ne ad lapidem pedem tuum offendas!”’

‘Monnik,’ sprak de koning, ‘gij zijt wel vermetel; hoe durft gij het wagen ongevraagd tot den koning te spreken? Het schijnt dat gij het zwijgen niet gewoon zijt, en ik geloof dat gij het niet kunt. Gij hebt geen gezond verstand, en als een dwaas hebt gij gesproken. Ik zal genoodzaakt zijn u de oogen uit te steken, zoo gij nog meer babbelt; maar ik raad u te zwijgen; gij hebt gesproken zonder vergunning, en zeer vermetel zijt gij geweest!’

De Prior bleef standvastig; hij gaf om dat alles niets. ‘Koning,’ zeide hij, ‘wat ik zeg is bewezene waarheid; noch door besluiten, noch door wetten kan het voor valsch worden verklaard; gij daarentegen belooft mij een zeer slecht loon, en daar ik het niet verdien, koning, zoo behandelt gij mij slecht; ten onregte bedreigt gij mij, terwijl ik zeg hetgeen regt is.’

De woordentwist gaat voort, en neemt nog toe in hevigheid en scherpte; maar eindelijk moet de fiere en magtige monarch bukken voor den onverzettelijken monnik, tegen wien hij geen geweld durft gebruiken.

Later zullen wij gelegenheid hebben nog het een en ander omtrent kloosters, nonnen en geestelijkheid mede te deelen; maar in plaats van den kinderlijk-vromen Gonzalo, zullen wij dan den hekeldichter ontmoeten. Thans roepen ons de *joglares* met hunne riddergedichten en romances. Misschien is niet ieder onzer lezers in het geval van het vrome meisje waarvan Gonzalo spreekt[1], ‘die liever de getijden hoorde dan andere gezangen, liever hetgeen de geestelijken, dan dat wat andere *joglares* zeiden.’

Eene epische poëzij, in den eigenlijken zin des woords, kan men in het Spanje der middeleeuwen niet verwachten. De Westgothen hadden zeker hunne Goden, maar waar-

1 ‘Vida de S. Domingo,’ copla 318.

schijnlijk geene mythologie; zij gevoelden zich afhankelijk van hoogere magten, die zij namen gaven, maar zij bezaten geene kosmo- en theogonie. Zelfs schijnt het, dat hunne godendienst niet veel meer was dan een nog niet tot klaarheid gekomen gevoel; dat zij tempels en godenbeelden misten. Men is ten minste wel genoodzaakt dit te veronderstellen, als men nagaat, dat onder hunne nakomelingen geen spoor van een vroeger geloof wordt gevonden, en dat de vroeger vereerde Goden niet eens meer in de volkssprookjes voortleefden. De Scandinaviërs, ja zelfs de Germanen, herinnerden zich nog, toen zij Christenen waren geworden, hunne oude Goden; deze bestonden nog voor hen, verlaagd tot booze geesten, toovenaars, helden of koningen. Maar in Spanje waren zij geheel vergeten, en geen land is armer aan volkssprookjes. Reeds vroeg tot het Christendom bekeerd, hadden de Westgothen, bij hunne aankomst in Spanje, eene Romeinsche beschaving gevonden, die haar toppunt reeds had bereikt, die reeds begon te zinken, en die beschaving maakten zij zich eigen. Aan de twisten der kerk namen zij gretig deel; eerst ijverige Arianen, waren zij later even ijverige Katholieken. Een kinderlijk volk waren zij dus volstrekt niet meer, en zij misten die eigenschappen, welke alleen een volksepos kunnen voortbrengen: eene natuurgodsdienst met dichterlijke mythen, en een volkstoestand, die nog niet tot eene kunstmatige beschaving gevorderd is.

Maar in de ruwe bergstreken van Asturië, waar die Spanjaarden eene schuilplaats hadden gezocht, wien de vrijheid, ten koste van altijddurenden krijg, liever was dan een gemakkelijk en weelderig leven onder het overigens zachte juk der Arabieren; in Asturië ontwikkelde zich eene eigenaardige volkspoëzij, die wel de meeste vereischten van het epos miste, wie het bovennatuurlijke vreemd was, maar die althans dit met het epos gemeen had, dat zij eene hooge mate van objectiviteit vertoonde, en dat in haar het lyrische element niet aanwezig was. In die verhalende volkspoëzij wordt een enkel feit kort, kernachtig en eenvoudig medegedeeld; het feit zelf heeft den dichter getroffen, daarom verhaalt hij het; maar hij voegt er zijne eigene opmerkingen niet bij; hij beschrijft den indruk niet, dien dat feit op hem zelven maakt;

hij doet zich niet eens als dichter voor; integendeel, hij weet niet dat hij dichter is. Om den vorm bekommert hij zich niet; door zijn instinct geleid, kiest hij dien, die het meest, die uitsluitend, voor zijn onderwerp geschikt is, maar zonder het zelf te weten. Hij tracht niet zijne hoorders geleidelijk van het een op het ander te brengen; heeft hij iets verhaald, dan gaat hij plotseling en zonder voorbereiding tot het andere over. Dikwijls schijnt daardoor het volksdicht iets raadselachtigs te hebben, maar dat raadselachtige is niet gezocht; dichter en hoorder vereenzelvigen zich met het onderwerp, en de levendige verbeelding van het Zuiden duldt die kunstmatige overgangen niet, die wij als een vereischte beschouwen. Daar het den dichter om het groote feit te doen is, gaat hij met stilzwijgen de bijzondere omstandigheden voorbij; en geeft hij iets meer dan streng genomen van hem gevorderd wordt, dan schetst hij met een' enkelen trek, maar die regelregt tot het hart of tot de verbeelding spreekt. Ziedaar eenige kenmerken der Spaansche romance, zoo als de volksdichter ze in de middeleeuwen wist te dichten, - zoo als geen later kunstdichter ze kon weêrgeven, al heette hij ook Gongora of Lope de Vega; wier eigenaardig karakter door een van Duitschland's eerste vernuften, door Herder, zoo geheel werd miskend, dat wij het Villemain en Clarus[1] moeten nazeggen: Herder heeft, in zijne vertaling der Cidromances, alles veranderd, alles verfraaid, alles bedorven!

De romance was een oorspronkelijke dichtvorm, en wij kunnen niet met die kunstregters instemmen, die tusschen haar en sommige Arabische of Provençaalsche gedichten analogie meenen te hebben opgemerkt[2]. De Spaansche verha-

1 D. I, bl. 147.

2 Clarus schrijft aan de romance een' Arabischen oorsprong toe, en meent zelfs, dat de ‘Romances Moriscos,’ die gemaniereerde produkten der 16de en 17de eeuw, regelregt uit het Arabisch vertaald zijn. Niet genoeg kan ik prijzen wat Wolf daarover zegt (‘Wiener Jahrbücher,’ CXVII, 157 volg.), wiens gezond verstand ‘niet bedwelmd is geworden door den opium der Orientalisten’ (ik gebruik zijne eigene uitdrukking, bl. 161); alleen had ik verlangd, dat hij hier een woordeken had bijgevoegd, gelijk hij elders van het ‘Pseudo-Orientalismus’ spreekt, ‘dat altijd in de Spaansche literatuur heeft gespookt.’ Immers, wie hebben aan al die dwaasheden ingang verschaft bij onkundigen? Conde, von Hammer en consorten; niet zij, die taalkennis en gezond oordeel bezaten.

lende romances, geheel door de behoeften van het Spaansche volk ontstaan, slechts in zijnen boezem gekweekt, ruw en onbeschaafd zoo men wil, hebben niets gemeen met eene poëzij als die der Arabieren of der Provençalen, die van haren oorsprong af lyrische kunstpoëzij was, die speelt met woorden en vormen, die reeds in hare eerste zangers, Prins Amrolkais en Graaf Willem IX van Poitiers, dien schertsenden hoftoon verraadt, dat spelen met de verhevenste gevoelens des harten, die onbezorgde luchthartigheid, die liefde voor spel, dans en wijn, eigenschappen, welke juist met den ernst van den volkszang in strijd zijn, in strijd vooral met het hoogernstige Spaansche karakter. Het is mij inderdaad onbegrijpelijk, hoe men eenige analogie heeft kunnen vinden tusschen den objectiven volkszang der Spanjaarden en het uitsluitend subjective lied der Sháirs en Troubadours. De Provençaalsche letterkunde kan ten minste nog eenige verhalende gedichten aanwijzen, een' ‘Jaufre,’ eene ‘Flamenca,’ en eenige vertalingen zoo als de ‘Fierabras,’ ofschoon zij weinig beteekenen in vergelijking met de massa van lyrische gedichten, de eenige die in Provence regt te huis waren. Maar bij de Arabieren is een verhalend gedicht een uiterst zeldzaam verschijnsel, niet alleen in het Oosten, maar evenzeer in het Westen[1]. De Arabier dicht in proza, wanneer hij verhalen wil; zijne nationale sagen zijn in proza, doorweven met gedichten als het lyrische bestanddeel op den voorgrond treedt; hij meent, dat de poëzij vernederd wordt als men ze bezigt tot het verhaal!

Maar zoo wij de romance voor eene dichtsoort houden, die in Spanje ontstond, haren vorm houden wij evenwel niet voor oorspronkelijk, maar voor navolging van een, wel is waar noch Arabisch, noch Provençaalsch, maar toch van een

1 Slechts twee gedichten ken ik, die door Spaansche Arabieren gemaakt zijn, en die men verhalende noemen kan, maar zij verschillen toch nog hemelsbreed van de Spaansche romance. Het eene staat bij Abdo-'l-wáhid (bl. 10 mijner uitgave), het andere vond ik bij Ibn-Bassám (ad-Dhakhírah, Hs. van Oxford, Marsh 407, fol. 212 r.). Aboe-Bekr ibn-Sawwán van Lissabon verhaalt daar zijne lotgevallen, toen koning Ferdinand hem te Coria had gevangen gezet. Ik zou durven twijfelen, of er wel twee meer in onze Europesche handschriften gevonden zullen worden.

vreemd, van een Romeinsch model. Wij moeten bij dit punt stilstaan. Die vorm toch heeft in den laatsten tijd de vernuftige opmerkingen van Huber en Ferdinand Wolf uitgelokt, en van den anderen kant zal ons misschien de studie der versificatie het middel aan de hand geven, om de oudere romances van de jongere te onderscheiden. De romancenverzamelingen namelijk, die men in de zestiende en zeventiende eeuw uitgaf, bevatten voortbrengselen van niet minder dan vier eeuwen, bont door elkander geworpen, de nederigste heideplantjes naast de prachtigste bloemen, maar allen schijnbaar in hetzelfde tijdperk der taal gedicht.

Wij moeten dus naar kenteekenen zoeken, die ons het oude van het nieuwe doen onderscheiden. Clarus heeft deze taak niet op zich genomen; bij hem ligt alles nog bont dooreen, en het schijnt dat hij niet eens heeft vermoed, dat eene schifting niet alleen noodig, maar ook mogelijk is. Toch had reeds Huber, in zijne inleiding op de 'Cronica del Cid,' den regten weg aangewezen, en, al neemt men geen enkel zijner resultaten aan, hem komt de eer toe, de aandacht op vele verschijnselen te hebben gevestigd, waarop men vroeger niet had gelet; hij is het, die eene wetenschappelijke zifting heeft voorbereid.

Huber gaat van het denkbeeld uit, dat de vorm, waarin wij thans de romances lezen, onmogelijk de oorspronkelijke zijn kan. Men weet, dat hare maat de redondieljen zijn, dat is, vier trochaeën in den eersten regel en vier andere in den tweeden, als het rijm slepend is; is het rijm staand, dan staat eene enkele lange syllabe in plaats van den laatsten trochaeus. De tweede regel assoneert met den vierden, den zesden, den achtsten enz., terwijl dezelfde assonans door het geheele lied dezelfde blijft. Nu is het onmogelijk te veronderstellen, dat echte volkszangen, die rijmen, of assoneren (de assonans is niets anders dan een gebrekkig, een mislukt rijm[1]), ook, om den anderen, onberijmde verzen zou-

1 De oudste Provençaalsche gedichten bewijzen volkomen deze stelling; men zie, bij voorbeeld, het oude 'Poème sur Boece' bij Raynouard, 'Choix des poésies originales des Troubadours,' II, p. 7 volg., met voortreffelijke aanteekeningen overgedrukt door Diez in zijne 'Altromanische Sprachdenkmale,' p. 39 volg. Het zijn 'tirades monorimes;' meestal is het rijm zuiver, en de dichter schijnt werkelijk te hebben willen *rijmen*; maar somtijds vindt men onzuivere rijmen, assonansen. Zelfs Alonso de Fuentes noemt de assonansen nog 'consonantes mal dotados,' en wij moeten Wolf volkomen gelijk geven als hij zegt (Wiener Jahrbücher, CXVII, 114): 'Es lässt sich, wie gesagt, documentiren, sowohl durch ausdrückliche Zeugnisse, als durch viele und characteristische Beispiele: dass auch noch lange nach Einführung der anderten und selbst der durchgehenden Bindung der *Reim als solcher* in den Romanzen beabsichtigt wurde, dass die Assonanz noch lange nur eine *zufällige*, ein aus Noth und Rohheit *unvollkommener Reim* geblieben ist, und erst seit der Mitte des 16 Jahrh. zu dem mit Bewusstsein angewandten *blossen* Anklang, im Unterschiede vom Einklang, und zwar durch den Einfluss der Kunstpoesie geworden und zur Regel erhoben worden ist.'

den bevatten. Dit is een algemeene regel, die geene uitzondering toelaat, en die dan ook door alle kenners der middeleeuwsche poëzij wordt aangenomen. Maar hoe komt het dan, dat de Spaansche volkszangen met dien algemeenen regel in strijd zijn? Reeds in 1813 antwoordde Jacob Grimm, toen hij zijne ‘Silva de romances viejos’ in het licht gaf: zij zijn met dien regel niet in strijd, maar het enkele vers der Spaansche romance is ten onregte in tweeën verdeeld; het zijn geene korte regels van acht syllaben, zoo als in de uitgaven, maar lange regels van vijftien of zestien, met de caesuur in het midden. En Jacob Grimm liet in zijne uitgave de verzen zoo drukken. Wie in deze questie geene andere dan eene typographische ziet, miskent, zoo als Huber te regt opmerkt, het noodzakelijke verband tusschen inhoud en vorm, en het verband van deze beiden met de melodie (want de romances werden gezongen). Wat Huber tegen Grimm's systeem aanvoert, is niet overtuigend, en kon het moeijelijk zijn; eene hypothese kan bijna altijd slechts door eene waarschijnlijker hypothese bestreden worden. Is die van Huber in dat geval? Hij meent, dat reeds in de vijftiende en veertiende eeuw de romance haren oorspronkelijken vorm verloren had, en dat die oude vorm bestond in verzen van zeven lettergrepen, die echter niet om den anderen, maar allen rijmden of assoneerden (*tirades monorimes*). Die vorm zou nog overgebleven zijn in de bekende Cid-romance: ‘tres cortes armara el rey.’ Zij bestaat uit twee-en-zeventig regels, die, zoo als Huber beweert, allen, op dertien na, in *o* assoneren.

Eene andere hypothese is door Wolf voorgesteld[1]. Hij meent, dat de oorspronkelijke romancenvorm bestond in korte regels, twee aan twee gerijmd, en dat vier regels eene strophe vormden; en hij beweert, dat eene menigte bewijzen die meening bevestigen. Maar wat bewijzen zij inderdaad? De lyrische of dogmatische stukken, in één woord, al die stukken, welke geene romances zijn, en die Wolf als bewijs wil laten gelden, doen niets ter zake; want er wordt niet betwijfeld, of in de Kastieljaansche letterkunde twee aan twee gerijmde regels voorkomen, maar of die rijmparen de oorspronkelijke vorm der romance zijn. En welke zijn nu de verdere bewijzen? Eenige stukken van latere kunstdichters; stukken zelfs van Juan de la Encina, een' dichter, of juister, verzenmaker der vijftiende eeuw, moeten als bewijs dienen! Bij beide hypothesen moet men vragen: hoe zijn dan toch de romances zóó verbasterd, zóó geheel onkenbaar geworden, dat het onmogelijk is eene der beide hypothesen op eene enkele van de menigte werkelijk oude romances, die wij kennen, toe te passen? Want het zal toch wel onmogelijk zijn in de Cid-romance: ‘tres cortes armara el rey,’ woorden als *cabeza, manteles, fijas, madre*, door andere, met assonans op *o*, te vervangen; en even onmogelijk, eene enkele oude romance aan te wijzen, die oorspronkelijk in korte, twee aan twee rijmende verzen, zou gedicht zijn. En wanneer bestond dan toch wel die oude romance, daar Wolf zelf[2] erkent, dat sommige onzer romances tot de dertiende eeuw behooren? Hadden toen reeds die volksliederen den tegenwoordigen, nieuweren, vorm, en vindt men den ouden bij veel latere kunstdichters weder?

Het veiligste zal dus zijn Jacob Grimm's meening aan te nemen, en te veronderstellen, dat de verzen onzer romances ten onregte in tweeën zijn verdeeld. Die meening is, behalve door Wilhelm Grimm, ook aangenomen door Diez, Wackernagel en anderen; en wat Wolf[3] er tegen aanvoert, berust op begrippen en theoriën omtrent epische poëzij, aan welke

1 T.a.p., bl. 104 volg.
2 T.a.p., bl. 131.
3 T.a.p., bl. 85.

wel niemand bewijskracht zal toeschrijven tegenover de historische traditie.

Zoo is het Spaansche romancenvers statig en ernstig; het is de langzame maat, die bij ons, vooral aan het slot eener ballade of legende, eene voortreffelijke uitwerking te weeg brengt:

> Daar, daar zit zij op die heide, op die kale dorre hei',
> Hoort haar noodgegil herhalen door den weêrgalm der vallei;
> Hoort den doodsnik van haar Vader in elk rits'lend windgeril,
> En beandwoordt elke rilling telkens met een nieuw gegil.

Daarentegen hebben de korte regels, hetzij met staand, hetzij met slepend rijm, iets los en luchtigs. Wat komt nu het best overeen met het karakter van het volk, onder hetwelk de romance ontstond, met het karakter der Asturiërs, dat volk, dat zich juist onderscheidt door zijn gebrek aan levendigheid, en waaraan men eene zekere logheid ten laste legt[1]? Verder: de romances werden en worden nog gezongen bij den langzamen, statigen rondedans, *danza prima*, wier eentoonige en slepende melodie (eene eigenschap van alle echte volksliederen) sinds eeuwen dezelfde is gebleven[2]. Is het nu waarschijnlijk, dat de oude vorm der romance een andere was dan die, aan welken wij althans met volle zekerheid een bestaan van vijf eeuwen, van het midden der veertiende eeuw tot op dezen tijd toe, kunnen toeschrijven, terwijl wij nog kunnen opmerken, hoe eng die vorm zamenhangt met dans en muzijk? Daarenboven: redondieljen met staand rijm zijn niets anders dan de Romeinsche tetrameter catalecticus, en wij meenen veilig te kunnen aannemen, dat deze

1 Zie Alexandre de Laborde, 'Itinéraire descriptif de l'Espagne,' III, 186.

2 'El ritmo monótono del romance,' zegt D. Augustin Duran ('Romancero de rom. caball. é hist.,' Disc. prelim., p. XVII), 'parece indica y provoca el canto que se le ha aplicado, tan propio á las danzas pausadas del pais donde nació, que aún se conserva, el solo, inalterable entre las variaciones infinitas que experimentan cada dia las demas canciones del pueblo fundadas en combinaciones métricas mas artificiosas.' En later (p. XXXV): 'La música primitiva de los cantos populares se ha perdido del todo, cuando la de los romances se conserva inalterable. Esta parece un gemito prolongado y monótono, pero que no deja de producir su efecto cuando acompaña las danzas pausadas del pais.'

het model der redondieljen is. De tetrameter catalecticus toch schijnt in Spanje zeer gebruikelijk te zijn geweest, zoo zelfs, dat oude grafschriften in die maat zijn opgesteld, hoewel daartoe in Spanje, even als elders, meestal de versus leonini dienden. Een grafschrift van 1010[1], b.v., is in die maat geschreven, en de kruisrijmen bewijzen, dat men er toen reeds veel kunst in bragt.

Niettegenstaande hunne nog al gewaagde hypothesen, waardoor eigenlijk alle oude romances zouden worden weggeredeneerd, hebben toch Huber en Wolf, maar vooral de laatste, door eene gelukkige inconsequentie, reeds vele kenmerken opgegeven, die de oudere romances van de jongere onderscheiden. Onder oudere verstaan wij die, welke vóór het einde der veertiende eeuw, en dus in het eerste tijdperk der Kastieljaansche letterkunde, gedicht zijn. Het onderzoek is, geloof ik, thans zoo verre gevorderd, dat men zonder te groote stoutheid de volgende punten kan aannemen.

1°. Hoewel de taal der romances langzamerhand veranderde en gemoderniseerd werd, zoo moest er echter iets bewaard blijven, dat hoogst moeijelijk te veranderen was: het rijm. Door de geheele romance heen hetzelfde, moest men óf het rijm behouden, óf de romance geheel omwerken. Men deed meestal het eerste. Is nu, zoo als wij opmerkten, de tetrameter catalecticus de oorspronkelijke maat der romance, dan volgt hieruit, dat enkel de romances met staande assonansen oud zijn. Dit wordt ook daardoor bevestigd, dat in latere stukken, bijna uitsluitend, redondieljen met slepende rijmen gebezigd worden.

2°. Een ontwijfelbaar kenmerk van oudheid is het, wanneer onder de staande rijmen der romances, enkele rijmen voorkomen, die eigenlijk slepend zijn, maar voor staande gelden moeten. Zoo assoneerde oudtijds *padre, madre*, enz. met *estan, heredad*. Reeds in de zestiende eeuw kwam dit aan de eerste uitgevers der romances zoo vreemd voor, dat zij in dergelijke gevallen altijd een slepend rijm aannamen, en zich aan rythmus en grammatica bezondigden door *vane, Juane, esta*e te laten drukken. Overal, waar die monster-

1 Bij Marca, ‘Marca Hispanica,’ p. 422.

woorden voorkomen, schrappe men die stomme *e* weg; de vergelijking van andere oude stukken, b.v. van de ‘Cronica rimada’ van den Cid, kan hieromtrent geen' twijfel overlaten.

3°. Het afwisselen van de assonans in de romance is een zeker bewijs van oudheid. In dat geval hebben wij werkelijk *tirades monorimes*; de nieuwere dichters laten altijd, zonder uitzondering, dezelfde assonans door de geheele romance doorloopen, terwijl wij zien, dat de assonans afwisselt in romances, wier makers bekend zijn en die tot de 13de eeuw behooren.

4°. Het geringe aantal woorden van Arabischen oorsprong pleit mede voor de oudheid. Eerst in lateren tijd, toen de betrekkingen met de Mooren van vredelievender aard waren dan vroeger; toen de Christenen hunne heerschappij over de zuidelijke deelen van het schiereiland hadden uitgebreid, waar de geheele bevolking Moorsch was, en vooral na de inneming van Grenada, eerst toen nam de Spaansche taal langzamerhand eene groote menigte Arabische woorden in zich op. In het ‘dialecto Bable,’ het dialekt van Asturië, schijnt geen enkel Arabisch woord te bestaan[1]. En geen wonder; men sprak zoo zelden mogelijk met den vijand, dien men slechts op het slagveld wilde ontmoeten; maar men moest spreken met den vriend of den onderdaan.

5°. Zinspelingen op oude gebruiken en zeden zijn daarom een zeker kenmerk van oudheid, omdat de Spaansche romance volkspoëzij was en bleef, en geene geleerdheid duldde. Wij zien dan ook, in latere omwerkingen van oude romances, dat de dichter zorgvuldig alle toespelingen, alle beschrijvingen vermijdt, die, om zoo te zeggen, zamenhangen met het oude kostuum. Men zou hem niet begrepen hebben; hij zou geene sympathie bij zijne hoorders hebben gevonden.

6°. Bijna alle oude romances staan in de oudste verzameling, getiteld ‘Cancionero de romances,’ Antwerpen, 1555. Er moeten gewigtige redenen bestaan om eene romance voor oud te verklaren, die niet in *deze* verzameling staat.

In het vervolg zullen wij alleen op die romances letten,

1 Duran, t.a.p., p. XLI.

welke de meeste dezer zes kenmerken, meestal alle, in zich vereenigen, en wij zullen, hopen wij, op deze wijze geen gevaar loopen om, zoo als wel eens geschied is, aan de twaalfde eeuw toe te schrijven wat eerst in de zeventiende gedicht is.

Wat den inhoud der romances betreft, zoo laten zij zich in fabelkringen groeperen: namelijk die van Bernaldo del Carpio, van Fernan Gonzalez, van den Cid, van de Infanten van Lara, en van Karel den Groote en de twaalf Pairs. Hierbij komen nog eenige romances, die zich aan geen' fabelkring aansluiten. De romances uit de Spaansche geschiedenis zijn meest van lateren tijd. De vier eerstgenoemde fabelkringen zijn geheel nationaal; de Karel-romances, ofschoon haar inhoud van Franschen oorsprong is, zijn zoo vrij en geniaal uitgewerkt, zij zijn zoo door en door nationaal geworden, dat men ze voor stukken houden zou, waarvan zelfs de stof Spaansch is; soms is dit inderdaad het geval, en de Spaansche dichter schijnt zich dan slechts van de beroemde *namen* der Karel-ridders bediend te hebben.

Behalve de romances, rekenen wij tot de volkspoëzij het ‘Poema del Cid,’ uitgegeven door Sanchez in het eerste deel zijner ‘Coleccion,’ en de ‘Cronica rimada del Cid,’ twee jaren geleden uitgegeven door Francisque Michel[1].

Men neemt gewoonlijk aan, dat aan het eerste stuk, in de tweede helft der twaalfde eeuw gedicht, romances ten grondslag liggen, en dit is inderdaad zeer waarschijnlijk, daar reeds in een Latijnsch gedicht, korten tijd na de verovering van Almeria in 1147 vervaardigd, gezegd wordt:

> Ipse Rodericus Mio Cid semper vocatus,
> *De quo cantatur*, quod ab hostibus haud superatur,
> Qui domuit Mauros, comites domuit quoque nostros[2].

Waarschijnlijk bestonden er dus reeds Cid-romances eene halve eeuw na den dood van den held, die in 1099 stierf. In allen gevalle is de Cid, ongeveer 70 jaren na zijn' dood, in dit groote gedicht reeds geheel een fabelachtige held ge-

1 In de ‘Wiener Jahrbücher,’ CXVI, Anz. Bl.
2 Verg. over deze verzen de aanmerkingen van Diez, in de ‘Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik,’ März 1845, Sp. 425.

worden, en van den historischen Cid is, op een paar feiten na, niets overgebleven. Niets ontwikkelt zich spoediger dan de sage, en het zou onbekendheid met de geschiedenis der sage verraden, wanneer men wilde aannemen, dat één enkel dichter den Cid der traditie geschapen heeft, al waren er zulke stellige bewijzen niet voor het tegendeel als er werkelijk zijn; veel nader zou misschien diegeen bij de waarheid zijn, die beweerde dat de Cid, reeds bij zijn leven, de held der volkszangen geworden was, dat de kiem der Cid-traditie zich toen reeds begon te ontwikkelen.

Het begin van het ‘Poema,’ weinige bladen, volgens Sanchez, ontbreekt; het begint nu met de verbanning van den Cid, maar heeft tot hoofdonderwerp de huwelijken van de dochters van den held, en de eer, die daardoor aan zijn geslacht te beurt viel.

Het stuk noemt zich zelf vrij duidelijk eene ‘Chanson de geste[1];’ eene ook in Spanje zeer bekende dichtsoort, waarvan de ‘Cronica general’ (13de eeuw) spreekt[2]. De versbouw is nog zeer onbeschaafd, en zoo onregelmatig, dat soms een vers acht, en soms vier en twintig lettergrepen telt. Wat men ook moge gezegd hebben, en ik bedoel hier vooral Wolf's aanmerkingen[3], eene navolging van vreemde voorbeelden kan men het stuk toch wel niet noemen. De stof

1 Vs. 2280:

Las coplas deste cantar aqui s'van acabando

en vs. 1093:

Aqui s' compieça la gesta de Mio Cid el de Bibar.

De titel ‘poema’ is van den uitgever, Sanchez, afkomstig.

2 B.v. fol. 225, col. 3: ‘E algunos dizen en sus *cantares de gesta* que fue este don Bernaldo fijo de doña Tiber’ enz. Diez (t.a.p., Sp. 427). wil maar niet toegeven, dat de Spanjaarden cantares de gesta hadden, ‘wiewohl,’ voegt hij er bij, ‘der Gedanke, der Altspanischen Poesie durch des Verf.'s (Huber's) Argumentation mit einem Schlage etwas von dem epischen Glanze, der die altfranzösische so sehr auszeichnet, zugewandt zu sehen, auch für ihn (Referent) etwas reizendes hatte.’ Ik moet bekennen, dat mij dit niet regt duidelijk is. De meerdere of mindere glans der episch poëzij in Spanje hangt af van de waarde, die wij toekennen aan de overgeblevene epische gedichten en aan de verlorene, waarvan wij het geraamte in de ‘Cronica general’ terugvinden; maar kan die glaus afhangen van den *naam*, die door tijdgenooten of nakomelingen aan die gedichten gegeven werd?

3 ‘Wiener Jahrbücher,’ CXVII, 93 volg.

is nationaal, en de ruwe versmaat wijkt te zeer af van de Noordfransche en Provençaalsche zoo veel regelmatiger dichtvormen, dan dat men hier eene navolging der tirades monorimes zou mogen vinden. Ik geloof dat men, even als voor de romances, ook voor deze 'Cantar de gesta' slechts een Latijnsch model mag aannemen. Dat model was het zoogenaamde kerkelijke proza, dat wel aan het rijm was gebonden, maar niet aan een bepaald aantal lettergrepen.

Veel is er geschreven over deze 'Cantar de gesta;' met het door Michel uitgegevene stuk, dat Clarus nog niet kende, is dit niet het geval. Ochoa[1] wist, vier jaren geleden, niet wat hij er van denken moest[2], en Michel zelf heeft zich bij eene uitgave bepaald, zonder zijn gevoelen over het stuk mede te deelen. Aan Wolf komt de eer toe, ook hier zeer nuttige wenken te hebben gegeven[3]; maar om met juistheid te kunnen bepalen, wanneer het stuk geschreven is, zal de kritiek zich meer met bijzonderheden moeten bezig houden dan ook Wolf deed. Hier echter zou zulk een onderzoek minder op zijne plaats zijn, en wij besparen het voor eene andere gelegenheid; slechts dit moeten wij nu reeds opmerken, dat het ons voorkomt, dat zeer oude romances bijna onveranderd in het stuk zijn opgenomen[4], en als men hier en daar eenige regels van den overwerker wegschrapt, die hij er bijgevoegd heeft om de verschillende romances aan elkander te binden, of om het een of ander te verduidelijken

1 'Catálogo razonado de los man. Españ. exist. en Paris,' p. 106-110.
2 P. 107 zegt hij: 'no sé por mi parte que pensar de él,' en p. 110: 'Repito que no sé que pensar razonadamente de este poema.'
3 T.a.p., p. 94 volg.
4 Hier slechts eene enkele opmerking. Vs. 762 luidt:

Mandó a Portogal, essa tierra *jensor*.

Was dit woord nog gebruikelijk, toen de overwerker schreef? Ik durf het bijna stellig ontkennen. Deze Provençaalsche comparatiefvorm (verg. Raynouard, 'Grammaire romane,' p. 149) is wel in het Italiaansch lang bewaard gebleven (b.v. bij Guittone d'Arezzo; verg. Raynouard, 'Choix,' VI, p. 139), maar in het Spaansch behoort hij tot een zeer vroeg tijdperk der taal. Bedriegt mijn geheugen mij niet, dan komt *jensor* in geen der door Sanchez uitgegevene gedichten voor, en dan vindt men het woord alleen in de 'Maria Egipciaca,' p. 564 b, een stuk dat, volgens Pidal, tot het begin der 13de eeuw behoort. (Ook daar staat het woord in den zin van den positief, even als hier).

- bijvoegsels, die zich meestal reeds door hunne versificatie van de romances onderscheiden -, dan mogen wij aannemen dat, in dit stuk, de oudste romances bijna onveranderd bewaard zijn gebleven. Waar de overwerker zelf spreekt, daar is de versbouw even onregelmatig als in de ‘Cantar de gesta,’ dus kerkelijk proza. Wij bezitten slechts een gedeelte van dit stuk; het eindigt in het midden van een' regel, in het verhaal van den romanesken togt van den Cid en zijnen koning naar Parijs. De ‘Cantar de gesta’ begint veel later; maar misschien kan men ook deze ‘Cronica rimada’ eene ‘Cantar de gesta’ noemen; de dichter spreekt ten minste zijne toehoorders aan[1], zoo als de jongleurs gewoonlijk doen. Wolf's meening, dat het door een' kunstdichter, en niet door een' jongleur, zou gemaakt zijn, wordt reeds daardoor zeer onwaarschijnlijk, omdat het niet, zoo als al de andere gedichten van die soort, in vier aan vier rijmende Alexandrijnen van veertien lettergrepen is opgesteld, maar in verzen ‘sin ningunt orden, regla ni cuento,’ eene eigenschap, die juist Santillana, in zijn' beroemden brief aan den Condestable van Portugal[2], aan de jongleur-poëzij toekent.

Tot nu toe hebben wij altijd van volkspoëzij gesproken, en uit een aesthetisch oogpunt beschouwd, mogen zeker de oude romances en de beide ‘Cantares de gesta’ dien naam dragen; maar om misvattingen te voorkomen, moeten wij aanduiden, wie wij bedoelen, wanneer wij van het volk in Kastilië spreken. Zoo zal ons tevens de gelegenheid gegeven worden om weder tot ons onderwerp terug te keeren, het leeren kennen van de geaardheid der natie uit hare gedichten.

Onder het woord volk verstaan wij in Kastilië den adel en de landbewoners, en al de romances en cantares hebben joglares (jongleurs) tot dichters: reizende zangers, die van burgt tot burgt, van dorp tot dorp trokken, en daar hunne liederen zongen. De stedelingen worden in de volkspoëzij niet genoemd, enkel de ‘ricos-omes’ en de ‘labradores;’ zij teekent dus slechts twee standen, boeren en edelen, vooral de laatsten; maar bij den exceptionelen toestand van Kastilië,

1 Vs. 131.
2 Bij Sanchez, ‘Colcecion,’ I, p. LIV.

waar het leenregt niet heerschte, sloten de landbouwers zich eng aan de edelen aan; de lijfeigenschap was er niet alleen onbekend, maar in menige streek konden de landbouwers hunnen heer kiezen en ook weder afzetten. Ik bedoel de ‘behetrías de linage’ en de ‘behetrías de mar á mar,’ vlekken of dorpen, wier inwoners het regt hadden zelve hunnen heer te kiezen, óf onder de leden eener bepaalde familie, óf, zonder eenig onderscheid, dengenen dien zij wilden, met het regt ‘zevenmaal des daags’ van heer te kunnen verwisselen[1]. Uit den aard der zake waren de edelen, als het naast bij den troon, ook het meest geneigd het gezag van den koning te miskennen; maar daar zij geene leenen hadden, viel het hun niet zoo gemakkelijk als elders in Europa, het gezag van den vorst gewapenderhand te trotseren, wanneer zij de boeren niet door goede behandeling op hunne hand hadden. Hiernaar streefden zij dus, en het gevolg was, dat de edelen de boeren in hunnen haat tegen den koning wisten te doen deelen; dat beide standen zich broederlijk aan elkander aansloten, en dat in Kastilië de adel minder trotsch, de boerenstand minder veracht was dan elders; het gevolg was, dat nog op den huidigen dag Spanje het land is, waar het onderscheid van stand het minst wordt opgemerkt, ‘le vrai pays de l'égalité, sinon dans les mots, du moins dans les faits[2].’ Maar eene romance zal het beter en plastischer uitdrukken[3]:

‘Dappere graaf Fernan Gonzalez! de koning zendt mij om u te noodigen naar de Cortes te Leon te komen; als gij daarheen gaat, graaf, dan zal hij u eene goede belooning geven; hij zal u Palenzuela geven en het groote Palenzia; hij zal u de negen vlekken geven; hij zal u Torquemada geven, den burgt Mormojon; hij zal u Tordesillas geven en den burgt Labajon; en zoo gij meer wilt, graaf, men zal u ook

1 De twee gewigtigste plaatsen over de ‘behetrías’ zijn ‘Fuero viejo de Castilla,’ Lib. I, titol VIII (p. 33 volg. der uitg, van Asso en Manuel) en Ayala, ‘Cronica de Don Pedro,’ p. 51 volg.
2 Woorden van Théophile Gautier, ‘Voyage en Espagne,’ p. 270.
3 ‘Buen Conde Fernan Gonzalez.’

Carrion geven. Dappere graaf, zoo gij *niet* daarheen gaat, dan zal men u voor verrader verklaren.'

Toen antwoordde de graaf en sprak aldus:

'Bode zijt gij, vriend, straf verdient gij niet, neen[1]; maar ik vrees den koning niet, noch al degenen die bij hem zijn; vlekken en kasteelen bezit ik, alle gehoorzamen mijn bevel; eenige liet mijn vader mij na, andere won ik; die mijn vader mij naliet, bevolkte ik met edelen, die ik won, met boeren; wie slechts één os had, ik gaf hem een' anderen, zoodat hij er twee had; als iemand zijne dochter uittrouwde, dan gaf ik een' rijken bruidschat; wie geen geld had, dien leende ik het. Op elken dag, die aanbreekt, bidden zij voor mij; voor den koning doen zij het niet, want *hij* verdient het niet, neen; *hij* leide hun vele belastingen op, en *ik* schold hun die kwijt!'

Uit welk een ongunstig oogpunt het ons ook Kastilië moge doen beschouwen; al moet het een verwijt zijn zoowel voor de vorsten als voor de edelen en boeren; voor de eersten omdat zij de liefde hunner onderdanen niet wisten te winnen, voor de laatsten omdat zij geen' regeringsvorm in het leven konden roepen, die beter met hunne geaardheid strookte dan de monarchie die zij verfoeiden: de waarheid gebiedt het uit te spreken: hetgeen ons bij het lezen der Kastieljaansche volkspoëzij der middeleeuwen het meest verwondert en treft, het is een onbewimpelde, een gloeijende haat tegen den vorst. Geene laagheid, geen verraad, geene snoodheid, of de koning is er toe in staat. De kalme geschiedschrijver, die de hartstogten van dien tijd niet deelt, maar onpartijdig opmerkt en tracht te verklaren, zal erkennen moeten, dat de edelen meermalen aanleiding gaven tot de rampzalige burgeroorlogen, die Kastilië hebben geteisterd; maar hij zal daarbij tevens moeten erkennen, dat de handelingen der Kastieljaan-

1 'Mensagero eres, amigo, non mereces culpa, non.'

Dit vers, dat spreekwoordelijk is geworden, komt ook voor in de romance 'Con cartas y mensageros,' en wordt aangehaald in den 'Don Quijote' (part. II, cap. 10). In de 'Cronica rimada' (vs. 509) heet het:

'Mensagero con cartas non deve tomar mal, nin recebir daño.'

sche vorsten maar al te dikwijls het harde vonnis, door de volkspoëzij over hen uitgesproken, regtvaardigden; hij zal moeten erkennen, dat de verraderlijke wijze, waarop Sancho IV Lope de Haro vermoordde, geen op zich zelf staand feit is in Kastilië's geschiedenis, maar dat honderde malen de vorsten eveneens handelden. En als hij nagaat wat er van Spanje geworden is; hoe de koningen, toen zij eindelijk eens wat minder onbeduidend waren dan vroeger, hunne meerdere talenten slechts misbruikten om adel, cortes en vrijheid te gelijkertijd te fnuiken door het hatelijkste, maar zekerste aller politieke middelen, door de inquisitie, tegen wier invoering zich de Paus krachtig, maar te vergeefs had verzet; hoe het despotisme Spanje methodiek ten val bragt, en zóó ontzenuwde dat, bij eene schijnbare herleving, de vroeger aanwezige kracht geheel en al uit de natie was geweken, en het land de prooi werd eener domme, diefachtige, onderling verdeelde bureaucratie; als hij dat alles nagaat, en daarbij bedenkt, dat de Kastieljaansche vorsten weinig of niets hebben gedaan voor het welzijn huns rijks, dat men ze best had kunnen missen, en dat in Kastilië alles scheen zamen te loopen om eene republiek in het wezen te roepen, die noch uitsluitend aristocratisch zou geweest zijn als in Aragon, noch uitsluitend democratisch als in de Italiaansche staten, maar waar edelen en stedelingen, juist omdat zij elkander in een land als Kastilië niet missen konden, gelijkelijk zouden hebben geheerscht: dan zal hij waarschijnlijk het republikeinsche gevoel, dat zoo luide in de volkspoëzij spreekt, niet veroordeelen, maar hij zal het betreuren, dat de adel niet genoeg vereenigd was, én onderling, én met de steden, om aan Spanje eene toekomst te verzekeren, zeker hemelsbreed verschillend van wat zij nu opleverde, maar onmogelijk rampzaliger.

Zal men nu nog vragen wat een' Kastieljaanschen ridder tot held van het volkslied stempelde; of het zijn moed was in den oorlog tegen de Ongeloovigen, gepaard met galanterie omtrent het schoone geslacht, met vromen zin, met al die eigenschappen, die elders, en later ook in Spanje, het ideaal van den ridder waren? Verre vandaar! Neen, slechts hij werd de held van het volkslied, die zijnen koning met gunstig gevolg had getrotseerd en bestreden, die zijne strijd-

makkers en onderhoorigen met zachtheid en liefde had behandeld. Deze beide hoedanigheden, maar vooral de eerste, waren het, die Bernaldo del Carpio, Fernan Gonzalez en den Cid tot de hoofdpersonen eener menigte zangen maakten.

Bernaldo del Carpio was de onechte zoon van den graaf van Saldaña en van Ximena, de zuster van Alfons den Kuische; zijne ouders moesten hunnen misstap boeten, zijne moeder in een klooster, zijn vader in eene gevangenis. Van het geheim zijner geboorte onderrigt, bad hij den vorst, zijn' oom, te vergeefs, aan zijnen vader de vrijheid weder te geven. Hooren wij nu de romance[1]:

Brieven en boden zond de koning naar den Carpio; Bernaldo, slim als hij was, vreesde verraad; de brieven wierp hij op den grond, en tot den bode sprak hij aldus:

‘Bode zijt gij, vriend, straf verdient gij niet, neen; maar zeg aan den koning die u hier zendt, dat ik mij niet om hem bekommer, noch om iemand die is gelijk hij; maar om te zien, wat hij van mij wil, zal ik evenwel daarheen gaan.’

En hij riep de zijnen bijeen, en sprak hen aldus aan:

‘Vier honderd zijt gij, gij de mijnen, gij die mijn brood eet; honderd moeten op den Carpio blijven om den Carpio te bewaken; honderd anderen moeten op de wegen zijn, en niemand laten doorgaan; gij, twee honderd, zult met mij gaan om met den koning te spreken, en zoo mij iets kwaads overkomt, dan zal terugkeeren het ergste zijn.’

In getelde dagreizen bereikte hij het hof.

‘God behoede u, dappere koning, en allen die bij u zijn!’

‘Tot uw ongeluk moogt gij gekomen zijn, Bernaldo! verrader! zoon van den slechten vader! Ik gaf u den Carpio voor een' bepaalden tijd, gij neemt hem als een erfelijk goed!’

‘Gij bedriegt u, koning! en waarheid spreekt gij niet; want als ik een verrader was, dan zou ik uws gelijke we-

1 ‘Con cartas y mensageros.’

zen. Gij moest u herinneren aan den slag bij het eikenbosch, toen vreemde volken u daar zóó in het naauw bragten, dat zij uw paard doodden en u insgelijks wilden dooden; Bernaldo, verrader als hij is, redde u uit hunne handen. Toen gaaft gij mij den Carpio als erfelijke bezitting; toen beloofdet gij, mij mijnen vader weder te geven; - uwe belofte hebt gij niet gehouden!'

'Vat hem, mijne ridders! want hij spreekt tot mij alsof hij mijns gelijke ware!'

'Hierheen, hierheen, mijne tweehonderd! gij, die mijn brood eet! Heden is de dag gekomen, waarop wij eer moeten winnen!'

De koning, als hij dat zag, sprak aldus:

'Wat was dat, Bernaldo! dat gij zoo boos zijt geworden? Wat iemand uit scherts zegt, vat gij als ernst op? Ik geef u den Carpio, Bernaldo! als erfelijke bezitting.'

'Die scherts, koning! is geen scherts die past; gij hebt mij verrader genoemd; verrader, zoon van een' slechten vader! Den Carpio verlang ik niet; gij kunt dien houden; want als ik hem verlang, dan zal ik zeer wel weten hoe hem te nemen!'

Zoo spreekt de Kastieljaansche edelman in de romances, zoo spreekt hij in de geschiedboeken. Maar wat bij den Kastieljaanschen adel ontbrak, het was eenheid, zamenwerking tot hetzelfde doel. Egoïsme verlamde den fieren adel evenzeer als de steden; bij de steden sproot het voort uit naijver en uit zucht tot rust; bij den adel uit naijver en uit zucht tot onrust. Ieder edelman was de natuurlijke vijand van den edelman, die zijn nabuur was, en gretig vatte hij elke gelegenheid aan om dien nabuur te beleedigen en te kwellen. Het eene geslacht was voortdurend gebeten op het andere, ja, dikwijls beoorloogden de leden van hetzelfde geslacht elkander, en namen, om hunnen wrok te koelen, tot het laaghartigste verraad hunne toevlugt. In den fabelkring der Infanten van Lara wordt het laatste geval geteekend. Om deze en om andere redenen, zullen wij bij deze fabel stilstaan. Zie hier de eerste romance.

De bevallige Doña Lambra viert hare bruiloft. De bruiloft wordt gevierd te Burgos, het feest na den trouwdag te Salas; bruiloft en nafeest duurden zeven weken; de bruiloft was zeer goed, het nafeest zeer slecht.

Gasten noodt men in Kastilië, in Kastilië en in Navarra; zoo veel gasten komen er, dat zij geene herberg vinden; maar nog ontbreken de zeven Infanten van Lara.

Zie! zie! daar komen zij op dat vlakke veld! Hunne moeder, Doña Sancha, gaat hun te gemoet om hen te ontvangen.

'Welkom, mijne zonen! welkom!'

'Goeden dag, mevrouw! Doña Sancha! onze moeder!'

Hare zonen kussen haar de handen, zij kust hun den mond.

'Ik verheug mij u allen te zien, zonder dat iemand ontbreekt; want u, mijn jonge Gonzalvo! en ook de anderen bemin ik teêr. Stijgt te paard, mijne zonen! neemt uwe wapenen en gaat naar uwe herbergen in de wijk Cantarranas. In Gods naam bezweer ik u, mijne zonen! verlaat de herbergen niet, want op zulke feesten vallen er gevaarlijke tornooijen voor.'

De Infanten zijn te paard gestegen; zij gaan naar hunne herbergen. Zij vinden de tafels opgeslagen, de spijzen gereed.

Nadat al de ridders gegeten hebben, gaan zij met den voetboog schieten op het plein. De zeven Infanten gaan daar niet heen, want hunne moeder had het hun verboden; maar na den maaltijd gaan zij zitten om op het dambord te spelen.

Deze schoten, gene schoten, niemand schoot raak. Daar kwam een ridder[1] aan van Buerveva, de stad in de vlakte; hij mikte naar het wit, en raakte het met een' pijl. Toen sprak de bruid, aldus sprak zij:

'Bemint, mevrouwen! bemint! elk uwer wien zij wil; want één ridder van Buerveva, de stad in de vlakte, geldt meer dan twintig of dertig uit het huis van Lara!'

1 Volgens de 'Cronica general' (fol. 261, col. 3) was het Alvar Sanchez, een neef van de bruid Doña Lambra, die uit Buerveva was. De tekst heeft hier:

Que mas vale un caballero de los de Cordoba la llana,

Maar ik heb gemeend voor Cordova (dat hier niet past) Buerveva te moeten lezen, de naam van de plaats, waar Doña Lambra volgens de 'Cronica general' (t.a.p., col. 2) geboren was. Dat in den mond des volks het weinig bekende Buerveva in het beroemde Cordova veranderd is, laat zich verklaren.

Doña Sancha had het gehoord; aldus sprak zij:

‘Zeg dat niet, mevrouw! spreek zulke woorden niet; want heden heeft men u gehuwd met Don Rodrigo de Lara!’

‘Zwijg, Doña Sancha! naar *u* moet men niet hooren, want gij hebt zeven zonen gebaard als eene zeug die zich in het slijk wentelt!’

De gouverneur, die de Infanten opvoedde, had het gehoord. Hij was droevig naar zijne herberg gegaan. Hij vond de Infanten terwijl zij op het dambord speelden; maar den jongsten, Gonzalvo, vond hij met de borst leunende tegen het balkon.

Hoe zijt gij zoo droevig, meester? Zeg! wie heeft u leed gedaan?

De jonge Gonzalvo hield zoo lang bij hem aan, totdat hij hem verhaalde wat er voorgevallen was. ‘Maar ik smeek u, mijn zoon! ga niet naar het plein!’

De jonge Gonzalvo gaf aan de vermaning geen gehoor, maar hij greep eene lans. Te paard gestegen, gaat hij regelregt naar het plein toe; daar ziet hij het schut, dat niemand had kunnen omwerpen; hij zet zich vast in den zadel, en stoot met zijne lans het schut neêr. Toen spreekt hij aldus:

‘Bemint, hoeren! bemint! elk uwer wien zij wil; want één ridder uit het huis van Lara geldt meer dan veertig of vijftig uit Buerveva, de stad in de vlakte! U, Doña Lambra! zal ik de jurk afsnijden op eene schandelijke plaats, boven de knie, een palm en nog veel meer daarboven!’[1]

Deze romance, ruw en ongesluijerd als zij is, is zoo karakteristiek; zij teekent zoo zuiver de afgunst en den haat, die het eene geslacht het andere toedroeg, in die oogenblikken zelfs dat de banden des huwelijks vrede en vriendschap schenen uit te lokken; zij neemt daarenboven zoo geheel het dwaalbegrip weg, alsof er in het oude Spanje eene zekere galanterie zou geheerscht hebben, dat wij het waagden ze, ter liefde

1 Volgens Duran, die echter geene bewijzen bijbrengt, werden in de dertiende en veertiende eeuw op deze wijze zekere klasse van vrouwen gestraft, als zij uit eene stad werden verdreven. Is deze tijdsbepaling juist, dan staat ook de tijd vast waarin de romance gemaakt is; maar, bij vele dergelijke onteerende straffen, heb ik echter *deze* nog nergens elders vermeld gevonden.

der historische waarheid, geheel en ongesluijerd te vertalen[1].

Wij moeten hier voor een oogenblik de romance verlaten, waarvan wij eigenlijk slechts fragmenten bezitten, en zooveel uit de ‘Cronica General’ aanvullen, als strekken kan om de volgende romance, die in onze uitgaven ten onregte als het slot der vorige gedrukt is[2], goed te begrijpen. De ‘Cronica general’ is een werk, dat geringe historische waarde heeft; maar zij is zeer belangrijk voor de geschiedenis der volkspoëzij, daar zij tallooze malen de romances en cantares in proza gebragt en alzoo de volkstraditie heeft bewaard, die anders verloren ware gegaan[3].

Het bruiloftfeest was geëindigd. Vrede was er gesloten tusschen Don Rodrigo de Lara, Doña Lambra's echtgenoot, en de zeven Infanten; de neven waren de krijgsmakkers geworden van hunnen oom. Maar Doña Lambra koesterde wrok wegens de haar aangedane beleediging. Allen waren te Barbadillo; de Infanten, van de jagt teruggekomen, waren in den tuin gegaan, om zich te verkoelen onder het lommer der boomen, en de jongste, Gonzalvo, baadde zijn' valk. Doña Lambra zag hem; zij riep een harer knechten, beval hem een' komkommer te nemen, dien in bloed te doopen, naar den tuin te gaan, en den komkommer den ridder met den valk in het gezigt te werpen. De knecht deed wat hem geboden was. Toen de oudste Infanten hunnen broeder zoo met bloed bespat zagen, wilden zij zich wreken. Zij beraamden hun plan en besloten op den knecht af te gaan; bleef hij staan en wachtte hij hen zonder vrees af, dan had hij uit scherts gehandeld; maar vlugtte hij in den burgt en beschermde hem Doña Lambra, dan had hij op haar bevel

1 Volkomen stem ik overeen met de aanmerkingen van Wolf (t.a.p., p. 111 in de noot), en geloof met hem, dat de beide eerste Lara-romances gedeeltelijke omwerkingen zijn eener oudere met assonans op *a*.

2 Volgens Wolf (p. 111) staat zij als afzonderlijke romance in het ‘Cancionero de Medina.’

3 Het is zeer opmerkelijk om te zien, *hoe* de Spaansche Livius de gedichten heeft gebruikt; men vergelijke b.v. de plaats uit het nog onuitgegevene gedicht van Fernan Gonzalez, in de Sp. vertaling van Bouterwek, bl. 156, regel 5 van het eind tot bl. 158 met de ‘Cronica,’ fol. 244, col. 2; bl. 158 met fol. 245, col. 2; bl. 159 volg. met fol. 246, col. 2 en 3.

gehandeld, en zou er niet levend afkomen. Zoo gezegd, zoo gedaan. De knecht vlugtte; Doña Lambra beschermde hem. Nu vielen de Infanten op hem aan en doodden hem; zijn bloed bespatte de kleederen van Doña Lambra. Hooren wij nu weder de romance; Doña Lambra heeft zich naar haren echtgenoot begeven en deze ziet haar in tranen baden:

‘Wat is er gaande, Doña Lambra? Wie heeft het gewaagd u leed aan te doen? Zeg het mij, en vreeselijk zal ik u wreken; want hoog vereeren moet een ieder eene vrouw als gij zijt!’

‘Ik was in Barbadillo, mijn erfelijk goed; in Kastilië zoeken diegenen mijn verderf, die mij moesten bewaken. De zonen van Doña Sancha hebben vreeselijke bedreigingen tegen mij uitgesproken: dat zij mij de jurk zouden afsnijden op eene schandelijke plaats; dat zij hunnen valken aas zouden geven in mijne duiventil; dat zij mijne gehuwde en ongehuwde jonkvrouwen zouden onteeren! Mijnen hofmeester hebben zij vermoord onder de slippen van mijn kleed! Zoo gij mij daarvoor geen wraak geeft, dan word ik Moorin!’

Toen sprak Don Rodrigo; gij zult hooren wat hij sprak:

‘Zwijg, mevrouw! spreek zoo niet! Wreken zal ik u op de Infanten van Lara! Een valstrikje heb ik voor hen gereed; netjes vlecht ik het zóó voor hen, dat geborenen en nog niet geborenen daarvan iets zullen kunnen verhalen!’

En Rodrigo de Lara hield woord!

Oude romances of cantares over de Lara-geschiedenis bezitten wij behalve de aangehaalde niet; maar zij bestonden ongetwijfeld in menigte; de ‘Cronica general’ heeft ons haren inhoud bewaard, misschien ook dikwijls hare bewoordingen[1]. Haar zullen wij dus volgen in het verhaal der

1 Het slot, bij voorbeeld, der vorige romance, heeft de ‘Cronica’ (fol. 262, col. 3) aldus wedergegeven: ‘E don Rodrigo dixó: Doña Lambra, non vos cuytedes que yo vos daré tal derecho que todo el mundo aya que dezir.’ In het volgende verhaal herinneren de woorden: ‘e quando llegaron á un pinal que avie en la carrera, cataron por agueros e ovieron los muy malos,’ aan de bekende plaats in het begin van het ‘Poema del Cid,’ (vs. 11, 12)

tragische tooneelen, die op de tweede beleediging, aan Doña Lambra aangedaan, volgden.

Rodrigo de Lara ontbood zijnen broeder Gonzalo Gustios en zijne zeven zonen; vriendelijk en vleijend ontving hij hen. Zijnen broeder verzocht hij zich naar Almanzor te begeven met een' brief, waarin hij hem om het geld zou verzoeken, dat de Moorsche prins hem beloofd had, ter bekostiging zijner prachtige bruiloft. Niets kwaads vermoedende, vertrok Gonzalo. De brief bevatte het verzoek aan Almanzor, om Gonzalo oogenblikkelijk te onthoofden, en de belofte, dat Rodrigo met zijn leger zou optrekken naar Almenar, waar hij zijne zeven neven aan de veldheeren van Almanzor zou overleveren óm hen insgelijks te onthoofden. De brief was door een' Moor in het Arabisch geschreven, en om zeker te zijn dat deze hem niet zou verraden, had Rodrigo hem onthoofd. Toen Gonzalo bij Almanzor was aangekomen, las deze den brief; maar verontwaardigd over den inhoud, deelde hij dien aan Gonzalo mede, en vergenoegde zich met hem gevangen te zetten.

Ondertusschen was Rodrigo met de zeven Infanten ten strijd getogen tegen een groot Moorsch leger; in den slag had hij hen verraderlijk verlaten, en nadat zij wonderen van dapperheid verrigt hadden, waren zij gevangen genomen. Vol van bewondering over hunnen moed, verpleegden hen de Moorsche veldheeren, en gaven hun brood en wijn; maar Rodrigo dreigde hen met Almanzor's ongenade, als zij de Infanten in het leven lieten. Verschrikt door die bedreiging, waren zij echter grootmoedig genoeg om de Infanten weder in vrijheid te stellen. De strijd begon op nieuw. Met meer dan tweeduizend lijken bedekten de Infanten het slagveld; eindelijk bukten zij, vermoeid en afgemat, voor de ontzaggelijke overmagt der vijanden, en werden een voor een onthoofd. De veldheeren keerden, met de hoofden der jeugdige slagtoffers van Doña Lambra's wrok, naar Cordova terug.

Almanzor vernam met diep leedwezen het rampzalig uit-

einde der zeven Infanten[1]. De sage schrijft hem hier eene handelwijze toe, die met het karakter en de sluwe staatkunde van Hishám's eersten staatsdienaar volmaakt strookt. Almanzor namelijk liet met wijn de bebloede hoofden afwasschen, en in eene zaal van zijn paleis naast elkander plaatsen op een wit laken. Toen begaf hij zich naar Gonzalo's gevangenis. Deze beschouwde zijne komst als het oogenblik zijner verlossing; want slechts om hem de vrijheid weder te geven, kwam een vorst zijn' gevangene bezoeken. Almanzor meldde hem, dat zijne bevelhebbers hem de hoofden van zeven ridders hadden gezonden, en vroeg hem of hij die zou herkennen, als hij ze zag. ‘Geen ridder is er in Kastilië,’ antwoordde Gonzalo, ‘of ik ken hem.’ Nu bragt hem Almanzor bij de hoofden. Bewusteloos valt Gonzalo op den grond. Naauwelijks weder bij zich zelven gekomen, barst hij in tranen uit. In zijn' waanzin neemt hij nu het eene, dan het andere hoofd op, en spreekt ieder op zijne beurt aan. Daarop grijpt hij een zwaard, vliegt op de wachters aan, doodt er zeven, valt Almanzor te voet en smeekt om den dood. - - Almanzor laat hem leven, en wil niet dat iemand hem schade; - hij zegepraalde, want hij had een' bitteren wrok gestrooid onder de vijanden zijner godsdienst! En als het tijd was, zou er een wreker opstaan, die Rodrigo en Lambra straffen zou voor hunne snoodheid! Inderdaad, zoo *was* het karakter van Almanzor, den grootsten veldheer, den sluwsten onderhandelaar van zijnen tijd, maar die voor niets ter wereld terugdeinsde om zijne oogmerken te bereiken.

Gedurende zijne gevangenis, had Gonzalo Gustios een' minnehandel aangeknoopt met Almanzor's zuster. Eer hij naar zijn vaderland terugkeerde, nam hij zijn' ring, brak dien door midden, en gaf de eene helft aan zijne minnares; het zou later een herkenningsteeken zijn voor zijn kind.

Mudarra Gonzalez, de bastaard, groeide op onder de oogen van Almanzor, en werd de dapperste en volmaaktste Moorsche ridder. Zijne moeder had hem gezegd wie zijn vader was,

1 De Cronica zegt dat hij droefheid *veinsde*; ik geloof dat dit een bijvoegsel van den kronijkschrijver is, omdat in de geheele sage Almanzor, en de Mooren in het algemeen, in een gunstig licht voorkomen.

wat deze had geleden, hoe de zeven Infanten waren onthoofd, en zij had hem den halven ring gegeven. Mudarra had zijne Moorsche wapenbroeders, over wie hij het bevel voerde, dit alles gezegd, en hunnen raad gevraagd; deze hadden geen' raad gegeven, maar, vol van vertrouwen op hunnen dapperen bevelhebber, zich bereid verklaard om uit te voeren wat hij bevelen zou. Mudarra toog nu met hen op naar Salas in Kastilië, toonde aan zijnen vader den halven ring, en meldde hem dat hij gekomen was om den dood zijner zeven broeders te wreken. De oude Gonzalo steeg te paard en vertrok met zijn' zoon naar Burgos, waar de graaf van Kastilië, Garci Ferrandez, en Rodrigo de Lara zich bevonden. Zoodra Mudarra zijnen oom zag, daagde hij hem uit. Met verachting zag deze op den jongen Moorschen ridder neêr, en weigerde de uitdaging aan te nemen. Vol toorn, schiet Mudarra, het zwaard in de hand, op Rodrigo toe, en had hem nedergestoken, zoo de graaf van Kastilië hem het zwaard niet uit de hand had gerukt, en bevolen had het tweegevecht drie dagen uit te stellen. De verraderlijke en trotsche Rodrigo was tevens een lafaard; want den volgenden dag vertrok hij uit Burgos naar Barbadillo; maar daar bleef hij niet; tegen het vallen van den nacht, verliet hij zijn slot, en vlugtte verder om den wreker te ontkomen. Maar Mudarra had zijne gangen bespied en wachtte hem af in eene hinderlaag. Vroeg in den morgenstond van den derden dag, stond eensklaps Mudarra voor hem. ‘Valsche verrader! sterven zult gij!’ riep de jonge held, en dood viel Rodrigo aan zijne voeten[1]. Doña Lambra boette hare misdaden op den brandstapel.

1 De moord van Rodrigo is het onderwerp der schoone romance ‘A cazar va Don Rodrigo,’ wier kernachtige eenvoud, in Victor Hugo's omwerking (‘Romance mauresque’ in de ‘Orientales’), bedolven is onder een' vloed van fraaije woorden en van Fransche geestigheid; zoo strijdt, bij voorbeeld, de ondeugende zet in de drie laatste regels van het zesde couplet, geheel met den ernst der romances. De bedreigingen van Mudarra zijn te lang, zijne phrasen te gezocht, zoo als:

> Moi, ma dague et ma vengeance,
> Tous les trois d'intelligence,
> Nous voici.

In het origineel is daarentegen alles ernstig en pathetisch.

Deze sage, wij moeten het bekennen, is eene opeenstapeling van gruwelen, en de dichter, die haar behandelde, moet al zeer veel talent hebben gehad, zullen zijne hoorders niet met afgrijzen naar zijn verhaal hebben geluisterd. Maar aan den anderen kant schetst zij toch, ofschoon met eenige overdrijving, dezelfde zeden als de geschiedenis. Die trotsche edelvrouwe, die, fier op haar eigen geslacht, dat van haren gemaal veracht en beleedigt; die, slechts voor hare wraak levend, ieder vrouwelijk gevoel voor eeuwig uit haar hart schijnt te hebben verbannen; die gemaal, die de speelbal is van de hartstogten zijner vrouw, zwak van karakter, verrader en lafaard; die edele Infanten, waaronder de jongste, Gonzalvo, de heldhaftigste en edelste is (eene treffende overeenkomst met de Cid-sage, want ook de Cid was de jongste zoon en Ximena de jongste dochter); ziedaar eenige karakters, zoo als die bestonden in een' tijd, toen de ondeugden, evenmin als de deugden, met het vernis der beschaving waren bedekt, en beiden scherper uitkwamen. Opmerkelijk is ook de onpartijdigheid, waarmede de sage de Mooren behandelt. Mudarra, ofschoon zijn vader Christen was, is geheel en al Arabier; en toch, *hij* vergeldt en herstelt het gedane kwaad; *hij* is edel, terwijl de Christinne en de Christen snood en lafhartig zijn.

Andere voorbeelden van de gevoelens, die men omtrent den vorst koesterde, en van de veete der edelen, vindt men in het begin der Cid-sage, zoo als zij verhaald wordt in het oude gedicht, door Michel uitgegeven; wij leeren er tevens eene andere vrouw uit kennen; eene vrouw, zoo als men ze in Spanje liefhad. De traditie, die hier ten grond ligt, en waarvan de latere romances meermalen afwijken, is misschien de oudste. Hier geen tweegevecht, maar een strooptogt en een veldslag[1].

In vrede was het land en nergens was er oorlog.

Graaf Don Gomes de Gormas berokkende schade aan Diego Laynes; zijne herders wondde hij en zijne kudden roofde hij weg.

1 ‘Cronica rimada,’ vs. 279 volg. De weinige regels, die in dit stuk door den overwerker zijn ingelascht, heb ik weggelaten.

Naar Bivar kwam Diego Laynes; zoodra hij den oorlogskreet had vernomen, kwam hij; zijne broeders riep hij te zamen, en te paard gestegen, kwam hij.

Naar Gormas rijden zij, bij het opkomen der zon. De voorstad verbranden zij en beginnen den rooftogt; de vazallen en alles wat zij bezitten[1] rooven zij; de kudden rooven zij, zoo vele als er op de weide zijn, en, om den graaf te smaden, rooven zij de bleekerinnen, die aan het water wasschen.

Daar komt eensklaps de graaf aan met honderd edellieden te paard, en met luider stemme daagt hij den zoon van Layn Calvo uit:

Stel mijne bleekerinnen in vrijheid, zoon van den stedelijken Alcalde! Want gij zoudt mij niet afwachten, man tegen man!

Hoe verhit hij ook was, zoo antwoordde hem toch Ruy Laynes, die heer was van Faro:

‘Honderd tegen honderd, zullen wij gaarne, en op een duim afstands, tegenover u staan!’

De voorwaarden worden gesteld voor den dag van den strijd; eenige bleekerinnen en eenige vazallen geeft men terug; maar de kudden geeft men niet terug, want men wil die behouden totdat men terug zal hebben wat de graaf heeft geroofd.

Negen dagen zijn er verloopen, en te paard gestegen, rijden zij uit.

Twaalf jaren, nog geen dertien, telde Rodrigo; nooit was hij in een' slag geweest, maar reeds brandt zijn hart van verlangen; hij telt zich zelven onder de honderd kampvechters, zijn vader mag het willen of niet.

De honderd zijn aangekomen en willen den strijd beginnen; met hen komt Rodrigo. In slagorde zijn zij geschaard, de strijd begint, en de eerste slagen zijn die, welke Rodrigo en graaf Don Gomes elkander toebrengen. Rodrigo doodt den graaf, want deze is niet tegen hem bestand; twee zonen van den graaf neemt hij gevangen, Fernan Gomes en Alfonso Gomes, en voert hen met zich mede naar Bivar.

Drie dochters had de graaf, allen nog ongehuwd. Don-

1 Voor *tiene* lees ik *tieuen*.

kerbruine kleederen en sluijers trekken zij aan. Uit Gormas vertrekken zij, en zij gaan naar Bivar. Don Diego ziet ze komen en gaat haar te gemoet.

‘Vanwaar zijn deze nonnen, die mij iets komen vragen?’

‘Wij zullen het u zeggen, heer! daar er geene reden is om het u te verbergen. Wij zijn de dochters van graaf Don Gormas, en gij hebt hem doen dooden. Onze broeders hebt gij gevangen genomen, en gij bewaakt hen hier. En wij zijn vrouwen; niemand is er om ons te beschermen.’

Toen sprak Don Diego: ‘*Mij* moet gij niet beschuldigen; vraagt aan Rodrigo, of hij ze u terug wil geven, en bij Christus zweer ik u, dat ik er genoegen in zal nemen.’

Dat hoorde Rodrigo; hij begon te spreken:

‘Kwalijk hebt gij gehandeld, heer! met de waarheid te ontkennen. Een waardige zoon van u, een waardige zoon mijner moeder zal ik zijn. In 's hemels naam, heer! let op hetgeen voorvalt in de wereld; aan dat wat de vader deed, hebben de dochters geene schuld. Geef haar hare broeders terug, want zij hebben hen zeer noodig; gematigd moet gij handelen omtrent deze jonkvrouwen!’

Toen sprak Don Diego:

‘Mijn zoon! beveel dat men hen aan haar teruggeve!’

De broeders ontslaan zij, en geven hen terug aan de jonkvrouwen.

Toen de broeders zich vrij zagen, begonnen zij te spreken:

‘Vijftien dagen uitstel zullen wij geven aan Rodrigo en aan zijnen vader; dan zullen wij hen des nachts komen verbranden in de huizen van Bivar!’

Toen sprak Ximena Gomes, de jongste dochter, aldus:

‘Matigt uwe drift, broeders! in Gods naam! Ik zal naar Zamora gaan, om mijne klagt in te brengen bij koning Ferdinand; gij zult ondertusschen veilig zijn, en *hij* zal u regt verschaffen.’

Daarop steeg Ximena Gomes te paard; drie jonkvrouwen gaan met haar, en schildknapen, die haar moesten verdedigen.

Zij kwam te Zamora, waar het hof des konings is, weenende en om medelijden vragende:

‘Koning! eene rampzalige jonkvrouw ben ik, heb medelijden met mij! Toen de gravin mijne moeder stierf, bleef ik achter als een zeer jong weesje. Een zoon van Diego Laynes deed mij veel kwaad; mijne broeders ontnam hij mij door hen gevangen te nemen; mijnen vader ontnam hij mij door hem te dooden. Bij u, die koning zijt, kom ik mij beklagen. Heer! wees genadig; beveel dat men mij regt verschaffe!’

Zwaar woog het bij den koning en hij begon te spreken:

‘In groote spanning zijn mijne rijken; Kastilië zal tegen mij opstaan, en als de Kastieljanen tegen mij opstaan, dan zullen zij mij veel kwaad doen.’

Als Ximena Gomes dat hoorde, kuste zij zijne handen.

‘Genade!’ sprak zij, ‘genade, heer! Duid hetgeen ik zeggen zal, mij niet euvel; ik zal u toonen hoe gij Kastilië en al uwe rijken tot rust kunt brengen. Geef mij Rodrigo tot gemaal, dengeen die mijnen vader heeft gedood!’

Toen dat de graaf Don Ossorio hoorde, die koning Ferdinand's leermeester geweest was, nam hij den koning bij de hand en leidde hem ter zijde. ‘Heer! wat dunkt u van de gift, die zij u heeft gevraagd? Zeer danken moet gij daarvoor den Almagtigen Vader! Heer! ontbied Rodrigo en zijnen vader!’

In haast maken zij de brieven gereed, want zij willen niet uitstellen. Zij geven ze aan den bode; deze is op weg gegaan. Toen hij te Bivar kwam, was Don Diego aan den maaltijd. Hij sprak:

‘Uw dienaar ben ik, heer! eene goede boodschap breng ik u. De dappere koning Ferdinand ontbiedt u en uwen zoon; zie hier zijne geteekende brieven, die ik u breng, en zoo het Gode behaagt, dan zal Rodrigo spoedig een' hoogen rang bekleeden.’

Don Diego beschouwde de brieven en zijne kleur verschoot; argwaan koesterde hij, dat de koning hem wilde dooden wegens den dood van den graaf. ‘Hoor mij,’ sprak hij, ‘mijn zoon! en let hier op. Ik vrees die brieven, ik vrees dat er verraad onder schuilt, want zoodanig is de schandelijke gewoonte der koningen. Den koning, dien gij dient, diende ik zonder het minste bedrog; - hoed u voor hem als voor een'

doodvijand! Mijn zoon! ga gij naar Faro, waar uw oom Ruy Laynes zich bevindt, en ik zal naar het hof gaan, waar de dappere koning is; en als misschien de koning mij doodt, dan zult gij en uwe ooms mij kunnen wreken.'

Toen sprak Rodrigo:

'Niet aldus! Wat u geschiedt, ik wil dat het ook mij geschiede! Ofschoon gij mijn vader zijt, toch wil ik u een' raad geven. Neem drie honderd ruiters met u, en als wij genaderd zijn tot de poort van Zamora, geef ze dan aan mij.' Toen sprak Don Diego: 'Welnu, laat ons gaan!'

Zij begeven zich op weg; zij gaan naar Zamora.

Bij de poort van Zamora, daar waar de Duero stroomt, wapenen zich de driehonderd, en zoo ook Rodrigo; en toen Rodrigo hen gewapend zag, begon hij te spreken. 'Hoort mij,' zeide hij, 'vrienden, bloedverwanten en vazallen mijns vaders! Bewaakt uwen heer, zonder list of bedrog! Zoo gij ziet dat de alguasil hem vatten wil, doodt dan den alguasil zonder het minste verwijl, en even zwart zij de dag voor den koning als voor al de anderen, die daar ginder zijn! Omdat gij den koning neêrvelt, kan men u nog geene verraders noemen, want zijne vazallen zijn wij niet; grooter verrader zou de koning zijn, zoo hij mijnen vader doodde, omdat ik mijnen vijand doodde in een' eerlijken strijd in het open veld!' Allen antwoordden: 'Met regt hebt gij den trotschen graaf gedood!'

Toen Rodrigo den blik in de rondte liet waren, stoven allen uiteen; zeer groote vrees hadden allen voor hem, en allen waren zeer verschrikt.

Diego Laynes kwam om den koning de hand te kussen; maar toen Rodrigo dat zag, wilde *hij* 's konings hand niet kussen. Een lang zwaard had hij aangegespt; de koning was zeer verontrust; met luider stemme riep hij: 'Voert dien duivel weg!' Toen sprak Don Rodrigo: 'Liever ware ik aan het kruis gespijkerd, dan dat gij mijn heer zoudt zijn en ik uw vazal. Mijn toorn is ontvlamd, omdat mijn vader u de hand heeft gekust.'

Toen sprak de koning tot den graaf Don Ossorio, die hem had opgevoed: 'Breng die jonkvrouw hier; verloven zullen wij dezen trotsche!'

Don Diego vertrouwde zijne ooren niet, zoo verschrikt was hij.

De jonkvrouw kwam; de graaf bood haar de hand. Zij sloeg de oogen op, zag Rodrigo aan en sprak:

‘Heer! veelmalen dank ik u, want deze is de graaf dien ik ten huwelijk vraag.’

Toen verloofde men Doña Ximena Gomes met Rodrigo den Kastieljaan.

Zeer vertoornd op den Kastieljaanschen koning, antwoordde Rodrigo:

‘Heer! meer tegen mijnen wil dan met mijnen wil, hebt gij mij verloofd; maar ik zweer bij Christus, dat ik u de hand niet zal kussen, en dat ik met haar niet zijn zal op het land noch in de stad, voordat ik overwinnaar zal zijn in vijf eerlijke slagen in het open veld!’

Men vergisse zich niet omtrent de redenen, die Ximena bewogen om aan Rodrigo hare hand aan te bieden. Het was geene romaneske bewondering, geen brandende hartstogt voor den jongen held, die haar daartoe noopte. Het tooneel, dat ik heb trachten weder te geven, moge oppervlakkig veel gelijkheid hebben met verscheidene incidenten in de Arthursage; men moge er door herinnerd worden aan Lancelot's geliefde, die met den moordenaar haars vaders zamenwoont, als ware zij zijne vrouw geweest; aan Laudine, die met den moordenaar haars mans dadelijk huwt als deze begraven is; toch is Ximena eene geheel andere vrouw dan de heldinnen der Arthur-sage; een fabelkring, die juist wegens zijne onzedelijkheid - zijn mystiek karakter nog daargelaten - geen ingang kon vinden in een land als Spanje; in een land, waar, wel is waar, roof, meineed, verraad en moord vooral niet zeldzamer waren dan elders, maar waar toch, bij meerdere ruwheid, datgene niet werd verontschuldigd, wat elders meer beschaafden door de vingers zagen. Ximena is geene hartstogtelijke, geene romaneske vrouw. Wat haar bewoog aan Rodrigo hare hand aan te bieden, het was de zucht een' burgeroorlog te verhinderen. Zij bemint Rodrigo niet, maar met echt vrouwelijke zelfverloochening offert zij zich op; in alles lijdzaam, vertrouwt zij, dat, al bemint Rodrigo haar evenmin

als zij hem, hare edele bedoelingen den ruwen held zachter omtrent haar zullen stemmen, dat hij er op uit zal zijn om hare smart te lenigen; *hij*, die zelf had gezegd dat de dochters de schuld des vaders niet moeten boeten; ‘wie mij zooveel kwaad heeft gedaan, ik weet dat die mij eenig goed zal doen[1],’ zegt zij in eene oude romance. En terwijl in de oude sage de jonkvrouw Ximena alles behalve eene romanheldin is, de krachtige Cid alles behalve een smachtend minnaar, een sierlijk uitgedost *galan* der zestiende eeuw, zoo is ook Ximena, die in het ‘Poema’ als echtgenoot wordt geschilderd, niet de beheerscheres van het hart haars gemaals, niet de sentimentele dame der *latere* traditie, die Rodrigo smeekt zich niet aan de tallooze gevaren van den krijg bloot te stellen; die hem raadt stil te huis te blijven als een braven *épicier*; die hem vertelt, dat, zoo hij een Mars is in het veld, hij een Apollo is aan het hof, waar hij even zoo veel schoone dames doodt, als ginder woeste Mooren[2]. Neen, Rodrigo's gemalin is nederig en onderworpen; zij is trotsch op haren gemaal; zij schenkt hem een onbeperkt vertrouwen; nimmer waagt zij het den onverschrokken' held een' laffen raad te geven, hem terug te houden van het veld der eer, hem eene rust aan te prijzen, die den held evenzeer zou hebben vernederd als haar zelve. De opoffering der jonkvrouw is beloond, want Rodrigo bemint haar en zij bemint Rodrigo; maar zelfs hare liefde is altijd bedeesd; slechts op hare kniëen spreekt zij tot haren gemaal; aan ieder bevel uit zijnen mond gehoorzaamt zij stiptelijk, zonder eenige tegenwerping te durven opperen; als eene brave huisvrouw, betracht zij al hare

1 Que quien tanto mal me hizo, sé que algun bien me hara.

‘Dia era de los reyes.’

2 Ik doel hier nog niet eens op de latere Spaansche tooneelstukken, maar op eenige romances, zoo als de foeileelijke ‘Al arma, al arma sonaban.’ De regels:

Rey de mi alma y desta tierra conde,
¿ Por qué me dejas? ¿ Donde vas? ¿ Adonde?

die de maker al zeer fraai schijnt te hebben gevonden, daar zij als refrein viermaal voorkomen, zijn niet te goed voor een opera-air.

pligten met de grootste naauwgezetheid. Wij willen de verhouding tusschen man en vrouw, zoo als die in Spanje was, niet beoordeelen; wie er zich aan ergert, wie meent dat die brave huisvrouw tamelijk prozaïsch is, die trooste er zich mede dat alles veranderd is, veranderd zelfs in de latere bewerkingen der Cid-sage; maar wij huldigen de historische waarheid der oude traditie, waarin nog geen zweem te vinden is van ridderlijke galanterie; waarin alles eenvoud is en natuur; waarin de vrouw zóó is geschetst, als men ze liefhad in het Spanje der middeleeuwen.

Andere romances toonen, hoe zeer de denkwijze der Spanjaarden omtrent huwelijkstrouw verschilde van die hunner naburen. Wel vergaf men een' misstap aan het meisje. Graaf Claros, zoo verhaalt eene heerlijke romance uit de dertiende eeuw[1], had de Infante Claraniña verleid, en het doodvonnis was over hem uitgesproken. De aartsbisschop gaat tot hem om het hem mede te deelen, maar in plaats van hem iets te verwijten, spreekt hij aldus:

‘Ik heb medelijden met u, graaf! omdat men u zoo ter dood brengen wil; want de misstap, dien gij hebt begaan, verdiende geene strenge straf; misstappen, uit liefde begaan, moet men vergeven.’

Zoo spreekt een zeer gewigtig persoon, een aartsbisschop, en hetzelfde denkbeeld ligt ten grondslag aan andere romances, b.v. aan ‘Mandó el Rey prender Vergilios.’ Maar de vrijheid, die men aan de jonkvrouw liet, liet men nimmer aan de gehuwde vrouw. In Provence vond een Rambaut de Vaqueiras eenen markies, die met den mantel der liefde - de lezer kent de geschiedenis, en weet dus dat ik niet overdragtelijk spreek - de zonden zijner eigene gehuwde zuster en van den galanten troubadour bedekte. Maar in Spanje, waar de romances de gravin Dirlos en de gravin van Narbonne als idealen der huwelijkstrouw teekenden, was de echtgenoot en de broeder een ander wezen dan in het zuiden van Frankrijk; de jaloezij was vroeger altijd een karaktertrek aan gene zijde der Pyreneën[2].

1 ‘Media noche era por hilo.’
2 ‘Blanca sois, señora mia.’

‘Schoon zijt gij, mevrouw! schooner dan de zonnestraal; zoo ik dezen nacht eens sliep, ongewapend en zonder vrees, want sinds zeven jaren, zeven, heb ik mijne wapens niet afgelegd, neen? Zwarter is mijn ligchaam dan een zwarte kool.’

‘Slaap, ridder! slaap, ongewapend en zonder vrees, want de graaf is op de jagt gegaan naar de bergen van Leon.’

‘Dolheid doode zijne honden, arenden zijn' valk; dat de heuvelklingen, van het gebergte af tot aan den burgt toe, hem ophouden op zijn' weg!’

Zoo spraken zij. - Haar gemaal kwam aan.

‘Wat doet gij, schoone deern! dochter van een' vader, die een verrader was?’

‘Heer! ik kam mijne haren; ik kam ze met groote smart, omdat gij mij alleen laat en naar het gebergte gaat.’

‘Die woorden, deern! waren niet zonder verraad! Aan wien behoort dat paard, dat daar beneden hinnikte?’

‘Heer! het behoort mijnen vader, en hij zond het u.’

‘Aan wien behooren die wapenen in den gang?’

‘Heer! zij behooren mijnen broeder, en heden zond hij ze u.’

‘Aan wien behoort die lans, die ik daar zie?’

‘Neem haar, graaf! neem haar, dood mij daarmede; zoodanigen dood - dappere graaf! - verdien ik!’

Hier wreekt zich de echtgenoot over de ontrouw zijner gemalin; elders straft de dochter den verleider harer moeder. De romance is niet minder krachtig en karakteristiek dan de voorgaande, ofschoon zij minder verzwijgt; men zal er uit zien, hoe de dochter de eer harer familie wist te bewaren, zonder evenwel haar doel te missen[1].

Zoo hoog stond de maan als de zon op het midden van den dag, toen de dappere Duitsche graaf bij die edelvrouw sliep. Geen sterveling wist het aan het hof, behalve de gra-

1 ‘Atan alta va la luna.’ In deze romance wisselt de assonans driemaal af (i-a, i-o en a) en, zoo al het begin en het midden in lateren tijd zijn omgewerkt (de rijmen zijn slepend), zoo is het slot ongetwijfeld oud, want daar vindt men staande rijmen.

vin, de gravin hare dochter. Zoo sprak de edelvrouw tot haar, aldus sprak zij:

‘Wat gij ook ziet, gravin! wat gij ook ziet, verberg het; de Duitsche graaf zal u een' sluijer geven, van fijn gouddraad geweven.’

‘Het helsche vuur vertere dien, moeder! den sluijer van fijn gouddraad geweven, als ik, terwijl mijn vader nog leeft, een' levenden stiefvader moet hebben!’

Weenend gaat zij heen; naar den graaf haren vader gaat zij:

‘Waarom weent gij, gravin! Zeg, wie deed u leed?’

‘Ik at hier, ik at wijnsoep met brood; de Duitsche graaf kwam binnen en hij wierp de soep op mijn kleed!’

‘Zwijg, mijne dochter! zwijg! wees daar niet boos over, want de graaf is jong en dartel; hij zal het gedaan hebben uit eene grap.’

‘Toen hij mij in zijne armen nam, eerbiedigde hij mij niet!’

‘Nam hij u in zijne armen, en wilde hij met u schertsen, - eer de zon opkomt, is hij een man des doods!’

Als men let op de zeden der middeleeuwen, toen zoo dikwijls het regt van den sterkste gold, toen geweldenarijen en rooftogten, in tijden van oorlog, den edelen vrijstonden, dan kan men niet veronderstellen, dat de vrouw altijd een leven leidde, kalm als dat van Ximena, dan kan het niet verwonderen, dat de vrouw meermalen in een' toestand was geplaatst, die het haar tot pligt maakte iets anders te zijn dan wat zij gewoonlijk was, die haar tot eene heldin verhief. In het lied van Rico Franco wordt eene jonkvrouw verheerlijkt, die met den dolk de schande van haar geslacht wreekte, en hare eigene eer redde[1].

Op de jagt gingen zij, op de jagt, de jagers van den koning; geen wild vonden zij, niets schoten zij. De valken hadden zij verloren; de koning bedreigt hen; zij naderen het kasteel Maynes.

Daarbinnen was eene zeer schoone en zeer bevallige jonk-

1 ‘A caza iban, á enza.’

vrouw; zeven graven vragen haar ten huwelijk, zoo doen ook drie koningen. Rico Franco had haar geroofd, Rico Franco de Aragonees.

Tranen vloten uit de oogen der jonkvrouw; tranen vloten uit hare zoo lieve oogen. Rico Franco liefkoost haar, Rico Franco de Aragonees.

‘Zoo gij vader of moeder beweent, nooit zult gij die meer zien; zoo gij uwe broeders beweent, ik doodde hen alle drie!’

‘Vader noch moeder, noch mijne drie broeders beween ik, maar ik ween over mijn lot, waarvan ik niet weet hoe het zijn zal. Leen mij, Rico Franco! uwen dolk; ik zal de franjes van mijnen sluijer afsnijden, want ik mag die niet dragen.’

Rico Franco, hoffelijk als hij was, reikte haar bij het gevest den dolk toe. De jonkvrouw, slim als zij was, stootte hem den dolk in de borst. Zoo wreekte zij vader en moeder en hare drie broeders!

Wij hebben getracht de merkwaardigste trekken weder te geven, die in de volkspoëzij den ridderstand kenmerken. Wij hebben den edele gezien in betrekking tot den vorst, en in betrekking tot andere edelen. Wij hebben ook met de edelvrouwe nader kennis gemaakt. Thans moeten wij ons tot andere standen wenden, geschilderd door andere dichters.

R. DOZY.

(*Het vervolg en slot in een volgend Nommer.*)

De tegenwoordige toestand onzer Verdedigingsmiddelen en Strijdkrachten.

Evenzeer als enkele personen, zijn vaak ook geheele volkeren onbekend met hunne wezenlijke sterkte, onbewust, welke krachten er in hunnen boezem sluimeren. Het toeval, eene buitengewone omstandigheid, een dreigend gevaar, leert hun die soms kennen, en doet hen inzien, dat zij niet zoo zwak en magteloos waren, als zij zich dwaasselijk voorstelden; maar zoo lang zij die zelfkennis nog niet verworven hebben, gaan zij met schroomvalligen en bedeesden tred op de baan des levens voort, in elke aanraking met vreemden, in elke vijandige botsing, hunnen wissen val en ondergang duchtende. Die schroomvalligheid, dat wantrouwen in zich zelve, geeft aan hunne besluiten en handelingen een onzeker en weifelend karakter, en stelt hen in het nadeel, wanneer zij in aanraking komen met tegenstanders, die meer stoutheid, meer zelfvertrouwen bezitten; en zoo wordt de ijdele vrees voor eene ingebeelde zwakheid dikwijls eene oorzaak van werkelijke magteloosheid. Zie daarentegen het volk, dat zijne krachten kent: met welk een zelfvertrouwen, met welk eene stoutheid treedt het op; hoe neemt het daardoor toe in sterkte en magt; hoe weet het zich te doen gelden, zijnen invloed, zijn aanzien uit te breiden, en in staats- en krijgshandelingen overwegend en zegevierend te blijven, dikwijls alleen omdat het de overtuiging heeft van zijne meerderheid, en anderen in die overtuiging heeft weten te doen deelen. Voor het volk,

even als voor den individu, is zelfkennis en zelfvertrouwen eene bron van kracht en sterkte.

Die zelfkennis, dat zelfvertrouwen, ontbreken der Hollandsche natie; zij is niet bekend met hare ware sterkte, zij waant die veel geringer dan zij werkelijk is. Bij een goed gedeelte onzer landgenooten, ook in de hoogste standen, bij onze regeerders en wetgevers zelfs, heerscht de meening, dat wij een zwak en onbeduidend volk zijn, verpligt angstvallig aan den leiband eener vreemde staatkunde te loopen, en voor alle eischen des vreemdelings het hoofd te buigen, een volk, welks onafhankelijkheid het dreigendste gevaar loopt, zoodra ons, zelfs maar voor korten tijd, de hulp van bondgenooten ontvalt. Vandaar die zwakheid, welke onze staatkunde kenmerkt, dat toegeven aan de onregtmatige eischen en vorderingen van anderen, dat angstvallig streven naar verbonden, zelfs met mogendheden, wier staatkunde in lijnregten strijd is met de beginselen van vrijheid en maatschappelijken vooruitgang; vandaar die lijdelijkheid, wanneer men ons berooft, dat laffe zwijgen, wanneer men ons hoont. Waarlijk, zij kennen het volk niet, de mannen, die zóó handelen, of die deze handelingen goedkeuren; zij herdenken onze vroegere tijden van roem en grootheid niet meer; zij begrijpen niet, dat dezelfde kracht, die vroeger in ons woonde, nog altijd bij ons bestaat, en het er slechts op aankomt die te ontwikkelen. Een volk is, wat zijne hoofden en leiders het maken; en op de hoofden en leiders onzes volks komt de schuld neêr zijner zwakheid. Van de fiere kampvechtster, die in de zeventiende eeuw, als eene andere Clorinde of Jeanne d'Arc, met den sterksten strijder durfde worstelen, hebben zij eene angstvallige, vreesachtige maagd gemaakt, die siddert bij het ritselen van het minste blad!

Wij gelooven dus, dat het goed en nuttig en pligtmatig is, die onbekendheid der natie met zich zelve te doen ophouden of te verminderen; wij gelooven, dat elke poging, om haar bekend te maken met hare krachten, met hare hulpmiddelen, verdient gewaardeerd te worden, en willen in de volgende bladen onze krachten aan eene zoodanige wijden. Wij willen trachten daarin aan te toonen, dat Holland eene genoegzame sterkte heeft, om de vreeze ijdel te maken, alsof het bij den

eersten staatsstorm uit de rij der volkeren zou moeten verdwijnen; ja, dat zelfs, wanneer het oorlogsvuur geheel Europa weer doet blaken, wanneer vijandelijke legers onzen bodem bedreigen, wanneer hulp van bondgenooten ons ontbreekt, wij daarom nog niet vallen moeten, maar ons zelven genoeg kunnen zijn.

Wij zullen die taak ondernemen met volle en krachtige overtuiging, maar zonder overdrijving, zonder ons door hersenschimmen te laten wegslepen, zonder een beroep te doen op buitengewone inspanningen en opofferingen, op eene, mogelijk niet meer bereikbare, vaderlandsliefde en heldengeest. Wij zullen alleen door redenering, door de aanhaling van feiten, door een gedurig beroep op de geschiedenis, de waarheid onzer woorden staven. Wij willen het voor ieder zonneklaar maken, dat er nog geen buitengewone heldenmoed toe behoort, om den vaderlandschen grond tegen de aanranding van den magtigsten vijand te beschermen, en dat er daarentegen onverschoonlijke zwakheid en lafheid in zou gelegen zijn, geene partij te trekken van de groote voordeelen, welke de ligging en natuurlijke gesteldheid van ons land tot zijne verdediging aanbieden.

Wij bepalen onze beschouwingen voornamelijk tot de verdediging van het moederland. Een enkel woord echter over die onzer buitenlandsche bezittingen en over het geval van eenen oorlog ter zee ga vooraf.

Het behoud onzer buitenlandsche bezittingen is geene volstrekte voorwaarde voor de voortduring van ons volksbestaan; maar toch is het zeker, dat het verlies dier bezittingen - zoo wij dat verlies niet spoedig door iets anders weten te herstellen - Nederland terug doet gaan tot den rang der onbeduidendste mogendheid. Willen wij dus aanspraak blijven maken op aanzien en magt, dan moeten wij die bezittingen behouden, voornamelijk de Oostersche, boven alles Java; - onze toekomst hangt er van af.

Kunnen wij ons het behoud dier bezittingen verzekeren? Zoo slechts tot dat einde krachtige en beleidvolle maatregelen worden genomen, voorzeker! Noch Frankrijk, noch Amerika hebben wij op dit oogenblik dáár ernstig te vreezen: zij zijn te zeer verwijderd, en men brengt zoo niet in eens bij de tegenvoe-

ters eene vloot en een leger over, sterk genoeg om de verovering van een eiland als Java te ondernemen. De eenige vijand, voor wien wij ernstig beducht moeten zijn, is Engeland; het grijpt reeds om zich heen, het breidt zich uit ten onzen koste, het heeft reeds inbreuk gemaakt op onze regten, op onze bezittingen. ‘Borneo, Laboan!’ die namen hebben in den laatsten tijd te dikwijls de drukpers en het spreekgestoelte bezig gehouden, dan dat eenig Nederlander onbekend zou zijn gebleven met de overweldigingen der Britsche eilanders, met het onregt, dat zij ons hebben aangedaan.

Kon men voorzien, dat alles zich *daartoe* zou bepalen, dan ware het mogelijk voorzigtig en raadzaam, die overweldiging te verduren, dat onregt te verkroppen; - want welk groot gewigt heeft voor ons het bezit van Borneo? Wat verliezen wij aan een eiland, belangrijk door zijne grootte, door wat het voort *kan* brengen, maar waarvan wij, tot nu toe, niet het minste nut hebben weten te trekken? Hebben wij niet genoeg aan wat wij nu reeds in Indië bezitten? Is het niet oneindig beter door bebouwing, door eene te lang verzuimde kolonisatie, partij te trekken van wat men heeft, dan zich dwaasselijk over eene groote oppervlakte gronds uit te breiden? Is het enkele Java, dat onzen volksrijkdom vermeerdert, voor ons niet van oneindig meer waarde, dan voor Engeland geheel Hindostan, dat geenerlei overwinst oplevert?

Wij zouden dus in het geheele of gedeeltelijke verlies van Borneo voor ons nog zulk eene groote volksramp niet zien, wanneer wij de stellige zekerheid hadden, dat dit verlies door geene andere zou gevolgd worden; maar zóó is het niet; integendeel, het is uit alles blijkbaar, het is voor niemand een geheim meer, dat Engeland naijverig is op den bloei van onze Indische bezittingen, dat het er onvermoeid naar streeft, om ons die bezittingen te ontweldigen, dat het daartoe slechts een voorwendsel tot botsingen en vijandschap zoekt, dat de vestiging op Borneo slechts de eerste stap is op den weg, waarvan Java's verovering het einddoel uitmaakt. Men moet geheel onbekend zijn met de staatkunde der Britsche regering, met de volksmeening in Engeland, om dit niet te weten; dagbladen en tijdschrijften, de

vertoogen van den handel en de redevoeringen in het parlement, alles verkondigt luide de leer, dat de Indische archipel geheel onder Britsch gezag moet komen. Blind is hij, die dit niet opmerkt; - en daarom juist ware het de pligt geweest onzer regering zich, reeds van den eersten stap af aan, krachtdadig daartegen te verzetten, en ten minste door een openlijk protest voor Europa en geheel de beschaafde wereld ons goed regt te bewijzen, en de verontwaardiging van het algemeen tegen de overweldiging en roofzucht onzer vijanden gaande te maken.

Tegen dien geest van overweldiging en roofzucht moeten wij in Indië voortdurend op onze hoede zijn; hij is dáár voor ons een dreigend en blijvend gevaar, - een gevaar echter, waaraan wij ons zegevierend kunnen ontworstelen, zoo wij slechts niet zelve uit onverstand en kleinmoedigheid onzen vijanden in de hand werken, zoo wij slechts niet ten opzigte van Java die misdadige zorgeloosheid betoonen, die eenmaal Brazilië voor ons verloren heeft doen gaan. Java kan zeer goed verdedigd worden, mits men maar een goed leger, mits, vooral, men maar een krachtvol bevelhebber daar hebbe. Wij beroepen ons op de ondervinding. Na de omwenteling van 1795 is Java bijna voorturend geheel afgescheiden gebleven van het moederland; toch is het eerst in 1811 door de Engelschen veroverd; en mogelijk, dat die verovering ook toen niet zou hebben plaats gehad, wanneer Daendels daar nog als landvoogd het gezag had gevoerd.

In onze dagen zou de verdediging van Java met veel gunstiger kansen kunnen plaats hebben dan toen; de krachten onzer vijanden zijn niet grooter geworden, de onze wél. Onze zeemagt is wel niet sterk, maark kan toch aan de verdediging van Indië deel nemen, terwijl zij in 1811 zoo goed als vernietigd was; ons leger in Indië, hoezeer het nog verbetering en uitbreiding vordert, kan evenwel niet op dezelfde lijn gesteld worden met die krijgsmagt, welke in 1811 Java moest verdedigen, en waarvan men in Saxen-Weimar's verhaal eene zoo treurige schets vindt opgehangen; vestingen zijn, sedert dien tijd, op Java aangelegd; de inwendige rust op dat eiland is beter gevestigd; op de medewerking des inboorlings kunnen wij met meerdere zekerheid rekenen.

Dit alles zamengenomen, maakt, dat, wanneer er op Java een krachtig en beleidvol aanvoerder is, men voor dat eiland weinig heeft te vreezen. De overige Indische bezittingen loopen mogelijk meer gevaar; maar hun verlies is, hoe nadeelig ook, gering in vergelijking van den slag, welken ons het verlies van Java zoude toebrengen. Dat eiland kan daarenboven, door vijandelijke vloten ingesloten, geheel beroofd worden van zijne gemeenschap met het moederland, van den gewonen uitweg voor zijne producten! Een nadeel, wij erkennen het, - maar slechts een tijdelijk nadeel, dat met den oorlog ophoudt, en door den vrede dra hersteld wordt. Van de producten van Java zullen de Amerikanen ons wel ontdoen; en indien de daaruit voortspruitende gelden het moederland niet kunnen toevloeijen, zoo kunnen zij toch dienen, om aan de wapening op Java de grootste uitbreiding te geven, en de verdediging van dat eiland te verzekeren.

Wij zwijgen hier van verschillende omstandigheden, die de verdediging van Java moeten begunstigen en de verovering van dat eiland door de Engelschen moeijelijk of ondoenlijk maken. Wij spreken hier niet van de mogelijkheid om onze zeemagt in de Indische wateren zoodanig te versterken, dat zij den Engelschen het hoofd kan bieden en eene landing onmogelijk maken; van de groote kosten, welke de bijeenbrenging vereischt van eene zee- en landmagt, sterk genoeg om Java aan te vallen, - kosten, die, bij den ongunstigen toestand van Engeland's finantiën, niet geheel voorbijgezien mogen worden; van de hulp, die wij van bondgenooten kunnen erlangen; van de moeijelijkheden, die het Britsche bestuur in Hindostan zelf kan ontmoeten, door binnenlandsche onlusten, door den oproerigen geest der Indische troepen, door de vrees voor de steeds naderbij komende Russische magt; - wij zwijgen van dit alles, omdat wij de lichtzijde van het tafereel niet willen overdrijven, omdat wij zelfs den schijn willen vermijden van ons met hersenschimmige verwachtingen te vleijen. Dat alles, - hoezeer het tot de mogelijkheden, zelfs tot de waarschijnlijkheden behoort - laten wij daar; wij nemen den toestand zoo ongunstig, zoo nadeelig als die maar zijn kan; wij nemen aan, dat Engeland niet terugdeinze voor de kosten eener expeditie tegen Java:

dat het in Hindostan door niets belemmerd worde; dat het geene vrees voor de Russen behoeve te koesteren; dat wij zonder bondgenooten zijn, en dat onze zeemagt geene landing kan beletten: - welnu, zelfs dán kan, naar onze overtuiging, Java nog met goed gevolg verdedigd worden; zelfs dán kan eene landing op dat eiland met de nederlaag en den ondergang van het gelande leger eindigen. Hiertoe wordt niets anders vereischt dan verstandige en wel voorbereide maatregelen ter verdediging. Men hebbe op Java een genoegzaam leger, men hebbe daar vooral eene talrijke Europesche bevolking, om bij het uitbreken van eenen oorlog aan dat leger de grootste uitbreiding te kunnen geven. In geval toch van oorlog valt er op de hulp van het moederland niet meer te rekenen. De eerste maatregel der zeemogendheid, welke ons dat eiland zou willen ontrooven, zal wel de afbreking der gemeenschap met Nederland zijn. Daarom moeten op Java ten allen tijde al die bestanddeelen voorhanden zijn, welke tot de daarstelling van een sterk leger worden vereischt.

Van onze andere buitenlandsche bezittingen zullen wij niet gewagen. Zij kunnen door verloop van tijd, vooral door eene verstandige kolonisatie, zeer belangrijk worden, den rijkdom en den steun van Holland uitmaken; zij doen het op dit oogenblik niet, en hun verlies zou thans voor ons vaderland slechts eene geringe ramp zijn.

Zal dan een zee-oorlog de vernietiging onzer onafhankelijkheid aanbrengen? Wij ontkennen het nadeel niet, dat zulk een krijg aan Nederland kan veroorzaken: de handel staat dan stil, zoo als hij stilstond van 1795 tot het einde van 1813; en wij zijn niet meer in dien tijd, toen onze vloten met Engeland om de vrijheid der wateren vermogten te strijden. Maar, hoewel de handel de zenuw, de levensader van ons land is: volgt dan daaruit, dat ons volksbestaan vergaan moet, omdat de handel tijdelijk stilstaat? Zijn wij niet die zware langdurige crisis van 1795-1813 te boven gekomen, schoon Frankrijk te gelijkertijd ten zijnen behoeve onze geldmiddelen uitputte? En is het wel waarschijnlijk, dat diezelfde tijd van tegenspoed en ramp zoo geducht en zoo langdurig terug zal keeren? - De onafhankelijkheid

van een volk gaat niet verloren, alleen omdat de bronnen van zijn bestaan tijdelijk zijn opgedroogd. Herinneren wij ons den treurigen toestand des handels tijdens den eersten Engelschen oorlog, de ellende, toen te Amsterdam en in de andere koopsteden heerschende; - toch kwam men dien slag te boven; de handel breidde zich weldra weer uit met eene ongehoorde kracht, en korte jaren later schreef de Ruyter op den Theems aan Groot-Brittannië de wet voor. Daarenboven, zoo een oorlog tegen eene zeemogendheid voor ons nadeelig is, het staat aan ons om die nadeelen te vergelden. Wel is onze zeemagt te zwak, om groote zeeslagen te leveren; maar toch kan en moet aan die zeemagt eene zoodanige uitbreiding gegeven worden, dat zij met voordeel kan optreden in de Indische wateren, en dat zij, in kleine afdeelingen in verschillende zeeën verdeeld, den vijand, dien zij niet in het groot kan bestrijden, in het klein afbreuk kan doen! Zóó handelden enkele gedeelten der Fransche zeemagt tijdens het keizerrijk; zóó deden de Amerikanen in 1812; beide bragten daardoor den Britten gevoelige nadeelen toe; ook wij kunnen zóó doen. En dan de kaapvaart, dat middel, door de Zeeuwen in den tachtigjarigen oorlog met zoo uitstekend gevolg aangewend, dat in 1672 hen bijna ongeloofelijke voordeelen deed behalen, dat de Duinkerkers de vereenigde vloten van Engeland en Holland deed braveren, toen de geregelde scheepsmagt van Lodewijk XIV vernield was: - waarom zouden wij ook dat middel niet aanwenden? Of ontbreekt het ons daartoe aan ondernemingszucht en aan dapperheid? Zijn wij minder dan de tijdgenooten van Jean Bart? Levert Rotterdam niet even stoute zeelieden op als Duinkerken? En is er in de Zeeuwen van onze dagen dan niets overgebleven van de Zeeuwen der 16de en 17de eeuwen?

Zoo zal dus noch een aanval op onze buitenlandsche bezittingen, noch een oorlog ter zee, ons volksbestaan kunnen vernietigen, wanneer slechts op eene verstandige wijze van onze verdedigingsmiddelen gebruik wordt gemaakt. Evenzeer, en nog in veel grootere mate, kan de verdediging van onzen

vaderlandschen grond tegen de magtigste vijandelijke legers volgehouden worden.

Aan twee zijden, ten noorden en ten westen, wordt Nederland door de zee omgeven, oostelijk grenst het aan Duitsche staten, zuidelijk aan België. Onderzoeken wij, welke kansen een vijandelijke inval aan die verschillende grenzen heeft.

Een aanval van de zeezijde is voor een staat, die niet geheel magteloos is, nooit ernstig te vreezen, en de verdedigingsmaatregelen moeten al zeer slecht genomen worden, wanneer hij ernstig gevaar zal aanbrengen. Het bezwaar om eene legermagt van genoegzame sterkte in te schepen, de tijd en de kosten, die hiertoe gevorderd worden, de omstandigheid, dat bij een ingescheept leger meestentijds weinig ruiterij en geschut is, de nadeelige invloed, welken een zeetogt op de strijdvaardigheid van landtroepen oefent, de moeijelijkheid en het gevaar eener landing, de onzekerheid eener voortdurende gemeenschap met het eigen land en de vrees voor afsnijdingen van toevoer en versterking, misschien zelfs van den vrijen terugtogt: - dit alles maakt in het algemeen een landingsleger weinig gevaarlijk; en wanneer hier nog eene terreinsgesteldheid bij komt als die van het met rivieren en kanalen doorsneden Holland, welke de taak van aanvaller evenzeer bemoeijelijkt als zij den verdediger begunstigt, en daarenboven de volkswapeningen toelaat werkdadig op te treden, dan zal eene landing, bij eenig beleid aan de zijde des verdedigers, weinig of niet te duchten zijn.

De landing van een vijandelijk leger kan plaats hebben, hetzij in Zeeland, hetzij in eene der noordoostelijke gewesten, hetzij op de Hollandsche kust. Maar wat beduidt eene landing in Zeeland en het vermeesteren van een of twee der Zeeuwsche eilanden? Het vijandelijk leger is dan tot die eilanden beperkt, en valt weldra als een slagtoffer der ongezonde luchtstreek, zoo doodend voor den vreemdeling. Verdere uitbreiding is moeijelijk, ondoenlijk zelfs, wanneer de verdediger eenigzins goede maatregelen heeft genomen, want bij ieder eiland, dat men verder wil bemagtigen, moet eene nieuwe landing beproefd worden, en eene landing dáár, waar reeds alles is voorbereid om haar te verijdelen. De verschij-

ning van een vijandelijk leger in Zeeland kan dus voor ons niet gevaarlijk zijn.

Ook eene landing in Vriesland of Groningen, zelfs wanneer zij slaagt en het der vijandelijke magt gelukt zich in die gewesten uit te breiden, kan nog niet gevaarlijk voor ons land worden. De eigenlijke kracht toch van onzen staat wordt uitgemaakt door de provincie Holland, en om uit de noordoostelijke gewesten tot deze door te dringen, moet de vijand schier onoverkomelijke hinderpalen te boven komen, die wij later zullen beschrijven.

Eene landing eindelijk op de Hollandsche kust gaat met groote moeijelijkheden gepaard, en is alleen op enkele punten uitvoerbaar, waar men bij tijds verdedigingsmiddelen kan vereenigen. Na de landing daarenboven heeft het vijandelijke leger nog het grootste bezwaar om verder door te dringen, omdat de zoozeer doorsnedene landstreek de hardnekkigste verdediging mogelijk maakt - zelfs voor ongeoefende troepen, voor volkswapeningen. Op open terrein toch, dat groote uitbreiding van magt toelaat, waar groote troepenbewegingen kunnen plaats hebben, die vaardigheid en regelmatigheid vorderen, waar de infanterie aan de vereenigde aanvallen van 's vijands ruiterij en geschut is blootgesteld, mogen ongeoefende troepen zeer in het nadeel, misschien in het geheel niet aanwendbaar zijn: - maar zoo is het niet in eene landstreek als de provincie Holland, die de werking van ruiterij en geschut grootendeels uitsluit, die geene uitbreiding van magt toelaat en de overmagt dus nutteloos maakt, en waar duizend man even sterk zijn als honderdduizend; zoo is het niet op een grond, waar de geheele strijd zich tot een postenoorlog, tot dijkgevechten bepaalt, en waar het doorsteken van een enkelen dijk, het opwerpen van eene enkele borstwering, soms voldoende is om aan eene stelling eene onneembare sterkte te geven. Hier, op zulk een terrein, kunnen de ongeoefendste troepen worden aangewend; hier, zoo ergens, zijn Napoleon's woorden toepasselijk ‘- dat achter eene borstwering een soldaat goed is, wanneer hij maar zijn geweer kan afschieten.’ Eene landing in Holland zal eer den ondergang van het gelande leger dan die van het bedreigde land na zich slepen. Waar het terrein duizend

‘Thermopylen’ aanbiedt, zou het wel noodlottig zijn, zoo zich geen enkele Leonidas opdeed.

Wanneer wij het verledene raadplegen, om onze redenering aan de ondervinding van vroegere dagen te toetsen, dan ontmoeten wij in onze geschiedenis twee voorbeelden van landingen door vijandelijke legers volbragt: - de landing van eene Engelsche en Russische legermagt in Noord-Holland in 1799, en die van een Engelsch leger in Zeeland, in het jaar 1809. Een kort overzigt zal het bewijs geven, dat beide die voorbeelden bevestigen, wat wij van de sterke verdedigingsmiddelen, die ons land aan de zeezijde heeft, beweerd hebben.

De landing in Noord-Holland heeft plaats op het einde van Augustus 1799, zij wordt verrigt door een Engelsch en een Russisch leger, waarvan de vereenigde sterkte ongeveer 40,000 man bedraagt; de Hollandsche magt in Noord-Holland is aanvankelijk zeer gering, zij wordt later versterkt door andere Hollandsche en Fransche troepen, maar blijft toch altijd aanmerkelijk zwakker dan die des vijands; - en toch is de uitkomst geheel in het voordeel der verdedigers. De vijand, na een scherp gevecht geland, maakt zich zonder slag of stoot meester van den Helder, slaat den aanval der Hollanders af, rukt in het begin van September zelf ten aanval vooruit, maar ondergaat eene nederlaag in den slag van Bergen. Bij een tweeden veldslag blijft hij overwinnaar en dwingt het Hollandsch-Fransche leger Alkmaar te ontruimen, maar bij Castricum lijdt hij andermaal eene nederlaag, die hem weder naar Noord-Hollands uiterste punt terugdrijft, en hij mag zich nu gelukkig rekenen, bij overeenkomst met den aanvoerder van het Hollandsch-Fransche leger een vrijen aftogt te bedingen. Kraijenhof geeft zelfs in zijn geschiedverhaal niet onduidelijk te kennen, dat alleen de omkooping van den Franschen veldheer Brune de Engelschen uit den gevaarvollen toestand, waarin zij zich bevonden, redde. Hoe dit echter zij, de uitkomst bewijst genoegzaam, welke geringe kansen eene landing in Holland aan een vijandelijk leger oplevert. Wij willen toegeven, dat de hoofden van het Engelsch-Russische leger met meer beleid hadden kunnen handelen, wij erken-

nen gaarne, dat de uitkomst voor een gedeelte is te danken aan de dapperheid, door de Hollandsche en Fransche troepen in den korten maar moorddadigen veldtogt betoond; maar men vergete ook niet, onder hoe nadeelige omstandigheden toen de verdediging werd gevoerd. De vijandelijke magt bedroeg 40,000 man, die des verdedigers was van veel geringer beteekenis; in den Helder bezat de vijand terstond eene havenplaats, een steunpunt; de Hollandsche vloot viel hem dadelijk toe; het land, door staatkundige twisten verdeeld, werd op verschillende punten door de aanhangers van het huis van Oranje bedreigd: - en zoo niettegenstaande dit alles de landing toch geheel mislukte, wat heeft men dan te verwachten, wanneer het landingsleger niet eene zoo buitengewone sterkte heeft, wanneer het eigen leger talrijker is, wanneer het goed bevestigde de Helder den aanval van den sterksten vijand tart, wanneer de zeemagt een werkzaam deel aan de verdediging neemt, en het geheele land eensgezind is om den vreemden indringer krachtdadig het hoofd te bieden?

De landing, in Augustus 1809 door de Engelschen in Zeeland verrigt, had eigenlijk minder een aanval op ons land, dan wel het vermeesteren van Antwerpen en van de daar aanwezige Fransche zeemagt ten doel. Men herinnert zich, hoe die onderneming geheel en al verijdeld werd, en hoe duizenden Engelsche soldaten door de ongezonde luchtstreek in Walcheren werden ten grave gesleept. Ook hier had de weinige bekwaamheid der aanvoerders wel eenig deel aan den verderfelijken uitslag; maar toch, wanneer men den gang van zaken toen ter tijde nagaat, dan ziet men, hoe snelle en hoe afdoende maatregelen ter verdediging aan onze zijde waren genomen, en hoe gering de kans was voor het Engelsche leger, om uit Walcheren en Zuid-Beveland zich verder in ons land uit te breiden. Dit voorbeeld bevestigt onze stelling: dat de verschijning van een vijandelijk leger in Zeeland ons niet gevaarlijk kan zijn.

Maar, zegt men, eene vijandelijke vloot kan onze wateren en groote rivieren binnendringen, vijandelijke landingstroepen kunnen zich meester maken van onze havens en koopsteden, zij kunnen onze maritieme etablissementen vernielen,

zoo als de Engelschen dit in 1809 met Vlissingen en in 1812 met New-York deden! - Ook dit is te beletten: de verdediging onzer zeegaten en groote rivieren kan door onze zeemagt, in verband met goed aangelegde kustbatterijen, tegen de sterkste vijandelijke vloot worden volgehouden. Bovendien, al nemen wij aan, dat de vijand over die verdediging zegeviere, dat hij de rivieren opzeile, en, even als oudtijds de woeste Noormannen, overal plundere en roove, en onze steden aan de vlammen prijs geve, dan zal die barbaarsche wijze van oorlogvoeren ons wel verliezen toebrengen, ons wel gevoelige wonden slaan, maar geen verliezen, die tot den vrede dwingen, geen wonden die doodelijk zijn. Integendeel zal de verbittering eene nieuwe veerkracht aan onze handelingen geven, ons met nieuwe geestdrift den strijd doen voortzetten.

Zoo weinig heeft Nederland van de zeezijde te vreezen; onderzoeken wij thans, wat het aan de landzijde van zijne vijanden te duchten heeft.

Wij beginnen met hier de geschiedenis te raadplegen, ten einde onze redenering zich niet in het afgetrokkene bewege, maar op feiten steune; wij zullen uit hetgeen vroeger gebeurd is trachten af te leiden, wat er nu nog gebeuren kan; wij willen zien, hoedanig de vroegere invallen in ons land hebben plaats gehad en welke gevolgen die invallen gehad hebben, om daardoor, het verschil van tijd en omstandigheden in aanmerking nemende, tot het besluit te komen, hoedanig in onze dagen een vijandelijk leger ons land zoude kunnen aanvallen, en wat wij daarvan zouden te vreezen hebben.

Wij zullen hier niet spreken van de invallen, door de Spaansche legers tijdens den tachtigjarigen oorlog gedaan. Toenmaals was het nog een tijd van wording en opkomst; de staat worstelde nog om zijn aanzijn; ons land was toen niet wat het later werd en wat het in onze dagen is, en uit hetgeen *toen* gebeurd is, valt geene gevolgtrekking op te maken omtrent hetgeen *nu* gebeuren zal. Een half afgebouwd huis beveiligt nog niet voor regen, wind en storm; maar niemand zal daaruit besluiten, dat men daaraan blootgesteld blijft, wanneer de bouw voltooid is. De invallen van Alva, Parma, Spinola en van den Berg in onze wordende republiek staan

in geenerlei verhouding tot die, welke wij nu zouden te vreezen hebben.

Men moet alleen de vijandelijke invallen na 1648 in aanmerking nemen, en dan vindt men, wat de oostelijke grenzen aangaat, de invallen der Munsterschen tijdens den tweeden Engelschen oorlog en in 1672, benevens de invallen van 1787 en van 1813, - en, wat de zuidelijke grenzen betreft, de invallen van 1672, van 1793 en van 1795.

De invallen aan onze oostelijke grenzen zijn nooit van een' gevaarlijken aard geweest; waarschijnlijk zullen zij het ook nooit zijn. Nederland grensde dáár steeds aan Duitsche staten, die òf door hunne geringe sterkte weinig te duchten waren, òf, hetzij door overeenstemming van staatkundige belangen, hetzij door stamverwantschap, gewoonlijk onze natuurlijke bondgenooten, zelden of nooit onze vijanden waren. Onder de door ons opgenoemde invallen in de oostelijke gewesten, kunnen wij die van 1787 en van 1813 gerustelijk uitsluiten; ten onregte toch zoude men die gebeurtenissen met vijandelijke invallen gelijk stellen, daar in het eerstgenoemde jaar een groot gedeelte, en in het laatste de geheele bevolking, de invallers ondersteunde, en de wederstand geheel onbeduidend was.

De invallen der Munsterschen tijdens den tweeden Engelschen oorlog waren alleen mogelijk door den ellendigen toestand, waarin zich toenmaals de landmagt der Republiek bevond; zij bragten echter onzen staat in geen ernstig gevaar.

Van meer belang was de inval van 1672; de weerloosheid van onzen staat, de zwakheid van verschillende bevelhebbers, het verraad van eene sterke partij in Overijssel, deden toen de Munsterschen belangrijke voordeelen behalen, en maakten hen bijna meester van het geheele noordoostelijke gedeelte der Republiek. Maar juist toen bleek ook het groot verdedigingsvermogen van dat gedeelte; met een handvol geregelde troepen, naauw 1400 man sterk, waarbij zich de volkswapening van Friesland aansloot, wist Aylva partij te trekken van de onderwaterzettingen, aan de zuid- en oostzijde van dat gewest daargesteld, om het verder doordringen des vijands te beletten, en een paar duizend man geregelde troepen was voor den bekwamen Rabenhaupt genoegzaam, om de verde-

diging van Groningen te ondernemen. De hoofdstad van dat gewest werd door eene sterke Munstersche en Keulsche krijgsmagt belegerd; - men weet, met welk een gevolg. Men weet, hoe alle aanvallen des vijands afstuitten op den moedigen tegenstand der verdedigers, en hoe die vijand, met eene geheel verzwakte en verbrokene magt, van voor de muren der aangevallene stad moest terugtrekken. Wat men echter minder algemeen weet, is, dat die uitkomst niets verwonderlijks heeft, en dat, regt doende aan de dapperheid onzer voorouders, wij evenwel erkennen moeten, dat zij te Groningen onder zoo gunstige omstandigheden streden, dat zelfs de vijandelijke legerhoofden, van den aanvang van het beleg af, weinig hoop koesterden op de inneming dier stad. Door den vijand den overtogt van het Damsterdiep en van het Rietdiep te beletten, was de tusschen die rivieren en de zee gelegene landstreek, even als de gemeenschap over zee met Holland, voor de verdedigers opengebleven; zij konden dus onophoudelijk toevoer van levensmiddelen, van wapenen, munitie en troepen ontvangen; en door de onderwaterzettingen, die Groningen van verschillende zijden omgaven, was die stad alleen aanvalbaar op het smalle gedeelte, tusschen het Hoornsche diep en het Schuitendiep begrepen: - onder *zulke* omstandigheden kan eene vesting ook het langdurigste beleg weêrstaan. Dat dus de onderneming des vijands mislukte, en ten gevolge daarvan de geheele inval verijdeld werd, bewijst wél voor de geestkracht en dapperheid onzer voorvaderen, maar het bewijst nog meer voor de groote verdedigingskrachten van ons land. De uitkomst was, wij erkennen het, roemrijk; maar men moet er niets buitengewoons, niets onnavolgbaars in zien. Wat onze voorouders *toen* gedaan hebben, zouden wij *nu* nog even zoo doen.

Het meeste gevaar heeft onze staat geloopen door de invallen, die aan de zuidzijde plaats hadden. Dáár waren, dáár zijn nog onze geduchtste vijanden; maar ook dáár hebben wij de krachtigste verdedigingsmiddelen.

De inval van 1672 zal altijd eene der merkwaardigste gebeurtenissen in onze geschiedenis blijven, niet alleen om den roem, dien wij ons toen verworven hebben, door het vereenigde Frankrijk en Engeland te weêrstaan; maar ook om-

dat die inval het overtuigend bewijs oplevert, hoe de vaderlandsche grond met goed gevolg tegen de sterkste vijandelijke legers kan verdedigd worden.

Lodewijk XIV valt ons, in de lente van dat jaar, aan met eene legermagt, welker grootte door onze schrijvers zeker overdreven is, maar die toch bij de honderd duizend man zal hebben uitgemaakt, - goede uitmuntende troepen, van alles voorzien wat tot het oorlogvoeren behoort, en aangevoerd door de grootste veldheeren van hunnen tijd. Hiertegenover heeft de Republiek een leger van slechts bij de 20,000 man, - troepen, zoo slecht, zoo ellendig, als men zich die met mogelijkheid kan voorstellen, - en aan hun hoofd een twintigjarigen jongeling, die nog geenerlei vertrouwen kon inboezemen, wiens karakter en bekwaamheid nog een geheim waren. De vestingen waren geheel vervallen en van alles onvoorzien, de verdediging der rivieren niet voorbereid, de volkswapening niet daargesteld, het land door staatstwisten verscheurd. De aanvang van den veldtogt is dan ook geheel in het voordeel der Franschen. Maastricht door eene kleine magt in bedwang houdende, trekt het Fransche leger tusschen Maas en Rhijn voort, gaat op den regteroever van dien laatsten stroom over, bemagtigt, bijna zonder wederstand, de slecht voorziene en nog slechter verdedigde vestingen, daar aanwezig, en breidt zich daarop naar den Yssel uit. Willem III wil den vijand den overgang van dien stroom betwisten, maar een deel van der Fransche krijgsmagt trekt bij het Tolhuis den Rhijn over, en, om niet afgesneden te worden, is de stadhouder gedwongen, ijlings op Holland terug te gaan. Zijn leger is tot op 13,000 man versmolten; in Holland is niets ter verdediging voorbereid; Fransche ruiters vertoonen zich reeds te Muiden; alom is verwarring en aan wanhoop grenzende vrees. Wie zou niet denken, dat de Republiek onfeilbaar moest vergaan!.... toch vergaat zij niet; toch komt zij dien woedenden storm te boven, die haar met een wissen ondergang bedreigde. De geschiedenis verklaart ons dit verbazingwekkende verschijnsel, en niet vaak genoeg kan die bladzijde der geschiedenis door ons herlezen worden. Zij zegt ons, dat Willem III door zijne geestkracht den zinkenden moed zijner landgenooten wist op te heffen; dat hij partij trok van de groote

natuurlijke sterkte van Holland, en, door het daarstellen der inundatiën, door het verschansen der enkele drooggebleven dijken en wegen, de toegangen tot dat gewest in weinige dagen schier onaanvalbaar maakte; dat Lodewijk XIV, overtuigd van de met elken dag toenemende sterkte dier stellingen, zelfs geen ernstigen aanval daarop waagde, maar na eenigen tijd werkeloos te zijn gebleven, weldra, wanhopende aan de verovering van Holland, naar zijn rijk terugkeerde; terwijl de aanvallende bewegingen des stadhouders in de zuidelijke Nederlanden en in Duitschland eindelijk, op het laatst van 1673, de in Holland achtergeblevene Fransche krijgsmagt dwongen, haar behoud door eene geheele ontruiming van de gemaakte veroveringen te koopen. Zóó eindige een inval, met zulke ontzettende strijdkrachten ondernomen, door zoo weinig weêrstandsmiddelen bemoeijelijkt, aanvankelijk zoo zeer door het geluk bekroond.

Men werpe ons niet tegen, dat in 1672 de hulp der Duitsche vorsten ons land heeft gered. Zoo de hulp dier vorsten heeft medegewerkt tot de latere ontruiming van ons land door de Fransche legers, zij heeft die legers niet belet ons land te veroveren. Daartoe kwam zij veel te laat, de dagteekeningen wijzen het aan. Den 12^{den} Junij had de overtogt van den Rhijn bij het Tolhuis plaats, en eerst in October naderde het leger van den keurvorst van Brandenburg den Rhijn; - het ware dus ongerijmd, om aan *dat* leger de redding van Holland toe te schrijven.

Dat die redding voor een gedeelte daaraan te danken was, dat wij een Willem III aan ons hoofd hadden, ontkennen wij niet. Hij was een van die groote, buitengewone mannen, wien het gegeven is den stroom des tijds in zijnen loop te stuiten, en de wereld van gedaante te doen veranderen. Maar om ons land te redden, moesten dien held toch altijd *middelen* ter beschikking staan, en het krachtigste middel vond hij in de natuurlijke gesteldheid van den Hollandschen bodem. Aan deze oorzaak vooral is de redding van Holland toe te schrijven.

En wanneer wij nu ons al de nadeelen herinneren, die onzen toestand in 1672 kenmerkten - de ontzettende legermagt des vijands, hare uitmuntende gesteldheid, de zwakheid en slechte

inrigting der onze, het gemis van bondgenooten, de ellendige staat onzer vestingen, het geheel verzuim van elke voorbereiding tot eene goede verdediging, de onbekwaamheid, die aanvankelijk onze krijgshandelingen kenmerkte, de woelingen der staatspartijen, de algemeene moedeloosheid des volks; - en wij zien, dat, in weêrwil van dit alles, toch eindelijk de zege aan Nederland verblijft, toch de vreemde aanrander met schande moet afdeinzen: moet dan het voorbeeld van 1672 ons niet strekken tot eene bemoediging voor de toekomst, en tot eene logenstraffing der vreesachtigen, die ons altijd als zwak en weêrloos voorstellen?

Na 1672 greep er, bij den aanvang van den Spaanschen successie-oorlog, nog eene poging van de Fransche zijde plaats, om andermaal Holland te overrompelen, - poging, die echter geheel verijdeld werd door het spoedig oprukken van Athlone met het Hollandsche leger naar de zijde van Nijmegen. Maar toen, later, op het einde der 18de eeuw, de omwenteling in Frankrijk uitbarstte, en de nieuwe Republiek hare legers naar alle zijden uitzond, stond ook ons land tweemaal aan den aanval dier legers ten doel; - de tweede maal bezweek het.

De inval door Dumouriez, geheel in het begin van het jaar 1793 beproefd, mislukte, niettegenstaande men aan onze zijde de verdediging slecht geörganiseerd had, en *moest* mislukken, omdat zij een bijna onuitvoerbaar waagstuk was. Dumouriez wilde met een gedeelte van het Fransche leger van Antwerpen op Breda trekken, vandaar verder op den Moerdijk, en over dezen Holland binnendringen; de hoofdmagt der Franschen zou intusschen Maastricht belegeren, het Oostenrijksche leger in bedwang houden, dat achter de Roer was teruggetrokken, en, zoodra de legerafdeeling van Dumouriez in Holland was doorgedrongen, zich over Nijmegen daarbij voegen. Het oprukken van het Oostenrijksche leger naar de zijde van Maastricht, de goede verdediging van de Willemstad en het bezetten van het Hollandsdiep door eene oorlogsvloot, deden de onderneming van Dumouriez geheel mislukken. Alleen het laatste ware hiertoe reeds voldoende geweest; eenige oorlogschepen, in het Hollandsdiep geplaatst, zijn genoegzaam, om aan die zijde Holland tegen elken vijandelijken inval te

dekken. De inval van Dumouriez laat zich mogelijk eenigzins verklaren door de kennis, welke hij van den weinig weêrbaren toestand droeg, waarin onze staat verkeerde, en door de hoop, die hij koesterde, van in Holland eenen opstand tegen het gezag des stadhouders te doen ontstaan, - zonder die buitengewone omstandigheden zou men dien inval als eene onberadene handeling, als een roekeloos waagstuk moeten beschouwen.

De inval van 1795 maakte de Fransche legers meester van onze Republiek. Nadat in de zuidelijke Nederlanden de zege zich voor die legers had verklaard, België door hen was veroverd, en de Oostenrijksche magt naar den Rhijn was teŕuggeworpen, drongen zij, in het najaar van 1794, in Noord-Braband door, vermeesterden, behalve eenige Noord-Brabandsche en Limburgsche vestingen, ook Nijmegen, en trokken toen, in de eerste dagen van 1795, onze geheel digtgevrorene rivieren over; de wederstand, dien de Fransche legers toen ondervonden, was luttel, en bijna zonder slag of stoot had de verovering van Holland plaats.

Bewijst nu die gemakkelijke en spoedige verovering de weêrloosheid van ons land? Hij ware niet te goeder trouw, die dit wilde beweren. Onder welke omstandigheden toch had die verovering plaats? Van bondgenooten verlaten, door talrijke, zegevierende legers aangevallen, zagen wij daarenboven door een buitengewoon strengen en aanhoudenden winter onze voornaamste verdedigingsmiddelen vruchteloos gemaakt. Het bestuur was zonder veerkracht of bekwaamheid, het leger bijna ontbonden, het volk gedeeltelijk ongezind de wapens op te vatten voor de verdediging des lands, gedeeltelijk zelfs den vreemden vijand op alle mogelijke wijzen helpende en begunstigende; de voorhoede van dien vijand bestond uit Hollanders, die, door partijzucht verblind, de wapens voerden tegen hunnen geboortegrond, en in hunne hartstogtelijke verbijstering niet begrepen, dat zij hunnen landgenooten slavernij in stede van vrijheid bragten. Vereenig weêr alle deze nadeelen, dan zal weêr de uitkomst even noodlottig kunnen zijn; - want wat beduidt de sterkste burgt, wanneer hij geene verdedigers heeft, of wanneer het verraad den vijand de poorten opent? Maar is het niet onredelijk te onderstellen, dat die zamenloop van

buitengewone, noodlottige omstandigheden voor de tweede maal zich zal opdoen; en vooral, mag men niet van het gezond verstand, zoo al niet van de vaderlandsliefde onzer landgenooten verwachten, dat, hoezeer zij ook naar vrijheid en staatkundigen vooruitgang streven, zij toch nooit weêr zoo verblind zullen zijn, om daartoe den vreemdeling in ons land te roepen?

Wanneer wij dus de geschiedenis raadplegen, dan vinden wij in het verledene niets, dat ons bekommering en vrees voor de toekomst moet inboezemen, ten minsten indien de verdedigingsmiddelen van Holland sedert dien tijd niet verminderd zijn. Dat zij dit niet zijn, zullen wij aantoonen door eene korte opgave van de hinderpalen, die wij, aan de landzijde, eenen vijandelijken inval kunnen tegenstellen.

In bijna ieder land kan een bepaald gedeelte als de hoofdzetel der nationale magt worden beschouwd, welks behoud of verlies beslissende is, en waarmede een land staat of valt. Die hoofdzetel der staatsmagt is bij ons de provincie Holland. Het is het rijkste, het meest bevolkte, het meest invloed hebbende gewest van ons vaderland; in dat gewest is de zetel der regering, daar zijn de middelen vereenigd, tot het oorlogvoeren vereischt, daar bevinden zich onze groote hulpbronnen; zoo lang dit gewest nog vrij blijft van vreemde overheersching, bestaat het vaderland nog; zoodra het valt, is onze onafhankelijkheid verloren. Die waarheid is reeds bij de grondlegging van onzen staat erkend geworden, en ten allen tijde heeft men zich beijverd, om de toegangen tot het eigenlijke Holland op de meestmogelijke wijze te versterken. Vandaar die lijn van onderwaterzettingen, die zich van Gorinchem tot Muiden kan uitstrekken, en die in 1672 de Fransche wapenmagt tegenhield, toen de grensvestingen en drie gewesten reeds door Lodewijk XIV overheerd waren.

Die lijn van onderwaterzettingen, vroeger bekend onder den naam van Hollandsche waterlinie, is thans eenigzins gewijzigd, en omvat ook de stad Utrecht. Volgens het oordeel van alle deskundigen heeft zij eene bijna onneembare sterkte, en kan door een leger van 12 tot 15000 man tegen de grootste overmagt verdedigd worden. Het ligt niet in het plan van onzen arbeid, om in eene uitvoerige beschrijving van die wa-

terlinie te treden; wij zullen alleen trachten, ook aan vreemdelingen in de krijgskunst eenig denkbeeld te geven van wat hare sterkte uitmaakt.

Men verbeelde zich een laag gelegen weiland, verschillende polders uitmakende, door kleine ringdijken omgeven, en door rivieren, kanalen en een groot aantal soms zeer diepe slooten doorsneden; men denke zich, door het afdammen dier rivieren, het digthouden van sommige sluizen, het openen van andere, die landstreek weldra door het oploopende water bedekt en in weinige dagen veranderd in eene onoverzienbare waterplas, slechts hier en daar doorsneden met dijken, waarover de wegen loopen. Gemakkelijk zal men dan inzien, dat eene zoodanige landstreek voor een leger een onoverkomelijken hinderpaal uitmaakt, zelfs bij die polders, waar het water slechts eene geringe hoogte bereikt. Over een vasten, gelijken grond uitgespreid, zou misschien die geringe waterhoogte geen vijand het doorwaden beletten; maar zij wordt een onoverkomelijk beletsel, wanneer zij een grond bedekt, die, zoo als de oostelijke grens van Holland, spoedig drassig wordt en overal doorsneden is met diepe slooten, welke niet te doorwaden zijn; in zeker opzigt is die *mindere* waterhoogte zelfs een voordeel, omdat zij het den aanvaller onmogelijk maakt, door middel van schuiten of vlotten den overtogt te beproeven. Zulk een grond houdt ieder leger tegen.

Maar de dijken en wegen? - de dijken en wegen, welke door de onderwaterzetting loopen, zijn weinig in getal, verheffen zich slechts zeer weinig boven het water, sluiten onmiddelijk daaraan, hebben eene geringe breedte, en worden aan het uiteinde door verschansingen verdedigd. Wie ziet niet in, dat zelfs een aarden veldwerk, mits goed aangelegd, met eene breede diepe gracht, en voorzien van eenige stukken geschut, die den dijk in de lengte bestrijken, voldoende is, om dien dijk voor het sterkste vijandelijke leger af te sluiten? Want men moet zich niet voorstellen, dat de aanval op zulk eene verschansing gelijkstaat met den geregelden aanval op eene vesting; het geval is geheel verschillend. Een geregeld beleg doet meestal eene vesting vallen, omdat men haar geheel kan insluiten, omdat de aanvaller ruimte heeft om aan zijne belegeringswerken eene groote uitbreiding te ge-

ven, omdat hij eene overmagt van geschut tegen het aangevallene gedeelte der vesting kan aanwenden; - laat het tegendeel van dit alles plaats hebben, laat de vesting voor geene insluiting vatbaar zijn, laat de aanvaller over eene smalle strook gronds vooruit moeten gaan, laat hij niet meer geschut kunnen aanwenden dan de verdediger, - en de vesting zal onneembaar zijn. Dit nu is de toestand der verschansingen bij de door ons beschrevene waterlinie, en gerustelijk kan men dus zeggen, dat die linie eene onneembare sterkte heeft. Er is grove onkunde of lafhartigheid aan de zijde des verdedigers noodig, om zulk eene linie te verliezen.

Wij zullen hier, in het voorbijgaan, eene bedenking beantwoorden, die soms, niet alleen tegen de waterlinie, welke Holland dekt, maar tegen alle onze natuurlijke verdedigingslijnen wordt geopperd; men erkent, dat die verdedigingslijnen eene zeer groote sterkte hebben; maar, voegt men er bij, dit is alleen waar, zoolang het geen winter is; eene strenge vorst doet ze te niet gaan en maakt ons land weêrloos.

Wij gelooven, dat er in die bewering eene groote overdrijving ligt. Wij ontkennen het nadeel niet, dat een strenge aanhoudende vorst, zoo als die van 1794-1795, aan onze verdedigingslijnen toebrengt, en het gevaar, dat daaruit voor ons land kan ontstaan; maar dat gevaar kan worden afgewend, dat nadeel verminderd, door buitengewone krachtsinspanningen voor dien korten tijd; de mogelijkheid bestaat, om, zelfs in den winter, de inundatiën, ten minsten gedeeltelijk, open te houden. Bovendien, zulk eene strenge vorst heeft niet geregeld ieder jaar plaats; de vijand kan er niet op rekenen; hij weet niet, wanneer de koude invallen, en, - wat vooral het gevaarlijkste voor hem is, - hij weet niet, hoe lang zij zal duren, wanneer zij zal eindigen. Hij trekt over de bevrozene rivieren of onderwaterzettingen, maar een spoedig ontstane dooi belet hem niet alleen het verder vooruitdringen, maar snijdt hem elken terugtogt af en stelt de reeds overgetrokkene magt aan eene geheele vernieling bloot. Wie den veldtogt van 1672 met aandacht heeft nagegaan, weet, dat dit het lot was, hetwelk, zonder het pligtverzuim van een Hollandsch bevelhebber, Luxembourg's legermagt zou hebben getroffen. - Vooral de vrees hiervoor zal een behoedzamen

vijand beletten, gebruik te maken van den weg, dien de winter hem over onze rivieren baant.

In de laatste jaren heeft men zich bij ons onledig gehouden met het verbeteren der waterlinie, die Holland moet beschermen; op vele der toegangen zijn versterkte torens aangelegd; tonnen schats zijn hieraan besteed. Men heeft meer dan eens het nut, en vooral de noodzakelijkheid van dien arbeid betwijfeld en bestreden; men heeft het gevoelen geuit, dat de aangelegde werken in vele opzigten niet doeltreffend, voor het minst overbodig zijn; dat aarden schansen even goed aan het doel der verdediging voldoen, als zware gemetselde werken, en dat door dien vestingarbeid aanzienlijke sommen gelds worden verslonden, die met veel meer nut aan de uitbreiding en verbetering van het leger konden worden besteed. Wij bepalen ons tot de opsomming dier bezwaren, zonder daarover een oordeel uit te brengen. Wij merken alleen aan, dat niemand het hooge belang ontkent, dat de grootst mogelijke sterkte der verdedigingsmiddelen van Holland voor ons land heeft, dat men alleen verschilt over de middelen, waardoor dit doel te bereiken is, en dat de nieuw aangelegde werken *overtollig* mogen zijn, maar toch door niemand *nadeelig* worden genoemd.

Indien dus de sterkte der waterlinie, die Holland dekt, door die nieuwe werken niet is vermeerderd, stellig is zij evenwel daardoor niet verminderd. Gerust kan dus onze krijgsmagt achter die linie ook den sterksten en talrijksten vijand afwachten. Mogt evenwel, tegen alle waarschijnlijkheid aan, die linie door ons verloren worden, dan blijft nog, als laatste toevlugt, de verdediging van Amsterdam over.

Die hoofdstad kan door uitgestrekte onderwaterzettingen, welke den aanvaller elke nadering onmogelijk maken, in eene onneembare vesting herschapen worden. Krayenhof, een man, wiens groote bekwaamheden en geestkracht te weinig erkend zijn, had in 1810, vóór de inlijving van Holland in het Fransche Keizerrijk, alles beraamd en voorbereid, wat tot die verdediging van Amsterdam konde strekken, en in zijne geschiedkundige herinneringen over dat tijdvak vindt men eene uitvoerige opgave der middelen, welke hij daartoe behoefde en reeds had bijeengebragt. Maar de zwakke Lodewijk

Napoleon weigerde tot het ontwerp van zijnen oorlogsminister toe te treden, en het plan van den genialen man werd niet verwezenlijkt. Als een bewijs van zijne kunde en vaderlandsliefde en als een rigtsnoer voor de toekomst zal het echter steeds zijne waarde behouden.

Wat die waarde verhoogt, is de goedkeuring, daaraan door den grootsten krijgsman van den nieuweren tijd gegeven. Napoleon, na de inlijving van Holland te Amsterdam gekomen, ontving Krayenhof aanvankelijk met die ruwe drift, dien opbruischenden toorn, waarvan hij zoo goed wist gebruik te maken, wanneer hij vrees wilde inboezemen. Krayenhof was echter de man niet, om zich daardoor in verlegenheid te laten brengen; hij antwoordde op eene waardige wijze, en de Fransche keizer, die van nature sympathie had voor alles, wat groot en krachtvol was, vatte eerbied op voor den Hollander, die - zeldzaam voorbeeld van moed te midden van algemeene lafhartigheid - zijn vaderland tegen Frankrijk's reuzenmagt had willen verdedigen. Hij bezigtigde met Krayenhof de omstreken van Amsterdam, liet zich aanwijzen waar de verschillende verdedigingswerken moesten komen, maakte tegenwerpingen, spoedig door den Hollander uit den weg geruimd, en kwam eindelijk tot de erkenning, dat de ligging van Amsterdam eenig is in hare soort, en het niet moeijelijk valt die stad spoedig in eene onneembare vesting te veranderen.

Ziedaar de verdedigingsmiddelen, die het eigenlijke Holland ten dienste staan, - verdedigingsmiddelen, zoodanig als misschien geen ander gewest ze oplevert. Zelfs het hooge Alpengebergte, met eeuwig ijs omschorst, is misschien een nog minder sterke ringmuur, dan de moerassen, die Holland beschermen. Daarenboven, om tot het eigenlijke Holland door te dringen, moet de van het zuiden komende vijand eerst drie groote rivieren overtrekken, die voor ons land krachtige verdedigingslijnen uitmaken. Achter die geduchte natuurlijke hinderpalen kan het leger met voordeel den vijand afwachten; zij, die geen vreemdelingen zijn in de krijgskunst, weten, dat Clausewitz, een der uitstekendste krijgskundigen van den nieuweren tijd, overtuigend heeft bewezen, hoe gemakkelijk het valt, tegen den sterksten vijand den overgang te ver-

dedigen van groote rivieren, zoo als wij die in Maas, Waal en Rhijn bezitten. De verdediging van die rivieren heeft bij ons ook nog dit voordeel, dat door de menigte vaartuigen, die men daar vindt, het leger een middel heeft om zich schielijk van het eene punt naar het andere te begeven. Wanneer men de veldtogten van Maurits en Frederik Hendrik nagaat, ontdekt men, hoe die vorsten van dit middel partij wisten te trekken, om onverwachts den vijand aan te vallen, en hoe zeer de snelheid, waarmede zij hun leger van de eene plaats naar de andere konden vervoeren, de sterkte van dat leger verhoogde; - in onze dagen, nu door de stoomschepen de snelheid der vaart zoo zeer is toegenomen, is dat voordeel slechts te grooter.

Ten zuiden van de groote rivieren, bevinden zich Nijmegen en de Noord-Brabandsche en Limburgsche vestingen. Verschillende dier vestingen hebben eene groote sterkte en belangrijkheid. 's Hertogenbosch, met het verschanste kamp aan de zuidzijde, geeft aan een Hollandsch leger een geschikt middel om aanvallend te werk te gaan, dewijl het, bij tegenspoed, dáár in een sterk bruggenhoofd, dat den terugtogt achter de groote rivieren verzekert, eene veilige wijkplaats vindt. Eene linie van onderwaterzettingen verdedigt het noordelijke gedeelte van Noord-Braband, omgeeft, ten minste gedeeltelijk, verschillende vestingen, en maakt daardoor, dat deze niet geheel kunnen worden ingesloten, en dus in den gunstigsten toestand zijn om zich te verdedigen. Wanneer de reeds beraamde werken ten uitvoer zullen gebragt zijn, dan zal door die Noord-Brabandsche waterlinie het geheele noordelijk gedeelte van het gewest van dien naam, van Bergen op Zoom af tot Grave toe, genoegzaam tegen den aanval van een vijandelijk leger verzekerd zijn.

Dat leger zal dan, om tot Holland door te dringen, op den regter Maasoever moeten overgaan, en trachten de Waal nabij Nijmegen of den Rhijn boven Pannerden over te trekken. De overgang van rivieren van zoo groote breedte is, over eene zoo kleine uitgestrektheid, gemakkelijk aan een vijandelijk leger te beletten. Mogt evenwel de vijand daarin slagen - en bij eene goede verdediging nemen wij hier eene onwaarschijnlijke onderstelling aan - mogt hij zich, bij voor-

beeld, uitbreiden in het oostelijk gedeelte van Gelderland, dan ontmoet hij, bij het verder doordringen tot Holland, nog eerst den IJssel en de zoogenaamde Grebbe-linie. De IJssel is geene groote, belangrijke rivier, op wier voortdurende verdediging men rekenen mag; maar zij zal toch dienen om den vijand op te houden. Hetzelfde geldt van de Grebbe-linie. Algemeen is men thans van oordeel, dat die verdedigingslijn - bij de Zuiderzee beginnende, over Amersfoort loopende, tusschen Rhenen en Wageningen aan den Rhijn sluitende, en tusschen Rhijn en Waal bij Spees en Ochten in eene verschanste linie voortgezet, - niet geschikt is om voortdurend bezet en verdedigd te worden, maar zeer goed kan dienen om, gedurende eenigen tijd, den vijand tegen te houden. Er is alzoo in elk geval middel om het *spoedig* doordringen des vijands te beletten; men kan daardoor de eigenlijke verdediging van Holland geheel voltooijen, en men wint tijd, waarmede voor een verdediger onschatbaar veel gewonnen is.

Tegen een vijandelijk leger, dat over de oostelijke grenzen ons land binnendrong, zou men natuurlijk even zoo partij trekken van den IJssel en van de Grebbe-linie; tegen een zoodanig leger kunnen bovendien de onderwaterzettingen aan de Friesche grenzen en het versterkte Groningen dienen. Die laatste stad vooral heeft eene hooge waarde, daar de verschanste linie van Helpen, door Koehoorn sedert 1672 aan de zuidzijde der stad opgeworpen, hare sterkte aanzienlijk vermeerderd heeft; zij is daardoor eene gewigtige vesting geworden, die zeer goed kan dienen om dáár de volkswapeningen van Groningen en Friesland bijeen te trekken, en met die magt den naar Holland voortrukkenden vijand aan de regterzijde en in den rug aan te vallen.

Staats-Vlaanderen wordt beschermd door inundatiën, en tot steunpunten heeft men daar het versterkte Ter Neuzen en het fort te Breskens, - vestingen, die over zee altijd ondersteuning kunnen ontvangen.

Deze zijn alzoo de verdedigingsmiddelen, waarover Nederland kan beschikken, en welke slechts dit verwijt kan treffen, dat zij welligt te uitvoerig en te talrijk zijn. Bij den strijd toch van velerlei meeningen wint meer en meer het gevoelen veld,

dat onze verdedigingslijnen en vestingen in *te groot aantal* zijn, en dat, bij het bepalen van het verdedigingsstelsel van ons land, de leerlingen van Koehoorn eenen te uitsluitenden invloed uitoefenen. Meer en meer verheffen zich stemmen tegen die kostbare vestingwerken, soms zonder stelsel en zonder blijkbaar nut ondernomen, en waaraan de zorg voor het leger wordt opgeofferd. In de voor eenige jaren verschenen ‘Denkbeelden van een oud soldaat,’ een werk, dat door zijne grondigheid opgang gemaakt en gezag verworven heeft, heeft een kundig schrijver met kracht aangedrongen op een eenvoudiger, meer geconcentreerd verdedigingsstelsel, en op het verlaten en sloopen van verschillende vestingen, die niet alleen ónnoodig, maar schadelijk en verderfelijk zijn.

Eene vesting schadelijk en verderfelijk!.... dit is iets, dat mogelijk een oningewijde in de krijgskunst wonderspreukig voorkomt; wij zullen trachten met een enkel woord die bedenking uit den weg te ruimen.

In vroegere tijden bestond er ten opzigte der vestingen een verderfelijk dwaalbegrip, dat met eene sinds verouderde wijze van oorlogvoeren in verband stond. Men waande, dat de sterkte van eenen staat in hare vestingen bestond; hoe talrijker deze waren, meende men, te beter waren de grenzen verdedigd; men geloofde, dat vestingen alléén, met hare enkele bezettingen, genoegzaam waren om den vijand te beletten in het binnenste van het land door te dringen. Er werden op deze meening geheele stelsels gebouwd, waarin men bepaalde, in hoeveel rijen de vestingen moeten liggen, en hoe groot de onderlinge afstand moet zijn, om de grens van een land geheel af te sluiten; en toen Vauban de schatten van Lodewijk XIV besteedde, om Frankrijks noordelijke en oostelijke grenzen met een aanzienlijk aantal vestingen te voorzien, waande men, dat hij dat land eene geduchte sterkte had bijgezet. De oorlogen der republiek en van het keizerrijk hebben die meening voor immer gelogenstraft. De Fransche legers, en later, op hunne beurt, de legers der bondgenooten, hebben zich geenszins door die driedubbele rijen van vestingen laten ophouden; zij zijn die doorgetrokken, alsof zij niet bestonden; zij zijn regelregt doorgedrongen tot het hart des lands, tot den waren zetel der vijandelijke magt, en hebben dáár den strijd

beslist. De vestingen hebben in de meeste der latere oorlogen geenerlei of hoogstens een zeer onbeduidend gewigt in de schaal gelegd.

Verschillende oorzaken hebben tot die uitkomst zamengewerkt en aan de vestingen die beteekenis ontnomen, welke zij in de zestiende en zeventiende eeuw bezaten. Voorheen was de betrekking tusschen den aanval en de verdediging eener vesting minder in het nadeel der laatste, als tegenwoordig; in onze dagen is eene belegerde vesting, die niet ontzet of ondersteund wordt, bijna zeker van haren val, terwijl de zestiende en zeventiende eeuwen menigvuldige voorbeelden opleveren van hardnekkige en dikwijls door den uitslag bekroonde verdedigingen, - voorbeelden, haast op elke bladzijde van de geschiedenis onzes vaderlands aan te wijzen. Reeds daardoor hadden dus de vestingen hoogere waarde. Een groot voordeel was het daarenboven, dat de bewapening, uitrusting en bezetting eener vesting destijds veel minder middelen vereischte dan thans; ook de bezetting behoefde minder sterk te zijn, omdat veelal de burgerij, door vaderlandsliefde aangevuurd, een werkzaam deel aan de verdediging nam. Maar wat bovenal de vestingen vroeger eene groote waarde gaf, was de omstandigheid, dat een vijandelijk leger ze meestal niet durfde en niet *kon* voorbijtrekken, maar ze nemen *moest*. De omslagtige wijze, waarop toen de voeding der legers plaats had, de mindere beweegbaarheid dier legers, hunne veel geringere sterkte, maakten het te gevaarlijk eene vesting in den rug te laten, terwijl de groote moeijelijkheid, waarmede het aanvullen der legers gepaard ging, de legerhoofden uitermate schroomvallig maakte om eenen veldslag te leveren en hen meestal de voorkeur deed geven aan eene belegering, eene minder beslissende maar ook minder hagchelijke krijgsverrigting.

In onze dagen worden de oorlogen met meer krachtsinspanning en snelheid gevoerd en leiden gewoonlijk tot veel meer beslissende resultaten. Men vergenoegt zich niet meer met voordeelen van een ondergeschikt belang, men houdt zich niet meer op met het belegeren en nemen van vestingen, men tracht dadelijk tot het hart van 's vijands land door te dringen, en dáár van éénen hoofdslag de beslissing

des oorlogs te doen afhangen. Men kan zoo handelen, omdat de hedendaagsche legers zich zoo veel sneller bewegen, zich op minder omslagtige wijze voeden, zoo veel talrijker zijn, zoo veel gemakkelijker een geleden verlies weer aanvullen. Het achterlaten van een gering aantal troepen is voldoende, om de bezettingen der vestingen, die men voorbijtrekt, in bedwang te houden, en men kan menigvuldige voorbeelden in de nieuwere krijgsgeschiedenis aantreffen, dat die troepen door de bezettingen der vijandelijke vestingen verre in aantal overtroffen werden. Op die wijze worden de vestingen, die vroeger de sterkte van eenen staat waren, thans dikwijls oorzaken van zwakheid, omdat zij een aanzienlijk gedeelte des legers tot zich trekken en nutteloos maken.

De wijze van oorlogvoeren, de zamenstelling der legers, de krijgs- en staatkunde der volkeren, alles, in één woord, is sedert twee, drie eeuwen hemelsbreed veranderd; dwaasheid en onzin is het dus, omtrent de vestingen dezelfde beginselen te willen blijven aankleven, die vroeger golden, maar thans uit den aard der zake verouderd zijn. Dat er vestingen zijn moeten, wordt door niemand betwist: de bescherming van krijgsvoorraad en magazijnen, de opneming van nieuwe ligtingen en volkswapeningen, het verzekeren van punten, wier bezit voor een leger voortdurend van groot gewigt is - deze en andere redenen maken ze noodzakelijk. Maar haar aantal moet zoo gering mogelijk in getal zijn, opdat zij geen te groot gedeelte van het leger tot zich trekken, en elke vesting op zich zelve moet aan hare vereischten beantwoorden, en daartoe, zoo veel mogelijk, aan de volgende voorwaarden voldoen: zij moet den vijand dwingen tot hare belegering; zij moet een groot weerstandsvermogen bezitten, en daartoe moeten hare werken in verband staan met de natuurlijke verdedigingsmiddelen, welke het land oplevert; zij moet, eindelijk, - en dit is de voornaamste voorwaarde, - zoodanig gelegen zijn, dat zij niet gemakkelijk door den vijand kan worden ingesloten; men moet er gedurig toevoer en versterking in kunnen brengen, en daardoor de verdediging onbepaald kunnen verlengen; men moet de bezetting er uit kunnen nemen, om ze op an-

dere punten aan te wenden; de legermagt moet niet vast en onbewegelijk in de vestingen blijven, maar van de eene in de andere kunnen overgaan, waar de nood en het belang van het oogenblik dit vorderen.

Vestingen, die aan deze voorwaarden volstrekt niet voldoen, zijn geheel af te keuren; zij maken geenszins de sterkte uit van eenen staat, maar zijn eene oorzaak van zijne zwakheid; zij dienen niet tot behoud, maar tot verderf. Zulke vestingen hebben wij ook bij ons te lande. Maastricht, Venlo, Breda, Nijmegen, Coevorden zijn als zoodanig genoemd, en meer dan eens heeft men aangedrongen op de slooping dier versterkingen, waardoor men het land de jaarlijksche uitgave voor het onderhoud zoude besparen, en het leger met de anders daar noodige bezettingen zou kunnen versterken.

Men heeft soms daartegen beweerd, dat de slooping dier vestingen verschillende gewesten weerloos zoude laten, zoodat daardoor wel de verdediging van Holland zou bevorderd worden, maar met opoffering van de veiligheid der andere gewesten. De tegenwerping is onjuist. Wanneer wij voor de verdediging van Holland ijveren, is het niet uit voorkeur voor dat gewest op zich zelve, maar omdat het een gewest is, vooreerst gemakkelijk te verdedigen, en van welks behoud daarenboven alles afhangt; de slooping der genoemde vestingen wordt voorgesteld, niet om de gewesten, waar zij zich bevinden, weerloos te laten, maar omdat, zelfs *met* die vestingen, die gewesten voor geene verdediging vatbaar zijn. Een bekrompen provincialisme alleen kan vorderen, dat men elk gewest evenzeer verdedige. Strek dien eisch nog ééne schrede verder uit, en elke stad heeft evenzoo het regt, om zich met bolwerken en wallen omgeven te zien, het minste dorp heeft aanspraak op versterkingen! Maar wie ziet niet in, dat men zoodoende 's lands ondergang zoude bewerken, en dat het eene oude, maar gewigtige waarheid is: dat hij, die *alles* wil verdedigen, *niets* verdedigt. Bovendien, die vestingen, wier slooping men voorstelt, beletten geen vijand het doordringen; zij beschermen noch verdedigen de gewesten, waar zij gelegen zijn; zij beschermen en verdedigen alleen zich zelve. Sloop ze, en Limburg, Noord-Braband, Gelderland en Drenthe zullen daardoor noch sterker, noch

zwakker zijn, maar de verdediging van Holland, de verdediging van het geheel, zal daardoor met veel gunstiger kansen kunnen geschieden, het einde des oorlogs zal meer in ons voordeel zijn, en indien sommige der opgenoemde gewesten door vijandelijke legerscharen zijn bemagtigd, zal het gemakkelijk vallen ze te herwinnen. Het tijdvak van 1672-1674 heeft dit bewezen.

Weinig echter zouden ons vestingen, versterkte liniën, rivieren en onderwaterzettingen baten, wanneer wij geen leger hadden om die te verdedigen; maar ook hieraan ontbreekt het ons niet, en ook in dit opzigt behoort bij hem, die het wél met zijn land meent, alle bekommering te verdwijnen.

Er zijn onvolkomenheden en gebreken in de zamenstelling van ons leger, en het is de taak van een welgeordend krijgsbestuur, die zoo veel mogelijk weg te nemen; maar wanneer men bij ons daarover klaagt, wordt de klagt veelal overdreven, onze toestand wordt met te donkere kleuren afgeschilderd, en aan het leger een gemis van sterkte toegeschreven, dat geenszins bestaat. Zoo als dat leger nu is, en zelfs niettegenstaande het te groote aantal onzer vestingen, is het volkomen in staat, zoowel bij een aanvallenden als bij een verdedigenden oorlog, aan zijne verpligting te voldoen, onze wapeneer te handhaven en onze onafhankelijkheid te beschermen.

Alleen, zonder bondgenooten, een aanvallenden oorlog te voeren, ware zeker voor Nederland eene dwaasheid; - maar het kan zijn, dat wij, in vereeniging met bondgenooten, aanvallend te werk moeten gaan, om het oorlogsvuur van onzen eigen bodem af te houden. Beter toch is het, dat wij - zijn wij sterk genoeg - den vijand in de vlakten van Vlaanderen opzoeken, dan hem af te wachten in Noord-Nederland. Bij de algemeene omkeering van zaken, die thans Europa van gedaante doet veranderen, is het gewaagd te zeggen, wie in later tijd onze bondgenooten, wie onze vijanden zullen zijn; toch behoort eene aansluiting aan België, Pruissen en Engeland tegen Frankrijk niet onder de onmogelijkheden.

Welnu, in het geval dat wij met een of meer van die bondgenooten een leger in Zuid-Nederland zamentrekken, kunnen wij eene genoegzame magt daartoe bijbrengen, zonder een enkel man van de schutterij onder de wapenen te roepen, kunnen wij de vestingen genoegzaam versterken en eene magt te velde brengen van 24 bataillons voetvolk, 20 escadrons ruiterij en 10 batterijen, in alles 20,000 man met 80 stukken geschut. Dit is genoegzaam. Bij Waterloo waren wij minder sterk en hadden wij vooral veel minder artillerie, en toen was ons land dubbel zoo groot.

Bij een verdedigings-oorlog wordt de krachtige medewerking der schutterij gevorderd, en daardoor kan dan het leger te velde gemakkelijk tot eene sterkte van 30 à 40,000 man worden gebragt, - eene voldoende sterkte voor de verdediging van ons land tegen den magtigsten aanvaller. Niemand, die eenigzins bekend is met den stand van zaken, zal overdrijving in deze onze opgave zien; integendeel, zij is mogelijk te laag gesteld, en in 1832 had het Hollandsche leger in Noord-Braband eene veel grootere sterkte. Stellig kunnen wij na eenigen tijd, wanneer de nood eene grootere krachtsinspanning vordert, eene sterkere magt te velde brengen; wij hebben hier slechts vermeld, wat wij in gewone gevallen zouden kunnen doen.

Sterk genoeg door het getal, is het leger ook door zijne militaire waarde, door den geest, die het bezielt, voor zijne taak berekend; het bestaat wel grootendeels uit jonge soldaten, maar dit is, bij de gesteldheid van het oorlogstooneel, waarop het werkzaam moet zijn, van minder gewigt, en het wordt aangevoerd door officieren, die in kunde en vaderlandsliefde voor geene andere onderdoen. Men vergeve ons dien lof aan eenen stand toegebragt, waartoe wij de eer hebben te behooren; hier mag, onzes inziens, de zedigheid op zijde worden gesteld, om alleen de waarheid te huldigen, en gaarne leggen wij de openlijke verzekering af, dat het Nederlandsche leger ten volle het vertrouwen der natie verdient, en gereed is onder Oranje's aanvoering den voorvaderlijken roem te staven.

De gehechtheid aan het Huis van Oranje, welke het leger niet minder dan het overig deel der natie bezielt, is niet

zwakker, omdat zij niet meer die redelooze en slaafsche aanhankelijkheid aan een vorstenhuis is, welke niet langer tot onzen tijd behoort, maar op gronden van redelijke overtuiging steunt. Vreemd is ons het mystieke denkbeeld dergenen, die, in Nederland een door God bij uitsluiting begenadigd volk aanschouwende, in de vorsten van Oranje de mannen zien, door dien God uitverkoren tot bescherming van ons land. Niet daaruit ontspruit onze Oranjegezindheid. Maar wij zijn verknocht aan het vorstelijke stamhuis, omdat dat huis aan ons land groote, onvergetelijke diensten bewezen heeft; wij zijn verknocht aan het huis van Oranje, omdat uit dit huis een aantal helden, eene reeks van groote mannen is voortgesproten, die den roem van ons land hebben uitgemaakt; wij zijn verknocht aan het huis van Oranje, omdat sedert bijna drie eeuwen de vorsten uit dat huis onze legers op het slagveld hebben aangevoerd, omdat sedert bijna drie eeuwen hun naam voor ons eene leus der overwinning was, omdat sedert bijna drie eeuwen hun bloed in den kamp voor ons volksbestaan op zoovele strijdplaatsen heeft gestroomd, en zoovelen hunner als martelaars voor onze vrijheid zijn gevallen. Daarom zijn wij Oranjegezind; daarom bidden wij vurig tot God, dat het een stamhuis, dat de kracht en luister van Nederland uitmaakt, nooit aan groote uitstekende mannen moge ontbreken, en dat de zonen van dat stamhuis altijd hun belang vereenzelvigen mogen met het belang van Nederland, en steeds diep doordrongen mogen zijn van de waarheid, dat zwakheid of zelfzucht, altijd te veroordeelen in de opperhoofden eens volks, onverschoonbaar worden, wanneer men eenen Maurits en eenen Willem III onder zijne voorvaderen telt!

Hier eindigt onze taak. Wij zouden nog kunnen aandringen op de verbeteringen, die wij in onze strijdkrachten zouden wenschen te zien maken, op het verzekeren van goede, sterke kaders voor de infanterie, op het niet verminderen en steeds voltallig houden van ruiterij en artillerie te velde - wapenen, die niet vatbaar zijn voor eene plotselinge

uitbreiding -, op het verminderen van het aantal vestingen, en het tegengaan van die noodlottige zucht om alles te willen versterken, op eene naauwe verbinding van het leger in Europa met het Indische leger, ten einde voor het eerste partij te trekken van de militaire ondervinding, bij het tweede opgedaan, vooral op eene betere organisatie van de schutterijen, dien krachtigen en onmisbaren steun van het leger bij de verdediging des lands. De ontwikkeling van de noodzakelijkheid of van het belang dier verbeteringen zou ons echter te ver voeren, wij zien ons tot de bloote aanstipping beperkt, en wij zullen ons bepalen met ze hier slechts aan te duiden.

Ons voornaam, ons eenig doel met het schrijven dezer bladen is geweest, elken Nederlander, zelfs hem, die geheel een vreemdeling is in krijgszaken, eenigzins bekend te maken met de verdedigingsmiddelen van zijn land, en hem daardoor de overtuiging te geven, dat de natuurlijke gesteldheid van dat land eene verdediging tegen den sterksten vijand toelaat, en dat onze strijdkrachten voor die verdediging toereikend zijn.

Wij hebben ter bereiking van dit doel geene andere middelen gebezigd dan eene eenvoudige voorstelling van onzen huidigen toestand en der feiten in de rollen der geschiedenis bewaard; wij hebben niets overdreven, op geene buitengewone omstandigheden het oog gevestigd, ons gewacht voor alles, wat anderen droombeelden en hersenschimmen zouden kunnen heeten. Wij hebben volstrekt niet gesproken van de buitengewone krachten en hulpmiddelen, die de geestdrift voor vrijheid en vaderland bij ons volk kunnen doen ontstaan; - en toch, hadden wij niet het regt ook daarvan te spreken? ook daarop te rekenen? Welk volk toch, raadpleegt het zijne vroegere geschiedenis, is meer gehouden en verpligt tot inspanningen en opofferingen voor het behoud van zijne onafhankelijkheid, dan het onze? Te regt heeft nog onlangs in dit tijdschrift een welsprekend schrijver gezegd: ‘een volk, dat zulk een verleden bezit, is aan zich zelf verpligt eene toekomst te hebben.’

Ons - gloeijende van liefde voor ons vaderland, van ingenomenheid met onze tijden van magt en roem, en over-

tuigd van de mogelijkheid, om die tijden van luister en grootheid eenmaal te doen terugkeeren, - ons is zij een gruwel, de flaauwe, lafhartige, verderfelijke stelling, dat wij een zwak ontzenuwd volk zouden zijn, verpligt om aan den leiband eener vreemde staatkunde te loopen, en welks onafhankelijkheid slechts door de hulp van bondgenooten kan bewaard blijven; en het is ons eene ergernis, zoo vaak die stelling te hooren verkondigen door mannen, wier stand, kunde en karakter hen tot de hoofden en leiders onzes volks maken.

Hun, die met zoo weinig geestkracht bezield zijn, en die, vergetende wat ons volk vroeger geweest is, en vroeger gedaan heeft, bijna wanhopen aan de voortduring van ons volksbestaan, hebben wij door deze eenvoudige beschrijving onzer strijdkrachten en verdedigingsmiddelen elk voorwendsel, elke verschooning voor die laffe, onhollandsche meening willen ontnemen. Ieder onbevooroordeelde zal, wanneer hij die strijdkrachten en verdedigingsmiddelen in overzigt neemt, de overtuiging erlangen, dat wij niet behooren tot die zwakke volkeren, welke door de ongelukkige ligging of de ongunstige gesteldheid van hun land, niet in staat zijn een vreemden vijand afdoenden weerstand te bieden, en eene gereede prooi zijn voor den eersten veroveraar. Onze toestand is een geheel andere, en juist daarom zou het voor ons eene onuitwischbare schande zijn, zoo wij ons door vreemden lieten ten onderbrengen. Wanneer een land als Polen na heldhaftigen worstelstrijd het hoofd moet bukken voor een vreemd geweldenaar, dan kan het volk, ook in zijne vernedering, niet slechts op deernis, maar zelfs op achting en medegevoel aanspraak maken; het heeft alles gedaan wat in zijn vermogen was, gestreden zoo lang het mogelijk was, en is slechts voor de overmagt zijner vijanden bezweken. Maar wanneer *wij* vallen, wie zal dan achting of medegevoel voor ons hebben? Zal niet ieder zeggen: ‘dat volk had een land, dat met weinige inspanningen onaanvalbaar was te maken, en dat voorheen, met goed gevolg, tegen de legers van Philips II en van Lodewijk XIV is verdedigd geworden; maar het heeft zijne sterke verdedigingsmiddelen niet weten te gebruiken; zwakheid en on-

bekwaamheid hebben die onnut gemaakt; het is gevallen, niet door de magt zijner vijanden, maar door eigene kleinmoedigheid en lafheid; het verdient niet beklaagd te worden; het was rijp voor de overheersching der vreemden!'

Welk Nederlander zou niet terugschrikken voor een zoo schandelijk einde van eene zoo roemrijke geschiedenis als de zijne! En toch, onverstand en zwakheid kunnen zulk een einde mogelijk maken; en zijn wij eenmaal door den vreemdeling overheerd, dan is ons volksbestaan voor altijd verloren. Want diepe waarheid ligt er in de woorden, nog niet lang geleden door een Belgisch staatsman gebezigd: 'une nation peut succomber; mais lorsqu'elle succombe sans défense, sans énergie, sans combat, elle succombe sans retour. On se relève du malheur, on ne se relève jamais de la honte.'

Breda, 6 April 1848.

W.J. KNOOP.

De Broodzetting.

‘Het is niet genoeg, wanneer het bestuur in eenen staat zich als doel en regel van zijne daden stelt, voor het algemeen belang te waken, de maatschappij te beschermen tegen verstoring der orde, de regten van de burgerij te waarborgen en elken ingezeten den weg te openen, om zijne regten te doen gelden, eindelijk aan elk lid der maatschappij de gelegenheid open te stellen, om zijne vermogens te ontwikkelen en daarvan tot eigen en algemeen voordeel tevens gebruik te maken. Er rust nog eene andere verpligting op het openbaar gezag: die, van de zwakken te beschermen tegenover den sterkere; met andere woorden: te waken, dat niet eene fractie der burgerij van de kracht, welke hare maatschappelijke stelling, haar vergaderd kapitaal of hare hoogere ontwikkeling haar geeft, misbruik make, om de klassen, die minder invloed, minder vermogen, minder beschaving bezitten, te onderdrukken.’

Dit is eene leer, die vooral in den jongsten tijd met grooten ijver en niet minder talent gepredikt is. Zij is echter niet nieuw. Zij is ook - wij haasten ons dit er bij te voegen - ten deele althans juist.

Maar is de leer zelve niet nieuw en niet onjuist, hare toepassing is tot heden een raadsel. Waar men die toepassing beproefd hebbe, overal is zij tot nog toe eenzijdig, gebrekkig en onvoldoende gebleken. Overal, waar men deze kan nasporen, heeft zij zich schier uitsluitend beperkt tot de poging om de stoffelijke belangen, de ligchamelijke behoeften

van de minvermogende klassen der bevolking onder de bijzondere hoede des bestuurs te plaatsen. Overal schier, en dit is bedroevender, heeft men daarbij tot middelen de toevlugt genomen, die van het beöogde doel eer verwijderden dan ze het nader bragten, *des remèdes pires que le mal*!

Den volke goedkoop voedsel te verzekeren, het te beschermen tegen de winzucht van speculanten en kapitalisten, ziedaar wat reeds sinds onheugelijke tijden als eene taak der regeringen is voorgesteld, en ook meestal door deze is aangenomen, minder misschien uit overtuiging van het beginsel, dan wel uit vreeze, dat het gemeen in tijden van duurte en hongersnood de banden van orde en wet zou verscheuren. De wetgevingen van alle volken van Europa zijn rijk aan strafbepalingen tegen opkoop en voorkoop, tegen belemmeringen van uitvoer en stapeling van granen, in dagen van duurte; doch de geschiedboeken van al die volken wijzen den opmerkzamen onderzoeker te gelijker tijd aan, dat al zulke beperkingen en belemmeringen niet slechts ijdel, maar zelfs van schadelijke werking zijn geweest.

Dergelijke bemoeijingen van het openbaar gezag met den loop van de prijzen der levensmiddelen hadden vroeger echter slechts plaats, wanneer men het den eisch des oogenbliks achtte; eerst in den jongsten tijd is men begonnen ook hierin te systematiseren, te codificeren, konden wij haast zeggen. Door de invoering van het stelsel van schaalregten op den inen uitvoer van koren, oordeelde men eens voor altijd den grooten nood des hongers te hebben geweerd en dure tijden onmogelijk te hebben gemaakt. - De ervaring heeft het stelsel wederom veroordeeld, gelijk zij vroeger de sporadische maatregelen ijdel had gekeurd.

Doch in de zorg voor de voeding des burgers, des geringen burgers vooral, heeft onze eeuw te gelijk eene schrede verder gedaan, dan de poging om de *koren*prijzen binnen zeker verband te houden; men heeft ook de prijzen van het *brood* willen regelen en onder toezigt houden, ja, zelfs meer dan eens getracht de overige eerste behoeften des levens, brandstof, vleesch, aardvruchten, groenten, dranken en wat niet al, onder eene officiële prijsbepaling te brengen.

Deze laatste pogingen zijn nu wel overal bijna even spoedig

weder opgegeven als beproefd. Maar terwijl aan eene regeling van korenprijzen tegenwoordig geen verstandig man meer denkt, is het anders met de regeling der broodprijzen. De *broodzetting*, cenmaal uitgevonden, heeft overal verknochte en ijverige voorstanders gevonden en vindt die nog, al is het ook in minderen getale, vindt die vooral nog - zonderling genoeg - onder onze landgenooten, die er anders nog al op gesteld zijn, onder de eersten geteld te worden, wanneer er sprake is van verdedigers van vrijheid in handel en bedrijf.

Feitelijk - in hoeverre regtens, zullen wij later zien - bestaat er ook in ons land algemeen eene broodzetting. Alleen in de provincie Overijssel heeft men haar - in spijt van koninklijke besluiten - sinds jaren afgeschaft en bepaalt men zich tot een toezigt der policie op de hoedanigheid van het brood.

Maar de vraag mag wel eens, ook in ons land, ernstig onderzocht worden, of het niet beter ware de broodzetting voor goed en algemeen op zijde te schuiven. A priori verdient zij zeker afkeuring: want, hoe men het ook verbloeme, ten aanzien van de meest belanghebbenden, de bakkers, is zij eene beperking van eigendomsregt; zij stelt zich bovendien gebiedend tusschen de vrije overeenkomst van kooper en verkooper, van voortbrenger en verbruiker, wat op zich zelve genomen, ook reeds in regtskundigen zoowel als in volkshuishoudkundigen zin, met alle beginselen strijdt.

Maar die beperking van eigendomsregt en die belemmering van vrije overeenkomst kunnen gebiedend voorgeschreven, althans gewettigd worden, door overwegende redenen van algemeen belang. Bestaan zulke redenen hier? Is eene zetting noodzakelijk in het belang der ingezetenen? Waarborgt zij geregeld lage prijzen, juist gewigt, goede hoedanigheid van het voornaamste voedsel des menschen? Verzekert zij het behoud van rust en orde in de maatschappij?

Wij meenen deze vragen ontkennend te moeten beantwoorden.

Ten aanzien van de broodprijzen heeft de ervaring drie onderscheidene stelsels aangewezen:

1°. Van volkomene regeling en beperking, zoo als in Frankrijk.

2°. Van halve regeling en beperking, zoo als ten onzent algemeen en hier en daar nog in België.

3°. Van geheele vrijheid, behoudens policiemaatregelen van toezigt op de hoedanigheid, en, bij uitzondering, enkele daden van voorzorg ten aanzien van prijs en gewigt, zoo als in de meeste steden en gewesten van België, in Engeland en elders.

Het eerste stelsel regelt niet alleen den prijs van het brood, maar beperkt ook het getal bakkers. Het tweede neemt slechts de zetting aan. Het derde laat én de uitoefening van het beroep én den verkoop van het brood aan de vrije mededinging over.

Bij de vergelijking dezer drie stelsels zullen wij onze gronden van beoordeeling moeten putten uit de in Frankrijk en België openbaar gemaakte bescheiden. Hier te lande schijnt men het nog nooit de moeite waard te hebben geacht, naar de werking van het aangenomen stelsel een opzettelijk onderzoek in te stellen, ten minste niet, de uitkomsten van zoodanig onderzoek openbaar te maken. Doch dat is niets vreemds. Gelukkig zijn wij daardoor niet in verlegenheid gebragt. Onze vereeniging met de Zuidelijke provinciën heeft ten gevolge gehad, dat ons stelsel langen tijd ook in België algemeen geheerscht heeft en hier en daar nog geldt. En daar heeft men het eener naauwkeurige nasporing waardig gekeurd.

Het eerste stelsel geldt in Frankrijk, zeiden wij. Trouwens de geheele broodzetting is van Franschen oorsprong. Wij vinden haren grondslag in art. 30 der wet van 19-22 Julij 1791 (loi relative à l'organisation d'une police municipale et correctionnelle). Doch wij hebben het reeds vroeger opgemerkt, dat men door de zucht, om alles eens goed te regelen (een streven, dat in den aanvang der oude Fransche revolutie niet minder zich deed gelden, dan bij die, welke wij in deze dagen beleven), niet alleen het brood, maar ook andere levensbehoeften aan eene *taxe* wilde onderwerpen, in het vermeend belang des geringen burgers. Vandaar, dat

de wet van 1791 ook de prijzen van het vleesch onder hare vleugelen nam, terwijl men zich voorbehield, later hetzelfde tot andere *subsistances* uit te strekken. Dit geschiedde dan ook door het Arrêté van 5 Brumaire an IX (27 Oct. 1800), dat bij art. 24 de wet van 1791 tot alle onmisbare levensbehoeften (denrées de première nécessité) uitbreidde. De wet is echter alleen ten opzigte van het brood van kracht gebleven.

Eigenaardig kan hier eerst eene korte vergelijking tusschen de beide stelsels van volkomene en van halve beperking, zoo als zij in Frankrijk en België naast elkander staan, volgen. Zij leidt tot het besluit, dat, zoo men toch beperken wil, het eerste stelsel, in het belang der burgerij en der bakkers te gelijk, nog het verkieslijkste is.

Het beroep van bakker staat, even als bij ons, in België voor een ieder open, mits de bakker slechts zijn patent betale (wet 2, 17 Maart 1791, patentwet 21 Mei 1819). Hierdoor ontstaat mededinging; en dat deze tusschen de bakkers in België zeer groot is, laat zich hieruit opmaken, dat, terwijl men in Parijs, waar hun getal bepaald is, op eene bevolking van meer dan een millioen zielen, slechts 600 bakkers (1 op 1,666 zielen) telt, hun getal in Brussel in 1846 op 250 voor eene bevolking van 120,000 inwoners (1 op 480 zielen) begroot werd. Waar geene vaste regeling van den prijs der koopwaar bestaat, is een groot aantal neringdoenden steeds een voordeel voor de verbruikers, dewijl een ieder hunner, om de mededinging vol te houden, zijn best doet om zijne waar het deugdelijkst voor den minstmogelijken prijs te leveren; doch bij eene zetting met eene vrije mededinging heeft het omgekeerde plaats, al moge ook een koninklijk besluit (gelijk bij ons dat van 15 April 1843) voorschrijven, dat bij het *naar billijkheid* vaststellen van de winst voor den bakker, in geenen deele op het aantal aanwezige bakkers gelet mag worden. - Ter bepaling van den broodprijs dient men zich namelijk af te vragen: hoe hoog staat de prijs van het graan? hoeveel meel levert een mud koren? welk een aantal ponden brood kan uit dit meel worden gebakken? In landen, waar, zoo als ten onzent, eene belasting op het gemaal bestaat (sinds 1830 in België afge-

schaft) wordt tevens op de som van dit bezwaar acht geslagen. Op de berekening hiervan heeft het grootere of geringere aantal bakkers geenen invloed. Dit is echter geenszins het geval met de overige onkosten, als: brand en onderhoud van oven en bakkerij met toebehooren, huishouding, huishuur, onderhoud van vrouw en kinderen, patent, zuivere winst voor den bakker, - onkosten en behoeften, welke men bij eene berekening van de broodprijzen geenszins uit het oog mag verliezen, wil men den bakker een behoorlijk bestaan verschaffen. Maar door de zetting of de bepaling van een vasten prijs, waarbij al deze onkosten in rekening komen, wordt vrij algemeen de nering van broodbakker juist als een vet baantje aangezien, en velen, die bij het bestaan van vrijheid, zoowel in het getal bakkers als in het bepalen van de waarde, van die nering zouden worden afgeschrikt, worden nu integendeel aangemoedigd om eene bakkerij op te zetten. Wat moet hiervan het gevolg zijn? dat, óf om al de mededingers eene billijke schadevergoeding te verschaffen, de prijs van het brood regelmatig te hoog wordt gesteld, óf de mededingers elkander en zich zelven verarmen (gelijk men hier te lande maar al te veel ziet gebeuren), óf eindelijk kwade praktijken te baat worden genomen om de noodige winst te maken. Zoo veroorzaakt dan eene vrijheid ten halve meer nadeelen, dan eene geheele beperking. Verlangt men eene broodzetting, wenscht men de broodprijzen op gezette tijden te bepalen, dan dient men, om zich zelven gelijk te blijven, ook het aantal bakkers tot een bepaald cijfer te beperken. Wel is waar, men rigt dan eene soort van gildenwezen op, en stelt zich bloot aan de nadeelen van een prohibitief stelsel. Doch boven een halfslachtig, de vrijheid ten deele schenkend, ten deele boeijend stelsel, heeft dit stelsel, althans voor de verbruikers dit voordeel, dat de bakkers, wanneer hun getal beperkt is, met een veel geringer aandeel in de broodzetting bevredigd zullen zijn, dan wanneer hun aantal onbeperkt, en uit den aard der zaak groot zijn zal. De ondervinding heeft dan ook bewezen, dat, de overige kosten gelijkstaande, de verbruiker in geene plaats duurder brood eet, dan in die, waar eene broodzetting is ingevoerd, met een onbepaald getal broodbakkers. Een voorbeeld, hetwelk

wij aan eene memorie, door den wakkeren Belgischen inspecteur-generaal der gevangenissen en liefdadige gestichten in België, den heer Ducpétiaux, in 1846 bij den gemeenteraad te Brussel ingediend[1], ontleenen, strekke ten bewijze. Het tarwebrood van de *eerste soort* kostte, volgens de zetting in Brussel, op den 26sten Januarij 1846, 44 centimes het Nederlandsche pond (kilogramme), dat van de *derde soort*, of het zoogenaamde menagiebrood 37, terwijl omstreeks denzelfden tijd (16 Januarij 1846) te Parijs de prijzen van deze twee soorten op 38 en 30 centimes bepaald waren[2]. Een onderscheid van omstreeks 15 pCt. ten voordeele van den Parijschen verbruiker. Welligt zal men mij tegenwerpen, dat de gráanprijzen en de hoogte der inkomende regten van het graan op dit verschil van prijzen eenen invloed hebben uitgeoefend. Ik erken, dat de graanmarkt in Brussel gewoonlijk hoogere prijzen dan die in Parijs aanteekent; hier tegenover staat echter, dat juist op dat tijdstip de werking der schaalwet in België voorloopig geschorst was, terwijl zij in Frankrijk was blijven voortbestaan.

Zien wij nu den invloed van het stelsel van volkomene vrijheid, zoo als die zich in België heeft geopenbaard.

De broodzetting, welke zich in België nog naar het koninklijk besluit van 25 Januarij 1826 (Staatsbl. N°. 5) regelt, bestaat er sinds 1830 niet meer algemeen; zij mag veeleer als uitzondering beschouwd worden. Zij werd in Luik en Luxemburg geheel afgeschaft; in Limburg werd zij enkel in twee gemeenten, in de overige provinciën slechts in de hoofdplaatsen, alleen in Oost-Vlaanderen ook in enkele landelijke gemeenten behouden. Eene instructie van den minister van binnenlandsche zaken, van 28 April 1835, laat het namelijk aan de vrije keuze der plaatselijke besturen over, de zetting al of niet te handhaven. In sommige gemeenten van België zijn vier of vijf, in Brussel zes, in anderen slechts een of

1 Men vindt die lezenswaardige memorie, ook afzonderlijk verkrijgbaar, in l'Indépendance Belge du 16 Novembre 1846.

2 De hoeveelheid brood, welke uit eene bepaalde hoeveelheid meel gebakken wordt, maakt weinig verschil in beide steden. In Parijs leveren 100 Nederlandsche ponden meel 130 N.p. brood van alle soorten, in Brussel 132 van de eerste, 130 van de overige soorten.

twee soorten brood aan de zetting onderworpen, in eenigen heeft de zetting om de veertien dagen, in anderen maandelijks plaats. In 1842 liet de Belgische regering een opzettelijk onderzoek doen naar den invloed van het niet of wel afschaffen der zetting op de broodprijzen. Het voordeel van het stelsel van vrijheid werd in de onderscheidene antwoorden met kracht ontwikkeld, door feiten zoo veel mogelijk gestaafd. Om die gronden te duidelijker te ontwikkelen, zullen wij hier de verslagen zamentrekken van de gouverneurs van twee provinciën, waar de broodzetting nog het meest in zwang is, en van twee waar zij geheel is afgeschaft.

In den brief van den gouverneur van West-Vlaanderen, leest men: ‘Het brood blijft voortdurend onderworpen aan de zetting in de steden Brugge, Kortrijk, Veurne, Menen, Roulers en Warneton. In de overige steden en in alle gemeenten der provincie zijn de bepalingen van het koninklijk besluit van den 25sten Januarij 1826 sinds 1830 in onbruik geraakt, en nog ten huidigen dagen zijn de plaatselijke besturen het oneens omtrent de vraag: of het wenschelijk is, in het algemeen belang, op nieuw het brood aan de zetting te onderwerpen, of wel de zaken op den bestaanden voet te laten. Meerderen zijn echter van meening, dat men den verkoop van het brood vrij moet laten, en den waarborg, dat de prijzen van het brood tot den voordeeligsten stand voor den verbruiker geraken, aan de zorg der mededinging moet overlaten. De mededinging, zegt men, is een veel beter behoedmiddel tegen de duurte van het brood dan elk toezigt, hetwelk men over de broodprijzen zou kunnen stellen. Het is *niet het gewigt van het brood alleen* (de gebrekkige maatstaf van iedere zetting) hetwelk de waarde van het brood uitmaakt, maar *vooral de hoedanigheid* (welke de zetters, die het reeds gebakken brood beschouwen, buiten staat zijn behoorlijk na te gaan). Deze is het, welke, nog meer dan het gewigt, den bakker een goeden afzet van zijn brood verschaft. Er is geene klagt ten laste der broodverkoopers, en het brood is niet te hoog in verhouding met de graanprijzen.’

De gouverneur van Oost-Vlaanderen berigt, ‘dat de broodzetting slechts gehandhaafd is in de voornaamste fabriekstesteden, als: Gend, St. Nicolaas, Lokeren, Aalst, Termonde,

Ecloo, en in een zeker aantal landelijke gemeenten; dat zij niet meer bestaat in steden van den tweeden rang, als: Renaix, Oudenaarden, Grammont, Ninove, Deynze, zonder dat men daarom kan beweren, dat het brood hier duurder verkocht wordt, dan in die plaatsen, waar men de zetting behouden heeft. De vrije mededinging der bakkers onderling is een genoegzame prikkel, om het brood op eenen matigen prijs te houden.'

Gaan wij nu over tot de provinciën, in welke de zetting bijkans geheel en al is afgeschaft. De gouverneur van Limburg schrijft: 'De broodzetting wordt niet als verpligt aangezien in deze provincie. De vrijheid hieromtrent gelaten heeft niet het minste ongerief veroorzaakt, en niets tot nu toe doet vermoeden, dat het nuttig zou zijn ten dezen van stelsel te veranderen. *Men is zelfs in de gelegenheid geweest op te merken, dat daar, waar het brood aan geene zetting onderhevig is, de broodprijzen minder hoog waren, dan daar, waar eene zetting bestaat*.'

In de volgende bewoordingen, die wel geen regtstreeksch antwoord op de vraag geven, maar toch eene merkwaardige verklaring behelzen, uit zich de gouverneur van Luik: 'Reeds herhaaldelijk heeft het bestuur dezer provincie de *onmogelijkheid* te kennen gegeven, om het besluit van den 25sten Januarij 1826 in werking te brengen, wat de grondslagen der zetting betreft, en geoordeeld, dat zijne tusschenkomst zich steeds heeft moeten bepalen tot het verzekeren eener opvolging der gezondheids- en policie-maatregelen, overeenkomstig het koninklijk besluit van 20 April 1828, hetwelk dat van den 25sten Januarij 1826 wijzigt.'

Als bijzonder merkwaardig willen wij hier nog een uittreksel geven van den brief, te dier gelegenheid door het stedelijk bestuur van Ath aan den gouverneur van Henegouwen geschreven: 'De broodzetting is in deze stad sinds 15 Januarij 1830 afgeschaft, dewijl het onderzoek, op verscheidene tijdstippen door het stedelijk bestuur ingesteld, en hetwelk tot grondslag diende voor de regeling der prijzen, slecht bestuurd was geworden, en steeds tot de uitkomst leidde, dat de bakkers hun brood konden verkoopen en inderdaad verkochten *beneden* den prijs door de zetting be-

paald. Sinds dien tijd bestaat er vrije mededinging, ieder bakker bakt de soort en de hoedanigheid van brood, welke het meest met zijnen gewonen afzet overeenkomt. Hij verkoopt het tegen eenen prijs, door hem zelven bepaald, en welke wisselt volgens het stijgen en dalen der graanprijzen. Tot nu toe heeft die wijze van verkoop geene reden tot klagt gegeven.'

Doch genoeg redenering, zal men zeggen. - Wij zullen thans feiten en cijfers aanvoeren.

Eene vergelijking tusschen de prijzen der broodbereiding in de liefdadige gestichten te Brussel en die volgens de zetting van het stedelijke bestuur, op den 31sten Augustus, 7 en 21 September 1846 opgemaakt, heeft de volgende uitkomst opgeleverd. In de liefdadige gestichten kostte het wittebrood van 15 hectogrammen, alle onkosten er onder begrepen, 52,7157 centimes, het huishoudingsbrood van 15 hectogrammen 44,2381 cent., dat van 12 - 35,2851 cent., van 10 - 29,4042 cent.; terwijl diezelfde vier soorten door het stedelijke bestuur op 66⅓, 55⅔, 44,40 en 37 centimes gezet waren. - Eene winst van 23 pCt. voor den bakker. - Een onderzoek, door het stedelijk bestuur te Verviers, waar geene zetting bestaat, omstreeks dienzelfden tijd ingesteld, gaf tot uitkomst, dat het aandeel van den bakker in den prijs van het brood voor werkloon en winst aldaar slechts 11 pCt. beliep. Een onderscheid derhalve van 14 pCt. ten nadeele van den Brusselschen verbruiker, die gezegd wordt de voordeelen eener zetting te genieten. Nog ongunstiger valt die verhouding voor dezen uit, indien wij de broodzetting vergelijken met den prijs der broodbereiding in het huis van verzekering te Brussel. Volgens de zetting kostte het ongebuilde tarwebrood op den 26sten October 1846 39, in het huis van verzekering daarentegen slechts 28,74 centimes.

Men vergunne ons thans een oogenblik eenen uitstap naar Sardinië, merkwaardig, omdat daar de drie stelsels van halve, van geheele vrijheid en van consequente beperking nevens elkander bestaan. De politie op den verkoop en den prijs der eetwaren is daar aan de gemeenteraden toevertrouwd, ten gevolge waarvan allerlei stelsels van toezigt er tegelijk in werking zijn getreden. Sommige steden hebben

den broodafzet geheel vrijgelaten, anderen eene zetting aangenomen, welke om de veertien dagen geregeld wordt; anderen weder niet slechts de prijzen van het brood, maar ook het aantal bakkers en broodslijkters bepaald, ten einde zoowel over de hoedanigheid als over den voorraad van brood een toezigt te kunnen houden. De twee hoofdsteden van Sardinië, Turijn en Genua volgen hieromtrent een lijnregt tegenovergesteld stelsel. In de eerste plaats wordt niet slechts de zetting om de veertien dagen geregeld, maar is tevens het aantal bakkers en slijters bepaald en ieder bakker verpligt om eenen voorraad koren voor ten minste eene maand in de bakkerij te bezitten. In Genua daarentegen is sinds onheugelijke tijden alles vrij, zoowel wat de wijze van verkoop, als den prijs van het brood betreft. Ter beteugeling echter der winzucht, en ter voorkoming van het bedrog der verkoopers, heeft het stedelijke bestuur gemeente-ovens doen bouwen, waar aan arme huisgezinnen de gelegenheid verschaft wordt, om zelve hun brood te bakken. Het bestuur zelf laat daarenboven dagelijks in zijne ovens en voor eigene rekening eene zekere hoeveelheid brood bakken, hetwelk aan de hoeken der straat tegen eene matige winst voor de verkoopers of slijters, niet bij het gewigt, maar volgens eene prijsberekening, waarbij de bestede kosten tot maatstaf dienen, in het klein verkocht wordt. Dit voor rekening van het bestuur gebakken brood is van twee soorten. De beste soort, ten dienste der gegoeden, wordt naar evenredigheid iets duurder verkocht, ten einde de mindere soort beterkoop aan het volk te kunnen leveren. Het bestuur, met den aankoop der granen, de bereiding en den verkoop van het brood belast, is uit twee decurioni (wethouders) en eenige ondergeschikte bezoldigde ambtenaren zamengesteld. Over deze instelling, die sinds vele jaren in zwang is, is men, volgens de getuigenis van den markgraaf Ricci, zeer tevreden, terwijl men bevonden heeft, dat over het algemeen de broodprijzen steeds lager zijn in Genua bij geheele vrijheid, dan in Turijn, waar zij door eene zetting worden geregeld.

Men heeft ook elders, bij afschaffing der zetting, de oprigting eener gemeentebakkerij, zoo als wij die in Genua

aantreffen, voorgesteld, wier leveringen dan door een reglement van het plaatselijk bestuur zouden beperkt worden, ten einde de overige bakkers zoo min mogelijk te benadeelen, en die wekelijks haar tarief openlijk zou doen bekend maken. In de voornoemde memorie van den Heer Ducpétiaux wordt de oprigting van zulk eene bakkerij het Brusselsch stedelijk bestuur aanbevolen. De zetting van die bakkerij zou voor niemand verbindend moeten zijn; de bakkers zouden naar goedvinden haar kunnen aannemen of verwerpen, en hunne prijzen hooger of lager kunnen stellen. Het tarief zou slechts moeten strekken ter waarschuwing van den verbruiker, en de oprigting der bakkerij zelve, om ieder bedrog, iedere zamenspanning onmogelijk te maken, doordien de bakkerij zich slechts naarmate van de navraag behoefde uit te breiden, om reeds daardoor alle kunstgrepen, door de kwade trouw van verkoopers in het werk gesteld, te verijdelen. De Heer Ducpétiaux voegt er bij: ‘ik ben niet voornemens hierdoor een monopolie te vestigen, maar verlang slechts in een zeker opzigt de nering der bakkers te regelen, en een evenwigt te stellen tegen de nadeelen, welke de toepassing der vrijheid van handel voor het voornaamste voedsel van den mensch zou *kunnen* na zich slepen.’ Van de nadeelen, welke bij gemis van zoodanig tegenwigt eener gemeentebakkerij zouden ontstaan, wordt overigens in de memorie geen verder gewag gemaakt; zij zijn dan ook, ons bedunkens, in waarheid niet meer dan een hersenschimmig schrikbeeld. Deze regel blijft toch altijd gelden. Eene zetting of een tarief, of elke andere bemoeijing van het openbaar gezag, kan slechts *den prijs, niet de hoedanigheid* van het brood regelen. Zij voorkomt slechts bedrog in een voor het oog zigtbaar gewigt, niet in de hoedanigheid van het brood, noch in de hoeveelheid der voedzame brooddeelen. Vaststelling van *prijs* en *schijnbaar gewigt*, hiertoe bepaalt zich het werk der zetting. Maar voor het eerste zorgt reeds de mededinging, in het weêrkeerige belang van beide partijen, van verkooper zoowel als van verbruiker; en zij doet het met eene grootere naauwkeurigheid, eene meer stipte naauwgezetheid, dan aan eenig plaatselijk bestuur, door de ijverigste en kundigste zetters gerug-

steund, doenlijk zou zijn. Het laatste worde gerustelijk aan de zorg, aan het eigenbelang van den verbruiker overgelaten. Het eenige voordeel, dat wij in de oprigting eener gemeentebakkerij, welke eenigzins naar regeling van arbeid riekt, zien kunnen, zou daarin bestaan, dat in tijden van duurte aan de behoeftigen onder de bevolking de gelegenheid werd verschaft, om het brood bij uitzondering tegen eenen matigen, dat is naar verhouding der omstandigheden geringen, prijs te koopen. Maar tegenover dit exceptionele voordeel staat de niet ongegronde vrees, dat het bestaan eener gemeentebakkerij, bij eene bijkans onvermijdelijke strekking, om zich aanhoudend uit te breiden, wel degelijk de vrije mededinging zou belemmeren, en dat het voortbrengend vermogen der plaatselijke besturen, waar het geldt de vermeerdering hunner inkomsten, vooral in kleinere gemeenten, ligtelijk tot het monopoliseren der broodnering zou geneigd zijn.

De medegedeelde bijzonderheden hebben geen ander resultaat opgeleverd, dan dat overal, waar de zetting geldt, de prijs van het brood in den regel er *te hoog* door gesteld wordt, dat is: hooger, dan wanneer de verkoop aan eene volkomene vrije mededinging werd overgelaten. Uit de algemeenheid van het verschijnsel ontspruit reeds het vermoeden, dat het onmogelijk anders kan. - Doch gesteld al, dat men eenen lageren prijs er door verkreeg, dan loopt men een ander gevaar; een gevaar, waaraan men toch van tijd tot tijd blootstaat, omdat somwijlen in bijzondere omstandigheden de zetting den bakker dwingt met verlies te werken.

Zet men soms het brood te laag; vergunt men den bakkers niet een billijk en matig loon, ten einde de verbruikers niet te benadeelen, of om de overbelasting op het gemaal, welke in sommige plaatsen van ons vaderland het twee, drievoudige en zelfs meer van de rijksbelasting bedraagt[1], minder voelbaar te maken, dan opent men de deur aan bedrog, en aan allerlei voor de gezondheid der verbruikers hoogst verderfelijke praktijken. Ten einde het vereischte gewigt aan het brood te geven, wordt onder het tarwe- en roggemeel, meel

1 In Dordrecht int het sted. bestuur 345 opcenten van de tarwe, 215 van de rogge. ‘Tijdgenoot,’ D. IV, bl. 49.

van haver, garst, boonen of aardappelenschillen, stroodeelen of ook een zeker aantal waterdeelen gevoegd, waardoor de verbruiker wel brooden van denzelfden omvang, van hetzelfde gewigt, maar geenszins even voedzaam brood verkrijgt. Anderen, om het vereischte gewigt te bekomen, bedienen zich van schadelijke bestanddeelen, als aluin, het carbonaat van potasch en ammoniac, en dergelijke, welke dienstig zijn om hun brood te doen rijzen. Dit bedrog is, wel is waar, voor het oog zigtbaar door de bleekere kleur, welke het brood verkrijgt. Doch ook dit zigtbaar kenteeken weten de bakkers te doen verdwijnen, door de oppervlakte hunner brooden met eene dunne laag boter te bestrijken, waardoor het brood weêr bij de bakking deszelfs geelachtige kleur verkrijgt. Dit brood, hetwelk een groot gedeelte van zijne voedende bestanddeelen mist, moet natuurlijk in grootere hoeveelheid genuttigd worden; het is slechts smakelijk, wanneer het versch gegeten wordt; doch het is bewezen, dat het, in dezen staat genuttigd, eene zwelling, uitzetting en verlamming der spijsorganen veroorzaakt, en eene groote hoeveelheid gazstoffen ontwikkelt. Wordt dit brood een paar dagen bewaard, dan verbrokkelt het en valt het uiteen, doordien het bij gedeeltelijk gemis van het voedend bestanddeel niet lijmig genoeg is, en tevens door de inmenging van vreemdsoortige zouten. Diezelfde verbrokkeling heeft plaats, indien, om meer waterdeelen te behouden, het brood niet genoeg doorgebakken wordt. Tegen dergelijke praktijken is het den burger meest zeer moeijelijk zich geheel vrij te waren.

Het is waar, zoodanige kwade praktijken kunnen ook plaats grijpen onder het stelsel van volkomene vrijheid, misschien zelfs door de onderlinge mededinging eenigzins uitgelokt worden. Maar wij hebben vroeger reeds betoogd, dat die mededinging niet zoo groot, niet zoo gevaarlijk is onder dit stelsel, dan waar de zetting *voorgeeft* den bakker eene redelijke winst te verzekeren. Doch hier treden wij op een geheel ander terrein. Hetzij de vrije onderlinge concurrentie, of de zucht om in spijt der zetting winst te maken, den bakker verleide, om, bij handhaving van prijs, grootte en gewigt op een algemeen standpunt, in de hoedanigheid van

het brood bedrog te plegen, altijd blijft het waar, dat op de stedelijke en gemeente-besturen, en op de plaatselijke policie eene zware verpligting rust, die namelijk om kwade praktijken te voorkomen. Die taak maakt, mijns inziens, een voornaam doel uit der huishoudelijke belangen, aan de plaatselijke besturen bij Art. 153 der grondwet opgedragen. Ben ik tegen eene regeling van prijs en gewigt van het brood door het plaatselijk bestuur als strijdig met het beginsel van vrijheid van nijverheid, en tevens als eene ongrondwettige beperking van het eigendomsregt, zoo meen ik integendeel, dat het algemeen belang eischt, dat der burgerij van hare regering een waarborg gegeven worde, dat de bakkers steeds goed en gezond brood leveren. Die waarborg wordt niet gegeven door een toezigt over reeds gebakken, en in den winkel te koop aangeboden brood, wanneer het bedrog niet meer ontdekt kan worden, maar door een toezigt, uitgeoefend, eer en terwijl het brood gebakken wordt. Het belang der burgerij vordert een waakzaam oog der policie over de broodbereiding zelve, en het weren van schadelijke bestanddeelen uit de bakkerij.

Wij zouden hiermede kunnen volstaan. Wij gelooven voldoende te hebben aangetoond, dat de broodzetting in het belang is noch van den bakker, noch van den verbruiker; dat zij den eersten in zijne nering belemmert en beperkt, hem geheel afhankelijk maakt van eene uit haren aard willekeurige zetting; terwijl zij den verbruiker de gelegenheid althans ten deele ontneemt, om zich eenen voordeeligen prijs te bedingen, zonder hem tevens tegen bedrog en kwade praktijken te vrijwaren. Doch er zijn nog een paar overwegingen, trouwens van ondergeschikt belang naar ons inzien, welke ten gunste eener zetting worden in het midden gebragt.

Het gewone argument van hen, die de zetting verdedigen, is vrees voor coalitie. De bakkers zullen, volgens hun beweren, bij het niet bestaan der zetting, de broodprijzen bovenmatig opvoeren. Indien nog in eenige plaats van ons vaderland een bakkersgilde bestond, of het aantal bakkers door het een of ander reglement van een gemeentebestuur bepaald was, zouden wij hun die bedenking gereedelijk toegeven. Waarom bestaat toch wel die overeenstemming ter opvoering

der prijzen niet tusschen slagers, grutters, verkoopers van aardappelen en brandstoffen, welke allen, even als de bakkers, den verbruikers voor het onderhoud van het leven onmisbare benoodigdheden te koop aanbieden? Het is, omdat die overeenstemming eene onmogelijkheid is bij het bestaan eener vrije mededinging. Het beramen van plannen, ter opvoering van den prijs tusschen de bestaande bakkers of leveranciers, doet dadelijk nieuwe mededingers opkomen, en hij, die eene onredelijke winst blijft vorderen, ziet zich spoedig door den kooper of den verbruiker verlaten.

Er zijn er daarentegen, die beweren, dat de broodzetting in het belang der bakkers noodzakelijk is, om hen in geval van duurte van het brood tegen onaangenaamheden te vrijwaren. Ik weet niet, of ik wel ernstig op deze redenering kan antwoorden. Zoo zij op zich zelve al eenigen grond had, zou ik nog vragen, wie haar gewigtig genoeg zou kunnen achten, om eene beperking in wezen te houden, die overigens zoo vele nadeelen medevoert? Doch het is mij niet gebleken, dat het in of vóór den winkel geplaatste zwarte bord der zetting den bakker ooit tot borstwering gestrekt heeft, ooit hem tegen plundering beveiligd heeft, wanneer eene uitgehongerde, of door de duurte van het brood ontstelde menigte zijnen winkel kwam bestormen. - Trouwens, beide deze bedenkingen zijn geene andere, dan die, welke ook men voor het behoud van korenwetten aanvoert, die bestemd heeten om de verbruikers tegen hooge prijzen door coalitie der voortbrengers of bezitters van graan, en deze weder tegen verlies door lage prijzen te beschermen.

En nu ten slotte een woord over den stand van zaken in ons vaderland. Wij hebben reeds over het gemis van bescheiden ten onzent geklaagd. Redeneringen, gissingen, enkele verspreide opmerkingen zouden hier overbodig zijn. Wij bepalen ons dus tot eenen blik op de wetgeving.

Men weet, dat het werk der broodzetting in ons vaderland niet steeds aan denzelfden regel is onderworpen geweest. Art. 61 van het reglement voor het bestuur ten platten lande van den 23sten Julij 1825[1], noemt het werk der broodzet-

1 Verg. de artt. 83, 88, 92, 95, 98 van het reglement van 4 Januarij 1824 voor het bestuur der steden.

ting en het toezigt op den verkoop van het brood een onderwerp van plaatselijke policie. Het koninklijk besluit van 25 Julij 1826 (St. bl. n°. 5) (gewijzigd door die van 20 April 1828 n°. 2, en 26 Januarij 1829, n°. 33), waarbij de uitvoerende magt de schoenen dier plaatselijke policie aantrekt, gelastte den Gedeputeerden Staten van iedere provincie, na een naauwkeurig onderzoek, en na de plaatselijke besturen gehoord te hebben, een tarief te ontwerpen, en aan den Minister van Binnenlandsche zaken voor te dragen, ter regeling der grondslagen in het besluit vermeld. Dit tarief moest voor de plaatselijke besturen tot legger dienen, volgens welke deze, met inachtneming der in het besluit opgenoemde vaste en veranderlijke grondslagen, hunne broodzetting zouden regelen. Het koninklijk besluit van den 15den April 1843 (St. bl. n°. 13)[1] maakte in zekeren zin weêr het al dan niet handhaven eener maandelijksche broodzetting, onder toestemming van het kollegie der Gedeputeerde Staten, afhankelijk van het goedvinden der plaatselijke besturen.

Dat dit besluit ongrondwettig is, werd reeds toenmaals te regt in den Tijdgenoot[2] betoogd. De Koning, als uitvoerende magt, treedt door dit besluit in het gebied der plaatselijke wetgeving, door namelijk aan de bakkers verpligtingen op te leggen, welke enkel van het huishoudelijk belang der steden en gemeenten afhangen, en als policie-maatregelen een deel uitmaken van den werkkring der plaatselijke besturen (Art 7, al. 2.). Kon de broodzetting als wet voor het geheele land beschouwd worden, dan had zij als zoodanig door den Koning met de Staten-Generaal dienen gemaakt te worden[3] Doch buitendien had dit behooren te geschieden, omdat het besluit tegen de overtreders straffen vaststelt, bestaande in eene boete van ten minste tien en ten hoogste honderd gulden, of eene gevangenis van ten minste tien en ten lang-

1 Dit besluit wordt in het Regtsgeleerd Bijblad, Dl. VII, bl. 781, de grondwet voor de materie van den verkoop van het brood en het werk der broodzetting genoemd, van welks regelen de plaatselijke besturen bij het maken van veranderingen niet zouden mogen afwijken.
2 Dl. III, bl. 237.
3 Dit gevoelen wordt insgelijks gedeeld door Olivier: ‘Proeve over de beperking van den eigendom door het policieregt,’ bl. 202 volg.

ste veertien dagen, gezamentlijk of afzonderlijk. De bepaling van het Art. 1 der wet van 6 Maart 1818 (St. bl. n°. 12), waarop men zich in het besluit beroept, is op zich zelve ongrondwettig, dewijl Art. 72 der grondwet den Koning alleen of zonder Staten-Generaal slechts de uitvaardiging of uitvoering, geenszins een regt tot wetgeving of strafwetgeving toekent. De hoegrootheid of de geringheid der straf, het meerdere of mindere gewigt der zaak, heeft hierop niet den minsten invloed. Indien men de zaak uit dit, mijns bedunkens, alleen ware en houdbare oogpunt beschouwt, kan men zich dan ook geenszins met een arrest van den Hoogen Raad, van 18 Junij 1844[1], vereenigen, hetwelk het besluit omtrent de broodzetting van 1843 op dien grond als grondwettig beschouwt ‘omdat het is een uitvloeisel of eene uitvoering der wet van 6 Maart 1818.’

Het voorkomen van bedrog omtrent de hoedanigheid en het gewigt van het brood, dat verkocht wordt, kan evenmin in een koninklijk besluit te huis behooren, maar is veeleer het werk der strafwetgeving. Bepalingen hieromtrent zijn dan ook reeds voorhanden, zoowel in den Code Pénal, Art. 423 volg., 479 5°. en 6°., 480 2°. en 3°., over het bedrog in het gewigt, als in de wet van 19 Mei 1829 (St. bl. N°. 35), strekkende om de vermenging van vergiftige of andere schadelijke zelfstandigheden in eet- en drinkwaren tegen te gaan, welke wet kan beschouwd worden als eene uitbreiding der bepalingen van de artt. 318, 475 6°., 476 van den Code Pénal, die slechts tegen de verkoopers en slijters van vervalschte dranken straffen inhouden[2].

1 Te vinden bij van den Honert: ‘Verz. van Arresten van den H.R., Gem. zaken,’ D. VI, bl. 454. Vergelijk hiermede de arresten van 20 April 1844 (v.d. Honert, ‘Gem. Zaken,’ D. II, bl. 166 volg; ‘Weekblad van het Regt,’ N°. 220) en van 1 December 1847 (Weekbl. v.h.R. N°. 883), waarbij de Hooge Raad besliste, dat, wanneer bij plaatselijke verordeningen op het stuk der broodzetting straffen tegen de overtreders zijn bepaald, de strafbepalingen der wet van 6 Maart 1818 geeene toepassing vinden (zie ‘R. Bijblad,’ D. VII, bl. 783).

2 Men herinnert zich, dat de kwade praktijken der Belgische bakkers, die, om hunne brooden te doen rijzen en het gewigt te vermeerderen, blaauw vitriool of kopergroen, en witte vitriool of zwavelzuurzink in hunne deegen mengden, de hoofdaanleiding tot het maken der wet van 1829 geweest zijn. Mogten slechts die straf bepalingen steeds streng en naauwgezet worden nageleefd!

Doch het besluit van 1843 is niet alleen ongrondwettig - hetgeen trouwens reeds genoeg is om het te doen veroordeelen - het is willekeurig, vol strijd met zich zelve, onvolledig, in sommige bepalingen onuitvoerbaar. Terwijl het in de eene plaats den prijs van het brood door het stedelijk of het gemeentebestuur doet regelen, laat het in eene andere die regeling aan het goedvinden der verkoopers en koopers over. Het geeft aan de bakkers tegen eene onbillijke prijsbepaling door de zetters niet den minsten waarborg. Het belast de plaatselijke besturen onder toezigt der Gedeputeerde Staten, met de aanwijzing der broodsoorten aan eene zetting onderhevig, met het vaststellen der grondslagen, welke de zetting moeten regelen, en draagt hun daarna op volgens die regeling de zetting te bepalen. Maar wij vinden in het geheele besluit nergens melding gemaakt van eene bekendmaking aan de bakkers (die toch waarlijk hier zijn de belanghebbende partij) van de vastgestelde grondslagen, noch van het hooren van dezen in hunne belangen. Niet eens wijst het besluit aan, door wien, en op welke wijze de marktprijs der granen, welke voor de zetting tot grondslag moet dienen, zal worden opgemaakt. Het besluit wijst nergens aan, tot wien de bakker zich moet wenden, om op eene wettige wijze vergoeding te erlangen voor de schade, hem berokkend door eene verkeerd geregelde zetting. Het besluit regelt wat niet te regelen valt, b.v. wat de hoeveelheid ponden broods, welke een mud graan oplevert, betreft; deze is zoowel van de hoedanigheid van het graan, als van het zamenstel der broodsoort afhankelijk. Is het niet bespottelijk, beiden gelijktijdig door eene zetting te willen voorschrijven?

Maar genoeg. Eene kritiek van het besluit ware alleen dan van nut, indien wij een beter verlangden. Doch hoe fraai eene regeling der broodzetting men ook opstelde, altijd zou men vruchteloos werk verrigten. Tegen de zetting zelve is de grieve. Deze is ondoeltreffend, ijdel, belemmerend, schadelijk. Deze worde door een verlicht bestuur afgeschaft en dan volgt voor het besluit van 1843 van zelf een *transeat cum caeteris*!

M.M. VON BAUMHAUER.

Herinneringen uit Zwaben en Franken. (1846.)

Du warst mir ein gar trauter, lieber
Geselle, komm du schöner Tag,
Zieh noch einmal an mir vorüber
Dass ich mich dein erfreuen mag.
Lenau.

Tubingen. I.

In Hechingen kon ik mij gelukkig weder van mijn eigen voertuig bedienen. - Ik had namelijk geen lust gevoeld den digten, dreinigen regen aan te zien, te meer daar mij in Tübingen een brief moest toekomen, die misschien een haastig vertrek zou noodig maken. Vandaar dat ik mij dien morgen, te Rottweil, de zorgvolle voorkomenheid van het Turnen Taxische vorstenhuis ten nutte had gemaakt, dat er, een maal of wat 's weeks, eene regendigte, gewielde kas, onder den naam van postwagen, gereed houdt, waarmeê men zich, tegen eene betrekkelijk geringe geldelijke belooning, naar Hechingen, Stuttgart, of, zoo men wil, zelfs verder nog kan laten voeren. Zoo was ik wel beschut den anders zeker minder eentoonigen weg over Schömberg en Bahlingen ingeslagen. Mijn geheele afscheid uit het Bader Schwarzwald was ver van vrolijk geweest. De weelderige zomerweken, die ik er in het ongebondenste genot van Gods aangename natuur doorleefd had, schenen mij, zonder innige blijken van spijt, niet van zich te willen zien scheiden; en naauwelijks ook had ik

nog mijn voet langs den Triberger waterval heen ter laatste wandeling op Baden's bodem opgeheven, en nog vóór ik Schönwald's verspreide hutten bereikte, of ik had mijne laatste oogenblikken van droogte achter den rug. De enkele droppels, waartoe het reeds den vorigen dag gekomen was, vielen al digter en droever, tot ik blij was, na een nattig paar uren, den naakten bergrug met de welingerigte gelagkamer van, zoo ik mij niet bedrieg, den ‘Adler’ te Furtswangen te verwisselen. Het spijt mij dat ik voor den naam van het huis niet geheel durf in te staan, het verdiende de beste aanbeveling; zoo er uwe schreden u voeren mogten, het ligt links van de kerk op de markt. De eerlijke Schwarzwalder die het hield, en zijne reeds opgeschoten telgen, kortten mij de uren van vertoef met gezelligen kout, laafden mij met morgendronk en middagspijze, en lieten de sierlijke speelkas, die in hunne kamer pronkte, al de dartele walzen en deftige wijzen afspelen, die er de schrandere maker in gelegd had. Want Furtswangen is het middenpunt van de werkzaamheid dergenen, die zich met kunstig vernuft op de vervaardiging van uur- en speelwerken toeleggen.

De regen bleef aanhouden en ik moest den wagen binnenkruipen, die te drie ure voorbijkwam, en mij over Vöhrenbach naar Villingen meê zou nemen. Ik verloor bij den regen het uitzigt, waardoor ik weinig leed, want de streek is wel veel hooger, maar vooral achter Vöhrenbach weinig minder bruin en naakt, dan die tusschen Zeist en Amersfoort. Villingen deelt met Elburg de eigenaardigheid, dat er de markt het vereenigingspunt is van den viersprong van regtlijnige straten, die op de overoude poorten van het stadje uitloopen. Wanneer we niet op weg naar Tübingen moesten, zou ik u met de bonte lotwisseling bezig houden, waarin het van vroeg in de middeneeuwen af geslingerd werd, tot het eerst in onze, zijne late, dagen tot eene welverdiende ruste kwam, en ik zou u de geschiedenis van dien Simson vertellen kunnen, die van een togt tegen Rottweil een van de poortdeuren meêbragt en daarvoor aan de N.O. ringmuur van zijne vaderstad staat uitgehouwen. Thans doen we geloof ik beter, om, tusschen

de buijen door, de wandeling naar Schwenningen te ondernemen, waar we den juist geboren Neckar in zijne morsige wieg kunnen gadeslaan. Even vóór het dorp komen ons de zwart-roode kleuren van Wurtemberg waarschuwen, dat we een nieuwen schakel in de verscheidenheid van Duitschlands bonte eenheid vóór ons hebben; - aan de streek hadden we het zeker niet gemerkt, de grond blijft even hoog, kaal en dor en verandert eerst wanneer we Schwenningen een goed uur achter den rug krijgen en Rottweil, de oude rijksstad, beginnen te naderen. Jammer, dat te zelfder tijd ook de regen weêr komt vallen; het gezigt op het lager gedeelte van Rottenmünster, dat zich daar zoo teekenachtig onder onze voeten [langs den reeds breeder geworden Neckar uitspreidt, terwijl wij zelf over de brug het hooger deel van het plaatsje doortrekken, zou zeker bij eene enkele zonnestraal nog gewonnen hebben. Gelukkig dat we niet ver meer van de stad zijn, en de statige laan reeds vóór ons hebben, die ons hare oude straten moet binnenvoeren. Rottweil draagt meer nog dan het engere en kleinere Villingen de heugenis van vroeger dagen, waarin het een zelfstandiger rol dan thans speelde, nu het, sedert 1803, een deel van Wurtemberg uitmaakt. Ook de breede, deftige herberg, met hare stevige muren, waarin we overnachten zullen, verloochent dat verleden niet. Het eigenaardigst doet het zich echter nog voor, nu we den volgenden morgen, de vesten uitgereden, de berghelling af en den Necker overgerold, de hooge muren en oude torens, die de stad omgeven, zich, door een plotselingen zwaai van den weg, hoog boven ons zien verheffen. - Achter Bahlingen vertoont zich, door nevel en regen heen, aan de regterzij van den weg, alras de oude Hohenzollern, Pruissen's stamburg[1], om ons te melden, dat we ons reeds op

1 Door Koenraad van Hohenzollern, die in 1200 eerste burggraaf van Neurenberg wierd, en wiens zoons achterkleinzoon, Frederik VI, in 1425 markgraaf van Brandenburg werd. Koenraad's ouder broeder Frederik bleef in Hohenzollern. Zijne afstammelingen splitsten zich in het laatst der zestiende eeuw in de beide takken van Hohenzollern-Hechingen en Sigmaringen, die tot op den huidigen dag voortbestaan. De tegenwoordige vorst van Hechingen is kinderloos, en na zijn overlijden komen dus beide vorstendommen weder onder één hoofd. De erfprins van Sigmaringen, daartoe in de eerste plaats bestemd, is naar het zeggen zijner leermeesters in Tübingen, waar hij gestudeerd heeft, geen onbelovend vorst. Na een bezoek, dat Pruissen's tegenwoordige koning in 1823 aan het stamslot zijner vaderen bragt, is het ten deele hernieuwd geworden. Zeker vierde hij hier en op Stolzenfels zijne liefde voor het verledene onschuldiger bot, dan in zijn ziekelijken hartstogt voor de volbouwing van den Dom te Keulen.

het enge gebied van Hechingen's souverein bevinden; zijn ‘morgen gronds’ had zich zeker onder een beter licht aan ons kunnen voordoen, dan met dien treurigen stofregen wel mogelijk is; nog een klein uur en we rijden zijne ‘kleine woning’ voorbij en zijne hoofdstad binnen. Hoe lang zullen we er vertoeven moeten? De kamer waarin we ontvangen worden, ziet er met zijne zindelijk gedekte tafel vertroostend genoeg uit, om ons den wagen, die er ons bragt, met niet al te groot hartzeer de reis zonder ons te zien voortzetten. We worden gespijsd in het gezelschap van den kastelein-postmeester en gade, een paar Berlijners, die in de Archieven van Hohenzollern de wording van het huis huns romantischen vorsten komen nasporen en eenige ongehuwde beambten, waaronder de luitenant, onderbevelhebber van het leger. Het maal is door de geoefende hand der keukenmaagd beter gekruid dan door den gekunstelden kout der gasten; vooral de Berlijners maken eene zoutelooze toespijs uit. Een blik door de vensterruiten overtuigt ons, na afloop van het maal, dat we wèl zullen doen het verpligtende aanbod van den waard niet af te slaan, die ons onder zijn regenscherm naar de plaats van verzetting en onderhoud, het Hechinger Museum, brengen wil. Dáár plegen zich vorst en onderdanen, onder het genot van een gemoedelijk glas bier, met gullen kout en onschuldig spel den langen tijd te korten; thans echter is het er stil en doodsch; de vorst is uitlandig en de onderdanen slechts twee of drie in getal, en daarbij met hunne neuzen in verschillende dagbladen gedoken, - vieren ook wij des onze leesgierigheid bot, het veld is wijd genoeg. - Een uur later, nog altijd regen; de kastelein heeft ons echter heuschelijk zijn regenscherm afgestaan, en we nemen het op, om onder zijn schuttend dak Hechingen's verdere merkwaardigheden in oogenschouw te nemen. De vorstelijke woning zit digt, de bewaarders schijnen van den mooijen zondag tot een familiebezoek gebruik te maken, zoo gist al-

thans een der lagere bevelhebbers van het leger, die met ons eene vergeefsche poging aanwendt, om er gehoor te krijgen, en ons nu zijn geleide naar de andere zijde der stad en den ‘Marstall’ aanbiedt. Al wandelende onderhoudt hij ons over den staat der gewapende magt. Indien gij er belang in stelt: het Hechinger leger telt 145 man onder de bevelen van een hopman, zoodat het met de 354 man van Sigmaringen en de scherpschutters van Lichtenstein één bataillon, onder een overste, die te Sigmaringen ligt, uitmaakt. Het hoofdkwartier is in Stetten. Hij weet echter in zijne mededeelingen zulke hartroerende klagten over de moeiten en ellende van den tijd, en het onvoldoende zijner soldij bij zijne verzwarende omstandigheden als huisvader, te vlechten, dat we ons bij het afscheid het christelijk genot niet ontzeggen kunnen, den vorst van Hechingen met eene geringe bijdrage in het onderhoud zijner legerknechten te gemoet te komen. - ‘God is goed, de malsche regen houdt nu op,’ en we ijlen vaar het posthuis terug, slaan de reistasch om den schouder, de welmeenende waarschuwingen van den gastheer in den wind, en niettegenstaande het blijkbare gevaar dat we loopen, de stad niet drooghuids te bereiken, den weg naar het bisschoppelijke Rotenburg in. Vóór wij een vierde van den weg hebben afgelegd, is reeds het Hechinger grondgebied weder met dat van Wurtemberg verruild; de wandeling heeft echter nog weinig aanlokkelijks. Halverwege wordt zij aangenamer, voert door een welriekend eikenwoudje en opent vandaar een vriendelijk uitzigt op het dorp aan den voet des heuvels, waarop het geplant is; thans is het onder de schemering, die begint te vallen, en de eerste droppels van den regen, die weêr aanvangt, wel wat beneveld. Zoo leggen wij de langste helft van den togt, onder steeds toenemenden regen, grootendeels in het duister af. Nat en beslibt vinden wij in den ‘Waldhorn’ te Rotenburg een welkom nachtkwartier. Rotenburg ligt aan den Neckar, zoo als Bazel aan den Rijn ligt; - alleen strekt klein Rotenburg zich aan den regteroever uit, heet niet aldus, maar Ehingen, en is door twee bruggen met het groote verbonden; bovendien is de stroom minder groen, breed en grootsch, en de ligging op verre na zoo statig niet, 't welk alles niet belette, dat het,

door eene naauw verhoopte zon beschenen, zoo als ik het 's morgens reeds tijdig verliet, een aangenamen indruk en vriendelijke herinneringen bij mij achterliet. De weg, die zich een korte poos digt aan de rivier aansluit, wendt zich weldra meer regts, om tusschen zich en haar voor vruchtbare akkers plaats te maken, terwijl hij aan de andere zijde vlak langs den voet der berghelling heenloopt; aan weêrskanten is hij, als alle Wurtembergs wegen, met eene reeks van vruchtboomen beplant, die maken, dat daar alleen Uhland's dankbare regelen volkomen verstaanbaar zijn:

'k Trof laatst een waard zoo gul en mild
Als 'k nimmer had vernomen;
Een gouden vrucht hing bij hem uit,
En noodde om in te komen;

Het was - de kostlijke appelboom.....
Geen tweemaal liet ik nooden;
Maar zoeter kost, maar frisscher sap
Werd nimmer me aangeboden.

En 'k heb er onder 't groene dak
Een gastenkoor gevonden,
Dat sprong er rond, en hield er feest,
En zong er, wat zij konden.

Een leger was er me ook gespreid,
Daar rustte ik vrij van kommer,
Mijn waard heeft zelf me er toegedekt
Met zijn verkwikkend lommer.

Ik vroeg hem, wat ik schuldig was;
Daar wou hij niets van weten.
Gezegend blijft hij te aller tijd;
Ik zal hem nooit vergeten.

Tusschen de vruchtboomen door vertoonen zich op de hellingen der hoogte, aan gene zijde van den Neckar, vriendelijke dorpen, die flikkeren in de zon; en lacht ons tusschen de beide dorpen, beneden haar, de kapel van Woormlingen toe[1].

1 Lustig wie ein leichter Kahn
Auf des Hügels grüner Welle,
Schwebt sie lächelnd himmelan
Dort dic friedliche Kapelle.
Nik. Lenau (die Wurml. Kapelle.)

Iets verder nog schitteren ons de hooge, witte muren van Tübingen's slot reeds in de oogen, dat zich aan de z.w. zijde op het hoogste punt der stad verheft. De bestemming van dit gebouw is veel vreedzamer dan, naar zijn krijgshaftig uiterlijk, in zijn aard schijnt te liggen: - het bergt binnen zijne muren den boekenschat der hoogeschool. Ulrich, Wurtemberg's ridderlijke hertog, gaf het de gestalte, waarin het zich heden nog vertoont, en bragt er, na zijn terugkeer in zijn gebied, zijne verdere levensdagen op door. Nog, zegt men, groent op de slotplaats de linde, die de Sage uit het twijgje doet opschieten, dat hij, bij zijn feestelijken intogt, van zijn baret rukte.

Geen uitzigt - want waarom niet de eene herinnering in de andere versmolten en u thans het bergpad reeds opgeleid, dat mijn voet eerst eenige dagen later betreden zou? - geen uitzigt rijker dan dat slot zijn bezoeker aanbiedt. Vóór hem, aan zijne voeten, de ruischende Neckar, verder op het lagchende, groene, vruchtbare, met dorpen bezaaide landschap van Zwaben's bergen, met hunne verstrooide burgten, Achalm[1], Teck en Neuffen en het herstelde Zollern omgord; in verder verschiet nog het vervallen slot van Ulrach en het liefelijk herrezen Lichtenstein; in het verre westen de donkere hoogten van het Schwarzwald, en meer nabij de met wijn beplante heuvels. Ons echter, die nog op weg zijn van Rotenburg, begint zich langzamerhand de rij van huizen, aan het slot palende, daaronder ook de St. Joriskerk, met haar nederigen spits, eindelijk de verdere stad te ontvouwen. Eensklaps wordt dat alles weêr aan ons gezigt onttrokken, en we zijn de weiden genaderd, waarop aan den oever der rivier zich eene rij van statige oude linden tusschen ons en de stad komt plaatsen; eene breede laan van populieren voert ons haar dan even ras weêr onder de oogen, en, den hoek omgedraaid, staan wij tusschen de weinige verspreide huizen der voorstad.

1 ‘Ach Alm’ - stöhnt' einst ein Ritter; ihn traf des Mörders Stoss - Almächtger! wollt er rufen - man hiess davon das Schloss.
Uhland.

II.

Wanneer men, van de Neckarzijde vóór Tübingen gekomen, de stevige steenen brug over en voorbij Uhland's huis de stad binnentreedt, daarop links aanhoudende de berghelling opkloutert, door de enge, onbevallige straten van het stadje omkronkeld - dan zal men zich weldra voor de poort van een oud gebouw vinden, dat geen der wachters van Neêrlands Sion ons zonder huivering zou zien binnengaan, en waartegen zelfs het kettersche Groningen slechts met woorden van liefdevolle waarschuwing en minzamen ernst zou weten te wapenen. Dáár toch, helaas! weten ze maar al te wel, hoe een zeventigtal twintigjarige knapen door den booze zelf, in den verraderlijken dos des eenvoudigsten aller hoogleeraren, tot de dienst - of het verderf - van Christus kerk worden opgekweekt. De poort zit nog digt, maar wanneer we, daar het toch in ons plan ligt haar binnen te gaan, nog een oogenblik toeven, besparen we ons de moeite om door het enge steegje, dat we daar zoo voorbijgingen, af te dalen en het gebouw van de andere zijde binnen te treden, waar ons een honderdtal breede trappen weder tot de bovenverdieping zou moeten voeren, die het ons straks gelukken zal, met een paar schreden over den vlakken grond te bereiken; zoo vreemd en voor een Hollander vermoeijend, is de stad Tübingen gebouwd. Lang zullen we niet behoeven te wachten; van de klok der kerk deed zich de slag van het uur reeds hooren, en, bedrieg ik mij niet, dan ontsluit zich daar ter regterzij de deur der woning reeds van den man, over wien wij daar zoo spraken, en laat hem tot ons uit. Wanneer ge hem in oogenschouw wilt nemen, zult ge mij toe moeten geven, dat niemand onder de bedaagde en bezadigde, maar onschuldige blondheid van dat uiterlijke ‘het vleesch’ zou zoeken, waarin het ‘de menschenmoorder van den beginne’ goed kon vinden in onze dagen te verschijnen. Wij hebben echter geen tijd er langer over te handelen, want hij heeft de poort reeds voor ons geopend, en wij volgen hem den korten gang door in het lage, maar ruime vertrek, vol verwelooze, bemorste en besneden banken en

tafels, waar reeds eene schaar luistergrage jongeren verzameld is, om het gif zijner woorden in hunne onnoozele pennen op te vangen. Wij hooren met hen toe en - zou hij ook ons verschalken willen? - hij behandelt waarlijk onze eigene zaken - Dordscher gedachtenis. De volkomen Duitsche argeloosheid, waarmede hij ons over Uitenbogaard en Leeuwestein onderhoudt, maakt werkelijk een blik op de muren rondom ons, eene gedachte noodig aan den grond, dien we betreden, om ons niet alle waakzaamheid te doen verliezen. Herinneren we ons echter, waar we ons bevinden. We steken in het broeinest zelf der Tübinger school; op een dier banken zat, ruim vijftien jaar geleden, de 'beruchte' schrijver van het 'Leben Jesu' en hoorde er de lessen van denzelfden man[1], die ze thans tot ons rigt; met hem hoorde ze Vischer, wiens 'ergerlijke' openingsrede hem bij de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt zelf de tweejarige rust deed opleggen, waaruit hij nog niet ontwaakt is; een zestal jaren later vond er Zeller, en slechts ruim viermaal zoo veel maanden is het geleden, sedert Schwegler ze verliet, die er driestheid genoeg had opgedaan om zijne verketterde schriften op te stellen. Dat alles, en hoeveel meer nog, wat ik niet noemde, omdat het minder berucht en het zoo ook al erg genoeg is, groeide hier op onder de leiding des leeraars, die, onder den gehuichelden schijn van een Israëliet, in wien geen bedrog is, ook ons thans zoekt te verderven. Gelukkig is de les geëindigd, terwijl we ons dat alles nog ter regter uur te binnen bragten, en we raken nog rein en onbesmet uit zijne gevaarlijke handen; zijn we zoo verstandig hem niet weêr te volgen en zetten we liever onze wandeling door het 'Sticht' voort. De eerste de beste zijner jeugdige bewoners brengt

1 Baur was met zijn overleden vriend Kern genoegzaam te gelijker tijd met Strauss en Vischer van Blaubeuren gekomen, waar hij tot 1827 aan het lagere seminarie onderwijzer was. 'Ik weet echter niet te zeggen,' schrijft de laatste ergens, 'of onze leermeester toen reeds tot het vrije kritische standpunt gekomen was, waardoor hij thans (1838) als een kleinood van onbekrompenheid aan onze akademie schittert.' - Het was verkwikkelijk den reeds half vergrijsden, maar nog met jeugdige kracht werkzamen man, den Franschman te hooren uitlagchen, die van hem gezegd had: dat hij te oud was om met zijn discipel (Strauss) meê te gaan. Hij heeft het zeker anders getoond.

ons aan het verblijf van den Repetent Köstlin - de u waarschijnlijk bekende verdienstelijke auteur over het ‘Johanneïsche Lehrbegriff,’ opdat deze ons zijn heusch geleide geve. Het eenvoudige kamertje, met zijne ongeverwde lessenaar en tafel en zijne gladhouten stoelen, zou weinig aanlokkelijks hebben, staarde niet ons oog door het voor de zomerzoelte geopende kloostervenster, over den Neckar heen, Tübingens vriendelijke omstreek in. Negen dergelijke woningen, met weinig meer ruimte dan voor den geleerden bewoner en enkele bezoekers noodig is, zijn in het gebouw voor even zoo vele jonge leeraars ingeruimd en tusschen de grootere vertrekken verdeeld, waarin telkens acht der zeventig knapen in hunne uren van huisselijke oefening en het beleid hunner studiën aan het toezigt des naast hen huizende ‘Repetenten’ zijn toevertrouwd[1]. Strauss had die betrekking sedert twee of drie jaren vervuld, toen hij zijne bekende kritiek schreef, en deze werd oorzaak, dat hij ze met de Rektorsplak van Ludwigsburg moest verwisselen, - eene ruil, die hem maar al te ras verveelde[2]. Even zoo was Vischer

1 Der Seminarist in Tübingen hört Vorlesungen, wie die andern Studirenden, aber die Folge der Vorlesungen, die Zweige der Wissenschaft, die er in einem Semester vorzunehmen hat, sind durch einen Studienplan gesetzmässig bestimmt, und er ist der Frage, wie er seine Studien successiv ordnen soll, überhoben, ohne dass jedoch der Einzelne, der ein Lieblingsfach hat, allzusehr beschränkt würde. Auszerdem aber wird sein Studium durch Aufsätze, Repetitionen, *loci* und Examina aufs wirksamste gefördert. Die Repetitionen und *loci* über Philosophie und Dogmatik werden von den Repetenten in examinatischer Form gehalten. Hier zeigt sich ob der Zögling seine Vorlesungen repetirt und durch selbständiges Privatstudium ergänzt, hier lernt er fühlen in welchem Punkte er noch schwach und unsicher ist, hier wird im Dialog mit dem Repetenten vieles licht, was ihm unklar war; die Pointe in einer Sache, in einen philosophischen, dogmengeschichtlichen Streitigkeit, kommt ihm zum Bewusztsein. (Vischer, ‘Dr. Strausz und die Würtemberger.’)

2 ‘Der Schlag,’ schrijft Vischer, over zijne verplaatsing, ‘hat ihn schwer getroffen, er wird ihn nie verschmerzen. Wenn irgend Jemand, so hat er, Vermöge seiner alt-bürgerlichen soliden Erziehung und Denkart, das Bedürfniss einer festen Unterlage seiner Thätigkeit, eines öffentlichen Wirkungskreises, kurz eines Amtes; das aufgedrungene aber war seinen Neigungen, der Richtung seiner Studien, der Bestimmung seiner Kräfte zuwider. Er fühlte sich entwürzelt; es ist daher sehr unrichtig, wenn man seine Entlassung nur als eine Privation darstellt, sie hatte auf ihn die Wirkung einer grausamen positiven Strafe.’ (‘Dr. Strauss und die Würtemberger,’ 1838). Wie in de gelegenheid was Strauss in later jaren van nabij te zien, moet zich door de juistheid en waarheid dier opmerking van den vriend zijner jeugd getroffen hebben gevoeld.

repetent, tot hij, gelukkiger dan zijn broeder en Hegel, aan de Tübinger universiteit den leerstoel der Aesthetika beklimmen mogt; ook Zeller leerde er, voor hij zich als privaatdocent vestigde, terwijl Schwegler er daarentegen wel naar streefde, maar er zich door zijn schrijven onbruikbaar voor gemaakt had; Planck echter, de doordachte auteur der twee bekende verhandelingen uit Zeller's tijdschrift, mogt het verwerven, al deelde hij, zoo goed als Köstlin, de meeningen van zijn' ongeloovigen meester en zijn' geweerden Stichtmakker.

Zulk eene handelwijze des bestuurs moet vreemdsoortig schijnen, het blijft zich echter in zijne ongelijkmatigheid gelijk. Zoo als het Strauss en Schwegler vreesde, wier pen voor het lezend publiek onchristelijke denkbeelden geuit had, en daarentegen Köstlin en Planck, die zich minder geopenbaard hadden, plaatste, evenzoo liet het Zeller vijf jaren lang in eivolle zalen voor een leergierig en hem innig vereerend gehoor optreden, maar sloeg tweemaal de keuze af, die voor eene hoogleeraarsplaats op hem gevallen was[1], als waren zijne woorden minder verderfelijk of gepaster voor het gemoed zijner hoorders, als de leeraar ze onder minder deftigen titel voordroeg, onder min weidschen naam optrad. Hoe deerniswaardig echter zulk een weifelende zin wezen moge, hier had hij in zijne weifeling de blijde gevolgen, dat Zeller leeren bleef en magt van knapen door zijne lessen voor verstand en waarheid bezielen kon. Want men moet hem gehoord hebben, om te weten, welk een invloed die ernstige, eerlijke toon, die ongekunstelde voordragt met de Geldersche gulheid van haar onverloochenbaar Zwabensch accent, bij de juistheid van opvatting en netheid van voorstelling, die men ook uit zijne schrijften kennen kan, op een jeugdig, voor de waarheid ontvankelijk gemoed hebben moet. Bern gaf hem sedert, wat hem zijn vaderland niet schenken

1 Zeller, werd er toen uitgestrooid (de bezadigde Zeller!), had zijne lessen met de toespraak tot zijne jonge hoorders geopend: '*meine Herren! ich setze voraus dass sie den Glauben an einen persönlichen Gott hinter sich haben*.'

dorst. Maar zoo dwalen wij met onze gedachten geheel van onze wandeling af, en onze heusche gids moet ons vreemd en onhoffelijk gaan vinden, zoo weinig oplettend als wij zijn; hij heeft ondertusschen onze schreden naar beneden in de ruime eetzaal geleid, waar de Stichtenaren aan die lange tafel hun gemeenschappelijk maal doen, terwijl die kleinere disch voor hunne opzigters strekt.

De zaal dient tevens tot uitspanningsvertrek, en voor onderlinge oefeningen in rede- zoowel als in toonkunst; zij ziet er overigens even onopgesmukt uit als de leeszaal of het repetenten-kamertje. Zoo we nu nog een vlugtigen voet in de afzonderlijke boekerij van het Sticht met haren eigenen opzigter zetten, kennen we het ‘klooster.’ Dezen naam namelijk draagt het gebouw in den mond des volks altijd nog, al is het op het jaar af drie eeuwen geleden, dat het met de hervorming opgeheven en sedert ledige Augustijnen-klooster door hertog Ulrich in een protestantsch seminarium werd herschapen. In den dertigjarigen oorlog doorworstelde het benaauwde dagen, maar bleef tot op den huidigen onverhinderd voortduren, en zag in 1817, bij de oprigting der katholijke faculteit in het oude ‘collegium illustre’ - het gesticht voor adel en vorsten, - een katholijk seminarium, u als het verblijf van Auerbach's Ivo bekend, aan zijne zijde verrijzen. Het huisvest steeds een uitgelezen gedeelte van ‘de hoop des vaderlands,’ uit de lagere seminariën te Maulbronn, Urach, Blaubeuren en Schönthal ontvangen. Ook dit zijn oude kloostergebouwen, voor het vierjarig verblijf hunner 14- tot 18jarige bewoners ingerigt, die er, na naauwlettend onderzoek en schrifting, uit de gewone gymnasiën heentrekken. Zij hebben van oudsher een welverdienden naam door het grondige, vooral klassieke, onderrigt, dat er gegeven wordt, en strekken, hoewel voor eigenlijke theologen bestemd, bij den naauwen zamenhang van onderwijs en kerk in Wurtemberg[1], om kerk en staat van herders en leeraars te voorzien. Hunne eigene leeraars, onder het be-

1 Zoodat b.v. ook de Deken (‘Decanus,’ le predikant) met een Diaken (‘Diaconus,’ Helfer, 2e predikant) nevens zich, in iedere der 64 Oberamtssteden niet alleen met het toezigt der kerkelijke, maar ook der schoolzaken van geheel zijn ‘Amt’ belast is.

leid van één hoofdbestierder (*ephorus*) geplaatst, ontvangen zij veeltijds uit de beste kweekelingen van het Tübinger Sticht, na afloop van dier studietijd. Zoo was Strauss vóór zijn bezoek te Berlijn in Hegel's laatste levensdagen (1831) een half jaar in Maulbronn, waar toen juist Zeller zijn laatste opvoedingsjaar doorbragt, zoodat beiden haast gelijktijdig het ‘klooster’ in Tübingen als meester en leerling betrokken. Zeller zelf werd na zijn' studietijd een poos in Urach geplaatst. Acht jaren van vaste leiding onder beproefde meesters moeten zeker op de hun toevertrouwde jeugd den besten invloed hebben, al heeft ook die leiding door den strikten schoolvorm, waaronder zij plaats grijpt, hare erkende zwakke zijde. ‘Juist toch,’ als Vischer zegt (‘Dr. Strauss und die W.’), ‘juist op dezen leeftijd moet in het ontvankelijk gemoed de eerste grond ook voor de meer algemeene beschaving gelegd worden, en bepaaldelijk het ligchaam tot een lenig, buigzaam werktuig des geestes worden gemaakt; deze moet er in het bezit van gesteld worden, het in zijne magt leeren krijgen, opdat het niet weigere ter uiting zijner bevindingen, ter uitvoering zijner gedachten te dienen. De wordende jongeling moet zijne vormingsschool door den omgang met het andere geslacht intreden; hoeveel doet niet alleen het verkeer met eene zuster reeds af, om een mensch te vormen! De knaap moet leeren de verstrooijingen en genoegens der wereld met verstandige vrijheid te genieten, door eigene ondervinding vroeg leeren inzien dat in die genietingen het oneindige genot niet ligt, dat er eene onervarene verbeelding in zoekt, opdat hij niet in lateren tijd, reeds man geworden, die ondervinding tegen bitteren prijs te koopen hebbe. De seminariëntucht heeft menigeen voor traagheid en losheid bewaard, maar ook menig hoofd te gronde gerigt, omdat het in zijn vrijheidsgevoel zich te eng beperkt vond, in trotschen weêrzin zich allen banden ontrukte en in woeste overmaat zich aan de ontbeerde genietingen te buiten ging.’ Het ware echter onregt er met dit woord van blaam van te scheiden. Hooren wij er liever denzelfden man uitroepen, dat hij ‘om geen prijs ter wereld de herinnering zou willen missen aan dat zamenleven, die innige weêr-

zijdsche gehechtheid van een' uitgelezen kring van makkers en vrienden, door eene gemeenschappelijke overtuiging verbonden en ook voor het latere leven aan elkaâr onafscheidelijk verknocht.' Niemand, die er beter dan hij de poëzij van heeft weten op te vatten, die ze in zijne herinneringen uit zijn kloosterleven te Blaubeuren zoo levendig heeft voorgesteld.

III.

Zoo oud als het klooster is, zoo nieuw is het gebouw der Hoogeschool. Het staat eerst sedert weinige jaren aan het linker uiteinde der straat, die men met den naam van Nieuwstad zou kunnen doopen, en die door de twee rijen geheel nieuw gebouwde huizen gevormd wordt, aan beide zijden van den Stuttgarter straatweg opgetrokken. Het is een eenvoudig en net gebouw, even vrij van weidsche praal als van karige naaktheid. Een ruim voorportaal neemt ons bij het binnentreden op, en op het zwarte bord lezen wij er, hoe een paar akademie-burgers, die geplukhaard hebben, worden weggezonden: een bewijs, dat de schooltucht er strenger dan ten onzent gehandhaafd wordt. Het portaal paalt aan een gang, waarin zich, langs de geheele breedte van het gebouw, eene portierswoning en faculteitskamers bevinden, en in het midden, eenige treden op, een breede trap, die naar de lees- en gehoorzalen boven voert. De eersten zijn hoog en ruim, overigens even eenvoudig als de Leidsche: in de laatste had ik eens de gelegenheid binnen te treden. Een medisch hoogleeraar hield er zijne intreêrede en de spreker stond achter den lagen leerstoel, zijn advokaten-mutsje op, in zijn zwarten mantel, om zijn hals de gouden snoeren geslingerd, die, trots den sierlijksten spoorweg-conducteur, tot het ambtsgewaad der Tübinger-hoogleeraren behooren; hij sprak zijne Duitsche rede voor een woelig en onrustig gehoor van verstrooide, staande en zittende vrouwen, burgers, studie- en ambtgenooten, uit. De zaal zelve is een groot, vierkant vertrek, daarbij echter wat bont en opgesmukt,

zoodat alles zaâmgenomen maakt, dat, bij eene dergelijke gelegenheid, de Leidsche gehoorzaal, die anders zeker juist even veel van een stal als van eene zaal heeft, in haar naakten eenvoud een gepaster en deftiger indruk maakt, dan hare sierlijker zuster van Tübingen.

Wanneer men dezen niet onvoorwaardelijken lof op dit eene punt van uiterlijk voorkomen uitzondert, zou men, zich tot de inwendige inrigting van onderwijs wendende, voor Holland niets dan rijke en gepaste lessen uit Tübingen schrijven kunnen, die dáárom des te verstandiger zijn zouden, omdat ze misschien wel vruchteloos zouden zijn, maar dit zeker noch behoefden noch behoorden te wezen. Het hoofdzakelijke toch, wat tot hare opvolging in den weg zou schijnen te staan, zou geldgebrek zijn moeten, en daarvoor zou in een land ras uitkomst te vinden zijn, dat jaarlijks duizenden aan eene inrigting verspilt, wier leden voor een derde opzettelijk, voor vijf zesden zeker, en doorgaans voor het geheel uit de 'gegoedsten' des lands gekozen worden; een land, dat daarenboven, in kortzigtig onverstand, voor de stoffelijke belangen eener baatzuchtige stad, het verstandelijke en zedelijke welzijn van den geheelen staat in de waagschaal stelt. Om op den man af te spreken, met de minstens ƒ60,000, die de eerste kamer zijner Staten-Generaal, en minstens ƒ50,000 van hetgeen de Utrechtsche Hoogeschool mijn lieve vaderland kosten, ware in dit opzigt van de Leidsche eene Universiteit te maken, zoo als ze alleen nuttig en noodig is[1].

Een enkele blik reeds op de lijst der lessen voor het

1 Men vindt onder ons een zekeren eerbied voor oude instellingen, en vreest den vernielenden haat van hen, die in den vorm en het wezen dier instellingen hervorming voorstellen. Wij hebben van onze voorouderen Universiteiten geërfd, en het zoude zonde zijn, indien eene daarvan te niete gedaan werd! Ja, in het oog van velen grenst het voorstel aan wetenschappelijk Vandalisme. Doch men bedenkt niet, dat die Universiteiten, wanneer zij behouden zullen worden, dan ook werkelijk aan het schoone begrip van Universiteiten moeten beantwoorden; dat men niet voor het behoud dier scholen mag ijveren, wanneer zij slechts bestemd zijn om de jonge lieden zoover op te leiden, dat men met eenigen schijn van regt hun den titel van doctor in het een of ander vak kan toedeelen. Neen, zij moeten, wanneer zij als het erfdeel onzer vaderen behouden zullen worden, zich kenmerken als echte palladia der wetenschap. '*Gids*,' 1845, D. I, bl. 617.

Tübinger winter-halfjaar, die juist wordt uitgegeven, kan ons doen zien, wat ons daarin thans nog te wenschen overblijft. De Tübinger Universiteit - reeds in 1477 opgerigt - telt thans vijf faculteiten: eene theologische, medische, philosophische, juridische en eene voor staatshuishoudkunde. De laatste telt alleen vijf medeleden[1], die zich met het uitvoerige onderwijs der belangrijke vakken belast zien, welke ten onzent aan het viertal leden der juridische faculteit bij hunne eigene wetenschappen ten deele nog zijn opgedragen; de juridische faculteit zelve telt acht leden[2], zoodat men zeker de onze eene ware kruisdraagster zou mogen noemen, torschte zij dien last van dertien mannen op haar achttal schouders. Wij behoeven echter de reeks der haar toegewezen vakken van onderwijs slechts in te zien, om te weten, hoe men haar kruis naar hare kracht heeft weten in te rigten. De Medische faculteit telt twaalf hoogleeraren, van welke er vier voor chemie en botanie afvallen, drie van welke alleen over chemie en hare veelvuldige toepassing lezen; buitendien zijn bij deze faculteit nog drie *Adsistent*-artsen[3] van het ziekenhuis werkzaam; - een gebruik, dat, hier nagevolgd, reeds te voren te-

1 Prof. Dr. Volz: Geschichte der Erfindungen u. ihres Einflusses auf Politik u. Cultur, 2 St. Technopropädeutik, 5 St. Specielle Machinenlehre, 2 St. Gewerbe-Oekonomie, 2 St.
Prof. Dr. Schütz: Encyclopädie der ökonom.-polit. Wissenschaften, 3 St. Finanz-Wissenschaft, 5 St.
Prof. Dr. Fallati: Wurtembergische Staatsgeschichte, 3 St. Völkerrecht mit besonderer Rücksicht auf dessen Geschichte, 4 bis 5 St.
Prof. Dr. Hoffmann: Wurtembergisches Polizeirecht, 5 St. Wurtemb. Finanzrecht, 5 St.
Prof. Dr. Goritz: Encyclopädie der Forst-Wissenschaft (Verziechniss der Vorlesungen. S. 24).

2 'Het is hier niet te doen om de dorre vermelding der vakken, waarin onderwijs gegeven wordt, maar om den geest, waarin men het denkbeeld van wetenschappelijk onderwijs elders opvat. En wat kunt gij dan anders uit de lijst der collegiën, welke aan onze academiën gegeven worden, besluiten, dan dat men niets dan het strengst onmisbare daarin vermeldt vindt?' *Gids*, l.l., bl. 605; vergelijk aldaar de belangrijke uiteenzetting der juridische wetenschappen en harer tekortkomingen (bl. 602-604).

3 Dr. Kreuzer: Specielle chirurgie, 5 St. Examinatorium über allgemeine und specielle Chirurgie.

Dr. Griesinger: Arzneimittellehre mit experimentellen Demonstrationen, 5 bis 6 St. Klinische Propädeutik, 2 bis 3 St.
Dr. Messner: Hautkrankheiten, 1 bis 3 St. Examinatorium über specielle Pathologie u. Therapie.

gen alle verlegenheid bij de keuze van een professor, b.v. der chirurgie, zou waarborgen. Bij de philosophische faculteit dragen alleen over bespiegelende wijsgeerte drie professoren voor: Fichte, Reiff, Vischer (aesthetiek); over mathematische en natuurkundige wetenschappen, vijf; over oude talen en geschiedenis, drie; over Oostersche (Semitische en Indische) talen, drie; over nieuwere talen en geschiedenis, drie[1]. Bij de theologische faculteit zijn vijf hoogleeraren, van welke echter één (Ewald) voor de Oostersche talen werkzaam is; hier staat dus het getal, met Leiden althans, gelijk, en kan ook billijk, tenzij dat men de faculteit liever bij de filosophische indeelde, waartoe hare wetenschappen eigenlijk alle behooren, niet meer gevorderd worden. Behalve dat is in Tübingen, als in geheel Duitschland, de instelling der privaat-docenten, die onmisbare opleidingsschool voor toekomstige professoren, in werking, die hier nog altijd door het onzinnige monopolie onzer hoogleeraren in hunne verschillende afdeelingen van wetenschap onmogelijk wordt gemaakt. - Evenzeer missen wij eene niet minder wenschelijke inrigting voor gymnastiek, eene ligchaamsoefening, die zeker niet minder op de ontwikkeling van den geest regtstreeks invloed heeft; bij onze naburen wordt zij op de lagere scholen aangevangen, op de hooge voortgezet; hier blijft zij meest geheel achterwege; waarom zou men er van staatswege niet in voorzien?

Om zes ure 's morgens is des zomers alles reeds op de been, en begint ook het Academische leven. Geen vierde uur later trad ik mijn ‘Gasthof zur Traube’ uit, om mij onder de schare te begeven, die naar de school trok, waar op dat uur twee filosofen, Zeller en Reiff, hunne voorlezingen over nieuwere wijsgeerte hielden, of prof. Fallati mij in zijne aangename taal en boeijende voordragt over de ge-

1 Daaronder Prof. Dr. Keller: Deutsche Grammatik, 5 St. Ulfilas, 3 St. Paläographie, 2 St. ‘Altdeutsche Uebungen.’ ‘Hoe onze Academiën tot nog toe vreemd gebleven zijn aan de latere ontwikkeling der Nederd uitsche taalstudiën, behoeven wij niet te herinneren.’ *Gids*, l.l. Er wordt hier zeker niets schandelijker veronachtzaamd dan de beoefening onzer eigene taal, en dat van onze gymnasiën af, waar er slechts twee zijn (Leiden en Zutphen) in dat opzigt gelukkig en behoorlijk voorzien; in anderen (Rotterdam b.v.) vindt men 't niet cens de moeite waard er een afzonderlijk leeraar voor aan te stellen.

schiedenis der Europesche Staten in het eerste derde onzer eeuw onderhield. Zeller behandelde op zijne eenvoudige, heldere wijze, de weinige uren, die ik hem hooren kon, Schelling en Krause - een uit den aard der zaak reeds minder belangwekkend onderwerp, dan dat zijner avondvoorlezingen: de vergelijkende beschouwing van Hegel en Schleiermacher; al speelde ook voor hem de eerste eene belangrijker rol dan aan een onpartijdigeren beschouwer, of mij, in mijne waarlijk niet onbillijke voorliefde voor den laatste, mogt welkom zijn. - Reiff hoorde ik niet; zijn gehoor is echter weinig minder talrijk dan dat van Zeller, zijne voordragt, even als de taal zijner geschriften, minder klaar, zijn standpunt een juist gewijzigd Hegelianisme. Een derden der Tübinger filosofen, den zoon des grooten Fichte, had ik, ook met den besten wil, niet kunnen hooren, daar hij, hoewel nog meer dan eene maand vóór den rusttijd, reeds uitlandig was; zijne hoorders konden hem niet weêrhouden; hij telt er zelden meer dan vier of vijf; want, zei men in Tubingen, 'nehmet Holz vom Fichtenstamme, doch recht trocken laszt es sein,' had reeds Schiller niet ten onregte omtrent hem gepredikt. Hoe jammer echter, dat mij Vischers gedwongen stilzwijgen belette, zijne geestige voorlezingen over schilder- of dichtkunst te hooren; ik moest mij met de onderhoudende lektuur van het eerste deel zijner 'Aesthetiek,'[1] aan wier uitgave hij zijn tweejarigen schofttijd wijdde, tevreden stellen. Schwegler was juist uit Italië teruggekomen, waar hij het laatste halfjaar had doorgebragt, en zou eerst in het volgende weer optreden; de droevige tegenwerking, die hij, van den aanvang af, op het veld zijner wetenschap had ondervonden, had hem van hare beoefening wars gemaakt, en zijn reis in het Zuiden stond daarom ook met de studiën over Romeinsche geschiedenis in verband, waaraan hij zich voortaan hoofdzakelijk wilde wijden. In het Sticht hoorde ik, behalve Baur, nog den balling uit Göttingen, Ewald[2]. Hij behandelde de geschiedenis der

1 'Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen;' 1 Theil. 'Die Metaphysik des Schönen.' Reutlingen u. Leipzig, 1846.

2 De Professoren der Theologische faculteit geven hunne lessen in het 'Klooster.' Even zoo de leden der Katholieke Theol. fac. in *hun* Sticht.

Israëliten, en sprak toen over het tijdvak der Hasmodaeërs. Zijne voordragt is geheel vrij; het lange ligchaam steekt ten nalven lijve boven het leergestoelte uit; zijne linkerhand houdt een kleinen zakbijbel, terwijl zijn regter aanhoudend bezig is den digtgeknoopten rok open, en den openen weder digt te knoopen; zijne woorden vloeijen aangenaam en gemakkelijk, en hun inhoud boeit; zijn prikkelbaar gestel maakt het hem echter moeijelijk, zich van toespelingen op personen en zaken van den dag te onthouden; vandaar, dat zijne lessen slechts zeer voorwaardelijken bijval vinden. Ook in het verkeer met zijne nieuwe landgenooten hindert hem die overgevoelige aard, en zijn leven in Tübingen neemt toe in verbittering. Nu had hij zijn ijverigen Göttinger kweekeling, den verdienstelijken Dr. E. Meier, dien hij zelf alleen er toe genoopt had, zich in Tubingen te vestigen, door zijne ziekelijke grillen en invallen geheel van zich vervreemd; en bijna geheel de Tubinger senaat was als één man opgestaan om de regten des verongelijkten Dokters te handhaven, dien hij in zijne wetenschappelijke loopbaan zocht te stremmen en tegen te werken. Voor Indo-Germaansche talen vindt hij bijna geen hoorders. Dr. Roth, een jong en vlijtig beoefenaar der Vedaas, die zich in Londen en Parijs op het Sanskriet en Zend had toegelegd, verklaarde in zijn woonvertrek, voor een drietal discipelen, eene der eerste voorstellingen uit Böhtlingks Leesboek. Eene nog eerst flaauwe straal van hoop voor de opkomst dier studiën.

IV.

Ongeveer een half uur verder dan de school, ligt, aan de overzijde van denzelfden weg, juist op het punt, waar hij zich regthoekig noordwaarts keert, het dorp Lustnau, dat in het gezellig leven der Tübinger stad- en school-wereld eene groote rol speelt. Naauw ook nog had ik Zeller, den dag na mijne aankomst, de groete zijner Heilbronner vrienden gebragt, of hij stelde mij voor in de wandeling te deelen, welke hij dien avond met Fallati naar Lustnau had

afgesproken. De weg werd onder vriendelijk gesprek afgelegd en wij voegden ons bij het overige gezelschap, dat wij er reeds aanwezig vonden; behalve den langsten aller taalbeoefenaren, ‘den grossten der hiesigen Professoren,’ als hij mij werd voorgesteld, prof. Rapp, maakte met anderen ook Vischer er een deel van uit. Niets eenvoudiger dan ons gemoedelijk gelag - de lange geverwde tafel met flesschen schuimend bier bezet - niets guller dan de gezellige scherts der gasten. Toen de schemering geheel gevallen was, trokken wij gezamenlijk stadwaarts, de meesten naar huis of elders; mij voerden Zeller en Vischer, die door eene korte afwezigheid zijner jonge vrouw als jonggezel leefde, naar hunne avond-kneipe. Om er te komen, gingen we eene deur in de Neckerstraat in, toen een gang door, eenige trappen af, en traden zoo in eene kamer, in de achter-bovenverdieping binnen, die over dag een prachtig uitzigt over den Necker hebben moet, maar waarin thans geen inzigt gegund was, zoo verdikte er tabaksrook den dampkring, en verduisterde in het langwerpige maar lage vertrek het verdrukte schijnsel der kaarsen. Een groot gedeelte van het jonger en ongehuwde Academisch- en Sticht-personeel zat er bij een halven ‘Zwölfer’ te dampen, of zijn avondmaal te nuttigen. Bij het vroege etensuur, op den middag zelve, moest ook mij dat laatste welkom zijn; en ‘Rehbraten’ en ‘Zwölfer’ verschenen op een wenk voor mijne oogen. Ook menig later avond zat ik er zoo, trots walm en stiklucht, lagchend, koutend en etend, terwijl ik mij met de onschuldige plagerijen vermaakte, waarmede Vischer de beide Noord-Duitschers vervolgde, die een onzalige inval naar de studie-veste des Zuidens gedreven had, en van welke de een er reeds een viertal jaren als privaat-docent gevestigd was, zonder iets te vorderen in toenadering tot den volkstrant en deelneming in het leven zijner Zuider-broederen. Hoe vruchteloos trachtte hij dan, met zijn gullen, slependen tongval, hunne gekunstelde taal na te bootsen, of deelde hun en ons genoegelijke voorstellingen van zijn leven in Berlijn en de zeden hunner komische landgenooten mede! Nog vermakelijker dan zijn omgang met die zonen des noordens, was echter die met *Hans*, zijn hond afschuwelijken aanschijns, dien hij altijd met naauwlettende

zorg naast zich hield, en voor wien hij eene geheel buitensporige gehechtheid aan den dag legde. De korte, stevige, blonde man, met zijn welwillend maar kitteloorig uitzigt, was op geen punt kwetsbaarder dan dit. Een der docenten, die 's winters ook voor een vrouwelijk gehoor lessen over geschiedenis hield, telde daaronder Vischer's vrouw; daar echter Hans het zijn pligt rekende er zijne meesteres te begeleiden, en hij zich zelden het geheele uur alleen aan afgetrokken hondenmijmering wist over te geven, had hij reeds meer dan eens hinderlijke stoornis veroorzaakt, en den spreker eindelijk tot een billijk beklag bij zijn meester gedrongen. Vischer echter zeî, dat wanneer zijn hond niet komen mogt, zijne vrouw het ook niet zou doen; en zoo bleven beiden weg. Ook mijne meeste middag-dischgenooten kon ik 's avonds in de kneipe gewoonlijk terugvinden; na den afloop van ons voedzaam maal - twee maal zoo goed, als men het in Holland voor tweemaal zooveel (20 bescheidene kreuzers) zou krijgen - had zich onze voet naar het nette huisje gewend, dat buiten de stad aan deze zijde van den Necker lag, en waar ons door de heusche waardin de zwartste en opwekkelijkste koffij geschonken werd; was deze na gemeenschappelijke verdobbeling genoten, dan zette zich Zeller, met nog één welgemaakten en één kleinen, krommen stadgenoot, die nooit verzuimde daartoe opzettelijk aanwezig te zijn, aan zijne partij *tarok*; de anderen bleven nog wat toekijken of keuvelen, en trokken daarop allengs naar hunne verschillende bezig- of, als ik, ledigheden af, om elkaar later in kneipe of Museum aan den avonddisch weer te zien. Het Museum[1] staat in de nieuwstad, en is een dubbel huis van drie verdiepingen, de hoogste van welke door eene reeks van leeskamers met een schat van boeken, tijdschriften en dagbladen gevormd wordt; de tweede strekt voor spel, zang en dans of elk ander algemeen gezellig genoegen; de derde wordt door den kastelein en zijn gezin bewoond, wien er echter ruimte genoeg gelaten was om onze middagtafel te plaatsen, of 's avonds eene kamer open te hebben voor

1 Geene Academie- of andere Duitsche stad, zelfs van den derden of vierden rang, die zich niet in eene dergelijke inrigting verheugt; bij ons zou men er zelfs in steden als Leiden te vergeefs eene zoeken.

alle gasten, die er dorst, honger of gezelligheid mogt heendrijven.

In Lustnau maakte ik ook Uhland's kennis; hij was medelid eener wekelijksche krans, die, bij goed weder, daar 's zomers zamenkwam, en waaraan, behalve een paar andere stedelingen, ook Baur, Zeller en de dorpspredikant van het naburige Pfrondorf, Hermann Reuchlin, de bekende schrijver van de geschiedenis van Port-Royal, deelnamen. - Het portret, dat voor Uhland's gedichten staat, lijkt maar half; zijne trekken zijn dezelfde, maar zijn helder blaauw oog ziet minder donker, zijn gelaat is veel voller, en de stoutheid zijner beeldtenis zou weinig voegen bij den gezonden blos, die over geheel zijn gelaat verspreid ligt; niemand die in zijn geheele voorkomen zoo geheel den indruk weergeeft van den natuurlijken eenvoud, de treffende waarheid zijner gedichten; de vreemdeling, die hem op zijn gastvrijen bodem ziet, moet hem als hooren zeggen, wat hij zong:

> ‘Treed binnen in mijn woning, wees welkom in mijn land.
> Den mantel van den schouder, den reisstaf uit de hand.
> Zet aan mijn disch u neder, u komt er de eerplaats toe,
> Verfrisch uw matte leden; - wis maakte 't gaan u moe.
>
> Slechts ééne enkle bede: blijve immer onverlet
> Der vadren vrome zede, des huizes heil'ge wet.’

Geen dichter ook, wiens liederen meer onder het volk leven: zijn *Hirtenknabe, der Wirthin Töchterlein*, zijn *guter Kamerad* drongen met hunne rollende wijzen bij iederen stand en rang door. In die schreeuwerige Sleeswijk-Holsteinsdagen, die hunnen‘stamverwanten’ voor geene andere zangen dan hun opgewonden lied adem of longen lieten, werden toch de zijne niet verdrongen, en uit meer dan een der zangerige kelen zijner landgenooten hoorde men het des avonds op helderen toon langs de straten klinken:

> Hij wou mijn hand nog drukken,
> Juist laadde ik mijn geweer,
> 'k Kan u mijn hand niet geven,
> Maar wees in 't eeuwig leven
> Mijn *trouwe makker* weêr.

Waar, dan bij Goethe, vindt men balladen als zijne

Waller, of ‘des Sängers Fluch?’ Wie schreef ‘Vaterländische Gedichte’ van een gezonder zin, eene degelijker poëzij dan de zijne?

Baur is in voorkomen en inborst Uhland's waardige stamgenoot. Dezelfde krachtige eenvoud en blanke opregtheid, dezelfde gulle lach en opgeruimde blikken. Beide zijn bijna van één leeftijd[1]. Wat deze voor zijn vaderland, is gene voor de wetenschap: - in haar leeft hij dan ook geheel. Vandaar de onvermoeide werkzaamheid zijner onuitputtelijke schrijfpen; vandaar de feilen zelve, die men zijne geschriften wijten moet en die den duur huns bestaans misschien zullen verkorten, de omslagtigheid van hun inhoud, hun kunstgemis in vorm. Want hij zou zich den tijd niet gunnen tot omwerking zijner onderzoekingen en harer uitkomsten, maar deelt ze in geheel hare wording en uitgebreidheid aan zijne lezers meê, zoo haast zijn brandende ijver hem reeds naar nieuwe nasporingen, naar versche studie doet reikhalzen. Toen ik hem bezocht, vroeg hij naar de Heeren van Hengel en Kist, van wier ‘Philippensen’ en ‘Christelijke kerk’ hij met belangstelling sprak; ook Prof. Roijaards scheen hem bij name niet onbekend. Hij vermaakte zich zeer met het denkbeeld, dat men juist hem lid had gemaakt van het Haagsche Genootschap[2], en zeî, dat hij zich altijd huiverig gevoled had om het een zijner onchristelijke boeken, als hij meende dat men van hem verwachten moest, tot een bewijs zijner erkentelijkheid te zenden; gelukkig zou nu haast zijne ‘Dogmengeschichte’ het licht zien, die een onschuldiger aanzien had; daar de druk voor mijn vertrek niet voltooid zou zijn, gaf ik hem het adres van den secretaris op, bij wien ik hoop dat ze sedert ontvangen zal zijn. Het genootschap, van zijne zijde, scheen minder bezwaard en zond hem, naar ik merkte, bij voortduring zijne verhandelingen. Juist nu lag die van Ds. van Oosterzee op zijne tafel; hij had vergeefsche moeite gedaan haar te ontcijferen, maar lachte niet weinig, toen ik hem de schrandere onderneming meêdeelde, om de echtheid der Evangeliën uit de Handelingen te bewijzen.

Den avond dat wij te Lustnau zaten, was het er kermis;

1 Baur is van 92, Uhland van 87.

2 Waarschijnlijk om zijnc meesterlijke wederlegging van Möhler.

dan wordt er magt van koek genuttigd, en ook de meerderheid van onzen kring voegde weldra bij het gewone glas bier de weelde van een wanriekenden ‘Zwiebelkuchen’, een stuk uitmuntende eijerstruif, met eene walgelijke dikte van uien beladen. ‘Mij liefst een Träubigkuchen’, zeî ik tot den Kellner, een woord dat mij het hart van mijne buren stal. - ‘Wie, sie reden unser Schwäbisch auch schon?’ Ik had echter een vorigen avond gemerkt, hoe op het uiten van dit tooverwoord een even smakelijk stuk struif gebragt was, waarop een laag frissche aalbessen de hatelijke uiën verving. Mijn smaak verschilde echter van die der overigen, voor wie zij eene ware lekkernij waren. Toen wij opstonden om weg te gaan, liet zich Baur nog een versch stuk brengen, dat hij in papier wikkelde en bij zich stak. Het was eene verrassing voor zijne dochter, een lief, huwbaar meisje, dat sedert als Zeller's vrouw naar Bern is getogen.

Leiden.

J. VAN VLOTEN.

De Vlugschriften van den dag.

1. *Volkswil en Volksbelang, door Mr. J. de Bosch Kemper. Amsterdam, Johannes Müller*, 1848. 42 bl. in 8°.
2. *Het Oogenblik en de Toekomst, door* M*r. J. van 's Gravenweert. Arnhem, J.G. Stenfert Kroese*, 1848. 52 bl. in 8°.
3. *Regtstreeksche Verkieznigen. Brief aan een Lid der Provinciale Staten, door Mr. A.S. van Nierop. Amsterdam, A. Zweesaardt en Zoon*, 1848. 16 bl. in 8°.
4. *Over Stemregt en Verkiezingen. Leyden en Amsterdam, bij J.H. Gebhard en Comp.*, 1848. 25 bl. in 8°.
5. *Landgenooten! Utrecht, van Heyningen en Post Uiterweer*, 1848. 28 bl. in 8°.

Onder de velerlei vlugschriften, die, sinds de cyclus van verbazingwekkende gebeurtenissen, waarin wij ons bewegen, met de Parijzer omwenteling van 24 Februarij aanving, ten onzent verschenen, zullen wij slechts bij enkele der jongstgeborene stilstaan. De meeste der vroegere laten wij gevoegelijkst aan hun lot over. Waartoe toch de woede- en vertwijfelingskreten, waarin zich de eerste indruk van angst en verbijstering lucht gaf, de schimp- en smaadredenen, op het hoofd des mans gehoopt, in wien nu reeds geheel Europa met bewondering en erkentelijkheid den breidelaar der dreigende regeringloosheid eerbiedigt, weder uit de schuilhoeken eener verdiende vergetelheid te voorschijn gebragt? Waartoe het stof dier vergetelheid afgeschud van die ‘beschouwingen’, nevelachtig en onbestemd of door een valsch licht omstraald, van die ‘berekeningen’, nu reeds door de uitkomst gelogenstraft, van die ‘opwekkingen en aansporingen’, eentoonige va-

riatiën op het Farizeeuwsche thema: ‘wij danken u Heere, dat wij niet zijn gelijk deze.’ Welligt zouden de schrijvers zelve thans de eersten zijn om terug te nemen, wat in een oogenblik van koortsige opwinding hunner overijlde pen ontsnapte.

Immers, wat de toekomst nog in zijnen schoot verberge, zooveel heeft alreeds de geschiedenis der jongstverloopen dagen aan ieder geleerd, dat de gebeurtenissen, welker ontwikkeling wij aanschouwen, andere en dieper oorzaken hebben dan de onberaden eerzucht van enkele Fransche volksleiders en de wispelturigheid van het Parijzer gepeupel. Niet slechts het looze staketsel eener zeventienjarige constitutie is door het vuúr der revolutie verteerd, de eeuwenheugende zuilen der onbeperkte monarchiën worden door dezelfde vlammen geblakerd, en de mijn ontploft met geen minder geweld daar, waar de meest omzigtige staatszorg aan elke lichtstraal den toegang weerde, die de sluimerzieke oogleden der natie onvoorzigtiglijk konde prikkelen, dan in de phosphorische stad, waar dagelijks om strijd redenaars en publicisten de lonten hunner gloeijende taal in de opgehoopte brandstof slingerden.

De gebeurtenissen van Weenen en Berlijn, om van de Lombardisch-Venetiaansche steden niet te gewagen, hebben de keerzijde vertoond van het blad, waarop zelfs een landgenoot, dien wij gewoon waren onder de voorstanders der vrijzinnige beginselen te tellen, den raad had meenen te lezen om de zaak der politieke hervorming op nieuw te verdagen en ons andermaal vertrouwend aan de regering aan te sluiten. Geen middel voorzeker ware geschikter geweest om de kiemen van burgertwist, door de destijds heerschende partij met zoo veel zorg op den bodem van ons volksleven aangekweekt, tot plotselingen en onheilbrengenden wasdom te roepen! Wenschen wij ons ook om die reden geluk, dat de rigting der regering veranderd, en der natie op eene hervorming harer instellingen het uitzigt geöpend is, ruimer en volledіger, dan zij sinds lang meer hoopte.

Onder den indruk dier heugelijke verwachtingen hebben de vlugschriften het licht gezien, aan het hoofd dezer regelen vermeld, - eerstelingen eener zeker nog lang niet voltooide reeks.

Het politieke vlugschrift toch pleegt in onze publicistiek eene groote rol te spelen. Gedeeltelijk mag de oorzaak aan de onvoldoende inrigting onzer meeste dagbladen, gedeeltelijk aan onze ongewendheid aan politieke zamenwerking liggen. Althans de schrijver, die bij gewigtige openbare aangelegenheden zich geroepen voelt het woord te voeren, pleegt meest alleen en onverzeld op te treden. Voorzeker, het vlugschrift heeft zijne voortreffelijke zijden, en wordt ook door de meest degelijke en uitstekende ontwikkeling van het journalisme niet overbodig. Vlugtig als zijn leven wezen moge, het heeft toch boven het dagbladsartikel in dat opzigt menig voordeel. Het behoeft noch in zoo korten tijd opgesteld, noch binnen zoo naauwe grenzen zaamgevat te worden; het erlangt daardoor breedere speelruimte en meerdere kans op het wekken van een blijvenden indruk. De dagteekening van journaal en tijdschrift verraadt reeds met onverbiddelijke gestrengheid de snelle veroudering van den inhoud, terwijl de gelijktijdige brochure, zoo lang slechts de omstandigheden dezelfde blijven, haar waas van verschheid bewaart. Wat meer zegt: terwijl de stroom des tijds al het vernuft, al den geest, al de wetenschap, zoo vaak aan de zamenstelling van het dagblad gespild, in zijne onverbiddelijke vaart voor immer meêvoert, gelukt het somwijlen een dier schijnbaar zoo vlugtige blaadjes, wier ligte drommen de gesloten gelederen der dagbladen omzwermen, aan het bijna onvermijdelijk verderf te ontsnappen, de schijnbaar duurzaamste voortbrengselen van wetenschap of letterkunde te overleven, en voor eene verwijderde toekomst de herinnering aan de dwalingen en hartstogten van den dag in hare volle frischheid te bewaren. De ‘letters of Junius’ behooren reeds sinds lang tot de ‘standardworks’ der Engelsche letterkunde, en het is de vraag, of vele der gevierde voortbrengselen van de romantiek der restauratie met de pamphletten van Courier in duurzaamheid zullen wedijveren.

Met de voorregten echter klimmen ook de verpligtingen, en naarmate wij aan het politieke vlugschrift meerder beteekenis toekennen, doen wij daaraan ook hoogere eischen. Wel maken wij onderscheid tusschen het pamphlet, dat zich aan de scherpe geeseling van personen, stelsels of maatregelen

waagt, en de brochure, die zich slechts de ontwikkeling en handhaving van een oordeel over gebeurtenissen en toestanden vergunt; maar wij vergen voor de laatste geene mindere, schoon dan al andere gaven. Geldt het de beslissing van een vraagstuk, tot welks beoordeeling speciale en exceptionnele studiën vereischt worden, de voorlichting op een terrein, aan de meerderheid vreemd, de mededeeling der vruchten van een onderzoek, welks bronnen voor het groote publiek ontoegankelijk zijn, gaarne willen wij dan de gouden vruchten dankbaar aanvaarden, ook zoo ze ons in aarden schotelen worden aangeboden; maar op het voor elk genaakbaar en door elk betreden gebied, waarop zich de meeste staatkundige vlugschriften bewegen, nemen wij die onderscheiding tusschen inhoud en vorm niet aan, en de groote menigte der lezers bevestigt feitelijk onze meening, schoon zij die misschien theoretisch niet billijken zoude. Vraagt men het bewijs? Wij vinden het in de onverschilligheid waarmede verreweg de meeste brochures ontvangen worden, in de weinige belangstelling welke zij wekken, in den geringen invloed dien zij oefenen. En geen wonder! Wat de aandacht van den staatkundig gevormde wil boeijen, voor wien zoowel de schatten der buitenlandsche dagbladen en tijdschriften, als de bronnen zelve der staatswetenschap toegankelijk zijn, zal zich, men erkent het gaarne, door oorspronkelijkheid van gedachte of keurigheid van vorm moeten aanbevelen. Maar acht men nu het groote publiek, dat men bij politieke vlugschriften vooral op het oog heeft, gemakkelijker te bevredigen? - Juist het tegendeel is het geval; juist hier is de vorm zoo zeer hoofdzaak, dat zonder diens medewerking ook de voortreffelijkste inhoud zijn doel zal missen. Het groote publiek toch gelooft in den regel op politiek terrein weinig voorlichting te behoeven, en hecht weinig aan algemeene staatkundige beschouwingen. Bij een deel ligt de schuld aan doffe onverschilligheid, maar al te zeer door onze staatsinstellingen gekweekt; anderen achten zich genoegzaam bevoegd, zelve den zin der gebeurtenissen te ontraadselen en de slotsom der feiten te trekken, welke hun de dagbladen leveren. De eersten nemen uw vlugschrift - vaak de vrucht van naauwgezette en ernstige studie - naauw ter hand; de

laatsten leggen het na haastige doorbladering ter zijde. Vormt nu evenwel die onverschilligheid eene verschansing, binnen welke ge niet door kunt dringen; is de vastheid van dat voorbarig oordeel onvatbaar om geschokt of ontworteld te worden? Integendeel: vaak behoeft ge slechts eene enkele snaar te doen trillen om onverschilligheid in belangstelling te veranderen, slechts een enkelen welaangelegden stoot toe te brengen, om de vermeende zekerheid te doen wankelen. Maar daartoe is het noodig, dat ge den lezer dwingt uw betoog te volgen, dat ge het oog, dat onverschillig langs uwe bladzijden dwaalt, aan den gang uwer gedachten kluistert, dat ge de aandacht, u aanvankelijk slechts ten halve verleend, in spanning brengt en tot het einde daarin bewaart. Het is niet genoeg uwe zaak met goede gronden te verdedigen. Vóór alles is noodig, dat men u hoore.

De onverschilligheid van het publiek - het grootste gevaar dat een staatkundig schrijver dreigt - schijnt datgene te zijn, waartegen hij zich het minst wapent. Men steunt te veel op het nationaal geduld; men laat zich te zeer door de rekkelijkheid verschalken, welke die eigenschap schijnt te ontwikkelen, zoodra het Nederlandsch publiek - tot nog aan de woelige bijeenkomsten in politieke clubs of kiesvergaderingen vreemd - zich in grooteren of kleineren getale vereenigt. Inderdaad de stemming, die wij dan plegen aan te treffen, *heeft* iets bedriegelijks. Waar wij de oogen wenden, overal eene inschikkelijkheid, die ook den beschroomsten geruststelt. - In de kerk, waar eerbied voor de heiligheid van het onderwerp zoo vaak voor de onbeduidenheid, de smakeloosheid, de gezwollenheid der voordragt verblindt -; in de pleitzaal, waar ook de lankwijligste onzer gerekte pleidooijen althans met schijnbare aandacht worden aangehoord, zonder dat immer de gespannen snaar van het regterlijk geduld met een verpletterend ‘la cause est entendue’ barst -; in onze staten- en raadsvergaderingen, waar elke middelmatigheid achter de gesloten deuren veilig is -; in onze tallooze vereenigingen en genootschappen, waar ook de meest versleten gemeenteplaatsen met bemoedigend handgeklap ontvangen worden, en de oppositie hoogstens met

zachten tred de hielen ligt, - tot in de Tweede Kamer toe; waar de groote meerderheid, met vertreding van het gronddenkbeeld van alle discussie, hare vooraf opgestelde verhandelingen voor parlementaire redevoeringen pleegt uit te geven: - wat al welwillende toegevendheid, wat al verschoonende aandacht! Maar het gehoor, eens van den drukkenden pligt, door betamelijkheid en hoffelijkheid opgelegd, ontslagen, pleegt ook de gehuichelde belangstelling als een knellend staatsiekleed af te leggen. Op den arbeid van enkele coryphaeën onzer kanselwelsprekenheid na, blijven de stichtelijkste predikatiën onopengesneden op de leestafels der ‘diepgetroffen’ hoorders rusten; de verhandelingen, met het meeste genoegen aangehoord, wagen het zelden den zachten glans der kathederlamp voor het schelle licht der openbaarheid te verruilen; het ontbreekt onzer letterkunde nog steeds aan eene bloemlezing van de meesterstukken onzer baliewelsprekenheid, en het voorbeeld, dat Groen van Prinsterer door de openbaarmaking zijner ‘advijzen’ gaf, vond bij onze Edelmogenden tot nog weinig navolging. Zoo veel verschilt het lezend van het hoorend publiek, - een onderscheid, vreezen wij, te weinig door onze publicisten gevoeld, die over 't geheel eene onverschilligheid voor den vorm aan den dag leggen, verklaarbaar bij den redenaar, die van zijn gehoor zeker is, gewaagd bij den schrijver, wien zijn publiek bij elke bladzijde kan ontsnappen.

Wij zouden intusschen onbillijk worden, zoo wij niet verzekerden bij het nederschrijven dezer bedenkingen geenszins bepaaldelijk op de aan het hoofd dezer regelen vermelde vlugschriften het oog gehad te hebben. Wat wij zeiden, gold een algemeen gebrek, waarin verreweg de meeste onzer politieke schrijvers deelen. Wij willen er geen bijzonder verwijt van maken jegens enkelen.

Hadden echter de schrijvers dier vlugschriften onze overtuiging van de noodzakelijkheid van eenen onberispelijken vorm gedeeld, wij twijfelen niet of het ware den Heer van 's Gravenweert, reeds zoolang met roem in onze letterkunde werkzaam, ligt geweest, zijne vlugtig daarheen geworpen opmerkingen tot een welsluitend geheel te vormen, en daaraan

dat vernis te geven, dat hij zeker ongaarne aan eenig bellettristisch voortbrengsel zijner pen onthield; de Heer de Bosch Kemper hadde de omstandigheid, dat hij slechts weinige uren voor de zamenstelling van zijnen arbeid konde afzonderen, niet als eene verschooning voor de gebreken van den vorm aangevoerd, overtuigd als hij dan zijn zoude, dat zoowel hier als op elk ander gebied de spreuk van Molière geldt: ‘le temps ne fait rien à l'affaire;’ de heer van Nierop eindelijk hadde voor zijn betoog den briefvorm niet gekozen, die, door geen enkelen volzin van dat betoog gevorderd, den indruk zijner bewijsvoering slechts schaden kan.

Hoogere lof komt aan de schrijvers der beide laatste brochures toe; vooral die der vijfde verraadt op elke bladzijde den stylist, met te veel smaak en te fijnen kunstzin begaafd, om zich op eenig terrein van den heilzamen dwang der schoone vormen te willen ontslaan. Gloed en leven doortintelen het geheel; in elke situatie is teekening gebragt; elke gedachte wordt tot een beeld afgerond, even zuiver van omtrek als helder van koloriet. - Wij voor ons zouden ongaarne het harde oordeel, over de meerderheid der Tweede Kamer geveld, onderschrijven, maar wij scheppen daarom niet minder behagen in de gelukkige wending aan de schijnbaar zoo afgesleten beschuldiging van karakterloosheid gegeven, waar de weifelende leden dier vergadering ‘outerknapen’ heeten, ‘die het wierookvat voor elk optredend ministerie zwaaijen; aanbidders van elke zon, aan welken hoek der kim zij oprijze; weesjongens, wien het geene moeite kost in het rood terug te keeren als zij straks in het zwart zijn voorbijgegaan; weerhanen op het oude kasteel, om hetwelk de sloopers gereed staan.’ Elders treft de gestrenge gisping onze geheele natie: ‘Geene bloem, die zijn stengel even boven het bloeijende veld verheft, of de openbare mening slaat haar af. Zelden eene grootmoedige opwelling, de rigting van een meer wakkeren bewonderd, blijmoedig verdiensten gehuldigd, gevierd, gekroond, haren invloed gezocht, hare pogingen geschraagd; maar fluisterend en met geheimzinnige twijfeling vernomen, wat die man toch wil, wat hij toch wel in zijn schild voert.

Wordt het u niet kil om het hart?.....' 'Wij voelen het hart eens volks zoo gaarne warm en flink slaan en vinden er zelfs geen kwaad in, zoo de teugel van het medegesleept gevoel een weinig dient ingekort. Maar in Holland klopt het hart langzaam, het bloed is loom, het ooglid zwaar. Men zwijmelt zoo prettig in den modder des eigenbelangs. Geene vereeniging, geene eenheid, geene algemeene gedachte, die de natie bezielt, die aan hare bemoeijingen voorzit, geen vaandel, waaronder zij zich schaart, geen kreet, die haar te zamen roept.' Wij zouden onze voorbeelden met vele andere kunnen vermeerderen, wilden wij aantoonen, hoe schilderachtige, hoe scherpafgeronde uitdrukking de schrijver steeds voor zijne gedachte weet te vinden, hoe hij zich weet vrij te waren voor den nevelachtigen stijl, waarachter zoovelen de onbestemdheid hunner denkbeelden pogen te verbergen, hoe gelukkige vooral - en dit is de hoogste eisch van het genre - hij steeds de sierlijkste vlugt zijner taal met gemeenzame dagelijkschheid der uitdrukking weet te paren en af te wisselen, even ver van onvruchtbare gezwollenheid, als van stuitende platheid - de twee klippen waarop een populair publicist zoo ligt verzeilt.

Wij willen echter, veel als wij aan den vorm hechten, daaraan den inhoud niet opofferen, en haasten ons de enkele nog overblijvende bladzijden aan de overweging van dezen te wijden. Wij vangen daartoe met 'volkswil en volksbelang' aan.

In de rij der Nederlandsche publicisten bekleedt de Heer de Bosch Kemper eene eervolle plaats. Drager van een naam, teregt bij elk Nederlander in eere en achting gehouden, heeft hij den rang weten te handhaven, hem door eene zoo eervolle nalatenschap aangewezen. Zoo onbaatzuchtige vaderlandsliefde, onafhankelijkheid van karakter en onkreukbare vastheid van beginselen, aan wakkeren ijver gepaard en door degelijke wetenschap gesteund, titels zijn die ook der tegenpartij eerbied en hulde afvergen, hij heeft zich die in hooge mate verworven. Misschien zelfs behooren die verdiensten te hooger gewaardeerd te worden, naarmate de pogingen van den Heer Kemper minder ondersteuning, zijn denkwijze minder sympa-

thie, zijn stelsel minder aanhangers gevonden heeft. Immers de schrijver van den ‘Tijdgenoot’ moge in het voorberigt zijner laatste brochure verzekeren, ‘dat zijn geschrift de goedkeuring van velen heeft weggedragen,’ hij ontveinst zich niet, dat die goedkeuring, verdiend als zij was, meer de volharding, aan de ontwikkeling en handhaving van zijn stelsel besteed, dan dat stelsel zelve gold. Weerzin toch als de openbaring zijner denkbeelden wekken moest bij die schare van behouders, gewoon in elken voorslag tot hervorming eene poging tot omverwerping, in elke gisping eene beleediging, in elken raad eene aanmatiging te zien, die denkbeelden vonden bij de groote meerderheid der vrijzinnige partij billijker, maar geen gunstiger beoordeeling. Tusschen behoud en vooruitgang in, van beide legerplaatsen gelijkelijk verwijderd, aan beider aanvallen blootgesteld, heeft zich de Heer Kemper eene eervolle, maar geïsoleerde stelling verworven. Jaren lang heeft hij vruchteloos gepoogd de partij der onbewegelijkheid eene enkele schrede vooruit te doen gaan; - thans, nu de adem der hervorming nog naauw het staatszeil doet zwellen, ziet hij zich reeds vooruitgestreefd, overvleugeld en achtergelaten.

Leed als ons het verschijnsel zijn moge, vreemd als het enkelen dunke, het vindt in de voor ons opengeslagene bladzijden zijne voldoende verklaring. Het juistgekozen opschrift kenschetst de strekking volkomen. Behartiging van het volksbelang bij miskenning van den volkswil; warme ijver voor het welzijn der natie, maar minachtende geringschatting van haar oordeel; de aloude leenspreuk der onbeperkte vorsten, ‘alles voor niets door het volk,’ maar ditmaal uit overtuiging, niet als voorwendsel: - ziedaar het staatkundig programma van den Heer Kemper, de leuze, waaraan hij in zijne publicistische loopbaan getrouw is gebleven. Publicist zonder aan de bevoegdheid van het publiek, volksgezinde zonder aan de regten des volks te gelooven -: is het vreemd dat hij een vruchteloozen en hoopeloozen strijd moet voeren, daar zijne voeten met opzet den vasten bodem schuwen, uit welks aanraking alleen hij de kracht zoude kunnen putten welke hij behoeft?

Dat er tusschen volkswil en volksbelang verschil bestaat, dat er tusschen beide lijnregte strijd bestaan kan: - wie, die het niet gereedelijk toegeeft? Het verschijnsel bepaalt zich niet tot het volksleven, maar vertoont zich dagelijks in de geschiedenis van elk onzer. - Zoo niet, de volmaaktheid ware niet langer een onbereikbaar ideaal, maar een verworven goed. Onze onvolkomenheid ligt juist in den strijd, die er maar al te vaak tusschen den wil, die onze handelingen bestuurt, en ons zedelijk en stoffelijk, ligchamelijk en geestelijk belang bestaat. Wat van elken mensch in het bijzonder waar is, geldt natuurlijk ook van elke menschelijke vereeniging; - het zijn dezelfde onvolkomenheden op grootere schaal. Ten betooge eener zoo tastbare waarheid behoeft naauwelijks iemand de pen op te nemen. De vraag is niet of er tusschen volkswil en volksbelang eene volstrekte overeenstemming bestaat, maar of er een andere wil bestaat, die in betere harmonie is met het volksbelang dan de wil van dat volk zelf. Dat bewijs bleef de Heer Kemper in gebreke te leveren. En geen wonder! De regel, dat doorgaans elk zijne eigene belangen het best verstaat, moge in de praktijk talrijke uitzonderingen lijden, het is onmogelijk er eene andere voor in de plaats te stellen; in het gewone leven pleegt men dien dan ook te volgen, en de vrijzinnige economische school, onder welks volgelingen zeker ook de Heer Kemper zich rangschikt, pleegt zich tegenover de veelvuldige inmenging van den staat in de bijzondere belangen der burgers op dien regel als op een onomstootbaar beginsel te beroepen. Men laat dat beginsel evenzeer gelden in vereenigingen en genootschappen, niet omdat de oorspronkelijke overeenkomst er zijn zegel aan hecht, maar omdat het de natuurlijke wet van elke menschelijke vereeniging uitmaakt; en zoo geldt het ook in den staat, niet op grond van een vermeend ‘contrat social,’ - eene oude en, naar wij meenden, lang begraven dwaling, - maar omdat er juist een staatsverdrag noodzakelijk ware geweest om het algemeene regt op te heffen. - Zoo intusschen de regel voor geene tegenspraak vatbaar is, zijne toepassing duldt en vordert wijzigingen. Wij behoeven, kort als wij wenschen te zijn, op dit punt in geene breedere ontwikkeling te treden.

Dat de oefening van een onbetwistbaar burgerregt aan de eene zijde zijne grenzen vindt in het onderscheid door de natuur zelve in kunne en leeftijd gelegd, aan de andere zijde in den treurigen toestand van afhankelijkheid en onkunde, waarin zich nog steeds een maar al te groot gedeelte onzer natuurgenooten bevindt, zal wel geene ernstige tegenspraak ontmoeten; dat de menschelijke maatschappij geene schepping van het oogenblik is, waar men op een schoongevaagd terrein naar willekeur kan bouwen, maar dat daarentegen elke toepassing van algemeene beginselen zich beperkt en gewijzigd ziet door eene reeks van geschiedkundige feiten, behoeft evenmin betoog. Zoo de Heer Kemper in ernst het bewijs wilde voeren, waarop hij in zijne brochure schijnt te zinspelen, - dat de erkenning van het regt des volks om in zijn eigen belang stem te hebben onvermijdelijk tot algemeen stemregt, vrouwen-emancipatie en republiek leidt, wij zouden het regt hebben in zoo ongerijmd eene stelling eene ontduiking, geene wederlegging onzer gronden te zien. De burgerlijke wet tast het eigendomsregt niet aan, waar zij diens vrije uitoefening aan minderjarigen en gehuwde vrouwen ontzegt; evenmin wordt het staatkundig regt verkracht, wanneer het volle genot daarvan aan bepaalde voorwaarden gebonden wordt. Dat voorts al de bezwaren van den Heer Kemper omtrent de bijzondere bekwaamheden, die er tot oplossing van staatkundige en staathuishoudkundige vraagstukken vereischt worden, de onbevoegdheid, het vooroordeel, de oogenblikkelijke verblinding der menigte en wat dies meer zij, op het enkele feit afstuit, dat het volk zijne regten niet zelve uitoefent, maar die uitoefening aan enkele der bekwaamste burgers toevertrouwt, en dat juist een ruim stelsel van regtstreeksche verkiezingen een imperatief mandaat onmogelijk maakt, behoeft naauwelijks gezegd.

Maar wij willen ons eene schrede verder op het gebied van den Heer Kemper wagen. Zien wij een oogenblik van het regt der bevolking om op de behandeling harer belangen, de leiding harer aangelegenheden invloed te oefenen af, en bepalen wij ons tot het regt, haar door den Heer Kemper zelve toegekend, ‘om zoo goed mogelijk bestuurd te worden.’

Involging van de volkseischen zou slechts strekken om het ware volksbelang in de waagschaal te stellen. In stede van ‘den wankelen volkswil’ behoort ‘de rede’ het rigtsnoer der regering te zijn. Het zij zoo! Wie waarborgt ons echter, dat de Regering, ook waar de uiting van den volkswil niet belemmerd tusschenbeide treedt, dat beginsel der ‘rede’ vertegenwoordigen zal? ‘Het regt des Konings om te regeren,’ zegt de Heer Kemper, ‘bestaat alleen opdat hij zal regeren naar de behoeften eener Natie:’ wie waarborgt, dat de koning werkelijk die verpligting zal opvolgen? Slechts een enkelen stap verder, en wij zoeken in de haven van het absolutisme eene schuilplaats voor den storm, waarmede de botviering van den volkswil ons bedreigt. Gelukkig, dat de Heer Kemper met ons in de Staten-Generaal eene noodzakelijke ‘contrôle van het Regeringsstelsel van het Gouvernement’ erkent. De ‘rede,’ door de regering vertegenwoordigd, is dan toch niet boven alle contrôle verheven. Maar door wie zal die contrôle geoefend worden? In het belang der natie zeker door de verlichtste, beschaafdste, onafhankelijkste ingezetenen. Wie echter zal beslissen, welke de beschaafdste, verlichtste, onafhankelijkste ingezetenen zijn? Zoo de Heer Kemper zich elders vergenoegt de ‘bevordering van het volksbelang’ afhankelijk te stellen van ‘het toezien der Regering, dat slechts brave, eerlijke, naauwgezette en verstandige personen tot ambtenaren benoemd worden,’ hier reikt dat voorschrift niet toe; de contrôle kan niet van den gecontroleerde zelve uitgaan. Zullen wij nu, daar de ‘rede’ ontoereikend blijkt, tot den ‘volkswil’ terugkeeren? Maar de Heer Kemper verzekert ons, dat bij directe verkiezingen ‘de bevordering van het wezenlijk heil des volks eene onmogelijkheid wordt!’ Men weet hoe de tegenwoordige Grondwet de knoop doorhakt: - in de plaats van den volkswil stelt zij den wil der provinciale staten; niet aan de meerderheid der natie, maar aan de meerderheid van enkele bevoorregte collegiën kent zij het regt van contrôle toe. Doch ook deze verpersoonlijking der ‘rede’ dunkt den Heer Kemper onvoldoende. ‘De Staten-Generaal,’ zegt hij, ‘zijn tot heden niet geweest, wat zij zij zijn moesten.

Onze financiën, onze wetten, onze maatschappelijke instellingen getuigen er van.' Wie gevoelt niet, dat wij in een cirkel worden rondgevoerd, waaruit geen uitweg mogelijk is? Het valt ligt te zeggen, dat 'de beslissing van wat tot volksgeluk leidt, van de wetenschap afhangt.' Maar daar de wetenschap toch slechts door personen hare uitspraken kan doen gelden, hare regten kan oefenen, en die personen zich toch niet uit kracht eener hoogere wijding van zelve aan het hoofd van den staat plegen te stellen, blijft de vraag, van wie zij hun mandaat ontleenen moeten. Het absolutisme doet alle magt van den vorst, de republiek doet haar alleen van het volk uitgaan. Het constitutionnele stelsel plaatst zich tusschen beide uitersten. Zij laat de regering aan den vorst, de contrôle aan het volk, de wetgeving aan beiden. Ontneemt men uit angst voor een zoogenaamde 'volkssouvereiniteit' der natie de helft die haar toekomt, dan is het raderwerk verbroken, en het deel der souvereine magt, dat den koning niet toebehoort, zweeft in de lucht of wordt door het toeval aan bepaalden klassen en enkele coteriën in handen gespeeld. Wel gewaagt de Heer Kemper van kiescollegiën, maar de gang zijner geheele redenering bewijst, dat hij die ligchamen juist daarom verlangt, omdat zij geene uitdrukking van den volkswil zijn; anders ook golden tegen deze al de gronden, welke hij zelve tegen de directe verkiezingen aanvoert. Inderdaad, wij zoeken het ons vruchteloos te ontveinzen: - op den grond der geheele redenering van den Heer Kemper ligt eene begripsverwarring. Ook wij wenschen, dat de mannen, die ons in de Staten-Generaal vertegenwoordigen zullen, 'doordrongen zullen zijn van die echte wetenschap, welke hare stoffen put uit de levende maatschappij,' en tevens, voegen wij er bij, van die echte onafhankelijkheid, welke alleen de handhaving van de uitspraken dier wetenschap waarborgt. Maar zoo de namen dier mannen niet uit de breede urn zullen te voorschijn komen, waartoe geheel het verlicht gedeelte der natie vrijen toegang heeft, zeker zullen zij het niet uit de stembus van eenig gesloten collegie. Zoo elders op den huidigen oogenblik tegen de vleitaal moet gewaarschuwd worden, waarmede

men het volk overhoopt, hier verdient het door niets gewettigde wantrouwen, aan het achtingswaardigste deel der natie betoond, scherpe gisping. Dat een koning, naijverig op zijne magt, het deel, dat hij er van moet afstaan, liever aan weinigen dan aan velen overlaat, is des noods verklaarbaar; dat eer- en heerschzuchtige staatsdienaren liever met de buigzame afgezanten van enkele bevoorregte collegiën dan met de gekozenen des volks onderhandelen, heeft zijn goeden grond; maar dat mannen, op den roem van volksgezindheid prat, van de rustige en gezeten burgerij durven gewagen als ware zij goede prijs voor den eersten bedrieger, gereede brandstof voor den eersten rustverstoorder, veil voor den eersten kooper; dat men zich niet ontziet schouderophalend te glimlagchen over de onkunde, en hoofdschuddend te twijfelen aan de eerlijkheid van het achtbaarste deel onzer natie, dat laat zich naauwelijks begrijpen. En toch, wat anders doet men, wanneer men de regtstreeksche verkiezingen aan de aanstaande kiezers zelve als een schrikbeeld poogt voor oogen te stellen, reeds bij voorraad diegenen welke de stemmen van de meerderheid hunner medeburgers op zich vereenigen zullen als heethoofden en raddraaijers afschildert, en openlijk een kiesstelsel aanprijst, welks eenige verdiensten daarin bestaat dat het der natie een schijnbaar toegekend regt door het goochelspel der kiescollegiën weder ontfutselt. Wij voor ons aarzelen geen oogenblik de handschoen voor de geschandvlekte nationale eerlijkheid en degelijkheid op te nemen, en te verklaren, dat, zoo de stemgeregtigde burgerij een nieuwen maatstaf leggen zal aan de verstandelijke en zedelijke verdiensten, aan het talent en de onafhankelijkheid van hare afgevaardigden, die maatstaf voorzeker geen lagere zijn zal dan die, met welken de provinciale staten ons sinds drieëndertig jaren onze vertegenwoordigers hebben toegemeten.

En welk tijdstip kiest men, om dat wantrouwen, dien achterdocht aan den dag te leggen! - een tijdstip, waarop juist de burgerijen de eenige steun der waggelende troonen, het eenige cement der alomme ter ontbinding neigende staatsinstellingen blijken. Wij hebben eerbied voor consequentie; maar er zijn oogenblikken, waarop inconsequentie niet slechts

verschoonbaar, maar noodzakelijk wordt, en zoo de Heer Kemper er toe heeft kunnen besluiten in 1848 het grootste deel eener gelegenheids-brochure aan de bloote herhaling zijner betoogen van 1845 te wijden, dan moeten wij bekennen, dat ons eene wijsheid weinig benijdbaar dunkt, die zich zoo onbereikbaar stelt voor de indrukken van het oogenblik en zoo verre verheven acht boven de lessen, welke de geschiedenis onzer dagen op elke bladzijde aanbiedt.

Wij hebben ons laten verleiden, een zoo breeden omvang te geven aan onze bestrijding der stellingen des Heeren de Bosch Kemper - stellingen, die ons te gevaarlijker dunken, naarmate wij meer achting hebben voor den naam, onder welks vleugelen zij optreden, - dat ons naauw de ruimte rest, met een enkel woord van de overige vlugschriften te gewagen. Wij willen dan ook de denkbeelden van den Heer van's Gravenweert, van wien wij ons anders veroorloven zouden hier en daar te verschillen, niet opzettelijk ter toetse brengen, en ons liever vergenoegen, den aangenamen indruk te vermelden, dien het op ons maakte, een man, reeds door zijnen leeftijd van verandering wars, en zeker ook door neigingen en betrekkingen op velerlei wijze aan het bestaande gehecht, openlijk den diepen zin der tegenwoordige gebeurtenissen te zien erkennen, en, met wegwerping der drogredenen, waarmede velen zich den werkelijken stand der zaken zoeken te bewimpelen, te hooren verklaren: ‘dat de onbreidelbare vooruitgang der menschheid en de handhaving harer onvervreemdbare regten, te lang door vooroordeel en willekeur miskend, de ware oorzaken dier gebeurtenissen zijn.’ Met hem zien wij in die gebeurtenissen een vreesselijke, maar heilzame schok, die geenszins de maatschappelijke orde duurzaam bedreigt, maar haar integendeel eerlang op hechtere grondslagen belooft te vestigen. Met hem eindelijk erkennen wij gaarne, dat, naast de staatkundige hervorming, waaraan onze staat behoefte heeft, en meer welligt nog dan deze, ontheffing der lagere klassen van den onevenredigen druk der belastingen en verbetering en uitbreiding van het volksonderwijs voor den duurzamen bloei van onzen staat onmisbaar zijn.

De drie laatste der aangekondigde vlugschriften stellen

zich allen hetzelfde doel voor: - aanprijzing en handhaving van het stelsel van regtstreeksche verkiezingen, bestrijding van het vooroordeel dat daartegen nog bij velen bestaat, ontzenuwing der gronden daartegen aangevoerd. Elk der drie schrijvers heeft zich, onzes inziens, met gelukkigen uitslag van zijne taak gekweten, elke der drie brochures heeft hare eigenaardige verdiensten. Zoo de brief des Heeren van Nierop zich door veelzijdigheid en volledigheid van beschouwingen aanbeveelt, het Leydsche vlugschrift - ‘over stemregt en verkiezingen’ - onderscheidt zich door eene bij uitstek heldere, scherpe en doortastende bewijsvoering; de laatste brochure eindelijk, van welker uitstekende inkleeding wij reeds gewaagden, zoekt meer te overreden dan te overtuigen, en waagt den strijd tegen die reeks van bedenkingen en bezwaren, welke, door vreesachtigheid en vooroordeel ingegeven en voor eigenlijk gezegde argumentatie onbereikbaar, vaak aan de zaak der waarheid den gevaarlijksten tegenstand bieden.

Inderdaad, de kracht van de zaak der kiescollegiën ligt op een ander terrein dan op dat der discussie; de bewijsgronden, welke zij voor de leus aanvoert, zijn de bondgenooten niet, waarop zij rekent. Anders ware de strijd spoedig beslist. Immers, het betoog van den Heer Kemper, die zulke collegiën onder zijne bescherming neemt, omdat zij den volkswil *niet* uitdrukken, rigt zich, gelijk de Heer van Nierop teregt opmerkt, ‘niet tegen een kiesstelsel, maar tegen elke vertegenwoordiging’ en komt, mits het slechts de lijn der onvermijdelijke gevolgtrekkingen ongestuit doorloope, op het absolutisme, op de gekroonde ‘rede’ neder. Het beweren daarentegen, alsof de kies-collegiën tot eene *gezuiverde* uitdrukking van den volkswil leiden zouden, wederlegt zich zelve. Het kiescollegie drukt den volkswil al dan niet uit; een middenweg, een zoogenaamde gezuiverde uitdrukking is ondenkbaar. Vestigt zich de meerderheid van dat collegie op die mannen, welke ook bij de stemgeregtigden de meerderheid zouden gehad hebben, dan is de geheele dubbele verkiezing een ijdel en noodeloos vertoon; vestigt zij zich op anderen, dan wordt de volkswil door die keuze *niet* uitgedrukt, dan wordt de denkwijze der stemgeregtigde burgerij door hare zoogenaamde ver-

tegenwoordigers niet vertegenwoordigd. Zoo lang de woorden onzer taal hunne beteekenis behouden, kan eene miskenning van den volkswil geene gezuiverde uitdrukking van dien wil heeten. Wie op dien wil en hare rigting zuiverenden en louterenden invloed verlangt te oefenen, trachte het volk zelve in te lichten en te beschaven, den omvang zijner kennis te vermeerderen, den standaard zijner zedelijkheid te verhoogen, maar onderwerpe de uitdrukking van dien wil niet aan een materiëel filtratie-stelsel, als moest de ruwe wol der volksmeening door herhaalde rekking en persing tot den gladden draad gevormd worden, waardig als inslag van het constitutionnele weefsel te dienen, onderwerpe de volkskeuze niet aan de quarantaine van kies-collegiën, als moest zij zich van de verdenking eener gevaarlijke besmetting vrijwaren, eer zij hare stem in 's lands vergaderzaal verheffen mag. Ware zulk eene handelwijze te regtvaardigen, er zou dan ook geen enkele grond zijn, waarom, terwijl een enkele graad een zuiverenden invloed oefent, een tweede of derde graad verderfelijk en vervalschend werken zoude. Voortgaande zuivering, gedurige loutering kan hoogstens overbodig zijn, maar zeker nimmer schaden. Den tegenstanders der regtstreeksche verkiezingen moge het zaamgestelde raderwerk van ons tegenwoordig kiesstelsel omslagtig schijnen, het moet in hunne oogen slechts des te naauwkeuriger werken. Welligt zelfs hebben wij inderdaad sinds drieëndertig jaren de vertegenwoordiging van den volkswil in zoo hoogen graad van zuiverheid genoten, dat het alleen aan de onzuiverheid onzer bewerktuiging ligt, zoo wij in die vertegenwoordiging het getrouwe beeld der natie miskenden. - Maar reeds te lang verwijlden wij bij de bestrijding eener ongerijmdheid, met zoo veel regt in de memorie van toelichting, die in keurigheid en kernigheid tevens alles overtreft, wat tot nog toe over het vraagpunt gezegd werd, ‘halvering van een ondeelbaar regt’ genoemd.

Zoo het echter de voorstanders der kies-collegiën aan gronden ontbreekt, er is eene reeks van belangen, die in die collegiën hunnen laatsten steun, de laatste mogelijkheid tot bestendiging hunner magtsaanmatiging zoeken, er heerschen bij het volk zelf eene menigte vooroordeelen, tegen geene ernstige

discussie bestand, maar ook nog nimmer aan ernstige discussie onderworpen, en thans door de mannen des behouds in het belang hunner partij geëxploiteerd; er bestaat eindelijk bij onze natie eene vrees voor alles, wat radicaal heet - tot voor radicale genezing toe. Het stelsel van verkiezingen met een graad is de laatste burgt, waarin zich de reactionnaire partij terugtrekt, het laatste punt, waarop zij al hare krachten verzamelt, maar vanwaar zij ook, zoo zij het behoudt, met geringe inspanning al het schijnbaar verlorene weder herwinnen zal. Daarom is het vóór alles noodig, dat de overtuiging van de onontbeerlijkheid der regtstreeksche verkiezingen zich alomme vestige. Wij vermoeden naauwelijks, dat de Tweede Kamer haar stelsel, dat zij zelve zeker niet anders dan als een stelsel van overgang kan beschouwd hebben, wanneer de koning zijne goedkeuring aan het werk der commissie zal gehecht hebben, zal blijven volhouden; maar mogt de strijd op dat punt ontstaan, de publieke opinie zij bereid, om er aan deel te nemen. Laat de bezadigdste natie van Europa zich toch niet bevreesd maken voor eene gewaande bandeloosheid, die haar plotseling bevangen zoude, zoo men haar veroorlooft hare eigen vertegenwoordigers te kiezen. Laat zij zich niets van eene zoogenaamde onrijpheid laten voorpraten, in het belang van personen en ligchamen, die, zoo het beeld eenige beteekenis had, zelve sinds lang overrijp zijn zouden. Laat zij niet wachten met het politiekezuiveringsbad, dat zij behoeft, tot zij zich de zwemkunst meester waant. Er is ook hier geene andere zwemschool dan het water.

Ter wekking en onderhouding van dien geest is het wenschelijk, dat elk, die zich daartoe de bekwaamheid toevertrouwt, de pen opneme. Met een enkele uitstekende, met een paar goede brochures, is de zaak niet afgedaan. ‘Frappez fort, frappez juste, mais surtout: frappez souvent’, was de les van een van Frankrijk's grootste publicisten. Wij nemen zijn voorschrift over in dien zin, dat wij geen bloote herhaling derzelfde argumenten verlangen, maar dat wij elk, naar den verschillenden aanleg van zijn talent, naar de eigenaardige rigting van zijnen geest, naar de onderscheidene neiging van zijn gemoed, tot hetzelfde doel wilden zien me-

dewerken. Meestal oefent elke individualiteit slechts op een bepaalden kring van verwante gemoederen invloed; niet alle gronden gelden voor allen; wat dezen overtuigt, mist op genen alle werking; wat den eenen treft, laat den anderen ongeroerd. Op alle punten, met alle wapenen moet de strijd gevoerd, van alle zijden moeten hulptroepen opdagen, en de schrijvers der drie laatste vlugschriften zelve zullen, vertrouwen wij, de eersten zijn, aan dengene hunner opvolgers hulde te doen, wien het gelukken mogt, het talent door hen besteed en den uitslag door hen verkregen nog te overtreffen.

De weduwe van Orleans.

Gij alléén waart koningin,
Bij het spatten van hun kroonen,
Bij 't uiteenslaan van 't gezin,
Bij het kraken van hun troonen!
Gij vol moed en moedermin!
Midden tusschen al de dolken
Van de fijnst geslepen Taal,
Bij den oproerkreet der volken,
Bij het dreigen van hun staal!

Midden tusschen al 't geschreeuw,
Kalm en zwijgend, maar welsprekend!
Vorstenmoeder, koningsweêuw,
Door den vinger Gods geteekend,
In het midden van uw eeuw,
Om de smaadheên, om de vlekken
Der verworpen majesteit,
Met den mantel te overdekken
Van uw koningsheerlijkheid!

Eerst nog zeegnend stondt gij dáar,
Als een vredeboô verrezen,
Bij het dringen van 't gevaar:
Laat mij Frankrijks engel wezen,
En dit kind uw - martelaar!
Schooner nog dan in die dagen,
Toen, omstraald van Julijglans,
't Land der riddren roem mogt dragen
Op de bruid van Orleans.

Schooner nog dan toen weleer
Om de wieg van d'eerstgeboren
't Zegelied van vrede en eer
Zich uit Frankrijks borst deed hooren
Voor hun lievling en hun heer!
Thans!.... die volksstem brult verwoeder,
Ongewisser dreigt de kans -
Luider spreekt de stem der moeder,
En der weeûw van Orleans!

Maar dat moederlijke bloed
Moest wel tot het einde vloeijen
Met een koninklijken moed,
En die vrouwenboezem gloeijen
Van een Macchabeeschen gloed.
Anders, Telg der Julijdagen,
Kost gij wenschen dat uw zoon
Op zijn hoofdjen 't wigt zou dragen
Van hun Februarij-kroon?

Moeder! zoo gij 't eischen dorst,
o Gij wist dat ge in uw armen
Niet het cieraad van uw borst,
Maar het heilge moest beschermen:
't Koningsweesjen van uw vorst!
En - bij 't stormen der gevaren,
Kroost en volk en vorsten saam,
Eén herinring grootsch bewaren
Aan een grootschen koningsnaam!

Koningszoon, van God verhoogd,
Eer een kroon u neêr zou drukken,
Wiens gewigt gij nimmer woogt:
Hebt gij-zelf in zielsverrukken
Uwer weduw traan gedroogd?
Was 't uw blik, die haar bestraalde
Toen, in haar, uw vorstenzon
Koninklijker nederdaalde
Dan zij immer rijzen kon!

O, die blik was haar genoeg,
Toen, met vorstelijke schreden,
Zij, voor Frankrijk toch te vroeg,
Heel een koninklijk verleden
Op haar schoudren henendroeg;
Hij was 't, die haar sterkte, steunde
Tusschen vloek- en lofgeschal,
Toen een halve wereld dreunde
Van dien daverenden val!

Lelie, waar de ceder viel,
Beur uw stengel naar de wolken!
Dat het kroost der vorsten kniel'
Voor de Helden hunner volken -
Vlek'loos blijve uw vorstenziel;
En uw naam zal heerlijk suizen
Door de jongste orakelblaân,
Over 't puin der koningshuizen:
Als een koning zal hij gaan!

Waar de balling zwerven moet
Met een kroon van schimp beladen,
Slechts door ballingen gegroet;
Waar hij, op zijn vreemde paden,
Geen getrouwen meer ontmoet;
Waar zijn broederen hem honen,
Waar zijn voet zich scheuren zal
Aan de splinters van hun troonen,
Neêrgesmeten door zijn val!

Waar geen eigen graf hem wacht;
Waar de Pyreneën schaatren:
Sluwe staatsman, waar uw macht?
En alleen 't geruisch der waatren,
Klagend antwoordt op zijn klagt;
Waar op Frankrijks kluchttooneelen,
't Zedelooze volk ten spot,
't Grijze hoofd een rol zal spelen
Wreeder dan op 't moordschavot.....

Gij, vorstin in 't rouwgewaad,
Laat de vrije volken handlen
Naar des hoogsten Konings raad;
Door de volken zult gij wandlen,
Zonder wrok en zonder smaad!
Heil den bodem, heil den koning,
Waar die koningsdochter huist!
Vrede dier onschendbre woning,
Vrede, waar dat rouwkleed ruischt!

Paarlen der welsprekendheid
Op die rouwe, o Lamartine,
In bewondering gespreid!
Dat uw naam geen vloek verdiene
Dier gezonken majesteit!
Haar uw lauwren, volksgeniëen,
Heldenmuze, haar uw klagt!
Koningszonen, buigt de kniëen,
Vrije volken, houdt de wacht:

Voor haar wijkplaats houdt de wacht,
Als op nieuw de volkren wrokken,
Als in éénen wreevlen nacht
Weêr de grijze troonen schokken
Van een bovenaardsche kracht;
Als voor woede- en lasterkreten,
Voor het spottend handgeklap,
Gij geen heul of heil zult weten
Koningsbloed en koningschap!

Weduw, wandel over 't puin
Van 't paleis in asch verzonken
En het ingestort arduin;
Want een stemme heeft geklonken
Om uw opgeheven kruin:
Deze koningsweêuw is heilig,
Zuiver van de vorstenblaam;
Deze koningsweezen veilig
In de schaduw van haar naam!

April 1848.

P.A. DE GÉNESTET.

Staatkundig overzigt.

25 April 1848.

Wat Lord Byron eens ‘the poetry of politics,’ ‘de poëzij der staatkunde,’ noemde, een zelfstandig Italiaansch statenverbond, - zoo lang de droom der Italianen, die zuchtten onder Oostenrijk's heerschappij, - is nu op het punt van te worden verwezenlijkt. Het is moeijelijk uit de verwarde, veelal tegenstrijdige opgaven, zoo als die over Weenen en Parijs tot ons komen, de juiste toedragt der zaken te leeren kennen. En de bekwame correspondent in de Londensche Times, van het oorlogstooneel verwijderd, heldert niet iedere duisterheid op. Maar wij weten genoeg, om te durven besluiten, dat de Oostenrijkers van alle zijden bestookt, en, daarbij te kampen hebbende met dien gevaarlijken vijand, gebrek aan leeftogt, zich op den duur onmogelijk kunnen handhaven in gewesten, waar de nationale antipathie zoo levendig tegen hen is. De Weener dagbladen zelve, van de censuur ontheven, erkennen de wenschelijkheid, om zich met ‘de opstandelingen’ te verstaan; en zoeken alleen schadeloosstelling voor het gekrenkte volksgevoel in hevige klagten over de trouweloosheid van Carlo Alberto. Met weêrzin en wrevel zien zij dezen naam overal met dien van Pius vereenigd; den Sardinischen koning het zwaard, den H. Vader het hart van Italië noemen; en in sprekende trekken doen zij het contrast uitkomen van den

souverein, die uit vrije beweging, bij den aanvang zijner regering, de kerkerdeuren voor duizenden staatkundige gevangenen ontsloot; - en den ‘rè spargiuro,’ die reeds als prins van Carignan zijne medestanders verried, en nadat hij den troon beklommen had, hen, die eens zijne vrienden waren, in den kerker liet zuchten. De officiële taal van den Sardinischen minister, - in Februarij, toen het besluit tot verleening eener constitutie werd medegedeeld, in Maart, na het uitbreken van den Milaneschen opstand - huichelde vriendschap en zocht vertrouwen te wekken, terwijl de regering aan de zaak van den opstand in eenen bevrienden, naburigen staat hare werkzame ondersteuning had gewijd. De proclamatie van 23 Maart deed het masker vallen; de gezanten hebben wederzijds hunne passen gevraagd en verkregen; en Europa is getuige van Karel Albert's pogingen ten voordeele van Italië's onafhankelijkheid. Doch ook buiten Oostenrijk is de handelwijze des konings heftig aangerand. De graaf van Aberdeen, in de Europesche politiek doorkneed, heeft de aandacht der Britsche pairs gevestigd op deze schending der verdragen en van het volkenregt, en wat hij de aloude, standvastige staatkunde van het huis van Savoije noemde. Het was, zeide hij, de stelregel van een' der vorsten uit dit geslacht, om Lombardije te beschouwen als eene artisjok, die bij beetjes moest worden genuttigd: maar de eetlust van koning Karel Albert is zoo groot, dat hij de geheele plant in eens wil verslinden. Te midden der voorbeeldelooze, ontzettende gebeurtenissen om ons heen, is de koning van Sardinië de eerste mogendheid, die dadelijke inbreuk maakt op het volkenregt van Europa. Ik geloof, mylords, dat deze eerste schennis van staatsregt niet geheel onopgemerkt moet voorbijgaan voor hen, die den vrede in ons werelddeel wenschen te bewaren. Ik wil niets inbrengen tegen de pogingen van het Lombardijsche volk, om het gezag en de heerschappij van Oostenrijk af te schudden. Dit is hunne zaak. Mogten zij daarin slagen, dan wensch ik alleen, dat zij even gelukkig en welvarend blijven als onder het bestuur van Oostenrijk, gelijk zij ongetwijfeld vrijer zullen zijn. - Meent echter niet, dat dit bewind op

overweldiging berust. Sinds drie eeuwen is Lombardije onder het gezag van het Oostenrijksche Huis geweest; sedert den vrede van Utrecht door geheel Europa aan den keizer en zijn geslacht verzekerd: zoodat de koning van Sardinië deze gewesten niet als overheerd beschouwen kan, hij, die zelf nog zeer onlangs zijn grondgebied aanzienlijk zag uitbreiden. Lord Stanley ondersteunde het gevoelen van zijnen edelen vriend, en waarschuwde tegen de gevaarlijke propaganda-leer, die, wanneer zij niet door de publieke meening van Europa veroordeeld wierd, zou leiden tot de verkrachting der regten van zwakkere staten, door hen, die magtiger en meer ondernemend zijn: de beste pogingen der Britsche regering zouden onvermogend zijn ter afwending van een' bloedigen Europeschen krijg, bijaldien deze leer niet door het algemeen gevoelen der beschaafde wereld wierd bedwongen. - Deze woordenwisseling had plaats op den 3den April. Men weet, hoe sedert Toscaansche, Pausselijke, Napolitaansche troepen het Piemontesche leger zijn komen versterken; hoe de geestdrift dier levendige zuidelijke bevolkingen meer en meer is toegenomen en opgewonden; hoe de Paus de wenschen van Italië ondersteunt, en sedert Julius II de bevrijding van vreemde heerschappij in het Vatikaan geen ijveriger voorstander vond. Wij wenschen ons in de waardering van feiten en gebeurtenissen voor overdrijving te wachten: - wij willen de voorstelling niet gaaf aannemen, dat Italië aan Oostenrijk geketend, de sylphide in de armen van een' sater is; - maar wij ontveinzen onze sympathie niet voor eene zaak, waarin het miskend onderdrukt nationaal gevoel zoo duidelijk werkt, en voor het klassieke land, dat onze jeugd en jongelingschap door de voortbrengselen van zijn genie bekoorde en in verrukking bragt. - Het Siciliaansch parlement is te Palermo geopend: al de hervormingen, door het volk verlangd, zijn door den koning van Napels willens of onwillens toegestaan; met Messina is een wapenstilstand gesloten; - maar de verbitterde bevolking wil zich geheel van Napels losscheuren, eenen eigen koning kiezen, en heeft aanvankelijk den admiraal Ruggiero Settimo met het hoogste gezag bekleed. Zal

nu de eensgezindheid, in de dagen van gevaar tegen den gemeenschappelijken vijand van buiten ligtelijk gehandhaafd, zich lang staande houden, als ieder der partijen haar aandeel verlangt in de bevochten zegepraal? Zullen de inblazingen en invloed van den Engelschen bemiddelaar Lord Minto niet spoedig de achterdocht wekken van een opgeruid volk, dat reeds eenmaal met aansluiting aan de Fransche republiek heeft gedreigd? Inwendige verdeeldheid toch heeft in vroegere eeuwen aan Italië, gelijk in Polen, de vreemde overheersching voorbereid, en den val van een eigen volksbestaan berokkend: en hetgeen wij uit Venetië vernemen, zoo kort na het verkrijgen der lang verbeide onafhankelijkheid, wettigt de vrees, dat ook nu weder partijschappen de pas geboren nationaliteit ernstig bedreigen. - Met een woord teekenen wij nog op, dat de hertog van Parma voor de tweede maal van het bewind heeft afstand gedaan, en zijnen staat ‘onder de voogdij en bescherming van den grootmoedigen koning Karel Albert heeft gesteld.’ -

Door geheel Duitschland heeft het streven naar eenheid zich meer en meer geopenbaard, te midden zelfs van de jammerlijkste wanorde, en eene bandeloosheid, te heviger losgebroken, naarmate zij langer bedwongen werd. Hoogst onregtvaardig betoont zich dit ontwaakt nationaal gevoel tegenover Denemarken, een' kleinen staat, maar die eene veêrkracht en vastberadenheid ontwikkelt, aller bewondering waardig. Wij zullen het veel besproken vraagstuk der hertogdommen niet op nieuw behandelen. Genoeg, dat althans de helft der bevolking Deensch is, en wenscht te blijven: en dat de regtsquaestie eerst in aanmerking komt na den dood van twee vorsten, beiden nog in den bloei hunner jaren. En echter snelt uit alle oorden van het Duitsche vaderland eene aanzienlijke magt van krijgslieden en vrijwilligers aan, om de Denen te bevechten, die een talrijk leger hebben bijeengebragt, en besloten zijn enkel voor overmagt te bukken. Indien de Duitschers gezind zijn alle stammen, waar hunne taal gesproken wordt, of die eenmaal tot hun rijk hebben behoord, weder in hun gebied op te nemen, - zoo kunnen zij in Frankrijk en Rusland meer waardige be-

strijders vinden. Maar wij gelooven, dat het gevoelen van d'Israeli, in zijne jongste rede voor het Engelsch parlement uitgesproken, allezins behartiging verdient. Duitschland, in bezit van ontelbare natuurlijke voordeelen, mist eene uitgestrekte kust. Het zijn de havenplaatsen aan de Baltische zee, en de monden van de Elbe, die onder dit voorwendsel van nationaliteit worden begeerd: - hetzelfde beginsel dus werkt hier, dat aan het kleine Holland nooit kan vergeven, dat het een eigen, zelfstandige staat geworden is, - dat nog onlangs, onder leiding van den bekwamen gezant aan het hof te Brussel, graaf von Arnim, de ontluikende Vlaamsche letterkunde zelfs als een geschikt middel aangreep, om het nationaal gevoel der Belgen te streelen, en zich daar eenen weg te banen tot de Noordzee. - Na lang dralen en vruchtelooze pogingen ter onderhandeling, zijn de voorpostengevechten in Sleeswijk door meer ernstige vijandelijkheden gevolgd; en de vrijwilligers, waaronder zich vele Kielsche studenten bevonden, bijna geheel door de Denen verslagen. Op Pruissische schepen, - nu zelfs op alle, die varen onder eene vlag van den Duitschen bond - is embargo gelegd; zoodra Pruissische troepen den Eider overtrekken, zullen de havens van Pruissen door Deensche oorlogschepen worden geblokkeerd. Of er een opperbevelhebber der gezamenlijke Duitsche legermagt benoemd is, blijft onzeker. Aan bekwame krijgshoofden ontbreekt het niet: von Wrangel, Halkett, vorst Radziwil, de hertog van Brunswijk; doch welligt is de ‘eenheid’ reeds hier op eene zware proef gesteld. - In Baden is de burgeroorlog niet of naauwelijks gekeerd door eene magt van 70 duizend man geregelde Bondstroepen. Republikeinsche woelingen, voor altoos geschandvlekt door het verraderlijk ombrengen van den generaal von Gagern, hebben bij de bevolking minder bijval gevonden dan men vermoed had; de hoofden Hecker, Strüve, Weiszhaar, zijn gevangen of gevlugt, de bende verstrooid na een gevecht, waarin de verbitterde krijgslieden den moord van hunnen aanvoerder hebben gewroken.

Voor Pruissen was deze maand een tijdperk van regeling. De tweede vereenigde landdag werd geopend. De grondsla-

gen der nieuwe constitutie werden vastgesteld: vrijheid van drukpers, regt van vereeniging, onafhankelijkheid der regterlijke magt, beoordeeling van alle staakundige misdrijven door gewone regtbanken, de uitoefening van staatsburgerlijke regten, onafhankelijk van godsdienstige geloofsbelijdenis, bewilliging der vertegenwoordigers in alle wetten, in de vaststelling der staatsbegrooting en der belastingen, zijn als beginsels aangenomen. Over de voor- en nadeelen van regtstreeksche verkiezingen werd laatstelijk in vele oorden des rijks een levendige strijd gevoerd. De heftige tegenkanting, die zich in Zuid-Duitschland alom openbaarde tegen 's konings proclamatie van 21 Maart aan Pruissen en de Duitsche natie, lokte eene verklaring, eene ‘interpretatio authentica’ van het staatsministerie uit, waarmede de koning zich vereenigde. Toen Frederik Wilhelm zich bereid verklaarde voor de tijden des gevaars de leiding der Duitsche belangen op zich te nemen, wilde hij alleen de vervulling der wenschen van alle Bondsstaten naar Duitsche eenheid bevorderen, maar geenszins inbreuk maken op eene vrije beslissing van Duitschlands vorsten en volken. De vorming van een ‘eenig,’ niet ‘eenvormig’ Duitschland, ‘eene eenheid bij verscheidenheid’ werd beoogd.

Betreurenswaardig is de toestand in Posen: het landvolk in de meeste districten tegen de adelijke grondbezitters opgestaan en de goederen plunderend; Duitschers en Polen gewapend tegen elkander; alle gezag met der daad opgeheven. De generaal von Willisen heeft met de hoofden der Poolsche opstandelingen overeenkomsten getroffen omtrent de ontwapening hunner benden. In afwachting van de reorganisatie der provincie zullen eenige bataillons Poolsche vrijwilligers worden opgerigt. Vrij algemeen is in Duitschland de geestdrift voor het herstel der Poolsche nationaliteit eenigermate verflaauwd, ondanks eene proclamatie door de permanente commissie te Frankfort uitgevaardigd, waarin zij verklaart, dat aan Duitschland de pligt is opgelegd, om aan de Polen hun vaderland terug te geven, en dat Duischland krachtig genoeg is om de gevolgen daarvan af te wachten. Van de zijde van Frankrijk heeft men vrijen doortogt verlangd voor

dertig duizend man Fransche troepen naar Polen; de commissie heeft dien van ongewapende Polen veroorloofd. Mogt het nu onlangs verspreide berigt uit Warschau bevestigd worden, dat de vorst stedehouder eene deputatie, uit de voornaamste magnaten bestaande, aan den keizer heeft afgevaardigd om het aloude koningrijk onder eenen vorst uit zijn huis te herstellen, het zou waarschijnlijk de gelukkigste ontknooping zijn. De keizer heeft bij herhaling verklaard niet te zullen dulden, dat eene vreemde propaganda, onder voorwendsel van verdrukte nationaliteit te willen herstellen, oproer kwam prediken, opdat sommige der deelen, die geheel het rijk uitmaken, daarvan wierden afgezonderd; noch ook, dat het staatkundig en territoriaal evenwigt, indien men dit zou willen veranderen, tegen zijne meening verbroken wierd. Wie ijst niet van het bloedvergieten, dat onvermijdelijk volgen moet, zoodra de ‘gewapende meeningen’ elkander op dezen bodem ontmoeten. - In Weenen zijn de nieuw benoemde ministers bereids gedeeltelijk weêr afgetreden. Inmiddels zijn ook de grondbeginselen der nieuwe staatsregeling voor Oostenrijk afgekondigd; de wetgevende vergadering zal uit twee kamers bestaan; de invloed des volks zal zelfs bij de keuze van die uit grondbezitters en adel is zaamgesteld, niet worden uitgesloten. Met diepe verontwaardiging had geheel het Oostenrijksche leger de zwakke houding vernomen van den bevelhebber te Venetië, graaf Ferdinand Zietz, die de omwenteling lijdelijk aanschouwde, zonder dat de krijgsmagt eene poging deed om de beweging te stuiten. In Presburg heerschte onder de leden van den rijksdag groote verbolgenheid over de wijze waarop hun laatste adres te Weenen was opgenomen en beantwoord. - De Duitsche bevolking in Bohemen heeft een krachtig protest ingediend tegen de maatregelen door hunne Sclavonische medeburgers voorgestaan, strekkende om de afscheiding van Oostenrijk te bevorderen.

Groot-Brittannië heeft den weêrstuit der schokken op het vaste land tot heden gelukkig doorgestaan. De aankondiging dat op den 10den April eene petitie, door millioenen Chartisten onderteekend, aan het parlement zou worden aangeboden, had de gemoederen in de hoofdstad ernstig veront-

rust. Meer dan 250 duizend personen, met het bekende parlementslid Fergus O'Connor aan het hoofd, moesten zich op Kennington-Common vereenigen; vandaar in plegtigen optogt door de woelige straten van Londen trekken. Zoodra er eene geteekende verklaring van dit voornemen verschenen was, liet de regering eene kennisgeving aanplakken, dat de optogt, als met de wetten in strijd, zijnde, door haar zou belet worden. Op interpellaties in het parlement werd een gelijkluidend antwoord gegeven, hoewel de eerste minister bij herhaling betuigde, dat een verzoekschrift, door zulk een aantal medeburgers ingediend, met al die zorg zou overwogen worden, waarop het aanspraak had. Van alle kanten stroomden de ingezetenen van Londen toe om ter handhaving van orde en rust mede te werken. De krachtigste maatregelen werden met beleid en energie genomen. Werkelijk had de zamenkomst op den bepaalden dag plaats, hoewel geen tiende deel der verwachte personen aanwezig was, en het aantal van hen, die de demonstratie voorstonden, ter naauwernood tienduizend beliep. Genoeg, voorzeker! om jammeren en onheil over eene stad te brengen; maar tegen deze stonden honderd vijftig duizend ‘special constables,’ d.i. personen, die zich vrijwillig aan de gewone policie hadden aangesloten en tot alle rangen en standen der Londensche burgerij behoorden. Van krijgslieden en gewapende policie-agenten spreken wij niet. De optogt werd niet eens beproefd; maar de gemagtigden van de zoogenaamde conventie lieten de monster-petitie, op drie wagens geladen, naar het lagerhuis voeren, waar F. O'Connor ze inreikte. Ook toen verklaarde lord Morpeth, ‘dat zijn ambtgenoot, Sir George Grey verhinderd was de zitting bij te wonen; maar dat hij in diens naam verzekeren kon, dat, hoedanig ook zijn gevoelen omtrent den aard van het verzoek mogt wezen, hij den schijn niet op zich zou willen laden van minachting aangaande eene petitie, door een aanzienlijk getal zijner mede-burgers onderteekend.’ - Zoo luide spreekt in Engeland eerbied voor regt en wet! Toen evenwel aan de commissie van onderzoek, ‘committee on public petitions,’ gebleken was, dat er allerlei bedrog en misbruiken in de namen en onderteekeningen hadden plaats ge-

had, liet de heer F. O'Connor zelf de verdediging en zijne reeds aangekondigde motie varen. - Ook in Liverpool en de voorname fabrieksteden vereenigden zich de Chartisten, zonder dat de openbare orde door deze talrijke vergaderingen werd gestoord. Eene wet ‘ter beveiliging van kroon en regering’ door het bewind voorgesteld, door het parlement goedgekeurd, strekte om eene zonderlinge anomalie in de Engelsche wetgeving te doen ophouden. Er was namelijk tijdens de regering van George III bepaald, dat elke poging, om het koninklijk stamhuis te verdrijven, de erfopvolging te veranderen, en misdadige verstandhouding ten dien einde met eenige vreemde mogendheid, zou worden gestraft met den dood. Deze verordeningen hadden geene kracht van wet in Ierland, dat destijds een eigen parlement bezat. De nieuwe bill stelt, in plaats der doodstraf, deportatie voor zeven jaar of voor het leven, naar omstandigheden, daar de strengere bepalingen der oude wet strijdig zijn met de zachtere zeden van onzen tijd. Het behoeft naauwelijks gezegd, dat de deputatie der Ieren naar het voorloopig bewind te Parijs deze wet had uitgelokt; en de heer O'Brien, vertegenwoordiger van Limerick, liet zich bij de tweede lezing in het lagerhuis allerhevigst tegen de nieuwe voorstellen uit. Volgens hem was deze bill slechts eene vernieuwde poging om Ierland door dwang liever dan door toegevendheid te besturen. Met ernst en waardigheid werd hij door den minister Sir Geo. Grey beantwoord, die hem de ontmoedigende woorden van Lamartine voorhield; woorden, die in Engeland algemeen weêrklank vonden als de edele taal van een edeldenkend man. Nog vond het ministerie in de buitengewone omstandigheden aanleiding om eene vroegere wet ‘tegen verdachte vreemdelingen’ te doen herleven. Het is bekend, dat in de eerste dagen van 1793 het bewind van William Pitt de zoogenaamde Alien-Bill door het parlement deed aannemen. Bij die wet werd het gouvernement gemagtigd om verdachte vreemdelingen, zoo de publieke veiligheid het eischte, uit het rijk te verwijderen, of dadelijk bij hunne aankomst af te wijzen. Tot in 1824 werd zij telkens voor twee jaren hernieuwd, maar in 1826 vervangen

door eene wet, die de vreemdelingen verpligt tot opgave van naam en verblijfplaats, en verschijning voor den staatssecretaris, zoo dikwijls zij geroepen worden om op nieuw te worden geregistreerd. De toon van parlementsleden en dagbladen duidt aan dat men ook nu die wet beschouwt als een' buitengewonen exceptionelen maatregel, tegen de Engelsche constitutie en de oude Britsche gewoonten indruischend; maar noodzakelijk tegenover vreemdelingen ‘die zich meer onderscheiden door lange baarden dan door helder linnengoed.’ Zij is aangevraagd voor een bepaalden tijd, in zekere bepaalde gevallen, onder verantwoordelijkheid der ministers, en werd vooral door den onderkoning van Ierland verlangd. De woelingen en opgewondenheid duren in dit geteisterde land steeds voort, en al de energie van Lord Clarendon, door een goed deel der welgezinde bevolking ondersteund, werd vereischt om eene uitbarsting te voorko men. Uitdrukkelijk heeft de eerste minister Lord John Russell zich verklaard tegen de herroeping der Unie, en het toestaan van een afzonderlijk parlement voor Ierland. ‘Laat ieder lid zoodanige voorstellen doen, als naar zijne overtuiging het welzijn van Ierland kunnen bevorderen; ik ben bereid hem aan te hooren; maar zoowel in beraadslaging, indien men parlementaire discussie verkiest, als met geweld, indien men het volk tot gewelddadige maatregelen aanspoort, zal ik de herroeping der Unie tegenstaan, zoolang er adem in mij is.’ Sir Robert Peel sprak in dezelfde zitting, en gaf aan het slot zijner rede zijn gevoelen te kennen over de beproefde ‘arbeidsregeling’ in Frankrijk. ‘Indien de daar verkondigde leer waarheid behelst, indien er waarlijk strijd bestaat tusschen kapitaal en arbeid, - indien het waar is, dat alle menschen, zonder onderscheid van bekwaamheid, kracht en vermogen, aan dezelfde ijzeren wet moeten onderworpen worden, en hetzelfde dagloon ontvangen, dan is al de ondervinding, dan zijn al de lessen der laatste anderhalve eeuw verloren. Laat ons dan de werken van Turgot en Say en Adam Smith in het vuur werpen. Laat ons de leerstellingen van het Mississippi-plan ten troon verheffen, en de beginsels van dien

zelfden Law, die, naar men waande, Frankrijk in ellende en verwarring had gedompeld. Laat ons den uitslag dezer proefneming afwachten. Laat ons bedaard aanzien of het mogelijk is, dat gouvernementen groote manufacturiers kunnen worden; of zij het kapitaal kunnen noodzaken den arbeid in het werk te stellen; of zij de verordeningen der Voorzienigheid kunnen omkeeren, en alle menschen, zonder op kracht en bekwaamheid te letten, tot hetzelfde loon kunnen dwingen. Om 's hemels wil, laat dit “sociaal” beginsel op even eerlijke proef worden gesteld als het politieke. Ik verwacht en vertrouw van het gezond verstand der arbeidende klassen hier te lande - dat zij geen geloof zullen slaan aan de begoocheling van gedwongen aandeel in winst; maar bedenken dat geene aanvallen tegen kapitaal, geen regeling van concurrentie, geen overheerschen van bijzondere ondernemingen door die van eenig gouvernement op algemeene kosten, bij eenige mogelijkheid het lot der werklieden kan verbeteren, of op iets anders uitloopen dan hun verderf en hunnen ondergang. Over de staatkundige beginsels zal ik mij niet uitlaten; maar het zou schandelijke verkorting der waarheid zijn, indien wij geen noodlottige gevolgen voorspelden van die maatschappelijke proefnemingen, die wij in andere landen zien ten uitvoer brengen.’

Maar ook in Frankrijk zelf hebben mannen van moed en begaafdheid het nieuwe stelsel bestreden. De eerste was Michel Chevalier, die onder den titel van ‘Question des Travailleurs’ een opstel schreef en als brochure verkrijgbaar stelde, door ‘the Times’ in belangrijkheid met het geschrift van Sièyes: ‘Qu'est-ce que le Tiers-Etat’ vergeleken. Wij willen hopen, dat de spoedig op de uitgave gevolgde opheffing van den leerstoel aan het Collège de France buiten verband met de openbaarmaking van deze gevoelens is. Hoe bitter waren nog onlangs de verwijten aan het bestuur van Guizot over de afzetting van Michelet: zouden wij hier, in de eerste dagen der vrijheid reeds, de herhaling derzelfde willekeur moeten aanschouwen? De demonstraties tegen de moedige artikels in de Presse van Em.

de Girardin, waren uitgegaan van kwalijk onderrigte arbeiders. Hier zou de intrekking uit het voorloopig bewind zelf zijn voortgekomen; en op een oogenblik dat Frankrijk toont geen onderrigt zoo zeer te behoeven als de lessen van Chevalier. Hoe dit zij, alle kundige, onpartijdige lieden doen hulde aan de bekwaamheid en het talent door dezen schrijver in de bestrijding van Louis Blanc aan den dag gelegd. - Naast hem staat Léon Faucher, door vroegere schriften vermaard, mede-onderteekenaar der acte van beschuldiging tegen het ministerie Guizot, wiens antecedenten dus geen ongunstig vermoeden wekken. Deze schrandere man heeft twee uitstekende stukken aan de ‘arbeidsregeling’ gewijd, en de onoverkomelijke bezwaren geschetst, die aan het nieuwe plan in den weg staan. Een derde scherpzinnige bestrijder is Frédéric Bastiat, die onder het opschrift ‘Les citoyens font vivre l'État - l'État ne peut faire vivre les citoyens’ de hoofddwaling in het nieuwe systeem treffend schildert. Wij maken nog melding van een' brief door Aristide Bérard, ingénieur, aan de leden van het gouvernement gerigt, waarin de vraag met zeldzame onbevangenheid van oordeel en uit een nieuw oogpunt wordt beschouwd. - En toch, de ‘organisatie van den arbeid’ is niet meer de grootste moeijelijkheid, waarmede het voorloopig bewind heeft te kampen. De verdeeldheid, welke zich zoo ligt bij staatkundige partijen vertoont tusschen ‘le mouvement’ en ‘la résistance,’ is onder de leden van het revolutionnair gouvernement bijkans tot scheuring geworden. Menigvuldig zijn de bewijzen, dat ‘la montagne est pure’ op deze bewegingmannen niet van toepassing is: - indien het althans geen anachronisme is van Girondins en Montagnards te spreken. - Ons valt de keuze gemakkelijk tusschen Lamartine en een Blanqui. Maar ontegenzeggelijk is de consequentie der bewegingspartij grooter: en wordt deze laatste ook nu al bedwongen of onderdrukt, dan zijn de kiemen reeds dáár voor eene volgende omkeering. Gelukkig is de dag voor de opening der nationale vergadering ophanden. Mogt het de elf leden van het gouvernement gebeuren zich gezamenlijk voor dat wetgevend ligchaam te stellen! Hoeveel zou men dan niet ver-

geven, om de ongehoorde bezwaren van hunne afgewerkte taak. Zij zijn op de gladde baan der concessies voortgestuwd: en het moet eenen man als Lamartine moeite hebben gekost, om b.v. de onafzetbaarheid der regterlijke magt aan te randen, of het besluit te zien nemen, dat bewindslieden tot het beklimmen van een' leerstoel roept. Wij spreken nu niet van de geweldenarijen in de departementen gepleegd, de misbruiken en kwade praktijken bij de verkiezingen, de weinige deelneming, die het nieuw verkregen stemregt bij de werklieden heeft gevonden; - noch ook, wat het buitenland betreft, van de strooptogten dier ruwe benden, welke België, Baden, Katalonië hebben bedreigd. ‘Des fureurs des humains c'est ce qu'on doit attendre.’ Het antwoord, dat de minister aan den Belgischen gezant gaf, openbaarde tegelijk zijne afkeuring en zijne onmagt. Onbillijk zelfs zou het zijn, alles op rekening te stellen der omwenteling: Pius IX zelf had geene andere verklaring bij de klagten van Oostenrijk's ambassadeur.

Eerbiedwekkend is de houding van België. De vreedzame omwénteling van Junij heeft dit kleine rijk inwendig kracht geschonken, zoo veel zeker als noodig was, om den ernstigen schok van buiten te weêrstaan. Zij zelfs, die voor achttien jaren Franschgezind waren, sluiten zich nu om den troon, misschien uit afkeer van den republikeinschen regeringsvorm. - Natuurlijk wankelt een man als Castiau niet in zijne overtuiging; hij, die overal de democratie ziet naderen; - noch ook de bekende Alliantie, die in een manifest, ontbinding der kamers, algemeen stemregt, afdanking van het staande leger, algeheele wijziging der constitutie heeft verlangd. Maar het meerendeel der Belgen was niet gezind het geschenk aan te nemen, dat hun landgenoot Grégoire uit de Fransche hoofdstad met zich bragt: - en de wijze, waarop de benden van Bervacque en Fosses aan de grenzen ontvangen zijn, ondanks de meer dan oogluiking der Fransche gezagvoerders te Rijssel, toont genoegzaam, dat althans aan geene inlijving zonder slag of stoot is te denken. De millioenen voor het leger

vereischt, de familiebetrekking van Leopold met het verdreven geslacht van Orleans - zijn op den duur hoogst gevaarlijke wapenen in handen der volksleiders, wanneer de menigte niet inziet, dat vreemde overheersching nog veel verslindender is, en eene zelfstandige Belgische republiek, voor het oogenblik ten minste, onder de hersenschimmen mag geteld worden. Daarbij vergete men niet, dat de Engelsche staatkunde medebrengt den troon van Leopold te schragen, tenzij een algemeene Europesche krijg mogt ontbranden, omtrent welks gevolgen iedere gissing ijdel is.

Voor Nederland was de groote gebeurtenis der maand het ontwerp van gewijzigde Grondwet, voorgesteld door de commissie, benoemd bij koninklijk besluit van 17 Maart j.l. - Met groote ingenomenheid hebben wij het voorstel en het verslag gelezen. Verrassend of onverwacht zijn de nieuwe bepalingen niet, voor wie de ‘Aanteekening van Prof. Thorbecke,’ de ‘Proeve van Herziening,’ in 1840 uitgegeven, vooral ook de ‘Handelingen over het voorstel van 10 December 1844’ kent. Vele aanmerkingen, die wij thans op nieuw hoorden maken, zijn destijds in de ‘Beantwoording van het verslag der centrale afdeeling’ reeds wederlegd. Alleen de voorgestelde benoeming en duur der Eerste Kamer hebben ook onze bevreemding gewekt. De census, het voorloopig kiesreglement, enkele der bepalingen omtrent het ‘bestuur der kolonie’ zullen, naar wij ons vleijen, eene wijziging ondergaan. Maar de hoofddenkbeelden en grondslagen worden behouden! Te zeggen, dat deze grondwet de Britsche Constitutie is, naar de behoeften van Nederland gewijzigd, komt ons evenwel geheel onjuist voor. Het Huis der Lords en artikel 82! Wij herinneren ons uit een discours van Thiers de volgende opmerking: ‘Je crois qu'une aristocratie ne consiste pas toujours dans de grands seigneurs, ayant trois ou quatre millions de revenus. Je crois que lorsqu'il y a une classe qui résiste, qui ne veut pas que la société aille trop vite, en présence d'une classe qui veut qu'elle aille très-rapidement, il y a suffisamment d'aristocratie pour servir de contrepoids à la démocratie, et rendre possible la vraie monarchie représentative. -

J'ai quelquefois examiné la Hollande: est-ce qu'il y a là des grands seigneurs, avec des châteaux féodaux, avec de grandes fortunes? Non. Il y a une classe composée d'anciens commercants, qui ont fait honorablement leur fortune, qui sont devenus riches, qui ne veulent pas le désordre, et qui se défendent aussi bien que les seigneurs féodaux dans la chambre des lords d'Angleterre.' -

Maar nu zullen wij zelfs het element van stabiliteit missen, dat artikel 55 der Belgische constitutie bevat: 'les sénateurs sont élus pour huit ans; ils sont renouvelés par moitié tous les quatre ans.' etc.

Wij juichen het voorgestelde behoud van den Raad van State toe: alles hangt evenwel ook hier van de 'wettelijke' regeling af, terwijl wij verwachten, dat de keuze der leden meer dan vroeger blijken zal dragen dat men meent 'raad' noodig te hebben. Geenszins kunnen wij het gevoelen dergenen omhelzen, die de opheffing der provincies wenschelijk achten. Hier gelden de woorden van Edm. Burke: 'It is boasted that the geometrical policy has been adopted, that all local ideas should be sunk. No man ever was attached by a sense of pride, partiality, or real affection, to a description of square measurement. He never will glory in belonging to the Checquer, No. 71, or to any other badgeticket. Such divisions of our country as have been formed by habit, and not by a sudden jerk of authority, were so many little images of the great country in which the heart found some thing which it could fill. The love to the whole is not extinguished by this subordinate partiality. In the general territory itself, as in the old name of provinces, the citizens are interested from old prejudices and unreasoned habits, and not on account of the geometric properties of its figure.'

Wordt nu dit ontwerp onveranderd of met kleine wijzigingen aangenomen, zoo wacht de gewone wetgeving eene hoogst gewigtige taak. Tot minister hebben wij dan eenen man noodig van onvermoeide werkzaamheid, een organiserend hoofd, gelijk wij er in Nederland slechts één kennen. Mogt men zich dan ook boven alle kleingeestige bedenkin-

gen verheffen, en den eenigen man niet langer uit 's konings raad weren, door karakter en studie voor die regelingsperiode boven allen geschikt. Aan den bajert een eind te maken, die tot heden in alle deelen onzer wetgeving heerscht; kan er schooner loon zijn voor een veeljarig streven, waaraan miskenning en teleurstelling rijkelijk ten deele viel?

Bibliographisch album.

Mémoire en réponse a la question suivante: éclaircir par des observations nouvelles le phénomène de la circulation dans les insectes, en récherchant si on peut la reconnaître dans les larves des différents ordres de ces animaux: par M. Verloren, *Doct. en Sciences à Utrecht*.

De geschiedenis der entomologie laat zich gevoegelijk in eenige tijdvakken verdeelen, tot gemakkelijker overzigt van wie haar wil leeren kennen. Om niet te spreken van Aristoteles en Plinius, noch van het tijdvak hunner naschrijvers, kan men veilig een' aanvang maken met de zeventiende eeuw, toen een nieuw leven alle vakken van kennis doordrong, en ook de insektenkunde ontwaakte, het eerst door de bemoeijingen van den Zeeuwschen Goedaert. Dit eerste tijdvak kenschetst zich voornamelijk door het onderzoek naar de gedaantewisseling, uitwendigen en inwendigen bouw der gekorvene dieren, en leverde mannen op als Swammerdam, Reaumur, de Geer, Lyonnet en Rösel. De groote Linnaeus en zijn leerling Fabricius veranderden de rigting van het onderzoek en het tijdvak der systemen begon. Men ving aan de hoegrootheid in te zien der massa van het geschapene op aarde, en deed zijn best om dit voor het menschelijk verstand in groepen en doorloopende reeksen te regelen. Men meende daartoe bij uitsluiting den uitwendigen vorm van het volmaakte gedierte te moeten bezigen, en bekommerde zich langzamerhand minder om metamorphose en inwendige anatomie. Maar ook dit tijdvak moest ten einde loopen, deze eenzijdige wijze van zien verlaten worden, en men overtuigt zich thans meer en meer van de waarheid, dat de entomologie slechts bestaan kan in het zamenvatten van die verschillende deelen, dat vergelijkende anatomie en physiologie de hoofdzaak uitmaken, en dat het systematiseren op Fabricische wijze gelijk staat met het maken van een rijmwoordenboek. Daar toch schikt men de woorden naar den klank hunner laatste lettergrepen, hier de gekorvene dieren naar den vorm hunner monddeelen. Men gevoelt, dat er genoeg is gesystematiseerd en gerangschikt, en dat het eindelijk tijd wordt, al die in geslachten en groepen geregelde dieren wat nader te leeren kennen.

Als een gevolg van die overtuiging kan het aangemerkt worden, dat de Académie royale de Belgique de volgende prijsvraag uitschreef: ‘éclaircir par des observations nouvelles le phénomène de la circulation dans les insectes,

en recherchant si on peut la reconnaître dans les larves des différents ordres de ces animaux;' ter beantwoording van welke vraag Dr. M.C. Verloren eene verhandeling inzond, die in de zitting van den 7den Mei 1844 door de academie bekroond is geworden[1].

Vroegere physiologen hadden den bloedsomloop bij de gekorvene dieren ontkend; wel hadden Malpighi en Swammerdam het ruggevat en deszelfs bewegingen ontdekt; wel hadden Reaumur, Bonnet en Lyonnet deszelfs natuur en werking onderzocht, maar hunne observatiën waren te onvolledig, om de ware strekking van dat orgaan te ontsluijeren en eenen bloedsomloop bij de insekten te doen vaststellen. De groote Cuvier schijnt zich met geen onderzoek dienaangaande te hebben ingelaten, en herhaalde in zijne anatomie comparée eenvoudig de onvoldoende beschrijvingen zijner voorgangers. Eindelijk ontdekte Carus niet alleen vochtsbeweging in het ruggevat, maar ook in andere deelen des ligchaams, en kort daarop beschreef Straus-Durckheim den bouw en de werking van het vas dorsale met zoo veel helderheid, dat de bloedsomloop bij de gekorvenen algemeen erkend werd. Slechts een enkel anatoom bleef haar bestaan ontkennen, en het was Léon Dufour niet genoeg dit met omslagtige redeneringen te doen, hij moest ook bewijzen voor zijn gevoelen uit de werken van andere schrijvers bijbrengen, en meende het regt te hebben acht physiologen aan zijne zijde te mogen scharen. Het eerste gedeelte der verhandeling is dus tegen hem gerigt. De schrijver volgt hem in alle wendingen, ontneemt hem een voor een al zijne kampvechters en laat hem eindelijk geheel alleen als strijder voor eene meening zonder gronden over. Dit eerste hoofdstuk wordt besloten met eene optelling van de verschillende soorten van insekten, bij welke omloop der voedende sappen is waargenomen, waaruit blijkt, dat 17 verschillende schrijvers dien bij 90 soorten van gekorvenen in onderscheiden toestand van ontwikkeling en uit alle orden, op een na (die der Rhipiptera), hebben nagespoord. Voegt men daarbij de waarnemingen van verschillende personen op dezelfde soort, dan verkrijgt men een totaal van 105 observatiën, als zoo vele bewijzen voor de waarheid der stelling, die door Léon Dufour, zoo hij meent roemrijk, bestreden is.

Het tweede hoofdstuk der verhandeling levert de eigenlijke beantwoording der prijsvraag en de duidelijke verklaring van de wijze, waarop de bloedsomloop plaats grijpt. Wanneer men de ontzettende moeijelijkheden overweegt, die een dergelijk onderzoek belemmeren, wanneer men bedenkt, dat bij de ontleding van zoo kleine voorwerpen men steeds gevaar loopt van de fijnere deelen te beleedigen of weg te spoelen, of wel dat zij zoodanig met vetweefsel bedekt zijn, dat men ze nimmer vrij onder het oog kan brengen, wanneer men aan de andere zijde nagaat, hoe bij microscopisch onderzoek nu eens al te groote ondoorschijnendheid der huid alles bedekt en verduistert, dan weder de fijnheid of ongekleurdheid der klapvliezen en bloeddeeltjes verhindert de minste beweging waar te nemen, dan voorzeker zal het niemand verwonderen, dat de ware toedragt der zaak en de ware bouw der organen zoo lang onbekend of althans onvolledig bekend konden blijven. Maar eere dan ook aan hem, die met onvermoeid geduld en onbevooroordeelde juistheid van waarneming der natuur haar geheim wist te ontrooven.

1 Eerst in den zomer van 1847 is die verhandeling met zeven steendrukplaten in het 19de deel van de 'mémoires couronnés' in het licht verschenen.

Vooreerst wordt de uitwendige vorm van het hartgedeelte van het ruggevat bij verschillende larven beschreven, opgemerkt dat het in de twaalfde geleding zijn aanvang neemt, ofschoon ook de dertiende geheel gevormd zij (wat de schrijver het 14de segment noemt, zouden wij liever voor een gedeelte van het 13de of laatste aanzien), de plaatsing en werking der ligamenten opgegeven en het verschil in vorm aangetoond bij de larven en de volkomene insecten. Voorts gaat de schrijver na, hoe het ruggevat, in het hartgelijkende gedeelte, door banden van het vetweefsel omgeven is, toont aan, dat er niet, zoo als men gewoonlijk meent, eene laag tusschen het ruggevat en de ingewanden ingelegen is, en hoe de uitwendige vorm de hypothese van Malpighi voor waarheid kon doen aannemen, dat namelijk het vas dorsale uit eene opeenvolging van hartskameren zou bestaan.

Nadat nu ook nog de vorm en ligging van het slagaderlijk gedeelte beschreven zijn, gaat de schrijver over tot het belangwekkend onderzoek omtrent de zijdelingsche openingen en hare klapvliezen. Men wist uit de vroegere schriften omtrent dit onderwerp, dat zij zich bij de volkomene insecten alleen aan het hartvormig gedeelte van het ruggevat bevonden; schrijver toont dit ook bij de larven aan, en komt bij vergelijking en deductie tot de meening, dat er voor ieder segment van het ligchaam twee bestaan, een aan iedere zijde van het ruggevat. De beschrijving der zijdelingsche monden en klapvliezen is zeer duidelijk, en de voorstelling op de platen zal bij niemand eenigen twijfel overlaten over de wijze van werking. De voorstelling, die daarvan door Straus-Durckheim, gegeven was, berustende op de meening, dat het ruggevat uit afgedeelde kameren zoude bestaan, was tot nog toe algemeen aangenomen, en het mag zeker vreemd schijnen, dat noch hij zelf, noch wie hem in zijne voorstellingswijze gevolgd zijn, ingezien hebben, hoe zamengesteld die werking wezen zou, hoe onnatuurlijk derhalve, daar de natuur altijd de meer regtstreeksche middelen tot haar doel bezigt, en met hoeveel verlies van kracht die werking zou moeten gepaard gaan. De schrijver toont dit alles duidelijk aan, en zich grondende op hetgeen het microscoop voor hem aangaande de lengteverhouding der klapvliezen heeft blootgelegd, stelt hij ten klaarblijkelijkste voor, op welke wijze de bloedsomloop door het hart eenvoudig en gelijkmatig bestuurd wordt. Om bovendien allen twijfel dienaangaande te doen ophouden, bewijst de schrijver met bondige redenen, die geene tegenspraak dulden, de volstrekte onmogelijkheid van beweging, zoo als die door Straus is voorgesteld. ‘La vérité n'est que dans l'observation,’ zegt het motto aan het hoofd der Verhandeling.

Nog bleef ter behandeling de bloedsomloop over, zoo als die uit het slagaderlijk gedeelte bij het hoofd door het ligchaam tot in het hartvormig deel van het ruggevat plaats heeft. Omtrent dezen omloop bestaat sedert lang verschil van meening, daar sommigen van gevoelen zijn, dat het voedend vocht door vaten of aderen vloeit, terwijl anderen enkel stroomingen zonder vaten aannemen. De S. werpt zijn gewigt op de schaal der laatsten, en doet den evenaar, zoo wij meenen, voor altijd overslaan. Er moge iets stuitends gelegen zijn in de voorstelling van bloedsomloop buiten vaten, hetgeen zoo velen doet bekennen, dat zij zich een' dusdanigen omloop niet voorstellen kunnen, het is slechts eene eenzijdige wijze van zien, zich te laten beheerschen door vooruitgevormde stellingen, ontleend aan de meer bekende organisatie der hoogere dieren. Wie zich daarbij den omloop in het embryo dier dieren te binnen brengt, zal de stellige noodzakelijkheid van het bestaan van aderen niet durven volhou-

den, en wie onpartijdig de waarde beoordeelt der zeven bewijsgronden, die de schrijver voor zijn gevoelen laat optreden, zal ongetwijfeld zich aan zijne zijde scharen.

Het zwakste gedeelte van de Verhandeling is hetgeen de S. over de organen van bloedsomloop in pooten, vleugels en sprieten aanduidt, en hij zal ons gereedelijk moeten toestemmen, dat dit laatste deel van zijn werk nadere naauwkeurige onderzoekingen vereischt. De zeven steendrukplaten doen eer aan het scherpziend oog en de geoefende teekenstift van den Heer Schubärt, te Utrecht, naar wiens teekeningen zij vervaardigd zijn.

Ziedaar dan eene Verhandeling, die de wetenschap in waarheid eenige groote schreden vooruit heeft doen gaan, het dwaalspoor aangetoond, waarop Straus-Durckheim vervallen was, en een beteren weg heeft aangewezen. Ziedaar eene wijze van de natuur te beschouwen en te onderzoeken, vruchtbaarder en verheffender voor het verstand, dan het namen geven aan nieuw ontdekte soorten en het in het oneindige vermeerderen van subgenera en andere onderdeelen van verdeelingen[1]. Weg van ons het eeuwigdurend beschouwen van het doode; de levende geest moet het leven nagaan; de diepere blik moet het hoe en waarom van alle dierlijke werkingen navorschen en niet het ontwikkelde schepsel alleen, maar het zich ontwikkelende in zijne verhouding tot anderen, is een deel der heerlijke, in hare beschouwing reine genoegens uitstortende natuur.

1 Jammer maar dat het een aan het andere niet genoegzaam de hand biedt. Wij lezen in de genoemde Prijsverhandeling van Syrphus (‘ribesii?’) van de-‘Rhynchophore des feuilles de l'orme’ en ‘Rhynchophore des feuilles de l'aune;’ waarom zijn deze dieren niet beter gedetermineerd, opdat, wie de waarheid van des schrijvers onderzoekingen wil nagaan, daartoe voorwerpen van dezelfde soort neme? Juist hiertoe moet onzes erachtens alle classificatie strekken.

Kastieljaansche Letterkunde in de Middeleeuwen.

Darstellung der spanischen Literatur im Mittelalter. Von Ludwig Clarus. Mit einer Vorrede von Joseph v. Görres. Zwei Bände. Mainz, 1846.

(*Vervolg van bladz*. 550.)

Meest overal waren het de stedelingen, die zich van de poëzij meester maakten, toen de glans van het ridder-epos en der volkspoëzij begon te tanen; berijmde zedelessen, even nuttig als vervelend en onpoëtisch, vervingen de avontuurlijke zangen, waarnaar de burgtheeren en edelvrouwen zoo gretig hadden geluisterd, en, dank zij der stedelingen praktischen en zedelijken zin, de goede Jacob van Maerlant, de eerbare Hans Sachs werden de coryphaeën der poëzij. Gelukkig Spanje, waar die burgerlijke poëzij evenmin opkwam als later eene verkeerd begrepene navolging der ouden; gelukkig Spanje, dat, eenige eeuwen later, zijne nationaliteit en zijn' ridderzin zóó zuiver had bewaard, dat het een tooneel voortbragt, dat het rijkste en meest nationale van Europa mag genoemd worden, al benijdt het aan Engeland zijnen eenigen Shakspeare!

Daarom scheidt dan ook geene diepe kloof de geleerde dichters van de volksdichters af; de eersten zien, wel is

waar, met eene zekere minachting op de laatsten neder, maar bijna alleen omdat de *joglares* met den kunstigen vorm niet konden omspringen zoo als zij. De poëzij der *joglares* heeft iets van het argeloos spelende kind; die der *clerigos* iets van den jongeling, die reeds over zijn' toestand nadenkt en er over schertst of mort; maar van het kind kan men reeds nagaan, hoe het zijn zal als jongeling; den jongeling kan men het aanzien, hoe hij geweest is als kind.

Alle romances hebben dezelfde versmaat, zoo ook alle geleerde dichtstukken (ik vraag verschooning voor het ongepaste woord, dat ik slechts gebruik om lange omschrijvingen te vermijden). Maar de redondieljen zijn eene zoo echt Spaansche maat, dat de prozaïst ze gebruikt zonder het te merken[1]; zij vermoeijen nimmer, zij zijn altijd ongedwongen en los. De versmaat, die de *clerigos* gebruiken, vier aan vier rijmende Alexandrijnen van veertien lettergrepen, schijnt van Franschen oorsprong; zij is eentoonig en vermoeijend. Dat het eene groote kunst was zulke verzen te maken, geven wij den dichter van den Alexander[2] gaarne toe; maar wat kun-

1 Sarmiento (‘Memorias para la historia de la poesia y poetas Españoles,’ p. 180 volg.) bewijst dit met voorbeelden, uit prozawerken van verschillenden tijd geput. Eene wet in het ‘Fuero-Judgo’ (Lib. VIII, tit. 3) is in redondieljen:

Quien mete yeguas, ó bués,
O vacas, ó otro ganado,
En miesse ayena, ó en vina,
Peche todo el daño, quanto enz.

‘Kroniek van Jan II’ (onder het jaar 1440):

Despues que el Rey de Navarra,
Y el Infante su hermano,
E los otros caballeros
De su valía, tuvieron
Al Principe por cabeza.

Herrera, ‘Geschiedenis van Indie’ (dec. I, lib. 2, cap. 13):

Atravesó por el Golfo,
Entre la Española, y Cuba,
Que de punta á punta hay enz.

Behalve dat het rijm of de assonans ontbreekt, is alles romancenmaat.

2 Fablar curso rimado per la quaderna via
A sillabas cuntadas, ca es grant maestria.

stig is, is daarom nog niet altijd schoon, en de nakomelingschap heeft tusschen beide vormen gerigt: de redondieljen zijn nog altijd de lievelingsmaat der Spanjaarden, de Alexandrijnen zijn vergeten!

Maar de vorm niet medegerekend, zoo behandelen de geleerde dichters meermalen hetzelfde onderwerp als de volksdichters. Wij hebben gezien, hoe de graaf van Kastilië, Fernan Gonzalez, een der helden was van het volkslied; *zijne* geschiedenis heeft ook een geleerde dichter behandeld, wiens werk, omtrent het einde der twaalfde of in het begin der dertiende eeuw vervaardigd, tot nu toe onuitgegeven in het Escuriaal rust. Juan Lorenzo Segura, uit Astorga, een geestelijke der dertiende eeuw, koos daarentegen geen' nationalen held; hij koos den man, die na zijnen dood eene even zonderlinge rol in de poëzij speelde, als bij zijn leven op het wereldtooneel; den man, die in de middeleeuwen voor de bloem der ridderschap werd gehouden; die werkelijk avontuurlijke daden had verrigt, maar er nu, als dolend ridder, nog veel avontuurlijker verrigtte in de verbeelding der dichters van het Westen zoowel als van het Oosten; Alexander den Groote in één woord. Wolf en Clarus roemen dit gedicht zeer, en het is mogelijk, dat zij het met regt doen; ik voor mij moet bekennen, dat ik het niet dan met zeer veel moeite heb doorgeworsteld, en dat het mij voorkomt, dat deze Alexandreis niet slechter, maar ook niet beter is dan vele andere gedichten van dezen, voor mij althans, niet zeer aanlokkenden fabelkring. Hier en daar is echter een aardige wenk, want het oude Griekenland is hier meestal verspaanscht. Zoo roept, bij voorbeeld, Alexander de cortes bijeen, en de leider der oppositie is graaf Don Demosthenes. Het is zeker koddig genoeg, den Atheenschen volksredenaar in een' graaf en don herschapen te zien, maar naar Spaansche denkwijze was de dichter in zijn regt; in zijn vaderland was altijd een edele het hoofd der oppositie, nimmer een burger.

Een andere toon heerscht in het groote gedicht van Juan Ruiz, den Aartspriester van Hita. Wij weten weinig van den dichter; maar zoo veel schijnt zeker, dat hij in 1343 schreef, toen Don Gil de Albornoz, de aartsbisschop van

Toledo, hem gevangen had laten zetten; waarom, weten wij niet; maar het was toch zeker niet om zijn goeddoen, ofschoon hij zelf zich over lasteraars beklaagt. In den kerker begon en eindigde hij zijn groot dichtstuk, dat bijna onbekend was, toen Sanchez het eindelijk uitgaf in het vierde deel zijner ‘Coleccion;’ uitgaf - maar verminkt, met weglating van geheele passages, die, volgens Sanchez zelf, niet de minst grappige en geestige zijn[1]. Zonder eerbied voor het vernuftigste hoofd, dat Spanje in zijn' goeden ouden tijd bezat; zonder te zien, dat bij den aartspriester, groot kunstenaar als hij was, alles zamenhangt, en het geheel verbroken wordt, waar enkele deelen worden weggenomen; zonder op te merken, welke lichtstralen bijna ieder vers over Spanje's vroegeren toestand verspreidt, gaf Sanchez enkel gehoor aan zijne preutsche inzigten omtrent zedelijkheid; daaraan bragt hij kunstschoon en geschiedenis ten offer! Waarom den Aartspriester niet gegeven zoo als hij was, des noods, en als het dan niet anders kon, met die laffe, catechiseermeesterachtige noten, die Sanchez toch reeds met kwistige hand onder Juan Ruiz krachtige rijmen heeft gestrooid? Eere wien eere toekomt! Sanchez had aan de Academie der geschiedenis gevraagd, of hij Juan Ruiz zou uitgeven zoo als hij was. De man, die door de Academie belast werd, hierover een verslag uit te brengen, was Jovellanos, de uitstekende dichter en regtsgeleerde, later de schrandere minister. Kort en bondig, maar overtuigend, drong Jovellanos er op aan, dat men den ouden dichter niet zou verminken. De geheele Academie vereenigde zich met dit verslag. Waarom toch sloeg Sanchez de raadgevingen van een geleerd ligchaam, zoo geacht als de ‘Academia de la historia,’ in den wind, met welks gezag hij zich tegen allen, die even bekrompen dachten als hij zelf, had kunnen verdedigen? Waarlijk, hij had den Aartspriester of niet, of geheel moeten uitgeven, want zoo ooit, dan gold het hier:

> Non possunt nostros multae, Faustine, liturae
> Emendare iocos; una litura potest.

Door een ongelukkig toeval duurde het nog lang eer de

1 ‘Hemos suprimido una poesía entera, y varios pasages, no los menos festivos é ingeniosos.’

Aartspriester buiten Spanje bekend raakte. Het vierde deel namelijk van Sanchez ‘Colleccion’ was niet op de Bibliotheek te Göttingen gearriveerd; Bouterwek kende dus den Aartspriester niet dan uit een gebrekkig uittreksel bij Velasquez, en het door hem uitgesprokene onbillijke oordeel vindt men bij zijne talrijke naschrijvers terug. Dr. Brinckmeier, b.v., die, een paar jaren geleden, eene geschiedenis der Spaansche letterkunde uitgaf, was zoo weinig op de hoogte van zijn onderwerp, dat hij meende, dat er van de verzen des Aartspriesters niets gedrukt was. Hij kende dus Wolfs meesterlijke recensie van de Spaansche vertaling van Bouterwek niet, waarin de Weener geleerde zoo schitterend de eer van Juan Ruiz had gehandhaafd. In Spanje hebben Martinez de la Rosa en Quintana op zijn uitstekend talent opmerkzaam gemaakt, en ook Clarus heeft hem ten volle regt laten wedervaren.

Wolf doet opmerken, dat Juan Ruiz, even als Cervantes, in den kerker schreef: ‘zoo,’ voegt hij er bij, ‘heeft de Spaansche literatuur aan hetzelfde toeval, dat aanleiding gaf tot het schrijven van den onvergelijkelijken Don Quichot, een voor zijnen tijd niet minder merkwaardig werk te danken.’ Zeker, niet een ieder zou het gewaagd hebben, Juan Ruiz naast Cervantes te noemen, en toch schuilt er waarheid in de vergelijking; de beide mannen hebben veel met elkander gemeen; bij het eerste gezigt erkent men ze voor landgenooten en geestverwanten. Maar Cervantes had een bepaald doel, de Aartspriester niet. Deze koos het verhaal zijner liefdesavonturen als een kader, en hekelt nu, regts en links, alles wat hij dwaas vindt; maar evenmin als bij Cervantes heerscht er bitterheid in zijn' spot; hij vindt veel dwaasheid in de wereld, maar dat is nu eenmaal zoo, en mits hij er hartelijk over lagchen mag, kan hij er zich wel in schikken; hij wil dan ook zijne medemenschen niet dadelijk verbeteren; hij neemt de deftige houding van een' verontwaardigden zedemeester niet aan. Soms weet men zelfs niet eens of de Aartspriester ernstig is of niet, want ook zijn' lezer zoekt hij om den tuin te leiden. Zoo begint hij met een schijnbaar ernstig gebed; en toch geloof ik, dat het niets anders is dan eene parodie op het gebed van Fernan Gon-

salez in den kerker, in het groote gedicht van dien naam[1]. Elders[2] schrijft hij eene lange en vleijende lofspraak op de kleine vrouwen; men denkt dat het ernst is, maar ja wel, daar eindigt hij: ‘een wijs man heeft gezegd, dat men uit het kwade het geringste moet kiezen; daarom is de kleinste vrouw de beste.’

Naast den Aartspriester staat een beroemd staatsman en geschiedschrijver, Don Pedro Lopez de Ayala, groot-kanseselier van Kastilië. Gedurende zijne gevangenschap in Engeland schreef hij, tusschen 1398 en 1404, zijn ‘Libro de Palacio,’ raadgevingen aan koningen en grooten. Nog altijd, het zij tot Spanje's schande gezegd, is dit gedicht onuitgegeven, en wij kennen er slechts fragmenten van, die in de Spaansche vertaling van Bouterwek gedrukt zijn[3], fragmenten, die onze weetgierigheid prikkelen, maar niet bevredigen. Naar deze te oordeelen, bezat Ayala noch de vrolijkheid, noch het vernuft van den Aartspriester; was het niet te gewaagd dezen met Cervantes te vergelijken, men zou kunnen zeggen, dat Ayala de Quevedo der middeleeuwen was. Dit uitstekend genie, eenmaal Europa's lieveling, en die ongetwijfeld Cervantes in diepte, en misschien ook in menschenkennis, overtrof, bedroefde of vertoornde zich in allen ernst over der menschen dwaasheden en ondeugden. Dit althans heeft Ayala met hem gemeen; maar de weemoedige en sombere schilderingen van den grooten staatsman zijn voor de kennis van dien tijd van groot belang. Vier vorsten had hij gediend, van Pieter den Wreede af tot Hendrik III toe; zoo iemand het hof kende, dan was hij het; was hij tevreden met zijne loopbaan?

1 Men vergelijke. De Aartspriester zegt, en men moet hier de logheid der verzen opmerken, terwijl hij anders zoo los schrijft:

> Señor Dios, que á los Jodios pueblo de perdicion
> Sacaste de cabtivo del poder de Faraon,
> A Daniel sacaste del pozo de Babilon,
> Saca á mi coitado desta mala presion, enz.

In het gedicht van Fernan Gonzalez (Sp. vertaling van Bouterwek, p. 160):

> Señor, tu que libreste a Davyd del leon,
> Mataste al filisteo un sobervyo varon,
> Quitaste á los Jodios del reyno de Babilon,
> Sacanos e libranos de tan cruel presyon, enz.

2 Copla, 1580 volg.
3 Pag. 138-154.

‘Een lang tijdperk mijns levens,’ zegt hij, ‘heb ik verspild, toen ik aardsche heeren met groote zorg diende; thans zie ik het, thans begrijp ik het, dat hij, die daar het vlijtigst arbeidt, het meest verliest.

Wie weet het wat de hoven der koningen zijn, hoeveel leed en kommer men daar moet uitstaan, hoeveel ligchaamsen zielsgevaren men er ontmoet, hoe men altijd zijn goed en zijne eer in de waagschaal moet stellen!

Vraag ik hun vergunning om naar mijn huis te gaan, als ik terugkom, dan vind ik, ik weet niet hoe, alles omgekeerd, mijne vrienden vertrokken, en kouder dan sneeuw dwaal ik door het paleis.

Nieuwe portiers vind ik, die ik nooit heb gekend, die het geheele paleis voor zich alleen willen hebben. Kom ik bij de poort, dan roepen zij: wie gaat daar? Ik, is mijn antwoord, ik ter kwader ure geborene; langen tijd geleden, meende ik dit hof te kennen, thans schijn ik niet te weten wat ik doen moet; ik wilde, ware het mogelijk, den koning zien en spreken. Blijf waar gij zijt, zeggen zij, want het kan niet zijn.’

Weduwen en weezen had Ayala gezien, ‘die God aan 's konings zorg had toevertrouwd;’ hij had ze hooren roepen: ‘help ons, Sire! de belastingen *kunnen* wij niet opbrengen, die men ons wil laten betalen!’ ‘De honigzoete woorden van Don Abraham en Don Samuël,’ de Joodsche ontvangers, die tot hun eigen voordeel het land uitpersten, had hij gehoord; de vleijende raadgevers aan het hof had hij gezien, die, voordat zij een' raad gaven, eerst nagingen wat 's konings wil was, en dan spraken wat hij verlangde; de oorlogen der edelen had hij gezien: ‘altijd verlangen de ridders naar oorlogen, om groote soldij te verdienen en buit te winnen; zij brassen als zij zien dat er geroofd wordt in het land, dat ten prooi is aan roovers, verderfelijk als veldmuizen. De Christenen beoorlogen elkander; met rust laat men de Mooren; in al onze rijken zijn er twee koningen in plaats van één. Het is alles de straf onzer zonden!’ Hij had onregtvaardige koningen gezien; ‘billijkheid, eene zoo edele en geprezene deugd, die de boosdoeners straft en het getal der inwoners vermeer-

dert, de koningen moeten die uitoefenen, en toch vergeten zij haar, dat kostbare edelgesteente aan hunne kroon.' - 'Als eene ijdele schaduw verdwijnt ons leven[1]!' ziedaar de treurige slotsom van de ondervinding des mans, die in zoo menigen roemrijken veldslag dapper had gestreden, die het zoet der liefde zoo volop had genoten[2], die de wijsbegeerte en de geschiedenis had beoefend, die roem had ingeoogst door zijne vertaling van Livius en door zijne eigene geschiedboeken, die in het vertrouwen van vier vorsten had gedeeld, en langen tijd een der eerste ambten van het Rijk had bekleed!

Vragen wij nu de dichters naar den toestand der geestelijkheid! Omtrent den derden stand, de stedelingen, geeft geen dichter van het eerste tijdperk eenig uitvoerig berigt. Geen enkele hunner behoorde tot dien stand, en men zou haast zeggen, dat de stedelingen zich noch door hunne deugden, noch door hunne gebreken of dwaasheden bijzonder onderscheidden. Slechts één punt kunnen wij aanroeren, dat voornamelijk hen betreft, den toestand van het regt en van de regterlijke magt, zoo als die in de steden was; want de edelen hadden van oudsher hun eigen wetboek, en de geestelijkheid verkreeg maar al te spoedig hare eigene regtbanken.

Rijk was zij, veel land bezat zij, op de cortes werd zij vertegenwoordigd, de Spaansche geestelijkheid; maar over het algemeen, maakte zij geen al te groot misbruik van hare magt, en onderscheidde zij zich zelfs door eene groote verdraagzaamheid. De toestand der Joden, die natie, die elders zoo wreed werd vervolgd, mogt in Spanje inderdaad gunstig heeten. De *fueros* verzekerden hun dezelfde regten als aan de Christenen; zij hadden hunnen eigenen regter, voor wien zij hunne eischen en klagten moesten inbrengen; bij twisten tusschen Joden en Christenen, was er een Joodsch en een Christelijk regter, en men kon appelleren op vier

1 Asi como la sombra nuestra vida se va!
2 'Hij hield veel van de vrouwen, meer dan het een' zoo wijzen ridder als hij was, paste,' zegt Perez de Guzman ('Generaciones y semblanzas,' *p.* 223).

naburige regters, twee Joden en twee Christenen. Dikwijls bekleedden zij de hoogste ambten in den staat, vooral in het finantie-wezen; Alfons XI benoemde een' Jood tot *Almojarif*[1]; de *Tesorero* van Pedro was een Jood[2]; evenzoo de *Contador mayor* van Hendrik den tweede[3]. In de veertiende eeuw werd, wel is waar, hun toestand minder gunstig, en het toen ingevoerde wetboek van Alfons den geleerde beroofde hen van verscheidene regten, die zij vroeger hadden; ook het volk begon hen met tegenzin te zien, terwijl daarentegen de vorsten hen steeds onder hunne bescherming namen, totdat, onder veranderde omstandigheden, Ferdinand en Isabella het zoo rampzalig besluit namen, dat Spanje van zoo vele nijvere en rijke inwoners beroofde. Ook de geestelijkheid gedroeg zich verstandig omtrent de Joden. Wel stond er van tijd tot tijd een dweepziek priester op, die het volk ophitste om de Joden te vermoorden; zoo predikte in 1391 een aartsdiaken tegen hen op de straten van Sevilië, met dat gevolg, dat niet alleen in die stad de Jodenwijk geplunderd en vele Joden vermoord werden; maar dat ook hetzelfde plaats had te Cordova, Toledo en op andere plaatsen, ja zelfs in Aragon, te Valentia en te Barcelona[4]. Maar de geestelijkheid billijkte dit gedrag van een harer leden evenmin als de toen gedurende 's konings minderjarigheid regerende Raad; en zelfs het volk, zoo getuigt een gelijktijdig geschiedschrijver, handelde niet uit dweeperij, maar uit plunderzucht[5]. En was de geestelijkheid verdraagzaam omtrent hen, die een ander geloof waren toegedaan, zij was het niet minder omtrent de katholieken, die de kerk soms vrij onzacht bespotten of aantastten. In de vijftiende eeuw schreef Suero de Ribera eene parodie op de mis, onder den titel van ‘Missa de Amor[6].’ Zij begint: ‘Amor! In onze werken *adsit nobis gratia*! Amen. Ik, verdwaalde zondaar, biecht

1 ‘Cronica de Don Alonso el Onceno,’ p. 83.
2 Ayala, ‘Cronica de Don Pedro,’ p. 30.
3 Dezelfde, ‘Cronica de Don Juan,’ p. 126.
4 Ayala, ‘Cronica de Don Enrique Tercero,’ p. 361 volg., 390 volg.
5 Ayala, t.a.p., p. 391: ‘E todo esto fué cobdicia de robar, segund paresció, mas que devocion.’
6 Het stuk is uitgegeven door Ochoa, ‘Rimas inéditas del siglo XV,’ p. 389-391.

aan Amor,' enz. En zoo wordt de geheele mis geparodieerd tot 'Ite missa est' toe. De uitgever, Ochoa, die goed bekend is met den schat van Spaansche handschriften te Parijs voorhanden, merkt bij dit stuk op[1]: 'Het kan een flaauw denkbeeld geven van de vrijheid, waarmeê de dichters van dien tijd schreven. Ik zou daarvan bewijzen, uit deze handschriften geput, kunnen bijbrengen, die aanstoot zouden geven aan het tegenwoordige geslacht, op welks bederf en onzedelijkheid men zoo tot vervelens toe schimpt.' Ook Juan Ruiz, had hij in later tijd geleefd, zou op den brandstapel der Inquisitie voor menig vers hebben moeten boeten, dat Sanchez ons niet heeft onthouden; en hoe veel te meer voor die, welke de uitgever, als vroom Katholiek, heeft weggelaten! Maar in dien tijd kon hij vrij over zijne medegeestelijken en over de kerk schrijven wat hij wilde. Zijn werk was ongetwijfeld zeer populair, want nog zijn er meer handschriften van aanwezig dan van dat van een zijner tijdgenooten. Maar de geestelijkheid, in het volle bewustzijn harer kracht, stoorde zich niet aan de satyres van eenige dichters, bekommerde er zich weinig om, of het groote publiek soms meenen mogt, dat de hekeldichter den spijker op den kop had geslagen. Eerst toen de magt haar uit de handen glipte, en toen de drukkunst hare alvermogende kracht schonk aan verlichter denkbeelden, eerst toen werd zij mild met schavot en brandstapel, de wapenen der zwakken, die aan de overwinning van hun stelsel beginnen te wanhopen.

Maar verdraagzaam omtrent leeken, waren de geestelijken ook niet te streng omtrent zich zelve.

De Kastieljaansche wetgeving kende drie soorten van huwelijk; vooreerst wat wij daaronder verstaan, en dan heette de vrouw 'muger de bendicion,' of 'muger velada;' ten tweede het huwelijk 'á yuras;' dit was een geheim huwelijk, in niets van het andere onderscheiden dan dat het niet plegtig en openlijk plaats had; de vrouw heette 'muger á yuras;' en ten derde de 'barraganía,' eene verbindtenis tusschen een' vrijgezel en eene jonge dochter, die dan

1 Pag. 404.

‘barragana’ genoemd werd; de vrijgezel noodigde het meisje uit ‘om met hem te eten aan ééne tafel en in ééne schotel, en om met hem te huizen;’ hierbij werd wel getrouwheid en duur op den voorgrond gesteld; bleef de ‘barragana’ aan haren heer getrouw tot aan zijn' dood toe, dan erfde zij de helft van zijn roerend en onroerend goed; maar bevielen de twee contractanten elkander niet meer, dan hadden zij de vrijheid elkander weder te verlaten; geschiedde dit binnen het jaar, dan moest de ‘barragana’ hare kleederen en al wat zij bezat aan haren heer laten; geschiedde het na verloop van een jaar, dan had zij regt op hare kleederen; de kinderen, uit zulk eene verbindtenis gesproten, hadden dezelfde regten, als die uit een plegtig en openlijk huwelijk[1]. Op de laatste manier waren vele leeken en bijna alle geestelijken gehuwd; en deze gewoonte was in zwang van het midden der tiende eeuw af (de nog voorhandene documenten geven geen vroeger tijdstip aan, maar waarschijnlijk bestond de ‘barraganía’ toen reeds lang) tot op het einde der veertiende toe. De afschaffing der ‘barraganía’ door Jan I werkte allernadeeligst op de zedelijkheid[2].

Zoo waren dan de meeste geestelijken, op eene bijzondere wijze, gehuwd, en al de *fueros* erkennen hunne kinderen, uit de ‘barraganía’ gesproten, als echt, en regt hebbende op de erfenis hunner ouders. Sommige geestelijken waren ook plegtig en openlijk gehuwd[3]. Hoe de geestelijken over

1 Zie Marina, ‘Ensayo historico-critico sobre la legislacion y principales cuerpos legales de Leon y Castilla,’ I, p 262 volg., 2da edic.

2 ‘Desde luego,’ zegt de voortreffelijke Marina (I, p. 267) ‘comenzó la prostitucion á crecer y extender sus ramas prodigiosamente, cada ciudad populosa á alimentar en su seno lo que antes se miraba con horror, mancebías abominables, hospederías, casas públicas de comercio infame y barraganas que en nada se diferenciaban de las mugeres públicas.’ Marina is bijzonder met de barraganía ingenomen; iets later (p. 268) zegt hij: ‘á favor de la barraganía está la unidad (meer dan eene was verboden), la sanidad, la fecundidad, filiacion conocida y segura educacion de los hijos.’

3 Het is bekend, dat in de middeleeuwen het huwelijk of het concubinaat der geestelijken bijna overal oogluikend werd toegelaten, totdat Paus Leo IX en zijne opvolgers het moeijelijke werk op zich namen om hierin hervorming te brengen. Evenwel de kerkorders en canones hadden het altijd verboden. ‘There are two descriptions of controversialists,’ zegt Hallam te regt (‘View of the state of Europe during the Middle ages,’ II, p. 249) ‘whom the authority of the fathers must terribly perplex; an Italian Jesuit maintaining the pope's infallibility, and an English high-churchman defending the matrimony of the clergy. Not a single lawful precedent, I believe, has ever been produced for the latter, from St. Paul to Luther, except under the modification permitted in the Greek church.’ - ‘I trust,’ voegt hij er bij, ‘that every reader, *quisque presbyter cum sua suavi*, as Walter de Mapes has it, will do me the justice to understand, that I am not vindicating the prohibition.’

die wetgeving dachten, meldt ons de Aartspriester[1]; of werkelijk Don Gil de Albornoz, de aartsbisschop van Toledo, het bevel heeft uitgevaardigd, waarvan de dichter spreekt, dan of het slechts eene fictie is, kunnen wij niet beslissen.

Daar ginder in Talavera, in de maand April, zijn de brieven aangekomen van den aartsbisschop Don Gil; zij bevatten een bevel van geen gering gewigt, dat, zoo het al aan één behaagde, meer dan tweeduizend allersmartelijkst aandeed.

Die aartspriester, die het bevel overbragt, - ik geloof dat hij het meer deed omdat hij er toe gedwongen was, dan omdat hij het gaarne deed; hij deed het kapittel bijeenkomen, en spoedig was het bijeen, want men meende dat hij een ander en beter bevel overbragt; - de aartspriester sprak aldus:

'Zoo het u leed doet, mij smart het evenzeer; ach, ik arme oude man, waarom moest ik zoo oud worden! waarom moest ik zien wat ik nu zie, terwijl ik vroeger geheel iets anders gezien heb!'

Heete tranen stortte hij en ging aldus voort:

'De Paus zendt ons deze verordening; ik moet het u zeggen, ik mag willen of niet, en ofschoon mijn hart er bij breekt. Brieven zijn er gekomen, die aldus luiden: dat geen gehuwde of ongehuwde geestelijke in geheel Talavera eene vrouw bij zich mag hebben, noch eene jonge dochter, en dat ieder, die ze bij zich heeft, in den ban zal worden gedaan!'

De geheele Kleresie was ten hoogste ontsteld door den inhoud van dien brief; eenige wereldlijke geestelijken[2] wa-

1 Copla 1662 volg.

2 'Legos' heeft de tekst (copla 1667), waarschijnlijk in denzelfden zin als elders (copla 1209) 'legos segrales.'

ren verbitterd. Op een' volgenden dag kwamen zij bij elkander om te beraadslagen, en toen zij allen in de kapel bijeen waren, stond de deken op om zijne verontwaardiging te toonen.

‘Vrienden!’ sprak hij, ‘ik verlang dat wij allen, zoo velen als wij hier zijn, van den Paus appelleren op den koning van Kastilië; want al zijn wij geestelijken, wij zijn *zijne* onderdanen; wij hebben hem altijd goed gediend, wij waren hem houw en trouw, en daar de koning weet, dat wij allen des vleesches zijn, zal hij met deze onze ramp medelijden hebben, gelooft het vrij! Wat! ik zou Felicietje moeten verlaten, die ik in huis kreeg naauwelijks een jaar geleden? Het zou eene groote schade voor mij zijn; ik gaf haar dadelijk twaalf ellen linnen als handgeld! Veel liever zou ik mijne geheele prebende opgeven, mijne waardigheid en al mijne inkomsten, dan dat mijn Felicietje zich zoo zou bedroeven; en ik geloof dat vele anderen mijn voorbeeld zouden volgen. Uit den grond mijns harten, God weet het, met betraande oogen en diepe smart, zeg ik dalijks tot de Apostelen en tot de Heiligen die het meest hebben in te brengen: *Hoe zalig zal het voor u zijn te vergeven*!’

Na den deken, sprak de thesaurier aldus:

‘Vrienden! zoo gij het slecht vindt, ik vind het nog slechter. Ik ben zeer bedroefd over uw ongeluk, maar ook over het mijne en dat van Therese; maar liever verlaat ik Talavera en ga naar Oropesa, dan dat ik haar ooit zou laten vertrekken van mijne tafel. Want nooit was Blancefloer zoo trouw aan Floris, Tristan nooit zoo trouw aan eenige zijner liefjes; tallooze malen vond ik rust aan haren boezem, en zoo ik haar wegzend, dan zal eene eindelooze smart mij verteren. Men zegt zoo wel eens, dat als de hond erg in het naauw zit, hij dol wordt uit angst en zijn' meester in het gezigt vliegt; als de aartsbisschop *mij* op die manier in het naauw brengt, dan zal ik hem wel zoo toetakelen, dat hij nooit den Augustus meer beleeft!’

Na dezen sprak de voorzanger Sancho Muños:

‘Ik weet niet wat die aartsbisschop zich met ons te bemoeijen heeft. Ja wel, nu nog mooijer, hij vindt het een

schandaal wat Onze Lieve Heer ons vergeeft! Daarom, ik appelleer tegen dit geschrift! Wakker, broeders!

Wat, zoo ik in mijn huis een dienstmeisje had of heb, dan heeft immers de aartsbisschop er zich niet over te bekommeren, noch te onderzoeken, of zij wel mijne petemoei is, of mijne nicht.

Wel, als wees heb ik ze in mijn huis genomen en opgevoed, ik lieg niet; en als een mensch eene wees of eene weduwe onderhoudt, wel, dan doet hij immers een vroom werk! Maar goed! als de aartsbisschop niet wil dat wij *goede* werken doen, kom aan, laat ons dan slechte gaan doen!'

Zoo in dit geval de geestelijken krachtig protesteerden tegen een besluit, dat zij zoo hoogelijk afkeurden, beter in hun schik waren zij bij eene andere gelegenheid, bij den plegtigen intogt van Amor. In het dichtstuk des Aartspriesters komt namelijk eene episode voor, waarin de oorlog tusschen Don Carnal en Doña Quaresma (persoonsverbeeldingen van den tijd waarin men vleesch mag eten, en van den vastentijd) wordt beschreven. 'Het idee dezer allegorie' - ik neem hier Wolfs woorden over[1], 'heeft de Aartspriester aan een' Noordfranschen dichter ontleend (zie Barbazan, Fabliaux,' IV, p. 20: 'Bataille de Karesme et de Charnage'); maar met veel meer luim en levendigheid heeft 'hij het uitgewerkt; zeden, gewoonten en godsdienstgebruiken heeft hij met veel talent gecopieerd, en dikwijls zeer geestig geparodieerd; zoowel eene andere aanleiding tot den oorlog, als eene nieuwe reeks van gebeurtenissen en eene andere ontknooping heeft hij er bijgedicht.' Doña Quaresma heeft eindelijk voor Don Carnal moeten vlugten, en deze houdt een' prachtigen intogt. Maar nog prachtiger is de intogt van Don Amor.

''t Was de zeer heilige Paaschdag; de zon scheen helder en schoon; menschen en vogels en iedere edele bloem, allen gaan zingende Amor te gemoet. De vogels gaan hem te gemoet, meerkolven en nachtegalen, lijsters, groote en kleine papegaaijen; aangename en liefelijke zangen zin-

1 'Wiener Jahrbücher,' LVIII, p. 239.

gen zij; de grootsten zijn het vrolijkst. De boomen ontvangen hem met op allerhande wijze gekronkelde takken en veelkleurige bloemen. De mannen en vrouwen gaan hem te gemoet onder dartel gevrij; met allerhande instrumenten gaan de muzikanten de stad uit.'

Hier volgt eene plaats, die zoowel voor de geschiedenis der Westersche als der Oostersche muziek in de middeleeuwen gewigtig is; het is eene optelling van alle toenmaals bekende instrumenten, waaronder men verscheidene Arabische opmerkt. Daarna somt de dichter de standen op, waaruit de processie bestond; de *joglares* voorop; dan de ordesgeestelijken, 'die aflaat geven,' de wereldlijke geestelijken, de verschillende monnikenorden, zoo als de Cisterciërs en de Benedictijners, 'die *Venite exultemus* zingen, zoo hard als zij maar kunnen,' de ridders van Santiago, die van St. Jan, van Calatrava en van Alcantara, die *Te amorem laudamus* zingen, terwijl weder andere monniken zingen *Exultemus et laetemur*, en weder andere *Amen* zeggen als zij *Benedictus qui venit* hebben gezongen; men zag daar ook de broeders van St. Antonius, 'op vele goede paarden en vele slechte zadels; de schildknapen met hun kort wambuis aan; de burgers der stad die *Halleluja* zingen; al de nonnenorden in 't wit en in 't zwart,' die zingen *Mane nobiscum Domine*.

'Aan den kant waar de zon opgaat, zag ik eene banier komen, leliewit, schitterend, hooger dan eene rots; in het midden was eene vrouwenfiguur, van goud gewerkt; zij had voorwaar geen estamijn aan; op het hoofd droeg zij eene prachtige kroon met onschatbare edelgesteenten; liefde las men in hare oogen; vol zijn hare handen van menige rijke gift; geheel Frankrijk zou de kleederen niet kunnen koopen, die zij aanheeft. Langen tijd daarna zag ik hem, die de banier droeg, schitterend voor mij staan; een' ieder lacht hij vriendelijk toe; van groote waarde was zij Spaansch genet.'

'Zoodra de fiere Don Amor was aangekomen, bogen allen de knieën en kusten hem de hand; wie het niet deed, dien hield men voor een' dorper.' Maar nu ontstond er een felle twist, want iedere stand wenschte Don Amor tot gast. 'Heer -

zoo spraken de monniken - wij bieden u statige kloosters aan, zeer groote refters, gespreide tafellakens, groote dormiteren[1], goed met bedden voorzien.' De wereldlijke geestelijken raden daarentegen Don Amor af bij de monniken te gaan; 'zij hebben,' zeggen zij, 'een' grooten klepel, maar eene kleine klok, veel bedden, maar geene dekens, veel tafellakens, maar geen brood er op, groote keukens, maar weinig vleesch; veel water kleuren zij met weinig saffraan.' Ook de ridders streven naar de eer, Amor te herbergen. 'Doe het toch niet, Sire!' roepen de schildknapen, 'zij zullen u dobbelsteenen geven met lood er in, gij zult uw geld verliezen; haastig komen zij aan als er iets te nemen valt, langzaam als er gevochten moet worden. Groote tafelkleeden spreiden zij, en dadelijk zetten zij, even als de speelhuishouders, bruin en geel geverwde damborden op. Wordt de soldij betaald, dan komen zij de eersten, trekt men naar de grenzen, dan komen zij de laatsten.' De nonnen blijven niet achter; en ofschoon al de overigen haar beschuldigen, dat hare liefde valsch is, dat zij nooit hare beloften houden, dat zij hare minnaars paaijen met 'geschilderde woordekens, met verliefde maar bedriegelijke lonken en met valsche lachjes,' onze dichter is van een ander gevoelen. 'Zoo Don Amor *mij* had willen gelooven,' zegt hij, 'hij zou de uitnoodiging der nonnen hebben aangenomen; was hij in het nonnenklooster gegaan, hij had er alle ondeugden en alle genoegens der wereld gevonden; nooit had het hem berouwd.' Maar Don Amor was een te slimme politicus om den eenen stand boven den anderen te verkiezen; hij bedankte allen voor hunne vriendelijkheid, en onze Aartspriester is de gelukkige, die Amor als gast in zijn huis mag ontvangen.

En onze dichter had er regt op. Hij toch was onder de planeet Venus geboren[2], en Amor was zijn leermeester geweest. 'Een zondaar als anderen, had hij menigmaal bemind; want de mensch is er niet slechter om, als hij alle dingen

1 Dit is het Hollandsche woord voor 'dormitoria;' het komt voor in het Fragment der Nederl. Vert. van het Reisverhaal van Joannes de Hese, door D^{r}. M. de Vries uitgegeven.

2 Copla 143.

beproeft, goede en kwade, en het beste behoudt[1]' Meent echter niet, dat hij zich ooit had geëncanailleerd; neen, zijne zwakheden waren die van een lid der hoogere geestelijkheid of van den adel; hij is bijzonder aristocratisch in de liefde, *grand seigneur* van top tot teen, *hidalgo, y muy hidalgo*. 'Bemin toch nimmer eene *roturière*,' zegt hij[2]; 'die weet niets van de liefde af; het is eene malloot.' Daarom was het voorwerp zijner eerste liefde 'eene dame in alles, en meesteresse van dames, statig gekleed in goud en zijde[3];' numero twee - het schijne niet vreemd, wanneer wij de vriendinnen van den Aartspriester nommeren; zijn systeem is, dat 'het heel moeijelijk valt van zijne gewoonte af te gaan, en iets anders te doen dan wat in ons noodlot staat; de gewoonte is zeker eene tweede natuur; men verlaat ze bijna nooit voordat de dood komt; nu hebben vrijgezellen de gewoonte van altijd verliefd te zijn[4];' daarom had Juan Ruiz van tijd tot tijd eene andere vrijster, dat was logisch - numero twee dan, was ook 'eene dame van goede afkomst en hoogen adel, die subtiel alles wist wat eene dame weten moet[5],' en zoo vervolgens, want wij zullen de lijst maar niet voortzetten. Men lette daarentegen op zijne koddige beschrijvingen der boerinnen der Sierra de Guadarrama. Altijd indachtig aan de vermaning des Apostels om toch alle dingen te beproeven - hij schijnt dien tekst bijzonder stichtelijk te hebben gevonden - was hij in de maand Maart naar dat gebergte gereisd, hetwelk, zoo als men weet, de scheidsmuur is tusschen beide Kastiliën. Bitter beklaagt hij zich over zijn' dollen togt; zijn' muilezel raakte hij kwijt, leed vreeselijk honger, wist zich niet te bergen voor sneeuw en hagel. Aan het eind der bergengte van Lozoya vond hij eene koeijendrijfster bij een doornbosch; op de vraag wie zij was, antwoordde zij: 'Ik ben de sterke stompneus, die de mannen bindt; ik bewaak hier de poort, en ontvang het poortgeld; wie mij goedschiks betaalt, dien doe ik geen kwaad; die niet wil betalen, dien schud ik uit; betaal mij, en zoo niet, dan zult gij zien hoe wij het koren dorschen.' Onze goede Aartspriester zat er in, want

1 Copla 66 (Thessal., V, 21).
2 Copla 421.
3 Copla 68, 69.
4 Copla 156, 157.
5 Copla 158.

het voetpad was bitter eng; daarenboven rilde hij van koude, want het sneeuwde en hagelde. Met goede woordjes zocht hij dus de boerin tevreden te stellen, beloofde haar eene ketting en andere snuisterijen, en smeekte haar hem toch mede te nemen, hem zich te laten warmen, en wat eten te geven. Zij liet zich bepraten, pakte den Aartspriester op met hare handen, zette hem, ‘als een ligt mandje,’ op haren nek en droeg hem den berg op. ‘Ach! wat zit ik hier hard.’ - ‘t Is niemendal, ik zal je wel gaauw goed eten geven.’ Nu, zoo heel slecht was het dan ook niet. Een goed vuur met rijzen en eikenhout stak de boerin in de hut aan, en zij zette op: goed gebraden patrijzen, slecht gebakken koeken, goed kalfsvleesch, een' *quartero* goeden wijn, veel boter, veel kaas, melk, room en eene forel. Te oordeelen naar deze beschrijving, en naar die van een' anderen maaltijd bij eene andere boerin, zal men niet zeggen, dat de Spaansche boeren het bijzonder armoedig hadden; maar onze Aartspriester, met zijne fijne vormen en beschaafde manieren, kon zich maar niet schikken naar de zeden van het land; de herderinnen hebben voor hem niets aantrekkelijks, al zijn zij nog zoo verliefd op hem. Zijn ideaal zijn de nonnen. Bij elken minnehandel had hij zich van eene onderhandelaarster bediend, die den titel van *Trota-conventos* draagt; of men dat door ‘kloosterdribbelaarster’ zou mogen vertalen, weet ik niet; genoeg, van klooster tot klooster liep zij met hare snuisterijën te koop, en diende daarbij voor postillon d'amour. Deze verdienstelijke vrouw was het, die onzen Aartspriester den raad gaf nu ook eens eene non te beminnen; zij kende het zwak van onzen geestelijke, die nog al gesteld was op eene goede tafel, en begon daarom met eene beschrijving van al de lekkernijen die de nonnen dagelijks op tafel kregen; eene beschrijving, die den Aartspriester inderdaad moest doen watertanden. ‘Wie de nonnen niet bemint, is geen maravedi waard,’ zoo vervolgt zij, ‘want het zijn beeldjes van schoonheid, edele dames van hooge afkomst; hare liefde duurt altijd; alle mogelijke genoegens der wereld, alle courtoisie, eene grondige studie der liefde, bevallige scherts, dat alles zult gij bij de nonnen vinden, meer dan ergens elders; beproeft het nu maar eens!’ De Aartspriester was op zulke

punten niet moeijelijk te overreden. Trota-conventos spreekt met de non; de Aartspriester gaat naar de vroegmis; ‘daar zag ik de non allerliefst bidden; een slanke reigerhals! frissche scharlakenkleur! Bitter onregt deed diegene haar aan, die haar de wollen pij liet aantrekken! Heilige Maria! Mijne handen wring ik! wie gaf aan deze blanke roos een zwart kleed, een' zwarten sluijer? Beter ware het voor de schoone, kinderen en kleinkinderen te hebben dan dien hatelijken zwarten sluijer! Vlammende lonkjes wierp zij mij toe; ik zuchtte daaronder, en mijn hart riep: o wee! Ik ging naar haar toe, zij sprak tot mij en ik sprak tot haar; de non maakte mij verliefd en ik haar. Tot haren goeden dienaar nam mij de dame aan; ik was voor haar altijd een onderdanig en trouw minnaar; veel goeds deed zij mij, met Gods hulp, in zuivere liefde; zoo lang zij leefde was God mijn leidsman; tallooze malen bad zij voor mij; veel hielp zij mij met hare onthoudendheid; haar allerzuiverst leven besteedde zij slechts aan de vroomheid; nooit bemoeide zij zich met wereldlijke dwaasheid. Voor zulk eene liefde zijn de geestelijke zusters, om te bidden en vrome werken te doen; want voor wereldlijke liefde zijn zij zeer gevaarlijk; altijd weten zij er wat op om hare misstappen te verontschuldigen, aan ledigen tijd hebben zij geen gebrek, voor een leugentje om bestwil zijn zij niet bang.’ Clarus[1] meent in allen ernst, dat deze liefde van den Aartspriester en de non geheel platonisch was, en ziet dus hier geene ironie. Het is mogelijk dat hij gelijk heeft; ‘voor gij het boek goed begrepen hebt,’ zegt de Aartspriester ergens[2], ‘moogt gij er goed noch kwaad van zeggen; want gij vat het zóó op, maar het boek zegt iets anders;’ maar zou Juan Ruiz het toch wel zoo ernstig gemeend hebben? Hoe het zij, na twee maanden stierf de goede dame, en daar de Aartspriester zijne smart wat wilde verzetten, zoo moest de oude Trotaconventos weder eene onderhandeling aanknoopen, en wel met eene Moorin. Het is opmerkelijk dat, terwijl de non de preutsche niet had gespeeld, de Moorin daarentegen niets van den Aartspriester hooren wil.

1 I, p. 421, 422.
2 Copla 960.

Bij de zoo openhartige bekentenissen van den Aartspriester, bij het tafereel dat hij ophangt van het leven zijner mede-geestelijken, dat leven van vrolijke Fransje, aan min en disch gewijd, moeten wij wel erkennen, dat in Spanje, even als elders, de geestelijkheid eerst de weldoenster, later de vergiftigster der natie geweest is. De weldoenster: inderdaad, heilzaam werkte de geestelijkheid, toen zij de overgeblevene gedenkstukken eener vroegere beschaving en geestontwikkeling voor algeheelen ondergang bewaarde; heilzaam werkten de monnikenorden, die ontzettend veel bijbragten om een oorspronkelijk uit herders bestaand volk aan den akkerbouw te gewennen, terwijl zij zelve het voorbeeld gaven, en met noeste vlijt de hun toebetrouwde woeste gronden ontgonnen. Maar in lateren tijd, toen zij rijk was geworden, en met de weelde en het *dolce far niente* ook het zedebederf hand over hand toenam, toen droeg de geestelijkheid er misschien meer dan eenige andere oorzaak toe bij, om de oorspronkelijk reine en strenge Spaansche zeden in losbandigheid te doen ontaarden. Het is waar, wij mogen de woorden van den Aartspriester niet onvoorwaardelijk als historische waarheid opvatten; wij moeten toegeven, dat hij, als hekeldichter, zijne schilderij wel wat sterk zal hebben gekleurd, en zich zelven minder zal hebben gespaard, naarmate hij anderen minder wilde sparen. Maar al geven wij dit gaarne toe, het is er toch verre van af, dat zijne schildering geheel uit de lucht zou gegrepen zijn, en zij verdient des te meer opmerking, daar zij van een' gildebroeder afkomstig is, die er anders, zoo zou men zeggen, belang bij had, zijn' stand niet zoo ten toon te stellen als hij doet. Ook een ander geestelijke, en ditmaal geen hekeldichter, de schrijver der Alexandreis, heeft zijne grieven tegen zijne broeders, ofschoon zij van een' eenigzins verschillenden aard zijn. ‘Geestelijken, kanonniken en nonnen,’ zegt hij in juist niet bijzonder dichterlijke taal[1], ‘betreden het regte pad niet, bij mijne schoenen! 't Is erg genoeg, maar zij gaan allen den verkeerden weg. Zoo ieder dienaar der heilige altaren waardiglijk zijn' pligt betrachtte, de vorsten

1 Copla 1660, volg.

zouden zoo wreed niet zijn, de overige menschen zouden zoo veel zorg en kommer niet hebben. Wij arme lagere geestelijken hebben altijd onregt, wij zijn altijd slecht, zoo heet het; maar de groote prelaten zijn rijk en magtig; snel zijn zij als het op nemen aankomt, lui in het overige. Bij de verkiezingen gaat alles naar aanzien des persoons; de een komt er door geld, de ander door simonie; naar ouderdom of verstand van geestelijke zaken vraagt men niet; daarom handelt men ook nimmer regtvaardig.' Maar de geschiedenis en de wetten stellen de geestelijkheid misschien nog meer ten toon dan de dichters. Sinds het wetboek van Alfons X, de 'Siete Partidas,' aan de geestelijken allerlei voorregten had verzekerd, die zij vroeger niet bezaten, werd hun getal al grooter en grooter. Zonder genoegzame middelen van bestaan, dreven zij handel, verdienden geld als *joglares* en als hansworsten, als baljuwen of hofmeesters van ridders, als advokaten, notarissen, ja zelfs als regters. Hoedanig hunne zeden waren, toont de volgende bepaling, die op het concilie van Valladolid, in de dertiende eeuw, vastgesteld werd: 'Wij bepalen, dat al de geestelijken zich zorgvuldig zullen onthouden van vraatzucht en dronkenschap, en dat zij de oneerbare kostwinningen niet zullen uitoefenen. Eveneens bepalen wij, dat de geestelijken niet in gezelschap mogen zijn met *joglares* en potsenmakers, en dat zij niet in de kroegen mogen komen, noch spelen met dobbelsteenen of op het dambord[1].' Het voorschrift, hoe noodzakelijk ook, baatte niet veel. Toch waren diezelfde geestelijken bijzonder ijverig; gedurende acht of meer achtereenvolgende dagen sloten zij de boeren in de kerk op, en dwongen hen hunne predikatiën te hooren, zoodat de goede lieden hun werk niet konden verrigten. Men moet echter in het oog houden, dat zij niet alleen preêken opdrongen, maar ook geld afdwongen; het laatste was de hoofdzaak; daarom werd er dan ook, in de dertiende eeuw, op drie verschillende vergaderingen der cortes, over dit misbruik geklaagd, en de vorst verbood den geestelijken de boeren tegen hunnen wil te dwingen, bij hunne preêken tegenwoordig te zijn; als de boeren wil-

1 Zie Marina, 'Ensayo critico,' II, p. 37, 38.

den, dan konden zij des zondags preêken hooren, een ieder op de plaats waar hij woonde, maar men mogt hen niet dwingen naar andere plaatsen te gaan[1].

Wat het geld al niet vermogt, vooral bij de geestelijken, vraagt het den Aartspriester; hij verhaalt het in een hoofdstuk, dat ten titel draagt: ‘Eigenschappen van het geld’[2].

Veel doet het geld, zeer moet men het beminnen; den booswicht maakt het tot een' braaf en verdienstelijk man, den kreupele doet het loopen, den stomme doet het spreken; wie geen handen heeft, zal toch geld opnemen. Iemand zij een botterik, een lompe boer, geld maakt hem een edelman en een geleerde; hoe meer iemand bezit, des te grooter zijn zijne verdiensten, maar wie geen geld heeft, die is zijn eigen meester niet. Zoo gij geld hebt, dan zult gij overal troost vinden, genoegen en vreugde; van den Paus krijgt gij aflaat; het paradijs zult gij koopen, uwe zaligheid zult gij verkrijgen, want waar veel geld is, daar is veel zegening[3]. Ik zag aan het hof van Rome, waar de heiligheid is, dat allen zich ten diepste bogen voor het geld; hoog vereerden zij het, met groote plegtigheid; allen knielden er voor als voor eene Majesteit. Het maakte vele priors, bisschoppen, abten, aartsbisschoppen, doctoren, patriarchen, potestaten; waardigheden gaf het aan vele domme geestelijken; waarheid maakte het tot leugen, en leugen tot waarheid; het maakte vele wereldlijke en vele ordens-geestelijken, vele monniken en nonnen; het geld maakte dat men ze toeliet als goed geëxamineerd; aan

1 Mariana, II, 41, 42.
2 Copla 464 volg.
3 Comprarás paraiso, ganarás salvacion,
Dó son muchos dineros, es mucha bendicion.
Ik bespaar den lezer de noten van Sanchez, omdat wij in ons gezegend vaderland met dergelijke diepzinnige opmerkingen, helaas! overladen worden. Als een staaltje evenwel diene de noot op deze plaats: ‘Alhoewel het geld altijd zeer vermogend geweest is, somwijlen wegens het goede, en somwijlen wegens het slechte gebruik, dat men van hetzelve maakt, zoo is nogtans de kracht, die de dichter te dezer plaatse aan hetzelve toeschrijft, niet alleen overdreven, maar zelfs bevatten zijne woorden eene onwaarheid, en eene allezins ondoordachte hekeling.’ Prof. Geel deed zeker wèl, toen hij in zijn beroemd meesterstukje het model van den ‘goedhartigen stijl’ zoo digt bij honk zocht en vond, want men zou haast zeggen, dat hier zijn vaderland is; evenwel men ziet, dat hij zich ook elders geacclimateerd heeft.

de armen zeide men, dat zij niet geletterd waren. Vele slechte vonnissen deed het uitspreken, en vele advokaten had het geheel in zijne magt, als zij in kwade zaken pleitten en het op een accoord gooiden; immers op het eind kon men van den hemel voor geld weder vergiffenis koopen! Vele monniken heb ik in hunne predikatiën het geld en zijne tentatiën hooren uitschelden; bij slot van rekening geven zij toch aflaten voor geld, verschoonen van de vaste en bidden voor dengene, die gezondigd heeft. Ofschoon de monniken op de stadspleinen het geld uitschelden, in hunne kloosters bewaren zij het zorgvuldig in vazen en kopjes; ofschoon zij zeggen dat zij alles doen enkel om God te dienen, als zij merken dat de rijke gaat sterven, en als zij zijne duiten hooren klinken, dan gaan zij dadelijk aan het vechten, wie het geld hebben zal. 't Is waar, monniken en geestelijke heeren *nemen* het geld niet, maar zij geven een' wenk aan hunne makkers, en dan nemen de schatbewaarders het dadelijk; daar zij zich arm noemen, wat doen zij dan met schatbewaarders? Daar staan zij dan te wachten, wie het vetste koetje hebben zal; hij is nog niet dood, toch prevelen zij reeds een paternoster. Een slecht voorteeken! 't Zijn kraaijen, zou men zeggen, als de ezel gevild wordt; morgen, morgen zullen wij hem hebben, regtens behoort hij ons reeds!

Ieder jaar werden de regters in iedere stad door den raad benoemd; slechts gegoede ingezetenen mogten tot die waardigheid benoemd worden, slechts zij, zoo als de *fueros* het uitdrukken, die een huis in de stad bezaten, en daarenboven een zadelpaard of twintig maravedis[1]. Zoodra de nieuwe regter aangesteld was, legde hij op de evangeliën den eed af, dat hij ‘noch uit liefde tot zijne kinderen of bloedverwanten, noch uit begeerte naar goed, noch uit vrees, noch uit eenige persoonlijke consideratie, noch op het gebed of verzoek van eenig persoon, noch uit welwillendheid voor vrienden of burgers, noch uit kwaadwilligheid om-

1 Marina, ‘Ensayo critico,’ I, p. 178.

trent vijanden of vreemden, zou regten dan volgens dit *fuero*, en er nooit tegen zou handelen, noch het pad van het regt zou verlaten.' Zoo luiden de bewoordingen van den eed in het *fuero* van Soria[1], en in andere *fueros* zijn zij niet minder omslagtig; maar noch eeden, noch de schijnbare onafhankelijkheid, die men meende dat de regters zouden bezitten als zij tot den gegoeden stand behoorden, konden omkooping en regtsverdraaijing beletten.

'Een geschenk,' zegt de Aartspriester[2], 'dat dadelijk gegeven wordt en van genoegzame waarde is, stoot wetten en *fueros* omver, en is heer van het regt.' Maar misschien passen wij ten onregte dit harde vonnis op de door den stedelijken raad aangestelde regters toe; in twee gevallen ten minste, waarvan de Aartspriester spreekt, en die de regters in geen gunstig daglicht plaatsen, waren zij door den koning, en niet door den raad aangesteld; want niet altijd en overal had de vorst zijn regt van jurisdictie, bij het verleenen van het *fuero*, aan de stad afgestaan. Juan Ruiz verhaalt eene geschiedenis van een' dief met den duivel, die aldus luidt:[3]

In eene landstreek, waar volstrekt niet op het regt werd gelet, waren zeer vele dieven. Klagten en beden kwamen daarover bij den koning in, en hij zond er zijnen Alcalde, zijne *merinos* en *sayones* heen; deze bepaalden, dat zij iederen roover zouden ophangen, al had hij maar vier *pepions* gestolen.

Een zekere dief nu zeide: 'Ik ben met de galg reeds geëngageerd, want omdat ik gestolen heb, heeft men mij reeds de ooren afgesneden; en als de *merino* mij nu weêr pakt, dan zal hij mij met de galg goed en wel doen trouwen.'

Eer de geëngageerde berouw kreeg, kwam tot hem een duivel, die hem niet gaarne wilde verliezen. 'Teeken!' zeide hij, 'geef mij uwe ziel, en steel dan zonder vrees zoo veel gij maar kunt!'

'Goed!' zeî de ander; hij gaf hem zijne ziel en teekende

1 Bij Marina I, p. 192.
2 Copla 689.
3 Copla 1428 volg.

de obligatie; en de duivel beloofde hem, dat hij hem nimmer zou verlaten. Zoo fopt de Booze zijne vrienden.

De dief ging aan 't werk; hij stal eene groote beurs met goud; maar hij werd gepakt en geketend. Toen riep hij zijn' vriend om hem raad te geven; de slechte vriend kwam en zeide: ‘Ik ben gaauw gekomen; wees maar niet bang; heb goeden moed, want om deze kleinigheid zult gij niet sterven. Als men u van daag of morgen haalt om voor het geregt te verschijnen, roep dan den Alcalde ter zijde, spreek met hem, steek uwe hand in uwen boezem en geef hem wat gij daar vinden zult. Daarmede, vriend! zult gij er volmaakt goed afkomen.’

Op een' volgenden dag haalde men de gevangenen om hen voor het geregt te brengen. De man riep den Alcalde ter zijde, begon met hem te spreken, stak zijne hand in zijn' boezem, en haalde er uit - een' zeer fraaijen en kostelijken gouden beker. Zwijgend gaf hij dien als geschenk aan den Alcalde, en de regter sprak dadelijk daarop: ‘Vrienden! ik zie geene redenen om dezen schobbejak ter dood te veroordeelen. Zonder de minste reden hebt gij hem gepakt; ik houd hem voor onschuldig; hij ga vrij heen; merino! laat hem los!’

De dief kwam zonder gevangenisstraf op vrije voeten. Gedurende langen tijd oefende hij zijn slecht ambacht uit; dikwijls werd hij gepakt; met een geschenk kwam hij weder los. Maar den duivel begon het eindelijk te vervelen, en zijn dief werd weêr gepakt. Als naar gewoonte riep hij zijn' slechten vriend; de Booze kwam en zeide: ‘Waarom roept gij mij toch alledag? Doe zoo als altijd; vrees niet; vertrouw op mij; morgen zult gij weder het geschenk geven, en door mijne kunst vrij komen.’

Als naar gewoonte riep de dief den Alcalde ter zijde; hij stak de hand in zijn' boezem, en hij vond, o zwarte vondst! - een lang koord! Dat gaf hij aan den regter, die dadelijk uitriep: ‘Hang dien kerel op!’

Toen men hem naar de galg bragt, zag hij op een' hoogen toren zijn' slechten vriend staan. ‘Waarom helpt gij mij niet?’ riep hij. ‘En gij, waarom zet gij het niet op een loopen?’ antwoordde de duivel; ‘houd u niet op,

vriend! door te veel te praten. Op het oogenblik zal ik bij u zijn, zoodra ik zekeren monnik bij zekere non zal gebragt hebben.'

Maar de duivel meende, dat hij genoeg moeite en verdriet van den dief had gehad, en liet hem ophangen zonder hem te verlossen.

De zeer gepaste zedeleer van het verhaal is dat men den duivel niet moet vertrouwen. Dit vertelsel was onder het volk, zoo het schijnt, zeer bekend en geliefd; ten minste men vindt het ook in het laatste hoofdstuk van den 'Graaf Lucanor.' Het volk, zou men zeggen, had juist geen' blinden eerbied voor de regters, als het hen, in hunne vertelsels, op zulk eene grove manier liet omkoopen. De Aartspriester biedt ons nog eene fabel aan, waaruit men hetzelfde zou opmaken; het is die van den Wolf, die den Vos bij den Aap van diefstal beschuldigt; zij is vooral daarom merkwaardig, omdat daarin een Kastieljaansch regtsgeding der middeleeuwen, tot in de kleinste bijzonderheden toe, beschreven en geparodieerd wordt; vergis ik mij niet, dan vindt men in geen' anderen schrijver van dien tijd eene zoo volledige beschrijving.

De Vos ontstal aan zijne buurvrouw den Haan; de Wolf zag het, en beval hem het te laten; 'hetgeen een ander toebehoort,' zeide hij, 'moogt gij niet stelen.' 't Was omdat hij zelf geene kans zag om den Haan op te eten; hetgeen hij het meest deed, daarvan beschuldigde hij een' ander; hij nam anderen kwalijk wat hij prees als hij het zelf deed. De Wolf dan daagde den bestevaâr voor het geregt krachtens het *fuero*; beiden verschenen voor een' grooten geleerde; Don Sim was hij genaamd, Alcalde van Buxia; slim en geleerd was hij, nooit zat hij *gratis* op zijn' regterstoel.

Op eene voortreffelijke manier droeg de Wolf zijn' eisch voor; bepaald was die, goed geformuleerd, helder en doeltreffend; hij had een' goeden gewiksten advokaat, Hazewind, die den Vos goed vegen kan.

'Voor u, den edelachtbaren en zeer geleerden Don Sim, gewonen Alcalde van Buxia, beklaag ik, de Wolf, mij over den bestevaâr, en stel een' eisch in tegen zijne boos-

aardigheid. En ik zeg, dat in de sprokkelmaand laatstleden, Era een duizend drie honderd en een, onder de regering van onzen heer den Leeuw, bijgenaamd den Vleescheter, hij gekomen is in onze stad, zeggende te zijn geldmunter van beroep, en dat hij des nachts ingebroken heeft in het huis van Don Bok, mijnen vazal en pachter, gaande over den mesthoop heen, met oogmerk om te stelen, en dat hij stelende heeft opgenomen den Haan onzen heraut, en dat hij hem heeft medegenomen en opgegeten, tot mijn leedwezen, op die en die eenzame plaats. Hiervan beschuldig ik hem voor u, goêman! en ik eisch dat gij hem veroordeelt bij vonnis en niet anders, dat hij opgehangen worde en den dood sterve in hoedanigheid van dief; en ik bied mij aan mijne aanklagte te bewijzen op straffe van wedervergelding.'

Toen de eisch voor het geregt was gelezen, was Vosje slim en welberaden. 'Heer!' zeide hij, 'ik heb altijd weinig kennis van zaken gehad; geef mij een' advokaat, opdat die mijn leven verdedige.' De Alcalde antwoordde: 'Ik kom zoo pas in uwe stad, en ik ken de menschen niet; maar ik geef u een uitstel van twintig dagen; zoek ondertusschen een' advokaat, en kom terug op den bepaalden tijd.'

Te dier stond hief de Alcalde de zitting op, en iedere partij begon te zoeken, deze geld, gene panden om aan den advokaat te geven; de Vos wist reeds wie hem helpen moest.

De tot het pleit bepaalde dag was daar. Don Vos kwam aan met een' grooten advokaat, een herdershond, die een' halsband omhad met lange en scherpe ijzeren punten. De Wolf kreeg den schrik op het lijf toen hij dien advokaat zag!

Deze groote advokaat stelde voor zijne partij het volgende voor:

'Mijnheer de Alcalde, Don Sim! Alles wat de Wolf in het midden heeft gebragt, al wat hij vraagt en verzoekt, 't is alles bedrog, want hij zelf is een sluwe dief. En daarom proponeer ik tegen hem eene goede en wettige exceptio, omdat zijn eisch en zijne beschuldiging niet ontvankelijk zijn; *hij* kan die niet inbrengen, want hij zelf is een sluwe dief. Meermalen, 's nachts en overdag, heeft hij eenige mijner schapen gestolen; hij onthalsde ze dan in gindsche woeste

streken; voor hij ze opat, nam ik ze hem af, maar zij waren al koud. Menigmaal is hij wegens diefstal veroordeeld voor het geregt; hij staat ter kwader naam en faam wegens de vele vonnissen over hem uitgesproken; daarom mag door *hem* niemand worden aangeklaagd, en hij mag in uwe tegenwoordigheid niet worden gehoord. *Item*, opponeer ik tegen hem, dat hij in den ban is gedaan, in den grooten ban, bij besluit van den legaat, omdat hij, gehuwd zijnde met zijne vrouw Doña Wolvin, die in het Lage Hol woont[1], in het openbaar eene bijzit houdt, namelijk de teef die de schapen bewaakt[2]. Dus en derhalve zijn zijne woorden geen twee boonen waard, en zijn slechte eisch verdient geen antwoord. Spreek mijn' bestevaâr vrij; hij ga ongehinderd heen!'

De Hazewind en de Wolf zaten zeer in 't naauw; bevreesd en gedwongen stemden zij alles toe. Daarop zeide dadelijk de Vos: 'Mijnheer! ik heb een' contra-eisch; ik verzoek dat zij ter dood veroordeeld worden, zonder gehoord te zijn.'

Met al hunne magt verzetten zij zich daartegen, en verzochten den Alcalde dat hij een' dag zou bepalen, waarop hij het vonnis zou uitspreken, zoo als hij oorbaar zou vinden; hij bepaalde dien op na Drie-Koningendag.

Don Sim ging naar huis; veel gezelschap was er bij hem; daar waren de partijen, daar was de raad van Kokanje, daar waren de advokaten van het schurkenrot; niemand spaart leugens om den Alcalde te winnen. Elk der beide partijen luistert naar haren advokaat, en de eene geeft den Alcalde een' zalm, de andere eene forel; de eene geeft heimelijk een' beker, de andere een kopje; zij ligten elkander beentje in die valsche worsteling.

De dag was aangekomen, waarop het vonnis zou worden

1 'Que mora en vil forado.' Onvertaalbaar woordspel; Belhorado ligt in het aartsbisdom Burgos.

2 Hier is sprake van een besluit van den pauselijken legaat, niet van eene bepaling in een of ander *fuero*. Wat deze betreft, zoo moet ik doen opmerken dat, daar het in Spanje niet ongewoon was dat gehuwde mannen in het openbaar bijzitten ('barraganas') hielden, sommige *fueros*, zoo als dat van Baeza, hun verboden dit *in het openbaar* te doen; maar verder strekte het verbod zich niet uit.

uitgesproken. De partijen stonden voor den regter, en de goede Alcalde zeide: ‘Zoekt tot een accoord te komen, eer ik het vonnis uitspreek.’ De advokaten doen hun uiterste best om te weten te komen wat de Alcalde van zins is te doen, welk een vonnis hij zou uitspreken, hoedanig het zou kunnen zijn; maar zij konden van hem niets te weten komen of gissen. Zij spraken hem van wetten, om hem iets van het vonnis te doen zeggen, om zijn gevoelen uit te lokken; maar hij toonde de tanden, ofschoon hij niet lachte; zij meenden dat hij schertste, en toch 't was alles ernst. De partijen zeiden aan hare advokaten dat zij het niet eens konden worden en geen accoord konden treffen; dat zij dus een vonnis vroegen.

De Alcalde, die goed gestudeerd had en zeer geleerd was, nam zijn ambt goed waar en hield zijn geweten rein; op zijn' stoel gezeten, las hij met luider stemme het volgende door hem zelven geschrevene vonnis:

In den name Gods!

Ik Don Sim, gewone Alcalde van Buxia;

Gezien de eisch van den Wolf, waarbij hij den Vos van diefstal beschuldigt;

Gezien de verdediging van den Vos, en de door hem geproponeerde exceptiones;

Gezien het antwoord en de repliek van den Wolf:

Gezien de contra-eisch van den bestevaâr tegen den Wolf;

Gezien het geheele proces, en al de redenen die daarbij zijn opgegeven, en gehoord de partijen, die een vonnis verlangen en anders niet;

Onderzocht hebbende het geheele proces;

Geraadpleegd hebbende, tot mijn nut en voordeel, met mannen, die ervaren zijn in het *fuero* en in het Regt[1];

God voor mijne oogen, geen verzoek, geene gifte;

Zoo bevind ik, dat de eisch van den Wolf duidelijk bepaald is, goed opgesteld en geformuleerd, helder en klaar; en dat de Vos voor een gedeelte zeer duidelijk is geweest in zijne verdediging en verontschuldiging en repliek. De eerste exceptio is op zich zelve peremptoria, maar de ban

1 Namelijk: in het Romeinsche regt.

is hier eene exceptio dilatoria; ik zal daar iets over zeggen; want het is een allerbelangrijkst punt; advokaat voor het Romeinsche regt, houd dit in uw geheugen!

De eerste exceptio is met alle regt aangevoerd, maar omtrent den ban was er eene kleine dwaling, want het besluit van den legaat moest binnen negen dagen naauwkeurig zijn aangewezen. Door het uiteenzetten van het feit, of door getuigen, of door een voldoend stuk, geschreven door een' notaris publiek, moest deze exceptio dilatoria klaarblijkelijk worden bewezen, als zij ook voor peremptoria zoude gelden. Wanneer de ban als exceptio dilatoria wordt gesteld, dan zijn er negen dagen uitstel voor den opponent. Beschouw dus deze exceptio niet als peremptoria, en maak u niet boos, want vele andere advokaten vergeten dat ook. Slechts dan is een zoodanige ban geheel eene exceptio peremptoria, als hij, in eene crimineele zaak, wordt aangevoerd tegen getuigen of tegen den regter, terwijl er verklaard wordt dat zijne uitspraak nul is en van geener waarde; wie dien op eene andere wijze aanvoert, dwaalt en handelt slecht.

Daarenboven bevind ik dat de Vos meer eischt dan hij eischen mag, want hij kan geen' contra-eisch instellen. Ik kan niemand veroordeelen noch straffen wegens eene exceptio, en de advokaat mag zoo iets niet begeeren. Ofschoon de exceptio bewezen is tegen de partij of tegen den valschen getuige, kan ik hem daarom toch geene straf opleggen; zij moeten afzien van hunnen eisch, die geen vijg waard is. Iets anders is het, als hij een valsch getuige is of zich zelven tegenspreekt, want dan kan de Alcalde hem op de pijnbank brengen, niet wegens de exceptio, maar omdat de Alcalde daartoe de magt heeft; want zijne magt is zeer uitgebreid in crimineele zaken. Wegens exceptio kan men afzien van den eisch, de getuigen kan men verwerpen, omdat zij verdacht zijn, en weder verwerpen; maar wegens exceptio kan ik noch veroordeelen, noch ter dood doen brengen, en de Alcalde kan niet meer bevelen dan de Wet beveelt.

Ik bevind door de bekentenis die de Wolf zelf voor mij heeft afgelegd, en door niets anders, dat datgene wat de Vos aanvoert, bewezen is; daarom leg ik den Wolf, van stonde

af aan, het stilzwijgen op. Daar dus door de eigene bekentenis van den Wolf en zijne gewoonte en usancie, de bewering van den Vos bewezen en zeker is, zoo verklaar ik dat de door hem gedane en ingestelde eisch niet aangenomen wordt, zoo als ik boven heb gezegd. Aangezien de Wolf bekent, dat hij zelf datgene gedaan heeft, waarvan hij een' ander beschuldigt, en het bewezen en zeker is, dat dit zijne gewoonte is, zoo behoeft de Vos hem in regten niet te antwoorden; ik neem dus zijne verdediging als eene geldende verontschuldiging, aan. Hem baat niet wat hij gezegd heeft, dat hij uit vrees en angst, en in het naauw gebragt zijnde, zijne bekentenis heeft afgelegd, want zijne vrees was ijdel, en hij heeft dwaasselijk gesproken, omdat, waar een goede Alcade regt spreekt, alles zeker en veilig is.

‘Ik geef dus aan den Vos verlof om naar het bosch terug te keeren, hoewel ik hem niet zoo gemakkelijk van den diefstal vrijspreek, daar ik beveel dat hij den Haan niet weder aan zijne buurvrouw ontstele.’ - ‘Neen!’ antwoordde de ander, ‘de kip heeft geen haan meer om te stelen.’

De partijen appelleerden niet; zij waren met de uitspraak tevreden, omdat zij niet veroordeeld werden in de kosten; dat was, omdat geene partij het eischte; ook werd de uitspraak niet gecontesteerd, want beide partijen waren vrijgesproken.

Maar de advokaten zeiden tot den regter, dat hij deerlijk had gedwaald, en zijne vroegere reputatie kwijt was, wegens datgene wat hij deze keer had gezegd; maar Don Sim gaf er geen noot om. Hij zeide hun, dat het hem vergund was, bij zijne uitspraak datgene te zeggen, wat in de Wet stond, en dat hij geene melding had gemaakt van een andermans daden. De advokaten namen eene goede les bij Don Sim; maar zij zeiden, behalve dat, met volle regt tot hem, dat, als in eene crimineele zaak de conclusie was genomen, hij geen verlof kon geven tot een vergelijk; dat ten slotte een vonnis noodig was. Daarop gaf de Alcalde een enkel antwoord, dat hij in zijne aanstelling van den koning bijzondere magt voor alles en eene onbepaalde jurisdictie had. Voor de advokaten viel in dat pleidooi heel wat te leeren!

Men heeft gezien dat Don Sim van het *fuero* zoowel als

van het Romeinsche regt spreekt, en men heeft in de exceptiones, enz. het laatste herkend. Toen de Aartspriester schreef, was het inderdaad met het regt in Kastilië zeer zonderling gesteld. In de dertiende eeuw had Alfons de Geleerde (*el sabio*, een titel dien die vorst ten volle verdiende, en dien men niet, zoo als gewoonlijk geschiedt, door *den Wijze* vertalen moet, want dezen titel verdiende hij geenszins) een wetboek laten zamenstellen, dat onder den naam van ‘Siete Partidas’ beroemd is geworden, en waarbij aan geheel het rijk dezelfde wetten werden geschonken, zoodat, van dien tijd af, de dikwijls zeer uiteenloopende wetten der verschillende steden zouden worden opgeheven, en er orde en gelijkheid in de wetgeving zouden worden gebragt. Een nuttig en heilzaam plan; maar de uitvoering beantwoordde niet aan het voortreffelijke voornemen. Vele duistere wetten, bespottelijke etymologiën, kinderachtige voorbeelden en vergelijkingen, grove dwalingen in de natuurkunde, opeenstapeling van teksten uit den bijbel, de kerkvaders en de wijsgeeren, dooreenhaspeling van kanoniek en burgerlijk regt en met elkander strijdende definities daaruit voortgesproten: van deze en menige andere gebreken spreken wij niet eens; maar hetgeen vooral in de ‘Siete Partidas’ moet worden gewraakt, het is het gebrek aan nationaliteit; het is dat de wetgevers met verachting nederzagen op de nationale jurisprudentie, op de schoone *fueros*, op het meestal voortreffelijke gewoonteregt van Kastilië en Leon. De *fueros*, meest alle op dezelfde grondslagen rustende, hadden zich ontwikkeld uit den aard van het volk, waaronder zij waren ontstaan, zij hadden daarin stevige wortels geschoten. In plaats van uit ieder *fuero* over te nemen wat met de billijkheid overeenkwam en voor algemeene toepassing vatbaar was, en aldus een wezenlijk nationaal wetboek zamen te stellen, wisten de nieuwe wetgevers niets beters te doen dan het kanonieke en Romeinsche regt, zoo als dit laatste toen aan de hoogescholen van Bologna en Parijs geleerd werd, op Spaanschen bodem te verplanten; bij Decretalen, Digesten en Codex zwoeren zij. De eerste Partida is slechts een kort begrip der Decretalen, volgens de uitgave die de Aragonees Ramon de Peñafort, de derde generaal der Dominicanen, in 1234, op bevel van Gregorius IX, redigeerde.

Daarbij werd de Ultramontaansche zienswijze omtrent het onbeperkte gezag van den Paus in Kastilië overgeplant, en daarentegen de regten der vorsten besnoeid, die tot op dien tijd toe vrijelijk nieuwe bisdommen hadden opgerigt of oude hersteld, de grenzen daarvan hadden bepaald, uitgebreid of beperkt; die de twisten der prelaten hadden beslecht volgens de canones en discipline der Spaansche kerk; die de bisschoppen benoemd, gestraft en afgezet hadden. Al deze en dergelijke regten gingen nu op den Paus over; de koning kon in het vervolg niets meer doen dan verzoeken. Bij het nieuwe wetboek werd de geestelijkheid vrijgesteld van belastingen; vroeger was zij niet alleen gehouden belasting te betalen, maar zelfs moest, volgens verscheidene *fueros*, de geestelijke, als er oorlog was, een' plaatsvervanger stellen, ‘zijn' zoon of neef,’ zegt het *fuero* van Molina, of, als hij daartoe niet in de gelegenheid was, eene bepaalde som tot het voeren van den oorlog betalen. Niet alleen werd de magt der koningen door deze nieuwe wetten geknakt, maar ook die der Spaansche prelaten; want de Paus, of de hem vertegenwoordigende legaat, verkreeg een onbeperkt gezag, en alle banden van gehoorzaamheid, die de lagere geestelijkheid aan de hoogere verbonden, werden door de nieuwe wetten gewelddadig verscheurd. Daarenboven werden de geestelijken aan de jurisdictie van den wereldlijken regter onttrokken, en door eene kerkelijke regtbank gevonnisd. ‘Als een leek sterft,’ zoo klagen de afgevaardigden op de cortes van Madrid in 1433, ‘als een leek sterft en zonen nalaat, waarvan er één geestelijke is en de andere leeken, die regt hebben hun deel te erven, dan zegt de eene of andere prelaat of zijn vicaris, dat het *zijn* regt is, de gezegde erfenis te verdeelen, omdat er een geestelijke in betrokken is; en als de regters, tot de leeken behoorende, het hem willen beletten, dan doet hij hen in den ban.’ En zoo wordt er herhaalde malen door de cortes geklaagd, dat de geestelijken zich in zaken moeiden, die niet hun, maar den wereldlijken regter aangingen. Verder verzekerde het nieuwe wetboek aan de geestelijken de tienden van alle voortbrengselen van den grond; maar de wetgevers bepaalden daarenboven, dat de koningen, vorsten, heeren, ridders, kooplieden, handwerkslieden, jagers, enz., tienden moesten geven,

niet alleen van hetgeen zij erfden, van hetgeen zij oogstten en van hunne kudden, maar ook van hunne soldij en salaris, ja van hetgeen zij op eene ongeoorloofde wijze hadden verkregen, bij voorbeeld van hunne winst bij het spel; zelfs de publieke vrouwen waren uitdrukkelijk genoemd onder degenen, die tienden moesten betalen van hetgeen zij wonnen. Evenwel het gelukte den geestelijken bijna nooit, andere tienden te heffen dan van de voortbrengselen van den grond.

Even onnationaal, even dwaas, waren de wetten omtrent het huwelijk, dat op alle mogelijke wijzen werd bemoeijelijkt, omtrent de vaderlijke magt, waarbij het Romeinsche regt zoo slaafs werd gecopieerd, dat de vader het regt kreeg zijnen zoon te verpanden en te verkoopen; allerlei andere vreemdigheden, zoo als de menigte benamingen van kinderen[1], werden op Spaanschen bodem verplant; de erfenissen, die .... maar waartoe al de wrange vruchten opgeteld, die de studie van het Romeinsche regt in Spanje droeg? Kent men ze niet ten overvloede uit de geschiedenis van andere staten?

Voor hen, die het wèl meenden met vrijheid en vaderland, waren zij steeds een gruwel, de romanisten, de kruipende slaven van het despotisme, die er steeds op uit waren het beperkte gezag der pausen en vorsten uit te breiden en van allen band te ontslaan. De laaghartige kaste, die Frederik Barbarossa tot krachtige maatregelen, zoo het heette, tegen de Lombardijsche steden had aangespoord, die de vrijheid van Noord-Italië had vermoord, die de verwoesting van Milaan had teweeggebragt, - eenige jaren later zoo schitterend gewroken in den glorierijken slag van Legnano, toen een dichter zoo schoon uitriep: ‘De vrijheid zag ik door de stad waren, en terwijl zij vrolijk iederen bouwval kuste, hoorde ik haar zeggen: Bouwvallen, ja, maar slavernij niet meer[2]!’ - diezelfde kaste beproefde ook het vrije Aragon onder het juk

1 Legítimos, no legítimos, legitimados, naturales, adoptivos, profijados, fornecinos, notos, espurios, manceres, naturales y legítimos, naturales y no legítimos, legítimos y no naturales, ni legítimos ni naturales.

2 Anzi girar la libertà mirai,
E baciar lieta ogni ruina, e dire,
Ruine sì, ma servitù non mai!

te brengen. Maar hier gelukte het haar niet. Met klem van redenen dienden de Aragonesche cortes hunne klagten in, toen Jacob de Veroveraar zich met *letrados*, zoo als zij in Spanje heetten, omgaf, en terwijl zijn tijdgenoot, Alfons de Geleerde, een wetboek liet vormen door romanisten, verzamelde Jacob er een, dat geheel nationaal was, eene verzameling, om het met Gervinus[1] uit te drukken, 'die kein Romanist je im Wesentlichen verunstalten konnte.' Trouwens wat vermogten eenige romanisten tegen een volk als de Aragonezen, die hunne vrijheid en hunne wetten zoo hartstogtelijk beminden; die aan die liefde alles opofferden, hun vaderland niet uitgezonderd; die, toen zij in strijd waren met hunnen Pieter III, en een ontzaggelijk Fransch leger op het punt stond om in hun land te vallen, geen afstand deden van hunne vorderingen, maar integendeel, edelen zoowel als stedelingen, eendragtig en uit éénen mond verklaarden, dat zij meenden dat Aragons bestaan niet afhing van de magt van het rijk, maar van de vrijheid, en dat, zoo deze ophield, dan ook het rijk vrij te gronde mogt gaan[2].

Zulk een edel volk waren wel is waar de Kastieljanen niet, maar toch, het zij tot hunne eer gezegd, eene eeuw lang verzetten zij zich tegen de invoering van het nieuwe wetboek. Gehecht aan hunne *fueros*, waren de stedelingen even afkeerig van de 'Siete Partidas' als de edellieden die hun eigen wetboek bezaten, en wier magt het nieuwe wetboek dreigde te fnuiken. Wel gelukte het aan Alfons den Geleerde dit in eenige weinige steden in te voeren, maar verder te gaan werd hem door den standvastigen tegenstand der edelen en den stedelingen belet; ja, hij zelf beval naderhand uitdrukkelijk, dat de *oude* wetten zouden gehandhaafd worden, en, even als zijne voorgangers, gaf hij nieuwe *fueros* aan eenige steden. Evenwel het gelukte den regtsgeleerden, ook daar waar de

1 'Versuch einer inneren Geschichte von Aragonien,' p. 473.

2 'Estuvieron en esto todos tan conformes, que no procuraron mas los ricos hombres y cavalleros su preeminencia y libertad, que los comunes e inferiores: teniendo concebido en su animo tal opinion, que Aragon no consistia ni tenia su principal ser en las fuerças del reyno, sino en la libertad: siendo una la voluntad de todos, que quando ella feneciesse, se acabasse el reyno.' Zurita, 'Anales de Aragon,' Libro IV, Cap. 38.

fueros nog bestonden, enkele bepalingen uit de ‘Siete Partidas’ over te nemen[1]. Bij de koninklijke geregtshoven golden zij als wetboek; uit verscheidene handelingen der cortes schijnt te blijken, dat de afgevaardigden althans sommige gedeelten als geldig beschouwden; eindelijk werden de ‘Siete Partidas’ plegtig als wetboek erkend door de cortes van Alcalá in 1348, onder Alfons XI, denzelfden vorst, aan wien Kastilië eene andere ramp, verkiezingen met een' trap, te danken had. Maar in strijd met het plan van Alfons den Geleerde, bleven ook de bestaande wetten van kracht, namelijk die, welke door de cortes waren afgekondigd, de geschrevene stedelijke *fueros*, het ‘Fuero Juzgo,’ het ‘Fuero der edellieden van Kastilië,’ het ‘Fuero viejo,’ het ‘Fuero de la corte del rey’ (‘Libro del rey’), het ‘Fuero de las leyes’ en de ‘Spiegel der *fueros*’ (‘Espéculo’ of ‘Espeyo de fueros’). De ‘Partidas’ medegerekend, had dus Kastilië negen wetboeken te gelijk, uit verschillenden tijd en rustende op met elkander strijdende grondbeginselen; heeft men regt om dit eene chaotische verwarring te noemen? En welk regtsgeleerde der veertiende of vijftiende eeuw genoot zulk een Methusalems leven, dat hij volleerd kon genoemd worden in al die wetboeken?

Het was een gulden tijd, toen Spanje nog geene advokaten kende, toen niemand voor het geregt in eens anders naam spreken mogt behalve de man voor zijne vrouw, de heer des huizes voor zijne knechten; toen de magtigen in den staat, edelen en prelaten, slechts daarom niet in persoon voor het geregt mogten verschijnen, maar zich door zaakwaarnemers moesten doen vertegenwoordigen, omdat men hunnen persoonlijken invloed vreesde en niet wilde, dat de zwakke uit het veld werd geslagen door den magtige; toen, behalve die grooten, slechts zieken of afwezigen zich mogten doen vertegenwoordigen. Die, in dit opzigt althans, gulden tijd, duurde acht eeuwen; wat had men advokaten noodig bij korte en een-

1 Don Sim zegt, zoo als wij gezien hebben, dat men een' valschen getuige of zulk een', die zich zelven tegenspreekt, op de pijnbank kan brengen. Deze bepaling staat in de ‘Siete Partidas;’ in de vroegere Kastieljaansche wetgeving was de pijnbank geheel onbekend; zie Marina, ‘Ensayo critico,’ II, p. 148. En toch schreef onze Aartspriester in 1343, vijf jaren voordat het wetboek van Alfons voor geheel het rijk geldend werd verklaard.

voudige wetten? Maar toen de zondvloed van Digesten en Decretalen ook Kastilië overstroomde, toen zagen tallooze advokaten een ruim veld voor allerlei spitsvondigheden geopend. Eene halve eeuw na de invoering der ‘Partidas’ schrijft Ayala:

Als men op de handelingen der doctoren let, dan vindt men, dat, hoe geleerd zij ook zijn, zij dikwijls in dwalingen vervallen, omdat hunne innigste liefde het geld is; hun geweten hebben zij vergeten en bekommeren er zich niet over. Wilt gij iemand hunner over eene zaak raadplegen, dan zet hij zich in een deftig postuur en fronst zijne wenkbraauwen. ‘Het is eene zeer moeijelijke vraag,’ zegt hij, ‘het is een bijzonder zwaar werk; het proces zal lang duren, want den geheelen Raad gaat het aan. Ik geloof wel, dat, als ik mij veel moeite geef en mijne boeken bestudeer, ik u in dit geval van eenig nut zal kunnen zijn; maar dan moet ik al mijne bezigheden laten varen, en alleen deze uwe zaak bestuderen.’

Zoo wordt de rampzalige man arm, en de Doctor gaat heen; als de ongelukkige geen gek is of een lompe boer, dan zal hij nooit meer op die manier zijn geld verliezen. Zoo gaat het, helaas! toe, zoo ging het toe en zoo zal het toegaan!

Zoo *zal* het toegaan! Ach ja, het werd hoe langer hoe erger. Het schoone en echt nationale gedeelte der Kastieljaansche wetgeving werd al meer en meer op den achtergrond geschoven. In 1427 - men vergunne ons voor een oogenblik de grenzen, die wij ons zelven hebben gesteld, te overschrijden, en iets uit de vijftiende eeuw bij te brengen - in 1427 bepaalde Jan II wel, dat men geene meening, bepaling of beslissing van regtsgeleerden of canonisten mogt aanvoeren, die na Johannes of Bartolus hadden geleefd, 't mogt niet baten, en een dichter van dien tijd[1] klaagt aldus over de toenmalige regtspleging:

1 Fernan Martinez van Burgos bij Mondexar, ‘Memorias historicas de la vida y acciones del rey D. Alonso el Noble, octavo del nombre,’ Apend., p. CXXXV.

Ofschoon de hooge justitie in het land door God aan den koning is toevertrouwd, zoo heerscht er toch zoo veel boosheid in zijn geregtshof, dat ik alles niet eens kan opsommen. Ieder schaap, dat daar verdwaald aankomt, men neemt het beet aan alle kanten, met honderdduizend listen en lagen en kunstgrepen, en men laat het niet weder loopen voordat het gansch en al kaal is geschoren.

Alcalden, notarissen en raadsheeren zijn er meer dan zestig, geloof ik; als keizers zitten zij op hunne troonen en eindelooze traktementen betaalt hun de vorst; honderd negentig andere doctoren zijn er, die het rijk allerbelagchelijkst maken. In een veertigtal jaren komt geen enkel pleidooi tot een eind: zoudt gij dat geene plaag noemen? En wordt het proces behandeld, dan hoort men van Bartolus en Cinus, van de Digesta, van Joannes Andres, Baldus en Hendrik; meer meeningen zijn er dan druiven in een' korf; ieder advokaat is behendig en slim. En is dan alles goed onderzocht en bedisputeerd, dan vindt men, dat men in één punt heeft gedwaald, en begint daarom weêr van voren af aan. Aan de partijen zeggen de advokaten, dat zij nooit op zulk een punt gedacht hebben, en dat zij zeer verwonderd zijn, hoe het komt dat zij zóó over het proces hebben geoordeeld, maar dat zij er geene schuld aan hebben, omdat zij niet goed waren onderrigt; en zoo worden de rampzalige menschen arm, die gekomen waren om te verkrijgen hetgeen hun toekwam.

Eindelooze consulten geven zij, die voortkomen uit ontstelde hersenen[1]; centrum en firmament ondermijnen zij met sophistische redeneringen, maar nooit komen zij tot een besluit; want waar zooveel twijfelingen en zooveel meeningen zijn, kan men nimmer tot een besluit komen, en zij, die wachten, kunnen weenende heengaan.

In het land der Mooren beslist een enkele Alcalde alle civiele en crimineele zaken; den geheelen dag oefent hij zijn ambt uit zonder dat het aan aanklagers of beschuldigden iets kost. Daar is geen Azo, daar zijn geene Decretalen, daar is

1 In het origineel is hier een aardig woordspel:

Dan infinitos entendimientos
Con entendimiento del todo turbado.

geen Robertus[1], daar zijn geene Clementinen, maar daar is gezond verstand en nuttige geleerdheid, die allen leert om als goede burgers onder elkander te leven.

Zoo *zal* het toegaan, had Ayala gezegd. Vier en eene halve eeuw zijn er verloopen sinds de groot-kanselier schreef, en nog altijd moet men het hem nazeggen. Noch de ‘Ordenanzas reales’ van Montalvo, noch de gebrekkige en verwarde ‘Nueva Recopilacion’ van Filips II, noch de ‘Novísima Recopilacion,’ op bevel van Karel IV in 1806 uitgegeven, hebben in de Spaansche wetgeving orde, consequentie, systeem gebragt; nog heden heerscht dezelfde chaotische verwarring, uit de zamenvoeging van een negental heterogene wetboeken ontstaan.

R. DOZY.

1 Moet men misschien voor *Roberto* lezen *Rofredo* (Rofredus van Benevento, leerling van Azo)?

Michel Chevaler over Kapitaal en Arbeid

Drie weken na de uitbarsting der groote omwenteling van Frankrijk, den 15den Maart, terwijl Louis Blanc in het Luxemburg zetelde, en, als de afgod des volks op de handen gedragen, door duizenden gevleid werd, gelijk hij millioenen vleide, verscheen er in de *Revue des deux mondes* een plegtig protest, niet tegen de revolutie, maar tegen haren afgod, tegen hare eerste, en zoo als het toen scheen, belangrijkste gevolgtrekking. Dit was een opstel van den Heer Michel Chevalier, Hoogleeraar in de staathuishoudkunde aan het Collège de France, getiteld ‘Question des Travailleurs.’ Het was eene kalme, bezadigde en bezadigende stem, te midden der ziedende hartstogten; het was eene openbare beschuldiging van misleiding, tegen Louis Blanc en zijn stelsel gerigt[1].

Er behoorde meer dan gewone moed toe, dat ernstig protest op dát oogenblik bij de natie in te dienen. Mazarin zeide eens van het Fransche volk: ‘Qu'ils chantent pourvu qu'ils paient.’ Het Fransche volk heeft dit gezegde omgekeerd toegepast op zijne publicisten: ‘Qu'ils nous critiquent pourvu

1 Korten tijd daarna is het stuk, vermeerderd en hier en daar omgewerkt, afzonderlijk uitgegeven. Deze uitgave is bij de vertaling gevolgd. Later heeft de Heer M. Chevalier in 13 brieven, onder den zelfden titel, in het Journal des Débats het onderwerp op nieuw behandeld. Die brieven echter zijn grootendeels slechts eene uitbreiding der brochure.

qu'ils nous amusent.' De Charivari en de Corsaire mogten veilig de revolutie daags na de revolutie belagchelijk maken, mits zij het slechts geestig deden. De krasse stoutheid, waarmede E. Girardin in de Presse alles, wat groot was geworden door en in de republiek, uittartte, vermaakte meer dan zij verstoorde. Maar waar zou de koele rede, de strenge redenering der wetenschap vergiffenis vinden of verschooning voor de misdaad - of wilt ge, den misstap - die ze pleegde door op te treden tegen eenen dictator, die met al de eigenliefde van eenen hervormer zijn stelsel ging doorzetten, en de droombeelden te verjagen eener zwijmeldronkene menigte.

Doch de strijd tusschen L. Blanc en M. Chevalier dagteekent níet van den 24sten Februarij. Hij was reeds sinds jaren gevoerd in dagbladen en vlugschriften. Sinds jaren reeds had Chevalier de kritiek der economische wetenschap toegepast op de verleidelijke theoriën van den socialist. Die strijd was toen niet zonder bitterheid geweest van de zijde des laatsten; en eens zelfs had hij den pas aangestelden hoogleeraar een 'courtisan!' toegeworpen.

Courtisan! Het zou eenmaal blijken, wie van de twee de hoveling, de vleijer des magthebbenden zoude zijn, wie hunner zich 'noch door de redelooze eischen eener opgeruide menigte, noch door den dreigenden blik des dwingelands,' zou laten afschrikken om pal te staan voor waarheid en regt.

Met die waardigheid, die den fatsoenlijken man voegt en die het kenmerk is eener eerlijke overtuiging, knoopt M. Chevalier thans den strijd weder aan, die drie jaren geleden was afgebroken. 'De Heer L. Blanc,' zegt hij, 'vergunne mij de discussie weder op te vatten, die door zijnen wil in Februarij 1845 opgehouden heeft. Die discussie was toen door mij aangevangen en voortgezet met bescheidenheid en beleefdheid, maar stuitte plotseling door eenen brief van den Heer Blanc, zoo als onder Lodewijk XIV een Hertog en Pair des rijks geschreven zou hebben aan eenen geletterde, of om de spreekwijze des tijds te gebruiken, aan eenen armen stumper, die zich eenen naam of een broodje zoekt te verwerven door zijnen meerdere te bekladden. De Heer L. Blanc gevoelde toen reeds aanleg in zich tot het dictatorschap, en wist, dat hij bestemd was om spoedig een der ijverigste leden te worden van

het Tienmanschap, dat met volle oppermagt over Frankrijk, zijn vorm van bestuur, zijne staatkundige en maatschappelijke belangen zou beslissen. Ik erken mijne fout; ik had de toekomstige grootheid van mijnen tegenstander niet voorzien. Ik hield hem voor hetgeen ik zelf was, een schrijver, mijn gelijke, behoudens het onderscheid in talent, want ik heb altijd in den Heer L. Blanc een man gezien en erkend van buitengewoon talent.

Ik verzoek dus thans den Heer L. Blanc vergunning, de discussie met hem te mogen hervatten. Het oogenblik eischt het. De lezer bedriege zich echter niet in mijne oogmerken. Ik ben altijd van oordeel geweest, dat men tegen of van zijne regering niet dan met eerbied behoort te spreken. Zoo laat ons dan met gepasten eerbied het stelsel onderzoeken, dat den Heer L. Blanc tot voorvechter heeft.'

Onze lezers weten, dat het eenige antwoord, hetwelk de dictator op dit bescheiden verzoek gegeven heeft, de opheffing van den leerstoel der staathuishoudkunde bij het *Collège de France* is geweest.

In het vorige nommer van 'de Gids' heeft reeds een medearbeider de aandacht onzer lezers op de *Question des Travailleurs* gevestigd en de lofspraak van de Times aangehaald, die het geschrift in belangrijkheid met Sièyes 'Qu'est-ce-que le Tiers-État' gelijk stelt. Welligt zal deze getuigenis mij bij eenige lezers van dit tijdschrift ter verontschuldiging mogen strekken, dat ik beproefd heb hen met M. Chevalier's denkbeelden over de groote vraag van den dag bekend te maken. Bij de meesten vertrouw ik zulke verontschuldiging niet te behoeven.

Verbetering van het lot der arbeiders.

'Een donderslag is den 24sten Februarij over Frankrijk losgebroken. Wij zijn allen er verbijsterd van geweest. De bewindslieden van dien dag, die men stevig op hunne zetels achten mogt, wier magt geheel Europa bewonderde, die

zich in hunne zelfbeschouwing vermeidden, zijn uiteengespat. In een oogenblik tijds bleef er niets van hun gezag over dan eene handvol asch op de pleinen. Geheel Frankrijk, met zijne nijvere en veelvermogende bevolking van 35 millioen, met zijne krachtige staatsinrigtingen, met zijne rijkdommen, zijnen roem, is den eersten den besten, die het wilde nemen, ten buit geweest, gelijk eene verlatene stulp in het bosch. Eene partij, eene geringe minderheid, die zich verre had gehouden van de dorre parlementaire schermutselingen, waarin het talent van eene menigte uitstekende mannen ten behoeve en ter eere van enkele lieden verbruikt werd, is plotseling met stouten geest op den voorgrond getreden. Zóó is Frankrijk republiek geworden. Het feit is door de geheele wereld erkend en aangenomen: niet het minste protest, van welke fractie ook dier Kamer, vroeger zoo rederijk, die zich in haar egoïsmus gisteren nog de natie rekende, is der uitroeping der Fransche republiek in den weg getreden. De republiek bestaat, haar bestaan is haar niet betwist. Het is dus noodzaak en pligt voor een ieder, zich te schikken in den toestand, die ons beschoren is, hoe vreemd en onverwacht ook, en er zich opregt aan te verbinden: het welzijn des vaderlands eischt het.

In twee opzigten moeten wij eere geven aan de mannen, die zich van Frankrijk meester gemaakt hebben, en wier stoutheid, te midden der algemeene lafheid, genoeg is geweest, om dat schitterende gestarnte als een gehoorzame satelliet in den loopkring hunner meeningen te trekken. Van het eerste oogenblik af hebben ze al het mogelijke gedaan, dat de nieuwe orde van zaken in waarheid *orde* ware, en zij hebben aan de republiek verkondigd, dat zij zich een doel, der sympathie van elk edel hart waardig, de verbetering van het lot van het grootste getal der menschen, voorstelden. Het vraagstuk, dat zij hebben gesteld, waarvan zij de oplossing van aller pogingen eischen, is: wat te doen om de vijf en dertig millioen Franschen te doen deelen in de zedelijke en tastbare voordeelen der beschaving, om Frankrijk één gezin te doen worden? Tegenover zulk een programma behooren alle twisten te zwijgen. Ieder behoort in zich zelven de kracht te vinden om de gemoedsbeweging

te stillen, welke die ontzettende schok bij hem heeft verwekt, om mede met al zijn hart en met al zijne kracht te arbeiden aan die moeijelijke taak. Ieder moet nu eenen steen aandragen voor het gebouw, aan welks stichting wij reeds voorlang eigenwillig al de vermogens hadden behooren te besteden, welke wij in allerlei ondernemingen verspild hebben.'

Na deze schitterende, en, zoo het woord niet zoo erg misbruikt ware, zou ik willen zeggen, ridderlijke inleiding, werpt Chevalier een blik op zijn eigen streven, sinds jaren her, en zijn doel. 'Ik neem God en de menschen tot getuigen,' zegt hij, 'dat de verbetering van het lot der arbeiders de gedachte is geweest, die steeds mijnen arbeid bezield heeft.' Maar hij was voor utopist en droomer uitgekreten, door hen zoowel, die de magt in handen hadden, als door hen die ze genen betwistten. - Nu is er een nieuw stelsel verrezen. De verbetering van den toestand der arbeiders is daags na de omwenteling tot stelsel verheven, onder den naam van regeling van den arbeid. - Hij herinnert, wat het volk van Parijs geëischt en verkregen heeft. Het moge, nu 'het rijk der vrijheid is begonnen,' eenen onpartijdigen toeschouwer, die buiten de driften des oogenbliks staat, geoorloofd zijn, zijne bevindingen rondborstig bekend maken. - Wat deel er van deze vrijheid aan Chevalier gegund is geworden, hebben we gezien.

Dat onpartijdig onderzoek evenwel zal ongelukkigerwijze afgetrokken en koud moeten zijn te midden der hartstogtelijke redeneringen en der gloeijende gebeurtenissen van den dag; maar ook hieraan onderwerpt hij zich, wetende: 'dat dit het eenige middel is om de rede, die alleen de waarheid ontdekt, te stellen in de plaats der driften, die haar omnevelen.'

Vóór alles is er een blik rugwaarts noodig, om te doen zien, hoe en waarom de toestand der arbeiders in vroegeren tijd verschilde van den huidigen.

Bij den aanvang der maatschappelijke ontwikkeling is de man, die den huisvader in zijnen arbeid helpt, een slaaf, die niets voor zich heeft, zelfs niet zijn eigen persoon. Hij heeft arbeid zonder einde en geen genot; hij heeft geene werktuigen; hij moet alles te gelijk, alles alleen doen; daardoor is

hij linksch en onhandig. Groote arbeid brengt den slaaf onnoemelijk weinig op, omdat hij reeds den meester weinig opbragt. Homerus verhaalt, dat in het huis van Penelope twaalf slavinnen dag en nacht werkzaam waren om het graan voor den beperkten hofstoet der vorstin te malen; ééne slavin welligt voor vijf en twintig, misschien voor twintig of vijftien personen. Thans zijn er stoommolens, die dagelijks het rantsoen voor een leger van 100,000 man kunnen malen, zonder meer dan 20 arbeiders noodig te hebben; dat is één man voor 5,000. Zóó moest toen de mensch in het zweet zijns aanschijns zwoegen, om naauwelijks te bekomen wat tot zijn karig levensonderhoud volstrekt noodig was, ‘en de slaaf, de arbéider, verkwijnde in de akeligste ellende, de ellende des ligchaams, des geestes, des gemoeds. Hij was eene *zaak* naar het ligchaam, naar den geest een *dier*.’

Wat was hiervan de reden? Dat, welligt, in de oudheid de meesters slechts dwingelanden waren, die uit egoïsmus of als een genot alle regten der menschheid vertrapten? Er mogen er zoo geweest zijn; doch in allen gevalle slechts enkelen. De groote, de algemeene, de grondoorzaak was, dat de maatschappij geen kapitaal bezat. De werktuigen, de machines, de toestellen, waardoor men eene betere wijze van vervaardiging vindt, dit alles is kapitaal. De krachten der natuur eenmaal toegepast, bedwongen en dienstbaar gemaakt aan den wil der menschen, de wind door de wieken der molens, de waterval door het kleprad, de stoom door de cylinder-buis - 't is kapitaal; de verzameling van grondstoffen voor de goedkoope fabrikaadje, de fabrikaadje in het groot - is kapitaal. De bekwaamheid van den werkman zelven, door voorbereidend onderwijs, door leerjaren of langdurige ervaring verkregen, waardoor de voortbrenging wordt vermeerderd en verbeterd, is kapitaal. Zoo is dan de schepping en vermeerdering van het kapitaal de eerste voorwaarde van den vooruitgang des volks. Waar het kapitaal ter naauwer nood bestaat, verkeert de grootste menigte in ellende en verval. Zonder kapitaal kunnen de menschen, bij arbeid tot uitputting toe, hoogstens een grof voedsel winnen. Zoo er weelde gevonden wordt, en zelfs in die oude maatschappij was er blinkende weelde,

dan is dit eene uitzondering, waarvan zóó klein eene minderheid het genot heeft, dat, indien ge de voorwerpen dier weelde over de geheele menigte kondet uitspreiden, haar toestand er toch niet merkbaar door zou veranderen. Kortom, zonder kapitaal is het voor eenen eenigzins volkrijken staat onmogelijk op den duur te bestaan, ten zij het grootste gedeelte des volks, onder eenen of anderen naam, in slavernij, dat is in de uiterste ellende, in de diepste afhankelijkheid verkeere. Zonder kapitaal is de verdrukking van een deel des menschelijken geslachts zoo onvermijdelijk, ja, komt zij zoo natuurlijk voor, dat de verhevenste en de diepzinnigste geesten, de wijsgeeren, op wie de beschaving zich het stoutst verheft, in die dagen tot de erkentenis moesten komen, dat de mensch van tweeërlei nature is, van eene vrije en eene slaafsche natuur. Deze onderscheiding is van Aristoteles.

Maar onwillekeurig heeft dezelfde wijsgeer het grondbegrip, dat het kapitaal de menigte opheft uit dezen staat van vernedering, gevoeld en op merkwaardige wijze uitgedrukt. ‘Zoo de schietspoel en de schaar zich zelven konden bewegen,’ zeide Aristoteles, ‘zou de slavernij overbodig zijn.’ Welnu! nadat de mensch kapitaal verworven heeft, zijn de schietspoel en de schaar begonnen zich zelven te bewegen; een groote stap van vooruitgang is er gedaan; de slavernij is verdwenen. Naar mate de hoeveelheid kapitaal in verhouding tot de bevolking grooter wordt, naar die mate zullen de ligchamelijke en geestelijke ontberingen van de groote menigte minder worden, want de kracht, die de menigte voorwaarts stuwt en haar doet deelen in de voorregten van alle uitvindingen en veroveringen, is onverwinnelijk. Wie twijfelt er nog aan?

‘Zoo is dan de uitbreiding van het kapitaal eene onmisbare voorwaarde van den vooruitgang der maatschappij. Echter is zij niet de eenige. De wetenschap moet dezelfde voorwaartsche beweging volgen, opdat het toenemende kapitaal eene steeds nuttiger bestemming vinde. Het christelijk beginsel, dat ons in elken mensch eenen broeder voor God, een gelijke voor de wet leert zien, moet zich meer en meer openbaren, en uit den schuilhoek des harten, waar het als

in een heiligdom eene wijkplaats heeft gevonden, te voorschijn treden om zich in het leven der volken te doen gelden. Maar de verlichting, hoewel veelzijdig, is ééne. Eene wet van harmonie beheerscht haar, door welke het onmogelijk wordt, dat de ontwikkeling der maatschappij van ééne zijde voortga, zonder tevens naar alle kanten met majesteit voort te schrijden. In één woord, geen staat is er in Europa, waar het mogelijk is, dat het kapitaal aangroeije, zonder dat tevens de kennis der menschen vermeerdere, zonder dat het geheel der bevolking deel hebbe aan de uitbreiding der kennis. Voortaan zal er slechts teruggang zijn of stilstand bij iedere natie, waar het gevoel van burgerlijke gelijkheid en van broederlijkheid onderdrukt blijft.

Daarom moeten alle stelsels, die op eene gewaande natuurlijke vijandigheid tusschen de belangen van het kapitaal en die van den arbeid gebouwd zijn, als kaartenhuisjes instorten. Dat er hebzuchtige kapitalisten geweest zijn en zijn, dat er rijken zijn, die misbruik hebben gemaakt van de gelegenheid om den arme te verdrukken, ontken ik niet; evenmin zal men ontkennen, dat de arme meer dan eens, als hij het in zijne magt had, zijne wraak genomen heeft. Die schandelijke handelingen, van welke zijde ook, die tooneelen van begeerlijkheid en geweld, waardoor de booze driften van den een of den ander aan het licht komen, verzwakken in geenen deele de sluitrede, waartoe het onderzoek der feiten ons geleid heeft: het kapitaal is de hulpe van den arbeid; door de bewaring en vermeerdering van het kapitaal zullen uit onze steden de honger en de lompen allengs verdwijnen en de misdaden gestuit worden, die de ellende op den voet volgen, even als het kapitaal, naar de profetie van den Griekschen wijsgeer, de ketenen der slavernij heeft doen vallen.

De verbetering van het lot der volksklassen is dus voor hem, die de feiten ontleedt, opgesloten in deze eenvoudige formule: vermeerder het kapitaal, ontwikkel alle kapitalen, daaronder ook begrepen het kapitaal, dat bestaat in de bekwaamheid der menschen, in hunnen handigheid, in hun' lust tot den arbeid; bewerk, dat het kapitaal, onder alle vormen, in verhouding tot het cijfer der bevolking zoo groot mo-

gelijk zij. In deze formule ligt de stellige voorwaarde van de materiëele, maar tevens van de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der talrijkste klassen uit het volk; want, nog eens zij het gezegd, alles hangt te zamen. Deze formule moet hare plaats innemen in het brein van een iegelijk onzer, inzonderheid van hen, wier hand de toekomst des vaderlands omsluit, opdat zij in hunne daden vruchtbaar worde. Op dit oogenblik zijn de arbeiders onze meesters; welnu, dat men hen in die formule inwijde, dat men ze hun op het hart drukke. Daarbuiten is voor hen niets dan droombeelden en beguicheling, en voor de maatschappij, aan wier lot het hunne is verbonden, slechts gevaar, woeling, verarming, ondergang.

In het oog van velen, die dit groote vraagstuk van onzen tijd, de verbetering van het lot der talrijkste klassen des volks, oppervlakkig bezien hebben, ligt de groote fout hierin, dat de verdeeling der vruchten van den arbeid verkeerd is, dat daarin verandering dringend noodzakelijk is, dat men hierdoor alleen een middel zal vinden tegen het lijden der werklieden. Vandaar hevig geroep om verhooging der werkloonen; van daar de geestdrift, waarmede het zoogenaamde stelsel van “de regeling van den arbeid” is begroet.

Onder de vrijheid der republiek moet de waarheid, veiliger dan onder elke andere heerschappij, uit haren put opkomen. Zoo laat ons dan deze beide eischen aan een onderzoek onderwerpen, en, voor zoo verre wij zullen vermogen, de stralen van het licht der waarheid er op doen vallen, opdat wij zien, wat in die eischen begrepen is, waartoe ze leiden.’

Vermindering van werk.
Verhooging van loon.

‘Elke verhooging van werkloonen, naast welke geene vermeerdering van kapitaal gevonden wordt, moet voorbij-

gaand zijn. De reglementen, waardoor men hoopt de loonen vast te stellen, vallen van zelve uiteen. Zoo zij eenige dagen blijven gelden, het zal uit angst en vrees geschieden; maar duurzaam zullen ze niet bestaan, om de eenvoudige reden, dat liet onmogelijk is, even onmogelijk als een kasteel in de lucht, of, om eene vergelijking te kiezen, die duidelijker aantoont van welken aard de hersenschim is die men najaagt, even onmogelijk als het is, eene zaak in een getal deelen te ontleden, die te zamen genomen meer zijn dan het geheel. Men heeft gedacht het doel te bereiken door het aantal werkuren te verminderen; het gevolg zal zijn dat er voortaan naar het getal werkuren betaald zal worden; men heeft den prijs van het uur op hoog gezag bepaald; het gevolg zal zijn, dat de bepaling ontdoken zal worden, omdat niemand ze *kan* nakomen. Smokkelen is het antwoord der geregeerden aan hunne regeerders, die het onmogelijke voorschrijven. De arbeid is eene koopwaar, welker waarde geregeld wordt als die van elke andere. Het is even ondoenlijk, door de willekeur van het gezag de koopwaarde van den arbeid te bepalen, als die van brood, vleesch of ijzer. Het zou zeer voordeelig voor de nijverheid zijn, indien het ijzer slechts 2 of 3 cents per pond kostte; ongelukkig kan men het tegen dien prijs niet voortbrengen; welnu, indien morgen eens het bewind in het belang der industrie decreteerde, dat het ijzer 2 centen en niet meer noch minder zal gelden, zou het decreet gehoorzaamd worden? Welligt zal deze of gene koopman, beducht voor geweld, er zich aan onderwerpen, maar van 't zelfde oogenblik af zullen de ovens uitgebluscht worden. En hetzelfde zal langs onderscheidene, vaak onkenbare wegen, binnen korter of langer tijdsbestek het lot worden van elken tak van bedrijf, wanneer men op openbaar gezag den prijs van den arbeid verhoogt.

In de tegenwoordige oogenblikken zullen althans de werklieden te Parijs hunne eischen om hooger loon moeijelijk kunnen volhouden; juist nu, meer dan ooit ontbreken ons de middelen om den arbeid ruimer te beloonen. De schok, dien wij hebben beleefd, heeft het vertrouwen doen instorten. Wij wijten de schuld aan niemand dergenen die thans

het bestuur voeren, zoo het woord *Fransche Republiek* allen angst inboezemt, die iets bezitten, allen, die gehecht zijn aan de eerbiediging van den persoon en van den eigendom, allen, die eene andere vrijheid willen dan welke op de openbare gebouwen geschilderd is; maar bij die allen heeft de oude Fransche republiek haren schrik achtergelaten, en met ontsteltenis hebben zij de republiek zien herrijzen. Het vertrouwen is dus geweken; een paniek neemt zijne plaats in. Van harte hoop ik, dat het vertrouwen terugkeeren zal, en het is ons allen een dure pligt het terug te roepen; maar alles duidt aan, dat het slechts langzaam zal wederkomen. Maar alleen het vertrouwen steunt het kapitaal en maakt het nuttig en vruchtbaar om voort te brengen, wat de maatschappij behoeft, omdat alleen het vertrouwen den vrijen omloop er van mogelijk maakt. Nu is het vertrouwen weg en wij zijn met evenveel grondbezit, huizen, werktuigen, wegen, kanalen en spoorbanen, met evenveel voorraad van grondstoffen en bewerkte artikelen, met evenveel verstand, vernuft, talent en kennis en vaardigheid heden veel armer dan gisteren. Uit den schoot dezer algemeene verarming kan op hoog gezag geene verbetering van den toestand van 15 of 20 millioen onzer geschapen worden. Fabrijkanten, landbouwers, handelaars, praktizijns, geneesheeren, geleerden, kunstenaars, al wie niet handwerksman is, verdient heden veel minder dan eene maand geleden. Is het dan nu voor den handwerksman het oogenblik om hooger loon te vorderen? Voorwaar de vraag is niet meer: hoe zullen wij den arbeid beter loonen? maar, hoe arbeid te vinden? En God geve, dat wij over eene maand niet nog meer verstoken zijn van werk dan thans!

Door welke wet wordt in een land, waar de arbeid vrij is, het loon geregeld? Door den overvloed van kapitaal in verhouding tot de handen, die werk zoeken. Hier geldt weder die eeuwige wet van vraag en aanbod, die bij alle overeenkomsten voorzit. Een fabrijkant heeft juist kapitaal genoeg, om aan honderd arbeiders werk te verschaffen tegen ƒ 4. Er komen twee honderd, nu moet hij óf ze laten gaan, óf, zoo hij allen wil gebruiken, ƒ 2 den man betalen, óf zijne fabrijk sluiten. Eene andere keuze blijft er niet. Hoe

meer alzoo de bevolking in verhouding tot het kapitaal klimt, hoe meer de arbeidsloonen dalen. Zij zullen dalen tot schade voor den algemeenen welstand, ten spijt van het beroep op de Christelijke liefde, ondanks den kreet van de geschokte menschelijkheid. Zij zullen dalen totdat de rampzalige werklieden tot de uiterste grens van de mogelijkheid, om te bestaan, tot de grofste levensmiddelen gezonken zijn. Dat is Ierlands lot, waar de arme landbewoner, naarmate de menschen zich vermenigvuldigd hebben, terwijl het kapitaal op gelijke hoogte is gebleven, van het gebruik van vleesch is gedaald tot droog brood, van brood tot goede aardappelen, van melige aardappelen tot glazige en kleiïge, die op een gegeven stuk gronds in grooteren getale kunnen groeijen. Dat is vreesselijk, maar het is eene stalen noodzakelijkheid. Waar niets is, verliest de keizer zijn regt, luidt het oude spreekwoord; desgelijks het volk, het moge dan souverein zijn of niet.

Tribunen, philanthropen, volksredenaars, doorploegt uw brein, gij zult geen andere slotsom vinden, dan deze: jammerlijke ellende, waar vele handen zijn en weinig kapitaal. Wetten en decreten zullen arbeid en loon waarborgen! IJdele pogingen! uw waarborg zal nietig zijn, zoo lang gij geen kapitaal hebt voortgebragt, en gij zult dit niet kunnen voortbrengen, dan door nuttigen arbeid, door spaarzaamheid, onthouding, geduld. Eene algemeene verhooging der werkloonen of eene vermindering der werkuren uit te schrijven, blijft eene dwaasheid, zoo lang het kapitaal niet vermeerderd is. Ziedaar eenen anderen fabrijkant, die twee honderd man in het werk heeft: gij eischt, dat hij het loon verdubbele: hij doet het, maar gebruikt voortaan slechts honderd man; wat zult gij met de andere honderd doen, wien hij hun afscheid geeft? Ge antwoordt: de staat zal hun werk geven en nationale werkplaatsen oprigten. Goed zoo. Maar voor die werkplaatsen is kapitaal noodig; waar zult ge het vinden? Men schept geen kapitaal gelijk Deucalion menschen schiep door steenen over den schouder te werpen. Zoo de staat het noodige kapitaal voor de nationale werkplaatsen wil bekomen, dan moet hij het van de burgers nemen of leenen. Maar dan zullen deze, minder kapitaal bezittende,

genoodzaakt zijn andere werklieden weg te zenden; terwijl gij aan de eene zijde bezigheid geeft zullen er aan de andere zijde even zoo velen werkeloos worden, die u wederom arbeid zullen komen vragen. Gij zult nooit gedaan hebben. Het is Ixion's rad.

Nog meer. Zoo ge de loonen verhoogt zullen de kosten van voortbrenging stijgen. Wilt ge niet verliezen, gij zult duurder moeten verkoopen; dan zal het verbruik afnemen, dan zal de voortbrenging die rigting volgen, en minder lieden zullen werk vinden. Hoe denkt gij hierin te voorzien? Toch niet door nationale werkplaatsen, die met geleend kapitaal werken? Het is onmogelijk. - Maar er is een hulpmiddel; men zondere een deel van het budjet af om de ledigloopende arbeiders te voeden! - Zoo hebben wij dan eene armen-tax gewonnen. Die tax zal moeten worden gevonden uit dezelfde bronnen als de overige staatsuitgaven; en gij zult slechts iets meer aan het nationaal kapitaal ontnemen. De millioenen, die in handen der schatpligtigen het nationaal vermogen zouden hebben vergroot, worden van het oogenblik af, dat gij ze aan werkelooze arbeiders uitdeelt, onvruchtbaar verteerd. Zij zijn verloren. Zoo dwaalt gij al verder af van het éénige doel waarheen gij hebt te streven, indien gij het lot der arbeidende klasse wilt verbeteren. Gij moest zorgen voor de vermeerdering van het kapitaal; gij vermindert het.'

Na met een woord aangewezen te hebben, dat de gedwongen verhooging der werkloonen het onmogelijk maakt de mededinging tegen de vreemden op onzijdige markten vol te houden, hetgeen naauwelijks betoog behoeft, treedt Chevalier op een ander terrein. 'Maar het is mogelijk, zeggen velen, en duizende werklieden loopen thans weg met het denkbeeld, eene betere verdeeling van de winsten der voortbrenging tusschen kapitaal en arbeid te maken, den arbeid meer, het kapitaal minder toe te leggen. Is ook dit niet een droombeeld? In eene vrije maatschappij, onder de heerschappij der vrijheid van den arbeid, zoo vele eeuwen lang door de arbeiders gewenscht en eindelijk zoo zuur gewonnen, wordt het aandeel van het kapitaal geregeld door dezelfde onveranderlijke wet van vraag en aanbod, die ik reeds heb aangehaald.

Waar weinig kapitaal is tegenover vele handen, is het deel van het kapitaal het grootst. Zoodra het kapitaal vermeerdert neemt zijn aandeel in de winst af. De geschiedenis getuigt het. De rente van het kapitaal daalt naarmate de beschaving de rijkdommen doet toenemen. En zoo komen wij terug tot hetzelfde besluit, waartoe wij reeds langs eenen anderen weg genaderd waren; zoo gij aan het kapitaal een beperkter aandeel in de winst wilt toeleggen, zorg dan dat het kapitaal aangroeije in evenredigheid van het cijfer van den arbeid. Geen andere uitweg is er denkbaar.' - Doch men is verder gegaan. Niet alleen een geringer deel in de winst heeft men het kapitaal willen toekennen, men heeft het alle aandeel daarin willen ontzeggen. Het denkbeeld is te ergerlijk en te onverstandig tevens om er veel woorden aan te verspillen; zoo ook heeft M. Chevalier het begrepen; met weinige woorden, met eenige cijfers toont hij aan, dat zulk een stelsel 'weldra eene volkomene gelijkheid zoude teweeg brengen, eene gelijkheid niet van welvaart, maar van ellende.'

Nog twee zaken zijn er, die bij den braven man eene edele verontwaardiging opwekken; zij liggen buiten de perken van zijn eigenlijk onderwerp, maar in het aangezigt der revolutie moet hij in treffende woorden er het vonnis over spreken.

'Er zijn eischen,' zegt hij, 'die men noode vermeldt, maar die men moet aanroeren, omdat de geschiedenis ze zal opteekenen. Daartoe behoort de vordering, gedaan in vele, toegegeven in enkele werkplaatsen, dat het werk bij stuk zal worden afgeschaft, en dat elk voor zijn dagwerk zal betaald worden. De slechte arbeiders zullen er iets bij winnen; maar de ijverigen, de bekwamen, de huisvaders, die, gespoord door de liefderijke zorg voor hunne kinderen, eene kleine onderneming op het touw zetten en gelukkig ten einde brengen, hebben er slechts bij te verliezen. Dat is een geweld, dat de man, die het minst belangstelling verdient, pleegt jegens hem, die regt heeft op onze zorg en achting. - Ware het mogelijk, evenzoo uit de geschiedboeken van Frankrijk's vrijheid de bladzijde te scheuren, waarop de onverbiddelijke historie zal vermelden, hoe de Franschen, door ruw eigenbelang gedreven, hebben geëischt, dat Engelsche werk-

lieden, hunne broeders, verjaagd zouden worden en hoe zij hunnen eisch hebben verkregen!’

De regeling van den arbeid.

De tweede helft van zijn geschrift besteedt M. Chevalier grootendeels aan de bestrijding van Louis Blanc's *Organisation du Travail*. Wat hij daarin zegt, weder te geven, zou een verdrietelijke en onvruchtbare arbeid zijn. Polemiek is een dor veld voor den lezer, voor de schrijvers slechts met doornen bewassen. De regter, die met aandacht en belangstelling den wel bestudeerden of vurig geïmproviseerden termijn van eisch des pleiters gehoord heeft, schuift onwillekeurig op zijn' zetel heen en weder, wanneer de welsprekende redenaar stuk voor stuk de opgeteekende argumenten van partij gaat bestrijden.

Zou het ook wel nuttig zijn? Met andere woorden, zou M. Chevalier zich heden den 15den Mei dezelfde moeite gegeven hebben om Louis Blanc's laatste hoofdstuk nog eens over te schrijven en met den vinger er bij te beantwoorden, welke hij in de eerste dagen van Maart zich afgevergd heeft, toen hij nog geen andere uitspraak der ervaring over de uitvoerbaarheid der *Organisation* konde aanvoeren dan deze: ‘Ik beroep mij op ieder, die eene werkplaats bestuurd heeft; en ik verklaar, van dit oogenblik af een proseliet der leer van Louis Blanc te zullen zijn en een apostel te worden van zijn stelsel, wanneer hij slechts onder al de bewoners van Parijs, die de nijverheid kennen, drie weet te noemen die van oordeel zijn, dat eene fabriek, volgens zijne denkbeelden ingerigt, de mededinging der overigen drie maanden lang kan volhouden zonder zich failliet te geven.’

Maar is het al overbodig nu nog een aandachtig oor te leenen aan den scherpzinnigen criticus van een reeds veroordeeld stelsel, - waar de apostel der vrijheid van den arbeid, der vrije mededinging weder op zijn eigen terrein treedt, heeft hij regt, ons opmerkzaam gehoor te vorderen. Hij heeft er regt op, omdat hij, niet zich zelven tot eenen profeet

maakt en in blinde dweepzucht zijne leer ons wil opdringen, maar aan de warme overtuiging van de waarheid der beginselen die hij predikt, de bezadigde overweging paart hunner uitvoerbaarheid in het werkelijke leven en de erkenning van het goede, dat elders gevonden wordt. Zoo lost bij hem de strijd zich op in harmonie; zoo brengt zijne eigene rigting hem op het terrein van de algemeene beginselen van het socialismus. ‘Ik houd vol,’ zegt hij, ‘dat het noodzakelijk is de mededinging in het leven te houden, noodzakelijk in het belang der werklieden zelve; maar omdat een beginsel goed, of zelfs uitmuntend is, ligt daarin nog geene reden om het onbepaald, tot zijne uiterste gevolgtrekkingen, door te drijven, zonder om te zien. Zij, die met de leiding der belangen van de maatschappij belast zijn, moeten meer dan één beginsel, alle even eerbiedwaardig, gelijkelijk in het oog houden, beginselen, die schijnen elkander uit te sluiten, doch inderdaad slechts hun geregte deel eischen. Het een weegt tegen het ander op, en even als in de werktuigkunde de meest uiteenloopende krachten zamenwerken, lossen zij zich op in eene enkele kracht, de resultante. Gelijk de burgerlijke vrijheid vereenigd moet zijn met het beginsel der orde, zonder welke zij tot rampzalige uitspattingen zou overslaan, evenzoo kan men de gevaarlijkste nadeelen der mededinging afweren door de verstandige toepassing van een beginsel, dat alle socialistische scholen met gelijke geestdrift prediken, het beginsel van associatie.’

Welke is nu de vrije concurrentie, die de associatie in haren schoot opnemen kan? Hoedanig is de band der associatie, die met het beginsel van vrijheid in den arbeid kan zamenhangen?

De vrije concurrentie, zegt Louis Blanc, is de geessel der maatschappij. Zij is niet slechts verderfelijk voor den man, die met handenarbeid zijn brood verdient, maar ook voor den gezeten burger. Ik geef toe, de concurrentie heeft hare schaduwzijde. Hare kampplaats is met lijken bezaaid. Hoe menige gegronde en geoorloofde hoop is er teloor gegaan; hoe menig gezin heeft er zijne toekomst zien vernietigen. Ik ontveins het niet; ik betreur het diep. Maar is ook de loopbaan der vrijheid niet met puinhoopen bedekt? Schanddaden heb-

ben haren heiligen grond bevlekt; zij is met bloed bespat. De guillotine is op dezen bodem ingewijd, het atheismus heeft er den schepter gezwaaid, uitbraaksels van het menschdom hebben er op gepraald. Moet men daarom de vrijheid vloeken? Waarom dan de vrijheid van den arbeid verantwoordelijk gesteld voor de logentaal die in haren naam gesproken, voor de misdrijven die in haren naam gepleegd zijn?

Van alles wordt misbruik gemaakt, zelfs van de heerlijkste beginselen. Maar waant men ooit tot eene maatschappelijke orde te zullen komen, waar noch geweld, noch bedrog meer zal gevonden worden? Er zullen altijd goeden en boozen op de aarde zijn. Het komt er slechts op aan te zorgen, dat de goeden niet stelselmatig aan de boozen opgeofferd worden, dat het goede over het kwade de overhand behoude. En dit, dit zal geschieden als de nijverheid zich onder de vaan der vrijheid, der mededinging schikt; want, het kan niet genoeg herhaald worden, de mededinging is de vrijheid in de nijverheid. De mededinging is als een prikkel, die de maatschappij steeds voorwaarts spoort naar eenen toestand waarin de hoeveelheid der voortbrengselen groot genoeg zal zijn om een' iegelijk daarvan zijn billijk deel te kunnen geven; onder dezen prikkel ontwikkelen zich de uitvindingen en verbeteringen, en het uitsluitend karakter van elke verbetering in de nijverheid is, om de voortbrengselen te vermeerderen, die door eene gegevene kracht van arbeid kunnen worden verkregen. Die prikkel is scherp, en soms slaat hij pijnlijke wonden. Laat ons trachten die wonden te genezen of ze minder smartelijk te maken, maar zonder den prikkel te verstompen, zonder hem af te wenden. Wilden wij hem geheel wegnemen, gelijk Louis Blanc wil, wij zouden eene altijd durende ellende voor het grootste deel der menschen bewerken. Van dat oogenblik zou het met den vooruitgang der nijverheid gedaan zijn. Neem de mededinging weg, en verstijving zal treden in de plaats dier vurige bedrijvigheid, welke de hoofdtrek is van het karakter der hedendaagsche industrie. Neem de concurrentie weg, en de zegen der armen, de goede koop der waren, zal mede weggenomen zijn.

Volken of personen, niemand denke voor eeuwig eene tente op aarde te vinden voor eenen zoeten slaap, met liefe-

lijke droomen omkranst. Wij zijn hier geplaatst om te strijden, om beproefd te worden, en de vrucht onzer beproevingen en worstelingen is: vooruitgang. Voor den vooruitgang, neen, voor het bestaan zelf der maatschappij is het noodzakelijk, dat haar stelsel gevestigd zij op de grondslagen der menschelijke natuur, dat het ieders regt eerbiedige. En dat doet het stelsel van Louis Blanc niet; het miskent, het verkracht de natuur. In dit stelsel overheerscht en vernietigt het kwade het goede. Onder de heerschappij der vrijheid, der mededinging is het omgekeerd. Wij hebben slechts te onderzoeken of er geen middel te vinden is, om het kwade, dat onvermijdelijk zich ook aan het stelsel van vrijheid hecht, zooveel mogelijk te verminderen.

Hier kom ik op het terrein waar ik mij mogelijk met mijne tegenstanders zal kunnen verstaan, waar ik associatie nuttig en mogelijk acht. Ten eerste is er de bezuiniging van het verbruik. En hier laat ik Louis Blanc gaarne het regt wedervaren, dat hij wèl doet met de arbeiders aan te sporen om zich te vereenigen tot het genot der vruchten van hunnen arbeid. Zulk eene vereeniging brengt eene aanmerkelijke besparing mede. Wie, aan zich zelven overgelaten bijna in eenen staat van gebrek verkeert, kan door vereeniging met anderen een dragelijk bestaan vinden.

Maar ook in de voortbrenging wil ik de associatie laten gelden. Ik ken haar zelfs hier nog grooter gewigt toe. Dit denkbeeld is bij mij niet van heden of gisteren; ik heb het reeds in 1841 ontwikkeld; ik ga verder; het is het denkbeeld van alle nieuwere economisten.

Doch deze vereeniging tot voortbrenging, deze Regeling van den Arbeid, indien men ze zoo dan noemen wil, van welken aard behoort zij te zijn? Zeker niet gelijk die van Louis Blanc, want deze voert tot onmagt en tot dwingelandij; deze geeft slechts aan de hommels het regt om den honig te verteren, die door de nijvere bijen met moeite wordt vergaderd. De ware regeling van den arbeid moet op dit beginsel gegrondvest zijn, dat elke belooning geregeld worde naar mate van den omvang en van het gewigt van elks verdiensten.

Wijs ons dan aan, hoe is dit stelsel te verwezenlijken? Ik heb het vroeger gezegd en ik herhaal het heden, dit is

eene moeijelijke en langdurige taak, en om haar te voltooijen zullen geslachten er aan moeten arbeiden. Ik ken geen plan, volgens hetwelk morgen werkplaatsen opgerigt en ieders regten afgebakend kunnen worden. Maar wanhopen wij daarom niet, en vooral laat ons ons zelven niet armer rekenen dan wij inderdaad zijn.

Vóór alles, laten wij elkander wèl verstaan. Wat beteekent de regeling van den arbeid? Dit woord, waaraan zich zoovele onbestemde verwachtingen vastklemmen, dat op zoovele banieren schittert, is nooit regt omschreven door hen, die het 't meest in zwang hebben gebragt. Misschien heeft het daardoor juist te grooteren opgang gemaakt. De mensch, vooral de ongelukkige, hangt bij voorkeur alles aan wat geheimzinnig is, omdat dan zijne opgewondene verbeelding in de rookwolken, waarmede de afgod, dien men hem voorhoudt, omhuld is, alles meent te ontdekken, wat zijn leed verligten, zijn lijden in vreugde verkeeren kan.

Regeling van den arbeid in den ruimsten zin des woords moet bestaan in eene zamenstelling van inrigtingen die den handwerksman in alle toestanden, waarin hij geplaatst wordt, werkelijke hulp bieden, van zijne geboorte af tot zijnen overgang naar eene betere wereld. Zoo beteekent zij niet slechts eene verzekering van goed loon voor goed werk, maar zij omvat evenzeer alles wat hij noodig heeft om zijne kindsheid te beschermen, zijne jeugd te vormen, zijn mannelijken leeftijd te bemoedigen, zijnen ouderdom te schragen. En ziet. De nieuwe rigting der maatschappij, die in 1789 haren aanvang nam, biedt talrijke elementen aan om deze breede lijst te vullen. Wij hebben voor het kind de minnezaal[1], de bewaarschool, daarna de leerschool; voor den jongeling de school, de ambachts-school. De man van rijpen leeftijd, in het bedrijvig leven, vindt meerder verscheidenheid van ondersteuning. In de eerste plaats noemen wij met eerbied de spaarbank, wier grootste voordeel niet bestaat in het verzamelen van een noodpenning voor den slechten tijd,

1 *Crèche*. De zaak is ten onzent ter naauwernood bekend; haar naam ontbreekt nog in onze taal. Zou men met dezen vrede kunnen hebben tot een betere gevonden is?
V.

voor den ouden dag; die niet alleen lof eischt omdat zij den handwerksman zelven doet medewerken tot vergrooting van het nationaal vermogen. De spaarbank verheft de zedelijke waarde van den mensch. Zoodra hij daar zijne bijdrage gestort heeft, gevoelt hij zijne waarde en rigt er zijn levenswijze naar in. Het verkrijgen van een eigendom is voor den arbeider wat voor den reus der mythe de aanraking van den grond was, eene bron van kracht. Van dat oogenblik af begint hij vooruit te zien; de toekomst verkrijgt voor hem eene beteekenis, het leven een doel. Naast de spaarbank vindt de man op rijpen leeftijd de waarborg-genootschappen; de herhaling-scholen bevestigen en vermeerderen zijne kennis. Voor den ouden dag kan hij zijne invaliden-kas hebben, waarvan reeds, wel is waar in gebrekkigen vorm, in Engeland eene proef is genomen. Eindelijk, de revolutie van Februarij heeft het denkbeeld op den voorgrond gesteld van de toewijzing van een evenredig aandeel in de winsten der onderneming, waarbij de arbeiders werkzaam zijn.

Wat het laatste betreft, de deelneming der arbeiders in de winsten eener onderneming, waarin bij velen de geheele regeling van den arbeid zich oplost, zij is niet denkbaar zonder eene omwenteling in de zeden. Ik geef toe, dat staatkundige omwentelingen, wanneer zij dien naam verdienen, van zelve in de zeden eene hervorming teweeg brengen. Ik geloof dus, dat langzamerhand zulk eene deelneming gebruikelijk en natuurlijk zal worden; maar er wordt veel voorzorg vereischt, zal het regt van eigendom niet geschonden worden; voorzorg, die zelfs noodig is in het belang des arbeiders zelven, want de eerbiediging van den eigendom is in het belang van allen, zonder onderscheid. Ik beproef niet, zelfs in de nevelachtigste termen niet, aan te toonen van hoe groot gewigt die nieuwe verdeeling der winsten zijn zal. Het vraagstuk gaat mijne krachten te boven. Evenmin zal ik trachten de voorwaarden om te trekken, onder welke het denkbeeld uitvoerbaar zal zijn, noch de vormen, waarin men het zal toepassen. Twee voorwaarden zijn stellig: de vooruitgang der nijverheid moet er zijnen prikkel bij behouden; strikte regtvaardigheid, de eenige duurzame kracht, moet er bij op den voorgrond staan.

‘Deze nieuwe verdeeling van de vruchten van de nijverheid zal welligt eenmaal het karakter der industrie wijzigen, omdat zij dat der arbeiders zal veranderen. Zonder twijfel zal zij dezen een gevoel van eigenwaarde, zucht tot orde en degelijkheid inboezemen, waartoe zij anders niet zoo spoedig zullen geraken. De bedekte worstelingen tusschen meesters en knechts, die zoo vele wanordelijkheden, zoo vele schade, zoo veel verlies van krachten voor den arbeid hebben veroorzaakt, zouden dan niet mogelijk zijn; en het zijn vooral deze overwegingen van zedelijke, staatkundige en maatschappelijke orde, die mij thans *zulk* eene regeling van den arbeid doen wenschen.’

Wij kunnen hier deze vertolking van, of juister gesproken, deze bloemlezing uit M. Chevalier's denkbeelden over kapitaal en arbeid besluiten.

Zullen zijne eerlijke lessen veel baten om de Economisten en Socialisten elkander nader te brengen? Wij hopen, maar wij betwijfelen het. Zonderling genoeg, indien men vraagt, wat is eigenlijk Socialismus, wat Economie, dan moet het antwoord luiden: volstrekt hetzelfde; het grootste onderscheid bestaat daarin, dat het eene zijnen naam uit het Latijn, het andere uit het Grieksch ontleent. In eenvoudige, voor elk verstaanbare taal overgebragt, beteekent Economie niets anders dan de leer der huishouding van den staat, van het volk, en Socialismus de leer van de volks-maatschappij. Indien men den Economist en den Socialist ieder vraagt: wat is uw doel, waarheen moet uwe leer ons leiden? beiden zullen u als uit eenen mond antwoorden: ons doel is, het volk welvarend, gelukkig te maken; onze leer strekt om aan de huishouding, aan de maatschappelijke zamenleving des volks de regeling te geven, die tot dat doel moet leiden. Van waar dan zoo vinnigen strijd? Ongelukkig, omdat de beide woorden, door de Socialisten inzonderheid, tot partijleuzen gemaakt zijn.

Het is waar, de Socialisten geven aan de leus, die zij in hunne banier voeren, eene beperktere, eene naauwer omschrijvende beteekenis; althans in het stelsel van den ‘grooten Socialist’ dezer dagen, Louis Blanc staat zij op den voorgrond.

Volgens hem is Socialismus niet meer de leer der maatschappij, maar de leer van de maatschap, van de vennootschap. De geheele regeling van den arbeid, zoo als men in deze dagen beproefd heeft, haar in Frankrijk in te voeren, is niet meer dan eene vennootschap van koophandel tusschen den ondernemer, die zijn kapitaal, en de werklieden die hunnen arbeid - of hunnen naam van arbeider - in de gemeenschap brengen. In hare verste uitzigten strekt zij zich niet verder uit dan tot eene maatschap van winst en verlies tusschen de onderscheidene ondernemingen in dezelfde soort van nijverheid.

Men doe ons hier niet het verwijt van ongepaste spotternij. Wij zouden de zaak met de ernstigste woorden niet juister weten voor te stellen. Hierin juist ligt de groote fout - niet van het Socialismus, maar van de socialistische school, die thans den toon voert. Zij is eenzijdig, en daarom valsch. Zij vervalt in dezelfde dwaling als de school der Protectionisten. In de geheele nijverheid zien beide niets anders dan de fabrijken; het eenige verschil is maar, dat de Protectionisten meer op den fabrijkant, de Socialisten op den fabrijk-arbeider zien. Van daar dan ook, dat beide consequent op dezelfde klip verzeilen. Die vrijheid, welke M. Chevalier zoo krachtig, zoo welsprekend handhaaft, wordt door beiden gelijkelijk miskend. Slechts dringt u de een den dwang op bij de bepaling van den prijs der grondstof of van het voortbrengsel; de ander bij den prijs van den arbeid en der voortbrenging.

Die eenzijdigheid, die bekrompenheid, mogten wij liever zeggen, is dan ook de zekerste waarborg, dat de sociale leer, die thans gepredikt wordt, nimmer in ernst zal worden toegepast, of dat zij althans bij de eerste poging tot hare toepassing zelve haar vonnis moet uitspreken. Hare toepassing is niet anders denkbaar dan in eenen staat uitsluitend uit fabrijkanten en fabrijk-arbeiders zamengesteld. Een voorbeeld voor honderd! Denk eens een oogenblik aan de mogelijkheid, dat een koopman op het einde des jaars zijn balans overlegge aan de meters, waagdragers, sjouwers, schuitenvoerders, sleepers, kruijers, die gedurende het jaar in zijne dienst gewerkt hebben, om hun *pro rato* een aandeel in zijne

winst uit te keeren. Evenwel, is de verhouding tusschen den koopman en deze *zijne* arbeiders, niet volkomen dezelfde, als die tusschen den fabrijkant en de zijne? De koopman vertegenwoordigt zoowel het kapitaal als de eigenaar der fabrijk; de lieden, die voor hem werken behooren zoowel tot de ‘arbeidende klassen’ als de fabrijkarbeiders. - Of ziet ge eenige mogelijkheid om het stelsel toe te passen op die kleine industrie, die in alle stelsels stelselmatig over het hoofd gezien wordt, en nogtans zulk een kostbaar en veelbeteekenend element van den nationalen rijkdom uitmaakt, op de ambachten, handteringen en neringen, die ook den min gegoeden burger bij bekrompen middelen eene onafhankelijke, zelfstandige stelling in de maatschappij verzekeren? Wat zullen dezen of hunne helpers gebaat worden door eene regeling van den arbeid? Hoe zullen zij er niet door geschaad worden?

Evenwel, laat ons billijk zijn. In dezelfde eenzijdigheid, die het vonnis uitspreekt over de leer der Socialisten, ligt ook eenigermate hare verontschuldiging. De ziekte, die het ligchaam der hedendaagsche maatschappij teistert, het pauperismus, doet zich het scherpst, het afzigtelijkst voor in de groote fabrijsteden, waarmede de jonge industrie en hare uitvindingen Europa's oppervlakte bezaaid hebben. Uit de groote werkplaatsen, waar de machines de hand de menschen vervangen, waar de werkman zelf schier tot machine verlaagd is, rijzen de kreeten van ellende en jammer op, welke als snerpende wanklanken de harmonie der maatschappelijke orde verstoren. En ziet: het fabrijkwezen is als de magneetberg uit Sindbads reize; de stroom drijft alle nijverheid onweêrstaanbaar derwaarts, en eens binnen het bereik zijner aantrekkingskracht spatten ze uiteen om zich aan te sluiten aan de magneet en zijne kracht te vermeerderen. Wie zal de koene zeeman zijn, wiens pijlen het metalen beeld, dat op den top des bergs staat en waaraan hij al zijne wonderkracht ontleent - het kapitaal - in zee doen storten?

Niemand, noch Louis Blanc, noch een ander. Het is niet mogelijk; het ware niet wenschelijk. ‘Laissez faire, laissez passer!’ Het kwaad draagt zijn eigen geneesmiddel in zijnen schoot. Wat is het groote fabrijkwezen anders dan de verwezenlijking van de twee denkbeelden: besparing van kapi-

taal - dat is in één woord besparing van tijd, krachten, onkosten van voortbrenging - en vereeniging van kapitalen tot magtiger en nuttiger werking? En wie in de bevestigende beantwoording dezer vraag geenen geruststellenden waarborg voor de toekomst ontdekt, voor hem de lessen van M. Chevalier over kapitaal en arbeid vruchteloos geschreven. De tijd zal komen, waarin de associatie der kapitalen in haren kring ook zal opnemen het kapitaal, dat in de bekwaamheid, de kracht en den goeden wil des arbeiders bestaat. Maar men overhaaste niet: men trachte niet door geweld af te dwingen, wat van zelve zich ontwikkelen moet. Of, en hoe die vreedzame, natuurlijke ontwikkeling mogelijk is? Menigeen zal het misschien zonderling in de ooren klinken dat er hier te lande reeds zulk eene regeling van den arbeid bestaat en bestaan heeft lang vóór dat Louis Blanc er aan dacht zijne ‘organisation du travail’ te schrijven. Wij behoeven slechts te herinneren aan de wijze waarop onze meeste Kofreederijen, vooral in de provincie Groningen, zijn ingerigt. Als er een schip op stapel gezet wordt neemt elk belanghebbende deel in de reederij, de boekhouder, de schipper, de bouwmeester, de zeilmaker, de smid, de mastenmaker, de touwslager, elk heeft zijn aandeel. Elk brengt zijn aandeel in de uitrusting, elk bekomt zijn deel in de winsten der vaart. In vele gevallen strekt dit deelgenootschap zich mede uit tot de bemanning; de manschap verbindt zich voor het geheele saizoen en deelt in de kansen van meerdere of mindere winst bij de vaart. Daarnevens bestaat de onderlinge solidariteit, welke de tweede grondslag is van Louis Blanc's stelsel, het zoogenaamde *compact*; een onderlinge waarborg, niet ter verzekering van winst, maar ter verzekering tegen schade. Hetzelfde stelsel van verdeeling der winst tusschen kapitaal er arbeid gold reeds oudtijds bij de uitrusting der Groenlandsvaarders; het geldt nog bij de meeste onzer visscherijen. Ook elders, b.v. bij de Italiaansche koopvaardij wordt het aangetroffen. Trouwens, niet alleen ons Wetboek van Koophandel[1] zelfs de Code

1 Art. 420. Verg. 421, 422, 423 v.v. Het schip is eene maatschappij in het klein. En het is wel de aandacht waard, hoe zeer een deugdelijk en practisch socialismus, door gewoonte van onheugelijke tijden ingevoerd en door de wetgeving van latere dagen bekrachtigd, in deze kleine maatschappij de betrekkingen, regten en verpligtingen harer leden regelt.

de Commerce[1], ofschoon minder duidelijk, erkent de verbindtenis.

‘Laissez faire, laissez passer!’ Moeten wij dan intusschen de handen in den schoot leggen? Verre van daar. Wij kunnen en moeten allen medewerken om de toekomst, waarop wij hopen, nader te brengen. Hoe en door welke middelen? M. Chevalier heeft het in heerlijke trekken aangewezen. De ware *organisation du travail* bestaat niet alleen hierin, dat den handwerksman een evenredig aandeel in de winst worde verzekerd. Zij strekt zich verder uit; zij omvat zijn geheel zedelijk en physisch bestaan: die geldelijke belooning is er het minste deel van. Zij strekt om de breuk tusschen standen en klassen te heelen, den arme tot den rijke op te heffen. Hare middelen daartoe zijn de minnezaal, de bewaarschool, de leer-, werk-, herhaling-, ambachts-, industrie-school, de spaarbank en spaarkas, de ziekenbussen en waarborggenootschappen. Op dit veld kan en moet nog veel gearbeid worden; naauwelijks is het ontgonnen. Wij moeten het met schaamte belijden, ook van ons land geldt het verwijt, dat M. Chevalier aan Frankrijk doet: de meeste dezer instellingen zijn nog naauwelijks den kiem ontwassen. Alleen het woord spaarbank jaagt ons een' blos op het gelaat. De staat behoorde zoovele millioenen jaarlijks aan het volksonderwijs te besteden als hij thans honderd duizenden er voor op zijn budjet stelt. De tijd moet spoedig komen, dat de arme, die zijne kinderen op de straat laat omzwerven om tot deugnieten op te groeijen, niet meer de zware schuld daarvan op de maatschappij mag terugwerpen door te zeggen: ‘Op de school is voor mijn kind nog geene plaats.’

En dan nog iets. Men verwijt de verdedigers van den vrijen arbeid, dat hun stelsel krachteloos is, dat het niet heeft bewezen bruikbaar en heilzaam te zijn voor de maatschappij. Goede Hemel! waar heeft men het vergund, dit te bewijzen? Waar *is* vrijheid van arbeid? Is elke belasting, die op den arbeid drukt, niet eene belemmering? Is elke formaliteit van

1 Art. 260.

den fiscus, tot verzekering der inkomst van deze belastingen, - en hoevele zijn ze niet, ook bij ons? - niet een schakel van het groote net, dat de nijverheid omstrikt, hare vleugelen zamenperst, haar bij elke schrede doet struikelen?

‘Ons administratief systeem, zegt M. Chevalier van Frankrijk, en wij zeggen het hem volmondig na van Nederland, heeft onder vele andere gebreken deze groote fout, dat het tot in het oneindige wil regelen. Met onze grootspraak van vrijheid zijn wij in alle onze bewegingen gereglementeerd, belemmerd, onvrij. Een vastgewrongen despotismus beheerscht ons door middel der administratieve schrijverij. Het despotismus der oude dagen is verbroken; het despotismus van Napoleon is ineen gestort; het despotismus der bureaucratie tiert weliger dan ooit. Wij moeten aan deze verslag geven van al onze voornemens, haar vergunning vragen voor elke onzer handelingen. Onze aanzoeken neemt zij aan met eene achtelooze traagheid, verschuift ze en legt ze ter zijde, en laat ze, als het haar voegt, de ronde doen door hare bureaux. Zij tergt ons geduld, verlamt onzen ijver, vernietigt onze schoonste uitzigten. Dit ergerlijke misbruik van centralisatie en zucht om te reglementeren is van onberekenbaar nadeel voor de maatschappij. Het ontrooft ons allen, hoofd voor hoofd een half uur, welligt een uur daags van onzen arbeid. Het is evenveel alsof men de maatschappij met geweld een tiende of zestiende van haar kapitaal ontnam, van dat alles, waardoor wij ons rijkdom of het noodige verwerven. Elk moge voor zich het besluit trekken.’

Genoeg. Over dit ontwerp ware een boekdeel te schrijven. Moge uit de revolutie van Frankrijk, van geheel Europa in 1848 de vrijheid van den arbeid geboren worden, gelijk de burgerlijke vrijheid ontsproten is uit de omwenteling van 1789. Wanneer zal die dag aanbreken? Wanhopen wij niet!

Er was een volk - wij kunnen niet beter besluiten dan M. Chevalier zijne schoone lessen besluit - dat God uit allen had uitverkoren om Zijn eigen volk te zijn. Dat volk leefde in slavernij bij de Egyptenaren. God verbrak zijne ketenen en beloofde het te zullen brengen in het land van overvloed; maar veertig jaren liet Hij het zwerven in de

woestijn om het *waardig te maken* dat beloofde land van melk en honig. Ook wij zullen lang nog moeten zwerven, voor wij het doel bereikt hebben, dat ons voor oogen zweeft. Dragen wij dien tijd van beproeving. Geduld is de deugd des sterken, ongeduld voegt aan kinderen.

En zoo er enkelen zijn, die het waagden den toorn der menigte op te zetten en de hartstogten los te laten, onder het voorwendsel, dat de verbetering op staanden voet, tegen allen prijs moet worden verkregen, zij het ook door de omverwerping der grondslagen, waarop de maatschappij ten allen tijde heeft gerust, de eigendom en het gezin, laat ons dan de woorden verkondigen, die Franklin, de arbeider, die een groot staatsman en een groot wijsgeer is geworden, tot zijne medeburgers rigtte: ‘Zoo iemand u zegt, dat gij op andere wijze rijk kunt worden dan door arbeid en spaarzaamheid, luistert niet naar hem; hij is een gifmenger!’

S. VISSERING.

Hollandsche Politieke Poëzij.

1648 *en* 1848. *Dichtstuk, uitgesproken in de Openbare Vergadering der Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten, op den* 25*sten April* 1848, *door Mr. Isaac da Costa. Haarlem, A.C. Kruseman*, 1848.

Er is iets zoo gelukkigs in de keuze van dit onderwerp door den Heer da Costa, voor de gelegenheid waarbij hij het dichtstuk voordroeg, dat we niet aarzelen haar benijdenswaardig te noemen. Verpligt zijne Muze te doen optreden in eenen tijd, die de vorsten zonder waardigheid vallen ziét, en den volken de vrijheid zoo gemakkelijk verwerven doet, of ze als roof te grijpen ware, rolt het eerste dier jaartallen naauwelijks over hare lippen, zie, daar beschamen de schimmen der vaderen het nageslacht, daar beschamen zij tot de eerste vernuften onzer dagen toe, waaruit dien ochtend haar gehoor bestond. Eischt ge een paar bewijzen voor de waarheid onzer opvatting, neem eerst de onwillekeurige vergelijking, waartoe 1648 en 1848 nopen. Hoe helder hebben zij geweten wat zij wilden, de Onsterfelijken, wier afbeeldingen in de Vergaderzaal des Instituuts dien dag te vergeefs waren omsluijerd, daar zij fluks in het lied des dichters zouden ten reië gaan, bezielder dan Miereveldt's penseel ons hen heeft bewaard. Geestdrift en opoffering toch zijn tweelingen, in de ure des gevaars geboren, en de gedenk-

boeken van den tachtigjarigen krijg vermelden feit bij feit, ten bewijze dat begeestering ook onzen koelen volksaard toen niet vreemd heeten mogt; maar de volharding, vereischt om een volk, vier maal twintig jaren lang, voor hetzelfde doel goed en bloed te doen veil hebben, is geene vrucht van ontvlambaarheid des harten, is het gezegend gevolg van onwrikbare overtuiging van den geest! En nu de tweede indruk, door het noemen van dat jaartal te weeg gebragt, het verwijt voor onze laauwheid aan de herinneringen uit onze vroegere historie verknocht. Hoort gij geen oordeel, hoort gij geene veroordeeling der zoogenaamde eendragt, der beklagenswaardige onverschilligheid onzer dagen, in de verscheidenheid, - het woord is te negentiende-eeuwsch-hollandsch - in den strijd van meeningen, door de vaderen, van weêrszijden met dezelfde goede trouw voorgestaan, uit dezelfde vaderlandsliefde tot partijschap gedreven? 1648 moge in de fraaije beeldspraak des Dichters het Hollandsch visschersscheepjen de haven in zien loopen, ‘zinkend - maar van overvloed;’ het zal weldra weder verpligt zijn zee te bouwen, niet enkel uit warschheid van weelderige rust, het zal, naar de behoefte van het oogenblik, in nieuwen nood, den sieraden hunner eeuw, de roerpen in de handen geven: - Joän de Witt, ‘een staatsman even eerlijk als begaafd,’ - Willem de Derde, door geen der groote mannen uit zijn Huis overschaduwd, een achterkleinzoon den eersten Willem waard!

Wij wisten geen beter middel om het standpunt te doen kennen, van 't welk wij het jongste dichtstuk van den Heer da Costa zullen beschouwen, dan dus goedrond den indruk weêr te geven, door den gekozen titel voor de inzage van het vers op ons gemaakt. Welligt zal men er ons hard over vallen, onbescheiden genoeg te zijn geweest, een oogwenk zijne plaats in te nemen; maar men bedenke, dat wij in het opschrift dezer bladen ons doel aanduidden, een woord in het midden te brengen over Hollandsche politieke poëzij onzes tijds. Voor den Dichter verontschuldigen wij ons over deze behandelingswijze niet; hij is te zeer aan louter toejuiching - en ook niets meer - gewoon, om het verrassende eener afwisseling niet te waarderen.

Hoor thans zijnen aanhef:

Zestienhonderd acht en veertig!
Doorgeworsteld was de kamp, -
En ten eind de schriktafreelen
Van een dertigjaargen ramp;
En vergaan de laatste vonken
Van den tachtigjaargen brand!
Vrede! vrede! galmde Europe, -
Vrede, Duitsch- en Nederland!
Uit de graauwe kruiddampwolken
Steeg een koesterende zon!
Nieuwe tijden zijn voldragen,
En een nieuwe loop begon,

Onmiddelijk gevolgd door:

Achttienhonderd acht en veertig!
En de band der Staten sprong, -
En de dam werd doorgebroken,
Die de Omwentlingszee bedwong!
Oorlog! oorlog! davert de aarde,
Oorlog! de oorlog, schier verjaard,
Lang door weeën aangekondigd,
Thans in vollen dosch herbaard!
In d'orkaan van Februarij
Werd gebluscht de Julijzon!
En daar rezen nieuwe tijden
En een nieuw Euroop begon.

Andermaal, men ziet het, even als: ‘Wachter! wat is er van den nacht?’ en op kleinere schaal: ‘Aan Nederland, in de Lente van 1844,’ is het vers een historisch-poëtisch overzigt; eene dichtsoort, waarin wij gaarne aan Da Costa den palm zouden toekennen, als zijne beschouwingen voor het praktische leven vruchtbaarder waren, als de twaalf of twintig eerste regelen van die verzen niet doorgaans de kern zijner gedachten inhielden, in de overige bladen uitnemend geparaphraseerd. Er is een zweem van anticlimax in de voordragt dezer bezwaren, wij erkennen het, want terwijl het laatste hoofdzakelijk den vorm betreft, grijpt het eerste de denkbeelden zelve aan; doch is het niet schier om het even, welk van beide wij bij voorkeur gelden doen, daar het eene als het andere uit hetzelfde geloof voortvloeit, uit dezelfde bron oor-

sprong neemt? Op het standpunt van onzen dichter wordt de tegenstelling in den aanhef treffend geschilderd, doch onwaar gedacht, hopen wij, voldoende verklaard door de aanhaling van Jes. 45 : 6, 7, op het schutblad geplaatst. ‘Opdat men wete van den opgang der zon en van den ondergang, dat er buiten Mij geen God is. Ik ben de de Heer en niemand meer. Ik formeer het licht en scheppe de duisternis; Ik maak den vrede en scheppe het kwaad. Ik de Heer doe alle deze dingen;’ - maar terwijl wij bekennen even opregt als hij aan de leiding der Voorzienigheid te gelooven, is het er verre van, dat de door hem vermoede nadering van het Duizendjarig Rijk voor ons de verwarring van het heden oplost, is het er nog verder van verwijderd, dat die verwachting ons zou kunnen leeren wat onze hand voor het oogenblik vindt te doen. Laat ons er opregt voor uitkomen, het staren op die toekomst, ons in de drie laatste verzen van den Heer da Costa met zoo gloeijende verwen afgemaald, bedreigt zijne ijverigste pogingen met vruchteloosheid, slaat al zijne raadgevingen met den vloek van het onbepaalde, en dreigt in een lijdelijk Christendom gaven en krachten te verteeren, aan wier degelijke werking ons arm Vaderland meer dan ooit behoefte heeft.

Het is niet ter bevestiging onzer opmerking van zoo even, dat Da Costa zijnen lezers menige verrassing derven doet, door in zijn aanhef het hoofddenkbeeld prijs te geven, zoo wij ons over de eerste acht of tien alexandrijnen beklagen, welke op de medegedeelde strophen volgen. Hij had van 1848 gesproken en moest twee eeuwen achteruitdeinzen om zich in 1648 te verplaatsen; wat nood voor eene zangster met wieken als die der zijne? er zijn geene grepen op de lier buiten het bereik van hare hand. En echter, wat doet hij? eene vraag, en die vraag zelve, hoe flaauw is ze! Hier hebt gij haar: ‘of Duitschland, of Europa, of Nederland nog gehoor hebben voor herinnering uit vroeger dagen?’ Het is zoo zwak een overgang, dat wij er geen andere vergoêlijking voor weten dan die van onzen vriend De Clercq, in een vroeger nommer van dit Tijdschrift; ‘ook de gave der poëzij is in de oogen van Da Costa slechts een wapen te meer in den onvermoeiden strijd voor zijne beginselen - een wapen,

dat hij niet om zich zelf, maar om de diensten, die het bewijst, in eere houdt.’ Intusschen vleijen wij ons dat Da Costa, de kunstenaar, de eerste zal zijn om tegen dien Da Costa, de partijtrekker, op te komen, men utiliseert zijn genie zoo maar niet. En welk een genie, voegen wij er bewonderend bij, zoodra we, dat struikelblok over, ons de hemelzalen door de Geschiedenis ontsluiten zien, zalen, langs wier wanden de wonderfeiten dier heldeneeuw zijn vereeuwigd; zalen, waarin een andere Dante ons de schimmen van een grootscher gemeenebest dan het Italiaansche begroeten doet. Maar waarom bij vreemden den lauwer geplukt, als ware het Da Costa niet zoeter te hooren, hoe hij vondeliaansch schildert in regels als de volgende:

Osnabrug
En Munster keeren hier op de eb des tijds terug;
Onsterflijke aardplek, waar twee vuurrivieren stolden,
Die in elkaer gevloeid reeds zoo veel jaren holden
Wijd over berg en dal de gronden zengend! Ziet
De sporen van hun loop in 't eindeloos verschiet
Van wegen, dicht bezaaid met blanke beendren, - steden,
Verpletterd of ontvolkt bij duizend ijslijkheden;
H i e r Naarden, Haarlem en Ostende, of waar verwoed,
De Spanjaard afstuit op een uitgevasten stoet, -
G i n d s , gruwzaam boven al wat ooit kronijken meldden,
Den moord van Maagdenburg! maar links en rechts uw velden
O Nordlingen! uw' kamp, o Leipzig! en den slag
Dien, Maurits! Nieuwpoorts zon u winnen hielp en zag.
Ha! op dat bloedig zand, die platgeschoten muren,
Wat scheemring, weemlend van ontzachlijke figuren,
Krijgshoofden aan elkaâr in stoutheid en genie
Gewaagd, maar ongelijk in grootheid. D a a r Tilly
En Weimar, -

Hier houden we op - want zoo zeer als wij den nevel waarderen, door wiens dundoek heen wij den loop dier vuurrivieren ter nood onderscheiden en slagvelden en steden slechts in de verte gewaar worden en op zien komen, even weinig weten wij ons de schemering, het duister te verklaren, waarin de dichter Wallenstein en Gustaf-Adolf hullen blijft, en tegenover de naauwelijks aangeduide veldheeren van Spanje,

twintig Nassau's met maar éénen trek te voorschijn roept. Zoowel het aanschouwelijke als het schilderachtige der voorstelling lijdt onder deze kortheid, waarvan het onderwerp geen oorzaak kan zijn. Integendeel, zoo ergens overvloed de keuze moeijelijk maakt, het is die der reeks van groote mannen, welke de tachtigjarige oorlog opleverde. De stoffe moge honderdmalen behandeld zijn, Da Costa is zoo gewoon zijne voorgangers achter hem te laten, dat wij het hem noode ten goede kunnen houden, hier niet enkele figuren uit het volk te hebben gepenseeld, hier niet menig burger eene nieuwe onsterfelijkheid te hebben verzekerd. Ware hij zoo warm geworden, zoo allengs opgeklommen, hij zou niet onder hebben gedaan voor Van Haren, in zijn overgang tot de grootste dier schimmen, - opdat gij oordeelen moogt, herroepe ik de regels van Onno Zwier in uw geheugen:

Dees eerste - maar, in welke streken
Gij 't eerste daglicht ook genoot;
Door wie ge uw kindsheid op zaagt kweeken;
Uit welk een stam of bloed gij sproot;
Daar zijn geen Rijken, geene Staten,
Geen Warelddeelen of Klimaten,
Geen Landaart, waar zijn naam niet leeft,
Vandaar de zon begint te rijzen,
Of weigert schaduwen te wijzen,
Of ondergaande, schaduw geeft!

Of is er even veel gloed, even veel dichterlijke verheffing in deze toespraak?:

Maar in geheel die rij, wier schaduwen hier zweven,
Wie achtbaar meer dan Gij, wie nevens u verheven,
Doorluchtig Prinsenhoofd! wien na driehonderd jaar
Dit Neêrland nog vereert, als d'eêlsten martelaar
Der vrijheid, die 't u dankt? Beleid- en krachtvol Krijger
En éénig Staatsheld! diep maar ongekunsteld Zwijger
En zielvol Spreker! in wiens nooit bekrompen borst
Een zelfden adem schept de Volksvriend en de Vorst! -
Wat vijanden, zoo koen, die hem de kroon betwisten
Van staatsbezieler en bevrijder? Maar de Christen
Eert eindloos meerder nog in hem; in hem dat hart,

Zoo sterk in eigen leed, zoo week voor andrer smart;
Dat hart, ten worstelkamp met Karels zoon bewogen
Het eerst door deernis met verdrukten, mededogen
Met bloedgetuigen van Gods woord! Straks greep dat Woord
Hem zelven in de ziel. Ach! voor die zaak doorboord,
Was ook zijn laatste zucht een bede van ontferming
Voor 't volk, in allen nood, van hoogere bescherming
Dan aardsche mogendheên verzekerd door zijn mond,
Gedenk, God van genade! aan dat geloofsverbond!
Gedenk het nog, kan 't zijn, hoe ook aan onze zijde
Geschonden en verbeurd! Gedenk het t'allen tijde
't Zij Dwangzucht persende van boven ons bedreig'
Of opdage, even snood, van ondren! Neig, o neig
Het hart van Vorst en volk, om raad bij U te vragen
Voor d'eisch, de schuddingen, de krankheên o n z e r dagen,
De wijsheid, die Uw gunst aan d'Eersten Willem gaf,
Strale op het moedig hoofd eens Tweeden zeegnend af!

‘Werk en bid!’ de dubbele les des Heeren is wel nooit harmonischer in beoefening gebragt, dan door den voortreffelijksten onzer Vorsten, die, hoezeer in verlichting en verdraagzaamheid zijnen tijd eeuwen vooruit, echter, als de grootsten van ons geslacht, behoefte aan schuldvergeving gevoelde, en haar in Christus vond. ‘Werk en bid!’ Willem de Eerste had die woorden tot zijne zinspreuk mogen kiezen, het eene gebod gold voor hem als het ander, hij wist bij deze van minst noch meest; - maar hoe in de aangehaalde karakteristieke plaats het v r o e d e in het v r o m e te loor gaat, hoe beide, de dichter en de historicus, voor de eenzijdige beschouwing boeten. De dichter, zeggen wij, want de bekeering van Willem van Oranje verleidt Da Costa van toespraak tot opmerking, tot verhaal, tot een, vergun ons de waarheid te zeggen, hier misplaatst gebed; hij heeft fluks andermaal aan te vangen: ‘‘t Zijn viermaal vijftig jaar.’ De historicus, voegen wij er bij, want het bezielend beginsel van den tachtigjarigen krijg en den dertigjarigen oorlog, de vrijheid van geweten, wijkt in de schaduw voor het verbond met den Heer der Heeren gemaakt; met andere woorden, de groote schrede voorwaarts door het volk, de burgerij, de menschheid, op den weg hunner ontwikkeling gedaan, wordt voorbijgezien om aan de tusschenkomst van een, hoe zeldzaam begaafd, toch ook

maar zondig sterveling, een schier wonderbaarlijken invloed toe te schrijven.

Er is weder iets lijdelijks in den toestand onzer natie, als Da Costa haar op den dag van den Vrede van Munster in de Maagd van Nederland veraanschouwelijkt; maar we zijn billijk genoeg om te erkennen, dat de aanmerking slechts in het verband met den geheelen gang zijner gedachten hare regtvaardiging vindt. Hoe zou het ons anders van het hart mogen onze stem op te heffen tegen den greep, niet enkel door de bekende figuur op de munt onzer Republiek gewettigd, neen, in verzen als de volgende, om de plastische voorstelling welke wij er aan dank weten, hoog gewaardeerd! Welk een glansrijke dag tegenover het graauwe donker van het straks ontsloten schimmenrijk! De Maagd van Neêrland, zegt de Dichter, hief bij den vrede van Westfalen het hoofd op en zag rond!

Wat zag zij? enkel puin op uitgeblaakten grond
Door Spanjes steeds op nieuw als opgeschoten horden?
Of wel - den lavastroom reeds vruchtbaar veld geworden?
Neen! onder 't barnen zelf van 't tachtigjarig wee
Een staat volwassen, en reeds Mogendheid! de zee
Ontzagvol deinend voor den donder van die vloten,
Die 't ijs des Noorderpools haast hadden doorgestoten,
Maar straks langs zeekrer weg der Oceanen kloof
Doorsnelden, om Filips zijn Portugeeschen roof
Te ontscheuren, ook in de Oost geen Spanje te gehengen,
En Javaas Paradijs een nieuwe wet te brengen.
De Maagd van Neêrland hief het hoofd op; ja! zij zag
Lang nog vóór d'eersten straal van Munsters vrededag,
Den Wereldhandel met zijn honderden haar steden,
Voor 't stormen onvervaard des oorlogs, ingetreden;
Antwerpen, Lissabon, Venetië, aan het Y
Verplaatst, dat, sints omgord met zijn vierdubble rij
(Het Raadhuis volgde eerlang) van prinselijke grachten,
De wonderen dier eeuw nog zegt den nageslachten -
Den zegen van een grond, die d'armen voedzaam brood,
Den arbeid overvloed, den balling 't w e l k o m bood!
De Maagd van Neêrland looft. Gods wateren besproeien
Haar zevenvoudig erf, en al haar velden bloeien
In schaduw van den rots der vreeze van Zijn naam!

Hoe deert het ons, te moeten getuigen dat wij vruchteloos naar dezelfde meesterhand omzien, als op deze met breede, maar bewonderenswaardige trekken geschilderde voorstelling van Neêrlands onafhankelijkheid en Amsterdams welvaart, een tafereel van den bloei der Kunsten en Wetenschappen dier dagen volgt. Het is aanstipping, het is gewagmaking van Rembrandt en Vondel; het is toespeling op Drebbel en Jansen; het is vermelden der stichting onzer drie hoogescholen, - maar ook niet meer. O Muze van Da Costa! wat ging u aan, dat ge de oorspronkelijke ontwikkeling onzer schilderschool, in haar idealiseren van lager volksleven en burgerlijk gezellig geneugt, voorbijzaagt; haar, die geheel Europa nog waardeert, terwijl zoo menige andere onzer glories verbleekte? O Muze van Da Costa! wat boeide uwen blik zoo zeer binnen de enge grenzen van het gemeenebest, dat ge op den oceaan geen onzer ontdekkers gewaar werdt, den naam van hunne geboortestad, hun gewest of hun geliefd vaderland in alle luchtstreken vernieuwende, waardoor het vijfde werelddeel nog naar Holland heet, al wappert de Hollandsche vlag er niet langer? O Muze van Da Costa! wat was u, dat ge deze uwer waardige gelegenheid niet aangreept, even grootmoedig in uwe vergoêlijking als ge vroeger geweldig in uwe verongelijking waart, om den eenigen de Groot regt te doen? Vreemd immers is aan u de bekrompenheid, die in de formulieren onzer Gereformeerde Gemeente de grondslagen van Christus kerk ziet, gedenkstukken voor u als voor ons van den vromen zin onzer vaderen, maar geene boeijen ten eeuwigen dage het onderzoek aangelegd. En echter, wat zullen wij zeggen, als gij uw tafereel van 1648 besluit, niet met de uitdrukking van het beginsel, dat de ‘nieuwe tijden’ in ‘den nieuwen loop’ beheerschen zou; maar met eene opmerking, die, hoe waar in zich zelve, echter aan het einde van de eerste helft van uwen zang de onverklaarbaarste van allen zoude zijn, als zij niet ten overgang dienen moest. Een trits van scholen, zingt ge, stort licht en laving uit voor al wat kennis zoekt:

> De kennis bovenal, die van de zonde vrijdt.
> De Kerk van Christus slaat dees tijden dankend gade,

En geeft haar Koning de eer, - Zijn Vrijmacht, Zijn Genade!
Neen! roept ze, Uw gangen zijn als de onze niet, o Heer!
Uw wegen boven de onze èn hoog èn heerlijk, meer
Dan boven dit ons stof en aardklomp, waar we op weemlen,
De glans en majesteit van Uwer heemlen heemlen!
Wat menschlijk overleg zou hebben toegedacht
Aan vredesjaren, lang en koesterend en zacht,
Dat voert Uw wijsheid uit door tusschenkomst van schokken,
Die uit de sombre wolk den malschen regen lokken!

Anders, houdt ons de bedenking ten goede, anders lezen wij de geschiedenis van ons gemeenebest, - de uitkomst, door u bezongen, moge verbazend blijven bij de opsomming van wat zoo klein een volk vermogt, hare verrassing verliest zij bij de herinnering, dat het zich in dien tijd voor den vooruitgang had aangegord, dat het bezield werd door liefde voor vrijheid en verlichting beide. Geen dwang des gewetens te dulden, en daardoor de menschelijke ontwikkeling voor alle belemmering vrij te waren, en tevens in daden het geloof te staven, dat Gods zegen, aan al wat goed en groot verdient te heeten, is verknocht, wat anders was het geheim dat onze vaderen eene eeuw lang op Europa's lot den beslissendsten invloed verleende en de wereld, onder den eersten en den laatsten Willem uit den oudsten tak van Oranje, van Spaansche en Fransche dwingelandij heeft bevrijd? Nederlands roeping duurt voor ons van 1572 tot 1672, en wordt vervuld door staatsgezinde en stadhouderlijke partij beide; in spijt van binnenlandsche verdeeldheid, volbrengt het buitenslands zijne grootsche taak! En welke zijn de krachten die het in staat stelden zich van deze te kwijten, zoo niet de wil, die uit weten geboren werd, zoo niet de overtuiging des gemoeds, door geloof gesterkt? Voor deze zijn dagen van beproeving slechts mijlpalen ter bereiking van het doel; helaas! eerst toen beide verflaauwden, gold ook voor ons volk het antwoord op de vraag die uwe zangster zich doet, en welke wij ter wettiging der aanmerking, die wij ons veroorloofden, gewillig overschrijven:

Hoe nu? de krijg voortaan niet vreeslijk meer den mensch?
Geen kalme vrede meer zijn uitzicht en zijn wensch? -

't Zij ver! Maar 's menschen geest, verslingerd aan deze aarde,
Heeft vaak ook deze gaaf en wat haar weldaad baarde,
Gemisbruikt en miskend, de rust verkeerd in lust,
Ten doodelijken slaap zich zelven ingesust,
Of wel den stroom des bloeds, die vrij en frisch moet bruizen,
Bevriezen laten of vermoddren in zijn buizen.

Overvloedig is het misschien op te merken, dat wij er noch het schilderende noch het schitterende in mogen huldigen, dat anders Da Costa's dictie onderscheidt; maar eene opgave der gedachte in het eerstvolgend twintigtal verzen uitgedrukt wordt vereischt, - men mogt anders de plaats voor den aanhef eener veroordeeling der achttiende eeuw houden. Het is er verre van. Den Dichter dient zij slechts ter ontwikkeling van het denkbeeld, dat onze ziel, verstrikt in eigen wil en verward in het net der zonde, somtijds van boven moet worden opgeschrikt om den God der heerlijkheid te zoeken en te vreezen. Als het hart nog voor genezen vatbaar is, zegt hij, dan zijn die schuddingen behoudend, dan kan zelfs de oorlog van volken of geesten het gezegend gevolg hebben, dat begoocheling zwicht, dat het geweten uit zijn sluimer gewekt wordt, dat de afgoden vallen en Gods woord door het Kruis zijn werking doet. Er is weinig poëzij in onze overbrenging, en echter hebben wij getrouw de woorden gebezigd, in het voor ons liggend vers gebruikt. Er is weinig verheffing tot in den trek, die op de zege des kruises volgt:

den duizendtallen
Der opgeschrevenen ten leven, tot een stof
Van aller eeuwen loop door daverenden lof!

Er is zelfs weinig verheffing in het vooruitzigt van den onverstoorbaren vrede:

Dan eerst, als van haar ban deze aarde zal bevrijd zijn,
De menschheid aan den Heer, die haar herschiep, gewijd zijn,
Geen zee meer wezen zal, waaruit de zonde welt,
Geweld en Onrecht in hun eeuwgen boei gekneld, -
Dan eerst zal 't vrede zijn, waaraan geen wormen knagen,
Dan eerst is, naar den raad van 't hemelsch welbehagen,

Geen strijd meer noodig, - maar Gods heil te zien, de lust,
En in alle eeuwigheid Zijn werk te doen, de rust.

Onwillekeurig rijst de vraag bij ons op, waaraan die verflaauwing der dichterlijke vlugt zij toe te schrijven, en met haar het antwoord: noch aan armoede van het onderwerp, noch aan uitputting der zangster; schoon honderdmalen geschilderd, de hemel op aarde blijft altijd wat er hoogst en heiligst in ons is aantrekken, en Da Costa's hart hijgt die toekomst even vurig te gemoet, als toen zij zich het eerst voor zijne blikken ontsluijerde. Waaraan dan, herhalen wij; en andermaal wagen wij het vermoeden te uiten, dat de gang der gedachten hier geen getrouwe weêrspiegeling der indrukken van des dichters geest en gemoed is, dat zich het onware der tegenstelling van 1648 en 1848 als van vrede en van oorlog wreekte tot op zijn genie. Het is maar eene gissing, die wij gaarne scherpzinniger oordeel dan het onze onderwerpen; maar terwijl we aanstippen dat 1648 verre was der wereld, ons vaderland vooral, de belofte van vrede te houden, bidden wij dat 1848 niet al de oorlogswolken over Europa, over Holland brenge, door den Dichter in het verschiet ontwaard. Volge men ons ook bij de beschouwing dezer andere helft van het vers, maar vergunne men ons tevens eerst in vlugtige trekken de tegenstelling aan te wijzen, die voor ons volk het tijdstip van den Vrede van Munster en dat van den huidigen dag oplevert; eene tegenstelling, die wij zoo gaarne door de Hollandsche politieke poëzij hadden veraanschouwelijkt gezien.

Weinige woorden zullen er toe volstaan, of heeft ze u zelve niet voor den geest gezweefd, toen gij Da Costa straks het tafereel van onzen bloei zoo fraai aanleggen, zoo flink groeperen, ach! waarom niet? ook zoo fiksch voltooijen zaagt? Wij ten minste, we hoorden naauwelijks gewagen van den staat onder het barnen van het tachtigjarig wee vast Mogendheid geworden; we zagen de zee niet deinen voor den donder onzer vloten, of we vergeleken in gedachte; - en zoo we vrede hadden met de gestalte van Jan Cordaat, nog even kloek, nog even koen in het geweer als zijn groote voorzaat, hoe kromp het hart ons zamen bij het verval, waartoe Janmaat schijnt gedoemd. Amsterdam rees de wateren uit, of

het der wereld met een nieuwen bouwtrant, met den burgerlijken, verrijken zou, - maar we ontwaakten uit den droom, want de prinselijke grachten dreigden voor de goê gemeente in moeraspoelen te verkeeren, want onder het gedruisch der mokerslagen verstomden de steenen die het voorgeslacht tot ons spreken deed, - want wij bouwden - onze beurs. En wij hoorden van wereldhandel zingen, en wij traden den nieuwen bouwval binnen: Jan Compagnie was gouvernementsklerk geworden, Jan Crediet sloop als een schim den effectenhoek uit, Jan Contant was zoek. En we waanden nog eenmaal de schittering te aanschouwen der honderde bloesems waarop onze inheemsche letterkunde bogen mogt, - maar we traden digter bij, en wat zagen wij dan tal van parasietgewassen, die zich om de struik hadden geslingerd, tot verstikkens, tot verstervens harer flinkste en fraaiste scheuten toe! Hoe onzer vaderen zin voor het verhevene zich afspiegelde in hun bijbelsch treurspel, eerstelinge zoo ernstig eene natie waard, - hoe hun levenslust zich lucht gaf in voorstellingen uit het volksleven, door dichterlijken blik op de daad betrapt! Wat hebben wij er tegenover te stellen dan verhandelaars, die den zedelijken invloed van het schouwtooneel betoogen, terwijl de menigte den ingang der Variétés bestormt! Een trits van scholen, zingt de dichter, bron en brandpunt van beschaving, drenkte den kennisdorst van heel Europa, en deed al wat geleerdheid zocht naar Nederland opgaan; helaas! ook dat is anders geworden, want wij, verstandige rekenmeesters als we zijn, we hebben het eerst van alles op ons onderwijs bezuinigd, - alsof wetenschap niet woekerrente gaf! De kerk eindelijk - och! dat zij niets dan hare heerschappij had verloren, - maar aan wie de schuld, zoo het vertrouwen der volgelingen op de voorgangers is verdwenen of verflaauwd, aan wie de schuld, zoo zedelijke moed ook bij de boden der blijde boodschap eene zeldzaamheid is geworden? We zijn aan het einde onzer afschaduwing van 1848 tegenover twee eeuwen vroeger; welk eene stoffe voor een anderen Vondel, met roskam en rommelpot, om der maatschappij onzer dagen, om mij en u mede, mijn lezer! te leeren wat ons schort. Liefde voor de zee, waarop Holland zijne onafhankelijkheid veroverde, toen onder het wigt harer vijanden de grond der

geteisterde gemeente ontzonk, - eerbied voor den schoonheidszin der vaderen, uit hun bouwtrant tot de schamele gemeente sprekende; eerbied die blijken kon, ook als zorg voor haar gezondheidstoestand bij het bestuur wat zwaarder gold - zin voor handel, die honderde handen arbeid, honderde hongerigen brood verschaft, met hetzelfde kapitaal dat in de kist des kouponnenknippers de spreuk logenstraft, dat den sluimerende en nederliggende de armoede overvalt, - oorspronkelijke ontwikkeling onzer gaven van geest en gemoed, gestaafd door teekeningen van onzen eigen volkstoestand, door grepen uit ons inheemsch lief en leed, ieder van welke, onze kennis vermeerderende, onze krachten te wisser het wit aanwijzen zou, - naijver op vrienden en vreemden, tot op vijanden toe, om met hen gelijken tred te houden in den gang van iedere wetenschap, om ten minste niet aan den staart der volkenreeks te staan, zoo wij ons al niet langer aan haar hoofd kunnen handhaven, - goedrondheid voor alles waar ons de verklaring van ons geloof, van wat wij hoogst en heiligst achten, gevergd wordt, - wat zijn het meer dan zoo vele verspreide trekken van een zelfde even beminnelijk als bewonderenswaardig geheel, van de degelijkheid des voorgeslachts?

Achttienhonderd acht en veertig!
  En de band der Staten sprong, -
En de dam werd doorgebroken,
  Die de Omwentlingszee bedwong!
Oorlog! oorlog! davert de aarde,
  Oorlog! de oorlog, schier verjaard,
Lang door weeën aangekondigd,
  Thands in vollen dosch herbaard!
Onder ging de zon van Julij
  In den loeienden orkaan!
En daar rezen nieuwe tijden
  En een nieuw Euroop brak aan!

Wereldgeschiedenis is wereldgerigt, o Muze! - of was de dam, door Louis Philippe tegen de Omwentelingszee opgeworpen, in het Programme de l'Hotêl de Ville beloofd, - of zijn de jongste vijf en dertig Deutsche Jahrbücher zoo vele gedenkboeken der belooning aan de volkstrouw in 1813 toe-

gezegd, of was de Italiaansche bruid in de armen van eenen Habsburg wel besteed? Daar waren er, die iederen kunstgreep van den Ulysses der nieuwe geschiedenis toejuichten, die de dagen vervuld achtten waarin de wereld den lof der loosheid zingen zou, - en echter, een enkele schok volstond, om den behouders te leeren dat Frankrijk bij brood alleen niet leeft, volstond om laat maar luide, en zoo niet onder vijanden dan toch onder vreemden, den grijzen balling de beschamende les te geven, dat ook de scherpzinnigste berekening feilen kan, als zij der menschheid slechts belangzucht toekent. Daar waren er, die eene middeleeuwsche krooning in de negentiende eeuw met bewondering in het Huis van Brandenburg gadesloegen, als hadden zij ook te Rheims den Bourbon niet zien zalven, die vergeten in Bohemen verscheiden zou, maar wiens geslacht toch op eeuwen langer regerens door Gods gratie bogen mogt; tusschen den hoogen God en een Hohenzöllern zou zich geen geschreven blad dringen - en echter was het oogenblik niet verre meer, waarin hij, de koning, blootshoofds zijne hulde brengen zou, zoo niet aan zijne slagtoffers, dan toch aan onderdanen in de dienst der vrijheid gevallen. Daar waren er, die orakels meenden te hooren in de uitspraken ‘der aloude wijsheid van het Weener Kabinet;’ die het modèl aller ministers zagen in hem, dien men niet louter de gave toekende, tot ieders genoegen de volken - als kudden, - onder de vorsten, - als herders, - te verdeelen, maar wiens bezorgdheid voor het stoffelijk welzijn der bestuurden zoo ver heette te gaan, dat men hem maître des plaisirs in den Prater geloofde; - en echter, al heeft Metternich tot Mahomet toe willen behouden:

> De stille wateren van Weenen bruischten op!

En hij is hunne woeling ontweken!

> 't Was vrede, zwoel en zwaar, als wen bij zomerdagen
> Een straal, van tijd tot tijd, en doffe donderslagen
> Het onweêr spellen aan de zwoegende natuur,
> En dan op nieuw de lucht verheldert, en het vuur
> Des dampkrings mensch en dier belaadt met dubble zwaarte.

Wereldgeschiedenis is wereldgerigt, maar terwijl de Neme-

sis der Ouden een langen weg had af te leggen, eer zij den schuldige inhaalde, volgt in onze dagen de vergelding het vergrijp met de snelheid der gedachte - eene halve eeuw Fransche Historie verkondigt in éénen adem wat er geschiedde en hoe het gewroken werd. De Omwenteling in hare zich tooversnel ontwikkelende phases, - het Consulaat, - het Keizerrijk, - de Restauratie, - de Julij-Dynastie, - en sinds gister - weder de Republiek, in ruim vijftig jaren! ‘Verlichting,’ zingt de Dichter:

> Verlichting middlerwijl vervolgt haar loop veroovrend,
> Ook zij ontdekkend meer dan heelend, en meer toovrend
> Dak stovend, - zij, die naam en schittring al te vaak,
> Eenzijdig en ontrouw, ten dienst leende aan de zaak
> Van heilloos Ongeloof, natuur- of menschvergodend,
> Of 't menschdom openlijk tot vleesch- en stofdienst noodend, -
> Hoe 't zij, de volken eer vervreemdend van den God,
> De ontkenning van Wiens woord en éénig gôed gebod
> Van ouds de welbron was van 's werelds diepste ellenden!

Onbevredigd als die verklaring met haar ‘meer,’ en ‘al te vaak’ en ‘eer’ ons laten moet, gegeven door de Muze eens mans, wiens poëtisch-politische overzigten zoo groot een gehoor vinden, en in zoo menig opzigt verdienen dit te doen, zijn wij slechts billijk als wij erkennen, hoe oneindig hooger Da Costa staat dan de zoogenaamde behoudende partij ten onzent. Vraagt gij haar gevoelen over dit eigenaardig verschijnsel onzer eeuw, de antwoorden zijn gereed, - maar welke! ‘De wuftheid, de woelzin, de weerhaansaard der Franschen,’ klinkt het u tegen, en een zucht neemt de plaats der oplossing in, als gij de tegenbedenking waagt: of er dan ooit besmettelijker koorts heeft geheerscht dan die, waardoor half Europa in de jongste dagen werd aangegrepen? ‘De heerschappij der Dagbladen,’ is de variant, hoofdschuddend uitgebragt, en die men slechts weet te herhalen, wanneer ge u verbaast, welke wonderkracht, zoo niet die der waarheid, er dan toch in de voortbrengselen der drukpers schuilt, die, door Napoleon in de ideologen vervolgd, door Karel den Tienden met de censuur geslagen, door Louis Philippe zoo dikwijls het parquet overgeleverd, eindigt met elken vijand te verslaan,

terwijl zij zich, dag aan dag, haar blaadje door de goê gemeente betalen laat. Anders, dan die Don Quixotische navolgers van Bilderdijk, die Parijs in vlammen wenschen te zien opgaan, en Lamartine in dien laaijen poel gaarne verteerd zouden zien, anders dan zij, aan wier hoofd het ons deert den begaafden Ten Kate te zien, anders dan zij denkt en dicht Da Costa, van wien Beets even schoon als waar zingen mogt:

Een hart, aan niemands zorgen vreemd
Dat een verteerend aandeel neemt
In al wat onze tijden baren;
Dat wat er kiemt en wat er woelt
Snel en nadrukkelijk gevoelt;
En, diep bewogen met de scharen,
Wat land en volk beweegt en raakt
Meêlijdig tot het zijne maakt;
Een geest te groot om zich te sparen
Om zich te onttrekken aan den vloed,
Die op hem aanstormt met zijn baren,
En die, met koninklijken moed,
De boosheên, die de lucht doorwaren,
Om hart en hoofden in te varen,
De kracht op zich beproeven doet;

Een geest, wiens waarheidsliefde, zouden wij er willen bijvoegen, geen oogenblik aarzelt te erkennen, wat hij goeds in het, volgens zijne opvatting, kwade vindt, wat hij voortreffelijks in zijnen vijand waarderen leert, en van wien wij slechts bepaalder uitkomsten voor het heden verlangen, om hem, bij de bewondering voor zijn talent, onzen dank voor zijnen invloed te brengen. Een geest eindelijk, die, aan Gods wereldbestuur geloovende, onze overtuiging deelen moest, dat eene vernieuwing des aanschijns van Europa, zoo snel te weeg gebragt, dat het oog naauwelijks de reeks van omwentelingen volgen kan, zoo sterk sprekende, dat de toestand van voor twee maanden, vast twee eeuwen achter ons schijnt te liggen, voldingend het vermolmde der omgestorte zuilen bewijst, en niet door oorlog tot louter vernieling voeren kan. Eischen wij dus doende te veel, in een tijdperk van staatkundige ontwikkeling, waarin allen verkeeren, maar zich vooral een nieuw verschiet opent voor hen, die zich niet

reeds voor jaren den vooruitgang aansloten, uit sympathie voor de in hunne verwachting bedrogen volken, uit vergelijking van ons verleden met onzen tegenwoordigen toestand? Welligt - en toch blijve de opmerking staan, niet enkel uit bewustzijn dat de vriend ons haar ten goede zal houden, neen, vooral dewijl de Dichter er zijn voordeel mede kan doen. Of zou de beeldtenis, door hem van Lamartine in dit vers ontworpen, even als de omtrek dien hij er in de *Stemme des Heeren* van leverde, niet geleden hebben onder het zwevende van zijn oordeel over de tooverkracht door zijne taal uitgeoefend, en het verderfelijke des stelsels door hem verkond, over den zegen dien de toenadering van het hoog en laag geplaatste in de maatschappij verspreiden kan, en den vloek aan de instellingen van een oppermagtig volk verknocht? - Zoo neen, dan zou er gebrek aan studie zijn in de opvatting van dit karakter, en we gelooven, dat het daaraan bij Da Costa niet ligt. - Een staatsman, omstraald van dichterlijke glorie, zingt hij, grijpt de veder der geschiedenis, om aan Frankrijk, om aan heel de wereld, eene heerlijkheid te melden, ‘in draf van gruwelen toebereid.’ Het is Lamartine, die zijne ‘Histoire des Girondins’ schrijft; maar het mag een waagstuk heeten, tot voor gaven als die van onzen dichter toe, het doel dat den auteur voor den geest zweefde in twaalf berijmde regelen, ook zelfs maar af te schaduwen. Vier van deze zijn der zeven hoofdfiguren van de eerste revolutie toegewijd; we mogen niet verzwijgen dat, door overijling van compositie misschien, de meeste van deze in het vers minder juist zijn geteekend, dan in de ‘Histoire.’ Immers, de Fransche proza zou zegevierende op kunnen komen tegen de Hollandsche poëzij, als de laatste in ‘de ontzachlijkheid der stem van Mirabeau’ het even keurig als kernig ‘Mirabeau, la foudre de la révolution,’ meent weêr te geven. ‘De smarten van Vergniaud’ zeggen geheel iets anders dan ‘Vergniaud, l'élan,’ altijd der omwenteling; en Voltaire wordt beter gekarakteriseerd als haar *bon sens*, dan door het onbestemde der diensten, die hij haar bewees. Maar het zijn vooral de beide meest schrikwekkende figuren uit den drom, aan welke in het vers andere, geheel verschillende eigenschappen zijn toegekend, dan in het verhaal; Da Costa spreekt van ‘de

geestdrift van Marat, en de deugd van Robespierre,' terwijl Lamartine resumerende 'Marat, la fureur' en 'Robespierre l'utopie de la révolution' noemt.

> Heel Frankrijk luistert toe, (reeds trilt de troon!) hij spreekt:
> 'De Omwentling! - min het bloed, dat de aarde heeft doorweekt!
> De Omwentling! - min de schuld der woede van haar vrinden!
> Ziedaar wat de aarde rust en grootheid zal doen vinden!
> De heilvolkaan die, heeft ze vroeger vuur gebraakt,
> Thands - tot beregening met enkel vrede ontwaakt!'

'La révolution française fut un volcan sans doute, mais un volcan de vérités,' zeide Lamartine, volkomen èn de vaart waarmeê die vuurvloed van waarheden neêrstormde, èn het gevaarlijke van den toestand dergenen die er door werden verrast, schilderende, - Da Costa heeft de vergelijking voortgezet. Won zij er bij?

> Vermeetle, die den storm al spelend dus ontketent.
> En, reeknende op den mensch, geen driften mederekent,
> Geen zonde! -

Is dit juist, als het een en zestigste boek der Girondins, als het werk zelf eindigt, met de volgende woorden: 'Le crime a tout perdu en se mêlant dans les rangs de la république. Combattre ce n'est pas immoler. Otons le crime de la cause du peuple comme une arme qui lui a percé la main et qui a changé la liberté en despotisme; ne cherchons pas à justifier l'échafand par la patrie et les proscriptions par la liberté; n'endurcissons pas l'ame du siècle par le sophisme de l'énergie révolutionnaire; laissons son coeur à l'humanité, c'est le plus sûr et le plus infaillible de ses principes, et résignons nous à la condition des choses humains. L'histoire de la Révolution est glorieuse et triste comme le lendemain d'une victoire et comme la veille d'un autre combat. Mais si cette histoire est pleine de deuil, elle est pleine surtout de foi. Elle ressemble au drame antique, où, pendant que le narrateur fait le récit, le choeur du peuple chante la gloire, pleure les victimes, et élève un hymne de consolation et d'espérance à Dieu!'

Op Da Costa's standpunt begrijpen wij volkomen de overtuiging, die hem de volgende woorden ingaf:

> Beklagenswaardige veel meer nog, voor wiens oor
> De stem des Levenden in d'Eeuwgod ging te loor!
> Ach! die op d'eigen grond met martlaars en profeten
> Van 't kruis, den Bijbel van uw moeder hadt vergeten!

Doch verklare Da Costa zelf ons, waarom de zestig dagen die Lamartine aan het bestuur hadden gezien, toen de bovenaangehaalde regelen werden geschreven; de zestig dagen waarin hij, enkel door de kracht des woords, in de rust van Parijs den vrede der wereld wist te bewaren, den Dichter geen kreet van bewondering hebben ontlokt? Wij willen: ‘Vermeetle!’ en ‘Beklagenswaardige!’ niet hebben uitgewischt, we gelooven slechts niet, dat daarmede de beeldtenis voltooid is eens mans, die bestemd schijnt op de nawereld een indruk te maken, dien van Washington overtreffende!

Er volgt eene fraaije plaats in het luisteren van Frankrijk naar de geschiedenis der Girondins.

> Lichtzinnig weggesleept, of diepbewogen? hoe
> Het zij, de zee zette op, en 't werd een hoorbaar ruischen
> Der waatren, 't is eerlang een onheilbarend bruischen!

Aan zulke trekken herkent men den meester; - waarom dien indruk verzwakt, door eene toespeling op en geene veraanschouwelijking van het noodlottige schot voor het Hotel du President du Conseil? Genoeg - het gemeenebest is aan de aarde verkondigd, en:

> Geheel Euroop ontfangt den schok; de kreet der volken
> Gaat op, gemengd van schrik en gramschap tot de wolken.
> De kracht der legers zwicht, de band der Staten springt.
> Sicielje is ver reeds van Itaalje, Itaalje wringt
> Van Oostenrijk zich los. Heel Duitschland door, ontladen
> Zich bliksemschicht op schicht, van Holstein tot aan Baden,
> Van Keulen tot Berlijn; ja, - 't wonder steeg ten top, -
> De stille wateren van Weenen bruischten op!

Er is iets bitters tegen Duitschland in de volgende regelen, iets spottends zelfs tegen Duitschland, ‘dat zich bij stervende

fabrieken, geschonden overheid, en in asch gelegde kasteelen' afvraagt, of het keizerrijk of republiek worden wil? Eer wij er den Dichter hard over vallen, herinneren we ons, hoe we zelve te moede waren, toen ons, voor eerste wapenfeit van het vrije Duitschland, de aanranding van het Deensche Sleswig teleur heeft gesteld, - maar is die strafheid van oordeel billijk, als men zich de plotselinge overgang, de opwinding des oogenbliks, voor den geest roept? Gegrond als bij wijle de vrees zijn moge, dat de meer vrijgegeven dan vrijgevochten volken vergeten zullen, dat ook voor hen de wereldgeschiedenis wereldgerigt zijn zal, welkom, driewerf welkom zou ons hier een blijk van sympathie voor de eenheid van Germanje, voor de onafhankelijkheid van Italië, voor de aanlichting eens schooneren dags voor Polen zijn geweest. Het viel van de Hollandsche poëzij te vergen, in de ure waarin zij van 1648 gewaagde, - schoon zij de oorlogsraderen uit de verte hoorde aanrollen, zij had nieuwe tijden verkondigd, een nieuw Euroop, zong zij, brak aan, - wie had als zij regt, den volken geloof, eendragt, volharding, toe te roepen? We hadden voor die driedubbele verkondiging van hooge waarheden, aan het intellectueele Duitschland, aan het zoo vaak verdeelde Italië, aan het de vonk der nationaliteit onder de asch aanblazend Polen, den Dichter gaarne de herhaling der profeetcy van het Duizendjarig Rijk geschonken.

Ondankbaren dat we zijn! - de schildering dier verwachtingen leidt Da Costa tot de bij zijne jongste politieke verzen zoo zeer gewenschte verklaring, dat de Christen ondanks deze verpligt is, ijverig deel te nemen aan iedere poging, die tot heil des volks, die tot hervormen leiden kan: slechts niet onder die dubbele leuze van den eeuwgeest, zingt hij, 'gelijkheid van nature en oppermacht van 't volk!' En met meer dichterlijken gloed, en met meer welsprekende waarheid is de eerste dier stellingen wel nooit bestreden, dan in de volgende verzen, welke de voortreffelijkste evenaren, ooit uit zijne veder gevloeid:

> Gelijkheid, ijdler spook dan 't schijnbeeld van de wolk!
> U zoeke, wien het lust, waar de opgewroete graven

Hun lijken leveren den gieren en den raven, -
Op 't puin van wereldsteên, in assche neêrgelegd,
Of, liever, met de ploeg tot enkel niet geslecht!
Nooit dáár, waar heerlijkheid, beweging is, of leven!
Niet bij dier zonnen heir, die aan de heemlen zweven,
Niet bij het grasgebloemt, door 's wandlaars voet betreên,
Niet (hoe veel minder nog!) in 't zamenstel dier leên
Van 't ligchaam, die, bestemd elkander te onderschragen,
Elkander dienst te doen, elkanders last te dragen
Hun roeping door 't v e r s c h i l vervullen. - Wie u roemt,
Gelijkheid! roemt den dood. -

Uit studie onzer vroegere geschiedenis aan den constitutioneel-monarchalen regeringsvorm gehecht, hebben wij met onzen Dichter over zijn afkeer van het beginsel der oppermagt van het volk niet te twisten. Vraagt men ons echter, of hij het even voldingend bestrijdt als de leer der gelijkheid, dan aarzelen wij toestemmend te antwoorden: ‘De Machten zijn uit God,’ zal wel niemand tegenspreken, die aan Zijn wereldbestuur gelooft, en, door bijna zestig eeuwen geschiededenis geleerd, geene maatschappij denkbaar acht, waarin gelijkheid voorzitten zou. Maar als Da Costa van het instorten van troonen gewagend, in de kracht die deze omwerpt, geen regt, in het feit slechts de volbrenging eener straf ziet, welke is dan de toetssteen voor de volken waar opstand laakbaar is of omwenteling loffelijk wordt?

De dichter vaart voort:

Maar wie uw waanzin doemt,
Hij late een andren eisch, dien onze tijd doet hooren,
Te meerder ruimte toe, en wacht' zich dien te smoren!
T o e n a a d r i n g eischt Gods orde en dezer tijden nood.
T o e n a a d r i n g (waar ze ontbreek') van Vorst en volk, van groot
En klein, van arm en rijk, van standen en belangen!
God wilde 't onderscheid van gaven, rijkdom, rangen, -
Maar ook dat onderscheid beheersch' Zijn Woord en Wet,
Zijn Wijsheid! en ook hier is 't voorbeeld ons gezet
In de ordning der Natuur, waar zich twee krachten paren
Die, strijdig slechts in schijn, het Wereld-al bewaren
Van in te storten of, verspat, uit één te slaan.....
Eén zelfde middelpunt stoot van zich en trekt aan!

Dus ook de maatschappij in 't tijdperk ons verschenen.
Waar Orde op afstand plaatst, moet Liefde op 't naauwst veréénen.

Het is edel gedacht, het is fraai uitgedrukt, en dezelfde lof komt den laatsten alexandrijnen toe, waarin de dichter onzen geliefden Koning opwekt, - neen, wij zouden onregt doen, als wij de woorden in ons proza verwaterden:

O Koning, bij den galm der doorgebroken tijden
Treed Gij -, met dat voor- God- behoefte- en schuld-belijden
Van ouds den Vaadren zoo gezegend, - Vorstlijk voor!
En dring' die stem heel 't land als met bazuinkracht door!
Zoo keere op U (het eerst!) Uw hart, Uw huis, Uw wegen,
Dé aan 't vragen naar Zijn wil steeds vast verbonden zegen!
Euroop zie op uw k r o o n verdubbeid neêrgedaald
Den glans die, nooit getaand, uw k r i j g s z w a a r d heeft omstraald!
't Zie, bij uw Vorstenmoed, die aller moed steeds wekte, -
Uw blik, - die steeds zoo wis 't beslissend punt ontdekte,
Waar zich de zegepraal op 't s l a g v e l d grijpen liet,
Voorspoediger dan ooit gericht op 't S t a a t s g e b i e d ,
Om met dien blik, dien moed, niet twijflend te onderscheiden,
Waar handlen wordt vereischt, voorkómen, of verbeiden!
Wat l o s g e l a t e n moet, - omdat het God gebood, -
Of, naar de Oranjeleus, g e h a n d h a a f d tot den dood!

Een woord slechts - niet om onze hoofdbedenking tegen dit dichtstuk, van fraaije plaatsen overvloeijende, te herhalen, neen, om Da Costa's invloed door volgende verzen vruchtbaarder te doen werken. - Z.M. heeft bereids over onze vroegere instellingen het vonnis geveld, haar aan herziening onderwerpende; in welke stemming wil de Dichter dat Hij ons voorga in het gebed, dat het volk hem volge? Vol van onze historische herinneringen, is zijn antwoord, en wij aarzelen niet er bij te voegen, naar het voorbeeld van hem, die ‘Werk en Bid!’ tot zijne zinspreuk had mogen voeren, die wist wat hij wilde en welke krachten er in het volk, dat hem aan zijn hoofd riep, waren weggelegd. Waarom bezong Da Costa dan 1648 zonder onze onverschilligheid van 1848 te gispen, - waarom is andermaal de toekomst des Heeren, en niet de keuze voor het heden te doen, niet vrijheid door vooruitgang, de laatste galm van zijn lied? Laat ons regtvaardig zijn, het dichtstuk bestaat niet uit louter vragen, als: Wachter! wat is er van

den Nacht? het geeft ons regt tot de hoop, dat ook het uur tot handelen voor hem met rassche schreden nadert.

Wij wenschten in den aanvang van dit opstel een woord in het midden te brengen over Hollandsche politieke poëzij onzes tijds, we hebben aan het einde der beschouwing van de eerste helft van dit dichtstuk, onze gedachten over hare strekking ontwikkeld, er ligt ons nog iets op het hart. Het is geene herhaling van het verlangen naar den geessel der satire, al hebben wij behouders leeren kennen, die zich zelfs den knoet zouden getroosten, mits hun de betaling der rente maar gewaarborgd werd; al komen eenige hervormden allernaïfst voor de behoefte huns geloofs aan wedergeboorte uit, als ze bij regtstreeksche verkiezingen der Roomschen invloed duchten. Het is eene opwekking tot studie, waarbij we op de sympathie rekenen van al wat menschelijk voelt, eene bede om veraanschouwelijking van toestanden, die wij ons zoo gaarne vleijen dat slechts behoefden te worden gekend om te worden beklaagd en verholpen. Wij bedoelen, om nog eenmaal de woorden des Dichters te bezigen:

> De spanning, dreigende als de spanning van een boog!
> Want aan die menigten, om werk en brood verlegen,
> Benijdt het werktuig, aan des menschen plaats gestegen,
> Den arbeid en zijn loon. De Maatschappij gevoelt
> Haar evenwigt gestoord. Haar ligchaam kwijnt en woelt
> Bij beurten; 't is de plaag van kankrend pauperisme

Het is het lot des volks, dat wij door de kunst in beeld wenschten gebragt te zien, om meêgevoel te vinden; het lot des volks dat tot heden in alle landen alle lasten heeft medegedragen, en zich alom zoo weinig lusten toekennen zag; het lot des volks, dat ook ten onzent door geene grondwetsherziening zal worden gebaat, tenzij met den zin der vaderen voor vrijheid, ook der vaderen zin ter verzorging weder ontwake. Onze patricische aristocratie is uit de aeloude burgerij opgewassen; wat er voortreffelijks in het volk schuilt, vinde in ieder opzigt gelegenheid burgerman te worden! Slechts ontwikkele het zich zelfstandig en niet door een ziekelijk patronaat. Vrije handel belooft honderde handen arbeid en brood, belooft het laat-

ste bij meer onafhankelijkheid dan de nijverheid in naburige landen vergunt. De opwekking van gewestelijk, van stedelijk leven, die de hervorming onzer staatsinstellingen volgen moet, zoo deze baten zal, kan voor velerlei krachten nieuwe werkkringen openen. Maar ook ten onzent, waarom het verheeld? heerscht de kwijning, in het vers geschetst, schoon de gemeente, het zij tot haren lof gezegd, nog in geene woeling even vruchteloos als verstandeloos, heul heeft gezocht. Amsterdam was er getuige van, hoe het volk, een oogenblik verlokt door het geopend uitzigt op verbetering van zijn lot, fluks den ruigen hoop den rug toewendde, die geen eelt in de handen maar lange vingers had. Amsterdam was er getuige van, welk een diepen wortel in het Hollandsche hart eerbied voor eigendom, eerlijkheid, eer tot onder het gelapte buis hebben geschoten. Amsterdam heeft gevoel en geloof gevonden, waar geene kennis werd gekweekt, - terwijl de wetenschap voortschrijdt in het ontdekken van wetten, wenschten wij dat de poëzij ten onzent die nog zoo weinig gekende gaven waarderen deed!

E.J. POTGIETER.

Naschrift.

Indien de inrigting van een tijdschrift gedoogde, dat in de laatste dagen der maand eene reeks van gezette bladen wegviel, deze hadden het onzentwege mogen doen; want onder het nazien der drukproeven verraste ons niet slechts de naamteekening van Mr. Is. da Costa onder het Adres aan de Tweede Kamer ter betuiging van verkleefdheid zoo aan het monarchale beginsel als aan het Huis van Oranje en adhesie aan het stelsel door den Tijdelijken Minister van Justitie, den 13den Mei in de Tweede Kamer ontwikkeld, maar gewierd ons ook van zijne hand de brochure: ‘Het Oogenblik,’ enz. Goedronder toetreding tot echt Hollandsche politiek laat zich niet denken; moge hij onze blijdschap daarover afmeten, naar de belangstelling, in deze voor hem thans overtollig geworden bladen aan den dag gelegd.

Twee Nieuwe Bijdragen tot het vóór en tegen der regtstreeksche verkiezingen.

***De regtstreeksche verkiezingen tot de nationale vertegenwoordiging, bestreden door Mr. G.W. Vreede, Hoogleeraar te Utrecht. Amsterdam, J.F. Schleijer*, 1848. 80 bl. in 8°.**
***Volkswil en vrije verkiezingen. Eene politische Bijdrage van Mr. C.W. Opzoomer. Leyden en Amsterdam, bij Gebhard en Comp.*, 1848. 28 bl. in 8°.**

Niet ten onregte meenden wij de in het laatste nommer van dit tijdschrift aangekondigde vlugschriften als ‘eerstelingen eener zeker nog lang niet voltooide reeks’ te mogen begroeten. De strijd, in den loop der voorlaatste maand aangevangen, is gedurende de jongstverloopene met geen mindere levendigheid voortgezet, en wekt meer en meer de aandacht van het publiek, dat thans, zoo niet alle kenteekenen bedriegen, allengs de politieke onverschilligheid schijnt af te schudden, waarin het te lang gedompeld was. Inderdaad, de prikkelbaarheid der openbare meening zoude ten onzent dan ook wel ten eenenmale en voor immer verstompt moeten zijn, zoo de gebeurtenissen der jongste dagen tot hare opwekking krachteloos gebleken waren. Wij zullen in-

tusschen, bij de onmogelijkheid om ook maar met een enkel woord van de vele vlugschriften te reppen, sinds de verschijning van ons laatste artikel in het licht gekomen, waaronder meer dan één van buitengewone verdienste, ons ditmaal slechts tot twee bepalen, waarin de vraag, ook door ons in het vorig nommer aangeroerd, nader wordt toegelicht.

Die vraag, rondom welke de strijd zich nog steeds bij voorkeur beweegt, raakt de wijze, waarop de volksvertegenwoordiging gekozen zal worden. Op dit punt blijft het ontwerp, dat regtstreeksche verkiezingen met een matigen census voorstelt, van meer dan ééne zijde tegenstand ontmoeten. Dat zulk een tegenstand door een groot deel van de bevoorregten der tegenwoordige orde van zaken geboden wordt, die eigenlijk geen enkel misbruik willen zien wegvallen, en liefst alle de sporten zouden behouden van den ladder, langs welken het hun gelukt is in de hoogte te stijgen, maar zich nu, de onmogelijkheid eener volledige reactie inziende, aan het stelsel der dubbele verkiezingen als aan een laatste behoudsanker vastklampen, zal niemand verwonderen. Evenmin wekt die tegenstand bevreemding van de zijde dergenen, die, op het voetspoor van den publicist, wiens gevoelen wij in het vorig nommer van dit tijdschrift bestreden, eigenlijk tegen elke waarlijk constitutionnele theorie te velde trekken, en een onvindbaren middenterm zoeken tusschen den absoluten en den representativen regeringsvorm. - Maar er zijn ook velen, die verklaren de volksvertegenwoordiging met al hare noodzakelijke gevolgen te verlangen, en echter in eenen dubbelen graad bij de verkiezingen tot de nationale vergadering een waarborg zoeken tegen de gevaren, waarmede regtstreeksche verkiezingen schijnen te dreigen, tegen de misbruiken, waarvan zij onafscheidelijk geacht worden.

Die partij heeft in den Utrechtschen Hoogleeraar Vreede een bekwaam en krachtig orgaan gevonden. Moge al de brief, waarin die schrijver aanstonds na het uitbarsten der Fransche omwenteling op het uitstellen der toegezegde grondwetsherziening aandrong, bij velen het vertrouwen geschokt hebben, dat zij in zijn staatkundig doorzigt plagten te stellen, geen voorstander der directe verkiezingen zal

zijne laatste brochure uit de hand leggen, zonder aan de bekwaamheid hulde te doen, waarmede de argumenten, die voor de tegenovergestelde meening pleiten, gerangschikt, en op een grondslag van schijnbaar onweersprekelijke feiten en onwederlegbare aanhalingen gevestigd zijn.

Intusschen, mits men zich niet door den stortvloed van opgaven en citaten late overstelpen, en de reeks nog eens met kalmen blik doorloope, eer men de ongunstige slotsom, door den schrijver daaruit opgemaakt, onderschrijve, valt het zoo zwaar niet de leemten aan te wijzen, welke het verband der schijnbaar zoo naauw geslotene redenering afbreken. En inderdaad, wat wonder, zoo zelfs de kunst om cijfers te groeperen is uitgevonden, dat er ook een middel bestaat om feiten te rangschikken, waarvoor men zich niet minder heeft in acht te nemen.

Reeds aanstonds moet het ons in het oog vallen, dat, terwijl de eene zijde van het betoog tot in de geringste details met groote naauwkeurigheid is doorgevoerd, de wederzijde geheel ontbreekt. Zoo toch de strijd tusschen directe en indirecte verkiezingen op het terrein der geschiedenis moet beslecht worden, dan hebben wij regt zoowel historische bewijzen vóór de laatste als tegen de eerste te eischen, opdat niet alle gebreken, van den aard der maatschappij en de natuur der menschen onafscheidelijk, op rekening van het eene stelsel gebragt worden, terwijl het andere in ongerepte blankheid daarneven sta. In België en Engeland biedt zich de gelegenheid tot zoodanige tegenstelling niet aan, wijl daar slechts het eene stelsel werd toegepast. De Fransche geschiedenis daarentegen levert bij afwisseling voorbeelden van de aanwending van beide kiesvormen. Maar de Heer Vreede, die bijna een derde deel van zijn geschrift aan de scherpe teekening der misbruiken wijdt, welke de toepassing van het stelsel der regtstreeksche verkiezingen bevlekt hebben, en voor de schildering der omgekochte en karakterlooze kamers van Karel X en Louis Philippe de donkerste kleuren van zijn palet veil heeft, vergenoegt zich bij wijze van tegenstelling aan te stippen, dat de constitutie van 1791 *dubbele* verkiezingen voorschreef, en dat hetzelfde kiesstelsel de kamer der

honderd dagen heeft voortgebragt, ‘tot welke Lafayette en Lanjuinais behoorden.’

Alsof het voorbeeld der assemblée législative en der convention nationale, beide vruchten van indirecte verkiezingen, inderdaad voor de gematigde en geruststellende uitkomsten pleitten, waartoe dat stelsel volgens den Heer Vreede leidt! Alsof het bezadigde liberalisme van de kamer der honderd dagen niet veeleer zijne oorzaak had in de eigenaardige houding, waarin zich de natie jegens den teruggekeerden en geheel van hare stemming afhankelijken kiezer bevond, dan in het kiesstelsel, onder welks werking die kamer was bijeengeroepen! Alsof de tegenwoordigheid van Foy en Manuel in de kamers van Lodewijk XVIII, van Laffitte en Lamarque in die van Karel X, van Lamartine en Arago in die van Louis Philippe, niet evenveel en meer zegt dan de verschijning van Lanjuinais en Lafayette in die van Napoleon! Alsof de ‘chambre introuvable’ niet juist eene vrucht was van het dubbele kiesstelsel! Alsof de Heer Vreede, zoo hij licht over de beide zijden van het vraagstuk had willen werpen, in stede van een pleidooi voor de eene partij te leveren, bij zijne vele aanhalingen niet de plaats van Benjamin Constant had kunnen voegen, waarin deze het tijdperk, dat aan de invoering der kieswet van 1817 voorafging, ‘l'époque’ heet ‘de ces simulacres d'élection, où ni la nation, ni ses intérêts n'étaient réprésentés[1]!’ Zoo schemert er in het betoog des Hoogleeraars in allen gevalle eene groote partijdigheid vóór de indirecte verkiezingen door, hoe gegrond overigens het vonnis zijn moge, tegen elk direct kiesstelsel uitgesproken.

Maar op dat vonnis zelve zou nog wel iets af te dingen zijn, zoo onze ruimte ons toeliet den Hoogleeraar op den voet te volgen. Zoo toch de voorname grieve tegen de regtstreeksche verkiezingen daarin ligt, dat zij te veel spel laten aan den invloed der regering, waarom dan aan het Belgisch kiesstelsel tot verwijt gemaakt, dat de afgevaardigde Castiau zich republikein durfde verklaren, hetgeen althans

1 Cours de politique constitutionnelle par Benjamin Constant, 3e edition. Brux., 1837, p. 249.

niet voor de afhankelijkheid zijner kiezers bewijst? Indien voorts België zoo grooten last lijdt van de heerschzucht der geestelijkheid, waardoor is, nadat deze zich van de vrijheid van onderwijs, vereeniging en briefwisseling - waarop de Heer Vreede al zeer ironisch schijnt neêr te zien - een zoo geducht wapen gemaakt had, de liberale partij thans in het bezit eener beslissende meerderheid? Zoo de ‘schaamtelooze kuiperij’ der ministers van Karel X de regering, volgens de verzekering van Ganilh, volstrekt meester maakten der verkiezingen, vanwaar in 1830 de 221 onderteekenaars van het adres, dat den koning dwong, wilde hij langer zijne oogmerken bereiken, de noodlottige grenspalen der wettigheid te overschrijden? Zoo eindelijk, in het oog van den Heer Vreede, de kamers van Louis Philippe werkelijk zoo diepbedorven en verachtelijk waren als hij ze in het belang zijner argumentatie (bl. 21-26) schildert, vanwaar (bl. 12) zijne bitterheid tegen het ‘toomeloos voorthollend graauw,’ en ‘het klein getal gewetenlooze eerzuchtigen,’ welker tusschenkomst aan dat rijk van omkooping en bedrog een plotseling einde maakte?

Wat Engeland aangaat, zoo het ‘de regtstreeksche verkiezingen niet zijn, die wij dààr met de meeste opgetogenheid aanstaren:’ vanwaar dat sinds lang, waar het groote en heilrijke hervormingen geldt, de initiative bij het lagerhuis behoort, en het hoogerhuis, dat voor zoovele onzer halve liberalen een punt van aandoenlijke maar onvervulbare begeerte is, zijne voorname verdienste daarin vindt, dat het ter goeder ure den aangewezen weg weet te volgen? Niemand daarenboven benijdt aan Engeland de tooneelen, die zijne regtstreeksche verkiezingen ontsieren, - schoon het merkwaardig is, dat het kwaad der geldverspillingen, bij die gelegenheid gevorderd, juist omdat het van beide zijden wordt aangewend, zichzelf als het ware neutraliseert -; maar niemand vreest ook in ernst ze op het vasteland te zien overgebragt. Wat moet het daarenboven bewijzen, wanneer de Heer Vreede onder de feiten, welke hij tegen de regtstreeksehe verkiezingen aanvoert, de misbruiken opsomt, welke vóór de reform-bill in het Engelsche kiesstelsel plaats vonden? Zoo

in 1831 zeven pairs over 63 plaatsen in het Huis der Gemeente beschikten, bewijst dat iets tegen de regtstreeksche verkiezingen, of is er eenig verband tusschen de befaamde rotten-boroughs en ons ontwerp van grondwetsherziening?

En België! Wij weten niet, tot welken idealen staat van politieke volkomenheid de Heer Vreede ons denkt op te voeren; maar velen met ons zouden waarschijnlijk volkomen bevredigd zijn, zoo zij onze provinciën op het staatkundig standpunt der voormalige zuidelijke gewesten, ons sedert 1830 zoo verre voorbijgestreefd, zagen opgevoerd. De Heer Vreede schijnt dan ook zelve de ongenoegzaamheid te gevoelen van het bewijs, dat hij uit België's toestand tegen de regtstreeksche verkiezingen put; althans hij beijvert zich de omstandigheden op te sommen, welke aan dat kiesstelsel in België eene gunstige werking verzekerd hebben, die het bij ons zoude missen. Wij kunnen die opvatting niet deelen. Zoo gelijkheid van geloofsbelijdenis België voor godsdienstscheuring bewaarde, werkte zij juist die priesterheerschappij in de hand, welke in 1830 als het onvermijdelijk lot der afvallige gewesten voorspeld werd, en waarvoor men zelfs ten onzent, trots de meerderheid onzer protestantsche bevolking, zoo bevreesd is of zich zoo bevreesd houdt. Men vergete daarenboven de splitsing tusschen Walen en Vlamingen niet, waartegen onze volkseenheid zoo gunstig overstaat. Was het eindelijk een voordeel voor België, dat de partijen gedurende de eerste jaren van den nieuwen staat in hunnen gelijken haat tegen Holland en hun gemeen belang tegenover Europa een punt van vereeniging vonden, dat al te snelle en te scherpe scheuring voorkwam: - tegen dat voordeel weegt waarlijk het bezwaar wel op, om uit enkele afgescheurde gewesten, in partijen gedeeld, door vreemde gelukzoekers overstroomd, door een wel georganiseerden vijand bedreigd, en door geheel Europa met wantrouwen aangezien, een nieuwen staat te vormen. Kan men in ernst volhouden, dat zulk een oogenblik geschikter is om een stelsel toe te passen, dat men zelve als gevaarbrengend en onrustbarend afschildert, dan het tijdperk van rust, dat wij, ondanks de woelingen van het overig Europa, thans ten onzent beleven? Maar wat zullen wij zeggen, wanneer

zelfs daarin een wigtige grond tegen regtstreeksche verkiezingen gezocht wordt, dat men in België begrepen heeft de orde op den dag en in het lokaal der verkiezingen, door eenige - zeer milde - strafbepalingen te moeten verzekeren?

Maar bovendien: de bloot historische bewijsvoering, waaronder een groot gedeelte van het lezend publiek het hoofd pleegt te buigen, en waaraan de Utrechtsche Hoogleeraar zelf zoo hoog gewigt schijnt te hechten, is welligt bedriegelijker dan eenige andere. ‘De brochure van den Heer Vreede,’ zegt de Heer de Bosch Kemper in het eerste nommer zijner ‘korte opmerkingen,’ kenmerkt zich door mededeeling van feiten, ‘die niet geloochend kunnen worden.’ Niemand verlangt of behoeft die feiten te loochenen, maar elk heeft het regt te onderzoeken, *wat* zij dan eigenlijk bewijzen. De opgave van een feit legt wel den grondslag tot nadere discussie, maar voldingt die discussie niet. Bij elk feit, dat men tegen een bepaald beginsel, b.v. tegen dat der regtstreeksche verkiezingen, wil laten gelden, behoort men aan te wijzen, niet alleen dat het feit zich tijdens de toepassing van het beginsel geopenbaard heeft, maar dat het een onvermijdelijk gevolg was van die toepassing, en zich alzoo noodzakelijk in gelijken of soortgelijken vorm zal moeten herhalen, waar en wanneer ook hetzelfde beginsel in werking zal gebragt worden. Maar men moet nog een stap verder gaan. Immers het is niet genoeg een politiek stelsel af te keuren; een ander behoort er voor in de plaats gesteld. En nu mag zeker de historische bewijsvoering tegen het eene niet voldongen heeten, zoodra men niet tevens aanwijst, dat de toepassing van het andere tegen dergelijke of even betreurenswaardige feiten voldoende waarborgen aanbiedt.

Brengen wij de historische bewijzen, door den Utrechtschen Hoogleeraar geleverd, aan deze beide noodzakelijke eischen ter toetse, wij komen tot het besluit, dat de door hem met zorg verzamelde en gerangschikte feiten, hoe belangrijk een licht zij over het vraagstuk mogen werpen, wel verre van een afdoend bewijs tegen de regtstreeksche verkiezingen te leveren, de zaak geheel onbeslist laten; en wij zullen ons teruggevoerd vinden op het terrein van het logisch betoog, dat wij vruchteloos zouden meenen te kunnen verlaten.

Inderdaad, in den toestand van onvolkomene en eenzijdige ontwikkeling, waarin de maatschappij nog, zoowel ten opzigte van haren stoffelijken als van haren zedelijken toestand verkeert, kan het niet anders, of elke regeringsvorm moet zijne gebreken, elke staatsinstelling hare schaduwzijde hebben. En zeker zal zich ligtelijk van elken staatkundigen toestand ter wereld - van de onbeperkte heerschappij der Czaren af tot de practische democratie in het verre Westen van Noord-Amerika toe - wanneer het iemand, met de wetenschap en het talent van Prof. Vreede gewapend, lust den schaduwkant op den voorgrond te stellen, een tafereel laten ontwerpen, waarvan wij met weêrzin en bekommering de oogen afwenden. Eene dergélijke historie-beschouwing echter zoude ons ten slotte tot een mistroostig scepticisme leiden, waarbij ons die toestand de wenschelijkste zijn zoude, die de meeste voordeelen in zich vereenigde, en tegen de meeste nadeelen waarborgde - een scepticisme, dat trouwens, zoo al niet elken individu, althans elke klasse tot eene verschillende keuze leiden zoude. Wijsgeerige geschiedvorsching leidt tot andere uitkomsten; zij alleen leert ons den weg ontdekken en eerbiedigen, langs welken de menschheid vooruitstreeft, en beneemt ons de begeerte om tot afgeloopen tijdperken terug te keeren, of ons aan onhoudbare vormen vast te klampen; zij leidt ons tot de erkenning dier hoogere wet, welke de woelingen der maatschappij beheerscht, waaraan het dwaasheid is te willen weêrstaan en zwakheid zich te willen onttrekken. De voorschriften dier wet op de schaal eener voorbijgaande nuttigheid of subjectieve wenschelijkheid af te wegen, is even ongerijmd als eene beoordeeling van de wetten der natuur, naar het genoegen dat hunne werking ons verschaft, of het leed dat zij ons berokkent. Wij heeten de communisten, die tegen de noodzakelijke vormen krijg voeren, waarin zich de maatschappij ontwikkelt en beweegt en buiten welke zij ondenkbaar is, dwazen: - zijn de behoudsmannen van den echten stempel wijzer? Het is redeloos te gelooven, dat men den eigendom zoude kunnen afschaffen en de menschelijke vrijheid verbeurd verklaren, omdat een deel der eigenaars hun bezit kwalijk besteden, en een aantal personen van hunne vrij-

heid een verkeerd gebruik maken. Is het verstandiger te meenen, dat men het democratisch beginsel kan afwijzen, op grond der uitspattingen en onbillijkheden, waartoe zijne toepassing soms aanleiding geeft? De democratie is het feit bij uitstekendheid der nieuwere geschiedenis, dat overal met gebiedende noodzakelijkheid in het leven treedt: wie dat ééne hoofdfeit veronachtzaamt, dien baat de naauwkeurige kennis der kleinere ondergeschikte feiten niet.

Wij houden ons overtuigd, dat de Heer Vreede deze beschouwingen met ons deelt, en ook hij in den eisch naar uitbreiding van volksregten en popularisering van staatsinstellingen, niet als een onzer laatst afgetreden ministers de koortsdrift onzer eeuw, maar een noodzakelijk verschijnsel zal begroeten, welks ontwikkeling wij vermogen te regelen, maar geenszins tegen te gaan. Het mag evenwel niet ontkend worden, dat in de vele beschouwingen van detail, waarin zich de Hoogleeraar verdiept, het groote beginsel, dat bij elke beschouwing over het punt der volksverkiezingen op den voorgrond behoort te staan, wel eenigzins op den achtergrond geraakt.

Wanneer alzoo de Heer Kemper aan de brochure van Prof. Vreede boven die van zijnen ambtgenoot de voorkeur schijnt te geven, omdat de eerste zich vooral op het terrein der on-‘loochenbare feiten’ beweegt, dan kennen wij integendeel aan het vlugschrift van Prof. Opzoomer den eersten rang toe onder alles, wat in de laatste dagen over Europa's en Nederland's politieke aangelegenheden onder ons werd geschreven, omdat wij nergens met zooveel helderheid en volkomenheid als dààr het groote feit onzer hedendaagsche geschiedenis verklaard en gewaardeerd zagen, dat alle andere feiten beheerscht, en die alleen verklaren kan.

Zoo het intusschen ook den kundigsten en geslepensten staatsman niet gegeven is, om, zoo hij het al wenschte, de democratische rigting van onzen tijd te onderdrukken, het is hem opgelegd haar te wijzigen en te regelen. Dat aan dien eisch voldaan worde, verlangt zoowel de Heer Opzoomer als de Heer Vreede, en de voorstellers van het herzieningsontwerp zijn evenzeer van die noodzakelijkheid overtuigd als hunne heftigste bestrijders. Men laat zich somtijds over het vraagstuk

uit, alsof men bij directe verkiezingen het democratische beginsel met vlag en wimpel zonder eenige voorzorg of voorbehoud binnenhaalt, bij indirecte verkiezingen daarentegen wijsselijk zijne waarborgen neemt, en de toepassing der abstracte theorie naar den eisch de bestaande maatschappelijke orde tempert. Ook het motto, door Prof. Vreede op den titel van zijn vlugschrift geplaatst, heeft een dergelijken zin. En toch is geene voorstelling minder juist. Het ‘principe abstrait,’ waarvan Rémusat gewaagt, vordert algemeen stemregt, zoo als het in Frankrijk na de Februarij-omwenteling aan de eischen der meest doordrijvende partij niet konde onthouden worden. Zoowel de regtstreeksche verkiezingen met een census, als de verkiezingen met een dubbelen graad zijn ‘solutions pratiques.’ In het eene geval scheidt men door de altijd willekeurige, maar tevens ook ligt verzetbare grens van den census de mondige en staatkundig bevoegde helft der natie van de nog onmondige af; in het andere laat men - althans wanneer men als de Heer Vreede de kiesbare tot eene hoogere klasse van schatpligtigen als de stemgeregtigden zelve wil zien behooren - die schifting *gedeeltelijk* door het volk zelf bewerkstelligen. Veel hangt ter waardering der beide stelsels natuurlijk van de hoogte van den census bij regtstreeksche verkiezingen, en van de wijze van zamenstelling der kiescollegiën bij verkiezingen in dubbelen graad af. Wij hebben ons reeds in vroegere opstellen vóór het eerste stelsel verklaard. De volstrekte ontzegging van het kiesregt aan een groot deel der bevolking wekt bij ons minder bezwaar, mits slechts elk, wien het active staatsburgerschap verleend wordt, inderdaad een keuze verrigte, niet aan een ‘simulacre d'élection’ deel neme, en men het voorschrift opvolge, door Prof. Opzoomer met zijne gewone kernigheid en helderheid in de beide volgende volzinnen geformuleerd: ‘Die grens (de census) moet zeer bewegelijk zijn; het doel moet blijven allen tot kiezers te vormen. Zoodra dus bij eene lagere klasse het streven naar het kiesregt algemeen is geworden, moet men haar onder de kiezers opnemen.’ Desniettemin erkennen wij gaarne, dat er een vorm van indirecte verkiezingen denkbaar is, waarmede wij ons zonder veel bezwaar zouden kunnen vereenigen. Wij vonden dien vorm, waaraan vooral in Duitschland thans velen

hun zegel hechten, onlangs ook, althans gedeeltelijk, in de Amsterdamsche Courant aangeprezen. Ziehier de beginselen.

De stemgeregtigdheid zij algemeen, door geen census beperkt, alleen aan enkele, bepaald aangewezene, geheel afhankelijke standen onthouden: door die stemgeregtigden, in zeer kleine kiesdistricten verdeeld, geschiede bij elke nieuwe keuze, die er te doen valt, eene nieuwe aanwijzing van kiezers: het aantal der kiezers zelve sta in eene bepaalde verhouding tot het cijfer der bevolking, en zij groot genoeg, om aan elke rigting en elken stand eene ruime vertegenwoordiging te verzekeren: de verkiezing eindelijk, zoowel der kiezers als der vertegenwoordigers, geschiede in openbare kiesvergaderingen.

Een dergelijk kiesstelsel zou aan de door den census beperkte regtstreeksche verkiezingen al vrij nabijkomen en boven deze zelfs misschien nog wel eenig voordeel hebben. Immers het heeft de strekking, om de bevoegdheid der eigenlijke kiezers, in stede van door de altijd willekeurige grens van het belastingcijfer, door de vrije beschikking hunner wijk of buurtgenooten te doen beperken, en uit elk gehucht, dorp of stadswijk niet de hoogstaangeslagene, maar de meest geachte bewoners in breede kiesvergaderingen te doen zamenkomen. Door daarenboven de oorspronkelijke stemgeregtigden (naar het Hoogduitsche ‘Urwähler’ zouden wij hen aartskiezers kunnen heeten) in kleinen getale bijeen te doen komen, zouden deze zich steeds onder bekenden en geburen bevinden, met wie zij zich tot de keuze zouden kunnen verstaan, welke natuurlijk in den regel zich op de geachtste en geschiktste buurtgenooten vestigen zoude.

Wil men het onderscheid tusschen de werking van dezen kiesvorm en het gewone stelsel van indirecte verkiezingen veraanschouwelijkt: - men neme slechts Amsterdam tot voorbeeld. De leden van den stedelijken Raad ontleenen hier, zoo als alomme in ons vaderland, hunne regten aan de middelijke keuze der burgerij. Het kies-collegie, regtstreeks door de burgers gekozen, bestaat uit 80 leden en wordt door de periodieke aftreding van een derde in elk derde jaar elke negen jaar vernieuwd. Nemen wij nu de twee groot-

ste der vele ongerijmdheden, waarvan die inrigting overvloeit - een getal van 80 kiezers voor eene bevolking van meer dan 200,000 zielen, en de negenjarige duur van een tijdelijk gekozen collegie - al uit den weg, wij zullen daardoor de gebreken van het stelsel slechts te sterker doen uitkomen. Stel, men bragt het aantal op zeshonderd kiezers en liet telken jare op het gebruikelijk tijdstip eene lijst bij de stemgeregtigde burgers rondgaan, waarop zij het regt hadden 200 namen in te vullen. Hoevelen zouden zich die moeite geven? En al wilde elk de zaak ter harte nemen, wie zoude in staat zijn zich omtrent de bevoegdheid van een zoo groot aantal zijner medeburgers voldoende in te lichten? Zoude men niet gedwongen wezen, of de eerste de beste namen in den wilde onder elkander te stellen of, verkoos men niet door eene zoo ongeregelde keuze zijn stemregt in het water te werpen, eene door anderen opgemaakte lijst gedachteloos na te schrijven? Laat daarentegen de eerste verkiezing op de bovenaangegevene wijze plaats grijpen, en ge zult een kiescollegie van 1200 of zelfs van 2400 leden door uwe burgerij met volkomene kennis van zaken kunnen doen zamenstellen. Ge hebt daartoe uwe zestig wijken slechts door halvering of vierendeeling in 120 of 240 kiesdistricten te hervormen: zoo zult ge overal kleine kiesvergaderingen hebben, welker leden voor het grootste deel onderling met elkander bekend zijn en door de gewoonte van het dagelijksch leven telkens met elkander in aanraking worden gebragt, en elk kiesdistrict zal u een tiental kiezers opleveren, voor wier geschiktheid u het welingelicht oordeel van een tien- of meervoudig aantal hunner naaste medeburgers instaat. Voeg daarbij, dat dergelijke verkiezingen zich meermalen herhalen, en, telkens door het belang eener aanstaande vertegenwoordigerskeuze uitgelokt, de verschillende buurtgenooten meer en meer aanleiding zouden geven tot wederzijdsche toenadering en in staat stellen over elks politieke geschiktheid een grondig oordeel te vellen.

Het aangevoerde strekt slechts ten bewijze, hoe groot een verschil er tusschen de onderscheidene stelsels van indirecte verkiezingen bestaat, en hoe noodzakelijk het is, dat men,

wanneer men zich voor dien kiesvorm verklaart, zijne meening nader bepale dan door Prof. Vreede geschied is. De eisch, dat ‘de verkiezing tot de Staten-Generaal door kiezers geschiede, in eene hoogere klasse van schatpligtigen aangeslagen, en door de stemgeregtigden bij periodieke afwisseling aangewezen,’ is zeer onvolledig. Intusschen heeft welligt de Hoogleeraar dien vorm voor de verkiezingen der Staten-Generaal verlangd, welke thans de keuze der Stedelijke Regeringen regelt, en zich daarom, wijl hij een bekenden en alomme gebruikelijken vorm op het oog had, zoo oppervlakkig uitgelaten. In dat geval behoeven wij ter bestrijding van hetgeen zijn vlugschrift ons aanbiedt, geene geschiedkundige herinneringen op te halen, noch naar analogiën bij onze naburen te zoeken. Het eenvoudige onderzoek, welke sinds de invoering van ons kiesstelsel in den regel hier te lande de zamenstelling der stedelijke regeringen geweest is, beslist de vraag. Niemand, die geen voorstander is, hetzij van onverzettelijken stilstand, hetzij van de oligarchie van enkele familiën, zal het wenschelijk achten, dat in het vervolg de nationale vertegenwoordiging op dezelfde wijze gekozen worde als tot nog de stedelijke raden.

Nog twee bedenkingen, en wij nemen van de vraag der verkiezingen afscheid. De Heer Vreede - en hierin zijn in het algemeen de voorstanders der indirecte verkiezingen het met hem eens - wil dat stelsel slechts op de benoeming der Staten-Generaal zien toegepast en de vulling van Provinciale en Stedelijke regeringscollegiën aan de regtstreeksche verkiezingen overlaten. Naar onze meening een misgreep in dubbelen zin! Algemeen is men het eens, dat indirecte verkiezingen tot meer behoudende keuzen leiden, dan regtstreeksche. Bij de laatste vreest men een te groot overwigt der meest voortvarende en driftige elementen. Maar zal niet juist de invloed van die elementen het gevaarlijkst zijn, wanneer zij, in provinciale en stedelijke vertegenwoordiging zegevierend, uit de nationale geweerd worden? Immers, óf het volksleven zal zich in de steden en provinciën concentreren, en de nationale aangelegenheden, bij welker behandeling het zich minder juist vertegenwoordigd ziet, ter zijde laten, en ge zult

het ten onzent reeds zoo nadeelig element van provinciaal en stedelijk isolement een nieuwen steun gegeven hebben; - óf de gemeene landszaak zal de openbare belangstelling meer blijven spannen dan gewestelijke en stedelijke vraagpunten, en dan zult ge in uwe gemeenteraden en provinciale staten voortdurende brandpunten van oppositie hebben, hetgeen evenzeer tot de vervreemding der enkele deelen van het geheel moet leiden. Zoo ons tegenwoordig kiesstelsel bij zijne tallooze gebreken éńe goede zijde heeft, het is deze, dat de keuze der generale staten door de provinciale, en van een deel althans van deze door de stedelijke regeringen en gemeenteraden, voor het minst eene zekere eenheid tusschen die verschillende klassen van ligchamen verzekert. Dat voordeel kan zoowel bij directe als indirecte verkiezingen behouden blijven, mits de vertegenwoordiging in hare verschillende graden en vertakkingen uit dezelfde bron ontspruite. In het tegengestelde geval wordt het zaad gestrooid eener verderfbrengende verdeeldheid.

Maar - en hierin ligt, dunkt ons, de tweede misgreep - ware het al noodig, dat van de drieërlei klasse van vertegenwoordigers - stedelijke, provinciale en nationale - slechts een of twee door de massa der bevolking werd gekozen en de andere door een beperkt collegie werden aangewezen: - juist het eerst en het meest voor de nationale vergadering zoude de volkskeuze noodig en mogelijk zijn. Immers het zijn juist die uitstekende en schitterende talenten, welke in de eerste vergadering des lands te huis behooren en slechts daar in hunne volheid kunnen uitblinken, die ook het eerst de oogen der menigte treffen en hunne keuze vestigen zullen; - het zijn integendeel de zediger bekwaamheden, welke in provinciale en plaatselijke collegiën op hare plaats zijn, tot wie ontdekking en waardering meerdere zorg en naauwkeuriger bekendheid met personen en toestanden gevorderd wordt. Voor de volksvertegenwoordigers vooral gelden de woorden van Benjamin Constant, waarmede hij de zoo vaak ook ten onzent gemaakte bedenking beantwoordt, dat beperkte kiescollegiën bij voorkeur geschikt zijn die bescheidene en verborgen verdiensten te waarderen, die welligt

aan de oogen der menigte ontsnappen zouden: ‘Que les talents occultes’ antwoordde hij: ‘se fassent connaître; que les qualités privées trouvent leur récompense dans le bonheur domestique; que la souplesse et la douceur obtiennent la faveur des grands: aux hommes, qui commandent l'attention, qui attirent le respect, qui ont acquis des droits à l'estime, à la confiance, à la reconnaissance du peuple, appartiennent les choix de ce peuple.’

Wij bemerken, dat wij al de ruimte, waarover wij gelooven ditmaal te mogen beschikken, bijna uitsluitend aan de beschouwing van de eerst aangekondigde brochure gewijd hebben. Wij gelooven daarvoor geene verontschuldiging te behoeven. Eenmaal in het laatste nommer van dit tijdschrift voor de zaak der regtstreeksche verkiezingen in het strijdperk getreden, achtten wij ons ook nu verpligt, sinds de Heer Vreede het gewigt van zijnen naam en zijne wetenschap in de andere schaal geworpen heeft, onze bedenkingen daar met bescheidenheid tegenover te stellen. Het uitstekend geschrift van den Heer Opzoomer daarentegen, dat een grooten naam, op een ander gebied verworven, zoo waardiglijk ook op politiek terrein handhaaft, behoeft waarlijk onze ondersteuning niet.

Amsterdam, 29 Mei.

G. DE CLERCQ.

Staatkundig overzigt.

22 Mei 1848.

Wij vergisten ons niet, toen wij voor eenigen tijd betwijfelden, dat uit de bestanddeelen van het ministerie Schimmelpenninck homogeniteit zou ontstaan. Dat evenwel het verschil omtrent alle hoofdpunten der grondwetgeving zoo groot zou zijn, als nu uit de verklaringen der twee afgetreden bewindslieden is gebleken, hadden wij niet verwacht. Men mag zich verwonderen, hoe mannen, niet geheel vreemd aan de levensvragen van den dag, een oogenblik konden meenen, dat zij ooit zouden overeenstemmen met hunne medeleden in 's Konings raad, - wier politieke denkwijs en antecedenten algemeen waren bekend. Misschien ligt de oplossing in de moeijelijkheden van het oogenblik, in de eischen der crisis, waarin de Koning hen riep: - en eene verklaring van den Heer Luzac omtrent den last, aan Graaf Schimmelpenninck opgedragen, duister op het oogenblik, dat zij aan de Kamer gedaan werd, is door de nu openbaar gemaakte stukken opgehelderd. Verblijdend in allen geval is deze openbaarmaking, deze hulde aan de vorderingen van het tijdsgewricht, dat in de publieke zaak licht wil. Te regt is opgemerkt, dat wij omtrent de aftreding van den voormaligen financie-minister slechts gissingen kunnen wagen, terwijl weinige maanden ons op het veld der publiciteit eene zoo groote schrede hebben doen voorwaarts gaan, dat wij nu van de ontslagen ministers zelven de redenen hunner aftreding vernemen. Met vele bedenkingen van den ede-

len Graaf kunnen wij ons volkomen vereenigen. De vorming en zamenstelling der Eerste Kamer, de omslagtige wijze der grondwetsverandering (art. 185), de benoeming en het ontslag van officieren, de tijd bij art. 113 bepaald tot het inleveren der begrootingen, zullen in ons geene verdedigers vinden. Maar wie kan verwachten, dat hij in alle deelen zijne eigene meening in eene nieuwe staatswet zal vinden uitgedrukt?

Andere bezwaren of verlangens deelen wij geheel niet; zoo is b.v. het aangeteekende op bl. 14 omtrent *provinciale* verkiezingen eene al te sterke anglomanie: het bragt ons de anecdote te binnen uit den tijd van Lodewijk XVI, toen deze ongelukkige vorst tot een geangliseerden hoveling, die in vollen draf naast het koninklijke rijtuig reed, het verwijtend woord sprak: ‘Vous me crottez, monsieur;’ en de ruiter, wanende dat de Koning zijne rijkunst bewonderde en van ‘trotter’ gesproken had, ten antwoord gaf: ‘Oui, Sire, à l'Anglaise.’ ‘Voilà une anglomanie bien forte,’ hernam de zachtmoedige Lodewijk, terwijl hij het portierglas ophaalde. Of een grooter getal Leden der Tweede Kamer de voordeelen zou opleveren, die de edele Graaf in vaderlandlievende bedoeling daarvan wacht, mag men buitendien in twijfel trekken. Volgens de meeste nieuwere Duitsche constituties is de verhouding van 1 afgevaardigde tot 45 of 50 duizend inwoners tot maatstaf voorgesteld. Dat het ontworpen artikel 183 zijne schaduwzijde heeft, wie zal het loochenen? Maar de vraag is, of men in deze oogenblikken aan Nederland iets anders voorstellen kon? De wet van 1806 blijft eene parel aan de kroon van 's Graven uitmuntenden vader: en welk regtgeaard kind zal het den zoon niet ten goede houden, als deze herinnering van invloed op zijne beschouwing is geweest? Maar wij veroorloven ons eene verwijzing naar hetgeen op bl. 25 van het rapport te lezen staat. De Britsche constitutie is zoo voortreffelijk, omdat zij nooit de eischen van den tijd miskende en altoos rekkelijk was. En het Romeinsche regt heeft, naar de uitspraak der meest bevoegde uitleggers, juist daaraan zijnen hoogen trap van volkomenheid te danken, dat het ‘jus praetorium,’ uitgevonden, - ‘adjuvandi, corrigendi et supplendi juris civilis gratiâ,’

de nieuwe behoeften zamensmolt met de geschreven letter. Ons althans heeft steeds de opmerking getroffen, dat de beide volken, uit de oudheid en in den nieuweren tijd, die het meest door politiek genie hebben uitgeblonken, - de Romeinen en de Britsche natie, - in hun staats- en burgerregt die bestendige verbeteringszucht hebben gehuldigd, en revolutie hebben trachten te voorkomen door tijdige hervorming. Het is die ‘disposition to preserve,’ en die ‘ability to improve,’ welke Edm. Burke ‘den standaard des echten staatsmans’ noemde.

Maar het is vooral de Brief van den afgetreden minister van oorlog, die ons met dankbaarheid vervult, dat de Koning niet aarzelde bij de keuze tusschen de twee partijen, in den ministerraad aanwezig. Gaarne brengen wij hulde aan de rondheid van den krijgsman. Maar in een constitutioneel minister dezer dagen wordt meer gevorderd dan loyauteit en die bekwaamheid, welke algemeen aan den Heer Nepveu wordt toegekend, en die ook doorstraalt op enkele plaatsen zijner brochure. Niet wat absoluut het beste is, maar wat voor Nederland en in de tegenwoordige omstandigheden nuttig en noodig is, - ziedaar de hoofdvraag. Solon schreef niet de beste wetten, maar die voor *zijne* Atheners de beste, d.i. meest geschikt waren. Het is juist miskenning van den tijdgeest, die reeds vele regenten en staatslieden ten val heeft gebragt. En men kan aan het ontwerp der commissie billijkerwijs den lof niet onthouden, dat het de behoeften van tijd en natie kent en wil bevredigen. Hoe gunstig onderscheidt zich in dit opzigt de memorie van den Heer Thorbecke van de ‘Inleiding,’ door Prof. Dahlman voor het ontwerp der Duitsche rijks-grondwet geschreven. Nu reeds verheffen zich alom in Duitschland stemmen tegen de voorgestelde bepalingen, en is er door Beijeren een ontwerp ingediend, welks hoofdbepalingen eenen gansch verschillenden geest ademen. Zelfs de 5de paragraaf: ‘De waardigheid van rijks-opperhoofd (Duitsche Keizer) zal ter verzekering der wezenlijke welvaart en vrijheid van het Duitsche volk erfelijk zijn,’ door de meerderheid der commissie van 17 goedgekeurd, lokte aanstonds heftige tegenkanting uit, en in het Beijersch ontwerp wordt het opperhoofd door een uit-

voerend bewind onder den naam van directorium vervangen. Niet zonder verwondering leest men daarentegen in een besluit van Keizer Ferdinand: ‘Overtuigd, dat de staatsinstellingen behooren ingerigt te worden naar de vorderingen, welke in de beschaving en ontwikkeling der volken hebben plaats gevonden,’ en ‘ons streven om hunne regten te verzekeren en hun eene voor hunne welvaart noodzakelijke deelneming aan de regeling der aangelegenheden des vaderlands toe te staan,’ enz. Maar ook: ‘de stille wateren van Weenen bruischten op!’ en men verzekert, dat Graaf Ficquelmont zelf de woorden gesproken heeft: ‘Niet meer ministers regeren, maar de tijd.’ Kort van duur was het bewind van dezen staatsman, vroeger den vertrouwden vriend van Vorst Metternich, en omtrent wiens veelbesproken zending aan Maarschalk Radetzky, in het najaar van 1846, de Milanesche gezaghebbers belangrijke documenten hebben ontdekt. ‘Un pape libéralisant,’ dit was in de oogen des kanseliers het toppunt der wonderen, door hem aanschouwd; en wat de Lamartine ‘une immense bonne fortune’ noemde, wordt bij ‘furst Mitternacht’ onder de ‘larves phantastiques’ gerangschikt, welke hij in den avond zijns levens te bekampen had. Spoedig is Graaf Ficquelmont zijnen afgetreden voorganger gevolgd: hetzij herinneringen, uit vroegeren leeftijd overgehouden, of de invloed van het Petersburger hof, - of de onberaden eischen, de ‘insolentia’ der goede Weeners dit besluit hebben verhaast. Want de trilling der omwenteling van Februarij deed zich in de afgeloopene maand bij voortduring gevoelen. Te Weenen had, bijna gelijktijdig met de coup-de-main te Parijs en woelingen in Berlijn, eene nieuwe volksbeweging plaats, onder leiding vooral van studenten, die belangrijke wijzigingen in de voorgestelde staatsregeling verlangd en verkregen hebben. Wat kan de zwakke Keizer afslaan, hij, die een speelbal is der partijen, en het gebrek aan karakter en energie zoo verre drijft, dat hij een revolutionair committé laat bestaan, welks ontbinding reeds bij bevelschrift was gelast en dat allengs het bestuur der gewigtigste zaken tot zich trekt! Reeds is de nieuwe verordening op de verkiezingen teruggenomen; de Eerste Kamer opgegeven; de militairen uit de stad verwijderd, -

de census voor stemgeregtigden tot de verkiezing eener constituerende vergadering afgeschaft. Zoo eerst, meent men, zal ware, volledige volksvertegenwoordiging tot stand worden gebragt! - Min voorspoedig is de volksmenner Held in Berlijn geweest, die nu zelf verkondigt, dat hij deze waardigheid nederlegt. De menigte was tot eene volksvergadering onder de Tenten opgeroepen, om eene demonstratie tegen het bestaande ministerie te beproeven, dat door een bewind van ultra's moest worden vervangen. De aangekondigde terugkeer van den Prins van Pruissen was het middel, door de democratische partij aangegrepen. Men herinnert zich, dat deze Vorst, daags na den opstand te Berlijn, naar Engeland de wijk nam, verbolgen, zoo men zeide, over het zegevieren der revolutie en de verwijdering der krijgsmagt, - waaraan hij ook uit Londen zijne belangstelling bleef toonen door een schrijven aan Generaal von Wrangel over den togt tegen Denemarken. Op voorstel van het ministerie Camphausen nam nu de Koning een besluit, waarbij de Kroonprins naar Berlijn teruggeroepen werd, op grond, dat de tegenwoordigheid van den troonsopvolger bij de regeling van het staatsbestuur wordt gevorderd. Terstond werden geschriften aangeplakt, volksvergaderingen gehouden, protesten opgemaakt tegen de terugkomst des Prinsen. Het bewind, door de burgerwacht gesteund, bleef de orde handhaven, en vaardigde eene aankondiging uit, dat in de nationale vergadering voldoende inlichtingen zouden gegeven worden omtrent het verblijf van den Vorst ‘in het vrije Engeland,’ en zijnen aanstaanden terugkeer over België; - dat het geheele land de overtuiging zal bekomen, dat de Prins van Pruissen vast besloten heeft den door den Koning ingeslagen nieuwen weg te betreden; dat daarbij alle bezorgdheid wegens reactionaire inzigten verdwijnen zal, enz. Bij koninklijk besluit werd tevens de Pruissische nationale vergadering tegen den 22sten Mei bijeengeroepen, die dus waarschijnlijk, terwijl wij deze regels schrijven, zamenkomt. - Inmiddels is de minister Camphausen naar Frankfort vertrokken, om zijne plaats onder de afgevaardigden tot het Duitsch parlement in te nemen, dat in eene eerste zitting den Hessischen raadspresident von Gagern met het tijdelijk

voorzitterschap heeft bekleed. In Posen duurde de anarchie onafgebroken voort. Na een bloedig gevecht op den 2den der maand bij Wreschen, waarin vijf of zes honderd Polen sneuvelden, werd de geheele provincie wederom in staat van oorlog en onder de krijgswet gesteld. Uit de depêches van den Franschen zaakgelastigde te Berlijn (door den minister van buitenlandsche zaken in de zitting der nationale vergadering van 13 Mei overgelegd) leert men de tallooze bezwaren kennen, waarmede de Pruissische staatslieden in Posnanie hebben te worstelen. De zaak van Polen scheen na den Berlijnschen opstand gewonnen, en zij was het inderdaad, voor zooverre de Duitschers betreft. ‘Ceux-ci,’ schrijft de gezant den 4den Mei, ‘voulaient de la meilleure foi reconstruire la Pologne comme un boulevard contre la Russie; mais ils avaient calculé sans les Polonais, sans tenir compte de l'antipathie entre les deux races slave et germanique. Cette antipathie ne dérive pas d'un préjugé ni d'un routine; elle prend sa source dans les qualités élémentaires des deux peuples, dans les constitutions mentales, et ce qui est plus décisif, morales, qui reposent sur des bases opposées. Les Polonais se sont, en 1848, montrés ce qu'ils n'avaient jamais cessé d'être; les vices politiques qui ont amené le déclin de leur état au dix-septième siècle et sa dissolution au dix-huitième ont éclaté soudainement dans toutes leurs réunions, sous toutes leurs divisions territoriales. L'Allemagne ne fera rien pour la reconstruction politique de la Pologne. Si la France veut employer la force des armes, l'Allemagne ne refusera pas le secours de la Russie à laquelle elle abandonnera la tâche d'écraser la nationalité polonaise, qui périrait immanquablement, quelle que soit l'issue d'une première campagne sur le Rhin.....

6 Mei. A la guerre des races va se joindre une guerre des communions religieuses et une guerre de castes. Mieroslawski veut essayer d'une émeute à Berlin, qui ne saurait réussir; mais il compte surtout sur une manifestation armée que le prétexte de la Pologne ferait éclater à Paris, manifestation à laquelle travaillent sans relâche les étudiants.

Diète polonaise à Breslaw. Le but réel, c'est d'armer la Prusse contre la Russie, et la France contre la Prusse. D'ailleurs partout se continue une guerre implacable, guerre sociale autant et plus encore que théologique et politique.

7 Mei. Mieroslawski s'est déclaré généralissime de la république de la Pologne. La guerre se poursuit avec acharnement, organisée par le parti démocratique seul.

En Gallicie, le peuple demeure obstinément attaché au système autrichien. Si l'insurrection éclate, le signal d'une jacquerie sera donné: aux premiers actes d'agression de la France contre l'Allemagne, la Pologne périt. Un seul moyen reste de sauver l'avenir de la Pologne: calmer les esprits et réprimer toute tentative à main armée.

Aujourd'hui la France ne peut sauver la Pologne que par des négociations.

Mieroslawski, après s'être emparé de Buck, l'a pillé, incendié et abandonné. L'exaspération de la population allemande du duché est portée à son comble.

9 Mei. En Posnanie la guerre a pris un caractère épouvantable. Nulle part on n'attend de quartier. Les Polonais les plus violens, entre autres le comte Christian Ostrowski, conviennent unanimement qu'au premier signal des hostilités les paysans de la Gallicie massacreront les gentilshommes et se jetteront entre les bras des Russes.'

De aanvankelijke ontknooping is bekend: - de opstandelingen kwamen in onderwerping, toen zij zich van alle kanten omsingeld zagen door de koninklijke troepen: hun aanvoerder Mieroslawski heeft passen gevraagd en vertrekt naar Parijs. De Generaal v. Pfuel heeft groote gematigdheid betoond. Na afbakening der grenzen spoort hij in eene proclamatie Duitschers en Polen gelijkelijk aan, om door verkoop of verwisseling van eigendommen zich daar te vestigen, waar zij overeenkomstig deze scheiding te huis behooren. Aan hen, die het gesloten verdrag nog niet hebben aangenomen, wordt tijd en gelegenheid gegeven ter vrijwillige ontwapening, en is de 19de dezer als termijn bepaald.

De inval in Denemarken werd met goeden uitslag voortgezet: Holstein, Sleeswijk, Jutland werden achtervolgens door

de bondstroepen overheerd. De menschlievende behandeling der krijgsgevangenen doet Generaal von Wrangel in onze oogen grooter eer dan de lauweren, die deze strooptogt tegen een kleinen staat bij mogelijkheid kan schenken. Van hunne zijde hebben de verongelijkte Denen met veel beleid de middelen gebruikt, die natuurlijke ligging en eene geoefende zeemagt aan de hand gaven. Op den eersten dag der maand verscheen eene kennisgeving der Deensche regering omtrent de blokkade der havens Stettin, Straalsund, Rostock, Wismar, Pillau en Dantzig, - den mond van het Sleeswijk-Holsteinsche kanaal, Swinemunde, Kiel, en tevens dat de Elve den 10den geblokkeerd zou wezen. Deze laatste bedreiging bleef tot heden zonder gevolg: hetzij dat Engeland's belang en invloed, of bedenkingen van anderen aard de volvoering hebben belet. Maar een honderdtal Duitsche schepen werden reeds opgebragt en onder embargo gelegd. Herhaaldelijk werd het berigt verspreid, dat onder bemiddeling van het Britsche kabinet onderhandelingen waren aangeknoopt. Lord Palmerston gaf op eene interpellatie van Mr. Urquhart, reeds in de parlementszitting van 8 Mei, zijne hoop te kennen, dat het gelukken zou tot een billijk verdrag te komen. Sedert vernamen wij alleen, dat de krijgsverrigtingen van weerszijden werden gestaakt. De grondslagen, waarop, naar Britsch inzigt, een vergelijk zou kunnen rusten, bleven geen geheim. Men zal zich herinneren, dat oorspronkelijk onder de redenen van verschil ook deze was, dat de regering van wijlen Koning Christiaan de vrouwelijke erfopvolging in Sleeswijk als in Denemarken wilde doen aannemen, bij ontstentenis van mannelijk oir, terwijl Holstein de mannelijke zijdlinie zou volgen. De vertegenwoordiger der vrouwelijke lijn was Prins Frederik van Hessen, door het huwelijk van zijne moeder Prinses Charlotte van Denemarken met Willem, Landgraaf van Hessen-Cassel, terwijl de mannelijke zijmagen vertegenwoordigd worden door den Hertog van Augustenburg, die nu tegen den Koning van Denemarken de wapens heeft opgevat. Prins Frederik - die zich op dit oogenblik te Londen bevindt, - door zijne Hessische landgenooten gedrongen te verklaren, welke partij hij omhelzen zou, heeft de Duitsche

zijde gekozen, zijne betrekking in het Deensche leger opgegeven, en zich bereid verklaard afstand te doen van alle regten op de Deensche successie. Zonderlinge zamenloop voorzeker! de Deensche candidaat is Duitscher van persoon en afkomst; terwijl de Duitsche candidaat Hertog van Augustenburg eigenlijk Deen is van den jongsten koninklijken tak. Door dezen afstand nu zou de moeijelijkheid der opvolging zeer vereenvoudigd worden. Om de Deensche monarchie in haar geheel te behouden, zou de regerende Koning, bij kinderloos overlijden, den erkenden erfgenaam van het betwiste deel moeten adopteren, dat is, den nu 19jarigen zoon van den Hertog van Augustenburg. In dezen zouden de regten der dynastie worden hereenigd. Aldus kon de tweespalt in het koninklijk stamhuis worden weggenomen. Moeijelijker zou de vereffening van het geschil tusschen stammen en gewesten zijn. Hoe ook hier de belangen zijn ineengeweven, kan blijken uit de keuze van een afgevaardigde naar het Duitsche parlement, door de stad Sleeswijk gedaan tijdens de bezetting van het vijandelijk Pruissisch leger. Zij benoemde den Pruissischen gezant in Engeland, von Bunsen, in de wereld der geleerden bekend en beroemd, die in een belangwekkend geschrift, dezer dagen te Londen verschenen, de Duitsche aanspraken op de hertogdommen niet zonder partijdigheid handhaafde. Engeland nu stelt voor, dat de bondstroepen onverwijld zullen worden teruggetrokken, en alle souvereine regten van den regerenden Koning van Denemarken, zoowel in Sleeswijk als in Holstein, erkend: - dit als noodzakelijke preliminaire. Van zijnen kant zou de Deensche Vorst bewilligen in den wensch der ingezetenen, dat de Duitsche gedeelten van het voormalig hertogdom (Sleeswijk) met Holstein vereenigd in den Duitschen Bond wierden opgenomen. Maar dit punt kan alleen door den Koning van Denemarken en zijn volk worden uitgemaakt, zoodra het vijandelijk leger zal aftrekken. Geen zweem van regt komt nu reeds aan de bondsvergadering toe, hoezeer zij dit blijkens hare daden en de verklaringen van Generaal von Wrangel zich heeft aangematigd. - Niet weinig is de zaak ingewikkeld geworden door het inroepen van Rusland en de houding van Koning

Oscar. Zweden bevroedt, dat de Scandinavische volken - wier streven naar eenheid en aansluiting voor eenigen tijd zeer werkzaam was - gemeenschappelijk belang hebben, om Duitschen overmoed en overmagt te keeren. De Zweedsche zaakgelastigde te Berlijn verklaart, dat, hoewel zijne regering zich onzijdig zal houden in het geschil omtrent Sleeswijk, zij echter, ingeval de Duitsche troepen andere gedeelten van het Deensche koningrijk mogten betreden, onmiddellijk een leger naar Denemarken zal zenden, alleen met het doel om verdedigenderwijze tegen den inval van Duitsche troepen te werk te gaan. Later werd het niet waarschijnlijke gerucht verspreid, dat Koning Frederik een Zweedschen Prins zou adopteren. Maar te Carlskroon is bevel ontvangen tot uitrusting van eenige oorlogsvaartuigen, en te Christiania zijn reeds 3000 man Noorweegsche troepen verzameld, naar het observatie-corps in Schoonen bestemd. Grooter aantal mag de Koning niet over de grenzen zenden zonder magtiging der Storthing. Uit Kopenhagen wordt buitendien gemeld, dat de gezant naar Petersburg, v. Lewetzow, gunstige tijdingen vandaar had aangebragt; en zou Grootvorst Konstantijn - wiens vertrek met eene Russische vloot naar de Sond ter bescherming van handelsbelangen reeds vroeger was aangekondigd - werkelijk te Stokholm zijn aangekomen.

Op het andere oorlogstooneel in zuidelijk Europa, werd met afwisselend krijgsgeluk gestreden. Pastrengo werd door de Italianen ingenomen. In een gevecht op den 1sten Mei bij Ponton behaalde de voorhoede van Koning Karel Albert eenig voordeel op de Oostenrijkers, die vijf dagen later in een veel ernstiger slag, bij St. Lucia, nabij Verona, de Piemontezen met een aanzienlijk verlies, zoo aan manschappen als krijgsbehoeften, terugdreven. Een beslissend treffen heeft nog geen plaats gehad, en schijnt opzettelijk te zijn vermeden. Is het de regelmatige taktiek, door den Koning van Sardinië gevolgd; - verdeeldheid over den aanstaanden regeringsvorm, of zwakheid der Milanesche bewindvoerders, die de pogingen verlamt en den voortgang belemmert? Wij kunnen slechts gissen. Maar terwijl Peschiera meer en meer wordt ingesloten, leden de Romeinsche troepen onder

Ferrari op nieuw een belangrijk verlies, en wordt Treviso door Nugent ernstig bedreigd. Met angstige bezorgdheid vernemen wij ieder voordeel, door de Oostenrijkers behaald. Ondanks de vredelievende verzekeringen, door den minister te Turijn gegeven; ondanks de gematigde taal van het Fransche bewind, zoowel door Bastide als vroeger door Lamartine uitgesproken, weten wij maar al te wel, dat Frankrijk de Oostenrijksche heerschappij in Italië niet lijdelijk zou zien herstellen, en dat eene nederlaag der Italianen voor het leger der Alpen het sein zou wezen om Piemont binnen te rukken. De houding en verklaringen der Italiaansche vorsten tegenover Oostenrijk, zijn even gedwongen en dubbelzinnig. De Koning van Sardinië verdedigt zich tegen de beschuldiging van trouweloosheid, door te beweren, dat de Oostenrijksche gezant in Turin sedert lang in vertrouwen onderrigt was, dat, zoodra de drukpers in Piemont vrij mogt worden verklaard, de regering genoodzaakt zou zijn aan de stem der menigte te gehoorzamen. - Pius IX spreekt den zegen uit over de pausselijke troepen, door Generaal Durando naar de grenzen geleid. Zij nemen een zeer werkdadig aandeel aan het bestrijden der uitheemsche legermagt, en nog de laatste berigten zijn opgevuld met het verhaal van gevechten, door de ‘Papalini’ en ‘Crociati’ geleverd. En toch is de H. Vader tot geene oorlogsverklaring te bewegen: veeleer zet hij zijne wereldlijke magt en de liefde zijns volks - voor zijn hart het zwaarste offer - op het spel. Merkwaardig is de taal, waarin Pius zelf over zijne staatkunde oordeelt. ‘Sedert lang verwijten mij de regeringen, dat zij aan mij hunnen val en hunne tegenwoordige moeijelijkheden te danken hebben; ik heb gemeend te moeten herinneren, dat, door concessiën aan mijn volk te verleenen, ik slechts den raad had gevolgd, dien de regeringen aan mijne voorgangers hadden gegeven; dat, bijaldien ik steeds de volken heb aangemaand, om hunne vorsten te gehoorzamen en te eerbiedigen, ik deze ook moest aansporen om hunne onderdanen vaderlijk te behandelen; het is niet mijne schuld, dat deze laatsten zijn opgestaan, omdat hunne vorsten aan mijne raadgevingen geen gehoor gaven. Wat Italië betreft, ik heb mij niet verzet tegen den oorlog, dien het voert

voor zijne onafhankelijkheid, maar ik hecht als Italiaan en als Vorst mijne goedkeuring aan denzelven; als Priester en Paus echter zijn alle Christenen mijne kinderen en moet ik alle pogingen in het werk stellen, om hen te verhinderen elkander het leven te benemen, en moet ik trachten den vrede onder hen te doen heerschen. Naar dat doel is al mijn streven gerigt; ik hoop, dat God hetzelve zal zegenen en op mijne bede der wereld vrede en geluk zal schenken Indien mijne woorden op eene andere wijze worden uitgelegd, dan heeft men van mijne bedoelingen een verkeerd denkbeeld.' Maar in de schatting der Italiaansche bevolking is en blijft Pius het hoofd der beweging. De opstand te Milaan begon onder de kreten: 'Viva Pio IX' en 'fuori i barbari;' onder dezen wordt de kamp voortgezet in de vlakten van Lombardije. Wel is het denkbeeld van nationaliteit en foederative vereeniging reeds voor vijfjaren aangegrepen en verkondigd door Gioberti, thans voorzitter der Piemontesche gedeputeerden, toen sinds tien jaren balling van den schoonen vaderlandschen grond. Het vond weêrklank in Italiaansche harten: door geheel Piemont, in Toskane, te Pisa vooral, en niet het minst bij de bevolking van Romagna. Het geschrift van Gioberti, 'Primato' getiteld, werd gevolgd door een even merkwaardig werk van Graaf Balbo, - op dit oogenblik eersten minister van Karel Albert, - 'Speranze d'Italia' geheeten. Bevrijding van het Oostenrijksch dwangjuk was de hoofdinhoud ook van dit boek. - Capponi, Massimo d'Azeglio, Petitti, Marco Minghetti, destijds publicist te Bologna, later gedeputeerde voor zijn gewest en minister te Rome, - de moedige uitgever van 'la Patria' te Florence, Salvagnoli door Galeotti en Ubaldino Peruzzi gesteund, de professoren Montanelli en Centofanti te Pisa, - allen prezen één zelfde denkbeeld aan. Opwekking van het nationaal gevoel en het invoeren van voortgaande hervormingen als eenig middel voor de regeringen, om aan de eeuwigdurende opstanden een eind te maken, en de ondersteuning van Oostenrijk door den hechteren steun hunner volkeren te zien vervangen, dit was het plan gedurende twee jaren met volharding gevolgd en ontwikkeld. Maar Gioberti bleef naar Rome

wijzen, en zag in de pausselijke magt de hoop van Italië's nationaliteit. Van Gregorius en Lambruschini wachtte men niets meer. Doch toen de eerste woorden en daden van Mastaï geopenbaard hadden, wat Pius IX zou zijn, begroette men in hem den redder van Italië, en de profetie van Gioberti was vervuld. - Het handelstraktaat, in October des voorgaanden jaars tusschen Rome, Toskane en Sardinië gesloten, was inderdaad de verwezenlijking der lang gekoesterde plannen, en heeft den grondslag tot een staatkundig verbond gelegd, waarvan de Italianen Pius IX het hoofd en het hart, Karel Albert den degen en het schild noemen. - Bij de herinnering van al het goede, binnen twee jaren door Pius gesticht, leest men niet zonder aandoening en wrevel, dat hij aan den dwang onderworpen is van eene partij, die toch, wij zijn er zeker van, vruchteloos pogen zal over zijn standvastig karakter te zegevieren. Reeds bleek dit in den aanvang der afgeloopene maand, toen hem bijna de keuze tusschen wereldlijke en geestelijke magt werd gelaten, en een dag bedenktijd vergund, ‘perche mutasse consiglio.’ Het ministerie is afgetreden, nadat eene bedenkelijke volksbeweging was uitgebarsten, - maar de oorlog is aan Oostenrijk niet verklaard, en de proclamatie van 2 Mei is een waardig antwoord op bedreigingen.

De toestand van Karel Albert is eenvoudiger geworden door den laatsten maatregel der Milanesche bewindhebbers. Zij roepen de Lombardische bevolking op, om zich binnen een' bepaalden tijd te verklaren over de vereeniging met Piemont. Mazzini en de hoofden van het jeugdige Italië beoogen niets minder dan het tot stand brengen van eene algemeene Italiaansche republiek; zij vinden bijval bij de lagere volksklassen. Maar de aansluiting aan het koningrijk Sardinië met Karel Albert tot Koning wordt door de meer gegoeden en gematigden gewenscht, en de gunstige stemming voor hem en zijn overwinnend leger zal bij iedere bevochten zegen gewisselijk toenemen. - Het huis van Savoije is het eenige Italiaansche koninklijke stamhuis, en voor Karel Albert is dus natuurlijk de kroon over het rijk van Opper-Italië bestemd. Venetië, Milaan, Genua, Turijn, zullen als hoofdsteden om den voorrang dingen; en zoo de

meerderheid in Lombardije zich voor het constitutionele koningschap verklaart, heeft de koninklijke veldheer zich waarschijnlijk tot een meer moeitevollen strijd voor te bereiden dan die hij nu met eere tegen de Oostenrijksche legers voert. Te Turijn is bij afwezigheid des Konings het nieuwe parlement op den 8sten Mei door Prins Eugenius van Savoije plegtig geopend, en zijne aanspraak met luide toejuiching door de leden der vergadering beantwoord. De gesteldheid van Italië en van Piemont, - de redenen van het besluit om de Lombardijers te hulp te komen, - de door het leger behaalde overwinningen, - vooral ook de blijde verwachting voor de toekomst, wanneer geheel Italië als één rijk zou vormen, werden met levendige trekken geschetst. Het eiland Sardinië was sedert eenigen tijd ten naauwste met het vasteland verbonden; - de beweging in Savoije, spoedig gedempt, had slechts gestrekt om de banden van verknochtheid meer toe te halen. ‘Komt,’ sprak de Prins ten slotte, ‘de gewenschte ineensmelting met de overige deelen van het schiereiland tot stand, dan zullen wij in de wetten die wijzigingen brengen, welke strekken kunnen, om ons dien trap van magt te doen bereiken, waartoe tot heil van Italië de Voorzienigheid ons voeren wil.’

Alleen de Napelsche regering heeft door hare weifelende houding den geest der vrijheidszonen geheel van zich verwijderd, en Sicilië tot het besluit gebragt - voor het Italiaansch verbond zoo verderfelijk, en in Frankrijk aan den invloed van Lord Minto geweten - om zich af te scheuren en een afzonderlijken staat te vormen. Wederom is het ministerie van Koning Ferdinand gedeeltelijk veranderd; onlusten in de provinciën, en de gisting in de hoofdstad duren voort. Misschien is het uur niet verwijderd, dat de Bourbons van Napels de ballingschap hunner Fransche bloedverwanten zullen deelen. ‘Indien zij dit doen aan het groene hout, wat zal aan het dorre geschieden?’

Vruchteloos beproefde de Piemontesche Vorst door een verbond met Zwitserland zijne magt te schragen. In eene geheime zitting van den Landdag is over dit voorstel van Sardinië gehandeld. Evenwel zijn de redenen van weigering bekend geworden, die de president Ochsenbein bij die ge-

legenheid heeft voorgedragen, en die vooral ten opzigte der Fransche republiek ongunstig en zelfs beleedigend luidden. ‘Wij moeten ons niet in de zaken onzer naburen mengen; men weet niet wat de toekomst kan opleveren. De volken zoeken zich aan het despotismus te onttrekken; ik twijfel er aan, of zij hierin zullen slagen. Ik heb nooit voorspeld, dat de Fransche republiek slechts twee of drie dagen zou bestaan, maar het is onmogelijk, dat een volk, hetwelk kort geleden koningsgezind was, eensklaps republikeinsch kan worden. De Franschen zullen eene republiek pro formâ hebben, eene absolutistische republiek. Daarom gevoel ik niet de minste sympathie voor hen. Ik wil geen verbond met dwingelanden sluiten. Oostenrijk gaat aan een anderen kant wel is waar zijne ontbinding te gemoet, maar die gebeurtenis is nog ver verwijderd. Het monarchaal beginsel zal zegevieren, de Duitsche regeringen zullen op hare zetels gehandhaafd worden, en men zal ten laatste een tweede congres van Weenen hebben, dat mogelijk te Parijs vergaderen zal. Ik geloof alzoo, dat de volken de beweging moede zullen worden en dat zij weder onder het despotismus zullen bukken. De Fransche regering gevoelt niet zoo veel sympathie voor ons, en wij moeten ons gereed houden, om ons te verdedigen, vanwaar de aanval ook moge komen. Laten wij met voorzigtigheid te werk gaan. Indien sommige personen de Lombarden ter hulp willen snellen, laten zij dat ieder voor zich zelf doen, gelijk dit in der tijd met de Grieken heeft plaats gehad, maar indien zich corpsen mogten vormen, dan zullen wij daartegen maatregelen weten te nemen.’ - Later heeft zich een hevige tweespalt tusschen de leden van den Grooten Raad van het kanton Bern geopenbaard. Aan Ochsenbein werd verweten, dat hij, door Oostenrijks goud omgekocht, het verbond met Sardinië had afgewezen, en zijne inzigten omtrent staats- en krijgswezen veranderd had. - Het gevolg was, dat Ochsenbein zijn ontslag als lid van dien raad en tevens als president van het voorzittend kanton indiende, hetwelk hij echter daags daarna heeft ingetrokken, nadat de beleedigende uitdrukkingen waren teruggenomen en opheldering gegeven was.

Te Parijs is op den 4den Mei de nationale vergadering onder praesidium van Audry de Puyraveau, doyen d'âge, bijeengekomen, en namens het provisioneel bewind met eene rede van Dupont (de l'Eure) begroet. Nadat de geloofsbrieven onderzocht en de voorloopige werkzaamheden afgedaan waren, werd in de tweede zitting de adjunct-maire van Parijs, Buchez, tot voorzitter benoemd met 382 stemmen van de 727 aanwezige leden. De mededeelingen en verantwoording der leden van het voorloopig bestuur werden gehoord. Schitterend was de rede van den minister de Lamartine, die ook toen de verhevenste denkbeelden in den keurigsten vorm wist voor te dragen, en door geen' zijner ambtgenooten zelfs van verre geëvenaard werd. Reeds bij deze eerste zittingen vertoonde zich de heillooze invloed der clubs, die welhaast tot de ergerlijkste uitersten zou overslaan. In de gangen der zaal werden een zeker aantal burgers met rooden armband opgemerkt, afgevaardigden der clubs, die op de volksrepraesentanten eene soort van toezigt hielden. Zij hadden in den nacht eene deputatie van omstreeks 400 personen naar het ministerie van binnenlandsche zaken afgevaardigd, - eene tribune in de vergaderzaal verlangd - en geëischt, dat twee afdeelingen ter hunner beschikking wierden gesteld, opdat zij de vergaderingen zouden kunnen bijwonen, aanteekeningen maken, onderling beraadslagen en vervolgens naar hunne verschillende clubs gaan, ten einde verslag te doen van het verhandelde in de vergadering. Het gewigt van dit schijnbaar onbeduidende feit werd aanstonds gevoeld. De vergadering alleen vertegenwoordigt Frankrijk, zeide men; zij alleen is het wettig orgaan van den wil der natie. Niemand kan over haar een regt van inspectie bezitten, dat weldra, getuige de geschiedenis, in een regt van dwingelandij en onderdrukking zou ontaarden. Worden deze pogingen tegen de vrijheid der vertegenwoordigers in den aanvang niet krachtdadig onderdrukt, - dan zal de constitutie niet het werk van Frankrijk, maar dat der clubs en partijen zijn.

Dagelijks nam het malaise, het gedrukte onbehagelijke gevoel toe: op de beurs, in de dagbladen, overal werd het openbaar. Het moest tot een strijd tusschen gematigden en

ultra's komen. De oproerigste taal werd in proclamaties, in kleine geschriften, in brieven aan dagbladen, door Barbès zelfs op het gestoelte der nationale vergadering gevoerd, waar hij beweerde ‘in naam des volks’ te spreken.

Onlusten te Rouaan, door de burgerwacht bedwongen, maar die later bleken met eene uitgebreide zamenzwering in verband te staan, waren het thema, door die partij aangegrepen. De vergadering zette haren arbeid voort, benoemde de commissie tot het uitvoerend bewind, waarbij Lamartine eerst in de vierde plaats gekozen werd, omdat hij stellig had verklaard geen deel te zullen uitmaken van een bewind, waarvan zijn voormalige ambtgenoot Ledru-Rollin was uitgesloten. - Louis Blanc en Albert werden niet gekozen. Uiteenloopend waren de voorstellen geweest over den vorm en zamenstelling van dit interimaire bestuur. Sommigen wilden eenvoudig het voorloopig bewind doen voortduren, zoo als het sedert Februarij bestond. Anderen wilden, dat de vergadering onmiddellijk tot de benoeming van een' president overging, die met de uitvoerende magt in haren ganschen omvang bekleed moest worden. - Eene derde partij wilde een uitvoerend comité van drie, vijf of zeven leden. Dit laatste gevoelen werd door de vergadering aangenomen. De leden der commissie voor het uitvoerend bewind benoemden (in de zitting van den 11den) de ministers; een reglement van orde werd aangenomen op voorstel van Berryer; eene commissie van achttien leden voor het ontwerp der constitutie gekozen; - woordenwisselingen over dubbele verkiezingen, over een ministerie van eeredienst en de betrekking tusschen de regering en de geestelijken werden met belangstelling aangehoord. Doch terwijl in de vergaderzaal meer rust en kalmte dan vroeger heerschte, hadden op verschillende punten van Parijs zamenscholingen plaats, werden verzoekschriften voorgelezen en naar de nationale vergadering gebragt, - en besloot de regering om het republikeinsche feest, dat reeds tweemaal verschoven was, op nieuw van 14 tot 21 Mei te verdagen. Hoewel het bewind deed bekend maken, dat de belangrijke werken tot het feest niet gereed konden zijn, en het uitstel daardoor noodzakelijk geworden was, werd dit algemeen

slechts als voorwendsel aangemerkt. De krachtige maatregelen, ter handhaving van rust en orde, versterkten deze meening. Welhaast bleek het, dat zij maar al te gegrond was. Twee dagen later, op maandag 15 mei, barstte, onder leiding van Barbès en Blanqui, door de zwakke houding van den policie-prefect, en meer dan oogluiking van den commandant der nationale garde begunstigd, de stoutmoedige aanslag uit. Gelijk drie maanden vroeger onder de leus van ‘hervorming’ eene omwenteling en de republiek verscholen zat, zoo verborg zich ditmaal de poging tot omwerping van het gouvernement, overweldiging der nationale vergadering, en - gelijk later gebleken is - plundering, anarchie en terrorismus, onder de kreet van: ‘hulp aan de Polen.’ - Terwijl de bekende Hoogleeraar Wolowski in de vergaderzaal bezig was den toestand van Polen te schetsen, werd hij gestoord door het gedruisch eener oproerige menigte, die het gebouw bestormde, - de zaal binnendrong, de tribunes innam, en waaronder de hoofden en standaarddragers der revolutionaire clubs werden opgemerkt. Aan den voorzitter werd alle gehoorzaamheid geweigerd; Barbès, Blanc, Raspail, Blanqui poogden achtereenvolgens met meer of min hevigheid zich te doen verstaan, totdat Hubert de nationale vergadering - uitvloeisel van het suffrage universel, ‘ontbonden’ verklaarde: - waarop de voorzitter Buchez met de leden van het bureau de zaal verliet.

Op het stadhuis hadden de hoofden der beweging zich inmiddels vereenigd en een nieuw bewind benoemd, waarvan twee lijsten werden opgemaakt, beide namen van zeer bekende hevige republikeinen bevattende. De maire van Parijs, in tijds verwittigd, snelde onmiddellijk derwaarts, liet de toegangen door nationale gardes bezetten, maar kon niet verhinderen, dat de bende naar binnen stormde, en eene der zalen innam, waar evenwel de aanvoerders Barbès, Albert aangehouden en ongeveer 200 hunner medestanders weldra in verzekerde bewaring werden gesteld. Belangrijke ontdekkingen omtrent het doel en vertakkingen dezer zamenspanning werden gedaan, vooral bij de hoofden der clubs, Blanqui, Raspail, Sobrier, - welke vereenigingen sedert gesloten of ontbonden werden. - Eene proclamatie van den maire verkon-

digde aan het volk, dat de nationale vergadering niet ontbonden was, maar overrompeld en voor geweld moetende bukken, hare zittingen slechts had geschorst. Kortstondig was deze schorsing. Want zoodra de vergaderzaal door de menigte ontruimd was, beklom de burger Duclerc den voorzitterstoel, en werden de beraadslagingen, of liever de explicaties en voorstellen omtrent de gebeurtenis van den dag, hervat. De nationale vergadering besloot tot het gevangen houden en in beschuldiging stellen harer medeleden. Barbès, Albert, Courtais, hoorde de ophelderingen van de regeringscommissie aan, - terwijl in de volgende zitting, van 16 Mei, nadere inlichtingen gegeven werden, onder anderen door Caussidière, die met zekere populaire welsprekendheid een tal bijzonderheden openbaarde, en zijn stelsel ontwikkelde als hoofd der policie. Veel blijft nog in het duister, maar dat er onberadenheid, weifeling, ja zelfs misdadige verstandhouding bij hooggeplaatste personen heeft geheerscht, is duidelijk. Voor het oogenblik bleef de gematigde partij wel meester, na deze derde poging tegen haar gezag; maar niet straffeloos werd op nieuw de talisman verbroken, die den demon der omwenteling bedwong. De montagnards, voor eenigen tijd weêr onschadelijk, zijn niet voor goed ten onder gebragt. De herhaalde pogingen ter bevrijding hunner aanvoerders, de vrees voor een nieuwen aanslag gestadig wakker gehouden, de steun bij het gepeupel en de mannen der barricades, en de oogluiking van vele bewindvoerders zelven mogen dit bewijzen. Hoe dubbelzinnig is b.v. het gedrag van Louis Blanc! Vóór en na de ergerlijke tooneelen in vertrouwden omgang met de woelzieke hoofden der beweging, door het volk in triumf rondgedragen toen de overrompeling gelukt scheen, verschijnt hij met gescheurde kleêren in de vergadering om ter verontschuldiging der raddraaijers te spreken. Maar hij wordt met koelheid - met blijken van afkeuring ontvangen - zijne toespraak naauwelijks aangehoord. Zou men meenen, dat deze eerzuchtige man, van het bewind uitgesloten, - zijne plannen verijdeld ziende - verbitterd ook door de niet benijdenswaardige rol op het Luxembourg gespeeld, - op den duur zal rusten? Zal niet het droevig overschot van populariteit hem ligt tot stappen dwingen, te gevaarlijker voor

het gezag, omdat deze talentvolle tegenstander in de nationale vergadering stem en zitting heeft. In senatum venit: ‘fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum.’ Wij durven niet beslissen, wat er is van de reactie, die volksrepresentanten en dagbladen vervult. Duidelijk wordt de toon hier en daar stouter; de afkeuring meer onbewimpeld; en wij betwijfelen niet, dat de ingenomenheid met de republiek reeds bij enkelen is verflaauwd. De openbaarmaking der briefwisseling van den Prins van Joinville - zeker met weemoed door velen gelezen, op het oogenblik, dat een decreet van uitsluiting tegen het geslacht van Orleans in behandeling komt; - de edelmoedige, doch vruchtelooze pogingen van den afgevaardigde Lebreton, om de twee vorsten te sparen, die hun Vaderland op de vloot en in het leger met voorbeeldigen moed en trouw hebben gediend, en vreemd bleven aan de feilen van het gevallen gouvernement, - geven het bewijs, dat niet alle ridderlijk gevoel uit Frankrijk verbannen is, dat bij sommigen nog eerbied bestaat voor gevallen grootheid. Natuurlijk heeft deze gebeurtenis ook staatkundige beteekenis: maar wij aarzelen ze voor reactionaire maatregelen te houden. De bekwame publicist, Em. de Girardin, zou een wapen, tegen de bestaande regering gekeerd, nog niet voor een verdreven geslacht gebruiken. Maar, zonder aanzien van partij, mag men zich verblijden, dat deze begaafde schrijver en de tot heden geweerde Thiers eerlang tot de afgevaardigden des volks zullen behooren. De vergadering heeft, naar het schijnt, geen' overvloed van mannen met regeringstalent: de invloed van de voormalige leden der gedeputeerde kamer wijst aan, dat oefening en gewoonte hare waarde behouden, zelfs in eene omgewoelde maatschappij-Wij althans hadden ons voorgesteld, dat de volkskeuzen meer wezenlijk talent zouden hebben aan het licht gebragt, dan de vertegenwoordiging tot dusverre vertoonde. Zelfs aan redenaars-bekwaamheid blijkt het te falen, daar, met uitzondering van Peupin - wiens beschouwingen reeds op zich zelve indruk moesten maken, omdat hij uit naam eener klasse sprak tegen den opgeworpen voorstander harer belangen, - geen der nieuwe leden als spreker eenige aandacht

trok. Doch zoo lang Lamartine zijne plaats bekleedt, wordt de oude roem luisterrijk gehandhaafd: - zijne laatste rede was den echten staatsman waardig!

In Engeland ondervond men alleen in gestremden handel en door de spanning in Ierland, den weêrstuit der gebeurtenissen op het vaste land. Eene motie van Joseph Hume omtrent de uitbreiding van het kiesregt - welke in de zitting van 23 Mei zou worden overwogen - werd eene maand uitgesteld en schijnt in geringe mate belangstelling te wekken. De scheuring, die zich onder de Iersche repealers openbaarde, deed een oogenblik hopen, dat kalmer tijden voor de regering begonnen waren; dat de grootste moeijelijkheid althans voor een poos overwonnen was. Maar welhaast sloeg de opgewonden bevolking tot nieuwe geweldenarijen over; de repealers waagden eene poging om tusschen de partijen van het oude en het jeugdige Ierland eene toenadering te bevorderen; zij stemden een adres aan Smith o'Brien, ten einde dezen hun leedwezen en hunne deelneming te betuigen, wegens de gewelddadigheden, waaraan hij te Limerick had blootgestaan. Het regtsgeding tegen Mitchell - waarbij zich de merkwaardige omstandigheid opdeed, dat de gezworenen tot geene eenparige uitspraak konden komen - wordt nu als voorwendsel tot opruijing der gistende gemoederen aangegrepen; - zijne zaak als de algemeene zaak van alle pachters en landlieden voorgesteld, de behandeling door ontelbare exceptiën, nu zelfs door een bepaald verzoek van den verdediger om uitstel, vertraagd. - Zeer was de aandacht van het Britsch publiek gespannen op de terugkomst van Sir Henry Bulwer, gezant van het hof te Madrid, en de zonderlinge correspondentie tusschen de Spaansche en Engelsche staatslieden, aan deze onhoffelijke verdrijving voorafgegaan. Het Parijsche dagblad la Presse had reeds in de vorige maand de beleedigende Nota's openbaar gemaakt, door Lord Palmerston aan den Hertog de Sotomayor gerigt. Zij waren gesteld in dien hooghartigen, stuitenden toon, die den Britschen Minister eigen is tegen zwakkere staten, waarvan nog onlangs het bewind van Koning Otto eene proeve ontving. Het Spaansche gouvernement werd gewezen op de catastrophe te Parijs, en aan de koningin bijna

voorgeschreven, welke gedragslijn zij te volgen had. Dit geschiedde in eene nota van 16 Maart aan den Engelschen gezant te Madrid. Eene week later (24 Maart) werd in deze hoofdstad eene poging gewaagd om het bestuur omverre te werpen, welke echter spoedig bedwongen werd. Welligt is het aan deze mislukte onderneming te wijten, dat de gezant eerst na verloop van drie weken zich van zijnen last kweet, en aan den Hertog de Sotomayor een schrijven rigtte, ondragelijk voor Spaanschen trots, en waarop het antwoord gloeide van verontwaardiging. Lord Stanley vestigde de aandacht van het Hoogerhuis op deze krenkende briefwisseling in de zitting van den 5den Mei, - gedenkwaardig, omdat zij werd bijgewoond door den verdreven Franschen staatsman Guizot, wiens bemoeijingen te Madrid in Engeland zoo hevigen weêrzin wekten. - De minister Marquis of Landsdowne ontkende niet, dat de correspondentie had plaats gehad, maar met wijziging van enkele woorden, die toch de toedragt der zaak geheel van aard deden veranderen. Immers het zou uit de over te leggen stukken blijken, dat de depêche niet aan de Spaansche regering was gerigt, maar instructies behelsde van Lord Palmerston aan den Ambassadeur Bulwer. - Na eenige korte aanmerkingen van Lord Brougham, werd de woordenwisseling besloten, zonder dat er een bepaald voorstel gedaan werd. In het Lagerhuis werd Lord Palmerston zelf herhaaldelijk geinterpelleerd, die zich telkens van de zaak ontsloeg, door die halve antwoorden. waarin hij volleerd meester is. In de zitting van 8 Mei bragt Lord Stanley het onderwerp andermaal bij de Lords ter sprake, en werd het gedrag van Lord Palmerston ernstig afgekeurd, door den gewezen minister Graaf v. Aberdeen.

Eene muiterij onder de soldaten van het garnizoen te Madrid had reeds ongunstige vermoedens tegen den gezant doen oprijzen; maar bewezen en zeker is, volgens de Spaansche regering, diens medepligtigheid aan onlusten te Sevilie - uitgebroken, juist toen de Hertog van Montpensier met zijne gemalin zich daar bevond. - Sir Henry Bulwer kreeg zijne passen, en vertrok met de gansche ambassade - terwijl volledige openingen aan het Britsche parlement zijn toegezegd. Misschien zal voor Lord Palmerston zelven - door

zijne ambtgenooten slechts flaauwelijk ondersteund - deze netelige zaak een noodlottig einde hebben. Rijkelijk althans werd de kwade dunk geregtvaardigd, dien Lord Grey bij de zamenstelling van dit ministerie koesterde, omtrent den Secretaris van buitenlandsche zaken.

Op den dag zelven, dat te Parijs de Nationale Vergadering is bestormd, werd in Londen, schoon niet op revolutionaire wijs, eene wezenlijke revolutie aan het parlement voorgesteld, in de wijziging der navigatie-wetten. De handels-minister Labouchère heeft de plannen der regering opengelegd in eene uitvoerige rede, waaruit blijkt, dat het geheele stelsel genoegzaam vernietigd zal worden, met uitzondering van hetgéen betrekking heeft tot de kustvaart en visscherij. - Alle producten uit Europesche havens aangebragt, tot dusverre alleen in entrepôt tot weder-uitvoer toegelaten, - zullen voortaan uit alle landen, en onder alle vlaggen, ter consumtie worden ingevoerd. Schepen, buiten 's lands gebouwd, zullen als nationale worden beschouwd, wanneer ze door Britsche onderdanen zijn aangekocht, mits twee derden der equipagie uit Britsche onderdanen besta. - Vele andere beperkingen zullen worden ingetrokken: - alles namelijk, bijaldien de regeringsvoorstellen de goedkeuring van het parlement mogten verwerven. De minister erkende het gewigt der voorgestelde wijzigingen in wetten, zoo lang met eerbied aangestaard, door beroemde staatslieden uitbundig geprezen, maar waaromtrent door Burke reeds voor lang was aangemerkt: ‘wanneer de acte van navigatie niet wordt veranderd en gewijzigd met de wisseling van tijden en omstandigheden, zal hij groot nadeel berokkenen, en menigmaal zijn eigen doel tegenwerken.’ Waren de voorgedragen veranderingen groot en veelomvattend, ze waren het niet meer dan die in de handels- en industrie-wereld hadden plaats gegrepen. - Sprekende van het beperkend beginsel, door Koningin Elisabeth aangenomen, en algemeen gevolgd in dien tijd, zeide de minister: ‘Één land was er toen, worstelende nog om te bestaan, dat van een geheel verschillend beginsel uitging - ik bedoel Holland. Dáár werd de meest onbeperkte vrijheid aangenomen. Alles

werd er gedaan om den handel aan te moedigen; die moerassen waren een toevlugtsoord voor alle volkeren. Hoogst opmerkenswaardig was de uitslag dier staatkunde. De Hollanders werden er door in staat gesteld om het prachtigst gebouw op te rigten van commerciële grootheid en politieke magt, dat de wereld nog had aanschouwd.' Met gespannen verwachting zien wij den loop der beraadslagingen te gemoet. Aan tegenstand ontbreekt het reeds nu niet. En Lord George Bentinck heeft nog onlangs eene zijdelingsche poging gedaan, om de vrijzinnige handelswetgeving van Sir Rob. Peel en Mr. Gladstone als geheel mislukt in verdenking te brengen. Uit Britsch Indië vernamen wij, dat Lord Dalhousie - in de school van Sir Robert gekweekt, en zulk een meester waardig, - de scheepvaartregten, en ook de zoogen. 'Indian navy' heeft afgeschaft. - Het is eene schrede der Whigs op de baan, waarop hunne voorgangers reuzenstappen deden, die, het is bekend, beweren, dat Pitt en zijne partij, de vroegere Tories, de eerste voorstanders en bevorderaars van vrijen handel zijn geweest. Als eene nederlaag voor het ministerie is aan te merken de verwerping door de Lords van de wet tot emancipatie der Israëlieten (Jewish disabilities bill) en de uitsluiting van den bankier Rothschild uit het parlement. Zwak waren de argumenten van Lord Ellenborough en de bisschoppen tegen de milde beschouwingen van Lord Landsdowne, die het politiek terrein niet overschreed, en wiens gronden niet zijn wederlegd. Men klemt zich vast aan eene benaming; - men wil Christenstaat blijven; - maar versmaadde kort geleden de vier millioenen niet, door den Israëlietischen handelaar verschaft, om te voorzien in den nood van Ierland. Hoe zwaar, zegt de Times, moeten deze wegen op het gemoed der tegenstemmers!

Meer dan ooit geldt het woord des dichters: 'dat zich aandacht en geest in den maalstroom verliezen, van wat telkens de dag aan zijn opvolger meldt.' Sinds het bovenstaande ter perse ging, kwam eene reeks van opmerkelijke gebeurtenissen ter onzer kennis. De vlugt der keizerlijke Oostenrijksche familie, gevolg der jongste revolu-

tionaire beweging in Weenen; - de openingsrede en de nieuwe staatsregeling in Pruissen; - de keuze van den Prins tot afgevaardigde uit Posen, en zijne ronde toetreding tot de nieuwe orde van zaken; - de benoeming van v. Jacoby, die door zijne ‘vier vragen’ als hoofdbewerker der gansche constitutionele beweging te beschouwen is; - niet het minst de moordtooneelen en gruwelen te Napels, aanminnigheden van een' Koning, die zijne kroon verliezen wil, maar waarvan de gevolgen onberekenbaar zijn. Zij zullen de stof tot een nader overzigt opleveren.

Bibliographisch album.

Oude Vlaemsche Liederen ten deele met de melodiën, uitgegeven door J.F. Willems. Gent, bij F. en E. Gijselinck. 1846-1848. (Tot nog toe vier afleveringen, de drie laatsten uitgegeven door Dr. Snellaert.)

Wij hebben hier voor ons het laatste werk van eenen man, die zich ten aanzien van de Nederlandsche letterkunde onsterfelijke verdiensten verworven heeft, en die van zijne schriften, even als Horatius, had kunnen zeggen:

> Exegi monumentum aere perennius;

die niet alleen daardoor, maar ook door zijn voorbeeld en zijne opwekking, in België de nationale letterkunde deed herleven en krachtig het volksgevoel opwekte.

Onder deze literarische bezigheden had hij, zelf dichter en kenner der muzijk, eene bijzondere voorliefde voor het oude volksgezang. Twintig jaar lang had hij zich bezig gehouden met het beste daarvan op te sporen en te verzamelen; eindelijk meende hij eenen genoegzamen voorraad bijeen te hebben, om die met zijne aanteekeningen als een eerwaardig nationaal monument aan het publiek over te geven; doch naauwelijks was de eerste aflevering verschenen, of eene ziekte sleepte hem weg, en het werk bleef liggen. Gelukkig echter nam een zijner vrienden, de Heer Dr. Snellaert, bekend door zijne geschiedenis der Vlaamsche dichtkunst, het werk op, en zette het op denzelfden voet voort, grootendeels naar de nagelatene papieren van Willems, maar met eigene aanteekeningen verrijkt.

Het zal niemand bevreemden, dat ik van dit werk eene beschouwing wensch te leveren. Het is toch zoowel nationaal eigendom van het Noorden als van het Zuiden, en is het voor België een opgedolven schat, het is het niet minder voor ons. Daarom had ik dan ook gewenscht, dat de titel ‘Nederlandsche’ in plaats van ‘Vlaemsche’ liederen beloofd had, en hier en daar de gezigtseinder wat ruimer genomen ware. Dan, hoe dit zij, de schrijver heeft ons een kostelijk geschenk gedaan, dat wij in onze armoede niet genoeg op prijs kunnen stellen.

Er was een tijd, dat het geheele volk, de beschaafdste klassen niet uitgezonderd, Nederlandsche liederen zong, en die muzijk aller harten innam; thans is zij naar de straat verwezen. De gevoelvolle Duitsche, de zangerige en prachtige Italiaansche, de geestige Fransche muzijk heeft hare plaats ingenomen, en het eenvoudige, naïve, eigenaardige der Nederlandsche wordt in Nederland veracht.

Dertig jaar geleden was het oude volksgezang geheel vergeten; alleen het 'Patertje' en de zangwijs van het 'Wilhelmus' waren nog in de geheugenis bewaard gebleven; sedert kwam het nieuwe volkslied van Tollens er bij, dat inderdaad volkslied werd en in eere bleef, en daarbij kwamen allengs nog eenige anderen; maar was de muzijk echt Nederlandsch van aard, zich onderscheidende van de vreemde? Deskundigen mogen het beoordeelen.

Tot het oude volksgezang keerde men echter niet terug; dat had uitgediend. Maar wat Nederland versmaadde, vond buiten'slands vereerders. De Grimms, Wolf, Uhland, Mone en Hoffmann zochten vlijtig daarvan bijeen, wat zij konden, en gaven het uit, en nu bleek het, dat zeer vele dier liederen oudtijds een gemeen eigendom van alle Duitsche en Skandinavische stammen geweest en van het zuiden van Vlaanderen en Duitschland tot aan de grenzen van Lapland toe gezongen waren[1].

Eindelijk werd ook in Nederland de aandacht daarop gevestigd, eensdeels door de beantwoording eener prijsvraag over de geschiedenis der Nederlandsche toonkunstenaars, anderdeels en meer bijzonder door de uitgave der 'Proeve van Nederl. Volksliederen' van den Heer le Jeune, een werk, dat zeer veel belangrijks bevat, maar het gebrek heeft, allerlei liederen, oud en nieuw, en van geheel vreemdsoortigen inhoud, ongeordend te leveren, en bovendien, hetgeen vooral een groot gemis is, geene zangwijzen mededeelt. Ook Hoffmann, die in zijne 'Horae Belgicae,' Pars 2, het eerste gebrek wegnam, voorzag niet in het tweede; hij vergenoegde zich een paar staaltjes te leveren en voorts naar de oude 'Souterliedekens' te verwijzen.

Zou nogtans de kennis van het oude volksgezang vruchtbaar wezen, dan moest zoowel de muzijk als de tekst bekend worden, dan eerst kon men de waarde daarvan beoordeelen, en weder in eere brengen, wat nog eere waardig was.

Die taak nam Willems op zich en volbragt ze gelukkig. Meer dan *honderd* oorspronkelijke melodien worden hier bij den tekst medegedeeld, en nu eerst kan men den schat overzien, door onze voorvaderen bezeten.

De verzameling is systematisch geordend. De 201 liederen, in de vier thans reeds uitgekomene afleveringen vervat, zijn verdeeld in vorstenliederen, historische, verhalende of romancen, minne en drinkliederen, en geestelijke gezangen. De chronologische orde is minder streng bewaard (hetgeen trouwens ook bezwaarlijk was, daar men van vele liederen den ouderdom niet kent),

1 Voor een paar jaar verhaalde mij de Deensche geschiedschrijver Allen, dat de heer Thortsen te Kopenhagen, bekend door zijn 'Hist. udsigt over den danske literatur indtil,' 1841, bezig was eene verzameling volksliederen met de oorspronkelijke melodien van de voornaamste Europische volkeren bijeen te brengen, doch van Nederland alleen het Wilhelmus bezat; ik deelde hem nog het patertje en een paar anderen mede en adresseerde hem verder aan Willems. Of dat werk sedert uitgekomen is, bleef mij onbekend, maar vroeger meldde mij de bekende dichter Ingemaan te Sorüe, dat hij Bellamy's 'Roosje' vertaald had, dat vervolgens op muzijk gezet was en met genoegen door de Deensche dames gezongen werd.

maar de aanteekeningen geven veelal opheldering, waar die gewenscht kan worden.

De twee eerste afdeelingen, de vorsten- en historieliederen, zijn voor ons het minst merkwaardig; hier toch beantwoordt de titel van Vlaamsche liederen het best aan den inhoud. Wat Noord-Nederland te dien aanzien bezit, is grootendeels ongebruikt gelaten; ook uit een aesthetisch oogpunt beschouwd, staan zij met de volgende afdeelingen niet gelijk, zoodat het te wenschen ware, dat een onzer geleerden ook voor onze gewesten die taak op zich nam, even als von Soltau reeds ten aanzien van Duitschland gedaan heeft; er is een rijke oogst binnen te halen.

Ik stel mij voor de verzameling kortelijk te doorloopen en mijne opmerkingen daarbij te voegen, deels om onze landgenooten op den rijkdom onzer oude volkspoëzij aandachtig te maken, deels met de hoop, dat ook welligt de Heer Snellaert eene of andere dier aanmerkingen, bij de uitgave van het vijfde stuk, dat, behalve een aantal liederen, ook eene historische inleiding zal bevatten, bruikbaar moge vinden.

De historieliederen gaan dan, gelijk ik zeide, ons weinig aan, maar bevatten voor de geschiedenis der oude Belgische burgertwisten belangrijke bijzonderheden. Nog veel meer levert echter te dien aanzien ons Noorden op, en dit is eene bron, die nog geheel ongebruikt is, waarom er de aandacht te meer op gevestigd mag worden. Het oude lied van Graaf Floris en Geraert van Velsen is bekend, en een paar sproken van Willem van Hildegaertsberch; maar het HS. van Prof. Serrure te Gend met historieliederen uit den tijd van Karel van Egmond heeft niemand gelezen dan de bezitter, en welk geschiedschrijver heeft vóór de 16de en 17de eeuw den liederbundel, genaamd ‘Het Nassousche Trompetje,’ geraadpleegd, dat echter over de belegering van Haarlem, 's Hertogenbosch en andere plaatsen en over onze zeeslagen tegen de Engelschen en Franschen eenen schat van bijzonderheden opgeeft, dikwijls door ooggetuigen medegedeeld. Ook onze andere volksliederboeken, bij Koene te Amsterdam gedrukt, hoe veracht (en soms verachtelijk) ook, zijn rijk aan zulke gezangen en verdienen nagelezen te worden.

Veel poëtischer evenwel zijn onze oude romancen, die het grootste deel van dit werk vullen, inzonderheid die uit de middeleeuwen (van de 12de of 13de tot de 16de eeuw) afkomstig, en die in toon merkelijk van de lateren verschillen. Er ligt daarover een onnavolgbaar waas van naïviteit, een poëtische tint, die ondanks den verminkten toestand, waarin de meesten tot ons gekomen zijn, en den dikwijls allerslordigsten versbouw, onbeschadigd gebleven is, en ze verre boven soortgelijke voortbrengselen onzer latere letterkunde verheft, gelijk ieder zal toegeven, die, hetzij de originelen, hetzij de gelukkige overbrenging in nieuwere taal en vorm van den Heer Heije gelezen heeft.

Sommige dezer liederen klimmen tot de tijden des Heidendoms op, gelijk dat van Hildebrand (n°. 52) en misschien dat van Halewijn (n°. 49); maar de tegenwoordige vorm is veel jonger. Trouwens, de meesten zijn eerst zeer laat in de volksliederboeken opgenomen, en zelden vindt men geschrevene teksten ouder dan hoogstens de 15de eeuw, en dan nog zijn zij zeer slordig opgeteekend, waarschijnlijk slechts uit de herinnering of den mond des volks. Vandaar dat de teksten onderling dikwijls zoo zeer verschillen, en de eene veel volledіger dan de andere is. Een voorbeeld hiervan geeft het lied van Brunenborch (n°. 53), waarvan twee teksten bestaan, die zoo weinig overeenkomst hebben, dat men ze voor twee afzonderlijke liederen houden kan. De

een is door mij naar een HS. der 15de eeuw in de N. werken der Maatsch. van Ned. Letterk., D. VI, bl. 289, uitgegeven en is deerlijk verminkt; den anderen, waar de held Brandenburg heet, levert een liederboek van 1544 op. Willems heeft uit beide teksten, geholpen door mondelijke overlevering (want het lied wordt nog heden gezongen) en den Neder-Duitschen tekst, het in zijn oorspronkelijken vorm trachten terug te brengen, echter, onzes inziens, niet overal even gelukkig. Zoo heeft hij eene strophe uit den ouderen tekst:

Mijn hair sel ongevluchten staen,
Mijn oghen en sellen niet meer spoellen gaen,
Mijn mont en sel niet meer lachen,

benevens verscheidene van den lateren achterwege gelaten en soms ten onregte de lezing veranderd. Het ware misschien beter geweest beide redactiën onveranderd, of althans alleen gezuiverd, naast elkander te geven.

Een ander voorbeeld heeft men in het bekende lied van Grave Floris, waarvan insgelijks twee geheel verschillende bewerkingen bestaan, en waarmede misschien de hier medegedeelde romance ‘Jonc Gherrit’ (n°. 78) in eenig verband staat. Gerrit, heer van Cronenburch, wordt, op de jagt zijnde, door eenen vreemdeling onderrigt, dat zijne vrouw ontrouw pleegt en haren huwelijksring heeft weggeschonken. Hij daagt den beschuldiger ten kamp en verslaat hem, maar door den angel der ijverzucht gekwetst, rent hij naar huis en staat op het punt zijne vrouw op te offeren, toen hij den ring aan hare hand gewaar wordt, en nu berouwvol haar in zijne armen sluit. Hoffmann beweert, dat dit lied nog in Holland onder het volk zou bekend zijn; ik twijfel er aan.

Nog een derde voorbeeld vindt men in ‘De Soudans Dochter’ (n°. 130), hier alleen naar den ouderen tekst, maar gezuiverd, opgenomen, den lateren vindt men bij le Jeune en Hoffmann. Ik had den Heer Willems eene poos voor zijnen dood mededeeling gedaan van eene nog onbekende uitgave der 16de eeuw, voorkomende in ‘Een suyverlick Boecxken, begrijpende alle die gheestelicke Liedekens, ghemaeckt eertijds bij de salighe Tonis Harmansz. van Warvershoef, enz. Ghedr. tot Amstelredam ten huyse van Harman Jansz. Muller.’ z.j. (laatste helft der 16de eeuw) in 8°, waaruit men den naam des dichters leert kennen. De aanvang luidt aldaar:

Die Zoudaen hadde een dochterkijn,
Sij was vroech op-ghestande
Al om te plucken bloemkens
Al in haers vaders warande,

hetgeen bijna met behoud der woorden overgenomen is uit eene prozabewerking dezer sage, gedrukt te Delft in het begin der 16de eeuw. Het schijnt, dat de Heer Snellaert deze mededeelingen onder de papieren van onzen overledenen vriend niet gevonden heeft.

Onze liederbundel levert nog meer voorbeelden van merkelijke varianten. Het lied n°. 64 begint:

Daer staet een clooster in Oostenrijc,
Het is so wel gheciert.

Mone daarentegen, in zijn ‘Uebersicht,’ bl. 234, geeft den aanvang van een lied op, dat dus luidt:

In Oostenrijck daer staet een stadt,
Sij is so wel gheciert.

hetgeen toch wel vermoedelijk hetzelfde lied zal zijn.

Het is bij den bedorven toestand, waarin de volksliederen zich bevinden, van belang, om op die varianten acht te slaan, eensdeels omdat men daardoor soms de ware lezing op het spoor komt, anderdeels om den ouderdom van een lied ten minste eenigermate uit te vorschen, waarom ook de opgave der bronnen niet onnut is.

Ik wil daarom nog eenige liederen in verschillende bewerking ter vergelijking opgeven. Zoo wordt ‘Het Kwezelken’ (n°. 123) veranderd als een Hollandsch boerenliedje opgegeven in de ‘Camera Obscura’ van Hildebrand, en luidt daar aldus:

Dans, nonneken, dans,
Dan zal ik je geven een muts.
Neen, zei dat aardig nonneken,
Ik heb er een van mijn zus;
'k Wil niet dansen, 'k zal niet dansen,
Dansen is mijn order niet,
Nonnen, papen, papen, nonnen,
Nonnen, papen dansen niet.

Dans, nonneken, dans,
Dan zal ik je geven een huis.
Neen, zei dat aardig nonneken,
Daar ben ik niet van thuis.
'k Wil niet, enz.

Dans, nonneken, dans,
Dan zal ik je geven een zoen.
Neen, zei dat aardig nonneken,
Daar wil ik het niet voor doen.
'k Wil niet, enz.

Dans, nonneken, dans,
Dan zal ik je geven een man.
Toen zei dat aardig nonneken:
'k Zal dansen al wat ik kan.
'k Wil wel, enz.

Waarschijnlijk is het uit den mond des volks in dat geschrift opgenomen, maar het toont tevens, dat dit lied ook buiten Vlaanderen bekend was.

Van het patertje worden hier onder n°. 125 twee teksten en twee zangwijzen opgegeven, de eene uit Braband, meer deftig, de andere uit Kortrijk, vrolijker; de Hollandsche melodie verschilt van beiden en is welligt de vrolijkste van allen.

Van n°. 96, beginnende:

> Daer was een sneeuwwit vogeltje
> Al op een stekendorentje, enz.

geeft Mone in zijn ‘Uebersicht,’ bl. 233, het begin aldus op:

> Het sat een sneeu wit voghelken
> Al op zijn eerste pluymen,

naar de aanhaling in een liederboek der 16de eeuw.

N°. 77, beginnende:

> Het was een clerxken dat ghinc ter scolen,

waarbij geene bron opgegeven wordt, is door W. geput uit een HS. van Prof. Serrure, uit den aanvang der 16de eeuw, en schijnt van Anna Bijns te zijn. Zie Mone's Uebersicht, bl. 227, n°. 316, en vgl. aldaar bl. 233.

Het is opmerkelijk, dat onze romancen een gemeen goed van den geheelen Duitsch-Skandinavischen stam zijn, en niet uit de Romansche talen ontleend, terwijl daarentegen het grootste deel onzer romans of epische gedichten uit het Fransch nagevolgd is. Vanwaar dit onderscheid? Ik zou het liefst daaraan toeschrijven, dat de liederen uit den boezem des volks sproten, dat geen Walsch verstond, terwijl de adel en de sprekers integendeel de ridderschap en de *gaye science* aan de zuidelijke hoven gingen leeren. Ik beken echter gaarne, dat die reden niet geheel voldoende is en de overeenkomst tusschen de Duitsche en Skandinavische liederen niet geheel opheldert. Welligt zal de Heer Snellaert in zijne beloofde inleiding op dit werk ons opheldering geven, en ons verklaren, waarom integendeel de oud-Engelsche liederen b.v. in Percy's ‘Reliq. of ancient engl. poetry’ met de onze weinig of niet overeenstemmen.

Het verdient almede opmerking, dat de romancen zoo weinig locale kleur hebben; zij. zijn bij elk volk evenzeer te huis, geheel anders dan de Engelsche, Fransche en Spaansche, en de weinigen, die namen noemen, zijn toch nog moeijelijk te huis te brengen. Waar is b.v. het Hildebrandslied ontstaan? - Ik geloof evenwel, dat Skandinavië er de minste aanspraak op heeft, want de zangen, in de oude sagen voorkomende, zijn van een geheel anderen aard en echt Noordsch. Friesland heeft er evenmin deel aan, maar zij bloeijen in Gelderland, België en Holland; in het laatste gewest echter misschien alleen bij leening. Vele dezer romancen schijnen ruiterliederen te zijn en de Geldersche ruiterij was vermaard, gelijk de oude spreuk zegt:

> Hoeghe peerden,
> Blancke sweerden,
> Rasch van der hand,
> Dat sijn die snaphanen van Gelderlant.

Ook behooren ‘l'armi, gli amori, le cortesie, l'audaci imprese,’ meer daar dan in het handeldrijvende burgerlijke Holland te huis; eindelijk schijnen althans sommigen in den Gelderschen tongval, b.v. n°. 53 (oudste tekst), n°. 62, 63, 103 en and. vervat te zijn, en het bekende liederhands., van Johan van Nassau afkomstig, thans op de koninkl. boekerij te 's Hage, is geheel in een Gelderschen of Nederrijnschen tongval geschreven.

Nog eene opmerking betreft de chronologie dezer liederen. De meesten

zijn uit de gedrukte volksliederboeken der 16de en 17de eeuw ontleend, maar kennelijk ouder, hetgeen o.a. blijkt uit de zangwijzen, daarvan overgenomen in de souterliedekens en andere nog oudere verzamelingen. Het is van belang, dat dit punt zoo veel mogelijk tot klaarheid gebragt worde, en men door getuigenissen of inwendige bewijzen den oorsprong dier liederen uitvorsche. Willems heeft daartoe groote vlijt besteed, doch ik twijfel niet, of men zal allengs nog meer daaromtrent inlichting kunnen krijgen, zoo als reeds uit de boven aangehaalde varianten blijkt, gelijk er ook in vervolg van tijd nog wel meer zulke oude romancen ontdekt zullen worden.

De vierde afdeeling bevat ‘minne- en drinkliederen.’ Onder dezen komen er velen voor van lateren tijd, echter ook genoeg middeleeuwschen. De meesten zijn, als poëzij beschouwd, verdienstelijk, en natuurlijker dan onze tegenwoordige; vooral het ‘Lied van den Hoed’ (n°. 135), ‘De Meiplanting’ (136), ‘De Hartverheffing’ (143) in het Geldersch; ‘De Avondwandeling’ (146), merkwaardig om de locale kleur; voorts n°. 147, 151, 153, 161 (van Margaretha van Oostenrijk gedicht), 166, 174, 181 en anderen. In deze soort van gedichten was ook Holland in de 17de eeuw zeer rijk, zoo als uit de ‘Mopsjes’ en andere liederboeken diens tijds blijken kan. Ook hebben Bredero en Starter er verscheidene geleverd, die door losheid van toon en bevallige wending uitmunten en die men hier ongaarne mist. Le Jeune's verzameling is in dit opzigt wel waardig vergeleken te worden, en de liederboeken leveren nog veel meer op, dat verdient gekend te worden. Zoo heeft ‘De vroolijke Oost-Indiesvaarder,’ bl. 68, eenen minnezang, die dus aanheft:

Het rooze-knopje
Ontfangt graag een dropje
Des daauws om 't bijtje te voen.
Maar 't is nau gedooken
Van onder het jeugdige groen,
Komt 't bloempje belagen
In 't krieken der dagen
En geeft het zo meenigen zoen.

en bl. 42, een zang van Phillis:

Ach Philis lief,
Mijn harte dief,
Komt bij mij in dit laantje,
Opdat mijn hert
Getroffen werd
Bij 't schijnen van het maantje.

[+]De nagtegaal
Fluit in zijn taal [+]vs. 5.
En vrijdt op lindetakken,
Hier schuilt de haas,
Schuw voor 't geraas
Der winden en der brakken.

Kom lonkstertje,
Kom pronkstertje,
Komt bij mij dartel wigtje;
Zingt gij een lied
Voor bosch en vliet
Terwijl ik maak een digtje.

Gij kunt hier gaan
Op rozenblaan,
Vol levendige geuren,
U blonde hoofd
Met bloem en ooft
Optooijen, schoon van kleuren.

En krijgt gij vaak,
Met zoet vermaak
Kunt gij in 't gras hier rusten,
Daar 't water stroomt,
Want die hier droomt
Droomt steeds van minnelusten.

Een windje koel,
Zoo frisch als zoel
Speeld hier op zilvere haartjes
Tot aan u hals
En borsjes mals
Doorwrogt met blaauwe aartjes.

Verzoet en zagt
Kom lief, ik wagt,
Rust hier op madelieve.
Komt herwaards aan,
De min zal staan
Op schildwagt, u gerieve.

Hebben onze beroemdste dichters ooit iets bevalligers geschreven?

Hetgeen met de romancen plaats heeft, dat zij meestal eerst in de 15de of 16de eeuw opgeteekend zijn, is ook het geval met de minne- en drinkliederen; echter bezit men eenige HSS. der 14de eeuw, waarin onder andere kleine gedichten ook van deze soort aangetroffen worden. De zangwijzen vindt men veelal in de souterliedekens van 1540, want in dien tijd werden de geestelijke gezangen op de wijzen van bekende volksliederen gesteld, om ze te eerder bij het algemeen bekend te maken. Handschriftelijke zangwijzen van vroegeren tijd heeft men weinige. Eene zoodanige uit de 15de eeuw, behoorende bij een geestelijk lied, deelde ik in de N. werken van de Maatsch. der Nederl. Letterk. mede. Het overige, wat daarvan bestaan mag, is nog weinig bekend.

De laatste afdeeling in dezen bundel bevat geestelijke liederen. Men vindt

hier verscheidene kersliederen, liederen van de herders, van de drie Koningen en anderen, deels uit de middeleeuwen, deels van lateren tijd, doch naar ons gevoel geen enkele dat uitmunt. De oude vertalingen van het ‘Dies est laetitiae,’ het ‘Stabat mater’ en andere oude kerkliederen verdienen verre de voorkeur, en zelfs de HSS. en liederboeken der 16de eeuw geven veel betere stukken, en sommigen zelfs voortreffelijke. Het kerslied n°. 187:

Het was een maget uytvercoren,

vindt inen reeds, zoo wij meenen, in eenen bundel, getiteld: ‘Dit is een suverlije boecxken, in welcke staen scone leysen ende veel scone gheestelicke liedekens. Noch een liedeken van devocien, ghemaect bi broeder Dirc van Munster. Gheprent Tantwerpen by mi Adriaen van Berghen, A^{o}. 1508.’ Bijzonder schoon zijn ook de geestelijke gedichten van suster Berta uit den aanvang der 16de eeuw, maar ik twijfel of zij gezongen werden. Voorts had men onzen pittigen dichter Camphuysen het een en ander kunnen ontleenen, of wilde men zich tot de anderen bepalen, zoo boden de beide boven aangehaalde liederboeken, bij Muller en van Berghen gedrukt, rijke stof aan, en zelfs reeds de 13de eeuw levert in dit vak schoone liederen op.

De geestelijke liederen der middeleeuwen zijn veelal mystiek, en vervallen zoo doende niet zelden tot het ongerijmde en bespottelijke, maar aan den anderen kant geeft de dweepende liefde, die daarin ademt, eenen zoo sterken gloed aan die gezangen, dat ze als eene soort van minneliederen te beschouwen zijn en als zoodanig meermalen verhevene poëzij worden.

De oude zangwijzen dier liederen zijn mij niet bekend, want ik geloof, dat het eerst de Protestanten waren, die in de 16de eeuw hunne geestelijke liederen op de zangwijzen van volksliederen stelden. De vertalingen van Latijnsche kerkgezangen behielden misschien de melodiën van het oorspronkelijke, en welligt dat de overigen zich eenigzins daarnaar regelden. Ik heb echter te weinig kennis van de oude muzijk, om er eene bepaalde meening over te uiten. Misschien zal de Heer Snellaert ons daaromtrent in de inleiding van dit werk eenige opheldering geven. De Maatsch. van Ned. Lett. te Leiden bezit een HS., behelzende eene verzameling zangwijzen van geestelijke en wereldlijke, oudere en nieuwere liederen, in de vorige eeuw door zekeren Kruckestoel bijeengebragt. Willems heeft op mijne mededeeling dat werk nog kort voor zijnen dood ingezien. Het blijkt echter niet, dat hij er voor zijnen bundel gebruik van gemaakt heeft, welligt door zijne ziekte verhinderd.

Zoo hebben wij dan kortelijk deze oude Vlaemsche Liederen doorloopen, in de hoop, dat zij, meer en meer bekend wordende, algemeenen bijval zullen vinden, en iets mogen bijdragen, om den Nederlandschen zang weder in eere te brengen. In allen gevalle zal men erkennen, dat zij een der beste deelen onzer oudere letterkunde uitmaken, en dat onze nieuwere dichters hier nog weleens ter schole mogen gaan, om aan de ouden de losheid en bevalligheid der vormen en den eenvoud der tale af te zien.

L.PH.C.B.

De Wetenschap der Natuur,
haar doel en de wijze van haar te beoefenen.

***L. Ali Cohen, Waarom en hoe moet de Wetenschap der Natuur door den mensch worden beoefend? Eene Voorlezing. Groningen*, 1847.**
***G.J. Mulder, Over de Waarde der Natuurkundige Wetenschappen voor de Geneeskunde. Rotterdam*, 1842.**
***G.J. Mulder, Redevoering over de Stoffelijke Wereld, een middel tot hoogere ontwikkeling. Rotterdam*, 1845.**
***C.H. Buys Ballot, Toespraak over de noodzakelijkheid eener veelzijdige beoefening van Wetenschap. Utrecht*, 1846.**

Wetenschap komt van weten (Mulder). De zucht om te weten is den mensch ingeschapen. Even als het ligchaam uitteert, wanneer de honger onbevredigd gelaten wordt, zoo verkwijnt de geest, wanneer aan die zucht niet wordt voldaan. ‘Hoort,’ zegt Mulder[1], ‘het kind, hetwelk naauwelijks stamelen kan, onophoudelijk naar het *hoe* en het *waarom* vragen; het rust niet voor het bevrediging vindt, of door het: *als gij ouder zijt zal ik het u zeggen*, wordt afgeschrikt, om voor altoos misschien te wanen, dat het *hoe* en *waarom* onbereikbaar is. Elk mensch, die niet in zijne jeugd ontmoedigd is geworden, door gebrekkige antwoorden, of door geene antwoorden te ontvangen, vraagt zijn gansche leven

1 ‘Stoffelijke wereld,’ bl. 16.

door, hoedanig is dit voorwerp, dat verschijnsel ontstaan, of hoe wordt het tot stand gebragt?' Welnu, die zucht, die behoefte om te weten, welke in het kind reeds leeft, zal, behoorlijk voldaan, tot wetenschap voeren, welke Buys Ballot[1] zeer goed bepaalt, als 'de organische vereeniging van het weten, dat is van waarheden, die geweten worden.'

Om tot weten te geraken, kunnen verschillende wegen worden ingeslagen. Bedrieg ik mij niet, dan zijn zij terug te brengen tot de vragen: *wat? waarom*? en *hoe*? waarvan iedere vraag een tijdperk der ontwikkeling van het leven des geestes, maar ook van het leven van elke wetenschap vertegenwoordigt.

'Wie, wat, waar?' Ziedaar de eerste vragen, waarmede het kind zijne behoefte om te weten stamelt. Andere vragen kent het nog niet. Hoe zou het die ook kennen? Nog heeft het geene voorstellingen in zijnen geest verzameld, welke het vergelijken kan, geene vergelijkingen, waardoor het tot denken, tot oordeelen kan worden opgevoerd. Geruimen tijd verloopt er, dat het kind zich in het eerste, het werktuigelijk tijdvak zijner geestontwikkeling beweegt; doch naauwelijks is het *dierbaar perk* aangebroken, of men verneemt de vraag, waardoor een nieuw tijdvak des geesteslevens aangekondigd wordt. Niet langer is het kind tevreden met de voorwerpen bij hunne namen en in al hunne deelen te kennen: het moet weten tot welk oogmerk zij daar zijn, het moet er de verklaring van hebben, en dan, elk vader weet het, vervolgt het u met eene reeks van vragen, welker scherpzinnigheid niet minder uwe verbazing opwekt, als hare veelheid u menigmalen verlegen doet staan: *waarom*? klinkt het u van den morgen tot den avond in de ooren, en wee u, zoo gij den weetlust des kinds door traagheid of onlust tot zwijgen brengt, of door verkeerd of geen antwoord te geven tot den eersten trap des wetens terugvoert! Bij den verderen groei des ligchaams vertoont zich, wanneer hij gelijken tred daarmede houdt, een nieuw element in den zich ontwikkelenden geest. Zie, het nieuws-

1 t.a.p., bl. 5.

gierige knaapje begint te onderzoeken, en, verwart het aanvankelijk de vragen nog, het is den jongeling, den man niet meer te doen om te weten, *waarom* het paard gezadeld wordt, - vraag, die geen zijner behoeften dienstig kan zijn; maar *hoe* het is gezadeld, want daarmede kan hij zijn voordeel doen, daarmede kan hij zich zelven redden. Dan is de tijd daar van werkdadigheid en krachtsontwikkeling, die echter in den slender van het bedrijvig leven maar al te dikwijls ondergaan.

Wanneer die tijdperken ook niet altijd even scherp afgeteekend zijn, zoo vindt men dien ontwikkelingsgang toch nagenoeg in elk menschenleven weder, en allernaïfst, maar treffend van waarheid, laat de gewijde geschiedschrijver zijnen eersten mensch met het leeren van de namen der voorwerpen beginnen. En verlangt gij hiervan het vervolg te kennen? Von Humboldt schetst het in de inleidende beschouwingen tot zijnen *Kosmos*[1], alwaar hij eenen blik werpt op de ontwikkelingsgeschiedenis van de wijsbegeerte der natuur; ‘bij de minst beschaafde volkeren schept de verbeeldingskracht behagen in wonderbare en gedrochtelijke spelingen der natuur. De vooringenomenheid voor het zinnebeeldige oefent te gelijkertijd haren invloed uit op de gedachten en de talen. In plaats van te onderzoeken, gist men, redeneert men, of men verklaart hetgeen nimmer is waargenomen geworden. Doch, naarmate de mensch, de verschillende graden zijner verstandsontwikkeling doorloopende, zich tot eene vrijheid des geestes verheft, waardoor hij geregeld leert denken en allengs de wereld der gedachten van die der gewaarwordingen weet vaneen te scheiden, vergenoegt hij zich niet meer met een onbepaald voorgevoel van de eenheid aller natuurkrachten. De oefening des verstands begint hare verhevene bestemming te vervullen; de waarneming, door de redenering bevrucht, stijgt met warmen ijver tot de oorzaken der verschijnselen op.’ Is het ook ginds niet het naar verklaring zoekende kind, dat *waarom* vraagt? hier de naar kennis strevende man, die het antwoord op de vraag *hoe* verlangt?

1 Bl. 16 van de Nederduitsche vertaling.

Overal, waar kennis zich ontwikkelt, zien wij haar diezelfde orde volgen; in de geschiedenis van elke wetenschap ligt zij voor oogen. De geschiedenis bij voorbeeld; haar eerste vorm is de eenvoudige vermelding van het gebeurde - de kronijk. Dor en droog als zij is, voldoet zij toch des onderzoekers weetlust langen tijd, en telkens komen nieuwe gebeurtenissen uit het stof der eeuwen te voorschijn, om zijne kennis te vermeerderen; doch eindelijk schijnt de kring afgesloten, de schaarsche vruchten beloonen den moeijelijken arbeid niet meer, en de geschiedschrijver vraagt: waarom de gebeurtenis zoo en niet anders plaats greep? Maar uit zijn bekrompen standpunt buiten staat door den nog niet opgeklaarden hemel heen te zien, roept hij de verbeelding te hulp; geene vraag blijft er nu onbeantwoord; van een enkel man, van eene enkele gebeurtenis laten zij des werelds loop afhangen; eene zachtere behandeling van Luther door het hof van Rome had de kerkhervorming verijdeld; zonder Columbus ware Amerika niet ontdekt, zonder den kogel, die Gustaaf Adolf geveld heeft, had Europa eenen protestantschen keizer gehuldigd; gaarne vertoeven zij bij het glas water, hetwelk de hertogin van Marlborough over het kleed harer mededingster wierp en dat den val van het whig-ministerie en den vrede van Utrecht voorbereidde. ‘Il semble en lisant les histoires,’ zegt Voltaire[1] van de geschiedschrijvers van zijnen tijd, ‘que la terre n'ait été faite que pour quelques souverains et pour ceux qui ont servi leurs passions; presque tout le reste est abandonné; les historiens en cela ressemblent à quelques tirans dont ils parlent; ils sacrifient le genre humain à un seul homme.’ Een andere vorm van de verklarende geschiedkunde is het wijzen op Gods hand, die de volkeren slaat of redt; wanneer het in hunne magt stond, zouden zoodanige schrijvers de zon nog eens laten stilstaan, om de geschiedenis te verklaren. Doch, hoezeer deze beschouwingswijze de verbeelding ook voedt en het vernuft prikkelt, daarin vindt de wetenschap geene bevrediging; langzamerhand ontwikkelt zich een andere vorm in de beoefening der geschiedenis, en het kritisch tijdperk is

1 ‘Nouveau plan de l'histoire de l'esprit humain.’ Berlin, 1753, p. 134.

daar, hetwelk ook het constructive kan heeten, daar het de gebeurtenissen in hare oorzaken naspoort, in hare opeenvolging ontvouwt, in haren zamenhang ontwikkelt. Gebeurt het, dat de schrijver de vragen nog niet altijd uiteenhoudt, men ziet, dat het wijzen op Gods vinger er misplaatst is, en slechts dient om leemten te bedekken; zoo doordrongen is hij van den geest der echte wetenschap, dat, waar hij de vraag *waarom* doet, hij op *hoe* antwoordt. Om niet te wijzen op de grootere geschiedkundige werken van den jongsten tijd, waaronder, behalve de schriften van Schlosser, die over de Fransche revolutie van Thiers, Blanc en Lamartine eenen hoogen rang innemen, zal ik den lezer slechts opmerkzaam maken op de uitmuntende opstellen van Piaget over den dertigjarigen oorlog[1] en van ..... over de Belgische omwenteling[2], waarin de laatstvermelde methode in al hare bekoorlijkheid en degelijkheid in aanwending is gebragt. Dat het er echter nog zeer ver van af is, dat alle geschiedschrijvers van lateren tijd van dien geest doordrongen zijn, leeren sommige der in die opstellen beoordeelde werken, voornamelijk die van Söltl en Engelberts Gerrits.

Ook de met de geschiedenis in naauw verband staande wetenschappen hebben dienzelfden gang van ontwikkeling gehouden. De regtsgeleerdheid bij voorbeeld bestaat in de dertiende en veertiende eeuwen uit niets anders dan een commentariëren en strijden over het woord der wet, hetwelk naar de pleitzalen verdrongen wordt door eene nieuwere wijze van behandeling, waarvan men Huig de Groot, Pufendorf en Montesquieu de vertegenwoordigers kan noemen. ‘Et moi aussi je suis peintre,’ heeft de laatstgenoemde te regt gezegd[3], want, waar men zijnen *esprit des lois* openslaat, nergens blijft hij u eene verklaring schuldig, zijne bepalingen zelfs geven het antwoord op de vraag: waarom?[4] Dat ook

1 Elfde jaargang van dit tijdschrift, 1847, bl. 661 en 733.
2 Ibid. bl. 256 en 869.
3 In de voorrede tot ‘L'esprit des lois,’ op bl. 189 ‘der oeuvres complètes de Montesquieu.’ Paris 1837.
4 Bij voorbeeld zijne bepaling van de verschillende soorten van regt (t.a.p., bl. 192): ‘Considérés comme habitants d'une si grande planète, qu'il est nécessaire qu'il y ait différents peuples, les hommes ont des lois dans le rapport que ces peuples ont entre eux, et e'est le droit des gens. Considérés comme vivant dans une société qui doit être maintenue, ils ont des lois dans le rapport qu'ont ceux qui gouvernent avec ceux qui sont gouvernés; et c'est le droit politique. Ils en ont encore dans le rapport que tous les citoyens ont entre eux; et c'est le droit civil.’

de regtswetenschap niet is blijven staan in het sentimentele tijdvak van het natuurregt, maar met logische gestrengheid hare begrippen heeft leeren vaststellen, ziet men in de historische school, waar namen als die van Savigny en Eichhorn schitteren, - ook hier geeft de kritiek geest en leven aan de dorre leer. Heb ik meerdere voorbeelden noodig, om mijne meening duidelijk te maken? Wanneer men enkele wetenschappen uitzondert, die zich nog in het tijdperk der kindschheid bewegen, als hoedanig men op het voetspoor van Prof. Buys Ballot[1] staathuishoudkunde en weerkunde noemen kan, mag men beweren, dat elke wetenschap die verschillende tijdperken doorgeloopen heeft, zelfs zij niet uitgenomen, die de wetenschap der wetenschappen is, de wijsbegeerte. Of is het hier niet hetzelfde verschijnsel, hetwelk wij in andere wetenschappen hebben aangewezen, wat Opzoomer zoo voortreffelijk als onschuld des geloofs beschrijft? En moge hij[2] ook verklaren, ‘dat die kennis niet tot een wijsgeerig gebied kan worden gerekend,’ onzes erachtens maakt de godsdienst een wezenlijk deel der wijsbegeerte uit, zij vormt het eerste tijdperk harer ontwikkeling, en zeer juist zegt Henle:[3] ‘die erste *Theorie*, das erste Wissen ist Religion.’ In dit tijdperk der wijsbegeerte is nog geene andere vraag mogelijk dan: wat? Men moet zich, zoo als Opzoomer zegt:[4] ‘alleen tot eene rangschikking zijner verkregene waarheden bepalen;’ elke andere vraag is bijna heiligschennis, en waagt gij het naar het waarom eener gebeurtenis te vragen, men laat u in eenen cirkel rondloopen,

1 t.a.p., bl. 21.
2 ‘De wijsbegeerte den mensch met zich zelven verzoenende. Redevoering ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Utrechtsche Hoogeschool, uitgesproken door Mr. C.W. Opzoomer.’ Leiden, 1846, bl. 13.
3 ‘Handbuch der rationellen Pathologie.’ Braunschweig, 1846, S. 5.
4 t.a.p., bl. 7.

en sidderend luidt het antwoord: omdat het de wil is van God! - Intusschen rijpt de geest, en vermant zich ten laatste, om de hand aan het geheiligde vooroordeel te slaan; de vraag: waarom, wordt op het gebied der goddelijke zaken ingevoerd; dan zijn het bespiegelingen over de stof, die tot stof teruggevoerd wordt, en de eigenschappen van God zelven worden uit het vuur of de lucht verklaard; in dit tijdperk blijft niets onverklaard, en hetzij men de Iöniers alle wereld tot de elementen of de Pythagoreërs tot de getallen ziet terugbrengen, hetzij men de verklaring der Natuur door Baco den wezenlijken en natuurlijken arbeid des geestes, of door Campanella het probleem der metaphysica hoort noemen, hetzij men Hobbes het denken voor op- en aftrekken, of het door Locke voor eene terugkaatsing der indrukken ziet houden, zoo als de spiegel de lichtstralen teruggeeft,.... waar men de wijsgeeren van deze periode ziet werken, allen kenmerken zich door de zucht om te verklaren, om de vraag: waarom, zoo eenvoudig mogelijk te beantwoorden. Dit tijdperk kan echter in de wijsbegeerte niet van langen duur zijn, en even als de Iönische en Italische scholen in de oudheid slechts weinig aanhangers tellen, zoo is ook het empirische en materialistische tijdvak der namiddeleeuwsche philosophie weldra opgelost in het skepticisme, het eerste tijdperk der nieuwere wijsbegeerte; vertoont het materialisme zich later nog, men vindt het, dat ziet men, geheel misplaatst en niet in verband met den staat van ontwikkeling der wetenschap, het zijn kinderachtige omhulsels, die bij de grootsche gedaante der wetenschap niet meer passen. Den aanvang van dit tijdperk hebben wij het skepticisme genoemd; in de oude philosophie verschijnt het in de eleatische school, welke, uitgaande van het beginsel: uit niets ontstaat niets, de onderkenning door de zintuigen voor schijn verklaart, en den grond gelegd heeft tot die sophistiek, welke de groote omwenteling in de wijsbegeerte, die door Sokrates bewerkstelligd is, noodzakelijk maakte. In de nieuwere wijsbegeerte is zijn aanvang bij Descartes: Descartes skepticus? Voorzeker. De wijsbegeerte van Descartes gaat van twijfel uit, en het is alleen door de juiste stelling zijner vragen, dat hij geraken kon tot zijn *cogito ergo sum*, den grondslag der

latere wijsbegeerte, die de mogelijkheid heeft doen ontstaan der opvoering tot God, de kern der philosophie van onzen tijd. *Hoe* is ook hier wederom de vraag, die tot degelijke antwoorden leidt. Was allereerst des menschen bestaan als eene gave Gods, als een teeken van zijne liefde, als eene behoefte voor Hem zelven aangenomen, had de latere philosophie zich in eindelooze en nimmer tot uitkomst voerende onderzoekingen begeven, om nu eens uit het eigenaardig zamenkomen der grondstoffen, dan eens uit de verbinding van het *humidum* en *calidum* onder den invloed der gestarnten (Cardanus), ginds wederom uit de vereeniging van het *ens* en het *nihilum* (Campanella, Brucker) reden van dat bestaan te geven, thans worden die ijdele bespiegelingen verlaten, en de vraag wordt: hoe besta ik?.... *Cogito*, de herhaling van de gnome der oude wijsbegeerte op haar hoogste standpunt: *ken u zelven*! Dit is het beginsel, hetwelk aan alle wijsgeerige stelsels van den lateren tijd leven geeft en geest, waarvan Spinosa opklimt tot het begrip van de oneindige ruimte en het absolute denken = God; hetwelk Leibnitz doet begrijpen, dat er noodzakelijke waarheden bestaan, welker zekerheid niet in de ervaring ligt, maar die haren grond in de ziel moeten hebben; hetwelk als zuivere rede Kant tot uitgangspunt van zijne wijsbegeerte heeft gediend, en zich wederom onder eene andere gedaante bij Fichte in de tegenstelling van het ik en niet ik vertoont; waardoor Jacobi de Godheid als eerste waarheid der rede erkennen kan; hetwelk in het postulaat van Hegel: *denk*, en in Feuerbach's oplossing der bovenzinnelijke wereld in het menschelijke wederom voorkomt, en het noodzakelijke uitgangspunt zoowel van de Transscendentaalphilosophie van Schelling als van het opklimmende deel der Krausiaansche wijsbegeerte uitmaakt.

Nergens is de gezegde ontwikkeling duidelijker zigtbaar dan in de wetenschappen, welke de natuur tot onderwerp hebben. Eeuwen lang was het den natuuronderzoekers genoeg, de voorwerpen, welke de natuur aanbiedt, te kennen en te rangschikken, en hoe menigeen is er nog, die daarin het hoogste genot voor zijnen geest zoekt. Wie kan daarvan ook het nut en de noodzakelijkheid ontkennen? Nog

danken wij eenen Linnaeus voor den geestrijken blik, welken hij in de orde der natuur heeft geworpen, en verdienstelijk noemen wij de pogingen van hen, die nog dagelijks de feilen hunner voorgangers in de systematiek trachten te verbeteren. Hoe veel gronds ligt hier ook nog onbebouwd en hoe komen hierin nog jaarlijks nieuwe ontdekkingen onze kennis vermeerderen! Men denke slechts aan de nieuwe wereld, welke Ehrenberg heeft ontdekt, aan de onbekende planten en diersoorten, welke jaarlijks nog worden beschreven. Daarom kan ik de minachting niet deelen, welke Dr. Cohen[1] voor deze wijze van natuurbeoefening aan den dag legt, wanneer hij zegt: ‘men meent de natuurwetenschap te beoefenen, wanneer men zich op een van hare takken alleen of in het bijzonder toelegt, of als men met eenige of meerdere speciëele onderzoekingen zich heeft bezig gehouden; in één woord, men handelt alsof het doel van de beoefening der natuurwetenschap bestaat in het leeren kennen van het afzonderlijke;’ en wanneer hij daarop laat volgen: ‘maar men is waarlijk toch nog op verre na geen menschkundige, als men van ieder deel des menschelijken ligchaams de gesteldheid en de verrigtingen in den gezonden en zieken staat kent;’ - dan zou ik ten antwoord geven: maar dan is men toch wel ontleed-, levens- en ziektekundige; en vervolgt ‘hij: nog geen dier- of plantkundige, als men de namen en woonplaatsen en vormen en bestanddeelen, en zoo vele andere uiterlijke verschijnselen meer van de levende natuur heeft leeren kennen;’ dan zou ik hem willen vragen: hoe hij dengenen dan noemt, die met zulk eene kennis is versierd?

Even als de andere wetenschappen heeft ook de wetenschap der natuur haar verklaringstijdvak gehad; de scholastieken met hunne *formae substantiales, species intentionales, qualitates reales* en *occultae*, en dies meer, zijn dáár om het te getuigen. Doch nog lang nadat de scholastische wijsbegeerte was gestort, heeft men zich met verklaringen blijven vergenoegen, waar men meer had kunnen verkrijgen. Het zij genoeg hier aan het *horror vacui* in de natuurkunde, in de

1 t.a.p., bl. 6.

scheikunde aan Stahl's *phlogiston*, in de kruidkunde aan Bonnet's, in de dierkunde aan Swammerdam's teleologische bespiegelingen, in de physiologie aan de levenskracht te herinneren. En och, of thans alle overblijfselen van dat romantische tijdperk uit de natuurkundige wetenschappen verdwenen waren! Maar, waar men zich wende, overal vindt men er de sporen nog van. Zelfs de natuurkunde, ... wie kan haar hooren noemen, zonder aan de *imponderabilia* te denken! en wanneer Spiess[1] de scheikunde noemt als ontworsteld aan de verwaaring van abstracte begrippen met reële wezens, dan vraag ik, wat dat eeuwige schermen met krachten dan beteekent, waarvan de scheikundigen zich zoo gaarne bedienen, in plaats van de wetten aan te wijzen, waartoe hun onderzoek voert? Nog erger staat het geschapen met de physiologie, van welke Henle[2] nog onlangs zeide: ‘nirgends findet die Teleologie einen ergiebigern Boden; nirgends hat sie tiefere Wurzeln getrieben’[3]. Doch laat ons niet ondankbaar of onregtvaardig zijn; in de bearbeiding der natuurwetenschappen naar de vraag *hoe* is reeds veel gedaan, en hoe langer hoe meer wordt het haren beoefenaars duidelijk, dat het langs dien weg alleen is, dat zij tot objectieve waarheid kunnen geraken. ‘De sterrekundige,’ zegt Donders[4], ‘vraagt niet, waartoe die millioenen hemelligchamen, en die verscheidenheid in grootte, in afstand en loop? Het is hem genoeg de wetten te kennen en uit deze tot noodwendigheid der verschijnselen te besluiten, met eene onfeilbaarheid, die ons nog onlangs tot bewondering dwong. De natuurkundige vraagt niet naar het doel der natuurverschijnselen, die tot zijn gebied behooren; evenmin de scheikundige. En zelfs de geoloog, die ook zoo veelvuldig gevaar loopt in het net van teleologische droomerijen te verwarren, - hij heeft zich hieruit losgemaakt, en tracht, door het opsporen van feiten,

1 ‘Physiologie des Nervensystems vom ärtzlichen Standpunkte aus.’ Braunschweig, 1844, S. XIV der Vorrede.
2 ‘Rat. path.’ I, S. 6.
3 Vergelijk hieromtrent de beoordeeling van Valentin's ‘Natuurkunde van den mensch,’ door Prof. Donders, in den tienden jaargang van dit tijdschrift, bl. 893 en volg.
4 In het zoo even aangehaalde opstel, bl. 896.

tot den grond door te dringen, - de geschiedenis der aarde uit de echte bronnen, die zij in haren schoot verbergt, op te sporen, en die geschiedenis, als noodwendig uit de omstandigheden voortvloeijende, voor te stellen. Door dezelfde beginselen moeten wij bij het onderzoek der verschijnselen in de bewerktuigde wereld geleid worden. Die beginselen leiden ons tot het opsporen en karakteriseren der verschijnselen, tot het verbinden dier verschijnselen aan bepaalde weefsels en grondvormen, mikroskopisch herkend, tot het onderzoek naar de zamenstelling en de stofwisseling in die grondvormen, en tot het bepaald aanwijzen van het verband tusschen die verschijnselen en die omzettingen, dat in het algemeen reeds niet te miskennen is.'

Nog sprak ik van de ziektekunde niet, ofschoon zij mij het naast aan het hart ligt, doch ook zij, behoeft het vermelding? is niet verstoken gebleven van de exacte methode in de natuurwetenschap; en, heeft zij zich lang bewogen in de eenvoudige, de empirische kennis der verschijnselen, die van zelf in eene *ontologia symptomatum* veranderde, .. zoo heeft zij ook haar *stadium romanticum*, om het zoo eens te noemen, doorgeloopen en is niet zonder ἐνόρμοντὰ, zonder koortsbewegingen, die de ziektestof moesten wegjagen, zonder strijd tusschen levenskracht en ziektestof[1] doorgeworsteld tot het tijdperk der exacte wetenschap, dat wel is waar hier nog door Eisenmann's parasiten, ginds door de duivels van Ringseis, daar wederom door de spoken der symptomenontologie[2] bestookt wordt, maar deze geestverschijningen zijn te zwak om haar den weg te versperren, en, heeft zij hare eerste schrede in dat tijdperk door de ziekenontleedkunde gedaan, zij wordt er ondersteund door de ontdekkingen, welke voortdurend daarin worden gemaakt, en haar reeds genoegzame kracht hebben geschonken, om die rigting, welke door de

1 Henle heeft de parallel van den duivel der theologie en der geneeskunde uitmuntend doorgevoerd op bladz. 7 van zijn reeds meermalen aangehaald werk.

2 Weinige maanden geleden werd Gerdy nog door de redactie der 'Archives générales de medicine' daarover aangevallen, dat hij verklaarde niet die symptomen vereenigingen, welke men ziekten noemt, maar wel zieken te kennen.

ontdekking der auscultatie en percussie, en de toepassing van mikroskoop en scheikunde bevestigd is, nimmer meer te verlaten.

‘Waarom moet de wetenschap der Natuur worden beoefend?’ Zoo luidt de vraag, welke Dr. Cohen op den titel van zijn boek heeft geplaatst, en wij antwoorden: ‘Om dezelfde reden, waarom elke wetenschap moet beoefend worden! Wetenschap komt van weten, en het is om te weten, dat wetenschap, ook die der Natuur, moet worden beoefend.’

‘Maar dat ware,’ zegt Cohen[1], ‘niets meer dan de bevrediging van eene ijdele nieuwsgierigheid.’ Hoe, de zucht om te weten eene ijdele nieuwsgierigheid? Zij, die ingeschapene behoefte naar kennis en wijsheid, dat kenmerkende menschelijke van den mensch, niets meer dan eene ijdele nieuwsgierigheid? Gelukkig, dat de schrijver zich in die uitspraak niet gelijk blijft, en ik houd hem bij zijn woord, wanneer hij eenige regels vroeger zegt, ‘dat zij de eerste grondbehoefte van ons verstand moet vervullen, d.i. de kennis van de wetten en van het verband der verschijnselen.’ Daarom inderdaad moet ook de wetenschap der natuur beoefend worden, om de eerste grondbehoefte van ons verstand te vervullen, welke is: *het weten*; het is om onzen geest tot veelwetendheid te verheffen, ‘want zoo hebben wij denzelven,’ naar het voortreffelijk woord van Mulder[2], ‘in zoo verre eenigzins doen naderen tot het Wezen, dat Alwetend is.’

Welk ander doel zoudt gij ook aan de beoefening der Natuurwetenschap willen geven? Het nut welligt, dat gij uit hare toepassing trekken kunt: zoudt gij van haar de koe willen maken, die u van boter voorziet? Doch hij, die daarnaar tracht, beoefent de wetenschap niet, maar dwaalt ter zijde af; hij zoekt de wetenschap toe te passen vóórdat hij haar bezit; hij vergeet haar voor hare toepassing; daarom zal

1 t.a.p., bl. 20.
2 Stoff. wereld, bl. 11.

zijne toepassing slechts gebrekkig kunnen zijn en hij zal het voordeel, dat hij van de beoefening der wetenschap wacht, niet verwezenlijkt zien. Men zie het aan de scheikunde: welke beteekenis had deze wetenschap, en welke voordeelen heeft zij der menschheid aangebragt, toen hare beoefenaars geene hoogere strekking kenden dan bevordering van stoffelijke belangen? Geene immers, volstrekt geene. En naauwelijks heeft zij deze boeijen verbroken, naauwelijks kon zij hare vlugt vrij en onbekrompen bewegen, of landbouw en fabrieken, het bedrijvig leven en geneeskunde, trekken om het zeerst voordeel van hare vorderingen. En zoo is het overal, waar de wetenschap zich vrij ontwikkelt! Een schitterend voorbeeld daarvan levert de sterrekunde op; ik zal den lezer geene ondienst doen, wanneer ik, om het hem aan te toonen, mij van Fontenelle's woorden bedien: ‘Nous avons une lune,’ zegt hij[1], ‘pour nous éclairer pendant nos nuits: que nous importe, dira-t-on que Jupiter en ait quatre? Pourquoi tant d'observations si pénibles, tant de calculs si fatigants pour connaître exactement leurs cours? Nous n'en serons pas mieux éclairés, et la nature, qui a mis ces petits astres hors de la portée de nos yeux, ne paraît pas les avoir faits pour nous. En vertu d'un raisonnement si plausible, on aurait dû négliger de les observer avec le télescope et de les étudier; et il est sûr qu'on y eût beaucoup perdu. Pour peu qu'on entende les principes de la géographie et de la navigation, on sait que, depuis que ces quatre lunes de Jupiter sont connues, elles nous ont été plus utiles par rapport à ces sciences que la nôtre elle-même; qu'elles servent et serviront toujours de plus en plus à faire des cartes marines incomparablement plus justes que les anciennes et qui sauveront apparemment la vie à une infinité de navigateurs. N'y eût-il dans toute l'astronomie d'autre utilité que celle qui se tire des satellites de Jupiter, elle justifierait suffisamment ces calculs immenses, ces observations si assidues et si scrupuleuses, ce grand appareil d'instruments travaillés avec tant de soin. Cependant le gros du monde ou ne connaît point les satellites de Jupiter, si ce n'est peut-être de

1 ‘Préface de l'histoire de l'académie de 1699.’

réputation et fort confusément, ou ignore la liaison qu'ils ont avec la navigation, ou ne sait pas même qu'en ce siècle la navigation soit devenue plus parfaite.' Wij volgen den keurigen schrijver niet, wanneer hij de nuttige toepassing, welke te zijnen tijde reeds van de vorderingen der werktuigkunde, vergelijkende ontleedkunde, wiskunde, natuurkunde gemaakt was, doorloopt; maar wie zelfs de uitmuntende voorrede van 1699 van buiten kende, zou het ons niet ten kwade duiden, dat wij hier een zijner voorbeelden van de toepassing der zuivere wiskunde overnemen, dat namelijk van de cycloïde: 'Quand les plus grands géomètres du dix-septième siècle se mirent à étudier une nouvelle courbe qu'ils appelèrent la cycloïde, ce ne fut qu'une pure spéculation où ils s'engagèrent par la seule vanité de découvrir à l'envi les uns des autres des théorèmes difficiles. Ils ne prétendaient pas eux-mêmes travailler pour le bien public; cependant il s'est trouvé en approfondissant la nature de la cycloide, qu'elle était destinée à donner aux pendules toute la perfection possible, et à porter la mesure du temps jusqu'à sa dernière précision.'

Vogel's[1] verdeeling der wetenschappen in intredende en naar buiten werkende is derhalve even ongepast als zonderling; elke wetenschap is evenzeer naar buiten wekende als intredende, en de beoefening van elke wetenschap zal der maatschappij voordeel aanbrengen. Alle werken in de maatschappij toch is het gevolg van weten, en naarmate men meer weet, kan men meer werken. Hierin ligt de afkeuring van de voorbarige toepassing van wetenschap opgesloten, want die is het, welke bij sommigen het vertrouwen in wetenschap beneemt, haar in miskrediet brengt, welke den man van wetenschap in tegenoverstelling van den man van praktijk voor eenen onpraktischen theoreticus laat doorgaan, en doet vergeten, dat de man van praktijk juist praktisch is door het weinige dat hij weet. Daarom kon ik het niet tot een geheel brengen, toen ik den heer Cohen op

1 'De wijsbegeerte van het leven der natuur, tegenover de bespiegelende en natuur-philosophien,' door Heinrich Vogel. Uit het Hoogduitsch vertaald door J.E. Dusseau; Amsterdam, 1847, bl. 253.

sommige plaatsen de voordeelen, welke de maatschappij van de vorderingen der natuurwetenschap ontvangt, te regt hoog zag roemen[1], en op eene andere plaats[2] las: ‘ontegenzeggelijk is evenwel de heerschende rigting thans te materiëel, en wel tot groot nadeel onzer wetenschap en der geheele menschheid. Of zoude, - om één groot voorbeeld te nemen, - wanneer ook voor eenige (?) honderd jaren de materiële rigting de heerschende geweest ware, door de natuurwetenschap hebben kunnen worden ten uitvoer gebragt, wat zij toen tot heil der menschheid werkelijk deed? zoude, in 't laatst van het tijdvak der Middelgeschiedenis, het grove bijgeloof, de heksenprocessen en dergelijke meer zijn verdelgd geworden, wanneer niet het licht der natuurwetenschap in het duistere rijk des toenmaligen maatschappelijken levens zijne levenwekende stralen was begonnen te verbreiden? En dit nut onzer wetenschap is toch nog wel een hooger iets, dan dat, hetwelk op de toepassing voor het nijvere, stoffelijke leven berust!’ Men ziet, dat de schrijver het vraagstuk zoo tamelijk uit zijn verband rukt: zoowel de vernietiging der heksenprocessen ten gevolge van de ontwikkeling der ziekteleer, - want de wetenschap van dien tijd wees, het allereerst door den Nederlander Wier, aan, dat de heksen niets anders dan krankzinnige vrouwen waren, - zoowel, zeg ik, de vernietiging der heksenprocessen door de meer ontwikkelde ziekteleer, als de verbetering van het fabriekwezen door de vorderingen der werktuig- en scheikunde, beiden zijn beantwoording van vragen uit het bedrijvige leven door de wetenschap, en er kan geene reden gedacht worden, om de ééne *een hooger iets* dan de andere te noemen. En voorzeker, men moet de wetenschap niet beoefenen met het oog op de toepassingen, welke men van haar maken kan; maar de geneesheer, die het maaksel des ligchaams en den invloed der stoffen op hetzelve kent; de scheikundige, die de werking, welke de verschillende zelfstandigheden op elkander uitoefenen, onderzoekt; de natuurkundige, die de wetten kent, welke de ligchamen in hunne wer-

1 t.a.p., bl. 10 en 19.
2 Ibid., bl. 31.

king op elkander volgen; de geschiedkenner, die zijn leven wijdt aan de nasporing van het verband der gebeurtenissen, hare oorzaken en gevolgen, menschen als wij zijn, en voor het maatschappelijk leven geschapen, wie onzer zou niet gaarne in die maatschappij, waarin en waarvoor wij leven, van hetgeen wij bezitten, aan anderen afstaan - wie niet gaarne zijn steentje aanvoeren tot ondersteuning, tot verbetering, tot bevestiging van het maatschappelijk gebouw?

Dikwijls vindt men, en ook bij eenige der aangehaalde schrijvers[1] treffen wij het aan, dat de zedelijke ontwikkeling van den mensch het hoofddoel van de natuurstudie uitmaakt. Maar, helaas, kennis en zedelijkheid zijn niet één, en te schoon ware het lot van den wetenschappelijken mensch, wanneer zedelijke volmaking de getrouwe gezellin van wetenschappelijke ontwikkeling was! Wie is er, wien van het tegendeel daarvan geene voorbeelden voor den geest staan? Nog onlangs heeft Mulder[2] het in Liebig aangetoond, dat iemand op het hoogste punt van wetenschappelijke ontwikkeling, ja zelfs juist misschien *omdat* hij op zulk eene hoogte staat, het zedelijk gevoel met den voet kan treden. Om die reden gelooven wij niet aan den dadelijken invloed der natuurwetenschap op des menschen zedelijke volmaking, noch erkennen in haar het hoofddoel der natuurwetenschap[3], maar dat zij daartoe leiden kan, wie zou het betwijfelen? Aan elke wetenschap, niet alleen aan die der Natuur, is dit eigen, dat zij den mensch tot hoogere begrippen omtrent zijne verhouding tot het buiten hem bestaande, zijne onafhankelijkheid daarvan en zijne eenheid daarmede verheft, dat zij hem dus tot bewustzijn van zich zelven[4], tot bewustheid van zijn zedelijk

1 Mulder, ‘waarde der natuurkundige wetenschap,’ bl. 29; Cohen, t.a.p., bl. 11.
2 ‘De vraag van Liebig aan de zedelijkheid en de wetenschap getoetst (scheikundige onderzoekingen, gedaan in het laboratorium der Utrechtsche hoogeschool;’ Rotterdam, III, 1846, bl. 357); ‘teregtwijzing omtrent hetgeen voorkomt bij de Annalen der Chemie en Pharmacie,’ April, 1847 (Ibid., IV, 1847, bl. 424); Liebig's ‘kunstmest, 1845-1847’ (Ibid., IV, 1848, bl. 531-605); ‘Geneeskundige courant voor het koningrijk der Nederlanden,’ van 11 Maart 1848.
3 Cohen, t.a.p., bl. 11.
4 ‘Ons van ons zelven bewust te zijn in deze beteekenis, is meer dan het gevoelen of het bewustzijn van indrukken, die wij van buiten ontvangen,’ (Buys Ballot, t.a.p., bl. 19); reeds in mijnen ‘blik op de dierlijke vermogens en hunne betrekking tot de ziel;’ Rotterdam, 1844, heb ik (bl. 54 en volgg.) aangewezen, dat het bewustzijn, waarvan de heer Ballot spreekt, en hetwelk ik daar ter plaatse ‘zinnelijk bewustzijn’ genoemd heb, slechts een der elementen van het ‘zelfbewustzijn’ uitmaakt, hetgeen daarin bestaat, dat wij ons bewust zijn te denken, 1e oordeelen, het gebruik der rede te bezitten.

bestaan voert, en waar dit bereikt wordt, zal zedelijkheid zich als de verkwikkende en heilige vrucht der wetenschap ontwikkelen.

Evenzoo is het met de beschaving gelegen: de heer Cohen heeft getracht een naauw verband tusschen de natuurstudie en de beschaving en vorming der menschheid aan te toonen, en zegt dienaangaande[1]: ‘met of liever vooral door Aristoteles stond onder de Grieken de beschaving op hare grootste hoogte. Maar toen, na dien grooten wijsgeer en natuurkenner, het biologische onderzoek in verval kwam, toen ontaardde ook de beschaving; in het Grieksche volksleven tot het Epikurismus, dat al het ideale en bovenzinnelijke verwierp; en in de Egyptische hoflucht tot het Neoplatonismus, enz.’ Wij laten het voor des schrijvers verantwoording, dat hij het hoogste toppunt der Grieksche beschaving ten tijde van Aristoteles, ongeveer eene eeuw na Perikles, stelt, en gaan voorbij, dat het Neoplatonisme tamelijk ver (ongeveer 500 jaren) van den leeftijd van Aristoteles verwijderd ligt, ook merken wij slechts in het voorbijgaan op, dat Aristoteles waarlijk niet te vroeg door de nawereld is vergeten, en dat, wanneer Epikurus het ideale en bovenzinnelijke ook te gering geschat heeft, hij toch een alle beschaving tegenwerkend beginsel, het bijgeloof namelijk, uit zijne wijsbegeerte verbannen en daardoor tot echte beschaving medegewerkt heeft. Maar wat in de aangehaalde woorden des schrijvers voornamelijk onze opmerkzaamheid tot zich heeft getrokken, is dat hij ook hier wederom uitsluitend aan de wetenschap der Natuur heeft gedacht en over het hoofd heeft gezien, dat in elke wetenschap beschaving kiemt, dat weten tot zedelijkheid voerende, noodzakelijk beschaving ten gevolge moet hebben, omdat ware beschaving de uitdrukking, de levendwording der zedelijkheid is.

1 t.a.p., bl. 12.

Niet anders oordeelen wij over het doel, dat men zoo gaarne in de wetenschap der natuur zoekt,... de kennis van God. Al de aangehaalde schrijvers zijn door die wijze van zien bevangen; zij allen leeren, dat de Natuurwetenschappen de eigenschappen van God doen kennen. ‘Alle die vakken van wetenschap,’ zeggen zij, ‘prediken als om strijd eigenschappen van God[1],’ ‘geene wetenschap leidt ons tot kennis van den grooten Bouwmeester des Heelals zekerder en beter op dan de wetenschap der Natuur[2],’ ‘daarin zult gij zijne volmaaktheden als in eenen spiegel leeren kennen, zijne eer en heerlijkheid leeren bewonderen, daarmede eene wijsheid doorgronden[3], waarvoor het helderste menschenbrein thans nog duizelt[4], de Natuur predikt in de geheele schepping deze hooge waarheid: God is liefde[5]!’ Wat nu het erkennen van God in de Natuur betreft, ‘geene schoonere zijde heeft de wetenschap der Natuur van onze dagen dan het onophoudelijk gadeslaan van die grenzenlooze orde, die heerlijke regelmaat, waarmede het geheel der stoffelijke wereld wordt beheerscht[6],’ en even als men bij het beschouwen eens voortbrengsels van menschelijke kunst, hem, die het wrochtte, wenscht te kennen, en voor het genot, dat hij ons verschafte, dankbaar de hand te drukken, zoo is het ons bij het aanschouwen der Natuur, welke wij, wanneer het woord niet iets menschelijks uitdrukte, het heerlijkste kunstgewrocht zouden noemen; doch het is niet *Gods eer en heerlijkheid*, waarvan wij daar getuige zijn, maar het is het gevoel van ons harmonisch bestaan met hetgeen buiten ons is, dat onzen geest dan vervult met genot. En ‘lijdt het ook geenen twijfel, dat hij, die zijnen voet schrede voor schrede op vasten grond opwaarts zet, en dat met beleid en omzigtigheid doet, zeker klimt[7],’ zoo ligt daarin de mogelijkheid toch niet opgesloten, om door het onderzoek der Natuur God te bereiken. Waar ligt in het verschiet der eeuwen het tijdstip, wanneer de mensch tot die hoogte zal opgeklommen zijn, en langs welken weg zal hij

1 Buys Ballot, t.a.p., bl.
2 Cohen, t.a.p.
3 Buys Ballot, t.a.p.
4 Mulder, ‘waarde d. natuurk. wetensch.,’ bl. 8.
5 Cohen, t.a.p., bl.
6 Mulder, ‘stoff. wereld,’ bl. 18.
7 Ibid., bl. 22.

daartoe kunnen geraken? Langs dien der inductie welligt? Doch hierover heeft de wijsbegeerte reeds voorlang den staf gebroken, tot opheldering waarvan het mij vergund zij de woorden van den jeugdigen vaderlandschen[1] wijsgeer aan te halen: ‘Dagelijks bijna hoort men als eene ontwijfelbare sluitrede het volgende betoog voordragen: alle dingen hebben eene oorzaak; eene oorzaak, die niet alleen oorzaak, maar zelve ook nog ding is, heeft weder eene oorzaak; derhalve daar is eene eerste oorzaak. Wij willen niet eens aanvoeren, dat men zóó nog tot eene oneindige rij van oorzaken kon besluiten, en het gewone onwijsgeerige verstand niet in staat is, den niets verklarenden voortgang in het oneindige te wederleggen; wij willen er ons evenmin mede inlaten, dat het zóó onbeslist moet blijven, of er ééne, dan wel meerdere eerste oorzaken zijn, en dat men zich geheel iets anders dan den oneindigen God heeft gedacht, wanneer men van eene eerste oorzaak spreekt, die, in plaats van de geheele keten te zijn, slechts haar eerste schalm is; wij willen de formele juistheid der sluitrede onaangeroerd laten. Maar waarop steunt dat oordeel, dat alle dingen hunne oorzaak hebben? Men bezit op dat standpunt geen anderen steun dan de inductie. Wat men van menigte van voorwerpen heeft leeren inzien, dat zal, meent men, wel van *alle* dingen gelden. Hoe gewaagd dit besluit is, valt in het oog. Reeds menige conclusie, die slechts op inductie steunde, is bij het doen van nieuwe en meerdere waarnemingen gevallen.’

Doch nemen wij voor eenen oogenblik aan, dat het mogelijk ware, van de stof tot God op te klimmen; welke zijn de eigenschappen dan, welke de Natuur ons van God openbaren zou? De aangehaalde schrijvers noemen zijne wijsheid en liefde. En voorzeker, even weinig als het om andere gronden mogelijk is te twijfelen aan die onbeperkte liefde, waarmede God zich zelven, en dus ook dat deel van Hem, dat wij Natuur noemen, bemint, even weinig kan iemand zich het Godsbegrip vormen, zonder onbegrensde wijsheid te hebben gedacht; maar in de Natuur liggen zij voor den mensch niet open: of welke

1 C.W. Opzoomer, ‘de leer van God bij Schelling, Hegel en Krause;’ eerste stuk; Leiden, 1846, bl. 7.

wijsheid is het, waarop de schrijvers over Gods volmaaktheden uit zijne schepselen ons wijzen? Reeds op eene andere plaats[1] heb ik het uitgesproken; ‘eigene wijsheid is het, welke voor wijsheid van God wordt geroemd.’ En welke zou het anders ook kunnen zijn: ‘Het weten op zich zelf toch is niets anders dan een zelfkennen der rede in de voorwerpen[2],’ en hoe zou men buitendien over eene wijsheid kunnen oordeelen, waarvan het doel ons ontgaat? Het *doorgronden van Gods wijsheid* ligt derhalve niet in het bereik van den mensch, en wèl reeds hem, wien het vergund is, eenen blik in de wetten zijner schepping te slaan! Ook van zijne liefde, waartoe men door redegronden noodzakelijk gevoerd wordt, schenkt de natuur geene openbaring. Immers wanneer zij ergens blijken moest, het zou in die schepselen zijn, welke bewustzijn dragen van hun eigen bestaan; welnu, waar gij uw oog laat weiden over het leven der dieren, overal ontmoet gij er haat en strijd en verdelging, en ‘in de vrije natuur,’ zegt de hoogleeraar van der Hoeven[3], ‘is de dood des ouderdoms eene zeldzaamheid.’ Niet anders de overige eigenschappen Gods! Zijne Almagt? Hoe zou de natuur die kunnen toonen, zij, die de openbaring van eeuwige, onveranderlijke wetten is? Zijne Alomtegenwoordigheid? Zeker niet de natuur, waar het kleinste stofdeeltje, dat men zich denken kan, in eene bepaalde verhouding tot alle andere ligchamen staat... Voert de wetenschap der natuur derhalve niet tot God?.. Voorzeker voert zij, even als elke wetenschap, tot Hem, doch niet langs den weg der sluitrede, maar langs dien, welken wij reeds leerden kennen, en die daarin bestaat, dat wetenschap den mensch voert tot bewustzijn van zich zelven, tot bewustzijn van zijn zedelijk bestaan, hetgeen is het bewustzijn zijner eenheid met God. Zoo ziet het ongewapend oog in den helderen waterdroppel de schimmelplantjes en afgietseldiertjes niet, die het met den mikroskoop gemakkelijk daarin onder-

1 ‘Blik op de dierlijke vermogens en hunne betrekking tot de ziel;’ Voorberigt, bl. VI.
2 J.E. Erdmann, ‘voorlezingen over gelooven en weten, als inleiding in de dogmatick en wijsbegeerte der godsdienst.’ Uit het Hoogduitsch, door J. Bakker Korff; 's Gravenhage, bl. 245.
3 Handboek der dierkunde; Delft, I, 1827, bl. 292.

kent: de wetenschap is voor het oog des Geestes de mikroskoop, door middel waarvan het doordringt tot God!

En hierin is de grond van de uitspraak gelegen, welke wij bij de aangehaalde schrijvers[1] aantreffen, dat tot het hoofddoel der natuurstudie des menschen hoogere ontwikkeling, zijne ontwikkeling voor eene eeuwigheid behoort, en dat geene wetenschap beter dan die der natuur dat doel kan doen bereiken. En wie zou, wanneer slechts niet uitsluitend aan de wetenschap der natuur gedacht wordt, niet volgaarne zijn zegel aan die uitspraak hechten? Want, wanneer het waar is, dat wetenschap den mensch voert tot het erkennen zijner eenheid met God, dan kan het niet anders zijn, of hij zal zich doordringeń van dien geest der rede, die het uitvloeisel van God is[2], en, dien bezittende, zal hij voorbereid zijn tot het aanvaarden zijner hoogere bestemming, - ontwikkeld zijn tot het werken buiten den tijd!

Wanneer het doel ook der natuurwetenschap derhalve *weten* is, dan kan het antwoord op de vraag: hoe zij moet beoefend worden? geen ander zijn dan: op die wijze, welke het zekerst tot weten voert.

Wij zagen reeds, dat, om hiertoe te geraken, onderscheidene wegen door de beoefenaars der wetenschap ingeslagen zijn: de waarneming, de verklaring, het onderzoek. Ook zagen wij, dat geene dezer wijzen kan gemist worden. Men zorge slechts niet verkeerd waar te nemen, niet verkeerd te verklaren, niet verkeerd te onderzoeken.

Reeds de eenvoudige waarneming, dat is de opneming der dingen in zijne voorstelling zoo als zij zijn, voert tot weten, wanneer men daarin niet overijld of bevooroordeeld te werk gaat. En inderdaad, tot welke afwijkingen heeft het overijlde waarnemen niet geleid, welke zonderlinge voortbrengselen heeft het niet in de wetenschap gebragt! Ieder

1 Mulder, ‘waarde der natuurk. wetensch.,’ bl. 29. - Buys Ballot, t.a.p., bl. 30. - Cohen, t.a.p., bl. 57.

2 Zie hieromtrent ‘mijnen blik op de dierlijke vermogens,’ bl. 169, 176, 178.

mijner lezers staan daarvan voorbeelden genoeg voor den geest, en ik zou te wijdloopig worden, wanneer ik voorbeelden tot staving wilde aanhalen. Die overijlde waarneming is het voornamelijk, waarom de wetenschap, die uit Frankrijk tot ons komt, altijd eenig wantrouwen inboezemt, en het kan wel niet anders, of overijlde waarneming moet daar veelvuldig wezen: ‘in Frankreich,’ zegt de hoogleeraar Wunderlich[1], ‘versinkt man unter der obscuren Menge und wird vergessen, wird nicht jedes Jahr eine neue frappante Entdeckung in Curs gesetzt, die die Tour durch die Welt macht - oder doch durch die Pariser Spitäler und es schadet alsdann nichts, wenn man hernach merkt, es sey doch eben nicht so viel daran gewesen. Der augenblickliche Eindruck thut schon viel, zieht den Mann aus der Gewöhnlichkeit hervor und macht sein Glück.’ Dergelijke ontdekkingen worden dan ook spoedig der vergetelheid prijs gegeven, maar van langduriger' invloed zijn de verkeerde waarnemingen, die uit vooroordeel ontspruiten. Voor die zij men boven alles op zijne hoede, opdat men niet behoore tot het geslacht van waarnemers, waartoe de dame en de priester behoorden, waarvan Helvetius verhaalt, dat de eerste door den teleskoop de schaduwen van een minnend paar in de maan zag, waarop de priester door het glas starende zeide: ‘gij vergist u, mevrouw, het zijn twee torens van eene hoofdkerk.’ Tot waarnemingen van dien stempel heeft de jongste tijd eene rijke gelegenheid opgeleverd, met de aanwending namelijk van den mikroskoop, welke nog meer dan de waarneming door het ongewapend zintuig speelruimte aan de verbeelding verleent. Zoo laat Arnold[2] bij voorbeeld alle elementairdeelen uit bolletjes bestaan, en Mayer[3] gaat nog verder: hij houdt de ligchaampjes des bloeds voor afgietseldiertjes uit de afdeeling der monaden en verdeelt ze in nevelmonaden, kernmonaden, kleine en groote korrelige monaden, en gekleurde bloedmonaden. Doch, hiermede niet tevre-

1 ‘Wien und Paris. Ein Beitrag zur Geschichte und Beurtheilung der gegenwärtigen Heilkunde in Deutschland und Frankreich;’ Stuttgart, 1841, S.6.
2 Arnold, ‘Handbuch der Anatomie des Menschen mit besonderer Rücksicht auf Physiologie und practische Medicin;’ Freiburg im Breisgau, I, 1843, S. 46, folgg.
3 ‘Die Metamorphose der Monaden. Mit einer Abbildung;’ Bonn, 1840.

den, ziet hij monaden in alle deelen des ligchaams, en op de plaat, die zijn werk versiert, ziet gij, hoe die diertjes zich nevens elkander plaatsen, zich rangschikken en veranderen om uwe haren, uwe nagels, uwe tanden, kortom uw geheele ligchaam zamen te stellen.

De dwalingen, uit verkeerde waarnemingen voortspruitende, zijn te gewigtiger, daar zij op den verderen gang van het weten eenen allerschadelijksten invloed uitoefenen, en daarom is het eerste vereischte ter beoefening der natuur-wetenschap, dat de waarneming zonder overhaasting en onbevooroordeeld geschiede.

De tweede trap van het weten is de verklaring: de kennis der dingen op zich zelve bevredigt het verstand niet, zij moeten met elkander in verband gebragt en onderling vergeleken, zij moeten verklaard worden. De voortreffelijkheid der verklaring hangt van hare volledigheid af: hoe grooter de orde van verschijnselen is, welke zij omvat, des te meer waarde bezit zij; zij moet derhalve haren geheelen grondslag in de werkelijkheid hebben: van al de mogelijkheden, welke de Geest zich denken kan, heeft de Natuur slechts weinigen verwezenlijkt, en wanneer men de werkelijkheid verlaat, komt men tot hypothesen, die alle waarde missen: of zoudt Gij meenen, dat er veel gewonnen was met verklaringen als deze: ‘het bloed, als de om hare as draaijende, om zich zelve jagende beweging, dit volstrekte inzichbeven, is het bijzondere leven van het geheel, waarin niets onderscheiden is - de dierlijke tijd. Dan verdeelt zich die om hare as draaijende beweging in het kometarisch en atmosphaerisch, en in het vulkanische proces. De long is het dierlijke blad, hetwelk in betrekking staat tot den dampkring, en dit, nu ophoudende dan voortgaande, in- en uitademend proces vormt. De lever daarentegen is de terugkeer uit het kometarische tot het voorzichzijn, tot het lunarisch bestaan, zij is het middelpunt zoekende voor zich zijn, de hitte van het voorzichzijn, de toorn tegen het anderszijn, en het verbranden daarvan.’ ‘Ik zou,’ zegt Schleiden[1],

1 ‘Schelling's und Hegel's Verhältniss zur Naturwissenschaft;’ Leipzig, 1844, S. 61.

‘de examinatoren wel eens willen zien, die op de vraag: wat de lever is? de zoo even aangehaalde woorden van Hegel ten antwoord bekwamen!’

Het geheele tijdvak, waarin de Schelling-Hegelsche philosophie den scepter in het gebied der natuurkundige wetenschappen zwaaide, is rijk aan soortgelijke aan inhoud en zin ledige hypothesen. En kon het ook anders bij haar, die van de stelling uitging: ‘die Empirie, so oft sie etwas allgemein aussprechen will, kann von der fortgehenden Erfahrung immer nur Widerlegung erwarten; so wie die Theorie, welche mittelbar oder unmittelbar, mehr oder weniger bewusst, von den Ideen oder der Construction abgeleitet ist, von der Erfahrung nur bestätigt werden kann.’ Daarom is dat tijdvak ook, zonder iets te hebben achtergelaten, voor de wetenschap der natuur voorbijgegaan, en de geheele voordeelige invloed, welken zij daarop uitgeoefend heeft, bepaalt zich tot de sterke reactie, die zij van de zijde der empirie heeft uitgelokt.

Wanneer de hypothesen echter het hoofdvereischte, dat wij genoemd hebben, ook bezitten, kunnen zij toch, en wel in de eerste plaats door overijling schadelijk werken, want ‘c'est l'inconvénient des systèmes précipités, dont l'impatience de l'esprit humain ne s'accommode que trop bien, qu'étant une fois établis, ils s'opposent aux vérités qui surviennent[1].’ Geene wetenschap, of het moest de staatkunde zijn, heeft eene aan dergelijke onrijpe vruchten rijkere geschiedenis dan de geneeskunde, en daarom heb ik de stichters van de *physiologische geneeskunde* van harte toegejuicht[2], toen zij het ondernamen, *de ligtzinnige theoriën en stellingen*[3], welke van lieverlede gezag in de geneeskunde verkregen hadden, uit te roeijen en te vernietigen, en in plaats daarvan wetten eischten, welke op onomstootelijke bewijzen van al de feiten, waarnemingen en proeven, ter harer bevestiging begeleid, gegrondvest zijn.

1 Fontenelle, t.a.p., bl. 188.
2 Zie o.a. mijn opstel ‘over het begrip van specifieke geneesmiddelen,’ in ‘Heye's archief voor geneeskunde;’ d. IV, bl. 73.
3 W. Roser und C.A. Wunderlich, ‘Archiv für physiologische Heilkunde,’ Stuttgart, Iste Jahrgang; 1842, Einleitung, S. III.

De hypothese moet, behalve dat zij haren grondslag in de werkelijkheid behoort te bezitten, en van alle overijling moet vrij gepleit kunnen worden, ook onbevangen, vrij van vooroordeel wezen: de hypothesen van Oken bij voorbeeld, niemand zal die oppervlakkig, maar veeleer te diepzinnig noemen, en even waar is het, dat zij van onberispelijke waarneming uitgaan; maar, geheel onder den invloed des vooroordeels, scheppen zij eene wereld van dichting, waarin de werkelijke Natuur geheel verloren gaat. Zoo noemt hij[1] bedachtzaamheid en voorzigtigheid de gedachten der mosselen en slakken. De slak noemt hij 'die auf dem Dreifusse sitzende, vorahndende Göttinn.' Zij is hem 'ein erhabenes Symbol des tief im Innern schlummernden Geistes;' den geest der gekorvenen noemt hij lucht- en bewegingsgeest, en 'het insekt het sterkste en dapperste dier der aarde;' de 'visschen zijn ernstige dieren vol voorgevoel, die door geheime banden getrokken, groote reizen maken,' ook 'phlegmatici,' de amphibien daarentegen 'hongerige helden en melancholici.' Van de vogelen, zegt hij, dat 'zij zamenhang zien, waar er stoffelijk geen bestaat, en dat zij het vermogen om te vergelijken in de ruimste mate bezitten.'

Een ander voorbeeld van het schadelijke des vooroordeels in de verklaring levert de teleologische natuurbeschouwing op. Deze beschouwingswijze heeft haar ontstaan daaraan te danken, dat men uit het oog verliest, dat er geene volstrekte doelmatigheid bestaat, - dat dus de doelmatigheid, welke men uit het menschelijk gezigtspunt in het bestaande erkent, niet zoo zeer uitdrukking is van een bepaald doel, als van de harmonische verhouding, waarin men zelf tot het geschapene staat, zoodat men, hetgeen Henle[2] aanmerkt, niet slechts den eeuwigen vorm van het menschelijk denken, maar ook den toevalligen inhoud daarvan tot maatstaf der beoordeeling neemt; en men met Baco[3] zeggen kan: 'Causarum finalium inquisitio sterilis est, et tanquam virgo Deo consecrata nibil parit.' Tot welke platte, smakelooze,

1 'Lehrbuch der Naturphilosophie;' Jena, 1829, S. 492.
2 t.a.p., bl. 5.
3 'De dignitate et augmentis scientiarum;' lib. III, cap. V.

ijdele bespiegelingen de teleologie vervoert, wijst Cohen[1] in eenige aanhalingen uit den catechismus der Natuur van Martinet aan, en het zou gemakkelijk vallen die reeks uit de werken van dien en van vroegeren tijd, bijv., die van Swammerdam, Bonnet, Musschenbroek[2], als ook uit onze dagen te vermeerderen: men kan er met Nieuwentijt[3] van zeggen: ‘Indien nu iemand soo ongelukkiglijk vervalt, dat hij, het geene in dese boeken gesegt wert, voor de regte waarheit begint te houden; hoe kan het anders sijn? of hij moet denken, dat om dit Heerlijke Heelal in sijn cierlijke ordre te brengen en te bewaren, niet meer wijsheit van noden is geweest, als desen Autheur van dit boek gehadt heeft.’ Meer schade brengt deze wijze van de natuur te beschouwen der wetenschap toe, wanneer men bewijzen uit teleologische beginselen putten wil; en waartoe dit leidt, heeft Donders[4] nog onlangs in het voorbeeld van Volkmann, eenen van Duitschlands voortreffelijkste physiologen, aangetoond, ten bewijze, dat het waar is, wat Baco[5] zegt: ‘causa finalis tantum abest ut prosit, ut etiam scientias corrumpat.’

Wanneer de verklaring de genoemde gebreken niet bezit, wanneer zij dus van de werkelijkheid uitgaat, volledig is en niet op losse opvatting of vooroordeel berust, is zij voor den verderen

1 t.a.p., bl. 50.
2 ‘Beginselen der natuurkunde;’ Leyden, 1736, bl. 3, alwaar hij de vragen behandelt: ‘tot wat einde regent het?’ en ‘waarom wordt de groote oceaan tweemaal daags door ebbe en vloed geschommeld?’
3 ‘Het regt gebruik der wereltbeschouwingen, ter overtuiginge van ongodisten en ongelovigen;’ Amsterdam, 1759, bl. 12.
4 In den ‘tienden jaargang’ van dit tijdschrift; ‘boekbeoordeelingen,’ bl. 896, alwaar hij zegt: ‘Na het besluit uit zijne proeven, dat kruispunt der rigtingsstralen en draaipunt van het oog zamenvallen, tegen Burow verdedigd te hebben, laat hij volgen: diese Voraussetzung erhielt eine neue Stütze durch die Nachweisbarkeit eines verständigen Zweckes, den die Natur mit dieser Einrichtung beabsichtigte. Wenn nämlich die Richtungslinien sich im Drehpunkte der Augen kreuzen, so kann das Auge sich drehen, ohne dass die Deckung von Objecten, welche bei directem Sehen sich deckten, verloren geht. Dies ist zweckmässig, weil, wenn die Deckung verloren ginge, das heist, wenn sich deckenden Objecten aus einander treten, eine irrige Vorstellung von Bewegung der objecte begründet würde. En thans is het intusschen bewezen, en door Volkmann zelf erkend, dat de genoemde punten niet zamenvallen.’
5 ‘Novi organi,’ lib. II, Aphorismus 2.

gang van het weten even noodzakelijk als de waarneming voor haar zelve is: men wane slechts niet met haar den hoogsten trap van wetenschap te hebben bereikt. Deze fout is het echter, waarvan de geschiedenis van iedere wetenschap op elke bladzijde voorbeelden oplevert. De zucht tot gemakkelijkheid van den menschelijken geest klampt zich vast aan hetgeen hij een volledig stelsel gelooft, en vergenoegt zich met woorden, waar naar feiten gezocht moest worden; het onderzoek wordt verwaarloosd, en het dogmatiseren tot methode gemaakt. Kan het anders, of de wetenschap moet daaronder lijden en in haren voortgang belemmerd worden? Men denke slechts aan de banden, waarin de Aristotelische wijsbegeerte eeuwen lang de natuurkundige wetenschappen heeft gekneld gehouden, aan den stilstand, waartoe Galenus leer de geneeskunde zoo lang heeft gedoemd, aan het phlogiston in de scheikunde, aan de levenskracht in de physiologie! Is het dan te verwonderen, dat de hypothesen door de natuurkundigen verafschuwd werden, en Newton zelfs, ofschoon hij, zoo als van zelve spreekt, haar niet ongebruikt kon laten, uitriep: ‘Pour les hypothèses il ne faut y avoir aucun regard en philosophie expérimentale[1];’ en op eene andere plaats: ‘la grande et principale affaire qu'on doit se proposer en physique, c'est de raisonner sur les phénomènes sans le secours d'hypothèses imaginaires[2].’

Geheel anders is het gelegen met die wijze van de wetenschap te beoefenen, welke zich de beantwoording der vraag *hoe* ten oogmerk heeft gesteld: het onderzoek, de ervaring, welke wij met Flourens[3] zouden noemen: ‘l'art de décomposer les faits composés, de démêler les faits simples, de supprimer séparément chaque fait simple pour découvrir le rôle particulier de chacun[4].’ Wanneer de kennis der dingen

1 ‘Traité d'optique (traduction de Coste),’ II, p. 580.
2 Ibid., p. 523.
3 t.a.p., bl. 19.
4 Deze bepaling is ontleend aan Fontenelle (t.a.p., bl. 59), die daarvan zegt: ‘le moindre fait qui s'offre à nos yeux est compliqué de tant d'autres faits qui le composent ou le modifient, qu'on ne peut, sans une extrême adresse, démêler tout ce qui y entre, ni même, sans une sagacité extrême, soupçonner tout ce qui peut y entrer. Il faut décomposer le fait dont il s'agit en d'autres qui ont euxmêmes leur composition; et quelquefois, si l'on n'avait pas bien choisi sa route, on s'engagerait dans des labyrinthes d'où l'on ne sortirait pas. Les faits primitifs et élémentaires semblent nous avoir été cachés par la nature avec autant de soin que les causes; et quand on parvient à les voir, c'est un spectacle tout nouveau et entièrement imprévu.’

op zich zelve den naar weten strevenden geest geene voldoende bevrediging schenken kan, en de zucht om het eene verschijnsel uit het andere te verklaren, geene andere dan subjective en tijdelijke waarde bezit, levert het onderzoek naar den grond, de oorzaken en het ontstaan der verschijnselen volkomene objectiviteit tot uitkomst, en eindeloos is het genot, dat zij verschaft; ieder antwoord schenkt bevrediging, en elke stap, dien men voortgaat op het veld, maakt den gezigtseinder ruimer, en biedt den geest nieuwe onderwerpen aan, welker onderzoek hem overwaardig is. - Deze wijze van natuurbeoefening ligt minder voor dwaling bloot dan de reeds behandelde methoden; ook zij kan onder den invloed van vooroordeel geschieden, maar, waar geene bijoogmerken bestaan, verliest dit laatste onder het onderzoek van zelf zijne kracht, en de gestrenge vorm, welke haar eigen is, stelt paal aan de overijling in de gevolgtrekkingen. Vandaar dan ook die in geene verhouding tot de verloopene eeuwen staande vooruitgang, welken de meeste natuurkundige wetenschappen, de eene langzamer, de andere in sneller vaart, dank zij der onderzoekende methode, in de jongstverloopene jaren gemaakt hebben. En uit de pas beantwoorde vragen ontwikkelen zich telkens wederom andere, en eindeloos is het veld, dat zij den beoefenaar der Natuur heeft doen ontginnen.

Hiermede is van zelve de waarde aangewezen, welke aan de leerstellige natuurstudie toekomt. Reeds veel is daarover getwist; men heeft zich aan de wijsheid uit de boeken, aan de kamergeleerdheid geërgerd, Galenus en Aristoteles zijn niet alleen door Paracelsus onder een lofzang op de empirie verbrand, en men heeft gemeend haar niet te laag te stellen, door haar voor een middel tot kennis der natuur te verklaren[1]. En toch, wanneer het waar is, dat goede waarnemingen den grondslag van elk wetenschappelijk onderzoek uitmaken, wanneer goed gedachte verklaringen als zoo vele aan-

1 Cohen, t.a.p., bl. 25.

houdingspunten hare plaats in de wetenschap hebben gevonden, en niet zelden tot belangrijke onderzoekingen hebben geleid, wanneer de onderzoekingen zelve als eene schakel aan elkander gebonden zijn, - kunnen dan de registers, in welke die waarnemingen, die verklaringen te boek gesteld, de bladen, op welke de afgedane onderzoekingen opgeteekend zijn, overbodig worden geacht? Even goed kunt gij den reiziger op het midden van eenen hem onbekenden weg plaatsen; zeg hem verder te gaan: wie waarborgt u, dat hij niet zal terugkeeren naar het punt, vanwaar hij vertrokken is? Om zijn standpunt te begrijpen, is het noodig te weten waar men staat, en *het ware weten is het geschiedkundig weten* (Prof. Wunderlich). De kennis derhalve, welke men uit de boeken van de Natuur verwerft, is niet een middel om tot Natuurwetenschap te geraken, maar zij maakt een deel en wel een zeer gewigtig deel daarvan uit. Hiermede zij echter niet gezegd, dat het andere gedeelte daarvoor verwaarloosd mag worden: de menschelijke wetenschap blijft altijd menschenwerk, altijd laat zij leemten over, en het werk van anderen verschaft zelden volkomene bevrediging. Daarom moeten wij zulke boeken gebruiken, ‘welke doen raden naar de oorzaken der medegedeelde verschijnselen, en ons de goede vraag in den mond leggen[1],’ of liever, welke ons op het juiste standpunt van hetgeen er van de zaak geweten wordt, brengen, en ons opwekken tot nieuwe onderzoekingen en nieuwe proeven, welke de middelen zijn, waardoor men, nevens de geschiedkundige kennis, tot beantwoording der vraag *hoe* geraken kan. Door onderzoeking leert men de opeenvolging der verschijnselen, zoo als de natuur die aanbiedt, derhalve hun ontstaan, hunnen ontwikkelingsgang, hunnen zamenhang kennen; - door proefnemingen roept men bepaalde omstandigheden in het leven, ten einde die verschijnselen te doen ontstaan, welker grond en oorzaken men verlangt te kennen.

Wanneer de heer Ballot[2] het proeven nemen bepaalt als ‘het zuiver laten inwerken van slechts ééne kracht op een verschijnsel met opheffing der overigen, die in de gewone

1 Buys Ballot, t.a.p., bl. 20.
2 t.a.p., bl. 23.

omstandigheden ook haren invloed daarop uitoefenen, en het waarnemen wat er dan gebeurt,' - dan schijnt het mij toe, dat hij te uitsluitend aan de natuurkundige proefneming gedacht heeft: want het is blijkbaar, dat het doorsnijden van zenuwen, het onderbinden van bloedvaten, klierbuizen, het wegnemen van klieren, hersenen, dieren te laten vasten, - het inspuiten van water, vergif in hunne aderen, - en wat dies meer zij, in zijne bepaling niet passen. Daarenboven klinkt het onduidelijk: 'eene kracht op een verschijnsel te laten inwerken,' en de bepaling zou aan algemeenheid gewonnen hebben, wanneer zij, in plaats van het problematische, kracht, oorzaak bevatte.

'Sommige natuurkundige wetenschappen zijn er,' zegt dezelfde schrijver[1], 'en onder de natuurkundige twee, waar het nemen van proeven uitgesloten is: de meteorologie en de astronomie. In deze wetenschappen wordt het doen van proeven vervangen door het uitdenken van zoodanige methoden, om de waarnemingen daar te stellen, dat al die krachten, en omstandigheden, welke men door proeven kan opheffen, even dikwerf in de waarnemingen in eenen bepaalden zin, als in den juist tegengestelden voorkomen.' Dit is datgene, wat wij onderzoeking genoemd hebben, en waarvan de jeugdige hoogleeraar zelf in zijn werk over den invloed van zon en maan op de weêrsgesteldheid een uitmuntend voorbeeld heeft gegeven. Nogtans komen onderzoekingen niet alleen daar te stade, waar men geene proeven kan doen, maar ook daar, waar men eenen voortgang, eene ontwikkeling, eenen zamenhang wil leeren kennen; men stelt geene statistische proeven, maar onderzoekingen in het werk; men neemt geene proeven, maar doet onderzoekingen om de menschenrassen, om de ontwikkeling der vrucht, om den loop eener epidemie te leeren kennen, enz.

Tot proefnemingen en onderzoekingen wordt men, zoo als wij reeds zagen, door de verklaring geleid. *Zonder hypothese geene proefneming*[2]. Intusschen treft men de meening, dat hypothesen de ervaring in den weg staan, vrij algemeen

1 t.a.p., bl. 31.
2 Buys Ballot, t.a.p.

aan; reeds hebben wij Newton's woorden daaromtrent aangehaald, en een schrijver, die bij de geneeskundigen in hooge eere staat[1], zegt: ‘Wie de natuur uit hypothesen verklaren wil, beschouwt dezelve door zijne hypothesen, gelijk de geelzuchtige de wereld door zijne gal; zij verduisteren de scherpste oogen, zij verwarren het schoonste verstand; zij schaffen alle naauwkeurigheid in het waarnemen af; zij mengen verstand en onverstand ondereen, zij zijn dwingelanden, waartegen men zich verzetten moet.’ Deze oordeelvellingen zijn echter alleen van toepassing op die willekeurige, bevooroordeelde verklaringen, waarvan wij de nadeelen boven reeds hebben geschetst, en waardoor, om met Henle[2] te spreken, ‘de oude spreuk maar al te dikwijls bewaarheid wordt, dat hij, die eenen groenen bril draagt, alles groen ziet, maar even waar is het, dat het ongewapend oog van den zoogenaamden onbevangenen in het geheel niets ziet.’ Geen onderzoek kan zonder eene leidende gedachte geschieden, en ‘de dag der laatste hypothese,’ zegt Henle, ‘zou ook de dag van het laatste onderzoek zijn.’ De reden daarvan ligt klaar voor oogen. Wanneer men eene proefneming, eene onderzoeking doet, scheidt men het toevallige van het wezentlijke, en vereenigt dit met andere toevallige omstandigheden, om zich te verzekeren, dat het daaronder hetzelfde blijft. Om een onderzoek te kunnen doen, moeten wij dus iets, wat wij voor wezenlijk houden, bezitten. Dat wezenlijke nu is de vooronderstelling, waarvan wij de bevestiging aan de natuur vragen.

‘Nu is,’ zegt Erdmann[3] ‘dit het eigendommelijke in de natuur, dat zij juist zóó antwoordt, als de bij de katechisatie voor dom gehouden jongen, dat is, zij antwoordt altijd volkomen juist op de vraag, en het antwoord is slechts dan schijnbaar onjuist, wanneer de vraag verkeerd gesteld was. Om van eenen zoogenaamden dommen jongen een juist antwoord te bekomen, moet de vraag *slechts éénen* zin hebben, en zoo bepaald zijn, dat hij enkel met ja of neen daarop antwoorden kan. Brengen wij de natuur in het ge-

1 J.G. von Zimmermann, ‘over de ondervinding in de geneeskunde;’ vertaald door A. Potgieter; Utrecht, 1836, I., bl. 107.
2 t.a.p. bl.
3 t.a.p., bl. 154.

val, van slechts met ja of neen te kunnen antwoorden, dan zullen wij datgene ervaren wat wij ervaren willen; anders toch antwoordt zij zóó, dat zij de vraag in een anderen zin neemt, en dan zeggen wij, dat het experiment verongelukt is. Ten einde nu eene zoo bepaalde vraag te doen, moeten wij (problematisch) weten, wat de natuur antwoorden zal, want alleen dan, wanneer de inhoud der vraag ons volkomen bekend is, kunnen wij haar in dit dilemma van ja en neen brengen.' Overigens wordt, zoo als Erdmann te regt aanmerkt, het gezegde door de geschiedenis bevestigd, daar alle belangrijke ervaringen eerst gemaakt zijn, nadat de hypothese voorhanden was, ten voorbeelde waarvan hij het doorsnijden van de wortels der ruggemergzenuwen, om de theorie van Bell te onderzoeken, de vertraging van de snelheid des lichts in ligchamen van sterker brekend vermogen, om de undulatie-theorie te bevestigen, en de proefnemingen en onderzoekingen, welke gemaakt zijn, om de emanatietheorie en de atomistische hypothesis te ondersteunen, aanhaalt. Die reeks van voorbeelden kon, het spreekt van zelf, oneindig worden verlengd, en ik herinner den lezer slechts aan de hypothesen, op grond van welke de gewigtige onderzoekingen zijn geschied, waardoor de wetten des organischen levens zooveel klaarheid hebben erlangd; hierbij denken wij in de eerste plaats aan de met zoo veel ijver in het Utrechtsche laboratorium en elders voortgezette onderzoekingen, om het verband tusschen de eiwitachtige ligchamen, of liever het bestaan der proteine en de daaruit voortvloeijende voedingstheorie te bevestigen; voorts aan de door Schwann het eerst in het werk gestelde onderzoekingen, om de overeenkomst in maaksel en groei van planten en dieren aan te wijzen, waarvoor reeds voldoende feiten door Henle, Valentin, Turpin, Dumortier, enz., aangegeven waren, doch, 'die Idee, durch Vergleichung thierischer Zellen mit Pflanzenzellen die Gleichheit des Entwicklungsprinzips für physiologisch verschiedene Elementartheile nachzuweisen, lag in jenen Untersuchungen nicht[1];' aan den lang gevoerden strijd

1 Th. Schwann, 'Mikroskopische Untersuchungen uber die Uebereinstimmung in der Struktur und dem Wachsthum der Thiere und Pflanzen;' Berlin, 1839. Vorrede, XIII.

over de afhankelijkheid van den N. sympathicus, waardoor Bidder en Volkmann tot hunne belangrijke onderzoekingen zijn geleid, die na de tegenspraak, welke zij van Valentin en Remak hebben ondervonden, Kölliker eene nieuwe reeks van nasporingen heeft doen beginnen, waardoor de hevigste tegenstander van de leer der onafhankelijkheid der genoemde zenuw van de centraaldeelen, Valentin, eindelijk tot de overtuiging van zijn ongelijk gekomen is; aan den zoo lang vooruitgezienen, en bij elk nieuw onderzoek tot meerdere waarschijnlijkheid gebragten, en eindelijk te gelijker tijd door Bidder te Dorpat en Wagner, terwijl hij te Pisa was, ontdekten zamenhang tusschen de primitiefdraden der zenuwen én de ligchaampjes der zenuwcentra, en ten slotte aan de hypothesis van Wagner over den zamenhang der zenuwligchaampjes onderling[1], welke, zoo als ik onder het afschrijven van deze bladen verneem, den hoogleeraar Schroeder van der Kolk tot eene reeks van onderzoekingen heeft geleid, wier uitkomsten eene nieuwe bron van onderzoek voor de waarde van de somatische theorie der krankzinnigheid openen.

Het is misschien overbodig, den lezer opmerkzaam te maken op de nadeelen, welke bevooroordeelde of onnaauwkeurige proefnemingen en onderzoekingen na zich slepen; van de laatste zegt Mulder[2]: ‘Het is zoo, dat er natuurkundigen zijn, die op losse gronden besluiten in hunne wetenschap, die spreken van *het schijnt, het is waarschijnlijk*, en dien schijn, of die waarschijnlijkheid, bij zich en anderen voor wetenschap willen doen gelden. Dit echter is eene fout van den beoefenaar der natuur, niet een gebrek van hetgene hij beoefent. De natuur kent geenen schijn, zij kent slechts waarheid, en hij, die zich in de wetenschap met schijn vergenoegt, moet het zijner traagheid wijten, dat hij niet zonder ophouden aan de wereld rondom hem vragen rigt, zoo lang totdat het antwoord met volkomen juistheid gegeven wordt.’ Wat den invloed des vooroordeels op de onderzoekingen betreft, ieder mijne lezers kent den ongelukkigen strijd tusschen Mul-

1 ‘Handwörterbuch der Physiologie,’ Artikel: ‘Sympatischer Nerv, Ganglienstructur und Nervenendigungen.’
2 ‘Stoff. wereld, bl. 17.’

der en Liebig, ...! En men denke niet, dat het in de scheikunde alleen is, waar het dwaallicht van Liebig verwarring heeft gebragt; ik zwijg van den invloed, dien het op den landbouw, hier thans echter niet meer zonder tegenwerking[1], uitgeoefend heeft, of van de schande, waarmede het, toen het over de kruidkunde wilde schijnen, door Mohl en Schleiden van dat gebied verjaagd is geworden[2], en bepaal mij slechts tot de schade, welke het in de levens- en ziekteleer aangebragt heeft, en waarvan Henle, de geestrijkste kriticus onder Duitschlands physiologen, zoo naar waarheid zegt[3]: ‘schon gestaltet sich in der Schule Liebig's, die ebenso unbekannt mit den neuern Fortschritten, als mit den frühern Irrthümern unserer Wissenschaft ist, die Medicin wieder zu einer jener rohen Humoraltheorien, wie sie bisher noch jeder chemischen Entdeckung seuchenartig nachzogen. Nicht einmal die teleologische Lebenskraft wurde uns erlassen; denn so gut wie seine Vorgänger versteht Liebig aus dem feinen Gewebe des organischen Lebens ein Paar Fäden als chemische Processe aus zu ziehen und uns dann den verfilzten Knäuel als den Antheil des Vitalismus zuzuschieben. Eine Schar schwächlicher Eklektiker preist ihn, dass sie sich in den ererbten Ideen, welche sie schon abstreifen zu müssen meinte, noch einmal festsetzen darf. Dieser Reaction gegenüber, welche sich gewaltsam und ungestüm, wie jede Reaction aufdrängt, und im Nothfalle die widerstrebenden Facta verdächtigt oder in der Stille unterdrückt, hat die Physiologie die Aufgabe, unsere bedrohte Cultur in Schutz zu nehmen. Dem Conservatismus usurpirender Meinungen begegne sie mit dem angebornen Rechte der Thatsachen. Die Geschichte aber lehre uns Misstrauen gegen jede Lehre, welche, ohne bei den Erscheinungen der Krankheiten zu verweilen, das Wesen derselben mit Einem Schlagworte auszudrücken sich vermisst.’

Zutphen, April 1848.

J.N. RAMAER.

1 ‘Geen schraler opbrengst dan met uwen kunstmest. Men acht zich bedrogen, men mort en klaagt. Er staan openbare geschriften te verschijnen, er zijn er reeds verschenen.’ (Mulder, scheik. onderz., IV, bl. 595).

2 J Liebig, Bemerkungen über das Verhältniss der Thier-chemie zur Thier-physiologie; Heidelberg, 1844, S. 3.

3 t.a.p., bl. 82.

Iets over het Javaansch en de oudste geschiedenis der Javanen[1].

Het zijn nog slechts weinige jaren, dat men in ons vaderland begonnen is, zich met eenigen ernst op de beoefening der Javaansche taal en literatuur toe te leggen. De Nederlanders, die in vroeger tijd zich naar Java begaven, deden zulks bijna uitsluitend om door den handel of op eenige andere wijze hunne fortuin te maken; en daar zij zich met het gemakkelijker aan te leeren Maleisch konden behelpen, gaven zij zich de moeite niet om eene veel ingewikkelder taal te beoefenen. Vandaar, dat vóór achttien jaren nog geen enkel Hollandsch werk bestond over de taal van het voor de Nederlanders meest belangrijke eiland van den Indischen archipel, waarop zij reeds meer dan twee eeuwen gevestigd waren. Ook de zendelingen hadden dien verkeerden weg ingeslagen, en verkondigden, den geheelen Archipel door, het Evangelie in het Maleisch, de eenige taal, die zij, en dikwijls nog gebrekkig, kenden; terwijl hunne hoorders daarin veelal nog minder te huis waren: geen wonder, dat hunne pogingen, hoe welgemeend ook, zoo weinig duurzame vruchten hebben opgeleverd. In den laatsten tijd is men echter van

1 Dit artikel is hoofdzakelijk getrokken uit het tweede gedeelte mijner *Handleiding bij de beoefening der Javaansche Taal en Letterkunde*, uitgegeven voor rekening van de Koninklijke Militaire Akademie, te Breda, 1848, maar met zoodanige wijzigingen als het meer geschikt maakten tot plaatsing in ‘De Gids.’

deze dwaling teruggekomen, en heeft beginnen in te zien, dat hij, die onder vreemde volken aan de belangen van Kerk of Staat wil dienstbaar zijn, een aanvang moet maken met zich op de kennis van de taal, de zeden en gebruiken van die volken toe te leggen; dat hij met hunne neigingen en vooroordeelen gemeenzaam moet bekend zijn, om ze met goed gevolg te kunnen leiden en wederleggen. Men is daarenboven tot de overtuiging gekomen, dat de beoefening van het Javaansch, ook uit een zuiver wetenschappelijk oogpunt beschouwd, van het hoogste belang is; en heeft, onder voorgang van ijverige en geleerde mannen, den weg ingeslagen om de schande van een zoo langdurig verzuim door eene betere toekomst uit te wisschen.

Een natuurlijk gevolg van het verwaarloozen dier taalstudie door de Nederlanders, is hunne nagenoeg volslagene onbekendheid met de oudste geschiedenis der Javanen, of liever, met de historische overleveringen, waarmede wij ons bij gebrek aan zuiverder bronnen behelpen moeten; daar nergens, dan in de schriften van dat volk zelf, iets omtrent zijne oudste lotgevallen vermeld wordt. Het moet ter eere der Engelschen gezegd worden, dat zij, gedurende de zes jaren, die Java onder hun bewind was, oneindig meer aan de beoefening der taal, literatuur en oudheden van dat eiland gedaan hebben, dan de Nederlanders gedurende de geheele 17de en 18de, en het eerste vierde deel der 19de eeuw; en het zijn dan ook, met uitzondering van het voor zijnen tijd klassieke werk van Valentijn, voornamelijk de schriften van Raffles, Crawfurd, Marsden en andere Engelschen, waaraan wij tot dusverre genoodzaakt waren onze kennis van den Archipel te ontleenen. Doch ook zij behandelen het onderwerp, dat wij hier in het bijzonder op het oog hebben, de ontwikkeling van de taal en het volk, slechts oppervlakkig, zoo als trouwens de aard hunner werken, die niet eigenlijk gezegd ethnograpisch noch philologisch zijn, dit medebrengt; en bovendien zijn deze geschriften op verre na niet zoo algemeen bekend, als men verwachten zoude onder een volk, dat in alles, wat op de kennis van den Indischen Archipel betrekking heeft, toch wel het grootste belang diende te stellen.

Het zijn deze redenen, die ons bewogen hebben om in de volgende bladen den lezers van *de Gids* eene korte schets te geven van de oudste geschiedenis der Javanen en van de Javaansche taal. Deze schets is natuurlijk slechts oppervlakkig; want wij hebben haar niet voor geletterden besteind, maar ons bevlijtigd, om voor elken beschaafden lezer verstaanbaar, nuttig en niet vervelend te zijn.

Over de oudste geschiedenis der Javanen tot op de invoering van het Islamisme. (1478 n.C., 1400 Jav. tijdr.)

Wanneer men eenige taal wil beschouwen in haren oorsprong, in den gang van hare ontwikkeling, en in hare verwantschap met andere talen, is het van belang, vooraf een blik te werpen op de afkomst, de uitbreiding, en de betrekkingen van het volk, dat haar spreekt: want de geschiedenis van het volk is tevens die der taal; in de kennis der eerste bezit men den sleutel tot die der laatste. Maar ook wederkeerig kunnen, wanneer het aan echte bescheiden omtrent de geschiedenis van een volk ontbreekt, de aard der taal, de bestanddeelen waaruit zij is gevormd, en de wijze van hare zamenstelling, belangrijke inlichtingen geven omtrent de afkomst van dat volk, en den invloed, dien andere stammen daarop hebben uitgeoefend. - Dit hulpmiddel komt den navorscher van de oudste geschiedenis der Javanen bijzonder te stade, daar geen enkel geloofwaardig berigt hem tot gids verstrekt in den doolhof van beuzelachtige verhalen en verwarde overleveringen, die den geheelen schat hunner historische literatuur uitmaken. Intusschen bevatten ook deze wel het een en ander, waaraan blijkbaar eene geschiedkundige waarheid ten grondslag ligt, doch die zoo zeer met verdichtselen is doorweven, dat zij daarvan hoogst moeijelijk of volstrekt niet te onderscheiden is. Hoewel men dus deze hulpmiddelen niet geheel behoort te verwaarloozen, moet men echter in het gebruik er van zeer omzigtig te werk gaan, en ze niet als bronnen der geschiedenis, maar alleen ter vergelijking met hetgeen van elders blijkt, aanwenden.

Ten einde men over den aard dier overleveringen eenigzins

naauwkeuriger kunne oordeelen, en tevens omdat wij omtrent den aanvang der geschiedenis en de eerste bevolking van Java inderdaad ook niets anders kunnen mededeelen, laten wij hier den hoofdinhoud volgen van eene, die een verhaal bevat omtrent de eerste op dit eiland aangekomene volkplanting[1].

Dit is een verhaal van den tijd, toen Java nog woest was, en nog geene menschen daar woonden, maar de bevolking bestond uit reuzen en monsters en geesten, en nog geene vereering van het Opperwezen plaats had.

'De vorst van Roem beval alle eilanden te bevolken, die nog onbevolkt waren, en sprak tot zijnen Rijksbestuurder: "waar zijn thans nog eilanden die onbewoond zijn?" De Rijksbestuurder betuigde eerbiedig, dat hij het niet wist. Hierop gelastte de vorst hem daarnaar onderzoek te doen bij de handeldrijvende zeelieden, die zich in de stad ophielden. De Rijksbestuurder, deze lieden ondervragende, vernam van hen, dat een eiland, Java genaamd, nog onbevolkt was; dat dit eiland zoo groot was, dat men veertig dagen noodig had om het rond te zeilen; en dat er twintig groote bergen, en, naar men zeide, zeer veel kleinere op waren. De Rijksbestuurder verscheen hierop weder voor den vorst, boog zich aan zijne voeten, en bragt hem het berigt der koopvaarders over. Toen beval de vorst twintig duizend paren te verzamelen, hen van het noodige voor den overtogt te voorzien, en naar het eiland Java over te brengen. Daar aangekomen zijnde, werden zij door de reuzen en geesten des lands met melaatschheid geslagen, en binnen twee maanden verdelgd, met uitzondering van slechts twintig paren, die naar Roem terugkeerden. Toen de vorst hiervan berigt bekomen had, raadpleegde hij eenige wijzen over de manier waarop die reuzen zouden te overwinnen zijn. Deze raadden hem daartoe het gebruik van magtige toovermiddelen aan, welke raad door den vorst werd goedgekeurd, en ten spoedigste met gelukkig gevolg in het werk gesteld. Door den invloed der toovermiddelen daverde de aarde, de bergen dreigden in te storten, ja

1 Het verhaal, dat hier volgt, is getrokken uit den aanvang der 'Sërat Djåjå Båjå;' dit werk is voor het eerst in zijn geheel uitgegeven in onze 'Handleiding bij de beoefening der Javaansche Taal en Letterkunde.'

zelfs de zee werd beroerd; de monsters en geesten zochten, gillende van angst, hun heil in de vlugt. Nadat Java dus bewoonbaar gemaakt was, werden weder twintig duizend paren menschen door den vorst van Roem uitgerust en derwaarts gezonden. Weldra werden zij het met elkander eens over elks woonplaats en over de verdeeling der rijstvelden; die aan de zeekust woonden werden koopvaarders; en langzamerhand begon het land te bloeijen. In de eerste driehonderd jaren was er geen koning op Java; maar toen stelde het Opperwezen een aan, wiens heerschappij zeer uitgestrekt was. Honderd jaren later stelde God een koning aan te Wiråthå; en nog drie eeuwen later werden er koningen te Ngastinå, Madoerå en Dwårå-wati aangesteld. Ook spreekt men van een tijd, dat er asch van den hemel viel. Na honderd jaren van dien ouden tijd, stelde het Opperwezen nog een koning aan, afkomstig van Toelen. Daarna kwamen de Brahmanen van den overwal (d.i. het vaste land van Indië) op Java, en vervaardigden de twintig letters van het Alfabet.'

Eene andere overlevering, die wij alleen uit de vertaling van Raffles[1] kennen, stelt de zaak weder anders voor, namelijk op deze wijze:

Hetgeen het eerst van Java bekend was, was een bergketen, genaamd Goenoeng-Kĕndhang, die langs de Noorden Zuidkust loopt. Het was toen, dat het eiland het eerst bekend werd, en de Javaansche jaartelling een aanvang nam.

Later zond de vorst van Roem twintigduizend huisgezinnen om Java te bevolken; maar zij kwamen alle om, op twintig huisgezinnen na, die naar Roem terugkeerden.

'In dit jaar werden twintigduizend huisgezinnen naar Java gezonden, door den vorst van Kling (Indië, Koromandel). Deze slaagden beter, en vermenigvuldigden zich. Zij bleven echter een onbeschaafd volk, tot den jare 289, toen de Almagtige hun een vorst schonk, genaamd Kano, die honderd jaren regeerde, aan het einde van welk tijdvak hij opgevolgd werd door Basoe Keti, enz.'

Nog andere overleveringen vermelden, dat de eerste bevol-

1 'History of Java,' 2d Edition, Vol. II, p. 73.

kers van Java en de overige eilanden van den Archipel met vaartuigen van de Roode zee kwamen, en men heeft verondersteld, dat zij uit Egypte afkomstig waren[1]; Roorda van Eysinga[2] wil deze volkplanters liever voor Perzen houden, voornamelijk op grond, dat wel Perzië onder den naam van Roem voorkomt, maar nimmer Egypte, dat altijd Mĕsir geheeten wordt.

Omtrent den tijd, waarin deze eerste bevolking van Java zoude hebben plaats gehad, is niets met eenige zekerheid te bepalen; dat zij tot een vroeger tijdvak behoort dan het begin van onze jaartelling, is intusschen niet te betwijfelen. Maar met nog minder zekerheid durven wij iets vaststellen omtrent het volk, waarvan die onderneming zoude zijn uitgegaan; de benaming *Roem* toch is zeer onbepaald; het is misschien waar, dat er somtijds Perzië door kan bedoeld worden, (als onder Alexander den Groote en zijne opvolgers een deel van het Grieksche rijk in Azië), maar niet altijd, zelfs niet gewoonlijk, heeft dit woord deze beteekenis; eigenlijk wordt daardoor Rome of het Romeinsche rijk, dan ook Griekenland als het Oostersch-Romeinsche rijk, soms de hoofdstad van dat rijk, Konstantinopel, vervolgens het Turksche rijk, en eindelijk zelfs geheel Europa aangeduid[3]. Ja het schijnt ons toe, dat het woord *Roem* in de Maleische en Javaansche geschriften meermalen op zulk eene wijze voorkomt, dat er bezwaarlijk eene bepaalde stad of een bepaald rijk door kan worden beteekend, en men er eenvoudig eene denkbeeldige plaats, buiten den Archipel, of buiten de aan diens bewoners bekende gewesten gelegen, door verstaan moet; en het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat ook in de hierboven bijgebragte overleveringen de uitdrukking *Roem* op deze wijze moet worden opgevat. - De geschiedenis der twintig duizend van Koromandel naar Java gezonden huisgezinnen, waarvan in het tweede van die verhalen gesproken wordt, behoort niet tot de geschiedenis van de eerste bevolking van dat eiland, maar moet in een veel later tijdvak geplaatst worden.

1 Raffles, t.a.p., p. 69.
2 'Handboek der Land- en Volkenkunde van Nederlands Indië,' Boek III, Dl. I, bl. 111.
3 Zie de Woordenboeken van Richardson, Freytag, Marsden en anderen.

Men ziet, dat deze berigten geene historische waarde hebben, en althans niet strekken kunnen om over de afkomst der Javanen eenig licht te verspreiden. Doch hunne taal, die ontegenzeggelijk tot den grooten Maleischen taalstam[1] behoort, en hun persoonlijk voorkomen, bewijzen duidelijk genoeg, dat zij afstammen van het Maleische ras, hetzelfde waarvan de bewoners van de meeste overige eilanden van den Indischen Archipel afkomstig zijn[2]. Houdt men hierbij in het oog, dat, ook volgens de eerst medegedeelde overlevering, de volkplanters van Roem reeds eene bevolking op Java vonden, die hun krachtigen wederstand bood, en welke de vrees der weinigen, die aan de slagting ontkwamen, welligt gevoegd bij het vreemd voorkomen dier eilanders, die tot een ander ras dan zij behoorden, hen voor een heir van monsters en reuzen deed aanzien; en dat, volgens de tweede, die volkplanters naar Java gezonden werden eerst na den aanvang der Javaansche tijdrekening, waarover wij zoo aanstonds zullen spreken, dan komt men natuurlijk tot de gevolgtrekking, dat, indien door *Roem* hier werkelijk een der rijken moet verstaan worden, die somtijds door die benaming worden aangeduid, de van daar uitgezonden volkplanters niet de eerste bevolkers van Java geweest zijn, daar zij dan in geen geval tot den Maleischen stam konden behooren, en dus ook geen tak van den Maleischen taalstam spreken; maar dat een Maleische stam zich daar reeds vroeger had gevestigd, en tot een aanmerkelijken trap van uitgebreidheid en magt gestegen was[3].

1 Wij verstaan door *Maleische taalstam* denzelfden, die dikwijls de *Polynesische* genoemd wordt, en geven aan die benaming boven de laatste de voorkeur, omdat deze te onbepaald is. De uitdrukking *Polynesië* toch, die letterlijk *eilanden-menigte* beteekent, wordt zeer verschillend begrepen; sommigen verstaan daaronder niet alleen alle in de Indische zee, maar ook verscheidene der in de Zuidzee gelegene eilanden; terwijl anderen slechts sommige groepen daarvan bedoelen. In geen van beide gevallen is zij naauwkeurig. De Maleische taalstam heerscht op de Philippijnsche, Moluksche, kleine en groote Soenda-eilanden en Madagaskar. Vergel. von Humboldt, ‘Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java,’ Band II, S. 207-210.

2 Dit onderwerp wordt uitvoerig behandeld door Raffles, ‘Hist. of Java,’ Vol. I, p. 62, enz.

3 Crawfurd is van meening, dat de Maleische volkestam, en dus ook de taal, oorspronkelijk op Java te huis behoort, en vandaar over den Archipel verbreid is. Dit wordt breedvoerig ontwikkeld in zijne ‘History of the Indian Archipelago,’ Vol. II, p. 85, enz. - De vraag blijft altijd over: van waar, hoe, en wanneer de eerste bevolkers van Java, wie die dan ook mogen geweest zijn, derwaarts zijn gekomen; en deze zal, vreezen wij, wel altijd onbeantwoord blijven.

Dat deze eerste bevolking van Java op een zeer lagen trap van beschaving stond en langen tijd staan bleef, blijkt onder anderen daaruit, dat er geen spoor van letterschrift bij hen te ontdekken is; waaruit zich ook de duisternis, die hunne geschiedenis omhult, gereedelijk verklaren laat. Eerst in het achtenzeventigste (volgens anderen het twee-, vier-, vijf- of zesenzeventigste) jaar van onze tijdrekening kwam Adji Såkå of Adi Såkå van de vaste kust van Indië naar Java over, en voerde daar een alfabet in. Van dat tijdstip dagteekent ook het begin der Javaansche jaartelling. De geschiedenis van Adji Såkå, voor zooverre zij op de invoering van het letterschrift op Java betrekking heeft, wordt in een Javaansch werk op de volgende wijze verhaald:

Toen Adji Såkå op Java kwam, begaf hij zich regtstreeks naar het gebergte Kĕndhang; daar gekomen zijnde, zeide hij tot zijnen bediende Sĕmbådå: ‘Blijf gij maar hier, en bewaar dit mijn mes; ik ga naar het rijk Mĕndhang; en wie ook om dit mes kome vragen, gij moogt het aan niemand afgeven, dan aan mij zelven. Mijn' bediende Dorå neem ik mede.’ Toen ging Adji Såkå naar het rijk Mĕndhang, en Sĕmbådå bleef op het mes passen. Toen Adji Såkå aan de grenzen van het rijk Mĕndhang kwam, vroeg hij aan de lieden van een zeker dorp, of dit het rijk Mĕndhang was. Deze beantwoordden dit bevestigend, en vroegen hem van waar hij kwam. Adji Såkå antwoordde, dat hij van den overwal kwam, en den vorst van Mĕndhang zijne diensten wilde aanbieden. Hierop sprak het dorpsvolk: ‘Als gij den vorst van Mĕndhang wilt dienen, wordt gij zeker ongelukkig, want hij is een menschen-eter; en vele ingezetenen van Mĕndhang verwijderen zich, omdat elken dag een van hunne kinderen moet opgebragt worden tot spijs voor den vorst; en als er vreemde knapen komen worden zij terstond opgebragt.’ Adji Såkå liet zich echter hierdoor niet afschrikken; integendeel, hij nam de gedaante aan van een kleinen en zeer schoonen knaap (hij was met eene groote

bovennatuurlijke magt begaafd), begaf zich naar de woning van den Patih (Vezier, Minister) van Mĕndhang, en verzocht dezen, dat hij hem dien dag aan den vorst zoude leveren, om opgegeten te worden. De Patih verwonderde zich zeer over dezen wensch, die immers gelijk stond met een verzoek om gedood te worden. Adji Såkå bleef er echter op aandringen, doch bedong voor zich een stuk lands, ter grootte van zijnen hoofddoek, indien hij het leven er af bragt. De Patih stemde hierin toe, en bragt hem naar de woning van den Vorst. Toen deze te huis kwam had hij grooten honger, en was zeer verheugd, dat de Patih hem een zoo schoonen knaap tot spijs bezorgd had; hij greep dan ook terstond Adji Såkå aan, en stak diens hoofd in den mond. Doch op het zelfde oogenblik veranderde deze zich weder in een volwassen man, greep met zijne eene hand de boven- en met de andere de benedenlip van den vorst, en scheurde zijn mond uit een, zoodat hij oogenblikkelijk stierf. Hierop nam Adji Såkå weder de gedaante van een kleinen knaap aan, begaf zich naar de woning van den Patih, en berigtte hem den dood des konings. De Patih was wel zeer verwonderd, dat een kind den vorst had kunnen dooden, doch inwendig zeer verheugd, dat het rijk nu rust zoude genieten, daar men wel zorg dragen zoude niemand, die een menscheneter was, tot zijnen opvolger te kiezen. Intusschen vroeg Adji Såkå de hem toegezegde belooning; doch de Patih zeide: ‘een stuk gronds, ter grootte van uwen hoofddoek, is ontoereikend, al is het alleen om er op te slapen; vraag een paar dorpen, ik zal ze u geven.’ Doch Adji Såkå spreidde zijn hoofddoek uit, en het geheele rijk Mĕndhang werd er door overdekt, en nog was de hoofddoek niet ten einde, maar breidde zich uit, eerst over de dorpen in den omtrek, en eindelijk over geheel Java. Nu nam Adji Såkå ook weder zijne natuurlijke gedaante aan; en de Patih, zijne bovennatuurlijke magt ziende, werd bevreesd en stond hem gereedelijk het geheele rijk Mĕndhang af, dat onder zijne regering zeer bloeide.

‘Na verloop van eenigen tijd herinnerde Adji Såkå zich zijn voornemen om letters te maken; doch daartoe had hij het mes noodig, dat hij op het Kĕndhangsche gebergte had

achtergelaten. Hij zond dus zijnen bediende Dorå om het te halen, met stelligen last, niet zonder dat mes terug te komen. Dorå, op het gebergte gekomen zijnde, ontmoette wel Sĕmbådå, die het mes bewaarde, doch deze weigerde het hem te geven, op grond, dat zijn heer hem gelast had, het aan niemand dan aan hemzelven over te geven. Eindelijk geraakten zij in twist, werden handgemeen en doorstaken elkander, zoodat zij gelijktijdig sneuvelden. Adji Såkå, over het lang uitblijven van Dorå ongerust wordende, reisde hem achterna, en vond, op het Kĕndhangsche gebergte aangekomen, zijne beide bedienden dood. Nu eerst herinnerde hij zich, dat hij aan elk hunner een tegenstrijdigen last had gegeven, en had grooten spijt over zijnen misslag; echter troostte hij zich spoedig hiermede, dat het de wil van den Schepper was, en dat hij hieruit aanleiding kreeg, om de Javaansche letters twintig in getal te maken[1].'

Het is geheel onzeker, wie of wat deze Adi of Adji Såkå geweest zij. Volgens sommige overleveringen was hij een Indisch vorst, volgens andere een hoog staatsbeambte, volgens andere een met bovennatuurlijke magt begaafd heilige, andere zelfs eene Godheid. Wanneer men in aanmerking neemt, dat *Saka* de Sanskritsche benaming is voor iederen vorst, naar wien eene nieuwe jaartelling genoemd wordt, en dat inzonderheid Sâlivâhana, naar wien op de vaste kust van Indië in het jaar 78 van onze tijdrekening eene nieuwe jaartelling genoemd werd, daaronder bekend is, dan wordt het gevoelen van Crawfurd en von Humboldt zeer waarschijnlijk, dat *Adi* of *Adji* (vorst) *Såkå* geen eigennaam van een bepaald persoon is, maar de gepersonifiëerde voorstelling van eene nieuwe tijdrekening, welke blijkbaar dezelfde is met die van Sâlivâhana. Intusschen blijft dan toch altijd over, dat die tijdrekening door *iemand* uit Indië op Java is overgebragt; en wanneer men de boven aangevoerde overleveringen van haar fabelachtig omhulsel ontdoet, schijnt er althans dit uit te blijken, dat die persoon door zedelijke of stoffelijke over-

1 Om dit te begrijpen, dient men te weten, dat de twintig letters van het Javaansche alphabet, in hunne gewone volgorde bijeengevoegd, eenen volzin uitmaken, waarvan de beteekenis is: Er waren afgezanten, strijdende en twistende; gelijk was hunne overwinning, zoodat zij beide sneuvelden.

magt, of wel waarschijnlijk door die beide vereenigd, een gedeelte van Java aan zich onderworpen, en zoo de eerste Indische volkplanting daar gesticht heeft.

Uit welk gedeelte van Indië deze volksplanters gekomen zijn, is evenzeer onzeker; waarschijnlijk echter van Koromandel (Kling, Kalînga of Talînga); vooreerst, wijl sedert onheugelijke jaren de bewoners van die streek als een zeevarend volk bekend zijn; ten tweede, wijl Koromandel het eenige gewest van Indië is, dat de Javanen bij zijnen eigenen bijzonderen naam kennen, en dat in hunne geschriften voorkomt; en ten derde, wijl de tijdrekening van Sâlivâhana dáár, en niet overal elders in Hindostan in zwang is.

Deze expeditie van het vaste land van Indië naar Java werd, gedurende meer dan vier eeuwen, van tijd tot tijd door andere gevolgd, zonder dat daarvan echter eenige nadere bijzonderheden met zekerheid bekend zijn. De eerste berigten omtrent de uitbreiding der Indische magt op Java, die althans eenigzins duidelijk zijn, zonder dat men ze daarom evenwel geheel kan vertrouwen, dagteekenen van omstreeks het jaar 525, Jav. tijdr. (603 n.C.), en komen in de hoofdzaak hierop neder. Adji Såkå had eenige schriftelijke narigten omtrent de ligging en den toestand, alsmede voorspellingen omtrent het toekomstig lot van Java nagelaten; deze waren ook in Indië bekend geworden, en bragten eenen vorst van Ngastinå, Koesoemå Tjitrå genaamd, wien voorspeld was, dat zijn rijk zoude te niet gaan, op het denkbeeld om zijnen zoon Sawélå Tjålå naar dat eiland te zenden. Hij rustte dus zes groote en meer dan honderd kleine vaartuigen uit, met alles wat noodig was om eene nieuwe volkplanting te stichten, waartoe onmiddellijk vijf duizend landbouwers, kunstenaars, geneeskundigen, schrijvers en krijgslieden mede vertrokken, die later nog door twee duizend anderen gevolgd werden. Met deze magt stichtte Sawélå Tjålå het rijk Mĕndhang Kamoelan, welk gebied later nog aanmerkelijk uitgebried werd en in magt toenam, door dat eene andere volkplanting, die onder aanvoering van Aroe Banda[1] van de Moluksche eilanden

1 *Aroem* beteekent *welriekend*, en *Banda, kostbaarheden, schatten, waren*. Welligt heeft men dus ook hier door de benaming *Aroe Banda* niet een bepaald persoon, maar de gepersonifieerde voorstelling van den handel in specerijen en andere kostbare voorwerpen, te verstaan. Vergel. W.v. Humboldt, ‘über die Kawi-Sprache,’ B. I, S. 12.

op Java aankwam, zich terstond aan het bewind van Sawélå Tjålå onderwierp, omdat deze beter dan haar aanvoerder de nagelatene schriften van Adji Såkå verstond, door welker voorspelling dan ook werkelijk het land aan eenen vorst van Indischen stam was toegezegd. Onder de regering van Sawélå Tjålå, of eenen van zijne eerste nakomelingen en opvolgers, werd de naam Mĕndhang Kamoelan veranderd in Brambanan.

Doch tot een veel hoogeren trap van bloei steeg het Indisch gebied, en daarmede de Indische beschaving en godsdienst, op Java eerst onder de regering van Déwå Koesoemå (die den zetel des bewinds naar het door hem gestichtte Djĕnggålå, in de tegenwoordige residentie Soerabaja verplaatste) en zijne afstammelingen, volgens de overleveringen tusschen de jaren 800 en 1100 der Javaansche jaartelling; welk tijdvak echter niet overeenkomt met de jaartallen, welke gevonden zijn op de ruïnen van tempels die blijken dragen van onder deze dynastie te zijn gesticht, en het begin der dertiende eeuw (Jav. tijdr.) als den tijd van den grootsten bloei van het gebied van Djĕnggålå aangeven. Hier regeerde de vorst, die, onder den naam van Pandji, eene zoo groote rol speelt, in de heldendichten en tooneelstukken der Javanen, en wiens opvolgers een aanmerkelijk gedeelte van oostelijk Java onder hunne magt schijnen gehad te hebben, hoewel uit de verwarde overleveringen niets zekers omtrent hunne geschiedenis is op te maken. Gelijktijdig met Djĕnggålå bloeide ook Singå-Sari, in het tegenwoordige Regentschap Malang, Residentie Pasoeroewan, gelegen; doch waaromtrent evenmin duidelijke berigten voorhanden zijn.

Een weinig later bestond in het westelijk gedeelte van Java (in de tegenwoordige Assistent-residentie Buitenzorg) het rijk Padjadjaran, van welks korstondigen bloei het juiste tijdperk onzeker is, doch waarschijnlijk omstreeks het midden van de dertiende eeuw der Javaansche tijdrekening moet gesteld worden. Ofschoon dit rijk zich gedurende eenigen tijd over een vrij grooten omtrek schijnt te hebben uitgebreid, is het echter nooit tot dien trap van magt en luister

gestegen, waartoe zich, na den val van Padjadjaran, een ander in het oostelijk gedeelte van Java verhief[1]. Wij bedoelen het gebied van Mådjå-Pahit, van welks hoofdstad de bouwvallen nog in het Regentschap Wirå-Såbå, Residentie Soerabaja, zigtbaar zijn, en dat niet slechts het aanzienlijkste gedeelte van Java beheerschte, maar ook belangrijke krijgstogten tegen andere eilanden ondernam, de Maleijers van Singa-Poera verdreef, en in het gebied van Palembang op Sumatra eene volkplanting aanlegde, die nog heden bestaat, en waar de Javaansche taal en Javaansche gebruiken nog altijd in zwang zijn[2]. Dit rijk werd in het jaar 1400, Jav. tijdr., overwonnen en vernietigd door de Mohammedanen, die zich toen reeds sedert meer dan eene eeuw op Java waren begonnen te vestigen, en hunne magt daar langzamerhand meer en meer hadden uitgebried[3].

Het tweede volk, dat reeds vroeg, hoewel toch aanmerkelijk later dan de bewoners van Hindostan, met Java betrekkingen aanknoopte, waren de Chinezen. Deze betrekkingen waren echter van een geheel anderen aard, en hadden alleen den handel in goud, zilver, paarlen, ivoor, rhinoceros-hoornen, enz., ten doel. De Chinezen legden ook op Java geene volkplantingen aan; zelfs hebben zich geene kooplieden uit dat volk met der woon op dit eiland gevestigd, voor dat

1 Het juiste jaartal van den val van Padjadjaran en de stichting van Mådjå-pahit is niet met zekerheid bekend. Eene Javaansche kronijk, medegedeeld door Roorda van Eysinga, in zijn ‘Handboek der Land- en Volkenkunde,’ Boek III, Dl. I, bl. 469, stelt deze gebeurtenissen in het jaar 1281 der Jav. tijdrekening. Volgens andere kronijken, berigten of overleveringen, zoude de stichting van Mådjå-Pahit hebben plaats gehad in het jaar 1158, 1221 of 1301, J.t. Deze laatste opgave schijnt thans de meest algemeen aangenomene te zijn. Vergel. C.F. Winter's ‘Javaansche gesprekken,’ uitgegeven door T. Roorda (Amsterdam, 1845), bl. 28, en ‘Liste des pays qui relevaient de l'empire Javanais de Madjapahit, à l'époque de sa destruction,’ door E. Dulaurier, (Parijs, 1846, overgedrukt uit het ‘Journal Asiatique’) p. 5-10.

2 Eene beredeneerde opgave der gewesten, die aan Mådjå-pahit onderhoorig waren, vindt men in het zoo even aangehaalde werkje van Prof. E. Dulaurier.

3 Wie aangaande de hier opgegevene en andere oude rijken op Java, de nadere, in de overleveringen vervatte, bijzonderheden wenscht te vernemen, leze Raffles ‘History of Java,’ Vol. II, p. 69, enz., Crawfurd's ‘History of the Indian Archipelago,’ Vol. II, p. 293, enz., en Roorda van Eysinga's ‘Handboek der land- en volkenkunde van Ned. Indië,’ Boek III, Dl. I, bl. 486-601 en 293-304.

de Europeanen zich daar hadden nedergezet. De berigten bij Raffles, Crawfurd en von Humboldt omtrent de vroegste togten naar Java, uit Chinesche bronnen geput, komen hoofdzakelijk op het volgende neder. Zij leerden Java het eerst kennen door de berigten van zekeren Fa-hian, die, in het jaar 414 n.C. van eene reis naar Ceylon terugkeerende, dit eiland aandeed, en er zich vijf maanden ophield. Ten gevolge van deze kennismaking ontstonden handels-verbindtenissen, die echter in het jaar 423 weder afgebroken, en eerst tusschen de jaren 960 en 966 weder aangeknoopt werden, ten gevolge van een gezantschap, dat zekere vorst van Java, die in de Chinesche jaarboeken Bak-la-cha (Bathara?) genoemd wordt, aan den keizer van China zond. Later werd de goede verstandhouding tusschen de beide rijken weder verbroken; althans tusschen de jaren 1397 en 1403 deden de Chinezen eenen vijandelijken inval op Java, die evenwel ongelukkig voor hen afliep. De vrede blijkt spoedig weder hersteld te zijn; immers in het jaar 1418 zond een Javaansch vorst, Jwang Wiséså geheeten, een gezantschap naar China, met een geschenk voor den keizer, bestaande in een witten papegaai.

Müller[1] deelt uit een ander Chineesch werk een uittreksel mede, dat in de hoofdzaken op hetzelfde nederkomt, doch in de opgave der jaartallen eenigzins van het vorige afwijkt; het is van dezen inhoud:

Het eerste verkeer van Java met het Chinesche rijk had plaats in de jaren *Joeën kia*, van de dynastie Soeng (dus tusschen 424 en 453 van onze tijdrekening), en hield daarna weder op.

In de jaren *Schûn hoa* (990-994) van het regerende huis Soeng, kwamen echter afgezanten van den Javaanschen koning Mo-lo-tja (Maharadja?) met geschenken aan het Chinesche hof. (Toenmaals regeerde in China Thaï Tsoeng van de dynastie Tjaò).

In de jaren *Tá-koe-an* (1107-1110) kwamen van daar weder afgezanten met geschenken.

1 Dr. Salomon Müller, ‘Bijdragen tot de kennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt.’ Te Leyden, bij S. en J. Luchtmans, 1846.

Tijdens de Mongoolsche dynastie Joeën ontving bedoeld land den naam *Koea-wa*.

Tegen het einde van de zoo even genoemde dynastie (dus vóór 1365) werd eene militaire expeditie uit China afgezonden, die Java beoorloogde, maar het onderspit dolf.

'In het begin van het tijdperk *Koeng woe* (1369), toen de Mongoolsche dynastie door het vorstenhuis Ming van den rijkszetel verdrongen was, zond Sĭlĭ Pă-tha-la (Sri Bathara?), koning van Java, zijnen dienaar Pătĭ Koepĭ, met meer anderen, ten einde schatting te betalen; en van dien tijd af werd er steeds schatting betaald.'

Gützlaff[1] plaatst den togt der Chinezen uaar Java onder de Joeën-dynastie, in den tijd der regering van Hoe-pi-lai (gewoonlijk Kublai geschreven), die in het jaar 1294 n.C. overleed, en geeft daarvan het volgende verslag:

Met Java en de naburige eilanden hadden de vlijtige Chinezen sedert lang een aanzienlijken handel gedreven. Hoepi-lai, een vrijzinnig vorst, begunstigde zoodanige ondernemingen. Een zijner dienaren trok zelf derwaarts, welligt om paarlen en andere kostbaarheden voor den Monarch te koopen, maar werd door den vorst des lands op de schandelijkste wijze mishandeld. Dadelijk beval de Keizer, dat 30,000 man naar dat eiland zouden worden ingescheept, die ook werkelijk dat schoone gewest bereikten. De Radja toonde zich zeer gewillig om aan de voorstellen van den Khan ter onderwerping gehoor te geven, maar verzocht daarentegen zijne gasten hem bij te staan om eenen gevaarlijken vijand te bedwingen. De krijgshaftige Mongolen lieten zich daartoe gemakkelijk bewegen, en trokken bijna met hunne gansche krijgsmagt op, om het leger van hunnen nieuwen bondgenoot de overwinning te helpen verschaffen. Doch hoe groot was hunne verbazing, toen het leveren van den slag aan hen alleen bleek overgelaten, en zij tegen eene ontzettende overmagt het grootste deel hunner dapperen verloren. Echter behaalden zij de overwinning, en zegepralend eischten zij de vervulling der beloften, welke de vorst hun gedaan had. Maar deze, in plaats van hunne wenschen te vervullen, greep hen

1 In zijne 'Geschichte des Chinesischen Reiches,' (Stuttgart und Tübingen, 1847), S. 397.

dapper te water aan, vernietigde vele van hunne jonken, en verjoeg de gansche vloot van de kusten des eilands. Zoo keerden dan de Mongolen met het treurig overschot hunner krijgsmagt naar het vaderland terug, en leverden daardoor aan Hoe-pi-lai het bewijs, dat hij niet tot heerscher over het Zuiden bestemd was.'

De Javaansche overleveringen komen met deze Chinesche verhalen, wat den tijd en de hoofdzaak betreft, vrij goed overeen, doch geven als aanleiding tot de eerste kennismaking der beide rijken op, dat een groot Chineesch vaartuig op de noordkust van Java gestrand zoude zijn, en de manschap zich naar Djapâra, Samârang, en Tĕgal gered hebben.

Zooveel blijkt intusschen uit alle deze berigten duidelijk, dat het verkeer tusschen de Chinezen en Javanen nimmer van dien aard geweest is, dat het eenigen noemenswaardigen invloed op de beschaving, de zeden of de taal van laatstgenoemden kan hebben uitgeoefend.

De Arabieren zijn het derde volk, op welks betrekkingen tot Java wij hier hebben te letten. De aanvang van deze betrekkingen behoort tot een veel later tijdvak dan de eerste togten der Hindoe's en Chinezen naar dit eiland, en mag, in vergelijking met deze, eene jonge gebeurtenis genoemd worden; en toch zijn de berigten daaromtrent bijna even verward en fabelachtig als die, welke deze, vele eeuwen oudere, geschiedenissen betreffen. Het volgende laat zich echter daaruit met genoegzame zekerheid opmaken. De Arabieren dreven reeds omtrent het jaar 1200 (Jav. tijdr.) handel in den Archipel en ook op Java; immers niet later dan in 1250 schijnen zij hunne eerste, doch vruchtelooze, pogingen te hebben aangewend om in de Soenda-distrikten het Islamisme in te voeren; en langs de noordkust van het eiland treft men Mohammedaansche begraafplaatsen aan, die van het einde der dertiende eeuw (Jav. t.) dagteekenen. Doch eerst in de veertiende eeuw vermeerderde hun aantal op Java aanmerkelijk, en begonnen zij er zich ernstig op toe te leggen, om hunne godsdienst daar ingang te doen vinden. In het oostelijk gedeelte van het eiland werden de eerste pogingen hiertoe in het werk gesteld in 1313, door eenen Arabier Moe-

lana Ibrahim geheeten; deze mislukten echter, en de ondernemer schijnt hierop van het bekeeringswerk te hebben afgezien; althans onder de latere hervormers komt zijn naam niet voor; hij stierf te Grissé in het jaar 1334. De voornaamste verbreiders van het Mohammedanisme waren Sjèch Rahmat, de zoon van een Arabisch priester en eene zuster van eene der vrouwen van Bråwidjåjå, den vorst van Mådjå-Pahit; en vooral Radèn Patah, de zoon der vrouw van Arijå Damar[1], het opperhoofd der bovenvermelde Javaansche volkplanting op Sumatra, die een zoon was van denzelfden Bråwidjåjå. Radèn Rahmat en zijn broeder Radèn Panditå waren geboren te Tjampa, een rijk aan de oostkust van de golf van Siam; toen zij volwassen waren, zond hunne moeder hen naar hun oom, den vorst van Mådjå-Pahit, waar zij na eenige onheilen behouden aankwamen. Van Radèn Panditå wordt vervolgens niet meer gesproken; maar Radèn Rahmat kreeg van den vorst een stuk lands ten geschenke, bouwde daar de eerste moskee, en verwierf zich een grooten aanhang; hij nam den titel aan van Soesoehoenan, of, bij verkorting, Soenan. Op Sumatra, en ook in de Javaansche volkplanting aldaar, was het Islamisme reeds vroeger dan op Java doorgedrongen. Radèn Patah en zijn halve broeder Radèn Hoesèn waren dus ook beide reeds Mohammedanen, toen zij op Java bij hunnen grootvader aankwamen, en vonden bij de Javanen, met welke zij van gemeenschappelijke afkomst waren, natuurlijk gereederen ingang, dan zulks met de Arabieren het geval was. Radèn Hoesèn echter maakte van de verspreiding van het Islamisme geen werk, maar trachtte alleen zich in de gunst van zijnen grootvader, en in aanzienlijke posten aan diens hof te dringen; hetwelk hem bijzonder gelukte, en waardoor hij in staat was zijnen broeder, die zich te Dĕmak had nedergezet, en wiens woelingen, die de uitbreiding der nieuwe leer en zijner eigene magt ten doel hadden, hem reeds eenigzins in ongenade

1 Radèn Patah was de zoon der vrouw van Arijå Damar, maar niet van Arijå Damar; want zijne moeder was eene der vrouwen van Bråwidjåjå, en werd door dezen, tijdens zij van Radèn Patah zwanger was, verstooten en aan Arijå Damar gezonden. Radèn Hoesèn, van wien later gesproken wordt, was een jongere zoon van diezelfde vrouw bij Arijå Damar, en dus de halve broeder van Radèn Patah.

hadden gebragt, krachtdadig te beschermen. Radèn Patah ontving dan ook vergiffenis, en werd met een nieuwen eertitel en rijke geschenken door Bråwidjåjå begiftigd; doch nu legde hij er zich met vernieuwden ijver op toe, om zijnen aanhang te vergrooten, zoodat hij weldra eene aanzienlijke magt om zich verzameld had, waarover hij het bevel opdroeg aan zekeren Javaan, die den titel Soesoehoenan Oedang aannam. Dit leger werd echter in 1390 door de Javanen bij Grissé verslagen, en de aanvoerder gedood. Deze tegenspoed ontmoedigde evenwel Radèn Patah niet; hij ontbood hulptroepen van Sumatra, en had spoedig weder een talrijk leger bijeen, waarover Soesoehoenan Koedoes, de zoon van den gesneuvelden Oedang, het bevel voerde. Dit leger overwon de Javanen in verscheidene gevechten en vermeesterde en verwoestte eindelijk het magtige en bloeijende rijk van Mådjå-Pahit in het jaar 1400, Jav. tijdr. In het westelijk gedeelte van Java had het Islamisme reeds vroeger aanzienlijk veld gewonnen door den invloed van zekeren Ibnoe Moelana[1], meer bekend onder den naam van Soesoehoenan Goenoeng Djati, naar eenen berg in Cheribon, waar hij zich in 1334 nedergezet had; zoodat deze godsdienst thans over geheel Java als gevestigd kon beschouwd worden. Gelijk zij echter bij de Javanen niet zoo spoedig ingang gekregen had als bij de Maleijers, zoo vond zij ook in hen niet zulke ijverige en naauwgezette belijders als deze waren. De Maleijers kenden en beleden waarschijnlijk wel de Hindoesche eerdienst, de leer van Brahma, maar daarnevens of welligt daarboven pleegden zij eene nog grover zinnelijke afgoderij, en beleden nog ongerijmder bijgeloovigheden, waarvan het Hindoeïsme niet vermogt hen te zuiveren. Zij hadden dus niet één vast stelsel van Godsvereering, maar verscheidene nevens elkander, zonder dat een enkel daarvan voor hunnen maatschappelijken toestand geschikt was. Het kan dus geene verwondering baren, dat de Koran, die eene eenvoudigere godsdienst leerde,

1 Moelana, beter Maulana, beteekent *onze Heer*, en Ibnoe Moelana, *de zoon van onzen Heer*. Maula, dikwijls ook Mollah of Mullah geschreven, is een gewone titel van Mohammedaansche regters of magistraten. Het blijkt dus, dat van den in de geschiedenis van Java zoo beroemden persoon van Ibnoe Moelana, de eigenlijke naam niet eenmaal bekend is.

zedelijke en maatschappelijke wetten voorschreef, en daarbij zeer goed strookte met den geest der Maleijers, wier oorspronkelijk karakter zoovele trekken met dat der Arabieren gemeen heeft, bij hen gereeden ingang vond. Doch geheel anders was op Java het geval. Hier was het Hindoeïsme sedert eeuwen gevestigd, het was de godsdienst van het land geworden, en er zijn geene bewijzen, dat daarnevens ooit eenig ander stelsel van eeredienst in zwang was; deze godsdienst was ook voor het karakter der Javanen zeer geschikt, en zij gevoelden geene behoefte aan eene andere. Geen wonder dus, dat de eerste pogingen der Arabieren, tot invoering van het Islamisme, mislukten, en zij twee eeuwen op Java moesteń verkeeren, zich met het karakter, de zeden en gewoonten der Javanen gemeenzaam bekend maken, en hunnen zendelingen eene daarnaar berekende opleiding geven, eer zij hun doel konden bereiken. Het is waar, dat de nieuwe leer, eenmaal ingang gekregen hebbende, zich spoedig over het geheele eiland verbreidde; doch wij meenen dit verschijnsel te mogen stellen op rekening deels van den kinderlijken geest der Javanen, die door de nieuwheid der zaak werden medegesleept, maar ook deels en vooral van de overredingskracht van het zwaard, dat velen tot bekeering dwong. Van hier dan ook, dat bij de meesten de omhelzing van het Islamisme zich slechts tot de uitwendige belijdenis bepaalde, en zij hunne oude godsdienst-begrippen daarbij, hetzij geheel of gedeeltelijk, bleven aankleven; waaruit het zich gemakkelijk laat verklaren, dat die leer slechts eenen zoo geringen invloed op hun karakter, hunne zeden, hunne taal, en geheel hun bestaan uitoefende[1].

Op den toestand der letterkunde echter had het Mohammedanisme eenen grooten, en dat wel eenen zeer nadeeligen, invloed. De Indiërs van het vaste land hadden den ganschen schat der Sanskritsche literatuur naar Java overgebragt; zij was daar naar den aard van land en volk gewijzigd en omgewerkt; in één woord, zij was Javaansche literatuur geworden. Maar de Indische godenleer bleef toch de grondslag en de ziel van alle poëzij, dat is nagenoeg van de ge-

1 Vergelijk Temminck, ‘Coup-d'oeil général sur les possessions Neêrlandaises dans l'Inde Archipelagique,’ Tom. I, p. 286 en 295.

heele literatuur. Dat duldde de naijverige en allen kunstzin doodende leer van den Koran niet; men ontnam den Javaan zijne, hem nationaal gewordene, heldendichten en geschiedverhalen, en drong hem in de eerste plaats Arabische of uit het Arabisch vertaalde verhandelingen over godsdienstige leerstukken, en later navolgingen van Arabische verhalen daarvoor in de plaats op. Zoo dagteekent dan van de invoering van het Islamisme de ondergang van de Javaansche letterkunde op Java, en het verval van zedelijke ontwikkeling en beschaving onder de Javanen. Die beide werden echter naar Bali overgebragt, en daar bewaard en verder ontwikkeld door dezulken, die hunne voorvaderlijke godsdienst en zeden niet wilden afleggen, en op dat eiland den bekeerings-ijver der Mohammedanen ontvloden. Gelukkig werden zij hier niet door hen vervolgd, en, schoon het Islamisme zich over andere eilanden van den Archipel verspreidde, bleef Bali nog meer dan drie eeuwen van zijnen invloed bevrijd[1]; zoodat de Indische beschaving zich gedurende dat tijdperk hier vrijelijk ontwikkelde en toenam, in dezelfde mate als zij op Java onderdrukt werd en verminderde.

De geschiedenis der afzonderlijke rijken Bantam, Jakatra, Cheribon, Dĕmak, Padjang, Grissé, Soemanap, Bangkâlang, enz., die nu na de vernietiging van het rijk van Må-

1 Sedert eenigen tijd begint echter het Islamisme ook op Bali ingang te vinden. ‘Het Hindoeïsme is daar verouderd. Het volk bewijst dit, doordien het nieuwe denkbeelden begint te scheppen. Dat de Koran in den laatsten tijd niet reeds algemeen onder hen verspreid is, mogen wij toeschrijven aan den kwijnenden staat, waarin ook het Mohammedanisme in den Archipel verkeert, en den weinigen toevoer van nieuwe levensbeginselen uit Mecca naar deze eilanden. En toch begint het zich reeds op Bali te vestigen. De versterkte kampong van Blêling was (tijdens de door de Nederlanders op Bali behaalde overwinning, 28 Junij 1846) bijna geheel door Boeginezen en Linganezen (Mohammedanen) bewoond, die, zonder daarvoor veel moeite te doen, reeds proselieten gemaakt hebben. Er zijn vele exemplaren van den Koran in die kampong, en zelfs een enkel in de puinhoopen van Singa-Radja gevonden. Een der veroverde vaandels had eene Arabische inscriptie.’ Dr. W.R. van Hoëvell, ‘Nederland en Bali.’ Te Groningen bij A. Oomkens, 1846. - Wij hebben enkele der Manuscripten in handen gehad, die ter gelegenheid van die expeditie op Bali gevonden zijn, en ook deze waren geheel van Mohammedaansch-Theologischen inhoud.

djå-Pahit weldra ontstonden, en door opvolgers of afstammelingen der eerste apostelen van het Mohammedanisme geregeerd werden, behoort niet tot ons tegenwoordig plan; evenmin als die van de vestiging der Europesche magt op Java, waartoe de Portugezen, onder d'Albuquerque, in het jaar 1511 n.C., hetzelfde waarin zij Malakka hadden veroverd, den grondslag legden. Wij mogen dit gedeelte van Java's geschiedenis als meer bekend veronderstellen. Op de vorming van het Javaansche volk en zijne taal, heeft die Europesche vestiging tot dusverre oneinding minder invloed uitgeoefend, dan men bij den eersten opslag vermoeden zoude. De godsdienst, beschaving en denkwijze der Europeanen zijn aan de massa der Javanen meerendeels vreemd gebleven; waarom dan ook de geschiedenis der Europesche kolonisatie meer buiten den kring ligt van onze tegenwoordige beschouwing[1].

Over de geschiedenis der Javaansche taal.

De korte schets, die wij hierboven van de geschiedenis der Javanen, voor zooverre zij van tijd tot tijd met andere volken in aanraking gekomen, door hen overwonnen of met hen zamengesmolten zijn, gegeven hebben, is tevens de leiddraad, dien wij bij de behandeling van de geschiedenis van hunne taal te volgen hebben. De eerste bevolkers van Java bragten, zoo als van zelf spreekt, hunne taal mede derwaarts, en deze is als de oorspronkelijke landtaal te beschouwen; de taal van het volk, waarmede die eerste bewoners de vroegste, de naauwste en langdurigste gemeenschap hadden, aan hetwelk zij een nieuw godsdienst-stelsel, nieuwe beschaving, en tot dusverre ongekende kunsten en wetenschappen ontleenden, had natuurlijk daarop eenen grooten invloed, en moest er gedeeltelijk bij worden ingelijfd. Hoe kortstondiger en oppervlakkiger het verkeer met andere natiën was, des te geringer deel hadden deze aan de vorming der Javaansche

1 Een kort overzigt van de geschiedenis van Java, van 1478 n.C. (1400 Jav. t.) tot op onzen tijd, wordt gegeven door C.J. Temminck, pag. 13-193 van het 1ste Deel van zijn werk, getiteld: ‘Coup-d'oeil général sur les possessions Neêrlandaises dans l'Inde archipélagique;’ Leide, 1846.

taal; en zelfs zulke volken, die in later tijd eenen grooten godsdienstigen of staatkundigen invloed op Java deden gelden, oefenden er geenen of althans een zeer geringen uit op de taal, als die toen reeds in zooverre ontwikkeld was, dat zij aan schier alle behoeften voldeed.

De taal der eerste bevolkers van Java, die nog het grondbestanddeel van het hedendaagsch Javaansch uitmaakt, behoorde, gelijk wij boven reeds met een woord hebben aangemerkt, tot den Maleischen stam. Hetzij wij haar nu als den moederstam van die taal hebben aan te merken, zoo als Crawfurd wil, hetzij als eenen van elders overgebragten tak van dien stam, zij was, hoewel arm, en uitdrukkingen voor de meeste onstoffelijke voorwerpen en afgetrokkene denkbeelden missende, toch zóó gevestigd en ontwikkeld, dat zij door de menigte woorden van eene rijke en tot eenen hoogen trap van ontwikkeling geklommen taal, die haar spoedig werden opgedrongen, niet verzwolgen werd, of zich daarin oploste, maar deze integendeel bij zich inlijven en aan hare eigene regels onderwerpen kon.

Wij bedoelen het *Sanskrit*, dat in alle zijne zuiverheid uit Indië werd overgebragt, en de eerste taal was die op Java ingang kreeg, zich aan de landtaal aansloot, en aanvulde, hetgeen aan deze ontbrak. Omtrent den tijd, waarin deze gebeurtenis plaats greep, laat zich niets met zekerheid bepalen, behalve dit, dat zij tot eene zeer hooge oudheid behoort. Dit bewijst niet slechts de diepe duisternis, waarmede zij is omhuld, maar ook de aard der woorden, die aan het Sanskrit werden ontleend; deze toch waren, althans gedeeltelijk, de zoodanige, waaraan reeds bij de geringste beschaving behoefte moest ontstaan, zoo als uitdrukkingen voor de gewaarwordingen der ziel, de oppervlakkigste denkbeelden van zedelijkheid, een aantal der eenvoudigste, slechts eenigzins afgetrokken begrippen, en zulke denkbeelden, die uit het gewoon maatschappelijk verkeer onmiddellijk moesten voortspruiten[1]. Nog andere bewijzen daarvoor zullen wij hieronder aantreffen. De wijze, waarop de Sanskrit-woorden in het Javaansch ingang hebben gekregen, is eveneens zeer onzeker.

1 Inleiding tot de ‘Maleische Spraakkunst,’ van W. Marsden, vertaald door C.P.J. Elout, bl. XLIV.

Wij achten het niet onbelangrijk, de verschillende gevoelens van twee deskundigen daaromtrent hier in hunne eigene woorden mede te deelen.

Crawfurd zegt dienaangaande hoofdzakelijk het volgende: ‘Omtrent het Sanskrit, zoo als het in de talen van den Archipel aangetroffen wordt, zijn vijf bijzonderheden op te merken: 1°. Dat het Sanskrit daarin voorkomt in een zoo zuiveren staat, als het spraakorgaan en de alphabets der eilanders het kunnen uitdrukken. 2°. Dat het het zuiverst is in de meest beschaafde talen. 3°. Dat het meer of minder overvloedig is in dezelfde verhouding, als de taal meer of minder volkomen is. 4°. Dat het overvloedig en zuiver is in die tongvallen, welke het meest beschaafd zijn, terwijl het in minder beschaafde tongvallen van dezelfde taal schaarsch en verbasterd is. 5°. Dat de Sanskrit-woorden, die in ééne taal verbasterd zijn, zulks zijn in alle talen van den Archipel. - Deze bijzonderheden brengen mij tot de overtuiging, dat het Sanskrit in den Archipel niet ingevoerd is door middel van veroveringen, maar langzamerhand ingang gekregen heeft, door en met de langzamerhand voortgaande bekeering der eilanders tot het Hindoeïsme. Hiertegen doet zich een bezwaar op, namelijk, dat alleen het zuivere Sanskrit, en niet een der levende tongvallen van het vasteland van Indië, in de talen der eilanden worden aangetroffen; maar dit bezwaar is slechts schijnbaar, en die omstandigheid dient zelfs bij nader inzien om de geschiedenis der invoering van het Sanskrit toe te lichten. Was eenige levende Indische taal daarbeneven ingevoerd, dan zouden wij niet twijfelen, of overwinningen, door de Indianen op de eilanders behaald, of handelsverkeer tusschen hen beiden, waren daarvan oorzaak geweest. De overwinnaars en overwonnenen zouden zich zelven en hunne talen hebben vermengd, en het Polynesisch- [Maleisch-] Sanskrit zoude de sporen dragen van verbastering, door het gebrekkige van mondelinge overlevering. Zelfs al vooronderstelt men, dat de Indische eilanden veroverd werden door het volk dat het Sanskrit sprak (eene vooronderstelling die welligt al te gedwongen is, daar zij ons tot een tijdvak van zoo hooge oudheid in de Indische geschiedenis terugvoert,

dat daarvan zelfs de overlevering zwijgt), dan nog zoude het Sanskrit, daar toch de mondelinge mededeeling van het volk het moest voortplanten, soortgelijke verbasteringen hebben ondergaan, als het in al de talen van het vaste land van Indië ondergaan heeft, en die elke taal ondergaan moet, welke op soortgelijke wijze bij de onbeschaafde volken waardoor zij omgeven is ingang verkrijgt, tenzij zulks plaats hebbe door middel van het schrift, of, hetgeen in zulk een maatschappelijken toestand hetzelfde is, van de priesterschap. Ook de aard van de aan het Sanskrit ontleende woorden is niet zoodanig, dat zij ons eenigzins in het geloof versterken, dat een gemeenzaam verkeer tusschen de beide volken plaats had; er is geene innige gemeenschap tusschen de twee talen; de door de eilanders aangenomen woorden zijn over het algemeen dezulke, die afgetrokkene denkbeelden uitdrukken, waaraan zij eerst bij hunne toenemende beschaving behoefte kregen, en die zij ook opzettelijk daartoe uitkozen, even als wij in kunsttermen tot de oude talen van Europa de toevlugt nemen. Maar de woorden, die het eerst worden overgenomen, wanneer twee volken zich vermengen, zijn natuurlijk dezulke, die in het dagelijksch leven het noodzakelijkst zijn en het meest voorkomen; en op de eilanden van den Archipel heeft juist het tegendeel plaats. De geschiedkundige waarheid schijnt deze te zijn, dat bij gelegenheid van het handelsverkeer tusschen de eilanden en het vaste land van Indië, van tijd tot tijd, voornamelijk van Koromandel, Hindoe-Zendelingen in den Archipel gekomen zijn, en dat deze zoowel het Sanskrit als het Hindoeïsme daar hebben verspreid'[1].

Von Humboldt houdt daarentegen de zuiverheid, waarmede de Sanskrit-woorden in het Javaansch behouden zijn, voor een bewijs niet alleen van den hoogen ouderdom hunner invoering, maar ook daarvan, dat zij werkelijk door een toen nog Sanskrit sprekend volk in den Archipel zijn overge-

1 'Indian Archipelago.' Vol. II, Chapt. V. Crawfurd spreekt hier wel in het algemeen van den invloed van het Sanskrit op alle takken van den Malischen taalstam, en van de wijze waarop het door den geheelen Archipel bekend werd; maar wij mogen dit gerustelijk vooral op Java, als het meest beschaafde der Indische eilanden, toepassen, te meer daar Crawfurd zelf dit eiland beschouwt als het punt vanwaar alle, zoo Maleische als Indische, beschaving is uitgegaan en zich over den Archipel heeft verspreid.

bragt. Hij drukt zich hieromtrent op deze wijze uit: ‘Dat de aanvang van den Indischen invloed in den Archipel van zeer hoogen ouderdom dagteekent, wordt ten duidelijkste bewezen door eene omstandigheid, welke allen, die zich met de beoefening dier talen hebben bezig gehouden, uitdrukkelijk hebben vermeld. De Indische, in het Javaansch overgenomen, woorden hebben den Sanskrit-vorm zuiver behouden. Geene der op het vaste land van Indië bestaande verbasteringen van het Sanskrit, en ook geene van de thans daar heerschende talen, heeft op den Maleischen taalstam eenigen iets beteekenenden invloed uitgeoefend. Als de Sanskrit-woorden in het Javaansch van hunnen oorspronkelijken vórm afwijken, geschiedt dit alleen door Javaansche bijvoegsels en klankveranderingen. Die nieuwere Indische talen moeten zich dus, ten tijde dat de verbinding tusschen Indië en Java plaats greep, nog niet van het Sanskrit gescheiden hebben; en dit kan toen nog niet, gelijk thans, enkel eene geleerde taal geweest zijn. Het zoude toch ongerijmd zijn aan te nemen, dat hetgeen op Java den Indischen stempel draagt, door eene doode, alleen in geschriften bestaande, taal medegedeeld zoude zijn. De Indische volkplantingen, die naar Java overkwamen, spraken blijkbaar nog het Sanskrit zelf; en het is zelfs te betwijfelen of dat Sanskrit toen zelfs wel eens eene hoogere, van het volksdialekt onderscheidene, spraak was, daar men althans van Indische volksdialekten op Java geen enkel spoor aantreft. Het is wel waar, dat er ook volkplantingen uit Indië op Java schijnen aangekomen te zijn in eenen lateren tijd, waarin men niet meer kan veronderstellen dat het Sanskrit in Indië nog eene levende taal geweest is; maar men mag aannemen, dat deze zich dan aansloten aan hetgeen zij op Java vonden, waar toen Sanskrit en Javaansch niet meer onderscheiden werden, maar zich uit die beide een geheel gevormd had, dat zoowel in het gesprek onder de hoogere standen als in geschrifte in gebruik was; toen was het Hindoeïsme, zoo als het zich in aard en gesteldheid gedurende eeuwen *gejavaniseerd* had, veel te magtig om daarvan eenigen aanmerkelijken indruk te gevoelen. Het is ook zeer begrijpelijk, dat de Indisch-Javaansche taal op een

eiland, dat voor vreemde invallen vrij veilig was, en waar ook geene inheemsche, aan die beide bestanddeelen vreemde, elementen bestonden, langer onverbasterd blijven konde dan het Sanskrit in Indië zelf'[1].

Thans overgaande tot de mededeeling van ons eigen gevoelen omtrent de wijze, waarop het Sanskrit naar Java zal zijn overgebragt, beginnen wij met op te merken, dat, wanneer men de Sanskritsch-Javaansche woorden onpartijdig gadeslaat, het al spoedig blijkt, dat zij werkelijk (gelijk Marsden omtrent het Sanskritsch-Polynesisch in het algemeen zegt, en in strijd met de boven aangehaalde bewering van Crawfurd), voor zooverre zij niet op de Godsdienst betrekking hebben, veelal zulke voorwerpen en denkbeelden uitdrukken, die zich reeds bij de eerste ontwikkeling en beschaving van het volk moesten voordoen[2]. Deze opmerking alleen komt ons voor reeds voldoende te bewijzen, vooreerst, dat het Sanskrit niet alleen, zelfs niet voornamelijk, door Indische *priesters* op Java werd ingevoerd; en ten tweede, dat het ten tijde van die invoering zeker geene doode taal was. Wij zullen deze beide stellingen iets nader trachten te betoogen. Wat het eerste betreft: Alle zendelingen van alle tijden en volken, die uitgingen om aan vreemde natiën eene nieuwe godsdienst te verkondigen, begonnen niet met aan zulk eene natie eerst *hunne* taal op te dringen, maar integendeel met zelven *hare* taal te leeren; in die taal predikten zij ook de stelsels, die zij hen wilden doen omhelzen, en bedienden zich van hunne eigene taal alleen om zulke zaken en denkbeelden aan te duiden, waarvoor de vreemde de woorden miste, of waarvoor zij de gepaste uitdrukkingen niet kenden. Op deze wijze kunnen, en zullen ook wel waarschijnlijk, de Sanskrit-woorden, die op de Hindoesche eeredienst betrekking hebben, in zwang zijn geraakt;

1 'Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java,' B.I.S. 44 sqq.

2 In onze 'Handleiding bij de beoefening der Javaansche taal- en letterkunde' hebben wij, blz. 210 en volg., eene lijst van Sanskritsch-Javaansche woorden medegedeeld, die, zonder keuze, naar alfabetische orde uit het woordenboek zijn overgenomen, en waaruit de waarheid van het in den tekst gezegde genoegzaam blijkt. Woorden, die uitsluitend op godsdienst of godenleer betrekking hebben, hebben wij daarin niet opgenomen, omdat omtrent de wijze, waarop deze op Java in gebruik zijn gekomen, wel geen twijfel bestaan kan.

maar dezulke, die daartoe niet behooren, en die toch zeker vroeger dan deze in gebruik waren, moeten op eene andere wijze zijn ingevoerd. Niet dat wij de medewerking der priesters daartoe geheel willen ontkennen (want het zoude dwaasheid zijn te beweren, dat zij den Javanen geen enkel Sanskritsch woord, behalve die godgeleerde termen, zouden hebben medegedeeld); maar wij houden hen niet voor de voornaamste, zelfs niet voor de eerste, overbrengers van het Sanskrit in het algemeen. In dien ouden tijd van de eerste ontwikkeling der Javanen kunnen zij onder deze nog niet wel zooveel invloed gehad hebben, dat zij hen hunne taal deden aannemen; daartoe was eene magtiger drijfveêr noodig, dan het gezag van, en de eerbied voor de verkondigers eener nieuwe wijze van godsvereering, bij een zoo onbeschaafd volk, ooit zijn kon. Zulk eene drijfveêr nu ontdekken wij gereedelijk, wanneer wij bedenken, dat reeds zeer vroeg de Indianen van het vaste land op Java handel dreven, en er hunne volkplantingen vestigden; het eigenbelang, de zucht naar winst, de vrees van misleid te zullen worden, noodzaakten de Javanen van de taal der vreemdelingen althans zooveel te leeren, dat zij hen genoegzaam konden verstaan, en zich voor hen verstaanbaar maken. Zoo kwamen niet alleen de Sanskritsche uitdrukkingen in gebruik voor voorwerpen, die zij reeds kenden, en waarvoor zij ook eigene benamingen hadden; maar bovendien werden zij, door den gedurigen omgang met een volk, dat hun in beschaving verre vooruit was, ook met vele zaken bekend die hun tot dusverre vreemd waren, en waarvoor zij dus geene namen hadden, maar die zij natuurlijk ontleenden aan de taal van het volk, dat hun die zaken had leeren kennen. Deze dunkt ons de eenvoudigste en natuurlijkste weg, langs welken het Sanskrit tot Java en geheel den Archipel het eerst en het gemakkelijkst kan zijn overgekomen; terwijl eerst later, toen de Indische invloed meer uitgebreid was, en het Hindoeïsme veld begon te winnen, de priesters het hunne daartoe hebben bijgedragen; en wij achten dan ook hiermede het eerste punt genoegzaam toegelicht. Wat het tweede betreft, dat namelijk het Sanskrit te dier tijde geene doode taal kan geweest zijn, dit zoude, wanneer men het eerste als bewezen aanneemt, daar-

uit onmiddellijk voortvloeijen. Maar ook al laat men het onbeslist, wie de eerste overbrengers er van geweest zijn, dan nog zoude het eene dwaasheid zijn te onderstellen, dat zij aan de voorwerpen en denkbeelden, die zij den Javanen leerden kennen, namen uit eene doode taal, en niet uit die, welke zij zelven spraken, zouden gegeven hebben; hetgeen volmaakt hetzelfde zoude zijn, alsof de Nederlanders de voortbrengselen van ons werelddeel onder Moesogothische of Frankische benamingen op Java bekend maakten. Zelfs al waren alle Sanskrit-woorden, die in het Javaansch voorkomen, alleen door de priesters daar ingevoerd, dan zoude men naar de hoogste waarschijnlijkheid toch moeten aannemen, dat de Indische kooplieden en volkplantelingen, die gedurig met de Javanen in aanraking kwamen, hun ook wel het een en ander van *hunne* taal zouden hebben medegedeeld. Dat er geene woorden van een verbasterd Sanskrit, of van eenige nieuwere Indische taal, in het Javaansch worden aangetroffen, is dus mede een bewijs, dat het Sanskrit toen nog eene levende taal was, die werkelijk door de vroegste bezoekers en beschavers van Java gesproken werd.

De bezwaren, die Crawfurd hiertegen aanvoert, zullen wij nog kortelijk trachten te wederleggen. Het eerste is: ‘Dat men de invoering van het Sanskrit dan in eene zeer hooge oudheid moet plaatsen, in een tijdperk waarvan zelfs de overlevering zwijgt.’ Maar wanneer men bedenkt, dat geene woorden uit eene nieuwere Indische taal in het Javaansch voorkomen, dan wordt het zeer waarschijnlijk, dat de kooplieden of volkplanters, of wat zij mogen geweest zijn, die op Java kwamen, nadat die nieuwere talen uit het Sanskrit waren voortgesproten en zich daarvan hadden afgescheiden, en die eene of andere van deze talen spraken, het Javaansch reeds zoozeer door het Sanskrit verrijkt vonden, dat zij niet noodig hadden nieuwe woorden daaraan toe te voegen, en dat dus werkelijk het Sanskrit reeds in zeer vroegen tijd op Java is bekend geworden. Tegenover dit feit kan de opmerking niets bewijzen, dat het ons terugvoert in een tijdperk zoo oud, dat zelfs de overlevering geene herinnering daarvan bewaard heeft; wij erkennen gaarne dien hoogen ouderdom der invoering van het Sanskrit op Java, en maken daarin te minder

zwarigheid, daar de verwarde mededeelingen der Javaansche overlevering toch wel tot geenerlei bepaling van den tijd, waarop de Hindoes het eerst op Java kwamen, kunnen leiden. Een tweede bezwaar is: ‘Dat het Sanskrit door de mondelinge mededeeling van het volk (“popular and oral communication”) zeer verbasterd zoude moeten zijn, hetgeen het geval niet is.’ Maar wanneer wij de mondelinge mededeeling aannemen, sluiten wij de schriftelijke niet uit; beide kunnen en zullen wel zijn zamengegaan, en elkander ondersteund hebben om het Sanskrit zuiver te bewaren, waarbij wij nog de opmerking van von Humboldt kunnen voegen, ‘dat de Indisch-Javaansche taal, op een eiland dat voor invallen van buiten vrij veilig was, en waar ook geene inheemsche, aan die beide bestanddeelen vreemde, elementen bestonden, langer onverbasterd konde blijven, dan het Sanskrit in Indië zelf.’ Enkel schriftelijke mededeeling aan een volk, dat aanvankelijk geen letterschrift, en althans het Sanskritsche niet kende, komt ons voor als middel, om eene taal zuiver te bewaren, eigenlijk in het geheel niet te kunnen dienen. Een derde bezwaar, dat echter door Crawfurd niet bijzonder met toepassing op het Javaansch, maar op de talen van den Archipel in het algemeen, geopperd wordt, is: ‘Dat de aan het Sanskrit ontleende woorden hoofdzakelijk kunsttermen en uitdrukkingen voor afgetrokkene denkbeelden zijn.’ Dat dit echter op de Sanskritsch-Javaansche woorden niet van toepassing is, maar integendeel de behoefte aan de meeste daarvan reeds bij de eerste beginselen van volksbeschaving moest gevoeld worden, hebben wij boven reeds opgemerkt, en blijkt uit de eenvoudige inzage van een woordenboek, volledíger dan welligt Crawfurd kon raadplegen, overtuigend genoeg.

Het resultaat van onze beschouwing over de wijze waarop het Sanskrit naar Java werd overgebragt, komt dus kortelijk hierop neder. Kooplieden van het vaste land van Indië, die nog zelve Sanskrit spraken, en van tijd tot tijd dit eiland aandeden, hebben die taal daar het eerst eenigzins bekend gemaakt, voor zooverre de behoefte van den handel zulks vorderde. De vruchtbaarheid van den grond en de rijkdom van het land lokten hen spoedig uit om daar volkplan tingen te vestigen; hierdoor vermeerderde de invloed van het

Sanskrit op de taal van het dagelijksch leven; terwijl de priesters, die natuurlijk deze ondernemingen vergezelden, de uitdrukkingen, die betrekking hebben op de godsdienst en andere, het begrip van het algemeen te boven gaande, wetenschappen, overbragten.

Zeer groot was de invloed, dien het Sanskrit op de vorming van het Javaansch uitoefende. Er ontstond een alfabet, dat wel niet het Sanskritsche zelf, maar toch geheel daarmede overeenkomstig, en naar dezelfde beginselen als dat zamengesteld was[1]. De taal van het dagelijksch leven werd niet alleen zoo verrijkt, dat men zich over alle onderwerpen voldoende kon uitdrukken, maar zelfs zóó, dat men niet noodig had van andere volken, die in later eeuwen Java bezochten, woorden over te nemen, dan alleen voor zooverre zij moesten dienen om voorwerpen aan te duiden, die tot op dien tijd daar onbekend waren. En nu ook ontstond er eene literatuur. De priesters, de eenigen die kunsten en wetenschappen beoefenden, ja aanvankelijk de eenigen die schrijven konden, bragten de Sanskrit-werken, die zij uit Indië hadden medegenomen, in het Javaansch over, of vervaardigden er navolgingen van. Het spreekt van zelf, dat zich hierbij vooral de armoede der taal moest doen gevoelen, en dat die uit den rijkdom van het Sanskrit werd aangevuld. Zoo ontstond de *kawi-* of *dichter-taal*, die zeker voor meer dan de helft uit Sanskrit, en voor het overige uit Javaansch, zoo als dat toen gesproken werd, bestaat, en waarin alle oude heldenen leerdichten, met één woord alle overblijfselen van oude litteratuur der Javanen, zijn opgesteld[2]. Dat de latere voort-

1 De karakters van dit alfabet hadden oorspronkelijk niet dezelfde gedaante als die van het hedendaagsch Javaansche, maar zijn langzamerhand zoo zeer gewijzigd, dat deze daarin niet dan met moeite te herkennen zijn; even als men b.v. onze tegenwoordige letters niet dan bezwaarlijk in Nederduitsch schrift van de twaalfde eeuw terugvindt. Afbeeldingen van kawi- en andere oude vormen van Javaansch letterschrift vindt men in de werken van Raffles en Crawfurd.

2 ‘Wenn ich nun alles zusammennehme, so halte ich das Kawi für eine ältere Form der heutigen Javanischen Landessprache, die aber in der Bearbeitung wissenschaftlicher, aus Indiën nach Java verpflanzter Kenntnisse, und in der Nachahmung Indischer Dichtung eine unbestimmbare Menge reiner Sanskrit-wörter in sich aufgenommen hat, und dadurch, so wie durch die Eigenthümlichkeiten ausschliessend dichterischer Diction, zu einer von der gewöhnlichen Sprache abweichenden, in sich abgeschlossenen Sprachart geworden ist.’ Von Humboldt, ‘Ueber die Kawi-sprache,’ B. II, S. 188. - Het javaansch dat gesproken werd, de spreektaal, heeft zich gelijk alle levende talen, trapsgewijze *gemoderniseerd*; het kawi, de boekentaal, bleef onveranderd, en werd dus langzamerhand voor het gros der natie onverstaanbaar; gelijk voor vele Nederlanders de werken van Van Maerlant en Melis Stoke, die nog geene zes eeuwen heugen, nu reeds worden. De kennis van het kawi is thans op Java geheel verloren, of wordt althans slechts bij enkele personen, en dan nog hoogst gebrekkig aangetroffen. Raffles verhaalt, dat tijdens zijn verblijf op Java (1811-1814) de Panëmbahan van Soemanap de eenige was, die den naam had van het kawi te beoefenen, en dat deze er zoo weinig van kende, dat hij er zelf voor uitkwam bij de vertaling van een kawi-werk dikwijls genoodzaakt zijn, naar den zin te gissen. ‘Hist. of Java,’ Vol. I, p. 414.

brengselen der Javaansche letterkunde, niet alleen die, welke omwerkingen van oude *kawi*-werken zijn, maar ook die, welke oorspronkelijk in het hedendaagsch Javaansch zijn opgesteld, evenzeer aan het Sanskrit veel te danken hebben, voor zooverre namelijk die taal een werkelijk bestanddeel van het Javaansch geworden is, gelijk wij hierboven hebben aangetoond, zal wel niet behoeven gezegd te worden.

Wij zagen boven, dat het tweede volk, hetwelk met de Javanen in betrekking kwam, de Chinezen waren; doch dat die betrekking zich slechts tot een oppervlakkig handelsverkeer bepaalde, dat telkens weder werd afgebroken, en geene blijvende gemeenschap tusschen de beide natiën daarstelde. Van hier dan ook, dat het Chineesch volstrekt geenen noemenswaardigen invloed op het Javaansch uitoefende. Slechts zeer weinige woorden, den handel of daarmede in onmiddellijk verband staande zaken betreffende, werden uit de eerste in laatstgenoemde taal overgenomen, en zelfs zouden wij niet durven verzekeren, dat deze reeds in den tijd dier vroege betrekkingen met China, waarvan wij hierboven spraken, op Java zijn in zwang gekomen; misschien, of wel waarschijnlijk, dagteekenen zij eerst van den tijd toen de Chinezen zich meer op Java hebben gevestigd, d.i. na de komst der Europeanen aldaar. Het zoude misschien verwondering kunnen baren, dat van een volk, hetwelk zich in zoo grooten getale voortdurend op Java bevindt, en als koop- en ambachtslieden onophoudelijk met de inboorlingen in aanraking

komt, slechts zoo weinige woorden, ook in de taal van het dagelijksch leven, zijn overgenomen; doch men merke hierbij op: 1°. Dat het Javaansch rijk genoeg is, en reeds eeuwen was, om geene vreemde woorden te behoeven; 2°. Dat de klanken van het Chineesch voor vreemdelingen zeer moeijelijk zijn uit te spreken, en het Javaansch alfabet volstrekt ongeschikt is om ze uit te drukken; en 3°. Dat de Chinezen hoofdzakelijk alleen aan de kusten wonen, en dus ook, even als de andere strandbewoners, zich gewoonlijk van het Maleisch bedienen.

Meer bevreemdend is het, bij den eersten oogopslag, dat het Arabisch, de taal van het volk, dat, vooral sedert de veertiende en vijftiende eeuw, zulk eenen gewigtigen invloed op het staatkundig en godsdienstig bestaan der Javanen uitoefende, zoo weinig ingang bij hen gevonden heeft. Reeds vier eeuwen hebben de priesters van Mohammed die van Brahma vervangen, de leer van den Koran is over geheel Java verspreid, de Arabieren hebben er onafgebroken handel gedreven, en toch is hunne taal daar steeds eene vreemdeling gebleven, en zijn, met weinige uitzonderingen, geene woorden dan die regtstreeks of zijdelings tot de leer van den Koran en zijne burgerlijke en godsdienstige voorschriften betrekking hebben, daaruit overgenomen[1]. Dat de invloed van het Arabisch zich slechts tot de invoering van soortgelijke woorden bepaalde, laat zich verklaren door, en bewijst tevens de daadzaak, dat het Javaansch toen reeds zijne geheele ontwikkeling had bekomen.

Nog veel minder dan aan het Arabisch heeft het Javaansch aan het Perzisch ontleend; en de woorden uit deze taal zijn misschien nog wel door middel van het Maleisch daarin overgebragt; in allen gevalle zijn zij te weinig in getal, om hier bijzonder in aanmerking te kunnen komen.

Sedert de Javanen met de Portugezen, en later met de Nederlanders en Engelschen in aanraking zijn gekomen, hebben zij ook van dezen eenige woorden overgenomen. Deze

1 Voorbeelden van zulke woorden zie men in onze meergenoemde ‘Handleiding,’ bl. 219, en voorts in ieder Javaansch woordenboek.

woorden zijn natuurlijk het menigvuldigst in gebruik op de plaatsen, die het meest door Europeanen bezocht worden; zij behooren alle tot de taal van het dagelijksch leven, en komen in geschriften niet voor, behalve in brieven, rekeningen, gouvernementsstukken en dergelijke.

Omtrent de Maleische woorden, die in het Javaansch schijnen voor te komen, merken wij alleen aan, dat de meeste daarvan niet aan het Maleisch, maar aan den gemeenschappelijken moederstam ontleend zijn, en dat men deze dus evenzeer als oorspronkelijk Javaansch kan beschouwen.

Over het onderscheid tusschen de Båså Kråmå, Båså Ngoko, Båså Madjå *en* Båså Kraton *of de zoogenaamde* Hooge, Lage, Midden- *en* Hoftaal.

Er bestaat welligt geen volk waarbij het onderscheid tusschen de verschillende standen der maatschappij zoo scherp is afgebakend, als zulks bij de Javanen het geval is; en zeker althans is geene taal zóó als het Javaansch gevormd en geschikt om dat onderscheid in elk gesprek, in elken brief, in elke onderhandeling, terstond aan te wijzen. In het Maleisch en in andere talen, ook in de onze, bestaan verschillende uitdrukkingen voor de persoonlijke voornaamwoorden; men bedient zich van beleefdere, gemeenzame of onbeleefdere naar gelang de persoon, tot wien men spreekt of schrijft, hooger of minder in rang is, en men hem meerdere of mindere achting toedraagt; en dit is dan het eenige verschil in de taal, terwijl men overigens dezelfde woorden bezigt, hetzij men tot eenen vorst of tot eenen bediende spreekt. Doch in het Javaansch bepaalt zich die onderscheiding niet hierbij, maar gaat zij zóó verre, dat er twee geheel verschillende talen bestaan[1], waarvan de eene door den meerdere in rang

1 Deze beide taalsoorten zijn volmaakt even beschaafd en ontwikkeld; ook volgen zij geheel dezelfde regels van woordvorming, verbuiging, vervoeging en woordvoeging; zoodat de eenige meerdere moeite, die tot het aanleeren daarvan vereischt wordt, hierin bestaat, dat men zich een dubbel getal woorden heeft eigen te maken.

of jaren tegen den mindere, en de andere door den mindere tegen den meerdere gebezigd wordt; de eerste heet *Båså Ngoko*, d.i. *onbeleefde, gebiedende*, en de andere *Båså Kråmå*, d.i. *wellevende, beleefde taal*[1]. Het gebruik van deze twee verschillende talen wordt altijd op het naauwkeurigst in het oog gehouden, niet slechts wanneer personen uit den hoogeren stand met anderen uit den geringeren in aanraking komen, maar ook tusschen lieden van volstrekt gelijken rang, zoodra er eenig merkbaar verschil van jaren bestaat; dus zullen ouders hunne kinderen, mannen hunne vrouwen (althans zeker wanneer die eenige jaren jonger zijn dan zij zelven) in de Ngoko-taal toespreken, en door deze in Kråmå beantwoord worden. Het is derhalve volstrekt noodzakelijk de beide taalsoorten gelijktijdig te beoefenen, daar op eene vraag of toespraak in de eene altijd een antwoord in de andere volgen moet, en het gebruik van een Ngoko-woord tegen eenen hoogere in rang als eene beleediging, en van een Kråmå-woord tegen eenen lagere minstens als een bewijs van gebrek aan opvoeding en kennis wordt aangezien.

Bij volstrekte gelijkheid van rang en jaren bedienen lieden uit den hoogeren stand zich somtijds onderling, uit wederkeerige beleefdheid, van de Kråmå-taal, terwijl de laagste klassen in dat geval het Ngoko bezigen. Geschriften in proza worden in Kråmå opgesteld[2], doch wanneer daarin personen

1 *Ngoko* is eigenlijk een werkwoord, dat letterlijk overeenkomt met het Fransche *tutoyer*, en het Hoogduitsche *dutzen. Kråmå* beteekent *beleefd, minzaam*. De benamingen *laag Javaansch* of *lage taal*, en *hoog Javaansch* of *hooge taal*, die aan deze twee taalsoorten veelal gegeven worden, zijn dus alleen in zooverre gepast als men er door verstaan kan, dat de eerste tegen *lageren*, en de tweede tegen *hoogeren* in rang gesproken wordt, welke verklaring zeker vrij gedwongen is; cen onkundige zoude door *laag Javaansch* veeleer de onbeschaafde taal der lagere volksklasse, en door *hoog Javaansch* de meer beschaafde der hoogere standen verstaan, hetgeen echter, zoo als uit den tekst blijkt, geenszins de beteekenis is. Men doet dus beter met eenvoudig de woorden *Kråmå* en *Ngoko* te bezigen, die het ware denkbeeld juist uitdrukken.

2 Brieven worden in Kråmå of Ngoko geschreven, naar gelang van de verhouding van rang tusschen den schrijver en den persoon aan wien hij schrijft; de vorsten van Soerakarta en Djocjokarta en de Gouverneur-Generaal schrijven elkander wederkeerig in Kråmå; bevelschriften van het Gouvernement en van Javaansche vorsten of volkshoofden aan hunne onderhoorigen zijn in Ngoko; en van de wetboeken der Javanen zijn sommige in Kråmå, andere in Ngoko opgesteld.

sprekende worden ingevoerd, wordt hetzelfde onderscheid in het oog gehouden als in het dagelijksch leven. In poëzij wordt het Kråmå en Ngoko door elkander gebezigd, naar gelang de maat of de uitgang van eenen dichtregel het eene of het andere vordert.

De vraag, hoe eene zoo volkomene splitsing der door de natuur tot onderlinge gemeenzame verstandhouding bestemde taal kan ontstaan en in stand gebleven zijn, wordt door von Humboldt hoofdzakelijk op de volgende, naar ons inzien de best mogelijke wijze, beantwoord. De grond waarop die splitsing berust, is blijkbaar de aanleg des volks tot slaafsche ondergeschiktheid; zij is een verschijnsel, dat met andere soortgelijke gebruiken in verband staat. Bij een volk waar, door alle standen heen, elke mindere in rang voor zijnen meerdere nederhurkt, en bij het heengaan zich met de grootste moeite in die houding voortbeweegt, en het niet waagt zich op te rigten voor hij den hoogere uit het gezigt is, kan men ook zulk eene afzonderlijke taal van eerbied (‘Ehrfurchtssprache’) verwachten. Zulke eerbiedbewijzingen nu kunnen wel reeds vóór den tijd van den Indischen invloed op Java bestaan hebben, maar zeker zijn zij, gelijk alle onderscheidingen van rang, meer bepaald en algemeen geworden, naarmate zich met de toenemende beschaving de inwendige maatschappelijke betrekkingen meer vormden. Evenwel laat zich alleen dááruit het bestaan eener geheel afzonderlijke Kråmå-taal nog niet volkomen verklaren, en wij gelooven niet te dwalen met datgene, wat dit verschijnsel uitsluitend eigenaardigs aan zich heeft, af te leiden uit het burgerlijk en zedelijk overwigt, dat de Indische volkplanters op Java over de inboorlingen hadden. Het beginsel en doel van eene afzonderlijke beleefde of eerbieds-taal is natuurlijk eenen meerdere in rang zooveel mogelijk met zijner waardige uitdrukkingen, die hem tevens gemakkelijk moeten te verstaan zijn, aan te spreken. Als zulke uitdrukkingen geheel aan de gewone taal ontleend zijn, merkt men het onderscheid niet bijzonder op; dit heeft eerst dan vooral plaats, wanneer, zoo als in het Kråmå-Javaansch, het grootste deel dier uitdrukkingen tot eene vreemde taal, gelijk het Sanskrit voor Java was, behoort. Dan komt dat doel duidelijk en scherp uit; en zoo wordt het

begrijpelijk, dat een schrander en voor beschaving vatbaar volk, dat tevens tot vleijende onderdanigheid aan zijne meerderen geneigd is, dat beginsel steeds verder uitbreidt, en er zich op alle wijzen op toelegt om zulk eene eerbieds-taal van de gewone te doen verschillen. Daarom wordt ook een Kråmå-woord, wanneer het door het menigvuldig gebruik ook in de Ngoko-taal in zwang begint te komen, door een ander vervangen, dat dan gemeenlijk aan het *kawi* wordt ontleend.

Daar het Ngoko de oudste en oorspronkelijke, en het Kråmå eene later daarneven ontstane taal is, ontstaat de vraag hoe deze dan gevormd is. Wij hebben zoo even reeds ter loops gezien, dat een zeer groot aantal Kråmå-woorden aan het Sanskrit ontleend is; voor zooverre nu de Ngoko-woorden van dezelfde beteekenis niet uit die taal afkomstig waren, was het onderscheid tusschen de beide taalsoorten hierdoor terstond en duidelijk aangewezen. Maar ook in het Ngoko zelf waren reeds vele Sanskrit-woorden; van deze werd een Kårmå-vorm afgeleid door de laatste lettergreep of lettergrepen van zoodanig woord eenige verandering te doen ondergaan; en ook van vele oorspronkelijk-Javaansche woorden werd een Kråmå-vorm op deze wijze, en niet door inplaatsstelling van een Sanskritsch woord afgeleid. Dat voor alle vervormingen van Ngoko- tot Kråmå-woorden vaste regels bestaan, zouden wij niet durven beweren; de Hoogleeraar T. Roorda is de eerste, en tot dusverre de eenige, die hiernaar een opzettelijk onderzoek heeft in het werk gesteld, en de resultaten daarvan medegedeeld in het voorberigt van zijne uitgave der Javaansche Spraakkunst van Cornets de Groot; maar er blijft op dit punt nog veel voor verdere navorsching overig. Er zijn ook wel verscheidene woorden, die onveranderd in Kråmå en Ngoko tevens in gebruik zijn; maar dit zijn óf dezulke waarop in het gesprek weinig de nadruk valt, óf tusschenwerpsels, die niet tot een bepaalden persoon gerigt zijn, en waarbij dus geen onderscheid van rang te pas komt; óf eindelijk dezulke, die, door dat zij dikwijls voorkomen, uit de eene taalsoort in de andere zijn overgegaan, maar dan ook gewoonlijk een *synoniem* hebben, dat uitsluitend Kråmå of Ngoko is.

De *Båså Madjå* of zoogenaamde middentaal[1] wordt gesproken tusschen personen van gelijken rang uit den fatsoenlijken stand, of ook door eenen meerdere tegen zijnen mindere, wanneer deze laatste aanmerkelijk ouder is dan hij, of om eenige andere reden bijzondere achting verdient. Dit Madjå is eigenlijk niets anders dan Kråmå en Ngoko door elkander gebezigd, doch zoo, dat het laatste het hoofdbestanddeel uitmaakt, en uit het eerste alleen die woorden genomen worden, die in het dagelijksch leven het meest voorkomen; van deze laatste ondergaan sommige eene geringe verandering, waardoor zij bepaaldelijk tot Madjå-woorden gestempeld worden. Ook zijn er eenige als Madjå aangenomen woorden, die eigenlijk als zuiver Kråmå zijn aan te merken, doch daar niet meer in gebruik en door andere vervangen zijn.

De *Båså Kraton* of *Hoftaal* wordt gesproken in tegenwoordigheid van den vorst, en tot den vorst, alsmede door zijne zendelingen of afgevaardigden, wanneer zij bevelen van den vorst overbrengen. Deze bijzondere Hoftaal bepaalt zich tot eenige persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden, die alleen tot en van den vorst mogen gebruikt worden, en eenige weinige andere worden die alleen aan het hof in zwang zijn; terwijl men zich overigens van het Kråmå bedient, daarbij echter zorgende dat men de nederigste uitdrukkingen kiest, en die zoo ordelijk en zorgvuldig als mogelijk is voordraagt.

Breda.

Dr. J.J. DE HOLLANDER.

1 Deze uitdrukking beteekent weder niet de taal van den middenstand, maar de taal die het midden houdt tusschen het Kråmå en Ngoko, d.i. die beleefder is dan de laatste en onbeleefder dan de eerste.

De openbaarheid in koloniale aangelegenheden.

Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Tiende jaargang. Nieuwe Serie. Eerste jaargang. Uitgegeven door Dr. W.R. van Hoëvell. Eerste aflevering, Maart, 1848. *Batavia, ter drukkerij van het Bataviaasch genootschap*. 1848.

Het ontwerp tot wijziging der grondwet, gelijk het thans aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal is aangeboden, stelt, in plaats van het in onze staatsgeschiedenis zoo beruchte Art. 59, thans de beide volgende artikelen vast:

Art. .. De Koning heeft het opperbestuur der koloniën en bezittingen van het rijk in andere werelddeelen.

De reglementen op het beleid der regering in deze Overzeesche Bezittingen worden door de wet vastgesteld.

Het muntstelsel aldaar wordt door de wet geregeld.

‘Andere onderwerpen, deze koloniën en bezittingen betreffende, daarvoor vatbaar bevonden, worden door de wet geregeld.’

Art. .. De Koning doet jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag geven van het beheer der Koloniën en Overzeesche Bezittingen, en van den staat, waarin zij zich bevinden.

Het slot der koloniale rekening wordt bekrachtigd door de wet.

‘Het batig slot wordt onder de rijksinkomsten opgenomen.’

Vergelijken wij deze artikelen met het vroegere artikel 59, en bedenken wij daarbij de wijze waarop het werd uitgelegd en toegepast, dan blijkt het dadelijk, dat met de aanneming van dit ontwerp reuzenschreden zullen gedaan worden, zoo-

wel in den invloed der vertegenwoordiging op den gang der Indische zaken, als in de juist daardoor gebiedend vereischte openbaarheid der koloniale aangelegenheden.

Vergelijken wij verder deze artikelen met art. 56 van het ontwerp van gewijzigde grondwet, vroeger door de commissie *ad hoc* aan den Koning aangeboden, dan zou men welligt meenen, dat dit beginsel van invloed en openbaarheid bij dit laatste in nog ruimere mate gehuldigd was. In plaats toch van het derde en vierde alinea van het eerste artikel, lezen wij daar: ‘De wet regelt ook de regterlijke inrigting, het burgerlijk en strafregt, zooverre deze onderwerpen vatbaar zijn in wetboeken voor de koloniën te worden geregeld.’ Het schijnt, dat men bij nadere overweging zwarigheid heeft gevonden, om aan de Staten-Generaal, door eene uitdrukkelijke bepaling der grondwet, invloed op de regterlijke organisatie en de vaststelling van het civiele en criminele wetboek voor de koloniën te verzekeren. Welligt werd men daartoe gebragt door de van sommige kanten gemaakte opmerking, dat bij de geringe kunde van koloniale aangelegenheden, die doorgaans bij onze vertegenwoordigers wordt aangetroffen, bij hunne onbekendheid met de behoeften der koloniën en de inrigtingen bij de inboorlingen van kracht, die de Nederlandsche wetgeving niet moet vernietigen of overvleugelen, maar waarmede zij in overeenstemming en evenwigt moet gebragt worden, het hoogst gevaarlijk was aan de Staten-Generaal zulk een uitgebreiden invloed op de Indische wetgeving te verzekeren. Aan den anderen kant echter had die bepaalde aanwijzing van onderwerpen van wetgeving, waartoe de medewerking der Kamers zou gevraagd worden, wegens de daaraan toegevoegde reserve, toch ook niet zoo heel veel te beduiden. Het thans voorgestelde artikel laat bovendien nog altijd de mogelijkheid toe, dat alle die punten van wetgeving door medewerking der Kamers zullen worden vastgesteld, en gewaagt uitdrukkelijk van regeling van het muntstelsel door de wet, waarvan in het vroegere ontwerp geene sprake was. Geene aangelegenheid, voorzeker! die zich in Neêrlandsch Indië in treuriger toestand bevindt, dan juist het muntstelsel! Het is eene der algemeenste en diepst gevoelde grieven tegen het autocratisch stelsel, en,

daar deze aangelegenheid meer volgens algemeene regelen van staathuishoudkunde, dan volgens plaatselijke omstandigheden, schijnt te moeten worden geregeld, dunkt ons hier vooral de medewerking der nationale vertegenwoordiging op hare plaats.

Indien dus de invloed der Staten-Generaal op de Indische wetgeving door de gewijzigde voordragt niet aanmerkelijk is beperkt, ja daarin zelfs de kiem is gelegd, en, - daar die niet zonder doel kan gelegd zijn, - ook de wensch is uitgedrukt, tot eene uitbreiding van dien invloed over alle takken van wetgeving, dan moet het zeker verwondering baren, dat bij het andere artikel, de middelen om tot volledige kennis van den toestand der koloniën te geraken, zoo aanmerkelijk schijnen te zijn ingekort. Want de uitoefening van magt en invloed kan slechts weldadig zijn, waar zij een bereikbaar en inderdaad wenschelijk doel in het oog houdt, en dat kan slechts geschieden waar zij gepaard gaat met grondige kennis der behoeften en hulpmiddelen. Men zal wel is waar thans in dit artikel met genoegen de bepalingen omtrent het slot der koloniale rekening zien opgenomen, ofschoon zij bezwaarlijk de wenschen van hen zullen bevredigen, die in de instandhouding eener afzonderlijke, aan de voorafgaande beoordeeling der Staten-Generaal onttrokken koloniale begrooting nog een bolwerk der autocratie zien, en haar in strijd achten met de bepaling: ‘De begrootingen van *alle* uitgaven en van *alle* inkomsten *des Rijks* (niet enkel *in Europa*) worden vastgesteld door de wet.’ Daarentegen zal men misschien met leedwezen eene bepaling missen, analoog aan de volgende: ‘De minister van koloniën is verpligt alle openingen en verantwoordiging te geven, welke door de Staten-Gen. ten opzigte van de koloniën zullen worden verlangd, ten einde, naar de behoefte, zoodanige wettelijke verordeningen kunnen worden vastgesteld, als doelmatig zullen worden bevonden.’ Ook ons deed het bij eene eerste vlugtige inzage zeer leed, deze nuttige bepaling te moeten missen, maar gelukkig moesten wij bij nadere kennisneming van het nieuwe ontwerp, in verband met het gewijzigde concept van art. 85 van het vroegere (art. 93 der thans nog vigerende grondwet), slechts eene vereenvoudiging erkennen, waardoor niets wezenlijks of althans niets wen-

schelijks is opgeofferd. In plaats van de woorden van het ontwerp der commissie: ‘De hoofden der departementen - - - geven aan de kamers, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, de verlangde inlichtingen, waarvan het verleenen niet, ingevolge art. 53 en 54, strijdig kan worden geacht met het belang en de zekerheid van het rijk,’ lezen wij thans het navolgende: ‘De hoofden der ministeriële departementen - - - geven aan de Kamers, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, de verlangde inlichtingen, waarvan het verleenen niet strijdig kan worden geoordeeld met het belang en de zekerheid van het rijk, de koloniën en de overzeesche bezittingen.’ Teregt toch heeft men thans geoordeeld, dat zulk een algemeen artikel, waarbij den Ministers het geven van inlichtingen aan de Kamers ten pligt wordt gemaakt, eene bijzondere bepaling van dien aard ten behoeve van het koloniaal departement overbodig maakte, en die geen al te driftig voorstander van de uiterste consequenties der zoogenoemde liberale beginselen is, zal het ook niet wraken, dat thans de inlichtingen van het koloniaal departement aan dezelfde reserve ten behoeve der belangen en zekerheid van de koloniën onderworpen zijn, als die voor de andere departementen met het oog op het moederland is uitgedrukt.

Wij zien derhalve geene reden om ons, afgezien van het punt der koloniale begrooting, over de bepalingen van het ontwerp, ook zooals het thans gewijzigd is, ten aanzien der koloniën te bezwaren; integendeel wij verwachten er veel goeds van, en gelooven, dat daaruit een nieuw tijdperk voor het beheer onzer koloniale aangelegenheden zal geboren worden. Twee groote beginselen zijn door die bepalingen gehuldigd, en reeds voorloopig, doch met bedachtzaamheid, in eenige bijzonderheden toegepast, zonder voor het vervolg de mogelijkheid van eene uitbreiding dier toepassing buiten te sluiten: *invloed der nationale vertegenwoordiging op de wetgeving der koloniën, openbaarheid der koloniale aangelegenheden*. Teregt hebben de ontwerpers ingezien, dat het eerste beginsel zonder het laatste verderfelijk zou zijn; en *indien* slechts in het thans aangeboden ontwerp het tot stand brengen eener werkelijke, en, behoudens de eischen van het belang en de veiligheid der koloniën, volledige open-

baarheid in de koloniale aangelegenheden genoegzaam is gewaarborgd, dan dunkt mij zijn die beide beginselen zoodanig met elkander in overeenstemming, dat aan de bewering van sommigen, dat door het ontwerp van gewijzigde grondwet de beslissing over de gewigtigste koloniale aangelegenheden aan de handen is toevertrouwd van hen, die de belangen en behoeften der koloniën niet kennen, alle grond en voorwendsel is ontnomen. Wij zijn geheel niet van oordeel, dat alle licht en wijsheid omtrent de zaken der koloniën alleen en uitsluitend bij Indische ambtenaren of de zoodanigen die Indië door autopsie kennen moeten gezocht worden. De in zoovele opzigten verderfelijke grondstellingen, die ook waarlijk zooveel zegen niet gebragt hebben, der Oost-Indische compagnie, beruchter gedachtenis, leven daar nog altijd voort; het autocratisch stelsel heeft de gemoederen veelal tot slaafsche onderwerping gebogen, terwijl men vergoeding zocht door op zijne beurt in kleiner sfeer den baas te spelen; de groote belangen van humaniteit en beschaving, die eene verlichte staatkunde nimmer verwaarloozen mag, al ware het alleen daarom, dat ook de materiële belangen ten slotte daarin begrepen en daarvan afhankelijk zijn, staan daar maar al te zeer achter bij de zucht naar oogenblikkelijk voordeel, hetzij ten behoeve der eigene beurs, hetzij tot dekking der te korten van het moederland; en ten gevolge eener beschouwingswijze, die zich niet hooger, dan tot de voorstelling van Indië als eene ‘tüchtige Kuh’ verheft, is de inlandsche bevolking, in eenen voor een christelijk gouvernement onverantwoordelijken graad, tot stilstand en soms tot knevelarij en verdrukking veroordeeld. Men moet met de Indische aangelegenheden wel geheel en al onbekend wezen, om niet te weten, hoe dikwijls dáár de gierigheid de wijsheid heeft bedrogen. Men moet wel òf zeer in den geloove voortleven, òf zich al een zeer ligte voorstelling maken van de verpligting die op Nederland rust, ter zedelijke opvoeding der bevolkingen, die ons, met de vruchten van hun zweet, den last onzer schulden helpen dragen, als men die hooge en heilige belangen aan het personeel onzer Indische ambtenaren (ik ontken niet een aantal eervolle uitzonderingen) zoo veilig acht toevertrouwd. Ik geloof bijna het regt te hebben van

te beweren, dat zij die meerderen invloed der openbare meening in het moederland op het lot der koloniën niet wenschelijk achten, óf te weinig van den toestand der koloniën weten, om in het geheel het regt te hebben daarover mede te spreken, òf op een te laag standpunt van zedelijke ontwikkeling staan, om in het geheel waardig te zijn door het publiek gehoord te worden. Die de leer predikt, dat de belangen der koloniën uitsluitend aan het koloniaal bestuur moeten blijven toevertrouwd, moge de tolk zijn van het gevoelen van duizenden, die duizenden behooren niet tot het kundigste en verlichtste deel der natie, hetwelk sedert lang zijn zegel gehecht heeft aan het beginsel, in de memorie van toelichting der commissie uitgedrukt: ‘Koloniën en moederland dienen onderling in naauwer gemeenschap van kennis en belang te komen.’

Indien slechts het thans aangeboden ontwerp de openbaar heid in de koloniale aangelegenheden genoegzaam waarborgt; - ik acht mij verpligt op die voorwaarde terug te komen, dewijl, bij al het goede wat wij gelegenheid vonden op te merken, in de voorgestelde bepalingen op zich zelve geen genoegzame waarborg gevonden wordt, dat aan die voorwaarde geheel zal worden voldaan. De kennis, door de natie en hare vertegenwoordigers langs den weg verkregen, door de ontwerp-artikelen voorgeschreven, zal, op zich zelve, noodwendig onvolledig en onzijdig zijn; zij zal zich wel hoofdzakelijk bij de materiële belangen bepalen, omdat tot nog toe de aandacht des publieks schier uitsluitend op de Indische baten gerigt is; zij zal deels door het Indisch Gouvernement, deels door het ministerie van koloniën, kunnen worden gekneed in dien vorm, die het best met de inzigten des bestuurs strookt, die zijne handelingen in het gunstigste licht stelt, en het voor het afkeurend oordeel der natie het beste vrijwaart. Geene waarschijnlijkheid dus, en naauwelijks mogelijkheid, voor eene toereikende openbaarheid der koloniale aangelegenheden, zoolang voor Nederlandsch Indië de regel gelden blijft, ‘dat het niet aan elk geoorloofd is zijne gedachten en gevoelens, zonder voorafgaand verlof, door de drukpers te openbaren.’ Alleen in de vrijheid van drukpers, door verantwoordelijkheid der schrijvers voor logen en laster tegen

misbruik gewaarborgd, ligt de zekerheid, dat de vele misbruiken, die in het Indisch bestuur heerschen, zullen worden aan het licht gebragt, dat over de gewigtigste aangelegenheden en de moeijelijkste quaestiën, die het Indisch bewind betreffen, door veelzijdigheid van beschouwing en wrijving van denkbeelden, zich eene juiste en verlichte openbare meening zal vormen, die aan de regering en de vertegenwoordigers des volks tot steun, tot aandrang, tot raadgeving en tot waarschuwing verstrekken kan, en dat het autocratisch stelsel, dat, vroeger reeds eenigzins aan het wankelen gebragt, vooral onder de energieke, maar voor de eischen des tijds ontoegankelijke administratie van den Heer Baud, weder diepe wortelen heeft geschoten, voor de *heerschappij der wet* en *de verantwoordelijkheid des bewinds* voor goed zal plaats maken[1].

Wij hebben het beginsel toegejuichd, dat koloniën en moederland onderling in naauwer gemeenschap van kennis en belang moeten komen; wij achten het dringend noodzakelijk, dat de vertegenwoordiging der natie, die voortaan niet meer eene loutere fictie zijn zal, ook tot uitgebreider kennisneming van de aangelegenheden der kolonie worde toegelaten; maar wij kunnen het niet ontveinzen, dat natie en vertegenwoordiging beide nog in hooge mate de voorlichting der drukpers behoeven, om het hooge gewigt der overzeesche bezittingen te leeren inzien, en een juist oordeel te vormen over de beginselen in het beheer der koloniën, ook ten beste van het moederland, te volgen.

Het schijnt voorzeker bij den eersten opslag eene onbegrijpelijke zaak, dat in een land, hetwelk alleen aan zijne koloniën den rang verschuldigd is, dien het nog onder de volken inneemt, en waarvoor in het voortdurend en rustig bezit, in het wijs en regtvaardig beheer dier gewesten, het Palladium des behouds is gelegen, onder schier alle standen

1 De onlangs openbaar gemaakte *autentieke stukken* betrekkelijk het ontslag van den Heer Kruseman als Dir.-Gen. van Financiën in N.I., verdienen, zoo al ontoereikend ter volkomen verdediging van genoemden staatsdienaar, echter als bijdrage tot de kennis van het stelsel van den Heer Baud en zijne handelwijze omtrent Indische ambtenaren, die het waagden van hem in gevoelen te verschillen, de bijzondere aandacht des publieks.

zulk eene verregaande onkunde omtrent de koloniale aangelegenheden heerschen kan. Slechts enkele dagbladen behandelen de zaken der overzeesche bezittingen met de vereischte opmerkzaamheid en kennis, en niet zelden worden de grofste onwaarheden en tastbaarste ongerijmdheden daarin opgedischt[1]. Maar ook daar, waar zich beter versneden pennen aan de belangen der koloniën toewijden, gaat de vrucht maar al te vaak voor het publiek verloren, dat er veelal het *Graeca non leguntur* op toepast. Is het niet een zonderling, maar tevens bedroevend, verschijnsel, dat te midden der algemeene opgewektheid in het staatkundige, en terwijl over de verkiezingen, de openbare godsvereering en de vrijheid van onderwijs zulk een levendige pennenstrijd gevoerd wordt, de zoo gewigtige bepalingen van het ontwerp omtrent de koloniën naauwelijks aan eenige toetsing worden onderworpen, en ten opzigte van het lot der koloniën en der twintig millioen zielen, die dáár aan de zorgen der Nederlandsche regering zijn toevertrouwd, zulk eene verregaande laauwheid en onverschilligheid blijkt te heerschen? Ook in de kamer der vertegenwoordigers heerschte tot nog toe veelal schromelijke onkunde omtrent deze belangen, eene onkunde, waaraan het alleen is toe te schrijven, dat de behandeling der koloniale zaken zich daar meest altijd om de koloniale baten als eenige spil bewoog, en men over de belangen van godsdienst, onderwijs en beschaving, over de wijsheid of dwalingen, de regtvaardigheid of de onregtvaardigheid van ons beheer over twintig millioen zielen, nimmer schier eene stem vernam, nimmer schier een gevoelen hoorde opperen. Alles loste zich daar tot dusverre op in eene financiële quaestie, en terwijl men de pogingen, om de belastingen in het moederland meer produktief te maken, als dwingelandij uitkreet, gold voor de koloniën die administratie steeds als de beste, die, ten koste van het zweet, en, wat meer is, van de hoogere ontwikkeling der Javanen, de grootste batige saldo's in 's lands kas wist te storten. Zelfs in de memorie van toelichting, die de Commissie aan haar ontwerp van gewijzigde grondwet toevoegde, is het aan het

1 Eenige staaltjes zijn verzameld in het ‘Tijdschrift voor Neêrl. Indië,’ Jaarg. VII, Dl. IV, bl. 457 en Jaarg. VIII, Dl. II, bl. 581.

weifelend oordeel en de twijfelachtige uitdrukkingen der bekwame staatsmannen, die haar zamenstelden, merkbaar, hoe weinig tot dusverre de koloniale aangelegenheden de aandacht der openbare meening getrokken hebben, hoe zelfs zij, die door de natie over het algemeen zoozeer als de juiste tolken harer gevoelens erkend worden, hier in het donker hebben rondgetast. '*Volgens getuigenis der zaakkundigste mannen* bestaat aldaar thans, bij gebreke van vaste grondslagen, menigerlei verwarring en duisternis.' Had dan de Commissie den gang der koloniale zaken niet opmerkzaam genoeg gadegeslagen, om de getuigenis der *geschiedenis* zelve in plaats van die eeniger zaakkundige mannen te stellen? Hadden de schrandere staatsmannen, die haar vormden, geene, ook maar eenigzins zelfstandige kennis van al wat er ten opzigte van het muntstelsel, den geldsomloop, de Javasche bank, de Handelmaatschappij, de verpligte leveringen in de Preanger-regentschappen, de overdrijving van het kultuur-stelsel, met name der indigo-teelt, in Cheribon en andere provinciën, de verdringing van den rijstbouw, het hoofdvoedsel der inboorlingen, door produkten voor de Europesche markt, het monopolie van de opium en van het zout, de landverhuringen, de kolonisatie, de Indische wetgeving, en duizend andere hoogst belangrijke zaken, is voorgevallen of te berde gebragt? Hadden zij de lotgevallen van Indië niet genoeg mede doorleefd, om zich, ten aanzien van die verwarring en dat gebrek aan vaste grondslagen, op eigen wetenschap te kunnen beroepen? '*Wij zijn zelfs genegen te denken*, dat aan de magt der gouverneurs-generaal door het ministerie van koloniën meer ruimte moet worden gelaten, dan sedert eene reeks van jaren het geval was.' Wij huldigen de juistheid der divinatie, in deze woorden opgesloten; maar de ervaring had, gelooven wij, meer kunnen leeren, en voldingend bewijzen, dat niets verderfelijker is voor de ontwikkeling der krachten van Neêrlandsch Indië, dan die noodlottige *duocratie* van den Minister van Koloniën en den Gouverneur-Generaal, die den laatsten genoegzame magt en vrijheid laat, om al het kwaad te stichten, dat door gebrekkige toepassing der beginselen van het koloniaal beheer, door de keuze van ongeschikte personen tot de gewigtigste posten, en dergelijke, over Indië kan

gebragt worden, maar hem het vermogen beneemt in de aangenomen beginselen van koloniaal bestuur zelve de geringste wijziging te brengen, zelfs waar die door het oogenblik dringend mogt gevorderd worden, zonder de toestemming van den op verren afstand geplaatsten en altijd van het tooneel der gebeurtenissen meer of min vervreemden minister.

Wat is de oorzaak van dat algemeen en overal zigtbaar gebrek aan kennis en belangstelling ten aanzien der koloniale aangelegenheden? Onzes inziens, vooral de sluijer, dien het gouvernement over den gang van het Indisch bestuur verspreid heeft, of, zoo men wil, de digte gordijnen, die aan het vorschend oog den blik in het glazen huis van den Heer Baud versperden. Er bestaat wel is waar voor den weetgierigen geene volstrekte onmogelijkheid, om door gezette nasporingen, door correspondentie, en door het vergelijken van alle berigten, die de drukpers in Indië en het moederland, in tijdschriften, brochures en uitvoeriger geschriften mededeelt, langzamerhand tot de kennis van den waren toestand van Indië door te dringen. Maar het is een vak van kennis, dat de algemeene aandacht niet tot zich lokt, en als het ware tot zijne beoefening dwingt, maar slechts toegankelijk wordt voor de volhardende pogingen dier weinigen, wie roeping of belangstelling in het heil des vaderlands, in weerwil dier tallooze moeijelijkheden, bij het gezet onderzoek der koloniale aangelegenheden bepaalt. Wel is waar is de mogelijkheid om in de zaken der koloniën dieper door te dringen in hooge mate vermeerderd, door het krachtig streven naar wetenschap, waarvan vooral het ‘Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië’ de tolk is, en heeft dit Tijdschrift, na eene negenjarige worsteling tegen het stelsel van geheimhouding, met den tienden jaargang, welks verschijning aan het hoofd dezer bladzijden door ons is aangekondigd, door eene goedgunstige beschikking van den Gouverneur-Generaal, eene hoogst belangrijke schrede gedaan op den weg der openbaarheid. Wel is waar heeft de ‘Landmail’ de middelen tot communicatie met Indië verbazend versneld en verbeterd, en aan schrijvers, die in Neêrlandsch Indië de behoeften mogten gevoelen om vrij over de koloniale belangen te spreken en te oordeelen, het middel verschaft om van de vrije drukpers in Nederland

tot openbaring hunner gedachten en gevoelens gebruik te maken. Wel is waar hoopt de schrijver dezer bladzijden eerlang in de gelegenheid te zijn, als eene vrucht van die verbeterde middelen van gemeenschap, de eerste aflevering eener reize over Java, Madura en Bali, door Dr. W.R. van Hoëvell, aan het Nederlandsch publiek te kunnen voorleggen, waarvan de auteur hem de uitgave heeft toevertrouwd, en die over de gebreken van het Indisch bestuur en den waren toestand onzer koloniën de gewigtigste revelaties bevat. Maar dat alles begint eerst sedert kort zijne vruchten te dragen, of vertoont ze ten deele eerst in eene echter met rassche schreden naderende toekomst. Geen wonder dus, dat het op het gros der natie nog geen' beslissenden invloed heeft uitgeoefend.

Men zou echter nog de vraag kunnen opperen, of de voorlichting der publieke opinie in het moederland over koloniale aangelegenheden, wel zoo bepaaldelijk de medewerking eener meer onbelemmerde drukpers in de Indische bezittingen zelve behoeven zou; of niet de gelegenheid die gerepatrieerde Indische ambtenaren en kooplieden, of de van wetenschappelijke zendingen teruggekeerde geleerden, bezitten, om door middel der drukpers in Nederland licht over de koloniale aangelegenheden te verspreiden, gevoegd bij de mogelijkheid voor hen, die zich nog bij voortduring in Indië ophouden, om hunne mededeelingen en opmerkingen in handschrift naar Europa te zenden en daar te doen ter perse leggen, toereikende hulpmiddelen verschaft, om de koloniale zaken van alle kanten toe te lichten? Wij gelooven haar ontkennend te mogen beantwoorden, en de ondervinding is er het bewijs voor. Maar ook de oorzaken zijn niet moeijelijk op te sporen. Waar men aan een stelsel van geheimhouding en onderdrukking van den publieken geest gedurende jaren is gewoon geweest, zal men zich niet dan met moeite daarvan emanciperen; de zienswijze van het gouvernement, aan de ambtenaren opgedrongen en met kracht en nadruk gehandhaafd, wordt bij velen langzamerhand door gewoonte tot hunne eigene; de uitsluitende rigting der Indische Maatschappij op het maken van fortuin onderdrukt bij velen langzamerhand de betere inspraken van het hart;

terwijl men eindelijk, in het moederland teruggekeerd, veelal nog niet zoo geheel van het ministerie van koloniën onafhankelijk is, en zich door gehoopte gunsten of gevreesde onttrekking van gunst laat terughouden van een vrij en des noods streng afkeurend oordeel. Wie zich over al deze bezwaren heenzetten, zijn vaak niet de zedigsten, niet de bekwaamsten, maar dezulken, wier antecedenten weinig vertrouwen inboezemen, of wier bedoelingen het gemakkelijk is bij het publiek in verdenking te brengen. Daarenboven mist men in het moederland, over de koloniën schrijvende, veelal de noodige bescheiden, en de middelen, om ze zich gemakkelijk te verschaffen; men mist den prikkel, die uit de ervaring van het werkelijk leven, uit wrijving en tegenstand geboren wordt; men heeft de haven der rust bereikt, en geeft zich vaak aan weelderige loomheid over; en terwijl dus alle omstandigheden zoo weinig tot schrijven aanmoedigen en uitlokken, heeft men een publiek tegen zich overstaan, dat niet met gretigheid naar elk verschijnsel uitziet, waardoor het zijne weetgierigheid naar koloniale zaken kan voldoen, zijn oordeel daarover kan vestigen of verbeteren, maar met trage onverschilligheid voorbijgaat, slechts met moeite uit zijne slaperigheid kan worden wakker geschud, en, bij het gebrek van hoogere inzigten, meestal dan alleen de ooren oprigt, wanneer er van batige saldo's sprake is, en van middelen, om Indië voor het moederland meer productief te maken. Geheel anders, wij durven het voorspellen, zou het resultaat zijn, indien in Indië zelve eene meer onbelemmerde drukpers aan elk de vrijheid gunde, om tot de openbaarheid der koloniale aangelegenheden bij te dragen, en des noods de zienswijze van het gouvernement met bescheidenheid te bestrijden, de verkeerde maatregelen aan te wijzen, en de middelen tot verbetering of herstel, die hem onder de aandacht kwamen, kenbaar te maken. Gelijk het ‘Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië,’ eerst als eene onmogelijkheid uitgekreten, maar door de redactie in weerwil der tallooze moeijelijkheden der eerste jaren met nadruk gehandhaafd, langzamerhand de motor is geworden eener verbazende en tot nog toe in Indië geheel ongekende bedrijvigheid op wetenschappelijk gebied, ten duidelijken bewijze, dat niets anders dan het ge-

brek aan *gelegenheid* de reden was der tot spreekwoord geworden werkeloosheid, zoo zoude ook op het gebied van staatsen staathuishoudkunde eene ruimere *gelegenheid* tot het mededeelen zijner denkbeelden weldra eene menigte pennen in beweging brengen, en wanneer het dan eindelijk aan het Nederlandsch publiek begon klaar te worden, dat in al dat gewrijf en geschrijf over de belangen der koloniën ook de hoogste belangen van het moederland betrokken waren, dan zou de laauwheid en onverschilligheid ophouden, en die blijde tijd geboren worden, zoo zeer door de commissie gewenscht, waarin *koloniën en moederland in naauwere gemeenschap van kennis en belang zullen komen*.

Ik heb tot dusverre de openbaarheid der koloniale aangelegenheden, en, als middel daartoe, een meer onbelemmerde werkkring der koloniale drukpers, alleen in verband beschouwd tot de vorming der openbare meening, en de terugwerking daarvan op de vertegenwoordigers der natie, aan wie voortaan zulk een aanzienlijk deel der wetgeving voor de overzeesche bezittingen zal worden toevertrouwd. Maar men meene niet, dat alleen langs dien omweg eene meerdere vrijheid in de koloniën, om zijne gedachten en waargenomen feiten te openbaren, voor Indië en het moederland nuttig zou kunnen worden. Zij zou ook regtstreeks menigen misslag onder de oogen van het gouvernement brengen, de handhaving van menig misbruik onmogelijk maken, en langzamerhand aan de regelen van goede staatkunde en gezonde staatshuishoudkunde ingang kunnen verschaffen, waar die tot nog toe op de schromelijkste wijze miskend worden. En om slechts een paar voorbeelden hier aan te halen: naauwelijks is het te denken, dat, bij eene zoodanige meerdere openbaarheid van den waren staat onzer koloniën, in de Preangerregentschappen nog het voor de massa der bevolking zoo uiterst drukkend, en voor niemand dan eenige Javaansche hoofden voordeelig, stelsel der verpligte leveringen in stand zou zijn gehouden, zelfs in weerwil, dat bij het Indische gouvernement zelf de overtuiging van het verderfelijke en onvergeeflijke dier door de regerings-reglementen gehandhaafde verdrukking dagelijks veld wint; en even weinig, dat het kultuurstelsel, - in zijn beginsel en bij behoorlijke regeling

eene weldaad zoowel voor Indië als voor het moederland,- door overdreven winzucht en gebrek aan statistieke kennis, in sommige streken van Java zoo buiten verhouding tot de produktieve krachten des lands en de behoeften van den rijstbouw zou zijn opgedreven, dat daardoor over de rampzalige bevolking de vreesselijke kwalen van armoede, hongersnood en verwoestende epidemiën zijn uitgestort. Ik onthoud mij van nadere ontwikkeling van het hier gezegde, en evenzeer van het bijbrengen van andere voorbeelden, die het niet moeijelijk zijn zou aanmerkelijk te vermenigvuldigen, dewijl al deze punten ter sprake komen in de eerlang door mij uit te geven reis van den Heer van Hoëvell, een man, wiens maatschappelijke stelling en grondige kennis der Indische aangelegenheden aan zijne mededeelingen en oordeel oneindig meer ingang bij het publiek zullen verschaffen, dan ik mij voor mijne woorden zou mogen beloven.

Het is mijn wensch geweest, door hetgeen ik tot dusverre schreef, iets bij te dragen tot de bevordering dier meerdere openbaarheid in koloniale zaken, niet slechts door ruimere mededeeling van gouvernementswege, maar ook door eene onbeperktere werking der drukpers, die ik zoowel voor het moederland als voor Indië van zulk een onberekenbaar belang beschouw. Ik deed het echter niet met het doel, om de opneming van het beginsel der vrije drukpers voor de koloniën in de vast te stellen nieuwe grondwet aan te bevelen, maar alleen om op de belangrijke vraag, die weldra bij het vaststellen der reglementen op het beleid der regering in aanmerking zal moeten komen, reeds bij voorraad de aandacht te vestigen. Indien men vasthoudt, dat de grondwet voor het koningrijk der Nederlanden ten opzigte der koloniën niets anders behoort te bevatten, dan de bepaling, in hoeverre en op wat wijze de hooge staatsmagten in het moederland invloed zullen hebben op het koloniaal bestuur, en, met de memorie van toelichting op het thans aangeboden ontwerp (wat mij volkomen juist toeschijnt), *de reglementen op het beleid der regering beschouwt als uitmakende de grondwet der bezittingen en koloniën*, dan spreekt het van zelve, dat, wanneer wij de vraag der koloniale begrooting ook hier ter zijde stellen, met uitzondering der vaststelling van de reeds vroeger

genoemde groote beginselen, invloed van de vertegenwoordiging der natie op de wetgeving in de koloniën, en openbaarheid in koloniale aangelegenheden van de zijde der regering, in de gewijzigde grondwet weinig aan het reeds vroeger ten aanzien der koloniën bepaalde kon worden toegevoegd, en vele der belangrijkste vraagstukken omtrent het koloniaal beheer eerst bij de vaststelling der reglementen zullen kunnen ter sprake komen. Wij vertrouwen echter, dat ook die vaststelling, gelijk die van zoo vele andere uit de gewijzigde grondwet voortvloeijende bijzondere wetten, niet lang zal achterwege blijven, en achten het daarom raadzaam reeds nu onze stem voor de meer onbelemmerde werking der drukpers in Indie te verheffen, in de hoop van dat beginsel óf erkend, óf de onhoudbaarheid daarvan op bevredigende gronden aangewezen te zien.

Het komt mij voor, dat om het publiek omtrent deze vraag, zoo veel als in mijn vermogen is, in te lichten, nog twee punten vooral opzettelijke behandeling behoeven. Ik stel mij daarom voor: vooreerst een kort historisch en statistisch overzigt te geven van den toestand der drukpers in Nederlandsch Indie, vooral wat de openbare aangelegenheden betreft, waarbij dan ook tevens de reden blijken zal, waarom deze beschouwingen met de aankondiging der nieuwe serie van het ‘Tijdschrift voor Neerlandsch Indië’ gepaard gaan; en ten anderen de gronden, waarop eene meer onbelemmerde werking der drukpers in de koloniën tot dusverre geweigerd is en welligt nog kan bestreden worden, althans voor zooverre zij mij bekend zijn, aan eene nadere toetsing te onderwerpen. Ik zal mij daarbij nu en dan bedienen van inlichtingen en aanwijzingen, die ik aan het handschrift der reize van den Heer van Hoëvell te danken heb, maar met zorgvuldige aanwijzing van hetgeen van hem ontleend is, opdat het moge dienen, om op het hoogst belangrijke werk, waarvan reeds eenige bladen zijn afgedrukt, en weldra een eerste gedeelte het licht zal zien, door eene enkele proeve van den inhoud, de belangstellende aandacht van het publiek reeds bij voorraad te vestigen.

De drukpers is in Nederlandsch Indië aan geene enkele wettelijke bepaling onderworpen; geen verbod, geene veror-

dening tot beteugeling van hare buitensporigheden wordt ergens aangetroffen. Men zou dus wanen de onbeperktste vrijheid hier aan te treffen, maar de preventieve maatregelen der regering maken alle verbod of beteugeling overbodig. Er is geene drukpers, behalve die van het gouvernement, of althans de zoodanige, die onder het onmiddellijk opzigt der regering geplaatst is. De wil van den Soeverein treedt in de plaats van alle wet of regeling; niemand kan eene drukkerij oprigten zonder zijne speciale vergunning; niets kan in den regel ter perse gelegd worden, zonder onder de oogen van gouvernementsambtenaren te komen, die van de strengste instructiën voorzien zijn, om alles, wat naar pólitiek of beoordeeling van regeringsdaden zweemt, indien het niet met de aangenomene beginselen overeenstemt, op het zorgvuldigste te weren. Waarschijnlijk is er dan ook wel geen land ter wereld, dat onder eene Christelijke regering staat, waar minder wordt gedrukt en geschreven, dan in Neerlandsch Indië. Te Batavia heeft men, uitgenomen de landsdrukkerij, waar thans, behalve de ‘Javasche Courant,’ weinig anders gedrukt wordt dan staten, reglementen en andere voor de administratie benoodigde stukken, alleen nog die van het Bataviaasch Genootschap, de eenige, waar uitgebreidere geschriften en bepaaldelijk werken van letterkundigen of wetenschappelijken inhoud ter perse worden gelegd. Er bestaat verder nog eene drukkerij te Samarang, doch, behalve een onbeduidend advertentieblaadje, wordt er niets ter perse gelegd, dan eenige schoolboekjes, en verder hetgeen voor den handel en ten gerieve van partikulieren moet dienen, als manifesten, rekeningen, uitklaringen, catalogussen en dergelijken. Nog onbeduidender is de drukkerij te Soerabaja, waar echter mede wekelijks een advertentieblaadje in het licht verschijnt. Andere persen worden op geheel Java, ja in geheel Nederlandsch Indië, niet aangetroffen. Het eenige dagblad, dat eenigzins dien naam mag voeren, is de ‘Javasche Courant,’ die door de regering zelve wordt uitgegeven, ‘het eenige periodieke geschrift,’ zegt de Heer van Hoëvell, ‘waarin op eene zeer eenzijdige en onvolledige wijze nu en dan aan de goede ingezetenen wordt medegedeeld, wat er al zoo in de wereld voorvalt.’ De Javasche

Courant is inderdaad een waar tegenbeeld van hetgeen de Nederlandsche Staatscourant jaren lang geweest is, en heeft misschien haars gelijken niet in achterhoudendheid van hetgeen het meest de aandacht des publieks verdienen zou. De aangelegenheden van Bali mogen er een bewijs van leveren. Dezer dagen hebben de Nederlandsche dagbladen de manifesten medegedeeld, waarbij, door den Gouverneur-Generaal, aan de vorsten van Klongkong, Karangassem en Boleling de oorlog verklaard wordt, en men heeft er uit kunnen zien, hoe reeds dadelijk na de expeditie van 1846 die vorsten gepoogd hebben de verpligtingen, die zij op zich hadden genomen, te ontduiken, en zich aan eene reeks van schendingen der gesloten verdragen hebben schuldig gemaakt. In de berigten, geplaatst in het eerste nommer van den thans door ons aangekondigden tienden jaargang van het Tijdschrift voor N.I., dat met het laatst van Maart is in het licht verschenen, wordt reeds de aanstaande expeditie naar Bali als de voornaamste politieke aangelegenheid voorgesteld, welke gedurende die maand de aandacht der ingezetenen van Nederlandsch Indië tot zich had getrokken. De laatste berigten intusschen, die toenmaals de Javasche Courant aangaande Bali had medegedeeld, kwamen voor in haar nommer van 8 Mei, 1847, en waren van dien aard, dat zij toen alle vrees voor het hervatten van vijandelijkheden met de vorsten van Boleling en Karangassem moesten wegnemen.

Behalve de Javasche Courant kent Nederlandsch Indië geene andere dagbladen, dan de reeds genoemde advertentieblaadjes van Soerabaja en Samarang, die, hoe onschuldig ook, nimmer zonder het fiat van den officier van policie in het licht mogen verschijnen; alle andere pogingen, om dagbladen uit te geven, zijn mislukt; de daartoe strekkende verzoeken zijn altijd door de regering van de hand gewezen, en het monopolie der Javasche Courant in het verspreiden van politiek nieuws en politieke beschouwingen is ten strengste gehandhaafd.

Deze Javasche Courant, die tot vóór tien jaren het eenige periodieke geschrift was, dat in Nederlandsch Indië in het licht verscheen, en, schoon sedert nevens haar eenige tijdschriften zijn opgekomen, die bij maandelijksche of drie-

maandelijksche afleveringen worden uitgegeven, het eenige eigenlijk gezegde dagblad gebleven is, verdient wel, dat wij wat langer bij hare geschiedenis vertoeven[1]. De Oost-Indische Compagnie dreef het stelsel van geheimhouding, ja, van wantrouwen, zoo ver, dat hare bewindhebberen zich zelfs het regt aanmatigden, ‘om de brieven aan particulieren te lezen, om te zien of ze ietwes ten nadeele van de Compagnie inhielden.’ Onder zulk een stelsel was het niet mogelijk, dat eenig wetenschappelijk tijdschrift of zelfs eenige courant of nieuwsblad het licht zag. De Gouverneur-Generaal van Imhoff, een man, die zich in vele opzigten boven de bekrompenheid zijner tijd- en landgenooten verhief[2], had wel bij besluit van 9 Februarij, 1745, den eersten gezworen klerk ter secretarie der Regering het zamenstellen en drukken eener Courant opgedragen, maar het bestaande systeem duldde dit niet, en reeds den 20sten November van hetzelfde jaar werd de voortzetting dier onderneming verboden. In 1782 deed het toen sedert vier jaren opgerigte Bataviasche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen de vraag: ‘om uit het beredeneerd plan van alle geleerde genootschappen in Europa, en de opgave van alle letterkundige en periodieke werken, op te geven, het beste plan voor een letterkundig nieuwspapier.’ Doch de tijden

1 De bouwstoffen hiertoe levert ons het Tijdschrift voor N.I., Jaarg. VI, D. II, blz. 177, vgg.

2 Men vergelijke b.v. de volgende artikels uit zijne memorie, in 1741, als raad van Indië, onder den titel van: ‘Beschouwingen over den tegenwoordigen staat der O.I. Compagnie,’ aan de Directeuren der Comp. aangeboden (medegedeeld in het Tijds. voor N.I., Jaarg. IX, D. III, blz. 120):
‘Behalve de lagere scholen, dienen er te Batavia andere inrigtingen te wezen, waar de jeugd alles moet kunnen leeren, wat tot eene goede opvoeding behoort.’
‘Elke gemeente dient haren eigen predikant te hebben, terwijl nu vele plaatsen, waar zich een aantal lidmaten bevindt, er van verstoken zijn.’
‘Er bestaat groote noodzakelijkheid tot het bouwen van kerken in de omstreken van Batavia, en tot het vestigen van scholen voor kinderen en jonge lieden.’
‘Indien de drukpers te Batavia tot dien trap van volmaaktheid gebragt werd, dat de inboorlingen er bijbels in allerlei talen konden drukken, zou dat zeer nuttig zijn ter bevordering der Godsdienst.’
Hoe ver is men niet zelfs nu nog ten achteren bij deze verlichte wenschen van den Baron van Imhoff!

werden weldra zoo ongunstig, dat de beantwoording der vraag, zoowel als de verwezenlijking van het plan, achterwege bleef. Het genootschap bepaalde zich tot het uitgeven zijner werken in elkander met lange tusschenpoozen, soms van zes en meer jaren, opvolgende boekdeelen, die intusschen de zucht naar kennis voor geheele verstikking behoedden.

In het laatst der vorige eeuw, kwam het eerst een periodiek geschrift tot stand, waarvan de gewigtige inhoud genoegzaam wordt gekarakteriseerd door den titel van ‘Vendunieuws.’ Aan den maarschalk Daendels behoort de eer van ook hier het eerst iets beters te hebben tot stand gebragt. Hij gelastte de uitgave van een weekblad, bekend onder den naam van ‘Bataviasche Koloniale Courant,’ hetwelk op Vrijdag 5 Januarij, 1810, het eerst het licht zag. Bij de toenmaals zoo zeer gestremde communicatie was het dikwijls hoogst moeijelijk, om het dagblad met genoegzaam belangrijke mededeelingen te vullen, en dat gaf aanleiding, dat men daarin soms berigten omtrent de handelingen der regering aantrof, die men het later geraden vond weder te onderdrukken. Onder het Engelsch tusschenbewind werd deze Courant voortgezet onder den naam van ‘Java Government-Gazette,’ en bevatte toen, behalve vele letterkundige bijdragen, schier alles, wat er in dat tijdvak merkwaardigs is voorgevallen. Onder den ouden naam van ‘Bataviasche Courant’ verscheen den 19den Augustus, 1816, een nommer, waarbij de teruggave der kolonie aan hare regtmatige bezitters officieel werd aangekondigd. Onder het vrijzinnig bestuur van den Baron van der Capellen, van 1816-1826, beleefde dit nieuwsblad het tijdperk van zijnen hoogsten bloei. De Gouverneur-Generaal gelastte den Algemeenen Secretaris der regering, om allen, die daartoe bekwaam en genegen waren, uit te noodigen, om ten beste der courant alle berigten te willen mededeelen, die voor den staatsman, den zeeman of den koopman belangrijk geacht worden en tot vermaak en leering van het publiek strekken konden, opdat die courant, naar de eigene woorden van den Gouverneur-Generaal, zou worden ‘een middel tot uitbreiding van kennis onder de ingezetenen zelve, en eene bron, waaruit eenmaal, door den Geschiedschrijver, den

Natuuronderzoeker en den Aardrijkskundige, belangrijke bijdragen zouden kunnen worden getrokken.' Algemeen vond die uitnoodiging bijval, en bijkans geen nommer der Bataviasche Courant verscheen in dat tijdvak, zonder belangrijke bijdragen voor de kennis der koloniën te bevatten. Onder den Kommissaris-Generaal du Bus de Gisignies, van 1826-1830, handhaafde dit dagblad, onder den veranderden naam van 'Javasche Courant,' zijnen roem door het licht, dat het hoog gezag omstraalde, ook voor het publiek te doen schijnen, maar werd dikwijls ontsierd door scherpe afkeuring der handelingen van het vorig bestuur, die vaak in persoonlijkheden ontaardde. Later zonk deze courant onder het meer en meer veld winnen van het oude stelsel van geheimhouding, tot steun der autocratie, langzamerhand tot de vroegere onbeduidendheid terug, en werd, wat zij thans nog is, met uitzondering der officiele mededeeling van besluiten en andere stukken der regering, eene schrale, onvolledige, eenzijdige en vaak zeer achterlijke kronijk van het voornaamste wat op het wereldtooneel voorvalt, en waarin zelfs de koloniale aangelegenheden dikwijls bij de nieuwstijdingen uit Europa op den achtergrond staan.

Maar de opgewekte zucht naar kennis kon niet rusten, of zich zonder het bezit van een orgaan ter verspreiding van wetenschap tevreden houden. Reeds in 1834 werd in het Bataviaasch Genootschap het plan geopperd van een Tijdschrift, door de directie te redigeren. De meerderheid der directie echter verklaarde zich tegen dit voornemen, uit vrees dat het aan genoegzame bouwstoffen en medewerkers zou ontbreken. In 1837 echter vereenigden zich de Heeren S.A. Buddingh, P. Mijer en W.R. van Hoëvell tot de redactie van een Tijdschrift, aan de kennis van Nederlandsch Indië gewijd, en hadden het geluk voor dit plan de belangstelling op te wekken van den Gouverneur-Generaal de Eerens, die bij besluit van 10 Januarij, 1838, de uitgave daarvan toestond onder den titel van 'Tijdschrift voor Neerlands[ch] Indië,' maar onder de uitdrukkelijke bepaling, dat de redactie zich van het behandelen van *politieke onderwerpen* zou onthouden, en bij den minsten twijfel omtrent de politieke strekking van eenig stuk, dat in originali aan den Algemee-

nen Secretaris, ter bekoming van beslissing, zou inzenden, zonder dat, waar geen bepaald verbod werd gegeven, de verantwoordelijkheid der uitgevers daardoor zou worden opgeheven. Reeds in April van hetzelfde jaar werd het eerste nommer in klein octavo in het licht gegeven, en verder de uitgave bij maandelijksche afleveringen geregeld voortgezet; de vierde jaargang onderging reeds eenige wijziging in den vorm, door meerdere uitgebreidheid en grooter formaat; met den zesden jaargang klom de omvang van twee tot vier boekdeelen in het jaar; en onder gedurige toeneming zoowel van de menigvuldigheid en belangrijkheid der bijdragen, als van de belangstelling des publieks[1], maar tevens onder velerlei moeijelijkheden en strijd, om het beginsel van openbaarheid tegenover de bekrompenheid der regering of harer dienaren, zette het zijne publicatie voort, tot die in Mei des vorigen jaars bij het vijfde nommer van den negenden jaargang plotseling gestaakt werd, ten gevolge van ernstige met het gouvernement gerezen moeijelijkheden, die deze schoone onderneming met volslagen vernietiging bedreigden. Eer wij hierover nader spreken, vestigen wij de aandacht op eenige besluiten der regering, die ten deele ook met de geschiedenis van het Tijdschrift en eenige andere later ontstane periodieke geschriften in verband staàn, ons de opkomst der drukkerij van het Bataviaasch Genootschap, nevens de landsdrukkerij, zullen doen kennen, en ons in het beurtelings geven en nemen der regering de geschiedenis zullen voorhouden der worsteling van het stelsel van geheimhouding met de naar openbaarheid strevende rigting van onzen tijd.

De landsdrukkerij was tot in 1842 de eenige in Nederlandsch Indië, met uitzondering der beide persen, die de Engelsche Zendeling W.H. Medhurst gedurende eene reeks van jaren te Parapattan in beweging hield, ter uitgave van geschriften tot bevordering des Christendoms, in de Nederduitsche, Engelsche, Maleische en Chinesche talen, zonder ooit aan eenige bemoeijelijking of censuur van de zijde der Nederlandsche Regering te worden onderworpen. Wegens

1 Men vergelijke wat ik over het Tijdschrift voor N.I. mededeelde in ‘de Gids,’ 1847, Boekbeoord. blz. 6.

de te uitgebreide werkzaamheden aan de landsdrukkerij werd het XVIIIde Deel der werken des Genootschaps, dat in 1842 in het licht verscheen, ingevolge eene aanbieding van den Heer Medhurst, op de pers van het Zendelinggenootschap te Parapattan gedrukt. Tevens echter werd bij besluit van den 29sten April van hetzelfde jaar door het gouvernement, op verzoek der directie van het Genootschap, autorisatie verleend tot kosteloozen afstand aan het Genootschap van de reeds vroeger tot het afdrukken der Verhandelingen gebruikte drukletters, onder de verpligting, om, wanneer daarvan geen gebruik meer zou worden gemaakt, die weder bij 's lands drukkerij te doen inleveren. Dit besluit werd nader gewijzigd door dat van 28 Junij, 1842, waarbij magtiging verleend werd, om in plaats dezer oude drukletters een stel nieuwe drukletters en verder al het benoodigde materieel tot het drukken der Verhandelingen kosteloos aan de directie, maar onder dezelfde voorwaarde, te verstrekken, welke voorwaarde bij besluit van 11 November, 1842, met weigering van het verzoek, ‘om op de pers van het Genootschap ander gewoon los drukwerk ten behoeve van partikulieren te mogen verrigten, en ook te doen drukken werken van meer omvang’ na daartoe bekomen autorisatie, nader dus werd verduidelijkt: ‘dat, na het afdrukken van elk deel der Verhandelingen van het Genootschap, het stel drukletters en het overige materieel, van Gouvernementswege verstrekt, weder bij 's Lands drukkerij moeten worden ingeleverd, totdat de noodige bouwstoffen zullen verzameld zijn, om met den afdruk van een volgend deel der Verhandelingen eenen aanvang te maken.’

Ziedaar de geringe beginselen der drukkerij, die thans de gewigtigste is in Nederlandsch Indië, en de eenige die aan de belangen van wetenschap en letteren gewijd is. Reeds bij besluit van 11 Januarij, 1843, werd haar toestand aanmerkelijk verbeterd, doordien alstoen magtiging verleend werd, om het reeds gemelde stel drukletters en het daarbij behoorend materieel in vollen eigendom aan het Genootschap af te staan, echter met handhaving der weigering van het verzoek, om de pers van het Genootschap voor allerlei drukwerk dienstbaar te stellen. Intusschen werd bij besluit van 5 Mei,

1843, te kennen gegeven, dat deze weigering haren grond had in de meening, dat op de drukkerij van het Genootschap Gouvernements-personeel zoude gebezigd worden, en thans, onder uitdrukkelijke bepaling, dat bedoeld personeel, in geen geval, gedurende den tijd dien hetzelve bij 's lands drukkerij behoorde werkzaam te zijn, met toezigt of arbeid op de drukkerij des genootschaps zou worden belast, tot wederopzeggens vergund, om op de pers van het genootschap te drukken ‘alle stukken van geringen omvang, welke slechts tot bepaalde einden voor den handel en ten gerieve van partikulieren moesten dienen, zoo als: manifesten, rekeningen, uitklaringen, catalogussen en dergelijke.’ Ten gevolge dezer besluiten kreeg de drukkerij des Genootschaps zoodanige uitbreiding, dat volgens het den 9den October, 1843, ingediend verslag des genootschaps (bl. LXXVIII) reeds twee vertrekken voor de drukkerij waren afgezonderd, waaraan weldra nog een derde zou worden toegevoegd. Nog voor het einde van 1843 verliet het XIXde Deel der verhandelingen de pers van het Genootschap, en werd sedert reeds door twee andere gevolgd, terwijl volgens de laatste berigten ook voor het XXIIste Deel de bouwstoffen gereed en voor een goed gedeelte afgedrukt waren[1].

Het ‘Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië’ werd tot Mei, 1844, gedrukt ter landsdrukkerij, maar de redactie ondervond dikwijls de grootste moeijelijkheid in het geregeld uitgeven harer nommers, ten gevolge der werkzaamheden, waarmede deze drukkerij vaak overladen was. Vooral was deze moeijelijkheid vermeerderd, doordien sedert het begin van dat jaar een ander periodiek werk, ‘het Indisch magazijn’ getiteld, en geredigeerd door den Heer E. de Waal, bij dezelfde inrigting werd ter perse gelegd, waardoor de krachten, die anders alleen aan het Tijdschrift voor N.I. gewijd werden, over beide maandwerken moesten verdeeld worden. Dit gaf aanleiding tot het verzoek der redactie van laatstgemeld Tijdschrift, om haar werk, met uitzondering van de Javaansche en Maleische bijdragen, voortaan op de pers van het Bataviaasch Genootschap te laten drukken, wat bij besluit

1 Zie het verslag des genootschaps van 8 Mei, 1847, blz. 7.

van 27 Mei, 1844, goedgunstig werd toegestaan. Bij hetzelfde besluit echter werd gedifficulteerd in het verzoek der Redactie, om in het door haar uitgegeven Tijdschrift ook de staatkunde van Nederlandsch Indië te mogen behandelen, en zij hieromtrent herinnerd aan de bepalingen van het besluit van 10 Januarij, 1838, welke wij hier boven hebben medegedeeld. Omstreeks denzelfden tijd werd de Redactie van het Tijdschrift ernstig verontrust door de publikatie van den waarnemenden Gouverneur-Generaal Reynst, van 19 Mei, 1844, waarbij onder anderen bepaald werd, ‘dat niemand, van wat rang of stand hij zij, zoogenaamde Gouvernements-stukken *textueel* of *extractsgewijze* zal mogen inlasschen in boeken of openbare geschriften, zonder daartoe van regeringswege te zijn gemagtigd geworden, en dat wie zoodanige stukken *door den druk* of anderzins openbaar maakt, schuldig is *aan ontvreemding van 's lands eigendom of misbruik van vertrouwen*, en onderhevig aan de straffen op zoodanige misdrijven bepaald.’ Bij een adres van 26 Novemb., 1844, beklaagde zich de Redactie, dat, ‘sedert het emaneren van deze wet, vele collaborateurs van het Tijdschrift voor N.I. zich huiverig betoond hadden, om verder daartoe mede te werken, eensdeels, omdat het bijkans niet mogelijk is wetenschappelijke bijdragen, althans nopens de oude geschiedenis en het voormalig bestuur dezer gewesten, te schrijven, zonder, zelfs geheel onwillekeurig, extracten van zoogenaamde Gouvernements-stukken mede te deelen, en anderdeels, omdat zij zich ongaarne blootstellen wilden aan beschuldigingen en bestraffingen, beleedigend voor hun karakter en verderfelijk voor hun bestaan.’

‘Hoezeer de Redactie,’ dus vervolgt dit merkwaardig adres, ‘niet deelt in het vrij algemeen bestaande gevoelen, dat het de bedoeling der onderhavige publicatie zijn zou, om ieder ambtenaar, die louter in het belang der wetenschap gebruik maakt van Gouvernements-stukken, schuldig te houden aan de overtredingen in art. 6 dier wet omschreven, omdat aan het Gouvernement niet ligtvaardig mag worden verweten, dat hetzelve de zoo hoog gewaardeerde beoefening der wetenschappen in de categorie der *misdrijven* zou wenschen opgenomen te zien, heeft echter de redactie deze hare

overtuiging niet aan anderen mogen opdringen, omdat althans de *letter* der onderwerpelijke wet voor eene meer strikte uitlegging vatbaar is.' De Redactie eindigde haar adres met het eerbiedig verzoek, dat dit voor den bloei, ja welligt voor het bestaan van haar Tijdschrift zoo noodlottig verschil van meening mogt worden opgehelderd, door eene verklaring van den Gouverneur-Generaal, 'of onder de Gouvernements-stukken, welke niet door middel van het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indie mogen worden uitgegeven, ook gerangschikt moeten worden, dezulke, waarvan de Redacteur *alleen in het belang en tot nut der wetenschappen* gebruik maakt,' en had het genoegen, bij besluit van 15 Januarij, 1845, deze vraag ontkennend te zien beantwoorden, echter met handhaving der vroegere bepalingen omtrent de volstrekte buitensluiting van alles wat met de politiek in verband staat[1].

Gelijk het natuurlijk gevolg is van een toestand, die door geene voor allen gelijke wet, maar door de van luim en gunst (en soms van vrees) afhankelijke willekeur eener soevereine magt is te weeg gebragt, zoo was ook de verhouding tot het gouvernement bij de redactie van het Indisch Magazijn, welks uitgave echter na twee jaren weder gestaakt werd, eene geheel andere, dan bij de redactie van het Tijdschrift voor N.I. Terwijl den Heer van Hoëvell, als redacteur van het laatste, de preventieve censuur werd bespaard, waarschijnlijk wijl men van zijn' stand en karakter de stipte inachtneming verwachtte van de herhaalde besluiten, waarbij hem de behandeling van politieke onderwerpen verboden werd, of men die door zijne verantwoordelijkheid genoegzaan gewaarborgd achtte, werd daarentegen aan den Heer de Waal vergund 'in zijne afleveringen ook opstellen op te nemen over de staatkunde van Nederlandsch Indië, maar moest hij zich aan eene voorafgaande censuur van elke bladzijde onderwerpen'[2]. Het 'Natuur- en Geneesk. Archief,' dat zich, sedert den VIden Jaargang, onder de redactie van de Heeren M.J.E. Muller,

1 Men zie het bedoelde adres en het daarop ontvangen antwoord *in extenso* medegedeeld in het 'Tijdschrift voor N.I.,' Jaarg. VII, Dl. I, bl. 115, vgg.

2 Woorden van den Heer van Hoëvell in zijne ter perse liggende reis, Hoofdst. VI.

P.A. Fromm en P. Bleeker, van het Tijdschrift voor N.I. had afgezonderd, om in driemaandelijksche afleveringen, nevens de afzonderlijke uitgave der in het eerste, vierde, zevende en tiende nommer van elken jaargang van laatstgenoemd Tijdschrift, onder de rubriek *Natuurkunde*, geplaatste artikelen, ook de voor een grooter publiek minder geschikte en meer streng wetenschappelijke stukken uit het gebied van Natuur- en Geneeskunde, die bij de redactie inkwamen, publiek te maken, had, waarschijnlijk ten gevolge van zijn' minder gevaarlijken inhoud, het voorregt van aan geenerlei censuur of speciaal toezigt onderworpen te zijn. Men erkent in deze ongelijkheid de handelingen van hetzelfde gouvernement, dat den Engelschen Zendeling Medhurst alles liet drukken wat hij wilde, en het onnoozele advertentie-blaadje van Samarang aan het *fiat* der policie onderwerpt.

Het bleek intusschen aan de redactie van het Tijdschrift voor N.I. niet slechts door de boven aangehaalde publicatie van 19 Mei, waarvan echter de noodlottige gevolgen, gelijk wij zagen, nog gelukkig werden afgewend, dat de schoone dagen voorbij waren, waarin de Gouverneur-Generaal de Eerens door zijne aanmoediging en bescherming de uitgave van het Tijdschrift geschraagd had, en de Algemeene Secretaris van het Gouvernement, door raad en daad, maar vooral ook door mededeeling van belangrijke stukken en berigten, uit 's Gouvernements Archief geput, de taak der redactie aanmerkelijk had verligt[1]; weldra werd zij door nieuwe, haar in den weg gelegde moeijelijkheden gewaar, dat hare pogingen tot verspreiding van kennis en verlichting, meer den onwil dan de sympathie van het Gouvernement opwekten. Een paar perioden, die, naar men zeide, het misnoegen van den Soesoehoenan en andere Javaansche grooten hadden opgewekt (eene schier onverklaarbare zaak bij personen, die de Nederlandsche taal doorgaans zoo weinig kundig zijn), hadden het besluit ten gevolge van 4 Julij, 1845, waarbij bepaald werd dat de redacteur van dat Tijdschrift voortaan onder eene naauwere censuur zou gebragt worden. Omstreeks denzelfden tijd ondervond de Heer van Hoëvell allerlei zwarig-

1 Zie Tijdschrift v.N.I., jaarg. VI, Dl. II, blz. 183, 184.

heden in de volvoering van zijn plan ter uitgave van een nieuw periodiek geschrift, onder den titel van ‘Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in N. Indië.’ - ‘Reeds in April, 1845,’ schrijft hij daaromtrent in de voorrede van het later verschenen eerste nommer, ‘heb ik het eerste rekwest omtrent die uitgave aan het Gouvernement ingediend; er schenen echter moeijelijkheden en bezwaren tegen de inwilliging daarvan te bestaan, althans eene gunstige beslissing op een tweede den 17den Julij, 1845, ingediend rekwest bleef achterwege, zoodat ik mij verpligt rekende, onmiddellijk na de komst van den Heer Rochussen in deze gewesten, den 3den November l.l. mij tot Z. Exc. te wenden, ten einde van Hoogstdezelve de toestemming te verkrijgen, tot het ten uitvoer brengen van mijn voornemen.’ Inderdaad gaf de Heer Rochussen reeds bij besluit van 25 November zijne toestemming tot de uitgave van dit nieuwe Tijdschrift[1], terwijl hij tevens op de vertoogen van den Heer van Hoëvell, aangaande het bezwarende van het besluit van 4 Julij 1845, dit besluit weder buiten werking stelde, en dus het Tijdschrift voor N.I. op nieuw van alle naauwere censuur onthief. Inmiddels had de directie van het Bataviaasch genootschap in een belangrijk gebrek harer drukkerij voorzien. Tot nog toe miste zij de noodige typen om Maleische en Javaansche werken te drukken, en was dus genoodzaakt bij de uitgave van teksten in die talen tot de Landsdrukkerij hare toevlugt te nemen. Om diezelfde reden werden ook de teksten in die talen, voor het Tijdschrift voor N.I. bestemd, nog altijd op 's Lands drukkerij ter perse gelegd. In 1845 ontbood de directie een volledig stel Javaansche en Maleische typen uit het moederland, die haar door de tusschenkomst van den Heer J. van der Vinne weldra tot hare volkomene tevredenheid werden bezorgd[2]. Zij was dus nu zoowel voor hare eigene werken als voor de uitgave van het Tijdschrift voor N.I. geheel van de Landsdrukkerij onafhankelijk. Sedert den aanvang van 1846 kwamen, behalve de reeds genoemde

1 Vgl. ons artìkel in ‘de Gids,’ 1847, Boekbeoord. bl. 8, vgg.
2 Zie het verslag van 4 Febr. 1845, blz. 78, 79, en dat van 8 Mei, 1847, blz. 103.

geschriften, ook de driemaandelijksche afleveringen van het ‘Natuur- en Geneeskundig Archief’ en van het ‘Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin’ geregeld van hare pers, terwijl zij tevens menig ander belangrijk werk van wetenschap en letteren in het licht zond. Hiertoe rekenen wij vooral de Javaansche vertaling der ‘Arabische Nachtvertellingen’ van den Heer Winter, die door de Javanen met zooveel graagte ontvangen en gelezen werd, den ‘Index op het Staatsblad voor Nederlandsch Indië’ door den Heer Cantervisser, het letterkundig jaarboekje ‘Warnasarie,’ waarvan wij in het Bibliographisch album eener volgende aflevering van ‘de Gids’ eenig nader verslag hopen te geven, de ‘Ontleed- en Natuurkundiǵe beschouwingen over het menschelijk ligchaam en leven, naar aanleiding van demonstratiën op het kunstcadaver van Dr. Auzoux, gehouden in het Batav. Gen. van Kunsten en Wetenschappen,’ door J. Munnich[1], en, naar het schijnt, een aantal kleinere stukken, die niet ter onzer kennis gekomen zijn.

Intusschen bleek het spoedig aan nieuwe *entraves* ter belemmering der vrije ontwikkeling van de drukpers, dat ook de persoonlijke gezindheden van den Gouverneur-Generaal, bij het in Nederlandsch Indië gehandhaafde stelsel, geen genoegzamen waarborg opleveren tegen den verderfelijken invloed van de routine der bureaux, waar het beginsel van stipte geheimhouding zoolang heeft voorgezeten, en van de ultraconservatieve begrippen van sommige ambtenaren, die het eenig heil van Indië, en van het moederland door Indië, in een' zooveel mogelijk stationnairen toestand, en in het weren van allen vooruitgang en ontwikkeling zien. Ofschoon de Heer Rochussen zijne belangstelling in de intelllectuële en morele aangelegenheden van Indië, niet slechts door de beide bovengenoemde besluiten, maar ook b.v. door de opheffing van het beslag, dat nog altijd op de Javaansche Bijbelvertaling van den Zendeling Bruckner rustte, en door het gedenkwaardig besluit van 28 Febr., 1846, omtrent de wetenschap-

1 Grootendeels ook afgedrukt in het Tijdschr. v.N.I., jaarg. VIII en IX. Indien wij ook dit werk *belangrijk* noemen, is het met oog op den toestand van N.I.; een oordeel matigen wij ons niet aan.

pelijke zending van den Heer Friederich naar Bali[1], en andere dergelijke maatregelen, had aan den dag gelegd, werd hem echter later het middeleeuwsch besluit van 29 Januarij, 1847, afgewrongen, en kon hij de tusschen den Heer van Hoëvell en den Algemeenen Secretaris van het Gouvernement, C. Visscher, over de uitgave van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië gerezen verschillen niet voorkomen, ofschoon zijne latere tusschenkomst het gevreesde gevaar heeft afgewend, dat, ten gevolge dier verschillen, de uitgave van genoemd Tijdschrift, te midden van een overvloed van bouwstoffen en van een steeds toenemend aantal abonnementen, voor altijd zou worden gestaakt.

Het besluit van 29 Jan., 1847, was het gevolg van een schrijven van den Algemeenen Secretaris van 12 December, 1846, aan de besturende leden van het Bataviaasch Genootschap, waarbij hun, op grond dat uit verschillende aankondigingen in de Javasche Courant gebleken was, dat op de drukkerij van het genootschap boeken, werken en brochures van omvang gedrukt werden, verzocht werd op te geven, krachtens welke bepalingen zij zich, in weêrwil eener bepaalde weigering van daartoe leidende verzoeken, bevoegd hadden geacht om de pers van het Genootschap dienstbaar te maken aan het drukken en verspreiden der bedoelde geschriften. De directie had hierop geantwoord, dat zij deze bevoegdheid had gemeend te mogen afleiden uit het boven (zie blz. 94) aangehaalde besluit van 5 Mei, 1843, en wel op grond der omstandigheden, die dat besluit waren voorafgegaan en daartoe aanleiding gegeven hadden, op grond der bewoordingen van het besluit zelve, en eindelijk op grond van eenige algemeene beschouwingen; dat bij besluit van 5 Mei, 1843, vergunning was verleend tot het drukken van alle stukken van geringen omvang, welke slechts tot bepaalde einden voor den handel en ten gerieve van partikulieren moeten dienen; dat de directie nooit het verzoek had gedaan tot het drukken en verspreiden van boeken van meer omvang, na de eerste weigering daarvan, vervat in het besluit van 11 November, 1842, (zie boven

1 Zie verslag van het Bat. Gen. van 8 Mei, 1848, blz. 48, of Gids, 1847, Boekbeoord. bl. 26.

blz. 93), welke later bij het besluit van 5 Mei verklaard was haren grond te hebben gehad in redenen van geheel administratieven aard; dat dus het drukken van boeken haar ook nimmer verboden was, en zij slechts bij de aanvraag van 13 Febr., 1845, vermeld bij het besluit van 5 Mei, daarvan geen gewag had gemaakt, omdat er toen in Indië geene andere stukken behalve de daarbij gemelde werden gedrukt, terwijl zij later, toen de lust en de behoefte bij de ingezetenen ontstaan waren, om ook stukken van wetenschappelijken inhoud te laten drukken, gemeend had dat deze onder het woord ‘dergelijke,’ bij gemeld besluit gebezigd, konden begrepen worden; dat zij voor het overige aan de letter van het besluit zelfs in zooverre was getrouw gebleven, dat zij nimmer zonder voorafgaand verlof andere stukken had gedrukt dan *van geringen omvang*, voor uitgebreidere werken altijd eene bepaalde toestemming provocerende, en dat al wat zij zonder zulke toestemming had gedrukt, was geschied op verlangen en op kosten van bijzondere personen, en dus *tot bepaalde einden en ten gerieve van partikulieren*; dat voorts het doel van de instelling welke zij bestuurde, t.w. de bevordering van kunsten en wetenschappen, haar belette het denkbeeld aan te nemen, dat haar het drukken van stukken, die louter tot dat doel moeten medewerken, zou verboden zijn, en dat de regering zelve haar in deze meening versterkt had, doordien hare leden, door inteekening op zoodanige stukken, dikwijls de uitgave daarvan hadden helpen bevorderen, terwijl het der directie nimmer was onder het oog gebragt, dat zij bezig was iets ongeoorloofds te doen. De directie verzocht dus, dat het haar niet ten kwade mogt geduid worden indien zij in hare meening gedwaald had, en dat haar des noodig door een uitdrukkelijk Gouvernements-besluit mogt worden toegestaan, om voort te gaan op den ingeslagen weg. Het antwoord gewerd haar in een besluit, waarbij eerstelijk aan besturende leden van het Bat. Gen. werd te kennen gegeven, ‘dat zij het besluit van 5 Mei, 1843, verkeerd hadden geinterpreteerd, *vermits het in N. Indië niet aan elk is geoorloofd, om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting te openbaren, zonder eenig voorafgaand verlof daartoe noodig te*

hebben, terwijl daarenboven in geenen deele uit dit besluit op goede gronden kan worden afgeleid eene vergunning, welke door besturende leden niet bedoeld was bij hunne missive van 13 Febr. te voren,' en ten tweede, dat zij niet mogten voortgaan op den ingeslagen weg, maar het besluit van 5 Mei in den geest van het bovenstaande moesten interpreteren en naleven, terwijl het hun nogtans onverlet bleef, om, wanneer zij de pers van het Genootschap wenschten dienstbaar te maken voor drukwerk, in hunne missive van 13 Febr., 1843, niet genoemd, of wat niet reeds speciaal was toegestaan, daartoe telkens vergunning te verzoeken[1]. Wel is het te verklaren, dat dit besluit aan den Heer van Hoëvell, bij eene vergelijking der drukpers in Britsch en in N.I.[2] de volgende woorden ingaf: 'Het publiek in N.I. stelt belang in alle letterkundige ondernemingen en ondersteunt ze even edelmoedig als onbekrompen. Vanwaar dan toch die *sopor* der pers? Zouden wij ook eene der voornaamste redenen vinden op blz. 110 van het verslag, gelezen in de Algemeene Vergadering van het Bataviaasch Genootschap, op den 8sten Mei, 1847? Volgens hetgeen wij dáár lezen, zou, voor eene uitgave van Tacitus, in Neêrlandsch Indië vooraf eene Gouvernementstoestemming noodig zijn!'

Wat de geschillen betreft over de uitgave van het Tijdschrift van Neerlandsch Indië tusschen het Gouvernement, of liever den Algemeenen Secretaris, en den Heer van Hoëvell gerezen, wij behoeven de bewijzen niet ver te zoeken, dat zij reeds lang door eene periode van spanning werden voorafgegaan. Wij behoeven daartoe niet eens aan het besluit van 4 Julij, 1845, te herinneren. De latere jaargangen van het Tijdschrift leveren het duidelijk bewijs op, dat het Archief des Gouvernements niet meer met de vroegere welwillendheid ter beschikking der Redactie werd gesteld; vooral troffen ons in dit opzigt de volgende zinsneden, die in een

1 Men vindt dit besluit, waarin tevens alle vroegere door ons aangehaalde besluiten omtrent de drukkerij van het Bataviaasch Genootschap geresumeerd zijn, in extenso medegedeeld in het verslag van het Bat. Gen. van 8 Mei, 1847, blz. 104-111.

2 Geplaatst in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, jaarg. IX, Dl. III, blz. 116, volgg.

der laatste nommers[1] gelezen worden: ‘Door een' ambtenaar ter Algemeene Secretarie, bij het publiek bekend door zijne uitgegeven geschriften, is uit de officiële, in het Gouvernements-Archief voorhanden bescheiden eene zeer uitvoerige en naauwkeurige Chronologie van Timor vervaardigd. De Redactie had dat stuk, in het belang der letterkunde van Indië, gaarne gepubliceerd, *maar zij is daarin niet geslaagd*.’ Daarenboven was het vroeger gemelde besluit van 29 Jan., 1847, vooral krenkend voor den Heer van Hoëvell, als president van het Bataviaasch Genootschap. Eindelijk schijnt ook de tegenwerking van sommige leden des bewinds eenig aandeel gehad te hebben aan het besluit, waartoe in het midden des vorigen jaars de Redactie van het Natuur- en Geneeskundig Archief heeft moeten komen, om aan het publiek de staking der publicatie van haar Tijdschrift aan te kondigen[2], wat natuurlijk almede zeer grievend voor den Heer van Hoëvell moest zijn, die zooveel tot het tot stand brengen van dat nuttige werk had bijgedragen. Toen zich de Heer van Hoëvell in Mei des vorigen jaars naar de oostelijke residentiën van Java, Madura en Bali op reis begaf, had hij vooraf drie nommers van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië gereed gemaakt, opdat gedurende zijne afwezigheid de uitgave niet zou behoeven gestaakt te worden. Plotseling werd echter door het Gouvernement de uitgave der vijfde en zesde aflevering van dien jaargang verboden, op grond dat eene daarin voorkomende verhandeling van den Heer Zollinger over het eiland Lombok een officieël stuk was, nog bij het Gouvernement in behandeling, en waarvan mitsdien de plaatsing werd verboden door de boven aangehaalde publicatie van 19 Mei, 1844. De Heer van Hoëvell was door zijne afwezigheid buiten staat zijne afwijkende meening te laten gelden, op grond dat het stuk van den Heer Zollinger, voor zooverre het in het Tijdschrift was opgenomen, geenerlei politieke strekking had, dat de behandeling daarvan bij de regering slechts in eene rondlezing bij de raden van Indië bestond, en dat bij besluit van 15 Jan., 1845,

1 Jaarg. IX, Dl. III, blz. 243.
2 Vgl. het Tijdschr. v.N.I., jaarg. IX, Dl. III, blz. 118.

aan hem, als redacteur van het Tijdschr. voor N.I., was verklaard, dat niet als bij die publicatie bedoelde Gouvernements-stukken beschouwd behoefden te worden, de zoodanige waarvan hij alleen *in het belang en tot nut der wetenschap* zou gebruik maken. Van zijne reis teruggekeerd, zag hij zich wel is waar spoedig de vrijheid verleend tot het uitgeven der onder beslag liggende nommers, maar vond hij zich door moeijelijkheden, hem ten aanzien zijner verantwoording bij het publiek over de plaats gehad hebbende vertraging in den weg gelegd, en door een onverdiend verwijt, dat hem aan het buiten werking gestelde besluit van 4 Julij, 1845, herinnerde, zoodanig gekrenkt, dat hij, de langdurige worsteling moede, op het punt stond van de uitgave van het Tijdschrift voor N.I. voor goed te staken, en zelfs zijne betrekking als president van het Bataviaasch Genootschap neder te leggen. Hij besloot echter nog tot eene laatste poging, en wendde zich bij request van 27 Oct., 1847, tot den Gouverneur-Generaal, met verzoek om eene ondubbelzinnige verklaring, dat het Gouvernement met goedkeuring zijne pogingen zag tot bevordering van kennis en wetenschap, en hem voor het vervolg krachtdadige ondersteuning beloofde, zoowel in het algemeen, als bijzonder voor het Tijdschrift van N.I. Terwijl het gerucht van deze verschillen reeds naar Europa was overgewaaid en zelfs de Nederlandsche dagbladen daarvan gewaagden, terwijl ik en velen met mij met bekommering elke post te gemoet zagen, uit vrees dat zij de noodlottige tijding zou brengen, dat met de voltooijing van den IXden jaargang het Tijdschrift voor N.I. zou hebben opgehouden te bestaan, bragt ons reeds de in April aangekomen post den prospectus van den tienden jaargang over, en gaf ons daardoor niet slechts de zekerheid, dat de Heer van Hoëvell van Zijne Exc. den Gouverneur-Generaal Rochussen eene ter zijner aanmoediging toereikende verklaring en verzekering van ondersteuning ontvangen had, gelijk wij later vernamen, dat werkelijk bij besluit van 7 Dec., 1847, was gegeven; maar meldde ons tevens, door hetgeen in dien prospectus zelven te lezen stond, de heugelijke tijding van een den 8sten Febr., 1848, genomen besluit, waarbij Z. Exc. had bepaald, dat aan den Heer van Hoëvell, als redacteur van

het Tijdschrift voor N.I. mededeeling zou worden gedaan *van alle zoodanige bij het Gouvernements-Archief behoorende of bij het Gouvernement inkomende stukken, als belangrijk en geschikt konden worden geacht voor bekendmaking*, door middel van genoemd Tijdschrift. Met zijne gewone voortvarendheid had de Heer van Hoëvell den 20sten Februarij zijn prospectus reeds gereed, en legde hij oogenblikkelijk het eerste nommer van den tienden jaargang, naar een geheel nieuw plan van bewerking, ter perse, waarvan ons reeds met de post der vorige maand een exemplaar ter aankondiging in ‘de Gids’ werd toegezonden. Wat de redacteur thans in staat is te leveren, en welk gebruik hij voornemens is van zijne hulpmiddelen te maken, kunnen wij onze lezers niet beter doen kennen, dan door hier het voorberigt over te nemen, waarin hij zelf van beiden rekenschap aflegt.

‘Het ‘Tijdschrift voor Nederlandsch Indië,’ begint eene nieuwe periode, niet alleen in uiterlijken vorm, maar ook in aard en inhoud, niet alleen in verdeeling en inrigting, maar ook in doel en strekking. Tot dus verre heeft het zich weinig of niet afgegeven met de gebeurtenissen van den tijd, en met algemeene beschouwingen van den tegenwoordigen toestand van Indië, niet omdat het de redactie aan belangstelling ontbrak, maar omdat verschillende van haar onafhankelijke omstandigheden haar daarin belemmerden. Thans zijn die omstandigheden voor een gedeelte ten goede veranderd. Zij heeft, door eene gunstige dispositie der regering, toegang bekomen tot de bron, waaruit de toestand van Indië in vele opzigten het best kan gekend worden, en haar is verlof gegeven, om berigten mede te deelen over verschijnselen in de natuur, landbouw en nijverheid, handel en scheepvaart, necrologie, en, in één woord, over allerlei bijzonderheden in het algemeen, voor zoo verre zij voor publiciteit geschikt zijn.

Reeds deze eerste aflevering toont aan, op welk eene wijze ik van die voorregten denk gebruik te maken. In eene eerste afdeeling, onder den titel van ‘Verhandelingen,’ stel ik mij voor, om meer uitgebreide opstellen op te nemen over taal- en letterkunde, statistiek, geschiedenis, landbouw en nijverheid, enz. In eene tweede, onder den titel van ‘Boek-

aankondigingen,' hoop ik mededeeling te doen van alle boekwerken op Neêrlandsch Indië betrekking hebbende, hetzij in het vaderland, hetzij elders gepubliceerd, en van alle voortbrengselen der Indische pers. 'Boekbeoordeelingen' zullen het vooreerst niet zijn, want, zonder eene onbepaalde vrijheid, om over allerlei aangelegenheden een onafhankelijk oordeel te vellen, is eene waardige, juiste, consequente en vertrouwen inboezemende kritiek onmogelijk. De lezer ontvangt dus niets anders dan eene aankondiging, die hem bekend maakt met den aard en den inhoud van alle werken, welke over en in Nederlandsch Indië geschreven worden. Eene derde afdeeling, onder het opschrift 'Mengelingen,' bevat opstellen van romantischen aard, poëzij, verhalen, en voorts alle zulke korte mededeelingen, die in de eerste rubriek geen plaats vinden. Eindelijk zal de vierde afdeeling bestaan in 'Berigten' aangaande gebeurtenissen in Nederlandsch Indië, waarbij de strengste waarheidsliefde altoos op den voorgrond zal staan.

'Ik heb bij den titel gevoegd: "Nieuwe Serie. Eerste Jaargang," vooral ook omdat eenigen der vorige jaargangen zijn uitverkocht, en om dus allen, die zich niet in het bezit daarvan bevinden, in de gelegenheid te stellen, van zich een periodiek werk aan te schaffen, dat, beginnende met deze eerste aflevering, een op zich zelf staand geheel zal vormen. Zooveel mogelijk tracht ik en voor het publiek van Indië, en voor dat van het vaderland te werken. Immers, wie beide landen lief heeft, moet vurig wenschen, dat de kennis van deze gewesten meer algemeen onder alle standen in Nederland verspreid, meer populair moge worden; daardoor zal hooger belangstelling, vuriger zucht voor het waarachtig geluk, en een gezonder oordeel over de materiële en morele aangelegenheden van Indië geboren worden bij eene natie, aan wie door de Voorzienigheid zulk een krachtige invloed is gegeven op de millioenen inboorlingen van dezen Archipel. Ik voor mij beschouw het als mijn pligt daartoe mede te werken, daaraan mijn tijd en mijne krachten te wijden, en ik zal van de vergunning, die Z. Exc. de minister van staat, gouverneur-generaal, mij gegeven, van de voortdurende ondersteuning en bescher-

ming, die hij mij beloofd heeft, en van de welwillendheid, die hij voortgaat mij te betoonen, zulk een gebruik maken, dat hij juist daarin een bewijs zal zien mijner opregte erkentelijkheid.'

Om echter te beoordeelen, welk eene schrede op den weg der openbaarheid in koloniale aangelegenheden door de veranderde inrigting van het Tijdschrift gedaan is, zal het noodig zijn ook op den inhoud van dit eerste nommer de aandacht te vestigen.

Reeds dadelijk stooten wij onder de eerste rubriek *Verhandelingen*, 'als eene eerste vrucht van den toegang tot de Gouvernements-archieven, door de regering aan den redacteur vergund,' op eene 'beknopte geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhoorigheden,' vervaardigd door Roelof Blok, die van 1756-1760 de waardigheid van gouverneur en directeur ter Zuidkust van Celebes bekleedde, - een opstel eenig in zijne soort, en van onberekenbare waarde, zoowel doordien de schrijver het land, welks geschiedenis hij schetst, door eigen ervaring kende, als omdat hij van de beste en geloofwaardigste bronnen, - oorspronkelijke Bonische en Makassaarsche handschriften, geschreven aanteekeningen van den admiraal Speelman, en de archieven der secretarie van Makasser, - gebruik kon maken. Gedurende het korstondig tusschenbestuur der Engelschen in den Indischen Archipel, werd ook dit merkwaardige stuk, dat de bekrompenheid en lichtschuwheid der voormalige Nederlandsche regering koelbloedig aan den tand destijds had overgeleverd, gelijk zoo vele andere, uit zijn' schuilhoek te voorschijn gehaald. Zekere John von Strubenvoll, translateur voor de Nederlandsche en Engelsche talen te Makassar, vervaardigde daarvan eene Engelsche vertaling, die hij later in 1817 te Calcutta in het licht zond, en aan den Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië, lord Hastings, opdroeg. In weerwil daarvan achtte de Heer van Hoëvell, op een tijdstip waarop, door de vrijverklaring der haven van Makassar, aller oogen op die plaats zijn gevestigd, en eene nieuwe periode harer geschiedenis een aanvang neemt, de vernieuwde uitgave van dat werk eene zaak van het hoogste belang. De Engelsche vertaling is buiten Britsch-Indië weinig bekend en

slechts met veel moeite te bekomen; ook mogt een oorspronkelijk Nederlandsch werk van hooge wetenschappelijke waarde niet enkel in Engelsch gewaad gedoscht de wereld rondgaan. Grootelijks zal nog de waarde van dit stuk vermeerderd worden, indien de Hr. van Hoëvell, volgens zijne belofte, weldra van de welwillendheid des Gouvernements gebruik maakt, om uit de bescheiden, in het Archief aanwezig, zelf een vervolg op het verhaal van Blok te leveren, dat de geschiedenis van Makassar tot op de vrijverklaring zijner haven in 1846 voortzet, en het gebrekkige ‘Journal continuing the history of Celebes, to the year 1808,’ dat de Engelsche vertaling vergezelt, aanvult, verbetert en schier tot op het tegenwoordig oogenblik voltooit. En dat de Heer van Hoëvell inderdaad spoedig aan die belofte zal indachtig zijn, daarvoor is zijn rusteloos streven en zijne warme belangstelling in Indië ons de volkomenste waarborg.

Indien intusschen dit eerste gedeelte eener geschiedenis van het eiland Celebes, van hoeveel gewigt voor het overige, het belang der actualiteit al moet missen, nimmer kon aan de behoeften van het tegenwoordig oogenblik beter voldaan worden, dan door het artikel, wat wij onder de rubriek *Verhandelingen* in de tweede plaats aantreffen, getiteld: ‘Algemeen Overzigt van den toestand van Nederlandsch Indië, gedurende het jaar 1846,’ door den onvermoeiden redacteur uit de verslagen der gouverneurs en residenten der verschillende gewesten van Nederlandsch Indië te zamengesteld. Het was de Gouverneur-Generaal v.d. Capellen, die, bij besluit van 14 November, 1823, het zamenstellen van zulke jaarlijksche verslagen aan de hoofden der Gouvernementen en Residentiën voorschreef, ten einde den gang der zaken in de verschillende takken van administratie geregeld te kunnen nagaan, en door vergelijking kennis te bekomen van hetgeen voortgang maakte, stilstond en achteruitging, van de oorzaken dier verschijnselen, en van de middelen, geschikt ter verbetering van het gebrekkige en bevordering van het goede, alsmede ter inlichting van ambtenaren, die nieuw in gouverneurs- of residentsposten optraden, en door deze verslagen zich in korten tijd een overzigt konden vormen van den omvang en toestand der zaken, aan hunne

zorgen toevertrouwd. Bij de toezending van dit besluit was eene circulaire gevoegd, die de wijze aanwees, waarop de jaarlijksche verslagen moesten zijn ingerigt, zonder dat echter volstrekte eenparigheid in vorm, of invulling van alle rubrieken, ook daar, waar niets bijzonders te vermelden was, verpligtend werd gemaakt. Eene globale verdeeling wees in elk verslag drie hoofdpunten ter behandeling aan: I. *de zaken van algemeen bestuur*, als daar zijn statistiek der bevolking, landbouw, nijverheid en andere middelen van bestaan, middelen van verdediging en communicatie, zedelijke toestand der bevolking, justitie en politie, eeredienst, onderwijs, armwezen, slavernij, geneeskundige dienst; II. *het finantieel bestuur*, waartoe behooren de landrenten, verpachtingen, in- en uitgaande regten, 's gouvernements monopoliën en dergelijke; en III. *het personeel der ambtenaren*, behandelende, wat de Europesche beambten betreft, hun gedrag, bekwaamheid en bezoldiging, en wat de inlandsche aangaat, hunne genoegzaamheid of ongenoegzaamheid, den graad van vertrouwen, dien zij bij hunne minderen bezitten, en den ijver, dien zij in het volbrengen hunner pligten aan den dag leggen.

Wel te regt heeft de Heer van Hoëvell op het onberekenbaar nut opmerkzaam gemaakt, dat door zoodanige verslagen, met de vereischte zorg en naauwkeurigheid opgemaakt, zou kunnen gesticht zijn, indien zij geregeld waren openbaar gemaakt; waardoor, zoo in de koloniën zelve als in Nederland, de kennis van den toestand onzer bezittingen, zoo intensief als extensief, verbazend zou zijn vermeerderd. Wij kunnen dus niet anders dan het voornemen van den Redacteur hoogelijk toejuichen, om uit die verslagen, zonder inmenging van eigen beschouwingen of mededeelingen van elders, en met weglating van het onbeduidende en van wat voor publiciteit minder geschikt is, met name der geheele derde afdeeling, een algemeen overzigt van den toestand van Nederlandsch Indië te zamen te trekken, en telkens bij gedeelten in elke aflevering van zijn Tijdschrift te vervolgen.

Het overzigt, waarvan het eerste gedeelte in dit eerste nommer voor 1848 is geplaatst, loopt over het jaar 1846, en bevat dus niet het nieuwste wat, in het afgetrokken beschouwd, over den staat der residentiën zou kunnen worden

medegedeeld, maar nogtans het nieuwste wat de redacteur in staat was ons te geven. Zelfs op het tijdstip, waarin de uitgave van dit overzigt werd aangevangen, waren nog niet alle verslagen over 1846 ingekomen; waarom ook, ofschoon dit stuk met de westelijke residentiën van Java een aanvang neemt, Bantam, Batavia, Krawang en Cheribon voor als nog geheel ontbreken. Het tot dusverre behandelde gedeelte bepaalt zich tot de residentiën Buitenzorg, Preanger-regentschappen, Tagal en Pakalongan, maar doet door den rijken en gewigtigen inhoud reeds voorzien, welk eene uitstekende bijdrage tot de kennis van Indië ons door dit overzigt zal geleverd worden. Wij kunnen onmogelijk den inhoud in weinige woorden ontleden of zamentrekken, want elke regel is een feit, voor welks mededeeling onze ambtenaren bij het koloniaal departement, onze volksvertegenwoordigers, onze kamers van koophandel, de directie onzer Handelmaatschappij, en al wie in de kennis van Indië uit pligt of neiging belang stelt, den Redacteur nimmer genoeg kunnen dankbaar zijn.

De tweede rubriek, die de aankondiging van twee werken van Dr. Junghuhn, - zijne reis over Java, en zijne beschrijving der Batta-landen op Sumatra bevat, verrijkt met eenige '*kritische aanmerkingen en verbeteringen van zijnen vroegeren arbeid*' door dien schrijver zelven, en even zoo de derde, die ons thans alleen een gedicht van den Hr. van Deventer aanbiedt, getiteld: '*Een Storm in den Indischen Oceaan*,' gaan wij met stilzwijgen voorbij, dewijl er niets in voorkomt, dat met het voorwerp onzer tegenwoordige beschouwing, - de openbaarheid in Koloniale aangelegenheden, - in regtstreeksche betrekking staat. Van meer belang is ons de vierde rubriek, die, nevens eenige wetenschappelijke berigten, ook sommige van staatkundigen aard behelst. Wij willen om haar belang te doen inzien, en te doen gevoelen hoeverre zij zich verheft boven onze gewone Courant-berigten over Indië, uit de Javasche Courant geput, hier kortelijk de onderwerpen opgeven, waartoe deze berigten betrekking hebben. Zij beginnen met eenige mededeeling omtrent de weêrsgesteldheid te Batavia en eene aardbeving op Bali en in het Oosten van Java; dan volgt een beknopt levensberigt van den op 4 Januarij jl. overleden Resident van Bazoeki en Commissaris voor Bali, J.F.T. Mayor;

vervolgens een overzigt over de aangelegenheden van Bali, en van de toebereidselen tot de nieuwe expeditie derwaarts, waarvan wij hier boven reeds met een paar woorden hebben gewaagd. Allerbelangrijkste mededeelingen omtrent eene ontdekkingsreis van Dr. Schwaner, Lid der Natuurkundige Commissie, op Borneo, in verband met den wensch van het Gouvernement tot uitbreiding van onzen invloed op dat eiland; een woord omtrent eene zending van den Hr. Cores de Vries, om onderzoek te doen naar de uitvoerbaarheid van een plan ter vestiging van verbeterde communicatie-middelen in den Archipel, door middel van kleine stoomvaartuigen, die de verschillende hoofdpunten geregeld zouden bezoeken; een verslag van de aanvankelijke uitbreiding van een in 1846 te Batavia, in een der lokalen van het hospitaal, opgerigt anatomisch kabinet, en van een onderzoek, door eene van Gouvernementswege benoemde Commissie, in het werk gesteld, naar het te Samarang bewaard wordende Archief van het voormalig Gouvernement van Java's Noord-Oostkust, waardoor reeds gewigtige stukken aan het licht zijn gebragt, - besluiten deze belangrijke berigten; belangrijk, omdat zij bij ons de verblijdende overtuiging versterken, hoezeer op het gebied van wetenschap, in verband met de eischen eener verstandige politiek, thans in Neêrlandsch Indië een onvermoeid streven in alle rigtingen ontwaakt is; belangrijk vooral, om het beginsel der openbaarheid, dat de Regering door het verschaffen of althans toelaten van zulke veelomvattende mededeelingen, óf openlijk huldigt, óf stilzwijgend in zijne waarde erkent.

Wij meenen genoeg gezegd te hebben om te doen zien, dat eene groote schrede gedaan is op den weg der openbaarheid, en wij achten die schrede te gewigtiger, omdat het besluit van den Gouverneur-Generaal, daartoe strekkende, dag teekent van een tijdstip, dat het vermoeden onmogelijk maakt, alsof de drang der gebeurtenissen, die in de laatste maanden in het Moederland hebben plaats gehad, eenigen invloed daarop zou gehad hebben. Toch kan het aan de opmerkzaamheid onzer lezers niet ontgaan zijn, dat met dit besluit, en de goede vruchten die het reeds gedragen heeft, echter het *beginsel* der openbaarheid onzer Koloniale aangelegenhe-

den niet erkend, de in Indië feitelijk bestaande censuur over al wat in het licht verschijnt niet is opgeheven, en de reserve, uitgedrukt in de woorden ‘alle zoodanige stukken, als belangrijk en geschikt kunnen geacht worden voor bekendmaking,’ de toepassing op bijzondere gevallen van hetgeen in het algemeen is toegestaan, bij voortduring van luim en willekeur af hankelijk maakt. Bovendien kan een besluit, door den Gouverneur-Generaal *ex plenitudine potestatis* genomen, morgen door hem zelven of door zijn opvolger *ex plenitudine potestatis* herroepen worden. De meerdere openbaarheid, die thans reeds feitelijk bestaat, is het gevolg der persoonlijke gezindheden van het verlicht hoofd des tegenwoordigen bestuurs, geene verbetering van den wettelijken toestand der Koloniën in dit opzigt, zoodat zij noch voor het vervolg is gewaarborgd, noch zelfs tegen de tegenwrijting van ondergeschikte ambtenaren genoegzaam is beschermd.

Dit derhalve zijn de redenen, waarom wij de openbaarheid der Koloniale aangelegenheden, ook door de uitdrukkelijke bescherming aan de vrijere ontwikkeling der drukpers toegezegd, door de reglementen op het beleid der regering, als de grondwet der Koloniën, wenschten gehuldigd te zien. Reeds heeft, in weêrwil van langen tegenstand, dat beginsel dammen en dijken doorgebroken; de wetenschappelijke kennis en de onafhankelijkheid van oordeel hebben in Neêrlandsch Indië reeds reuzenschreden gedaan; en niets zou, naar onze overtuiging, gevaarlijker zijn, dan daar een stelsel te willen handhaven, dat in tegenspraak is met de gansche rigting des tijds, met de liberale instellingen thans aan het moederland toegezegd, en met het welbegrepen belang der Regering zelve, die door handhaving van het stelsel, dat het in Neêrlandsch Indië ‘niet aan elk is geoorloofd, zijne gedachten en gevoelens door de drukpers te openbaren,’ slechts het wantrouwen zou voeden, der natie en hare vertegenwoordigers de hun thans noodige kennis onthouden, en zich, wat de Koloniale Grondwet betreft, *terstond weder tegenover eene nieuwe vordering van herziening zou plaatsen*.

De vraag blijft echter over, of de exceptionele toestand der Koloniën eene geheele vrijheid van drukpers veroorlooft, en indien wij voor het beginsel, dat wij voorstaan, met eenige

warmte gestreden hebben, wij zullen gaarne met onpartijdigheid de gronden onderzoeken, die tegen de erkenning daarvan kunnen pleiten. Wij stellen op den voorgrond, dat de meestmogelijk vrije ontwikkeling der pers, om al de boven aangevoerde redenen, in Neêrlandsch Indië op het tegenwoordig tijdstip wenschelijk is, en vragen ons af, of de gevaren en moeijelijkheden, die sommigen daarin voorzien, van dien aard zijn, dat men de onmiskenbare voordeelen eener vrijere pers daaraan moet opofferen. Men versta ons daarbij wel en bedenke, dat wij slechts de opheffing van preventieve censuur, en van den eisch van speciale vergunning tot het oprigten van drukkerijen en ter pers leggen van boekwerken verlangen, en geene, zelfs strenge, wet van verantwoordelijkheid voor het verspreiden van logen of laster, of de pogingen tot opruijing der inlandsche bevolking willen buitensluiten. Acht men zulk eene wet nog niet genoeg, ook dan nog blijven wij de vraag doen: Waarom moeten de aangelegenheden der pers geheel aan luim en willekeur blijven prijs gegeven? Waarom worden niet *door de wet* ten minste de grenzen aangewezen, binnen welke zij zich bewegen mag?

De Heer van Hoëvell voert in zijne reis[1] de voornaamste gronden aan, waarop in Indië velen tegen de vrijheid der drukpers gestemd zijn: '"Het is hoogst gevaarlijk vrijheid van drukpers toe te staan in een land, waar eenige weinige Europeanen millioenen inboorlingen regeren." Ziedaar,' zegt hij, 'de eerste, meest algemeene en gewigtige reden, die u voorgeworpen wordt, als men de handelingen van het Gouvernement in dit opzigt wil verdedigen. Verzoekt gij deze algemeene uitdrukking wat nader te willen praeciseren, dan wijst men u op de millioenen Javanen, die nu door den morelen invloed van de regering in bedwang worden gehouden; maar wordt die regering in het openbaar beoordeeld, worden aanmerkingen op het publieke leven van hare ambtenaren gemaakt en klagten over grieven aangeheven; worden vraagstukken van binnen- en buitenlandsche staatkunde beredeneerd, en de fouten van het bestuur aangewezen en berispt, dan is weldra die mo-

1 Dl. I, Hoofdst. VI.

rele invloed verdwenen en er is geen bestuur meer mogelijk.' Wij kunnen hier den Heer van Hoëvell in zijne uitvoerige wederlegging dezer bezwaren niet volgen. Genoeg, dat zij op twee valsche onderstellingen rusten. Het is geen morele invloed, het is de *vrees*, waardoor wij Indië regeren; het is het gevoel onzer overmagt in verstand, in energie, in hulpmiddelen, gedurende meer dan twee eeuwen ondervonden, dat den gedweeën Javaan in toom houdt. Zeker ware het wenschelijk, indien een weldadige morele invloed daarnevens kon gesteld worden, die geboren zou worden uit ernstige pogingen om het welzijn der Javanen te behartigen, uit het bekend worden en opheffen van bestaande misbruiken, uit de gedurige pogingen van den kant van het bestuur, om door de wijsheid en voorzigtigheid zijner handelingen alle regtmatige berisping te ontgaan, in één woord uit dat alles, wat wij in eene welgeordende maatschappij, waar burgerzin heerscht, als de vruchten der vrije mededeeling van gedachten en gevoelens beschouwen. Het is ten anderen onmogelijk, dat op dit oogenblik zelfs de hevigste oppositie in gedrukte geschriften tegen de handelingen van het Gouvernement op de Javanen den geringsten indruk zou maken. 'Betrekkelijk slechts zeer weinigen, voornamelijk de hoofden,' zegt de Heer van Hoëvell, 'kunnen lezen; en weet ge wat ze lezen: geen Nederduitsch, maar Javaansch; geene geschiedenis of wijsbegeerte of politiek, maar poëzij. - - Denkt gij, dat de Javaan zich met staatkundige bespiegelingen zal ophouden? dat er eenige de minste *public spirit* in hem zit? Neen! zal de vrijheid van drukpers eenigen invloed op zijne politieke denkwijze kunnen uitoefenen, dan moet er eerst eene hervorming, een nieuwe geest in het volk geboren worden. Die hervorming komt eenmaal zeker, en de tijd nadert nu reeds met rassche schreden, waarin de slagboom, die than door het Gouvernement tegen Christelijke ontwikkeling en beschaving gesteld wordt, zich van zelf zal openen. Zou het dan niet verstandiger wezen, nu, terwijl de drukpers-vrijheid nog geheel onschadelijk onder haar is, de natie daaraan te gewennen, dan verpligt te worden, haar die vrijheid te geven, wanneer zij zelve er behoefte aan gevoelt en ze eischt?'

Een ander bezwaar tegen eene vrijere drukpers in Neêrlandsch Indië, vindt men veelal in den aard der Europesche bevolking aldaar. ‘Men kan’ (het zijn weder de woorden waarin de Heer van Hoëvell dit bezwaar inkleedt) ‘aan de drukpers veilig vergunnen de handelingen van het Gouvernement en van de ambtenaren vrijmoedig te beoordeelen, wanneer er een onafhankelijk publiek bestaat, maar dat is in Indië nergens te vinden. De groote meerderheid bestaat uit civiele en militaire dienaren van den Staat, het overige gedeelte bestaat uit kooplieden en contractanten met het Gouvernement, landeigenaren, bedienaren der godsdienst en missionarissen. De zamenstelling van het publiek maakt het gevaarlijk, eene vrijheid te geven, waarvan zoo gemakkelijk misbruik kan gemaakt worden. Bovendien is het te klein, en zouden de discussiën der pers weldra in persoonlijke beleedigingen ontaarden.’ - Wij zien ons schier genoodzaakt dit bezwaar aan anderen ter overweging over te laten, want wij kunnen met den Heer van Hoëvell in deze algemeene termen het *punctum saliens* niet vinden. Vreest men misbruik van vertrouwen van de zijde der ambtenaars, - zij zijn afzetbaar! Vreest men voor laster en personaliteit, - zij kunnen door de wet en eene goede regtspleging geweerd worden! Vreest men de verderfelijke indrukken eener losbandige pers, - zij kunnen bij een klein publiek, dat schier uitsluitend uit personen van de hoogere klassen is zamengesteld, onmogelijk zooveel kwaad doen, als bij eene talrijke uit allerlei klassen zamengestelde bevolking.

Wij eindigen met nog de volgende zinsneden aan de reis van den Heer van Hoëvell te ontleenen: ‘Toen na de uitzetting van den Heer Buckingham wegens een drukpers-delict in Britsch Indië, in eene bijeenkomst van actie-houders der Oost-Indische Compagnie, in Julij 1824, zijne zaak ter tafel werd gebragt, hield Sir John Malcolm eene redevoering, om den maatregel van het Gouvernement te verdedigen. - - Met innige overtuiging, krachtige taal en schitterend talent, heeft deze beroemde staatsman al de bezwaren tegen de vrijheid der drukpers in Indië uiteengezet, de vreesselijke gevolgen geschetst, die zulk eene vrijheid voor de magt van Engeland in het uitgestrekte Britsch-Indische rijk

zou na zich slepen. Gij vindt in zijne meesterlijke voorstellingen al de bezwaren terug, die het stelsel van stilstand thans nog in Nederland en in Nederlandsch Indië daartegen inbrengt, en nog veel meer, dat niet op onze bezittingen toepasselijk is. In weêrwil van den krachtigen tegenstand van hem en andere actie-houders, is de vrijheid van drukpers in Britsch Indië geproclameerd. Bijna het vierde gedeelte eener eeuw is sedert dien tijd verloopen, geen van de schrikbeelden, die Sir John en de zijnen vrees aanjoegen, is verwezenlijkt geworden, eene onbegrijpelijke ontwikkeling en beschaving van vele Indische stammen is er het gevolg van geweest, en te Calcutta heeft men, een paar jaren geleden, voor Buckingham een standbeeld opgerigt!'

26 *Junij* 1848.

P.J. VETH.

Het Woord des Dichters.

Zoo als de erts rust in de mijnschacht
   En de schelp de paerl omvat,
Zoo besluit de borst des menschen
   Ook een eeuwgen liederschat.

In de donkre mijn der zangen
   Laat de dichter stout zich af,
Zwaait den hamer der gedachten,
   Tot hij de erts ontrukt aan 't graf;

Gloeit haar in het vuur des geestes,
   Werpt het schuimend ontuig voort,
En van 't staal, door hem gelouterd,
   Smeedt hij 't zwaard - zijn zwaard - het woord!

Angstig houdt hij 't in zijn rechte,
   Of hij 't waardig voeren mag,
Of 't den vijand van de waarheid
   Neêrslaat als een bliksemslag.

In den luchtstroom laat hij 't vonklen,
Daar hij 't strijkend om zich zwaait,
En het is hem of de landman
Met zijn zeissen halmen maait;

Vonken schijnt het zwaard te spatten,
Vlammen zelfs van Zuid tot Noord -
Wat door half een eeuw gebouwd werd
Velt één vluchtig dichterwoord.

Naar F. LÖWE.
S.J. VAN DEN BERGH.

Staatkundig overzigt.

26 Junij 1848.

De keizer van Oostenrijk, nog niet uit zijne Tyrolsche verwijdering teruggekeerd, zal heden den staatsregelenden rijksdag te Weenen niet kunnen openen. Te midden van den verbazenden spoed, waarmede de gebeurtenissen der laatste maanden elkander ook in de Oostenrijksche erflanden verdrongen hebben, komt ons een blik op den aard en zamenhang der voorvallen verkieslijk voor boven eene loutere opgaaf van feiten, aan de meesten onzer lezers reeds lang bekend, en wier opsomming met het doel van ons Overzigt weinig schijnt te strooken. Wat is de strekking der beweging van 15 Mei geweest, die den keizer tot de gewaagde afreis deed besluiten? Is de aanleiding in eenen opstand te zoeken, als die achtervolgens vorst Metternich en graaf de Ficquelmont verdreven heeft? De proclamatie van keizer Ferdinand geeft het antwoord: ‘eene anarchistische partij, steunende op het academische legioen, door vreemden op den dwaalweg gebragt, en op eenige afdeelingen burgers en nationale garde, die van hunne oude beproefde trouw zijn afgeweken, wilde mij van mijne vrijheid van handelen berooven. - Verre van mij is de gedachte, de gaven die ik mijn volk in Maart geschonken heb en de natuurlijke gevolgen daarvan, terug te willen nemen of daaraan te kort te doen; ik zal steeds geneigd zijn aan de billijke wenschen mijner volken langs den wettigen weg gehoor te geven, en de nationale en provinciale belangen te behartigen, indien zij mij slechts als *waarlijk algemeene*, op eene wettige wijze

voorgedragen, door den rijksdag behandeld en mij ter bekrachtiging voorgelegd, maar niet gewapenderhand door enkele personen zonder mandaat, met geweld afgedwongen worden.' Wie de Weeners kent, kon dan ook dit vertrek onmogelijk met de vlugt van Lodewijk XVI naar Varennes vergelijken, of geloof slaan aan de roekelooze voorspelling, dat de laatste dag van 's keizers verblijf de eerste der republiek zou wezen. De groote omwenteling, hier in Weenen zich ontwikkelend, is er geene, die enkel staatkundige hervormingen bedoelt: het is eene ontwaking, eene herleving van nationaliteit bij één der veelvuldige stammen, waaruit deze monarchie is zaamgesteld, en die allen streven naar onafhankelijkheid. Geheel in Duitschen geest was de beweging van Mei in de hoofdstad; maar te Pesth, te Praag, te Presburg woelen Magyaren, Tzecken en Slaven, terwijl Italië zich vrij vecht, Gallicie naar Polen de armen uitstrekt, Hongarije, op het punt van zich los te scheuren, nog slechts door den edelen aartshertog-Palatijn Stephanus aan het vorstenhuis is gehecht, - en Serben en Roumanen en Bulgaren aan Russischen invloed zijn blootgesteld. Onder het bestuur van Metternich was de rigting naar Duitschland; Oostenrijk wilde westersche mogendheid zijn, en stelde alle eischen en belangen ter zijde, met deze strekking in strijd. Slaven en Hongaren werden opgeofferd aan het Duitsche element; en de tijd is daarheen, dat de Oostenrijksche staat, als b.v. onder Jozef II, zich naar het oosten keeren, of aan de stem van het panslavismus gehoor geven kon. - Rusland heeft hier het terrein ingenomen: - en de Duitschgezinde patriotten, die de omwenteling van Mei hebben bewerkt en de regering van slavismus beschuldigden, hebben zelven, door terzijdestelling der constitutie van April, de staatsregelende vergadering aan eene Slavische meerderheid overgeleverd. Intusschen heeft de bijeenkomst te Praag van alle takken der Slavische familie de verwachting eenigermate teleurgesteld. Wanneer dus de keizer in zijn manifest van 'waarlijk algemeene belangen' spreekt, en de trouwhartige provinciën niet prijs wil geven aan de aanmatigingen eener partij, kiest hij den eenigen weg die leiden kan ter voltooijing van het werk, waarvan eerst de grondslagen zijn gelegd, en dat alleen door medewerking der afgevaardigden uit alle deelen

des rijks kan worden tot stand gebragt. De bloedige onlusten te Praag, door een herhaald bombardement ter naauwernood bedwongen, zijn niet ontstaan uit weêrzin tegen het keizerlijk stamhuis: ze waren een verzet tegen Duitsche heerschappij, door Boheme en Hongarije evenzeer verfoeid, maar met de innigste gehechtheid aan den Souverein verbonden. Voor een verlicht, vrijzinnig bestuur in Oostenrijk is derhalve deze roeping duidelijk aangewezen: met beleid en omzigtigheid de beschaving en instellingen van het westen over te planten in de oostelijke deelen der monarchie, en de blijkbare overdrijving van ontwaakt nationaal gevoel met zachte hand te temperen. De kloeke volksstammen willen hunne zelfstandigheid handhaven en weigeren zamensmelting met de magtige, naar eenheid strevende staten van Duitschland. Het concilie te Praag was een protest tegen de vergadering van Frankfort. Niet anders bedoelen de Hongaren. Met een afzonderlijk administratief bestuur, zal nogtans Hongarije bewaard blijven voor het Huis van Habsburg, mits de nationale vooroordeelen worden geëerbiedigd. Voor aartshertog Stephanus, even bemind en populair als weleer zijn vader Jozef, is de roemrijke taak van bevrediging weggelegd. Daartoe is al zijn invloed, en het vertrouwen op zijn karakter en regtschapenheid noodig. Reeds staat het volk te Pesth tegen de Duitsche wacht in de wapens; graaf Bathiany, president van den raad sedert de gebeurtenissen van Maart j.l., wil aftreden; de radicale partij zoekt hem als eersten minister te doen vervangen door haar hoofd, den afgevaardigde Paulus Nagy. Zoo deze poging gelukt, zal zij eene volkomene afscheiding van Oostenrijk zoeken te bewerken, en aan den aartshertog-palatijn slechts de keus worden gelaten tusschen de vlugt of den troon. Aarzelt of weigert hij de kroon aan te nemen, dan, zeggen de toongevers dier partij, is alles voor hem en voor den keizer verloren. Doch al worden ook de wenschen en bedoelingen dier heethoofden verijdeld, uiterst moeijelijk is de taak, en talloos de bezwaren, die den constitutionelen vorst verbeiden bij de herstelling van het staatkundig en maatschappelijk gebouw. Tienden en heerendiensten, alle overblijfsels der feodaliteit, zijn afgeschaft; maar de vrije arbeiders, om den grond te bebouwen, - vermogende grondeigenaars, in staat om hen te

betalen, wáár worden die in Hongarije gevonden? In taal, in godsdienst en beschaving onderscheiden, met rangen en standen tegenover elkander geplaatst, in natien verdeeld, die elkander vreemd en bijna vijandig zijn, - moeten de bewoners van dit rijk, vereenigd, zamengesmolten, tot onderlinge gelijkheid gebragt worden. Het oude Gothische gebouw moet in een hedendaagsch zomerpaleis worden herschapen. Gespaard en in eere gehouden, zoo lang zij de burgt tegen vreemde overheersching was, stort nu de langondermijnde staatsregeling in puin. Met verlangen zien wij uit, hoe de bouwmeesters het nieuwe gesticht zullen optrekken.

Pruissen bleef de taak voortzetten, ter goeder ure door den Duitschen Bond aan dezen staat toevertrouwd, die in buitenlandschen krijg eene gewenschte afleiding voor inlandsche schokken en beroering zag. Den opstand in Holstein ondersteunen, terwijl het dien in Posen onderdrukt, - ziedaar eene waardige aanbeveling bij de Duitsche vaderlanders! Inwendig aan revolutionaire woelingen ten prooi, trekt het de openbare aandacht niet meer, nu de eigenlijke beweging van Frankfort uitgaat. Toch was het een merkwaardig schouwspel, toen de koning op den 22sten Mei de constituerende vergadering opende in die zelfde witte zaal, waar hij ten vorigen jare den vereenigden Landdag om zich zag geschaard, en waaruit nu de onderscheidingen tusschen standen en klassen waren verdwenen. Afgevaardigden uit de land-gemeenten in Posen, met ruwe trekken en bruin gelaat, waren ditmaal gezeten naast de blanke, fijn-gevormde stedelingen en edellieden. Enkele plaatsen bleven ledig: ze waren opengelaten door een deel vertegenwoordigers, die geweigerd hadden in het koninklijk paleis te verschijnen, omdat zij meenden, dat de koning in het gebouw der wetgevende vergadering zijne openingsrede houden moest. Toon en inhoud van deze koninklijke toespraak verschilden aanmerkelijk van de eerste troonrede. Nog is de daarin uitgedrukte hoop op eene spoedige regeling der Deensche zaken niet verwezenlijkt. Maar de nieuwe constitutie, op de leest der Belgische geschoeid, werd nog dienzelfden dag aan de leden der vergadering, 402 in getal, overgelegd, en is met meer afkeuring dan ingenomenheid ontvangen.
Reeds

is het ministerie Camphausen gevallen voor den vijandelijken geest van de meerderheid der vergadering, die een adres van antwoord heeft ontworpen, waarmede het kabinet zich niet vereenigen kon. Nog spoediger dan graaf von Arnim aan den minister von Bodelschwing is opgevolgd, zal nu Camphausen door den president von Auerswald worden vervangen, - die, naar men zegt, is geslaagd in de zamenstelling van een nieuw bewind. En zulke plotselinge gebeurtenissen wekken naauwelijks meer de belangstelling van het Duitsch publiek! Eene handelsmarine, eene Duitsche vloot, de vernedering van Denemarken, dat ongezind blijft zich het hatelijk juk der Germaansche overheersching te laten opleggen, vrees voor een' inval van Rusland, ziedaar wat hoofden en harten vervult. In Berlijn werd het denkbeeld van reactionnaire maatregelen steeds levendig gehouden, en het afschepen van wapenen zoowel als het plaatsen van een afleider op den koepel van het koninklijk paleis gaf voedsel aan de opgewonden volksstemming. De Prins van Pruissen keerde uit Engeland terug, nam zitting in de volksvergadering, en gaf zijn voornemen te kennen, om de constitutionele monarchie met al zijn vermogen te schragen. Niet gunstig was algemeen de indruk van de rede, door den vorst gehouden. Zelfs werd hij bij het verlaten der zaal persoonlijk beleedigd. Een voorstel van den afgevaardigde Berends, ‘om in het protocol eene erkenning der revolutie op te nemen, en eene verklaring, dat de strijders van 18 en 19 Maart zich jegens het vaderland verdienstelijk hadden gemaakt,’ werd met eene geringe meerderheid verworpen; - maar groot was de verbittering, hieruit ontstaan, zoodat de minister von Arnim zelfs in levensgevaar verkeerde. De voorspelling van een afgevaardigde der linkerzijde aan het volk, ‘dat de minderheid binnen veertien dagen de meerderheid zou uitmaken,’ nadert hare vervulling. Reeds in eene der eerste zittingen had de minister von Camphausen de zienswijze der regering blootgelegd. Als eene levensvraag had het kabinet van 29 Maart beschouwd, dat de toen zamengeroepen landdag zou bijeenkomen, en dat van de bestaande staatsregeling tot de nieuwe zou worden overgegaan, zonder den band los te scheuren, die het oude aan het nieuwe knoopt. Deze weg is gevolgd; aan den ver-

eenigden landdag is de kieswet voorgelegd, en met zijne goedkeuring uitgevaardigd. Later had de regering geweigerd het indirecte kiesstelsel in het regtstreeksche te veranderen: zij kon en wilde geene dictatuur uitoefenen. De afgevaardigden zijn gekozen, om met de kroon de staatsregeling zamen te stellen: hun invloed kon slechts toenemen door te streven naar de volbrenging der opgedragen taak. Dit was gelijkelijk het belang van alle partijen. - Maar deze constituerende vergadering is uit gansch andere elementen zamengesteld, dan de vereenigde landdag van 1847, die zoo te regt de bewondering van Europa wekte. De verwarring en geest van anarchie stellen geheel Duitschland aan de hevigste schokken bloot. Kan er iets ordeloozer worden uitgedacht dan de wijze, waarop dat parlement te Frankfort is zamengekomen, en tot heden beraadslaagt? Zonder geregelden lastbrief, zonder officieel te zijn bijeengeroepen, stroomen vijf honderd mannen uit alle oorden van Duitschland toe, in het gezigt der Bondsvergadering, aan wie zij bevelen voorschrijven, onder den naam van ‘Vor-Parlement;’ zij kiezen eene commissie van 50 leden, die op hunne beurt weder zeventien ‘mannen van vertrouwen’ benoemen, aan wie de taak wordt opgelegd, om eene constitutie te ontwerpen, waarover de nationale vergadering aanstonds beraadslagen kan. Gelukkig, dat mannen als Dahlmann, Gervinus, Uhland en Bassermann zich onder die 17 leden bevonden: want gedurende zes weken oefenden zij het oppergezag in Duitschland uit. Het schijnt, zeide men bij den aanvang, meer dan tijd, om een ‘uitvoerend bewind’ te vormen. Met een oorlog, die in het noorden reeds is ontbrand; - met een tweeden krijg, uit het noordoosten dagelijks dreigende; - terwijl verwikkelingen met de Slavonische bevolking aan eene andere zijde ontstaan; - en onderlinge naijver van souvereinen, en verdeeldheid van allerlei staatkundige partijschappen woeden: - is er meer noodig dan deze optelling, om de dringende noodzakelijkheid van een krachtig centraal bestuur te doen gevoelen? Zoo sprak men bijna eene maand geleden. En nog is de zaak niet gevorderd, maar duren de discussies steeds voort. Om de Duitsche belangen, te Praag in gevaar gebragt, te ondersteunen, heeft de Bondsvergadering besloten zich tot

de regeringen van Pruissen, Beijeren en Saksen te wenden, en in de nationale vergadering heeft de afgevaardigde Beisler namens de commissie voor de Slavonische aangelegenheden voorgesteld, ‘dat deze maatregelen voor het oogenblik als toereikend zouden worden beschouwd.’ Oostenrijk zal onmiddellijk worden vermaand, om te zorgen, dat in Boheme en Moravië afgevaardigden voor het Duitsche Parlement worden benoemd. In Weenen heeft zich eene zoogenaamde veiligheidscommissie gevormd ter gelegenheid van de aanstaande verkiezingen voor de constituerende vergadering van Oostenrijk. Een bijzonder committé is aangesteld, om voor de voordragt van geschikte personen te zorgen. Behalve dat op karakter, grondbeginselen en kennis zal worden gelet, is als vereischte gevorderd: de overtuiging, dat voor Oostenrijk alleen heil te vinden is in eene vereeniging met het geheele Duitsche rijk, en erkenning van de noodzakelijkheid eener gelijke wetgeving voor al de verschillende onder Oostenrijk behoorende natien. - Eene proclamatie, door de bewindslieden te Weenen afgekondigd, opent het uitzigt op eene ontknooping der Italiaansche vraagstukken, die wij altoos hebben gewenscht. Aan het bloedvergieten zou een einde komen. De voordeelen, in den laatsten tijd door de Oostenrijksche wapens behaald, door het veroveren van Vicenza, de onderwerping van Treviso en Padua, hebben het ministerie en Maarschalk Radetzky doen besluiten, om aanvankelijk een wapenstilstand te treffen, ten einde inmiddels eene duurzame schikking tot stand te kunnen brengen. Eene billijke regeling der schuld, van handelsverkeer en scheepvaart op de Adriatische zee, zal welligt geringer moeijelijkheid opleveren, dan de dreigende tusschenkomst van Frankrijk bij de aanzienlijke uitbreiding van Karel Albert's gebied, of de roekelooze inmenging van het parlement te Frankfort, dat Triest eene ‘Duitsche’ haven, en elke poging van de Italiaansche zijde tegen deze stad eene oorlogsverklaring tegen Duitschland noemt.

Pius IX heeft zijn karakter in deze netelige zaak niet verloochend. Als Italiaansch souverein de bevrijding van zijn vaderland toegedaan, vergeet hij zijne roeping niet, om woorden van vrede uit te spreken. In een schrijven aan Keizer Ferdinand vermaant hij dezen vorst, ‘om af te zien

van eenen oorlog, die, zonder dat de gemoederen der Lombarden en Venetianen daardoor voor het keizerrijk kunnen heroverd worden, eene lange reeks van rampen zal na zich slepen, die de keizer zeker verfoeit. Aan de edelmoedige Duitsche natie kan de eisch niet ongevallig zijn, om allen haat op zijde te schuiven, en liever betrekkingen van vriendschap met de Italiaansche naburen aan te knoopen, dan eene altoos wisselvallige heerschappij op het zwaard te vestigen. Als volk, fier op zijne nationaliteit, kan het geene eer in bloedige twisten met de Italiaansche natie stellen, maar moet Oostenrijk veeleer wenschen, in zijne natuurlijke grenzen teruggekeerd, in eervolle betrekkingen nevens Italië te wonen.' - Reeds voorlang lieten zich de Weener dagbladen in dezen geest uit; wij zagen boven, dat ook de regering, na de laatste wapenfeiten, denzelfden weg wil inslaan. - Maar ook in eigen bestuur volhardt Pius onverzettelijk bij hetgeen hij voor goed en betamend houdt. Als souverein wil hij niet zeggen of doen, wat hij als Paus moet weigeren: daarom geene oorlogsverklaring aan Oostenrijk, al is zijn ministerie er voor; - geen verkoop van kerkelijke goederen, waarop zijn kabinet blijft aandringen. Eene openingsrede, door de ministers ontworpen, wordt afgekeurd en ter zijde gesteld; liever moet Kardinaal Altieri onbeduidende woorden tot de kamers spreken, dan iets zeggen, strijdig met de inzigten en vroegere verklaringen van zijnen vorst. Het Romeinsche volk, dat eens in verrukking uitriep: 'moed, Heilige Vader! moed!' zal ondervinden, dat de moed, op beginsels steunende, onverwinlijk, en het geduld, door liefde ingegeven, onuitputtelijk is. In Lombardije heeft zich de bevolking bijna eenparig voor aansluiting aan Karel Albert verklaard. Parma, Plaisanza, Reggio, Modena verlangen mede vereeniging met Piemont. De reis van Vinc. Gioberti, naar men wil, ondernomen om den invloed van Mazzini en van de republikeinsche partij te keeren, heeft dan vrucht gedragen. In Milaan heeft zich eene maatschappij gevormd, onder den naam van 'Unita Italiana,' die gansch Italië onder den scepter van den Piemonteschen koning wil vereenigen. Plannen, waarvan de verwezenlijking wel niet nabij is, maar die eenig denkbeeld geven van de geestdrift voor den man, die zich aan

het hoofd van den vrijheidskamp heeft gesteld. Bijna in gelijke mate als de populariteit van dezen vorst toeneemt, daalt Koning Ferdinand in de schatting van Italië. Zelfs de groote partijdigheid, waarmede de jongste betreurenswaardige gebeurtenissen in dagbladen van alle kleur nu blijken te zijn voorgesteld, bewijst, hoe zeer de gemoederen tegen den Napelschen gebieder zijn ingenomen. De flaauwheid en ijverloosheid in het ondersteunen van den bevrijdingsoorlog verwijdert de harten zelfs van hen, die zijne dwingelandij voor een goed deel op rekening zijner muitzieke onderdanen stelden. Het ministerie vond noodig, in eene depêche aan de buiten'slands geaccrediteerde gezanten van Napels, te wijzen op het afgezonden leger en de flottille, ten teeken van het levendig belang, dat de koning in Italië's onafhankelijkheid stelt. Voor het vervolg was door complotten en zamenzweringen de medewerking aan de heilige zaak van Italië onmogelijk gemaakt. Het was aan de regering gebleken, dat het trouwelooze plan bestond, om de constitutie omver te werpen, en niet alleen het koningrijk, maar geheel Italië, met de vreesselijkste anarchie onder den vorm van eene republiek en communismus te bedreigen. Om deze te bestrijden, zag zich het bewind genoodzaakt al hare troepen uit Lombardije terug te roepen. Terwijl nu regeringloosheid en opstand de provincies, Calabrie vooral, teisteren, is Sicilie op het punt van zijne onafhankelijkheid door Engeland te zien erkend.

Lord Minto is van zijne reis te Londen teruggekeerd, zeker met geheel andere inzigten en uitkomsten, dan hij bij het verlaten van zijn vaderland zich had voorgesteld. Hoever is de beweging, die hij aanvankelijk toejuichte en te leiden dacht, hem vooruitgesneld! En wat Frankrijk aan invloed winnen kan bij die geweldige omkeeringen, heeft Engeland welligt verloren! De Parijssche staatslieden meenen dat de politiek van Lord Palmerston, in Spanje en Griekenland zoo revolutionair, in Italië zeer gematigd en behoudend is geworden. De verwijdering van Sir Henry Bulwer uit Madrid heeft het parlement bij herhaling bezig gehouden. Onder de eerst-overgelegde stukken, hoewel 68 folio bladzijden beslaande, werd geene depèche gevonden, waaruit de aard der instructies van Lord Palmerston aan zijnen gezant

kon worden opgemaakt. Als gewoonlijk, had de minister behendiglijk het voornaamste deel der te geven ophelderingen weten in de schaduw te stellen, en Lord Stanley beklaagde zich in het Hoogerhuis over deze onvolledigheid. Toen in de zitting van 5 Junij Mr. Bankes zijne motie omtrent de betrekkingen met Spanje had toegelicht, en de handelwijs van het bewind door Mr. Sheil, Lord John Russell en Lord Palmerston zelven verdedigd werd, bleef de hoofdzaak, de reden namelijk der terugzending door de Spaansche regering, in het duister. ‘Ik geloof,’ sprak Sir Robert Peel, ‘dat dit voorstel ontijdig is, en dat, indien deze Vergadering een oordeel omtrent deze zaak moet uitbrengen, wij beter doen, te wachten totdat de gansche afloop ons bekend zal zijn, dan dat wij een enkel tooneel uit een enkel bedrijf van een ingewikkeld en nog niet afgespeeld drama behandelen; - laat ons eerst zien, wat de ontknooping zal zijn, als het stuk voltooid is. Zoo al de depèches van den edelen Lord in toon en vorm niet onberispelijk zijn, geloof ik toch, dat de voorgestelde straf veel te gestreng is; want wat in deze motie gevraagd wordt, is afkeuring van het gedrag des ministers door het Huis der Gemeenten.’ Algemeen was men van oordeel, dat de handelingen van den ambassadeur, ter verantwoording van het Gouvernement moesten komen, en Lord Palmerston gaf openlijk te kennen, dat hij, en hij alleen aansprakelijk was; dat de berisping, zoo die verdiend was, op hem rusten moest; want dat de gezant getrouw aan zijn last was geweest, en daarom diens gedrag zijne volkomene goedkeuring had weggedragen. ‘Ik wil alleen aanmerken,’ voegde hij er bij, ‘dat in een land, aan zoo vele wisselingen blootgesteld als Spanje, de gezant van een vreemd hof zich bezwaarlijk onthouden kan van omgang met mannen van allerlei partijen; in een land, dat van 1832 tot 1847 dertig raadspresidenten en acht en dertig ministers van buitenlandsche zaken heeft gehad, moet het, geloof ik, aan elkeen moeijelijk vallen tot die allen als ministers in betrekking te staan, maar zijn maatschappelijk verkeer tot diegenen te beperken, die voor eenige maanden aan het bestuur zijn, en allen omgang af te breken met de zeven en dertig anderen, met wie hij vroeger in aanraking, of op vriendschappelijken voet is geweest.’ Uit de later me-

degedeelde briefwisseling blijkt, dat de hertog van Sotomayor, op den 15den April aan den Spaanschen ambassadeur te Londen, D. Xavier Isturiz, meldde, ‘dat zijn bewind gegronde klagten had over het gedrag van Sir Henry Bulwer, die al zijnen invloed gebruikte om het bestaande Gouvernement omver te werpen.’ Op den 27sten en 28sten dier maand, vroeg Isturiz, eerst mondeling, daarna schriftelijk, de herroeping van den Britschen gezant uit Madrid. Doch twee dagen daarna ‘werd dit verzoek door Isturiz ingetrokken; zoo als Lord Palmerston beweert, ten gevolge van bekomen last uit Madrid; volgens de verzekering van Sotomayor daarentegen, om redenen aan Lord Palmerston even goed bekend, als aan den Spaanschen gezant; waarmede, naar het schijnt, op eene minnelijke schikking gedoeld wordt, die men destijds te Madrid verwachtte, ten gevolge van een onderhoud tusschen den minister Sotomayor en den Engelschen gezant. Maar op den 12den Mei verwittigt de Hertog Don Xavier Isturiz weder, dat het Spaansch gouvernement onmogelijk met Sir Henry Bulwer kan blijven handelen, en dat er geen andere weg open blijft, dan onmiddelijke verwijdering uit Spanje.’ - Na den opstand te Sevillië, zond, zoo als bekend is, de Spaansche regering zelve hem zijne passen. - Graaf Mirasol werd aanstonds tot het geven van opheldering naar Londen afgevaardigd, doch Lord Palmerston weigerde hem te zien, en schreef den 12den Junij aan Isturiz, ‘dat hij waarschijnlijk goed zou vinden te vertrekken, daar het Engelsche hof hem niet langer als Spaansch ambassadeur ontvangen kon.’ - Ziedaar alles wat uit de debatten en officiële bescheiden ter kennis van het publiek is gebragt. De beraadslagingen over de scheepvaartwetten trokken zeer de aandacht en belangstelling. Wij deelden in ons laatstvoorgaand Overzigt de gouvernements-voorstellen mede. Vóór het onderzoek ‘in committee, sloeg Mr. Herries - reeds ten tijde van Huskisson om zijne bekendheid met handel en financiewezen vermaard - een amendement voor, waarvan de strekking was om, met behoud der grondslagen van de bestaande wetgeving, alleen die wijzigingen in te voeren, welke, zonder gevaar voor Engelands zeemagt, aan de gebleken handelsbezwaren konden tegemoet komen. - Met de handelswetten

van Huskisson was hij het altoos eens geweest; maar de voorstellers van dezen maatregel hadden verzuimd, behoorlijk acht te slaan op het gevoelen van dien uitstekenden staatsman, ten aanzien der Navigatie-wetten. - Engelands grootheid berust op zijn' invloed en vermogen ter zee. Indien men buitenlandsche zeelieden wilde begunstigen en doen deelen in het handelsverkeer der Britten met hunne koloniën, zou ongetwijfeld de handelsmarine van Engeland in aantal en waardij afnemen, welke nu - zoo als Huskisson te regt noodzakelijk keurde - geheel en bij uitsluiting het monopolie van dien handel bezit.' - Mr. James Wilson, die voor het plan der regering sprak, zocht te bewijzen, dat de tegenstanders zich ten onregte op Adam Smith hadden beroepen, wiens bekend gezegde - dat namelijk de navigatie-wetten, ter verdediging van Engeland, moesten behouden blijven - onder geheel verschillende omstandigheden uitgesproken, na de ondervinding der laatste jaren en het aannemen van 'vrijen handel,' niet meer van toepassing was. In eene volgende zitting deed de partij der protectionisten door Lord Granby hare bezwaren gelden, die evenwel volkomen werden weggenomen door een antwoord van Mr. Gibson, eerst onlangs als onder-voorzitter van het handels-ministerie afgetreden. Uitmuntend was de rede van Oxford's vertegenwoordiger, den gewezen minister Gladstone. Hij wilde niet onderzoeken, of het plan der regering in alle details, of zelfs in de hoofdstrekken, het best-mogelijke was: de vraag, thans ter behandeling gesteld, was deze: of men eene belangrijke verandering zou brengen in de hoofdbeginsels der navigatie-wetten. En deze vraag aarzelde hij niet toestemmend te beantwoorden. Onder hoofdbeginsels verstond hij, met het medelid voor Stamford Herries, dat in den binnenlandschen en kolonialen handel een volstrekt uitsluitend regt aan den Britschen scheepsreeder verzekerd was, maar dat in den buitenlandschen wereldhandel het volkomen vrij stond, den vreemdeling op beginselen van reciprociteit toe te laten ter mededinging. De houding der buitenlanders, - zoowel de vriendelijke uitdaging van Amerika, als de bedreigingen van Pruissen, - bewezen, dat het nu tijd was om tot een vast besluit te komen. Maar ook de groote veranderingen der laatste vijf of zes jaren maakten het tegenwoord-

dig tijdstip bij uitstek geschikt ter behandeling van dit vraagstuk. Er is meer gedaan om den invoer te vermeerderen, dan ooit weêr geschieden kan. Daardoor was de scheepvaart aanzienlijk uitgebreid; de winsten der reeders toegenomen; zoodat nu het oogenblik scheen dáár te zijn, voordat de aanbouw van schepen de behoeften overtrof, om de Britsche eigenaars aan ruimer mededinging te onderwerpen. Nadeeligen invloed voor de zeemagt duchtte hij niet; want bij doelmatige verandering zou blijken, dat de eigenaars de mededinging konden volhouden en dat de koopvaardij zou toenemen, handel en zeevaart vermeerderen. De sombere voorspellingen, thans op dit punt gedaan, werden ook vroeger gehoord, zoo dikwijls wijzigingen in andere opzigten waren voorgesteld, en bij de uitkomst zijn ze steeds gelogenstraft. Later werd door Lord George Bentinck, d'Israeli en anderen vóór de bestaande wetgeving gesproken, terwijl Cobden, Sir Robert Peel en Lord John Russell het groote nadeel der uitsluitende bepalingen aantoonden. Dat de gedrukte toestand van handel en nijverheid, door de protectionisten met zoo sterke kleuren afgemaald, aan andere oorzaken te wijten was, dan aan de tariefs-hervorming van 1842 en 1846, waarop men gewezen had, was ligt te betoogen en werd met cijfers voldongen. ‘Hoe kunnen wij er nog aan twijfelen,’ riep Sir Rob. Peel uit, ‘in dit land door handel en nijverheid bloeijend, dat naar de eenvoudigste beginsels van handel elke belemmering in den vrijen ruil van voortbrengselen nadeelig werkt? Iedereen erkent, dat verhooging van vrachten, dat verhinderde invoer der grondstoffen van elders, den commercielen bloei tegenhoudt. En het fundamenteel beginsel, het hoofddoel der navigatie-wetten, wat was het anders, dan afbreuk te doen aan Holland's grootheid en magt ter zee? Zoo als Adam Smith schreef: nationale naijver heeft volbragt wat diepzinnige wijsheid zou hebben geboden. Maar hoe werken ze op dit oogenblik b.v. tegenover de Hollanders? Wij versteken ons zelven van allen verkeer met Amerika, dat niet direct is. Zelve kunnen we onze producten naar de Vereenigde Staten uitvoeren; maar de Hollanders, zij, die eens onze geduchte mededingers waren, toen de navigatie-acte tegen hen werd ingevoerd, kunnen onze voortbrengsels even goed als hunne eigene overbren-

gen. De geheele handel met de Vereenigde Staten is voor hen vrij en geopend, terwijl wij ons beperken tot die helft, welke Britsche handel is. Sedert Ad. Smith schreef (in 1775) is bijkans geen jaar verloopen, zonder dat eene of andere hoofdbepaling dezer wetten geschonden is; en bij ieder voorstel tot verandering, vernamen wij dezelfde voorspelling van ondergang. In 1782, toen de regering aan Ierland vrij verkeer met W. Indie wilde toestaan, verklaarde Liverpool, dat zijn haven alsdan tot de oorspronkelijke onbeduidendheid zou terugkeeren; zoo was het bij elke gelegenheid. In 1825 stelde Huskisson de tractaten van reciprociteit voor, niet als theorist, maar door nood gedwongen; want hij had te kiezen tusschen reciprociteit of den oorlog van differentieele regten. Dergelijk tijdstip is op nieuw aangebroken. Het wezenlijk punt van onderzoek is dit: of de Britsche scheepvaart is gestuit door eenige der veelvuldige wijzigingen in deze wetten, en of de nationale verdediging er door geleden heeft. - Dringend moet ik deze Vergadering voorhouden, wèl te bedenken, alvorens zij besluit, om elke verbetering in deze wetten af te wijzen, dat, hoe men 't ook moge betwisten, handel en zeevaart niet van de navigatie-acte, maar van den bloei der nijverheid afhangen.' - In denzelfden geest sprak Lord John Russell: 'Oorspronkelijk werden deze wetten aangenomen, niet om ons zelven te bevoordeelen, maar om onze mededingers te knakken. Dit doel is bereikt, maar ik twijfel zeer, of Cromwell zelf, indien hij onze discussies kon bijwonen, het wenschelijk zou keuren deze beperkingen te handhaven, ten einde de afstammelingen van hen, die toen naar Noord-Amerika verhuisden, te beletten om volkomen vrij met ons handel te drijven.' Het amendement van Mr. Herries werd met eene meerderheid van 117 stemmen verworpen, en tot onderzoek in committé besloten. Merkwaardig waren nog de debatten over den kwijnenden toestand der W. Indische volkplantingen, vooral daar het bestaan van dit ministerie aan het lot dezer voordragt verbonden schijnt. Geplaatst tusschen de eischen der 'free-traders,' toezeggingen van vroegeren tijd en de duidelijke bepalingen eener overeenkomst, die schaamteloos verbroken is, doen de ministers een voorstel, dat geene partij tevreden stelt, en zeker niet tot opbeuring der kolonie zal strekken. Wij wachten den loop

der discussies of om op dit belangrijk onderwerp terug te komen. De motie van Joseph Hume betreffende ‘de hervorming in de volksvertegenwoordiging,’ een uitvloeisel van de gebeurtenissen op het vaste land, werd in de zitting van 20 Junij door den voorsteller in eene uitvoerige rede aangeprezen, en met herinnering aan woorden van Lord John Russell, bij het inreiken der reform-bill van 1831, besloten. De eerste minister nam gretig den lof aan van door zijne toenmalige hervormingen tot behoud der rust in den laatsten tijd te hebben bijgedragen, maar wees de nieuwe plannen af, op soortgelijke gronden, als waarmede William Pitt voor meer dan eene halve eeuw de pogingen van den lateren Lord Grey bestreed.

Bijna ontbreekt ons de moed, om van de gebeurtenissen der maand in Frankrijk te spreken. De jammertooneelen in Parijs zijn slechts het besluit van eene anarchie en van woelingen in de provincies, die - men moet het erkennen - in de nationale vergadering zelve maar al te getrouw werden afgespiegeld. De betrekkingen der uitvoerende magt met deze waren aanvankelijk de twistappel; - een requisitoir van den procureur der republiek ter vervolging van Louis Blanc, als medepligtig aan den aanslag van 15 Mei, volgde kort daarna; het ergerlijk *desaveu* en de wederkeerige beschuldigingen van den minister Cremieux en personen, zoo hoog geplaatst als Portalis en Jules Favre, voerden de wanorde ten top. Over het besluit omtrent Louis Blanc hebben we ons niet verwonderd. Zoodra men het aanzoek der commissie, die alleen autorisatie verlangde om het regt zijnen loop te laten, in een vonnis wilde veranderen, en dus van eene gewone regtszaak een ‘proces politique’ trachtte te maken - deed de vergadering wèl de vervolging te weigeren. Ook gebiedt de billijkheid te erkennen, dat alle bewijs van deelneming, voor zooverre Louis Blanc's tegenwoordigheid op het stadhuis betreft, is vervallen door de uitdrukkelijke verklaring van den Maire van Parijs, Arm. Marrast, aan wien bij een naauwkeurig onderzoek het onjuiste der vroegere opgaven is gebleken. Hoe spoedig werden al deze voorvallen verdrongen door gebeurtenissen van nog treuriger aard. - Eene maand was sedert de opening der vergadering verstreken. Haar voor-

zitter Buchez trad af, en kreeg tot opvolger den vice-president Senard. In eene toespraak was door den aftredenden de eenstemmigheid geroemd, waarmede alles, wat tot het uitroepen en vestigen der republiek betrekking had, bij de leden der nationale vergadering was aangenomen. Verdeeldheid had alleen bestaan omtrent nevenzaken. - De verkiezingen hadden plaats, en vrij algemeen was de verbazing over de onverschilligheid bij het uitbrengen der stemmen. Onder de elf afgevaardigden uit Parijs stond bovenaan Caussidière, met iets meer dan de helft van het aantal stemmen, vroeger op Lamartine uitgebragt, benoemd: men las de namen van Thiers en Victor Hugo naast die der communisten Pierre Leroux en Proud'hon, den bekenden republikein Lagrange onmiddellijk achter Louis Bonaparte. Met dezen naam opent zich eene nieuwe reeks van woelige tooneelen. Eerst, in de zitting van 10 Junij, toen een lid der vergadering het berigt mededeelde, dat te Troyes een regiment infanterie den kreet van ‘leve Lodewijk Napoleon’ had doen hooren, maar vooral daags daarna, toen eene menigte volks was zamengevloeid, om den Prins, dien men wachtte, te zien, en op den bevelhebber der nationale garde, Clément Thomas, onder denzelfden kreet, geschoten werd. Eene rede van Lamartine, voor de volksvertegenwoordigers gehouden, werd afgebroken; en toen hij ze hervatte, en verslag deed van het gebeurde, nam de vergadering een decreet van het uitvoerend bewind ‘tot uitsluiting van Louis Bonaparte’ met 569 tegen 112 stemmen aan. Zonderling genoeg, werd desniettegenstaande op den volgenden dag de keuze van dien afgevaardigde gehandhaafd, en door diezelfde nationale vergadering besloten hem als zoodanig toe te laten! De wet van 1832, op Maandag aangenomen, wordt Dingsdags afgeschaft! Alle vrees voor den pretendent scheen geweken. Gelukkig was de Prins zelf niet standvastiger. Een brief uit Londen van 14 Junij behelst zijn besluit, ‘om de pligten te vervullen, hem door het volk opgelegd;’ een' dag later schreef hij aan den president der vergadering, ‘dat hij van zijne benoeming afzag.’ Te midden van allerheftigste woordenwisselingen over den eersten brief, ontvielen aan den Generaal Clément Thomas de woorden: ‘Men stelt een uitstel tot morgen voor. Mag

ik de berigten gelooven, die bij mij zijn ingekomen, dan zullen wij morgen welligt eenen slag hebben te leveren.' De 16de Junij ging zonder slag voorbij; maar de voorspelling werd vervuld: slechts enkele dagen bleef de volvoering achter. Onder de lagere volksklasse duurde de gisting voort; hare leus bij zamenscholingen was: 'leve Napoleon! leve de Keizer!' Het voornemen der regering om de nationale werkplaatsen te zuiveren van eenige duizenden arbeiders, die daarin niet behoorden, en deze lieden uit Parijs te verwijderen, is de aanleiding tot het uitbarsten van den burgeroorlog geweest.

Men kent de ijzingwekkende bijzonderheden van dezen broedermoord. Parijs in eene legerplaats, in eene vesting, in een slagveld herschapen. Drie dagen duurde het bloedbad, dat de gansche bevolking in rouw en tranen heeft gedompeld. Dappere krijgshoofden gesneuveld, - de Aartsbisschop doodelijk gekwetst; honderden uit de beste burgers der hoofdstad gedood. Helaas! maar al te zeer is gebleken, welke hartstogten op den bodem onzer beschaafde maatschappijen woelen. De glans van gematigdheid, waardoor de omwenteling van Februarij bij hare felste bestrijders eene soort van aanbeveling zocht, is in bloed getaand. Het zijn de waardige zonen der mannen van 1793, die nu de 'roode republiek' wilden vestigen! Sedert vier maanden was voorzien en voorzegd, dat het tot een' beslissenden strijd tusschen deze en de voorstanders der driekleurige republiek zou komen. Hoe drongen wij aan anderen en aan ons zelven de hoop en verwachting op, dat die ijsselijke ramp zou worden verhoed! En naauwelijks is de zegepraal der orde verzekerd, - of men toont ons in het verschiet reeds een' nieuwen strijd, wanneer het de beslissing omtrent den president der republiek zal gelden. 'Dan,' heeft men vele werklieden hooren zeggen, die zich nu van deelneming aan het gevecht onthielden, 'als het Lodewijk Bonaparte gold, dan zou geheel Parijs oprukken.' Daarbij vergete men niet, dat, al is ook de partij der ultra's voor het oogenblik ten onder gebragt, daarom de oorzaken niet zijn weggenomen, die haar telkens kunnen doen herleven. Diezelfde beginselloochenende beginsels, rondom verspreid, door schoone beloften gekweekt, door gebrek en ellende aangeprezen, dreigen voortdurend met nieuwe uitbar-

sting. Laat ons hopen, dat de duur gekochte overwinning, aanvankelijk althans, moge strekken, om eenigen klem te geven aan het gezag, en om dien staat van regeringloosheid te doen ophouden, die welligt in vrees voor de nu doorgestane worsteling den voornaamsten grond had.

Hoe gunstig onderscheiden zich, tusschen de beroeringen en stormen in de groote naburige staten, het kleine België en Nederland door zucht voor orde en kalmte. Wel mogt koning Leopold in de troonrede zijne dankbaarheid en regtmatigen hoogmoed daarover uitdrukken. Reeds was de afloop der verkiezingen gunstig en verblijdend voor zijn bewind geweest. Ondanks het smalen van den Parijsschen National op de ‘censitaires’ der Belgische staatsregeling, zien wij daarin een bewijs, dat er waarheid bestaat in dezen regeringsvorm. - Het zou niet edelmoedig zijn, onder den indruk der jongste gebeurtenissen te vragen, waartoe het ‘suffrage universel,’ volgens den National het panacé van alle kwalen, zijn geteisterd vaderland heeft gediend? - Behoeven wij te herinneren, hoe rustig en vreedzaam eene wezenlijke hervorming der staatsinstellingen in Nederland geschiedt? De koninklijke boodschap, ten geleide van de Herzienings-ontwerpen bij de Tweede Kamer ingekomen, wijst, dunkt ons, het regte standpunt ter beoordeeling aan. De voorloopige berigten omtrent het onderzoek in de Afdeelingen toonen, dat ook de leden der Kamer van dit gevoelen zijn. Het aanzienlijk getal en vooral de namen der teekenaars van verzoekschriften leveren het bewijs, dat de bedaarde houding der natie ditmaal voorzeker aan geen onverschilligheid te wijten is. In de politiek noemen wij het geene flaauwheid, of transigeren met beginsels, wanneer men iets van eigen gevoelen ten offer brengt aan de eischen van het oogenblik. Mogt dit de overtuiging worden of blijven onder alle staatkundige partijen in Nederland!

De Vertegenwoordiging der Nederlandsche Hervormde Kerk door de Synode

in verband met die der afzonderlijke gemeenten door de Kerkeraden, vergeleken met de wijze waarop de leden der kerkelijke besturen bij de Hervormden in Nederland worden gekozen en benoemd.

Brief aan den Heer Pred. J.A.M. Mensinga.

‘Er moet eene radicale hervorming, *in membris* niet alleen, maar ook *in capite*, van wetten niet enkel, maar van grondwet, eene geheele verandering van beginselen plaats hebben.’

Als ik, hooggeachte Vriend! zoo begin, is het zeker niet noodig, nog een ‘arrige aures’ te laten volgen. 't Zijn toch uwe eigene woorden, door u in dit Tijdschrift ten vorigen jare uitgesproken bij de beoordeeling van Hooyer's werk, dat zooveel heeft bijgedragen, om mij in kerkelijke zaken levendiger belang te doen stellen. Wat gij bij die gelegenheid over onzen tegenwoordigen Kerkvorm hebt geschreven, trok evenzeer mijne aandacht, als het onlangs mij toegezonden Stukje van uwe hand: ‘Over vertegenwoordiging en verkiezing in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Een woord ter gelegenheid van de grondwetsherziening, gelijktijdig in die Kerk en in den Staat.’ (Amsterdam, 1848.) De lezing daarvan

spoorde mij aan, om eens over het een en ander, dat tot onze kerkelijke grondwetsherziening in betrekking staat, confidentiëel met u te spreken.

Aan die woorden, welke ik bij wijze van *captatio benevolentiae* tot inleiding op hetgeen er nu volgt aanhaalde, kan ik niet geheel en al mijne toestemming geven. Eene geheele verandering van beginselen acht ik in onze kerkelijke wetgeving niet noodig. Klaagt gij, dat wij geen beginselen van regt hebben, ik geloof, dat gij eigenlijk de toepassing der beginselen bedoelt. Zij zijn er wel - maar als niet ontwikkelde kiem.

Ik noem toch dit een beginsel van regt, dat onze Kerk een democratische staat is. Dit beginsel erkent men. In zulk een staat is, gelijk gij zeer juist in die bedoelde recensie hebt aangemerkt, het volk zelf, of zijne daartoe gecommitteerde vertegenwoordigers, het wettig legislatief ligchaam. Gij laat daar deze verklaring volgen: ‘Maar de Nederlandsche Hervormde Kerk is een zuiver democratische staat, - maar zoodanige vertegenwoordiging bestaat niet, - derhalve’ - derhalve is het beginsel niet toegepast. Daarna lees ik (bl. 435): ‘dat dit beginsel van vertegenwoordiging, het criterium van de democratie, werkelijk een integrerend deel van onze hervormde Kerkorde, dat dit haar beginsel van bestaan is, stemmen allen toe, die over kerkregt geschreven hebben.’ Nu - dan is dit beginsel immers ook, naar uwe meening, slechts niet toegepast. Derhalve moet er toch geene geheele verandering van *beginselen* plaats hebben.

Verandering der wijze van toepassing - ja, die verlang ik hartelijk met u. Nog herinner ik mij, hoe gij (bl. 442, 443) zeer juist een klein overzigt gaaft van de rariteiten, die onze op vertegenwoordiging der Kerk schijnbaar prijs stellende wetgeving ons laat aanschouwen. Na op den voorgrond gesteld te hebben, dat vertegenwoordiging alleen daar bestaat, waar de vertegenwoordigd wordende personen zelve hunne vertegenwoordigers benoemen; dat het spotten is met de Regtsgeleerdheid, regenten te benoemen door hoogere collegiën van bestuur, en aan dezulken den naam van vertegenwoordigers te geven; dat de aard der zaak medebrengt, vertegenwoordigers te hebben, die op lastbrief van hunne committenten

stemmen en onder verpligting van hun rapport en verantwoording te doen, terwijl slechts de committenten zelve bevoegd zijn, om, wanneer gewigtige redenen daartoe moveren, deze verpligting geheel of gedeeltelijk op te heffen; na nog een woord over de Algemeene Synodale Commissie gezegd te hebben, brak het onweder los.

'De leden der Synode, het eigenlijke *hoogste* representatief Collegie, worden benoemd door de provinciale Kerkbesturen. Rigtig tot dusverre. Maar (wij gaan voorbij de benoeming der leden van de eerste Synodale Vergadering, wel door den Heer H. met regt afgekeurd, maar tot de geschiedenis behoorende): de President en Vice-President der Synode worden, voor iedere zitting, *door den Koning* benoemd. - De Secretaris, hebbende rang en stem als lid, deszelfs secundus, en de Quaestor, hebbende mede rang en stem, alle drie vaste leden, worden uit door de Synode gemaakte drietallen *door den Koning benoemd* (Reglem., art. 17, 18, 19).'

'Van verpligting tot het doen van verantwoording aan hunne Committenten, door die leden der Synode, welke als vertegenwoordigers van hunne respective provinciale Kerkbesturen optreden, bevat het Reglement niets.'

'Al verder. Hoe dieper we afdalen, des te flagranter zullen de infractiën op het wettig regtsbeginsel worden.'

'De Committenten der Synode, leden der provinciale Kerkbesturen, worden *door den Koning benoemd* uit een *zestal*, geformeerd door de Moderatoren van de klassikale Besturen, tot een *drietal* verminderd door het provinciaal Kerkbestuur, d.i. *het Collegie der Commissiehouders zelf* (art. 32). De Secundi worden op dezelfde wijze benoemd. De Presidenten worden door den Koning onmiddellijk, de Secretarissen uit een drietal benoemd. Van verantwoordelijkheid weder geen sprake.'

'De klassikale Besturen, Committenten der leden van de provinciale Besturen, worden *benoemd door den Koning*, uit *zestallen*, geformeerd door de leden der klassen (zijnde deze, voor zoover de Predikanten betreft, de laatste of grondvergaderingen), door de provinciale Kerkbesturen tot drietallen gebragt. De Scriba's op gelijke wijze. Als Praesides fungeren de leden der provinciale Kerkbesturen, ieder in zijn klas-

sikaal ressort. Verantwoordelijkheid zal men ook wel hier niet wachten.'

'En nu:

Ubi rerum testimonia adsunt, non opus est verbis.'

'Hoe het mogelijk is, dat men, in goeden ernst, van vertegenwoordiging in de Nederlandsche Hervormde Kerk spreken kan, is ons een raadsel.'

Ons ook - maar eigenlijk toch nog om andere redenen. Die benoeming door den Koning vooral schijnt u een 'Carthago delenda.' Maar, mijns inziens, zou de Kerk den Koning het regt van benoeming in den vorm van approbatie kunnen laten behouden, zonder dat dit aan de waarheid der vertegenwoordiging schaadde. Ik zou het kwaad niet zoo hoog zoeken. Ik weet - gij denkt reeds aan de klassikale Vergadering en aan den Kerkeraad. Nu - daarover laat zich nog wel iets meer zeggen, om dan van trap tot trap hooger op te klimmen, totdat wij, door het geheele gebouw voor oogen te stellen, daarmede tegelijk het onomstootelijk bewijs geven, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk op dit oogenblik niet door de Synode wordt vertegenwoordigd.

Neen, hoe het mogelijk is, dat sommigen onze Kerk nog door de Synode voor vertegenwoordigd houden, is mij evenmin als u duidelijk. Wat is de Hervormde Kerk dan toch? Immers al de Hervormde Gemeenten in Nederland te zamen. *Zal nu de Synode met regt gezegd kunnen worden, al die gemeenten te vertegenwoordigen, dan moeten zij ook door hare gecommitteerden tot een of ander kiescollegie, hetzij regtstreeksch, hetzij middellijk, invloed uitgeoefend hebben, of ten minste hebben kunnen uitoefenen op de afvaardiging der leden van de Synode tot die hooge kerkvergadering*.

Tot het wezen der vertegenwoordiging behoort, dat de afwezigen, die vertegenwoordigd zullen worden, zelve hunne vertegenwoordigers hebben gekozen, of door anderen, aan wie zij dit hebben opgedragen, doen kiezen. Dringt men hun hunne vertegenwoordigers op, dan stelt men hen onder voogdij, en de vertegenwoordigden houden op de committenten te zijn.

Nu is de eerste vraag: hebben de gemeenten, wettig ver-

tegenwoordigd, eenigen invloed kunnen uitoefenen op de keuze der leden van eenig kerkelijk Bestuur?

Neen, want de gemeente is niet vertegenwoordigd door den Kerkeraad, en de Kerkeraden zijn niet vertegenwoordigd op de klassikale Vergadering.

Dat *de Kerkeraad* de Gemeente niet vertegenwoordigt, blijkt aanstonds, wanneer men art. 5 van het Alg. Regl. op de zamenstelling en werkzaamheden der Kerkeraden bij de Hervormde Gemeenten in Nederland slechts inziet. 'De benoeming van Ouderlingen en Diakenen geschiedt door den Kerkenraad, benevens de Diakenen.' Derhalve hebben zij, die eigenlijk kiezen moesten, de mansledematen, volgens het Regl. geen regt van keuze. 'In gemeenten, bij welke tot nu toe door mansledematen, gewezene Kerkeraadsleden of anderen, invloed op de benoeming van Ouderlingen en Diakenen werd uitgeoefend, zullen de meer huishoudelijke reglementen bepalen, of, en zoo ja, welken invloed dezelve aldaar, daarop zullen blijven uitoefenen.' Maar dit moest niet aan huishoudelijke reglementen worden overgelaten; er moest in het Alg. Regl. een vast beginsel zijn aangenomen. Maken de mansledematen geen gebruik van hun kiesregt, dit doet niet ter zaak, indien de wet dit hun regt slechts erkent. 'In allen gevalle worden de benoemden behoorlijk aan de Gemeente voorgedragen, ten einde aan ieder lidmaat gelegenheid te geven, om zijne bezwaren tegen den benoemden te kunnen inbrengen.' Maar wat beteekent dit voordragen? Het schijnt het regt van *veto*, dat in allen geval slechts negatief is; het is evenwel niet eenmaal een onbepaald regt van *veto*. Indien men geen ander bezwaar inbrengt, dan dat men zich met de keuze des Kerkeraads niet vereenigen kan, wordt er immers niet op gelet. De Kerkeraden zijn - uitgenomen daar, waar de manslidmaten mogen stemmen - 'tot kollegiën gemaakt, die zich zelven kiezen, en daarmede is,' zoo als Hooyer (bl. 110) opmerkt, 'het vertegenwoordigende dier collegien grootendeels verloren gegaan.' Ik weet niet, waarom wij in plaats van 'grootendeels' niet 'geheel' zouden schrijven. 'Wel bepaalt het slot van art. 5, dat de benoemden behoorlijk aan de gemeenten voorgedragen moeten worden, ten einde ieder lidmaat gelegenheid hebbe, om zijne

bezwaren tegen de benoemden in te brengen. Maar, zonder dat men beschuldigingen ter wering kan bijbrengen of bewijzen, is het zeer wel mogelijk, dat de benoemde geenszins de keus, niet slechts van eenigen, maar van het grootste deel der gemeente is, en in zoo vele opzigten van haar verschilt, dat hij evenmin kan gezegd worden *de geheele gemeynte te vertoonen*, als hij door haar *verkoren* is. - Hoe gaarne anders, kunnen wij dus niet toestemmen wat eene hooggeschatte hand over de inrigting onzes tegenwoordigen Kerkbestuurs schreef: “Het klimt uit *al hare afzonderlijke deelen* tot één middenpunt op; elke, ook de geringste, gemeente oefent op hetzelve haren invloed” (Kist, de Christel. Kerk op aarde, 2de uitg., D. I, bl. 313). Neen, waar de eerste schakel reeds niet houdt, hangt de geheele keten der vertegenwoordiging in de lucht, indien het ook al ware, dat de overige schakels wel in elkander grepen.’ Daar de Predikanten, leden van den Kerkeraad, niet algemeen door de mansledematen worden gekozen, geldt van hen, wat in hetzelfde geval van den geheelen Kerkeraad moet gezegd worden. En wij moeten dus zeer twijfelen aan de waarheid der stelling, dat de leden der plaatselijke Nederduitsche Gemeenten *volledig vertegenwoordigd* worden *door derzelver Kerkeraden*, en dat er dus *geen lid* is der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, *dat niet* evenzeer als voorheen *vertegenwoordigd wordt*, zoo als dit in 1829 op onze Synode is verzekerd (zie S. Hand. 1829, bl. 83, 84. Hooyer, bl. 110).

Dat *de klassikale Vergadering* de Kerkeraden van het klassikaal ressort niet vertegenwoordigt, is ook duidelijk. Wie kunnen wij daar vereenigd vinden? Al de Hervormde Predikanten van het klassikaal ressort en ‘zoodanig getal Ouderlingen of oud-Ouderlingen, als thans gebruikelijk is, of in het vervolg bij huishoudelijke reglementen mogt worden bepaald.’ Kan de Kerkeraad geacht worden den Predikant afgevaardigd te hebben? Ik geloof het niet. De Kerkeraad mijner gemeente heeft mij ten minste nooit afgevaardigd. Ik ben ter klassikale Vergadering verschenen, omdat ik eene acte van lidmaatschap der klassis had ontvangen, en die acte gaf mij toch het radicaal van afgevaardigde des Kerkeraads niet, daar zij mij door het klassikaal Bestuur werd gege-

ven. Of men moest willen beweren, dat het klassikaal Bestuur hier als vertegenwoordiger van de gemeenten, die tot het klassikaal ressort behooren, handelde. Dan ben ik door die acte vertegenwoordiger van al die gemeenten, niet van de mijne alleen. Zoo iets zal men dus wel niet aannemen. Doch voorondersteld, dat ik door de acte van lidmaatschap der klassis het radicaal van vertegenwoordiger des Kerkeraads heb gekregen - wat staat er in die acte te lezen? Dat ik door het klassikaal Bestuur tot lid der klasse ben verklaard, ‘en als zoodanig verbonden tot het uitoefenen van al die pligten en bevoegd tot het genot van al die regten en voorregten, welke aan dit lidmaatschap verbonden zijn.’ Wil mij bij gelegenheid eens antwoorden op deze vraag: rekent gij het verschijnen op de klassikale Vergadering tot die pligten, of tot die regten en voorregten? Is het een regt, of wilt gij liever een voorregt; dan ben ik ook niet verpligt er gebruik van te maken; dan staat het aan mij, te komen en terug te blijven. Maar indien ik den Kerkeraad moet vertegenwoordigen, zou ik meenen, dat het pligt was, de klassikale Vergadering bij te wonen. Ik heb toch nooit gehoord, dat een wettig benoemd vertegenwoordiger ook te huis kan blijven *ad libitum*. Is het dan een pligt, tot welks uitoefening ik verbonden ben? Neen. Want eene Ministerieele Dispositie van 17 Mei 1816, n°. 8 (bij Hooyer bl. 332) verklaart: ‘dat - zoo nu als in het vervolg behoort te worden in het oog gehouden, dat de klassikale Vergaderingen, geene kollegiën meer zijnde van kerkelijk Bestuur, maar bijeenkomsten, vooral geschikt om over particuliere financiële belangen te handelen, en voorts alleen om nominatiën te formeren, de Predikanten wel allen het regt hebben, dezelve bij te wonen, maar geenszins daartoe verpligt zijn, of op eenigerhande wijze kunnen genoodzaakt worden.’ Tegen deze Dispositie, die de leden der klassis volstrekt niet als vertegenwoordigers van den Kerkeraad beschouwt, heeft, voor zoover ik weet, de Kerk nooit geprotesteerd. Ofschoon volgens art. 67 van het Alg. Regl. tot de handelingen der klassikale Vergadering *allereerst* gerekend wordt ‘het formeren der nominatiën,’ spreekt de Minist. Dispos. hiervan als van eene bijzaak. Geen wonder, dat vele onzer medebroe-

ders zich in het minst niet schuldig aan pligtverzuim achten, wanneer zij niet op de Vergadering zijn verschenen. En waren zij vertegenwoordigers des Kerkeraads, dan zouden zij zich toch, indien zij zonder wettige redenen terugbleven, aan pligtverzuim schuldig maken.

De Ouderlingen verschijnen ook naar welgevallen. In de eene klasse zou bijna ieder Predikant een Ouderling met zich ter Vergadering mogen brengen. In eene andere klasse mag er uit elken ring een tegenwoordig zijn. Elders welligt weêr anders, naarmate de gewoonte het meêbrengt. Maar waar van *vertegenwoordiging* sprake is, meen ik, dat wij niet naar gewoonte, maar naar bepaling door de wet moeten vragen.

Hieruit blijkt nu reeds, dat de zestallen, door deze Vergadering geformeerd, niet gezegd kunnen worden door de vertegenwoordigers der gemeenten van het klassikaal ressort geformeerd te zijn.

Wat de vrijheid dezer Vergadering betreft, deze is op vreemde wijze beperkt. De Praeses, Assessor en Scriba van het klassikaal Bestuur fungeren ook als zoodanig op de klassikale Vergadering. Met betrekking tot den Scriba heeft dit nog eenige mindere zwarigheid, daar deze uit een zestal van de klassikale Vergadering is benoemd, en het voor de administratie nuttig kan zijn, dat de Scriba van het klass. Best. ook als Scriba der klass. Vergad. fungeert. Maar de Praeses! Hij is uit een door het klass. Bestuur geformeerd zestal tot lid van het provinc. Kerkbestuur benoemd, en als zoodanig op den Voorzittersstoel van het klass. Bestuur geplaatst. Waarom *hij* nu Praeses der klassikale Vergadering? De Predikanten, leden der klassis, moesten vrij zijn in het kiezen van hunnen Voorzitter, en gelijke bevoegdheid hebben, om er toe gekozen te worden. De moderatoren van het klassikaal ressort verschijnen niet als zoodanig, maar als leden der klassis, op de klassikale Vergadering.

En nu de Ouderling van het klassikaal Bestuur. Het provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland heeft vroeger, blijkens de S. Hand., 1843, bl. 65, verlangd, ‘dat bepaald worde, of de Ouderling van het klassikaal Bestuur al dan niet de bevoegdheid hebbe van stem en zitting in de algemeene Vergadering der klasse.’ De synodale Commissie

zegt in hare Memorie van toelichting op de Herziening van het Alg. Regl. (S. Hand., 1847, bl. 154): ‘Eén Kerkbestuur (Noord-Holland) wenschte bepaling omtrent de zitting van den Ouderling des klassikalen Bestuurs in de algemeene klassikale Vergadering. Dit behoeft niet; evenmin als de Moderatoren vermeld worden. Zij zijn daar niet tegenwoordig als leden der klassikale Besturen, maar als Predikanten; even zoo de Ouderlingen. Alleen ordeshalve hebben de Moderatoren hier werkzaamheden te verrigten.’ Het blijkt alzoo, dat de synodale Commissie den Ouderling des klassikalen Bestuurs niet bevoegd acht, om op de Vergadering der klassis te verschijnen. Waar de Ouderling van het klassik. Best. dan nog als zoodanig lid van de klassikale Vergadering is, zou dit moeten veranderd worden. Maar er is hier nog meer, dat zoo niet kan blijven. Indien de Ouderling van het klassik. Best. geen lid van eenigen Kerkeraad, indien hij oud-Ouderling is, moet hij nooit Gecommitteerde tot het klassik. Best. kunnen zijn. Gij hebt zeker met volkomene toestemming gelezen, wat er in ‘de Hervorming,’ 1847, n°. 6, is geschreven *over de oud-Ouderlingen als leden der hoogere Collegiën van kerkelijk Bestuur*. De Schrijver van dat Stuk maakt er opmerkzaam op, dat in alle bepalingen, die betrekking hebben op de zitting van Ouderlingen in de hoogere Collegiën van kerkelijk Bestuur dan den Kerkeraad, nevens hen ook de *oud-Ouderlingen* daartoe bevoegd verklaard worden. Op de Synode een vaste Quaestor uit de Ouderlingen of *oud-Ouderlingen* van Amsterdam. Op de Synode, in het provinciaal en in het klassikaal Bestuur een Ouderling of *oud-Ouderling*. ‘Zulke bevoegdheid van *oud-Ouderlingen* was aan den vorigen vorm van het Kerkbestuur vreemd.’ De Schrijver herinnert verder teregt, dat er, ten behoeve der oud-Ouderlingen, altijd een zeer ruim gebruik gemaakt is van hunne, door de organisatie van 1816 erkende, bevoegdheid tot het lidmaatschap in de hoogere kerkelijke Vergaderingen. ‘En toch,’ zoo oordeelt hij, ‘schijnt het op zich zelf niet boven bedenking, of wel de aard der betrekking, in welke de oud-Ouderlingen tot de Kerk staan, zulk eene verkiesbaarheid vergunne. Hebben zij, mag men vragen, een *radicaal*, dat hen benoembaar maakt? Buiten het Alg. Regl.,

dat het hun stilzwijgend toekent, niet, naar onze wijze van zien. Wij zijn verre van hunne personen te na te spreken. Daar zijn er onder hen, die de Kerk met waardigheid helpen bestieren, die met warmte hare belangen voorstaan, die als wel regerende de dubbele eer waardig zijn, die hun naar Apostolische verklaring (1 Tim. V. 17) toekomt. Maar zij zijn gewone leden, *geenszins medeopzieners der gemeente*. Zij *waren* dit, maar *zijn* het niet langer. Bij hunne aftreding zijn zij teruggekeerd in den schoot der gemeente; zij staan als zoodanig (wij bedoelen als leden der gemeente) onder het opzigt, het bestuur, de tucht van hunne opvolgers in de gemeente hunner inwoning. Door niets onderscheiden zij zich van of zijn zij verheven boven hunne medeleden. En toch - hun wordt het regt van zitting, op koninklijke benoeming, toegekend in eene vergadering, in welke zij hunne eigene opzieners, ook de Leeraars hunner gemeente, oordeelen, afzetten. Indien dit geene ongerijmdheid is, waar zal men die dan zoeken?' Gij stemt dan zeker ook het volgende toe: 'Doch nog vreemder houding verkrijgt de zaak, wanneer men in art. 65 van het Alg. Regl. leest, dat zij bevoegd zijn, om zitting te hebben in eene Kies-Vergadering, gelijk de jaarlijksche klassikale Vergadering. Men mag hier vragen, of het geene ongerijmdheid is, dat een actueel niet kerkelijk persoon medewerkt tot verkiezing der leden van kerkelijk bestuur? Ook hier maakt de vergelijking met eenen Emeritus-Predikant de ongerijmdheid nog tastbaarder.' Het is niet te veel gezegd: 'Inderdaad is de bevoegdheid van oud-Ouderling tot kerkelijke Besturen eene groote anomalie in onze kerkelijke wetgeving.'

Zoo waren het hier vreemde zaken, die wij opmerkten. 1. Dat er geen spoor is te vinden van vrije afvaardiging der vertegenwoordigers door hunne vooronderstelde committenten, noch van verpligting der gecommitteerden, om de belangen hunner vooronderstelde committenten te behartigen; 2. dat, ofschoon de leden van het klassikaal Bestuur niet als zoodanig ter klassikale Vergadering verschijnen, toch de Praeses van genoemd Bestuur, om van den Scriba niet te spreken, de Vergadering praesideert; 3. dat een oud-Ouderling in het klassikaal Bestuur en volgens art. 65 van het Alg.

Regl. op de klassikale Vergadering zitting en regt van stemming kan hebben.

Omdat de gemeenten van het klassikaal ressort zich door zulk eene klassikale Vergadering niet vertegenwoordigd kunnen achten, zou ik niet durven beweren, dat onze Synode de Hervormde Kerk in Nederland vertegenwoordigt.

Maar laat ons verder zien.

'Neen, het is niet noodig,' denkt gij welligt; 'ik stem u alles toe, en bovendien zullen wij weldra van het Algemeene Reglement, zoo als het tot heden in werking was, verlost zijn.'

Ik wensch het met u. Evenwel heb ik er bepaalde redenen voor, waarom ik nog even wilde stilstaan bij de verdere vreemde verschijnselen in onze kerkelijke inrigting. Het is, geloof ik, heilzaam, het geheele gebouw eens van beneden tot boven te doorsnuffelen. Des te beter kunnen wij dan later over het aanbrengen van reparatiën oordeelen.

Laat ons daarom verder zien. Wat *het klassikaal Bestuur* aangaat, mijne eenige grieve is nog volstrekt niet, dat de Koning een lid daarvoor benoemt uit het drietal, door het provinciaal Kerkbestuur hem toegezonden als overblijfsel van het door de klassikale Vergadering geformeerde zestal. Neen - maar dat het Alg. Regl. aan het prov. Kerkbest. de vrijheid, het regt geeft, om het door de klassikale Vergadering gemaakte zestal in een drietal te veranderen.

Ik wil gaarne gelooven, dat geen provinciaal Kerkbestuur iets in de orde der zestallen willekeurig verandert, dat A, B en C op het drietal geplaatst, D, E, F daarop niet geplaatst worden. Maar onze kerkelijke grondwet waarborgt ons niet, dat het nooit zal gebeuren. Zoolang art. 57 van het Alg. Regl. onveranderd blijft en het prov. Kerkbest. het zestal tot een drietal vermindert, moet de Nederl. Herv. Kerk zich een onregt laten welgevallen.

Immers, wanneer de meerderheid der tegenwoordig zijnde leden op de klassikale Vergadering A op het zestal bovenaan heeft geplaatst - is alles beslist. Ziedaar de keus der klassis. Hetzelfde geldt van B, C en de anderen. Mag het prov. Kerkbest. B of een der volgenden in de plaats van A stellen, wat beteekent dan het kiesregt der klassikale Ver-

gadering? Dan doet deze eigenlijk niets anders dan eenige namen opgeven, waaruit het prov. Kerkbest. naar goedvinden een drietal formeert. Maar zoo wordt dan ook eigenlijk het kiesregt der klassikale Vergadering op het prov. Kerkbestuur overgebragt - en aan de Kerk ontnomen.

In n°. 3 van ‘de Hervorming,’ 1848, lezen wij: ‘Eens voor altijd verklaren wij, dat wij nooit aan den Minister wijten zullen wat de schuld is van onze kerkelijke wetten. Wat de zaak betreft, waarover wij spreken’ (de afwijkingen tusschen de klassikale keuze en de ministerieele benoemingen der leden van klassikale Besturen), ‘onzes inziens is de vraag, of de leden der algemeene klassikale Vergadering kiezen voor zich zelven of wel bij hunne keuze geacht worden de gemeenten te vertegenwoordigen, en dus namens dezen te handelen. Het eerste zal men niet kunnen aannemen zonder den band tusschen de gemeenten en de kerkelijke Besturen geheel te verbreken, en alle verzekering van eene bestaande vertegenwoordiging tot onzin te maken. In het laatste geval is de eenige voordragt, die in den regel heeten mag, die der klassikale Vergadering. In een hoogst zeldzaam geval’ (zoo als er bijv. een in n°. 4 wordt opgegeven) ‘mag het provinciaal Kerkbestuur daarvan afwijken, of het vergeet zijne stelling tot de gemeenten. En worden de zestallen in derzelver geheel met bijgevoegde stemmen aan Z. Excell. den Minister opgezonden, dan is het, dunkt ons, aan zijne wijsheid aanbevolen, om door de *benoeming*, die in zijne handen ligt, de afwijkende provinciale Kerkbesturen binnen hunne ware grenzen terug te dringen. In ieder geval is iedere afwijking, hetzij door den Minister, hetzij door het provinciaal Kerkbestuur gemaakt van de klassikale benoeming, zonder hoogst gewigtige reden, niet in den geest der Herv. Kerk. En de mogelijkheid daartoe kan en moet ook onzes inziens door regtstreeksche verkiezingen worden opgeheven.’

Na dit alles verwondert het u zeker niet, dat ik geenszins met den Heer Hooyer instem, waar hij (bl. 333) vraagt: waarom toch niet enkel een tweetal (in plaats van het zestal) verlangd, waaruit het provinciaal Kerkbestuur de finale keuze deed? De finale keus moet, indien ik mij niet bedrieg, bij de klassikale Vergadering blijven.

Laat ons overigens nooit eenig provinciaal Kerkbestuur hard vallen, indien het eenige verandering in de orde van het zestal mogt gemaakt hebben. Het Alg. Regl. wil, dat het uit het zestal een drietal zal formeren; geen bepaling der wijze, waarop zulks geschieden moet, is er bijgevoegd. Nu één van beiden. Of het provinciaal Kerkbestuur doet niets anders, dan op de lijst der genomineerden de drie onderaan geplaatsten doorschrappen. Maar is dit nu eene werkzaamheid voor een provinciaal Kerkbestuur? Mogt dan de Koning niet zien, wie de 4de, 5de en 6de op de lijst genoemd werden? Of het brengt, hetzij een, hetzij meer der drie laatstgenoemden op het drietal, of verandert de orde der drie bovenaan geplaatsten. Maar mogt het dit dan niet doen? Heeft het Alg. Regl. het eigenlijk niet gewild? De zaak is, dat het Alg. Regl. de klassikale Vergadering aan eene contrôle wilde onderwerpen en de Kerk onder de voogdijschap der provinciale Kerkbesturen stellen.

Wij laten het natuurlijk niet onopgemerkt, dat er twee leden in het klassikaal Bestuur zitting hebben, die niet door de klassikale Vergadering zijn gekozen, de Praeses en Assessor. Teregt vraagt Hooyer (bl. 333), waarom de klassikale Vergadering die beide leden van het klassikaal Bestuur niet even als den Scriba en de gecommitteerden kiest.

Over den Ouderling van het klassikaal Bestuur, indien hij een oud-Ouderling is, hebben wij reeds gesproken. Maar waarom slechts één Ouderling in dat Bestuur?

Wij klimmen hooger op. Indien er verder van vertegenwoordiging der Kerk sprake zijn zal, en de klassikale Vergadering een kiescollegie zal mogen heeten, moet er niemand in *het provinciaal Kerkbestuur* als lid zitting kunnen nemen, die niet, onverschillig hoe, door de klassikale Vergadering is gekozen. Maar gij weet het. Daar rijst een tweede kiescollegie voor ons oog op. De moderatoren van het klassikaal ressort, hetwelk de vacature betreft, formeren een zestal. Het provinciaal Kerkbestuur maakt er een drietal van. De Koning benoemt. De klassikale Vergadering is geheel buiten stem gehouden. Wat de formering van het drietal betreft, hier geldt het zoo even gezegde. Ook hier is het duidelijk, dat het Alg. Regl. bevreesd was voor extravagan-

ces van het klassikaal Bestuur, zoowel als van de klassikale Vergadering. Maar het Alg. Regl. schijnt het niet vreemd te vinden, dat het provinciaal Kerkbestuur zelf influenceert op de keus zijner leden. De Kerk kan dit alles te minder toelaten, omdat het nu gebeuren kan, dat de klassikale Vergadering een lid uit haar midden in het provinciaal Kerkbestuur zitting moet zien nemen, dat de groote meerderheid er niet in verlangde.

En dat lid kan er nog wel Praeses van de klassikale Vergadering door geworden zijn!

Onder de leden van het provinciaal Kerkbestuur is er één, dat niet door een der klassikale Besturen van de provincie is gekozen. De Secretaris. Uit een drietal, door het provinciaal Kerkbestuur geformeerd, benoemt de Koning hem ‘buiten de gewone leden, bij voorkeur uit de Predikanten der stad of uit de nabuurschap derzelve, alwaar de vaste vergaderingen van het provinciaal Kerkbestuur gehouden worden. Hij heeft rang en stem als de leden.’ Alzoo hebben wij hier een derde kiescollegie, onafhankelijk van klassikale Vergadering en klassikaal Bestuur bij de keuze van een Secretaris. Als nu de afgevaardigden ter Synode eens voor een goed deel Secretarissen der provinciale Kerkbesturen zijn, - is de Kerk daar dan waarlijk vertegenwoordigd? Met genoegen laast gij zeker Hooyers aanmerking (bl. 32, 33): ‘dat de Koning de leden der provinciale Kerkbesturen, al is het ook uit een aangeboden drietal, benoemt, is eene daad van *Bestuur*, dat de grondwet den Koning over de godsdienstige gezindten niet verleent. Zullen de Provinciale Kerkbesturen ook gezegd worden de Kerken hunner provinciën te vertegenwoordigen, dan doet die koninklijke benoeming aan het beginsel van ware vertegenwoordiging te kort. En, indien de leden der provinciale Kerkbesturen niet vrij gekozen zijn, kan de Synode, die uit de leden der Provinciale Kerkbesturen grootendeels bestaat, geene goede vertegenwoordiging der Kerk wezen.’ Hetzelfde oordeel velt gij over zijne aanmerking ad art. 37 en 38 van het Alg. Regl.

De Ouderling van het provinciaal Kerkbestuur. Is hij oud-Ouderling, dan de oude grieve. Anders, - waarom

‘voor eene der klassen bij jaarlijksche beurtwisseling één Ouderling of oud-Ouderling’? Vertegenwoordigt die eene slechts de klassis, waaruit hij is gekozen? Dan zijn de andere klassen minder bevoorregt. Vertegenwoordigt hij ook de andere klassen der provincie? Hoe kan dat zijn?

Wij komen tot *de Synode*. Hier moeten, indien deze Vergadering ten minste de Nederlandsche Hervormde Kerk zal v e r t e g e n w o o r d i g e n , geen leden met concluderende stem zitting nemen, dan die uit en door de onderscheidene provinciale Kerkbesturen zijn afgevaardigd.

Maar - niet minder dan *vier* leden der Synode hebben eene concluderende stem, zonder dat zij geacht kunnen worden eenig gedeelte der Nederlandsche Hervormde Kerk te vertegenwoordigen, of daaruit afgevaardigd te zijn.

1. De *Secretaris der Synode*, door den Koning benoemd uit een drietal van Predikanten, opgemaakt door de leden der Synode. Hij is vaste Secretaris, en heeft toch rang en stem als lid.

2. De *Quaestor der Synode*, van wien hetzelfde als van den Secretaris geldt. Wat omtrent beiden door Hooyer, bl. 30, en bepaald van den Quaestor in ‘de Hervorming,’ 1847, n°. 12, gezegd is, moet volkomen beaamd worden. Is de Quaestor een oud-Ouderling, dan is zijne zitting op de Synode, met rang en stem als lid, eene anomalie zonder wederga.

3. *De afgevaardigde uit de Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Neêrlandsch Oost- en West-Indië*. Het volgende diene tot bewijs, dat hem geen concluderende stem op de Synode kan gegeven worden, indien zij de Hervormde Kerk in Nederland vertegenwoordigt. *a*. Koninkl. Besl. van 11 Dec. 1835, n°. 88 (Hooyer, bl. 321): ‘de Protestanten in Nederlandsch Oost-Indië zullen voortaan maar één Kerkgenootschap vormen; zullende diensvolgens de Hervormde en Luthersche gemeenten te Batavia worden vereenigd,’ enz. Koninkl. Besl. van 12 Nov. 1824, n°. 110 (Hooyer, bl. 317), waarbij de vereeniging der Hervormde en Luthersche gemeenten op het eiland Curaçao wordt goedgekeurd: ‘Zullende mitsdien daarbij worden in acht genomen - 2°., dat door genoemde vereeniging de *Lutherschen* geene *Hervormden*

en de *Hervormden* geene *Lutherschen* worden; maar dat zij, dezen sekten-naam afleggende, zich vereenigen tot *ééne Protestantsche Christelijke Gemeente. b*. Koninkl. Besl. van 28 Oct. 1840, n°. 57, Ontwerp van Reglement op het Bestuur der Protest. Kerk in Ned.-Indië (Hooyer, bl. 327). Art. 3. Het Bestuur der Protestantsche Kerk wordt, in verband met de Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerk in Nederlandsch Oost- en West-Indië, te 's Gravenhage - uitgeoefend door een *Kerkbestuur gevestigd te Batavia*, en door *Kerkenraden* der plaatselijke Gemeenten.' Art. 5. 'Het Kerkbestuur te Batavia draagt den naam van *Bestuur over de Protestantsche Kerken in Nederlandsch-Indië*.' Art. 7. 'Dit Kollegie zal bestaan uit: een lid van den Raad van Nederlandsch-Indië als *President*; de Predikanten van Batavia, waarvan een als *Vice-President* en een als *Secretaris* zal fungeren, en drie notabele leden van de Protestantsche Kerk in de hoofdstad.' Art. 6. 'De benoeming tot lid des Kerkbestuurs geschiedt door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië; de eerstemaal onmiddellijk, en vervolgens, bij voorkomende vacature, uit een drietal, door het Kerkbestuur denzelven aangeboden.' Art. 15. 'De benoemingen van Ouderlingen en Diakenen en andere kerkelijke beambten geschieden zonder tusschenkomst van het Kerkbestuur.' *c*. Koninkl. Besl. van 7 Dec. 1820, n°. 113 (Hooyer, bl. 314). Art. 1. 'Al de Protestantsche Kerken in Neêrlandsch Oost- en West-Indië zullen voortaan onder één en hetzelfde Bestuur worden vereenigd,' enz. Art. 2. 'De behartiging van derzelver belangen wordt opgedragen aan eene *Commissie voor de zaken der Protestantsche Kerk in Neêrlandsch Oost- en West-Indiën*, gevestigd te 's Gravenhage,' enz. Art. 13. 'De Commissie bestaat uit *zeven* leden, in of bij 's Gravenhage woonachtig, waarvan *vijf* werkelijk dienstdoende Protestantsche Predikanten zullen *moeten* zijn; daaronder bijzonder begrepen de Secretarissen van de Algemeene Hervormde Synode, van de Evangelisch-Luthersche Synode, en van het provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland.' *d*. Hetzelfde Koninkl. Besl., art. 14: 'De leden der Commissie, alsmede derzelver President, Vice-President en Secretaris, worden door Ons benoemd, op voordragt der Departementen voor

het publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Kolonien, en voor de zaken der Hervormde Kerk,' enz.

Die dit alles naauwkeurig nagaat en ziet, 1. hoe het Bestuur over de Protest. Kerken in Nederlandsch Indië geheel onder den invloed van den Staat is gebragt; 2. hoe de Commissie voor de zaken der Prot. Kerken in Nederl. O. en W.-Indiën onafhankelijk van dat Bestuur wordt benoemd, moet toestemmen, dat de genoemde Commissie volstrekt niet kan gezegd worden de Protestantsche Kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indiën te vertegenwoordigen. En daar hier overal van P r o t e s t a n t s c h e , in onderscheiding van H e r v o r m d e Kerken sprake was, en de Synode alleen de Nederlandsche H e r v o r m d e Kerk geacht wordt te vertegenwoordigen, is het zoowel om deze als om de reeds genoemde reden duidelijk, dat die Commissie in deze Vergadering voor geen harer leden eene concluderende stem kan eischen.

De Nederlandsche Hervormde Kerk had daarom moeten protesteren tegen art. 10 van het Koninkl. Besl. van 7 Dec. 1820, n°. 113: 'De Commissie zal het kerkelijk Bestuur der Protestantsche Kerken in Oost- en West-Indiën vertegenwoordigen bij de algemeene Synode der Hervormde Kerk, en op denzelfden voet als het provinciaal Kerkbestuur van Limburg een lid committeren ter bijwoning der jaarlijksche synodale Vergadering.' En zeer juist wordt er in 'de Hervorming,' 1848, n°. 4, van de genoemde Commissie gezegd: 'De Synode moge haar als een collegie van *Kerkbestuur* willen erkennen, daardoor wordt zij het evenwel nog niet. Desniettegenstaande zal zij wel blijven wat zij is, eene Commissie namelijk tot de *kerkzaken*, die door het Ministerie van Koloniën slechts naar goeddunken *geconsuleerd* wordt omtrent voorkomende *zaken*, terwijl al het *bestuur* buiten haar omgaat. Door geen zitting van één der leden dier Commissie in de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk zal de aard dier Commissie geheel omgekeerd kunnen worden.'

4. *Een lid van de algemeene synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk*. Art. 1 van de Instructie voor deze Commissie (Hooyer, bl. 43) zegt, dat zij de belangen der Nederl. Herv. Kerk zal behartigen en waarnemen, *wanneer de Synode niet vergaderd is*. Zij zal derhalve die belangen niet

behartigen, zij zal ze niet waarnemen, wanneer de Synode werkelijk is vergaderd. Door de vergadering der Synode wordt zij derhalve zoolang buiten werking gesteld. In welke hoedanigheid heeft dan een lid dier Commissie op de Synode eene concluderende stem? Die Commissie wordt gezegd, de Nederl. Herv. Kerk te vertegenwoordigen. Dit is evenwel, dunkt mij, onjuist. Zij vertegenwoordigt eigenlijk de Synode, wanneer deze niet is vergaderd. Dit blijkt toch uit de wijze der benoeming harer leden. Art. 11 van de genoemde Instructie zegt: ‘de drie Predikanten, benevens de drie Ouderlingen’ (die met den President, Vice-President en Secretaris der Synode in deze Commissie zitting nemen) ‘met derzelver Secundi, worden door de Synode zelve, bij volstrekte meerderheid benoemd uit de respectieve Predikanten en Ouderlingen of oud-Ouderlingen der Nederlandsche Hervormde Kerk, en wel, zooveel mogelijk, uit verschillende provinciale ressorten.’ Indien de synodale Commissie de Hervormde Kerk en niet de Synode vertegenwoordigt, is het ook zeer vreemd, dat zij, volgens art. 7 harer Instructie, van al hetgeen door haar verrigt is moet ‘verslag doen aan de eerst volgende gewone Synode, en wegens hare handelingen en besluiten aan dezelve verantwoordelijk zijn.’ Het heeft toch geen houding, dat eene de Hervormde Kerk vertegenwoordigende Commissie aan de Synode verantwoordelijk is, terwijl de Synode, die ook geacht wordt diezelfde Kerk te vertegenwoordigen, tot geene verantwoording wordt geroepen. Hetzij de algemeene synodale Commissie dan de Nederlandsche Hervormde Kerk, hetzij zij de Synode vertegenwoordigt, zij vertegenwoordigt noch de eene, noch de andere, wanneer de andere, wanneer de Synode is vergaderd. Zij kan zich dan ook niet op de Synode laten vertegenwoordigen door een lid uit haar midden, en eene concluderende stem kan nooit gegeven worden aan hem, die door de Synode mogt uitgenoodigd worden, om als een uit die Commissie afgevaardigd toehoorder de Vergadering bij te wonen. Dit laatste is echter ook niet noodig, daar de President, Vice-President en Secretaris der Synode ook leden der algemeene synodale Commissie zijn. Eindelijk is dan ook de vraag van Hooyer (bl. 45) zeer gepast: ‘Is de Synode eene vertegenwoordiging der Kerk, welk deel der

Kerk wordt dan door het lid der Commissie vertegenwoordigd? En is dat lid door geen deel der Kerk ter Synode afgevaardigd, hoe kan het in die vertegenwoordigende vergadering dan *regt van concluderende stem* hebben?'

Om de aangevoerde redenen baart het te regt verwondering, dat geen provinciaal Kerkbestuur, voor zoover bekend is, aanmerking gemaakt heeft op die concluderende stem van dat lid der synodale Commissie als afgevaardigde ter Synode. De gelegenheid is er toch toe gegeven.

Ook omtrent *het lid der Commissie tot de huishoudelijke zaken der Waalsche Kerken*, aan wien als afgevaardigde tot de Synode daar eene concluderende stem is verzekerd, zou men kunnen vragen, of hij dan niet afgevaardigde van een vertegenwoordigend Collegie moest zijn? Dit zal wel niemand ontkennen. Maar de genoemde Commissie vertegenwoordigt de Waalsche Kerken in Nederland niet. Volgens art. 70 van het Alg. Regl. worden 'de Gecommitteerden,' leden dier Commissie, door den Koning benoemd, de eerste reize onmiddellijk en vervolgens uit een drietal door de Commissie geformeerd. Door wien zijn de leden dier Commissie nu toch gecommitteerd? Mij dunkt, wel niet door de Waalsche Kerken. Niet geheel ten onregte zegt Hooyer (bl. 38): 'met het begrip van vertegenwoordiging zou beter overeenkomen, dat op de jaarlijksche *Reunion* twee- of drietallen werden geformeerd, uit welke de *Commissie tot huishoudelijke zaken* hare leden koos.' Nog beter zou het zijn, als de jaarlijksche *Reunion* zelve de leden dier Commissie benoemde. En wat die Reunie betreft, zijn de Waalsche gemeenten daar wettig vertegenwoordigd?

'Bovendien heeft in het Synode zitting en is lid van hetzelve een Ouderling of oud-Ouderling, volgens de orde der provinciën, in art. 50 voorkomende, door de provinciale Kerkbesturen bij beurtwisseling te benoemen.' Zoo wil het art. 17 van het Alg. Regl. Indien hij een oud-Ouderling is, - hetzelfde bezwaar als vroeger. En waarom bepaald één Ouderling? Vertegenwoordigt hij ook ééne provincie, of alle te zamen? Hier geldt, wat wij bij eene gelijke vraag omtrent den Ouderling van het provinciaal Kerkbestuur aanmerkten. Zie overigens Hooyers aanteekening (bl. 29) op het genoemde artikel.

Ik ben dus volkomen in overeenstemming met Hooyer, als hij bl. 244 schrijft: ‘Boven alles behoort tot ware vertegenwoordiging, dat de vertegenwoordigers afgevaardigd zijn door een deel dergenen, die vertegenwoordigd worden. De Hervormde Kerk heet door de Synode vertegenwoordigd, maar welk deel der Kerk heeft dan den vasten Secretaris en Quaestor, als ook het lid der algemeene synodale Commissie en het lid der Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Neêrlandsch-Indiën afgevaardigd? (De Indische Kerken merken de Commissie zoo weinig als hare vertegenwoordigster aan, dat zij de officiële correspondentie met haar vermijdt en aan geene kerkelijke autoriteit in Nederland verslag wil geven, behalve wat Boekzaalnieuws, S. Hand. 1844, bl. 288-291). Zijn zij door geen deel der Kerk afgevaardigd, dan mogten zij zitting hebben en adviseren, maar dat hun concluderende stemmen zijn toegestaan, druischt tegen het eenvoudigste denkbeeld van vertegenwoordiging in. - Eindelijk eischt de ware vertegenwoordiging ook dit, dat de vertegenwoordigers vrij gekozen zijn door degenen, die zij vertegenwoordigen zullen.’ Hoe het met die vrije keus is, weten wij al te wel.

In het voorbijgaan zij nog opgemerkt, dat wij in de Synode het vierde kiescollegie hebben, daar zij de keuze heeft van haren Secretaris en Quaestor, en de benoeming van de leden der synodale Commissie.

Over deze *algemeene synodale Commissie* nog een enkel woord. Zij bestaat uit negen leden, namelijk behalve den President, Vice-President en Secretaris der Synode, uit drie Predikanten en drie Ouderlingen. De zes laatsten worden door de Synode zelve bij volstrekte meerderheid benoemd. Op die Synode zijn vier leden der synodale Commissie aanwezig, namelijk de President, Vice-President en Secretaris der Synode, en de afgevaardigde der synodale Commissie. Het is dus duidelijk, dat bij eene vacature de helft van de leden der Commissie deel aan de benoeming van een nieuw lid neemt. Daaraan nemen ook de Quaestor deel en de afgevaardigde uit de Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indiën, die evenmin als de Secretaris der Synode gezegd kunnen worden

eenig deel der Hervormde Kerk in Nederland te vertegenwoordigen. Dit, in verband met het antwoord op de vraag, of niet de Kerk zelve de leden der alg. synod. Commissie, even als die der Synode, moest aanwijzen, indien de Kerk door haar vertegenwoordigd werd, doet er ons aan twijfelen, dat de algemeene synodale Commissie zou kunnen geacht worden eene vertegenwoordiging der Nederlandsche Hervormde Kerk te zijn.

En zie ik dan, dat de Koning bij alles het regt van benoeming heeft, uitgenomen wat de leden der Synode en der synodale Commissie betreft, dan kan ik mij niet opdringen, dat de Kerk zich in die Synode waarlijk vertegenwoordigd zou kunnen zien.

Wat van die benoeming door den Koning altijd de vrucht zijn kan, is ook door Hooyer, bl. 245, zeer goed opgemerkt. '- Daar worden zestallen gemaakt en deze door hoogere Besturen in drietallen veranderd zijnde, is het de Koning, die op voordragt van den Minister van Eeredienst de benoeming doet. Alzoo kan het meermalen geschieden, dat zij, die door al hunne medebroeders het liefst van allen in de kerkelijke Besturen en ook in de hoogste Vergaderingen waren gewenscht, bestendig geweerd blijven. Of, dat zij die in de Besturen en ook in het hoogste gezeten, gesproken hebbende in het belang der Kerk, maar tegen den zin der Regering, nooit meer benoemd worden al staan zij op elk drietal bovenaan. De keus is dus niet vrij en daardoor zijn ook de leden der Besturen in het uitbrengen hunner meeningen niet vrij en bestaat er geene ware vertegenwoordiging.'

Het kan hieruit blijken, dat ik mij eenige rekenschap gegeven heb van de gronden, waarop de stelling rust, dat de Hervormde Kerk in Nederland niet door de Synode wordt vertegenwoordigd. Gij gelooft nu, dat ook ik met groote belangstelling *de revisie van het Algemeen Reglement door de algemeene synodale Commissie* in 1847 aan de Synode aangeboden (en in de synodale Handelingen van dat jaar met consideratiën en advies gedrukt, bl. 106-156) in handen nam. Alles in bijzonderheden nagaande, scheen mij die herziening evenmin als aan zoo vele anderen voldoende. En ik wil de

eerste vrije uren, welke ik daartoe ter mijner beschikking heb, afzonderen, om u in het kort mede te deelen, wat er mij in voorkomt nog verbetering te behoeven, waarbij ik mij evenwel alleen tot het belangrijkste bepaal, namelijk tot hetgeen op *vertegenwoordiging en keuze der vertegenwoordigers* betrekking heeft. Eene beoordeeling van al de artikelen des gerevideerden Reglements zou mij nu doen afdwalen. Ik hoop er bij te bedenken, dat het wel zeer gemakkelijk is, op een Concept-Reglement aanmerkingen te maken, daarentegen zeer moeijelijk, een Concept-Reglement te zamen te stellen, dat geen aanmerkingen uitlokt. De beoordeeling moet daarom in den geest der zachtmoedigheid plaats hebben en de waarheid daarbij in liefde gezegd worden. En zoudt gij misschien meenen, dat die beoordeeling hier overbodig mag genoemd worden, ik zou haar toch niet gaarne terughouden. Zij is bestemd, om met het voorgaande en volgende één geheel uit te maken, en om ons de klippen te doen ontdekken, waarvoor wij wenschten dat men bij het concipiëren van een nieuw reglement op zijne hoede mogt blijven.

Ik begin weder bij den *Kerkeraad*. In haar advies omtrent de herziening van het Alg. Regl. zegt de Commissie (t.a.p., bl. 127): ‘In de wijze van verkiezing der Kerkeraadsleden verandering aan te brengen, achten wij geheel en al onraadzaam. De Synode behoort zich hiertegen stellig uit te laten en dit niet slechts in het midden te laten. Zij behoort te dezer gelegenheid voor haar gevoelen uit te komen, en te toonen, dat zij het in zoover eens is met de overtuiging van een geëerd Voorsteller op dit punt (den Hoogleeraar Stuffken), die zegt, “dat hij weet, dat slechts weinigen verlangen, in de Hervormde Kerk de verkiezing der Kerkeraadsleden regtstreeks aan de massa der gemeenteleden in handen te geven.” Eigenlijk is echter de vraag alleen, of de Gemeente regt heeft, de leden van haren Kerkeraad te benoemen - indien deze Kerkeraad namelijk zal kunnen gezegd worden, de geheele gemeynte te vertoonen.’ De synodale Commissie gaat dan voort: ‘De Synode toone tevens, dat zij het regt der gemeenten niet wil aantasten.’ Nu, - mij is het niet duidelijk, hoe de Synode de haar door de synodale Commissie opgedragene taak goed zal vervullen; hoe de

Synode er in zal slagen, op het oogenblik, dat zij zich stellig uitlaat tegen eenige verandering in de wijze van verkiezing der Kerkeraadsleden, *tevens* te toonen, dat zij het regt der gemeenten niet aantasten wil. Heeft de gemeente dan geen regt, hare vertegenwoordigers zelve te kiezen? Heeft de gemeente dat regt niet meer, zoodra de Synode slechts verklaart: gij hebt het niet? Moet de Kerkeraad de gemeente dan niet vertegenwoordigen, indien de Synode zelve ooit regt zal hebben, het de synodale Commissie (bl. 129) na te zeggen: 'Gezamenlijk vertegenwoordigt de algemeene Synode de geheele Nederlandsche Hervormde Kerk?' *Zoolang er in de wijze van verkiezing der Kerkeraadsleden geen verandering wordt gebragt, is de Kerk door de Synode niet vertegenwoordigd*. Uit bl. 12-15 van uw woord 'over vertegenwoordiging en verkiezing' zie ik, dat wij het op dit punt volkomen eens zijn. Dat de gemeente ook hare Predikanten zelve kiezen moet, ligt mede in den aard der zaak. Anders kunnen zij nooit vertegenwoordigers der gemeente op de klassikale Vergadering zijn.

Wat de *klassikale Vergadering* betreft, er is in het gerevideerde Regl. niets, waardoor zij tot eene vertegenwoordiging der Kerkeraden of der Gemeenten van het klassikaal ressort gemaakt wordt. De Ministeriëele Dispositie van 17 Mei 1816, n°. 8, behoudt immers hare kracht nog? Geen woord van afkeuring wordt er vernomen. Nergens wordt de afvaardiging der leden van den Kerkeraad tot de klassikale Vergadering georganiseerd. *Zoolang de leden der klassikale Vergadering niet*, volgens het Alg. Regl., *het radicaal van gecommitteerden der Kerkeraden ontvangen*, en derhalve als zoodanig verpligt zijn, op de Vergadering van het kiescollegie te verschijnen, *is de Kerk door de Synode niet vertegenwoordigd*.

'De klassikale Vergaderingen worden meer bepaald als kerkelijk Kies-Collegie voor het klassikaal Bestuur aangewezen, van waar oorspronkelijk de keuzen uitgaan' (Hand., bl. 137). Dat juichen wij natuurlijk toe. Maar een kerkelijk kiescollegie zal toch wel door de Kerk zelve geconstitueerd moeten worden, de gemeenten zullen dan toch de kiezers moeten aanwijzen. Het is niet genoeg, dat de Synode of de synodale Commissie tot eene Vergadering zegt:

‘wij willen, dat gij een kerkelijk Kiescollegie zijn zult.’ Maar als nu de gemeenten de leden des Kerkeraads niet kiezen en de Kerkeraden niet wettig in het Kiescollegie zijn vertegenwoordigd - wat dan? Onmiddellijk op de zoo even aangehaalde woorden laat de synodale Commissie deze andere volgen: ‘daarin’ (in de klassikale Vergaderingen) ‘zijn al de Ringen vertegenwoordigd, of liever al de Predikanten, zoover zij er belang in stellen.’ Hier worden alzoo de op de klassikale Vergadering tegenwoordige leden voorgesteld als gecommitteerden van de belangstellende Predikanten, die alzoo de committenten moeten zijn. Want eene vertegenwoordigende Vergadering is uit de door de committenten afgevaardigden te zamengesteld. Ik zie hier van eene vertegenwoordiging der gemeenten, en dus van een waarlijk kerkelijk Kiescollegie, geen schaduw zelfs.

De Memorie van Toelichting spreekt (bl. 154) van den Ouderling, ‘die den Kerkeraad op de klassis plenair vertegenwoordigt.’ Maar er moest dan in het Reglement ook eene vaste bepaling zijn, waardoor die vertegenwoordiging werd geregeld, bijv. ‘dat uit elken Kerkeraad de Predikant of de Predikanten, en een of meer Ouderlingen - nader vast te stellen - op de klassikale Vergadering als vertegenwoordigers van den Kerkeraad hunner gemeente moeten verschijnen, indien zij niet wettig verhinderd worden.’

Staan wij nu stil bij de werkzaamheden der klassikale Vergadering, dan is er zeker vooruitgang en verbetering. Volgens art. 75 zal daartoe behooren: 1°. ‘het opmaken der nominatiën voor de keuze van leden der klassikale en provinciale Kerkbesturen.’ Is de Secretaris van het provinciaal Kerkbestuur ook lid van dit Collegie, en wordt hij dus ook door de klassikale Vergadering gekozen? Maar het schijnt toch de bedoeling der synodale Commissie te zijn, de keuze van den Secretaris aan het provinciaal Kerkbestuur, en niet aan de klassikale Vergadering te laten. Immers, art 45 luidt aldus: ‘De Secretaris en zijn Secundus worden door den Koning benoemd uit een viertal van Predikanten uit de stad, of uit de nabuurschap derzelve, waar de gewone Vergaderingen van het provinciaal Kerkbestuur gehouden worden. Indien nu eene klassikale Vergadering het viertal moest

zamenstellen, zou het die zijn, onder wier ressort de stad behoort, waar het provinciaal Kerkbestuur vergadert. Dit kan toch niet. Alzoo schijnt de Secretaris van het provinciaal Kerkbestuur niet door de klassikale Vergadering, even als de andere leden van het genoemd Bestuur, gekozen te zullen worden. Maar omdat hij toch lid der Synode kan zijn, moet de klassikale Vergadering ook hierin haar kiesregt behouden. Hier is, geloof ik, eene anomalie. Overigens geschiedt, volgens art. 42, de benoeming van Predikanten tot leden van een provinciaal Kerkbestuur, alsmede van hunne Secundi, door den Koning *uit viertallen, opgemaakt door de Vergaderingen der klassen, welke de vacaturen betreffen*; en, volgens art. 64, die der gecommitteerden tot de klassikale Besturen, benevens hunne Secundi, *uit afzonderlijke viertallen, voor elk der gecommitteerden en zijnen Secundus opgemaakt door de klassikale Vergaderingen*; indien slechts de benoeming van een Secundus wordt gevorderd, geschiedt de benoeming *uit een tweetal, door de klassikale Vergadering opgemaakt*.' Hiermede is reeds veel gewonnen.

Gij schijnt daarover niet zoo te denken. Bl. 10 van uw woord over vertegenwoordiging en verkiezing meent gij, dat men, bij vergelijking van de door de Commissie voorgeslagene wijze van zamenstelling des klassikalen Bestuurs met de thans nog plaats hebbende, zelfs ontwaart, dat het kiesregt der leden van de klassen schijnbaar wel uitgebreid, maar in de daad nog beperkter is geworden. 'Thans,' zegt gij, 'formeeren de klassen wel, voor ieder lid des klassikalen Bestuurs, met zijnen Secundus' (gij zondert toch zeker den Praeses en Assessor daarvan uit?) 'een zestal, waaruit, nadat het door de provinciale Besturen tot een drietal verminderd is, de Koning de benoeming doet, maar zij hebben daartoe de vrijheid van keus uit al de leden der klassis; de synodale Commissie slaat, ter uitbreiding, als zij zegt, van het kiesregt en van den invloed der klassen, eene viertallige nominatie voor, met weglating van het provinciale *filtrum*, maar, zij verlangt tevens, dat deze zich bepalen zal tot de Predikanten van de respective ringen, welke ieder lid des klassikalen Bestuurs zal gerekend worden te vertegenwoordigen. Daar nu het getal der ringen tot dat der klassen in

onze Kerk staat als drie tot een, zoo volgt daaruit dat de nominatiën juist om de helft in waarde verminderd zijn.'

Wel, indien de synodale Commissie had verlangd, wat zij volgens u verlangd heeft, gij, voorstander van vertegenwoordiging, moest u daarin verblijden. Is het dan niet goed, dat iedere ring in het klassikaal Bestuur vertegenwoordigd wordt? Maar wat zegt het 62ste artikel? 'Het kerkelijk Bestuur in elk klassikaal ressort is opgedragen aan eene commissie van gecommitteerden, bestaande uit vijf, zes of zeven Predikanten, naar mate van de uitgebreidheid der klassen of talrijkheid der leden, zoo echter, dat elke Ring in het klassikaal Bestuur, zooveel mogelijk, vertegenwoordigd wordt, alsmede uit een Ouderling of oud-Ouderling.' Dit artikel laat derhalve de keus der klassikale Vergadering vrij. Treedt een lid des klassikalen Bestuurs af, men is niet verpligt in zijne plaats uit denzelfden Ring, waartoe hij behoorde, een ander te kiezen. 'Zooveel mogelijk;' - nu, dat wordt immers onder de tegenwoordige orde van zaken ook in het oog gehouden. Hebt gij nooit iets van aemulatie der Ringen bemerkt? Ik gis, dat gij dan ook zult terugtrekken, wat gij bl. 16 hebt geschreven: 'maar wij vragen, wat beteekenen toch die nominatiën, vooral die van de klassikale Besturen, waar de viertallen zullen behooren te worden gekozen uit de Ringen, welke, in doorsnede, ieder slechts elf Predikanten tellen? Is het wel der moeite waardig om dáárvoor zijne stem uit te brengen, of eenige uren tijds op te offeren?' Het kiesregt is volgens het gerevideerde reglement niet zoo beperkt, als gij het u voorstelt.

Op de vraag, of de klassikale Vergadering eenige zekerheid heeft, dat zij de mannen van de keus der meerderheid zal benoemd zien door den Koning - eene vraag, waarop wij met 'neen' moeten antwoorden, hopen wij straks een meer gemotiveerd antwoord te geven.

Wat in de derde plaats volgens art. 75 tot de werkzaamheden der klassikale Vergadering behooren zal, wekt te regt bevreemding. Hare handelingen zullen zich toch ook bepalen 'tot onderlinge broederlijke vereeniging der Ringen, bevorderlijk aan het doel der Ringsvergaderingen, tot het aanhooren der verslagen van hetgeen in de bijeenkomsten

der verschillende Ringen, gedurende het verloopen jaar, werd behandeld,' enz. Maar daarvoor is immers de Vergadering van het kerkelijk Kiescollegie de plaats niet, waar ook de Ouderlingen als afgevaardigden des Kerkeraads den vrijen toegang hebben, terwijl de Ringsvergaderingen broederlijke bijeenkomsten van Predikanten zijn, maar niet in qualiteit van afgevaardigden der Kerkeraden. De leden der Ringsvergaderingen uit hetzelfde klassikale ressort maken niet te zamen de klassikale Vergadering uit. Het doel der Ringsvergaderingen is heterogeen van dat der klassikale Vergaderingen. Tegen het bijgevoegde: 'alles zonder deliberatiën en besluiten' hebt gij u bl. 17 met regt laten hooren.

De Praeses en Scriba van het klassikaal Bestuur zullen als zoodanig ook op de klassikale Vergadering fungeren. In zooverre zij beiden door die Vergadering tot leden des klassikalen Bestuurs zijn gekozen, kunnen wij het goedkeuren. Daar de Praeses en Scriba echter benoemd worden uit tweetallen van gecommitteerde Predikanten, opgemaakt door het klassikaal Bestuur, is er iets onbillijks en vrijheidbeperkends in. Terwijl de klassikale Vergadering nu nog dat zestal formeert, waaruit de Scriba des klassikalen Bestuurs wordt benoemd, en dus bepaalde personen daarvoor aanwijst, zal dit volgens het gerevideerde Regl. niet meer zoo zijn. Daar is achteruitgang. Kieze het klassikaal Bestuur zelf zijn Praeses en Scriba uit de gecommitteerden - maar kieze de klassikale Vergadering ook zelve haren Praeses en Scriba uit hare leden. Wil zij dan den Praeses en Scriba des klassikalen Bestuurs benoemen, dat staat haar vrij.

Het *klassikaal Bestuur*. Daarover hebben wij weinig meer te zeggen. Alleen veroorloof ik mij eene aanmerking op uwe interpretatie van art. 66 des gerevideerden Reglements. Gij schrijft bl. 10: 'In den volgenden trap der vertegenwoordiging hebben de leden der klassen, voor zooveel de gewone leden der klassikale besturen aangaat, wier getal vijf tot zeven bedraagt, de voordragt van een viertal, waaruit de Koning de benoeming doet. Voor de drie andere, stemhebbende, leden dier besturen, Praeses, Assessor en Scriba, heeft het zoogenaamde kerkelijke Kiescollegie niet eens het regt van voordragt, maar zij worden door den Koning be-

noemd, uit tweetallen, door de klassikale Besturen zelven opgemaakt.'

Ik geloof, dat gij u vergist. Gij meent dus, dat die leden des klassikalen Bestuurs, die er als Praeses, Assessor en Scriba fungeren, niet behooren tot de in art. 62 bedoelde vijf, zes, of zeven Predikanten? Maar die vijf, zes of zeven Predikanten zijn de 'commissie van gecommitteerden,' en aan deze commissie van gecommitteerden is 'het kerkelijk Bestuur' in het klassikaal ressort opgedragen. Daarmede komt ook art. 66 goed overeen. 'De Praeses, Assessor en Scriba' (des klassikalen Bestuurs) 'worden door den Koning benoemd uit tweetallen van gecommitteerde Predikanten' (in art. 62 bedoeld, en door de klassikale Vergadering reeds gekozen), 'opgemaakt door de klassikale Besturen, waartoe zij behooren.' Waaruit volgt, dat men als gecommitteerde in het klassikale Bestuur zitting moet hebben, om tot Praeses of Assessor of Scriba des klassikalen Bestuurs gekozen te kunnen worden. Dat genoemde 66ste art. schijnt overigens ook elders tot misverstand aanleiding gegeven te hebben. Immers las ik in 'de Hervorming', 1848, n°. 3, waar over de herziening der kerkelijke reglementen gehandeld en een overzigt gegeven wordt van het gerevideerde gedeelte: 'de benoeming der Moderatoren van het klassikaal Bestuur wordt bij art. 66 aan den Koning opgedragen uit tweetallen door het klassikaal Bestuur opgemaakt.' De Schrijver schijnt alleen den Praeses, Assessor en Scriba des klassik. Bestuurs voor Moderatoren te houden. Maar volgens art. 55 van ons tegenwoordig Alg. Regl. is de Ouderling des klassik. Bestuurs zoowel Moderator als de Praeses van het genoemde Collegie.

In één woord, volgens het nieuwe reglement stelt de klassikale Vergadering de nominatiën voor een genoegzaam getal Gecommitteerden, leden des klassikalen Bestuurs, te zamen, liefst zoo, dat elke Ring zooveel mogelijk wordt vertegenwoordigd, terwijl het klassikaal Bestuur zelf tweetallen van Gecommitteerden aan den Koning doet opzenden tot benoeming van Praeses, Assessor en Scriba.

Het *provinciaal Kerkbestuur*. Deszelfs leden, met uitzondering van den Secretaris, zijn door de klassikale Vergadering gekozen. Volgens art. 63 zal niemand te gelijk lid van

een provinciaal Kerkbestuur en van een klassikaal Bestuur kunnen zijn. ‘Wie, in het klassikaal Bestuur zitting hebbende, benoemd wordt tot het provinciaal Kerkbestuur, wordt gerekend, bij zijne optreding in laatstgenoemd Collegie, van zijne betrekking tot het klassikaal Bestuur afstand te doen, en door zijn Secundus vervangen.’ Volgens art. 41 zal geen Predikant lid van een provinciaal Kerkbestuur kunnen zijn, tenzij hij reeds lid van eenig klassikaal of provinciaal Kerkbestuur geweest is, of als zoodanig nog fungeert. De woorden ‘of provinciaal’ zijn overtollig, en veroorzaken verwarring. Indien men toch lid van eenig klassikaal Bestuur moet zijn of geweest zijn, om tot lid van een provinciaal Kerkbestuur benoemd te worden, is het onmogelijk benoembaar te zijn, zoo men niet als lid van een klassikaal Bestuur heeft gefungeerd; en er zullen derhalve geen Predikanten zijn, die niet van eenig klassikaal, daarentegen wel van eenig provinciaal Kerkbestuur leden waren. Of is het om den Secretaris van het provinciaal Kerkbestuur niet onder de verpligting te brengen, van eerst lid eens klassikalen Bestuurs geweest te zijn?

Het provinciaal Kerkbestuur zal het regt van benoeming der leden van de Synode hebben. Art. 24 zegt: ‘elk der provinciale Kerkbesturen benoemt jaarlijks, in de vergadering van de maand Mei, een Predikant als lid der Synode, en een ander als zijn Secundus. De Secretarissen zijn even als de andere leden, Predikanten, verkiesbaar tot leden der Synode.’ Dit art. zou duidelijker zijn, indien er de bepaling der synodale Commissie (bl. 138) bijgevoegd ware: ‘uit de Predikanten der provincie, die leden zijn of geweest zijn van eenig provinciaal Kerkbestuur.’ Art. 24 eischt naauwkeuriger redactie. Maar art. 24 zal dan ook denkelijk wel tegenstand ontmoeten, daar het inbreuk maakt op het vrije kiesregt der Kerk.

Immers moet er niemand op de Synode verschijnen, die niet door de klassikale Vergaderingen - het kerkelijk kiescollegie - is gekozen. De klassikale Vergadering moet er zich van verzekerd kunnen houden, dat de afgevaardigden ter Synode mannen zijn van hare keuze, en derhalve leden van het provinciaal Kerkbestuur. Daarom moet zij ook het

viertal voor den Secretaris en zijn Secundus mogen formeren. Maar indien het kiesregt voor de leden der Synode bij de provinciale Kerkbesturen is, en al de Predikanten der provincie, die leden geweest zijn van eenig provinciaal Kerkbestuur, verkiesbaar zijn, welken waarborg heeft dan de meerderheid der leden van de klassikale Vergaderingen der provincie, dat zij mannen op de Synode zal zien, door wie zij wil vertegenwoordigd worden? En met welk regt wordt toch zulk een kiesregt aan de provinciale Kerkbesturen gegeven? De Synode vertegenwoordigt niet de provinciale Kerkbesturen als zoodanig, maar al de Hervormde gemeenten in Nederland. Men zegge niet, dat de bepaling: ‘om lid der Synode te worden, moet men lid van eenig provinciaal Kerkbestuur geweest zijn,’ aan de klassikale Vergaderingen voldoende waarborgen geeft. Want het is immers mogelijk, dat iemand niet weêr als lid van het provinciaal Kerkbestuur gekozen is, omdat men hem daaruit liever verwijderd zag. En dan zou hij toch verkiesbaar zijn voor de Synode? De synodale Commissie zegt t.a.p.: ‘hier moet het beginsel van vrije afvaardiging naar de Synode door de provinciale Kerkbesturen zelve bewaard blijven, zonder eenigen Staatsininvloed.’ Dit laatste is zeer goed, maar het beginsel van vrije afvaardiging naar de Synode door de Kerk is niet bewaard, als het van het goeddunken der provinciale Kerkbesturen afhangt, wie der oud-leden van eenig provinciaal Kerkbestuur, in die provincie woonachtig, naar de Synode zal gecommitteerd worden. Daarom geloof ik, dat art. 17 van het oude Reglement niet op die wijze veranderd moet worden. De leden der Synode moeten uit de leden der provinciale Kerkbesturen genomen zijn.

De *Synode*. ‘Gezamenlijk vertegenwoordigt de algemeene Synode de geheele Nederlandsche Hervormde Kerk.’

‘Van dit oogpunt uitgaande,’ bepaalde de synodale Commissie al verder, wie ter Synode zullen afgevaardigd worden met eene praeadviserende of adviserende, wie met eene concluderende stem.

‘De stelling van den *Quaestor* wordt voor hemzelven aangenamer en meer overeenkomstig zijne betrekking, indien hem eene eervolle adviserende stem, geen concluderende,

wordt toegekend, vooral daar hij de geldmiddelen der Synode, maar geenszins eenig Kerkbestuur vertegenwoordigt.' Zoo motiveert de synodale Commissie (bl. 130) haar voorstel, om den Quaestor niet, gelijk nu nog plaats heeft, rang en stem als lid te geven.

Maar de *Secretaris* der Synode dan? Hij zal volgens art. 26 benoemd worden door den Koning uit tweetallen, opgemaakt door de Synode uit Predikanten van 's Gravenhage of naburige plaatsen, even als de Quaestor voor den tijd van vijf jaren, met zitting en stem als lid der Synode. Mag ik vragen, waarom hij als lid der Synode iets boven den Quaestor moet voor hebben? Vertegenwoordigt de Secretaris der Synode dan eenig Kerkbestuur? Ik geloof, evenmin als de Quaestor. En de provinciale Kerkbesturen hebben evenmin als de klassikale Vergaderingen eenigen invloed op zijne keuze. De Synode is nu het derde Kiescollegie geworden.

Beter is het met den *afgevaardigde uit de Commissie tot de Oost- en West-Indische kerkzaken*. De synodale Commissie twijfelt (bl. 131), of de Commissie tot de O. en W. Indische kerkzaken gezegd kan worden een kerkelijk Collegie te zijn, belast met kerkelijk bestuur. 'Moet men hierop ontkennend antwoorden, alsdan kan aan een lid der Indische Commissie niet voegzaam op de Synode zitting gegeven, veel minder stem verleend worden in de regeling van de zaken der Hervormde Kerk.' Maar zij eindigt toch met te adviseren, dat men onder anderen ook de consideratiën zal inwinnen van genoemde Commissie op de vraag: 'of niet, daar de tegenwoordigheid van een lid dier Commissie in de synodale Vergadering, bij revisie, in het Algemeen Reglement noodwendig moet worden opgenomen, de bepaling doelmatig zij, dat een lid uit de Commissie tot de Oost- en West-Indische kerkzaken ter Synode zal verschijnen met eene adviserende stem, en, zoodra de betrekking der Indische Protestantsche kerken tot de Nederlandsche Hervormde Kerk, met overleg der Synode, nader zal zijn geregeld, met eene beslissende stem.' - Bedrieg ik mij niet, dan komt aan het lid dier Commissie op de Synode dan eerst eene beslissende stem toe: 1°. zoodra het 'Bestuur over de Protestantsche Kerken in Nederlandsch Indië' waarlijk die Kerken vertegenwoordigt; maar dan

moet dat Collegie geheel anders zijn te zamengesteld en gekozen; 2°. zoodra de ‘Commissie tot de Oost- en West-Indische kerkzaken’ waarlijk het genoemde Bestuur vertegenwoordigt; maar dan moeten de leden dezer Commissie op eene geheel andere wijze worden benoemd; 3°. zoodra de Synode nog een ander Kerkgenootschap dan het Hervormde in Nederland vertegenwoordigt; maar dan moet de stem van Musculus meer gehoord worden.

En wat den *afgevaardigde der synodale Commissie* als lid der Synode met concluderende stem betreft - deze horribele anomalie heeft men laten bestaan. De Synode vertegenwoordigt de Nederlandsche Hervormde Kerk, zegt de synodale Commissie. Van de synodale Commissie wordt in de Memorie van Toelichting (bl. 150) hetzelfde gezegd. Derhalve vertegenwoordigt het lid der synodale Commissie op de Synode, welke de Nederlandsche Hervormde Kerk vertegenwoordigt, eene Commissie, die insgelijks die Kerk vertegenwoordigt. Wie heeft ooit van iets dergelijks gehoord?

Of zullen wij art. 38 laten gelden? ‘Wanneer de Synode niet vergaderd is, worden de belangen der Nederlandsche Hervormde Kerk behartigd en waargenomen door eene alg. syn. Commissie voor de Nederlandsche Hervormde Kerk.’ Derhalve, wanneer de Synode werkelijk vergaderd is, - maar wij spraken reeds over de conclusie. In strijd met art. 38 zegt overigens de Memorie van Toelichting, bl. 150, dat de synodale Comm. ‘de Hervormde Kerk *duurzaam* vertegenwoordigt.’

Maar vertegenwoordigt de synodale Commissie waarlijk de Kerk? Wij komen op het reeds gezegde niet meer terug. Al heeft de Synode haar daarvoor erkend, de Kerk kan haar daarvoor niet erkennen, omdat zij dan het regt der benoeming van hare leden moest hebben. De synodale Commissie vertegenwoordigt de Synode. Maar dit is geheel iets anders.

Overigens zijn volgens het gerevid. Regl. de oud-Ouderlingen nog verkiesbaar tot leden der kerkelijke Besturen. Omtrent het getal der Ouderlingen in de onderscheidene Collegiën liet zich ook nog wel iets zeggen. Beter is de bepaling der wijze van verkiezing der Secundi bij art. 5 enz. geregeld.

Wat is er nu goed in dit Concept-Reglement?

1. dat de klassikale Vergadering haar kiesregt beter kan uitoefenen;
2. dat de provinciale Kerkbesturen niet zoo oppermagtig heerschen;
3. dat op de Synode aan twee leden, die nu ten onregte eene concluderende stem hebben, eene adviserende wordt gegeven.

Maar voor het overige, - de wijze van verkiezing en benoeming eludeert het stelsel van vertegenwoordiging.

Al was al het andere ook uitnemend goed, één doorn blijft er in het vleesch! *De Koning heeft het regt, om uit de vieren tweetállen te kiezen*.

Niet het regt van *benoemen* alleen, maar van *kiezen*. Alleen de afgevaardigden ter Synode en de leden der synodale Commissie worden niet door den Koning benoemd, waarbij wij evenwel niet moeten vergeten, 1. dat niemand ter Synode kan afgevaardigd worden, tenzij hij lid van eenig provinciaal Kerkbestuur is of geweest is, waartoe hij door den Koning moet benoemd zijn of geweest zijn; 2. dat de President, Vice-President en Secretaris der Synode leden der synodale Commissie zijn, maar hunne benoeming tot President, Vice-President en Secretaris van den Koning ontvingen. Wat ik niet noem, zult gij wel aanvullen.

De Koning heeft het regt van kiezen. Geen klassikale Vergadering, geen Kerkbestuur heeft volgens het gerevideerde Alg. Regl. het regt om te eischen, dat hij, op wien de meeste stemmen zich vereenigd hebben, benoemd worde.

De Koning kiest, de Koning kan kiezen - ook hem, dien de meerderheid niet verkiest.

Daarmede is den Koning een *jus in sacra* gegeven, en ik begrijp niet, hoe de Synode het ooit aan de Kerk of hoe de synodale Commissie het ooit aan de Synode kan verantwoorden, dat het Alg. Regl. den Koning zulk een *jus in sacra* laat behouden.

Of is het geen *jus in sacra*? Maar de synodale Commissie zegt het zelf. In de Memorie van Toelichting (bl. 152) lezen wij deze verklaring: ‘Zal het *jus in sacra* bij de Kerk zijn, dan is zij hare eigene wetgeefster, onder bekrachtiging van

den Koning, die wel het *veto*, niet het *jubeo* heeft.' Maar als de Koning uit vier- en tweetal kiest, oefent hij het regt van *jubeo* uit. Alleen dan, wanneer men aan Z.M. kennis geeft van de benoeming, en men vraagt approbatie, heeft Z.M. het regt van *veto*.

Waarom dan toch dat regt van keuze en benoeming aan den Koning toegekend? Om het heilzame van den band tusschen Kerk en Staat, waarover de synodale Commissie zich bl. 125-127 laat hooren. Met het oog op 'weinigen,' die 'regtstreeksche verkiezingen, dat tooverwoord van den tijd! aanbevelen,' is het daar: 'Zoo wil men den band verscheuren, die de Kerk aan den Staat verhecht, en eene geheel vrije Kerk als ideaal! instellen.'

Wanneer wij aan de Kerk het *jus in sacra*, het regt van keuze en benoeming, aan den Koning het *jus circa sacra*, het approbatie-regt laten, verscheuren wij dan den band, waardoor de Kerk aan den Staat is gehecht?

Is de Koning dan de Staat?

Maar er is hierover reeds zooveel gezegd, zoo dikwijls gehandeld en zoo krachtig gesproken, dat ik er niets behoef bij te voegen, en mij geheel vereenig met hetgeen nog onlangs in 'de Hervorming,' 1848, n°. 2, is verklaard: 'wij zouden toch wel gewenscht hebben, dat de algemeene synodale Commissie bij hare voorstellen tot herziening der kerkelijke Reglementen niet slechts het *palliatief* van eene koninklijke benoeming uit een klassikaal viertal, maar het *radicale*: de *regtstreeksche verkiezing door de klassikale Vergadering en die der Waalsche afgevaardigden met bloote kennisgeving aan het Ministerie van Eeredienst* hadde opgenomen. Zelfs dan zou er slechts eene schaduw bestaan van den ouden invloed der gemeenten op de verkiezing harer Bestuurders - een invloed, waarop zij volkomen regt bezitten, omdat het voorgeslacht dat regt met zijn bloed verworven heeft.'

Tot nog toe heb ik geen zwaren arbeid verrigt. Ik heb afgekeurd. Maar er moet meer gedaan worden. Ieder die zich het regt aanmatigt van beoordeelen en verwerpen, moet ook eene poging tot opbouwing wagen, opdat het blijke, dat hij ter bereiking van het doel, waarvoor hij ijvert, iets wil en kan bijdragen.

Zal men te regt van de Synode kunnen zeggen, dat zij de Nederlandsche Hervormde Kerk vertegenwoordigt, dan moet 1. *de Kerkeraad werkelijk de gemeente vertegenwoordigen*; 2. *de klassikale Vergadering bestaan uit afgevaardigden der Kerkeraden van het klassikaal ressort*; 3. *de Synode zamengesteld zijn uit leden, die door de klassikale Vergaderingen daartoe zijn gekozen*.

Er zijn alzoo drie vragen te beantwoorden.

Vooreerst. Wanneer kan de Kerkeraad gezegd worden, de gemeente te vertegenwoordigen? - Nu nog niet, zoolang de gemeente bij de keuze en benoeming van Predikanten en Ouderlingen zich het regt van *veto* niet eenmaal onbeperkt in handen ziet gegeven. De Kerkeraad vertegenwoordigt de gemeente eerst dan, wanneer zij de leden des Kerkeraads heeft gekozen en benoemd. Bij eene vacature moeten dan de mansledematen, liefst van een bepaalden leeftijd, worden opgeroepen, en de eenparige stem van de meerderheid dergenen, die hunne stem uitbragten, beslisse de keuze.

Maar nu weet ik zeer wel, dat wij dan in de Kerk zullen zien gebeuren, wat een zeer gewoon verschijnsel in den Staat zal worden, wanneer men regtstreeksche verkiezingen toelaat. Daar toch velen van hun kiesregt geen gebruik maken, kan men slechts zelden komen tot de kennis der keuze van de meerderheid der stemgeregtigden. En daar het te voorzien is, dat vooral in aanzienlijke gemeenten de meerderheid van haar stemregt geen gebruik zal maken, maar het aan den Kerkeraad zal overlaten, is hiervan het gevolg, dat de kleinste helft der stemgeregtigden zich zal laten gelden, en de minderheid eigenlijk aan de meerderheid de wet zal voorschrijven. Zoo zou het doel niet worden bereikt, waarnaar wij streven. Zoo zou de Kerkeraad toch niet tot eene ware vertegenwoordiging der gemeente worden verheven. Er moet dus een middel worden uitgedacht, waardoor men mag rekenen de zekerheid te hebben, dat alle stemgeregtigden zich lieten hooren. Dit middel is spoedig te vinden. De Kerkeraad brenge, gelijk billijk is, het eerst zijne stem uit. En nu worde er verder in het algemeen reglement bepaald, dat die stemgeregtigden, die niet persoonlijk deel aan de

stemming namen, geacht zullen worden, zich te voegen bij de meerderheid der Kerkeraadsleden, die eenstemmig dezelfde keus hebben. Wil de Kerkeraad vooraf voor zich eene nominatie formeren, om eenig overzigt te hebben over de personen, die in aanmerking zouden kunnen komen, - dit verdient natuurlijk goedkeuring. Daarna worde de uitslag der stemming van de Kerkeraadsleden aan de gemeente bekend gemaakt, met bijgevoegde kennisgeving van het aantal stemmen, dat ieder der genoemden op zich heeft vereenigd. Dan worden de stembevoegde mansledematen tegen een bepaalden dag opgeroepen. Ieder, die ter stemming verschijnt, heeft het regt, om óf een der reeds genomineerden óf een nog niet genoemden te kiezen. Allen die niet persoonlijk verschijnen geven daardoor te kennen, dat zij hem kiezen, aan wien de meesten dergenen die het eerst gestemd hebben, d.i. de Kerkeraadsleden, hunne stem gaven.

Laat mij er een voorbeeld tot opheldering bijvoegen. Er is door de Kerkeraadsleden eene stemming geopend tot vervulling eener vacature van Predikant of Ouderling. De meesten verklaarden zich voor A. Nu volgt de kennisgeving aan de gemeente en de oproeping der stembevoegde mansledematen. Deze zijn 300 in getal. Ongeveer 180 hebben eindelijk hunne stem niet uitgebragt. De overigen hebben of A, of B, of anderen gekozen. Zij, die niet ter stemming verschenen, wisten of konden weten, dat zij volgens het Reglement gerekend zouden worden, zich voor A te verklaren, indien zij niet in persoon van hun kiesregt gebruik maakten. Teregt worden zij dan ook geacht, dezen gekozen te hebben. En hiermede is alles geëindigd. A is de benoemde.

Er moet echter ook voorzien worden in het geval, dat bij de eerste kennisgeving aan de gemeente A en B evenveel stemmen vóór zich hebben. In dit geval kan het artikel des reglements, volgens hetwelk de zwijgenden zullen geacht worden hunne stem te geven aan hem, die reeds aanstonds door de meerderheid der eerst stemmenden werd gekozen, niet terstond toegepast worden. Eerst dus na de stemming van den Kerkeraad oproeping der mansledematen en stemming, waardoor of A, of B, of misschien een ander de eerste plaats inneemt. Dit worde dan aan de gemeente bekend gemaakt,

terwijl degenen, die niet gestemd hebben, tegen den volgenden dag kunnen opgeroepen worden. Die dan niet verschijnt kiest derhalve den door de meerderheid gekozene.

Ik vlei mij, dat het schijnbaar vreemde en onvoldoende dezer wijze van stemming door de mansledematen bij eenig nadenken zal wegvallen. Ik zou durven hopen, dat wij zoo eenen Kerkeraad zouden zien zamengesteld, waardoor de gemeente werkelijk werd vertegenwoordigd. Wel verwacht ik de bedenking, dat zulk eene wijze van benoeming der Kerkeraadsleden vele moeijelijkheden zal baren. Zou men zich echter niet bedriegen? Wanneer gij het reglement op de verkiezing en beroeping van Predikanten bij de Hervormde gemeenten in Vriesland (Hooyer, bl. 182-193) naleest, zal het blijken, dat die wijze van beroeping veel omslagtiger is, dan de door mij voorgestelde. Overeenkomstig dat genoemde Reglement worden er voortdurend Predikanten beroepen, en de daaraan verbondene moeijelijkheden verhinderen toch die beroepingen niet.

Wat voorts de gewenschte bepaling betreft, dat de stemgeregtigden, die niet persoonlijk deel aan de stemming nemen, geacht zullen worden zich te voegen bij de meerderheid der Kerkeraadsleden, die eenstemmig dezelfde keus hebben, ik geloof, dat zij beter eene diep gevoelde behoefte voldoen zal, dan hetgeen elders met hetzelfde doel is voorgesteld. Aan het adres, door het klassikaal Bestuur van Bommel in 1843 ter Synode opgezonden, is onder anderen deze noot, bl. 14, toegevoegd: ‘Men zou het ongeraden kunnen vinden, de keuze van Kerkeraadsleden mede aan de leden der gemeente op te dragen, omdat velen daaraan uit onverschilligheid geen deel zouden nemen, en dus de benoeming soms van een klein getal leden zou afhangen. Dit laatste kon voorgekomen worden door te bepalen, dat, indien de meerderheid der stembevoegden nalatig geweest was, om hunne stem uit te brengen, die nalatigheid als eene stilzwijgende verklaring der meerderheid zou aangemerkt worden, dat zij voor dit maal de keus aan den Kerkeraad overliet; terwijl als dit twee of drie jaren achtereen gebeurde, daarin de verklaring zou gelegen zijn, dat men aan den Kerkeraad de keuze opdroeg tot de meerderheid der mansledematen aan

denzelven te kennen gaf, dat men weder van het regt van benoeming wenschte gebruik te maken.' Deze bepaling zou weldra ten gevolge hebben, dat de eenparigheid der wijze, waarop de Kerkeraadsleden gekozen en benoemd werden, verloren ging, om niet te zeggen, dat zij van eene onjuiste interpretatie der bedoelde 'nalatigheid' uitgaat. In het zwijgen der stemgeregtigden kan toch nooit iets anders opgesloten liggen, dan dat zij zich met de meerderheid vereenigen. Aan een afstand doen van het stemregt kan nimmer daarbij gedacht worden.

Ten tweede. Wanneer zal de klassikale Vergadering uit afgevaardigden der Kerkeraden van het klassikaal ressort bestaan? - Nu nog niet, gelijk ieder op grond van het vroeger gezegde zeker zal toestemmen. Er worde dan in het Algemeen Reglement bepaald, dat alle Predikanten als zoodanig het radicaal van vertegenwoordigers des Kerkeraads op de klassikale Vergadering hebben. Is dit vooraf eens voor altijd bepaald - gelijk bijv. nu eens voor altijd bepaald is, dat de Kerkeraad door een Predikant gepraesideerd wordt - dan weten alle gemeenten en Kerkeraden, dat de Predikant, die beroepen wordt, tevens vertegenwoordiger des Kerkeraads op de klassikale Vergadering zijn zal. Evenwel moeten de Ouderlingen daardoor niet worden buitengesloten. Er worde ook bepaald, volgens welken regel Ouderlingen uit het klassikaal ressort door vrije keus der Kerkeraden naar de Vergadering der klassis zullen gezonden worden. Maar dan moeten die afgevaardigden ook verpligt zijn, aan de klassikale Vergadering deel te nemen, en de Ministeriële Dispositie van 17 Mei 1816, n°. 8 - waartegen eene in de handhaving harer regten minder laauwe Kerk stellig protest zou ingediend hebben - moet openlijk verklaard worden, van niet de minste geldigheid meer te zijn. Men zou dan nog nader kunnen beraadslagen over het wenschelijke, dat ook hier de afwezige leden der klassikale Vergadering gerekend werden zich voor hem te verklaren, voor wien de meerderheid der tegenwoordig zijnde leden gestemd hebben.

Ten derde. Wanneer is de Synode zamengesteld uit leden, die door de klassikale Vergaderingen daartoe zijn ge-

kozen? - Nu nog niet, omdat de leden der provinciale Kerkbesturen niet door de klassikale Vergaderingen gekozen worden. Evenmin, wanneer het gerevideerde reglement wordt goedgekeurd, omdat het provinciaal Kerkbestuur dan niet stellig een lid uit zijn midden zal afvaardigen, maar ook de keuze hebben uit de Predikanten der provincie, die vroeger leden van eenig provinciaal Kerkbestuur waren, en het ook den Secretaris, die niet door de klassikale Vergaderingen zou gekozen worden, ter Synode kan zenden. Om eene ware vertegenwoordiging der Kerk door de Synode te verkrijgen, moeten al de leden van het provinciaal Kerkbestuur gekozen worden door de klassikale Vergaderingen der provincie, en wel ieder lid door de klassikale Vergadering van het ressort, hetwelk de vacature betreft. Het Alg. Regl. zou dan kunnen bepalen, dat er bijv. uit elke klassis twee Predikanten en één Ouderling voor het provinciaal Kerkbestuur zouden benoemd worden, waaruit dan het provinciaal Kerkbestuur zelf zijn President met Assessor, zijn Secretaris met Secundus moest kunnen kiezen, - gelijk ook het klassikaal Bestuur, even als de klassikale Vergadering, het regt der benoeming van Praeses en Assessor, van Scriba en Secundus moest behouden. Om eene ware vertegenwoordiging der Kerk door de Synode te verkrijgen, moesten dan verder alleen de werkelijke leden der provinciale Kerkbesturen ter Synode afgevaardigd kunnen worden. Dan wisten de klassikale Vergaderingen zeker, dat zij door de benoeming van een Predikant of Ouderling tot lid van het provinciaal Kerkbestuur, hem tevens de bevoegdheid gaven van ter Synode afgevaardigd te worden, en de leden der Synode waren dan alleen werkelijk daartoe door de klassikale Vergaderingen benoemd. Uit die leden moest de Synode zelve den President, Vice-President en diens Secundus, den Secretaris en diens Secundus benoemen; - de wijze waarop nader te bepalen. Bovendien zou er in het Alg. Regl. moeten vastgesteld worden, dat zoowel de Predikanten als de Ouderlingen - leden van het provinciaal Kerkbestuur - ieder op zijne beurt geregeld naar de Synode moeten gecommitteerd worden. Daarnaar worde dan ook de tijd der aftreding van de leden der provinciale Kerkbesturen zoo geregeld, dat ieder lid van het provinciaal

Kerkbestuur, voordat hij aftreedt, lid der Synode moet geweest zijn, ten zij hij, toen het zijne beurt was, wettig werd verhinderd. Worden de aftredende leden der provinciale Kerkbesturen later herkozen, dan moeten zij ook natuurlijk op nieuw op hunne beurt naar de Synode gecommitteerd worden.

De vraag, hoe vele leden elk provinciaal Kerkbestuur ter Synode zal afvaardigen, verdient insgelijks onze aandacht. In strijd met het begrip van vertegenwoordiging zendt nu bijv. het provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland of Noord-Holland slechts één lid, even als dat van Noord-Braband of Drenthe. Men zoekt hier te vergeefs naar een beginsel. Hier is voorbijgezien, dat allen zoo veel mogelijk gelijkmatig vertegenwoordigd moeten worden. Wil men hier op acht slaan, men neme dan een vasten grondslag voor de berekeking aan; men kieze evenwel niet het getal Hervormde Predikanten, niet het getal zielen, maar het getal *lidmaten* tot basis. Deze toch zijn het eigenlijk, die zich vertegenwoordigd moeten zien.

In het voorbijgaan merk ik aan, dat de herkiesbaarheid der aftredenden als beginsel moest worden aangenomen, terwijl ik het ook zeer wenschelijk zou achten, dat geen lid van eenig provinciaal Kerkbestuur te gelijk lid van eenig klassikaal Bestuur mogt zijn, en dat de leden der provinciale Kerkbesturen alleen gekozen werden uit de werkelijke of afgetreden leden der klassikale Besturen.

‘Jedoch,’ zeg ik met Dorner, ‘Ueber Reform der evangelischen Landeskirchen in Zusammenhang mit der Herstellung einer evangelisch-deutschen Nationalkirche. Bonn. 1848,’ bl. 62, ‘jedoch enthalte ich mich auch hier jedes näheren Eingehens. Ist man erst über den Grundgedanken einig und wollen wir ihn ernstlich, so wird sich alles Uebrige (z.B. Wahlmodus, Zahl, Ort, Umfang der Gewalt, Amtsdauer u.s.f.) bald finden.’

Dit stuk van Dorner kwam mij in handen, nadat ik het bovenstaande voor het grootste gedeelte reeds geschreven had. Ik vond er in terug, wat ik ook in ons land bij eene hervorming onzer kerkelijke inrigtingen wenschte in het oog gehouden te zien. Hier en daar zal zich straks, bij de over-

weging van hetgeen wij nog met een enkel woord moeten aanstippen, de gelegenheid aanbieden om hem sprekende in te voeren.

Dat de door mij gewenschte wijze van verkiezing eene ware vertegenwoordiging der Kerk door de Synode in het leven zal roepen, zult gij zeker toestemmen. Immers is de hoofdvoorwaarde van vertegenwoordiging er bij in het oog gehouden, waarop ook Dorner drukt, als hij den treurigen toestand schetst, waarin de Protestantsche Kerk in Duitschland op dit oogenblik verkeert, en den wensch uit, dat er eene algemeene duitsch-evangelische Kerkvergadering bijeengeroepen worde. ‘Nähere Vorschläge über den Wahlmodus zu dieser Versammlung gehören nicht hieher:’ zegt hij bl. 62, ‘es ist darin’ (om de verschillende toestanden in de onderscheidene duitsche landen) ‘zum Theil die grösseste Verschiedenheit zulässig, *wenn nur die Deputirten durch die kirchengesetzlich berechtigten Organe derer, die sie vertreten wollen, gesandt sind*.’ Op deze laatste woorden maak ik opmerkzaam, om u te doen zien, hoe Dorner op den voorgrond stelt, wat bij onzen tegenwoordigen Kerkvorm te veel is vergeten. Wordt het beginsel van vrije verkiezing en daarmede vereenigde vrije afvaardiging in onze wetgeving onbeperkt toegepast, dan zal het woord van onzen hooggeschatten leermeester Roijaards, ‘Hedend. Kerkregt,’ I. 89, door allen worden overgenomen: ‘Alzoo wordt de Hervormde Kerk op hare hoogste vergadering vrij vertegenwoordigd, en behoudt ook hierin hare zelfstandigheid.’

Overigens zou art. 4 van het Alg. Regl., waarbij bepaald is, dat de leden der Collegiën, waaraan het onderscheiden Bestuur in de Kerk is opgedragen, altijd hoofdelijk stemmen zonder aan lastbrieven te zijn gebonden, mijns inziens moeten bewaard blijven. Is de keuze en benoeming waarlijk bij de gemeenten en hare vertegenwoordigers op de klassikale Vergaderingen, waartoe dan die band van lastbrieven? Men kieze dan geen vertegenwoordigers, die niet waarlijk in den geest hunner Committenten zouden spreken en handelen.

Ook het behoud der algemeene synodale Commissie schijnt om vele redenen hoogst wenschelijk. Maar er worde in hare

Instructie duidelijk bepaald, of zij de Kerk, dan of zij de Synode vertegenwoordigt. De Kerk? Dan moeten hare leden even als die der Synode uit de provinciale Kerkbesturen worden gekozen volgens een vasten regel. Maar dan kan zij aan de Synode niet verantwoordelijk zijn. Dan is ook eigenlijk de geheele synodale Commissie een hors d'oeuvre. Twee Collegiën, die de Nederlandsche Hervormde Kerk vertegenwoordigen! Beter is het, dat zij de Synode vertegenwoordige gedurende den tijd, dat deze niet vergaderd is. Dat komt ook overeen met het doel, waartoe zij in het leven is geroepen. Maar dan moet de Synode zelve liefst uit hare eigene leden de leden dier Commissie kiezen, en de synodale Commissie eene deputatie der Synode zijn, gelijk het bekende adres van het klassikaal Bestuur van Bommel zulks bl. 4 voorstelt. Dan komt ook verantwoordelijkheid aan de Synode te pas.

In geen geval echter kan, naar het mij voorkomt, een lid dier Commissie als zoodanig op de Synode zitting hebben met eene concluderende stem.

Mij dunkt, door dit alles zou de organisatie van ons geheele Kerkbestuur zeer vereenvoudigd worden; de gemeenten behielden haar regt; de vertegenwoordiging was niet langer denkbeeldig, en de Kerk zou in Christus, haar hoofd, waarlijk vrij kunnen zijn.

Maar nu nog iets anders. Er wordt zoo dikwijls gezegd, dat onze tegenwoordige kerkelijke organisatie onwettig is. Is zij dit, omdat zij niet door de Kerk is ingevoerd, of omdat het Alg. Regl. het regt der Kerk niet laat gelden?

Ik weet wat gij, indien gij nog blijft bij hetgeen gij in ‘de Gids’, 1847, bl. 437 geschreven hebt, zult antwoorden. ‘Onwettig, niet verbindend. - Dat was ze reeds alleen door de wijze van hare invoering. Zij is ons *gegeven*, om niet te zeggen opgedrongen, door een ligchaam, daartoe onbevoegd; en ook later is zij nimmer door de daartoe bevoegden in de kerkelijke republiek gesanctioneerd. Door de vertegenwoordigers niet, omdat die er nooit bestaan hebben.’

Maar - dan komen wij nooit tot eene wettige organisatie. Want indien de Synode nu een Alg. Regl. arresteert, geheel

zoo als gij het verlangt, zeg dan ook: ‘onwettig, niet verbindend.’ Want dat reglement wordt dan ingevoerd door een ligchaam, waarvan gij moet zeggen: - ‘daartoe onbevoegd.’ Immers bestaat de Synode niet uit vertegenwoordigers der Kerk. Gij zegt zelf, dat er na 1816 nooit vertegenwoordigers bestaan hebben.

Of wacht gij meer heil van eene Vergadering, opzettelijk bijeengeroepen door de Kerk, om het Alg. Regl., zoo als gij het verlangt, goed te keuren en in te voeren! Best. Wie zal die Vergadering bijeenroepen? De Kerk. En gij meent, dat zij sinds 1816 niet wettig vertegenwoordigd is. De Gecommitteerden tot die groote Vergadering zouden moeten gekozen worden óf door de Synode, óf door de klassikale Vergaderingen, óf - noem slechts het Collegie, dat u hier het meest toelacht, maar vergeet niet, dat gij van geen der nu bestaande kerkelijke Collegiën kunt zeggen, dat het de Nederlandsche Hervormde Kerk of een gedeelte daarvan vertegenwoordigt.

Daarom zeg ik het Hooyer (bl. 24) na: ‘Zij, die het genoemde reglement, met alles, wat er op gebouwd is, voor onverbindend verklaard, en alles geheel willen gesloopt hebben, om thans de gansche Kerk op nieuw en beter te organiseren, eischen een gevaarlijk, moeijelijk en onmogelijk iets. - Maar het is eene andere en veel nuttiger vraag, of de *inhoud* des Algemeenen Reglements met de beginselen van het Protestantisme en met de grondwettige regten onzer Hervormde Kerk overeenkomt. Zoo *niet*, dan is het de pligt der kerkelijke Besturen, om langs den weg, in het reglement zelf aangewezen, veranderingen en verbeteringen daar te stellen.’

Bedrieg ik mij niet, dan is niet *de wijze van invoering*, maar *datgene wat ingevoerd werd*, hier de hoofdzaak. Op het Alg. Regl. zelf komt het aan. Dat moet veranderd worden. *Wie* het verandert doet minder ter zaak. In en door het Alg. Regl. zelf moet het regt der Kerk worden geëerbiedigd, en als het tegenwoordig Kerkbestuur het dan invoert, zult gij u wel onderwerpen. Zeer goed zegt Dorner, bl. 27: ‘Die Kirche darf nie das Hauptgewicht auf das blos formelle Recht legen; für sie ist nicht das Recht, sondern Christus und der

Glaube an ihn die Hauptsache; alles Kirchenrecht aber nimmt erst aus diesen seinen Ursprung.'

Daarom zou ik wenschen, dat de nieuwe Kerkvorm, dien wij verlangen, zich uit den ouden ontwikkelde, gelijk de vlinder uit de rups, - 'nur dadurch,' om nog eens met Dorner, bl. 69, te spreken, 'dass Das, was uns bisher äusserlich zusammenhielt, nicht plötzlich weicht, sondern zur neuen Ordnung der Dinge als Faktor mitwirkt.' Ik zie daarom ook minder heil in het voorstel, om uit Predikantenvereenigingen een centraal-committé te vormen. Ik verwacht in het algemeen niet bijzonder veel heil van committés ter bereiking van het doel, dat ik mij bij dit mijn schrijven voorstelde. Indien men in dergelijke vergaderingen iets anders wil doen, dan delibereren en petitioneren, indien men er zelf handen aan het werk wil slaan, om te doen, wat door de kerkelijke Besturen gedaan moest worden, zal men ook zeker de bezwaren niet ontwijken, die in het midden gebragt worden tegen de wijze, waarop de organisatie van 1816 tot stand kwam. Zoo gij Dorners geschrift eens in handen mogt krijgen, lees dan eens, wat hij bl. 63-66 aanmerkt over het inslaan van den 'Weg der freien Association,' om tot eene vrije Kerkinrigting te komen. 'Er hat, wenn ein geordneterer Weg noch offen ist, unläugbar etwas Tumultuarisches an sich.' Het is niet te doen om de leden der verschillende Kerkbesturen, die nu daarin zitting hebben, te verjagen, en anderen in hunne plaats te stellen, maar om het Alg. Regl. werkelijk vernieuwd te zien, zoodat, als er voortaan van vrije keus der gemeenten en vertegenwoordiging wordt gesproken, men zich geen moeite behoeft te geven, om een glimlach te onderdrukken. Het is niet te doen om verandering van het personeel der besturen, maar om verandering der wijze, waarop de beginselen toegepast worden. Wij strijden niet tegen hen, die heden het roer der Kerk in handen hebben, en vinden er ook geen reden toe, indien zij medewerken aan de handhaving van der Kerk onvervreemdbare regten. Men zal hen niet kunnen beschuldigen van de bestaande reglementen niet geëerbiedigd te hebben. Maar die reglementen zijn het, waarin wij hervorming verlangen. Daarom trachte men dan door kalme, ernstige, krachtige bewijsvoering en

redenering allen te overtuigen, dat er eene algemeene hervorming moet daargesteld worden, en meene niet, dat er door geweld iets zal worden verkregen. Geweld gebruikt men tegen personen, - de kracht van het vrijmoedig uitgesproken woord laat men gelden tegen zaken. Daarom - nec temere, nec timide! In de Kerk vooral moet elke hervorming alleen door geestelijke middelen beproefd worden, en zeker zal men hen, die hiervan overtuigd zijn, nooit vinden, waar de handen naar andere wapenen grijpen.

Vaarwel! Ik hoop, dat gij in deze regelen de vrucht zult kunnen zien van dien geest, in welken ik wensch, dat gij u als getrouw dienstknecht van Jezus Christus altijd één zult gevoelen met uwen vriend

R., 8 Julij 1848.

J.I. DOEDES.

Het Pennsylvanische Gevangenisstelsel.

De gevangenis buiten de Leidsche poort te Amsterdam is bijkans voltooid, en de provinciale staten van Noord-Holland hebben in hare laatste vergadering de toezegging gegeven, dat zij in den loop van het volgende jaar betrokken zal kunnen worden. Welke vreemde vragen heeft dat zonderlinge gebouw niet al uitgelokt! Welke gewaagde gissingen en verkeerde voorstellingen deed het niet ontstaan! Tot welk eene reeks van aanmerkingen gaf het niet de aanleiding! Vragen, gissingen, voorstellingen, aanmerkingen, alle kunnen ten bewijze strekken, dat noch het stelsel, waarnaar het gebouwd is, noch de eigenlijke bedoeling daarvan, noch de voorregten, daaraan verbonden, algemeen genoeg bekend zijn. Een woord ter voorlichting en teregtwijzing is derhalve voor sommigen noodig, door anderen zeker wel gewenscht. Wij willen die taak op ons nemen, doch moeten vooraf nog eenen blik op het gebouw zelf werpen, om daardoor de eigenaardigheden van het stelsel, waarnaer het gebouwd is, beter te doen uitkomen.

Het gesticht is naar het model van de gevangenis te Pentonville bij Londen, volgens het stralenplan, gebouwd, waardoor toezigt en afscheiding het volledigst kunnen verkregen worden. Het voorgebouw, hetwelk tot woning van den hoofdsuppoost en tot verblijf voor den geneesheer dienen zal, is door een plein van de eigenlijke gevangenis gescheiden. Deze heeft in haar

midden het hoofd- of administratiegebouw, met drie verdiepingen, waarvan de onderste gedeeltelijk in cellen verdeeld is, ter voorloopige opname van de gearresteerden, gedeeltelijk een badlokaal, keuken, berg- en waschplaatsen bevat, en wat verder voor de huisselijke dienst gevorderd wordt. Op de tweede verdieping van dit administratiegebouw bevinden zich de vertrekken voor de regters-commissarissen, voor de getuigen, advokaten, en eindelijk een vertrek, hetwelk in bijzondere gevallen tot spreekkamer voor de gearresteerden moet dienen. Aan het achterste einde van dit administratiegebouw bevinden zich eene kamer voor het dagelijksche verblijf en voor het bureau van den hoofdsuppoost en eene andere voor de bijeenkomsten van de leden der commissie van administratie, welke beide lokalen het uitzigt bieden in eene vrij groote ruimte, eene soort van vestibule, *centrale hal* genoemd, en door middel daarvan in de drie vleugels der gevangenis, die naar voren en regts en links uitspringen. Elke vleugel heeft drie cellenrijen boven elkander, zoowel aan de regter- als aan de linkerzijde. Voor de onderste rij is de ingang gelijk met den vlakken grond, maar voor de beide andere rijen loopen gaanderijen, waarop de deuren der cellen uitkomen, en waarheen ijzeren trappen leiden. De centrale hal, even als elke vleugel, ontvangt zijn licht door ijzeren lichtramen. De ruimte tusschen de regter- en linkergaanderijen is open, zoodat iemand, die zich in het midden der zoo straks genoemde vrij groote ruimte (centrale hal) plaatst, als in één wenk de geheele gevangenis overziet.

De middenvleugel is langer dan de zijvleugels; aan zijn einde zijn de cellen, voor de vrouwen bestemd, gelegen. Met uitzondering van twee cellen, die alleen voor zware zieken of tot andere bijzondere doeleinden bestemd zijn, is de inrigting van alle cellen gelijk. Het licht valt daarin, van buiten, door matgeslepene glasruiten, in ijzeren ramen. In elke cel bevindt zich een van gebakken steen vervaardigd geheim gemak, een steenen uitgehouwen waschbekken, een pijp tot het aanvoeren van water, en een voor den toevoer van gaz. Daarenboven komt in elke cel eene hangmat, die aan ijzeren krammen vastgehecht wordt, eene

tafel, eene zitbank en een kastje. De houten celdeur is aan de binnenzijde met ijzer beslagen, en voorzien van twee gaten. Door het eene ontvangt de gevangene zijn voedsel, door het andere kan hij, zonder dat hij zelf zulks gewaar wordt, gadegeslagen worden. Heeft hij behoefte aan hulp, dan trekt hij aan een ijzerdraad, en brengt daardoor eene schel in beweging, die, door eene bijzondere bewerktuiging, aanduidt, aan welke zijde van de corridor de hulp begeerd wordt, terwijl er tevens door de beweging van de schel het nommer van de cel te voorschijn springt, waarin de hulp gevraagd wordt.

Daar de celramen niet geopend kunnen worden, bestaat er voor de luchtverversching een afzonderlijk ventilatietoestel, hetwelk in de soutereins der vleugels en in de ruimte onder de centrale hal aangebragt is. Vandaar loopen namelijk buizen door den buitenmuur naar boven, om de vuile lucht uit de cellen af te voeren. Andere loopen daarentegen aan den binnenmuur, en dienen er toe, om de versche, des winters door heet water verwarmde lucht in de cellen te brengen. Zij zijn voor iedere cel in dier voege aangebragt, dat er door middel daarvan niet de minste onderlinge verstandhouding der gevangenen kan plaats hebben. Behalve in de behoefte aan versche lucht, is er ook op eene eigenaardige wijze in die aan versch water voorzien. Iedere gedetineerde ontvangt namelijk, elken dag, eene bepaalde en genoegzame hoeveelheid water, door middel van doorloopende buizen, op elke verdieping aan de bovenzijde der cellen aangebragt, en inwendig zoodanig afgescheiden, dat elke afscheiding voor elke cel eene toereikende hoeveelheid voor eenen dag bevatten kan, waarover de gedetineerde de vrije beschikking heeft, zonder dat van eenen anderen zich te kunnen toeëigenen.

Tegen het schaftuur worden de benoodigde etensportiën, bij gedeelten en in eenen daartoe vervaardigden toestel, van beneden de centrale hal opgeheschen en op eenen wagen geplaatst, die voor de tweede en derde celverdieping op de leuningen der corridors wordt voortbewogen. Regts en links worden de portiën door de oppassers den gedetineerden, door het genoemde schaftgat, toegereikt, hetgeen met zulk een spoed

geschieden kan, dat binnen een kwartier uurs alle gevangenen van spijs voorzien zijn.

Is er op deze wijze voor gezorgd, dat in de behoefte aan licht, lucht, spijs en drank op eene gemakkelijke wijze kan voorzien worden, met de meeste naauwlettendheid is er aan den anderen kant ook bij den opbouw voor gewaakt, dat alle gemeenschap van de gevangenen onderling verhinderd, elke ontsnapping bemoeijelijkt, en brandstichting bijna onmogelijk gemaakt worden. De geheele gevangenis toch is, met weinige uitzonderingen, van ijzer en steen gebouwd; de zolderingen der cellen zijn boogsgewijze gemetseld; de vloeren bestaan uit eene drooge en harde cementspecie, en zijn, even als de tusschenmuren, zoo dik, dat zij geene communicatie toelaten, terwijl elke poging, om door luider klanken met elkander gemeenschap te houden, elke poging om uit te breken, zich bij de stilte, die er in de corridors heerscht, terstond aan de wachters zoude verraden.

De mogelijkheid om te ontsnappen wordt den gevangene daarenboven nog door eenen hoogen ringmuur benomen, die aan beide zijden van het voorgebouw begint, en de eigenlijke gevangenis geheel omgeeft. Daar, waar deze muur de stadsbuitengracht nadert, zijn twee woningen voor wachters aangebragt, die alleen overdag in de gevangenis zullen vertoeven.

Ook de wandelplaatsen, die zich in de ruimte tusschen den muur en de midden- en zijvleugels voor de mannen, en aan het einde van den middenvleugel voor de vrouwen, bevinden, zijn zoo ingerigt, dat zij alle onderlinge gemeenschap van de gevangenen beletten. Die voor de mannen zijn rond, die voor de vrouwen half rond van vorm. De eerste zijn door muren in zestien vakken van gelijke grootte verdeeld. In het middenpunt van dezen cirkel kan een wachter alle bewegingen der wandelenden bespieden, zonder zelf door hen gezien te worden. Aan het einde of de buitenzijde van ieder vak is een ijzeren hek geplaatst.

Wanneer de gevangenen naar en van de wandelplaatsen terug geleid worden, moeten zij op vijftien passen van elkander gaan, en alsdan gedekt zijn door eenen pet, met eene lange

tot over den neus hangende klep, waarin, op de hoogte der oogen, twee gaten aangebragt zijn, zoodat zij elkanders gelaat onmogelijk zullen kunnen herkennen.
-

Ziedaar dan nu, lezer! de schets eener Pennsylvanische gevangenis, zoo als wij u die deels naar eigene bezigtiging, deels naar eene beschrijving, in een vorig jaar door de Amsterdamsche Courant medegedeeld, konden voorstellen; eener gevangenis, welker eigenaardigheid, gelijk reeds uit den bouw zelven blijkt, daarin bestaat, dat zij den gevangenen alle onderlinge gemeenschap, zoowel bij dag, als bij nacht, bij den arbeid zoowel, als bij de wandeling, ontzegt, en den toegang tot hen, zoowel als het toezigt over hen, gemakkelijk, de ontvlugting daarentegen bijna onmogelijk maakt.

Waarin zijn nu de voordeelen van zulk eene gevangenis gelegen? Zijn de bezwaren, die men daartegen aanvoert, gegrond, of berusten zij op gemis aan kennis? op vooroordeel? op overdrijving? Heeft de Hooge Regering verkeerdelijk aan dit stelsel van gevangenissen, boven de andere, de voorkeur gegeven? Heeft de vertegenwoordiging dwaasselijk daaraan haar zegel gehecht? Hebben de ingezetenen der provincie Noord-Holland grond om er zich over te beklagen, dat zij reeds jaren lang hunne opcenten hebben moeten bijdragen tot daar-stelling van een gesticht, waarvan het plan ten minste voorbarig genoemd moet worden, indien men er geene hardere uitdrukking voor wil bezigen? Al die vragen zijn wezenlijk belangrijk genoeg, om ernstig overwogen en naauwgezet onderzocht te worden. Biedt dit tijdschrift ook al geene genoegzame ruimte om dit onderzoek in al zijnen omvang mede te deelen; zou de volledige behandeling van dit vraagstuk, waarmede elders boekdeelen gevuld zijn, hier dan misplaatst geacht moeten worden; ja, mag men ook al, bij de groote verscheidenheid der lezers van ons tijdschrift, niet van allen het geduld vergen, dat zij zulk een onderzoek in alle bijzonderheden volgen zullen; toch geeft de beschaving, die men bij hen onderstellen mag, hun het regt naar de slotsom van dat onderzoek, dat de wetenschap en de ervaring ons tot dusverre biedt, te vragen; toch mag men van hunne ruimere belangstelling in al wat het welzijn van het menschdom en den staat betreft, verwachten, dat het be-

langrijke vraagstuk omtrent de gevangenen daar niet buiten gesloten worde. Tot voor weinige maanden hield dit vraagstuk alle staathuishoudkundigen en philanthropen, vele regtsgeleerden en geneeskundigen bezig, en wel is de behandeling daarvan door de staatsomwentelingen van den laatsten tijd uitgesteld, maar het is daarom nog niet afgedaan, en zal ongetwijfeld hervat worden, in elk land, dat zich over meerdere vestiging van het wettig gezag, over meerdere rust en vrede verheugen mag. Bij ons is dat wettig gezag gelukkig niet geschokt; bij ons is de vrede niet verbroken en de rust niet bedreigd. Bij ons heeft het bovengenoemde vraagstuk derhalve zijne actualiteit niet verloren. Wij voelen ons zelfs te meer genoopt, thans aan zijne behandeling eenige bladzijden te wijden, nadat wij onlangs, uit den mond van den Minister van Justitie, bij gelegenheid van de beraadslagingen over het wetsontwerp tot afschaffing der straffen van geeseling en brandmerk, de verzekering gehoord hebben, ‘dat het eene waarheid is, dat men het over de goede werking van het pennsylvanische poenitentiaire stelsel nog niet volkomen eens is, en dat derhalve dat geheele stelsel hier nog maar eene proef zal behooren te zijn!’

Het eerste gedeelte van die uitspraak moge waarheid bevatten, omdat men wel nimmer op eene volkomene eenstemmigheid omtrent eenige zaak in de wereld zal kunnen rekenen; maar desniettemin mag men beweren, dat de meerderheid van hen, die van de goede werking van dat stelsel overtuigd zijn, zoo voltallig en afdoende is, dat zij voor hun gevoelen eene zoo overheerschende magt van theoretische en practische argumenten hebben, dat de aanvallen van de andersdenkenden in die mate door de redenering afgeweerd of door de ondervinding gelogenstraft zijn, dat men inderdaad het verwijt van al te groote omzigtigheid niet kan ontgaan, indien men dat geheele stelsel op den huidigen oogenblik nog slechts als eene proeve wil doen gelden.

Hebben zich toch voor dit stelsel niet alleen enkele stemmen van de meest bevoegde beoordeelaars doen hooren, zoo als van eenen Julius, Moreau-Christophe, van den Kroonprins van Zweden, van eenen Varrentrapp, Diez, v. Würth,

Tocqueville, Russel, Lelut, en zoo vele anderen, ook in ons land Lurasco en Suringar krachtig daarvoor geijverd; in het eerste congres tot hervorming der gevangenissen, gehouden in de maand Sept. van het jaar 1846, te Frankfort a.M., werd daarenboven, bijkans met algemeene stemmen dat stelsel voor alle soorten van gevangenen aangenomen. Wel heeft Auguste Bonnet in een te Parijs in het verledene jaar verschenen werkje,[1] nog getracht die uitspraak van het Frankforter congres te ontzenuwen. ‘On objectera sans doute,’ zegt hij, ‘que le congrès, qui vient d'avoir lieu à Franckfort sur le Mein, s'est prononcé à l'unanimité pour l'encellulement. Ce fait est vrai. Toute fois ce qui en diminue beaucoup la portée, s'est qu'il n'y avait en quelque sorte au congrès que des partisans de la réclusion cellulaire, que l'opinion opposée y comptait que peu ou point de représentants, et que le plus grand nombre des pénitentiers européens, dont on y appréciait les résultats, étaient d'une origine si récente, qu'on ne pouvait guère raisonnablement s'en étayer.’ Doch wie ziet niet reeds bij den eersten oogopslag het valsche en ongerijmde van zulk eene argumentatie in? Juist dat er zich zoo weinig stemmen tegen het Pennsylvanische stelsel lieten hooren, terwijl toch de oproeping in de dagbladen aan allen geschied was, die zich voor het gevangeniswezen interesseren, en 46 Duitschers en 29 Buitenlanders aan die roepstem gehoor gegeven hadden; juist daarin ligt immers reeds een krachtig argument voor dat stelsel zelf. Hooren wij daarenboven wat Dr. Stiebel, een der gemoedelijkste tegenstanders van dat stelsel, in de 5de zitting van het congres sprak. ‘Ich habe bis heute mit aller Kraft gegen die einsame Einsperrung auf lange Zeit gekämpft; meine Empfindungen in dieser Hinsicht sind dieselben. Allein die Herren, welche hier gesprochen, haben ihre Ansichten auf bereits gemachte Erfahrungen gestützt, und da müssen die Empfindungen schweigen. Sind aber Männer in unserer Mitte, welche entgegengesetzte Erfahrungen gemacht haben und sie schweigen, dann begehen diese

1 Hygiène physique et morale des prisons et de l'influence que les systèmes pénitentiaires exercent sur le physique et le moral des prisonniers, etc., etc.

einen Verrath an der Menschheit. Lassen sie sich nicht einschüchtern durch die grosse Redekunst unserer Gegner, jene überwiegende Gewalt, die sie allein durch die uns fehlende Oeffentlichkeit des Volkslebens besitzen; reden sie, sie haben ja an Obermaier gesehen, welche Kraft die Wahrheit hat, wenn sie auch stumm ist.

Sind aber Männer eingeladen worden, welche entgegengesetzte Erfahrung haben und sie sind nicht gekommen, oder haben nicht gesprochen, aus Furcht von der Masse der Gegner erdrückt zu werden, so ist diess eine Feigheit; denn die ächte Menschenliebe kampft, wenn sie den Untergang voraus sieht.

Da ich nun hier nur günstige Stimmen für die einsame Einsperrung vernommen habe, und niemand sich um die Fahne geschahrt hat, welche ich fast allein aufsteckte, so wird es meine Mitbürger nicht wundern, wenn ich später einen anderen Weg gehe, als bisher; meine Art zu sehen und zu empfinden hat sich nicht verändert; ich weiche dann nur der Gewalt der *Thatsachen*.'

Men kan het zich toch ter naauwernood denken, dat de tegenstanders van het stelsel van eenzame opsluiting, na zulk eene krachtige oproeping, hardnekkig het stilzwijgen zouden hebben blijven in acht nemen; en men ziet hieruit, dat de resultaten der ondervinding afdoende genoeg geweest zijn, om den eerlijken Stiebel tot de verklaring te nopen, dat hij voor hare magt wilde zwichten, en dat derhalve Bonnet geen regt had van die resultaten te beweren: 'qu'on ne pouvait guère raisonnablement s'en étayer.' Maar Bonnet drijft zijne valschheid zelfs nog verder, en beweert, dat aan het eind van de zittingen van het congres, het stelsel van eenzame opsluiting zoo veel wijzigingen zou ondergaan hebben, dat het daardoor een geheel ander zou geworden zijn; in weêrwil, dat aldaar toch de eenzame opsluiting voor alle gevangenen *onvoorwaardelijk* noodig geacht en de omgang met andere gevangenen, zelfs voor de zieken, verboden werd, met uitzondering voor de preventief gevangenen, wanneer namelijk de met hun geregtelijk onderzoek belaste personen het gepast zouden oordeelen, hun een zeker gemeenschappelijk verkeer, binnen de door de wet voorgeschrevene grenzen, te vergunnen; welke

uitzondering deels daarin hare wettiging erlangt, dat de praeventieve gevangenisneming nog geen maatregel van straf voor den gevangene mag wezen, maar blootelijk een middel van voorzorg voor den staat.

Er is echter meer. Het congres ter hervorming der gevangenissen, in het laatste jaar te Brussel gehouden, kwam genoegzaam tot hetzelfde resultaat. Daar werd besloten, om van het Auburnsche systeem af te zien, het gemengde van Auburn en Pennsylvaniën, of het classificatiestelsel, te laten varen en dat van afzondering, als het beste in beginsel en het geschiktste in toepassing, voortaan aan te nemen. Dáár toch verklaarde de Inspecteur der gevangenissen in Frankrijk, dat zijn gouvernement niet alleen in de zoo gunstige uitspraak van het Frankforter congres, omtrent het penitentiaire stelsel, deelde, maar ook dat de algemeene opinie daar te lande er reeds voor gewonnen was. ‘Il existe aujourd'hui un sentiment général, profond que le régime d'emprisonnement cellulaire est le meilleur.’ En inderdaad, nadat reeds in 1831 de toenmalige gedeputeerden Beaumont en Tocqueville, en in 1836 Demetz de Amerikaansche gevangenissen, nadat, in 1838, Moreau-Christophe die van Engeland, Schotland, Holland, België en Zwitserland, en Cerfbeer die van Italië, nadat eindelijk in 1842 Hallèz-Daparède de Pruissische tuchthuizen bezocht, en alle daarover hunne rapporten uitgebragt hadden; nadat de zaak derhalve wel aan een veelzijdig onderzoek onderworpen was geworden; nadat, ten gevolge van dien, eerst in 1840 een wetsontwerp gemaakt was, waarbij het systeem van eenzame opsluiting onvoorwaardelijk voor het beste verklaard werd, en later in dienzelfden geest een tweede wetsontwerp, door den minister Duchatel aan de Kamor van Gedeputeerden aangeboden, door deze werd aangenomen; na dit alles kan men het er wel voor houden, dat bovengemelde uitspraak van den Inspecteur der gevangenissen waarheid behelst. Bedenkt men nu voorts, dat volgens dit stelsel verscheidene gevangenissen in Amerika sedert vele jaren reeds, in werking zijn, dat Engeland meerdere daarnaar heeft ingerigt, dat zij in Baden, Pruissen, Zwitserland enz., hier en daar reeds bestaan, dan zal men moeten erkennen, dat, alhoewel men het over de werking van dat stelsel nog

niet *volkomen* eens zij, men de *proeve* daarvan toch voldoende genoeg mag achten, om haar ook, zonder de blaam van voorbarigheid of roekeloosheid op zich te laden, in ons land na te volgen.

Doch na deze inleiding wordt het tijd, dat wij tot de nadere beschouwing van dit stelsel zelf overgaan en voorloopig onderzoeken, waardoor het zich van andere gevangenisstelsels onderscheidt.

In vroegere tijden, zoowel bij Romeinen als bij Germanen, was de gevangenis minder eene strafplaats, dan wel eene bewaarplaats; vandaar *custodia, carcer* (a coërcendo,) om de schuldigen of beklaagden te bewaken, totdat de regter het vonnis over hen uitgesproken zou hebben. Het denkbeeld van straf was daarbij nog uitgesloten, ‘quod innocentibus miserum noxiis non satis severum dignoscitur.’ Straf bestond alleen in verbanning, verbeurdverklaring van goederen, verlies van burgerregten, eigenlijke ligchaamskastijding en in den dood. Daar nu vaak de kloosters voor de vrouwen gebezigd werden, om ze praeventief te bewaren, daar de mannen vaak aan militaire bewaking overgeleverd werden, en die bewaking, en dikwerf zelfs, door een borgtogt kon verhoed worden, heerschten de mildste beginselen in de destijds bestaande gevangenissen, of werden deze vaak, zoowel voor de aangeklaagden als voor de beschuldigden, niet in genoegzamen getale gevonden. Eerst in lateren tijd is het verlies van vrijheid als een middel van straf in de strafwetboeken opgenomen, en zijn de gevangenissen tevens de plaatsen geworden, waar men zoowel de straf voor de begane misdaad moest ondergaan, als het vonnis van den regter moest verbeiden. Hieruit ontstond eene eerste en schromelijke verwarring en vermenging niet alleen van schuldigen in den meest verschillenden graad en vorm, maar tevens van misdaad en onschuld. Tot voor ruim 20 jaren heerschte er dan ook omtrent de gevangenissen eene stelselloosheid, die alle begrip te boven gaat. Opsluiting was het eenige doel, hetwelk de staat zich daarbij voor oogen scheen te stellen, en bij de bereiking van dat doel wierp hij, alleen met scheiding van de geslachten, alle gevangenen te zamen, doorgaans in grootere of kleinere zalen, die hun zoowel tot slaapplaats des nachts, als tot ver-

blijfplaats over dag dienen moesten. Zoowel des nachts als over dag, zoowel bij hunnen lediggang, als bij hun onregelmatigen arbeid, heerschte eene vrijheid van spreken en handelen, die vaak ongebondenheid en liederlijkheid genoemd moest worden. De zorg dat zij niet konden ontsnappen, dat zij der veiligheid niet mogten schaden, dat zij door eenigen geringen arbeid in de door hunne verpleging veroorzaakte kosten zouden te gemoet komen, die zorg hield de besturen in de eerste plaats bezig, terwijl men meende, voor den zedelijken toestand der gevangenen genoeg gedaan te hebben, indien men hun door eenen huisgeestelijke liet toespreken, of hen tot de bijwoning van de huisselijke godsdienstoefeningen aanzette. Wat was nu het gevolg van deze stelselloosheid? Dat de gevangene slechter, meer verbasterd uit zijne gevangenschap te voorschijn trad, dan hij daarin gekomen was; dat het getal der misdaden als der misdadigers toenam, en dat de staat het leed en de kosten daarvan hoe langer zoo drukkender moest gevoelen.

Het kon toch immers niet anders. Ook hier bevestigde zich dagelijks de waarheid der spreuk: kwade voorbeelden bederven goede zeden. Het onbedorvene kind, de schuldelooze jongeling, bevond zich hier op de hoogeschool der ondeugd en kon in weinige weken grootere vorderingen in haar maken, dan waartoe zijn minder vlugge aanleg, en de natuurlijke ontwikkeling van zijne slechte eigenschappen, hem anders in jaren tijds zouden in staat gesteld hebben. De afkeer van het kwaad werd, tegelijk met de vrees voor de schande, uitgeroeid. Dáár hadden verbroederingen plaats tusschen menschen, van welke de een den ander nog korten tijd te voren, met huivering en afschuw zoude vermeden hebben. Dáár vormde zich eene soort van maatschappij, door overeenkomst van neigingen te zamen gebragt, door deelgenootschap aan geheime misdaden bevestigd, en door plannen van medepligtigheid voor langeren tijd in haar voortbestaan en in hare uitbreiding gewaarborgd. In die maatschappij was de vermetelste, de wreedste, de brutaalste zich van zijn overwigt over de anderen al ligt bewust en sleepte de zwakkeren in den dwarrelkring der zonde mede. In dien gezelligen kring leverde hij, wiens leven het rijkst aan losbandigheid

en aan wandaden geweest, en wiens taal met de liederlijkste spreekwijzen opgevuld was, alligt het aangenaamst gezelschap op en bedierf de phantasie en onderdrukte het schaamtegevoel van zoo menigeen, die, genoegzaam onbedorven en zonder het bewustzijn van schuld, maar alleen onder den druk van het vermoeden daarvan, de gevangenis binnentrad. Voor den verstokten booswicht was het bijkans geene straf, daar hij het gemis zijner vrijheid, bij gelijktijdige ontheffing van zorgen voor het dagelijksche brood zich gaarne getroostte, en in den liederlijken omgang zijner lotgenooten ruime schadevergoeding vond. Voor den onschuldig praeventief gevangene was die straf daarentegen een hemeltergend onregt aan zijn leven en aan zijne zedelijkheid gepleegd. Zoo doende werd het kwaad gezaaid, gekweekt en tot ruimen oogst voorbereid en moest elke betere gewaarwording in hare kiem gesmoord worden. Misdaad en recidiven namen daarbij toe; de verbetering der gevangenen werd daardoor onmogelijk; hunne verbastering werd er door in de hand gewerkt; gevaarlijke verbindtenissen voor de toekomst werden er door tot stand gebragt, en de terugkeer in de maatschappij werd er voor den berouwhebbende onmogelijk door gemaakt.

Dit was de uitkomst van het systeem van onbeperkte gemeenschap der gevangenen, en dit zal de uitkomst zijn, zoo lang het oude stelsel, hetwelk ook bij ons doorgaans nog gevonden wordt, zal blijven bestaan.

Wel kwam men hier en daar reeds vroeger tot het inzigt dier groote nadeelen; wel zocht men de gevangenen nu eens te scheiden, naarmate zij slechts aangeklaagd of reeds beschuldigd; dan eens naarmate zij oud of jong, naarmate zij correctioneel of crimineel veroordeeld waren; ja trachtte men zelfs de laatste op verschillende wijzen te ziften en te verdeelen, maar geene van deze proeven kon tot het beoogde doel leiden. Meer en meer erkende men de noodzakelijke voorwaarden, waaraan eene goede gevangenis voldoen moet. Men begreep, dat het verblijf daarin voor den praeventief gevangene geene straf mogt zijn, en ook niet onteerend, niet schadelijk voor de toekomst; maar dat het daarentegen voor den schuldige inderdaad eene straf moest wezen. Meer en meer geraakte men tot de overtuiging, dat in het gemis zijner vrijheid voor den deugniet

zoowel eene straf als het middel tot zijne beterschap gelegen moest zijn; men besefte dat die straf zelfs voor den schuldige geene zoodanige gevolgen mogt hebben, die voor zijn geheele leven noodlottig konden worden; dat zij derhalve voor hem ook, maar vooral voor den onschuldige, niet tot zijne verslimmering maar tot zijne verbetering moest bijdragen, en men gevoelde eindelijk de noodzakelijkheid, dat de gevangene buiten staat gesteld moest worden, zijne lotgenooten te leeren kennen, opdat hij niet misdadige complotten voor de toekomst met hen zou kunnen smeden, of ze naderhand, bij den terugkeer in de maatschappij, zoude kunnen verraden. Al ras zag men in, dat de beste, ja de eenig weg om hiertoe te geraken, gelegen was in de verminderde gemeenschap der gevangenen onderling. Deze grondstelling moest derhalve, bij de hervorming der gevangenissen, als eerste voorwaarde aangenomen worden, op hoe onderscheidene wijze, in welke verschillende uitgebreidheid, men hare toepassing ook begeerde.

Eerst meende men door een systematisch stilzwijgen die gemeenschap genoegzaam te kunnen belemmeren, althans hare nadeelige gevolgen te kunnen voorkomen.

Het in dezen zin ontworpen plan, hetwelk naar de Noord-Amerikaansche plaats, waar men de toepassing daarvan het eerst beproefde, het *Auburnsche*, of, naar zijne strekking, het stelsel van *moreel isolement* genoemd werd, verdeelt te dien einde de gevangenen in grootere en kleinere afdeelingen, en laat ze den dag in gemeenschappelijke werkzalen, den nacht, gelijk ook de zon- en feestdagen, en in het algemeen den tijd, die niet aan den arbeid gewijd is, in afzonderlijke cellen doorbrengen. Het spreken en elke andere wisseling van gedachten, door wenken en gebaarden, is den gevangene verboden, en dit verbod wordt door voortdurend streng toezigt en door bedreiging van ligtere en zwaardere straffen ondersteund. -

Wie erkent niet reeds bij den eersten oogopslag de zwarigheden, waaraan dit stelsel onderhevig is; zwarigheden, die zoo onoverkomelijk zijn, dat de uitvoering daarop onmisbaar schipbreuk moest lijden? Hoe, men zou de elken mensch in meerdere of mindere mate ingeschapene behoefte om zijne gedachten te uiten, kunnen onderdrukken? eene behoefte,

die vooral bij de minder beschaafden, en bij hem, wiens gemoed door levendige gewaarwordingen beroerd, wiens hoofd door eene magt van voorstellingen gekweld wordt, soms zoo dringend kan worden, dat zij ter harer bevrediging niet eens de tegenwoordigheid van anderen vordert, die hunne uitingen zouden kunnen vernemen en beantwoorden? eene behoefte eindelijk, die zoo sterk is, dat zij, in spijt van alle hinderpalen, de bevrediging zal weten te erlangen. En inderdaad, de ondervinding in de Fransche, Engelsche en Duitsche Auburnsche gevangenissen heeft geleerd, dat het beginsel van volkomen stilzwijgen *niet* toegepast *kan* worden, zoodat men het in Gent en Namen b.v. geheel heeft laten varen en aldaar derhalve heeft moeten toelaten, dat de gevangenen, even als van ouds, in betrekkelijke gemeenschap met elkander verkeeren. ‘Je défie tout directeur d'une prison, ou les détenus sont en réunion, de faire observer un silence parfait,’ zeide de directeur der gevangenis voor vrouwen te Namen. Meent men intusschen, de behoefte tot mededeeling door spreken of gebaarden, door toezigt en straf, te kunnen onderdrukken, - welk toezigt zal toereikende zijn, om elken oogwenk, elke gebaarde, gedurende langeren tijd, ook maar van eenen enkelen persoon te bewaken? en hoeveel moeijelijker wordt dit niet, indien het zich over meerderen te gelijk moet uitstrekken? Hoe groot zal het aantal oppassers niet moeten wezen, en met welke Argusoogen zullen zij niet gewapend moeten zijn, indien men het doel ook slechts eenigermate bereiken wil? Kan men bij eenig mensch, en vooral, kan men bij menschen uit den lageren stand, waartoe de wachters altijd zullen behooren, op zulk eene volharding in hunne pligtsbetrachting mogen rekenen? Talloos zullen derhalve de overtredingen van het bevel zijn, en de minste overtreding verijdelt reeds de beste plannen. Bij zulk een streng verbod tegen elke wisseling van gedachten, beijvert de gevangene zich natuurlijk om veel in één enkel woord, in éénen enkelen wenk, in ééne enkele gebaarde zamen te vatten. En wat kan er niet al door een enkel woord, door eenen blooten wenk, door eene eenvoudige gebaarde medegedeeld worden, hoeveel liederlijkheid kunnen zij niet uitdrukken? hoeveel snoodheid kun-

nen zij niet te kennen geven? hoeveel verderf kunnen zij niet in de ziel storten? hoeveel plannen kunnen daardoor niet ontworpen, en daarop voortgebouwd worden, waarvan de maatschappij later de onberekenbare gevolgen zal moeten dragen? Met welk eene spanning zal de gevangene niet op het gunstige en onbewaakte oogenblik loeren, dat hem tot zijne mededeeling in de gelegenheid zal stellen; en met welk eene graagte zal die mededeeling opgevangen, met welk eene scherpzinnigheid begrepen worden!

Mogen er zoodoende vele overtredingen aan de waakzaamheid der oppassers ontsnappen - en zij zullen dit, naarmate er meer gevangenen langeren tijd bij elkander zijn, naarmate de arbeid, dien zij verrigten, meer geraas veroorzaakt, - nog meer zullen er welligt ontdekt en gestraft moeten worden. Vandaar dat men op ongeloofelijke ophooping van disciplinaire straffen, bij verhoogde waakzaamheid der oppassers, moet rekenen; vandaar dat men van een gering aantal disciplinaire straffen tot nalatigheid en pligtverzuim van de wachters mag besluiten. Wil men hiervan een voorbeeld: in de drie Engelsche gevangenissen Coldbathfields, Westminster Bridewell en Wakefield werden, in 5 jaren tijds, op 100 gevangenen, dagelijks gemiddeld van 3 tot 7 disciplinairstraffen toegepast; en ook in de Fransche gevangenissen berekende v. Würth, dat ongeveer 2 tot 5 proc. der bevolking, dagelijks, aan disciplinairstraffen onderworpen moest worden. En aan wien moet voorts die toepassing der straf toevertrouwd worden? Aan de oppassers zelve zoo als zulks in Auburn en Sing-Sing bepaald was, die, met eene zweep gewapend, naar willekeur de straf bepaalden, en haar op staanden voet, na elke overtreding, toepasten? Wel is waar is dan het ontzag voor dezen en de vrees voor de straf grooter; maar in diezelfde verhouding klimt ook de haat van den gevangene jegens zijnen oppasser, in diezelfde mate neemt het aantal gruweldaden en schreeuwende ongeregtigheden toe, zoo als de ondervinding in Sing-Sing en Auburn geleerd heeft, in welke eerste gevangenis een krankzinnige gevangene, binnen drie weken, duizend zweepslagen gekregen had en in welke laatste een Duitsche Medicinae Doctor, in den vollen zin des woords, doodgezweept werd.

Of zal men de toepassing der straf, gelijk zulks in de Europeesche gestichten van dit stelsel bepaald was, aan hooger geplaatste ambtenaren opdragen? Dan voorzeker verdwijnt, met de zweep, ook de grootste afschrik voor de overtreding van het zwijgensgebod; want noch hongerstraf, noch opsluiting in een donker gat, of wat dies meer zij, kunnen zoo gevreesd zijn, dat zij de behoefte, den wensch en de poging tot mededeeling, geheel kunnen onderdrukken. Daarenboven, welk een omslag in het onderzoek, welk eene reeks van leugens en valsche ontkentenissen, welk een gevaar voor de discipline, indien de beschuldigde, door hardnekkige ontkentenis de uitspraak van zijnen wachter logenstraft, ja zelfs het oordeel van zijnen regter te zijnen gunste weet te leiden?

Doch al konden deze bezwaren uit den weg geruimd worden; al ware het mogelijk, dat alle gedachtenwisseling onder de gevangenen zoodanig geweerd werd, dat men ze, ofschoon physisch vereenigd, moreel geïsoleerd kon achten; al waren alle Auburnsche gevangenissen zoo volmaakt, als die te Geneve, wat de localiteit betreft, zoo toereikend van dienstpersoneel voorzien, als daar, waar 15 beambten op 70 gevangenen zijn; al waren zij allen zoo voortreffelijk ondersteund als zij, die zich over het toezigt en de bemoeijingen van 70 der beschaafdste en godsdienstigste inwoners van Geneve kan verheugen; dan nog werd de groote grief tegen dit stelsel niet opgeheven, die daarin bestaat, dat de gevangenen, welke ook de toestand van hunne zedelijkheid, welke ook de aard van hunne misdaad geweest zij, elkander hebben leeren kennen en daardoor, zoowel gedurende hunne gevangenschap, als later in de maatschappij, op elkander invloed zullen uitoefenen.

Vatten wij de bezwaren tegen dit stelsel kortelijk te zamen, dan komen zij hierop neder: het vereischt een talrijk en voortreffelijk dienstpersoneel; het maakt desniettegenstaande vele disciplinaire straffen noodzakelijk; het belet niet de wederkeerige verslimmering der gevangenen; het oefent geenen gunstigen invloed op hun gemoed uit; het kan de associatie van de ontslagenen niet voorkomen, en is eindelijk op zich zelve onuitvoerbaar.

Zelfs de krachtigste voorstanders van het Auburnsche systeem hebben deze zwarigheden gevoeld en erkend en heb-

ben sommige daarvan althans door wijzigingen trachten op te heffen, zoo b.v. om de gevangenen, bij hunne intrede in de gevangenis, gedurende eenigen tijd afzonderlijk opgesloten te houden, om ze naderhand, overeenkomstig de juistere kennis van hunne individualiteiten, zoodanig weêr bij elkander te brengen, dat in ééne afdeeling alleen gevangenen komen, die ongeveer op denzelfden trap van moraliteit staan. Maar ook door deze wijziging, die het beginsel van het zoogenaamde *classificatiestelsel* uitdrukt, werd het hoofdbezwaar niet uit den weg geruimd en verviel men daarenboven in eene reeks van andere moeijelijkheden. Vooreerst toch is de juiste toestand der moraliteit niet te herkennen, bij de algemeene zucht, die den mensch bezielt, om zich beter voor te doen, dan hij inderdaad is. Daarenboven zijn die graden niet zoo streng af te perken, daar de een steeds geleidelijk in den anderen overgaat, en men dien ten gevolge in sommige Engelsche gestichten het getal der afdeelingen reeds tot 15 en hooger heeft moeten brengen, ten bewijze dat men, daarin consequent voortgaande, zal moeten eindigen met zooveel graden van zedelijkheid aan te nemen, als er individus zijn. Doch al kon men die moraliteit juister beoordeelen, dan nog zou een van beiden het geval zijn: óf men brengt individus van verschillende moraliteit, volgens zekere beginselen, ontleend aan leeftijd, gevangenisduur, soort van misdaad enz., bij elkander en de betere loopt gevaar, door den slechteren bedorven te worden; óf men brengt hen, die meer aan elkander gelijk zijn, op ééne afdeeling te zamen en zij zullen dan geenen invloed op elkander uitoefenen of alleen, door naauwere aaneensluiting, eenen zoodanigen, waardoor de een den ander in het kwaad sterkt. Geen wonder dus, dat de aanhangers van dit transactie-stelsel jaarlijks in aantal verminderd zijn en krachtige stemmen zich daartegen hebben laten hooren, zoo als in Engeland van de Inspecteurs der gevangenissen, Crawford en Russel; in Frankrijk van eenen Duchatel, Tocqueville, Moreau-Cristophe; in Zwitserland van eenen Aubanel, die, na eene 17jarige ondervinding van het classificatiestelsel, de voorkeur eindelijk aan het Pennsylvanische gaf; ja, zelfs Ch. Lucas, een der hevigste bestrijders van de onafgebrokene afzondering, heeft daarover in sterke bewoordingen zijn on-

gunstig oordeel te kennen gegeven. Maar van het meeste belang kan men in deze de uitspraak achten van den Heer Fervière, die na drie jaren zijne geestelijke zorg, zoowel aan de verpleegden in eene gevangenis, naar het classificatiestelsel ingerigt, als in die, waarin de volkomene afzondering in acht genomen werd, gewijd te hebben, reeds in 1845 aan onzen landgenoot Lurasco[1] in de ondubbelzinnigste bewoordingen, zijne volstrekte voorkeur voor de onafgebrokene afzondering te kennen gaf, en daarbij den wensch uitte, dat zij ook op langdurige veroordeelingen mogt worden toegepast, en die daarenboven op het congres te Frankfort[2], in eene uitvoerige redevoering, het gewijzigde Auburnsche stelsel met het Pennsylvanische in allerlei bijzonderheden vergeleek, en daarbij ten slotte zich in elk opzigt ten gunste van het Pennsylvanische stelsel verklaarde.

Dit stelsel nu, hetwelk ook wel dat van *absoluut isolement* genoemd wordt, verkreeg zijnen naam, omdat het het eerst in de beide gevangenissen te Pittsburg en te Philadelphia, in Pennsylvanië, ingevoerd werd. Het beginsel, hetwelk daaraan ten grondslag ligt, berust, zoo als wij reeds meermalen aangeduid hebben, op de *absolute* isolering van elken gevangene bij dag zoowel als bij nacht, en op de *absolute* afwering van alle gemeenschap onderling.

Uit de beschouwing van de nadeelen, die aan het Auburnsche stelsel vastkleven, volgen reeds, als het ware van zelf, de voordeelen, die het Pennsylvanische in zich vereenigt. Een der grootste en het voornaamste voordeel is voorzeker daarin gelegen, dat het de zedelijke verslimmering van den gevangene voorkomt en zijne verbetering mogelijk maakt en bevordert. Dit voordeel nu kan alleen daardoor verkre-

1 Zie de brochure, getiteld: ‘Badensche Wet en bedenkingen op het Strafwetboek voor Nederland.’ Daarin lezen wij voorts, dat bovenstaande verklaring van den Heer Ferrière ‘werd afgelegd in eene bijeenkomst van voormalige warme voorstanders van het classificatiestelsel, doch alle gemoedelijke mannen, met het gevangeniswezen practisch bekend, en daaronder de Heeren A. Picot en L. Girard, welke niet aarzelden zich met die verklaring geheel te vereenigen.’

2 ‘Verhandlungen der ersten Versammlung für Gefängnissreform, zusammengetreten in September 1846 in Frankfurt a.M.’ (Frankfurt a.M., Verlag von Hermann Johan- Kessler, 1847.)

gen worden, dat elke gevangene volkomen van den anderen verwijderd wordt. Dan alleen is men in staat de nadeelige invloeden, die zijne medegevangenen op hem uitoefenen, of zouden kunnen uitoefenen, af te weren en te voorkomen; dan alleen heeft men het zoo veel mogelijk in zijne magt, om hem slechts aan zoodanige indrukken bloot te stellen, die tot zijne zedelijke verbetering kunnen bijdragen. Want het is toch voor eenen Christelijken staat niet voldoende om het kwaad te weren en te straffen; hij behoort er veel meer, zelfs uit welbegrepen eigenbelang, voor te zorgen, dat de gevangene in eenen beteren toestand de gevangenis verlate, dan waarin hij haar binnentrad. ‘Parum enim est coërcere improbos poena, nisi probos efficias disciplina.’ Aan dien eisch tracht het Pennsylvanische stelsel zoo ruim mogelijk te voldoen. Daarom levert het den gevangene aan de eenzaamheid over, waarin hij tot nadenken over zijnen eigenen toestand gebragt, het berouw bij hem gewekt, de betere voornemens bij hem gekweekt kunnen worden. Daarom vult het zijne uren aan met allerlei arbeid, die hem voor verveling kan bewaren, met onderwijs, dat zijne verstandelijke en zedelijke krachten kan wekken, met lectuur, die zijne kennis kan uitbreiden en zijnen zedelijken, godsdienstigen zin kan versterken, en met de toespraak van betere en verstandigere menschen, die hem kunnen opbeuren en troosten, die hem kunnen leeren en straffen.

Alleen in de eenzaamheid kan het gemoed van den gevangene geopend worden voor den weldadigen invloed van zedeleer en godsdienst, terwijl het, bij de zamenleving met anderen, deels uit valsche schaamte, deels uit onverschilligheid, daarvoor gesloten blijft. Alleen in de eenzaamheid kan het berouw over eene vroegere verkeerde levenswijze geboren, door toespraak gewekt en onderhouden worden, om later zich in goede daden kenbaar te maken. Alleen bij eenzame opsluiting kan men elken gevangene naar de eischen van zijne individualiteit behandelen, kan men hem in dien zin bezig houden en toespreken, waardoor men ongetwijfeld zekerder en langs eenen korteren weg zijn doel bereikt, dan wanneer, gelijk bij de zamenleving, allen meer aan algemeene maatregelen en wetten moeten onderworpen worden.

Het beweren omtrent de heilrijke werking van de eenzame opsluiting berust in deze niet alleen op theoretische bespiegeling, maar is door hen, die er aan onderworpen geweest zijn, oneindige malen zoowel door de daad bewezen, als dankbaar gewaardeerd, en wordt thans door allen, die er zich, zonder vooringenomenheid mede bekend hebben willen maken, ten volle erkend.

In die eenzaamheid zelve ligt voorts de natuurlijkste aandrang, om zich met den arbeid bezig te houden; zij is de krachtigste prikkel tot leergierigheid. In beiden toch, arbeid en onderrigt, zoekt de gevangene als van zelf het wapen tegen eene verveling, die anders de uren tot dagen zou rekken voor hen, wier leven, althans voor het grootste gedeelte, bijna in niets anders bestond dan in de terugwerking op grovere zinnelijke indrukken. In de cel echter, waar de gevangene door middel zijner zinnen zoo weinig onwillekeurige indrukken ontvangt; waar hij daarenboven tot werkzaamheid door vermaning en bedreiging aangezet wordt, daar zal hij met gretigheid naar den arbeid grijpen, als het middel, om de kracht, het leven, die in hem zijn, te uiten. Dezelfde arbeid, dien hij, bij gemeenschappelijk verkeer, als eenen last zou ontvlieden, zal in de eenzaamheid voor hem een lust zijn; in de eenzame opsluiting zal het onderwijs oor en hart geopend vinden, bij hem, wiens zinnen, bij gemeenschappelijk verkeer, daarvoor gesloten zouden zijn.

Een ander voordeel heeft de eenzame opsluiting daarin, dat het toezigt over de gevangenen veel gemakkelijker en de discipline veel ligter gehandhaafd wordt. Hier zal het kwade voorbeeld van eenen enkelen geen nadeeligen invloed oefenen op de gemoedsstemming en het gedrag der overigen. Vandaar dan ook, dat het aantal wachters geringer kan zijn; vandaar dat de disciplinaire straffen zoo oneindig veel minder kunnen worden, zoo als reeds daaruit valt op te maken, dat men in de gevangenis te Milbank, in het jaar 1838, bij eene gemiddelde dagelijksche bevolking van 535 gedetineerden, slechts 1515, en in het jaar 1839 bij eene bevolking van 518 gevangenen, slechts 904 disciplinaire straffen behoefde. Vandaar eindelijk, dat de gelegenheid voor den gedetineerde ruimer is, om zich door onderwerping en ze-

delijke en godsdienstige ontwikkeling, door ijver en vlijt verkorting van den straftijd te verwerven, iets, waardoor, om van andere voordeelen niet te gewagen, ook aan den staat eene aanmerkelijke bezuiniging bezorgd wordt. Op grond hiervan kan het Pennsylvanische stelsel te regt het mildste en humaanste van alle strafstelsels genoemd worden. Er is echter meer, waardoor het zich boven elk ander aanprijst: het is door de moeijelijkheid, om niet te zeggen onmogelijkheid voor den gevangene, om zijne lotgenooten te leeren kennen, tenzij dit laatste door de oppassers bevorderd wordt. Maar ook dan nog zouden de nadeelige gevolgen van zulk eene kennismaking, bij eenzame opsluiting, naauwelijks te achten zijn.

Onbegrijpelijk groot is daarentegen het voordeel, hetwelk uit die verborgenheid en onbekendheid in elk opzigt voortvloeit, en dit springt het allereerst voor de praeventief gevangenen in het oog. Welke bezwaren men ook tegen de praeventieve gevangenschap in het midden moge brengen, in eenen welgeordenden staat kan zij niet gemist worden. Hoevele schuldigen zouden zonder haar niet aan den arm der geregtigheid zich weten te onttrekken? Hoe moeijelijk zoude het onderzoek naar de schuld niet zijn, nu eens doordien de gedaagde weigerde voor de bevoegde magt te verschijnen, dan weder doordien hij trachten zou de bewijsstukken voor de schuld inmiddels te verduisteren; of ook doordien er tusschen medepligtigen en getuigen een plan van ontkenning en misleiding gesmeed zou kunnen worden, waarop alle scherpzinnigheid en tact van den regter schipbreuk zouden leiden. Eindelijk, aan hoevelen zou de staat, met onvergeeflijke toegevendheid, de gelegenheid niet laten, om andermaal het beschuldigde misdrijf te begaan. Kortom, de praeventieve gevangenschap is een *onvermijdelijk* kwaad. Maar juist omdat het een *kwaad* is, is de staat verpligt te zorgen, dat het zoo ligt mogelijk zij, en de treurige gevolgen daarvan zoo veel mogelijk worden verhoed. Het is toch denkbaar, dat de staat op bloot vermoeden en op eene enkele aanklagt den onschuldige tijdelijk van zijne vrijheid berooft: ziehier het onvermijdelijke kwaad. Maar doet hij dit, dan mag de gevangenis daarom nog geene straf wezen,

grievend en beleedigend voor het oogenblik en noodlottig voor de toekomst. Straf kan eerst op schuld volgen, en de schuld moet bij de praeventieve gevangenschap eerst nog blijken. Beleedigend en grievend moet intusschen die gevangenschap voor den onschuldige zijn, indien zij hem te midden van schuldigen brengt, en welligt langeren tijd laat verkeeren met menschen, wier gesprekken en daden hinderlijk voor zijnen geest, kwetsend voor zijn gevoel en verderfelijk voor zijne zedelijkheid kunnen zijn; wanneer zij hem noodzaakt zich bekend en gemeenzaam te maken methet schuim van het menschdom; wanneer zij hem tot eene kennismaking dringt, waarvan de herinnering hem niet alleen steeds zal blijven kwellen, maar waarvan hij den onaangenamen invloed welligt later nog aan zich zelven zal gewaar worden, en waarvan hij de lastige gevolgen zelfs in zijne maatschappelijke betrekking nog meermalen zal kunnen ondervinden. Men stelle zich dit alles niet te gering voor. Inderdaad, het getal van vrijspraken is grooter, dan men bij eene oppervlakkige schatting wel zoude meenen, indien men toch, om een voorbeeld te noemen, bedenkt, dat uit een openbaar verslag van de regtspleging in het groot-hertogdom Baden voor het jaar 1840 (uitgegeven te Carlsruhe, 1841, pag. 175) blijkt, dat van de 2511 personen, die voor de gezamenlijke regtbanken aldaar in dat jaar teregt stonden, 1150 vrijgesproken werden. Indien men derhalve de kans, dat een onschuldige van zijne vrijheid beroofd zal worden, naar billijkheid schat, dan zal men geen oogenblik aarzelen de verpligting voor den staat te erkennen, om den gevangene dien tijd zoo dragelijk, als het zijn kan, te laten doorbrengen, hem althans geen slecht gezelschap op te dringen, en hem nog minder in de noodzakelijkheid te brengen, van, behalve aan zijne vrijheid en zijn maatschappelijk bestaan, ook nog een bedroevend verlies aan zijne zedelijkheid te ondergaan.

Is alzoo voor alle praeventieve gevangenschap de eenzame opsluiting op moreele gronden reeds absoluut noodig, zij is het niet minder om verstandelijke redenen, wanneer men haar in toepassing denkt vooral op den schuldige. Door die eenzame opsluiting wordt hij namelijk terstond buiten de gelegenheid gesteld al die kunsten aan te leeren, al die maat-

regelen te beramen, waardoor hij, met eenige hoop op goed gevolg, den regter zal kunnen misleiden, zijne misdaad zal kunnen verzachten of geheel verbloemen. En hoe rassche vorderingen de pas aangekomene in die kennis maakt, hoe weinig wenken hij slechts noodig heeft, om het onderzoek en den regtsgang te bemoeijelijken, zal elk gereedelijk erkennen, die slechts weinige keeren met zoodanige gevangenen in eenige aanraking gekomen is, die met andere misdadigers in onbelemmerde gemeenschap leefden. Wel is waar kan het classificatiestelsel, waarbij de gevangene in den eersten tijd althans cellulair opgesloten is, en hetwelk in zoo ver eigenlijk Pennsylvanisch genoemd kan worden, hierin geheel voorzien; wel is waar kan het Auburnsche door het verpligte stilzwijgen eenigzins aan het bezwaar te gemoet komen; maar in elk geval heeft de gevangene bij dit laatste zijne medegevangenen, hetzij schuldige of onschuldige, leeren kennen, en zal die kennis later in de maatschappij medenemen. Heeft dit reeds vele bezwaren voor de praeventief gevangenen, niet minder geldt dit voor de veroordeelden.

Voor het Pennsylvanische stelsel vallen die bezwaren echter weer geheel weg. Voor den cellulair opgeslotene blijft het een volkomen geheim, met wien hij in een gelijk lot deelt. De Staat heeft alzoo niet te vreezen, dat het gelijktijdig verblijf van meerdere misdadigers in dezelfde gevangenis, en hunne onderlinge kennismaking, de aanleiding zal geven of den grond zal leggen tot eene verbroedering, waardoor de veiligheid van personen en goederen, de orde of de zedelijkheid der maatschappij later met gevaar bedreigd zullen worden.

De gevangene zelf behoeft, ook na zijn ontslag, niet te vreezen door eenen vroegeren medegevangene herkend en verraden te zullen worden, iets, waardoor de rehabilitatie reeds voor zoo menigen zedelijk verbeterden gevangene moeijelijk of onmogelijk gemaakt werd, en waardoor reeds zoo menig andere zich op den weg van deugd en voorspoed plotseling tegengehouden of teruggestooten zag. Hij, die eenzaam opgesloten geweest is, heeft dit alles niet te duchten. Hem drukt de straf slechts voorbijgaande, en niet langer dan gedurende den tijd, dien de menschelijke regtvaardigheid daartoe bepaalt; maar voor elken anderen gedetineerde strekt zij

hare werking ook verre buiten de gevangenis uit, want zij rooft hem met de vrijheid ook de zedelijke kracht, om zich weder op te heffen uit zijnen staat van vernedering, en kan hem deze kracht niet weer hergeven, al heeft zij hem het vrije genot van de eerste weder toegestaan.

Eindelijk biedt het cellulaire stelsel nog een hoogst belangrijk voordeel aan; namelijk, dat men daarbij de gelegenheid heeft op eene verstandige en doeltreffende wijze het patronaat over de gevangenen uit te oefenen tijdens hunne gevangenschap, en het met meer vrucht voort te zetten na hun ontslag. Elk patronaat, dat niet met volledige kennis van den persoon te werk gaat, zal óf geene óf zelfs verkeerdé vruchten dragen. Tot die kennis kan men echter bij het gemeenschappelijk zamenleven der gevangenen, hetzij met of zonder verpligt stilzwijgen, op geenerlei wijze geraken. Bij de cellulaire opsluiting daarentegen zal de gevangene gretiger elke gelegenheid aangrijpen, die voldoen kan aan zijne behoefte, om zich te uiten; de betere gewaarwordingen, die zijne eenzaamheid bij hem kunnen wekken, maken het mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk, dat hij zich naar waarheid uite. Zoo doende zal eene juistere bekendheid met zijnen persoon mogelijk worden, zonder welke alle leering en toespraak bij hem haar doel zullen missen, en door algemeenheid of ongepastheid verloren zullen gaan. Die meerdere bekendheid met den individuëelen toestand van den gevangene boezemt zijnen patroon als van zelf ook meerdere belangstelling in, en zal haar levendig genoeg kunnen laten worden, om hem te nopen zijne hulp ook dan nog krachtdadig te laten werken, wanneer de gevangene eens weder in de maatschappij teruggekeerd zal zijn.

Wij hebben hierbij het oog op den wenschelijken maatregel, onder anderen ook door Pratobevera[1] voorgedragen en met klem verdedigd, dat zich namelijk vereenigingen zouden vormen, om de besturen, de directeuren, geestelijken, en geneesheeren, die aan de cellulaire gevangenissen geplaatst zijn, de ondersteunen in hunnen dagelijksche bezoeken, toespraken en zedelijke leiding der gevangenen; een maatregel,

1 ‘Einige Worte über die Gefängnissfrage.’ Wien, 1845, pag. 45 en volg.

die niet alleen zijne toepassing in de gevangenis zelve, maar ook daarbuiten zou vinden. In Frankrijk ging men zelfs eene schrede verder. Daar vergenoegde zich de minister Duchatel in 1843 niet alleen met de verklaring, bij het toen voorgedragene wetsontwerp over de hervorming der gevangenissen: ‘que la situation des libérés est une question d'ordre public, qui préoccupe vivement les esprits sérieux et qui appelle les méditations du gouvernement[1];’ maar daar had diezelfde minister reeds acht maanden te voren aan de prefecten eene circulaire over dit onderwerp gezonden, waarin belangrijke beginselen aangeduid en de inlichtingen van de algemeene raden daarover ingeroepen werden. - Kon men nu deze wijze van patronaat, zoowel voor de gevangenen als voor de ontslagenen, organiseren, en met elkander in verband brengen, dan ‘zou zoowel de eenzame opsluiting als het patronaat waarlijk leven en kracht erlangen. Van elkander gescheiden, zijn zij als de glazen in den spiegel van de telescoop, ieder op zich zelf; maar beide vereenigd maken zij een *levend* geheel uit, dat het poenitentiair stelsel is.’ (Lurasco.)

Wij hielden ons langer bij deze beschouwing op, zoowel omdat wij van de belangrijkheid van het patronaat in dien ruimeren zin doordrongen zijn, als ook omdat wij de gelukkige verwezenlijking daarvan alleen bij de eenzame opsluiting mogelijk achten. ‘Eenzame opsluiting en patronaat,’ zegt Lurasco te regt, ‘oefenen wederkeerig op elkander zulk eenen belangrijken, maar tevens zulk eenen noodzakelijken invloed uit. In de eenzame opsluiting geeft het patronaat den berouwhebbende alle uitzigt, om, na zijn ontslag, zijne verbetering te kunnen voortzetten, en met werken te kunnen bestaan. Deze hoop verlevendigt zijne inspanning en versterkt zijne ontluikende geestkracht. De opsluiting levert aan het patronaat ontslagenen, geheel voorbereid om zijne bescherming met vrucht te ontvangen. En alzoo werken èn opsluiting, èn patronaat tot bereiking van hetzelfde doel: de oprigting van den gevallen zondaar, niet

1 ‘Eenige strafinrigtingen in Frankrijk uit het poenitentiair oogpunt beschouwd, door F.C. Lurasco. Zie Nederl. Jaarb. voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving,’ Dl. VI, Stuk 1.

alleen voor de gevangenis, maar voor het onschadelijk verkeer onder zijne broederen. Want de eenzame opsluiting moge de vrucht al zeer ver ontwikkelen, maar de *volle* rijpheid komt van het patronaat, en de *goede* vrucht, die zij te zamen voortbrengen, is eene belangrijke bijdrage *tot heil der maatschappij*.'

Vat men nu nog eens al de voordeelen te zamen, die het Pennsylvanische stelsel oplevert, en die daarin gelegen zijn, dat het alle nadeelige gemeenschap van de gevangenen onderling verhindert, en daardoor hunne verslimmering voorkomt, hunne beterschap bevordert, hun gemoed ontvankelijk maakt voor de indrukken van onderwijs en godsdienst; den lust tot arbeid bij hen aanwakkert; de discipline vereenvoudigt, het aantal straffen vermindert, den straftijd kan doen verkorten, de treurige nawerking van de straf voor den ontslagene wegneemt, zijnen terugkeer in de maatschappij gemakkelijker maakt, en eindelijk de zoo heilzame toepassing van het patronaat in de hand werkt; indien men dit alles bedenkt, dan spreekt het aan den eenen kant wel van zelf, dat aan dit stelsel door de meeste en de voornaamste staathuishoudkundigen, regtsgeleerden en philanthropen de voorkeur geschonken is, maar dan moet men zich er aan den anderen kant wezenlijk over verwonderen, hoe het zoo vele en zoo hardnekkige bestrijders heeft kunnen vinden. Met vreugde kunnen wij er echter bijvoegen, dat der laatsten aantal jaarlijks is verminderd, en sedert verscheidene belangrijke autoriteiten, die vroeger een ander stelsel toegedaan waren, zich tot het Pennsylvanische bekeerd, en andere, die vroeger wijzigingen en verkortingen daarvan voorgesteld hadden, later weder de onverminkte en absolute toepassing daarvan gevorderd hebben. Tot voorbeeld strekke in deze de Hofraad Ristelhueber, die over de 20 jaar aan het hoofd van de gevangenis Brauweiler bij Keulen, voor 900 gevangenen ingerigt, gestaan had, en die, na eerst voorstander geweest te zijn van de onafgebrokene afzondering, daarop in 1843 openlijk eene menigte exceptiën en transactiën voorstelde, maar ze later, ten gevolge van eene herhaalde ernstige overweging, weder terugtrok, en toen zonder reserve verklaarde, dat 'die völlige Trennung der Gefangenen von einander bei

Tag und bei Nacht das in jeder Beziehung zweckmässigste Poenitentiairsysteem' verdiende genoemd te worden.

Vanwaar dan nu toch de tegenstand, dien het ondervond? Welke waren en zijn nog de bezwaren, daartegen ingebragt? Die tegenstand mag voor een deel door de eerste ongunstige resultaten van het Pennsylvanische stelsel veroorzaakt zijn, resultaten, die echter onbillijkerwijze aan het systeem geweten werden, daar zij meestal van andere ongunstige omstandigheden afhingen, en voornamelijk aan eene verkeerde toepassing toegeschreven moesten worden. Zoo toch was de bouworde van het gesticht te Philadelphia van dien aard, dat zij noch eene voldoende ventilatie toeliet, noch den gevangenen eene genoegzame beweging in de vrije lucht vergunde; daarenboven moest de gevangene den eersten tijd aldaar zonder eenigen arbeid in eenzaamheid doorbrengen, en werd hij later door allerlei disciplinaire straffen, zoo als hongerlijden, opsluiting in donkere cellen, enz., tot den arbeid aangezet; voorts volgde men bij de aanwijzing van den arbeid te weinig den individuëelen aanleg en de bijzondere bekwaamheden van den gevangene; en eindelijk paste men de eenzaamheid nog te algemeen toe en trachtte hare werking nog niet genoeg door afwisseling van bezoeken en toespraken te wijzigen of te ondersteunen. Voor een grooter deel echter sproot die tegenstand voort uit vooringenomenheid met het Auburnsche, uit onkunde of oppervlakkige schatting van de werking der eenzame opsluiting, en uit financiëele consideratiën. En hierin, het is niet te ontkennen, lag een groot bezwaar voor de algemeene invoering. Het Pennsylvanische stelsel eischt, als absolute voorwaarde voor zijne verwezenlijking, de oprigting van *nieuwe* gestichten, gebouwd naar een geheel bijzonder plan, of althans eene verbetering en uitbreiding der bestaande gestichten, die niet zonder groote kosten bereikt kunnen worden. Maar ook dit bezwaar mag men niet overdrijven, en men bezigt althans eenen verkeerden grondslag voor zijne berekening in deze, indien men de gevangenis te Pentonville bij Londen daarbij tot voorbeeld wilde aanvoeren, die voor 500 personen ingerigt, 80,000 pd. st. gekost heeft, of indien men de bouworde, die bij de gevangenis te Cherry-

hill in acht genomen werd, van algemeene toepassing wenschte te hebben; of indien men daarbij voor ons land de gevangenis te Amsterdam tot maatstaf wilde nemen. Men behoort daarbij toch wel in het oog te houden, dat die kosten door de hooge dagloonen en de duurte der bouwmaterialen te Londen voor Pentonville zoo hoog geloopen zijn, dat de architecten berekenden, dat men die gevangenis, op eene andere plaats, voor 60,000 pd. st. zoude hebben kunnen opbouwen. Men bedenke voorts, dat bij elke cel in de gevangenis te Cherry-hill eene wandelplaats aangelegd is, waardoor het plan buitengewoon omslagtig en duur werd; en vergete eindelijk niet, dat voor het moerassige Amsterdam de enorme kosten afzonderlijk moeten berekend worden, die het heiwerk van dat woud van palen aldaar veroorzaakt. Wat nu de kosten van onderhoud betreft, de ondervinding leert tot dusverre, dat hierin óf geen óf althans geen noemenswaardig verschil tusschen de gevangenissen, naar het Pennsylvanische systeem ingerigt, en de andere bestaat. Ja zelfs in de Roquette te Parijs had de gemiddelde som voor elken gevangene in het jaar 1842, bij eenzame opsluiting, slechts 401 fr. gekost, terwijl die kosten vroeger, bij de gemeenschappelijke zamenleving der gevangenen, op 449 fr. en 42 ct. berekend waren.

Een ander financiëel bezwaar opperde men tegen deze soort van gevangenissen, dat zij namelijk de gelegenheid bemoeijelijken om de gevangenen met eenen winstgevenden arbeid bezig te houden. De ondervinding intusschen heeft deze tegenwerping gelogenstraft. Dit is in die mate waar, dat de Mechanicus Pradier, te Parijs, in het berigt van Demetz zelfs 73 handwerken optelt, waarmede de gevangenen in de Amerikaansche gestichten worden bezig gehouden, en hij, zoowel als Guillot, beweert, dat de arbeid in de cellulaire gevangenissen winstgevender zou kunnen zijn dan in andere gevangenissen, hetgeen die te Glasgow en te Aberdeen, volgens Würth[1], kunnen bewijzen. Maar men verlieze bovendien niet uit het

1 Die neuesten Fortschritte des Gefängnisswesens in Frankreich, England, Schottland, Belgien und der Schweiz, dargest. von Joseph. v. Würth. Wien 1844, pag. 340.

oog, dat het verhuren van de krachten der gevangenen, waarbij hun arbeid, zoo als te Frankrijk, verpacht werd, en waarin het voorname middel gelegen is, om dezen rijke vruchten te doen afwerpen, onbestaanbaar is met elk poenitentiair stelsel, zoo als Lucas, een der hevigste tegenstanders van het pennsylvanische stelsel, zelf toegeeft[1].

Maar al konden al deze financiële bezwaren niet wederlegd of geheel opgelost worden, dan nog zouden zij voor den staat van geene kracht meer mogen zijn, zoodra hij de waarde van het pennsylvanische beginsel in elk ander opzigt erkend, en daaraan boven de andere de voorkeur gegeven heeft.

Men heeft daartegen dan ook andere bezwaren geopperd. Het kan niet bereiken, dus sprak men op hoogen toon[2], wat men zich daarbij tot doel stel, de zedelijke verbetering der gevangenen; want de aan de gevangenis aangestelde personen, directeur, geestelijke, geneesheer, enz., kunnen geenen genoegzamen tijd vinden, om zich met den gevangene op zoodanige wijze bezig te houden, dat hij den invloed van hunnen omgang zal moeten ondervinden, dat zij met zijne behoeften en wenschen en met de verandering in zijn gemoed bekend kunnen worden. Men beging bij die beschuldiging de dwaling, dat men zich gewoonlijk eene gevangenis voor een grooter aantal verpleegden, doorgaans boven de 300, zelfs 500 voorstelde, dan de ondervinding als wenschelijk had leeren kennen; en men verloor daarbij alle hulpmiddelen uit het oog, die in dat gebrek te gemoet kunnen komen, en die elders, waar het patronaat en de genootschappen tot zedelijke verbetering der gevangenen naast elkander bestaan, en de administratie, den geestelijken en den geneesheer ondersteunen, zoo onbegrijpelijk veel goeds nu reeds tot stand hebben gebragt.

Bij dat stelsel kan de zedelijke verbetering der gevangenen niet bereikt worden, dus ging men in zijne grieven voort, omdat het de openbare en gezamenlijke godsdienst-

1 De la réforme des prisons. Paris, 1838, Tom. III, pag. 50.

2 Z. Aug. Bonnet, l.c., die, bij zijne geheele redenering, zich de gevangenis te Bourdeaux, of althans eene van 500 personen, tot voorbeeld stelt.

oefening niet toelaat. Het is wezenlijk te verwonderen, hoe men den moed gehad heeft, zulk eene kleingeestige zwarigheid te laten gelden, alsof die gezamenlijke godsdienstoefening een voordeel kon aanbrengen, dat niet door de afzonderlijke godsdienstige toespraak en leering zou kunnen opgewogen worden; alsof eene algemeene godsdienstoefening, waaraan verreweg de meeste gevangenen met tegenzin of onverschilligheid deel nemen, hunne aandacht meer zou kunnen boeijen, hun gemoed dieper zou treffen, dan de individuële, naar ieders behoeften gewijzigde toespraak dit vermag. Even ongerijmd, kunnen wij wel zeggen, als deze beschuldiging, is de andere, dat het den gevangene de gelegenheid tot zelfbeheersching ontneemt, door hem te onttrekken aan al wat zijne verkeerde neigingen, driften en hartstogten zoude kunnen wekken, en hij alzoo bij gemis van oefening, niet genoegzaam voor de wereld en het vrije maatschappelijke verkeerd gevormd wordt. Men kan toch niet in ernst willen beweren, dat het gezelschap van eenige boosdoeners, vooral indien de gevangene aan eene Auburnsche discipline onderworpen is, een aequivalent van de maatschappij zou kunnen opleveren; dat dit gezelschap voor hem eene andere oefenschool zou kunnen daarstellen dan ten kwade; dat zijn godsdienstige zin, zijn zedelijk gevoel daardoor meer dan in de eenzaamheid gewekt zouden kunnen worden; dat zijne kennis uitbreiding, en zijne inzigten omtrent maatschappelijke toestanden daarvan loutering te wachten zouden hebben. Neen, voor zoover hij het gezelschap van anderen tot zijne beterschap noodig heeft, brenge de gevangenis hem in aanraking met verstandigeren, met beteren, dan zijne lotgenooten; en zijne oefening besta daarin, dat hij leere, even als gene, te voelen, te denken, om eenmaal, even als zij, te kunnen handelen. Men gewenne hem in de gevangenis aan den omgang met de deugd, en langzamerhand zal zij ook voor hem eene behoefte worden, en beide, gewoonte en behoefte, zullen later zijnen levensweg afbakenen.

Als straf toegepast, heeft men voorts de voortreffelijkheid van de eenzame opsluiting trachten in twijfel te trekken. Maar de zwakte van dit argument blijkt reeds uit de tegenstrijdigheid, waarin de tegenstanders hierbij vervie-

len. De een toch beweerde, en hiertoe moeten zelfs verlichte, ervarene mannen gerekend worden, zoo als onder anderen de beroemde Obermaier, te München[1], dat het eene onmenschelijke straf is; de andere klaagde daarentegen over hare te groote zachtheid. Behalve dat de eerste beschuldiging, althans met het oog op het Auburnsche stelsel, eene bepaalde onwaarheid behelst, daar het oneindig minder hard is, alleen te leven, dan met anderen te zijn en zich van alle mededeeling en wisseling van denkbeelden te moeten onthouden; behalve dat de hardheid dier straf door den arbeid en door de toespraken van zoo velen gelenigd wordt; behalve, eindelijk, dat de eenzaamheid, waaraan de gevangene voor *langeren* tijd onderworpen wordt (en voor hen noemde men de straf vooral te hard), hem langzamerhand tot eene gewoonte, ja sommigen zelfs tot eene behoefte wordt; zoo ziet men voorbij, dat, bij de eenzame opsluiting, de kansen voor den gevangene op verkorting van zijnen straftijd grooter kunnen worden, naarmate hij door zijn gedrag meerdere waarborgen voor zedelijke verbetering en voor grootere geschiktheid aan den dag legt, om weêr in de maatschappij opgenomen te worden. Men denke zich daarbij eenen gevangene, wiens hart nog niet al te bedorven, wiens eergevoel niet geheel verdoofd is, wiens zeden meer beschaafd zijn; men denke zich hem, die wegens eenig drukpersdelict, wegens eenig politiek misdrijf, wegens eenig uitvloeisel van onvoorzigtigheid of hartstogtelijkheid aan de gevangenisstraf onderworpen is, en vrage hem, welke straf hij harder en onbillijker zal achten, die, welke hem in de gelegenheid stelt, het leed der eenzaamheid door overdenkingen, arbeid, lectuur en welwillende toespraak te verzachten, of die, welke hem te midden van eenen hoop lieden werpt, die, grootendeels van lagen rang, van beperkte beschaving en geringe zedelijke ontwikkeling, hem noch achting, noch vriendschap, noch eenige sympathie kunnen inboezemen, aan wie hij vreemd is en zich eigenlijk steeds vreemd moet blijven gevoelen. Neen, bekennen wij het eerlijk: de eenzame opsluiting moge voor

1 Z. Verhandelungen der ersten Versammlung für Gefängnissreform in Frankfurt, etc., pag. 23.

den verstokten boosdoener, voor den eerloozen, voor den onbeschaafden deugniet eene *harde* straf zijn, - hij heeft hare geheele gestrengheid noodig. De eenzame opsluiting moge voor den gevallen zondaar, voor den staatkundig verdoolden, voor den onnadenkenden losbol, voor den berouwhebbenden misdadiger eene *zachte* straf zijn, - hij mag op hare mildheid aanspraak maken. In beide gevallen zal zij doeltreffend en billijk zijn. Maar neen, zegt men, zij is te zacht, ze ontheft den dief van zijne zorgen voor eigen onderhoud; zij verplaatst hem in eenen toestand, die in vele opzigten verre de voorkeur verdient boven dien, waarin zich zoo menig eerlijk man bevindt, die noch eene bete broods, noch een stuk arbeid, noch een strooleger voor zich of de zijnen vinden kan. Het is waar, maar dit bezwaar is op geenerleiwijze uit den weg te ruimen; het bestaat, in dien zin, in gelijke mate voor elk ander gevangenisstelsel. Maar hoe dit ook zijn moge, luider zeker dan alle aprioristische redeneringen, spreekt hier de ondervinding en leert, dat de eenzame opsluiting, ook als praeventive en morele maatregel, eene groote kracht oefent. Gevangenen zoowel als oppassers, ja het algemeene volksoordeel, houdt de eenzame opsluiting inderdaad voor eene strenge straf, en laat zich door haar van menig wanbedrijf, van menige misdaad afschrikken. Te Bath althans en te Dumfries, in Schotland, zag men, sedert de invoering der cellulaire gevangenissen, het getal veroordeelingen aanmerkelijk verminderen, en ook voor de strafgestichten van Pennsylvanië verkreeg men ditzelfde gunstige resultaat over het tijdsverloop van 1829 tot 1842. ‘Het gemiddeld getal,’ dus lezen wij daaromtrent bij den Heer Lurasco[1], ‘over de eerste twee jaren en daarna telkens over de drie daarop volgende jaren, levert de volgende reeks getallen der jaarlijks in de strafgestichten van Pennsylvanië opgenomene veroordeelden, als: 318, 300, 256, 234 en 215. De veroordeelingen zijn derhalve in 14 jaren tijds 33 op de honderd afgenomen, terwijl de vrije bevolking in 10 jaren tijds nagenoeg

1 Bezwaren tegen het stelsel van afzondering der gevangenen, getoetst aan de ervaring enz., pag. 13, overgenomen uit de Jahrb. der Gefängnisskunde, Bd. V. pag. 263.

28 is toegenomen.' Nog sterker spreekt het 14de rapport der Inspecteuren van Cherry-Hill[1], waarbij deze met vreugde te kennen gaven, dat, in weerwil van het verval der nijverheid en al de ongunstige omstandigheden, die destijds voor de arbeidende klasse geheerscht hadden, er op dat oogenblik, (Maart 1843) 103 gevangenen minder aanwezig waren, dan op datzelfde tijdstip in 1840.

Wat wil men nu nog meer? Dat de ondervinding ook leere, dat de eenzame opsluiting als repressive maatregel, hare goede werking openbare en het getal recidiven doe verminderen. Voorzeker een zwaarwigtige maar billijke eisch; maar bij al de reeds aangevoerde theoretische gronden, bij de laatst aangehaalde statistieke opgaven, zou men wel à priori kunnen beweren, dat, bij het Pennsylvanische stelsel, de recidiven minder veelvuldig moeten worden. En toch beweren de vijanden van het stelsel het tegendeel, en wel eveneens met de statistiek in de hand. Maar ongelukkig begingen zij daarbij doorgaans eene groote dwaling, daar zij, bij de berekening van de recidiven in de cellulaire gestichten, ook die recidivisten in tel bragten, die vroeger, in eene andere soort van gevangenis, langeren of korteren tijd vertoefd en den nadeeligen invloed daarvan ondervonden hadden. Zuivert men nu hunne berekeningen van deze fout, dan zal men tot geheel andere en voor het Pennsylvanische stelsel zeer gunstige uitkomsten geraken; b.v. voor Cherry-Hill bedroeg het getal opgenomene gevangenen in 15 jaren 1778. Van deze waren 528 recidivisten. Maar van deze recidivisten waren 347 vroeger alleen in andere gevangenissen geweest, 111 waren én in andere gevangenissen én in afzondering geweest en slechts 70 waren er bij, die aan geene andere gevangenisstraf dan aan die der eenzame opsluiting onderworpen geweest waren. En deze laatste waren dan nog enkel voor de 2de en 3de maal veroordeeld, terwijl er onder de anderen voorkwamen, die tot 9 malen toe gerecidiveerd waren.

Doch reeds genoeg ter wederlegging van deze laatste be-

1 Fourteenth annual report of the Inspectors of the eastern State Penitentiary of Pennsylvania. Philadelphia 1843, pag. 4.

denking tegen het ontoereikende van eenzame opsluiting, om de misdaad te beteugelen of er van af te schrikken.

Ons rest nog, de wederlegging te beproeven van twee beschuldigingen, waardoor men het stelsel, hetwelk hier verdedigd wordt, den gevoeligsten slag meende toe te brengen; beschuldigingen, die het meest gereeden ingang vonden bij de ligtgeloovige menigte, en het zwaarst door de regeringen zelve gewogen werden; beschuldigingen eindelijk, die, hoe vaak en hoe voldingend ook bestreden en wederlegd, nog altijd niet geheel tot stilzwijgen gebragt zijn.

Wij bedoelen de aantijging, alsof het stelsel van eenzame opsluiting nadeelig voor de gezondheid der gevangenen zou zijn, en het ontstaan van krankzinnigheid bevorderen zoude.

Het cellulaire stelsel zou meer ziekten en sterfgevallen veroorzaken. - Vóórdat wij tot het onderzoek van deze stelling overgaan, moeten wij ons eerst voor oogen houden, dat men bij elk gevangenisstelsel op eene grootere sterfte rekenen moet, dan in het gewone leven gevonden wordt. De ongunstige omstandigheden, de armoede, het gebrek, waarin vele bewoners eener gevangenis verkeerd hebben; de liederlijke, ongebondene leefwijze, waaraan zij zich te voren vaak overgaven, zijn op zich zelve reeds zoo vele praedisponerende ziekte-oorzaken, die de toetreding van elke gelegenheidgevende oorzaak, voor zoover die in de plotseling veranderde leefwijze, het gemis der vrijheid, de vaak nederdrukkende gemoedsaandoeningen gelegen is, gretig aangrijpen, om de ziekte daar te stellen. Het is dus slechts de vraag, of het Pennsylvanische stelsel in deze meer ongunstige uitkomsten te betreuren heeft, dan eenig ander stelsel? A priori zoude men hieromtrent reeds eene geruststellende uitspraak kunnen doen. Want indien bij dat stelsel aan dezelfde voorwaarden voor de gezondheid voldaan wordt, als bij de andere, en in de behoefte aan ruimte, lucht, licht, goed voedsel, goede ligging, zindelijkheid, ligchaamsoefening en doelmatige verdeeling van arbeid en rust voorzien wordt, dan begrijpen wij niet, hoe de meerdere eenzaamheid op zich zelve een nadeelig moment voor de gezondheid zou kunnen opleveren. Ja, wat meer is, wij zouden durven voorspellen, dat de eenzame

opsluiting de gezondheid minder in gevaar zal brengen, daar zij de mededeeling van smetstoffen belet en het ontstaan van epidemiën, beter dan op eenige andere wijze, door de volkomene isolering, kan voorkomen. En die besmetting is het voornamelijk, die epidemische ziekten zijn het, die de gezondheids- en sterflijsten in andere gevangenissen met zulke bedroevende cijfers aanvullen. Daarenboven heeft elke gevangene, bij eenzame opsluiting, veel meer ruimte en kan men hem beter naar zijne individueele behoeften verzorgen, dan bij eenig ander stelsel immer het geval zou kunnen wezen. Raadpleegt men nu wijders de uitspraken der ervaring, dan zien wij onder anderen uit de tabellen van Professor J.L. Tellkampf[1], dat van de 881 gevangenen, die, gedurende 6 jaren uit het Eastern Penitentiary te Philadelphia ontslagen werden, de gezondheidstoestand van 548 ongeveer dezelfde bleef; dat voorts 264 zich in eenen beteren, en slechts 69 zich in eenen slimmeren toestand bevonden. - De berekening der sterfteverhouding komt hiermede zeer wel overeen. Voor Philadelphia bedroeg die, voor eene gemiddelde dagelijksche bevolking van 321 zielen, jaarlijks 3,96 proc. Daarbij moet men echter in aanmerking nemen, dat de sterfte, vooral onder de negerbevolking, die over het algemeen het klimaat van Pennsylvanië niet goed verdragen kan, en daarenboven, bij hare opname, doorgaans reeds in zeer droevige omstandigheden verkeert, zoo zeer ongunstig is, terwijl zij voor de bevolking der Blanken, afzonderlijk berekend, slechts 1,96 proc. bedraagt. Wil men eenen billijken maatstaf bij de beoordeeling aannemen, dan vergelijke men twee gestichten, die, behalve het verschil in stelsel, waarnaar zij gebouwd en ingerigt zijn, de meest mogelijke overeenkomst in ligging, bevolking enz., hebben. Doet men dit met de oude gevangenis te Philadelphia, waarin de gevangenen, in ruime zalen en deels in de opene lucht, zamenwerkten, en met het nieuwe gesticht, dan krijgt men voor de oude gevangenis 5,43 pCt., en voor de nieuwe ongeveer 3,50 pCt; derhalve eene verandering, die zeer ten gunste van het nieuwe stelsel

1 ‘Ueber die Besserungsgefangnisse in Nord-Amerika und England. Berlin, 1844.’

spreekt[1]. Onbillijk handelt men echter, wanneer men de statistiek van het gesticht te Auburn met die van Philadelphia vergelijkt. Men maakt zich daarbij, zoo als bij de meeste statistieken, die geene waardering van alle bijzondere omstandigheden toelaten, en dus eigenlijk geene termen van vergelijking bevatten, aan eene groote onwaarheid schuldig. Wel is waar is de sterfte te Auburn, van 1828 tot 1841, slechts 1,90 pCt. geweest; maar afgezien daarvan, dat te Philadelphia vele gebreken gevonden werden, waarvan wij vroeger reeds melding maakten, zoo moet men ook nog indachtig zijn, dat de straftijd te Auburn doorgaans veel korter duurt, en dat de Negers, die te Philadelphia de sterfte zoo zeer vergrootten, aldaar in veel geringer getale gevonden worden. Vergelijkt men daarentegen de sterfte van de bevolking der Blanken in het eene en in het andere gesticht, dan krijgt men genoegzaam dezelfde uitkomsten. Ja, uit het 15de jaarlijksche rapport over 1843 blijkt zelfs, dat de sterfte in vijf voorname gevangenhuizen naar het Auburnsche stelsel (gemiddeld 2,41 pCt.) grooter was dan in die, welke naar het Pennsylvanische stelsel ingerigt waren (gemiddeld 1,96 pCt.). In weerwil daarvan ging men voort, de getuigenis der statistiek voor zijnen tegenstand te hulp te roepen. De geneesheer Chassinat trachtte onder anderen, in het verledene jaar, op het Congres te Brussel, in eene langdradige redevoering, de ongezondheid van de eenzame opsluiting te betoogen, en wilde dit staven door de bewering, dat de sterfte der jeugdige gevangenen in de Roquette te Parijs 12½ pCt. voor de jaren 1842-44 bedragen had, terwijl zij voor de bevolking der niet cellulaire gestichten slechts 4 pCt. beliep. Horace Say, lid van den algemeenen raad van het departement der Seine, was echter ter juister ure tegenwoordig, om die berekening van Chassinat eenerzijds toe te lichten door de mededeeling, dat de sterfte in de Roquette, vóór de invoering van de cellulaire opsluiting, zelfs 13 pCt. bedragen had, en inderdaad tot het jaar 1843 tot 12 verminderd

1 Zie George Varrentrapp, ‘de l'emprisonnement individuel sous le rapport sanitaire et des attaques dirigées contre lui par MM. Ch. Lucas et Léon Faucher etc., Paris, Guillaumin, 1844 en Francfort a.M., Varrentrapp, 1844.’

was; maar anderzijds was hij gelukkig in staat gesteld, de stelling van bovengenoemden geneesheer geheel te logenstraffen door de mededeeling, dat, na de belangrijke verbeteringen in voeding en ligchaamsbeweging in de vrije lucht, aldaar aangebragt, die sterfte voor 1844 reeds 10, in 1845 maar 9, in 1846 slechts 4, en in 1847 niet meer dan 1,81 pCt. bedragen had, welk cijfer nog voordeeliger wordt, indien men den slechten gezondheidstoestand in aanmerking neemt, waarin de jeugdige gevangenen, tijdens hunne veroordeeling, doorgaans verkeeren. Vergelijkt men nu eindelijk het bovenstaand cijfer, hetwelk in het 15de rapport van de Amerikaansche gestichten opgegeven wordt, met dat, hetwelk de berekening daarvan in ons land oplevert, alwaar van de 3798 gevangenen, die in 1844 in de verschillende gevangenhuizen verpleegd werden, 142 stierven, dat is dus 3 pCt., terwijl het voor de Pennsylvanische gestichten slechts 1,96 pCt. bedroeg, dan zal men niet lang in twijfel behoeven te staan, aan welke zijde de voorkeur geschonken moet worden.

Tijd en ruimte van dit Tijdschrift verbieden, om ons langer op te houden bij eene beschuldiging, waarvoor noch theorie, noch ervaring redelijke argumenten of sprekende daadzaken kunnen opleveren, en die, zoo zij er al waren, daarenboven nimmer het beginsel zelf, maar hoogstens zijne toepassing zouden kunnen treffen.

Maar, zegt men, die eenzame opsluiting veroorzaakt *krankzinnigheid*! - Het is onbegrijpelijk, hoe deze beschuldiging ooit zoo veel gewigt heeft kunnen erlangen, dat men haar zelfs op een congres van geleerden, in 1841 te Florence gehouden, algemeen erkende. Het is verwonderlijk, hoe zij zich zoo lang heeft kunnen staande houden, dat men haar nog altijd met een bedenkelijk gezigt hoort opperen, zoo vaak er van de pennsylvanische gevangenhuizen sprake is. Het gaat alle denkbeeld te boven, hoe men met geweld de ervaring, die lijnregt het tegenovergestelde aantoont, nog ten gunste van die stelling heeft trachten te verdraaijen. Wij zouden haar dan ook met de eenvoudigste theoretische argumenten kunnen ontzenuwen, met de bloote herinnering, dat de gevangene geenszins *altijd alleen* is, en inderdaad velerlei toespraak krijgt; men zou haar met weinige onweêrlegbare daadzaken

kunnen logenstraffen; doch zij heeft daartoe, helaas! nog te veel gewigt en klem. Men beoordeele dit zelf, onder anderen, uit het volgende: Jorret, geneesheer aan de poenitentiaire gevangenis, te Vannes, heeft bij de Academie de médecine te Parijs, het eerste wetenschappelijk-geneeskundig ligchaam in Frankrijk, eenen arbeid ingediend: ‘Relatif à la fréquence des cas de folie dans les maisons de détention organisées suivant le système cellulaire.’ In het rapport, door den Heer Collineau over dezen arbeid uitgebragt, in de zitting van de Academie van 4 Januarij dezes jaars, kwam de harde uitdrukking voor: ‘que le systéme penitentiair actuel rend *fou*.’ Wel werd die uitdrukking door den Heer Nacquart bestreden, door de verzekering, dat hij de gevangenis te Pentonville, bij Londen, en verscheidene andere soortgelijke in Frankrijk bezocht, maar er geene krankzinnigen gevonden had; wel bragt de krankzinnigen-arts Baillarger eenige bescheidene bedenkingen ten gunste van het stelsel in het midden, en gaf men aan zijnen raad gehoor, om de discussie daarover te verdagen; maar het was eerst nádat de Academie de médecine de onbeschaamde snoeverijen van Dr. Rochoux had moeten hooren, die beweerde, dat de uitkomsten te Philadelphia zoo ongunstig waren, dat men aldaar van *het stelsel afgezien had*; het was eerst nádat Dr. Londe het bewijs zijner onkunde door de volgende uitspraak gegeven had: On ne peut plus mettre en doute aujourd'hui l'influence réelle du système penitentiaire dans la production de la folie, que ce système soit celui d'Auburn ou de Philadelphie.

Waar de geneeskundigen zelve nog zulke dwalingen verkondigen, daar is het den leeken niet euvel te duiden, dat zij zich verkeerde voorstellingen maken; maar daar is het tevens dubbel pligt een helderder licht over de zaak te werpen.

Een ieder, die slechts eenigermate kennis draagt van krankzinnigheid en met krankzinnigen omgegaan heeft, zal wel het meest over de algemeenheid dier beschuldiging verbaasd staan. Krankzinnigheid toch is een woord van zoo uitgebreide, maar tevens zoo onbepaalde beteekenis, dat de grenzen er niet van aan te geven zijn. Teregt vraagt men dus, bij het vernemen van bovenstaande beschuldiging: maar welke soort

van krankzinnigheid mag dan toch wel door het Pennsylvanische systeem opgewekt of veroorzaakt worden? Zal het manie, monomanie, melancholie, dementie zijn, of welken term men hier ook zoude willen bezigen, om een groep van ten minste eenigzins overeenkomstige toestanden aan te duiden? Bedoelt men meer de razernij of de stompzinnigheid? - Wordt het een er door bevorderd, dan zal hetandere er kwalijk het gevolg van kunnen zijn; want, op zich zelf beschouwd, zoo verschillend en lijnregt tegenstrijdig als deze beide hoofdvormen van krankzinnigheid in hunne verschijnselen zijn, zoo zijn zij het ook in hunne oorzaken. Voor zoo ver die oorzaken praedisponerende zijn, liggen zij geheel buiten het tegenwoordige onderzoek; want als zoodanig zijn er even vele, als er individus zelve zijn, tenzij dan, dat die individus weêr, door de algemeenheid van eene of meerdere praedisponerende oorzaken bij elkander gegroepeerd konden worden. Dit laatste is inderdaad voor de gevangenen eenigzins het geval, en dat algemeene ligt ten eersten voor hen in den leeftijd. Dezelfde leeftijd toch, waarin de meeste misdadigers, of, om algemeener te spreken, waarin de meeste gevangenen voorkomen, is ook die, waarin de krankzinnigheid het veelvuldigst aangetroffen wordt; het is de leeftijd van 20-40 jaren. Ten tweede is er eenezeer naauwe verwantschap tusschen krankzinnigheid en misdaad. ‘Beide,’ zegt Diez[1], ‘gründen sich, ihrer Natur nach, auf eine Störung der Harmonie der Seelenthätigkeiten, auf ein falsches Urtheil, Ueberwiegen böser ungebändigter Neigungen und Leidenschaften, Depravation des Willens.’ Beide praedisponerende oorzaken hebben echter niets met de bijzonderheden van het Pennsylvanische stelsel gemeen; zij liggen óf geheel dáárbuiten, óf zij behooren ook in aanmerking te komen bij de waardering van elk ander stelsel, en van den invloed, dien elke andere gevangenis op den gedetineerde uitoefent. Raadpleegt men hieromtrent de theorie, dan zou deze, met het oog op die overeenkomst tusschen misdaad en krankzinnigheid, aannemen, dat er in de gevangenissen voor-

1 Diez, Ueber die Vorzüge der einsamen Einkerkerung, als Mittel zur Besserung der Verbrechen in den Strafenstalten. Carlsruhe 1842.

namelijk twee vormen van krankzinnigheid moeten gevonden worden, beantwoordende aan de twee groote rubrieken van schuldigen, waarvan de eene de daad meer uit domheid, gebrek aan oordeel en beschaving, en met angstvalligheid beging, en de andere haar uit boosheid, met overleg, volharding en stoutmoedigheid ten uitvoer bragt. Bij de eerste zou nu de theorie, en wel in grooteren getale, imbecillitas en dementie, bij de laatste, alhoewel zeldzaam, manie verwachten, en daar tusschenbeide doorspelende en van meer individuele redenen afhankelijk, zou ze nu eens melancholie, dan weder monomanie meenen te zullen aantreffen. Dit geldt omtrent alle gevangenissen in het algemeen. Vat men echter het eigenaardige der cellulaire opsluiting meer in het oog, denkt men zich de eenzaamheid der cel, hare stilte, hare eentoonigheid, de deprimerende gemoedsaandoeningen, zoo als zelfverwijt, berouw, verveling, waaraan men zou meenen, dat de afgezonderde gevangene ten prooi is, - dan zou men, ofschoon men al die momenten in zijne verbeelding schrikkelijk overdrijft, alle regt hebben a priori te beweren, dat de cellulaire gevangenis, meer dan van elke andere krankzinnigheid, voorbeelden van melancholie, hypochondrie, monomanie zou moeten opleveren.

En wat leert ons nu daaromtrent de ondervinding? Zij moet erkennen, dat er in elke gevangenis, welke ook, een grooter aantal krankzinnigen gevonden wordt, dan daarbuiten. Zoo, b.v. leert zij, dat, terwijl voor de vrije bevolking in Frankrijk één geval van krankzinnigheid op de 1000 voorkomt, dit cijfer voor de gevangenen van 5-6, ja zelfs, volgens Lélut[1], voor de 21 oude gevangenissen in Frankrijk, tot meer dan 10 op de 1000 klom. Maar die zelfde ondervinding leert ons ook voorzigtigheid in het aannemen van de resultaten der statistiek; zij leert ons bescheidenlijk de krankzinnigen-statistieken voor de meeste landen betwijfelen. Zoo toch is het cijfer voor Frankrijk veel te laag, en niet te vertrouwen, omdat het op hoogst gebrekkige of valsche opgaven berust. In Noorwegen ten minste, waar

1 Bericht über die französischen Zellengefängnisse, in den Jahrb. der Gefängnisskunde etc. Neue Folge, Bd. II, Heft 1, pag. 137.

de telling met meerdere zorg verrigt is, vond men 1 krankzinnige op de 551 bewoners; in Schotland 1 op de 563 en in Frankrijk zal men, zoo als Lélut[1] en vele andere krankzinnigen-artsen vermoeden, wel op geene gunstigere verhouding mogen rekenen, zoodat het verschil, dat er in deze tusschen de gevangenis en het vrije leven in de maatschappij bestaat, eenigzins geringer wordt. Ja, bedenkt men daarbij, dat men in elke gevangenis veel beter in de gelegenheid is, den zielstoestand der menschen te beoordeelen dan daarbuiten; dat men in haar derhalve menige krankzinnigheid zal ontdekken, die in de maatschappij onbekend zou gebleven zijn; dat men in haar menigen toestand met den naam van krankzinnigheid zal bestempelen, die daarbuiten originaliteit, vreemdheid, caprice, enz., genoemd zou worden; houdt men eindelijk in het oog, dat de vergelijking veel van hare waarde verliest, omdat hare termen niet gelijk zijn, daar men buiten de gevangenis de gevallen van krankzinnigheid over allerhande menschen, zuigelingen, kinderen, grijsaards, mannen en vrouwen, uit den meest verschillenden stand, berekent, en in de gevangenis bij voorkeur menschen gevonden worden, wier leeftijd, stand en beschaving tot ontstaan van krankzinnigheid meer aanleiding geven; dan blijft er van de kracht van het argument, dat er in de gevangenissen betrekkelijk meer krankzinnigen dan daarbuiten gevonden worden, weinig over, vooral wanneer men berekent en in de statistieke opgaven, die daaromtrent eerlijk verslag geven, nagaat, hoe vele gevangenen reeds vóór hunne veroordeeling de sporen van krankzinnigheid vertoond hadden.

Doch zoo er ook al eenige meerdere krankzinnigen in de gevangenissen gevonden werden, dan daarbuiten, dan rijst nog de vraag op, of dit aan de gevangenissen in 't algemeen te wijten zij? of deze gunstig zijn voor de ontwikkeling der praedisponerende momenten? - Wij kunnen met geene moge-

1 De l'influence de l'emprisonnement cellulaire sur la raison des détenus: Mémoire lu à l'Academie des sciences morales et politiques, dans sa seance du 23 Mars 1844. (Overgenomen uit de Revue Pénitentiaire et des Institutions preventives sous la Direction de M. Moreau-Christophe. Tom. II, pag. 13.

lijkheid inzien, hoe die vragen, à priori, bevestigend zouden te beantwoorden zijn. Indien toch in de gevangenis aan alle hygienische eischen voldaan wordt, - en dit is eene noodzakelijke voorwaarde voor elke gevangenis, onverschillig naar welk stelsel zij werkt, - dan zouden wij niet weten op te geven, wat de krankzinnigheid aldaar bij voorkeur zou kunnen doen ontstaan, tenzij dan dat men de oorzaak daarvan in het gemis van de vrijheid zou willen zoeken. Maar op zich zelve kan dat gemis het niet doen. Het moet dus zijn het leed, dat de gevangene gevoelt bij het onbevredigd verlangen naar dierbare betrekkingen; of de verminderde ligchaamsoefening; of het beroofd zijn van allerlei prikkels, die voor den gevangene eene behoefte geworden waren, of in één woord, zoo vele andere redenen, als in het algemeen tot krankzinnigheid aanleiding kunnen geven. Zeker is het, dat het gemis van vrijheid, als zedelijk leed beschouwd, wel de minste gevallen van krankzinnigheid in de gevangenis doet ontstaan; want het meest komt deze nog, blijkens de naauwkeurigere statistieke opgaven, bij zoodanige individu's voor, die van dat zedelijk leed geen besef, voor zijnen invloed geene vatbaarheid hebben. Het meest komt die krankzinnigheid in de gevangenissen voor onder den vorm van inbecillitas en dementie, die alle denkbeeld aan groote impressionabiliteit en fijngevoeligheid uitsluiten, - alzoo onder eenen vorm, die langzaam en soms ongemerkt in zijne ontwikkeling voortgaat, en veelal niets anders is, dan hetgeen men in het dagelijksche leven onnoozelheid, domheid, bekrompenheid, ongevoeligheid, nu eens in 't algemeen, dan weêr op enkele punten, noemen zou; onder een vorm eindelijk, die van de tucht, orde, regelmaat en doelmatige verpleging in de gevangenis eer eenen invloed ten gunste, dan ten ongunste zou moeten ondervinden. De andere vormen van krankzinnigheid, manie, melancholie en monomanie, worden daarentegen in de gevangenissen zoo zeldzaam gevonden, en zijn dan nog meestal aan zoo vele andere oorzaken te wijten, dat wij daarover niet behoeven uit te weiden.

Men ziet hieruit, welk gewigt men aan de beschuldiging te hechten hebbe, dat de gevangenis in 't algemeen het ont-

staan van krankzinnigheid zou bevorderen. - Maar kan het Pennsylvanische stelsel zulks dan ook in het bijzonder doen? Zijn onderscheidend kenmerk is de eenzame opsluiting. In haar zou dan de grond dier beschuldiging gelegen moeten zijn, want van het *berouw*, dat bij den eenzaam opgeslotene gewekt wordt, als oorzaak der krankzinnigheid te gewagen, zoo als sommigen gedaan hebben, daartoe zouden wij den moed niet hebben. Daarenboven toonen de gevallen van krankzinnigheid, die in de cellulaire gestichten voorkwamen, dat *berouw* wel het allerminst op haar ontstaan invloed uitgeoefend heeft. Eindelijk wil het Auburnsche stelsel evenzeer berouw wekken, en dit, beweert men, zou gunstigere uitkomsten leveren. De *eenzaamheid* moet er derhalve de schuld van dragen. Maar, behalve dat de geschiedboeken der psychiatrie nog wel geen geval opleveren van krankzinnigheid, enkel voortgebragt door de eenzaamheid; behalve dat Zimmerman, die haar zoo veelzijdig beschouwd heeft, daarvan niet met een enkel woord gewaagt; behalve dat Esquirol regtstreeks ontkent, dat eenzaamheid, zonder iets meer, krankzinnigheid zou kunnen doen ontstaan, verlieze men niet uit het oog, dat het Pennsylvanische stelsel geene absolute eenzaamheid, maar alleen eenzame opsluiting in eene cel, dat is absolute afzondering van alle andere gevangenen, wil, en voor het overige zelfs zoo veelvuldig mogelijken omgang, en de herhaalde toespraak van anderen, van beteren en verstandigeren begeert. Nu zal toch wel niemand de ongerijmdheid willen staande houden, dat eene zoodanig gewijzigde eenzaamheid, als de Pennsylvanische straforde voorschrijft, meer voor de ziel nadeelig zou kunnen zijn, en meer afwijkingen van het zieleleven zou te voorschijn roepen, dan de vrije omgang in de oude gevan genissen met allerlei deugnieten, moordenaars, dieven, in één woord, met allerlei uitvaagsel en liederlijk gespuis. Dat voorwaar zou eene treurige gezelligheid en eene de menschheid vernederende noodwendigheid zijn. Niemand zal wel in ernst durven beweren, dat die door heilzamen omgang afgewisselde eenzaamheid verderfelijker zou zijn voor verstand en gemoed, dan de beperkte omgang in de Auburnsche gestichten, waarin alle onderlinge gemeenschap zich tot het *zamen*eten, *zamen*drinken, *zamen*werken, *zamen*wandelen

bepaalt, zonder dat er eenig woord gewisseld mag worden, zonder dat die gemeenschap eenige morele of intellectuële uitwerking kan hebben. Inderdaad, in den mond der aanhangers van het Auburnsche systeem is die beschuldiging tegen het Pennsylvanische eene ongerijmdheid, daar beide stelsels, behalve de zwijgende gemeenschap bij dag en nacht, alles met elkander gemeen hebben, en zich dezelfde voorwaarden van arbeid, ligchaamsbeweging, enz. ter vervulling stellen. Zij is eene onbillijkheid, indien deze zich op de resultaten van de gevangenis te Auburn beroepen, alwaar in vele jaren geen krankzinnige zou voorgekomen zijn, daar toch op de vrouwenafdeeling te Bruchsal, die eveneens naar het Auburnsché ingerigt is, in 18 maanden, op 80 ontslagenen, 5 gevallen zich vertoond hebben. En desniettemin zijn het voornamelijk twee geneesheeren uit Genève, Gosse en Coindet[1], aanhangers van het gewijzigde Auburnsche stelsel, welke die beschuldiging in het midden gebragt, haar hardnekkig verdedigd, en haar zelfs met, alhoewel onvolledige, statistieke opgaven getracht hebben te staven. Later hebben de Heeren Léon Faucher en Lucas, eindelijk Aug. Bonnet onder dezelfde vaan gestreden. Zonder den lezer met de mededeeling en wederlegging dier opgaven te willen lastig vallen, zoo willen wij hier slechts op eenige grove gebreken opmerkzaam maken, die ieder, na al het aangevoerde, zelf zal kunnen schatten. In de eerste plaats dan is het Auburnsche gesticht, waaraan Gosse en Coindet werkzaam waren, een der voortreffelijkste, wat aangaat de ligging, localiteit en zoo vele andere eigenschappen, die niets met het daarin gebezigde stelsel gemeen hebben; en dit kan dus niet vergeleken worden met dat te Philadelphia, hetwelk, zoo als reeds gezegd is, in hetzelfde opzigt veel te wenschen overlaat. In de tweede plaats is elke berekening, die gebaseerd is op het verschil, hetwelk ten aanzien van het aantal der krankzinnigen onder eene vrije bevolking en in de gevangenis plaats vindt, zoo als boven aangetoond werd, te verwerpen. In

1 Gosse: Observations sur l'hygiène des condamnés du pénitencier de Genève, in de ‘Annales d'Hygiène publique et de médecine legale,’ Tome XIX, pag. 273, en Coindet: Examen médicale et philosophique de systême pénitentiaire, Genève 1837.

de derde plaats heeft men overal, waar men de voorkomende gevallen van krankzinnigheid tegen het Pennsylvanische stelsel wilde laten pleiten, verzuimd te vermelden, of de krankzinnigheid reeds in meerderen of minderen graad, vóór de veroordeeling van den gevangene, bestaan had; en eindelijk heeft men vaak de feiten alleen opgegeven, maar de noodzakelijke toelichting daarbij teruggehouden.

Gelukkig hebben de voorstanders van het Pennsylvanische stelsel dit later weer kunnen geodmaken, en zijn wij in dit opzigt aan eenen Moreau-Christophe, Varrentrapp, v. Würth, enz. grooten dank verschuldigd. Om een enkel voorbeeld er van aan te halen, hoe de resultaten der statistiek een verschillend antwoord kunnen geven, naarmate men de vragen anders aan haar rigt, willen wij hier herinneren, dat het volgens de nasporingen van de vrienden van het afzonderingstelsel blijkt, dat van de zestien gevangenen, die tot het einde van 1836, op een cijfer van 697, te Cherry-hill, tegen welke gevangenis men de beschuldiging ook gerigt had, sporen van krankzinnigheid vertoond zouden hebben, 10 reeds vroeger krankzinnig geweest waren; van 4 kon men het wel niet bewijzen, maar was het toch zeer waarschijnlijk, en 2 waren het in de gevangenis geworden. Maar zoowel 3 van de bovengenoemde 4, als ook de 2 laatstgenoemde, die alle in eenen ligten graad krankzinnig geweest waren, werden er spoedig en volkomen van hersteld, ten bewijze, dat het Pennsylvanische stelsel, zoo het al krankzinnigheid niet geheel kan voorkomen, aan haar herstel geene afdoende hinderpalen in den weg legt. Sedert de inrighting dezer gevangenis, in 1829, tot in 1836, was Franklin-Bacher met de geneeskundige dienst belast geweest. In 1837 trad Dr. Darrach in zijne plaats, en van dien tijd af namen de gevallen van krankzinnigheid schrikbarend toe. Alleen in 1837 kwamen er veertien, in 1838 achttien, in 1839 zes en twintig, in 1840 een en twintig voor. Deze cijfers, beweerde men, spraken zoo luid en duidelijk, dat men zich geregtigd waande de eenzame opsluiting als verderfelijk voor de verstandelijke vermogens uit te krijten. Doch bij de oppervlakkigste beschouwing had die waan reeds behooren te wijken. Want let men eerst op den vorm, waaronder

zich al die gevallen van krankzinnigheid voordeden, dan ontstaat er al aanstonds twijfel óf aan het diagnostisch talent, of aan de juistheid der opgaven van den bedoelden geneesheer; want van de 79 gevallen, zien wij dat 36 met den naam van dementie en 31 met dien van hallucinatiën bestempeld werden. Daarbij is het opmerkelijk, dat er juist van die vormen van krankzinnigheid geene melding gemaakt is, waartoe eenzame opsluiting het eerst aanleiding zou kunnen geven, die namelijk, van melancholie, monomanie en hypochondrie, van welke laatste slechts één geval voorkwam; maar ten andere herinneren wij den lezer, dat de dementie tot de chronische vormen van krankzinnigheid behoort, die zelfs meestal slechts als uitgang van eenen anderen vorm geobserveerd wordt en zelden de genezing laat hopen. Moet men dan nu niet bekennen, dat wij het regt hebben te beweren, dat de Heer Darrach óf de beteekenis van het woord dementie misbruikt, óf dat hij geene dementie in de gevangenis geobserveerd heeft? Is het ons niet vergund twijfelende te vragen: of al die gevallen van dementie eerst in de gevangenis ontstaan zijn, dan wel of zij niet reeds van veel vroegere dagteekening waren? Soortgelijke bezwaren hebben wij ook tegen de diagnose van de hallucinatiën, (zinsverbijsteringen, zinsbegoochelingen). Komen deze in ligteren graad slechts körtstondig en op zich zelve staande voor, zoo als zulks zeer vaak het geval is, dan mag men ze ter naauwernood tot de krankzinnigheid, in de gewone beteekenis des woords, rekenen. Zijn zij echter heviger, langduriger en gaan zij met allerlei afwijkingen van de verstandelijke vermogens gepaard, dan - elk psychiater heeft er over te klagen - genezen zij hoogst moeijelijk, ja moeten zelfs meestal voor onherstelbaar verklaard worden. Raadpleegt men daarentegen de resultaten, die de Heer Darrach omtrent de genezing van die beide ziektevormen verkreeg, en ziet men daaruit, dat van die 79 gevallen 58 genazen, en dat die genezing soms in 2, 4, 5, 7, tot hoogstens 32 dagen, ja van eene hypochondrie in 4-7 dagen bewerkt werd, terwijl bij de meesten de arbeid onafgebroken verrigt kon worden; dan behoeft men inderdaad geen geneeskundige, nog veel minder een psychiater te wezen, om met de innigste overtuiging te beweren, dat Dr. Dar-

rach bedrogen is, of heeft willen bedriegen; want zulk eene gunstige qualitative en quantitative verhouding van genezing (78 pct.) en beterschap (13 pct.) is nog nooit door eenigen anderen krankzinnigenarts gezien; maar ook geen hunner heeft het gewaagd, aan bovenstaande woorden die uitgebreide beteekenis te geven, die Darrach er aan gaf.

Maar mogt het al waarheid zijn, dat men meer krankzinnigen in de Noord-Amerikaansche gevangenissen heeft aangetroffen, dan nog had men in aanmerking moeten nemen: ten eerste, dat menig veroordeelde, wiens krankzinnigheid niet meer in twijfel behoefde getrokken te worden, destijds toch in de gevangenis een onderkomen moest vinden, daar er, in 1840, van de toen aanwezige 17,434 krankzinnigen, aldaar slechts 2,840 in de 23 krankzinnigengestichten konden verpleegd worden; ten tweede, dat die krankzinnigheid het meest bij de Negers zou gezien zijn, die ten dezen opzigte, even als betrekkelijk de ligchamelijke gezondheid, in ongunstigere omstandigheden verkeeren; ten derde, dat bij de eenzame opsluiting aan den eenen kant de gevangene eer zal trachten krankzinnigheid voor te wenden, maar aan den anderen kant de minste verschijnselen daarvan ook spoediger aan het licht zal brengen, dan in het gewone leven, of in den omgang met anderen, wel het geval zal zijn. Eerst na inachtneming van al deze bedenkingen, zou de voor het overige reeds zoo verzwakte beschuldiging nog eenigen klem kunnen behouden.

Kan men nu de tegen de eenzame opsluiting aangevoerde feiten op deze wijze ontzenuwen, er zijn daarenboven andere daadzaken, die met betrekking tot het laatstbehandelde punt regtstreeks ten gunste spreken. De getuigenis van bijna alle directeuren van Pennsylvanische gevangenissen is daarop eensluidend. Daaronder verdient vooral dat van Brebner, den directeur van de overigens in vele opzigten niet voortreffelijke gevangenis te Glasgow, genoemd te worden, die, na 20 jaren aldaar het Pennsylvanische stelsel toegepast te hebben, nog nooit een enkel geval van krankzinnigheid bij de eenzame opsluiting zag ontstaan. Zoo ontmoette men ook in de gevangenis te Pentonville bij Londen, die ingerigt is voor 500 veroordeelden, en die aldaar 18 maanden moeten blijven

alvorens zij naar van Diemensland gedeporteerd worden, van December 1842 tot Maart 1844 slechts drie gevallen van krankzinnigheid. Van deze personen was de een niet langer dan 3 uren in de cel geweest, toen de krankzinnigheid uitbrak; een ander was reeds van te voren als zwak van geestvermogens en zonderling van manieren gedoodverwd, terwijl krankzinnigheid daarenboven in zijne familie erfelijk was, en hij zelf eindelijk meestal buiten de cel bezig geweest was. Daarenboven zouden er 5 gevallen van hallucinatiën voorgekomen zijn, waarvan twee spoedig genazen en in drie de genezing terstond volgde na de verplaatsing, zoodat deze gevallen zelfs wel gesimuleerd kunnen geweest zijn. Hierbij kan nog gevoegd worden wat Joseph Adshead[1] mededeelt, dat, namelijk, in het jaar 1844 geen enkel geval van waanzin, hallucinatie of krankzinnigheid aldaar gevonden werd, in weêrwil dat bij 23 gevangenen de erfelijke dispositie daartoe kon aangetoond worden; ja, dat zelfs verbetering van hunnen toestand opgemerkt is, zoodat de geneesheer zelf van dat gesticht op grond daarvan verklaart, ‘that the system of Pentonville prison presents nothing in itself conductive to the developement of insanity.’

Wil men nu, behalve deze daadzaken, ook nog de uitspraak weten van bevoegde krankzinnigen-artsen zelve, dan herinneren wij het votum der Academie de Médecine, gegeven naar aanleiding van een rapport van den beroemden Esquirol, Pariset en Marc (krankzinnigen-artsen), Villermé en Louis, hetwelk aldus luidde: dat het systeem van Philadelphia, d.i. van eenzame opsluiting, echter met arbeid en toespraak van de gevangenis-beambten verbonden, het leven der gevangenen niet verkort, noch hun verstand in gevaar brengt. Eindelijk kunnen wij de adhaesie aan zulk een votum van geneeskundigen als Prof. Kieser te Jena, Dr. Julius te Berlijn, Dr. Varrentrapp te Frankfort, Dr. Diez te Bruchsal, Dr. Lélut en Dr. Baillanger te Parijs, enz. enz., met vreugde vermelden.

Mogt men, na al het aangevoerde, nog in twijfel staan omtrent de voortreffelijkheid van het thans zoo veel bespro-

1 Prisons and prisoners, Londen 1845, pag. 241.

ken stelsel, mogt men daarin nog altijd slechts eene voorloopige *proeve* willen zien, dan denke men aan het bijna eenparig oordeel daarover, op de congressen te Frankfort en te Brussel uitgesproken; dan overzie men, welke ontwikkeling en uitbreiding het in Europa, om niet van Amerika, de bakermat dier Instelling, te gewagen, verkregen heeft. Volgens Adshead[1], waren in Frankrijk 30 gevangenissen naar dit stelsel ingerigt of in opbouw, in Pruissen 5, in Denemarken 11, in Zweden 8, in Noorwegen 1, in Polen 4, in Hongarijën waren er 10 voorgesteld; in België bestaan er 2 (thans reeds 3), en den 3den Dec. 1844 was er een ontwerp van wet voorgesteld, om voor alle mannelijke volwassene veroordeelden dit stelsel toe te passen; in Nassau is er 1, in Baden 1, in Frankfort a.M. 1, in Hamburg 1, in Zwitserland 1 en verscheidene in opbouw. En in Holland?

Ja ook in ons land is er ééne gevangenis genoegzaam in gereedheid gebragt. Ook bij ons te lande is dat stelsel voorloopig reeds bij het strafwetboek voorgeschreven en aangenomen, maar met wijzigingen, voor welke wij, gelijk ook onze landgenooten Lurasco[2] en Suringar[3], geene genoegzame gronden kunnen vinden. Naar het 14de artikel van den 11den titel van het voorgestelde strafwetboek zullen, namelijk, de veroordeelden worden opgesloten in een huis van tuchtiging, gedurende de 12 *eerste jaren*, in afzonderlijke cellen, zoowel bij dag, als bij nacht, onder verpligting tot *eenzamen* arbeid; en gedurende den *overigen* straftijd, bij nacht in afzonderlijke cellen, en bij dag in werkzalen, met hoogstens 10 personen te zamen, onder verpligting tot *gemeenschappelijken* arbeid.

Hierbij is derhalve eene uitzondering op de eenzame opsluiting aangenomen, die óf onnoodig óf noodlottig is.

Zij is onnoodig; want indien de gevangene 12 jaren lang de eenzame opsluiting, zonder nadeelige gevolgen voor de gezondheid, of zonder krenking der geestvermogens, doorgestaan heeft, dan bestaat er geen grond voor de vrees, in de memorie van toelichting uitgedrukt, dat zij na dien tijd,

1 L.c., pag. 145 en volg.
2 Badensche wet en bedenkingen op het strafwetboek voor Nederland.
3 Verhandlungen der ersten Versamlung für Gefangnisreform enz., pag. 176 en volg.

en gedurende de 8 jaren, die er daarenboven bij de hoogste gevangenisstraf moeten verloopen, hem nog nadeel zullen berokkenen. Zijn ligchaam en geest zullen er dan wel zoo aan gewend zijn, voor beiden zal die eenzaamheid welligt eene zoo sterke behoefte, of althans gewoonte geworden zijn, dat hij veeleer ze niet zal kunnen ontberen, dan dat hij er nadeel van te vreezen hebbe.

Zij is noodlottig; want wilde men ook al bij het strafwetboek zulke langdurige gevangenisstraffen vaststellen, waartegen vele bezwaren bestaan, vooral, daar de eenzame opsluitingsstraf hare praeventive, repressive en morele werking reeds binnen korteren tijd voltooit en de verkorting van den straftijd, in het belang van den staat, zoowel als van den gevangene toelaat; wil men ook al, zeggen wij, zulke langdurige gevangenisstraffen behouden, waardoor de terugkeer in de maatschappij zoo niet onmogelijk, dan toch al te moeijelijk gemaakt wordt, dan doe men zulks onvermengd en onverdeeld; maar brenge den gevangene niet, juist den laatsten tijd vóór zijnen terugkeer in de maatschappij, met zoo vele medegevangenen te zamen; stelle hem zoodoende niet in de mogelijkheid, dat oude kennissen door hem vernieuwd, oude neigingen bij hem gewekt, nieuwe verbindtenissen door hem aangegaan worden; in één woord, onderwerpe hem niet weder aan invloeden, wier werking men vooraf niet geheel berekenen kan; en make vooral niet onvermijdelijk, dat zijne misdaad, zoowel als zijne straf, meerdere ruchtbaarheid verkrijge, dan voor zijne beterschap noodig geacht moet worden. De regering heeft zelve haren misslag begrepen. Het was daarom, dat zij, in de toelichting van Art. 38, verklaarde: ‘dat het hoogst wenschelijk ware, dat de veroordeelden hunnen geheelen straftijd in afzonderlijke cellen konden doorbrengen; voorts, dat in *hun* belang de gemeenschappelijke arbeid in de werkzalen toegelaten is, omdat de regering eene eenzame opsluiting voor langer dan 12 jaren niet durfde voorstellen.’

Die zelfde uitzondering wil zij ook voor hoogbejaarden en voor hen gemaakt hebben, die in ziekelijken toestand verkeeren, of aan ligchaamsgebreken lijden, alsof voor die allen de gemeenschap met gevangenen nuttig of noodig ware.

Waarom voor dezen niet liever, desgevorderd, het gezelschap van eenen oppasser voorgeschreven, althans, indien men geene vrees koestert, dat die exceptie voor zwakken en gebrekkigen tot veel bedriegerij en geveinsde kwalen aanleiding zal geven? Doch wij komen op de voornaamste uitzondering terug, en herhalen het nog eens: die tijd van 12 jaren is óf te lang, óf niet lang genoeg, en de vrees der regering berust noch op verstandige redenering, noch op onomstootelijke daadzaken. Maar zelfs, al was er grond voor, al kon men verwachten, dat eene langere eenzame opsluiting eenige aanleiding zou kunnen geven tot krenking der geestvermogens of verzwakking van het ligchaam; vanwaar ontstaat dan toch bij de regering in eens hier die weekhartigheid, terwijl zij aan den anderen kant de hardheid begaat, om iemand *twintig* jaren lang van zijne vrijheid te berooven, en de burgers de kosten daarvan 20 jaren lang laat dragen? Is de eenzame opsluiting in beginsel goed en noodzakelijk, dan zeggen wij met Pratobevera: ‘würde die Regierung, bei Festhaltung eines anderen Princips, als des Christenthums und der Humanität, selbst dann die absolute Isolirung der Gefangenen *ohne jeden* Verkehr derselben mit dritten Personen, nicht aufgeben dürfen, wenn gleich dieses System noch so viele Opfer des Todes oder Wahnsinnes wegraffen würde, wenn nur die aus diesen Anstalten Entlassenen sich der Gesellschaft minder gefährlich zeigen, als bei andern Strafeinrichtungen.’

Maar men behoeft dit alles niet te vreezen. Er is geene volkomene eenzaamheid bij het cellulaire systeem, maar alleen absolute afzondering van andere gevangenen. Zijn doel is ontwikkeling van den geest, verbetering van het gemoed, onderhoud van het ligchaam; zijne middelen kunnen dus nimmer voor ziel en ligchaam schadelijk zijn. Er bestaat derhalve geen grond voor eenige, ook niet voor de voorgestelde uitzondering.

‘Neen,’ zeggen wij ten slotte met Lurasco, ‘het penitentiair stelsel gedoogt geene afwijkingen, geene vermengingen, zoo als de behandelde bepalingen van het wetsontwerp. Wil men het in Nederland invoeren - men vergisse zich niet - een zamenvoegsel van heterogene be-

standdeelen kan toch dat stelsel niet uitmaken! Wanneer - om alles te behouden - de straf bij den eene het overblijfsel van deugd verstikt; bij den andere het zieltogend kwaad weêr het hoofd doet opsteken; bij allen onrust aanblaast - dan kan zij toch niet *penitentiair* zijn. En waar blijft dan het levensbeginsel: *het kwade te weren, om tot het goede te komen*? Wat toch wil men? Is het niet *een geheel, een levenwekkend, een in alle deelen harmonisch geheel*? Men wil immers den leeuw, zoo als hij is? Of zal men hem omhangen met eene vacht; zal men hem verminken, zal men hem verstooten; alleen, omdat hij fier en krachtig, edel en grootmoedig tevens is.... O dit zij nimmer waar; *nimmer voóral in Nederland*!'

SCHNEEVOOGT.

Drie liedjes van Piet Bogcheljoen[1]

I. Eendragt.

Wie met makkers moet verkeeren,
Of moet werken dag aan dag,
Dient te weten of te leeren,
Wat vereende kracht vermag; -
't Halve werk, het half vermoeijen,
Is het, als de scheepsluî roeijen
Met gelijken slag.

Mannen-broeders! weest eendragtig
In uw huis en op de straat,
Dat maakt stevig, dat maakt krachtig
In de Kerk en in den Staat:
Wat je gaarne zelf zoudt kunnen,
Dien je aan iedereen te gunnen,
Goeîje kameraad!

1 Zie ‘de Gids,’ Jaarg. 1847, N°. IX; Jaarg. 1848, N°. IV.

Zie! wat ze oudtijds krachten vonden
Bij hun eendragt in 't gevaar....
Neêrlands pijlen, zaamgebonden,
Hielden 't wel twee honderd jaar: -
Mannen! tornt er een aan 't draadje,
Hij verkoopt-je - hij verraadt-je,
Dat 's waarachtig waar!

Had een elk zijn zin gekregen,
Broeders, zeg! waar zou dat heen?
't Was dan zonneschijn en regen,
Zomer, lente en herfst meteen....
Of je vloeken woudt of bidden,
't Gaat niet - 't beste leît in 't midden....
Wees er meê te vreên.

Leer wat nemen en wat geven,
Sta te stijf niet op je stuk,
Leven moet je en laten leven,
Buurmans heil is elks geluk: -
Geuzen, papen, liberalen,
Dompers.... moog de drommel halen!
Vink!.. denk om de kruk!

Laat dan blaffen, laat dan fluiten,
Ruw en sterk of fijn en zacht,
Wie, van binnen of van buiten,
Tweedragt zaaijen wil bij nacht;
Lacht wat met hun looze vonden,
Keert uw horens naar de honden....
Eendragt slechts maakt magt.

II. Lands wijs, lands eer.

Van buiten ijs, van binnen gloed,
Is 't 's winters in de Nederlanden,
Al zijn er turfjes om te branden,
De grond is sneeuw en ijs de vloed; -
En ja! het huis zoo digt te sluiten,
De jas te knoopen tot den hoed,
Dat staat misschien wel kil van buiten,
Maar haard en hart zijn warm en goed....
Van buiten ijs, van binnen gloed.

Elk land heeft zoo zijn eigen wijs
En ook zijn eigen eer, mê vrinden!
Zoo zult gij andre landen vinden
Van buiten gloed, van binnen ijs: -
Mogt iemand uwer dan verkiezen
Te zijn in Napels of Parijs,
Ik wil geen woord er om verliezen,
En gun hem graag dat Paradijs....
Van buiten gloed, van binnen ijs.

Maar ik - ik zeg het rond en goed -
Ik hoû het met de Nederlanden!
Wij schijnen mooglijk niet te branden,
Maar doen het, - waar het mag en moet.
Wij hebben te allen tijd gegeven
Den Arme wat zijn leed verzoet,
Den vriend ons hart, - der trouw ons leven ..
En 't lieve vaderland ons bloed....
Van buiten ijs, van binnen gloed.

III. Water en Vuur.

Brand! - klinkt het: brand! -
Van allen kant,
Met donderend geklater;
De vlam slaat uit
Van Oost en West, van Noord en Zuid,
Waar is de spuit?
Geef water toch, geef water!

Maar dwaalt hier ook
Een beetje rook
En ziet ge vonken spatten,
Toch blijft het stil:
't Lijkt, of het hier niet branden wil....
Wij zijn te kil,
Zoo 't schijnt, om vlam te vatten.

Nu, vreemd is 't niet! -
Zoo tusschen 't riet
En midden in de baren,
Vliegt Waterland
Zoo gaauw als de andren niet in brand....
Berg stok en band, -
Je kunt de spuit hier sparen.

Doch maakt er dan
Zoo 'n spuls niet van
En wilt er niet op bluffen: -
Wijs zijt gij wel,
Maar ook wat koeler naturel
Is in het spel -
En rusten.... wordt soms suffen.

Want och! bedrog
Je leeft toch nog
En zingt ons 't wiegedeuntje:
'Wat ben je zoet,
Wat ben je vroom, wat ben je goed,
o Hollandsch bloed....
Toe! slaap mijn jonge zeuntje!'

Zóó 'n wiegelied
Dat lijkt je niet,
Dat is maar looze franje: -
Wees traag noch dol....
Al ga je dan ook niet op hol,
Hoû wakker vol
Voor Vrijheid en Oranje.

Lands wijs, lands eer! -
Ik zeg niets meer,
Ik heb ze pas geprezen:
Wees vroom en goed,
Maar brandt dan ook waar 't mag en moet...
Van binnen gloed -
Die dient er bij te wezen.

Zoo trots en vreugd
Om burgerdeugd
U dus in 't harte sluipen,
Denk aan mijn lied -
Verbranden, Holland! zult ge niet,
Wat ook geschied'....
Maar wacht je voor 't verzuipen.

Staatkundig overzigt.

22 Julij 1848.

Te midden van het herzieningswerk onder ons, kan het zijne belangrijke zijde hebben, den blik te wenden naar het Vaderland der constitutionele instellingen, voortaan, zoo wij hopen mogen, met meerder ernst te beschouwen, nu de ontaarde kopij in Frankrijk niet meer ten voorbeeld strekken kan, en de nieuwere proefnemingen aldaar sedert de groote omkeering in Februarij, aanvankelijk althans, tot geen navolging uitlokken. Met een woord vermeldden wij onlangs de motie van den standvastigen voorstander der volksregten, Joseph Hume, tot hervorming der vertegenwoordiging in het Britsche parlement. Ondanks eene menigte petities, meer dan honderd meetings, en vele aanprijzende redevoeringen, werd zij in de zitting van 6 Julij met 351 tegen 84 stemmen verworpen. De gronden, op welke die voordragt rustte en beurtelings verdedigd is en bestreden werd, zijn opmerkenswaard. De voorsteller deed gelden, dat niet alle klassen behoorlijk in het parlement waren vertegenwoordigd; dat taxatie en repraesentatie hand aan hand moesten gaan; dat het aantal kiezers naauwelijks acht honderd duizend beliep; dat het stemregt, volgens de reformbill van 1831, op geen duidelijken of vasten grondslag rustte, maar, ook naar het gevoelen van beroemde Engelsche staatslieden, tot alle vrije burgers moest

worden uitgestrekt; hij wilde het zoogenaamde ‘house-hold suffrage’ hebben aangenomen, waarbij aan elken *bewoner* van een huis het stemregt wordt toegekend; daarbij ‘the vote by ballot’ de geheime stemming invoeren, den duur der parlementen tot drie jaren beperken, en door afschaffing van allerlei beperkingen minstens 2 millioen nieuwe kiezers opnemen. Zijne rede, minder schitterend dan die, waarmede William Pitt in 1785, of de welsprekende Charles James Fox in 1797 soortgelijke plannen aanprezen, had eene eigenaardige kracht tegenover den eersten minister, omdat de spreker met veel behendigheid de gronden aanvoerde, waarop Lord John Russell zelf in 1831 de parlementshervorming had doorgezet. Regt en rede en staatkunde pleitten er nu voor, evenzeer als toen. Ook nam de edele Lord den handschoen op. Reeds omtrent het hoofdbeginsel was hij van een ander gevoelen. Dat, waarop niet slechts ieder meerderjarig burger, maar de gansche bevolking des rijks aanspraak heeft, is de beste regering, de beste wijze van representatie, die de wetgeving bij mogelijkheid kan geven. Hij moest erkennen, dat sommige zijner vroegere uitdrukkingen, door den spreker herinnerd, wel wat los waren ingekleed, ‘were somewhat loosely worded;’ doch zij ook moesten niet worden beschouwd als de grondslag van de destijds voorgestelde hervorming, waarvan hij de strekking naauwkeurig had opgegeven. Geheel verschillend was het onbepaalde algemeene voorstel, nu in behandeling, waarbij toch twee of drie millioen zouden uitgesloten blijven van de zes millioen mannelijke burgers, die, naar de Heer Hume beweerde, het stemregt bezitten moesten. Juist door ‘the house-hold suffrage’ zou dusdanige vertegenwoordiging van hout en steen worden aangenomen, als waarover dit Lid geklaagd had. - Zelfs van gelijkmatige verdeeling in districten en van het algemeen stemregt, door de Chartisten verlangd, kon de minister geene betere vertegenwoordiging wachten. De cijfers waren wel klaar en juist, maar uit de verscheidenheid van kiezers werden groote voordeelen geboren. De groote steden zouden vele, Londen alleen een vijftigtal leden naar het parlement afvaardigen, doortrokken met den geest, soms

van de opgewonden denkwijze harer bewoners; maar door het vernietigen van vlekken en kleinere steden op het land, zou men vertegenwoordigers van de landbouwende klassen zien optreden, misschien gehecht aan de bestaande instellingen, doch zeker gekant tegen hervormingen als die dit parlement en vroegere hadden goedgekeurd. ‘Bedrieg ik mij in deze zienswijze niet,’ ging Lord John Russell voort, dan vervalt hierdoor ook de kracht van wat in vele verzoekschriften is aangevoerd, dat er ongelijkheid bestaat; dat kleine plaatsen evenveel leden zenden als groote steden; dat het te bewijzen is, dat er in ééne plaats tienduizend kiezers, in eene andere slechts driehonderd zijn; indien ik regt heb te beweren, dat het bloote getal niet tot basis moet strekken van de vertegenwoordiging, dat ons streven moet zijn om deze vergadering als het land zelf te zien zaamgesteld uit verschillende klassen en mannen van allerlei beroep, dan vervalt elke redenering, op het ongelijk aantal gebouwd. De voorsteller heeft zijne rede besloten met te zeggen: ‘laat ons eindelijk die zaak eens voor goed regelen;’ woorden, zeer overeenkomende met die, welke mij verweten zijn, zoo menigmaal als ik het gevoelen van Lord Grey en Lord Althorp aanhaalde. Van de aanneming dezer voordragt is geene eindregeling te wachten; naar mijn inzien, zullen de voorstanders van het Volks-Charter, die in allen geval talrijker zijn dan de Committenten van ons geëerd medelid, blijven vragen, dat elk ingezeten stemregt verkrijge, dat er voortaan gelijke kiesdistricten zijn, door den voorsteller niet bedoeld. - Wat den korter duur der parlementen betreft, ik geloof niet, dat, al hadden de verkiezingen jaarlijks plaats, er veel verwisseling van leden uit ontstaan zou; maar aftreding om de drie jaren komt mij allerminst verkieslijk voor, omdat zoodanig tijdsverloop juist lang genoeg is, om bij het volk zucht naar verandering te wekken, en niet, zoo als bij jaarlijksche vernieuwing, om een nieuw bewijs van vertrouwen te schenken. Ik geloof, dat de invloed der committenten op de afgevaardigden, zoo als die thans bestaat, groot genoeg is. Maar ik wil de plannen, nu voorgesteld, aan iets anders toetsen.

In 1832 had de parlementshervorming plaats. Is het Huis der Gemeenten, zoo als sommigen beweren, de gewillige dienaar der aristocratie, of afkeerig van hervorming en verbetering geweest? Heeft het geen acht geslagen op de volkswenschen? Denkt aan de emancipatie der slaven, den geopenden handel met China, den afkoop der tienden, een onderwerp zoo ingewikkeld, dat Pitt met al zijn genie er voor is teruggedeinsd, - aan het wegnemen van grieven der Dissenters, de verbetering in het kiezen der municipale corporaties, eindelijk aan de veranderingen in ons handelstarief en de afschaffing der korenwetten. Ik spreek nu niet van andere bepalingen, als b.v. de vermindering van briefport, waarvan de voordeelen onschatbaar zijn. Genoeg om u te overtuigen, dat het hervormde parlement niet traag, niet ongezind is geweest om groote maatregelen ter verbetering door te zetten. Op dien weg moeten wij voortgaan. In 1839, ten tijde dat ik de hevigste aanvallen te verduren had, als hadde ik de reformbill als het einde van alle hervorming beschouwd, maakte ik zelf, in mijnen brief aan de kiezers van Stroud, op vele gebreken in deze wet en op noodzakelijke verbeteringen opmerkzaam. Veranderingen in de representatie heb ik niet bedoeld, evenmin als de voorsteller of eenig ander Lid gedurende al die jaren ze hier ter sprake heeft gebragt. Maar ik geloof, dat de tijd niet verre meer is, om hervormingen, als die ik destijds aanwees, in te voeren. Tot omvattende maatregelen ter parlementshervorming ben ik niet bereid. Het geacht lid heeft op de tijdsomstandigheden gezinspeeld als buitengemeen geschikt voor dergelijke wijzigingen; maar ik trek uit deze een geheel verschillend besluit. Te ontkennen is het niet, dat wij voor zestien jaren een uitgebreiden maatregel hebben genomen, die de stoutste verwachtingen overtrof. Daardoor zijn veel breeder grondslagen voor de vertegenwoordiging gelegd. Nog bij de laatste stemmingen is gebleken, dat op de volksstem wordt gelet, en dat deze niet gesmoord wordt door de representanten van vlekken en kleine steden. Ik geloof dus, dat in eenen tijd, waarin zulke verderfelijke leeringen omtrent eigendom, kapitaal en arbeid gangbaar zijn,

als die in enkele verzoekschriften voorkomen, men niet de deur moet openen voor grooter, organieke veranderingen. Ik ontken volstrekt, dat het bestuur van dit land in het voordeel der aristocratie wordt gevoerd; deze heeft geene regten dan die groote en algemeene, waarin ook het volk deelgenoot is. Maar zoo met dit verwijt wordt beoogd, dat men hun, die tot de aristocratie behooren, het regt benemen moet om deel in het staatsbestuur en in de parlementaire beraadslagingen te hebben, dan kom ik op tegen eene zoo bekrompene en uitsluitende leer. Ik zal nimmer toegeven, dat hij, die Stanley of Howard heet, daarom minder aanspraak zou hebben op het bewind, of de behandeling der staatzáken dan zij, die eenen naam dragen minder edel, of minder beroemd in de jaarboeken onzer geschiedenis. Maar er zijn andere redenen, die ons op dit oogenblik van groote veranderingen moeten terughouden, in verband staande met de gebeurtenissen der laatste maanden in het buitenland. De voordeelen, die wij in deze oogenblikken van onze vrije staatsregeling ondervinden, zijn onwaardeerbaar. Ongeschokt hebben wij de stormen en aanvallen doorgestaan en de bewondering opgewekt niet alleen van hen, die aan ons land gehecht zijn, maar ook van vreemden, die orde en rust weten te schatten; ja, zelfs hebben wij den eerbied onzer vijanden afgedwongen. Ik hoop, dat deze vergadering niets doen zal om die hulde te verbeuren, noch in dagen als de tegenwoordige overgaan tot onbestemde voorstellen van hervorming, die op den duur den weg banen ter aanneming van het Volks-Charter, al schijnen ze die voor een oogenblik te verschuiven. Hoe men nu over de kracht der argumenten van den eersten minister moge oordeelen, ongegrond is de aanmerking van den Parijschen ‘National,’ dat het ministerie, van den uitslag verzekerd, zich wel gewacht heeft aan de discussie deel te nemen. Door wien kon het eigenaardiger het woord laten voeren dan door den edelen Lord, die de onvermoeide bepleiter der hervormingszaak is geweest - zelf in 1822, 1828 en 1831 voorstellen deed - en wien het ten laatste is gelukt ze te doen aannemen. De bekwame d'Israeli, die zich met kracht reeds bij de eerste

beraadslaging tegen de voordragt verklaarde, sprak deze opmerkelijke woorden: ‘Ik ben geen advocaat der eindregeling (finality), verre vandaar. Wederom kunnen omstandigheden zich opdoen zoo als dit nu reeds gedurende vijf eeuwen is geschied, waarin het noodig wordt de inrigting der gemeenten van dit land te wijzigen. Dit is zeer mogelijk. Maar de laatste hervorming, nog zoo onlangs beproefd, - ze moge dan al ons geacht medelid niet voldoen - behaagt ons (de Tory-partij) meer dan deze voorstellen; ik althans ben ongezind tot verandering mede te werken, tenzij deze bevorderlijk aan de algemeene belangen blijke. Zijn wij tot herziening geroepen, wij kunnen ze ten uitvoer brengen volgens den geest onzer constitutie, van welke ik, trots al den smaad en de verguizing van den voorsteller en zijne vrienden, niet schroom te erkennen dat ik ze handhaven wil. En dit wensch ik, niet alleen omdat wij onder deze staatswet het koninklijk gezag hebben verzekerd, zoo als het getemperd wordt door medewerking des volks, ook niet enkel omdat deze constitutie Britsche vrijheid wijd en zijd in ons volk heeft geplant, en ze niet tot een spel heeft gemaakt, afhankelijk van den wil eens dwingelands of de grillen en driften eener hoofdstad; - zelfs niet om de behoorlijke regtsbedeeling alleen, en de veiligheid van personen en goederen, hoe groot en gewigtig al deze belangen ook zijn mogen! Maar ik wil de aloude staatsregeling handhaven, omdat ik onwrikbaar geloof, dat onder alle bestaande en bekende constituties er geene is, die meer het geluk verzekert en het karakter adelt van de groote menigte des volks.’ Meer ondersteuning vonden de plannen van Hume, bij het hervatten der discussies, in den aanvang der maand, toen Osborne en Cobden de voorname bestrijders der gronden van Lord John Russell waren. ‘De leer der eindregeling,’ riep Osborne uit, ‘is althans voor goed opgegeven. De edele Lord zeide alleen: “Tegen hervorming hebben wij niet, maar de tijd is niet geschikt.” Welnu, toen Pitt in 1785 zijn voorstel deed, was het antwoord van Lord North: “het oogenblik is slecht gekozen;” en toen Mr. Flood, in 1790, op nieuw eene poging

waagde, voerde Pitt, die destijds minister was, hem op zijne beurt te gemoet: “Dit is het juiste oogenblik niet.” Zelfs stond een toenmalig parlementslid op, om te zeggen dat de tijd zoo weinig geschikt was, dat hij den voorsteller raden moest zijne plannen eene eeuw te verdagen.’ ‘De edele Lord heeft, bij zijne driewerf herhaalde proefneming, hetzelfde antwoord van de telkens aanwezige ministers ontvangen, in den koekoekszang: “Nu is het de tijd niet.” Ik voor mij houd niets op dit oogenblik meer gepast dan zoodanigen maatregel, nu alles ons het opkomen van een' storm aankondigt. - Waarop heeft Lord John Russell zelf in 1822 zijne plannen gegrond? Op de toegenomen volksverlichting; en als voorbeeld noemde hij het jaar 1770, toen er in Londen slechts vier leesgezelschappen (circulating libraries) waren, waartegen hij het jaar 1822 overstelde, toen het getal honderd bedroeg, terwijl er in de provinciën negen honderd en daarenboven vijftien honderd leeskabinetten (book clubs) gevonden werden. Iedereen zal toestemmen, dat de vertegenwoordiging in het Lagerhuis eene vertegenwoordiging moet zijn van de belangen, het vermogen, den rijkdom, en eenigermate ook van de bevolking des lands. En hoe is het inderdaad? - het nationaal vermogen, de eigendom, wordt niet gerepraesenteerd; evenmin de bevolking, die aan de bezittingen naauw is verbonden, omdat meestal dáár de grootste rijkdom vereenigd is, waar de digtste bevolking wordt aangetroffen. Van de geheime stemming wordt gezegd, dat zij niet - Engelsch is. Maar is het dan meer Engelsch den armen ambachtsman te dwingen tot het stemmen tegen zijn gevoelen en zijne overtuiging? - De eerste minister heeft durven ontkennen, dat het bestuur ten voordeele der aristocratie wordt gevoerd; maar bij nader onderzoek blijkt, dat nog voortdurend 42 vlekken aan plaatselijke belangen zijn overgeleverd, waarvan er 33 aan dadelijken invloed van pairs onderworpen zijn: 18 leden zijn de repraesentanten van 11 Whig-, 33 anderen van 22 Tory-pairs, en deze vlekken hebben evenveel invloed als de city van Londen of Liverpool, als Dublin of Edinburg. - Ongaarne wil ik namen vermelden, maar de

geheele landsregering berust op familieschikkingen. Men sla slechts een blik op de zamenstelling van het kabinet: het zal blijken, dat al de leden onderling verbonden zijn door huwelijk of bloedverwantschap, of familiebetrekking. De edele Lord heeft de aanspraken der Howards en Stanleys op het bestuur doen gelden, - heeft althans gezegd, dat hij nimmer zou toegeven, dat zij van het beleid der landszaken wierden uitgesloten. Maar dit zijn de edele namen niet, die hij had moeten noemen: er zijn leden van andere adellijke geslachten, die veel meer openbare betrekkingen bekleeden. Het algemeen betwist dezen hun aandeel in het staatsbeheer niet, maar ziet met wrevel, dat aanzienlijken posten innemen, waartoe zij volstrekt ongeschikt zijn, met uitsluiting van hen, die daartoe bij uitnemendheid bekwaam zouden wezen. De waarheid is, dat de regering eene familieregering is.' Wij moeten hier ons onvolledig overzigt dezer belangrijke vraagpunten reeds afbreken. Genoeg om te doen zien, dat ook de tegenstanders dezer voorstellen geene stelselmatige voorstanders zijn van behoud. Reeds heeft Lord John Russell zich gehaast met het onderzoek naar de omkooping bij de verkiezingen: niettegenstaande d'Israeli's beweren, dat ieder Parlement, in de laatste vijftig jaren, minder en minder omkoopbaar geworden was, en aan den tijd herinnerde vóór den Amerikaanschen oorlog, toen een secretaris der schatkist, bij één der toegangen geplaatst, aan ieder lid, die vóór het gouvernement stemde, eene banknoot van 500 p. st. toereikte, - die aangenomen werd zonder blozen, en zonder dat iemand dit voor omkooping hield. Uit alles blijkt, dat Britsche staatslieden van alle kleur de les niet vergeten, ten minste handelen overeenkomstig de leer van den man, die bij iedere partij bijna als klassiek gezag wordt beschouwd, - van Edm. Burke. 'If there be one criterion which more than all the rest distinguishes a wise and prudent government from an administration weak and improvident, it is this: Well to know when and in what manner to yield what it is impossible to keep. Early reformations are amicable compromises with a friend in power. Late reformations are terms imposed upon a conque-

red enemy. Early reformations are made in cool blood-Late reformations are made in a state of inflammation. In such a state the people see in government nothing respectable. They will look at the grievance, and they will look at nothing else. Like a furious populace provoked by the abuses of a house of ill fame, they no longer think of regulation - they go to work the shortest way - they abate the nuisance - they pull down the house.' - Erskine laat er de woorden op volgen, geschreven als voor onzen tijd: 'This is a sort of epitome of universal history; above all, of the history of the times we live in. From the proud rejection of these maxims of policy and prudence, the governments of Europe are one after another tumbling into ruin by sudden violence, instead of being insensibly altered by peaceable reformation. To this cause the original independence of America is to be ascribed. In the beginning, she sought only the reasonable privileges of a dependent community. It was the refusal that gave birth to her independence. We refused to look at her grievances whilst they were curable. The same procrastinating spirit prevailed at that period which prevails now, and the same delusion as to the effects of terror and coercion. Lord Chatham 's warning voice was rejected. "Give satisfaction to America," said that great statesman. "Conciliate her affection - do it to night - do it before you sleep." But we slept and did it not, and America was separated from us for ever.'

Is aan dergelijke wijze, heilzame beschouwingen ook in Nederland de invloed verzekerd, het gewigt toegekend, waarop ze naar rede en ervaring mogen aanspraak maken? Men mag het betwijfelen bij den tragen gang van de grondwetsherziening - bij het vernemen der keuzen in de provinciale staten gedaan - bij de financiele wet, die de natie verschrikt en ontsteld heeft - bij het doorlezen bovenal van het rapport der Tweede Kamer over de regeringsvoorstellen, - met hoeveel bekwaamheid ook ingekleed. Wij begrijpen, dat men tot in Maart de kroon niet wilde dwingen; maar nu deze, hetzij door overtuiging geleid, of gehoor gevende

aan eene waarschuwende stem van buiten, de Kamer tegentreedt met een waarlijk niet ontijdig noch voorbarig ontwerp, - kunnen wij in het tegenspartelen en weêrstreven der Kamer geene staatkundige wijsheid vinden. Het is bijna of de regering door de voorgedragen wet op de bezittingen en inkomsten aan de natie een' prikkel in handen wilde geven, ten einde hare weêrspannige vertegenwoordigers er mede voort te drijven. Onvermijdelijk zijn ernstige schokken en botsingen, indien de meerderheid niet bij tijds die onberaden gehechtheid aan versleten banden loslaat. Schrikt de ervaring rondom ons af - men klimme op tot de oorzaken dier betreurenswaardige gebeurtenissen, en perse ons niet het antwoord af op de vraag: ‘waartoe het stelsel van tegenstand en behoud ons vaderland geleid heeft?’

Welluidend klonk ons het antwoord des Konings aan de afgevaardigden uit Luxemburg, dat te meer het grievend, schandelijk onregt doet uitkomen, door de opgeworpen gezagvoerders te Frankfort onzen Vorst aangedaan. Zij, die zich lieten verblinden door de schoonschijnende voorwendsels, waarmede men de regtsverkrachting tegenover Denemarken zocht te bemantelen, mogen thans de oogen openen! In Limburg is door den wettigen Vorst geen inbreuk op de zelfstandigheid van het hertogdom, - geene poging tot afscheiding van een' verbonden staat of wijziging in de erfopvolging gedaan, - waarmede men de Sleeswijk-Holsteiner zaak wist te vergoêlijken. ‘Vous voulez être libres et ne savez pas être justes.’ De zelfs in Sleeswijk zeer betwistbare Duitschgezindheid kan voor Limburg geheel niet worden aangevoerd. ‘Quia nominor leo,’ ziedaar alles, wat die overmoedige vaderlanders kunnen voorwenden. De president von Gagern verzekerde in eene vroegere aanspraak: ‘Wij hebben nimmer ons regt uitgeoefend, om anderen te krenken: wij willen in vrede blijven,’ enz. Dit moet aan Europa als eene bespotting in de ooren klinken. Hopen wij, dat de regering in de bewustheid van eene regtvaardige zaak, en de ondersteuning aller weldenkende landgenooten, de noodige energie zal vinden, om die openlijke schending van het volkenregt met waardigheid te beantwoorden. De

Deenen hebben ons een voorbeeld gegeven van beradenheid en moed, dat voor vorst en volk niet zal verloren gaan. Wat wij in ligging en natuurlijke voordeelen missen, wordt, naar ons inzien, rijkelijk opgewogen door de verontwaardiging, waarmede Europa deze nieuwe aanranding vernemen zal - andermaal niet uitgegaan van het revolutionnaire Frankrijk. Bovendien is ‘Duitsche eenheid’ een tooverwoord, nu reeds te schande gemaakt door den blijkbaren weerzin van Pruissen en Hannover, om zich het juk, te Frankfort gesmeed, te laten opleggen. In Berlijn is de volksstemming zeer veranderd, sinds de keuze van rijksbestuurder op aartshertog Johann viel. Geschriften in de volkstaal, om het nadeel voor Pruissen te ontvouwen, zijn gretig verslonden. Ontkend kan het overigens niet worden, dat door de verkiezing van dezen vorst eene groote schrede ter bereiking van het doel in Duitschlands streven, eenheid naar buiten, is vooruitgezet. De beroemde historiekenner Heeren geeft (in zijn levensberigt) de gronden van zijn' afkeer tegen de Duitsche geschiedenis in deze woorden op: ‘dat onophoudelijk verwijlen bij wanstaltige beginsels, die nooit tot regelmatige en vaste vormen geraken; dat eeuwenlange verspil der edelste krachten aan gene zijde der Alpen, heeft waarlijk niet veel aanlokkelijks.’ Zal nu de geschiedenis van Duitschland als een staatkundig geheel, ook voortaan dit karakter niet behouden, dan is de Hertog, telg uit het vorstenhuis, dat voor bijna eene halve eeuw de hooge waardigheid der Duitsche keizers moest nederleggen, reeds door afkomst voor de opgedragen betrekking geschikt. Maar ook zijn persoonlijk karakter geeft waarborgen, zoo als de nieuwe orde ze eischt en vereischt. Van bijzonderheden uit een vroeger avontuurlijk leven spreken wij thans niet. Alleen zijn verklaarde openbare tegenstand tegen het nu gevallen stelsel van Metternich, - wenschen voor Duitschlands eenheid, bij plegtige gelegenheden uitgebragt, toen geen vorst in dien droom van enkele vaderlandlievende mannen geacht werd te deelen; - liefde voor kunst en wetenschap, die hem gunstig onderscheidt van de leden des keizerlijken geslachts, en de beste aanbeveling is bij het beschaafde en

geleerde Duitschland; - ziedaar zoo vele eigenschappen, die het oog op hem rigtten. Karakteristiek is ook de voortvarendheid, waarmede hij zijne nieuwe betrekking aanvaardde: de trouw aan het eenmaal gegeven woord; de belangeloosheid, waarmede hij afstand deed van eene civiele lijst. Zijne benoemde ministers Ant. von Schmerling, uit Weenen, voor binnen- en buitenlandsche zaken, - J. Gustav Hekscher uit Hamburg, voor de justitie, - de Pruissische Generaal von Peucker voor den oorlog, zullen eerst na de terugkomst van den Regent uit Weenen met nog te kiezen ambtgenooten een voltallig ministerie kunnen vormen. Blijkbaar moet ook hierbij op geboorte en landaard worden gelet. Het te nemen besluit omtrent de ratificatie der wapenschorsing tusschen Denemarken en Pruissen zal ons een maatstaf geven ter waardering van hunne kloekheid en zin voor regt. Wij herinneren, dat bij de twaalf punten van dat bestand niets beslist noch gepraejudicieerd wordt omtrent de regten in geschil. Opheffing der blokkade, - uitwisseling der krijgsgevangenen, innemen van stellingen wederzijds, een gemengd interimair bestuur voor de hertogdommen, met benoeming van eenen commissaris door beide partijen, alles onder guarantie van Engeland, - dit zijn de voorwaarden, naar men wil door Pruissen reeds aangenomen, en waarop Lord Palmerston de goedkeuring van het centraal bewind meent te mogen wachten. De ambassadeur Bunsen zal toch, met al zijn talent en ijveren te Londen, geen' onpartijdigen overtuigen, dat er iets met het vernielend krijgvoeren en bloedvergieten gewonnen is. Niets, dan onberekenbare schade voor den handel, en - risum teneatis - eenige duizend thaler voor de aanstaande Duitsche vloot. Indien maar neit een onherstelbaar verlies in de achting van ons werelddeel, welks regtgevoel beleedigd wordt, wanneer het edele stammen hunne overmagt ziet misbruiken.

De ministeriële combinatie in Pruissen, waardoor Rodbertus toetreding en met hem die van een aanzienlijk aantal leden der linkerzijde verzekerd scheen, heeft alras schipbreuk geleden op de verhouding met Frankfort. Rodber-

tus trad af, en de zegepraal van het bewind bij het genomen besluit ten aanzien van Jacoby's voorstel, is naauwelijks in staat de zoo noodige vastheid aan het ministerie te hergeven. Toch heeft de minister van oorlog, von Schreckenstein, aan zijn naam getrouw, paal en perk gesteld aan een tal misbruiken, van lieverlede onder de Berlijner burgers ingeslopen, waaronder de onophoudelijke deputaties hem meest ongevallig waren. Waarschijnlijk is, bij de zich ontwikkelende stoutheid van den democratischen club tegenover de ‘Potsdam-partij’ (zoo als de réactionarissen thans worden geheeten), voor een man van zulk een standvastig karakter nog eene belangrijke rol weggelegd. De Prins van Pruissen is, sedert hij in de kamer zitting nam, niet weder in het openbaar verschenen, en zal nu voor een poos te Stettin verblijf houden. Vroeger is deze vorst als aanstaand veldmaarschalk des rijks genoemd, en zeker is het, dat de zending van generaal Bulow naar Weenen en Frankfort bepaaldelijk ten doel heeft om Pruissens invloed bij het centraal bewind, vooral in het beleid der krijgszaken, te bevestigen.

In Weenen is de ontbinding van het ministerie Pillersdorf gevolgd door vruchtelooze pogingen van Baron Dobbelhoff, om een nieuw bewind zaam te stellen. Men meldt thans, dat het von Wessenberg gelukt is, aan het hoofd van een ander kabinet op te treden; gewenschte en wenschenswaardige zaak voorwaar! tegenover de constituerende vergadering, bij toenemende anarchie, eene omwenteling in de vorstendommen aan den Donau, den intogt van Russische troepen in Moldavië, de sterke spanning in Hongarije en den voortdurenden oorlog met- en in- en over de Italiaansche gewesten, waar de krijg, hoewel met afwisselend geluk, over 't geheel niet ten nadeele van Oostenrijk wordt voortgezet. Inmiddels bleef het Weener kabinet tot vrede geneigd; de baron Hümmelauer werd naar Londen afgevaardigd om Engelands bemiddeling in te roepen, ten einde den grondslag tot den afstand van Lombardije te leggen. Oostenrijk zou het grondgebied met de vestingen behouden, zoo als het die thans bezet; het overige afstaan, mits Italië

een deel der staatsschuld op zich neme. Lord Palmerston weigerde om op die voorwaarden te onderhandelen, welligt uit behoedzaamheid tegenover de Fransche republiek; want het bleef niet onopgemerkt, dat omstreeks dienzelfden tijd koning Karel Albert aan den maarschalk Bugeaud het opperbevel over zijne krijgsmagt had aangeboden. Doch ook deze weigerde, na raadgeving met den generaal Cavaignac. In de aanspraak, waarmede aartshertog Johann de nationale vergadering te Wennen heeft geopend, wordt uitdrukkelijk verklaard: ‘de oorlog in Italië is niet gerigt tegen het streven naar vrijheid door de Italiaansche volken, maar wordt gevoerd om achting in te boezemen voor de Oostenrijksche wapenen en uithoofde van hoogst gewigtige staatsbelangen. Nadat de poging om den strijd in der minne tot een einde te brengen, is mislukt, zal het dappere le ger eenen eervollen vrede door kracht van wapenen tot stand brengen;’ maar de pogingen van Morichini te Innspruck zijn vruchteloos gebleven.

Belangrijke gebeurtenissen hebben deze maand in het overige Italië plaats gehad. Het Siciliaansche parlement koos tot koning den hertog van Genua, tweeden zoon van den koning van Sardinië, onder den naam en titel van Alberto Amedeo, eersten koning van Sicilië door de constitutie des koningrijks. Men verwacht, dat een der eerste daden van den nieuw gekozen vorst zal zijn, aan de opstandelingen in Calabrië hulp te zenden, en daardoor de vereeniging van zuidelijk Italië voor te bereiden. Aan den zoon zou dus, in geval van aanneming, hier dezelfde rol zijn weggelegd, dien de vader in Lombardije vervult. De Venetiaansche afgevaardigden hebben, met 127 tegen 6 stemmen, de vereeniging van Venetië met de Staten van Opper-Italië goedgekeurd, terwijl die te Turyn tot een gelijk besluit kwamen, met 7 tegenstemmen. De groot-hertog van Toskane is naar de legerplaats van Karel Albert te Roverbella gereisd, zoo men wil, om de vriendschapsbetrekkingen te herstellen, die zeer geleden zouden hebben door het ijveren van propagandisten ten gunste van den Sardinischen koning. Pio Nono heeft, in zijn antwoord op het adres der

Romeinsche afgevaardigden, wederom woorden van vrede gesproken. ‘Indien men naar de grootheid der Italiaansche natie streven wil, dan is het noodzakelijk, dat de geheele wereld op nieuw wete, dat het middel daartoe van onzen kant de oorlog niet zijn kan. Onze naam is over de geheele aarde gezegend geworden, bij het vernemen der eerste woorden van vrede, die van onze lippen zijn gevloeid; zeker ware dit niet geschied, indien deze woorden van oorlogzuchtigen aard geweest waren. Alleen door de eendragt tusschen de vorsten en de goede verstandhouding tusschen de volken, kan men tot het zoo gewenschte doel geraken. Bezield door deze eendragt, moesten wij zonder onderscheid alle vorsten van Italië omhelzen; uit die vaderlijke omarming zou de goede verstandhouding, die den algemeenen wensch vervullen zou, geboren worden. De eerbied voor de regten en wetten der kerk, en uwe innige overtuiging, dat de grootheid van dezen staat voornamelijk van de onafhankelijkheid van den oppersten kerkvoogd afhangt, zullen u bij uwe beraadslagingen gedurig het oog doen vestigen op de grenzen, door ons in de statuten aangewezen. Dat de dankbaarheid, die wij voor de uitgestrekte aan u toegestane regten vorderen, zich vooral op deze wijze openbare.’ - Merkwaardige taal ter kenschetsing van het standpunt, dat Pius in de woelingen zijner eeuw voor zich en zijn volk heeft gekozen! - In Sardinië viel het ministerie Balbo, deels voor financiële verwikkelingen - waardoor het leger van Karel Albert bijna aan gebrek ten prooi is, - deels ook door verschil van gevoelen omtrent de voorwaarden van aansluiting aan Lombardije. Aan den minister Ricci is de zamenstelling van een nieuw bewind opgedragen, die, zoo hij slaagt in de toevertrouwde taak, weldra te kiezen heeft tusschen het afwijzen eener kroon voor den tweeden zoon zijns konings, en oorlog met Napels.

In Frankrijks hoofdstad duurt de staat van beleg, gevolg der gebeurtenissen van Junij, nog voort. Helaas! niet het eenig gevolg van dien noodlottigen strijd! Dagelijks klinkt ons de treurmare van nieuwe slagtoffers tegen. De aartsbis-

schop is, als een martelaar, gevallen; maar zijn bloed is niet het laatste geweest, dat voor de zaak des vaderlands is gestort. In den Generaal Duvivier werd niet alleen een wakker krijgshoofd, maar tevens een uitstekend beoefenaar der Phoenicische oudheden verloren. Treffend is ook het afsterven van den grijzen Chateaubriand, voor wien Frankrijk nog tranen heeft te midden van den algemeenen rouw, en wiens laatste woord eene bede was voor het land, dat hij zoo vurig beminde. - ‘De menschen verslijten spoedig in deze dagen,’ sprak de voorzitter der nationale vergadering, Senard. Op wien is dit woord meer toepasselijk, dan op den man, nog zoo onlangs door zijn vaderland gevierd en toegejuichd, en wien uitstekende diensten aan de republiek, reeds nu, zijn vergeten! Lamartine, die door zijne bezielde taal eene muitende menigte tot bedaren bragt, spreekt vruchteloos tot de vergadering der representanten; - de man, die zich onverschrokken tegen het ‘roode vaandel’ kantte, wordt in en buiten zijn vaderland onder de leiders des opstands genoemd! Wij begrijpen den kreet van verontwaardiging, dien deze snoode laster hem afperste. Maar door den drang der omstandigheden is het militair gezag alvermogend, en Generaal Cavaignac heeft zich het algemeen vertrouwen waardig gemaakt. De benoeming van zijn ministerie toonde al aanstonds veel tact, terwijl de keuze van Marie eerst tot voorzitter der vergadering, nu tot minister van justitie, niet zonder beteekenis was. Zijn opvolger op den praesidialen zetel, Armand Marrast, is bekend als een man van veel geestkracht, die voor zijn republikeinsch geloof kerker en ballingschap verduurde. Aan het herstel der financiën wordt door den minister Goudchaux met ijver en talent gearbeid; de terugkeerende orde zal ongetwijfeld de onmetelijke hulpmiddelen aan den dag brengen, die Frankrijk bezit. De voorloopige bespreking der nieuwe constitutie in de bureaux heeft reeds hoogst belangrijke redewisselingen uitgelokt, met name de vraag over het aannemen van ééne, of twee Kamers, van wier beslissing, naar veler overtuiging, het lot der republiek zal afhangen. - Thiers, de Tocqueville, de Rémusat, Victor Hugo, Léon Faucher hebben met

kracht het stelsel van twee Kamers voorgestaan, dat door Cormenin en de partij van den ‘National’ inzonderheid is bestreden. Zeker hebben velen zich met ons verblijd in het protest van den gewezen minister Thiers tegen de onverdiende aantijging van gepleegde ‘misdaden,’ door Jules Favre aan den verdreven Koning verweten. De lezing van de ‘Revue Rétrospective,’ waarin stukken van meest geheimen en vertrouwelijken aard zijn wereldkundig gemaakt, kan slechts den goeden dunk bevestigen, in die onverwachte hulde van een voormaligen dienaar van den gevallen Vorst, ten aanhoore der Nationale Vergadering, uitgesproken.

Bibliographisch album.

Halloway-Pillen voor een jong officier, of wenken aan mijnen broeder, bij zijn verlaten der Koninklijke Militaire Akademie. 1e *en* 2e *aflevering. Te 's Gravenhage, bij de Erven Doorman*.

Onder dezen eenigzins zonderlingen titel is een werkje uitgekomen, dat door degelijkheid van inhoud en levendigheid van stijl eene blijvende waarde bezit, en gelezen en herlezen zal worden, wanneer de duizend vlugschriften van den dag reeds lang door de vergetelheid verzwolgen zullen zijn.

De schrijver van dit werkje, waarvan nu de twee eerste afleveringen in het licht zijn verschenen, heeft zich daarbij ten doel voorgesteld, den pas aangestelden officier van het Nederlandsche leger tot raadgever en voorlichter te dienen, hem de pligten en moeijelikheden te doen kennen van den nieuwen stand, dien hij is ingetreden, en hem te leeren, hoedanig die moeijelijkheden te overkomen en die pligten te vervullen zijn.

Wij gelooven, dat wij het oordeel van het algemeen uitdrukken, wanneer wij zeggen, dat het voorgestelde doel op eene volledige en gelukkige wijze is bereikt geworden. De taal van den schrijver heeft in alle rangen van het leger algemeene sympathie opgewekt; en geen wonder; want alles, wat hij voorstelt en verdedigt, is waar, goed en edel. Met overtuiging, met vuur dringt hij aan op al die hoedanigheden, welke den krijgsstand eigen moeten zijn: ijver in de pligtsbetrachting, lust tot wetenschappelijke ontwikkeling, vriendschappelijk aansluiten aan wapenbroeders, met wie men geroepen is eenmaal tegenspoed en gevaar te deelen, eerbied voor den ouderdom, besef van de noodzakelijkheid eener stipte gehoorzaamheid, die niets verlagends heeft, omdat zij de vrucht is van redenering en van zelfverloochening, gevoel der heiligheid van den militairen eed, onbepaalde toewijding aan de zaak van het vaderland. - En dit alles wordt den jongen krijgsman voorgesteld in eene taal, die overtuigt, boeit en wegsleept, en die alweer ten bewijs verstrekt, dat de ware welsprekendheid uit het hart voortkomt, en niet bestaat in eene kunstige plaatsing en za-

menvoeging van uitgezochte woorden, maar alleen het natuurlijke gevolg is van rigtig denken en van edel gevoelen.

Zoo wij voor het overige ons niet te weinig bevoegd achten, om over het meer of min uitmuntende of volmaakte van den stijl te oordeelen, zouden wij als ons gevoelen opgeven, dat wij zelden eenen stijl ontmoet hebben, die meer ongekunsteld, meer natuurlijk, meer los, meer eenvoudig is; er is niets in, dat aan eene preek of aan eene verhandeling doet denken, niets van den zwaarwigtigen, overdreven deftigen toon van iemand, die vreest, dat hij door eenvoudigheid van uitdrukking te kort zal doen aan de belangrijkheid van het onderwerp dat hij behandelt, niets stijfs, niets opgesmukts, niets aanmatigends; het is taal, die men spreekt, om anderen eene overtuiging mede te deelen, waarvan men zelf is doordrongen. Het werkje lezende, komt iedereen tot de gedachte, dat hij ook zóó zou hebben gesproken; - maar evenwel, zóó spreekt alleen de man, wiens zuivere smaak hem weet te bewaren voor elke onpassende uitdrukking, wiens rigtige geest gewoon is zich met bepaaldheid en juistheid te uiten, en wiens gemoed, vatbaar voor geestdrift, zich in eene vurige taal uitstort, die zich zonder moeite tot de hoogste welsprekendheid verheft. - De schrijver zegt in de inleiding, dat hij, de ervaring van anderen raadplegende, sommige denkbeelden ontleend heeft aan Blondel's ‘Coup d'oeil sur l'esprit et les devoirs militaires.’ Ook zonder die erkentenis zouden wij aan zijn werkje vermoed hebben, dat de studie der klassieke Fransche letterkunde hem niet vreemd is; gedeeltelijk daaraan schrijven wij die heldere, natuurlijke en krachtige stijl toe, waarin sommige Fransche prozaschrijvers tot nu toe onovertroffen voorbeelden zijn gebleven.

Wij zullen den schrijver niet volgen in de behandeling en ontwikkeling der verschillende door hem geuite meeningen en denkbeelden; anders zouden wij vooral blijven stilstaan bij zijne aansporing tot eerbied en ontzag voor den ouderdom, en bij de billijke verontwaardiging, waarmede hij zich uitlaat over Lamartine's woorden, toen deze, met verzaking aller waardigheid, aan de Parijsche jongelingschap durfde verzekeren, ‘dat thans de tijd gekomen was, waarop de grijsheid zich met eerbied voor de jeugd moest buigen.’ Evenwel rekenen wij dit den leider der laatste Fransche omwenteling niet te hoog aan; wij beschouwen het als eene dier menigvuldige zwakheden, waaraan dit edel, maar voor alle indrukken vatbaar karakter zich heeft schuldig gemaakt, als eene der veelvuldige, schoonklinkende, maar onbedachte gezegden, die hij gebruikte, om zijne woelige landgenooten in toom te houden. Ongelukkig zou het land zijn, waar de edelste en beste burgers *zulke* woorden in ernst uitspraken, en *zulke* stellingen ingang en bijval vonden. De eerbied voor den ouderdom is eene dier volksdeugden, welke tot grondslag moeten verstrekken voor alle staatsvormen, maar vooral voor de republikeinsche. Sparta had, in dat opzigt, andere beginselen dan Lamartine.

Wij zullen ons hier voornamelijk ophouden bij dát gedeelte, waar de schrijver handelt over den krijgseed, dien de officier aflegt: den eed van ‘trouw aan den Koning, gehoorzaamheid aan de wetten, onderwerping aan de krijgstucht.’ Dit gedeelte is het gewigtigste van het werkje, en vooral in onze dagen van een meer dadelijk, meer oogenblikkelijk belang.

De schrijver schetst met vuur, met welsprekende taal, de dure verpligting, welke die eed den officier oplegt, en de welverdiende schande, die neerkomt

op het hoofd van hem, die dezen eed met voeten durft treden. Een streng maar regtvaardig oordeel spreekt hij uit over die Fransche troepen, die bij de laatste omwenteling, ‘in plaats van zich om den troon huns vorsten te scharen en dezen tot den laatsten snik te verdedigen, gelijk hun eed hun gebood, aanstonds hunne wapenen neêrgeworpen, hunne vanen verlaten, hunnen eed, die heiligste aller heilige beloften, verbroken hebben’ (bl. 24). Hij toont het schandelijke, het misdadige van dit gedrag aan, en hij dringt aan op de volstrekte verpligting voor elk officier, om trouw te blijven aan den eed, dien hij eenmaal heeft gezworen.

‘Voelt de officier, dat deze trouw niet vereenigbaar is met zijne neigingen, gevoelens en beginselen, dan zij hij daarom geen eerloos verrader, maar bewijze zijnen vorst ten minste die trouw, dat hij in vollen vrede zijn ontslag verzoeke, en dus opentlijk zijne zijde en zijne dienst verlate. Zoo lang hij in de gelederen blijft, verkondigt hij opentlijk ieder oogenblik bereid te wezen zijn bloed voor zijnen vorst te storten; en wanneer het oogenblik dáár is, om deze bereidvaardigheid te toonen, dan is het te laat van opinie te veranderen: de officier, die tot op dat oogenblik wacht met zijn ontslag te vragen, is reeds ontrouw. Zelfs zou het, zoo lang zijn ontslag niet toegestaan was, zijn heilige pligt blijven, zijne politieke gevoelens te doen zwichten voor dat ééne onwankelbare beginsel: *trouw aan den Koning*; hij heeft het gezworen.’

‘De geschiedenis, vooral die van Frankrijk, leert ons, dat een koning dermate de liefde zijner natie kan verbeuren, dermate hare regten kan schenden, dat hij onwaardig geoordeeld wordt langer te regeren. Dat oordeel der natie kan billijk en gegrond zijn; het kan dus gebeuren, dat de officier het ondanks zich zelven deelt. Hij is dan zeker in eenen moeijelijken toestand tusschen neiging en pligt; maar nogtans, hij heeft trouw aan den koning gezworen, en al ware het tegen de gevoelens zijns harten aan, die eed verbindt hem op eene onverbrekelijke wijze aan zijnen vorst. Wat werd er anders van de beteekenis eener belofte, en dat van eene belofte, zoo heilig als de eed van een man van eer?’ (bl. 27).

Wij stemmen ten volle in met die gevoelens, in zoo krachtige, wegslepende taal uitgedrukt; maar de redenering des schrijvers is minder sluitend, wanneer hij, over het tweede gedeelte van den eed, *gehoorzaamheid aan de wetten*, sprekende, zegt:

‘Wél heb ik soms met schijnbare scherpzinnigheid hooren beweren, dat er eene tegenstrijdigheid tusschen dit en het voorgaande gedeelte van den eed bestaat, en dat het soms onmogelijk kan worden, tevens trouw aan den koning en gehoorzaam aan de wetten te zijn. Die tegenstrijdigheid bestaat echter niet: immers geene wet is van kracht, zoo lang haar het zegel des konings ontbreekt; heeft zij dit, dan kan de gehoorzaamheid aan die wet onmogelijk strijden met de trouw aan den koning die haar gaf’ (bl. 28).

Dat *onmogelijk* begrijpen wij niet: wij zien zeer goed de mogelijkheid in, dat de bevelen eens konings in strijd kunnen zijn met de voorschriften eener wet; en wat de schrijver er onmiddellijk op laat volgen: ‘maar, vraagt gij welligt, indien de koning zelf de wetten schond?’ bewijst; dat hij zelf die tegenstrijdigheid erkent, die hij, twee regels vroeger, ten stelligste loochende. - Maar die enkele zwakke redenering ontneemt daarom toch niets aan het uitmuntende, aan het meesterlijke van het geheel.

De schrijver komt tot het besluit, dat de trouw aan den koning in alle om-

standigheden pligt is voor den officier; en dit zijn wij met hem eens. Men vergunne ons een oogenblik bij dit punt te blijven stilstaan, dewijl juist *die* meening des schrijvers is aangevallen geworden.

'De officier,' heeft men gezegd, 'behoort zijn vaderland, en niet een stamhuis, niet een mensch. Wanneer hij door een geweldenaar zijne medeburgers verdrukt en vertrapt ziet, moet hij dan die gewelddaden schragen en als lijdelijk werktuig, tegen alle overtuiging aan, het bloed zijner landgenooten vergieten? En wanneer hij dit doet, verdient hij dan niet de veroordeelende uitspraak van Grotius, die in den krijgsman, welke de wapens voert, onverschillig voor welke zaak, niet veel meer ziet dan een gehuurde moordenaar?'

Wij antwoorden daarop: Ja, de officier behoort zijn vaderland, en niet een stamhuis, niet een mensch. Maar juist het welzijn van dat vaderland vordert, dat hij gehoorzaamt aan de bevelen van dien eenen mensch, in wiens handen de regering is. Strijdt dit met zijne overtuiging, vindt hij, dat een onwaardige die regering in handen heeft, een man, die door zijne dwaze of misdadige handelingen de geesel des lands is of kan worden, - niets dwingt hem dan om een lijdelijk werktuig in de handen van dien vorst te blijven: hij kan den officiersstand, de krijgsdienst verlaten; - wel te verstaan, hij kan dit doen dán, wanneer het nog een tijd van rust is: het oogenblik van gevaar af te wachten, om den vorst te verlaten, dien men trouw had gezworen, is eene laffe daad. Men is niet gedwongen, op straffe des doods officier te worden; dit is eene geheel vrijwillige daad; hij, die de pligten van dien stand onbestaanbaar acht met zijne grondstellingen, handelt zeer goed, handelt als eerlijk man, wanneer hij dien stand bij tijds verlaat; hij kan daarna, bij staatstwisten, bij burgeroorlog, die partij kiezen, welke zijne overtuiging hem zegt dat de beste is; - maar, zoolang hij officier is, moet hij gehoorzamen aan de bevelen der regering, en doet hij te kort aan pligt en eer, wanneer hij dit nalaat of verzuimt. Het leger moet de steun der regering zijn; zonder dat is geene maatschappelijke orde denkbaar.

Waar zou het heen, wanneer het anders was? Wanneer het leger partij koos bij de staatstwisten, die onder een volk kunnen woeden? Wanneer ieder officier, onderofficier en soldaat (want het regt is gelijk voor allen), alle gehoorzaamheid, alle ondergeschiktheid afschuddende, ongestraft mogt weigeren die bevelen uit te voeren, welke niet overeenstemden met zijne staatkundige gevoelens, en, in stede van de regering te schragen, zich ongestraft in de rijen van hare bestrijders mogt scharen? - Dat het aannemen van zulke buitensporige beginselen de ondermijning van alle krijgstucht, de zedelijke vernietiging van het leger moet ten gevolge hebben, wie twijfelt daaraan? Maar, wat meer zegt, het aannemen van die beginselen zou de vernietiging van alle maatschappelijke orde zijn, de vernietiging van alle vrijheid. Want, welke verdediging zou de maatschappij hebben tegen hen, welke die orde en vrijheid zouden willen belagen? - De hulp der goedgezinde burgers? - Reken daarop alleen in tijden van buitengewone geestdrift; maar zijt niet dwaas en onzinnig genoeg, om *altijd* en *voortdurend* daarop te rekenen. De meerderheid eens volks wil orde en vrijheid bewaren, - dit is ten minste in het algemeen waar; maar die meerderheid, zonder eenheid handelende, zich geene inspanningen en opofferingen getroostende, twijfelende aan hare eigene kracht, bezwijkt meestal in den kamp tegen een kleinen,

maar stouten en vastberaden hoop opstandelingen, die met eenheid te werk gaat, die verrassend aanvalt. Om voortdurend orde en vrijheid te bewaren is het volstrekt noodzakelijk, dat de regering beschikken kunne over een krachtig georganiseerd, gewapend ligchaam, over een leger, waarop het in alle gevallen kan staat maken. En hoe kan men op een leger staat maken, wanneer men dit aan afval en verraad heeft gewend? Wanneer men het om die misdadige handelingen heeft geprezen en beloond? - De bajonetten, die heden zich gebogen hebben voor eenen volksopstand, welke eenen troon in het stof wierp, zullen morgen zich niet durven wenden tegen eenen hoop plunderaars en brandstichters, want ook deze behooren tot het volk, want ook deze kunnen de banier der vrijheid opsteken.

Men zorge, dat de regering zoo vrijzinnig mogelijk zamengesteld zij; dat zij wezenlijk den algemeenen volksgeest vertegenwoordige; men neme zoo veel waarborgen als mogelijk is tegen hare willekeur en uitbreiding van magt; - maar men late haar de beschikking over een leger; want zonder dat is het haar onmogelijk te beantwoorden aan hare taak, de handhaving van orde en vrijheid. De regering moet kracht hebben; en dáár, waar deze ontbreekt, zal men diezelfde jammerlijke tooneelen zien, welke thans verscheidene landen van Europa ons opleveren. Daarom is het noodig, dat bij ons leger de trouw en gehoorzaamheid aan den Koning, als hoofd der regering, als uitvoerder der wetten, een beginsel blijve, waarvan men nooit mag afwijken.

Wij spreken hier volstrekt niet van de bijzondere gehechtheid, die het leger voedt voor het huis van Oranje, een stamhuis, welks geschiedenis als het ware met die van Nederland is zamengeweven; wij stellen dit op zijde; wij zeggen, dat zelfs, wanneer dit *niet* zoo was, zelfs wanneer hier het stamhuis niet regeerde, waaraan Holland zoo veel groote mannen, zoo veel kampvechters en martelaars voor zijne vrijheid heeft te danken gehad; zelfs wanneer hier de volkswil een vorst op den troon had verheven, die ons geheel vreemd was, die, om met Schiller te spreken, ‘niet jong was met onze jongelingen, en wien onze woorden het hart niet treffen;’ dat wij, zelfs dán, de pligt van het leger niet veranderd zouden achten; en indien wij onder zulk eene regering officier bleven, zouden wij zelfs dán ons door onzen eed van trouw evenzeer verbonden rekenen tot stipte opvolging en nakoming der ontvangene bevelen.

En men kome ons hier niet het oordeel van Grotius tegenwerpen; want bij eenig inzigt zal men het valsche ontwaren van de toepassing van dat oordeel. In den tijd van Grotius was de krijgsstand geheel iets anders dan in onze dagen. Toenmaals had men bij elk leger eene menigte officieren, die de wapens alleen voerden uit zucht naar krijgsgevaren, met uitzigt op voordeel, op rijkdom, en geenszins uit overtuiging van de deugdzaamheid der zaak, waarvoor zij streden, geenszins uit liefde voor een land, dat hun dikwijls geheel vreemd was. Dat Grotius over zulke menschen dit oordeel uitspreekt, zal niemand verwonderen; iedereen zal het beamen. Maar geheel anders is het thans met de officieren van ons leger: de Nederlandsche officier voert wel degelijk de wapenen uit overtuiging, uit liefde voor zijn vaderland; hij weet, dat er een leger *moet* zijn, en dat zij, welke dat leger zamenstellen, noodzakelijk voor het oogenblik moeten afzien van een gedeelte hunner individuële vrijheid; vrijwillig onderwerpt hij zich aan dien dwang, overtuigd, dat dit voor het welzijn van het geheel volstrekt vereischt wordt; en wanneer hij zoo, met zelfverloochening, eenen moeijelijken, niet genoeg ge-

waardeerden pligt volbrengt, zult gij hem dan daarom met een' gehuurden moordenaar vergelijken?.... die vergelijking ware beleedigend, ware zij niet eene dwaasheid!

Men wil de staatsvormen en instellingen der oudheid doen herleven, om daardoor meer terug te komen tot de grootheid en volkskracht der republieken van Griekenland en Rome. Maar waarom neemt men dan niet het goede en verstandige over, dat die republieken opleveren? Wanneer gij ons verkiezingen geeft zoo als Rome die had, waarom ons dan de krijgstucht onthouden, die de legers van Rome kenmerkte? Dáár werd nooit met eenen eed gespot; dáár was de krijgsman onteerd, die zijn vaandel verliet; de burger, hoe groote vrijheid hij ook genoot, was naauwelijks soldaat geworden, of de strengste krijgstucht oefende dáár haar gezag op hem uit; de stiptste gehoorzaamheid was hem een eerste pligt; en het magtwoord des bevelhebbers ontmoette alleen weerstreving en ongehoorzaamheid in die jammerlijke tijden van verbastering, toen de Romeinsche staat ten val neigde. Zóó zijn de instellingen, die een volk groot en krachtig maken; zóó handelt een volk, dat vrijheid mint, maar bandeloosheid haat. Volg die instellingen na, voor zooverre het verschil der tijden dit toelaat; zorg dat gij eene regering hebt, die wezenlijk volksgezind is, maar maak haar tevens krachtig; neem waarborgen tegen elke overtreding, bescherm het leger door wettelijke bepalingen tegen elke willekeur van de zijde der regering, maar vorder, aan de andere zijde, van dat leger de stiptste gehoorzaamheid aan de bevelen dier regering, spreek schande en straf uit over hem, welke aan die gehoorzaamheid te kort doet, en ga nooit bij eene krijgsmagt afval en verraad met loftuigingen en eereblijken beloonen.

'Maar,' wordt soms gezegd, 'de eed, dien de officier thans aflegt, moet veranderd worden. Juist omdat de krijgseed zoo heilig moet blijven, moet men dien zoodanig maken, dat hij in alle omstandigheden *kan* worden gehouden. Dit nu is met den eed, zoo als wij dien afleggen, niet het geval; die eed is tweeledig: wij zweren trouw aan den Koning, maar ook tevens gehoorzaamheid aan de wetten. Wanneer nu het ongeluk wil, dat Koning en wetten vijandig tegenover elkander staan, waar moeten wij ons dan aan houden? Welke partij moeten wij kiezen? Maar, welke partij wij ook kiezen, wij doen noodwendig te kort aan een gedeelte van onzen eed; wij zijn noodwendig meineedig. De eed, dien wij afleggen, is dus zoodanig, dat er omstandigheden zijn, waarin wij dien niet houden *kunnen*; die eed moet dus veranderd worden. Daarom stellen wij voor, om dien eed niet meer aan *Koning* en *wetten* gelijktijdig te doen, maar eenvoudig alleen aan de *grondwet* trouw en gehoorzaamheid te zweren. Wij zweren dan tevens trouw en gehoorzaamheid aan den Koning, wiens gezag door die grondwet is vastgesteld.'

Ziedaar eene redenering, die wij meermalen gehoord hebben, zonder dat zij ons overtuigd heeft van het nut der voorgestelde verandering. Wij zullen de gronden kenbaar maken, welke, onzes inziens, tegen die redenering zijn aan te voeren. Overbodig is het hierbij te voegen, dat wij daarom niet in het minste hen laken of aanvallen, die een tegenovergesteld gevoelen zijn toegedaan: het verketteren valt niet in onzen smaak; wij eerbiedigen elke gemoedelijke overtuiging; en wij doen dit te meer, omdat wij weten, dat onder de voorstanders der voorgestelde verandering in den eed zich wapenbroeders bevinden, op wier vriendschap wij prijs stellen, mannen, wier kunde

en karakter wij hoogachten, en die - hiervan hebben wij de stelligste overtuiging - ook den *onveranderden* eed, zelfs ten koste huns levens, getrouw zullen blijven.

Door die voorgestelde verandering in den eed zou men de tegenstrijdigheid, die men meent dat daar thans in is, niet wegnemen, maar slechts verplaatsen. Gij wilt alleen aan de grondwet trouw en gehoorzaamheid gezworen hebben, en gij meent daarmede voor den officier alle zwarigheid in het opvolgen van dien eed te hebben weggenomen; gij vergist u; wanneer staatspartijen het land verscheuren, wanneer er opstand en burgeroorlog ontstaat, dan zal meestal elke partij zich onder de banier der wetten scharen, en voorgeven, dat zij alleen tot handhaving dier wetten de wapens voert. Welke partij zal dan de officier kiezen? Welke partij ook, altijd zullen de aanhangers der andere partij zijn gedrag veroordeelen, en hem beschuldigen zijnen eed van trouw en gehoorzaamheid aan de grondwet met voeten te hebben getreden.

Ziet ook eens, hoe de aanneming van het beginsel, om uitsluitend trouw aan de grondwet te zweren, noodwendig bandeloosheid ten gevolge moet hebben. Hoe! zoodra ergens een feitelijk verzet tegen de bevelen der regering plaats heeft, zoodra ergens eenen opstand uitbreekt, dan zal de krijgsmagt, daarheen gezonden, om dien opstand te dempen, alvorens van hare wapenen gebruik te maken, zich eerst angstvallig moeten afvragen: is de handeling der regering ook in strijd met de eene of andere bepaling der grondwet? Want bestaat die strijdigheid, dan mag men de wapens niet gebruiken tot demping van den opstand; dan is men meineedig, wanneer men dit doet. - En wanneer dan dat vraagstuk door ieder is opgelost naar zijne bijzondere meening en inzigten, die natuurlijk zeer uiteenloopende kunnen zijn, dan zal men een gedeelte der krijgsmagt den opstand zien bestrijden, een ander gedeelte zien weigeren dit te doen! Waarlijk, eene sterke regering, waar *zulke* beginselen gehuldigd worden! Waarlijk, een krachtige waarborg voor het behoud van orde en vrijheid, een leger, dat op het oogenblik des strijds tot de aanranders dier orde en vrijheid overgaat!.... Kan men in ernst zulke stellingen volhouden? En is die voorgestelde veranderde eed geene ongerijmdheid? Is zij wel iets anders dan, zoo als de schrijver der ‘Halloway-Pillen’ zich krachtig uitdrukt: een eed van ‘gelijktijdige trouw aan verschillende onderling vijandige factiën?’

Laat ons ook niet te veel onwaarschijnlijke toestanden onderstellen. Gij neemt aan een toestand van vijandschap tusschen den Koning en de wetten, en de mogelijkheid hiervan ontkennen wij niet; maar verkeerd doet men, met dit aan te nemen, als iets, dat elken dag kan voorvallen. Gij neemt de mogelijkheid van eenen *volksopstand* aan; ook deze komt niet zoo veelvuldig voor: *volksoproer* wel.

Een opstand kan wettig en goed zijn; maar zij moet dan door drukkende dwingelandij zijn ontstaan; zij moet het gevolg zijn eener gebiedende noodzakelijkheid. Een dergelijke opstand ontstaat echter niet op één oogenblik, heeft niet onverwachts plaats; de aanleiding, de oorzaken, die haar voortbrengen, bestaan reeds lang te voren; en de officier, getuige van de dwingelandij, die op zijne landgenooten drukt, kan bij tijds, voordat de minste opstand is uitgebroken, zijn ontslag uit de krijgsdienst nemen, om later niet gedwongen te zijn de wapens te voeren voor eene zaak, die hij verfoeit. Maar niet elke opstand is wettig en goed; alleen om groote, gewigtige redenen mag

een volk tot dat uiterste middel zijne toevlugt nemen, en het is eene misdaad dadelijk naar de wapenen te grijpen, wanneer eene regering misslagen begaat, of de eene of andere wettelijke bepaling overtreedt, die soms van een zeer ondergeschikt belang is; - en ziedaar toch de aanleiding van zeer vele der opstanden, die in den nieuweren tijd voorkomen.

Laat ons die algemeene beginselen toepassen op een paar voorbeelden, die de geschiedenis ons oplevert.

Frankrijk werd, onzes inziens, door zijnen laatsten koning slecht geregeerd; als Franschman zouden wij zeer ontevreden zijn geweest over den gang van het bestuur, en wij zouden alle wettelijke middelen hebben aangewend, om aan dat bestuur eene andere rigting te geven of het te veranderen. Maar wij zouden het eene misdaad gerekend hebben, de wapenen op te vatten om dat bestuur omver te werpen; want daarvoor bestond geene genoegzame reden: er had geene vertrapping van de regten des volks, geene eigenlijke dwingelandij plaats; - en als Fransch officier zouden wij niet het minste bezwaar er in gevonden hebben, om den opstand krachtdadig te keer te gaan.

Verplaatsen wij ons daarentegen in den tijd van den opstand ouzer voorvaderen tegen Philips II, dan zouden wij, waren wij toen officier, bij tijds de krijgsdienst hebben vaarwel gezegd, ten einde niet het werktuig te zijn eener verfoeijelijke dwingelandij, en ten einde het regt te hebben, om eenmaal deel te nemen aan eenen opstand, dien wij, wat ook de Bilderdijksche school daartegen moge inbrengen, voor goed, regtmatig en roemvol houden.

Wij hebben reeds vroeger gezegd, dat de beschikking over eene krijgsmagt, waarop zij altijd kan rekenen, voor de regering het middel moet zijn, om orde en vrijheid te handhaven. Daaruit volgt noodwendig, dat het leger altijd gehoorzaamheid verschuldigd is aan de bevelen der regering; het leger komt daarmede zijn eed na, van ‘gehoorzaamheid aan de wetten,’ want de regering is de uitvoerster dier wetten; doet zij dit verkeerd, slecht, - de verantwoordelijkheid daarvan komt alleen neer op haar, niet op het leger, dat niets anders dan het werktuig is geweest.

Laat dit woord *werktuig* niet stooten. De officier onderwerpt zich geheel en al aan de bevelen der regering, *voor zoo ver hij krijgsman is*; zoodra hij niet de wapens voert, treedt hij in de regten en vrijheid van ieder' ander' burger. En omdat hij vroeger stipt gehoorzaamd heeft, zal hij dan daarom toch niet afhankelijker zijn dan een ander. Moeten wij weer op de Romeinsche geschiedenis verwijzen? Tiberius Gracchus was, als krijgsman, onderworpen aan de ijzeren krijgstucht der Romeinsche legers; bemerkt men, dat dit eenigen invloed heeft uitgeoefend op de onafhankelijkheid van zijn karakter, toen hij later als gemeensman optrad? Overtollige vraag: de vrijwillige afstand, dien men uit overtuiging, nit gevoel van pligt van zijne vrijheid tijdelijk doet, zal nooit een slaafsch of zwak karakter doen ontstaan; integendeel, zij zal het karakter dat vaste, dat edele geven, dat uit zelfverloochening moet voortspruiten. Zwaar is die zelfverloochening, moeijelijk zijn soms de pligten, welke den officier door zijnen stand worden opgelegd, hard is de noodzakelijkheid, om soms de wapenen tegen eigene landgenooten te moeten gebruiken; - maar het is pligt, het is een onvermijdelijke pligt, en hij, die zich niet sterk genoeg gevoelt, om haar na te komen, moet nooit den officiersstand intreden.

Ongemerkt heeft de behandeling van het aangekondigde werkje eene uitbreiding verkregen, die wij ons niet hadden voorgesteld; maar het betrof een onderwerp, waar wij met hart en ziel belang in stellen, en daarom hopen wij, dat de redactie van ‘de Gids’ inschikkelijk genoeg zal zijn, om onze aankondiging niet te uitvoerig te vinden. De herhaalde behandeling in dagbladen en vlugschriften, zoo binnen- als buiten'slands, van de verhouding tusschen het leger en het overige der natie, en de menigvuldige, zoo wij gelooven, oppervlakkige, valsche en verderfelijke stellingen, die daarover worden geuit, hebben ons aangespoord het woord op te vatten, om dát te bestrijden, wat wij meenen dat dwaling is, dát te verdedigen, wat wij voor goed en waar houden. Onze landgenooten mogen niet onbekend blijven met den geest, die de officieren van het Nederlandsche leger bezielt; - te lang mogelijk zijn zij daaraan vreemd geweest. Zij moeten weten, dat misschien bij geen gedeelte des volks de liefde tot het vaderland, de zucht naar vrijheid en naar vooruitgang in alles wat goed is, sterker, levendiger is dan bij ons; maar zij moeten ook weten, dat die hoedanigheden gepaard gaan met eenen eerbied voor de wet, met eenen geest van orde, die ons als krijgsman de stiptste gehoorzaamheid aan de bevelen der regering als eenen eersten pligt doet beschouwen, en ons afkeerig doet zijn van die beginselen, welke bij de legers van andere landen aanleiding geven tot zoo veel buitensporigheden, tot zoo veel schandtooneelen.

Ook daarom bevelen wij de lezing van dit werkje aan ieder, zoowel burger als krijgsman, aan; het is eene getrouwe afspiegeling van den geest, die vooral het jongere gedeelte van ons leger bezielt; de lezing daarvan kan den band, die tusschen volk en leger moet bestaan, niet anders dan versterken. Het versterken nu van dien band, het wegnemen der laatste overblijfselen van dien ouden zuurdeessem, die vroeger het leger deed beschouwen als iets vreemds, als iets vijandigs aan het volk, - dit achten wij in alle opzigten wenschelijk en goed. Onze landgenooten moeten ons kennen, ons achten, op ons vertrouwen; en ook daarom danken wij den talentvollen schrijver, die door zijnen arbeid hiertoe heeft medegewerkt.

Breda, 3 Junij 1848.

W.J. KNOOP.

Drie hoofdsteden.
Eene Historische Studie.

Parijs is zijne opkomst verschuldigd aan de koningen. Niet zoo zeer omdat zij er hunne residentie vestigden, als wel omdat zij er het middelpunt hunner monarchie van gemaakt hebben. Het is meer hoofd- dan hofstad. Onder de koningen van het eerste geslacht wedijverden Orleans, Soissons en Metz nog met haar in staatkundigen rang; met de Capetingers, oorspronkelijk graven van Parijs (Ile de France), was de voorrang beslist. Reeds lang vóórdat Hendrik IV de mis moest hooren, om Parijs te kunnen binnentrekken, was het bezit dier stad de waarborg van het bezit van geheel Frankrijk, of liever, was Frankrijk niet compleet zonder Parijs. Vooral onder Richelieu en Lodewijk XIV begon het de hoogte te bereiken, waarvoor het in de geschiedenis van Frankrijk, van de wereld, en van de beschaving der wereld bestemd was. Kon Lodewijk zeggen: ‘l'état c'est moi,’ zijne hoofdstad kon zich beroemen: ‘Paris c'est la France.’ Het door hem groot gemaakte Versailles benam niets aan den bloei van Parijs. De ‘eeuw van Lodewijk XIV’ gaf meer aan de hoofd- dan aan de hofstad. Van toen af werd Parijs tevens de moederstad voor de Europesche beschaving. Geheel Europa was voor Parijs eene verzameling van ‘provinciën,’ deszelfs inwoners ‘buitenlieden,’ die dáár hunne polijsting moesten komen halen.

Parijs heeft voor zijnen bloei geene beheefte, om residen-

tie of hoofdstad te wezen. Het heeft sinds lang aan zich zelf genoeg. Alleen, het is sinds lang zoo uitstekend onder de overige groote steden van Frankrijk, dat het middelpunt der regering in geene van hare zusters kan geplaatst worden. Slechts in twee steden van Frankrijk, Lyon en Marseille, gaat de bevolking het cijfer van 100,000 te boven. Die van Lyon bedraagt nog geen zesde van de 900,000 hoofden, welke Parijs telt. Het is eene fataliteit voor Frankrijk, om Parijs tot hoofd te moeten hebben, voor Parijs, om hoofd te moeten zijn.

Geene der hoofdsteden van Europa regeert op zoo uitsluitende wijze het land, waarvan zij het hoofd is, als Parijs. De bevolking van Parijs rigtte in 1830 de barricaden op en verklaarde de oudste Bourbons voor vervallen van den troon; geheel Frankrijk volgde en gehoorzaamde aan Orleans, dien Parijs de kroon opzette. In Februarij 1848 deed zij ook dezen aftreden, en riep de republiek uit; de departementen volgden wederom; als zij Napoleon II zal uitroepen, zal hij keizer zijn zoolang het haar behaagt. Dat beslissend staatkundig overwigt is in 1789, in Julij, met de inneming der Bastille begonnen. De drie kleuren, welke Frankrijk toen als nationale aannam, zijn oorspronkelijk de kleuren van de stad Parijs. Wee, wie haren wil wederstreeft! Dat ondervond vreesselijk hare zuster Lyon, de tweede stad van Frankrijk, in 1793, even als Nantes in de Vendée. Alleen militair geweld, met vaste hand aangevoerd, overmag Parijs. Napoleon was zijn consulaat verschuldigd niet aan Parijs, maar aan zijne grenadiers, aan zich zelven, en aan Lucien. En dan buigt Parijs gewillig, door krachtigen wil gemagnetiseerd, en kust den overwinnaar de handen. Zoo deed zij eenmaal Hendrik IV, wien zij zoo lang en zoo fel wederstaan had. Zijn belang is dan voortaan het belang van Parijs. Dat gevoelt de hoofdstad onwillekeurig.

Parijs deelt in de eigenschap van alle groote steden. De nijpendste armoede naast de schitterendste weelde, honger bij overvloed. Eugène Sue heeft ze beide geschilderd. Een overgroot deel van de massa harer bevolking behoort tot de lagere klassen der maatschappij. En velen onder hen,

schoon nijver, zijn aan het gebrek nabij, waarin zij werkelijk gestort worden, zoodra de weelde, die de meesten hunner voedt, eenige stremming ondervindt. Het is niet zonder oorzaak, dat het socialisme en het communisme in Parijs, reeds lang vóór de tegenwoordige omwenteling, menigte van beoefenaars vonden.

Meer dan ergens elders neemt die klasse er deel aan de openbare zaken. Dat begon in 1789 en duurde toen slechts tot 1794. In 1830 vernieuwde zich het verschijnsel, en nu nogmaals, van Februarij af. Wat in 1789 buitengewone en revolutionaire toestand was, begint thans de normale te worden.

In hooge mate is aan de massa der Parijsche bevolking het nationaal karakter eigen, ligtbewegelijkheid, vatbaarheid voor den indruk van het oogenblik, zucht naar verandering, ligtzinnigheid. Even ligt en spoedig te verkrijgen, als ligt en spoedig te verliezen, is de gunst dezes volks. Volksleiders van alle soort zijn in Parijs in hun element. Nergens oefent de journalistiek, dat zonderlinge, staatkundige werktuig onzer tijden, zoo bruikbaar voor ieder, die het aangrijpen wil, zoo magtig, zoo onafhankelijk, zoo capricieus, en toch op den duur niet dan aan gezond verstand en regtvaardigheid gehoorzamende, zulk eenen krachtigen invloed uit. Nergens is het genie zóó de hoogste magt en het hoogste voorwerp der vereering.

Reeds meer dan eenmaal in de laatste halve eeuw is de Parijsche bevolking, dan eens de gezeten middelklasse, dan weder het lagere gepeupel, de ware souverein van Frankrijk geweest. Somwijlen heeft zij, als door instinct, de behoeften des tijds begrepen. Dat gebeurde vooral dan, wanneer de lagere klasse zich aansloot aan de middelbare, en de leiding van deze volgde. Zulke tijdstippen, hoe revolutionair zij er ook uitwendig uitzien, zijn die van het ‘régime du bon sens.’ Zij kenmerken zich onder anderen daaraan, dat hare bewegingen, hoe kolossaal en koen ook, met weinig of geen bloed bevlekt worden. Zoo was het reeds met die allereerste volksdaad, in schijn zoo geheel doelloos, maar vol van beteekenis als eerste krachtsgevoel van het volk van Parijs, als eerste overwinning op het despotiek ge-

zag: de inneming der bastille. - Zoo was het ook in Februarij 1848.

Maar ongelukkig, wanneer de laagste klasse alleen de teugels der beweging in handen neemt! Bloed, moord en gruwel kenmerken dan hare schreden. De dagen van Augustus en September 1792 getuigen het, gelijk die van Junij 1848. Het karakter van de bewegingen van zulke tijdstippen is: geweldige en onberadene overdrijving van beginselen, woeste omverwerping van al wat er zich tegen verzet, eisch van blinde gehoorzaamheid door allen, met één woord, staathuishoudkundige dwalingen van de grofste soort. Al wat gematigd is, is haar vijand. Zoowel Danton, de gematigde van ‘den berg,’ als de ‘gironde,’ heeft zich tegen haar het hoofd te bersten gestooten. Dan schijnt een geest der dwaasheid voor te zitten aan het lot van Frankrijk. En ééne week van staatkundige dwaasheid bederft meer, dan een jaar van wijsheid kan goedmaken. - Zulk een tijdvak was dat van September 1792 tot Julij 1794. Zoodanig een heeft de geweldige worsteling van Junij 1848 getracht te vernieuwen. Geweldig en bijna alvermogend is deze kracht, wanneer zij zich eenmaal in werking heeft gesteld. Tenzij ze in zich zelve verteert en harer eigene uitspattingen en inspanning moede wordt, bukt zij voor niets, dan voor militaire overmagt.

Is zulk eene stad geschikt om de hoofdstad eener republiek, de vergaderplaats der vertegenwoordiging van eene natie te wezen? - Naauwelijks zelfs voor de monarchie, tenzij dan altijd met kanon en bajonetten omringd, door eene reeks van welgewapende forten gerugsteund. De val van Karel X en van Lodewijk Philips hebben het bewezen. Te minder voor eene republiek, al ware het ook eene federatieve, of eene ‘republiek Parijs,’ gelijk eenmaal de ‘republiek Rome’ was, met de departementen als onderworpene of verbondene provinciën rondom zich, - hoe veel te min dan voor eene republiek als de Fransche, één en ondeelbaar, volkomen gelijk en vrij! Hoe, te midden van zulk eene bevolking, de onafhankelijkheid der vertegenwoordigers van de natie, de vrijheid der beraadslagingen? Hoe, te midden der immer voortdurende spanning en onrust, in

eene rust, die niet anders dan achter brandende lonten te handhaven is, in eene veiligheid, die steeds dobberende, steeds afhankelijk is van de trouw der verdedigers en hunnen bevelhebber, hoe, onder dien onwillekeurig dictatorialen invloed, hoe daar die kalmte en bezadigdheid, die volkomen zuivere en onafhankelijke beginselen, die openbaarheid en verantwoordelijkheid, die onomkoopbaarheid door vrees noch hoop, door bedreiging noch belofte, met één woord, die Romeinsche *burgerlijke deugd*, waarop het geheele stelsel van republiek en volksvertegenwoordiging berekend is? - Hoe die, niet gedurende eenige maanden, maar voor jaren en eeuwen? - Hoe die, niet alleen ten behoeve van de natie zelve en haar maatschappelijk beheer en bestuur, maar ook ten aanzien van het buitenland, van de betrekking met het groote Europesche staten-gezin, betrekkingen, vaak zoo teeder, zoo kiesch, zoo moeijelijk door de geoefendste diplomaten en staatkundigen te onderhouden? - Hoe, in de plaats van Lodewijk-Philips en Guizot - - een president, gedurig verantwoordelijk aan eene nationale vergadering, die zelve ieder oogenblik onderworpen is aan eene bevolking, als die van Parijs?

Misschien zal, nog eer deze regelen door de drukpers worden vermenigvuldigd, de geschiedenis onzes tijds deze vragen hebben beantwoord.

Rome was zijne grootheid verschuldigd, noch aan de monarchie, noch aan de republiek, maar aan den nationaalgeest en - aan de fortuin van den Staat. Zijn rijkdom had het te danken, niet aan de republiek, maar aan de overwinningen der republiek. Toen het, van republiek-stad, hof- en residentie-stad werd, kon het, even als elke residentiestad, in rijkdom, pracht en weelde toenemen, maar van toen af had het zijne absolute suprematie verloren, het had eenen Heer boven zich; van toen af bestond de mogelijkheid, dat eens een der Keizers hof en regering naar eene andere stad verleggen, en Rome aan zich zelven overlaten zou, onzeker of het de magt zou bezitten, om zich te handhaven als de

grootste, magtigste en rijkste stad des Romeinschen rijks. Rome was gebouwd om republiek te zijn, die de aristocraten ook wel, tot aan den val van Rome en Italië zelf, zouden gehandhaafd hebben, hadde niet het volk eenen monarch begeerd.

De stelling, waarin Rome tegenover de deelen des Romeinschen rijks stond, was geheel verschillend van die der hedendaagsche hoofdsteden tot de provinciën, veel meer overeenstemmend met die van de, ook in andere opzigten zoovele punten van overeenkomst aanbiedende, Italiaansche hoofdsteden van republieken. Rome was de zetel van eenen kleinen republikeinschen staat, die van lieverlede al de omliggende zusterstaten aan zich onderwierp, en bestemd was, om eenmaal de Koningin der wereld te worden. Zij was de Urbs, de stad bij uitnemendheid, zoo als in de oude wereld meer steden, in de nieuwere Venetië, Genua, enz., maar geene ooit zoo bij uitstek als Rome. De oorlog, dien de Latijnsche bondgenooten voerden om het Romeinsche burgerregt, doet, duidelijker dan eene wijdloopige verklaring, ons zien, wat dat burgerregt, welke de betrekking van Rome tot de provinciën was. - De Ouden kenden onze moderne republieken en republikeinsche theoriën niet; de algeheele vrijheid en gelijkheid was hun een gruwel. Slechts binnen Rome, en voor hare burgers, datgene wat zij van vrijheid en gelijkheid begrepen. Geheel vreemd waren zij aan een stelsel van volksvertegenwoordiging. - Naar buiten klommen zij niet hooger op dan tot de federative republiek, den statenbond, zoo als in Griekenland; van binnen gingen zij veel verder dan de hedendaagsche republieken; geene volksvertegenwoordiging, maar onmiddellijke volksregering.

Meer dan eenige andere republiek der oudheid, was de Romeinsche berekend op stabiliteit, en tevens op grootheid en magt. Zij was de antieke republiek-type. Het scheen geen mensch, maar een God te zijn, die deze staatsinrigting geschapen had, - dat volmaakte evenwigt der magten, slingerend gedurig, en toch telkens in den evenaar terugkeerend, dien boezem des gezags, die eene magt, zoo vreesselijk als de dictatoriale, wel toeliet waar de nood het eischte, maar telkens weder in zich opnam en absorbeerde; dat evenwigt, rek-

baar naar alle omstandigheden, zonder ooit te breken, aan het *plebs* toelatende te klimmen, naar evenredigheid van zijne toenemende ontwikkeling, magt, beschaving en staatsburgerlijke bevoegdheid; die senaat, een wonderbaar ligchaam, zelfs voor ons oog bijna met dien nimbus schitterend, die eenmaal den Galliërs eerbied inboezemde, een ligchaam, zoo eensgezind, zoo harmonieus met zich zelf, van het begin van zijn bestaan tot aan het eind, waarvan de gansche geschiedenis, oude en nieuwe, ons geene parallel, dan misschien alleen in de Pausen van Rome, aanbiedt. - *Misschien* ook de uitwendige omstandigheden, de gedurige staat van oorlog, die evenwel den val der republiek niet verhoed, veeleer misschien verhaast heeft.

En voor zulk eene republiek was de bevolking van Rome geschikt en berekend, meer dan eenige andere der oude of nieuwe wereld. Streng en ernstig, min ligtbewegelijk als wij hedendaags gewoonlijk over de zuidelijke karakters oordeelen, eerbiedig voor de overheid als een Engelschman, lang onbekend met de weelde, onbekend met de kolossale fortuinen, die de oude geschiedenis even goed kent als de nieuwe, boven alles het Vaderland liefhebbende, in die *Patriae caritas omnes omnium caritates* omvattende, eene burgerdeugd beoefenende, neen, als natuur bezittende, die wel eens te hoog opgevijzeld en bijna vergood, maar ook in de jongste tijden menigmaal miskend is, de deugd der Curiussen, Fabriciussen en Curtiussen, in onze tijden even onbegrijpelijk als onuitvoerbaar, de hersenschim van Robespierre, ofschoon daarom, wel waarachtig, de *conditio sine qua non* van zijne ideale republiek.

Onder zulk eene bevolking was zulk eene republiek mogelijk, eeuwen lang, we zouden bijna zeggen, in het onbepaalde, mogelijk, zoolang *die* geest *die* eeuwen staande hield. In zulk eene republiek was geene plaats voor de monarchie, zoo min de militaire, als de tyrannische, van App. Claudius, of van Tib. Gracchus. Maar ook, en ziedaar het verschil met de Italiaansche, zoodra die bevolking van omstandigheden en daardoor van aard veranderde, zoodra hare burgerdeugd ophield, zoodra zij den rijkdom en de weelde leerde kennen, en die ontving op die onzedelijke wijze, niet

door nijveren arbeid, door handel, door spaarzaamheid, die de waarde van het geld leert achten, maar door den roof der natiën, van toen af was het voortbestaan der republiek, al hadde ze ook de best mogelijke vormen gehad, eene onmogelijkheid geworden; de aloude twisten tusschen Patriciërs en Plebeërs, de eenige, door welke ooit het bestaan van den staat in wezenlijk gevaar gebragt was, hadden *die* beteekenis althans verloren, en toch was de republiek van toen af stervende, de monarchie onvermijdelijk, en - weldadig tevens - eenig redmiddel van het staatkundig bestaan van Rome. - De eerste hoofdstukken van Sallustius zijn de sleutels tot de kennis der oorzaken van den val der republiek.

Geschikt was van toen af de bevolking van Rome, om zetel te wezen voor eene monarchie, zoo als die der Cesars was. Eene treurige geschiktheid voorwaar! Al hadde ook de groote Cesar den tijd gehad om zijne monarchie te omringen met, en te vestigen op, die steunsels, die haar eenen zedelijken grondslag en inhoud gaven, die haren duur waarborgden op vaster grond, dan die negatieve noodzakelijkheid, die in den toestand van Rome's bevolking en dien des rijks lag, hoe nog hadde hij die bevolking zelve daartoe gezuiverd, veredeld en verheven?

Hoe die bevolking geschikt geworden is, om de zetel te worden van eenen priesterstaat, die er eeuwen bij eeuwen, meer dan dubbel zoo lang als de republiek zelve, moest voortduren, bloeijend en ongeschokt, regentes gedurende eenigen tijd van West-Europa? - Hoe die fiere Romeinen daartoe gedwee en gebogen genoeg waren, hoe die oude geest daartoe genoeg gebluscht, en alle oude herinneringen, te midden der gedenkstukken van de grootheid, de deugd en het staatkundige leven der voorvaderen, genoeg uitgewischt of althans van kracht beroofd werden? Hoe dat Rome, dat, toen Konstantijn zijn Christelijk Nieuw-Rome stichtte, nog zoo gansch Heidensch was, zoo geheel, en bij uitnemendheid boven alle steden der aarde, verchristelijkt en verpriesterlijkt? - Was misschien de ontzedelijking, gedurende de laatste eeuw der republiek, de dooding van het waarachtig staatsburgerlijke leven onder de Cesars der drie eerste eeuwen, de eerste periode van dat treurige levens- of liever doodings- en desorgani-

saties-proces? Verneem overigens de geheele oplossing dier vraag van de ijzeren eeuw, wier nacht nergens zoo zwart als in Italië en op Rome zelf nederviel, terwijl in Duitschland, onder Hendrik en Otto, de allereerste schemering eener opkomende zon begint door te breken.

Heeft misschien de hierarchie zelve er toe medegewerkt, om er de bevolking toe te buigen; was zij misschien, na het verval van hare zedelijkheid, en na het verlies van hare staatkundige wereldmagt, werd ze althans, van toen af, impassibel, tot alles geschikt en bruikbaar, behalve alleen om ooit weder republiek te wezen? of - heeft misschien de priesterstaat er zich, in weêrwil van, en trots de bevolking, zoolang staande gehouden?

Thans heeft Rome opgehouden een Priesterstaat te wezen. Ze is herboren als Zusterstaat onder de Staten van Italië en van Europa. De behoefte, de inwendige noodzakelijkheid daartoe, lang door Gregorius XVI ontkend en onderdrukt, werd door Graaf Mastai Ferretti in het regt gesteld. - Of de elementen tot het nieuw staatsburgerlijke leven alle van elders, oorspronkelijk reeds sinds eene halve eeuw uit Frankrijk zijn aangebragt, dan wel of zij eene nieuwe schepping, eene *Belebung* in den schoot der bevolking zelve, slechts door aanleidingen van buiten begunstigd, zijn geweest? - Of ze alleen een negative afkeer tegen de Priesterregering, of wel eene positive behoefte aan eigen staatsburgerlijk leven waren?

Of Rome's bevolking de kracht zal hebben, om een eigen, zelfstandig, republikeinsch leven, in den door den loop der gebeurtenissen vóórgeteekenden Bond der Italiaansche Staten, te handhaven? Of zij den dood des reeds thans tot Daïri afgedaalden Drie-kroondragers zal afwachten? - Dan of zij versmelten zal in ééne Italiaansche monarchie?

Of ze niet, terwijl zij dat eigen staatsburgerlijk leven verkrijgt, tevens bezig is met de laatste vrucht van de republikeinsche deugd harer vaderen te verwerpen, eene vrucht, buitendien reeds zoo gedund en verminderd door de gebeurtenissen der nieuwe en der jongste geschiedenis, en aan welke misschien de nationaliteiten, dat zoo hevig geprikkeld element onzer dagen, den laatsten slag zullen toebrengen? -

Of niet Rome, eenmaal door de deugd der vaderen Republiek-Koningin der wereld, toen hofstad der wereldbeheerschende Cesars, eindelijk zetel van de Priesters, Koningen der Koningen, weldra voor de overige volken van Europa wezen zal, wat Athene is, wat Memphis en Thebe zijn, slechts daarin onderscheiden, dat het nog bewoond wordt, een groot kabinet van kunst en oudheid?

Washington, ook hoofdstad eener magtige republiek, maar contrast met de twee vorige, gelijk geheel de nieuwe wereld contrast met de oude is. Geschapen door de republiek, voor de republiek. Een kapitool, omringd van straten, die een kapitool waardig, maar op hunne huizen en bewoners steeds wachtende zijn. Eene hoofdstad van eenen staat, die zestien of zeventien millioen inwoners telt, en meer groote steden met boven de 100,000 zielen dan Frankrijk, terwijl die hoofdstad zelve er naauw dertigduizend heeft. In een land, waar de steden dezelfde wonderbare groeikracht hebben als de bodem die ze draagt, waar haar wasdom aan die der *fungi* gelijkt, waar 't noch ongewoon, noch onbescheiden is, als een reiziger, bij het binnenkomen in eene bloeijende stad, in de eerste plaats vraagt naar - haren ouderdom - in dat land telde de hoofdstad twintig jaren na hare stichting nog slechts 9000 inwoners, en nog twintig jaren daarna, in 1830, niet meer dan 17,000. 't Schijnt een misgreep van den ontwerper - menig reiziger drijft er den spot mede - die het plan teekende voor eene stad van ettelijke honderdduizenden, met straten van 150 voeten breed, en vergat, dat steden zich niet laten scheppen, tenzij dan dat een Konstantijn het hof en den zetel van een wereldgebied met zich voert en een nieuw Rome gebiedt te worden, - allerminst in eenen staat van volstrekte vrijheid; - dat dáár althans de van alle weelde ontbloote, republikeinsche huishouding van eenen president en van een congres geene inwoners naar zich trekt, wier eerste en hoogste passie is: geld verdienen. Vooral schijnt de plaats, welke hij der project-stad aanwees, een misgreep. En toch, het was de goede genius van de pasgeboren repu-

bliek der Vereenigde Staten, die in 1790 zijne hand naar die plek geleidde en er hem deed ontwerpen wat hij ontwerpen moest, niet eene aanstaande magtige hoofdstad voor eenen toekomenden magtigen staat, maar een kapitool, eene vergaderplaats voor de vertegenwoordigers eener republiek, die eenmaal, en reeds spoedig, de strijdigste belangen op haar grondgebied bevatten, in den boezem harer vertegenwoordiging overbrengen zou.

Onaanzienlijk onder Amerika's magtige handelssteden, ligt het aan de nederige Potomak, te ver van den Oceaan en van den door Baltimore reeds bezetten Chesapeak-arm, om immer handelstad te worden, niet als Cincinnati, de hoofdstad van het westen, in het midden van een uitgestrekt riviergebied, te midden eener talrijke, landbouwende en handeldrijvende bevolking - - voor alles ongeschikt, behalve alleen voor zijne bestemming, een kapitool te wezen der republiek, de zetel der vrijheid voor de vertegenwoordiging van eenen vrijen Bondsstaat. Ware die zetel geplaatst geweest in het nabij zijnde zedelooze Baltimore, in het magtige New-York, in Philadelphia, met zijnen liefelijk klinkenden naam, eene andere ware misschien reeds thans de gedaante van den Noord-Amerikaanschen Staat geweest.

Washington is, gelijk de onsterfelijke, wiens naam het draagt, alles *door*, maar ook alles *voor* de republiek, alles, zelfs dit, dat zij klein is onder de magtigen van Amerika. Gelukkig de republiek, die zulk een, in waarheid onzijdig grondgebied tot hoofdstad en middelpunt der regering mag bezitten. Onder de waarborgen voor het duurzaam bestaan van dien vorm der maatschappelijke eenheid is gewis niet een der minste, de gelukkige plaatsing voor den zetel der vertegenwoordiging.

Of eene republiek, zoo als de moderne geschiedenis ze geeft, een Staat van gelijkheid en vrijheid, eene hoofd- en residentiestad hebben *kan*, wier onevenredige grootte en magt reeds vloekt tegen het beginsel der gelijkheid, en wier bevolking aan de regering, dat is aan den Staat, geene andere vrijheid toelaat dan die, welke zij wil, dat zal de geschie-

denis welligt spoedig leeren. - Of Parijs, de dochter der koningen, de moeder der republiek, door de republiek zelve zal ondergaan, door hare eigene dochter gedood worden, - Parijs, reeds dezer dagen vreesselijker geschokt dan het immer, zelfs gedurende de vorige omwenteling, geweest is...

Parijs, is het thans met der daad geworden: een ‘Babel onzer dagen,’ gelijk eenmaal onze groote dichter (maar toen in elk geval te vroeg) haar toezong? Neen, thans evenmin als toen; de trekken der overeenkomst zijn thans niet veel meer dan destijds, of het moest in de naamsbeteekenis en de vroegste geschiedenis (de verwarring der spraken) wezen. Zijn ze wel veel meer, dan dat beide groote, magtige, rijke en weelderige steden waren, tegen welke beide door Israëlitische dichters geprofeteerd werd?

En al ware het ook hare bestemming, om van hare hoogte af te dalen, de volken der aarde zouden geen overwinningslied, evenmin als eenen treurzang, over haar aanheffen.

Vele zijn de verpligtingen, welke de beschaafde wereld eenmaal aan Parijs had. Verfijning van den smaak, versiering van den geest, vatbaarheid voor het fijnere genot, dat de specerij des levens is. Waarom zoudt ge daaronder ook de elegantie en de afwisseling der uiterlijke vormen des levens (mode) niet rekenen? - Toen Parijs de beschaafde wereld begon te beheerschen, had althans Duitschland (en wij ook) het hoog noodig.

Een renaissance en een Rococo-stijl zoude dáár althans niet geschapen zijn. En niet minder voor de letterkunde. Wij zelve, eenen kanselredenaar als Massillon hebben wij eerst tachtig jaren later gekregen. - Zelfs hunne taal; wat was de onze, wat de Duitsche, toen Parijs de hare reeds op het punt van volmaaktheid had gebragt? En die taal was het waard; de taal en de schrijvers der ‘eeuw van Lodewijk XIV’ waren het waardig, modèl en leermeesters van Europa te zijn.

Maar die behoefte bestaat niet meer. Er zijn op alle punten van Europa, tot zelfs in het land der Kneezen en Bojaren, eigene middelpunten van smaak ontstaan; de bescha-

ving in alles wat voor beschaving en verfijning vatbaar is, is genoeg algemeen eigendom geworden, om voortaan Parijs te kunnen ontberen. Indien we ons nog aan haar onderwierpen, 't was meer gewoonte dan behoefte.

En Parijs zelf is, uit dit oogpunt, niet meer wat het eenmaal was. Hun smaak is niet meer dat elegante en fijne bij uitnemendheid, - hunne bellettrie, ze moge dan nog veel gelezen worden, is niet meer modèl-litteratuur, - de navolgingen van hunne vaak monsterachtige concepties geven thans niets meer dan droevige carricaturen, - de taal zelfs en de stijl der Parijssche bellettrie, eenmaal *langue-modèle*, waarnaar vreemden zich konden vormen, is die periode reeds voorbij, en òf móeijelijk, òf in het geheel niet na te volgen; de Fransche taal, voor zoo ver de wereld er nog als universeel-taal behoefte aan heeft, is reeds boekentaal geworden.

Neen! geen Babel onzer noch onzer vaderen dagen, maar eene wereldstad, die reeds begonnen is, zich zelve te overleven, wier geschiedenis, met dankbaarheid wel, maar zonder ze terug te wenschen, zou gesloten worden.

Thans is het er treurig voor kunst, wetenschap, smaak, industrie, met één woord, voor alles wat er vroeger plagt gevoedsterd en gekweekt te worden; treurig, als het in de dagen van het schrikbewind moet geweest zijn. Zal er eene toomelooze weelde, gelijk die onder het Directoire, de reactie van moeten wezen, om dan, langzaam, weder tot den normalen toestand terug te keeren, onder..... misschien Hendrik V?....

De geschiedenis staat gereed om op te teekenen; wij - verwachten.

Junij 1848.

J.A.M.M.

Frédéric Bastiat en de Socialisten.

Indien het eene waarheid is, dat men uit de vruchten den boom moet leeren kennen, die ze tot rijpheid bragt, dan zal men voorzeker bij eene opmerkzame beschouwing der gebeurtenissen, die Europa in de jongste tijden treffen, niet verre behoeven te zoeken naar derzelver aanleidende oorzaken en snelle ontwikkeling. Men zag toch in verschillende landen eene maatschappelijke omwenteling losbarsten, dreigender en vreesselijker, dan eene bloot staatkundige immer wezen konde, en het is voorzeker niet te ontkennen, dat de leeringen van het *socialisme*, die reeds jaren lang in rusteloozen en verbitterden strijd tegenover die der staatshuishoudkunde stonden, die in vele landen, en vooral in Frankrijk, diepe wortelen geschoten hadden, thans de leuze geworden zijn, waaronder roekeloozen zich niet ontzien, de gevaarlijkste en heillooste proeven met de maatschappij aan te vangen.

De voorstanders van het stelsel des vrijen handels en van den vrijen arbeid hebben zich steeds met kracht tegen die leeringen verzet, en ofschoon de zaak, die zij verdedigen, voor het oogenblik althans, in Frankrijk, bijna hopeloos schijnt, zij geven den strijd geenszins gewonnen, en gaan, gedachtig aan de waarheid der spreuk: *tandem bona causa*

triumphat, onverschrokken voort het dwaze en ijdele van de leeringen en pogingen hunner tegenstanders aan te toonen. De verbittering heeft daarmede echter haar toppunt bereikt. Het is thans een strijd geworden, die beslissen zal over ontwikkeling of achteruitgang, over uitbreiding of vernietiging van stoffelijken welstand, over ware vrijheid of afhankelijkheid en slavernij van het menschdom. Als zoodanig wordt hij door vele uitstekende mannen in Frankrijk beschouwd en gevoerd, en het kan ons voorzeker niet verwonderen in hunne rijen ook Bastiat, den geestigen en populairen bestrijder der vooroordeelen van het beschermend stelsel, aan te treffen. Het kan ons niet bevreemden den vurigen voorstander van *vrijen handel* en *vrijen arbeid*, met al de oorspronkelijke scherpte van zijn vernuft, tegen hen te zien optreden, die elken tak van arbeid en nijverheid aan de knellendste banden willen leggen. Men verwachte echter van hem, in oogenblikken als de tegenwoordige, geene uitgebreide vertoogen, geene wijdloopige beschouwingen. In korte, maar kernachtige opstellen geeft hij aan zijne verontwaardiging lucht tegen leeringen, die zijn vaderland, die de menschheid, op den rand des verderfs hebben gebragt. Het ontgaat zijnen scherpen blik niet, dat de eigenlijke grond der socialistische dwalingen gelegen is in eene algeheele miskenning der maatschappij, ja, van den mensch zelven; dat de leeringen, door zoo velen in de jongste tijden verkondigd, eenen gemeenschappelijken oorsprong hebben; dat vele hoofddenkbeelden der latere hervormers ontleend zijn aan die van eenen voorganger en leermeester; dat er alzoo tusschen de leeringen, die de omwenteling van 1848 te weeg bragten, en die van het laatste der vorige eeuw een onmiskenbaar verband bestaat.

Zijne denkbeelden hieromtrent ontwikkelt hij in drie hoogst merkwaardige opstellen, voorkomende in het ‘Journal des Economistes,’ een tijdschrift, uitmuntende door wetenschappelijke waarde, onder de titels van ‘Organisation naturelle, Organisation artificielle, Funestes illusions, en Propriété et loi.’ In het eerste treedt hij regtstreeks tegen de leeringen van Rousseau, in zijn ‘Contrat social,’ op, waarin hij, naar onze gedachten te regt, den grond vindt van vele

dier dwalingen, welke ook in de stelsels van latere sociale hervormers doorstralen, en waaraan men somwijlen, welligt meer nog dan aan kwade trouw of opzettelijke misleiding, hunne geheel onjuiste beoordeeling van maatschappelijke verschijnselen moet toeschrijven. Men gevoelt toch ligtelijk het groote verschil, dat bij de beschouwing en behandeling van dergelijke vraagstukken ontstaat, uit het standpunt, dat men zich kiest, om het worden en het wezen der maatschappij te beoordeelen: of men haar aanmerkt als den natuurlijken toestand van den mensch, wiens ontwikkeling en volmaking daarin aan vaste wetten, door hoogere wijsheid bestuurd, onderworpen zijn, of wel als een uitvloeisel van menschelijke wijsheid, waarin de mensch, even als het rad in een werktuig, den loop volgt, die hem door eenen wetgever of wijsgeer gegeven wordt.

Rousseau was, en hierin stemde hij met vele zijner voorgangers en tijdgenooten overeen, het laatstgenoemde gevoelen toegedaan. Hij beschouwde afzondering als den natuurlijken staat der menschen. ‘De maatschappelijke orde,’ zegt hij, ‘*komt niet van de natuur*, zij is derhalve gegrondvest op overeenkomst[1].’ Bij dit denkbeeld nopens de maatschappij, koesterde hij geene zeer verhevene gedachten over den mensch, dien hij ten eenenmale ongeschikt rekende, om zich zelven goede instellingen te geven. Hiertoe beweerde hij de noodzakelijkheid van de tusschenkomst van eenen wetgever of vader der volken. Hij erkent wel, dat het volk, onderworpen aan de wet, haar ook instellen moet, daar allen, die zich vereenigen, het regt hebben de voorwaarden dier vereeniging te regelen. Maar hoe zullen zij die regelen? Door eene gemeenschappelijke overeenkomst of eene plotselinge ingeving? Hoe zal eene onkundige menigte, die soms zelve niet weet wat zij wil, omdat zij zeldzaam weet wat haar dienstig is, zelve eene zoo groote, zoo moeijelijke taak, als een stelsel van wetgeving, volbrengen? Men heeft derhalve behoefte aan leidslieden, aan een' wetgever, die op eene verbazende hoogte in vergelijking van gewone sterve-

1 ‘Oeuvres de J.J. Rousseau.’ Paris, 1801, Tom. II, Ch. I. ‘Du Contrat social.’

lingen staan moet. ‘Men zoude,’ zegt Rousseau, ‘Goden moeten hebben, om den menschen wetten te geven.’..... ‘Hij, die het waagt een volk te vormen, moet zich, om zoo te zeggen, in staat gevoelen, om de menschelijke natuur te veranderen..... het menschelijke gestel te herscheppen, om het te versterken..... Hij moet den mensch zijne eigene krachten ontnemen, om er hem vreemde te geven. ..... De wetgever is in allen opzigte een buitengewoon wezen in den staat, zijne werkzaamheid is eene bijzondere en hoogere roeping, die niets gemeen heeft met de menschelijke roeping..... Indien het waar is, dat een groot vorst eene zeldzaamheid is, wat moet dan niet een groot wetgever zijn? De eerste heeft slechts het model te volgen, dat de ander hem voorstelt. De laatste is de *werktuigkundige, die het werktuig uitvindt*, de eerste slechts de *werkman, die het in beweging brengt*.’ De staat is derhalve eene uitvinding van den wetgever, die daarin, als hooger wezen, over den mensch, als over een bloot werktuig, beschikt.

Het is dan ook opmerkelijk, hoe deze denkbeelden door de meeste groote hervormers, die na Rousseau zijn opgetreden en elkander, in de laatste jaren, in Frankrijk als verdringe, niet slechts gehuldigd, maar nog uitgebreid zijn. Allen beschouwen den wetgever of hervormer blijkbaar als een hooger wezen, door wiens tusschenkomst orde en regel aan eene maatschapppij moet gegeven worden, welke uit zich zelve aan geenerlei regelen gehoorzaamt, en zonder eenige leiding, als aan een blind toeval ten prooi zoude wezen. Zoo leerde Saint-Simon het ongenoegzame der bestaande godsdienst, het gebrekkige der maatschappij, en deed zich zelven voor als de groote wetgever, die eene betere orde van zaken zoude vestigen. Bazard, de voornaamste apostel zijner leeringen, verkondigde, dat de menschheid voortaan volgens eene nieuwe wet zoude moeten leven, hoedanig eene wet een overgangstijdperk (*époque organique*) altijd behoeft. ‘Zij is,’ zoo als Bazard zelf zich uitdrukt, ‘eene levende wet, de mensch zelf; zij heeft steeds eenen naam en wel dien van haren stichter; zij, die alle anderen beheerscht, die de maatschappij gevestigd heeft, is, naar de verschillende tijdperken, de wet van Numa, van Mozes, van Christus, zoo als

zij voor de toekomst van Saint Simon zal zijn'[1]. Anderen, zoo als Fourier, Vidal en Louis Blanc, stellen dit hooge en als het ware bovenmenschelijke gezag van den wetgever niet zoo bepaald op den voorgrond, ofschoon het daarom niet minder in hunne denkbeelden en geschriften doorstraalt. Allen toch verheffen zich luide tegen de bestaande maatschappij, als een staat van grenzenlooze verwarring, tegen de natuurlijkste drijfveêren van den mensch, zoo als het *eigenbelang*. Zij gelooven, dat het de taak des wetgevers is, dit alles te veranderen en niet alleen de maatschappelijke orde, maar ook de neigingen en aandoeningen der menschen naar zijne inzigten te hervormen, aan zijne bedoelingen dienstbaar te maken. Nieuwe beginselen worden hiertoe door hen uitgedacht, die in de plaats der oude moeten treden. Fourier, gelijk bekend is, verwachtte die stoffelijke en zedelijke herschepping der maatschappij van eene vereeniging der menschen in *kapitaal, arbeid* en *kunde*[2], aan ieder van welken niet langer een door den natuurlijken loop der zaken geregeld, maar door den wetgever te bepalen, aandeel in de vruchten des gemeenschappelijken arbeids zoude worden toegekend. In zijne maatschappij zal alles volgens harmonie en aantrekking (*attraction*) geschieden; maar er zouden echter hiërarchien van ouderdom, van betrekkingen en ook van gezag (*souveraineté*) bestaan. Vidal wil als beginsel en drijfveêr der maatschappij het *punt van eer* aannemen, terwijl Louis Blanc het heil der menschheid in de algemeene toepassing van het stelsel van associatie te gemoet ziet.

Al de genoemde en nog zoo vele andere beginselen, die men tot grondslag voor eene nieuwe, beter in te rigten maatschappij wil aannemen, spruiten onmiskenbaar voort uit het denkbeeld, dat de maatschappelijke toestand een voor den mensch tegennatuurlijke is, waarin al zijne betrekkingen, ja zelfs neigingen, door den wetgever moeten geregeld, geleid en bestuurd worden, waarin men hem als tot een ander wezen moet herscheppen; waarin men alles van des wetge-

1 Louis Reybaud, Etudes sur les réformateurs. Paris 1848, Tom. I, p. 112.
2 Reybaud, Vol. I, p. 172. Blanqui, Histoire de l'économie politique. Vol. II. p. 287, edit. Paris, 1845.

vers wijsheid en doorzigt, niets van hooger bestuur en regeling verwacht.

Zijn echter, vragen wij met Bastiat, dergelijke beschouwingen nopens den aard der maatschappij, het wezen van den mensch en het gezag des wetgevers wel de ware, wel met de natuur der zaak overeen te brengen? Moet men niet veeleer in den maatschappelijken ook den natuurlijken toestand des menschen zien? Is zijn leven, werken en ontwikkelen daarin niet aan oneindig vele regelen en wetten onderworpen, die door geene aardsche wijsheid zouden kunnen worden daargesteld, en die echter het maatschappelijke zamenstel tot een *harmonisch* geheel vormen, even als dat der hemelen? Is niet de wetgever evenzeer mensch, als hij, voor wien hij zijne wetten vervaardigt, en brengt zijne roeping het niet veeleer mede, zijne voorschriften naar den aard, de behoeften en meeningen zijner tijdgenooten in te rigten, als dezen naar zijne wetten te willen dwingen en hervormen? Is niet het zoo sterk afgekeurde beginsel van *eigenbelang*, waaronder men niets wil verstaan dan het laagste *egoismus*, een hooger beginsel, 't welk van individueel, maatschappelijk wordt en tot gestadigen vooruitgang voert?

Dat de maatschappij de natuurlijke toestand des menschen is, behoeft wel geen ander of uitvoeriger betoog, dan dat zedelijke en ligchamelijke ontwikkeling en volmaking zijne bestemming is; bestemming, die hij alleen door de hulp en medewerking zijner natuurgenooten kan bereiken[1]. Dat hij, in dien toestand geplaatst, op ontelbare wijzen aan algemeene wetten en beginselen gehoorzaamt, en uit eenen stillen, onbelemmerden en vrijen loop der zaken, buiten alle inmenging van wetgevers of regering, voordeelen geniet, die hem, langs geenen anderen weg, zouden kunnen verzekerd worden, licht Bastiat op zijne eigene, eenvoudige wijze aldus toe: ‘Nemen wij iemand uit de burgerklasse der maatschappij, bij voorbeeld een dorpstimmerman, en beschouwen wij al de diensten, welke hij aan haar bewijst en alle, die hij van haar ont-

1 Schoon en krachtig noemt Karl von Rotteck, Allgemeine Geschichte, Th. I, p. 59, ‘die Gesellschaft, die Mutter aller Menschenkultur, ja die Bedingung des eigentlichen menschlichen Daseyns.’

vangt, zoo zal ons het overgroote en blijkbare verschil er van in het oog vallen. Hij is den geheelen dag bezig met het schaven van planken, het vervaardigen van ledekanten, tafels en kasten; hij beklaagt zich over zijn' toestand, en wat ontvangt hij ondertusschen van de maatschappij in ruiling voor zijn' arbeid? In de eerste plaats kleedt hij zich elken morgen, ofschoon hij zelf geen zijner veelvuldige kleedingstukken gemaakt heeft. Om die kleederen, hoe eenvoudig zij ook zijn mogen, te zijner beschikking te stellen, heeft eene ontzettende hoeveelheid arbeids, nijverheid, middelen van vervoer en kunstmatige uitvindingen zamen moeten werken. Amerikanen hebben katoen moeten bouwen; Indianen indigo; Franschen hebben moeten weven en spinnen; Brazilianen leder bereiden; en al die grondstoffen heeft men naar bepaalde oorden moeten overbrengen om daar bewerkt te worden.

Hij ontbijt vervolgens. Opdat hij elken morgen zijn brood eten kan, moeten er gronden ontgonnen, bebouwd, bemest en bezaaid zijn; de oogsten met zorg beschermd tegen alle schaden; er moet eene zekere mate van veiligheid geheerscht hebben onder eene ontelbare menigte; het graan moet geoogst, gemalen, tot deeg gekneed en bereid zijn; men heeft ijzer, staal, hout en steen door arbeid in gereedschappen moeten herscheppen; sommige menschen hebben zich van de kracht der dieren, anderen van die des waters moeten bedienen; al hetwelk, op zich zelf genomen, wederom eene onberekenbare hoeveelheid arbeids vertegenwoordigt. Die zelfde man zal den dag niet eindigen zonder het gebruik van een weinig suiker, olie, en van eenig huisraad. Hij zal zijn kind naar school zenden, om onderrigt te erlangen, hetwelk, hoe beperkt ook, onderzoekingen, vroegere studiën en eene schat van kennis veronderstelt, waarvan men zich naauwelijks een denkbeeld kan vormen. Hij gaat uit, en vindt eene geplaveide, goed verlichte straat. Men betwist hem zijn eigendom, hij vindt advocaten om zijne regten te verdedigen, regters om hem daarin te handhaven, regterlijke ambtenaren om het vonnis ten uitvoer te leggen; al hetwelk wederom verkregene kundigheden en gevolgelijk betere inzigten en bestaanmiddelen veronderstelt. Hij

gaat ter kerk; het gebouw is een grootsch bewijs van het menschelijk vernuft, en het boek, dat hij bij zich heeft, een welligt nog grooter. Men verkondigt hem eene zedeleer, men verlicht zijn verstand, men verheft zijn hart: maar om dat alles te kunnen verrigten, heeft een ander in boekerijen, op hoogescholen, alle bronnen van menschelijke kennis moeten raadplegen. Gaat onze timmerman op reis, zoo vindt hij, dat, om hem tijd en moeite te besparen, anderen den grond gelijk hebben gemaakt, valleijen opgehoogd, bergen afgegraven, rijtuigen op ijzeren sporen gesteld, paarden- of stoomkracht aan zich dienstbaar gemaakt.' Er bestaat alzoo een ondenkbaar verschil tusschen de *genietingen*, die elk mensch, de armste niet uitgezonderd, van de maatschappij erlangt, en die, welke hij zich zelven zoude kunnen verschaffen, indien hij aan eigene krachten ware overgelaten. Ondertusschen, en dit is hier geenszins het minst opmerkelijke der zaak, heeft onze handwerksman al die diensten betaald met zijne wederdiensten. Ieder, die voor korter of langer tijd voor hem arbeidde, geniet zijne belooning of heeft die ontvangen, en dit alles zonder afspraak, zonder rekening, zonder tusschenkomst van wetten of regering, ja, dikwerf ten spijt daarvan, in de meest mogelijke orde en als ware het van zelf. Bestaat hier niet eene wonderbare zamenwerking van daadzaken en omstandigheden, die eene hoogere leiding verraden, en door geene menschelijke wijsheid vooraf bepaald of geregeld zouden kunnen worden? Verlangt men sterker bewijzen voor eene *natuurlijke* regeling der maatschappelijke verschijnselen? Ziet de wereldstad! 'Een millioen menschelijke wezens wonen hier, die allen binnen weinige dagen sterven zouden, indien niet levensbehoeften van allerlei aard er henen vloeiden. Onze verbeelding staat ontzet bij de voorstelling der onmetelijke hoeveelheid voorwerpen, die morgen door deze poorten moeten binnenkomen, zoo niet het leven der bewoners gevaar zal loopen, om, bij vertraging, te eindigen in de stuiptrekkingen van hongerdood, oproer en plundering. En toch slapen allen, zonder dat het denkbeeld van dit vreesselijk vooruitzigt een oogenblik hunne rust kan storen. Van eene andere zijde hebben geheele landstreken heden, zonder zich te zamen daartoe te verbinden of te verstaan, gearbeid om

de groote stad van het noodige te voorzien. Hoe komt het, dat iedere dag het genoegzame, niets meer en niets minder, op die reusachtige markt aanvoert? Welke is dan toch de vernuftige en geheime magt, die met verwonderlijke regelmatigheid die zamengestelde bewegingen bestuurt, eene regelmatigheid, waarop iedereen zoo onbedachtzaam vertrouwt, ofschoon het om leven en welstand te doen is?'[1]. Die magt is geene andere dan de zoo gelaakte *vrijheid der handelingen*, dan het zoo luide veroordeelde *eigenbelang* der menschen. Vrijheid der handelingen verschaft der maatschappij alzoo voordeelen, vereenigt de schijnbaar tegenstrijdigste en meest uiteenloopende zaken, hecht de schakels, waaruit de groote maatschappelijke keten bestaat, onverbreekbaar te zamen en werkt dus van zelve datgeen uit, wat sommigen door kunstmatige middelen willen bereiken, die hen echter hoe langer hoe verder van den regten weg doen afdwalen. Maar die vrije handelingen worden bestuurd door het den mensch ingeschapen beginsel van *eigenbelang*! Het woord alleen, gelijk wij zagen, baart den *socialisten* afschuw. Hebben zij echter wel eens nagedacht, of niet de mensch zoodanig geschapen is, dat hij het genot zoekt en de moeite vliedt; of niet, evenzeer als uit dat beginsel alle maatschappelijke nadeelen voortspruiten, daaruit ook alle maatschappelijke voordeelen ontspringen, omdat voldoening van behoeften en vermijding van smart de drijfveêren van den mensch zijn? Heeft het niet eene Hoogere Wijsheid behaagd in den sterveling de *behoeften* en hare gevolgen, evenzeer als de *vermogens* en hunne gevolgen te leggen, en daardoor het *eigenbelang* te scheppen, hetwelk niets anders is dan eene *natuurlijke aandrift tot zelfbehoud* en *zucht om zich te ontwikkelen*? De sociale hervormers meenen die vragen ontkennend te mogen beantwoorden. Zij hebben het werk Gods beschouwd en gezien dat het *niet* goed was. Zij zullen een verkeerd en misdadig beginsel bij Decreet afschaffen en daarvoor een beter en edeler in de plaats stellen; het *punt van eer*, of *aantrekking* en *associatie*. Maar zoude dit den wetgever mogelijk zijn? Voorzeker, daar hij zich im-

1 Staathuishoudkundige drogredenen. Utrecht, 1847. Iste Serie. Hoofdstuk XVIII.

mers wel in staat moet gevoelen om de menschelijke natuur te veranderen, hem zijne eigene krachten te ontnemen en vreemde te geven! - Indien de wetgever echter het onmogelijke vermogt, zoude men dan nog zeker zijn, dat, in de naar nieuwe beginselen hervormde maatschappij, het eigenbelang niet een hoofdrol zoude blijven spelen; zijn onze hervormers zich zelven bewust, of het niet bij hun eigen streven ten grondslag ligt, ja, welligt bij sommigen, eene al te groote rol speelt?

Wanneer men echter ook dit alles in het midden laat, zoo blijkt ligtelijk het ongehoorde gewigt van de taak, die de sociale hervormer heeft te vervullen, en wij gelooven gerust te mogen zeggen, dat zij tot verwezenlijking hunner plannen van twee geheel onmogelijke vooronderstellingen uitgaan: de eerste, dat de maatschappij, zoo als zij zich die denken, door onfeilbare en met bovenmenschelijke wijsheid toegeruste wezens zal bestuurd worden; de tweede, dat de groote menigte zich door hen zal laten besturen. Om toch tot het laatste te geraken, zijn er slechts *twee* middelen: het *geweld*, of de *algemeene toestemming*. Indien men nu bewijzen kan, dat het eene even onmogelijk is als het andere, zoo blijkt er van zelfs uit, dat elke vestiging der maatschappij, op andere dan hare natuurlijke grondslagen, eene hersenschim is. Wat het geweld betreft, indien de sociale hervormer zich ook over het denkbeeld der regtvaardigheid konde heenzetten, zoo zoude hem daartoe gewis de magt ontbreken. Indien zelfs de magtigste alleenheerscher, zoo als bij voorbeeld de keizer van Rusland, eens de proef wilde nemen, om, gelijk Rousseau zegt, de *zedelijke* en *natuurlijke aanleg* van zijn volk te veranderen, is het zeer waarschijnlijk, dat hij spoedig eenen opvolger zoude krijgen, die zich juist niet aangemoedigd zoude gevoelen om de proeve voort te zetten. Wat het tweede middel, de *algemeene toestemming*, betreft, zoo kan die op tweëerlei wijze verkregen worden: door *overreding* of door *bedrog*.

Door *overreding*! maar er zijn geene twee menschen, die gelijkelijk over dezelfde zaak denken; hoe zoude dus met mogelijkheid alle menschen, of althans de meerderheid, zich omtrent eene sociale hervorming kunnen verstaan? Dat wil zeggen, hoe zouden ze het eens kunnen worden om eene alge-

heele verandering in hunnen arbeid, hunne ruilingen, hunne huisselijke, burgerlijke en godsdienstige betrekkingen aan te brengen? Het is waarlijk geeneligte taak de menschen voor waarheid te doen aannemen, dat er gedurende vijf duizend jaar een misverstand tusschen God en het menschdom heeft plaats gehad; dat van Adam af tot op den dag van heden, het menschdom op eenen verkeerden weg is, en alleen onder de leiding van eenen hervormer weder te regt kan komen; dat het slechts naar zijne stem heeft te hooren en eene geheel nieuwe rigting aan te nemen, om alzoo tot eene ongekende zaligheid te geraken. Indien gij met dergelijke leeringen optreedt, zullen voorwaar niet velen u gelooven. En, indien men het gelooft, indien men den hervormer volgen wil, wiens stelsel zal men dan volgen? Aan wien moeten de *vrijheidsmannen*, gelijk de Heer Vidal hen met verachting noemt, want het schijnt mode, om *vrijheid* en *vrijgevige gevoelens* wel eens wat ruw te behandelen, eene hervorming vragen? Welke regeling moeten zij volgen? Die van Fourier, van Cabet[1], van Louis Blanc, van Proudhon, of wel het stelsel van Vidal, dat hij zeer naïf *rationel* noemt, en zelfs *trop rationel pour être aujourdhui possible*[2]? Of wil men, gelijk Vidal elders beweert, dat ieder voor zich zelven *eenig* hervormingsstelsel uitdenke? Is het genoeg om op het papier, of, wat voorzigtiger is, alleen in het hoofd een *onmogelijk redelijk*, of nog liever, een *redelijk onmogelijk stelsel* gereed te hebben, ten einde eene plaats onder de mannen der wetenschap te mogen innemen? Zal de menschheid niet met regt huiverig zijn om den verkeerden weg, den

1 De schrijver van een socialistischen roman, getiteld: ‘Voyage en Icarie,’ waarin hij den lezer met de zonderlingste Arabische Nachtvertellingen bezig houdt. Men zie hierover Scheidtmann, Der Communismus und das Proletariat. Leipzig, 1848, p. 94, sqq.; ook het opstel, Arnold Rüge en de Fransche Socialisten, in het Tijdschrift de Gids, 1847, p. 335. Het socialismus, wat het is en waartoe het leidt, naar het Fransch van A.E. Cherbuliez, door J. Lion, p. 9 volgg. Zijne volgelingen noemen zich ‘Ikarische communisten,’ vereenigen zich in avondbijeenkomsten, uit 20 of 30 arbeiders bestaande, die ‘Cours Icariens’ heeten. Cabet heeft later eene soort van geloofsbelijdenis gegeven, om zijne leer te onderscheiden van die der zoogenaamde ‘Société des travailleurs égalitaires,’ die zich na 1839 in Frankrijk vormde en in hare beginselen veel verder gaat.

2 Men zie over Vidal en zijn stelsel, Bastiat, Journal des économistes, Janvier 1847, p. 106, in het opstel: Organisation et liberté.

zoogenaamden staat van anarchie, vaarwel te zeggen, die men zoo lang gevolgd, waarin men zoo lang geleefd heeft, om eene keuze te doen uit die verscheidenheid van stelsels? Om derhalve de groote menigte te overreden, zal er ten slotte niets dan het laatste middel overblijven: het *bedrog*. Rousseau geeft dit reeds te kennen, maar natuurlijk zonder het woord te noemen. ‘Zietdaar,’ zegt hij, ‘wat ten allen tijde de vaders der volken noodzaakte, om tot eene tusschenkomst des Hemels hunne toevlugt te nemen en hunne eigene wijsheid voor die der Goden uit te geven, opdat de volken, aan de wetten van den Staat, even als aan die der natuur onderworpen, en dezelfde magt erkennende in de vorming des menschen, als in die der maatschappij, het juk van het algemeen geluk vrijwillig zouden dragen en daaraan gehoorzamen. Die hoogste rede, die hem boven den kring der gewone menschen verheft, is die, *welker beslissingen* de wetgever *in den mond der onsterfelijken* legt, om door het Goddelijk gezag hen mede te slepen, die geen menschelijk doorzigt konde overhalen.’ En opdat men zich niet in zijne meening vergissen zoude, haalt hij deze woorden van Machiavelli aan, die zijne denkbeelden verder aanvullen: ‘Mai non fu alcuno ordinatore di leggi straordinarie in un popolo che non ricorresse a Dio perche altrimenti non sarrebbero accettate’[1]. (Er was nooit eenig vervaardiger van nieuwe wetten bij een volk, die niet tot God de toevlugt nam, omdat zij anders niet zouden zijn aangenomen).

Denkbeelden, die men derhalve moeijelijk op eene andere wijze ingang kan verschaffen, moet men in duistere orakeltaal kleeden en als hoogere ingevingen verkondigen. Opmerkelijk is het, hoe de leerlingen dezen raad van hunnen meester volgen. Wij behoeven tot staving hiervan slechts te wijzen op de ‘Cosmogonie’ van Fourier[2] op het zoogenaamde ‘Livre Nouveau’ van Enfantin, het laatste hoofd der Saint-Simonisten, op het ‘Livre de l'humanité’ van den beruchten Pierre Leroux. Anderen, welligt nog geslepener, maar daarom

1 Machiavelli, Discorsi sopra Tito Livio L.I. cap. XI.

2 ‘La cosmogonie de Fourier a aussi ce caractère divinatoire et cette prétention à une seconde vue.’ Reybaud, I, p. 189. Fourier hecht er zelf weinig, gewigt aan (p. 192 ibid). Hoe zoude hij ook voor zich zelven de overtuiging hebben kunnen koesteren, dat er een tijd zoude komen: ‘que le plus mauvais climat, comme Okotsk et Yakoutsk, pourra compter sur huit ou neuf mois de belle saison et sur un ciel exempt de brumes et d'ouragans;’ dat er eene vermeerdering van ‘acide citrique boréal’ (?) zoude plaats vinden, ‘qui combiné avec le sel de mer, donnera à l'eau de mer un goût d'une sorte de limonade, que nous nommons aègresel!!’ - Theorie des quatre mouvements, p. 61-77. Paris, 1808. Het Livre nouveau neemt volgens Reybaud, ‘le ton épique pour épancher sur le monde ses plus mystérieux trésors.’ Vol. I, p. 146.

gewis niet minder bedriegers, hechten hunne denkbeelden aan de meest algemeen erkende godsdienst, die echter naar hunne inzigten wijzigende, gelijk Saint-Simon, met zijn zoogenaamd ‘Nouveau Christianisme,’ terwijl men bij velen getroffen wordt door den toon van gezocht *mysticismus*, waarin bijna alle die leeringen gekleed zijn. De pogingen der sociale hervormers in dien zin, hebben echter slechts ééne zaak geleerd, dat, in onze dagen, niet ieder profeet is die het zijn wil. Men mag zich vrij voor een hooger wezen uitgeven, men wordt door niemand geloofd, noch door het publiek, noch door zijne medestanders, noch door zich zelven.

Vraagt men nu naar de slotsom der redeneringen van Rousseau en van zijne vroegere en latere aanhangers en volgelingen, naar de beginselen, die bijna alle sociale stelsels gemeen hebben? Zij zijn deze: de maatschappij is een tegennatuurlijke toestand, waarin derhalve alles moet geregeld en geleid worden, om niet in de vreesselijkste verwarring en anarchie te verzinken; de mensch is bouwstof, is een bloot werktuig, waaraan men wil, beweging, gevoel en leven moet geven; de wetgever zal dit verrigten, en in den maatschappelijken chaos licht en orde brengen, door het uitvinden van vereenigingen of combinatiën, waaraan hij de menschheid zal onderwerpen; die onderwerping zal plaats hebben door *geweld* of *bedrog* en onder de leuze vrijheid, gelijkheid en broederschap! en de uitkomst van dat alles..... zal zijn, de jammerlijkste afhankelijkheid en schandelijkste slavernij! Is de maatschappij daarentegen des menschen natuurlijke toestand; wordt hij door ingeschapen neigingen, zucht naar gezelligheid en ontwikkeling onweêrstaanbaar daarhenen gedreven; bestaan er eeuwige, onveranderlijke en algemeene beginselen, onafhankelijk

van elke geschrevene wet; is er in de werking dier beginselen orde, wijsheid en vooruitgaande ontwikkeling te bespeuren, die den opmerkzame noodzaakt er de leiding van een Hooger Bestuur in op te merken, dan moeten die wetten het voorwerp der ernstigste onderzoekingen en nasporingen uitmaken. De wetgever zal zich dan in zijne ontwerpen, de regent in de leiding en het bestuur der maatschappij, naar die beginselen hebben te rigten; hij zal ze zonder gevaar en schade niet kunnen veronachtzamen; hij zal der menschelijke ontwikkeling de grootst mogelijke voordeelen verzekeren, door haar zoo veel mogelijk volgens die natuurlijke wetten te laten geschieden.

Het naspeuren dier natuurwetten, dier hoogere beginselen en van hare werking op de ontwikkeling van den mensch en der maatschappij, vormt eene eigene wetenschap, de *Staatshuishoudkunde*. Zoo wijst Bastiat, naar ons inzien, dezer wetenschap hare juiste standplaats aan tegenover de sociale leerstellingen. De eerste als hoofdbeginsel huldigende de meest mogelijke vrijheid in alles en voor allen, de leer van het ‘laissez faire, laissez passer,’ de laatste als zich bewegende op het gebied der denkbeelden en bespiegelingen, de grondoorzaken der maatschappelijke verschijnselen niet opmerkende of veronachtzamende, maar daardoor ook middelen aangrijpende, die, door geene ondervinding gewaarborgd, in teleurstelling en achteruitgang eindigen.

De ware aard der beide scholen zoude welligt het duidelijkste blijken uit de beschuldiging, die zij elkander doen. De socialisten klagen namelijk hunne tegenstanders aan van alles te veel aan den natuurlijken loop der dingen over te laten, van te weinig door menschelijke wijsheid te regelen, terwijl de staatshuishoudkundigen juist uit de inmenging en regeling, door hunne partij voorgestaan, den algeheelen ondergang der maatschappij meenen te mogen voorspellen en alleen in vrije ontwikkeling het levensbeginsel des Staats zien.

Maar, ofschoon wij zagen, dat Bastiat volstrekt geen geloof hecht aan de mogelijkheid eener verwezenlijking, althans op eenigzins uitgebreide schaal, van sociale hervormingsplannen, en wij het hierin volkomen met hem eens zijn, zoo moet

men echter erkennen, dat de leeringen, die wij bestrijden, van meer dan eene zijde de verderfelijkste uitwerkselen hebben te weeg gebragt. Zij hebben ongetwijfeld krachtig medegewerkt, om bij de volken eene algeheele miskenning van het wezen en den aard der maatschappij en der regering de overhand te doen nemen, als die zij meer en meer in staat en geroepen beginnen te beschouwen, om in al hunne behoeften te voorzien en daarvoor te waken. Een en ander mag welligt als een uitvloeisel aangemerkt worden van de alom meer veldwinnende leer der menschelijke niet-verantwoordelijkheid. Het is bekend, dat deze leer, door vele sociale schrijvers met voorliefde wordt beschouwd. Zij vormt den grondslag van het stelsel van Robert Owen, zoo als hij dit in zijne ‘New views of society, or essay upon the formation of human character’ en in de ‘Outline of the rational system’ heeft ontwikkeld. Volgens die leer is de mensch geheel de speelbal van zijn' oorspronkelijken aanleg en van zijne opvoeding, die beiden geheel buiten zijne magt zijn. Hij kan derhalve ook niet voor zijne misdadigste handelingen aansprakelijk wezen. De Staat moet door opvoeding voor de verstandelijke en geestelijke ontwikkeling, door het verschaffen van arbeid of dergelijke middelen, voor den stoffelijken welstand van zijne burgers zorgen, en doet hij dit niet, zoo komt hij zijne verpligtingen niet na, en kan men het den bijzonderen persoon niet wijten, dat hij zich tegen zoodanigen stand van zaken verzet[1]. Op deze wijze worden alle gebreken der bestaande maatschappij aan den Staat, dat is ten slotte aan de regering geweten. Belagchelijk dwaalbegrip! alsof eene regering voortdurend beter of slechter konde zijn dan het volk, waaruit zij genomen wordt; alsof zij in staat zoude wezen voortdurend in aller behoeften te voorzien; voor den jammer en gebreken van elk harer leden aansprakelijk kon worden gesteld. De magthebbenden dragen ondertusschen niet zelden veel bij, om die noodlottige strekking bij het volk uit te breiden. Eene onbeperkte zucht om hun gezag en invloed uit te breiden, zich in alles te mengen, door hunne wijsheid alles te willen

1 Ook Louis Blane is deze gevoelens toegedaan. Organisation du travail, p. 61, sqq.

beslissen, het verderfelijk stelsel alzoo van *albestuur* en *centralisatie*, verlamt eigen kracht bij het volk, terwijl zij zich van den minsten voorspoed, dikwerf ten spijt hunner maatregelen geboren, de eer bij uitsluiting toekennen. Dan toch hoort men gestadig herhalen, dat het een gevolg is van de wijsheid der regering, van de ijverige bemoeijingen van het bestuur, van den beschermenden invloed van dezen of genen tak van wetgeving, dat de nijverheid bloeit, de koophandel toeneemt, of de landbouw zich uitbreidt. Het volk moet zoo doende in den waan geraken, dat de regering door haren invloed in staat is, de natuur der dingen te veranderen en naar believen het goede of het kwade te schenken; het moet wel leeren al źijn geluk van boven, van de regering te verwachten, even als het Joodsche volk het manna uit den Hemel. De meer gegoeden verwachten van haar posten en ambten, de mindere kringen vast werk en verzekering der dagloonen, de armen, luijaards en bedelaars armentaxen en onderhoud. En al deze aanspraken worden ten laatste als zoo vele verkregen *regten* beschouwd. Het groote levensbeginsel van elke welgeordende maatschappij, dat iedereen, arm of rijk, aanzienlijk of gering, voor eigen onderhoud en bestaan moet zorgen, wordt hoe langer hoe meer miskend. Men gelooft, dat de Staat de middelen van bestaan tot in het oneindige kan vermeerderen, door in de gedaante van dagloonen en winsten uit te betalen, wat hij natuurlijk in belastingen ontvangen moet. Eigen voorzorg, *energie* en werkzaamheid verdwijnen geheel; men steunt op den onderstand van anderen, van de regering, en het is derhalve ten slotte niets anders dan *afhankelijkheidszin*, die alle klassen beheerscht. Kan nu de regering op den duur niet aan al die door haar opgewekte verwachtingen voldoen, zoo gaat het haar, zegt Bastiat, als zekeren dorpsgeestelijke in zijn vaderland. Gedurende de eerste jaren namelijk, die hij op zijne standplaats doorbragt, viel er geen hagel in de gemeente, en hij wist nu zijne eenvoudige dorpelingen te overtuigen, dat dit een gevolg was van zijne gebeden. Dit ging goed, zoo lang het niet hagelde, maar terstond toen deze ramp trof, joeg men hem weg en zeide: dat is kwaadwilligheid, dat gij het onweder over ons hebt laten losbarsten. Het is

natuurlijk, dat hij, die zich de verdienste van het goede toeschrijft, ook verantwoordelijk wordt voor het kwaad dat er gebeurt. Dit is dan de oorzaak, dat, wanneer de regeringen aan gestadig dringender en luider herhaalde eischen niet voldoen, zulks ontevredenheid en misnoegen opwekt, die met omverwerping van het bestaande gezag eindigen, terwijl men onder eenen nieuwen, meer vrijzinnigen vorm, dezelfde gebreken weder ziet voortduren. Er blijkt hieruit overtuigend, hoeveel verstandiger en voorzigtiger een bestuur handelt, dat den kring zijner verantwoordelijkheid zoo naauw mogelijk beperkt, en door het verleenen der meest mogelijke vrijheid aan de ontwikkeling van elken staatsburger, de verantwoordelijkheid van dezen voor eigene daden en handelingen uitbreidt. Het omgekeerde stelsel heeft echter zoo diepe wortelen geschoten, men is zoo verre van den natuurlijken weg afgedwaald, dat men waarlijk niet te spoedig eenen anderen kan inslaan, om voor algeheelen ondergang behoed te blijven. De regeringen en de volken bevinden zich in een *dilemma*. Zij moeten kiezen tusschen de beginselen der staatshuishoudkunde of van het socialisme. Beiden beoogen eene maatschappelijke hervorming, maar de middelen die zij willen aanwenden staan lijnregt tegen elkander over. De eerste vraagt vernietiging van alle voorregten en monopoliën, afschaffing van alle nuttelooze betrekkingen, vermindering van alle buitensporige jaarwedden, zoo veel mogelijke vermindering der staatsuitgaven, herziening van het belastingstelsel. Op deze wijze zal men meerdere veiligheid aan personen en eigendommen schenken en de kapitalen doen toenemen, welk laatste het eenige middel is, om door vermeerderde nijverheid aan de arbeidende volksklassen eene betere toekomst te verzekeren; want, en deze waarheid *kan niet genoeg herhaald worden*, het geluk der mindere kringen hangt geheel af van den voorspoed der aanzienlijken.

Dit stelsel gaat *veilig* en *zeker*, maar het heeft één nadeel, waarop wij vreezen dat het welligt in onze dagen schipbreuk zal lijden, dat het namelijk tijd, omzigtigheid en kennis vordert, om langzamerhand en zonder schokken toegepast te kunnen worden.

De sociale stelsels daarentegen beloven regtstreeksche en

dadelijke verbetering. Zij beloven welstand aan alle klassen, dat wil zeggen, vermeerdering van genietingen en vermindering van arbeid, en om dat wonder uit te werken, wil men uit de schatkist en uit de *te hooge* winsten der fabrikanten en eigenaars de te *lage* dagloonen aanvullen. Bij deze ligt dus het denkbeeld ten grondslag, dat het bestaande kapitaal door tusschenkomst der regering beter moet verdeeld worden, en dat de belangen der arbeidende klassen in strijd zijn met die der meergegeoeden. Zij komen bijna allen overeen in de veroordeeling van het groote beginsel der staatshuishoudkunde, de *vrije mededinging*. Dit, als de maatschappij ten verderve rigtende, wordt op de hevigste wijze beschuldigd van al die rampen te veroorzaken, die men, vooral in gewesten waar de fabrieksnijverheid eene groote uitbreiding erlangde, maar al te dikwerf ziet plaats grijpen. Onder hare bestrijders munt vooral de befaamde Louis Blanc uit, wiens veel besproken geschrift 'Organisation du travail' uiterst rijk is aan zinsneden, als: 'la concurrence est pour le peuple un système d'extermination' (p. 41), 'le lâche et brutal principe de la concurrence' (p. 67), en die zelfs zoo ver gaat van den arme alle spaarzaamheid te ontraden, daar die spaarpenning slechts eene 'proie réservée à la concurrence' is (p. 72). Anderen, wier meer gematigde taal betere waarborgen schenkt voor de zuiverheid hunner bedoelingen, zijn het in beginsel met hem eens[1]. Te zamen met deze denkbeelden gaat de bewering van te groote voortbrenging[2], wederoprigting der gilden, ge-

1 Fourier, Théorie des quatre mouvements, edit. 1808, p. 352 suiv.

2 Sismondi, Nouveaux principes d'économie politique, Liv. IV, Ch. V, en ook Malthus geloofden aan dit *spooksel*, maar het geheel ongegronde van deze vrees blijkt volkomen uit de théorie des débouchés van Say. Hierin toch leert hij, dat voortbrengselen ten slotte steeds met andere voortbrengselen worden betaald, en er dus eigenlijk nooit genoeg kan voortgebragt worden, daar elke voortbrenging in den grond eenen uitweg opent tot afzet van andere voortbrengselen. Traité, etc. Ch. XV. Men zie hieromtrent ook Rossi, Cours d'économie politique. Paris 1843, Vol. II, p. 221 sqq. Travers Twiss, View of the progress of political economy in Europe. London, 1847, p. 240, zegt van deze leer van Say: 'his most glorious distinction is that, of having demonstrated as a positive and practical truth what hitherto appeared as a philosophic Utopia' (namelijk het belang dat alle volken, ten gevolge van dit stelsel van voortbrenging bij vrede en vrijheid van onderling verkeer hebben). Men kan dit stelsel geenszins als valsch beschouwen door de tijdelijke ophoopingen, die men soms op eene markt ziet plaats grijpen, en die door de Engelschen *gluts* genoemd worden. Deze toch spruiten eigenlijk voort uit *ongelijkheid in de voortbrenging*, hetzij ten gevolge van verkeerde handelsstelsels, hetzij ten gevolge *van onkunde* bij de voortbrengers. Say toonde dit aan in zijn Traité, Ch. XV, tegen Sismondi. Men zie ook Rossi, o.l. en J. Droz, Economie politique. Brux., 1847, die zich luide voor de leer van Say verklaart, en de ongegrondheid der bedenkingen van Sismondi en Malthus ten klaarste aantoont, p. 28 sqq. Dat onkunde der voortbrengers dikwerf tot verschijnselen voert, die den minkundige aan eene *overproductie* moeten doen gelooven, blijkt uit vele voorbeelden, maar bewijst niets tegen de leer van Say, zeer veel voor die van Dunoyer, Liberté du travail, wanneer hij als volstrekt onmisbaar vereischte van elken voortbrenger eene hooge mate van zaakkennis, *génie des affaires*, verlangt. Vol. II, p. 39 sqq.

wijzigd naar de behoeften van onzen tijd, maar vooral dat van *associatie* of vereeniging. Dit laatste denkbeeld, eigenlijk reeds van Fourier en Saint Simon uitgegaan, en door Louis Blanc slechts gewijzigd[1], heeft in Frankrijk grooten opgang gemaakt. Vraagt men nu naar de waarde van dit beginsel? Bastiat en de économisten antwoorden, dat zij het stelsel van vereeniging geenszins veroordeelen. Hij gelooft zelfs, dat het groote voordeelen aan het menschdom zal aanbrengen, mits men het slechts aan de *vrije keuze* van een ieder overlate en het niet als stelsel toepasse, met *wettelijken dwang* als beginsel, en het *geld der schatkist* als middel. Men mag veel van *vrijwillige associatie* spreken: wanneer men de wet en de belasting te baat neemt, is dit slechts bedrog, want er bestaat dan noch *vereeniging*, noch *wil*. En dit is niet alleen waar ten opzigte van het stelsel van Louis Blanc, maar ook van elke andere gedwongene, bevoorregte of kunstmatige instelling, als gewijzigde gilden, werkinrigtingen, regeling der voortbrenging. Zij eindigen allen met aan een zeker getal begunstigden winsten en voordeelen te verzekeren ten koste hunner medeburgers; winsten en voordeelen, die bij het stelsel des vrijen arbeids aan den ijverigsten en meest oppassenden moeten ten deel vallen. Men wil dan de *mededinging* geheel of gedeeltelijk vernietigen. Maar waarop komt dit eigenlijk neder? Immers op niets anders dan op beperking der *voortbrenging*; verhindering, dat de verbruiker - en de geheele

1 Dit wordt naar onze gedachte niet ten onregte beweerd in de Phalange, 23 Sept. 1840.

wereld behoort hiertoe - zoo goedkoop mogelijk koope; want verminderde mededinging is niets dan *verminderd aanbod*. Geringere voortbrenging en aanbod moeten echter natuurlijk gepaard gaan met *vermindering van arbeid*. Wanneer men echter aan alle kringen vermeerdering van stoffelijken welstand wil verschaffen, zoo dient men te weten, waarin die welstand dan eigenlijk bestaat. Gewis niet in het verdienen van meer geld, maar in beter kleeding, voeding, verwarming, verlichting, onderwijs, enz. Men wenscht dus eigenlijk, dat de werkende klassen meer kleêren, brood, vleesch, hout, turf, enz. zullen erlangen, alle welke artikelen door arbeid moeten verkregen, en door meerder aanbod voor allen verkrijgbaar gesteld worden, en tevens wil men arbeid en aanbod verminderen, ja, sommigen gaan zelfs zoover van de groote hulpmiddelen tot eene goedkoopere voortbrenging, en dus tot een goedkooper leven voor allen, de groote werktuigen, te willen vernietigen! - Grootere ongerijmdheid kan men zich toch wel niet voorstellen! Maar, zal men antwoorden, dit is geenszins de bedoeling. Men wil de voortbrenging niet verminderen, maar regelen. Dat is, met andere woorden tegen, den voortbrenger zeggen: gij verstaat uw eigen belang niet genoeg; de regering of de vereeniging weet en kent uwe belangen beter dan gij zelf[1]. Wij voor ons zijn overtuigd, dat eene dergelijke verzekering niet ligt zal geloofd worden. Volkomen vrijheid van den arbeid en het aanbod, gevoegd bij volkomen vrijheid in de navraag, kan alleen volkomen gelijkheid en de hoogst mogelijke billijkheid tusschen voortbrengers en verbruikers doen plaats vinden, den stoffelijken welstand doen toenemen, het leven zoo goedkoop mogelijk maken, en alzoo *de meest mogelijke voordeelen aan het grootst mogelijk aantal menschen verzekeren*[2]. Het op eene andere wijze te zoeken, is een zoeken naar den steen der wijzen. Het te willen vinden door tusschen-

1 ‘Qui ne sait qu'en général nul ne connait mieux que le propriétaire le parti qu'on peut tirer de sa chose, et que nul ne met plus de diligence à la conserver?’ en deze waarheid, die Say zoo ‘évidente’ noemde, ‘qu'il parait tout a fait superflu d'entreprendre de la prouver,’ wordt toch dikwerf voorbijgezien.

2 Zoo schijnt dan de natuurlijke loop der zaken de maatschappij tot het doel te voeren, 't welk Saint Simon zich althans aanvankelijk voorstelde. Reybaud, I, p. 89, 111.

komst van den Staat, is het dwaasste middel van allen. Men zal de arbeidende, ja, alle klassen op staatskosten laten leven? Maar bedenkt men wel, dat zij den Staat vormen? Men zal hun van het budjet voeden. Maar bedenkt men wel, dat het budjet uit hun eigen vleesch en bloed bestaat?

Er bestaat eene andere bedenking tegen den tegenwoordigen toestand der maatschappij, die alom veel weêrklank vindt. Zij is deze: er zijn menschen die *te veel*, en anderen, die *te weinig* bezitten. Met andere woorden, de wijze, waarop de rijkdommen onder de verschillende klassen verdeeld zijn, is onregtvaardig. Dit is eene klagt of beschuldiging, waarin alle sociale schrijvers overeenkomen en die met de zwartste kleuren wordt voorgesteld. In de te groote ophooping van kapitalen en fortuinen in de handen van weinigen, ziet men een gevolg van die ongelijke verdeeling, die men als eene noodwendige uitkomst beschouwt van de buitensporige winsten, die het kapitaal (de eigenaars) ten koste van den arbeid (de werklieden) verwerft. Hieruit ontstaat natuurlijk de noodlottige leer van den strijd tusschen kapitaal en arbeid, die de vruchtbare zaden van verdeeldheid en haat uitstrooit tusschen twee klassen der maatschappij, die elkander geen enkel oogenblik ontberen kunnen, en die noodwendig eindigen moet in verarming der gegoeden en algeheelen ondergang der lagere klassen. De zaak is te gewigtig om haar niet eenigzins in bijzonderheden te beschouwen.

Vraagt men naar de wezenlijke oorzaken dier zoo gehate maatschappelijke ongelijkheid, zoo gelooven wij haar gedeeltelijk natuurlijke, gedeeltelijk ook kunstmatige te mogen heeten. Tot de eersten rekenen wij het verschil in aanleg, geestvermogens, arbeidzaamheid; hoedanigheden, waarvan de kiemen in iederen mensch verschillend zijn, althans zich geheel verschillend ontwikkelen, en waarin men gewis de hoofdaanleiding zoeken moet tot het verschil in den tijdelijken welstand en de zoo nuttige onderscheiding van die eindeloos vele klassen en standen, welke zich in de maatschappij voordoen. Was de zaak geheel aan deze natuurlijke oorzaken overgelaten, zoo zoude er, bij welligt groote ongelijkheid in het bezit van vermogen, weinig of geene onbillijkheid bestaan. Dat over het algemeen toch den arbeidzame en bekwame meerdere schatten

en winsten ten deel vallen, is een verblijdend verschijnsel, maar men vergete niet, dat die zelfde arbeidzaamheid steeds gevorderd wordt, zal men het verkregen vermogen niet spoedig zien wegslinken en verdwijnen. Blijft de zoon niet voortarbeiden, maar teert hij *in luiheid* op de vruchten van den arbeid zijns vaders, het vermogen zal bezwaarlijk tot het tweede of derde geslacht overgaan, maar in handen geraken van andere meer werkzame leden der maatschappij. Wij voor ons zien in die rustelooze aangroeijing, overgang of oplossing van kapitalen, als vruchten van den menschelijken arbeid, het bestuur eener Hoogere wijsheid, die ook hierin met liefde en regtvaardigheid handelt, daar zij hare zegeningen geenszins, gelijk zoo velen beweren, bij uitsluiting aan sommige bevoorregten schenkt, terwijl anderen, als de *paria's* der maatschappij, gedoemd zijn in jammer en ellende te leven, maar wil, dat voorspoed en geluk voor allen verkrijgbaar zijn, die er met ernst en volharding naar streven. Indien men dit niet aanneemt, hoe zoude men het verschijnsel verklaren, dat zoo velen, die eene uitstekende opleiding genoten, die aanzien en vermogen beërfden, tot de grootst mogelijke nietswaardigheid en ellende afdaalden, terwijl anderen, door eigen inspanning en als ten spijt van een hun vijandig lot, uit de onbeschaafdste en laagste klassen tot mannen opgroeiden, die door vermogen, aanzien en verdiensten ware paarlen zijn geworden aan de kroon der menschheid?

Wat betreft de te groote winsten van het kapitaal ten koste van den arbeid, zoo spruit deze beschuldiging voort uit gebrek aan diepere zaakkennis en juistere nasporing der daadzaken. De winsten toch van kapitaal en arbeid zijn geenszins willekeurig, maar aan onveranderlijke beginselen onderworpen. *Aanbod en navraag* spelen ook hier eene hoofdrol. Naarmate er meer kapitaal wordt aangeboden, in verhouding tot de navraag, vermindert de winst er van, evenzeer als bij grooter aanbod van handen, in verhouding tot de navraag, de winst van den arbeid afneemt; bij schaarschte van kapitaal daarentegen vermeerdert, onder gelijke omstandigheden, de winst, even als verminderd aanbod van handen de dagloonen doet stijgen. Hoe juist het beginsel van aanbod en navraag, in dezen door Smith gesteld, zijn moge, zoo ziet men echter,

dat het alleen gedurende zekere tijden en onder bepaalde omstandigheden waarheid kan zijn, terwijl als *vaste regel* de leer van Ricardo geldt, dat de meerdere of mindere winsten van het kapitaal bepaald worden door die van den arbeid, welke laatsten op den duur geregeld worden door de grootere of geringere kosten in de voortbrenging der eerste levensnoodwendigheden. Het is hier echter geenszins de plaats, hieromtrent in een meer uitvoerig onderzoek te treden, daar het ons genoeg is aan te toonen, dat de winsten van het kapitaal, over het algemeen genomen, inderdaad sterk verminderd zijn. Men kan dit wel niet regtstreeks, maar toch met vrij groote naauwkeurigheid uit de geschiedenis der geldrente leeren. Men mag namelijk, gelijk Adam Smith te regt zegt, als regel aannemen, dat overal, waar men groote winsten door middel van het geld kan verkrijgen, men doorgaans eene hooge intrest zal geven, om er zich van te kunnen bedienen, gelijk men omgekeerd eene mindere rente zal geven, indien men slechts geringe winsten kan bedingen. De toe- of afneming van de intrest van het geld kan ons dus een denkbeeld geven van de winsten van het kapitaal. Smith berigt ons verder, dat de wettelijke geldrente in Engeland, gedurende het tijdperk van Hendrik VIII tot Elisabeth, omstreeks 10 pCt. bedroeg. Onder Jacobus I werd zij op 8 pCt. bepaald, kort na de restauratie verminderd op 6 pCt. en onder koningin Anna op 5 pCt. gesteld[1]. Sedert is zij niet aanmerkelijk verminderd, daar wij haar thans op 4 à 5 pCt. mogen aannemen. Neemt men hierbij nog in aanmerking de ongehoorde geldrenten, die dikwerf in de middeneeuwen of in het bloeijendste tijdperk der Romeinsche heerschappij bedongen werden, en bij de geldhandelaars in Cicero's dagen en volgens zijne getuigenis 30 en 40 pCt[2] beliepen, zoo blijkt ook uit cijfers, dat de kapitalen ontzettend vermeerderd en gevolgelijk hunne winsten zeer verminderd zijn. Zal men nu zeggen: juist uit die vermeerdering van het kapitaal blijkt de meerdere voorspoed der groote kapitalisten? Wij antwoorden: uit die ver-

1 Adam Smith, De la Richesse des nations, édition Blanqui. Paris, 1843. Tom. I, p. 121.
2 Brutus leende zijn geld in Cyprus tegen 48 pCt. rente uit. Smith, o.l., p. 127.

meerdering van kapitaal blijkt de meerdere welvaart van het geheele menschdom. Het getal van hen, die eenig kapitaal bezitten, is op eene ontzettende wijze toegenomen, dit leert ons de meerdere verdeeling van den grondeigendom in sommige landen, de steeds grooter wordende sommen, in spaarbanken en dergelijke inrigtingen opgelegd, terwijl die schijnbaar ongehoorde kapitalen, waarover sommigen kunnen beschikken, mede bronnen van geluk voor allen openen. Naarmate toch de maatschappij in beschaving toeneemt, wordt dat gedeelte van het volkskapitaal, 't welk men *vast kapitaal* heet, steeds grooter; in fabrieknijverheid, spoorwegen, kanalen en dergelijke ondernemingen zijn hoe langer hoe grooter kapitalen benoodigd, en zij, die deze ondernemingen bedrijven, zijn diegenen, die als de uitsluitend bevoorregte leden der maatschappij worden voorgesteld. Vergeet men echter niet te veel, dat de ondernemingen en werken, door hunne kapitalen tot stand gebragt, ten nutte der geheele maatschappij strekken? Ziet men niet te veel voorbij, dat groote winsten aanvankelijk door hen behaald, dikwerf door groote gevaren en verliezen worden opgewogen, terwijl derzelver duur meerdere kapitalen aan eenen dergelijken tak van nijverheid doen toevloeijen en dus van zelf de buitengewone winsten verminderen? Wij gelooven, dat, uit het kortelijk hier gezegde, genoegzaam het ongegronde blijken zal der bewering, alsof het kapitaal eene alles verslindende magt ware, die alleen eenige weinigen tot voordeel strekte, die in gestadigen strijd met den arbeid zijn zoude. Zij hebben beiden veeleer hetzelfde belang: rust, orde en vrede, daar dezen alleen het kapitaal kunnen doen toenemen en den kapitalist bewegen, zijne gelden in allerlei takken van nijverheid te plaatsen, hetgeen natuurlijk vermeerderde navraag naar arbeid veroorzaakt. De minste verstoringen der openbare rust werken bijna uitsluitend verderfelijk op den arbeid. Hoe vele kapitalen toch, zonder daarom nog vernietigd te zijn, worden terstond aan den omloop onttrokken, waarbij natuurlijk de arbeid onberekenbare en oogenblikkelijke schade lijdt? Het ongelukkige Frankrijk ondervindt dit thans in de hoogste mate. Kapitaal en arbeid hebben slechts *één onverdeeld* belang. Hoe zoude dit ook anders kunnen zijn! Is het kapitaal niet het levenssap der maatschappij, waardoor al hare

leden bestaan, waarin de arbeid zijn voedsel vindt, maar dat wederkeerig van den arbeid de magtigste middelen tot zijne ontwikkeling erlangt?

Wat aangaat de winst van den arbeid, zoo volgt deze eigenlijk, gelijk wij reeds zeiden, eene tegengestelde rigting van die des kapitaals. Naarmate het laatste toeneemt, wordt natuurlijk de navraag naar handen grooter en de dagloonen rijzen. Dit is de natuurlijke loop der dingen. Hij laat zich echter met nog minder zekerheid aantoonen, dan bij het kapitaal. Indien men zich den toestand der slaven voorstelt, waaruit verre het aanzienlijkste gedeelte der bevolkingen van de staten der oude wereld bestond, aan wie de zwaarste arbeid volstrekt geene winsten opleverde; indien men den toestand en de verdiensten beschouwt der lijfeigenen in de middeneeuwen, en men vergelijkt daarmede die van het *grootste deel* der arbeidende klassen in onze dagen, zoo gelooven wij, dat men bezwaarlijk allen vooruitgang zal kunnen ontkennen. Heeft men toch niet den *mensch* in plaats van het *dier*, den *vrijën man* in plaats van den *slaaf*, den in burgerlijke regten *met allen gelijk staande* in stede van den *regteloozen* zien treden; genieten duizende arbeiders dagelijks in de thans bestaande maatschappij geene voordeelen, die vroeger slechts aan enkelen ten deel vielen? Is onder de ijverigsten en bekwaamsten althans niet eene verbetering van toestand en verhooging van verdiensten te bespeuren? Wij gelooven, dat de bevestiging dezer vragen, die bij eene bezadigde beschouwing der feiten niet achterwege kan blijven, van groote beteekenis is in onze dagen en door velen te zeer wordt voorbijgezien[1]. Men wijst hier echter zonder ophouden op die talrijke en ongelukkige klassen der maatschappij, die bijna uitsluitend van de vaak onwillige hulp hunner medemenschen moeten leven, die, van alle genietingen verstoken, het aanzijn met moeite van den eenen op den anderen dag voortslepen; op dien aandrang naar de fabriekplaatsen, waar men zijne diensten lager en lager aanbiedt, daar het toch beter is iets te hebben dan

1 Het eerste gedeelte van het uitmuntende werk van Charles Dunoyer, De la liberté du travail. Paris, 1845, strekt tot bijna onwederlegbaar bewijs van dezen vooruitgang van het menschdom.

geheel gebrek te lijden. En wie zoude onbewogen dit verschijnsel kunnen gadeslaan? Het bewijst echter niets tegen de feiten, die wij hebben aangevoerd, niets voor ongeoorloofde winsten van het kapitaal, voor strijdige belangen tusschen kapitalist en arbeider, voor het nadeelige der groote fabrieken, voor de noodzakelijkheid tot afschaffing der werktuigen. Zij, die dit beweren, toonen slechts hunne onbekendheid met de ware oorzaken van het verschijnsel, dat hen met schrik vervult. De ware, eenige oorzaak is het verbroken evenwigt tusschen het aanbod van en de navraag naar arbeid. De vermeerdering van kapitaal, hoe aanzienlijk ook, is door de vermeerdering van handen nog overtroffen en heeft deze laatste niet kunnen volgen; derhalve moeten de dagloonen tot op het laagst mogelijke peil dalen, en de ellende der arbeidende klassen gestadig toenemen, totdat het evenwigt weder hersteld is. Men ziet, dat deze kwaal voortspruit uit het beginsel der bevolking, uit de te sterke toeneming eener bevolking in verhouding harer middelen van bestaan[1]. Is dit het gevolg eener tijdelijke ramp, zoo kan en moet men tusschen beiden treden; - is het veroorzaakt door meer algemeene en blijvende omstandigheden, zoo is geene regering, geene wetgeving in staat hierin te voorzien. Onomstootelijk waar blijft de leer van Malthus, dat alleen eene meer zedelijke ontwikkeling van den mensch, zijne meerdere opheffing en veredeling, het ware en eenige middel is tegen deze kwaal. Onderwijs en opvoeding moeten hiertoe worden aangewend, terwijl het verder aan de eigen verantwoordelijkheid des menschen blijft overgelaten[2].

Wij maakten ook melding van kunstmatige middelen, die de natuurlijke strekking tot ongelijkheid onder de menschen vermeerderen en uitbreiden. Deze bestaan geheel in afwijking van den vrijen loep der zaken, in maatregelen der regeringen,

1 Malthus, An Essay on the principle of population. London, 1846, Vol. I.

2 Ongemeen juist wordt dit door Dunoyer, o.l., ingezien, wanneer hij betoogt, dat de verbetering van het lot der arme klassen in hen zelven ligt, en zegt: ‘On a eu le tort de croire à la possibilité de relever les classes inférieures pour ainsi dire sans leur consentement. - Elles ont autant besoin de vertu personnelle que de justice sociale.’ Vol. I, p. 458. Men zie ook in dezen geest Rossi, Cours d'économie polit. Vol. I, in fine.

in wetgevingen op nijverheid en arbeid, in monopoliën en voorregten, in ongelijke verdeeling der staatslasten, in te groote inmenging in de zaken der bijzondere personen. Door alle dergelijke middelen worden de kapitalen geenszins vermeerderd, maar alleen verplaatst en gedwongen om zich in minder voordeelige takken van nijverheid vast te zetten, terwijl zij, bij eene plotselinge verandering van stelsel, daaruit even spoedig verdwijnende, vruchtbare oorzaken worden van nood en jammer onder de arbeidende klassen. Zij strekken verder, om aanvankelijk aan sommige groote kapitalisten en fabrikanten hooge voordeelen te verzekeren, ten koste van de menigte, maar bereiken ook dit doel niet geheel, daar door de hoogere winsten meer kapitaal in dergelijke takken van nijverheid gestoken wordt, dat echter aan andere bedrijven wordt onttrokken, zoodat ten slotte de mededinging de winsten in den bevoorregten tak van nijverheid op den gewonen tax terugbrengt. Door dergelijke middelen wordt het leven duur, de arbeid in het algemeen genomen schaarsch, de armoede vermeerderd, en om haar te lenigen vestigt men armentaxen en vaste bedeelingen; middelen, noodlottiger dan de kwaal, omdat zij haar gestadig uitbreiden. Om daarvan de kosten te vinden, als ook die, welke door een algemeen toezigt en uitgebreid beheer der regering over alle aangelegenheden noodzakelijk worden, zijn menigvuldige en hooge belastingen noodig, die op hare beurt wederom tot klagten en achteruitgang leiden. Ziedaar in korte trekken de kunstmatige oorzaken, die tot ongelijkheid en ontevredenheid in de bestaande orde van zaken moeten voeren. Zij zijn de noodzakelijke gevolgen eener miskenning van het stelsel der économisten: ‘laissez faire, laissez passer.’ - Zal men deze nadeelen kunnen herstellen door eene herziening van het belastingstelsel, door de mindere kringen welligt geheel vrij te stellen en de meer gegoeden hoe langer hoe zwaarder daarin te laten dragen? Indien men de verzekeringen van vele volksvrienden in onze dagen gelooven mag, zal men hiermede veel tot wering der armoede uitrigten, en vordert, wat meer is, de regtvaardigheid dringend een' dergelijken maatregel. Wat toch is onbillijker, dan de mindere kringen, die weinig of geen belang bij het in stand houden der maat-

schappelijke orde hebben (?), lasten te laten dragen, die alleen zij moesten voldoen, wier welstand van het bestaan der maatschappij afhangt? Wij gelooven, dat men, dus redenerende, in verderfelijke uitersten vervalt en weinig te goeder trouw handelt. Wij zien, met het oog op den timmerman van Bastiat, niet in, dat niet allen, de mindere kringen geenszins uitgesloten, belang bij de instandhouding der maatschappij hebben, en dat zij niet, als zoodanig, naar vermogen iets daartoe behooren bij te dragen. Wij zien dit te minder in, in een' tijd, waarin men de staatsburgerlijke *regten* zoo veel mogelijk tot alle klassen wil uitstrekken, en men derhalve daartegen, om consequent te blijven, de *pligten* niet dient te vergeten. Het denkbeeld, om de lasten meer uitsluitend op de gegoeden te laten drukken, komt ons met Bastiat slechts tot zekere hoogte uitvoerbaar en wenschelijk voor, daar men bij de toepassing velen zal aantreffen, die hunne verteringen gaan verminderen, iets, waarvan de nadeelen geheel op de arbeidende klassen vallen. Bovendien is de verwezenlijking van dit beginsel, streng en algemeen genomen, niets anders als de verwezenlijking van socialistische denkbeelden, maar onder eenen wettigen vorm, die niet zoo aanstonds aan elk in de oogen springt. Ontheffing der mindere kringen, en belasting van hen, die *nog* betalen kunnen, maakt natuurlijk den kring der laatsten hoe langer hoe kleiner, en dit voert zeer langzaam, maar zeker, tot het communisme, den staat van gemeenschappelijke armoede, waarin niemand meer belasting betalen kan. - Wij willen met deze bedenkingen ondertusschen geenszins zeggen, dat de lasten thans niet *te ongelijk* verdeeld zijn, dat vooral eene vermindering of afschaffing van sommige accijnsbelastingen, ook in ons Vaderland, niet hoogst wenschelijk is, maar wij willen alleen tegen overdrevene verwachtingen waarschuwen. Wij gelooven, dat eene afschaffing van sommige accijnsen den toestand der arbeidende klassen aanvankelijk zal verbeteren, maar men vergete niet, dat op den duur zich de dagloonen wel weder naar de verminderde behoeften zullen regelen. Men wint echter reeds veel, door bij lagere dagloonen te beter in alle takken van nijverheid met vreemden te kunnen mededingen.

Het is inmiddels zeker, gelijk Bastiat zegt, dat eene wezenlijke verbetering van belastingwezen en ontheffing der maatschappij alleen een gevolg kan zijn van een geheel vereenvoudigd en veranderd stelsel, van bezuinigingen in de staatsuitgaven. Het denkbeeld eener enkele belasting op eigendom of inkomsten is schoon, maar slechts te verwezenlijken bij een zeer laag budjet. Bij eene hooge begrooting ziet men zich wel gedwongen, de toevlugt tot zamengestelde middelen te nemen, die allen treffen en..... zoo weinig mogelijk bespeurd worden[1]. Vandaar, dat bij een hoog budjet de accijnsbelastingen bijna eene noodzakelijkheid worden. Hoe echter zal men het denkbeeld van bezuiniging der uitgaven en verlaging van budjet ooit kunnen bereiken, zoo lang socialistische leeringen de overhand houden? zoo lang men alles van den staat verwacht en deze alles regelen en geven wil? Door elke tusschenkomst toch verheft de Regering *bijzondere diensten* tot *openbare*, onttrekt ze aan de zoo *vernietigende mededinging*, verheft ze tot monopolie, en noodzaakt ze veel duurder te betalen. Zoo beperkt men het gebied der vrijheid en vergroot het veld der belastingen. Men kan het getal der ambten niet vermeerderen, zonder tevens dat der ambtenaren te vergrooten. En daar ieder zijn bestaan van staatswege wil verzekerd zien, moet deze ondernemer van alles worden. De Staat zal, in zijne werkplaatsen, de fabrieknijverheid uitoefenen; in zijne landbouwende koloniën den landbouw bedrijven; door zijne ambtenaren den handel besturen; door zijne banken als bankier en betaalmeester handelen, ja zelfs als algemeene ondernemer van alle schouwburgen optreden! En door dergelijke middelen denkt men in alles orde en eenheid te bevorderen, de vernietigende concurrentie tegen te gaan, het onregt te doen ophouden, de kapitalen te vermeerderen, de belastingen te verminderen en aan allen het noodige te verzekeren, langs dezen weg eener algeheele vernietiging der individuële verantwoordelijkheid, denkt men de *vrijheid* te verwerven!..... Heerlijke zon der vrijheid, wier bezielend licht men in onze dagen nog zoo weinig kent, dat men er den

1 Zoude dit welligt niet uit den naamsoorsprong blijken? De vroegere Fransche benaming voor accijnsen was *gabelles* en stamde af van het Italiaansche *gabbare-ingannàre-farsi beffe*, bedriegen, misleiden, om den tuin leiden (*attraper*).

bleeken gloed eener walmende toorts voor neemt; heerlijke zon der vrijheid, wanneer zult gij in vollen luister door de nevelen heenbreken, die ons werelddeel overdekken?

Er is ten slotte uit de leeringen van het Communisme en Socialisme een denkbeeld uitgegaan, dat de geheele maatschappij met vernietiging bedreigt, door haar in hare levensbeginselen zelve aan te tasten. Wij bedoelen het denkbeeld, dat men niet langer de heiligheid en onschendbaarheid van den eigendom aanneemt. Men weet, dat Babeuf[1] in zijne Decreten verkondigde: ‘dat het volk niet rusten zoude dan na de verdelging van een bestuur (het toenmalig *Directoire*), dat de ongelijkheid en den *eigendom* beschermde;’ dat hij in art. 17 de verdeeling der goederen verkondigde en zijn zoogenaamd *Décret économique* alle erfopvolging afschafte, mede, volgens velen, een der meest gehate middelen, om eene eeuwige ongelijkheid en nadeelige ophooping van kapitalen te bewerken. Het is bekend, hoe Saint-Simon[2] en zijne volgelingen dezelfde leer huldigden en die, door afschaffing van het bijzonder erfregt, ten uitvoer wilden brengen, terwijl Robert Owen, in Amerika, eene maatschappij poogde te stichten, waar de verwezenlijking van dit beginsel tot hare onmiddellijke oplossing leidde. Het is bekend, hoe schrijvers

1 Men zie over hem en zijn afschuwelijk hervormingsplan of liever over zijne Communistische zamenzwering, Reybaud, vol. II, p. 358, sqq. Thiers, Histoire de la Révolution, Tom. VIII, p. 57-58, 66, sqq. IX, p. 22. Hij werd met zijn' medepligtige Darthé, 6 prairial (25 Mei) 1797, ter dood gebragt. Zijne leeringen zijn ondertusschen in de laatste jaren in Frankrijk op alle mogelijke wijzen verspreid, zoowel door dagbladen als de *Moniteur Républicain* en *l'homme libre*, die er openlijk voor uit kwamen, dat zij eene gemeenschap van goederen verlangden, *zoo als* Babeuf *die geleerd had*; alsook in ontelbare *Clubs* en geheime genootschappen, zoo als dat der *Droits de l'homme*, dat, na 1834, eene afdeeling telde onder de zinspreuk: *Vernietiging van den eigendom*. (Zie Birch, Het leven van Lodewijk Philips, uit het Hoogduitsch, door D. Veegens, Dl, IV, p. 54, sqq. Verder in de Société des Familles en Société des Saisons. Men zie vooral de hoogst merkwaardige en schrikbarende geloofsbelijdenis, die elk nieuw lid bij zijne opname in laatstgenoemd genootschap moest afleggen, bij Hermes, Geschichte der letzten fünf und zwanzig Jahre, Th. III, p. 771, en Capefigue, L'Europe depuis l'avénement de Louis-Philippe, Tom. X, p. 50, sqq.

2 Saint-Simon stelde als beginsel ‘tout bien est bien de l'église’, hetwelk door zijne volgelingen uitgebreid en in toepassing werd gebragt. Reybaud, I, bl. 93, 105, 119. Zij verlangden in hun Manifest van 1 October 1830, ‘la destruction de l'heritage.’

van verdiensten deze noodlottige denkbeelden onder alle standen der maatschappij hebben uitgestrooid, en hoe zij als een welig zaad onder die talrijke klassen, vooral in Duitschland en Frankrijk, zijn ontkiemd, die bij eene algeheele omkeering meenen niets te kunnen verliezen, maar alles te winnen. Wie beeft niet voor de toekomst eener maatschappij, waarin een Proudhon met scherpzinnige geleerdheid over den grondslag aller maatschappelijke zamenleving de noodlottigste twijfelingen oppert[1], wanneer hij verklaart, *dat eigendom diefstal is*; wanneer hij den eigenaars toeroept: ‘Siddert, wanneer uwe minderjarigen (de proletariërs) zich zelven mondig verklaren. Wekt ons niet op tot uitbarstingen van vertwijfeling, want mogt het ook aan Uwe soldaten gelukken ons te onderdrukken, gij zoudt toch niet tegen ons laatste hulpmiddel bestand zijn. Dit is niet koningsmoord of sluipmoord, niet gif of brand, niet het ophouden met arbeiden of het verhuizen naar vreemde gewesten, niet opstand en zelfmoord; het is iets veel vreesselijkers en krachtigers; iets, waarin al het genoemde te zamen treft:’ wanneer men diezelfde leeringen, kan het zijn, nog onbeschaamder in Duitschland door een' Droncke, Engels, Weitling[2] en anderen hoort herhalen en luide in volks-

1 In zijn werk: Qu'est ce que la propriété? ou récherches sur le principe du droit et du gouvernement, Paris 1840.

2 Men zie over deze HH. G. Scheidtmann, Der Communismus und das Proletariat, Leipzig 1848. Een geschrift, vooral gerigt tegen eenige Duitsche volksboeken en bladen, waarin de afschuwelijkste leeringen verkondigd worden. Wilh. Weitling is schrijver van een communistisch werk, getiteld: Garantie der Harmonie und Freiheit, Vivis 1842. - Droncke schrijft in een werk Berlin 1846, alle gebreken der maatschappij aan het eigendomsregt toe, en leert, dat tot opheffing daarvan twee middelen overschieten, ‘die Waffen der Critik’ en ‘die Critik der Waffen,’ die de toekomst mogelijk beiden zal moeten aanduiden, ‘Denn die Praxis des Jahrhunderts greift zu materiellen Mitteln, wenn die blosse Ueberzeugungen, die blosse Theorie nicht mehr helfen will.’ - Verder behelzen de geschriften dezer Duitsche HH. de ongerijmdste denkbeelden over de meest gewone maatschappelijke onderwerpen, zoo als over den handel, over het geld (men noemt het: *verächtliches Metall; Ausfluss der Hölle; Unnütze Schlache*!!); over den *wissel* en het *wisselregt* (men stelt het gelijk met *valsche munt*!!); en welligt moet men zich hierover minder verwonderen, wanneer men niet minder stuitende ongerijmdheden door Duitsche hoogleeraren hoort verkondigen. Zoo beweert Röder, (Grundzüge des Naturrechts oder der Rechtsfilosofie), dat ieder burger *regt* op arbeid heeft, en voegt er bij: ‘Er soll auch Arbeit finden. Die Gesellschaft ist schuldig ihm dazu zu helfen und dafür einzustehen dass er von seiner Arbeit zu leben im Stande ist.’ Hij verzekert ten slotte, dat de bereiking hiervan, ‘hauptsächlich durch den Staat vermittelt werden muss, wie Louis Blanc fodert. Diess (zegt hij) ist wohl keine Frage, so ungemein schwierig diess auch seyn wird,’ p. 276. Zoo schreef ook onlangs Dr. Karl Vollgraff, Professor der Rechte zu Marburg, een werkje, onder den wijdloopigen titel: ‘Von der über und unter ihr Naturnothwendiges Maas erweiteten und herabgedruckten Concurrenz in alle Nahrungs- und Erwerbszweigen des bürgerlichen Lebens, als die nächste Ursache des allgemeinen, alle Klassen mehr oder weniger drückenden Nothstandes in Deutschland, insonderheit des Getreide-Wuchers.’ (??) Darmstadt 1848. Korenopkoopers (*koorenotters*?) en Spoorwegen zijn de schrikbeelden, waartegen men hier te velde trekt!!

schriften verkondigen, dat ieder, die eigendom erft of op eenige andere wijze verkrijgt of aan zich trekt, *gestolen goed* bezit; dat het beginsel van vrije beschikking over die goederen, door den vrijen handel, een stelsel van *vrije leugen* behoorde te heeten; dat de winsten, in handel en nijverheid verkregen, slechts *de opgehoopte levensregten der proletariers zijn*, die door de eigenaars worden verzwolgen. Wie beeft niet voor de maatschappij, waar zelfs zij, die in hunne redeneringen veel minder ver gaan, die, in navolging van Fourier, de heiligheid van den bijzonderen eigendom, althans tot zekere hoogte, blijven erkennen, echter van geheel verkeerde beginselen over den waren oorsprong van het eigendomsregt uitgaan?

Dit is ondertusschen het geval en wij vinden den eersten oorsprong dier onjuiste denkbeelden, even als van die omtrent maatschappij en regering, bij Rousseau. Is de maatschappij een tegennatuurlijke toestand, het gevolg eener overeenkomst, eene uitvinding in het brein des wetgevers opgekomen, overeenkomst, die daarenboven den grondslag uitmaakt van alle andere maatschappelijke regten, zoo moet het eigensdomsregt mede wel eene *bloote overeenkomst* zijn, en ook *niet van de natuur komen*. Robespierre, die even als zijne medestanders, geheel doordrongen was van de leeringen des Geneefschen wijsgeers, zeide dan ook: ‘Burgers! ik wil u in de eerste plaats eenige artikelen voorstellen, onmisbaar tot voltooijing uwer *theorie* over den *eigendom*. Dat dit woord niemand verontruste! Lage zielen! die alleen het goud telt, ik zal niet aan uwe schatten komen, hoe onzuiver hunne bron ook zijn moge! Ik voor mij was liever geboren in de hut van Fabricius dan in het paleis van Lucullus,’ enz.

Het is opvallend, hoe hier, even als bij andere Socialisten,

de woorden *eigendom* en *eigenaar* als gelijkluidend genomen worden met schatten en hoogaanzienlijken, daar het anders niemand ontgaat, dat de hut van Fabricius even goed een eigendom is als het paleis van Lucullus.

Verder zegt Robespierre: ‘de vrijheid is de eerste behoefte van den mensch, het heiligste zijner natuurlijke regten, maar hare grenzen zijn de regten van anderen. Waarom hebt gij dit beginsel niet toegepast op het eigendomsregt, *hetwelk eene maatschappelijke instelling is*,’ enz.

Hij stelt vervolgens zijne beginselen op deze wijze:

Art. 1. ‘De eigendom is het regt, dat elk burger heeft, om over dat gedeelte zijner goederen te beschikken, dat *hem door de wet gewaarborgd is*.’

Zoo stelt Robespierre *vrijheid* en *eigendom*, als regten van verschillenden oorsprong, over elkander. Het eene komt van de *natuur*, het andere van *menschelijke instellingen*. Die denkbeelden liggen ten grondslag bij alle socialistische stelsels. Neemt men toch als beginsel aan, dat de eigendom uit de wet ontstaat, dan zijn er even zoo vele wijzen van arbeidsregeling denkbaar, als er wetten op den eigendom te maken zijn. Is het eenmaal aangenomen, dat de taak des wetgevers bestaat in het naar willekeur vereenigen en schikken van personen en eigendommen, zoo kan hij dit op oneindig vele wijzen verrigten. Er zijn thans te Parijs wel vijfhonderd plannen tot regeling van den arbeid, en even zoo vele tot regeling van het krediet in omloop, de meesten lijnregt tegen elkander aandruischende, maar allen uitgaande van dit denkbeeld: de wet schept het eigendomsregt; de wetgever beschikt naar willekeur over den arbeider en de vruchten zijns arbeids. Men ziet alzoo, welk een onbegrensd veld voor de verbeelding der utopisten door deze verkeerde voorstelling van het ontstaan des eigendoms geopend wordt.

Een tweede gevolg is, dat het bij allen de heerschzucht opwekt. De uitvinder van een nieuw stelsel wil niet wachten tot de menschen het goedkeuren en aannemen, want hiermede zoude men veronderstellen, dat het beginsel van handelen in den mensch berust, terwijl het volgens deze stelsels juist bij den wetgever ligt. Hij moet, gelijk Rousseau zegt, de menschelijke natuur kunnen veranderen. Ik moet derhalve

trachten wetgever te worden, ten einde der maatschappij mijne regeling op te dringen.

Alle stelsels eindelijk, die, den waren aard van den eigendom miskennende, dien als eene maatschappelijke instelling beschouwen, loopen noodwendig uit op het hoogste stelsel van privilegiën, of op het volstrektste communisme, naarmate de bedoelingen des uitvinders goed of kwaad zijn. Koestert hij booze voornemens, zoo bedient hij zich van de wet, om eenigen ten koste van allen te verrijken. Wordt hij door menschlievende gevoelens bestuurd, zoo wil hij den welstand algemeen doen worden, en ten behoeve van allen eene wettelijke en gelijke verdeeling van alle voortgebragte voorwerpen maken, ofschoon de vraag blijft, of onder dergelijke omstandigheden *eenige* voortbrenging mogelijk is.

Hoever men met dergelijk verkeerd beginsel gaan kan, heeft men op het Luxembourg kunnen zien! ‘Heeft men daar niet, vraagt Bastiat met verontwaardiging, in het midden der negentiende eeuw, weinige dagen na de omwenteling van Februarij, in naam der vrijheid bewerkt, een mensch, meer dan een minister, een lid van het voorloopig Bestuur, een ambtenaar met hoog en onbeperkt gezag bekleed, onverschillig hooren vragen, of het er bij de verdeeling der dagloonen op aankwam, acht te slaan op den aanleg, de kunde en werkzaamheid van den arbeider, dat is, op den voortgebragten rijkdom, of dat het niet beter zoude zijn, op al die bijzondere eigenschappen en hare gevolgen geen acht te geven, en aan allen voortaan eene *gelijke* belooning te schenken? Eene vraag, die hierop neêrkomt: zal een el laken, door een luijaard aan de markt gebragt, voor denzelfden prijs verkocht worden als twee ellen door een naarstig werkman aangeboden? En, hetgeen alle geloof te boven gaat, die mensch heeft zich voor de gelijkheid der winsten verklaard, wat ook het bedrag van den arbeid zijn mogt, en alzoo, in zijne wijsheid, beslist, dat ofschoon *twee* door de natuur *twee* zijn, zij slechts *één* zouden zijn krachtens de wet.’

Ziedaar waar men toe geraakt met een stelsel, dat de wet sterker is dan de natuur, dat de eigendom alleen berust op overeenkomst en wet.

Geheel anders is het denkbeeld der staatshuishoudkunde

over dit hoogst gewigtig vraagstuk. Volgens haar bestaan de maatschappij, de personen en de eigendommen voor de wetten, en om ons tot het laatste te bepalen, zoo leert zij niet, dat er eigendom is, omdat er wetten bestaan; maar dat er wetten bestaan, omdat er eigendom is. Zij strekt verder die woorden: *eigendom* en *eigenaar*, niet slechts uit tot den grooten kapitalist en grondeigenaar, maar tot het regt, het heilig en onvervreemdbaar regt, dat ieder arbeider heeft op de waarde der door zijn' arbeid voortgebragte voorwerpen. De eigendom is even als de maatschappij, als de persoon, een uitvloeisel van Hoogere Wijsheid, het is een noodzakelijk gevolg van des menschen geaardheid. De mensch wordt *eigenaar geboren*, omdat hij ter wereld komt met behoeften, wier voldoening tot zijn levensonderhoud noodwendig is, met hoedanigheden en vermogens, wier gebruik onvermijdelijk zijn tot voldoening zijner behoeften. Zijne vermogens zijn slechts de uitbreiding zijner persoonlijkheid; de eigendom is de uitbreiding van zijne vermogens. Scheidt men den mensch van zijne vermogens, zoo vernietigt men hem; scheidt men hem van het voortbrengsel zijner vermogens, zoo vernietigt men hem niet minder.

Het eigendomsregt is ouder dan de wet en van hooger oorsprong. De natuur leert het. Zie den wilde, aan wien geenerlei wetten bekend zijn. Hij eerbiedigt de vruchten van eens anders arbeid. Zie de zwaluw, die zich in het rustige bezit van het eigengebouwde nest verheugt. Zie den boom of de plant, die zich door *toeëigening* van gaz en zoutdeelen ontwikkelen. Neem dit verschijnsel van toeëigening weg, zij verdroogen en sterven!

Zoo leeft en ontwikkelt zich ook de mensch door *toeëigening*, terwijl de eigendom niets anders is dan de *toeëigening* tot *regt* verheven *door den arbeid*. Zoodra de arbeid voorwerpen voor *toeëigening* geschikt heeft gemaakt, die dit vroeger niet waren, ziet men waarlijk niet, hoe iemand zou kunnen beweren, dat regtens het verschijnsel der toeëigening ten voordeele van eenen ander dan van hem, die den arbeid verrigt heeft, zou kunnen komen. Maar, daar nu de zucht tot leven en ontwikkeling den sterke zoude kunnen aanzetten om den zwakke te berooven, om alzoo het regt

van den arbeid en zijne vruchten te schenden, is men overeengekomen om dit met vereenigde magt tegen te gaan. De wet is derhalve ontstaan om den eigendom te beschermen. Ziedaar de groote leer van de heiligheid des arbeids en van zijne vruchten, als eerst en eenig ontstaanmiddel van allen rijkdom, die door Adam Smith[1] het eerst met juistheid ontwikkeld is, en door zijne volgelingen moet vastgehouden en verkondigd worden, als de eenige hechte grondslag, waarop het geluk en de rust der maatschappijen gevestigd is.

En leeren zij hierin te veel, overdrijven zij de voordeelen van dit beginsel? Laat ons hiertoe de noodzakelijke gevolgen er van nagaan, en wel in tegenstelling met die van het omgekeerde stelsel. Gelijk het beginsel van eigendom door de wet regtstreeks tot *slavernij* voert, leidt onze leer tot *vrijheid*. Eigendom is dan het regt, om de vruchten van zijnen arbeid te genieten, het regt om te arbeiden, om zich te ontwikkelen, om zijne gaven en krachten aan te wenden naar goedvinden, zonder dat de Staat anders tusschenbeiden trede, dan om misbruik te weren en een ieder in de billijke uitoefening van zijn natuurlijk regt te handhaven. Bastiat verklaart dan ook niet te begrijpen, waarom de voorstanders van een omgekeerd stelsel het woord *vrijheid* op de vanen der Republiek laten staan. Sommigen zouden dit werkelijk door dat van *gemeenschap* (solidarité) hebben willen vervangen en dit was ronder en juister. Alleen behoorde men dan te zeggen *Communisme* in plaats van *gemeenschap*, want eene *gemeenschap* van belangen bestaat, evenzeer als de eigendom, buiten de wet.

Is de eigendom een gevolg der wet, zoo kan men hem, gelijk wij zeiden, op duizenderlei wijzen regelen en schikken. Is hij voor de wet en uit de natuur der zaken, zoo gehoorzaamt hij aan eeuwige en onveranderlijke wetten en regelen, even als de maatschappij en de menschheid, - wetten, die de menschelijke wetgevers slechts behoeven te volgen, die zij zonder stoornis en gevaar niet vermogen tegen te werken. Hieruit volgt geene eindelooze verwarring, maar *eenheid*. Is de eigendom een gevolg der wet, zoo is het duidelijk, dat

1 Travers Twiss, View of the progress of polit. econ. London, 1847, p. 162, sqq. Blanqui, Histoire de l'économie politique, Paris 1845, vol. II, p. 144, sqq.

daaruit de hoogst mogelijke onzekerheid voor allen en alles, zoowel voor het oogenblik als voor de toekomst, ontstaat. Kan een wetgever of regent over de vruchten van onzen arbeid beschikken, wie zal langer uit eigen beweging willen arbeiden? Kan men niet langer op de vruchten zijner inspanning rekenen, wie zal zich langer de moeite tot eenige werkzaamheid geven? Zulk een stand van zaken, waarin vooral Frankrijk en Duitschland gedurende de laatste maanden verkeeren, doet kapitaal en arbeid verdwijnen, zich verbergen, buiten 's lands de wijk nemen, vernietigt alle nijverheid, vermeerdert armoede en jammer, die men te vergeefs door verleidelijke theoriën geheel van de aarde poogde te verbannen. Is het eigendomsregt van hooger oorsprong, zoo vindt men daarin een beginsel van *zekerheid*. Vermeerder en bevestig in de gemoederen van het volk de overtuiging dezer waarheid, dat ieder voor zich zelven verantwoordelijk is, dat ieder in zijne eigene behoeften moet voorzien, maar dat ook ieder op de vruchten van zijnen arbeid een regt heeft *ouder* en *heiliger* dan de wet, dat de wet alleen bestaat om aan allen *de vrijheid van arbeid* en *den eigendom van zijne vruchten* te verzekeren, en gij opent eene toekomst van veiligheid en vrede, die allen arbeid met verdubbelde inspanning zal doen werkzaam zijn, die de kapitalen zal vermeerderen en daardoor de navraag naar arbeid doen toenemen, die, door den mensch op eigen krachten te leeren steunen, hem tot hooger trap zal verheffen, die alleen grenzen kan stellen aan die afzigtelijke kwaal van het pauperisme, die, zoo wij ons niet bedriegen, grootendeels voortspruit uit die verworpene afhankelijkheid, uit dat algeheel gemis van gevoel van eigenwaarde, eigen kracht en eigen energie, dat natuurlijk meer en meer bij hen de overhand neemt, welke men van jongs af gewend heeft op kosten der maatschappij, dat is van hunne nijvere medeburgers, een vadsig en slepend leven te lijden, en tot de Regering naar hulp en onderhoud op te zien. - Het beginsel eindelijk, dat de Staat zelf geen voortbrenger moet zijn, maar de hoogst mogelijke zekerheid en veiligheid aan de voortbrengers schenken, zal noodwendig, gelijk wij reeds zeiden, zuinigheid en orde in de geldmiddelen doen ontstaan; de eenige middelen tot matiger belastingen en betere verdeeling dier lasten. Naar-

mate de Staat nadert tot het stelsel van ‘laissez faire, laissez passer,’ beperkt zich zijn werkkring, dat is, verminderen de *openbare* of *gedwongene diensten*, en breidt zich de kreits der bijzondere werkzaamheden of *diensten* uit; diensten, welke men bij de zoo heillooze mededinging tegen de goedkoopste prijzen kan verkrijgen. De Staat toch, men bedenke dit wel, heeft geene eigene middelen en moet alles van zijne burgers nemen. Wanneer hij zich derhalve in alles mengt, stelt hij de kostbare werking zijner ambtenaren in plaats van de goedkoope bedrijvigheid der bijzondere personen. Indien men, even als in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, erkende, dat de roeping der regering bestaat in het verschaffen der grootst mogelijke zekerheid aan allen, zoude men met eenige millioenen belastingen veel kunnen uitrigten, en voegde men bij dergelijke bezuinigingen bloei van handel en nijverheid, ten gevolge van een *vrij* en *eenvoudig* stelsel, zoo zoude men welligt tot eene enkele, directe, trapsgewijze zich verhoogende belasting kunnen geraken, waarnaar men onder andere stelsels te vergeefs zal trachten.

Heerlijk en eeuwig regtvaardig beginsel des vrijen arbeids en van den wettigen eigendom van deszelfs vruchten! regtvaardig voor allen, maar *vooral* voor hen, die niets dan hunne handen bezitten, die daarmede moeten woekeren en in het zweet huns aans chijnshet dagelijksch brood verdienen. Verstaat men het, heeft men het toegepast? Beide vragen moeten, helaas! ontkennend beantwoord worden. Dat men het niet kent, of, wat op hetzelfde neêrkomt, het geheel miskent, zal uit den loop van dit vertoog genoegzaam gebleken zijn; dat het nog niet is toegepast, is eene waarheid, die de geschiedenis op elke bladzijde verkondigt. Slechts in sommige landen is men, gedurende de laatste jaren, in dit opzigt tot helderder denkbeelden gekomen en de aanvankelijke uitkomsten waren geruststellend en bemoedigend tevens. Groot-Brittannië heeft het voorbeeld gegeven, maar is, volgens de uitdrukkingen van den Heer Bowring[1], alleen nog maar

1 Congres des économistes. Brux. 1847, p. 139 sqq. Men zie vooral het onschatbare werk der HH. Portielje en Vissering, Geschiedenis der Tariefshervorming in Engeland. Amsterdam, 1847. Uit de statistieke opgaven dáár, alsook door den Heer Bowring medegedeeld, blijkt, dat de maatregelen van Peel vermeerdering van invoeren en gevolgelijk ook van uitvoeren hebben te weeg gebragt; de arbeid is vermeerderd en in de eerste levensbehoeften is beter voorzien; voordeelen, die ontegenzeggelijk in het belang van het algemeen, van de groote massa des volks zijn.

den goeden weg ingeslagen, en zal nog ontzettend veel moeten terugkomen van verouderde dwalingen, eer het beginsel des vrijen arbeids gezegevierd heeft. Het heeft nog slechts eene eerste schrede gedaan; het beginsel is er nog in zijne kindschheid. In Frankrijk en Duitschland sluimert het nog geheel. Verbod van invoeren, hooge beschermende regten, formaliteiten van allerlei aard, knellen en drukken daar arbeid, nijverheid en handel op de onnatuurlijkste en verderfelijkste wijze en spruiten alleen voort uit dezelfde miskenning van de heiligheid des eigendoms, als de communistische en socialistische leeringen en pogingen. Voorregten en monopoliën, onder welke gedaante zij zich ook vertoonen, zijn een gevolg van miskenning van het eigendomsregt. Elke tusschenkomst van den Staat in de verdeeling van de vruchten des arbeids, en om sommigen daarin te bevoordeelen ten koste van anderen, is eene soort van socialisme, gelijk een droppel waters evenzeer water is als eene geheele zee. In hooge tarieven en beschermende regten, zoo als Frankrijk vooral die bezit, ligt het beginsel van *socialisme*, daar groote grondeigenaars en kapitalisten daardoor *van de wet* voordeelen verlangen ten koste der arbeidende klassen. Thans willen de laatsten het omgekeerde: *de wet toegepast om den welstand algemeen te maken*, hetwelk niet anders is dan *communisme* en *socialisme*. De beschermende stelsels hebben de heiligheid des eigendoms gevoelige schokken gegeven; de sociale leeringen geven haar nieuwe; het denkbeeld, dat, door tusschenkomst van de wetgeving, in arbeid, handel en nijverheid een middel ontstaat *om de waarde juister te bepalen en de rijkdommen beter te regelen*, was de eerste grondslag van het beschermend stelsel, gelijk hij het is in die duizende stelsels, die elkander thans verdringen. Wat de aanzienlijken vroeger wilden door het tarief, willen de armen thans door andere middelen; maar het beginsel blijft steeds hetzelfde: *aan den een op wettelijke wijze ontnemen, wat men den ander geeft*, uitvloei-

sel eener miskenning van het *eigendomsregt*. Eene door de regering en de wet geregelde plundering van de verbruikers, ten behoeve van sommige voortbrengers, eindigende in algemeene duurte, zal thans welligt vervangen worden door eene dergelijke plundering van allen die iets bezitten, ten behoeve van hen die niets bezitten en te traag zijn zich iets te verwerven; en dergelijke fraaije stelsels wil men laten doorgaan voor dat des vrijen arbeids! Dit is immers waarheid, daar men dagelijks de staatshuishoudkundige school, de voorstanders van den vrijen arbeid, hoort aantasten met de beschuldiging, dat het stelsel, door hen verdedigd, niet die heilrijke uitkomsten oplevert, die zij er van voorspelden? Men bréekt er den staf over, als over eene zaak, die, na algemeene, langdurige toepassing, wel gewikt en gewogen, maar te ligt bevonden is. Men gaat eindelijk zoo ver, van te verklaren, dat het niet dan verwarring, strijd van belangen en achteruitgang te weeg brengt, terwijl wij staande houden, dat deze droevige verschijnselen grootendeels ontspringen, omdat men het slechts gedeeltelijk of in het geheel niet toepast. Men ziet, dat het hier eenen strijd geldt, die alleen door eene naauwkeurige opmerking der daadzaken kan beslist worden, en dat het beweren, alsof het stelsel des vrijen arbeids reeds algemeen toegepast is, een loochenen van alle daadzaken zoude zijn.

Zal het beginsel des vrijen arbeids of van de arbeidsregeling eindelijk zegevieren, of wel, zal er nog een derde beginsel moeten opkomen van (hoe zullen wij het noemen?) vrij goregelden arbeid of geregeld vrijen arbeid, die de beide eersten in zich zal vereenigen, en het heil der menschheid verzekeren? Wij voor ons twijfelen geen enkel oogenblik aan de eindelijke zegepraal van den vrijen arbeid. Zij wordt ons gewaarborgd door de geschiedenis van den trapsgewijzen, hoogst langzamen, maar zekeren vooruitgang des menschdoms; door de hoogere beginselen, waarop het steunt; eindelijk, omdat elke waarheid ten slotte zal zegevieren en wij dit beginsel voor eene volstrekte waarheid houden. Uit dit aatste blijkt dan ook, dat wij voor ons volstrekt niet met hen instemmen, die aan eene toenadering en vereeniging der beide beginselen gelooven. De waarheid is één en kan niet ge-

deeld worden. Vraagt men echter, of de leeringen der staatshuishoudkunde spoedig zullen gevolgd worden, zoo gelooven wij dit ontkennend te moeten beantwoorden, daar zij naar ons inzien veel te eenvoudig, veel te duidelijk, veel te waar zijn, om te kunnen behagen aan zeer velen, die bij de misleiding der menigte te groot belang hebben[1]; aan velen, die geleerd hebben de maatschappij en hare verschijnselen geheel verkeerd te beoordeelen en stelsels te bouwen op onjuiste of onvolmaakte waarnemingen; aan velen, dien gewoonte het tot eene tweede natuur heeft gemaakt, alles van den Staat en niets van zich zelven te verwachten.

De staatshuishoudkunde kan niets doen dan voort te gaan hare leeringen met kracht en klem te verkondigen. Die leeringen blijven steeds dezelfde, en laten zich niet schikken en wenden naar menschelijke hartstogten, inzigten en belangen, gelijk zoo vele der nieuwere stelsels. Wij zien daarin het bewijs voor derzelver zuiverheid en waarheid; hare tegenstanders nemen daaruit aanleiding, om ze van stilstand, gebrek aan ontwikkeling en ongenoegzaamheid voor de behoeften des tegenwoordigen oogenbliks te beschuldigen. Kan men echter ooit uit de nadeelen, voortspruitende uit het niet opvolgen eener leer, wel tot de ondeugdelijkheid der leer zelve besluiten? De staatshuishoudkunde staat hierin welligt, in onze dagen, gelijk met het Christendom. Dit laatste verklaren velen ten eenenmale onvoldoende voor het geluk en de ontwikkeling des menschdoms[2], omdat zijne leeringen gedurende achttien eeuwen geene meer heilrijke vruchten, geene grootere zedelijke hervorming bij het menschdom hebben ten gevolge gehad. De schuld ligt hier echter bij den mensch, niet bij het Christendom.

1 Zeer juist zegt de Heer Sloet, Tijdschrift voor Staatshuishoudkunde. Dl. IV, St. 2: ‘Wat eenvoudig en waar is, moet zich met moeite uit de banden van oukunde en menschelijke bedorvenheid ontwikkelen.’

2 Dit is eene gewone beschuldiging bij de meeste Socialisten. Men zie daaromtrent de denkbeelden van Saint Simon, by Reybaud, Vol. 1, p. 89, 92 sqq. Enfantin, ibid. p. 107, 108, 109. Fourier, ibid. p. 187. Vooral ook Pierre Leroux, in zijn werk: De l'Humanité; bij Reybaud, Vol. II, p. 273, 275 sqq. en nog onlangs Proudhon in eene zijner dolzinnige redevoeringen. Journ. des Débats.

Men moet echter in dergelijke beschuldigingen de drift van den partijhaat opmerken, die welligt buiten magte, om met bondige redeneringen en afdoende bewijzen de eenvoudige waarheden eener wetenschap te weêrleggen, welke haar tot het bereik harer oogmerken steeds in den weg zal staan, haar even gaarne met eenige magtspreuken voor dood en onvruchtbaar zoude verklaren, als zij de verspreiding van haar vijandige leeringen, door het opheffen der staatshuishoudkundige leerstoelen, poogde uit te werken. Ofschoon derhalve, bij eene dergelijke verbittering, de strijd hevig en langdurig zijn mag, eens, wij kunnen, wij mogen er niet aan twijfelen, zullen de groote beginselen der staatshuishoudkunde zegevieren, en de hechtste grondslagen worden voor duurzamen bloei en blijvenden voorspoed der volken.

W.R. BOER.

De Grondwets-herziening en ons Belastingstelsel.

Het kan slechts bij eene oppervlakkige kennis van zaken in een opgewonden brein opkomen, van de grondwetsherziening eene noemenswaardige dadelijke verbetering in onzen financiëelen toestand, eene straks invoerbare en merkbare verligting der belastingen, onder welker druk wij Nederlanders klagen, te verwachten. Zeker is het al vast, dat de gebeurtenissen, welke die heugelijke hervorming onzer staatsinrigting eindelijk aan de starre handen des behouds deden ontvallen, te gelijk aanvankelijk reeds eene geheel tegenovergestelde uitwerking hebben gehad. Zij het ook, dat de omwentelingskoorts, die Europa's aderen doortrilt, op den duur heilzaam zal werken en nieuw veerkrachtig leven aan de oude moeder (gelijk de Amerikanen ons werelddeel noemen) belooft; ze blijft eene kritische ziekte, die begint met de krachten der lijderes te sloopen. En zij het ook, dat wij ons beroemen mogen, dat die koorts bij ons juist zóó veel het bloed heeft opgewekt, als noodig was om de dofheid, die ons had bevangen, weg te drijven, ook ons brengt zij in de eerste phasis van haar verloop - uitputting. De band der staten is gesprongen, en de nieuwe harmonie, welke de vrijgemaakte volken verwachten, wordt voorbereid door dissonanten van veete en vijandschap. Dreigend of wantrouwend wapenen zich de nationaliteiten tegen elkander, deze om zich te doen gelden, gene om zich te verdedigen; het onderling verkeer is gestremd, het wederkeerig goed ver-

trouwen geknakt, de handel verlamd, de nijverheid buiten koers geraakt, de arbeid luttel, de welvaart kwijnende; het behoud des staats eischt buitengewone offers; de maatstaf der belasting is voor elken belaste te groot geworden; de schatkist vraagt ons meer, in den oogenblik dat wij minder afstaan kunnen; en waar al geen buitenlandsche krijg tot voorziening roept, eischt binnenlandsche onrust hier buitengewone inspanning, ginds ongemeene toegeeflijkheid, of verleidt alleen reeds de vrees er voor tot verspilling of zwakheid.

Het beeld is niet vleijend, maar dat het juist is, zal niemand betwisten. En het zou even ijdel als onverstandig zijn, den somberen voorgrond der schilderij door een schitterend verschiet op te luisteren. De donderslag, die is gevallen, moet nog lang over heuvelen en dalen nagalmen. Niet in eens hernemen de vreedzame en regelmatige betrekkingen haren met geweld gestoorden loop. Zoo vele wonden zijn er reeds geslagen, die tijd noodig hebben om te genezen. Zoo veel - om economisch-politisch te spreken - inproductieve consumtie heeft er reeds plaats gehad in deze weinige maanden, dat de Europesche volkerenhuishouding jaren zal behoeven om zich uit de verarming, welke zij heeft geleden, te herstellen. Gelukkig nog de staat, in welks schatkist de breuke, door mindere inkomsten en meerdere uitgaven ontstaan, kan gestopt worden door inspanning, is het ook herhaalde vermoeijende, pijnlijke inspanning. De rijkdom des *volks* is veerkrachtig, want hij ligt zoowel, neen veel meer nog, in zijnen arbeid en zijne geestkracht, dan in zijn stoffelijk kapitaal. Maar beklagenswaardig het volk, waar de schatkist zich niet weet te redden dan door den last, voor het oogenblik te zwaar, op de toekomst over te dragen. Het is beter, dat het volk millioenen schenke, dan dat de staat duizenden leene. Van al de rampen, die Nederland, sedert het als onafhankelijke staat optrad, hebben geteisterd, is geen dieper geslagen, geen smartelijker drukkend tot op verre geslachten geworden, dan het stelsel van schuldenmaken.

Maar wat dan zullen wij bij de hervorming, zoo lang gewenscht, gevraagd, verlangd, gevorderd, geëischt, hebben gewonnen? Die vraag is natuurlijk in Nederland. Wij zijn praktische menschen, cijferaars, cijferaars niet slechts van

onze penningen, die wij winnen en die wij uitgeven, maar ook van het goede, dat wij bekomen of stichten. En de klanken van volkswil, volks-souvereiniteit, volks-regten en -vrijheden, openbaarheid, ontwikkeling der publieke opinie, invloed op 's lands regering slepen bij ons geene geestdriftvolle menigte mede; zij vinden naauwelijks weêrklank bij de meest verlichten onder ons, als de denkbeelden, welke zij vertegenwoordigen, geene dadelijke praktische toepassing hebben, als de bedachtzame rekenaar er zijne slotsom niet uit trekken kan. Verre zij het van mij daarbij te bedoelen, dat onze vaderlanders geene andere vertolking der edelste denkbeelden kennen dan: hoeveel kost het? hoeveel geeft het? - Het is waar, nog andere, hoogere belangen kent en waardeert het volk dan stoffelijke; ook voor andere, voor heiliger zaken wordt het warm, dan de vraag bevat: hoe de staat het best en het zuinigst beheerd wordt? Wanneer wij een blik terugslaan op de beweging omtrent en over de grondwetsherziening, dan zien wij, dat de strijd zich het sterkst geconcentreerd heeft rondom de punten, waar de leuzen godsdienst en onderwijs wapperden. En moge al menigmalen ons oog niet zonder bezorgdheid en niet zonder afkeuring gevestigd zijn geweest op dien strijd voor beginselen, zoo dikwijls hij in partijtwist, of kerkelijke vete dreigde te ontaarden, het doet ons toch goed, dat dáár het terrein van den strijd het digtst bezet was, dat dáár de meesten pal stonden; het getuigt toch voor iets edels, voor iets hoogers, dat al het andere beheerscht in het hart van den cijferenden Hollander, de overtuiging zijns gewetens, en de zorg voor de ontwikkeling van volgende geslachten. Het geeft ons hoop voor de toekomst van Nederland. Maar niettemin zou ik geenszins durven volhouden, dat wij ons bij de herziening onzer grondwet op dat standpunt van volmaaktheid hebben geplaatst, waarop de mensch ‘de deugd om de deugd zelve’ bemint. Zelfs zoude het nog de vraag kunnen zijn, of er wel meer dan één man in ons midden te vinden is, die in gemoede de leus zou kunnen aanheffen: ‘vivent les principes et périssent les colonies!’ Ja, bij die kwestien van vrijheid van godsdienst en onderwijs zelve ligt meer materie op den bodem, dan velen wel willen toegeven. En over het algemeen is ook

nu weder de voornaamste, de eerste en de laatste vraag, welke het Nederlandsche volk zich stelt: ‘Hoe zal het den lande gedijen?’

Eigenaardig staat ook deze vraag, zelfs in hare uitsluitend materiëele beteekenis, op den voorgrond. Het einddoel van het staatsverdrag is, aan de maatschappij, die zich als staat heeft gevormd, zelfstandigheid, kracht en ontzag naar buiten, veiligheid, orde, eendragt en onderlinge hulp van binnen te verschaffen. Om dat tweeledig doel te bereiken, brengen alle burgers iets ten offer van hunne individuëele vrijheid en nemen jegens elkander, jegens de gemeenschap, verpligtingen op zich, die naar billijkheid, volgens ieders vermogens; omgeslagen worden. Over het algemeen kunnen de bepalingen van de regten der burgers slechts weinige zijn. Zijn zij vele en naauwkeurig omschreven, dan is dit een gevolg daarvan, dat zij vroeger miskend waren, en dus thans eenen uitdrukkelijken waarborg behoeven. In den regel behoorden dergelijke bepalingen niet verder zich uit te strekken, dan tot de aanwijzing, hoeveel elk individu van zijne aangeboren vrijheid zal hebben af te staan in het belang des geheels. Van meer beteekenis en naauwkeuriger begrensd zijn reeds de stellige verpligtingen, die óf den burgers, óf der gemeenschap worden opgelegd. Nog menigvuldiger eindelijk en nog enger omschreven de bepalingen van bestuur en beheer, de organiserende regelen, die aan de inerte massa leven en beweging geven.

Nu moge dan eene herziening van het staatsverdrag, als de onze, mede ten doel hebben om vrijheden te verzekeren of te waarborgen, die vroeger miskend of niet voldoende erkend waren, gedeeltelijk ook om de verpligtingen der burgers jegens den staat en van dezen jegens genen duidelijker te omschrijven of nader te regelen, grootendeels moet zij loopen, gelijk zij ook doet, over de organisatie van het staatsligchaam; zij moet strekken om het raderwerk, dat gestremd, verlamd, vervuild was, te reinigen en er door nieuwe, verhoogde veerkracht betere beweging aan te geven.

En dit laatste is inderdaad het hoofdpunt, waar het op aankomt. Vrijheid van vereeniging, van godsdienst, van onderwijs en van drukpers in de grondwet te zien uitgedrukt,

moge eene wenschelijke zaak zijn, op den keper beschouwd moeten zij daar kunnen gemist worden, zoowel als de vrijheid van handel, van gaan en komen, van eten en drinken, van denken en spreken. En de tijd zal kunnen aanbreken, en zal aanbreken, dat *die* vrijheden evenmin in de grondwet gevonden worden als deze, omdat men *die* zóó natuurlijk zal achten als *deze*.

Weinig anders is het gesteld met de positieve verklaring van de verpligtingen, welke den burgers jegens den staat en den staat wederkeerig jegens de burgers worden opgelegd. De staat is den burger verschuldigd veiligheid - en in dit ééne woord lost zich alles op, wat men in de grondwetten meer of min omschreven vindt door: verdediging van het rijk naar buiten, handhaving der wet, bedeeling des regts, waarborg tegen willekeur, bedwang der boosheid. De pligt van den burger jegens den staat is: mede te werken tot het bestaan van den staat en zijn doel, en splitst zich in deze drie verpligtingen: onderwerping aan de wet; persoonlijke medewerking (weer-pligt); en bijdragen van zijn vermogen tot de kosten, welke de staat ten algemeene nutte eischt (belasting). Waren nu die verzekeringen van de regten des burgers eigenlijk overbodig, omdat zij zoo van zelve spreken: deze voorschriften, nopens zijne pligten, zijn zoo eenvoudig en natuurlijk, dat zij, met een enkel woord in de grondwet opgenomen, voor altijd onveranderd daarin blijven kunnen, omdat zij altijd dezelfde blijven en blijven moeten.

Nu blijft nog over de derde soort, de organiserende bepalingen: de regeling, *hoe* de burger zijne verpligtingen jegens den staat zal hebben te vervullen, maar vooral hoe de staat het best aan de zijne jegens den burger zal voldoen. Deze bepalingen zijn uit den aard der zaak talrijker en treden meer in bijzonderheden, maar zijn te gelijk ook meer aan wijziging onderworpen: ja zij *moeten* van tijd tot tijd verandering ondergaan.

Want wanneer de natuurlijke regten en pligten van den individu, ook als lid der maatschappij, onder alle omstandigheden dezelfde zijn, terwijl de grondslag van de verpligting des staats - veiligheid - onwankelbaar vaststaat, is de regeling van de wijze, hoe de staat aan zijn doel moet be-

antwoorden, afhankelijk van tijdelijke omstandigheden, van allengs zich ontwikkelde behoeften, van de ontdekkingen der wetenschap, van den meer of minder hoogen graad van het staatsleven vooral. De vragen: welke is de beste regeringsvorm voor een gegeven staat? welke is de zekerste grondslag voor verdediging van zijne zelfstandigheid? welke zijn de beste waarborgen voor een vast en tegelijk niet overmagtig algemeen bestuur, voor eene behoorlijke verantwoording en vertegenwoordiging, voor eene juiste en spoedige regtsbedeeling, voor eene billijke verdeeling van alle lasten, voor eene zuinige huishouding? - deze vragen worden verschillend beantwoord naar verschil van tijd en plaats. Wat hier nuttig en noodzakelijk is, wordt elders overtollig of schadelijk; wat gisteren kon dienen, is morgen welligt reeds onbruikbaar. Hier kan eene sterke centraliserende hand kracht en leven geven aan den loop der zaken: elders kan diezelfde centralisatie integendeel belemmerenden en vertragenden invloed uitoefenen; hier kan eene overwegende aristocratie vastheid geven en beweging bijzetten aan de regering: elders kan zij een drukkende last zijn voor het volk en alle ontwikkeling vertragen; hier kan de invloed des volks de krachtigste prikkel zijn des bestuurs, om het algemeen welzijn na te jagen: elders kan de noodzakelijkheid om gehoor te geven aan eenen wuften volkswil de regering tot zwakheid en besluiteloosheid doemen.

De wetenschap staat niet stil; de kennis gaat voort; zij breidt zich uit, wat betreft de voorwerpen die zij omvat; zij breidt zich tegelijk uit, wat betreft het getal van hen, die deel aan haar bekomen. Nieuwe denkbeelden verrijzen, zij worden geproefd, gelouterd en eindelijk als geijkt aangenomen; van het hoofd dringen zij door tot het hart, en eindelijk worden zij eene behoefte, waaraan voldaan moet worden. Dit noemt men vooruitgang. Waarheen die vooruitgang leidt, is ons hier onverschillig. Het is zeer wel met het beginsel van *vooruitgang* bestaanbaar, dat men van eene onbeperkte democratie overga tot eene matigende aristocratie. Doch dit doet niets ter zake. De vooruitgang wordt gehuldigd en is voldoende, wanneer de inrigting en de instellingen van den staat overeenkomstig zijn met hetgeen de wetenschap geleerd,

het gezond verstand aangenomen en de algemeen gevoelde behoefte des volks gevraagd heeft.

Maar terwijl zulk eene ontwikkeling geleidelijk en onmerkbaar voortschrijdt in de kennis, de meeningen en de gevoelens, is het schier onmogelijk haar bij de werkelijke toepassing op het staatsleven gelijken tred te doen houden. De theorie is uit haren aard altijd revolutionnair, de praktijk behoudend. Ik bedoel daarmede geen verwijt aan de lieden, die zich bij voorkeur ‘praktische menschen’ betitelen; geen verwijt aan de *hommes en place*, die uit den aard der zake verandering schuwen, of in den eens aangenomen sleur en slenter niet anders kunnen dan het oude koepad bewandelen. Het is op zich zelf reeds natuurlijk genoeg, dat eens gevestigde en als grondslagen gecementeerde inrigtingen, waarbij alles ten naauwste zamenhangt, niet zoo ligt voor wisseling en verandering vatbaar zijn als de luchtige ideeën van den wijsgeer. Vandaar dat gewoonlijk overal hervorming in het staatsleven, zelfs algemeen als wenschelijk erkende hervorming, met moeite haar veld wint en niet dan met zeker geweld hare baan breekt, ja niet zelden eene volslagen omwenteling wordt.

Maar vandaar ook, dat eene hervorming van de grondslagen der staatsinrigting, zal zij iets beteekenen en doeltreffen, eene geheele verandering, een nieuw wezen, bestaan en leven in den staat moet medebrengen. Gebeurt dit niet, dan zijn slechts twee gevallen denkbaar: óf dat zij overbodig was, en dus schadelijk zal werken; óf dat zij niet voldoende was, en spoedig door nieuwe, meer doortastende, omwenteling zal gevolgd worden.

Leggen wij ons nu nog eens de vraag voor: hoe zal de staatshervorming den lande gedijen? dan bekomt zij eene ruimere en ernstigere beteekenis dan velen er welligt in hebben gevonden. Dan is zij niet beantwoord met de woorden: zie, er zijn zooveel duizenden of millioenen guldens bezuinigd: gij hebt nu eene vertegenwoordiging des volks, die minder fictief is dan de vroegere; gij hebt nu meerdere openbaarheid te wachten in de zaken van algemeen, gewestelijk en plaatselijk bestuur; gij hebt nieuwe vrijheden en regten verzekerd gekregen: vrijheid van vereeniging, van godsdienst,

van onderwijs! - Zij vindt eerst dan hare voldoende beantwoording, wanneer men zeggen kan: zie, de grondwetsherziening heeft den volke eene nieuwe baan ter ontwikkeling geopend; zij heeft den staat verjongd en een frisch leven geschonken; zij heeft de verlamde en vervuilde machine hersteld en vereenvoudigd, zij heeft eene algeheele reorganisatie in alle deelen van algemeen en plaatselijk bestuur mogelijk gemaakt en voorbereid. Al dat andere kan slechts middel zijn, dit is het doel.

En zoo men, na eenige jaren terugblikkende op deze dagen, twijfelt, of het doel bereikt is, dan zal het blijken, dat onze tegenwoordige grondwetsherziening óf onnoodig, en dus schadelijk was, óf onvoldoende en alzoo nog meer schadelijk geweest is.

Vraagt gij naar al de deelen, waarin die reorganisatie zich moet doen gelden, ik zou u het antwoord schuldig moeten blijven. Neem voorlief met dit weinige. Zij betreft het stelsel van buitenlandsche politiek - of zij nog geschikt mogte zijn, ons kracht, ontzag en invloed buitenslands te verzekeren; zij raakt ons stelsel van binnenlandsch bestuur - of het zonderling conflict tusschen gebrek aan vastheid en éénheid en overdrevene centralisatie, waaronder thans het binnenlandsch beheer vervallen is, kon worden opgeheven; zij strekt zich uit over ons koloniaal stelsel - of het mogelijk ware tegenover de koloniën niet meer de rol te spelen van den vampyr, maar ze door den onverbrekelijken band van wederkeerig belang met Nederland te verbinden; zij geldt ons stelsel van verdediging - of het mogelijk ware onze zeeen landmagt werkelijk zoo in te rigten, dat zij in tijden van gevaar dadelijk bruikbaar zijn, al moest het *dan* ook 12 millioen 's jaars in vredestijd kosten; zij omvat ons stelsel van handel en nijverheid - of het mogelijk ware hier inderdaad vrijheid, volle, waarachtige vrijheid, in te voeren; zij betreft ons stelsel van landbezit en landbouw - of het gebeuren konde, dat er perk werd gesteld aan den achteruitgang van den boerenstand; zij geldt ons stelsel van belastingen, eindelijk - of het mogelijk ware er een degelijk en bruikbaar stelsel van te maken. - Dit alles (het zijn verbeteringen, die ieder noodig keurt, ofschoon hij overigens de grondwets-

herziening zelve afkeure, omdat hij bij voorbaat reeds verwacht, dat deze niet het middel zal zijn, waardoor dat doel zal bereikt worden) dit alles, en meer nog, moet het gevolg, het uitvloeisel zijn der grondwetsherziening, omdat dit alles te zamen eene staatshervorming daarstelt, waarvan de grondwetsherziening niet meer dan de eerste schrede, maar ook de onmisbare eerste schrede zijn kon en moest. Vandaar, dat de grondwetsherziening volstrekt noodzakelijk was en dat de vraag: Hoe zal zij den lande gedijen? van zoo veel beteekenis is. Hoe weinig helder velen dit echter nog inzien, blijkt uit den titel reeds eener onlangs uitgegevene, en ruim aangeprezene brochure: *Wat Nederland behoeft* BEHALVE *grondwetsherziening*. Indien men de vraag niet kan of niet durft stellen: wat in dezen voor Nederland de vrucht zal zijn der grondwetsherziening? dan spreekt men reeds bij voorbaat een afkeurend vonnis over de herziening uit.

Wat moet de vrucht zijn der grondwetsherziening ten opzigte van ons belastingstelsel? Laat ons beproeven, deze vraag hier te behandelen.

Mijne lezers zullen het niet ten kwade opnemen, dat wij ons van het geheele zoo uitgebreide veld der staatshuishouding, waarop uit het nieuw gestrooide zaad nieuwe vruchten moeten opschieten, een klein hoekje afperken. Trouwens onwillekeurig zullen wij wel nu en dan ons nog regts en links buiten dit afgeperkt terrein een stap moeten veroorlooven. Het belastingstelsel is zoo naauw zamengeweven met de geheele economie van den staat, van het volk, van zijne nijverheid, van zijne levenswijze, ja met die van elken individuëelen burger, dat de vraag van het belastingstelsel schier alle andere in zich opslorpt. Kan zij ons dus als leiddraad strekken om ons voor al te verre afdwalingen ‘über die blauen Berge hinaus’ te bewaren, zij is echter tevens eigenaardig hier te lande, waar de belastingen zoo uitermate zwaar drukken, eene hoofdvraag: zij is ook hoofdvraag in de gemoederen des volks, meer welligt dan wenschelijk ware.

Natuurlijk is de vraag, gelijk ze hier gesteld wordt, niet die, of er door de grondwetsherziening *minder* betaald zal

worden dan thans. Er kan niet genoeg op het ijdele en onverstandige eener dergelijke verwachting gewezen worden. Men moge er in slagen, door bezuiniging hier, en bekrimping daar, één, twee, drie millioen op ons budget van uitgaven te besparen. In 's hemels naam, dat men niet te veel bezuinige!

‘Pecuniam in loco negligere, ea vera parcimonia est.’

Integendeel wensch ik van harte, dat de inkomsten, welke de staat van de burgers vordert, voortaan vermeerderd, dat de belastingen verhoogd zullen kunnen worden, zoodat wij zelven zullen kunnen betalen wat wij uitgeven, zonder dat wij eenen noodpenning behoeven te vragen of te eischen van de O.I. bezittingen.

Moeten dan de belastingen nog meer verzwaard worden? zucht welligt iemand.

Integendeel; hopen wij, dat de belastingen, terwijl zij rijker opbrengst afwerpen, minder drukkend worden.

Hoe is dit mogelijk? - Een eenvoudig vertelsel zal het kunnen ophelderen. Een Engelsch pair des rijks, van oud adelijk geslacht, was groot grondbezitter; maar zijn gebied was even armoedig en onvruchtbaar als uitgestrekt, gedeeltelijk heide, deels bosch, deels moeras. Zijne inkomsten waren gering. Maar allengs kwamen er arbeidzame lieden, die er voor zich zelven voordeel in zagen om zijne heide te ontginnen, zijne bosschen te vellen, zijne moerassen tot weiden te maken. Ziedaar eene groote vermeerdering zijner inkomsten. Eenigen tijd daarna vestigde een ondernemend man twee of drie katoenspinnerijen op dit land; en plekjes grond werden met goud betaald om er fabrijken en woningen op te mogen bouwen. - De tijd der spoorwegen kwam. Toevallig gebeurde het, dat twee belangrijke spoorlijnen zich op zijnen bodem kruisten: en het duurde niet lang of eene handelsstad vestigde zich op dien kruisweg, en onze vossenjager genoot vorstelijke inkomsten van zijne pachten en landrenten, zonder dat hij er zelf iets anders toe gedaan had, dan de menschen te laten begaan.

Deze eenvoudige geschiedenis is de geschiedenis van iederen beschaafden staat. Zij is de geschiedenis van Nederland. Wil men het bewijs? men vergelijke Noord-Holland, welks

ingezetenen pr. hoofd ƒ 28 in de rijksbelastingen betalen, met Drenthe, waar ieder hoofd ƒ 8 opbrengt. Of men zie op de veenkoloniën in datzelfde Drenthe, in Overijssel en Groningen vooral, waar langzamerhand eene talrijke en nijvere bevolking is zamengevloeid, die landbouw, fabrijken, handel en scheepsbouw drijft, op plaatsen, waar vroeger naauwelijks eene kudde schapen karig voedsel vond, die jaarlijks duizenden in 's Rijks schatkist toebrengt, gewonnen van eenen bodem, die vroeger niets opbragt.

Ik zeide daar straks, de stoffelijke kracht eens volks is onbegrijpelijk elastiek; ik zou hebben moeten zeggen: zij kent geene grenzen. Waar ligt de onmogelijkheid, dat eenmaal Drenthe en Noord-Braband en alle provinciën des rijks ƒ 28 pr. hoofd opbrengen, zoo goed als Noord-Holland? Daarom zijn *hooge* belastingen geheel iets anders dan *zware* belastingen. Eene lage, eene geringe belasting kan zwaar zijn wanneer zij verkeerd, of ongelijk, wanneer zij te gevoelig drukt. Eene hooge belasting wordt eerst dan eene drukkende, wanneer zij buiten verhouding is met het gegeven cijfer der krachten van het volk. - Men gelieve mij om deze stelling niet te rangschikken onder de productief-makers - trouwens er zijn er thans weinige meer -, die in eene belasting een heilzaam middel zien om de veerkracht des volks te spannen. Dit alleen wilde ik er mede aangewezen hebben, dat dáár, waar over den druk der belastingen geklaagd wordt, niet zoo zeer op het cijfer der belastingen te letten valt, als wel op haar stelsel.

Het is waar, het geval kan voorkomen, dat op een gegeven tijd, en onder bepaalde omstandigheden, het cijfer der belastingen te hoog is voor de krachten des volks. Maar dan ligt de fout daarin, dat de krachten des volks verlamd zijn, of in hare vrije ontwikkeling belemmerd worden. En zelfs dán zal nog onder de eerste oorzaken dier belemmering een verkeerd belastingstelsel geteld moeten worden, en zal van eene betere regeling hiervan voor een aanmerkelijk deel nieuw leven en nieuwe kracht kunnen uitgaan - want een volk is altoos voor verjonging vatbaar.

Welke zijn nu de eischen van een goed stelsel van belastingen? Zij zijn in weinige woorden zaam te vatten.

Dat zij gelijkmatig en evenredig op alle klassen en standen drukken. - Onze financiers mogen ter schole gaan bij onze sjouwers en slepers, die de lasten, welke zij vervoeren, op het juiste zwaartepunt leggen. Deden zij anders, zij zouden de helft minder kunnen torschen met dezelfde krachten.

Dat zij zeker zijn: zeker, wat betreft de uitkomst tegenover de raming; zeker ook in dien zin, dat geen onwillige zich aan de betaling van zijn aandeel kunne onttrekken.

Dat zij zonder groote omslagtigheid en kostbaarheid geïnd worden.

Dat zij de bronnen zelve van 's volks bestaan, kracht en welvaart niet aantasten. De economie heeft geleerd, dat eene belasting op de bezittingen verderfelijk is, omdat zij het kapitaal aantast. Maar nog grooter, nog teerder kapitaal is de arbeid eens volks.

Dat de belasting *belasting* blijve, niets meer zij en niets minder; dat er geene nevenbedoelingen aan verbonden worden.

Wanneer wij aan deze beginselen ons tegenwoordig belastingstelsel toetsen, dan blijkt vrij duidelijk, dat het in meerdere of mindere mate tegen alle zondigt.

Men weet, de elementen van ons belastingstelsel zijn de volgende:

I. De directe belastingen.
   a. Grondbelasting.
   b. Personeel.
      1. Huurwaarde.
      2. Deuren en vensters.
      3. Haardsteden.
      4. Mobilair.
      5. Dienstboden.
      6. Paarden.

   c. De patenten.

II. De indirecte belastingen.
   a. De registratie.
   b. Het zegel.
   c. De griffieregten.
   d. De hypotheekregten.
   e. De successieregten.

III. De accijnsen.
    a. Op het gemaal.
    b. Op het geslagt.
    c. Op het zout.
    d. Op de zeep.
    e. Op de suiker.
    f. Op de turf.
    g. Op de steenkolen.
    h. Op de wijnen.
    i. Op het binnenlandsch gedistilleerd.
    k. Op het buitenlandsch gedistilleerd.
    l. Op de bieren en azijnen.

IV. Het collectief zegel op de accijnsen.
V. De regten van in-, uit- en doorvoer, en de scheepvaartregten.
VI. Het regt van waarborg op de gouden en zilveren werken.
VII. De posterijen[1].
VIII. Het regt van de jagt en visscherij.
IX. De opcenten.

De eerste en voornaamste aanmerking op deze reeks betreft niet zoo zeer het geheele zamenstel, noch de geheele som, welke zij moeten opbrengen, maar is deze, dat elke dezer belastingen op zich zelve te hoog is opgevoerd. Is het in het algemeen onverschillig, hoe hoog het totaal bedrag der gezamenlijke belastingen zij, niet onverschillig is het, hoe en tot welke mate sommige objecten belast zijn. Daardoor wordt de belasting onzeker, ongelijkdrukkend, onbillijk en omslagtig.

Eene tweede aanmerking, welke met de eerste in naauw verband staat, is deze, dat vele dezer belastingen op de nijverheid drukken, en grooter nadeel aan den ingezeten berokkenen, dan het gemis der gevraagde somme gelds. Daardoor tasten zij de bronnen van 's volks kracht en welvaart aan, en plegen de grievendste onbillijkheid.

Er worden nog vele andere bezwaren tegen de onderscheidene belastingen aangevoerd. Doch gedeeltelijk zijn die ongegrond, meerendeels lossen zij zich op in deze twee.

1 'Deze behooren of behoorden eigenlijk niet tot de belastingen, maar zij zijn hierin ontaard.' Gogel, Memoriën en Correspondentiën, bl. 82.

Laat ons zien, hoe en waar onze bezwaren het meest wegen.

DE GRONDBELASTING.

De grondeigenaren klagen veel en luide over de hooge grondlasten. In zeker opzigt zijn deze klagten ongegrond, ongegrond namelijk, voor zooveel het hooge cijfer der eens vastgestelde belasting betreft. De grondbelasting wordt sedert 1815, of beter sedert onheugelijken tijd, met weinig of geene verandering (behalve die uit de verbetering van elk perceel voortvloeit) geheven. Er is, mogen wij zeggen, geen grondbezitter thans, die niet zijn bezit met de daarop gevestigde lasten heeft verkregen; die dus de lasten heeft berekend bij de berekening van het kapitaal, waarvoor hij het grondbezit heeft bekomen. Dit is zooveel als eene vaste uitkeering, een servituut, dat op den grond ligt, van eeuw tot eeuw, even als tienden en andere opbrengsten. En het doet voor den verkrijger niets af, of die uitkeering 5, 10, of 15 pCt. van het inkomen van den grond bedraagt. Men zorge slechts, dat zij niet willekeurig verhoogd worde, dat zij niet buiten de eens gestelde verhouding met de inkomst trede; dan zou de grondbelasting reden geven tot klagen. Maar aan de andere zijde is er ook niet de minste reden tot eene algemeene vermindering van het cijfer der belasting. Deze zoude den grondbezitter slechts een geschenk zijn.

Er kan echter eene reden zijn, die voor vermindering pleit. Hier te lande wordt de grond voor een groot gedeelte, zoo niet grootendeels, verpacht. Dit neemt, helaas, van jaar tot jaar toe. De eigenerfden onder den boerenstand verminderen, de huurboeren nemen toe in getal. Nu is het een vaste regel, dat de grondeigenaar zooveel huur bedingt als hij kan bekomen. Van de andere zijde zou men zeggen, dat de pachter zijne pachtsom zoo laag tracht gesteld te krijgen als hij vermag. Dat is ook zoo. Maar omdat er steeds meer huurders zijn dan verhuurders, en omdat deze onevenredigheid jaarlijks toeneemt, verbindt de huurder zich altijd juist tot de hoogste grens, ja veelal tot hooger nog, dan hij met schik betalen kan, na aftrek van zijne kosten en de dringendste behoeften van zijn sober bestaan. De boer wordt arm, terwijl de landeigenaar rijk wordt. Nu zegt men, dit kan beter worden, wanneer de belasting minder wordt: de grond-

eigenaar zal dan minder rente eischen. Doch ook deze reden heeft geen grond. Want de vermindering der belasting zal de oorzaak der scheeve verhouding niet doen ophouden. Er zal altijd meer vraag zijn om land te huren, dan begeerte om land te verhuren. En de eigenaar zal, ofschoon hij minder lasten te betalen hebbe, toch evenveel huur eischen. *Zijne* rente zal door eene vermindering der belasting beter wornen, en bij overdragt van zijn bezit aan derden zal hij er eene hoogere kapitaals-waarde voor kunnen bedingen. De boer zal er niets bij winnen.

Wij spraken hier alleen van de ongebouwde eigendommen.

Iets anders is het echter met de gebouwde eigendommen. Over het algemeen gelooven wij, dat hier de klagten wegens *te* hooge, dat is drukkende, belasting, niet ongegrond zijn.

De grondbelasting van de gebouwde eigendommen bedraagt in hoofdsom 12 13/100 pCt[1], verhoogd met de tegenwoordige opcenten voor het rijk tot ca. 16 pCt. van de belastbare inkomst. Dit is op zich zelve reeds een hoog cijfer. Maar in zekere mate mag men zeggen, dat het nog aanmerkelijk verzwaard wordt door de belasting op het personeel. Deze bedraagt in hoofdsom 5 pCt. der onzuivere huurwaarde, welke som echter nog vermeerderd moet worden met het deurenen venster- en het haardsteden-geld, welke te zamen over het algemeen mede op 5 tot 6 pCt. der onzuivere huurwaarde geschat kunnen worden. Op deze belastingen komen nog 20 opcenten voor het rijk, dat is 2 pCt. te zamen van de onzuivere huurwaarde[2].

Mitsdien wordt van de gebouwde eigendommen betaald:

Ca. 16 pCt. van het belastbaar inkomen. Ca. 12 pCt.

1 Vergelijk wet, 24 April 1843, omtrent de verdeeling der grondbelasting, *Staatsblad* N°. 14. Verg. Mr. P.H. Engels, De geschiedenis der belastingen in Nederland, blz. 241.

2 Men zie uit den volgenden aanslag:

Huurwaarde, getaxeerd ƒ 800.	5 pCt.	ƒ 40.
Deuren en venstergeld.		ƒ 20.79.
Haardsteden-geld		ƒ 21.
		ƒ 81.79.
20 opeenten van ƒ 81.79 is		ƒ 16.36.
	zamen, ruim	ƒ 98.15.

van de onzuivere huurwaarde, *minstens* gelijkstaande ook met 16 pCt. van het belastbaar inkomen.

Het is waar, de eerste som betaalt de eigenaar, de andere de bruiker.

Maar afgezien nog van het geval, dat de eigenaar zelf zijn huis bewoont, en dus eigenaar en bruiker te gelijk is, blijft het toch waar, dat beide belastingen op het perceel rusten, en gezamelijk eenen invloed op de waarde van het perceel uitoefenen, die door haar overmatig bedrag schadelijk wordt. Dien schadelijken invloed meenen wij dan ook te bespeuren in de volgende feiten.

Dat over het algemeen het wonen in onze bevolkte en welvarende steden duur is.

Dat desniettemin de vermeerdering van perceelen geenen gelijken tred houdt met de toeneming der bevolking.

Dat over het algemeen het onderhoud van bestaande en de aanbouw van nieuwe perceelen niet op zoo solieden voet geschiedt, als oudtijds gewoonte was en als ook eene goede economie raadzaam maakt.

Doch er is eene andere aanmerking op de lasten, waaraan de vaste goederen onderworpen zijn; en deze geldt zoowel de ongebouwde als de gebouwde eigendommen, ja de eerste wel het meest.

Zij betreft meer de omzetting der vaste goederen dan de vaste goederen zelve. Wij bedoelen de regten van *registratie* en van *hypotheek*; waarvan het eerste meerendeels, het andere uitsluitend op de vaste goederen ligt.

Een eerste bezwaar, dat deze regten hebben, is, dat zij bij iederen overgang (behalve bij erfenis) of bij ieder verband de kapitaalswaarde van het perceel verminderen. Daardoor hebben zij natuurlijk ook eenen belemmerenden invloed op het inkomen, dat uit deze goederen getrokken kan worden, vooral ook, omdat zij het vermogen, om de bruikbare waarde te verbeteren, verzwakken. En de slotsom is, dat de directe belasting lijdt door hetgeen de indirecte meer geeft.

Maar dit bezwaar moge betwistbaar zijn. Ik hecht er niet veel aan. Grooter echter is dit: dat deze beide belastingen, elke op hare wijze, de omzetting en het vruchtdragend gebruik der kapitalen bemoeijelijken, en dat zij beide de opeenhoo-

ping van den eigendom in de handen van weinigen bevorderen, de zoo gewenschte verdeeling van het grondbezit onder velen tegengaan.

De groote kosten, aan iedere overdragt van grondeigendom verbonden, ten gevolge der registratie, en vooral de verpligting tot dadelijke betaling, brengen te weeg, dat de bezitter huiverig is tot eenen verkoop te besluiten, welken hij anders ligt in zijn belang zou noodig achten. Want ofschoon ook de kooper tot de betaling verpligt zij, deze werpt den last op den verkooper terug, omdat hij dien last bij de berekening van den prijs, dien hij besteden wil, in aanmerking neemt. Aan de andere zijde is niettemin menigeen huiverig, een stuk gronds te koopen, omdat bij al de kansen van winst en verlies, bij alle faciliteiten, welke de verkooper hem kan toestaan, in de eerste plaats eene som, gelijkstaande met de gemiddelde rente van een vol jaar, aan belasting uitbetaald moet worden. De man, die geen ander kapitaal bezit, dan zijne kunde, zijn ijver en zijn goeden wil, is daardoor van de mededinging bij den verkoop uitgesloten. Tracht hij zich, ter bestrijding dezer kosten, en verder ter verbetering van zijn eigendom, contanten te verschaffen, door hypotheek te nemen, dan eischt de schatkist hem daarbij een nieuw offer af. - Men zal zeggen: de hypotheekregten zijn gering. - Voor dengeen, die ze betalen moet, zijn zij het niet, want voor dezulken is elke gulden onkosten bezwarend, omdat hij begint met geleend geld. Zoo heeft het geheele stelsel, èn van registratie, en van hypotheek, de strekking, om de verdeeling der eigendommen en de opkomst van kleine grondeigenaren tegen te gaan; terwijl integendeel de staat in zijn welbegrepen belang beide zooveel mogelijk moest begunstigen. Ik herinner mij, gehoord te hebben van een plan, om heigronden te ontginnen, door er arbeiders op te plaatsen, die na eenige jaren werkens eigen-erfden zouden worden. Het beste stelsel van binnenlandsche kolonisatie, dat men bedenken kan. Het plan is afgestuit op de kosten van registratie- en hypotheek-, en griffie-regten.

Zoo zijn wij onwillekeurig reeds gekomen op de zoogenaamde INDIRECTE BELASTINGEN, registratie, zegel, hypotheek-, griffie- en successie-regten.

Wij scheiden de laatste er van af. Zij behoorden nimmer onder deze rubriek. Wat de overige betreft, ik neem ze hier bij elkander. Zij hangen naauw te zamen, vooral in hunnen invloed op de nijverheid, en ofschoon de bedenkingen er tegen hier de eene, elders de andere meer gelden, ééne algemeene stem van afkeuring treft ze alle. - Het eenige, wat men er voor zeggen kan, is, dat zij, met de opcenten, 5 of 6 millioen in het jaar opbrengen.

Zij treffen het kapitaal, maar bovendien het vruchtdragende gebruik van het kapitaal.

Zij vragen van u een deel uwer inkomsten, maar eischen daarenboven van u dit offer, vóór gij nog inkomsten hebt kunnen maken, vóór ge nog weet, of gij wel inkomsten zult maken.

Zij bezwaren uw vermogen, maar bovendien uwen arbeid.

Zij verkorten uw goed regt, omdat zij de regtsbedeeling duur maken.

Zij bedriegen u, omdat zij, onder voorwendsel van uw belang te verzekeren, u onmatige sommen afpersen.

Zij zijn als belasting onzeker, omslagtig, hatelijk en onzedelijk.

De honderde doolwegen, welke de wetgever met zijne onderscheidingen van vast en evenredig zegel- en registratieregt heeft aangelegd, verbijsteren den eenvoudige, terwijl de stoute en slimme er onverlet doorbreekt. Niemand, die hier ontduiking der wet voor oneerlijkheid houdt. De handelaar laat zijne wisselbrieven ongezegeld; want hij heeft de kansen berekend, en bevonden, dat er in den regel nog voordeel bij is, al dwingt ook nu en dan een geprotesteerde wissel hem tot boete. Geen assuradeur ziet er bezwaar in, om op zijne polis de formule te schrijven, ‘aangenomen om op een gezegelde polis over te teekenen.’ Tusschen den belastingschuldige en den ambtenaar is het hier een voortdurend krijgertje spelen, dat het brein spitst maar het geweten verstompt. De knapste en meest gezochte notaris is niet de eerlijkste, de kundigste, maar de man, die het best de slingerpaden kent, waarlangs men de tollen, die de schatkist op den grooten weg heeft gesteld, kan ontwijken. Schande over eene wet, die tot zulke handelingen den stand dwingt, die

de edelste, de eerlijkste in de maatschappij moet zijn, omdat zijne betrekkingen tot de burgerij geheel op goede trouw en ongekrenkte eerlijkheid gevestigd zijn.

De brave Gogel kon geen woorden genoeg vinden, om de regten op registratie, zegel, griffie en hypotheken af te raden, die hij ‘deze verfoeijelijke lasten’ noemde[1].

Trouwens, het zal voor niemand mijner lezers noodig zijn, nog in bijzonderheden aan te wijzen, waar, en hoe, en hoe erg elke dezer indirecte belastingen op hare beurt knelt. -

Er is echter ééne bij, die nog als eene geheel eigenaardige ergernis moet genoemd worden. Dat is het regt op het zegel, of liever, de afdeeling *buitengewoon zegel*, eene benaming, waarvoor geen andere grond te vinden is dan deze, dat de ambtenaar, die het invordert, bij wijze van kwitantie het papier met eenen stempel bemorst[2].

Wat er ook ter wereld belastbaar zij, ons vermogen, onze inkomsten, onze verteringen, onze transactiën, zeker niet onze gedachten, zeker niet onze behoefte om te leeren of om het geleerde mede te deelen; zeker niet het middel om kennis en verlichting onder het volk te verspreiden. Zulk eene belasting is eene vernedering voor een beschaafd volk. Men verdedigt haar wel eens met te zeggen, dat zij haar nut heeft, door eene zijdelingsche censuur uit te oefenen en te verhinderen, dat elk heethoofd zijne onbekookte plannen onder het publiek werpe. Armzalige verdediging! Als er dan toch censuur moet wezen, dan liever eene ruiterlijke, die den moed heeft zich te laten zien; dan althans eene eerlijke censuur, die het kwaad straft waar het kwaad is, maar niet bij voorbaat de goeden zoowel als de boozen, de onschuldigen en welgezinden zoowel als de onruststokers en woelgeesten treft. Of hebben de vermogenden, die door de zegelbelasting op dagbladen en tijdschriften het monopolie der periodieke pers verkregen hebben, ook het monopolie van de kennis, den goeden wil en de vaderlandsliefde? Armzalige verdedi-

1 Zie Memoriën en Corresp., bl. 459; zie hier nog eenige varianten op deze uitspraak; bl. 49. De registratie is eene der ‘*afschuwelijkste* belastingen, welke ooit of ergens uitgevonden zijn;’ bl. 51, ‘eene *schandelijke* belasting;’ bl. 229, die ‘*ondeugende* registratie,’ enz., enz.

2 ‘Page *souillée* par le timbre.’ Alph. Karr.

ging nog eens: want zij doet eenen twijfel veronderstellen aan het gezond verstand des volks, alsof dit niet in staat ware het goede van het kwade te schiften. Men spreekt van volksverlichting, beschaving, onderwijs, men slooft er zich voor af, men rigt scholen op, men schrijft boeken in den volkstoon, men geeft gemoedelijke tractaatjes uit, men houdt redevoeringen en verhandelingen. Maar het krachtigst middel om kennis en verlichting onder het volk te verspreiden, verbiedt men te gebruiken. De gemeene man (men vatte de uitdrukking in haren oorspronkelijken en goeden zin op) heeft geen geld, om dikke boeken te koopen, geen tijd en geen lust, om ze te lezen. Gemoedelijke tractaatjes bieden hem veel wijsheid aan, maar geven hem geene kennis. Preek hem voor, zooveel ge wilt en kunt, hij zal er bij geeuwen. Hij wil en moet, even als het kind, zelf kunnen zien, zelf leeren, zelf opmerken. Daarvoor heeft hij behoefte aan lectuur, die van alles wat, alle dagen wat nieuws geeft, waaraan hij een verloren uurtje kan geven, en waarmede hij kan ophouden als de schofttijd uit is, waar hij niet eerst naar den gisteren afgebroken draad hebbe te zoeken vóór hij dien heden weder opvat. Maar de zegelwet maakt hem die dagelijksche lectuur onmogelijk. De gemeene man leest geene couranten; en blaadjes als de ‘Pennymagazines,’ en dergelijke, waardoor in Engeland zooveel goeds gesticht wordt, zijn hier onbereikbaar voor het volk. Het is al zeer zonderling, dat de belasting op het zout en op de drukpers de twee hoogste zijn, die men hier te lande vindt. Beide bedragen verreweg meer dan 100 pCt. van den prijs van productie.

Om de zaak nog fraaijer te maken, heeft men de buitenlandsche periodieke pers bezwaard met van 50 tot 100 pCt. meer, ja hooger nog, dan de binnenlandsche. Was het welligt om deze geplaagde ziel eenigen troost te geven? of om de binnenlandsche nijverheid, wetenschap en kunst te beschermen? of was het uit vreeze, dat het Hollandsche volkskarakter door vreemde invloeden bedorven zal worden? O bekrompenheid van fiscale rekenmeesters, die door hunne bespottelijke belasting onze geleerden van de vlugge en geregelde kennisneming van hetgeen buitenslands in de wetenschap voorvalt, verstoken houden! - Of ware het dan al niet vergund, dat onze eige-

ne pers den handel ruime belangrijke mededeelingen van al wat er belangrijks ter wereld voorvalt, gave, men moest ten minste het gezond verstand hebben, den handel de mogelijkheid niet te verzwaren, om zijne kennis van zaken elders aan te vullen. Nu heeft men het zóó gemaakt, dat in den regel vreemde papieren nergens gevonden worden, dan in koffijhuizen en societeiten, waar de koopman komt als zijn werk afgeloopen is. Elk koopman behoorde een Times op zijn kantoor te kunnen nahouden. Maar de Times met zijn bijvoegsel kost 18, dat is met de opcenten 25, centen voor ieder nommer aan belasting, dat is juist 100 pCt. van den oorspronkelijken prijs. - Men is het intusschen bij ons tegenwoordig vrij wel eens, dat het inkomende regt op goederen van dagelijksche behoefte des ligchaams uiterlijk niet hooger dan 5 of 6 pCt. mogen loopen!

Eene andere reeks in ons belastingstelsel vormen de ACCIJNSEN, de REGTEN VAN IN-, UIT- en DOORVOER, en de SCHEEPVAARTREGTEN. Over deze zoude een goed boekdeel te schrijven zijn, zonder dat het vraagstuk uitgeput ware. Daarom zal ik kort zijn.

Ik heb een werkje voor mij liggen, nagenoeg tweehonderd jaren oud, waarin men het volgende leest:

‘Mais pour la navigation, la pêche, le commerce et les manufactures, qui sont les quatre colonnes de l'état, on ne doit point les affoiblir ni les incommoder par aucunes charges; il est très-nuisible de les charger sous quelque prétexte que ce soit, car quoique ce commerce parraisse fortement établi en Hollande, il est certain qu'un sou plus ou moins de gain par rapport à la quantité peut arrêter tout un commerce, qui est dans l'équilibre, savoir si le gain sera suffisant pour le pouvoir continuer; il faut que la Hollande s'enrichisse à petit gain et en quantité, si bien que notre pêche et nos manufactures, avec leurs dépendances, de même que le commerce dans ses marchandises, ne doivent jamais être chargez, ni en entrant ni en sortant, par argent de convoi ni droit de balance, ni quoi que ce soit, que dans la vente en détail. Je sai que ces petits droits seront comptez pour rien par des personnes qui n'entendent pas le commerce; mais des gens qui y sont versez, savent bien qu'on peut plu-

mer un grand oiseau plume à plume, jusqu'à ce qu'il n'en ait plus. Esope nous représente fort bien cette erreur, par un chat qui léche une lime qui est graissée; et continuant toujours après en avoir léché l'huile, sans s'appercevoir que sa langue est percée, et qu'au lieu de lécher sur ce morceau de fer la graisse, elle léche son propre sang, jusqu'à ce que sa langue, qui est le membre qui lui doit donner la nourriture, est entièrement consommée.'

De schrijver van het boekje, waaruit ik deze woorden ontleen, was de Raadpensionaris Jan de Wit, een man, die aan staathuishoudkundige wetenschap praktische staatkunde wist te verbinden[1].

Men zegt: de accijnsen en inkomende regten zijn eene belasting op de consumtie. Gedeeltelijk moge het waarheid zijn, en waar het waarheid is, zie ik geen bezwaar ze te behouden, mits men ze niet overdrijve, mits men ze matig stelle. Maar voor het grootste gedeelte is het onwaar, stellig onwaar, evenzeer als het onwaar is van de scheepvaartregten. Grootelijks zijn de inkomende, uitgaande en doorvoerregten, geheel en al zijn de scheepvaartregten eene belasting op den *arbeid*, op de omzettingen, eene moedwillige verstopping van de bron van 's volks bestaan, de vijl, waaraan de fiskale kat hare tong onwetend afschraapt. Wat vroeger de reden geweest is, om de scheepvaart aan exceptionnele lasten te onderwerpen, is genoegzaam bekend; ofschoon zelfs de convooijen en licenten meer de goederen, die met de schepen vervoerd werden, dan de scheepvaart zelve troffen. Maar moeijelijk is er eene reden te bedenken, waarom men die exceptionnele lasten tot heden heeft laten bestaan, tenzij het ware omdat men het elders ook doet, tenzij het heette om de nationale vlag te beschermen, om de scheepvaart aan te moedigen. Althans dit laatste is de reden, die men in het gemeen er voor hoort aanvoeren. Dus men belast de scheepvaart om de scheepvaart aan te moedigen. Maar laat ons deze ongerijmdheid eens aannemen. Wat dan? Hoe men het ook neme, de scheepvaart is niets meer dan het werktuig des handels; maakt men dezen zijnen werkkring ruim en gemakkelijk, des

1 Zie Mémoires de Jean de Wit, bl. 68 en 48.

te vrijer zal hij zich regts en links uitbreiden, des te meer zal hij behoefte hebben om van zijn werktuig gebruik te maken: maar nu slaat weder iedere belasting, welke ook, of onder welken vorm of naam ook, die men op de scheepvaart legt, op den handel terug, en bekrimpt dezen. Zoo zouden zelfs de scheepvaartregten schaden, al waren zij alleen op buitenlandsche schepen gelegd. En wanneer men nu handel neemt als den geheelen omzet van alle producten en behoeften (en niet in den bekrompen zin, waarin men dien als de onderscheidende benaming van eenen enkelen stand in de maatschappij beschouwt) dan volgt, dat geheel de nijverheid, dat alle soort van arbeid lijden moet onder de scheepvaartregten. Even daarom is het ook eene dwaasheid, de scheepvaartregten eene billijke vergoeding te noemen voor het onderhoud van havens, rivieren, zeemonden, kustlichten, enz. Het geheele volk heeft daar evenzeer belang bij als de reeder en de scheepskapitein, en deze neemt bij de berekening der vracht, die hij vordert, zoowel acht op de onkosten, die hij maken moet, en de lasten, waartoe hij verpligt wordt, als op de interesten van zijn kapitaal en het loon van zijn volk. Het eenige, dat men dus met den specialen vorm dezer belasting wint, is een allerschadelijkst oponthoud in de vrije beweging der scheepvaart en eene vermeerdering van den omslag bij de administratie.

De *uitgaande* en *doorvoer*regten zijn, met blijdschap moet ieder het erkennen, in den laatsten tijd merkelijk verminderd. Daaromtrent beginnen gezonde beginselen voor goed veld te winnen. Men begint te erkennen, dat zij ook met den besten wil niet anders kunnen genoemd worden dan eene belasting op den arbeid; en belasting op den arbeid is belemmering van den arbeid, hoe men het ook draaije of wende. Er is geen redelijk schepsel meer, die deze in onze dagen nog durft verdedigen. Zelfs het eenige argument - dat van eene of andere quasi-bescherming voor den eenen tak van nijverheid, door belemmering van den anderen - heeft, hopen wij, zijnen laatsten verdediger verloren. Het is dus niet de moeite waard nog over deze verder uit te weiden - het kwaad, dat er nog in gelegen is, zal van zelf wel ophouden.

Maar nu de *inkomende* regten. Deze zijn toch eene zuivere belasting op de consumtie! Immers wie betaalt? De consu-

ment, die met den prijs der waar ook de belasting voldoet. Zoo vraagt en antwoordt men met Say in de hand. Maar aan de andere zijde mag ik vragen: met wien houdt de administratie rekening? met iederen consument? Neen, met den producent, met den handelaar, die de waren invoert. Doch om het duidelijk te maken, dat men toch eigenlijk eene belasting op de consumtie bedoelt, heeft men er een bijzonderen naam aan gegeven. Men noemt ze: heffing aan den oorsprong. De benaming is juist en naïf: ze brengt de veroordeeling van het stelsel mede. Heffing aan den oorsprong - wat is het anders dan dat men den stroom der welvaart reeds bij haren oorsprong gedeeltelijk afleidt en verzwakt, dat men de bron zelve verstopt? De inkomende regten zijn geene belasting op de consumtie, zij zijn inderdaad eene drukkende belasting op den arbeid.

En gij zult het mij toegeven, tenzij ge de drie volgende stellingen mogt bestrijden:

1°. De inkomende regten, waarbij men het *adagium* heeft aangenomen: ‘de omnibus rebus aliquid et de quibusdam aliis,’ beperken zich niet tot artikelen, die dadelijk ter consumtie overgaan. Ik spreek nu niet eens van de zoogenaamde grondstoffen. De meeste artikelen, tot welken staat van bewerktheid ook gebragt, zijn nog grondstoffen om er andere artikelen van te verwerken. Een voorbeeld voor vele. Men klaagt, dat onze scheepvaart niet meer met de vreemde (de noordsche vooral) in goedkoopheid van vrachten kan wedijveren. Men klaagt er met reden over. Maar waarom? omdat alles wat op, aan, in het schip is, belasting heeft moeten betalen vóór het gebruikt mogt worden. Het eikenhout, dat den Rijn af komt drijven, wordt te Lobith aangehouden en betaalt er belasting. Pek en teer en werk betalen belasting. Hennip en vlas, touwwerk en zeilen betalen belasting; bouten en spijkers, koper en zink, betalen belasting; scheepsinstrumenten betalen belasting; victualie betaalt belasting van alle soorten.

2°. De handel zelf, als afgescheiden tak van bedrijf, wordt in zijnen arbeid bezwaard. De handel is bij ons meer dan de eenvoudige aanvoerder voor binnenlandsche consumtie, althans hij was meer. Hij voerde in om weder uit te voe-

ren: maar hij voerde niet weder uit zonder te sorteren, te verwerken, de waarde der goederen te verbeteren en ze zoo weder met winst af te zetten. Dat gaf leven en beweging. Dat vestigde hier de algemeene markt; dat deed behalve den invoerder, nog iedereen wat verdienen, van den sjouwer, die de goederen op- en afheesch, tot den bankier, die wissels gaf en nam. Maar dit mag en kan niet meer geschieden, want de inkomende regten zouden daardoor kunnen ontdoken worden. Zelfs in de entrepôts mag het tot heden niet geschieden. De handelaar heeft dan ook die kostbare gift der entrepôts reeds genoeg gekarakteriseerd, als de grootste wassen neus, die ooit eene vernuftige fiscaliteit tot versiering van haar medusa-hoofd heeft uitgevonden.

3°. Is het in de meeste gevallen eene onwaarheid, dat de last der inkomende regten op de consumtie drukt. De handelaar voert geene koopwaar aan, omdat A.B.C.D. zijner klanten hem zóó of zooveel er van hebben gevraagd en er hem bij voorbaat zoo en zooveel prijs voor hebben geboden, maar op speculatie, in het vooruitzigt, dat er vraag zal zijn, in de hoop, dat hij zekeren prijs zal kunnen bedingen. Heeft hij nu aangevoerd, dan is het eerste, dat hij te doen hebbe, de betaling der inkomende regten. Dat geld is voor hem verloren, wat er voorts ook gebeure. Maar nu is door onvoorziene omstandigheden de vraag minder dan hij verwacht had, de prijs, dien hij bedingen kan, geringer dan hij berekend had. Op wien komt nu de last der inkomende regten neder? zeker niet op de consumtie, die naar willekeur bepalen kan, hoeveel zij betalen wil. De schade wordt geleden door den koopman. - Het is waar, dit zijn bijzondere gevallen. Maar wat wel opgemerkt moet worden bij dezen regel van de verhouding van vraag en aanbod, vooral waar het geldt de belasting van eerste levensbehoeften, is dit: dat wanneer de behoefte groot is, wanneer de prijzen buitendien reeds hoog zijn, de belasting komt ten laste der consumtie, omdat er dan meer vraag is dan aanbod, en dus de aanvoerder vrijer is in zijn voorwaarden; dat daarentegen juist dan, als de prijzen laag zijn, als de vraag minder is dan het aanbod, de last komt ten bezware van den aanvoerder, die bovendien reeds door deze omstandigheid verliezen moet lijden.

Er is eindelijk nog een bezwaar aan de inkomende regten verbonden, dat alle andere overtreft en dat de consumtie den handelaar nooit vergoedt. Het is het bezwaar van tijdverlies, het bezwaar der onaangenaamheden, welke eene achterdochtige administratie hem berokkent. En dat is een bezwaar, dat drukkender weegt dan eene betaling van honderde guldens.

Van de *accijnsen* geldt grootendeels wat van de inkomende regten gezegd is. Even als deze heeten ook gene belasting op de consumtie. En over het algemeen met even weinig grond.

Zoolang zij bij den oorsprong worden geheven, zijn zij eene belasting op de *productie* en anders niet. Trouwens de ervaring heeft het genoeg geleerd. Er zijn naauwelijks twee of drie klassen van fabrijkanten van aan accijns onderworpen goederen, die niet klagen over de belasting: dat zijn de slagters, de suikerraffinadeurs en de wijnkoopers. En waarom juist deze niet klagen, is genoeg bekend. Het is omdat de inrigting der belasting hun, ten koste des publieks of der schatkist zelve, meer winst verzekert dan zij anders zouden kunnen maken. De overigen, men ga ze soort voor soort en man voor man na: de brouwers, branders en stokers klagen; de verveeners klagen; de zoutzieders klagen; de zeepzieders klagen. Alleen de molenaars mogen welligt uitgezonderd worden, doch alleen ook daarom, omdat wij nagenoeg geene andere korenmolenaars hebben dan loonmalers, en dat een tak van industrie, als die der meelbereiding in Noord-Amerika, bij ons reeds a priori door de accijnswet een onbestaanbaar iets is. - De bakkerij daarentegen, en op het platte land de geheele bevolking, die haar eigen koren ten molen brengt, klaagt des te harder, en niet zoo zeer nog over het cijfer der belasting, als over het tijdverlies en de onaangenaamheden, die er aan verbonden zijn.

Zijn echter de klagten, welke men door de onderscheidene fabrijkanten om strijd hoort aanheffen, gegrond? Hoe is het mogelijk, dat zij in hun bedrijf last lijden? De voorwerpen, die zij vervaardigen, zijn voorwerpen van dringende levensbehoefte, waar het volk niet buiten *kan*, en tegen invoer van gelijkaartige zijn zij gedekt door hooge inkomende regten.

Zoo redeneert men niet zonder schijn van reden. Of echter de klagten gegrond zijn, mogen de jaarlijksche verslagen van Heeren Gedeputeerde Staten aanwijzen, die niet de klagten vermelden der fabrijkanten, maar het verval en de slooping der fabrijken. In 1820 voorspelde Hogendorp van de accijnswet op het gedistilleerd den ondergang onzer branderijen. Zijne voorspelling is bewaarheid, en, helaas, bewaarheid zonder dat onze moralisten en philanthropen er de voldoening van mogen smaken om zich over den val dier ‘stookplaatsen van het helsche vuur’ te verheugen: slechts is in plaats van het vergif, dat niet meer te Weesp, te Delft of te Schiedam uit koren gestookt wordt, dank zij der accijnswet, een ander vergif getreden, dat nog een weinig schadelijker werkt, namelijk, de inlandsche en duitsche aardappelgenever. - En wat nu betreft die bescherming tegen buitenlandsche mededinging, - ware zij mogelijk, zij zou niet meer dan billijk zijn. Maar zij is eene onmogelijkheid, hoe hoog men ook het inkomende regt stelle. Dat inkomende regt moge voor den inlandschen fabrijkant het evenwigt herstellen ten aanzien der som van de belasting, welke de accijns van hem vordert; het kan hem nooit eenige billijke vergoeding geven voor de lasten, waaraan hij bij zijne fabrijkaadje onderworpen wordt, voor de onaangenaamheden, waaraan het gestadig toezigt van ambtenaren hem onderwerpt, voor de tijdroovende formaliteiten, waartoe de accijns-wet hem dwingt. En wat het ergste is, maar wat de financiëele wetten-makers volkomen over het hoofd zien, de maatregelen van controle zijn van dien aard, dat zij elke verbetering van het fabrijkaat onmogelijk maken. De wetgever heeft nu eenmaal vóór 20 jaren of langer reeds *zijne* berekening gemaakt van verhouding tusschen grondstof en fabrijkaat, tusschen inslag en uitslag: en die berekening is geworden de leiband voor den fabrijkant. Alle begeerte om zijn fabrijkaat te verbeteren, alle lust om van de ontdekkingen der wetenschap gebruik te maken, wordt hem benomen, want al wat hij in dezen zou doen, zou *fraude* zijn; elke bezuiniging op de grondstof, op den tijd en op den arbeid wordt door de administratie met een scheel oog aangezien. Zóó zult gij fabriceren en anders niet, zegt de wet; gehoorzaamheid of boete! En de

arme man zal zich wel wachten, wijzer te zijn dan de wet. Intusschen gaat zijn buitenlandsche concurrent voort, zijn fabrijkaat keuriger, bruikbaarder en goedkooper te maken; de consumtie kiest de beste en minst kostende producten, en de inlandsche fabrijkant moet het toezien; het eenige wat hem overblijft, is, zijne fabrijk te sluiten, zijn werkvolk naar huis te zenden en te vloeken op een belastingstelsel, dat hem en honderd anderen het brood uit den mond neemt[1].

Ziedaar de dadelijke werking van al onze accijnsen, die ze tot eene belasting, niet op de consumtie, maar op den arbeid maakt. Maar er zijn onder deze accijnsen, die nog een bijzonder en nog uitgebreider kwaad stichten, omdat zij niet alleen een bepaalden tak van bedrijf aan banden leggen, maar bovendien vele andere bederven, en daarbij tot de onbillijklijkste begunstigingen aanleiding geven. Ik bedoel hier vooral de accijnsen op het *zout* en op de *brandstoffen*.

Zout en brandstoffen zijn voorwerpen van dagelijksche behoefte, en worden in groote hoeveelheid in ieder huisgezin verbruikt. Als zoodanig zijn zij consumtie-artikelen en is de accijns eene belasting op de consumtie. Maar tegelijk zijn beide in hooge mate grondstoffen voor andere fabrijkaten, werktuigen der productie. Onderscheidene soorten van fabrijken en trafijken behoeven zout als grondstof; voor de vischvangst, voor het inzouten van tonvleesch, voor het inmaken van groenten en vruchten ter verzending, is veel zout noodig. Als middel tot bemesting der landerijen is zout van groot belang; onder het veevoeder gemengd, is het evenzeer van aanmerkelijk nut; boter en kaas zijn zonder zout niet te vervaardigen, niet te bewaren. Nu wordt, ja, voor onderscheidene fabrijken en trafijken een vrijdom van de belasting

1 Van de belasting op de kaarsen, in Engeland geheven tot 1832, merkt Porter (Progress of the nation) op: ‘dat gedurende al den tijd van het bestaan dezer belasting geene verbetering in het fabrijkaat is gemaakt, omdat de bestaande reglementen en de bemoeijingen der ambtenaren, om de opbrengst te verzekeren, het verhinderden; maar niet zoodra waren de fabrijkanten van deze boeijen ontslagen of ieder volgend jaar was getuige geweest van nieuwe verbeteringen in het fabrijkaat, tegelijk met eene geregelde daling in den prijs.’ Zie Geschiedenis der tariefshervorming in Engeland, door Mrs. D.A. Portielje en S. Vissering, bl. 182.

geschonken[1]. Maar hoe? Art. 30 der wet van 1822 bepaalt, dat die vrijstellingen zullen worden vastgesteld bij een afzonderlijk reglement. Al wat dus niet in dat reglement wordt opgenoemd, blijft belast. Nu is het eene onmogelijkheid, de administratie weet het te wel, alles te reglementeren, alle gevallen bij reglement te voorzien. Ongelijkheid, willekeur moet dus bij dat reglement voorzitten, en menige nuttige onderneming zal niet doorgezet worden, omdat men reeds van te voren tegen den last en de onzekerheid van het bezwaar opziet. Hoe het overigens gaat met dergelijke gunstbedeeling, is gebleken uit de verhandelingen van het eerste Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Zwolle in 1846. Daar vernam men niet zonder bevreemding, dat een aanzienlijk landeigenaar, lid van de ridderschap van Gelderland, op een eenvoudig rekwest aan den minister van binnenlandsche zaken vrijdom van den accijns had bekomen voor 520 pond zout, welke hij voor bemesting en veevoeder noodig had, terwijl een paar eenvoudige landbouwers, onbekende boeren, op gelijk verzoek een afwijzend antwoord hadden ontvangen. Daar bleek ook nog, dat over het zoogenaamd ‘onvrij territoir’ geregeld dergelijke gunst geweigerd wordt, omdat het te lastig zoude zijn voor de kommiezen[2].

Nagenoeg gelijke aanmerking kan gemaakt worden op den accijns der *brandstoffen*. De wetten van 26 Dec. 1833 (Staatsbl. N°. 72 en 73), regelende de heffing van den accijns op de turf en op de steenkolen, bepalen ook, dat fabrijken, welke turf en steenkolen behoeven, gedeeltelijk zullen worden vrijgesteld van den accijns. Maar dat voorregt kon niet verleend worden aan elkeen, die voor zijn bedrijf of nering vuur behoefde. De wetgever getroostte zich dus de moeite, van al de fabrijken en trafijken op te noemen, welke in deze gunst zouden mogen deelen; en zoo bleek het dan, dat er juist 80 soorten van fabrijken waren, die aanspraak hadden op vrijdom van den turfaccijns, en evenzeer juist 80 soorten, die vrijdom van den accijns op de steenkolen mogten vorderen. Doch de vaderlijke zorg des wetgevers ging nog ver-

1 Zie de wet van 21 Aug. 1822 (Staatsbl. N°. 35), art. 30. Wet van 24 Dec. 1829, (Staatsbl. N°. 76) art. 4, 2°. f.

2 Zie het Verslag van het eerste Landhuishondkundige Congres, bl. 71, v.v.

der. De vrijdom van den turfaccijns was voor alle de genoemde bedrijven gelijkelijk op 19/20 gesteld. Anders echter was het met den steenkolen-accijns: daar waren er sommigen, die afschrijving verkregen van 19/20, anderen die 18/20 vergoed bekwamen, anderen eindelijk, die zich met 16/20 moesten vergenoegen. Zoo werden b.v. de aardewerksfabrijken begunstigd met 19/20, maar de porselein- en pottebakkerijen met 18/20, en de pijpenfabrijken met 16/20 remissie. Was dat niet fraai bedacht? - Maar ziet, de alwetendheid onzer financiëele wettenfabrijkanten gaf zich zelve reeds na twee jaren een *démenti*; bij de wet van 22 Dec. 1835 (Staatsbl. N°. 38) erkende zij, dat zij vroeger 13 belangrijke fabrijken en trafijken over het hoofd had gezien, welke aanspraak mogten maken op vrijstelling van den accijns, waaronder, b.v., de boezelfabrijken, en de koffijstroopfabrijken! Latere dergelijke démentis zijn niet bekend, zoodat dus thans de natie er gerust op kan zijn, dat zij juist 93 soorten van fabrijken en trafijken bezit, die vuur gebruiken voor hun bedrijf, en wier bedrijf nuttig genoeg geacht wordt om met vrijdom van accijns op dat vuur begunstigd te worden.

Ware nu deze geheele historie niet zoo ergerlijk, men zou er zich met lusten vrolijk over kunnen maken; maar de zaak is waarachtig te ergerlijk. Is er ooit iets dwazers, iets willekeurigers gezien, dan zulk eene opsomming van uitzonderingen? Is er naauwelijks één bedrijf, dat niet vuur behoeft, die weldadige gave der natuur, van den armen zwavelstokken-koopman, die zijne zwavel smelt, om zijne stokjes er in te doopen, tot den gaz-fabrijkant? Ga huis aan huis, en werkplaats aan werkplaats rond, overal zult gij behoefte aan vuur zien, hier om te smelten, daar om te kooken, ginds om te bakken, elders om den invloed der koude of der vochtigheid op het fabrikaat tegen te gaan, of om den stoom in het leven te roepen. Maar - en dit is de groote grieve tegen ons geheele belastingstelsel - al wat niet dwingen kan en eischen, al wat niet met groote namen pronkt, en niet een sleep arbeiders achter zich telt, wordt niet geacht en gekend. Onze vrije, kleine industrie, die niet genoeg verpleegd en gekoesterd zou kunnen worden, die industrie in winkeltjes en op

zolderkamers, die het bestaan is van onzen burgerstand, die wordt opgeofferd aan groote fabrijken en etablissementen, waar één hoofd, één meester is met honderde knechten. Alles hebben die groote fabrijken reeds voor: ruimer kapitaal, arbeid in het groot en daarmede bezuiniging van tijd en geld; gelegenheid, om de nieuwste uitvindingen toe te passen; nog is het hun niet genoeg; de belasting zelve moet hen nog bevoordeelen boven hunne zwakke mededingers. Het is altijd de oude geschiedenis van den ‘rijken man, die des armen mans ooilam nam.’

Toen de Heer Hoffman in het afgeloopen jaar aan de Tweede Kamer een voorstel van wet aanbood, waarbij deze grievende onbillijkheid ten aanzien der grof- en hoefsmeden werd opgeheven, en ook dezen de vrijstelling van den accijns werd verleend, is aan dat aristocratisch stelsel in ons belastingwezen de kroon opgezet, met eene driestheid, welke alleen door eene volslagene onkunde van de waarachtige belangen des algemeens het gevolg kon zijn. In het algemeen verslag door de rapporteurs der afdeelingen over dit ontwerp opgemaakt, is onder anren de volgende redenering opgenomen: ‘Het beginsel, hetwelk de tegenwoordige wetgeving over de vrijstelling van den accijns op den turf en de steenkolen huldigt, is dit, dat zij behoort verleend te worden aan fabrieken of takken van nijverheid, of werkzaamheid, die *derzelver* voortbrengselen in het groot vervaardigen, en met gelijke fabricaten van het buitenland de mededinging moeten doorstaan. Door deze ontlasting worden zij zooveel mogelijk met den buitenlandschen fabriekant, die aan zoodanige belasting niet is onderworpen, gelijk gesteld, en voor hen de gelegenheid geopend, om hunne voortbrengselen op de buitenlandsche markt met voordeel af te zetten. Uit dien hoofde heeft de wet zich onthouden, van dezen vrijdom toe te kennen aan zoogenaamde handwerkers of ambachten, welke zich kennelijk daarin van de fabrieken onderscheiden [NB.], dat zij niet voor eigen rekening in voorraad, maar hoofdzakelijk op bestellingen voor loon werken, en dat de voorwerpen, die zij maken, in het algemeen niet tot de zoodanige behooren, welke fabriekmatig [?] vervaardigd worden.’

Het ware moeijelijk, eene slechtere zaak slechter te verde-

digen. De stellers van het rapport schijnen het dan ook zelven gevoeld te hebben. Zij hebben zich geschaamd hunne namen onder het stuk te plaatsen[1].

En hiermede genoeg over de *accijnsen*. - Slechts één woord nog, dat het geheele stelsel, zoo van de accijnsen als de inkomende regten betreft, t.w., over de wijze van invordering en de daaraan verbondene maatregelen van voorzorg en toezigt. Dat die wijze van invordering en der verzekering der inkomsten omslagtig is, wordt algemeen erkend; dat zij kostbaar is, zoowel voor de schatkist als voor de belastbaren, is eene zaak, die de administratie zelve niet tegenspreekt: dat de controle niet te min onvoldoende is, dat de eenvóudige, eerlijke man vruchteloos geplaagd wordt, terwijl de schelm, die de administratie in vernuft overtreft, toch nog belasting en boete blijft ontduiken, weet ieder - doch dat alles is meer of min mogelijk met alle belastingwetten, zoolang deze menschelijk werk blijven. Maar dat ter verzekering der belastingen een leger van kommiezen onze grenzen moet omzoomen, waardoor duizende handen aan nuttigen arbeid worden onttrokken, terwijl een tweede leger over het geheele land verspreid ligt, is al een zeer slecht bewijs van de deugdzaamheid van het stelsel. En dat dit stelsel nevens alle andere lasten, die het van de nijverheid, van den arbeid, van de vermogens en van de welvaart des volks eischt, nog deze voorzorg noodig acht, dat langs de geheele landgrens eene streek van een à twee uren gaans breed buiten de algemeen voortstrevende ontwikkeling en beschaving uitgesloten worde, om te zijn, wat de Doode Zee was in het land Kanaän, dat spreekt over het stelsel een volstrekt veroordeelend vonnis uit[2].

Wat de overige belastingen betreft, heb ik weinig te zeggen. Het COLLECTIEF ZEGEL op de accijnsen, en de OPCENTEN op alle belastingen, zijn van die dingen, die iemand op een' gelukkigen morgen invallen als een aardig middel, om zich uit

1 Vergelijk de discussie over het ontwerp in de zitting der Tweede Kamer van 17 Sept. 1847, en de aanmerkingen over deze onregelmatigheid, van de Heeren de Kempenaer en Luzac.

2 Zie de Algemeene Wet van 26 Aug. 1822 (Staatsbl. n°. 31), art. 177 verv., over het onvrij territoir.

eene dringende verlegenheid te redden. Zij hebben iets oneerlijks aan zich, waarvoor de staat zich behoorde te hoeden. Zij sluipen onder de andere belastingen mede door, terwijl deze zich dan toch zoo erg en zoo zwaar niet voordoen. Zij schijnen nog eene belofte van vermindering van druk te geven, door hun mom van buitengewoon- en tijdelijkheid, ofschoon ieder wel weet, dat ze even lang zullen bestaan als de hoofdbelasting zelve. Tegenover dit genoegen van zich vrolijk te kunnen maken met eene hoop, die toch nooit vervuld zal worden, heeft dan de belastingschuldige, en de ambtenaar niet minder, den last van de opcenten in al hunne barocque combinatiën en met al hunne gebrokens te mogen nacijferen, een omslag, die juist niet gunstig werkt op eene eenvoudige administratie en geregelde afdoening van zaken.

Voorts zijn er nog een paar andere belastingen in ons stelsel, waartegen reeds te lang en te algemeen de kreet van afkeuring opgaat, dan dat wij er nog bepaald van behoeven te gewagen: de POSTERIJEN en het REGT VAN WAARBORG. De *Posterijen*, zoo als ze zijn, zal niemand een gerief noemen. Zij zijn eene dure belasting, door een hatelijk monopolie gedekt. De bewoners der groote steden leeren zich gelukkig vrij wel aan dat monopolie onttrekken, en worden daarin op loffelijke wijze door de particuliere industrieën van Koens c.s. te gemoet gekomen. De bewoners van het platte land zijn door dit monopolie overgegeven aan de willekeur van zoogenaamde distributie-kantoren, zonder dat 's lands kas er een noemenswaardig voordeel van trekt.

De *waarborg der gouden en zilveren werken* is eene belasting, welke op zich zelve door niemand zal worden afgekeurd. Maar sedert vele jaren is het reeds uitgemaakt en erkend, dat de wijze, waarop die belasting wordt geheven, de inlandsche vervaardiging van goud- en zilverwerken volkomen te gronde geholpen heeft. Dat is geheel in het systeem van een belastingstelsel, dat overal den *arbeid* bij voorkeur drukt, en onze opvolgende ministers van financiën zullen zich te dezen aanzien getroost hebben met een ‘transeat cum caeteris.’

Eindelijk de PATENT-WET. Gogel schreef daarvan in 1820: ‘Wanneer de opsteller der laatste wetten opzettelijk aangesteld ware geweest, of zich voorgenomen had, een wandrochtelijk

voortbrengsel in het belastingvak te vlechten, kon hij zeker door niemand overtroffen worden. Het geheele opstel draagt het kenmerk van het doel, om eene belastingwet in de wereld te brengen, welke de administratie in staat stelt, om zonder toedoen van de wetgeving de inkomsten naar willekeur te verhoogen. Het is een ongelukkig denkbeeld van vele zoogenoemde financiers, dat de verdiensten van den minister en administrerende ambtenaren alleen bestaan in de kunst om, te regt of te onregt, en langs alle wegen en middelen, de som der inkomsten te vergrooten, - zonder zich te bekommeren, of men honderde ingezetenen bederft, en of men den vorst of de regering des lands doet zegenen of vloeken[1].'

Gogel zou in 1848 niet anders hebben gesproken. Men denke slechts aan het conflict tusschen den voormaligen controleur te Zutphen, van Lynden, en den voormaligen minister van Hall. Hoe goed overigens een patentregt in ons geheele stelsel van belastingen, waarvan de hoofdtrek is, dat het den *arbeid* drukt, past, kan blijken uit de volgende opmerking. - Volgens de berekeningen van ons ministerie van financiën, bij de wet van 6 Maart 1844 opgemaakt, en onlangs nog, als door de ondervinding gestaafd, in de Staats-Courant aangehaald[2], moet men rekenen, dat eene belasting op alle inkomsten, zonder onderscheid, hier te lande zooveel millioenen zal opbrengen, als men percenten van die inkomsten zal vragen. 1 pCt. geeft dus 1 millioen, 2 pCt. 2 millioen, 3 pCt. 3 millioen. Nu is van onderscheidene zijden, zelfs van regeringswege beweerd, en niet geheel ten onregte, dat men voegzaam geene hoogere belasting van de inkomsten kan vorderen, dan van drie of vier pCt. - Het patentregt nu is eene belasting, uitsluitend geheven van de inkomsten, die uit handel en nijverheid worden getrokken. Het patentregt brengt met de opcenten 2½ millioen op. Nu kan men veilig berekenen, dat de inkomsten, uit handel en nijverheid geput, voor zoo ver zij door de patentwet belastbaar zijn, niet meer bedragen dan ⅓ van alle inkomsten. Zeker eer minder dan meer. Wat is nu de slotsom? Dat men van de inkomsten van den arbeid eene be-

1 Memoriën en Correspondentiën, bl. 46.
2 Zie Staats-Courant, 5 Aug. 1848.

lasting eischt van minstens 7½ pCt., terwijl men alle andere inkomsten tot heden vrij laat van belasting, en het in het vervolg zelfs niet raadzaam zou achten, alle andere inkomsten hooger dan 3 pCt. te belasten!

En nu de middelen van herstel? vraagt welligt iemand.

Voor dezulken, die daarvan hier eene uitvoerige uiteenzetting verwachten, zijn de voorgaande regelen vruchteloos geschreven.

Ik wensch mij geene plaats te verwerven op de lange lijst van project-makers, die uit het hoekje van hunnen haard het land regeren, en hunne plannen schooner en uitvoerlijker achten, naarmate ze stouter en doller zijn. Ik waag mij niet aan luchtkasteelen, die onder een of anderen vorm een *impôt unique* voorstellen. Ik heb een afkeer van het geschreeuw, dat dezer dagen maar al te veel gehoord wordt: de *rijken* moeten betalen, de armen moeten vrij zijn! - Neen, de arme moet zoowel van het zijne bijdragen als de rijke, mits het naar evenredigheid geschiede. De arme en de rijke, beide zijn burgers van den staat, beide hebben een en hetzelfde vaderland. Beide genieten dezelfde veiligheid, voor zich en voor de hunnen, voor hunnen persoon en voor hunne bezittingen, deze mogen dan vele zijn of weinige. Beide leven onder de bescherming derzelfde wetten. Beide hebben genot van de voordeelen, welke verkregen worden door de uitgaven voor dijken en wegen, voor het behoud van rust en orde, voor het bedwang der boosheid, voor de bedeeling des regts, voor onderhoud van kerk en school. Daarom kan ik mij niet vereenigen met den roep om afschaffing der accijnsen, op dezen grond, ‘dat zij eene belasting zijn op de levensbehoeften der armen.’ Dat zij, als bijzonder op die levensbehoeften drukkende, in evenredigheid tot andere belastingen te hoog zijn, vooral door de toevoeging der rijks-, provinciale en plaatselijke opcenten, geef ik toe. Men vermindere ze dus, waar het gebeuren kan; men beperke vooral die slordige heffing van plaatselijke opcenten, waartegen het kon. besl. van 4 Octob. 1816 (Stbl. N°. 54) vruchteloos gepoogd heeft te waken. Ware er eenig gegrond uitzigt,

dat de afschaffing der accijnsen op brood en vleesch iets zoude bijdragen, om den gemeenen man op den duur een deugdelijker voedsel te verschaffen, dan hij thans geniet, ik zou de eerste zijn om op die afschaffing aan te dringen, met terzijdestelling van elke andere overweging. Maar dat doel is langs dezen weg onbereikbaar: dit is mijne stellige overtuiging. Daarom beroove men zich niet ligtvaardig van een middel tot verkrijging van inkomsten voor de schatkist, dat op zich zelve inderdaad niet zwaar drukt, dat vooral zich aanbeveelt omdat de inkomst verkregen wordt, zonder den druk bij iedere cent te doen gevoelen. Men bedenke zich tweemalen, vóór men de millioenen, welke thans de schatkist uit de belasting op gemaal en geslagt verwerft, grootendeels in de handen van bakkers en slagers spele!

Maar wat ik wensch, in het belang van den lande, van de algemeene welvaart, van de schatkist, van den gemeenen man zelven, die door arbeid zijn brood wint, is: *dat men den arbeid vrijmake*, en dat men daartoe ons geheel belastingstelsel hervorme. 'ALLES WEEGT OP DE PRODUCERENDE KLASSE,' zeide Gogel[1], en in deze zes woorden is ons geheele belastingstelsel gekarakteriseerd; en in dit vonnis ligt de oorzaak aangewezen van het algemeen verval, waarover wij klagen, van de slapheid des handels, van den stilstand der fabrijken, van de verarming van den middelstand, van het gebrek aan arbeid. Neem dit kwaad weg, en gij zult eenen grooten stap gedaan hebben tot aanmoediging der nijverheid, tot herstel der welvaart, tot redding van het vaderland.

Vrijheid voor den arbeid! - De staathuishoudkunde leert, dat men de kapitalen moet ontzien, dat gij slechts de inkomsten en de verteringen met belasting moogt treffen. Maar wat is uw kapitaal als de arbeid het niet bevrucht? Hoe kan er inkomst van het kapitaal verkregen worden, tenzij door arbeid?

'Alles weegt op de producerende klasse.' Dat moet anders worden; en het kan anders worden, als ge slechts wilt en durft. Het kan anders worden zonder eene geheele

1 Memoriën en Correspondentiën, bl. 42.

omkeering, die altijd gevaarlijk zoude zijn. Ge zoudt zelfs meer kunnen behouden, dan oppervlakkig wel mogelijk zou schijnen.

Eene der grootste fouten in ons belastingstelsel is, dat onze wetgever overal handelt als de dwazen, waarvan Hesiodus spreekt:

> ‘Dwazen, onbewust hoe 't halfje meer en beter is dan 't heel.’

Die les, ‘dat de helft meer is dan het geheel,’ wordt over het hoofd gezien, en men handelt als de man met de hen, die hem gouden eijeren legde.

Zoo slechts de fiscus zich tevreden kon stellen met een ‘bescheiden deel,’ dan ware reeds zeer veel gewonnen, zelfs met het geheele bestaande belastingstelsel.

De grondbelasting levert geen bezwaar op. Zij wordt echter verzwaard door de daarnevens staande belasting op haardsteden en deuren en vensters. Hier ware dus vermindering wenschelijk. De overige grondslagen van het zoogenaamde personeel, het mobilair, de dienstboden en de paarden, geven als elementen van een goed belastingstelsel evenmin aanleiding tot bezwaar; daarom ben ik ze stilzwijgend voorbijgegaan. Zij zijn eene goede en bruikbare belasting op den rijkdom, op de verteringen, op de weelde, en staan met hunne progressieve heffing als eene uitsluitende belasting der vermogenden, zeer gepast naast de accijnsen, die meer algemeen treffen. Eene bijzondere belasting op de inkomsten is de eisch van den dag; zij is ook niet onbillijk; zij kan nuttig zijn om de tekorten, die door de vermindering of afschaffing van andere belastingen, althans voorloopig, moeten ontstaan, te dekken. Daaronder neme men dan het tegenwoordige patentregt op, als belasting op de inkomsten uit den arbeid, doch men plaatse deze soort op de *laagste* klasse. Tegen het behoud der successieregten zal wel geene bedenking bestaan; eene andere vraag is, of de vrijstellingen van geringe boedels niet eenigzins uitgebreid mogten worden. Daartegenover zou met billijkheid een matig regt bij successie in de regte lijn kunnen worden ingevoerd. Wat de regten van hypotheek, registratie, zegel en griffie betreft, zij kunnen geene verdediging of verontschuldiging vinden. En toch

behoefde men ze niet geheel af te schaffen, wilde men slechts den raad van Gogel opvolgen. Eene geringe vergoeding aan den ambtenaar van de registratie voor de *date certaine*, die hij constateert, aan dien van de griffie voor de stukken, die hij ter rolle brengt of in expeditie afgeeft, aan dien van het kadaster voor de hypotheken, die hij inschrijft, zou de belanghebbende niet onwillig betalen. Doch geen dekmantel van deze vergoedingen gemaakt voor enorme lasten, geene onmatige, verwarrende, hatelijke en zedelooze *evenredige regten*. Zoo men voor het zegel een zeer gering bedrag vorderde, zou niemand er een last in zien. Maar geene onhebbelijke afmetingen van het papier, dat men voor een dagblad mag gebruiken, geene voorcijfering van de vierkante oppervlakte en het getal regels en letters die men tot deze of gene acte mag gebruiken, geene evenredige regten van uitgedrukte sommen en geldswaarden; en daarbij, kon het zijn, al was het maar alleen om de eerlijkheid onzer kooplieden voor verleiding te bewaren, geene belasting van handelspapier, die gij kunt uitschrijven zooveel gij wilt, maar die men toch niet betalen zal.

En nu de accijnsen, de regten op den in-, uit- en doorvoer, de scheepvaartregten? Mogt eens de tijd komen dat wij ze geheel missen konden. Maar de accijnsen brengen alleen ƒ 19 à 20 millioen op; de overige te zamen ƒ 4 à 5 millioen. Toch ware ook hier nog wel iets bruikbaars van te maken, in de eerste plaats door algemeen het cijfer der gevorderde belasting op elk object te verminderen, zóó, dat het de moeite niet meer waard zou zijn te smokkelen, en dat het belang zoowel als de pligt tot eerlijkheid noopte. Alleen de accijns op het zout, en die op de brandstoffen mogen geene genade vinden, vooral de laatste; hare afschaffing moet als het ware de grondslag zijn van de geheele hervorming. En hier zou men dan ook de belangen van den gemeenen man behartigen; met beter gevolg in waarheid, dan door de afschaffing der accijnsen op geslagt en gemaal. Men weet, dat het zout met 200 pCt. bezwaard is; de arme gebruikt veel zout. Merkbaar zou het voordeel voor de consumtie zijn bij de vrijstelling der brandstoffen; niet slechts zou de turf goedkooper worden, én door de mindere kosten zelve, én door de ruimere ontginning der veenen, die uit de afschaf-

fing van den accijns zou volgen. Maar de administratie zou niet meer in de noodzakelijkheid zijn om de schreeuwende wandaad te plegen, van de turf, die niet kostbaar genoeg is om de belasting goed te maken, te verbranden. Eene moedwillige vernietiging van waarde, die slechts hare wedergade vindt in de handelwijze der oude O.I. Compagnie, als zij een deel van hare specerijen verbrandde, om het overige deel op prijs te houden. Maar eene daad, hier nog veel schreeuwender dan daar, omdat het hier geen voorwerp van weelde geldt, maar eene eerste levensbehoefte; eene daad, wier vernielende werking zich niet bepaalt tot de verbrande waarde zelve, maar zich uitstrekt tot al de overige turf, omdat de kosten van productie, aan het uitgraven van de verbrande hoeveelheden besteed, door den veenbaas natuurlijk op de overige turf, welke hij verkoopt, moeten worden verhaald.

Ziedaar in korte trekken, wat mogelijk en nuttig ware. Ik geloof niet, dat het noodig is in verdere bijzonderheden te treden. Wat de scheepvaartregten betreft, ik weet niet waarom men ze zou behouden. Zij brengen hoogstens *bruto* 8 of 9 tonnen gouds in het jaar op, en eischen groote moeite, en vele kosten van perceptie. De regten op den uit- en doorvoer, - mogt onze Minister van Financiën den moed hebben ze geheel weg te doen. De invoeren zouden er slechts bij winnen. De posterijen, de regten op den waarborg, zij behoeven slechts eene goede regeling door eenen man, die er verstand van heeft, om, in stede van een' last, voordeelig te worden voor de burgerij en winstgevend voor den Staat.

Maar ééne voorwaarde is er en zonder deze is alle hoop op verbetering ijdel, en elke poging om haar te verwezenlijken vruchteloos, hetzij men eene geheele omkeering voorneme, of zich vergenoege met eene matige wijziging in het bestaande stelsel. Deze voorwaarde is, dat onze administratie door eenen nieuwen geest bezield worde, dat voor ons belastingstelsel een nieuwe grondslag worde gelegd. De geest, die thans heerscht, is de geest van wantrouwen, van achterdocht. Het beginsel, waarvan de administratie uitgaat, is dat van den Cathechismus: ‘wij zijn van nature geneigd tot het kwade.’ In het oog der administratie is ieder belastingschuldige een oneerlijke, ieder handelaar en fabrijkant

ter kwader trouw. Dat denkbeeld heeft in de bureaux van ons Ministerie van Finantiën zoo diep wortel gevat, dat men het den koopman, die zich komt bezwaren, met de meeste ingenuïteit ter verdediging van de administratie voorhoudt. En vandaar al die hatelijke bepalingen, die handel en scheepvaart en fabrijkwezen elken stap onmogelijk maken, zonder bespied en achtervolgd te worden: vandaar die voorschriften der wetten, die tot in het kinderachtige loopen, over inslag en uitslag, die peilingen en visitatiën, die paspoorten en consentbiljetten en vervoerbiljetten; vandaar die zwermen van onbeschaamde kommiezen, die des daags voor uwe deur liggen, en bij nacht uwe woning beloeren, die al uwe gangen en bewegingen naspeuren, of zij u hier of daar mogten betrappen op een vergrijp; vandaar dat stelsel van aanbrenging en vervolging; vandaar dat onregtvaardig stelsel van aanhalingen en benaderingen, en de schandelijke transactiën, die den ambtenaar te gelijk met den belastingschuldige bederven; vandaar het stelsel om de bekwaamheid eens ambtenaars te schatten en zijne bevordering te regelen naar het aantal processen dat hij heeft aangelegd; vandaar dat oponthoud ter uiterste wacht, vandaar die uitvinding van het onvrij territoir, vandaar die legers van grenswachters en vandaar die buitensporig hooge perceptiekosten, die volgens verklaring der regering zelve 7¾ pCt. bedragen; vandaar eindelijk die wederkeerige haat, die tusschen het volk en de ambtenaren der schatkist bestaat. Dit moet anders worden, en zonder dat is er geene vrijheid van den arbeid bestaanbaar, is geene ontwikkeling van de nijverheid en geene krachtige uitstrooming van de bronnen van welvaart en volksgeluk denkbaar.

Maar *kan* dit anders worden? Mij dunkt, ik zie reeds menig hoofd, boven de documenten en tabellen der administratie vergrijsd, met eenen bedenkelijken glimlach schudden: ‘De mensch is van nature geneigd tot het kwade.’ Eilieve, mijne Heeren! beproeft het eens; de burgerlijke wet zegt uitdrukkelijk: ‘kwade trouw wordt niet voorondersteld.’ Heeft dan de fiscus alleen het privilegie de kwade trouw wel te vooronderstellen? Zie slechts in het dagelijksche leven, werp eenen blik op uwe kinderen en

dienstboden. Vertrouwen wekt het eergevoel op, maar wantrouwen verlokt tot oneerlijkheid. Door uwe honderde maatregelen van voorzorg en toezigt hebt gij zelven de smokkelaars aangemoedigd, want het wordt een punt van eer ze te ontduiken, al ware het maar alleen om zich te beroemen, vernuftiger te zijn dan gij, mijne Heeren! Met al uwe zorgen, kunt gij toch niet beletten dat er gesmokkeld, dat er veel, zeer veel gesmokkeld wordt. Konden wij eens eene goede statistiek van het verbruik van belaste waren naast uwe tabellen van de opbrengsten der belasting leggen, welligt zoudt gij zelven de handen ineenslaan van verbazing. Alles wat gij nu bewerkt, is, dat de eerlijke man, die naauwgezet aan al zijne verpligtingen wil voldoen, te gronde gaat, terwijl de minder naauwgezette zich verrijkt ten koste van zijnen eerlijken buurman, ten koste des volks, ten koste der schatkist. Daarvan zouden de voorbeelden in grooten getale aan te voeren zijn. Maar ze zijn u zelven genoeg bekend, mijne Heeren ambtenaren van de inkomende regten en accijnsen.

Maar hoe dan? -

Zie, er is voor zes jaren in Engeland eene belasting op de inkomsten ingevoerd: die belasting wordt geheven op de eigen aangifte van den belastingschuldige, welke hij doet in handen van eene commissie van mannen, door hem zelven gekozen, in wie hij vertrouwen stelt; des noods wordt van hem gevraagd, dat hij de juistheid van zijne aangifte met eede bezegele, en daarmede is men tevreden, en de belasting brengt meer op dan men geraamd had. Zie, toen de wet van 6 Maart 1844 werd voorgedragen, ging er in den lande een kreet op van ontevredenheid en wederstand. Maar toen de voordragt wet was geworden, toen bleek de eerlijkheid en de goede trouw van het volk, en schande werd er gesproken van hem, die zich onttrok aan zijne bijdrage. Zie, er bestaat nog bij het volk een grondbeginsel van goede trouw, dat zelfs uw wantrouwen nog niet heeft kunnen uitroeijen. Bevestig die gezindheid en gij zult ruimer en zekerder inkomsten verkrijgen dan thans met al uwe fijn doordachte kunstgrepen.

Laat den koopman vrij in zijne bewegingen. Zoo hij u toch bedriegen wil, kunt ge het hem niet beletten. De naspo-

ringen uwer snuffelende kommiezen kunnen slechts het kleine, het onbeduidende ontdekken: de ton vleesch of den zak zout, welke een schipper of voerman in een' hoek verstopt heeft. Eene goed georganiseerde smokkelonderneming - want gij hebt de smokkelarij tot eene wetenschap verheven - ontsnapt aan hunne argusoogen. Laat den handelaar vrij in zijne bewegingen, en hij zal u gewillig afstaan, wat hij u schuldig is, en zelfs iets meer dan dat, mits hij slechts vrij zij van al dat geschrijf en gewrijf, geloop en gedraaf. Laat den fabrijkant vrij in zijne bewegingen; laat hem zijne grondstof inslaan vanwaar en zoo als hem het voordeeligst is; laat hem zijne fabrijk inrigten naar zijn goedvinden; laat hem zijn fabrijkaat verbeteren, zoo als zijn voordeel hem aanraadt; zijn voordeel zal voordeel voor de natie, winst voor de schatkist zijn. Laat hem vrij in zijn gaan en komen, in zijn koopen en verkoopen, en hij zal u dankbaar een deel zijner winst afstaan, dat hij thans onwillig zich ziet ontnemen. Verg hem alleen, dat hij in handen van mannen die hij vertrouwt, eene aangifte doe van den aard en de hoeveelheid van zijn fabrijkaat, en laat hem daarnaar betalen; hij zal er eene eer in stellen om als eerlijk man vertrouwd te worden.

En zij er, ik erken dat er altijd eenigen zijn zullen, die zich dat vertrouwen onwaardig maken; welnu, dan ‘frappez fort et frappez juste!’ Dan eene openlijke, ruiterlijke, strenge vervolging, ten aanzien van het geheele volk; geene gluipende benadering, en vooral geene onzedelijke transactie met den moedwilligen overtreder der wet. Wie dan niet eerlijk is uit beginsel, hij zal eerlijk worden uit vrees dat zijn naam voor het oog der natie aan de kaak worde gesteld. En gelijk nu de vijandschap, die uwe maatregelen hebben opgewekt tusschen de geheele natie en den fiscus, sympathie baart voor den gelukkigen of ongelukkigen overtreder, zoo zal dan de algemeene stem zich verheffen tegen den schuldige, die het vertrouwen op 's volks eerlijkheid ondermijnt.

Ik erken, het is veel dat ik vraag. Een overgang van het stelsel van wantrouwen tot het stelsel van vertrouwen is grooter omwenteling in ons belastingstelsel, dan de vervanging van alle bestaande belastingen door een of ander *impôt unique*. Maar daarom ook was niets minder dan eene grondwets-

herziening, eene hervorming onze geheele staatsinrigting noodig om eene volkomene hervorming van ons belastingstelsel mogelijk te maken. Daarom ook zal van deze het bewijs moeten uitgaan, dat de grondwetsherziening noodig was, dat zij voldoende geweest is. Wij hebben voor goed afgesloten met het oude. Een nieuw leven moet in ons volkswezen doordringen. Een nieuwe geest moet de natie en hare regenten bezielen. Nieuwe beginselen moeten bij het bestuur van den staat, bij het beheer van de belangen der burgers voorzitten. Daartoe moet eene waarachtige volksvertegenwoordiging en eene krachtige, opgewekte, openbare meening leiden en dwingen. Het moet voortaan eene onmogelijkheid zijn, dat een minister, gelijk in 1835, om der aristocratie van het grondbezit voldoening te geven, eene graanwet voorstelle. Het moet eene onmogelijkheid zijn, dat voortaan ter wille van wie dan ook, ten gerieve van eenen invloedrijken rijkdom of ten believe en misleiding van een onkundig gemeen, een belastingstelsel worde behouden, welks vonnis is: '*Alles drukt op de producerende klassen*.' Noch openlijke, noch zijdelingsche bevoorregting van enkele standen of klassen of personen mag meer in ons belastingstelsel gekend worden, en er mag geen ander grondbeginsel bij gelden, dan dit: VRIJHEID VAN DEN ARBEID.

Eerst dan zal, althans voor een aanmerkelijk deel, een voldoend antwoord gegeven zijn op de vraag: 'Hoe zal 't den lande gedijën?'

Staatkundig overzigt.

22 Augustus 1848.

‘Italia farà da se.’ Italië zal zich zelf helpen. - Dit woord door Karel Albert uitgesproken, door Italië opgeteekend, door de civici op het forum te Rome telkens herhaald, hoe is het gelogenstraft door de gebeurtenissen dezer maand! Roepen wij ze kortelijk in het geheugen terug. Het lang en onverklaarbaar dralen van het Piëmontesche leger stelde de Oostenrijkers in staat om hunne magt te versterken. Van alle kanten stroomden aan den wakkeren Veldmaarschalk hulpbenden toe: terwijl de Italiaansche troepen te kampen hadden met gebrek aan leeftogt, - met uitputting en moedeloosheid, het gevolg van bewegingen zonder doel en zonder vrucht, - vooral ook met onderlinge verdeeldheid, sedert eeuwen de erfvijandin dezer volkeren. Men wil, dat het noodlottig beleg of blokkeren van Mantua, waartoe dertigduizend der beste Sardinische troepen werden afgescheiden, op aanhouden der Milanezen en Venetiërs is aangevangen. Aldus werd het koninklijk leger verzwakt, de verdedigingslinie bovenmatig uitgebreid, en deze manschappen zelven aan de malaria en den ongezonden invloed van het saizoen blootgesteld. De grijze Radetzky was geen bestrijder, die dergelijke misslagen straffeloos zou aanschouwen. Met een leger van 45 duizend man, in Verona zaamgetrokken, begon hij de offensieve beweging, die binnen twee weken met de bemagtiging der hoofdstad van Lombardije besloten is. Reeds vroeger, omstreeks de helft der voorgaande

maand, had Generaal Lichtenstein, met eene colonne van vijf duizend Oostenrijkers, de citadel van Ferrara geproviandeerd: - van diezelfde stad, waar, ongeveer een jaar geleden, het eerste sein tegen Italië en Rome gegeven werd door de vijandelijke houding der Oostenrijksche troepen. Hevig was de gisting te Rome op het vernemen dezer nieuwe schending van het Pauselijk grondgebied. De geslepen volksleiders wisten den inval te doen strekken tot eene beweging, een pronunciamento, waardoor Pius ter oorlogsverklaring aan Oostenrijk zou gedrongen worden. Na eene hoogst onstuimige zitting der Gedeputeerden kamer vroeg het ministerie Mamiani zijn ontslag, hetwelk de Paus weigerde aan te nemen, waarop eene crisis volgde, die sedert onafgebroken heeft voortgeduurd, en die voor een oogenblik, door de toezegging des H. Vaders, van een defensief verbond met de overige Italiaansche vorsten te sluiten, tot bedaren werd gebragt. - Op het krijgstooneel zelf hadden gewigtiger voorvallen plaats. Na kleine, onbeduidende voordeelen, door de Piëmontezen behaald, werden zij zelven in den stormachtigen nacht van 23 Julij door de Oostenrijkers overvallen, die in de diepste stilte, de raderen der wagens met laken omwonden, genaderd waren, en aan het Italiaansche leger een gevoelig verlies toebragten. Deze nederlaag had bij Villa-Franca en Somma-Campagna plaats. Onmiddelijk zond Koning Karel Albert een deel zijner beste troepen, met 12 stukken geschut, noordwaarts den verslagenen ter hulp, die hunne posten verlaten hadden, om de wijk naar Peschiera te nemen, en derwaarts door de Oostenrijkers werden vervolgd. Een tweede gevecht, daags daarna bij Custozza geleverd, werd door eene schitterende zegepraal der keizerlijke troepen bekroond, die een vijftigtal officieren, en vijf of zeshonderd soldaten verloren. Te Volta, te Cremona, te Pizzighitone, tweemaal voor Milaan, leverde het Oostenrijksch leger slag en bleef overwinnaar; op den veertienden dag was het meester van Milaan, en kon de zegevierende Radetzky aan den Keizer berigten, dat geen vijand meer op Lombardischen bodem stond. Eere evenwel aan de verslagen Piëmontezen, aan den koning en de koningszonen, die met onbezweken moed hebben gestreden, maar door gemis aan bekwame leger-

hoofden en het laaghartig overloopen hunner Italiaansche medestanders, binnen enkele dagen de vrucht der inspanning van maanden, misschien de onafhankelijkheid van Italië - zagen verloren gaan. Zou dan voor de spreuk, aan het hoofd dezer regelen vermeld, de uitspraak der vijanden van een vrij Italië waarheid blijken, dat het zich zelf onmogelijk besturen kan? Haast zouden wij dit vreezen, niet omdat de krijgskans tegen hen was, niet omdat het Milanesche gepeupel de ongelukkigen verguisde, die maanden lang voor de zaak des vaderlands in het veld hadden gestaan; zelfs niet om de flaauwe ondersteuning, die de Sardinische vorst in Toscane en Venetië vond; - maar omdat het woelen der partijen niet ophield tegenover den vijand van buiten en bij het gemeenschappelijk gevaar; omdat kleingeestige naijver de hoofdsteden reeds verdeeld hield eer het Italiaansch vaderland was vrijgevochten; omdat men de naïve bekentenis leest, dat de beste patriotten het meest verwachtten van Fransche hulp; omdat men in Milaan de beurzen gesloten hield, en liever klinkende woorden gaf dan klinkende munt; met één woord, omdat het volk, de kern der natie, koel en onverschillig bleef, zoodra er opoffering en toewijding gevorderd werd voor de nationale zaak. Het Lombardische landvolk, dat de arme Piëmontezen aan honger en gebrek ten prooi liet, had overvloed van levensmiddelen voor de uitheemsche legermagt, en Radetzky roemt den goeden, dat is Oostenrijk-gezinden geest der bewoners. In Toscane, het meest-verlichte deel der Italiaansche bevolking, heeft de menigte zoo weinig denkbeeld van de politieke regten, die men haar geschonken heeft, dat zij bij de verkiezingen den Groot-Hertog Leopold en geen ander benoemen wilde. Venetië weifelt zoolang eer het toetreedt, dat de Oostenrijkers de stad kunnen insluiten, dat de Italiaansche bevelhebbers, Durando te Venetië, Pepe te Padua, Zucchi te Palmanova, ieder aan zich zelven worden overgelaten, en dus van de Piëmontesche hoofdmagt afgesneden, worden verhinderd zaam te werken. Zoo handelden de stammen, in wier naam de dagbladen verkondigden, ‘dat zij den grooten Khan van Tartarije zouden aannemen, indien deze hen tot ééne natie vereenigen kon.’ Wij weten niet wat er is van Karel Albert's

aangeboren verraderlijken inborst; - zijne houding omtrent Oostenrijk was verre van goedrond, en het is maar al te duidelijk, dat zelfzucht en eigenbelang bij zijne handelingen hebben voorgezeten. Maar aan Italië heeft hij zeker zijne schuld voldaan, geld en rust en bloed veil gehad voor de zaak, die hij eens had omhelsd; en zoo tegenkanting en kuiperij en wantrouwen zijne pogingen hebben verlamd, de togt naar Milaan bewijst, dat hij niet doof was voor de stem van eer en vaderland. Misschien moeten wij op rekening van het volkskarakter stellen, en aan de levendigheid, waarmede het alles aangrijpt, wijten, dat het telkens in uitersten vervalt. Eerst schuwde men vreemde hulp nog meer dan vreemde overheersching, Fransche bondgenooten nog meer dan Duitsche vijanden. ‘Credidimus blandis quorum illis copia verbis.’ Thans, na de nederlaag, snelt aanstonds een gezantschap naar Parijs, om de tusschenkomst van Frankrijk in te roepen, en moet welligt Europa het aan de roode republikeinen dank weten, dat gewapende interventie geweigerd - en het gevaar van eenen algemeenen Europeschen oorlog afgekeerd wordt. Aan de gematigdheid van Radetzky, die het vuur der jeugd bij de omzigtigheid des grijsaards paart, moeten wij verdiende hulde brengen. Met dezelfde voortvarendheid, als voor vijf en dertig jaren in de velden van Leipzig, ijlt hij naar zijn doel, en bemagtigt de hoofdstad, die hem voor vier maanden met schimp en smaad uitdreef; maar de Lombardische grenzen overschrijdt hij niet. Geheel anders de Generaal von Welden! Proclamaties, in gezwollen en beleedigende taal gesteld, waren de voorboden van een inval in de legaties, te onverschoonlijker, omdat Pius, ondanks alle bezwaren, op gevaar van zijne wereldlijke magt te verliezen zelfs, volstandig geweigerd heeft anders dan verdedigenderwijs tegen Oostenrijk krijg te voeren. Vermoedelijk heeft men, bij het breed uitmeten der punten van verschil tusschen den Paus en diens ministerie, te weinig acht geslagen op de eigenaardige voordeelen, die de constitutionele regeringsvorm aan Souverein en Ministers biedt. Graaf Mamiani heeft het bevroed, zeggende, dat men dezen regeringsvorm, zoo hij niet bestaan had, voor Rome had moeten uitvinden. De onschendbaarheid van den Vorst wordt geëer-

biedigd, terwijl de afscheiding der magten van lieverlede volgen zal; - volkomen overeenstemming wordt hier nog minder dan elders vereischt. Bij herhaling reeds kwam de fictie te stade. Terwijl de Paus in zijne Encyclica het bloedvergieten afkeurt, laat de Souverein zijne ministers onbelemmerd handelen. Nu onlangs stemmen de kamers wapening en mobilisatie der burgerwacht, het inroepen van een legioen, uit 12 duizend man vreemde hulptroepen bestaande, onder een' uitheemsch bevelhebber, en 4 millioen scudi ter bestrijding der kosten - in strijd met de inzigten van Pius. ‘Ik heb,’ antwoordde de H. Vader aan de commissie uit de Gedeputeerden, ‘in mijne jeugd den grootsten veldheer der nieuwere tijden gekend, en deze zond geen recruten, maar geoefende krijgers tegen diezelfde Oostenrijkers, welke wij willen verdrijven. De onafhankelijkheid van Italië ligt mij na aan het hart: ik ben niet afkeerig van het aannemen van een vreemd legioen; maar dit zijn zaken, die niet op eens tot stand komen. Gedurende den tijd tot volvoering der maatregelen, die gij mij voorslaat, vereischt, zal de Voorzienigheid over Italië's lotsbestemming reeds hebben beslist.’ Op nieuw vraagt Mamiani zijn ontslag; - er wordt door het Romeinsch parlement een adres aangenomen, en een afgevaardigde gezonden aan de parlementen van Toscane, Sardinië en Napels, tot onderlinge zamenwerking; en volgens de laatste berigten zou een nieuw bewind worden zamengesteld, waarin Graaf Odoardo Fabbri, prolegaat van Urbino en Pesaro, zou zitting hebben als Minister van binnenlandsche zaken, met Corboli Bussi, voor het buitenlandsch bestuur, Lauri voor de geldmiddelen, Campello oorlog, Galletti voor de policie, terwijl eindelijk de Vice-President der Gedeputeerden Sturbinetti met de openbare werken zou worden belast. Bij een Edict gaf Pius zijnen bepaalden wil te kennen, om de grenzen te verdedigen, waartoe het afgetreden bestuur reeds uitdrukkelijk last verkregen had. - Naauwelijks durven wij ons vleijen, dat, onder het tergend onregt van buitenlandsch geweld, de opgewonden gemoederen door deze maatregelen zullen bevredigd worden.

De Groot-Hertog van Toscane heeft zijn volk, dat een aanval der Oostenrijksche troepen duchtte, op de lichtzijde

gewezen bij al den geleden tegenspoed. ‘Nog is niet alle hoop verloren, de zege kan de gealliëerde legers nog bekroonen. De krachten van Italië zijn niet uitgeput, en de steun van Europa zal ons niet ontbreken. Wat ons betreft, die aan het lot van Italië niet wanhopen, wij zijn vast voornemens te volharden bij het besluit, hetwelk ons geleid heeft om onze wapenen met die van Karel Albert te vereenigen. In den tegenspoed zullen wij hem niet verlaten. Maar er wordt tijd vereischt om de geleden verliezen te herstellen, om het land uit een plotselijk opgekomen gevaar te redden. Mijne regering, gesterkt door de toestemming der nationale vergadering, heeft geoordeeld voor het gemeene welzijn de vriendschappelijke diensten van Engeland en Frankrijk te moeten aannemen.’ Het ministerie Ridolfi, dat was afgetreden voor de ongehoorde moeijelijkheden van het tijdsgewricht, is weder met het bestuur belast, versterkt door een votum van vertrouwen der kamers, nadat de Gonfalonieri van Florence, Bettino Riccasoli, gedurende twee dagen vruchteloos had beproefd een nieuw bewind te vormen.

Uit Napels vernamen wij het protest des Konings tegen de verheffing van den Hertog van Genua op den troon van Sicilië, waarbij het te Palermo den 11^{den} Junij genomen besluit onwettig en van geenerlei waarde wordt verklaard. Aan de Europesche hoven werd een schrijven in dien geest gerigt: en de gekozen Vorst zelf heeft, naar gemeld wordt, de aangeboden kroon reeds afgewezen. Inmiddels duurt de uitrusting van schepen en troepen tegen de Siciliaansche opstandelingen steeds voort. In Calabrië staan 25 duizend man gereed de zee over te steken, maar de Koning waarborgt de constitutie van 1812, indien zijn tweede zoon tot Koning wordt gekroond. Sir William Parker is met de Britsche vloot onder zijne bevelen in de golf van Napels komen ankeren, naar het heet, om opheldering te vragen over een voorval in de wateren van Corfu, waar een Napelsche stoomboot, onder Britsche vlag, een aanzienlijk getal Siciliaansche vlugtelingen uit Calabrië heeft overgebragt. Aan den Engelschen Vlootvoogd is de toegang tot deze uitgewekenen ontzegd, toen hij onderzoek naar de gerezen klagten wilde doen; ziedaar het voorwendsel zijner onverwachte verschijning. Lord

Stanley heeft de aandacht der Britsche pairs op deze gebeurtenis gevestigd, en aan den Minister Landsdowne de vraag voorgelegd, of ook Admiraal Parker in last had het uitloopen der Napelsche schepen te beletten, of op eenigerleiwijs van de stricte neutraliteit af te wijken. Maar het gelukte hem, evenmin als later aan d'Israeli in het Lagerhuis, van Lord Palmerston een bepaald antwoord op deze vraag te bekomen. Lord Minto gaf wel te kennen, dat hij, bij zijne vroegere onderhandelingen, steeds had beoogd de vereeniging der beide rijken te handhaven: - eene verklaring niet zonder gewigt, nu wij weten, dat deze Staatsman op nieuw, en ditmaal officiëel, met eene zending naar deze gewesten zal worden belast. ‘Er waren,’ voegde Lord Minto er bij, ‘enkele omstandigheden in de betrekking van Engeland tot Sicilië, die ernstige verpligtingen aan eerstgenoemden Staat opleggen, en waaromtrent hij bereid was ter zijner tijd opheldering te geven.’ - Niet minder is de argwaan der Franschen over de eigenlijke bedoeling van het Engelsch Kabinet opgewekt, en de Minister Bastide heeft ronduit moeten verklaren, ‘dat Frankrijk nimmer zou dulden, dat van Sicilië een ander Portugal wierd gemaakt.’ En inderdaad, wanneer men bedenkt, hoe deze voorraadschuur van het oude Rome, tusschen Malta en Gibraltar gelegen, voor den Engelschen ondernemingsgeest en handel onwaardeerbaar is; - hoe dit eiland, gedurende de oorlogen van het Keizerrijk, tot arsenaal en schuilplaats aan Lord Nelson heeft verstrekt; - hoe het voor dertig jaren uit Britsche handen, en onder Britschen waarborg, eene staatsregeling ontvangen heeft; - hoe, na het uitbarsten van den opstand in Januarij, eene Engelsche vloot is toegesneld en de zendeling van het Londensche Kabinet aanstonds als bemiddelaar is opgetreden, - zal men de achterdocht van Europa billijken, en Engeland's houding met een naauwlettend oog blijven gadeslaan. - De onlusten in Calabrië zijn door goud, of met het zwaard bedwongen; en zelfs de opstand van 15 Mei, in de straten van Napels, heeft alleen gestrekt om het Koninklijk gezag te bevestigen. Dat deze laatste bloedige botsing, buiten toedoen van den Koning en ondanks zijne ijverige pogingen drie maanden lang, is ontstaan, mag niet meer ontkend worden;

terwijl het naauwelijks aanduiding behoeft, welken noodlottigen invloed zij op den bevrijdings-oorlog heeft gehad, door het besluit des Konings uit te lokken, waarbij het contingent Napolitaansche troepen - op 40 duizend man gesteld - onmiddellijk teruggeroepen werd.

Zien wij of het streven der Duitsche nationaliteit gelukkiger uitslag - of voortgang heeft gehad. De volledige zamenstelling van een Rijksministerie kwam tot stand. Aan het hoofd voor buitenlandsche zaken staat de Prins van Leiningen - halve broeder van Koningin Victoria, - een man van een onafhankelijk, zelfstandig, belangeloos karakter, bekend door zijnen raad en invloed bij Koning Lodewijk van Beijeren tot het verleenen van hervormingen, die in Maart werden toegestaan, en voorstander van Pruissen's ‘hegemonie,’ reeds vóór het losbreken der omwenteling in Februarij. In een manifest, door de Frankforter dagbladen bekend gemaakt, deelt de Prins zijne inzigten omtrent de groote omkeering in Duitschland mede; bovenal wijst hij op de volstrekte noodwendigheid, dat Beijersche, Pruissische, Saksische en alle andere bijzondere belangen zwichten voor die van het ‘eenige Duitschland;’ afgunst en krenkingen tusschen Noord en Zuid noemt hij ‘frevelhafte absurditäten;’ - dynastieke belangen kunnen niet gelden, daar de Vorsten, evenzeer als ieder Duitscher, aan den volkswensch, die eenheid wil, zich moeten onderwerpen. Ziet de natie in, dat er te veel van het oude is overgebleven, om reeds nu alle afzonderlijke voordeelen en sympathiën aan de Duitsche eenheid ten offer te brengen, zij keere nog terug, herroepe Parlement, en Regent en Bestuurders, liever dan de zaden uit te strooijen van onophoudelijke tweespalt. - Maar de Prins is overtuigd, dat het Duitsche volk op den ingeslagen weg moet voortgaan; pligt en eer en belang en voorzigtigheid gebieden het gelijkelijk. Groote denkbeelden, als er nu in Duitschland ontwaakten, ze mogen dan ook voor een oogenblik weder insluimeren, gaan niet te loor. Door thans terug te treden zou men slechts nieuwe omwentelingen en burgerkrijg voorbereiden; regering en natie moeten dit verhoeden. Het Rijksgezag moet de Souvereiniteit tot zich trekken, Duitschland in dien zin herscheppen; vóór alles het diplomatiek verkeer

binnen- en buiten'slands aan de bijzondere Staten ontnemen, en in zich vereenigen; onvoorwaardelijke beschikking over de nationale strijdkrachten zich toeëigenen; de tollinie tot de grenzen van Duitschland uitbreiden; en niet dulden, dat de gouvernementen of landsvergaderingen zich inlaten met onderwerpen tot de Nationale Vergadering behoorende. Bij verzet of ongehoorzaamheid aan het Rijksgezag volge spoedige straf: ministers, krijgshoofden, openbare beambten, allen worden voor dit gezag ter verantwoording geroepen; ‘het moet wetgevende kamers, en legercorpsen kunnen ontbinden, wanneer zij weigeren de bevelen op te volgen.’ Men ziet, dat de President-Minister geen der gevolgen van het eenheidstelsel verbloemt, noch terugdeinst voor zwarigheden. - Onder hem zijn de Baron Maximil. von Gagern (broeder des Voorzitters) en Mevissen, uit Keulen, als Onderstaats-secretarissen geplaatst; voor binnenlandsche zaken is Minister von Schmerling, die von Würth, uit Weenen, en Mathy, uit Carlsruhe, als Staats-secretarissen onder zich heeft; - Generaal Peucker, een Pruis, is met het departement van oorlog, Heckscher, uit Hamburg, met de justitie belast; - terwijl de financies aan von Beckerath, uit Crefeld, zijn toevertrouwd, en Duckwitz, uit Bremen, tot Handels-Minister benoemd is. De invloed van Pruissen is dus in het nieuwe kabinet niet overwegend. Toen de Pruissische Gezant von Bunsen op het eind der voorgaande maand Londen verliet, dacht men in Engeland, dat het voorzitterschap en de portefeuille van buitenlandsche zaken aan dezen bekwamen staatsman zouden worden aangeboden. Later meende men daar, dat hij, zoowel als Camphausen, geweigerd had de gestelde voorwaarden aan te nemen, en dat men uit beider antwoord kan opmaken, hoe de stemming omtrent het centraal gezag in Berlijn eigenlijk is. Staatslieden en Vorsten waren ijverige voorstanders der oppermagt, zoolang zij hopen mogten, dat Pruissen die in eigen handen klemmen zou. Maar toen het bleek, dat het herboren Rijk zou bestuurd worden door een Oostenrijksch Vorst, een Beijersch eersten Minister, en een bewind, uit inboorlingen van Hesse, Nassau, en de Hanzésteden zaamgesteld, ging die ijver in koelheid, wantrouwen, in tegenkanting zelfs over. Pruissen

vond noodig zich bij vreemde kabinetten te verontschuldigen over de blijkbare tegenstrijdigheid tusschen zijne handelwijs in het sluiten van een wapenstilstand met Denemarken en de dreigende taal der gezagvoerders te Frankfort. Ook poogde men te vergeefs het Pruissische leger tot de plegtige huldiging van den Rijksvoogd te bewegen. Evenwel de Koning vertrok naar Keulen, ontmoette daar den nieuwen Regent, ‘zijnen bijzonderen vriend,’ dien hij met veel onderscheiding behandelde, en had op de aanspraak van het Keulsch Stedelijk Bestuur, - waarin Duitschland's eenheid met den Dombouw vergeleken werd, - aanstonds het antwoord gereed: ‘op zoodanige aanspraak kan ik slechts een hartgrondig amen zeggen.’ Intusschen werd het volk te Berlijn voortdurend door geschriften en spotprenten tegen Oostenrijk en den Rijksbestuurder opgezet. De geschiedenis van Duitschland - zelfs die vóór- en na den dertigjarigen oorlog - wordt daarin met veel behendigheid voorgedragen, om bewijzen te leveren, hoe het Huis van Hapsburgh steeds ten koste der Pruissen in aanzien en magt geklommen is. Het platte Berlijnsche dialect strekt dezen pamphletten bij de klasse, waarvoor ze bestemd zijn, tot geen geringe aanbeveling. - Met minder gedweeheid dan Frederik Willem, kan de Koning van Hanover zijne vernietigingsrol spelen. Hij doet in zijne kennisgevingen aan het volk en leger niet onduidelijk blijken, met hoeveel weêrzin hij iets van het vorstelijk gezag door een anderen, hoogeren gebieder ziet uitoefenen. Men zou zeggen, dat hij iedere gelegenheid opzoekt, om aan te wijzen, wat hij reeds vroeger aan de Bondsvergadering heeft afgestaan, en dat hij gezind is voortaan zoo min mogelijk toe te geven.

Eindelijk is de Keizer van Oostenrijk uit Tyrol naar Schönbrunn teruggekeerd. Lang bood hij aan dringende beden en vermaningen tegenstand. Misschien is de zege der keizerlijke wapens in Lombardije van beslissend overwigt bij het nemen van dit besluit geweest. Dat althans de republikeinsche partij het overwinnend leger met zeker wantrouwen gadeslaat, is duidelijk, en kan onder anderen blijken uit den toon, waarop hare organen het besluit hekelen van den Hongaarschen Rijksdag, om Hongaarsche troepen ter versterking

van het Italiaansche leger af te zenden. - De constitutionele Keizer vertoont zich daar, in eenvoudige kleeding, zonder het gevolg der voormalige hofpartij. Bij eene revue over de nationale garde en het garnizoen van Weenen, door Ministers en Afgevaardigden bijgewoond, werd de Keizerlijke familie zonder veel toejuiching ontvangen. Het akademisch legioen zweeg stil. Buiten financiële en andere bezwaren van het binnenland, - de verwikkelingen met- en in Hongarije en Boheme, waartegen de staatkunde der vorige Vorsten, om de eene natie door de andere te bedwingen, niet meer voldoet, - heeft op dit oogenblik het kabinet van Weenen de eischen van het Duitsch parlement, en de belangen van een rijk, dat de ontbinding tegensnelt, te vereenigen met de bemiddelende tusschenkomst van Engeland en Frankrijk. Beide deze mogendheden stellen het belang van den vrede voor geheel de beschaafde wereld op den voorgrond; maar de bevrijding van Italië van het Duitsch opperbestuur wordt even stellig bedoeld. En terwijl Karel Albert zich tot het hervatten van den krijg blijft toerusten, - Venetië aan de andere zijde zich tegen den wapenstilstand verzetten en eene republiek vormen wil, - is er meer te beslechten dan één verschil over enger of ruimer grens in Lombardije. Wij weten uit den mond van Lord Palmerston, dat de interventie ‘geen uitvloeisel is van eigenwillige of bemoeizieke inmenging, zoo als hij het noemde, van Engeland's zijde, maar een gevolg van herhaalde aanzoeken door alle partijen, door Oostenrijk zelf, zoowel als door de Sardinische regering, door de bevolking van Italië en door het gouvernement van Frankrijk gedaan.’ Niet alleen riep Oostenrijk bij den aanvang der onlusten Engeland's bemiddeling in, maar nog op den 9^{den} dezer maand te Frankfort, en eene week later in Londen, hield zij op Britsche tusschenkomst aan. Merkwaardig, en zeker niet zonder staatkundige bedoeling uitgesproken, is het oordeel, dat de Engelsche Minister over Frankrijk's houding velt. ‘Men bedriegt zich ten zeerste door te wanen, dat er in den tegenwoordigen toestand van Frankrijk iets is, dat dit land beletten zou aan eenigerlei daad van vijandelijkheid deel te nemen, door regering of volk verlangd. Geen noodlottiger dwaling, dan de waan, dat de jongste ge-

beurtenissen den regterarm van Frankrijk hebben verlamd, en dat het thans niet even gemakkelijk als voormaals zijne legioenen over de Alpen kan laten trekken, indien regering en volk het wilden. Wij hebben, ik erken het, geoordeeld, dat gewapende tusschenkomst in de Italiaansche zaken van Frankrijk's zijde gepaard zou gaan met al de door den spreker zelven genoemde gevaren: dat een leger naar Italië door een leger aan den Rijn zou worden gevolgd; dat, zoo Duitschland tegen Frankrijk te velde trok, Rusland welhaast diens voetstappen zou drukken. Wat zou dit anders zijn dan een algemeene Europesche krijg, een brand van het een tot het ander einde van ons werelddeel, met verwoesting en vernieling van menschelijkheid en beschaving in zijn gevolg? Maar toen de Fransche regering tot ons zeide: “Wij worden gedrongen tot gewapende tusschenkomst in de Italiaansche zaken, maar wij willen ons land niet in oorlog wikkelen - wij wenschen door minnelijke schikking tot een vergelijk te komen, indien gij ons wilt bijstaan - het moet eene vereenigde poging zijn; daardoor zal alle grond van naijver worden weggenomen, omdat niemand vermoeden kan, dat Engeland vijandige gezindheid jegens Oostenrijk koestert; al wat Engeland en Frankrijk gezamenlijk doen, moet een werk van vrede zijn, moet het staken der vijandelijkheden ten doel hebben, - daarom, hopen wij, dat gij, met ons vereenigd, zult tusschentreden, en zullen althans uw antwoord inwachten, alvorens wij tot andere maatregelen overgaan.” - Ik zeg het nog eens, nadat de Britsche regering aldus was aangesproken, zou zij hoogst laakbaar gehandeld hebben, indien zij niet onmiddellijk, in overeenstemming met Frankrijk, tusschen beiden gekomen was. Ons beginsel is den vrede van Europa te bewaren. Hoe dit doel te bereiken, is eene vraag, die zich in bijzonderheden en details oplost, waarvan ik de openlijke mededeeling alsnog moet weigeren.’ - Generaal Cavaignac heeft in gelijken geest gesproken. De woorden, op de lippen van zulk een krijgsman dubbel behartigenswaard, ‘dat er vaak meer moed wordt vereischt om vrede, dan om oorlog aan te prijzen;’ - herinneren ons de edele taal van Guizot. Mogten ze thans meer ingang vinden dan uit den mond van

dien verguisden, veelzins miskenden Staatsman! De loop der gebeurtenissen en de ontwikkeling der revolutie heeft reeds veel vooroordeel weggenomen; zijne volkomen rehabilitatie laten wij gerust aan de geschiedenis over. - Eene derde partij, en niet de minst-belanghebbende, is de bevolking van Italië. Men weet, dat het Sardinisch ministerie is afgetreden uit afkeuring van den wapenstilstand, en dat de kamers zich reeds veel vroeger ontbonden hadden, ten gevolge of althans na eene volksbeweging te Turyn, waardoor aan den Koning (*il nostro re*) onbeperkte magt tot het voeren van den oorlog opgedragen of opgedrongen werd. Dit ministerie Casati heeft ter naauwernood eene maand het bewind gevoerd, en was - zoo als men zich herinneren zal - aan de vorige Ministers Graaf Balbo, Sclopis, Pareto, Ricci enz. opgevolgd, die hun ontslag indienden, toen zij bij herhaling vruchtelooze pogingen hadden aangewend tegen ééne der voorwaarden in de acte van aansluiting met Lombardije: die namelijk, waarbij bedongen werd, dat eene constituërende vergadering, door algemeene volksstemming gekozen, de grondslagen van eene nieuwe constitutionele monarchie, onder den scepter van het Huis van Savoije, leggen zou. Het ministerie Balbo, toen reeds beducht voor de republikeinsche woelingen te Milaan en in Venetie, meende in deze gebiedende bepaling een aanstaand gevaar te zien voor de erfelijke en bestaande regten der Piëmontesche kroon. Doch deze gebeurtenissen, naauwelijks twee maanden oud, schijnen reeds tot een lang verleden te behooren. Van meer actuëel belang is de herinnering, het beroep, dat de Italiaansche dagbladen van allerlei kleur op de door Lamartine toegezegde hulp doen. ‘Het is ligtelijk gezegd, dat Italië's onafhankelijkheid een feit is; maar inderdaad beheerscht ons Oostenrijk zoo als voor zes maanden. In stede van eene gewapende interventie, belooft ons Frankrijk er eene op het papier; de diplomaten noemen dit om het even. Maar zes jaren, en meer dan dertig protocollen, waren noodig voor de vestiging van Griekenland: en nog was het meest-afdoend de slag van Navarino; wij volharden dus bij ons geloof, dat, zonder geschut, bezwaarlijk aan Italië een vrede kan worden geschonken, die de rust van Europa verzekere. Wapenen we ons dan en dringen wij op dertig dui-

zend man Fransche hulptroepen aan.' Een Handelsblad uit Genua zegt: 'Onregt blijft onregt, hetzij het den Tessino bereike, of bij de Mincio en Adige blijve staan.' L'Alba, te Florence verschijnende, roept uit: 'Kan Frankrijk ons heden geen anderen bijstand verleenen dan de kuiperijen der hoven en de kunstenarijen der oude diplomatie, dan zal Italië de schrikkelijke waarheid hebben geleerd, dat zij voortaan evenmin op de grootmoedigste volken als op vorsten vertrouwen kan.' - En mogt men de taal der vrije pers minder gezag toekennen, wij herinneren, met welke beden Ricci, Guerrieri en Tommaseo, uit alle oorden van Italië, naar Parijs zijn gesneld. Lord Palmerston heeft ook Rusland genoemd. Een manifest van den bij uitstek bekwamen Graaf Nesselrode kwam het lange stilzwijgen afbreken, maanden lang door het Hof van St. Petersburg bewaard, - en vergunt een blik in de behoedzame staatkunde van den magtigen Alleenheerscher. In den vorm eener circulaire, aan de gezamenlijke Russische gezantschappen in Duitschland gesteld, houdt het zich in de eerste plaats met de betrekkingen en gezindheid omtrent Duitschland bezig. Als het stelsel des Keizers wordt opgegeven, zich op geenerlei wijze in de inwendige aangelegenheden der landen te mengen, welke hunne staats-inrigtingen mogten wenschen te wijzigen, noch de staatkundige en maatschappelijke proefnemingen der volkeren te belemmeren; geene mogendheid aan te tasten, door welke hij niet aangetast wordt, maar ook om met nadruk elke inbreuk op de inwendige veiligheid van Rusland af te weren, en te zorgen, dat, bijaldien het territoriale evenwigt op eenig punt verbroken of gewijzigd mogt worden, zulks niet geschiede ten nadeele zijner regtmatige belangen. - De veranderingskoorts in Duitschland, de oorlogskreten tegen Rusland, het onthaal aan de Poolsche vlugtelingen te beurt gevallen, de bedreiging tegen de Russische gewesten aan de Oost-zee, de aanranding van Denemarken, 'eene Noordsche mogendheid, welker onschendbaarheid wij hebben gewaarborgd,' - de opstand in het Groot-Hertogdom Posen en de toestand van Gallicië worden vermeld, als mogelijkheden en bedoelingen, waartegen de meest gewone voorzigtigheid gebood maatregelen van voorzorg te nemen. Een stelsel dus van verdediging en

voorzorg tegen de herhaalde uitdagingen der democratische partij. Eene zinsnede, die in verband met kort daarop gevolgde gebeurtenissen zeer de aandacht trok, is in deze woorden vervat: Meer dan eens heeft men in de dagbladen beweerd, dat onze troepen de grenzen waren overgetrokken, ofschoon zij hunne kantonnementen niet verlaten hadden. Er is geen listig plan, dat men ons niet toedicht, geen oproerige beweging, geen opstand in de Duitsche of Slavonische landen, die wij niet onder de hand door ons goud of onze agenten zouden hebben begunstigd. En ziet, daar klonk de tijding door Europa, dat een Russisch legercorps in de Donau-Vorstendommen was binnengerukt, dat Jassy bezet, Moldavië overheerd was; van overeenstemming met de Ottomannische Porte werd niets gemeld. Het waren niet enkel de woordvoerders der revolutie, die een kreet aanhieven tegen de dubbelhartigheid der Russische politiek: de aandacht der wetgevende vergaderingen werd er door bezig gehouden; Lord Palmerston geïnterpelleerd; zelfs in gematigde tijdschriften werd de togt over de Pruth voorgesteld als een eerste stap der staatkunde van overweldiging, of om, onder den schijn van protectoraat, gezag en invloed uit te breiden. Niets kon meer strooken met den geest des tijds en de traditionele Russische staatkunde. ‘Patiente comme une certitude’ was deze politiek eenmaal door Lamartine omschreven. Hoe was allengs de legermagt hervormd en verbeterd; de invloed in stilte toegenomen, in Griekenland, onder leiding van den buigzamen diplomaat Persiani, te Konstantinopel door den fijnen, geslepen gezant Titow, in de Vorstendommen door tallooze geheime agenten! Een welwillend schrijven door Graaf Nesselrode, aan den Hospodar Stourtza gerigt, om hem te verwittigen, dat de Czar niet dulden zou, dat de heerschende maatschappelijke verwarring tot in de Staten van zijn' trouwen bondgenoot, den Sultan, doordrong, had tot inleiding gediend; Generaal Duhamel en Kotzebüe vonden alles voorbereid. Zoo Nikolaas al niet bedoelen mogt tot Keizer aller Slaven te worden gekroond, - dat men wel louter voor een' droom van geleerde boekensuffers wilde aanzien, - dan had toch de Czar een net van Russische lagen, intrigues en listen van Griekenland

tot Zweden uitgespreid, langs Turkije en de Donau-Vorstendommen gespannen, door de Slavonische gewesten van Oostenrijk en Pruissen heen, om aan de hoven van Kopenhagen en Stockholm te worden vastgehecht. De mislukte omwenteling tegen de Hospodars van Moldavië en Wallachyë bood de lang-gewenschte gelegenheid voor Rusland's heerschzucht aan. - Het kabinet van St. Petersburg had enkele der veronderstellingen en aanmerkingen tegen de bevolen troepenbeweging voorzien, en liet in eene van 31 Julij gedagteekende depêche de beweegredenen van het besluit des Keizers ter kennis der regering en van het Europeesch publiek brengen. Tegen alle vermoedens van magtsuitbreiding, en alsof Rusland de Vorstendommen had bezet met het voorafgenomen besluit, om ze niet weder te verlaten, stelde het als eenvoudig feit over, dat de troepen in verstandhouding met de Ottomannische Porte waren binnengerukt, en in Moldavië, indien het geval zich voordeed, alleen in verbinding met de hare zouden handelen. Het verledene stond daarenboven voor het tegenwoordige borg. Meer dan eens waren in vroegere tijden de Vorstendommen geheel of ten deele door Russische troepen bezet, maar steeds weder ontruimd, zoodra de voorwaarden van den terugtogt waren vervuld. Eveneens zou men ook ditmaal handelen. - En inderdaad, getrouw aan het vooraf gegeven woord, zijn de Russische troepen teruggetrokken, en hebben hunne stelling aan de grenzen weder ingenomen. Rusland heeft den lof van d'Israeli verdiend, ‘dat het op dit oogenblik nog magtiger is door matiging, wijsheid en regtvaardigheid, dan door zijne talrijke legerbenden.’ - Wat Graaf Nesselrode denkt omtrent den uitslag ‘van de groote proef, die Duitschland thans neemt, om aan zijne nationaliteit een hoogeren graad van kracht en zamenhang te geven,’ heeft hij in zijn Manifest niet verbloemd. Twijfel en bezorgdheid, - den wensch, om weldra te worden gerust gesteld, en het vraagstuk van Duitschland's organisatie te zien opgelost, zonder nadeel voor zijne inwendige rust, of die van andere staten, drukt hij met zoo vele woorden uit. De schrandere Russische Staatsman behoort mede tot het aantal vreemdelingen, waarvan Bunsen zegt, dat zij het woord

‘Duitsch vaderland’ niet verstaan, omdat zij uit de geschiedenis voortdurende verbrokkeling en afwijking van eenheid hebben leeren kennen.

De ‘groote moeijelijkheid’ voor alle Engelsche staatslieden, Ierland, heeft in de jongst-verloopen weken zich dien naam waardig betoond. De uitbarsting, die zoo lang reeds had gedreigd, is wel even spoedig onderdrukt als vernomen: maar de gisting blijft in de gemoederen, en voor de de toekomst biedt zich geen helder verschiet. Reeds vóór den aanvang der maand zag zich het ministerie Russell door de toenemende woelingen in Ierland, het onbeschaamd oproer prediken der pers, de hevige taal der clubs, en de stoutmoedigheid der hoofden, genoodzaakt de schorsing der Habeas-Corpus acte te vragen; d.i. de magtiging om zonder voorafgegaan onderzoek met eede te kunnen gevangen nemen. - ‘Nog nooit,’ zeide Lord John Russell, ‘heb ik met dieper smart een voorstel gedaan dan dezen maatregel ter schorsing der constitutionele waarborgen en vrijheden van Ierland.’ Met overtuigende klaarheid toonde de eerste minister uit openbare, bekende, onverdachte feiten aan, dat dit middel noodwendig en afdoend was. Lord Brougham bragt in het Hoogerhuis eene verklaring van den volksleider Daniel o'Connell, die in 1846, bij de toenmalige gesteldheid van Limerick en Tipperary, dit middel als het alleen-geschikte had genoemd, omdat het ‘genezen en niet verbitteren’ zou. - Onverdeeld was de goedkeuring in beide huizen van het parlement. Sir Robert Peel sprak met warmte over de laaghartige zamenzwering tegen het gezag van Victoria; hij zou monarchie en kroon verdedigen tegen dezen bespottelijken ‘Koning van Munster,’ - zoo als met bijtende zinspeling Smith o'Brien, het hoofd der zamenzweerders, door hem genoemd werd. ‘Het geëerde medelid (F. O'Conner) vraagt of wij eene getemperde monarchie nog voor mogelijk houden, na alles wat wij in Frankrijk, Italië, Duitschland en elders zagen gebeuren. Ik antwoord onbeschroomd, dat, lettende op het brandpunt der omkeeringen in Europa, op Frankrijk en op Parijs, - ziende op het bewind vóór Februarij, op de waarborgen voor de staatkundige vrijheid, den staat der openbare in-

komsten, den toestand der arbeidende klassen, de beginselen bij de regeling der werkloonen gevolgd; - bedenkende wat in Februarij en sedert aldaar is geschied, tot in Junij, toen het nieuwe gouvernement, uit de barricaden voortgekomen, den hevigsten tegenstand ondervond van hen, wier verwachtingen waren teleurgesteld, - dit alles overwegende, antwoord ik, dat, verre van de voordeelen onzer getemperde monarchie te wantrouwen, of hare grondslagen min veilig te achten, de ondervinding der laatste zes maanden mijne overtuiging omtrent hare vastheid heeft versterkt, en het Engelsche volk met nieuwe gehechtheid aan de persoon der Koningin en aan onze staatsregeling heeft verbonden.' De voorstellen der regering werden onmiddelijk aangenomen, dadelijk aan het Huis der Lords verzonden, en gingen ook daar, met opheffing der gewone formaliteiten, zonder tegenspraak door. Lord Ellenborough gaf alleen eenigen twijfel te kennen, of de verwachtingen aangaande de goede uitwerking dezer wet zouden vervuld worden. Maar de uitkomst heeft de regering ten volle geregtvaardigd. De opstand, met zooveel ophef aangekondigd, is niet door het leger van Lord Hardinge, noch door het eskader van Lord Napier, maar door eenige policie-agenten in een gevecht bij Ballingary gedempt. De hoofden Smith o'Brien, Meagher, o'Donoghue en Leyne werden na eenige dagen omzwervens gevangen genomen.

Telkens kwamen de Iersche belangen in het parlement ter sprake: - de heer Crawford en anderen drongen op maatregelen ter verbetering van den stoffelijken toestand der bevolking aan: deze zouden ter bevrediging strekken. Maar welke de 'remedial measures' moeten zijn, - en in hoe verre de voorgeslagen maatregelen uitvoerlijk kunnen heeten, is de altoosdurende twistappel. Inmiddels nadert de winter, met gebrek en hongersnood in zijn gevolg, en hebben wij misschien de herhaling dier hartverscheurende tooneelen te wachten, welke voor twee jaren den mislukten oogst verzelden! Kan het bij dit alles bevreemden, dat in Engeland, welks energieke bewoners ondanks opoffering en goede bedoeling het kwaad zien toenemen - en aan Engelsche onderdrukking en wanbestuur hooren wijten - de

vraag ernstig wordt overwogen, of de voordeelen der vereeniging niet te duur worden gekocht, en of aan den wensch tot afscheiding niet kan voldaan worden. Dat Ierland-zelf daardoor niet winnen zou, - dat vele grieven, als, de jammervolle maatschappelijke toestand, ‘absenteeism’ enz. vóór de Unie in volle kracht bestonden, heeft de eerste minister nog onlangs aangetoond. Men leest in een pamphlet van het jaar 1796: ‘Indien de toestand van een volk de beste maatstaf is ter beoordeeling van de voortreffelijkheid der regering, hoe zal dan het Iersche volk, slechter gehuisd, gevoed en gekleed dan de onderdanen van het ergste despotismus in Europa, de gedachte van zich weren, dat het onder het slechtste bestuur ter-wereld leeft?’ - ‘Gaan de voortbrengselen van den landbouw het volksvermogen der Ieren vergrooten? Neen. Ons koren, ons vee, onze boter, ons leder, onze garens, al onze overtollige producten, en veel dat niet overtollig zou zijn, indien ons volk van de gewone levensbehoeften was voorzien - het wordt alles uitgevoerd, zonder retouren tot betaling der landpacht aan de Iersche grondeigenaren, die het land hun verblijf niet waardig keuren; het gaat zoo geheel-en-al voor het nationaal vermogen der Ieren verloren, alsof het in de zee geworpen wierd.’ - ‘Sedert 40 jaren, zeide nog onlangs de hertog van Wellington, houdt het parlement zich bezig met bevredigingsmaatregelen ten gunste van Ierland; - sedert 40 jaren ook heeft het getracht den invloed van geheime genootschappen te keeren, aan wier bestaan ik voor mij geloof, dat de spanning in Ierland en die ongehoorde volksoploopen voornamelijk zijn toe te schrijven. Kan op den huidigen oogenblik nog iemand beweren, dat die wapenschouwing te Cork over twee of drie duizend man, die door zekere seinen in beweging werden gebragt, - niet een uitvloeisel was van geheime verstandhouding met lieden, die hen geleerd hadden aan die seinen te gehoorzamen?’ enz. En wederom zijn in eene der laatste parlementszittingen gelden aangevraagd om te voorzien in den nood van Ierland, en de waarschijnlijkheid van meerdere offers betoogd. In Engeland zelf, binnen Londen, te Manchester, te Ashton, - in Edinburg en Glasgow, woelden de Chartisten; de hoofden

werden gevat, - wapens en buskruid bemagtigd, terwijl hunne beginsels heimelijk veld winnen, en inwendig aan de grootheid en welvaart van dit magtig rijk blijven knagen. De eigenlijke leider en woordvoerder dezer partij in het parlement, is de vertegenwoordiger voor Nottingham, Fergus O'Connor, Ier van geboorte, uit een oud en aanzienlijk, hoewel eenigzins vervallen geslacht in het graafschap Cork. Vroeger door de kiezers tot afgevaardigde van dit gewest benoemd, is hij in 1835 door den invloed van O'Connell geweerd, en na vergeefsche pogingen tot aankoop van het dagblad ‘the Cork southern reporter’ om aldus de gunst zijner landgenooten te herwinnen, of den ‘repeal’- scepter te zwaaijen, is hij als aanvoerder der Engelsche chartisten opgetreden. Bij de laatste debatten over de schorsing der Habeas-corpus-acte, kwam hij er openlijk voor uit, dat hij ‘volkomene afscheiding’ tusschen Engeland en Ierland voorstond, en in zoo hevige taal, dat lord John Russell, onder luide toejuiching van alle zijden in het Lagerhuis, hem een afschrift voorhield van den gezworen eed als parlementslid. Zijne vleijende toespraak aan sir Robert Peel, ‘den eenigen man van wien de gegoede klasse in Engeland en het Iersche volk redding wachtten,’ - werd door dezen met bittere verwijten beantwoord over zijnen geschonden eed, en ‘zijne aanspraak op de Iersche kroon’, bij ontstentenis van O'Brien, ‘den Munsterschen koning.’ - Deze laatste beweert uit den koninklijken stam van Thomond te zijn gesproten, van den beroemden Hibernischen vorst Brian Borroime, wiens regering in 1002 aanving, en die twaalf jaren later bij Clontarf zijn leven liet. - Ook hij is eerst in 1843 tot de repealers overgegaan, was nog in 1830 een Tory, en had zitting in het parlement voor den burg Ennis, toen hij zich verzette tegen O'Connell, bij de gedenkwaardige ‘Clare-election,’ werd daarna aanhanger der Whigs, en is eindelijk radicaal geworden. Ziedaar de mannen, die Groot-Brittannië beroeren. - Een kleine, onvoorziene triomf werd door Mr. H. Berkeley behaald, na eene woordenwisseling over de geheime stemming ‘vote by ballot.’ In eene vergadering van 167 leden, verklaarden zich 86 voor zijne ‘resolution,’ die waarschijnlijk door geen eigenlijk voorstel van wet zal gevolgd worden. De gouvernementsbill ‘tot aan-

knooping van diplomatieke betrekkingen met Rome' is, met eene aanzienlijke meerderheid, ten tweeden male gelezen. 'Ik beken bij geene mogelijkheid te kunnen bevroeden,' sprak onder anderen lord Palmerston, 'hoe een verstandig mensch in de tegenwoordigheid van een' Britschen minister te Rome, of van een pauselijken gezant te Londen, iets zien kan, gevaarlijk voor het godsdienstig geloof onzer koningin.' (Op woorden namelijk van dergelijken zin in oude parlements-acten, had men de verbodsbepaling van 'verkeer te houden' willen gronden.) - 'Wij hebben diplomatieke betrekkingen met Mahomedaansche hoven, zoowel van Soonee als van Sheeah - met alle gezindheden, behalve met die van de katholieke geloofsbelijdenis; - geen sterveling heeft ooit geducht, dat onze souverein daarom gevaar liep, de leer van Mahomed te omhelzen.' Hij deed het politiek en commerciëel belang, - ook het mogelijk gewigt voor sneller gemeenschap met de Oost-Indische bezittingen uitkomen. De gewezen minister Gladstone wees nog aan, hoe men van lieverlede, ondanks het bestaand verbod, tot het aanknoopen van verkeer had moeten komen; hoe de opheffing, vooral in betrekking tot Ierland, wenschelijk was enz., maar zijn mede-vertegenwoordiger voor Oxford, sir Robert Inglis, bestreed den maatregel. De meeste tegenstanders ontleenden hunne gronden aan den tijd der indiening of soortgelijke algemeene redenen, zonder dat het beginsel werd aangetast. - Bij de behandeling der begrootingswetten voor de koloniën en zeemagt, kwamen deze onderwerpen - voor Engeland levensvragen - ter sprake; - ook de suiker-regten, welk netelig punt, bij herhaling aangeroerd, evenwel onafgedaan bleef. De hevige tegenstand, aan de voorgeslagen wijzigingen van de navigatie-wetten in- en buiten het parlement geboden, noopte de ministers, om dit voorstel tot eene latere zitting te laten rusten. Vrij algemeen is in Engeland de klagt gerezen, dat een aanmerkelijk getal wets-ontwerpen aangekondigd of reeds opgevat, niet ten einde kan worden gebragt. Men heeft de opmerking gemaakt, dat de redevoeringen der sprekers meer en meer aangroeijen; terwijl noch de langere duur der zittingen, noch de afschaffing van vrije dagen, dat misbruik verhoeden of opwegen kan.

Men kan zeggen, dat in Frankrijk, buiten de aangelegenheden der Europesche politiek, slechts één vraagstuk - maar van het allerteederst belang - de aandacht boeide: het verslag namelijk der commissie van onderzoek omtrent de gebeurtenissen van Junij. Want zelfs de kamp tusschen Proudhon en Thiers, - de opening van den ijzeren spoorweg tot Dieppe, - de debatten over het rapport van Berville betreffende de borgstelling der dagbladen, - ze werden vergeten of in de schaduw gesteld, nadat de representant Bauchart in de zitting van 3 Augustus zijn verslag had gelezen. Nu eerst is het mogelijk den zamenhang der gebeurtenissen te doorzien, en in de pogingen van April en Mei de voorloopers van den Junij-opstand te herkennen. De uitgave der bescheiden en bewijsstukken - in hoevele opzigten te betreuren - is een onwaardeerbaar geschenk voor wie nadere kennismaking begeert met de hoofdpersonen der laatste Fransche omwenteling. Misschien is men thans in Frankrijk maar al te gereed om de bezwaren uit het oog te verliezen, waarmede het provisioneel bewind te worstelen had. Evenwel, men zou niet ligt hebben vermoed, dat de verdeeldheid en tegenkanting der leden onderling zoo verregaande was, als wij nu uit hunnen mond vernemen; - dat zij, als bedwelmd door de hoogte, waartoe zij onverwacht waren opgevoerd, de toekomst steeds aan het oogenblik ten offer bragten; - maatregelen beraamden, en besluiten vormden, waaraan nooit gevolg werd gegeven. ‘Avez-vous connu un discours de M. Caussidière prononcé en présence de quarante-huit commissaires de police, discours où la société était traitée d'une façon toute particulière?’ - vraagt de president aan Arago. ‘Non. Nous n'avions pas de police; le peu d'agens que nous avions n'étaient pas très-sûrs. On leur disait de ne pas se compromettre pour un gouvernement qui ne pouvait durer. Le préfet de police et le ministre de l'intérieur avaient une opinion toute contraire de ces agens. Il croyaient à leur fidèlité. Ils se trompaient. Pour ne pas nous diviser, nous passions sur tous ces inconvéniens, afin d'arriver à l'Assemblée sans conflits violens.’ - Lamartine getuigt: ‘Les faits s'enchainent dans l'ordre politique comme dans l'or-

dre moral. Le 25 Février un fait se produisit, et à-côté de ce fait un excès. La proclamation de la République parut à certains hommes devoir emporter plus qu'un trône, c'est-à-dire la société tout entière. Comme signe de cette idée, on imagina le drapeau rouge. Cela fut repoussé; mais non éteint, non complètement absorbé dans la masse du peuple.' Behoeven wij hier nog bij te voegen, dat in alle die verklaringen schijn noch schaduw te vinden is van Lamartine's voorstaan der 'roode vlag,' of deelneming aan den gruwzamen opstand, die men hem toch bij voortduring ten laste legt? - Noem hem ijdel zoo gij wilt, - *κοῦφον γὰρ χρημα*, schreef reeds Plato van de dichters, - wanneer wij lezen: 'M. de Lamartine - s'est laissé entrainer et déborder: il voulait toujours rester modérateur, il croyait pouvoir dompter tout le monde par la puissance de sa parole. Il espérait pouvoir modérer leur entrainement par sa propre autorité;' - zijne geheime betrekkingen met Blanqui worden ook hier bij herhaling vermeld; maar het 'zamenzweren' was, naar zijne eigene schitterende uitdrukking, zoo als het afleider en bliksem doen. Onder het schrijven dezer regels vernemen wij den aanvang der debatten, de kalme houding der nationale vergadering, de behendige rede van Ledru-Rollin, de verdediging, het verlof tot vervolging, het uitwijken van Caussidière en Louis Blanc. - Op nieuw geldt dus het woord van Vergniaud: 'La révolution est comme Saturne: elle dévorera tous ses enfants.' Wij willen alleen nog opteekenen, dat de inrigting der nationale werkplaatsen, door wier algeheel mislukken men Louis Blanc en zijn stelsel wederlegd waande, buiten zijn toedoen en zelfs eenigermate tegen hem is tot stand gebragt.

De minister Goudchaux is met zijne leening volkomen geslaagd; - gewigtig en onmisbaar feit ter herstelling van crediet en vertrouwen! Vele misslagen van zijnen voorganger Duclerc zijn reeds onder zijn beheer weggenomen. Mogt welhaast de generaal Bedeau, om kunde en regtschapenheid geroemd, aan het staatsbestuur kunnen deelnemen. Gelukkiger dan vele zijner Afrikaansche wapenbroeders, is hij door het zwaard van Bedouïnen en Kabylen, en het nog

moorddadiger lood der Parijsche opstandelingen gespaard! Wij brengen gaarne hulde aan de talenten en het karakter van Generaal Cavaignac, al komt ons het plaatsen naast Washington wat voorbarig en onjuist voor. De nieuwe gestrenge maatregelen tegen de pers worden vermoedelijk door de gisting en opgewondenheid, - en in het belang der bestaande orde van zaken vereischt. Of evenwel het onderscheid tusschen staat van beleg en dictatuur, nu en vroeger bij de maatregelen tegen de Presse, genoegzaam is in acht genomen, durven wij betwijfelen. De pen van Emile de Girardin is een wapen, dat gevaarlijk kan worden zelfs voor een Cavaignac. Maar Frankrijk is tot het ‘videant Consules’ voortgestuwd, en dat het bestuur en de leiding der zaken van vele opgevatte meeningen doen terugkomen, werd nog onlangs beleden door den bekwamen minister Marie. - Diens opvolger als Voorzitter der nationale vergadering, Arm. Marrast, heeft de eer eener herkiezing verworven en verdiend. In de onstuimigste debatten was hij even bedaard als vast. Zijne strenge regtvaardigheid heeft ongetwijfeld nog menige proef door te staan, maar kan krachtig medewerken tot den triomf der partij, waaraan zijn leven was gewijd.

De Grondwetsherziening onder ons gaat rustig, en sedert eenigen tijd met kracht voort. Dat de meerderheid zich vóór de ontwerpen verklaren zou, was na al het gebeurde te voorzien. Maar het aanroeren van teedere snaren kon ligt een wanklank ontlokken, die wij ons haasten er bij te voegen, dat niet, of bijna niet is gehoord. Lange redenen zijn een punt van overeenkomst met de Engelsche parlementaire discussies, dat wij liefst zouden missen. Maar nu, als ten afscheid, konden ze er door. Aan naauwgezet en bedachtzaam onderzoek heeft het niet ontbroken: - de bewaarders der Grondwet hebben tot het uiterste de Grondwet bewaard. - Op de overweging der Eerste Kamer kan nu de eindbeslissing volgen, die men ons spoedig belooft. De Nederlandsche Pairs, door enkelen der ‘Law-Lords’ geleid, gaven bij den aanvang der maand een teeken van leven, waaraan ons publiek sinds lang was ontwend: - een stuiptrekken van gegalvaniseerden even vóór den dood. Doch

laat ons billijk zijn! De leden der Eerste Kamer waren niet alleen volkomen in hun regt bij de verwerping der bekende wetsvoorstellen, maar ziende op beginselen, deden zij wel, en kunnen het gevoelen van zeer bekwame regtsgeleerden - en die telt de Kamer ook in haar midden - als mede afkeurend aanvoeren. En toch, wij durven beweren, dat de leden volkomen het beeld hebben uitgedrukt ‘dier ouden van dagen - aan wie in den regel die juiste blik in de behoeften van het oogenblik en vooral van de toekomst wordt ontzegd, welke in hen wordt gevorderd, die tot het daarstellen der wetten moeten medewerken.’ ‘Difficile est satiram non scribere,’ mogt wel de regering zeggen. Daarbij veroorloven wij ons de vraag, of men, bovenal in onze dagen, eerbiedig berusten kan in de besluiten eener vergadering, die zich hult in het geheim, - eene vraag, door de Eerste Kamer zelve ontkennend beantwoord in de zijdelingsche medededeeling van het verhandelde aan enkele dagbladen.

De ongunstige afloop van den togt tegen Bali, door bevoegde en onbevoegde regters beoordeeld, heeft ontegenzeggelijk een algemeen pijnlijken indruk gemaakt. De natie moge al weinig deelneming hebben betoond in den roem der Nederlandsche wapenen, zoo lang op het luisterrijkst in Indië gehandhaafd, - zij heeft nog een hart voor de beklagenswaardige slagtoffers, en verwacht althans strenge rekenschap te zien vorderen van de aanvoerders dezer noodlottige expeditie. Een geheim gevoel zegt haar, dat het overschot van vroegere grootheid en welvaart alleen door het rustig bezit der Indische gewesten kan behouden worden: en zoo wij voor overmagt van vreemde mededingers moeten bukken, zij wil het gebouw niet sloopen met eigene hand. Met vertrouwen laten wij het onderzoek over aan de ernstige behartiging van het Gouvernement; niet het minst aan de wijsheid des Konings, die de eer van het Nederlandsche leger in het hart draagt, de kansen en wisselingen van den oorlog bij ondervinding kent, en weet, dat de geheimzinnigheid, waarmede koloniale aangelegenheden werden behandeld, de natie in dit opzigt althans vrijwaart voor de teregtwijzing, dat ieder verwijt aan hare regeerders met zelfverwijt beginnen moet.

Bibliographisch album.

Warnasarie, 1848. *Letterkundig Jaarboekje, uitgegeven door J. Munnich. Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen*.

‘Welke vruchten van letterkundigen arbeid men in dezen bundel heeft te wachten, zal de Javaansche titel Warnasarie (veelkleurigheid van bloemen) voorzeker genoegzaam aanduiden.

Met een gevoel van blijdschap biedt de Redactie dezen haren eersteling het Indische publiek aan, hopende dat de ontvangst die vreugde niet beschamen moge. In de welwillende goedkeuring der lezers en lezeressen zal zij het voortreffelijkste loon voor hare moeite vinden, en de kracht en den ijver putten, om voor een volgend jaar op den ingeslagen weg voort te gaan.’

Reeds sedert drie maanden lag het letterkundig jaarboekje, hetwelk door de Redactie met de aangehaalde woorden bij het publiek wordt ingeleid, op onze schrijftafel gereed, om wat naauwkeuriger bezien en dan in ‘de Gids’ te worden aangekondigd; doch telkens werd onze aandacht in dezen bewogen tijd daarvan afgetrokken, en onze pen voor de behandeling van gewigtiger aangelegenheden gepunt. Nogtans is de verschijning van een letterkundig jaarboekje in Indië in zich zelve niet onbeduidend. Moge het al niet dadelijk een' hoogen trap van voortreffelijkheid hebben bereikt, het heeft toch altijd eene schoone getuigenis van de zucht, in die verwijderde gewesten ontwaakt, om op het gebied van kunst en smaak bij het moederland niet ten achter te staan. Het is een blijk der groote schreden, die de bevolking van Neerlandsch Indië op de baan der geestbeschaving gedaan heeft, eene bevolking, onder welke nog voor weinige jaren elke onderneming van dien aard als onmogelijk zou beschouwd zijn.

De Warnasarie heeft billijke aanspraak op eene toegevende beoordeeling, de redactie op de erkentenis van het verdienstelijke harer poging, ook waar de uitkomst nog veel te wenschen overig laat. Niemand, die met Neerlandsch Indië bekend is, kan het ontgaan, dat ‘aan de verzameling, bewerking en

uitgave van openbare geschriften in dat gewest veel grootere bezwaren verbonden zijn dan elders,' en dit is natuurlijk in dubbele mate het geval bij de zamenstelling van een bundeltje, waartoe de bijdragen van velen gevorderd worden. Had de redactie hoogere eischen willen doen, de Warnasarie ware zeker niet tot stand gekomen. Misschien zijn er, die meenen, dat de gebreken van dit bundeltje van de uitgave hadden moeten afschrikken, maar zonder een' aanvang is geen voortgang te wachten. Wij prijzen de redactie, dat zij, al is het dan ook eerst in de maand October j.l., het plan voor dit bundeltje ontworpen heeft; wij verheugen ons, dat zij zoo vele ondersteuning vond; wij hebben ons verlustigd in den geur van sommige der ons aangeboden bloemen, en wanneer andere ons minder genot boden, wij willen die daarom niet verwerpen en versmaden. In één woord, wij erkennen, dat onze kritiek zich op een geheel ander standpunt behoort te plaatsen, dan wanneer deze bloementuil van de velden der poëzij in het moederland was opgegaard, want wij achten het reeds veel, dat de redacteur in zijne vooropgeplaatste opwekking der Muze kon toeroepen:

'En moge 't moederland ervaren
Dat ge ook aan de overzij der baren
Nog de eigen aangebeed'ne zijt!'

Intusschen mogen wij het onzen lezers niet verbloemen, dat toch de Warnasarie niet de eerste proeve is van een letterkundig jaarboekje in Neerlandsch Indië genomen. Wij herinneren ons voor een zestal jaren in Indische Tijdschriften gewag te hebben gevonden van een jaarboekje, onder den titel van 'Lakschmi,' dat echter, zoo wij meenen, slechts één of hoogstens twee jaargangen beleefd heeft. Daar het ons nimmer onder de oogen kwam, moeten wij het genoegen missen de vergelijking der beide jaarboekjes dienstbaar te maken aan de aanwijzing der vorderingen, die kunst en smaak in Neerlandsch Indië gemaakt hebben.

De Warnasarie bevat bijdragen, deels in proza, deels in poëzij. Het is onze schuld niet, zoo wij aan de eerste over het geheel den voorrang schenken. Men kent het

mediocribus esse poëtis
Non homines, non Dî, non concessere columnae.

Den palm zouden wij voor ons toewijzen aan de schets van Jeronimus, getiteld: 'het Voorregt eener Europesche opvoeding,' die eene beter uitgevoerde steendrukplaat ter begeleiding waardig ware geweest, dan de Lithographie der Genie te Batavia in staat was te leveren. Het kan zijn, dat een gunstig vooroordeel, voor den schrijver opgevat, dien wij onder denzelfden pseudoniem meermalen met genoegen in het Tijdschrift voor Neerlandsch Indië ontmoetten; het kan zijn, dat het onderwerp zelf, dat thans in Neerlandsch Indië zoo zeer aan de orde van den dag is, en ook in het moederland zoo geheel de belangstelling der wetgeving en van het publiek verdient, eenigen invloed heeft op onze schatting der verdiensten van deze bijdrage. In plaats van er verder over uit te weiden, willen wij liever als proeve een paar plaatsen hier mededeelen, die zich het gemakkelijkst van het geheel laten afzonderen.

'"Hij gaat toch naar Holland!" Ziedaar de toekomst voor de Indische kinderen, die reeds hunne eerste opvoeding, van wieg en windsels af, be-

derft en doodt. Waartoe zou men zich zoo veel moeite geven? 't Is immers maar voor een' korten tijd. “In Holland zal men u wel klaar krijgen!” dreigt de toorn der ouders, als het kind misdoet. “In Holland zal hij het wel leeren,” zoo brengen zij hun geweten tot zwijgen, als het hun verwijt, dat zij hun zoon verwaarloozen. “In Holland is het er toch meê gedaan!” zoo troosten zij zich zelven, wanneer zij verkeerdheden en ondeugende streken in den knaap ontdekken. Maar weet gij dan niet, dat die eerste acht jaren eenen beslissenden invloed uitoefenen op geheel zijn volgend leven? Weet gij dan niet, dat in het teedere gemoed zich verderfelijke elementen ontwikkelen, die het misschien nooit weêr verliest? Weet gij dan niet, dat de opvoeding moet beginnen bij de geboorte, dat de gevaren reeds dreigen, zoodra het kind tot zelfbewustheid komt, en de kiemen der zonde zich met fijne, alles doordringende vezelen, in het jeugdige hart vastwortelen, indien geen vaderoog met vaderlijk geduld en opmerkzaamheid het gadeslaat, en geene moederliefde het bewaakt? Al kwam uw zoon in Holland onder de leiding van eenen Pestalozzi zelven, toch zou het effect van die acht jaren, waarin gij de vorming van zijnen geest, in 't vooruitzigt van zijn aanstaand vertrek, verwaarloosd hebt, nimmer zijn uit te wisschen.’ -

‘Want weet gij, welk eenen invloed die Europesche opvoeding der Indische kinderen op de huisgezinnen in Indië uitoefent? Dat ze vaneen gescheurd, uit elkander gedreven, geheel ontbonden worden. Dat er in Indië eigenlijk geene huisgezinnen zijn, geen familie-leven heerscht. Die kracht der opvoeding, die even weldadig werkt voor de ouders als voor de kinderen, die de bron is van zoo veel goeds en heilrijks in de woningen der Christenen, die zulk een sterke spoorslag is voor den opvoeder, om met een rein en heilig voorbeeld de zijnen voor te gaan - die kracht is gebroken, die kracht bestaat niet. De ouders wonen hier, de kinderen zijn duizende mijlen van hier; beiden worden elkander langzamerhand vreemd; de laatsten leven onder andere menschen, in eene andere wereld; de eersten zoeken hunne genoegens, elk op zijne wijze, buiten 's huis. De hartelijke toegenegenheid der echtgenooten jegens elkander wordt niet, door gemeenschappelijke zorgen en dagelijksche waakzaamheid voor het aangebeden kroost, gevoed; de band, die hen verbindt, wordt onwillekeurig al losser en losser - in een woord, het familieleven vernietigd.’

Wij zouden gaarne bij de opvoeding van den jongen van der Poot (het voorbeeld, waardoor ons de schrijver zijne stellingen aanschouwelijk maakt), en vooral bij zijne terugkomst als *vreemdeling* in het ouderlijke huis, na eene vijftienjarige afwezigheid, stilstaan; doch mogen onze lezers niet langer de kennis onthouden van hetgeen verder in dit bundeltje is aan te treffen.

De overige prozastukken zijn: ‘Aden en de zwemmers aan hare kusten,’ een lezenswaardig fragment uit het reisjournaal van Mr. C. van Heerdt; ‘X en zijne Snipperkapitteltjes,’ een luimig allerlei, niet altijd even gelukkig van vinding en uitvoering; ‘de Noodlottige Dag,’ de treurige en misschien ware geschiedenis van eenen ambtenaar op wachtgeld, geteekend met den pseudoniem Ambrosius; ‘Embok Djaïna,’ de treffende geschiedenis van den misdadigen levensloop eener Javaansche slavin, door Mr. C. van Heerdt megedeeld uit het dagboek van een' afgestorven advokaat in Indië; eindelijk

‘Biedja,’ door Mr. P.A. Schil, eene fijn geteekende en aandoenlijke schets, die ons leert, welke jammeren de slavernij zelfs op Java baart, waar zij gezegd wordt dragelijker te zijn dan ergens ter wereld, en die het hart van den schrijver eer aandoet. Wij missen misschien het regte orgaan, om de snipperkapitteltjes van X te genieten; al de andere opgenoemde stukken meenen wij ruimschoots te kunnen aanprijzen.

Omtrent de poëzij in dezen bundel kunnen wij in het algemeen de opmerking maken, dat zich gehechtheid aan het moederland en een vrome en godsdienstige zin, als karaktertrekken, die den Nederlander alom vergezellen, schier op elke bladzijde daarin afspiegelen. Als bewijzen voor het eerste beroepen wij ons op ‘in den Vreemde,’ door Dr. S.A. Buddingh, op ‘Middernacht, van 31 Dec. 1833 op 1 Jan. 1834, te Soerabaya,’ door Mr. B.G. Rinia van Nauta, en vooral op het uitvoerig gedicht van den Heer J. van Soest, ‘Aan mijn ontslapen lievelingen, bij mijn laatste bezoek op het kerkhof te Tana-Abang nabij Batavia;’ van Dr. J. Munnich, ‘Ter nagedachtenis van mijnen jongsten broeder, verdronken in de rivier van Paramaribo, den 12den Aug. 1843;’ van Dr. S.A. Buddingh, ‘De doop van een kindje.’ Daarentegen is het onbegrijpelijk, hoe weinig karakteristiek Javaansch in dit bundeltje gevonden wordt, hoe weinig de rijke mijnen geexploiteerd zijn, die de natuur, de geschiedenis, de tallooze sagen en legenden van Java voor eene poëtische behandeling aanbieden. De Heer P.P. Roorda van Eysinga gaf eenige vertaalde tafereelen uit het Javaansch Heldendicht ‘Brâta-Joedha’ ten beste, Mr. G.B. Rinia van Nauta een ‘Fragment eener reis in het Tengersch gebergte;’ de Heer S. van Deventer Jsz. een ‘Nachtgezang in het gebergte;’ de Heer J. van Soest de verdienstelijke bewerking van eene legende uit de Soenda-landen, ‘de Witte Buffel’ genaamd, - die echter onder de handen van den Europeschen dichter wel iets meer had mogen en kunnen worden, dan eene louter etymologische mythe, - en het wezenlijk treffend verhaal, ‘Ramissa’ getiteld, hetwelk wij voor de eer van Java hopen, dat eene ware geschiedenis, of ten minste eene werkelijk op Javaanschen bodem gewassen Sage is. Voor het overige ontbreekt het in dit bundeltje niet aan een aantal navolgingen van Hoogduitsche en Fransche dichters, als Hebel, Claudius, Hölty, Blumauer, de Lamartine en Victor Hugo; en aan meer of min geslaagde proeven van erotische poëzij, waaronder ‘Rozen en Doornen of de drie kusjes,’ door den Heer S. van Deventer, eene eerste plaats inneemt, en ons vrij wat beter behaagde dan het uitvoerige stuk ‘Onder de linie,’ van denzelfden dichter, eene luimige beschrijving van het voor de *baren* (d.i. nieuwelingen, groenen) zoo kwellende bezoek van Neptunus, die misschien in plat proza al zoo goed bevallen zou.

Doch wij kunnen niet al de dichtstukjes opnoemen, die dit bundeltje versieren, of althans niet ontsieren, en besluiten onze aankondiging, met het volgend in weêrwil van een paar vlekjes gelukkig bijschrift van den Heer P. de Bruyn, ‘Op de afbeelding van G.A.G.P. Baron van der Capellen, oud Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,’ als eene kleine proeve hier mede te deelen:

‘’t Graveerstift leent zich vaak om ons 't gelaat te toonen
Van die gelauwerden, wier roem 't heelal bevlekt;
Maar nimmer kan de kunst meer waard den meester loonen,

Dan als zij 't beeld der deugd aan 't nageslacht ontdekt.
Wie ooit Capellen kende en ook zijn rein bedoelen,
En hoe zijn groote ziel steeds 't ware en goede zocht,
Moet eerbied bij zijn beeld, maar 't hart geroerd gevoelen
Bij 't treurige verschil van poging en gewrocht.
Maar, trouwe dienaar van uw land en koning tevens,
De brave huldigt u tot in zijn jongsten stond!
Eens worde uw stervensuur het zaligst uur uws levens,
Daar gij nooit menschenregt of menschenwaarde schondt.'

Dit bijschrift werd reeds in 1832 geschreven. Indien het hart zich geroerd gevoelt bij de gedachte aan het treurig verschil tusschen poging en gewrocht in 's mans bestuur over onze Oostindische bezittingen, dan mag ook wel een traan in het oog opwellen bij het besef, hoe weinig het noodlottig uiteinde zijns levens aan de bede van den dichter heeft beantwoord! Moge hij rijke vergoeding vinden aan de andere zijde des grafs!

M^r^. da Costa op het gebied der Godgeleerdheid.

Paulus, eene schriftbeschouwing, door Mr. Isaac da Costa. I^ste^ *en* II^de^ *Deel. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans*, 1846 *en* 1847.

Het *eerste* deel van het onder bovenstaanden titel verschenen werk werd reeds in den voorgaanden Jaargang van dit Tijdschrift beoordeeld. Het had zelfs twee beoordeelingen uitgelokt, die beide der Redactie in handen kwamen. ‘Met geen van beide stukken geheel tevreden, meende zij,’ gelijk zij zich uitdrukte[1], ‘het werk van den Heer da Costa met zijne verdiensten en gebreken, in hetgeen het geeft en onthoudt, het best aan hare lezers te zullen doen kennen, door aan beide beoordeelingen tevens eene plaats in haar Tijdschrift te verleenen.’ Het was ook op grond van deze getuigenis der Redactie, dat wij, na het verschijnen van het *tweede* deel, van meer dan ééne zijde werden opgewekt, om niet slechts dit deel, maar het werk in zijn geheel aan eene beoordeeling te onderwerpen. Men meende, dat de beide geleverde zeer uitéénloopende recensiën niet geschikt waren, om da Costa's ‘Paulus’ voor den onpartijdige juist te kenschetsen, dewijl hare schrijvers beide op een te eenzijdig stand-

1 Gids, elfde Jaarg. Boekbeoord., bl. 581 de aanteek.

punt stonden, dan dat men aan hunne beoordeeling wezenlijke waarde hechten kon; ofschoon dan ook de eerste[1], ten aanzien van wetenschappelijke degelijkheid, verre de voorkeur verdiende. Men drong de noodzakelijkheid eener nieuwe beoordeeling aan, met te wijzen op de aankondiging, door D^{r}. Doedes, in de 'Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie,' van het genoemde *eerste* deel gegeven[2], waarin aan den 'Paulus' een lof wordt toegezwaaid, zoo uitbundig, dat men vroeg, of deze geleerde daarmede ook iets *anders* had bedoeld, dan eene *welgemeende* en *onpartijdige* aankondiging te geven[3]. Men voegde er bij, dat *wij* op een gepast stand-

1 Die van T.K.M. von Baumhauer.

2 IV D., bl. 434-436.

3 Wij hebben zelfs iemand ontmoet, die deze aankondiging voor niets anders dan eene fijne satyre hield. Hij meende, dat een geleerde, als de schrijver daarvan is, onmogelijk in ernst zoo veel lofs kon brengen aan een boek, dat, naar zijn inzien, voor waarachtige geleerden, zelfs van verschillende rigting, zijne gebrekkigheid bijna op elke bladzijde verraadt. En na zijne aanwijzing van de trekken, waaraan de satyre zich daarbij zou kenbaar maken, beginnen wij inderdaad half en half naar zijne meening over te hellen. Hij wees op den aanvang dier aankondiging, waar de schrijver te kennen geeft zeer goed te begrijpen, dat de Costa in zijne Opdragt van het werk *hem* bedoeld heeft met de *jeugdige Theologen*, wien een *ligt geschokt gemoed* wordt toegeschreven, en voor wie het noodig zijn zou, dat da Costa *eene wederlegging der beginselen en uitkomsten van* Baur gaf: voor welke berisping en aanmatiging da Costa vervolgens door Dr. Doedes, onder den schijn van handen vol lofs, duchtig zou zijn doorgehaald. Hij wees onder anderen op het *handgeklap*, waarmede Dr. Doedes da Costa's 'Schriftbeschouwing' zegt te begroeten; op de verklaring, dat, na da Costa's geschrift, het zijne onnoodig zou zijn, en dat da Costa's 'Paulus' tegen dien van Baur kon worden overgesteld: hetwelk blijkbaar in den tegengestelden zin zou zijn op te vatten. Voorts dat de titel ('Schriftbeschouwing') *met juistheid* zou *gekozen* zijn, terwijl aan het slot der aankondiging wordt opgemerkt, hoeveel er in het werk moet komen, dat alles behalve *beschouwing* der *Schrift* is. Vooral drukte hij er op, dat Dr. Doedes schrijven kon: 'Wat rijkdom van nieuwe, verrassende. ware, verhelderende opmerkingen, wat divinatorische en combinatorische blikken, geworpen in dat veertiental brieven, door hem alle voor Paulinisch gehouden!' Dat was, zijns inziens, de blijkbaarste spotternij, daar da Costa in het Iste Deel (dat beoordeeld werd) slechts *zes* brieven beschouwt, en hier reeds de *blikken* geroemd worden, die in het, toen nog niet gedrukte, misschien nog niet eens geschrevene IIde Deel, in het *achttal* nog moesten geworpen worden. Ook maakte het zijn' argwaan gaande, dat de beoordeelaar schrijft: 'Een ander zou al ligt den grond onder hunne' (hij spreekt van Baur *cum suis*) 'voeten getracht hebben weg te nemen door hunne sophismen en argumentatiën zeer kalm en met hoogen ernst te ontzenuwen en te weêrleggen. Da Costa valt er met (is het mogelijk) ijzeren knods op in, verbrijzelende, vermorzelende, vernietigende, wat zijne krachtige dialektiek, eene, die de geschiedenis zelve door hem spreekt, wederstaat.' Dr. Doedes las het immers, vroeg hij, bij da Costa, dat deze voornemens was in het IIde Deel juist datgene te doen, wat hij zegt, dat ligt *een ander* zou gedaan hebben; en kon het hem ontgaan, dat, bij de behandeling der brieven aan de Romeinen en Korinthiërs, vraagstukken betrekkelijk de nieuwere kritiek voorbijgegaan worden, die juist dáár eene plaats hadden verdiend? Hij wees er dan ook op, dat de beoordeelaar zelf, en als om het te laten uitkomen, dat het geene *vergissing* was, iets later schreef: '(Waarom ook niet over de Christus-partij te Korinthe?)' Met de woorden: '(is het mogelijk)', in de aangehaalde zinsnede, scheen het hem dan ook niet rigtig; hij meende, dat hier opzettelijk een vraagteeken was weggelaten. En bij de *ijzeren knods* en het *verbrijzelen* enz. schudde hij het hoofd. Ook de vraag: 'Goed gezien, vindt ge niet? om elken brief in onmiddellijk verband met het tijdstip telkens, waarin hij geschreven is, midden onder de overige werkzaamheden en ondervindingen des grooten Apostels, te doorloopen,' achtte hij door spotternij ingegeven, al ware het alleen omdat deze behandelingswijze reeds bij Hess gevonden wordt, en een der grootste gebreken in den vorm van den 'Paulus' is. Wat hij al meer aanmerkte, houden wij kortheidshalve terug, en laten het aan den onpartijdigen en scherpzinnigen lezer over te beslissen, of zijne aanwijzingen gegrond waren.

punt stonden, om het werk in zijne waarde te beoordeelen, dat, namelijk, der vrijheid van dogmatisch en philosophisch vooroordeel, terwijl men beleefd genoeg was te verzekeren, dat onze veeljarige beoefening van de kritiek des N.T. ons het regt gaf tot zulk eene onderneming. Wij konden de gegrondheid van dit alles geenszins geheel ontkennen, en eindigden met aan de stem der vriendschap het oor te leenen.

Het is ons (wij zeggen het met de hand op het harte) om *waarheid* en *regt*, om den bloei van *Christendom* en *Godgeleerdheid* te doen. Wij zullen dus voor onze overtuiging onbewimpeld uitkomen. Wordt ons daarbij, gelijk Bleek van zijne polemiek tegen Hengstenberg en Baur getuigt, 'die Feder etwas geschärft,' wij verklaren rondborstig, dat geene hatelijke bedoelingen daarvan de oorzaak zijn. En bovendien zouden wij ten aanzien van hem, wiens werk wij beoordeelen, de woorden kunnen laten gelden, door Bleek omtrent de door hem bestredenen gebezigd: 'Männer wie sie werden am wenigsten ein Recht haben, sich darüber zu beschweren, nach der hochfarenden und verdächtigenden Weise, welche sie in der Bekämpfung der Gegner ihrer Ansichten anzuwenden gewohnt sind'[1].

1 Beiträge zur Einl. u. Ausleg. der H.S. I, 1846, S. XIII.

Da Costa's ‘Paulus’ is zijn' oorsprong verschuldigd aan eene gelijke omstandigheid, als welke reeds aan meerdere vruchten zijner Bijbelstudie het aanwezen gegeven heeft. Hij houdt, gelijk men weet, sedert eenige jaren op verschillende plaatsen voorlezingen, die later, of nagenoeg onveranderd, of omgewerkt, door den druk algemeen worden gemaakt. Verdediging der Goddelijke Openbaring en des Christendoms is hem daarbij hoofddoel. Inzonderheid trekken de hedendaagsche verwoestende verschijnselen op godsdienstig grondgebied zijne aandacht tot zich, waartegenover zijne voorlezingen dan ook zoowel een polemisch, als apologetisch element bevatten. Gelijk zijne ‘Voorlezingen over de Evangeliën’ voornamelijk gerigt waren tegen den aanval van Strauss, zoo is zijn ‘Paulus’ eene bestrijding van Baur, op wiens operatiën, ten aanzien van de geschiedenis der eerste Christeneeuwen, in de laatste jaren ook in ons Vaderland door sommige Godgeleerden opmerkzaam is gemaakt. Doch wat hij van dien aard voordraagt of in het licht geeft[1], is, naar hij zegt[2], ‘in de eerste plaats gericht niet tot den dus gezegden *wetenschappelijken Godgeleerde*, maar tot den *oprecht en biddend waarheid zoekenden*, en voor waarheid, onder aanwending van alle te zijner beschikking staande middelen en kanalen wel vatbaren *Bijbellezer*’[3].

Laat ons al aanstonds bij deze verklaring een oogenblik stilstaan, omdat zij in verband staat met *de plaats, welke* da Costa's ‘Paulus,’ *en zijne geschriften van bovenbeschrevenen aard*

1 In zijne ‘Voorlezingen’ zelve over Paulus was de polemiek tegen Baur nog niet vervat. Da Costa zegt, dat hij slechts ‘in de nieuwe bewerking zijner mondeling gehoudene Lezingen het oog op den “Paulus” van Baur heeft gehad.’ (D.I. bl. XII). Hij heeft ze dan ook twee jaren vóór de uitgave van het Iste deel (1846), dus toen de ‘Paulus’ van Baur nog niet gedrukt was, uitgesproken; en vroegere of audere geschriften van den Tubingschen Hoogleeraar schijnt da Costa niet gekend te hebben. Maar wat hij *in het licht geeft*, is voor dezelfde lezers als zijne mondelinge voorlezingen.

2 D. I, bl. XI.

3 Het denkbeeld is onduidelijk uitgedrukt: zulke *Bijbellezers* en *wetenschappelijke godgeleerden* staan niet tegen elkander over. Zijne bedoeling is echter duidelijk: lezers namelijk, die wij met een onprotestantsch woord gewoon zijn *leeken* te noemen.

in het algemeen, in onze Christelijke letterkunde innemen. Hij heeft die verklaring meermalen gegeven; maar altijd is het ons voorgekomen, dat zij meer een gevolg is van zijne zucht, om de beschuldiging van aanmatiging, waarvoor hij beducht was, te ontgaan, dan wel volle waarheid behelst. Indien zijn ‘Paulus’ (om ons slechts bij dezen te bepalen) eigenlijk voor niet-Godgeleerden geschreven is, is een groot gedeelte daarvan te vergeefs geschreven. Immers hoevele vraagstukken komen er in voor, die uitsluitend de Theologie betreffen, en verre boven de sfeer der genoemde Bijbellezers verheven zijn! Onderwerpen, b.v., als hij onder het opschrift: ‘Paulus en Baur,’ behandelt, komen in eene populaire schriftbeschouwing niet te pas. Zoowel Baur als Strauss zijn vijanden, tegen welke zulke Bijbellezers niet gewapend behoeven te worden. Zij kennen ze niet en kunnen ze ook op hun standpunt niet goed kennen. Zoo er onder hen waren, die de werken dezer mannen wilden lezen, men zou in gemoede verpligt zijn, hun den raad te geven, dien de Hoogleeraar van Hengel, ten opzigte van het ‘Leben Jesu’ van Strauss, omtrent zulk een' lezer aanbeveelt: ‘Als hij er mij over sprak, ik zou hem buiten eenige bedenking zeggen, dat hij geen Theologant is, hij mogt het kwalijk nemen of niet.’ ‘Het is waarlijk geene aanmatiging,’ gaat hij voort, ‘van onzen kant, wanneer wij er voor uitkomen, dat menschen buiten onzen stand zich met een boek als dat van D^{r}. Strauss niet moeten ophouden.’ En verder, ‘die de meeste vakken der Godgeleerdheid niet van den grond aan beoefend heeft, durf ik wedden, dat vele van 's mans redeneringen slechts ten halve verstaat’[1]. Zelfs onder de Theologanten raadt hij velen, namelijk hun, die, nevens de noodige veelomvattende kundigheden, ook den behoorlijken tijd daartoe niet bezitten, het lezen van zulke boeken af[2]. Voorts is er zelfs menig stuk in het boek des Heeren da Costa, dat op zich zelf voor den niet-Theoloog wel niet geheel *supra captum* is, maar in verband staat met godgeleerde geschilpunten, die geheel buiten hem omgaan, en die nogtans de man, wiens overtuiging

1 Vijf Brieven enz. 2de uitg. 1847, bl. 1 en 2.
2 Bl. 3 enz.

vast gegrond zal kunnen heeten (en om zulk eene overtuiging zijnen lezers aan te brengen, is het immers den Heer da Costa te doen?), wel omvatten moet. De geleerde noten door geheel het werk henen[1], waarvan de slotsom dikwijls den grond van zijne beschouwingen uitmaakt, redeneringen uit den grondtekst der H.S., aanhalingen in het Latijn[2], opneming van Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche uitdrukkingen zelfs buiten de aanteekeningen[3] en verwijzing naar schrijvers in deze talen[4], komen wel, evenmin als het bovengenoemde, te pas in een boek, dat zoodanigen lezers onderwijs zal mededeelen door *te hunner beschikking* staande *middelen* en *kanalen*. Is het daarbij nog noodig te verzekeren: de Heer da Costa dacht zich Theologanten als zijne lezers? Maar wat meer is, getuigt hij niet zelf[5], dat hij op de behoeften van 'jeugdige Theologen' in zijn werk het oog heeft gevestigd, en zich *schuldig* achtte, te hunnen gevalle de *beginselen* (geen populair onderwerp!) en *uitkomsten* van Baur opzettelijk te wederleggen; en verklaart hij niet te meenen, dat de *wetenschappelijke Theologie* met de in deze *Schriftbeschouwing* tot haar komende resultaten *eenig voordeel* kan doen voor de Apologetiek, Dogmatiek, Exegese en Kritiek[6]? Zijne houding ten aanzien van onze Vaderlandsche en van andere Theologen is dan ook, zoowel in als buiten zijnen 'Paulus,' van zulk eenen aard, dat hij zich blijkbaar het regt toekent, om op het grondgebied der godgeleerde wetenschap het woord te voeren, ja, om als hoofd en vertegenwoordiger eener bepaalde godgeleerde rigting op te treden. Heeft hij zelfs niet Hoogleeraren op exegetisch terrein uitgedaagd, en veroorlooft hij zich niet, punten van Kritiek, Dogmatiek,

1 Zie bijv. D. I, bl. 24, 154, 185, 249, 255, 260, 262, 274, 277, 279, 286, 327, 332. II, 76, 77, 127, 167, 228, 268, 269, 305, 306, 312 enz. enz.
2 Bijv. D. I, bl. 40, 43. II, 160, 175, 209, 306 enz.
3 Bijv. D. I, 125, 131, 132. II, 175, 176, 276, 277, 326 enz.
4 Bijv. D. I, 24, 25, 112, 202. II, 164, 263 enz.
5 D. I, bl. XIII.
6 D. I, bl. XI. D. II, bl. 478, 479. Op de eerstgenoemde plaats vinden wij eene zijdelingsche afkeuring van de strenge scheiding der verschillende takken in de Theologie. Getuigt dit wel voor zijne kennis van den omvang der wetenschap en het gewigt harer onderscheidene deelen?

Kerkgeschiedenis enz., die onder de mannen der wetenschap voor nog geenszins uitgemaakt worden gehouden, zonder voorbehouding te beslissen? Heeft hij niet nog onlangs het Latijnsche Handboek der Dogmatiek en Apologetiek van twee Groningsche Hoogleeraren aan eene beoordeeling en *veroordeeling* onderworpen? En zou de godgeleerde *ex professo*, die grijs geworden is in het opzamelen van wetenschap, wel op stouter toon en met meer gezag kunnen spreken, dan hij?

De Heer da Costa schrijft dan wel degelijk voor *Godgeleerden*. En toch - ja toch is er veel in zijn boek, dat in een werk, voor eigenlijke godgeleerden bestemd, niet moest gevonden worden, als: onbeduidende, den man van wetenschap overbekende en voor hem uitgemaakte, zaken, met uitvoerigheid en onder den schijn van belangwekkendheid voorgedragen[1], stichtelijke opmerkingen[2], hartstogtelijke ontboezemingen[3], spelingen der fantasie[4], ingevlochtene (soms vrij uitgebreide) gedeelten der Heilige Schrift[5], flaauwe paraphrastische Schriftverklaring[6], aanhalingen uit de Statenvertaling, meestal zonder acht te geven op den grondtekst en vandaar somtijds met overneming van hare fouten[7], en in het algemeen oppervlakkigheid bij het behandelen van al wat tot het eigenlijk *Theologische* bestanddeel

1 Bijv. D. I, bl. 4 en 5, 11, 178. D. II, bl. 5 enz.
2 Bijv. D. I, bl. 45, 52. D. II, 135 enz.
3 Bijv. D. I, bl. 88, 89, 281. D. II, 353. Het boek wemelt van uitdrukkingen als *spinnensubtiliteit, onkritiek, hyperkritiek, domme scherpzinnigheid*, enz.
4 Bijv. D. I, bl. 18, 209. D. II, bl. 239-249, 250-252 enz.
5 Bijv. D. I, bl. 68, 109, 249 enz. D. II, bl. 8, 9, 68, 69, 132-134 enz. enz.
6 Bijv. D. I, bl. 133 enz. De beschouwing van verscheidene brieven des Apostels bevat bijna niets anders. Het is een zweven over hunnen inhoud, die doorvlochten wordt met flaauwe tusschenvoegsels. Zie bijv. D. I, bl. 346, 347, 354, 372, 373, 384. D. II, 180-182, 189-190, 193, 194 enz.
7 Bijv. D. I, bl. 232; *die ontslapen zijn in Jezus, wederbrengen met Hem*, voor: *die ontslapen zijn, door Jezus* enz. D. II, bl. 195: *die den grooten Herder der schapen, door het bloed des eeuwigen Testaments, uit de dooden heeft wedergebracht*, voor: *die den Herder der schapen, welke groot is in het bloed des eeuwigen T., uit de dooden*, enz. Ook gebruikt hij ergens de uitdrukking: *aller* aanneming waardig, in den zin van *omnium*.

behoort. Er is in het boek eene zonderlinge vermenging van het populaire en geleerde element. Het heeft daardoor iets tweeslachtigs, en men kan zich naauwelijks een publiek voorstellen, waarvoor het eene geschikte lektuur oplevert. De echte Theoloog gevoelt, dat het om zijnentwil niet in het licht behoefde te verschijnen; de zoogenoemde leek, die gaarne op de vraag: verstaat gij ook wat gij leest? een ander antwoord dan de Kamerling geeft, moet het, bij zoo veel, wat hij niet verduwen kan, al spoedig sluiten. Alleen misschien zulke Theologen, die zich na hunne studiejaren om de Theologie weinig hebben bekommerd, zullen zich in dit werk kunnen vinden. Maar wat zijn zij? Half visch, half vleesch! Hoe het zij, het boek voegt niet voor hen, voor wie het zal geschreven zijn.

Zullen wij nu deze niet geringe schaduwzijde van het werk bejammeren? Het zij verre, wij beschouwen haar als een groot geluk. Hoe meer toch *godgeleerde* onderwerpen voor den *niet-Godgeleerde* behandeld worden op eene wijze, die boven zijne sfeer gaat, hoe beter! Tracht een' *Christen* van hem te maken, geen *Theoloog*; want gij bezwaart hem slechts met ballast op de levensreize[1]. Gelukkig dan, indien de ballast hem alzoo wordt toegevoerd, dat hij dien onmogelijk in zich kan opnemen! - Maar vanwaar nu dat tweeslachtig karakter van het boek? Het is een noodzakelijk gevolg van de individualiteit des schrijvers. De Heer da Costa staat, om zoo te spreken, met den éénen voet op Theologisch grondgebied, met den anderen op dat der niet-Godgeleerden. Hij behoort tot de *dilettanten* in de Theologie.

Dilettanten! Wij wenschten wel, dat zij in geene wetenschap, vooral niet in de Theologie, gevonden werden. Meestal hoogmoedig op hunne gewaande kundigheden (het gewone en natuurlijke kenmerk van den op de oppervlakte zwevenden halfgeleerde) en verwaarloozende wat in waarheid tot hunne competentie behoort, zijn zij nutteloos voor de zaak, waaraan zij zich wijden. Noch de Theologie, noch eenige andere wetenschap, kan in waarheid bij het *dilettantisme* winnen. Daarom hebben wij van den beginne af aan ook het godge-

1 Vg. Schleiermacher's sämmtl. Werke, 1ste Abth. Zur Theol. V B., S. 676.

leerd *dilettantisme* van da Costa met weêrzin aanschouwd. Wij hebben al spoedig trotschen waan bij hem opgemerkt, wegens het vermeend bezit van buitengewone kundigheden, en verregaanden overmoed bij het ten strijde uitdagen en bestrijden van Godgeleerden, terwijl al zijn geschrijf der Theologie in ons Vaderland eer nadan voordeel heeft aangebragt. Hij moge het meenen, en zijne vrienden met hem, dat hij Strauss en Baur verslagen heeft[1], de verstandige, geoefende en onpartijdige Theoloog zal over den uitslag van zijn strijdvoeren geene juichtoonen aanheffen. Wij zijn verre van tot de partij dier 'Apostelen des ongeloofs' te behooren; maar wij mogen daarom niet toegeven, dat hun door da Costa doodelijke wonden zijn toegebragt, en hij eene *knods* voert, die *vermorzelt, verbrijzelt* en *vernietigt*. Wij gelooven zelfs, dat hij *zelf* tot de zoodanigen behoort, wien het, naar den wenk van den Hoogleeraar van Hengel, ontraden moet worden, om de geschriften van Strauss en Baur te lezen. Dat zij niet tot *zijne* lektuur behooren, bewijst reeds de uitslag zijner kennismaking er mede, namelijk, dat *hij* het wagen durfde tegen *hen* als kampioen op te treden! Indien men zelfs van Ebrard zeggen moet, dat hij een strijder is tegen Strauss, als een dwerg tegen een' reus, wat zal men van den Heer da Costa moeten oordeelen?

Wij oordeelen in gemoede althans *dit*, dat hij beter deed met zich tot het leveren van zuiver populair- en praktikaalgodsdienstige geschriften te bepalen. Dat het hem daartoe niet aan gave ontbreekt, zal een iegelijk erkennen, die zijne verdiensten als gemoedelijk en zalvend schrijver kent. Ook zijn poëtisch talent, dat hem misschien tot den grootsten maakt onder Neêrlands dichters in dezen tijd, zou hem daartoe te stade komen. En hoe gelukkig hij hierin slagen kon, bewijst reeds alleen zijne beschouwing in den 'Paulus' van den brief aan Philemon[2]. Maar op het wetenschappelijk Theologisch terrein toont hij zich geheel onbevoegd.

Ziedaar een oordeel, dat én bij den schrijver, én bij zijne

1 Ten aanzien van Baur zegt hij (D. II, bl. 478), dat hij meent: 'tot ontwrichting van het Tubingsche stelsel iets te hebben toegebragt.'

2 D. II, bl. 134, enz.

hem lof toezwaaijende vrienden, wij weten het, geen gunstig onthaal vinden zal. Maar de waarheid is ons te lief, dan dat wij haar door eene kwalijkgeplaatste zucht, om geene aangename droomen der eigenliefde en der vriendschap te verstoren, mogen bemantelen. En dat ons oordeel gegrond is, zullen wij bewijzen, op het gevaar af, dat ook *wij* door den schrijver gerekend worden tot de voorstanders ‘dier godgeleerde wetenschap,’ van welke hij zegt, dat zij ‘zich als eene soort van aristocratie vaak hoog genoeg afsluit’[1].

Wij bewijzen slechts met *eenige* proeven. Alles aan te voeren, waarmede wij het gestelde bewijzen konden, zou een eindelooze arbeid zijn.

Bepalen wij ons eerst bij de *Bijbelsche uitlegkunde*.

Op bl. 9, D. I, stuiten wij op de uitdrukking: ‘Christus de Zoon en de Heer, *onze groote God en Zaligmaker*.’ De Heer da Costa maakt hier blijkbaar gebruik van Tit. II: 13, waarbij hij echter van de Statenvertaling afwijkt[2]. Hij geeft van die afwijking rekenschap in het II^{de} D., bl. 207, waar wij lezen: ‘De aart der Grieksche woordvoeging (*τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν*) vordert deze overzetting gebiedend, die - zonder eenigen twijfel de plaats behoort te vervangen der aangenomene vertaling: *van den grooten God en onzen Zaligmaker* Jezus Christus.’ Zoo worden allen, die deze vertaling voorstaan, voor onbekend verklaard met den aard der Grieksche woordvoeging, ook taalkenners als Winer en de Wette, en in het algemeen de meest geroemde schriftverklaarders! Maar niets is zekerder dan dat da Costa zelf met den aard dier woordvoeging onbekend is, anders zou hij weten, dat zijne vertaling geenszins *gebiedend* en *zonder eenigen twijfel* gevorderd wordt. Hij schijnt te bedoelen, dat het artikel *τοῦ* vóór *Σωτῆρος* ontbreekt, en misschien ook,

1 D. I, bl. XI.

2 Dit doet hij op meer plaatsen, bijv. D. I, bl. 245, 249, 262. D. II, bl. 126. Bij meer dan eene plaats echter mogt hij zich daarvan wel onthouden hebben. Een en ander bewijs zullen wij beneden daarvoor bijbrengen. Hij schijnt soms eene gebrekkige uitgave van den Griekschen tekst te gebruiken, bijv. D. I, bl. 245, waar hij in de Aanteek. zegt, dat'er 2 Thess. II: 1 *περί* gelezen wordt, terwijl er inderdaad *ὑπέρ* gevonden wordt. Zijne afwijking van de Statenvertaling blijft nogtans dáár gegrond.

dat Ἰ*ησοῦ χριστοῦ* niet vóór, maar achter Σ*ωτῆρος ἡμῶν* staat. Maar wat het *laatste* betreft, dit bewijst niets, daar de woorden Σ*ωτῆρος ἡμῶν*, én wanneer zij bij Θ*εός*, én wanneer zij bij 'I.X. (of X. 'I.) gebruikt worden, nu eens voorafgaan, dan volgen[1]. De plaatsing hing ook slechts daarvan af, of de schrijver meer nadruk wilde leggen op den *naam* zelven, dan op de in Σ*ωτήρ* uitgedrukte karakterisering. Het is eveneens als met '*o* K*ύριος ἡμῶν*, dat nu eens vóór dan achter den *naam* des Zaligmakers voorkomt. En wat het *eerste* aangaat, moet da Costa al tot zonderlinge tekstverklaringen vervallen, als hij het gemis van het artikel op zulk eene plaats voor een *gebiedende* noodzakelijkheid aanziet, om de identiteit der personen vast te houden. Luc. XIX: 45 lezen wij, dat Jezus uit den tempel dreef *τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας*: daar zouden dan de *koopers* dezelfde geweest zijn als de *verkoopers*. Mark. XV: 1 luidt het, dat de overpriesters vergaderden *μετὰ τῶν π ρεσβντέρων καὶ γραμματέων*: daar zou het onderscheid tusschen schriftgeleerden en oudsten worden weggenomen. Luk. XIV: 21 heet het: *ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε*: daar zou uit volgen, dat de *straten* ook de *wijken* der stad waren, en de dienstknecht geenen mensch mogt binnenbrengen, tenzij hij tegelijk was *arm, verminkt, kreupel* en *blind*. Bij de ongewijde schrijvers is het evenzoo. Zoo zegt Plato ergens: *ὁ σωφρονῶν καὶ σωφρονοῦσα*[2], dat zou zijn: de verstandige *man*, die *tegelijkertijd* eene verstandige *vrouw* is. Wat wordt er dus van de *gebiedende* noodzakelijkheid? Het artikel wordt in het algemeen daar herhaald, waar op het *onderscheid* der vermelde personen of zaken meer of min nadruk gelegd wordt, bijv. Joh. XIX: 6: *οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται*; maar waar dit niet noodig is ontbreekt de herhaling tallooze malen, en bij voorkeur daar, waar de personen, schoon onderscheiden, in zeker opzigt ééne categorie vormen, gelijk reeds uit

1 Zie ten aanzien van Θ*εός* Tit. I: 3; II: 10 en III: 4 tegen I Tim. I: 1; en ten aanzien van 'I.X. (of X. 'I.) zie men Tit. I: 4 en III: 6 tegen 2 Tim. I: 10.

2 Somtijds ziet men, blijkens dit voorbeeld, bij de weglating van het tweede artikel, zelfs over het verschillend geslacht der personen henen.

sommige aangehaalde voorbeelden blijkt. Daaruit verklaart zich ook het *ἐπιφάνεια τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν* 'I.X. Zoo is het ook Jud. 4, *τὸν μόνον Δεσπότην καὶ Κύριον ἡμῶν* 'I.X.[1]. En bij deze beide uitdrukkingen valt nog dit op te merken, dat reeds het voornaamwoord *ἡμῶν* het artikel ontbeerlijk zou maken[2]. Voorts denke men aan eene plaats, als 1 Petr. I: 1: *τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ Σωτῆρος* 'I.X., en dergelijke: 2 Tim. IV: 1, 2 Thess. I: 12[3]. Zij zijn op dezelfde leest geschoeid, als de plaats in geschil, en dat toch dáár niet de *Zaligmaker* *Θεός* genoemd wordt, schijnt vrij algemeen aangenomen. Men heeft anders bij dergelijke plaatsen het gezond verstand al vrij wat geweld aangedaan, bijv. bij Eph. V: 5, waar men van het Koningrijk van *Hem, die Christus en God tevens is*, gewaagd vond[4], en, om dit vol te houden, ook Eph. II: 20 en III: 5 (*τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν* en *τοῖς ἁγίοις Ἀποστόλοις αὐτοῦ καί Προφήταις*) van *Apostelen, die tevens Profeten waren*, schoon het uit IV: 11 blijkt, dat de *Profeten* door den schrijver wel degelijk van de *Apostelen* onderscheiden werden. Voor zoodanige opvattingen laten zich wel namen van *Schriftverklaarders* aanvoeren, als Matthies bij Tit. II: 13, Rückert en Harless bij Ef. V : 5, maar het bovenstaande bewijst, dat zij *daar* althans gelijk waren aan den Heer da Costa, en den naam van goede Schriftverklaarders niet verdienden.

Dat ook de behandeling der bekeeringsgeschiedenis van Paulus niet vrij is van exegetische vergrijpen, valt in het oog. En de schrijver zelf moet althans zijne in het I^{ste} D. gegevene verklaring niet geheel vertrouwen, naardien hij in het II^{de} D. over de *stem*, die de leidslieden des Vervolgers, naar Hand.

1 Overigens is het waar, wat Winer (Grammat. 5te Aufl., S. 148) zegt: ‘Es mag nicht selten gleichgültig sein, ob man das Verhältniss der verbundnen Nomina so denkt oder nicht, es hängt vom Schriftsteller ab, wie er sich dasselbe denken will, und daher giebt es Stellen, wo der Leser den Artikel nicht vermissen würde, z. B. 1 Tim. 5, 5 so wie andre, wo er vielleicht stehen könnte.’

2 Vg. Winer S. 143 f.

3 De verschillende lezingen bij deze plaatsen, hebben geen' invloed op het punt in geschil. Wij volgen Tischendorf's tekst.

4 Zie de Verhand. over den Brief aan de Efez., door A. Niermeyer (in het VIIIste D. der werken van het H. Gen.) 1847, bl. 328.

IX: 7, hoorden, anders is gaan denken. Men kent de *crux interpretum* dezer geschiedenis. Hand. IX: 7 *staan* de begeleiders verbaasd, *hoorende wel de stem*, maar *niemand ziende*; volgens Hand. XXVI: 14 *vallen zij ter aarde*, en volgens Hand. XXII: 9 *zien zij wel het licht*, maar *hooren de stem* desgenen, die tot Paulus sprak, *niet*. Het *laatste* heeft da Costa verklaard als: zij *onderscheidden* die stem niet, als die des Heeren, zij *verstonden* haar niet, en het *eerste* (*hoorende wel de stem*) als: zij hoorden de stem als *geluid*[1]. Blijkbare willekeur en verkrachting van den eenvoudigen zin der woorden! Het bijvoegsel *desgenen, die tot mij sprak*, wijst slechts den *persoon* aan, *van wien* de stem *uitging*, zonder meer[2]. In Hand. IX en XXII beide lezen wij eerst, dat Paulus *eene stem* (*φωνή*) *hoorde*, wier inhoud dan wordt opgegeven, en vervolgens wordt er van het *hooren eener stem* (*φωνή*) ten aanzien zijner medgezellen gesproken. De laatstgenoemde stem moet dezelfde geweest zijn, als *de eerstvermelde*, want in beide hoofdstukken staat er het bepalend lidwoord bij: *de stem*, natuurlijk *die*, waarvan sprake was. Wat geeft regt, bij Hand. IX die stem tot een onverstaanbaar geluid te doen inkrimpen? In het II^{de} D. is da Costa er dan ook op teruggekomen: immers, hij wil daar liever ook bij Hand. IX aan eene *gearticuleerde* stem gedacht hebben, en dit moet dan zijn: *de stem van Paulus*[3]. Maar dit is bij eene goede exegese evenmin toe te geven. De *φωνή* Hand. IX: 6, kan zoo min *de stem van Paulus* geweest zijn, als eene, die *niet gearticuleerd* was. Het art. *τῆς* wijst terug op de *vermelde φωνή*. En wie kan buitendien den schrijver voor onnoozel genoeg houden, om in ernst de niet zeer opmerkenswaardige bijzonderheid in zijn verhaal in te vlech-

1 D. I, bl. 61.

2 Het achteraanvoegen der woorden: *des tot mij sprekenden* (*τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι*), bewijst als ten overvloede, dat er op dit *spreken* geen nadruk ligt. Da Costa schrijft bl. 61: ‘de stem, *die* tot hem sprak.’ *Ingeval dit in den tekst stond* zou het nog niet eens voor zijne opvatting pleiten.

3 Bl. 374, ook bl. 480, waar hij zegt, dat hem dit steeds waarschijnlijker werd. De verklaring is reeds oud: Oecumenius stond haar reeds voor, en na hem Beza en Heumann; maar onder de uitleggers van naam in de laatste jaren wordt zij te vergeefs gezocht.

ten, dat de begeleiders van Paulus zijne *stem hoorden*, toen hij *sprak*? Blijkbaar maakt Lukas melding van hetgeen *het van den hemel gebeurde* bij Paulus reisgenooten uitwerkte. Zij *staan verbaasd*. Waarom? Zij hooren *spreken*, maar *zien geen' spreker*[1], en waar alles op de gewone wijze toegaat, althans op klaar lichten dag, daar kunnen ook onze oogen iemand ontdekken, als ons oor iemand hoort spreken. Lukas spreekt in Hand. IX niet van het *licht*, ten aanzien der medgezellen; uit zijn *zwijgen* er van volgt veeleer, dat zij het zagen, dan het tegendeel, en in *dit* opzigt is er dus geen strijd met Hand. XXII. Overigens is er kenbaar verschil van Hand. IX met XXVI. Het *vallen ter aarde* hier en het *verbaasd staan* daar, is niet met den Heer da Costa zóó te verklaren, dat dit *staan* tot een *later* oogenblik betrekking heeft[2]. Op beide plaatsen wordt kennelijk de *onmiddelijke* uitwerking van het gebeurde op de omstanders geschetst. Er blijft dus voor den onpartijdige slechts over óf Lukas van onnaauwkeurigheid te beschuldigen, óf hem uit uitéénloopende bronnen te laten putten. Doch ook in het laatste geval[3] staat hij eenigzins aan

1 Een duidelijk bewijs ook, dat daar aan eene *gearticuleerde* stem gedacht wordt.

2 D. I, bl. 62. II, bl. 374 enz.

3 Het verdient misschien opmerking, dat Hand. IX: 4, waar van Paulus sprake is, *ἀκούειν* met den *Acc.* (*φωνήν*), en vs. 7, waar van zijne begeleiders, met den *Gen.* (*φωνῆς*) geconstrueerd wordt, terwijl Hand. XXII: 7, 9, juist het omgekeerde plaats heeft. Met Hand. XXVI is het als met Hand. IX. Wijst zulks ons op verschillende bronnen? Doch de Heilige schrijvers, en met name Lukas, gebruiken bij *ἀκούειν* den *Acc.* en *Gen.* zóó *promiscue*, dat er welligt niets uit af te leiden is, evenmin ten aanzien der bronnen, als van eene wijziging in beteekenis. De Grammatici en Lexicographi spreken wel van zulk eene wijziging; maar het loopt in het oog, dat zij daarbij vrij willekeurig te werk gaan. Winer, bijv. (Gramm. S. 229) zegt, *ἀκούειν* met den *Gen.* is een hooren ‘mit dem physischen Ohre;’ met den *Acc.* is, zegt hij, ‘das Hören ein geistiges.’ Maar Wilke beweert van de beide vormen juist het tegendeel (Hermeneutik, II, S. 48, vg. zijn Clavis N.T. I, p. 27, 28). Het ware wenschelijk, dat een geoefend uitlegkundige er eens de aandacht op vestigde. Wij houden het nogtans voor zeker, dat in vele gevallen de keuze van den casus een gevolg was van de willekeur der schrijvers. Het blijkt, dunkt ons, bijv. uit eene uitdrukking als deze bij Euripides (Supplices, vs. 74):
τίνων γόων ἤκουσα καὶ στέρνων κτύπον
of als de navolgende, ontleend uit een Anacreontisch versje van Basilius:
λυρικῆς ἄκουε Μούσης,
φιλοπαίγμονός τε Βάκχου
ἑτεροπνόους ἐναύλους.

onnaauwkeurigheid schuldig, daar het te bewijzen is, dat hij zich, bij hetgeen hij van elders mag hebben overgenomen, niet van zulke wijzigingen heeft onthouden.

Wij gaan tot eene andere bijzonderheid over. Op bl. 125 enz. Dl. I, tracht de Heer da Costa de *persoonlijkheid* des H.G. te bewijzen. Hij schrijft: 'Zelfs een klein naauwelijks opgemerkt woordeke geeft hier aan de eenig degelijke opvatting getuigenis, dat ook *de Geest*, de *Heilige Geest*, in het Goddelijk Wezen eene persoonlijke zelfstandigheid bezit. Wanneer - de Apostelen gezegd worden uitgezonden te zijn DOOR *den Heiligen Geest*, zoo wordt een voorzetsel gebruikt, dat geene bloot middelijke werking, maar de daad van een persoonlijken Werker in het Grieksch pleegt uit te drukken: Ὑπὸ, zeer te recht door onze overzetters (zoowel hier ter plaats, Hand. XIII: 4, als later XVI: 6[1]) vertaald: *van*.' In eene aanteekening beroept hij zich dan tot staving op eene uitspraak van Winer. De loochenaars dier persoonlijkheid worden dus zijdelings voor onbekend verklaard met het Grieksche taaleigen, of voor opzettelijke verkrachters er van. Zij zijn echter noch het eene, noch het andere. De onbekendheid komt veeleer ter laste van den Heer da Costa. Slechts enkele voorbeelden ten bewijs! Luk. VII: 24 lezen wij: een riet, dat bewogen wordt *van den* WIND (*ὑπὸ ἀνέμου*); Luk. VIII: 14: zij worden heengaande verstikt *van de* ZORGVULDIGHEDEN en *de* RIJKDOMMEN en *de* GENOEGENS des levens (*ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίον*); Joh. VIII. 9: bestraft (of overtuigd) wordende *van het* GEWETEN (*ὑπὸ τῆς συνειδήσεως*); Hand. XVII: 25: Hij wordt niet gediend *van menschenhanden* (*ὑπὸ χειρῶν ἀνθρωπίνων*); Rom. XII: 21: wordt niet overwonnen *van het kwade* (*ὑπὸ τοῦ κακοῦ*); en zoo is het, om aan het uitschrijven een einde te maken, en om niet meer te noemen, ook 1 Kor. X: 29, 2 Kor. V: 4, Ef. V: 13, Kol. II: 18, Jac. II: 9, III: 4, 6. Reeds alleen uit Jud. 12 en 17 zien wij, dat *ὑπό* zoowel bij *levenlooze dingen*, als bij *personen*, ge-

1 Hij had gerust kunnen zeggen: *gewoonlijk*, en misschien wel *altijd. Ons* althans is nog geene plaats voorgekomen, waar zij het anders hebben vertaald. Het kan echter zijn, dat er enkele plaatsen gevonden worden.

bruikt wordt. Op de *eerste* plaats lezen wij: omgevoerd *van de* WINDEN (*ὑπὸ τῶν ἀνέμων*); op de *laatste*: voorspeld *van de* APOSTELEN (*ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων*). Maar da Costa heeft dan toch met den grooten Winer gedwaald? Geenszins! Winer zegt slechts, dat '*ὑπό gewoonlijk* staat bij *verba passiva* om het subject aan te duiden, waarvan de handeling uitgaat, in welks magt het was haar te doen of te laten,' en dit is waar; maar daaruit is niet af te leiden, dat *ὑπό*, bij den *Geest* of *Heiligen Geest* gebruikt, zijne persoonlijkheid bewijst. Had da Costa de laatste uitgave van Winer's 'Grammatik' geraadpleegd, hij zou daar nog ten overvloede gelezen hebben: 'Uebrigens bezieht sich *ὑπό* nicht blos auf persönliche oder überhaupt belebte Wesen, sondern steht auch von *unbelebten Kräften*'[1]; en hij zou gezien hebben, dat Winer de, in de aanteekening van da Costa mede opgenomene, woorden: 'Durch *per* hätte Bretschneider dieses *ὑπό* nicht übersetzen sollen, da es nie die blosse Vermittelung wie *διά* bezeichnet,' aldaar heeft weggelaten. Niemand meene nogtans, dat wij *ὑπό* en *διά* gelijkstellen. Evenmin als Winer[2] doen wij dit. *Ὑπό* staat daar, waar de *werker, van welken iets uitgaat*, of *die als de eerste gedacht wordt*, wordt aangeduid; het blijft onverschillig, of het een *persoon*, eene *zaak* of iets anders is, gelijk onze voorbeelden bewijzen (die alle verba passiva hebben). Δ*ιά* staat bij het *middel, waardoor een ander iets doet*, maar ook dit middel kan even goed een persoon zijn, als iets anders. Wij lezen, dat God Jezus heeft opgewekt *door zijne* KRACHT (*διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*) 1 Kor. VI: 14, maar ook, dat God *door den* ZOON de wereld gemaakt heeft (*δι' οὗ καὶ ἐποίησεν τοὺς αἰῶνας*), Hebr. I: 2. Dit *διά instrumentalis* (gelijk men zegt) staat dan ook meermalen bij Π*νεῦμα* of Π*ν. ἅγιον*, zie Hand. I: 2, XI: 28, Rom. V: 5, 1 Kor. II: 10, XII: 8, Ef. III: 16, 2 Tim. I: 14 (op gelijke wijze wordt ook Π*νεῦμα ἅγ*. met *ἀπό* verbonden en vinden wij den *Dat. τῷ* Π*νεύματι τῷ ἁγίῳ, door den Heiligen Geest*, zie 2 Kor. III: 18[3] en Ef. I: 13).

1 S. 443.
2 S. 452 ff.
3 Hier hebben onze overzetters ook VAN *den geest* vertaald.

Wat meer is, dit *διά* wordt zelfs somtijds gevonden, als er van den *eersten* werker sprake is, b.v. 1 Kor. I: 9: God is getrouw, *door Wien gij geroepen zijt* (*δι᾽ οὗ ἐκλήϑητε*)[1]. En bijaldien dus op die plaatsen, waarop da Costa zich beroept, *διά* te lezen was, zou het nog niets *tegen* zijne stelling bewijzen. Het zou er zelfs niets tegen bewijzen, wanneer God uitdrukkelijk als *Zender* der predikers werd vermeld, en gezegd werd hen *διά τοῦ Πνεύματος ἁγίου* gezonden te hebben. Gelijk wij boven zagen, kan *τὸ Πνεῦμα ἅγ.* ook daarbij nog *persoon* blijven. Maar evenmin geeft de omstandigheid, dat er *ὑπό* gelezen wordt, aan die *persoonlijkheid* eenige getuigenis!

Vestigen wij ons oog op eene andere exegetische curiositeit. Op bl. 218, Dl. I, zegt de Heer da Costa, dat de slotgroeten van Paulus' brieven, waarin steeds het woord *genade* voorkomt, eigenlijk de *handteekeningen* waren, welke de Apostel onder die brieven plaatste. Paulus zelf zou ons daarop opmerkzaam maken in 2 Thess. III: 17. Da Costa leest deze plaats aldus: '*De groete met mijne hand Paulus', hetwelk is een teeken in iederen Zendbrief; zoo schrijf ik* (te weten als volgt): *De genade van onzen Heer Jezus Christus zij met u allen. Amen*.' Niet alzoo! Als Paulus een vaststaand symbolum bedoeld had, waaraan men hem als schrijver kende, het zou dan altijd hetzelfde hebben moeten zijn, gelijk dit nog heden ten dage plaats heeft[2]; en hoe uitéénloopend zijn soms zijne groetenissen! Nu eens is het: *de genade onzes Heeren J.C. zij met uwen geest, Broeders* (Gal. VI: 18); dan: *de genade zij met al degenen, die den Heer J.C. lief hebben in onverderfelijkheid* (Ef. VI: 24); elders: *de genade zij met u* (Kol. IV: 18). Als da Costa dus gelijk heeft, dan zijn de meeste brieven, die wij onder Paulus' naam bezitten, onecht, want *die* groetenis ontbreekt. Hij heeft geen

1 Rom. I: 5 had Winer niet als zoodanig moeten aanvoeren: God is daar Gever door Jezus. Beter zouden hier plaatsen voegen, als: *γέγραπται διά τοῦ προφήτου*, Matt. II: 5. God wordt nogtans hierbij gedacht als degene, *van wien* het kwam, wat de Profeet schreef. Meestal is het daarom ook: gesproken door (*διά*) den Profeet, of iets dergelijks, hoewel sommige Codd. op zulke plaatsen nu en dan *ὑπό* hebben, b.v. Matt. II: 17, III: 3.

2 Men denke aan het: *mens ingenua Deo grata*.

regt hier slechts op het woord *genade* te wijzen, want niet dit woord alleen volgde na het: *zoo schrijf ik*. Maar zijn nu die brieven alle echt, gelijk ook da Costa aanneemt, dan volgt er uit, dat hij ongelijk heeft. Ook lette men eens op 1 Kor. XVI: 21-24: '*De groetenis met mijne, Paulus', hand*.' Daarop volgt: '*Indien iemand den Heer niet lief heeft, hij zij eene vervloeking. Maranatha. De genade van den Heer J.C. zij met u. Mijne liefde zij met u allen in C.J.*' Voorts op Kol. IV: 18: '*De groetenis met mijne, Paulus', hand. Gedenkt mijne banden. De genade zij met u*.' Zou het niet de dwaasheid zelve zijn, bij zulke voorbeelden nóg te gelooven, dat Paulus, wij zeggen niet op *dien* groet, maar op *eenen* groet, welken dan ook, het oog had, toen hij 2 Thess. III: 17 schreef: *de groete met mijne, Paulus' hand; zoo schrijf ik*? Men had te Thessalonika eenen brief onder zijnen naam in omloop gebragt; voor zulk bedrog wil hij de gemeente vrijwaren, en hij wijst haar dus op zijne *handteekening*, op zijn *schrift*. Eene *spreuk*, een *groetformulier*, viel ligt na te maken, het *schrift* niet. Maar Paulus zegt: *in iederen brief*, en de meeste zijner brieven zijn dan zonder groetenis? Maar wij ontkennen niet, dat Paulus gewoon was de slotwoorden zelf te schrijven (welligt ook stelde hij zijne naamteekening er onder), maar dit, dat hij bedoelen zou aan *bepaalde woorden* kenbaar te zijn. Toch schijnt de eerste brief aan de Thessalonicensen dat eigenhandig onderschrift niet bezeten te hebben, hoe was anders het bedrog mogelijk? Maar waarom zou men niet mogen aannemen, dat Paulus in de behandelde plaats er slechts dit mede bedoelde, dat *de Thessalonicensen*, eens om den tuin geleid zijnde, geene brieven als echt moesten erkennen, tenzij van eene onderteekening des Apostels voorzien? Al bleef er echter eene moeijelijkheid over, dit zou geene reden zijn, om de toevlugt te nemen tot eene *verklaring*, die veeleer *verduistering* der zaak te noemen is, en zelfs door de Hermeneutica van het gezond verstand verboden wordt.

De overtuiging, dat men in den Apostolischen tijd het tijdstip der wederkomst van Christus voor *vrij nabij* gehouden heeft, wordt allengs meer algemeen. De Heer da Costa komt echter met zijne exegese tot eene andere slotsom. Maar het is ook de *zijne*. Als Paulus schrijft: '*wij*, die leven, die

overgelaten worden tot de toekomst des Heeren' enz., 1 Thess. IV: 15, beweert da Costa, dat daarmede het nog eeuwen lang vertragen der *παρουσία* niet in strijd is. 'Alle levenden in *hunnen* tijd,' schrijft hij (Dl. I, bl. 238), 'vertegenwoordigen natuurlijk' (?) 'en noodwendig' (?) 'de levenden, die *alsdan* zullen zijn.' En hoe verklaart hij nu de uitdrukking: *de tijd is nabij*, Openb. I: 3 *b*? Daarbij beroept hij zich (hoe is het mogelijk in onze dagen?) op het schriftwoord: *duizend jaren zijn bij den Heer als één dag, en één dag als duizend jaren* (bl. 241). Maar in dit schriftwoord zou in allen gevalle slechts gezegd worden, dat *voor den Heer* ook het verstverwijderde nabij kan heeten; en wat baat dit, daar in Openb. I: 3*b*, gelijk op andere plaatsen des N.T., de wederkomst wel degelijk als nabij wordt voorgesteld *naar de gewone berekening der menschen*? Nog erger is het, als da Costa schrijft (bl. 246): 'die dag is nabij; - *nabij*, van wege den korten duur zelfs van vele eeuwen bij de snelheid, waarmede zij spoeden tot dat volheerlijke eind; *nabij*, met betrekking tot de zekerheid zijner aanbreking, en de roeping van de Gemeente des Heeren, zoowel als van ieder geloovige individueel, om altijd te leven in de dadelijke verwachting van die verschijning'[1]. *Wat* dat zijn moge, schrift-*verklaring* is het niet! Met eene openhartigheid als Bilderdijk bezat, zou men het schrift*verknoeijing* moeten noemen. Neen, men hield den tijd der zigtbare wederkomst voor *nabij*, ook Paulus, en als hij nu zegt: *wij, de levenden, de achtergelatenen tot de toekomst des Heeren*, wil hij niet zeggen, dat hij en allen, aan wie hij schreef, bij die toekomst nog leven zouden: zoo dwaas kon Paulus niet zijn, die wist, dat de brooze mensch geen oogenblik zeker is van zijn leven; maar hij bedoelt: *voor zooverre wij dan nog in leven zijn*. Hij denkt zich de *παρουσία* aanwezig vóór het toen levend menschengeslacht van het

1 Een' zonderlingen indruk maakt het, als men da Costa, onmiddellijk op deze woorden, de reeks der dingen hoort opsommen van hetgeen er vóór die verschijning gebeuren moet. Hoe was het mogelijk, dat men, *wetende dat er nog zoo veel gebeuren moest, wat nog niet gebeurd was*, leefde in de dadelijke verwachting dier verschijning? Da Costa meet die reeks veel te breed uit, alles om het maar door te drijven, dat wat Paulus van de *ἔσχατα* mededeelde, naar zijne eigene meening, niet in zijnen tijd kon plaats hebben.

wereldtooneel is afgetreden, meer niet. Da Costa's meening is ook een gevolg van het voorbijzien van hetgeen door de eerste Christenen bij en na de *παρουσία* verwacht werd, van den aard der toekomende eeuw naar de Joodsch-Christelijke voorstelling in den apostolischen tijd, die althans in de *Openbaring* van Johannes duidelijk uitkomt.

Op bl. 261, Dl. I, lezen wij, dat in de dikwijls bij Paulus voorkomende woorden: *genade en vrede zij u van God, den Vader, en onzen Heer J.C.*, 'de *genade* bepaaldelijk tot den *Zoon*, de *vrede* tot den *Vader* wordt terug gebracht.' Da Costa voegt er niets tot bewijs bij, en wij gelooven ook, dat hij het bewijs voor zijne uitspraak niet zou kunnen leveren. Het is waar, in de *slotgroeten* vinden wij meestal *de genade van Christus*; maar hoe dikwijls lezen wij bij Paulus ook van *de genade Gods*! Wij lezen meermalen van *den vrede Gods* en *den God des vredes*; maar ook van *den vrede van Christus*[1] (Kol. III: 15), en waarom zou aan Christus het *geven* van *vrede* niet kunnen toegekend worden? Blijkbaar wenschte Paulus zijnen lezers *χάρις* en *εἰρήνη beide* toe van God en Christus *beide*. Het valt in het oog bij eene vergelijking zijner verschillende heilwenschen. Kol. I: 2 luidt het: *genade zij u en vrede van God, onzen Vader*[2]. 1 Thess. I: 1 wordt, althans hoogst waarschijnlijk, na *genade en vrede* niemand genoemd. In de brieven aan Timotheus wordt, nevens *genade* en *vrede*, nog *barmhartigheid* van God en Christus toegewenscht. Hoe da Costa zich hierbij gelijk zou kunnen blijven, begrijpen wij niet[3].

Op bl. 262 zegt de Heer da Costa, dat de woorden *ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι* Χριστοῦ, Gal. I: 6, overgezet

1 De Recept. heeft Θεοῦ, maar klaarblijkelijk geheel verkeerd.
2 De variant, die er: *en van onzen Heer J.C.* bijvoegt, wordt door eene goede tekstkritiek veroordeeld.
3 Op dezelfde bladzijde ziet da Costa ook een *chiasma* in Gal. I: 1. Zeker met meer regt, ofschoon het nog verre is van zóó uitgemaakt te zijn, als hij schijnt te denken. Het *διά* vóór Θεοῦ is, wij zagen het boven reeds, niet geheel ongewoon. Het heeft ons bevreemd, dat da Costa uit dit *διά*, vóór *Jezus* en *God* beide gevoegd, niet, in navolging van sommige oude schriftverklaarders, een bewijs ontleend heeft voor de *ὁμοιουσία* des *Zoons*.

moeten worden: '*van den u in* (of *tot*) *genade roependen Christus*.' 'Het partic. *καλέσας*,' zegt hij, 'behoort *zeer zeker* bij *Χριστοῦ*.' Of dit nogtans wel zoo *zeer zeker* is, betwijfelen wij. De Grammatica duldt zeker deze constructie, maar zij is in strijd met de Paulinische voorstelling, volgens welke *God* de roepende is[1]. Het is te bekend, om het aan te wijzen. Liever nog zouden wij met sommigen den roepende in Paulus zelven vinden, hoewel ook deze opvatting niet met de gewone voorstellingswijze des Apostels in overeenstemming is. In allen gevalle is het een bewijs van exegetische onhandigheid, als men bij zulke bijzonderheden zich zoo stout en afdoend uitlaat.

Maar laat ons ook bij het een en ander uit het II^{de} Deel stilstaan. Aldaar wordt op bl. 11 gesproken over Paulus' redevoering, voor de opzieners der Efesische gemeente gehouden te Milete, en beweert de Heer da Costa, dat Paulus daarin niet regtstreeks gezegd heeft, dat zijne hoorders hem niet meer zouden wederzien. 'Dit denkbeeld,' zegt hij nu, 'van afsnijding alleenlijk eener *verwachting*, zonder dat daarom eene betere toekomst voor stellig onmogelijk wordt verklaard, ligt misschien in de uitdrukking zelve van vs. 38 aan het slot des Hoofdstuks (Hand. XX): *ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν*'[2]. Zoo al zijn vermoeden niet ongegrond ware, hij zou zelf weder alle aanbeveling er aan ontnomen hebben, door er op te laten volgen: 'maar dat ook het rechtstreeksche *futurum* (vs. 25) *οὐκ ὄψεσθε* in geen stelliger zin moet worden opgevat, blijkt uit geheel den zamenhang der rede. De Apostel weet niet *wat* hem te Jerusalem zal overkomen, wel weet hij dat banden en verdrukkingen zijn deel moesten zijn, maar het was hem nog niet geopenbaard, of de dood hiervan werkelijk een besluit en gevolg zoude worden. Wanneer hij dan zegt

1 Misschien zou da Costa hierbij zeggen, dat hij het *roepen* juist *daarom* aan Christus toeschrijft, omdat Christus *God*, en *God* Christus is. Dat echter dit laatste niet *Paulinisch* is, zouden wij ons sterk maken tegen hem met afdoende redenen te bewijzen.

2 Op bl. 13 vertaalt hij dan de uitdrukking: *mochten verwachten te zullen zien*.

te *weten*, dat de Gemeenten van Asië zijn aangezicht niet meer zien zouden, zoo wordt de stelligheid van dit weten van zelve hier gewijzigd door den zamenhang' enz. *Vooreerst* vragen wij hier: als Paulus *onbepaald* heeft willen spreken, waarom zich dan zoo *bepaald* uitgedrukt: met het regtstreeksche futurum, en de woorden *ἐγὼ οἶδα*? Als de geschiedschrijver bij vs. 38 met opzet een' minder krachtigen futuur-vorm koos, waarom dien vorm ook niet in de redevoering des Apostels opgenomen? Wij weten het toch, en het is uitgemaakt, dat zijne hand zich in taal- en stijlkenmerken in de redevoeringen vertoont. Paulus wist *niet alles*, wat hem te Jerusalem verbeidde: volgt daaruit dat hij niet zeker kon zijn van hunne aangezigten niet weder te zullen zien? Geenszins! Aan Paulus *zelven* was iets aangaande zijn lot geopenbaard, en iets aan *anderen*. Aan *hem*: dat hij den dood te gemoet ging; aan *anderen*: eenige bijzonderheden betrekkelijk zijn donker levenseinde. Terwijl Paulus dus slechts *iets* wist van hetgeen hem te Jerusalem treffen zou, wist hij *zeker*, dat hij zijne hoorders vóór zijnen dood niet zou weêrzien. Het einde des Hoofdstuks stelt ons ook een afscheid voor van vrienden, wier zielsbedroefdheid niet door de hoop des wederziens gelenigd wordt. En wat, *ten tweede*, den futuur-vorm *μέλλουσι θεωρεῖν* betreft, wáárin hij ook van den gewonen vorm moge onderscheiden zijn, het staat vast, zoo hij somtijds wordt gebezigd bij hetgeen minder zeker *zal* geschieden[1], het is met het volstrekte *futurum* eveneens[2]. Veelmalen is het gebruik der beide *futura* van dien aard, dat er voor de verschillende keuze moeijelijk reden te geven is. En *dit* is uitgemaakt, dat het omschrevene *futurum* dikwijls gebezigd wordt bij hetgeen zeker *zal* plaats hebben, b.v. Matt. II: 13, Luk. IX: 31 en 44. Ja, meermalen schijnt de vorm juist gekozen, om de *zekerheid* van het *toekomende* eener zaak of daad te doen uitkomen. Zoo

1 B.v. Hom. Od. *δ΄*. 200: *μέλλεις δὲ σὺ ἴδμεναι*. Wij zouden zeggen: *gij zult het wel weten, het is u zeker niet onbekend.* Hierbij is echter alle denkbeeld van het *toekomstige* weggevallen.

2 Het is elken exegeet bekend; zie ten overvloede Winer, Gramm., S. 328. Da Costa moet er eigenlijk evenzoo over denken, blijkens hetgeen hij omtrent *οὐκ ὄΨεσθε* aangemerkt heeft.

vinden wij b.v. Matt. XVI: 27: ‘de Zoon des menschen *zal komen* (*μέλλει ἔρχεσθαι*) in de heerlijkheid zijns Vaders - en Hij *zal* een iegelijk *vergelden* (*ἀποδώσει*) naar zijn doen;’ als lazen wij: *het* ZAL *zijn, het* ZAL *in de toekomst plaats hebben, dat de zoon des menschen komt en dan zal hij vergelden* enz. Bij het tweede *futurum* (*ἀποδώσει*) werd de versterking overbodig, omdat uit de zekerheid van het eerste *zullen* (*μέλλει ἔρχεσθαι*) die van het tweede volgde[1]. *Eindelijk* verdient het opmerking, dat de gewone futuur-vorm van *θεωρεῖν* nergens in het N.T. en evenmin in de LXX voorkomt. Welligt zal dus het *μέλλουσι θεωρεῖν* niet anders zijn, dan de omschrijving van het ongewone regtstreeksche *futurum*.

Op bl. 12 vinden wij iets betreffende de betwiste lezing in Hand. XX: 28: *de Gemeente Gods*, of *de Gemeente des Heeren*. ‘De critische vraag, of hier K*υρίου* dan wel Θ*εοῦ* moet gelezen worden, is,’ zegt de Heer da Costa, ‘in zoo ver van geen dogmatisch belang, als de lezing *Κυρίου* de *Godheid* des Genen, die de Gemeente gekocht heeft met Zijn eigen bloed, vooral niet minder sterk uitdrukt dan de lezing Θ*εοῦ*. Immers is het: *ἐκκλησία τοῦ* K*υρίου* hier kenlijk genoeg wederklank en wedergade van het: *ἐκκλησία* K*υρίου*, waarmede de overzetting der Zeventig het Oud-Testamentische: *vergadering van Jehova* (5 Mos. XXIII: 1-8) terug geeft.’ Heet dan Jezus in denzelfden zin K*ύριος*, als God? Wij meenden, dat de K*ύριος*-titel dezelfde als de X*ριστός*-titel was (vergelijk Luk. II: 11 en Hand. II: 36), en dus den Heiland als *Heer* van *het, door Hem gestichte, Godsrijk* gegeven wordt[2]. K*ύριος* was in allen gevalle eenmaal de titel van Christus geworden, en behoeft men dan nog tot verklaring der uitdrukking: *ἐκκλ. τοῦ* K*υρ.*, de toevlugt tot de LXX te nemen? Is die ‘wederklank’ wel inderdaad ‘kenlijk genoeg’?

1 Het oplossen ook van andere tempora in omschrevene vormen, b.v. dat van het *Imperf.* in het *verbum substantivum* met het *particip.* schijnt eveneens meestal een gevolg van het streven, om het denkbeeld, in een bepaalden tempus vervat, te verhoogen en duidelijker te maken.

2 Vgl. het opstel van Dr. Swalue, over de vraag: *in welken zin J.C. in het N.T.* DE HEER *genoemd wordt.* Zie ‘Bijdr, tot bevord. van Bijb. Uitlegk.,’ van v. Willes, I, bl. 373 enz.

Indien Paulus zonder achtneming op het O.T. *ἐκκλησία πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ* kon schrijven (wie zou toch het tegendeel durven beweren?), Rom. XVI: 16, waarom niet *ἐκκλ. τ.* Χ*υρ.*?

Op bl. 66 en 67 tracht de Heer da Costa te bewijzen, ‘dat de Zendbrief aan de *Philippensen* in dagteekening die aan de *Ephesiërs, Kolossensen* en *Philemon* voorafgegaan is.’ ‘Dit blijkt *ten duidelijkste*,’ schrijft hij, ‘uit de zeer onderscheidene verwachting’ aangaande de toekomst des Apostels. De verwachting zal in den brief aan *Philemon* ‘zoo bestemd mogelijk’ zijn, in dien aan de *Philippensen* ‘nog ten uiterste onzeker.’ Nu vinden wij in den eersten de woorden: ‘ik *hoop*, dat ik door uwe gebeden ul. zal geschonken worden’ (vs. 28), in den laatsten: ‘dit *vertrouw* en *weet* ik, dat ik - zal blijven en met u allen zal verblijven’ (I: 25); in den eersten *ἐλπίζω*, in den laatsten *πεποιθὼς οἶδα*. Hoe is daarbij da Costa's gevolgtrekking mogelijk? vraagt men. Men hoore! Hij schuift tusschen de woorden van Philipp. I: 25 een denkbeeld in, en laat ons aldus lezen: ‘*En dit vertrouw en weet ik, dat* (versta *indien ik zal blijven*) *ik tot uwe bevordering - zal blijven*’ enz. Met zoo tusschen de regels te lezen kan men er komen; maar wie eenig denkbeeld heeft van uitlegkunde, kan daarbij slechts de schouders ophalen. De Heer da Costa beroept zich op hetgeen aan Philipp. I: 25 voorafgaat, waar Paulus de kennen geeft, dat hij niet weet wat *wenschelijk* voor hem is, te leven of te sterven. Maar beteekent dit iets tot de bepaling zijner *verwachting* voor de toekomst? Deze drukt hij slechts in de aangehaalde woorden uit, en zij moet dus daaruit afgeleid worden.

Op bl. 126 beweert de schrijver, dat de woorden der Statenvertaling: *de eerstgeboren aller creature* (Kol. I: 15), *beter* vertaald zouden zijn: *van geheel de schepping*. Wie nogtans het Grieksch inziet en verstaat zal oordeelen, dat de Statenvertaling *beter* is, al schreven wij liever: *van alle schepsel*. Er staat *πρωτότοκος πάσης κτίσεως*, en er is hier geene variant. Om da Costa's vertaling te verkrijgen, zou er *πάσης τῆς κτίσεως* moeten staan. Zoo wordt er (in *Nom.*) gelezen Rom. VIII: 22, hetwelk bewijst, dat de Apostel zeer goed wist, hoe hij dit denkbeeld in goed Grieksch moest uit-

drukken. Dat de uitzonderingen, die men in het N.T. van dit gebruik van *πᾶς* en *πᾶς ὁ* heeft meenen te vinden, niet gelden, is onder anderen door Winer aangewezen[1].

Op bl. 389 wordt in de uitdrukking: *God heeft Hem zonde voor ons gemaakt*, uit 2 Kor. V: 21, *zonde* verklaard als *zondoffer*. Die verklaring is bekend: vroeger had zij vele voorstanders; maar zij wordt door de uitlegkunde niet geduld. Niet slechts dat zij eene willekeurige beteekenis aan het woord *ἁμαρτία* geeft, maar bovendien blijkt zij én door het voorafgaande *ἁμαρτία* (dien, die geen *zonde* gekend heeft, heeft God, enz.), én door het correlaatbegrip *δικαιοσύνη*, in dezelfde zinsnede, onhoudbaar. Christus *zonde*, opdat wij worden *regtvaardigheid* Gods: de tegenstelling is in het oog vallend, en wat zal men van *δικαιοσύνη* maken, als *ἁμαρτία zondoffer* wordt? *Zonde gemaakt worden* staat tegen het *geen zonde kennen* over: God heeft Hem het volstrekte tegendeel gemaakt van hetgeen Hij was. En wat zegt het nu: *God heeft Christus zonde gemaakt*? Men herinnere zich het Joodsche denkbeeld aangaande de kruisstraf: de gekruiste was een vloek, een uitspuwsel, hij was als het ware de gepersonificeerde *zonde*. Het woord des Apostels klinkt in zijn geheel zeer *paradox*, maar het schijnbaar *paradoxe* maakt zijne voorstelling uiterst krachtig. Den *onzondige zonde* maken, en *in* dien *zonde gemaakte* (in gemeenschap met en na aansluiting aan Hem) *zondaren* te doen worden *regtvaardigheid Gods*: alles schijnbare onmogelijkheid en ongerijmdheid, maar voor den Christen heerlijke, goddelijke waarheid. Geheel de geest der krachtige uitdrukking vervliegt echter, als men er een *zondoffer* inbrengt.

Wij mogen van het geduld onzer lezers niet te veel vergen, anders zouden wij nog eene talrijke reeks van soortgelijke exegetische misslagen kunnen bijbrengen. Het werk vloeit er van over. En men zal ze ons te eerder kwijtschelden, daar wij nog bij andere bijzonderheden moeten stilstaan. De uitvoerigheid, waartoe wij in het boven behandelde vervallen

1 Gramm., S. 132.

zijn, noodzaakt ons, daarbij de meest mogelijke kortheid in acht te nemen.

Van het exegetische valt ons oog onwillekeurig op het *kritische* element in den *Paulus*.

Ook ten aanzien der *kritiek* (in onze dagen zoo gewigtig tegenover de omverwerpende, hetzij negative, hetzij positive operatiën van onderscheidene Godgeleerden) is weinig met dit werk gewonnen. Als men afzondert wat reeds voorheen door Paley en anderen geleverd en hier door den Heer da Costa opgenomen is, blijft er zeer weinig van waarde en beteekenis over. Wij gaven vroeger reeds te kennen, dat zijn strijd tegen Baur verre is van met eene overwinning geëindigd te zijn. Niet zelden kwam ons een glimlach op de lippen, als wij hem tegen de fijngepunte, met beleid aangelegde pijlen van den strengen Tubingschen dialekticus de zijne zagen afschieten. Hier en daar snort een pijl in de lucht, maar zij treft óf dikwijls in het geheel niet, en is gelijk aan een schot met los kruid, dat wel beweging maakt, maar zonder meer, óf toch geene der edelste deelen, zij treft ze althans niet doodelijk. Aan magtspreuken, aan ledige, hoogklinkende phrasen ontbreekt het niet. De Heer da Costa zelf zegt, dat zijne opmerkingen ‘meer poëtisch geaart dan streng en stijf gedemonstreerd’ zijn[1]. Maar juist het laatste is bij eene goede kritiek onmisbaar, alleen met het laatste kan men den grond onder de voeten der tegenpartij wegnemen. Wij spraken van magtspreuken. Men lette eens op hetgeen tot verdediging van de echtheid der *Herderlijke Brieven* tegen Baur is aangevoerd[2]. Niet één eigenlijk *bewijs*, niet één deugdelijk gemotiveerde weêrspreking wordt daar op elf bladzijden aangetroffen. Men heeft bezwaren tegen de echtheid uit de *taal* afgeleid: wat baat het, dat da Costa al verzekert, de taal kon en moest hier verschillen? De bestrijders weêrspreken dit niet zoo zeer, zij zeggen maar: het verschil is *van dien aard*, dat de taal van Paulus onmogelijk *zulk eene* nuance kon aannemen. Had de schrijver toch, al ware

1 Dl. I, bl. XI.
2 Dl. II, bl. 462-473.

het slechts in de aanteekeningen, de verkeerdheid hunner stelling met eenige proeven gestaafd! - Men zegt: de *kerkelijke organisatie* was in den Apostolischen tijd anders, dan wij haar in deze brieven aantreffen. Wat baat het, dat da Costa verzekert: de *Episcopale* waardigheid, gelijk zij dáár voorkomt, behoort tot dien tijd? *Bewijst* dit, dat zij in het tijdperk, waarin men het ontstaan dier brieven stelt, reeds anders was? Erger nog is het, als hij zich hierbij tegen Baur beroept op stukken, die deze in dien zelfden na-Apostolischen tijd plaatst, te weten op den Brief aan de Philipp. en de Hand. der Apostelen[1]. Men houdt vol, dat de *haeretische dwalingen*, in deze brieven bestreden, eerst na Paulus dood ontstaan zijn: wat baat de verzekering, dat men reeds van onderscheidene zijden het tegendeel bewezen heeft, zelfs zonder aanwijzing dier zijden? En is da Costa's *verzekering*, dat Openb. II: 12-17 en 18-29 *Gnostische* dwalingen bedoeld worden, een *bewijs*?

Ook waar de schrijver zich op ander terrein bevindt, schrijft hij wel bladzijden vol, maar de zaak, die hij behandelt, vordert er niets mede. Hij houdt den *Brief aan de Hebreën* voor geschreven door Paulus, en hij behandelt het vraagstuk aangaande diens schrijver op *dertig* bladzijden[2]. Hij weegt het vóór en tegen, maar alles is zoo oppervlakkig behandeld, zijne beweringen zijn zoo zelden of zoo weinig geregtvaardigd, dat men wel wenschte de geheele beschouwing in het boek te missen. Men kan elk punt, dat besproken wordt, elders volledíger en beter behandeld vinden. Meestal is slechts in algemeene bewoordingen opgegeven, wat bij en door anderen reeds was zamengebragt. Hoe kan zulk eene bewijsvoering klemmen?

Hoe weinig regt de Heer de Costa heeft aan de Tubingers te verwijten, dat zij hunne stellingen bouwen op valsche gronden, wordt bij de meeste punten, die hij behandelt, kenbaar. Laat ons daarvan eene en andere proeve bijbrengen.

Volgens het gevoelen des schrijvers, in het 1e D. ontwikkeld[3], wordt de eerste reis van Paulus naar Galatië Hand. XVI:

1 Bl. 467.
2 Dl. II, bl. 142-172.
3 Bl. 256

6, en de tweede Hand. XVIII: 23 vermeld. Tusschen die twee reizen zal de brief aan de Galatiërs geschreven zijn[1], waarop dan de tweede reis spoedig invalt. Dat nu deze historische constructie gegrond is, wordt ook bewezen uit zeker *woord*. 'Wij lezen,' zegt hij[2], '(Hand. XVIII: 23) dat Paulus, *eenigen tijd te Antiochië geweest zijnde, vervolgens het land van Galatiëen Phrygië doorreisde*, VERSTERKENDE (Gr. *ἐπιστηρίζων*) *alle de discipelen*. Het is mij schier onbegrijpelijk, hoe men in die zoo zeer in het oogloopende uitdrukking van het oogmerk der reis heeft kunnen voorbijzien, dat hetgeen waartegen de discipelen in die streken VERSTERKT moesten worden, niets anders was dan de dwaalleer, die ook reeds tot den Zendbrief gelegenheid had gegeven. Allerminst in allen gevalle kan die uitdrukking te verstaan geven eene gewone Evangelie-prediking; allereigenaardigst zeker onderstelt zij eene door welke omstandigheden dan ook veroorzaakte verflaauwing, afwijking, teruggang.' Voorwaar, nooit heeft Baur zich met minder regt voor zijne stellingen op eenig woord beroepen! Wij vinden, behalve op de genoemde plaats (Hand. XVIII: 23), het woord *ἐπιστηρίζειν* nog driemalen in het N.T., en wel in de Hand. der App., namelijk XIV: 22, XV: 32 en XV: 41, en wij zouden wel eens willen zien, hoe de Heer da Costa bij al die plaatsen zij gevoelen regtvaardigde, vooral bij XIV: 22. Wij zeggen op onze beurt: het is ons onbegrijpelijk, hoe men op zulk eenen grond bouwen kan! Hadden de Christenen ook niet zonder *verflaauwing, afwijking* of *teruggang* behoefte aan *versterking*? Moest er juist iets zoo *in het oogloopends* zijn, *waartegen* die versterking noodig was? Ongelukkige scherpzinnigheid, die in dit woord iets meer ziet, dan hetgeen gewoonlijk met *opbouwen* of een dergelijk woord wordt aangeduid! Men vergelijke eens eene uitdrukking als *'εστερεοῦντο τῇ πίστει* Hand. XVI: 5! Doch de schrijver heeft in het IIe D., naar aanleiding van v. Baumhauer's tegenspraak[3], zijne constructie omtrent de reizen des Apos-

1 Bl. 255.
2 Bl. 272 en 273.
3 Eene tegenspraak, die nogtans niet gebaat heeft, om hem het onhoudbare gevoelen te ontnemen, dat de kerkvergadering te Jeruzalem kan hebben plaats gehad vóór het schrijven van den Brief aan de Gal., waarbij Paulus de ellendigste Apologeet wordt. Da Costa zoekt het voorbijgaan van het besluit omtrent de Heidenen in Paulus brief, in 'de diepte van Paulus Apologetisch plan,' (D. II, bl. 412). Het is inderdaad zóó *diep*, dat een gewoon verstand er geenen vrede mede kan hebben.

tels gewijzigd. Wat zal hij thans aanvangen: want de reis, die nu op den brief volgt, wordt Hand XVI: 6 vermeld, en daar wordt niets van *versterken* gezegd? Misschien beweert da Costa nu wel, dat de gemeenten, ten gevolge van Paulus' brief, in den *eersten* tijd, en dus op zijne *eerste* reis daarna geene *versterking* meer behoefden, maar dat zulks niet lang duurde, en derhalve de Apostel op eene volgende reis zich met *versterken* moest bezig houden. Wat er van zij, het zou goed zijn, als hij wat minder stout sprak! Men kan over het zoo spoedig terugkomen op *zulke* uitspraken slechts de schouders ophalen.

De Heer da Costa staat met kracht eene *tweede* gevangenis van Paulus te Rome voor. Één zijner gronden daarvoor is het slot van de Handelingen. Dit 'veronderstelt zoo kenlijk een nog later tijdvak van des Apostels leven en werkzaamheid.[1]' Voor *ons* echter is dat alles behalve *kenlijk*, en men weet, dat de Hoogleeraar van Hengel in dat slot juist het *tegendeel* ziet uitgedrukt, iets wat dan ook slechts met den inhoud der redevoering van Paulus te Milete te rijmen is, hoewel da Costa ook de kracht daarvan, gelijk wij zagen, tracht te verzwakken. In allen gevalle bewijst het, op wat zwakke gronden hij bouwt, en hoe ligt hij ze voor vast aanziet.

Uit het woord *barmhartigheid*, nevens het gewone *genade* en *vrede*, in de opschriften der *Herderlijke brieven*, dat voor vele critici een steen des aanstoots geweest is, leidt de Heer da Costa juist af, dat deze brieven niet kunnen verdicht zijn[2]. Het is, naar hij beweert, 'de uitdrukking van dat koesterend moederlijke, zoowel als vaderlijk leerende en vermanende, waardoor zich de bijzondere betrekking van den Apostel jegens deze hem van God in het Evangelie gegevene *kinderen* aandoenlijk kenmerkt en onderscheidt.' En het zal niet denkbaar zijn, dat een verdichter 'een hart hebbe gehad voor zulke teederheden.' Maar het is nog de vraag, of de

1 Dl. II, bl. 63.
2 Dl. II, bl. 204.

schrijver der brieven bij dit woord hetzelfde dacht, als da Costa (die ook slechts den *Textus receptus* schijnt gebruikt te hebben, want in Tit. I: 4 is het waarschijnlijk onecht). Men sla eens op den Brief van Judas: daar wordt ook *barmhartigheid*, nevens *vrede* en *liefde*, gelezen, en (de echtheid van dezen brief nu daargelaten) het is een gansch ander personeel, tot hetwelk deze schrijver zich rigt. Uit 2 Joh.: 3: *genade, barmhartigheid* en *vrede*, schijnt ook veeleer te blijken, dat het bij onderscheidene schrijvers een gansch niet ongewoon woord in de aanvangsgroete was.

2 Tim. zal kort vóór Paulus dood geschreven zijn. Dit wordt onder anderen aangedrongen met te wijzen op ‘den prophetischen toon,’ dien wij in dezen Brief hooren. ‘In dien toon,’ zegt de Heer da Costa[1], ‘plegen ook de Voorgangers des Ouden Testaments - vóór hun henengaan te spreken.’ Maar valt hier alles niet in het water, als men denkt aan Paulus' redevoering te Milete, aan zijnen 2^{den} Brief aan de Thessalonicensen? 1 Tim. zal geschreven zijn na de vrijlating van Paulus, en hooren wij daar, in het 4de Hoofdst. niet dienzelfden ‘prophetischen toon’?

Even als de schrijver dikwijls op onhoudbare gronden bouwt, ziet hij vaak het gewigt van de gronden der tegenpartij voorbij, en glijdt hij meer over de bezwaren, die hem in den weg komen, henen, dan hij ze ontzenuwt. Wij hebben dat reeds bij zijne verklaring van *de tijd is nabij* gezien; maar bij de kritiek is het evenzoo. Men weet bijv., dat ééne der grieven tegen de echtheid van 1 Tim. is: de vermelding der *jonkheid* van Timotheus, en dit drukt te meer, als de brief nog na de eerste gevangenis moet geschreven zijn. Da Costa laat nu den Apostel schrijven tot ‘den *door zwakheid van gestel waarschijnlijk nog wat minder dan zijne jaren medebrachten, manlijk of achtbaar uitzienden Timotheus* (1 Tim. IV: 12)’[2]. Zijn zulke oplossingen wel tot iets anders dienstig, dan om de zaak der tegenpartij te versterken? Wie Baur's ‘Paulus’ niet gelezen heeft, en meende, dat hij uit dien van da Costa de sterkte van den vijand kon leeren kennen, zou zich grootelijks bedriegen!

1 Dl. II, bl. 226.
2 Dl. II, bl. 203.

Bij hetgeen wij hebben bijgebragt, ten bewijze, dat de Heer da Costa geen regt heeft als Theologisch schrijver op te treden, zou nog vrij wat te voegen zijn. Maar wij merken alleen nog op: *zijne gebrekkige bekendheid met de literatuur* van het vak. Hij is tegen Strauss en Baur opgetreden, maar zonder de bewegingen, waartegen hij zich rigt, *in haar geheel* te omvatten. Met de kennis van het hoofdgeschrift der beide geleerden, staat men nog niet op de ware hoogte. Men weet niet hoe de rigtingen zich hebben ontwikkeld en wat tegen haar door anderen is bijgebragt. Van hetgeen tegen Baur geschreven is, kent da Costa blijkbaar niets, dan wat in ons vaderland is verschenen en eene en andere opmerking van Guerike. De godgeleerde literatuur der Duitschers is hem blijkbaar in het algemeen vreemd. Tholuck, Olshausen en Guerike zijn zoo ongeveer de mannen, met wier schriften hij *voor een gedeelte* vertrouwd schijnt. Winer's 'Gramm.' gebruikt hij nog naar de 3te *Auflage*. Wij weten en erkennen het, men kan een geleerd Theoloog zijn zonder groote boekenkennis, maar - geen oordeelkundige, die regt heeft, om thans, nevens zoo vele anderen, zijne stem te doen hooren over de hedendaagsche verschijnselen in de godgeleerde wereld.

Wij hebben de taak, die wij op ons namen, ten einde gebragt[1]. Maar nog ligt ons een woord op het harte, dat wij niet achterhouden willen of mogen. Onervarenheid in de *Godgeleerdheid* is hoofdoorzaak van da Costa's veelvuldige misslagen in het beoordeelde werk; maar er komt eene an-

1 Onder het schrijven der laatste regelen komt ons in handen het 'Vervolg op de Verhandeling over den Brief aan de Efeziërs,' door A. Niermeyer, waar, in de Bijlage, da Costa's 'Paulus' wordt beoordeeld, wat alleen dien Brief betreft. Het is een bewijs, dat wij niet te veel hebben gezegd! Hoeveel verkeerds is aldaar niet in een klein gédeelte slechts van het IIe. Dl. aangewezen! Eéne aanmerking cchter schijnt ons niet geheel gegrond, namelijk op bl. 191, waar de schrijver spreekt alsof da Costa wilde, dat de dwaalleer te Kolosse niet *meer* heerschend zou geweest zijn, dan in de Gemeente, waarheen de Brief aan de Efesiërs gezonden werd. Da Costa zegt echter, dat zij *hier* niet meer heerschend was dan te Kolosse. Het valt nogtans in het oog, dat da Costa stilzwijgend veronderstelt, dat de dwaalleer op beide plaatsen in gelijken graad heerschte. Tegen die veronderstelling zal zeker de aanmerking gerigt zijn, en in zoo verre is zij op hare plaats.

dere oorzaak bij, eene oorzaak, die de dood is voor goede exegese en kritiek. Het is deze, *dat de resultaten vóór het onderzoek reeds bij hem vaststaan*. Er zijn voor hem ook nog wel 'mobile punten van opvatting of beschouwing[1]' (wij hebben het gezien, dat hij soms spoedig genoeg omslaat), maar ook 'de zoodanige, waarvan het voor hem ondenkbaar zou zijn terug te komen.' Wat baat nu exegese, wat kritiek, als het zulke punten geldt? En die punten bepaalt hij zelf. Men weet, hij heeft zich vrij verklaard van formulierdwang, maar de uitkomst heeft bewezen, dat het dwazen waren, die over dien stap van vooruitgang juichten. Immers hij bleef, ten aanzien van hetgeen hij voor waarheid erkende, op hetzelfde standpunt staan, en is aan zijne eigene inzigten zoo veel waarde gaan toeschrijven, dat hij ze voor de formulieren in de plaats schijnt te stellen, en afwijking er van op het hevigst bestrijdt, ja voor onchristendom verklaart. De hoofdpunten der formulieren zijn nog voor hem *niet-mobile* punten. De Apostelen zijn, naar de formulieren, *onfeilbaar* geweest in hetgeen zij te boek stelden. De tijd van Christus' zigtbare wederkomst is na achttien eeuwen nog niet daar; derhalve staat het bij da Costa vast, dat zij met het woord: *de tijd is nabij*, iets anders bedoeld hebben, dan elk gewoon mensch er mede bedoelen zou. - *Onechte stukken* kunnen er wel moeijelijk *in het N.T.* gevonden worden: de formulieren verklaren al de boeken, daarin vervat, voor *Kanonisch*[2]. De *Pastoraalbrieven* zijn onverklaarbaar, ten zij men eene *tweede* gevangenis aanneemt: wel nu, deze *moet* er dan ook geweest zijn. En daar zij er geweest is, zoo kan Paulus (die zich toch wel niet bedriegen kon (?)), als hij schrijft: *ik* WEET, *dat gij mij niet meer zien zult*, daarmede datgene niet bedoeld hebben, wat iedereen in die woorden leest. - De *Zoon* is God, zegt da Costa, op het voetspoor der formulieren; het is een niet-mobiel punt; die waarheid *moet* dus her- en derwaarts in de Schrift geleerd worden, en zoo vindt hij bewijzen voor zijne overtuiging, waar de onbevangene juist het tegendeel

1 Dl. II, bl. 480.

2 Mogten toch allen, welke voor *zulk eene* Kanoniciteit strijden, inzien, dat zij werkelijk van den bodem van het *Protestantisme* op dien van het *Katholicisme* zijn overgegaan!

ziet. - De *H. Geest* is een *persoon*, wordt op gelijke wijze aangenomen, en waar de onpartijdige nu geene de minste reden ziet, om dit aan te nemen, wordt da Costa vertoornd over de blindheid des ongeloofs. - De leer der *voldoening* staat even vast: welnu, is het wonder, dat da Costa juist dáár de scherpzinnigheid van Baur roemt, waar deze erkent, dat ook Paulus die leer voorstond[1]? - Tot wat onzinnigheid men met zulk een' grond onder zich vervallen kan, blijkt bijv. uit da Costa's bewering[2], dat, indien ook de denkbeelden der *Apostelen* omtrent de *παρουσία* niet juist waren, de *Geest* er echter voor zorgde, dat de *uitdrukkingen*, die zij (natuurlijk om *hunne niet juiste* denkbeelden mede te deelen) bezigden, zoodanig werden, dat zij niet in strijd waren met hetgeen de toekomst als in strijd met die *denkbeelden* zou openbaren. Wat oordeelt gij, lezer, zal men met zulke praemissen wel ooit een goed, dat is *onafhankelijk*, uitleg- en oordeelkundige worden? en zal men te dezen aanzien van da Costa wel ooit iets goeds kunnen verwachten? In zijn verslag van het Handboek der Dogmatiek en Apologetiek, boven vermeld, zegt hij ergens, dat Winer ‘de grammatische klaarblijkelijkheid aan zijn vooroordeel opoffert[3].’ Wie denkt hierbij niet aan het woord: *doe eerst den balk uit uw eigen oog*?

Op zulk een standpunt nu, hetwelk ons reeds *a priori* dwaling doet zien bij allen, die niet eenstemmig met ons denken, bevreemdt het ook niet, dat da Costa zoo uiterst bitter is in het strijdvoeren tegen andersdenkenden, en soms zelfs uitdrukkingen bezigt, die ons doen huiveren. Zoo zegt hij bijv., dat ‘*het geweten* bij deze (der Tubingers) hoogere kritiek zeer weinig is geschat of gekend’[4]. En hoe bijtend is het, als hij dan op de volgende bladzijde ‘de nieuwste kritiek voor uiterst naauwgezet van *geweten*’ verklaart. Dat hij met den *mensch der zonde* en den *Antichrist* op den *Paus* gedoeld ziet[5], zal wel niet verwonderen, daar hij zelfs meent, dat Paulus op de Groningers en alle loochenaars van de volstrekte God-

1 Dl. II, bl. 291.
2 Zie Dl. I, bl. 240.
3 ‘Eenige Opmerkingen,’ enz., bl. 31.
4 D. I, bl. 179.
5 D. I, bl. 247.

heid des Zoons, dus ook op den schrijver dezer beoordeeling, het oog heeft gehad, toen hij schreef: ‘de Geest zegt duidelijk, dat in de laatste dagen sommigen zullen afvallen van het geloof, zich begevende tot verleidende geesten en leeringen der Duivelen, in geveinsdheid der leugensprekers, hebbende hun eigen geweten als met een brandijzer toegeschroeid,’ 1 Tim. IV: 1, 2[1]. Inderdaad geen zeer vleijend compliment! Daarbij beteekent het niets, als hij elders van ‘het kunstwerk van Groningen’ spreekt, in éénen adem met ‘het gezag van Rome’ en ‘de dwaling van Arius’[2], of Groningens Godgeleerdheid karakteriseert als eene ‘wangeloovige, in woorden uit Gods Woord, maar uit de levenselementen der Socratische School, die zich een Christus vormt van eigen behagen’[3]. De *Opdragt* van het werk aan eenige vrienden is, ten aanzien van zijn, het *Judaisme* herinnerende, *exclusivisme* en *particularisme*, ten aanzien van zijne overtuiging, dat *hij* in het bezit is der volle waarheid, en van zijn stout veroordeelen en verketteren van andersdenkenden, vooral ondragelijk. Daar walmt ons de hoogmoed van het begin tot het einde tegen.

Wij hebben er weinig meer bij te voegen. Vele aanmerkingen zouden er nog op den ‘Paulus’ te maken zijn, wat den *vorm* betreft[4], zelfs wat de *dictie* aanbelangt, hoe groote

1 D. II, bl. 208. Wij zouden, ons beeld met zulke trekken geteekend ziende, van ons zelven terugschrikken, als niet eene goede exegese ons hier te hulp kwam, om zekerheid te erlangen, dat die teekening niet *ons* geldt. Men zie hetgeen Paulus op deze woorden volgen laat: ‘verbiedende te huwelijken’ enz. Daar nu op de loochenaars der volstrekte Godheid van Christus deze trek niet toepasselijk is, moet Paulus eene andere soort van menschen bedoeld hebben. Het zou zeker beter zijn, als da Costa deze voorspelling maar ten laste bragt van dezelfde personen, bij wie hij den *Antichrist* vindt: deze *verbieden* immers *te huwelijken*? enz. Maar zij gelooven ook aan de volstrekte Godheid des Zoons! Zou dan Paulus, met het *afvallen van het geloof*, misschien juist op het tegendeel van hetgeen da Costa wil het oog gehad hebben: *het tot God maken van J.C.*?

2 D. I, bl. 87.

3 D. I, bl. VII. Men zou van da Costa kunnen zeggen, ‘dat hij zich, uit woorden der Schrift, maar uit de levenselementen (?) der oude kerkelijke belijdenisschriften een Christus vormt van eigen behagen.’

4 Vooral het *steeds doorloopen* der redenering, zonder afdeelingen of andere rustpunten; het *invlechten* en behandelen *der brieven* van Paulus, midden tusschen de historische stof in, wat allerongunstigt werkt voor het streng volgen van den draad der geschiedenis; de *overmatige lengte* van sommige beschouwingen en de *kortheid* van andere, die meer gewigtig zijn; *uitvoerigheid, breedsprakigheid* en het *jagen naar*, dikwijls onnoodige, *volledigheid* in het bijbrengen van bijbelplaatsen; het in het breede *terugkomen* bij het IIde D. van hetgeen reeds in het eerste is behandeld; het *misplaatsen* van sommige stukken, bijv. over Rom. XV en XVI, en de Korinthische partijen, die in het Iste Deel behoorden.

verdiensten zij ook heeft[1]; maar het zij aan anderen overgelaten, in dit opzigt het werk te kenschetsen. Wij hebben met deze beoordeeling voornamelijk bedoeld, da Costa's onbevoegdheid aan te toonen voor het werk, dat hij onderneemt, en daartoe meenen wij genoeg te hebben bijgebragt.

Wij schrijven onder een streng incognito: de geldigheid eener beoordeeling kan, onafhankelijk van den naam haars schrijvers, des te onpartijdiger gewogen worden. Ook beoogen wij geene eere van menschen, welke partij ook toegedaan. Wij zullen onze moeite beloond achten, als wij maar bij sommigen de overtuiging hebben gevestigd en versterkt, hoe dwaas het is aan da Costa's woorden zulk eene waarde te hechten, als, helaas! bij velen in de laatste jaren het geval is. Jeugdige Theologen, weest bedachtzaam en laat u niet door zijne gave van wegslepende inkleeding zijner denkbeelden omkoopen, om met hem aan de vorderingen in de Godgeleerde wetenschap der laatste jaren den oorlog te verklaren! Wij zijn niet onbepaald tegen het *oude* ingenomen. Wij verblijden ons zelfs, dat de streng conservative rigting in den laatsten tijd ook in ons Vaderland *meer wetenschappelijke* verdedigers gevonden heeft dan vroeger. Wat zij goeds hebbe, moge aldus tegen miskenning gehandhaafd worden! Maar het verzet tegen het voortwerken van den Geest der waarheid, het verguizen van mannen, geacht om kunde en regtschapenheid, de waan, dat de waarheid de bezitting is uitsluitend van ééne partij, - welk *echt Protestantsch* Christen, die het Christendom en het Vaderland lief heeft, aanschouwt dat niet met diepen weemoed? ‘Wenscht,’ zoo als een van Nederlands geliefdste

1 Zij gaat dikwijls mank aan *gezochtheid* en *overladenheid*. Van woorden als *volheerlijk, volheerlijkst, dierbaar, ontzaggelijk*, enz., vloeit het werk over. De stijl maakt soms den indruk op ons, alsof de schrijver in de meening verkeert, dat de taal, die gewoonlijk geschreven wordt, niet verheven genoeg voor *hem* is, en of zijne roeping medebrengt, een' anderen toon aan te slaan.

predikers in onzen tijd van zich zelven getuigt, ‘wenscht, gelijk het inzonderheid den nog jeugdigen Godgeleerde betaamt, van alle rigtingen te leeren, aan elk, die Christus lief heeft, de broederhand te reiken, en door de liefde aller dienaar, niemands slaaf te worden’[1]. Laat u daarvan niet afchrikken, al roepen mannen, als da Costa, u toe, dat gij ‘veel te zeer eerbiedig zijt voor alles, wat den Duitschen vorm der wetenschap draagt’[2], en dat zij het ‘aan uwe ligtgeschokte gemoederen schuldig zijn,’ u daarvoor te waarschuwen. - En gij, die om menschengunst of met andere wereldsche inzigten den zoodanigen wierook toezwaait, schoon gij hunnen dwazen ijver in het harte bespot, bedenkt, dat gij verraad pleegt aan de heiligste zaak, en dat, naar het woord van den ouden wijze, slechts ‘eene opregte lippe zal bevestigd worden!’

En gij, mannen! die kloekmoedig voor de Evangelische vrijheid strijdt en weigert u voor het formulier-juk, waarvan da Costa zelf u ontheven heeft verklaard, een ander juk door hem te laten opleggen, houdt vol! Blijft weldoen en niet omzien! Het geroep der ijveraren zonder verstand zal op den duur niets vermogen tot slooping van het werk, waaraan gij u hebt toegewijd! Vermoeit u niet, noch verliest uwen tijd met hunne uitdagingen te beantwoorden! Gevoelt u sterk in de overtuiging, dat gij ijvert voor de waarheid en het Christendom, niet voor u zelven of om lof van menschen te behalen!

De schrijver van deze bladzijden is geen kweekeling van die hoogeschool, welke door den man, wiens werk hier beoordeeld is, zoo dikwijls in het strijdperk is gedaagd; hij is zelfs op verre na geen onverdeeld voorstander van hare Godgeleerde rigting; maar hij acht de mannen, die haar versieren,

1 ‘Leerredenen van J.J. van Oosterzee 2de druk, 1847,’ bl. XI. Vgl. de schoone Voorrede voor Meyer's Kommentar op het N.T., I, 1, 2te Aufl. S. IX ff.

2 D. I, bl. XIII. Eene zonderlinge uitdrukking! Welke *vorm* is dat? Dragen de geschriften van Guerike, Tholuck en Olshausen dien vorm ook niet? En daarvoor heeft da Costa zelf toch eerbied genoeg.

om kunde en regtschapenheid; hij erkent, dat zij bruikbare steenen hebben aangebragt, om, voor het ten val neigende gebouw der Godgeleerdheid in ons Vaderland, een nieuw en beter op te trekken; hij weet en ziet, dat hun hoofddoel is, Christus in den mensch en het menschdom te doen leven; en als hij van hen verschillen moet, hij doet niet meer dan voor zijne meening eene plaats vragen naast de hunne, overtuigd dat ook zij tevreden zijn, met, niet het *geheel*, maar een *deel* uit te maken. Hij reikt aan elk de broederhand, die Christus lief heeft.

De Geschiedenis van de Opvoeding des Menschdoms en de Openbaring des Bijbels.

P. Hofstede de Groot, Voorlezingen over de Geschiedenis der oproeding des menschdoms door God, tot op de komst van Jezus Christus. Te Groningen, bij A.L. Scholtens, 1847. *Twee deelen gr.* 8°.

Onder bovenstaanden titel heeft de H^{r}. P. Hofstede de Groot, Hoogleeraar te Groningen, eene reeks van Voorlezingen uitgegeven, door hem gedurende de winters van 1842-1843 en 1843-1844 in zijne woonplaats gehouden, in een' kring van beschaafde stadgenooten. Het doel dier voorlezingen was een denkbeeld te verwezentlijken, dat bij de leden der Godgeleerde Faculteit aan de Hoogeschool te Groningen en ook bij andere godgeleerden in die stad was opgekomen, om namelijk bij de zoodanigen, die, zonder godgeleerden van beroep te zijn, prijs stellen op zulk eene grondige, wetenschappelijke kennis der godsdienst, als overeenstemt met hunne overige wetenschappelijke beschaving, die kennis te bevorderen. Voorzeker, zulk een plan verdient onbepaalde goedkeuring, en de verwezentlijking er van is de vervulling eener behoefte. Immers kan het niet ontkend worden, dat in onzen tijd bij velen, zeer velen misschien onder dezulken, die tot den zoogenaamden beschaafden stand behooren, en die ook, wegens hunne kennis van velerlei zaken, regt hebben om tot dien stand gerekend te worden, eene bedroevende onkunde bestaat met betrekking tot de wetenschap van de godsdienst; eene onkunde, die men zeker verkeerdelijk *alleen* aan gebrek aan belangstelling in 's menschen hoogste, geestelijke aangelegenheden zou toeschrijven. Hoe geheel anders was het in dat opzigt bij onze vaderen! Men denke eens aan die reeks van Exegetische, Dogmatische en

Kerkelijk-Historische werken, grootendeels uit het Latijn, later ook vooral uit het Engelsch in de moedertaal overgezet, welker lezing en beoefening onze voorvaderen in staat stelden, om in niet geringe mate die Theologische kennis te verzamelen, die men in hunnen tijd als een noodzakelijk bestanddeel der ware beschaving beschouwde. Dát ook nu zóó te doen, als het vroeger geschiedde, zou onmogelijk, misschien onnoodig zijn. Maar wenschen mogen wij het, dat de godgeleerden de resultaten van hunne studie niet alleen aan de mannen van het vak, maar ook aan het grooter publiek ten beste geven; dat zij belangstelling in hunne wetenschap wekken bij allen, die op beschaving en ontwikkeling van den geest aanspraak maken, en bij die allen de overtuiging zoeken te verlevendigen, dat hunne wetenschap bij uitnemendheid die belangstelling verdient. Eere daarom zoo velen onzer tegenwoordige Godgeleerden, als onze letterkunde verrijken met de vruchten hunner ijverige nasporingen, als dit doen met die grondigheid, waardoor der wetenschap haar eisch gegeven wordt, in zulk een vorm, als de smaak van het beschaafde publiek vordert!

Zonder aan iemands verdiensten te kort te doen, meenen wij, dat in onze dagen die eer in de eerste plaats toekomt aan hen, die wij de vertegenwoordigers der Groningsche godgeleerde school noemen. Wij bezigen die benaming niet alleen kortheidshalve, ook niet omdat het nu eenmaal de gewoonte is haar te bezigen, allerminst in den geest harer tegenstanders, die bij voorkeur van eene Groningsche school spreken, om het eenzijdige van hare rigting te doen uitkomen. Wij bezigen die benaming in den zin, dien, nu twee jaren geleden, D^{r}. A. des Amorie van der Hoeven, Jr., in dit zelfde Tijdschrift er aan gegeven heeft, - helaas! dat wij dien naam reeds als den naam van een' gestorvenen noemen! - Wij spreken van eene Groningsche school in den goeden zin des woords, niet als van eene partij, niet als van eene factie, maar als van eene vereeniging van ijverige beoefenaars der godgeleerde wetenschap, die, te zamen bestuurd door denzelfden geest en met het oog op hetzelfde doel, te zamen streven en te zamen werken tot het vinden der waarheid. Die eenheid van geest en rigting openbaart zich in alles wat van die school uitgaat, ook in de wijze van haar werken, niet het minst in haar

streven om voor een groot publiek nuttig te zijn. Welk een ijver om de waarheid, die zij voorstaat, te verspreiden; welk een tact daarbij, om hare wetenschap, in den goeden zin des woords, populair te maken! En moge dat ook voor een goed deel een gevolg zijn van eene eigenaardigheid, die misschien niet geheel ten onregte als de zwakke zijde der Groningsche school is voorgesteld, hierin bestaande, dat zij tot nu toe meer het uitwendige tot het voorwerp van haar onderzoek heeft gemaakt, en zich minder heeft gewaagd aan het peilen der diepten van het eigentlijk wezen, dat onder dat uitwendige verborgen ligt: bekrompenheid of vooroordeel alleen zal het groote nut kunnen loochenen, dat zij ter bevordering van Christelijke kennis op zoo menigerlei wijze en met name door haar Tijdschrift ‘Waarheid in Liefde’ heeft gesticht.

Ook de ‘Voorlezingen over de geschiedenis van de opvoeding des menschdoms’ zijn een teeken van het lofwaardig streven der Groningsche school om hare wetenschap voor velen nuttig te maken. De Hooggeleerde schrijver houde het ons ten goede als wij zijne voorlezingen als een produkt der Groningsche school beschouwen. Wij meenen daartoe regt te hebben, niet alleen omdat de auteur van wege zijn ambt en nog veel meer van wege zijne meer dan gewone bekwaamheid gerekend mag worden aan het hoofd dier school te staan; maar ook omdat het geheele denkbeeld, dat in die voorlezingen ontwikkeld wordt, op onmiskenbare wijze zamenhangt met de rigting, waarin wij de godgeleerde wetenschap der Groningsche school zich zien bewegen; - omdat dat denkbeeld - dunkt ons - alleen in die Groningsche school zóó opgevat en zóó ontwikkeld kon worden. Wij hebben hiervoor een bewijs, dat reeds alles afdoet, in de eigene getuigenis van den Heer Hofstede de Groot, wanneer hij verzekert (Deel I, blz. 20), dat zoowel in eene Latijnsche dissertatie van een' kweekeling der Groninger Hoogeschool, den Heer van Gesseler, als in onderscheidene opstellen, voorkomende in het Tijdschrift ‘Waarheid in Liefde,’ de zaak, door hem nu uitvoerig ontwikkeld, meer of minder opzettelijk is behandeld, eene verklaring voorzeker, die het zoeken naar andere bewijzen overbodig maakt, en ons ontslaat van de moeite om de overeenstemming van de voorlezingen over

de geschiedenis van de opvoeding des menschdoms met de doorgaande rigting der Groninger Godgeleerden in bijzonderheden aan te wijzen.

Vroeg men ons, waartoe wij het noodig achten, het werk van den Heer Hofstede de Groot als een voortbrengsel der Groningsche godgeleerde school voor te stellen, het antwoord is gereed. Wij achten zulks noodig te zijn, *vooreerst* om het boek in zijne belangrijkheid te karakteriseren, en ten *andere* ten einde ons verslag van dit werk eenigermate in verband te brengen met het uitmuntend opstel, waarin de jeugdige Godgeleerde, dien wij zoo even noemden, en wiens zoo vroege dood door allen, wien de eer der wetenschap en het heil der Vaderlandsche kerk aan het hart gaan, diep wordt betreurd, vroeger de strekking dier school heeft aangewezen en beoordeeld, bij de aankondiging van het werk der beide Hoogleeraren, Pareau en Hofstede de Groot. Het zou geheel en al in strijd zijn met den tegenwoordigen inhoud van ‘de Gids,’ wanneer wij eene recensie wilden geven in den zin, dien men gewoonlijk daaraan hecht. Men verwachte dus geenszins eene ontleding van den inhoud van dit werk; veel minder eene opgave van wat er in elke voorlezing te vinden is. Bij de beide deelen, waaruit het boek bestaat, is eene zeer volledige inhoudsopgave gevoegd, en daarbij kan men nog in het zeer uitvoerig en naauwkeurig register op het geheele werk, met een enkelen oogopslag, zien wat er in voorkomt. Ik wil ook niet in alle bijzonderheden aanwijzen wat er goeds en voortreffelijks in is, wat tegenspraak of afkeuring verdient. Dat is door anderen reeds elders, en over het geheel zeer goed en vrij onpartijdig gedaan. Maar veel belangrijker acht ik het en meer overeenkomstig met den aard van het Tijdschrift, dat dit verslag in zijne kolommen opneemt, den geest en de strekking van de voorlezingen over opvoeding des menschdoms te doen kennen. Daartoe zal noodig zijn, dat wij het denkbeeld, waarvan de Hooggeleerde schrijver is uitgegaan, met juistheid en scherpte ons voorstellen, en zijne ontwikkeling daarvan aan een gestrengen en ernstigen toets onderwerpen. En beschouwen wij daarbij de voorlezingen in verband met de geheele rigting, waarin de Groningsche school zich bij hare godgeleerde studiën beweegt, - en wij meenen regt te hebben om ze aldus

te beschouwen - dan zullen wij iets, - zij het ook weinig - maar iets toch zullen wij bijdragen tot regte waardering van een hoogst belangrijk verschijnsel op het gebied der Nederlandsche Godgeleerdheid; een verschijnsel, door den een veel te bitter veroordeeld, door den ander veel te luide toegejuicht.

Het zou den schijn kunnen hebben, dat wij aan de verdiensten van den auteur te kort doen, wanneer wij de voorlezingen over de geschiedenis van de opvoeding des menschdoms niet alleen en uitsluitend als *zijn* werk, maar ook als het produkt eener godgeleerde school beschouwen. Maar die schijn valt weg wanneer men bedenkt, dat het inderdaad eene uitnemende eer mag genoemd worden, niet zelf op te treden, maar aangenomen te worden als woordvoerder en vertegenwoordiger eener geheele rigting, die, in meer dan één opzigt, reeds zoo vele jaren op roemwaardige wijze zich handhaaft. Maar er is meer. De eer van het denkbeeld, dat in dit werk wordt ontwikkeld, te hebben opgevat, het uitgewerkt te hebben op de voortreffelijke wijze, waarop het hier is geschied, die eer komt onverdeeld den Heer Hofstede de Groot toe. Hij handhaaft den regtmatigen roem, dien hij zich verworven heeft, als wijsgeerig beoefenaar der geschiedenis en vooral als opvoedkundige. Maar het gansche werk geeft ons ook nieuwe blijken van zijne rijke belezenheid en geleerdheid, van zijn diep inzigt in den zamenhang der gebeurtenissen, van zijne schranderheid in het opmerken van verband en overeenkomst tusschen de verschillende verschijnselen op het veld der geschiedenis. Er is meer in het boek, dat den schrijver tot hooge eer verstrekt, hem aanspraak geeft op de hoogachting van allen. Ik bedoel den geest van ongezochte, onbekrompene, milde vroomheid, die in het gansche werk, van den aanvang tot het einde, ons tegenkomt en zijn boek nog tot iets meer dan alleen tot een leerzaam, die het ook tot een echt stichtelijk boek maakt. Steller dezes houdt zich verzekerd, dat hij de meening van velen uitspreekt, als hij betuigt, dat de Heer Hofstede de Groot door zijn boek niet minder sticht dan onderrigt.

Daar wij met de zaak zelve, die hier behandeld wordt, meer dan met de uitvoering te doen hebben, zoo gaat ons onderzoek uit van en bepaalt het zich bijna tot de eerste

voorlezing, waarin de zaak, welker geschiedenis het werk bevat, wordt besproken. Wij zeggen met opzet *besproken*; want met volkomene scherpheid omschreven en in hare betrekking tot vele andere zaken, waarmeê zij in verband staat, bepaald, dat wordt zij niet. Men zegge niet, dat voor zulk eene ontwikkeling en omschrijving eene voorlezing minder geschikt was, vooral niet eene eerste voorlezing, die eene reeks van vele volgende opende. Men zegge niet, dat de spreker zich moest wachten voor het gevaar om, reeds bij zijn eerste optreden, door het behandelen van zwaarwigtige zaken zijne hoorders te vermoeijen. Die ontschuldiging zou eenigermate kunnen gelden, wanneer de Hoogleeraar niets anders en niets meer gegeven had dan wat hij zijnen hoorderen voordroeg. Maar hij heeft - en te regt - zijnen lezers meer willen geven, en in de vrij uitvoerige aanteekeningen achter elke voorlezing behandeld of nader ontwikkeld, wat hij in de mondelinge voordragt met stilzwijgen moest voorbijgaan, of slechts ter loops kon aanroeren. Daar is dan ook in de aanteekeningen op de eerste voorlezing veel belangrijks gezegd over opvoeding in het algemeen en over de opvoeding des menschdoms in het bijzonder. Maar zou die voorlezing met hare aanteekeningen eene volledige inleiding op het gansche werk zijn, dan moest de zaak, welker geschiedenis wordt voorgedragen, niet alleen op zich zelve, maar in verband met vele andere zaken, die aan haar grenzen niet alleen, maar soms ook in haar grijpen, bepaald en afgebakend zijn. Mij dunkt, bij het lezen reeds van den titel des werks moet bij elk de vraag opkomen, welk verband er besta tusschen datgene, wat de Hoogleeraar de opvoeding des menschdoms door God noemt, en dat, wat wij in bijzonderen en bepaalden zin *openbaring* heeten, waarvan wij den inhoud en de geschiedenis alleen en uitsluitend in den Bijbel meenen te vinden. De Hoogleeraar schrijft aldus, D. I, bl. 5: ‘Ik noem deze voorlezingen geschiedenis der opvoeding des menschdoms door God, tot op de komst van Jezus Christus. Ik ga hierbij uit van het denkbeeld, dat God de Vader aller menschen is, die alle menschen opvoedt, maar elk overeenkomstig *deszelfs* bijzondere omstandigheden en eigene gesteldheid, en die allen wil opvoeden tot eene

steeds toenemende volmaking.' Het is alsof er iets ontbreekt aan deze beschrijving van het denkbeeld, waarvan de auteur uitgaat, dat er niet aan ontbreken mogt: de aanwijzing namelijk, dat er in de oudheid een volk bestond, dat door God, in den zin van de woorden des Hoogleeraars, niet alleen werd opgevoed, maar dat ook de bijzondere omstandigheden en de eigene gesteldheid, waarin het zich bevond, op geheel bijzondere wijze onmiddellijk van God had ontvangen: namelijk het Israëlitische volk. Zullen wij nu beweren, dat door den Heer de Groot de leidingen van God met Israël geheel op ééne lijn worden gesteld met hetgeen God omtrent de overige volken, Egyptenaren, Babyloniërs, Perzen, Grieken en Romeinen, heeft gedaan? Het zou zekerlijk hoogst onbillijk zijn, en menige uitspraak in zijn boek zou ons beweren logenstraffen. Men zie, om iets te noemen, de twaalfde voorlezing in het 1ste Deel, 2de stuk, en daar vooral bl. 305. Maar het was, naar het ons voorkomt, in de inleiding de plaats geweest om het onderscheid tusschen datgene, wat wij in eigentlijken zin *openbaring* noemen en wat door den schrijver *opvoeding des menschdoms door God* wordt geheeten, bepaald en duidelijk aan te wijzen. Men zegge niet, dat dit onderscheid in het geheele werk duidelijk genoeg uitkomt. Men stuit soms op uitdrukkingen, die althans het vermoeden wekken, dat dit onderscheid niet altijd met genoegzame scherpte in het oog is gehouden. Men ga slechts na wat de Hoogleeraar in de 8ste voorlezing van het 1ste Deel over de roeping van Abraham schrijft. Na aangewezen te hebben, waarom God op bijzondere wijze aan Abraham en diens nakomelingen zich openbaarde en na beproefd te hebben om te verklaren, waarom God zulks aan dien man en aan zijne nakomelingschap alleen deed, wordt de vraag geopperd (bl. 190): 'maar zorgde God dan nu zoo vele eeuwen lang niet meer voor de andere volken?' En het antwoord op die vraag luidt: 'gewis, God bleef alle menschen opvoeden.' En onder de middelen, tot die opvoeding gebezigd, wordt ook genoemd (Gods) 'openbaring door ouders, leermeesters, dichters, wijsgeeren, wetgevers en overheden.' Die woorden geven ons regt om te vragen of dan, wat dichters, wijsgeeren, enz. den overigen volken meêdeel-

den, identisch was met hetgeen door Abraham, Mozes, Samuël, Jezaia en zoovele anderen meer tot het Israëlitische volk gesproken werd? Of het een zoowel als het ander, en alles in denzelfden zin, openbaring was, door God gegeven? Wij zouden bijna geneigd zijn om te gelooven, dat de schrijver die vraag toestemmend zou beantwoorden, als wij, te zelfder plaatse, een weinig verder lezen: ‘Zoo bloeide in het bijzonder bij het eene volk de handel, bij het andere de landbouw, weder bij een ander de kunst, de wijsbegeerte of de wetgeving: zoo ook bij Abraham en zijn nakroost in het bijzonder de kennis en dienst van den eenigen waarachtigen God; terwijl eindelijk alles, hetwelk ieder volk uitnemends had, tot één geheel ten nutte der menschheid moest zamenvloeijen.’ Bedriegen wij ons niet, dan is, volgens doze voorstelling, de handel der Feniciërs, de kunsten de wijsbegeerte der Grieken, de wetgeving der Romeinen, evenzoo en niet minder de vrucht, het produkt van Gods openbaring, als de kennis en de dienst van den eenigen waren God zulks bij de Israëliten was.

Geeft deze opmerking ons regt om nu ook omgekeerd te zeggen: volgens den schrijver der ‘voorlezingen over de geschiedenis van de opvoeding des menschdoms door God,’ is de kennis en de dienst van den eenigen waren God bij Israël in geen anderen zin de vrucht van Gods openbaring, dan b.v. de wijsbegeerte zulks bij de Grieken was? Wij zouden vreezen, dat wij, zoo doende, in dezelfde onbillijkheid zouden vervallen, die men te regt menigen tegenstander der Groningsche school verweten heeft, als hij zijne beschuldigingen tegen haar bouwde meer op hetgene zij terughield dan op hetgeen zij gaf, meer op wat zij verzweeg dan op wat zij uitsprak. Wij willen trachten, ons van die onbillijkheid te onthouden en ons bepalen bij hetgene in het boek wordt uitgesproken, zonder zelfs al de gevolgtrekkingen, waartoe dat uitgesprokene regt geeft, meê te deelen. Wij kunnen nog niet van het punt, dat wij aangeroerd hebben, afstappen. De zaak is belangrijk; zij raakt het beginsel, waarvan de Hoogleeraar is uitgegaan, den grond, waarop zijne geheele beschouwing rust. Het is de vraag - wij willen in al hare scherpte ons die vraag voorstellen - zijn

de Heidenen door God opgevoed gelijk zulks met de Israëliten het geval was? Zekerlijk niet op dezelfde wijze, niet door dezelfde middelen. De Hooggeleerde schrijver zegt het met duidelijke woorden op meer dan ééne plaats. Het blijkt ten overvloede uit zijne woorden, die wij aangevoerd hebben. Maar ook de onderscheidene volken werden, volgens zijne voorstelling, op onderscheidene wijzen en door verschillende middelen opgevoed; anders de Egyptenaren, anders de Grieken, anders de Romeinen; maar derhalve ook weder anders de Israëliten? Bestaat er regt tot zulk eene voorstelling? De Heer Hofstede de Groot meent het daarvoor te moeten houden. En hij ontleent dat regt niet aan zijn eigen inzigt, niet aan zijne beschouwing der geschiedenis, niet aan de resultaten, welke die beschouwing hem heeft opgeleverd, maar hij leidt het af uit woorden van den Apostel Paulus. Wij keeren terug tot de eerste Voorlezing. Daar lezen wij, Deel I, bl. 9: ‘wat *God* betreft, zeggen wij met den *verlichten* Apostel, dat Hij een God is niet alleen der Joden, maar ook der Heidenen, Rom. III: 29, die wil, dat alle menschen zalig worden, dewijl Hij een Vader en Behouder of Zaligmaker van allen is, 1 Tim. II: 4 en IV: 10.’ Wij weten niet, welke de kracht zij van het praedicaat *verlicht*, hier van den Apostel Paulus gebezigd; of hij verlicht heet in tegenstelling met andere Apostelen, die in hunne beschouwing van de Heidensche wereld op een meer particularistisch standpunt zich bevonden, of in tegenstelling met die allen, die meenen, dat God op geheel andere wijze omtrent de Heidenen dan omtrent de Israëlieten is te werk gegaan. Maar stellig durven wij het als onze overtuiging uitspreken, dat de woorden van den Apostel geen het minste regt geven om de onderstellen, dat de meening, door den Hoogleeraar de Groot voorgestaan, omtrent de opvoeding des menschdoms door God, ook door Paulus zou gedeeld zijn. In de eerst aangehaalde plaats, Rom. III: 29, vraagt Paulus: ‘Is God een God der Joden alleen, is Hij het ook niet der Heidenen?’ en het antwoord luidt: ‘Ja, ook der Heidenen!’ Maar die vraag was niet gerigt tot de zoodanigen, die ontkenden, dat God de Heidenen even zeer heeft opgevoed als de Joden, maar alleen en bepaaldelijk tot hen, die

het er voor hielden, dat de mensch niet door het geloof in Christus alleen, maar door de werken der wet geregtvaardigd wordt (zie vs. 28). Ware dat zóó, wil Paulus zeggen, dan zou God een God alleen der Joden zijn, want die hebben de wet, waardoor zij meenen geregtvaardigd te worden. Maar neen, God is een eenig God (vs. 30), die de Joden (de besnijdenis) regtvaardigt uit het geloof, en de Heidenen (de voorhuid) door het geloof. De bedoeling van den Apostel is dus geene andere dan aan te wijzen, dat één en hetzelfde heil, van den éénen God afkomstig, de regtvaardigheid voor Hem, gelijkelijk voor allen, voor Heidenen en Joden, verkrijgbaar is door een en hetzelfde middel - het geloof. Er is dus alleen sprake van het gelijkelijk toedeelen van de zaligheid in Christus aan Joden en Heidenen; geenszins van eene gelijke zorg door God, vóór Christus, zoowel omtrent Heidenen als Joden betoond. De Heer Hofstede de Groot heeft dan ook ten onregte dat woord van Paulus als motto voor zijne voorlezingen gesteld; of het moest zijn, dat hij die woorden alleen om den klank en niet om hunnen zin en beteekenis daartoe wilde bezigen. Maar zóó heeft hij het niet bedoeld, blijkens het gebruik, door hem van dat woord in zijne eerste voorlezing gemaakt. Wat nu verder de beide plaatsen in den 1sten brief aan Timotheus betreft: zij zijn van veel te algemeene strekking, dan dat zij eenige kracht zouden hebben om te bewijzen wat de Hoogleeraar er uit afleidt. Zij wijzen ons op de liefde en barmhartigheid Gods, als die zich tot allen uitstrekt, en geven geen krachtiger bewijs voor de opvoeding ook der Heidenen door God, dan b.v. de betuiging van den Psalmdichter: ‘de Heer is aan allen goed.’

Wij zijn nog niet aan het einde van de bewijzen, door den Heer Hofstede de Groot bijgebragt, ter staving van zijn beweren, dat de Apostel Paulus het denkbeeld, door hem in zijne voorlezingen ontwikkeld, zou hebben voorgestaan of ten minste aangeduid. Hij tracht in eene aanteekening zijn gevoelen hieromtrent nog nader te staven (D. I, bl. 26). ‘Paulus, die zoo spreekt (namelijk in de straks aangehaalde plaatsen), heeft dus (?) ook bij de Heidenen eene *Openbaring* van God gezien, Rom. I: 18 en 19, te weten in de schepping en voorzienigheid, Rom. I: 20, Hand. XIV: 17; en

ook aan de Heidenen eene *wet* van God toegeschreven, in hun geweten, Rom. II: 14, 15, en als het ware *Profeten*, daar hij, tot hen sprekende, een bij hen geacht dichter ter bevestiging zijner woorden heeft aangehaald, gelijk hij bij de Joden zich op hunne Profeten beroept, Hand. XVII: 28.' De waarheid der stelling, dat God zich in de natuur, in de leidingen zijner voorzienigheid, in het geweten, aan alle menschen en zoo ook aan de Heidenen openbaart, wie zal haar ontkennen? En evenmin is het iemand onbekend, dat Paulus zulks op duidelijke wijze in de aangehaalde plaatsen leert. Maar als nu de schrijver verder van Profeten onder de Heidenen spreekt, op wier uitspraken Paulus zich zou hebben beroepen, zoo als hij bij de Joden deed met de uitspraken der Profeten des O. Verbonds, dan moeten wij hem met allen ernst tegenspreken. Het schijnt, de Hoogleeraar heeft het gevoeld, dat hij niet volkomen regt had om zóó te schrijven. Hij heeft niet zonder opzet gezegd, dat Paulus aan de Heidenen *als het ware* Profeten heeft toegeschreven. Het verdient opmerking, dat Paulus, waar hij een Profetisch woord uit het O. Verbond aanhaalt ter staving van zijne woorden, nooit schrijft: 'de Profeet zegt,' maar: 'de Schrift,' of 'de Geest,' of 'God zegt.' In het algemeen vinden wij door Paulus het woord Profeet bijna niet van de Godsmannen des O. Verbonds gebezigd, maar wel van die soort van leeraars onder de eerste Christenen, wien men den naam van Profeten gaf, en ook tweemaal van Heidensche dichters. Maar als hij van dezen het woord *Profeet* bezigde, dan dacht de Apostel zeker niet aan eenige overeenkomst met hen, die onder het O.V. het Woord Gods gesproken hebben, en wier uitspraken in de Heilige Schriften zijn neêrgelegd. Als hij, Hand. XVII: 28, Aratus of een' ander dichter, die het betuigd heeft: 'Wij zijn van Gods geslachte,' een' Profeet noemt, dan doet hij zulks niet om hem als een woordvoerder Gods voor te stellen, zoo als de Profeten des O. Verbonds, volgens den Apostel, waren, maar veeleer als dengenen, die het algemeen gevoelen, de algemeene overtuiging der menschen uitspreekt, in de aangehaalde plaats het algemeen geloof aan 'smenschen verwantschap met God en daaruit volgend oorspronkelijk bewustzijn van God, gelijk in de woor-

den van den Kretensischen dichter Epimenides, Tit. I: 12 ook een *Profeet* genoemd, het algemeen gevoelen werd uitgesproken, dat de Kretensen zijn altijd leugenachtig, kwade beesten, luije buiken. Er is geen schijn van bewijs uit deze beide plaatsen af te leiden, dat Paulus ook maar *als het ware* de dichters der Heidenen op ééne lijn zou hebben gesteld met de Profeten des O. Verbonds. - Wij willen den geheelen inhoud van deze aanteekening nagaan. Zij is voor de kennis van het doel en de strekking der 'Geschiedenis van de Opvoeding des Menschdoms' hoogst belangrijk. Hooren wij dus den Hoogleeraar verder: 'Het doel van dit alles,' d.i. de openbaring Gods in de natuur, in het geweten en dan ook wat die Heidensche Profeten(!) gesproken hebben, 'het doel van dit alles door God beoogd, meende hij (Paulus), was der menschen *opleiding tot God*, Hand. XVII: 27; welk doel hij ook eenigzins achtte bereikt te worden, daar hij zelfs in het bijgeloof der Heidenen *Godsdienst* zag en eenige waarheid, zoodat hij, hoe ontstoken over het bijgeloof der Atheners, hen toch *godsdienstig* noemde, Hand. XVII: 22. Hij heeft dus wat tot der Heidenen beschaving en ontwikkeling in het algemeen diende, even als wat tot die der Joden, wel zwakke en arme beginselen, maar toch *beginselen der wereld*, een elementair onderwijs voor de menschheid, genoemd, Gal. IV: 9, Coll. II: 8, 20.' Aldus de Heer de Groot. Het is opmerkelijk, dat, even als vroeger door hem het begrip van Profeten onder de Heidenen beperkt werd door een *als het ware*, zoo ook hier op dezelfde wijze de bereiking van Gods doel door hetgeen Hij aan de Heidenen deed, bepaald werd door het woord *eenigzins*. De Hoogleeraar geeft dus toe, dat Gods bedoeling met dat een en ander niet *geheel* werd bereikt. Ons komt het vreemd voor, dat in de woorden van Paulus, Hand. XVII: 22, een bewijs wordt gezocht voor de stelling, dat de bedoeling van God, om de Heidenen tot Hem op te leiden, ook maar *eenigzins* bereikt was. Wanneer Paulus in den aanhef van zijne redevoering op den Areopagus de Atheners *overgodsdienstig* (*δεισιδαιμονεστέρους*) noemt, dan spreekt hij deels op verschoonende wijze, ten einde zijne hoorders gunstig voor zich te stemmen, en daarenboven, van zijn

standpunt, zekerlijk met scherpe ironie; want ‘zijn geest was in hem ontsteken, ziende dat de stad zoo zeer afgodisch was’ (vs. 16). En wil men weten, hoe de Apostel Paulus het doel van God met de opleiding der Heidenen bereikt achtte, men leze Rom. I: 21-23: ‘God kennende, hebben zij (de Heidenen) Hem niet als God verheerlijkt of gedankt, maar zijn verijdeld geworden in hunne overleggingen, en hun onverstandig hart is verduisterd geworden. Zich uitgevende voor wijzen, zijn zij dwaas geworden, en hebben de heerlijkheid des onverderfelijken Gods veranderd in de gelijkenis eens beelds van een verderfelijk mensch, en van gevogelte en van viervoetige en kruipende gedierten.’ Geheel onbewezen achten wij verder de meening des Hoogleeraars, dat Paulus onder de *eerste beginselen der wereld* (*τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου*) een elementair onderwijs zou hebben verstaan, waarin zoowel wat tot der Heidenen beschaving en ontwikkeling diende, als wat tot die der Joden, zou zijn begrepen geweest. Wat Gal. IV: 9 betreft, is het duidelijk, dat de Apostel onder *τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα* niets anders bedoelt, dan de instellingen des O. Verbonds, gescherpt en vermeerderd door de bijvoegselen der Joodsche leeraars; en ook met betrekking tot de dwaalleeraars in de gemeente te Colosse, zijn thans de uitleggers het wel genoegzaam daarover eens, dat men hier ook aan Joden, niet aan Heidenen, te denken heeft, wier leeringen en droomerijen - geene Heidensche philosophemen - door Paulus *τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου* genoemd worden.

Wij komen tot de slotsom van dit gedeelte van ons onderzoek. Zij komt hierop neder: wij zijn het volstrekt niet eens met den Hoogleeraar Hofstede de Groot, wanneer hij beweert, dat Paulus bij de Heidenen eene *openbaring* van God zou hebben opgemerkt en aangewezen, meer of min gelijk aan die, welke aan de Israëliten gegeven was. Wij houden het daarvoor, dat geen der bewijzen, door hem uit de woorden van den Apostel voor die meening bijgebragt, iets afdoet ter staving van deze zijne meening. Wij deelen in het geheel niet het gevoelen des Hoogleeraars (Dl. I, bl. 26), dat het volstrekt noodig is om het door hem voorgedragen gevoelen ook als de meening van den Apostel Paulus te beschouwen, en er de waarheid van in te zien, omdat men anders geen

antwoord zou kunnen geven op bedenkingen, hoedanige er reeds door den Heidenschen bestrijder des Christendoms, Celsus, geopperd werden. Deze vroeg namelijk: ‘heeft God dan nu eerst begonnen er aan te denken, om het leven der menschen te heiligen, en dit vroeger verwaarloosd?’ Orig. *contra Celsum*, L. IV, p. 165 ed. Spenceri. Mij dunkt, deze bedenking is reeds door Origenes genoegzaam wederlegd in de weinige woorden, die hij volgen laat: ‘dat het er verre van af is, dat God ooit zou hebben opgehouden om het leven der menschen te heiligen; dat Hij veelmeer daarvoor altijd zorg heeft gedragen, daar Hij tot deugd aanprikkelde (*διδοὺς ἀρετὸς ἀφορμὰς*) om alzoo den mensch (*τὸ λογικὸν ζῶον*) te verbeteren;’ onder welke prikkels tot deugd (*ἀρετῆς ἀφορμὰς*) de kerkvader ongetwijfeld hetzelfde heeft bedoeld, als waarop Paulus wijst, Rom. I: 19, 20; II: 15. En ook de andere bedenking van Celsus, waaraan de Heer Hofstede de Groot zoo groot gewigt hecht, dat zij hem dringt om ook voor de Heidenen eene openbaring als die voor de Israëliten aan te nemen, zij is door Origenes volkomen wederlegd. De bestrijder des Christendoms namelijk had gevraagd: ‘indien God - uit een' langen slaap ontwaakt, het menschelijk geslacht uit de ellende wilde redden, waarom zond Hij dan dien geest, waarvan gij spreekt, in één hoekje der aarde? Vele ligchamen moest Hij alsdan op gelijke wijze bezielen en dien geest zenden door geheel de wereld,’ bij Origen., l.l. Lib. VI, p. 329. Origenes antwoordt op die bedenking vooreerst, dat het ongerijmd is om God, bij de zending van Christus tot heil der menschen, als uit een' langen slaap ontwaakt voor te stellen, daar al het goede, dat ooit of immer onder de menschen werd tot stand gebragt, het werk was van het Woord Gods, dat zijn invloed op het gemoed der menschen deed gevoelen (*οὐδὲν γὰρ τῶν ἐν ἀνθρώποις καλῶν γεγενήται, μὴ τοῦ θείου λόγου ἐπιδημήσαντος ταῖς Ψυχαῖς*); terwijl hij, om te verklaren waarom God in één hoek der wereld (bij het Israëlitische volk) den Zaligmaker der menschen deed verschijnen, zich beroept, en zeer teregt, op den zamenhang tusschen de openbaring des N. Testaments en die van het O. Verbond, op het verband tusschen de verschijning van Christus en de profetiën. Waarlijk, dergelijke bedenkingen, als die

van Celsus, behoeven ons niet te verontrusten. De Apologetiek heeft wel wat anders te doen dan zich daarbij op te houden. Het bekende antwoord, dat Luther gaf op de vraag: wat God gedaan heeft eer hij de wereld schiep, zou op dergelijke spitsvondige vragen even goed passen; en het wekt inderdaad geen gunstig vermoeden voor de kracht der bewijsvoering, wanneer zulke bedenkingen aanleiding geven om bij Paulus de meening te vinden, dat God aan de Heidenen eene openbaring zou hebben gegeven, even als aan de Israëlieten. Het heeft allezins den schijn, dat die meening bij den Apostel is gevonden, omdat men haar bij hem zoekt.

Bekend is het epigram van Werenfels in zijnen Bijbel:

Hic liber est in quo sua quaerit dogmata quisque,
Invenit et pariter dogmata quisque sua.

Men heeft het meermalen der Groningsche school verweten, dat zij niet altijd op natuurlijke en ongedwongene wijze hare meeningen met het gezag der H. Schrift tracht te staven. Wat wij reeds in het midden bragten, strekt zekerlijk niet om die beschuldiging als geheel onjuist te doen voorkomen. Zij past echter - naar mijn inzien - nog veel meer op de pogingen, door den Heer Hofstede de Groot in het werk gesteld, om zijne voorstelling van opvoeding en opvoeding des menschdoms met het gezag des Bijbels te bekleeden. Hij verzekert, Dl. I, bl. 18: ‘de woorden *opvoeding, opvoeden, opvoeder* zijn niet gewoon in onze Bijbelvertaling. Zij moesten er evenwel nu en dan gevonden worden.’ En nu volgt eene reeks van plaatsen, waarin, naar de meening des Hoogleeraars, de Grieksche woorden *παιδεύειν, παιδεία, παιδευτὴς, παιδαγωγὸς*, in het Nederduitsch met *opvoeden, opvoeding, opvoeder*, zouden moeten vertaald worden. In het voorbijgaan merken wij op, dat wij tegen het laatste woord: *opvoeder*, ook om redenen van taalkundigen aard, bezwaar zouden hebben. Geeft niet de analogie met het woord *voeder* van *voeden* aan *opvoeder* eene geheel andere beteekenis, dan er hier aan wordt gehecht? In het enkelvoud zou het niet te gebruiken zijn. Maar wij gelooven ook niet, dat er groote kans zou bestaan om bij eene mogelijke herziening of vernieuwing onzer Bijbelvertaling, naar den wensch der Groningsche school, die woorden zoo veelvuldig daarin te zien opnemen. Wat ook de Heer Hofstede de

Groot anders moge beweren, wij houden staande, dat in het N. Testament het werkwoord *παιδεύειν* niet anders voorkomt, dan in de beteekenissen van *onderwijzen, vermanen, tuchtigen*; dat *παιδεία* desgelijks altijd beteekent: *onderwijs, vermaning* of *tucht*, en *παιδαγωγὸς* of *παιδευτὴς: onderwijzer* of *tuchtmeester*. Onze vertalers zijn dus in dezen geenszins te berispen, maar hebben doorgaans die woorden regt goed overgezet. En waar zij het woord *opvoeden* moesten bezigen, daar hebben zij zulks ook gedaan, b.v. Luc. IV: 16, Hand. VII: 20: 21, XXII: 2, Efez. VI: 4. Trouwens zij konden ook niet mistasten. Want op die plaatsen leest men in het Grieksch de woorden *τρέφειν, ἀνατρέφειν, ἐκτρέφειν*, woorden, die ook bij de Grieksche classici doorgaans gebezigd worden om het denkbeeld uit te drukken, dat wij aan het woord *opvoeden* hechten. Zoo vindt men bij Plato de beide woorden *παιδεία* en *τροφή* om onderscheidenlijk aan te duiden wat wij onder *onderwijs* en *opvoeding* verstaan, en vaak ook die beide woorden *παιδεία καὶ τροφή* met elkaâr verbonden. Zoo ook bij Xenophon in de Memorabilia. Men zie de aanteekening van Stallbaum op Plat. Phil. 55 D. In het N. Verbond hebben wij mede de beide begrippen nevens elkander, Efes. VI: 4, *ἐκτρέφετε αὐτὰ* (*τὰ τέκνα*) *ἐν παιδείᾳ*. Men zou dus inderdaad zeer verkeerd vertalen, indien men, den raad des Hoogleeraars volgende, op al de plaatsen, door hem aangehaald, de woorden *opvoeding* of *opvoeder* bezigde. De Heer de Groot heeft het zelf gevoeld, dat het toch altijd niet zou kunnen gaan, en hij geeft toe, dat in de plaats: Hebr. XII: 5-11, waar wij, naar zijne meening, ‘eene volledige uitwerking hebben van het denkbeeld, hetwelk wij ons van opvoeding hebben te vormen,’ het woord *opvoeding* voorkomt met het nevenbegrip van *kastijding*. In het algemeen achten wij het bedenkelijk op deze wijze een nevenbegrip aan te nemen, nevens het ééne begrip, dat door het woord wordt uitgedrukt, Maar waarlijk, al wie onbevooroordeeld die plaats leest, zal daarin vinden het denkbeeld van *kastijding*, niets meer en niets anders. Zelfs het woord *ταιδαγωγὸς* wordt, wat men er ook tegen zegge, naar onze overtuiging veel beter door *tuchtmeester* dan door *opvoeder* vertaald. Wat vooreerst de beteekenis van het woord bij de Grieken aangaat - en daarop hebben wij hier ongetwijfeld

te letten, daar Paulus het aan hen ontleende, - De Wette ad Gal. III: 24, geeft die beteekenis aldus op, en zijne verklaring steunt op het gezag van Grieksche schrijvers: '*παιδαγωγὸς* hiess der Sklave, welcher den Sohn des Hauses nicht sowohl erzog, unterrichtete und bildete, als beaufsichtigte, ihn in die Schulen und Gymnasien begleitete, ihn von Thorheiten und Ausschweifungen abhielt, und so weniger einen fordernden als einen hemmenden Einfluss auf ihn ausuebte.' Wij kunnen daarom den Hoogleeraar niet toestemmen, als hij schrijft (D. I, bl. 19): 'Paulus noemt, Gal. III: 25, de wet den *opvoeder* van ons tot op (?) Christus.' Wel geven wij toe, dat de Apostel eenigermate in dat vers het denkbeeld van vooruitgang en ontwikkeling of geschikt worden heeft willen uitdrukken, maar hij heeft dat niet gedaan door het woord *παιδαγωγὸς*, maar door de praepositie *εἰς*, die wij dan ook niet *tot op* zouden vertalen, eene overzetting, waarvoor geen redelijke grond bestaat, maar eenvoudig *tot*, geheel zooals onze Staten-vertalers hebben gedaan: 'de wet is onze tuchtmeester geweest tot Christus.' En inderdaad, naar de geheele voorstelling van Paulus, zoowel in het 3de Hoofdstuk van den brief aan de Galaten als elders, vooral in den brief aan de Romeinen, kan de wet, om eens het woord der Groningsche school te bezigen, geen *opvoeder* zijn, geen *positief* middel ter ontwikkeling des menschen. Lees maar Gal. III: 19: 'de wet is *om der overtredingen wille* daarbij (bij de belofte) gesteld,' d.i. om de overtredingen te voorkomen, om een middel van tucht en bedwang te zijn; en vs. 23: 'eer het geloove kwam, waren wij onder de wet in bedwang gesteld,' als het ware gevangen, dat wel alle denkbeeld van vooruitgang en ontwikkeling uitsluit, en aan niets anders dan aan tucht en bedwang doet denken. In den brief aan de Romeinen vinden wij daarenboven, als het natuurlijk gevolg van het leven onder de wet, geen woord van ontwikkeling en volmaking, maar wel, dat de wet de zonde tot bewustheid bragt (Rom. III: 20, VII: 7), ja, dat zij de zonde meerder maakte (Rom. V: 20); waarom dan ook de Apostel (Gal. III: 22) verzekert, dat de Schrift het al onder de zonde besloten heeft. De wet heeft, naar de voorstelling van Paulus, het gevoel, de bewustheid der zonde verhoogd en gescherpt, zij heeft dien ten gevolge meêgewerkt

om de hehoefte aan verlossing te doen ontstaan. Zij is alzoo negatief voorbereiding geweest tot Christus, maar zij heeft niet positief de menschen tot Hem kunnen opvoeden.

Wij zouden bij deze bijzonderheid ons niet zoo lang hebben opgehouden, gold het hier alleen maar een exegetisch verschil, de verschillende opvatting van eene of meer plaatsen der H. Schrift. Maar het geldt hier een beginsel, door de Groningsche godgeleerde school meermalen voorgesteld en ontwikkeld, en ook door den Heer Hofstede de Groot in zijne voorlezingen aangenomen, het beginsel namelijk, dat het denkbeeld van de opvoeding des menschdoms in de leer des N. Verbonds in het algemeen, en in die van den Apostel Paulus in het bijzonder, gevonden wordt. Wij moeten de waarheid van dat beginsel ten stelligste ontkennen, en wij aarzelen niet tegenover het beweren der Groningsche school onze stellige overtuiging uit te spreken: het N. Verbond kent geene *opvoeding des menschdoms* in den zin, waarin zij door den Hoogleeraar de Groot en anderen wordt voorgesteld. Opvoeding is ontwikkeling, ontwikkeling van krachten, vermogens, aanleg, die aanwezig zijn. ‘Erziehung,’ zooals Lessing schrijft, Erz. des Menschenges., §. 4, ‘giebt dem Menschen nichts, was er nicht auch aus sich selbst haben koennte: sie giebt ihm das, was er aus sich selber haben koennte, nur geschwinder und leichter.’ Hoe weinig nu zulk eene voorstelling van Gods werkzaamheid omtrent den mensch met de doorgaande leer des N. Verbonds overeenstemt, zal naauwelijks aanwijzing behoeven. Waarlijk, men behoeft maar de leer des Evangelies omtrent de zonde en omtrent den toestand des menschen, zoo als die door de zonde geworden is, in het oog te houden, om te erkennen, dat eene ontwikkeling des menschdoms, eene ontwikkeling van den menschelijken geest, met één woord: eene opvoeding volgens het N. Verbond, het middel niet kon zijn om den mensch voor te bereiden, geschikt te maken, althans op *positive* wijze voor ‘de volmaakte opvoeding door Gods zoon’ (D. II, bl. 377). Bedrieg ik mij niet, dan hebben wij in de opvatting van de zonde en van den invloed, door de zonde op het menschdom geoefend, zooals wij die bij de aanhangers van de Groningsche school vinden, de verklaring te zoeken van hunne leer omtrent 's menschen opvoeding door God,

de verklaring ook van de geneigdheid, die ten minste in de voorlezingen van den Heer Hofstede de Groot doorschemert, om het gansche denkbeeld van openbaring op te lossen in de voorstelling van eene opvoeding des menschdoms, gewijzigd naar de verschillende omstandigheden, waarin zich de onderscheidene volken bevonden. Merkwaardig is, in betrekking hiertoe, wat de Hoogleeraar (D. I, bl. 74 en vervolg.) heeft in het midden gebragt omtrent den aard en het wezen der zonde, naar aanleiding van de bekende voorstelling, door Schiller vooral opgevat en aangeprezen, dat de val der eerste menschen een vooruitgang zou zijn geweest. Wij kunnen de redenering van den Heer de Groot niet in haar geheel opgeven en volgen. Wij erkennen gaarne, dat hij het verkeerde in die voorstelling heeft aangewezen. Maar wij hadden wel gewenscht, dat zulks nog op meer krachtige en bepaalde wijze was geschied. Te regt wordt door den Heer de Groot tegen Schiller en hen, die gelijk hij denken, aangemerkt (bl. 76), dat zij in hunne voorstelling uitgaan van het denkbeeld, dat de mensch uit zich zelven tot eigentlijke menschelijkheid zou zijn ontwikkeld; iets dat onbewezen is en tegen de ondervinding strijdt. Te regt wordt aangewezen, dat de mensch door de overtreding afviel van God en verstoken werd van den omgang met Hem (bl. 78). Maar de belangrijke gevolgen van dit laatste worden niet aangewezen. Integendeel, er wordt toegegeven, dat toch de val der eerste menschen in zekeren zin een vooruitgang was, want (bl. 79) zij leerden er zich zelven door kennen in hunne geneigdheid tot zonde, om hierin gevaar te zien en berouw over de inwilliging er van te koesteren. Wij zien in deze laatste woorden, op het zachtst gesproken, eene inconsequentie met het voorafgaande. De overtreding, die een verlaten en afvallen van God was, zou ooit een vooruitgang kunnen heeten! Neen, door de zonde kwam een nieuw, een vreemd beginsel in den mensch. Hij werd onrein en daardoor vervreemd van den reinen en heiligen God. En er was geen terugbrengen denkbaar, zonder overwinning en vernietiging van dat vreemde beginsel; zonder herstelling van den mensch, zonder vernieuwing, wedergeboorte. Dit wordt door den schrijver der voorlezingen voorbijgezien. Vandaar de voorstelling eener ontwikkeling, eener opvoeding des menschdoms, in strijd, naar het ons

voorkomt, met het Bijbelsch begrip van openbaring, die altijd openbaring is, doelende op en verbonden met *verlossing*.

Wij meenen genoeg te hebben bijgebragt tot staving van ons gevoelen, dat de opvoeding des menschdoms niet is een Bijbelsch, maar een wijsgeerig denkbeeld, een denkbeeld, dat niet uit den Bijbel kan worden afgeleid, en niet dan met groote omzigtigheid op den Bijbel mag worden toegepast. Wat de Heer de Groot ten bewijze van het eerste nog uit woorden van Jezus bijbrengt (bl. 20), behoeft geene ernstige wederlegging; en even weinig willen wij tegenspreken wat hij op de volgende bladzijde beweert, aangaande de opvoeding der Apostelen door Jezus. Niemand kan er tegen hebben, dat men de opleiding van de leerlingen van Jezus tot hun werk eene opvoeding noeme. Maar hoe daaruit kan afgeleid worden, dat Jezus aan eene opvoeding der menschen door God hebbe gedacht, of ook dat zijn omgang met de Apostelen daarvan een type zou zijn, is ons onbegrijpelijk. Meer toestemming zal zekerlijk de schrijver vinden, als hij vervolgens aanwijst, hoe de Grieksche kerkvaders, en Clemens van Alexandrie vooral, dit denkbeeld hebben opgevat en uitgewerkt. Ja, wij gelooven, dat het aan hen bijzonder eigen is, en houden het er voor, dat de Groningsche school voor een goed deel het geheele denkbeeld van de opvoeding des menschdoms aan de Grieksche kerkvaders heeft ontleend. Maar wij meenen toch in bedenking te moeten geven, of niet de voorzigtigheid gebiedt, naauwkeurig toe te zien, hoe de Alexandrijnsche vaders, en Clemens inzonderheid, op dit denkbeeld zijn gekomen. Zekerlijk niet door Bijbelstudie. Maar het was bij hen een gevolg, deels van miskenning van het eigentlijk wezen der openbaring, deels van hunne syncretistische rigting, eene rigting, die zij gemeen hadden met de Alexandrijnsche philosophie, waarvan zij in meer dan één opzigt afhankelijk waren. De Heer Hofstede de Groot heeft zelf, in zijne uitmuntende academische disputatio de Clemente Alexandrino, aangewezen, hoe bij dien kerkvader rationalisme en supranaturalisme dooreen gemengd zijn (p. 22 seqq.). Hij doet daar opmerken, hoe bij Clemens zoowel de Christelijke en Joodsche Godsdienst als de Heidensche wijsbegeerte *φιλοσοφία* wordt genoemd, een duidelijk bewijs, dat hij het groote onderscheid

tusschen het een en ander niet inzag. Wij geven verder in bedenking, of ook niet, wanneer door Clemens, en ligt ook door anderen, die van zijnen geest waren, de wijsbegeerte der Heidenen zoowel als de godsdienst der Israëliten eene *παιδαγωγία εἰς χρισϑὸν* wordt genoemd, of dan niet de openbaring door hem vooral wordt opgevat als *leer, onderwijs*, en of alzoo ook zelfs bij hem in het woord *παιδαγωγία* niet het begrip van leeren, onderrigten het hoofdbegrip is. Eindelijk meenen wij niet onopgemerkt te moeten laten, hoe bij de Alexandrijnsche kerkvaders de voorstelling heerscht, dat al wat er bij de Grieksche wijsgeeren aangaande God en Goddelijke zaken goeds voorkomt, al datgene dus, wat mede kon dienen om de Heidenen tot Christus op te leiden, op de eene of andere wijze ontleend was aan de openbaring van God en aan de schriften des O. Verbonds, waarom hij dan ook het woord van Jezus, Joh. X: 8: ‘allen, zoovelen vóór mij zijn gekomen, zijn dieven,’ op de Heidensche wijsgeeren toepast, zie de plaatsen bij Redepenning, Orig. I, 141; of ook dat het aan de kracht van den Logos moet toegeschreven worden, die eenige spranken van zijn licht ook aan de Grieken meêdeelde. Wij meenen in dat een en ander aanduidingen te zien van de noodzakelijkheid der openbaring, en wel bepaaldelijk van hare noodzakelijkheid ter verkrijging van *kennis*.

De Hoogleeraar erkent, ‘dat bij de Latijnsche kerkvaders de zienswijze, dat alle zorg van God voor het menschdom als opvoeding kan beschouwd worden, niet zoo algemeen was - ofschoon Augustinus niet vreemd van haar is.’ Dit laatste wordt op vrij twijfelachtigen toon gesteld. Ik voor mij wil wachten tot dat mij het bewijs geleverd wordt. In het hoofdwerk van Augustinus, de Civitate Dei, was zekerlijk plaats voor dit denkbeeld, indien de kerkvader het heeft gekoesterd. Geheel ongegrond achten wij, volgens hetgeen wij boven aanvoerden, de beschuldiging tegen de Bijbelvertalers in en na het tijdperk der Hervorming, dat zij, omdat zij het denkbeeld eener opvoeding door God niet kenden, vele plaatsen in het N.V. ongelukkig of wel geheel onverstaanbaar zouden hebben overgebragt (bl. 23). De eerste, die Gods werk aan menschen als opvoeding beschouwde, was, volgens den schrijver, G.E. Lessing, die in zijne bekende Erziehung

des Menschengeschlechts aanwees, dat aanvallen op Christendom en Bijbel, als die in de Wolfenbuttelsche fragmenten, best werden weêrlegd, indien men zich in de Bijbelsche geschiedenis eene trapsgewijze voortgaande openbaring van God aan het menschdom voorstelt, enz.

De vermelding van den naam van Lessing brengt ons tot onze laatste bedenking. De Heer Hofstede de Groot meent, dat Lessing over de opvoeding des menschdoms ‘veel gewaagds en onbestemds heeft gezegd.’ En zekerlijk, wanneer wij dat geschrift van ons Christelijk standpunt beschouwen, dan zullen wij wel moeten erkennen, dat Lessing zeer veel gewaagds heeft gezegd. Immers, hoe veel goeds ook de man van zijn denkbeeld beloofde, en hoe bruikbaar en nuttig hij het achtte ter bestrijding van de twijfelingen, die tegen de waarheid der openbaring geopperd werden: waarop komt toch ook ten laatste bij hem de geheele zaak neder? Op zulk eene voorstelling van het Christendom, volgens welke dat Christendom niets anders is dan een trap in de rij van de onderscheidene instellingen, die in den loop der eeuwen verordend zijn, om den mensch langzamerhand tot den hoogsten graad van ontwikkeling te brengen. En die hoogste ontwikkeling, zij zal in niets anders, volgens Lessing, bestaan dan daarin, dat de mensch het goede zal doen, omdat het het goede is, niet omdat op het volbrengen van dat goede willekeurige belooningen gesteld zijn. Zie § 85. Dat zal de tijd zijn van het *nieuwe Evangelie*, zoo als Lessing het noemt. Alles wat aan dien tijd voorafgaat, is onvolkomene, voorbijgaande vorm. Zoo was het met het Jodendom, zoo zal het ook met het Christendom gaan. Zulk eene voorstelling mag nog meer dan gewaagd, zij mag antichristelijk heeten. Immers, volgens haar, is in het Evangelie, door den Zoon van God geopenbaard, niet *de waarheid* dan alleen voor een' bepaalden tijd, voor eene bepaalde mate van toenadering tot de volkomenheid, welke volkomenheid eigentlijk in niets anders bestaat, dan in de algemeene heerschappij van de ‘Religion der Vernunft.’ Lessing gevoelde dan ook zeer veel sympathie voor die dweepers in de middeleeuwen, die, zooals o.a. de bekende Joachim, een straal van dat nieuwe, eeuwige Evangelie hadden opgevangen, en alleen daarin dwaalden, dat zij de aankomst er van

als zoo nabij verkondigden, Erz. d. Mens. § 87. Het denkbeeld van Lessing was dus in den grond niets anders dan eene vernieuwing van de vergelijking der onderscheidene perioden in de openbaring met die in het menschelijk leven, zoo als reeds in de oude kerk de Montanisten die hadden voorgesteld, vergel. Strauss, die Christl. Glaubensl. u.s.w.l.s. 260, en het eigenaardige in de voorstelling van Lessing ligt alleen in de wijze, waarop hij zijne opvoeding des menschelijken geslachts in verband brengt met zijne meening omtrent het voortdurend bestaan en, onder andere vormen van ontwikkeling, gedurig terugkomen der menschelijke individuën, zóódat de opvoeding in haren trapsgewijzen voortgang altijd gelijken tred houdt met den vooruitgang van den individuëlen geest des menschen. Lessing namelijk wilde van geen onderscheid weten tusschen het leven hier beneden en een leven hier namaals. De geest des menschen is volgens hem altijd in beweging, altijd vooruitgaande tot volkomenheid, maar altijd in dit leven op aarde. Aan dien vooruitgang is de toestand der onderscheidene inrigtingen op aarde geëvenredigd; en ook deze worden al meer en meer volmaakt, ten einde geschikt te zijn om de gedurig terugkomende geesten op de baan van volmaking voort te helpen. Zoo is - naar de voorstelling van Lessing - hetzelfde individu b.v. eerst Jood, daarna Christen, eindelijk belijder van het nieuw en eeuwig Evangelie, alles weder met onderscheidene tusschenschakeringen. Hij komt er zelf voor uit, dat deze zijne voorstelling eigentlijk dezelfde is als die, welke in de leer der zielsverhuizing is begrepen, en bepaaldelijk wijst hij er op in de laatste paragrafen van de Erz. des Menschengeschlechts, § 93-100. De volmaking van den menschelijken geest, binnen de grenzen van het bestaan op aarde, is de idee, die aan het boekje ten grondslag ligt, en niet ten onregte misschien schrijft Guhrauer, die onlangs het auteurschap van Lessing met betrekking tot de Erz. des Menschengeschlechts tegen opgeworpen twijfelingen krachtig heeft verdedigd, s. 103: ‘diese Metaphysik (dat namelijk ieder individu zoo vaak hier op aarde terugkomt totdat hij den hoogsten trap van verstandelijke en zedelijke ontwikkeling bereikt heeft) bildet die Spitze der Erziehung des Menschengeschlechts; alles Uebrige is die particulaere Anwen-

dung derselben auf das alte und neue Testament, mit Bezug auf das verkuendigte ewige Evangelium. Juden und Christnen werden in der so gewonnenen historischen Formel dem allgemeinem Begriffe des Menschen ueberhaupt in der metaphysischen Formel substituirt; und die dialectische Bewegung des gansches Aufsatzes ist die von der historischen Formel zur metaphysischen; aus Juden und Christen der Offenbabarung sollen *Christen der Vernunft*, aus *Offenbarung* also *Vernunft* oder Speculation werden.'

Men ziet uit deze opgave van de strekking van Lessings boekje, dat daarin zeer veel gewaagds voorkomt. Maar aan den anderen kant geloof ik, dat men den als wijsgeer waarlijk grooten man onregt aandoet, als men zegt, dat hij over de opvoeding des menschdoms veel *onbestemds* heeft gezegd. In het voorbijgaan: waarom niet liever het woord *onbepaald* hier gebezigd? Dat is goed Neêrduitsch; *onbestemd* is zulks niet. - Maar *dit* zal ook voor elk wel duidelijk zijn, dat er groot onderscheid bestaat tusschen de voorstelling van Lessing en die van den Heer Hofstede de Groot, en nog grooter onderscheid tusschen het denkbeeld van Lessing en dat, hetwelk b.v. door Hess en Egeling is ontwikkeld, die, gestreng zich houdende aan den inhoud des Bijbels, en geheel in den geest des Evangelies (Hebr. I: 1), den trapsgewijzen voortgang der *openbaring* hebben voorgesteld. Ik geloof, dat geheel ten onregte wordt beweerd (D. I, bl. 23), dat de laatstgenoemden op de nieuwe baan, door Lessing geopend, gewandeld hebben. Krug, in zijne voorstelling van de perfectibiliteit des Christenthums, von Ammon, in zijne Fortbildung des Christenthums zur Weltreligion, dezen en soortgelijken zijn het, die de idee van Lessing, ieder op zijne wijze, hebben uitgewerkt. En, wat opmerkelijk is, met de meeste ingenomenheid is Lessings denkbeeld omhelsd door de St. Simonisten in Frankrijk en door de zoodanigen, die, in meerdere of mindere mate, tot hunnen aanhang behooren, b.v. door den beruchten P. Leroux, in zijn werk: 'l'Humanité, de son principe et de son avenir,' die er onbewimpeld voor uitkomt, hoe veel hij aan Lessing heeft te danken, en hoe geheel hij het met hem eens is. Hoe deze laatsten over het Christendom denken, behoeven wij niet aan te wijzen. Het is ook bij hen, even als bij Lessing, een trap in

de ontwikkeling, dien het menschdom moet overschrijden om al verder en verder voort te gaan. En tot hoe ver? Het antwoord op die vraag blijven zij schuldig. De strekking van de voorlezingen van den Heer de Groot is eene geheel andere. Bij hem is Christus en het geschikt worden om hem aan te nemen het doel van alle voorafgaande ontwikkeling en beschaving. Hij staat dus veel meer op het standpunt van Hess, Egeling en zoo velen, als een trapsgewijzen voortgang der *openbaring* aannemen; het naast op dat van Muntinghe, met dit onderscheid alleen, dat de ontwikkeling niet alleen van Israël maar ook van de Heidenen als eene positive voorbereiding tot Christus wordt voorgesteld. Ons dunkt, dat de titel van het werk eene kleine wijziging moest ondergaan, en dat daarin niet moest genoemd worden de opvoeding des menschdoms *tot op* de komst van Jezus Christus, maar de opvoeding des menschdoms *tot* Jezus Christus. Dat dit des Hoogleeraars bedoeling is geweest, wordt op duidelijke en voortreffelijke wijze aangetoond in de beide laatste voorlezingen, die het waardig slot van het geheele werk uitmaken. Ware dit op den titel uitgedrukt, alle aanleiding tot misverstand - namelijk dat het Christendom ook alweder, even als al het vorige, een middel ter opvoeding des menschdoms tot verdere volkomenheid zou zijn - was voorkomen, en ook het juiste oogmerk van den schrijver, dat nu eenigzins onbepaald is, was bepaald uitgedrukt. Immers Lessing schrijft teregt, §. 82: ‘Die Erziehung hat ihr *Ziel*, bei dem Geschlechte nicht weniger als bei dem Einzelnen; was erzogen wird, wird zu Etwas erzogen.’

Vraagt men ons echter of wij het eens zijn met den Hooggeleerden schrijver, als hij beweert, dat alle ontwikkeling en beschaving der oude wereld eene stellige en regtstreeksche voorbereiding tot Christus is geweest, of, om de vraag meer concreet en bepaald voor te stellen, dat de Grieksche philosophie eene voorbereiding tot het Evangelie is geweest, gelijk de openbaring des O. Verbonds zulks was? Wij moeten ontkennend antwoorden. Wij doen opmerken, dat eigentlijk op dit punt al onze bedenkingen tegen het werk van den Heer de Groot zich vereenigen. Eene stelling, als wij b.v.D. II, bl. 235 lezen: ‘De wet van Mozes, gelijk algemeen wordt erkend, maar ook de Socratische wijsbe-

geerte moest het menschdom voorbereiden, om geheel en al de geestelijke godsdienst van Jezus Christus in zich op te nemen,' zulk eene stelling kunnen wij op geenerlei wijze laten gelden. Het bewijs voor de waarheid van die stelling is dan ook niet gegeven. Immers als zulk een bewijs kunnen wij niet aannemen, wat in het werk meestal op zeer juiste en voortreffelijke wijze in het midden wordt gebragt, omtrent de toenadering, hier en daar ook overeenkomst tusschen de Grieksche wijsbegeerte en den inhoud der Bijbelsche openbaring, b.v. in de 10de en 11de voorlezing van het tweede Deel. Zou daarvoor een afdoend bewijs kunnen gegeven worden, men moest in het N. Testament uitspraken vinden, die aan de Grieksche, zij het dan ook de Socratische of Platonische of welke andere wijsbegeerte, de strekking toekenden, om den mensch tot de erkentenis en aanneming van het heil in Christus te brengen; of uit de eerste geschiedenis der Christelijke kerk voorbeelden weten bij te brengen van de zoodanigen, die door de wijsbegeerte *regtstreeks* tot Christus zijn geleid. En, naar ons inzien, is noch het een noch het ander aan te toonen. Want wat dat eerste betreft, al die hoog geroemde wijsheid of wijsbegeerte, ook die van Socrates, ook die van Plato, zij was mede 'die wijsheid der wereld,' waarvan Paulus zegt, dat zij 'dwaasheid is bij God,' die 'God dwaas heeft gemaakt.' Wat zij op de Heidensche wereld heeft uitgewerkt, of liever, dat zij er geen den minsten invloed op geoefend heeft, is bekend, en de Hoogleeraar heeft het aan het slot van zijn werk zelf op voldoende wijze aangewezen. En wat werkte die wijsbegeerte bij hare beoefenaars zelve uit? Bij velen van hen, ook in den tijd van de eerste verkondiging des Evangelies, zoo als b.v. bij een Marcus Aurelius, de hoogmoedige overtuiging, dat het hem aan niets ontbrak, om tot het leiden van een volmaakt deugdzaam leven (volgens hem een leven overeenkomstig met de natuur) te geraken, zie Nitzsch, Syst. der Chr. Lehre, §. 22; bij anderen, en dat waren de betergezinden, een verlangen naar iets beters en meer volkomens, dan wat hunne wijsbegeerte hun geven kon. Langs dezen laatsten weg kwamen Justinus, Clemens van Alexandrie, en zeker vele anderen meer, tot de aanneming van het Evangelie. Maar geeft dit nu regt

om de wijsbegeerte der Grieken ook maar eenigermate als op ééne lijn te stellen met de wet of de openbaringen des O. Testaments in haar geheel? De wijsbegeerte kon in het gunstigst geval, wegens hetgene zij *niet* had en *niet* gaf, verlangen wekken naar iets beters. Mozes en de Profeten wekten niet alleen dat verlangen, maar gaven de stellige *belofte* van een heil, dat komen zou.

Men zou ons zeer verkeerd verstaan, wanneer men uit het voorgaande wilde afleiden, dat wij aan de beschaving en ontwikkeling der Heidensche wereld alle kracht ter voorbereiding tot het Christendom ontzeggen. Het tegendeel is waar. Maar dit beweren wij, dat die voorbereiding geheel van negativen aard was; dat zij de menschen drong tot de aanneming des Evangelies, omdat zij niet gaf wat tot de voldoening aan 's menschen behoeften dient. Dit beweren wij, dat in het O. Verbond, en daarin alleen, de eenige positive voorbereiding tot het Christendom gevonden wordt, of, om de woorden van de Groningsche school te bezigen, de opvoeding tot Christus. De Evangelische voorstelling van Gods handelwijze met de Heidenen vóór Christus wordt duidelijk uitgesproken door Paulus, Hand. XIV: 16, als hij zegt: ‘God heeft in de verledene tijden al de Heidenen laten wandelen in hunne wegen; hoewel Hij zich zelven niet onbetuigd heeft gelaten, goeddoende van den hemel’, enz. God gaf den Heidenen zoowel als den Israëliten zijne zegeningen te smaken. Hij leidde en bestierde hunne lotgevallen en maakte door die bestiering Zijner wijze voorzienigheid den toestand der wereld geschikt, om in de volheid des tijds met het licht des Evangelies bestraald te worden. Maar dat Evangelie zelf werd voorbereid door de vroegere *openbaringen* van God in het O. Verbond, openbaringen, die als Profetie zich in hare hoogste ontwikkeling vertoonen. Hoezeer ook in het werk van den Heer Hofstede de Groot het eigenaardige en bijzondere der openbaring van het O. Testament is aangewezen, te veel, naar het mij voorkomt, is daarmeê op ééne lijn gesteld, wat door de wijzen onder de Heidenen, een Zoroaster, Pythagoras, Socrates is *geleerd*. Het gevolg daarvan is, dat, aan den eenen kant, de Heidensche wijsheid door hem te hoog wordt gesteld - Mozes, Zoroaster, Socrates, enz. worden meermalen als in

éénen adem genoemd, Socrates wordt zelfs een *Godsman* geheeten - en dat, aan de andere zijde, aan den inhoud van het O. Verbond, bepaaldelijk aan de Profetiën, door den schrijver niet dat regt wedervaart, hetwelk zij verdienen. Men vergelijke eens het betrekkelijk weinige, dat in het werk wordt in het midden gebragt omtrent de Profeten, met de zeer uitvoerige beschouwing van Socrates en zijne wijsbegeerte.

Uit het bijgebragte volgt reeds eenigermate, welk mijn gevoelen zij omtrent het eigenaardige van het werk des Hoogleeraars, vooral daarin bestaande, dat hij 'Israëls geschiedenis tot het middelpunt der wereldgeschiedenis heeft gemaakt,' en bij zijne voorstelling van de opvoeding des menschdoms de Bijbelsche geschiedenis tot leiddraad heeft gekozen. Wij ontkennen niet, dat aan zulk eene wijze van behandeling de lof toekomt van gelukkig gevonden te zijn. Zij heeft voor den hoorder en lezer dit voordeel, dat hij gedurig weder op bekend terrein terugkomt, en alzoo geschikte rustpunten vindt bij de zeer uitvoerige voorstelling. Maar zoo noodzakelijk en natuurlijk als de Heer de Groot die orde van behandeling acht, kunnen wij haar niet vinden. Wij houden haar meer voor toevallig dan noodzakelijk, meer voor gezocht dan gegeven. Er wordt over Egyptenaren, Babyloniërs, Perzen, Grieken en Romeinen gehandeld, naarmate die volken op de eene of andere wijze met de Israëlieten in betrekking kwamen. Die betrekking geeft dan *aanleiding* om over die volken te spreken, maar zij maakt zulks niet *noodzakelijk*. Het is zoo, naar de zienswijze van den Heer de Groot is het hiermede eenigzins anders. Volgens hem is er eene meer innige, weerkeerige betrekking ontstaan tusschen Israël en de overige volken, en heeft die betrekking mede krachtig hunne gezamenlijke ontwikkeling bevorderd. Maar wij meenen regt te hebben om te vragen, of de schrijver hierin niet meermalen te ver is gegaan? Neemt, b.v., wat in den aanvang van het tweede Deel over het Parsisme en zijnen invloed op de Joden is gezegd. Vooreerst is, dunkt mij, de leer van Zoroaster veel te gunstig voorgesteld, en vooral niet genoeg aangewezen het volstrekte onderscheid, dat tusschen de leer des O. Verbonds, de leer van Gods eenheid, en het Dualisme der Per-

zen bestond. De Hoogleeraar erkent zelf, dat de Jo den nie zoo zeer van de Perzen hunne begrippen hebben overgenomen, als wel door hen zijn opgewekt, door hunne voorstellingen als het ware aanleiding hebben gekregen, om na te denken, b.v. over den oorsprong der zonde, over 's menschen toestand na den dood, D. II, bl. 19. Maar zoo kwamen dan toch de Joden door de Perzen tot de voorstelling van een rijk des Satans, tot de voorstelling ook van de opstanding der menschen na den dood. Doch vragen wij bewijs voor dat verband, er wordt geen ander bewijs gegeven, dan dat, hetwelk uit overeenkomst is afgeleid, eene overeenkomst, soms meer schijnbaar dan wezenlijk. Als zoodanig merken wij aan wat de schrijver zegt, II, 17, van den Engel des Heeren en den Satan, Zach. III: 1, 2, in welke de Heer de Groot de beide ondergoden van Zoroaster, Ormuzd en Ahriman, vindt. Geheel ongegrond ook achten wij de meening des schrijvers, dat Ezechiël in de bekende plaats, Hoofdst. XXXVII, gebruik zou hebben gemaakt van de Zoroastrische voorstelling der opstanding uit den dood. De Hoogleeraar erkent zelf (II, 31, 32), dat wij hier geene *leer* van de opstanding der dooden vinden; dat het slechts een *beeld* is, waaronder de Profeet de herstelling van den Israëlitischen staat heeft voorgesteld. Maar hij meent dan toch, dat Ezechiël aan dat beeld moet gekomen zijn door de Perzische voorstelling van de opstanding der gestorvenen. Wij vragen: waarom? Het was hem immers alleen te doen, om aan te wijzen, dat bij God geen ding onmogelijk is; dat God magtig is om zelfs het gestorvene weder levend te maken, en dus ook om een volk, dat als het ware dood was en begraven, tot een nieuw leven te herstellen. Wij vragen of een Israëliet, alleen vasthoudende aan het denkbeeld van Gods almagt, uit zich zelf niet tot zulk eene voorstelling kon komen, zonder door vreemden invloed daarop te worden gebragt? Wij vragen, of het zelfs niet natuurlijker en eenvoudiger is, dit aan te nemen, te meer, daar de stellige bijbelsche bewijzen voor dien vreemden invloed ons ten eenenmale ontbreken. Datzelfde geldt van de voorstelling van een boozen, den mensch vijandigen geest, bij Zacharias, in het boek Job en 1 Chron. XXI: 1. De elementen, waaruit zulk eene voorstelling zich kon ontwikkelen,

liggen in de leer des O. Verbonds, en het is onnoodig ter verklaring er van naar vreemden, Heidenschen invloed om te zien. Ja, wij durven verder gaan, en beweren, dat men zelfs ter verklaring van de angelologie en satanologie, zoo als wij die bij de Joden van Jezus' tijd vinden, veel te veel aan vreemden invloed heeft gedacht. Maar al moest men ook toegeven, dat de latere Joden velerlei begrippen van Perzen en Grieken hebben overgenomen, daardoor zijn zij niet nader gekomen tot Christus en zijn Evangelie. Die vreemde elementen staan tot het Christendom in dezelfde verhouding als die, waarin b.v. de Grieksche wijsbegeerte tot het Evangelie staat. Het Evangelie heeft zijne voorbereiding, niet in het Judaïsme (om eens die onderscheidingsnamen te bezigen), zoo als wij dat in de Apocryfen des O. Verbonds vinden, maar in het zuiver Hebraeïsme of Israëlisme, zoo als dat in de kanonische schriften des O. Verbonds is vervat.

Onze beschouwing van het werk van den Heer Hofstede de Groot is uitvoeriger geworden dan wij ons hadden voorgesteld; en toch mag de drang om aan het einde te komen ons niet bewegen tot het begaan van groote onbillijkheid. Immers onbillijk zouden wij zijn, wanneer wij den schijn aannamen, als wilden wij alleen tegenspreken en bedenkingen opperen. Wij vertrouwen, dat onze bedenkingen met welwillendheid zullen ontvangen worden. Zij kwamen alleen voort uit warme belangstelling in den gang der theologische wetenschap onder ons. De Groningsche school werkt met voorbeeldigen ijver, om ons op de baan der godgeleerde studie voorwaarts te doen streven. Maar - het valt niet te ontkennen - zij is er niet alleen op uit om de zucht voor de theologische wetenschappen aan te wakkeren, zij wil ook aan de beoefening er van eene andere, eene nieuwe rigting geven. En dit legt aan elk, wien de wetenschap dierbaar is, den pligt op, om toe te zien; en waar hij afdwaling van de waarheid of niet alleen afdwaling, maar zelfs neiging daartoe opmerkt, zijne bedenkingen, twijfelingen, in zekeren zin ook zijne waarschuwingen te doen hooren. Steller dezer bladzijden verheugt er zich over, dat het standpunt, waarop hij zich bevindt, alle verdenking van partijdigheid doet wegvallen. Het is zijn streven geweest, om over het werk van

den Heer Hofstede de Groot te schrijven in denzelfden geest, waarin zijn ontslapen vriend des Amorie van der Hoeven, Jr., over de dogmatiek der Groningsche school geschreven heeft. Hij erkent, dat hij het niet heeft gedaan met diens grondigheid en scherpzinnigheid. Hij hoopt het gedaan te hebben met dezelfde onpartijdigheid en bezadigdheid. Mogten toch allen, alle ijveraars voor en tegen Groningen, zich diep doordringen met den zin en den geest van de kenspreuk der Groningsche theologische school, en de waarheid betrachten in *liefde*, maar ook *de waarheid* in liefde! Dat toch allen, zij mogen van de rigting dier school op korter of verder afstand verwijderd zijn, het erkennen, dat die school door het frissche leven, dat in haar werkt, door den vromen geest, die hare voorstanders bezielt, door de meer dan gewone bekwaamheid van velen hunner, een zeer krachtigen en, naar wij hopen en vertrouwen, hoogst weldadigen invloed kan oefenen op de beoefening der Theologie onder ons en op den bloei onzer vaderlandsche kerk. Al wat uit die school voortkomt, verdient daarom belangstelling, waardering; eene waardering, die niet bestaat in goedkeuring van enkele bijzonderheden, met twijfelingen daarnaast omtrent andere bijzonderheden, maar in een ernstig en bepaald onderzoek, bestuurd door den geest dier vrijheid, die geene andere beperking kent dan het woord van God. Zulk een onderzoek zal der Groningsche school zelve tot zegen kunnen gedijen; ja, zij heeft er behoefte aan.

Wij hebben onze meening onbewimpeld geuit. Het is gebleken, dat wij het in den grond der zaak niet eens zijn met het denkbeeld, door den Heer Hofstede de Groot ontwikkeld. Wij meenen, dat, wil men consequent voortgaan op den weg, door hem geopend, het eigenaardige en bijzondere der *openbaring* voor een goed deel wegvalt; dat men zelfs op die wijze gevaar loopt om wat men tot nu toe onder openbaring heeft verstaan, in het algemeen begrip van leiding Gods met de menschen, of besturing van Gods voorzienigheid op te lossen. Doch met dat al erkennen wij, dat wij aan den geleerden schrijver menigen belangrijken wenk, menige nieuwe gedachte, menigen verrassenden greep te danken hebben. Wij zeggen meer: hij heeft eene wezentlijke bijdrage geleverd tot de godsdienstige beschouwing der geschiedenis.

Hij heeft getoond, dat hij berekend is voor de taak om, naar de aanduiding van een' Joh. von Müller, den ganschen loop der gebeurtenissen in verband te brengen met het groote keerpunt in de geschiedenis des menschdoms, de komst van Christus. Datzelfde denkbeeld was ook in de ziel van den Nederlandschen geschiedkundige, die von Müllers historiewerk bij ons volk heeft ingeleid, en zijn dood alleen is oorzaak geweest, dat hij, wat hij had gedacht en voorgenomen, ook niet ten uitvoer heeft gebragt. Wij verheugen ons, dat de Hoogleeraar de Groot dergelijke taak heeft aanvaard en onze letterkunde heeft verrijkt met een werk, waarin de geschiedenis des menschdoms van dit hoogste standpunt wordt beschouwd. Wij geven onze toestemming aan alles, wat anderen goeds hebben gezegd van den voortreffelijken vorm, waarin het is geschied. De stijl van het werk is doorgaans zuiver, waardig, in den echten en edelen zin des woords populair. Zelden lazen wij iets, dat zoo degelijk en grondig en tevens zoo duidelijk en voor elken beschaafden mensch bevattelijk is, als wat de Hoogleeraar, in het II^{de} Deel, over de Grieken, over hunne kunst, hunne wijsbegeerte, vooral over Socrates en Plato, in het midden heeft gebragt. Zoo veel voortreffelijks moet natuurlijk den wensch doen opkomen, dat de schrijver zijn voornemen volbrenge, en ook, zoo als hij beloofd heeft, ons de geschiedenis geve van de opvoeding des menschdoms door het Christendom. Want al ontbreekt het ook niet aan geschriften, die ons den invloed van het Christendom op de beschaving en ontwikkeling des menschdoms doen kennen, zulk eene populaire voorstelling daarvan, als wij van den Heer Hofstede de Groot mogen verwachten, kennen wij niet. Op zulk een werk - wij zeggen het met vertrouwen - zullen onze tegenwoordige bedenkingen wel niet van toepassing zijn. De openbaring Gods in Christus zal daarin alleen als de opleidster en opvoedster der menschen optreden, en de geschiedenis zal ons in de goede vruchten den goeden boom doen kennen.

September 1848.

Dr. J. VAN GILSE.

Licht.

‘Licht!’ sprak de Almacht. En de chaos
Zinkt in 't niet, de dampkring splijt,
Looden mist en damp verdwijnen
En de waereld is verblijd.
Nu ontspruiten kruid en bloemen
Overal voor 't godlijk oog,
Nu is 't leven, bloeien, werken
Hier beneden, ginds omhoog.

De Almacht volgend, werd in Neêrland
Ook de roepstem Gods gehoord:
‘Licht!’ En uil en nachtspook vlieden
Deinzen naar de grenzen voort,
En in 't aanschijn van de zonne
En geen nachtbroed meer ten buit,
Vlucht de vrije geest naar boven
En slaat blij zijn wieken uit.

Maar in duistre krochten hokken
De uilen saam met nieuwe kracht,
Schelden grimmend licht en zonne
Van den morgen tot de nacht.
Als de koekkoek is het immer:
Schuw het licht, dat blind doet zijn;
Niets zoo lieflijk, niets zoo zalig
Als de lieve schemerschijn!

Vrije geesten in de ruimte,
Sluit het oor voor de uilen dicht!
Klept de wieken, vliegt naar boven,
Vreest niet voor het lieve licht;
Licht wacht zegen, bloei en werkkracht
Waar het maar de nacht verbrak,
Wilt gij 't leven recht genieten,
Weert dan de uilen van uw dak!

Naar het Friesch van
J.G. VAN BLOM.
S.J. VAN DEN BERGH.

Staatkundig overzigt.

22 September 1848.

‘La première des idées révolutionnaires, c'est la paix.’ Zoo deze wonderspreuk van Lamartine door de gebeurtenissen in Frankrijk tot heden is gestaafd, - wij willen nu niet navorschen waardoor, en hoe dit geschiedde - dan moet men erkennen, dat Duitschland, het woelige en omgewoelde Duitschland, veeleer tot den krijg schijnt over te hellen. Daarheen waren laatstelijk onze blikken, zoo niet bij uitsluiting, dan toch bij voorkeur, met angstige belangstelling gerigt. De eerste dagen der maand werden verhelderd door de heugelijke tijding, dat eindelijk een wapenstilstand tusschen Pruissen en Denemarken gesloten was. Zoo scheen dan de vrees verijdeld van hen, die in het langdurig dralen van Duitsche zijde tot het treffen eener billijke overeenkomst slechts een voorwendsel zagen, waarachter zich de heimelijke wensch verborg om iedere schikking tot den winter te verdagen, - het saizoen waarin Denemarken's overmagt ter zee niet, of weinig meer zou baten. De handel zou herleven; de gevaarlijke vonk in het noorden worden gedoofd; het verdwaasde Duitschland inzien, dat de nieuwe orde op geen schennis van regt en tractaten kan worden gevestigd, dat Denemarken medestanders en bondgenooten heeft, niet straffeloos te braveren, al ware zelfs de Duitsche eenheid zóó hecht en vast als zij het thans blijkt niet te wezen. De voorwaarden,

te Malmoë bedongen, bleven niet lang geheim: ‘de wapenstilstand zou 7 maanden, dus tot 1° April aanst. verbindend blijven: de bondstroepen verlaten de hertogdommen, met uitzondering van 2000 man, ter beveiliging van krijgsmaterieël en hospitalen. De Deenen blijven in het bezit van Alsen. Sleeswijk, zoowel als Holstein, zal eene afzonderlijke voorloopige regering erlangen, welker leden door Denemarken en Pruissen worden benoemd; de door het revolutionair bestuur genomen besluiten, welke de nieuwe regering niet in stand wil houden, worden als vervallen beschouwd: van weêrszijden zal schadevergoeding verleend worden. De Sleeswijksche soldaten zullen in dat hertogdom, de Holsteinsche in Holstein, op den bestaanden voet in dienst blijven.’ De grondslagen voor een eindverdrag schenen gelegd. Maar zoo de zwaar gedrukte Pruissische havens aan de Oostzee juichten, in Frankfort en door zuid-Duitschland werd eene andere taal gevoerd. Pruissen werd beschuldigd zijne volmagt te hebben overschreden, waarvan de voorwaarden in eene conferentie te Sleeswijk waren besproken en vastgesteld; de rijksminister Hekscher had geene andere volmagt verleend, en de Pruissische staatslieden, Camphausen en von Auerswald, hadden zelve in hun berigt aan den Rijksbestuurder erkend daarvan te zijn afgeweken. In het parlement te Frankfort vond de wapenstilstand vrij algemeen afkeuring, vooral toen de rijksminister Hekscher verklaarde, dat de koning van Pruissen inderdaad de hem door het rijksbestuur verleende volmagt overschreden had. Op grond eener onvermijdelijke noodzakelijkheid, had echter het rijksministerie eenstemmig besloten, om niet aan te dringen op het afkeuren van den wapenstilstand. Daarom bestreed de oorlogsminister von Peucker een voorstel van Dahlman, dat de vergadering onmiddelijk het staken van den terugtogt der troepen gelasten zou. Dit konde volgens hem geen voordeel aanbrengen, en zoude met het verbreken van den wapenstilstand gelijkstaan. Heftig en lang van duur waren de beraadslagingen. Des nachts waren de clubs vergaderd, die uitwassen op den vrijheidsboom, waardoor hij niet zelden van zijne beste sappen wordt beroofd, en die te Frankfort niet minder dan te Berlijn, in Weenen of in Parijs het vrij

overleg der volksvertegenwoordigers belemmeren. In den vroegen morgen van 6 dezer poogde de rijksbestuurder nog den voorzitter van het parlement te spreken, doch vond hem niet. De discussies werden hervat en eindigden met eene stemming nadeelig voor de ministers, die onmiddellijk hun ontslag verzochten. Dahlman, de ontwerper van het voorstel tegen het bewind, werd bij den stedehouder ontboden en met de zamenstelling van een nieuw ministerie belast, waarin hij echter even weinig slaagde, als de vice-voorzitter der vergadering, F. von Herrmann (uit Munchen). Niet minder was in de hertogdommen de opgewondenheid der menigte, vooral in Kiel. Men was inzonderheid misnoegd over het ontslag en de vervanging van het voorloopig bewind, de splitsing der troepen van de hertogdommen in Sleeswijksche en Holsteinsche, het schorsen der wetgevende magt gedurende den wapenstilstand, terwijl tegen graaf Moltke, als president van het nieuwe bestuur genoemd, de grootste verbittering zich kond gaf. De landsvergadering van Sleeswijk-Holstein besloot met eenparige stemmen, dat zij, de constituerende landsvergadering, zonder haren wil noch ontbonden, noch verdaagd kan worden; dat elke verandering in de bestaande regering hare goedkeuring behoeft; dat al de door het voorloopig bewind ingevoerde wetten alleen door de landsvergadering kunnen worden opgeheven, en buiten hare toestemming geene nieuwe belasting kan worden ingevorderd. - In Altona moest de wet tegen zamenscholingen afgekondigd en de burgerwacht in de wapens geroepen worden; de huizen der aanzienlijken werden des avonds bedreigd. Generaal von Wrangel ontweek met moeite een charivari, die hem was toegedacht. Daarentegen vernam men uit Kopenhagen, dat de verkoop der verbeurdverklaarde Duitsche schepen werd uitgesteld; dat de blokkade van de Elve was opgeheven, en dat aan de bevelhebbers der Deensche oorlogschepen, op den dag der ratificatie van den wapenstilstand, de noodige orders waren afgezonden om de blokkade overal te doen ophouden. Zoo iets de onbedrevenheid en ongewoonte, de ‘insolentia’ in eigenlijken zin van het Duitsch parlement kan doen uitkomen, het is voorwaar het gedrag, door ministers en representanten beide, ter gelegenheid van deze stemming gehouden. Waarom het

rijksministerie eene levensvraag van de goedkeuring op den wapenstilstand maakte, is even raadselachtig, als dat een uitstekend man, want dit is Dahlmann ongetwijfeld, zich verbroedert en zamenspant met eene partij, wier beginselen hij laakt, de verblinding omtrent Sleeswijk-Holstein alleen uitgezonderd. Hij bevordert de omverwerping van een bestuur met moeite tot stand gebragt, en dat hij weet niet te kunnen vervangen. Het is alleen de revolutionnaire partij te Frankfort, zij, die een dronk wijden ‘aan de anarchie’, als redmiddel voor Duitschland, die op deze wijze haar doel nader komt. Sedert lang wachtte zij met ongeduld de kans, om met Pruissen of Hanover te breken. Gewenschter aanleiding kon zich nimmer opdoen, dan deze wapenstilstand, door den koning van Pruissen gesloten, op de dringende bede van zijn volk, dat sinds lang goed en bloed ten offer bragt en alzoo boette voor de overijling, waarmede de vorst, ter afwending van inheemsch gevaar, zich in dezen oorlog heeft gewikkeld. Handhaaft nu de vergadering haar besluit van 28 Junij, dat volstrekte onderwerping der bijzondere Staten gebiedt aan het centraal gezag, dan moet Pruissen zijn ondergang als onafhankelijke Staat voltooijen, of zich onttrekken aan eene vergadering, die spot met de regten en pligten van vrije Duitsche rijken. Reeds was in eene vroegere zitting van het Frankforter parlement gebleken, dat het vertrouwen der vergadering op enkele rijksministers geschokt was. Het betrof een soortgelijk vraagstuk, door den afgevaardigde Wernher opgeworpen, de onderhandelingen namelijk omtrent Limburg. Hij verlangde, dat aan de vergadering de officiële bescheiden wierden medegedeeld, en dat deze al aanstonds verklaren zou, dat het rijksbewind in dezen niet was te werk gegaan met die welberadenheid, welke het had moeten toonen. Eene geringe meerderheid had zich wel ten voordeele der ministers verklaard, doch het ontbrak niet aan harde woorden en heftige uitvallen, zoo als men ze alleen vernemen kan uit den mond van lieden, die de aangelegenheden van staat niet met hun verstand, maar met hunne hartstogten behandelen. Naar het schijnt, heeft de Beijersche regering ingezien, van welke onberekenbare gevolgen het misverstand met Pruissen worden kon. Zij vaardigde den minister van buitenlandsche zaken,

graaf Bray, naar Frankfort af, met den last, om bij het centraal bestuur onvoorwaardelijke erkenning en ondersteuning te betuigen, en vooral om de opregtste en nadrukkelijkste medewerking aan te bieden, ter voorkoming of beslechting der moeijelijkheden ter zake van den Deenschen wapenstilstand. Met kracht moest die minister zich tegen alle separatismus verzetten, en pogen den inwendigen twist op een der belangrijkste tijdstippen van Duitschland's geschiedenis te verhoeden. Misschien is het mede aan zijnen invloed te wijten, dat de vergadering te Frankfort, bij eene nadere stemming, op haar vroeger besluit is teruggekomen, en nu met 258 tegen 237 stemmen een voorstel heeft afgewezen, tot verwerping van het verdrag van wapenstilstand met Denemarken strekkende. Vermoedelijk zal deze palinodie althans een deel der rijksministers bewegen, om, na herhaalde vruchtelooze poging ter hunner vervanging, aan het bewind te blijven. De treurtooneelen te Frankfort, op de stemming gevolgd, de gruwzame moord aan twee vertegenwoordigers gepleegd, de helsche zamenspanning tegen de gematigde leden der vergadering, toonen op nieuw, wat van de zegepraal der muitzieke factie te wachten is.

Pruissen zelf had in eigen boezem te worstelen met die kwaal der nieuwere tijden, welke ‘ministeriële crisis’ heet. Hoe ras bezwijken ook daar talent en groote namen voor de telkens klimmende eischen der revolutie! Ditmaal was het de nationale vergadering zelve, wier inmenging in maatregelen van administratief beheer door de ministers als bewijs van wantrouwen werd aangemerkt, en hen noodzaakte hun ontslag van den koning te vragen. Zij had namelijk reeds in het begin van Augustus een besluit genomen, waarbij den oorlogsminister gelast werd om al de officieren van het leger, die zich met de nieuwe orde van zaken niet konden vereenigen, tot het indienen hunner demissie uit te noodigen. De ministers deelden in de zitting van den 4^{den} dezer maand de redenen mede, waarom zij aan dit besluit geen gevolg hadden gegeven. De vergadering nam daarmede geen genoegen, en de afgevaardigde Stein deed een voorstel, houdende, dat de dringende pligt van het ministerie is om tot geruststelling van het land, tot behoud van het vertrouwen

en tot vermijding van eene breuke met de nationale vergadering, het besluit van 9 Augustus alsnog onverwijld ten uitvoer te leggen. De ministers bestreden dit voorstel met den meesten ernst, en deden al de gevaarlijke gevolgen van zoodanig besluit uitkomen; doch in weêrwil hunner nadrukkelijke pogingen, nam de vergadering met 219 tegen 150 stemmen het aan. Het gezamenlijke ministerie verzocht daarop zijn ontslag, waaromtrent de koning zich de nadere beslissing voorbehield en den voorzitter der nationale vergadering, von Grabow, ontbood. Later bleek, dat de koning in de zienswijze der ministers deelde, dat namelijk de constitutionele monarchie niet kan bestaan zonder het beginsel vast te houden, dat de vergadering onbevoegd is tot het vaststellen van administratieve maatregelen; toch werd het gevraagde ontslag verleend. De afgevaardigde ter Duitsche nationale vergadering, von Beckerath, werd met de zamenstelling van een nieuw ministerie belast; of het hem gelukken zal bij de gisting en het woelen der hartstogten, is meer dan twijfelachtig. Wat in de Pruissische monarchie op den bodem ligt, bij alle opwellingen en uitbarstingen, is wantrouwen en afkeer van het leger, dat voorheen door trots en overmoed den volkszin krenkte, maar thans door trouw en gehechtheid aan den koning de vrienden van anarchie en wanorde stuit. Intusschen gingen de heillooze pogingen der onruststokers niet geheel verloren; reeds begint de krijgstucht te verminderen, en wie zal ons zeggen, of ook niet het uitstekend Pruissisch leger zwichten zal voor de energie der democraten; eene energie, die welligt den ganschen bloeijenden staat naar den afgrond sleept.

Voor Oostenrijk gold lang het bekende: ‘Bella gerant alii; tu, felix Austria, nube. Nam quae Mars aliis, dat tibi regna Venus.’ Zal niet thans het bontkleurige rijk even ligt worden gesloopt, dan moet Mars de huwelijksgiften bijeenhouden. Wat Windisch-grätz te Praag, en Radetzky in Lombardije volvoerde, zal de Bannus van Croatië, Jellachich, voor de keizerlijke-koninklijke kroon in Hongarije doen. Volgens eene verklaring van Eisenmann in het Duitsche parlement, stonden deze drie veldheeren sinds lang in drukke briefwisseling met elkander. Het bezoek,

door Jellachich aan den keizer te Innsprück gebragt, trok de aandacht. Voortreffelijk krijgsman, daarbij diplomaat en redenaar, weet hij vertrouwen in te boezemen, en verkreeg hij van den keizer de herroeping van het manifest, den 10^{den} Julij tegen hem uitgevaardigd, zoodat hij in al zijne waardigheden hersteld werd. Bekend is Hongarije's streven naar zelfstandigheid, dat, door het ministerie ijverig gekweekt en bevorderd, bovenal belemmerd is geworden door de vijandelijke houding van eenige volksstammen. Want gelijk in Boheme de Slaven en Czecken tegen de Duitschers, staan hier in Hongarije de Raitzen, Serviërs, Romanen en Croaten tegen de Magyaren over, door wie zij zich onderdrukt en verongelijkt wanen. Herhaaldelijk werden de Hongaren verslagen door de krijgshaftige volkeren aan den beneden-Donau, bij wie zich nu onlangs de Illyrische volksstam heeft gevoegd, onder leiding van Jellachich's onderbevelhebber Bunyevaz, die zich in de stad Fiume heeft genesteld. Eene bezending, uit honderd leden van den Hongaarschen rijksdag bestaande, vertrok naar Weenen, om den keizer over te halen met haar naar Hongarije terug te keeren, indien hij de kroon van dit rijk wilde behouden en medewerken tot fnuiking van den tegenstand der Raitzen en Croaten. De poging mislukte; met een weigerend antwoord kwamen de afgevaardigden te Pesth; de roode vederbos, door de meesten opgestoken, was het teeken, dat de wapens alleen konden beslissen. De ministers dienden bij den onderkoning, aartshertog Stephan, hun ontslag in, en Kossuth werd, op verzoek van den rijksdag zelven, door den vorst belast met het zamenstellen van een nieuw ministerie. Bijna in alles de herhaling van de gebeurtenissen binnen Praag, in Mei en Junij jongstleden. Toen reeds verzette zich graaf Batthyàny, uit naam van het Hongaarsch kabinet, tegen concessies aan de Czecken door Pillersdorf beraamd, bij voorb. de benoeming van Palazky, den prediker en voorstander van het Slavismus, tot minister van onderwijs, waarin hij slechts eene aanmoediging zag voor de bestrijders der Magyaren. Bijna gelijktijdig met de terugkomst der rijks-deputatie uit Weenen, was de intrede van Jellachich in Hongarije. In eene proclamatie aan volk en leger, geeft hij als

doel zijner onderneming op, aan Hongarije den vrede te bezorgen, het genot zijner staatsregeling en welvaart aan het rijk te verzekeren en de pogingen te verijdelen van eene partij, die de koninklijke magt vernietigen wil. Duidelijker nog spreekt een manifest (door keizer Ferdinand en door Jellachich mede onderteekend) van het voornemen ‘om al de natiën, die onder de kroon van Hongarije leven, gelijke regten te doen genieten, zonder dat enkele van haar door andere onderdrukt of overheerscht worden. Daar het Hongaarsche ministerie volhardt in zijne pogingen tot afscheiding, dat is, den val van de schoone monarchie wil bewerken, zoo gebieden pligt en eer het uiterste te wagen en naar de wapenen te grijpen.’ Jammer maar, dat ook in Weenen de anarchie der geesten door geene legermagt te bedwingen is. De telkens wederkeerende onlusten hebben onder de arbeidende klasse eene ingenomenheid geopenbaard en bevorderd met leerstellingen, waarmede geene rust of maatschappelijke orde bestaanbaar is. Alleen door hooger beginsel kan deze verderfelijke rigting opgewogen en overwonnen worden. Zelfs het sluwe despotisme van Metternich was niet in staat den stortvloed der nieuwere denkbeelden te keeren; hoeveel minder zullen zijne zwakke, weifelende opvolgers de losgelaten omwenteling beteugelen, wier vaart niet zal te stuiten zijn, als trouwloosheid en list het wagen om terug te nemen of te neutraliseren, wat in de ure des gevaars werd toegestaan. Één weldaad heeft echter dit ministerie aan Oostenrijk bewezen, door het comité voor de openbare veiligheid te ontbinden, zoo als de rijksdag door het eenstemmig genomen besluit, waarbij alle ‘heerlijke’ regten worden afgeschaft.

De langdurige zitting van het Britsch parlement werd den 5den dezer maand gesloten. Nog op het laatste kwamen de gewigtigste onderwerpen ter sprake. Mr. Herries kondigde zijn voornemen aan, om den gedrukten staat des handels in overweging te nemen, en bij de behandeling van de rapporten der commissiën uit beide parlements-huizen te onderzoeken, in hoeverre de kwijning was toe te schrijven aan de financiële maatregelen van 1844. Sir Rob. Peel vond op nieuw gelegenheid, om de wijziging, in het Bank-Charter

tijdens zijn bestuur gebragt, uiteen te zetten en te verdedigen, en de gevaren aan te toonen van het stelsel, dat zijne tegenstanders met zoo veel zelfvertrouwen aanprezen. Juist aan de restrictieve bepalingen der acte van 1844 had men het te danken, dat in April jongstleden geen handelsnood bij de staatkundige paniek gekomen was. Wat was er door uitgewerkt? - dat geene nieuwe banken waren opgerigt, geene uitgifte van papier door de Schotsche, Iersche en Engelsche actie-banken had plaats gegrepen, dan tot zeker bedrag, en het meerdere in goud betaald was geworden. Wanneer men den voorbeeldeloozen handel van Engeland in aanmerking nam, en de verhouding tusschen papier en metaal, dan, meende hij, kon geen noodlottiger dwaling voor dat rijk worden uitgedacht, dan de waan, dat in tijden van druk verligting te krijgen was door meer papier uit te geven. - Een Iersch lid, Mr. Hamilton, bragt het stelsel van volksopvoeding en onderwijs in Ierland onder de aandacht van het Lagerhuis: - overal zoo bij uitstek gewigtig, in dit geteisterd land het eenige, waarvan eene betere toekomst te hopen is. De oude statuten van Hendrik VIII en Willem III, sedert lang in verval, de mislukte pogingen eener maatschappij, in 1731 opgerigt, werden in 1825 en 1828 door het parlement onderzocht en vervangen door een stelsel van gemengde scholen. Lord Stanley voerde in 1831-1832 de nieuwe verordeningen in, waardoor binnen weinige jaren (1840 tot 1848) het getal scholen en scholieren verdubbeld is. Maar de protestantsche geestelijkheid heeft ook hier door hare organen in het parlement den aanval begonnen, en tracht de scheidsmuren weder op te trekken, waartegen de bepalingen van 1832 voornamelijk waren gerigt. Voordat het parlement uiteenging, sprak d'Israeli eene doorwrochte rede uit - niet ongelijk aan die, waarmede vroeger Lord Lyndhurst gewoon was een overzigt van de werkzaamheden der zitting te geven, - in welke hij gispte zoowel wat de ministers verrigt, als wat zij niet verrigt hadden. Lord John Russell bleef het antwoord niet schuldig. Meestal hadden de gouvernementsvoorstellen gedurende deze zitting bijval en ondersteuning gevonden; zelfs enkele der opgegeven of uitgestelde wetsontwerpen, als b.v. dat tot afschaffing der navigatie-wetten,

hadden eene aanzienlijke meerderheid voor zich. De spreker had gezegd, dat er dit jaar in Engeland oproer, in Ierland rebellie en omwentelingen in Europa waren geweest. Wanneer men nu bedacht, dat de ministers der kroon inzonderheid werden aangesteld, om de landszaken te besturen, en zag, dat het oproer in Engeland door den krachtigen arm van den secretaris voor het binnenland bedwongen was, - dat de Iersche opstand door de maatregelen en de energie van den onderkoning was gedempt, - dat de omwentelingen op het vaste land de staatsinstellingen niet hebben geschokt, en dat de vrede tot nu toe is bewaard te midden der beroeringen van Europa, - ‘dan moet ik als lid van het aangevallen bewind’ (vervolgde de minister) ‘zeggen, dat de regering niet zoo gebrekkig kan zijn geweest. Te meer voel ik mij gedrongen tot deze aanmerking, omdat, hoezeer ook ons geacht medelid de aloude staatsregeling van dit land moge prijzen, - waarin ik, ofschoon voorzeker in minder welsprekende taal, hem gaarne zou volgen, - ik aan hem zelven en dit Huis herinneren wil, dat die voorgewende verpligting, om een groot aantal wetten aan het parlement voor te stellen en te doen aannemen, eene “nieuwe” zaak is voor de regering. Ik zal slechts drie ministers noemen, die hunnen naam aan geen gewigtigen maatregel verbonden en toch de meest mogelijke goedkeuring bij de groote meerderheid verwierven: Sir Rob. Walpole, Lord Chattam en William Pitt. - En evenwel zie ik, dat, ondanks alle tegenkanting en bezwaren, van de 125 ontwerpen, door ons voorgesteld, er reeds 105 aangenomen, of zoo goed als aangenomen zijn.’ Misschien bewijst dit antwoord op nieuw, dat de eerste minister, in de school der whigs van de achttiende eeuw gevormd, te veel het onderscheid vergeet van toen en nu. Hij is, beweren zijne tegenstanders, een anachronisme aan het hoofd eener commerciele natie. Het is eene waarheid, te weinig erkend en behartigd, dat groote ministers zich weinig bekommeren om het aantal wetsontwerpen, dat zij voorstellen. Maar Lord John Russell is aan het bewind gekomen op voorwaarden, die hem met al zijne bekwaamheid verbieden een groot minister te zijn. Hij behoorde een klerk

in het groot te wezen, en uit te voeren, wat eene heerschende klasse van hem vordert; daarom mag hij zich niet beroepen op het voorbeeld van staatslieden, die de handelsontwikkeling zijn voorgegaan. Toen waren zij, die in hoogheid gezeten waren, de leiders der publieke opinie; thans moeten zij die volgen; toen moest de ondernemingsgeest aangewakkerd, en zocht regels ter besturing; thans heeft deze het toppunt bereikt en eischt slechts overleg. Buitendien, niet enkel op het aantal, ook op den aard der maatregelen moet worden gelet. Is Lord John Russell bereid ons een ontwerp te geven, als Walpole's Excise-bill, waaraan Engeland zijn inkomen dankt, of een tweede voorstel, als Pitt's Sinking-fund, dat het dubbel der inkomsten zou hebben verzekerd? Van Lord Chattam kan men in billijkheid niet zeggen, dat hij immer de handen vrij had onder Vorsten als George II en III, en Hoofden als de Hertogen van Newcastle, Devonshire en Grafton. Dat evenwel het hoofdbezwaar van d'Israeli, de weinige spoed namelijk in het afdoen van zaken, niet ongegrond is, heeft het Lagerhuis erkend door het benoemen eener commissie uit de leden, aan welke is opgedragen ‘naar de beste middelen ter bespoediging in het afdoen der openbare aangelegenheden’ onderzoek te doen. Uit haar verslag blijkt, dat het aantal zaken ter behandeling gestadig toeneemt; dat in tien jaren de petities meer dan verdubbeld zijn, de comités aanhoudend vermeerderd, terwijl de voortgang bij de debatten ten sterkste belemmerd wordt door de schrale opkomst der leden van 7 tot 10 ure, uitgeput als ze zijn door het vermoeijend werk van den ochtend in allerlei commissies. De voorzitter van het Huis der Gemeenten werd gehoord, die uit zijne langdurige ervaring belangrijke wenken en opmerkingen gaf; - de Heer Guizot werd uitgenoodigd tot het geven van inlichting omtrent de wijze van beraadslagen in de Kamer der Fransche Gedeputeerden, waarvan hij eens de roem en het sieraad was, - en de gebruiken in de Kamer van vertegenwoordigers te Washington werden opgehelderd en uiteengezet door Mr. E. Curtis van Nieuw-York en Mr. J. Randall van Philadelphia. Het beste en bruikbaarste is door beide rijken aan Engeland ontleend, en de voorstellen ter bekor-

ting, waarmede het verslag besloten wordt, hebben aan het buitenland weinig te danken. - Uit Britsch Indië weêrklinkt eensklaps een naam, die den roem van Clive, ‘that heavenborn General,’ zoo als de eerste William Pitt hem noemde, aan zijne verrukte landgenooten herinnert. - Lieutenant Edwardes heeft de eer der Engelsche wapenen in Moultan op het luisterrijkst gehandhaafd. Van de hoofdmagt afgesneden, door een handvol krijgslieden en slechts twee Europesche officieren omringd, verslaat hij het tienmaal sterker leger van eenen trouweloozen, verraderlijken vijand, breidt de Britsche magt in Punjaub uit, en maakt door beradenheid en moed een' kostbaren winter-veldtogt onnoodig. - Om strijd verheffen tijdschriften en dagbladen zijn stoutmoedig bedrijf; dringen aan op zijne bevordering; zoeken bijzonderheden omtrent zijne vorming en vroeger leven op; de eerste minister wordt geïnterpelleerd, en eerlang zal de jeugdige held in zijne benoeming tot hoofdofficier het bewijs der hulde en bewondering van zijne dankbare medeburgers ontvangen.

Rusteloos woelen in Frankrijk de hartstogten voort. Nergens blijkt het, dat de afschaffing van het koningschap, ‘maximum des inégalités’ door Baboeuf geheeten, gestrekt heeft of strekken zal ter bevrediging der gemoederen, of ter verzoening van partijschappen. Had dit beklagenswaardig land nog maar in wezenlijke vrijheid en morele voorregten gewonnen, dat het zich troosten kon over de vernietiging van welvaart en het volslagen gemis van materielen bloei! Maar zij, die den troon omverwierpen, hebben tevens het graf gedolven voor alle staatkundige en maatschappelijke ontwikkeling, en het gebouw gesloopt, dat aan de arbeidende klasse - in wier belang de omwenteling heette geschied te zijn - eene betere toekomst beloofde. ‘Men heeft deze door en door bedorven: een gloeijende, onberedeneerde haat bezielt haar tegen de gezeten burgerklasse. Wanneer een man van invloed en bekwaamheid, door wraakzucht gedreven, zich aan het hoofd van deze woelzieke menigte stelt, dan zal het hem geene moeite kosten haar nog eenmaal tegen het bewind en tegen de maatschappij ten strijde te voeren.’ Zoo schreef men uit Parijs met het oog op Caussidière. Eenstemmig luiden de berigten uit Lyon: ‘Ce que nous avons n'est pas la paix, ce n'est

qu'une trève; ce n'est pas la conciliation, ce n'est que la compression. On courbe la tête aujourd'hui, prêt à la relever demain. Le mal profond, fondamental, c'est la haine inexorable qui s'est établie entre l'ouvrier et le fabricant, entre le prolétaire et le bourgeois. Cette haine a pris naissance dans deux sources principales: d'abord dans ce manvais penchant du coeur humain qui le porte à envier et à haïr celui qui possède des jouissances qu'il n'a pas; ensuite dans ce frottement journalier d'intérêts qui existe entre l'ouvrier et le fabricant. Le mal est bien antérieur à l'avènement de la république: mais depuis cinq mois il s'est aigri par la misère; il s'est excité par les discours incendiaires des clubs et des journaux, il s'est exalté par ce mouvement desordonné et fièvreux qui s'est emparé de la société, par ces espérances insensées et impossibles jetées à la crédulité des ouvriers.' Thans vliedt men wanorde en regeringloosheid tot in de armen van het militair gezag. De voortdurende dictatuur van Generaal Cavaignac is volstrekt noodzakelijk. Alleen der Franschen afkeer van alle gevestigde magt doet hen reeds nu pogingen tot verzet en weêrstreving wagen. De kiemen hiervan hebben zich zelfs in de nationale vergadering op veelbeteekenende wijze geopenbaard. Wij bedoelen natuurlijk de Berg-partij niet, die haren weêrzin van den aanvang af niet ontveinsde. Maar het gebeurde in de zitting van 15 dezer maand, toen de Generaal met het geheele bewind op het punt is geweest van te worden omvergeworpen, en de gewone aanhangers in de rijen van de bestrijders der regering waren overgegaan, is, naar ons inzien, een bedenkelijk verschijnsel. Dat de schrik van de republikeinsche commissarissen, woelzieker gedachtenis! nog levendig is, en de meerderheid der afgevaardigden tegen vernieuwde proefneming waarschuwt, kan niet bevreemden. Wel de eenigzins dubbelhartige handelwijze van twee bewindslieden ten aanzien hunner medeleden. De voorzitter der nationale vergadering, Arm. Marrast, andermaal herkozen, is voor die waardigheid uitnemend geschikt. Bekwaam en geoefend schrijver, maar als redenaar niet uitmuntend, vindt hij den presidialen zetel dubbel verkieslijk. Het rapport, uit naam der commissie voor de staatsregeling door hem uitgebragt, verraadt de meester-

hand. Men kan zijne denkbeelden overdreven vinden, hier en daar eene hoogdravende uitdrukking misprijzen; maar het woord, door een ander revolutionair gesproken: ‘deze man gelooft alles wat hij zegt,’ is op Marrast toepasselijk. ‘Quicquid vult, id valde vult;’ en dat aan zooveel geestkracht, met groote talenten gepaard, eene belangrijke rol op het woelig Fransche staatstooneel is weggelegd, kunnen wij niet betwijfelen. De nationale vergadering gaat voort met het bediscutieren der nieuwe constitutie; de inleiding is afgehandeld; na de eerste matte, slepende, kwijnende debatten, is er leven gebragt door twee voortreffelijke redenaars uit de oude kamer, Alexis de Tocqueville en Thiers, over het regt op den arbeid. De kalme, wijsgeerige blik van de Tocqueville ontdekt de gevaren van de socialistische stelsels even duidelijk als hij voor vijftien jaren de democratie, in den aanvang des jaars eene omwenteling aan Frankrijk voorspelde. Beknopter en juister zijn de kenmerken van het socialisme niet op te geven, dan in deze woorden: ‘Le principal caractère de tous les systêmes socialistes, c'est cet appel continu, immodéré aux passions matérielles. Les uns veulent réhabiliter la chair; les autres veulent que les fonctions soient agréables et non pas seulement utiles; d'autres encore, que chacun reçoive selon ses besoins; d'autres enfin, seulement assurer à tout le monde une consommation illimitée. - Le second caractère du socialisme, c'est de s'attaquer à la propriété, plus ou moins directement, jusqu'à ce point de la déclarer un vol et de vouloir la supprimer entièrement. Le troisième c'est une définance excessive de la liberté et de l'homme réduit à luimême; c'est une exagération d'efforts pour limiter cette liberté et faire de l'état pour l'individu un maitre, que dis-je, un pédagogue.’ De fijne, geestige analyse van Thiers gaat geheel anders te werk, maar kwetst even gevoelig; zij is de ‘fraus quasi vulpeculae.’ Bij hem geen generaliseren, geen uiteenzetten van beginsels, maar netheid, gevatheid, keur van uitdrukking, en de Fransche eigenschap, veel ‘bons sens.’ Ditmaal schitterde zijne bekendheid met het onderwerp telkens uit, en deze rede is eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van arbeid en eigendomsregt, vooral in Frankrijk. Men wist, en de spreker zinspeelt er nu en dan op, dat hij

een werk ‘over het eigendom’ voltooid heeft. Het zal één dier hoogstnuttige ‘petits traités’ uitmaken, door de Fransche academie uitgegeven, ingevolge een verzoek van generaal Cavaignac, aan haren president Charles Dupin gerigt, ‘que l'Académie concourût à la défense des principes sociaux attaqués par des publications de tous genres.’ Cousin heeft de reeks geopend; de staathuishoudkundige Blanqui zal in de fabrieksteden Marseille, Rouaan, Lyon, Rijssel, onderzoek doen naar den toestand, opvoeding, zeden, enz., der werklieden en daaromtrent rapport uitbrengen. Een nieuw ‘petit Pamphlet’ van Cormenin, over het ontwerp van constitutie, waarvan hij medebearbeider geweest is, wekte zoo hevig misnoegen bij de overige leden, dat zij weigerden langer met hem zitting te houden. Timon nam zijn afscheid. Onlusten te Montpellier en Elboeuf; toenemende spanning in de provincies; de verkiezingen te Parijs, waar men eindelijk is geslaagd in het benoemen van Louis Bonaparte - ‘magni nominis umbra,’ - maar tevens een Raspail gekozen zag, geven eenig denkbeeld van den chaotischen toestand der gemoederen. Het voorstel van Crespel de Latouche, nopens de suspensie van enkele dagbladen, welks strekking bijval vond, zelfs bij het comité van wetgeving, werd door de nationale vergadering afgewezen, toen de chef van het uitvoerend bewind de schorsing ‘in het belang der republiek’ noodig had verklaard. Toch blijft de bedenking in volle kracht, dat eene staatsregeling, waarvan de bepalingen onderzocht en aangenomen worden, terwijl de drukpers aan banden ligt, in Frankrijk bovenal de kiemen van spoedige verwelking reeds met zich voert. Met echt Franschen geest is dit bezwaar zaamgevat in een amendement van M. Deville; in gloeijende taal werd het ontwikkeld door Victor Hugo. Weinige dagen later bragt eene scherpe gisping der ‘algemeene beginselen’ in de voorafspraak der constitutie, door Fresneau voorgedragen, Lamartine weder op het spreekgestoelte. Voorstander der omwenteling, verdedigt hij daarom de heillooze beginselen niet, waarin velen haar wezen zoeken. Eerbiedwaardig, heilig zelfs is hem het regt van eigendom, welks regeling naar zijne ervaring alom toets en maatstaf is der maatschappijke ontwikkeling. Zijne tegenstanders beweren,

dat de hoop om tot eersten president der republiek te worden verkozen, voortdurend tot de schoone dichterlijke droomen behoort van dezen talentvollen man, aan wien zij den titel van staatsman blijven betwisten. De uitgave van het lang verbeid geschrift, dat eene verklaring, bijna zouden wij zeggen, eene rekenschap behelst der ‘drie maanden’ van zijn bewind, wordt tot staving van dit tweeledig gevoelen omtrent 's dichters hoop en ongeschiktheid aangevoerd. De tegenstand, door generaal Cavaignac aan de benoeming van prins Louis geboden, wordt door anderen uit soortgelijke beweegredenen verklaard. Het leger, van den generaal vervreemd door gunsten en onderscheidingen, aan de garde mobile toegekend, - niet het minst door de wuftheid van het Fransch karakter - brengt nu liefde en invloed over op den vertegenwoordiger eens glorievollen naams, anders voor republikeinen allermeest te vreezen. De beginselen van den militairen dictator worden bij de menigte in verdenking gebragt; republikein, zegt men, ja, omdat hij de ‘broeder zijns broeders’ is, maar te goed krijgsman om ze als de zijnen aan te nemen. Hoe dit zij, de keuze van een' president, door de vergadering gedaan, of uit het algemeen stemregt der natie voortgekomen, zal eerst eenige vastheid kunnen geven aan die geschokte maatschappij. Mogt zij maar niet ten teeken of voorbode van nieuwe beroeringen strekken! Tegenover het buitenland blijft de staatkunde gematigd en vredelievend. Na langdurige weifeling heeft Oostenrijk de Fransche bemiddeling aangenomen, welligt niet zoo onvoorwaardelijk als men hopen mogt, maar toch met vrede tot doel. Reeds in het begin der maand gaf het Weener regeringsblad te kennen, dat tot de nieuwe vestiging van het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk eerlang afgevaardigden uit de verschillende provinciën te Verona zouden bijeenkomen. Deze afgevaardigden zouden bij geheel vrije verkiezingen benoemd worden en naar de beginselen der grootste vrijheid, met behoorlijke inachtneming der nationaliteit, beraadslagen. Het inwending bestuur des koninrijks zal zuiver Italiaansch zijn. In zoodanigen geest zou men omtrent den grondslag der bemiddeling het spoedig eens worden. De latere voorstellen behelsden, Lombardije en

Venetië als afgescheiden Staat met eene afzonderlijke administratie en constitutionele instellingen te vestigen, onder voorbehoud der keizerlijke opperheerschappij, dus met soortgelijke organisatie als Hongarije. Eene concessie, die te Parijs onvoldoende geoordeeld werd. Nu laatstelijk vernemen wij de erkenning van Venetië's neutraliteit. Deze kleine Staat putte zich uit in oorlogskosten en kan nu reeds verademen, terwijl over den vrede nog onderhandeld wordt. Aan Oostenrijk's gezanten te Parijs en Londen werden de grondslagen van het vredes-ontwerp medegedeeld, en Innsbrück voorgeslagen als plaats van bijeenkomst der onderhandelaars. Ook in het Siciliaansch geschil is de door Engeland en Frankrijk aangeboden bemiddeling - althans door den koning van Napels - aangenomen. Sedert lang was deze vorst bezig eene expeditie uit te rusten tegen het afgevallen eiland, en wij meldden in ons voorgaand overzigt, dat de aandacht gespannen was op de houding der Britsche vloot. De togt tegen Messina is ondernomen, en deze schoone stad, na een bombardement van twee dagen, door de koninklijke troepen vermeesterd en voor een deel verwoest, naar men zegt onder het bedrijven van gruwelen wederzijds, die wij liefst voor onmogelijk houden. Ruggiero Settimo riep de bevolking van geheel Sicilië op, om de wapenen op te vatten en wraak te nemen over den val van Messina; maar ook Syracuse, Catania en Melazzo hebben gecapituleerd, zoodat koning Ferdinand, aan Oostenrijk's voorbeeld getrouw, eerst na behaalde voordeelen de bemiddeling heeft aangenomen. De grondslagen van onderhandeling moeten zijn: dat Messina tot vrijhaven verklaard worde, Sicilië een afzonderlijk en nationaal parlement te Palermo behoude, en het bestuur Siciliaansch zij. Veel werd nu onlangs gesproken van een Italiaansch verbond tusschen Sardinië, Toskane, den Kerkelijken Staat en Napels, met uitdrukkelijk beding van koning Ferdinand, dat de hertog van Genua de kroon van Sicilië niet zou aannemen, maar één der Napolitaansche prinsen tot koning der Sicilianen verkozen wierd. Te Turin nam Gioberti de leiding van een genootschap op zich, om zoodanig nationaal verbond tot stand te brengen: de geheele onafhankelijkheid

van Italië, vereeniging van Piëmont met Lombardije, instandhouding van de afzonderlijke Italiaansche staten, Sicilië van Napels afgescheiden, worden daarbij beöogd. Deze grondslagen verdienen opmerking, nu men verneemt, dat Gioberti waarschijnlijk aan het hoofd van een nieuw ministerie zal optreden. Intusschen is Karel Albert voor de eerste maal na zijne nederlaag binnen zijne hoofdstad teruggekeerd; de zittingen der Sardinische kamers zijn tot 16 October geschorst en terwijl de wapenstilstand, op 9 Augustus gesloten, ten einde spoedt, werden de oorlogstoerustingen met kracht voortgezet, onder het gerucht, telkens verspreid en telkens weêrsproken, dat de vijandelijkheden op nieuw voor langeren tijd zouden worden geschorst. Genua was het tooneel van ongeregeldheden, ras bedwongen, omdat er alle politieke beteekenis aan ontbrak. Deze stad bekommert zich luttel om nationale onafhankelijkheid, zoo slechts haar voorname wensch: ‘de haven te worden voor Milaan en Lombardije,’ vervulling erlangt. Van veel ernstiger aard waren de onlusten in Livorno, waar de revolutionaire partij het bestuur omverre wierp. Na een bloedigen strijd moesten de troepen met den gouverneur binnen de citadel wijken, en werd een voorloopig bewind ingesteld met den gedeputeerde Guerazzi aan het hoofd. Alom in Toscane werden de nationale garden opgeroepen. De groot-hertog zelf snelde naar Pisa toe, maar gaf gehoor aan den wensch der bewoners van Livorno, dat geene krijgsmagt binnen deze stad zou dringen. In eene proclamatie werden de voorwaarden bekend gemaakt, waaronder eene amnestie verleend zou worden; het opgeworpen bestuur werd door eenen commissaris vervangen. De gematigdheid van Guerazzi en de toegefelijkheid der Toscaansche regering bragten eene verzoening tot stand, ten minste rust in de stad weder. Pio Nono heeft zijn ministerie op nieuw gewijzigd. Aanvankelijk hadden de nu afgetreden ministers zich in de kamer der afgevaardigden weten te handhaven tegenover de eischen der hevige partij. Zij weigerden om al de beschikbare troepen naar de legatiën te zenden, en toen Sterbini hen daarover ter verantwoording wilde roepen, heeft de meerderheid dit belet. De voorwaarden, op welke de Oostenrijkers de legatiën zouden

ontruimen, werden verworpen; maar de oppositie-partij betuigde haar misnoegen over de ontwapening, daar wel de strijd van den Sardinischen koning met Oostenrijk had opgehouden, maar niet die van Italië, dat onafhankelijk wilde worden; inzonderheid drong zij op het vertrek van het Romeinsche legioen naar Bologna aan. De Minister Fabri erkende, dat van onderhandelingen niets - van een' algemeenen volksopstand alles te hopen was, en dat Frankrijk en Spanje zich aldus hadden ontworsteld aan vreemde dwingelandij. Van zijne zijde klaagde de Paus, dat men de eenheid van Italië poogde te verkrijgen met vernietiging van de eenheid des geloofs, terwijl juist verschil van godsdienst het gewigtigste beletsel zou opleveren. In Bologna werd de pausselijke regering tegengewerkt door de predicatiën van pater Gavazzi, dien zelfden republikeinschen kloosterling, die ook te Livorno den opstand tegen de Toscaansche regering en de burgerwacht - die haar verdedigde - gepredikt en bevorderd had. Men strooide het gerucht uit, dat de Paus zich had verbonden om geen deel te nemen aan eenigen oorlog in Italië tegen Oostenrijk, en toch was in eene overeenkomst tusschen Generaal von Welden en den prolegaat Lovatelli niet anders bepaald, dan dat de Oostenrijksche troepen zich weder over den Po zouden terugtrekken, de wederzijdsche gevangenen uitgeleverd worden, maar het kasteel van Ferrara Oostenrijksche bezetting behouden zal. Een regt, sinds lang aan de keizerlijke troepen voorbehouden. Nieuwe verwikkelingen moeten zijn ontstaan; althans terwijl wij deze regelen eindigen, komt de tijding, dat Pius aan Graaf Rossi, vroeger medelid der Fransche pairs-kamer, en laatstelijk gezant van Frankrijk, de zamenstelling van een nieuw bewind heeft opgedragen. Men wist, dat deze bekwame diplomaat, Italiaan van geboorte, zijne betrekkingen met Frankrijk had opgegeven, te Carrara tot afgevaardigde benoemd - en herhaaldelijk door den Paus was aangezocht, om aan het hoofd van zijn ministerie op te treden. Mogten de talenten, in Zwitserland en te Parijs luisterrijk ten toon gespreid, en die aan Rossi als criminalist en staatshuishoudkundige eene eerste plaats onder de regtsgeleerden dezer eeuw deden verwerven, aan den vaderlandschen bodem rust en vrede bren-

gen! Zóó alleen kunnen de vruchten worden ingeoogst der hervorming, welke de Souverein met volkslievende bedoeling geschonken heeft.

Gelukkig Nederland, waar die kalmte en zucht tot orde door niets worden gestoord. Er zijn proefnemingen geschied met het geduld onzer natie, die zij glansrijk heeft doorgestaan. De dubbele Kamer kwam bijeen, en belooft spoedige voltooijing van den opgedragen arbeid. De meerderheid, zegt men, is gunstig voor de ontwerpen gestemd. Moge de uitslag velen verzoenen met de laatste keuzen door de provinciale staten gedaan! Anders schijnt de waardigheid van ‘burgemeester’ of ‘lid der staten’ de beste aanbeveling voor de meeste benoemden te zijn geweest. Wederom is de man uitgesloten, die meer dan iemand voor de grondwetsherziening heeft verrigt. Men zou zeggen, dat zijne uiteenzetting en voorlichting niet overbodig waren geweest bij de beoordeeling van het werk der commissie, ‘quorum pars magna fuit.’ Wij volharden bij dit gevoelen, ook na de uitgave der jongste brochure, waarvan wij erkennen moeten, dat zij niet meer ceremonieel is dan het ‘petit pamphlet par Timon.’ Daarentegen werd de krijgsman verkozen, die 's Konings raad verliet, om niet mede te werken tot de nu voorgestelde veranderingen. Wij meenen, dat de Heer Groen van Prinsterer door zwagerschap van zelf was uitgesloten. Wie had zonder dit beletsel meer aanspraak op eene tweede benoeming, dan de uitstekende man, die blijkens zijne uitgegeven ‘Adviezen’ ter laatste dubbele Kamer die eervolle onderscheiding waardeert en verdient?

De krachtsontwikkeling der regering na de mislukte expeditie tegen Bali verblijdt en bemoedigt ons: nu wij uit Indië vernemen, dat de opperbevelhebber aldaar het doelmatig geoordeeld heeft de troepen van verschillende wapenen terug te zenden naar hunne garnizoenen. Wij beslissen niet, of die ‘tijdelijke aftogt’ op de verbeelding der Oostersche eilanders anders dan ongunstig werken kan. Maar om den oorlog met meer kracht te hervatten, is deze belangrijke versterking van schepen en Europesche troepen voorzeker hoogst welkom. Met de regering begrijpt de natie, dat geen ver-

overingszucht haar bezielen moet, maar dat de beteugeling van zeerooverij en bescherming der handelsvaart in den uitgestrekten Indischen Archipel onmisbaar zijn. Lord Palmerston noemde onlangs deze rooverij: ‘the most detestable and diabolical - the most extensive and formidable system of piracy that ever existed on the face of the globe,’ en verhief de pogingen van den Spaanschen Gouverneur-Generaal der Philippijnsche eilanden, om ze uit te roeijen, bijzonder op de Sooloo-kust. Van Nederland werd niet gewaagd. Is het te veel verwacht van Britsche billijkheid en zin voor regt, als wij hopen, dat men eindelijk ook de onvermoeide inspanning der zwakkere mededingers erkennen en roemen zal?

Bibliographisch album.

Sermons de circonstance, par D.T. Huët, Pasteur à Rotterdam. Rotterdam, Mensing & van Westreenen, 1848, *gr.* 8°, VI *en* 128 *bl.*

Het Munstersche vredesverdrag tusschen Nederland en Spanje, gesloten den 30sten Januarij 1648, *godsdienstig herdacht den 30sten Januarij* 1848, *door D.T. Huët, Predikant te Rotterdam. Rotterdam, Mensing & van Westreenen*, 1848.

Het is eene ware weldaad voor onze Vaderlandsche predikkunde, wanneer mannen, als de Heer Huët van Rotterdam, ons met hunnen kanselarbeid verrijken. De minder begaafde prediker vindt er zijne modellen in, waarnaar hij zich veilig kan rigten, en het godsdienstig publiek leest ze als degelijke, gezonde, hart en oor even weldadig treffende lectuur.

Wij hebben hier aan te kondigen vier Fransche en eene door den auteur zelven uit het Fransch in 't Hollandsch vertaalde gelegenheidspreeken. Zij zijn: I. Sermon d'entrée à Rotterdam, prononcé le 10 Nov. 1822. Texte: Apocal. 5: 10. II. Sermon prononcé le 26 Sept. 1847, jour d'action de graçes pour la récolte. Texte: Act. 14: 17. III. Sermon pour l'anniversaire de la Réformation, prononcé le 31 Octobre 1847. Texte: Genes. 1: 3, 4. IV. Sermon d'installation - commémoration de vingt-cinq ans de ministère à Rotterdam, le 14 Nov. 1847. Texte: Hebr. 13: 8. De vertaalde preek heeft tot tekst: I Kon. 8: 57, 58, en vindt hare plaats geschikt achter het Fransche viertal, zoowel wegens de spoedige opvolging in tijd, als wegens de overeenkomst in preekmanier. De Eerw. prediker zelf zegt, dat hij met bepaald doel ‘een' eenvoudigen vorm’ voor deze laatste gekozen heeft, zekerlijk om meer lezers uit het Nederlandsche volk te stichten, of voor te bereiden op het Eeuwfeest, dat volgen zou. Hij duide het ons echter niet ten kwade, dat wij die mindere eenvoudigheid der Fransche en die meerdere der vertaalde preeken niet ontdekt hebben. Het onderscheid ligt naar onze meening hoofdzakelijk in de taal.

Als referent bevinden wij ons op een moeijelijk standpunt. Eene eigenlijke recensie schijnt voor ‘de Gids’ niet meer te voegen: voor eene bloote aankondiging zijn de preeken zelve te voortreffelijk. Wij zullen daarom eene gemotiveerde aanprijzing geven. Voorts weifelen wij tusschen de beoordeeling uit een homiletisch of uit een stichtelijk oogpunt, d.i. of wij als ambtsbroeders, dan als lezers of hoorders van den prediker, zijn' arbeid zullen beschouwen. Wij kiezen het eerste, wijl andere Tijdschriften de stichtelijke waarde dezer preeken wel zullen toetsen.

Wij mogen het niet ontveinzen, wij hebben het nimmer ontveinsd, dat onze Vaderlandsche homiletiek nog niet dat is wat zij worden kan, en waarheen de menigte voortreffelijke modellen van het voorbijgegaan geslacht haar moesten geleid hebben. Zelfs bedreigen haar in onze dagen vele gevaren. Hier is het de dogmatiek, die den een' prikkelt tot bitter polemiseren, den ander' zijne theologische belijdenis angstig doet verbergen, - dáár het veel te keurig najagen van onberispelijk uitgevoerde schetsen, waarvan de toehoorder maar zelden het fijne en kunstmatige vat; hier eene onuitstaanbare flaauwheid van uitdrukking of armoede van zaken of gebrek aan doordenken, 't welk des hoorders behoeften niet vervult, - dáár eene zelfde ledigheid, maar kunstig bedekt door eene onnatuurlijke opgewondenheid van stijl en louter op het effect der declamatie berekend. Daarom zijn, wij herhalen het, bundels van een' Huët, van der Hoeven, Dermout, ware weldaden voor onze predikkunde en, wegens het groote aanbelang dezer kunst, voor ons geheel protestantsch Vaderland. Immers, zij weten de genoemde klippen te vermijden. Hunne manier is nog niet verouderd en veroudert ook nog in geene 25 jaren. Het mag dan eene bescheidene les heeten, wanneer de Heer Huët zijn' eigen precktrant aldus karakteriseert: ‘La chaire évangélique n'est pas le terrain de la discussion; mais le langage de la conviction y est à sa place et rencontrera de l'écho dans l'esprit des auditeurs, si le prédicateur n'est pas absolument indigne de leur confiance (p. IV);’ en er van betuigt ‘que mes sermons portent l'empreinte de cet esprit hollandais, qui rappelle l'école des professeurs van Voorst et van der Palm: noms respectables, que j'aime à citer, parce qu'on commence à les oublier’ (p. VI). Men kent overigens Huët genoeg, om hierin zijne belijdenis te zien, dat hij zich veel meer als kweekeling der Hollandsche dan der Fransche predikschool beschouwt.

Het zou dwaas zijn, indien wij nog op de eenvoudigheid der plannen, de volledige uitwerking der gedachten, de keurigheid van dictie, den Evangelischen toon, den bescheiden' en bedaarden voortgang der rede, den heiligen ernst en vele andere deugden, waardoor Huëts preeken zich onderscheiden, wilden wijzen. Zij zijn gelukkig overal ten goede bekend. Leest men ze met een homiletisch oog, of liever, leest men ze, alsof men zelf ze voor de gemeente zou uitspreken, dan gevoelt men al den invloed, dien een hoog beschaafd, uitstekend gehoor gedurende 25 jaren op de ziel des predikers moet geoefend hebben. Ja, wanneer men zijne eerste Intreê-rede met de 25jarige dienstpreek vergelijkt, dan stemt men hem gaarne toe, wanneer hij zegt (Sermons, p. 107): ‘Vous me jugez bien, si vous supposez, que j'ai subi l'influence des années. Celui qui n'avance pas, rétrograde, tandis que le temps marche; j'ai essayé de ne point rétrograder. - Je n'ai pas détourné les yeux des mouvements, qui, autour de moi, changeaient l'aspect du monde, et si je n'ai pas toujours nommé progrès ce que d'autres qualifiaient de ce titre,

j'ai taché *d'éprouver toutes choses, et de retenir ce qui est bon*. C'est ainsi que j'ai pu accroître la somme de mes idées et de mes connaissances. Vous dire aujourd'hui, que je n'ai point changé, pendant le quart de siècle que j'ai rempli ici les fonctions du saint ministère, comment le pourrais-je? Un tel aveu - n'aurais-je pas à en rougir?'

Wij willen geene schetsen geven der vijf preeken, - waartoe zou het dienen? Ze zijn hoogst eenvoudig, maar geheel tekstmatig en getrouw aan het thema. Huëts opstellen zijn bestudeerd, meer bestudeerd voor den druk dan voor den kansel, blijkens de lengte der preeken (ongeveer 30 bladzijden), waarbij men nog de gezangen en gebeden moet voegen. Noemden wij ze dus modellen voor den minder begaafden prediker, zij zijn het niet onvoorwaardelijk voor elken voorganger van elke stad- of landgemeente. Wij immers kunnen ons publiek niet altijd met zoo veel verschooning, met zoo veel fijne kieschheid, met zoo veel eerbied of hoogachting behandelen, als de waardige Huët het kon. Vandaar ook, dat zij als *gelegenheids-preeken* bezwaarlijk kunnen worden nagevolgd door een' prediker, die zoowel ruw- als fijn-beschaafde hoorders heeft te stichten. De prediker der Rotterdamsche Fransche Gemeente heeft het niet noodig telkens op de *gelegenheid* der preek te wijzen; hij lascht daarom schijnbaar die gelegenheid er als ter loops in; zijne preek zelve noemt de gelegenheid uiterst weinig. Want die gelegenheid bezielt den redenaar, bezielt hem als tekstverklaarder, prediker des Evangelies, toespreker. Een beschaafd gehoor kent haar en behoeft er dus niet op gewezen te worden; een Christelijk beschaafd publiek behoeft ook niet meer te leeren, *hoe* het door de gelegenheid gesticht moet worden; het is, even als de prediker, er door bezield, en zou het onnoodig achten daarover telkens woorden te hooren. - Maar een minder beschaafd gehoor moet bekend gemaakt worden met tijden en gelegenheden, moet eerst op de hoogte gebragt worden om den redenaar met belangstelling te kunnen volgen, en krachtiger, forscher toegesproken worden. - Wij kunnen het dan ook niet ontkennen, dat deze zoo uiterst kiesche preekmanier voor verreweg het grootste deel der gemeenten van ons Vaderland niet geschikt is, en dat zij vooral in de gelegenheidspreek ondoelmatig zou zijn. In de gewone gelegenheidspreek is toch de toespraak de hoofdzaak, en niet alleen hoort ons publiek zich gaarne dikwijls in den tweeden persoon aanspreken, maar het is ook, meenen wij, de behoefte des predikers, zich dan vooral in de naauwste betrekking te plaatsen tot zijne gemeente.

Dit zij voldoende ter waarschuwing van hen, die deze meesterstukken te onbedacht zouden willen navolgen. Elk lezer beseft, dat wij ons niet vermeten, dit als aanmerking op den Hr. Huët te willen toepassen.

Wat voorts den inhoud dezer preeken betreft, zij zijn degelijk, gelijk men van den hoogbegaafden prediker niet anders kan verwachten. Ze zijn eene hoogst nuttige lectuur in deze dagen van woeling, van bange en blijde verwachting voor Protestantismus en Vaderland. Zij bevatten een' rijkdom van belangrijke opmerkingen, van zoo niet altijd nieuwe, toch met de frissche kleur der nieuwheid voorgedragen gedachten, die aller aandacht waardig zijn. Zij ademen een' geest van kalme verdraagzaamheid, van geloovig vertrouwen, van opregte waarheidsliefde en van warme liefde tot de gemeente des Heeren en haar verheerlijkt Hoofd.

Onze voornaamste aanmerking bepaalt zich tot de eerste preek, het jeugdig werk van den wèlgevormden Evangeliedienaar, die met geestdrift zijn

moeijelijk werk aanvaardt. Wij hebben het oog op de valsche opvatting der tekstwoorden, en vergeven het naauwelijks den hooggeachten Leeraar, die zich geroepen gevoelde om zijne intreê-preek te gelijk met zijne 25jarige-dienstpreek in éénen bundel uit te geven, dat hij met geen enkel woord in de noot of in de voorrede hiervoor verschooning heeft gevraagd. Sedert het werk van zijn' geleerden voorganger Züllig in het licht verscheen, is toch over de Apocalypse een gansch ander licht opgegaan, dat ook den tekst: Openb. 5: 10: ‘Gij hebt ons onzen God gemaakt tot koningen en priesters, en wij zullen als koningen heerschen op de aarde,’ helder bestraalt. Men kan dezen tekst niet meer met den jeugdigen Huët op de aardsche gemeente der Christenen overbrengen; want slechts de vier dieren en de vier en twintig ouderlingen, die voor Gods hemeltroon staan, jubelen dit lied. Zij juichen, dat *zij* tot den hoogsten rang in het Messias-rijk des Lams bestemd zijn; zij *zullen* heerschen, maar heerschen nog niet, *op* de te herscheppen aarde; en de fraaije opvatting van te regeren (régner) *over* de aarde en hare wisselvalligheden, in tegenstelling van den zondaar, die door haar geregeerd wordt, vervalt geheel.

Wij willen een paar plaatsen uitschrijven, ten bewijze dat onze lof wel niet te hoog is. Wij kiezen daartoe vooreerst eene passage uit het 3de deel der hervormingspreek, over Gen. 1: 3, 4, dat getiteld is: ‘Dieu sépara la lumière d'avec les ténèbres.’ Na deze uitdrukking van den tekst overgebragt te hebben op de scheiding der Protestanten van de Roomsch-Katholijke kerk, gaat de redenaar verder aldus voort, p. 85, 86: ‘Enfin, grâce à cette séparation, la lumière peut remporter sur les ténèbres une victorie complète. - Ne pensez pas, M.F., que l'oeuvre de la Réformation, commencée dans l'Église, soit déjà achevée. Je n'ose assigner un terme à cette oeuvre, car il me semble qu'il y aura toujours quelque chose à réformer dans l'état de la chrétienté sur la terre. Même dans l'Église protestante, la lumière de la Réformation n'a pas encore dissipé toutes les obscurités; au dehors, il fait nuit; pourtant, ce n'est pas la nuit du seizième siècle; parfois des éclairs la sillonnent, des coups de tonnerre en interrompent le calme mortel, on dirait qu'un souffle divin la travaille. Et puis, des torrents de lumière bouillonnent autour d'elle. On a beau élever des remparts contre leurs empiètements: qui peut empêcher le jour de paraître, lorsque les heures de la nuit sont passées? - Ne souffrons pas, que les ténèbres fassent invasion sur le domaine de la Réformation, pour y ramener l'erreur et l'esclavage. N'oublions pas, que les anciens ennemis de la lumière subsistent encore, converts de leurs armes terrestres, avides de reconquérir le terrain qu'ils ont perdu, et attentifs à profiter de nôtre imprévoyance ou de nôtre tiédeur. Leurs menées sourdes ne sont dangereuses, qu'autant qu'il nous manque de zèle, de vigilance et d'union. Mais en combattant pour la lumière, éloignons aussi de nos esprits et de nos coeurs tout ce qui est ténébreux. Qu'il y ait de la clarté dans nos pensées et dans nos sentiments, comme il y en a dans l'Évangile. *Prenons garde*, selon le précepte de Jésus-Christ, *que la lumière qui est en nous ne soit que ténèbres*. Aimons la vérité qui est la compagne inséparable de la piété et de la vertu: aimons-la d'un amour pur, désintéressé, raisonnable; la vérité est une lumière céleste; la vérité, disait Jésus-Christ, vous rendra libres.’

De tweede niet minder kostelijke plaats vonden wij in het 1ste deel der 4de of 25jarige-dienst-preek, over Hebr. 13: 8. Het thema was: de verze-

kering der onbewegelijke duurzaamheid van het Christendom, want (p. 95) ‘le Christianisme, c'est Jésus-Christ, c'est sa personne, ce sont ses oeuvres, ses destinées, ses enseignements, ses bienfaits, ses promesses, c'est le royaume céleste qu'il a fondé sur la terre, et qu'il continue à gouverner.’ Het eerste deel *legt die verzekering uit*, en toont aan, dat de onvergankelijkheid des Christendoms niet bestaat in onze godsdienst-kennis, niet in vaste godsdienststelsels, symbolen of formulieren, niet in eenigen kerkvorm, niet in het uiterlijk voorkomen der Christenheid, maar in Jezus Christus zelven en de verbindtenis der Christenen met hunnen Heer. Hierop volgt nu, p. 102, 103: ‘Comme société humaine, l'Église change d'aspect; elle grandit, elle suit le mouvement des choses terrestres, elle se rétire d'un lieu pour s'établir dans un autre, elle est une expression plus ou moins fidèle de la vérité évangélique; comme Royaume des cieux, elle est une création indestructible, elle perpétue ici-bas la vie et l'oeuvre de Jésus-Christ, elle transmet, de génération en génération, et de climat en climat, la lumière qu'il a fait jaillir et le salut qu'il a procuré; elle résiste aux outrages du temps, et plane sur les débris des empires; elle ne craint ni l'aiguillon de la mort, ni la victoire du sépulere; elle se venge de ses ennemis, en survivant à leurs assauts; elle est un Evangile toujours ouvert pour proclamer que Jésus-Christ est le même, hier, aujourd'hui, éternellement. Quand le savoir humain, usant de toutes ses ressources, parviendrait à déchirer les pages de l'Évangile, écrites de main d'homme, il resterait encore l'Évangile gravé, par la main du Fils de Dieu, en caractères indélébiles, sur la surface de la terre; il resterait, ce qui est antérieur à toute page écrite, il resterait l'oeuvre du Sauveur, l'impression produite par sa vie, son esprit agissant sur l'esprit de ses disciples et animant son église. Et l'esprit de Jésus-Christ est toujours le même.’

Wij besluiten met eene proeve van des schrijvers Hollandsche welsprekendheid, die wij bijna als eene voorspelling van hetgeen later gevolgd is, kunnen beschouwen. Zij is getrokken uit het tweede deel der godsdienstige herdenking van den Munsterschen Vrede, hetwelk ten doel heeft op te wekken tot de bede: *dat God met ons zij en ons nimmer verlate en begeve*, bl. 12, 13. ‘De toekomst is een geheimzinnig gebied, waarin geen menschelijk oog kan noch mag dringen; doch het tegenwoordige levert soms verschijnselen op, die, voor den nadenkende, eenig licht op de toekomst werpen. Wie zal ontkennen, dat donkere wolken zich aan den gezigteinder van ons werelddeel ophoopen, en uitbarstingen doen voorzien, die allerwege den grond met puinhoopen kunnen bedekken? Men treft daar trouwens oude en wrakke gebouwen aan, nu niet meer bewoonbaar, noch bestand tegen een hevigen schok. Die mogen dan instorten: het menschdom zal er niets bij verliezen. Doch verwoestingen, door geweldige middelen te weeg gebragt, gaan veelal met tijdelijk nadeel gepaard. Wij zien dit reeds in het rijk der natuur. Het zijn toch niet uitsluitend vermolmde boomen, die door den storm worden geveld; waar veel dor hout valt, wordt het groene ook wel ontworteld. Intusschen, zonder ons aan overdrevene bekommeringen over te geven, volharden wij in de bede, dat God met ons zij, en wij bidden dit met onwankelbaar vertrouwen. Ziet, na zoo veel doorgeworstelde rampen, na zoo veel omkeeringen, die den grond onder onze voeten deden schudden, na menige schitterende grootheid te hebben zien verrijzen en ondergaan, bestaan wij toch nog; zwak en klein, mogten wij aan de verwoesting ontkomen,

gelijk die teedere stengels, die buigen en zich weder oprigten; nog bezitten wij onzen naam, onze plaats onder de volken, en het land onzer voorouders; nog blozen wij niet bij de gedenkteekenen van onzen alouden roem; nog spreken wij van onze vaderen en van den God onzer vaderen, en erkennen, dat Hij, tot op dezen dag, ons niet verlaten heeft. Zouden wij niet met vertrouwen bidden, dat Hij met ons blijve, gelijk Hij met onze vaderen is geweest?'

Bij de aankondiging dezer laatste preek kunnen wij onze spijt niet onderdrukken, van den Munsterschen Vrede zoo weinig gelijktijdig herdacht te zien. Men heeft eene schoone gelegenheid tot oplossing van den aangeblazen godsdiensthaat in den éénen geest van nationale godsvereering laten voorbijgaan, en zal nu den Munsterschen Vrede vieren als alleen een zegen voor het Protestantismus.

Doch wij sluiten met den hartelijken wensch, dat de Heer Huët nog jaren lang in zijne voorvaderlijke of in zijne moedertaal zijne gemeente en het Nederlandsch publiek blijve stichten.

R. Aug. 1848.
K.

De leer der Handelsovereenkomsten en Verbindtenissen in praktijk gebragt, met mededeeling van Formulieren voor de voornaamste Verbindtenissen, en aanwijzing der bepalingen en regten, waaraan die Verbindtenissen bij de wetten op het Zegel en de Registratie onderworpen zijn. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1848. 328 *bl.* 8°.

Ik heb er volkomen vrede meê, dat ten gerijve der kooplieden, die hun tijd niet aan de beoefening van regt en wet kunnen wijden, handboeken worden zamengesteld, waarin zij als in een kort overzigt de grondbeginselen vervat vinden, welke hunne verbindtenissen en handelsovereenkomsten regelen en beheerschen. Al wilde men zich voor een oogenblik op het meest bekrompen egoïstisch standpunt plaatsen, hij, die in het regt geen volslagen vreemdeling is, zal zich niet laten leiden door de meer dan ijdele vrees, alsof in onzen verwikkelden regtstoestand door de uitgave van handleidingen, formulieren en wat van dien aard meer zij, de tusschenkomst van regtsgeleerden zou worden ontbeerlijk gemaakt, of dat iemand ons nog met de hoop op algemeenen bijval zal toeroepen: 'Si quid apud majores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est contemtum et abjectum. Inventus est scriba quidam, qui cornicum oculos confixerit et ab ipsis cautis Jetis eorum sapientiam compilarit.' Zoo wij dus den koopman niet misgunnen, ja, veeleer aanbevelen een leiddraad, die hem bij het sluiten zijner verbindtenissen tot gids verstrekken en tegen de bedriegelijke kunstgrepen van die op zijne onkunde speculeren beveiligen kan, zoo eischen wij, dat de bearbeiding worde toevertrouwd aan iemand, die met scher-

pen en omvattenden blik den handel in zijne fijne schakeringen genoegzaam van nabij heeft gadegeslagen, om de klippen aan te wijzen, waarop onnoozelheid schipbreuk lijdt, en die tevens aan die uitgebreide handelskennis paart voldoende wetenschappelijke ontwikkeling, om op eene naauwkeurige, heldere en duidelijke wijze de verspreide elementen van het regt zamen te vatten en tot een harmonisch geheel te vervormen. Praktische handboeken, zij mogen ontdaan zijn van wetenschappelijken tooi, onmiddellijk op de praktijk gerigt, mogen zij axiomatisch ter neder stellen, wat de wetenschap nog als problema uit hare diepste schuilhoeken moest opsporen en betoogen, juistheid van begrippen en helderheid van voorstelling mogen hier te minder worden gemist, naarmate hij die raadpleegt, van de zuivere bronnen meer verwijderd, ot controle minder aanleiding of gelegenheid geeft. Toetsen wij aan deze vereischten het door ons aangekondigde werk, zoo kan ons oordeel niet dan hoogst ongunstig zijn. In stede van heldere begrippen, eene ontelbare menigte van valsche met het regt strijdige voorstellingen; in plaats van duidelijke bepalingen, verwarde omschrijvingen; in plaats van volledigheid, overal gapingen en leemten. Men ziet het dra den schr. aan, hij is noch regtsgeleerde, noch koopman, en zijn werk zal voor den minkundigen lezer, in plaats van een veiligen leiddraad, een gevaarlijk dwaallicht zijn, waartegen wij met alle kracht en ernst meenen te moeten waarschuwen. Ten einde een veroordeelend vonnis niet ongemotiveerd te wijzen, zullen wij hier enkele proeven, bij de doorlezing van het werk als ter loops opgeteekend, mededeelen. *Ex ungue leonem*!

In eene inleiding van 114 bladzijden vindt men, of liever moest men vinden de regelen aangegeven, bij de wet voor overeenkomsten en verbindtenissen vastgeseld. De naauwkeurigheid van deze schets blijke uit het volgende:

‘Eene verbindtenis is de *noodzakelijkheid* voor hem, die zich verbonden heeft, om iets te geven, te doen of niet te doen, aan of ten behoeve van hem, die de nakoming der verbindtenis kan vorderen’ (bl. 2). Uit deze woorden zou men nu opmaken, dat de verbindtenis de noodzakelijkheid zelve is, maar neen, de schrijver leert het u wel anders, als hij onmiddellijk daarop laat volgen: ‘Door verbindtenis wordt *dus* de noodzakelijkheid geboren, om zijne verpligting na te komen.’ Klaarblijkelijke verwarring van verbindtenis met overeenkomst.

‘Eene overeenkomst is de *wederzijdsche* toestemming van *één* of meer personen in eene handeling, waaruit de verbindtenis ontstaat van iets te geven, te doen of niet te doen.’ (eod.)

Dus eene *wederzijdsche* toestemming *van een'* persoon. En hoezeer het den schrijver daarmede ernst is, blijkt, als hij ons verder (bl. 4) overeenkomsten opdischt, waarbij slechts ‘de toestemming van ééne der partijen vereischt wordt, zoo als *kwijting, aanneming*’ Begrijpe wie kan.

‘Door zaken in den handel verstaat de wet al die zaken, welke binnen het bereik der menschelijke beschikking liggen’ (bl. 13).

Alzoo zijn b.v. vestingwerken *of* buiten het bereik der menschelijke beschikking, *of* in den handel.

‘Elke overeenkomst moet eene oorzaak hebben. Er moet eene reden bestaan, waarom men is overeengekomen. Doet men eene beleening, men beoogt daarmede de erlanging van geldsommen, ten einde die voordeeliger uit te zetten. De overeenkomst heeft dus eene oorzaak’ (bl. 15).

Twijfelt men nog een oogenblik, of de schrijver verward hebbe den regts-

grond der verbindtenis met de beweegreden der overeenkomst, het wordt u duidelijk, wanneer men u een weinig verder (bl. 16) mededeelt, dat de oorzaak dikwijls geheim moet blijven, zelfs voor hem, met wien men de overeenkomst sluit. Maar nu meent men althans er achter te zijn, wat de schrijver door *oorzaak* verstaat. Gij bedriegt u, op de volgende bladzijde leert men u wederom, dat eene naamlooze vennootschap, niet notariëel opgemaakt, nietig is wegens het *ongeoorloofde der oorzaak*.

'Door geweld verstaat de wetgever niet alleen den dwang, die overmagt op den minder magtigen uitoefent, maar ook dien invloed, welken angst of schrik op het ontstelde gemoed uitoefent, de vrees voor levensgevaar, voor het gevaar van het verliezen van zijne eer of goederen' (bl. 18). Ik zal niet onderzoeken, in hoeverre art. 1360, B.W., vrees voor het verlies van eer als geweld erkent[1]. Maar het voorbeeld is te koddig, om niet vermeld te worden. 'De houder van een wissel bedreigt den acceptant met protest en al de gevolgen van dien, zoo hij niet wil overgaan tot eene hoogst nadeelige overeenkomst. Zijne toestemming is nu niet vrijwillig, zij is door geweld afgeperst.' In mijne onnoozelheid zou ik aldus redeneren: Het sluiten eener nadeelige overeenkomst is op zich zelve geene reden van vernietiging, art. 1486, B.W., en de bedreiging was wettig (Hunc sibi metum ipse infert 1. 23 D. quod met. caus.) ergo.

'Vrees uit eerbied voor den persoon, met wien men overeenkomt, geboren, kan mede als geweld worden aangemerkt, *mits zij* noch vader, noch moeder of eenig ander bloedverwant in de opgaande linie betreft!' Hoe onnoozel!

'Eene voorwaardelijke verbindtenis onderscheidt zich daarin van eene zuivere en eenvoudige, dat de laatste niet opgeschort kan worden of vervallen kan; b.v. eene kwitantie kan niet vervallen, niet opgeschort worden' (bl. 45). Eene kwitantie is dus eene verbindtenis, en eene voorwaardelijke kwijting zou onmogelijk zijn.

'Subrogatie, in de plaatsstelling, is eene overeenkomst, waarbij een derde voor een schuldenaar betaalt, en daardoor in de plaats van den schuldeischer treedt. Zelden komen deze overeenkomsten in den handel voor' (bl. 87).

Eerste onnaauwkeurigheid. De subrogatie is niet altoos eene overeenkomst, maar grijpt ook van regtswege plaats.

Tweede onnaauwkeurigheid. Niet alleen, wanneer een derde, maar ook wanneer de schuldenaar met het geld van een' derde betaalt, bestaat subrogatie.

Ten derde is het onwaar, dat deze overeenkomsten (gelijk ze de schrijver noemt) zelden in den handel voorkomen. Men denke slechts aan een' borg, art. 1877, B.W., aan een' assuradeur, art. 284, W.K., aan den intervenient bij wissels, art. 171, W.K.

Als voorbeeld van vorderingen, welke voor geene vergelijking vatbaar zijn, wordt bijgebragt die uit spel of weddingschap, met bijvoeging: *de wet verbiedt spel of weddingschap* (bl. 96). Eilieve, waar staat dat geschreven? Is het niet veeleer de vordering alleen, welke uit dien hoofde wordt geweigerd, zoodat wegens het betaalde de *indebiti condictio* vervalt? Overigens is het waar, dat speelschulden niet compensabel zijn, doch niet wegens het ongeoor-

1 Nec timorem infamiac hoe edicto contineri, Pedius ait. 1. 7 D. quod metus causa.

hoofde, maar omdat de schuld nimmer opeischbaar is, art. 1463, B.W. (zie Zachariä, Tom. II, S. 326).

Tot de vergelijking worden vereischt verbruikbare zaken van dezelfde soort, maar, voegt de schrijver er bij (bl. 98), ‘zaken, die het voorwerp van handel zijn, hoewel uit derzelver aard verbruikbaar, zijn dit niet in handen van handelaren, b.v. suiker, hoewel door het gebruik te niet gaande, doet dit niet in handen van den handelaar. Dus suiker kan tegen suiker onder kooplieden niet gecompenseerd worden.’ Jammer, dat art. 1463, B.W., van deze belangrijke onderscheiding niets weet, evenmin als van het niet compensabele van levensmiddelen, waarvan de waarde bij prijscouranten bepaald is, met opeischbare geldsommen. C'est faire le législateur au petit pied.

Na ons op de voorgestelde wijze te hebben vergast op eene theorie van verbindtenissen, gaat de schrijver over tot *diegene, welke handelaren in het bijzonder betreffen*. Men geloove echter niet, dat de schrijver (al is het dan op zijne wijze) geeft, wat hij belooft. Het zeeregt wordt niet aangeroerd, omdat het te zeer met den groothandel in aanraking komt, om een punt zijner beschouwing uit te maken van het standpunt, waarvan hij het Wetboek van Koophandel beschouwt, Voorrede (bl. 8). Erbarmelijke uitvlugt! alsof voor den koopman in handelssteden de kennis van een cognossement b.v. niet ten minste even noodzakelijk ware als die van prolongatie van effecten. Faillissementen zijn niet behandeld, omdat de schr. den koopman niet wilde leeren, hoe hij failliet kan gaan, maar wel, hoe hij zich wachten moet dit te worden. O heilzaam panacacum! Hollowayspillen, hollowayspillen!

De leer der handelsovereenkomsten bepaalt zich dan nu tot die, welke in het Iste Boek van het Wetboek van Koophandel worden behandeld. Hier zullen wij nu welligt den schrijver beter op zijn terrein vinden. Hier zullen ons gewigtige, praktische wenken medegedeeld, nieuwe gezigtspunten geopend en die enkele weinige handelsovereenkomsten in al hare fijne draden ontwikkeld worden. Verre vandaar! niets nieuws, niets treffends, niets dan het alledaagsche op eene minder dan alledaagsche, onjuiste en plompe wijze voorgesteld, met voorbijgaan van datgene, wat den koopman juist te weten noodzakelijk is. Zoo b.v. zoekt men reeds dadelijk te vergeefs naar eene verklaring van de benamingen van personen, opgesomd in art. 4, n°. 9, W.v.K., te belangrijker, omdat de handelingen, in deze hare betrekking verrigt, als daden van koophandel worden beschouwd; met geen enkel woord vindt men gewag gemaakt van het *del credere*, bij commissionairs zoo dikwerf voorkomende en den invloed daarvan op het commissie-contract; van den wisselkoers en den invloed daarvan op den handel in het algemeen en op de retourrekening in het bijzonder, om van zoo vele andere punten niet te gewagen. Doch loopen wij het gegevene wederom vlugtig door.

‘Door waren (bl. 115) verstaat de wetgever al die voorwerpen, welke men in het algemeen koopmansgoederen, het onderwerp van handel uitmakende, noemt. Niet alles, wat verkocht kan worden, kan men onder de beteekenis van het woord waren rangschikken, hoe uitgebreid die beteekenis ook zijn moge.’ Nu wacht men een kenmerkend teeken van hetgeen de wet onder *waren* verstaat. Vruchteloos.

‘Onder daden van koophandel begrijpt de wet (bl. 117) den commissiehandel, De lasthebber, die op eigen naam handelt, is alleen verantwoording schuldig aan zijn' lastgever, doch persoonlijk verbonden ten aanzien

van hem, van wien hij kocht.' Dat weet iedereen, maar leert men ook daaruit kennen, of en in hoe verre de commissionair ook ten aanzien van zijn' lastgever eene daad van koophandel verrigt?

2. 'Alles wat tot den wisselhandel betrekking heeft. Wij wijzen later aan, wat men door wisselhandel verstaat, en doen hier alleen opmerken, dat ook elk particulier, *die zich met dien handel inlaat*, geacht wordt eene daad van koophandel te verrigten.' Brengt men door dusdanige bepaling den koopman niet in den waan, alsof de handel in- en niet het enkel teekenen van wissels, eene daad van koophandel daarstelt?

(Bl. 126.) 'Indien de handeling niet geheel ontkend wordt, leveren rigtig gehouden koopmansboeken, des gevorderd met eede gesterkt, of door de *daad* bevestigd,' enz. Men zou hier aan een drukfout denken, zoo de schrijver met een enkel woord gewag had gemaakt van den invloed, dien de *dood* eens koopmans heeft op de bewijskracht zijner boeken. Nu gelooven wij, dat den schrijver bij het schrijven van zijn werk ongelukkig een slecht gecorrigeerd exemplaar van het Wetboek te beurt gevallen is, te meer, daar hij ook in art. 238, W.v.K., leest (bl. 303): *door een derde zijn verkocht*, in plaats van *gekocht*. Hier moeten wij echter tot zijne verschooning bijvoegen, dat hij een voorganger heeft in Parker de Ruyter Rocher van Renays, die uit deze fautieve lezing een zeer fijn verschil filtreert tusschen het Fransche en het Nederl. Wetb.[1], dat natuurlijk alleen bestaat in het brein van hen, die drukfouten niet opmerken.

(Bl. 127.) '*Men vergete niet*, dat deze gunstige bepalingen (ten aanzien van de bewijskracht der koopmansboeken) alleen handelingen tusschen kooplieden, niet die tusschen kooplieden en bijzondere personen betreffen.' Zou het niet veiliger zijn dat wél te vergeten en zich liever te herinneren aan art. 1983, B.W.?

(Bl. 128.) 'Factoirs of bewindvoerders zijn uit kracht hunner betrekking geregtigd tot inzage der boeken van hem, tot wien zij in zulk eene bepaalde betrekking staan.' Zoo de schrijver. *De wet* kent wel aan den aansteller van factoors, niet aan factoors, dat regt van inzage toe in de boeken van hunnen patroon.

(Bl. 140.) 'Zoo dit niet bij overeenkomst uitdrukkelijk verboden is, kan elke vennoot een derde als deelgenoot in zijn deel aannemen, dat wil zeggen, als deelgenoot in zijne eigene winsten en verliezen, *en commandite*.' Volgens deze beschrijving zal het den vennoot niet vrijstaan iemand als deelgenoot van zijn aandeel onder die voorwaarde aan te nemen, dat hij ook insta voor de verliezen, die het door hem ingebragte kapitaal te boven gaan.

(Al. 246.) 'Het wissel-contract is eene overeenkomst tusschen den trekker en den nemer van den brief, in dezer voege, dat de nemer aan den trekker geeft of belooft te zullen geven eene bepaalde som gelds, waartegen de trekker zich verbindt die som geld op eene andere plaats te zullen doen uitbetalen.' Heeft de schrijver hier niet gedacht aan de mogelijkheid dat de nemer het geld, in den wissel uitgedrukt, aan den trekker verschuldigd is, en hij dezen daarmede betaalt? Is dat ook niet begrepen onder de uitdrukking: *waarde in rekening*? De schrijver verklaart ze zelf aldus op bl. 248, maar dan is zijne bepaling van het wissel-contract ook onjuist en onvolle-

1 Bijdrage tot beschouwing van het Nederl. Wetb. van Kooph., bl. 220.

dig. Het niet rigtig opvatten van de formule: *waarde in rekening*, bragt den schrijver, die geen raad wist met zijne definitie, ten aanzien van wissels, die slechts ter incassering worden aangeboden, tot het fraaije resultaat, dat ook bij deze de erkenning van genoten of daarvoor te genieten waarde noodig is en de trekker in geval van geschil moet bewijzen dat hij de waarde niet genoten heeft. De trekker zal dus eene oorzaak moeten inlasschen om later de valschheid daarvan te bewijzen. Zou het niet eenvoudiger zijn aan te nemen, dat juist de aangeduide formule strekt tot voorbehoud van de vordering der trekker tegen den nemer, die voor den wissel niets in de plaats heeft gegeven?

(Bl. 247) 'Men ziet hieruit dat de wisselbrief niet strekt om eene vordering, die C. (de trekker) op A. (den betrokkene) heeft, in te vorderen, door middel van lastgeving op B. (den nemer) om het bedrag der schuld te ontvangen, *met welk doel* zoo vele wisselbrieven worden getrokken.' Het is dus niet de *strekking* van den wissel, maar wel *het doel*. Hoe subtiel!

(Bl. 249.) De *tallooze wissels*, dagelijks in omloop en in dezer voege zamengesteld:

'De Heer A., te ....., gelieve te betalen aan den Heer B. of order de som van ..... Zullende Z. Ed. valideren in rekening voor geleverde goederen door C.

A....., te.....

zijn geene wisselbrieven: er blijkt niet, dat de waarde tusschen trekker en nemer is verwisseld; de nemer is hier alleen gemagtigd tot ontvangst. Men verwarre deze wisselbrieven niet met die, getrokken aan de order van een' derde, alleen ten einde de betaling te vorderen.'

Oogenschijnlijk heeft de schrijver het woord *derde*, in art. 111, W.v.K., voorkomende, niet begrepen; hij zou anders hebben ingezien, dat een wissel-contract ook dan bestaat, wanneer de nemer slechts tot incassering geregtigd is.

(Bl. 250.) De aard van het in den handel zoo dikwerf voorkomend blanco-endossement wordt geheel miskend, wanneer men gelijk de schrijver aanneemt, dat hetzelve moet worden volledig gemaakt, door boven de handteekening van den trekker te stellen hetgeen in een volledig endossement voorkomt. Art. 136, W.K., had hem van die dwaling kunnen genezen.

(Bl. 252.) 'De trekker blijft in dit geval (als hij voor rekening van een' derde getrokken heeft) niets meer dan een lasthebber; verantwoordelijk mitsdien jegens den nemer *voor de hoedanigheid, die hij zich geeft*, zoowel als jegens elken houder.' Hieruit moet men opmaken, dat de trekker, volstaande met de uitvoering van zijn' last, voor de voldoening van den wissel persoonlijk niet aansprakelijk is. Intusschen, de ondubbelzinnige bewoordingen van art. 106, W.K., bepalen het tegendeel.

(Bl. 270.) 'De wet verstaat door maanden en uso's de maanden der Gregoriaansche tijdrekening, dus die van 30 dagen. Een wissel, getrokken op 1 Julij, drie maanden na zigt, en op 1 Augustus geaccepteerd, vervalt mitsdien op 30 October daaraanvolgende.' Geloove wie wil.

Wij meenen met deze staaltjes te kunnen volstaan, om ons oordeel te wettigen. Nog een enkel woord *over de formulieren voor de voornaamste verbindtenissen*. Van deze formulieren, bestaande in een twintigtal, leveren de meeste, als van algemeene bekendheid, geen het minste nut op, en bevatten zij daarenboven nog menige onnaauwkeurigheid. Zoo ziet men b.v. niet in,

waarom de beleener in het eerste formulier (bl. 201) verklaart: Russische effecten in *bewaring* te hebben gegeven, daar alle vereischten van inpandgeving en geen enkel van bewaring aanwezig is; waarom in het tweede formulier (bl. 203) aan den beleener nog drie dagen worden gegund, om het pand te lossen; daar juist de onherroepelijke volmagt is toegelaten, om met den meesten spoed het pandregt te doen gelden, iets, wat bij beleening van effecten b.v. van onberekenbaar nut is, waarom eindelijk in alle formulieren van orderbriefjes vóór de handteekening, de goedkeuring voorkomt (bl. 293, 294). Het Wetb. v. Kooph. laat dit punt niet onbeslist, gelijk de schr. meent, maar de noodzakelijkheid der goedkeuring hangt alleen daarvan af, of de orderbriefjes ter zake van koophandel zijn geteekend, art. 1915. In de formulieren, door den schrijver gegeven, zoude juist de formaliteit overbodig zijn.

De tijd en de lust ontbreekt mij om te onderzoeken, in hoeverre de wetten op het zegel en de registratie door den schrijver met juistheid zijn toegepast; zijn dilettantismus doet ook hier weinig goeds verwachten.

Leiden, 22 Sept. 1848.

Mr. J.E. GOUDSMIT.

De echtheid van den Brief aan de Efeziërs bestreden en verdedigd.

De kritiek der Tubingsche School, inzonderheid ten aanzien van den Brief aan de Efeziërs, beoordeeld door A. Niermeijer, Predikant te 's Heer-Arendskerke. Met eene Bijlage. - Vervolg op zijne, bij het Haagsch Genootschap tot verdediging der Christelijke godsdienst bekroonde, Verhandeling over de echtheid van dezen Brief. 's Gravenhage, bij de Erven Thierry en Mensing, 1848, 210 *blz*.

Het kostte den ondergeteekenden eenige aarzeling, te voldoen aan de uitnoodiging der redactie van dit Tijdschrift, om, hetzij als beoordeelaar of verslaggever van bovengenoemd werk, op te treden. Aan het eerste viel volstrekt niet te denken. Mij op den ‘kritischen Schöppenstuhl’ te plaatsen, om eene eigenlijk gezegde recensie van den arbeid eens mededingers te geven, - dit te doen op een tijdstip, dat mijn eigen geschrijf, betreffende de hier behandelde zaak, nog niet, of naauwelijks, in het licht is verschenen, althans nog geenerlei beoordeeling van de zijde des publieks heeft ondervonden, scheen, minst genomen, ongepast. Bovendien - waarom het te ontveinzen? - ik achtte mij tot zulk eene taak te minder bevoegd, bij eene vergelijking van hetgeen ons hier door den Heer Niermeijer geleverd wordt, met hetgeen de theologische wereld van mij zelven heeft te wachten. Dit laatste toch zal blijken, weinig meer te behelzen, dan de ruwe

schets van hetgeen wij hier met veel zorgvuldigheid en naauwkeurigheid tot een geheel zien uitgewerkt. Terwijl ik mij, een Aanhangsel tot mijne Verhandeling over den Efezerbrief schrijvende, uit den aard der zake bepalen moest bij het standpunt, waarop de kritiek van dien brief, ruim anderhalf jaar geleden, stond[1], had mijn geleerde ambtgenoot van 's Heer-Arendskerke, door zijne wederlegging van de Tubingers tot een afzonderlijk geschrift te besparen, zich het niet onbelangrijke voordeel verschaft, van acte te kunnen nemen van al hetgeen sedert op dit gebied is uitgekomen, - een voordeel, waarvan hij dan ook op de lofwaardigste wijze gebruik heeft weten te maken. Men gevoelt derhalve ligt, dat ik, die beginnen moest, tot mijne lezers te zeggen: gij vindt hetzelfde onderwerp, waarover ik u mijne denkbeelden in kort begrip deed kennen, beter en volledíger in het hierboven genoemde werk behandeld, - te minder de taak van censor op mij kon nemen, of ik moest vreezen, van eene aanmatiging te zullen verdacht worden, waarvan ik hoop, dat iedere zweem ver van mij verwijderd zal blijven. - Maar wat dan? - Mij bepalen tot een eenvoudig verslag of bloote

1 Het wordt in den loop dezer maand namelijk twee jaar, dat aan mijne bovengenoemde Verhandeling, tegelijk met die van den Heer Niermeijer, over hetzelfde onderwerp, de eer der bekrooning te beurt viel. Van de mij toen verleende vrijheid gebruik makende, schreef ik kort daarop een Bijvoegsel, waarin ik in vlugtigen omtrek de gronden aanwees, op welke ik de echtheid des Efezerbriefs ook tegen Baur en Schwegler meende te kunnen verdedigen. Daarmede toegerust, ging mijn stuk terug. Doch ziet, wat gebeurt? Omstandigheden, geheel van mij onafhankelijk, vertragen, tegen hoop en verwachting, de uitgave van de eerste helft des vorigen tot de laatste helft des tegenwoordigen jaars. Inmiddels is er al weder van onderscheiden zijden over den Efezerbrief pro et contra geschreven. Er heeft zich stof tot meer dan één nieuw bijvoegsel opgehoopt. Wat nu? De pen weêr hier en daar door het geschrevene halen, en alles in het werk stellen ten einde mijn werk op de hoogte van den tijd te houden? De gelegenheid was er mij, wel is waar, niet geheel toe afgesneden, doch om meerdere redenen, vooral ook om aan mijn werk geen te bont aanzien te geven, meende ik haar niet te moeten aangrijpen, te minder, omdat, hetgeen sedert in het licht verscheen, aan de daarin behandelde hoofdzaak weinig veranderde. Intusschen verheugt het mij, dat de Heer Niermeijer in dezen van een ander gevoelen is geweest, en de geleerde wereld in het bezit heeft gesteld van een geschrift, waarin ook de latere verschijnselen op dit gedeelte der kritiek hunne plaats hebben gevonden.

vermelding van hetgeen ons door den Heer Niermeijer geleverd wordt? Dan althans hadde de redactie van ‘de Gids’ zijn werk aan betere handen, dan de mijne, kunnen toevertrouwen, en ik voor mij hadde geoordeeld, meer in haren geest te handelen, door het haar met een weigerend antwoord terug te zenden, dan den schrijver en het publiek beiden op zulk eene wijze onregt te doen. Werkelijk meende ik dan ook voor een oogenblik, daartoe niet alleen geregtigd, maar zelfs gehouden te zijn, en stond gereed, gehoor te schenken aan zeker instinktmatig gevoel, dat mij ried tot het in acht nemen eener welligt al te groote voorzigtigheid, - toen de zaak nog in tijds van gedaante voor mij veranderde, en het mij toescheen, alsof ik mij aan de mij opgedragen taak niet onttrekken mogt. Ik werd tot dat besluit geleid, vooral ook door de overweging, dat ik immers zoo min eene eigenlijke beoordeeling, als eene dorre inhoudsopgave behoefde te schrijven, maar aan de verschillende eischen, waartusschen ik mij beklemd vond, gevoegelijk kon voldoen door het vervaardigen eener oordeelkundige aankondiging. Werd daardoor toch de voorname moeijelijkheid, die er voor mij bestond, uit den weg geruimd, er was dan ook geen grond, waarop ik een arbeid van mij af zou werpen, die voor anderen misschien weêr andere bezwaren op zou leveren, en voor mij in 't bijzonder ook meer dan ééne aangename zijde had.

Gij ontvangt hier dan, lezers! de proeve eener oordeelkundige aankondiging van het werk des Heeren Niermeijer, d.i., naar ik mij haar heb voorgesteld, eene beknopte, doch zoo ik hoop, duidelijke aanwijzing, van hetgeen bij deze gelegenheid door genoemden schrijver gedaan is tot handhaving van den Efezerbrief, tegenover de aanvallen der Tubinger kritiek, voorafgegaan door eene even beknopte uiteenzetting van den staat des geschils en de bewijsgronden, anderzijds ter bestrijding aangevoerd; het een zoowel als het ander met oogmerk, om u, na gehoord advies der beide partijen, - zoo gij zulks, wel te verstaan, nog niet mogt zijn - op de hoogte te brengen, om in eene zoo gewigtige zaak een oordeel uit te spreken. Houdt het mij daarbij ten goede, dat ik, met ons beider oorspronkelijke Verhandelingen, het geheele standpunt voorbijga, waarop de kritiek van den

Efezerbrief door de Wette geplaatst werd, en mengt u, lezende, aanstonds met mij in den strijd, die onder Baur's en Schwegler's aanvoering tegen gezegd bijbelboek is losgebrand.

Het eerste blijk eener vijandige stemming tegen den Efezerbrief werd ons, van Tubingsche zijde, door Baur in het jaar 1835 gegeven. In zijn boek over de Pastoraalbrieven[1], namelijk, weigert genoemde Hoogleeraar een beroep op zekere plaats uit dien brief te erkennen, ‘zoolang zijne echtheid niet grondiger dan tot nog toe onderzocht was geworden.’ Bij dien zijdelingschen uitval echter, die voor als nog van geene zelfstandige nasporing getuigenis gaf, bleef het vervolgens lang berusten. Inmiddels ontwikkelde Strauss zijne mythische beschouwingswijze van den inhoud der Evangelieboeken, en spon zich daaraan zachtkens voort het dusgenoemde Baursche stelsel omtrent het ontstaan en de wording des Christendoms, waarvan de ons welbekende Verhandeling over de Christuspartij te Korinthe, als ware 't, de eerste stamina behelst. Onmiddellijk in den aard en de rigting van dat stelsel lag het, zich niet, gelijk het Straussische, met zijne kritiek tot den inhoud der Schrift te bepalen, maar ook haren vorm en haar zamenstel, het karakteristieke harer onderscheiden bestanddeelen, mitsgaders de betrekking tusschen dezen, met andere woorden, het ontstaan en de wording des N. Testamentischen Canons, in den gang des onderzoeks op te nemen. Uitgangspunt was de stelling: het Christendom der Apocalypse is niet het Christendom van Paulus, en nog minder dat van het vierde Evangelie. Van de Joodsch-Christelijke of Ebionitische, die in eerstgenoemd geschrift wordt aangetroffen, tot de universalistische beschouwing des Heidenapostels, en vandaar tot de Johanneische Logosleer, kan het Christendom zich slechts trapsgewijze verheven hebben. Deze voorstelling stemt wijders over-

1 ‘Die sogenannten Pastoralbriefe des Apostels Paulus aufs neue kritisch untersucht,’ S. 125.

een met hetgeen een naauwkeurig onderzoek der vroegste kerkelijke toestanden ons leert, dat het Christelijk geloof zich niet dan van lieverlede uit zijne Joodsche omkleedsels losgewikkeld, en den vorm heeft aangenomen, waaronder het zich op Johanneisch standpunt aan ons vertoont. Daar het alzoo blijkt, dat de Canon des N.T. uit eene verzameling van schriften bestaat, die tot onderscheiden ontwikkelingstijdperken der Christelijke geloofsleer behooren, zoo vloeit de vraag hieruit voort, welk eene plaats aan iedere dier schriften in deze vroegste ontwikkelingsreeks moet worden aangewezen. Deze vraag, ook met betrekking tot de Paulinische brieven gedaan zijnde, geeft aanleiding tot een zeer verschillend oordeel over hunne echtheid, zoowel als over den tijd hunner vervaardiging. Terwijl de vier eerste zich van alle zijden aan ons doen kennen als ontwijfelbaar van de hand des Heidenapostels afkomstig, rust op al de overigen de meer of minder zware verdenking, dat zij in vervolg van tijd op zijnen naam door anderen zijn opgesteld. Inzonderheid geldt dit van de zoogenaamde Pastoraalbrieven, die in den Canon van Marcion opmerkelijkerwijze geheel ontbreken, en gezegd kunnen worden, eene afzonderlijke klasse van Notha te vormen[1]. Doch ook de zes kleinere stukken, die tusschen deze en de vier hoofdbrieven des Apostels plaats hebben gekregen, onderscheiden zich van laatstgenoemden in zoo velerlei opzigt, dat de kritiek ook daarbij slechts aan fictie schijnt te kunnen denken. Wat met name den Efezerbrief betreft, deze heeft zooveel, waardoor hij zich van het door Paulus ingenomen standpunt verwijdert, dat men gewis bij geen der andere Antilegomena, tot de klasse waarvan hij behoort[2], evenveel reden vindt, om aan de Authentie te twijfelen, tenzij alleen bij den brief aan de Kolossers, die, naar het schijnt, in hetzelfde lot met hem moet deelen[3]. Vat men al de gegevens te zamen, die zich uit zijnen inhoud laten ontleenen, zoo blijkt het, wel is waar, dat de vervaardi-

1 Verg. bij dit en het naastvolgende, hetgeen Baur schrijft: Paulus, S. 248 ff.
2 Zie de bovenaangeh. plaats uit Baur's ‘Paulus’.
3 Paulus, S. 418, 21.

ger was een Paulinist, die in den geest en trant van Paulus zocht te schrijven, doch dit gedaan heeft van het standpunt, waartoe het kerkelijk leerbegrip zich, in het westelijk gedeelte van Klein-Azië, in de eerste helft der tweede eeuw ontwikkeld had.

De Efezerbrief maakt met dien aan de Kolossers, waartoe hij in naauwe betrekking staat[1], als 't ware den overgang uit tusschen den brief aan de Hebreën en het vierde Evangelie, en behoort alzoo tot de reeks van schriften, die, uit den boezem der Klein-Aziatische kerk voortgekomen, zich de bestrijding van het Ebionitisme ten doel gesteld hebben, door aan het universalistisch principe van Paulus naast dat der petrinische eenheid (*ἑνότης*) ingang te verschaffen, en de Christologie tot absolute logosleer te verheffen[2].

En welke nu zijn die gegevens, waaruit men, te Tubingen, tot een' zoo veel lateren oorsprong van den Efezerbrief meent te mogen besluiten? Het zijn voornamelijk twee verschijnselen, waarop men onze aandacht vestigt: de Gnosis en het Montanisme. Omtrent beiden beweert men, dat zij eerst gedurende den loop der tweede eeuw de Christelijke kerk zijn binnengedrongen. Van de eene zoowel als de andere rigting meent men sporen in den Efezerbrief te kunnen aanwijzen. Gnostisch gekleurd is, volgens Baur[3], de geheele Christologie van dit geschrift. Het daarin heerschende Christusbegrip beantwoordt geheel aan de gnostische voorstelling van den Nous of Monogenes, waarin de hoogste, absolute God zijn verborgen wezen openbaart, met dat onderscheid slechts, dat het (genoemd begrip, namelijk) al

1 Die betrekking wordt intusschen door de Tubingers zelven onderscheiden gedacht. Volgens Baur (t.a. pl., S. 455) waren beide brieven waarschijnlijk door denzelfden schrijver vervaardigd, en bestemd, om als een broederpaar gelijktijdig de wereld in te gaan, ofschoon dan ook de brief aan de Efezïers ‘in einem secundären Verhältnisse’ tot dien aan de Kolossers stond. Volgens Schwegler daarentegen (Nachapost. Zeit. II, S. 388) was de eerste ‘eigentlich nur eine Ueberarbeitung des letzteren von einem entwickelteren dogmatischen Standpunkt und entwickelteren kirchlichen Verhältnissen aus.’

2 Schwegler, N.Z., II, S. 333 f., waar in bijzonderheden wordt aangewezen, door welke karaktertrekken het leerbegrip van den Efezerbrief tot den Johanneischen grondvorm nadert. Vg. ald. ook S. 337 f.

3 T.a. pl., S. 421 ff.

datgene in zich zelf vereenigt, wat in het gnosticisme verdeeld wordt over eene veelheid van Aeonen, die te zamen één hoofdbegrip uitdrukken, waarin zij gedurig weder worden opgelost. Gelijk voorts de gnostische systemen gebouwd zijn op het gronddenkbeeld, dat al het van God uitgegane, geestelijk leven tot zijne oorspronkelijke eenheid moet terugkeeren, alle strijd in verzoening moet worden opgelost, zoo wordt ons ook in de Efezer- en Kolosserbrieven de werkzaamheid van Christus bij uitnemendheid geschetst als eene herstellende, terugleidende, vereenigende, wier einddoel is: *εἰς ὀικονομίαν τῦυ πληρώματος τῶν καιρῶν ἀνακεφαλαιώσασϑαι τὰ πάντα ἐν τῷ* Χ*ριστῷ*, Ef.I, 10, *καὶ δι᾽ ἀυτῦν ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς ἀυτόν*, Col. I, 20[1]. Eindelijk komen hier in aanmerking een aantal andere begrippen en voorstellingen, die slechts op den bodem der Gnosis hebben kunnen ontkiemen, of uit den door haar beheerschten kring zijn voortgekomen. Tot de eerste behooren de speculatie's over eene hoogere geestenwereld, met hare *ἀρχαὶ, ἐξουσίαι*, enz.[2]. Tot de laatste het, in beide brieven, emphatisch op den voorgrond gestelde *πλήρωμα*, waarbij men niet anders dan aan het gnostische Pleroma denken kan[3]; de mystische vereeniging van Christus met de kerk, als van een door den echt verbonden paar (Ef. V: 23 enz.), eene idee, klaarblijkelijk afkomstig van, en ook alleen verklaarbaar uit de gnostische leer der Syzygiën, dat zijn evenzoo: mystische verbindtenissen tusschen de als mannelijk en vrouwelijk gedachte Aeonen, die te zamen het Pleroma daarstellen[4]; de beschrijving van

1 T.a. pl., S. 423 f.
2 T.a. pl., S. 423 f., in d.n.
3 ‘Das gnostische Pleroma ist nicht das Absolute selbst, sondern das, warin das Absolute in seiner Absolutheit sich manifestirt, seinen Begriff realisirt, mit seinem bestimmten Inhalt sich erfüllt.’ - ‘Der höchste absolute Gott ist also nicht das Pleroma selbst, sondern er hat es nur als seinen Inhalt in sich. Eben diesen Begriff des Pleroma finden wir nun in beiden Briefen, nur mit dem Unterschied, dass hier nicht ausdrücklich von einer Mehrheit von Aeonen, als dem Inbegriff des Pleroma die Rede ist, Christus aber, nicht der höchste Gott selbst, ist das Pleroma, weil in Christus erst der an sich seijende Gott aus seinem abstracten seyn heraustritt, und zur Fülle des concreten Lebens sich aufschliesst.’ T.a. pl., S. 425.
4 ‘Der Propator ist durch Syzygie mit seiner *ἔννοια* (dem Gedanken seiner selbst, seinem Selbstbewusstseyn) verbunden, ebenso der Monogenes oder Nus mit der Aletheia, der Logos mit der Zoë, der Anthropos mit der Ekklesia.’ T.a. pl. S. 426.

het einddoel der schepping, of van de *οἰκονομία μυστηρίου*, die wij Ef. III: 9 aantreffen[1]; de voorstelling van Christus als: *εἰς τὰ κατώτερα μώρη τῆς γῆς καταβάς*, Ef. IV: 9[2]; eindelijk eene reeks van woorden en spreekwijzen, die in beide brieven meer of min veelvuldig voorkomen, en waarin zich met meer of minder regt zoo vele gnostische elementen laten herkennen, als: *μυστήριον, σοφία, γνῶσις, ἀιὼν, πρόθεσις τῶν ἀιώνων, ἀιὼν τῦ κόσμου; τούτου, κοσμοκράτορες τῦ σκότους, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας*, alsmede de uitdrukking in Ef. V: 10: *πᾶν τὸ φανερούμενον φῶς ἐστι*[3].

Naast deze gnostische heeft Schwegler vooral zich beijverd, ook montanistische bestanddeelen in den Efezerbrief aan te wijzen[4]. Hij vindt ze, vooreerst, Ef. II: 20, III: 5, IV: 11, in de, zijns inziens, te hooge denkbeelden, die daar voorkomen omtrent het wezen en den aard van het N. Testamentisch Profetisme, als op éénen rang staande met het Apostolaat, en hiermede zamen uitmakende *θεμέλιον* der Christelijke kerk. Echt montanistisch, meent hij, wordt hier de *νέα προφητεία* - zoo als het Montanisme zelf zich noemde - als voortzetting van het Apostolaat en orgaan der goddelijke openbaringen voor de na-apostolische kerk opgevat. Montanistisch is verder, volgens hem, het begrip van *τελειότης* in tegenstelling van *νηπιότης*, dat Ef. IV: 13, 14, op de kerk wordt toegepast. Voorts de nadruk, door onzen brief op de heiligheid der kerk gelegd; de voorstelling van den echt als symbool der betrekking van Christus tot de kerk; de met het Johanneische Paracleet-begrip overeenstemmende idee van den geest, die Ef. I: 14 als *πνεῦμα τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἅγιον*, I: 17 als *πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως*

1 T.a. pl. S. 428 f.
2 Welke woorden Baur van eene nederdaling ter helle wil verstaan hebben, terwijl hij zich, ten bewijze voor den gnostischen oorsprong van dit leerstuk, op Marcion beroept. T.a. pl., S. 432.
3 T.a. pl., S. 433 ff.
4 Vg. bij het volgende zijn 'Nachap. Zeit.,' II, S. 331 ff., 376 ff. en Baur t.a. pl., S. 436 ff.

verschijnt; eindelijk de betrekking, waarin de uitdeeling der pneumatische genadegaven (*χάρις, δόματα*) tot de verhooging van Christus geplaatst wordt (Ef. IV: 7-11).

Het zijn echter, volgens Baur en Schwegler, niet alleen deze gnostische en montanistische bestanddeelen van den Efezerbrief, die ons dwingen, de eerste helft der tweede eeuw als tijd zijner vervaardiging aan te nemen. Hij behelst ook nog andere uitdrukkingen en voorstellingen, die onmogelijk van den Apostel Paulus afkomstig kunnen zijn, en ons in een veel later tijdvak verplaatsen[1]. Hiertoe rekenen zij, met de Wette, het praedicaat: *ἅγιοι*, Ef. III: 5, aan de Apostelen gegeven, daar, indien de schrijver zelf een Apostel ware geweest, hij, huns bedunkens, nog niet met zoo veel eerbied van het hem opgedragen ambt zou gesproken hebben. Den alzoo beganen misslag, zoo zeggen zij, zoekt de Pseudo-paulus vervolgens op zeer onpaulinische wijze te herstellen, door herhaaldelijk de verzekering te geven, dat hij Paulus is, de Heiden-apostel, die om des Evangeliums wille banden droeg: Ef. III: 1, IV: 1, VI: 20. Onapostolisch, ja geaffecteerd demoedig klinkt hun voorts in het oor, het *ἐλαχιστότερος πάντων ἁγίων*, Ef. III: 8, vergel. met het *ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων*, 1 Cor. XV, 9[2], terwijl hiermede bovendien op het zonderlingst contrasteert het inzigt, dat hij zich zelven in het geheimenis van Christus toekent, Ef. III: 4, 5. - In het algemeen meenen zij op menige bijzonderheid te kunnen wijzen, waardoor de schrijver de dubbelzinnigheid van zijn standpunt verraadt, en zich zelven als eenen in later tijd levenden doet kennen. Zulk eene bijzonderheid achten zij 't, wanneer hij van de Apostelen spreekt als het *θεμέλιον* ('die fertige Grundlage') der kerk[3]; als hij waarschuwt tegen een *κλυδωνίζεσθαι καὶ περιφέρεσθαι παντὶ*

1 Vg. bij het volgende Baur, t.a. pl., S. 446 ff. Schwegler, N.Z., II, S. 334 ff., 385 ff.

2 'Den Geringsten der Apostel konnte er sich nennen, weil keiner seiner Mitapostel vorher die Kirche verfolgt hatte; aber den Allergeringsten aller Christen -? Dann hätte er sein Apostelambt niederlegen, und die Abfassung apostolischer Sendschreiben einem Andern überlassen müssen.' Schwegler, t.a. pl., S. 389.

3 Ook de Wette beriep zich reeds op het na-apostolische dier voorstelling.

ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ κνβεῴᾳ τῶν ἀνθρώπων (Ef. IV: 14), waarvoor men, zoo zij meenen, in den leeftijd der Aposlen nog geen gevaar liep; als hij, door zijn dringen tot *ἑνότης τῆς πίστεως* (Ef. IV: 3 enz.) bewijst, dat zijn schrijven behoort tot de periode der wordende katholiciteit; als hij, in plaats van het Christendom, op paulinische wijze, als *καινή κτίσις* op te vatten, daarin slechts een door de opheffing der cerimoniele wet vergeestelijkt Jodendom ziet, waaraan dien ten gevolge nu ook de Heidenen kunnen deel nemen (Ef. II: 15); als hij, door de *πίστις* en de *ἀγάπη* naast elkander te plaatsen, het paulinische principe des Christelijken levens opoffert aan de zucht, om eene verzoening tusschen het paulinisme en het petrinisme (dat op de *ἔργα* aandrong) tot stand te brengen; als hij Ef. V: 18 tegen het *μεθύσκεσθαι ὀίνῳ*, even als 1 Tim. V: 23 tegen het *ὑδροποτεῖν*, op eene wijze waarschuwt, die op de ons bekende leerstellingen van zekere judaiserende sekten uit Klein-Azië schijnt te doelen; of als hij, Ef. V: 19, van *ψαλμοὶ, ὕμνοι* en *ᾠδαι πνευματικαὶ* gewaagt, in de vooronderstelling, dat de hem persoonlijk onbekende gemeente, waaraan hij schreef, het eerst later algemeen ingevoerde kerkelijk gebruik reeds volgde, om zich bij de openbare godsdienstoefeningen van eene opzettelijk tot dat doel vervaardigde verzameling van geestelijke liederen te bedienen.

En ziet hier dan, in beknopt overzigt, bij elkander gesteld, wat van Tubingsche zijde tegen den Efezerbrief in het midden is gebragt. Dat Baur c.s. zich ook op de daarin voorkomende eigenaardigheden van stijl en schrijftrant beroepen, laat zich hooren; doch dit behoort niet tot het door hen ingenomen historisch-kritisch standpunt, en treedt dan ook merkelijk op den achtergrond. Terwijl wij dus eenen de Wette vooral op exegetisch terrein hebben te ontmoeten, kunnen de Tubingers dan alleen uit het veld geslagen worden, wanneer wordt aangetoond, *deels*, dat zij in het algemeen van onwaarachtige en onhistorische praemissen omtrent de vroegste ontwikkeling des Christendoms en de, daarmede gelijken tred houdende, wording des N. Testamentischen Canons zijn uitgegaan; *deels*, dat, wat de bijzonderheden betreft, onze brief geene sporen draagt, van in lateren tijd en door eene

andere hand te zijn opgesteld, dan de traditie ons leert. En wordt de weg ons hierdoor afgebakend, waarlangs wij alleen tot eene grondige weêrlegging hunner beweringen kunnen geraken, wij zien dan ook met voldoening en blijdschap, dat de Heer Niermeijer, in zijn voor ons liggend geschrift, juist dezen weg heeft ingeslagen.

De vijftig eerste bladzijden van dat geschrift zijn toegewijd, behalve aan eenige voorafgaande Aanmerkingen, waarin de kritiek der Tubingers, benevens den daardoor gewekten strijd, in vlugtige trekken geschetst, en de namen der strijders van weêrszijden genoemd worden (bl. 1-15), aan *eene beoordeeling der Baursche kritiek in het algemeen*. Oud en nieuw vinden wij daarin bij elkander gevoegd, doch op eene geleidelijke wijze voorgedragen, en zóó, dat onze overtuiging daardoor slechts versterkt kan worden omtrent de onhoudbaarheid van hetgeen de Tubingers hunne ‘Idee des Ganzen’ noemen, ofschoon ook de schrijver zelf voor 't overige niet tot degenen behoort, die meenen, dat eene ‘Totalanschauung’ als die, waarover gestreden wordt, in een betrekkelijk klein getal van bladzijden te weêrleggen is. Hij begint, met Baur in dit opzigt te prijzen, dat het hem, zoo als ook Hauff gezegd heeft: ‘om opbouwen en niet om vernielen te doen is’[1]. Ongelukkig slechts, dat hij en de zijnen zich, bij hetgeen zij bouwen, zoo zeer door den invloed hunner wijsgeerige praemissen, en daarentegen zoo weinig door den eerbied voor historische feiten laten besturen. Reeds aanstonds komt dit laatste aan den dag in hunne minachting

1 Stud. und Krit., 1846, III, S. 629. - Het is bij deze gelegenheid, dat de Heer Niermeijer mij berispt, omdat ik in de Jaarboeken voor Wet. Theol., V. 2, bl. 244, met het oog op zekere woorden van Schwegler, gezegd heb, dat de Tubingers zelfs Strauss trachten vooruit (1. voorbij) te streven. Ik erken dat de aanmerking juist zou zijn, indien hier niet anders dan aan een vooruit of voorbijstreven *in geheel dezelfde rigting* te denken viel. Doch zoo iets heb ik, met de plaats van Schwegler voor mij, toch wel onmogelijk kunnen beweren! Wat ik bedoelde, was niet, dat het vernielingswerk, door den schrijver van het ‘Leben Jesu’ aangevangen, door de Tubingers is voortgezet, maar dat laatstgenoemden het standpunt van Strauss reeds *achter den rug* hebben, reeds *daarbuiten* staan, zoodat men niet tot Baur c.s. komen kan, of men moet eerst bij den held der moderne ‘voraussetzungslose’ kritiek propaedeutica ‘studirt’ hebben. Kan, bij deze verklaring, het door mij gebezigde woord genade vinden?

van alle *uitwendig gezag*. Mayerhoffs leuze is ook de hunne: ‘die Critik kann nie gedeihen, wenn sie sich nicht von dieser Fessel losmacht’[1]. En op wat grond nu achten zij zich daartoe geregtigd? Zij beroepen zich op de ligtgeloovigheid der oude kerkvaders, hun gebrek aan kritischen geest, hun onhistorisch standpunt in het algemeen. Daarbij komt, en zietdaar eene stelling, waarvan de Tubingers zich vooral gaarne bedienen, om de authentie der meeste N. Testamentische boeken in verdenking te brengen, - dat het onderschuiven van geschriften oudtijds niet alleen niet vreemd was, maar ook niet naar onze begrippen van trouw en waarheidsliefde mag beoordeeld worden. Doch wij behoeven de taktiek der Tubingers op dit punt hier niet uitvoeriger te doen kennen. Wat de weêrlegging betreft, door den Heer Niermeijer gebezigd, - zij grondt zich, gelijk dit van zelf spreekt, en in de eerste plaats, op de onaannemelijkheid der laatstvoorgedragene stelling. Zij daarin toch iets waars, wat de onderschuiving zelve aangaat, het motief daartoe was dan toch in ieder geval ver van onschuldig, en de zaak werd, waar zij aan den dag kwam, gelijk dit b.v. met de Acta Pauli en Theclae het geval was, door de vroegste gemeente in hetzelfde ongunstige licht beschouwd. Dat, voorts, de eerste Christelijke kerk de kritiek miste, waardoor onze eeuw zich kenmerkt, kan worden toegegeven. Doch dat de scherpzinnigheid oudtijds uitsluitend aan de zijde van bedriegers of onregtzinnigen zou geweest zijn, terwijl de geleerdste en vroedste mannen daarentegen, een Clemens Alexandrinus, Irenaeus en anderen, blind en onnoozel genoeg waren, om, zoodra zij boven eenig geschrift lazen: de Zendbrief van Paulus, enz., daarmede aanstonds genoegen te nemen, is toch wat veel! Bovendien, het kan hun ook niet zoo geheel aan kritiek ontbroken hebben. Of ontdekten zij dan het verraad niet, door den schrijver der Acta Pauli et The-

1 ‘Der Brief an die Colosser kritisch geprüft,’ von E.T. Mayerhoff, S. 3. Ik stem met onzen schrijver in, wanneer hij hier van een *ongelukkig* ‘gedeihen’ spreekt. Als de kritiek niet vet kan worden dan ten koste van het merg en gebeente der Schrift, dan verschijnt zij mij onwillekeurig onder het beeld van ééne der magere koeijen uit den droom van Faraö, die ook maar niet ‘gedeihen’ wilden door het voedsel, dat hunne vraatzucht gevonden had.

clae gepleegd[1]? Waren zij niet gewoon, de algemeen als echt erkende schriften zorgvuldig te onderscheiden van de *ἀντιλεγόμενα* en *νόθα*? Bewijst dit laatste niet, dat zij althans wel op hunne hoede waren? Wanneer wij, eindelijk, bedenken, hoe bezwaarlijk, ja schier onmogelijk het was, dat gansche gemeenten misleid werden omtrent de echtheid van stukken, die aan haar gerigt waren, en die zij toch weten moesten al of niet ontvangen te hebben; wanneer wij tevens in rekening brengen de moeijelijkheden, door de kerkelijke Anagnosis aan de invoering van geschriften in den weg gelegd, die niet uit den tijd en van de hand der Apostelen afkomstig waren, - dan gaan wij zeker niet te ver, als wij aan de getuigenissen der oudheid nog bewijskracht toekennen. Doch er is meer. De Tubingers miskennen de eigenaardige kleur, die over alle N. Testamentische schriften gespreid ligt, en waardoor deze zich zoo kenmerkend onderscheiden van de produkten der tweede eeuw, waarmede men ze, als van éénen geest en rigting, op dezelfde lijn tracht te plaatsen. En als zij van de zeven en twintig grootere en kleinere stukken slechts *vijf* voor onbetwistbaar echt willen laten gelden, dan is er iets in het gezond verstand van elken onpartijdige, dat bij die ontzettende uiteenscheuring uitroept: dat gaat te ver! Zoo veel misleiding is eene onmogelijkheid!

Dan het zij zoo! Men ontneme ons het vier vijfde gedeelte des N. Testaments, toch aarzelen wij niet, even als Coquerel van Strauss zeide, dat hij nog genoeg van het Christendom

1 Ja gewis ontdekten zij het. Doch hoe? Tertullianus zegt het ons niet uitdrukkelijk. Naar het schijnt, echter, leidde daartoe de handtastelijk onpaulinische leer, die in genoemd geschrift door Thecla's voorbeeld gepredikt werd, als zoude het aan de vrouwen veroorloofd zijn, den doop te bedienen. Het sprong den onkundigsten in het oog, dat geen Apostel zoo iets gedoogd kon hebben, die de vrouwen zelfs niet had toegelaten, in de vergadering te spreken. Daarom - hoezeer ik het niet met hem eens ben, wat de gevolgen betreft, die hij nog verder uit dit duister geval poogt af te leiden - geef ik het, van mijne zijde, Baur gewonnen, als hij vraagt: ‘wie viele andere Fälle dieser Art konnte es aber geben, welche der Wachsamkeit und dem Scharfblick (let intusschen wel op: Scharfblick) der Kirche entgingen, wenn der Betrug nicht ebenso, wie hier, mit Händen zu greifen war?’ u.s.w. (Der Kritiker und Fanatiker in der Person des Hrn. Thiersch, S. 84).

laat staan, om het er weer uit te kunnen opbouwen, zoo van Baur en de zijnen met da Costa te zeggen, dat zijne kritiek ons in de als echt erkende bijbelboeken ‘een ruimen en vasten grond heeft overgelaten, waarop de aanval zonder veel inspanning te wederstaan, het geroofde - te heroveren is.’ Ja, wat meer is, zoo lang alleen Gal. II niet in het lot van Rom. XV en XVI behoeft te deelen, zal ons dit reeds voldoende wapenen aanbieden, om de prima fraus der Tubingers te weerleggen, dat het Christendom der Zuilen-Apostelen vijandig tegen dat van Paulus overstond, zoodat zij dit niet nevens het hunne dulden konden, en den prediker er van met een vijandig oog beschouwden. Van deze vooronderstelde vijandschap, waarop geheel hunne hypothese rust, trachten zij dan ook te vergeefs de sporen elders aan te wijzen, b.v. Openb. XXI: 14, waar eenvoudig van den Apostelkring als zoodanig sprake is, maar uit de verte niet aan eene uitsluiting des Heidenapostels gedacht wordt. In het algemeen, zegt Niermeijer, is het eene zeer verkeerde, onhistorische beschouwing van de oorspronkelijke rigting des Christendoms, waarvan de Tubingers zijn uitgegaan. Zij kunnen er niet aan vasthouden, zonder ook de overtuiging daarmede te verbinden, dat Jezus zelf Ebioniet is geweest. Maar zulk eene voorstelling is eene ongerijmdheid! Ullmann vroeg tegenover Strauss: ‘Wat vooronderstelt de stichting der Christelijke kerk door een Gekruiste?’ Wij vragen: Wat vooronderstelt het, dat 's Heilands Apostelen en zoo vele anderen Hem als den Verlosser erkenden, en tot welke gevolgtrekking brengt ons de verbazende indruk, dien Hij op zijnen tijd maakte? *Kan* het standpunt van *zulk* eene persoonlijkheid het bekrompen Ebionitische wel geweest zijn? Moet Hij, die eene kerk stichtte, waarvan Hij zelf het vernieuwend beginsel uitmaakt, dat beginsel niet in zich gekend, niet opengelegd hebben? Zoo laten dan ook hier de Tubingers zoo veel staan, dat men er het afgebrokene weder uit kan opbouwen.

In het vervolg van zijn geschrift geeft de Heer N. ons eene in drie § § afgedeelde *beoordeeling der Baursche kritiek omtrent den brief aan de Efeziërs*. Elk dier § § is ongeveer en hoofdzakelijk toegewijd aan één der strijdpunten, waarom, gelijk wij boven zagen, de vraag naar de echtheid van dien brief zich op het Tubingsche standpunt beweegt.

De eerste vangt aan met eene uiteenzetting van hetgeen, zoowel door Baur, als door Schwegler, omtrent de historische stelling van den brief in het midden is gebragt. Wij verwijzen dienaangaande naar het boven gezegde. Opmerking verdient hierbij echter, wat N. zoo naar waarheid zegt, dat, ‘wat Schwegler aan Montanistischen invloed toeschrijft, door Baur weleens uit de Gnosis verklaard wordt,’ en wat hij er op laat volgen: ‘Bewijs genoeg, dat het historische standpunt, waarop onze brief in de tweede eeuw staan moet, nog eenigzins zwevend is.’ Hiermede in verband moet worden beschouwd, hetgeen wij in den aanhef der volgende § lezen omtrent het verschillend karakter en den verschillenden oorsprong der genoemde leerstelsels. Slechts heeft de schrijver daar misschien niet sterk genoeg gesproken. Ik voor mij, ten minste, heb in mijne wederlegging gemeend, nog grooteren nadruk te moeten leggen op het onhistorische eener beschouwing, volgens welke de Efezerbrief het produkt zou zijn van twee rigtingen, die niet alleen door karakter en oorsprong onderling *verschilden*, maar ook elkander wederkeerig *uitsloten*. Doch ter zake. - Na dan het geschilpunt in het noodige licht geplaatst te hebben, keert N. zich tegen Baur, en wat hij zoowel ter wederlegging van dezen, als later van Schwegler schrijft, dat is als uit mijn hart geschreven - getuige ons beider overeenstemming op al de hoofdpunten, die hier in behandeling komen. Ook N. loochent niet, dat er aanrakingspunten zijn tusschen den Efezerbrief en het Gnosticisme, - maar dat is ook de vraag niet. De vraag is, of het bewezen kunne worden, dat de Gnosis uitsluitend tot de 2de eeuw behoort? Zoo lang dit niet blijkt, zoo lang het integendeel moet worden vastgehouden, dat de reuzenplant van het Gnosticismus zich uit kiemen ontwikkeld heeft, die reeds in den Apostolischen tijd aanwezig waren, kan het ook niet bevreemden, dat de

schrijvers des N.T. zich van vormen bediend hebben, die toenmaals gangbaar en voor hunne lezers het verstaanbaarst waren. Zoo slechts de inhoud onder het gebruik dier vormen geene schade geleden heeft; met andere woorden, zoo de denkbeelden, in onzen brief, slechts niet strijdig zijn met het Paulinische leerbegrip, zoo als wij dit van elders kennen; zoo, bovendien, die vormen slechts niet zoodanig zijn, dat zij ons de gnostische dwaalleer in hare latere ontwikkeling en uitbreiding vertegenwoordigen. Doch van het een, zoo min als van het ander, ontdekken wij in den Efezerbrief eenig spoor. Tot wederlegging van hetgeen Baur omtrent de Christologie van dit stuk beweert, hebben wij genoeg aan hetgeen wij lezen 1 Kor. VIII: 6. Wat hij zegt omtrent de, zijns achtens, onpaulinische speculatie's over eene hoogere geestenwereld, die wij in onzen brief aantreffen, wordt weersproken door plaatsen als Rom. VIII: 38, 1 Kor. XV: 24. Het gebruik van het woord *πλήρωμα* moge eene accommodatie naar de gnostische terminologie verraden, - doch wij vinden daarin nog in de verte niet het volledig ontwikkeld Pleroma-begrip der tweede eeuw. Wat de ons onder beeldspraak voorgestelde betrekking tusschen Christus en de gemeente aangaat, deze behoeft geenszins, met Baur, uit de Valentiniaansche Aeonen-leer, noch, met Schwegler (die hier op eene allermerkwaardigste wijze van zijnen leermeester verschilt), uit eene onder de Joden-Christenen geliefde allegorie verklaard te worden. Zij is zuiver Paulinisch, zoo als blijkt uit hetgeen wij lezen: 1 Kor. VI: 15, XI: 3, XII: 12, 2 Kor. XI: 2. - Al moest, gelijk Baur wil, Ef. IV: 8, enz. van de *nederdaling ter helle* verstaan worden, zoo ware dit nog geen bewijs van gnostischen invloed. In ieder geval zou een beroep op Marcion hier nog niets af kunnen doen. Doch eene naauwkeurige exegese leert ons ook, dat wij *τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς* niet van de *onderaardsche deelen* te verstaan hebben, maar van de *aarde* zelve, als de plaats, die lager was gelegen, dan de hoogverhevene, waar Christus was. Wat, eindelijk, eenige afzonderlijke uitdrukkingen betreft, die, volgens Baur, gnostisch gekleurd zijn, - zoo kunnen wij den invloed der gnosis daarop gerustelijk toegeven, - mits niet op alle, daar sommige, zoo als

μυστήριον, γνῶσις, σοφία, zoo zuiver mogelijk Paulinisch zijn[1].

In de nu volgende § onderzoekt de Heer N. de bewering der Tubingsche school, volgens welke de Efezerbrief duidelijke merkteekenen van Montanistischen invloed dragen zou. Hij zegt zich tot dat onderzoek zonder schroom te begeven, daar de echtheid van genoemd geschrift daarbij nimmer eenig gevaar kan loopen. Volgens Baur's en Schwegler's eigen oordeel toch ontstond het Montanisme uit elementen, die sinds lang voorhanden waren, ja, was het slechts eene wijziging ván het oude Ebionitisme, en vinden wij dan ook reeds menig daartoe overleidend denkbeeld in de Johanneïsche Apocalypse. Wat bezwaar zou het dan in elk geval kunnen opleveren, zoo Paulus, aan eene gemeente in het vaderland dezer sekte schrijvende, op de daar heerschende begrippen acht had geslagen? Intusschen, wij zien ook hier het soi-disant Montanistische, bij naauwkeurige en onbevooroordeelde beschouwing, voor de oude, deugdelijke, echt Paulinische Christelijke waarheid plaats maken. Dit geldt reeds aanstonds van het, zoo als de Tubingers zeggen, emphatische gebruik van het woord *πνεῦμα* in den Efezerbrief, daar de hieruit ontleende bedenking door den geheelen eersten Brief aan de Korinthiërs (vg. vooral 1 Kor. II en XII) in het helderste licht wordt gesteld. Wat de voorstelling der Apostelen en Profeten als het *θεμέλιον* der Christelijke kerk betreft - alles hangt hier af van den zin, waarin het hier gebezigde Grieksche woord wordt opgevat. Bovendien, reeds de Apocalypse bewijst (vg. XVIII: 20, XXII: 6), dat de hooge rang, in onzen brief aan de Profeten toegekend, geene reden is, om hem buiten den Apostolischen tijd te plaatsen. Wat Schwegler omtrent het Montanistisch karakter van Ef.

1 ‘Als zulke woorden’ (schrijft N., bl. 90) ‘verraders zijn van het latere Gnosticisme, is 1 Cor. onherroepelijk verloren, want terwijl *μυστήριον* daarin even dikwijls als in onzen brief voorkomt, vloeit hij over van *γνῶσις* en *σοφία*. In onzen brief integendeel komt het eerste dier beide maar *eenmaal*, het tweede *driemaal* voor.’

IV: 13 in het midden brengt, berust op eene geheel verkeerde interpretatie dezer plaats. ‘Paulus spreekt slechts van de kerk *van den tijd, waarin hij dezen brief schreef*; hij bedoelt de ontwikkeling van de *νηπιότης* tot *τελειότης*, een geheel Paulinisch denkbeeld, hetwelk in de, door allen als echt erkende, brieven wordt aangetroffen. Wij begrijpen niet, hoe het iemand kan invallen, het Montanistisch beeld van de verschillende ontwikkelingstijdperken der kerk hier te willen vinden[1].’ Dat, eindelijk - want wij kunnen ons bij het min gewigtige niet ophouden[2] - het *πνεῦμα τῆς ἐπαγγελίας*, waarvan in onzen brief sprake is, beantwoordt aan het begrip van den Parakleet in het Evangelie van Johannes, zou alleen bij de vooronderstelde onechtheid van laatstgenoemd geschrift verdenking kunnen baren. Doch ook in dat geval zelfs zou hieruit geene onoverkomelijke moeijelijkheid ontstaan. Ook bij de Schweglersche interpretatie van Ef. I: 14, die toch geenszins de proef kan doorstaan, ontmoeten wij hier slechts eene voorstelling, wier zuiver N. Testamentisch karakter niet kan ontkend worden, die zelfs in het boek der Handelingen (vg. I: 4, 5, 8, II: 33) wordt aangetroffen, in een geschrift derhalve, waarop, volgens Schwegler's eigen voorstelling, het Montanisme geen invloed heeft gehad.

In de derde en laatste plaats bespreekt de Heer N., hetgeen ten bewijze van den onpaulinischen en na-apostolischen

1 Woorden van Neander, waarmede onze schrijver de waarheid der door hem zelven gegevene voorstelling nog nader zoekt te staven.

2 Over Ef. V: 18, verg. met 1 Tim. V: 23, sprekende, schrijft Niermeijer: ‘Wel mogt Neander zeggen, dat het moeijelijk is om het den Tubingers naar den zin te maken!’ Hetzij er *tegen*, hetzij er *voor* het wijndrinken ‘geijverd wordt, het strekt tot bewijs van de onechtheid der stukken, waarin het geschiedt!’ Vervolgens doet hij zien, hoe Schwegler dan alleen regt tot spreken gehad zou hebben, indien hier een gebod ware gegeven, om zich van den wijn te *onthouden*, en hoe natuurlijk daarentegen de hier voorkomende vermaning was in den mond van Paulus. Overigens houd ik eene aanmerking, die mij bij deze zoowel als andere gelegenheden op de lippen zweefde, terug, omdat zij min of meer in betrekking staat tot ons verschillend inzigt omtrent de bestemming van den Efezerbrief.

oorsprong des Efezerbriefs nog van elders door de Tubingers is aangevoerd. Hij toont aan, dat de begrippen van *ἐκκλησία* en *ἅγιοι*, wel verre van ons uitsluitend aan de 2de eeuw te doen denken, eenvoudig uit het Jodendom door de Christenen zijn overgenomen, en ook in de overige brieven van Paulus niets minder dan ongewoon en zeldzaam zijn. Dat de Profeten in den Efezerbrief naast de Apostelen met het praedicaat *ἅγιοι* bestempeld worden, kan voorts wel geen bewijs opleveren voor zekeren overdreven eerbied, zoo als alleen een latere tijd dien kon gevoelen, daar b.v. in 1 Thess. V: 27 en Hebr. III: 1 (beide insgelijks naar het na-apostolische tijdperk verwezen stukken) datzelfde praedicaat van de 'broederen,' de 'Christenen in het algemeen,' gebezigd wordt[1]. Als Paulus zich zelven 'den allerminsten aller heiligen' noemt, dan is dit zoo ver mogelijk verwijderd van een 'gemaakten demoed,' of men zou nog veeleer 1 Kor. XV: 8 aan zoo iets te denken hebben, om er niet van te spreken, dat zulk eene benaming geheel in strijd zou zijn met de Apostel-verheerlijking, den verdichter van onzen brief elders te laste gelegd. Geen lateren tijd verraadt voorts Ef. IV: 14, daar de hier voorkomende waarschuwing tegen het zich laten slingeren door allerlei wind der leering even goed paste in den brief aan de Galatiërs (vg. Gal. I, 6, 7), en in den 1sten aan die van Korinthe, waar wel *vierderlei* leuze de gemeente doorklonk[2]. Volstrekt niet bevreemdend, zoo

1 Voeg er bij: Philipp. IV: 21, 22; Philem. 5.

2 Niermeijer voegt hier nog bij: 'Bovendien begon in den tijd, dat Paulus dezen brief schreef, de valsche Gnosis in Kl. Azië reeds door te breken, en zich met het Christendom te vereenigen. Reden genoeg voor Paulus, om zich zoo sterk uit te drukken.' Dit argument geldt echter niet tegen Baur, die den inhoud van Ef. IV: 14 niet *ongepast* op zich zelf, maar *ontijdig, anachronistisch*, niet voor den leeftijd der Apostelen passende, had genoemd. Wat door hem en de zijnen niet toegegeven wordt, is juist dit, dat Paulus reeds op gnostische verschijnselen het oog zou hebben kunnen slaan. Wat voorts de *vierderlei* leuze betreft, waarvan hierboven sprake is, ik zou niet durven zeggen, dat Baur's voorstelling daaromtrent weerlegd is door hetgeen Niermeijer, bl. 134 in de noot, tegen haar geschreven heeft. Althans op de door hem gestelde vragen: 'waarom vier namen voor twee partijen? Vergroot Paulus dan het kwaad?' kan nog wel een antwoord gegeven worden, waarbij die voorstelling geregtvaardigd blijft. Het eerste heeft zeer dikwijls plaats. Zoo kunnen wij b.v. den theoloog, die in Baur's voetstappen treedt, nu eens een aanhanger der Hegelsche, dan weder der Tubingsche school noemen, al naardat de wijsgeerige of de historisch-kritische zijde van zijn streven meer op den voorgrond treedt. Paulus behoefde het kwaad dan ook niet te vergrooten. Hij ving de partijleuzen, die gehoord werden, slechts op, - schoon, wel is waar, niet met het oogmerk, om, door ééne daarvan achter te houden, het bestaande kwaad minder te doen schijnen, dan het werkelijk was.

als Schwegler het noemt, is, Ef. V: 19, de vermelding van *ψαλμοί, ὕμνοι* en *ᾠδαὶ πνευματικαί*. Slechts denke men hier niet, met hem, aan eene in algemeen gebruik zijnde verzameling van kerkliederen, waarop t.a. pl. niet uit de verte gedoeld wordt, en waaromtrent het Schwegler zeker hoogst moeijelijk zou vallen te bewijzen, dat zij reeds bestond ten tijde, dat, naar zijne meening, de Efezerbrief vervaardigd werd. Dat die brief met bijzonderen nadruk op de *eenheid der kerk* door zamensmelting der verschillende, nog heerschende geloofsbegrippen zou dringen, volgt geenszins uit Ef. IV: 3, 13, daar *ἑνότης τῆς πίστεως* niet anders verklaard kan worden, dan, zoo als reeds van Hengel dit deed, door: *eensgezindheid, welke door het geloof gewerkt wordt*. - Al wat men overigens ten bewijze derzelfde voorstelling heeft bijgebragt, blijkt even weinig te beteekenen. Zuiver Paulinisch toch is het, dat Christus in onzen brief als het punt van vereeniging wordt voorgesteld (verg. 1 Kor. I: 13, III: 11, Rom. XII: 5). Geenszins onpaulinisch is de wijze, waarop Ef. II: 11-19 de betrekking van Joden en Heidenen tot het Christendom wordt geteekend (verg. slechts Rom. XI: 17); noch de voorstelling, dat Christus door zijnen dood den *νόμος τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι* vernietigd, en zoo doende den scheidsmuur tusschen Joden en Heidenen heeft weggenomen; noch de nevens elkander plaatsing van *πίστις* en *ἀγάπη* (verg. Gal. V: 6); noch de zamenvoeging van geloof en werken, Ef. VIII: 10 (verg. Rom. VI: 18, XII: 21, enz., Gal. V: 16, 22) - hetgeen alles, integendeel, zeer goed met het Paulinisch leerbegrip overeen kan worden gebragt, en bij welks handhaving onze schrijver zich gelukkig genoeg vindt, een verklaarden voorstander der Tubingsche school,

den welbekenden navorscher van het Johanneïsche leerbegrip, Köstlin, aan zijne zijde te hebben.

En ziethier ons aan het einde der beschouwing van eenen arbeid, door welks gelukkige volbrenging de Heer Niermeijer de godgeleerde wereld in het algemeen, en onze Hollandsche in het bijzonder, zeer aan zich heeft verpligt. Ik heb mij beijverd, de voornaamste resultaten van dien arbeid te doen kennen, en hoop daardoor tot de lezing van zijn geschrift te hebben opgewekt. Zeker zou ik meenen een nutteloos werk verrigt te hebben, oordeelde men, na de lezing van het bovenstaande, reeds genoeg te weten van de zaak, met zoo veel talent in dat geschrift behandeld. Doch ik vrees ook voor zulk een oordeel niet, bij de meer en meer ontwaakte belangstelling in eene rigting, die, wat men ook van haar zeggen moge, in te naauw verband staat met de levensvragen van ons Christelijk geloof, en te scherpzinnige voorstanders heeft, om niet met een waakzaam oog door ons beschouwd te worden. Dat, overigens, de polemische stof ook door den Heer Niermeijer niet is uitgeput, behoeft even zoo min gezegd te worden, als dat hier en ginds in sommige bijzonderheden het een en ander voorkomt, dat tot verschil van gevoelen tusschen hem en mij aanleiding zou geven. Mij beroepende op hetgeen dienaangaande uit mijne eigene wederlegging - hoe kort en schetsmatig ook - zal blijken, onthoud ik mij van iedere aanmerking, die, hoe goed ook gemeend, later zeer zeker, en met het volste regt, op het door mij geleverde kon worden teruggekaatst, en berigt nu nog alleen, dat N. zijn werk aan het slot nog verrijkt heeft met eenige bijlagen, waarin hij bespreekt, hetgeen in den jongsten tijd door eenige godgeleerden, als Neander, Ullmann, Lünemann, Pelt en da Costa tot verdediging der echtheid van den Efezerbrief in het midden is gebragt. Tegenover Neander[1] en Lünemann[2] houdt hij staande - en

1 In zijne: Geschichte der Pflanzung und Leitung der christlichen Kirche durch die Apostel. Vierte, verbesserte und mit Rücksicht auf die neueste Kritik vermehrte Auflage. Hamburg, 1847, en aldaar I, S. 517, enz.

2 In zijn geschrift, dat tot titel draagt: ‘Pauli ad Philippenses epistolam contra F. Chr. Baurium defendit G.C.A. Lünemann.’ Gottingae, 1847.

ik vereenig mij ten volle met hetgeen hij schrijft - dat onze brief, vooral wat het daarin voorkomende Pleroma-begrip en de daarmede zamenhangende voorstellingen betreft, wel degelijk door den invloed der ontkiemende gnosis is aangedaan, en dat er dus slechts plaats blijft voor dit alternatief: *of* er moet zulk eene ontkiemende gnosis in den leeftijd van Paulus geweest zijn, *of* de echtheid van den Efezerbrief is niet te redden. Voorts vermeldt hij, hetzij met goed- of afkeuring, de, helaas! al te beknopte, soms door geene bewijsgronden hoegenaamd gestaafde, bedenkingen, door eerstgenoemden geleerde tegen de Wette geuit, en wijdt vervolgens eenige belangrijke bladzijden aan de beschouwing van da Costa's Paulus. Hij wederlegt, hetgeen daarin bij vernieuwing voorkomt tot verdediging der Laodiceërhypothese, als wier voorstander te onregte ook *de beroemde uitlegger van Jesaja* door da Costa genoemd wordt, terwijl het, integendeel, niet de *oudere*, maar de *jongere* Vitringa is, die over dit onderwerp geschreven heeft. Ten opzigte van hetgeen tot verdediging der authentic van den Efezerbrief door onzen Dilettant-Theoloog in het midden is gebragt, verklaart de Heer N. - voorwaar, niet zonder grond! - teleurgesteld te zijn. Het is inderdaad eene onvergeeflijke fout in den man, die zich hoog genoeg geplaatst meent te zijn, om voor ‘sommige onzer jeugdige of voor alles wat den Duitschen vorm der wetenschap draagt veel te zeer eerbiedige Theologen,’ een cursus van kritiek te houden, dat hij zich in het jaar 1846 op de kampplaats waagt, zonder zelfs de Wette's polemiek tegen onzen brief, anders dan uit Guerike's Inleiding, te kennen! Doch ook waar het de handhaving der echtheid van dit geschrift tegenover de Tubingers geldt, is da Costa naar N.'s oordeel al te karig in het leveren van deugdelijke, afdoende bewijzen. Hij bepaalt zich toch uitsluitend ‘tot het kiezen van eenige toonbeelden dier bijna even scherpzinnige als waanzinnige onkritiek,’ terwijl hij, dit doende, onzen brief nog met dien aan de Kolossensen zamenvoegt. En is nu, hetgeen hij zegt, op zich zelf ook nog zoo

waar en goed, het is evenwel op verre na niet toereikend, om den vijand uit het veld te slaan; even ontoereikend als alles is, wat da Costa tegen het Baursche systeem in het algemeen geschreven heeft. ‘Met dat al’ - schrijft N., en ik vereenig mij ten volle met deze meening, dankbaar als ik ben voor zoo menige schoone bladzijde van een geschrift, welks geheele aanleg bovendien van zulk een juisten blik in de behoeften des tijds getuigenis geeft - ‘met dat al blijft geheel zijn Paulus een boek, dat zijne verdiensten heeft.’

Ten slotte wordt nog hoogstvereerende melding gemaakt van een opstel van Pelt over de Tubinger school, in het eerste nommer van dezen Jaargang der Godgel. Bijdragen den lezers van dat Tijdschrift vertaald medegedeeld, alsmede van een kort woord, onlangs door den geestvollen Ullmann over de kritische rigting der Tubingers gesproken[1]. Dat Woord behelst de, zeker niet geringe, aanklagt, dat het godsdienststelsel dier school geen gevolg is van hare kritiek, maar hare kritiek van haar godsdienststelsel, of liever van de wijsgeerige praemissen, onder wier invloed zij zich heeft geplaatst, en dat, zóó de bodem van het Christendom geheel ondermijnd zijnde, er voor haar, - wilde zij zich nog met Christelijke Theologie inlaten - wel niets meer overschoot, dan ‘de rusteloos werkzame aandrift en ijver der kritiek.’ Doch zoo ontstond ‘eene soort van overvoeding der kritiek. Want inderdaad heeft het, naar de speculatief kritische school te oordeelen, den schijn, alsof de Theologie geheel in de kritiek moest worden opgelost.’ Trouwens, die aanklagt, gelijk zij in het algemeen waarheid behelst, zoo zien wij haar ook met betrekking tot den Efezerbrief op merkwaardige wijze gestaafd. Dat de Wette dien brief, na veel wankelen en aarzelen, ten laatste schier à contre coeur verwierp, had zijnen grond uitsluitend in de toepassing zijner historisch-kritische analyse op een geschrift, welks bestemming en betrekking tot een ander bijbelsch boek reeds tot velerlei verschillende oordeelvellingen aanleiding hadden gegeven. Maar de Tubingers? Bij hen gaat alles den syn-

1 Stud. u. Krit., 1848, S. 50 ff.

thetischen weg. Hunne beschouwing van het oorspronkelijk Christendom is ‘fix und fertig,’ nog voordat men zich bewust is, of de Efezerbrief daarmede rijmt, al dan niet. Nu blijkt het, dat die brief in hun systeem niet voegt, - derhalve, er moeten bewijzen gezocht worden voor zijn onpaulinischen, na-apostolischen oorsprong. Een scherpzinnig oog meent die alras gevonden te hebben in zekere sporen van een gnostischen en montanistischen invloed op voorstellingen, die men van de hoogte zijner ‘Idee des Ganzen’ voor den leeftijd der Apostelen niet bereikbaar verklaart. Daarop roept men triomf, en meent het pleit voldongen te hebben. Gelukkig intusschen, dat het ons aan geene welgeslaagde pogingen ontbreekt, om de listen eener kritiek te ontdekken, die zich tot onkritiek verlaagt, door aldus in de dienst van het wijsgeerig dogma te treden. Met het oog daarop, vreezen wij niets voor de vastheid van ons Christelijk geloof, maar des te meer voor de duurzaamheid van het, hoe kunstig ook opgetrokken, gebouw des ongeloofs. Immers, wanneer slechts een enkele steen van dat gebouw loslaat, of, om nogmaals tot het door ons beschouwde geschrift terug te keeren, wanneer op de hier zoo overtuigend bijeengebragte gronden, slechts de echtheid van den éénen Efezerbrief gewonnen wordt, - ja, wanneer slechts bewezen wordt, dat deze, met al de daarin voorkomende begrippen, waarvoor de Tubingers alleen de tweede eeuw rijp achten, tot den Apostolischen tijd behoort, - wat wordt er alsdan van hun geheele stelsel? Het wankelt alras en zakt ineen naast de rots, waarop het Christendom staat, en sleept in zijnen troosteloozen val, in de eerste plaats, dezulken mede, die een schitterend luchtkasteel hebben gebouwd, doch waaraan het eenige fondament, dat gelegd kan worden, ontbreekt[1]!

18 September 1848.

D. HARTING.

1 Terwijl ik het bovenstaande schreef, had ik nog geen notitie kunnen nemen van het door Dr. J. van Vloten geschreven werk: ‘de Tubinger school en hare Hollandsche tegenstanders. Historische aanteekeningen omtrent de wording des Christendoms.’ Door eene toevallige vertraging, namelijk, kwam dat boek mij eerst nu ter hand, zoodat ik het tot heden toe nog slechts door vlugtige inzage ken. Trouwens, wat aan het slot daarvan voorkomt, met betrekking tot het door mij aangekondigde geschrift, heeft *mij* niet kunnen bewegen, iets van den lof terug te nemen, dien ik den Heer Niermeijer in opregtheid des harten heb toegezwaaid. Welligt zal anderer standpunt minder bekrompen zijn, en daardoor meer tot dat van Dr. van Vloten naderen. Wat mij zelven overigens betreft - mijne medetegenstanders mogen voor zich zelven toezien! - ik ben dien Heer natuurlijk zeer verpligt voor de eer, mij aangedaan, als hij van de hoogte, waarop hij zich geplaatst heeft, verklaart, dat ik het ben, die mij *het verstandigst* - neen, spreken we juister, het *minst onverstandig* heb uitgelaten. Welligt ware het in Z. Ed.'s oog nog verstandiger geweest, indien ik mij in het geheel niet had uitgelaten, en hem dus, ten minste mijnerzijds, de moeite had bespaard, om tegen de goddelijkheid des Verlossers, de leer der persoonlijke onsterfelijkheid, en wat dergelijk onverstand meer? te velde te trekken. Doch nu ik eenmaal dom of stout genoeg geweest ben, om van Z. Ed.'s inzigten te verschillen, nu mag ik het er ook niet bij laten zitten. Dr. van Vloten - nous nous reverrons!

Bijdragen tot de geschiedenis onzer Kolonisatie in Noord-Amerika.

A. vóór de oprigting der west-indische compagnie in 1621.

Mr. N.C. Lambrechtsen van Ritthem, Korte Beschrijving van de ontdekking en de verdere lotgevallen van Nieuw-Nederland, weleer eene volkplanting van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden in America. Middelburg*, 1817. *Uitgeg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. N. Verh. Derde Deel, Eerste Stuk.
***Diedrich Knickerbocker, A humorous History of New-York from the beginning of the world to the end of the Dutch Dynasty; containing, among many surprising and curious matters, the unutterable ponderings of Walter the Doubter, the disastrous projects of William the Testy, and the chivalric achievements of Peter the Headstrong, the three Dutch Governors of New-Amsterdam; being the only authentic history of the times that ever hath been published. New Edition. London*, 1820.**
George Bancroft, History of the Colonisation of the United States. Boston*, 1842. *Tenth Edition. Vol. II. Chapter XV. New-Netherlands.
***E.B. O'Callaghan, History of New-Netherland or New-York under the Dutch. New-York*, 1846.**
Mr. H.J. Koenen, Pavonia, eene Bijdrage tot de hennis der voormalige Nederlandsche Koloniën. Uitgeg. in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld door I.A. Nijhoff. Arnhem*, 1846. *Vijfde Deel. Tweede Stukje.
***Talvj, Geschichte der Colonisation von Neu-England. Von den ersten Niederlassungen daselbst im Jahre* 1607 *bis zur Einführung der Provinzialverfassung von Massachusetts im Jahre* 1692. *Leipzig, F.A. Brockhaus*, 1847.**

Wanneer wij, naar aanleiding van bovenstaande, deels nieuwere, deels ook reeds oudere werken, ons met de ge-

schiedenis van Nieuw-Nederland zullen bezig houden, zoo hebben wij daarmede een tweeledig doel; vooreerst hopen wij eene bijdrage te zullen leveren tot onze vroegere koloniale geschiedenis, en ten tweede, willen wij eenen man regt doen wedervaren, wiens verdiensten door den tijdgenoot miskend werden en wiens naam bij den nazaat schier vergeten is.

Tot dat einde zullen wij echter nog eenigzins hooger moeten opklimmen, en kortelijk herinneren, wat hier te lande aanleiding heeft gegeven tot de vroegste togten naar de West-Indiën.

Het eerst, dat van de Indiën, dat is, ‘de eilanden, die omtrent de landen van Peru gelegen zijn,’ melding wordt gemaakt, is in het jaar 1581; blijkens de Resolutiën van Holland en West-Vriesland van den 10^{den} Junij, deed een Engelschman, kapitein Butz of Batz genaamd, die vijf reizen op de Indiën gedaan had, aan de Staten van Holland den voorslag, om, voor hunne rekening, op nieuw een togt derwaarts te ondernemen, en in Holland cautie te stellen voor de drie of vier bekwame schepen van oorlog, die de Staten tot dat einde zouden leveren. Hetzij dat de voorsteller hun eenig vertrouwen inboezemde[1], hetzij om het belang en de noodzakelijkheid van andere vaarten te openen, nu die op Spanje en Portugal, ten gevolge der resolutiën van 21 December 1580 en 28 April 1581, waren afgesneden, dit althans is zeker, dat de Staten uit hun midden de leden van Amsterdam, Rotterdam en Enkhuizen, benevens den advokaat (Paulus Buys) benoemden, ‘om den Engelschman volkomentlijk op alles te hooren en de conditie te stellen bij geschrift.’

1 Omtrent Butz vermelden onze geschiedschrijvers niets. Volgens Engelsche berigten deed Thomas Buts, zoon van den eersten geneesheer van Hendrik VIII, Sir William Buts, in 1536 den togt mede, door den Londenschen koopman Hore naar New-Foundland ondernomen. De beide schepen van die expeditie, the Trinity en Minion, bleven aldaar, en de manschap keerde in Engeland terug tegen het eind van October op een Fransch schip, dat zij hadden afgeloopen, en niet, dan na de grootste ellende te hebben uitgestaan. Thomas Buts, zoo meldt Hackluyt, die het 53 jaren daarna van den man zelf vernam, was door de uitgestane vermoeijenis en ontberingen zoo veranderd, dat zijne ouders hem niet dan aan een lidteeken aan de knie konden herkennen. Pinkerton, Collection of Travels, XII, 162. Zoo deze dezelfde persoon is, waarvan in de Resolutiën gewag gemaakt wordt, was hij dus toen reeds een bejaard man.

Het rapport der gecommitteerden werd reeds weinige dagen later, op den 14^{den} Junij, ingebragt, en is dan ook in de Resolutiën van dien dag, vrij omstandig, met de berekening der kosten te vinden. Men besloot, dat de Staten ‘elks in den haren’ zouden nemen rapport, om op de eerste Staten-Vergadering in den Haag antwoord uit te brengen; terwijl ieder der leden in het bijzonder werd aanbevolen, zijne lastgevers op de verklaringen van den Engelschman attent te maken; dat in allen gevalle, ook zonder dat er met de schepen eenigen buit op zee van de vijanden mogt gemaakt worden, nogthans op eenige eilanden, zoo veel suiker, huiden en andere goederen zouden kunnen bekomen en geladen worden, dat daarmede alleen, boven de onkosten, goede profijten te doen waren.

Den 7^{den} Julij daaraanvolgende bragten de Edelen en Steden hun rapport uit, dat van ieder hunner in het bijzonder in de Resolutiën van dien dag is opgenomen; de meerderheid was er niet vóór gestemd, deels om den druk der tijden, die de dienst der oorlogschepen hier te lande noodig kon maken, deels om het gebrek van penningen. Butz schijnt daarop van Zijne Excellentie Prins Willem I paspoort te hebben bekomen, om met eenige particulieren de schepen te equiperen, op voorwaarde, dat zij hier in Holland, en nergens elders, zouden terugkomen, en hij uit Holland eenige geschikte personen zoude medenemen, om ze met de eilanden bekend te maken.

Deze brieven van commissie en bestelling van Zijne Prinselijke Excellentie oefenden op het besluit van den 22sten Julij eenigen invloed uit; de Staten verklaarden, wèl onmogelijk de kosten van uitrusting aan het land te kunnen opleggen, om de lasten van den oorlog, doch mogten wel lijden, en zouden zelfs gaarne zien, dat de reis mogt voortgaan, en ‘dat bij eenigen in 't particulier binnen de Steden van Holland daartoe in goede compagnie adsistentie werd gedaan, daaraan de Staten voornoemd tevreden zijn de hand te houden.’ Of dit eenig gevolg had, en of Butz zulk eene reederij bijéénkreeg, vermeldt de geschiedenis niet, en wij zouden dien ten gevolge het betwijfelen: de vaarten op Spanje en Portugal werden voortdurend onderhouden ondanks de Placaten,

Waarschuwingen en Ordonnantiën der Staten; eerst later, na het Arrest van 29 Mei 1585, door den Koning van Spanje eensklaps op alle de zich in zijn rijk bevindende koopvaarders gelegd, en, na de représaille maatregelen, die het van onze zijde ten gevolge had, werden de vreemde vaarten opgezocht; daartoe behoorde het eerst die op de Kaapverdische of Zoute eilanden, waar men, gelijk vroeger te Lissabon en Setuval, zich van het voor de visscherij benoodigde zout voorzag; daarop. volgde de Straatsche vaart, dat is, die door de straat van Gibraltar, eerst op Italië, later, verder op, op de Levant en Turkije.

Inmiddels werdt er ook aan de vaart op overzeesche gewesten gedacht; omstreeks denzelfden tijd, dat de wakkere Houtmans zich naar Lisbon begaven, opzettelijk met het doel, om aangaande de vaart en den handel op Oost-Indiën berigten in te winnen, kwam Willem Usselincx[1], te Antwerpen geboren, in het vaderland terug; eenige jaren had hij in Castilië, Portugal en op de Azorische of Vlaamsche eilanden verkeerd, en zich zoo veel mogelijk trachten bekend te maken met al de geheimen, zoo van den Oosterschen als Westerschen handel[2]; op laatstgenoemde eilanden vooral was daartoe ruime gelegenheid: wat uit Peru of van Calicut kwam, deed ze aan, om versch water in te nemen[3], of om zich te vergewissen omtrent de veiligheid van de Spaansche en Portugesche zeehavens[4], die de Adelantado te vergeefs tegen de Engelschen en Nederlanders trachtte te verzekeren.

Van de vroegere lotgevallen van Usselincx is ons niets bekend; van Meteren[5] noemt hem een koopman, en zegt, dat

1 Van Kampen, in De Nederlanders buiten Europa, I, 172, noemt hem verkeerdelijk IJsselius.
2 Dat Usselincx zich, zoo als Koenen, Pavonia, bl. 126, verzekert, langen tijd in Amerika zoude hebben opgehouden, is mij niet gebleken.
3 Zie den brief van L. von Embbe aan Graaf Lodewijk van Nassau, Maart 1573. Groen, Archives, IV, 67.
4 Op dezelfde hoogte werd de vloot, waarmede Linschoten in 1589 naar Portugal terugkeerde, door eenige Carvelen ingewacht, om ze van den Koning tegen Drake en milord Cumberland te adviseren. Linschoten zelf verkeerde nog twee en een half jaar op Terceira, om de kostbare lading van het aldaar gebleven schip van Malacca te redden. Itinerario, p. 146-160.
5 Nederl. Hist., 527, 556.

hij iemand was, veel wetende en ervaren boven vele anderen, verkeerende onder de geleerdste en verstandigste liefhebbers des vaderlands; hij doet hem echter niet vóór het jaar 1604 optreden, terwijl Bancroft[1] de eerste bemoeijingen van Usselincx, met betrekking tot den West-Indischen handel, reeds tot veel vroeger dagen, en wel tot het jaar 1591 brengt. Volgens het eigen verhaal van Usselincx[2], was het van de jaren 1591 en 1592 af aan, dat hij de vele ‘Secreten’, die hij aangaande deze zaak had vernomen, aan verscheidene heeren, maar voornamelijk aan de kooplieden, heeft bekend gemaakt, en hun gewezen op 't groote voordeel, dat er, zoo voor hen, als voor 't gemeenebest, zoude ontstaan, zoo een generale Compagnie werd opgerigt; zijne redenen werden wel aangehoord, maar zijn raad niet opgevolgd, daar het aan het meerendeel hunner ondoenlijk scheen.

Dit belette echter niet, dat verscheidene wakkere mannen ondertusschen zelve de handen aan het werk sloegen en eenige ondernemingen naar overzeesche gewesten beproefden, al was het dan ook op eene kleinere schaal. Was tot dusverre Kaap Verd het meest verwijderde punt geweest, dat van uit de Nederlanden bezocht werd, aldra echter, in 1593, ondernamen de Enkhuizers de vaart op de kust van Guinea en met geen ongelukkigen uitslag[3]. Kort daarna werd ook de vaart op West-Indië geopend en Brazilië bezocht; reeds in den zomer van 1595 deed een schip uit Zeeland eene reis naar het eiland la Margarita, heen en terug binnen den tijd van wat minder dan vier maanden[4]. Allengs nam deze vaart al meer en meer toe, en reeds in het jaar 1598 voeren er 80 schepen, zoo naar Java en andere plaatsen van Oost-In-

1 History of the Col. of the U.S., II, 261.
2 Zie het ‘Sommier verhael van 't gene Willem Usselincx aen de onderschreven Gedeputeerden van de Staten-Generael en van de Staten van Holland en Zeeland tot verscheyden reysen heeft bewesen, aengaende de West-Indische Compagnie,’ gedrukt achter het Octrooi van Gustaaf Adolf aan de nieuwe Zuider Compagnie in Zweden. 's Gravenhage, 1627.
3 Brandt, Hist. van Enkhuizen, 194, 5. Velius, Chronijk van Hoorn, 493. Van Reydt, 350, 399.
4 Van Meteren, 333 d. Hetzelfde nagenoeg wordt door van Reydt verhaald van een Enkhuizer schip met zout in 1599; zie bij hem, 399.

dië, als naar West-Indië, Brazilië, del Mina, en zoo langs al de kusten van Guinea en de eilanden[1].

DeWest-Indiën en Brazilië ondertusschen werden tot dusverre het minst van uit de Nederlanden bezocht; niet, dat het vaarwater aan onze zeelieden onbekend was, want reeds sedert de verovering van Portugal door de Spanjaarden, had de Koning van Spanje de Nederlandsche zeelieden op zijne vloten gebruikt, met voorbijgang van de Portugezen, die zich allengs tot den akkerbouw en andere handwerken begeven hadden[2]. Een geruimen tijd alzoo hadden zij op Brazilië en de West-Indiën gevaren voor rekening van Portugesche en Spaansche kooplieden, en behoefden dus voor die vaart geene vreemde piloten, zoo als voor de eerste togten naar Oost-Indië gebruikt werden; de moeijelijkheid zat hem hier juist, dat zij nu op hun eigen naam in de Spaansche en Portugesche bezittingen moesten komen handelen, en in de voornaamste havens niet dan bij oogluiking, werden toegelaten; op de uitgestrekte kust van Brazilië ondertusschen, ja zelfs in de Spaansche West-Indiën, waar zoo vele kleine kapiteinen en gouverneurs regeerden, waren er altijd te vinden, die zich door geschenken lieten omkoopen, om het verkeer toe te staan, terwijl de Portugezen, die in Brazilië woonden, het meeste gewin zoekende, natuurlijkerwijze bij voorkeur zich bij de Hollandsche en Zeeuwsche schippers van Europesche goederen voorzagen, en ook hunne waren liefst aan hen afzetteden; gene bekwamen zij van hen voor lagere prijzen dan uit het moederland, voor deze daarentegen konden zij hoogere prijzen bedingen.

Doch deze wijze van handeldrijven was op den duur aan te vele wisselvallige kansen blootgesteld, dan dat enkele kooplieden het konden bolwerken en volhouden; al spoedig begon men dus naar den raad van Willem Usselincx te luisteren en meer en meer tot gemeenschappelijke ondernemingen zich te vereenigen; vandaar dan ook de ondernemingen van Gerrit Bicker Pieterszoon te Amsterdam en den schip-

1 Van Met., 371 c. Van dat getal werden er 21, alleen op de Oost-Indiën, door de zes onderscheidene Compagniën van kooplieden uitgerust. Van Reydt, 349.

2 Van Reydt, 294, 351.

per Jan Corneliszoon Leyen van Enkhuizen[1], die in 1597 eerst afzonderlijke maatschappijen oprigtten, ter bevordering van de vaart en den handel op West-Indië, en later zich schijnen vereenigd te hebben[2].

Er had ondertusschen iets plaats, dat toevallig aanleiding gaf, om de vaart en den handel op de West-Indiën eerlang meer in aanmerking te doen komen. Wij bedoelen de stoutmoedige onderneming van den wakkeren Middelburgschen koopman Balthasar de Moucheron, die in 1598 eene expeditie naar het Prinseneiland op de Afrikaansche kust ondernam[3]. Ofschoon ook al deze eerste poging tot eene kolonisatie uit de Nederlanden, ten gevolge van toevallige omstandigheden, mislukte, zoo was zij toch ook eene aanleidende oorzaak tot de armade van 70 schepen, die in 1599 onder Pieter van der Does uitgezonden werd, om daarmede Spanje te gaan bezoeken, de Oost- en West-Indische vloten, gaande of komende, te bespringen of aan te tasten, en al de Spaansche eilanden en de Indiën te bezeilen. Na op Groot-Canarië de

1 Bicker werd op zijn verzoek door de Staten van Holland begunstigd met vrijdom van regten voor een' bepaalden tijd; Leyen ontving eenig geschut en ammunitie. Zie Resol. van Holland op 1597, f. 388, 603. Welligt is de rampspoedige togt naar Rio de Plata in het jaar 1598 van het schip de Silveren Werelt, onder het Admiraalschap van Laurens Bicker en Cornelis van Heemskerk als Commies, door een van beiden ondernomen. Daarvan bestaat een verhaal, door den schipper Hendrik Otsen beschreven, onder den titel van ‘Journael van de Voyagie naar Rio de la Plata, gedaan met het schip de Silveren Werelt, etc.’ Van dezen rampspoedigen togt geeft Twisk, Chronijk van den ondergang der Tirannen, p. 1497, 8, eenig verslag. Bor, IV, 569. Van Reydt, 412.

2 Wagenaar, Amst., I, 409, geeft uit de Registers der stad Amst. haren naam op: ‘de gecombineerde Compagnie negocierende op Genea;’ tusschen twee haakjes voegt hij er bij: ‘Guinea.’ Daar, bij onze oude geschiedschrijvers, Guinea en Guyana menigvuldig voor elkander genomen worden, zal het welligt niet overbodig zijn te doen opmerken, dat hier toch waarschijnlijk wel bedoeld wordt: ‘het volkrijk land Guyana, regt onder de linie liggende, bewoond bij de natiën uit Peru en Quito, door de Spaansche Tiranny verdreven,’ zoo als van Reydt, f. 351, het noemt. Dergelijke naamsverwarringen of andere naamsopvattingen komen menigvuldig voor. Zie Macphersons, Annals of Comm., II, 229. Tindal en Swart, Verh. en Berigten, V, 283.

3 Over de expeditie van Moucheron zie men van Meteren, 371, 308. Van Reydt, 350. De Groot, Annales ad a. 1598. Vreede, Negociations de Busanval, p. 100, 108.

stad Alligona te hebben veroverd, en op San Thomé de nederlaag te hebben gewroken, in het vorige jaar op het Prinseneiland geleden, werden vandaar, onder kapitein Hartman, zes of zeven schepen met nog een jagt, volgens de instructiën hun medegegeven, naar de kusten van Brazilië afgevaardigd, vanwaar zij in het volgende jaar, met een goeden buit van suiker, en na den vijand zeer groote schade te hebben toegebragt, terugkeerden[1].

Meer wezenlijke handelsondernemingen hadden te gelijkertijd plaats of werden althans beproefd. Terwijl de Magellaansche of Pieter Verhagens Compagnie te Rotterdam onder Jaques Mahu hare vijf schepen uitzond, om door de straat van Magellaan naar de Molukken en Java te zeilen, na alvorens het goudrijke Chili te hebben aangedaan, werd nu ook de zoutvaart naar de West-Indiën met kracht doorgezet. Op de kust van Guinea had de vaart reeds eenige jaren gebloeid; gemiddeld keerden de schepen vandaar met 200 à 300 ponden gouds terug, zonder de olijfantstanden en het ebbenhout mede te rekenen; ieder pond goud was destijds omtrent ƒ 500 waardig, en het kan ons dan ook geene verwondering baren, wanneer wij bij de geschiedschrijvers lezen, ‘dat die vaart destijds zoo gemeen was, dat op de kust, bij zomer en winter, steeds Nederlandsche schepen waren, en men er dikwijls 20 of 25 te gelijkertijd het anker zag werpen;’ dit kon natuurlijk niet lang aanhouden, en het jaar daaropvolgende, in 1599, verminderden de baten dan ook reeds zeer, omdat de concurrentie de markt verduurde; de Amsterdammers gaven het eerst het voorbeeld, met zich in eene compagnie te vereenigen en de vaart te beperken. Doch de nu eens ontwaakte dorst naar goud was tevens oorzaak, dat te gelijkertijd drie schepen werden uitgezonden, om in de West-Indiën, omtrent Guyana, de goudmijnen te ontdekken, waarvan vreemde reizigers hadden geschreven: en ziet, daar rondzwalkende en al de eilanden bezeilende,

1 De Armade van van der Does en haar wedervaren vermelden van Meteren, f. 398, 408. Bor, IV, 547, 565. Van Reydt, 397, 411. Orlers, Beleg. en Viet. 194. Twisk, 1512. Daarvan bestaat ook een tractaat van Michiel Joostens van Heede, Discours en beschrijving van het eiland Groot-Canarië en Gomera, mitsgaders van het innemen en verlaten van dien.

vonden zij er eene waar, voor onzen handel destijds nog kostelijker dan het goud, en wel zout, zeer fijn wit, en sterk zout, dat zij slechts van het strand en de klippen hadden op te scheppen, te laden en weg te brengen, terwijl zij in de Spaansche en Portugesche havens mindere kwaliteit tegen contant geld, vaak met gevaar van het Arrest, moesten koopen. Zij noemden die eilanden: ‘de Nieuwe Zoute eilanden,’ en eerlang vonden 80 à 90 van de grootste schepen in die vaart hunne nering.

Omstreeks denzelfden tijd zien wij den ook van elders bekenden Middelburgschen burgemeester, Arent Hendriks ten Haaff, op de kusten van Amerika met zijne schepen negotiéren[1], en Barent Erikszoon, den Enkhuizer schipper, die het eerst in 1593 naar de kust van Guinea geweest was, van uit de West-Indiën met 10,200 huiden terugkeeren[2]; ook de door Moucheron in 1598 nagezondene schepen, die op het Prinsen-eiland aankwamen, nadat de eerste expeditie het reeds had verlaten, schijnen vandaar naar de West-Indiën te zijn vertrokken[3]. Op Cuba vinden wij mede Nederlandsche koopvaarders, en toen onverwachts de haven van de Havanna door eene Spaansche vloot bezet werd, waren zij genoodzaakt zich daar al strijdende door heen te slaan; veertig factoren en kooplieden, die voor hunnen handel landwaarts in waren gereisd, moesten zij door dit overhaast vertrek wel achterlaten, dan ook deze wisten het gevaar te ontkomen en volgden hen in een klein schip na; de gouverneur van de Havanna, die hun het verkeer en den vrijen handel had toegelaten, en deswegens door den Koning van Spanje vreesde gestraft te worden, kwam met de Nederlandsche schepen naar Holland over[4].

Ja, zelfs in de golf van Mexico treffen wij een Hollandschen zeeman aan, den vermaarden Enkhuizer schipper Jan Remmentz, van wien wij aangeteekend vinden, dat hij zelden te huis kwam of 't was behoudene reis, en dat met al zulke

1 Hartsinck, I, 206.
2 Brandt, Hist. van Enkhuizen, 195.
3 Van Meteren, 371 c. Verhael van de Magellaansche schipvaart, op den 2den Nov. 1598.
4 Van Reydt, 399.

waren, die hier te lande toen onbekend en duur waren, zoodat zijne meesters, om zoo te zeggen, in één dag zooveel kregen dat zij rijk genoeg waren[1].

Ten gevolge dezer ondernemingen, en ook op de berigten van Laurens Bicker en zijne togtgenooten, duurde het nu dan ook niet lang, of Usselincx werd nu door diegenen zelve, bij wie hij zich vroeger te vergeefs had aangemeld, verzocht ‘om schriftelijk op te stellen, wat hij hun mondeling had verhaald.’ - Deze wending in de publieke opinie was echter onzes inziens nog aan eene andere omstandigheid te danken, die wij hier ter plaatse niet onvermeld mogen laten; wij bedoelen de uitgave der werken van J. Huyghen van Linschoten, die in de jaren 1597 en 1598 plaats greep, en niet weinig bijdroeg, om de kennis dier verre gewesten te vermeerderen en den lust tot derzelver bezoek aan te wakkeren[2].

Usselincx voldeed gereedelijk aan het gedaan verzoek en stelde omtrent het jaar 1600, zoo als hij schrijft, een Discours op, ‘om de lieden van zyne professie, namelyk de Cooplieden, te beweghen om eene Compagnie op West-Indiën op te rechten.’ De kopiën werden ook aan Hunne Hoogmogenden medegedeeld, terwijl ook vele stedelijke besturen er kennis van erlangden[3]. Al spoedig deed het hoog belang dezer zaak den geleerden Petrus Plancius, en andere particuliere personen te Amsterdam en te Middelburg, met Us-

1 Wassenaer, Hist. Verhaal, Sept. 1624, p. 154. Welligt dezelfde, wiens kloekmoedig gedrag tegen de Duinkerkers bij Brandt, Historie van Enkhuizen, p. 201, 205, vermeld wordt.

2 Jan Huyghen van Linschoten gaf omtrent de West-Indiën uit: 1°. de Beschrijvinghe van America, die hij, door hulp van Doctor Paludanus, in 1597 achter zijn Itinerarium voegde, en 2°. de Historie Naturael ende Morael van de Westersche Indiën, ghecomponeert door den Jesuit J. de Acosta. Enkhuizen bij J.L. Meyn, 1598. Uit eene inzage van de opdragt aan de Regering van Enkhuizen van dit laatste werk, zullen alle de bezwaren wegvallen, die bij Moll, van Kampen en Lauts, omtrent den schrijver van het eerstgenoemde zijn gerezen. Zie de Verhand. en Berigten van Tindal en Swart, V, p. 282, 286; VI, 82-84.

3 Of dit Discours gedrukt zij, is ons onbekend, daar wij het niet kennen dan uit de bloote vermelding in latere geschriften, zoo als het ‘Sommier Verhael van 1627,’ reeds vermeld, en ‘de Naerder Bedenckingen over de tegenwoordige vredehandelingen met den Coninck van Spagnien.’

selincx te zamen komen, en weldra mogt het hem gelukken hen te overtuigen, dat, zoo de kooplieden met hun geld, zonder den staat der landen daarmede te bezwaren of te verergeren[1], eene welgeregelde compagnie oprigteden, ‘dit wel de langdurige oorlog zoude mogen diverteren of vertrecken,’ dat is, dit welligt den oorlog spoedig tot een gewenscht einde zoude kunnen brengen. Als middel om dit doel te bereiken, sloeg Usselincx tevens voor, de vele vijanden, die de Spanjaarden nog in Amerika en de West-Indiën hadden, te ondersteunen, hen wapenen toe te voeren, het gebruik van paarden te leeren, en in de ‘oorlogsche treeken en behendigheden,’ dat is, in de krijgskunst, te onderrigten[2].

Deze eerste zamenkomsten nu hadden juist plaats, tijdens het bekende Placaat des Konings van Spanje, te Valladolid, den 27sten Februarij 1603 uitgegeven, gansch Europa in rep en roer bragt[3]. Het is bekend, dat daarbij, boven de oude imposten en gewone tollen, alle trafijk en handel op Spanje en onderhoorige landen met 30 ten honderd belast werd, terwijl de vrije trafijk op Oost- en West-Indiën en de eilanden van Barlovent geheel verboden werd; men begrijpt, hoe gretig door Usselincx deze weinig politieke maatregel van het Spaansche Kabinet als eene geheele uitsluiting der Nederlanders van alle navigatie, koophandel en nering werd afgeschilderd.

Het gevolg was dan ook, dat hij zich spoedig het ontwerpen van een Police of Brief van belofte (Statuten zouden wij het thans noemen) wist te doen opdragen, om te zien of de kooplieden daarop voldoende zouden willen teekenen om de Compagnie aan te gaan. Wij vinden van dezen eersten Police den hoofdzakelijken inhoud bij van Meteren, f. 527 b.,

1 Hij bedoelde er mede: zonder met de kosten 's lands kas te bezwaren, daar hij wel voorzag, wanneer hij dit voorstelde, hetzelfde antwoord te zullen ontvangen als Buts in 1581.

2 Van Meteren, 227 b.

3 Men zie daarover van Meteren, 473, c.d., Twisk 1564. Spanje accordeerde met Engeland en Frankrijk, die tot maatregelen van retorsie waren overgegaan, en herriep dit Placaat bij een later van 11 December 1604, waarbij op nieuw voor de Vereenigde Nederlanden alle koophandel en vaart op Spanje werd afgesneden. Van Meteren 474 a, 458 a. Mémoires et Considérations sur le Commerce et les Finances d'Espagne. Amst. 1761. I. 362, 3.

opgegeven, en zien daaruit, dat men bepaaldelijk het oog had op onderscheidene landen en eilanden, onlangs ontdekt, gelegen tusschen het eiland Trinidad en de Evennachtslijn, waar de Spanjaarden tot dus verre geene plaatsen noch sterkten hadden; daar woonden, vooral meer in het binnenland, tamelijk geciviliseerde en gepoliceerde volkeren[1], die mettertijd de waren en manufacturen der Nederlanden een goeden aftrek zouden bezorgen, en die men slechts beter het land had leeren te bebouwen, door van uit Europa eenig volk over te voeren: dan zoude het ook suiker, gember, olij, wijn, indigo, katoen, hop, enz., kunnen voortbrengen, boven vele andere gewassen, tot verwstoffen dienende, die er nu reeds groeiden; bovendien was de bodem aan goud, zilver en andere mineralen rijk; terwijl het op de zeekust zout genoeg gaf, om, zoo lang de cultuur nog geene genoegzame retouren opleverde, daarmede de schepen te ballasten en te laden. Men stelde zich tegelijkertijd vóór, de verspreiding van het Christelijk geloof onder die volkeren te bevorderen.

Op deze grondslagen werd nu de Police ter teekening aangeboden, terwijl men later door hen, die meer dan 200 Pondenvlaamsch zouden hebben ingelegd, bewindhebbers zoude laten verkiezen en daarna aan Hunne Hoog Mogenden, de Heeren Staten-Generaal, zoodanig octrooi verzoeken, als men raadzaam zoude bevinden.

In Zeeland werd voor eene belangrijke som geteekend, doch te Amsterdam werd Usselincx door Burgemeesteren en anderen verzocht, eenigen tijd de zaak te laten rusten, totdat Paulus van Caarden van de kusten van Amerika en uit de West-Indiën zoude zijn teruggekeerd[2]. Na diens aankomst, in den winter van 1605, drong Usselincx, ofschoon die togt juist niet eene zoo voordeelige uitkomst had gehad,

1 De Vlissingers hadden al vroeger, 70 à 80 mijlen de Amazonen rivier op, volkplantingen en sterkten gehad, terwijl ook in 1602 eenige Zeeuwsche kooplieden van de Staten-Generaal octrooi erlangden, waarbij hun vrijdom van convooi naar de kust van Guyana en bijgelegene eilanden verleend werd. Hartsinck, I, 207.

2 Van Caarden was in December 1603 met 6 oorlogschepen uitgezonden, voorzien van kalk en steen, om zich hier of daar te vestigen; hij keerde weder, wel met een goeden buit van specie en suiker, maar zonder eigenlijk in het doel zijner reize te zijn geslaagd. Van Meteren, 474 c., 501 b.

bij Burgemeesteren van Amsterdam op nieuw op de bevordering der zaak aan; inmiddels had hij zich nog een vermogenden bevorderaar zijner plannen weten te verwerven in den raadsheer François Francken, die met zeldzamen ijver zich op de kennis der landen en eilanden van de West-Indiën had toegelegd[1]. De zaak werd eindelijk, in de maand Julij 1606, door de Staten van Holland beslist, nadat de Edelen en Steden in den haren daarover waren gehoord, en toen eenige personen benoemd, om op de Acte, in de Resolutiën van Holland vermeld, de teekening van het publiek te verzoeken en te bevorderen. Onder die personen treffen wij, voor Enkhuizen, ook Jan Huyghen van Linschoten aan, terwijl te gelijkertijd Francken verzocht werd, om niet alleen in den Haag, maar waar hij het zoude vermogen, de zaak aan te bevelen. Gedurende de maanden Julij en Augustus zoude de teekening openstaan, en daarna de Commissarissen in den Haag beschreven worden om rapport te doen en verder te beramen, wat zij tot bevordering der zaak noodig zouden achten[2].

Dat rapport werd den 24sten Augustus daaraanvolgende ingebragt ter Staten-Vergadering, waarschijnlijk bij monde van Francken; daaruit bleek, dat, hoezeer de algemeene dunk gunstig was, men vooral verlangde te weten, op wat octrooi en onderstand van de Staten-Generaal de geprojecteerde Generale West-Indische Compagnie zoude kunnen rekenen. Na gehouden advies, besloot men dienaangaande zich ter Vergadering der Staten-Generaal te wenden.

1 Koenen, in zijne Bijdrage tot de kennis der voormalige Nederlandsche Koloniën, getiteld: Pavonia, spreekt mede over Francken, en berigt van hem, dat hij bij de moeijelijkheden, die de oprigting der West-Indische Maatschappij tegenstonden, niet ongeneigd was zich aan Hendrik IV aan te sluiten, ten einde den Spanjaarden op die wijze hunne West-Indische bezittingen afhandig te maken, waartoe hij in dat geval met der woon naar Frankrijk zou zijn vertrokken. Dan, zoo voegt hij er bij, in 1592 Lid geworden van den Hoogen Raad van Holland en Westvriesland, bleef hij gelukkig voor het Vaderland behouden. Uit de plaats zelve, door Koenen aangehaald: Negociations de Jeannin, I, 244, 5, blijkt, dat Francken het voornemen, om tot het aangewezen doel naar Frankrijk te vertrekken, niet heeft gehad vóór 1592, maar in 1607, tijdens de onderhandelingen over het Bestand.

2 Res. van Holl. O.R. pag. 174. Wij moeten de plaats alzoo opgeven, daar de Resolutiën van de maanden Junij en Julij elkander niet opvolgen, maar verward door elkander zijn gedrukt.

Usselincx had inmiddels in Zeeland, zoo bij de kooplieden als bij de Staten, mede alle pogingen in 't werk gesteld, en eerlang, in October, werd hij door laatstgenoemden, nevens Cornelis Muenincx en Salomon Janssen, naar Holland afgezonden, om gezamenlijk met de Hollandsche Gecommitteerden het octrooi te beramen. Dit had nu ook plaats, hoewel niet volgens het gevoelen van Usselincx[1], en spoedig, 1 November 1606, werd daarvan aan de Staten-Generaal rapport gedaan[2]. Het concept werd aan de Steden verzonden, om daarover in den haren te adviseren, en zoo ook aan de Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit. De zwarigheden bleven echter niet achter, de verschillende Steden stelden allerhande limitatiën en restrictiën vóór, nu over het subsidie of de zoutvaart, dan over 't stuk der bewindhebbers of de verdeeling der scheepstimmering. Francken reisde over en weder om de difficulterende steden tot eendragt te brengen, dan te vergeefs; men hield zich aan zijn stuk, en van Dagvaart tot Dagvaart werd de zaak, in Holland althans, uitgesteld; zij bleef op de punten van beschrijving, terwijl de Vredehandeling inmiddels ijverig werd voortgezet[3].

Het zijn die onderhandelingen, juist omstreeks dezen tijd, in Februarij 1607, aangevangen, en geëindigd met het sluiten van het Twaalfjarig Bestand, in April 1609, die het toestaan van het voorgedragen octrooi hebben teruggehouden en eindelijk geheel hebben verhinderd. De vrije vaart op de Indiën was, van den beginne af aan, welligt het grootste struikelblok en een van die punten, waarover men het zelfs bij de Hooge Regering dezer landen niet eens was. Het rampzalig denkbeeld, alsof handel en landbouw strijdige belangen hadden, dagteekent reeds uit de vroegste tijden van onze Republiek. ‘Daar waren er,’ zoo lezen wij, ‘die de uitheemsche trafijk niet veel achteden, althans niet zoo veel of zij meenden, dat het hun nog meer aangelegen was, aan de conservatie van

1 Zie het Sommier Verhael van 1627.
2 Het wordt bij van Meteren, 527 c.d., 528 a.b., summaries medegedeeld.
3 Men zie de Res. van Holland, 1, 17, 25 Nov., 5 Dec. 1606, 9 Jan., 15 Febr., 6 Maart, 1 Mei, 17 Julij 1607, 18 Febr. 1608.

den landbouw en de inwoners ten platte lande'[1]. Dit wisten de Spaansche onderhandelaars dan ook maar al te goed, en vandaar hunne vasthoudendheid op dit punt. Zoo dikwijls dus de Staten de oprigting van de West-Indische Compagnie veinsden te willen hervatten en de participanten deden vergaderen, 'om te zien te accommoderen' verachtten zij het, 'meenende dattet maar een bulleman was, om hen te verveeren.'

Wij zullen die onderhandelingen den lezer slechts herinneren en hem ter nadere informatie naar Jeannin, Baudius en van Meteren verwijzen, doch mogen niet nalaten kortelijk op te geven, wat er onzerzijds tot vindicatie van de vrije trafijk verrigt werd. Zoodra was niet dit punt in de sessie van den 15^{den} Februarij 1608 ter sprake gekomen, en hadden niet de Spaansche Gedeputeerden verklaard, de vaarten op de Indiën daarvan uit te sluiten, of dra begonnen de handelaars in deze landen luide te murmureren; men zag in, dat Spanje den titel van vrij land tot dien prijs alleen wilde afstaan, en belegde dadelijk vergaderingen in den Haag, waarvan vele particuliere en publieke remonstrantiën aan de Staten, de Steden, de leden der verschillende regeringscollegiën, ja zelfs aan de Ambassadeurs het gevolg waren. De bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie gingen daarin vóór, en hunne, ook voor ons gelukkig bewaard geblevene Discoursen en Memoriën kunnen het getuigen, dat men, ook toen reeds, den ondergang van dezen Staat als een mogelijk gevolg beschouwde van het toegeven dier vorderingen[2].

1 Van Meteren, 553 d. Oldenbarneveld o.a. heeft later in 1618 in zijne Remonstrantie, p. 41, geschreven, 'in negotiatie heb ik niet gedaan, wesende het gebruik van mijne voorouders geen geld te avanturen, dan daar de ploeg gaat.' Alleen bijzondere redenen 'om gehouden te worden niet alleen voor Rader, maar ook eenigzins Gelder, jegens alle apparente zwarigheden, die ik wel voorzag,' waren oorzaak, dat hij in de Oost-Indische Compagnie 'wat meer als vijfduizend gulden geavantuurt had.' Tot de vereeniging van de verschillende O.I. Compagniën in eene Generale Compagnie had hij dan gedurende vele jaren geijverd, zie pag. 50.

2 Van Meteren lascht in zijn geschiedverhaal drie remonstrantiën in, zonder vermelding echter der titels; het zijn de volgende:

1°. Discours bij forme van remonstrantie vervattende de noodsaakelijkheyd der Oost-Indische Navigatie enz., 12 pag. in klein 4°.

2°. Memorie van de ghewichtighe redenen, die de Heeren Staten behooren te beweghen om gheensins te wijcken van de Handelinghe en de vaert van Indiën. 8 pag. in klein 4°.; hiervan komen verschillende editiën voor. Beide stukken zijn door de bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie uitgegeven.

3°. Onpartijdich Discours ofte handelinghe van de Indiën. Naar het Fransch. Welligt eene vertaling van het mij onbekende 'Playdoyer de l'Indien Hollandois contre le prétendu pacificateur Espagnol.'

Uit die massa van geschriften, dikwijls onder de meest zonderlinge titels uitgegeven, moeten wij er echter eenige vermelden; de lezer zal het alreede gissen, dat wij die van Usselincx bedoelen. Tot die schriften, hoewel zonder naam van auteur of drukker uitgekomen, brengen wij:

1. het Vertoogh, hoe noodwendich, nut ende profytelick het sij voor de Vereenigde Nederlanden te behouden de vryheyt van te handelen op West-Indiën, in den Vrede metten Coninck van Spaignen,
   hetwelk ook gedeeltelijk door van Meteren 556, b.c.d. 557, a.b. wordt medegedeeld.
2. de Bedenckinghen over den Staet van de Vereenichde Néderlanden nopende de Zeevaert, Coophandel ende de gemeyne Neeringe in deselve, ingevallen den Peijs met de Aertshertogen in de aenstaende Vredehandelinge getroffen werd,
   bij van Meteren mede vermeld, 556, b., 527, b.[1].
3. Naerder bedenckingen over de Zeevaerdt, Coophandel ende Neeringhe, alsmede de versekeringhe van den staet deser vereenichde Landen, in de teghenwoordige Vredehandelinghe met den Coninck van Spagnien ende de Aertshertogen,
   bij uittreksel ook bij van Meteren, 557, b.c.d. 558 a. voorkomende.

Welke drie geschriften door tijdgenooten reeds als de ‘curieuste’ door den druk uitgegeven, vermeld, ook nog heden ten dage in alle opzigten onze aandacht verdienen. - Niet alleen zijn zij van veel waarde voor de beoefening van

1 Blijkens den inhoud was de schrijver destijds te Middelburg gevestigd, of is dit vlugschrift daar althans geschreven. Ook uit andere geschriften van Usselincx blijkt het, dat hij niet te Amsterdam gewoond heeft en aldaar slechts tijdelijk zich heeft opgehouden.

onze nog zoo weinig gekende handelgeschiedenis van die dagen, maar ook tevens zijn het belangrijke bijdragen tot de kennis der onderhandelingen over het Bestand, en der velerlei politieke kwestiën, die daarbij werden behandeld. Zij zijn met warmte in een vloeijenden stijl geschreven, en doen ons den schrijver kennen als een ijverig protestant en als een man van gestrenge beginselen.

Zoo als bekend is, werd bij het Twaalfjarig Bestand het punt van den vrijen handel bij transactie afgedaan, en het vierde artikel zoo diplomatisch gesteld, dat men er van maken en uit lezen kon wat men wilde; er was dan ook eene afzonderlijke, doch geheime, verklaring van de interveniérende Mediateurs noodig, dat de Indiën, ofschoon niet genoemd, echter in de gunstige beschikkingen van dat artikel begrepen waren[1]. De ware bedoeling echter der onderhandelaars was, zoo als de uitkomst later overtuigend deed zien, de instandhouding der Oost-Indische Compagnie te verzekeren, met opoffering der geprojecteerde West-Indische, en, houdt men dit in het oog, dan laat het zich verklaren, dat mannen als Usselincx, Francken, Plancius, Linschoten en anderen, te vergeefs zeven jaren aanhielden op de verkrijging van een octrooi; handelen was meer dan praten destijds een karaktertrek van ons volk, en er moesten dus gewigtige en overwegende redenen bij de Hooge Regering bestaan, om een onderwerp van dat belang zoo laodicees te behandelen. Die bezwaren, men vindt ze in de artikelen van het Bestand, waarvan Oldenbarneveld een der onderhandelaars was; daarom dan ook was er voor eene West-Indische Maatschappij, zoo als hij zich later uitdrukte, ‘nimmer apparentie van goed succes,’ en had hij vroeger, alle zwarigheden vooruitziende, in de Oost-Indische ruim deel genomen, ‘omme gehouden te worden, niet alleen voor Rader (Raads-

1 Het is dus niet volkomen juist, wanneer Bilderdijk, VII, 220, zegt: ‘de Staten-Generaal moesten tevreden zijn, dat de Indiën stilzwijgend in 't Bestand begrepen werden.’ De geheime artikelen, waaronder ook het Certificaat van de Mediateurs te rangschikken is, zijn gelijktijdig met het Bestand geteekend, en maken dus ook daarvan een integrerend deel uit; alleen omdat de Spaansche onderhandelaars het woord ‘de Indiën’ niet wilden genoemd hebben, moest men er dezen vorm aan geven. Baudius, p. 220.

man) maar oock eenichsins Gelder' (Participant of Geïnteresseerde)[1].

De Oost-Indische Compagnie, na aldus wakker voor het behoud harer verkregen regten te hebben gestreden, liet het hierbij echter niet berusten; nog was het Bestand niet gesloten, of reeds hadden derzelver Bewindhebbers Hendrik Hudson met de Halve Maan uitgezonden, om eene nieuwe poging te beproeven tot oplossing van het nog heden ten dage niet uitgewezen vraagstuk, de mogelijkheid van eenen doortogt door het Noorden naar Indië. Zoo de weg en reize langs Cathay gevonden werden, begreep men destijds, dat eene verandering in den koophandel van de geheele wereld zoude plaats grijpen, en het was dus niet te verwonderen, dat de Kamer van Amsterdam, bij het behoud der Indische vaart, er op bleef aandringen om den voorslag van Hudson aan te nemen, ondanks de tegenkanting der Middelburgsche Kamer en het afraden van Balthazar de Moucheron, die in beide eerste expeditiën, in 1593 en 1595, betrokken was geweest[2]. Men weet, dat Hudson,

1 In een later geschrift: 'Missive daerin verthoont werd, hoe veel de V.N. gelegen is aen de Oost- en de West-Indische Navigatie' - Arnhem en Amsterdam 1621, vinden wij vermeld eene 'calculatie bij de Directeurs overghegheven, anno 1608, ghelyck het in openbaren druck 't selve Jaer is ghelesen worden.' Wat hier met 'Directeurs' bedoeld wordt, is ons onbekend; doch uit het medegedeeld extract dezer calculatie blijkt, dat toen in 1608 o.a. 20 schepen jaarlijks gebezigd werden tot den handel op Cuba en Hispaniola, die met 1500 man bemand waren, en acht tonnen gouds aan huiden aanvoerden. De handel in huiden en pelterijen had toen te Amsterdam hare hoofdmarkt. Zie mijne 'Refugiés in de Nederlanden,' I, 248 de noot.

2 Wij zijn niet in de gelegenheid geweest de Archieven der O.I. Compagnie omtrent dit punt te onderzoeken. Volgens O'Callaghan, p. 23, zoude Brodhead, die in 1841 met eene historische missie voor den Staat van New-York in den Haag geweest is, in die Archieven niets hebben aangetroffen, dan de enkele vermelding, dat de Halve Maan in 1608 naar het noorden is uitgezonden. - Desniettegenstaande deelt hij, p. 33-43, veel meer mede, dan wij tot dusverre uit van Meteren, Twisk en de Laet konden vernemen, en ook door Lambrechtsen van Ritthem uit de Notulen der Vergadering van XVII geput is. Hij verschilt daarin echter hier en daar met Bancroft; wat onder anderen bepaaldelijk de bemoeijingen van de Moucheron betreft, lezen wij bij O'Callaghan: 'Discouraged however by former fruitless attempts and persuaded by the representations of Balthasar Moucheron, who had already been on similar expedition, the Directors of the Zealand Departement opposed the Englishman's proposition; but the Amsterdam chamber encouraged the enterprise etc.;' daarentegen bij Bancroft, II, 265: 'The Zealanders, fearing the loss of treasure, objected; but by the influence of Balthasar Moucheron, the Directors for Amsterdam resolved etc.' Een belangrijk verschil, dat wel een nader onderzoek, even als geheel het onderwerp, verdiende. Vooral als men zich herinnert, dat schier gelijktijdig Jeannin voor Hendrik IV, door tusschenkomst van le Maire, met Hudson onderhandelde.

na door het ijs gedwongen te zijn, het zoeken naar de noordoost-passage op te geven en zijn koers te hebben veranderd, met het doel om de noord-west-passage te beproeven, op de Amerikaansche kust geraakte, en den 4den September op 40 grad. 30 minut. het anker liet vallen op de rivier, die men naar hem heden ten dage de Hudson noemt. Wat er van het rapport van Hudson ook moge geworden zijn, zeker is het, dat de Oost-Indische Compagnie daarvan geen partij trok en het verder onderzoek aan anderen overliet. In 1610 reeds zonden dan ook eenige kooplieden weder een schip derwaarts, naar de tweede rivier, zoo als de Laet zegt, die zij den naam gaven van Manhattan, naar den naam van de wilden, die aan derzelver mond woonden.[1] Wel waarschijnlijk is het, dat eenigen van het scheepsvolk van Hudson, en bepaaldelijk de onderschipper, op dien scheepstogt zullen zijn gebezigd geworden[2].

Naar aanleiding van Hollandsche Documenten, door den Agent J. Romeyn Brodhead hier te lande aangekocht of op het Rijks-Archief afgeschreven, en die meer dan twee eeuwen in het Vaderland waren onaangeroerd gebleven, vernemen wij van O'Callaghan, dat ook in de volgende jaren deze togten herhaald zijn. In 1611, zegt hij, werden reeds vroeg in 't voorjaar twee schepen, het Vosje en de Kleine Kraanvogel, uitgezonden, oogenschijnlijk met het doel om de noordelijke passage te zoeken; bij de enkele opgave ‘Holl. Doc. 12, 13, 14,’ als de bron, waaruit dit geput zoude zijn, is het ons niet mogelijk, hetgeen aldaar

1 De Laet, N. Wereld of Beschrijving van West-Indië, p. 101. Bij het stellige berigt, dat dienaangaande aldaar voorkomt, meenen wij met regt O'Callaghan's uitspraak: ‘all this rests on mere tradition,’ te mogen tegenspreken. De Laet schreef in 1624, en was wegens Leiden bewindhebber in de Kamer van Amsterdam der West-Indische Compagnie, onder wier gebied Nieuw-Nederland was overgegaan.

2 Die onderschipper, een Nederlander, wiens naam van Meteren verzwijgt, was van meening, toen zij bij het verlaten der rivier in zee beraadslaagden, om op Terre Neuf te overwinteren en Straat Davis te onderzoeken; ook de scheepsbemanning sprak niet van terugkeeren: Hudson alleen dreef het door.

voorkomt, te vergelijken met de verhalen van van Meteren, 625 en Twisk, 1664, die iets soortgelijks vermelden. Beiden echter spreken met geen woord van de door Hudson ontdekte rivier, noemen het zoeken van de Noord-Oost-passage als het bepaalde doel der uitgezondene schepen, en zeggen ‘eerst toen zij geen wegh noch middel sagen om ergens door te gheraken, liepen sy so wat henen langhs de strant van Nova Zembla, en sochten wel haest te Nova Francia te overwinteren.’ - Berigten die alzoo nog al eenigzins uiteenloopen.

Allengs veranderden echter die togten naar het Noorden van doel: naarmate men meer met het gewone vaarwater naar Indië bekend raakte[1], en onze vaart en verkeer meer vrij werd van de lagen en belemmeringen der Spanjaarden en Portugezen, verviel de behoefte wel eenigzins aan een korteren en zekerder weg: de Hollanders lieten vooreerst dan ook alle verder onderzoek naar Oost- of Westpassage varen voor de visscherij, waarvoor zij de geschiktheid dier wateren op hunne vroegere togten bespeurd hadden.

De eerste togten der ondernemende le Maire's naar zuidelijke zeëen en de plaatsen en eilanden, omtrent de Kaap de Goede Hoop liggende, hadden een goeden uitslag gehad, en de uitgezondene schepen keerden met traan en duizenden robbenvellen in onze havens terug[2]. Dit bragt tot het denk-

1 Dit was al spoedig het geval; de lange duur der reizen verminderde, en, alreeds in 1624, vinden wij een voorbeeld, dat het jagt de Haas de uiten thuisreis van Texel naar Jacatra in 9 maanden en 7 dagen volbragt. Dat onze oude koopvaarders overigens niet zulke luije zeilers waren, als men zich dat heden ten dage voorstelt, bewijzen de woorden, ‘koe’ en ‘dopmaker,’ destijds in gebruik, om een lui schip en den man aan te duiden, die zulk een lui schip timmerde.

2 Wij herinneren met zeker welgevallen dit feit, dat bij Pontanus, p. 268, voorkomt; vooreerst omdat daardoor onbetwistbaar ons de eer verzekerd wordt, van het eerst de heden ten dage, helaas! zoo verwaarloosde Zuidzeevisscherij te hebben beproefd, en ten tweede, omdat wij daaruit zien, dat op het derde schip, in 1610 derwaarts uitgezonden, zich mede bevonden heeft Jacob le Maire, die weinige jaren later een nieuwen doortogt vond naar de Zuidzee; de verdiensten van dezen wakkeren zeeman worden daardoor gehandhaafd tegen hen, die in deze laatste onderneming alle zeemanschap aan Schouten, en aan le Maire niet dan veel theoretische kunde willen toegekend zien.

beeld om ook naar het Noorden bepaalde togten voor de visscherij te ondernemen, en ondanks de vaak gewelddadige verstoringen, door de ons immer vijandige Engelschen, zag de in 1614 opgerigte Noordsche Compagnie hare etablissementen verrijzen, gelijktijdig schier, dat op het Zuider-halfrond onze magt gevestigd werd.

De vaart op de rivier en het eiland Manhattan, van uit Nederland, werd in 1612 en 1613 vervolgd. O'Callaghan noemt Hendrick Corstiaensen als een der eerste schippers, die deze streken bezocht, een naam, welken wij bij de Laet en Wassenaer terugvinden in Hendrik Christiaensz. van Cleef. Bij laatstgenoemden schrijver, dien O'Callaghan noch Bancroft gekend, althans geraadpleegd hebben, lezen wij: ‘dese contreye of rivier Montagne[1], by d'onse Mauritius ghenaemt, is eerst by den Eersamen Hendrick Christiaensz. van Cleef beseylt; als hij een reyse op West-Indiën ghedaen hadde, verviel hy daer ontrent, nochtans omdat hy een gheladen schip hadde, en een Monickedammer daer ontrent ghebleven was, dorst hy dat landt niet aendoen, dien slagh op een ander tijt willende waernemen. Soo gheviel 't, dat hy met den Eersamen Adriaen Block een schip huurde met den Schipper Ryser, en volbracht der waerts syn reyse, medebrenghende twee sonen van de principaelste aldaer.’ Wassenaar, Decemb. 1624, p. 85.

Bij deze herhaalde bezoeken werden eerlang, ter bescherming van den ruilhandel, eenige huizen gebouwd, die in de officiële stukken, bij O'Callaghan vermeld, met den weidschen naam prijken van ‘fortieren, met volck versien, onder het

1 De Manhattan-rivier werd bij anderen ook Rio de Montaigne, doch bij de onzen meest genoemd de Noord-rivier, de Laet, p. 104. Op de kaart, in 1841 op het Rijks Archief in den Haag gevonden en door O'Callaghan medegedeeld, wordt zij de rivier van den Vorst Mauritius genoemd; op het kaartje voor den tweeden druk van van der Donck, Beschrijving van Nieuw-Nederland, vinden wij gesteld:

Groote Rivier al	{ Manhattans R.
Groote Rivier al	{ Noort Rivier.
Groote Rivier al	{ Montaigne Ri.
Groote Rivier al	{ Maurits Rivier.

oppergebiet van Hunne Hoog Moogende,' doch die het den Engelschen kapitein Samuel Argal gemakkelijk viel in November 1613 tijdelijk te bezetten.

Dat dit etablissement ondertusschen dien naam niet verdiende, zal naauwelijks behoeven gezegd te worden; zeker is het, dat Hunne Hoog Mogenden het toen nog niet als hun gebied erkenden, en het eene nederzetting was van louter private personen; eerst na 'het Generael Octroij voor diegene, die eenige nieuwe Passagien, Havenen, Landen oft Plaetsen sullen ontdekken', bij Placaat van de Staten-Generaal op den 27sten Maart 1614 uitgegeven[1], veranderde de zaak eenigzins van aard; men weet, dat daarbij aan de ontdekkers voor vier reizen de vaart uitsluitend verzekerd werd, met bedreiging van confiscatie van schip en goed, en met oplegging eener geldboete van niet minder dan 50,000 dukaten voor hen, die vóór den afloop dier vier reizen het zouden wagen daartegen te handelen; om echter het voordeel der uitsluitende vaart te kunnen genieten, was de ontdekker 14 dagen na de terugkomst van de eerste reis gehouden een pertinent rapport van zijne ontdekkingen en wedervaren te doen, 'omme 't selve gehoort, gearbitreert en verklaert te worden binnen wat tijdt de voorschreve vier reysen volbracht sullen moeten worden.'

Dit octrooi, op request der kooplieden zelve verleend, deed al spoedig velen tot het doen van ontdekkingsreizen overgaan: Hendrick Christiaensz. en Adriaen Block, die reeds de vorige jaren op de rivier en het eiland Manhattan geweest waren, vinden wij nog in hetzelfde jaar met vier schepen, het Vosje, de Nachtegaal, de Tijger en de Fortuin, derwaarts wedergekeerd, waarvan de twee laatste onder hun bevel waren, terwijl er uit Hoorn een vijfde schip aan was toegevoegd, mede den naam van de Fortuin voerende, dat Cornelis Jacobsz. Mey of May tot schipper had. Het is vooral aan dit driemanschap, Hendrik Christiaansz., Block[2] en Mey, dat wij in 1614 en volgende jaren de ver-

1 G.P.-B., I, 563.

2 Het jaar daarna, 1615, had de Noortsche Compagnie den ervaren Adriaan Block 't commandement over hare vloot opgedragen. Hij schijnt dus niet in dienst der Compagnie van Nieuw-Nederland te zijn overgegaan. Wassenaer, December 1624, p. 95.

dere ontdekking en kennis der geheele kust te danken hadden; aan Adriaan Block komt daarvan in de eerste plaats de eer toe; het bij ongeluk verbranden van zijn schip deed hem nog in 1614 een jagt timmeren, waaraan hij den naam gaf van de Onrust, en dat het eerste schip was (the first decked vessel), zelfs naar het getuigenis van de schrijvers der maritime geschiedenis der Vereenigde Staten, dat daar te lande gebouwd wordt; eerst vele jaren later, in 1633, zegt Cooper, werd in Nieuw-Engeland, bij Boston, het eerste schip van eenige grootte gebouwd[1].

Zonder in nadere bijzonderheden over deze ontdekkingsreizen te kunnen treden, zal het voldoende zijn te doen opmerken, dat ieder dezer schippers zich een bepaald gedeelte der kust tot onderzoek voorstelde. Zoo begaf zich Mey o.a. naar de Zuid-Rivier (thans de Delaware), Block daarentegen zeilde door het Hellegat naar de Groote Baai, en bezocht alle plaatsen daaromtrent, tot aan Kaap Cod; het jagt aldaar op de kust latende[2] ter verdere exploratie, vertrok hij met het schip van Hendrick Christiaensz., de Fortuin, dat nog meer noordwaarts op schijnt geweest te zijn, doch hem daar ontmoette, naar Holland terug[3].

Naar aanleiding van het Placaat van 27 Maart 1614, werd spoedig daarna door de reeders der vijf in het voorjaar uitgezondene schepen het uitsluitend octrooi voor hunne nieuwe ontdekkingen aangevraagd, en hun dan ook eerlang, op den 11den October deszelfden jaars, toegestaan vier reizen

1 J. Fenimore Cooper, the History of the Navy of the United States of America. Paris, 1839, V. I, p. 4, 5.

2 De bevelhebber, aan wien Block dit jagt overgaf, wordt bij O'Callaghan, p. 73, genoemd: ‘Captain Hendrickson,’ op pag. 77: ‘Cornelis Hendricksen Jr. of Monnikendam;’ misschien was hij wel een zoon van Hendrik Christiaansz.

3 De Laet, p. 108, zegt, dat Block van Kaap Cod naar Holland vertrok; O'Callaghan, p. 74, noemt de Delaware; uit hetgeen echter bij dezen schrijver op laatstgenoemde plaats onmiddellijk voorafgaat, is het duidelijk, dat hij zich vergist, en dat Block van Kaap Cod, het Nieuw-Holland van Hudson, dat ook later Statenhoek of States Point genoemd werd, naar Europa overstak.

te doen binnen drie jaren, in te gaan den 1sten Januarij 1615, naar zekere nieuw door hen ontdekte landen, in Amerika gelegen, tusschen Nieuw-Frankrijk en Virginia, zijnde de zeekusten tusschen den 40sten en 45sten graad, en nu Nieuw-Nederland genoemd.

In dit speciaal octrooi der Vereenigde Compagnie van Nieuw-Nederland[1] komen de volgende namen voor, die wij de concessionarissen zouden kunnen noemen:

Gerrit Jacob Witsen, Oud-burgemeester van de stad Amsterdam[2],
Jonas Witsen[3] en
Simon Morissen, eigenaars of reeders van het Vosje, schipper Jań de Witt.
Hans Hongers[4],
Paul Pelgrom en
Lambrecht van Tweenhuizen[5], eigenaars van de schepen de Tijger en de Fortuin, schippers Adriaan Block en Hendrik Christiaansz.
Arnoudt van Lijbergen,
Wessel Schenck,
Hans Claessen en
Barent Sweetsen, eigenaars van de Nachtegaal, schipper Thijs Volkertsen.
Pieter Clementsz. Brouwer[6]

1 O'Callaghan geeft daarvan de vertaling, p. 74, naar aangehaalde Hollandsche bescheiden. Bancroft, I, p. 272, geeft dit wel niet, doch noemt de Vereenigde Compagnie, en zeer te regt: 'a company of merchants, forming a partner ship, but not a corporation.' Dit volgde uit het placaat van 27 Maart, wanneer meerdere compagniën binnen den tijd van een jaar dezelfde ontdekkingen deden. Zie ook de Ned. Staatscourant van 12 Mei 1842, n°. 111, waarin een uittreksel van het verslag van Brodhead aan den Gouverneur van den Staat van New-York wordt medegedeeld, met enkele aanteekeningen voorzien.

2 Kok, Vad. Woord., XXXII, 237.

3 Kok, ib., 240; hij was later onder de eerste bewindhebbers der W.I. Compagnie.

4 Zonder twijfel dezelfde, die onder de bewindhebbers der O.I. Compagnie genoemd wordt voor de Kamer van Amsterdam. G.P.-B., I, 534.

5 Hij was ook een van de Concessionarissen der Noordsche Compagnie. Gr. P.-B., I, 670.

6 Komt voor op de Magistraats-lijsten bij Velius, a^{o}. 1605, en was mede concessionaris in de Australische maatschappij, volgens Twisk, p. 1705. In de Voorrede van den Spieghel der Australische Navigatie vinden wij gesteld: 'Pieter en Jan Clementsz. Kies;' er bestaat alzoo eenig verschil in deze namen, doch het zijn kennelijk twee verschillende personen.

Jan Clementsz. Kies en
Cornelis Volkertsen, kooplieden te Hoorn, eigenaars van. de Fortuin, schipper
Cornelis Jacobsz. Mey.

Uit dit Octrooi, dat aan Lambrechtsen van Ritthem, naar het aangeteekende op pag. 20 van de ‘Korte Beschrijving van N. Nederland’, onbekend is geweest, en welligt niet zal worden aangetroffen dan in de ongedrukte resolutiën der Staten-Generaal, blijkt, dat het, zoo als ook bepaald vermeld wordt, verleend is naar aanleiding van het Placaat van 27 Maart 1614, dat Witsen c.s. beschouwd zijn geworden als ontdekkers, zonder dat de Staten-Generaal de vroegere ontdekking van Hudson in aanmerking hebben genomen; eindelijk, dat de Bewindhebbers der O.I. Compagnie, binnen wier limiten het dan ook niet viel, nimmer er op bedacht geweest zijn, om de nieuwe ontdekking van Hudson voor zich zelven en het vaderland te verzekeren; ware dit laatste het geval geweest, zoo als Koenen, Pavonia, p. 124, vermeldt, de Oost-Indische Bewindhebbers, die zich, zoo als later gebleken is, wel op het interpreteren van hun Octrooi verstonden, zouden het verleenen van dit Octrooi aan de Vereenigde Compagnie van Nieuw-Nederland wel hebben weten te voorkomen, en slechts het voorbehoud van het slot van het Placaat van 27 Maart hebben behoeven in te roepen.

Schier gelijktijdig met het verleenen van dit Octrooi vinden wij, voor het eerst sedert vijf jaren, weder van het plan tot oprigting der West-Indische Compagnie gewag gemaakt. In de Resolutiën der Staten van Holland, vergaderd van 25 Augustus tot 21 October 1614, wordt eene acte der Staten-Generaal medegedeeld, waarbij de vaart op de kust van Guinea verklaard wordt vervat te zijn onder het aan de Compagnie te verleenen octrooi. De resumptie van het beraamde octrooi wordt ter zelfder plaatse kortelijk medegedeeld, doch ofschoon wij uit het slot wel zien, dat ‘om

difficulteyten van de Oost-Indische Compagnie gemoveert - de voorsz. saecke in naerder bedenken is gehouden ende uytghestelt,' zoo hebben wij het toch niet aan den toenmaligen Secretaris der Staten Adriaan Duyck te danken, dat wij dienaangaande meer weten. Het is weder het reeds vroeger vermeld 'Sommier verhael' van Willem Usselincx, dat ons meer omstandige berigten geeft, en het zal tot de toedragt der zaak noodig zijn, dat wij hier het volgende daaruit overnemen:

'Gedurende het Bestand,' zoo spreekt Usselincx, 'heeft hy oock niet gelaten de saecke te vervolgen ende siende dat daer niemand en was die op-waeckte, of hier meer van vermaende, soo heeft de Remonstrant met consent ende goed vinden van sijn Excellentie, meest alle Steden van Holland ende Zeeland doorreyst, om haer van nieus van dese saecke t'informeren, waer over hy oock brieven van de Edel. Mogende Heeren de Staten van Zeeland verkreegh aen hare Gedeputeerde in den Hage, om hem Remonstrant in dit goed werck te seconderen. Ende nae dat hy t'Amsterdam by naest een jaer hadde toegebracht om Guinea hier in te krijgen, het welck hem eyndelijck by de E.E. Heeren Borgemeesters werd geconsenteert. Soo presenteerde hy een Requeste aen de Ed. Mog. Heeren de Staten van Holland, versoeckende dat dit werck weder soude hervat worden. Waer op hare Ed. Mog. eenige Heeren Gecommitteerden om hem hier over te hooren, tot ontrent vijfthien of sesthien in getalle, hem Remonstrant meest onbekent, dan nae sijn onthoud, soo waren daer onder andere over de Heer Admirael Opdam, met de Heeren Pencionarisen de Witte, Seys, Pau, Grotius, etc., de uytkomste was, al-hoe-wel hy Remonstrant maer ontrent twee uyren werd gehoord, dat hare Ed. Mog. goed vonden, de saecke weder by de hand te nemen. Ende dat den Advocaet Berneveld seyde, ick moet bekennen dat de Heeren seer groot contentement hebben gehad, in 't gene ghy haer hebt voorgedragen, spreeckt de Heer Pencionaris Pau aen, die heeft last om u te seggen wat ghy doen sult. Het welck was dat hy Remonstrant een Requeste soude presenteren aen de Hog. Mog. Heeren de Staten Generael, ende elck

in 't bysonder van de saecke informeren. Dat hy alsoo dede, dat daer over weder een generale beschrijvinge geschiede, daer hare Hog. Mog. hem mede op beschreven, ende werd besloten met het werck voort te varen, ende te hervatten daer het te vooren was gebleven. Dan de Ed. Mog. Heeren de Staten van Holland, vonden in haer naest-volgende by-een-komste goed, de sake noch wat uyt te stellen.'

Niettegenstaande den min gelukkigen uitslag dezer pogingen, om geldige redenen, die Usselincx niet konde vermoeden, stelde hij ook in de volgende jaren menige poging tot daarstelling van zijn plan in het werk. Reeds in 1616 adresseerde hij zich weder aan de Staten-Generaal, en wel bij een request, waarbij hij aanbood, het hooge belang eener West-Indische Compagnie voor de Vereenigde Nederlanden zoowel in tijd van oorlog als van vrede, en het daaruit voor de participanten te verwachten voordeel, te willen aantoonen: hij verbond daaraan eene voorwaarde, waarvan wij in zijne tot hiertoe over dit onderwerp uitgegeven geschriften geen gewag gemaakt vinden, namelijk van geëmploijeerd en beloond te worden naar waardigheid van de zaak, zoo zijn voorgeven goed bevonden werd. Wij vinden daarvan de opheldering in zijne destijds min gunstige geldelijke omstandigheden; als koopman had hij aan zijne verpligtingen niet kunnen voldoen, en zich genoodzaakt moeten zien het regtsmiddel van vrij geleide (sûreté de corps) bij de Staten aan te vragen; wij vinden die aanvragen in de Resolutiën der Staten van Holland dan ook vermeld op 25 Februarij[1], 15 April 1617, 18 September, 18 December 1618, 23 Julij 1619, en zien daaruit, dat Usselincx destijds in de Beemster woonde, dat zijne kapitalen ƒ 153,000 bedroegen, en dat de sureté de corps hem herhaaldelijk verleend is geworden ter bevordering van het werk van de West-Indische Compagnie, 'als zijnde een persoon die geseyt word kennisse van de gelegentheyt te hebben.'

1 Ofschoon de aanvrage op dien datum voor het eerst voorkomt, was zij echter niet dan eene continuatie; in de Resolutiën van 1613 tot 1617 worden de verleende actes van sûreté de corps niet vermeld, en vóór 1613 vinden wij er den naam van Willem Usselincx niet vermeld.

Het is aan diezelfde omstandigheid dan ook wel toe te schrijven, dat zijne requesten en remonstrantiën niet dan schoorvoetend bij de Staten werden ontvangen en geene belangstellende gemoederen aantroffen, zoo als de zaak verdiende, ja, ten laatste niet meer in de vergadering der Staten gelezen werden; naar gelang, dat de West-Indische Compagnie hare oprigting naderde, tegen het einde van het Bestand, raakt Usselincx al meer en meer op den achtergrond, en eerlang[1] namen Hollands Staten een besluit, waarbij zij verklaarden het niet geraden te vinden het Vertoog en Concept van Willem Usselincx aangaande de W.I. Compagnie in de vergadering te examineren. De drijfveeren tot dit besluit heeft hij later in een Bijvoegsel achter het in 1627 uitgegegen Octrooi aan de Zuider Compagnie in Zweden geopenbaard; bij eenzijdigheid van berigten schorten wij daarover ons oordeel op, terwijl het ook buitendien met ons onderwerp niet in een onmiddellijk verband staat. Wij zullen dan voor het oogenblik van Willem Usselincx afscheid nemen, om hem later gelijktijdig met de oprigting der W.I.C. op nieuw weder te ontmoeten.

De Vereenigde Compagnie van Nieuw-Nederland, nu door een speciaal octrooi gedekt, trad met Januarij 1615 in werking; het eerste wat zij verrigtte was de zoogenaamde fortieren, boven reeds vermeld, te versterken en te bevestigen, terwijl een tweede post of bevestigde factorij opgerigt werd, waaraan men den naam gaf van het Fort Nassau, ter plaatse[2] ongeveer, waar wij nu Albany aantreffen; over het fort op Manhattan voerde Hendrik Christiaansz. het bevel, terwijl over fort Nassau Jacob Jacobsz. Elckens of Eelkens door Hendrik Christiaansz.[3] gesteld werd. Middelerwijl men op deze

1 Zie de Res. van Holl. op 17 December 1619; zijn naam wordt na dien tijd vóór den 20sten April 1621 niet genoemd.

2 O'Callaghan, p. 76. De Laet, Beschrijving van West-Indiën, 2de druk, p. 101, 106.

3 Welke betrekking Hendrik Christiaansz. bij de Vereenigde Compagnie van Nieuw-Nederland vervulde, is mij niet duidelijk; men zoude uit het bovenstaande moeten opmaken, dat hij met eenig oppergezag bekleed was geweest, en permanent in Nieuw-Nederland had vertoefd. Doch daartegenover staat het berigt bij Wassenaer op December 1624, p. 85, waar wij lazen: ‘Hendrick Christiaansz, heeft, nacdat Adriaen Block sijn geselschap verliet, thien reysen derwaerts gedaen, en dat met Octroy der H.H. Staten, die hem voor de eerste opdoeninge van die plaets sulck vergundeden.’ Waarschijnlijk is hij nog wel bij de West-Indische Compagnie in dienst geweest; omtrent zijn dood lezen wij bij Wass. op Mei 1625, p. 44, het volgende: ‘de twee jongelingen herwaerts van Adriaen Block ghebracht, waren Orson en Valentijn ghenaemt, desen Orson was een uytnemendt boos mensch en in sijn landt wederghekeert sijnde, was hij oorsaecke van Hendrick Christiaensens doot, maer 't wiert hem met ghelijcke betaelt, dat hy een Coghel tot sijn vereeringh creegh.’

beide punten met de velerlei en zoo zeer verschillende Indiaansche stammen betrekkingen aanknoopte en eenen niet onbelangrijken handel dreef in pelterijen en vellen, werden ook de ontdekkingsreizen met het door Adriaan Block gebouwde jagt de Onrust voortgezet. Eerlang deed Cornelis Hendricksen Jr. daarmede ook een togt buiten de limiten van het octrooi der Compagnie naar de Zuid-Rivier, reeds vroeger door Mey bezocht, en voer die op tot aan Schuylkill: toen hij in den zomer van 1616 in Holland terugkeerde, werd ook van die nieuw ontdekte landen, zich uitstrekkende van den 30sten tot den 40sten graad, door zijne reeders, aan de Staten-Generaal, op den 18den Augustus, naar aanleiding van het Placaat van den 27sten Maart 1614, het octrooi voor de uitsluitende vaart aangevraagd.

Dit rapport, dat ons niet bekend is, dan uit hetgeen O'Callaghan naar de reeds vroeger vermelde Hollandsche Documenten van Brodhead mededeelt, was van eene kaart vergezeld, waarvan O'Callaghan het facsimile in lithographie aan zijn werk heeft toegevoegd, en die voorzeker wel de oudste zijn zal, welke wij van die streken bezitten. De gedane aanvraag werdt echter geweigerd, en zelfs, toen met het eind van 1617 het driejarig octrooi van Witsen c.s. verviel, werd ook dit niet hernieuwd; waarschijnlijk wel met het uitzigt, om het in het octrooi der West-Indische Compagnie te begrijpen, voor wier oprigting de kansen toen reeds meer gunstig begonnen te staan[1].

Hierbij kwam nog, dat in het daaropvolgende voorjaar van

1 ‘De gevangenis des Advokaats,’ zegt Wagenaar, X, 306, ‘had ook invloed op den West-Indischen Handel.’ Naauwelijks was dan ook Oldenbarneveld in Augustus 1618 gevallen, of reeds werd in September daaraanvolgende het stuk der West-Indische Compagnie hervat.

1618 ook Fort Nassau, ten gevolge van ijsgang en overstrooming, moest worden verlaten, ofschoon ook een weinig zuidelijker een nieuw fort ter plaatse van de Noormanskil werd opgerigt[1].

Dan ofschoon nu ook al het octrooi was komen te vervallen, en Hendrik Eelkens, Adriaan Jans Engel en consorten, ‘eigenaars en deelhebbers in de Vereenigde Compagnie van Nieuw-Nederland,’ op hun request tot verlenging van het octrooi van 4 October 1618 een afwijzend antwoord hadden bekomen[2], zoo werd daarom toch de vaart niet door hen verlaten, noch de nu eenmaal begonnen betrekkingen afgebroken[3]. Nog had geen enkele emigrant tot dusverre den vaderlandschen bodem verlaten, met het doel, om Nieuw-Nederland te koloniseren, en alleen ter bescherming van den ruilhandel waren de nederzettingen gevestigd geworden. Eerlang echter geheel onverwachts deed zich eenig uitzigt tot kolonisatie op; het waren de Brownisten, sedert 1588 hier te lande gevestigd, die het plan hadden opgevat, onzen destijds niet meer herbergzamen bodem te verlaten en zich in Amerika neder te zetten.

De Leidsche gemeente bepaaldelijk, die John Robinson tot predikant had, ging daarin vóór, en knoopte alreeds in 1617 onderhandelingen aan met de Engelsche Compagniën, die sedert 1607 op Virginië handelden[4]. Door verschillende, deels weder godsdienstige oorzaken, werden die onderhandelingen juist niet met ijver voortgezet, althans niet spoedig

1 Sic O'Callaghan. Bancroft daarentegen zegt, II, 273: ‘it was never again abandoned.’

2 In het ‘Address delivered before the New-York Historical Society at its fortieth anniversary 20th November 1844,’ zegt Brodhead, p. 16: ‘Wagenaar the Dutch historian speaks of a limited act of incorporation to a company of merchants in November of this year: but nothing appears on the minutes of the States General, except the simple resolution just referred to.’ Op die plaats van Wagenaar, X, 306, wordt echter geen gewag gemaakt van de Vereenigde Compagnie van Nieuw-Nederland, maar van de West-Indische Compagnie, waarvan de onderhandelingen omtrent derzelver oprigting, gelijk wij boven zagen, juist tegen dien tijd hervat waren.

3 Een ‘formal treaty of alliance and place,’ door O'Callaghan, p. 78, vermeld, naar Albany Records, XXIV, 167, is ons onbekend.

4 Talvj, p. 73 en volg. Bancroft, I, p. 304 en volg.

tot een eind gebragt, en het was dan ook in dien tusschentijd, dat aan Robinson c.s. voorslagen werden gedaan door de Directeuren der Vereenigde Compagnie van Nieuw-Nederland.

Waarin die bestaan hebben, zien wij het best uit het adres aan den Prins van Oranje, op den 12^{den} Februarij 1620 ingediend. Zij zeggen daarin onder anderen, dat zij, sedert de trafijk, door het afloopen van hun octrooi van 27 Maart 1614, voor ieder was komen vrij te worden, zij desniettemin met twee schepen de vaart op Nieuw-Nederland hadden aangehouden, terwijl ook verschillende andere kooplieden, niet tot hunne Compagnie behoorende, schepen derwaarts hadden afgezonden; dat nu een Engelsch predikant, te Leiden gevestigd, met de Hollandsche taal wel bekend, genegen was, zich in Nieuw-Nederland neder te zetten; dat hij hun verzekerd had, dat 400 gezinnen, deels uit deze landen, deels uit Engeland, genegen waren met hem derwaarts te vertrekken, mits zij door de bescherming van Zijne Prinselijke Excellentie en Hunne Hoog-Mogenden de Staten-Generaal, tegen vreemden overval werden beschermd en verdedigd; dat hun doel was, het Christelijk geloof onder de Heidenen voort te planten, en een nieuw rijk te vestigen onder het gebied van Zijne Excellentie en Hunne Hoog-Mogenden; dat zij requestranten echter, naar de ondervinding die zij hadden van de handelingen van het Engelsch Gouvernement, ter verzekering van de regten dezer gewesten, nu verzochten, dat Zijne Prinselijke Excellentie den genoemden predikant en de 400 gezinnen onder Zijne bescherming wilde nemen, en dat inmiddels twee schepen van oorlog mogten gezonden worden om Nieuw-Nederland voor dezen Staat te bewaren; dat die streken van het hoogste belang waren te achten, ook wanneer de West-Indische Compagnie mogt worden opgerigt, om den voorraad van hout, voor scheepsbouw geschikt, zoowel als ook om andere redenen, in een nevensgaand rapport vermeld.

Op dit request volgde, na rijp beraad, op den 11^{den} April 1620, een weigerend antwoord van de Staten-Generaal, en de Brownisten schijnen dan ook nu weder de onderhandelingen met de Engelsche Compagniën hervat te hebben; hun verder wedervaren, nadat zij op den 21sten Julij

1621 Delftshaven verlieten, behoort niet te dezer plaatse en kan in de ‘Chronicles of the Pilgrims,’ en menigvuldige andere geschriften over dit onderwerp worden nageslagen. Dat zij, ondanks de weigering der aan den Prins van Oranje en de Staten-Generaal gevraagde bescherming, toch den wil zouden gehad hebben om naar Nieuw-Nederland te stevenen, en niet dan door omkooping met Hollandsch goud op Kaap Cod zouden zijn aangeland, is beweerd, doch evenzeer wedersproken; wat daarvan moge zijn, de geopende uitzigten op kolonisatie naar Nieuw-Nederland werden er voor dit oogenblik door verijdeld.

Niet lang daarna, den 27sten Augustus van hetzelfde jaar, vinden wij op nieuw eene aanvraag aan de Staten-Generaal, om speciaal octrooi, uit kracht van het Placaat van 27 Maart 1614, vermeld; zij komt vóór op naam van de reeders van het schip: de Blijde Boodschap, waarmede Cornelis Jacobsz. Mey, in den zomer van 1620, hier te lande was wedergekeerd. Even als vroegere aanvragen, werd ook deze geweigerd, op den 6^{den} November daaraanvolgende, doch niet, dan nadat Hendrik Eelkens, Adriaan Jans Engel, c.s., die in October 1618 de verlenging van het octrooi van 11 October te vergeefs hadden verzocht, daarover gehoord waren, en het bij de Staten-Generaal een bepaald punt van commissoriaal onderzoek had uitgemaakt.

En hiermede loopt het eerste tijdvak van ons onderzoek ten einde. De berigten, die wij tot dus verre mededeelden, zijn, wij bekennen het, dor en schraal; de Bewindhebber de Laet, die in 1624 zijne ‘Beschrijving van de Nieuwe Wereldt’ schreef, maakte zich van alle verder onderzoek af, door te zeggen: ‘wy sullen het hierby laten, doordien wy daer gheen particuliere kennis van en hebben.’ Was dit voor een tijdgenoot eene verontschuldiging, in 1848 zal men het den geschiedvorscher niet wijten, dat hij niet meer licht daarover kan verspreiden, daar alle papieren, boeken en bescheiden van de West-Indische Compagnie van vóór het jaar 1700[1], OP MINISTERIËLE AANSCHRIJ-

1 Bij Resolutie der Staten-Generaal van 29 November 1622, waren alle bescheiden over Nieuw-Nederland aan Bewindhebbers der West-Indische Compagnie in handen gesteld.

VING, in 1821 verkocht en tot den papiermolen verwezen zijn[1].

BERG VAN DUSSEN-MUILKERK.

1 Ik moet erkennen, dat ik voor mij zelven daarvan geene overtuiging heb, dan voor zoo veel Amsterdam betreft, waar in het Koloniaal Archief de Staatsstukken en bescheiden der Oost- en West-Indische Compagniën bewaard worden. Ook Brodhead schijnt in geene andere plaats naar de Archieven der West-Indische Compagnie onderzoek te hebben gedaan. Nu is het echter waarschijnlijk bij het bestaan van Vijf Kamers van Bewindhebbers, dat niet alle bescheiden zullen zijn verloren gegaan. Voor zoo verre de Kamer van Zeeland betreft, verneemt men het bestaan van het Archief der West-Indische Compagnie te Middelburg uit het werk van Do. E.B. Swalue: 'De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje;' doch uit het weinige, dat Lambrechtsen van Ritthem in 1818 omtrent Nieuw-Nederland geleverd heeft, zoude ik niet vermoeden, dat voor dit bepaald onderwerp de bescheiden nog voorhanden talrijk zijn zullen; het verdiende ondertusschen wel nader te worden onderzocht.

Bijbelsche Aardrijkskunde.

***Bijbel-Atlas, voornamelijk ten gebruike bij de bijbelvertaling van den Hoogleeraar J.H. van der Palm, door G.H. van Senden. Leyden, du Mortier en Zoon*, 1844. - *Register, aflevering I. Aldaar*, 1847.**
***Palaestina. Ex veteris aevi monumentis ac recentiorum observationibus illustravit M.D. de Bruyn. Amstelodami, sumtibus S. de Grebber*, 1844. - *Over Cartographie van Palaestina, door M.D. de Bruyn. Aldaar*, 1845.**

***Handboek der Bijbelsche Aardrijkskunde, of zooveel mogelijk volledige beschrijving der landen, plaatsen en volken, voorkomende in de H.S.; ten dienste van alle beoefenaren der gewijde oorkonden uit de beste bronnen en naauwkeurigste landkaarten opgemaakt door J. Waterman, Hoofdonderwijzer der Nederlandsche Israëlitische School te Kampen. Kampen, gebroeders Fels*, 1846, XVI *en* 452 *bl.* 8°.**
(*Vervolg en slot van Deel* I, *bl.* 176.)

III. Nalezing der literatuur.

Er is eene reeks van maanden voorbijgegaan, sedert wij de lezers van ‘de Gids’ bij eenige der nieuwste verschijnselen op het gebied der bijbelsche aardrijkskunde bepaalden, welke de Nederlandsche pers had opgeleverd; maanden, zoo vruchtbaar in gewigtige gebeurtenissen als anders zoo vele jaren; zoo rijk in afwisselende indrukken, dat het ons een wonder toeschijnt, bij zoo veel leed en vreugd slechts zoo

weinige schreden op den levensweg gevorderd te zijn; maar, te midden van het rumoer van burgertwist en krijgsgeweld, van staatshervorming en maatschappelijke omkeering, zoo weinig gunstig voor de bezigheden der vreedzame studeercel, dat menige geletterde ze schier als verloren zal mogen achten, en niet zonder een' zucht bij den terugblik op die dagen zal kunnen indenken, hoe menigmaal hij aan den avond, doch in een' anderen zin dan Keizer Titus, het ‘diem perdidi’ had mogen uitroepen. Want toch, hoe wij ons ook door den geweldigen stroom der dagelijksche gebeurtenissen mogen hebben laten medeslepen, slechts dáár is voor ieder onzer het ware leven, waar wij overeenkomstig onze roeping zijn werkzaam geweest; en de tijd, aan gedachten en handelingen gewijd in eene rigting, die ons van het eigenlijke doel onzes levens verwijderd heeft, doet zich bij het terugzien aan ons voor als eene gaping in ons streven; het is alsof krankte des ligchaams of stormen in de natuur ons tot een lang en nutteloos verblijf in eene herberg gedwongen hadden, terwijl wij rusteloos hadden willen voortreizen, om het doel van onzen togt steeds nader te komen. Gelukkig dus, dat de gewoonte zelfs aan de buitengewone gebeurtenissen, die wij nog steeds beleven, meer en meer den prikkel ontneemt, dat de kalmte langzamerhand in het gemoed wederkeert, schoon ook de stormen daarbuiten nog telkens met vernieuwde woede mogen opsteken, dat het ‘Cedant arma togae, concedat laurea linguae,’ reeds eenigermate voor ons begint te gelden, schoon het krijgsrumoer niet is verstomd, en de fakkel van den burgertwist niet is uitgedoofd! Voor mij althans, die, in de afgeloopen maanden, te veel in en met het tegenwoordige geleefd heb, om mij met den gewonen lust en ijver in het onderzoek der grijze oudheid te verdiepen, is eindelijk het uur geslagen, waarop de liefde tot de Muzen op nieuw in mijn hart is ontwaakt, en zij mij met onweêrstaanbare kracht tot het zoet genot van hunnen omgang lokken. Nog vóór het jaar is ten einde gespoed, wil ik daarom trachten de aangevangen taak te voltooijen, in het vertrouwen, dat *zij* ook thans weder in de regte stemming zullen verkeeren, om den gang van mijn onderzoek belangstellend te volgen, die vroeger mijne zwakke

pogingen met hunne opmerkzaamheid hebben verwaardigd.

Doch voor ik mij begeve tot de opzettelijke behandeling van het vraagstuk, waarvan ik mij de beschouwing nog ten slotte heb ten pligt gemaakt, zij het mij vergund hier nog kortelijk vooraf de uitkomsten mijner nalezing bekend te maken op het veld, waarvan ik den oogst in mijn eerste, ter inleiding strekkend, artikel heb ingezameld; ik bedoel het veld van de literatuur der bijbelsche aardrijkskunde, voor zoover daaraan door Nederlanders tijd en krachten zijn toegewijd. Bij het gemis van een bepaald voorwerp der opzettelijke nasporing, gaven de laatste maanden misschien des te meer gelegenheid tot zoodanige desultorische lectuur, als gewoonlijk het vruchtbaarst is in resultaten voor de soort van onderzoek, die wij hier bedoelen. Wij zouden ongaarne de gelegenheid ons laten ontslippen, om hier mede te deelen, wat zich ter aanvulling en verbetering van ons eerste artikel aan ons heeft voorgedaan, schoon onze losse aanteekeningen noch het gewigt hebben, dat wij wenschten, noch de juistheid en naauwkeurigheid, die alleen het resultaat kan zijn van gezette nasporing. Men neme het weinige en gebrekkige voor lief, waar het misschien naauwelijks redelijk of billijk zou zijn, het meerdere en betere te eischen.

Voor de kennis der vroegste reizen door Nederlanders (zij het dan ook door Zuid-Nederlanders) in het Oosten, en bepaaldelijk in het Heilige land gedaan, is nog veel belangrijks te putten uit het voor een paar jaren in twee deelen te Brussel uitgegeven werk van den Baron de St. Génois, getiteld: ‘les Voyageurs Belges.’ Niet slechts over van Ghistele[1], die in de XVI^{de} eeuw *de groote reiziger* genoemd werd, en wiens werk viermaal in het Vlaamsch, en in 1564 in het Fransch werd gedrukt, komen daar vele belangrijke bijzonderheden voor, maar wij leeren er ook eenige nog oudere Belgische reizigers uit kennen, wier berigten zelfs ten deele gedrukt zijn. De oudste is de Brabander Willem Ruysbroek of Rubruquis, die omstreeks 1225 reisde met Jean de Plancarpin en Nikolaas Axelinus. Het oogmerk van alle drie

1 Verg. ons eerste art., bl. 123.

was het bezoeken des Heiligen lands. Maar terwijl Ruysbroek als monnik te St. Jean d'Acre predikte, viel op hem de aandacht van Lodewijk XI van Frankrijk, die hem tot zijn' afgezant bij den Khan van Tartarije verkoos, - eene zending, die Ruysbroek zeer ten genoege van het Fransche hof volvoerde. De werken van Ruysbroek werden in 1839 in Engeland uitgegeven door Francisque Michel en Thomas Wright van Trinity-College, Cambridge. De volgende Belgische reiziger door het Heilige land, van wien nadere bijzonderheden bekend zijn, is Guillebert de Launoy, die, omstreeks 1400, Palestina, Tartarije en sommige deelen van Afrika bezocht, en van wiens reisverhaal een fragment is uitgegeven door Webb in de ‘Archaeologia Britannica,’ Deel XXI, blz. 28. In het tijdperk na van Ghistele verdient nog onze opmerking de Bruggenaar Vincent Stochore, die, van 1630-1633, Turkije, Palestina en Egypte bezocht, en wiens reisverhaal gezegd wordt door juiste en oordeelkundige opmerkingen uit te munten.

Bij de vroeger vermelde Noord-Nederlandsche reizen naar en door het Heilige land, weet ik geene andere te voegen, dan de ‘Jeruzalems-reize’ van zekeren Willem Vos, die in het begin der 17de eeuw in een zeer dun boekdeeltje in 4° te Delft gedrukt is. Ik dank deze mededeeling aan den Hoogleeraar P.O. van der Chijs te Leyden, maar daar het Z.Ed. niet gelukt is het hem toebehoorend exemplaar te vinden, ben ik thans buiten de gelegenheid, het gebrekkige in deze opgave te verhelpen.

Aangaande den Hoogleeraar Heyman en zijn verblijf in het Oosten[1] zijn eenige belangrijke bijzonderheden bevat in een' brief (gedateerd 7 Dec. 1706) van den beroemden Cuperus aan den Heer v.d. Bergh, burgemeester van Leyden en curator der Hoogeschool, medegedeeld door Prof. P. Bosscha in zijnen ‘Tweede Brief aan een lid der Staten-Generaal over het Staatsexamen,’ blz. 17, en eene aansporing behelzende, om Dr. Heyman uit Smyrna tot Hoogleeraar in de Oostersche talen te beroepen. Die brief geeft tevens in de volgende woorden de vroeger vruchteloos gezochte verklaring,

1 Verg. eerste art., blz. 125.

waarom Heyman nog tot 1709 in het Oosten vertoefde. ‘Mij dunkt, dat de H.H. Curatoren van Leyden soo een naerstigh man dienden te verbinden, om op hunne Academie te komen, en soude sulcx gemackelyk kunnen geschieden, byaldien sy konden goetvinden dien predikant nogh 2 à 3 jaaren in het Oosten te laaten blyven, om sigh in alles wat hy voorgenoomen heeft soo te bequamen, dat soude kunnen dienen tot een grooten luyster op eene Academie, waarvan de H.H. Bestierders sigh altoos hebben betoont, en nogh *summo meo cum gaudio* betoonen, liefhebbers te syn van geleerde mannen, en die sigh traghten booven het gemeen te verheffen. Het kan de kas op een duisent gl. 's jaars niet aenkoomen ende ick beelde my vast in, dat de Heer Heyman sigh soo soude in drie jaaren bequamen, dat alle de wereldt sal segghen, dat soodaenigh gelt wel is besteedt geweest.’ Men ziet, op welk eene onbekrompen wijs onze voorouders de belangen der wetenschap voorstonden. Men kan wel veilig vertrouwen, dat de Curatoren der Leydsche Hoogeschool dezen wenk zullen hebben opgevolgd, en den Heer Heyman reeds dadelijk tot Hoogleeraar gedesigneerd, hem echter tevens de middelen verleenende, om tot voltooijing zijner studiën nog een' geruimen tijd in het Oosten te vertoeven. Aan Heyman kan dit niet anders dan ten hoogste welkom zijn geweest. Reeds den 17den Junij, 1705, had hij geschreven om van zijne predikantsplaats te Smyrna te worden afgelost, dewijl de tijd ten einde snelde, voor welken hij zich verbonden had. Zijn ontslag werd hem werkelijk niet lang daarna, 9 Oct. 1705, verleend; doch hij bleef nog te Smyrna vertoeven tot de aankomst van zijnen opvolger Ds. Justus Oosterdijk, van Aleppo derwaarts beroepen. Eerst den 6den Julij, 1706, predikte hij zijn afscheid; maar zelfs toen nog verliet hij de Levant niet, maar maakte veeleer plannen tot nieuwe reizen, om den schat zijner taal- en oudheidkennis te vermeerderen. In den reeds aangehaalden brief van Cuperus, komt een uittreksel uit een' brief van Heyman zelven voor, dat ons daarvan de verzekering geeft: ‘Voorts blijft nogh mijn ontwerp,’ schrijft hij, ‘om nae Chio op het velt in eensaamheyt voor eenighe maenden my te gaen onthouden: waerheen my daerna wenden zal hebbe nogh niet vastgestelt.

My leydt de Libanon ende de stadt Damascus seer in 't hooft, omdat daer occasie hebbe tot de oeffeninge van veele taalen, b.v. Griekse, Turkse (welke laetste ick my soo wel verstae als de Griekse), Arabische litterrale (waerin my nu alleen besigh houde) ende vulgare, Syrische, Hebreeuwsche, Spaansche, etc.' Het uitgegeven verhaal zijner reizen, hoezeer ook de eigenaardige vorm, waarin het gegoten werd, de opdelving van persoonlijke bijzonderheden aangaande onzen reiziger bemoeijelijkt, maakt het echter hoogst waarschijnlijk, dat ook dit laatste reisplan volvoerd werd. Nadat in den negen en dertigsten brief het verblijf in Egypte (waarschijnlijk gedurende de eerste reize) is afgehandeld, verplaatst ons de veertigste weder naar Syrië, terwijl in al de overigen tot aan het slot des werks alleen over dit gewest, en wel vooral over den Libanon, Damascus en Aleppo gehandeld wordt. Waarschijnlijk zal de geldelijke ondersteuning, die vermoedelijk van wege de Leydsche Curatoren aan Heyman is toegekomen, om hem in staat te stellen zijn verblijf in het Oosten te verlengen, hem daarbij zeer zijn te stade gekomen, en zal het vooruitzigt, om aan de Leydsche Hoogeschool den schat zijner verkregen kennis ten nutte der wetenschap te kunnen aanwenden, zijnen ijver niet weinig hebben aangevuurd[1].

Onder de werken over Bijbelsche Aardrijkskunde, in ons vaderland in het licht gegeven, hebben wij vroeger verzuimd te noemen eene beknopte Aardrijksbeschrijving van Palestina, door Dr. S.J. Mulder te Amsterdam in 1840 in het

1 Als reisgenoot van Heyman op een deel dezer latere togten (tenzij misschien ook dit gedeelte van het reisverhaal op den Heer van Egmond mogt betrekking hebben) wordt ons genoemd de Heer van der Putte, die van Aleppo met eene karavaan naar Ispahan is vertrokken. Deel II, blz. 396. De uitgever zegt van dezen reiziger in eene aauteekening: 'Het is grotelijks te beklagen dat de schriften en aantekeningen van dezen Wel-Edelen Heer en teffens naauwkeurigen Reiziger, die, zonder eenige moeite, kosten en zelfs levensgevaren te ontzien, niet alleen mede deze Lauden, maar ook Persien, en vervolgens noch vele andere verre afgeleegen Gewesten tot Indien toe, met veel oplettenheid doorkruist, en zekerlijk meenigvuldige fraaije en wetenswaardige Zaken daaromtrent zal verzamelt en opgeteekendt hebben, het licht ontrooft zijn, met, volgens deszelfs begeerte, alle na zijn Wel-Edele overlyden aan Vulcanus opgeoffert te worden.'

licht gegeven. Een tweede daarbij behoorend stukje wordt, zoo ik mij niet bedrieg, van de hand diens kundigen schrijvers nog altijd gewacht.

Ik had gehoopt, dat het lange uitstel der voortzetting van mijne taak mij de welkome gelegenheid zou verschaft hebben, om mij bij mijn laatste artikel nog van eene tweede aflevering van het register van den Heer van Senden te bedienen. Die hoop is niet verwezenlijkt. Misschien ging het Z. Ew. als mij, en vond hij de jongst verloopen maanden voor zijne letteroefeningen weinig gunstig. In allen gevalle vergunne hij ons de herinnering, dat een werk in alphabetische orde, schier meer nog dan elk ander, eene spoedige voltooijing vordert, vooral wanneer het eene artikel zoo zeer tot aanvulling van het andere moet strekken, en zoo dikwijls van het eene naar het andere verwezen wordt. Wij wenschen hartelijk, mede uit naam van al de bezitters van den Bijbel-Atlas, dat de Heer van Senden genoegzame rust en lust moge vinden, om het af te werken met die mate van spoed, die met naauwkeurigheid en grondigheid bestaanbaar is.

Ik heb aan het slot van mijn eerste artikel met een woord gesproken over het ‘Handboek der Bijbelsche Aardrijkskunde’ van den bekwamen Kampenschen onderwijzer J. Waterman. Ik ben later in de gelegenheid gesteld (en ben er den schrijver mijnen dank voor schuldig), om met den inhoud van dit verdienstelijk werk nadere kennis te maken. Ik heb gemeend den titel naast dien der werken van de Heeren van Senden en de Bruyn aan het hoofd van dit artikel te mogen plaatsen, en van de nasporingen des schrijvers ook bij mijne volgende beschouwing van het Dal van den Libanon te moeten gebruik maken. Gelijk aan het einde van mijn artikel over de Literatuur eene uitvoeriger vermelding der werken van de Heeren van Senden en de Bruyn wordt aangetroffen, zoo wil ik ook deze nalezing met eene korte karakteristiek van het werk des Heeren Waterman besluiten, om de lezers van ‘de Gids’ wat nader met zijnen aard en strekking bekend te maken.

Het Handboek van den Heer Waterman, even als de Bijbel-Atlas van den Heer van Senden, bepaalt zich niet tot Palestina alleen (ofschoon daarvoor, gelijk billijk was, naar

evenredigheid verreweg de grootste plaats, van blz. 136-276, wordt ingeruimd), maar bevat eene uitgebreidere of beknoptere beschrijving van alle landen en gewesten, waarvan in den Bijbel, al is het ook slechts met een enkel woord, eenige melding gemaakt wordt. Men houde echter hierbij in het oog, dat de schrijver, als Israëliet, zich alleen bij het Oude Testament bepaalt, waarom men b.v. van Italië of andere landen, waarvan alleen in het Nieuwe Testament wordt gewag gemaakt, hier vruchteloos eene beschrijving zoeken zou. Hoe verre zich, naar de meening des schrijvers, het gebied der Bijbelsche aardrijkskunde uitstrekt, zal het best uit eene korte opgave van den inhoud van zijn werk kunnen blijken. Het is gesplitst in drie hoofdafdeelingen, waarbij onze onderscheiding der werelddeelen, die echter aan de oude Hebreën vreemd was, ten grondslag ligt: *a*. Azië, *b*. Libyë of Africa, *c*. Europa. De eerste afdeeling is verdeeld in zestien hoofdstukken, in welke achtervolgens gehandeld wordt over Armenië, Colchis, Albanië, Medië, Assyrië, Syrië, Mesopotamië, Babylonië en Chaldea, Perzië, Arabië, Palestina, het land der Philistijnen, Phoenicië, Klein-Azië, Indië en China. De tweede afdeeling bevat slechts twee hoofdstukken, Egypte en Ethiopië; de derde drie, Spanje, Griekenland en de eilanden ten westen van Palestina.

De vermelding van alle deze gewesten zal zeker bij velen bevreemding wekken, en wij zouden werkelijk niet durven verzekeren, dat al de hier opgenoemde landen inderdaad tot het gebied der Bijbelsche Aardrijkskunde behooren, zelfs zoo een enkel noemen van den naam van een gewest in den Bijbel, het op eene plaats in de Bijbelsche Aardrijkskunde regt geeft. De opneming van sommige landen steunt op hoogst onzekere gissing en is aan vrij wat bedenking onderhevig. Dit geldt in de eerste plaats van de vermelding van Albanië, door den schrijver voor het Gen: IV: 16 (dus in de ante-diluviaansche periode) genoemde land *Nod* gehouden. Op welke gronden dit gevoelen steunt, heeft de schrijver ten eenenmale verzuimd op te geven. Zelfs zegt hij, dat het land Nod zijnen naam ontving van de omstandigheid, waarin Kaïn door den moord zijns broeders verkeerde, en dus *Land der Omdoling, Omzwerving* of *Verdrijving* beteekende. Maar juist deze

etymologie had den schrijver te meer moeten wederhouden, om eenige poging tot opsporing van het land *Nod* te beproeven, dewijl het te vermoeden is, dat de naam van *Land der Vlugt* niet eenmaal, strikt genomen, als een eigennaam kan beschouwd worden. Niet meer grond is er voor des schrijvers even weinig gemotiveerd gevoelen, dat het Gen. II: 11 vermelde *Havila*, het land zou zijn bij de ouden onder den naam van Colchis, thans onder dien van Mingrelië bekend. Waarschijnlijk hangt dit gevoelen te zamen met des schrijvers meening over de ligging van het Paradijs (bl. 3, Pison = Phasis), en het mist althans geen gezag, daar het ook bij Reland, Rosenmuller en anderen reeds wordt aangetroffen. Doch wat is onzekerder en meer betwist, dan het oord waarin de Hebreën die bakermat des menschdoms plaatsten. Voorzigtiger deed de Heer van Senden (zie zijne beschrijving van Kaart II), met zich van alle bepaling omtrent de landen Havila en Nod te onthouden. Intusschen behoudt Colchis in allen gevalle eenig regt, om eene plaats in de Bijbelsche Aardrijkskunde te bekleeden, zoo lang het gevoelen het waarschijnlijkst blijft, hetwelk in de Bijbelsche Casluchiten (Gen. X: 14, I Kron. I: 12, vgl. van Senden's ‘Register’ op *Casluchiten*) de Colchiërs erkent. Over de opneming van China in de behandeling der Bijbelsche Aardrijkskunde, die zeker ook bij menigeen verwondering zal baren, zullen wij straks gelegenheid hebben nog een woord in het midden te brengen.

Eene andere aanmerking, die het werk van den Heer Waterman treft, is groote onevenredigheid in de deelen, gepaard met menigvuldige uitweidingen, waarbij hij zich eigenlijk buiten het veld der Bijbelsche Aardrijkskunde beweegt. Had de schrijver zich bepaald tot eene behandeling van hetgeen omtrent ieder land bepaaldelijk in den Bijbel voorkomt, toegelicht door hetgeen wij uit andere schrijvers weten, die onevenredigheid zou in den aard der zaak haren grond hebben. Doch wel verre van zich alleen of hoofdzakelijk bij de Bijbelsche berigten te bepalen, geeft de schrijver van sommige gewesten, waarvan in de H.S. naauwelijks meer dan de naam, soms zelfs slechts eene twijfelachtige vermelding voorkomt, eene tamelijk uitvoerige beschrijving. Dit

geldt voornamelijk van Klein-Azië, waarvan in het gansche O.T. (met uitzondering der Apocryphe boeken) naauwelijks eenig spoor voorkomt, daar zelfs het verband tusschen de namen Lydië en Lud (Gen. X: 22), Ionië en Javan (Gen. X: 2), in het geheel niet boven bedenking verheven is; terwijl nogtans de Heer Waterman aan de beschrijving van Klein-Azië niet minder dan 27 bladzijden (van 297-323) toewijdt. Tegenover zulk eene uitvoerige teekening van een land, welks kennis voor de studie van het O.T. naauwelijks van eenig belang is, moet het bevreemden de uitgestrekte gewesten van Indië en China slechts in eenige weinige regels te zien afhandelen. Want, wanneer zich de schrijver (blz. 326 en 328) daarmede verantwoordt, dat van deze landen slechts de naam in den Bijbel voorkomt, en geene daarin gelegen plaatsen vermeld worden, dan had, meenen wij, hetzelfde argument ook voor eene beknoptere behandeling van Klein-Azië en sommige andere gewesten moeten pleiten. De schrijver zelf heeft intusschen zijne afwijkingen van het eigenlijk gebied der Bijbelsche Aardrijkskunde gevoeld en erkend, en naar het schijnt vooral dáár zich zoodanige uitweidingen veroorloofd, waar hij die tot regt verstand ook der latere geschiedenis van de Joden nuttig achtte. Hij zegt daarom in de Voorrede: ‘Dat ik ook enkele plaatsen behandeld heb, welke niet in den Bijbel, maar slechts in de latere geschiedenis der Israëliten voorkomen, zal de waarde van het werk gewis niet verminderen.’ In allen gevalle is echter in dit opzigt eer te veel dan te weinig gedaan, en kunnen wij niet bespeuren, dat ook het hier aangegeven criterium voor de vermelding van plaatsen en gewesten, die in den Bijbel niet genoemd worden, met bijzondere zorg is in acht genomen.

Eene andere bijzonderheid in het werk van den Heer Waterman is, dat hij bij voorkeur het gevoelen der geleerden onder zijne stamgenooten volgt, en, nevens den Bijbel en den Talmud, schier uitsluitend de werken van Joodsche Schriftverklaarders met name aanhaalt, ofschoon hij toch ook uit Christenschrijvers het een en ander overneemt, en enkelen in zijne Voorrede (blz. XII) noemt. Dat Robinson daarbij is overgeslagen, heeft hem ergens het onverdiend verwijt be-

zorgd, alsof hij zijn belangrijk reisverhaal ongebruikt had gelaten, en is zeker alleen aan het toeval te wijten, daar juist uit dezen schrijver veel, somtijds schier woordelijk, is overgenomen, niet slechts met vermelding van zijnen naam, zoo als in de noten op blz. 119 en 361, maar ook *tacite*, zoo als in de beschrijving van On of Heliopolis, blz. 380, vergeleken met Robinson's ‘Palestina,’ Dl. I, blz. 39, volg. Overigens geeft het veelvuldig gebruik der Joodsche literatuur, met name ook der nieuwere en van vele artikels uit Tijdschriften, aan dit Handboek een eigenaardig belang voor Christenen, die er nader door kunnen bekend worden met vele verdienstelijke bijdragen tot de kennis der Bijbelsche oudheid, die doorgaans maar al te zeer aan hunne aandacht ontsnappen. Want zoo het al niet te ontkennen is, dat de schrijver de onderzoekingen van Christenschrijvers in zijn werk wat veel in de schaduw stelt, hij oefent daardoor slechts eene soort van wedervergeldlng uit, voor eene miskenning, die even onbillijk als der wetenschap schadelijk is. Aan den anderen kant hebben wij aan des schrijvers eerbied voor de oude Joodsche leeraars wel eens de opwarming te danken van een lang door de wetenschap verworpen gevoelen, b.v. wanneer hij het woord פַּנַּג, Ezech. XXVII: 13 (waarschijnlijk eene soort van *zoet gebak*), in navolging van Kimchi, voor den Hebreeuwschen naam van Phoenicië houdt (zie blz. 284), - eene meening, die echter met behoedzaamheid door hem wordt voorgedragen.

Jammer is het voorts, dat de schrijver, in de literatuur zijner natie zoo wel ervaren, voor het overige te weinig kennis van het Oosten en de Oostersche letteren in ruimeren omvang heeft, om zich voor misslagen te hoeden, en altijd op de hoogte der wetensehap te zijn. Zoo stemt, b.v., het hedendaagsche 'Irako'l-'Adjami (niet *Irak Aghami* zoo als de Heer W. schrijft) niet met het gansche oude Medië (zie blz. 32), maar alleen met Groot-Medië overeen. De meening, die de schrijver (blz. 327) met Gesenius en anderen deelt, dat door סִינִים, Jes. XLIX: 12, de Chinezen moeten verstaan worden, is zeker, in weêrwil van alle daartegen ingebragte bezwaren, niet onwaarschijnlijk (zie Gesenius ‘Thesaurus’ in voce), maar סִינִי, Gen. X: 17, is toch klaar-

blijkelijk een Phoenicische of Kenaänesche volksstam (gelijk de Heer Waterman, zonderling genoeg, naauwelijks zes regels verder, ook zelf aanneemt) en kan onmogelijk met China in verband staan. Ook is het zeker eene ijdele poging van den Heer W., om den naam *China* of *Sina* met den Semitischen naam van den berg *Sinaï* in verband te brengen. Eerstgemelde naam toch, welke met kleine wijziging (b.v. Arabisch ‌ﺼﻴﻦ, Maleisch ‌ﭽﻴﻦ, waaruit, door tusschenkomst der Portugezen, de Europesche schrijfwijze *China* is ontstaan) in schier alle talen van Azië gebruikelijk is, heeft zich klaarblijkelijk van uit Indië verspreid, en is bovendien waarschijnlijk van Chineschen oorsprong. Ofschoon bij de Chinezen zelven weinig gebruikelijk, dewijl zij hun land óf met hoogdravende titels, als *rijk van het midden, de vier zeeën*, en dergelijke aanduiden, óf met de aan het regerend stamhuis ontleende, en telkens daarmede afwisselende, officiële benaming, die thans *Tsing* luidt (zie Endlicher's ‘Chinesische Grammatik,’ blz. 187), is echter *Tsin*, sinds overoude tijden, de benaming van een zeer uitgestrekt en magtig landschap, in het Westen des rijks, ter plaatse der tegenwoordige provincie Sjen-si gelegen, welks schier onafhankelijke vorsten, reeds onder de Tsjeu-dynastie, dikwijls het lot van China beslisten, en van het jaar 255 tot 206 vóór onze jaartelling (zie Gützlaff's ‘Geschichte des Chinesischen Reiches,’ blz. 87), als alleenheerschers, den naam van hun hertogdom aan het gansche rijk mededeelden. Men heeft wel tegen de vermelding der Chinezen onder den naam van *Sinim* bij Jesaia of Pseudo-Jesaia de bedenking gemaakt, dat de leeftijd dezer profeten invalt, lang vóór de Tsin-dynastie in China aan de regering kwam, maar dan niet bedacht, dat de eigen Staten dezer dynastie, die, volgens Klemm, ‘das Reich der Mitte,’ blz. 499, in het begin der derde eeuw vóór Christus, reeds een vijfde gedeelte van het gansche rijk uitmaakten, door hunne ligging en den krijgsroem hunner vorsten in de oorlogen tegen de woeste stammen van Midden-Azië, waarschijnlijk veel eerder dan de meer Oostelijk en zeewaarts gelegen, meer door de stille kunsten des vredes, dan door de wapenen uitmuntende, gewesten des rijks, aan de volken van Westelijk-Azië zijn bekend geweest.

De zonderlinge meening van den Heer Waterman, aangaande den Semitischen oorsprong van den naam van China, is slechts een staaltje van de talrijke etymologische curiositeiten van dien aard, waaraan hij in zijn werk eene plaats heeft gegeven, maar die het, onzes inziens, niet weinig ontsieren. Om ons alleen bij de beschrijving van Klein-Azië te bepalen, vinden wij den naam Bithynië afgeleid van het voorzetsel בּ en תּנוּח, zoodat hij zou beteekenen: *in het terugwijkende* of *terugtredende land*; dien van Carië van het Phoenicisch-Hebreeuwsche כּר, hetwelk *schapen* en *weiland* beteekent; dien van Lycië van het Chaldeeuwsche לוּקוֹ, *wit, blinkend* (wat dan toch waarschijnlijk wel zelf het Grieksche *λευκός* of liever *λευκόν* is); dien van de stad Patara van het Phoenicisch-Hebreeuwsche פּתר, *uitleggen, voorbeduiden, voorspellen*; dien van Pisidië van het Phoen.-Hebr. *Pissed* (פּשׁשׁ?) *op roof uitgaan* of *gewapenderhand invallen*; dien van Phrygië van het Semitische *Pharagh* (פּרע?) *loslaten, bevrijden*; dien van de stad Cibyra van כּבּיר, *grootmagtige* (zeker onder al de genoemde afleidingen de waarschijnlijkste); dien van den berg Argeus van ארד, d.i. *hoog verheven*, en eindelijk dien van de stad Mazaka van מצק, *spits* of *steile hoogte*. Ik laat de vraag daar, in hoeverre het waarschijnlijk is, dat zoo vele namen van Semitischen oorsprong in de landen van Klein-Azië zullen worden aangetroffen; ik voor mij heb er zelfs niets meer mede op, wanneer de naam Mysië van een Celtisch woord *Moese*, hetwelk *moeras* zal beteekenen, wordt afgeleid. Maar al die ten deele vergezochte gissingen, op welk gezag zij dan ook steunen mogen, komen mij in een Handboek bijzonder ongepast voor. Wanneer echter de schrijver in zijne Voorrede (blz. XII) zegt: ‘De verklaring of uitlegging der oude namen van Landen, Steden, enz., heb ik als noodzakelijk beschouwd; velen echter zijn door mij ter goeder trouw aangenomen,’ dan vind ik het geloof aan de onmisbaarheid van dit naar mijne gedachten vrij overtollige element, en de erkentenis van het gebrek aan eigen kritisch en zelfstandig onderzoek op dit punt zoo naïf, dat ik naauwelijks van mij kan verkrijgen, er meer van te zeggen. De leerling, die van dit Handboek gebruik maakt, zal wel doen bij die naamsafleidingen gedurig

in het oog te houden, wat de schrijver er nog ten slotte bijvoegt: ‘Niets toch is meer onzeker dan de uitkomst van zoo vele derivatiën van oude namen.’

Met het oog op hetgeen wij in ons tweede artikel over het gebergte Abarim gezegd hebben, merken wij nog op, dat ook de Heer Waterman de door ons bestreden meeningen, belijdt, dat de berg Nebo de tegenwoordige Attarus (door eene drukfout staat daarvoor, blz. 147, *Attanes*), de beek Zered dezelfde als de beek Araba bij Amos, VI: 14 (blz. 111), en de stad Ar Moab dezelfde als het tegenwoordige Rabba (blz. 126) is. Wij vinden echter, gelijk in een Handboek ook niet te verwachten was, voor dit een en ander geene bewijzen bijgebragt, zoodat wij er ook geene reden in kunnen erkennen, om onze hiermede in strijd zijnde stellingen aan een vernieuwd onderzoek te onderwerpen.

Zelfstandige onderzoekingen en nieuwe resultaten heeft men geen regt in een Handboek te vorderen, hetwelk zich veeleer ten doel stelt de uitkomst der nasporingen van hen, die zich met de specialiteiten opzettelijk hebben bezig gehouden, tot een bevattelijk en zamenhangend geheel te vereenigen. Zoo wij dus in het werk van den Heer Waterman geene bewijzen voor diepe studie aller bijzonderheden, en daarentegen in den vorm en aanleg van zijn werk eenige onmiskenbare gebreken vinden, willen wij hem echter den lof niet onthouden, van een zeer bruikbaar Handboek geleverd te hebben, dat in het algemeen op de hoogte der wetenschap is, en zich doorgaans met genoegen laat lezen, waarom wij het van ganscher harte vele en vlijtige lezers toewenschen.

IV. Het dal van den Libanon

Het tweede punt waarop wij ons voornamen de meening van den Heer van Senden nader ter toetse te brengen, betreft de landstreek, die in de Heilige Schrift בִּקְעַת הַלְּבָנוֹן, het *Dal van den Libanon*, genoemd wordt. De Heer van Senden ontwikkelt daaromtrent zijn gevoelen vooral in het 'Register,' bl. 25, in het volgende artikel: 'BAÄLATH. Eene stad, die Salomo herbouwde, I Kon. IX: 18. Zij is dezelfde, die reeds in de dagen van Jozua als Baäl-Gad voorkomt, en bij de Grieken onder den naam Heliopolis vermaard was. Zij droeg ook den naam Baälbek en Baäl-Hamon. In het Dal van den Libanon was zij gelegen. De ruïnen van Baälbek behooren tot de prachtigste bouwvallen van Azië'[1]. In deze weinige woorden liggen de volgende stellingen opgesloten, waarvan ik geene enkele tot de mijne kan maken:

I. Dat het *Dal van den Libanon* der H.S. de vallei is tusschen den Libanon en Anti-Libanon, het Coelesyrië van Strabo, op de nieuwere kaarten El-Bekaä of El-Bukaä, naar den Arabischen naam ارض البقاع. De schrijver zal zijne meening daaromtrent ongetwijfeld nader ontvouwen in het artikel *Dal van den Libanon*, werwaarts hij in het artikel *Bikath Aven* verwezen heeft, maar dat, daar het op de letter D. niet voorkomt, waarschijnlijk op *Libanon* [*dal van den*] zal moeten gezocht worden. Wij vinden dat zelfde gevoelen terug bij den Heer Waterman, bl. 59, noot.

II. Dat de stad Baäl-Gad der Heilige Schrift geheel identisch is met het Syrische Heliopolis, door de Arabieren

1 De Heer van Senden volgt hier in alle hoofdpunten het gevoelen van I kenius, in de XV de zijner Dissertationes Phil. Theol., T. I, p. 236 sqq.

Baälbek genoemd. Ook in deze meening deelt de Heer Waterman, bl. 64.

III. Dat Baäl-Gad ook dezelfde stad is als Baälath, volgens I Kon. IX: 18 en II Kon. VIII: 6, door koning Salomo óf gebouwd óf versterkt. Terwijl de Heer Waterman op bl. 64, zonder eenig bewijs verklaart, dat Baäl-Gad ook Baälath wordt geheeten, houdt hij zich op blz. 228 aan het mijns inziens juiste gevoelen, dat het door Salomo versterkte Baälath niet verschilt van dat, hetwelk Jos. XIX: 44, in het stamgebied van Dan wordt geplaatst.

IV. Dat Baäl-Hamon, Hoogl. VIII: 11, nogmaals een andere naam is voor dezelfde stad. Ook hieraan hecht de Heer Waterman op blz. 64 zijn zegel.

De gronden voor deze stellingen geeft de Heer van Senden in eene reeks van aanteekeningen bij het aangehaalde artikel, terwijl ook de kaarten en de daarbij behoorende beschrijving (zie kaart IX en XII[1] en blz. 38 en 52 der beschrijving) geheel overeenkomstig dit gevoelen zijn ingerigt. Wij zullen de vier genoemde stellingen achtervolgens ter toetse brengen, en bij de bestrijding der meening van de aangehaalde schrijvers, overvloedige gelegenheid vinden om daartegenover ons eigen gevoelen te ontwikkelen en met gronden te staven. De Kaart van den Heer de Bruyn zal ons daarbij slechts zeldzaam eenige dienst bewijzen. Wij hebben er de namen: Dal van den Libanon, Baäl-Gad, Baälath, Baäl-Hamon, vergeefs op gezocht, waarschijnlijk alleen omdat hij daaromtrent te zeer in het onzekere verkeerde. Want in zijne onderscheiding tusschen Anti-Libanon en Hermon, hebben wij ten minste, gelijk nader zal blijken, een vrij zekeren waarborg, dat hij Baäl-Gad niet voor identisch met Baälbek houdt, waarvan de ligging overigens even buiten den omvang zijner kaart is.

I. Het *Dal van den Libanon*, בִּקְעַת הַלְּבָנוֹן, wordt in den Bijbel slechts op twee plaatsen, Jos. XI: 17 en XII: 7, vermeld. Op eerstgenoemde plaats lezen wij, dat Baäl-Gad gelegen is in het Dal van den Libanon, beneden (d.i. aan

1 ‘Kaart XI,’ in het register in v. *Baälath* is eene drukfout voor Kaart XII.

den voet van) den berg Hermon, op de tweede wordt eenvoudig Baäl-Gad in het Dal van den Libanon vermeld. Dat in deze plaatsen, de identiteit van Baäl-Gad en Baälbek vooreerst daargelaten, weinig grond is om het Dal van den Libanon voor de vallei van Coelesyrië te houden, zal dadelijk in het oog springen, wanneer wij slechts de ligging van den Hermon wat naauwkeuriger bepaald hebben. Dit moet het uitgangspunt van ons geheele onderzoek zijn.

De Heer van Senden bestrijdt, in noot 5 bij zijn aangehaald artikel, de meening dergenen, die Baäl-Gad voor identisch met Paneas houden, door de opmerking: ‘Paneas ligt niet *beneden het gebergte Hermon*, niet in de Vallei van den Libanon, maar zuidelijker. Voor Heliopolis echter is het eene en andere eene zeer juiste aanwijzing.’ Naar onze meening ligt juist Paneas aan den voet van het gebergte Hermon, terwijl de gegevene aanwijzing de mogelijkheid om aan Heliopolis te denken buitensluit. Het is dus klaar, dat wij beiden den Hermon niet op dezelfde plaats meenen gevonden te hebben. Op zijne derde kaart gebruikt de Heer van Senden de namen Anti-Libanon en Hermon als geheel synoniem; en in de beschrijving daarbij zegt hij (bl. 9): ‘De Anti-Libanon of Hermon, na evenwijdig met den Libanon van het noorden naar het zuiden voortgeloopen te zijn, bereikt aan de noordelijke grenzen van Palaestina zijne grootste hoogte. Met eenen top van 12000 voeten, dien nog geen mensch heeft kunnen beklimmen, verheft deze reus van geelachtigen maar digten en vasten kalksteen, zijne met eeuwige sneeuw bedekte kruin in de wolken.’ En wat verder (blz. 11): ‘Boven in het noorden gaat van den Hermon eene bergrij [t.w. de oostelijke bergrug van Palestina] uit, die, trapsgewijze afdalende, in den alleen staanden berg Tel el Faras eindigt. - Het is het gebergte van Basan, het rijk met groen bekleede, met boomen bekranste. Het vormt de oostzijde van het bekken, dat het bronwater van de Jordaan verzamelt, en maakt de westelijke grenzen uit van de vlakte Auranitis.’ Nu heet dit laatste gebergte bij de tegenwoordige Arabieren, Djebel Heisch (جبل حيش - zie Burckhardt, ‘Reisen in Syriën,’ Th. I, S. 441, 448) en het hoogste gedeelte van den Anti-Libanon, waarvan de Djebel Heisch de zuid-

oostelijke voortschakeling is, volgens Burckhardt, Djebel Esch-Scheikh (جبل الشيخ - ald. Th. II, S. 550), volgens Abulfeda (p. ٩٨) ook Djebel Eth-Theldj (جبل الثلج), het *Sneeuwge ergte*. Dit ligt ongeveer op gelijke breedte met Damascus. De ten noorden van Damascus loopende voortzetting, draagt volgens Abulfeda (t.a.p.) den naam van Djebel Sanir (جبل سنير); maar overigens heet het meer noordwaarts gelegen gebergte, dat de vallei van Coele-Syrië. waarin Baälbek gelegen is, ten oosten begrenst, eenvoudig Djebel Lobnan (جبل لبنان), d.i. de Libanon. In tegenstelling echter met den westelijken keten van den Libanon, die de vallei van Coele-Syrië aan de andere zijde begrenst, en meer bepaaldelijk den naam van El-Djebel el-gharbi (الجبل الغربى), d.i. *het Westelijk gebergte*, draagt, heet dit laatste gedeelte van den Anti-Libanon ook uitdrukkelijk El-Djebel esch-scharki (الجبل الشرقى), d.i. *het Oostelijk gebergte*. (Burckhardt, t.a.p. S. 40.) Nu omvat, volgens den Heer van Senden, de naam Hermon (חֶרְמוֹן) dit gansche oostelijke gebergte met zijne zuidwaartsche voortschakelingen tot aan den Djebel Esch-Scheikh of het Sneeuwgebergte, dat dus het zuidelijkst gedeelte van den Hermon uitmaakt; naar mijne meening daarentegen, strekt zich de naam van Hermon niet verder noordwaarts uit, dan tot aan den Djebel Esch-Scheikh, terwijl ik daarentegen de zuid-oostelijke voortschakeling van dit gebergte, onder den naam van Djebel Heisch bekend, in het O.T. soms mede onder den naam van Hermon begrepen acht. Welke de gronden van den Heer van Senden voor zijn gevoelen zijn, kan ik te minder met zekerheid zeggen, daar het artikel *Hermon* in zijn ‘Register’ nog ontbreekt; waarop daarentegen mijne eigene meening steunt, wil ik kortelijk trachten te ontvouwen.

Ik ga uit van de stelling dat Dan of Laïs ongeveer de noordelijkste plaats, of althans de noordelijkste van eenig aanbelang, van het eigenlijke grondgebied van Palestina was. Dit volgt reeds uit de bekende spreekwijze *van Dan tot Berseba*, waar de gansche uitgestrektheid des lands tot aan zijne uiterste grenzen moet worden aangewezen. (Vgl. ook Deut.

XXXIV: 1.) De Heer van Senden zegt zelf in zijn ‘Register’ op *Dan*, dat het eene der noordelijkste steden van Palestina was. Omtrent de ligging van Dan zijn wij volstrekt niet in het onzekere. Wij weten uit Josefus en het Onomasticon, dat zij lag bij de bronnen des kleinen Jordaans, 4 mijlen van Paneas. De juiste plaats is door Burckhardt (t.a.p.I, S. 95) en Robinson (‘Palaestina,’ 1II, S. 616) te Tell el-Kady teruggevonden, en op de Kaarten van den Heer van Senden (verg. zijn ‘Register’) met naauwkeurigheid aangegeven[1]. Beth-Rechob of Rechob kan nog iets noordelijker gelegen zijn geweest (Rigt. XVIII: 28, Num. XIII: 21); maar toch wel ten allerhoogste zoo veel als het op de VIII^{ste} gerevideérde kaart van den Heer van Senden geplaatst is, waar het onmiddellijk aan den zuidelijken voet van den Djebel Esch-Scheikh of het Sneeuwgebergte voorkomt. Hieruit blijkt, dat dit Sneeuwgebergte wel als de uiterste noordelijke grens van Palestina moet beschouwd worden. Maar nu blijkt het verder dat de Hermon, ongeveer in zijn geheel, tot het gebied van Palestina gerekend wordt[2], zoodat hij zich van daar wel verder zuidwaarts, maar bezwaarlijk verder noodwaarts kan hebben uitgestrekt. Dit volgt vooral uit de plaatsen, waar gezegd wordt, dat het gebergte Hermon een deel uitmaakte van het rijk van Og, den koning van Basan (Jos. XII: 5, XIII: 11), ja, die uitdrukking zou zelfs onverklaarbaar zijn, zoo wij niet aannamen dat de zuidelijke voortschakeling van den Hermon, de Djebel Heisch of het gebergte van Basan, onder den naam van Hermon begrepen werd. Ook die plaatsen, waar de Hermon in het algemeen als het noordelijkste punt van het Overjordaansche land wordt opgegeven (Deut. III: 8, IV: 48, Jos. XII: 1, I Kron.

1 ‘Durch einen unglücklichen Schreib- oder Druckfehler,’ zegt Robinson, ‘steht bei Burckhardt, das Tell el-Kady *nordöstlich* von Banîas liege, ein Irrthum welcher auf die meisten Karten dieser Gegend Verwirrung hervorgebracht hat.’ Het moest namelijk zijn *nordwestlich*. Het verwonderde mij, nadat die fout door Robinson is opgemerkt, op de Kaart van den Heer de Bruyn Dan nog weder ten noordoosten van Paneas te vinden. Het is zelfs eenigermate in strijd met het ‘Tyrum euntibus’ van het Onomasticon.

2 Zelfs eenigermate in tegenstelling tot den Libanon in engeren zin, die Kenaäneesch bleef. Jos. XIII: 5.

V: 23), bepalen ons bij den Djebel Heisch, of ten hoogste bij den Djebel Esch-Scheikh. Merkwaardig is het overigens, dat onderscheidene oude overzetters den naam Hermon door *Sneeuwgebergte* teruggeven, denzelfden naam, waarmede de Djebel Esch-Scheikh bij Abulfeda genoemd wordt, terwijl eindelijk ook de dichterlijke vermelding van den Hermon, Ps. LXXXIX: 13 en CXXXIII: 3, volkomen met onze meening aangaande dit gebergte strookt, zoo als overvloedig uit Winer's aanmerkingen (Real-Wörterbuch, v. *Hermon*) blijken kan.

De meer noordelijk gelegen bergruggen van den Anti-Libanon, worden, naar mijne overtuiging, in den Bijbel nergens bijzonder vermeld en ten hoogste onder den algemeenen naam van Libanon, gelijk bij de Arabieren onder dien van Lobnan, begrepen. Alleen kan het nog twijfelachtig zijn, of die tak van den Djebel Esch-Scheikh, dien de Arabieren Djebel Sanir noemen, ook uitdrukkelijk in den Bijbel voorkomt. Het Hebr. שְׂנִיר heeft voorzeker met dien naam eene merkwaardige overeenkomst, doch Deut. III: 9, wordt dat bepaaldelijk als de Emoritische benaming van den Hermon, gelijk *Sirjon*[1] als de Sidonische, opgegeven; en ook Ezech. XXVII: 5, waar het gebergte Senir tegen den Libanon wordt overgesteld, zou ik dien naam liefst voor synoniem met Hermon houden. Elders echter (1 Kron. V: 23, Hoogl. IV: 8) schijnt de Senir van den Hermon onderscheiden te worden; doch daar hij ook dan nog (op eerstgemelde plaats) nevens den Hermon als noordelijke grens van het Overjordaansche voorkomt, kan hij, zoo de naam met naauwkeurigheid gebruikt is, althans niet ten noorden van Damascus gezocht worden, dat altijd buiten de grenzen van Palestina gelegen was.

Gelijk het bekken der Jordaanbronnen ten oosten door den Djebel Heisch is bepaald, zoo is het ten westen be-

[1] Deut. IV: 48 zal men wel, overeenkomstig III: 9, שִׂרְיֹן in plaats van שִׂיאֹן moeten lezen, tenzij men liever de laatste plaats naar eerstgenoemde zou willen verbeteren. Maar nog weder een andere naam voor den Hermon is hoogst onwaarschijnlijk, zoo kort nadat de schrijver van de verschillende benamingen van dat gebergte rekenschap had gegeven.

grensd door den Djebel Saffad of het gebergte van Nafthali (Jos. XX: 7 - vgl. Burckhardt, II, p. 555). Dit gebergte kan niet met den Heer van Senden (Beschrijving, bl. 9) als eene voortschakeling van den Hermon beschouwd worden, indien het gebruik van dien naam zoo beperkt is als wij meenen. Het hangt echter zamen met den Anti-Libanon, maar scheidt zich daarvan af merkelijk noordelijker dan het Sneeuwgebergte. Men kan het dus beschouwen als eene voortzetting van den Libanon, maar daar Libanon tevens de algemeene naam is voor deze gansche bergstreek, en in den ruimsten zin ook zelfs den Hermon omvat, zoo kan er geene zwarigheid zijn, om het tusschen twee voortzettingen van den Libanon gelegen dal of bekken der Jordaanbronnen met den naam van בקעת הלבנון, vallei van den Libanon, te bestempelen. Is daar dus het dal van den Libanon te zoeken, dan zien wij nu ook duidelijk, waarom dit, Jos. XI: 17, beneden den Hermon geplaatst wordt, daar het zich zuidwaarts van den voet van het Sneeuwgebergte tusschen het gebergte van Basan en dat van Nafthali uitstrekt. Maar ook reeds daarom kan onmogelijk een ander dal bedoeld zijn, omdat dit dal van den Libanon, Jos. XI: 17, XII: 7, als de grenspaal van Josua's veroveringen, als het noordelijkst gedeelte van het grondgebied van Palestina wordt aangeduid. Verder noordwaarts dan het Sneeuwgebergte kan, gelijk wij bewezen hebben, dit gebied zich niet hebben uitgestrekt, en de noordelijkste steden van Palestina, Beth-Rechob, Dan en Kedes, waren juist in deze vallei gelegen.

Wij vermoeden, dat, tegenover de bijgebragte bewijzen, niemand de omstandigheid van eenig gewigt zal rekenen, dat de tegenwoordige Arabische naam der vallei van Coelesyrië, El-Bekaä (البقاع, met dien van בקעת הלבנון eenige overeenkomst heeft. Die Arabische naam is een appellativum zoowel als het Hebr. בקעה, en beide beteekenen volmaakt hetzelfde, namelijk *vallei* of *tusschen bergen ingesloten vlakte*. Ook zullen wij later zien, dat ook de vallei van Coele-Syrië door de Hebreën eene בקעה, en wel bepaaldelijk בקעת און, werd genaamd.

Ik kan eindelijk niet nalaten op te merken, dat de boven aangehaalde uitdrukking van den Heer van Senden: ‘Paneas

ligt niet *beneden het gebergte Hermon*,' altijd overdreven is, zoo lang moet worden toegegeven, dat althans de Djebel Esch-Scheikh of het Sneeuwgebergte werkelijk tot den Hermon behoort. Bij een eenigzins ruim gebruik der uitdrukking: 'beneden den Hermon,' zou zij zich voor Paneas altijd nog laten regtvaardigen.

II. Met de bepaling van het Dal van den Libanon als het bekken der Jordaanbronnen, is ook de vraag beslist, of Baäl-Gad identisch kan zijn met Baälbek of Heliopolis. Die vraag moet bepaaldelijk ontkend worden, omdat Baäl-Gad, Jos. XI: 17, XII: 7, uitdrukkelijk in het Dal van den Libanon, en Jos. XI: 17, XIII: 5, beneden het gebergte Hermon wordt geplaatst. Bovendien hebben wij gezien, dat het Sneeuwgebergte, als de uiterste noordgrens van Palestina moet worden aangemerkt; Baäl Gad is volgens de aangehaalde plaatsen de eindpaal van Josua's veroveringen, en moet dus reeds uit dien hoofde aan den zuidelijken voet van dat gebergte zijn gelegen geweest; doch Baälbek is niet maar een weinigje, maar ongeveer een halven graad noordelijker dan dit gebergte gelegen. Tot Baälbek zouden zich misschien de ideale grenzen van Palestina hebben kunnen uitstrekken, maar aan de werkelijke veroveringen van Josua zulk eene uitgebreidheid te geven, is wel geheel met den ganschen loop der Israëlitische geschiedenis in strijd. Maar omdat wij de identiteit van Baäl-Gad met Baälbek ontkennen, willen wij die met Paneas nog niet als bewezen aanmerken. Veelmeer schijnt ons die met niet onbelangrijke zwarigheden te kampen te hebben. Voor de uiterste noordelijke grensstad ligt ons Paneas nog wel wat zuidelijk, en als wij de bepaling: 'beneden den Hermon,' gelijk wij liefst willen, van het Sneeuwgebergte opvatten, dan is zij voor Paneas wat al te ruim, en verlangen wij eene nog wat meer noordelijke plaats. Indien er ééne plaats bij de ouden vermeld wordt, waarmede Baäl-Gad identisch is, dan is het zeker het door den Heer van Senden geheel voorbijgegane Baäl-Hermon. Dit laatste komt 1 Kron. V: 23, en misschien Rigt. III: 3[1], juist zoo als elders Baäl-Gad, als het noordelijke

1 Ik ben niet vreemd van de meening, dat de plaats Rigt. III: 3 bedor ven is. Wat zal die 'berg van Baäl Hermon' beduiden, en welke andere berg dan de Hermon zelf zou kunnen bedoeld zijn? De geheele uitdrukking voor een zamengestelden stedenaam te houden, verbiedt deels de aangehaalde plaats der Kronieken, deels het volstrekt ongebruikelijke, om stedenamen met het woord הר zamen te stellen. Vgl. Studer, 'Das Buch der Richter,' S. 52. Er schiet dus naauwelijks anders over, dan de lezing der LXX: *ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Ἀερμών*, te volgen, en בעל als eene glosse uit den tekst te werpen. Ik heb deze verbetering reeds voorgesteld in de XIde der theses, gevoegd bij mijn 'Specim. Arab.' L.B. 1840.

grenspunt van het werkelijk veroverde land voor, en de verwisseling van naam kan gemakkelijk uit de aangetoonde ligging verklaard worden.

Indien, wat ons van de ligging van Baäl-Gad bekend is, de onderstelling der identiteit met Baälbek niet begunstigt, even weinig kunnen wij gewigt hechten aan de argumenten, die van de gelijkheid of de gelijke beteekenis der beide namen worden ontleend, en door den Heer van Senden op de volgende wijze worden voorgesteld: '*Baäl-Gad* beteekent *woning van den God des geluks*, als hoedanigen de Syriërs de star Jupiter of ook de zon vereerden, en dien zij ook wel Baäl noemden. - - Heliopolis, *Ἡλιόπολις*, is dus de Grieksche vertaling van het Hebr. Baäl-Gad. Ook de derde benaming Baälbek, die Jablonski, *Pantheon Aegypt.*, I, 163, uit het Egyptische afleidt, beteekent hetzelfde, *Zonnestad*.'

Baäl beteekent in stedenamen niets anders dan: de plaats, die iets bezit, waaraan iets eigen is, of waarin eenige Godheid haren zetel, d.i. haren tempel, gevestigd heeft, en beteekent dus schier geheel hetzelfde als בירה, waarmede het ontelbare malen verwisseld wordt[1]. Dat twee stedenamen beiden met בעל zijn zamengesteld, kan dus voor hunne identiteit niets bewijzen: de Bijbel alleen heeft ons wel een tiental dus zamengestelde namen bewaard. Alles komt er dus op aan, om te weten, of *Gad* in het Hebr. of Phoenic. *de zon* kan beteekenen, in welk geval de overeenkomst met den Griekschen naam Heliopolis treffend zou wezen, hoe men ook over den oorsprong en beteekenis van den duisteren naam Baälbek moge denken. Dat Gad, גַּד, geen gewone

1 Zie ons vorig artikel, bl. 173.

naam der *zon* is, hoedanigen men hier in de eerste plaats verwachten zou (men vgl. b.v. den aan verschillende steden gemeenen naam בֵּית שֶׁמֶשׁ[1]), is zeker; het woord beteekent *de fortuin* (vgl. Gen. XXX: 11). Dat deze naam door Phoeniciërs of afgodische Hebreërs immer aan de *zon* zou gegeven zijn, acht ik ten eenenmale onbewijsbaar, indien op deugdelijke getuigenissen, in plaats van vergezochte gevolgtrekkingen wordt aangedrongen. De zon als godheid heette bij de Phoeniciërs, volgens de eenige bron, op welke men schijnt te kunnen staat maken[2], *Βεελσαμήν* (בַּעַל שָׁמַיִם) en *Δημαρούν* (דְּמַרוּס[3]); waarbij men uit inscripties, indien de tot dusverre beproefde ontcijfering genoeg te vertrouwen is, nog שמש of בעל שמש en misschien תבל יתן kan voegen. Bovendien schijnt, zoo als wij later zullen aanwijzen, de zon ook onder den Egyptischen naam van *On* door de Phoeniciërs en Syriërs vereerd te zijn, hetgeen ons niet behoeft te verwonderen, sedert Röth in zijne ‘Geschichte unserer Abendländischen Philosophie,’ Th. I, zoo overtuigend heeft aangetoond, dat het godsdienststelsel der Phoeniciërs geheel van Egyptischen oorsprong was. Maar dat de zon ook onder den naam van *Gad*, dus als *de fortuin*, door de Phoeniciërs zou vereerd zijn, daarvan vind ik nergens schijn of schaduw. De vereering van *Gad*, waarvan wij ook elders in het O.T. een spoor aantreffen (Jes. LXV: 11), behoort waarschijnlijk niet tot het Phoenicisch-Egyptisch godsdienststelsel, gelijk de zonnedienst (in welke echter de oorspronkelijke godsdienst der Semiten en het meer speculatief Egyptische stelsel elkander zullen ontmoet hebben), maar geheel tot het Sabaeïsme of de vergoding der hemelligchamen, dat de oudste vorm van afgodsdienst bij de Semiten schijnt te zijn geweest. *Gad* is de geluksster, bij de Westersche volken Jupiter genaamd, door de oude Arabieren als السعد الاكبر, de *groote fortuin*, ne-

1 Dit komt zelfs voor als naam voor het Egyptische Heliopolis, Jer. XLIII: 13. Met עיר החרס, Jes. XIX: 18, kan, dunkt mij, welke ook de ware lezing zij, geen historische stedenaam, zoo als Heliopolis, bedoeld zijn.

2 Namelijk de fragmenten van Philo's vertaling van Sanchoniathon, ed. Orelli, p. 14 et 28.

3 דְּמַרוּס is waarschijnlijk het Arab. دمر Vgl. Röth, ‘Gesch. unserer abendl. Philos.,’ D. I, noot 309.

vens Venus als de *kleine fortuin* (السعد الاصغر, vereerd[1], en nog bij de Rabbijnen onder den naam van צדק of כוכב הצדק bekend. Dat *Gad* de planeet Jupiter is, erkent ook de Heer van Senden, maar geheel onkritisch schijnt het, die, als Godheid, met *de zon* te verwarren, al kan men het gezag van Movers te zijner verontschuldiging bijbrengen[2].

Wij willen nu ten slotte nog trachten aan te toonen, dat Heliopolis of Baälbek werkelijk in het O.T., doch onder een' geheel anderen naam, dan dien van Baäl-Gad, voorkomt. Vooraf vergunne men ons over den duisteren naam Baälbek eenige opmerkingen.

Schultens[3] heeft het gevoelen geopperd, dat Baälbek de oude en oorspronkelijke Syrische of Phoenicische naam zou zijn van de stad, die bij de Grieksche schrijvers Heliopolis wordt genoemd. De identiteit van Heliopolis en Baälbek is werkelijk zoo zeker, als eenig historisch feit kan wezen, en echter heeft dit gevoelen groote zwarigheid. Ik zou het gereedelijk toestemmen, indien uit de Semitische talen te bewijzen was, dat Baälbek, zoo als de Heer van Senden het vertaalt, *Zonnestad* kon beteekenen; maar zoo lang men zich met eene afleiding van بعل en بكّ (*confluxit compressitque*

1 Zie vooral Pococke, ‘Spec. Hist. Arab.,’ p. 134, ed. White.

2 Zie Movers, die Phöniziër, I, p. 176. De ophooping van materieel voor de kennis der Phoenicische godsdienststelsels in dit boekdeel getuigt van schier ongeloofelijke belezenheid, maar in de schifting schijnt de schrijver mij toe, niet altijd zeer gelukkig te zijn. Ik denk intusschen, dat de vooronderstelde identiteit van Jupiter en de Zon bij den Heer van Senden vooral steunt op de door hem aangehaalde woorden van Macrobius: ‘Assyrii’ (hij bedoelt daarmede de Syriërs) ‘quoque solem sub nomine Jovis, quem Dia Heliopolitan cognominant, maximis caerimoniis celebrant in civitate, quae Heliopolis nuncupatur.’ Macrobius bedoelt daarmede ongetwijfeld Amon-Re (= Jupiter-Sol, in zooverre *Amon* door de Grieksche en Romeinsche schrijvers gewoonlijk met *Jupiter* wordt vergeleken). Doch deze geheel Egyptische voorstellingswijze van den Zonnegod heeft nog niets te maken met de planeet Jupiter, de geluksster, als voorwerp der vereering van de Semitische sterrendienaars. Over het beeld, dat Macrobius een weinig verder beschrijft, oordeelt de Heer Leemans, wien ik over de plaats van dien schrijver heb geraadpleegd, dat het slechts tot zekere hoogte met Amon-Re, als voortbrengende, telende Godheid (Amon-Re-generator) overeenkomt, en eene latere, van de oude Egyptische afwijkende voorstelling verraadt. Over den waren zin der zamenstelling van Amon-Re verdient vooral ook Röth te worden nagelezen.

3 ‘Index Geogr. in vitam Saladini,’ in v. *Baalbechum*.

se populus in sacris obeundis) moet behelpen, zoodat de naam zooveel als *Plaats des digten gedrangs* zou beteekenen, hebben de namen Heliopolis en Baälbek al weinig met elkander gemeen, en kunnen wij de gedachte niet weren, dat de oorspronkelijke naam meer aan de Grieksche vertaling zal hebben beantwoord[1]. Ik zou er nog vrede mede hebben, om Baälbek als den ouden naam van Heliopolis bij de Oosterlingen zelven aan te merken, indien de verklaring door 'Zonnestad' zich werkelijk uit het Egyptisch liet afleiden. Want de Zonnedienst is in Syrië en Phoenicië, volgens de onderzoekingen van Röth, en de vereering der zon bepaaldelijk te Heliopolis, volgens de uitdrukkelijke getuigenis van Macrobius, 'Saturn.,' I, 23 (ook door den Heer van Senden aangehaald), ongetwijfeld van Egyptischen oorsprong, en ook elders ontbreken de sporen niet geheel van Egyptische namen in de Phoenicische godenleer. De naam van *Τάαυτος*, de Egyptische Tat of Taate, door de Grieken Hermes genoemd, komt voor in de fragmenten van Sanchoniathon[2], en die van Osiris (אוסרי of אסר) op Phoenicische Monumenten bij Gesenius[3]. Röth heeft getracht[4] den Egyptischen oorsprong van twee andere Syrische namen voor Osiris (= Adonis) aan te toonen, t.w. Hadad (הדד in הדד רמון, Zach. XIII: 11) en Thammuz (תמוז, Ezech. VIII: 14); terwijl eindelijk Hermes Dismegas, de Asklepios der Grieken, bij de Egyptenaars Sjmoen of Esjmoen genaamd, ook bij de Phoeniciërs door den naam *Ἔσμουνος* wordt aangeduid[5]. Maar om tot Baälbek terug te keeren, de plaats,

1 Ikenius deelt omtrent den oorsprong van den naam Baälbek (p. 239) nog eene andere gissing mede, die hij echter geheel verwerpt. In zooverre gewijzigd, dat wij بعلبك als eene populaire verbastering van בעל בקעת, in den zin van *stad der vallei*, aanmerken, luidt zij, in weerwil der verwisseling van ד en ק, nog zoo geheel verwerpelijk niet.

2 Pag. 22.

3 'Monum. Phoen.,' p. 96, 226.

4 Noot 362. Verg. ook nog wat noot 334 over den naam der godin *Σιδών* gezegd is.

5 Zie Photius, Bibl., Cod. 242. De naam beteekent zoo veel als *de achtste*, dewijl Asklepios de laatste of achtste der Kabiren was, en laat zich zoowel uit het Semitisch (שמונה) als uit het Egyptisch afleiden. Verg. Röth, t.a.p., noot 159 en 310.

waar Jablonski dien naam uit het Egyptisch zou verklaren, heb ik vruchteloos in zijn ‘Pantheon’ gezocht, en nergens is er mij ooit een spoor van voorgekomen, dat eene afleiding daarvan uit het Egyptisch werkelijk, door wien ook, zou beproefd zijn. Ook is althans Baäl, het eerste deel van dien naam, ongetwijfeld Semitisch. Zoo veel mij bekend is, wordt de naam Baälbek niet anders dan bij Arabische schrijvers, en Syrische uit de Arabische periode, zoo als het Lexicon van Isa Bar Ali, en voorts bij Christenschrijvers het eerst ten tijde der kruistogten gevonden, en ik geloof, dat het moeijelijk zou vallen voldingend te bewijzen, dat hij vroeger voorkomt, dan bij gelegenheid der invallen van de Arabieren in Syrië onder de regering van Omar. Alstoen werd ook Baälbek ingenomen[1], en waarschijnlijk dagteekent van dien tijd vooral de verwoesting der prachtige gebouwen, welker overblijfselen de verwondering van Arabische[2] zoowel als Europesche schrijvers hebben gaande gemaakt, ofschoon ook de Zonnetempel reeds lang voor de vereering van den God der Christenen verlaten was[3]. Het ware niet onmogelijk, dat de reeds vroeger met *Baäl* zamengestelde naam (misschien wel בעל שמש), met eene bij de Oosterlingen niet ongewone vernuftsspeling[4], ter gelegenheid dier verwoesting in בַּעַל בְּכִי of بكّ بعل, d.i. *verblijf des geweens*, was veranderd, waaruit in den mond des volks *Belbek* of *Baälbek* zou zijn ontstaan[5].

De alleroudste naam van Heliopolis of Baälbek was waarschijnlijk On (אוֹן), even als het Egyptische Heliopolis met dezen naam genoemd wordt. Die naam komt voor bij Amos,

1 Zie b.v. Weil, ‘Gesch. der Chalifen,’ T. I, p. 80. D'Herbel., in voce *Balbec*.
2 Zie de plaatsen bij Schultens, ‘Index Geographicus,’ t.a.p. Voeg er bij El-Cazwini's ‘Kosmographie,’ ed. Wüstenf., IIer Theil, p. ۱۰۴.
3 Zie de voornaamste bekende bijzonderheden uit de geschiedenis van Heliopolis gedurende de Christelijke periode verzameld in Heyman's ‘Reize,’ II, bl. 287.
4 Verg. Prof. Juynboll's ‘Commentarii in Historiam gentis Samaritanae,’ p. 105.
5 De gissing is van Prof. Juynboll, wien ik over den naam van Baälbek raadpleegde; doch hij bragt ze in verband met de meening, dat בעל גד werkelijk een oude naam van Baälbek was. *Verblijf des geluks* en *Verblijf des geweens* zou zeker eene aardige tegenstelling vormen.

I: 5, gelijk ik reeds voor eenige jaren in dit Tijdschrift heb opgemerkt[1], en dat de punctatoren aldaar, even als Ezech. XXX: 17, waar het Egyptische On bedoeld wordt, אָוֶן geschreven hebben, is zeker niets anders dan juist zulk eene vernuftsspeling, als wij zoo even bedoelden, om deze beide steden als zetels der valsche godsdienst te brandmerken. Nog de LXX spreken bij Amos *Ὼν* uit, terwijl zij bij Ezechiël den naam door *Ἡλιούπολις* vertalen. Groote waarschijnlijkheid zal men aan mijn gevoelen niet ontzeggen, als men bedenkt, dat, zoo als wij reeds opmerkten, het Phoenicische godsdienststelsel uit Egypte stamde; dat Diodorus Siculus eene sage mededeelt, volgens welke de stichter van Baälbek de Egyptische Godheid Seth (ϹЄⲐ, ϹΗⲐ), d.i. Typhon, zou zijn[2]; dat bij Macrobius (t.a.p.), naar het schijnt, een meer historisch berigt omtrent de overbrenging der Zonnedienst uit het Egyptische naar het Syrische Heliopolis wordt aangetroffen, al is het niet wel mogelijk onder de rij der bekende Egyptische Koningen zijn Senemures of Senepos met zekerheid weder te vinden[3]; dat ook thans nog, volgens von Richter's getuigenis[4], de ruïnen van Baälbek de duidelijkste sporen dragen van den Egyptischen oorsprong der eeredienst, die aldaar aan de Zon werd gewijd; dat, zoo als wij reeds aantoonden, een aantal Egyptische namen, met de godsdienst in verband staande, bij de Phoeniciërs in gebruik bleven; en eindelijk, dat bij de Grieken aan beide steden dezelfde naam van *Ἡλιούπολις* wordt gegeven.

Dit laatste argument zal vooral in kracht winnen, wanneer het ons gelukt zal zijn aan te toonen, dat Heliopolis inderdaad slechts de vertaling van het Egyptische *On* is, en ook dit laatste werkelijk ‘Zonnestad’ beteekent. Men zal

1 ‘De Gids,’ 1844, Boekbeoordeelingen, bl. 193.
2 Ik vind dit vermeld in Heyman's ‘Reize,’ D. II, bl. 285, maar zonder aanhaling der plaats. Ook heb ik geen Diodorus ter hand, om die na te slaan.
3 ‘Ejus Dei simulacrum sumptum est de oppido Aegypti, quod et ipsum Heliopolis appellatur, regnante apud Aegyptios Senemure, seu idem Senepos nomine fuit; perlatumque est primum in eam per Opiam, legatum Doleboris, regis Assyriorum, sacerdotesque Aegyptios, quorum princeps fuit Partemetis.’
4 Zie de plaats aangehaald bij den Hr. v. Senden, art. *Baälath*, noot 1.

het hoop ik niet te vermetel achten, dat ik, ofschoon een vreemdeling in de Egyptische oudheid, tot opheldering van dien tot dusverre nog slechts onvolkomen verklaarden naam, eene gissing waag bij te brengen, die voor mij aan zekerheid grenst.

De naam van On, אוֹן, voor het Egyptische Heliopolis, steunt alleen op gezag der Bijbelsche oudheid. Men leest dien Gen. XLI: 45, 50, XLVI: 20, en in de reeds behandelde plaats Ezech. XXX: 17. Dat echter Heliopolis daarmede bedoeld wordt, is ontwijfelbaar, door de in Egyptische zaken onwraakbare getuigenis der Alexandrijnsche overzetting, die niet slechts in Genesis en bij Ezechiël overal *Ἡλιούπο;λις* heeft, maar ook Exod. I: 11 achter ואת רעמסס, een bijvoegsel heeft: *καὶ Ὢν ἥ ἐστιν Ἡλιούπολις*, en voorts Jer. XLIII: 13, את מצבות בית שמש vertaalt door: *τοὺς στύλους Ἡλιουπόλεως, τοὺς ἐν Ὢν*. Ook de Coptische overzetting heeft overal ⲱⲛ, eens met de uitdrukkelijke opmerking dat dit de Zonnestad is. Een zijdelingsch bewijs dat On werkelijk de Zonnestad is, levert ons nog de naam van Potiphar (פּוֹטִי פֶרַע), die, volgens Genesis, Priester te On was. De LXX schrijvers daarvoor *Πετεφρῆ*, hetgeen ongetwijfeld het Egyptische ⲡⲉϯⲉ—ϕⲣⲏ is, en beteekent: *qui Solis est*, i.e. Soli proprius et quasi addictus[1], de dienaar der zon. Op Egyptische monumenten is echter de naam On, zoo veel mij bekend is, tot dusverre in het geheel niet gevonden, maar Heliopolis heet daar Tei-Re (ϯ-ⲏⲓ-ⲣⲏ of ⲣⲉ), d.i. *huis der zon*[2], letterlijk het Hebr. בית שמש, bij Jeremia, t.a.p. Doch dit behoeft ons omtrent de echtheid der benaming On voor Heliopolis niet den minsten twijfel te doen voeden, daar op de hieroglyphische monumenten de steden veelal bij heilige namen genoemd worden, verschillende van die, welke in dagelijksch gebruik waren. Zee heette Thebae (Tôb, Tabe) ook *Ei-Amon*, Amons-stad, Saïs (Ssaa), ook *Ei-Neith*, Neithstad, en Memphis (Manoef, Memphe), ook *Ei-Phthah*, stad

1 Zie Gesenius ‘Thesaurus’ in voce, die ook verscheidene hieroglyphische schrijfwijzen van dezen, zoo het schijnt, niet ongewonen naam, naar Egyptische monumenten, mededeelt.

2 Volgens mededeeling van den Heer Leemans. Eene stad van denzelfden naam in Opper-Nubië, heet thans nog bij verbastering *Derri*.

van Phthah of Hephaestopolis. Wij vermoeden daarom, dat de naam On niet ligt op Egyptische monumenten zal voorkomen, of het moest op dezulke zijn, welke in demotische karakters zijn vervat, hoedanige tot dusverre nog weinig het voorwerp van geleerde nasporingen geweest zijn.

Wat beteekende in het Egyptisch die naam On. Dit leert ons Cyrillus Alexandrinus (ad Hoseam, p. 145), waar hij zegt: *Ὼν δέ ἐστι κατ᾽ αὐτοὺς ὁ ἥλιος*. Uit het latere Coptisch vergelijkt men ⲟⲩⲛ, ⲟⲉⲓⲛ, ⲟⲩⲉⲓⲛ, welk woord *glans, licht*, beteekent[1]. Trouwens de *zon* is het *licht* bij uitnemendheid. (Vgl. Job. XXXI: 26, waar אור, het zonnelicht, tegen ירח, de maan, wordt overgesteld.) Maar hoe kan nu een woord, dat op zich zelve slechts *licht, zon*, beteekent, de benaming zijn geworden van de *Zonnestad*, de stad waar de Zon werd vereerd. Ziedaar wat tot nog toe in dezen naam onverklaard bleef, en waarvan wij hier de verklaring willen beproeven.

Door Röth zijn[2] een paar Hieroglyphische inscripties medegedeeld, waarin Hermopolis magna, het tegenwoordige Asjmoenein, voorkomt onder den naam van ϯⲃⲁⲕⲓ ⲛ̄ ⲉϣⲙⲟⲩⲛ, de stad van Esjmoen, d.i. Joh Taate of de Maangod, die, gelijk wij boven zagen, Esjmoen genoemd werd als de achtste der Kabiren; maar nu blijkt het uit andere inscripties, elders[3] door denzelfden schrijver aangehaald, dat deze stad bij verkorting ook enkel ⲉϣⲙⲟⲩⲛ, Esjmoen, genoemd werd, waarvan ook nog de tegenwoordige Arabische naam, Asjmoenein of Osjmoenein, afkomstig is[4].

1 Op een Turijnschen papyrus, komt, volgens eene mededeeling van den Heer Leemans, Ra-oeben of Ra-oeoen, d.i. *de stralende zon*, als koningsnaam voor.

2 In noot 153.

3 Noot 151.

4 Abulfeda merkt op, pag. 114, dat Osjmoenein het woord Osjmoen schijnt te zijn, vermeerderd met den uitgang van het tweevoud, waarbij Reinaud in de vertaling (T. II, P. I, p. 157) aanteekent: ‘Oschmouneyn paraît signifier les deux Oschmoun. En effet, cette ville portait chez les anciens Egyptiens le nom de Schmoun, et comme il existait plusieurs villes de ce nom, ils avaient appellé celle-ci *les deux Schmoun*, sans doute à cause de sa plus grande importance.’ In den لب اللباب in voce الاشمونى komt Asjmoenein nog in den enkelvoudigen vorm *Asjmoen*, اشمون voor, want, gelijk ik in het *Supplementum annotationis*, dat ter perse is, hoop te toonen, kan daar geen der andere Asjmoens bedoeld zijn.

Gelijk dus de naam van Hermopolis magna, uit *Stad van Esjmoen*, tot enkel *Esjmoen* verkort is, en deze laatste naam alleen in dagelijksch gebruik is gebleven, zoo stel ik mij voor, dat ook de demotische naam van Heliopolis, geheel op dezelfde wijze, uit ⲧⲃⲁⲕⲓ ⲛ ⲟⲩⲛ, *lichtstad, zonnestad*, in enkel ⲟⲩⲛ On zal verkort zijn.

Na al het gezegde zal men het wel niet vreemd vinden, indien ik het waag te beweren, dat het Syrische Heliopolis in het Oude Testament onder den naam van אוֹן voorkomt. Die naam komt echter slechts voor in de verbinding בִּקְעַת אָוֶן, waardoor dan natuurlijk de vallei van Coele-Syrië, van welke Heliopolis de hoofdstad was, wordt aangeduid. En hier ontmoet mijne meening weder die van den Heer van Senden, die in *Bikath-Aven* (gelijk hij volgens de Masoretische punctuatie schrijft), zoo als uit zijne XII[de] Kaart blijkt, een naam der vallei van Coele-Syrië erkent. Maar aan den Egyptischen naam On en den Griekschen Heliopolis, zal hoogstwaarschijnlijk toch wel een naam in de Phoenicische of Syrische landtaal beantwoord hebben. Naar de analogie van Jerem. XLIII: 13, zouden wij geneigd zijn te denken, dat die naam בֵּית שֶׁמֶשׁ zou geweest zijn, vooral daar wij vroeger opmerkten dat שֶׁמֶשׁ, als naam der zon, werkelijk op Phoenicische monumenten voorkomt. Daar echter בֵּית en בַּעַל in zamengestelde stedenamen ongeveer hetzelfde beteekenen, kan ook de meening dat die naam בַּעַל שֶׁמֶשׁ zal geweest zijn, aan geen groote zwarigheid onderhevig zijn, en hieruit zou dan de latere naam Baälbek, die niet vroeger dan de zevende eeuw onzer jaartelling schijnt voort te komen[1], op die of dergelijke wijze ontstaan zijn, als wij hierboven hebben gegist.

III. Wij komen tot de derde stelling van den Heer van

1 Men zal toch wel geen gewigt hechten aan de woorden van een schrijver als El-Cazwini, bij

قالوا ان ذلك الموضع
يسمّى بك فى قديم الزمان حتى عبد بنو اسرائيل بها صنما
اسمه بعل فاضافوا الصنم الى ذلك الموضع ثم صار المجموع
اسما للمدينة.

wien wij t.a.p. lezen:

Senden, de identiteit van Baälbek met het door Salomo, volgens I Kon. IX: 18, gebouwde of versterkte Baälath. De argumenten voor die stelling komen mij voor van zeer geringe kracht te zijn, en wat misschien nog het meest beteekent, is door den Heer van Senden onvermeld gelaten: ik bedoel de werkelijk bestaande overlevering, dat Baälbek zijnen luister aan Salomo is verschuldigd geweest. Benjamin Tudelensis verhaalt, dat deze stad ten behoeve en gebruike der dochter van Pharaö zou gesticht zijn, en El-Cazwini, dat zij eene huwelijksgift was voor Balkis, de koningin yan Scheba, die Salomo zou gehuwd hebben, en dat zij een paleis bevatte door Salomo gebouwd. Doch hoe zou men overleveringen kunnen vertrouwen, waaraan welligt de enkele vermelding van het Huis des wouds van Libanon (I Kon. VII: 2), gepaard met het feit dat Thadmor of Palmyra werkelijk door Salomo gebouwd is, den oorsprong heeft gegeven, en die ons te gelijk worden opgedischt met zulke tastbare ongerijmdheden, als dat het kasteel van Baälbek de verblijfplaats is geweest van Abraham, dat de strijd van Elias met de Baälspriesters te Baälbek zou hebben plaats gehad, en dat de paleizen dier stad door geesten (*Dijns*) zouden zijn gebouwd[1].

Wij willen kortelijk doorloopen wat de Heer van Senden ter bevestiging zijner meening bijbrengt. De beweerde identiteit van het Jos. XIX: 44, vermelde בַּעֲלָת in het stamgebied van Dan, met בַּעֲלָה of בִּבְעַל קִרְיַת, later קִרְיַת יְעָרִים (Jos. XV: 9, 10, 60, XVIII: 14, I Kron. XIII: 6. Vgl. II Sam. VI: 2[2], dat overal in uitdrukkelijk in Juda wordt geplaatst, - eene bewering, die tot het bewijs der identiteit van Baälbek met het door Salomo herbouwde Baälath den weg moet banen, - is niets minder dan bewezen, al zijn er van den kant der taalkunde geene bedenkingen tegen. De Heer van Senden neemt eene ligging op de grens der beide stammen aan; maar ééne stad kon toch te gelijkertijd slechts aan éénen stam zijn toegedeeld. Vonden wij in oudere schriften

1 Zie El Cazwini, t.a.p. en Heyman's ‘Reize,’ Dl. II. bl. 286, 287.

2 De plaats II Sam. VI: 2, waar מִבַּעֲלֵי יְהוּדָה voorkomt, is ongetwijfeld bedorven, en niet met eene enkele verbetering van בעלי in בעלת te genezen. Vgl. Thenius op die plaats. Hoe Ewald, ‘Gesch. d.V. Isr.’ 11, p. 587 noot 3, verbeteren wil, is mij niet duidelijk.

Baälath als Danitisch, in nieuwere Baäla als tot Juda behoorend vermeld, of omgekeerd, dan zou aan eene verandering van grenzen kunnen gedacht worden; maar wij vinden in één en hetzelfde boek Josua, in hetzelfde tijdperk der geschiedenis, Baälath aan Dan, Baäla aan Juda toegedeeld. Wij zijn dus zeker wel met de meeste Bijbelsche geographen, ook met den Heer Waterman (vgl. blz. 222 met 228), geregtigd het onderscheid vast te houden, ja de vollere benaming בעלת יהודה, die waarschijnlijk II Sam. VI: 2, moet hersteld worden, schijnt mij eene opzettelijke tegenstelling tot het Danitische Baälath, bij de grammatische identiteit der beide vormen, uit te drukken[1]. Om dezelfde reden, waarom ik Baälath van Baäla onderscheiden acht, komt mij ook nog altijd de identiteit onaannemelijk voor van Beth-Semes, dat Jos. XV: 10, en vooral XXI: 16 (vgl. II Kon. XIV: 11, I Kron. VI: 59, II Kron. XXVIII: 18), als in Juda gelegene priesterstad voorkomt, met het Danitische Ir-Semes, Jos. XIX: 41[2], alsmede van het Benjaminitische Kirjath, Jos. XVIII: 28, met Kirjath-Jearim in Juda; beide voorbeelden, waarvan zich de Heer van Senden tot adstructie zijner bewering bedient. Maar toegegeven, dat ten opzigte dezer laatste plaatsen in het boek Josua eene onjuiste onderscheiding was gemaakt, zoo volgt daaruit nog geenszins dat Baäla en Baälath ten onregte worden onderscheiden. Ik kan dus geene groote waarde hechten aan deze slotsom der redenering van den Heer van Senden: ‘Terwijl het dus blijkt, dat Baäla met Baälath identisch is, moet daaruit volgen, dat Salomo, Baälath herbouwende, dan Kirjath-Jearim herbouwd had. Doch Kirjath-Jearim kon de oorkonde niet bedoelen. Immers Baäla is de *oude* naam voor Kirjath-Jearim, die in de tijden van Salomo reeds lang buiten gebruik was.’ Maar er is nog iets in die redenering,

1 Het kan toch door die benaming niet zijn tegengesteld (zoo als de Heer Waterman meent, p. 222) aan een ander בעלה, Jos. XV: 29, vermeld, dewijl dit ook tot Juda behoorde. Intusschen kan het zijn dat dit laatste בעלה later aan Simeon kwam, en niet verschilt van בלה of בלהה. Jos. XIX: 3, I Kron. IV: 29, zoo als reeds Reland, ‘Palaestina,’ p. 609 vermoedt. Allee n zou ik in dat geval mij moeijelijk overtuigen, dat deze drie verschillende schrijfwijzen allen goed en zonder fout waren.

2 Vgl. Reland, ‘Palaestina,’ p. 656.

wat wij niet kunnen toestemmen. Wanneer wij zelfs eens voor een oogenblik toegeven, dat de identiteit van het Danitische Baälath met Baäla in Juda vast staat, dan nog is het volstrekt onbewezen, dat die laatste naam, welke I Kron. XIII: 6, en waarschijnlijk II Sam. VI: 2, als nog in Davids tijd gebruikelijk voorkomt, in Salomo's tijd reeds geheel in onbruik was[1].

De Heer van Senden hecht verder groot gewigt daaraan, dat in het Bijbelsche berigt, I Kon. IX: 18, Baälath nevens Thadmor of Palmyra vermeld wordt, waardoor naar zijne meening van zelve reeds ons oog naar de streken van Baälbek gerigt wordt. Dit argument berust eigenlijk alleen op de onderscheiding in verzen, die in onzen Hebreeuwschen Codex is ingevoerd. Lezen wij achter elkander door: 'En Salomo herbouwde Gezer en Neder-Beth-horon[2] en Baälath en Thadmor in de woestijn,' dan blijkt het dat er niet ééne reden is, waarom wij Baälath eerder bij Thadmor, dan nabij Gezer en Neder-Beth-horon zouden zoeken, vooral ook daar Thadmor door het bijvoegsel 'in de woestijn,' en waarschijnlijk door nog een ander, waarvan thans alleen het duistere בארץ overig is[3], van de overige genoemde steden bijzonder onderscheiden wordt. Hoe hij verder in II Kron. VIII iets heeft kunnen lezen, dat voor zijn gevoelen pleit, is mij geheel een raadsel. 'Het Bijbelsche berigt,' zegt hij, 'in vs. 6 Baälath vermeldende, vermeldt juist de voornaamste plaats van Hamath-Zoba, die Salomo [t.w. volgens vers 4] bouw-

1 Ewald, ten minste 'Geschichte des Volkes Israël,' III, erste Hälfte, p. 72, werklaart zich voor de identiteit van Baalath en Baäla in Juda, maar meent dan ook, dat werkelijk dit Baäla het door Salomo versterkte is.

2 Zonder twijfel stond hier oorspronkelijk Opper- en Neder-Beth-horon, zoo als II Kron. VIII: 5. Het hooger gelegene zal wel niet minder dan het lager gelegene ter versterking zijn geschikt geweest, en merkwaardig is het, dat de LXX, in de plaats der Koningen mede slechts één dezer namen bewaard hebbende, echter, in plaats van *Neder-Beth-horon, τὴν Βαιθορὼν τὴν ἀνωέρω* schrijven.

3 Ik acht het namelijk met Michaëlis waarschijnlijk, dat achter בארץ oorspronkelijk de naam van het landschap gelezen werd, waarin Thadmor was gelegen, b.v. אורם, dat wegens de gelijkheid van twee letters met het vorige woord ligtelijk kon uitvallen, of חמת, waarvoor II Kron. VIII: 3, 4, zou pleiten.

de.' Maar bespeurt hij dan niet, dat juist in het tusschen beide geplaatste vijfde vers, van de versterking van Opperen Neder-Beth-horon gesproken wordt, en wij dus uit die noordelijke streken naar het hart van Palestina verplaatst worden, eer in vs. 6 van Baälath is melding gemaakt[1]? Wat het verder beslissen kan, dat I Kon. IV: 16, Aser en Baäloth bij elkander zijn gevoegd, en ons alzoo het noordelijkst gedeelte van Salomo's rijk voor oogen wordt gebragt, zullen wij aan den lezer overlaten, na te hebben opgemerkt, ten eerste, dat hier op nieuw eene onbewezen identiteit van twee althans niet geheel gelijkluidende namen, Baälath en Baäloth, wordt aangenomen; ten andere, dat Jos. XV: 24 een Baäloth onder de steden van Juda wordt vermeld, dat echter hier ter plaatse bezwaarlijk kan bedoeld zijn, en ten derde, dat, naar het gevoelen der meeste schriftverklaarders, in בְּעָלֹת, op de plaats uit de boeken der Koningen, de ב als praefix moet beschouwd worden, en er dus eigenlijk van een ons overigens onbekend oord, Aloth genaamd, sprake is. Dit argument dus, zoo zwak op zich zelve, kon ten hoogste iets zijn, wanneer het door de kracht der andere gedragen werd.

Wij beroepen ons ten slotte, ten bewijze, dat het door Salomo versterkte Baälath werkelijk in de nabijheid van Gezer en Beth-horon gelegen was op de uitdrukkelijke getuigenis van Josefus (Antt. VIII: 6, § 1), wiens woorden de tegenspraak van den Heer van Senden ons verpligt uit te schrijven: *Ὠικοδόμησε δὲ καὶ πόλεις ταῖς βαρυτάταις ἐναρίθμους, Ἀσωρόν τε καὶ Μαγεδὼ, τὴν τρίτην δὲ Γαζαρὰ, τὴν τῆς Παλαιστίνων χώρας ὑπάρχονσαν, ἣν Φαραὼν ὁ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεὺς στρατευσάμενος καὶ πολιορκήσας αἱρεῖ κατὰ κράτος, ἀποκτείνας δε πάντας τοῦς ἐνοικοῦντας αὐτὴν κατέσκαψεν, εἶτα δωρεὰν ἔδωκε τῇ αὐτοῦ θυγατρὶ Σολομῶνι γεγαμημένῃ. Διὸ καὶ ἀνήγειρεν ὁ βασιλεὺς αὐτὴν οὖσαν ὀχυρὰν φύσει, καὶ πρὸς πολέμονς καὶ τὰς τῶν καιρῶν μεταβολὰς χρησίμην εἶναι δυναμένην. Οὐ πόῤῥω δ' αὐτῆς ἄλλας ᾠκοδόμησε δύο πόλεις, Βητχώρα τῇ ἑτέρᾳ ὄνομα ἦν, ἡ δε ἑτέρα Βαλὲθ [בעלת] ἐκαλεῖτο.* Hoe heeft de Heer van Senden, met deze woorden vóór

1 Men zie verder over deze en audere door Salomo versterkte steden vooral Ewald, 'Gesch. d.V. Isr.,' Th. III, erste Hälfte, p. 72.

zich, bij mogelijkheid kunnen schrijven: ‘De bedenking, die men uit Josefus ontleent, vervalt, mijns inziens, geheel. Wanneer men dezen schrijver aldaar inziet, en in het verband leest, dan overtuigt men zich weldra, dat hij alleen van Bethchora, d.i. Beth-Horon, zegt, dat het nabij Gazara, d.i. Gezer, lag. Baleth of Baälath rangschikt hij onder de steden van Syrië, waar de lucht zuiver, het aardrijk zeer vruchtbaar en het water goed was[1]. Hij geeft dus eene zeer juiste karakterschets van den bodem en den dampkring van Baälbek’?! Waarlijk, wij weten, om de eer des schrijvers, als kenner der Grieksche taal, te redden, naauwelijks iets anders uit te denken, dan dat hij, dus schrijvende, zich op eene zeer slechte vertaling zal hebben verlaten.

IV. Wij komen tot het vierde punt, de identiteit van Baälbek en Baäl-Hamon, dat alleen Hoogl. VIII: II voorkomt. Uit die plaats is wel niets omtrent de ligging der stad op te maken. Ook steunt de aangevoerde stelling alleen op etymologie. ‘Hamon, הֲמוֹן,’ zegt de Hr. v. Senden, ‘is toch zeer waarschijnlijk hetzelfde als אמוֹן, de Egyptische Godheid, die de Grieken met hunnen Jupiter vergeleken.’ Tot versterking dier argumentatie zou men nog kunnen aanvoeren, dat de Zon in het Syrische Heliopolis, volgens Macrobius, als Jupiter-Heliopolita (waarschijnlijk zoo veel als Amon-Re) vereerd werd[2] Doch om niet te zeggen, dat, na al het aangevoerde, de verwachting, om in Salomo's leeftijd op eenige wijze melding van Baälbek te vinden, wel niet zal zijn toegenomen, heb ik er twee niet onbeduidende aanmerkingen tegen. De eerste is, dat de naam der Egyptische godheid Amon, blijkens

1 Dit laatste zegt namelijk Josefus vervolgens van eenige andere steden, *buiten de reeds genoemde*, door Salomo gebouwd, niet als vestingen, maar veeleer als lustoorden, zonder dat van deze eene enkele met name genoemd wordt. Ten besluite der geheele § wordt dan laatstelijk meer uitvoerig over de stichting van Thadmor of Palmyra gesproken. Wanneer men zich nu bij dat alles herinnert, dat Josefus met Heliopolis onder zijn Griekschen naam (zie Antt. XIV: 3, § 2) niet onkekend was, dan zal men in deze § veeleer het bewijs vinden, dat hem van eene stichting of herbouwing van Baälbek door Salomo nimmer iets ter oore was gekomen.

2 Vergl. boven, bl. 579, noot. 2.

den, Neh. III: 8, voor Thebae voorkomenden naam נֹא אָמוֹן, door de Hebreers niet הֲמוֹן maar אָמוֹן, wordt geschreven, terwijl het eerste eerder aan eene Semitische etymologie van den wortel המה doet denken. De andere, dat בִּיגַל הֲמוֹן, LXX *Βεελαμών*, waarschijnlijk, Judith VIII: 3, in den naam der stad *Βελαμών* of *Βαλαμών* wordt wedergevonden, die men naar het verband in de nabijheid van *Δωθαΐμ*, d.i. Dothan, zou moeten zoeken.

Het lust mij niet over dit duistere Baäl-Hamon andere nog minder gegronde gissingen bij te brengen. Ik neem hiermede afscheid van het werk van den Heer van Senden, met opregte wenschen voor zijne spoedige en voorspoedige voltooijing, en van mijne lezers, meer in de vrees van hen door de dorheid van mijn onderzoek te hebben mishaagd, dan in de hoop van daardoor voor de beoefening der Bijbelsche Aardrijkskunde eenig blijvend nut te hebben gesticht.

P.J. VETH.

Staatkundig overzigt.

24 October 1848.

Toen, nu bijkans acht jaren geleden, uit de verwikkelingen van het Oostersch vraagstuk eene worsteling tusschen de kabinetten van Londen en Parijs was ontstaan, die den vrede van Europa ernstig bedreigde, schreef de koning der Franschen aan den Belgischen vorst: ‘Cette lutte n'est ni plus ni moins que la paix ou la guerre; et si c'est la guerre, que lord Palmerston et ceux qui n'y voient peut-être des dangers que pour la France, sachent bien que quels que puissent être les premiers succès d'un côté ou de l'autre, les vainqueurs seront aussi immaniables que les vaincus; que jamais on ne refera ni un congrès de Vienne, ni une nouvelle délimitation de l'Europe; l'état actuel de toutes les têtes humaines ne s'accommodera de rien et bouleversera tout. The world shall be unkinged; l'Angleterre ruinée prendra pour son type le gouvernement modèle des Etats-Unis, et le continent prendra pour le sien l'Amérique espagnole.’ Merkwaardige woorden voorwaar! wier gedeeltelijke vervulling ook in de jongstverloopen maand ten bewijs verstrekt, dat de gevallen koning zijnen tijd verstond, en den staat der gemoederen in ons werelddeel doorgrondde. ‘Spaansch Amerika!’ is het niet een treffend beeld van de anarchie in Duitschland? Oostenrijks keizer ander-

maal op de vlugt, en de koning van Pruissen herhaaldelijk vernederd. - Zou het een voorspel zijn van de aanstaande onttrooning, ernstig begeerd door eene partij, wier rusteloos woelen men alom ontdekt, en die geene hinderpalen der zedelijkheid ooit in den weg stonden?

Geen staat, waarin de omwenteling sneller voortgang had, dan Hongarije. Men weet, hoe lang dit rijk zich gekneld voelde in de boeijen van Metternich's dwingelandij. In den rijksdag ontwikkelde zich allengs een geest van tegenstand, die, door bekwame hoofden geleid, den val van dezen staatsman verhaastte. Lodewijk Kossuth, thans met dictatoriale magt bekleed en erkend aanvoerder der revolutionairen, voor twaalf jaren een onaanzienlijk pleitbezorger, maakte zich de publiciteit tot bondgenoot. Hij verspreidde allerwege aanteekeningen van het verhandelde in de landsvergaderingen, eerst door de pers, en toen deze gedrukte stukken verboden werden, schriftelijke kopijen, door een aantal wakkere jongelingen onder zijn toezigt vervaardigd. Met den kerker gestraft, werd hij na zijne bevrijding uitgever van het Dagblad van Pesth en de vurigste bepleiter der volksregten. Ook de nationale vooroordeelen vierde en vleide hij, en tegenover de onderdrukte Croaten nam deze radicale Maghyar eene houding aan, zoo fier, als eenig keizerlijk minister had kunnen voeren. Graaf Zsecheny, Batthiany, Deak, werden allengs verwijderd of overvleugeld, en de eerstgenoemde edelman, na een leven van belangelooze opoffering door krankzinnigheid getroffen, kan naauwelijks worden gezegd den bloei van zijn land te overleven. Maar de triomf der radicalen was volkomen. Afscheiding van bestuur, met name in krijgszaken, overbrenging van den rijksdag uit Presburg naar Pesth, uitgifte van papierengeld, ondanks het keizerlijk verbod: ziedaar de eerste gevolgen voor Hongarije der Weener gebeurtenissen in Maart jl. Het bedenkelijkst verschijnsel echter was de strijd der nationaliteiten: een wapen, door de Maghyaren tegen het Duitschgezinde Oostenrijk gebruikt, maar dat welhaast tegen hen zelven gekeerd werd door de velerlei stammen, die met klimmenden weêrzin der Hongaren invloed en taal en zeden zich zagen opdrin-

gen. Zoo de Oostenrijksche monarchie, louter eene schepping van de staatkunde, door geene volkseenheid verbonden, dreigt uiteen te spatten, - het constitutionele Hongarije zal dit ontbindings-proces aanvangen. De Croaten, het verdrietig inreiken van klagten en adressen moede, hebben naar het zwaard gegrepen; en de naam van Jozef Jellachich von Buckzin, voor weinige maanden buiten de grenzen van zijn vaderland ter naauwernood bekend, zweeft nu op aller lippen door gansch Europa. Populair onder zijn volk, met welks lagere rangen hij is ingenomen, aangebeden door eene legermagt, die hare woestheid, ‘op zich huwende Westersche en Oostersche wijs,’ in hem getemperd ziet, maar toch wedervindt; - getrouw aan zijnen Keizer en tevens zelfstandig naar eigen inzigt handelend, wil hij den overmoed der Hongaren en het geweld der revolutie tegelijk breidelen. Wie herinnert zich niet, hoe hij voor vier maanden bij de gevaarlijke spanning in Hongarije volhardde in zijnen tegenstand tegen de stellige bevelen des Keizers, zich met de Slavische partij zocht te verbroederen, en ter verantwoording naar Inspruck geroepen, - vandaar met eerbewijzen overladen, door den Keizer zelven tot aan zijn reiswagen begeleid, onder het gejubel der menigte wederkeerde? Reeds toen aarzelde de revolutionaire partij niet te verspreiden, dat het Hof dubbel spel had gespeeld, en heimelijk de pogingen aanmoedigde, die het openlijk misprees. Is dit vermoeden gegrond, hoe heeft dan de gehuichelde ongenade en die tooneelvertooning van misnoegen hare dwaze uitvinders en meesters gestraft en ongelukkige slagtoffers doen vallen! - De landvoogd wapent zich, trekt de Drave over, neemt stad bij stad in, bedreigt een oogenblik de Hongaarsche hoofdstad, - toen de afschuwelijke moord, aan Graaf Lamberg gepleegd, de bewoners met ontzetting en schrik kwam vervullen.

Deze krijgsman, aan staatkundige partijschappen vreemd, maar in aanzien bij de regtschapen lieden van alle partijen, was op last des Keizers naar Hongarije vertrokken, om het opperbevel der troepen te aanvaarden, - terwijl Graaf Mailath tot stedehouder was benoemd na het vertrek van den Pa-

latijn Aartshertog Stephan, die, alle pogingen ter verzoening ziende mislukken, zijn ontslag in handen des Keizers had nedergelegd. Op weg naar het Hongaarsche hoofdkwartier, wordt hij te Ofen herkend, uit zijn rijtuig gesleurd, mishandeld, afgemaakt, en het lijk met kannibalenwoede aan stukken gescheurd. Niet bevredigd door dezen laaghartigen moord, wil de opgewonden revolutionaire partij in Weenen zelf eenen beslissenden slag slaan. Eene briefwisseling tusschen Jellachich en den oorlogsminister Graaf Latour, door landvolk onderschept, wordt te baat genomen, en listig gebruikt, om het vermoeden van kwade trouw en reactionnaire pogingen van de zijde des Keizers te versterken. De Graaf, op den rijksdag geïnterpelleerd, ontkende niet, dat hij Jellachich met aanzienlijke geldsommen had ondersteund tot soldij zijner troepen, die ook keizerlijke troepen zijn, en in wier betaling het Hongaarsch ministerie geweigerd had te voorzien. Het goud der Magyaren was aan andere regimenten ten koste gelegd. Dit bleek, toen op den 6den dezer maand de keurbenden, ter versterking voor het leger in Italië bestemd, de afreis zouden ondernemen. - Vroeger had Kossuth zelf, scherper ziende dan zijne Parijssche bewonderaars en medestanders, zich niet verzet tegen de deelneming zijner landgenooten aan den krijg in Lombardije. Hij wist, dat de terugtogt van het keizerlijk leger in eenige duizende Croaten een geduchten aanwas voor de vijandelijke magt zou medevoeren: want het Oostenrijksch voetvolk is voor meer dan een derde deel uit Croaten zamengesteld. - Maar ditinaal hadden de toongevers in de Weener clubs het anders besloten. Des nachts vóór het vertrek van het eerste bataillon, uit Italianen zamengesteld, wisten de volksleiders van Kossuth's factie de gemoederen zoodanig tegen den afmarsch op te zetten, dat de afdeeling, met weêrzin uitgetogen, zich door het bijeengescholen landvolk ligtelijk liet overhalen, om naar Weenen terug te keeren. Op het oogenblik, dat deze weêrbarstige krijgslieden aankwamen, stonden twee grenadier-regimenten, onder geleide van ruiters, tot de afreis gereed. Het akademisch legioen en een deel der burgerwacht spanden met de muiters zamen, en na een hevig

gevecht, bij den noorder-spoorweg geleverd, behielden zij de overhand. Generaal Bredy en een tal bevelhebbers werden gedood; het veroverd geschut langs de straten van Weenen rondgevoerd, het tuighuis bestormd, het ministerie van oorlog - waar de ministers vergaderd waren - weldra vermeesterd, en de ongelukkige Graaf Latour door het laagste gepeupel uit zijne woning gesleept en gruwzaam vermoord. Nog aan het misvormde lijk moest de uitzinnige bende haren euvelmoed koelen. Zoo is Weenen, na eene derde omwenteling, geheel in de magt der radicalen geraakt. Want het schijngezag, door de rijksvergadering uitgeoefend, heeft wel de hoofdstad voor volslagen regeringloosheid behoed, maar is natuurlijk niet bestand tegen het geweld der menigte. Zelfs de schandelijke moord van den oorlogsminister moest met oogluiking voorbijgegaan, of vergoêlijkt worden. De troepen ontruimden Weenen: de burgerwacht werd onder bevel van nieuw-verkozen hoofden gesteld, en is naauwelijks in sterkte en aantal aan de gewapende bevolking gelijk, die het overrijke arsenaal heeft leêggeplunderd. De Keizer met geheel de keizerlijke familie heeft Schönbrunn verlaten, en is zijne woelige residentie andermaal ontvlugt, nu naar Ollmutz de wijk nemende. Hij liet een manifest achter, treffend door weemoedig verwijt. Op zijn bevel is de oproerige hoofdstad nu van alle kanten door de keizerlijke legers omsingeld, met Auersperg, Jellachich en Windish-Grätz aan het hoofd, die, naar het schijnt, bedoelen, om de bevolking, zonder het aanrigten van een bloedbad, tot overgaaf te dwingen. Van het Hongaarsch leger, dat nu eens onder Kossuth in aantogt heette, dan weder op eene dreigende depêche des Czaars zou zijn teruggekeerd, is tot heden niets met zekerheid bekend. Welk een diepe indruk op Radetzky's troepen door deze onvoorziene gebeurtenissen is gemaakt, laat zich gemakkelijk gissen. Het Oostenrijksch mozaïk wordt in dit leger weêrgevonden: Magyaren, Slaven en Croaten zijn daar in bonte mengeling bijeen, en verlangen deel te nemen aan de voorvallen in het land hunner vaderen. Zij brengen de twisten van den geboortegrond in de legerplaats over, en staan te-

genover de opgewonden Italiaansche bevolking, die, zoo onverwacht den kans ziende keeren, het uur harer bevrijding nu geslagen waant. Want Oostenrijk, aan de oude politiek getrouw, en zijnen naam vergetende, handhaaft de aanspraken en ziet slechts naar het Westen, - terwijl de Turken Bucharest bezetten en de Russische legers zich in de vorstendommen uitbreiden. Of de schokken van onzen fel bewogen tijd eene andere rigting aan de staatkunde dezer monarchie zullen geven, en de lessen in het geheugen roepen, die Prins Eugenius aan Leopold, en Lobkowitz aan Maria Theresia vruchteloos gaf, wanneer zij naar het Oosten als doel voor Oostenrijks streven wezen, - wagen wij niet te beslissen. Onwederlegbaar komt ons de stelling voor, dat deze staat sedert drie eeuwen is afgedwaald van zijne roeping, en dat, bovenal sedert de vereening met Hongarije, zijn weg ter uitbreiding en verovering oostwaarts loopt.

Koning Karel Albert zet zijne krijgstoerustingen voort, en staat nu aan het hoofd van een Piemonteesch leger, in sommige berigten, maar waarschijnlijk overdreven, op honderd duizend man geschat, en gereed den Italiaanschen vrijheidskamp te hervatten. Welhaast zullen wij zien, of deze volkeren, door tegenspoed geleerd, hunne onderlinge geschillen voor de zaak des vaderlands willen ter zijde stellen; of de geestdrift der vrijwilligers wederom met gelijk wantrouwen zal worden beantwoord, als vroeger door het voorloopig Milaneesch bestuur, maar vooral door het Piemonteesch leger werd betoond; of Italië's bewoners bereid zijn die offers te brengen, zonder welke geen volk het juk van vreemde overheersching ooit heeft afgeschud. Onmiskenbaar heerscht een geest van toenadering bij de bekwame mannen, die in Turijn de grondslagen van een nationaal verbond pogen te leggen. Ook in de spanning en onrust te Livorno willen wij geenszins de strekking voorbijzien, om het Toskaansch bewind tot meerdere krachtsontwikkeling tegen den buitenlandschen vijand te nopen. De wijziging van het ministerie, waarin thans Guerazzi's invloed bovendrijft, was in zooverre toegeven aan eenen regtmatigen volkswensch. Maar de leidsman van een' nationalen opstand moet veel-

soortige talenten vereenigen: en als wij bedenken, hoe schaarsch de bloot administratieve bekwaamheden zich in Lombardije vertoonden, - omdat, naar men zeide, gedurende de zes-en-dertig jaren der Oostenrijksche heerschappij alle Italianen van karakter en aanleg uit ambten en bedieningen waren geweerd, - dan vragen wij, in welke Italiaansche oefenschool de veel hoogere vereischten van den staatsman zouden ontwikkeld zijn.

Door de laatste omwenteling te Weenen is de Engelsch-Fransche bemiddeling van zelve vervallen. Uit Londen werd ons eene reeks van officiële bescheiden meêgedeeld, waarin de loop en afloop der onderhandelingen omtrent de expeditie tegen Sicilië duidelijk wordt. Maar een algemeen congres, ter regeling der zaken van Italië, zoo als door Oostenrijk verlangd werd, had eigenaardige bezwaren. Vooreerst de plaats der zamenkomst. Zoo lang het keizerlijk be wind aan directe onderhandelingen met Karel Albert dacht, had het Verona en Padua voorgeslagen. Maar de Sardinische vorst had beiden afgewezen. Hij stelde aan de bemiddelaars Grenoble of Geneve voor, terwijl van Oostenrijk's zijde Insprück verkozen werd; maar verkozen op dezelfde gronden, die den koning moesten doen weigeren, zijnde deze stad aan den onvermijdbaren invloed van het keizerlijk hof blootgesteld. Te Parijs werd toen Rome als geschikt beschouwd en aan de betrokken kabinetten voorgeslagen. Maar ook omtrent het wezen der zaak bestond verschil. Frankrijk en Engeland wilden geen eigenlijk congres, waar al de Europesche mogendheden zouden vertegenwoordigd worden, maar soortgelijke conferenties, als waarbij vroeger de scheiding van Nederland en België, het Oostersch vraagstuk, en anderen waren afgedaan. Men begreep evenwel de Italiaansche vorsten niet te kunnen uitsluiten, ingeval Rome tot verzamelplaats werd bepaald, en meende, door hen gesteund, onder medewerking van Spanje, Portugal, waarschijnlijk ook van Zweden, den invloed der Noordsche mogendheden te kunnen opwegen. Inmiddels putte Sardinië zijne schatkist uit, en hoe meer de eindregeling vertraagd werd, hoe meer de krachten verloren gingen, waarover het tegen Oostenrijk beschik-

ken kon; een gevolg, dat zeker de sluwe diplomaten van de keizerlijke zijde niet ontsnapte, en hen alle middelen deed aangrijpen om de onderhandelingen in het oneindige te rekken, en den dag der bijeenkomst te verschuiven.

In Pruissen hield zich het ministerie von Pfuel staande, ondanks de hevige aanvallen der radicale pers en de niet minder belemmerende pogingen eener partij, die, het kostte wat het wilde, reactie beoogde, Zonderlinge opwellingen en weifelingen des konings zelven, als b.v. in de aanspraken, ter gelegenheid van zijn jaarfeest, strekten niet om de taak der ministers gemakkelijk te maken. Zij bewandelden den eenigen weg, die tot eene goede uitkomst kon leiden, door stipte handhaving van orde en wet aan den eenen kant, en streng vasthouden der constitutioneele bepalingen aan de andere zijde. De generaal von Wrangel had zijne betrekking als militair bevelhebber der Marken met eene dreigende proclamatie aanvaard en bleef beradenheid en moed aan den dag leggen. Ernstige ongeregeldheden te Keulen deden ook hier den staat van beleg ontstaan, die welhaast de normale toestand der groote steden dreigt te worden. Doch boven alles opmerkelijk is de meerdere toenadering tot het centraal bewind, gebleken zoowel in den maatregel, waarbij alle Pruissische troepen ter beschikking van het rijksbestuur zijn gesteld, als in de verheffing van een' Pruissich vorst tot hoofd der marine. Meer en meer wordt de overtuiging algemeen, dat de beslissing der Duitsche eenheid te Berlijn moet worden gezocht; ja, men durfde Frederik Willem als aanstaand Duitsch keizer noemen. Het netelig vraagstuk omtrent de diplomatieke betrekkingen buiten 'slands werd opgelost, zonder het nationaal gevoel te zeer te krenken. En zoo niet het aangekondigd congres der democraten te Berlijn de vrucht van zooveel inspanning op nieuw doet verloren gaan, mag men hopen, dat de goede verstandhouding tusschen deze bestuurders, onmisbaar voor Duitschlands rust, op hechte grondslagen is gevestigd.

Te Potsdam hadden botsingen plaats tusschen de koninklijke lijfwacht en de burgerij, even spoedig onderdrukt als uitgebarsten; maar veel ernstiger bekommering en vrees voor

rustverstoring was na de ontzettende gebeurtenissen in Weenen ontstaan, waarvan men dagelijks den wederstuit te Berlijn wachtte. Gelukkig is het tot heden bij onlusten onder werklieden gebleven, verbitterd door het gebruik van werktuigen en vermindering van loon; de burgerwacht bedwong ze spoedig, helaas! niet zonder dat er nieuwe slagtoffers van wederzijde vielen. - De nationale vergadering te Frankfort koos von Gagern op nieuw tot haren voorzitter. Het rijksministerie, telkens geinterpelleerd over het voortduren van den staat van beleg, die op den misdadigen aanslag der vorige maand gevolgd was, bleef de noodzakelijkheid volhouden; een voorstel van Zimmermann ter opheffing werd verworpen, en later verklaarde de minister von Schmerling, dat eerst de wet (van 10 October) ter beveiliging der nationale vergadering moest in werking komen. Natuurlijk dat de Weener omwenteling de meeste belangstelling bij het centrale bewind verwekte. Werkeloos aanschouwer van zoodanige gebeurtenissen kon het niet blijven; de toorts van den burgeroorlog moest zoo spoedig mogelijk worden uitgedoofd, wel niet door het zenden van rijkstroepen, maar door het afvaardigen van twee commissarissen (Welcker en Mosle), die in last hadden alles te onderzoeken en de middelen te beramen ter verzoening geschikt. - Eene aanklagt tegen drie leden der vergadering, Zitz, Schlöffel en Simon, lokte levendige debatten uit, die met verlof tot vervolging dezer afgevaardigden werden besloten. Van de snoode moordenaars van Auerswald en Lichnowsky zijn althans eenigen bekend geworden en in hechtenis; dieper gezonken booswichten heeft de geschiedenis van onzen tijd niet aan te wijzen.

Nog vóór den aanvang der maand trof ons het doodberigt van een Engelsch staatsman, wiens verlies voor twee of drie jaren misschien op wedrennen en in jockey-clubs betreurd, maar zeker niet als eene politieke gebeurtenis zou vermeld zijn geworden. En toch is de dood van lord George Bentinck in deze oogenblikken van beteekenis, niet slechts voor de partij der protectionisten, die in dezen onbuigzamen man een hoofd verliest, door niemand te vervangen; voor de belangen der W. Indische volkplanters, die in hem een' voorstander missen

van onvermoeiden ijver; maar ook voor het ministerie, dat in dezen lastigen bestrijder den laatsten vertegenwoordiger van oude vooroordeelen aan zijne tegenpartij ontvallen ziet, doch welligt, door ineensmelting van schakeringen onder de oppositie, een moeijelijker kamp heeft te duchten. Zonderling was de levensloop van dezen man! Uit een aanzienlijk geslacht gesproten, tot bijzonder secretaris van Enlands eersten minister, den genialen Canning, benoemd, met een ijzeren wil en groote talenten de politieke wereld ingetreden, schuilt hij evenwel in het duister twintig jaren lang. De Engelsche aristocratie, door haren leidsman Sir Robert Peel verlaten, - verraden zoo zij meent - kiest den vergeten telg van een' edelen stam, die in het parlement naauwelijks werd opgemerkt, tot haar hoofd: - en deze spreidt aanstonds bekwaamheden ten toon, die algemeene bewondering wekken. Zijne felle, bittere aanvallen op de handelwijze van Sir Rob. Peel omtrent Canning werden in elke zitting door even vinnige tegenkanting tegen de ministeriële voorstellen gevolgd; - Lord Grey, Mr. Hawes ondervonden zijne scherpe hekelzucht, die, gepaard met eene zaakkennis en bedrevenheid zonder wederga, de ministers herhaaldelijk van dwaling overtuigde, feilen ontdekte, en kwade trouw verweet.

Ierland bleef rustig. Het regtsgeding tegen Smith O'Brien en zijne medebeschuldigden te Clonmel werd voortgezet zonder stoornis en zonder groote belangstelling des volks. Schuldig verklaard aan de misdaad van hoog-verraad, doch aan de genade der regering aanbevolen, - heeft de veroordeelde tot het laatst volgehouden, dat hij zijnen pligt had gedaan, en, de regters bijna braverende, er bijgevoegd, dat alle Ieren naar zijne overtuiging zoo behoorden te handelen. Toch schijnt de flaauwheid zijner landgenooten een pijnlijken indruk op hem te hebben gemaakt. M. Manus, O'Donoghue, Meagher hebben een gelijk vonnis van de Jury ontvangen, - die ditmaal met minder moeite dan in het proces tegen Mitchell tot eenstemmigheid gekomen is. -

Gedurende de schorsing des parlements was de publieke aandacht meer op het buitenland gevestigd. De excentrieke

Lord Brougham gaf in een' brief aan den minister Landsdown zijne beschouwingen over de jongste omwenteling in Frankrijk in het licht, zonderling contrasterende met zijn' vroegeren wensch, in een schrijven aan Cremieux uitgedrukt, om het Fransch burgerregt te verkrijgen, en zóó tot lid der nationale vergadering te worden verkozen. Dit althans is de uitlegging, door de Engelsche pers aan deze stappen van den beruchten lord gegeven. In den aanhef van dit nieuwste zijner geschriften noemt hij deze Februarij-omwenteling: ‘the most extraordinary revolution which ever altered the face of affairs in a civilized country.’ Dat men in goeden ernst gelooft, plotseling den geheelen toestand der maatschappij te kunnen veranderen; - alle aangenomen denkbeelden op eens vaarwel zegt, en dat zulk eene volslagene omkeering door een handvol gewapende schelmen zal worden tot stand gebragt, dit, meent de schrijver, moet elk gevestigd gezag onzeker maken, en het vertrouwen op alle regeringen, bovenal op democratische, tot de grondslagen schokken. Hierbij, vervolgt de schrijver, moet ik een oogenblik stilstaan in het belang van alle vrije staten, en van populaire staatsregelingen. Ik spreek nu niet van de gebreken der vorige regering, noch van de grieven tegen de ministers; ik zwijg van de voordeelen eener republiek; mijnentwege moge dit de beste regerinsvorm zijn, dien het menschelijk vernuft kan uitdenken, en de monarchie aan alle verkeerdheden lijden, welke ooit eenig democraat aan het koningschap geweten heeft; de verandering van bestuur zij nuttig en noodig geweest, en de vervanging moge al den lof verdienen, dien de bewerkers er aan hebben toegezwaaid, ja, het onbeperkt gezag, gedurende drie maanden door mannen gevoerd, die niet de minste aanspraak op eenigerlei gezag konden maken, moge met wijsheid en verstand zijn uitgeoefend, - ik onderzoek dit alles nu niet. Mijn bezwaar is tegen de wijze van verandering; tegen omwentelingen, met een' toovenaarsstaf te voorschijn geroepen, - troonen door éénen schok omgeworpen, - republieken in één oogenblik gesticht, - constituties ex-tempore gemaakt, ‘geïmproviseerd,’ om de uitheemsche zaak met een uitheemsch woord

te noemen. Het verschijnsel, nu voor de eerste maal aan de verbaasde wereld vertoond, is onze ernstige overweging dubbel waardig, en ik aarzel niet te voorspellen, dat vroeg of laat de meest belanghebbende partij, het Fransche volk zelf, zich diep beklagen zal. Door de omwenteling van Februarij is het bewijs geleverd, dat ter verandering van regeringsvorm geene lange reeks van grieven noodig is, - geene onderdrukking of misbruiken, - geene ineensmelting van partijen, - geene voorbereiding, om oppositie tegen de ministers in eenen oorlog tegen de dynastie te doen overgaan. Het is duidelijk uitgemaakt, dat, om den ganschen politieken gezigteinder te veranderen, niet meer wordt vereischt dan een volksoploop ter gelegenheid van een gastmaal of optogt in Parijs; - een honderdtal lieden, die wenschen zich in een gevecht te onderscheiden, of ijdel genoeg zijn om wegens het behalen van straattropheën geprezen te willen worden, ook als er geen strijd is geweest: zulke lieden, door zoodanigen wensch gedreven, kunnen een bestaand gouvernement eensklaps vernietigen. De nationale garde zal slechts aan hare winkels en breekbare waar denken, en niet tusschen treden, mits er geen gevaar van plundering besta; en de meerderheid der bevolking zal onvoorwaardelijke gehoorzaamheid betoonen, om haar leven te redden; Parijs zal gewonnen worden, en geheel Frankrijk zich de wet door Parijs zien gesteld. De raddraaijers hebben slechts te verkondigen, dat de winkels en die ze bewonen veilig zijn; en hun is de zege, zoodra ze lust gevoelen in een gevecht of in eene omwenteling, - den schijn van een gevecht, maar de wezenlijkheid eener omwenteling. Zoo werd het in Februarij begrepen; in Junij was het anders, en de aanslag mislukte. - Ter loops geeft de ervaren staatsman nuttige wenken aan de ontwerpers der nieuwe Fransche constitutie; hij wijst de voordeelen van twee kamers, de afscheiding der verschillende staatsmagten, de klippen van algemeen stemregt aan. Vooral trok onze aandacht de vergelijkende beschouwing van Duitschland, waarin wij geheel onze overtuiging wedervonden. Van ééne zaak ben ik volkomen zeker: de proefneming van het suffrage universel, - al mogt

ze bij de uitkomst blijken in Frankrijk gelukt te zijn, dat lang aan de kies-verrigtingen gewoon was, - kan in Duitschland onmogelijk slagen; en het was dwaas gehandeld, dat men aldaar aanving met dit ten regel bij de verkiezingen te stellen. Ik beschouw Duitschland als meer bedreigd dan Frankrijk zelf, door de gevaren uit sociale beroeringen, en de ergste gevolgen van volksrazernij voortspruitend. Het mist de ondervinding, die het Fransche volk aan allerlei omkeering gewend heeft; de menigte heeft niet in dien schrikkelijken staat van opgewondenheid geleefd; bij den eersten schok kan de constitutie zelve bezwijken. De leiders zijn geheel onbedreven in het bestuur der publieke zaak, en alle staatsinstellingen zijn naar een plan gevormd, dat alleen met de uiterste omzigtigheid en veel beleid, op de bedoelde nieuwigheden kan worden toegepast. Bovenal is daar de bedwelming aanwezig, doorgaans met groote veranderingen gepaard, en de dolle streken, bij knapen enkel tot vrolijkheid leidende, worden schrikbarend, wanneer volwassenen zich aan den zwijmeldrank overgeven, die voor het eerst de rede verduistert en ruw geweld loslaat. Ook kan ik de oogen niet sluiten voor het bijzonder karakter, dat de Duitschers kenmerkt. Achtenswaardig in vele opzigten, worden zij in nijverheid, eerlijkheid en vriendelijken aard niet overtroffen. Daarmede echter is eene exaltatie van verbeelding gepaard, voorzeker naauw verwant aan die schitterende genie, waarvan ze eene overdrijving is, doch die tevens ligt het oordeel benevelt en de rede tot zwijgen brengt. Daarom wordt de brave, volhardende Duitscher dikwijls bevonden als verdwaasd te zijn, de slaaf van ijdele bespiegelingen, aan dweeperij overgegeven, geneigd om zich in onverklaarbare twisten te steken. - Ik zou zelfs op hunne beminnelijke eigenschappen mij niet durven verlaten, indien de algemeene opgewondenheid, op de Duitsche verbeelding werkende, hen ééns buiten de palen van een bedachtzaam gedrag had gevoerd. Van nature mag het gepeupel te Parijs of op Sicilië woester, het Duitsche gemeen bespottelijker zijn; maar wie zal zeggen, hoe verre men kan afdwalen, als bezadigdheid en gezond verstand ons begeven? - Reeds heeft zich het

gebrek aan ondervinding in regeringszaken vertoond, deels in de kamers, deels bij de kiezers zelven. Ik heb van eenige mijner Duitsche vrienden tabellen en opgaven gezien aangaande de afgevaardigden naar den Weener rijksdag. Van de drie honderd verkozenen waren er naauwelijks zes van zoodanige geboorte of opvoeding, dat wij hen ‘gentlemen’ zouden noemen. Er was op die staten eene kolom voor leden, die ‘lezen en schrijven’ konden; deze was schaarsch ingevuld; eene andere, voor wie ‘enkel lezen’ konden, was iets beter voorzien. En aan zulke lieden wordt het moeijelijkste werk toevertrouwd, dat den menschelijken geest kan bezighouden, het vaststellen eener staatsregeling! Dat het onderwerp aan deze eenvoudige mannen vreemd zou zijn, zelfs indien zij in staat waren elkander te verstaan, is zeker; hoe zal het dan zijn, nu zij, vergaderd ter zelfder plaats, dezelfde taal niet spreken, nu voor het minst 80 van deze 300 zich in het Slavoonsch uitdrukken, dat de Duitscher niet verstaat, en buiten staat zijn om een woord van de taal te begrijpen, die de Duitscher alleen spreekt. En toch zoo is het, - zoodanig zijn de gevolgen van het ‘algemeen stemregt’, naar Oostenrijks staten overgeplant, die, in onderscheiding van Frankrijk, vroeger van geen kiesregt hoegenaamd iets wisten.

In Berlijn is eene soortgelijke kamer uit een iets beperkter stelsel ontstaan. Onder 400 leden zijn er zestig, die de geschiktheid hebben, en een gewigtig, maar gering deel uitmaken. Niet minder dan 260 zijn onbekende regtsgeleerden, onderwijzers, kleine koop- en handwerkslieden. Ongeveer 80 zijn gewone arbeiders; nagenoeg een gelijk getal zijn menschen met eenig vermogen, en evenveel die naauwelijks hunnen naam kunnen schrijven, daar zij zonder opvoeding zijn. Het verwonderde mij niet van een bevoegd getuige te vernemen, dat factie en de geest van staatkundige waaghalzerij in deze Pruissische wetgevende vergadering eene hoofdrol vervullen. Zij bestaat uit eene behoudende partij, of ‘droite’ van 130-, eene republikeinsche of ‘gauche’ van 110-, een gematigd centrum van 100 leden: en deze secties worden door leiders gevoerd, die haken om het meest be-

ginsellooze en baatzuchtige spel der facties te spelen. Slechts 60 in het geheel behooren tot geene partij, maar zijn gereed de volksbelangen te behartigen.

‘Ik kan niet besluiten zonder mijne vaste hoop uit te drukken, dat het Britsch Gouvernement op de teekenen der tijden ernstig letten zal, en boven alles toezien, dat, te midden der beroeringen in Europa, de raad en invloed van Engeland inzonderheid ten aanzien van Frankrijk niet worden in de waagschaal gesteld. Indien - zoo als velen gelooven - het bewind den vorigen zomer in den doolhof der Italiaansche zaken is verward geraakt, uit eene noodlottige zucht, om de Fransche regering in populariteit te overtreffen, dan voorzeker was dit niet moeijelijk; - want hij kan altoos het meest bieden, die het minst door bedachtzaam overleg wordt weêrhouden, en enkel op het verkrijgen ziet, zonder de kosten te berekenen. Welligt hebben de leden van het kabinet tevens bespeurd, dat al hetgeen dus verworven wordt ten koste van eerlijkheid en goede beginsels, weinig waarde bezit, en van zoo brozen aard is, dat het niet lang kan worden genoten. Dat het Engelsche gouvernement, een jaar geleden, veel meer dan het Fransche populair in Italië was, kan ik uit eigene aanschouwing verzekeren, maar tevens, dat wij in geen hooger aanzien en gunst stonden op het einde des jaars, terwijl ik volkomen overtuigd ben, dat wij thans alles behalve populair zijn in ieder gewest van Italië, zoowel aan de hoven als bij den adel en het volk.’ - Deze merkwaardige brief - wel niet te vergelijken met Burke's beroemd werk: ‘Reflections on the revolution in France,’ wat diepzinnigheid en keurigen vorm betreft, maar toch vol belangrijke opmerkingen - is bij eene vierde uitgaaf verrijkt met een voorberigt, waarin de schrijver zich verklaart over zijne poging tot ‘naturalisatie’ in Frankrijk, en in edele taal hulde doet aan de talenten en beginselen van zijnen vriend Guizot. Reeds vroeger had de beroemde historie-kenner Hallam eenige woorden van hoogachting en vereering voor den gevallen Franschen minister gesproken: - kleine verzachting bij zoo groot leed, maar die ons wèldoet bij algemeene verguizing.

Hoe veel onverdachter getuigenis wordt door den loop der gebeurtenissen zelven in Frankrijk aan de staatkunde en het doorzigt der voormalige bestuurders gebragt! Te Parijs is de staat van beleg opgeheven! maar kan men vergeten, dat de hoofdstad maanden lang onder militair gezag heeft geleefd, vrijheid verruilde voor het zwaard eens bevelhebbers en het rumoer eener legerplaats? De drukpers is weder ontboeid! maar in het verschiet grijnst haar eene wetgeving tegen, die de befaamde September-wetten op zijde streeft. Het ministerie moest worden gewijzigd! en de geschiktste mannen worden in bekende staatslieden, dienaars van het verdreven koningschap, gevonden! De nieuw ontworpen constitutie is afgehandeld en aangenomen; maar de belangstelling in en buiten de vergadering was uitermate gering. Aan het buitenland werden de schoonste toezeggingen gedaan; de vurige zonen van Italië, bedwelmd van vrijheidsdroomen, dringen aan op de vervulling; doch te vergeefs! en uit Palermo wordt herinnerd, dat de Napolitaansche vloot, voor weinige weken onverhinderd uitgeloopen, tijdens het ministerie Guizot in de haven geankerd bleef. Eere ook der republiek, voor zooverre wij mogen aannemen, dat hooger beginsel haar van inmenging en interventie weêrhield; maar de buitenlandsche politiek sedert Februarij is de volkomenste lof- of vrijspraak van hen, die, trots smaad en verguizing, achttien jaren lang hetzelfde stelsel handhaafden. Alleen met dit onderscheid, dat het talent, waarmeê die staatkunde verdedigd werd; de innige overtuiging, dat Frankrijk's welbegrepen belang geene andere gedragslijn toeliet, meer in het oog vielen. De debatten over de staatsregeling werden gedurende 50 dagen voortgezet; allerbelangrijkste punten kwamen ter sprake, en enkele malen, als bij uitzondering, werd de aandacht der representanten geboeid. Zelfs de jaarboeken der Fransche parlementaire welsprekendheid hebben geen voortreffelijker redenen aan te wijzen, dan die in de zitting van 27 September door de Lamartine en Odilon-Barrot werden uitgesproken. Ook zij, ‘qui nolunt eundem pluribus excellere,’ riepen ditmaal uit: ‘nous avons souvent loué le poète dans M. de Lamartine; aujourd'hui nous pouvons louer sans réserve l'orateur. Nous

connaissions chez M. de Lamartine l'abondance, la richesse, le pathétique; nous avons admiré aujourd'hui le logicien nerveux, puissant, l'homme d'état, qui saisit le vrai dans un point de vue, et qui l'expose sans reticences et sans faiblesse.' Men weet, dat hij de bepleiter was van eene enkele kamer. Wegslepend sprak Odilon-Barrot ter verdediging van twee kamers, volgens hem het plegtanker der republiek, die hij kwam waarschuwen met dezelfde overtuiging, maar hij hoopte met beter gevolg, als hij zoo lang de constitutionele monarchie gewaarschuwd had. Weinige dagen daarna werd de gewigtige vraag onderzocht, of de president door de vergadering, of door het volk zou worden gekozen. Ook toen schitterde het talent van de Lamartine boven allen uit; maar hijlegde bovendien eene menschenkennis en eenen moed aan den dag, van alle kanten toegejuicht. De vrees, die dagelijks algemeener wordt, dat de erfgenaam, niet van den roem, maar van den naam, in het krijgshaftig Frankrijk bij voortduring gehuldigd, de meerderheid der stemmen bij volkskeuze zou wegdragen, die vrees zou hem niet beletten op een meer wezenlijk gevaar voor de republiek te wijzen: onverschilligheid, wantrouwen, 'manque de foi dans cette république, qui n'a été en vérité qu'une grande et merveilleuse surprise du temps.' Wat kon dus onstaatkundiger zijn, dan het volk van de uitoefening zijner souvereine regten te berooven?

De gevaarlijke klippen van het papieren geld, waarop reeds zoo menige staat is gestrand, werden door Thiers aangeduid, en geen volgeling van Cambon durfde in de vergadering de assignaten verdedigen. Als bekwaam financier bekend, is de gewezen minister door den aard van zijn redenaarstalent bijzonder geschikt voor exposés aan eene Fransche kamer, die heldere, nette, juiste ontwikkeling eischt. Maar niet altoos was kalmte en waardigheid, zoo als die aan volksvertegenwoordigers betaamt, een kenmerk der nationale vergadering. De storm, door de interpellaties van den afgevaardigde Denjoy omtrent het banquet te Toulouse verwekt, en nu onlangs hernieuwd bij eene onbewimpelde afkeuring van het gedrag van L. Bonaparte door Clément Thomas, is een parlement onwaardig. Anders betwisten wij de gegrondheid der gemaakte

bedenkingen of aantijgingen niet. De zonderlinge réserve, die de volksrepresentant Louis Bonaparte in acht neemt, is in al te sprekend contrast met het avontuurlijk gedrag van den held van Straatsburg en Boulogne, om niet te doen vermoeden, dat de pretendent zich reeds ontmaskert. Maar wat dan te zeggen van het verblinde volk, dat eenen man aan het hoofd des staats wil verheffen, van wien het enkel dolzinnige aanslagen en slecht voorgedragen redevoeringen, door anderen zaamgeflanst, heeft vernomen; of misschien de zinnebeeldige voorstelling zijner aanspraken op de keizerskroon, toen een adelaar ten hemel steeg, te midden van geschilderde arendgestalten? - wat anders, dan dat blijkbaar zucht naar krijgsroem nog voortleeft, welligt de wrevelige spijt over vroegere vernederingen de groote natie nog bezielt, en dat ook dit nivellerend geslacht weinig vatbaar is voor wezenlijke vrijheid, daar het despotisme en alle de vergrijpen des dwingelands voor krijgslaurieren en overwinningen vergeet?

De herziening der Grondwet in Nederland is tot een gewenscht einde gebragt! Eere daarvoor in de eerste plaats den Koning, die de helderheid van blik, op het slagveld beslissend, heeft overgebragt in de raadzaal, en het juiste oogenblik niet heeft laten ontsnappen. De vervulling van het tweede deel van het programma, in Mei door den Minister van Justitie ter Tweede Kamer verkondigd, zal, hopen wij, het werk voltooijen, en is althans niet minder dan de herziening volksbehoefte. Zelfverloochening, en niet in geringe mate, zal wederom van vele vertegenwoordigers worden geëischt; zij kunnen het ‘honeste cadere,’ ook in de politiek eene behartigenswaardige les, in acht nemen. ‘Constitutions are not made, but grow;’ - gestadige ontwikkeling is in de menschen-maatschappij althans niet minder dan in de natuur zigtbaar en noodzakelijk. Wij vreezen wel, dat bij de toepassing van het kies-reglement zal blijken, hoe weinig gevorderd onze politieke opvoeding is. De lijsten der benoembaren voor de Eerste Kamer hebben

de gebreken van den aangenomen maatstaf sterk doen uitkomen. Dubbele reden, om bij de keuzen behoedzaam te zijn, ten einde men zich niet beklage, dat de kroon door het volk werd vervangen. Ons nationaal karakter is warsch van het optreden in de ‘toga candida;’ maar men bedenke, welke de uitkomst wezen zal, wanneer enkele onbeschaamde raddraaijers en politieke avonturiers zich onverlet doen gelden. De moed, om eene eerlijke nederlaag te ondergaan, behoort regtgeaarde vaderlanders te bezielen. Met vreugde zagen wij oproepingen aan militairen gerigt. Te lang werden zij uit de Tweede Kamer geweerd, en als wij in het oog houden, dat vereenvoudiging en bezuiniging allereerst van het departement van Oorlog worden verwacht, maar dat te gelijkertijd aan een goed ingerigt defensie-wezen, vooral bij mindere sterkte der legermagt, alles gelegen is, - dan achten wij de verkiezing en den invloed van bekwame officiers hoogst wenschelijk. De formule, waarmede enkele onzer landgenooten uit Java werden ingescheept (tot herstel hunner politieke (?) gezondheid), steekt zonderling af bij de gedweeheid, die tijdens de zamenkomst werd betoond, en herinnert wat al te zeer aan het ‘l'air de la ville ne vous convient pas’ uit andere tijden. Mogt tegen de Balinezen maar gelijke energie worden aan den dag gelegd!

Bibliographisch album.

Kort begrip der oude Geschiedenis, door Dr. H. Riedel, 1*ste en* 2*de stuk. Groningen bij W. van Boekeren*, 1847.

Het aangekondigde ‘Kort Begrip’ kan men een uittreksel noemen van de uitvoerige Geschiedenis, welke ons door Dr. Riedel werd geleverd. Door het opeenhoopen van feiten en het zamendringen van volzinnen, beantwoordt het volkomen aan het denkbeeld, dat men zich van een excerpt maakt. Wij zijn groote voorstanders van 't maken van excerpten, maar gelooven niet, dat het lezen van een boek, in dien trant geschreven, in staat is om lust voor de beoefening der geschiedenis op te wekken. Het excerpt is voorzeker belangrijk voor hem, die het gemaakt heeft, ter herinnering van 't gelezene, maar het moet uit den aard der zake niet boeijend zijn voor den leerling, bij wien het ‘utile dulci’ zoo zeer op den voorgrond staat. Indien het dus in een leerboek over de Geschiedenis genoeg ware, eene menigte feiten opeen te stapelen, dan zoude het voor ons liggende werk ruimschoots kunnen worden aanbevolen. Verwacht men echter van den geschiedschrijver voor de jeugd, dat hij uit het onmetelijke terrein der geschiedenis die plekken zal kiezen, welke den grond kunnen vormen eener algemeene beschaving, en de jeugdige harten tot verfoeijing der ondeugd en tot geestdrift voor edele daden kunnen opwekken, dan twijfelen wij, of het ‘Kort Begrip’ hieraan zal voldoen. Eene heldere uiteenzetting van de merkwaardigste gebeurtenissen, in bevalligen stijl voorgedragen, is naar ons oordeel de eerste vereischte in eene schets voor de jeugd. Gaat het hier, zoo als het spreekwoord zegt: ‘copia facit inopiam,’ zoo veel te meer komt het er op aan, zich niet door den invloed van het oogenblik, veel minder door het toeval te laten besturen bij de keuze der feiten. Alleen hij, die hierbij naar vaste beginselen te werk gaat, zal de snaar roeren, die weêrklank vindt bij den jeugdigen lezer.

Het eerste stuk van het ‘Kort Begrip’ handelt over de Oostersche volken en de Grieken, het tweede over de Romeinen, van den aanvang hunner geschiedenis tot aan de vestiging der monarchie. Als Inleiding geeft de schrij-

ver een overzigt over de aardrijkskunde, terwijl hij bij elk hoofdstuk eene afdeeling voegt over de staatsgesteldheid, zeden en levenswijze, en eene tweede over de verstandelijke beschaving en letterkunde. Ook over handel en nijverheid wordt afzonderlijk gesproken. De schrijver heeft hier, even als in zijne uitvoerige geschiedenis, het voetspoor van den beroemden Schlosser gedrukt. Wij zeggen den Heer Riedel dank, dat hij eene meer degelijke behandeling bij ons heeft ingevoerd. Het indringen in het leven der volken is te meer eene behoefte geworden, naarmate men zich minder tevreden stelt met de uitwendige schors der feiten. De schrijver heeft dit te regt ingezien, en geenszins ontbrak het hem aan geleerdheid of aan belezenheid, om zich aan zulk eene taak te wagen. Met vlijt heeft hij gebruik gemaakt van zoo vele grootere en kleinere werken, die in de laatste jaren een nieuw licht over de wetenschap deden opgaan.

Ofschoon de schrijver in de meeste opzigten de wijze van behandelen van Schlosser volgt, verschilt hij van hem in de uitgebreidheid van het aardrijkskundig overzigt. Terwijl immers de Duitscher het als eene korte inleiding op de geschiedenis van ieder volk vooraan plaatst, is het hier zoo uitvoerig behandeld, dat men in een bijzonder boek over de aardrijkskunde geene grootere naauwkeurigheid zal verwachten. Wij gelooven, dat Dr. Riedel in dit opzigt beneden zijn voorbeeld is gebleven. Immers rijst al aanstonds de vraag op, of eene dergelijke behandeling in eene historie op hare plaats is? Aardrijkskunde is voor de geschiedenis eene hulpwetenschap, eene disciplina ancillaris, en moet als zoodanig noodzakelijk op den achtergrond treden. Alleen voor zoo verre zij over de geschiedenis een licht kan doen opgaan, mag hare hulp in dank worden aangenomen, doch nimmer mag zij eene belangrijke rol spelen.

In een ander opzigt heeft de schrijver, naar ons oordeel, de geschiedenis zelve laten boeten voor de meerdere uitgebreidheid der aardrijkskunde. Het is boven allen twijfel verheven, dat de verhalen der oude Romeinsche historie zich aan velerlei inconsequentiën schuldig maken, maar geregtigt dit den historieschrijver ze als onnutten ballast achterwege te laten? Het moge een hopelooze arbeid zijn, éénheid te willen brengen in de fragmenten eener verwarde volksoverlevering, niettemin spiegelt zich in die fragmenten het karakter duidelijk af. Al kunnen zij in den ganschen zamenhang niet overal den toets der historische kritiek doorstaan, zij zijn daarom niet minder merkwaardig als voorstellingen, welke haren wortel hebben in het feit, maar door de poëzij eener oude natie de kleur van het ideale aannamen. De verhalen van Brutus, Horatius Cocles, Mucius Scaevola en andere zijn zoo vele heerlijke arabesken van Rafaël, welke het kenmerk van een grooten geest in zich dragen. Wij voor ons zouden deze dichterlijke vakken in een leesboek voor de jeugd niet geheel en al ter zijde schuiven, maar het eigenaardige en verhevene daarin op prijs stellen. De volksoverlevering, vooral wanneer zij doortrokken is van een echt nationalen geest, is te merkwaardig voor de kennis van een volkskarakter, dan dat wij haar eene plaats zouden weigeren in de geschiedenis voor de jeugd.

In bijzonderheden, de uiteenzetting der feiten betreffende, zullen wij hier niet treden, daar dit ons te verre zoude voeren en het bovendien in eene beoordeeling van het grootere werk zoude te pas komen. Wij besluiten daarom met eene beoordeeling van den vorm.

Aan monographiën vergeeft men het, zoo zij niet uitmunten door vloei-

jende welluidende taal, maar in hem, die de gegevens van het onderzoek tot een geheel te zamen brengt, is schoonheid van stijl een eerst vereischte. En met te meer regt mogen wij dit verwachten in een boek over de geschiedenis, dat in de handen der jeugd zal komen, en door herhaalde lezing een onberekenbaren invloed op de uitdrukking der gedachte kan hebben.

De stijl is, zoo als men van een uittreksel moet verwachten. Drie zinnen zijn dikwerf tot éénen te zamengedrongen; van periodenbouw konde dus geen werk gemaakt worden, nog minder van het geleidelijke in den verhaaltrant. Sombere stroefheid en afbijtende kortheid moesten onafscheidelijke eigenschappen worden van een' stijl, die onwillekeurig het min gunstige van Schlosser in zich heeft opgenomen.

Van het excerpt-ademende laten wij een voorbeeld volgen: ‘Brutus vond, volgens de overlevering, een deel der aanzienlijkste burgers en zelfs zijn eigen ambtgenoot Collatinus, de monarchische regering (regeringsvorm?) meer genegen dan de republikeinsche; hij ontdekte eene zamenzwering, waarin de zoons van de eerste huizen en zijne eigene ingewikkeld waren; men wilde de koninklijke familie uit de ballingschap terugroepen; hij offerde aan het Vaderland zijne zoons op en sprak over hen het doodvonnis uit. Voorts noodzaakte Brutus zijnen ambtgenoot Collatinus tot het nederleggen van het consulaat, om Valerius in zijne plaats te schuiven.’

Uit de aangehaalde plaats blijkt, hoe weinig de zinnen aaneengekoppeld zijn. Het zijn zoo vele geïsoleerde fragmenten, welke door de kommapunt worden zaamgeregen. Daar de schrijver het er op gemunt heeft, om de feiten zoo veel mogelijk zaam te dringen, zal het niet vreemd voorkomen, indien nieuwe regels zeer zeldzaam gevonden worden. Intusschen komt het ons zeer doeltreffend voor, om een nieuw denkbeeld ook met een nieuwen regel te beginnen. Want, even als men op het veld der geschiedenis gaarne vertoeft bij merkwaardige punten, zoo ook is het overzigt van op schrift uitgedrukte denkbeelden aangenamer en gemakkelijker wanneer de auteur zijne gedachten bij partijen groepeert.

Onze laatste aanmerking betreft de onhollandsche kleur, welke zoowel over de meer uitvoerige Geschiedenis, als over dit ‘Kort Begrip’ verspreid ligt. De schrijver heeft in Schlosser het ideaal van den geschiedschrijver gevonden. Ook wij stellen de behandelingsmethode van dien geleerde op hoogen prijs, maar verlangen niettemin van den Hollander, dat hij het op Duitschen grond geteelde tot een nationaal eigendom maken. En dit zal geen plaats kunnen vinden, indien men niet zelfstandig in zijne oordeelvellingen te werk gaat, en vooral niet, zoo lang men eene Duitsche phraseologie voor den geest houdt. Een Hollandsch schrijver moet Hollandsch denken. De keuze der woorden, de periodenbouw en bovenal de aaneenvoeging der zinnen mag niet door vreemden invloed verminkt worden, maar moet op vaderlandschen bodem gekweekt zijn.

Door Schlosser van nabij te volgen, door hem soms woordelijk te vertalen, heeft de schrijver een werk geleverd, dat in Hollandsche woorden moge zijn opgesteld, maar inderdaad Duitsch is. Wij zullen door een paar voorbeelden onze lezers de zaak duidelijk trachten te maken. In het ‘Kort Begrip,’ D. II, p. 251 lezen wij: ‘Sallustius was ook een kind van dezen hoogst beschaafden maar *ook* vreesselijk verdorven Aristocratischen geest. Hij kent en schildert slechts verdorvenheid, hij vereenigt de volkomenheid der kunst met zulk een gebrek aan natuurlijkheid, dat zijne philosophie en manier van zich uit

te drukken, zijne bitterheid even als zijne verouderde woorden, die zelfs voor den Romein soms duister waren, op gelijke wijze doen gevoelen, hoe weinig aandeel zijn hart en zijne innige overtuiging aan datgene hebben, wat zijn verstand voortbrengt; doch des te volmaakter is datgene, wat hij kalm arbeidende schept enz.' Schlosser IV, p. 163. 'Sallust ist ganz das Kind seiner Zeit, die zwar hochgebildet, aber auch furchtbar verdorben war. Er kennt und malt nur Verdorbenheit und vereinigt die Vollendung der Kunst mit einem so grossen Mangel an Natürlichkeit, dass seine Philosophie, seine Art sich auszudrücken, seine Bitterkeit und sein Haschen nach veralteten, oft selbst für einen Römer dunkeln Worten, auf gleiche weise fühlbar machen, wie wenig Antheil sein Herz und seine Ueberzeugung an dem haben, was sein Verstand hervorbringt. Desto vollendeter ist das, was er ruhig arbeitend erschafft enz.' Om nu niet te spreken van al de Germanismen, welke onwillekeurig in den stijl van Dr. Riedel zijn binnengeslopen, zoo als: 'in ergens eenen Staat,' - 'strijdig maken,' enz., willen wij alleen nog aantoonen, hoe gevaarlijk het is, de woorden van een ander zonder zelfstandige toeëigening over te nemen.

D. II, p. 298 lezen wij: 'Den eigentlijken grond dezer beschaving zien wij in de aanschouwing van het menschelijke leven, van 't eene einde der wereld tot het andere, welke den Romein, die op de gewone wijze zijne fortuin maken wilde, aangeboden werd of in de school, die de krijgsdienst - aan den staatsman opende.'

In 't eerst was mij deze zin onduidelijk, omdat ik niet begreep, wat *eene aanschouwing van het menschelijke leven van 't eene einde der wereld tot het andere* was, en hoe de krijgsdienst een school voor den staatsman opende. Ik las den zin een en andermaal over, maar ik was niet in staat, het denkbeeld te vatten. Het was natuurlijk, dat ik in Schlosser ging zoeken, en ik deed dit niet te vergeefs, want ik vond het denkbeeld terug met die klaarheid, welke ik van Schlosser verwachtte: 'Den eigentlichen Grund der hohen Bildung darf man viel mehr suchen in der Anschauung des menschlichen Lebens, welche dem Römer von einem Ende der Erde bis zum anderen dargeboten war, oder mit anderen Worten, in der Schule die der Kriegdienst und die Verwaltung der Provinzen ihm eröffneten,' IV, p. 6. Ieder, die de moeite neemt om de volzinnen met elkander te vergelijken, zal zien, waar het hapert. In zulke gevallen zouden wij eene woordelijke vertaling nog de voorkeur geven boven eene gedeeltelijke omwerking, welke het denkbeeld des schrijvers onverstaanbaar maakt.

D^{r}. P. HALBERTSMA.

De verbetering van ons Geneeskundig Onderwijs.

B.F. Suerman, Redevoering bij gelegenheid der overdragt van het Rectoraat der Utrechtsche Hoogeschool, den 27 *Maart* 1848 *uitgesproken, over de verbetering van het geneeskundig hooger onderwijs, als den voornaamsten grond, waarop de in ons vaderland in te voeren geneeskundige wetgeving behoort te rusten*.

Een hoogst aangenaam verschijnsel moet het voor hen zijn, die vooruitgang en verbetering zoeken, dat een man als de Hoogl. Suerman zich niet aan het streven zijner eeuw onttrokken en de pen opgevat heeft, om de leemten en gebreken van ons geneeskundig onderwijs aan te wijzen. Eene dergelijke poging gedaan door eenen man, die door stand en naam boven alle zelfzucht kan gerekend worden geplaatst te zijn, moet eenen goeden indruk op het publiek maken, moet hen, die met alle geweld nog pogen de bestaande verkeerdheden te verdedigen, doen inzien, dat het onveranderd behouden der bestaande instellingen hoe langer hoe moeijelijker wordt. Zoo men dus te regt deze poging van den Hoogleeraar moet toejuichen, zoo men hem den lof moet toezwaaijen van ridderlijk en met open vizier den vijand van verbetering onder de oogen getreden te zijn, dan mag men echter niet uit het oog verliezen, dat de mogelijkheid van dwalen ook voor hem bestaat, dat ook hij kan gefaald hebben in het opgeven der middelen van verbetering. Op allen, die het wel meenen met den toestand onzer vaderlandsche

geneeskunst, rust op dit oogenblik, waarin de crisis nadert, die over haar lot zal beslissen, de verpligting, om hunne gevoelens te uiten, en de maatregelen te bestrijden, welke zij meenen, dat geene of althans zeer onvolkomene verbetering zullen te weeg brengen. Het is dit gevoel van pligt, dat ons noopt des Hoogleeraars rede van naderbij te onderzoeken, hetwelk ons dwingt om met alle hoogachting voor zijne verdiensten de zwakke punten aan te wijzen, die wij in zijne redenering meenen ontmoet te hebben.

De in te voeren geneeskundige wetgeving moet rusten op de verbetering van het geneeskundig onderwijs, dit is het onderwerp der redevoering. Het tegenwoordig geneeskundig onderwijs voldoet niet aan de eischen der wetenschap: aan de akademiën ontbreekt het noodige personeel en materiëel. Hierin moet, volgens den Hoogleeraar, voorzien worden. Hij wenscht, dat het getal hoogleeraren aan onze akademiën vermeerderd worde, dat de bestaande inrigtingen voor klinisch onderwijs aldaar uitgebreid worden. Wenschen, reeds meermalen geuit en die, uit den mond eens Hoogleeraars gevloeid, ontwijfelbaar bewijzen, dat hier wezenlijk behoefte aan verbetering bestaat. Hij wenscht, dat die, welke nu aan de klinische school te Amsterdam en Rotterdam bestaan, ook toegewijd blijven aan de opleiding van geneeskundigen.

Hij verlangt, dat er twee geneeskundige standen blijven bestaan, één van *geleerde*, één van *ervarene* geneesheeren. De geleerden zouden in rang gelijk komen met de tegenwoordige doctoren in de genees-, heel- en verloskunde; de ervarenen zouden op het plaateland de geneeskunde in haren geheelen omvang, in de steden alleen de heel- en verloskunde mogen uitoefenen. Het onderscheid in onderwijs tusschen deze beide rangen zal daarin bestaan, dat de geleerden iets langer moeten studeren en de gymnasiën moeten doorloopen hebben.

Hier blijkt reeds duidelijk, dat er geen wezenlijk verschil bestaat tusschen het gevoelen van den Hoogleeraar en dat van hen, die slechts éénen stand van geneeskundigen verlangen. De door hem voorgestelde onderscheiding in het onderwijs, hetwelk hij wenscht dat aan die twee standen zal gegeven worden, is niet zoo groot als bij oppervlakkige be-

schouwing zou schijnen. Het nut van de studie der oude talen voor den geneeskundige is alles behalve duidelijk, en ik geloof, dat de later aan te voeren verdediging des Hoogleeraars van het gebruik dier talen eer tegen dan voor de noodzakelijkheid dier studie zal pleiten. Dat de ééne stand, al is het volgens de Wet geoorloofd, zich korter' tijd op de studie der geneeskunde dan de andere zal toeleggen, is daarom onwaarschijnlijk, omdat er een wedijver tusschen de studenten zal ontstaan, die hunne gelijke wetenschappelijke ontwikkeling zal ten gevolge hebben. Wie toch, die den naam van *ervaren* geneeskundige zal dragen, zal in kunde en beschaving beneden hen willen staan, die men geleerde geneeskundigen zal noemen? Het is echter billijk, dat men des schrijvers gronden toetse, en daar de kwestie van onderwijs innig zamenhangt met die van het bestaan van een of meerdere standen van geneesheeren, zoo vermeen ik, dat dit onderzoek met deze laatste en wel met het opsommen en beoordeelen der redenen kan begonnen worden, die tegen het daarstellen van éénen stand door den hoogleeraar aangevoerd worden.

Is er, zoo vraagt hij, in de maatschappij behoefte aan andere artsen dan aan doctoren? Zijn antwoord luidt: ‘dat eene lange ervaring hem geleerd heeft, dat de uitspraak van Celsus - dat men de onderscheidene deelen der geneeskunde niet scheiden kan - nu nog geldt.’ De onmogelijkheid der scheiding van de geneeskunde neemt de redenaar, zich op zijne ervaring beroepende, aan. Intusschen zegt hij iets verder: ‘het schijnt mij zeer nuttig toe, dat er in de groote steden kunstoefenaren zijn, die, ofschoon met den geheelen omvang der geneeskunde bekend, toch uitsluitend aan de heel- en aan de verloskunde zich wijden.’ Voorzeker zal hij niet geacht kunnen worden hierdoor een afdoend bewijs tegen de eenheid van den geneeskundigen stand aangevoerd te hebben. De reden, die de Hoogl. voor zijn gevoelen bijbrengt, is deze, dat de uitoefening der heelkunde bijzondere eigenschappen van ligchaam zoowel als van ziel vordert, die niet ieder arts bezit. Nu erken ik gaarne, dat tot het operatieve gedeelte der geneeskunst bijzondere eigenschappen gevorderd worden; maar ik vraag of allen, die, volgens des Hoogleeraars plan,

als ervarene geneesheeren opgevoed zijn, tot de uitoefening der heel- en verloskunde naar ziel en ligchaam geschikt zullen zijn? Of allen daartoe bevoegd zijn, aan wie de wet nu het regt tot uitoefening der heel- en verloskunde toekent? Of er een waarborg bestaat, dat de jongeling, wiens keuze op de beoefening der heel- en verloskunde als middel voor zijn toekomstig levensonderhoud valt, alle die eigenschappen van een goed chirurg zal bezitten, die Celsus reeds zoo juist afteekende? Of niet die doctoren, welke de vereischte eigenschappen missen, het verrigten van kunstbewerkingen aan de daartoe geschikten zullen overlaten? In Frankrijk gebeurt dit althans, en ik betwijfel het, of de geest van verdringen, die de Hoogl. aan onzen tijd en dus ook aan ons volk verwijt, meer eigen is aan de Nederlandsche dan aan de Fransche natie. Men vergete hier vooral niet, dat het publiek, dat de omstanders, het verrigten van kunstbewerkingen beter dan eenigen anderen geneeskundigen arbeid kunnen beoordeelen; dat de onhandige en ongeschikte niet ligt iets ondernemen zal, dat zulk eenen dadelijk slechten afloop kan ten gevolge hebben, als het verrigten eener groote kunstbewerking. Ik geloof, dat men hier op de gemoedelijkheid, op het geweten onzer landgenooten meer vertrouwen kan, dan de Hoogl. schijnt te doen. Deze reden tegen het bestaan van éénen stand is, dunkt mij, althans van zeer ondergeschikt belang. Groote operateurs zijn zelden en hoogst waarschijnlijk zullen er zoodanige slechts weinige onder het geneeskundige personeel van eene zelfs groote stad gevonden worden. En welk geneesheer zal aarzelen eenen zoodanigen te hulp te roepen tot het verrigten eener groote kunstbewerking, als hij zelf zich daartoe ongeschikt gevoelt? Het doen van operatiën zal eene specialiteit worden, en waarom zal men eenen bepaalden stand vormen, wanneer men reeds buitendien verwachten kan, dat in dien eenen stand voor de bedoelde bestemming geschikte menschen zullen gevonden worden?

De overige door den Hoogl. aangevoerde gronden voor het bestaan van twee standen in de steden, zijn zeker van ondergeschikt belang. Er bestaat al naijver genoeg tusschen leden van éénen stand, om die, gelijk de Hoogl. wenscht, nog aan te wakkeren door het vormen van twee standen.

De vrees, dat onbevoegden met de beoefening der heelkunde zich af zullen geven, zal ongegrond zijn, zoo de wet, die dit verbiedt, streng gehandhaafd wordt. De uitoefening der zoogenaamde kleine chirurgie kan nu niet en zal zelfs bij de strengste wetten niet aan het publiek kunnen verboden worden; want wie zal eener moeder kunnen verbieden spaanschevliegewondjes te verbinden? wie eenen zieken, zich zelven bloedzuigers te zetten?

Met eenige waarschijnlijkheid, dunkt mij, kan men dus aannemen, dat zelfs de Hoogl. niet geheel doordrongen is van de noodzakelijkheid van dat bestaan van twee standen in de steden. De redenen, die hij daarvoor aanvoert, pleiten even sterk voor de eenheid van den geneeskundigen stand; zijne ervaring, hoe veeljarig ook, kan hier niets afdoen, daar hij het tegenovergestelde stelsel niet in werking heeft zien brengen, het door hem geprezene met dit niet heeft kunnen vergelijken. Zijn de gronden, die de Hoogl. voor de wijze, waarop hij in de behoefte aan geneeskundige dienst van het platteland zoekt te voorzien, even zwak, of staat hij hier op vaster bodem?

Het schijnt den Hoogl. niet volkomen duidelijk te zijn, wat hier de volksstem zij. Op de eene plaats (bl. 36) betwijfelt hij het, of de volksstem de vernietiging van den stand van plattelandsheelmeester verlangt, elders (bl. 14) aarzelt hij niet te erkennen, dat de volksstem zich tegen de plattelandsheelmeesters verklaard heeft. Het is zeker moeijelijk hieromtrent den wil des volks te kennen; hoogstwaarschijnlijk is het echter, dat het volk hier minder belang zal stellen in den naam, dien men aan zijne geneesheeren zal gelieven te geven, dan wel aan de wezenlijke bekwaamheid van hen, aan wie het zijne dierbaarste belangen zal toevertrouwen. Het volk wil gemakkelijke spoedig en zeker van zijne kwalen en ziekten genezen worden; het is voor het volk onverschillig of iemand hier of elders, voor weinig of voor veel geld, gestudeerd hebbe, maar het zal zeker het liefst geholpen worden door hen, van wie men weet, dat zij de noodige kundigheden opgedaan en daarvoor stellige bewijzen gegeven hebben. De vraagt is dus eenvoudig deze: welk plan stemt het meest met de behoeften van het volk overeen: moeten er als nu

bijzondere geneesheeren voor het platteland gevormd worden; of moeten zij, die op het platteland de praktijk uitoefenen, dezelfde opleiding genoten, dezelfde waarborgen van kunde gegeven hebben, als zij die dit in de steden doen? Omtrent dit punt drukt de schrijver zijn gevoelen nergens duidelijk uit. Hier (bl. 15) durft hij het vraagstuk over het al of niet blijven bestaan der plattelands-heelmeesters niet beslissen; daar (bl. 36) schijnt het hem, uit zijne ondervinding, toe, dat hij, onder voorwaarden, nader te ontwikkelen, wenschen moet, dat die stand behouden blijve; elders lacht hem het gevoelen toe (bl. 42), dat in de geneeskundige dienst ten plattelande op eene andere wijze dan in de steden door minder beschaafde geneesheeren voorzien worde.

Ofschoon hieruit zou schijnen te volgen, dat des Hoogleeraars gevoelen niet geheel vast staat, zoo blijkt het toch ten eenemale uit al hetgeen hij én over het inrigten van het onderwijs én over de geneeskundige standen zegt, dat hij meer genegen is den stand van plattelandsheelmeester te behouden dan dien op te offeren.

Alvorens hem op dit gebied te volgen, meen ik te moeten opmerken, dat de ondervinding noch van één, noch van meerdere personen, iets tot de beslissing van het pleit kan afdoen. De ondervinding beslist, of eene bestaande inrigting aan haar doel beantwoordt; blijkt het, dat die inrigting niet voldoet, dan kan men, hoe groot zijne ervaring ook zij, niet op grond van die ervaring beslissen, dat eene nieuwe, nog niet beproefde, nog minder goed daaraan beantwoorden zal. Met de tegenwoordige inrigting der geneeskundige dienst ten plattelande is de redenaar niet tevreden, anders zou hij geene verandering verlangen; op ondervinding kan hij zich niet beroepen om te bewijzen, dat de door hem voorgestelde verandering de beste is; hij moet dus verstandelijke redenen aanvoeren, en deze bestaan in het opperen van twijfelingen tegen een door anderen reeds voorgesteld plan, waarbij de eenheid van den geneeskundigen stand wordt vooropgezet.

De redenen, die de schrijver tegen het gevoelen, volgens hetwelk ook ten plattenlande aan gepromoveerden alleen de uitoefening der genees- heel- en verloskunde zou toegestaan

worden, aanvoert, zijn alle van eenen maatschappelijken aard; ze zijn dezelfde, als reeds meermalen in het midden zijn gebragt, en verdienen nu vooral behartiging, daar een Hoogl. als S. ze onder zijne bescherming neemt.

Met alle bescheidenheid vermeen ik het volgende tegen zijne aangevoerde gronden te moeten aanvoeren, die hoofdzakelijk neerkomen op de moeite, om zich in kleinere gemeenten een aan zijnen stand geëvenredigd bestaan te verschaffen.

Hoogst moeijelijk, ja bijna onmogelijk is het te bewijzen, dat dit tegenwoordig de reden is, waarom de doctoren bij voorkeur zich in de steden nederzetten; met evenveel grond zou men misschien kunnen zeggen, dat zij niet de kans willen wagen, om in eene gemeente beneden iemand, die eene mindere mate van kunde dan zij bezitten, geplaatst te worden. Nu zoude men statistieke opgaven moeten bezitten, waardoor van iedere gemeente bekend ware de gegoedheid harer inwoners, de gemakkelijkheid om naburige dorpen te bezoeken. Uit deze gegevens zou men, bekend zoo als wij zijn met de verdeeling van het geneeskundig personeel, kunnen opmaken, of de meerdere gegoedheid eener gemeente, de grootere gemakkelijkheid der wegen bij voorkeur de reden van nederzetting van Med. Doctores, het omgekeerde met de plattelandsheelmeesters het geval ware geweest. Dergelijke opgaven bezitten wij niet, en kunnen dus geen gegrond oordeel vellen; mogt ik in dergelijk eene gewigtige zaak op analogie mij gronden, ik zou mij beroepen op de statistieke opgaven van Lucas de Champonnière, die aangetoond heeft, dat in Frankrijk althans de officiers de santé (onze plattelandsheelmeesters) zich niet bij voorkeur in de armste gemeenten hebben gevestigd, maar dikwijls deze plaatsen aan de doctoren hebben overgelaten.

Ware het stelsel, tegen hetwelk de Hoogl. strijdt, reeds eenige jaren in werking geweest, en ware het dan gebleken, dat het platteland meer behoefte aan geneeskundigen had dan vroeger, ik zoude met den Hoogl. instemmen, dat op deze of gene wijze in die behoefte zou moeten voorzien worden; nu echter kan hij evenmin als ik van zijne ervaring omtrent dit punt spreken en moet dit punt ook door redenerin beslecht worden.

De Hoogleeraar is van gevoelen, dat het leven van den landbouwer evenveel waarde als dat van den stedeling heeft; hij wraakt de wet, die mindere bewijzen van bekwaamheid van den landelijken heelmeester vraagt; hij gaat dus van het eenige billijke beginsel uit, dat de uitoefening der genees-, heel- en verloskunde slechts aan kundige menschen mag toevertrouwd worden. Om de daartoe noodige kundigheden te verzamelen, is van de eerste jeugd af aan een doelmatig onderwijs een hoofdvereischte voor den toekomstigen geneesheer; dit onderwijs gaat met kosten gepaard, die het genot daarvan niet aan alle standen veroorloven; de geneeskundige zal dus tot eenen stand moeten behooren, die meerdere en grootere behoeften dan de landbouwer heeft; zijne verdiensten zullen, wil hij, zoo als hij van jongs af gewend of verwend is geweest, blijven voortleven, betrekkelijk groot moeten zijn. Welken naam men nu aan die geneesheeren verkieze te geven, of men ze *ervarene* of *geleerde* noeme, zeker is het, dat zij eene niet dan door groote geldopofferingen te verkrijgen mate van kundigheden moeten bezitten, willen zij aan de eischen door den Hoogl. te hunnen aanzien gesteld voldoen, en zoo dan een dergelijk, in den geest des Hoogleeraars gevormd, personeel eens niet tevreden ware met de plaatsen, waar de wet zijn werkkring bepaalde, zoude het dan niet de steden opzoeken en daar, onder den vorm van stads heelen vroedmeesters, inwendige praktijk uitoefenen, en aan de Zeer Geleerde Doctoren de middelen van bestaan ontrooven? De Hoogl. zal toch wel niet gelooven, dat de wet hun inwendig praktiseren zal kunnen verhinderen, hetgeen zij even straffeloos en met meer regt zullen doen als tegenwoordig zoo vele chirurgijns. De ophooping van geneeskundigen in de steden, hunne verwijdering van het platteland, zaken, die de Heer S. vreest dat plaats zullen grijpen, indien alleen doctoren gevormd zullen worden, kunnen even goed de gevolgen zijn van het door hem ontwikkelde stelsel.

Ik zie echter niet in, waarom menigeen niet aan een matig, maar vast inkomen de voorkeur zou geven boven het wisselvallige, dat eene groote stad oplevert. Zoo de verdiensten ten plattelande kleiner zijn dan in de steden, de uitgaven zijn ook geringer. De sommen, die men in de

eerste jaren, waarin men bijna niets verdient, verteert, de schulden, die men dan somtijds om te kunnen bestaan moet maken, wegen, dunkt mij, wel op tegen de grootere verdiensten van lateren tijd. Voor menig stedelijk geneesheer gaan de beste en krachtvolste levensjaren voorbij, zonder dat hij door eigen' arbeid in zijne behoeften kan voorzien, laat staan in die van een huisgezin; zou een zoodanige, van eigene middelen dikwijls ontbloot, niet liever in een dorp zijne kunst uitoefenen, dan nutteloos zijnen tijd in eene stad doorbrengen? De ontberingen van een' plattelands geneesheer, de moeijelijkheden, waarmede hij te worstelen heeft, vallen meer in het oog, maar zijn daarom niet grooter dan die van den stedelijken geneesheer.

Nu, bij den overvloed van plattelandsheelmeesters, is het voor den geneesheer moeijelijk zich op kleinere dorpen te vestigen; hij moet ieder oogenblik de vestiging van eenen dergelijken kunstgenoot vreezen, en daar hij, zoo als wij allen, in zijne handelwijze door het publiek beoordeeld moet worden, zal zijn bestaan afhangen van het oordeel eener onbeschaafde menigte, die misschien meer behagen zal scheppen in de minder beschaafde vormen des plattelandsheelmeesters, en aan hem den voorkeur zal geven boven den in eene akademiestad opgevoeden doctor. Die vrees voor mededinging weêrhoudt menigen doctor in de steden, die anders op het platteland zijne kunst zou gaan uitoefenen[1].

1 Onder de oorzaken, waarom in vele, zelfs groote gemeenten geene gegradueerde geneeskundigen zich vestigen, behoort voorzeker het gebrek aan belangstelling bij de besturen dier gemeenten in de goede behandeling en verpleging van de zieken onder de ingezetenen, en in de bevordering en bescherming hunner gezondheid. De geringschatting dezer zoo hooge belangen gaat zoo ver, dat, geheel in strijd met bestaande verordeningen van eene weldadige strekking, in verschillende gemeenten ten plattelande en in kleine steden, de geneeskunstoefenaar voor eene veelal geringe onveranderlijke som als jaarlijksch traktement, niet alleen in al de onderscheidene takken der geneeskunst aan de armen hulp verleenen moet, maar tevens de door hem zelven voorgeschrevene geneesmiddelen heeft te leveren; - terwijl in de eene gemeente na de andere, wel telkens tegen het advies der Prov. Geneesk. Commissiën, maar steeds onder goedkeuring van hoogere autoriteiten van binnenlandsch bestuur, de post voor de bekostiging van vrouwelijke verloskundige hulp van de plaatselijke begrooting verdwijnt, om onder onbeduidende vermeerdering van het gewone traktement des geneesheers terug te verschijnen.

Omdat het gevaar, door den Hoogl. geducht, niet bewezen kan worden, omdat er misschien meerdere gronden tegen dan voor zijn gevoelen pleiten, geloof ik, dat men met evenveel en meerder regt kan besluiten, dat er slechts één geneeskundige stand moet bestaan, te meer, daar het onderscheid, dat hij tusschen die twee standen zou willen daarstellen, slechts schijnbaar, niet wezenlijk zoude zijn. In het laatste geval zouden óf de steden, óf het platteland misdeeld worden, en dit kan des Hoogl. meening niet zijn. Hij toch zal ook wel liever geen geneesheer dan een' slechten verkiezen. Bovendien zou de vraag nog geopperd kunnen worden, of in geval des Hoogleeraars redenen blijken mogten waarheid te bevatten, niet op eene andere wijze in de behoeften van het platteland zou kunnen voorzien worden, dan door het vasthouden aan twee standen van verschillend opgevoede geneesheeren.

Hij is het volkomen eens met de voorstanders van hervorming, dat de heel- en vroedmeesters, de plattelandsheelmeesters, op eene andere wijze dan de tegenwoordige gevormd moeten worden. Hij gelooft, dat het geneeskundig onderwijs verbeterd en op eene ruimere schaal moet ingerigt worden; ware dat ongelukkig begrip van twee standen te vormen niet bij hem opgerezen, hij zoude niet, als nu, een stelsel van onderwijs voorgesteld hebben, waaruit blijkt, dat hij op twee gedachten heeft gehinkt, waardoor hij een tusschending wil scheppen tusschen het gebrekkige, dat bestaat, en het noodwendige, dat gevorderd wordt. Zijne taal draagt ook de kenmerken van het onzekere zijner gedachten; terwijl, namelijk, zijn stijl helder en krachtig is, wanneer hij van de weldaden eener geneeskundige wetgeving spreekt, wanneer hij melding maakt van de waarborgen, die de maatschappij moet vorderen van hem, aan wien men zijn vertrouwen geven moet in de moeijelijkste oogenblikken des levens en in het gevaar des doods, - wordt hij hier, waar hij het onderwijs, aan de twee standen te geven, behandelt, weifelend en onduidelijk; het schijnt als had de S. zijne woorden minder tot zijne dienst, en drukt hij zijne begrippen minder duidelijk in des lezers gemoed, omdat hetgeen hij zeggen wil hem niet helder voor den geest staat. Het zij mij veroorloofd, hetgeen ik hem verwijt te staven, door ten voorbeelde aan te halen zijne ver-

dediging van het gebruik en de studie der Latijnsche taal, een verdediging die eer voor het tegenovergestelde gevoelen pleit. Ik hoop, dat de geachte schrijver het mij niet ten kwade zal duiden, indien ik in die beoordeeling gestreng ben; het geldt hier beginselen, en om der waarheid wille moet niemand schromen zijn gevoelen te uiten.

'Van beide zijden (door de voor- en tegenstanders der Latijnsche en Grieksche taal) zijn gronden aangevoerd van het grootste gewigt. Ik ben stellig overtuigd, dat men den tijd, in de jeugd besteed aan de Grieksche en Latijnsche letterkunde, niet als verloren mag beschouwen. Daardoor immers wordt de geest versierd, het verstand *opgeluisterd*, de zeden verzacht, het gevoel voor het goede en schoone ontwikkeld.' - Ik erken het ook, die tijd is niet geheel verloren, maar had hij niet beter kunnen besteed worden? Ik erken, dat de beschaving en ontwikkeling van den geest door klassieke studie bevorderd wordt, maar zou de beoefening der nieuwere letterkunde, der natuurkundige wetenschappen, dit niet in dezelfde, zoo niet meerdere mate ten gevolge hebben? - 'Ik zie het volkomen in, dat het Latijn spreken en schrijven ons vaderland verbindt met de overige geleerde wereld.' - Het spijt mij het te moeten zeggen, maar hier heeft de ijver voor de zaak den Hoogl. te ver gevoerd. Op zeer weinige uitzonderingen na wordt aan de buitenlandsche hoogescholen het geneeskundig onderwijs in de landtaal gegeven; de band, die door middel van het Latijn tusschen de geleerden bestond, is verbroken, want aan velen is die taal vreemd geworden; een Hollandsch geneeskundige, wil hij zich met buitenlandsche onderhouden, moet zich in de nieuwere talen weten uit te drukken; sprak hij Latijn, hij zou gevaar loopen van dikwijls niet verstaan te worden. Ieder volk spreekt het Latijn op zijne wijze uit en is daardoor of niet of moeijelijk in die taal verstaanbaar voor een ander. Vergelijk hetgeen in de geneeskundige litteratuur in het Latijn met dat, wat in de nieuwere talen uitgegeven wordt, en gij zult zien, dat het Latijn opgehouden heeft de taal der geleerden, althans der geneeskundigen te zijn. - 'Het is waar, dat door het verzuimen der oude talen, ook de bronnen der geneeskunde, van

Hippocrates tot op Boerhaave, en later te zamen gebragt, zullen gesloten blijven.' - Ook dit kan slechts gedeeltelijk toegestemd worden; door goede vertalingen zijn de meeste dier bronnen ontsloten, en niets belet, dat ze alle vertaald zullen worden. Indien het een vereischte was, wilde men eenen schrijver begrijpen, dat men zijne schriften in de oorspronkelijke taal las, dan zou niemand den Bijbel met vrucht kunnen lezen, als hij, die het Hebreeuwsch en Grieksch grondig verstond. - 'Maar het is tevens waar, dat hetgeen de geest heeft begrepen, ook het gemakkelijkst kan worden uitgestort in die taal, in welke wij als kinderen hebben gespeeld, als jongelingen gedroomd, als mannen gedacht; inzonderheid is het waar, dat de taal van het oude Rome in het vervolg niet meer geschikt zal wezen' - evenmin als ze het nu reeds niet meer is - 'en alzoo ook niet voor de geneeskunde, voor zoo ver deze eene natuurkundige wetenschap is geworden.' - Ik waag het hier den Heer S. te vragen, in hoeverre de geneeskundige wetenschap vroeger geene natuurkundige wetenschap was. Behoorde vroeger de wetenschap van den gezonden en zieken mensch tot de bovennatuurkundige wetenschappen?

'Maar waarom zoude de taal van Latium niet behouden kunnen blijven voor het hooger geneeskundig onderwijs.'- Bestaat er een hooger en een lager geneeskundig onderwijs? Zoo ja, waarin bestaat dan het verschil? Mij is het onbekend. - 'Er is niemand, tenzij hij eenzijdig denkt en het hem aan vrijzinnigheid ontbreekt, die niet hoogen lof schenken zal aan de studie der oude geneeskundigen, welke een tijdperk van 22 eeuwen omvat.' - Indien deze zin met den vorigen in verband gebragt moet worden, en het woord hooger geneeskundig onderwijs verklaren moet, dan geloof ik, dat de Hoogl. van den toekomstigen geneesheer iets onredelijks vergt. De staat, de maatschappij, heeft het regt te eischen, dat de geneesheer al die kundigheden bezitte, waardoor hij in staat is de wetenschap zoo toe te passen, dat hij ziekten voorkomt, ziekten herstelt. Het is niet noodig, dat de student, om die kundigheden te bereiken, de werken der oude geneeskundigen bestudeert. Hoe nuttig dit ook zijn moge, zijnen akademietijd kan hij beter gebruiken, hij moet

eerst bekend zijn met den toestand der tegenwoordige wetenschap, alvorens hij zich tot onze voorgangers wende, hij loopt anders gevaar bij hen verkeerde denkbeelden op te doen, die hem later in de onbevooroordeelde studie der natuur zullen hinderen. Gewapend met de kennis van den tegenwoordigen tijd, kan hij gerust de werken der oudheid onderzoeken, hij zal daarin eenen toetssteen bezitten, waardoor hij het ware van het valsche zal kunnen onderscheiden. Maar om dien graad van kennis te bereiken, heeft hij den tijd, dien hij aan de hoogeschool doorbrengt, meer dan noodig. Ik verwerp geschiedkundige studie niet, maar het is eene specialiteit, en aan een gedeelte kan het geheel niet opgeofferd worden. - Hij, die zich de beoefening van de geschiedenis der geneeskunde niet als hoofddoel gesteld heeft, kan de kennis van het Latijn missen. Zoo hij eenen ouden schrijver raadplegen wil, dan kan hij de vertaling van zijne werken gebruiken. Ware die reden geldig, dan zou men van eenen geneesheer ook kunnen vorderen, dat hij het Sanscriet, Chineesch en Arabisch verstond. - ‘Zou die taal niet treffelijk dienen aan het ziekbed, alwaar de menschelijkheid menigmaal gebiedt voor den zieke het lot te verbergen, dat hem wacht?’ - Men zal dus iederen zieke moeten vragen, of hij ook Latijn verstaat, en is dit het geval, welke taal moet men dan gebruiken? Men zwijge liever aan het ziekbed over zaken, die den zieke onaangenaam kunnen zijn; men stelle aan het ziekbed slechts de diagnostiek vast; men spreke over de behandeling, en late zich niet uit over de prognostiek, tenzij ze gunstig zij. - ‘Zal niet die duidelijke krachtige taal uitnemend geschikt zijn voor de disputeeroefeningen, de inwijdingsgeschriften, de openlijke redevoeringen?’ - Ze zal er ongeschikt toe zijn, en stellig minder geschikt dan de Nederlandsche taal, om de redenen, door den Hoogl. zelven op de vorige bladzijde gegeven. - ‘Zal de *wetenschappelijke* kweekeling, die eene *hoogere* beschaving zoekt, en voor wien de hoogeschool de universitas scientiarum is, die taal niet terugvinden bij de faculteit der letteren, bij de studie der geschiedenis en bij zoo vele andere, die den naar wijsheid begeerigen worden aangeboden.’ - In dezen zin heerscht

iets zoo onbepaalds; het idee, dat de Hoogl. wilde uitdrukken, is zoo onduidelijk teruggegeven, dat ik bijna vrees hem niet begrepen te hebben. Wie is de wetenschappelijke kweekeling? Ik meen diegeen, die zich in de geneeskundige wetenschap zoekt te bekwamen; die kweekeling zoekt hoogere beschaving. Met het doel in het oog, waarom hij de hoogeschool bezoekt, kan dit niets anders beteekenen, dan dat hij zoo ver mogelijk in die geneeskundige wetenschap zoekt in te dringen; voor hem bestaat geene andere beschaving, voor hem is de hoogeschool alleen in zooverre eene universitas scientiarum, als ze hem de middelen aanbiedt, om de geneeskundige hulpwetenschappen te bestuderen; voor hem is het eene onverschillige zaak, dat de faculteit der letteren van die taal gebruik maakt, want hij zal de collegies, waar over kritiek gesproken wordt, niet bezoeken, evenmin als die, waar de oude geschiedenis, de pandecten, enz., enz. behandeld worden. Hij moet geneesheer, geen encyclopedist worden. - ‘Op deze wijze’ - op welke wijze? - ‘zal er aan dezelfde hoogeschool, behoudens kleine wijzigingen,’ - welke? - ‘onderwijs kunnen worden gegeven aan die toekomstige zeer ervaren mannen, welke in de heilzame kunst bedreven, tot de uitoefening er van geschikt zullen wezen, en insgelijks aan de geleerden van hooger beschaving, die ook tot het kunstbedrijf zich voorbereiden; zij zullen tevens tot uitbreiding van de wetenschap, alle hunne krachten inspannen, tot roem en eer des vaderlands.’ - De wijze, waarop de redenaar hier zijn gevoelen geuit heeft, toont ten duidelijkste aan, hoe zeer hij weifelde en hoe moeijelijk het voor hem was, zijn stelsel van twee standen te doen rijmen met hetgeen hij begreep noodzakelijk te zijn ter vorming van goede geneeskundigen. Er zal onderwijs gegeven worden op eene onbekende wijze, met kleine, maar ons onbekende wijzigingen, aan twee soorten van menschen: aan studenten (toekomstige zeer ervaren mannen), die reeds bedreven zijn in de heilzame kunst en zich toch tot hare uitoefening voorbereiden, en aan hooggeleerden (geleerden van hooge beschaving), die zich ook tot de uitoefening voorbereiden, maar tegelijker tijd werkzaam zijn, om de wetenschap uit te breiden tot roem en eer des vaderlands. Ik geloof, dat dit te zeggen

des schrijvers meening niet geweest is, maar den lezer is het niet geoorloofd de gevoelens van eenen schrijver anders dan uit de woorden, die hij gebruikt heeft, te beoordeelen, en uit het zoo even vermelde meen ik de gevolgtrekking te mogen maken, dat de schrijver zich geen helder begrip gevormd heeft van hetgeen hij met het verschil van opvoeding bedoelde, die hij aan de toekomstige *ervarene* en *geleerde* geneesheeren wenschte te geven. Zelfs hetgeen hij ter verklaring van dezen zin, in de noot, pag. 38, zegt, is alles behalve duidelijk. Daar schijnt hij wezenlijk een onderscheid in opleiding en vorming te bedoelen, die geheel aandruischt tegen hetgeen hij vroeger, (pag. 8) over den band der wetenschappen in het midden bragt. Van de ervarene, dat is van den tweeden stand, behoeft de studie der grieksche en latijnsche letterkunde, der geschiedenis, der ouden, een dieper indringen in de wetenschap niet te worden gevorderd, noch de disputeeroefeningen, gedurende het verblijf aan de hoogeschool, noch de inwijdings-verhandeling bij het verlaten derzelve. Zij zullen ook niet jaren aaneen zich aan een gymnasium behoeven voor te bereiden, en zullen zich niet aan een staatsexamen moeten onderwerpen.

Men ziet hieruit, dat reeds zeer vroeg de Hoogl. aan de leerlingen dier twee standen een verschillend onderwijs wil geven. Zijne gevoelens zullen eenen te grooten en zoo het mij voorkomt, eenen te nadeeligen invloed op de publieke opinie uitoefenen, dan dat het niet van belang zoude zijn, zijn stelsel voet voor voet te volgen, een stelsel dat zeker niet volkomen zijne meening teruggeeft.

Wij hebben gezien dat de gronden, die hij voor het behouden der Latijnsche taal aanvoert, alles behalve krachtig zijn; zoo er geene andere voor aan te voeren zijn, geloof ik, dat men gerust de studie dier talen zal kunnen opofferen aan de beoefening van andere meer nuttige wetenschappen. De geleerden (de doctoren) zullen er echter hunnen tijd aan moeten besteden; en wat zullen dan zij, die slechts ervarene mannen[1] moeten worden, in dien tusschentijd doen? Zij zul-

1 De keuze der woorden *ervaren* en *geleerd* zal wel niemand gelukkig noemen. De onbruikbaarheid der zoogenaamde geleerden voor het praktische leven is zoo algemeen erkend, dat wel niemand aan den naam van geleerd boven dien van ervaren de voorkeur zal geven. Ervaren zijn in eene kunst sluit al van zelfs het begrip in van al datgene geleerd te hebben, wat tot de uitoefening vereischt wordt. Geleerd te zijn bewijst nog niet dat men tot het toepassen van het geleerde-geschikt is.

len hoogstwaarschijnlijk zich oefenen in die voorbereidende vakken, wier kennis hen later noodzakelijk zal zijn; zij zullen zich op de nieuwere letterkunde toeleggen, en daardoor eene mate van nuttige kennis opdoen, waardoor zij reeds bij het betreden der hoogeschool den voorrang zullen verdienen boven de toekomstige geleerden, of zij zullen dien tijd ledig doorbrengen en door dien lediggang van eenige jaren, ongeschikt worden voor moeijelijke studiën. In het laatste geval zijn zij slechte studenten: in het eerste zullen zij zich aan eene hoogeschool misplaatst voelen, waar de hoogere rangen aan de in hun oog minder bekwame zijn toegekend. Ontheven van de tijdroovende studie der oude wereld, zal hunne onwetenheid der latijnsche taal voor hen geene reden zijn om zich niet te oefenen in de wereldgeschiedenis zoowel als die der geneeskunde; zoo zij lust gevoelen tot disputeren, dan zullen zij zich onderling hierin oefenen, en boven de *geleerden* het voorregt van gemakkelijk, duidelijk en krachtig in hunne moedertaal hunne gedachten te uiten, verkrijgen; zij zullen geenszins aan de *geleerden* het schrijven eener inwijdings-verhandeling benijden; zij toch zullen beter dan de doctoren gebruik weten te maken van hunne eigene taal. Zoo zij dus niet voordeeliger geplaatst zijn dan de toekomstige geleerden, zij zullen toch op gelijken rang met hen staan. Wel zegt de Hoogl., dat zij niet diep in de wetenschap zullen doordringen, maar ik twijfel zeer, of hij bij het stellen dier zinsnede overdacht heeft wat hij daarmede bedoelde.

Hij toch wil bovenal de vorming van geneesheeren, aan wie ieder zijne gezondheid en leven zal kunnen toevertrouwen. En hoe zal een goed geneesheer kunnen gevormd worden, zonder dat hij in al de geheimen der wetenschap doordrongen is? Hij heeft een afkeer van halfweten, en zoude hij den ervarenen dan daarom alleen het volle genot van de bron van kennis ontzeggen, omdat zij de gymnasiën niet doorloopen, geen grieksch en latijn geleerd hebben? Ik geloof het niet, en juist daarom ben ik overtuigd, dat de hoogleeraar bij

nader indenken zal inzien, dat zijn plan onuitvoerbaar is, dat evenmin als men de geneeskunde in in- en uitwendige scheiden kan, men geneeskundigen van den eersten en tweeden rang zal kunnen vormen. Men kan slechts goed of slecht geneesheer zijn; aan den laatsten vertrouwe men geene menschenlevens toe, tusschen de eersten make men geen onderscheid van stand. Is de studie van latijn en grieksch noodig, men behoude ze; is ze onnoodig, men make ze niet verpligtend voor den aanstaanden geneesheer. Moet de geneeskunde in het latijn onderwezen worden, is dit een hoofdvereischte voor den toekomstigen geneesheer, men gebruike het latijn op de hoogescholen; is het latijn spreken geen hoofdvereischte, dan onderwijze men den eenen niet in het latijn, den anderen in het hollandsch. Zijn disputeeroefeningen in het latijn noodzakelijk, men late ieder student er deel aan nemen; is haar nut twijfelachtig, men geve aan de studenten de vrijheid haar naar verkiezing bij te wonen of niet, maar dwinge de eene klasse van studenten niet die oefeningen te volgen, terwijl men aan de andere verbiedt ze bij te wonen. Moet er eene inwijdingsverhandeling geschreven worden, men verpligte er allen toe; is haar nut niet duidelijk, men late ieder volgens zijnen wil handelen. Voor openlijke redevoeringen zal men het latijn, zonder iemand te hinderen, kunnen gebruiken. Men vergete dan vooral de toga's en de pedellen niet; het geheel zal daardoor zijn middeleeuwsch uiterlijk bewaren.

De geest van bemiddeling en schikken heeft in Nederland reeds lang genoeg nadeelen berokkend; men kieze een stelsel en houde dit vast: dat van behoud of dat van hervorming; maar men zoeke niet door kleine middelen dat bijeen te brengen, wat uit den aard der zaak onvereenigbaar is.

Het stelsel, door den Heer S. in zijne rede voorgedragen, brengt ons in het rijk der onmogelijkheden. Zijn beweren van de noodzakelijkheid van twee standen is niet door de ondervinding bevestigd; de gronden, die hij er voor aanvoert, zijn onhoudbaar. Evenmin heeft hij het nut van het latijn en grieksch kunnen bewijzen; woorden, die schoon klinken, zoo als hooge beschaving, wetenschappelijke kweekelingen, slepen slechts den oppervlakkigen toehoorder en lezer mede. Hetgeen de Hoogl. zegt tegen het inéénsmelten der facultei-

ten tot ééne school voor geneeskundigen, is niet van allen grond ontbloot[1], ofschoon aan dien eisch des tijds voldaan zou moeten worden, indien het bleek, dat op onze hoogescholen de vorming van geschikte geneesheeren onmogelijk is. Dan zoude men over kleinere bezwaren moeten heenstappen, om het hoofddoel van het geneeskundig onderwijs te bereiken.

Dankbaar echter moet ik erkennen, dat de Heer S. aan zijne ambtgenooten en aan de oudere kunstbroeders getoond heeft, dat het niet allen rozen zijn, die op onze hoogescholen bloeijen. Te roemen zijn de pogingen, die hij reeds lang in het werk gesteld heeft, om dat te verbeteren, wat dreigde weg te kwijnen.

Het deed mij leed, dat zijne gevoelens streden met hetgeen ik met zoo vele anderen als wenschelijk en uitvoerbaar beschouw. Mogt ik door mijne redeneringen hem onaangenaam geweest zijn, hij vergeve het mij, die geenszins om hem te grieven deze beoordeeling schreef, maar alleen om zoo mogelijk ook hem te overtuigen, dat de bezwaren tegen de eenheid van stand, door hem geopperd, bij naauwkeurige beschouwing niet zoo moeijelijk ter oplossing zijn.

J.C.G. EVERS.

1 De redenen die hij daartegen aanvoert, zijn hoofdzakelijk deze: - het verbreken van den band der wetenschappen, dat stellig voor den toekomstigen geneesheer minder nadeelig zal zijn dan een onvolkomen onderwijs: - de vereeniging van een te groot aantal jongelieden, een bezwaar, dat andere met zich sleept, als: verminderd toezigt van de hoogleeraren op het gedrag der jongelieden en hunne daardoor vermeerderde zedeloosheid; het gelijktijdig bijwonen der lessen door een te groot aantal leerlingen en daardoor voor ieder afzonderlijk minder ruime gelegenheid tot waarneming der zieken. Het eerste bezwaar weegt luttel op tegen beter onderwijs; zoo dit verbeterd en aan strenger examens gepaard wordt, zal de zedeloosheid der jongelieden beter voorkomen worden, dan door een toezigt, dat als het nu aanwezige schijnbaar is, en zoo het strenger gehouden wordt, den hoogleeraar doet treden in den werkkring der policie. Zoo, ten einde den naijver tusschen de hoogleeraren staande te houden, de klinische lessen over dezelfde onderwerpen gelijktijdig gehouden worden, en het den student vrij zal staan, die volgens zijne keuze bij te wonen, zal ook het laatste bezwaar opgeheven kunnen worden.

Uit Bohemen.
een blad uit mijn dagboek.

‘Mäusedreck und Koriander
Alles durch einander.’
v. Goethe.

Indien 't waar is - 't geen sommige pessimisten willen beweren - dat de mensch een wanklank wezen kan in de harmonie der schepping, dan is hij dat vooral in den vorm van Oostenrijksch tolbeamte op de grenzen van Bohemen en Saksisch Zwitserland.

Stel u voor, dat ge u op de Elbe bevindt en, heêngebogen over de verschansing der stoomboot, dobbert op eene zee van genieten; ge hebt geen oogen genoeg voor 't afwisselend schoon, dat de beide oevers u om strijd te aanschouwen geven; huiverend ziet ge op naar dien hoogen, grillig gevormden rotswand, wiens donkergraauw maar even te voor komt, onder 't schilderachtig kleed van ruigte en groen, dat hem om de leden geslagen is; ge staart in den blaauwen stroom en vermeit u in de trillende spiegeling der voorwerpen aan den zoom des riviers, of ge slaat het spel gade der schuimende golfjes, zoo als ze opkomen en verdwijnen in den omtrek van't klapwiekend vaartuig; de bevallige boorden trekken - als een levend panorama - u langzaam voorbij, met hunne dorpen en vlekken, met hunne rotsen en bosschen, met hunne kasteelen en bouwvallen en - in de verste verte - sluit een keten van paarschblaauwe bergen den achtergrond, die

zachtkens zamensmelt met het diep azuur des hemels, 't geen de gloed der neigende zon met purper en goud doormengelt. Zoo laat ge u droomend en mijmerend afglijden op den stroom des gevoels en denkt aan niets minder dan aan den baardigen tolbeamte, die u halfgebiedend op den schouder tikt, om zich de penetralia van uw reiskoffer te doen ontsluiten. Kent ge onaangenamer middel om uit het ‘rijk der bonte fantazie’ tot het positieve leven teruggeroepen te worden? - ‘Un Douanier!’ zeî een Franschman, ‘c'est dix-sept dégres plus bas qu'un chien.’ 't Is reeds laag genoeg, en toch zou ik lust hebben de species ‘Oostenrijksche’ nog iets minder hoog te plaatsen, indien ik daardoor niet gevaar liep het individu geheel buiten de orde der ‘vertebrata’ te brengen. Met allerlei onbescheiden vragen valt hij u lastig en grabbelt tevens liefdeloos om in de rust uwer bagaadje, die ge met evenveel inspanning als overleg, in de engste ruimte hebt op elkaêr gevlijd. Gelukkig dat de man ontzag had voor iets dat hij niet kende, voor 't pergament namelijk eener Leidsche bulla doctoralis, die ik over mijn goed gespreid had. 't Woord ‘Staatssiegel,’ dat ik hem te kaauwen gaf, toen hij op 't bekende koperen doosje wees, vervulde hem met een onbestemd gevoel van eerbied, dat de nieuwsgierigheid zijner zoekende vingers in toom hield. Hoe viel ons allen een pak van 't hart, toen de boot zich weder in beweging zette en Niedergrund met zijn hatelijk ‘Hauptzollamt’ verliet! 't ‘Beim Austritt aus Sachsen,’ dat met roode letters op onze passen schemerde, waarborgde ons ten minste, dat we niet zouden teruggezonden worden eer we Praag hadden bereikt.

Gewis bestaan er weinig streken, die den vreemdeling bij zijne intrede in hun gebied, een vriendelijker gelaat toonen dan Bohemen op den weg langs de Elbe. Alles ziet er even lief en lagchend uit; alles schijnt zich te veréenigen om den onaangenamen indruk uit te wisschen, dien Niedergrund en de grenzen achterlieten, vooral wanneer men kort daarop Tetschen bereikt, 't geen den naam van: ‘Glanzpunkt der Elbefahrt,’ draagt en verdient.

Daar verwijdt zich opéens het bed der rivier tot een' breeden boezem, die van rondsom door de schilderachtigste rotsgroepen is ingesloten. Ter linkerhand verheft zich, op eene

steilte, het erfslot der graven von Thun. De weg, die naar de burg leidt, is in den rotswand gehouwen; een bevallige ijzeren brug hangt over eene diepe klove, door welke de Pulsnitz heên schuurt; een slanke toren steekt zijn spits hoog in de lucht; de reusachtige afmetingen dier feodale stichting, gluren geestig door 't loover van het park, dat op de rotshelling is aangelegd; de weelderigste natuur vormt den achtergrond voor dit verheven kunstprodukt en omringt de bezitting van een oud geslacht met een levende kroon. Van het inwendige des kasteels - 't geen mijn reisboek roemde - de kabinetten van schilderijen, munten, wapens en naturaliën, de groote boekerij, enz., zag ik niets, maar geloof gaarne, dat die geheel zullen overéenkomen met het uitwendige van het slot en 't aanzienlijk vermogen der bezitters. Zoo lang wij konden, oogden we deze grootsche stichting na, totdat ze schuil ging achter het digt geboomte en eindelijk zich geheel verloor in eene kromming der rivier. Toch had ze eene reeks van gedachten opgewekt, die in verband stonden met het Bohemen van weleer en 't Bohemen van heden; met vroegere grootheid en verdwenen magt, en die mij met grooter ergernis deden neêrzien op den dubbelen adelaar van een of ander tolhuis en de zwart-gele banden om mijlen grenspalen, die ik zoo gaarne van rood en wit omslingerd zag.

En nu stoomden we langs allerlei afwisselende tooneelen - langs rotsgevaarten als de ‘Jungfernsprung’ en de ‘Sperlingstein;’ langs de pittoreske bouwvallen van Schreckenstein; langs 't vruchtbare Černožeck, dat den beroemden wijn van dien naam oplevert - tot Leitmeritz, waar wij in de scheemring aankwamen, door boheemsche pakdragers in eene voor ons onverstaanbare taal werden vervolgd; in een boheemsche herberg, van eene onleesbare ‘Speisekarte,’ onbekende geregten bestelden; op boheemsche manier duchtig werden meêgenomen bij de inwisseling onzer saksische munten, en eindelijk in een boheemschen ‘Stellwagen’ gepakt, die ons naar Praag brengen zou. Nu is er wel niets ongeriefelijkers en minder tot reizen geschikt uit te denken, dan zulk een voertuig; maar 't reisgezelschap was onderhoudend en de stelling, waarin we ons ten opzigte dier boheem-

sche eigenaardigheden bevonden, zóo pikant, dat ze ons wezenlijk vermaakte.

Vroeg in den morgen bereikten wij de voorstad Karolinenthal, die in nieuweren stijl gebouwd, zeer levendig en zeer modderig is. Al dadelijk ontving ik den indruk van iets vreemds, iets nieuws, zoo als ik dat bij 't bezoeken van andere Duitsche plaatsen niet ontwaard had. 't Verschil der type, der taal, der handeling tusschen Slawen en Germanen, was dan ook in 't oogvallend genoeg. Ik zal niet spreken van de honderd en één beletselen, die ons den langen weg door de volkrijke voorstad nog langer maakten, van 't oponthoud, dat de policiebeamten ons aan de stadspoort aandeden - alsof we nog niet genoeg waren door- en onderzocht! - van de formaliteiten der pasuitwisseling, enz., maar was blijde, dat ik, ‘zum schwarzen Ross’ aangekomen, mij afsluiten en bijna vrij heeten kon; ik zeg *bijna*, want het eerste wat mij ook hier in 't oog viel, was een ‘Fremden Zettel,’ waarop de ‘k.k. Polizei’ den reiziger verzoekend gebood, zoo veel vragen nopens zich zelv' te beantwoorden, dat men er waarlijk meê verlegen raakt.

Een paar uren later begon ik mijne omwandeling door de stad. Wilt ge, lezer! mij vergezellen op die omzwervingen, die ons dan hier, dan dáar zullen heênleiden; nu eens doen stilstaan bij wat er geschied is, dan weêr bij wat er veelligt geschieden zal; die ons zullen stellen onder de meest verschillende indrukken van natuur of kunst, van ontwikkeling en teruggang, van grootheid en verval - alles zonder bepaalde rigting, zoo als het toeval ons leidt? Als ge nu een aanéengeschakeld berigt verwacht, of veel vindt overgeslagen wat vermeld had kunnen worden, of veel vermeld misschien wat beter gezwegen was, en als ge u over die teleurstelling ergert, ben ik zoo vrij u te herinneren, dat ge niet hebt gelet op de voorwaarde, onder welke ik u verzocht mij de eer van uw bijzijn te gunnen.

I.

‘Praag is eene historische stad: geen enkele plek,
die niet door daad of lijden des volks geheiligd is.
Zoo als eenmaal Luik mij dierbaar was, omdat de
geschiedenis eener natie zich in de stad had verligchamelijkt;
- met heeveel meer regt geldt dit van
Bohemens oude hoofdstad, die niet alleen de belangrijkste
schouwplaats der nationale gebeurtenissen, maar
die het terrein was, waar verlichting en teruggang,
volksregering, adel en vorstengezag, gewetensvrijheid
en Jezuïtismus eindelijk Pruissen en Oostenrijk om
de heerschappij over Duitschland elkander slag leverden.’

Schetsen op reis verzameld. Gids, 1846, N^{O}. VII.

Van Bohemens oorspronkelijke bewoners uit den Slawischen stam, van de Boji en hunne lotgevallen, van hunnen kamp met de Markomannen en hunne verdrijving uit Bojohemum, van den eeuwigdurenden strijd tusschen de stamhoofden, weten we weinig met zekerheid, omdat ze gelijk de geschiedenis van de stichting der hoofdstad en der eerste tijden van haar bestaan, zich verliezen in de nevels der overlevering. Volgens deze werden de grondslagen tot den bouw der stad, omstreeks 't begin der achtste eeuw, gelegd door Libuša, de dochter van een' voornamen stamvorst, die haren vader in de regering opvolgde en door haar wijs bestuur, waarvan zij de zorgen met Přemysl, haren echtgenoot, deelde, niet weinig bijdroeg tot den bloei van haar erfland. Deze hertogin vestigde haren zetel op den Wyšehrad (Hochburg) die thans gedeeltelijk tot eene vesting is omgeschapen en nog binnen de stadsmuur ligt, ofschoon ze tot een anderen ‘Kreis’ behoort. Hier verdedigde zich de maagdelijke vorstin toen Wlasta, met haar Amazonenheir, zich gewapenderhand wilde verzetten tegen 't huwelijk, dat aan de vrouwenheerschappij in Bohemen een einde maken zou. 't Vijandelijk leger stichtte aan den tegenoverliggenden Moldau-oever de ‘Maagdenburg’ (Děwjn), die thans spoorloos verdwenen is. Libuša bleef echter overwinnares, huwde haren uitverkoornen en werd de moeder der

hertogen uit den stam van Přemysl. De overlevering, die haar ook als tooveres en waarzegster teekent, wordt door 't volk in hooge waarde gehouden, hoewel sommige geschiedschrijvers haar allen historischen grond betwisten[1].

Met grootere gewisheid weten we, dat onder 't bestuur van Bořiwoj, den eersten christelijken hertog, omstreeks het einde der negende eeuw, aan den regter-Moldauoever de tegenwoordige Altstadt gebouwd werd, die spoedig in welvaart wies en door de hoofden des rijks, voor wie 't bezit der stad eene levensvraag was, ongemeen werd begunstigd. Van vroeg af had de jeugdige stichting de rampen des oorlogs te verduren, vooral toen de krijgszuchtige Otakar II, zich in allerlei bloedige veten wikkelde, die hem zelfs noopten den koninklijken burg op 't Hradšjn, geheel tot vesting te vervormen. Door zijn huwelijk kwam die vorst in 't bezit van de hertogdommen Oostenrijk en Stiermarken; door aankoop bragt hij Kärnthen, Istria en Kraïn aan de kroon (1269) en breidde zijn gebied uit van de Baltische tot de Adriatische zee. Te vergeefs stelde hij alle pogingen in 't werk om de duitsche keizerskroon te verwerven en weigerde later den verkoren Rudolf van Habsburg als leenheer te erkennen, die daarop den weêrspanneling in den rijksban deed, hem van de vier hertogdommen vervallen verklaarde en met een leger tegen hem optrok, 't geen Otakar evenwel niet afwachtte, maar liever een' nadeeligen vrede bedong. Later ondernam deze, op aanstoken zijner gemalin, die hem dit gedrag verweet, een' nieuwen krijgstogt, ten jare 1278, in welken hij, na een' hardnekkigen kamp, geslagen werd en sneuvelde.

Niet lang daarna verlegden de kapittels der Tempelieren, der Kruis-, Johanniter- en Duitsche ridders den zetel hunner orde naar Praag. Kerken en kloosters groeiden in tal en rijkdom, en de geheele stad verkreeg 't voorkomen van magt en glans, zoo als geene andere in Duitschland had aan te wijzen. Doch veel ging er te loor van dien bloei en dien rijk-

1 ‘Die dunklen Erzählungen von dem böhmischen Tschech, von Libusa und Premislaw, welcher vom Pflug zur Herrschaft gekomen, überlassen wir den Freunden wundervoller Legenden.’ Carl von Rotteck's Allgem. Weltgeschichte, 12te Aufl., II Bd., bl. 317.

dom, toen Otto van Brandenburg, die over den minderjarigen Wenzl II als voogd gesteld was, het land en de stad met roof en plundering bezocht, totdat de jeugdige vorst, in 1283, zelf de teugels van 't bewind in handen nam en door een wijs bestuur de geleden onheilen grootendeels herstelde. Omstreeks 't begin der veertiende eeuw stelde hij eene poging in 't werk om geschreven wetten in te voeren, welke echter schipbreuk leed op de onhandelbaarheid der edelen[1].

Onder de regering van den laatsten Přemysl Wenzl III, geraakte het land langzaam in verval; het roer van staat kwam in krachtelooze handen en Joan van Luxemburg, zoon van Hendrik VII, dien de Bohemers met groote opgewondenheid als hun' redder hadden ingeroepen, verergerde den maatschappelijken en staatkundigen toestand door een onbedacht bestuur en roekelooze geldverspillingen. Toch was de rijkdom van Praag zóo groot, dat de stad, in den tijd van drie dagen, tienduizend man voetknechten en ruiters uitrusten, en den vorst bijna acht honderd wagens met krijgsvoorraad kon bijzetten.

De gouden eeuw voor Praag brak aan met de troonsbeklimming van Karel IV, (1346-1378) die de stad van alle kanten uitbreidde en verfraaide, met eene hoogeschool, met kloosters en kerken begiftigde en van overal, zelfs uit Persië, kunstenaars en geleerden ontbood, die handel en wetenschap tot hooge ontwikkeling bragten. Spoedig, helaas, ging die gloriezon onder in de zwarte wolken van godsdienst- en burgertwist, toen (1419-1434) de fakkel des Hussiten-oorlogs vuur vatte aan den brandstapel van Kostniz. Vergeefs poogde Georg van Poděbrad, met krachtige hand het verval

1 Dubravius, the Bohemian historian, relates (lib. XVIII) that the kingdom having no written laws, Wenceslaus, one of the Kings, about the year 1300, sent for an Italian lawyer to compile a code. But the nobility refused to consent to this: aware, probably, of the consequences of letting in the prerogative doctrines of the civilians. They opposed, at the same time, the institution of an university at Prague, which however took place afterwards under Charles IV.

Henry Hallam, View of the state of Europa during the middle Ages, Paris, Baudry, 1835. Vol. II, Chapt. V, 336.

des lands te keeren; de onrust van buiten liet hem geen' tijd tot herstel van binnen.

Onder Wladislav II, die den koninklijken hofstaat naar Ofen verlegde, braken bloedige onlusten uit tusschen de Alten Neustadt[1], die korten tijd daarna met elkander veréenigd werden, doch door naijver en verbittering zóo van elkander vervreemd geraakten, dat ze zich op nieuw scheidden, en 't bij doodstraf verboden werd, ooit van eene heréeniging der mededingsters te reppen.

De brand van den 2^{den} Junij 1540, die bijna eene geheele wijk in de asch legde, bragt in het uiterlijk der stad groote verandering. Toch scheen 't ongeluk eindelijk moede haar te vervolgen. De regering van Rudolf II herinnerde in menig opzigt aan de Karolinische eeuw, en kenmerkte zich door 't nieuwe leven, dat er opkwam in kunst, in wetenschap, in handel en volksvlijt. Doch het was slechts eene korte pooze van geluk, die spoedig onderging in de rampen van den dertigjarigen oorlog. Drie malen[2] werd Praag ingenomen en verheerd, door eene woeste, plonderzieke bende.

Ten jare 1648 bemagtigden de Zweden onder Königsmark, het gedeelte der stad, dat aan den linker-Moldauoever ligt, doch gaven de hoop eener geheele inname op, bij de manmoedige verdediging der Alt- en Neustadt.

Intusschen zonk de in- en uitwendige toestand van stad

1 Praag wordt in vijf hoofdwijken verdeeld: 1°. de Alt-, 2°. de Neu-, 3°. de Judenstadt, 4°. de Kleinseite en 5°. 't Hradšjn. Dit laatste gedeelte is het oudste, prachtigste en minst bevolkt; de Kleinseite is de wijk der paleizen; de Altstadt is de stapelplaats van handel en nijverheid; de Neustadt is het nieuwste, bevalligste en grootste gedeelte, dat altijd nog wordt uitgebreid; de Judenstadt is de kleinste, de meest bevolkte en de morsigste. Karolinenthal met tien- en Smichow met vijfduizend inwoners, zijn voorsteden. Die oudere stadswijken waren ieder met afzonderlijke muren en torens voorzien - waarvan nog sporen bestaan - hadden dus geheel 't voorkomen van vestingen en werden in dergelijke twisten tusschen de burgers, met groote heftigheid aangevallen en verdedigd. De onlusten van 1546 en 1547 bragten eene groote verandering in de organisatie van haar bestuur te weeg, toen ieder ‘Stadt’ haar eigen' keizerlijken regter en hoofdman ontving, die in de raadsvergaderingen, 't voorzitterschap bekleedden en zonder wier toestemming geen bijéenkomst des gemeenteraads mogt gehouden worden.

2 Op den 8stem November 1620, na den beroemden slag bij den Witten berg; in 1631 door de Saksen; in 1632 door Albrecht von Waldstein.

en land van laag tot lager peil. Hongersnood en besmettelijke ziekten woedden in de ontvolkte buurten, waar leêggestolen huizen naauwelijks een spoor vertoonden van vroegere welvaart. Zoo ontsproot er voor Bohemen, uit ieder tijdperk van bloei, een tijdperk van nood en verval. Zoo volgde er op de regering van Otakar, die bij 't kwaad dat hij stichtte, voor Praag en Bohemen veel goeds heeft gewerkt - de Brandenburgsche plundering; zoo vielen de schatten, die onder Wenzl II waren bijéengebragt in handen der Kärnthers; zoo verdoofde de gloed der Karolinische tijden in de rampen van den Hussiten-krijg; zoo ging 't weêr ontwakend leven, onder koning Rudolf's bestuur, te gronde in de bange dagen van deń dertigjarigen oorlog!

Op deze troebele tijden volgde bijna eene eeuw van verademing en rust voor het heftig geschokte land. De zegeningen des vredes openbaarden zich in uit- en inwendigen bloei; in de prachtliefde van den adel; in de welgesteldheid van den burgerstand; dáar herrezen weêr kloosters en kerken, paleizen en standbeelden, totdat de bloei der stad door pest, (1679-1680) door brand, (1689) door oorlog[1] en plundering[2] bezocht, in hare ontwikkeling bezweek.

Bij den herbouw, onder Jozef II, verkreeg Praag een geheel ander uiterlijk dan 't vroeger had; vele wereldlijke en geestelijke gebouwen werden gesloopt of veranderden van bestemming; de gracht, die de Alt- en Neustadt scheidde, werd toegeworpen en, in 1784, de magistratuur der vier steden van Praag, in 't zelfde ligchaam veréenigd.

Sedert dien tijd neemt de materiëele ontwikkeling meer en meer toe; de verbeteringen en verfraaijingen dragen den stempel van smaak en vooruitgang; verschillende veréenigingen beijveren zich om die ontwikkeling te ondersteunen en te bevorderen; wetenschap en industrie, handel en kunst openen voor Bohemen's hoofdstad een nieuw tijdperk van

1 In den zevenjarigen oorlog werd de stad bij de belegering door Frederik II van Pruissen, gedurende een en twintig dagen beschoten en grootendeels in een puinhoop veranderd. De koninklijke burg, de Metropolitaankerk en andere gebouwen leden aanmerkelijke schade; de Neustadt vertoonde 't beklagelijkste beeld van verwoesting; acht honderd en tachtig huizen werden door de vlammen verslonden.

2 In 1741 en 1744 door de Franschen, Beijeren en Pruissen.

bloei, ‘und so vereint das heutige Prag den romantischen Nimbus den ihm die heroïschen Thaten der Vorzeit und der mittelalterliche Ausdruck seiner zahllosen Thürme verleihen, mit den reëllen, thatkräftigen Streben der Jetztzeit und wird dadurch Einheimischen und Fremden doppelt merkwürdig’[1].

Wèl bezit de stad een ‘romantischen Nimbus,’ zoo als ze daar ligt op heuvelen en in de vallei, die door den breeden Moldau in tweeën wordt gedeeld; wèl is ze belangwekkend met hare honderd torens en 't bevallig amalgama harer paleizen, wier bouwtrant den stempel draagt eener vroegere of latere stichting. Ook is de indruk onbeschrijfelijk, die de aanblik der stad opwekt van een' der bergen die haar omringen. Ieder nieuw gezigtspunt geeft nieuwe schoonheden te bewonderen; ieder onderscheiden verlichting verhoogt het magisch effect harer schilderachtige ligging en leidt de gedachten van den beschouwer, omdat ze nu dit dan weder een ander punt, waaraan zich de herinnering van voorheên verbindt, scherp doet uitkomen tegen eene dommelige schaduwpartij.

Praag vloeit over van geschiedkundige herinneringen en voedt zich bij voortduring met de herdenking aan verdwenen grootheid. Daar is eene gloriekroon van edele en luidklinkende namen der stad om 't voorhoofd geslagen, die een koestrend en opbeurend schijnsel werpt op de tijden van teruggang en verval. Hoe spreekt die stem van 't voorleden uit den verjaarden stijl van zoo menig paleis, stamhuis en erfbezit van zoo menig geslacht, dat vorsten heeft opgeleverd, en veldheeren, en staatslieden, en geleerden, wier naam nog bloeijen zal in jeugdige frischheid, lang nadat het arduin van gevel en poort verwaaid zal zijn als stof op den adem

1 Franz Klutschak's Uiberblick der Geschichte Prag's. Prag 1845. Gottl. Haasc u. Söhne.

der winden! Hoe spreekt die stem van magt en grootheid, uit zoo menig ridderlijk wapenschild, dat trotsche ténants, hoog dragen in de lucht, en dat in zijne heraldische combinatiën 't bewijs levert der veréeniging van geslachten, die beide een' last van eere en aanzien te torschen hadden, te zwaar schier voor adellijke schouders! Hoe roepen die namen van kloosters en pleinen ons den bloei in 't geheugen van 't een of ander ridderlijk kapittel, dat eertijds de aarde vervulde met den galm zijner daden, en thans slechts voortleeft in eene vriendelijke herinnering; in de bladen der historie; of - ontzenuwd, verduisterd, vergeten, - wegkwijnt zonder roem, zonder daden, onder de vracht van een' roem vollen náam! Welk eene rei van verheven en schandelijke gebeurtenissen; van grootsche en vernederende feiten; van eere en eereloosheid; van lafhartigheid en moed; van godsdiensthaat en godsdienstijver; van dweeperij en bijgeloof!

Maar uit dien chaos doemen er drie verschijningen op, wier reusachtige vormen onze aandacht geboeid houden. 't Zijn de beelden van Husz, van den dertigjarigen oorlog en den derden Silezischen krijg. Kunnen we die - zoo we eenige sympathie voeden voor de verheven stem der geschiedenis - onopgemerkt voorbijgaan?

Nog verheft het Neustädter raadhuis den somberen gevel en verschuilen de enge vensters zich achter een ondoordringbaar tralienet, alsof 't rouw droeg - eeuwigdurenden rouw! - over den gruwzamen Hussiten-oorlog, die hier zoo geene aanleiding, toch 't voorwendsel vond om los te breken.

't Zedelijk bederf in de kerk was tot eene schrikbarende hoogte geklommen; ieder die 't wèl meende met waarheid en licht, keerde verontwaardigd de oogen van 't wanstaltig schouwspel, dat ze aanbood. De ergerlijke twisten tusschen Urbanus VI en Clemens VII, tusschen hunne opvolgers Bonifacius IX en Benedictus XIII; de scheuring, onder welke de kerk gebogen ging en den verderfelijken invloed, dien ze ook op 't stoffelijk staatsbelang uitoefende, maakte de behoefte aan verbetering knellender en deden heftig verlangen naar de middelen tot stuiting van dien invretenden kanker. Als zoodanig beschouwde men 't Concilie, dat - op aandrang van keizer Sigismund - door paus Joannes XXIII,

tegen November des jaars 1414, werd uitgeschreven. Kostniz, aan de Bodenzee, was bestemd om de glansrijkste verzameling te ontvangen, van wereldlijke en geestelijke grooten; van meesters in de wetenschap en geleerden van allerlei rigting. Dat het een meesterstuk was van de staatkunde des keizers, den paus te bewegen juist Kostniz, en niet eene stad in Italië, tot het houden dier kerkvergadering aan te wijzen, leert het vervolg der levensgeschiedenis van het verjaagde hoofd der kerk.

Intusschen had de strijd, die deze poging tot verbetering voorafging, velerlei dingen aan 't licht gebragt, die men voor de leeken liever had verborgen gehouden; daar was menigeen het oog open gegaan over misbruiken, die gewoonte scheen te hebben geijkt, en mannen van erkende talenten beijverden zich om de kennis dier grieven nog algemeener te maken. We noemen onder die voornamelijk Gerson, kanselier aan de hoogeschool te Parijs en Nicolas de Clemangis, hoogleeraar in de welsprekenheid aan die zelfde universiteit, die door grondige en geestrijke schriften ideën in 't leven riepen, welke weldra hun bestaan krachtig zouden doen gelden. Zonder vergoêlijking, maar ook zonder bitterheid, zette de laatste, bij onderscheiden gelegenheden, de grieven uiteen, waarover de kerk zich te beklagen had[1], betreurde in een heroïsch gedicht[2], de schromelijke gevolgen van het Schisma en drong, met de taal eener innige overtuiging, bij de pausen en prelaten aan, dat ze toch aan dien wanhopigen toestand een eind zouden maken. De aangeheven klagt vond geheel of gedeeltelijk weêrklank bij Jean de Varennes, bij den kardi-

1 Vooral in zijn geschrift: ‘de ruinâ Ecclesiae,’ heeft de Clémangis de wonden blootgelegd, die den naderenden ondergang der kerk voorspelden. Zwarter tafereel van verbastering en ontaarding kon er wel niet worden opgehangen, en daaruit is 't te verklaren, dat men hem in later tijd van overdrijving beschuldigd heeft. Zoo veel schijnt ten minste gewis, dat hij veel wat slechts hier of daar berispelijks voorkwam, der klerezij als een algemeene vlek heeft aangewreven en soms misschien aan eene redekunstige figuur de naauwkeurigheid van den geschiedschrijver heeft opgeofferd.

2 ‘Deploratio calamitatis ecclesiae per schisma nefandissimum,’ 't geen eindigt:
‘Vos ergo in Petri cymba quicumque tenetis
Remigis officium, procul otia, ludicra, somnum
Pellite; si paullum remis insistitis actum est.’

naal Pierre d'Ailly en anderen, en allen veréenigden zich in den uitdrukkelijken wensch, dat er eindelijk mogt worden perk gezet aan zooveel scha- en schandelijkheden, als er nu knaagden aan 't levensbeginsel der kerk. De ‘Reformatie in hoofd en leden,’ was de leuze geworden van allen; de ontwakende tijdgeest eischte met kracht en nadruk eene algeheele hervorming.

Reeds voor jaren hadden Konrad Stiekna († te Praag, 1369), Joän Milicž († ald. 1374) en Mathias von Janow († ald. 1394), in Bohemen de leer verkondigd, die in Engeland was gepredikt, toen - in 't begin der vijftiende eeuw - door Joannes Husz, rector der hoogeschool van Praag, en zijn' vriend Hieronymus de groote omwenteling tot stand werd gebragt.

We mogen ons hier met het optellen der algemeen bekende feiten, die betrekking hebben op 't leven en sterven des hervormers niet ophouden, maar werpen een' vlugtigen blik op de verschillende wijze van beoordeeling en de gevolgen zijner pogingen.

Eenigen tijd na den dood van Husz, toen men den gang der omstandigheden, oorzaak en gevolg beter overzien en juister beoordeelen kon, rees bij sommigen eenigen twijfel nopens de geldigheid der gronden, op welke men den hervormer ter dood had veroordeeld; in de redenen waarmede 't Concilie haar vonnis omkleedde, scheen men die geldigheid vergeefs te zoeken. Husz had het aanstootelijk gedrag der geestelijkheid, de misbruiken, die er in de kerk waren ingeslopen, het kloosterleven en wat hem verder berispelijks voorkwam, aangetast met al den gloed eener edele verontwaardiging. Maar was hij daarin zoo veel verder gegaan, dan vele andere aanzienlijke godgeleerden van zijnen tijd? Waren zijne Fransche broeders hem hierin zelfs niet vooruit? 't Kon hem toch door eene vergadering, die drie pausen van den H. Stoel had vervallen verklaard, niet als ketterij worden aangerekend, dat hij die pausen beschimpt en veroordeeld had? En al verschilde Husz in sommige punten van gevoelen met de leer der kerk, zoo was er in die afwijking toch te weinig ketterij, om het wreede vonnis der kerkvergadering te regtvaardigen. De zedelijke verbastering der geestelijkheid, had den ijver des reformators aangeblazen; hij zocht de oorzaken van dit bederf,

hoofdzakelijk in den stoffelijken voorspoed der klerezij, en drong dus op de onteigening van hare onmetelijke bezittingen aan, met meerder kracht dan op de herstelling van kerkelijke dogmen; terwijl hij inzonderheid van de leerstellingen, waarover men hem ter verantwoording riep, sommige in 't geheel niet als de zijne heeft erkend, en andere met gezag der Schrift en der Vaders zóo verdedigd, dat ze een groot deel van hare heretische verwe verloren.

L'Enfant[1] zoekt de redenen zijner veroordeeling hoofdzakelijk 1°. in de weigering van Husz zich te veréenigen, met het vonnis dat het Concilie velde over Wicliffe's artikelen, - en 2°. in de aanleiding tot politieke beroering van Bohemen, die hij zou gegeven hebben, door zijn spreken, schrijven en menige onstuimige handeling. Intusschen merkt de schrijver zelf aan, dat ook zulk eene verklaring de regterlijke uitspraak geenzins motiveert, ten eerste omdat Husz, 't niet met Wicliffe éens zijnde, diens stellingen moeijelijk tot zijne eigene maken kon; en - wat het tweede punt betreft - aan hem niet alléen en niet voornamelijk de staatkundige woeling kon geweten worden, die zich geopenbaard had, lang voor dat de prediker zich de zaak der kerk openlijk had aangetrokken.

Sommigen gelooven dat Husz, minder door overtuiging des gemoeds, dan wel door haat tegen de Duitsche hoogleeraren in Praag - als antagonisten der Boheemsche geleerden - bewogen geworden is zijn systema bekend te maken, en de verdediging van een gedeelte der Wicliffe'sche artikelen, op zich te nemen, zoodat dan de strijd en de bittere onverzoenlijkheid tusschen de kampende partijen meer haren grond hebben zou in wetenschappelijke jalouzij, dan wel in godsdienstijver.

En er waren redenen genoeg voorhanden, die ons deze verbittering verklaren kunnen! De invloed, dien Husz op Wenzl en diens gemalin, de Beijersche Sophia, uitoefende, werd door hem voornamelijk aangewend om zijne landgenooten in den leerstoel of op 't kussen te brengen, zoodat de verongelijkte en half verdreven Duitschers, met een groot

1 Jac. l'Enfant, Histoire de la guerre des Hussites et du Concile de Basle. Amsterdam, 1731.

deel hunner leerlingen, naar Leipzig togen, terwijl tevens de scholastieke vete tusschen de Nominalisten[1] en Realisten - die met al de bitterheid gevoerd werd, welke te dier tijde het verschil van gevoelen in de wetenschap vergezelde - den haat dier buitenlandsche geleerden al feller en feller maakte. 't Is dus niet te verwonderen, dat het vonnis der vergadering, die Husz grootendeels tot vijand had, duidelijk stond onder den invloed eener hooge ingenomenheid tegen den beschuldigde; maar 't is tevens waar, dat eene vooronderstelling als deze, grootelijks zou strekken, om 't heroïsmus van den gedaagde, glansrijk te doen afsteken bij de laaghartigheid zijner vijanden, omdat eene wreedheid uit haat dubbel afschuwelijk en lijden grooter bewijs is voor eene overtuiging dan vervolgen en veroordeelen.

Husz was, gelijk we reeds vroeger opmerkten, meer de hervormer der klerezij en der zeden, dan van 't geloof, en Wicliffe hem dus in zooverre vooruit; doch in 't geen voornamelijk noodzakelijk was voor een' hersteller van de oorspronkelijke zuiverheid der kerk, stemden ze overéen. Met al den ijver van zijn voortvarend gemoed, tastte Husz de misbruiken aan en bevocht dwaling en misdrijf met woord en schrift. Een rustiger en langer leven zou hem waarschijnlijk verder gebragt hebben; zijne kennis zou zijn uitgebreid en

1 De strijd liep over de onderscheiding of de algemeene begrippen - universalia - alleen abstractiën van 't verstand, alleen subjective voorstellingen (in zeker opzigt dus enkel *namen*) waren dan of ze iets objectiefs, reëels bedoelden. Roscelin, een der beroemdste scholastici uit de elfde eeuw, had het eerste gevoelen omhelsd en zijne leer ging niet onder, hoewel de factie der talrijker en magtiger Realisten ze door magtspreuken poogde te onderdrukken en tijdelijk de overwinning behaalde. De onwaardige middelen, waarvan ze echter zich bedienden om dit doel te bereiken, werpen op hun systema een ongunstig licht, en de schranderste mannen hebben - hoe ook de Realisten hun best deden om zich door Platonische en Aristotelische voorstellingen te dekken - grootendeels het Nominalismus gehuldigd. Maar 't was gevaarlijk, omdat de Realisten doorgaans 't sterkst waren en allerlei middelen ter hand hadden om hunnen tegenstanders het wigt hunner wraak te doen dragen. De strijd zelf werd van beide zijden met te veel kleingeestigheid, eenzijdigheid en pedanterie gevoerd, dan dat ze der wetenschap merkelijk voordeel zou hebben aangebragt.
Vgl. W. Münscher, Leerb. d. Chr. Kerkgesch. u.h. Hoogd. Amst. 1818.
J.M. Schroeck's Christliche Kirchengeschichte. Leipzig, 1795, Bd. XXI, S. 219 folgg.; XXIV, 356; XXXIV, 651.
C. von Rotteck, t.a. p. Bd. II, S. 614 flg.

gelouterd, indien hij niet juist tegen toenmalige pausen, monniken en priesters had moeten te velde trekken. Wanneer men echter de heftigheid zijner aanklagten en uitdrukkingen tegen eene buitengewoon magtige vergadering van kerkhoofden, die hunne onderhoorigen in 't ijzeren dwangjuk van kerkelijke monopoliën gekneld hielden en met wie 't dus geen gemakkelijk spreken was, verschoont; wanneer men hem den een' of ander' onberaden stap niet misduidt, die hem werd afgedwongen door de hette van een' regtvaardigen toorn in een' ongelijken kamp, dan komt het edele en christelijke zijner bedoelingen des te helderder uit. Hem gold de waarheid meer dan zijn leven; hij spoorde zijne vrienden door daad en voorbeeld aan voor die waarheid alles veil te hebben; hij leefde en stierf in de vaste overtuiging, dat hij 't goede gewild en 't pad had aangewezen, dat na hem door anderen van gelijke meening als hij, met gelijken moed en gelijke volharding, zou worden bewandeld![1].

Intusschen leert de geschiedenis, hoe 't vertrouwen van Husz op het keizerlijk vrijgeleide werd te schande gemaakt; hoe hij, op den 6^{den} Julij 1415, in de vlammen den dood vond en hoe, ongeveer een jaar later (30 Mei 1416) de edele Hieronymus van Praag hetzelfde lot onderging.

Zoo had dan 't Concilie twee voorname voorgangers der kerkelijke bewegingspartij uit den weg geruimd, maar daardoor die partij zelve zoo weinig ontzenuwd, dat deze veeleer tot wraak gespoord, door den moord gepleegd op den brandstapel van Kostniz, de vaan opstak van den woedenden krijg, die jaren lang duizende rampen gebragt heeft over 't land, dat hij teisterde en van welken een geschiedschrijver getuigt: ‘Reicher an allen Gräueln der Wuth, der unmenschlichsten Barbarei und der fanatischen Verrücktheit als diese hussitische Zeiten, sind keine andern in der Geschichte.’

Vergeefs beantwoordde 't Concilie, nog voor den dood van Hieronymus, den verwijtenden en uitdagenden brief der

1 Vgl. Schroeck, t.a.p. Bd. XXI, 71 folgg.; XXIII, 595 folg.; XXXIV, 567 en elders.
Rotteck, t.a. p. Bd. II, S. 540 folgg.
Caspar Royko, Geschichte der grossen allgem. Kirchenversammlung zu Kostniz. Prag, 1796.

grooten uit Bohemen en Mähren, met bedreiging van zware straffen, tot den vuurdood toe, voor ieder die de veroordeelde leeringen zou omhelzen; de partij der Hussiten, wies dagelijks in aanzien en magt, zoodat in 't jaar 1418, die van Praag, in 't volle bewustzijn hunner kracht, zich gewapend naar den Wišehrad begaven, om - in zijn eigen huis - aan koning Wenzl de wet te schrijven. Toen vormden zich in Bohemen twee groote partijen, die zich in stilte tegen elkander wapenden. Intusschen zou deze ontvlambare massa eerst later in vlam zijn geschoten, indien niet de onhandige ijver van den pauselijken legaat, Joannes Dominico, door allerlei eigenmagtige en onberedeneerde handelingen, die uitbarsting verhaast had.

De Hussiten, dertig of veertigduizend man sterk, stonden onder 't bevel van Nicolaas van Hussineč en Žižka van Trocznow. 't Slecht gewapende maar beraden en krijgslustig leger, sloeg zich neder op eenen berg, waar ze den grond legden tot de stad Tabor. Den 30sten Junij 1419 werd het sein gegeven tot den bloedigen krijg, toen Žižka, ter gelegenheid van een' plegtigen kerkelijken omgang der Hussiten, aan 't hoofd eener uitgelezen bende, de vrijlating vorderde van eenige zijner partijgenooten, die in 't Neustädter raadhuis werden gevangen gehouden. Die eisch werd hem, op hoogen toon, ontzegd en een steenworp wondde den priester, die de Avondmaalskelk droeg. Op eens bestormden de woedende Hussiten het raadhuis, doodden al wat hun voor de kling kwam en wierpen dertien raadsheeren ten venster uit, die door de buitenstaande met kneppels en dorschvlegels werden afgemaakt. Ze plunderden tevens een paar kloosters en grepen de inwoners der Altstadt, die tot de katholijke partij behoorden, met grimmigheid aan. Wenzl verviel, op 't hooren van deze geweldadige schennis zijner regten, in eene hevige ziekte, die den 30sten Augustus deszelfden jaars, een einde maakte aan zijn leven.

De Žižkaberg, aan de oostelijke zijde der stad gelegen en vroeger Witkow geheeten, herinnert ons den vreesselijken slag tegen keizer Sigismund's leger, in 1420, waar de aanvoerder der Hussiten overwinnaar bleef. Nog staren we met bewondering op dien man, wiens genie door omstandigheden

tot uiting gedwongen, alléen in en door zich zelf bestond. Hij, die nimmer in eenige krijgskundige school te leer was gegaan, verhief zich - autodidakt - als de grootste veldheer, die tot dien tijd in Europa genoemd was. Ofchoon eenoogig en naderhand geheel blind, leidde hij de bewegingen van zijn overwinnend heir met juistheid en kracht, en vergoedde door de uitvinding van doelmatige werktuigen voor verdediging en aanval, 't gemis van ruiterij; zijne vestingwerken werken waren onneembaar, en zijne strategische theoriën - voor zoo weinig we die kennen uit enkele fragmenten van grootere opstellen, die hij voor zijn volk geschreven heeft - verre boven de kennis van zijnen tijd. Slechts eens, bij Kremsin in Mähren, werd hij tot een' terugtogt gedwongen, dien men geene neêrlaag heeten mag. Wèl heeft hij den vreesselijken eed gehouden, den eed van wraak aan de moordenaren van Husz; den eed van wraak aan de geestelijkheid, die hem - in een' harer leden - door de schennis zijner zuster, eene non, grievend had beleedigd; wèl heeft hij in bloed en tranen, in plundering en brand, die vlek pogen uit te wisschen - en menigen vloek geladen op zijn hoofd!

Toch beoordeele men den ijveraar niet te streng, die met verachting van eigen voordeel en belang, zich uit inwendigen drang, aan 't hoofd stelde eener partij, welke, door dweepzucht opgewonden tot razernij, na afloop van den strijd, waaruit ze zegevierend wederkeerde, aan zich zelve en haren bloeddorstigen wraaklust moest overgelaten worden, enkel omdat iedere poging, om dien anders te leiden of te bedwingen, vergeefs zou geweest zijn. Het regt van moord en plundering, dat Žižka's knechten eischten, was 't ‘jus talionis;’ alléen van den overwinnaar leest men, hoe hij zich gedroeg na 't leveren van den slag, dewijl den overwonnenen geene gelegenheid gelaten werd om zich te toonen - en Žižka zegevierde steeds! De pogingen der Hussiten-partij werden met het beste gevolg gekroond, zoo lang ze éenig was, doch de veldwinnende verdeeldheden - vooral na den dood des tweeden Hannibal's - verzwakten en ontzenuwden hare kracht. De Taboriten, de Orphaniten, de Calixtijners, door verschillende belangen gedreven, vernie-

tigden elkander; de beide eerste partijen gingen in de roekeloosheid hunner dweepzucht te grond; de laatste verbond zich voor een' tijd met de katholijke partij, toen Sigismund den troon beklom, dien de dood zijns broeders Wenzl had ledig gelaten en enkele voorregten toestond aan de volgers van Husz, die door 't Concilie van Bazel werden bekrachtigd; doch toen ook dit verdrag werd geschonden - ‘through the perfidous bigotery of the See of Rome,’ zegt Hallam[1], grepen ze op eens weêr naar de wapens, en riepen Georg van Poděbrad tot den Boheemschen vorstenzetel, die - gewis niet zonder strijd - de hem opgedragen waardigheid tot zijn' dood wist te handhaven. Van alle kanten ontbrandde weder het vuur van den oorlog, die uiterlijk minder ijsselijkheden vertoonde dan de vroegere twisten, in de jeugd der hervorming, maar desniettegenstaande den reeds zwaar geschokten staat, menig nieuwe wonde toebragt, tot dat de arm der strijdenden verlamd, het slagzwaard stomp was geschaard, de kamp der ideën onderging in de apathie, die op eene langdurige overspanning volgt, en - le combat cessa faute de combattans!

Hoog boven alle torens van Praag, heft de Dom zijne spits naar de wolken, als een verheven gewrocht van vroegeren kunstzin en kunstkennis.

Tot de ‘Metropolitankirche zu St. Veit,’ heeft Karel IV, in 1343, den eersten steen gelegd op de plaats, waar, in 930, door Wenzl, de heilige, reeds eene St. Veit'skapel gebouwd was. Na veertig jaren arbeids was 't gesticht, dat op reusachtigen schaal is aangelegd, nog niet voltooid. De proefneming van Leopold I (1673) om het naar 't oorspronkelijk plan op te trekken, had geen ander gevolg, dan het bouwen van eenige pilaren, die tot in 1842, den voorhof ontsierden en weder werden afgebroken, omdat het ‘Prager Dombauverein,’ onder 't patronaat van den kunstlievenden graaf Franz Thun, thans - zegt men - ernstig bedacht

1 Henry Hallam, t.a.p. Vol. I, pag. 338.

op de uitvoering van het jaren lang gekoesterd plan, met den arbeid harer voorgangers geen' vrede had. De kerk is gebouwd in den reinst Gothischen stijl en munt uit door zuiverheid van bewerking, bevalligheid van lijnen en koenheid van gedachte. 't Is daarom te meer betreurenswaard, dat de wansmaak van latere tijden aan den eerbiedwekkenden bouwtrant heeft afbreuk gedaan, door bijvoegsels in hybridischen stijl. Het schip rust op zestien zuilen, over welke vijftien Gothische bogen gespannen zijn; daaromheên zijn twaalf kapellen gebouwd, waarvan eene thans tot oratorium voor de keizerlijke familie is ingerigt. Van buiten trekt de groote fresko-schilderij van Schnor, op 't voorfront der kerk, onze aandacht. Ze heeft intusschen, door den invloed van het weder, veel geleden, en voldoet daarom nog minder dan vroeger aan hare bestemming, om namelijk het gemis van eenheid en sluiting der onvoleindigde stichting eenigermate te bedekken. Belangrijker is de mozaïk aan de buitenzij der Drieëenigheidskapel, die, in echt byzantijschen stijl, het ‘laatste Oordeel’ voorstelt, op last van Karel IV, in 1371, vervaardigd is en onlangs (1837) door graaf Chotek hersteld.

De kapel van den H. Wenzl, wiens lijk hier begraven ligt, en wiens helm, pantserhemd en andere reliquien hier bewaard worden, heeft de troebele tijden van oorlog en wandalismus - waarin zoo veel schatten van kunst en wetenschap zijn ondergegaan - overleefd. De binnenwanden dezer kapel zijn met Chrysopazen, Amethysten, enz. versierd; de voegen met goud gedekt en eerwaardig door oude, niet onverdienstelijke fresko's. De Boheemsche kroonings-insignia worden in de Wenzl's kapel bewaard, en, na de krooning, slaat hier de nieuwe vorst met het zwaard van den heiligen, eenige grooten des lands tot St. Wenzl'sridders.

Onder 't prachtig mausoleum van Kararisch marmer, rusten de overblijfselen van Karel IV en zijne vier gemalinnen, van Wenzl IV, Ladislav Posthumus, Georg van Poděbrad, Ferdinand I en zijne gemalin Anna, Maximiliaan II, Rudolf II en de aartshertogin Maria Amalia († 1804). De kerk bewaart tevens, in de kapellen achter 't hoogouter, de stoffelijke overblijfselen der Přemysliden, bezit eenige goede schilderijen, en

vertoont aan een pijlaar bij den ingang der sakristy als een verheven gewrocht van Byzantijnsche kunst, een ‘vera icon,’ waarschijnlijk door Mutina. Dan wijst ons de kerkedienaar nog eenige smakelooze versieringen, waaraan niets opmerkenswaardig is dan de groote sommen gelds, die daaraan werden te koste gelegd; eenig beeldhouwwerk in hout, dat de verwoesting der Domkerk door de Pfalzers en de vlugt dier beeldstormers voorstelt, en eindelijk den hoogst onbevalligen sarkofaag, waarin de overblijfselen rusten van den H. Joannes Nepomucenus, omsloten door ongeveer dertig centenaars zilver. Onze goede cicerone kon 't zich maar niet begrijpen, dat we zoo weinig ontroerden, toen hij ons, niet zonder trots, op 't monument wees, dat de eere is van Bohemen en zijn hoofdstad, en had geen denkbeeld van den geringen eerbied, dien we voor de vier zilveren engelen koesterden, welke het rood fluweelen verhemelte dragen, omdat het metaal, waaruit ze vervaardigd zijn, het edelste is wat ze te vertoonen hebben.

De indruk intusschen, die het geheel op den beschonwer maakt, is verheven, en werkt wel het krachtigst op hooge kerkelijke feesten, als: de Kersnacht. De middernachtsmis zou, met al de pracht die de katholijke ritus bezit, worden gevierd door de hooge dignitarissen der kerk. Langzaam beklom ik, in den sleep der opgaande menigte, den steilen berg, op wiens top de Dom is gebouwd. 't Was donker en somber op de breede binnenpleinen van de koninklijke burg en stil in de gangen en portalen van het Hradšjn. Van binnen was de eerwaardige tempel met duizend wastoortsen verlicht, die op het hoog-outer en in de omliggende kapellen flonkerden. Toch was haar glans niet genoeg om de duisternis geheel op te klaren. De hooge pijlers wierpen zware slagschaduwen op de graauwe vloerzerken en 't witte graf der Boheemsche vorsten. De walm der wierookvaten hulde het schip der kerk in een magisch blaauwachtigen damp. In de nissen van den omgang onder het gewelf, glommen de roode vlammen van honderd zilveren lampen; hun schijnsel vloot inéen, doch poogde vergeefs zich te veréenigen met den gloor der flikkerende waskaarsen daaronder, zoodat de lichtkrans vrij hing, tusschen de bogen van het gewelf, dat zich scheen op te lossen in eene oneindige ruimte, die den Dom

des hemels tot koepel had. Verheven was de indruk, die dit tooneel den aanschouwer te genieten gaf, gestoffeerd als het was met duizend figuren in allerlei houdingen, en onder den invloed van allerlei aandoeningen; nooit spraken de majestueuze stem des orgels en de zuivere acchoorden van het statig choorgezang tot mij sterker dan in dat uur. Een onbestemd gevoel van kracht en van zwakheid, van vrede en onrust, van wel en wee, brengt u in eene stemming, die het hart meer verwarmt, naar mate het verstand zich, in dien oogenblik, minder gelden doet; maar het geheel levert eene herinnering op, die niet te loor gaat, zoo lang men zijne sympathie voor het grootsche en schoone blijft behouden!

Van alle heiligen, die er in het oude Praag hunne kapellen, standbeelden, gedenk- en feestdagen hebben, is er geen zoo populair als de schutspatroon, de H. Joannes van Nepomuk. In de gansche stad ontmoet men sporen van zijn aanwezen en de manifestatie van godsdienstigen eerbied, waarmede het volk zijne nagedachtenis vereert. Op de prachtige Moldau-brug[1] prijkt zijn welgelukt standbeeld in brons, dat den 21sten Augustus 1683, d.i. zes en veertig jaren voor de kanonisatie des heiligen, is opgerigt; niet verre van daar, duidt een bruinmarmeren steen, in de borstweering gemetseld, de plaats aan, waar hij den dood vond. In die marmerplaat is een koperen kruis, met de bekende vijfsterrenkrans gevat, en het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat de steen en 't metaal, door de gedurige wrijving der voorbijgangers, die met innige devotie daarop den handkus drukten, glimt als een spiegel.

De 16de Mei is zijn vierdag. Dan herinnert zich 't goede volk

1 Onder de acht en twintig beelden en groepen, die deze ‘Kaiser-Karls-Brücke’ versieren, behoort de zoogeheeten Prunz¨lik-zuil, die volgens de legende, werd opgerigt door een' vorst Prunz¨lik (Přemysl?) wiens slagzwaard zoo voortreffelijk was, dat het op een enkel bevel des eigenaars, alle vijanden in het ronde nêersabelde. Dit zwaard werd, op de plaats waar nu de zuil staat, in de Moldau geworpen, maar zal - zegt het volksgeloof - in tijden van grooten nood, weêr te voorschijn komen. Mischien heeft ook dit geloof, als zoo menig ander, in den laatsten tijd veel geleden, toen het wachten bleek vergeefs te wezen!
De zuil was hoogstwaarschijnlijk een teeken van 't voormalig stapelregt, van eene der Prager steden.

van Praag op nieuw, hoe, ten jare 1383, de heilige man, op last van den woesten Wenzl IV, aan handen en voeten gebonden, van den brug af in den vloed werd geworpen, omdat hij het geheim der biecht van koningin Johanna, die de hovelingen bij den koning onder verdenking van echtbreuk gebragt hadden, niet wilde openbaren; - hoe hij langen tijd drijvende bleef, en hoe er zich om zijn hoofd, dat van hemelsch licht glom, een sterrenkrans heênboog. Dan stroomt van heinde en veer - van de verste kreitsen des lands, van Mähren en Hongarije - het volk zamen met groen, met vlaggen en heilige banieren; dan is de stad te klein om de steeds aangroeijende menigte te bevatten, die in schilderachtige groepen op de ruime pleinen kampeert; dan wordt ieder der menigvuldige standbeelden van den Patroon, opgesierd en in processie bezocht; dan rijzen hymnen en nationaalzangen in bonte mengeling omhoog en verdringt zich de schaar der geloovigen rond de zilveren lijkkist, die altijd in waarde wint, door min of meer kostbare geschenken in metaal en edelgesteenten; vooral wanneer de een of andere ramp, die stad of land bedreigt, de tusschenkomst van den heilige, dubbel noodzakelijk maakt. Deze blijft bij voortduring in de stad, die aan zijn opzigt is toevertrouwd, groot belang stellen, en heeft nog onlangs - zegt het volk - door het afwenden van zijn bronzen gelaat, duidelijk getoond, dat de *mislukte* Čechische opstand zijne goedkeuring in het geheel niet verworven had.

De Heilige, die sinds zijn' gewelddadigen dood, in Bohemen als een martelaar wordt vereerd, is, ten gevolge der inquisitie, die paus Innocentius XIII had verordend, heilig verklaard, en, op aandrang van keizer Karel VI, door Benedictus XIII, in 1729, gekanoniseerd. Intusschen heeft het skepticismus der jongste tijden, ook aan Joannes van Nepomuk, de eer der kanonisatie niet onbetwist gelaten. Er is een geschil gerezen over de identiteit van twee personen, die genoegzaam gelijken naam, gelijke lotgevallen, gelijken tijd van leven zouden gehad hebben. De geschiedenis toch verhaalt ons, dat Wenzl IV, in 1393, den vicaris-generaal van het Prager kapittel, Johan von Pomuk, ook liet verdrinken, omdat hij, tegen den wil des koning, eenen abt in zijn ambt bevestigd had. De kronijkschrijvers van dien tijd zwijgen van

den Almozenier en biechtvader der koningin, en, op grond van dit stilzwijgen, trachten enkelen de steunsels te ondermijnen van een volksgeloof, dat in Bohemen duizende aanhangers en menig verdediger gevonden heeft[1].

't Hradšjn[2], dat benevens den heerlijk dom ook de keizerlijke burg omvat, vertoont de wonderlijkste mengeling van pracht en armoede, van weelde en gebrek; niet verre van 't reusachtige Černjn'sche paleis (dat thans, ten gevolge eener luim van een' vroegeren bezitter ledig staat en slechts gedeeltelijk door armen wordt bewoond) herinnert het ‘goldene Gäschen,’ - een steegje zóo smal, zóo donker, zóo ellendig, als men er zich een denken kan - aan de tijden, toen hier de Alchymisten van Rudolf II woonden; 't is zonderling, dat de ingang tot den ouden ‘Schuldthurm,’ in dit ‘gouden straatje’ gevonden wordt. 't Voornaamste gebouw van deze grootsche stadwijk, is de hofburg, die door den H. Wenzl gegrond, door Karel IV uitgebreid en verfraaid werd, totdat ze, na onderscheiden vervormingen, onder 't bestuur van Maria Theresia (1656) de gedaante ontving, die ze thans vertoont. 't Paleis bezit drie ruime binnenpleinen, die door schoone portalen met elkander in verband staan, en reeds een denkbeeld geven kunnen van den omvang der burg, die eenige honderd vertrekken bevat, waarvan de ‘Duitsche,’ de ‘Spaansche’ en de ‘huldigings-zaal’ - die zóo ruim is, dat ze in oudere tijden somtijds tot tornooiperk diende, - de voornaamste zijn. Dan wees men ons nog de hal, waar de Boheemsche Landdag hare zittingen houdt; een kleine zaal met afbeeldsels van Boheemsche koningen; de gevangenkamer van Wenzl IV, en de, in een historisch opzigt merkwaardige oude ‘Landstube’ nog gemeubeld met voorwerpen uit het begin der zeventiende eeuw en voorzien met onderscheidene portretten, waaronder die van de stadoversten Slawata en Martinič,

1 Vgl. Fr. Pubitscka, die de vraag beantwoordde: ‘Unusne an duo ecclesiae metropolit. Pragens. canonici Joa. de Nepom. nomine, Wenceslai IV iussu de ponte Prag. in subjectum Moldav. flumen proturbati fuere?’ (1795) en Wenzl Neumann in zijne: ‘Hundertjährige Jubelfeier d. Heiligsprechung des h.J. von Nepomuk;’ Prag, 1829.

2 Uit de beschrijving, die Cosmas, Domheer in Praag († 1125) in zijne oudste boheemsche kronijk, geeft van de plaats waar Libuša een burg stichtte, meenen sommigen het Hradšjn herkend te hebben.

welke, op den 23sten Mei, in gezelschap van hunnen geheimschrijver Fabritius, door den dapperen graaf Thurn, uit het venster werden geworpen, maar van den tachtig voet hoogen sprong, behouden op een mesthoop teregt kwamen, waar nog een zuil de plaats dier wonderbare redding aanwijst. ‘Ueber eine so seltsame Art zu exequiren, verwunderte sich die ganze gesittete Welt, wie billig; die Böhmen entschuldigten sie als einen landüblichen Gebrauch und fanden an dem ganganzen Vorfalle nichts wunderbar, als dasz man von einem so hohen Sprunge so gesund wieder aufstehen konnte.’[1]. Intusschen was de keizer niet van dit gevoelen, maar zag in deze daad van geweld, die de majesteit der kroon in hare vertegenwoordigers hoonde, reden genoeg om de roede der kastijding ter hand te nemen, welke - schuldigen en onschuldigen - trof in de vreesselijke strafoefening van den dertigtigjarigen oorlog.

De vertrekken van Maria Theresia, die nog in denzelfden toestand gebleven zijn, als ze waren bij den dood der vorstin - benevens eenige andere zalen, prijken met goede schilderstukken. In een' vleugel van 't gebouw, daartoe afgezonderd, bezit ‘die Gesellschaft patriotischer Kunstfreunde’ eene verzameling van ruim driehonderd schilderstukken uit de Oudduitsche, Nederduitsche, Italiaansche en moderne school; van de beide Kranach's, Quintyn Metsys, Altdorffer; van Hondekoeter, Jakob en Salomon Ruysdael, Everdingen; van Caracci, vier Guido Reni's, drie Titiaans, drie Paolo Veronese's, een heerlijke Carlo Dolce en andere kunstwerken van min of meer bekende meesters. Als antiquiteit ten opzigte der kunst, verdient een ruitersstandbeeld van den H. Georg nog vermelding, dat, in 1373, door de gebroeders Clussenbach, uit erts werd gegoten, en een der binnenpleinen van de hofburg versiert. 't Beeld zelf is nog 't oorspronkelijke, maar 't paard werd in 1562 zóo beschadigd, dat men den ridder een nieuw moest laten gieten.

Van de terrassen der burg geniet men het heerlijkste vergezigt over 't teekenachtige Praag, dat aan den voet en langs de helling van den berg zich uitbreidt. Het uitzigt van den slot-

1 Fr. von Schiller's Gesch. des dreisigjährigen Krieges; 1er Thl.

tuin[1] is bijzonder schoon en gaarne laat de bezoeker zijne blikken weiden over de menigte van paleizen, welke ons de meest verschillende tijdperken aanschouwelijk maken, en ons achting afvergen voor den beroemden naam, dien ze dragen.

Daar verheft zich de Daliborka[2], de Mihulka en de ‘zwarte Toren,’ als gedenkteeken van 't gebied der ‘rohe Kraft;’ ginds de Laurens-berg (vroeger Petřjn geheten) met den grooten Brood- of Hongermuur, dien Karel IV in 1360 langs den bergrug bouwen liet, om aan 't uitgehongerd volk brood te verschaffen; wat verder 't paleis van Lobkowitz, waar zich de uit het venster geworpen stadoversten, bergden bij hunnen ambtgenoot Lobkowitz, dien men den langer maar zekerder weg, door de deur gelaten had; 't majoraathuis der vorsten van Schwarzenberg, merkwaardig door zijn oudflorentijnschen bouwstijl; paleis der familie Černjn, waar de Boheemsche sage 't verhaal van Drahomire's ondergang aan verbindt; de vriendelijke en overrijkeLoretto-kerk[3], die eene kopij is der ‘Santa Casa’ in Loretto, wier binnenplein ons herinnert aan 't observatorium, waar Tycho de Brahe zijne sterrekundige waarnemingen deed; de paleizen van Nostiz, der graven Thun en 't reusachtig gebouw, waar Waldstein gewoond heeft.

Bij 't noemen van deze namen gevoelt men, dat de adem der voortijden den wandelaar omzweeft en dat de stem der geschiedenis, geholpen door de zigtbare teekenen, die hier in 't rond als gestrooid zijn, hem fluisterend terug roept in de dagen van voorheên. Doch in 't Waldsteinsche paleis grijpt u die herinnering aan met dubbele kracht, omdat die hallen nog vervuld zijn met voorwerpen, door den Friedlander daar geplaatst; waar 't trotsche zelfbehagen van den hertog spreekt uit het fresko der groote zaal, dat Waldstein als

1 Hier bevond zich 't leeuwenperk, waar de geschiedenis voorviel, die Schiller aanleiding gaf tot zijne ballade: ‘der Handschub.’

2 Ook ‘witte’ of ‘ronde’ toren geheeten, was even als de beide andere, een overblijfsel van de twee en twintig torens, die de Přemysliden ter versterking van hunnen burg hadden gesticht. De Daliborka draagt nog aan haren oostkant 't naamcijfer en de armoriën van Wladislav II, die haar, in 1496, tot eene staatsgevangenis verbouwde.

3 Merkwaardig nog door de schatten harer sakristy en 't eenigst klokkespel van Praag, dat op kosten van Eberhard von Glaukowa, in 1694, in Amsterdam is vervaardigd geworden.

Triumphator voorstelt in de gedaante van Apollo, terwijl de bevelhebbers, die onder zijne zegevierende vanen vochten, als karyatiden 't gewelf torschen; waar zijne badkamer, zijn oratorium, 't paard, dat hem in den slag bij Lützen gedragen heeft en 't - zonder bijzondere vergunning der familie ontoegankelijk - astrologisch kabinet, zoovele punten zijn, waar zich de draad der herinnering aan hechten kan.

Hoe vreesselijk heeft de naam des Friedlanders geklonken, zelfs boven 't gedonder van zijn geschut en de raauwe kreten van den krijg! Waldstein, die een' keizer als smeekeling tot zich komen zag; die hertogen en graven onder zijne dienstmannen telde; die toegerust met groote gaven en verteerd door een' onleschbaren dorst naar roem geene magt boven zich duldde, dan de magt van een Italiaanschen sterrenwigchelaar en de vereering van zijn bijgeloof; die alleen in Gustav Adolf een' vijand eeren moest, wiens zon de zijne zou doen tanen; die beurtelings gevierd en verstooten, vernederd en verhoogd, met niemand te rade ging, dan met zijn eigen eergierig hart en steunende op de kracht van zijn onverwinlijk leger, sterk door de hulpmiddelen van eenen ijzeren wil, zich een gebied heeft aangematigd, dat de grooten des rijks den schaamteblos op het aangezigt joeg! Nog staart de nakomelingschap met bewondering en ontzetting op de reuzige verschijning, die de geschiedenis in hem ons te aanschouwen geeft - eene verschijning, die nog indrukwekkender wordt, door 't mystische duister, dat de hoofdmomenten zijns levens omsluijert, - en weet zich naauwlijks rekenschap te geven van de tegenstrijdige gevoelens, die de veroordeelde en laaghartig vermoorde veldheer bij haar opwekt. - 't Is onloochenbaar, dat hij zwarten ondank geoogst heeft van hem, dien hij diende, en dat de verkrachting der eerste regtsvormen, die men zich te zijnen opzigte veroorloofde, van dezen ondank het bloedigste bewijs heeft geleverd. De drieduizend zielmissen, die keizer Ferdinand voor den gevallenen lezen liet, geven wèl te kennen, dat zijn geweten hem van eene onverdedigbare daad van geweld beschuldigde.[1]. Nog zijn de schrijvers 't onéens over de schuld of

1 Vgl. C. von Rotteck, t.a.p. III. Bd., S. 170 folg.

onschuld van den krijgshaftigen hertog. Zeker is 't, dat men hem hier te veel geprezen, elders te veel heeft gelaakt; de voorvoorliefde, die enkele Duitsche geschiedschrijvers voor den krijgsman koesteren, gaf ze menigwerf tot hoogst gewaagde stellingen en beoordeelingen aanleiding, maar 't is van den anderen kant evenzeer waar, dat zijne beschuldigers niet immer 't standpunt hebben gekozen - van 'twelk men - met tcrugzigt op tijden en omstandigheden - enkele daden des Friedlanders minder streng zou beoordeeld hebben. 't Geslacht des hertogs leed veel door zijnen dood en ontving, door de verbeurtverklaring der onmetelijke eigendommen - niet altijd even eerlijk verkregen! - een' slag, dien 't nog bij lange niet te boven gekomen is. Intusschen geraken de erfgoederen langzamerhand, bij gedeelten, weder in 't bezit der familiehoofden, en 't regtsgeding, dat sedert jaren aanhangig is om den smet van verraad, die er op 't hertogelijk wapenschild kleeft, af te wisschen en de confiskatie zijner goederen als eene wederregterlijke daad te verklaren, nadert - maar hoogst langzaam - zijner ontwikkeling, die ten minste niet tegengehouden worden zal, door den invloed, welken prins Windish-Grätz, als verwant aan 't geslacht van Waldstein, op den keizer uitoefenen kan, wanneer de mindere zorg voor 't algemeen belang hem meer gelegenheid zal laten, aan zijne bijzondere aangelegenheden te denken[1].

Maar de herinnering aan den eenen veldheer, roept ons eene reeks van namen in 't geheugen, die in dien onheilzwangeren tijd, eer of schande verworven, maar zich voor immer aan de vergetelheid ontrukt hebben; namen, die dubbelen glans leenen aan bloeijende geslachten.

Gallas (1589-1647) die bij den aanvang zijner krijgsmans-

1 Vgl. ‘Wallenstein's Briefe’ uit het Archief van von Arnim, enz. door Förster in 't licht gegeven, (Berlin, bei Reimer 1826-1829, 3 Dln.) In de hoogstbelangrijke beschouwing van den dertigjarigen oorlog, waartoe Dr. E. Piaget aanleiding nam uit de aankondiging der werken van Söltl en Sporschil (Gids, jaarg. 1847, N°. 9 en 10) vinden wij de gevoelens van Waldstein's verdedigers, met het wapen der historie, krachtig wederlegd. We verwijzen onze lezers tevens naar v. Rotteck en de daar aangehaalde schrijvers; v. Woltmann's Geschichte des Westphälischen Friedens. Berlin, 1808; 2 Bde., Becker's Allgem. Weltgeschichte, enz.

loopbaan, zich lauwer bij lauwer plukte; bij Steinfort en Nördlingen onverwelkelijken roem inoogste, maar in een gedwongen rust zijn leven eindigde, zoodra de krijgskans hem den rug toekeerde[1]. Tilly, - de kweekeling van Alba, Requesens, Don Juan en Alexander Farnese, die door den slag bij Praag (8 November 1620) zich met eere bedekte; door de gruwelijke tooneelen van moord en verwoesting bij Maagdenburg (10 Mei 1631) zich een vlek aanwreef, die nooit is uit te wisschen; die in zes en dertig veldslagen overwinnaar is geweest en in den laatsten door Gustav Adolf, bij Leipzig (17 Sept. 1631) zóo geslagen werd, dat hij, gewond en verlaten, met moeite ontkwam, en in den slag, bij Rain, de wonde ontving, die vijftien dagen later (30 April 1632), een einde maakte aan een leven van twee en zeventig jaren, waarvan hij 't grooter deel in 't harnas en achter de schansen had doorgebragt. Mansfeldt, - 't grafelijk geslacht, dat aan de eer van zitting en stemregt bij den rijksdag niet genoeg had, maar niet rustte, voor 't de vorstenkroon en 't hermelijn aan zijn hoogadellijk wapenschild kon toevoegen[2]; dat in vier hoofd- en menig nevenlinie aan onderscheiden groote feiten deelnam en den roem zijns naams over geheel Europa verspreidde; dat Peter Ernst van Mansfeldt[3] opleverde, die onder de merkwaardigste verschijningen geteld kan worden van dezen onzaligen krijg; die met Hohenlohe den verkozen koning van Bohemen ondersteunde en, bij Pilsen, eene schitterende zegepraal bevocht; die na den slag bij den ‘witten Berg,’ voor eigen rekening bleef oorlog voeren; verwoesting en plundering zaaide op zijnen togt door Opper-Duitschland tot aan den Rhijn; die 't tooneel des krijgs in Nederland overbragt, in 1626 met Christiaan IV weêr in 't veld

1 't Grafelijk geslacht leeft voort in den tak Clam-Gallas, waarvan 't hoofd zich als krijgsman nog bij den jongsten strijd in Italië onderscheiden heeft.

2 Peter Ernst van Mansfeldt ontving als stadhouder van Luxemburg, de vorstelijke waardigheid, omstreeks het einde der XVIe eeuw.

3 Natuurlijke zoon van den stadhouder van Luxemburg, die door keizer Rudolf geëcht werd, maar vergeefsch op de vervulling der keizerlijke beloften, nopens de teruggave van de goederen zijns vaders wachtende, de zijde zijns beschermers verliet; in 1610 tot het protestantismus overging en bij de Unie dienst nam.

verscheen en door Waldstein, bij Dessau, geslagen, een' zoo meesterlijken aftogt door Silezien en Mähren naar Hongarije volbragt, dat deze alléen hem den naam van veldheer dubbel waardig maken zou; die vol van nieuwe en grootere plannen in Bosniën den dood vond (30 November 1628) staande tusschen zijne spitsbroeders en in volle rusting[1]! Thurn[2], - dien we straks reeds het sein zagen geven voor den Prager opstand; die zich aan 't hoofd der protestantsche partij plaatste en zijne zegevierende wapenen tot onder de muren der keizerlijke hofstad flikkeren deed; die naderhand in 't leger van Gustav Adolf bij Leipzig en Lützen (1631, 1632) zich roemrijk onderscheidde, doch, met den dood van dezen vorst, een goed gedeelte scheen te verliezen van zijne vorige energie, zoodat een leven, dat zóo forsch als krachtig begon, bijna in vergetelheid eindigde!

En hoevele namen zouden er nog te voegen zijn bij de reeds genoemde, die er opkwamen en ondergingen in dien langdurigen krijg! De Westfaalsche vrede, die eindelijk den demon des dertigjarigen strijds bezwoer, had de meest ingewikkelde positiën te ordenen; de meest tegenstrijdige belangen van geweldige partijen, met elkaêr te doen overéenstemmen; de krachtigste belangen en regten te bepalen, te formuleeren, in harmonie te brengen; ze was een meesterstuk van de staatkunde dier tijden, en - zoowel ten opzigte van inhoud als van gevolg - meer eene grond-

1 De naam van dit geslacht leeft voort in de linie van 't vorstelijk huis Colloredo-Mansfeldt, dat door 't huwelijk van een' zijner stamhoofden met de dochter van Joseph Wenceslav, vorst van Mansfeldt-Fondi, die in 1780 overleed, zonder manlijk oir na te laten, de goederen en titels van Mansfeldt aan zich bragt.

2 Bij de Bohemers stond hij wegens zijne onwankelbare gehechtheid aan aan 't protestantismus, wegens zijn innemend gedrag en wegens den ijver, waarmeê hij de privilegien en voorregten des lands tegen ieder' willekeurigen aanval verdedigde, in hooge achting, en werd daarom door de stenden tot een' der verdedigers des geloofs benoemd, 't geen hem echter de gunst des toen verkozen konings van Bohemen, aartshertog Ferdinand van Grätz - naderhand keizer Ferdinand II - kostte, die den graaf 't burggraafschap van Kronstein, dat hem door Rudolf II was opgedragen, ontnam en er den vrijheer van Martinic meê begiftigde. Misschien was er dus wèl wat persoonlijke wraak in 't spel, toen Thurn dezen magistraatspersoon kort daarop dwong tot den gevaarlijken sprong, die zoo bittere gevolgen had.

wet voor 't Europeesche dan voor het Duitsche statenstelsel, - de sluitsteen eener periode in de geschiedenis der wereld en 't begin eener volgende.

En zoo eindigde - zegt een schrijver - de vreesselijke oorlog, die gedurende eens menschen leeftijd in Duitschland had gewoed. Reeds in 't eerste jaar had hij van rondsom 't grooter deel des rijks zoodanig verwoest, dat de algemeene ellende onverdragelijk scheen; later zwaaide hij ook de roede over de staten, die hij eerst had gespaard, en overgoot ze allen met een maat van jammer, voor welken de taal geene uitdrukking bezit. Duitschland, tot in zijne verborgenste schuilhoeken van bloed doorweekt en met bouwvallen vervuld, was op 't punt om in den nacht der barbaarschheid weg te zinken of eene groote woestenij te worden. De landbouw treurde moedeloos bij de platgetreden korenvelden; de nijverheid vlood sidderend uit de geplunderde werkplaatsen; alle vredige kunst, wetenschap en gewoonte week voor 't alarm van den krijg, of ging onder in reddelooze armoê. Zonder vertrouwen, krediet en geld kwijnde de handel weg; geen vriendelijke ruil, maar *roof* gold als middel van bestaan; geen troost, noch redding voor den burger; de soldaat alléen heerschte in dien ijzeren tijd. Ieder, die dus nog eenige kracht had overgehouden, schaarde zich onder het vendel; om niet beroofd te worden, nam men bij de rooverbenden dienst. Dit was 't uitwerksel van de wijze van oorlogvoeren, die 't eerst door Mansfeldt en andere avonturiers in praktijk gebragt, door Waldstein op grooter schaal gedreven werd, en die na hem nog menig veldheer heeft gebezigd. De krijg moest voor den krijg betalen, en zonder verschooning, met de meest teugellooze verkwisting, werd 't merg der landen uitgeperst en verteerd door vriend en vijand. De krijgslieden, meestal zonder hart voor de zaak, die ze voorstonden; zonder pligt en liefde voor een vaderland, alléen strijdende om soldij en roof; door eerzuchtige en vermetele bevelhebbers zonder nadenken opgeofferd in veldslagen of bestormingen; somtijds, bij 't keeren van de kans, aan honger en uitputting ter prooi, vorderden, zoo dikwijls de gelegenheid zich voordeed, plundering en uitspatting als een loon, dat hun van regtswege

toekwam; de stem der menschelijkheid verstomde onder 't voortdurend woeden van hartstogt en gebrek; en 't voorbeeld der bevelhebbers regtvaardigde de geweldenarijen der onderhoorigen. In vele streken van Duitschland bestaan de sporen van dezen verwoestenden krijg tot heden toe, en de achterlijkheid van sommige streken des lands - vergeleken met andere staten - in verfijning, welvaart en kunst, kan ook gedeeltelijk uit het lijden van den dertigjarigen oorlog verklaard worden.

Gelukkig, dat de natuur krachtiger is in 't herstellen, dan de mensch in 't vernielen; gelukkig, dat volgens hare verhevene wetten, er uit de verwoesting zelve - uit donderbuijen, die den geschokten grond bevochtigen, zoo als uit volksstormen, die geheele geslachten van de aarde doen verdwijnen - een nieuw leven opbloeit, dat meestal edeler en vruchtbaarder is dan 't geen onderging!

Onder de drie groote tijdperken, welke ons door de geschiedenis van Bohemen's hoofdstad worden voor den geest geroepen, noemden wij den ‘zevenjarigen krijg.’ Vreesselijke worsteling van een rijk, dat sedert eeuwen zwaar woog in de schaal der Europesche magten, met een' staat, die, onder een bescheiden uiterlijk, eene verbazende krachtsontwikkeling verborg; een kamp om 't ‘aut Caesar, aut nihil,’ dat aan 't jeugdige, heldhaftige Pruissen een' blijvenden, een' magtigen invloed verzekerde in de politiek van ons werelddeel; die Frederik den Grooten opriep en aanvuurde tot de manifestatie van de verhevene hoedanigheden zijns geestes; die hem eene gloriekroon heeft verleend, op wier glans 't Pruissen van heden zich niet ten onregte verhoovaardigt.

Maria Theresia tegenover Frederik - 't was vooruit te zien, dat een vertwijfelingvolle strijd tusschen zulke individualiteiten, tot groote resultaten leiden zou. De uitkomst heeft die profecy geenszins gelogenstraft. Oostenrijk, dat voor niet langen tijd aan een' Pruissisch vorst de koningskroon had gereikt, kon den roof van Silezië niet aanzien zonder eene geduchte wraakneming. 't Was trotsch op zijne overmagt en schatte de waarde van den onbekenden vijand niet hoog; de algemeene stem der natie vorderde eene glans-

rijke voldoening en bij 't besluit van den rijksdag (17 Januarij 1757) werden er aanstalten gemaakt tot een ‘Reichsexecutionskrieg.’

Intusschen was Frederik de man niet, die een zoo groot werk aanvaardde, als 't geen hij zich had ter taak gesteld, zonder vooraf, met bijzondere scherpzinnigheid, de kansen berekend, zonder het bepaalde besluit genomen te hebben te winnen of te sterven. Hij zag in, dat hij een kamp zou moeten voeren tegen half Europa, dat van alle zijden met wèl geruste benden in 't krijt verscheen; dat hij met Oostenrijk ook Rusland, Zweden en 't Duitsche rijk zou te bestrijden hebben, maar sterk als hij was, door de kennis en waardschatting zijner hulpmiddelen; gerugsteund door den onbezweken moed zijner krijgslieden; geholpen door bevelhebbers, die genoegzaam waren ingedrongen in den geest huns meesters, om in overéenstemming met diens plannen te handelen en toch vrij genoeg - door eigen genialiteit - om meer te wezen dan enkel werktuigen, die slechts door den geest en den wil eens anderen tot daad worden geroepen; aangeblazen door een drift, die tot hooger ontwikkeling werd geprikkeld, naarmate de hinderpalen, waarop ze zich inspande, onoverkomelijker schenen, hield hij stand in den ongelijken kamp - en overwon!

De slag bij Praag, op den zesden Mei 1757, was 't begin van een roemvolle baan. De berigten nopens dien strijd, waar de Pruissen in Schwerin een onherstelbaar verlies leden, zijn in allerlei opzigten zeer belangwekkend; ze stellen den moed, de krijgskunst, de volharding der beide legers in 't helderste licht. We mogen bij algemeen bekende zaken niet langer stilstaan, maar noemen, als belangrijke punten, de veldslagen bij Kollin, bij Roszbach, bij Leuthen, bij Zorndorff, bij Liegnitz en elders met afwisselend geluk geleverd, die in zoo kort een tijdsbestek elkander opvolgden als de geschiedenis noch vóor, noch na dien tijd heeft te vermelden gehad. Van beide zijden waren eindelijk de krachten uitgeput, en Frederik, die alléen in iederen nood had moeten voorzien, werd gedwongen niet zoo als vroeger aanvallender-, maar verdedigenderwijze te werk te gaan. De dood der keizerin van Rusland en de wapenstilstand - kort

daarop door een vredesverdrag gevolgd - die Czaar Peter III den moedigen koning aanbood; de pacificatie met Zweden en de korte alliantie met Rusland, gaven Frederik gelegenheid zich eenigermate te herstellen van de opeenvolgende schokken, op den oogenblik, dat de zwartste wolken het uitzigt zijner hope bedekten! In 't jaar 1762 zette Pruissen's koning den strijd tegen Oostenrijk voort en met tamelijk veel krijgsgeluk. Toch was 't ook aan zijne handelwijze merkbaar, dat de overspanning, waarin de strijdende magten verkeerden, eindelijk in beider ondergang eindigen zou. 't Verlangen naar vrede maakte zich meester van vorst en volk; de onderhandelingen daarover duurden niet zeer lang, en door 't verdrag van Parijs (10 Febr.) en van Hubertsburg (15 Febr. 1763) werd de vlam des oorlogs gedoofd, die gedurende zeven kommervolle jaren geheel Europa met angst, met lijden en rampen had vervuld, zonder dat er uit die geduchte inspanning - waartoe de eene magt de andere had gedwongen - eenige vrucht ontsproot, die maar de helft der opofferingen had kunnen vergoeden.

De omvang en rijkdom van mijn onderwerp heeft mij tot eene breedsprakigheid verleid, welke 't mij ten pligt maakt, mijne lezers - die vriendelijk genoeg waren mij tot hiertoe te vergezellen - voor die uitweiding verschooning te vragen. 't Zou echter onbescheiden zijn nog meer van uwe welwillende aandacht te vergen; ik ga daarom, al wat er op 't gebied der topografie nog belangrijks in Praag gevonden wordt, met stilzwijgen voorbij en sta liever (in den' volgenden jaargang van ons Tijdschrift) nog eene korte pooze stil bij de beschouwing van enkele punten uit het wetenschappelijk, sociaal en politiek leven der bevolking van Bohemen's hoofdstad.

Dr. HENRY RIEHM.

Een uitstapje naar Y-Muiden.

Het was in Augustus. De zon had reeds langer dan eene week dag aan dag aan den blaauwen hemel gebrand, zonder dat een enkel mededoogend wolkje een oogenblik zich tot een sluijer voor zijnen gloed had gehangen, zonder dat eene enkele onweêrsbui lafenis had geschonken. Ongelukkig hij, die op zulk eenen dag om den middag de Vijzelstraat, of tegen drie uren de Leydsche-straat af moet loopen, op welke uren hij in die straten tusschen de hooge huizen noch ter regter noch ter slinker zijde eenige schaduw vindt, al tracht hij ook elken voorbijganger door eene welberekende wending van de kleine steentjes te dringen. De straatmodder op den Dam, tot pulver verdroogd, dwarrelde bij elk zuchtje van den oostewind omhoog, en stoof den beursgangers, die uit de Kalverstraat of tusschen het Stadhuis en de Huizen (die leelijke trechter, waar het altijd tocht, hoe de wind ook zijn moge) kwamen aanstroomen, in mond, neus en oogen. Op de Beurs was het benaauwd warm, en enkelen der beursgangers, die zich den goeden ouden tijd herinnerden, hadden er nu wel spijt van, dat men het middenvak met een misselijk dak had overtogen. De fondsen waren er flaauw op, want in zulk eene benaauwdheid elkaâr om een zestientje plat te dringen, ging de natuur te buiten. Ieder maakte, dat hij weder wegkwam, zoodra hij mogt. Kwart voor vieren was de Beurs nagenoeg ledig.

- ‘Wij moesten de gloeijende, benaauwde stad voor heden maar ontvlugten,’ zeide ik tot mijnen Thüringschen vriend, die voor een paar dagen bij mij was komen logeren

om ‘het groote Amsterdam’ te zien, en met wien ik den halven morgen had rondgedoold door de zalen van het Stadhuis en zelfs den hoogen koepeltoren had beklommen. ‘Hebt ge nog iets op de Beurs te doen of te zien? - niet? zoo laat ons een droschke nemen, naar den Hollandschen Spoorweg rijden, naar Y-Muiden stoomen, daar dineren en den schoonen avond aan den oever der zee doorbrengen. Wij kunnen met de boot langs het kanaal terugkeeren.’

Zoo gezegd, zoo gedaan. Een smaakvol open wagentje, zoo als er altijd eenigen op den Dam staan, met den voerman in elegante liverij op den bok achter ons, zoodat de leidsels over ons hoofd loopen, nam ons op, en bragt ons spoedig buiten de Willemspoort, die thans tusschen het hooge en digte groen een bekoorlijk effect maakt, naar den Hollandschen Spoorweg.

Wij namen onze plaatsbriefjes. ‘Wacht even,’ zeide ik, toen wij de wachtkamer zouden intreden.

- ‘Wat wilt ge?’

- ‘Even naar het kantoortje van de telegraaf, ons eten bestellen.’

- ‘Hoe, daar? Ik dacht wij zouden buiten eten.’

- ‘Juist; maar hier bestellen wij het. Dat doet men gewoonlijk, omdat het Badhuis in dezen tijd na beurs nog al veel onverwachte gasten krijgt. Ga maar even mede.’ En nu seinde ik door den telegrafist als volgt: ‘Opgepast Y-muiden.’ Antwoord: ‘Y-muiden alles in order.’ Sein van onzen kant: ‘Badhuis. Diner 5 uren: twee personen: gekookte tong met pieterselie: biefstuk: aardappelen: groente: dessert.’ Zie zoo, nu wordt, terwijl we stoomen, ons diner gereed gemaakt en wij vinden bij onze aankomst de tafel gedekt.

- ‘Dat is toch gemakkelijk, met die telegraaf!’

- ‘Natuurlijk. Doch 't zou wat erg zijn, zoo dit haar eenig nut ware.’

- ‘Hoe zoo?’

- Wij, Hollanders zijn praktische menschen, en wij hebben die telegraaf niet voor ons pleizier aangelegd. Haar voornaamste bestemming is ten dienste van handel en zeevaart. Sedert, nu een jaar of twaalf geleden, het kanaal van het Y naar de Noordzee afgemaakt is, is Y-Muiden Amsterdams zeehaven ge-

worden. Alle schepen, die uit zee naar onze hoofdstad of naar Noord-Holland wilden, moesten vroeger of langs de ondiepe, bogtige, Zuiderzee een wijden omweg maken, of met groote kosten van tijd en geld zich tragelijk door het lange Noord-Hollandsche kanaal laten slepen. Natuurlijk heeft de handel nu den weg gekozen, die korter en veiliger te gelijk is, den weg door het Y-kanaal, of laat ik zeggen den Y-stroom, want sedert zijne verbinding met de Noordzee, is het Y werkelijk een stroom geworden. Nu is Amsterdam met zijne zeehaven verbonden door een kanaal, een' spoorweg en eene telegraaf. Het eerste brengt de goederen en schepen, de tweede de personen en brieven, de laatste de dringende tijdingen over. Er kan geen schip uit zee aankomen, geen schip uitzeilen, zonder dat de verklappende telegraaf het binnen eene sekonde tijds naar Amsterdam berigt. In de stad zelve is de dienst behoorlijk georganiseerd, zóó, dat elk belanghebbende er dadelijk kennis van draagt. En menigmalen gebeurt het nu, dat 's middags eene welbehoudene lading ter beurze verkocht wordt, die 's ochtends nog niet in 't gezigt was. Zelfs is het niet zeldzaam, dat de schipper, die de touwen los maakt om uit te zeilen, nog vóór hij de haven uit is, de laatste orders van zijnen reeder heeft gevraagd en ontvangen.

- ‘Dat is heerlij!’

- Ja, en toch, wilt ge wel gelooven, dat het eerst moeite, veel moeite gekost heeft om het zoo ver te brengen? Kunt ge wel begrijpen, dat het vroeger, toen nog de vaart over Texel en het Nieuwe Diep liep, eene onmogelijkheid is geweest, om eene telegraaf van Amsterdam derwaarts te bekomen? - Toen was er althans nog meer behoefte aan dan nu. Maar ‘wat kan 't mij schelen!’ riep de een, ‘ik heb het altijd zoo gedaan,’ en ‘wat zou ik voor mijn concurrent zoo iets aanleggen, en daarvoor nog mijn goede guldens uitgegeven?’ morde de ander. En zoo had de een dit, de ander dat! Niemand stak de hand uit de mouw, en wie iets uitdacht of voorstelde, wat maar eenigzins buiten den gewonen sleur ging, werd aangekeken als een wild dier. Men ging naar de Beurs - ja, waarom? menigeen zou 't u niet hebben kunnen zeggen. Handel was er toch niet. Men stak zijn

geld in effecten, liefst in die, waarvan de rente door een of ander rijk man geguarandeerd was; of men gaf het op prolongatie - eene sekure belegging, naar men toen zeî, - totdat tien, twintigmalen eene onbeduidende crisis had aangetoond, dat ze de minst secure van allen was, en slechts een middel om het spel van eenige windbuidels aan te moedigen.

- ‘Maar nu maakt ge het toch wat al te erg. Ge hadt toch ook uwe koloniën even als nu, en uwen trans-Atlantischen handel, waarop wij Duitschers zoo jaloersch waren, en nog wel eens zijn, en uwe *grossartige* Handelmaatschappij.....’

‘Spreek er niet van. Die koloniën en Handelmaatschappij, dat was juist de weg naar den kelder. Het Gouvernement produceerde in de Indiën alles - alles wat maar te produceren viel. Het verkocht en leverde zelf wat het produceerde, en om te zorgen dat geen particulier handelaar van elders een dergelijk product beter en goedkooper aanvoerde, had het zijne tarieven en beperkende regten. Zoo was dan ook de trans-Atlantische handel reeds lang in uwe Duitsche steden, Hamburg en Bremen, gevestigd. De Handelmaatschappij was de commissionair, of makelaar, of beunhaas, of hoe ge 't noemen wilt, van het Gouvernement. Zij sleet die ontzettende hoeveelheden van allerlei voortbrengselen bij kleine partijtjes aan de consumtie uit, en om het deze gemakkelijker te maken, had zij daartoe op gezette tijden hare vaste veilingen, waarvoor zij dan maanden lang oppotte. Natuurlijk! 't was haar maar te doen om eene goede provisie te maken.’

- ‘Maar dat gaf toch leven, vertier, drukte, verdienste.’

- ‘Ja, als ge 't zoo nemen wilt. Het goed moest aangevoerd, verpakt, opgeslagen en weêr afgeleverd worden, dat gaf een duizendtal sjouwers werk. Nu echter hebben ze van dezelfde hoeveelheid waren eens zoo veel te doen, omdat er speculatie bij den handel is, vóór dat de goederen aan de consumtie overgaan. Voor 't overige, 't is waar, elk kreeg zijn aandeel in de buit; zóó veel reeders, die bevrachting genoten, naar zij aan de beurt waren: zóó veel assuradeurs, die hun vast quantum jaar in jaar uit verzekerden; zóó veel makelaars, wien de courtage werd toegelegd pondspondsgewijze, naarmato ze wat veel of weinig te zeggen hadden. Zoo ging

't al zijn gangetje, man; het was als een uurwerk. maar dat was het juist; een uurwerk, eene doode machine: alle leven was er uit, alle ambitie was verdoofd, alle ondernemingszucht verschrompeld. Wie eenmaal in den kooltuin zat, zegende zich en kreeg evenveel, of hij hard werkte of zoetjes; waarom zou hij dan hard werken? 't werd hem immers thuis bezorgd? En zoo er iemand lust en ijver had en vooruit wilde - 't mogt hem wat baten! Als hij niet in de gunst was kreeg hij toch niets, of hij ook draafde en sloofde. - Dat was de groothandel van Amsterdam voor 25 of 30 jaren. Voor 't overige voorziening in de dagelijksche behoefte der stad of hoogstens der provincie. - Ook de oude graanhandel was al niet veel meer geworden; doch daarin althans heeft men nog bij tijds voorzien, zoodat die zich weder zeer spoedig heeft kunnen verheffen.'

Zoo keuvelden wij al voort, stoomende door Hollands vette weiden en waterrijke dreven. Mijn vreemdeling had geene oogen genoeg om de eindelooze groene vergezigten te bewonderen, welke hem, zoon der bergen als hij was, nog nooit waren voorgekomen. Natuurlijk, dat hij een blik van bewondering veil had voor ons heerlijk rundvee, en met een eenigzins spottenden glimlach terug zag op de trekschuit, die we aan gene zijde van Sloterdijk voorbij stoomden, - de laatstovergeblevene, helaas! van die trotsche vloot, die vroeger telken ure van den dag den bengel deed kleppen, de eenige die er thans op een geheelen dag vaart tusschen Amsterdam en Haarlem.

- 'Hola! wat beteekent dat!' riep plotseling mijn vriend, 'hoe gaan we hier zoo omhoog?'

- 'Omdat we den dijk opgaan. Wij zijn hier bij Halfweg.'

- 'Maar waartoe die dijk? Waartoe met zoo enorme kosten hier zoo veel aarde opgehoopt, zonder nut, ja, tot schade voor den spoorweg?'

- 'Die dijk moet dienen om twee groote wateren van elkander gescheiden te houden.'

- 'Nu nog dwazer! Ik zie geen water, zoo ver mijn oog reikt, regts en links, behalve een paar kanalen, die bovendien nog tusschen hare eigene dijken loopen.'

- 'Toch is het zoo. Zie! hier links hebt ge het Haarlemmer-

meer, eene oppervlakte van 18000 bunders, en daar regts den zeeboezem het Y, bevattende meer dan 8000 bunders. Ziet ge? Het verschil is maar, dat dit alles water geweest is, en land geworden is. Toen deze spoorweg werd aangelegd, was die dijk wel noodig, of geheel Holland ware in weinige uren een prooi der golven geweest.'

- 'En is dat nu de Haarlemmermeer!' riep de eerlijke mof in verrukking uit, starende op die heerlijke landouwen, die u allen bekend zijn, hoe ze, afdalende tot eene aanmerkelijke diepte, een allerbekoorlijkst panorama aanbieden: hier vette teellanden voor koolzaad en granen, elders grazige weiden of vruchtbare moesgronden; bezaaid met tallooze boeren-hofsteden, die allen u in hunne nieuwheid en frischheid te gemoet blinken; doorsneden met net beschulpte wegen als kolfbanen, met sloten en molenvaarten als met de liniaal getrokken; opgesierd door liefelijke groepjes jeugdig kreupelgewas en slank opschietende jonge populieren, terwijl reeds hier en daar in de verte een kerktorentje verrijst, - eene nieuwe schepping, een Hollandsch landschap, als het ware met Hollandsche netheid onder een stolpje bewaard! 'En is dat nu de Haarlemmermeer?' en hij nam zijnen hoed van het hoofd, om zijnen eerbied te betuigen voor het grootsche werk en voor het nijvere, volhardende volk, 't welk dat werk had ondernomen en voltooid.

'En hoe gaat het er mee? Voldoet het aan de verwachting?'

Voor ik kon antwoorden, bliezen de conducteurs, gilde het fluitje en stoomden wij verder, den ouden Sparendammer dijk langs, over het Sparen, waar dit zich met een zijtak in het Y-kanaal werpt, en de duinen van Zandvoort en Velzen te gemoet.

- 'Die weg, die daar links van den onzen afwijkt, gaat naar Haarlem,' sprak een heer, die over ons zat, en reeds lang, blijkbaar met zich zelven verlegen en met zijne eigene gedachten opgescheept, deel had willen nemen in onze gesprekken.

- 'Ah zoo,' sprak mijn gast. 'Daar moet ik morgen heen, al ware 't maar om het nieuwe standbeeld te zien van den waarachtigen uitvinder der drukpers. Mijn broeder, die

verleden jaar het feest der oprigting van dat beeld, uit Duitsche en Hollandsche bijdragen gevestigd, heeft bijgewoond, heeft mij daar al te veel van verteld. Dat moet een echt verbroederingsfeest tusschen de twee verwante stammen geweest zijn.'

En nu liep het gesprek over allerlei onderwerpen, literatuur, kunst, wetenschap, ook over de vrije drukpers. Onze vreemde indringer opperde den twijfel, of die volle vrijheid van drukpers, die thans in alle staten van Europa triomfantelijk gevestigd is, toch niet ook in de laatste jaren hare schaduwzijde had laten zien. Blijkbaar echter sprak hij zoo, meer om het gesprek leven bij te zetten, dan uit overtuiging.

- 'Men heeft er eerst bij ons raar meê omgesprongen,' zeide mijn Duitscher, 'en menig eerlijk man heeft jaren lang gewanhoopt, of er iets goeds van komen zou. Doch wij waren ook vóór een twintig jaar als jongens, die voor 't eerst van de kostschool in de vrije wereld waren uitgeloopen en door eigen schade wijs moesten worden. Doch alles komt te regt. Jammer maar, dat dit in de wereldgeschiedenis niet gaat zonder menig bloedig en smartelijk offer.'

Wij waren nu aan het kanaal gekomen, dat, gelijk ge weet, van het punt af, waar de straatweg naar Beverwijk de ijzerbaan kruist, tot Y-Muiden toe, vlak naast den spoorweg loopt. Het gezigt, dat zich hier aanbiedt, is altijd nieuw, altijd grootsch, altijd rijk en vol afwisseling, hoe menigmalen men ook dezen togt gedaan hebbe; stel u voor, hoe opgetogen mijn gast was, die dat alles voor het eerst zag. Regts van ons, bijna onder ons, stroomde het breede kanaal, vol leven en beweging. Hier dreef eene kof, in ballast naar de Oostzee bestemd, voor de eb af. Iets verder kwam een zware Oostindievaarder opzeilen, die eene rijke uitvracht naar Java inhad, van meerendeels Duitsche, gedeeltelijk ook inlandsche manufacturen. Zonder moeite schoot eene stoomboot het zeekasteel voorbij, die tegen wind en stoom op een Surinaamsvaarder en twee schoeners, waarschijnlijk uit de Middellandsche Zee, stadwaarts boegseerde. Nog sneller schoot de slanke spitsgebouwde kanaalboot voort, in sierlijke en vlugge wen-

dingen alle aanraking vermijdende, welke telken twee uren tusschen Amsterdam en Y-Muiden beurtvaart. - Overigens was de breede watervlakte bezaaid met ligters, kagen, tjalken, pinken, sompen, vletten, jollen en sloepen; de een bragt levensmiddelen naar de stad, de ander provisie naar de schepen; hier en daar zag men een sierlijk jagtje laveeren, of eenige liefhebbers van roeijen, die met lange slagen op maatgeluid hun ligt vaartuigje voortdreven. Aan de overzijde van het kanaal kronkelde langs den voet der afgegraven duinen de straatweg, naauwelijks minder bevolkt dan de waterweg zelf. Hortende boerenwagens, zware vrachtkarren met goederen voor de Wijk of Alkmaar bestemd, schulp-rijders; daartusschen menig elegant zomerwagentje, of eene groote familiebak met een lustig gezelschap, te huis behoorende op een der vele buitens van de buurt; ezelwagens met kinderen; enkele ruiters: voorts talrijke voetgangers, waarvan sommigen met den haastigen stap, die een doel van hunnen gang aantoonde, anderen met den tragen, onachtzamen tred, die den wandelaar kenmerkt. En dit tooneel werd regts en links - als in den schouwburg door de schermen - begrensd door het opklimmende duin, tegen welks helling menige sierlijke lusthof leunde; hier en daar een enkele, die reeds van vroegere tijden dagteekent en met eene deftige, ouderwetsche huizinge en zwaar geboomte pronkt; maar de meesten blijkbaar eerst voor weinig jaren aangelegd, en wel lief en frisch en vrolijk; maar toch nog wat heel zonnig.

De mensch is altijd gezind te vergelijken, vooral wanneer hij in den vreemde een of ander ontmoet, dat hem, al is het ook nog zoo flaauwtjens, een huisselijken of vaderlandschen toestand vertegenwoordigt: ‘Het heeft hier wel iets van de Elbe beneden Hamburg,’ sprak mijn vriend, doch voegde er dadelijk met eene opregte verloochening van zijn patriotismus bij: ‘maar het hier toch nog schooner en grootscher.’

- ‘Y-Muiden, Heeren!’ - riep de conducteur, en de deuren van onzen char-à-bancs vlogen open, en wij stapten af aan het ruime, deftige stationsgebouw, welks eenige fout is, dat het er wat heel Grieksch uitziet voor een bouwstuk,

dat aan het strand van de Noordzee - in het Ultima Thule - stormen en winterbuijen moet trotseren.

Het getij was niet gunstig voor ons plan, om nog vóór den maaltijd een zeebad te nemen. Wij begaven ons dus regtstreeks naar de eetzaal van het Badhuis. Mijn vriend vergat geheel en al, dat hij hier gekomen was om te eten, toen hij de zee in het oog kreeg: de zee, de heerlijke, groote, oneindige zee, het zinnebeeld der oneindige toekomst met hare ondoorgrondelijke diepten en onbegrijpelijke geheimenissen, uit wier schoot dag na dag ons gelijk de ligte opkrullende golfjes te gemoet wentelt. Mij, natuurlijk, was het gezigt minder nieuw, en mijne stemming minder poëtisch. Ik onderzocht dus, hoe het met onze tong met pieterselie, biefstuk met aardappelen, enz., enz., stond. - ‘Over zeven minuten zou het diner gereed zijn,’ zeide de hupsche opper-bediende, ‘de trein is buitengewoon vroeg aan. Intusschen moet ik de heeren vergiffenis verzoeken, dat wij de couverts niet in een afzonderlijk salon hebben kunnen geven. Sedert twee dagen is het Hôtel overgevuld met vreemdelingen, vooral met Engelschen, die na de sluiting van het Parlement, in de laatste week, bij zwermen zijn overgestoomd, om hun *trip on the continent* te maken.’

‘Zonderling,’ dacht ik, ‘hoe toch het een met het ander zamenhangt! Sedert wij het geregelde dagelijksche stoombooten-veer tusschen Y-Muiden en Yarmouth hebben, denkt geen Britsche tourist *of fashion* er meer aan, om dat akelige nest van een Ostende te bezoeken; en Holland is den Brit weder het *continent* par excellence geworden, nu de groote route naar Triëst en naar Petersburg over onzen Duitschen spoorweg loopt.’

Wij aten smakelijk, gelijk gij begrijpen kunt, ofschoon wel wat haastig naar mijnen zin. Mijn vriend had geen geduld: daar was iets in zijn binnenste, dat hem naar het strand dreef. Aan den frischen zeevisch wijdde hij, als Duitscher, eene verdiende aandacht; evenwel, hij kwam er gul voor uit, dat hij ze wel wat heel vast vond. Maar toen het eerste geregt was afgedragen, was hij naauwelijks meer te houden. Van het dessert at hij niets, maar stopte zooveel te meer pruimen en peeren in den zak. ‘En nu, gaat ge mee!’ riep hij, opspringende, ‘of ik ga alleen.’

Ik troostte mij met het oude adagium:

> Post coenam stabis,
> Aut mille passus meabis,

en arm in arm drentelden wij langs de breede kaaijen en over de ontzachgelijke sluizen, die geheel eene zee keeren, en op het forsche havenhoofd heen en weder.

- ‘Ihr Holländer seydt doch ein prächtiges Volk!’ barstte eindelijk mijn vriend uit, ‘een waardige tak van den Duitschen stam! Reuzenwerken hebt gij gesticht, waarop nog volgende eeuwen met bewondering zullen staren! Tooveraars zijt ge; of hebt ge de lamp van Aladdin wedergevonden, die in éénen nacht een paleis stichtte?’ En zoo babbelde hij al voort, half jokkende, half aangedaan. - ‘Maar in ernst,’ riep hij eindelijk, ‘hoe hebt ge dat alles toch zoo spoedig tot stand gebragt? Vóór 25 jaren was hier immers nog niets dan duin en zand?’

- ‘Ja, dat is een lange historie, waartoe ik eenen geheelen avond noodig zou hebben. Gods zegen in de eerste plaats, die ons door menige groote en kleine gebeurtenis, welke wij menschen toevallige omstandigheden noemen, daartoe geleid; Gods zegen, nog eens, die onzen ijver bekroond heeft! En dan ook een weinig lofs daarvoor aan de ontwaakte energie onzer natie! - Gij kent die groote crisis der nieuwe geschiedenis, de omwentelingen en omkeeringen van 1848 en 1849, die aan geheel Europa in zoo velerlei opzigt eene nieuwe gedaante hebben gegeven, ofschoon zij ook in vele oorden, na menigen fellen schok, na duizende bloedige offers, alles toch bij het oude hebben gelaten. Wat zij voor andere natiën geweest mogen zijn, ons waren zij ten zegen! Gij weet, ons vloeit het bloed wat traag door de aderen, en wij zijn ligt geneigd tot indommelen, wanneer wij niet wakker gehouden worden. En zoo waren wij ook ingedommeld in de eerste helft dezer eeuw, omdat onze geheele staatsinrigting er op was berekend, onze natuurlijke slaapzucht te bevorderen. Daar kwam de groote schok in het midden der eeuw. Die wekte ons op en riep ons toe, rondom ons te zien, en dwong ons de handen uit te steken. Vrijheid! klonk de leuze, en vrijheid werd den volke gegeven, om zich met al zijne vermogens in alle rigtingen

te bewegen. Wel gaf dit eerst aanleiding tot velerlei strijd en stribbeling, en menigeen zag toen de toekomst donker te gemoet. Maar de bezadigdheid en het gezond verstand, onzer natie eigen, beveiligden ons voor gevaren, waar menig ander volk zich blindelings in geworpen heeft. Wakkere deelneming aan algemeene belangen was een regt des burgers geworden; en het besef van pligt, de zin voor stipte pligtsvervulling, die zoo sterk is bij ons, dwong meer dan iets anders den burger, zijn regt te handhaven, en ten nutte des vaderlands te gebruiken. Die wakkerheid en burgerzin, op het staatkundig terrein geplant, vatte wortel, en breidde zich naar alle zijden uit op elk ander gebied van het openbare leven, in wetenschap en kunst, in handel en nijverheid. De besten uit de lande werden gekozen tot de vertegenwoordiging des volks, om de Regering ter zijde te staan, niet als een achterdochtige toeziende voogd, maar als een welmeenend raadsman en helper. Het volk hield de oogen geopend, en kennis van zaken, door openbaarheid verkregen, lokte tot waarachtig vertrouwen en gewillige medewerking. Menig zwaar offer van bijzondere belangen werd gaarne gebragt ten behoeve des vaderlands. De zware druk der financiëele lasten van den staat werd door loijale medewerking van allen verminderd; een beter belastingstelsel, dat den arbeid vrij maakte, opende de wegen tot algemeene welvaart. Oude hinderpalen werden weggeruimd, misbruiken afgebroken. Menige instelling, met goede bedoeling opgerigt, maar allengs ontaard in een loutere onderneming van speculatie, werd aan hare oorspronkelijke bestemming terug gegeven, en vele groote kapitalen, die daardoor loskwamen, werden in allerlei bedrijf van handel en nijverheid gestoken, gaven werk en brood aan duizende nijvere ingezetenen, en goede renten aan hunne bezitters. Zoo openbaarde zich alom leven en ontwikkeling in het groote en in het kleine. En van daar dan ook de oorsprong van de wonderen, die ge hier aanschouwt. Reeds lang was geklaagd, dat Amsterdams handel jaar aan jaar terugging, en ten achteren raakte bij dien van Rotterdam, maar vooral van Hamburg en Antwerpen. Daartoe werkten onderscheidene oorzaken mede; moreele en materiëele. Onder de laatsten was vooral de gebrekkige en tijd en geld kos-

tende gemeenschap, met de zee zoowel als met het binnen land. Dit laatste nu was spoedig verholpen, zoodra namelijk de doortrekking van onze spoorwegen naar Dusseldorf aan den eenen, naar Munster aan den anderen kant door de energie van het Bestuur tot stand gebragt was. Maar het andere bezwaar bleef nog bestaan en het was moeijelijker daarin te verhelpen. Toen won het denkbeeld veld van een kanaal te graven, van het Y naar de Noordzee. Het kostte moeite, groote moeite, om dat denkbeeld ingang te doen vinden: wij schrikten zelven terug voor den omvang onzer plannen, en aanvankelijk was de bekrompene vrees, of men wel rente zou trekken van zijn geld, nog al te krachtig bij onze vermogenden. Maar een gelukkig toeval kwam gunstig tusschenbeiden. Onder de hervormingen, die langzamerhand werden ingevoerd, was ook eene betere regeling van onzen kolonialen handel, die allengs aan de vrije mededinging onzer kooplieden werd overgegeven. Daardoor werd het groote kapitaal der Handelmaatschappij, vroeger de eenige factor van dezen handel, te groot. En ofschoon dit ligchaam nu met wijsheid en overleg zijne kapitalen op andere wijze besteedde, tot ontwikkeling van onzen wereldhandel, het kapitaal bleef toch te groot, vooral door de jaarlijksche toeneming van het reserve-fonds, en nadat de Schatkist, ten gevolge eener gelukkig geslaagde conversie in de eerste jaren van 50, ook hare laatste schuld aan de Maatschappij had afgedaan. Hoe nu de beschikbaar gewordene millioenen te verdeelen of te besteden? De aandeelhouders hadden gezond verstand genoeg, om in te zien, dat zij nog een ander belang hadden, dan dat van aandeelhouder in eene anonyme societeit, een belang als burger van den staat, als ingezeten der hoofdstad, een duizendvoudig belang bij den bloei van Amsterdams handel. En zoo besloot dan de Handelmaatschappij, met haar reusachtig vermogen zich aan het hoofd te stellen der reusachtige onderneming en de verbinding van het Y met de Noordzee, door een kanaal tusschen Zandooort en Velzen werd besloten. Haar crediet gaf crediet aan de zaak. Eens begonnen, werd het werk met kracht doorgezet; God gaf er zijnen zegen op, en ziedaar de vrucht, Y-Muiden, de haven van Amsterdam aan de Noordzee!’

- ‘En heeft de uitkomst aan de verwachting beantwoord?’

- ‘Meer dan dat! Amsterdams handel bloeit schooner dan ooit, en Hamburg en Antwerpen moeten het met spijt aanzien, dat én naar het Noorden, én naar het Zuiden van Europa's vaste land, de groote handelsweg over deze plek loopt. Verleden jaar zijn hier ruim 6500 schepen binnengekomen, en dit jaar zal het getal welligt meer dan 7000 bedragen.’

- ‘En de Maatschappij? 't Is toch edel, dat zij zoo groot eene opoffering voor Amsterdam heeft gedaan.’

- ‘Zeker, dat is het; maar hare aandeelhouders hebben gelukkig nog eene andere, meer tastbare belooning genoten, dan het bewustzijn alleen van eene goede daad. De kanaaltol, hoe matig ook gesteld, brengt heerlijke inkomsten op, ten gevolge van een verkeer, zoo druk als men vroeger zelfs niet had kunnen droomen; bovendien geniet de Maatschappij als aanzienlijk handelsligchaam zelve, dag aan dag, uur aan uur, bijna onmerkbaar bij iedere transactie, maar deugdelijk merkbaar bij de opmaking der jaarlijksche onkosten-rekening, mede al de voordeelen, welke de goedkoopere en gemakkelijkere waterweg aanbiedt. Dat heeft de laatste winter nog getoond. Ofschoon het ijs vijf maanden lang alle wateren bezet hield, het kanaal bleef steeds bruikbaar, even als de spoorwegen, en terwijl alom de handel stilstond, hield die van Amsterdam zijnen geregelden loop, als midden in den zomer. Eindelijk: gij hebt, toen wij straks aan Halfweg waren, aan uwe linkerhand de vruchtbare Haarlemmermeer gezien en aan uwe regter een uitgestrekte streek half gecultiveerden grond. Dit was de Y-polder, 8 a 9000 bunders groot, die leeggemalen is in verband met den aanleg van het kanaal. En binnen weinige jaren zal de Y-polder den Meer-polder in vruchtbaarheid en rijkdom van opbrengsten den loef afsteken.’

- En wat zal de Maatschappij met die gronden doen?

- ‘Zij heeft plan ze allengs te verkoopen.’

- ‘En wat zal ze dan met het kapitaal doen, dat er van komt?’

- ‘Ja, dat kan ik u niet zeggen. - Wie weet het? Misschien wel de Zuiderzee droogmaken! Daar denkt men althans ernstig over.’

Hier werden wij in ons gesprek gestoord door een geroep van ‘Hei! Holla hei!’, dat blijkbaar tot ons gerigt was. Men

heeft er altijd een zeker, onverklaarbaar, bewustzijn van, of het ons geldt of niet, wanneer men op de straat wordt achterna-geroepen, -gehemd of -gekucht. Het geroep kwam van een Oost-Indie-vaarder, die aan het havenhoofd zeilree lag. Een jong mensch liep driftig de loopplank af en op mij aan.

- ‘He! gij hier?’ riep ik, hem herkennende, tot mijn ouden schoolvriend van Kammen. -

- ‘Gelijk ge ziet!’ antwoordde de vrolijke jongen, ‘als de fortuin, met één been op het land en met het andere op den oceaan. Ik ben passagier op de T h o r b e c k e . Morgen zeilen wij uit. Ik ga naar Java!’

- ‘Voor pleizier?’

- ‘Ook al. Maar dat minder. Ik ga er een kantoor opzetten.’

- ‘Gij ook een fortuinzoeker?’

- ‘Wat zal ik u zeggen. Dat is nu eenmaal eene *rage* onder onze jongelui. Ik heb er lang over gestaan, of ik met een troep landverhuizers naar Suriname zou trekken. Maar daar is het al overvol. Ware ik schoolmeester, of dominé, of advocaat, of architect, dan ging ik dáárheen. Toen heb ik gedacht aan de vrijhaven Curaçao, om te gaan smokkelen met alle staten van de Golf. Maar mijn goede oom heeft mij altijd gezegd: smokkelen is gemeen! - Dus, nu ga ik maar naar Soerabaija. Daar valt nog wat te verdienen.’

- ‘En hebt ge aanbevelingen mee?’

- ‘Neen, beter dan dat: relatiën. Ik heb een broêr, die een kantoor heeft te Canton; een ander is planter in het binnenland te ... te ..., nu, wie kan ook die Javaansche namen onthouden? - Genoeg: ik heb goeden moed; de handel is levendig op Java, en wie daar werken wil, kan er werken, en vooruitkomen. Er zijn al velen heen, maar er is nog plaats voor meerderen. Bovendien, het leven is er allerprettigst, naar men zegt.’

- ‘En wanneer denkt ge terug te komen?’

- ‘Vooreerst niet, en misschien nooit, of het moest zijn als afgevaardigde der kolonie voor de Staten-Generaal. Doch dat heeft nog tijd. Maar komaan, wat staan we hier; ga mee aan boord een glas grog drinken.’

- ‘Dank je wel! 't is hier veel te pleizierig om achter de verschansing weg te kruipen. Ik weet er wat beters op.

Wij zullen ons een uurtje laten roeijen. Dan kunt ge uw proeftogt op den oceaan doen.'

- 'Ba! de zee is effen als een spiegel.'

Een oude varensgast had ons spoedig in zijne jol opgenomen, en met een lekkeren sigaar in den mond lieten wij ons langs het strand voortdrijven; het was nu dood tij: met een goed half uur moest de vloed opkomen.

Met mijnen schoolmakker verdiepte ik mij allengs geheel in een gesprek over al zulke dingen, waarover twee vrienden spreken als zij elkander in lang niet gezien hebben of elkaêr voor langen tijd gaan vaarwel zeggen. Zoete oogenblikken, waarin wij ons geheele leven weder voor onze oogen zien ontrollen, en werkelijkheid en luchtkasteelen in de bontste vormen afwisselen. - Mijnen Duitscher had ik daarbij schier geheel vergeten. Maar hij wist zich te redden: met den onderzoekingsgeest, allen touristen eigen, had hij in onzen roeijer een voorwerp van zijne nasporingen ontdekt, en in gebroken Hollandsch deed hij den man duizende vragen, waarvan deze de eene helft niet kon beantwoorden omdat hij hem niet verstond, en de andere helft omdat hij het niet wist. Daarentegen was de man mededeelzaam genoeg met het verhaal zijner eigene lotgevallen, en de naïve toon zijner vertellingen lokte ook ons beiden eindelijk tot luisteren. Jaren geleden, misschien wel dertig, veertig jaren, was hij als matroos derde klasse op een van 's lands schepen van oorlog naar de Oost gegaan. Hij had deel genomen aan de drie expeditiën naar Bali, waarvan de laatste met de geheele verovering van het eiland was geëindigd. Toen had hij gediend op het eskader, dat na menige geïsoleerde en verijdelde poging, eindelijk in gemeenschap met eene Engelsche flotille, de nesten der zeeroovers van den Archipel had uitgeroeid, en voor goed den handel aldaar van die plaag had verlost. Daarna had hij eenige jaren gevaren op een paar der Zuidzeevaarders, die van Java worden uitgerust, en een geheelen winter op *Nieuw-Smeerenburg* bij de traankokerij gewerkt. Toen was hij met zijn opgegaarde spaarpenningen naar het vaderland teruggekeerd, doch had schipbreuk geleden op de Engelsche kust en niets dan het lijf geborgen. Rijk aan ervaringen, maar overigens even arm als hij was uitgegaan, kwam hij terug in zijne ge-

boorteplaats: daar was hij een vreemdeling geworden, en half uit verdriet, half uit land-ziekigheid, had hij als bootsmans-maat weder dienst genomen op een fregat, dat gedesigneerd was voor de statie in de Stille Zuidzee, om daar de Nederlandsche vlag te beschermen. Vier jaren lang had hij alzoo op de kusten van Peru en Chili omgezworven, tot zijn bodem vervangen werd en huiswaarts keerde. Op de tehuisreis had de P r i n s M a u r i t s - zoo heette het fregat - eenen slavenhaalder opgevangen. Zijn aandeel in de prijs, die te St. Helena verkocht werd, bedroeg nog al een aardig sommetje, maar bij het enteren had hij een houw in het been bekomen, die hem voor alle verdere dienst onbekwaam maakte en aanspraak gaf op pensioen. ‘En,’ - zoo besloot hij - ‘ziet uwé, nu woon ik daar als een prins, in dat groote gebouw, welks torentje de Heeren tusschen de twee masten van het wachtschip zien, het nieuwgebouwde Zeemanshospitaal; daar vind ik alle dagen logies en de bak, en ik verdien nu en dan een tabaks-stuivertje met de Heeren in mijn jol om te roeijen, want dat kan ik nog doen met mijn stijven poot, en een aardig stuivertje ook, want de Heeren van Amsterdam kennen den ouden DRIES wel.’

De zon dook naar de kimmen en schoot stroomen vuurs, schitterende en tintelende over de watervlakte. ‘Naar wal, mijne Heeren!? straks zal de bengel van de laatste boot luiden,’ sprak plotseling onze bootsman, met eene zonderlinge mengeling van gezag en beleefdheid. En zoo gingen we naar wal, en eenige minuten later was ik met mijnen Duitscher op de ‘Z e p h i r’ en stoomden wij het Kanaal langs naar de Hoofdstad, en wij stonden naast elkander op het dek, en leunden over de verschansing en staarden in het wiegelende, woelende, kronkelende, draaijende, schuimende, bruischende water, dat achter den raderslag kookte, en spraken over Nederlands verleden en toekomst, en schepten ons allerlei fantazijën, en.....

- ‘Hola, eeuwige droomer!’ klonk mij plotseling eene forsche stem in het oor. ‘Ge hebt nu al een half uur daar

alleen liggen mijmeren, met uw hoofd buiten boord. Praat nu ook eens wat met de menschen!'

Ter opheldering van dezen uitroep diene, dat ik mij, den 20sten Augustus 1848, bevond op de Zaandammer boot, de M e r c u r i u s ; dat ik 's morgens van Alkmaar was vertrokken, waar ik zaken had gehad; dat ik mij op de binnenboot den tijd had gekort met lezen, en op de M e r c u r i u s een paar kennissen had ontmoet, en dat een van deze mij aldus toesprak.

- 'In wat voor poëzij hebt ge heden gelezen, dat uwe zinnen zoo op hol zijn?' vroeg de ander schertsende.

- 'Daar,' antwoordde ik, 'zie zelf, ik kan u het boekje wel aanbevelen.' En ik reikte hem mijnen tijdkorter van den morgen over.

- 'Laat zien!' en hij las met kluchtige emphase den titel: '*de Indijking en droogmaking van de Zuiderzee en het Y, met kanalen van af den Yssel bij Arnhem langs Amsterdam tot in de Noordzee, als een krachtig middel tot verheffing van Handel, Scheepvaart en Landbouw in Nederland*.....'

- 'Bah!' zeî BRAM, 'ook al een van die projectenmakers!'

- 'Ik wou dat ik het al zag zeî de blinde!' lachte KOO, mij het boek weder toewerpende, dat op bladzijde 64 openviel.

S.V.

De derde November 1848.

Novembermaand, Novembermaand,
Schoon gij uw buien huwt aan stormen,
De zon vaak voor uw neevlen taant
En gij de dreven komt misvormen,
De weiden plundert van haar groen,
De bloemen velt, door 't rijkst seizoen
Ons ter herinring nagelaten,
De dijken door uw adem breekt,
En voor wie 't al te licht vergaten
't Verganklijke van 't aardsche preêkt!

Novembermaand, Novembermaand,
Schoon gij vaak rampen brengt voor zegen,
En slechts zijn weg den winter baant -
Toch snelt u menig harte tegen
Van wie zijn land, zijn vaderland,
De vrijheid eert als 't dierbaarst pand,
Dat nooit een kind van Neêrland derve;
Toch blijft voor u het binnenst slaan
Van wie een harte voor zijn erve,
Een ziel heeft voor ons volksbestaan.

Of waart gij 't niet, die, toen ons strand
De prooi was van den Franschen Arend,
Toen welvaart was ontvlucht aan 't land,
En armoê, door de steden warend,
Met elken nieuw verrezen dag
De wanhoop hopeloozer zag;
Toen 't oog hier tranen slechts deed vloeien,
Uit bittre moedloosheid geschreid -
Die 't eerst het morgenrood zaagt gloeien
Der reddingszon, in angst verbeid?

Of vingt gij niet het eerst den kreet,
Dien Hollands fiere Tuinleeuw slaakte,
Toen hij zijn kluister springen deed,
Die al te lang hem machtloos maakte?
Toen pijlenbundel, zwaard en speer,
Zoo lang oud-Hollands kracht en eer,
Weêr trilden in zijn forsche klaauwen,
- Des vijands schrik in vroeger eeuw! -
En 't zoet ‘Wilhelmus van Nassauwen’
Zich paarde met zijn jubelschreeuw?

Of zaagt gij niet bij feestgedruisch,
Bij doekgewuif en vreugdeschateren,
Den balling uit ons Vorstenhuis
Herkeeren langs de Noordzeewateren?
Den Gauler vluchten toen hij kwam?
De vonk der vrijheid tot een vlam
Aanwakkren en in luister gloren,
Terwijl van Noord- tot Westerstrand
De mare donderde in onze ooren:
Oranje groet weêr 't Vaderland!

En wat gij toen hebt aangeblikt
Van aardsche zaligheid en weelde,
En wat de ziel toen heeft verkwikt,
Wie schier geen zweem van hoop meer streelde,
Brengt nu nog, door de erinnering,
Den dankbren landzaat zegening,
En doet hem juichen bij uw naderen:
‘Gezegend zij de Slachtmaanddag,
Die eens op d' erfgrond onzer Vaderen
D' uitheemschen dwang verplettren zag!’

En nu, nu breekt gij naauwlijks aan,
Of zie - voor wie de vrijheid eeren,
Wie eendracht bidt voor 't volksbestaan,
En kracht bij 't vrije landsregeeren,
Hebt gij hun reeds de ziel verblijd;
Straalt gij, heraut van beter tijd,
Brengt gij ons nieuw verworven rechten,
En bindt gij hecht in Vrijheids naam,
Wier outer zich hier nooit laat slechten,
En vorst en volk te naauwer saam.

Nu stort gij over beider hoofd
Een schat uit van onwelkbren zegen,
Die in de toekomst vrucht belooft,
En milde welvaart allerwegen;
Nu opent ge in het verst verschiet
Een bron van heil, die nooit vervliet,
En, waar m' ook troon en scepter sloope
En moord en brand ten reie gaan
In 't half verdierelijkt Europe,
Hier brengt ge een nieuwe weldaad aan:

't Palladium, dat kleen en groot
Voor d' ijzren doodslaap moet behoeden,
't Verbond, dat Volk en Koning sloot,
Hoe elders Volk of Koning woeden;
De wet, waarop de vrijheid rust,
De wet, die alle veeten sust,
De wet, die aller arm moet sterken,
De wet, die willekeur verbant,
En alles tot één doel doet werken -
't Geluk van 't heilig Vaderland.

Zoo roemt ook eens u 't nageslacht,
Novembermaand, als wij u loven;
Zoo klinke als thands, verjongd van kracht,
Hun ‘Neêrland leve! Oranje boven!’
Zoo vaak aan 't lieflijk lachend Oost
Uw derde dag de velden troost,
Uit aller nazaats dankbre monden,
En zeegnen zij, verrukt van geest,
De wet, die Holland hoort verkonden
Op Hollands weêrgeboortefeest.

Ja weêrgeboort', ja weêrgeboort',
Dat is wat in het klokkengalmen,
In 't krijgsmuziek ons harte hoort,
En in de dankbre jubelpsalmen!
Ja weêrgeboort', ja weêrgeboort',
Dat is wat in het feestlicht gloort,
Dat flikkert om paleis en woning,
En heel de waereld doet verstaan:
Hier zullen voortaan Volk en Koning
Verjeugdigd zamen voorwaarts gaan!

Novembermaand, Novembermaand,
Schoon gij uw buien huwt aan stormen,
De zon vaak voor uw neevlen taant
En gij de dreven komt misvormen,
De weiden plundert van haar groen,
De bloemen velt, van 't rijkst seizoen
Ons ter herinring nagebleven -
Toch looft, toch dankt u 't Hollandsch hart:
Gij brengt aan 't doode Holland - leven,
En hoop - aan de uitgeleden smart!

S.J. VAN DEN BERGH.

Staatkundig overzigt.

22 November 1848.

Wij lieten in onze jongste beschouwing de keizerlijke hoofden hofstad Weenen, sedert weken aan regeringloosheid ten prooi, toen van alle kanten door de Oostenrijksche troepen onder Vorst Windisch-Grätz en Jellachich omsingeld, en op het punt van zich over te geven. Die val van Weenen is weldra gevolgd. Eene oproerige bevolking, gewapende burgers en studenten, naauwelijks aan krijgstucht te gewennen, zijn niet bestand tegen een geoefend leger van honderd duizend man, onder veldheeren als de twee Slavische hoofden, bij wie trouwe verkleefdheid aan hunnen wettigen Vorst en geestdrift voor instandhouding der monarchie met afgrijzen voor de gepleegde euveldaden om den voorrang dingen. De ‘moordenaars van Latour’ was een tooverwoord bij de soldaten: - de schim van Latour moest gewroken, en de grijze Radetzky reikt aan zijne wapenbroeders de hand, zoodra hij verneemt, dat het vonnis zal voltrokken worden. In zijne gezwollen proclamaties spreekt een toon van trouwhartigheid, door geen verschil van staatkundige denkwijs of overtuiging te misduiden. Dat de maatregelen der bevelhebbers, uit een krijgskundig oogpunt beschouwd, uitstekend gekozen waren, heeft de uitkomst in het volkomen en snel gelukken van hun plan bewezen. En wie kan in billijkheid ontkennen, dat zij hunnen harden last met matiging, met zucht

om een bloedbad te mijden, hebben volvoerd. Revolutionnaire woelingen zijn dubbel hatelijk, omdat zij, door het militair gezag noodwendig te maken, de ergste vijanden der ware vrijheid zijn. Ook in Weenen doet zich de krijgswet drukkend gevoelen. Maar de bewijskracht der redeneringen van Windischgrätz in zijne proclamatie uit Hetzdorff is onweêrstaanbaar. ‘Mij is voorgesteld eene vreedzame bemiddeling met de stad tot stand te brengen, en met mijne troepen naar Weenen te rukken, ten einde de door mij voorgeschreven voorwaarden zelf ten uitvoer te brengen. Ik beroep mij op het gevoel van regt en billijkheid bij een aanzienlijk deel der Weensche bevolking, en ik vraag, of het mogelijk is, dat ik na al het gebeurde, - nadat op mijne troepen zonder eenige aanleiding dadelijk bij hun verschijnen is geschoten, - met hen naar Weenen trekken kan, naar die stad, wemelende van gewapende kwaadwilligen, eer dat die menigte is ontwapend, zonder een moorddadigen strijd in de straten te doen ontstaan. Ik vraag, of zij, die mij vrede aanbieden, en mij uitnoodigen om zonder vrees naar Weenen te trekken, ook indien zij het goed met mij meenden, in staat zouden zijn rust en gematigdheid te gebieden aan hen, die nu reeds weken lang met de wapenen in de hand schrik in de stad verspreiden. De partij, die voor de aanstokers der ongehoorde schanddaad, aan den minister Latour en nog zelfs aan zijn lijk gepleegd, van den Keizer amnestie begeert, - die de verwijdering vraagt mijner troepen, zoo schandelijk aangevallen, - die een voorstel deed tot verbanning van verscheiden leden uit het Keizerlijk Huis, - die nog onlangs protesteerde tegen mijne volmagt, en mijne gansche zending voor onwettig verklaarde, - deze partij zendt boden van vrede tot mij, om zonder eenigen waarborg mij met mijne troepen in de stad te lokken! - Verre is van mij de gedachte aan onnoodige maatregelen van geweld; het vervult mij met smart vijandelijk te moeten optrekken tegen de hoofdstad der monarchie; maar ik vraag nogmaals aan de welgezinden onder de bewoners: of bemiddeling in den voorgeslagen vorm onder zulke voorwaarden mogelijk is?’ Mannelijke, rondborstige taal! zien wij, of zij met de daden in tegenspraak was. De stad wordt omsingeld;

de toevoer afgesneden; de gemeenschap belet; een termijn gesteld van twee dagen, en bij herhaling verlengd; maar de staat van beleg afgekondigd en tegen het protest van den rijksdag gehandhaafd, in welken de opperbevelhebber alleen eene Constituerende Vergadering zag. Daarop worden als verdere voorwaarden vastgesteld: onderwerping van de stad Weenen, der voorsteden en omstreken binnen 48 uren; aflegging der wapenen; ontbinding van het akademisch legioen, welks aanvoerders met twaalf studenten als gijzelaars worden gesteld; uitlevering van verscheiden later op te noemen personen; sluiting der aula en van alle clubs; opheffing der vrijheid van drukpers. Intusschen had de Keizer den rijksdag verdaagd, en tegen den 15^{den} (later tot den 27sten verschoven) naar Kremsier, een slot van den Vorst-Bisschop van Ollmütz, te zamengeroepen, - omdat, luidt de proclamatie, ‘bij de storing der wettelijke orde in de hoofdstad en de militaire maatregelen het voor den rijksdag onmogelijk geworden is, aldaar (in Weenen namelijk) zijne beraadslagingen voort te zetten.’ Een weemoedig-strenge toon spreekt in alle staatsstukken, gedurende die bange October-dagen op naam des Keizers uitgegeven. In een manifest uit Ollmütz van 16 October leest men eene klagt over de teleurgestelde verwachting, dat de misdadige waanzin van een deel der bevolking van korten duur zou zijn; dat de anders zoo verstandige en regtschapen bewoners der hoofd- en residentiestad zelve eerbied aan de wet, en aan de misdaad de verdiende straf zouden verzekeren. ‘Sedert mijne troonsbeklimming,’ gaat de Keizer voort, ‘was het welzijn mijner volken het doel mijns levens. De geschiedenis mijner regering, die der laatste zeven maanden in het bijzonder, zal dit eens getuigen. Maar ik zou ontrouw worden aan de mij door de Voorzienigheid opgelegde verpligtingen, indien ik langer een streven wilde gedoogen, dat den troon en de monarchie aan den rand des afgronds voert, en zich beijvert, om in plaats van constitutioneele vrijheid toomelooze geweldenarij te doen heerschen.’ - In het antwoord aan afgevaardigden uit Praag, in dat op een adres van den Moravischen Landdag, straalt de hoop door, ‘dat het mogelijk zou zijn, om, zonder tot het uiterste over te gaan, de hoofdstad tot rust

en gehoorzaamheid aan de wet terug te brengen.’ Belangrijk, ook in dit opzigt, maar bovenal als kenmerkend de verklaarde bedoelingen van het Oostenrijksch gouvernement, is de circulaire, door den minister von Wessenberg aan de keizerlijke gezanten bij de Duitsche hoven gerigt. De militaire operatiën hebben slechts één doel: het bestrijden der regeringloosheid en het herstellen eener wettige orde van zaken.

De gewaarborgde vrijheden weder in te trekken, datgeen te verwezenlijken, wat door de partij der omwenteling onder den naam van reactie als schrikbeeld wordt voorgesteld, of wel voor eene der Oostenrijksche nationaliteiten de oppermagt boven de andere te verwerven, ligt buiten de bedoeling des keizers en van zijne regering. Het is geen strijd der nationaliteiten, geene herschepping der monarchie tot een Slavonisch Oostenrijk, gelijk de Duitsche drukpers gelooft of voorwendt te gelooven, maar de strijd van orde tegen wanorde, van het wettig gezag, zonder hetwelk geenerlei regering bestaan kan, tegen het schrikbewind; van het behoud tegen algeheele omkeering. De omwenteling heeft een Duitsch gewaad en Duitsche kleuren tot leuze aangenomen. Niet tegen de vrijheid, de grootheid en het welzijn van Duitschland, tot wier bescherming de keizer zich bij voorkeur geroepen acht, maar alleen tegen de partij, welke van die kleuren en zaken, tot bereiking ven hare verderfelijke oogmerken, misbruik maakt. - Neen, het verraad en de trouwloosheid waren ook nu aan de zijde der revolutionaire partij. Reeds was de belofte van onderwerping gedaan, het neêrleggen der wapens aangevangen, de witte vaan op alle bastions opgestoken, toen een corps Hongaren het waagde den Oostenrijkschen grond te betreden en tot Schwechat door te dringen. Ofschoon geheel verslagen en teruggedreven door de vereenigde troepen van Windischgrätz en den Banus, had het Hongaarsche corps door zijne verschijning den moed der Weener opstandelingen aangewakkerd en doen herleven. Aanstonds vatteden zij de afgelegde wapenen weder op, weigerden de uitlevering der beloofde gijzelaars, gaven hun geschut niet over, maar vuurden zonder ophouden op de keizerlijke troepen. Is het wonder, dat

nu de voorsteden met vernieuwde woede en verbittering aangetast en beschoten werden, terwijl de verraderlijk aangevallen krijgslieden van den toren der Stephanuskerk de seinen zagen, door welke de Hongaren tot den terugkeer werden aangezocht. - Na eene vergeefsche poging bij den veldmaarschalk, om hem te bewegen dat hij zou afzien van de voorwaarde, dat de staat van beleg na de onderwerping der stad zou voortduren, vergaderde de gemeenteraad in den avond van 29 October, ten einde met den opperbevelhebber en al de hoofdlieden der nationale garde te beraadslagen, of eene langere verdediging der stad mogelijk en geraden was. De kommandant Messenhauser verklaarde zich tot het voortzetten van den strijd bereid, indien de gemeenteraad het mogt bevelen, maar dat bij de tegenwoordige stelling der keizerlijke troepen aan geene krachtdadige verdediging der stad te denken viel; waarop tot de onderwerping is besloten. Zoowel de burgerwacht, als het akademisch legioen, zou de wapens nederleggen en de voorwaarden aannemen door vorst Windischgrätz gesteld. Op nieuw vertrok eene deputatie naar den prins, om de onvoorwaardelijke onderwerping aan te kondigen en den bijstand der keizerlijke troepen bij de ontwapening voor de stedelijke overheden te verzoeken. Dadelijk werden de vijandelijkheden gestaakt, het glacis door het leger bezet en de ontwapening der voorsteden begonnen, die, alleen afgebroken door den inval der Hongaren, weldra ook in de binnenstad werd voortgezet. - Bij de verwoesting door het geschut en het stormenderhand vermeesteren van liniën en barricaden aangerigt, kwam nog een vernielende brand, waardoor meer dan dertig huizen werden verteerd, ook het keizerlijk slot en de bibliotheek leden door de vlammen. - Maar hoe zouden wij het wagen een tafereel op te hangen, of zelfs eene schets te leveren van de rampen, door dezen heilloozen opstand over Weenen gebragt. De onvolledige en onnaauwkeurige berigten maken ondoenlijk wat buitendien minder tot onze taak behoort. - Genoeg, dat de overgaaf geschiedde en eerst gewapenderhand werd afgedwongen, toen goedwillige onderwerping te vergeefs was beproefd; dat de herstelling van orde, rust en veiligheid aan de militaire overheden werd overgelaten en eene centrale commis-

sie ingesteld, onder voorzitting van den generaal-majoor Cordon, die tevens tot stads-kommandant werd benoemd. Later is deze door den generaal Welden vervangen, die de bevolking tot rust vermaant, met toevoeging van de zonderlinge drangreden, ‘dat zijne kanonnen geen onderscheid weten te maken tusschen de goeden en slechten.’ Met onverbiddelijke strengheid worden nu de schuldigen gestraft.

Onder de reeks veroordeelden door den krijgsraad, bevindt zich ook Messenhauser, gefusilleerd wegens gewapenden tegenstand, en pogingen om de soldaten tot pligtverzuim te verleiden en bovendien schuldig verklaard aan schennis van het reeds gesloten verdrag. Hij was het, die van het Observatorium twee oproepingen liet uitgaan, waarin hij de keizerlijke troepen door de Hongaren geslagen verklaarde en het volk tot het wederopvatten der wapenen drong, toen de capitulatie stond uitgevoerd te worden. Doch in gevolgen meer belangrijk en welligt beslissend voor Oostenrijk's verhouding met Duitschland, is de voltrekking van het doodvonnis aan Robert Blum, lid van het parlement te Frankfort, - die ingevolge zijner eigene bekentenis, overeenkomstig de bestaande krijgswet, bij standregt ter dood is veroordeeld, binnen den tijd van 24 uren na zijne verschijning voor den krijgsraad. - Onbeschrijfelijk is de indruk, door het vernemen dezer tijding in alle oorden van Duitschland te weeg gebragt. De moordenaars van von Gagern, van Lichnowsky en Auerswald, van Lamberg en Latour vonden genade in de oogen eener partij, die alle hartstogten opwindt, nu een ijverig bevorderaar en aanstoker van opstand, met de wapens in de hand gevat, naar krijgsregt wordt doodgeschoten. Niet dat wij den gevallene verguizen willen. Van talenten en moed ontbloot is ongetwijfeld de man niet geweest, die, uit de laagste rangen voortgekomen, zich tot onafhankelijkheid en aanzien wist te verheffen, en door zijne staatkundige vrienden werd afgevaardigd, om als hoofd eener keurbende deel te nemen aan eenen strijd, waaraan hun alles was gelegen. Maar wij zeggen met den rijksminister von Schmerling, dat zij, die den ongelukkige in het gevaar hebben gestort, zich zijnen dood hebben te wijten, en dat zijn droevig uiteinde, met toepassing van wettiglijk be-

staande verordeningen, hoe betreurenswaardig ook, allerminst aan de rijksministers kan worden voorgeworpen, die officiëel geene kennis droegen van zijne reis.

Gelukkiger is zijn medestander Fröbel geweest, lid van het Duitsche parlement, als Blum, met hem door een deel der leden van die vergadering naar Weenen gezonden, om de opstandelingen tot volharding aan te sporen, gevat en veroordeeld, maar begenadigd op uitgedrukt verlangen des keizers, of, zoo hij zelf schijnt te meenen, door gunstige uitwerking van een vlugschrift: ‘Wien, Deutschland und Europa,’ waarin hij het gevoelen had voorgestaan, om geheel de Oostenrijksche monarchie met Duitschland te vereenigen. Een bewijs dan, dat er verzachtende omstandigheden zijn, zelfs bij een Oostenrijkschen krijgsraad geldende! Maar wij kunnen het denkbeeld niet van ons weren, dat noch de Badensche afgevaardigden, noch de Saksische stenden en ministers, noch de tallooze volksvergaderingen en vereenigingen, hunne smart en ontroering zóó krachtig zouden hebben uitgedrukt, indien hier alleen het harde lot van den afgevaardigde Robert Blum in aanmerking kwam, en zoo niet een duister gevoel zijne landgenooten zeide, dat Oostenrijk voor Duitschland verloren is. Want ook de rijks-commissarissen Welcker en Mosle zijn onverrigter zake uit Ollmütz en Weenen teruggekeerd; en hoewel deze ‘quasi re bene gestâ’ verslag hunner zending en verrigtingen hebben afgelegd, is de geheele mislukking in het oogvallend en uit de feiten gebleken. De prins von Leiningen, wien het rijks-ministerie met uitgebreide volmagt naar Oostenrijk had willen afvaardigen, heeft zich van deze zending verschoond. Ja, de voorzitter van het Frankforter parlement, von Gagern zelf, sprak in de zitting van 26 October deze opmerkelijke woorden: ‘In Oostenrijk is het Duitsche element niet door aantal maar door invloed overwegend. Ik zie de noodzakelijkheid niet van eene scheiding tusschen de niet-duitsche provinciën en de overige deelen der Oostenrijksche monarchie. De eenheid van Souverein (Personal Union) is enkel een band in schijn, daar de uitvoerende magt afhankelijk is van de wisselende meerderheid in de kamers der verschillende gewesten. Indien men Oostenrijks duitsche gewesten met Duitschland vereenigen

en van de overigen scheiden wil, dan zouden ook deze van hun zwaartepunt losgescheurd, ophouden een staat te zijn. Op het oogenblik, waarin burgerkrijg in alle deelen van Oostenrijk woedt, moeten wij geen nieuwe brandstof aanbrengen; geen groot rijk vaneenscheuren, en tot vier staten helpen vormen, waarvan wij niet weten welke rol zij in Europa's statenstelsel zullen spelen. - Hoe! wij zouden den eersten pligt van een nieuw optredenden staat vergeten, de hoop en het regt der volken op vrede in schuts der vrijheid verijdelen, en in den bajert van Europa staten slingeren, ongeschikt en ongezind om op zich zelven te staan! De zuidelijke provincies van Oostenrijk zijn tevreden met haar lot en willen zich van de monarchie niet losmaken. Duitschland erkenne zijne roeping in het Oosten, en neme die volkeren als trawanten op, die voor eene eigene nationaliteit roeping noch zin gevoelen. Oostenrijk moet van Italië afzien, maar de toegang tot de Adriatische zee openblijven; komt dan eene Italiaansche eenheid tot stand, wij zullen deze verbindtenis toejuichen. De toekomst van Polen is nog met een sluijer overdekt, maar Gallicië nu reeds te willen vrijmaken, zou het scheppen van een brandpunt voor omwentelingen zonder doel zijn, en roekeloos den oorlog met Rusland ontsteken. Buiten Hongarije, Italië en Gallicië bestaat er geen aanspraak op nationale zelfstandigheid. De zuid-Slaven, verschillend in afkomst en taal, zouden zich splitsen in kleine staten zonder vastheid, en aan vreemden worden prijs gegeven. Wij zijn niet bevoegd en niet in staat om de Oostenrijksche monarchie te ontbinden; want de meerderheid der Oostenrijkers verlangt haar voortdurend bestaan. Wij zouden onze vereeniging met het Oosten moedwillig verbreken. Zoo wij aan de Donau niet heerschen, zullen het de Russen doen. Wij moeten erkennen, dat Oostenrijk in den naauwen Bondstaat, dien wij voor gansch Duitschland ontwerpen, vooreerst niet kan worden opgenomen, omdat de meerderheid in Oostenrijk het nog niet wil. Keuren wij de paragrafen goed, waarbij Oostenrijk geheel wordt afgescheiden, dan zullen wij de eenheid niet bewerken, maar ze verbreken. Wel verre van de Oostenrijksche gewesten voor altoos uit te slui-

ten, willen wij de deur voor de toekomst wijd openzetten.'

Raveaux riep in de zitting van 18 November mismoedig uit: 'Duitschland is geen Duitschland meer; Oostenrijk is verloren; daarvan ben ik overtuigd, en zoo wij thans dralen of wederom eene commissie benoemen, zal welligt ook Pruissen verloren gaan. De groote meerderheid in Pruissen is constitutioneelgezind, van uw besluit zal het afhangen of de republiek mogelijk is.' Want de val van Weenen heeft de ontknooping verhaast van de Berlijnsche verwikkelingen en aan de langdurige worsteling om het souverein gezag tusschen den koning en de wetgevende vergadering een einde gemaakt. Opgeruid door eene oproeping van het democratisch congres, had zich eene talrijke, deels gewapende volksmenigte voor het gebouw der nationale vergadering begeven, om een adres over te brengen, met den eisch, dat die vergadering de zaak van Weenen voor de zaak van het Pruissische volk zou verklaren. Een voorstel van Waldeck en 38 leden der linkerzijde, 'dat het ministerie zou worden gelast om tot bescherming der in Weenen bedreigde volksvrijheid alle ter beschikking van den Pruissischen staat zijnde middelen en krachten aan te wenden,' werd (in de avondzitting van 31 October) verworpen. De woeste volkshoop, allengs aangegroeid, hield de vergaderzaal belegerd en stoorde de beraadslagingen door kreten en geschreeuw en hevige bedreiging. Zwak en weifelend was de houding der burgerwacht. Ofschoon in den middag onderrigt, dat eenige duizenden personen waren zaamgeschoold, die zich na een poos verwijderd hadden, met het luide verkondigd voornemen, om tegen den avond het antwoord der nationale vergadering op hunne petitie te komen vernemen, liet zij de menigte zamenkomen en uren lang ongehinderd begaan. Opruijende toespraken werden gehouden, roode vaandels geplant, flambouwen ontstoken, stroppen vertoond, de toegangen bezet, en dit alles door lieden van het laagste gepeupel. 'Gestalten,' zoo als Bassermann zeide, 'die er nicht schildern könne.' De burgerwacht kwam eerst met nadruk tusschenbeide, toen de afgevaardigden beschimpt en mishandeld, de volksdrommen voor

een groot deel verspreid, de openbare orde tot laat in den nacht was verstoord geworden. Daags daarna verscheen eene aanschrijving aan den opperbevelhebber der burgerwacht Rimpler, door den minister van binnenlandsche zaken Eichman geteekend, waarin het kort verhaal dier ergerlijke voorvallen besloten wordt met de woorden: ‘Onder deze omstandigheden kan de regering haren pligt om voor de veiligheid der personen, de onafhankelijkheid der vertegenwoordiging en voor de openbare orde te zorgen, niet anders vervullen dan daardoor, dat bij rustverstoring in deze stad, zoodra de allereerst tot handhaving der orde opgeroepen burgerwacht deze hare taak niet ter regter tijd en ten volle vervult, terstond militaire hulp worde ingeroepen. Terwijl ik wensch, dat het geval eener zoodanige steeds te betreuren noodzakelijkheid zich niet moge voordoen, geef ik u kennis, dat deswege de noodige bevelen aan het stedelijk bestuur zijn uitgevaardigd, ten einde hetzelve zich daarnaar gedrage.’ - Hevig was, bij het hooren dezer maatregelen, het misnoegen en de opgewondenheid, die nog vermeerderden, toen gelijktijdig het aftreden van den minister von Pfuel en de lastbrief ter zamenstelling van een nieuw bewind aan den generaal von Brandenburg, onder de Berlijnsche bevolking bekend werden. De nationale vergadering besloot hare zitting (van den 2^{den} November) tot den middag ten 1 ure te verdagen, en in die bijeenkomst de tegenwoordigheid der ministers te verlangen. Zij verschenen daar allen, uitgenomen von Pfuel. Onmiddelijk werd eene commissie benoemd, een adres aan den koning ontworpen en aangenomen, hetwelk door eene deputatie, met den president der vergadering von Unruh aan het hoofd, naar Potsdam werd overgebragt. ‘Eene regering,’ wordt daarin gezegd, ‘onder het voorzitterschap des graven von Brandenburg, welke wederom het vooruitzigt mist, eene meerderheid in de vergadering en vertrouwen in het land te winnen, zou de gisting ongetwijfeld tot losbarsting doen komen, en hoogst treurige, aan het lot van een naburigen staat herinnerende gevolgen, voor de hoofdstad in het land Uwer Majesteit na zich slepen.’ - De deputatie vertrok, de koning volhardde. Wrangel trok met zijn leger Berlijn binnen, de

vergadering werd verdaagd en naar Brandenburg verlegd: de burgerwacht ontwapend. - Staan wij een oogenblik, zoo bij de houding der vergadering, als bij de grondoorzaken der botsing met de kroon stil. Waaruit zijn die gedurige worstelingen anders ontstaan, dan uit de onbedrevenheid en het weifelen der vertegenwoordigers, geëvenaard, zoo al niet overtroffen door het onstandvastig, romantisch karakter des konings, te naauwgezet om zijn woord te breken of gedane beloften te schenden, maar te weinig aan constitutionele vormen gewoon, om zich niet telkens het absolutisme van onlangs voor den geest te stellen. Vergeten wij daarbij de voorbeeldelooze anarchie niet, die uit de straten op de vertegenwoordiging werkte, en de maatregelen des konings verklaart of wettigt, nadat zij Berlijn aan de heerschappij van de verachtelijkste volksleiders heeft overgeleverd. Tweemaal binnen weinige dagen voerden die toongevers de menigte tegen de afgevaardigden aan; het volk tegen zijne vertegenwoordigers; aan voorwendsels - wij weten het ook uit de jongste Parijssche geschiedenis - kan het nooit ontbreken. Op 16 October was het niet-vaardig aannemen van een voorstel, door zekeren Behrends gedaan: ‘om aan de werklieden het daggeld uit te betalen voor twee dagen, in den strijd tegen de burgerwacht verloren gegaan,’ de aanleiding; op den laatsten dag der maand voorgewende deelneming in het lot der Weeners en de afstemming van Waldeck's motie. Zóó trachtte Ruge het democratisch congres over het mislukken hunner plannen te troosten. Bassermann, lang vóór de omwenteling van Maart een getrouw kampvechter voor de Duitsche vrijheid, en door het centraal bewind naar Berlijn afgevaardigd, om de goede verstandhouding tusschen het Frankforter parlement en de Pruissische vergadering aan te kweeken, verhaalt de gebeurtenissen, waarvan hij getuige was. ‘Het Pruissische ministerie was bereid om de betrekking met het centraal-bewind te regelen. Het volk, dat ik op straat, vooral in den omtrek der vergaderzaal ontmoette, was schrikwekkend; ik heb de vergadering bezocht en gezien, dat tweedragt van den gevaarlijksten aard dreigde los te barsten en krachtige tusschenkomst vorderde. Ik heb met leden uit alle zijden der vergadering, met de burgerij zelve

en met afgevaardigden tot het democratisch congres omgang gehad en de gesteldheid der dingen niet opbeurend gevonden.'

De pers was meer dan vrij; zoo werd b.v. de droom van een republikein verkocht, waar op rood papier een slapende republikein was afgebeeld, met een aantal lijken aan lantaarnpalen hangende rondom zich. De roode vlag werd boven uit het gebouw der vergadering uitgestoken. De burgerwacht vermogt niets tegen de volksdrommen; een raddraaijer noodigde de menigte openlijk uit, om zich met messen en bijlen te wapenen, ten einde de gehate leden der vergadering beter te treffen, en werkelijk zijn zij de volgende maal dus gewapend verschenen. Er heerschte volslagen wetteloosheid. Driemaal riepen leden der regterzijde de hulp der vergadering in; driemaal werd zij geweigerd. Ik heb de ministers gesproken, en hen vastberaden en wonder-bedaard gevonden. Zij ontvouwden de redenen, die hen 's konings last deden opvolgen en de maatregelen volvoeren, die met onmiskenbaar groot gevaar verbonden, maar noodzakelijk waren. Maakte ik van de vrees voor reactie gewag, dan werd mij glimlagchend geantwoord, dat daaraan niet te denken viel. Ook houde ik niemand voor dwaas genoeg, om zich eene terugwerking te durven voorstellen. Of de ministers zullen aftreden, nadat hun plan zal zijn ten uitvoer gelegd, waag ik niet te beslissen. Mede-leden der deputatie, die tegen het verplaatsen der vergadering protesteerde, hebben mij geen enkel feit ten laste der ministers kunnen aanvoeren. Aan den graaf van Brandenburg weet men niets tegen te werpen dan eene legerorde aan die van von Wrangel gelijk, en aan den minister von Manteuffel niets dan zijn' strijd met v. Vincke op den vereenigden landdag. Ook in hun persoonlijk karakter vindt men geen bezwaar, en algemeen is de overtuiging, dat zij niets zullen doen in tegenspraak met hunne woorden. Ik heb den koning veel meer Duitsch-gezind gevonden dan ik wachtte; vast besloten om ondanks den tegenstand en het misnoegen in Berlijn, de besluiten van Frankfort, ten aanzien van Posen, uit te voeren; - om een einde te maken aan de tooneelen van oproer in zijne hoofdstad, daar hij het als eenen eersten en heiligen pligt beschouwt, niet enkel Pruissen, maar ook Duitschland en de

Duitsche beschaving van den ondergang te redden. De koning is op alles, ook op het ergste voorbereid; maar er bestaat volstrekt geen reden om voor terugwerking, zelfs van dezen kant te duchten. Sedert von Wrangel's intogt levert de stad een geheel ander aanzien op. De straten zijn levendiger en met andere personen gevuld; de bewoners hebben een lang ontbeerd gevoel van zekerheid wedergekregen. Ik althans heb niemand ontmoet, die zijne goedkeuring niet aan dien maatregel schonk. - Wil men van denzelfden getuige hooren, welke geest enkele leden der constituerende vergadering bezielde? hij spreekt luide in de voorwaarden door hen ter verzoening gesteld: ‘verwijdering van al de koninklijke prinsen uit de Pruissische monarchie, gevan genneming van generaal von Wrangel en van de ministers aanklagt van hoog-verraad tegen al deze staatslieden, on voorwaardelijke onderwerping des konings aan de besluiten der vergadering, totdat de constitutie voltooid zou zijn, en verwijdering van alle troepen uit Berlijn.’ - Dat de vergadering, zoodra zij de onbeperkte magt in handen had, zich in eene conventie zou hebben veranderd, was bij hem uitgemaakt, vooral daar de gematigde leden van het centrum hem verzekerd had en, dat zij tot nu toe de bijeenkomsten alleen hadden bijgewoond om de ultra's van gewelddadige stappen af te houden, waarvan de gevolgen onberekenbaar waren. En dat deze meening van Bassermann niet ongegrond was, bewijst het eigen jongste besluit der constituerende vergadering, toen zij uit de vergaderzaal geweerd, en in een nabijgelegen gebouw bijeengekomen, den uitersten stap eener wetgevende kamer deed, en het weigeren der belasting decreteerde, waardoor het verzet tegen de kroon tot in de geringste woning zou worden overgebragt. - Wij zwijgen nu van Jacoby's beleedigenden uitval, toen de koning, op wien anders het ‘linguae fusioris et admodum raro silentis’ wordt toegepast, zich met een kort ‘neen,’ verwijderde, maar inderdaad eene les van constitutionele betamelijkheid aan den schrijver der ‘vier vragen’ gaf. Het onderhoud van het gemeentebestuur van Berlijn met den prins van Pruissen teekent de overtuiging van gebiedende noodzakelijkheid bij de leden van het koninklijk geslacht, en het stellig voor-

nemen der dynastie, om, zoo zij vallen moet, met eere te vallen! De koning moge zich de woordspeling hebben veroorloofd: ‘zij willen geen Brandenburg hebben; zij zullen naar Brandenburg toe,’ - onbegrijpelijk zeker in zulke oogenblikken; - maar heeft hij geen regt, als hij in zijne boodschap van 8 November beweert, ‘dat de constituerende vergadering, uit wier midden de grondslagen eener ware vrijheid moeten uitgaan, zelve de noodige vrijheid mist, en dat de leden, te midden der anarchieke woelingen in de hoofdstad, niet die veiligheid vinden, welke vereischt wordt om hunne beraadslagingen voor allen invloed van vrees te vrijwaren. De vervulling van onzen levendigen wensch, om aan het rijk zoo spoedig mogelijk de toegezegde staatsregeling te verleenen, kan onder zulke omstandigheden geen plaats hebben, en mag niet worden afhankelijk gemaakt van de maatregelen, welke gevorderd worden, om langs een wettigen weg de orde en rust in Berlijn te herstellen. Daarom vinden wij ons genoopt om den zetel der constituerende vergadering naar Brandenburg over te brengen,’ enz. Wij erkennen, dat het stelsel van lijdelijk verzet, door de vertegenwoordigers aangenomen en met behendigheid gevolgd, eenen schijn van wettigheid aan besluiten en maatregelen geeft, wier strekking, revolutionair en anarchiek als ze is, inderdaad niet is te verdedigen. - De geregeld voortgaande ontwapening der Berlijnsche burgerwacht, nadat de staat van beleg was afgekondigd; het sluiten der clubs, het verdwijnen der oproerige plakkaten, de blijkbare goedkeuring bij de midden en hoogere klassen, steunen voor het oogenblik het militair gezag. In de provincie-steden is de houding rustiger dan men reden had te vreezen, en zoo de moed der nu bovendrijvende partij geen overmoed wordt, zoo bovenal geen zweem van reactie bij den koning en zijne raadgevers openbaar wordt, durven wij hopen, dat de afloop van het drama, waarbij eene kroon op het spel staat, zonder bloedvergieten zal plaats hebben; op nieuw de verblinding en buitensporigheid betreurende eener partij, die den weg tot krijgsgeweld en dwang verkoos boven dien, welke leiden kon tot eene constitutionele monarchie en getemperde vrijheid. - Van bemiddeling uit Frankfort, al wierd het rijks-

ministerie gewijzigd, stellen wij ons geen beteren uitslag voor, dan dien de verzoenende stappen te Ollmütz en Weenen hebben gehad. Dáár wordt nu alles tot den oorlog met de Hongaren in beweging gezet; Jellachich, gehandhaafd in de hooge waardigheid tegen welke de laatste Weener omwenteling voor een deel was gerigt, zal nu Presburg en Pesth, het hart der revolutionaire bewegingen, aantasten; zijn leger is Hongarije reeds binnengerukt, waar Kossuth zich ter verdediging toerust en zelfs in Agram pogingen waagt om zijne partij te schragen. - Intusschen is ook Lemberg het tooneel van droevige gebeurtenissen geworden. Uit een gevecht tusschen soldaten en nationale gardes was eene geweldige gisting ontstaan; barricades werden opgerigt, de kommandant der plaats ontwapend en naar de hoofdwacht gevoerd, soldaten overvallen en gewond. Reeds scheen een vergelijk getroffen, toen eene nieuwe botsing ontstond, de klokken geluid, de bevolking ten strijde geroepen werd en een aanval door de troepen geschiedde. Het prachtige raadhuis, de universiteit en een tal andere gebouwen brandden af, en de rust werd niet hersteld, zonder dat ook hier het akademisch legioen ontbonden en ontwapend en de nationale garde, onder toezigt van den keizerlijken generaal, georganiseerd wierd. Daarbij werd het dragen van den Poolschen adelaar verboden en de aangifte van alle vreemdelingen gevorderd; de stad zou in staat van beleg worden gesteld, indien men weigerde op deze voorwaarden in onderwerping te komen. Bewijzen ze niet, dat achter deze onlusten eene beweging van ernstiger aard en beteekenis verborgen was?

In Engeland geene gebeurtenissen, die meldenswaardig zijn, bij de stormen van het vaste land. Misschien verdient het toch opmerking, dat de oudste zoon van lord Stanley, thans in Amerika reizende, door de kiezers te King's Lynn is uitverkoren tot hunnen vertegenwoordiger in het parlement en opvolger van lord George Bentinck. Als hoofd van de partij der voorstanders van beschermende regten werd reeds voor lang lord John Manners genoemd. Wederom is het gerucht verbreid van Sir Robert Peel's aansluiting aan de ministers en terugkeer tot het bewind; als-

nog welligt voorbarig, schoon de toekomst ongetwijfeld aan den man behoort, van wien Thiers gelukkig zegt: ‘se plaçant entre les vieilles races et les nouvelles, il gouverne sa patrie avec un heureux mélange d'esprit ancien et d'esprit nouveau.’ - De onlangs veroordeelde Smith O'Brien en mede-beschuldigden, reeds in de gevangenis te Clonmel met veel verschooning en toegevendheid behandeld, zijn thans naar Dublin overgebragt, en van hun vonnis (om gebreken in den vorm der regtspleging) in cassatie gekomen. Aan hunne betrekkingen is vooruit de verzekering gegeven, dat het doodvonnis in geen geval voltrokken zal worden. Maar de aandacht hunner Iersche landgenooten, door het geding slechts flaauwelijk opgewekt, was meer en meer gevestigd op bestaande rampen: de toenemende belastingen en armoede, den stilstand van handel en nijverheid, de tallooze landverhuizers. - Naar men wil zijn het de vredesvoorwaarden, door lord Palmerston in de Deensch-Holsteiner zaak voorgeslagen, die tot de onverwachte aftreding van het geheele Deensche ministerie hebben geleid. Engeland namelijk zou eene verdeeling van Sleeswijk tusschen Holstein en Denemarken voorstaan. De Deensche gezant te Londen, graaf Reventlow, werd eerst als hoofd van een nieuw bewind genoemd, dat nu werkelijk is opgetreden, met graaf Moltke aan het hoofd, en onder welks leden ons de naam trof van professor Madvig, den geleerdsten onder de Latijnsche taalkenners, wiens scherpzinnigheid zonder wederga is, en in wiens geschriften Duitsche kennis en roem meedoogenloos worden opgeofferd. De naam en het geslacht van Moltke kunnen aan de lezers van Niebuhr's leven en briefwisseling niet onbekend zijn.

De Koning van Denemarken, ‘voor de eerste maal door de uitverkorenen van zijn getrouw volk omringd,’ opende den rijksdag te Kopenhagen, bijeengeroepen om te beraadslagen over de constitutie, doch aan welken tevens financiële voorstellen en eene wet tot invoering van algemeene dienstpligtigheid zal worden voorgelegd. In het verslag, nopens den toestand des rijks door den president-minister gedaan, worden de omstandigheden herinnerd, onder welke het ministerie was opgetreden, dat in het koninklijk ant-

woord aan de Sleeswijk-Holsteinsche deputatie de grondslagen voor zijne staatkunde had gezien. Tegenover den opstand, die de vestiging beoogde van een' Sleeswijk-Holsteinschen staat en de inlijving van Sleeswijk in het Duitsche bondgenootschap, was de verklaring gesteld, dat aan Holstein als Duitschen bondsstaat zijne eigene staatsregeling en bestuur en naauwe aansluiting aan Duitschland zouden worden verzekerd; in Sleeswijk daarentegen zou de vereeniging met het overige Denemarken, en tevens zijne provinciale zelfstandigheid gehandhaafd blijven. Hoe onverwacht ook de opstand was uitgebarsten, de wettige orde ware spoedig hersteld geweest zonder de tusschenkomst van Pruissen en Duitschland, die Denemarken overvallen en aangerand hadden op eene wijze, waarover de geschiedenis een regtvaardig oordeel vellen zou. Ofschoon het leger een' prijzenswaardigen moed aan den dag gelegd had, ofschoon de Deensche zaak in de geheele wereld de levendigste sympathie had opgewekt, ofschoon aan den vijand door de vloot groote schade was toegebragt, - had het gouvernement toch gemeend bij het onzeker uitzigt op ondersteuning in de tegenwoordige gesteldheid van Europa, en bij de overmagt des vijands, eene poging tot bevrediging niet te moeten afwijzen. Dat de eerste wapenstilstand niet ten uitvoer was gelegd, kon niet aan Denemarken geweten worden: - de tweede was getrouwelijk nageleefd. - Intusschen is de nieuwe Sleeswijk-Holsteinsche regering opgetreden, die gedurende den wapenstilstand en de vredesonderhandelingen de hertogdommen moet besturen, ingevolge het verdrag te Malmoe gesloten. Bij de Duitsche partij in de hertogdommen ontstond misnoegen over een besluit van de commissarissen Stedmann en Reesz, waarbij eenige verordeningen van de voorloopige regering voor niet verbindende verklaard werden. Gunstig werkte daartegenover het antwoord der Deensche regering op de kennisgeving der instelling van een centraal bestuur voor Duitschland, hetwelk de buitengewone gezant von Dirkinck-Holmfeld - bekend door een geschrift over de Deensche erfopvolging - aan den Rijksbestuurder overhandigde. Mogt het aan den verzoenenden geest (die zich laatstelijk ook in de handelingen van den Rijkscommissaris Stedmann open-

baarde) en aan de bemoeijingen van bedaarde staatslieden gelukken, eenen eerlijken vrede tot stand te brengen: - voor Denemarken zoo wenschelijk, als het op den toestand zijner financiën let.

In de staten van Italië blijven voortdurend spanning en opgewondenheid heerschen. Tot beslissende gebeurtenissen kwam het evenwel niet. Het streven naar een nationaal Italiaansch volksbestaan werd levendig gehouden en geleid door eene centrale vergadering te Turijn, die in proclamaties aan de bevolking op ons tijdstip wees, voor eenen algemeenen opstand gunstig, en ze vermaande om dit toch niet nutteloos te laten voorbijgaan. Daarbij werd een manifest uitgevaardigd aan al de Italiaansche Vorsten en Parlementen, om ten spoedigste eene constituerende vergadering bijeen te roepen. In Genua brak een opstand uit ter bevordering van dit doel, onder leiding van vreemden; en in Toscane werd een ministerie Montanelli-Guerazzi gevormd, dat door de gunst van volk en kamers gelijkelijk gesteund wordt. Thans vernemen wij, dat ook te Rome zich eene volksbeweging heeft geopenbaard, voor welke onze sympathie verdwijnt, nu ze aanvangt met den afschuwelijken moord van een uitstekend staatsdienaar, en zich kenmerkt door buitensporigheid en ondank tegen een volkslievend Souverein. De bekwame Graaf Rossi had in eene ernstige proclamatie de mishandelingen der Joden in het Ghetto te Rome gewraakt, - den woelzieken pater Gavazzi te Bologna in hechtenis doen nemen, en nu laatstelijk troepen doen bijeentrekken, om tegen revolutionaire woelingen en onlusten niet geheel magteloos te zijn; - ziedaar de misdaden, die de radicale partij met den dolk van een' sluipmoordenaar laat straffen! - Te Reggio werd de Italiaansche vlag weggenomen op last van den Hertog van Modena, en onder bedekking van Oostenrijksche troepen. Een opstand in Valtelin, aanvankelijk met veel ophef vermeld, werd spoedig bedwongen. Het nieuwe Sardinische kabinet heeft als grondslag voor den vrede de erkenning van de Italiaansche onafhankelijkheid en nationaliteit op den voorgrond gezet; maar de onderhandelingen vorderden niet. De medewerking van het centraal Duitsch bewind bij de bemiddeling van Engeland en Frankrijk is

afgewezen. Herhaalde klagten over Oostenrijks kwade trouw in het nakomen van den wapenstilstand - nu weder in de buitengewone geldheffing door Radetsky aan Milanesche aanzienlijken opgelegd - bleven zonder gevolg; de Koning verklaart de verordeningen voor nietig, maar wij vreezen, dat het besluit des maarschalks desniettemin zal worden uitgevoerd, en dat de edellieden voor hun aandeel aan den opstand, de Prinses Belgiojoso bovendien voor hare mededeelingen aan Europa, in lires zal boeten. De verwachting evenwel, dat de Weener gebeurtenissen het losbarsten van den krijg in Italië zouden verhaasten, is niet bevestigd. Voor meer dan eene maand, bij de eerste tijdingen uit Weenen, verklaarde de Minister Pinelli, dat het oogenblik niet gunstig was voor het hervatten der vijandelijkheden, omdat men den invloed op de Oostenrijksch-Italiaansche staten en op het keizerrijk in het algemeen niet berekenen kon. De tegenstanders van het bewind moesten erkennen, dat Karel Albert, ondanks zijn leger van 120 duizend man, niet in staat was op nieuw oorlog te voeren. En zoo wij de verbazende hulpmiddelen en magtsontwikkeling, nu tegen Hongarije in aantogt, gadeslaan, bevreemdt ons de aarzeling niet van een' kleinen staat, reeds uitgeput door eene inspanning boven zijne krachten. Ongetwijfeld is het besef van Sardinië's onmagt en van het onberekenbaar nadeel, met tijdverlies en uitstel gepaard, eene hoofdoorzaak der bewegingen van het overig Italië; ééne der voortstuwende krachten, die het Romeinsche volk aandreven tot den eisch van bijeenroeping der constituërende vergadering, beraadslaging over het ontwerp van een bondgenootschappelijk verdrag, en over den bevrijdings-oorlog - waaromtrent Pius de beslissing aan de kamer der afgevaardigden overliet.

Frankrijk werd en wordt rondgevoerd in de eentoonige behandeling der vraag omtrent den aanstaanden Voorzitter der republiek. De aanneming der constitutie, de ontzettende tijdingen uit het buitenland, de behandeling van de teederste inwendige aangelegenheden; alles verflaauwt en verdwijnt voor de oplossing van het raadsel: zal Napoleon of Cavaignac de benoemde zijn? Want sedert de generaals

Bugeaud, Bedeau en Changarnier de kandidatuur hebben afgewezen, Lamartine in de schaduw is gesteld, en de hevige republikeinen door onderlinge tweedragt zijn gescheiden, wordt de keuze buiten één' van deze onmogelijk beschouwd. Men vraagt, en ook wij deden ons telkens deze vraag: vanwaar die ingenomenheid met een' naam? niet enkel bij het volk, dat aan de ‘wegneming van het pauperisme’ gelooft, omdat de gevangene te Ham een boek onder dien titel heeft uitgegeven; bij de Bonapartisten of onder het leger, dat van den ouden krijgsroem droomt, en de voorspelling des ballings op St. Helena staaft, dat zijn krijgsrok en hoed op een staak de wereld nog zouden beroeren; maar ook bij staatslieden, achtenswaardig om stand en karakter, een' graaf Molé b.v., waar alle denkbeeld aan bij-oogmerken of inzigten van persoonlijk belang is uitgesloten. Men begrijpt, dat de herinnering der groote diensten, door den generaal Cavaignac aan Frankrijk bewezen, zijn rondborstig karakter, zijne onmiskenbare bekwaamheid, zijn naam, voor republikeinen onvergeetbaar, voorstanders en eene partij wint; maar men zou bezwaarlijk, zelfs uit Parijs, de parodie van het keizerrijk hebben gewacht, en minder nog geloof aan vredelievende betuigingen. Custode rerum Caesare, non furor Civilis aut vis exiget otium, Non ira, quae procudit enses, Et miseras inimicat urbes. - Veeleer zou dan de oplossing van Em. de Girardin ingang bij ons vinden, die prins Lodewijk Napoleon den besten overgang van eene monarchie tot de republiek heeft genoemd.

Misschien wordt ook door meerderen het gevoelen omhelsd, onlangs uitgedrukt door Odilon Barrot: ‘après bien des hésitations, je me déciderai probablement en faveur de Louis-Napoléon, par la raison que n'étant engagé avec aucun des partis politiques qui ont fait la révolution, il lui sera plus facile de prendre partout les hommes capables, sans exception d'origine, et de faire ainsi de la vraie conciliation sans exciter les cris à la trahison de ses anciens amis. J'ajouterai que l'avènement de Louis-Napoléon au pouvoir, en donnant satisfaction à la plus vive des passions populaires, fera probablement cesser ces antagonismes si dangereux entre la classe ouvrière et la bourgeoisie, et dé-

placera au moins le terrain de la lutte des partis.’ Wij begrijpen dat weldenkende vaderlanders, ter bereiking van zoodanig doel, zich de kans zelfs van deze candidatuur getroosten. Hoe straalt anders wantrouwen op bevestiging of duurzaamheid der nieuwe instellingen allerwege door! bij het onderzoek en de aanneming der constitutie, toen de belangstelling enkel gewekt werd door het ‘regt op den arbeid,’ of vraagpunten van enkel persoonlijken aard; allermeest in de meening der democraten, die reeds nu eene herziening der pas aangenomen staatsregeling prediken, en in het benoemen van eenen president het begin zien van terugkeer tot de monarchie. De generaal Cavaignac heeft de tegen hem ingebragte; beschuldigingen zegevierend wederlegd. Zijn redenaarstalent, meermalen ten toon gespreid, schitterde in vollen glans, en nooit konden zijne tegenstanders hem schooner triomf bereiden. Niet het minst verdient de fijne tact bewondering, waarmede hij de uitvoerende commissie spaarde, en eigen verdediging niet op eene aanklagt tegen anderen rusten deed. Eenige woorden, aan de ultra's zijner partij gerigt, zullen de beschuldiging keeren, dat hij door afkomst en neiging tot deze zijde overhelt, terwijl de hem toegedichte zwakheid van karakter niet sterker door zijn voorgaand gedrag wordt weêrsproken dan nu door zijne houding en taal.

Vergeten wij niet, ter eere der nationale vergadering aan te teekenen, dat zij het ongelijk hersteld heeft, dat, tijdens het voorloopig bewind, door den minister Carnot aan Michel Chevalier en andere leeraars bij het collège de France was geschied. De opgeheven leerstoelen zijn door een votum der kamer weder ingesteld, en de bekwame staatshuishoudkundige is aan zijnen nuttigen werkkring wedergegeven. Heeft niet de geschiedenis der laatste maanden getoond, hoe onmisbaar de verspreiding zijner wetenschap voor Frankrijk is!

In Nederland zijn de verkiezingen aangevangen: regtstreeksch en vrij hebben ze alom belangstelling gevonden en nieuw leven gewekt. Hier en daar hebben zelfstandige kiesgeregtigden ‘d' onwissen tred der wankelende voetjens’ van

hunne medeburgers bestuurd; en terwijl de uitslag nog onbekend is, mag men toch voorloopig zeggen, dat onze natie door kalme beradenheid, door het mijden van factie en partijzucht, zich de verleende regten heeft waardig betoond. Doch hier ook ligt een gevaar voor de hand. Men heeft namen zien voordragen en personen op den voorgrond stellen, die, wierden ze tot leden der Kamer benoemd, aan de milde, opregte uitvoering der Grondwet ongetwijfeld in den weg zouden staan. Onhandige vrienden hebben zich te vroeg ontmaskerd. Is er ééne les door de ervaring dezer dagen luide gepredikt, het is dat de vastheid der staatsvormen afhankelijk is van de waarheid en opregtheid, die bij de aanneming en toepassing hebben voorgezeten. Van zelf zal aan de leden der oude Kamer, die door kunde en ondervinding uitmunten, een zekere invloed boven hunne nieuwe medeleden toekomen. Weldadig, indien hij ten goede, dat is hier, ter ontwikkeling en toepassing der nieuwe beginselen wordt gebruikt; verderfelijk, zoo hij misbruikt wordt, om eene reactionnaire strekking te bemantelen. De tweederlei opvatting en uitlegging der Grondwet van 1815 heeft krachtig medegewerkt, om België in 1830 te doen verloren gaan, en België bleef te midden der schokken van 1848 staande, omdat er sedert achttien jaren waarheid in de instellingen geheerscht heeft. Mogt dit voorbeeld voor Nederland niet verloren gaan! dan zal de storm, in dit jaar over Europa losgebroken, die elders niets dan vernieling en verwoesting heeft aangerigt, heilzaam kunnen werken voor ons herboren vaderland!

Bibliographisch album.

Over dan gebrekkigen staat van de geneeskundige inrigting voor zieke armen te Leiden. Verslag aan den stedelijken raad, door de Raadsleden Dr. C.W.A. van Kaathoven en Dr. A.H. van der Boon Mesch. Te Leiden, bij P. Engels, 1848.

Het arme Leiden schijnt tegenwoordig het schouwtooneel te moeten zijn van onderlingen twist en van verdeeldheid zijner inwoners. De wapenschorsing tusschen de stedelijke regering en de verzorgeren der huiszittende armen was nog niet geëindigd; nog verbeidde men met angstige spanning de uitspraak der regterlijke magt en hare beslissing, of de eene of de andere van bovengenoemde autoriteiten van aanmatiging en overtreding van regtsgebied te beschuldigen was, en ziet! daar brengt de meedoogenlooze drukpers wederom een ander schandaaltje ter onzer kennis, daar ontsluijert zij ons de geheimen van den stedelijken raad, en toont ons ook dáár tweespalt en strijd. Moge ook al deze zaak minder gerucht naar buiten maken, daar zij niet opgeluisterd is door de vertooning van justitieele magt, en daar geen worstelstrijd tusschen hoogleeraren en predikanten met dienaren der policie, noch toespraken tot de schamele gemeente het pikante daarvan verhoogden; desniettemin is zij in vele opzigten niet minder bedroevend, dan de huiszitten-kwestie, met welke zij welligt in een naauwer verband staat, dan men oppervlakkig kan vermoeden. In elk opzigt is zij echter belangrijk te noemen. - Ziehier de zaak.

Een iegelijk, die weet, welk een verbazend aantal armen Leidens muren bevatten, zal het gewigt er van gevoelen, dat de inrigtingen voor zieke armen aldaar doeltreffend ingerigt zijn, of naar de behoeften van den tijd gewijzigd en verbeterd worden. Velerlei en luide waren intusschen reeds lang de klagten, die daaromtrent van alle kanten aangeheven werden; nu eens door de armen zelve, dat zij de noodige verzorging niet erlangden; dan eens door de Doctoren, dat zij óf niet over genoegzame middelen beschikken konden, óf met de onoverkomelijke bezwaren eener verouderde gebrekkige inrigting te kam-

pen hadden; terwijl van eenen derden kant de hoogleeraren in de geneeskunde zich beklaagden, dat hun, in weêrwil van den ruimen voorraad van zieke armen, de gelegenheid afgesloten was, daarvan voor het onderwijs partij te trekken, scholden de studenten op de illiberale maatregelen, waardoor hun de toegang tot andere ziekeninrigtingen verboden was en zij zich met hun nosocomium en eene hoogst onbeduidende polikliniek moesten tevreden stellen.

Het kon wel niet anders, of die klagten moesten eindelijk ook tot in de raadsvergadering doordringen, en het sprak van zelf, dat zij er, om hare gegrondheid, bij eenige leden althans, ernstigen weêrklank vonden. Ten gevolge daarvan werd dan ook den 7den Januarij 1847 in den raad eene commissie benoemd, bestaande uit den burgemeester en den wethouder Med. Dr. van Hoorn en de raadsleden Dr. Kaathoven en Prof. van der Boon Mesch, *ten einde de behandeling en verpleging der zieke armen, zoowel uit een financieel, als uit een geneeskundig oogpunt, inzonderheid in verband met het Caecilia-gasthuis, te onderzoeken*.

Slechts twee bijeenkomsten van die commissie hadden plaats, in Februarij 1847 de eerste, in December van datzelfde jaar de tweede.

In die eerste bijeenkomst besloot men aan de plaatselijke geneeskundige commissie, aan de regenten der huiszitten- en diaconie-armen, aan de regenten der R.C. armen en weezen, aan die der Luthersche en der Israëlietische armen en aan de Heeren stads-genees- en heelkundigen eene missive te rigten, waarin zij werden uitgenoodigd, om hunne verkregene ondervinding en hunne gedachten betreffende de geneeskundige verpleging der zieke armen daar ter stede mede te deelen, ten einde daaraan in de verdere behandeling dezer aangelegenheid de noodige aandacht zou kunnen worden geschonken. Inmiddels hield vooral Dr. Kaathoven zich met het onderzoek der zaak bezig, en wilde daartoe onder anderen het Archief van de stad raadplegen. Doch de vrije toegang daartoe werd hem eerst op last van eenen ondergeschikten ambtenaar, later op last van den burgemeester zelven, ontzegd, maar daarentegen werden hem uittreksels en afschriften van eenige stukken aangeboden of toegezonden. De weigering van den toegang tot het Archief aan een lid van den raad, en, nog erger, aan een lid eener door dezen speciaal benoemde commissie, was beleedigend niet alleen, maar verlamde daarenboven alle pogingen, om de zaak met juiste kennis en spoed ten einde te brengen. De toegezondene stukken waren zoo ontoereikende, de over het een en ander met den burgemeester gehoudene briefwisseling was zoo weinig goeds belovend, dat de Heeren Kaathoven en van der Boon Mesch meenden, den Raad niet langer op eenig verslag van hunne commissie te mogen laten wachten, maar hem bekend te moeten maken met de belemmeringen, die zij ondervonden hadden ‘door de even *onheusche* als *onbeleefde* weigering van den Heer Burgemeester om inzage te nemen van de notulen van H.H. Burgemeesteren en Wethouders.’ Nadat de Heer v. Kaathoven den burgemeester onder anderen met de hier aangehaalde woorden van zijn voornemen onderrigt had, diende hij, gezamenlijk met den Heer van der Boon Mesch, den 15den Julij, een verslag van hunne bevindingen omtrent de verpleging der zieke armen en van hun wedervaren met de overige leden der commissie bij den Raad in. Uit dat verslag, hetwelk ons hier door den druk bekend gemaakt wordt, blijkt inderdaad, dat die behandeling en verpleging zoowel verre beneden de eischen staan van onzen tegenwoordigen humanen (?) tijd als zij eener academiestad vooral volstrekt onwaardig zijn. Eenparig

toch was de afkeuring daarover door alle collegiën en door alle kunstoefenaren aan den dag gelegd, wier oordeel men gevraagd had. In 22 hoofdgrieven vinden wij die veroordeeling in het verslag geformuleerd. Daaruit blijkt onder anderen, dat het Caccilia-gasthuis hoogst gebrekkig en ondoelmatig is, en nimmer, zelfs niet met groote kosten, tot een geschikt ziekenhuis zou kunnen worden ingerigt; dat de lijders aldaar op zolders geplaatst zijn, die des zomers te warm, 's winters te koud zijn (tout comme chez nous); dat zij er te digt opeengestapeld, zonder de noodzakelijkste afscheiding, niet gewaarborgd tegen besmetting, maar vaak onzindelijk, zonder de noodige oppassing liggen, in ‘één woord zóó, dat de aan typheuse koortsen lijdende personen aan hunne gebrekkige huizen beter en gemakkelijker herstellen dan in het stads-ziekenhuis’ (zie grief 18, bl. 5). Geen wonder dus, dat de geraadpleegde collegiën en genees- en heelkundigen tevens met ernst op verbetering aandrongen, en daarbij vooral verlangden, dat er een verbeterd ziekenhuis tot stand gebragt zou worden, de misbruiken bij het afgeven van certificaten van onvermogen gestuit, en nieuwe bepalingen gemaakt werden, daar het getal bedeelden sedert het laatste reglement bijkans verdubbeld was; voorts dat de behandeling der behoeftigen aan het ziekenhuis bevorderd, een afzonderlijk geneeskundig personeel daartoe benoemd en den stads-geneesheeren, door toevoeging van anderen, assistentie verleend zou worden. Dit verlangen werd door bovenstaande Raadsleden bekrachtigd door hun voorstel, aan den raad gedaan, om een nieuw gebouw op te rigten, of door ruiling te verkrijgen, ruim genoeg om 150 kranken, in onderscheidene afdeelingen verdeeld, op te nemen, aan het hoofd van welke inrigting een geneesheer met een behoorlijk tractement zou behooren te staan, enz. De stads-apotheek, die thans gebrekkig is en de geneesmiddelen te duur aflevert, zou daaraan verbonden en het geheel onder het bestuur van regenten geplaatst en aan het onderwijs dienstbaar gemaakt moeten worden. Dan toch, zoo meenden zij, zou men het Caecilia-gasthuis kunnen opheffen, tenzij dan dat men daarin de proveniers, met welke men reeds verbindtenissen had aangegaan, zou willen behouden, of er de zoodanigen wilde innemen, die om wangedrag door de regtbank tot opsluiting mogten zijn gecondemneerd. De middelen ter bestrijding van de door zulk eene inrigting gevorderde kosten, worden uit reeds bestaande fondsen door de beide Heeren aangewezen, en zouden zoo gering zijn, dat slechts 1330 gulden uit de stedelijke kas zouden behoeven gegeven te worden voor het onderhoud van een behoorlijk ingerigt ziekenhuis, dat voor de behoeftigen der stad en voor de eischen van de academische instelling voldoende zou geacht kunnen worden. -

Dit verslag van hunne bevinding der zaak en van hunne onaangename ontmoeting met den burgemeester was, zoo als gezegd, alleen voor den raad bestemd. De Heer v. Kaathoven had (bl. 62) besloten het een en ander te laten rusten, totdat de Heer Gonverneur der provincie zou beslist hebben, ‘of en in hoeverre de Notulen van H.H. Burgemeester en Wethouders behooren tot het Archief,’ ware het niet, dat de Burgemeester en Wethouder in het *kort verhaal van hetgeen door hen in bovengenoemde commissie zou verrigt zijn*, en hetwelk zij, als tegenrapport, den 4den Augustus 1848, aan den Raad hebben ingediend, niet slechts argumenten gebezigd hadden, die eene bestrijding dringend vorderden (te lezen in noot 14, bl. 51), maar daarenboven op de handelwijze van den Heer Kaathoven eenen valschen glimp geworpen hadden, alsof deze Heer geëischt had de aanteekeningen van het

‘gewoon en huishoudelijk beheer van Burgemeester en Wethouders, gedurende de *allerlaatste* jaren te doorbladeren, waarvan de beleefde weigering toch wel niet zou kunnen veroordeeld worden.’ Deze onwaarheid, zoo als de Heer Kaathoven pag. 65 zich uitdrukt, ‘hem toegedicht, zoo het schijnt met het doel om eene ongegronde weigering, waarvan het onredelijke duidelijk blijkt, te vergoelijken,’ deed hem bij den raad ernstig op een onpartijdig onderzoek aandringen van hetgeen door hem in zijne qualiteit was gedaan. Maar daarenboven deed de wensch, om niet slechts zich zelven door de publieke opinie in zijn goed regt hersteld te zien, om niet slechts aan het publiek rekenschap af te leggen van zijne bemoeijingen in eene commissie, van welke het kennis droeg, en die in 18 maanden tijds slechts twee malen bijeengekomen was, maar ook om door dat publiek de zaak, voor welke hij streed, omhelsd en bevorderd te zien, en het vertrouwen, dat dit publiek met zijne klagten zoude instemmen en zijne eischen tot verbetering zoude ondersteunen, dit alles deed den Heer Kaathoven vooral besluiten de geheele toedragt der zaak, hun verslag aan den raad, van de noodige en wezenlijk belangrijke aanteekeningen voorzien, alsook de briefwisseling met den burgemeester in her licht te geven. -

Zie hier dan het gebeurde, zoo als wij het uit het boekje hebben kunnen opmaken. Belangrijk is de zaak ongetwijfeld. Zij betreft de belangen van zoovele duizende verarmde medemenschen. Zij, die daarvoor streden, zijn beide mannen uit den beschaafden, wetenschappelijken stand, beide van bezadigden leeftijd, beide leden van den raad, en beide door hunne betrekkingen van nabij bekend met de behoeften der arme zieken. Zij daarentegen, die aangevallen worden, maken de hoogste autoriteiten van de stad uit; zij zijn, even als de strijders, leden van den raad, en leden van eene en dezelfde commissie, ja de een geeft ons zelfs door zijnen stand als geneesheer het regt te verwachten, zijne betrekking ais wethouder geeft ons zelfs het regt van hem te eischen, dat ook hij met den deerniswaardigen toestand zijner verarmde kranke stadgenooten bekend zij, en ware hij het nog niet geweest, de almede aan Z. Ed. Achtb. opgedragene commissie had hem ruime gelegenheid geboden daarmede bekend te worden.

Welligt baart het nu bij sommigen verwondering, dat de Heeren Kaathoven en van der Boon Mesch niet slechts hun afzonderlijk verslag aan den stedelijken raad, maar dat daarenboven de eerste ook zijne correspondentie met den burgemeester, het medelid hunner commissie, door den druk bekend gemaakt heeft. Wel is het vreemd, maar indien men bedenkt hoe schandelijk gebrekkig de inrigting voor zieke armen te Leyden schijnt te zijn, hoe dringend noodzakelijk de verbetering daarvan door beide Heeren geacht werd, welke geringe ondersteuning hunne pogingen bij de beide hoofden van het stedelijk bestuur schenen te ondervinden, dan zal die verwondering weldra door regtmatige goedkeuring vervangen worden en dan zal men hulde moeten doen aan den belangeloozen moed en de onverschrokken openbaarheid, waarmede zij te werk gegaan zijn, althans voor zoo ver men uit het over deze zaak van eene zijde tot nog toe bekende oordeelen mag. - Het ontzag toch voor hooger gestelde magten, de wederzijdsche toegevendheid en discretie, die men elkander verschuldigd is, hebben, althans in maatschappelijke betrekkingen, hare grenzen, buiten welke zij met zelfstandigheid van karakter, met eerlijkheid en burgerlijk pligtsbesef, niet meer bestaanbaar zijn. Wel was nu de bewuste commissie aan bovengenoemde Heeren door den raad opgedragen, en kon deze in de eerste plaats er aanspraak op maken spoedig en volledig door hen voorgelicht te worden. Wel waren de

burgemeester en de wethouder van Hoorn medeleden van die commissie, en mogten dus eischen als zoodanig door de anderen erkend en met consideratie behandeld te worden; maar die commissie was niet alleen ten dienste van den raad en veel minder ten gevalle van den burgemeester en zijnen wethouder, maar ten dienste van een grooter publiek benoemd. Haar onderzoek trof voor een deel regtstreeks de belangen van het groot aantal armen der stad Leyden; voor een ander deel kon elk ingezeten geacht worden daarbij geïnteresseerd te zijn, voor zoo ver het lot zijner verarmde kranke medemenschen ook hem ter harte gaat, en hij wenschen moet, dat de stedelijke middelen, afgezonderd tot leniging hunner ellende, op zoodanige wijze gebezigd worden, dat de wetenschap er vrede bij kan hebben en de menschelijkheid niet noodig heeft er over te bloozen.

Bij dezen stand van zaken meenden derhalve de beide Heeren van Kaathoven en van der Boon Mesch te regt zich zelve te moeten vrijwaren tegen de anders regtmatige beschuldiging, dat in 18 maanden, in eene zaak, waarover zij zich meermalen verklaard hadden, door hunne commissie niets, zelfs niet een eenvoudig voorstel of verslag, tot stand was gekomen. Zeer juist meenden zij verantwoording verschuldigd te zijn aan den Raad, die regt had te eischen, dat ingevolge het reglement van orde, de commissie reeds vroeger haar rapport had uitgebragt, en flink was hunne meening, dat zij die verantwoording ook verschuldigd waren aan het publiek, dat door de gedane uitnoodiging aan de verschillende collegies en aan de stads genees- en heelkundigen kennis droeg van het bestaan dezer commissie; terwijl zij zelven eindelijk ongaarne van onverschilligheid wilden beschuldigd worden, ten opzigte van eene voor de stad hunner inwoning zoo hoogst gewigtige aangelegenheid.

Hoe verklaarbaar hun gedrag, hoe loffelijk welligt hunne handelwijze ook zijn mogen, toch noemden wij de zaak, en vooral de tweespalt, die zij ons weder doet kennen, bedroevend. Treurig is het, te zien, hoe menschen, die één en hetzelfde goede doel hebben, althans behoorden te hebben, door ondergeschikte belangen en nietige omstandigheden vaak zoodanig gescheiden worden, dat alle zamenwerking, en met haar de bereiking van het voorgestelde doel, schier onmogelijk wordt. Verbitterend is hier weer de ervaring, dat de beste bedoelingen in de wereld niet altijd door loijalen en openlijken tegenstand, niet eens door bekrompen conservatisme, maar vaak door lijdelijkheid en onverschilligheid verijdeld worden, en ontmoedigend is de erkentenis, waartoe zij ons dwingt, dat de waarheid alléén soms niet in staat is zich eene baan te breken, en bij hare poging daartoe den schijn van aanmatiging of van onbescheidenheid niet altijd geheel van zich verwijderd kan houden. Die schijn valt vaak op haar, het is niet te ontkennen, zoodra zij tegenover de bij overlevering gehuldigde verdiensten of tegen hooger geplaatste magten in het openbaar te voorschijn treedt. En toch was er tot dus verre in ons land, waar het oordeel van weinigen die verdiensten taxeerde, waar de gunst van enkelen die magten vaststelde, vaak geen ander middel, om zich voor verkeerde oordeelvellingen te vrijwaren, om zich voor miskenning schadeloos te stellen, dan de openbaarheid, dan het beroep op het publiek.

Of de Heeren van Kaathoven en van der Boon Mesch langs dezen weg van publiciteit hun eerlijk doel zullen bereiken, zal de tijd moeten leeren; of de middelen tot verbetering der inrigting voor zieke armen te Leiden, door hen voorgesteld, hoezeer ook op zich zelve doeltreffend, te Leiden in praktijk gebragt kunnen worden, durven wij, als te weinig bekend met den toestand der financiën aldaar,

en te weinig in staat de medegedeelde berekeningen naauwkeurig te contrôleren, niet beslissen. Zoo veel is zeker, thans is het met de geneeskundige armen-inrigting in Leiden nog slecht gesteld, thans is zij nog gebrekkig, zoo als ook in vele andere plaatsen in ons land. - Hopen wij van harte, dat de poging van de beide bovengenoemde Heeren er iets toe moge bijgedragen hebben, om ze dáár zoowel als elders spoedig beter te doen worden. De Hollander toch moge zich over zijne nieuwe grondwet verheugen. Te regt moge hij meenen, dat zij beter, dan de vorige, aan zijne staatsburgerlijke regten beantwoordt, en in liberaleren zin zijne staatsburgerlijke pligten regelt. Maar vroeger, dan elke andere, is den mensch door de natuur zelve eene grondwet in het hart gegrift, die van den eenen kant hem dwingt de hulp van zijne medemenschen in te roepen, wanneer hij onvermogend en krank is, en die van den anderen kant hem noopt den zwakke te steunen, den kranke te helpen, den ongelukkige te troosten. Het is de wet der behoefte, het is de drang tot medelijden. Die wet verlieze hij niet uit het oog bij alle belangstelling, die hij aan zijne staatsburgerlijke wetgeving moge schenken. Haar, die rein menschelijke wet, houde hij ten grondslag, waar het de regeling den belangen van armen en hulpbehoevende kranken geldt. Moge ook al ons volk zich afkeerig betoonen van alle socialistische regeling der groote menschenmaatschappij, wij kunnen ons er over verheugen, zoo lang wij nog mogen gelooven, dat die afkeer voor wettigen dwang van buiten alleen aan den genoegzaam krachtigen aandrang van binnen toegeschreven moet worden, die het gevoel van medelijden wekt en tot liefdadigheid aanspoort. Maar zoodra de regering hare weldadigheid beperkt door de bezuiniging van ettelijke honderd guldens, onttrokken aan de belangen der armen; zoodra onze natie in gebreke blijft voor hare armen, vooral voor hare zieke armen, op ruime schaal te zorgen, dan voorwaar zal de ware bron van dien afkeer weldra blijken te bestaan bij den een in bekrompen en angstvallige zucht, om het publiek te believen, bij den anderen in een laag egoïsme, hetwelk weinig in harmonie is met den Christelijken zin, waarop het Nederlandsche volk zich beroemt boven andere prijs te stellen.

schneevoogt.